

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE
SÖZ VARLIĞINDAKİ DEĞİŞMELER VE ANLAM
OLAYLARI
BİRİNCİ CİLT**

DOKTORA TEZİ

Emine ATMACA

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Vahit TÜRK

TEMMUZ-2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE
SÖZ VARLIĞINDAKİ DEĞİŞMELER VE ANLAM
OLAYLARI
BİRİNCİ CİLT

DOKTORA TEZİ

Emine ATMACA

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Bu tez 08/07/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oyçokluğu/oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Bican Erçilovan
Prof. Dr. Mustafa Öner
Prof. Dr. Vahit Türk

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Haluk Selvi

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Devdet SANLI

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Emine ATMACA

08. 07. 2011

ÖNSÖZ

Günümüzde Türk Dili üzerinde yapılan gerek yazma eser, gerekse ağız araştırması çalışmalarının büyük bir çoğunluğu genellikle gramer ağırlıklıdır. Anlam bilimi ve kelimelerin anlamlarının tarihî dönemlerle ilişkilendirilmesi ve eserlerin tanıklığından hareketle yapılan söz varlığı çalışmaları neredeyse yok denecek kadar azdır.

Türk dili üzerinde tarihî dönemlerden hareketle kelimenin anlam dairesinin ve kavram alanının saptanması amacını güden ilk çalışma Hülya Arslan Erol'un "*Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*" başlıklı çalışmasıdır. Onun bu çalışması, bilim hayatımıza çok büyük bir katkı sağlamış ve kendisinden sonra yapılacak daha geniş çaptaki araştırma ve incelemeler için bir kılavuz vazifesi görmüştür. Bizim bu çalışmamız da Hülya Arslan Erol'un çalışmasının bir devamı niteliğini taşımaktadır. Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar gelen dönemde, kelime hazinemiz ve kelime hazinemizdeki anlam değişiklikleri art zamanlı ve eş zamanlı bir yöntemle tespit edilmeye çalışılmış, "Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, Kâmûs-ı Türkî, Türkiye Türkçesi Sözlüğü" temelinde Eski Oğuz Türkçesinden günümüze kadar gelen eserler tek tek taranmış, metinlere müracaat edilerek kelimelerin anlam dairelerindeki değişiklikler saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın hem söz varlığı hem de anlam olayları bölümündeki kelimelerin tespitinde ve teori bölümünün hazırlanmasında bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır:

a) Yazma eserler üzerinde yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu –metin dilbilimsel yönden incelemeyi bir kenara bırakırsak- *metnin çeviri yazı alfabesine aktarılması, ses bilgisi, şekil bilgisi dizin ve sözlük* şeklindedir. Yapılan çalışmalarda bu bölümler içerisinde metnin transkripsiyonlu şekli, ses bilgisi ve şekil bilgisi ciddi bir şekilde verilmeye çalışılmış ve hata oranını en aza indirebilmek için özel bilgisayar programları kullanılmış, kelimelerin gramer özellikleri göz önünde bulundurularak dizin ve sözlük bölümleri hazırlanmıştır. Araştırmacıların çoğu çalışmalarının dizin ve sözlük bölümlerini hazırlarken kelimelerin hangi anlamda kullanıldığının tespitinde bağlama bakmadan TAS'a, Yeni Tarama Sözlüğü'ne, DS'ye ve TS'ye bakarak anlamlandırmalar yapmışlardır. Bu ve buna benzer yapılan hatalar söz varlığımızdaki anlam hazinemizin yok olmasına ve Türk milletinin zihni ile dili arasındaki ilişki zincirinin zedelenmesine

sebebe olmuştur. Çalışmamızın 'anlam olayları' bölümünde kelimenin bağlamı konusunda tespit edilen yanlışlıklar yeri geldikçe düzeltilerek verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yalnız bu hatalar, günümüzde yapılan çalışmalar için değil, TAS'ta da buna benzer hatalar göze çarpmıştır. Yani madde başında verilen anlam ile kelimenin geçtiği yerdeki (tanıklaması) anlam arasında çoğu zaman bir uyumun olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda Türk dilinin genel söz varlığının tanıklarıyla beraber ele alındığı, kelimelerin bağlama göre karşılıklarının verildiği, eşgösterenlilik ve çok anlamlılık ayırımına dikkat edildiği tarihî bir sözlüğe ivedi olarak ihtiyacı vardır.

b) Günümüzde dil bilimi ve onun alt kollarını oluşturan anlam bilimi ve söz varlığı ile ilgili çalışmaların büyük bir çoğunluğunu Fransızca, Almanca ve İngilizceden yapılan çeviriler oluşturur. Bu çevirileri yapan kişilerin uzmanlık alanının Türk dili olmaması ve çeviri biliminin hususları gözetilmeden birebir çevirilerin yapılması sonucunda Türk dili, maalesef bu çeviri yapılan dilin/dillerin gölgesi altında bırakılmıştır. Bu birebir çevirilerin yarattığı karmaşaya bir de terminolojide yaşanan sıkıntılar eklenince bu durum işin içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Bu bağlamda Türk dil bilimini ve gramerini en iyi şekilde yansıtacak, hemen hemen onun bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek geniş çapta bir terminoloji sözlüğüne de ihtiyacı vardır.

Çalışmam sırasında bana yol gösteren, beni sabırla dinleyip sorularımı cevaplandıran, yüreğinde Türk milletine ve Türk diline hizmet sevgisiyle yanan ve bu şuurunu biz öğrencilerine de en iyi şekilde aşıl原因an çok değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a, tez konumun belirlenmesinde ve çalışmamın her aşamasında bilgi ve birikimleriyle desteğini benden esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Vahit TÜRK'e, tez çalışmam süresince Rusça kelimeleri ve terimleri çevirmemde bana yardımcı olan, yanlışlarımı düzelten değerli meslektaşım Reshida ADZHUMEROVA'ya ve çalışmam boyunca gösterdikleri sabır ve anlayış için aileme minnettarlığımı belirtmek isterim.

Emine ATMACA

08.07.2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ŞEKİL LİSTESİ	xiii
ÖZET	xiv
SUMMARY	xv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TARİHÎ DÖNEMLER VE SÖZ VARLIĞI	9
1.1. Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Kadar Tarihi Dönemler	9
1.1.1. Eski Oğuz Türkçesi (XIII.-XV. yy.)	9
1.1.1.1. Selçuklular Dönemi (XII-XIV. yy)	10
1.1.1.2. Anadolu Beylikleri Dönemi (XIII-XV. yy.)	12
1.1.1.3. Osmanlı Türkçesi.....	14
1.1.1.3.1. Başlangıç Dönemi Osmanlı Türkçesi (XV.- XVI. yy.)	14
1.1.1.3.2. Klasik Dönemi Osmanlı Türkçesi (XVI.- XIX. yy.)	17
1.1.1.3.3. Yenileşme Dönemi Osmanlı Türkçesi (XIX.-XX. yy.).....	19
1.1.2. Bugünkü Türkiye Türkçesi (XX. -).....	20
1.2. Eski Oğuz Türkçesi ve Sonraki Dönemlerde Kullanılıp da Standart Türkiye Türkçesinde Kullanılmayan Kelimeler	21
2. BÖLÜM: DİL, DİL BİLİMİ, ANLAM BİLİMİ	476
2.1. Dil ve Dil Bilimi	477
2.2. Anlam Bilimi.....	482
2.2.1. Anlam ve Anlam Alanı	489
2.2.2. Kavram ve Kavram Alanı	491
2.2.3. Temel Anlam	492
2.2.4. Yan Anlam	493
3. BÖLÜM: ANLAM DEĞİŞMELERİNDE VEYA YAN ANLAMLARIN GELİŞMESİNDE ETKİLİ OLAN ANLAM OLAYLARI	507
3.1. Benzetme.....	507

3.2. Aktarma.....	508
3.2.1. Deyim Aktarması	509
3.2.2. Ad Aktarması	515
3.3. Çok Anlamlılık.....	517
3.4. Eş Anlamlılık	522
3.5. Alt Anlamlılık	527
3.6. Üst Anlamlılık.....	529
3.7. Parçalık – Parça - Bütün İlişkisi.....	530
3.8. Bütünlük.....	532
3.9. Eşgösterenlilik.....	532
3.10. Zıt Anlamlılık.....	543
3.11. Bağlam	550
3.12. Bağdaştırma.....	551
4. BÖLÜM: ANLAM DEĞİŞMELERİ	553
4.1. Anlam Değişmesi	553
4.1.1. Anlam Daralması	554
4.1.1.1. Özelleşme	610
4.1.2. Anlam Genişlemesi	620
4.1.2.1. Genelleşme	1145
4.1.3. Mecazlaşma.....	1152
4.1.4. Komşuluk.....	1326
4.1.5. Eksiltme	1332
4.1.6. Tabu	1338
4.1.7. Argo	1350
4.1.8. Başka Anlama Geçiş	1374
4.1.8.1. Yakın Anlama Geçiş.....	1376
4.1.8.2. Uzak Anlama Geçiş.....	1475
4.1.8.3. Zıt Anlama Geçiş.....	1509
4.1.9. Anlam İyileşmesi	1514
4.1.10. Anlam Kötüleşmesi.....	1522
4.2. Anlam Değişmelerinin Sebepleri ve Gelişimi.....	1527

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	1534
KAYNAKLAR	1540
ÖZGEÇMİŞ.....	1559

KISALTMALAR
(TARANAN ESERLERİN YÜZYIL SIRASINA GÖRE LİSTESİ)

- BHMİH** : (12. yy.) Mustafa CANPOLAT, Behcetü'l- hadâ'ik fi mevizeti'l- halâyık Doktora Çalışması Giriş-Yazı Özellikleri- Ses Özellikleri –Söz yazılışı- Söz Bölümleri- Dizin tezi yöneten: Prof. Dr. Saadet ÇAĞATAY Ankara 1965
- ATDM** : (13. yy.) Mecdut MANSUROĞLU, Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhanî ve Manzumeleri Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1947
- İM** : (13–15. yy) Hasan YÜKSEL, H. İbrahim DELİCE, İ. Hakkı AKSOYAK, Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin, İslamî'nin Mesnevîsi Sivas 1996.
- D** : (H. 642/ M.1244-1245) Necati DEMİR, Dânişmend-nâme Akçağ Yayınları, Ankara 2004
- ETT** : (13–16. yy arası) Faruk Kadri TİMURTAŞ, Eski Türkiye Türkçesi, Gramer-Metin-Sözlük, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- TAS** : (13–19. yy arası) XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlükleri, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- TASC** : (13–19. yy arası) Cem DİLÇİN, Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 1983
- Man. Tayr.** : (1317 yy) Kemal YAVUZ, Gülşehri'nin Mantıku't'Tayr'ı (Gülşen-Nâme) –Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma, Ankara 2007
- NH** : (4 Receb 732 (1 Nisan 1332) (14. yy ilk yarısı) Azmi BİLGİN, Nazmü'l- Hilâfiyyat Tercümesi TDK Yayınları, Ankara 1996
- MT** : (14. yy ikinci yarısı) Zeynep KORKMAZ, Sadru'd- dîn Şeyhoğlu Marzûbân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973
- YED** : (14. yy) Mustafa TATÇI, Yunus Emre Divanı (Tenkitli Metin) Yunus Emre Külliyyatı II Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990

- YED/RN** : (14. yy) Mustafa TATÇI, Yunus Emre Divanı III Risâletü'n-Nushiyye Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991
- DAH** : (14. yy) Talât ONAY, Dastân-ı Ahmet Harami (Metin-Sözlük) İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1946
- SN** : (14. yy) Cem DİLÇİN, Süheyl ü Nev- Bahâr (inceleme- metin-sözlük) TDK Yayınları, Ankara 1991
- MŞ** : (14. yy) Zafer ÖNLER, Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa Simurg Yayınları, İstanbul 1999
- EM** : (1387 (?) 14. yy) Mustafa CANPOLAT- Zafer ÖNLER, İshâk bin Murâd Edviye-i Müfrede TDK Yayınları, Ankara 2007
- GN** : (M. 1329) Zeki KAYMAZ, Âşık Paşa Garib-Nâme (Dil Özellikleri-Kısmî Transkripsiyon- Söz Dizini) Yayınlanmamış Doktora Tezi İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Malatya 1989
- BL** : (14. yy) Fikret TURAN, Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügati (Dil bilim İncelemesi, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım) Bay Yayıncılık, İstanbul 2001
- TAB** : (14. yy) Yakup KARASOY, Tutmacı Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı Tabiatnâme Palet Yayınları, Konya 2009
- KY** : (H. 768/M. 1366/1367 yy) Leylâ KARAHAN, Erzurumlu Darir Kıssa-i Yusuf Yûsuf-u Züleyhâ (İnceleme- Metin- Dizin) TDK Yayınları: 564, Ankara 1994
- VG** : (H. 770/M. 1368) Kâzım KÖKTEKİN, Yûsuf'ı Meddâh Varka ve Gülşah TDK Yayınları, Ankara 2007
- KİG** : (XIV. asrın ikinci yarısında (H. 781/M. 1378) Muzaffer AKKUŞ, Kitab-ı Gunya (İnceleme-Metin-İndeks Tıpkı Basım) TDK Yayınları, Ankara 1995
- KBD** (H. 796 (M. 1393-1394) yy) Muharrem ERGİN, Kadı Burhaneddin Divanı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları NO: 2244, İstanbul 1980
- IN** : (H. 10 Rebîü'l-âhir 800 (M. 3 Ocak 1398) Sedit YÜKSEL, Mehmed İşk-Nâme (İnceleme- Metin) Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965

- T** : (14. yy. sonu 15. yy. başı) Zikri TURAN, Hacı Paşa (Celâleddin Hızır) Teshîl (Dil Özellikleri-Metin- Söz Dizini) (I-II cilt) (yayımlanmamış doktora tezi) Malatya 1992
- ŞKM** : (H. 803/ M.1401) Kemal YAVUZ, Şeyhoğlu Kenzû'l- Küberâ ve Mehekkü'l- Ulemâ (İnceleme-Metin- İndeks) AKM Yayınları, Ankara 1991
- CM** : (H. 899/ M. 1406) Zeki KAYMAZ, Ahmed-i Dâ'î Cevâhirü'l- Ma'ânî İnceleme-Metin- Sözlük Malatya 1989
- BH** : (H. 812 (M. 1409) Muharrem ayının sonlarında tamamlanmıştır.) Vahit TÜRK, Hatipoğlu Bahrû'l- Hakâyık TDK Yayınları, Ankara 2009
- HFN** : H. 829 (M. 1426) Hatice ŞAHİN, Hatipoğlu Ferah-Name Dil Özellikleri-Metin-Sözlük Yayımlanmamış Doktora Tezi İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Malatya 1993
- KT** : (H. 827/M. 1424) Ahmet TOPALOĞLU, Muhammed Bin Hamza, XV, Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi, 2. cilt (Sözlük), KB Yayınları, İstanbul 1978.
- KMT** : (H. 823/M. 1420 yy.) Ali Haydar BAYAT, Abdülvehhâbbin Yûsuf İbn-i Ahmed el-Mârdânî Kitâbu'l- Müntehab Fî't-Tıb (İnceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım), İstanbul 2005
- ŞŞÇ** : (15. yy. (1510)) Zuhâl KÜLTÜRÂL, Latif BEYRELİ, Şerîfi Şehnâme Çevirisi, TDK Yayınları, Ankara 1999
- HN** : 15. yy (1415) Hüseyin AYAN, Şeyhoğlu Mustafa Hurşîd- Nâme (Hurşîd-ü Ferahşâd) İnceleme- Metin-Sözlük-Konu Dizini Atatürk Üniversitesi Basımevi Erzurum 1979
- HHT** : (H. 831 (M. 1427) Selçuk KIRBAÇ, Hayâtü'l- Hayevân Tercümesi (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin-Sözlük) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi Ocak 1999
- TM** : (15. yy (1427)) Mustafa ARGUNŞAH, Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin) TDK Yayınları, Ankara 1999

- GT** : (15. yy (1430)) Mustafa ÖZKAN, Mahmud bin Kâdî-i Manyas Gülistan Tercümesi, TDK Yayınları, Ankara 1993
- MN** : (15. yy (1437)) Mustafa CANPOLAT, Mecmû'atü'n Nezâir, TDK Yayınları, Ankara 1982
- TAZ** : (H. 887 (M.1482) yılından sonra) Mertol TULUM, Tazarru'nâme Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001
- CTD** : (15. yy) Halil ERSOYLU, Cem Sultanın Türkçe Divanı, TDK Yayınları, Ankara 1989
- EATSAKT** : (15. yy) Esra KARABACAK, Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım (2. Kısım: Dizin-Sözlük, Birinci Bölüm: 1-384) Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü 1995
- YİŞ** : (15. yy) Paki KÜÇÜKER, Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf (Dil Özellikleri-Metin- Ek Dizini- Sıklık Dizini-Sondan Dizin) Elazığ 1994
- TA** : (15. yy) Şaban DOĞAN, Terceme-i Akrebâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş- İnceleme- Metin- Dizinler) Yayınlanmamış Doktora tezi 2009
- K.Mühim** : (15. yy) Sadettin ÖZÇELİK, XV. Yüzyılda Yazılmış Bir Tıp Eseri Kitabü'l Mühimmat Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001
- MC** : (15. yy) Gürer GÜLSEVİN, Ahmed-i Dâ'î Miftahu'l Cenne (Dil Özellikleri- Metin-Söz Dizini) Yayınlanmamış Doktora Tezi İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Malatya 1989
- HAR** : (15. yy) Faruk Kadri TİMURTAŞ, Şeyhi'nin Harnâmesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1971
- KAB** : (15. yy) Orhan Şaik GÖKYAY, Keykâvus KabusnâmeKabalıcı yayınevi: 295, Şark Klâsikleri Dizisi: 8 Mayıs 2007
- TİKT** : (15. yy ortaları) Muhammed YELTEN, Şirvanlı Mahmut Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (Giriş- İnceleme- Metin-Sözlük), TDK Yayınları, Ankara 1998

- TİKT (A)** : (15. yy ortaları) Arslan TEKİN, Şirvanlı Mahmûd Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (4. cilt 1. kısım) Dil Özellikleri, Metin-Sözlük TDK Yayınları, Ankara 1998
- TİKT (M)** : (15. yy ortaları) Mehdi ERGÜZEL, Şirvanlı Mahmûd Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (4. cilt 2. kısım) Dil Özellikleri, Metin- Dizin TDK Yayınları, Ankara 1999
- GRT** : (H. 829/ M.1425) Muzaffer AKKUŞ, Elvân-ı Şirâzî'nin Gülşen-i Râz Tercümesi (İnceleme-Metin-İndeks-Tıbbıbasım) Niğde Üniversitesi Yayınları: 19 Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları: 9, Niğde 2004
- Mes. Mur** : (H. 839/M. 1436) Kemal YAVUZ, Mevlânâ Mesnevî- Muradiyye (Muînî'nin çevirisinden) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara Ağustos 1982
- MUH** : (H. 853/M.1449) Âmil ÇELEBİOĞLU, Muhammediye (I-II), Araştırma-İnceleme Dizisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996
- MNHS** : (15. asrın son çeyreği) Mehmet Ünal ŞAHİN, Mu'min Bin Mukbil Miftâ:ü'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr, (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini) Yayınlanmamış Doktora Tezi Malatya 1994
- DK** : (15. yy orta ve sonu) Muharrem ERGİN, Dede Korkut Kitabı II, TDK Yayınları, Ankara 2009.
- Müc.** : (1468 yy.) Paki KÜÇÜKER, Şerefeddin SABUNCUOĞLU Mücerreb-Nâme Kültür Ajans Yayınevi, Ankara 2010
- ESN** : (H. 884 (M.1479) yy.) Gönül AYAN, Esrâr-nâme Tebrizli Ahmedî Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını- Sayı: 98 Mesneviler Dizisi: 2, Ankara 1996
- TEZ** : (TE 886 H. (= M. 1481) ile 891 H. (= M. 1486) Emine Gürsoy NASKALİ, Sinan Paşa Tezkiretü- Evliyâ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 677, Ankara 1987
- ŞHŞ** : (H. 824-832 (II. Murâd'ın tahta geçmesiyle yazılmaya başlanmış ve Şeyhî'nin ölümüne kadar tamamlanmamıştır.) Faruk K.

- TİMURTAŞ, Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin'i (İnceleme- Metin) Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980
- F** : (H. 923/M. 1507) Kaan YILMAZ, Burgazî Fütüvvetnâme (Dil İncelemesi- Metin- Sözlük) Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi 2006
- CF** : (H.907/M.1501-2 (16. yy başı) Hatice ŞAHİN, Şeyh İmâm El-Bardahî Câmî'ü'l- Fûrs (I-II) Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University 2006
- FFANG** : (16. yy) Milan ADAMOVIC, Floransalı Filippo Agenti'nin Notlarına Göre (1533) (çev. Aziz MERHAN) TDK Yayınları, Ankara 2009
- FR/K** : (16. yy (1503) İbrahim OLGUN, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Firdevsî-i Rumî KUTB-NÂME, YYK.Yayınları, Ankara 1980
- MM** : (16. yy (1504)) Halil ERSOĞLU, Lokmanî Dede Menâkıb-ı Mevlâna TDK Yayınları, Ankara 2001
- V** : (16. yy (1562)) Musa DUMAN, Birgili Muhammed Efendi Vasiyyet-name, R Yayınları, İstanbul 2000
- RB** : (16. yy. (1577)) Zafer ÖNLER, Revnak-ı Bustan, TDK Yayınları, Ankara 2000
- FN** : (H. 925/M. 1519) Yusuf TEPELİ, Dervîş Muhammed Yemînî Fazîlet-Nâme I-II (Gramatikal Dizin) TDK Yayınları, Ankara 2002
- PEN** (H. 933/M. 1526) Mehmet HENGİRMEN, Güvâhi, Pend-nâme (Öğütler ve Atasözleri), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara Nisan 1983
- AGH** : (16. yy ikinci yarısı) Fikret TÜRKMEN, Âşık Garip Hikâyesi (İnceleme- Metin) Akçağ Yayınları, Ankara Temmuz 1995
- YZ** : (H.952/M.1545) Osman YILDIZ, Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf) Giriş- İnceleme- Metin-Dizinler Akçağ Yayınları, Ankara 2008
- AK** : (16. yy. sonları veya 17. yüzyılın başlarında; yani Klâsik Osmanlı Türkçesi'ne geçiş safhasında, Sultan III. Murat veya I. Ahmet zamanında yazılmıştır.) Osman YILDIZ, Ahvâl-i Kıyâmet (Giriş- İnceleme- Metin- Dizinler) Şûle Yayınları, İstanbul 2002

- CCK** : (H. 1003 (M. 1594) yy.) Mustafa ÖZKAN, Cinânî Cilâü'l Kulüb (Giriş- İnceleme- Metin- Sözlük) İstanbul 1990
- MİVU** : (Klasik Osmanlı Türkçesi (Orta Osmanlıca) dönemi) Abdurrahman ÖZKAN, Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ (Giriş-İnceleme- Metin-Dizinler-Tıpkıbasım) Fakülte Kitabevi, Isparta 2009
- KBP** : (H. 1009 (M. 1600)) M. Mehdi ERGÜZEL, Kitâb-ı Bâz-nâme-i Pâdişâhî (inceleme- metin- dizin) İstanbul 2001
- LME** : (17. yy) Sibel MURAD, Dervîş Siyâhî, Lârendevî Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Sakarya 2009
- PN** : (17. yy ortaları) M. Mehdi ERGÜZEL, İbn-i Nasuh Paşa Pârs-nâme TDK Yayınları, Ankara 2009
- Bİ** : (17. yy ortaları) M. Mehdi ERGÜZEL, Bâz-Nâme-i İndî (Kitabü Bâz-Nâme-i İcâd-ı Mücerreb) (İnceleme- Karşılaştırmalı Metin- Dizin) İstanbul 2007
- TDGAEAT** : (15-17 yy) Mustafa ÖZKAN, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi Filiz Kitabevi, İstanbul 2000
- ŞGDS** : (Divan-ı Gâlib (Gazeliyyât), Mısır, 1252 (Gâlib Divanı)) Abdülbaki GÖLPINARLI, Şeyh Galip Divanından Seçmeler Meb. Yayınları, İstanbul 1994
- MŞV** : (Müellif, XV. yüzyılda yaşamışsa da eldeki nüsha dil özellikleri bakımında XVIII. yy aittir.) Faysal Okan ATASOY, Melhame-i Şeyh Vefâ (Giriş-Metin-Sözlük), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- GBTBİ** : (H. 1075/M 1664–1665) Zekiye Gül ELBİR, Sâlih bin Nasrullâh (İbn Sellum el- Halebî) Gâyetü'l-Beyân fî Tedbiri Bedeni'l-İnsân (Giriş- İnceleme- Metin- Dizin) Yayınlanmamış Doktora tezi Elazığ 2000
- MK** : (H. 1171/M. 1757–1758) Atabey KILIÇ, Mustafa bin Osman Keskin Manzume-i Keskin TDK Yayınları, Ankara 2009
- Kâmûs-ı Türkî** : (1901 yy. (XX. yy başı)) Temel Türkçe Sözlük (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş) Topkapı, İstanbul 1985

DS	: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (A-Z)
TS	: Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2005
bkz.	: Bakınız
Çağ.	: Çağatay Türkçesi
DLT	: Divanü Lûgat-it-Türk
EOT	: Eski Oğuz Türkçesi
ET	: Eski Türkçe
ETG	: Eski Türkçenin Grameri
H.	: Hicrî
Hak. (Xak.)	: Hakaniye Türkçesi (Karahanlı Türkçesi)
Harz.	: Harezmi Türkçesi
i./s.	: İsim/Sıfat
KB	: Kutadgu Bilig
krş.	: Karşılaştırınız
M.	: Miladî
Osm.	: Osmanlı Türkçesi
OT	: Orta Türkçe
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu

İŞARETLER

- * Bu işaret, tahmini, sınırlı, ya da şüpheli olduğunu bildirir.
- * Kâmûs-ı Türkî'nin kelime kadrosu büyük ölçüde genişletilmiştir. Yapılan eklemeler kelimelerin önüne bir yıldız konulmak suretiyle belirtilmiştir (Prof. Dr. Mertol Tulum).
- > Sağa doğru gelişme gösterir.
- < Sola doğru bir gelişme gösterir.
- # Bir sesin başında kelime başını, sonunda ise kelime sonunu gösterir.
- : Denklığı karşılar.
- Ø Bir gramer unsurunun telaffuz edilmeyen ve fonksiyonu korunan şeklini temsil eder.
- + İsme bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.
- Fiile bağlanmayı fiil kategorisini gösterir.
- ~ Birbirinin yerine geçen (alternanslı) şekilleri gösterir.

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: AB= Eşzamanlılık, CD= Artzamanlılık	482
Şekil 2: Ogden ve Richards'ın 'Semantik Üçgen'i	487
Şekil 3: Bekmağanbetov Şanjarhan'ın 'türümsel eşkenar dörtgen'i	487
Şekil 4: Çok Anlamlılık.....	521
Şekil 5: Çok Anlamlılık.....	522
Şekil 6: Krongauz'un dört kademeli hiponimi'si	528
Şekil 7: Başka anlama geçiş	1375
Şekil 8: Başka anlama geçiş	1376
Şekil 9: Kelimelerin rakama dayalı tasnifi	1539
Şekil 10: Kelimelerin grafik çizelgesi	1539

Tezin Başlığı: Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları

Tezin Yazarı : Emine ATMACA

Danışman : Prof. Dr. Vahit TÜRK

Kabul Tarihi : 08.07.2011

Sayfa Sayısı : xv (ön kısım)+ 1539 (tez)+20 (ekler)

Anabilim dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Bilim dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Çalışmamız, a) Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Kadar Tarihi Dönemler, b) Dil, Dil bilimi, Anlam bilimi, c) Anlam Değişmelerinde veya Yan Anlamların Gelişmesinde Etkili Olan Anlam Olayları ve d) Anlam Değişmeleri olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine kadarki tarihî dönemler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Eski Oğuz Türkçesi dönemi ve sonraki dönemlerde kullanılıp da Standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelimeler ve tamlamalar ele alınmıştır. Bu kısımda ayrıca dilimizin tarihî devirleri ile Standart Türkiye Türkçesinin ağızları arasındaki ilişkisinin devam ettiğini gösterebilmek amacıyla Derleme Sözlüğü de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, anlam biliminin çıkış noktası olan dil bilimi ve onun da başlangıç noktası olan dil konuları “dil, dil bilimi, anlam bilimi” başlığıyla kısaca ele alınmıştır. Anlam bilimi, anlam ve anlam alanı, kavram ve kavram alanı, temel anlam, yan anlam ve yan anlamların gelişme yollarına değinilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, anlam değişmelerinde etkili olan anlam olayları; benzetme, aktarma (deyim aktarması, ad aktarması), çok anlamlılık, eş anlamlılık, alt anlamlılık, üst anlamlılık, parçalık ~ parça-bütün ilişkisi, bütünlük, eşgösterenlilik, zıt anlamlılık, bağlam ve bağdaştırma konularına yer verilmiştir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde, anlam değişmesi kavramı incelenmiş ve anlam daralması, özelleşme, anlam genişlemesi, genelleşme, mecazlaşma, komşuluk, eksiltme, tabu, argo, başka anlama geçiş (yakın anlama geçiş, uzak anlama geçiş, zıt anlama geçiş) anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi terimleri, taradığımız kaynaklarda tespit ettiğimiz metinlerdeki örneklerden hareketle verilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde tespit edilen kelimelerdeki anlam değişiklikleri, eş zamanlı ve art zamanlı bir yöntemle ele alınıp incelenmiştir. Son olarak anlam değişmelerinin sebepleri ve gelişimi üzerine durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Oğuz Türkçesi, Söz Varlığı, Anlam bilimi

Title of the Thesis: The Changes and Meaning Phenomena in the Vocabulary from Old Oghuz Turkish to Turkey Turkish

Author : Emine ATMACA

Supervisor: Prof. Dr. Vahit TÜRK

Date : 08.07.2011

Nu. of pages : xv (pre text) + 1539 (main body) + 20 (app.)

Department : Turkish Grammar and Literature **Subfield** : Turkish Language and Literature

This work consists of four main sections: a) The Historical Periods from Old Oghuz Turkish to Turkey Turkish; b) Language, Linguistics, Semantics; c) Meaning Phenomena That Are Effective in Semantic Changes or Development of Connotations; d) Semantic Changes.

In the first section of the work, some information about the historical periods from Old Oghuz Turkish to Turkey Turkish is given briefly. Afterwards, the words and determinative groups which were used in the period of Old Oghuz Turkish and following periods, but are not used in Standard Turkey Turkish are dealt with. Besides, with the intention of being able to show that the relationship between the historical periods of Turkish and local languages of Standard Turkey Turkish still continues, Compiling Dictionary is also included in the work in this section.

In the second section of the work, the subject of linguistics, that is the starting point of semantics, and the subject of language, that is the starting point of linguistics, are dealt with briefly under the title of "Language, Linguistics, Semantics". Afterwards, semantics, meaning, concept, denotation, connotation and the ways of development of connotations are mentioned.

In the third section of the work, it is given place to the meaning phenomena that are effective in semantic changes; the subjects of assimilation, alienism (metaphor, metonymy), polysemy, synonymy, hyponymy, hyperonymy, meronymy, holonymy, homonymy, antonymy, context and reconciliation.

In the fourth section of the work, the concept of semantic change is examined and the terms of semantic restriction, specialisation, semantic extension, generalisation, figurative expression, synecdoche, elipse, taboo, argot, semantic transfer (homonym, remote meaning, opposite meaning), melioration and pejoration are tried to be given with reference to the examples in the texts we determined in the resources we reviewed. The semantic changes in the words determined in this section are examined by being discussed in a synchronous and diachronic method. Finally, the causes and the development of semantic changes are dwelled upon.

Key words: Old Oghuz Turkish, Lexicology, Semantic

GİRİŞ

Çalışmamız, a) *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Kadar Tarihi Dönemler*, b) *Dil, Dil bilimi, Anlam bilimi*, c) *Anlam Değişmelerinde veya Yan Anlamların Gelişmesinde Etkili Olan Anlam Olayları* ve d) *Anlam Değişmeleri* olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine kadarki tarihî dönemler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Eski Oğuz Türkçesi dönemi ve sonraki dönemlerde kullanılıp da Standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelimeler ve tamlamalar ele alınmıştır. Bu kısımda ayrıca dilimizin tarihî devirleri ile Standart Türkiye Türkçesinin ağızları arasındaki ilişkinin devam ettiğini gösterebilmek amacıyla Derleme Sözlüğü de çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde, anlam biliminin çıkış noktası olan dil bilimi ve onun da başlangıç noktası olan dil konuları “dil, dil bilimi, anlam bilimi” başlığıyla kısaca ele alınmıştır. Anlam bilimi, anlam ve anlam alanı, kavram ve kavram alanı, temel anlam, yan anlam ve yan anlamların gelişme yollarına değinilmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde, anlam değişmelerinde etkili olan anlam olayları; benzetme, aktarma (deyim aktarması, ad aktarması), çok anlamlılık, eş anlamlılık, alt anlamlılık, üst anlamlılık, parçalık ~ parça-bütün ilişkisi, bütünlük, eşgösterenlilik, zıt anlamlılık, bağlam ve bağdaştırma konularına yer verilmiştir. Çalışmamızın dördüncü bölümünde, anlam değişmesi kavramı incelenmiş ve anlam daralması, özelleşme, anlam genişlemesi, genelleşme, mecazlaşma, komşuluk, eksiltme, tabu, argo, başka anlama geçiş (yakın anlama geçiş, uzak anlama geçiş, zıt anlama geçiş) anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi terimleri, taradığımız kaynaklarda tespit ettiğimiz metinlerdeki örneklerden hareketle verilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde tespit edilen kelimelerdeki anlam değişiklikleri, eş zamanlı ve art zamanlı bir yöntemle ele alınıp incelenmiştir. Son olarak anlam değişmelerinin sebepleri ve gelişimi üzerine durulmuştur.

Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu, Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar söz varlığındaki değişmeleri ve anlam olaylarını saptamaktadır.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırmada, Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar söz varlığındaki değişimler ve anlam olayları tespit edilmeye çalışılmıştır. Eski Türkçeden günümüze kadar gelen kelimelerin anlam yolculuğunda hangi şekillerde ve anlamlarda kullanıldığının tespiti araştırmacılar tarafından çoğu kez ihmal edilmiştir. Anlam değişikliklerinin tespiti, etraflıca düşünmeye, yıllarca emek harcamaya, ciddi bir bilgi birikimine bağlıdır. Bizim bu çalışmayla amacımız araştırmacılar tarafından ihmal edilmiş bir konu olan Türk milletinin zaman ve mekân sonucunda elde ettiği kazanımları ve zihni ile dili arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarabilmektir.

Araştırmanın Amacı

Ortaya konulan bu çalışmayla hedefimiz, Türkçenin Eski Oğuz Türkçesinden günümüze kadar gelen kelime kadrosunu tespit edebilmek, kelimelerde meydana gelen anlam değişikliklerinin dil içi ve dil dışı ilişkilerini özellikle tarihî metinlerden hareketle ortaya koyarak köken bilgisi sözlüğümüze ve ileride yapılması temenni edilen anlam bilimi sözlüğümüze katkılarda bulunabilmektir.

Kapsam

Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar söz varlığındaki değişimleri ve anlam olaylarının tespitinde çeşitli alanlara özgü terimlerin dilin söz varlığının önemli bir parçası olduğunu düşündüğümüz için konu külliyatı (korpus) alanımız geniş tutulmuş ve farklı alanlarda yazılmış tarihî metinlere yer verilerek toplam 84 (ciltli eserlerle birlikte toplam 105) eser taranmıştır.

Selçuklular Dönemi (XII-XIV. yy) metinlerinden *Behçetü'l-Hadaik fi Mevzetü'l-Halayık* (Canpolat, 1967), Hoca Dehhânî'nin *Dehhânî ve Manzumeleri* (Mansuroğlu, 1947), Yunus Emre'nin *Divan'ı* (Tatçı, 1990) ve *Risalet'ün-Nushiyye'si* (Tatçı, 1991), *Dânişmend-nâme* (Demir, 2004), Şeyyad Hamza'nın *Yusuf u Züleyhâ'sı* (Yıldız, 2008)

Anadolu Beylikleri Dönemi (XIII-XV. yy.) metinlerinden Gülşehrî'nin *Mantık ut-Tayr'ı* (Yavuz, 2007), Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme'si* (Kaymaz, 1989), *Bahşayış Lüğati* (Turan, 2001), *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi* (Bilgin, 1996), Erzurumlu Darîr'in *Kıssa-i Yûsuf'u* (Karahana, 1994), Yûsuf-1 Meddâh'ın *Varka ve Gülşah'ı* (Köktekin, 2007),

Kitâb-ı Gunya (Akkuş, 1995), Celaleddin Hızır'ın *Müntahab-ı Şifâ'sı* (Önler, 1999), Tutmacı'nın *Tabiatnâme'si* (Karasoy, 2009), Mehmed'in *Işk-nâme'si* (Yüksel, 1965), Ahmet Haramî'nin *Dastân-ı Ahmet Harâmî'si* (Onay, 1946), Hoca Mesud bin Ahmed ile yeğeni İzzeddin Ahmed'in Farsçadan Türkçeye çevirdikleri *Süheyl ü Nev-bahâr'ı* (Dilçin, 1991), Kadı Burhaneddin'nin *Divan'ı* (Ergin, 1980), İbn-i Şerif'in Timurtaşpaşazade *Yâdigâr-ı İbn-i Şerif'i* (Küçüker, 1994), Germiyanlı Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşîd-nâme'si* (Ayan, 1979), Sinân Paşa'nın *Tazarrunâme'si* (Tulum, 2001), Şeyhoğlu Sadreddin'nin *Marzubân-nâme Tercümesi* (Korkmaz, 1973), manzum -mensur bir eser olan *Dede Korkut Hikâyeleri* (Ergin, 2009), önemli bir tıp metni *Kitâbü'l- Mühimmât* (Özçelik, 2001)

Osmanlı Türkçesi Metinleri

Başlangıç Devri Osmanlı Türkçesi (XV.- XVI. yy.) metinlerinden Ahmed-i Dâî'nin *Miftâhu'l-Cenne'si* (Gülsevin, 1989), Ahmed-i Dâî'ye atfedilen *Cevâhirü'l- Maânî* (Kaymaz, 1997), Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l- Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ'sı* (Yavuz, 1991), Hacı Paşa'nın *Teshîl'i* (Turan, 1992), Hatipoğlu'nun *Bahrü'l- Hakâyık'ı* (Türk, 2009), Abdulvahhâb bin Yûsuf bin Ahmed el-Mârdânî'nin *Kitâbu'l-Müntahab fî-t- Tıb'ı* (Bayat, 2005), Ahi Çelebi bin Şerîf'in *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf'i* (Küçüker, 1994), Şeyhülislâm Şemseddin Muhammed bin Hamza'nın eski satır-arası *Kur'an Tercümesi* (Topaloğlu, 1976), Şeyh Elvân-ı Şirâzî'nin *Gülşen-i Râz Tercümesi* (Akkuş, 2004), Muhammed bin Süleyman tarafından tercümesi yapılan *Hayâtü'l- Hayevân Tercümesi* (Kırbaç, 1999), Mahmûd b. Kâdî- i Manyâs'ın *Gülistan Tercümesi* (Özkan, 1993), Şeyhî'nin *Har-nâme'si* (Timurtaş, 1971) ve Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn'i* (Timurtaş, 1980), Muînüddîn bin Mustafâ'nın *Mesnevî-i Murâdiyye'si* (Yavuz, 1982), Yazıcıoğlu Mehmed'in (Muhammed'in) *Muhammediye'si* (Çelebioğlu, 1996), Sinan Paşa'nın *Tazarru'nâme'si* (Tulum, 2001), İbn-i Kesîr Târihi'nin Mahmûd b. Muhammed el-med'uv Bedr-i Dilşâd'ın *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi* (Yelten, 1998; Tekin, 1998; Ergüzel, 1999), Ömer bin Mezîd'in *Mecmu'atü'n- Nezâ'ir'i* (Canpolat, 1982), Mercimek Ahmed'in çevirisi olan *Kabusnâme* (Gökyay, 2007), Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî'nin *Tuhfe-i Murâdî fî İlm-i Cevâhîr'i* (Argunşah, 1999), Sabuncuoğlu Şerefeddin'in *Terceme-i Akrabâdîn'i* (Doğan, 2009) Sabuncuoğlu Şerefeddin'nin *Mücerrebnâme'si* (Küçüker, 2010), Mü'min bin Mukbil'in *Miftâhü'n-*

Nur ve Hazâinu's- Sürûr'ı (Şahin 1994), İslamî'nin *Mesnevî'si*, (Yüksel, Delice, Aksoyak, 1996) Cem Sultan'ın *Türkçe Divan'ı* (Ersoylu, 1989), satır-arası tercüme *Kur'an Tercümesi* (Karabacak, 1994)

Klasik Dönem Osmanlı Türkçesi (XVI.- XIX. yy.) metinlerinden Uzun Firdevsî'nin *Kutubnâme'si* (Olgun, Parmaksızoğlu, 1980), Yahya bin Halîl Çoban fetâ-l-bur'avî'nin *Fütüvvetnâme'si* (Yılmaz, 2006), Hüseyin bin Hasan Bin Muhammed el-Hüseynî el-Hanefî tarafından manzum çevirisi yapılan *Şehnâme Çevirisi* (Kültürel, Beyrekli 1999), Güvâhî'nin *Pend-nâme'si* (Hengirmen, 1983), Lârendevî Siyâhî'nin *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ'sı* (Murad, 2009), İbni Sellum el-Halebî'nin *Gâyetü'l-Beyân fî Tedbîri Bedeni'l-İnsân* (Elbir, 2000), Dervîş Muhammed Yemînî'nin *Fazîlet-Nâme'si* (Tepeli, 2002), Cinânî'nin *Cilâü'l-Kulûb'ı* (Özkan, 1990), *Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ* (Özkan, 2009), Milan Adamović tarafından Avrupalı İtalya Pilippo Argenti'nin *Regola del parlare turcho (Türkçe konuşma kuralları)* (1533) eserinin Almanca yapılan çevirisi (*Das Türksche des 16. Jahrhunderts Nach den Aufzeichnungen des Florentiners Filippo Argenti* (2001)) (Merhan, 2009), *Âşık Garip Hikâyesi* (Türkmen, 1995), *Bâznâme-i İndî (Kitabü Bâz-name-i İcâd-ı Mücerreb)* (Ergüzel, 2007), *Revnağ-ı Bustân* (Önler, 2000), *Ahvâl-i Kıyâmet* (Yıldız, 2002), *Kitâb-ı Bâz-nâme-i Pâdişâhî* (Ergüzel, 2001), Şeyh Vefâ'nın *Melhame-i Şeyh Vefâ fî'l-Küsûf ve'z-Zelzele ve'l-Matar ve'l-Cevviyyât el-Uhrâ'sı* (Atasoy, 2001). Mustafa bin Keskin'in *Manzume-i Keskin'i* (Kılıç, 2009)

Bugünkü Türkiye Türkçesi (XX. -) metinlerinden Şemsettin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî'si* (1985: XVII), Türkiye'de Halk Ağzından *Derleme Sözlüğü (12 cilt)*, XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla *Tarama Sözlüğü (6 cilt)* (Tarama Sözlüğü'nün XII. cildi, daha evvelki 6 cildinde geçen sözcüklerin bugün kullanımdan düşmüş ya da farklı fonksiyonda kullanılan eklere yer verilmiştir) ve Türkçe Sözlük.

Yöntem

Çalışmamızda *Eski Oğuz Türkçesi Dönemi ve Sonraki Dönemlerde Kullanılıp da Standart Türkiye Türkçesinde Kullanılmayan Kelimeler* bölümünü hazırlarken kullandığımız yöntem şöyledir: İlk XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla Tarama sözlükleri ve TDK'nın son yayınladığı Türkçe

sözlük karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada TDK'nın sözlüğünde olmayan kelimeler çalışmamızın “söz varlığı” bölümünün; TDK'nın sözlüğünde yer alıp da farklı anlamları karşılayanlar ise “anlam olayları” bölümünün madde başını oluşturmuştur. Çalışmamızın hem söz varlığında hem de anlam olayları bölümünde karşılaştırmalar yaparak aynı anlamı ihtiva eden değil; anlam farklılığı taşıyan kelimeleri tespit ve tayin etmeye çalıştık. Anlam olaylarında madde başının oluşturan kelimeler için TAS'ta olduğu gibi bir de tanımlama vermeyi uygun gördük. TAS'ın ve TS'nin karşılaştırılmasından sonra sırasıyla Eski Oğuz Türkçesi dönemi ve sonraki yüzyıllarda yazılan yazma eserler üzerinde çalışma yapan araştırmacıların eserlerinin ‘*indeks ve sözlük*’ bölümünde yer alan kelimeler de aynı yöntemle ele alınıp incelenmiştir.

Yöntemimizi örneklerle şöyle açıklayabiliriz:

Mesela; arınmak¹ kelimesi TAS'ta ve EOT metinlerinden BH'de, ETT'de, T'de, TİKT'te, TA'da, KT'de, GN'de ve MT'de *arın-/ arınmak* biçimlerinde ‘1. Temizlenmek 2. Günahlardan temizlenmek, tövbe etmek’; TS'de ise ‘1. Temizlenmek 2. Katıksız, arı duruma gelmek 3. *mecazlaşmış* Rahatlamak’ olarak kayıtlıdır. Görüleceği üzere *arınmak* kelimesi, EOT metinlerinde ve TS'de benzer anlamları içerdiği için çalışmamızın hem *sözlük* hem de *anlam olayları* bölümünde yer almamıştır. Aynı şekilde *ağnamak*² TAS'ta mecazî olarak ‘bolluk içinde rahat yaşamak’ {Seni mağrur eylemesin ya Muhammed *ağnaduğı* yâni nimet içinde batıp turdukları şunların ki kâfir oldular. (Cev. Es. XV. 116) BHMÎH'de (30:5), SN'de (2480), MT'de (8a-1) D'de (115a/15) HAR'da, ETT'de *agna-* -hayvanlar- yatıp debelenmek, debelenmek (ŞD 98) XX. yüzyıldan sonra kelime, TS'de ‘hayvan yere yatıp yuvarlanmak’, DS'de (I) 1. Hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak 2. Balık kendine has hareketler yapmak 3. Sevinçten coşup oynamak 4. Duvar, direk veya yük eğilmek, bel vermek, yana meydana gelmek (I-107) olarak kayıtlıdır. EOT metinlerinde ve TS'de benzer anlamları içerdiği için çalışmamızın hem *sözlük* hem de *anlam olayları* bölümünde yer almamıştır.

¹ Sevortyan, *arın-* kelimesinin anlamlarını ‘1. Temiz ol- temizlen-, kurtul- 2. İyileşmek 3. Tüken-’; kökenini de *a:r- > ar-ı olarak vermiştir. *arın-* kelimesinin temizlen-, durulan-, kurtul- anlamlarına gelen -l- dönüşlülük ekiyle yapılmış şekli de vardır (1974:184-186).

² Clauson (1972:87), *agna-* kelimesinin anlamını ‘(at, eşek) sırtı üzerinde yuvarlanarak kaçınmak, kıvrınmak’ olarak verir. Kökenini de *agan* + *a-* biçiminde kaydeder. Hamilton (1998:131), kelimeyi, *ag-* ‘bir yana yatmak, bükülmek’ – *n* (dönüşlülük) + *a* (pekiştirme eki) biçiminde kaydetmiştir. Kelime Kâşgarî'de (1999:I-289) *agna-* biçiminde ‘(hayvanlar) yatıp debelenmek; dili tutulmak, kekemeleşmek’ anlamında kayıtlıdır.

yaşın yaşın koşması (hendiodyoin), Mes. Mur'da 'gizli gizli', MM'da *yaşın* 'gizlice, içinden, içten içe' (2653), *Kâmûs-ı Türkî'de 'gizli gizli, gizlice' TS'de *zarf fonksiyonunda halk ağzında* 'gizli gizli, için, gizli saklı olarak' anlamıyla kayıtlıdır. Bu koşma (hendiodyoin), TS'de aynı anlamı karşıladığı için *sözlük* ve *anlam olayları* bölümünde yer almamıştır.

Hem söz varlığı bölümünde hem de anlam olayları bölümünde DS, madde başındaki kelimelerin oluşturulmasında temel kaynak olmamıştır. Yalnızca eski dönemlerde unutulmuş kelimelerin büyük bir bölümünün ağızlar da yaşamaya devam etmesi yanında, dilimizin tarihî devirleri ile ağızlar arasındaki ilişkinin devam ettiğini gösterebilmek amacıyla DS'yi de çalışmaya dâhil etme ihtiyacı duyduk.

Çalışmamızın teori kısmının ele alındığı ikinci bölümde Doğan Aksan'ın *Ana Çizgileriyle Dilbilim* (1990) ve *Anlambilim'i* (1978, 1999), Berke Vardar'ın *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri* ve *Dil bilim Sorunları* (1998) ve *Dilbilim Yazıları* (2001), Süheylâ Bayrav'ın *Yapısal Dilbilim* (1998), Kâken Ahanov'ın *Til Biliminiñ Negizderi* (2002), Âmedi Hasanov'un *Til Bilimi* (2003), yabancı kaynaklardan John Lyons'un *Semantics* (1977), André Martinet'in *İşlevsel Genel Dilbilim* (1983), Pierre Guiraud'ın *Anlambilim* (1984), Leonard Bloomfield'in *Language* (1933), F. R. Palmer'in *Semantics* (1981), Lehmann'ın *Historical linguistics: An Introduction* (1992), Monika Schwarzs- Jeannette Chur'un *Semantik Ein Arbeitsbuch* (1993), M. A. Кронгауз'un *Семантика* (2005) kaynaklarından yararlanılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü anlam olaylarında Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine kadar anlam değişmesine uğrayan kelimeler tek tek incelenmiştir. Kelimeler, meydana gelen anlam değişmesi türlerine ve içindekiler bölümünde verilen plan dâhilinde sırasıyla ele alınmıştır. Eski Oğuz Türkçesinden günümüze kadar gelen eserler tek tek taranmış, metinlere müracaat edilerek kelimelerin anlamlarındaki değişiklikler *art zamanlı* (~*diachronique, diachronic, diachronisch*) ve *eş zamanlı* (~*synchronique, synchronic, synchronisch*) bir incelemeyle saptanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde kullandığımız kaynaklar arasında XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla Tarama sözlükleri ve Türkiye Türkçesi

sözlüğü çalışmamızın temel iskeletini oluşturmuştur. Değişikliklerin tespiti için Sir Gerhard Clauson'un "*An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish*", London, Oxford University Press (1972), W. Radloff'un "*Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte (Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy) I (1893), II (1899), III (1905), IV (1911)*", G. Doerfer'in "*Türkische und Mongolische Elemente im Neupersische (I-III) (1963–1967)*", Marcel Erdal'ın "*Old Turkic Word Formation*" Otto Harrassowitz (1991), E. V. Sevortyan'ın "*Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasniye) (Türk Dillerinin Köken Bilgisi Sözlüğü) (1974- 1978- 1980- 1989- 1997- 2000- 2004)*", Tenişev ve diğerlerinin (2001) "*Sravnitelno-istoričeskaya grammatika Tyurkskih Yazıkov*" '*Türk Dillerinin Tarihi Karşılaştırmalı Grameri. Söz Varlığı*' adlı eserlere başvurulmuştur.

Çalışmamızın üçüncü bölümü olan "anlam olayları" bölümünde kelime incelemelerinde kelimenin geçtiği kaynakların sıralaması kronolojiye göre yapılarak tarihî dönemdeki kullanılış şekli ve anlamı net biçimde verilmek istenmiştir. Madde başındaki kelimenin anlamları arasındaki eşgösterenlilik ve çok anlamlılık ilişkisine dikkat edilerek anlamlar ve kelimeler birbirinden ayrı biçimde; fakat aynı madde başında açıklama yapılarak verilmiştir.

Hem söz varlığında hem de anlam olayları bölümünde yer alan kelimeler, Türk diline ait veya yabancı kaynaklı olduğu tam olarak fark edilemeyen artık tamamen Türkçeleşmiş ve Türk dilinin öz malı olmuş kelimelerdir.

Çalışmamızın hem söz varlığında hem de anlam bölümünde alıntı kelimelere yer vermedik. Mesela; arı kovanı, çamurdan yapılan zahire ambarı vb. anlamlarda kullanılan *petek* kelimesi, Ermenice *p'et'ak* kelimesinden; yaşamaktan mutlu olduğunu davranışlarıyla belli eden, sevinçli, neşeli, neşe veren, neşelendiren, eğlenceli, ferah, mamur vs. anlamlarındaki *şen*, (*şin*) kelimesi Ermenice *šen* kelimesinden; silâh, zırh gibi harp için giyiniş kuşanılan şeyler, araç, giysi veya giysilik kumaş anlamlarında kayıtlı olan *pusat* kelimesi, Arapça *bisât* kelimesinden; üzerine mum, kandil veya lâmba konulan tepsi, şamdan, balıkçıların balıkları kıyıya çekebilmek için geceleyin yaktıkları ateş vb. anlamlarındaki *çirakman*, (*çirakma*, *çirakba*) kelimesi Farsça *çirâğpā* kelimesinden dilimize geçmiş alıntı kelimelerdir.

Çalışmamızın hem söz varlığında hem de anlam bölümünde ses yansıması kelimelere yer verilmemiştir. Mesela; TAS'ta *abuk*, (*apuk*) 'avurdu şişirip parmakla vurarak ses çıkarmak' {Ziger [Far.] *Abuk* mânâsınadır ki ağız ile zort vermektir. (Bürh. XVIII-XIX 330) anlamında geçer.

Kâmûs-ı Türkî'de kelime, *abuk sabuk* koşmasında (hendiodyoin) 'düşünmeksizin ve sayıklarcasına söylenen, münasebetsiz, hezeyan kabilinden (söz)' (sabuk '*sap-mak*'tan yapılmış bir kelime; '*abuk*' ise tekrar unsuru olarak dilimizde çok kullanılan, anlamı olmayan sözlerdendir.) olarak geçer. Günümüzde TS'de *abuk* kelimesi, 'saçma (söz, kişi, davranış)', DS'de *abuk*, I. Sersem, kötü adam, II. Umut, güven (I-32); *abık sabık* koşmasında (hendiodyoin) 'saçma sapan, gelişi güzel, ileri geri, boş söz' (I-19) anlamlarında kayıtlıdır. Söz konusu tamlama, TS'de aynı anlamı karşıladığı için *sözlük ve anlam olayları* bölümünde yer almamıştır.

Çalışmamamızın hem söz varlığı hem de anlam bölümünde alıntı ve ses yansımaları kelimelerin Türkçe eklerle genişletilmiş şekillerine yer verilmiştir.

1. BÖLÜM: TARİHÎ DEVİRLER VE SÖZ VARLIĞI

1.1. Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Tarihî Dönemler

1.1.1. Eski Oğuz Türkçesi (XIII–XV.yy)

Oğuzların XII. yüzyılın sonunda kendi ağızlarına dayanarak Anadolu’da kurup geliştirdikleri edebî yazı diline Eski Oğuz Türkçesi denir. Bugün, Eski Oğuz Türkçesinin başlangıcını belirleyen eserlerin tamamı elimize geçmediği için dönemin başlangıç ve bitiş tarihlerini kesin olarak belirtmek mümkün değildir, ancak bu konudaki genel eğilim Oğuz Türkçesinin başlangıcının XIII. bitiş tarihinin de XV. yüzyıl olduğudur. Bu konuda çalışan bazı araştırmacılara göre de Eski Oğuz Türkçesinin gramatikal özelliklerinin XVI. yüzyılda hatta XVII. yüzyıla kadar etkisini sürdürdüğü yönündedir. XVI yy. başlarından itibaren Osmanlı Devleti’nin sınırlarının genişlemesi ve siyasi birliğin sağlanması, Türkçenin ilim ve kültür dili olarak yaygınlık kazanmasıyla Eski Oğuz Türkçesi sona ermiş, yerini Osmanlı Türkçesine bırakmıştır.

Bu dönem için bazı Avrupalı Türkologlar, Saadet Çağatay ve Mecdut Mansuroğlu “*Altosmanisch*” yani “*Eski Osmanlıca*” terimini kullanırken Türkologların büyük bir çoğunluğu tarafından Eski Anadolu Türkçesi (EAT) terimi tercih edilmiştir. Faruk Kadri Timurtaş, bu iki terime itiraz etmiş, gerekçesi de Osmanlıca teriminin Selçuklu Türkçesini içine almaması, Anadolu teriminin de XV. yüzyılda Balkanlar’ı, dışarıda bırakmasıdır. Bu terimlerin yerine Türkiye Türkçesinin tarihî şeklini temsil ettiği düşüncesiyle Batı Oğuz Türkçesinin Anadolu sahasının dışındaki bölgelerde yazılan eserleri de içine aldığı göz önünde bulundurarak “*Tarihî Türkiye Türkçesi*” terimini teklif etmiştir (Timurtaş, 1994:VII-VIII, Özkan, 2000:59). Ahmet Bican Ercilasun, Timurtaş’ın bu görüşüne Kuzey ve Güney Azerbaycan’ı dışarıda bıraktığını düşünerek itiraz etmiş, yerine “*Eski Oğuz Türkçesi*” (EOT) ni teklif etmiştir (2004:433). Eski Oğuz Türkçesinin kullanıldığı coğrafi alan Anadolu başta olmak üzere Suriye ve İran, Irak, Balkanlar ve Adaları’ı da içine alan geniş bir bölgeyi kapsamaktadır.

Eski Oğuz Türkçesinin Türk Dili Tarihi içerisindeki önemi, Oğuz şivesine dayalı ilk edebî ürünlerin verilmiş olmasıdır. VIII. yüzyılda, Orhun Yazıtlarında Oğuz Türkçesine ait bazı dil özelliklerine rastlasak da bu Oğuz Türklerinin yazı diline sahip olduklarını değil; Köktürk dönemi yazı diline bazı ağız özelliklerin girdiğini gösterir (Korkmaz,

1975:433-446, Gülensoy, 2000:214, Gülsevin, 2004:33-42). Eski Türkçe döneminde olduğu gibi Eski Oğuz Türkçesinde de Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesine ait kelime ve ekler yan yanadır (Mansuroğlu, 1988:274). Ancak, bu dönemin diğer dönemlerden farkı Türk dilinin fonetiğinde ünlülerde *yuvarlaklaşma*, ünsüzlerde *ötümlüleşme* ve ünsüzlerde *sızıcılaşma* olmak üzere üç temel ses olayının yaşanmış olmasıdır. Gerçekte Eski Oğuz Türkçesi, Türkçe özellikleri bakımından dönemini ancak Osmanlı Türkçesinin başlarında tamamlayabilmiştir (Ergin, 1998:17).

Eski Oğuz Türkçesi, yabancı unsurlar bakımından Batı Türkçesinin en temiz dönemidir. Bu dönemde dilimize Arapça ve Farsça unsurlar girmeğe başlamışsa da -sonraki devirlerle karşılatırarak olursak- yoğun değildir (Ergin, 1998:17, Aksan, 1996:120, Özkan, 1995:40).

Eski Oğuz Türkçesi, tarihî dönemler bakımından *Selçuklular*, *Beylikler* ve *Osmanlılar* olmak üzere üçe ayrılır.

1.1.1.1. Selçuklular Dönemi (XII-XIV. yy)

Oğuzlar, X. yy.'da Siri-derya boyları ile Aral gölü kıyılarında merkezi 'Yenikent' olmak üzere bir yabgu devleti kurmuşlardır. Bu bölgelerde bazı şehirler de kuran Oğuzların bir kısmı yüksek kültürlü yerleşik bir hayata geçmiş bulunuyorlardı. Oğuzların bir kısmı daha sonra Buhara'ya göç etmişlerdir. XI-XIII. yy. arasında Hârizm'in Türkleşmesinde rol oynayan Oğuz Türkleri, "Aral Gölü ve Siriderya" yakasından Horasan'a geldiler ve burada "Büyük Selçuklu Devletini" 1040 yılında kurdular. Oğuz Türkleri daha sonraları İran, Azerbaycan yoluyla Irak ve Anadolu'ya gelerek Anadolu'yu Türkleştirdiler ve bu bölgede Anadolu'nun Türkleşmesini sağladılar (Özkan, 2000:60). Oğuzların bu siyasî varlığına paralel olarak XI. yy.'da ayrı bir yazı diline sahip olup olmadıkları tam olarak bilinmemekle birlikte o dönemin Oğuz Türkçesini Kâşgarlı Mahmut'un verdiği bilgilerden öğrenebilmekteyiz (Korkmaz, 1972-I:3-19, 1973-1974:41-48).

Selçuklular döneminde Arapça ve Farsça resmî yazı dili olarak kullanılmasına rağmen Türkçe eserler de kaleme alınmıştır. Önemli bir dil yadigârı olan *Behçetü'l-Hadaik fi Mevizetü'l-Halayık* üzerinde çalışan araştırmacılar, onun XII. yüzyılda yazılmış olma ihtimali üzerinde dururlar (Ertaylan, 1949:275-293, Canpolat, 1967:165-175).

Behçetü'l-Hadaik'te hem Orta Asya yazı dili hem de Oğuz Türkçesinin dil unsurları yan yanadır. Bu eserden başka h. 630 (m. 1233) yılında yazılmış olan ve yazılış yeri belli olmayan Ali'nin *Kıssa-i Yusuf'u*, Ebû Hüseyin Ahmed b. Muhammed el- Kudurî el-Bağdâdî'nin el-Muhtasar adlı Arapça bir eserin çevirisi olan *Kudûrî Tercümesi*, Fakih Yakut Arslan tarafından Farsça'dan h.743 (m.1308) yılında tercüme edilen *Feraiz Kitabı*, Mehmed bin Bâlî tarafından Türkçeye çevirilen *Kitab-ı Güzide* adlı eserlerde de aynı durum söz konusudur (Özkan, 1995:64-65). Caferoğlu, Ali'nin *Kıssa-i Yusuf'unun* Berlin ve Dresden nüshalarının Oğuz Türkçesinin etkisiyle yazıldığını ve yazılış yerinin Orta Asya'da Oğuzların yaşadığı sahanın olabileceği üzerinde durur (1984//II:141). *Kudûrî Tercümesi*, Korkmaz'a göre Oğuz Türkçesinin Harezmi bölgesini temsil eder. XII. yüzyıla ve Karahanlı Türkçesine ait olduğu düşünülen *Anonim Kur'an Tefsiri'*nde de Oğuz Türkçesinin özellikleri görülür. (Korkmaz, 1989:31) Bu eserlerde görülen bu özel durum/lar, günümüzde 'olga bolga sorunu' ya da daha yaygın bir ifadeyle 'karşık dilli eserler' tartışmasını beraberinde getirmiştir. (Arat, 1960:225-232, Canpolat, 1967:165-175, Ş. Tekin, 1973-1974:59-57) Gerçekte bu eserler, Oğuzların kendi yurtlarında kendi lehçelerine dayalı olarak meydana getirdikleri ilk edebî ürünlerdir.

Bu dönemde bu eserlerden başka Celâleddin Rumî'nin (1207-1273) Türkçe yahut Türkçe-Farsça on manzumesi, Sultan Veled'in *İbtidânâme* ve *Rebanâme* mesnevileri ve *Divan'*ındaki Türkçe ve Farsça beyitleri, Köprülü'ye göre Anadolu Klasik Türk şiirinin önde gelen üstadlarından biri olan, hayatı hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmadığımız 'nakışçı' anlamına gelen 'Dehhânî' mahlasını kullanan Hoca Dehhânî'nin *Dehhânî ve Manzumeleri* (Mansuroğlu, 1947), XIII yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyılın başlarında yaşamış olan Yunus Emre'nin *Divan'*ı (Tatçı, 1990), ahlakî ve öğretici niteliklere sahip mesnevi tarzında 1307 yılında yazdığı 573 beyitlik *Risalet'ün-Nushiyye'si* (Tatçı, 1991), ilk olarak Mevlânâ İbn-i Ala'nın II. İzzeddin Keykavus zamanında ve onun emriyle 1244-1245 tarihinde telif ettiği tahmin edilen *Dânişmend-nâme'si* (Demir, 2004), XIV. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen sûfi şair Şeyyad Hamza'nın mesnevi tarzında yazdığı *Yusuf u Züleyhâ'sı* (Yıldız, 2008), kaynaklarda yaşadığı yüzyıl hakkında farklı bilgilerin olduğu Ahmet Fakih'in kasîde biçiminde yazdığı *Çarhnâme'si* tamamıyla Oğuz Türkçesi yazı diliyle yazılmıştır.

1.1.1.2. Anadolu Beylikleri Dönemi (XIII-XV.yy.)

Anadolu Selçuklu Devleti, XIII. yüzyılın yarısında Moğol baskısının tesiriyle zayıflamıştır. Uç beylerinin Anadolu'da kendi adlarına kurdukları beylikler zamanla bağımsızlıklarını kazanmış ve böylece '*Anadolu Beylikleri Dönemi*' başlamıştır. Bu dönem, Selçuklular döneminin aksine Türk diline bir dönüş ve Türk dilinin Arapça ve Farsça karşısında kazandığı savaşın başarılı sonuçlarının alındığı bir dönemdir. Bunda tabii ki Osmanlı Devleti, Karamanoğulları ve Candaroğulları beyliklerindeki Oğuz ve Türkmen beylerinin millî gelenek, görenek, ananelerine bağlı olmaları ve Türkçe yazan şair ve yazarlara destek olmalarının da etkisi vardır.

Bu dönemde Ahî Evren'in dervîşi olan Gülşehrî'nin Gülşen-nâme adını da verdiği, Kırşehir'de 1317 yılında Attar'dan çevirmekle birlikte birçok eklemelerle zenginleştirdiği ve Türkçeye ilk olarak tercüme edilen 'kuş dili' anlamına gelen mesnevi tarzındaki *Mantık ut-Tayr*'ı (Yavuz, 2007), Orta Asya'dan göç edip Kırşehir'e yerleşen Âşık Paşa'nın 1330 yılında tamamladığı 12000 beyitlik mesnevi tarzında yazdığı *Garîb-nâme*'si (Kaymaz, 1989), miladî on dördüncü yüzyılda Bahşâyîş bin Çalıça tarafından istinsah edildiği tahmin edilen ketebe kaydında miladî 10. yüzyılın başlarında telif edildiği belirtilen Arapça-Farsça tematik bir sözlüğün satırarası Eski Oğuzca tercümesi olan *Bahşayîş Lügati* (Turan, 2001), Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Neseî (ö. 537-1142) adlı bir din bilginin hicrî 504 (1110)'te yazdığı Arapça manzum fıkıh kitabının İbrâhim b. Mustafa b. Alişîr el-Melifdevî (el-Muleyfedevî) tarafından 4 Recep 732 (1 Nisan 1332) tarihinde Oğuz Türkçesinin dil hususiyetlerini en iyi şekilde yansıtarak tercüme ettiği *Nazmü'l- Hilâfiyyât Tercümesi* (Bilgin, 1996), Erzurumlu Darîr'in 1366/1367 tarihinde tamamladığı değişik şivelerin tesir sahası olan Doğu Anadolu bölgesinde yazdığı tahmin edilen *Kıssa-i Yûsuf*'u (Karahan, 1994), Yûsuf-ı Meddâh'ın en meşhur ve en önemli eseri olan bir aşk ve kahramanlık hikâyesinin konu edildiği, 1368 yılında Sivas'ta mesnevi tarzında yazdığı *Varka ve Gülşah*'ı (Köktekin, 2007), dili ve muhtevası bakımından Eski Oğuz Türkçesinin ilk eserlerinden biri kabul edilen, dil yönünden Oğuz-Kıpçak husûsiyetlerini gösteren XIV. yüzyılın ikinci yarısında (h.781/m.1378) kim tarafından tercüme edildiği bilinmeyen *Kitâb-ı Gunya* (Akkuş, 1995), XIV yüzyılın en önemli hekimlerinden biri olan Hacı Paşa olarak da tanınan Celaleddin Hızır'ın 1381 yılında İsa Bey adına Arapça *Şifâ'ül-*

Eskâm Devâü'l-Âlâm adlı eserin Türkçeye çevirisi olan *Müntahab-ı Şifâ'sı* (Önler, 1999), Tutmacı'nın uygulamalı bir tıp metni olarak XIV. yüzyılda Aydınöglü Umur Bey adına Farsçadan Türkçeye çevirdiği *Tabiatnâme'si* (Karasoy, 2009), Mehmed'in h. 800 (m. 3 Ocak 1398) yılında Mısır'da başlayıp Anadolu'ya döndükten sonra tamamlayıp Emir Süleyman'a sunduğu *Işk-nâme'si* (Yüksel, 1965), XIV. yüzyılda ahlâk ve seciye bakımından tam bir Türk kıızı olan Gülemdam ile vefa, sadakat, cesaret, merhamet sahibi Ahmet Haramî'nin hayatlarının tahkiye tarzında ele alındığı *Dastân-ı Ahmet Harâmî* (Onay, 1946), XIV. yüzyıl şairlerinden Hoca Mesud bin Ahmed ile yeğeni İzzeddin Ahmed'in Farsçadan Türkçeye çevirdikleri ve beşerî aşk konusunu işledikleri *Süheyl ü Nev-bahâr'ı* (Dilçin, 1991), Sivas hükümdarı olan ve Kayseri'de de kadılık yapan âlim, şair Kadı Burhaneddin'nin (1345-1398) Doğu Anadolu bölgesinin ağızlarına ait söz varlığını içinde barındıran, bu yüzyılın en güçlü eseri kabul edilen *Divan'ı* (Ergin, 1980), İbn-i Şerif'in Timurtaşpaşazade Gazi Umur Bey için 1421-1428 tarihleri arasında Bursa'da yazdığı tahmin edilen değerli bir tıp metni olan *Yâdigâr-ı İbn-i Şerif'i* (Küçüker, 1994), Germiyanlı Şeyhoğlu Mustafa'nın Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın maiyetindeki iken yazmaya başladığı onun ölümünden sonra Yıldırım Bâyezid'in yanına gelerek Rebü'l-evvel h. 789 (m. Mayıs 1387) yılında tamamladığı *Hurşîd-nâme'si* (Ayan 1979), Sinân Paşa'nın h. 887 (m. 1482) yılından sonra yazdığı tahmin edilen Tazarru'ât-ı Sinan Paşa, Darâ'at-nâme gibi isimlerle de anılan ilk Türkçe eseri olan *Tazarrunâme'si* (Tulum, 2001), Şeyhoğlu Sadreddin'nin hayvan hikayelerinin yer aldığı Varvarî'nin aynı addaki eserinden çevirdiği, Germiyan Bey'i Süleyman Şah'a sunduğu *Marzubân-nâme Tercümesi* (Korkmaz, 1973), Eski Oğuz Türkçesi döneminin sonlarına XV. yüzyılın II. yarısına ait olduğu tahmin edilen içerisinde Oğuz Türklerinin maceraları, yaşayışı ve hayat görüşlerinin destansı bir havayla anlatıldığı manzum -mensur bir eser olan *Dede Korkut Hikâyeleri* (Ergin, 2009), iki ana bölümden oluşun bazı hastalıkların teşhis ve tedavisinin anlatıldığı ve birçok kitap ve hekim adının yer aldığı İslâm Tıp Yazmaları Kataloğunda yazarı belli olmayan biçiminde kaydedilen, önemli bir tıp metni *Kitâbü'l- Mühimmât* (Özçelik, 2001) gibi eserler yazılmıştır.

1.1.1.3. Osmanlı Türkçesi

Tarih bakımından Osmanlı Beyliği'nin gittikçe güçlenerek Anadolu'da siyasî birliği sağlamasından sonra, özellikle İstanbul'un fethiyle bu kentin yeni bir ilim, kültür ve uygarlık merkezi haline gelmesi üzerine kısa sürede büyük bir gelişme gösteren yazı dilinin (Tulum, 2010:25) adıdır. Bu dönem, XV. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıla kadar devam etmiş ve imparatorluk sınırları içerisinde gelişme göstermiştir. Dönemin en önemli özelliği, gerçekte dil yapısı *Türkçe* olmakla beraber içerisinde Arapça, Farsça ve Türkçeden meydana gelmiş üçlü sun'î bir dille kaleme alınmış eserlerin olmasıdır. Ancak eserlerde gramer şekilleri açısından Osmanlı Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasında genel anlamda pek bir fark yoktur.

Araştırmacılar, bu dönemi kendi içerisinde üç bölüme ayırmıştır:

1.1.1.3.1. Başlangıç Devri Osmanlı Türkçesi (XV- XVI. yy.)

XV. yüzyılın ikinci yarısından XVI. yüzyıla kadar devam eden dönemdir. Nazım ve nesir dili, yabancı unsurlar bakımından birbirine çok yakındır. Nesir dili, nazım diline göre daha sadeyken dönemin sonlarına doğru nazım dili aynı kalırken nesir dili ağırlaşmıştır.

Bu dönemde XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış velûd şairlerden biri olarak kabul edilen Ahmed-i Dâî'nin, kimliği hakkında yeterli bilgi bulunmayan Lülü Paşa adına Arapçadan tercüme ettiği, Cennete girmek için gidilmesi gereken yolları ve şer'î esasları anlattığı *Miftâhu'l-Cenne'si* (Gülsevin, 1989), Ahmed-i Dâî'ye atfedilen beş bölüm (=bab) üzerine telif edilmiş dinî ve felsefî bir eser olan *Cevâhirü'l- Maânî* (Kaymaz, 1997), *Cevâhirü'l- Maânî* üzerinde yapılan son araştırmalara göre bu eser, Ahmed-i Dâî'ye ait olmayıp *Hızır bin Yakub El-Hatib'in* 1406 yılında yazdığı Eski Oğuz Türkçesi metinlerinden biridir. (Özkan, 1995; Çetin, 2003: 309) önceleri Germiyan, daha sonra Osmanlı sarayında bulunarak geniş bir devlet tecrübesi geçiren Şeyhoğlu'nun ömrünün sonunda altmış iki yaşında iken, Hurşid-nâme'den on dört sene sonra 1401 yılında devlet idâresi ve cemiyetini ele aldığı, *Kenzü'l- Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ'sı* (Yavuz, 1991), Hacı Paşa'nın Müntahab-ı Şifâ'nın uzun ve öğrenilmesi güç olan taraflarının çıkartılarak 1408 yılında yapılmış özeti durumundaki *Teshîl'i* (Turan, 1992), Hatipoğlu'nun ilk eseri, Hacı Bektaş-ı

Velî'nin Arapça mensur eseri Makâlât'ının manzum olarak Türkçeye tercümesi olan 1409 yılının Muharrem ayının sonlarında tamamladığı *Bahrü'l- Hakâyik* 'ı (Türk, 2009), Hatipoğlu'nun 829 (1426) yılında Darîr'in "Yüz Hadis ve Yüz Hikâye" tercümesinden faydalanılarak tamamladığı, 6091 beyitlik, aruzun "*fâilâtün fâilâtün fâilât (fâilün)*" kalıbıyla yazdığı didaktik bir mesnevi olan *Ferahnâme'si* (Şahin, 1993) Abdulvahhâb bin Yûsuf bin Ahmed el-Mârdânî'nin XV. yüzyılın başında Türk diline hizmet eden hükümdarlardan biri olan Çelebi Mehmed adına 1420 yılında *Kitâbu'l-Müntahab fî-t- Tib* 'ı (Bayat, 2005), 1420 yılında Ahi Çelebi bin Şerîf tarafından Timurtaş oğlu Umur Bey adına yazılan tıp eserlerinden biri olan *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf* 'i (Küçüker, 1994), Bursa'da 'Molla Fenarî' lâkabıyla bilinen, büyük Türk âlimi, ilk şeyhülislâm Şemseddin Muhammed bin Hamza'ya ait olduğu kuvvetle muhtemel olan 1424 yılında tamamlanmış, Türkiye Türkçesiyle yazılmış en eski satır-arası *Kur'an Tercümesi* (Topaloğlu, 1976), XIV. yüzyılın son çeyreği ile XV. asrın ilk yarısında yaşadığı eserindeki kayıttan anlaşılan Şeyh Elvân-ı Şîrâzî'nin İran'ın büyük sûfî şairi Şebüsterî'nin telif eserini konu içi ve konu dışı ilâvelerle 1425 yılında tamamlayarak Beyazıd Han'a sunduğu *Gülşen-i Râz Tercümesi* (Akkuş, 2004), Demîrî'nin Doğu'da ve Batı'da büyük şöhret kazanmasına vesile olan Muhammed bin Süleyman tarafından 1427 yılında Türkçeye ilk tercümesi yapılan, zooloji kitabı olduğu kadar bir folklor kitabı özelliği de taşıyan *Hayâtü'l- Hayevân Tercümesi* (Kırbaç, 1999), Mahmûd b. Kâdî- i Manyâs'ın h. 833 (m.1430) yılında tamamlayıp II. Murad'a sunduğu *Gülistan Tercümesi* (Özkan, 1993), Şeyhî'nin Heratlı şair Emir Hüseyinî'nin (ö. 719-1319) *Zâdü'l- Müsâfirîn* adlı Farsça eserinin Türkçeye çevirisi olan 126 beyitlik, mesnevi türünde yazdığı hiciv sanatımızın en güzel örneklerinden biri kabul edilen *Har-nâme'si* (Timurtaş, 1971) ve Şeyhî'nin konusunu Nizâmî'den aldığı, II. Murad'ın tahta çıkmasıyla yazmaya başladığı ve kendisinin ölümüne kadar tamamlayamadığı -sonradan Rumî mahlaslı bir şair tarafından tamamlanan- yaklaşık olarak 7000 (6944) beyit hacmindeki aruzun mefâilün mefâilün feülün kalıbı ile yazdığı hacimli eseri *Hüsrev ü Şîrîn* 'i (Timurtaş, 1980), Muînüddîn bin Mustafâ'nın XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde *Mesnevî*'nin birinci cildini tercüme ve şerhederek iki cilt hâlinde ortaya koyduğu 14.404 beyit ile hacim bakımından, en büyük eserlerinden biri olan *Mesnevî-i Murâdiyye'si* (Yavuz, 1982), doğum yeri ve tarihi tam olarak bilinmeyen Yazıcıoğlu Mehmed'in (Muhammed'in) 1449 yılında Gelibolu'da üç yıl içerisinde yazıp

tamamladığı yaratılış, Hazret-i Peygamberin doğumu, hayatı, savaşları, mucizeleri, yakınları, kıyâmet alâmetleri, ahiret hayatı ve husûsiyetlerini konu ettiği *Muhammediye*'si (Çelebioğlu, 1996), XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, ilmî ve edebî kişiliği ile Sultan Fâtih ve Sultan II. Bayezid devirlerinde büyük şöhret ve nüfuz kazanmış olan Sinan Paşa'nın içerik itibariyle bir gönül kitabı olan 1482 yılından sonra yazdığı tahmin edilen *Tazarru'nâme*'si (Tulum, 2001), İbn-i Kesîr Târîhi'nin Mahmûd b. Muhammed el-med'uv Bedr-i Dilşâd'ın açık ve sade bir dille Türkçe'ye kazandırdığı ve İkinci Murad'a sunduğu *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi* (Yelten, 1998; Tekin, 1998; Ergüzel, 1999), XV. yüzyılın önemli şairlerinden biri olan Ömer bin Mezîd'in 84 şairden 397 şiir derlediği nazireler mecmuası olan *Mecmu'atü'n- Nezâ'ir*'i (Canpolat, 1982), XV. yüzyılın en ünlü mütercimlerinden biri olan Mercimek Ahmed'in II. Murat'ın emriyle İranlı yazar Emîr Unsurü'l-Maâli Keykâvus'un 1082 yılında oğlu Giylanşah'a yazdığı 40 bölümlük bir nasihatler dizisi eserinin Farsçadan Türkçeye çevirisi olan *Kabusnâme* (Gökyay 2007), XIV. yüzyılın sonlarıyla XV. yüzyılın başlarında yaşamış hekim Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî'nin değerli taşlar ve bu taşların tıptaki kullanımını, güzel kokular, tıp ve cinsel gücü artırıcı nesnelere anlattığı *Tuhfe-i Murâdî fi İlm-i Cevâhîr*'i (Argunşah, 1999), Sabuncuoğlu Şerefeddin'in 1446 yılında Cürçânî lakabıyla tanınan büyük hekimlerden Ebu'l-Fazl İsmail bin Hüseyin Cürçânî'nin Zahîre-i Harzemşâhî adlı Farsça eserinin ilaç terkipler ve yapılış şekillerinin konu edildiği *Akrâbâdîn* kısmını çevirdiği *Terceme-i Akrâbâdîn*'i (Doğan, 2009) Sabuncuoğlu Şerefeddin'nin 1468 yılında seksen beş yaşında iken yazdığı dünya çapında tanınmış, ilk deneysel tıp kitabı olarak değerlendirilen en son eseri *Mücerrebname*'si (Küçüker, 2010), XV. yüzyılın meşhur göz hekimlerinden (kenhal) biri olan Mü'min bin Mukbil'in Sultan Bayezid Han adına yazdığı, göz hastalıkları ve onların tedavileri hakkında bilgi verdiği, gerektiğinde cerrahî müdahale teklifinde de bulunduğu *Miftâhü'n-Nur ve Hazâinu's- Sürûr*'ı (Şahin, 1994), İslâmî'nin kendisi ve eseri hakkında herhangi bir açıklama yapmadığı elde tek bir nüshası bulunan *Mesnevî*'si, (Yüksel, Delice, Aksoyak, 1996) Cem Sultan'ın çok tanınmış, sevilmiş eseri olan İstanbul ve Anadolu kütüphaneleri ile özel kitaplıklarda çeşitli yazma nüshaları bulunan *Türkçe Divan*'ı (Ersoylu, 1989), Eski Oğuz Türkçesi dönemine ait, satır-arası tercüme olmasına rağmen içerisinde sıkça tefsirlere de rastlanılan Arapça cümle yapısının esas alındığı az da olsa Türkçe cümle yapısının özelliklerinin göze çarptığı,

Manisa İl Halk Kütüphanesinde 931 numarada kayıtlı, 451 varaktan ibaret *Kur'an Tercümesi* (Karabacak, 1994) vs. bu döneme damgasını vuran belli başlı eserlerdir.

1.1.1.3.2. Klasik Dönem Osmanlı Türkçesi (XVI-XIX. yy.)

XVI. yüzyıldan başlayıp XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden dönemdir. Siyasî yönden XVII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklamanın devam ettiği ve gerilemenin başladığı bir dönemdir. Dil açısından Osmanlı Türkçesinin en koyu olduğu dönemdir. Divan şiiri, muhteva ve şekil bakımından belli bir ölçüsü olduğu için nazım dilinde ağırlaşma olmamıştır; ancak nesir dilinde ölçünün olmayışı ağırlık ve koyuluğu içinden çıkılmaz bir duruma sokmuştur. XV. yüzyılda *Aydınlı Visâli*, *Necati Bey* ve XVI. yüzyılda *Edirneli Nazmî* ve *Tatavlalı Mahremî* bu sun'î dile karşı tepkilerini aruzla ve içerisinde herhangi bir yabancı kelime kullanmadan Türkçe şiirler yazarak göstermişlerdir. Edebiyatımızda onların temsil ettiği bu harekete "*Türkî-i-Basit Hareketi*" denir.

Bu dönemde Firdevsî-i Rûmî diye de anılan Uzun Firdevsî'nin Sultan II. Bayezid'in saltanatı süresince geçen olayları özetlediği, Midilli baskınını gerçeklere yakın bir şekilde destansı havası içinde tasvir ettiği, Eski Türk geleneklerinden, eski İran ve İslam dinî mitlerinden ve astroloji vb. garip bilgilerden yararlanarak 1503 yılında yazdığı *Kutubnâme*'si (Olgun, Parmaksızoğlu, 1980), Yahya bin Halîl Çoban fetâ-l-bur'avî'nin –genel kabule göre Burgâzînin- 1507 tarihinde istinsah ettiği fütüvvetin adap ve erkânı hakkında bilgi verdiği el kitabı niteliğindeki *Fütüvvetnâme*'si (Yılmaz, 2006), İranlılar'ın meşhur destanı Şehnâme'nin (Şâhnâme) Memluk Sultanı Kansu Gavri'nin isteği üzerine Şerîfî adıyla bilinen Hüseyin bin Hasan Bin Muhammed el-Hüseynî el-Hanefî tarafından 1510 yılında manzum çevirisi yapılan *Şehnâme Çevirisi* (Kültürel, Beyrekli, 1999), XVI. yy. tekke şairlerinden biri olan Dervîş Muhammed Yemînî'nin 1519 yılında Şeyh Rükneddin'nin Farsça mensur bir eserinden manzum olarak adapte ettiği, Hz. Ali'nin biyografisinin anlatıldığı didaktik bir eser olan *Fazilet-Nâme*'si (Tepeli, 2002), ölüm ve doğum tarihi hakkında tezkirelerde pek fazla bilgi bulunmayan Güvâhî'nin mesnevi biçiminde mefâilün/mefâilün/feûlün vezniyle yazdığı 2133 beyitlik bir öğüt kitabı olan *Pend-nâme*'si (Hengirmen, 1983), Birgili Muhammed Efendi'nin 1562 yılında halkın ihtiyaç duyduğu konulara cevap verdiği, edebî olmak gibi bir iddiada bulunmadığı, dinî- öğretici sade bir dille kaleme aldığı *Vasiyyetnâme*'si

(Duman, 2000), Cinânî'nin 1594 yılında tamamladığı 3315 beyit ihtiva eden Usulnâme gibi faûlün / faûlün/ faûlün/faûl vezniyle yazdığı, didaktik bir ictimaî hayat bilgisi, âdâb-ı muâşeret ve nasihat mesnevisi olan *Cilâü'l-Kulûb*'ı (Özkan, 1990), tıp ve ecza alanında yazılmış Lârendevî Siyâhî'nin 1615 yılında kaleme aldığı *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ'sı* (Murad, 2009), Lârendevî Siyâhî eserini, Mısır başta olmak üzere birçok memleket gezerek, tıp âlimlerine, konuyla ilgili bilgi sahibi olan kişilere danışarak, tıp ve ecza alanında yazılmış birçok kitaptan da faydalanıp, anlamı bilinmeyen yabancı kökenli ilaç isimlerinin Türkçe karşılıklarını ve faydalarını öğrenerek ve sağlamasını yaparak yaklaşık on yılda tamamlamıştır. (Murad, 2009: 10), Bu dönemde yazılmış bir diğer tıp metni ise İbni Sellum el-Halebî'nin m. 1664-1665 yılında oldukça sade bir dille IV. Mehmed'in emriyle yazdığı ve onun adına takdim ettiği *Gâyetü'l-Beyân fî Tedbîri Bedeni'l-İnsân* (Elbir, 2000), iman, akaid, kelim ve tasavvuf gibi konuların ele alındığı eserde daha çok kelim ilmi ile tasavvuf ilmi ve bunlarla uğraşanların hâllerinin anlatıldığı müellefi, müstensihi, yazılış tarihi ve istinsah tarihi belli olmayan ancak eserde geçen bazı dil hususiyetleri ve bazı kişi adları yüzünden Klasik Osmanlı Türkçesi (Orta Osmanlıca) dönemine dahil edilen *Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ* (Özkan, 2009), Türk dilini bir sistem içerisinde ele alan Türkolog Milan Adamović tarafından Avrupalı İtalyan Pilippo Argenti'nin *Regola del parlare turcho (Türkçe konuşma kuralları)* (1533) eserinin Almanca yapılan çevirisi (*Das Türksche des 16. Jahrhunderts Nach den Aufzeichnungen des Florentiners Filippo Argenti* (2001)) (Merhan, 2009), 16. yy ikinci yarısında yazılmış, aşk konusu üzerine kurulmuş, realist çizgileri diğer hikâyelere nazaran fazlalaşmış bir halk hikâyesi olan *Âşık Garip Hikâyesi* (Türkmen, 1995), 16. yüzyıla ait olduğu düşünülen içerisinde kuş, hayvan, bitki, ilaç ve madde isimleri ve fiil zenginliğiyle sonraki dönemlere kaynaklık teşkil eden ve manzum biçimde yazılmış *Bâznâme-i İndî (Kitabü Bâz-name-i İcâd-ı Mücerreb)* (Ergüzel, 2007), yazarı hakkında herhangi bir bilgi olmayan, dil özelliklerinden yola çıkılarak on altıncı yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı tahmin edilen tarım, bağ ve bahçecilik, halk takvimi ve çeşitli inanışlarla ilgili birçok terimin yer aldığı kültür ve dil tarihimizin önemli eserlerinden biri kabul edilen *Revnak-ı Bustân* (Önler, 2000), 16. yy. sonları veya 17. yüzyılın başlarında; yani Klâsik Osmanlı Türkçesine geçiş safhasında, Sultan II. Murat veya I. Ahmet zamanında yazılmış olan kıyamet âlâmetlerinin konu edildiği *Ahvâl-i Kıyâmet* (Yıldız, 2002), Millet Kütüphanesi'nin Ali Emîri Tıp Yazmaları arasında yer alan,

yazarı hakkında bilgi bulunmayan, Kilisli Muallim Rifat Bilge'ye göre h. 1009 (m. 1600) yılında yazıldığı tahmin edilen *Kitâb-ı Bâz-nâme-i Pâdişâhî* (Ergüzel, 2001), Şeyh Vefâ'nın güneş tutulması, gök gürlemesi, deprem gibi doğa olaylarını işaret ettiği, eski müneccimlerin sözlerinden hareketle şemsi aylar içinde gerçekleşen doğal olaylardan sonra nerede ve ne tür felâketler görüleceği üzerine kehanette bulunduğu eseri *Melhame-i Şeyh Vefâ fi'l-Küsûf ve'z-Zelzele ve'l-Matar ve'l-Cevviyyât el-Uhrâ*'sı (Atasoy, 2001). Şeyh Vefâ, XV. yüzyılda yaşamış olmasına rağmen eldeki nüsha XVIII. yüzyıla aittir, nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Mustafa bin Keskin'in 1757-1758 tarihinde telif ettiği, Türkçe-Arapça-Farsça manzum sözlüklerimizden biri olan *Manzume-i Keskin'i* (Kılıç, 2009) bu dönemde vücuda getirilmiştir.

Zatî, Fuzûlî, Bakî, Nef'î, Nâbi, Şeyhülislam Yahya, Nedim, Şeyh Galib (Gölpınarlı, 1994) vb. devletin heybet ve ihtişamına paralel şiirler yazmışlardır.

1.1.1.3.3 Yenileşme Dönemi Osmanlı Türkçesi (XIX-XX. yy.)

XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden dönemdir. Yenileşme devri, Osmanlı Türkçesi, 1839 Tanzimat hareketinden sonra ortaya çıkan Türk yenileşme edebiyatının dilidir. Bu dönemde *nazım ve nesir dili* birbirine yaklaşımaya ve sadeleşmeye başlamıştır. Sadelik, nesirde hızlı bir şekilde yaşanırken nazımda ise yavaş olmuştur.

Tanzimat Fermanıyla toplum hayatımızda büyük değişiklikler yaşanmıştır. Türk edebiyatında bu döneme *Tanzimat Edebiyatı* da denir. Bu edebiyatın en belirgin özelliği, yeni fikirlerin –Osmanlıca yerine Türkçe tâbirinin- Osmanlı İmparatorluğunda yerleşmesini hızlandıran *nesir* alanında görülmesidir. Edebiyatımızda Tanzimat'tan sonra 1895-1901 yılları arasında Servet-i Fünûn dergisi etrafında toplanan '*sanat için sanat*' felsefesiyle hareket eden Edebiyat'ı Cedide ve onların devamı olmaktan kurtulamayan Fecr-i Âtî dönemleri yaşanmıştır. Cedîde ve Âtîcilerin Tanzimatçılardan farkı, daha evvel hiç kullanılmamış Arapça, Farsça terkiplerin Fransızcanın cümle yapısının ve kelime gruplarının şiir diline sokulması ve yüksek bir zümre edebiyatının meydana getirilmesidir. Sonuçta onların bu ağdalı, tumturaklı, yazılıp da konuşulmayan dil anlayışı pek uzun sürmemiş, daha evvel Tanzimatla başlayan dilde sadeleşme fikri XX. yüzyılın başlarında netlik kazanmıştır.

1.1.2. Bugünkü Türkiye Türkçesi (XX. -)

Bugünkü Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan Türkçeyi içine alır. Bu Türkçe, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayıp Cumhuriyet'e kadar devam eden Türkiye Türkçesinin ilk dönemidir. Bu dönem, 20. yüzyılın başlarında "*Milletimiz nasıl **Türklük**, vatanımız nasıl **Türkiye** ise, lisânımız da **Türkçe**"dir (Öksüz, 2004:172) fikrinden hareketle *Ömer Seyfettin*, *Ziya Gökalp* ve *Ali Canip Yöntem*'in Genç Kalemler dergisinde edebî olmayıp daha çok fikrî ve sosyal bir hareket olan Yeni Lisan hareketinden itibaren sadeleşip gelişen Türkiye Türkçesidir ve Batı Türkçesinin üçüncü dönemidir. Aynı zamanda Osmanlı Türkçesinin son dönemi, Türkiye Türkçesinin gramatikal yönde ilk örneklerinin yan yana görüldüğü bir dönem olması açısından da ayrı bir önemi vardır. Osmanlı dönemi Türkçesi ile Bugünkü Türkiye Türkçesi arasında dilbilgisi (gramer) farklılığı yabancı unsurlar veya dilin dış yapısıyla ilgili genel unsurları bir kenara bırakacak olursak genel anlamda bir farklılık yoktur. Türkiye Türkçesini Osmanlı Türkçesinden ayıran husus, Arapça ve Farsça kelimelerden büyük oranda, dil bilgisi şekillerinden (çeşitli ekler ve tamlamalardan) tamamen arınmış, Batı Türkçesinin en temiz dönemi olmasıdır. Eski Oğuz Türkçesinden sayı bakımından daha fazla yabancı kelime bulunan Bugünkü Türkiye Türkçesinin diğer dönemlerden farkı, batı dillerinden bilhassa Fransızca ve İngilizceden kelime ve ifade şekillerini almış olmasıdır.*

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren adında bir kısmının Türkî bir kısmının da Osmânî teriminin tercih edildiği gramer kitaplarımız ve sözlüklerimiz yazılmıştır. (Ercilasun 2007: 30). XX. yüzyılın başlarında Şemsettin Sami tarafından yazılan adında ilk *Türk* kelimesinin geçtiği, dilin aslî ve yabancı menşeli kelimelerle bir kabul edildiği, Anadolu Türkçesinde unutulmuş veya terkedilmiş eski kelimelerin de yer aldığı, yeri geldiğinde kelimeler hakkında parantez içerisinde açıklamaların yapıldığı, ('*dede*' 2. Mevlevilik tarikatının şeyhi ve dervişi (*Bu anlamı ile Farsça sayılıp çoşulu 'dedagân' şeklinde yapılır*)) Türkçeyi zenginleştirmek için dile tekrar kazandırılması gerektiği düşünülen Doğu Türkçesine ait kelimelerin de yer aldığı, Türkçeden Türkçeye *Kâmûs-ı Türkî* (1985: XVII) Türk lûgât tarihimizdeki önemi asla tartışılmayacak yegâne eserlerden biridir. *Kâmûs-ı Türkî*, 1985 yılında Tercüman gazetesi tarafından güncelleştirilmiş ve '*Temel Türkçe Sözlük*' adıyla yeniden yayımlanmıştır.

Derleme Sözlüğü, 1932 yılına kadar yazı dilimize girmemiş, 1932-1960 yılları arasında yurdumuzun çeşitli bölgelerinden halk ağzından derlenmiş Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimelerin yer aldığı 12 cilt hâlinde hazırlanmıştır.

XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla *Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumunun 1965 yılından 1977 yılına kadar sekiz cilt olarak yayımladığı, içerisinde Türkçe kelimelerin yer aldığı bir sözlüktür. Sözlükte toplam, 227 eser taranmış, günümüzde kullanılmayan, ses ve anlam yönünden farklı kelimelere yer verilmiştir.

1.2. Eski Oğuz Türkçesi Dönemi ve Sonraki Dönemlerde Kullanılıp da Standart Türkiye Türkçesinde Kullanılmayan Kelimeler

Türk dilinin tarihî ve modern alanlardaki dil incelemelerinde, söz varlığı üzerinde yapılacak çalışmaların önemi büyüktür. Bir dilin söz varlığının incelenmesiyle, bir toplumun yaşam biçimi, gelenek ve görenekleri, siyasi ve sosyal tarihi, çevre kültürlerle olan ilişkileri, toplumsal ve kültürel eğilimleri ortaya çıkar. Belirli bir dönemin sosyo-kültürel yapısını anlamak, sözcük yapımındaki yeni ya da farklı şekilleri tespit etmek ve anlam olaylarını görebilmek için, sözcükler birer ipucu görevi görür. “Dil, ilmin ve kültürün de temelini teşkil eder. İnsanın bilgi, kültür ve düşünme kabiliyetinin hududu bildiği kelimelerin sayısı ile çizilmiştir. Yazma, konuşma, anlama ve her türlü yaratma kabiliyeti için de aynı ölçüyü kullanabiliriz. Çünkü her şey, ilim kültür, düşünce ve duygu, dilin kelime ve kavramlarında billurlaşmıştır, kalıplar hâlinde donmuştur. Bir insanın kelime va kavram bilgisi sıfıra indirildiğinde hayvanî hayat başlar. Aksine kelime ve kavram hazinesi zengin olan kimse çok bilen, çabuk kavrayan, geniş ve derin düşünen kimsedir. Kelimeler ses alma cihazları gibi geçmişe ait her şeyi bünyelerinde taşırlar. Öyleyse onları çalmayı dinlemeyi, anlamayı iyi bilmeliyiz” (Hacıeminoğlu, 1996:14-16).

Türk dilinin yazılı ürünlerle takip edebildiğimiz tarihsel dönemleri, edebi ürünleriyle birlikte zengin bir söz varlığına sahiptir. Bugün, bu söz varlığının semantik yapılanmasında *çok anlamlılık eş anlamlılık, eşgösterenlilik, zıtlık anlamlılık, alt anlamlılık, üst anlamlılık, parçalık ~ parça bütün ilişkisi* temel yapı taşlarını oluşturur. Aksan, Türk dilinin söz varlığının temel niteliklerini saptamış ve onu yedi temel başlıkta incelemiştir (2006:43). Korkmaz, Türk dilinin kelime hazinesinin

geniştirilmesinde ve söz varlığının zenginleştirilmesinde *türetme*, *birleştirme*, *kalıplaştırma*, *yabancı dillerden kelime alma* biçiminde dört yöntemden söz etmiştir (1999:679). Biz de bu başlıklara taradığımız kaynaklarda tespit ettiğimiz kelimelerden hareketle bazı ilavelerde bulunarak aşağıda veriyoruz:

1. Türk dilinin temelinde güçlü türetme, birleştirme, somut ve soyut kavramları kolaylıkla oluşturma, dolayısıyla *kavramlaştırma yetisinin* olması. Bugün TS'de *sev-* kökünden 47; *dön-* kökünden 40 kelime türetilerek geniş bir kavram ailesi oluşturulmuştur.

Sıfat fonksiyonlu³ isim tamlamasıyla oluşturulmuş *açık dillü* 'kekelemeden söyleyen, düzgün konuşan' (TAS-Müntehab. XVII. 722), *açuk gönüllü* 'saf kalpli, temiz yürekli' (TAS-Ferec XV. 233), *açuk kaşlu* '1. Kaşlarının arası ayırık olan 2. mecazlaşmış Güler yüzlü' (BL 4a-5) ve fiil + isim tamlaması şeklinde oluşmuş *ağlamış yüzlü* 'ekşi suratlı' (TAS- Maarif. XV. 197) gibi yapılar da Türk dilinin *yardımcı unsur (tamlayan) önce asıl unsur (tamlanan) sonda* mantık kuralını gösteren güzel örneklerdir.

2. Türklerin geniş bir coğrafyaya yayılması çok değişik kültürlerle karşılaşması beraberinde yeni kavramların dilimize girmesine sebep olmuştur. Örneğin *öyken* (*öygen*) kelimesi, tıp metinlerinde TAS'da (Edviye. XIV. 9), T'de (79b-3), ŞKM'de (57a/4), TM'de (93a-5), MM'de (540), MK'de *akciğer* anlamında geçer. Hatta kelimenin *öyken düdüğü* 'nefes borusu' (TAS- Mü. Şi. XIV-XV. 114), *öyken düdügi* 'soluk borusu' (KMühim 20b.4) şekilleri de vardır. Kelimenin *öggen/öygen* biçimlerinde 19. yüzyıla kadar yaşadığını Kâmûs-ı Türkî'den öğreniyoruz. Bugün bu kelime, Standart Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Ancak DS'de 'akciğer' anlamı yanında 'hayvanlarda olan akciğer hastalığı öksürük' biçiminde bir hastalık adı olarak yaşadığını görüyoruz.

3. Türk dili, kavramlaştırmada *somut* nesnelere dayanarak yararlanmış, doğaya aktarımda bulunarak kavramların daha canlı betimlenmesini sağlamıştır. Bu durum, en çok renk adlarında dikkati çeker. Bugün, *gök* kelimesi, TS'de 'gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşile çalan mavi' renk anlamı yanında sıfat fonksiyonunda herhangi bir nesnenin

³ Türk dilinde a) *isim* ve b) *fiil* olmak üzere iki kelime çeşidi vardır. Geleneksel gramer kitaplarında '*sıfat, zarf, edat, bağlaç, zamir*' gibi kelime çeşidi olarak verilenler, gerçekte bir kelime çeşidi olmayıp ismin şekil bilgisinde aldığı görev adlarıdır. Bu bağlamda geleneksel gramer kitaplarında *sıfat tamlaması* diye verilen tamlama çeşidinin adı, bizzat '*sıfat fonksiyonlu isim*' tamlaması olmalıdır.

'olmadığının, olgunlaşmadığının' ifadesinde de kullanılır. Kelime, DS'de renk anlamını genişletmiş 'yeşil, yemyeşil' anlamında da kullanılmıştır.

4. İki ayrı göstergenin tek bir gösterge olarak belli bir gösterilene ifade etme (Aksan, 1999:101-102) olarak tanımlanan koşmalar (hendiodyoin), Türk dilinde varlığın anlamını güçlü kılan en önemli dil birimleridir. Eşanlamlılarla kurulan koşmalarda (hendiodyoin) eskiden kullanılan kelimelerin izlerini görürüz. Türkiye Türkçesinde çoluk çocuk'taki, 'çoluk'; ev bark'taki 'bark'; yorgun argın'daki 'argın' çok eskidir ve aynı aileden birçok türevi bulunan Türkçe kelimelerdir. *çoluk*, (<*çoğluk*) 'aile bağı' anlamındaki kelimenin *çog* 'bağ' ile ilişkisi vardır. (Çağatay, 1977:3) *Bark* kelimesi tek başına Köktürk döneminde 'Kültegin'in taşlarla yapıp süslenen mezar odası ile tapınağı (Ögel, III-1978:5) anlamında kullanılmıştır. Söz konusu kelime ev kelimesiyle birlikte koşma (hendiodyoin) olarak VIII. yüzyılda 'ev, barınak, konut, türbe, anıt-kabir' anlamında da yaşamıştır. (Tekin, 1988:23) *Argın* kelimesi, ETG'de arı- 'gücünü yitirmek, yorulmak' eylemi, TAS'da argurmak, (argırmak) olarak ettirgen biçimlerde ve 1. 'Yorulmak, zayıflamak' (Güzide. XV. 65), 2. 'Yormak, zayıflatmak' (Çeng. Dâi. XV. 256) anlamlarında geçer.

5. Çok anlamlılığı, dilimizin en eski metinlerinin kayıtlı olduğu Köktürkçeden itibaren görürüz. Herhangi bir kelimenin çok anlamlı olabilmesi için dil içi ve dil dışı etkenlerle üzerinden uzun bir zamanın geçmesi ve muhtemelen bazı semantik olaylara maruz kalmış olması gerekir. Mesela; *yitmek* kelimesi, Uygur Türkçesinde ve Kâşgarî'de 'yitmek, kaybolmak' anlamıyla kayıtlıdır. Bu anlam, EOT metinlerinden TAS'ta (I) (Yunus. XIII-XIV. 115), ŞŞÇ'de (6017), KY'de (I). (38), BH'de (II) (34B/13), IN'da (III) (713) 'kaybolmak' anlamında yaşamaya devam etmiştir. Kâmûs-ı Türkî'de bu anlamını korumuştur. Standart Türkiye Türkçesinde anlam yelpazesine 'görünmez olmak ve sahip olunan bir şey elden çıkmak'ı da ekleyerek kullanım alanını biraz daha genişletmiştir.

6. Türk dilinin en eski ürünlerinde, eşanlamlı öğelerin sayıca çokluğu dikkat çekicidir. Tam eşanlamlı sayılan kelimelerin bir unsuru zamanla kaybolur. Ancak koşmalarda (hendiodyoin) yaşamlarını sürdürenler de vardır: *Evirmek çevirmek* koşmasında (hendiodyoin) geçen *evirmek*, Köktürkçe döneminde *ebir-* biçiminde 'döndürmek' anlamında geçen çok eski bir kelimedir. Eski Türkçe dönemi metinlerinde sıklıkla

gördüğümüz kelimeyi EOT'de pek göremeyiz. Kelime, XV. yüzyıl metinlerinden Mihrî'de *Gafletten evir gönül gözünü* örneğinde 'çevirmek' anlamıyla karşımıza çıkar. Aynı kelime, Kâmûs-ı Türkî'de *ivirmek* biçiminde *döndürmek*, *çevirmek* anlamı yanında *koşturmak*, *acele ettirmek* anlamıyla da kayıtlıdır. Bugün kelime, Standart Türkiye Türkçesi'nde de varlığını sürdürmektedir. Söz konusu kelime, DS'de *evir-* kökünden *evirgen*, *evirgeç*, *evirli* biçiminde türetilmiş şekilleriyle ve benzer anlamlarıyla kayıtlıdır.

7. Standart Türkiye Türkçesinde kullanmadığımız çoğu kelimeyi Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Türk dilinin değişik lehçe ve şivelerinde görürüz. Mesela; *yüğürmek*, (*üyüürmek*) kelimesi, EOT metinlerinden TAS'da (Yuz. Şeyd. XIII. 13), SN'de (29), DK'de (63-9), ETT'de (ŞD 36-7, HŞ 1240, HŞ 1287), BH'de (50B/9), ŞKM'de (96b/5), IN'da (3872), DAH'da (111), HFN'de (967), İM'de (2311), Mes. Mur'da, ESN'de (436) 'koşmak, hızla gitmek' anlamıyla kayıtlıdır. Aynı kelime DS'de (I) Çiftleşmek, çiftleşme isteği göstermek (hayvan için) ve (II) Sallamak (XI-4327) anlamlarıyla geçer. *Üğü*, (*üği*) kelimesi EOT metinlerinden TAS'da (Şamil. XVI. 162), GRT'de, KBP'de (42a/04), IN'da (486), Bİ'de (1876), Kâmûs-ı Türkî'de "baykuş cinsinden olan puhu kuşunun bir çeşidi" DS'de kelime, (I) Baykuş (XI-4059) anlamının yanında başka bir kuş çeşidi "kartal büyüklüğünde, sarı tüylü, gözleri gündüz görmeyen bir çeşit yırtıcı kuş (XII-4792)" olarak kayıtlıdır.

Eski Oğuz Türkçesinde sıklıkla karşılaştığımız *yan* kelimesi, küçültme ekiyle genişletilmiş *yancık~yancuk* şekillerinde, *özelleşme* ve *tabu* gibi çeşitli yan anlamlar kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılan $+CA^2k$ küçültme ekinden türemiş olan $+C^2I^2k$ ekinin üst fonksiyonu, *küçültme* ve *sevgi*'dir. Ekin seyrek de olsa alt fonksiyonlarından biri kalıcı isim yapmasıdır. Mesela; TAS'da 1) Kесе, torba, boyundan geçirilerek yana asılan çanta (Ata. XV. 7), 2) At, zırhı, çukal (Ata. XV. 27), SN'de *yancuk* 'kесе, boyundan geçirilen yana asılan çanta' (475), PEN'de *yancuğ* 'kесе, torba, boyundan geçirilerek yana asılan çanta', TİKT (M)'te 'kесе, torba' (400a/19), FFANG'da 'av çantası, ok çantası, cep', 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılında başında yazılan Kâmûs-ı Türkî'de 'at zırhı, çokal' anlamını kazanmasıyla kelimenin anlamında özelleşme olmuştur. Bugün, Standart Türkiye Türkçesi Sözlüğünde karşılaştığımız kelimeye ağızlarda *yancık* ve *yancuk*

biçimlerinde ve anlam dairesi genişlemiş olarak görürüz. (I) ‘Zırh’ (II) 1) ‘Kötü kadınların yanlarına sarkıttıkları örme süsler, 2) Kadınların yün eğirirken sol kalçalarına astıkları ve üstünde iğ çevirdikleri kösele parçası’, (III) ‘Çobanların azık torbası’ (XI-4162); (I) ‘Zırh’ (II) ‘Atın uyluğu, geniş olanı’ (III) ‘Kese, çanta, cüzdan’ (XI-4162)

Kelime aynı zamanda, TAS’da ‘oturak yeri, sağrı, kıç’ (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 229) anlamında kullanılmasıyla anlam alanını tabu yoluyla da genişletmiştir. EOT döneminde *sağrı*, *kıç* gibi kelimelerin doğrudan söylenmesi toplum nazarında ayıp kabul edilmiş, bu kelimelerin yerine *yancuk* kelimesiyle örtmece yapılmıştır.

8. Türk dilinde varlığın adının iki ögeden oluşması olarak tanımlanan *ikili adlandırma (binom)* sıklıkla görülür. Mesela; ‘tomurcuk’ kelimesi, KT’de *çiçek kabı* (253b-8=55/11); ‘falcı, cinci’ kelimesi, TAS’da *suya bakıcı (suya bakan)* (Leys. Mu. XIV-XV. 191-1); ‘su taşıyan, saka’ kelimesi, KT’de *suya gelici* (111b-3=12/19); ‘dalğıç’ kelimesi, KT’de *suya dalıcı* (216b-6=38/37) ‘salya, tükürük’ kelimesi, KMühim’de *ağız yarı* (18a.1) biçiminde ifade edilmiştir.

9. Bitkilerin insan yaşamındaki vazgeçilmez oluşu her dilde olduğu gibi Türk dilinde de bitki adlandırmalarını zengin bir alan hâline getirmiştir. Bu konuda araştırmalar yapan Zafer Önler, bitkilerin tıpta ilaç olarak kullanılmasının bitki adlarını bir tıp ve eczacılık terimi haline getirdiğini, bu nedenle de bitki adları üzerine yapılan çalışmaların botanik biliminin sınırlarını aşarak farklı bilim alanlarının araştırma konusu olduğu (Önler, 2004a:273- 274) sonucuna varmıştır.

Bitkilerin konu edildiği *Revnağ-ı Bustan*, Dervîş Siyâhî’nin *Lârendevî Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ* metinlerinden ve tıp metinlerinden hareketle Türk dilinin bitkileri adlandırmada kullandığı yöntemleri şöyle sınıflandırabiliriz.

a) Türk diline başta Arapçadan (Müc.’de *câvşîr* ‘cavşir otu ve bundan elde edilen tıbbi bir zambak, kunduz taşığı (19a/12), oğlan aşısı’, Müc.’de *encübâr* ‘beşparmak otu’, *lübân* ‘günlük ağacı ve zambakı’) (29a/13), Farsça (Müc.’de *cebalâheng* ‘sığır otu, sarı diken tohumu’ (38b/12), Müc.’de *çeşmîzec* ‘kara çörekotu, çeşmezen denilen göz için kullanılan bir ilaç’ (33a/12), *dûrest* ‘baldıranotu, kasnı, çakşırotu, heliz, engüjed’), Süryanice (*rıbrık* ‘tilki üzümü, it üzümü’, *sāsār kişt* ‘ısırgan tohumu’), Latince (*sûs* ‘böğürtlen’, *dinâr* ‘yonca, sarmaşık’) ve Grekçe’den (*akâkıyâ* ‘Mısır’da yetişen kust

ağacının meyvesinden çıkarılan usare', *belâsinkis* 'beyaz hardal') birçok bitki adı girmiştir. Bu bitki adları, ya doğrudan ya da türetme ekleri vasıtasıyla Türkçeleştirilerek alınmıştır. LME'de *hayırlu dârû* 'kırık çikik sarılan bir ot, eyrelti, hayırlı deva'. (23b/14), LME'de *hind karpûzı* 'Hint karpuzu' (22a/9), LME'de *hind tarusı* 'Hint darısı' (23a/10) Metinlerde geçen eski Rumca kelimeler ise Türkçeye Arapça yoluyla ve genellikle Arapçalaşmış biçimleriyle geçmiştir. (Önler, 1999:16) MŞ'de *afsentîn* 'pelin otu, yavşan otu Anadolu'da yirmi kadar türü bilinen ve veronika olarak da adlandırılan bitki (*artemisia absinthum*)' (P59a/7), LME'de *lâhana* 'lahana (*brassica oleracea*)' (40b/8).

b) *Ağaç, ot, çiçek, diken, boncuk, yaban, demir* gibi kelimelerin isim + isim tamlamasında ya tamlayan ya da tamlanan biçiminde olması: TAS'ta *ağaç köpüğü* 'ağaç zamkı' (Nimeti. XVI.370), *ağaç südlegeni* LME'de 'ağaç sütlegeni' (12b/5), MŞ'de *banbal otu* 'bambul otu, aygün çiçeği' (10a-2), GBTBİ'de *boynuk otu* 'bir cins ot' (147-1/13), LME'de *göz çiçeği* 'göz çiçeği' (57b/4), LME'de *kovan çiçeği* 'kovan çiçeği' (31b/7), LME'de *çadır diken* 'çadırdikeni' (23a/20), MŞ'de *it boncuğu* 'küçük sedef otu' (48b/13), TM'de *yaban soğanı* 'adasoğanı, çok yıllık bir yabancı soğan olup kökünden, bilhassa şerbeti ve usaresi alınarak değişik hastalıklar için faydalanılır.' (118a-10), T'de *yabancı soğan* 'adasoğanı' (43a-7), DS'de *yabansoğanı / yabansamırsağı* 'peynire de konulan, sarımsak tadında bir ot' (XI-4112), DS'de *demirbıtrağı / demirdikeni* 'çobankalkıdan da denilen dikenli battığı zaman, diken çok acıtan bir ot' (IV-1417)

c) *kök, demir* kelimelerinin sıfat fonksiyonlu isim tamlamasında tamlayan veya tamlanan biçiminde olması: TAS'ta *ak kök* 'menekşe kökü, susam kökü' (Yadigâr. XIV. 99-1), LME'de *demir bozan* 'tırıl, yabanî yonca' (24b/21), TAS'ta *demir butrak* 'pıtrak şeklinde demirden yapılmış diken ki eskiden düşmandan korunmak için askerin etrafına saçılırdı' (Bab. XVI. 1, 360)', BL'de *demir diken* 'çobankalgıdan, demir bıtrağı veya demirliyen de denilen dikenli bitki' (44a-6), KMühim'de *demürdiken* 'pıtrak, demirdikeni bitkisi' (14b.5), LME'de *demürdiken* 'demirdikeni, çobankalgıdan da denilen, dikenli, battığı zaman diken çok acıtan bir ot' (4b/19)

ç) Aktarmalardan yararlanılması: LME'de *çûbân süzeği* 'çobansüzgeci, çiçekli dal uçlarında sütü kestirmekte kullanılan maya bulunan, bir yıllık veya çok yıllık otsu bitki,

yoğurt otu' (7a/19), LME'de *iblis tırnağı* 'şeytantırnağı, çan çiçeğigillerden, genellikle dağlarda yetişen bir çeşit bitki' (5a/16).

d) Adlandırmalarda hayvan ve organ adlarının belirtme fonksiyonlu isim tamlaması biçiminde olması: LME'de *sığır dikenini* 'sığırdikeni, sığırlarda yağ yapan bir çeşit bitki' (7a/10), LME'de *sığır siki* 'sığırsiki otu' (54a/13), LME'de *meryem eli* 'Meryemanaeli denilen bir kök, meryemeli, meryem otu, acı yavşan, anababakokusu' (3b/17), EM'de ve MŞ'de *it boncugu* 'küçük sedef otu' (41a/15), (48b/13), LME'de *ilan bıçağı* 'yılanbıçağı, yılanekmeği, yılanyastığı, yılanburçağı' (14a/8), LME'de *ilan üzümü* 'sarmaşık gibi etrafında olan ağaçlara ve bitkilere sarılan, salkımında onar tane yemişi bulunan bir bitki, ören gülü, yılan üzümü, ak asma, ak sarmaşık, binkulaç, hüsn-i yusuf' (39a/19) ~ EM'de *it üzümü* 'it üzümü, köpek üzümü, mabul otu' (41a/7) TM'de 'tilki üzümü, bazı ilaçların yapımında kullanılan bir yıllık otsu bitki' (100a-7), Kâmûs-ı Türkî'de 'patlıcan cinsinden bir bitki', TS'de *it üzümü* "patlıcangillerden, 20-50 cm yüksekliğinde bazı ilaçların yapımında kullanılan bir yıllık otsu bir bitki, köpek üzümü, tilki üzümü" anlamı yanında "*halk ağzında* böğürtlen" anlamı da vardır. DS'de 1. Böğürtlen 2. Çekirdeği çok ve iri, suyu az bir çeşit üzüm 3. Şırası bol bir çeşit üzüm 4. Ahududu 5. Bahçe kenarlarında biten tırtıllı, baharat şeklinde meyve veren bir bitki (VII-2570)

e) Birinci unsur kişi adı ikinci unsur *bitki veya organ adlarıyla* oluşturulmuş isim+isim tamlaması biçimindeki bitki adları: *ibrâhim dikenini* 'İbrahim dikenini, deve dikenini, yılan dikenini, deve elması' (LME 41a/4), *meryem eli* 'Meryemanaeli denilen bir kök, meryemeli, meryem otu, acı yavşan, anababakokusu' (LME 3b/17).

f) Birinci unsur Türkçe ikinci unsur alıntı kelime şeklinde oluşturulmuş isim+isim tamlaması biçimindeki bitki adları: LME'de *ören gülü* 'ören gülü, bir tür sarmaşık, ak asma, yılan üzümü' (10a/18) *eşek râziyânesini* 'eşek rezenesi, yabancı rezene' (LME 42a/7), *sığır karpûzunu* 'bir cins karpuz' (LME 52b/15), *eşek gülü* 'içi kıızıllı, dışı sarı bir gül, eşek gülü' (LME- 53a/10).

g) (Ø+ Ø) Organ adı + iyelik eki + renk adı biçiminde olanlar: GBTBİ'de *baldırı kara* 'persiyavşan, hint çörek otu, hinul cede (su sünbülü) venüs ağacı, su pelesenği' (57-b/4), EM'de 'baldırıkara' (11a/6), KMühim'de 'eğrelti otu' (46a.12), MŞ'de

‘baldırıkara (krş. persi yavşan)’ (40a/11), LME’de ‘baldırı kara otu, kara baldır otu, nemli yerlerde yetişen birçok eğrelti otu türünün ortak adı’ (7b/15).

11. İnsanoğlu tarih boyunca hayvanı, tabiatla kendisi arasında bir aracı olarak görmüş ve hayvana bakış açısı da bu yönde şekillenmiştir. Onun için hayvan, kimi zaman bir ibadet objesi ve saygı duyulması gereken bir varlık kimi zamanda sihir ve kehanette kullanılan vazgeçilmez bir varlık olmuştur (Kırbaç, 1999:1). İnsanoğlunun hayvanlara yükledikleri bu sembolik görev/lerin başında kudretin ve hâkimiyetin temsilcisi *kartal*; derisini değiştirmesi sebebiyle sürekli yenilenen sonsuz hayatın temsilcisi sayılan *yılan* (Demirci, 1998:81); kuvvetin ve cesaretin temsilcisi ve bu özelliğinden dolayı tanrısal bir hüviyete de büründüren *arслан*; Yakın Doğu medeniyetlerinde kutsal sayılan veya bir kültle ilişkilendirilen hayvanlardan biri olan *geyik* gelir.

Yapılan araştırmalara göre kartal ve kartal türü hayvanlar olan şahin, atmaca, doğan vs. avcı kuşların Türk mitolojisinde türeme sembolüdür. Kartal, kendisinden türenildiğine inanılan bir *hayvan-atadır*. Bu yönüyle hakbilimciler onu *ongun* (Koca, 2004:17) kategorisinde değerlendirir.

a) Türk dili, hayvan adları için başta Arapçadan (*helezûn* ‘kabuklu sümüklü böcek, yılan kavi’, *af’î* ‘engerek yılanı’) ve Farsçadan (*şebût* ‘kalkan balığı’) olmak üzere birçok hayvan adı almıştır. h. 831 (m. 1427) yılında yazılan bir zooloji kitabı olan *Hayâtü-’l Hayevân Tercümesi*’nde, özel bir hayvan türü olan kuşların konu edildiği XVII. yy başlarında *Kitâb-ı Bâz-nâme-i Pâdişâhî* ve XVII. yüzyılın ortalarında yazılan *Bâz-Nâme-i İndî (Kitabü Bâz-Nâme-i İcâd-ı Mücerreb)*’de birçok hayvan adının filolojik yönden açıklaması yapılmış, Türk dilinin kendi imkanları dâhilinde de hayvanlara bazı adlar verdiği tespit edilmiştir. Hatta ‘hayvan’ (Arapça aslı *hayevân*) kelimesini XIV. yüzyıla ait Eski Oğuzca bir sözlük olan Sözlük Bahşayış Lügati’nde *deprenici* ‘sürünen veya hareket eden hayvan, böcek’ (33b-8) olarak Türkçeleştirmiştir. Cumhuriyetten sonra Güneş çevresinde dolanan, ondan aldıkları ışığı yansıtan gök cisimlerinin ortak adını karşılamak için uydurulan ‘gezegen’ kelimesi için daha önceki dönemlerde Türk dili kendi imkânlarını en iyi şekilde kullanarak ‘*yürüyücü*’ kelimesini türetmiştir. Aynı biçimde gökyüzündeki ışıltılı nesnelere için de ‘*yürüyücü yıldız*’ TAS (Münetahab. XVII. 51-2) tamlamasını kullanmayı tercih etmiştir.

Türk Dilinin hayvan adlarını oluştururken kullandığı yöntemler ana hatlarıyla şöyledir:

b) Bitki adı + hayvan adının belirtme fonksiyonlu isim tamlaması biçiminde olması: TAS'ta *diken serçesi* 'çalıkuşu, çalı bülbülü, bokluca bülbül, çinkit kuşu' (Bürh. XVIII-XIX. 410), HHT'de 'çalıkuşu, çalı bülbülü' [067a/1], *alma baş* Bİ'de 'uzun gagalı, yuvarlak kırmızı başlı bir ördek cinsi, almabaş pakta' (1904), DS'de '1. Kırmızı başlı yaban ördeği 2. Kızıl arı 3. Serçeden küçük, kırmızı başlı bir kuş' (I-226)

c) *Deniz, su, yaban, iyez* gibi kelimeler + hayvan adının belirtme fonksiyonlu isim tamlaması biçiminde olması: TAS'ta *deñiz sığırı* 'aslı deniz aygırı veya denzi ayısı olması ihtimali bulunan bir efsane hayvanı' (Nimeti. XVI. 137), TAS'ta *su bağıası* 'su kaplumbağıası' (Ah. XVI. 891), TAS'ta *susığırı ineği* 'dişi manda' (Sic. B. XVI. 1, 36), FFANG'da 'su sığırı, manda' Kâmûs-ı Türkî'de 'manda' TAS'ta *susığırı öküzü* 'erkek manda' (Sic. B. XVI. 3, 220)', TAS'ta *yaban sığırı* 'dağ öküzü' (Şamil. XVI. 638), *iyez kelebegi/iyez kebelegi* BL'de 'pervane sineği' (34b-10).

ç) Sıfat fonksiyonlu isim tamlaması biçiminde olması: TAS'ta *kara sığırı* 'karada gezen, suyu girmeyen sığır, kara sığır' (Tuh. Le. XV. 344), FFANG'da *kara sığır* 'manda'

d) Renk adı + hayvan adı biçiminde sıfat fonksiyonlu isim tamlaması olanlar: Bİ'de *alakadır* 'bir kuş cinsi' (1905), BL'de *ak batag* 'bir kuş türü, akbatak' (43a-2), Bİ'de *kızıl-yelve* 'kızıl renkli çamur çulluğu, bataklık tavuğu' (1898).

e) Renk adı + organ adı + iyelik eki+ renk adı biçiminde olanlar: Bİ'de *ak bağı kara* 'beyaz dağ tavuğu' (1882)

f) Birinci unsur Farsça, ikinci unsur Türkçe biçiminde olanlar: Müc.'de *namâz boz* 'bir tür bağırsak paraziti' (16a/11).

g) Birinci unsur hayvan adı ikinci unsur bitki adı biçiminde belirtme fonksiyonlu isim tamlaması yapısında olanlar: TAS'ta *doñuz otu* 'eğretli otu' (Deş. XVI. 157-2)

12. Tıp metinlerinde Arapça (*bâsûr* 'çıban', *baras* 'abraşlık, vücutta yer beyaz ve alaca lekeler meydana getiren ve tedavisi kabil olmayan bir hastalık'), Farsça (*sersâm* 'menenjit hastalığı', *nemş* 'kanamalı deri döküntüsü'), Grekçe (*ziyânîtus* 'idrarını tutamama hastalığı, prostat') vs. hastalık adları yanında Türkçe hastalık adları da kullanılmıştır: TAS'ta *iğirik* 'buruntulu ishal, dizanteri' (M. Na. XV. 5), Müc.'de

iginig biçiminde ‘bağırsak bozukluğu hastalığı, ishal’ (Müc. 5b/7), DS’de *iğirik/iyindirik* biçimlerinde ‘bağırsak bozukluğu hastalığı, ishal’ (VII-2510); *iğnik* biçiminde ‘cıvık, dışkı’ (XII-4523); TAS’ta, T’de (111a-11), (31b-1), TA’da (102b/10; 180b/12), TM’de (130a-10), BL’de (20b-9), FFANG’da, DS’de (I) (VI-2071) *gicik*, (*gici*, *gicük*, *giciK*, *gicük* (g), *giciyik*, *giciyük* (g)) biçimlerinde ‘kaşınma, kaşıntı, uyuz hastalığı’ (Yadigâr. XIV), Kâmûs-ı Türkî’de kelimenin ‘kaşınmayla birlikte yanma hastalığı’ anlamı yanında *argolaşmış* ‘söz ve davranışları ile karşısındakini sıkan ve sinirlendiren (kimse) anlamı da vardır.

13. Tıp metinlerinde ilaç yapımında bitki ve hayvansal maddelerin yanında *altın*, *gümüş*, *çeşitli taşlar ve şeker*, *tuz* vb. cevherler de kullanılmıştır. Metinlerde cevher adları, Arapça başta olmak üzere (*akîde* ‘şekerin kaynatılarak katılması yolu ile yapılan renkli ve kokulu, ağızda güç eriyen şeker’, *zîbak* ‘cive’, *mürdâseng* ‘doğal kurşunoksit’, *milh* ‘tuz’) Farsçadan (*nemek* ‘tuz’, *kehrîbâ* ‘kehribar’, *tûbâl* ‘bakır, gümüş, altın vb. madenlerin eğintisi otu’) ve Grekçeden (*senderûs* ‘keribara benzeyen bir tür tıbbi zambak’) vb. alınmıştır. Çok az olmakla birlikte metinlerde Türkçe cevher adlarına da yer verilmiştir: BL’de *aşu* ‘kızıl toprak, kırmızı, killi toprak’ (41b-3), Müc.’de ‘boya yapılan kırmızı toprak’ (22a/13) vs.

SÖZLÜK

Tezimizin sözlük bölümünde, Eski Oğuz Türkçesi, Osmanlı Türkçesi dönemlerinde ve Derleme Sözlüğünde olup da Standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelimeleri ve tamlamaları⁴ ele aldık. Eski dönemlerde unutulmuş kelimelerin büyük bir bölümünün ağızlarda yaşamaya devam etmesi yanında, dilimizin tarihi devirleri ile ağızları arasındaki ilişkisinin devam ettiğini gösterebilmek amacıyla Derleme Sözlüğü’nü de çalışmaya dâhil etme ihtiyacı duyduk. Sözlüğü oluştururken kelimelerin köken bilgisine girmedik, taradığımız kaynaklardaki şekillerine herhangi bir müdahalede bulunmadan olduğu gibi verdik. Eski Oğuz Türkçesine ait eserlerde olup da bugün yazı dilinde kullanılmayan kelimelerin anlamları Tarama Sözlüğü’ndekiyle aynı ise çalışmamızın

⁴ Geleneksel gramerde ‘*kelime grubu*’ biçiminde üst başlıkta ele alınan terimin *asıl unsur* ve *yardımcı unsur* ilişkisini iyi karşılamadığını düşünmekteyiz. Bu sebepten bu terimin yerine Türk dilinin bir tamlama dili olmasını, ekleşme ve eklenme sistemini de göz önünde bulundurarak çalışmamızda, bu türden yapılar için ‘*tamlama*’ terimini kullanmayı tercih ettik.

hacmini büyütmemek amacıyla tekrar yazmadık. Fakat Tarama’da bulunmayan eserlerin kısaltmaları ve metinde geçtiği yeri/yerleri vermeyi ihmal etmedik.

Yanlış ve eksik sözlüklere tanınmış bir imtiyazdır. (Jakop Grimm)

A

abak İM (3083), **KAB** *abbak* 'apak, bembeyaz, bembeyaz', **DS** *abbak* (I)

1. Bembeyaz 2. Beyaz tenli sarışın (I–14)

abaka Kâmûs-ı Türkî Amca, **DS** 1. Amca 2. Abla, büyük kızkardeş 3. Hala (I–15)

abamak Kâmûs-ı Türkî Esirgemek, engel olmak, yapmamak, karşı çıkmak, **DS** *abamak* (II) 1. Menetmek, alıkoymak 2. Muhalefet etmek dayatmak (I–8)

abanlamak Kâmûs-ı Türkî 1. Büyük adım atmak 2. Adımları fazlaca açarak ölçmek, **DS** (I) 1. Geniş adımlarla hızlı hızlı yürümek 2. Abanmak, birinin üzerine çullanmak (1–8)

abavlu KBP Kuşun yemi, öğün, istihkak, gündelik gıda (28a/13)

abay HN Kaba, büyük baba; ana (4056)

abıca TAS Amca (Terceman. XVI. 22–2), **DS** 1) Amca, 2) Abla, büyük kız kardeş 3) Fakir ve kimsesiz kadın (I–18)

abir MUH Bir yerden geçen

‘abir-i sandal TM Sandal, kuru benefşe, kızıl gül, sümbül ve misk karışımından elde edilen bir koku (138b-9)

abırık TAS Birbiri üstüne eğilmiş, yığılmış. (Kam. XVIII-XIX.2, 386)

acı dil TAS Dedi kodu; acı söz (Yuz. Hamdi. XV 139–1)

acı ılgun BL Bir cins ılgın ağacı (44a–3)

acıgıcı LME Kuzukulağı otu, labada, hindiba, su teresi (9b/1), **DS** *acıgıcı* 1. Lâbada 2. Hindiba 3. Kuzukulağı otu 4. Su teresi (I–46); *acıgıcı kulağı* Kuzukulağı otu (I–46)

acırganmak Kâmûs-ı Türkî 1. Acıyıp merhamet etmek 2. Korumak ve sahip çıkmak

acırmak (acurmak) TAS 1) Acıktırmak (Müneb. XV. 105–2), 2) Uyar, bağlı

halde bulundurmak. (Müneb. XV. 105–1), **BHMİH** *acur-* Acıktırmak (Kâş. *açur-*; Abu H *açtur*) (271:21)

acışıklık TAS Acıma hali, ıstırap, ağrı. (Kam. XVIII-XIX. 2,643)

acışmak TAS Ağrımak, acıyı kendi organı üzerinde duymak. (Kam. XVIII-XIX. 3,250) **DS** (I) 1. Üzülmek, acı duymak, kederlenmek 2. Birinin ölümüne, felaketine hep birlikte üzülmek, yanmak 3. Sızlanmak 4. Canı yanmak 5. Kızmak, çıkışmak, öfkelenmek (I–53)

acmak (açmak (I)) TAS (Enb. XIV.), **SN** *ac-/aç-* (2927), **GN** *aç-* (608), **T** *aç-* (103b–3), **KT** *ac-* (152a–5=20/118) ‘acıkmak’

acur kavunu LME Hıyar gibi uzun bir cins kavun (14a/2)

açık TAS Serbes, lâübalı. (Vasıf. XIX. 45)

açık dillü TAS Kekelemeden söyliyeni, düzgün konuşanı. (Müntehab. XVII. 722)

açık yir TAS Feza, boşluk. (Müntehab. XVII. 72–2)

açık- **IN** (4642), **HHT** [068a/2], **MC** *açık-* (69b.2) ‘açlık duymak, yemek yeme ihtiyacı duymak’

açılacak MNHS Açma aleti, açacak (180a.4)

açılmadık TAS 1) Açılmamış mini mini 2) Açılmadıkça. (Revani XVI. 85)

açışmak TAS Beraber açmak, müşavere etmek. (Letaif. XVI. 61)

açla açla KMT Aç açına (159^{b7})

açmaklık MNHS 1. Kabarıklık, şişlik (143a.13) 2. Açık olarak tutmak, durmak (88b.4), **ŞKM** Açmaklık, feth etmeclik (401/8)

açmazlanmak TAS Açılmak istememek. (Mesihî XV. 37)

açuk TAS Güler yüzlü, şen (Tuh. Le. XV. 387)

açuk gönüllü TAS Saf kalpli, temiz yürekli. (Ferec XV. 233)

açuk kaşlu BL 1. Kaşlarının arası ayrıklı olan 2. *mecazlaşmış* Güler yüzlü (4a–5)

adag MŞ Engel, hendek (9a/4)

ad eylügeni IN İyi ad, iyi şöhrat (1179)

ad eyüsi FR/K İyi ad, iyi şöhrat (106b–1)

adamakıyar FFANG Kıyııcı, gaddar

adamakıyarlık FFANG Kıyım, gaddarlık

adamcılanmak TAS Adam gibi görünmek, adamlık taslamak. (Bab. XVI. 1, 121)

adam eli LME Adameli denilen bir ot (44b/20)

adanlu TAS ... Adını takınmış, adlı. (Şeh. Ş. XVI. 972)

adanıl- KT Tâyin ve takdir edilmek; adanılmış. Tâyin ve takdir edilmiş, belli (273a-4=71/4), **BHMİH** *adanıl-* Adı verilmek (93:9)

adı bellü TAS Meşhur, ma'ruf (Battal. XVIII. 45), **DS** (I) Adamakıllı iyi, (II) Aşikâr, açık, belli (III) Tamamen, başlı başına temelli, bari oldu olacak (I-66)

adım yerde TAS Adım başına (Mih. XV.254)

adına ne düşerse TAS Şanına ne yakışırsa (Âli. XVI.172)

adınlu ŞŞÇ Adlı, ... diye meşhur, ... diye bilinen (20964), **KT** Adlı, isimli, adını taşıyan (180b-2)

adinsuz D Adı olmadan, adı geçmeden (1b/4)

adın- SN Adımını atmak, kendi gitmek (?) (5421)

ad issi TAS Ünlü, meşhur [Fa.] (Genç XVII. 38)

adla- ŞŞÇ (adım) Atmak (10459)

adlamak TAS Ad vermek, adlandırmak. (Man. Tayr. XIV. 163), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Ad koymak, isimlendirmek 2. Ad takmak, lâkaplandırmak

admak TAS (Tibr. XVI. 47), **TİKT (A)** *ad-* (186b/8), **ŞŞÇ** *ad-* (10459) 'basamak (adım) atmak'

ad virilmiş KT Tayin ve takdir edilmiş, belli (152b-4=20/129)

ad yavuzluğu TAS Ad kötülüğü, bednamlık (Müslim. XV. 34, 23)

ağaç karası TAS Çürük ceviz ağacı kökündeki siyah yapışkan madde.(Kam. Os. XIX. 2, 28)

ağaç köpüğü TAS Ağaç zankı. (Nimeti. XVI.370)

ağaçlat- TİKT (M) Dövdürmek, değnekle cezalandırmak (429b/11)

ağa kadın TAS Büyük kadın, hanımefendi. (Deş. XVI. 299-2)

ağaç özdegi BL Ağaç gövdesi (42b-11)

ağaç sütleğeni LME Ağaç sütleğeni (12b/5)

ağaç yarıcı yil KT Ağaçları aşıl原因an rüzgar (124a-6=15/22)

ağan FR/K Ceza, cezaya çarpma. Kayan yıldız (57b-1)

ağarıl- (?) DK Boru çalınmak (?) (271-2)

ağardıca TAS Ağarıırken (Ter. Kurt. XVI. 37)

ağardılmış bādâm KMT
Çekirdeğinin kabukları soyulmuş bâdem (92^a9)

agası yir KT Yüксеlecek yer, yükseklik (272a/-4=70/3)

ağayıl TAS (Dede. XIV.71) **DS** (262-7) ‘ağıl, koyun ağılı, koyun sürüsü’

agba LME Ada soğanı (?) (7a17)

ağban iv TAS Büyük çadır, otak. (Dede. XIV. 35)

ağbez Kâmûs-ı Türkî halk dilinde
Dokumacılıkta beyaz pamuklu dokumaya verilen ad, **DS** *ağ bez*
Beyaz patiska, kağıt bezi (I-86)

ağ börek Kâmûs-ı Türkî halk dilinde
Dokumacılıkta dört köşeli motiflerle süslenmiş ve daha ziyâde Yörüklerin ve Türkmenlerin kullandığı bir nevi çuval dokuması

ağca, (ağcam) TAS Beyaz, beyazca. (Dede. E. XIV. 223) **DS** 1. Bembeyaz, çok beyaz 2. Beyazımsı, beyaza yakın 3. Siyahlı, beyazlı alaca 4. Pamuk ipliğinden dokunmuş çul (I-79, 86)

agcalan- Müc. Beyazlaşmak (20a/9)

ağcarak TAS Aka, beyaza çalar, az beyaz. (Deş. XVI. 237-1)

agcı MT Ağcı, ağ kuran, tuzakçı

ağduk, (ağdık) YED *agduğ (t)* Sağduğı, yükseldiğı, çıktığı, **TAS** (Kab. XIV. 84), **SN** (2663) **HN** (327), **IN** *agduk* (851) **ŞŞÇ** (11458) ‘karışık, bozuk, kusurlu, münasebetsiz, haşin, densiz, fena, ters, aksak’, **DS** *ağdık (I)* 1. Yaramaz, sırnaşık, münasebetsiz, densiz, nâdan 2. Ters, aksi 3. Yanlış, değışik 4. Hatalı, kusurlu, eksik 5. Yakışksız, yersiz (söz) (II) 1. Kusur, hata, eksik taraf, kabahat, ayıp, örgensel kusur, hastalık 2. Minnet (III) 1. Dengesiz, eğik, bir yana devrik (yük) 2. Ağır fazla (V) Ağır pis, (koku hakkında) (I-87)

ağdukluk TAS Terslik, aksilik, kusurluluk, eksiklik. (Işk. XIV. 301-2), **KAB** Uygunsuzluk, münasebetsizlik, sapıklık, yalancılık

ağdurulmak TAS Yukarı çıkarılmak. (Leys. Mu. XV. 361-1)

ağı karası TAS İyi kötüsü, ger çeşidi.
(Mevahib. XVI. 220)

ağırak KBP Ağır basan, bir yana
yatar durumda olan (27b/06)

ağız ağrısı KMühim Atfe, pamukçuk
(45a.13)

ağıllık TAS (Ayı çevreleyen)
beyazlık. (Miftah. XV. 142)

ağın TAS 1) Hasis, pinti. (Nimeti,
XVI. 357), 2) Zorba, haydut. (Güvahi.
XVI. 46), **DS** (I) Yeni doğurmuş bir
hayvandan ilk günlerde sağılan, koyu
yapışkan süt ağız, (II) İhtiyar, yaşlı,
(III) Daha fazla, (IV) Aşk sevda (I-90)

**ağır (II), (ağır basan, ağır basma,
ağır basmak, ağırlık (II) TAS** Kâbus.
(Miftah XV. 56)

ağır bahalu BL Çok değerli (ağır
bahâlu don)

ağırgan/ağırkan MNHS Çok sancılı,
fazla ağrıyan (157b.9)

ağır gönüllü TAS Korkak. (Deş. XVI.
218-2)

ağırı TAS 1) Ağırılığınca. (Atai. XVII.
41) 2) Ağırılığı. (Bab. XVI. 2, 201)

ağırılmak TAS (Boru yüksek sesle)
çalınmak. (Dede. E. XIV. 271)

ağırın TAS Ağırılığında olanı,
ağırılığındakini. (Ac. A. XV. 58)

ağırınca TAS Ağırılığınca. (Fuzuli. XVI.
11)

ağır bahâlu BL Çok değerli (27a-3)

ağır kulaklı BL Az ve zor duyan (4a-3)

ağırlandır- TAB Üzerine ağırlık
çökmek, ağırlaşmak (218)

ağırmak TAS (Işk. XIV. 175-1), **HAR**
(99), **D ağır-** Körü sesle bağırarak,
anırmak, haykırmak (145a/15), **ETT**
ağır- (HR 99, ŞD 98), **FR/K ağır-** (125b-
4) ‘anırmak, eşeğin bağırması’, **DS** (I)
Bağırarak, sesli sesli ağlamak (I-92)

ağırşakçı BL Ağırşak ustası (13a-5)

ağırşaklı RB Yumru (13a/12)

ağırtmak TAS 2) (Boruyu, anırtır gibi)
çalmak. (Dede. E. XIV. 301)

ağır yük KT 1. Ağırılık, ağır yük (248b/-
1=51/2) 2. Yerine getirilmesi güç olan
teklif, büyük mes’uliyet (79b-4=7/157)
3. Günah, vebal (151b-4=7/157)

ağıtmak TAS Savurmak. (Saz. Kara.
XVII. 302), **DS** (I) Ölünün meziyetlerini
sayıp dökmek, (II) Hiç görmediği ve
bilmediği bir çevrede yalnızlıktan ve
hayretten doğma bir şaşkınlıkla sağa sola
bakınmak (I-94)

ağız (II), ağız (IV) TAS Yağız (at).
(Deş. XVI. 31–2)

ağız başı BL Ağız yarası (20a–11)

ağız bucağı TAS Avurt. (Genç. XVII.
66)

agızlan- HHT Haber vermek
[031b/17] **DS** Ot yeni yeni bitmek,
büyümek (I–97)

ağız otu TAS Ağız ağrısı için
kullanılan ilâç. (Aks. XVII–XVIII.
239–2), **Kâmûs-ı Türkî** Topları
ateşlemek için kullanılan madde

ağız yarı TAS (Cev. Ah. XV. 247),
SN (106), **KMühim** (18a.1) ‘ağız
suyu, salya, tükürük’

ağlaşan TAS (Deş. XVI. 276–1), **DK**
(126–6) ‘çok ağlayan, sık sık ağlayan,
ağlaşan’, **DS** (I) 1) Vara yoğa ağlayan,
sulu gözlü, 2) Oyunbozan, mızıkçı, 3)
Asma budanırken çubuğun kesilen
yerinden akan su, öz suyu, 4) Nemli
(yiyecekler hakkında) (II) Fazla yağış
yüzünden olgunlaşmayan tahıl be
bunların unundan yapılan, pişkin
olmayan ekmek (I–100)

ağlamak TAS Ağsamak, bir tarafa
ağmak, aksaklık göstermek (Ata. XV.
21)

ağlamaklar TAS Ağlamalar. (Muham.
XV. 372)

aglamsınurak HN Ağlayarak (3554)

ağlamış Kâmûs-ı Türkî Daima şikâyet
edip ağlar gibi söz söyleyen

ağlamış yüzlü TAS Ekşi suratlı. (Maarif.
XV. 197)

ağlamsık Kâmûs-ı Türkî Dâimâ ağlar
gibi duran veyâ söyleyen, **DS** *ağlamsuk*
Vara yoğa ağlayan, sulu gözlü (I–101)

aglarla- TİKT Üzülmek, üzülyormuş
gibi görünmek (57b/17)

ağlaş TAS Ağlaşma, ağlayış. (Cev. Ah.
XV. 299)

ağlaşdırmak TAS Birçok kimseyi birden
ağlatmak. (Bab. XVI. 1, 339)

ağlı Kâmûs-ı Türkî Ağı büyük ve sarkık
(şalvar)

ağnağan TAS Çok yuvarlanan. (Bab.
XVI. 1, 330)

ağnak TAS Hayvanların yatıp
yuvarlandıkları yer. (Hay. XV. 31), **DS**
(I) 1) At, eşek gibi hayvanların
debelendikleri tozlu, topraklı yer, 2)
Keklik tavuk gibi hayvanların eşindikleri
yer ve bu yere dökülen kumlu toprak, 3)
Eşinip debelenmekten çukurlaşan tozlu
yer, 4) Sıcak kum, 5) Mandanın yattığı su

birikintisi, gölcük, 6) Balıkların yumurtalarını bırakmak üzere, suyun dibinde sü (I-105)

ağnatmak TAS Debelendirmek. (Tercemen. XVI. 211-1)

ağrık (I) TAS (Bab. XVI. 2, 285), **KMT** *ağrık* (87^b11), **YİŞ** (128b/1), **T** *agrı* (65b-3), **TA** *agrı* (10a/17), **V** *agrı* (50a.11), **TİKT (M)** *agrı* (246a/20), **CCK** *agrı* (988), **MK** *agrı*, **Bİ** *agrı* (1499) ‘ağrılı, ağrıyan, ağrı, hastalık, bedenin bir yerinin ağrı veya sızı duyması’, **Kâmûs-ı Türkî halk dilinde** 1. Ağrı, sancı, yel 2. Hastalık, **DS** (II) 1. Ağrı, sancı, yel 2. Hastalık 3. Sürüde yürüyemeyecek veya zor yürüyebilecek durumda olan keçi ve koyun 4. Koyunun yünü (I-110)

ağrık (II), (ağruk) TAS (Ferec. XV. 28), **SN** *agruk* (2131), **HN** *agruk* (5709) ‘ağırlık, eşya ev eşyası’, **DS** (I) 1) Eşya, yük, yolculukta önden gönderilen eşya, göç zamanı dönünce alınmak üzere bir yere bırakılan fazla eşya, ağırlık, 2) Yatak, yorgan gibi şeyleri konulduğu yer, yüklük, 3) Angarya iş, manevî yük, 4) Engel, mâni (I-109-110)

ağrıklı TAS Acıyan, ıstırap veren. (Kam. XVIII- XIX. 3, 759), **Kâmûs-ı**

Türkî halk dilinde Ağrılı, **DS** 1) Hastalıktan kurtulamayan kimse, hastalıklı ağrılı sızılı, 2) Saraya benzer bir çeşit sinir hastalığına tutulmuş kimse, 3) Belâlı, çileli (I-110); Hastalıklı (XII-4409)

agrılan- HHT 1. Ağrılı olmak [043a/3] 2. Doğum sancıları başlamak [082b/5]

agrimaya MNHS Ağrısı, sızı kesilmek (143b.10)

agrısağı YİŞ Tonuz ağrısağı denile bitki (41b/3)

ağşar BL 1. Çanta, çuval 2. Bir tür kumaş, gömlek (13b-5), **DS** Küllü su (XII-4409)

ağta TAS Ağda. (Sic. A. XVI. 3, 1151)

ağu kunduz TAS (Deş. XVI. 159-2), **MŞ** *agu kundusu* (128a/6), **KMT** *agukundusu* (80^a6) “kündüs” ‘aksırtıcı bir ot, aksırık otu’

ağu kurdu TAS Panbul kurdu, kuduz böceği. (Bürh. XVIII-XIX. 469)

agup- dönme YED/RN Yuvarlanmak, sağa sola hareket etmek

ağustos gülü TAS Yabani gül. (Kam. Os. XIX. 580)

ağzı açık, (ağzı açuk) TAS (Deş. XVI. 342-1), **LME** (38a/16) ‘Ağzıaçık denilen

Hindistan'da yetişen, zambak şeklinde, arımsı, güzel kokulu çiçeği olan, ilaç olarak da kullanılan bir bitki'

ağız bozuk TAS Ne çeşit gem vurulsa zapt edilmeyen (at) (Bürh. XVIII. 105)

ağız kutlu TAS Ağzından hep hayırlı çıkan, hep iyi şeyler söyleyen. (Tazarru, XV. 167)

ağzının kaşığı TAS 1. Bir kimsenin yerli yersiz ağzına aldığı ve kendisinden şöyle böyle bahsettiği (kişi) 2. Bir kimsenin yapabileceği, lââyık; bir kimseye yakışan, uygun gelen, denk olan. (Fazıl. XVIII- XIX. 22)

aheng dutucu BL Şarkıcı, müzisyen, şarkı söyleyen (17a-9)

akağan TAS Çok akan. (Terceman. XVI. 98-1), **DS** *akagan* Çabuk meyleden sebatsız, maymun iştahlı (I-137)

akarca su (akar su) TAS 1. Akan su. (K.B. XVI. 294) 2. Beşuş, güler yüzlü. (Aş. XVI. 105), **YİŞ** *akar su* Akarsu, dere (126b/), **Bİ** *akarsu* Bir eğim boyunca akan su (1011)

ak alaca TAS Beyazla karışık renkli. (Terceman. XVI. 4-2)

akarlı DK Akan, akan şeyler, akar şeyler, akıcılar (28-5)

ak bagrı kara Bİ Beyaz dağ tavuğu (1882)

ak batag BL Bir kuş türü, akbatak (43a-2)

ak behak KMT Abraşlık hastalığının beyaz olanı, vitiligo (132^a9)

ak beğ tohmı KMT Benc, ban otu (96^b8)

ak biti TAS İyi amel defteri, hüsnühal kâğıdı, berat. (K Ü. XV. 10)

ak büber KMühim (14a.3), **LME** (13b/12) 'beyaz biber, sarı, beyaz veya gri renkte olmasıyla karabiberden ayrılan bir cins biber, ak biber'

akcılrak TAS Akçılımsı (Bab. XVI. 2, 400)

ak günlük KMühim Bir tür günlük ağacının reçinesi (29a.17), **TM** Ardıç ağacından toplanan ve yakılarak güzel koku elde edilen bir zamk (85a/11)

akca kesici BL Eskiden sikke kesen devlet görevlisi (18a-8)

akca koyacak BL Kumbara (24b)

akça ot TA Kılıç otu, bataklık suseni (280b/16), **YİŞ** Sultan otu veya halime denilen ot (219a/11)

akça assısı TAS Para gelir, faiz. (Tez. Ün. XVI. 30–2)

ak çakır TAS Ak doğan. (Deş. XVI. 128–1)

akçalık TİKT (M) Belli bir akça değerinde olan (273b/1)

akca satıcı BL Sarraf, para, döviz ve değerli maden alıp satan kişi (18a–8)

akça sayılmış kul TAS Para ile satın alınmış köle. (Atai. Ha. XVII. 9)

akdurmak TAS Akıtmak. (Kesir. XV. 1, 16–1)

akdıl- KT Akıtılmak; *akıdılmış* Akıp dağılan (275a–7=73/14)

akıdınıl- KT Fıskırtılmak, akıtılmak (281b–5=82/3)

ak encir LME Bir çeşit incir, beyaz incir (8b/12)

ak gece TAS Mutlu gece. (Güvahi. XVI. 29)

ak gül LME Ak gül, van gülü, mısır gülü (53a/19)

ak halvā BL Bir tür helva, ballı un helvası (24a–4)

ak hardal TAS (Bürh. XVIII-XIX. 238), **LME** (2a/6), **Kâmûs-ı Türkî** ‘ilaç yapımında kullanılan hardala

benzer beyaz renkli bir tanecik, ak hardal, acı tere tohumu’

ak haşhaş LME Ak haşhaş (14b/14), **Kâmûs-ı Türkî** Şurubu yapılan bir çeşit haşhaş

ak hurma LME Ak hurma (11a/6)

ak karanful LME Ak karanfil (53a/12)

ak katran FFANG Ak katran, terebentin

ak kök TAS Menekşe Kökü, susam kökü. (Yadigâr. XIV. 99–1)

akl tamamlığı KT Ergenlik çağı, gençlik (157b–8=22/5)

akma hançer TAS Yüzü oluklu hançer. (P.S. Ab. XVI-XVII. 26)

ak ot TAS Haşhaşın bir çeşidi. (Bürh. XVIII- XIX. 245)

akruçak BHMİH Yavaş yavaş (269:4)

aksagu TM Beyazımsı, aka benzer (115a/2)

ak sarmaşık TAS Evren gülü, bin kulaç ve ak asma da denilen, sarmaşık. (Bürh. XVIII-XIX. 434)

ak sıçan otu LME Ak sıçan otu (24a/14)

aksıma TAS Sekir veren ekşi şerbet. (Caf. XVI. 157–2), **YİŞ** *aksama* Kuru üzüm şarabı (21b/1)

ak soğan KMühim Ada soğanı (29b.8)

ak söğüd LME Ak söğüt (28b/20)

ak sūsen LME Beyaz zambak (4b/11), **KMT** Mezar zambağı, cehennem lâlesinin beyaz renklisi (156^b1)

ak sūrincân KMT Yabanî safran, acı çiğdem, karçiçeği (125^b9-10)

aktan karadan TAS Müspet, menfi, ne türlü olursa olsun. (Nedim. XVII.) **DS** Evet veya hayır, iki şeyden biri (I-162)

aktarışmak TAS Birbirini yıkmak. (Selim. XVI. 193)

ak tavşan TAS Ada tavşanı (Kam. XVIII-XIX. 2, 138)

ak teleme YED Ak, süt, kesik süt, mecazen temiz suret için kullanılır.

aktı Kâmûs-ı Türkî Götürü iş için verilen ücret, el emeği

ak toğan KBP Hızlı uçan bir doğan cinsi (14a/06)

ak tut LME Beyaz dut (13a/3)

ak türbüd KMT Beyaz türbit otu (132^b5)

aklı gideren ot LME Afyon (48a/7)

akreb otı LME Çıyanotu (33a/9)

ak yel RB Lodos (35b/3); **DS** *ak yel* 1. Lodos, güneyden esen yel 2. Batıdan esen yel 3. Doğudan esen yel, dondurucu soğuk yel (I-165); *akça yel* 1. Ak yel 2. Kuzeyden esen yel 3. Güneydoğudan esen yel (164)

ala DK -a (-e) taraf, -a (-e) doğru (55-13)

aladu (ahdu) TAS Acele. (Kab. XV. 89), **DS** (I) Acele, ivedi, çabuk, (II) İlk ürün, (III) İpek böceklerinin koza yapmalarından bir hafta, on gün önce, çok yaprak yeme devresi (I-181,182)

alaguz ŞHŞ Ara karıştıran fitne ve fesatçı (2413) **DS** *alaguz/ala ağız* Ara bozucu, boşboğaz, geveze, iki yüzlü, döneke (I-187); *alağaz* Boşboğaz (XII-4413)

alağuncar Kâmûs-ı Türkî Bir çeşit yabanî acı vişne

alakatır Bİ Bir kuş cinsi (1905)

ala kuru TAS Yarı kuru. (Bürh. XVIII-XIX. 626), **DS** 1) Yarı tavlı toprak, 2) Yarı kuru, yarı yaş, 3) Atların kışın yem yayılarak hem de saman yiyerek beslenme şekli (I-191)

ala kuş TAS Tavus kuşu. (Bürh. XVIII-XIX. 451), **DS** (I) Yaygaracı, palavracı, (II) Başörtüsü (I-191)

alalık TAS Alacalık, karışık, bulanık görme hastalığı. (M. Bay. XIV. 154)

alalmak TAS Renkten renge girmek, alı al, moru mor olmak, bozulmak, alacalanmak. (Dede. XIV. 64), **DS** *alalmak/alarmak* (I) Kızarmak (I-192)

alan DK Ala, alaca, sabahın ilk aydınlığı, alaca karanlık (105-5)

alar sabah TAS Şafak sökmeden evvelki yalancı aydınlık, fecr-i kâzip. (Dede. XIV. 12), **DS** *alasabbah (ala şafak)* Şafak vakti, alacakaranlık (I-198)

alataban Bİ Bir kuç cinsi (1887)

alar tan TAS Alar sabah, alaca sabah. (Dede. XIV. 74)

alasıya TAS Parası peşin verilip karşılığı olan mal ileride alınmak üzere. (Terceman. XVI. 3, 122)

alaşa TAS Sert başlı, huysuz, haşarı (at). (Bürh. XVIII-XIX.), **DS** (I) 1) Zayıf ve çelimsiz at, 2) Ağzı ve burnu beyaz olan at, 3) Beygir, erkek at, iğdiş olmayan huysuz at, 4) Semere alışmış hayvan, 5) Her kuzuyu emziren koyun, 6) Azgın köpek, boğa, at, vb (I-199-200)

alavıra Kâmûs-ı Türkî 1. Karışıklık, kargaşalık 2. Bir şeyi elden ele

verecek veyâ atılarak aktarılması 3. Vapurlara kömür vermek için geri işletilmesi 4. Tulumbanın ileri geri işletilmesi 5. Hile, aldatmaca, yalan dolan

ala yan BHMİH Bir çeşit hastalık (?) (326:20)

alaz alaz TAS Alaca bulaca (Kara. XVII. 173) **DS** *alaz belez* 1. Baştan savma, acele 2. Yarı karlı toprak; *alaz belez* ‘şöyle böyle bulanık’; *alaz bulaz* 1. Seyrek, yer yer, tek tük 2. Şöyle böyle, bulanık; *alaz daraz* 1. Baştan savma, acele 2. Renkte ve dokumada alacalık, seyreklik; *alaz malaz* Yarı su basmış tarla; *alaz ulaz* Seyrek, yer yer, tek tük (I-204-205)

albağ TAS Ferace. (Miri XVI. 269) Kadınların alınlarına bağladıkları bir çeşit yazma (I-207)

alca Kâmûs-ı Türkî 1. Parlak kırmızıya çalar renkte 2. Ala çalar doru (at)

alçaklamak TAS Tahkir etmek. (Şeh. Ş. XVI. 61), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Aşağı görmek, hor ve değersiz gözü ile bakmak 2. Alçalmak, yaltaklanmak, alçakça el oğuşturmak

alçaklatmak Kâmûs-ı Türkî İndirmek, azaltmak, alçak hâle getirmek

alçak od TAS Hafif ateş. (M. Na. XV.)

alça- BHMİH Alçalmak (229:16)

alda KAB Hile, hud'a, mekr, tuzak

aldağan TAS Çok aldatan. (Maarif. XV. 78)

aldağuculuk TAS Aldatıcılık. (Fütu. XIV. 365)

aldağuç, (aldağuc) YED Aldatıcı hileci, dünyevî ihtiraslar; metinde" İman aldağuçları" (375/3), **TAS** (Süh. XIV. 284), **IN** (1537) **TDGAEAT** (FS 11b-3) 'aldatıcı, hilekâr'

aldamak TİKT (M) *alda-* 1. Hile ile kandırmak (285a/16) 2. Oyalamak (310a/17) 3. İnsanın kendi kendini nefsiyle yanıltması (413b/21), **TAS** (Enb. XIV. 55), **IN** *alda-* (1776), **ŞKM** *alda- / aldatmak* (44a/2), **TİKT (A)** *alda-* (12a/1); **CTD** *alda-* **EATSAKT** *alda-* Aldatmak, kandırmak (70a/8=004/142) **MT** *alda-* (43b-10), **MİVU** *alda-* (44a/2), **ATDM** *alda-* **ESN** *alda-* (740), **DS** (I-209), 'aldatmak, kandırmak, hile, iğfal etmek, oyun etmek'

aldamak söz TAS Aldatıcı söz. (Fütu. XIV. 365)

aldangan TAS Çabuk aldanan, daima aldanan. (Terceman. XVI. 7-2)

aldanma pazar ŞGDS Alış verişte aldanış

aldar YED- YED/RN Aldatır

aldaşmak TAS Birbirini aldatmak. (Enfes. XV. 221)

aldayıcı KT 1. Aldatıcı, şeytan (257b-2=57/14) 2. Hilenin cezasını veren (46a-2=4/142) 3. Hilekâr, ahdini bozan (196b-9=31/32) **TAS** (Kab. XV. 196) **KAB** 'aldatıcı', **Kâmûs-ı Türkî** 1. Oyun edici, oyun getirici 2. Yalan söyleyen 3. Dış görünüşü emniyetli olup insanın güvenini kazanan

aldayış TAS Aldatış. (Deş. XVI. 32-2)

algasamak TAS Korkutmak, tethiş etmek. (Kab. XV. 140)

algum salgum BL (40b-9), **BHMİH** *yalgım salgım/yalkım salkım* (TTS IV. ılgım salgım Ş. Sül. *yalgın*) (167:19) 'serap'

Allah onara FR/K Tanrı düzeltsin (104b-3)

ahl TAS Alın. (Leys. Ar. XV. 769)

ahmamak TAS Alamamak, kapamamak, tutamamak, kavrayamamak, zapt etmemek. (Dede. XIV. 138)

alın bağı TAS Kadınların alınlarına bağladıkları altın veya gümüşlü süs bağı. (Sic. K. XV. 1, 377)

alındırmak TAS Müteessir etmek. (Sabit. XVII-XVIII), **DS** İlgilenmek, aldırılmak (V-); İlgilenmek, aldırış etmek (XII-4416)

alınlı Kâmûs-ı Türkî 1. Alın geniş, geniş alınlı 2. Utanmaz

alın saçı KT Kâkül, perçem (287a-5=96/15)

alın süngü KMT Alın kemiği, os frontale (23^{a9})

alıp verişme TAS Sevgi alış verişi, muaşaka. (Veyse. XVI. 86-2)

alışık TAS Alacak (Terceman. XVI. 2, 107-2), **DS** Alacak, veresiye, verilen mal karşılığı, ödünç verilen para süt vb. (I-220)

alkışluluk KT Anılma, yâdedilme, hayır dua (190a-1)

allak Kâmûs-ı Türkî 1. Hilekâr, dubaracı 2. Sözüde durmaz, **DS** *allāk* Dönek (XII-4416)

alma baş Bİ Uzun gagalı, yuvarlak kırmızı başlı bir ördek cinsi, almabaş pakta (1904), **DS** 1. Kırmızı başlı

yaban ördeği 2. Kızıl arı 3. Serçeden küçük, kırmızı başlı bir kuş (I-226)

almacı Bİ Elmacı macunu (123)

almaklık KT Alma, kendine çekme (172b-8=25/46)

almayan İM Almayan, anlamayan (1616)

almazlanmak TAS Almaktan çekinmek. (Kesir. XV. 4, 127)

alını çakal TAS Alını sakar (Sic. A. XVI. 2, 8)

alını depeli TAS Alını perçemli. (Sic. K. XVI. 7, 29)

alnu açuk F Özgüven sahibi (50a-3)

alnuk TAS Gafil, sersem, meczup. (Süh. XIV. 143)

alnukluk TAS Âcizlik. (Hurş. XIV. 83)

al tamga TAS (Nimeti. XVI. 73), **GN** (2745) ‘tuğra, tuğra basılmış ferman’

altcı, (altcu) TAS Birden çok karısı olan kimsenin ilk karısı. (Müneb. XV. 244-2)

altın TAS Alt, alttaki (İhlâs. XIV. 160)

altın bokı KMühim Altın dışığı, altın curufu (16b.10)

altın otu GBTBİ (108-b/1), **Kâmûs-ı Türkî** *altınotu* ‘Eğreltiotu cinsinden olup

ölmez çiçek, dalak otu, mayasıl otu gibi adlarla anılır, 5–20 cm. yükseklikte, çiçeksiz çok yıllık ve otsu bir bitkidir, idrar söktürücü ve kabız olarak kullanılır, iskolopenderyon’

altunlca ot GBTBİ Bir tür ot (268a–13)

altın yan TAS Alt yan, alt taraf, aşağı taraf. (Leys. Ar. XV. 523)

altinkuyruk Kâmûs-ı Türkî Kıl döken denilen kuşun bir türü

altunlamak TAS Altınla işlemek, yaldızlamak. (Cev. Ke. XVII. 57),

FFANG altınla- Altına batırmak, **Kâmûs-ı Türkî altınlamak** Altınla kaplamak veyâ yaldızlamak, süslemek

altun iy BL Bir tür altın takı, altın iğne (28a–6)

altun ovuğu BL Altının elde edildiği çukur, altın madeni (18a–10)

altunlan- BL İçine altın karıştırmak (13b–10)

altunlu TAS Altın işlemeli. (Sic. A. XVI. 1, 884), **FFANG** Altın süslemeli kumaş

altun tas TAS Kadınların bir vakıtlar başlarına giydikleri altın süslü taç. (Fazıl. XVIII-XIX. 22) **DS** Tüyleri sarı

ve mavi renkli olan bir çeşit kuş (V–232)

alu TAS 1) Âciz (Ata. XV. 10), 2) Aşağı, geri, değersiz. (Yuz. Şeyd. XIII. 23), 3) Ahmak, aptal, sersem. (G.Ra. XV. 203), **KBP** Miktar, ölçü (?) (39b/03)**BHMİH** (Kaş. *alıg* Kötü, fena, *alık*; Abu H. *alu* borcunu ödemeyen) (210:9), **YED, IN** (4577), **ŞKM** (59b/2) **ŞŞÇ** Değersiz, aşağı (36631) ‘kötü, fena, alık, aptal, âciz, zavallı aşağı, geri’

aluca TAS Daha âciz. (Ferh. XIV. 83)

alugun İM Cılız, beslenmemiş hayvan (3311)

aluklamak TAS Hayvanın sırtına çul, palan, semer gibi şeyleri koymak. (Ata. XV. 31), **DS** *alıklamak* (I) Kuzuların karın tüylerini kırmak, (II) Zayıflamak, sararmak (I–217)

alur göz (alır göz) TAS Dikkatli bakış, alıcı göz. (Yahya Bey. XVI. 201)

amanlu TAS Aman dileyip andlaşma yapan. (Şamil. XVI. 630), **DS** *amanlı* Meyilli, eğri (I–237)

aman verlik TAS Fidyeye-i necat, can kurtarma akçası. (Sic. K. XVI. 8, 181)

anaçlamak Kâmûs-ı Türkî İşlerde yılanıp tecrübe kazanmak, kurnaz ve usta olmak

anası atası TAS Annenin babası olan dede. (Bab. XVI. 2, 454)

aşadək TAS O zamana kadar. (Rahat. XVI. 454)

anar PN Kabuğu ilaç için kullanılan bir meyve (34a/01)

aşarlık TAS Az öte, az ileri. (Cam. XV. 73)

aşarudan berüden TAS İleriden geriden. (Salâtin. XV. 49)

aşarurak TAS Daha ileri. (Tuh. Le. XV. 247)

aşaru yan TAS İleri taraf. (Ferec. XV. 384)

anası anası TAS Anneannesi. (Sic. B. XV. 3, 359)

anbal, (ambul) TAS Sulamayı kolaylaştırmak üzere, toprağın durumuna göre yapılan parça parça düz yer. (Sic. K. XV. 1, 234), **DS** Bağ evleği (XII-4418)

ançak BHMİH Öylece, böylece (Kom. kaçan ferişte ol sözni ayttı, ançah görünmedi 124-24), **V** *ançak* Sadece, yalnızca, ancak (3a.9)

ancak olur, (ancak ola) TAS Ancak bu kadar, böyle olur. (Müslim. XV. 34, 78)

ancalar TAS Niceler, niceleri, birçokları, o gibiler. (İs. H. XIV-XV. 130)

ancaru TAS O kadar. (Kadı. XIV.)

ançılayu BHMİH Onun gibi, öyle (Caf. ançulayu: TTS I,II, III, IV ançılayım) (101:13)

and yerine gel- TİKT Sözü gerçekleşmek (64a/5)

andağı TAS (Anter. XIV. 2, 267) **SN** *andagı* (4678), **ETT** *anda ki/ anda kim* (ŞD 5-9/ŞD 7-7), **İM** (1613) ‘oradaki, orada bulunan, anda ki o yerde ki’

andak TAS 1) Hemen, o anda, derhal. (Tuh. Le. XV. 347), 2) O kadar. (Muham. XV. 179), **YED-YED/RN**, **KİG** (21a/2), **MUH** ‘hemen, o anda, derhal’, **DS** (I) Ayağa batan diken, kıymık, (II) Sel yarıntısı, kesintisi, (III) Ondan sonra (I-256)

andan bundan TAS Şuradan buradan. (Ferec. XV. 163)

andan gerü, (andan girü) TAS (Tuh. Le. XV. 257), **SN** *andan girü* (1523), **KMühim** *andan girü* (39a.1) ‘ondan başka, ondan sonra, ondan bu yana, bundan sonra’

andayuk BHMİH Öylece, böylece, bunun gibi (9:13)

ağdırcı (ağdurucu) TAS Yadigâr (Miftah. XV. 145)

anduz ağacı TAS Yabani servi. (Caf. XVI. 80- 1)

andlamak TAS And içirmek, yemin ettirmek. (Kab. XV. 181)

añılcağaz, (añılcağız) TAS Yavaşçacık. (Süh. XIV. 93)

anıl- BHMÎH Hazırlanmak (Kâş. *anu-* hazırlanmak; Caf. *anun-* hazırlanmak) (97:21)

añılmaklık KT Anılma, yâdedilme (146b-2=19/50)

añılmış KT Anılmaya bahse değer, ehemmiyetli (277a-10=76/1), **FFANG** Anılmış

añılı BH anılan (15A/5)

añılur TAS Meşhur, ünlü. (Bab. xvi. 2, 88)

añıl yel TAS Mülâyim esen rüzgâr. (Naz. Le. XVII. 3)

añır BL Kül rengi, boz (30b-1)

añır at BL Kül renkli, boz at (30b-1)

añır FFANG Karşı taraf, diğer tarafa

anırış- BHMÎH Sızlanmak, feryad etmek (Kâş. *anıla-* anırmak) (239:11)

añırgan TAS Kuvvetle haykıran (Nimeti. XVI. 362), **DS (I)** Çok anıran eşek, azgın erkek eşek, (II) “*anırgan*” Ses çıkararak dönen su dolabı (I-270)

añış (I) TAS Kovandan peteği kesip almağa mahsus bıçak. (Kam. XVIII-XIX. 1, 926)

añış (II) TAS Hatırlanan şey. (Kdeb. XVIII. 462-1) **DS** Ölen annesinin adını taşıyan çocuğa hitap (I-270)

anıt- BHMÎH Hazırlamak (Kâş., Caf., TT *anut-*) (153:17), **DS** *anıtmak* 1. Bön, bön, aptal aptal bakmak 2. Anlatabilmek, aklına koymak 3. İşi özensiz yapmak 4. İlgisiz davranmak (XII-4419)

añız (II), ağız (IV) TAS Yağız (at) (Nimeti. XVI. 409)

añkı BH Anlayışlı, zeki (10A/12)

añlağan TAS Anlayışlı, zeki. (Deş. XVI. 17), **DS** *anlagan* Duygulu (I- 274)

añlamaduk TAS Anlamaz, anlayışsız. (Anter. XIV. 2, 614)

añlamaklık KT (151b-7=20/108), **KMühim**, (11a.5), **MNHS** *anlamaklık* (69a.3) ‘anlama, kavram bilgisi, kavrama kabiliyeti, algılama gücü, anlaşılma’

añlamaklu TAS Anlayışlı. (Fütuh. XIV. 68)

añlanıl- MİVU Anlaşılmak (25a/13)

añlanmak TAS (Nedim XVIII- 192),
SN añlan- (2356), **GN añlan** (1293),
MM añlan- FN añlan- (3578) **GRT**
añlan- (1160), **TİKT (A) anlan-**
(100b/11), **Kâmûs-ı Türkî anlanmak**
'anlaşılmak, fehmolunmak, takdir
olunmak, bilinmek'

añlarlanmak TAS Anlar hale gelmek,
anlar gibi görünmek. (Terceman. XVI.
122)

añlarurak TAS En firasetli, en
anlayışlı. (Enb. XIV. 242)

añlu KT Hafif, yavaş; *añlu eyle-*
Hafiflemek, alçaltmak, kısmak (245b-
10=49/3); *añlun añlun dut-* Yavaş
yavaş yakalamak, derece derece
helâke yaklaştırmak (81a-11=7/182)

añluncak TAS Yavaşça (Müslim.
XV. 1, 55)

anluçak BHMİH Böylece, buna
benzer (?) (Andola Ümmü Salâmı
ayttı; dinledüm anluçak yede dedi)
(240:15)

añmaklık KT Anma, hatırlama,
yâdetme (15a-4=2/200)

annaç TAS Karşı (Kara. XVII. 37),
DS (I) 1) Karşı, ön taraf, gözünü, her
taraftan görülebilen yer, meydan,

açıklık, 2) Yan taraf, (II) Cevap karşılık
(I-275-276); 1. Karşı 2. Karşılık, yanıt
(XII-4419, 4420)

añrağan TAS (Aslan, kaplan gibi
hayvanlar hakkında) Haykıran, kükriyen.
(Deş. XVI. 269-2)

**añramak, (ıñramak, añramak,
ıñranmak) TAS** (Tebareke. XIV. 6-2),
BHMİH anra- Kükremek (Dede) (151:
4), **SN añra-** 1. Haykırmak, kükremek
(4070) 2. Hayvan yere yatıp yuvarlanmak
(DS) (4095), **DK añra-** (147-13), **IN**
ınra- TİKT (A) añra- (116a/1), **FN añra-**
(aslan) (3804), **D añra-** (29a/3), **MT**
añra- (33b-8) 'homurdanmak, (hayvanlar
hakkında) homurtulu ses çıkarmak,
haykırmak, kükremek, homurdamak', **DS**
(I) 1) Boşalmak, sessizleşmek,
Sağrılaşmak, dilsiz kalmak, 3) Çoğalmak,
gürleşmek, (II) Hayvanlar toprakta yatıp
yuvarlanmak (I-279)

añraşmak, (ıñraşmak) TAS Birlikte
homurtulu ses çıkarmak, haykırışmak.
(Dah. XIV. 97)

ansalamak/ansılamak Kâmûs-ı Türkî
1. Taklit etmek, birinin taklidini yaparak
kendisiyle eğlenmek 2. Soytarılık ve
maskaralık etmek

añsızdalık TAS Ansızın olmak hali. (Ah.
XVI. 925),

aşsızla TAS Ansızın, birden bire, o bulunmadığı halde, onsuz. (D. B. XVI. 158)

aşsızlık TAS Ansızın olma hali. (Ah. XVI. 643)

aşsuzda, (aşsızda) TAS (Nimeti. XVI. 597) **IN** (3553), **ŞŞÇ** (41521) *aşsuzda* ‘ansızın, birdenbire’

aşsuzdan TAS (Câm. Na. XVI. 99) **YZ** (4a.76), **DS** (I-280) ‘habersiz ansızın, birden bire’

antuk MNHS Sırtlan (17b.6)

aşul, (aşıl) TAS (Kab. XV. 267), **KT** (*aşıl-ıla şeşmek* Yavaşça çözmek, rıfk ile çıkarmak (279b-11=79/2)), **FN** (*aşıl yürü-* yavaş yürümek (4453)), **YİŞ** *aşıl~aşıl* (12b/8), **IN** *aşıl (eşül)* (1793), **KAB** *anul*, **HHT** [090a/3], **V** *aşıl* (53a.6), **FR/K** (19a-1) **DS** *aşıl* (III) (I-269) ‘yavaş, sakin, sessiz, sessizce, gizliden, hafif sesli, yavaşça, yavaş, yavaşlık, aheste, lâtif, hafif’

anulluk KAB Yavaşlık, ahestelik

aşul aşul, (aşıl aşıl) T *aşul aşul* 1. Hafifçe, incitmeden (28a-9) 2. Yavaş yavaş, ağır ağır (28a-10), **TAS** (Kel. XIV. 37-2), **ŞŞÇ** **aşul aşul* (3996) ‘ağır ağır, usul usul, yavaş yavaş, tedricen’

aşulcak, (aşılcak) TAS Yavaşça. (M. Bay. XIV. 17)

aşuldan TAS Hafif hafif, yavaş yavaş. (Edviye. XIV. 31)

aşulluk, (aşılık) TAS Yavaşlık, teenni. (Yadigâr. XIV. 54–1)

aşulrak TAS Yavaşça. (Kesir. XV. 4, 21)

aşulu TAS Anılır, namdar, meşhur. (Yuz. Şeyd. XIII. 60)

anuşduğun TAS Onun olduğunu. (Tennuri. XV. 110)

aşu yaşu ŞŞÇ Şaşırılmış, şaşkın (8223)

apaşına TAS Apansız. (Kab. XV. 159)

apaşsızda, (apaşsuzda) TAS (Muham. XV. 242), **SN** (2171) ‘ansızın, birdenbire’

ap arı YED-YED/RN Tertemiz, saf

aparmaduh TAS Yağma edilmemiş, alınıp götürülmemiş. (Ruşeni. XV. 249)

apılamak, (apulamak) TAS (Ferh. XIV. 7), **SN** *apıla-* (4318), **TDGAEAT** *apula-* (FS 16a-2) ‘gönlünü hoş etmek, okşamak’, **DS** Sendelemek (I-286)

aprı yavşanı T Pelin otu, yavşan oyunun bir türü, güzel kokulu bir ot (17a-1)

apur sapur TAS Darmadağın, tarumar, perişan (Miftah. XV. 114), **DS** Saçma

sapan, gelişi güzel, ileri geri, boş söz (I-291)

ar (?) EATSAKT Zahmet, eziyet, *ar eyle-* Zahmet çekmek (201b/7=017/089)

aracuk FN Aracık, yerceğiz (5903), **DS aracık** Dar, daracık (I-292)

arağan TAS Çok arayıcı (Maarif. XV. 158), **DS Çok** kaybolan (I-293)

arakçın FFANG Bir çeşit başlık, **DS** 1. Bereye benzeyen, şapka içine veya yalnız olarak giyilen takke 2. Eskiden gelinlerin giydiği bir çeşit taç, takke (I-294)

aral Kâmûs-ı Türkî Birbirine yakın adalar topluluğu *eskimiş* (Hârezm gölüne bu münâsebetle isim olmuştur.)

aralaşmak TAS Ayrılmak, uzaklaşmak (Bürh. XVIII-XIX. 433), **Kâmûs-ı Türkî** Seyrekleşmek, dağılmak, **DS** Uzaklaşmak, defolmak (I- 296); (I) 1. Bir şeyden uzaklaşmak 2. İlgisini kesmek (II) Kavga bitmek (III) Sık biten ürün aralıklı duruma gelmek (XII-4422)

aralıcak TAS Aralık, daracık aralık. (Rahat. XVI. 113)

aralu BL 1. Aralıklı, aralı 2. Kenarlı (?) (22a-7), **DS aralı** Uzak (I-296); Aralıklı, uzak (XII-4422)

aran TAS Sal, tabut. (Caf. XVI. 80-2), **HN** Yorulan (4875), **DS** Tütünlerin korunduğu yer (XII-4422)

aratlaş- BL Ardarda sıraya girmek, arka arkaya oturmak (29b-10)

ara yer TAS Ara. (Tuh. Le. XV. 349)

arayıcı it TAS (Aşki. XVI. 263), **ŞŞÇ** *arayıcı* (29129) ‘av peşinde koşan (köpek), av köpeği’

ard Kâmûs-ı Türkî, DS (I-302) ‘değirmenin buğdayı azar azar döken hunisi’

ardala Kâmûs-ı Türkî 1. Kervanın en gerisindeki deveye takılan büyük çan 2. Hayvanın sağrısına konulan şilte

ard döndürici KT Sırt çeviren (89a-11=9/25)

ardca gelici KT Tâkip eden, bir işin peşine düşen (136b-8=17/69)

ardat- BHMİH Bozmak, harap etmek (Kâş. Caf. TT *artat-*; Kâş. *arta-* bozulmak, kötüleşmek) (82:17)

ardılış yeri TAS (Altın) Üstüne binilen, yük atılan yeri. (Ah. XVI. 820)

ardından beri TAS Arkaya doğru.
(Bab. XVI. 2, 474)

ardıra TAS Sonraya, arkaya.
(Terceman. XVI.)

ardıradan (ardıradın) TAS Arkadan,
geriden. (Süh. XIV. 169)

ardından beri TAS Arkaya doğru.
(Bab. XVI. 2, 474)

argap DK Halk (?) (117-4)

argaç BL (II) Elbise yırtmacı (27b-9)

argalı Kâmûs-ı Türkî, DS (I-311)
'yaban koyunu, dağ koyunu'

argamak Kâmûs-ı Türkî Sarmak
eskimiş

argış TAS Kervancı, bezirgân, kervan
(Dede. E. XIV. 95)

argurmak, (argırmak) TAS 1.
Yorulmak, zayıflamak. (Güzide. XV.
65), 2. Yormak, zayıflatmak. (Çeng.
Dâi. XV. 256)

arkun ağacı TAS Çulhaların bezi
dokudukça üzerine sardıkları ağaç,
selmen..(Nimeti. XVI. 110)

arıca, (aruca) TAS Pâk, temiz. (Cev.
Ah. XV. 677), **DS aruca** 1. İyi, güzel
2. Temizce, arıca 3. Berrak (I-337)

arıcı KT Yorulmuş, yorgun, bitkin
(284a-9=88/3)

aridıcırak KT Daha çok temizleyici,
daha çok silip götürücü (259b-7=58/12)

arı dirlik TAS Temiz, hayat. (Anasır.
XV. 402)

arı dirliklü TAS Temiz yaşayışlı. (Kab.
XV. 298)

arısız BHMİH (krş. *arısuz*) Kirli, pis
(288:7)

arı mum KMT Bal peteği (115^a13)

arısız, (arısız) TAS (Kel. XIV. 41-2),
SN (4601), **BL arısız** Kirli, (9a-7) **NH**
arısız (67b/2) 'kirli, pis, mülevves, temiz
olmayan', **DS** 1. Temiz olmayan, karışık
2. Arsız, utanmaz (I-332)

arısızlık (ğ) BH (23A/8), **MC arısızlık**
(3a.12) 'pislik, kirlilik', **NH arısızlık**
Abdestsizlik (75b/3)

arışmak TAS (Ata. XV. 36), **GT arış-**
'yarışmak, iddiaya girişmek, girmek', **DS**
Çekilmek, gitmek (I-324)

arı etekli, (eteklü, aru etekli) TAS
İffetli, namuslu. (Güls. XV. 51-2)

arı ev TAS Beytül mukaddes. (Enb. XIV.
488)

arı evi TAS Arı kovanı. (Kel. XIV. 15-2)

arıkaz TAS Zayıfça. (Terceman. XVI. 2, 21)

arılmak (I) TAS Zayıflamak, aciz kalmak (Yuz. Şems. XVI. 9)

arılmak (II) TAS Temizlemek. (Leys. Mu. XV. 4–1), **TA arıl-** Temizlenmek, arılmak, yıkanmak (110a/7), **Kâmûs-ı Türkî** İyileşmek, hastalıktan kurtulmak

arımak TAS Yorulmak, zayıflatmak. (Kadı. XIV), **T arı-** (70b–11), **MT** (28a–4) ‘arınmak, fazla ve zararlı maddelerden temizlenmek, temizlemek’, **Kâmûs-ı Türkî** 1. Temizlemek 2. Zayıflamak, etsiz ve çelimsiz kalmak 3. Hastalıktan kalkmak *eskimiş*, **DS arılmak/arımak** 1. Yorulmak 2. Ağrımak (I–320)

arınmış KT 1. Temiz, temizlenmiş (256a–9=56/79) 2. Mukaddes (280a–4=79/16)

arınmış yer TAS Arzı mukaddes. (Enb. XIV. 489)

arışlanmak TAS Bez dokunmak üzere iplik tezgâha çekilmek. (Kam. XVIII-XIX. 3, 835)

arıtlamak TAS (Ter. Kurt. XVI. 50), **Bİ arıtl-** (1720) ‘ayıklamak, temizlemek’

arıtlanmak TAS Ayıklamak, temizlenmek. (Miftah. XV. 77)

arkacı TAS Zahîr, yardımcı. (Kel, XIV. 1, 1), **DS** 1. Hamal 2. Koruyucu (I-325)

arka düğmeciği TAS Omurga çıkıntısı. (Bürh. XVIII-XIX.65)

arkalanıcı TAS Birisine dayanan, yardımına güvenen. (Ah. XVI. 1027)

arkamaş (?) LME Baş dönmesi, başağrısı (55b/12)

arkara KİG Çapraz, aykırı; yanlamasına (150a/1)

arkun arkun (argun, arhun, arhun) TAS (Hurş. XIV. 36), **ETT** (HŞ 1779) **MT** (2b–8) ‘yavaş yavaş, ağır ağır, tedricen, hafif hafif’

arkuncacık TAS Yavaşçacık, hafifçecik. (Cam. XV. 99)

arkuncak, (arkıncak, arhuncak) TAS (Ferec. XV. 208), **NH** (71a/17), **TİKT (A)** (36b/15), ‘yavaşça, hafifçe sessizce’

arkuru, (arkurı, arkırı) TAS Eğri, yan üstü, tersine, aykırı, yanlamasına, karşı, ters (İs. H. XIV. XV. 583), **DK arkurı** Çapraz, yanlamasına (19–7), **KT arkur** Arkırı, (araya) giren (*arkur ol-* (araya) girmek), **TİKT arkuru** Karşı, ters; *arkuru gel-* Karşısına çıkmak (60b/8), **PEN**

arkuru İğri, yan üstü, tersine; aykırı, yanlamasına, karşı, **GN** Yan üstü, yanlamasına (2964), **RB** *arkuru* Zigzaklı, eğri büğrü (26a/12), **Kâmûs-ı Türkî** *arkuru* Eğri, bir yandan bir yana geçen, **DS** Aykırı ters (I-327); 1. Kestirme, kısa yol 2. Aykırı, ters 3. Eğimli (XII-4423, 4424)

arkalaşmak **TAS** Birbirine arka olmak, yardımlaşmak. (Müslim. XV. 10, 73)

arkun, (arhun, arkin) **TAS** Aheste, yavaş, ağır, sâkin. (Müneb. XV. 174-2), **KT** Hafif, gizli; *arkun söyleyici* Fısıldaşan, gizli konuşan (115a-8=12/80)

arkurusına **TAS** Yanlamasına, enine.. (Bab. XVI. 1, 28), **PEN** *arkur* İğri, yan üstü, tersine; aykırı, yanlamasına, karşı

arkurtmak **TAS** Gidişini değiştirmek, yürüyüşüne engel olup geri döndürmek, tahrif ve tebdil etmek. (Anter. XIV. 2, 227)

armak **TAS** (Fer. XIV. 2), **BHMİH** *ar-* (Kâş. Müh., Abu H., Kom; krş. Caf. arımak (a) (130:10,11), **SN** *ar-* (570), **YED** *armak* **IN** *ar-* (899), **GN** *ar-* (503), **T** *armaK* (100a-5) ‘yorulmak, dermansız kalmak yorgun

düşmek’, **KT** *ar-* 1. Yorulmak (153b-6=21/19) 2. Zahmet ve meşakkat çekmek (148a-7=20/1), **DS** (I) Güçsüz kalmak (I-328)

armış **KT** Yorulmuş, yorgun, bitkin (268b-9=67/4)

arnug (arnuk) **TAS** 1. Yorulmuş, yorgun, bitkin. (Süh. XIV. 271) 2. Yorgunluk (Işk. XIV. 167-1), **BHMİH** Yorgunluk (53:15), **DS** *arnuk~arnuk* Yağmur yağdıktan sonra nemlenen, gevşeyen toprağın durumu (I-329)

arnukluk **TAS** Yorgunluk. (Fütuh. XIV. 285)

arkuru arkuru **TAS** Birbirinin tersine, çaprazlama. (Man. Tayr. XIV. 136)

ar odı **FR/K** Utanma ateşi (136b-4)

arpa arpa **TAS** (Hurş. XIV. 70), **IN** (3085) ‘zerre zerre, ufak ufak, ince ince, inceden inceye’

arpa bilezik **TAS** Boğumları arpa biçiminde olan bilezik. (Sic. A. XVI. 4, 1205)

arpa keşki **KMT** Arpa keşkeki (döğülmüş et ve arpadan yapılan ve üstüne kızdırılmış yağ dökülen yemek) (93^a6)

arşlan havahı TAS Arşlan tabiatlı.
(Bab. XVI. 2, 616)

arşlanmak Kâmûs-ı Türkî 1.
Sonradan gayrete gelip birdenbire
atılmak 2. Büyüyüp yiğit olmak

arşlık KİG Ne erkek ne dişî olan,
Hüsna (40a/3), **DS** Gerdeğede girdiğide
gece kocası ile cinsi münasebette
bulunduğude halde kızlığını
kaybetmeyen kız (I-332)

arşça TAS Geriden, arkadan. (Süh.
Ac. XV. 61-2), **DS** Dügünden sonra
iki tarafın birbirine verdiğide ziyafet (I-
334)

arşık eksik TAS Fazla noksan, yerli
yersiz. (Ruhi. XVI. 83), **DS** *arşık eğsik*
Gerçeğede uymaz ileri geri (I-334)

arşamak Kâmûs-ı Türkî 1. Arda
kalmak, en son bulunmak 2. Eskiden
kalmak, arşıp kalmak 3. Evlâdı
öldükten sonra sağ kalmak, yaşamak,
DS *arşamak* Arşıp kalmak (333)

arşın- FFANG Arşmak, büyümek

arşırışmak TAS Birçok kimseler
karşılıklı arşırmak. (Enb. XIV. 241)

arşlaşmak TAS Ata binenin ardına
binmek. (Bab. XVI. 2, 284)

arşacak, (arşucağ, arşıcak) TAS (Leys.
Mu. XV. 62-2) **TA** (31b/4) ‘fazlaca,
ziyadece. çokça, fazlaca’

arşuğracık TAS Fazlaca, birez fazla.
(Şamil. XVI. 165)

**arşuğrak, (arşuğırak, arşuhrağ,
arşukrak) TAS.** (İrşad. XV. 39), **T**
arşuğırak, **ŞKM** *arşuğırak* (23b/10),
MNHS (45a.1) ‘daha fazla, çokça, daha
fazla miktarda’

arşuklağude, (arşuhlağude, arşuklağude) TAS
(Kel. XIV. 47), **V** *arşuklağude* (26a.3) ‘daha
fazlası, fazla, fazla olarak’ **Kâmûs-ı
Türkî** 1. Fazla, çok ‘eksik’in zıddı 2.
Arşan, geri kalan; i. Fazla gelip arşan şey,
DS 1) Bununla beraber, 2) Fazla (I-334)

arşukluk, (arşıklık) TAS (Cennet. XV.
172) **TA** *arşuklık(ğ)* (15b/8), **ŞKM**
arşuklık (78b/8) **TİKT** Fazlalık (7b/8)
MT *arşuklık* (56b-10), **MC** *arşuklık*
(64a.3), **IN** *arşukluk* (8265) ‘ziyâdelik,
rüşhan, fazlalık, üstünlük, erdem, fazilet,
kemat’, **KT** *arşuklık* 1. Fazlalık (194a-
2=30/39) 2. Aşırılık, aşırı davranma,
haddi aşma (90a-9=9/37) 3. Fazilet
(103b-7=11/3) 4. Bolluk, zenginlik (37a-
11=4/25)

arşıklık eyleyici KT Haddi aşan,
mütecâviz (162a-7=23/7)

artukraşmak **TAS** Daha artmak, fazlalaşmak. (Bab. XVI. 2, 286)

artuksı **TAS** Fazla olarak, daha başka. (Cennet. XV. 299)

arturımıl- **KT** Artırılmak, çoğaltılmak, bereketlendirilmek (257b-7=57/18)

arucak **TAS** Zayıfça, arıkça. (Leys. Mu. XV. 37-2)

arudacah (?) **BL** Fırça, fırça gibi kullanılan lif (13a-10)

arukladurmak **TAS** Zayıflatmak. (Leys. Ar. XV. 647)

arulğa- **KT** Temize çıkarmak, tezkiye etmek (251b-7=53/32)

arur- **IN** Yormak (2526)

arustak **KAB** Tavan, dam, sakıf, **DS** (I) 1. Tavan 2. Tavan arası 3. Tavan arasında meyva konulan raf 4. Yapılarda, tavanda üzerine mertek dizilen kalın ağaç 5. Tavna ağaçlarının sonundaki aralık (I-323)

arvana, (avrana) **TAS** Dişi deve (Hay. XV. 190), **Kâmûs-ı Türkî** ‘boz dişi deve, dişi deve’, **DS** (I) Deveci, develeri götüren adam, (II) Dişi deve (I-337)

arzan **FFANG** Değer, layık, iyilik

arzulandur- **KT** Hırslandırmak, arzulandırmak (44b-1=4/120)

asar **FFANG** Şehir

asar ehli **FFANG** Kuşatılmış hisardaki askerî birlik

asarlı **FFANG** Şehirli, yurttaş

asdar **BL** Tavan, tavan arası, çatı (48a-7), **DS** *astar* 1. Tavan 2. Tavanın ince, alt tahtası (XII-4425)

asıcı **Kâmûs-ı Türkî** Asan, darağacına çeken adam

asılacak **TAS** Asılmağa lâyıık. (Letaif. XVI. 76) **Kâmûs-ı Türkî** Asılmayı hak etmiş, pek kötü kimse

asılan **TAS** Dik ve yüksek bir yerde asılı gibi duran. (Dede. XIV. 70)

asılı **Kâmûs-ı Türkî** Karlı, kazançlı, faydalı. *eskimiş*

***asılıcı** **Kâmûs-ı Türkî** Asılan ısrarla üzerine düşen

asılmalu **TAS** Asılacak olan, asılması gereken. (D.B. XVI. 198)

asılmış **MK** Asılmış, asılarak öldürülmüş

asıl ululuğu **TAS** Soy yüceliği, asalet. (Müneb. XV. 17-1)

askı küpe **TAS** Sarkan küpe. (Asım. XVIII-XIX. 14, 47)

aslı alçak MK Aslı bozuk, mayası kötü

aslın- KT Asılmak, idam edilmek (113a-4=12/41)

aslınmış KT Askıda, ne dul ne kocalı (kadın) (45a-4=4/129)

asra, (isra) TAS Öte, karşı taraf, alt, aşağı, ileri. (Hadidi. XV. 30), **HN** Aşağı (1616), **ŞHŞ** Etraf (1952), **ŞHŞ** *isra* Öte, ileri, karşı taraf (1246), **ŞŞÇ** *isra* 1. Öte, karşı (taraf) (5277) 2. Sonra, başka (53286), **DS** Aşağıda (I-347)

asra geçe TAS Öbür taraf, öte geçe. (İs. XIV. XV. 536)

asrağı TAS (Gün ve gece hakkında) (Miftan. XV. 57), **BL** *asrağı* (39a-9) ‘önceki, evvelki’

asarmak, (asramak) TAS Muhafaza etmek, sakınmak, esirgemek, korumak (Kel. XIV. 152-1), **KT** *asar-* Gözetmek, riayet etmek; *iri asarmaz* Kaba, haşin (270a-3=6813), **DS** 1) Beslemek, büyütme, yetiştirmek, korumak, 2) Budamak, bakmak 3) Yetişmek, büyüme, 4) İyi kullanmak, saklamak (I-340)

asra yüz TAS Öte yaka, karşı yaka. (Cam. XV. 32)

assı, (as (II), ası) TAS 1) Fayda, kâr, kazanç, menfaat. (Velet. XIII- XIV. 16), 2) Faiz. (Tez. Lâ. XV. 460-2), **KT** 1. Fayda, menfaat (16b-1=2/219) 2. Kâr, kazanç (15a-1) 3. Fâiz (30b-4), **SN** (702), **YED, MK, KAB, IN** *assı* (1183), **F** *assı* (11b/2) (*assı kıl-* Fayda, kâr, kazanç, menfaat (11b-2)), **T** *assı it-* Faydası olmak, iyi gelmek (32b-10), **FR/K** (18b-), **DS** (II) (I-347) ‘yarar, kar, kazanç, çıkar, fayda’,

assılandırmak, (asılandırmak) TAS Faydalandırmak. (Ah. XVI. 418)

assılanmak, (asılanmak) TAS Faydalanmak, istifade etmek, kâr etmek. (Kam. Os. XIX. 4, 588)

assılı, (assılı) TAS (Kel. XIV. 10), **ŞKM** (105a/10) ‘kârlı faydalı’, **KAB** Faideli, yararlı. Faiz getiren

assısız TAS Faydasız, beyhude, boş. (Kel. XIV. 77), **DS** *assız* 1. Asılsız, esassız 2. Faydasız, beyhude, bir şeye benzemeyen (I-347)

astın BL Alt, aşağı (2a-6); astın dudağı (2a-6)

aşa TAS Şeyh. Ş. XVI. 32), **IN** (1346) ‘aşırı, ziyade, fazla, aşkın’ (**T** *aşa* *aşa* Taşarak, şiddetle, yüksek derecede (44b-10), **DS** *aşarı~aşâ* 1) Aşağı, aşağıya, 2) Aşırı ileri (I-351)

aşağa ayak KT Aşağı derecede, alt kısım, dip (46a-6=4/145)

aşağa tamar TAS Dirseğin iç tarafında hacamat yapılan üç damardan en aşağıda olanı ki akciğer damarı, baş damarı ve baslık da denilir. (Şamil. XVI. 578), **BL aşağı damar (7a-2) KMühim (11b.15)** ‘dirseğin iç yanında hacamat yapılan üç damardan en aşağıda olanı, baş tamar veya baslık, kalın alt anter)’

aşağralak, (aşağaralak) TAS Biraz aşağı, aşağıya doğru. (Müneb. XV. 216-2), **KT aşağıarak** 1. Daha aşağı, alt taraf, aşağı taraf (85a-10=8/42) 2. En aşağı, en alçak, en kötü (46a-6=4/145)

aşak, (aşah) TAS (Süh. XIV. 71), **FR/K (92a-3)** ‘alçak, aşağı’, **ETT (ŞD 93/10), Müc. aşaka (8a/4)** ‘aşağı, alt, alt taraf’, **MT aşak** Aşağı, aşağı taraf (31a-13); **aşak ol** Aşağıdan olmak, yumuşak başlı olmak, mütevazı olmak (65a-5), **IN Mütevazı (3020), LME aşag** Diz kapağı, ön dizde bulunan kemik (55b/6), **DS (I)** 1) İplik eğirirken için ağır dönmesini sağlayan tahta ağırlık, ağırşak, 2) Makara, (II) Aşağı, (III) 1) İki su borusunu birbirine bağlayan kısa boru, 2) Sacayak, (IV) Dizkapağı (I-349)

aşak dilli TAS Alçak gönüllü. (Hurş. XIV. 71)

aşak gönüllü TAS Aciz, gönlü kırık. (Ferh. XIV. 27)

aşaklık (Yunus. XIII-XIV. 15), **BHMİH** (Abu H., *aşak* mütevazı) (161:18), **IN (8613)** ‘alçak gönüllülük, tevazu’, **KT** Derin saygı, huşû (138b-8=17/109), **MT** Kemlik, aşağılık (30a-8), **DS** Aşağıda, aşağısı (I-349)

aşaklık idici KT Huzur ve huşû içinde bulunan (162a-4=23/2)

aşak yir KT 1. Çukur (151b-6=20/107) 2. Ayakyolu, aptesâne (38b-9=4/43)

aşal- ŞKM Alçalmak, hor ve hakîr olmak (7b/4)

aşalt- ŞKM Alçaltmak, aşağıya indirmek, aşağılamak (7b/4)

aşamak TAS Yenmek, mağlubetmek, alt etmek (Ev. XVII. 11-454), **DS (I)** Yemek yemek, (II) 1) Gedik, geçit yeri, 2) Üzerinden geçecek kadar adım aşırarak, 3) Harım ve çitlere konan basamaklı merdiven, (III) Neşelenmek (I-350)

aşatmak TAS Doyurmak, yedirip içirmek (Kel. XIV. 218-1), **DS (I)** Aşındırmak, (II) Yedirmek, hovardalık etmek (I-351)

aşan- DK Yükselmek (?) (67-1)

aşbaz DK Aşçı (137-7)

aşduk TAS Aşılan. (Hadidi. XVI. 45)

aşıkmaq, (aşılmak) TAS (Kadı. XIV. 585), **YED**, **Kâmûs-ı Türkî** *eskimiş*, **DS** (I-354) ‘acele etmek, ivmek’

aşıktırmak Kâmûs-ı Türkî Acele ettirmek

aşıklıcak YED Acele edince, acele ederek

aşışmak TAS Hayvanlar birbirine aşmak, erkeklik edip birbiri üzerine çıkmak (Kam. XVIII-XIX. 1, 624)

aş inciri TAS Küçük cins incir. (Sic. A. XVI. 4, 1273)

aşkar gözü TAS Bir çeşit içki kadehi. (Revani. XVI. 57)

aşkınsuz TAS Aşkından uzak olarak, aşkın olmadıkça. (Lârendi. XVI. 133)

aşlamak/ aşlatmak Kâmûs-ı Türkî Yemek yedirmek, doyurmak, **DS** *aşlamak* (I) Katmak, karıştırmak (II) 1) Yün giysilerin yırtık yerlerini örmek 2) Yamamak (I-360)

aşlıkçı Kâmûs-ı Türkî *eskimiş* Erzak müteahhidi, **DS** *aşlıkçı* Yiyecek şeyler müteahhiti (I-361)

aşnuğı TAS (Enb. XIV. 692) **SN** (363), **YZ** (50a.1454), **ŞHŞ** *aşnuk* (6695) ‘önceki evvelki, eski, kadim, kadimî’

aşu BL Kızıl toprak, kırmızı, killi toprak (41b-3), **Müc.** Boya yapılan kırmızı toprak (22a/13)

aş yerikliği TAS Aş yerme. (Bab. XVI. 2, 477)

at aleti BL Atın koşum takımı (18b-6)

ata atası TAS Babanın babası olan dede. (Bab. XVI. 2, 454)

at ağaç TAS Değnektan ağaç. (Atai. Ha. XVII.110)

at geyimi FFANG At başlığı, gem

at güdici BL At bakıcısı, at çobanı (18b-11)

at aktarıcı TAS Binicisiyle beraber atı yere seren, düşüren bahadır ve cenkçi. (Bürh. XVIII-XIX. 60)

at kulağı TAS Uzun kadeh (D. B. XVI. 201), **DS** 1) Eşit, 2) Tavlada çift oyun, mars (I-370)

ata kulu TAS Lala. (Nimeti. XVI. 224-1)

atan BL Dişi deve

ata soganı GBTBİ Zambakgillerden olup çiçekleri yeşil ve beyaz damarlıdır,

yaprağı susam yaprağına benzer, uzun şerit şeklindedir, tohumları, kökü, soğanı tedavi için kullanılır. (123a-/13), **TA** *ata soğanı* Ada soğanı (157a/2)

at eri TAS Binici, süvari. (Hazain. XV. 66-1)

ateş evi TAS Ateşe tapanların içinde sürekli olarak ateş yaktıkları ev. (Ter. Kurt. XVI. 429)

ateş göynüğü TAS Cemre, yanı kara ve kabarcık denilen hastalık. (Bürh. XVIII-XIX. 29)

at götlüğü TAS Atın sağrısını örtmek üzere eyerin arkasına dikilen parça. (Bürh. XVIII-XIX. 489)

atılmış KT Dağılmış, darmadağınık olmuş, atılmış (288a/10=101/5)

atımı yer TAS Atlan... in çıkış noktasıyla ulaştığı nokta arasındaki yer. (Şevahid. XVI. 137)

atım yeri TAS Ok, kurşun menzli, okun veya kurşunun erişebildiği yer. (Bab. XVI. 2, 104)

at kasnısı TAS Bir çeşit zamk veren bitki. (Bürh. XVIII- XIX. 355)

atlandurmak TAS (Muham. XV. 366), **BHMİH** *atlandur-* (149:15), **SN**

atlandur- (2840), **D** *atlandur-* (16b/6), **ŞŞÇ** *atlandur-* (6876) ‘atlandırmak, ata bindirmek; savaşa sevk etmek, hazırlatmak’, **Kâmûs-ı Türkî** *atlandırmak* 1. Birine at kazandırmak, at sahibi etmek 2. Ata bindirmek

atlu azuğu TAS Bir at menziline ulaştıracak azık. (Yüz. Ha. XIV. 40)

atlu kişi TAS (Süh. XIV. 61), **ŞŞÇ** *atlu* (44446) ‘atlı, süvari’, **TİKT** *atlu* Ata binmiş (100b/13)

atma ip TAS Dokumacılıkta enine atılan ve tarakla sıkıştırılan ip, argaç. (Sic. K. XVI. 4, 223)

at oğlanı, (at uşağı) TAS Seyis, ata bakan hizmetçi (Si. Da. XIV. 177-2), **FFANG** At oğlanı, seyis

at otayıcı TAS Baytar. (Genç. XVII. 19)

at oynadı TAS At oynatılan yer. (Ruhi. XVI. 228)

avadan TAS İyice, adamakıllı, hakkıyla, tamamıyla (Güvahi. XVI. 78), **ŞŞÇ** (F.) 1. Bayındır (9709) 2. Tamamıyla, iyiden iyice (11854), **DS** 1) Kavrulmuş kahvenin soğutulduğu tahta kap, 2) Araç, aygıt, 3) Ziyet eşyası, 4) Av çantası (I-374)

avan TAS Zorba, fesatçı, kötü adam (Ferh. XIV. 16), **DS** (I) Devlet memuru, (II) 1) Obur, 2) Hırsız, 3) İriyarı insan, 4)

Sert, titiz, sinirli, 5) Vurucu, kırıcı, zorba (I-375); 1. Vurucu, kırıcı, zorba 2. Sürekli ağlayan bebek (XII-4429)

avaz urucu TAS Seslenen, bağırın. (Müntehab. XVII. 106–2)

avcar TAS Tencereye konan yemek malzemesi (Terceman. XVI. 172), **DS** (I) Ezilmiş, parçalanmış, 2) Tane, 3) Pastırma ve sucuğa konulan baharat, 4) Lezzet, tat, 5) Hıyar, karpuz gibi şeylerin tohumu, 6) Tabak somağının posası, (II) Saça, barut gibi av malzemesi, (III) 1) Mantık, mantikî düzen, 2) Kıvam, karar (I-378,379); (I) Av ve araç gereçleri (XII-4429)

avcı delik TAS Para tutmaz. (Kam. XVIII-XIX. 893)

avgan Kâmûs-ı Türkî Gebe (inek) *esk*, **DS** (II) Gebe inek (I-380)

avgun TAS Yeraltındaki suyolu (Sic. K. XVI. 5, 165), **Kâmûs-ı Türkî avgın** Duvar dibinden su geçmesi için açılan delik, **DS** (I) 1) Üstü kapalı veya açık suyolu, ark, bahçe duvarlarında açılan su deliği 2) Üstü açık sarnıç, 3) Kanalla gelen suyun çeşmelere ayrılacağı yerde biriktiği küçük taş havuz, 4) Sulak, bol sulu yer, 5) Esas arktan ayrılan su yolunda açılıp, kapatılan yer, kapak, 6) 7)

Birkaç kere sürülüp kabartılmamış tıkız tarla (I-381); 1. Üstü kapalı suyolu, ark 2. Su akıntısı 3. Lağım (XII-4430)

avkamak/ avkımak Kâmûs-ı Türkî 1. Sıkıp ufaltmak, oğmak, ezmek 2. Ufalanmak dağılmak *eskimiş DS* (I) 1. Parçalamak, çok küçük parçalara ayırmak 2. Karıştırmak, iyice karıştırmak, kabartmak 3. Dövmek 4. Çamaşır durulamak 5. Çitilemek, avuç içinde sıkıştırmak, ovmak, ovalamak (I-387)

avkuş TAS (Melhame. XV. 108–1), **DS** (I) (I-387) ‘Mürüdük ve mürdümük de denilen bir bitki ve tohumu’

av kuşu BL Alıcı kuş, avcı kuş (36a–1)

av kuşları BL Eti için avlanan kuşlar (34b–11)

avlağı, (avla, avlağı) TAS Çalından çit (Fatih. Ka. XV. 27), **DS** (I) 1) Ay ağılı, hale, 2) Bahçelerin etrafına ağaç ve ince dallardan yapılan çit, engel, 3) İnce, uzun çam ağacı veya direk, sırtık, 4) Dam merteklerinin küçüğü, 5) Tahta perde, 6) Ağıl, 7) Avlu evlerinin küçük bahçesi, 8) Tahıl yıkamak için su kenarına yapılan beton ark, küçük havuz, 9) Balık tutmak için ırmaklarda taşla çevrilen daire (I-387)

avlamak (II) TAS (Lâmii. XVI. 41),
DS (II) (I-389) ‘bir yerin çevresini
çitle çevirmek, etrafını çevirmek’

avlu KBP Av yapma işi belli özellikte
olan (kuş) (17b/13)

av- Müc. Aşağı inmek, yük veya
terazide denge bozularak bir yanı ağır
gelmek (12a/8)

avrat düdükcü BL Kadın neyzen
(17a-11)

avratlık Zevcelik. (Ferec. XV. 218),
DS İyi ev kadınlığı (I- 391); Evi iyi
yönetme, çekip çevirebilme yeteneği
(kadında) (XII-4431)

avratlar perdesi BL Çadır veya
evlerde kadınların odasını diğer
odalardan ayıran perde (29a-8)

avrat oğlan TAS Çoluk çocuk.
(Ferec. XV. 198)

avrık Kâmûs-ı Türkî Kıvrık

avrılmak Kâmûs-ı Türkî (Yayı)
Kıvrıkmak, çarpmak *eskimiş*

avrılmak, (abrılmak) TAS Bir şeyin
üzerine kapanır gibi eğilmek. (Kam.
XVIII- XIX. 3, 936), **Kâmûs-ı Türkî**
Kıvrılmak, çarpılmak

avrılmak Kâmûs-ı Türkî Eğilmek,
kıvrılmak, çarpılmak

avsıl TAS Sığır cinsinin dilinde ve
ayağında hâsıl olan bir türlü hastalık.
(Dede. XIV. 92), **DK** Bir sığır hastalığı
(buna tutulan hayvanların ağzının suyu
akar (180-4)

avuç unu TAS Değirmencinin üğüttüğü
undun aldığı hak. (Kam. XVIII-XIX. 3,
74)

avurda TAS Ebe. (Nimeti. XVI. 114), **T**
Ebe, doğuma yardımcı olan kadın (16b-
7)

avurdalık, (avırdalık) TAS Ebelik.
(Kesir. XV. 1, 203)

avurdu yelli, (avurdu yellü) TAS (Deş.
XVI. 90-1), **DS** (I-396) ‘lâfazan,
palavracı’

avurt zavurt FFANG Sohbet, **DS** 1. İvır
zıvır, abur cubur, gereksiz şeyler,
anlamsız sözler 2. Kuru gürlütü (I-396)

avurtçık FFANG Kısa sohbet

avurtlaşmak TAS Sohbet etmek, çene
çalmak. (Kesir. XV. 1, 218)

avurtlu ŞŞÇ Güçlü, kuvvetli

avurt savurt TAS Şarlatanlık. (Letaif.
XVI. 55)

aya avazı TAS Alkış, el çırpma, el
şakırtısı. (Cev. Es. XV. 241)

ayacık TAS Ayakçağız. (Tebareke. XIV. 13–1)

ayağ (I), (ayak (I)) TAS 1) Kadeh. (Ferec. XV. 527), 2) Tas, çanak. (Süh. XIV.173), **ŞKM** 1. Ayak (4b/9) 2. Kadeh (45b/3), **TEZ** *ayag* Kadeh, bir içimlik içki, **ŞŞÇ** 1. Ayak (33071) 2. Destek, ayak (734) 3. Bir uzunluk ölçüsü (28575) 4. kadeh (5604), **DS (I)** 1. Tas, maşrapa 2. Kadeh 3. Bardak, çay bardağı (I–399)

ayak (II) TAS Toplanmış olan suyun alttan akıp gittiği yer. (Sic. A. XVI. 15, 777)

ayak (III) TAS Saçak, sarkaç (I) (Sic. B. xv. 4, 174)

ayafta FFANG Boş zaman

ayak ağrısı EM Siyatik (6a/5)

ayağı sıvık TAS Bir yerde durmayup daima dolaşan. (Bürh. XVIII-XIX. 376)

ayak ayak TAS Derece derece, basamak basamak, adım adım, yavaş yavaş. (Kel. XVI. 27–1)

ayak bacı TAS Satılan calı hayvanlardan alınan vergi, resim. (Sic. B. XV. 4, 417)

ayak basımı TAS Kadem, yere basan bir ayağın boyuncu olan yer. (Saat. XV. 15)

ayak bereber TAS Beraberce, hep birden (Ev. XVII. 356)

ayak berberi TAS Seyyar berber. (Kâtibi. XVII. 59)

ayak çeşmesi TAS Ayak yolu, helâ. (Kdeb. XVIII. 51–2)

ayakçı MN Saki, kadehkâr (47–2)

ayak deri, (ayak derliği, ayak teri) TAS Gelip iş yapan kimseye verilen ücret, hizmet ücreti. (Tez. Ba. XV. 72)

ayak divanı TAS Acele ayak üzerinde yapılan toplantı. (Atai. Ha. XVII. 46)

ayaklı küpe TAS Salkım küpe. (Sic. A. XVI. 5, 971)

ayak naibi TAS Seyyar hâkim (Sabit. XVII-XVIII. 117)

ayak orusu TAS Helâ. (Baba. XVI. 1, 107)

ayak sünüğü KMT Femur (25^a5-6)

ayaktan ayağa TAS Her bir basamakta. (Dah. XIV. 89)

ayaktan başa TAS Baştan başa. (Lârendi. XVI. 285)

ayak taşı TAS Kirini gidermek için yıkanırken ayağa sürülen çopur taş (Ah.

XVI. 1082), **T** Tedavi gayesiyle ayağa sürülerek kullanılan bir taş (66b-13), **DS** 1) Toprak damları pekiştirmeye yarayan, silindir şeklinde taş, loğ taşı, 2) Balıkçılıkta tonozun iki ucuna bağlanan büyük taşlar, 3) Çocukların yere çizdikleri şekiller üzerinde taşla oynadıkları bir çeşit oyun (I-404, 405)

ayak tonu TAS Don, iç donu. (Anter. XIV. 2, 547)

ayalama TAS Avucu dolduracak büyüklükte olan (taş). (Kam. XVIII-XIX. 1, 609), **DS** (II) Avuca sığmayacak büyüklükteki taş (I-405)

ayanmak TAS İyi bakılmak, korunmak. (Süh. XIV. 173)

ayar KİG Binmek için atın üzerine konulan şey (131b/9), **DS** (III) 1. At eyeri 2. Haşarılaşmış hayvan (I-408)

ayarmak Kâmûs-ı Türkî 1. Yoldan şaşmak *2. Arkasından gitmek, taklit etmek, **DS** Ayartmak (I-408)

aya taşı TAS Avuç içinde sığabilecek, elle atılabilecek büyüklükte olan taş, sapan taşı. (Şamil. XVI. 175)

ayar dutucu BL Altın, gümüş gibi değerli madenlerin ayarını düzenleyen veya ayarlayan kişi (18a-9)

ay aydını, (ay ayduñı) TAS (Şevahid. XVI. 60), **BL** *ay aydını* (38b-1), **DS** (I-409); *ay aydın* (XII-4433) ‘Ay aydınlığı, ay ışığı, mehtap’

ayca ayca TAS Aydan aya. (Bab. XVI. 2, 58)

ay demürü, (ay temürü, iy, iy demürü) TAS Marangoz kalemi, demir kalem. (Kam. XVIII-XIX. 3, 278) **FFANG** *ay demiri* Keski

aydınlık delüğü TAS Pencere, ışık girecek delik. (Bab. XVI. 1, 436)

aygırlanmak, (aykırılanmak) TAS Aygır tavrı takınmak. (Kam. XVIII-XIX. 3, 311)

aygut TAS 1) Karşılık, mükâfat. (Ferh. XIV. 43), 2) Bilmukabele, karşılık olarak. (Ga. XIV. 174) **DS** *aygut* 1. Yemeklik, yemeğe konan çeşitli şeyler, yemek malzemesi 2. Tarhana yapmak için hazırlanmış baharlı yoğurt (415)

ayid ağacı TAS (Nimeti. XVI. 56-29), **GBTBİ** *ayid* (121a-4) ‘Yemen safranı beş parmak ağacı, ayid ağacı, tohumu şehveti kesmek için kullanılan bir bitki, peş-parmak’

ayıplık FFANG Utanç, namus lekesi, **DS** Hayâ, utanma (I-420)

ayık oyuk TAS Bomboş, işsiz güçsüz (Sarhoş olmadığı halde bostan korkuluğu gibi) (Aşkî. XVI. 150)

ayılmak ŞKM Değer vermek, el üstünde tutmak (36b/9), **DS** Düşünmek (I-418)

ayırmaklık MN Ayırmak, uzaklaştırmak (342-7)

ayırdılanmak TAS Ayırılanmak, ayıklanmak. (Tez. Lâ. XV. 115-2)

ayırt ŞŞÇ Ayırma; *ayırt eyle-* Ayırmak (10338), **Kâmûs-ı Türkî** Seçme, ayırma, ayrı tutma, ayıklama (73), **DS** *ayırd* Fayda (I-420)

ayırtlamak, (**ayıtlamak,** **ayırtlamak**) TAS 1) Fasletmek, halletmek, ayırt etmek. (Leys. Mu. XV. 179-2), 2) Ayıklamak, temizlemek. (Yunus. XVIII-XIV. 57), **BL** *ayırtla-* 1. Ayırmak, seçmek 2. Ayırt etmek 3. Ayıklamak (31a-7), **T** *ayırtla-* (51a/4), **TİKT (M)** *ayırtla-* (320a/14), **MT** *ayırtla-* (51a-6), **V** *ayırtla-* (50b.1), **ŞŞÇ** *ayırtla-* (30591) ‘bir bölümünü ayırarak seçmek, ayırmak, temizlemek ayıklamak, **KT** *ayırtla-* 1. Fark gözetmek, ayırım yapmak (28a/2=3/84) 2. Açıklamak, beyan etmek (71b-8=7/32) 3. Ayırt etmek, seçip ayırmak (85a-2=8/37);

ayırtlamak 1. Ayırt etme, hakkı bâtıldan ayırma, seçme (85a-8=8/41) 2. Tarama (9b/7), **FFANG** *ayırtla-* Yüksek sesle okumak, okumak, temizlemek, **Kâmûs-ı Türkî** 1. Ayırmak, “ayırtıp bir yana koymak” 2. Bir şeyin iyi kısmını seçmek, iyisini ayırmak (73), **DS** Ayıklamak, seçmek, temizlemek (I-420), Ayıklamak (XII-4435)

ayırtlanmak (ayıtlanmak) TAS 1) Ayrılmak, tefrik etmek. (Tez. Lâ. XV. 793-1) 2. Ayıklamak. (Sic. A. XVI. 6, 149), **MŞ** *ayırtlan-* (167a/10), **KT** *ayırtlan-* (85a-8), **PN** *ayırtlan-* (42a/09), ‘temizlenmiş, gereksiz unsurlarından ayrılmış, ayıklanmak’, **TİKT (A)** *ayırtlan-* (195b/5), **ŞŞÇ** *ayırtlan-* (4213), ‘ayrılmak, uzaklaşmak’, **Kâmûs-ı Türkî** 1. Ayrılmak 2. Seçilip iyisi ayrılmak, iyi kısmı alınmak

ayırtlanmış BL Seçilmiş, seçkin, soylu, güzide (31a-7)

ayırtlaşmak TAS (Yadigâr. XIV. 94-1) **BH** *ayırtlaş-* (32B/9), **MŞ** *ayırtlaş-* (136a/1), **TİKT (A)** *ayırtlaş-* (195b/6) ‘ayrışmak, ayrılmak, birbirinden ayrılmak’

ayıt MŞ (85a/9), **LME** (17b/4) ‘ayıt, hayıt, beşparmak otu, ayıtotu’

ayıtmak, (eyitmek, aytmak, eytmek, etmek, itmek) TAS (Tez. Ba. XV. 41), **DK** (176-5), **FN** *ayıt-(~ayt-,ayd-)* (1432), **Kâmûs-ı Türkî** ‘söylemek, demek; cevap vermek’ **DS** (I) 1. Söylemek, anlatmak, nakletmek, konuşmak 2. Türkü söylemek, teganni etmek (I-421), *ayıtmak* Söylemek (XII-4435)

ayıttır- BHMİH Söylemek (250:9)

aykaklık TAS Kovuculuk, münafıklık. (Ta. Sel. XV. 11)

ay kılıfı TAS Hâle. (Bab. XVI. 2, 52)

aykırt duyurt TAS İğri büğrü. (Terceman. XVI. 3-64-1)

ay köpüğü TAS Geceleri ay ışığında bulunduğu söylenen bir çeşit taş. (Bürh. XVIII-XIX. 366)

aylak çadırı TAS Nöbetçi, bekçi çadırı. (Bürh. XVIII-XIX. 599)

aylak çukuru KMT “muka’ar-ı kebed” Karaciğerin alt tarafındaki iç bükey çukur kısmı (29^b8)

aylandırmak TAS (Şamil. XVI. 501)

ayna ertesi TAS Cumartesi. (Şamil. XVI. 468)

ayrık (II), (ayrık koçu, ayrık koyunu) TAS Yabani geyik ve sığır. (Deş. XVI. 234-1)

ayrıklan- BHMİH (62:17), **IN** *ayrılan-* (8231) ‘ayırt edilmek, ayrılmak’

ayrıtlan- KMT Ayrılmak, tefrik edilmek; ayıklanmak (65^a2)

ayruksız herkes BHMİH Hiç kimseyi, hiçbirşeyi ayırmadan (71:1)

ayrılık kargası TAS Burnu ve ayakları kızıl karka. (Kam. Os. XIX. 2, 205)

ayrılıcı KT 1. Terk eden, bırakan (287b-1=98/1) 2. Hicret eden, uzaklaşan (189b-11=29/26)

ayrılmış TAS (Cev. Ke. XVII. 46), **MK** ‘ayrılmış, seçilmiş, ayırdedilmiş’, **TİKT (M)** Birliği, berabeliği bozulmuş (291a/21),

ayrınıl- KT Ayrılmak, açıklamak, seçilmek

ayrukda- HFN Dişlemek, bırakmak (3042)

ayruksımak, (ayrıksımak, ayruksamak, ayruksumak) TAS (Enb. XIV. 862), **BHMİH** *ayruksı-* (TTS I, IV) (274:22) **YED** *ayruksımak* Başka türlü, başka şekilde olan, aykırı olan, başkası; *ayruksamak* farklı şekilde aykırı olan,

HN *ayruksu-* (883), **KAB** *ayruksu*, **MT** *ayruksı-* (53a-8), ‘başkalaşmak, başka türlü olmak, tegayyür etmek, fark etmek, değişmek, değişmek, tegayyür etmek’

ayruksırak TAS Daha başka türlü. (Ga. XIV. 524)

ayruksıtmak TAS Tağyir etmek, başkalaştırmak, değiştirmek. (Kel. XIV. 161-1)

ayruktan ayruk TAS Bambaşka. (Çeng. Dâi, XV. 161)

ayrulduğunlayın TAS Ayrıldığı gibi, ayrıldığı vakıt. (Müz. XV. 109)

ayı inceği TAS Ayı yavrusu (Yadigâr. XIV. 125-2)

ayu yeñisi, (ay yiñisi) TAS Ay iptidası. (Ş. Galip. XVIII. 244)

ayuksuz YED/RN Akli başında olmayan, serhoş

ayva dâne BL Güney ağacı, servi otu, kara pelin otu, civan perçemi (46b-7)

ay yurdu TAS Hâle. (Bab. XVI. 2, 52)

ayza LME < ? Şiraz’da yetişen tıbbi bir bitki (5a/9)

ayu eli LME Ayıeli, ayıpençesi de denilen, çiçekleri kurutularak çaylara

koku vermesi için katılan, çok yıllık, dikenli ve otsu bir bitki (19a/15)

ayu pençesi LME Ayıeli, ayıpençesi, çiçekleri kurutularak çaylara koku vermesi için katılan, çok yıllık, dikenli ve otsu bir bitki (19a/15)

azabunsuz TAS Azapsız. (Tennuri. XV. 78)

azcuk arada BL Küçücük bir kısımda (31b-5)

azdurıcı ŞKM Yoldan çıkarıcı (95b/7)

azgaş TAS Mücadele. (Ev. XVII. 5)

azgınmak TAS Az görmek, azımsamak. (Bab. XVI. 1, 9)

azgışmak, (azgaşmak) TAS Kızmak, kızışmak, azgınlaşmak. (Müslim. XV. 7, 52), **Kâmûs-ı Türki** *azğaşmak* Bozuşmak (76), **DS** Dövüşmek, çekişmek (I-438)

azgun işlü KT Fesat çıkarıcı, bozguncu (16b/4=2/220)

azgunırak KT 1. Daha sapık, daha şaşkın (239a-8=46/5) 2. Daha çok uzaklaşmış, en çok ayrılmış olan (54a-7=5/60)

azgur BL Sarı boya yapımında kullanılan bir çalı ve bunun meyvesinin çekirdeği pamuklu sumak (45a-11)

azguruşmak TAS Birbirine kızmak. (Hamza. XIV. 6, 83)

azıklandırmak TAS (Kesir. XV. 1, 34), **FN azıklandır-** (7369) ‘azık vermek, azıklandırmak’

azıklanmak SN azıhlan- 1. Yol yiyeceği hazırlamak (4795) 2. Besin olarak almak, yemek (4952); **azıklan-** Besin olarak almak, yemek (4952), **TİKT azıklan-** 1. Hazırlık yapmak (124b/6) 2. Yiyecek maddeleri elde edip hazırlanmak (151b/2, 8), **KT azıklan-** (14b-11=2/197), **ETT azıklan-** (DV 305-1) **TAS** (Terceman. XVI. 2, 241-1) ‘erzak edinmek, nevâlesini hazırlamak, azığını, yol yiyeceğini tedarik etmek’, **Kâmûs-ı Türkî** 1. Yemek, gıdâ almak 2. Yiyecek maddeleri elde edip hazırlamak, **DS** Geliri ile kendini idare etmek, ürünü ihtiyacına yetecek kadar olmak

azın TAS Biraz, hafifçe. (Süh. XIV. 186), **D** Biraz, hafifçe; *azın azın* Azar azar, yavaş yavaş (82b/12)

azın azın SN 1. Azar azar, yavaş yavaş (1462) 2. Bir miktar biraz (3531), **TAS** (Kel. XIV. 27), **BHMİH** (124:16), **YED/RN HN** (3128), **KT** (172b-9=25/46), **ŞŞÇ** (1538) ‘azar azar, yavaş yavaş, az az, tadrîcen’

azın- KT Kaybolmak; *ussı azın-* Akli başından gitmek, sarhoş olmak (255a/10=56/19)

azırgamak, (azırganmak, azırkamak) TAS (Leys. Ar. XV. 568), **ETT azırga-** (ŞD 158-1), **TİKT (M) azırgan-** (400b/17), **HFN azırga-** (2105), **HHT azırgan-** [101a/18], **Kâmûs-ı Türkî azırganmak** ‘az bulmak, azımsamak, istihfaf etmek, yetersiz bulmak, az görmek, önemsememek, az vermek, esirgemek’, **DS** Az görmek (I-439)

azırgu TAS Azca. (Enb. XIV. 790)

az kişi TAS Önemsiz, umursanmayacak kimse. (Müslim. XV. 6, 27)

azlu TAS Nasibi, kısmeti az. (Hurş. XIV. 50)

azmak (I) TAS 1) Ark, su cedveli, bir sudan ayrılan kol. (K. B. XV. 226), 2) Yapışkan, çamurlu bataklık. (Deş. XVI. 205-1)

azmaklık KT Sapıklık, dalâlet (40a-3=4/60)

az-/git- KT Uzaklaşmak, uzaklaşıp gitmek, kaybolmak (64b/10=6/94)

azmış KT 1. Sapık, doğru yoldan çıkmış (1b-5=1/7) 2. Şaşkın, mütereddit (286a-10=93/7) 3. Yolunu kaybetmiş, yolunu

şasırmış (270a-8=68/26) 4. Bozulmuş, bozuk, yanlış (46a-7)

az öğüş TAS (Süh. XIV. 213-2)

azrak LME “*mukl-ı azrak*” Mukl zamkının bir çeşiti (45a/6)

azu issi TAS Azı dişi olan, yırtıcı hayvan. (Müneb. XV. 29-2), **ŞŞÇ azu** Azı dişi (40760)

azuk koyacak BL İçine azık konulan kap veya torba (18b-11)

azur TAS Azar, doğru yoldan çıkar (Fuzuli XVI.)

B

babak TAS Korkak (Lâmii. XVI. 97-1), **DS** (II) Çok korkak, döneke, hileci (I-450)

baba kurı FFANG Akik taşı

babet TAS 1) Lâyık, haiz, muttasıf. (Kel. XIV. 192-1), 2) Kâr, iş. (Kel. XIV. 158-2), 3) Nevi, çeşit. (Aks. XVII-XVIII. 93-1), **DS** Çeşit, cins, şekil (II-452)

babulluk TAS Sefahethane, fuhuş yeri (Müslim. XV. 6,12), **DS** (I) Meyhane (II) Aşınma, genişleme, laçka olma (II-454))

badruk TAS Kaçak, firari (Ev. XVII. 4, 6)

badya (bayta) TAS Ağzı geniş, yayvan kap (Deş. XVI. 203-1), **FFANG** Soğutma kabı, **DS** *badya/badiye* Büyük bakır kap, çorba tası, ağzı dar, dibi geniş yağ kabı, yemek kabı, büyük bakır tencere (II-470)

baga yaprağı KMühim Sinirlice, sinirli yaprak (22a.1), **MŞ** Sinirotu (plantago) (39b/5), **LME** *baga* 1. Bağa yaprağı, beşdamar otu, kırksinir otu; 2. Hayvanların ayağının altında, zorlamadan ileri gelen şiş, ur (2b/10, 3b/4), **DS** (IV) 1) Su kenarlarında biten ve geniş yaprakları iltihaplı yaraların tedavisinde kullanılan bir bitki, 2) Yapraktan sarma yapılan ve su kenarlarında biten bir ot (II-472,473)

baganak FFANG Çocuk, **DS** 1. Doğum vakti gelmeden hayvan karnından çıkarılan yavru 2. Keçi ve koyun tırnağı (II-474)

baganaklık FFANG Çocukluk, ergenlik öncesi dönem

bağ badrık TAS Tuzak, canlıları hile ile yakalam aracı (Şamil. XVI. 431)

bağdanmak TAS Çelme takılmak (Terceman. XVI. 3, 71)

bağ tegegin T Bağ üzümü (27b-1)

bağ gözü TAS Üzüm kütüğünün gözü (Şamil. XVI. 232)

bağlık EATSAKT Haddi aşma, ileri gitme (151a/7=010/090)

bağır başı DAH Bağır bağı, ciğer yarası; bağı başı dökülmek. Herhangi bir sebeple yara tekrar açılmak (740)

bağırsak sıyırması, (bağırsak sıyrıntısı) TAS (Bürh. XVIII-XIX. 115), **T** *bagirsuk sıyrındusu* ‘dizanteri, bağırsak sancısı’

bağlalmak TAS Bağlanmak, ara bulunmak (Müneb. XV. 69-1)

bağlanıl- KT Büyülenmek, bağlanmak (124a-1=15/15)

bağlanmış KT 1. Bağlanmış (216b-6=38/38) 2. Sıkı, bağlı (54a-11=5/64) 3. Vâcib olmuş, borç olmuş (48b-2)

***bağmak Kâmûs-ı Türkî** Büyü ve sihir yapmak, efsunlamak, **DS** 1. Büyülemek, aldatmak 2. Erkeği büyüleyerek cinsî bakımından iktidarsız kılmak 3. Kısmetine mâni olmak (II- 484)

bağrı kara TAS Bağırtlak kuşu, kılkuyruk. (Bürh. XVIII-XIX. 457)

bağ özdeği TAS Bağ kütüğü (Müntehab. XVII. 73-2)

bağ yaprağı KMT Asma yaprağı (74^a1-2)

bağrak TAS Oba (Bab. XVI. 2, 490)

bağrı başlu, (bağrı baş, bağrı başlı) TAS (Anter. XIV. 2, 53), **SN** *bagrı baş* (1406) ‘ciğeri, kalbi yaralı, yüreği yaralı’

bağrı katı TAS (Süh. XIV. 15), **DS** (II-485) ‘merhametsiz (kimse)’

bakmaklık KT (181a-2=27/40), **NH** (149a/5) ‘bakma, bakış bakma’

baht körlüğü TAS Talihsizlik. (Kel. XIV.74)

bakacak TAS 1) Her tarafı görebilecek yer, tarassut yeri (Ev. XVII. 2, 31), 2) Göz (Hamza. XIV. 54, 263), **KAB** Pencere, **DS** (I) 1) Bir tepede çevresinin en iyi görülebildiği yüksek yer, gözetleme yeri, 2) Balkon, 3) Pencere, 4) Ayna, (II) Güzel manzaralı, (III) Evliyaların mezarı, türbe (II-389)

bakağan TAS Bakıcı (Tazarru. XV. 172)

bakal FFANG Tarla kuşu, **DS** Karatavuk (II-490)

bakam FFANG Ba(k)am ağacı, **FR/K** Kırmızı boya ağacı (42a-5)

bakıldak Kâmûs-ı Türkî Harmanda kabuktan çıkan çürük tâne, **DS** (I) 1. Fasulye, nohut, bakla, bezelye, mercimek, yulaf, pirinç, susam gibi bitkilerin başakları 2. Taze fasulye 3.

Harmanda çıkan çürük tane (II-492);
Boş meyve kabuğu (XII-4441)

bakılmak TAS Bakılmak (Yüz. Ha. XIV. 2), **KT** *bakınıl-* Tarafına bakılmak, yardım görmek (28a-7=3/88)

bakla kır Pul pul siyah ve beyaz renkte kır (at) (Bürh. XVIII-XIX. 252), **DS** Üzerinde kara benekler bulunan beyaz at donu (II-495)

bakmak TAS Beklemek, intizar etmek (Naima. XVII-XVIII.255)

bakmaklık KT Bakma, bakış (181a-2=27/40)

baku TAS Tedavi (Kab. XV. 342)

bakyaz TAS 1) Yeni ev edinenlerin tanıdıklarına verdikleri ziyafet (Kam. XVIII-XIX. 1, 547), 2) Şerbetlik, bahşiş (Nimeti. XVI. 584)

bal dulkukı BL Bal tulumu (13a-2)

bala (II), (mala, vala) TAS Baş örtüsü (Muham. XV.), **DS** (II) 1) Bezden yapılmış bebek, 2) Marangozların cila yapmak için kullandıkları içi pamuk dolu bez, 3) Bulaşık bezi, (II-496)

balanbanlanmak Kâmûs-ı Türkî 1. İrileşmek, şişmek, iri ve şişman olmak

2. Sözü ağızda geveleyip sarhoş gibi söylemek

balar Kâmûs-ı Türkî, DS (II-499) ‘ince tahta’

balacık etler TAS Kaba et gibi şişkin olan etler (?) (Yadigâr. XIV. 14-2)

balçıklamak TAS Sıvamak (Yüz. Ha. XIV. 178)

balçıkçı BL Balçık yapan (10b-11)

balçık gövde KT Çamurdan yapılmış şekil, sûret, kalıp (277a-10)

balçıklık BL Balçık olan veya yapılan yer (41b-4)

baldırı kara GBTBİ (57-b/4), **EM** (11a/6), **KMühim** (46a.12), **MŞ** (40a/11), **LME** (7b/15) ‘baldırı kara otu, kara baldır otu, nemli yerlerde yetişen birçok eğrelti otu türünün ortak adı, persiyavşan, hint çörek otu, hinul cede (su sünbülü) venüs ağacı, su pelesengi’

baldırılanmak TAS Ağaç saakı gelişmek (Bab. XVI. 2, 329)

baldızık TAS İlk ve son baharda fecir zamanı doğan yıldız (Bab. XVI. 1, 229)

balk TİKT *balk; balk ur-* Parlamak, ışık saçmak (139b/14), **MC** *bark; bark ur-* Parıldamak, parlamak, ışık saçmak; balkımak (60a.2) ‘parlaklık, ışık; balk’,

DS 1. Şimşek 2. Gece açık havada ufkun herhangi bir yönünde görülen parıltı (I-507),

balkankaz Bİ Bir kaz türü (346)

balıcak YED-YED/RN Küçük balık, **DS** *balıcak/balheti* 1. Kolun üst kısmınında şişkince duran kas kitlesi, pazı 2. Kas 3. Sırt kasları (I-504)

balık ağusu TAS Sarı sütleğen denilen bitki (Bürh. XVIII-XIX. 542)

balıkçıl otağa TAS Bir türlü tuğ veya taç (?) (Yahya Bey. XVI. 53)

balık otu GBTBİ Balık otu; balık otlu; fesleğen, zehirli meyvesiyle balık yakalanır. (56-a/10)

balık duzağı TAS Balık ağı, olta (Şamil. XVI. 179)

balık kulağı TAS At boncuğu, katır boncuğu, it boncuğu denilen deni böceği kabuğu. (Aks. XVII-XVIII.142-1), **DS** 1) Midye kabuğu, 2) Midye, 3) Kışın balıkların biriktiği ve çok olduğu yer, 4) İnsanların biriktiği, kalabalık olduğu yer (I-505)

balıkmak Kâmûs-ı Türkî Balık pulu gibi parıldamak, **DS** *balkmak* Çakmak (Şimşek balktı) (XII-4442)

balık öldüren TAS Sarı sütleğen denilen bitki (Bürh. XVIII-XIX. 542)

balık sütleğeni TAS (Bürh. XVIII-XIX. 542), **DS** *balık sütliyeni/balık gran* ‘sarı sütleğen denilen bitki, tohumu suya atıldığı zaman balıkları sersemleştirerek suyun yüzüne çıkmalarını temin eden, sarı çiçekli ve sapları sütlü bir bitki, balık otu’ (II-505)

balık tutkalı GBTBİ Balığın deri ve kıkırdak gibi maddelerinden elde edilen, katılaşmış sertleşme özelliğiyle yapıştırmaya yarayan zamkına verilen ad (296-a/17)

balık yilimi KMT Balık tutkalı (117^a 2)

balkırmak TAS Balgam çıkarmak (Terceman. XVI.3, 212-2), **YED** *balkur-*, **D** *balkır-* (121a/14) ‘parıldamak, ışıldamak, çakmak’, **DS** Şimşek çakmak (II-508)

balış DAH Kısım, bölük parça

balsama TAS Misvâk ağacı (Kam. Os. XIX. 2, 149)

balunla- FR/K Bel bel bakmak, alıklaşmak (42a-7)

bam bam TAS Dik dik (Dede. XIV. 59)

bambala- FFANG Çocuklaşmak

baḡ (I) TAS (İhlâs. XIV. 104), **BHMÎH** Ezan (Kâş. *ban*: bağırma; Dede *ban* Bağırma, ezan, yüksek ses) (244:2), **YED** *bang*, **KT** (286b-4), **DK**, (121-2), **KİG** *bang* (41a/12) ‘haykırmaya, yüksek ses, bağırma dua’, **FFANG** Akşam, sabah

baḡ MŞ (153b/6), **YİŞ** (175b/2), **KBP** (51b/13), **TA** *baḡ (II)* (90a/12), **Müc.** (14a/10) ‘Afyon gibi uyuşturucu ve keyif verici “ban” denilen bir bitki ve bunun tohumu, esrar, küçük çitlenbik, bey söğüdü, sorgun ağacı ban otu, batbat otu, beng, bengildek bengilik, kırmızı tatula, çenakçömlek’

baḡ yağı KMT Ban otu yağı (119^b5)

ban yaprağı GBTBİ Ban otu yaprağı (259-a/5)

baḡlanıl- KT Ezan okunmak (264b-6)

banaksa LME <? Mercimek otu cinsinden bir ot (10b/19)

banbal BL Arı büyüklüğünde zehirli sinek (34b-7)

baḡ barmağı TAS Şahadet parmağı (Mevlit. XV. 14)

ban ev (ban iv) TAS Ulu, Haşmetli, büyük çadır (Dede. E. XIV. 18)

baḡlanıl- KT Ezan okunmak (264b-6)

banbal otı MŞ Bambul otu, aygün çiçeği (10a-2)

baḡsuz NH Ezan okumadan (135b/2)

baḡlat- DK Ezan okutmak, bağirtmek (279-7)

ban- BHMÎH Bağlamak (Kâş. *ban*-bağlanmak) (64:14)

banu HN prenses (1187)

bar D Tükürük (129a/11)

barana KT Çatal ağaç, üzüm çubuğu (141a-11/18/42), **DS** (I) 1. Fasulye sırığı ve üzüm çubuklarını dayamaya yarayan çatal ağaç, kazık 2. Bahçe duvarı, çit, avlu duvarları üzerinde konulan çalı çırpı, harçsız yapılan duvar, tarla sınırı, talaların alt yanına çekilen taş set, siper 3. İnce döşeme (II-525); (II) Büyük demir tırmık (XII-4444)

barçın KT İpek; ince *barçın* İnce ipek (140b-10=18/31); *kalın barçın* Sık dokunmuş, kalın ipek (237a-2=44/53), **BHMÎH** İpekli kumaş (Kâş. Müh., Abu H.) (210:10)

barḡ TAS Bağır (Yuz. Da. XIV. 94), **DS** *barḡ/barın* Göğüs (II-530)

barı BHMÎH Kokmuş (Kâş. *barıḡ* Kokmuş şey), **İM** Para (3033), **DS** Yük (XII-4444)

***barkacı Kâmûs-ı Türkî** Barka denilen büyük sandalı kullanan kimse, sanldalacı, kayıkçı

barkmak TAS Bırakmak, salıvermek, sarkıtmak (Ley. XV. 136)

barkı- FR/K Parlamak, çakmak (97a-3)

***barmak Kâmûs-ı Türkî** Korumak, güvenli bir yere sokmak, barındırmak

barmak şeker BL (23a), **KBP** *barmak şeker(i)* (36a/13) ‘nebat şeker, bir tür şeker’

barşuşan FFANG Sedef otu

basacak TAS Basamak (Enb. XIV. 635), **DS** 1) Takunya 2) Tulum peynir basmak için kullanılan yuvarlak ve kalın sopa (II-536)

basalak Bİ Kabarcık, yumru (407), **DS** (I) Ayak basmışlık, gezmişlik (II) Sığırların sırt derisi (II-537)

basan Kâmûs-ı Türkî Ağırılık, kâbus anlamındaki ‘karabasa’ sözünde geçer.

basarlık Kâmûs-ı Türkî 1. Dokumacı tezgahının ayaklığı 2. Piyano ayaklığı gibi çifte ayaklık

basarya Kâmûs-ı Türkî Dalyanlarda büyük halatların bağlandığı kazık

basbasa FFANG Küçük Hindistan cevizi çiçeği

basık- BHMİH Yenilmek, altolmak (Dede *basıl-* krş. *bas-*), **DS** 1. Yük altında ezilmek, çökmek 2. Hayvanlar daha çok sığır, kısrak çiftleşmek (II-540)

basılık MŞ Şahdamar (13b/9)

basınmak TAS (Anter. XIV. 2, 370), **HN** *basın-* (277) ‘hakir görmek, görünmek’

basırık Kâmûs-ı Türkî Etekleri taşla bastırılmış alçak çadır, **DS** (I) 1. Tahta veya demirden yapılmış kapı sürgüsü 2. Damın üzerine kapatmak için kullanılan düzgün ardıç (II) 1. Havasız, basık yer 2. Gizli kapalı yer, hücre (III) Kuyurlara biriktirilmiş kar, kar baskısı (II-541)

basırılmak TAS Bastırılmak, kapatılmak (Kam. XVIII-XIX. 3, 465)

basırmak, (basurmak) TAS (Enb. XIV. 312), **İM** *basır-* (883), **TDGAEAT** *basur-* (FŞ 70b-9) ‘bastırmak, kapatmak, saklamak’, **DS** (I) 1) Kapıyı sürgülemek, desteklemek, mandallamak, 2) Kapamak, örtmek, bastırmak, (II) Dikiş dikenken, yama yaparken kumaş kenarlarını kıvrarak dikmek, bastırmak (II-541); Ekmek pişerken tandırın iyi, sürekli ve düzenli yanmasını sağlamak (XII-4445)

basırganmak Kâmûs-ı Türkî Ağırılık basması sonucu sıkıntı çekmek, kâbusa tutulmak

baskaklık TAS Valilik (Ta. Sel. XV. 385)

baskıç TAS (Kam. Os. XIX. 4, 578), **Kâmûs-ı Türkî, DS** *baskıç/basak* (II-542) ‘merdiven, basamak’

baskımca TAS Basıkça, enginece (Bab. XVI. 1, 628)

baslık, (basluk) TAS Dirseğin iç tarafına hacamat yapılan üç damardan en aşağıda olanı ki akciğer damarı, baş damarı ve aşağı damar da denir (Yadigâr. XIV. 21-1), **KBP** Dirseğin iç yanındaki damarlardan alttaki atardamar

basmaca D Kaysı kurusu (197b/7), **DS** (I) Kapı mandalı (II) 1. Kayısı kurusu 2. Ezilip, sıkışmış şey (II-544)

basrıkmak TAS Basılmak, çiğnenmek, basılarak sıkıştırılmak (Işk. XIV. 101-1)

baş baş Teker teker (4536)

baş kayusu FR/K Can kaygısı (123a-13)

başlı MŞ *başlu* Çıbanlı, çıbanı olan (137a/9), **TAS** (İs. XIV. XV. 99),

YED/RN *başlu, İM* *başlu* (I) (889), **HN** (II) (2463) ‘yaralı, mecruh’, **DS** (I) Tepeleme dolu, ağız ağıza dolu (II) 1. Toptan, hepsi, tamamı 2. Geçici olmayan, devamlı, sürekli olarak (III) Bitmemmiş, yarım kalmış iş (IV) Başı gözüken çıban (V) Yağı alınmamış süttten yapılan peynir (II-562)

baş geçmiş TAS Başa gelen (Yuz. Şeyd. XIII.86)

başak (II) TAS Demren, okun ucundaki sivri denir (Kam. Os. XIX. 2, 340)

başaklı ok TAS Büyük yelekli ok (Kam. Os. XIX. 2, 340)

başarıcı ŞKM Başaran, yapıcı (52b/10)

başarıcılık KT Başarma; iş başarıcılık eyle- (82a-9=7/196)

başarumamak TAS Tahammül edememek, dayanamamak, başa çıkamamak (Kel. XIV. 2-57), **SN** *başarıma-* Başaramamak (259)

baş yazılan TAS Kader, mukadder, alın yazısı (Nimeti. XVI. 384)

baş bart, (bart baş, bart, baş bört) TAS (Edviye. XIV. 16), **MŞ** *başbert* (20b/9), **KMühim** *baş bert* (47a.12), **TM** (130b-12) **TDGAEAT** *başıbart* (KG 9b-5), **TA** *bert* ‘baş bert’ (280a/9) ‘yara, yara çıban, sivilce, yara bere, siğil’

baş baş TAS 1) Teker teker (Işk. XIV. 175-2), 2) Baş başa (Şeref. XVI. 330), **DS** (I) Bulgur, buğday ve benzerleri kalburlandığı zaman kalburun üstünde kalan iri kısım, (II) Pezevenk (II-554)

baş buñluğu TAS Baş darlığı, sıkıntı (Bab. XVI. 2, 67)

başcugaz EM Çıbancık, küçük çıban (18b/4), **HHT** Yara [101b/4], **KBP** Küçük yara (38a/01), **KMT** “sa’fe”, kellik, başta saç dökülmeleri (128^b6)

baş çanağı, (kafa çanağı) TAS Kafa tası (Miftah. XV. 45)

baş çenberi TAS Baş örtüsü (Bab XVI. 1, 324)

baş damarı TAS Dirseğin iç tarafında hacamet yapılan üç damardan en aşağıda olanı ki akciğer damarı ve basdik da denir. (Bürh. XVIII-XIX. 347)

başdaş TAS (Anter. XIV. 2, 677), **KAB** ‘arkadaş, akran, emsâl, kafadar’

başdaşlık TAS Beraberlik, müsavat (Bab. XVI. 2, 282)

baş eri TAS Komutan (Tennuri. XV. 139)

başet- FFANG Yeşermek (bitki) filizlenmek, **DS** *baş etmek* (I) 1. Bir işi bitirmek 2. Başa çıkmak, gücü yetmek, hakkından gelmek, yenmek üstün gelmek 3. Mücadele etmek 4. Geçinmek (II) 1. Baş sallayarak işaret etmek 2. El ile selâm vermek (III) Elbiseyi ılık suda yıkamak (IV) Söğüt ve karakavak gibi ağaçların dallarını budamak (II-557)

baş gözü TAS (Kuddusi. XIX. 215), **YED/RN** *baş gözi* ‘kalb gözü değil, vücut gözü, zâhirî göz, gönül gözünün aksî’

başı aşığa TAS Kabahatli, şerefsiz (Hüs. Dil. XVI. 102)

başı çalkalanmış TAS Başı dönmüş, şaşkın, akli başında olmayan (Sih. Ac. XV. 71-2)

başı elde TAS Başı yumuşak, yumuşak başlı (at) (Bürh. XVIII-XIX. 590)

baş haracı BL Cizye vergisi (11b-10)

başı kaba TAS (Muham. XV. 313), **V** (12a.9) ‘başı açık, başı kabak’

başık mak TAS 1) Yaralanmak (Işk. XIV. 179-2), 2) Yara baş tutmak (Bab. XVI. 1, 79), **BHMİH** *başık-* Yaralanmak (TTS IV *başık-* yara baş tutmak) (152:15), **EM** *başık-* Uç vermek, baş vermek (çıban için) (55b/4), **KMT** *başık-* Yaralamak, yara baş tutmak (141^a5)

başıkdur- **BHMİH** Yaralamak (152:7)

başın TAS Başta, önce, en başta, ilkin (Yuz. Şeyd. XIII. 83)

başına TAS Yalnızca, Tek başına (Zâd. XV. 96)

başınmak Kâmûs-ı Türkî Karşı durmak, diklenmek, inatçılık etmek

başı örtülü TAS Kadın (Tez. Ba. XV. 45)

başı pek TAS Başı sert, gem almaz (Sic. A. XVI. 6, 1339)

baş yelli, (başı yellü, başı yillü) TAS Hafif-meşrep, havalı (Deş. XVI. 90-2)

baş ip TAS Çözgülük, tegâha getirilen direzilik ip (Sic. K. XVI. 4, 223)

başıyle TAS Başaktaki haliyle, kabuklu olarak (Leys. Ar. XV. 640)

başka TAS Ortaksız, müstakil (Güvahi. XVI. 27), **DS** (I) Usta (II) Çingene (II-561)

baş kayusu, (başı kayusu) TAS Baş derdi, baş galesi, can baş kaygısı (Delil. XV. 143)

baş kılı TAS Saç (T.E. XV. 4)

başlagu BHMİH Başlangıç (Caf. başlag) (345:6)

başlı su TAS Kaynak halindeki su (Nuhbe. Ş. XVIII- XIX. 258)

başnalmak TAS Başlanmak (Fütuh. XIV. 40)

baş peklîği TAS Baş sertliği, ser başlılık (Kdeb. XVIII. 341-2)

başra, (başıra) TAS Başına (Enb. XIV)

baş şeker TAS Kelle şeker (Bab. XVI. 1, 466)

baş tamarın T Baş damarı, yukarıki damar; kan alındığında boyundan yukarısını arındıran damar (25a-4)

baştan kara TAS Çok sarhoş, kendini kaybetmiş. (Bürh. XVIII-XIX. 373), **DS** (I) Gelişigüzel, baştan savma, uluorta, körü körüne, (II) Koma halinde hasta, (III) Kara turp (II-566)

baştına Kâmûs-ı Türkî Devlet topraklarından şanslı olarak verilen tapu ile babadan çocuğa miras yoluyla geçen tarla

başun çanağı BL Kafatası (5a-10)

baş ucu yastığı TAS Baş yastığı (Nuh. Tuh. XVII. 146-2)

baş uyuzu TAS Suluca denilen sivilciler (Şamil. XVI. 466)

baş yeli TAS Havailik (Cinas. XVI. 81-1)

batılmak TAS Batmak, batırılmak, müstağrak olmak (Yüz. Şeyd. XIII. 82)

batıl eyleyici KT Bâtıla saplanan, doğru yolu tutmayan (238b-2=45/27)

batıl getirici KT Boş söz söyleyen, yanlış fikir ileriye süren (191a/6=29/48)

batıl işleyici KT Yanlış iş yapan, hakka, doğruya inanmayan (80b-11=7/173)

batıl işlü KT Bâtıla saplanan, doğruyu kabul etmeyen (226a-6=40/78)

batıl ol- KT 1. Boşa gitmek, yok olmak, yanmak (77a-1=7/118) 2. Uzaklaşmak, kaybolmak, yok olup gitmek (187b-5=28/75)

batıl söz KT Boş, söz, uydurma (182a/10=27/68)

batırık TAS On bin erin komutanı (Ah. XVI. 616)

batuluk TAS Bataklık (Bab. XVI. 2, 598)

batun TAS Çabuk, çeviklikle (Dede. XIV.)

bavlamak TAS Zorlamak, zorla açmak (?) (Sic. A. XVI. 3, 172)

bavılmak TAS Tazı av tutmağa alışmak (Kam. XVIII-XIX. 3, 860), **Kâmûs-ı Türkî** (Köpeği) bavlı ile ava alıştırmak

bavlıtmak TAS Av tutmağa alıştırmak (Bürh. XVIII-XIX. 343)

bayamak Kâmûs-ı Türkî 1. Güç bırakmamak, güçsüz bırakmak 2. Efsâne ve büyü ile aldatmak, büyü yapmak

Bayat TAS Allah'ın "Kadîm" sıfatı karşılığı (Deş. XVI. 37-1)

bayça TAS Zengin (Leys. Mu. XV. 47-2)

bayıcı HN büyücü, cezp edici (7415), **DS** Uytucu, kandırıcı (II-579)

bayık KT 1. Cümle başı kuvvetlendirme edatı: şüphesiz ki, muhakkak ki, hakikat şu ki, gerçekten vb. (212b-11=37/56) 2. Kuvvetlendirme edatı olarak iki cümleyi birbirine bağlar (216b-7=38/41) 3. Çünkü, zira (249b-4=51/55) 4. Dikkat edin, gözünüzü açın, şunu bilin ki (2b-7,8=2/12,13), **GN** 1. Açık, belli, âşikâr (1095) 2. Yaraşır, yakışır, yeterli (91), **TAS** (Yüz. Şeyd. XIV. 149), **SN** (540), **YED**, **BH** (4B/12), **GRT** (1100), **KY** (836), **NH** (2b/2), **Mes.Mur** 'açık, âşikâr, muhakkak, gerçek, şüphesiz kuşkusuz, kesinlikle', **DS** (I) Tuzu az yemek, (II) Şımarık, yüzüstü, nazlı, yaramaz, terbiyesiz, arsız, densiz, (III) Doğru gerçek, şüphesiz (II-579)

bayıklık BHMİH (krş. bayık)
Doğruluk, aşikârlık (226:23)

bayımak (I) TAS (Güvahi. XVI. 5),
YED/RN, KAB ‘zenginleşmek,
zengin olmak’, **DS** (I) Zengin olmak,
(II) Büyümek (II-579,580)

bayı- (II) BHMİH *bayı-* Varmak,
uğramak (RD. *Bayımak* I) vergehen 2)
täuschen, belhören, verführen 3)
untergehen) (185:4)

bayı- (III) HN Kanmak, inanmak
(4495)

bayın- HN Bayılmak (954)

bayındırmak YED- YED/ RN
Zenginleştirmek, ma’mur etmek

bayırcık Kâmûs-ı Türkî Gönderin
ucundaki bağ

bayırçın Kâmûs-ı Türkî DS *bayırçın*
(II-580) ‘bir cins tarla kuşu, bayır
kuşu’

bayıtmak TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 47),
KT *bayıt-* (93a-2=9/74) ‘zengin
etmek, ihtiyaçsız kılmak’

bayırmak Kâmûs-ı Türkî, DS (II-
580) ‘zengin olmak, eli genişletmek,
paraca güçlenmek’

baykara Kâmûs-ı Türkî Akbaba
türünden yırtıcı bir kuş, **DS** Soyтары,
maskara (II-581); Deli (XII-4450)

bay kişi TAS Zengin adam (Cam. Fa.
XVII. 3, 2)

baykuşluk FFANG Şuhluk, nazlanma

***baylanmak Kâmûs-ı Türkî** Varlıklı
hâle gelmek, zenginleşmek, zengin olmak

baylık TAS Zenginlik (Kesir. XV. 323–
2), **KT** 1. Zenginlik, mal, servet (93b–
9/86) 2. Fazl u kerem, bereket, rızık
(45a–5=4/130), **DS** (I) Mutluluk, refah,
huzur, ferahlık, (II) Zenginlik, (III)
Erkeklik, (IV) Gelişmiş, ergin, olgun (II–
582)

baylık LME Baylık otu, kurtboğan otu
(20b/1)

bayramlayu BHMİH Bayram yapmaya
(Ettuhfe *bayramla-* Bayram etmek)
(III:16)

bazar başı TAS Çarşı ağası, belediye
zabıta âmiri, müfettişi (Sic. A. XVI. 3,
1167)

bazar kızı (?) BL 1. Hafifmeşrep kadın
2. Genelev kadını (17a-6)

becak TAS Tül (Lârendi. XVI. 86), **DS**
(I) Köşe, bucak, uç, aç, (II) Tülbent (II-
591))

becene TAS Kulube, avcı kulubesi (Solak. XVII. 7–2), **DS** (I) 1) Issız, تنها, korkunç (yer), 2) Sarp, taşlık, kayalık (yer), (II) Ördek avı için göl kenarında dal ve sazdan yapılmış kulübe (II–592)

becerik Kâmûs-ı Türkî Başarı, bir işin üstesinden gelme, yapıp bitirme

becertmek Kâmûs-ı Türkî 1. Birinin işini bitirtmek 2. *mecazlaşmış* Öldürtmek

becidlemek, (becitlemek) TAS 1. Sıkı, ciddî tutmak, sıkıştırmak (Cev. Es. XV. 23), 2. Tâcil etmek (Caf. XVI. 196–2), **ŞŞÇ** *becitle-* Acele etmek, çabuk davranmak (20133), **DS** *becitlemek* Çabuklaştırmak (II-593)

becitlemek TAS Hazırlatmak (Sic. B. Xv. 5, 19)

bedelleşmek TAS Eşit olmak, müsavi olmak (Hen. XIX. 36), **DS** Tartışmak (II–594)

bedrik, (bedrük) TAS (Nimeti. XVI. 502), **BL** (13a–4) ‘eğirilmek için uzunca dürülmüş pamuk lülesi’, **DS** *bedirik* 1) Taranmış, temizlenmiş ve eğrilmeye hazır hale getirilmiş yün veya pamuk yumağı, topağı, 2) Yün örerken kullanılan alet (II–595, 596)

beğ (II) TAS Kuş avlamak için kullanılan başka kuş (Bürh. XVIII- XIX. 140)

beğ börkü TAS (Bürh. XVIII-XIX.118), **KMühim** (45a.6), **LME** *beg börgi* (31a/6) ‘bostan güzeli, bostangüzeli, kadife, horuz ibiği de denilen çiçek’

beğelinmek TAS Beğenilmek (Tez. Lâ XV. 104–1)

beğenç BHMİH Beğenilecek, beğenilmeye değer (255:1)

beğenilmiş KT Seçilmiş, seçkin, hoşnut ve râzı olunmuş (146b/6=19/55)

***beğenmemek Kâmûs-ı Türkî** 1. İyi bulmamak, hoşlanmamak 2. Şüpheli bulmak 3. Uygun bulmamak 4. Küçümsemek

beğenmezlenmek TAS Beğenmezlik tavrı takınmak (Mevahib. XVI. 557)

begensüz HN Beğenilmeyecek (2998)

beğirmek TAS Melemek (Terceman. XVI. 3, 305–1), **DS** 1) Hayvan bağırarak, melemek, acı acı ses çıkarmak, 2) Bağırarak (II–597, 598)

beğlemek TAS (Âş. XVI. 220), **TİKT** *beğle-* (155b/8), **TİKT (M)** *beğle-* (278b/20) ‘bey olarak kabul etmek emirliğe, beğliğe kabul etmek’

beğlenmek TAS 1. Bey olmak (Yuz. Seyd. XIII. 57), 2. Beylik elde etmek (Süh. XIV. 257), 3. Beylik taslamak (Deli. XV. 149), **SN** *beglen-* (1705), **YZ** *beglen-* (29b.851), **FFANG** *beglen-* ‘beylik taslamak, beylik göstermek, bey olmak, bey tavrı takınmak, kendini bir şey sanmak’

begler FFANG Avrupadaki bir cumhuriyetin hükûmeti senato, **F** *begler kapusu* Ekâbir makamı (4a-2)

beğlik bez TAS Değersiz, bedava bez (Hamza. XIV. 13, 138)

beğlücak TAS Beyliye benzetilmek istenen hal, beyliğe özenme hali (Müz. XV. 116)

beğşene TAS Şahane, beycesine, sultanî (Nimeti. XVI. 279)

beke HN Sıkı, sağlam, muhkem (1356)

beklenmek TAS Pekleşmek, sertleşmek (Enis. XVI. 15–2)

bekler TAS Bekleyen (Zehr. XVI. 175)

bekleyici Kâmûs-ı Türkî 1. Durup bekleyen, gözleyen 2. Koruyan, gözetip kollayan

bek mantar LME Yağrağı susam yağrağına, kökü ada soğanına benzeyen, uzun başlı, sert bir çeşit mantar (40b/18)

bekrü BHMİH Berk, sağlam (krş. nekreş, *bekriş-* pekişmek) (64:14)

bek yüzlü TAS Katı suratlı, yüzü tutan (Nigâ. Ter. XVII. 200–2)

beldügin (?) BL Gürz, topuz (16a–4)

belerçin gözlü TAS Gözü dışarı çıkık, pörtlek gözlü, belermiş gözlü (Aks. XVII-XVIII. 329–1), **DS** *belercin gözlü* Gözlerini iyice açarak bakan kimse (II-614)

belesüz TAS Gizli, bilinmeyen (Enb. XIV. 693)

belik (II), (belek (II) Nişane, alâmet, örnek (Hurş. XIV. 31)

belin TAS (Kam. XVIII-XIX. 1–614), **HN** (1813), **IN** (1007), **Kâmûs-ı Türkî** *belin DS* (II–30) ‘gözlerini açıp baka kalmış, şaşkın, ürkü, korku’

belin eğri DAH İhtiyarlıktan belin büküldü (13)

beliñletmek TAS (Fazilet. XVI. 199), **ŞKM** *beliñlet-* (39a/10), **ŞŞÇ** *beliñlet-* (31082), **Bİ** *beliñlet-* (678) ‘uyandırmak, ürkütmek, şaşırtmak korkutmak, ürkütmek’

bellü ad TAS Tanınan, şöhret bulan ad (Çeng. Dâi. XV. 206)

bellü bayık TAS 1. Muhakkak, kati surette (Ta. Şahi. XVI. 101-1), 2. Apaşikâr (Yuz. Şems. XVI. 11), **HN** Muhakkak, kat’i surette (1729)

bellü kişi BL *bellü gişiler* Bir yerin ileri gelen kişileri, ayan, eşraf (10b-5), **TAS** (Süh. XIV. 234), **KT** *bellü gişi* (132b-5), **MŞV** (askerden bellü begler kırıla) (15b/02), ‘tanınmış, şöhretli; ileri gelen, muteber kimse’

bellülemek TAS (Tuh. Le. XV. 283), **Bİ** *bellile-* ~ *bellülü-* (516) ‘belli etmek, tayin etmek, bilinir hâle getirmek’, **DS** Bellemek, öğrenmek (II-30)

bellüsi TAS Meydanda olan, açık olan (Süh. XIV. 96)

bellü söz TAS Burhan, hüccet, delil [Ar.] (Genc. XVII. 18)

bel toplaması TAS Kuşak (Baki. XVI. 240)

belin eğri DAH İhtiyarlıktan belin büküldü

belpeme LME <? Öksürük (59a/21)

***belsemağacı Kâmûs-ı Türkî** Sıcak bölgelerde yetişen sedef ağacı cinsinden bir ağaç

beğ bana TAS Kendi kendime (Fuzuli. XVI.)

ben beni TAS Kendi kendimi (Fuzuli. XVI.122)

beğdeş, (bağdaş, beğdeş, bekdaş, bekdeş, bektaş) KT 1. Denk, benzer, eş, emsal (212a-7=37/22) 2. Ortak, şerik (227a-1=41/9) 3. Birbirine benzemeyen, muhkem olmayan, müteşâbih (âyet) (23a-1=3/7), **TAS** (Leys. Ar. XV. 10) **TİKT (M)** (258b/12), **MK, KAB, KY** (907), **Bİ beктаş** (1453), **DS beктаş** (II-627) ‘eş, benzer nazir, bendeş, arkadaş’

beğdeşsiz, (beğdeşsüz, bekdeşsiz, beğdeşsüz) TAS 1. Benzersiz, emsalsiz, eşsiz (Sih. Ac. XV. 5-2), 2. Benzemiyen, zıt, muğayir (Müntehab. XVII. 93-2), **KT beğdeşsüz** Eşsiz, büyü kudret sahibi; “Esmâ-i Hüsnâ”dan (52a-3=5/38)

beğdeşsüz/güci yeter KT Eşsiz, kudret sahibi; “Esmâ-i Hüsnâ”dan (16b-4=2/220)

beğdeşsüz yaratıcı KT Eşsiz yaratıcı “Esmâ-i Hüsnâ”dan (9a-10=2/117)

bendetmek KAB Bağlamak. Birleştirmek

beneksiz TM Beneksiz, lekesiz (74a/9)

benek altunlu TAS Altun benekli, altun işlemeli (Yahya Bey. XVI. 30)

beneviş TAS Çitlenbik (Deş. XVI. 162-2)

beñez KT Eş, ortak şerik (122a-9=14/30)

bengilik LME Afyon gibi uyuşturucu ve keyif verici “ban” denilen bir bitki (53a/15)

beğ yaprağı KMT Banotu yaprağı (139^{b4})

benilemek DAH Şaşkın şaşkın bakmak, şaşırmak, uykudan korku ile uyanmak (738)

beñizlen- GRT Renklenmek; kendine gelmek, benliğini bulmak (1058),

KMühim beñizlen- Güzelleşmek (46b.9)

beñlemek TAS Nişan koymak (Yuz. Şeyd. XIII. 76), **DS** (I) Kuş yavrusunu beslemek, (II) Hayret etmek, şaşırmak (II-629)

bense- MN Beni özlemek (366-6)

bent FFANG El ve ayak bağları, cekette şerit

bent FFANG Komedi, gürültü

benvenlik TAS Benlik, bencillik, enaniyyet. (İhlas. XIV. 109)

beñzenmek TAS Kendisini bir başkasına benzetmek (Kam. XVIII-XIX. 3, 766)

beñzer TAS Öyle görünüyor ki, öyle anlaşılıyor ki (Sarıca. XV. 12)

berç TAS Macar üzümü denilen meyvadır ki bundan ökse adı verdiğimiz yapışkan madde çıkarılır (Bürh. XVIII-XIX. 72), **DS** (I) Davarı ağıla sürme, (II) Nasır (II-631); Deri üstünde oluşan sertlik (XII-4454)

bereyi- EM Yarlanmak, berelenmek (18b/3)

beri öte TAS İleri geri (Kam. XVIII-XIX. 3-193)

berk olmuş KT Sağlam, kuvvetli; yüksek pâyeye ermiş, üstün (47a-6=4/162)

berk olunmuş KT 1. Sağlam, muhkem; hikmet dolu (26b-1=3/58) 2. Sağlam mânası belli, müteşabih olmayan, muhkem (âyet) (23a-11=3/7)

berkidilmek TAS Kuvvetlendirilmek, pekitilmek (Bab. XVI. 2, 290)

berkimiş KT Kuvvetli, sağlam (270b-3=68/39)

berkilmek TAS Tespit edilmek, pekitilmek, pekişmek (Bektaş. XV. 32),

DS (I) Pekişmek, sertleşmek, katılaşmak, sıkışmak, (II) İncinmek, burkulmak (II-635)

berkinil- KT Sağlamlştırılmak, korunmak; Sağlam, müstahkem, korunmuş (261a-11=59/14), **KİG** *berkinil-* Gizlenmek, muhafaza altında tutulmak (111a. 10)

berkinmiş KT Sağlam, mânası belli, hükmü bâki, muhkem (âyet) (242b-2=47/20)

berkilü TAS Pekitilmiş, kapalı (Yüz. Ha. XIV. 72)

berkiş- MŞ *berkiş-* (88a/1), **KAB** *berkişmek* **TM** *berkiş-* (119a/7), **EM** (44a/14), **RB** *berkiş-* (7b/15), **Kâmûs-ı Türkî** *berkişmek eskimiş, DS* *berkişmek/ bekişmek* (II-635) ‘berkişmek, pekişmek, sağlamlşmak, katılaşmak, sıkışmak sertleşmek,’

berk yüzlü TAS Yüzü yumuşak olmayan (Deka. XVI. 163-2)

berlü TAS Beri (Ruşeni. XV. 241)

berrî kokar sedef LME Yabancı kokar sedef (18b/13)

bert MŞ İncinme, burkulma (114a/1), **Kâmûs-ı Türkî** Saç ve sakalı dökken kel cinsinden bir hastalık

bertinmek TAS Burkulup incinmek (Mü. Şi. XIV. –XV. 201-1), **BHMİH** *bertin-* (Kâş. *bertin-*; Caf. *bertel-*) (290:19), **T** *bertinmek* (115b-6), **MŞ** *bertin-* (145a/14), **DS** (II- 637) ‘berelemek, berelenmek, burkulmak, burulmak, incinmek’

besilek TAS Yetişmiş, etli canlı (Kara. XVII. 16)

besirek, (beserek, biserek) TAS Tüylü ve besili erkek deve, hecin (Sic. B. XV. 4, 67), **DK** *biserek* Bir cins deve, genç ve kuvvetli deve, iki hörgüçlü erkek deve ile Arabî deveden olan erkek deve (223-2), **V** *beserek* Besili, semiz), **DS** 1) Tüylü ve besili erkek deve, dişi boz deve ile erkek buhur devenin çiftleşmesinden doğan erkek deve, damızlık deve, 2) Besili semiz (II-639)

besleyen MK Rızıklandırıcı, Allah

beste BL (Metinde) Benek, leke (30b-2)

beş bucaklu TAS Muhammes, beşgen (Ah. XVI. 949)

beşe RB Şubat (7b/2), **DS** *beşe, beş ayı* 1. Şubat 2. Martın on üç günü ve nisanın ilk iki günü 3. Hamsin, 31 ocakta başlayan 50 günlük kuş dönemi

bet BHMİH Bereket (?) (SDD bet: bereketli) (126:11)

beyaz soğan LME Soğan (18b/16)

beybence TAS Şeyh karşısında niyaz ve teslimiyet duruşu, peymança (Bektaş. XV. 108)

beyerle- BHMİH Kabul etmek (Ta. Dar. *beyerle-*; Atebe. *pezirle-*) (267:3)

beyeren- BHMİH Kabul edilmek (krş. *beyerle-*) (258:18)

beylek BHMİH Böyle, böylece, bunun gibi (126:16)

beyik TAS Gömleğin koltuğuna dikilen köşeli parça (Cam. Fa. XVII.72,2), **DS** 1) Don ve şalvarın iki bacak arasında kalan ağ kısmı, 2) İç ve dış donu (II-647)

beyni TAS Beyin (Tuh. Le. XV. 376)

bez agardıcı BL Elbise veya kumaş yıkayıcısı veya temizleyicisi (13b-4)

bez tarakı BL Bez dokuma tarağı (13b-1)

bezeğen TAS Çok süsleyen (Yüz. Ha. XIV. 219)

bezel TİKT Süs, ziynet (100a/ 4, 5)

bezdırme TAS Saç ekmeği (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 200), **DS** (I) 1) Mısır, arpa, darı ve buğday unlarından yapılan mayalı, mayasız, yağlı, yağsız, şekerli, şekersiz, ince ve kalın pişirilen

saç ekmeği, 2) Saç üzerinde pişirilen meyveli ekmeği, 3) Yaraya, incinen, çıkan ve kırılan yere yapıştırılan tuzlu ve zeytinyağlı hamur, 4) Yağlı ve yassı bulgur köftesi, (II) Etle yoğrulmuş bulgur köftesinin yassılanması (II-649)

bezdüm kemiği TAS Uca kemiği, pöç, kuyruk sokumu (Kam. XVIII-XIX. 1-83)

bezeklenmek TAS Süslenmek (Bab. XVI. 2, 618)

bezenilmek TAS (Delil. XV. 72), **TİKT (A)** *bezenil-* (172b/11) ‘süslenmek tezyin edilmek’, **KT** *bezenil-* 1. Süslenmek, güzel ve hoş görünmek (66b-6=6/122) 2. Süslenmek, donanmak, bezenmek (158b-9=22/23)

bezenmiş KT Süslü, güzel görünen (66a-3=6/112)

bezerlik TAS Bezme, usanma, nezer olma (Şamil. XVI. 248), **DS** *bezerlik/bezik* Bezginlik, bıkkınlık (II-652)

bezirlet- BHMİH Kabul ettirmek (krş. *beyerle-* ‘Atebe *bezirle-*: *pezirle-*) (250:6)

bıçaklaşmak TAS Birbirine bıçak saplamak (Cinan. XV. 97)

bıçak otı LME Kılır otunun bükülmeyen, daha sert olan bir cinsi (24b/11)

bıgır bıgır KAB DS *bıgır bıgır/bıngıl bıngıl* (I) (II-667) ‘etli, yağlı şişman, tıkız, dolgun, kat kat, boğum boğum, etli, semiz, bıngıl bıngıl, katmer katmer’

bıkın TAS (Hurş. XIV. 41), **IN** (55), **KAB, ŞHŞ** *bıykın* (5952) ‘böğür yan’, **DS** Omurga, bel (II-663)

bıkıntı Kâmûs-ı Türkî Usanç, bezme, bıkma

bıldırıcın otı LME Çin’de yetişen zehirli bir ot (7b/9)

bırağındı TAS Döküntü, şişe yaramaz hale gelmiş şey (Deş. XVI. 166-1), **Kâmûs-ı Türkî** *bırağıntı* 1. Terk edilen şey, bir tarafa atılıp işe yaramayan şeyler 2. Denizin sâhile attığı kum, taş vb. 3. Limanı korumak için önüne atılan kayalar ve taşlar yığını, “mendirek”, **DS** *bırağıntı* bırakılmış, terkedilmiş, eskimiş, beğenilmeyip atılmış artık; bırağıntı: “1) Düşük yavru, 2) Bırakılmış, terkedilmiş, eskimiş, beğenilmeyip atılmış artık; bırakıntı: (I) Deniz ve kara sularının, kıyılarda bıraktığı birikinti (II) 1. Piç 2. Bırakılmış kadın (IV) Ekilmeden bırakınla tarla (II-668)

bırağu görmek TAS Bırakıvermek (Ferh. XIV. 35)

bırağılmış KT Terkedilmiş, bırakılmış (145b-2=19/23)

bırağın- KT Atılmak (268b-11=67/7)

bırağınıl- KT Yere kapanmak (77a-2=7/120)

bırağıcı KT Yere atan, bırakan (76b-10=7/115)

bıragumak YED Bırakmak

bırakmaklık KT Terketme, vaz geçme, bırakma (5a-9=2/58), **NH** Bırakma, indirim yapma (121a/10)

bıyığı yelli TAS Kibirli, gururlu (Bürh. XVIII-XIX. 92)

bıyıkdak TAS Bıyığı terlemiş (Kesir. XV. 210-2)

bicük TAS Selin yırttığı yer, sel yolu. (Deş. XVI. 333-1), **DS** (I) 1) İki derenin birleştiği yer, 2) Sel yatağı, dere, dere yatağı 3) Dağda iki kaya arasında boşluk, 4) Kesik, biçilmiş, 5) Denize doğru uzanmış kara parçası, burun, 6) Köşe bucak açığı, 7) Dağlarda, tepelerde sellerin açtığı yarıntı, 8) Su Yolu (II-683)

biçi KİG Biçme, biçiş (120a/3)

biçik TAS Kesik, kesilmiş (Müslim. XV. 35, 142), (II) 1) Meme, meme başı 2) Dana, 3) Kuyruğu düğümlü koç, (III) Buzağı, (IV) Kadınların meme uçlarında,

çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmaklarıyla bileklerinde ter, pislik, çamur vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara (II-683)

biçilen İM Kesilen (3495)

biçilmiş KT 1. Kesilmiş, biçilmiş (247a-10=50/9) 2. Kökü kazınmış, yok olmuş (109b-1=11/100)

biçin (I) TAS (Fütuh. XIV. 215), **TİKT (A)** (83a/20), **IN** (4120), **GT** (60a-9), **TİKT (M)** (ibadetler karşılığı beklenen kazanç elde etme zamanı) (231a/8), **MŞV** (10a/04), **DS biçim** (II-683) ‘ürün, ekimden alınacak mahsulün zamanı ekin ekin kaldırma, ekin biçme, biçim, hasat, mahsül’

biçin (II) TAS Biçim, kesim (Hurş. XIV. 41)

biçinmek TAS Kendine elbise biçirmek, kestirmek (Aşki. XVI. 250)

bider TAS Tohum (Cev. Ah. XV. 555), **DS** Tohum (II-684)

big Bİ Lokma, nasip, kuş avlamak için kullanılan başka kuş (1562), **DS** Pamuk eğirmeye yarayan çıkırığın ucundaki şiş (II-688)

bil bogunları KMT Bel omurları (27^a10)

bilelik ŞKM Birlikte olma, kavuşma (58b/1)

bildüklü TAS Tanıdığı olan, bildiği bulunan (Rahat. XVI. 518)

bildürücü İM Bildiren (2060)

bilece MM Dahi, de (3780), **TAS** (Ev. XVII.2, 94), **DS** (II-691) ‘birlikte, beraber’

bile doğmuş TAS Yaşdaş (Sih. Ac. XV. 20-2)

bilegen TAS İyi bilen (Bab. XVI. 2, 112), **DS** *bilegen/bilecan* Bilgiçlik taslayan (II-691)

bilekçe TAS (Fazilet. XVI. 243), **TİKT (M)** (262b/5), **Kâmûs-ı Türkî** ‘bileğe takılan bağ, kelepçe’, **DS** 1) Bileklik 2) Bilek kadar (II-691); Gömlek kolun bileği saran düğmeli bölümü (XII-4459)

bilekçek FN Kelepçe, bilekçe (5082), Kösteğin hayvanın bileğine bağlanan bölümü (XII-4459)

bilekden MT Bilek kelepçesi (?) (20a-11)

bile komak TAS Bir arada bulundurmak (İbrahim. XV. 147-1)

bile koşmak TAS Ekleme, birleştirmek, arkadaş etmek (Leys. Ar. XV. 32)

bilelerince TAS Beraberlerinde, yanlarında (Sic. K. XVI. 5, 132)

bilelerinde TAS Beraberlerinde, yanlarında (Hay. XVI. 43)

bilelerine TAS Yanlarına (Tazarru. XV. 108)

bileli TAS Bilelim, anlayalım (Yuz. Şeyd. XIII. 65)

bilelik TAS (Ga. XIV. 117), **YED** ‘maiyet, beraberlik’, **ŞKM** birlikte olma, kavuşma (58b/1)

bilemce TAS (Güls. XV. 36-2)

bilemek (II) Bulamak, bulaştırmak (Kam. XVIII- XIX. 3, 494), **DS** *bilemek/ belemek* Bulamak, bulaştırmak (II-692); Kışkırtmak (XII-4459)

bilence TAS Beraberinde, yanında (Temnuri. XV. 56)

bilende TAS Yanında, beraberinde (Leys. Ar. XV. 16)

bilenmek TAS Her tarafı bulaşmak (Kam. XVIII-XIX. 2-229)

bileñüze Yanınıza (Müneb. XV. 47-1)

bile olmak TAS Beraber bulunmak, birlikte bulunmak (Yüz. Ha. XIV. 163)

bile oturmak TAS Birlikte bulunmak (Zâd. XV. 14)

bilesince TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 73), **Kâmûs-ı Türkî** ‘beraberinde, yanında, birlikte birlikte’

bilesinde TAS Beraberinde, yanında, birlikte (Ferec. XV. 242)

bilesine TAS Beraberinde, yanında (Sic. B. XV. 7, 33)

bileye TAS Yanına (Yuz. Şeyd. XIII. 73)

bilici/soran KT Bilen, bildiği halde soran, bildiğini gizleyen (81b-7=7/187)

bilik (I) [belik (I), belük, bilük] TAS (Dede. XIV), **DK** *bilük* (41-5), **KAB** ‘ok torbası, okluk, okların konduğu mahfaza, sadak tirkeş, sadak, ok ve yay kuburu

bilik (II) TAS Akıl, us, anlayış, kavrayış, bilgi (Dede. XVI. 19), **FR/K** *bili* Bilgin, ilim, irfan (85a-5)

bilik LME Meşe ağacı meyvesi, palamut (20b/2)

biliklenmek, (beliklenmek) TAS Sadağını takınmak; silâhlanmak (Dah. XIV. 98)

bilin eğri DAH Bilimin ilmin doğru değil. Hatalı

bilinmez KT 1. Bilinmeyen, tanınmayan, mâruf olmayan (125a-6=15/62) 2.

Görülmemiş, duyulmamış (267a-11=65/8)

bilinmemiş söz KT Duyulmamış, çirkin söz (258b-10=58/2)

bilip bilmeyip TAS Bilir bilmez; bilerek bilmiyerek (Süh. XIV. 169)

bilürülen- GRT Bilirim iddasında bulunma (2226)

bilüsüz GRT Bilgisiz, cahil (1347)

bilış görüş TAS Bildik, tanıdık (Ferec. XV. 450)

bilışik MC Tanışlık, âşinâlık (37a.8)

bilışlik (I) TAS (Cennet. XV. 79), **SN** *bilışlik* (2423), **MT** (7b-10), **HFN** (1728), **ŞŞÇ** (30822), **DS** (II-694) ‘dostluk, âşinâlık, tanışıklık’

bilışlik (II) F Bilincin yerinde olması hali (67b-3)

bilıştirmek TAS (Dah. XIV. 41), **BHMİH** *bilışdür-* (235:20) ‘tanıştırmak’

bilmedik TAS Bilinmiyen, meçhul (Ga. XV. 123-2)

bilmemek GN Bilgisizlik, cahillik (1019)

bilmez KT 1. Bilmeyen, bilgisiz, câhil (82a-11=7/199) 2. Tanımayan,

habersiz (114a-3=12/58), **TAS** (Tebareke. XIV. 30-1), **BL** (6b-11), **TİKT (M)** (310b/10); (*bilmez ol-* Unutmak, mahrum kalmak (283a/16)), **Kâmûs-ı Türkî** ‘cahil, eğitimsiz, bilgisiz, bilmeyen’

bilmez kişi MT Câhil, cahil kimse, bilgisiz kimse (6b-3)

bilü bilenler TAS Bilgililer, âlimler (Si. Da. XIV. 523-2)

bilülü, (bilili, bililü) TAS (Hikmet. XV. 511), **ŞKM** (59b/2), **HN** (6672) ‘bilgili, âlim, hakîm’

bilür KT *bilür* 1. Bilen, bilici (197a-10=32/6) 2. Her şeyi hakkıyla bilen, her şeyden haberdar; “*Esmâ-i Hüsnâ’dan*” (197a-10=31/34), **TAS** (İbrahim. XV. 116-1), **MT** *bilürler* (10b-3), **TİKT (M)** (256b/4) ‘bilenler, bilgili güngörmüş kimseler, bilen, âlim’

bilür kişi MT Bilir kişi, bilen kimse (54a-5)

bilürülenmek, (bilirlenmek) TAS Bilirim davasında bulunmak (Ga. Ra. XV. 130)

bilüsüzün TAS Bilmeyerek (Süh. XIV. 263)

biñ anca TAS Bin misali (Süh. XIV. 117), **SN** Bin katı (1907)

biğ başlar TAS Binbaşılar (Müslim. XV. 10, 174)

biğ beği TAS Binbaşı (Ta. Sel. XV. 378-1)

biğ biğ TAS Binlerce, türlü türlü (Süh. XIV. 250), **DS** Binlerce defa (II-696)

biğden bir TAS Binde bir (Ferh. XIV. 75)

binen bineniğ TAS Binen binene (Solak. XVII. 217-1)

biner TAS Binici. (Tez. Lâ. XV. 43-2), **İM** *biğer* Biner (970)

bingeşik TAS (Bab. XVI. 2, 410), **GBTBİ** (246-a/9) ‘üst üste binmiş’

bingeşmek TAS 1. Birbiri üzerine binmek (Cev. Es. XV. 255), 2. Birbiri arkasına binmek, artlaşmak (Kesir. XV. 45-1), 3. Birbirine uymak, birbiri arkasından gelmek (Cev. Ke. XVII. 50), 4. Birbiri arkasından, sıra ile binmek (Bab. XVI. 2, 67), **T** *bingeş-* (112a-7), **MŞ** *bingeş-* (34b/10) ‘üstüste binmek, birbiri üstüne gelecek şekilde sık ve sıkışık olmak’, **DS** (I) 1) Birbiri üstüne binmek, karışmak, kaynaşmak, damar damar üstüne binmek, 2) Uyuşmak, felce uğramak, 3) İki kişi bir hayvana binmek, 4) İki

kişi bir hayvana sırayla binmek, (II) Kavga, dögüş etmek (II-696)

bingeştürmek, (bingeştirmek) TAS 1. Birbirinin üzerine bindirmek (Cev. Es. XV. 60), 2. Birbirinin ardına bindirmek, artlaşmak (Enb. XVI. 941)

bini TAS Kozada ipek sağmak için kullanılan aygıt (?) (Sic. B. XV. 91), **DS** (I) 1) Kapıların, pencerelerin örtülen tarafına çakılan ve bir çıkıntı yapan çita, 2) İpliği yumak yapmakta kullanılan haç şeklinde bir araç, (II) Küf, (III) Atın yürüyüş şekli (II-667)

biniden taraf, (biniden yanı) TAS Hayvanın binilecek tarafı (Sic. A. XVI. 5, 641)

biğın biğın TAS Binlerce (Eşrefoğlu. XV. 5)

biğinde birini TAS Binde birini (Yahya Bey. XVI. 176)

binisi TAS Binilmesi (Bab. XVI. 2, 422)

binitlü, (binitli) TAS Atlı, süvari (Cev. Ah. XV 139), **BL** Süvari, binek hayvanı sürücüsü (10a-6), **DS** *binitli* Binmiş, bindirilmiş (II-697)

biğ kez biğ TAS Milyon (Leys. Ar. XV. 443)

binmeklik NH Binme, biniş (95a/2)

binü yeri BL Binek hayvanlarının üzerine oturlan yeri, hayvan sırtı (29b-9)

... **binülü:...** TAS e binmiş, bineği... olan (Enb. XIV. 684)

bir ağız TAS Bir defa, bir kere, bir defacık (Âli. XVI. 179)

bir baş TAS (Kam. XVIII-XIX. 3, 13), **DS** (II-697) ‘doğrudan doğruya hiçbir yere uğramadan, bir düzüye, durmuyarak, hedefe doğru’

bir birin TAS Birer birer (Kel. XIV. 84), **SN** *birin birin* (1554), **YZ** (37a.1066), **DAH** (108) ‘birer birer, sıra ile, takiben, teker teker, bir bir’

bir çakım TAS Bir çakımlık, bir çakmada kullanılacak miktarda (Baki. XVI.131)

bir çala TAS Göz açıp kapanıncaya kadar (Saz. Tâlibi. XX. 733), **DS** Bir aralık (II-698)

bir dahi TAS Başka türlü (Lâmii. XVI. 103-1)

bir döşek TAS Birlikte yatma (Hamza. XIV. 16,13)

bir dürlü ŞKM Bir türlü, katiyen, hiçbir zaman (99b/8)

bir düzen TAS Bir biçim (Sih. Ac. XV. 60-2)

bir düzeye TAS (Hazain. XV. 22-1), **GBTBİ** *bir düziye (bir düzeye)* (12-b/3), **DS** *bir dözeye* (II-698) ‘aynı düzlükte, hep bir tarzda, devamlı olarak bir sraya, aralıksız’

biregü, (bireği) TAS (Kel. XIV. 82), **YED, KT** (38b-9=/39/42), **NH** (97b/20), **V** (27a.3), **ŞKM** (6a/8), **PEN, F** (34b-2), ‘bir kimse, başkası, diğeri, birisi,

bir elden çıkmış TAS Yeknesak (Bürh. XVIII-XIX. 272)

birenc KAB Emeksiz, zahmetsiz, yorulmadan

birez gün TAS Birkaç gün (Hadidi. XVI. 30)

bir göç miktarı TAS Bir konaklık (Anter. XIV. 2, 9)

birök BHMİH Bir tek, biricik (Caf. TT) (63:8)

bir bir TAS Birer birer, birbiri ardınca (Dah. XIV. 101-8)

birike TAS Hazine, mahzen, sarnıç (Arş. XVI. 208)

bir illü TAS Bir illi, hemşehei, yerdeş (Cam. XV. 22)

birim (I) TAS (Ha. Şa. Emine. XIX. XX. 39), **DS** (II-701) ‘bir tanem, biriciğim’

birim (II) TAS Yolsuz salınan vergi (Müneb. XV. 190-1), **KT** Yardım; (bir işe karşılık, ödenen) para veya (yapılan) malzeme yardımı (143b-11=18/94)

birin birin, (birim birim) TAS (Kel. XIV. 163-2), **YED-YED/RN, GN** (756), **KT** (205b-11=34/46), **DS** (XII-4460) ‘birer birer, teker teker’

birin birine TAS Birbirine (Tibr. XVI. 221)

birince (I) TAS Biri nispetinde, biri kadar (İs. XIV-XV. 164), **SN** Birçok, pek çok, bir kısım, bazıları (2845)

birin ikin TAS Birer ikişer (Ta. Sel. XV. 43-2)

birisi gün, (biri gün) TAS Öbür gün (Deş. XVI. 9-2)

birisi yıl TAS Ertesi sene, öbür yıl (Yuz. Şeyd. XIII. 34)

birke HHT Set, baraj [061a/5]

bir kezden, (bir gezden) TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 20), **YED** ‘birden, hep birden’

birkütdür- HN Sağlamlaştırmak (3183)

bir nice el TAS Birkaç defa (M. Na. XV. 18-2)

bir uğurdan, (bir uğurda, bir uğurdane, birgurdane) TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 10), **DK** (212-3-4), **KT** (172a-7=25/37), **KAB DS** *bir uğurdan/bir tahtadan* (II-702) ‘birden, defaten, hepsini birden hep birden, birden bire, bir çıkışla, cümlesi birden, derhal, hep birden, def’aten’

bir yidim TAS Alıç (Nimeti. XVI. 560)

bir yiyim TAS Bir defa yenilecek miktar (M. Na. XV. 6-2)

bisrik Kâmûs-ı Türkî Hafif ve hızlı yürüyüşlü bir cins hecin devesi

bişiğen TAS Çabuk pişen (Bab. XVI. 1, 133), **DS** Çabuk pişen (II-706)

bişim ŞŞÇ Pişim, pişirme; bir biçim aş: “Bir pişirimlik”, *mecazlaşmış* Mesafe olarak çok kısa (12843)

bişmiş süci BL 1. Belirli bir katılığa kadar kaynatılmış şarap 2. Üzüm veya hurma şurubu (23a-7)

biteğen TAS İyi yetişen, çok biten (Sic. A. XV. 46)

biten TAS Nebat, bitki (Ruşeni. XV. 139), **İM** biten, yetişen (3484)

biterli TAS Bitki biten yer, bitkili yer (Dede. E. XIV. 28)

biti, (bitik (I) TAS 1) Mektup, yazılmış şey (Yuz. Şeyd. XIII. 24), 2) Defter-i amâl (Tebareke. XIV. 21-1), **BL** 1. Mektup, kitap veya yazılı metin 2. Belge, senet (50a-11), **KT** 1. Mektup (180b-2=27/29) 2. Amel defteri (215b-8=38/16), **MN** Muska (56-7), **DAH** Nüsha, (muska), vefk, dua (790), **AK** *biti/bitü* Kıyamette her insanın sevap ve günahlarının yazılı olduğu amel defteri, belge (957), **F** Amel defteri (50b-8); *biti ?ara ol-* Mahşer günü amel defterine göre günahkar kullardan olmak (50b-8), **Kâmûs-ı Türkî** *eskimiş* Mektup, yazılmış şey, **DS** V) 1) Mektup, 2) Kitap, 3) Muska, 4) Vesika, vekâletnâme, senet, kart, kimlik cüzdanı, tezkere (II-710-711)

bitikci TAS (Kam. Os. XIX. 2, 211), **HN** (5571), **Kâmûs-ı Türkî** *eskimiş* **DS** (II-711) ‘yazman, yazıcı, mektupçu, kâtip’

bitilemek TAS Bir kimsenin yanına mektup vermek (Yuz. Şeyd. XIII. 92)

bitimek, (bitümek) TAS 1) Nasibetmek, mukadder olmak. (Anter. XIV. 2, 220), 2) Mukadder olmak, kısmet olmak (Işk. XIV. 163-2), **SN**

bit- 1. Meydana gelmek, hasıl olmak (1997) 2. Sonuçlanmak (2659), **YED** Yazmak, kısmet etmek, mukadder kılmak. Nasib, **TİKT** *bit-* 1. Meydana gelmek, çıkmak (151a/14) 2. Büyümek, yetişmek (13b/20), **KİG** *bit-* 1. Sona ermek, geçmek, tamamlamak; batmak (18a(4) 2. Çıkmak, büyümek, bitmek (97b/9), **ŞŞÇ** *bit-* (II) 1. Yerden çıkmak, yetişmek (717) 2. Hasıl olmak, ortaya çıkmak (2353), **DS** *bitümek* Bitirmek (II-712)

bitin- BHMİH Yazılmak (Kâş.) (228:21)

bititmek TAS 1) Takdir etmek, nasibetmek, yazmak (Tuh. Le. XV. 339), 2) Meydana getirmek, hâsıl etmek (Işk. XIV. 5-1), **YED**, **HN** *bitid-* (4339), **MN** *bitit-* (279-5), **ŞŞÇ** *bitit-* (388) ‘yazmak, yazdırmak nasip etmek husûl buldur-, kısmet etmek, nasip etmek, yazmak, meydana getir-

bitlemek TAS (Ferec. XV. 271), **Kâmûs-ı Türkî** ‘bir kimse veyâ hayvanın bitlerini ayıklayıp kırmak, **DS** Bir işin ardına düşmek (II-711)

bitmiş gün TAS Son gün, vade günü (Ev. XVII. 6, 522)

bitnel TAS (Leys. Mu. XV. 266-1), **DS** (II-712) ‘verimli, münbit’

bitrişmek TAS (Müneb. XV. 289-2),
YED-YED/RN ‘hesaplaşmak,
anlaşmak, ödeşmek’

bitürici GBTBİ İyileştirici (51-a/8)

bitürici GBTBİ Çıkarıcı, gürleştirici
(295-b/16), **KT** Yetiştiren, yerden
çıkaran (256a-3=56/64), **TA** *bitürücü*
Oluşturucu (251b/7)

biyerle- **KT** 1. Kabul etmek, almak
(25a-7=3/37) 2. Duasını kabul etmek,
icabet etmek (156a-6=21/84);
biyerlemek Kabul etme (25a-7=3/37)

biyerlen- **KT** Kabul edilmek, kabul
olunmak (9b-6=2/123)

biyerlenil- **KT** Kabul edilmek, kabul
olunmak (91b-2=9/54)

bizden yeğler, (bizden iyiler) TAS
Peri, Cin (Nedim. XVIII.)

bizemsek TAS Âciz, umudu, Emet
Suyunun aslanı... (Dede. XIV. 19)

bizlengec, (bizlenc, bizlengic) TAS
Yük hayvanlarını sürmek için
kullanılan ucu sivri demirli değnek
(Kam. XVIII-XIX. 2, 210), **DS** (I) Ucu
çivili sopa, üvendire, (II) Bir armut
çeşidi (III) Kunduracıların
kullandıkları bez (II-714-715)

boca AGH Testi

boğ TAS Bohça (Sic. A. XVI. 3, 945),
VG Bohça, içine çamaşır ve öteberi
konulan büyükçe sargı (979), **DS** (I) 1)
Bohça, 2) Sofra bezi, 3) Bağlanmış paket,
(II) Çöplük, gübre, (III) Buhar, buğu,
(IV) Kere, hediye, (V) Hediye, armağan
(II- 722)

boğa dikenli LME Boğa dikenli, çok
yıllık otsu ve dikenli birkilerdir, eşek
dikenli, deve dieni, yılan dikenli, deve
alması, guga dikenli, hөlemez tösü (8a/1)

boğasık otı LME Boğa otu (53b/18)

bogaz DK Gebe hayvan, hayvanın
gebeliği (113-13)

boğaz deliği TAS Hulkum (Genc.
XVII.19)

boğazı kulu TAS Pisboğaz, obur (Deş.
XVI. 223-2)

boğaz tolusuna TAS Boğaz tokluğuna
(Aks. XVII.-XVIII.119-1)

boğazın üni FR/K Ümük (130a-10)

**boğazlağu, (boğazlağı, boğazlağu
düdüğü) TAS** (Nimeti. XVI. 410), **NH**
(11a/11), **KMühim** (19a.16), **KT** (256a-
10= 56/83) ‘gırtlak, hançer’, **DS**
boğazlağı Huni (II-728)

boğaz yeri TAS Boğazına düşkün (Ferh.
XIV. 69)

boğma (II) DK Boğmaca (114-6)

boğmak, (boğmağ) TAS (Sic. B. XV. 3, 12-1), **BHMİH** (Kâş. *boğmak* gerdanlık , gelin gerdanlığı, Müh. *boğmak* gerdanlık) (199:15), **BL** (35a-7), **FFANG** ‘kolye, gerdanlık, bir tür gerdanlık’ **DS** (II) 1) Düğüm, boğum, 2) Hayvanların boyunlarına takılan halka, 3) Gerdanlık, 4) Boğum, kas, iki tarafı boğulmuş küçük bir parça, 5) Parmak boğumu (II729)

boğmaklanmak TAS Boğmak denilen gerdanlık takınmak (Rav. Ah. XVI. 380)

boğmuk Kâmûs-ı Türkî Gerdanlık, **DS** Boğum yeri (II-729)

boğra- DK Gedik açmak, kertik açmak, çökertmek, yara aşmak, delik açmak (250-10)

boğrat- DK Gedik açtırmak, kertik açtırmak, çökerttirmek, yara aştırmak, delik açtırmak (129-12)

boğunmak TAS (Şeh. Ş. XVI. 237), **ŞŞÇ** *boğın-* (11288) ‘kendi kendini boğmak’, **Kâmûs-ı Türkî** *boğunmak* Bunalmak, sıkıntı ve çarpıntı içinde olmak

boğurtlak (II) TAS (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 246), **GBTBİ** *boğurtlak/g*

(185-b/4), **KMT** (26^b10) ‘boğaz, gırtlak nefes yolu, solunum yolu boğaz’, **Kâmûs-ı Türkî** Gırtlak ağzı, **DS** (I) Başak tutmaya başlamış ekin ekin (II) Kılıkuyrak cinsinden bir kuş (III) Gırtlak (II-731)

boğuz döşi KMT “veremü’l-lehât” guatr (90^b10)

boğuzmak KMT Boğazlamak, bir hayvanı kesmek (150^b6)

bokçı FFANG Lağımçı

bola Kâmûs-ı Türkî Amca karısı, yenge

bolaltmak TAS (Edviye. XIV. 23), **DS** *bolaltmak/ bolartmak* (II-734) ‘genişletmek, bollaştırmak, çoğaltmak’

bolat TAS Çok, bol (Enb. XIV. 149), **DS** (I) Erkek arı (II) Fincan tepsi (II-734)

bolka TAS (Sic. B. XVI. 12-13, 11), **DS** (II-735) ‘çuhadan, kadifeden yapılmış ceket, hırka’

bolsımak TAS Çok saymak, çok görmek (Bab. XVI. 2, 8)

bor (II) TAS Boz, boz renk (Miftah. XV. 48), **DS** (I) 1) Yağmurdan sonra toprağın üstünde meydana gelen tuzlu beyaz tabaka,2) Taşlık, işlenmemiş, sert toprak, ekilmemiş tarla, 3) Pas, oksitlenme, sürahi, çaydanlık ve bardakta meydana

gelen tortu, kireç, 4) Yollarda havaya kalkan toz, 5) Kireç, tebeşir, beyaz toprak, 6) Taşların güneye bakan yüzünde oluşan yosun, 7) Genel olarak boz renk, (II) Yumuşak, (III) Gri renkli sığır (II-737)

bora TAS (?) Maden eğintisi, maden cürufu (?) (Bab. XVI, 1, 166), **DS** (I) Küp, teneke dibinde kalan bulanık zeytinyağı, (II) Masa, konsol, (III) Erkek deve (II-737); Küçük gözlü dolap, konsol (XII-4462)

boragan Kâmûs-ı Türkî, DS (II-737) ‘bora, fırtına, boram boram dönerek kar veyâ yağmurla karışık, esen çeşitli rüzgâr, fırtına’

borak Kâmûs-ı Türkî Tarıma elverişsiz (yer), **DS** (I) Yumuşak (II) Kurban (III) Geniş ağızlı bir çeşit tatlı su balığı (II-737)

borc issi TAS Alacaklı, alacak sahibi (Cev. Es. XV. 78)

borlağ, (bozlağ) TAS Sürülmemiş tarla (Man. Tayr. XIV. 254), **DS** (II) Bir çeşit kuş (III) Yağsız çıra, çam (IV) 1. Sürülmemiş boz tarla 2. Kili toprak (V) Bozumsu renkte (II-751)

bortar-/burtar- HN (7678), **DS** (I) *burtarmak* (II-801) ‘surat asmak, yüzünü buruşturmak, buruşmak’

bortlak TAS Deve yavrusu (Sic. B. Xv. 3, 364)

bos- PN Sıkmak (25b/09)

boşayıcı TİKT (A) Boşayıcı, boşayan (166a/21)

boş bağırsuk TAS Kör bağırsak (Hazain. XV. 64-1)

boş böğür TAS Böğürün eğe ve kalça kemikleri arasındaki boş kısmı (Miftah. XVI. 68)

boşlanmak TAS Terk edilmek (Kuddusi. XIX. 178)

botlacı, (potlacı) TAS (Enb. XIV. 127), **BHMİH** *potlaçı* (Kâş. *botu, botuk* Deve yavrusu Ettuhfe: *bota* Deve yavrusu; SDD *potuk, potlak* deve yavrusu; *potlamak* deve veya manda doğurmak) (129:5) **DS** *botlacı / bortlacı* (II-744) ‘yavrulayacak olan, gebe deve’

botlacı deve KT On aylık gebe deve (281a-6=81/4)

botlamak, (potlamak, bortlamak) TAS (Terceman. XVI. 164-1), **KT** *botla-* (57a-10) ‘(deve) yavrulamak’, **DS** *botlamak/ bodlamak* Doğurmak, (manda, deve) (II-744)

boturasamak TAS Dişi deve erkek istemek (?) (Bab. XVI. 2, 313)

boturca mahmut LME
Bodurmahmut, kısamahmut otu, yer çamı, iştah açıcı ve mide ağrılarını giderici olarak kullanılır. (22a/2)

boy (I) TAS (Bürh. XVIII-XIX. 443), **T** (15b-10), **LME** (16b/1), **EM** (18a/2) ‘boy otu, tohumları kırmızı bibere benzeyen, 10- 50 cm. yükseklikte, karabiberle karıştırılarak pastırma çemeninde kullanılan bir bitki, boy çiçeği, çemenotu’, **DS** (I) 1. Yem olarak kullanılan, çemen yapılan burçağa benzer bir tahıl çeşidi 2. Çökeleğe benzer kokulu bir ot (II-744)

boyacıl LME “*boyacıl aşısı*” Boya taşı (17a/12)

boyandırmak TAS Oyamak (Şeref. XVI. 268)

boyan dibi TAS Meyan kökü (Teshil. XIV-XV. 47)

boyanık TAS Boyanmış (Âli. XVI. 155)

boy başı TAS Kabile reisi (Ta. Sel. XV. 16,2)

boy beği TAS Aşiret boyunun başkanı (Ev. XVII.1,530), **DS** *boy beyi* 1) Ağa, ileri gelen köy büyüğü, 2) Aşiret reisi (II-745)

boyduruk BL Boyunduruk (12b-4), **DS** *boyundruk* Maden ocaklarında yapılan bağların üst kısımlarını bağlayan yatay direk (II-747)

boylaşmak TAS Boy ölçüşmek (Bab. XVI. 2, 157), **Kâmûs-ı Türkî** Boy vermek, boylanmak, uzamak

boylaştırmak Kâmûs-ı Türkî 1. Uzatmak, boylandırmak 2. Boy boy ayırmak, boy sırasına koymak

boynagu BHMİH İsyankâr, itaatsiz (Kâş. *boyna* kurulmak, gurulanmak, böbürlenmek, mağrur olmak, dik başlı olmak) (97:14)

boynıra TAS Boynu üzerine (Cinan. XV. 139)

boynuk otı GBTBİ Bir cins ot (147-1/13)

boynuzlu böce TAS Kabuklu sümüklü böcek (Ah. XVI. 315)

boyumsal DAH Kametin çarpık (ihtiyarlık) (15)

boyun başı BL Boyunda ilk omurun olduğu kısım (3a-4)

boyun dibi BL Boyunun alt kısmı (3a-4)

boyuncuk FFANG Köpek tasmaı, **DS** boyuncak Boyunduruk (II-747)

boynuñ çenberi BL Gerdanlık, bir tür yakalık (3a-4)

boyun bezi TAS Boyun atkısı (Nimeti. XVI. 339)

boyun cebesi TAS Boynu kaplayan gerdanlık (Sic. A. XVI. 4, 1205)

boyun çekici TAS Kimseye boyun eğmiyen, itaatsiz (Cam. Fa. XVII. 42-2)

boyunlamak TAS Boynunu kırıp öldürmek (Ah. XVI. 755)

boyun dutıcı KT Tekeffül eden, kefil, dayanak (270b-4=68/40)

boz (II) TAS Göz bebeğinde görmeye engel olan beyazlık, aksu (Sic. A. XVI. 7, 1173)

bozaç TAS Boz renkte, boz renkli (Dede. XIV. 7)

bozagulık RB Daha önce ekim yapılmamış ham alan, boş arazi (39a/3), **DS bozlak** (*boz, bozali, bozan, bozluk*) 1. Sürülmemiş boz tarla 2. Killi toprak (II-751); *bozlak* Kısır tarla, çayır çimen (II-751)

bozan Bİ Dağıtan, vazgeçen (152), **İM** Bozan, öldüren (564), **Kâmûs-ı Türkî** İhlâl ve fesh eden, **DS**

bozan/bozlak 1. Sürülmemiş, boz tarla 2. Killi toprak (II-751)

boz boğa FFANG Ardıç kuşu

bozca aş, (bozca aşı) TAS (Bürh. XVIII-XIX. 286), **BL** (22a-4), **MK**, *bozca aşı* ‘yoğurtlu çorba’

bozcıl TAS Boz renkli, bozunturak (Sic. A. XVI. 7, 892)

bozla- HHT Bağırmak, böğürmek [015a/9], **DS** (I) Deve acı acı bağırarak (II) Tarla boş kalmak, sürülmeden kalmak (II-752)

bozmaklık KİG Bozma, feshetme, bozma (130b.11)

boz muhalif TAS Kirli boz (Sic. A. XVI. 7, 1100)

bozuk TAS (Saz. Kâmil. XVIII. 389), **Kâmûs-ı Türkî**, **DS** (I) (II-752) ‘tanburaya benzer, bağlamanın bir çeşidir, perdesiz bir çeşit saz’

boz pularuk YED/RN Boz renkli, sisli, kip kirli, alacalı, bulanık

bozuntuk TAS (Kam. XVIII-XIX. 3, 89), **DS** (II-753) ‘boza çalar’

boz yapalak YED/RN Boz tüylü. Boz renkli bir tür baykuş

bö, (böy) TAS (Yadigâr. XIV. 11-2), **BL** (34b-3), **TA** (280a/12), **KMühim** (40a.3),

Müc. (12b/7), **GBTBİ** *böy* (44-b/2) (*böy sok-* Örümcek ısırması, zehirlenmesi (47-b/5)) **Kâmûs-ı Türkî** *bö/böy*, **DS** (II-753) ‘bir tür zehirli ve iri örümcek, böcek’

böğrek eriği **TAS** Can eriği (Bürh. XVIII-XIX. 383)

böğrüşmek **TAS** Hayvanlar hep birden böğürmek, insanlar bu şekilde böğürmek (Dede. XIV. 47), **DK** Böğrüşmek, bağıra bağıra ağlaşmak (92-1)

böğürdek **Kâmûs-ı Türkî** Bir cins bülbül

böğürdelen **Kâmûs-ı Türkî** Düşmanı yanda vuran dış mevzi be istihkam

böğürlü **Kâmûs-ı Türkî** Uzun (at, sığır vb.)

böğür iği **TAS** Yakınında bulunup sürekli olarak rahatsızlık veren (şey veya kişi) (Anter. XIV. 2, 268)

böğürtlen kuşu **TAS** Bokluca bülbül (Bürh. XVIII-XIX. 336)

bölücek **TAS** (Bab. XVI. 1, 342), **TİKT (A)** (73a/7), **DS** (II-768) ‘küçük bölük, grup ufak bir bölük’

bölüç **TAS** Bölük (Bab. XVI. 1, 230)

bölükler **KT** 1. Gruplar halinde, zümreler halinde, bölük bölük (40b-3=4/71) 2. Parçalar, parça parça (125b-11=15/91) 3. Toplu halde, toptan (66a-1=6/111)

bönsüme/bönsünmek **Kâmûs-ı Türkî** Ahmaklaşmak, alıklaşmak, **DS** *bönsütmek/bönnemek* Kandırmak (II-769)

bönür **Kâmûs-ı Türkî** Dişi hayvanın doğurması

börce **LME** Fasulye (24b/14)

börd **GBTBİ** Küçük böcek, parazit, asalak (25-a/16) **DS** *bört/böçük* (I) Böcek, akrep, çıyan, örümcek vs. (II-770)

börtün **Kâmûs-ı Türkî** Eskiden top taşıyan büyük savaş maunası

bözcek **LME** Kırmızı yemişli bir bitki. Kabuğu, güneyik kabuğudur (26b/16)

buçk **KİG** Yarı, yarım (58b8)

bucurgat **TAS** Vinç (Sûr. XVIII. 144), **Kâmûs-ı Türkî** İşçilerin ağır şeyleri kaldırmak için manivela ile döndürdükleri bir alet, **DS** 1) At ile dönen bostan dolabı, 2) Vinç (II-777)

buçuğar **TAS** (Mü. Şi. XIV. XV. 102), **T** *buçuğar* (63b-13), **TM** (20a-8) ‘yarımşar, yarım yarı’

budaklandur- **BHMİH**
Budaklandırmak, kollara ayırmak,
tomurcuklandırmak (49:11)

budanmak Kâmûs-ı Türkî 1.
Budakları kesilmek 2. Bir işe itina ile
sarılmak, ehemmiyetle girişmek.

budantı Kâmûs-ı Türkî Budayıcının
kestiği ağaç ve bağ budakları, kesilmiş
budakların tamamı

budluk D Eskiden elbise üzerine
giyilen şalvar, zırhın şalvar kısmı
(142a/11)

buduc MŞ Emzikli su kabı, ibrik
(73a/10), **DS boduç** 1. Çam ağacı veya
topraktan yapılmış küçük testi,
yuvarlak kulpsuz testi 2. Toprak, çam
ağacı veya madenden yapılmış ibrik,
emzikli testi 3. Kapaklı ve lüleli çinko
sürehi, toprak bakır sürahi 4. Güğüm,
küçük güğüm 5. Bakır veya teneke
maşrapa, büyük su tası 6. Çömlek 7.
Küp 8. Yemek pişirilen küçük kazan
9. Çam ağacından yapılmış su fırçası,
varil 10. Manda boynuzundan
yapılmış katran kabı (II-718)

buduk/badık Kâmûs-ı Türkî Arka
ayakları kısa ve boyu uzun bir çeşit
sırtlan

budrak FFANG Saç kıvrımı, bukle

bu dükeli TAS Bütün bunlar (Enb. XIV.
530)

bu dükeliyle TAS Bununla beraber, bu
cümleden olarak (Kel. XIV. 46-1)

bu düzene TAS Bu suretle, bu şekilde
(Enb. XIV. 121)

buğ (I) TAS (Bürh. XVIII- XIX. 104),
TA bug (241a/7), **YİŞ** (86b/7), **MŞ**
(94a/12) **Bİ bug** (1648), ‘buğu, buhar’,
DS (I) 1) Buhar, buğu, 2) Sisli, puslu
hava, (II) Âfet, felâket, hastalık (II-778,
779)

buğanak, (boğanak, buğunak) TAS
Sağanak (Sır. XIV. 2-2), **DS (I) 1)**
Sağnak, şiddetli yağmur, 2) Yağmur
bulutu, 3) Yağmur bulutlarıyla kapalı
hava, 4) Sisli, puslu hava, 5) Yağmurdan
sonra topraktan çıkan buğday, (II-779);
Döküntü, sağanak (XII-4465)

buğday aşu BL Buüdaydan yapılan bir
tür yemek (22a-11)

buğday başu BL Buğday başağı, başak
(44b-9)

buğday delücesi LME Buğday delicesi
(22b/13)

buğday enlü TAS (Leys. Ar. XV. 700),
BL (4b-11) ‘buğday renkli, buğday tenli’

buğday gün TAS Güneşin Sünbüle burcuna girdiği zaman, ağustos ayı (Enb. XIV. 173)

buğday günü TAS Aşure günü, muharrem'in on ikinci günü (Tez. Lâ. XV. 91-1)

buğdayık TAS Siğil (Deş. XVI. 347-1), **DS** *buğdayık/ buğdayıcık* Buğdaya benzeyen bir çeşit ot, yabancı buğday (II-780)

buğdı FR/K Buğday (120a-3)

buğmak KİG (115b.10) **DS** *buğmuk* (II-781) 'kadınların takındıkları altın, süs takımı'

buğur (I) TAS (Dede. E. XIV. 113), **SN** (692), **GN** (519), **ETT** *bugur* (MV 7-36), **BH** *bugur* (9A/1), **ŞKM** (31a/5), **HN** (1574), **KAB** 'bundan sonra, bu zaman, bu sırada, artık, şimdi, bugün, bu sefer, bu defa'

buğursamak TAS Dişi deve buğur istemek (Bab. XVI. 2, 65), **Kâmûs-ı Türkî** *buğursamak* 1. (Dişi deve) kızrnak, erkek deve isternek. 2. (Erkek deve) kızmak, köpürmek **DS** *buğusamak/ boğasamak* Boğaya gelmek, inekler (çiftleşmek için) boğa istemek (II-781)

bukagula- BHMİH Bukağılamak, zincire vurmak (82:21)

bukagulan- BHMİH Bukağılanmak, zincire vurulmak (74:6)

bulcaş TAS Vaad (Kadı. XIV. 215)

bulduk Kâmûs-ı Türkî 1. Varolan, bulunan 2. Yürürlükte olan

buldur DK İri göz yaş damlası, tane tane göz yaşı (54-4)

buldur buldur TAS Tane tane, damla damla, boncuk boncuk (Dede. E. XIV. 113)

bulgalak TAS Karışıklık (Anter. XIV. 2, 558)

bulgarı TAS Sahtiyan (Sic. K. XV. 1, 191),

bulgarı Kâmûs-ı Türkî Küçük bir cins telli saz, "dört telli bağlama", **DS** Cura, üç telli saz, uzun saplı bağlama (II-788)

bulun KT *bulın* Harp ganimeti (82b-11=8/1), **TAS** (Enb. XIV.), **GN** *bulın* (1550), **NH** *bulın* (128b/20) 'esir, tutsak'

buluncadı YED Buluncaydı, buluncaya kadardı

bulmamak KİG Bulamama, elde edememe (12a. 4)

bulunmaklıg NH Bulunma (70a/4)

bulınlan- **KT** Ganimet olarak almak, ganimet elde etmek (87a-3=8/69)

buluşuk **TAS** Buruşuk (Müntehab. XVII. 69-2)

bulanmak (II) **TAS** Salınmak, hiram etmek (Bab. XVI. 1, 422)

buğalsalık **TAS** Bunaltı, sıkışık durum (Süh. XIV. 183), **DS** Sıkıntı, darlık (II-791)

bunbur **TAS** Domuzlan böceği, bok böceği (Men. Av. XVI. 149)

bundak **TAS** (Ga. XIV. 2, 250), **NH** (73b/4) ‘böyle, bu kadar’

buğdaş **TAS** Dert ortağı (Işk. XIV. 264-1)

bundıra- **KT** Çalım satmak; bundıramak: Çalım satma, Kabadayılık taslama, şımarıklık (85b-7=8/47)

bundıradınıl- **KT** Şımartılmak; *bundıradınılmış* Şımatılmış, nimet ve refahtan dolayı kendini beğenmiş (134a-1=17/16)

bundırı- **KT** Şımarılmak; *bundırıyu sevinici* Şımarık, kendini beğenmiş (104a-7=11/10)

bunduk **TAS** Fındık, fındık kadar (Enb. XIV. 855)

bunduk taşı **TAS** Fiske ile atılan küçük taş (Enb. XIV. 122)

bundur- **KT** Şımarılmak; *bundurmuş* Şımarık, küstah (152b-9,10=54/25,26), **DS** *bundurmak/bunmak* Beğenmemek, azımsamak, küçümsemek (II-793)

bundurı- **KT** Şımarılmak, mağlup olmak (186b-9=28/58)

buğlanmak **TAS** Bunalmak (Yuz. Şeyd. XIII. 49), **DS** Doğuma yakın olan kadın hastalanmak (II-793)

buğlururak **HN** Daha sıkıntılı, çok sıkıntılı, muztarip (7794)

buğma- **HN** Sıkılmamak (3667)

buğ yeri **TAS** Sıkıntı zamanı (Ferec. XV. 480)

buramuk **LME** Dolama, tırnak çevresindeki yumuşak bölümlerin, bazen de kemiğin iltihaplanmasından ileri gelen ağrılı şiş (58a/19)

buranca **Kâmûs-ı Türkî** Sığır dili türünden bir bitki

burcalamak **TAS** Buram buram tüterek her tarafa koku yaymak (Hurş. XIV. 41), **SN** *burcala-* Yakmak (?) (**DS**) (2838), **DS** Tavan veya duvardaki tahtakurusu vb. böcekleri yakmak (II-795)

burçalak LME 1. Burçalak, burçak, zehirli bir ot. 2. Kızılca buğday, çöven kökü (41b/3), **DS** 1. Yer elması biçiminde, yumru gövdeli, kara kabuklu bir çeşit yaban bitkisi 2. Söğüt yaprağına benzer yapraklı bir çeşit bitki (XII-4466)

burçukturmak TAS Sıkıştırmak, taciz etmek (Bab. XVI. 2, 445)

burdagan Kâmûs-ı Türkî Kuluçka

bu resme TAS (Cem. XV. 90), **ETT** (AD 18-2, AD 17-2) ‘böyle, bu şekilde’

bu resmile TAS Bu suretle, bu şekilde, böyle (Süh. XIV. 97)

burgaç, (burgaş, burkaç, burkaş) TAS 1) Büküm, kıvrım (Deka. XVI. 68-2), 2) Kıvrılmış, kıvrık, dolaşık (Tuhfe. Ş. XVIII-XIX. 148), **DS** (I) Yumurtası burularak erkekliği giderilmiş, koç, teke vb. hayvan, (II) 1) Yol dönemeci, 2) Dolaşık, çapraşık, eğri büğrü, 3) Balta ile yarılamayan, sert budaklı ağaç, 4) Taranmış, eğrilmek üzere burulup hazırlanmış yün, 5) İp gibi bükülerek büyüyen ağaç, 6) Ucu çatallı, meyve koparmaya yarayan ağaç, 7) Saç örgüsü, (III) Oynak yerlerindeki kemikler, (VI) 1)

Vida, vidalı yer, 2) Burgu, 3) Çeşme musluğu, (VII) Hortum (II-796,797)

burgaşık, (burkaşık) TAS Bükülmüş, kıvrılmış, bükük, kıvrık (Terceman. XVI. 2, 9- 1), **Kâmûs-ı Türkî** burgacık/burgaşık: Karışık ve dolaşmış şey, **DS** 1) Balta ile yarılmayan, sert budaklı ağaç, 2) Dönemeçli yol, 3) Karışık, dolambaçlı (II-797)

burgaşış TAS Bükülüş, kıvrılış (Deş. XVI. 63-2)

burgaşmak TAS Bükülmek, kıvrılmak (Nimeti. XVI. 191), **DS** 1) Karışmak, dolaşmak, burulmak, 2) Kıvrılmak (gövde organları) (II-797)

burgaçlanmak Kâmûs-ı Türkî Buruşup karmakarışık olmak, **DS** *burgaçlamak* Bükülmemiş ip, yün tellerini düzeltmek için kıvrımak (II-797)

burgacı FFANG Burgucu

burkaşdırmak TAS Bükmek, bükülmüş, kıvrılmış hale getirmek (Terceman. XVI. 209-1)

burkat Kâmûs-ı Türkî *eskimiş* 1. Heykel, put 2. Puthâne, puta tapanların içinde heykel ve resimler bulunan tapınağı

burkun burkun TAS Bükük bükük, kıvrır kıvrır (Bab. XVI. 1, 414)

burkutmak/ burgutmak Kâmûs-ı Türkî El, ayak gibi organlardan burup incitmek

burma saç TAS Kıvrıkcık saç (Şamil. XVI.)

burma sedef TAS Kabuklu sümüklü böcek, mühre (Bürh. XVIII-XIX. 192)

burmaç TAS Ucu çengel gibi eğri demir (Terceman. XVI. 161-2), **DS** Eğrilmek üzere bükülmüş yün (II-801)

burnamak TAS Uç yapmak, uç koymak (Enb. XIV. 644)

burnuğ düdüğü BL Burun kemiği (2a-1)

bursuk Kâmûs-ı Türkî Bir ağaç türü, tarak servi

bursut- TA Burmak, incitmek, darbeye maruz kalmak (238b/12)

burt FFANG Sancı, içteki ağrı

burt- KT Surat asmak; *burtmuş* Manzarası çirkin, kötü (277b-5=76/10), **KBP** *burt-* Burmak, buruşturmak (38b/15), **Kâmûs-ı Türkî** *burtmak* Buruşturmak, somurtmak **DS** *burtmak* Dürüp devşirmek, bükmek (II-801)

burtarmak, (yüz purtarmak, yüz burtarmak) TAS 1) (Kesir. XV. 1,

284-1), 2) (Bürh. XVIII-XIX. 182), **SN** *yüz burtar-* (2614), **KT** *burtar-* (276a-1=74/22), **TİKT (M)** *burtar-* (297a/11), **PEN IN** *burtar-* (2941), **DS** (II-801) ‘1. Surat asmak, somurtmak 2) Yüzünü ekşitmek, kaşlarını çatmak, alın ve yüz buruşturmak’

burtarmış KT Asık, kapkara (277a-3=75/24)

burtlak Kâmûs-ı Türkî Domuz yavrusu, **DS** Taşlık, çalılık yer (II-801)

burtmuş KT Manzarası çirkin, kötü (277b-5=76/10)

burtarık TAS Ekşi ve asık (çehre hakkında) (Terceman. XVI. 2, 109-1)

burtuk TAS Asık, ekşi (surat), çatık (kaş) (Kam. XVIII-XIX. 1, 817)

burtulmak Kâmûs-ı Türkî (Yüz) Buruşmak, buruş kırış olmak, **DS** Dertop olmak, dürülmek (II-801)

burtuşmak TAS Buruşmak (Kam. XVIII-XIX. 2, 164)

burulgan, (burlağan) TAS Su çevrintisi, girdap (Caf. XVI. 137-1), **DS** (I) 1) Su çevrisi, girdap, 2) Hortum, (II) İshal, dizanteri, (III) Burkulmuş ayak, kol vb. (II-802)

buru- **KT** Buruşturmak; *yüz buru-* (280b-5=80/1), **DS** *burumak* Sancılanmak (II-803)

burundalı **TAS** Emzikli tas (Bürh. XVIII-XIX. 201)

burunduğın **TAS** İptidadan, önceden başlangıçta (Kel. XIV. 23-1)

burunduruklu **HHT** Zapt ve idaresi için burnuna halka takılmış (deve) [024a/1]

burun düdüğü **TAS** Burun deliğinin yukarı kısmı, geniz (Genc. XVII. 19)

burunluluk **TAS** Azamet, kibirlilik (Kel. XIV. 123-2)

burunmak **Kâmûs-ı Türkî** (Karn) bağırsaklar kıvrılıyormuş gibi şiddetle sancımak

burun otu **TAS** (Aks. XVII-XVIII.154-2), **Kâmûs-ı Türkî** *burunotu* ‘burna çekmek ve hapşırmaq için kullanılan tütün tozu, enfıye’

burun sonağı **TAS** Burun deliğı (Miftah. XV. 135)

burun tomurması **KMT** Burnun şişip kabarması (122^{b3})

buruş **Kâmûs-ı Türkî** Karnın şiddetle ve bağırsaklar kıvrılıp koparılıyormuş

gibi sancıması, buruntu, **DS** 1. Meyve kurusu 2. Erik hoşafı (II-805)

buru sancı **EM** Göbek burusu, hayzanun sebebi mizâc yaramazlığıdır (51a/4)

busun- **D** Saklanmak, siper için girip gizlenmek (177a/11), **DS** *busunmak* Sığınmak (II-806)

bûstânî güyegü otu **LME** Bostanî kekik otu. (32b/3)

bûstânî kekik **LME** Yabani kekik. (50b/4)

bûstânî yarpuz **LME** Yabani yarpuz. (16a/7)

buşak **BHMÎH** İçi sıkıntılı, usanmış (Kâş., Abu H.)

buşmak, (puşmak) **TAS** (Enb. XIV. 328), **BHMÎH** *buş-* (Kâş. Caf., Abu H. Müh), (59:8), **SN** *buş-* (37), **IN** *buş-* Kız-, öfkelen- (4227), **KY** *buş-* (519), **YZ** *buş-* (21b.602), **ŞŞÇ** *buş* (14841), **İM** *buş-* (2317) ‘öfkelenmek, kızmak, sıkılmak, canı sıkılmak, usanmak’

buşu **TAS** Öfke (Yunus. XIII-XIV. 17), **BHMÎH** *buşu* Can sıkıntısı (Kâş. buşug: Can sıkıntısı; Caf. *buşu* Kurbanlık, sadaka) (210:2), **YED-YED/RN** Öfke, kızgınlık

buşurgamak TAS 1) Kızmak, öfkelenmek (Ruşeni. XV. 51), 2) Sıkılmak, canı sıkılmak (Ferec. XV. 502)

but kullukcısı KT Putları bekleyen, onalara hizmet eden (39a-11=4/51)

buta (puta) TAS Hedef, amaç, nişangâh (Anter XIV. 2, 475), AGH Sevgili, maşuka, DS Sevgili (II-806)

butla- HHT Yavrulamak (Devenin) [099b/12]

butluk, (butluğ) TAS Eskiden elbise üzerinden giydikleri şalvar, zırhın şalvar kısmı (Aks. XVIII-XIX. 186-2)

butrak TAS 1) Üç köşeli diken. 2) Bu diken gibi olan eski bir savaş aracı (Deş. XVI. 195-2), MŞ (103b/5), LME *butrag/butrak* (21a/20) ‘pıtırak’, DS (I) *buturak* Ekinler içinde biten, yapışkan dikenli bir ot (II) Kilimde, heybede, çulda olan bir motif (II-806-807)

butraşmak TAS Çok kuvvetlenip azgınlaşmak (Ah. XVI. 74)

butu GRT Haşarı, zıpır; kendini bilmezlik (1576)

buturluk TAS Haşarlık, zıpırlık (Kam. XVIII-XIX. 1, 499)

butur- BL Azgınlaşmak, batırmak (41b-2)

buyan ağacı LME Meyan ağacı. (27a/10)

buyan balı RB Meyan balı

buyan dibi TAS (Yadigâr. XIV. 27-1), LME *buyan* (15b/3) ‘meyan kökü’

bu yol TAS Bu defa, bu kere, bu sefer (Bürh. XVIII-XIX. 83)

buyrugınsuz KİG İzinsiz, müsalesiz; habersiz (71a. 8)

buyruk issi, (buyruk eyesi) TAS Emir sahibi, baş, bey, hâkim (Fütuh. XIV. 163), V Emir, buyruk uyruk, emir

buyruksuz MC Emir olmadan, emredilmeden (71a.12)

buyruk tutucu TAS (Caf. XVI. 114-2), BL *buyruk dutıcı* (9b-5) ‘itaatkâr itaatlı, halîm, muti’

buyruk dutmayıcı BL İsyankâr, emirleri yerine getirmeyen (9b-6)

buyruk verici BL Emreden, amir (10a-4)

buyriş- KT Birbirne emretmek, birbirne tavsiye etmek (267a-8=65/6)

buyrın- KT Emrolunmak (268a-5=66/6)

buyrınıl- KT Emredilmek, mükellef tutulmak (41b-3=4/84)

buyurdum **TAS** Buyurultu, emirname. (Ev. XVII. 5, 451)

buyurmaklık **MNHS** İlaç vs. tatbik etmek, uygulamak (74a.5)

buyurtu **TAS** Nizam, kanun, emir, ferman (Bab. XVI. 2, 400), **DAH** *buyurdu* (I) Emir ve ferman etti (153) (II) Davet etti “Hoş taamlar pişirdi, hem buyurdu; onlara nezaret ederek hepsini doyurdu” (195)

buyurıcı **KT** 1. Emreden (113b-9=12/53) 2. Tavsiye eden (95b-7=9/112), **Kâmûs-ı Türkî** *buyurucu* 1. Emreden 2. İşin yapılması için başkalarına emir veren, iş havâle eden

buzagılık inek **TAS** Doğuracak inek (Sic. A. XVI. 3, 1001)

buzagı burnı **LME** Buzagıburnu yemişi. (4a/15)

buzagı dişi **TAS** (Nimeti. XVI. 580), **DS** (II-809) ‘danaburnu denilen ve bitki köklerini yiyen bir böcek’

buzagı otı **LME** Buzagı otu. (4a/20)

buzalacı **KİG** Gebe, doğurmaya hazır hayvan (126a. 5)

buzla- **DK** Bağıra bağıra ağlamak, feryad etmek, deve bağırmaq (54-9)

buzalatmak **TAS** Hayvan doğurtmak (Terceman. XVI. 388-1), **DK** *buzlat-* Ağlatmak, feryad ettirmek, bağırmaq, deveyi bağırmaq (136-13)

buzlaş- **DK** Bağırıp ağlaşmak, deve gibi bağırışıp feryad etmek (224-2, **TİKT** *buzlaş-* Yavru yapmak, yavrulamak (90a/15), **Kâmûs-ı Türkî** *buzlaş-* Buz hâline gelmek (152)

buzlaşdur- **DK** Deveyi bağırmaq, develeri bağırştırmak (45-13)

büdürmek, (büdremek, büdrimek) **TAS** Sendelemek ayağı titremek, tekerlemek (Dede XIV. 19)

büg **TİKT (A)** Önünü tutup engel olma (142b/20)

büğenmek, (büğelmek) **TAS** Bir şeyin önü engel ile tutulmak (Ev. XVII. 7, 96), **ŞŞÇ** *bügel-* Engellenmek, alikonulmak (7393), ***Kâmûs-ı Türkî** *büğemek* Suyu set veyâ bentle tutmak, bir yerde toplamak **DS** (I) 1) Su, önü tutulduğu için toplanmak, birikmek, 2) Hayvan sürüsünü önüne gererek toplamak, (II) Hislerin ifade edilemeyerek içte toplanması, içlenmesi (II-813)

büğmek **TAS** Önünü tutup engel olmak (Süh. XIV. 38), **SN** *büg-* (799) ‘önünü tutup engel olmak’, **DS** (I) Suyun önüne bent yapıp toplanmasını sağlamak, göl

haline getirmek, (II) Su topraktan kaymak (II-814)

büğü TAS (Letaif. XVI. 30), **BHMİH** *büğü* Kambur (Kâş. *büğü* (*bükri*) eğri büğü; Abu H., Kom. *bükri* Kambur; Ettuhfe *bükri* Kambur) (327:1), **KAB LME** *büğü* (57b/19), **FFANG** *bükri* Eğri büğü, **Kâmûs-ı Türkî** *büğü/büğü* Eğri (Yalnız eğri sıfatı ile kullanılır.), **DS** *büğü/bükri* (II-814) ‘eğri, çarpık, bükülmüş. kambur, tümsek, eğik

büğületmek **Kâmûs-ı Türkî** Eğriltmek, eğri büğü yapmak

büğürlü **Kâmûs-ı Türkî** Eğri

büğülemek **Kâmûs-ı Türkî** Suyu önüne set çekip birikirmek, durdurmak

bük (II) TAS (Anter. XIV. 2, 86) **ŞŞÇ** (51873) ‘yem, lokma, nasip’

bükeld- HN Belini bükmek (5246)

büklü **GRT** İki yüzlü, riyakar (?) (1520), **Kâmûs-ı Türkî** *sıfat* Kıvrılmış, bükülmüş; *isim* Büyük boyda ve anahtarlı (pistonlu) bir çeşit klarnet, **DS** *büklü/bulkuluk* Bulutlu, kapalı hava (II-817)

büklümek, (büğlümek, büklemek, büklimek) Bükülmek, kıvrılmak (Anter. XIV. 2, 96), **TDGAEAT**

bükli- At gemi azıya almak, dilediği gibi hareket etmek (FŞ 72a-17); *bükelenmek* Yük, baskı altında sağa sola yönelmek (çoğunlukla hayvan için) (XII-4467)

büklin- **BHMİH** Bükülmek (Kâş. *Büklin-*) (239:12)

büklütmek TAS Bükmek, eymek (Ata. XV. 40)

büksek, büksük **BHMİH** Meme ucu, (Kâş. *büksek* Göğsün yukarı tarafı, göğüsten yukarı olan kısım, kadının göğsü ile boynu arasında gerdanlık takılan yeri; *büksüklen-* Kızda meme tomurmak; Caf. *böksik* Karın) (235: 10)

bükün TAS Bükülme izi, büküm yeri (Aks. XVII-XVIII. 474-2)

büküşmek TAS Yere kapanmak (Fuzuli. XVI. 87), **DS** 1) El şakası yapmak, 2) Ani bir darbe ile yere yuvarlanmak, 3) Bir köşeye kıvrılıp uyuya kalmak (II-819)

bükütmek TAS Eğilmek kendini eğmek (Süh. XIV. 278), **DS** Bir sıkıntı ile büzülmek (II-819)

bülgi- **KT** Kaynamak; *bülgiye çık-* Kaynatarak çıkmak, yerden kaynamak, fişkırmak (106a-3), **DS** *bülkümek* 1. Yoğurt ve hamur ekşiyip kabarmak 2. Mide bolzulmak (II-820)

bülü **KMühim** Şuur, bilinç (13b.1)

büj BHMİH Pınar gözü, kaynak (SDD *büjöl* Suyun yerden kaynıyarak akması; *büjöldek* Kaynak, göze, *büjöldemek* Su yerden kaynıyarak akmak, çıkmak (182: 3)

bünen- IN Bir şeyin önü engel ile tutul- (su vb.) (1062), **DS** 1. Eğik bir şekilde durmak 2. Defi hacet için oturmak (II-822)

büjle- BL (30a-5), **DS** *bünlemek* (II-824) ‘çifte atmak, (hayvan) zıplama, düşürme, tekme atma’

büjügen BL Devamlı zıplayan ve sürücüsünü düşüren hayvan (30a-5) büjügen at (30a-5)

büri İM Örtü (1987)

bürke MNHS Su birikintisi, gölcük, havuz (27b.3), **DS** Havuz (II-827)

bürüklü TA Karabaş otu (278a/16)

bürüm bürüm TAS Birbiri üstüne sarılmış (Kam. Os. XIX. 1, 439), **DS** Sıkıca örtünmeyi belirten pekiştirme sıfatı (II-929)

bürünce TM Göz taşının cevherîler arasında bilinen adı (52b-4)

bürüt- ŞHŞ Örtünmek, büründürmek (49)

bürt- GRT Kırıştırmak, buruşturmak (2633), **DS** *bürtmek* Yumurtaı suda haşlamak (II-828)

büy BL (Metinde) Yoncaya benzer güzel kokulu bir bitki, çimenotu (45a-6)

büylük TAS Konca (Caf. XVI. 111-2)

büyük bazar TAS Panayır Sic. A. XVI. 5, 460)

büyük er TAS Cengâver (Enb. XIV. 938)

büyüklemek TAS İkrâm etmek, saygı göstermek (Kdeb. XVIII. 333-1)

büyümeçlik MNHS Arızı olarak büyümeç, irileşmeç (200b.8)

büyünmek TAS Büyümeç (Mü. Şi. XIV-XV. 125-1)

büzdenlemek Kâmûs-ı Türkî Büzülüp oturmak, **DS** *büzdelemek/büzdeklemeç* Miskince hareket etmek, oyalanmak, duraksamak (II-833)

büzdüm TAS Kuyruk sokumu (Şamil. XVI. 228), **DS** (I) Kuyruk sokumu, anüs, (II) *büzdesik* Uyuşuk (II-833)

C

cıgalan- Bİ Cıgalanmak, süsünü göstermek (1826)

cıgcığı kazı Bİ Bir cins kaz (1889)

cırgıl Bİ Bir kuş cinsi (1563)

cihân-aldangucu Bİ Dünya oyalamacası, dünya aldatıcısı (1910)

culuk Bİ Culuk, hindi (?) (1897)

Ç

çalalak TAS Şaha kalkan, daima sıçrayan (at) (Nimeti. XVI. 222)

çalalaklanmak TAS Çabalamak (Bab. XVI. 2, 47)

çağ çağ FR/K Çağıl çağıl (60b-4)

çadır TAS Kadınlarının başlarına örttükleri büyük beyaz bez, çarşaf (Ferec. XV. 450), **KT** 2. Kadınların dış elbisesi, çar; başörtüsü, yeldirme (202b-4=33/59), **BL** 2. Örtü, çarşaf 3. Battaniye (28a-2), **DS** (II) 1) Kefen, 2) Patiska, 3) Yorgan çarşafı, 4) Kadınların örtündükleri alacalı veya düz renkli çarşaf (III-1032)

çadır MNHS Çadır biçiminde açan bir çiçek, mahmude kaplumbağa otu, tarla sarmaşığı (92a.7); *dâne çadırı* Çadır çiçeği tanesi (96a.9)

çadır çiçeği LME Çadır çiçeği, nilüfergillerden, Çin ve Amerika ırmaklarında yetişen, büyük yapraklı, pembe ve beyaz çiçekli bir bitki (53a/12)

çadır diken LME Çadırdikeni (23a/20)

çadır göbeği TAS Çadırın tepesinde direğin göçmesine yarayan yuvarlak delikli tahta (Bürh. XVIII-XIX. 498)

çadırlanmak TAS Çar örtünmek, çarşafa bürünmek (Ferec. XV. 189)

çadır uşağı RB Çadır çiçeği (39b/14)

çağ (I), (cağ) TAS Çulhaların üzerine ip sardıkları dolap (Bürh. XVIII-XIX. 177), **DS** (III) 1) Dokuma tezgahında kullanılan yassı tahta ve saçdan makara, 2) Çorap tuğı, 3) Yün eğirmekte kullanılan iğn tepesindeki çengel (III-1033)

çağ (III) TAS Su deliği (Ah. XVI. 731), **DS** (I) 1) Lavabo, banyo, 2) Musluk (III-1033); 1. Altyapı, kanalizasyon 2. Ev içinde taş banyo (XII-4475)

çağ (VI) TAS Çağlayan.Ş. Galip. XVIII. 214)

çağada YED/RN Çocukça, *çağa* Yeni doğmuş, tüyü bitmemiş (102/3), **YED** Çocukça, çağa

çağan IN Çıyan (3443)

çagana TİKT (M) (419a/9), **KİG** (111b. 3), **Kâmûs-ı Türkî** 'küçük çengi defî, bir çeşit çalpara'

çağanak Kâmûs-ı Türkî "çalgi" kelimesi ile birlikte kullanılarak

“gürültülü ve neşeli bir şekilde’ anlamına gelir.

çağa çıplak TAS Çırılçıplak (Tennuri. XV. 314)

çağ çağ TAS TAS Çağıl çağıl (D. B. XVI. 32)

çağırıcı FFANG Çağırkan, tellal

çağırğan TAS Çok bağırın (Işk. XIV. 181-2), **DS** (I) İyi enenmemiş hayvan, (II) Zil, çan, (III) 1) Çok bağırın (kimse), 2) Tellâl, 3) Mübaşir, (IV) Terbiyesiz, dile düşmüş kadın (III-1036,1037)

çağırır YED DS çağırır/çağırır (III-1037) ‘davet, davetiye’

çağırğan Kâmûs-ı Türkî s. Çok bağırıp çağırın, yaygaracı; *i.* Saksagan cinsinden sürekli baııaran bir kuş, **DS** (I) İyi enemiş hayvan (II) Zil, çan (III) 1. Çok bağırın, (kimse) 2. Tellal 3. Mübaşir (III-1036, 1037)

çağıştı, (çağıştı) TAS Boncuk, düğme gibi şeylerin madenî bir kap içinde sallandıkları vakit çıkardıkları ses, çıkır çıkır sesi (Bürh. XVIII-XIX. 466), **DS** çağıştı/cığıştı Ot veya çalı arasında gezerken çıkan ses, hışırtı (III-1037)

çağlañ, (çağlak) TAS Şellâle, çağlayan, şarıl şarıl akan (Sic. K. XVI. 7, 100), **DS** çağlañ/cağıldak 1. Çağlayan 2. Delta, çatalağız (1037)

çağlanlık TAS Şarıl şarıl akma hali (D. B. XVI. 200)

çağlu TAS Talihli, ünlü (Nimeti. XVI. 90-2), **Kâmûs-ı Türkî çağlı** 1. Boylu, poslu, yapılı 2. Sağlam, sağlıklı, sıhhatli, semiz ve tavlı, **DS** çağlı Yaşlı, kocamış (III-1037)

çağnamak TAS (Süh. XIV. 158), **BHMİH** çağna- Çiğnemek, Debelemek (Kom. çayna-) (147: 26), **HAR** (98), **TİKT (A)** çağna- (67a/19), **ETT** çağna- (HR 98, ŞD 68-1) ‘ses çıkarmak, haykırmak, ırlamak, teganni etmek, terennüm etmek, çığlık koparmak’ **DS** (I) Hayvanlar yerde keyifle yuvarlanmak, (II) Hayvanlar yattığı yerde birdenbire ölmek, (III) Her yeri gezip dolaşmak, (IV) Meydanı boş bulup cesaret alarak söylemek (III-1037,1038); Dolaşmak, sıkıntı gidermek (XII-4475)

çağnam çağnam TAS Çağıl çağıl (Dede. E. XIV. 45)

çağnaşmak TAS Konuşmak, görüşmek (Rahat. XVI. 438)

çağır KBP Türkçede bir doğan cinsi (16a/06)

çağşaban YED Dağılarak

çağşak, (çağşur, çahşır, çahşur, çakşır, çakşur) TAS Üst donu, şalvar, bol pantolon (Sic. A. XVI. 2, 1181), **MŞ çağşur** Çavşır otu (98a/10), **DS** (I) 1) Çakıllı yer, 2) Aşınarak dökülmüş, dağ veya duvar yığıntısı, moloz, (II) Eski, (III) Suyun biriktiği yer, (IV) Yün eğşirmekte kullanılan iğ, (V) Koyunların kuyruklarının altına yapışıp kuruyan pislik (III-1038); Yıkılacak gibi, eğreti (XII-4475)

çağu TAS Çağıltı, ses, gürültü (Enb. XVI. 621)

çahşamak Sarsılıp gevşemek, kağşamak (Hikmet. XV. 346), **DS çağşamak/ çağşamah** Gevşemek, ayrılmak, eskimek (III-1038)

çahşatmak TAS (Enb. XIV. 56), **MN çahşıt-** (282-3) ‘Şingirdatmak’, **TİKT (M) çahşat-** Gevşetmek, koyvermek (248b/6)

çakaçak TAS (Caf. XVI. 41-1), **FR/K** (83a-5) ‘sert şeylerin birbirine çarpmasından çıkan ses’

çakal (at) TAS Alnı veya ayakları beyaz olan (at) Sic. K. XVI. 6, 20)

çakçaka TAS (Nabi. XVII-XVIII. 178), **DS çakçaka/cakcakı** (III-1042)

‘üğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini haber veren ve değirmen taşın taşına çarparak çak çak ses çıkaran alet’

çakıl pidesi, (çakıl etmek) TAS Çakıl taşları üzerine pişirilen bir çeşit ekmek (Bürh. XVIII-XIX. 366)

çakır (III) TAS İyi pişmemiş et (Kdeb. XVIII. 654-2)

çakır diken EM Demirdikeni (14a/4)

çakla- ŞKM Tamamlamak, gelmek (64a/7)

çakşurlu güğercin, (çağşırılı güğercin) TAS Paçalı güvercin (Terceman. XV. 351-2)

çalabı BHMİH (Çalap’tan genişletilmiş şekil) efendi, sahip, Tanrı (96: 19, 115: 1)

çaldıramak TAS Hareket etmke, şakırdamak (Maârif. XV. 60)

çalduğ YED/RN Üfürdüğü, üflediği, öttürdüğü (133/5)‘ndeki “çalduğı” şeklindeki bu kelime vezin gereği çalduğ şeklinde okunmalıdır

çalağan Kâmûs-ı Türkî s. 1. Isıran 2. Azgın (köpek); i. Çıyan ~ otu Isırgan otu eskimiş, **DS** (I) 1. Kartal 2. Çaylak 3. Atmaca 4. Azgın, yırtıcı (II) Isırgan otu (III) Sele karşı korumak için ağaç ve çalıdan yapılmış engel (III-1048)

çalan Kâmûs-ı Türkî Eline ayağına çabuk, tetik; *eskimiş* (Farsça ‘*çalâk*’ bundan yapılmış olsa gerektir.)

çaldırt- HHT Kapıyı vurdurmak [096b(5)]

çalıcı TAS (Güls. XV. 8), (5323), **BL** (17a-10), **KİG** (119b. 12), **İM** (396), **ŞŞÇ** (52944) ‘müzik aleti çalanlar çalgıcı, çalgı çalmayı kendisine meslek edinmiş olan kimse)’

çalık (I) TAS 1) Delice hareket eden, başarı (Terceman. XV. 253), 2) Delilikten kalan eser (Kam. XVIII-XIX. 2, 309)

çalık at, (çalık (III), çaluk at) TAS Çok sıçrayan, rahat durmayan (at) (Nimeti. XVI. 237)

çalıklanmak TAS (Hayvan) haşarılık etmek (Terceman. XV. 229-2), **DS** (I) Sinirlenerek sözle çatmak, (II) Herhangi bir şeyin bir tarafından alınmak (III-1055)

çalıkluk HHT Çok sıçramak, rahat durmamak (At için) [012b/2]

çalıksı TAS Çabuk çabuk ve delice (Kam. XVIII-XIX. 2, 807)

çalım yeri TAS Kılıç ağzı (Kdeb. XVIII. 189.1)

çalınmak (II) TAS Yaralanmak (Sic. A. XVI. 4, 337); Çok korkmak (XII-4475)

çalışık TAS Çalışma, gayret (Tazarru. XV. 298)

çalışınıl- KT Kendisiyle harbedilmek. (261a-8=59/11)

çalış yürüyen TAS Öncü (Fütuḥ. XIV. 332)

çalışınıl- KT Kendisiyle harbedilmek (261a-8=59/11)

çal-kara DK Kuş, kartal (61-8)

çalıkoyun, (çalıkkoyun) TAS (Enb. XIV. 304), **BHMİH** *çalak koyın* (Rd. *Çalkoyın rückwärts, auf den rücken*; Ş. Sül. *Çalkoyın* Arkası üzerine yatan; TTS *çalıkoyun (çalıkkoyun)* Sirtüstü) (147: 24), **NH** *çalıkoyı* (77b/6), **MŞ** *çalıkoyun* (16b/4), **KMühim** *çalıkoyun* (28a.16), **MŞV** (13b/5) ‘sirtüstü, arkası üzere’

çalpanmak TAS Çalkanmak (Kam. XVIII-XIX. 2, 732)

çalpaş- BHMİH Bulaşmak, pisleşmek (Kâş. *çalpaş-* Çarpışmak, mücadele etmek, sertleşmek; bir şey kötüleşip pisleşmek) (189: 20)

çalılık TDGAEAT Çeviklik (KD 172a-4)

çaltırak TAS Daha çevik, en çalâk
(Enb. XIV. 895)

çam çoğanı LME Çam çöveni, şam
çöveni (37a/21)

çamiş, (çamiş) TAS (Sic. K. XVI. 7,
78), **DS** (III-1065) ‘haşarı, sert başlı
(hayvan), huysuz katır’

çamişlamak, (çamişlanmak) TAS
Haşarılanmak (Terceman. XV. 438)

çamişlık, (çamişlık) TAS (Bab. XVI.
2, 247), **DS** (XII-4476) ‘haşarılık,
hırçın, huysuzluk’,

çanak bağlayıcı BL Kap ve kacak
yapan veya tamir eden kişi, çanak
ustası (18b-5)

çandavul TAS Artçı (Bürh. XVIII-
XIX. 224)

çangu TAS Söyleşme (Sır. XVI. 1,
16)

çañlık TAS Çam kulesi (Hadidi. XVI.
290) **Kâmûs-ı Türkî** Kiliseye çanın
asıldığı yer, çan kulesi

çapadüşmek TAS Yağma etmeğe
başlamak (Ş. Galip. XVIII. 248)

çapak TAS Çok ince dokunmuş bir
nevi bez (Sic. A. XVI. 7, 102)

çapala- FFANG Çapalamak,
saçmalamak

çapan DAH Koşan, sür’atle giden.
Çapan Posta götüren (sai, tatar, ulak)
manâsına da gelir. Meşhur (Çapan oğlu)
ihtimal (Tatar veya ulak) olmuş birinin
oğlu idi, **DS** (I) Alkış el çırpma (II) 1.
Düğün yemeği yapan aşçı 2.Kadın (III)
Engelli, tehlikeli (IV) Yaş ağaçtan
eğilerek yapılan çifte zincir işini yapan
aygıt (V) 1. Ceket 2. Kaput bezi (III-
1073)

çapanak Kâmûs-ı Türkî Kaçırılmış mal,
kaçak mal, **DS** (I) Kaçak mal (III-1073)

çaparız TAS Tokat, vuruş (Tez. Lâ. XV,
682-2), **Kâmûs-ı Türkî** Engel, **DS** (II)
Borcuna sadık olmayan (III-1074)

çap çap TAS Şapır şapır (Dede. E. XIV.
46), **DS** 1) Ağzını şapırdatarak yemek
yemeyi anlatır, 2) Yeni yürüyen
çocukların yürüyüşü (III-1074)

çapgın at, (çapkın at) TAS Hızlı koşan
at (Müslim. XV. 15, 69)

çapılmak TAS Yağmalanmak, yağma
edilmek (Dede. XIV. 149), **HN** *çapıl-*
Karıştırılmak (2288)

çapın DAH Hücum, savlet

çapındırmak TAS Koşturmak (Şamil.
XVI. 336)

çapınmak BHMİH *çapın-* Çırpınmak,
koşmak (Kâş. *çapın-* Kamçılmak,

yüzmek; Abu H. *çapındı* Birden hücum etti) (139:25), **DAH** Birden hücum (Elitrak) çarpışmak. Musaraa ve müdarebe etmek, koşuşmak, böğrüşmek (Çağatay) (34), **TAS** (Fütuh. XIV. 6), **SN** *çapın-* (29), **HN** *çapın-* (4209), **GN** *çapın* (519), **TİKT (A)** *çapın-* (53b/14), **ŞHŞ** *çapın-* (3144), **IN** *çapın* (3974), **ŞŞÇ** *çapın-* (32889) ‘hücum etmek, saldırmak atılmak, sür’atle koşmak, hızla hareket etmek’, **DS** Yapmaya çalışmak, davranmak (III-1075)

çapmındı **DAH** Çapınmak; hücum etmek, sona durmak aslan gibi çapınmak, saldırmak (34)

çaptırmak, (çapdurmak) **TAS** 1) Yağmalatmak, yağma ettirmek (Kuddusi. XIX. 93), 2) Koşturmak (Hurş. XIV.), **HN** *çapdur-* Koşturmak (6236), **DK** Koşturmak, at koşturmak, yağmalatmak (303-4), **DS** Serserice gezmek (III-1078)

çapuk, (çapük) **TAS** Don ağı (Nuh. Tuh. XVII. 84-1), **DS** (I) Çabuk, tez, (II) Ağzı açık el sepeti, (III) Alkış, (III-1078)

çapuşmak **TAS** Birlikte hücum etmek, koşuşturmak (Sir. XVI. 2-8)

çapyalın **HN** Talan edilmiş, vurulmuş, tek başına yalnız (5356)

çar, (car) **AGH** Dört, siyah çarşaf, **HN** (4528), **TAS** (Leys. Ar. XV. 258), **MT** (53b-11) ‘çarşaf, baş örtüsü’, **DS** (V) 1) Çarşaf, siyah üstülük, 2) Bel bağı (III-1079)

çarlu **NH** “Halli?”(111a/16)

çatal at **TAS** Binilen at ve yedeki (Müslim. XV. 6, 11)

çatalca **TAS** Bazlama pişirmek için kullanılan bir çeşit sacayağı (Sic. B. XV. 6, 83), **DS** (I) Kalem, (II) 1) Dokumacılıkta ipliği aralayan aygıt, 2) Toprağı kesip bir yana yatırmak için demirin üstü tarafından sabana sokulan keskinin deliğine vurulan demir, 3) Bazlama, pide pişirmekte kullanılan sacayağı, (III) Buğday, arpa tanelerinin içinde bulunan ot tohumu (III-1088)

çatalmuk **Kâmûs-ı Türkî** Buğday tarlasında biten bir tür zararlı tane, ot

***çatarı** **Kâmûs-ı Türkî** Bir tel ipek ve iki tel pamuktan dokunan bir çeşit kumaş

çatlağuç **(I)** **TAS** Kamçı uçlarına konan yüy veya yarılmış kayış ki kamçıyı saklatmaya yarar (Dede. XIV. 30)

çatlağuç (II), (çatlakuç, çıtlamuk)
TAS Çitlenbik, menengiç (Men. Av.
XVI. 96-1)

çatlayık TAS Çatlak, yarık (Şamil.
XVI. 485)

çatma ev TAS Ağaçlar birbirine
çatılarak yapılan kır evi (Sic. E. XVI.
2, 17-1)

çav FR/K Kırbaç (112a-1)

çavın Kâmûs-ı Türkî Hayvanın
derisinden veya tenasül âletinden
yapılan kırbaç, **KMühim çavun** Deve,
eşek gibi hayvanların erkeklik
organları (32a.14), **DS (I)** Baston (II)
Hayvanın erkeklik organı (III-1094)

çavgın (I), (çavkın) TAS Şiddetli
rüzgâr ve alev (Cev. Ah. XV. 822), **DS**
(I) Rüzgârda karla karışık yağın
yağmur, (II) Hayvanların erkeklik
organı, (III) İnce ve çabuk hareket
eden yılan, (IV) Çaydanlık, (V) Bir anı
diğerine uymayan, kararsız (III-1094);
çavğın Sağanak (XII-4476)

çavk ETT (HŞ 1067), ŞHŞ (1067)
'topluluk, cemaat'

çavlandur– BHMİH Meşhur etmek,
yaymak, duyurmak, (TTS *çavlan-* Ün
almak, şöhret kazanmak, *çav almak*
Dile düşmek, adı yayılmak) (113: 24)

çavlım, (çavlum) TAS Ünlü, meşhur
(Nimeti. XVI. 270)

çavuş aşu TAS Birkaç türlü hububat
karıştırılarak yapılan bir yemek (Bürh.
XVIII-XIX. 388)

çavuş yıldızı YED/RN Zühre yıldızı
(66/4)

çayan otu MŞ Çıyanotu (43a(7))

çayla- HN Tasavvur ve tahayyül etmek,
rûşâ görmek (2439)

çayna- HHT Ağza alınan bir şeyleri
dişler arasında öğütmek [029b/11]

çehendelik PN Çeviklik, hareketlilik
(16a/106)

çekem MN –Kuyudan su- bir çekimlik
(136-2)

çekerek TAS Az küçük (Şamil. XVI.
462)

çekilmiş süni TİKT (M) Hazırlanmış
silah

çekirge ayacı LME Çekirgeayağı
denilen turunç gibi güzel kokan bir ot
(25b/6)

çekirge suyu TAS Çekirge öldüren
kuşları çekirgelerin bulunduğu yere
toplamak maksadıyla bir kab içinde o
yere götürülen ve kuşların onun arkasına

düşeceklerine inanılan belli bir su.
(Aks. XVII-XVIII. 88-1)

çekirgelik /çekirgelilik MŞV Çekirge bolluğu, çekirgeden zarar görme (15a/01)

çekişik TAS (Kadı. XIV. 68), **KİG** (118a. 7), **ŞKM** (99b/10), **F** (3b-2), 'çekişme, atışma, yersiz mücadele', **DS çekişikli/çekişmeli** Kavgalı (III-1114)

çekür- HHT Kendisine doğru çekmek [004b/1]

çelep TAS (Un hakkında) Esmer (Sic. K. XVI. 8, 38), **DS** (II) Satılmak için ayrılmış kısır hayvan (III-1120); 1-3 yaş arasında manda (XII-4477)

çelertme TAS Koyunlarda olan öldürücü bir hastalık. (Terceman. XV. 239)

çeliştirmek TAS Gevelemek. (Kam. XVIII-XIX. 2, 714)

çeltü YİŞ Kara çeltü ağacı (228b/13)

çem YİŞ Çem kulağı denilen ot (187a/1)

çemender TAS Eşek. (Kdeb. XVIII. 502-2)

çemeni FFANG Çimen yeşili

çemili YİŞ Şerbeti yapılan bir madde (21b/5)

çend YİŞ Her ne kadar (122b/10)

çendelemek TAS Ufak ufak doğramak (Yadigâr. XIV. 88-1), **TM çendele-** Zedelemek, delik delik etmek (138a-10), **DS** Yontmak (III-1134,1135)

çengi Bİ Beyaz, siyah, sarı renkli küçük bir kuş (1888)

çenilendür – BHMİH Havlatmak, köpeği dayakla bağirtmak (Kâş. *çangıla-* Döğerek çenilemek; kötü söyleyip bağirtmak; **SDD çengilemek** Köpek, dayak yemek, taşla vurulmak neticesi ağlar gibi havlamak, haykırmak; *çenildemek* Köpek yavruları havlamak, haykırmak) (168: 22)

çepikleşmek TAS Çapraşık, karışık bir hal almak (Terceman. XV. 71-1)

çepel illeti TAS Bel soğukluğu hastalığı (Bürh. XVIII-XIX. 370)

çepirdeklenmek, (çepürdeklenmek) TAS 1) Nazlanmak, şivekârlık etmek (Terceman. XV. 196-1), 2) Sevinmek (Terceman. XV. 59-2)

çepirdeklik TAS Naz, işve, hafifçe hareket (Terceman. XV. 39-2)

çepreşiklik TAS Darlık, kıtlık (Kam. XVIII-XIX. 1, 880)

çepürdük, (çipürdük, çıpurduk) TAS (Ev. XVII. 724), **FN çepürdük** (6509), **DS çepirdek** (III-1144) ‘buruşuk, biçimsiz, eğri büğrü, karışık, çetrefil’

çer BL Ot, çöp (sadece *çöp çer* içinde) (41b-9), **Kâmûs-ı Türkî** ‘Gelişigüzel, basit, dayanıksız şeylerden yapılmış’ anlamı taşıyan “çerden çöpten” deyiminde kullanılır.

çerecki TAS Halk kalabalığı (Kadı. XIV. 188)

çererişmek TAS Parıl다şmak (Şeref. XVI. 42)

çerermek (çelermek) TAS (Leys. Mu. XV. 435-2), **SN çerer-** (1868), **IN çerer-** (7043), **MC çerer-** (53b.3), **ETT çerer-** (HŞ 1570), **ŞHŞ çerer-** (1570), **ŞŞÇ çerer-** (10772), ‘göz açılıp parlamak korkudan gözü büyüyüp parlamak’, **DS çerelmek** (I) Kızgınlıkta gözlerini fazla açıp bakmak (II) Hayvan, öldürücü ot yiyerek ölmek (III-1145)

çerert- (d) HN Parlatmak (5379)

çereslemek TAS Çerez yemek (Anter. XIV. 2, 829)

çerezlet- KMT Karıştırmak, paçal etmek (97^{a1})

çerilik ŞŞÇ Askerliğe yaraşan (43343 (10a-5)

çeri ardı TAS Artçı, dümdar. (Sih. Ac. XV. 40-2)

çeri beği TAS Komutan, serasker (Envar. XV. 328)

çerici TAS Asker bulunan, başına asker toplamış olan (Ta. Sel. XV. 2, 115), **BL** Asker, ordu mensubu, askerî (10a-5)

çerik, (çirik) TAS Eski bir hububat ölççeği (Sic. K. XVI. 3, 35), **DS** (I) Altı kiloluk bir çeşit hububat ölçüsü, (II) Çemensiz pastırma, (III) Baş çatkısı, (IV) Parça, yarım, (V) 10 cm. kalınlığında, çeşitli en ve boyda bulunan tahta (III-1146)

çeriklenmek TAS Gübrelenmek (Terceman. XV. 373)

çerilenmek TAS Asker edinmek (Tuh. Le. XV. 393)

çeri önü TAS Askerin önde gidenleri (Cam. Fa. XVII. 49)

çeri sürücü TAS Asker sevkına memur kimse (Sic. B. XV. 4, 473)

çeri yarağı TAS Silâh, cephanе (Şamil. XVI. 121)

çerkes kulağı GBTBİ Bir yemek adı (13-b/4)

çermen- HHT [094b/7], **DS** *çemrenmek / çemremek* (III-1132) ‘kolunu veya paçalarını sıvamak, eteğini toplamak’

çermemek (çemremek) TAS Kolu, paçayı, eteği kıvrıp sıvamak, **TİKT (A)** *çerme-* Çimdiklemek, etini bükme (178a/1), **Mes.Mur çermemek** Toplama, sığamak

çert âleti TAS Çerçi eşyası, çerçiye gerek olan şey (Nimeti. XVI. 172), **KİG çert** Eşya, malzeme (116b. 8); *çert âleti* Malzeme, alet (116b.5)

çerümek KMühim Çermik, kaplıca (5a.15)

çeşmezen YİŞ Bir bitki adı (252b/11)

çeşte TAS Uzun saplı büyük tekneli bir çeşit musiki aleti (Ha. Ş. XVI. 127), **DS** (I) Koyun kırkıldığında üzerinde bırakılan yün, (II) Sulanmadan yetişen mahsul (III-1149)

çetin koz TAS Kırılması, ayıklanması güç ceviz (Nimeti. XVI. 534)

çetinlenmek TAS Hiddet ve şiddet izhar eylemek (Kam. XVIII-XIX. 2, 251)

çetük, (cetük, çedük, çetik) TAS (Tebareke. XIV. 69-1), **ETT** (HŞ 854, HŞ 926), **KT** (19a-5), **ŞŞÇ** (24080) ‘kedi’, **DS** (I) Kedi yavrusu, (II) Doğan kuşu, (III) Kaydırak oyunu (III-1151)

çetük otu, (çetik otu) TAS Kedinin çok sevdiği, kokusu sünbüle benzer bir ot. (Yadigâr. XIV. 65-1), **LME çetük** Kedi otu, çetük otu (2a/18)

çevirgi TAS Çamaşır eteklerindeki çevirilmiş kısım, baskı (Caf. XVI. 167-2)

çevirme kösüre, (çevürme kösere) TAS Çarklı bileği taşı (Nimeti. XVI. 69)

çevlik, (çevlek, çevlük) TAS 1) Çevre, etraf, civar (Edviye. XIV. 16), 2) Girdap (Caf. XVI. 137-1), **EM çevlek (g)** Çevre, yöre) (11a/6), **DS** (I) Etrafı çevrilmiş bahçe veya tarla, (II) Suyun akıntılı yeri, su çevirisi, (III) Çadırın tepe örtüsünü tutan ağaç iskelet, (IV) Samanlık, (V) Sürek avında, avın içine, düşürüldüğü yer, tuzak, (VI) Kalın bağırsak, (VII) Irmak kenarlarındaki taşlık ve kumluk yer (III-1153,1154); Dağlarda taşlardan yapılmış, üstü açık dinlenme yerleri (XII-4478)

çevre taraf, (çevre etraf) TAS Etraf, her taraf (Bektaş. XV. 11)

çevre yan TAS (Yunus. XIII-XIV. 31), **IN** (4668), **F çevre yan** (62a-7) ‘dört taraf, etraf’

çevrili çevrili TAS Döne döne (Bektaş. XV. 32)

çevrilmiş TAS Şište kızartılmış (Hay. XV. 80)

çevrişmek TAS Çevrilmek (Bab. XVI. 2, 262)

çevrülliceğizlik TAS Çevrilici halde olma (Deka. XVI. 116-2)

çevü HN İplik (?) (1971)

çevüklenmek TAS Acele etmek, titiz davranmak (Süh. XIV. 274)

çeymek TAS 1. Geri dönmek, caymak (K. Ü. XV. 82) 2) Hopmak, sıçramak (Sır. XVI. 27)

çeyni KBP Omuz, hayvanların sırtındaki etli kısım (23b/12)

çezgindirilmek TAS Döndürülmek (Terceman. XV. 343-1)

çıbuk börk TAS İnce, uzun külâh (Enveri. XV. 35)

çıganlık TİKT (M) (335b/12) (*çıganlık it-* Cimrilik etmek), **ŞKM çıganlık** (24b/2), **MC çıganlık** (41a.7) ‘cimrilik, yoksulluk, hasislik’

çığ (I), (cığ) TAS Kafile, sürü (Kara. XVII. 167)

çığıştı TAS Çakıltı (Sır. XVI. 38-1)

çığıt (I), (cığıt) TAS (Caf. XVI. 20-2), **BL çığıd** (21a-1), **TM çığıd** (66b-13), **MŞ** (132b/10), **HHT** [022b/16] **KMühim** (45a.12), **EM** (22a/15), **Kâmûs-ı Türkî** *çığıt/çığıt* ‘yüzde nokta nokta olan esmer leke, çil siğil, yüzde çıkan bir tür sivilce’, **DS** (III) Hamile kadınların yüzünde görülen koyu renkli leke (III-1162)

çıgına çanak (?) BL Bir tür toprak kap, leğen (24b-10)

çığıtlanmak TAS Çillenmek (Bab. XVI. 1, 148)

çığnam çığnam TAS Çıgıl çıgıl (Dede. XIV. 24)

çığrılmak TAS Çağrılmak, seslenilmek (Yunus. XIII-XIV. 89)

çığrışmak TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 10), **KY** *çıgrış-* (1158), **TİKT (A)** *çıgrış-* (156a/15), **MM** *çıgrış-* (2940), ‘bağrışmak, hep birlikte, beraberce bağırıp çağırmaq’, **DS** Yüksek sesle bağrışmak (III-1163)

çığrışturmak TAS Bağrıttirmek, feryadettirmek (Dede. XIV. 21)

çığşağulu TAS Çığış çığış sesi çıkaran
(İrşad. XV. 87)

çığşaşmak, (çığşeşmek) TAS Çığış
çığış sesi çıkarmak (Enveri. XV. 48)

çığşatmak TAS (Kuddusi. XIX. 191),
PEN ‘çığış çığış sesi çıkartmak’

çığu TAS Çığırış, çığlık, haykırmak
(Deş. XVI. 298-2)

çık TM Tam, sâfi (123a-9)

çıkacak KT Çıkış yeri, kurtuluş
(222b-6=40/11), **DS** Hayvanların
otlamasına yarayan yer (III-1165)

çıkacak yir KT Çıkış yeri, kurtuluş.
(267a-1=65/2)

çıkagörmek TAS Çıkmaya bakmak,
çıkmaya çalışmak. (Yunus. XIII-XIV.
10)

çıkarak LME “soğulcan çıkarak”
Solucançıkaran otu, bir tür yavşan
(52a/6)

çıkarak/bırak KT Çıkarmak, çıkarıp
bırakmak, yere koymak. (148b-
1=20/12)

çıkarcı GBTBİ Çıkarcı, dışarıya
atıcı (242-a/5), **KT** 1. Ortaya çıkaran,
meydana koyan (6a-9=2/72) 2.
Kaldıran, gideren, yok eden (59b-
9=6/17)

çıkartılmış KT 1. Kovulmuş, sürülmüş.
(177b-10=26/167) 2. Diriltilmiş. (16a-
8=2/35)

çıkartılmak TAS Çıkartılmak (Rahat.
XVI. 89), **KT** *çıkartıl-* Meydana
çıkartılmak, yaratılmak (29a-10=3/110)

çıkartması KT Diriltilecek olan. (182a-
9=27/67)

çıkartılmış KT Uzaklaştırılmış,
çıkartılmış.(124b-11=15/48)

çıkarma- TİKT (M) Hatırdan uzak
tutmamak (230b/20)

çıkaturmak TAS Çıkmakta olmak (Bab.
XVI. 1, 132)

çıkavarmak TAS Çıkagelmek (Rahat.
XVI. 42)

çıkıcı KT 1. Kurtulacak olan. (12b-
1=2/167) 2. Ayrılacak olan misafir (159a-
1=22/25)

çıkılmaklık NH Çıkma (67a75)

çıkış/görinür KT Her yeri ortada olan,
çıplak; dümdüz. (141b-6=18/47)

çıkım Kâmûs-ı Türkî 1. Gösteriş 2.
Atılış, sıçrayış, **DS** (I) 1. Tarla
sürülürken, çapalanırken veya ekin
biçilirken 1, 5-2 metre genişliğinde
ayrılmış tarla boyunca uzanan bölümlerin

her biri 2. Ekin biçilmesiyle açılan yol
(II) Bohça, çıkın (III) Ürün (III-1167)

çıkınç(c) HN Çıkış (3198)

çıkmaçlık MNHS Ayrılmak,
uzaklaşmak (80b.11), **KBP** Bulunulan
yerden ayrılma işi (03a/14)

çıkraşmak TAS Fokurdamak (Yuz.
Şeyd. XIII. 53)

çıkırıcak TAS Çıkrık (Cam. Fa. XVII.
85), **DS** Yün ve çul dokumalarında
kullanılan bir motif adı

**çıkşağı, (çığşağı, çığşağı, çihşağı,
çıkşağı) TAS** 1) İçine taş parçaları
konulmuş yuvarlak bir çocuk oyuncuğı
ki sallandıkça ses çıkarır. (İrşad. XV.
57), 2) Avuca sığacak büyüklükte
yuvarlak, yassı ve çevresi derince
yarılmış ağaçtan bir çocuk
oyuncuğıdır. Bir iki metre
uzunluğunda bulunan bir ucu yarığa
bağlanır, bir ucu parmağa geçirilir.
Oyuncak ileri atılıp ipin ucu geri
çekildiği sırada ip yarığa sarılır ve
yuvarlak tahta bu ip üzerinde hareket
ederek avuca gelir. Son zamanlarda
yoyo adıyla bazı yerlerde daha
oyunanmağa başlamıştı. (Kam. XVIII-
XIX.550), **DS** Yoyo denilen oyuncak
(III-1170)

çilkava, (çalkafa) TAS Kurdun ense
postundan yapılan kürk. (Saz. Köroğlu.
XVI. 47)

çımara, (çumara) TAS Önemsiz adam,
fakir. (Anter. XIV. 2, 709)

çımbarısçı FFANG Kumaş

çımçığ TAS Saf, halis (Ha. Ş. XVI. 223)

çım kırık (çım kırık) TAS Püskürgeç
(Bab. XVI. 1, 331), **DS** (I) Sıvının
fişkirması (II) Tuz gibi kırılış camın en
küçük parçası (III) 1. Küçük erik 2.
Küçük domates (III-1177)

çın LME “çın çın etmek” Çınlamak,
kulak çınlamak (58a/17)

**çınaklamak,(çaynaklamak,çırnaklama
k) TAS** (Terceman. XV. 204-1), **DS** (III-
1179) ‘tırmalamak’

çınrağı, (çınrağı) TAS (Fütuh. XIV.
399), **MT** *çınragu* (38a-13) ‘çın kırık’, **Bİ**
çınragı Kuşun ayağına takılan küçük zil
(187)

çınramak, (çınremek) TAS (Leys.Ar.
XV. 653) **YZ** *çınra-* (44b.1299), **MUH**
çınra- **IN** *çınra-* (538), **MT** *çınra-* (38b-
4) **FR/K** *çınra-* (70b-10) ‘zil çalmak,
çın kırık çalmak, çınlamak, çın kırıkdamak,
şın kırıkdamak, **ŞŞÇ** *çınra-* Çınlamak,
haykırmak (55954)

çınratmak, (çiğrendirmek, çiğretmek) **TAS** (Yuz. Şems. XVI. 52), **YZ** *çınrat*- (44a.1287), **CTD** *çınrat*- ‘çınlatmak, ses çıkartmak, şingırdatmak’

çıp yalıncağ **TAS** Çııçıplak, çırılçıplak (Tuh. Le. XV. 250)

çıraklu **DAH** Ateşli, gözü çıraklu; gözleri gazabdan ateş saçan

çırçır **AGH** Ayak

çırğa- **MN** Şarkı söyleyip içmek (Doğu T.) (47-2)

çırğap **DK** Elbise, altın işlemeli süslü elbise, çarğap (93-4)

çırılda- **T** Ateşte kızarmak, kızarediğini belirten çırıldı sesi çıkarmak (61a-5)

çırğıt, (cığıt, çırkıdı) **TAS** (Deş. XVI. 232-2), **HHT** *çırkıdı* [057b/4] ‘Cırcır böceği’ **DS** *çırhut* (I) Bir cins çekirge, (II) Bozuk, kırık; *çırkı* (II) Cırcır böceği (III) Çil Keklik (III-1187)

çırılak çıplak **TAS** Çırılçıplak (Âli. XVI. 111)

çırpı ipi **FFANG** Tahta üzerine kesim çizgisi işaretlemek için kullanılan kırmızı marangoz ipliği

çırpıcı çoğanı **TAS** Çırpıcıların keten yıkamakta kullandıkları suda eriyen bir taştır (Bürh. XVIII-XIX. 550)

çirtatan/ cirtatan düğlegi **LME** Yenmeyen, güzel kokulu, portakal büyüklüğünde kavun cinsinden bir meyve. (2b/20)

çirtiboğa **TAS** Ötleğen kuşu (Nimeti. XVI. 207)

çirtlak **Bİ** Çırlak, kuş yavrusu (1911), **Kâmûs-ı Türkî** Karga, **DS** *çirtlak/çirtlak* Pek çabuk piskeyen çocuk veya hayvan (III-939)

çıtılgı, (çıtılgı, çıtılkı, çıtıgu) **TAS** Birbirlerine girmiş, ağaçlık, çalılık, orman (Sır. XIV. 43-2), **DS** (I) Söğüt ve kavak ağaçlarının ince dalları, (II) Kadın ve erkek entarilerinin kenarlarına yapılan işleme, (III) Sık, (IV) Çalı çırpı, (V) Su içinde dal ve molozlardan meydana gelmiş duvar, mania (III-1193)

çıtrık **TAS** Kıvılcım, şerâre (Bürh. XVIII-XIX. 29), **DS** (I) Ufak tefek (kimse); Kurumuş dalların uçları (XII-4479), (II) Kavgacı (çocuk) (III-1198)

çıvga **Kâmûs-ı Türkî** Sığır boynuzu

çıyan otu **LME** Çıyan otu (17b/5)

çiçek kabı **KT** Tomurcuk (253b-8=55/11)

çift akçası TAS Eskiden alınan tarım vergisi (Sic. B. XV. 4, 255)

çiftlet- TİKT (A) Evlendirmek (40b/5)

çigildi MŞ Kulak çınması, güvüldemesi (176b/12)

çığır (çikir) TAS Çirk, kir (Bektaş. XV. 170), **DS (I)** Karlı yollarda kürekle açılan yol, (II) Taşlı yol patika (III-1208)

çığirdik TAS Ağacın körpe ince dalları (Kam. XVIII-XIX. 3, 41), **DS (I)** Çiçek tomurcuğu, (II) Filiz taze yaprak, (III) Ökse otu, (IV) İlk yağmurdan sonra çıkan çimen, (V) Özellikle sabun gibi küçülen şeylerin parçası, (VI) Haşhaşla pekmezin karıştırılıp kaynatılmasından meydana gelen tatlı, (VII) Başa giyilen takkenin kenarına yapılan işleme (III-1209)

çığlemek TAS Çiğnemek (Sic. A. XVI. 6, 995), **DS** Tanelemek (III-1210)

çığletmek TAS Çiğnetmek (Sic. A. XVI. 7, 662)

çigre, (çeğre, koğuş oku, kovuş oku, kovuş ok) TAS Oluk şeklinde bir yatak içinden atılan küçük ok (Caf. XVI. 163-1), **FR/K** Koğuş oku. Oluk

biçiminde bir yatak içinden atılan küçük ok (81a-6)

çigrin HN Omuz, omuz başı (3890)

çığzindirmek,(çeğzindürmek,çizgindir mek) TAS Döndürmek, devrettirmek (Yadigâr. XIV. 7-1)

çığzinmek, (ceğzinmek, cezginmek, cizginmek, çeğzinmek, çekzinmek, çizginmek, çevzinmek, çığrinmek) TAS (M. Bay. XIV. 20-2), **BL** baş çizgin- (19b-10), **EM** çeğzin- '(baş için), baş dönmesi', **YED/RN** çizginmek (133/2), **ETT** çizgin- (HM 2-6), **GRT** çekzinmek (524), **TİKT** çevzin- (29a/20), **CTD** çizgin- **NH** çeğzin- (82a/7), **IN** çizgin- (5919) 'bir şeyin etrafında dolaşmak, devretmek, dönmek', **DS** çeğzinmek Ağır davranmak, oyalanmak (III-1108)

çikred- HN Çınlatmak (1967)

çil at (çil aygır) TAS Tüyü kırmızı veya beyaz karışık olma at, alaca renkli, benekli at (Hamza. XIV-XV. 26-176)

çilek TAS Yağmur serpintisi (Bab. XVI. 2, 449)

çimke TAS İncik kemiği (Hazain. XV. 31-1), **DS (I)** 1) Bacak kemiği, 2) Kalça kemiği, 3) Topuk kemiği, 4) Koyun ve keçinin güneşte kurutulmuş etli kol ve bacak kemiği, 5) Etlerin sinirli yeri, (II)

At çiftesi, (III) İki parmak ucuyla alınan miktar, tutam (toz şeyler hakkında), (IV) Sıçrayan çamur veya su damlaları, (V) Ders, örnek, (VI) Parça, kırıntı, (VII) Kavgacı (kimse) (III-1224)

çimşirmek TAS Ürpermek, titremek (Gülşeni. XVI. 17); *çimşitmek* Birisinin suçunu bildirmek, ele vermek (XII-4479)

çingil TAS Küçük üzüm salkımı (Bürh. XVIII-XIX. 187), **T** *üzüm çinî(n)* Üzüm salkımı, **Kâmûs-ı Türkî** Asmanın sonradan sürdüğü ufak salkımlar, **DS** (I) Küçük üzüm salkımı, üzüm salkımındaki küçük salkımcıklar, (II) Küçük bakraç, (III) Omuz, (IV) Yemeninin kenarlarına, zincir örülerek bağlanan salkım şeklindeki pullar, (V) Kapı mandalı, (VI) Ağaç veya dağ doruğu (III-1227)

çin seher, (çin sabah) TAS Tan yeri ağarmak üzere olduğu zaman, suphu sandık (Saa. Pend. XVI. 109)

çintirmek TAS Gizlice öğrenmeye çalışmak (Deş. XVI. 319-1)

çin tuzu TAS Güherçile taşı (Bürh. XVIII-XIX. 228)

çirdek AGH Topraktan yapılmış büyük testi, **DS** *çirdek/cere* Toprak testi (III-1234)

çirez KBP Bir av hayvanı (11b/01)

çiril- YİŞ Rendelemek (181b/8)

çirilde- MŞ Çırıldamak (174b/9)

çirişlik otı LME Çiriş otu, kar kalktıktan hemen sonra çıkan ot, yaprakları sebze olarak kullanılan aşağı yukarı bir metre yüksekliğinde bir bitki, dağ pırasası (7b/21) **YİŞ** *çiriş* Sarı zambak veya çiriş otu kökünden elde edilen sarı toz (230a/5)

çirk MC Kir, pislilik (3a.13), **MNHS** *çir(I)k* Kir, pas yarada olan kan, irin (10a.3), **DS** (I) Gübre (II) Sıkıntı, cefa (III) 1. Tütün zifiri 2. Bitkilerin leke yapıcı suyu (IV) 1. Üzüm posası 2. Cevizin dışındaki meyve olgunlaşınca düşen yeşil kabuğu (V) Kilim yerine kullanılan keçe (VI) Küçük toz parçaları (III-1236)

çirkinden çirkin TAS Büsbütün fena (Rahat. XVI. 360)

çirkin iyi TAS Fena koku (Yuz. Şeyd. XIII. 68)

çirkinsemek TAS Çirkin görmek (Kam. XVIII-XIX. 1, 504)

çiriklü MNHS Yaralı, çürümüş özellikli (158a.3)

çirişle- FFANG Yapıştırmak, çiriş sürmek

çirtik (I) Küçük üzüm salkımı (Bürh. XVIII-XIX. 119), **DS (V)** Kuş üzümü (V) Küçük üzüm salkımı, salkımcık (III-1238)

çirtik (II) **TAS** Parmak şıklatmadan çıkan ses (Bürh. XVIII-XIX. 324), **DS (I)** Sabun parçası, (II) Sağılması, ağza alınması güç, küçük meme, (III) Tabak kenarlarındaki girinti, (IV) Hiçbri şeyi beğenmeyen (kimse), (V) Kuş üzümü, (VI) Küçük üzüm salkımı, salkımcık, (VII) Parmak şakırtısı (III-1238); (II) Küçük, ufacık (XII-4479)

çisik Kâmûs-ı Türkî Tavşan yavrusu, **DS** İyi pişmemiş (yiyecek hakkında) (III-1239)

çişmek TAS (Yuz. Şeyd. XIII.20), **KY çiş-** (1298) ‘çözmek’

çişdirmek TAS Çözdürmek (Battal. XVIII. 323)

çitimek TAS Dikmek, iliştiirmek (Terceman. XV. 430-2), **DS (I)** Kumaş ve örgülerin yırtıklarını örmek, dikmek, (II) Çıtlık ağacına benzeyen ve meyvesi yenmeyen bir ağaç, (III)

Çitime oyununda yakından atarak cevizleri veya aşıkları çıkarmak, (IV) Çamaşır yıkamak, (V) Çekirdeğin kabuğunu iki diş arasında ayırarak yemek, (VI) Tarlanın etrafını çitle çevirmek, (VII) Fideyi yan yana sıkışık dikmek (III-1244,1245)

çitinmek TAS (Kara. XVII. 208), **DS (III-1245)** ‘örülmüş gibi birbirine geçirmek birbirine geçirilmek, iliştilirmek, birbirine girmek’

çivdirmek Kâmûs-ı Türkî (Oku) hedeften şaştırmak, isabet ettirmemek

çiviş- KT Gizli konuşmak, fısıldaşmak. (259b-1=58/9)

çivşe- HN Soyundurmak (7760), **KT çivşe-** Fısıldaşmak (259b-1=58/9)

çiynekti TAS Ağızda çiğnenecek nesne (Kam. XVIII-XIX. 2, 719)

çizmek (I) TAS Dönmek, etrafını dolaşmak (Işk. XIV. 179)

çoban kalkıtan TAS (Bürh. XVIII-XIX. 202), **Kâmûs-ı Türkî, DS çoban kalgıdan** (III-1255) ‘dağlarda yetişen, böğütlen cinsinden dikenli bir ot, demir dikenli, boğadikenli de denilen bir cins bitki’

çoğa TAS Çok, çok, çok bulunur, çok vardır. (Ley. XV. 71), **DS (II)** Kadınların

iş yaparken giydikleri daha çok siyah renkli giysi (III-1256)

çoğaç, (çoğaş) TAS 1) Güneş, gün ışığı (Yunus. XIII-XIV. 52), 2) Güneş dokunan, güneşe karşı olan, güneşi eksik olmayan (yer) (Enb. XIV. 802), **BL** (7b-3), **YED-YED/RN** (III-1256) ‘gün, güneş ışığı’, **DS** 1) Güneş, 2) Sıkıntılı hava, boğucu sıcak, 3) Güneşlenen yer (III-1256)

çoğaçlanmak TAS Güneşlenmek, güneşte ısınmak (Şamil. XVI. 215)

çoğaçlık BL Güneşlik (7b-3) *çogaçlık yer* (7b-3)

çoğak TAS Işıklı, ziyadar (Terceman. XV. 81-1)

çoğrama DK Kaynama, fokurdama, fıkırdama (264-3)

çoğla- BHMİH Güneş yakmak, kavurmak (Caf. *çog* Ziya, alev, nur, parıltı, ateş sinonimi yalın’dır. Çoglug: ateşli, nurlu, ziyalı; Kâş. *çoglan-* Ateş yalınmak, güneş yalını yere düşmek: **SDD** *çogla-* Güneşin fırının ocağın sığacağı) (80-13)

çok (II), (çoğ (II)) TAS Işık, ziya, şua, lema (Süh. XIV. 53)

çokallu YED/RN Zırhlı

çok ara TAS Çok defa, ekseriyetle (D. B. XVI. 53)

çok bilür TAS Bilgili (Nimeti. XVI. 176)

çokda azın TAS Çok şeye karşılık birazını (binde birini) (Ferec. XV. 217)

çokdankı, (çokdanki) TAS Eskiden kalmış, uzun zamandan beri sürüp gelen (Kam. XVIII-XIX. 1, 580)

çokdankı koca TAS Çok yaşlı ihtiyar (Şamil. XVI. 505)

çokla TAS Ekseriyetle, daha çok (Yadigâr. XIV. 57-2)

çoklar yaşasın TAS Pek çok yaşasın (Sarica. XV. 30)

çokmak, (çohmak) TAS (Sır. XVI. 47-2), **SN** *çok-* Tokmak (DS) (3684), **DK** (133-10), **TM** *çok-* (30b-7), **HHT** *çok-* [023b/1], **Bİ** *çok-* (1123) ‘toplanmak, başına çullanmak üşüşmek hücum etmek’, **DS** (I) Köpek havlamak, (II) Toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek, (III) Davar sürüsü bir yere toplanarak yayılmak (III- 1260, 1261)

çokmar TAS Topuz, başı topuzlu değnek, çomak (Hikmet. XV. 409), **Kâmûs-ı Türkî** 1. İri ve yuvarlak başlı topuz, kalın kavga sopası 2. (yaygın

söylenişi çomar) İri başlı çoban köpeği
3. Boynuzsuz bir koyun türü, çomar, çoman

çoknaşmak TAS (Hurş. XIV. 69), **DS** (III-126) ‘toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek çoğalmak, çoklaşmak’

çokrak MT Bataklık, gömülgen (50b-7), **NH** Çoğurak, çokça, daha çok (85b710)

çokramak TAS (Tuh. Le. XV. 376), **AK** *çokra-* (43a.935), **Kâmûs-ı Türkî** ‘kaynayan kazan gibi çokur çokur etmek, takırdamak kaynamak, fokurdamak’, **DS** (I) Mide ekşimek, kaynamak, (II) Tencere içinde yemek kaynamak (III-1261)

çokraşmak TAS Birbirine girer gibi görünmek, kaynaşmak (Bab. XVI. 2, 355), **DS** 1) Toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek, 2) Gereğinden fazla çoğalmak (III-1261)

çokum TAS Toplu, tolu olarak bir arada bulunan (Terceman. XV. 215-2 **DS** (I) 1) Küme, topluluk, 2) Gereğinden fazla, (II) Ağaç dallarının ayrıldığı kısım (III-1261)

çokur- HHT Öldürmek [047a/12]

çokuşmak TAS Üşüşmek, toplanmak (Bab. XVI. 2, 75), **DS** (I) Toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek, (II) Köpek havlamak, (III) 1) İtişmek, çarpışmak, 2) Ağız kavgası etmek (III-1261,1262)

çolga- DK Sarmak, bohçalamak (251-8)

çoluk çolpa TAS Çoluk çocuk (Ev. XVII. 7)

çolum, çolun Kâmûs-ı Türkî, DS (III-1264) ‘balık avlamak için kullanılan ağdan örülmüş uzun saplı bir sırtığa geçirilmiş sepet, kepçe, dört köşe kalbur’

Çolun EATSAKT Bir melik adı (210a/5=018/079)

çomur Kâmûs-ı Türkî eskimiş Şalgam

***çopul Kâmûs-ı Türkî** Bostan sulamak yerine içinde yağmur suyu biriktirilen çukur, **DS** *çopul/çolpan* Su biriken yer (III-1269)

çom çam TAS Çam kütüğü (Sic. A. XVI. 5, 1128)

çomruk TAS Tomruk, çöpleri kırılmış, güdükleşmiş süpürge (Tennuri. XV. 133), **DS** (I) 1) Tomruk, 2) Ağaç gövdersindeki yumru, budak, 3) Kurumaya yüz tutan bağ kütüğü, (II) Diken ve diken gibi parçalar, (III) Sağır, (IV) Kullanıla kullanıla eskimiş süpürge (III-1266)

çonmak TAS (D. B. XVI. 158), **GN** (1080) ‘ısınmak için çömelmek, oturmak’, **Mes.Mur** Batmak, **DS** (I) Çömelmek, (II) Ateşle ısınmak, (III) Toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek, (IV) Kakmak, vurma (III-1268)

çorlu PEN Hasta, illetli, **DS** (I) 1. Hastalıklı, dertli, illetli 2. Akılsız, deli 3. Vücutça tam olgunlaşmamış zayıf kimse 4. Tuz veya toprak yiyen kimse 5. Kışın uzamasından dolayı aç kalan hayvanların tutulduğu hastalık (II) 1. Kurumaya yüz tutmuş ihtiyar ağaç 2. El ile toplanmayan meyveleri zedelemeyen toplamaya yarayan aygıt (III) Kirli, pis süprütülü yer (III-1272); *çorlu* Hastalıklı, sarı benizli (XII-4480)

çotur Kâmûs-ı Türkî 1. Yassı 2. Yassı burunlu, **DS** (I) Fundalık (II) Taş oluk (III-1275)

çoyan, çoygan, çöyken Kâmûs-ı Türkî *eskimiş* Döğülmemiş, dökme demir, **DS** *çöyken* Kuşburnu toplamaya yarayan çatal ağaç (III-1299)

çöğeld- TA Yılanın çöreklenip başını kaldırarak karşısındakine atılacak duruma gelmesi (25a/12); *çöğelmek* Kalkmak, doğrulmak (XII-4480)

çögönder, çoğandar Kâmûs-ı Türkî *eskimiş* Pancar, yer kökü ve (yanlış olarak) havuç

çögür- IN Çöktür- (2474), **DS** *çögürmek* Korkutmak, titretmek (III-1280)

çök HN “çök ur” şeklinde kullanılır “diz çök-, dize gel-“ anlamına gelir (4969)

çökerilmek TAS Çökertilmek (Bürh. XVIII-XIX. 253)

çökürür- HHT (Deve için) Çökmesini sağlamaya çalışmak [014b/15]

çöksü TAS (Anter. XIV. 671), **YED** ‘bir şeyin kımıldamaması için üste konan şey, baskı büyük çivi, mih’

çökici HHT Boyun eğen (baş çökici) [078a/14]

çökül Kâmûs-ı Türkî Nehirlerin taşıdıkları zaman ovalara bıraktıkları tortu, çöküntü

çökünmek Kâmûs-ı Türkî 1. Aşağı inmek, dibe çökmek, çöküntü haline gelmek 2. (Deve) diz çökmek

çökürmek Mes.Mur Kıpırdatmak

çölek Kâmûs-ı Türkî *eskimiş* Girdap

çömlek götüreceğ BL Sıcak tencereyi ocaktan kaldırmak için kullanılan bez, tutacak (23b-6)

çömlek havıcı BL Yemeğe katılan sebze ve baharatlar (22b-11)

çömlek köpigi BL Çömlek içinde oluşan kireç tabakası (22b-11)

çömelez TAS Kısık (Terceman. XV. 28-2)

çönge, (çöngi) TAS Zayıf, kuvvetini kaybetmiş, vazifesini yapamaz hale gelmiş, küntleşmiş.(Hazain. XV. 30-2), **BHMİH** Zayıf, fersiz, körleşmiş (Dede. *Çönge* zayıf, fersiz, nuru kalmamış, bulanık gören (göz) körelmiş, körleşmiş (alet); TTS IV *çönge* Keskin ve sivri olmayan; kör, künt; çöngelik; kesmezlik, küntlük; Kâş. *çöngök* Çömçe, kutu) nice yiti közleri ol kün çönge kılğalar (54: 18), **DK** Zayıf, fersiz, nuru kaybolmuş, bulanık gören (göz) körelmiş, körleşmiş (âlet) (158-1), **DS** (I) Yüzülmüş deride kalan et parçalarını kazımağa yarayan demir aygıt, (II) Beceriksiz, uyuşuk, (III) Tahta kullanan adamın başakları toplamak için ayağı ile taşıdığı çalı, (IV) Kısa boylu (III-1288)

çöngelik TAS Kesmezlik, küntlük (Bab. XVI. 1, 467), **BHMİH** *çönge*-Körleşmek, -göz- zayıf görmeğe başlamak, -göz- ferini kaybetmek, (Dede *çöngel*- (göz) Zayıflamak, fersiz

kalmak; (bıçak) körelmek, körleşmek, TTS IV *çöngel*- Zayıflamak, kuvveti kaybolmak 221: 5), **TM** Görmezlik, görme zayıflığı (48a-10)

çöngelmek TAS 1) Zayıflamak, kuvveti kaybolmak, görevini iyi yapamaz hale gelmek, körleşmek, (Bab. XVI. 1, 21), 2) Diş hakkında) kamaşmak (Işk. XIV. 262-2), **DK** *çöngel*- (göz) Zayıflamak, fersiz olmak; (bıçak) körelmek, körleşmek (106-5) **TM** *çöngel*- (göz), **MŞ** *çöngel*- (48b/14), **MNHS** *çöngel*- (203b.9), **EM** *çöngel*- (2b/9) 'güçsüzleşmek, görevini yapamaz olmak', **FR/K** *çöngel*-Körleşmek, gücünü yitirmek (111b-10)

çöngeltmek TAS Zayıflatmak, gücünü kırmak, körletmek (Bab. XVI. 2, 479), **MŞ** *çöngelt* (d)- Güçsüzleştirmek (42b/1)

çöngül Kâmûs-ı Türkî Ufak bataklık, çamurlu küçük göl, **DS** (I) Kısa boylu ağaç, ağaç kökü (II) Ufak bataklık yer (III-1288)

çöp kapan TAS Kehlibar (Caf. XVI. 135-1)

çöpten çelebi TAS (Kam. XVIII-XIX. 3, 861), **DS** (III-1290) 'ince, çelimsiz, sıska, zayıf kimse'

çöpür TAS Keçi kılı (Nimeti. XVI. 178), **DS** (I) Yünün kirlili ve çöplü yerleri, (II) 1) Keçi kılı, 2) Keçi kılından yapılan

çuval, vb. 3) Pürüzlü, kaba çorap, (III) Kara keçi, (IV) Karışık dolaşık iş, (V) Çopur, (VI) Kırlarda yetişen meyvesiz bir çeşit ağaç (III-1290,1291)

çöpür alaca TAS Benek benek karışık (renk) (Terceman. XV. 192-2)

çörcügez TAS Çörçöp kırıntısı (Cinas. XVI. 41-2)

çördük/çörtük LME
Maydanozgillerden turşu küplerinin ağzına konan sarı çiçekli, küçük yapraklı ve güzel kokulu bir yaban bitkisi, çöğür, çörtlük, çörtük (14b/6), **Kâmûs-ı Türkî çördük** 1. Uyarıcı ve kuvvetlendirici olarak bilinen güzel kokulu bir ot *2. Yabâni armut (225), **DS** 1. Yabani armut, ahlat 2. Muşmula (II) 1. Ekinler arasında yetişen, kökü yenilebilen bir çeşit kokulu ot 2. Yabanî kereviz (III-1291)

çörülen TAS Su oluğu, çörten (Cam. Fa. XVII. 76), **DS** 1) Çeşme, 2) Küçük oluktan memba suyu (III-1293)

çörmük TAS Kaplıca (Sic. K. XVI. 7, 19), **DS** (I) Salya, (II) Kaplıca (III-1293)

çötele Kâmûs-ı Türkî, DS (III-1296) ‘sınır, tehlikeyi belirten sırtık, değnek bez, işaret vb.’

çöten Kâmûs-ı Türkî Balık avlamak için kullanılan sepet, **DS** (I) Balık avlamak için kullanılan sepet (II) 1. Mısır koçanlarını kışın saklamak için daire şekline dallardan yapılmış kulübe 2. İnce daldan örülmüş civciv kümesi 3. Ağıl (III) çöten/çörten: Pınar veya damdan su akıtan ağaç veya teneke oluk (III-1297)

çözelendürmek TAS Akıtmak Hazain. XV. 19-2)

çözilmiş KT Bozulmuş, çözülmüş. (131a-5=16/92)

çûbân dikenî LME Çoban dikenî

çûbân süzeği LME Çobansüzgeci, çiçekli dal uçlarında sütü kestirmekte kullanılan maya bulunan, bir yıllık veya çok yıllık otsu bitki,yoğurt otu (7a/19)

çûbân tayağı LME Çobandayağı, kuşekmeği, çobandegneği, eşekmadımağı, kadımalak, keçimemesi, kurtpençesi (22b/13)

çukal, (çokal, çukar) TAS (Anter. XIV. 2, 225), **SN** Zırh (4433), **YED/RN** çokal, **HN** (4470), **D** (141b/3), **MUH, IN** (3497), **MC** (82b.4), **HHT** çokal [018a/18] ‘savaşta atlara giydirilen zırlı örtü ki bir çeşidini savaşçılar da giyerdi’

çukmak Kâmûs-ı Türkî eskimiş Derin kazmak

çukumak Kâmûs-ı Türkî (Kuş) gaga ile vurmak, gagalamak

çukra- GRT Kaynamak, yanmak, pişmek (964)

çukurcaklı TAS Oyuk, çukuru olan (Bab. XVI. 2, 274)

çukurcuk BL Derin olmayan küçük çukur, çukurumsu (7a-6)

çukuşmak Kâmûs-ı Türkî (Kuşlar) gagalaşmak gaga ile vuruşup oynaşmak, gaga gagaya tutuşmak, didişmek

çuldi DK Ganimet, askere verilen hediye (124-13)

çulga- TM Sarmak (75a-6)

çurcal Kâmûs-ı Türkî Çakmaklı topun zenberek ipi

çüçük FFANG Ağız, gaga, **DS** (I) Meyve ve sebzelerin en küçüğü (II) 1. Meme 2. Erkeğin cinsiyet organı (III) Söğüt ağacının kabuğundan yapılan düdük (IV) Kümes hayvanlarının yavrusu, civciv (III-1306); *çüçük*: 2. Tomurcuk (XII-4481)

çügündür EM Şeker pancarı (14a/11), **YİŞ çükündür** Pancar, havuç, lahana gibi turşusu da yapılan bitkiler

(10b/4), **DS çükündür** 1. Kırmızı pancar 2. Şalgam (XII-4481)

çürük sanu KAB Boş düşünce, batıl zan, boş zan

çürüntü TAS Çörçöp, süprüntü, döküntü (Bab. XVI. 1, 166), **DS** (I) Pişerken kesilmiş süt, (II) Çürük şeylerin döküntüsü (III-1309)

çüve LME Sedir ağacı cinsinden su kenarlarında biten ağaç (35b/5), **DS** Yürüyemeyen küçük çocukların ayakta durması hali (III-1310)

D

dabaça KMühim Boğazda meydana gelen bir tür iltihabî şişlik (19a.16), **DS** *dabaca* (I) Hayvanın dizkapağı kemikleri (II) 1. Kamış ya da dut ağacının dallarının kabuğundan örülmüş yayvan ekmek sepeti 2. İpten örülen ve tavana asılan ekmek sepeti (VI-1311)

dadıcı BL Yiyecek içecek tadıcı, aşçı başı, sofraya hazırlayıcısı, çeşneci (21b-3)

dağar, (tağar) TAS Kap, çanak, küp, çömlek (Sic. B. XV-XVI. 6, 51), **RB** *tagar* Sonradan, asıl dikilecek yere aktarılmak üzere, içine fide dikilmek için dikilip belirli bir süre için, bir kap içinde hazırlanan toprak (40b/3), **DS** (I) 1) Topraktan yapılmış, ağız geniş, dibi dar,

içine su, pekmez, ayran, süt, yoğurt, turşu ve küllü su konulan bir çeşit küp, 2) Çömlek, 3) Toprakta yapılmış, hamur yoğurmaya yarayan, iki kulplu büyük çanak, 4) Büyük testi, 5) Saksı, 6) Toprakta yapılmış büyük kazan, 7) Topmangal, rak, 8) Su yollarında, taş kurbağa, tortu vb. ni alıkoymak için her yüz metrede bir açılan çukurlara konulan toprak ay da çimentodan yapılmış küpler, 9) Su deposu, 10) Havuz, tabakanelerde derilerin ıslatıldığı havuz, 11) Yalak, 12) Ayakkabıcıların kösele, deri ıslattıkları ağzı geniş kap, 13) İçinde fincan yıkanan toprak çanak, 14) Değirmencilerin kızgın demiri söndürmekte kullanılan ağaç kap, 15) Ekmek konulan kap, (II) Un ambarı, (III) 1) Dağarcık, 2) Çuvaldan biraz küçük bir çeşit torba, (IV) Çukur, (V) Çerçöp öteberi, (VI) Değer, kıymet (IV-1322,1323); Oturak, çocuk lazımlığı (XII-4482)

dağ aşuru TAS Dağ arkasında, dağın öbür tarafında (Tebareke. XIV. 6-2)

dağdağan ağacı TAS Karaağaç, çitlembik ağacı; ahlat ağacı (Kam. XVIII-XIX. 3, 890), **DS** 1. Çitlembik ağacı ve meyvesi 2. Kömürü çok kuvvetli olan bir ağaç 3. Çitlembik,

ağacı, iğde ve diğer ağaçların dallarından yapılan nazarlık (IV-1324)

dağuk, (tağık, tağuk, tağuh) TAS (Faza. XV.), **BL** (4b-4) (*daguk* saçlu (4b-4)) ‘perişan, dağmık’

dağınmak Kâmûs-ı Türkî 1. Birbirinden ayrılmak, yayılmak, saçılmak 2. Ufalanmak, dökülmek

dağırca Kâmûs-ı Türkî Bir cins dağ serçesi

dahiler TAS Başkaları (İrşad. XV. 504)

dak (I) TAS (Şamil. XVI. 630), **YED-YED/RN, HN** *dak* (“*dak dut-*” şeklinde kullanılır. Tariz etmek, kusur bulmak, kınamak (3690)) **GRT** (2645) (*dak dut-* Kusur bulmak, ayıplamak (2205); *dak dutl-* Kusur bulunmak, ayıplanılmak, kınanmak (2942)) **IN** (*dak dut-* Kusur bul, târiz et- (2827)), **ŞŞÇ** (*dak tut-* Kusur bulmak, itiraz etmek (35556)) ‘özür, kusur, hata’ **DS** Pancar, şeker pancarı (VI-1330),)

dakuk TAS Tavuk (Enb. XIV. 213)

dala KBP Bir doğan cinsi (02b/12)

dalabımak (dalabumak, talabımak, talabumak, talbımak, talbumak) TAS (Kel. XIV. 178), **DK** *talbın-* (42-13), **ŞHŞ** *talbın-* (393), **IN** *talabı-* (4492) ‘çarpınmak, çırpınmak, halecanlanmak,

oynayıp sıçramak', **Mes.Mur talabımak** Dalgalanmak, **Kâmûs-ı Türkî talabımak** 1. İstek ve arzu etmek heves göstermek, hırslanmak 2. Deprenmek, kıpırdanmak, **DS** (I) 1) Ateşli hastalıklarda sayıklamak, çırpınmak, 2) Çarpmak, (II) 1) İstemek, 2) Dişi hayvan çiftleşmek istemek erkek istemek, (III) Bir yere tutunarak sallanmak, iki tarafı sabit, ağaç veya tahtanın ortası sallanmak, esnemek, asılmak (VI-1334)

dalabıtmak, (talabıtmak) TAS Silmek (Terceman. XV. 34-2)

dalak Kâmûs-ı Türkî Harpte esir alınıp satılan; dalak kızı: Harp yoluyla ele geçirilmiş bir ülkeden esir alınıp halayık gibi satılan kız

dalaşgan, (talaşgan) TAS Kavgacı, döğüşken, münazaa eden (Ruşeni. XV. 32), **DS dalaşkan** (I) Kavgacı insan veya hayvan, (II) Killa yünün birlikte sarılıp bükülmesiyle yapılan ip (IV-1339)

dalbındurmak (talbındurmak) TAS (Tuh. Le. XV. 231), **YED/RN talbınmak** "Delü bigi talbınmak" (18/7), **HN talbın-** (1853) 'helecanlanmak, çırpınmak, sıçramak, çırpınmak'

dalcınmak TAS Uğraşmak, çabalamak, yorulmak (Bektaş. XV. 304), **DS** (I) 1) Hafif baygınlık geçirmek, bayılmak, 2) Dalar gibi olmak, içi geçmek, (II) 1) Gayret etmek, çabalamak, 2) Sonuçsuz teşebbüslerde bulunmak, 3) Aranmak, 4) Hayvan yemeğe, yeme saldırmak, 5) Küçük çocuk elini, kolunu oynatmak, atılmak (IV-1341)

dalgalık FR/K Kargaşa, heyecan (36b-3)

dalguçı BHMİH Dalgıç, dalıcı (268: 5, 7, 8), **DS dalgıç** Maşraba (XII-4483)

dal tuman TAS Üzerinde sadece diz donu bulunan (Hamza. XIV-XV. 6, 174)

dal yatağan TAS Dal kılıç, yatağanı çekmiş halde (Vasıf. XIX. 17)

damlam, (tamlam) TAS (Hazain. XV. 44-1), **BH tamlam** (23B/10) 'damla', **DS** 1) Yudum, 2) Bir damla (IV-1353)

damlam damlam, (tamlam tamlam) TAS Damla damla (Mü. Şi. XIV-XV. 153-2)

dammak, (tammak) TAS (Enb. XIV. 29), **SN tam-** (3674), **T tam-** (88a-1), **CTD tam-**, **IN tam-** (3314), **GRT tam-** (1003), **ŞŞÇ tam-** (604), **F tam-** (12b-4), 'damla-, damalamak, damlayarak akmak damla damla ak-, damlamak, akmak, dökülmek', **DS dammah** 1) Damlamak 2)

Su konulan kap su sızdırmak; dammak biçiminde (I) Damlamak, (II) Gelmek, (III) Ekmeği yemeğe batırmak, daldırmak, (IV) Akla gelmek, önceden hissetmek, sezmek, ummak (IV-1354)

damzırmak, (damzurmak, tamzırmak, tamzurmak) TAS (Edviye. XIV. 12), **T** *tamzur-/tamzurmak* (/28a-8, 94a-5), **IN** *damzur-* (1900), **MNHS** *tamzur-/tamzurmak* (35a.5), **TM** *tamzur-* (136b-6), **TA** *damzur-/ tamzur-* (42b/12, 26b/5), **F** *damzur-* (65b-1), ‘damlalar halinde akıtmak, damlatarak akıtmak’, **DS** (I) 1) Damlatmak, damla damla akıtmak, 2) Tattırmak, yedirmek, (II) Hayvan yavrularını emzirmek

dam üsti FFANG Çatı

dam yuvalağı, (tam yuvalağı) TAS (Nimeti. XVI. 567), **DS** *dam yuvağı* (IV-1354) ‘toprak damlı evlerin üstünü düzeltmek ve toprağı sıkıştırıp pekiştirmekte kullanılan silindir şeklindeki taş, loğ’

dana burnu, (tana burnu) TAS (Bürh. XVIII-XIX. 256), **DS** (IV-1355) ‘parmak uçlarında çıkan dolama, çeşit çıban’

dağak, (tağak) TAS Acip, garip, akıl kâbul etmeyecek şey (Kedeb. XVIII.209-1)

dana tuluğu, (tana tuluğu) TAS Dana tulumu (Ruşeni. XV. 31)

dağca, (tağca) TAS Şaşılacak, istiğrap olunacak (Bab. XVI. 2, 127)

dan dansuh TAS Şaşılacak, hayret verici, nâdir, mühim (Dede. XIV. 37)

dağ değil, (tağ değil) TAS Şaşılmaz (Ferh. XIV. 46)

danışıkçı, (tañışıkçı) TAS (Kab. XV. 366), **IN** (8480), **MT** *danışıkçı* (69a-14), **KAB KT** *tañışıkçı* (30a.855 ‘kendisine akıl danışılan adam, meşveretçi, müşavir’

dañışksız, (tañışksız) TAS Müşaviri olmayan (Melhame. XIV-XV. 1-1)

dağı yok, (tağı yok, tağı yoh) TAS İhtiyacı yok, önem verdiği yok (?) (Süh. XIV. 25)

tağla KY (100), **BHMİH** *tağla* (Dede) (159:22) ‘tan vakti, sabahleyin sabah, tan ağırırken, sabah erken’

dağlanmak, (tağlanmak) TAS Şaşılmak (Man. Tayr. XIV. 131)

dağlaşık, (tağlaşık) TAS Şaşılacak, hayrete şayan (Bab. XVI. 1, 234)

dañlaşmak, (tañlaşmak) TAS (Tez. Ün. XV. 148-2), **BHMİH tañlaş-** (Kâş. Caf. Müh. Abu H. Kom. tañla-) (122:11), **YZ tañlaş** (33a.950), **VG tañlaş-** (471), **TİKT tañlaş-** (69b/15), **HFN tañlaş-** (1952) ‘şaşa kalmak, şaşmak, taaccüp etmek, hep birden hayrette kalmak’

dañlatmak, (tañlatmak) TAS (Man. Tayr. XVI. 190), **BHMİH tañlat-** (Kâş.) (171:15) ‘şaşırtmak, hayrette bırakmak, hayrete düşürmek’

danmak, (I), (tanmak (I)) TAS (Enb. XIV. 544), **ŞŞÇ tan-** (19), ‘danışmak, istişare etmek’, **DS danmak** 1) Akla gelmek, 2) İnkâr etmek, gizlemek, 3) Düşünmek, 4) Sormak, fikir almak, 5) Şaşmak, 6) Ayıplamak, kınamak (IV-1363)

danmak, (II), (tanmak (II)) TAS 1) Hayrette kalmak, şaşmak (Mih. XV. 293), 2) Şaşırtmak (Kdeb. XVIII. 333-1), **YZ dañ-** Şaşmak (35b.1021), **KT dan-** Ünsiyet peyda etmek, alışmak (167a-11=24/27)

dañsuk, (tañsuk, tañsık, tañsak, dañsık, dañsuh) TAS 1) Acayip, tuhaf, şaşılacak (Fütuh. XIV. 222), 2) Garip, acip şey (Ta. Sel. XV. 1-17), **SN tansuh/tansuk** Garip, tuhaf şey

(1002), **DS** Düşünmeden, kalp kırıcı şekilde konuşan (kimse) (IV-1363)

dapa, (depe) KY dapa 1. +(y)A doğru (çekim edatı) (3b.70) 2. Doğru, taraf (çekim edatı) (33a.950), **KT** 1. Taraf, yön, -a doğru (18b-6=2/243) 2. Yan, nezd (148b-8=20&24), **GN** Taraf, yön (374)

dapacak TAS Mâbut, tapacak (Enb. XIV. 65)

dapan dapan BHMİH Katar katar (?) (55: 6)

dara CM Sıkışıklık, darlık

darbız Kâmûs-ı Türkî Yaş, nemli toprak, sulak yer, **DS** 1. Rutubet, nem 2. Nemli toprak 3. Hasattan sonra tarlayı sürerek, nemlendirerek tava getirme, tavlanmış toprak 4. (IV-1368)

darbızlı Kâmûs-ı Türkî Toprağı sulak (tarla)

darçık/darçuk Bİ Darı, ilaç, gıda (417)

dar dirli, (tar dirlik) TAS Zaruret içindeki yaşama (Kel. XIV. 31)

darımak TAS Musallat olmak, ârız olmak, talân etmek (Dede. XIV. 24), **BHMİH tarı-** Canı sıkılmak, öfkelenmek (krş. Caf. *tarımak* Kızmak, rahatsızlanmak, hırslanmak, sıkışmak,

öfkelenmek) (141:3), **DK** Yağma etmek, dalamak, musallat olmak (44-7)

darıkmak, (tarıkmak) TAS (Müz. XV. 275), **BHMİH tarık-** (Kâş. *tarık-* Daralmak) (148:22), **SN darık-** (3376), **ESN tarık-** (1742) **ŞŞÇ tarık-** (278), ‘canı sıkılmak, kızmak daralmak, içi sıkılmak, müteessir olmak’, **DS** (I) 1 Canı sıkılmak, bunalmak, rahatsız olmak, sıkıntılı vakit geçirmek, hiddetlenmek, 2) Başı dara gelmek, sıkışmak, 3) Sıcaktan bunalmak, nefesi kesilmek, 4) Sıkışmak, (II) Ekşimek, bozulmak (IV-1371)

dar gönüllü FR/K Sıkıntılı (106b-11)

darlıganmak,(darılğanmak,tarılğanmak,tarılkanmak,tarılğanmak,tarılık anmak) TAS 1) Muztarip olmak, kederlenmek, bunalmak (Anter. XIV. 154), 2) Nefret etmek (Şamil. XVI. 158), **T tarlagan-** Bunalmak, sıkılmak (68b-5); *tarlaganmak* Darlanmak, bunalma, bunaltı (101b-5), **MŞ tarlıgan-** Bunalmak, nefes almakta zorlanmak, sıkılmak (43b/13), **HN tarlıgan** Muztarip olmak, kederlenmek, bunalmak (5918), **ŞHŞ tarlıgan-** Kederlenmek, bunalmak, içi sıkılmak (5364), **HFN tarlıgan-** Sıkılmak, daralmak (318), **KAB**

darlıgandırılmak Daraltmak; *darlıganmak* Üzülme, kasavete düşmek, gönlü daralmak

darsıkmak, (tarsıkmak) TAS (Bab. XVI. 2, 382), **DS darsıhmah** (IV-1372) ‘daralmak, canı sıkılmak, sıkışmak, bunalmak, rahatsız olmak, sıkıntılı vakit geçirmek, hiddetlenmek’

dartmak (II), (tartmak (II)) TAS Esirgemek, menetmek, alıkoymak (Müz. XV. 95), **ŞŞÇ tart-** 6. Esirgemek, saklamak (54809)

dartmak (III), (tartmak (III)) TAS Saklamak (İhlâs. XIV. 250)

dartınmak, (tartınmak) KT *tartın-* Sürüklenmek (153a-10=54/48), **TAS** (Fütuh. XIV. 130), **YED/RN, HFN tartın-** (3351), **KAB, ŞŞÇ tartın-** (17170), ‘sakınmak, çekinmek, ihtiraz etmek, saklamak esirgemek’ **DS** (I) 1 Kendini ağır satmak, büyüklenmek, böbürlenmek, 2) Kendini naza çekmek, (II) 1) Yüzünü örtü ile kapatmak, 2) Başını örtmek, sarmak, 3) Örtünmek, (III) Bir şeyi tutarak çekmek, (IV) Asılmak, abanmak (IV-1373)

dartışık, (tartışık) TAS İhtilâf, niza, münakaşa, çekişme (Enb. XIV. 176), **KT tartışık/dartışık** 1. Kavga, nizâ, mücadele (105b-5=11/32) 2. Birbirini tutmayan,

birbirini nakzeden şeyler (41b-1=4/82), **KİG** Münakaşa, ihtilaf, ihtilaflı; karışık (1b. 6); *tartışık* İhtilaf, münakaşa, niza (10a/1), **GN** İhtilaf, çekişme (781)

dartışksız, (tartışksız) TAS İhtilâfsız, bilâ itiraz (Enb. XIV. 299)

dartuk, (tartuk) TAS (İs. H. XIV-XV. 757), **ŞŞÇ** (49618) ‘pişkeş, armağan, takdime’

daş (taş) TAS (Letaif. XVI. 72), **T** *daş/ taş* I. (57b-12), **KMühim** 3. (30b.10), **IN** (1738), V 2. (3a.8), **ŞKM** II. (88a/5), **BL** (I) (7b-1) **ŞŞÇ** (II) (22702) ‘dış, zahir, hariç görünen’, **FN** (2) 1. Dış (980) 2. Bir kimsenin görünüşü, durum ve davranışları (1874)

daş bardak BL Toprakten yapılan kap kacak (19a-6) daş bardak satıcı (19a-6)

daş çömlek BL Toprakten yapılan çanak çömlek (23b-4)

daşgaru, (taşgaru) TAS Dışarı (Kadı. XIV. 494)

daşragı don BL Dışa giyilen elbise (27a-10)

dav FFANG Hamle (satrançta)

davar eri TAS Çoban (Sic. K. XV-XVI. 4, 99)

daya HN Dayı, dadı (565), **SN** Dadı, sütnine (407)

***dayakçı Kâmûs-ı Türkî** Tersanelerde gemilere dayaklama işinde çalışan kimse

dayancak, (tayancak) TAS Güvenilecek şey (Aks. XVII-XVIII. 450-1), **MNHS** *tayancak* Kaygan, kaypak (178a.13), *tayancaklık* Kayganlık, kaypaklık (178b.1), **DS** *dayancak/dayak* Destek (IV-1383)

dayangaç Kâmûs-ı Türkî Oturulan yerde dayanmaya yarayan kısa değnek

dayangan, (tayangan) TAS (Kam. XVIII-XIX. 1, 46), **Kâmûs-ı Türkî**, **DS** Dayanıklı, sert metin, sağlam (IV-1386) ‘dayanan, dayanaklı, sağlam’

dayanıgörmek, (tayanıgörmek) TAS Dayanıp durmak, dayanmakta sebat etmek (Baki. XV. 96)

dayanma delik FFANG Atlara binilerek değneklerle oynanan oyundaki halka

dayın- FN (4432), **SN** *dayın-* (5127), **IN** *dayın-* (1748) ‘kaymak, sürçmek’

daylak TAS Yularsız, başı boş, salma deve ve at (Saz. Talibi. XX. 736), **DS** daylah: “çıplak, sivri”; daylah: “1) At,

eşek yavrusu, 2) Deve yavrusu”; “daylak” biçiminde “ (I) 1) Dişi deve, 2) Damızlık erkek deve, 3) Boynunda tüy olmayan pehliva deve, 4) Deve yavrusu, 5) At, eşek yavrusu, 6) İki yaşında hayvan, (II) 1) Sakalı, bıyığı çıkmamış delikanlı, 2) İnce, uzun boylu kimse, 3) Çıplak, sivri, 4) Baldırı bacağı açık kimse (IV-1388,1389)

daynı- BHMİH Ayağı kaymak (Kâş. Ettuhfe *tay-* Kaymak; Caf. *tay-* İnnek, sükut etmek) /137: 9)

debe (I) TAS (Şamil. XVI. 475), **TA** *debbe*, **Kâmûs-ı Türkî**, **DS** *debbe/debe* Fıtıklı kimse (IV-1391) ‘fıtıklı, kasığı yarık, bir tür fıtığı olan (kimse)

debelik, (depelik) TAS (Terceman. XV. 424-1), **Kâmûs-ı Türkî** ‘bir tür depe olma hali, kasığı yarıklık, fıtıklık fıtık’

debelü TAS Fıtık hastalığı olan (Ah. XVI. 27), **DS** *debeli* 1) Husyeleri yaralanmış, şişmiş (kimse) 2) Fıtıklı insan, 3) Biçimsiz yürüyen (IV-1392)

debertmek TAS (Bab. XVI. 2, 366), **SN** *debert* (4296), **HN** *deberd-* (4676), **KMühim** *deberd-* (30b.12), **ŞHŞ** *debert-* (1089) ‘arayıp sormak,

bakmak, araştırmak, karıştırmak eşelemek, kurcalamak, araştırmak' **DS** (I) 1) Eşelemek, karıştırmak, kabartmak, 2) Toprağı kazmak, (II) 1) Dürtmek, ilişmek, 2) Hareket ettirmek, kımıldatmak, (III) Gizli unutulmuş bir şeyi meydana çıkarmak, ortaya atmak (IV-1393); Dert deşmek, eşelemek (XII-4483)

debimek TAS 1) Yıkılacakmış gibi tökezleyerek yürümek (Terceman. XV. 2, 313-2), 2) Dili, eli, ayağı dolaşmak (Terceman. XV. 2, 313-2)

debitmek TAS Depretmek, kımıldatmak (Yunus. XIII-XIV. 1), **DS** Harekete mecbur etmek, tahrik etmek (IV-1395)

defter İM Muska (1740)

değdeş HN eş, benzer (1227)

değek, (teğek, tevek, devek, diğek) TAS (Fütuh. XIV. 62), **TA** (227b/14), **BL** *degeg* (43b-6), **MŞ** (15a/2), **KMühim** *degek* (37b.1), **DS** (IV-1399) ‘dal, çubuk, değnek asma filizi, asma kütüğü, asma dalı’

değeri TAS Kıymet, paha (Bürh. XVIII-XIX. 53)

değerirek TAS Daha değerli, çok değerli (Ata. XV. 42)

değirmen boğazı Değirmene dane dökülen delik (Bürh. XVIII-XIX. 527)

değirmen tonuzluğu Su değirmeninde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer (Nimeti. XVI. 200)

degirmice GBTBİ Yuvarlakça, yuvarlağımsı (166a-/10)

değirmilen- EM Yuvarlaklaşmak (55b/1)

değişilmek TAS Değiştirilmek (Hamza. XIV-XV. 4, 153)

değmede TAS 1) Her yerde, gelişigüzel yerde (Hay. XV. 15), 2) Kolay, kolay, her zaman (Hay. XV. 31), 3) Her ne zaman (Müslim. XV. 2, 106), **ŞŞÇ** Kolay, kolay, her zaman (24432), **DS** 1) Umulmaz, inanılmaz anlamında kullanılır, 2) Galiba, herhalde, zannederim, 3) Güya, sanki (IV-1403)

değme gez TAS Her zaman, her defa (Enb. XIV. 54), **KMühim degmegez** Her zaman (23a.17)

değnel, (değenek (II), değnek) TAS (Göz hakkında) degen, dokunan, isabet eden (Kadı. XIV.)

değre (deyre) TAS Civar, etraf, çevre (M. Bay. XIV. 41-1), **BHMİH**

Çepçevre, halka şeklinde (Kâş., TT *tegre*) (227: 9; 352: 10)

değrimek TAS Devretmek, dolaşmak (Ferec. XV. 526)

değrinmek TAS Dönmek, dolaşmak (Şamil. XVI. 628)

değritmek YED/RN Oynatmak, hareket ettirmek, dolaştırmak

değsürici KT Değiştiren, tağyir eden(60b-10=6/34)

değsüril- KT Değiştirilmek, değişikliğe uğramak (120a-3); *değsürilmek* Değiştirilme, bedel olma (142a-1=18/50)

değsürinilmek KT Değiştirilmek, tebdil olunmak (123a-9=14/48)

değürici HN Ulaştıran, ulaştırıcı (80a/10)

değürmeklik HN Ulaştırma, verme (35a/19), **KT** Bildirme, tebliğ (169b-1=24/54)

değürin-(değirin-) KT Kendisine verilmek (174a-1=25/75)

değürinil- KT Verilmek; baş ağrısı *değürinil-* Baş ağrımak (255a-10=56/19)

değzindürmek, (degzindirmek) TAS (Terceman. XV. 38), **BHMİH** *degzindür-* (yine dostlarumnu hezar mihnet birle başın d.) (247: 8), **KT** *değzindür-*

dolaştırmak) (22b-3=2/282
'devretmek, dolaştırmak çevirmek,
döndürmek'

değzinmek TAS Devretmek,
çevrilmek, dönmek, dolaşmak (Kesir.
XV. 63-2), **BHMİH** *degzin-*
Dolanmak, dolaşmak, çevrilmek (Caf.
TT. *tegzin-* Ettuhfe *degzin-*; Kâş.
tegzin- Dönmek, tavaf etmek,
çevrilmek) (73: 9, 10), **T** *baş degzin-*
Baş dönmek, **KT** *değzin-* 1. Dönmek,
dolaşmak (254a-11) 2. Allanıp,
çalkalanmak (249b10=52/9)

dehene/dehne TM Bakır buhurundan
hasıl olan bir taş (7a-9, 80a-6), **DS**
dehne (I) Küfe (II) Yerli bezden
yapılan yüz havlusu (IV-1406)

dehlemek TAS Dikkatle üzerinde
durmak (Atai. Ha. XVII. 55), **DS** (I) 1)
Gözetlemek, gözlemek, dikkatle
bakmak, takip etmek, 2) Dikkat etmek,
3) Saymamak, önem vermemek, 4)
Dinlemek (IV-1405)

dekin yir TAS Issız, sakin yer (Çeng.
Dâi. XV. 222)

delikebe Bİ Bir keklik cinsi (1878)

delim TAS (Kel. XIV. 34), **SN** (289),
DK (114-13) **ETT** (HŞ 989, HŞ
1004), **BH** (25A/8), **ŞKM** (16b/3), **IN**
(770), **MŞV** (13a/07), 'çok, fazla, pek

ziyâde, çok birçok, ziyade', **MN** Her
zaman (185-5), **DS** (I) Çok fazla (II)
Sarmalık (IV-1412, 1413)

delimden TAS Çoktan, çok zamandan
beri, epiden, pek eskiden (Süh. XIV. 320)

delimgi KT Önceki, eski. (116a-
4=12/95)

delim türlü TAS (Yunus. XIII-XIV.
265), **SN** (39) 'türlü türlü, çeşit çeşit, çok
çeşitli, pek çok'

delirek KAB Delişmen, delice

delüce YİŞ Deliçe bakla denen bitki
(113b/7)

dembür DAH Dumbür: Dümbelek (594)

demir kır FFANG Kır at

demir mih TAS Demir kazık; bu adla
anılan yıldız (Süh. XIV. 151)

demir pehlivan TAS Demir gibi
pehlivan (Mihnet. XIX. 67)

demiş LME < ? Yüzde çıkan lekeler, çil
(58b/7)

demli MŞV Kanlı, kavgalı (39a/08)

demlüç TAS Bilezik (Yuz. Şeyd. XIII.
74)

demşeklik TAS Haşarılık, zıprılık,
sevincini, belirtecek hareketlerde
bulunma (Bab. XVI. 1, 422); **DS**

demşeklenmek 1. Yaramazlık yapmak
2. Gevezelik yapmak (XII-4484)

demür boku, (demür çirki) TAS
Cüruf, cürufu madeniye Deş. XVI.
204-2)

demür boz TAS Demir kır (at) (Caf.
XVI. 3-2)

demür bozan LME Tırfıl, yabanî
yonca (24b/21)

demür butrak TAS Pıtrak şeklinde
demirden yapılmış diken ki eskiden
düşmandan korunmak için askerın
etrafına saçılırdı (Bab. XVI. 1, 360),
DS *demirbıtırağı/demirdikeni*
Çobankalkıdan da denilen dikenli
battığı zaman, dikenı çok acıtan bir ot
(IV-1417)

demür diken BL (44a-6), **YİŞ** *demür*
dikeni (100b/4), **KMühim** *demürdiken*
(14b.5), **LME** (4b/19), **DS**
demirbıtırağı/ demirdikeni/ demirliyen
(IV-1417) ‘çobankalkıdan da denilen
dikenli battığı zaman, dikenı çok
acıtan bir ot pıtrak, demirdikeni
bitkisi’

demür gönlek, (timür gömlek,
demür giyim, demür ton) TAS (Süh.
XIV. 162), **BL** (26a-2) ‘zırhlı elbise,
zırh

demür kapan taşı BL Mıknatıs (41a-11)

demür-kaynak Bİ Bir kuş türü (1875)

demür kurdu TAS Karıncalanmış demir
pası (Bürh. XVIIIXIX. 576)

demür yardası T Demir tozu, demir pası
(117a-13)

değ MT Hareketsiz, sakin, sessiz (56b-7)

dendi TAS Haydi deyiniz, söyleyiniz (de
imdi) (Âli. XVI. 110), **DS** 1) Haydi, 2)
Dikkat et (IV-1420)

dene FFANG Deneme

değituşu KİG Dengi, emsali (68b. 4)

dengel TAS Yüz yüze oturmak,
muvacehe (Bürh. XVIII-XIX. 282), **DS**
1) Dayanma, 2) Kolu başa dayayıp yatma
(IV-1423)

deniz ağzı TAS Bir nevi deniz hayvanı
(Kam. Os. XIX. 1, 74)

denizün artukluğu BL Denizin
yükselmesi, med hali (42a-11)

deniz gönüllü TAS Derya-dil (Hurş.
XIV. 5)

deniz kartalı TAS Bir çeşit su kuşu (Ah.
XVI. 632)

değiz kırağı MK, HHT [005a/13], **KT**
deniz kıranı (149a-2=20/38) ‘deniz kenarı
sahil’

deniz koyunu, (su koyunu) TAS Tüyünden ağır kumaşlar ve derisinden kürk yapılan bir su hayvanı, kunduz (?) (Caf. XVI. 49-1)

denizler denizi TAS En büyük deniz, bahr-i muhit, okyanus (Tebareke. XIV. 46-2)

deniz sığırı TAS Aslı deniz aygırı veya denzi ayısı olması ihtimali bulunan bir efsane hayvanı (Nimeti. XVI. 137)

deniz soğanı TAS Yabani soğan (Kam. Os. XIX. 1, 350)

denkdeş, (denkdaş, dekdeş, dendeş) TAS (Anter. XIV. 406), **DS** *denkteş/denktaş* (IV-1425) ‘akran, yaşıt, eş, küfüv, benzer’

denk taşı TAS Eş, nazir, muadil olmak (Bab. XVI. 2, 318)

denlemek Kâmûs-ı Türkî 1. Özen göstermek ve dikkat etmek 2. Saymak, değer vermek, **DS** (I) Kümes hayvanları, kuşlar yerden tahıl tanelerini toplamak, yem yemek (II) 1. Gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek 2. Beklemek (IV-1425)

denlen- KBP Taneli yemlerden yemek (28b/12), **DS** *denlenmeğ*

Yerdeki tahıl ve taneler kuşlar tarafından yenilmek; *denlenmek* Mısır, buğday, arpa, fasulye tane tutmak, olgunlaşmaya başlamak (IV-1426)

denlüce FN Kadarcık (4230), **ŞŞÇ** Kadar, bu denlüce Bu şekilde, böylece (34322)

denşür- (I) CCK Toplamak, bir araya getirmek (2354)

denşür- (II) TDGAEAT (MT28-5; GN 164b-1), **KİG** *denşür-* (96b. 8), **LME** *denşür-* ~ *denşür-* (7a/5) ‘değiştirmek, dönüştürmek, denşirmek, bir şeyin yapısını veya niteliğini bozmak’

denşüril- TDGAEAT (FN 103a-5), **KİG** *denşüril-* (34a.13), **HFN** *denşüril-* (2403) ‘değiştirmek, çevrilmek’

depe II (dapa) TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 12), **YED/RN** *depe/tape* ‘taraf, yön’

depegen TAS (Ferh. XIV. 31), **DK** (265-8), **BL** (30a-7), **TDGAEAT** (FS 16b-7) ‘tekmeleyen, çok tekme atan hayvan, tekme atma huyu olan’

depegen at BL Çok tekmeleyen at (30a-7),

depelemelik HN Depeleme, öldürme (61a/4)

depelenmiş MK KT *depelenmiş* (13a-7=2/178) ‘öldürülmüş, katledilmiş’

depelenil- KT Öldürülmek, katledilmek. (134b-8=17/33)

depeleşmek TAS (Kel. XIV. 77), **TİKT (A)** *depeleş-* (215b/7), **TİKT (M)** *depeleş-* (355b/20), **MC** *depeleş-* (26b.12) ‘birbirini öldürmek, savaşıma, vuruşmak karşılıklı öldürmek, mukâtele etmek’

depeleyici ağı TAS (Enb. XIV. 643), **HN** (140a/16), **BL** (34a-6) ‘semmi katil, öldürücü zehir, öldüren, öldürücü zehir’

depemek YED/RN Tarafa geçmek, yöne gitmek

depingi, (depingü, tepingi, depüngü) **TAS** Hayvanın sırtını incitmemesi için eyerin ve palanın altına konulan içi doldurulmuş keçe (Kam. XVIII-XIX. 1, 572), **DS** *depingi/depği* Bel denilen tarım aracının ayakla basılan tahta kısmı (IV-1429)

depit- DK Tepretmek, kımıldatmak, sarsmak (8-6), **MŞ** *depit (d)-* Teptirmek (86b/4), **EM** *depit(t)-* Koyulaştırmak, katılaştırmak (62b/14), **DS** *depitmek* 1. Ekmeğe saça pişmeğe yüz tutmak 2. Ekmeği acele ve gelişigüzel pişirmek (IV-1429, 1430)

deplek, (deblek, debelek, dübelek) TAS (Kdeb. XVIII. 194-2), **DS** *deplek/depleh* (II) (IV-1430) ‘küçük davul, dümbelek, darbuka’

depredil- KT Sarsıntıya uğratılmak, sarsılmak.(255a-5=56/4)

depredinil- KT 1. Sarsıntıya uğratılmak, sarsılmak. (287b-10=99/1) 2. Karıştırılmak, eşilip çıkarılmak. (288a-6=100/9)

depre- TİKT (M) (410a/4), **Kâmûs-ı Türkî** *depremek* ‘kımıldamak, yer sarsılmak hareket etmek, titretmek, çabalamak’

deprenil- KT Sarsıntıya uğratılmak, sarsılmak(199a-8=33/11)

deprendirmek TAS (Sih. Ac. XV. 87), **ŞKM** *depren-* (67b/3), **Bİ** *depren-* (548), **AK** *depren* (25a.522) ‘kımıldamak, hareket etmek, sarsılmak, oynamak’

deprenici BL Sürünen veya hareket eden hayvan, böcek (33b-8)

deprenür canavar KT Kımıldayan, yürüyen, canlı, hayvan (103b-10=11/6)

depreniş TAS (Kel. XIV. 126), **HN** (489) ‘hareket, tazı hareket, kımıldanış’

depretmek TAS (Kel. XIV. 51), **SN** *depret-* (529), **YED/RN DK** (152-13),

ETT *depret-* (ŞD 112-2, ŞD 86-6), (5b-10); **ŞKM** *depret-* (108a/1), **TA** *depret-* (*d*) (169b/3), **TİKT** *depret-* 1. (139b/8) 2. (4a/7), **IN** *depret-* (1725), **CM** *depret-* **İM** *debred-* (2011), **MT** *depret-* (38b-1), **Kâmûs-ı Türkî** *depretmek* ‘kıınıldatmak, sarısmak, harekete getirmek, tahrik etmek, nüks ettirmek, ortaya çıkmak yerinden otnatmak, sıçratmak’

deptürmek **TAS** Çiğnetmek, tepeletmek, pâyimâl ettirmek (Enveri. XV. 33), **PN** *depdür-* Tekmeletmek, tekmele maruz kalmak (23b/01), **Kâmûs-ı Türkî** *teptirmek* 1. Şiddetle yerinden oynatıp atmak, fırlatmak 2. Geriye piskürtmek, şiddetle geri çekilmesine yol açmak

dercimek **TAS** (Mü. Şi. XIV-XV. 20-2), **YİŞ** *dercik-* (58a/7) ‘terler gibi olmak, hararet basmak’

derek, terek (?) **BHMİH** Tez, çapuk (Kâş. Caf. TT., Abu H. Kom. *terk;* Müh., *terkle-* Acele etmek (156: 22 (2)

dergemek, (dirgemek) **TAS** Toplamak, bir araya getirmek (Harekeli). (Enb. XIV. 658)

dergemek, (dirgemek (II)) **TAS** Toplanmak, birikmek, derlenmek (Kel. XIV. 94-2)

dergeşmek, (dirgeşmek) **TAS** Toplanmak, bir araya gelmek (Kel. XIV. 20)

dericik **MNHS** İnce deri, derinin üstünde oluşan kabuk, **EM** *dericük* Zar, bağırsak zarı (20a/1)

derilgi, (dirilgi) **TAS** Dernek, toplantı (Caf. XVI. 193-2)

derim (I) **TAS** Kuş yemi (Şamil. XVI. 419)

derim (II) **TAS** Cemiyet, toplantı (Sır. XVI. 1-2), **DS** (I) Sonbahar ortasında elma derleme günleri, (II) Çadırın etrafını koruyan çul siper (IV-1434)

derim ban ev **TAS** Ulu, haşmetli, büyük çadır (Ta. Sel. XV. 2, 7)

derim evi, (derim (III)) derim ev) **TAS** Etrafi ve üstü keçe, bez veya saz ile örtülen çadıra benzer göçebe evi (Lâ. Şeh. XVIII. 54-2), **DS** 1) Kafes şeklinde tahtadan yapılmış portatif ev, çadır iskeleti, (Üstü, keçe ve kilimle örtülür), 2) Keçeden yapılmış çadır (IV-1434)

derincek,(dirincek) **TAS** (İhlâs. XIV. 289), **BHMİH** *derinçek* (Kâş. *terinçek* Müh. *terençek*) (233: 12), **BL** (28a-2), **KT** (167b-6=24/31), **NH** (98a/18) **MT** (17a-6) ‘iki parçadan yapılan kadın carı, baş örtüsü, çarşaf’

deriştirmek TAS Dermek, toplamak (Süh. XIV. 29)

derlegen TAS Çok terleyen (Hazain. XV. 41-1)

derneçük TAS Ufak ölçüde dernek, düğün dernekçik (Kab. XV. 235)

dernemek, (dirnemek) TAS (Rahat. XVI. 481), **DS** *dernemek/derlemek* (IV-1436) ‘dermek, toplamak, derlemek’

dernekli (derneklice, dirnekli, dirneklü) TAS (Vücudu) derli toplu olan (Bab. XVI. 2, 338), **DS** (I) Derli toplu, düzgün, düzenli (kimse), (II) Derli, toplu, düzgün, düzenli (kimse) (IV-1436)

derneşeceği, (dirneşeceği) TAS Toplanma yeri (Tuh. Le. XV. 295)

derneşmek, (dirneşmek) TAS Toplanmak, yığılmak (Cev. Es. XV. 64), **DS** (I) 1) Toplu halde konuşmak, görüşmek, 2) Direnmek, (II) Topalanmak, (III) Gerinmek, esnemek (IV-1436)

der oğları TAS Ecîr, ücretle çalışan genç kimse, uşak (Hay. XV. 143)

dersü TAS (İs. H. XIV-XV. 749), **FR/K** (104a-8) ‘hepsi, kâmilin, baştan başa, hep’

develengiç FFANG Çaylak, tavuk büyüklüğündeki yırtıcı kuş

dertin- ŞKM Gayret sarf etmek, yığıdıkça yığmak, toplamak (45b/9)

desdeğirmi TAS Yusuvarlak (Caf. XVI. 75-2)

deşt alma LME 1. Yaban elması 2. Alıç denilen meyve (6a/1)

deştirmek TAS Deldirmek, yardırmak (T. E. XV. 20)

deve alması LME Devealması, çakırdiken, maydonozgillerden hekimlikte kullanılan bir bitki (41a/4)

devecik TAS (Kam. XVIII-XIX. 3, 685), **BL** *devecik* (34b-2), **AK** (19b.420) ‘çekirgeye benzer dört ayaklı ancak arka ayakları ön ayaklarından kısa böcek. Kızlar devesi, eşek kurdu, tesbih böceği gürgen veya yer eşekciği de denir’

deve binütlü BL Deve binicisi (10a-6)

deve biniciler KT Kervan, kervan halkı. (85a-10=8/42)

devecük CM Deve yavrusu

deve dellalı TAS Yüksek sesle konuşan (Veyse. XVI. 47-1)

deve etmegi LME Deveekmeği otu (22a/6)

deve otı LME Deve otu (24a/6)

develer sığırlar KT Kurban için Mekke'ye sevk edilen deve ve sığır sürüsü. (159b-22/36)

deve tabanı, (deve dabanı) TAS 1) Büyük şarap kadehi (Sic. K. XV-XVI. 2, 439), 2) Büyük lokma (Müslim. XV. 19-5), **MŞ** Devetabanı bitkisi (39b/9), **Kâmûs-ı Türkî** 'Buhûr-ı Meryem denilen bitkinin bir çeşidi, devetabanı bitkisi', **DS** (I) İncir, (II) 1) Kışın başlayıp yaza kadar çiçek açan, yaprağı fena kokulu yabanî bir bitki, 2) Nilüfer çiçeği, (III) Dört köşe, bohça şeklinde bir çeşit tatlı (IV-1442)

deve- kıgı Bİ Koyun, keçi veya deve pisliği (1918)

devlengeç, (devlügeç, devlüngeç, devlingeç, devlüngeç) MT *devligeç* Bir cins kuş, papağan (35a-14), **TAS** (Leys. Mu. XV. 93-2), **YED** (bazı yazmalarda *dölengeç, dülengeç, devligeç* şeklinde harekelenmiştir) **BL** *devlügeç* (35a-4), **KİG** *devlügeç* kuş (103a. 9), **SN** *devlügeç* (4546), **KMühim** *devlegenç* (45b.4), **Müc.** *devlingeç* (43b/2), **GRT** *devlügeç* Çaylak türünden bir alıcı kuş (1617), **FFANG** *develengiç* 'çaylak türünden bir alıcı çaylak, tavuk büyüklüğündeki yırtıcı kuş'

devlet eşiği TAS Hükümet, saray, saltanat idaresi (Sic. B. XV. 7, 213)

devlet dutnası mal KT Üstünlük sağlayan mal mülk, zenginlik ve iktidar vesilesi. (260b-10=59/7)

devrek Kâmûs-ı Türkî Ağzı yayvan kap

devritmek Kâmûs-ı Türkî Yıktırmak, yuvarlatmak, baş aşağı çevirmek

devşin- KMühim Kaşınmak (7a.19)

devşirikli, (divşürüklü) TAS Ortada dağınık bir şey bırakmayan; derli toplu olarak (Kam. XVIII-XIX. 3, 87)

deyici BL Diyen, söyleyen (9b-11)

deyişat TAS Şiir, söz, lâf (dedikodu, havadis) (Saz. Rıza. XX. 739), **DS** 1) Konuşma, 2) Çekişme, ağız kavgası, 3) Rivayet, 4) Söz gelişi, 5) Mâni, destan, ağıt, şiir, mısra, şarkı, türkü, gazel (IV-1447); *deyişet/deyşet* Şiir (XII-4484)

dık YİŞ Verem ince ağrı (206a/12)

dıkız TAS Tıknaç, yoğun (Şamil. XVI. 607), **DS** (I) 1) Çok sıkıştırılmış, bastırılmış dolu, sıkı, 2) Sıkışık, dar, 3) Havasız, basık yer, (II) Suyu az gelerek iyi pişmemiş yemek, susuz ve katı olduğundan boğazda kalan yiyecek, (III) Çok nemli toprak, sulu olmayan çamur, çamurlu tarla, (IV) Gelişigüzel, rastgele

yapılmış iş, (V) Çelik çomak oyununda dokuzdan sonra söylenen ve on rakamının yerini tutan sözcük, (VI) Atın koşerken tıkanıp kalması (IV-1457)

dılak, (tılak) TAS Kadınlık âleti içinde dilcilik ve bızır denilen et parçası (Bürh. XVIII-XIX. 243), **Kâmûs-ı Türkî** Kadınların tenasül uzuvlarının içindeki dilcik bızır, **DS** Kadının cinsiyet organının üst kısmında bulunan pek duygun küçük bir organ, bızır (IV-1457)

dıknaz TAS Tıknaz, iri yarı (Bab. XVI. 1, 80), **DS** (II) Kısa boylu, zayıf, kuru yüzlü kimse (IV-1463)

dınmamak, (tınmamak) TAS (Sır. XVI. 31), **SN** *dınma* (37), **DAH** *tınmamak* (Tınmamak ıkrardır: sükût ıkrardır) (582), **GT** *dınma-* Ses (23b-1), **ŞKM** *dınma-* ses çıkarmamak (82a/1), **ŞŞÇ** *tınma-/dınma-* (8298), **DS** (IV- 1466) ‘ikâz etmemek, hiç aldırmamak, aldırış etmemek, sükût etmek, ses çıkarmamak, değer vermemek, tınmamak’

dınsuz, (tınsuz) BHMİH Cansız, ruhsuz (Kâş. *tin* Nefes, soluk, *tinig* Nefes alma, soluk alma) (293:1), **TAS** (Güzide. XV. 141), **TDGAEAT** (HN 9a-6) ‘sessiz, sâkit, sâkin’

dınsuzcek, (tınsuzcek) TAS Sessizce, yavaşçacık (Kel. XIV. 113-2)

dınsuzın TAS (Enb. XIV. 146), **SN** (2183 ‘sessizce, yavaş sesle, hafiyen’

dınsüzlük, (tınsüzlük) TAS Sükût (Kel. XIV. 226)

dırağuman TAS Tercüman (Şamil. XVI. 408)

dırnak kesecek BL Tırnak makası, tırnak bıçağı (16a-5)

dırfil MŞ (151b/1), **LME** (28a/10) ‘Dırfil otu, çimenler arasında biten üç yapraklı bir çeşit ot, üçgül’

dışlı Kâmûs-ı Türkî Dışarısı olan

dışlık TAS Rahat, huzur, iyi geçim, dirlik (D. B. XVI. 146), **DS** *dışlıh* “Rahat, huzur, neşe, iç ferahlığı”; *dışlık* “(I) 1) Rahat, huzur, neşe, iç ferahlığı, 2) İyi geçinme, geçim, (II) 1) Yabanlık elbise, 2) Temizlik yapılırken giyilen elbise (IV-1473,1474)

dızdız /dizdiz Kâmûs-ı Türkî Vızırtı, usandırıcı, gürültü, **DS** (I) Bügelek denilen sinek (II) 1. Titiz, huysuz, çabuk öfkelenen (kimse) 2. Çabuk ve çok ağlayan çocuk (III) Acele ve çabuk yürüyüş (için) (IV-1476)

dızlatmak Kâmûs-ı Türkî 1. Acı ve usandırıcı bir ses çıkartmak, vızırdatmak 2. Fırlatmak, kaçırmaq 3. Ürkütmek

dızmanlık TAS Cesamet, irilik (Kam. XVIII-XIX. 3, 318)

dibelik, (dibelek) TAS (Tuh. Le. XV. 219), **HN** (1718), **GRT** (2070), **KAB** ‘büsbütün, tamamiyle ebedî düpedüz’, **DS** (I) 1) Büsbütün, tamamen, 2) Devamlı, daima, 3) Çok, (II) İnadına (IV-1479)

dibin LME “*buum-ı dibin*” Kara ağaçgillerden, düz kabuklu, kerestesi sert ve dayanıklı bir ağaç, çitlik, menengiç (*Pistacia terebinthus*) ve bu ağacın mercimekten büyük, yuvarlak, buruk lezzette meyvesi (8a/9)

dible FFANG Krep, tavada kızartılmış

didik kovı MM Arkadan çekiştirme, kınama, dedikodu (1493)

didik TAS Eğer altı (?) (Müslim. XV. 10, 36), **DS** (I) Gaga (II) Yırtık, didilmiş şey (IV-1481)

didim didim TAS Didik didik (Muham. XV. 240)

didürmek TAS (Leys. Mu. XV. 333-1), **TİKT (A)** *didür-* (77b/10), **ŞŞÇ**

didür- (7952), **ŞKM** *didür-* (6a/3), ‘dedirtmek, söyletmek’, **DS** *diğdirmek* Bir yerden, delikten uzağa fırlamak, fişkirmek (kan,su vb. sıvılar) (XII-4485)

diğçür (diğçür) TAS Küçük tulum, tulumcuk (Caf. XVI. 52-2)

digeç TAS Deyince (Dede. XIV. 51)

dike (II) TAS Dikkatle, kulak kabartarak, dik dik (Şeh. Ş. XVI. 813), **DS** *dike* Sarp, dik, yüksek yer (XII-4485)

dike dike ŞŞÇ Dik dik (39081)

dikenlen- HHT Dikeni çoğalmak [074b/2]

diken serçesi TAS (Bürh. XVIII-XIX. 410), **HHT** [067a/1] ‘çalıkuşu, çalı bülbülü, bokluca bülbül, çinkit kuşu’

dikik TAS Dik (Sic. A. XVI. 6, 768), **Kâmûs-ı Türkî** Bağın dallarını ve fidanlarını bağlamak için tere dikilen küçük destek, bağ hereği

diklin- KT Dikilmek, dik durmak (284b-3=88/19)

diklinmiş but KT Dikilmiş put, heykel (272b-10=70/43)

dikmeklik MNHS Dikme işi (99a.9)

dikrek KMT Dikimsi (38^b13)

dikük TAS Dikili ağaç, dikme (Bab. XVI. 2, 231)

dil (II) TAS Sözleşme (Sic. K. XV-XVI. 4, 108)

dil (III) TAS Körfez, koy (Men. Av. XVI. 54)

dil (IV) TAS Düşman ahvalini söyletmek için alınan esir (Ev. XVII. 8)

dil açıklığı TAS Fesahat, talâkat (Bab. XVI. 1, 192)

dilün açıklığı BL Fasih dilli olmak (2b-7)

dilerlik YİŞ İstemek, arzu etmek (213b/12)

dilün bağluluğu BL Dilin etkili konuşamaması, akıcı konuşamama (2b-7)

dil bağı TAS Söyleme kudretini engelleyen (Aşki. XVI. 152), **DS** (I) 1) Birisini kendisine minnetar etmek için verilen hediye ya da yapılan fedâkarlık, 2) Nişandan önce erkek tarafının kız tarafına verdiği hediye, 3) Nişandan sonra kız tarafına verilen para, 4) Düğün gecesi gelini konuşturmak için damadın verdiği hediye, (II) Konuşmaya engel olduğuna inanılan dil altındaki et, (III)

Öküzlerin boyunlarına geçirilen “U” şeklindeki ağacın uçlarını birleştiren kıldan yapılmış ip (IV-1491)

dilban, (dilibend) TAS (Battal. XVIII. 30), **DS** *dilbent* (I) (IV-1491) ‘tercüman’

dil başı KMühim Dil yarası (17a.6)

dilcenmek TAS Gücenmek (Mü. Şi. XIV-XV. 66)

dilcik (II) TAS Terazî ibresi (Kam. XVIII-XIX. 3, 657)

dil çöngeliği TAS Rekâket (Kel. XIV. 88)

dil tamak çiçeği LME Dildamak çiçeğinin dibi, salıp kökü, tilkitaşağı otu, itkasarı (40b/3)

dildür- İM İkiye biçmek (2676)

dilekci, (dilekçi) (Şeh. Ş. XVI. 328), HN *dilekçi* (1691) ‘şefâatçi’, **DS** Kız istemeye giden (IV-1492)

dilekli TAS Arzusu, isteği olan (Deş. XVI. 273-1), **NH** Serbest, muhayyer (19A/14)

dileksüz EM İrade dışı, istenç dışı (54a/14)

dileksüzrek TAS (Enb. XIV. 783), **KMühim** *dileksüz* (34a.9) ‘istemeksizin, istemeyerek, istemeye istemeye, elde olmaksızın’

dilemeklik ŞKM İstemeklik,
dilemeklik (24a/7)

dilenigörmek YED/RN Hemen
dilenmek, dilenmeye bakmak.
Dilenmeye devam etmek

dilenmiş KT Arzu edilmiş (171b-
1=25/16)

dilenil- KT Kendisinden istenmek
(8b-8=2/108)

dileşmek TAS (Güzide. XV.163),
BHMİH *dileş-* (Kâş.) (310: 2), **KT**
dileş- **HN** *dileş-* (3842) ‘birbirinden
dilemek, birbirine dilekte bulunmak,
karşılıklı dilemek’, **DS** Direnmek (IV-
1493)

dileyen İM İsteyen (165)

dileyir HHT İsteyen, arzu eden
[031b/15]

dilet- KMühim İstemek, arzu ettirmek
(39b.17)

dilgem TAS Dilim, dil şeklinde,
uzunlamasına (Terceman. XV. 268)

dili bağlı KAB Sır saklayan, sır
söylemez

dili yüğrük TAS Talâkatli, düzgün
konuşan (Çeng. Dâi. XV. 208)

dili zifir TAS Ağzı bozuk (Aks. XVII-
XVIII. 284-1), **DS** Gönül inciten kimse
(IV-1495)

dilir KAB Kahraman, cesur, yürekli,
yiğit. Adamakıllı, kuvvetli, iyi

dilkicek TAS Dalkavuk, yaltakçı (Caf.
XVI. 38-2)

dil konukluğu KAB Dil misafirliği, tatlı
dil, tatlı dille ağırlamak

dilküceklik, (dilkiceklik, diklilik) TAS
Yaltaklanma, tabasbus (Deş. XVI. 155-2)

dilkülenmek TAS (Nedim. XVIII. 81),
FN *dilkülen-* (7354), **ŞŞÇ** *dilkülen-*
(47830) ‘yaltaklanmak, dalkavukluk
etmek tabasbus etmek, kurnazlık
taslamak’

dilkü kuyruğu LME Tilkikuyruğu, 1.
Kırmızı çiçek açan bir bitki 2. İnce
dikenli, mavi çiçekli bir bitki 3.
Hayvanlara yedirilen bir çeşit ot 4. Uzun
salkımlı bir çeşit ak üzüm (2b/7)

dilkü renci KMT “*dâü’l-na’lebit*” Saç
dökülmesi (9^{b7})

dilkü taşığı EM (16a/15), LME (40b/3)
‘tilkitaşığı otu, itkasarı’

dilkü üzümü EM (2a/11), LME (3b/1)
‘köpeküzümü, tilki üzümü, it üzümü,
patlıcangillerden, 20- 50 cm.

yüksekliğinde, bazı ilaçların yapımında kullanılan bir yıllık otsu bir yıllık otsu bitki'

dilleğen TAS Çok zemmeden, zemmam (Bab. XVI. 2, 346)

dillemek TAS Bir kimse hakkında dedikdu yapmak, bir kimseyi çekiştirmek, zemmetmek (Kam. XVIII-XIX. 1, 366), **FFANG dille-** Değer biçmek, **DS (I)** Kilitlemek, (II) 1) Aleyhte bulunmak, kötölemek, 2) Bir şeyi diline dolayıp yaymak, 3) Bir kimsenin zenginliği, malı ve kendisi hakkında hasetle konuşmak, 4) Azarlamak, darılmak, 5) Bir şeyi çok istemek (IV-1496)

dilli defter TAS Bütün ayrıntılar gösterilerek yazılan defter (Atai. XVII. 30)

dilli dilince TAS Hal diliyle, kendine mahsus dil ile (Ley. XV. 9)

dillice FFANG Dilli

dillülük TAS Dilli olma hali, nâtıka-perdazlık (Kel. XIV. 73)

dilmeç (II) TAS Dilik, yırtmaç (Terceman. XV. 124), **DS (I)** 1) Yanları yırtmaçlı, üç etekli elbise, 2) Üç etekli elbisenin yanlarındaki yırtmaşlar, 3) Pantolonun ve iç

donunun önündeki ilikli kısım, (II) Tarla ya da kara parçasının burun gibi uzanan kısmı (IV-1497)

dilü TAS Dilek, arzu (Hurş. XIV. 10)

dil yüğrüklüğü TAS Pürüzsüz konuşma, talâkat (Bab. XVI. 1, 192)

dimeklik HN Deme, söyleme (66a/9)

dimlit MN (281-1), **MŞ** (112b/5) 'küçük taneli şarap yapılan bir üzüm'

dime TAS Söz, ağza gelen söz (Deka. XVI. 5-2), **BH dime** Deme, söyleme (43B/8), **DS deme (I)** 1. Atasözü 2. Söz, laf, konu 3. Şiir, türkü 4. Mersiye, ağıt (II) Kekeme, nabız (IV-1416)

diñ DK Yavaş seslekonuşulan, gizli konuşulan şey, gıybet (8-8)

diñlemek Kâmûs-ı Türkî
Sağlamlaşmak

dindürmek TAS Söyletmek (Müneb. XIV-XV. 273-1)

diñeltmek TAS Dikmek, dik tutmak. (Letaif. XVI. 55), **DS (I)** 1) Ağaç, sarık gibi şeyleri dikmek, 2) Herhangi bir şeyi dikey durdurmak, 3) Ayağa kaldırmak, ayakta tutmak, (II) Meydana getirmek (IV-1502)

diñi, (diñü) TAS Dinleme, kulak verme (Caf. XVI. 167-1)

diñici, (diñücü) TAS Fısıltı ile söylenen sözü sezdirmeyle dinleyip sahibine ileten (Kab. XV. 268)

dinkçi Kâmûs-ı Türkî 1. Dinkleme işleri yapan atelyenin sahibi 2. Dink makinesini çalıştıran işçi veya usta

***dinkleme Kâmûs-ı Türkî**
Dinklemek fiili

***dinklemek Kâmûs-ı Türkî** Bir kumaş dinkleme ameliyesinden geçirilerek keçeleşmiş hale getirmek

diñlenecek MT Dinlenme yeri (66b-6)

dinlenmek (I) TAS Bir dini kabul etmek (Fütuh. XIV. 11)

diñlenmek (II) TAS Sönmek (Şeh. Ş. XVI. 133)

dinlenmeklik KT İstirahat, dinlenme (172b-9=25/47)

diñret (d)- MŞ Dinçleştirmek, canlandırmak (2b/6)

diñsüz KİG Sessiz, susukun, susma (43b.12)

diñücülük TAS İki kişinin hafifçe kanuştuğu sözlere kulak verme (Tuh. Le. XV. 351)

dip (III) TAS (Kadeh ve sinide) ayak (Sic. B. XV-XVI. 3, 347)

dip alay TAS Merkez alayı (Müslim. XV. 10, 63)

dip dede TAS Ceddi âlâ, büyük dede (Hay. XV. 22)

dip deniz TAS Büyük deniz, Bahri muhit (D. B. XVI. 92)

dipdügüz KİG Sessiz, suskun(14b.2),
DS dipdiniz Çok uslu (IV-1510)

dipdirilice TAS Dipdiri olarak (Selim. XVI. 239)

diplü tağ KT Sabit ve oturaklı dağ (126b-10=16/15)

dirdür- CM Diriltmek, meydana getirmek

dir TAS Geçim, yemleme (Enb. XIV.),
FR/K Geçim, ödenek, yaşayış, sağlık (25a-11)

direzi, (direze, direzin) TAS (Sic. K. XV-XVI. 4, 148), **DS** (IV-1514) ‘halı, kilim, bez gibi dokumalarda tezgâha uzunluğuna gerilen çözü iplikleri’

dirgenmek (I) TAS (Bab. XVI. 1, 69),
BH dirgen- (2B/5) ‘dayanmak, yaslanmak istinat etmek’ **YED/RN, AK dirgen-** (33a.718) ‘toplanmak, birikmek, bir araya gelmek, dayanmak’

dirgi TAS (Cev. Es. XV. 143), **KAB** ‘sofra’, **DS** 1) Az pişmiş, diri, 2) Unun içindeki iri taneler (IV-1516)

dirgin- HN Toplanmak, birikmek, derlenmek (6715)

dirgün SN Toplantı, düğün dernek (5310)

dirgüren İM Dirilten (37)

dirgürmek, (dirürmek, dirgirmek) TAS (Leys. Ar. XV. 759), **BHMİH** *dirür-* (Kâş., Caf., *tirgür-*; Abu H., *tirkir-* Dede *dirgür-*) (133: 13), **YED/RN, GN** *dirgür-* (2228), **V** *dirgür-* (6a.3), **MN** *dirgür-* (338-6), **TİKT** *dirgür-/dirgir-* (48b/3), **TİKT (A)** *dirgür-* (33b/12), **HN** *dirgür-* (3830), **MC** (38b.9) **ŞŞÇ** *dirgür-* (9949), ‘diri etmek, diri kılmak, diriltmek diriltmek, ihya etmek diriltme, can verme’

dirgür- (II) İM Toplamak (492)

dirildirinilmek TAS Diriltilmek (Rahat. XVI. 32)

dirilmeklik KİG Geçinme, yaşama (*hoş dirilmeklik* İyi geçinme, anlaşma, yaşama (aile için) (170a.4)

diril-/tamam ol- KT Toplu hale gelmek, tamamlanmak (283a-1=84/18)

dirildük yir KT Birleştiği yer, birleşme yeri (142b-3=18/60); *dirilecek yir* Birleşme yeri (142b-3=18/60)

dirilici KT Toplanacak, bir araya gelecek olan (175a-5=26/39)

dirilmek için yığlın- KT Toplu halde sevkedilmek (227b-3=41/19)

dirilmiş KT 1. Toplanmış (255b-8=56/60) 2. Derli toplu, müttefik (261a-11=59/14) 3. Devşirilmiş (145b-3=19/25); *dirilmiş kum* Kum yığını (275a-7=73/14)

dirin- HN Toplanmak (4710)

dirindü ŞŞÇ Toplamak (halk, asker) (6461)

diriş- HN Toplamak, alışmak (3625), **MŞV** *diriş-* 1. Toplanmak (47a/09) 2. Hastlık iyileşmek, toparlanmak (7b/02), **DS** *dirişmek/derişmek* Karşılıklı ayak diremek (IV-1517)

dirişdür- SN Dernek, toplamak, biriktirmek (1567)

dirlik Suyı IN Âb-ı Hâyat (5793)

dirliklen- GN Yaşamak (2092)

dirlik gençliği TAS Bolluk içinde yaşayış, huzur içinde yaşayış (Kel. XIV. 34), **KT** dirlik gençliği, dirlik gençliği-y-ile Huzur içinde, afiyetle, bol bol (5a-9=2/58)

dirliklü FN Dirlikli (5570), **KAB** *dirlikli* Yaşayışlı, geçimli, **KT** *dirliklü* Yaşayış sahibi; *katı dirliklü* Güçlkle geçinebilen, geçim bakımından sıkıntı içinde bulunan (159a-5=22/28)

dirlik otu TAS Ölüme karşı ilaç olan sağlık otu (Cam. XV. 25)

dirlik suyu TAS Âbıhayat (Enb. XIV.)

dirlik yatı TAS Geçim yolu, geçinmeyi sağlayan şeyler (Süh. XIV. 14)

dirlik zamanı KT Yaşama müddeti, ömür (59a-3)

dirmene TA Sarı yavşan otu (36a/9)

dirlü HN Toplanarak (3883)

dirneş- [derneşmek] TAS BHMİH (Kâş. *tirgeş-* arka arkaya gelerek birleşmek; *tirkeş-* Toplanmak, toplaşmak, derleşmek SDD *derneş-* Toplanmak) (40: 3), **HN** (4671) ‘toplanmak, yığılmak’ **DS** (I) Toplanmak, bir araya gelmek, dernek kurmak (II) 1. Karşılıklı ayak diremek 2. Hep bir ağızdan birini çekiştirmek (IV-1519)

dirü IN Dernek, toplantı (353)

diş çukuru KMühim Diş oyuğu, diş çürüğü (45a.7)

dişenmek TAS Dişlemek, dişgilenmek. (Bürh. XVIII-XIX. 31), **DS** (I) 1) Bir kimse kendisi için yapılan dedikoduyu duyup kızmak, 2) Sırtmak, (II) Uzun süre dinlenen ve iyi bakılan insan ya da hayvan geçici olarak azgınlık, yaramazlık yapmak, taşkın hareketlerde bulunmak, (IV) Demir keski ile bir şey yontulmak, kazınmak (IV-1523); Duruken olay çıkarmaya çalışmak (XII-4486)

dişi demir TAS Yumuşak demir (?) (Nimeti. XVI. 357)

diş kurdağısı TAS Diş kurcalayacağı, kürdan (Şamil. XVI. 426)

diş kûrdancukları LME Kılır otu, çiçeklerindeki tohum sapları kürdan yerine kullanılan, bazı yerlerde kuş yuvası denilen bir ot, diş otu, hilal otu, mısır anasonu (17b/10)

dişlenmiş FFANG Dişlenmiş, ısırılmış

ditmik ditmik TAS Didik didik (Rahat. XVI. 517)

ditregenlik TAS Çok titrer olma hali (Hazain. XV. 59-2)

ditremeklik TAS Titreme hali (Enb. XIV. 71)

ditsingen, (titsingen) TAS Her şeyden iğrenip tiksinen (Kam. XVIII-XIX. 2, 818)

ditürü TAS Dikkatle (Hurş. XIV. 86), **HN** Dikkatle (995)

divrik TAS Müdevver (Kam. Os. XIX. 4, 26), **DS** Dağın tepesi, doruk (IV-1528)

dîv sakalı LME Devesakalı otu (47a/8)

diyen AGH Aşık, şair

diyici ŞKM Söyleyen, söyleyici (3a/8)

diyince TAS Kez olunca, kezde (Veyse. XVI. 63-1)

diz agrısı KMühim Gut hastalığı (5a.16)

diz ağışağı (Nimeti. XVI. 534), **DS** *dizağurşağı* (IV-1530) ‘dizkapağı’

dizcük TAS Diz kapağı (Dede. XIV. 216)

diz donu, (diz tonu) TAS İç donu (Deş. XVI. 301-1) **BL** *diz tonı* 1. Şalvar (17b-5) 2. İç tonu (17b-8), **DS** İç donu (IV-1530),

dizek dizek TAS Sıra sıra, dizi dizi (Tercaman. XV. 34-2)

dizekmek TAS Dizilmek (Terceman. XV. 44)

dizeme TAS Bağ, bahçe etrafına kamış veya ağaçtan yapılmış çit (Ah. XV. 30), **DS** 1) Kâgir olmayan evlerde oda bölmelerindeki çapraz ağaçlar, 2) Bahçe ve tarla kenarlarındaki parmaklık, çit, tahta perde, 3) Üzerinde tavan ya da taban çakılan ağaç direkler, 4) Ahşap binalarda ağaç çatmaların arasına kerpiç ya da tuğla konularak yapılan duvar, 5) Normal boyundan daha küçük olan kerpiç (IV-1530)

diz gözü TAS Diz kapağının iki yanındaki çukurlardan her biri (Aks. XVII-XVIII. 38)

dizin dizin (II) TAS Dizleri üstüne yürüyerek (Şeref. XVI. 349), **TAZ** Dizi, sıra, **TİKT (M)** *dizin* Dizilmiş sıralanmış olan şey (boncuk dizisi) (407a/2), **FFANG** *dizin* İlmik, düğüm, **DS** Dizleri üstünde, dizleriyle (IV-1531)

dizlenmiş FFANG Diz çökmüş

doğan burunlu TAS Yumru, toparlak burunlu, şahin burunlu (Kam. Os. XIX. 1, 154)

doğancası TAS Doğanların hepsi (Bab. XVI. 2, 232)

doğdacı TAS Mevlud, doğan (Enb. XIV. 781)

doğdaş TAS Bir zamanda doğan (Tennuri. XV. 170), **DS** *doğdaç* (I) 1. Yeni doğmuş bebek 2. Doğuştan anadan doğma 3. Doğurma kabiliyeti; *doğdaş* (II) Doğuştan anadan doğma (IV-1536)

doğdu TAS Loğusa cemiyeti (Bürh. XVIII-XIX. 311)

doğan gögercini BL Haber güvercini (35a-11)

doğru boy TAS Mevzun adam (İbrahim. XV. 149-1)

doğru sözlüler âdem TAS Doğru sözlü adamlar (Leys. Ar. XV. 644)

doğup koptuk yer TAS Meskatı re's (Şamil. XVI. 512)

dokı (?) BL 1. Bez 2. Örgü (33a-4)

dokı yünü (?) BL Dokuma yün, kumaşlık yün (33a-4)

dokımaklık KİG Dokuma, dokuyuş (129a. 11)

dokuş TAS (Kel. XIV. 122-1), **BHMİH** *dokuş/dokuş* (Kâş., Caf. *tokuş*: Kâş., Müh. *tokuş*) (103: 20); *tokuş* Savaş, cenk (Kâş, Caf. *tokuş*; Müh. *tokuş*) (153:6), **KT** *dokuş/tokuş* (32b-

8), ‘çarpışma, Savaş, cenk mücadele, savaş’ **MŞV** Takas, yer, değiştirme (43a/21), **Kâmûs-ı Türkî** Değiş kelimesine eklenerek kullanılır.

dokuza TAS Birincikânun ayı (Terceman. XV. 444)

dokuzlatmak (tokuzlatmak) TAS Döverek cezalandırmak (Kadı. XIV. 425)

dola BL Boyunduruğu çevreleyen sopalardan her birisi (12b-5)

doladı TAS Özlükle, bilhassa (Deş. XVI. 364-2)

dolamaç TAS (Terceman. XV. 36), **DK** *tolamaç* (175-10) ‘dolamaçlı, dolamaç, iğri büğrü, karışık’, **DS** (I) Dönemeç, viraj, (II) Saklambaç oyunu (IV-1543)

dolamba TAS Dolaşık yol (Hal. Şa. Gufrani. XIX-XX. 90), **DS** *dolamba/dolmaç* (I) Yastık, (II) Toplantı yeri (IV-1544), Salıncak (XII-4487)

dolan Kâmûs-ı Türkî Dolandırmak “hile, aldatma, yanıltma”

dolanı Kâmûs-ı Türkî Dolaşık karışmış şey, dolambaç

dolanmalık Kâmûs-ı Türkî Büyük binaların çevresini dolaşmak için boş bırakınla küçük yer

dolanılmak TAS Dolaşılmak (Saz. Emrah. XIX. 604)

dolap dolap TAS Dolu dolu, bol bol (Dede. XIV. 84)

dolap marazı TAS Selis-ül-bevl denilen illet (Bürh. XVIII-XIX. 293)

dolaplama Kâmûs-ı Türkî Derileri dolap içerisinde işleme, terbiye etme

dolaş Kâmûs-ı Türkî 1. Birbirine dolanma 2. Çapraz, dolaşık 3. Engel

dolaşlı Kâmûs-ı Türkî Dolaşarak varılan, doğru olmayan, sapa

dolayda FFANG Çevrede

dolayısına FFANG Çevresine

dolayı yan TAS Etraf, çevre, yan (Terceman. XV.)

doldurum ŞKM Gerek, icâbı (79b/4)

dolgundurmak TAS Tehevvüre kaptırmak, öfkelenendirip köpürtmek (Müz. XV. 255)

doluncak F Hürmetle, eller bağlı şekilde (59b-8)

dolmaç TAS Dolmuş, doldurulmuş (Miftah. XV. 44), **DS** (I) Yastık, (II) Toplantı yeri (IV-1547)

dolmuş ok TAS Atılmaya hazır ok (Yunus. XIII-XIV. 376)

dolu ay, (tolu ay, dolun ay, tolun ay) TAS (Güzide. XV. 34), **IN** *tolu -ay* (1500, **GRT** *tolu ay* (2079) ‘Aydın öndördü; açık, aşikâr, bedir hâlindeki ay, mehtap’

dolucak TAS Jale, çiy, şebnem (Kadı. XIV. 177), **DS** *dolucak* Dolu (IV-1547)

dolu dolu TAS Dolu olarak (P. S. Ab. XVI-XVII. 41)

dolun, tolun FR/K Dolunay haline gelme (102b-10)

doluk Kâmûs-ı Türkî Dikişsiz ve bütün olarak kullanılan deri kap, **DS** (I) Belirsiz (II) Avurt (IV-1547)

dolukmak (I), (dolgunmak, tolgunmak, tolukmak (I)) TAS Öfkelenmek, hiddetle köpürüp taşmak (Müz.XV. 252), **DS** 1) Göz yaşarmak, ağlayacak duruma gelmek, 2) Çeşitli nedenlerle nefesi kesilmek, nefes alamaz hale gelmek, kuvveti kesilmek, 3) Koşmaktan, yorgunluktan vücudun bir yeri ağrımak, 4) Karnı aç olduğu halde çeşitli nedenlerle doymuş gibi olmak

doluluk, (toluluk) TAS Aydın bedir hali (Yunus. XIII-XIV. 320)

dolunmak, (tolunmak) (I) TAS Bedir haline gelmek (Yunus. XIII-XIV. 20), **DAH** *tolunmak* Dolunmak ay bedir haline

gelmek. **TİKT** *tolun-* 1. Dolaşmak (132a/19) 2. Kaybolmak, görünmez olmak (11b/14), **MM** *tolun-* (Ay) Dolunay durumuna gelmek (1686); *tulin-* Kaybolmak, görünmez olmak; gurup etmek, batmak (2765); *tulun-* Kaybolmak, görünmez olmak; gurup etmek, batmak (2767), **IN** *tolin-* Ay bedir hâline gel- (3605), **MC** *tolin-* (ay ve güneş için) Dolunmak (13b.2), **ŞGDS** Güneşin, ayın batması. Batmak (Doğmak sözünün zıddı), **Mes.Mur** *tolinmak* Kaybolmak, yitmek, **F** *tolin-* ~ *tolun-* Yıldız ay, güneş batmak (16a-2) **DS** (I) 1) Ay ve güneş batmak, 2) Batmak, (II) Çok sevinmek (IV-1548)

dolin- (II) **HN** Donanmak (7005)

tolin- / **tolinmak** (III) **GRT** Dolaşmak, gezmek, dolaşma, gezme (2214)

domaliç, (**domalaç,** **tomalaç,** **tomaliç**) **TAS** Tümsek, yokuş, kambur, yumru (T. E. XV.4), **Kâmûs-ı Türkî** *domaliç* Tümsekli, çıkıntılı (Ertuğrul Gazi'nin ve yanında bulunanların ilk olarak konup yerleştikleri yer olarak bilinen bir dağın adıdır), **DS** *domaliç* Patlak göz (IV-1549)

domaliç gözlü, (**domalaç gözlü,** **tomalaç gözlü,** **tomaliç gözlü**) **TAS** Fırlak gözlü (Ah. XV. 171)

domla **KBP** (Su içindeki) yabancı maddeler, kaya tuzu veya kireç (42a/02)

donak, (**tonak**) **TAS** Bezek, süs (Kam. Os. XIX. 3, 483), **DS** *donah* Süs, ziynet; *donak* (I) 1) Gelin elbisesi, kadın elbisesi, 2) Çeyiz, 3) Süs, ziynet, (II) 1) Gelin evi, 2) Yeni yapılan bir evin kapı, pencere, tavan döşeme, gibi kısımları (IV-1558)

donaltmak, (**tonaltmak**) **TAS** Donatmak, elbise giydirmek (Si. Da. XIV. 272-2)

donanmış **FFANG** Donatılmış, süslenmiş

doncumak **Kâmûs-ı Türkî** 1. Göğüs sıkıntıyla katılaşmak 2. Üzüntülü, kederli olmak *esk.*

don kavı **BL** Kumaşta bulunan ince tüy, hav (27a-9)

don koyacak **BL** Elbise dolabı, elbise askısı, bavul (24b-8)

don tahtası **BL** 1. Çamaşır tahtası 2. Elbise dolabı (25a-5)

donluk, (**tonluk**) **TAS** (Deka. XVI. 106-2), **BL** *donlîg* (10a-11), **TİKT** (**A**) *tonluk* (201b/12), **ŞŞÇ** *tonluk/tonlık* (31385),

FFANG ‘takım elbiselik, kumaş parçası,’ **Kâmûs-ı Türkî donluk s.** Don veya iç donu yapmaya yaran; *i.* Eskiden askere verilen elbise parası, elbise bedeli, **DS** (I) Çamaşırılık, (II) 1) 9 arşın uzunluğunda ensiz çizgili dokuma, 2) İki baş örtüsüne yetecek kadar ipek çizgili ya da sade iplikten dokuma (IV-1561)

donuklanmak Kâmûs-ı Türkî Donuklaşmak, donuk olmak, cila ve parlaklığı gitmek

doğuz başı KMühim Boyunda çıkan bir tür çıiban (36b.5)

doğuz ağırşığı TAS Şalgam, yer elması (Yadigâr. XIV. 24-2)

doğuzlan kurdu, (doğuzlan böceği, toğuzlan böceği, domuzlan böceğ, doğuzlan kurdu) TAS (Bürh. XVIII-XIX. 351), **GRT toğuzlankurtı** (2945) ‘bokböceği’

doğuz topu TAS Domuz sürüsü halinde (?), vücutları top halinde (?) (Müslim. XV. 7, 15), **DS doğuz topu/domuz topu** Elleri bağlı olan bir kimsenin, bağlı olan ayaklarının, kollar arasından geçirilerek tostoparlak şekle getirilmiş durumu (IV-1562)

doprak alıcı BL Sokak temizleyicisi, çöpçü (19b-4)

doprak yuyucu BL Kerpiç veya çanak çömlek yapmak için çamur hazırlayan (19b-4)

dormurmak, (tormurmak) TAS Domurcuklanmak (Ga. XIV. 76)

doynak soyacak BL Toynak soymaya yarayan bıçak (16a-2)

doyum, (toyum) TAS 1) Ganimet almış (T. Oruç. XV. 43), 2) Ganimet (Terceman. XV. 23), **D toyum** Ganimet, ganimet almış olarak (97b/3), **MM toyım** Ganimet (302); *toyım ol-* Ganimete kavuşmak (302), **FFANG doyum** Fazlasıyla, fazla, **DS** Yeter bulma, yetinme, doyum (X-3976)

doyumluk, (toyumluk) TAS 1) Ganimet (Sic. B. XV. 4, 87), 2) Ziyafet, bahşiş (Sır. XVI. 1-36), **D toyumluk** Ganimet, ziyafet, bahşiş; **FFANG doyumluk** Çapul, yağma

***döğdü RB** Bıçağın sırt kısmı (27a/11)

dögeci Müc. Dövülecek (38b/2)

döğeç TAS (Bab. XVI. 1, 151), **FFANG** ‘havan, havan eli’, **DS dögeç/döğeç** 1) Tahta havan ve eli, 2) Çamaşırı döğerek yıkamaya yarayan ağaç tokaç, 3) Üzerinde et kıyılan, döğülen kütük (IV-1569)

döğicilik KİG Dövme, hasat etme işiyle uğraşma (103b. 4)

dögne- YZ Pekişmek (22b.643)

dögñenmek TAS Dögñülmek, çığñenmek, pekiştirilmek (Caf. XVI. 23-1)

dögü MŞ Dövme, dövme buğday (100a/7), **Kâmûs-ı Türkî** Dibekte dövülmüş pirinç (Düvülmemişine “çeltik” denir, ‘Pirinç’ ise Farsça’dır.), **DS** *dögü/düğü* Değirmende çekilerek kırılmış mısır (IV-1572)

dögici İM Döğen (2799)

dögülmüş KMühim Dögülmüş, ufaltılmış (3b.3)

dögülmeklik TAS Vurularak yassılaştırılmak, düzletilmek (Enb. XIV. 18)

dögün TAS 1) Yakı, dağlamakla açılan yara (Nimeti. XVI. 593), 2) Vücudun bir yerine iğneler batırarak şekil yapıldıktan sonra üzerine çivit, barut gibi şeyler dökülmekle deri üzerinde meydana gelen sabit boyalı iz (Kam. XVIII-XIX. 2, 721), 3) Dögünme, matem (Süh. XVI. 209), **SN** Yas, matem (3220), **CTD** *dögün*, **HN** *dögün* (7266), **MK**, **IN** *dögün* (1109), **KMühim** (45b.14), **Bİ** (1474)

‘yara dağlamakla açılan yara yakı, dağlamayla açılan yara’, **DS** 1) Bacaktaki ağrıyı gidermek için nohut yakısı ile açılan yara, 2) Vücudun çeşitli yerlerine iğne ve barut ile yapılan döğme (IV-1572)

dögündü TAS Dalga (Cihan. XVII. 116)

dögünle- ŞŞÇ Yaralamak (47290)

dögüş talaş TAS Kavga, dalaşma (Aks. XVII-XVIII. 98)

dökici MT (53b-1), **İM** *dökici* (2799), **TİKT (M)** (261a/13) ‘dökücü dökən’, **DS** (I) Cömert, eli açık (II) Kurşun dökən kimse (III) Bakırdan yapılmış ibrik (IV-1574)

döl dökümü TAS Hayvanların doğurma zamanı, ilkbahar (Kam. XVIII-XIX. 2, 578), **DS** *döl dökme* 1) İlkbaharda hayvanlar yavrulamak, 2) Kavun, karpuz, hıyar ve sebzeler ürün vermeye başlamak (IV-1576)

döleç TAS İzbe, mahzen (Kdeb XVIII. 220-2)

dölegi YİŞ Karınca döleği, denilen bir tür bitki (114b/7)

döleği yeyni TAS Çevik hareketli, tez canlı, çâlâk (Kesir. XV. 63-1)

döleklilik TAS Temkin, temkinli hareket, vakar, itaat (Kel. XIV. 44), **KT** 1. sükûnet, yavaşlık (138b-5=17/106) 2. vakar, alçak gönüllülük (174b-2=25/63)

dölemek TAS Hayvan yavrulamak (Enb. XIV.)

dölendirmek, (dölendürmek) TAS 1) Sabit kılmak, tesbit etmek (Leys. Ar. XV. 135), 2) Rahata, sükûna, huzura kavuşturmak (Müneb. XIV-XV. 113-2), 3) Yerleştirmek (Enb. XIV. 160), **KT dölendür-** 1. Yerleştirmek, iskân etmek, durdurmak (121a-11=14/14) 2. Sükûnete kavuşturmak (231b-2=42/33) 3. Sükûna kavuşturmak, takviye etmek, güc vermek (172a-7=25/32) 4. Durdurmak, geri bırakmak, alıkoymak (91a-3=9/46), **MC dölendür-** Sabit kılmak (69a.4), **DS** 1) Bozulmuş bir şeyi düzeltmek, düzene koymak, 2) Doğrultmak, 3) Alıştırmak, rahat ve doğru yürümeyi öğretmek, 4) Yatıştırmak (IV-1578)

dölengeç LME Çaylak kuşu (17a/18), **DS dölengeç/döletli:** Çaylak (IV-1578)

dölenmek TAS 1) Mutmain olmak, temayül göstermek, sükûnet bulmak, karar kılmak, huzura kavuşmak, ağır davranmak (Tebareke. XIV. 37-2), 2) Çoğalmak (Kel. XIV. 43), **SN döl-**

1. Sükûnet bulmak, huzura kavuşmak (1553) 2. Karar kılmak, ağır davranmak (1490), **YED/RN döl-enmek** Mutmain olmak, temayül göstermek. Sükûnet, karar kılmak, çoğalmak, **KİG döl-en-** Beklemek, durmak (14b. 11), **T döl-en-** Cinsi münasebette bulunmak (29b-8), **KT döl-en-** 1. Durmak, eğlenmek, kalmak (106a-9=11/44) 2. Oturmak (80a-2=7/161) 3. Dinlenmek, sükûnet bulmak (225a-9=40/61) 4. Barınmak, bulunmak (59b-5=6/13) 5. Yerleşmek, çökmek (286a-9=93/2) 6. Huzura kavuşmak, sükûnet bulmak, mutmain olmak (119a-5=13/28), **NH döl-en-** Oturmak, sabir kalmak (80a/18), **FN döl-en-** Huzura kavuşmak, sükûnet bulmak (3414), **ŞŞÇ döl-en-** 1. Huzura kavuşmak, rahat yaşamak (205) 2. Meyletmek (38505), **ŞHŞ döl-en-** Rahat etmek, sükûnet bulmak, karar kılmak (2406), **MC döl-en-** Karar kılmak, temayül göstermek (14a.2), **DS** 1) Bir yere doğru yönelmek, 2) Dolaşmak, 3) Bir yere düzgün şekilde yerleşmek, 4) Bozulmuş bir şey düzeltilmek, iyileşmek, 5) Yatışmak, yolda rahat ve uslu durmaya alışmak, 6) Bir hayvan sürüsü yolda bir yere düzenli olarak dağılmak (IV-1578)

döllek TAS (Sic. B. XV. 10, 56), **DS döllek/döllük** (IV-1579) 'koyun ve keçilerin yavruladıkları yer'

dönelik **TİKT (A)** Dönücülük (89b/21)

dönderen **İM** Döndüren (24)

dönderici **EATSAKT** Çeviren döndüren (073a/4=013/11)

dönderil- **FN** *mecazlaşmış* (kader için) Değiştirilmek engellenmek (5125)

döndürmeklik **KİG** İade etme, verme (121b.5)

döne döne **TAS** Tekrar tekrar (Yuz. Şeyd. XIII. 37)

dönegen **TAS** Çok dönen (Nuh. Tuh. XVII. 160), **DS** *döneğen/dönek* (I) Sözünde durmayan, (II) Su çevrintisi, (III) Hayvan başlığı ile yuları arasında bulunan ve ve hayvan bağılyken dolaşmamasına yarayan döner halka (IV-1582)

dönen **Kâmûs-ı Türki** Üç yaşını geçen at ve deve gibi büyük, iki yaşını geçen koyun, keçi gibi hayvanlar için kullanılır, **DS** Üç yaşını bitirip dört yaşına basan tay, sığır (IV-1584)

dönme **HN** Dönme, dönüş (33b/2)

dönücü **TİKT (A)** Vazgeçen, sapan (147a/2), **KT** *dönici* 1. Varacak, dönecek olan (4b-7=2/46) 2. Tanrı'ya

yönelen samimi, itaatkâr (216b-10=38/44) 3. Dönen, dolaşan; belâ, felâket, musibet (94b-5=9/98)

dörd aralu kazan **BL** Dörtgen kazan (22a-7)

dördül **TAS** (Enb. XIV. 507), **KİG** *dördil* (36b. 6) 'dört köşeli', **DS** (I) 1) Dört köşeli yüzey kare, 2) Hacim ölçüsü, küp, 3) Kesiti kare olan, üç dört metre boyunda ağaç direk, dilme, 4) 8-10 cm. çapında kiremitlerin altına çakılan yuvarlak direk, (II) Bir çeşit arpa (IV-1587)

döşek esiri **TAS** Yatalak, esr-i firaş (S. Vehbi. XVIII. 158)

döşeklik **HN** Çiftleşme, kadından yatakta istifade etme (124b/5), **DS** 1. Yatak yüzü 2. Yatak konulan yer (IV-1590)

döşek vakti **DAH** Cinsî münasebet zamanı Mukarenet (328)

döşenilmek **TAS** Döşenmek, yayılmak, serilmek, ferş olunmak (Rahat. XVI. 3), **T** *döşenil-* Düzeltilmek, **MNHS** *döşenil-* yayılmış, dizilmiş olmak (9a.3)

döşenmek **(II)** **TAS** Düşkünlük göstermek, kendini vermek (Koçu. XVII. 98)

döşenmeklik **T** Döşenmişlik, serilmiş olma (47a-7)

döşenmiş KT *döşen-* Yayılmak; açık, vermeğe hazır (54b-1=5/64)

döşeyecek BL Döşeme, mefruşat (28b-11)

döş kemiği TAS Göğüsün tam ortasında birbiriyle bitişen yumuşak kemikler (Ah. XVI. 435)

döşmek TAS Toplanmak (?) (BaDSL. XVIII. 64)

döşündür- KMühim Yormak (38b.5)

döşük F Yatak (65b-4)

döşüm Kâmûs-ı Türkî Aşarcıların ekin yığınlarını damladıkları tahta damga

döşür- MM Toplamak, bir araya getirmek (2675)

döy- FN (437), **ETT** *döy-* (ŞD 141-2, ŞD 41-7), **KY** *döy-* (1285), **TAZ** *döymek* **IN** *döy-* (2528), **TM** *döy-* (37a-12), **İM** *döy-* (1400), **VG** *döy-* (53), **Mes.Mur** *döy-* **ŞŞÇ** *döy-* (19978), **RB** *döy-* (5a/1), **DS** *döymek* (IV-1593) ‘(daha çok olumsuz şekli kullanılır) katlanmak, sabretmek, tahammül etmek, dayanmak’

döyiş ŞŞÇ Tahammül, dayanma; *döyiş vir-* Tahammül etmek, dayanmak (14015)

döymemek, (doymamak) TAS (Cinan. XV. 63), **SN** *döyime-/döyme-* (1776), **CTD** *döyeme- / döyime- / döyme-* ‘dayanamamak, katlanamamak, tahammül edememek edememek’

dualamak TAS Dua etmek (Müslim. XV. 2, 30)

duduçuk HHT Bir çeşit kurtçuk [043a/10]

dulçın- BHMİH Hareketsiz durmak, boş durmak (Caf. *tul-* kapamak, (asanı dek durma deme) (157: 8)

dulkuk BHMİH (Kâş., Caf., Abu H., Ettuhfe *tulkuk*; Müh. *toluk*) (268: 3), **MŞ** *tulkuk* (83b/7) ‘tulum, deriden tuluk’

dulp, (tulp, tulup) TAS Top, takım, yığın, küme (Ga. XIV. 167), **ŞŞÇ** Yarı, gece yarısı (23645)

duluğ (tulug) TAS (Hazain. XV. 15-2), **DK** *dulum* (6-12), **SN** *tuluğ* (3055), **EM** *tuluğ* (27a/14), **T** *tuluğ* (69a-4), **TM** *tuluğ* Şakak (128b-6), ‘şakak’, **DS** (I) 1) Şakak, 2) Çene kemikleri, (II) 1) Siper, kuytu yer, 2) Köşe, köşe başı, (III) 1) Arka taraf, 2) Yan, yan taraf, (IV) Deve yavrusu (IV-1599)

dulunacak TAS Mağrip (Enb. XIV. 33), **KT** *duluncak* Perde (145a-7=19/17)

dulundurmak (tulundurmak) TAS Gözden kaybetmek (Eşrefoğlu. XV. 48)

dulunmak (tulunmak) TAS 1) (Cennet. XV. 15), 2) (Cennet. XV. 15), **SN** *tulun-* (2934), **KT** *tulin-/dulin-* (63b-2= 6/76), **MM** *tulun-* **MN** *tulun-* (183-3), **ŞHŞ** *tulin-* (1356) ‘(Güneş, Ay, yıldız) kayb olmak, görünmez hâle gelmek, batmak, gurubetmek’ **DS** (I) 1) Ay ve güneş batmak, 2) Ay ve güneş tutulmak, 3) Gözden kaybolmak, görünmez olmak, 4) Yükselmek, havalanmak, 5) Suya dalmak, (II) Dinlenmek, (III) Ağır hastanın gözleri canlılığını kaybetmek, donuklaşmak (IV-1599, 1600)

dumru TAS (Güzide. XV. 103), **SN** *dumrı* (3241), **BL** *dumrı* (17b-3), **Mes.Mur** ‘tef’

dumrı pulı BL Tefin çevresindeki zillerden her biri (17b-3)

dumış- BHMİH Bir köşeye çekilmek, bir şey yapmamak (Ş. Sül. *tumuş-* Bir köşede mağmun, mükedder oturmak, Kom. *tumuş-* Neşesiz olmak (164:7)

dumlu- BHMİH Soğumak (Kâş. *tumlu-*: Soğumak) (25: 21)

dumlu BHMİH Soğuk (Kâş. Caf., *tumlug*; Müh. *tumlug*; Abu H. *tumlu* (248: 8)

duncukmak, (cuncukmak, tuncınmak, tuncukmak) TAS (Hazain. XV. 20-2), **BL** *duncık-* (21a-9) ‘havasızlıktan bunalmak, nefessiz kalmak, bunalmak’, **DS** (I) 1) Sıkılmak, bunalmak, 2) Utanmak, 3) Tıkanmak, nefes alamamak, 4) Genize su kaçma, 5) Ağlayacak gibi olmak, 6) Fazla yem yiyen, uzun zaman dinlenen hayvan dışarı çıkınca atlayıp zıplamak, haşarılaşmak, 7) Henüz bülûğa eren genç kız kıvraklaşmak, (II) Nemli yerde bulunan bitki havasızlıktan kızışmak, çürümek (IV-1603)

duncukturmak, (tuncukturmak) TAS Nefes alamamak, nefesini kesmek, bunaltmak. (Tuh. Le. XV. 224)

dungun TAS Durgun, hareketsiz, işe yaramaz (adam) (Bab. XVI. 2, 476) **DS** Üzgün, düşünceli (IV-1604)

dunuklu (tunuklu) TAS Parlak olmayan, donuk, bulanık (Genç. XVII. 63)

dunukmak TAS Küsufa uğramak (Tebareke. XIV. 8-2)

dunukutmak TAS Donuklaştırmak, ferini, ışığını azaltmak (Edviye. XIV. 30)

dura dur TAS Bekleyi dur, biraz bekle (Rahat. XVI. 431)

dura düşe TAS Düşe kalka (Süh. XIV. 243)

durakı Kâmûs-ı Türkî Tüysüz şeftali cinsi

durak otu, (turak otu) TAS (Caf. XVI. 77-1), **T turaK** (20a-13) (*turak otu(n)* Rezene, fere otu, durakotu (20a-13)), **PN turak** (41b/07), **GBTBİ turak** (81-a/14), **DS durak otu/dorakotu** (IV-1604) ‘hekimlikte kullanılan bir ot, rezene, dere otu, dereotu razyane, durakotu, dere otu rezene’

duran İM Duran, bekleyen (2784), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Kımıldamayan, hareketsiz 2. Bulunan, mevcut, **DS** (I) Topraktan yapılmış yayık (II) Dağ yolu (IV-1605)

durası yer TAS Makam, mekân, duracak yer (Tuh. Le. XV. 170)

durgurmak, (turgurmak, turkurmak) TAS 1) Durdurmak (Anter. XIV. 671) 2) Kaldırmak, ayakta durmak (Maârif. XVI. 241), 3) Vücuda getirmek, ortaya çıkarmak, göstermek (Leys. Ar. XV. 311), **ŞŞÇ** 1. Durdurmak (1432) 2. Payidar kılmak (8758), **KT durur-/turur-** 1. Yerine getirmek, ifa etmek, dosdoğru

yapmak (17b-7=2/230) 2. Durdurmak (212a-8=37/24) 3. Dikmek, tesbit etmek (280a-9=79/32) 4. Doğrultmak, çevirmek (71b-3=7/29) 5. Kaldırmak (128b-4=16/38) 6. Tespit etmek, koymak; tutmak (144a-10=18/105) 7. (namaz) Kıldırmaq (43a-6=4=102); *tururmak* 1. Yerine getirme, ifa etme (168b-1=24/37) 2. Durdurma (105a-5=11/41), **EATSAKT durgur-** Durdurmak, yerine getirmek (28a/4=002/246), **KİG turgur-** Ayağa kaldırmak, dikmek (90a/4), **FR/K turgur-/durgur-** Durdurmak. Ayakta tutmak (45a-12)

duracak Kâmûs-ı Türkî ünlem Küçük çocukları ayakta durdurmak için kullanılan teşvik sözüdür.

durgurucu ETASAKT Yerine getiren (180a/6=014/40)

durguz- ETSAKT Durdurmak, yerine getirmek (25b/6=002/229)

durgutmak TAS Durdurmak (Fuzuli. XVI. 39)

durmaç TAS İpekli kumaş, şal (Hurş. XIV. 74), **DS durmaç/dirmaç** Sırta yük yüklemek için kullanılan yünden ya da kıldan yapılmış ip (IV-1606)

dursunmak TAS Korkmak, duraklamak (Dede. XIV. 94)

dur tut oyunu, (tur dut oyunu, tur tut oyunu) TAS Bir çocuk oyunudur: Biri, yere çizilen bir daire içinde durur. Dışarıdakiler içerdekini yakalayıp dışarı çekmek isterler. İçerdeki, dışarıdakilerden birisini yakalayabilirse yerine o ebe olur (Kdeb. XVIII. 508-1), **DS durtut** (I) Disiplin, sıkı düzen, (II) Bir çeşit çocuk oyunu (IV-1606)

duruba KMühim Bir tür ishal (24a.19)

durudur- FR/K Devamlı olmak. Sürdürmek (139b-1)

durukmak, (turukmak) TAS 1) Duraklamak (Şeyhi. XV. 100), 2) Durmak, karar kılmak (Tuh. Le. XV. 270), **ETT turık-** Duraklamak, tereddüt etmek (ŞD 100-8, HŞ 1567), **NH durık-** Duraklamak, karar kılmak (62b/7), **ŞHŞ turık-** Durmak, duraklamak (1567), **CM duruk-/durık-** Durmak, tıkanmak, **ŞŞÇ turuk-** Durmak, duraklamak (49815), **DS** (I) 1) Tereddüt etmek, karar verememek ,duralamak, 2) Düşünceye dalmak, 3) Mahzunlaşmak, durgunlaşmak, 4) Uslanmak, 5) Konuşurken susuvermek, (II) 1) Durmak, dinmek, 2) Kimildamamak, 3) Atılan, düşen ya da suda hareket eden bir şey önüne

gelen engele takılıp durmak, 4) Yiyecek boğazda kalmak (IV-1607)

durumak, (turımak) TAS Teemmül etmek, durup düşünmek (Ferh. XIV. 57)

durum yeri (turum yeri) TAS Durak yeri, tevakkuf mahalli (Sır. XVI. 85)

durundurmak, (turundurmak) TAS Durmasına vakit ve imkân bırakmak (Dede. XIV. 146)

dururmak, (tururmak) TAS 1) Durdurmak, bir hizmete memur etmek, hareketine engel olmak (Enb. XIV. 470), 2) Durdurmak, ayakta durdurmak, sâbir kılmak (Fütuh. XIV. 56), **EM turur-** Durdurmak (43a/11)

dururmaklık HN Durdurma, bir hizmete memur etme (77b/19)

duruş-/duruş- FN karşı karşıya gelmek, çarpışmak (2663, 1656), **SN turuş-** Karşı karşıya gelmek, çarpışmak, vuruşmak (904); **turuşmaklık** Savaşma (2736), **DAH duruşmak** Muhakeme olmak, karşılıklı işe başlamak; kavgaya, harbe girişmek, mukabele etmek (452), **FR/K duruş-/dürüş-** Çalışmak. Direnmek. Toplanmak. Karşı karşıya gelmek (81a-11), **TDGAEAT turuş-** Çarpışmak, mücadele etmek, karşı karşıya gelmek (FS 9b-13), **MNHS duruş-** Bekleyerek öğrenmek, tecrübe görmek (4b.13), **D**

turiş- Karşılıklı durmak (111b/6), **IN** *duriş-* Savaş maksadı ile karşılaş- (8117), **F** *duriş-/duruş-* Çalışmak, say etmek, gayret etmek (42a-6, 18b-5), **Kâmûs-ı Türkî** *duruşmak* Karşı karşıya gelip bir işe girişmek; konuşmaya tartışmaya başlamak, savaşa tutuşmak, **DS** *duruşmak* 1. Çalışmak, uğraşmak 2. Dediğinde direnmek 3. Hiddeti geçip yumuşamak (IV-1608)

durutmak, (turutmak) TAS Durdurmak, kaim olmak (Kab. XV. 20), **SN** *turut-* Durdurmak, kaim kılmak (19), **YED** Durdurmak, durdurmaya çalışmak, **KT** *durut-* Yerine getirmek, eda etmek (2a-2=2/3), **ŞHŞ** *turıt-* Durdurmak (4743), **KAB** Ayakta durdurmak, durdurmak

dur yüri FR/K Yürüyegör, yürüedur, hele yürü (37b-2)

duş FN Rastlama, karşılaşma (6006), **TM** Rast gelme, isabet etme (47a-13), **İM** *tuş* Taraf, cihet (30)

duşanlık BHMİH Caka, fiyaka (?) (164:20)

dutagan, (tutagan) TAS İyice, sıkıca tutan, çok tutan (Müz. XV. 476)

dutbarak ETSAKT Şiddetli yoksulluk (443a/2=090/16)

dutlın- BHMİH Ay, güneş tutulmak (krş. tutul-) (288: 23)

dutmaklık MC Oruç tutma (72b.12), **MNHS** bevl tutmaklık: Sidiği tutabilmek (11a.1)

dutmayan İM Tutmayan, yerine getirmeyen (955)

dutuk, (tutuk (I)) TAS (Kam. Os. XIX. 181), **HN** *tutug* (5048), **MT** *tutug* (25b-10), **D** (35b-9), **GRT** *tutuk* (2168), **IN** (3626), **Mes. Mur** *tutuk* **Kâmûs-ı Türkî** ‘yüze tutunulan şey, yaşmak, örtü perde, peçe, kapalı, müphem yaşmak, duvak’

dutulu dutulu/tutulu tutulu KAB Tutuk tutuk

duturuk, (dutrük, dutrak, tutrak, tutruk, tuturuk) TAS (Leys. Mu. XV. 238-1), **SN** *dutrük* (3263) ‘ateş tutuşturacak çörçöp’

dutuz- HN koku saldırmak, koku salmak (3463), **KİG** Sırmak, kullanmak (36a.11)

duvalla- KBP Bağlamak, kündelemek (19b/12)

duydurmak, (tuydurmak, tuygurmak) TAS (Enb. XIV. 9), **GN** *duydur-* (995), **YED/RN** *tuydurmak*, **İM** *tuydur-* (2782), **GRT** *tuydur-* (G2.13), **ŞŞÇ** *tuydur-* (35510), **Bİ** *duyur-* (234) ‘öğretmek, işittirmek, duyurmak, sezdirmek’

duyucu, (tuyucu) TAS Hassas, duygulu (Kab. XVI. 449)

duzlu yüz BL Güzel ve sevimli yüz (4b-10)

duzlu yüz BL İfadesiz ve soğuk yüz (4b-11)

dübeyle TA İrinli küçük bir tümör (60a/8), **YİŞ** Vücutta şişlerle beliren bir hastalık (219a/5)

düdük çalıcı, (düdükçü) TAS Neyzen (Caf. XVI. 168-1), **BL** *düdükci* Neyzen, düdük çalan (17a-11)

düdük bakışı TAS Yan gözle bakış (Bab. XVI. 2, 42)

dügelcük KMühim Eşek hıyarı (?) (8b.19)

düğüdü, (döğüdü) TAS Çekiç ve keser gibi âletlerin bir şeyi döğmeye ve ezmeye yarayan tarafı, düz ve yuvarlak kısmı (Müslim. XV. 1, 152), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Vurmağa ve dökmeğe yarayan tokmak veya çekiç 2. Keser ve balta gibi kesici aletlerin arkalarındaki tokmak, **DS** (I) 1) Balta, kazma, keser, vb. aygıtların çivi, kazık çakmaya yarayan kısmı, 2) Ağzı körlenmiş balta, keser, bıçak, (II) Kuş gagası, (III) 1) Ufak ve tek tepe, 2)

Tepelerin en yüksek yeri, 3) Yumru (IV-1619)

düğüdürmek TAS Yukarıya doğru fırlatmak; yükseltmek (Rahat. XVI. 491), **SN** *düğüdür-* Yukarı doğru fırlatmak **İM** *tükdür-* Göğe değdirmek (1436), **MT** *düğüdür-* Uçurmak (51a-4), **ŞŞÇ** *düğüdür-* Yukarı doğru fırlatmak (30780), **DS** Dürtüklemek, acele ettirmek (IV-1619)

düğüen- **ŞŞÇ** Bağlanmak, bağ kurulmak (40942)

düğülekleyin HN düğülek kavunu gibi (4630)

düğülenmek TAS Düğümlenmek (Işk. XIV. 185-2)

düğümecik MŞ Düğümecik, tomurcuk (52b/11), **DS** (I) 1. Ekinlerin içinde biten yaprakları, oval biçiminde olan ve mavi renkli çiçek çan bir ot 2. Leylak renginde ve kokusuz çiçekleri olan bir bitki 3. Kara nohut kadar yuvarlak tohumu olan bir çeşit çayır otu (II) Kayıkla dümende iğnecik denilen demirlerin geçtiği delik (IV-1621)

düğünelemek TAS Toplamak, bir araya getirmek (Cev. Es. XV. 85)

düğüç Kâmûs-ı Türkî Soğuk su ve sabunsuz olarak yıkanan çamaşırı döğüdükleri tokmak, çamaşır tokmağı

dügül TAS (Çeng. Dâi. XV. 231), **GBTBİ** (69-b/4) ‘tomurcuk’, **DS** (I) 1) Elendikten sonra geriye kalan en ince bulgur, 2) Darıdan yapılan yarma, 3) Ökse otu, (II) Toprağın en küçük parçası (IV-1623); İnce elekten geçirilmiş çiğ yarma (XII-4488)

dügülce TAS Bulgur şeklinde yağın kar (Deş. XVI. 325-1), **DS** (I) Küçük dolu (II) Kışın soğuk havalarda yağın sert ve yuvarlak kar tanecikleri (IV-1623)

dügülcük TAS Konca, boğum (Bab. XVI. 2, 135), **DS** *dügülcük/dügülcek* Küçük dolu (IV-1624)

dügülmek TAS (Işk. XIV. 82-1), **BL** *dügül-* (34b-1), **GBTBİ** *dügül-* (223-b/7), **Kâmûs-ı Türkî** *dügülmek*, ‘bağlanmak, birikmek kıvrılmak, bükülmek’ **DS** (I) 1) Memede süt pıhtılaşmak, 2) Yenilen bezı yemekler midede sert bir halde kalmak, (II) İplik düğümlenmek, (III) Dadanmak, (IV) Havada uçan kuş birden yere inmek, (V) Merkezîleşmek, bir noktada toplanma (IV-1624),

dügülen kurdı BL Bögelek sineği, bir tür sinek veya kurtçuğu (34b-1)

dühül TDGAEAT Davul (FS 15a-10)

dükeli, (tükeli, dükel, düğeli) TAS (İhlâs. XIV. 139), **TA** (131b/12), **KY** (1527), **ŞKM** (6a/2), **İM** (44, 2017), **MŞV** (27b/20), **Bİ** (1449) ‘hep, cümle, hepsi, bütün, herkes’

dükeli(n) T 1. Her nevi bütün (17a-9) 2. Yekünü, bütünüyle (28b-1)

dükenlemek, (düğenlemek) TAS (İs. H. XIV-XV. 321), **SN** *dükenle-* (2110) ‘aramak, araştırmak, teftiş etmek, yoklamak’

dükenmiş KT (Serveti) tükenmiş, eli boş kalmış; yorgun, bitkin (134b-4=17/29)

dülec/dülecük YİŞ Bir ot adı (47a/11)

düleK CM Kanatlı hayvanların kanat ve kuyruk tüyleri, **HHT** *tülek* Tüy değiştirmiş [009b/17], **Kâmûs-ı Türkî** *tülek*: 1. Tavuk vb. kuşların tünedikleri sırıklar, kümes tüneği 2. *mecazlaşmış* Sığınacak yer, yurt 3. Dökülmüş, iri tüyler, tüy dökümü

düleK LME Kavun ve karpuzun olmamışı, kelek, divlek, düvlek, düvelek, düglek (22b/19)

dülengeç/divlenceç Kâmûs-ı Türkî Toygar kuşu ve bunun kuyruk sallayayan cinsi

dümel YİŞ Çıban (222a/7)

dümük TAS (Terceman. XV. 80-1),
BH *dümük* (40A/9) **KT** (110a-8),
HFN ‘yönelmiş, işin üzerine düşmek, iş, güç, meşgale’, **ŞŞÇ** *dümük ol-* Bir işle yakından meşgul olmak (22985),
ŞHŞ Akıl, fikir, düşünce (4129), **DS** (I) 1) Akıl, zekâ, düşünce, 2) Bellek, (II) 1) Bir kimseye ya da bir işe karşı duyulan bağlantı, ilgi, 2) Hırs, 3) Haris (IV-1630)

dümüklemek TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 4),
BH *dümüg-* (40A/9), **KT** *dümük-* (254a-4=55/31), **DS** (IV-1630 ‘yönelmek, bir işle meşgul olmak, oyalanmak’

dümükdürmek TAS Bir işle meşgul kılmak (Terceman. XV. 122)

dümükdürülmek TAS Bir işle meşgul edilmek (Terceman. XV. 2)

dün baskını, (dün başgını, dün baskunu) TAS Gece baskını (Kab. XV. 438)

dün buçuğu, (dün yarısı) TAS (İhlas. XIV. 280), **T** *dün buçuğın* (54a-1) ‘gece yarısı, yarı gece’

dün çadırı BL Bir tür sakız, şeytan tersi, kasnı (15a-4)

dün dulpu TAS Geceleyin, gece vakti, bütün gece (Kel. XIV. 176)

düne gün TAS Dünkü gün (Ferec. XV. 278), **ŞŞÇ** *dünegün* Dün, henüz (39500)
DS *dünegen* Bir gün evvel, dün (IV-1630)

dündüz DAH Tamamiyle, noksansız, büsbütün (138)

düngel FFANG Üvez ağacı, kuş kirazı, kuş üvezi, yabanî üvez

dün içi TAS (Fütuh. XIV. 244), **SN** (1704 Gece ortası, gece vakti, geceleyin

dünle, (dünlece) TAS (Müz. XV. 371), **SN** (1737), **ETT** (DV 303-9), **MT** (23a-9), **IN** (7993) ‘akşamleyin, geceleyin’,
BL *dünle* Tanyeri, seher (39a-10), **DS** *dünle/düne* Sabah erkeni gün ağarmadan (1631)

dünleler TAS Geceleri, gece vakıtları (Fütuh. XIV. 432)

dünlük TAS Pencere, baca (Dede. XIV. 22), **DK** Pencere, baca, ev ve çadırın pencere, baca ve ocak gibi delikleri, salon (40-4)

dün namazı TAS Geceleri kılınan nâfile namaz, teheccüt namazı (Leys. Mu. XV. 402-2)

dün ü gün, (dün gün, düni gün, dün ü gündüz) TAS Gece gündüz (Cennet. XV. 198)

dünün, (dünin) TAS Geceleyin (Kel. XIV. 54)

dünün günün,(dünin günin, dünü günü) TAS Gece gündüz, geceli gündüzlü (Yuz. Şeyd. XIII. 1)

dün uzunı IN Uzun bir gece (1168)

dünyacık TAS Dünyalık, para pul (Aşki. XVI. 213)

düpültü, (düpürtü, dürpültü) TAS Gümbürtü, gürlütü, patırtı, çarpıntı (Müneb. XIV-XV. 749), **ŞŞÇ düpüldü** Gürlütü, patırtıselik kumaş (13067), **DS düpürtü** Heyecandan ileri gelen yürek çarpıntısı (IV-1633)

dür TİKT (M) Kat, sayfa, katlanabilir parçalardan her biri (388a/13)

dürdem BL (?) Beden ölçüsü, bir elbiselik kumaş (27a-10)

dürgü TAS Elbise veya kumaşın büklüm yeri (Ah. XVI. 240), **DS (I)** Keserin çivi çakmaya yarayan kısmı, (II) 1) Dürülme şekli kat, 2) Tomar, (III) Kefenlenmiş cenaze, (IV) 1) Pişmiş ve dürülmüş yufka ekmeği, 2) Pişmiş ve dürülmüş bir çift yufka ekmeği, 3) Üç dört yufka ekmeğinin bir araya getirilerek dürülmüşü (IV-1633, 1634)

dürtlengiç Kâmûs-ı Türkî, DS dürtlengiç/dürteç (IV-1635) Hayvanları dürtmeğe yarayan kısa üvendire,

dürsin- DK Korkmak, çekinmek (184-3)

dürtük TAS Çopurluk, çaparlık (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 120)

dürtünmek TAS (Müneb. XIV-XV. 186-1), **BHMİH dürtin-** (Kâş., Caf. türtün-) (147:11), **SN dürtin-** (190), **TİKT (A) dürtün-** (20a/7), **NH dürtin-** (90a/6), **MŞ dürtin-/dürtün-** (129b/15), **MNHS dürtin-/dürtün-** (44a.5), **TAB dürtün-** (361), **EM dürtün-** (24b/12), **MŞV dürtün-** (45a/03) ‘sürünmek, ilaç kendi kendine sürünmek, vücuduna koku, yağ gibi şeyler sürmek’ **DS (I) 1)** Bir işte uğraşmak, 2) Belâ çıkarmak, 3) Sözle sataşmak, (II) Bitlenmek (IV-1635)

dürük KBP Dürülmüş, toplanmış (11b/15), **DS (I)** Asık, çatılmış, dargın (yüz) (II) 1. Dürülmüş olan 2. Büklüm (III) Suçlu, kabahatli (kimse) (IV) Kulakları küçük keçi (IV-1636)

dürüklük TAS Çatıklık (Mîri. XVI. 37)

dürük yüzlü, (dürük, yüzü dürük) TAS Buruşuk suratlı, ekşi yüzlü, abus (Rahat. XVI. 156)

dürilmiş KT Bükülmüş, dürülmüş (221b-2=39/67)

dürülük TAS Hediyelik, düğün hediyesi olacak (kumaş) 122 (Sic. B. XV. 2, 275).

dürüşme TAS Say, gayret (Şamil. XVI. 504)

dürüşmek, (duruşmak, turuşmak, dürişmek) TAS 1) Çalışmak, ıkdam etmek, sebat etmek, say etmek. (Hazain. XV. 19-1) 2) Karşı karşıya gelmek, muhasemeye girişmek, çarpışmak, mücadele etmek (Leys. Ar. XV. 476), **KT** *düriş-* 1. Uğraşmak, didişmek, çabalamak (15a-10=2/205) 2. Cihad etmek, savaşmak (90b-6=9/41) 3. Mücadele etmek, münakaşa etmek (188b-10=29/8); *düriş-/çalış-* Cihad etmek, savaşmak (93b-9=9/86); *dürüşmek* 1. Çalışma, gayret, mesai (278a-2=76/22) 2. Savaşma, cihad (89a-8=9/24), **SN** *dürüş-* (2795), **YED** *düriş-* (60. 5), **DK** *düriş-* (156-8), **MN** (113-25), **TİKT** (29a/12), **FR/K** (63a.4), **ŞŞÇ** *düriş-/dürüş-* 1. Çalışmak, gayret etmek (8756) 2. Çarpışmak, mücadele etmek (31443), **KY** *düriş-* (1026), **TİKT (M)** *düriş-* (299a/8), **CCK** *dürüş-* (567), **IN** *dürüş-* (2206), **ESN** *dürüş-* (1460), **KBP** *dürüş-* (45b/09), **Kâmûs-ı Türkî** *dürüşmek*, **DS** (IV-1637) ‘devamlı meşgul olmak ‘çalışmak, çabalamak,

mücadele etmek, karşılaşmak, çarpışmak, savaşmak’

TİKT (A) *dürüş-* (156b/14), **VG** *dürüş-* (247), **Bİ** *türüş-* (639) ‘karşı karşıya gelmek, çarpışmak, çatışmak vuruşmak buruşmak’

dürür- HN Diriltmek (3348)

dürüşdür- **DK** Derleyip toplamak, katlayıp bükmek, yığıştırmak, katlamak, bükmek, dürmek (66-9)

düş (II), (tuş, tüş) TAS Cihet, yön, yol (Âş. XVI. 144), **SN** Karşı (?) (354))

düş (III) TAS Küfüv, aynı derecedeki, denk, eş, akran (Dede. XIV. 52)

düş düşe, (tuş tuşa) TAS Taraf taraf (İs. H. XIV-XV. 220)

düşe dura, (düşe tura, düşe duru) TAS Düşe kalka (Mih. XV. 169)

düşelek, (düşelik) TAS (Kab. XV. 408), **KAB** ‘kısmet, pay, hasılat, varidat, kazanç, pay hisse’, **FFANG** *düşelik* Gelir, **DS** (I) 1) Memurlara tahsis edilen maaş, 2) Pay, miras payı, (II) Uğranılacak, dinlenilecek, kalınacak yer (IV-1638)

düşer TAS Yapılması gereke, yakışan iş (Anter. XIV. 371)

düşlenmek TAS Üzerine düşmek, fazlaca meşgul olmak (Kuddusi. XIX.

181), **DS** *düşlenmek/ düşleşmek*
Dadanmak, alışmak (IV-1639)

düşlü düşüne, (tuşlu tuşuna) TAS
Rast gelen tarafa, beğendiği yöne
(Fütuḥ. XIV. 75)

düşman tabası, (tapası) TAS
Düşman gülüncü, düşman sevinci
(Anter. XIV. 525)

düşmiş FN (1580), **D** (88b(7)), **IN**
Âciz (1616), **HFN** (557), **MT** (11a-8),
TDGAEAT (FS 14a-11; FN 11a-5),
'düşkün, gücünü yitirmiş âciz, zavallı,
fakir'

düşülün- TA Düşürülmek (279b/5)

düşürici HN Düşüren, hükümsüz
kılan (106b/10)

dütsüden TAS Buhurdan (Müneb.
XIV-XV. 36-2)

dütsü saksısı TAS Buhurdan (Caf.
XVI. 106-1)

**dütüzdürmek,(tütüzdürmek,
dütüzmek, tütüzmek) TAS** (M. Bay.
XIV. 9), **HHT** *dütüz-* [016a/2],), **IN**
dütüz- yak- (2543), **MT** *dütüz-* (8b-
11), **SN** *dütüzdür-* (532), **YZ** *dütüz-*
(26b.751), **KMühim** *dütüzdür-*
/tütüzdür- Tütsü yaptırmak (42a.18),
ŞŞÇ *tütüzdür-* (*oda tütüzdür-* Ateş
yakmak (4706)) **ŞHŞ** *dütüz-* (2873),

EM *dütüzdür-* (54a/2) 'koku vermek için
bir şey yakıp tütürmek, tütsülemek'

düvülcük TAS Küçük bulgur tanesi
(Müneb. XIV-XV. 297-1), **DS** (I)
Elendikten sonra geriye kalan en ince
bulgur, (II) Nazarlık takımı ve mahfazası
(IV-)

düvün günü TAS Gelin götürme günü
(Nimeti. XVI. 173)

düz бага LME Su teresi (23b/16)

düzdürmek TAS 1) Tertip ettirmek
(Dah. XIV. 109), 2) Yaptırmak (Bektaş.
XV. 231), **SN** *düzdür-* (1085), **KY**
düzdür- (1794), **TİKT (M)** *düzdür-*
(422a/15), **TM** *düzdür-* (99a-13), **ŞŞÇ**
düzdür- (39760) 'tanzim ettirmek,
meydana getirtmek tertip ettirmek,
yaptırmak, hazırlatmak, eser ortaya
çıkartmak', **DS** Minnet altında kalmayı
gerektiren bir iş yaptırmak (IV-1644)

düze TAS Üslûp, tarz (Cinas. XVI. 40-
2), **MNHS** Şekil (19a.6), **TM** Seviye
(47a-2)

düzendaş, (düzenekli) TAS Bir
düzende, bir nizamda, aynı seviyede
(Deş. XVI. 149-2)

düzenlik TAS (Letaif. XVI. 81), **SN**
(3639), **ŞŞÇ** (45554), **MNHS** (130a.9),
***Kâmûs-ı Türkî** (Yalnız'dirlik,

düzenlik' deyiminde geçer.), **DS** *düzenlik/düzen* Geçim, uyuşma (IV-1645) 'düzenli olma rahat, asayiş, barışıklık, dirlik, intizam'

düzenliklü BL Tertipli, donanımlı (9a-2)

düzenmek TEZ Sıraya girmek, sıralanmak, **ŞHŞ** *düzen-* (1184), **D** *düzen-* (177a/6), **DS** (IV-1645, 1646 1. 'süslenmek, düzene girmek, kendini düzene koymak

düzenmiş FFANG Düzenlenmiş, hazırlanmış

düzetmek TAS 1) Yoluna koyma, tanzim etmek, tertip etmek (Ta. Sel. XV. 1, 7), 2) Düzeltmek, tesviye etmek. (Deş. XVI. 66-2), 3) Yapmak, inşa etmek (Fütuḥ. XIV. 222), **SN** *düzet-* 1. Düzeltmek, düzenlemek, tertip etmek, yoluna koymak (31) 2. Hazırlamak, yapmak, kurmak (836) 3. Nazmetmek (351) 4. Akort etmek (1259), **TİKT** *düzet-* 1. Kabul etmek, tasdik etmek (47b/16) 2. Tanzim etmek, hazırlamak, imar etmek (20a/13), **ŞKM** *düzet-* (59b/1), **GT** *düzet-* (27b-3), **MN** *düzet-* (56-6), **IN** *düzet-* (1550), **İM** *düzed-* (541), **F** *düzet-* (3b-2) 'meydana getirmek, tertip ve tanzim etmek, dönüştürmek yoluna koymak', **FFANG** *düzet-*

Onarma, **Kâmûs-ı Türkî** *düzet-mek* 1. Düz ve düzgün halegetirmek, pürüzünü kaldırıp doğrulmak, düzlemek 2. Yoluna koymak, düzenlemek, düzeltmek **DS** Düzeltmek (IV-1646)

düzgü TAS Ayna (Kdeb. XVIII. 62-1), **DS** (I) 1) Kıyefet üst, baş, 2) Çeyiz, (II) Plan, tasarı, (III) Binaların kapı, tavan, dolap gib doğrama, tahta kısmı (IV-1646)

düzgün ehli KAB İşi yolunda olanlar

düzmeklik(g) TA Düzme, terkip etme işi (4b/11)

düzelmış FFANG Düzeltmiş, düzene girmiş

düzilmiş KMühim Hazırlanmış (7b.18)

düzüm TAS Dizi, nazım (Kadı. XIV. 70), **DS** *düzüm düzüm* Dizi dizi (1648)

düzünmek, (düzenmek) TAS (Müz. XV. 399), **KİG** *düzün-* (85a.15), **D** *düzen-* (177a/6), **IN** *düzün-* (8562), **ŞŞÇ** *düzün-* (32381), **ETT** *düzen-* (HŞ 1184), **DS** (IV-1648) 'süslenmek'

düzüt- SN Tüttürmek, koku yaymak (1655)

düz yer TAS Ova (Müntehab. XVII. 56-1)

E

ebegeçti TAS Birdirbir oyunu (Bürh. XVIII-XIX. 158), **DS** Bir çeşit çocuk oyunu (V-1652)

ebice TAS Evliya, veli (Bektaş. XV. 322), **DS** (I) Halaç tokmağı, (II) Çocuk dilinde ekmek, (III) 1) Kardeşlik, 2) Amca (V-1656)

eblüc YİŞ Bir şeker türü, pudra şekeri (86b/13)

ebrenc KBP Hekimlikte kullanılan bir madde (54a/02)

ecilden V Sebepten, sebeple (23a.7)

***edememek Kâmûs-ı Türkî** 1. Yapamamak 2. Yokluğunu, eksikliğini duymak, rahat olmamak

ederlenmek, (iderlenmek) TAS Eder gibi, yapar gibi görünmek (Terceman. XV. 177)

edikci TAS (Terceman. XV. 2, 55), **BL edükci** (12b-6), **MK, DS** (V-1665) ‘kavaf, edük yapıp satan, ayakkabıcı, mestçi kunduracı’

edlik BL Kule, kale kulesi, sorguç (?<edizlik) (48a-1)

efir üfür TAS Abur cubur (Bab. XVI. 1, 212), **DS** *efir efir/efil efil* Rüzgar

yaval bir biçimde ve serin olarak esmek (V-1669)

eğdi TAS 1) Ağaç, oymakta kullanılan oluklu âlet (Terceman. XV. 275), 2) Ucu eğri ağaç, gelberi (Bab. XVI. 1, 500), **DS** (I) Yüksek dallardaki meyveleri toplamaya yarayan çatal ağaç, (II) 1) Sebze diplerindeki otları kesmeye ve sebzelerin diplerini kabartmaya yarayan bir çeşit çapa, 2) Ağaç kaşıkların içini oymaya yarayan bir çeşit araç, (III) Sakaların kullandıkları su omuzluğu (IV) Peteklerden bal almakta kullanılan eğri uçlu demir araç (V-1674)

eğeci Kâmûs-ı Türkî Ege ile iş gören, maden vb. şeyleri egeleyen işçi

eğerlenmek TAS (At) eğeri kabul etmek, râm olmak (Tibr. XVI. 138)

eğer tapkuru TAS Kolan (Aks. XVII-XVIII. 196)

egir YİŞ Arıların çıkardığı salgı (100a/8)

eğilic TAS Kıvrıntı, büküntü (Bab. XVI. 2, 16), **Kâmûs-ı Türkî** *eğiliç/iğiliç* Bağ sarmaşığı

eğilic eğilic TAS Büklüm büklüm, Kıvrım kıvrım, eğri büğrü (Bab. XVI. 1, 381)

eğinç Kâmûs-ı Türkî Ur, tümsek, et beni, siğil, **DS** Isırgan otu (V-1678)

eğindirik TAS Çabuk eskimemesi için entari ve gömleğin çepeçevre omuz kısmına konulan astar (Bürh. XVIII-XIX. 326), **Kâmûs-ı Türkî** Sırtın eğin denilen kısmını örten şey, ferâce yakası, kürk vb. şeylerin devrik büyük yakaları, **DS** *eğindirik: pirazlamoz hastalığı; eğindirlik* Elbise, gömlek gibi şeylerin çabuk eskimemesi için yakanın ön ve arka taraflarına konan astar (V-1678)

eğir TAS (Yadigâr. XIV. 86-2), **MŞ** < Gr. kasıkotu, azakeğeri, hazambel (Acorus calamus), **T** *egir* (47a-2), **GBTBİ** (47-b/17), **MNHS** *egir* (69b.2), **LME** (Acorus calamus) (5b/20), **Bİ** (876) 'kızıl yaprak, azak eğeri, kasık otu, kazambel, andız, koyun otu adlarıyla bilinen, dere ve durgun su kenarlarında yetişen bir bitki, andız denilen, ilacı da yapılan kök, eğir, karın ve bel ağrısına iyi gelen bir kök, andız, **FFANG** İplik çıkırığı, **DS** (I) Kızılçık, (II) 1) Arıların çıkardığı bir çeşit salgı, 2) Kışın arıların kovan deliklerine sıvadıkları madde, (III) 1) Karın ağrısına karşı kullanılan bir çeşit kök, 2) Bir çeşit baharat (V-1678)

egirci **FFANG** İplikçi, **Kâmûs-ı Türkî** *egirci* 1. İplik bükme için

yapan kimse *2. İpekböceği kozalarını boşaltmak üzere ipek çeken kimse

egirdü bak- SN Gözlerini gezdirerek bakmak (2168)

eğirtmeç TAS (Terceman. XV. 85), **LME** *egirtmec* (38a/14), **DS** *eğirtmeç/eğircek* (V-1679) 'yün eğirmeye yarayan, iplik bükecek âlet, iğ araç, kirmen'

eğistiren (eğsiseren, ekister) TAS Kurumuş hamuru ve hamur bulaşığını tekmeden kazımaya yarayan âlet (Nimeti. XVI. 301), **DS** *eğsiran* Kazan ya da teknedeki hamuru kazımaya ve kesmeye yarayan bir çeşit araç (V-1687)

eğiş TAS 1) Ucu çengelli bir demir (Bürh. XVIII-XIX. 359), 2) Kurumuş hamuru ve hamur bulaşığını tekmeden kazımaya yarayan âlet (Nimeti. XVI. 301), **DS** (I) 1) Ekmeği tandırdan almak için demirden yapılan ucu eğik, bir ucu yassı araç, 2) Kazan ya da teknedeki hamuru kazımaya yarayan bir çeşit araç, 3) Ateş küreği, 4) Tandırdaki ateşleri karıştırmaya ve düzelmeye yarayan araç, 5) Hamur kesmek için kullanılan bir araç, 6) Ucu kıvrık demir parçası, 7) Sebze fidelerinin diplerini hafifçe eşeleyip yumuşatmak için kullanılan ucu eğri demir araç, 8) Üvendirenin bir tarafında sabana tutturulan çamurları kazımaya

yarayan demir araç, 9) Kovandan bal almak için kullanılan demir araç (V-1679, 1680)

eglegen YED/RN Metinde mâsiva

eglik BL Kökleri kırmızı boya yapımında kullanılan otsu bitki, havacıva otu, enlik (15a-6), **FFANG** Geyik (Tatarca), **DS** Beklenen durulan yer (V-1680)

eğnine başına TAS Üstüne başına (Sic. B. XV. 5, 38)

eğre/iğre Kâmûs-ı Türkî Hayvanın sırtına konan keçeden bir çeşit eğer altlığı, bir tür teğelti, **DS** (I) Kağrı arabalarında okun mazıdan çıkarılması için takılan eğri çivi (II) Toprak damlı evlerin saçağı (V-1682)

eğrek TAS 1) Su toplanan yer. (Şamil. XVI. 214), 2) Avlağı, sürü hayvanlarının istirahat ettiği gölge yer (Nimeti. XVI. 408), **KMühim** Suların toplandığı yer (2b.14), **Kâmûs-ı Türkî** Sulak tarlanın suyunu akıtmak için açılan hendek, **DS** (I) 1) 2) Dinlenme yeri, 3) Hayvanların toplandığı yer, 5) Hayvanların toplu olarak durdukları su başı, 5) Küçükbaş hayvanların gece yattıkları yer, ağıl, 6) Köyün ya da mahallenin meydanlığı, 7) Eğlence yeri, (II) Misafir odası,

(III) Akarsuların yataklarını meydana getiren girintili çıkıntılı topraklar (V-1682)

eğren (I) TAS (Bürh. XVIII-XIX. 454), **EM** (7b/7), **DS** (I) Kızılıcık, (V-1683) ‘kızılıcık denilen meyva eğren, kızılıcık, erkek kızılıcık (cornus mas) ve dişi kızılıcık (cornus sanguinea) olmak üzere iki türü bilinmektedir.’

eğren (II) SN Su toplanan yer (4059), **DS** (II) 1) Su çevirisi, döneğen, 2) Irmakların kenarlarında kum, çakıl, mil gibi birkindilerden oluşan topraklar, 3) Yağmur suları birikmiş olan çukur, (III) Toplanma yeri (V-1683)

egreş- GRT (?) (1984), **DAH** *eğreşmek* (694) ‘eyleşmek, beklemek, durmak’

eğri Kâmûs-ı Türkî Bal peteği koparmakta kullanılan küçük çengel

eğri doma, (eğri domar) TAS Kapı saçağı, sundurma (Caf. XVI. 118-2), **DS** Dam kenarlarına uzunluğuna konan ağaçların düşmesini önlemek için mertkelere dikine geçirilen çubuk ya da korniş taşları (V-1683,1684)

eğrigez TAS Eğrice, eğrimsi (Bab. XVI. 1, 96)

egri gözlü BL Şaşı (4a-11)

eğri kestane TAS Havlican (Bürh. XVIII-XIX. 202)

eğri süñük (eğri iyeğü) TAS Ege kemiği, kaburgu kemiği (Ferec. XV. 66)

eğri yel TAS İki esaslı yön yön rüzgârlarının arasından esen rüzgâr, yıldır rüzgârı (Aks. XVII-XVIII. 139-2)

eğseri, (eğser, yeğseri, iğseri) TAS Çivi, demir çivi (Mevahib. XVI. 101), **DS (I)** Döğme ya da köşeli büyük çivi, (V-1686)

egsi (egsü, eksi (II), esgi, igsi) TASC KMühim (18a.11) ‘ucu yanmış odun, ateş karıştırarak aygıt’, **Kâmûs-ı Türkî eksü / üksü** Bir tarafı yanmış odun, daha çok ateş tutuşturmak için kullanılan köseği, **DS** 1. Yarı yanmış odun 2. Kömür marsığı (V-1686); *eğsi* 2. Yanmakta olan uzun odun (XII-4491)

eğsinmek TAS Temayül göstermek (Kel. XIV. 66)

eğti Kâmûs-ı Türkî 1. Acımtırak, kekre 2. Ekşi yüzülü 3. Ters, acı

eğtilik Kâmûs-ı Türkî 1. Kekrelik, acımtırak, tat 2. Eşi yüzülük 3. Sertlik, terslik, acılık *eskimiş*

eken İM Tohum saçan (1007)

ekevül TAS Döğen (Naima. XVII-XVIII. 388)

ekilmiş FFANG Ekilmiş

ekin başı TAS Buğday başağı, başak (Miftah. XV. 46)

ekin biçin TAS Ekim, zeriyyat, ekin biçme işi (Fütuh. XIV. 215)

ekinli biçimli TAS Ekilir biçilir (Kam. XVIII-XIX. 2, 769)

ekin süñüğü TAS Buğday, arpa gibi bitkilerin boğumlu sapı, kesmik (Des. XVI. 307-1)

eklegi MŞV (?) Çokça (28b/18)

eklemic TAS (Kdeb. XVIII. 86-1), **LME eklemeç** (Hedera helix) (27a/3) ‘sarmaşık denilen ot’

ekserlemek Kâmûs-ı Türkî Demir çivi çakmak, ekser ile birbirine bağlamak

eks- KT 1. Eksiltmek, azaltmak (250a-5=52/21) 2. Hafifletmek, kısmak (196a-3=31/19); *eksmek* 1. Azaltma, eksiltme (274a-9=72/13) 2. Eksik, az, değersiz (111b-4=12/20)

eksmeklik KT Eksiltme, azaltma (77b-1=7/130)

eksi (II) (eksü) TAS Eksik, noksan (Müz. XV. 250)

eksiği değil TAS Nesine lazım, ilgileneceği şey değil (Nuh. Tuh. XVII. 17)

eksikle- FFANG Eksiltmek

eksimek (I) (eğsemek, eksümek, eksemek) TAS (Hazain. XV. 32-2), **BHMİH** *eksi-* Azaltmak, eksilmek (Kaş., Caf., TT., *eksü-* Eksilmek; Caf. *eksid-* Eksiltmek, azaltmak 243:7), **YED/RN** *eksümek*, **TİKT (A)** *ekse-* (34a/11), **TİKT (M)** *eksi-* (303a/6), **NH** *eksü-* (136a/2), **MŞ** *ekse-* (7a/10), 'eksik yapmak, noksan yapmak azalmak, azaltmak, eksilmek' **Kâmûs-ı Türkî** 1. Eksilmek, eksik durumda bulunmak, eksik ve tamamlanmamış olarak kalmak. 2. Azalmak, miktarı düşmek. 3. Kaybolmak, yok olmak

eksiş TAS Eksiltiş (Deş. XVI. 170-2)

eksülemek Kâmûs-ı Türkî Bir tarafı yanmış odun koyarak (ateşi) tutuşturmak. parlatmak. 2. *mecazlaşmış* Kızdırmak, azıtmak

ekşi söz TAS Ters, acı, tatsız söz Caf. XVI. 106-1)

ektemküt TM Yassılığa mayil, fındık kadar, donuk renkli bir taş (97a-5)

ektilenmek TAS Tufeylî asalak olmak (Kab. XV. 34), **DS** Ummak, beklemek (XII-4492)

ekzemek TAS 1) İstirkab etmek, kıskanmak, kendisine rakip saymak (Hurş. XIV. 11), 2) Mümarese elde etmek için çalışmak (Kab. XV. 61)

el ağacı, (el değneği) TAS (Şamil. XVI. 118), **BL** (18b-10) 'baston, asa' **DS** 1) Dokuma tezgâhlarında üzerine bez sarılan ve semlin denilen 25-40 cm. boyundaki ağaç parçası, 2) Sarp arabalarında, yük yüklendikten sonra halatları- urganları- üzerine sararak gerdirmeye yarayan dolabı çevirmek için kullanılan 75-100 cm. boyundaki ağaç kol (V-1702)

el altındağı TAS El altındaki, tebaa, maiyyet (Ferh. XIV. 6)

el arkası yerde TAS Pes diyerek, aczini itiraf ederek (Müslim. XV. 34, 66)

el benim etek senin TAS Eteğini tuttum, bırakmam; ya elini kes, ya eteğini kes (Âli. XVI. 194)

elbeşte TAS Tabakların kullandıkları büyük tekne, kulplu büyük kazan (Ev. XVII. 2, 402), **DS** (I) 1) Tabakların kullandıkları tekne, 2) Kulplu büyük kazan, 3) Kuyu çengeli, (II) Erimiş, pelteleşmiş, (III) Elinden bir iş gelmeyen (V-1703)

elcek TAS (Terceman. XV. 1, 108), **Kâmûs-ı Türkî** ‘eldiven’, **DS** (I) 1) Eldiven, 2) Eli korumak için ele takılan ya da alınan kanca gibi bir araç, 3) Ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven şeklinde tahtadan yapılan bir araç, (II) 1) Tırpanın elle tutulan yeri, 2) Bulgur taşında elle tutulan yer, 3) Kapının tutacak yeri, 4) Harman aygıtını çevirmek için kullanılan kol, 5) İplik bükülen çıkırığın el ile tutulan yeri, 6) El değirmenini çevirmek için el ile tutulan yer, 7) Sapanın elle tutulan yeri, (III) Kuvvetsiz zayıf kadın, (IV) Yağ eritmeye yarayan küçük kap, (V) Küçük çekiç (V-1704),

el daragı BL 1. Küçük tarak 2. Kirkit (13b-3)

elgin, (elkin, ilgin) TAS (Ta. Sel. XV. 399), **HN** (3655), **IN** *eklin* (4450) ‘garip, âciz, miskin, sefil’, **KİG** *elkin* Garip, miskin; misafir (42b. 15), **GN** *ilgin* Garip, âciz, ön taraf (3039), **DS** Cimri (V-1714)

ele girencesi TAS Ele geçen miktarı (Lârendi. XVI. 189)

el el TAS Elden, el ile, doğrudan doğruya (Kadı.XIV. 5)

el gençliği (el giñliği) Zenginlik (Nuh. Tuh. XVII. 211)

elem LME Sığırlara verilen yem, darı (6b/3)

elikdürmek TAS (İrşad. XV. 241), **SN** *elikdür-/elükdür-* (469), **HN** *elikdür-* (478), **MT** *elükdür-* (14a-5), **TDGAEAT** (FS 15a-13), **ŞŞÇ** *elikdür-* (34957), ‘kandırarak ele geçirmek yakalamak Elde etmek, ele geçirmek’ **MN** *elikdür-* Korkutmak, ürkütmek (181-3)

elikmek TAS 1) Bunalmak, bîzar olmak (Enb. XIV. 398), 2) Utanmak, sıkılmak, mahzun olmak (Tuh. Le. XV. 357), 3) İhtiraz etmek, çekinmek (Anter. XIV. 484), **MT** *elik-* Elde etmek (46b-12), **HFN** *elik-* Bunalmak, sıkılmak (672), **KAB** Âciz kalmak, âciz olmak. Utanmak, çekinmek, **DS** (I) 1) Utanmak, çekilmek, sıkılmak, (II) İrileşmek, büyüme, (III) Bir yere gitmekten bir iş yapmaktan üşenmek, (IV) Yabancı gözü ile bakmak, yabancı saymak

elim FFANG Öğretmen

el kayası, (avuç kayası) TAS El ile atılan küçük ytaş, el taşı (Bab. XVI. 2İ 210)

el el MM Elden el ile (3049)

elit- **KMT** Götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek (95^a2)

elli başı TAS Elli askere kumanda eden subay (Ta. Sel. XV. 2, 16), **DS** Oyun grubunun başkanına verilen isim (V-1722)

el çekmeklik BL Vazgeçmek, bir şeyden uzak durmak (52a-2)

ellik (II) TAS Hüküm sürme, beğlik (Hadidi. XVI. 461), **DS** (VI) 1) Yabancı, 2) Tercüman, 3) İnsan, kişi, 4) Ev halkı, topluluk, 5) Kalabalık, (VII) 1) Hükümet makamı, 2) Genel, 3) Aynı elden olan, aynı yerde oturan (V-1724); 3. Yabancılar, başkaları 4. Karşı yandan olanlar (XII-4494)

ellü elinde TAS Kendi elinde, öz elinde (Süh. XIV. 226)

elma başı TAS Elma ile yapılan yemek (Hazain. XV. 22-2)

elmeğe Kâmûs-ı Türkî İplik saramaya yarayan “kafes şeklinde” birkaç değnekten oluşan ve ağırca bir tabana bağlı bir milin üzerinde dönen dolap

el oyunu TAS El çabukluğu ile yapılan hile (Nuh. Tuh. XVII. 28)

el öğrenmiş BL İnsana alışmış, evcilleşmiş kuş, hayvan (35a-8)

el uciyle TAS Gönülsüz olarak, işe önem vermeyerek (Hadidi. XVI. 461)

elvermemek Kâmûs-ı Türkî Uygun olmamak, uygun gelmemek, yetmemek, bir şeyi yapmaya fırsat bulamamak, **DS** Herhangi bir oyunda rakibine fırsat vermemek (V-1729)

eman yüzüğü TAS Birisine aman verildiğini bildirmek üzere verilen yüzük (Müslim. XV. 1, 133)

eme TAS Cariye (Ah. XXVI. 256), **DS** (I) Hala, babanın kızkardeşi, (II) 1) Çocukların oyun için kazdıkları ufak çukur, 2) Çocukların oyunda işaretledikleri yer, ebenin yeri, kale, 3) Çocukların çizgi oyunu oynadıkları taş, (IV) Yerden çıkarılan patateslerin bıraktıkları küçük çukur (V-1731)

emeğen TAS İyi emen, çok emen (Ac. A. XV. 124), **DS** Suyu çabuk emen maddelere verilen isim (V-1732)

emeklendirmek TAS Yormak, zahmete sokmak (Fütuḥ. XIV. 192), **V imekle-** insan ellerini de yere koyarak yürümek, emeklemek

emenmek TAS Zahmet çekmek, emek çekmek (Ferec. XV. 282), **DS** (I) 1) Boş yere yorulmak, emek vermek, uğraşmak, didinmek, 2) Çok fazla emek vermek, çalışmak, 3) Gayret etmek, (II) Gidip

gelmek, geri dönmek (III) Dikkat etmek, özenmek, (IV) Ümit edip de olmamak (V-1734)

emer YİŞ Küçük oğlak (9a/7)

emerce, (emer) TAS (Teshil. XIV-XV. 27), **NH** (100b/1), **TİKT** (149b/5) memeden kesilmemiş, meme emecek yaşta olan'

emge TAS Ezâ, zahmet (Si. Da. XIV. 16)

emikdaş, (emükdaş, emikdeş) TAS Süt kardeş (Tibr. XVI. 193)

emiş karış TAS Can ciğer, sarmaş dolaş, karma karışık (Âli. XVI. 105)

emmeklik HN Emme (100a/10)

emre, (imre) TAS Âşık, müptelâ (Âş. XVI. 200), **DS** *emre/ebre* Kardeş (V-1741)

emsem ETT İlaç (ŞD 168-2), **DS** (I) 1. Boş inan 2. Düzenlik, güvenlik (II) Sersem (III) İlaç, merhem (V-1741)

emsiz TAS Beceriksiz (Ferec. XV. 252), **DS** 1) Beceriksiz, 2) Dertsiz, kedersiz, vurdumduymaz, savsak (V-1741)

emzikli bardak TAS İbrik (Şamil. XVI. 19), **Kâmûs-ı Türkî** *emzikli* 1. Memede çocuğa bulunan, çocuğa

meme veren (kadın) 2. Lüleli (İirik veyâ diğer kap)

eñ/eñyeri (I) TAS (eñ yeri, ek yeri, eñ, ek) Mafsal, oynak yeri, bitişik iki şey arasındaki çizgi, büküm yeri (Mü. Şi. XIV-XV. 166)

eñç TAS Rahat, huzur, âsayiş (Ferh. XIV. 12)

ende baş TAS Sersem, akılsız baş (Süh. XIV. 143)

endirmek TAS (Süh. XIV. 226), **BHMİH** *endik-* (krş. Kâş. *endik* Şaşkın, *eñ-* Şaşmak; Ana Dil. *endirmek* Güçlük çekmek (292: 15), **SN** *endik-* (2187), 'şaşalamak, şaşırmak, ürkemek, acemilik göstermek, şaşırmak, mütahayyir olmak, tavahhüş etmek', **IN** *endik-* Kendinden geç-, bîhüş ol- (4321), **DS** 1) Şaşırtmak, 2) Duraksamak, kararsız olmak, 3) Sabırsızlanmak, 4) Utanmak, sıkılmak, 5) Akli başına gelmek, uyanmak, 6) Herhangi bir şeye karşısında refleksiz hareket yapmak (V-1746)

eñek TAS 1) Çene, çene kemiği (Enb. XIV. 562), 2) Gerdan (Kel. XIV. 74), **SN** (79), **ETT** (ŞD 41-13, ŞD 75-3), **T** *eñek* Çene (75b-13), **MN** (303-6), **KMT** (26^{a7}), **IN** (2242), **TM** *eñek* (112a-8), **Kâmûs-ı Türkî** *enek/ ene/ 'ağız boşluğu, çene, çene, çene kemiği, gerdan, yanağın*

alt tarafı, çene, çene kemiğine çeneyi örten yer', **DS** (II) 2) İnsan ya da hayvanın erkeklik bezi, 3) İnsan ya da hayvanlarda sarkan gerdan, 4) Alt çenenin oynak yeri, 5) Koyun ya da keçinin mafsalsal kemiği (V-1748,1749); 1. Karabasanın gövdesi 2. Sabanda toprağı kazan ağaç bölüm (XII-4496)

eşek çukuru, (eşek çukuru) TAS Çene çukuru, çene gamzesi (Kel. XIV. 179)

enenmiş FFANG Enek, enenmiş, hadım, **Kâmûs-ı Türkî** Husyeleri çıkarılıp iğdiş edilmiş

enetmek Kâmûs-ı Türkî (Bir erkek hayvanı) iğdiş ettirmek, husyelerini çıkartarak erkekliğini gidermek, bir vasutası ile enemek

enettir- FFANG İğdiş ettirmek, hadım ettirmek

***enezeleşme /enezeleşmek Kâmûs-ı Türkî** Enezeleşmek fiili; Eneze hâline gelmek

eşir LME Enir, tavşan kirazı (45a/10)

enge FFANG Damak

engen TAS Dişi deve (Kadı. XIV. 30)

enger Kâmûs-ı Türkî 'Kenger' denilen yabani enginarın sütünden çıkan sakız (gal. Çengel sakızı)

engez TAS Alet (Ga. XIV. 269), **DS** (I) 1) Araç, aygıt, 2) Saban, 3) Keten ve kendirden kalın ip ve urgan büken aygıt, (II) Kendi yararını düşünen (adam), (III) Fırsat, (IV) Engel (V-1753)

enginlemek Kâmûs-ı Türkî Engine açılmak, açık denize çıkmak

eşle- MŞ Seğirmek (41b/1), **DS** (I) Hayvanlara işaret koymak amacıyla kulakları kesmek ya da boynuzunu kertmek (II) Yorumlamak (III) Karıştırmak, ölçmek (IV) Mektup yazmak (V-1759)

enlenmek Kâmûs-ı Türkî Enli ve geniş olmak

enleşmek Kâmûs-ı Türkî Enli ve genişlik kazanmak

enletmek Kâmûs-ı Türkî Enini arttırmak, genişletmek

eşlik TAS Boyacılıkta kullanılan kökü kızıl bir ot (Deş. XVI. 115-1), **LME** 1. Boyacılıkta kullanılan kökü kızıl bir çeşit ot. 2. Yağ ya da balmumu ile karıştırılarak merhem yapılan bir çeşit ot (3b/21), **DS** (I) 1) Boyacılıkta kullanılan bir çeşit ot, 2) Yağ ya da balmumu ile

kariştirilerek merhem yapılan bir çeşit ot, 3) Dağ ya da tepelerin eteklerindeki ufak tarla, (II) Ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven şeklinde tahtadan yapılan bir araç, (III) Yüze sürülen kırmızı boya (V-1759)

enli (II) Kâmûs-ı Türkî Benizli, renkli, çehreli

enlilenmek/enlileşmek Kâmûs-ı Türkî Enli ve geniş olmak

enlü enlü TAS Hızlı hızlı (Enb. XIV. 621)

eşselik TAS Kadınların omuz atkısı, arkalık (Sic. A. XVI. 6, 511)

eşse süngügi KMT Ense kemiği, oaasipital kemik (23^{a7})

eşşiş- DK Sesle ağlamak, ağlayarak teganni etmek, içini çekerek ağlamak (299-4)

eñü yañu TAS (Hadidi. XVI. 100), **FR/K** (126a-6) ‘şaşkın, müteyayyir, şaşırılmış’

ep Kâmûs-ı Türkî 1. Düşünme, hatırdaki tutma, hatırlatma 2. Saygı, değer verme, dikkatli alam *eskimiş*, **DS** Deli (V-1762)

epriveş (?) BL Güney ağacı, servi otu, kara pelin otu, civan perçemi (46b-7)

epsemlik TAS Sükût (Şamil. XVI. 250), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Dilsizlik 2. Sessizlik

er adam TAS Erkek (Nimeti. XVI. 577)

er avrat TAS Karı koca (Süh. XIV. 211)

er başı TAS Elebaşı (Kam. XVIII-XIX. 2, 128)

erbene TAS Telf (Bab. XVI. 2, 299)

ercügez TAS Küçücük erkek çocuk (Caf. XVI. 155-2)

erçel TAS Namert, hırçın, yaramaz, huysuz (Dede. XIV. 11), **DS** Hırçın, huysuz yaramaz (çocuk) (V-1764)

erde TAS Erkenden, erkence (Güvahi. XVI. 93)

erden, (irden) TAS Erkenden, erken erken (Tennuri. XV), **BL** Erken, eski, önce (17a-1) *erdenki süci* Eski şarap (17a-1), **DS** (I) Masal, (II) Sahur zamanı

erde ve geçde TAS Erken veya geç (Müslim. XV. 1, 180)

erek Kâmûs-ı Türkî İç kale, yüksek kale duvarı, **DS** Otlakta hayvan sürüsünün dinlendiği yer (XII-4497)

ere verilmiş BL Evlendirilmiş kız (6a-3)

erene TAS Erce, er gibi, erkekce (Fütuh. XIV. 88)

ergeç Kâmûs-ı Türkî Uzun saplı fırıncı küreği

ergencelik TAS Dul bir kadının evlendiği genç erkeğe verdiği hediye (Sic. K. XVI. 8, 335), **DS** (I) Evlenmemiş kız ya da erkeğin boynunda çıkan sivilciler (II) Dul bir kadının, genç bir erkekle evlendiği zaman kocasına verdiği armağan, tazminat (V-1768)

***ergimiş Kâmûs-ı Türkî** Isı tesiri ile sıvı hale gelmiş (katı cisim)

ergiveç TAS Saç üstünde pişirilen ekmeği döndürecek yassı sağaç (Tanıklaması yok), **DS** Saç üstünde pişirilen yufka ekmeğini çevirmek için kullanılan 70-80 cm. uzunluğunda 5-6 cm. enliğinde ucu sivri tahta araç (V-1769)

er gören, (er görmüş) TAS Dul kadın (Nimeti. XVI. 502), **BL** *er görmüş* Evlenmiş, erkekle beraber olmuş kadın (6a-7), **DS** *ergörmek* (I) Ulaştırmak (II) Lâyık görmek

ergün KİG Erimiş, sıvı (135a. 10), **DS** (I) Çürümeye yüz tutmuş meyve (II) Havı dökülmüş, erimiş, akmış kumaş (V-1768)

er hak MM Er doğruya, Hak doğruya”, konuşulurken, denilenin

doğru olduğunu belirtmek veya doğruluğu öğütlemek için kullanılan bir söz (1762)

erilmek TAS (Bab. XVI. 2, 77), **TDGAEAT** *erük-* (KD 167b-9) ‘kadın kocasından ayrılmak’, **DS** (I) 1) Azmak, taşkın hareketler yapmak, 2) Üzülme, 3) Anlamak, kavramak, (II) Koyun sürüsü ikiye ayrılmak (V-1769); Gürültü yapmak (XII-4497)

eril FFANG Altın tozu

erilen- DK Kaygılanmak, yerinmek, üzülme (55-7)

erilmek (irilmek) TAS Erişilmek (Veys. XVI. 172-1), **TİKT (M)** *iril-* Doğrulamak, dikilmek, ayakta durmak (244b/16), **DS** 1) Yaşı büyüyerek çocukluktan çıkıp, gençlik çağına ermek, 2) Boyu bir yere yetişmek (V-1769)

eriş KİG Argaç, dokuma tezgahlarında uzunluğuna atılan ip, boy ipliği (160a.12), **DS** (I) 1. Dokuma tezgahında uzunluğuna atılan ip, arış, boy ipliği 2. Siyahla karışık benekli ip 3. Kirinden, kötüsünden, kıtığından ayrılmış temiz yün 4. Uzu ve iyi cins lifleri olan yün ya da pamuk 5. Sicim 6. Hasır yapmakta kullanılan sazın tezgaha uzunlama konulanı 7. Halının geçki ipi (II) Yünden yapılan kuşak (V-1771)

erinleyin TAS Kocası gibi (Enb. XIV. 523)

erişmeklik (g) TA Olgunlaşma, etki etme (271a/2)

erişgen YED/RN Ulaşan, yetişen, devamlı erişen, erişmek için uğraşan

erişmiş, (irişmiş) TAS Keramet sahibi, veli (Atai. Ha. XVIII. 74)

er kardaş TAS Birader, erkek kardeş (Deş. XVI. 96-1)

erkeçük TAS Küçük erkek, delikanlı (Şevahid. XVI. 264)

erkek ağaç TAS Yemiş vermeyen ağaç (Ac. XV. 33)

erkek şişek T Bir yaşında büyük ya da iki yaşındaki semis, şişlik koç (7b-5)

erkek beyt TAS Kahramanlık anlatan beyit (Rahat. XVI. 115)

erkenlemek TAS 1) Erkenden işe başlamak (Ah. XVI. 141), 2) Sabahlamak, sabah vaktına erişmek, girmek (Kam. XVIII-XIX. 1, 773), **DS** Erken gelmek (V-1774)

erki, (irki) TAS Erkenki, evvelki (Şamil. XVI. 228)

er kıyık FR/K Yırtıcı (76a-5)

er koyun TAS Erkek koyun (Sic. A. XVI. 5, 63)

er kurtaran LME Er kurtaran, kökü çevene benzeyen, eflâtun çiçekli, lapa yapılarak çibanları oldurmakta kullanılan bir çeşit bitki (25a/8)

er kuşu TAS Baykuş, puğu, üğü (Deş. XVI. 183-1) (Kel. XIV. 118), 2) Erlik davasında bulunmak (Veyse. XVI. 192-2), **ŞHŞ** Erlik, erkeklik taslamak (3468)

erlen- KİG Er edinmek, evlenmek (69a. 3)

erlik günü TAS Yiğitlik gösterilecek gün, savaş günü (Süh. XIV. 182)

erliklü D Çok kuvvetli, kuvvetli yiğit (169b/2)

erliksiz TAS 1) Nâmerd, insaniyetsiz (Deş. XVI. 82-2), 2) İnnin, erkekliği olmayan (Nimeti. XVI. 441)

erlik suyu, (erenler suyu, evin suyu) TAS 1) Meni (Mü. Şi. XIV-XV. 164), 2) Şehvetten ileri gelen ve meniye benzeyen su, mezi (Deş. XVI. 175-1)

erlü TAS Evli (Anter. XIV. 256)

ermen KBP Hekimlikte kullanılan bir madde (48b/05)

er ocağı TAS Erenler makamı (Veyse. XVI. 170-2)

er oğlan TAS Erkek çocuk (Hazain. XV. 10-2)

er oğlu TAS Asılızade (Deş. XVI. 73-2)

er ogul MM Erkek çocuk (834)

errek, (ercerek) TAS Erkence (Leys. Mu. XV. 413-2)

ersek TAS Erkek isteyen (Bab. XVI. 2, 329, **DS** (I) Erkeğe düşkün kadın, (II) Yarık (V-1776)

ersi TAS Erkek gibi (Caf. XVI. 155-2)

ersin (ersün, erşün) TAS Kurumuş hamuru ve hamur bulaşığını teknedenden kazımağa yarayan âlet (Deş. XVI. 104-1), **DS** (I) 1) Ateş küreği, 2) Tekneye yapışmış hamuru kazımaya yarayan demir araç, 3) Hamur kesmek için kullanılan bir çeşit bıçak, 4) Tandır ekmeğini piştikten sonra, tandırdan çıkarmak ve kesmek için kullanılan demir araç, 5) Küçük çocukların yatırıldığı toprağı ısıtmak için toprağın konulduğu kürek biçiminde araç, (II) Bir çeşit güzel kokulu bitki (V-1776,1777)

erşek TAS Pars ile ayıdan doğan hayvan (Ac. XV. 55)

erte aklığı, (irte aklığı, erte yeri aklığı, erte yeri aydınlığı, irte yeri aklığı, irte yeri aydınlığı) TAS Fecir, şafak aydınlığı (Bab. XVI. 1, 417)

erte aşırı gün, (irte aşuru gün) TAS Öbür gün (Bürh. XVIII-XIX. 555)

erte ertesi, (irte irtesi) TAS Öbür gün, daha öbür gün (Şamil. XVI. 53)

erte gece, (irte gece) TAS Sabah akşam, gece gündüz (Yüz. Ha. XIV. 95), **YED/RN erte-gice** Sabah-akşam

erteki (irteki) TAS Yarınki, ertesi (Fütuh. XIV. 52)

ertelü gecelü (irtelü gicelü) TAS Sabahlı akşamlı, sabah akşam (Tuh. Le. XV. 349)

erte namazı (irte namazı) TAS Sabah namazı (Cev. Es. XV. 62)

erte yeri BL Şafağın söktüğu yer veya nokta (39a-9)

erte yıldızı, (erte ıldızı, erte ilduzu, irte yıldızı) TAS Sabah yıldızı (Bürh. XVIII-XIX. 216)

erüdütmak TAS Erişip tutmak, yetişip yakalamak (Süh. XIV. 292)

erürgen, (irürgen) TAS Çok eriştiren (Leys. Ar. XV. 330)

erürmek, (ergürmek, irürmek, irgürmek, irgirmek, ergirmek) TAS (Kel. XIV. 27), **ATDM irür- MN erür-** (215-7), 'vardırmak, ulaştırmak, eriştirmek', **KT irür-** 1. Ulaştırmak, eriştirmek (88a-3=9/6) 2. Dokundurmak, isâbet ettirmek (143a-9=18/80) 3. Eriştirmek, nâil etmek, vermek (73a-2=7/49) 4. Sevketmek, salmak (143a-2=18/73) 5. Kasetmek (101b-1=10/71),

ervelemek Kâmûs-ı Türkî Hamur yapışmak için tepsiye un serpmek

es Kâmûs-ı Türkî 1. Akıl, zekâ 2. His, duygu 3. Sağlamlık, sıhhat, temizlik 4. Koku

esen (II) TAS Rüzgar (Sic. K. XVI. 2, 184), **DS (I)** Rüzgâr, sert esen rüzgâr (V-1779)

esen uğuz TAS Sağ sâlim (Süh. XIV. 261)

esi Kâmûs-ı Türkî Büyük kardeş, ağabey *eskimiş*

esil- EM Yararlı olmak, iyi gelmek (26a/12)

esirgenci TAS 1) Esirgenmeye, korunmaya muhtaç, lâıyk merhamete şayan, esirgenen (Süh. XIV. 285) 2)

Esirgeyici, koryucu, acıyan (Süh. XIV. 80)

esirgeşmek TAS Birbirini esirgemek, birbirine şefkat göstermek (Naz. Le. XVII. 24)

esirgeyişli TAS Merhametli (Şamil. XVI. 110)

esirgin TAS Bora, fırtına (K. B. XVI. 18) **DS (I)** Tipi, kar fırtınası, (II) Ele avuca sığmayan, hal ve hareketleri aşırı olan (V-1782,1783)

esirtgen, (esritgen) TAS Sarhoş eden, müskir (Caf. XVI. 156-1), **DS (I)** Besleyici, besleyen, (II) Kuvvetlendirici (V-1783)

eski süci BL Yıllanmış veya eskimiş şarap (16b-11)

eskiden eski TAS Pek eski (Nihani. XVI. 64)

eskilmek TAS (G. Ra. XVI. 124), **GRT** *eskil-* (1596) 'sakileşmek'

eskilü Müc. Eski, eskimiş (27a/11)

eslememek TAS 1) Dinlememek, aldırış etmemek, kulak asmamak (Sic. K. XVI. 4, 214), 2) Hatırlamamak (Cennet. XV. 475), 3) Çekinmemek, ihtiraz etmemek (Cev. Es. XV. 306), **SN** *esleme-* (114), **DS** (V-1785) 'önem vermemek

dinlememek, aldırış etmemek, kulak asmamak'

eslen- **YED/RN** Kulak asılmak, dinlenilmek

eslenmemek **TAS** Kulak asılmamak (Nabi. XVII-XVIII.44), **YED** *eslenmek* Kulak asılmak, dinlenilmek

esrimiş **HFN** Sarhoş (1795)

esritmek (esirtmek, esrütmek) **TAS**, **YED/RN**, **ŞKM** (104a/3), **IN** *esrüt-* (4496), **EM** *esrit(d)-* (18b/13), **GRT** *esrit-* (2784), **Mes.Mur** *esrit-*, **HN** *esrit-* (108b/13), **Kâmûs-ı Türkî** *esritmek* 'esrimesine sebep olmak, kişiyi kendisinden geçirmek, sarhoşluk vermek, sarhoş etmek'

eşecik **TAS** 1) Küçük eşek, eşecik (Deş. XVI. 196-2), 2) Telli sazlardaki köprücek (Şamil. XVI. 168), **Kâmûs-ı Türkî** *eşecik/eşecik* Küçük eşek

eşek mühresi **TM** Eşeğin boynunun arkasındaki etin içinden çıkarılan mühre (105a-12)

eşek boncukı **BL** Nazar boncuğu, cam boncuk (28b-4)

eşek eyeğülü **TAS** Kolay kolay yerinden kımıldamayan, ağır hareketli, üşengen, tenbel (Kam. XVIII-XIX. 1, 363)

eşek güli **LME** İçi kızıl, dışı sarı bir gül, eşek gülü (53a/10)

eşek râziyânesi **LME** Eşek rezenesi, yabani rezene (42a/7)

eşek turpı **BL** (46b-3), **MŞ** (28b/13), **DS** *eşekturpu* (V-1790) 'bayırturpı, yabani yabani kaşıkotu kırmızı turp, turp otu, hardal otu'

eşim **BL** Bir tür kısa ve geniş pantolan (27b-7)

eşin **TAS** Çukur, hendek, mezar (Âş. XVI. 8)

eşingenmek, (işirgenmek) **TAS** (Yüz. Ha. XIV. 193), **MİVU** (42a/15) 'alışmak, kendine eş tutmak, arkadaşlık etmek', **KBP** *eşirgen-* Alışmak, yakınlaşmak (16b/14)

eşirgendür- **KBP** Alıştırmak, arkadaşlık etmek (23a/13)

eşkelek **TAS** Kanca, çengel (Sic. B. XV. 2, 13), **DS** Çoban çantasının kancası (V-1793)

eşkeritmek **TAS** Açığa vurmak, belli etmek (Enb. XIV. 620)

eşlendirmek **TAS** Evlendirmek (Kedeb. XVIII. 313-1)

eşmiş yortmuş TAS Gün görmüş, devran sürmüş, başından çok iş geçmiş (Bürh. XVIII-XIX. 323)

eşnek TAS Çok gelinip geçilen (yer) (Bab. XVI. 2, 248), **DS** (I) Ova ve dağ yamaçlarındaki çukrular (II) Gün dönümü (V-1795)

et bitüren KMT Et yapan, yarayı kapatan (68^a10)

et buynuzu TAS Hayvanların boynuzları arasında meydana gelen et çıkıntısı (Sic. A. XVI. 6, 1162)

et asacak BL Kasap çengeli (25a-7)

etgün TAS Sert, haşin, güçlü (Işk. XIV. 239-2)

etin karacası TAS Etin yağsız kısmı (Teshil. XIV. 34)

etmek (I) ŞKM Vazife, iş (57b/9) **HN** Ekmek, meûnet, geçim (11a/19), **TAS** (Envar. XV. 380), **DK** (9-6), **GN** (1616), **İM** *etmek/g* (2873), **IN** (4537), **Kâmûs-ı Türkî**, **DS** (V-1799) ‘ekmek, aş, yemek’

etmekçi TİKT Ekmek ve yemek pişiren, hazırlayan kimse (80b/16), **TAS** (Deş. XVI. 282-2), **MŞ** (P184a/5), **İM** (2993) ‘Fırıncı, ekmek yapan kimse’

et özü TAS Et suyu (Caf. XVI. 40-1)

et toprak RB Kumsuz, yumuşak (4a/8)

etyaran TAS Dolama (Kam. XVIII-XIX. 2, 236), **DS** Daha çok parmaklarda olan bir çeşit çıiban dolama (V-1800)

ev ağacı BL Ev yapımında kullanılan ağaç, kereste (48a-8)

ev bekçisi TAS Evin kadını, zevce (Bektaş. XV. 218)

ev bezeği TAS Mefruşat, mobilya (Nimeti. XVI. 184)

evcügez MT Küçük ev (22a-11)

ev tepesi TAS Tavan (Sih. Ac. XV. 63)

eveden TAS Tamamiyle, büsbütün, iyice (Müneb. XIV-XV. 168-1)

***evegen Kâmûs-ı Türkî halk dilinde** 1. Acele eden, aceleci 2. Çabuk ilerleyen (hastalık), **DS** *evegev/evecten* Aceleci (V-1804)

evelek TAS (Yadigâr. XIV. 892-), **YİŞ** *evelik* (169a/4), **LME** (4a/14), ‘ıspanağa benzer bir ot, lâbada, evelek otu, labada, develik, efelek, evelik, **DS** I) Yaprakları yenebilen, tohumlarından da çay yapılan ıspanağa benzer bir çeşit ot, labada, 2) Mantar (V-1084)

evvelgi bogun KMT Servika 1. Omur. (27^b5)

evvelgi çift KMT “evcef”, birinci kafa çifti. Modern tıpta 2. Kafa çifti olan nervus opticus (28^{b5})

evvelki yağmur BL Baharın ilk yağmurları (37b-3)

evvelki gök BL Eski astronomide dünyanın hemen üzerindeki birinci kat gök (37b-8)

evvelki şarap BL İlk içilen şarap, ilk kadeh, (17a-5)

ev içi esbabı TAS Ev eşyası (Sic. A. XVI. 4, 333)

ev issi TAS Ev sahibi (Süh. XIV. 113)

evi tarafı TAS Hanesi halkı, ailesi (Müslim. XV. 2, 44)

ev kulluğu TAS Ev hizmetçiliği (Ferec. XV. 511)

ev kumaşı TAS Tencere, tava, balta, keser, kürek, tabak, sofraya gibi ev eşyası (Uc. Gar. XV. 8), **BL** Mefruşat kumaşı, döşemelik kumaş (23b-4), **KT** Ev eşyası (202a-6=33/53)

ev oku, (ev örtüsü oku) TAS Üzerine binanın çatısı oturtulan büyük direk. (Karş. Ustun ağacı) (Miftah. XV. 112)

ev öñü TAS Avlu, medhal (Nimeti. XVI. 97)

ev örtüsü, (ev üstü) TAS (Bektaş. XV. 245), **KT** (158a-10=22715) ‘çatı, dam sakf’

evren pulu TAS Mika (Bürh. XVIII-XIX. 415)

evren ~ evren yavşanı KMT “evren”, afsentîn Pelin otu, yavşan otu (114^{a2})

evsmek TAS Hububatı, yabancı maddelerden temizlemek için bir kap içinde silkerek savurmak (Deş. XVI. 147-2), **DS** (I) 1) Tahılın içindeki yabancı cisimleri evsecek denilen kap içinde savurarak temizlemek, 2) Toprağı inceltmek, 3) Süt, çorba, pekmez gibi şeyleri kaynatırken kepçe ile savurarak havalandırmak, 4) Harman aktarıldıktan sonra diğren ile saplarını yüze çıkarmak, 5) Dövülmüş buğdayı kabuğundan ayırmak, 6) Kuru mısır tanelerini koçanından ayırmak (V-1814); 2. El ayası ile seçmek; evsimek (I): Hafifçe hoplatmak, havalandırmak (XII-4500)

ev sokağı TAS Kapı aralığı, dehliz (Nimeti. XVI. 45-1)

eyde eyde, (eydü eydü) TAS Diye diye, söyleye söyleye (Enfes. XV. 497)

eydici, (eyidici) TAS (Anter. XIV. 584), **MT** (38b-13) ‘söyleyici, şarkıcı, şarkı okuyan, ırlayan, hanende’

eydi- **FR/K** Makamla okumak, ırlamak (yok)

eydinilmek, (**eydilinmek,**
aydınılmak) **TAS** 1) Denilmek, söylenmek (Leys. Mu. XV. 418-2) 2) Sorulmak (Delil. XV. 131)

eydirmek, (**eydürmek)** **TAS** Meylettirmek, çevirmek, döndürmek (Müz. XV. 20), **YZ eydür-** Sordurmak, sual ettirmek (15b.426), **TİKT (A) eydir-/eydür-** 1. Söylemek, demek (176b/12) 2. Anlatmak (190b/16) 3. Rivayet etmek (85a/21), **HHT eydür-** Meylettirmek, çevirmek [079b/7], **Bİ eydür-** Eğdirmek, eğik hâle getirmek, bükme (239)

eyitdivir- **KİG** Söylmek, anlatmak, nakletmek (60b. 2)

eydil- **HN** Söylenmek, anlatılmak (5281)

eydişmek (Bab. XVI. 2, 107), **TİKT (M) eydiş-** (317a/9), **HN eydiş-** (3956), ‘söyleşmek, konuşmak’ **DS** Ağız kavgası yapmak, tartışmak (V-1819)

eyeğü, (iyeğü) KT 1. Yan, yan taraf (159b-4=22/36) 2. Kaburga kemiği (129b-10), **KAB iye/iyeği** Kaburga kemiği, kaburgaların omurgaya ekli olmayanları, **TAS** (Yadigâr. XIV. 66),

DK (15-7), **T eyeğü** (85a-4), **TA eyeğü** (280a/16), **IN** (5889), **EM, MM eyeğü** (2541), **DS eyeği/eye** (V-1820) ‘kaburga, kaburga kemiği’

eyer komu TAS Eyerin keçe üzerindeki ağaç, eyerin kaşı (Bürh. XVIII-XIX. 188)

eyer agacı BL Eyerin içindeki ağaç (26a-6)

eyer sağrağı, (eyer savrağı, eyer sağrığı) TAS Eyer ağacı, eyer kaşı, eyer komu (Deka. XVI. 60-1)

eyer yapuğu TAS Cenkte atlara giydirilen zırh, çukal, yancık (Deş. XVI. 249-2)

eyi dirlik DAH Hüsnü muaşret sahibi, geçimli muaşret âdabına vukuf (21)

eyirmek TAS (Hadidi. XVI. 9), **DS** (XII-4501) ‘iyi olmak, iyileşmek, onmak’

eyinli PN Meyilli (28b/06)

eyke TİKT Bir çeşit ağaç (73b/1)

eyleksimek TAS Eylek haline gelmek, göl, bataklık haline gelmek (?) (Bab. XVI. 2, 110)

eylemeklik KİG Alma, yaptırma (76b.10), **HN** Eyleme, yapma (57a/8)

eylemez BL İyileşmez hastalık (21a-8)

eylenmek TAS 1) Eylemek (Dah. XIV. 64), 2) Yapılmak, hazırlanmak (Tuh. Le. XV. 283), 3) Edinmek (G. Ra. XVI. 17), **YED/RN** Edinmek, eylenmek, yapmak **DK** Kalkmak, hareket etmek (50-4), **KY** *eylen-* Eylenecek, yapılmak, edilmek (877), **YZ** *eylen-* Eylenecek, yapılmak, edilmek (15b.428), **MN** *eylen-* Kendisi için yapmak (230-3), **ŞŞÇ** *eylen-* Yapılmak, edilmek; *tazallum eylen-* Zulüm edilmek (41601), **VG** *eylen-* Eylemek, edinmek, hazırlanmak (207), **DS** Geç kalmak (XII-4501)

eyleşmek TAS (Hüs. Dil. XVI. 5), **HN** *eyleş-* (48b/13) ‘karşılıklı yapılma, yapmak’

eyletmek TAS 1) Hazırlatmak (Yuz. Şeyd. XIII. 77) 2) Yaptırmak, inşa ettirmek, imal ettirmek (Yuz. Şeyd. XIII. 32), 3) Ettirmek (Melhama. XIV-XV. 3-1), **T** *hareket eyleT-* Bedenin faaliyetini te’min edecek hareketleri yaptırmak, hareket ettirmek (16a-6), **SN** *eylet-* (3725), **KY** *eylet-* (673), **HN** *eylet-* (147b/15), **YZ** *eyleT-* Yaptırmak, (17a.479), **MC** *eylet-* (34b.9), **MT** *eylet-* (38a-13), **ŞŞÇ** *eylet-* (I) (23920) ‘eyletmek, ettirmek, yaptırmak, inşa etmek, hazırlatmak’, **DS** Getirmek (V-1823)

eglet-/ eylet- (II) ŞŞÇ Oyalamak, kandırmak, durdurmak (50025)

eyleyici TAS (Enb. XIV. 144), **HN** *eyleyici* (3a/9), **TİKT (M)** (354a/20), **GBTBİ** (2-a/3), **KBP** (20a/11) ‘yapıcı, yerine getirici vücuda getirici, gerçekleştirici, eyleyici, eyleyen, yapan’ **DS** (I) Buğdayı temzileyip kesmiğinden ayıran (kimse), (II) İşi olmayıp başkalarını da işinden alıkoyan (kimse) (V-1823)

eyleyigörmek TAS Etmeğe bakmak, yapmağa çalışmak (Niyazi. XVII. 8)

eylülkenmek TAS Menfaat görmek, faydalanmak (Kel. XIV. 33)

eylülk TAS İyilik sahibi, iyilik yapmayı ever (Ferec. XV. 275)

eymenme TAS Korku, endişe, çekinme (Cinas. XVI. 8-1), **KAB** *eymen* Emniyette, güven içinde, kuşkusuz

eymenmek TAS (Kel. XIV. 140), **SN** *eymen-* (2772), **KİG** *eymen-* (170b.8), **MT** *eymen-* (23b-5), **ŞŞÇ** *eymen-* (7144), **FR/K** *eymen-* (48a-1), ‘tevahüş etmek, çekinmek, korkmak, endişe etmek, ihtiraz etmek’, **DS** 1) Korkmak, korkuyla canı sıkılmak, ürkmek, 2) Utanmak, sıkılmak, çekinmek (V-1824)

eynik LME Eğnik, kırmızı renkli bazı ot köklerinden yapılan bir aş (37b/17)

eyrim, (eğrim) TAS (Miftah. XV. 59), **BL** (26b-4) ‘hayvanın sırtını vurasın diye eyerin altına konan keçe, eyer keçesi, teğelti’, **DS** (I) At eğrinin altına konulan keçe, (II) Domates, (III) Su çevirisi, döneğen, (IV) İpliğin bükümlülü hali (V-1827)

eyü dirlik TAS Refah (Müntehab. XVII. 43-1)

eyüler ŞKM İyilir, hayır sâhibleri, sâlihler, huyu güzel olanlar (44b/6)

eyreg HN Eylenme yeri, toplanıp dinlenme yeri (7884), **TDGAEAT** Çok, daha çok (KE 295-6), **DS** (I) *eyrek* 1. Hayvanların yazın öğle sıcağında toplanıp dinlendikleri yer 2. Üstü kapalı ağıl (V-1826)

eyüden yavuzı bilici BL Sikkenin değerini tespit eden kişi, simsar, döviz alıp satan (10b-4)

eyü sanıcı TAS Hüsnü niyet sahibi (Kel. XIV. 51)

eyü sanu TAS Hüsnü teveccüh, bir kimsenin iyi olduğu kanısı (Kab. XV. 274)

eyü toğuşlu TAS İyi yaratılışlı (Cinas. XVI. 36-1)

eyü yılduzlu BL Şanslı, talihli (16a-7)

eyü yollu TAS Usûl, erkân bilir, tutumu, davranışı beğenilen, tavır ve hareketi güzel (Hamza. XIV- XV. 1, 85)

ezeltere LME Anason (2a/14), **DS** Anason (V-1828)

ezgilendirek, (ezgüledirmek) TAS Sesi ezgili yapmak (Ah. XVI. 190)

ezgin TAS Kederli, gamlı, üzgün (Kara. XVII. 18), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Üzerine kuvvetle basılarak ezilmiş, ezik 2. *mecazlaşmış* Maddi durumu zayıf olan (kimse) 3. Üzüntü ve sıkıntı çekmiş, çok cegfa görmüş (kimse) 4. Tazeliğini kaybetmiş, çürümüş (meyve), **DS** (I) 1) Paraca durumu bozuk olan (kimse), 2) Çok defa görmüş, her çeşit işe girmiş, çok küçük yaşta hayatın her zorluklarını görmüş (kimse), 3) Yorgun olan (kimse), (II) Keten tohumu, (III) Zayıf hayvan, (IV) Çürük ezik meyve (V-1829)

ezginek TAS Azıcık, biraz (Kel. XIV. 99)

ezinmek Kâmûs-ı Türkî (Mide) Bayılmak, baygınlık duymak, **DS** (I) Nazlanmak (II) 1. Yıkanmak 2. Yıkanırken keselenmek (V-1830)

G

galaga TİKT (M) Korunması gereken, işe yarar (294b/11)

gar baş FR/K Kara baş. Dertli baş, akılsız baş (98a-12)

gast- AGH Büzmek

gaylan AGH Büyük ağızlık, **DS** Pipo (VI-1947)

gece çekirgesi TAS Cırcırböceği (Bürh. XVIII-XIX. 386)

gece işi TAS Gece vakti (Ferec. XV. 253)

gece örtüsü BL Yatak örtüsü, pike, hafif ve ince battaniye (28a-5)

gece tonu TAS Yatak, döşek (Sıh. Ac. XV. 22)

gecik Kâmûs-ı Türkî Gecik, kaşıntı otu, bir cins bitki, **DS** *gecik (III) /gicimik (I)* Uyuz hastalığı (VI 1959)

gecirgenmek TAS Geç bulmak, geç görmek, geçikmiş saymak (Bab. XVI. 2, 8), 1) **DS** *gecirgemek* Geç kalmak (XII-4507)

gececek yol KT Uğranacak yer, pusu (279a-11=78/21)

geçe HHT Taraf, yan [025b/15]

geçelik TAS Karşı taraf (Bab. XVI. 1, 569), **DS** 1) Karşılık, cevap, 2) Karşı taraf, ön taraf (VI-1961)

geçemeyen İM Sırat'ı geçemeyen (2285)

geçerü BL Akşamüstü, akşam (39a-11)

geçeymen, (güceymen, gecimen, gicimen, gücimen) TAS Kadın baş örtüsü, gelinlerin başlarına giydikleri süslü örtü, taç (Caf. XVI. 79-1)

geçi AGH Cemekanlı gelin arabası, **DS** (III) 1. Oynatılan orta kadını 2. Kız 3. Avam, halk (VI-1962)

geçiri TAS Vaktını geçirerek (Bab. XVI. 1, 449)

geçit gemisi TAS Büyük suların bir yakasından öbür yakasına geçmekte kullanılan gemi (Aks. XVII-XVIII. 175)

geçitlik TAS Müruriye resmi, geçit parası (Âş. XVI. 189)

geçken TAS Geçen, geçip giden (Ha. Ş. XVI. 172)

geçmek (II) Gamzetmek, koğulamak (Ş. G. XVI. 61)

geçmeklik HN Geçme (76a/6)

geçmişler TAS Ölmüş olanlar (Kel. XIV. 35), **TİKT (M)** *giçmişler* Ecdat, atalar, önce yaşamış olanlar (325a/8), **KT** Gelip geçmiş insanlar (234b-6=43/56); *geçmiş*

bölükler Gelip geçmiş insanlar, eskiler (210a-3=36/31), **Kâmûs-ı Türkî** Ölüler

geçüregen KBP Sindirici, hazmedici, hareketli (17a/09)

gedeleç TAS (Sic. K. XVI. 8, 193), **Kâmûs-ı Türkî** *gedeliç* DS (II) (VI-1965), ‘yivli büyük ok kuburu, ok kuburu, tirkeş, sadak’

gedmek **Kâmûs-ı Türkî**, DS (I) (VI-1967) ‘oymak, çentmek, kertmek, diş diş etmek, gedik ve yarık açmak’

gege/gegeç **Kâmûs-ı Türkî** Böcek vb. sokması, geveleme, DS *gaga/gagak* Gaga (VI-1968)

gefle gatr AGH Kervan

gehürge TAS Davul (Ta. Sel. XV. 1, 428)

geldeç TAS (Kesir. XV. 399), **GN** *geldeci* (118), **DS** (VI-1973) ‘gelecek, istikbal gelecek (zaman)’

geleger KMT Bir bitki ? (114^{b8})

geleği, (**geleği sıçan**) TAS (Şamil. XVI. 517), **DS** *geleği/gelengi* (I) (VI-1974) ‘tarla faresi’

gelencesi TAS Gelenin hepsi (Revani. XVI. 180)

gelesi TAS (Kel. XIV. 33), **TİKT (M)** (285b/11), **MŞV** (20a/10) ‘gelecek zaman, istikbal’

gelesi yıl TAS (Cev. Es. XV. 49) **MŞV** *gelesi yıl* (21a/08) ‘ertesi sene, gelecek yıl, önümüzdeki yıl’

gelgeç LME Gelgeç, geldigeçti, dokuz ipli, kar çiçeği, süsengillerden, beyaz ve pembe çiçeklerden kökleri iç sürdürücü olarak kullanılan, kara çöpleme, yeşil çöpleme ve sarı çöpleme gibi türleri olan bir bitki, marulcuk (19b/14)

gelimliü gidimliü TAS Gelinip gidilen (Dede. XIV. 147)

gelmeç TAS Bağ sarmaşığı (Ah. XVI. 867)

gelmeklik MNHS Hareket etme, ulaşma (152a.3), **MŞV** Gelme, geliş (35a/01)

gelmiş GN Hali hazır (118)

gelür- DK Getirmek (86-13)

gelür nevbet TAS Gelecek defa (Ferec. XV. 450)

gemi eri TAS Gemiclikte mahir (Enveri. XV. 105)

gemi gönderi TAS Gemiye kıyıdan açmak için itmeğe yarayan sırık (Aks. XVII-XVIII. 175)

gemin HFN Çok, az, pek küçük (956)

gemiş- MN Atmak, düşürmek (29-1),
KİG *gemiş-* Sokmak, batırmak,
dadırmak (6b.8)

gemleyik TAS Gemlik (Hadidi. XVI.
65)

gemrenmek Kâmûs-ı Türkî 1. Dişle
oyulmak 2. (At) gemini çiğnemek 3.
Dişleri gıcırdatmak

genc ay TAS Yeni doğan ay, hilâl
(Enb. XIV. 719)

gencilmek Kâmûs-ı Türkî
Gençleşmek, gençlik tazeliğini
kazanmak

genç kuşluk TAS Kaba kuşluktan
evvelki zaman (Kam. XVIII-XIX 3,
303)

genç oğlan TAS Körpe çocuk, yeni
doğmuş çocuk (Yuz. Şeyd. XIII. 37)

gendem LME (22b/13), **DS** *gendime*
(VI-1990) ‘dibekte dövülerek yemek
yapılan buğday ya da arpa, gendime’

gendüme MNHS Siğil (Gözde peyda
olan) (111b.10)

gene DAH Hazine (166)

geleş TAS İstişare (Ev. XVI. 33)

gelez, (geniz) KT 1. Kolay (145a-
1=19/9) 2. Elde edilmesi kolay; az
(114b-1=12=65) 3. Yumuşak, hoş

(134b-3=17/28); *gelez eyle-*
Kolaylaştırmak (51a-10=5/30); *gelez ol-*
Kolay olmak, kolayına gelmek (275b-
2=73/20), **ŞŞÇ** 1. Kolay (516) 2. Kolayca
(24403), **ETASAKT** *gelez eyle-*
Kolaylaştırmak (20a/3=002/185), **F** *gelez ol-*
1. Kolay, elverişli (5b-7) 2. Açık,
geniş (37a-2), **TAS** (İhlâs. XIV. 134), **SN**
(364), **T** (25b-11), **İM** (1467), **KAB**
kenez Kolay, **IN** (333); **DS** (II) (VI-1991)
‘kolay, muvafık, uygun. basit, tehlikesiz’

gelezde TAS Kolaylıkla, kolay kolay
(Delil. XV. 103)

gelezlerinde TAS Düşünerek, kolayını,
uygununu arayarak (Leys. Ar. XV. 395)

gelezlik KT 1. Kolaylık, suhûlet (267a-
4=65/4) 2. Bolluk, ferahlık (30b-
7=3/134), **TAS** (Kel. XIV. 15), **BHMİH**
kelezlik (75:16), **T** *gelezlik* (16a-8), **MŞ**
gelezlik (g) (58b/12), **TM** *gelezlik* (78a-
9) **EM** (15b/1), ‘kolaylık, rahatlık
suhulet’

gezi- KMT Genişlemek (120^a3)

genilmek TAS gevşemek, genişlemek
(Işk. XIV. 272-2)

genile IN Kolayca, râhatça, isteyerek
(2540)

genit- KMT Genişletmek (64^b6)

gengid- Müc. Genişletmek (31b/5)

geñimek, (geñmek, giñelmek, giñmek, giñimek) TAS (Leys. Ar. XV. 358), **MŞ** *geñi-* (115a/11) ‘genişlemek’

geñinçe, (geñünce, geñiyle, geñüm ile, geñimce) EM Adamakıllı, iyice (57b/14), **TAS** (Yüz. Ha. XIV. 26), **SN İ** (2178), **MT** (47a-14), **ŞŞÇ** (2599), ‘rahat, rahat alabildiğine, istenildiği gibi, gönlünce isteğe, arzuya göre, rahat rahat matluba uygun olarak’

geñit- TİKT (M) Genişletmek (349b/13), **MŞ** *geñit-(d)* Genişletmek (115b/2)

geñlü geñsiz, (geñsüz geñin) TAS (Ga. XIV. 12), **ŞHŞ** (2472), **ŞŞÇ** (10500), **FR/K** (54a-5) ‘ister istemez’

geñse- TA Genişlemek, gevşemek (256a/10), **DS** Çok istekli olmak, göreceği gelmek (VI-1993)

geñsiz, (geñsüz, geñsizin, geñsüzin) TAS (Müz. XV. 138), **BHMİH** *keñsüz* (TTS I.II.III.IV. *gensiz, geñsüz, geñsüzin* İsteği olmayarak, istemeyerek, ister istemez) (274:12,13), **SN** *geñsüzin* (2708), **IN** *gensüz* (3512), **GN** *geñsüz* (1493), **ŞŞÇ** *geñsüz* (52830) ‘isteği olmayarak, istemeyerek, ister istemez’

geñşel- MŞ Gevşemek (62b/5), **Kâmûs-ı Türkî** *gevşelmek* 1. Gerginliği giderilmek, koyuverilmek, salıverilmek 2. Sıkılık ve katılığı azalmak

geñşetmek, (geñşeltmek) TAS (Kel. XIV. 174), **ŞŞÇ** *geñşet-* (29089), **KBP** *geñşet-* (19b/12), **RB** *geñşelt-* Gevşettirmek (26b/3) ~ *geñşet-* (26b/2), **MŞ** *geñşelt-(d)* (2b/4), **Müc.** *geñşed-* (36b/7) ‘gevşetmek, yumşatmak’

geñşiklik ŞKM Gayretsizlik, gönül rahatlığı, aldırılmazlık (46b/3)

geñ yaka TAS Geniş âsude taraf, hal (Şeref. XVI. 300)

geñ yol TAS Şahrah, cadde (Nimeti. XVI. 238)

gere KİG (105b.13), **DS** *gere/gege* (VI-1996) ‘meyve dallarını eğmek ya da davarları yakalamak için kullanılan ucu çengelli uzun sırık’

geñüle- V Haset etmek, çekememek (22a/11)

gerciklemek TAS Gösteriş yapmak (Revani. XVI. 54)

geredir BL (?) Dokumacı gergisi, kiriş (13b-2)

gerey BL Ustura (16a-4)

gerçek er, (gerçek erenler, gerçek (II), gerçekler) TAS Veli, mürşidi, kâmil, ârif, ermişler (Yunus. XIII-XIV. 58)

gerçeklenmek TAS Doğru bilmek, doğruluğuna inanmak (Enb. XIV. 193)

gerçek yağı PN Bir yağ çeşidi, böğürtlen çıkarılan yağ (31a/09)

gerdançlık TAS Gerdanlık (Bürh. XVIII-XIX. 299)

gerdek değeri TAS Resm-i arus. (Fatih. Ka. XV. 25)

gerdeklik, (gerdek evi, girdeklik, gerdek yeri) TAS Gelin odası (Bab. XVI. 2, 121)

gerek... gerek, (gerekse... gerekse) TAS Eğer... eğer, ister... ister (Cev. Es. XV. 80)

gerek gerekmez, (gerek ise gerekmez ise) TAS İster istemez (Anter. XIV. 550)

gerimlemek Kâmûs-ı Türkî (Hayvan) bacaklarını gerip açarak yürümek

gerimli TAS Boylu boslu (Kam. XVIII-XIX. 2, 10), **DS** 1) Gösterişli, yakışıklı, göz alıcı (kimse), 2)

Kuvvetli, bakımlı, güvenilir at ya da öküz (VI-2002)

gerlü ETT (HR 50, ŞD 64-5), **HAR** (50) ‘gerilmiş, çok şişmiş, gerili’

germeşik Kâmûs-ı Türkî, DS *germesik* (VI-2005) ‘yabanî kızılılık’

germiyetli FFANG Kızgın

gerneşmek TAS Gerinmek (Sır. XVI. 2), **DS** (I) Gerinmek, (II) İnat etmek (VI-2005,2006)

gersen TAS Ağaçtan yapılmış büyük çanak (Bürh. XVIII-XIX. 350)

ger taşı KMT Uyuz taşı, kaşınma taşı (136^a1)

gerz FFANG Genç, **DS** (I) *gers* Büluğa ermiş yetişkin kız (VI-2006)

getürmeklik ŞKM (54a/2), **MNHS** (52b.8) ‘bir işi yapma hali’

gevde tamarın T Alt damar, boyundan aşağısını arıtmaya yarayan damar (25a-5)

gever TAS Bahçe ve bostanlarda arıktan su salıverecek delik, gedik (Kam. XVIII-XIX. 1, 169), **DS** (I) 1) Bahçe ve tarla sulamak için açılan ince su yolu, ark, 2) Arklardaki suyun yolunu değiştirmek için önüne yapılan toprak set, 3) Ark suyunu evleklere bağlamak için delinip konulan

taş, (II) Boyunduruğun kayış bağlanan yeri, (VI-2009-2010)

gevgeç kulak TAS Dik durmayan, düşük, sarkık olan kulak (Kam. XVIII-XIX. 1, 305)

gevelek FR/K Gözcü yeri, gemilerde çanaklık (34b-1)

gevele- FR/K Gıcırdamak (132b-2)

gevilcen TAS Ateş karşısında vücutta beliren kızartı (Deş. XVI. 297-1), **DS** gevilcen (I) 1. Ateş karşısında fazla ısınmaktan yüz, el ve bacaklarda meydana gelen kırmızı benekler 2. Bacaklarda yuvarlak kırmızılıklar meydana getiren bir çeşit cilt hastalığı (VI-2011, 2012)

gevşek gevşek GBTBİ Yavaş yavaş, güçsüzce (239-a/8)

gevşemek TAS (Ata. XV. 41), **DS** *gevşemek/gevmek* (VI-2014) ‘ağızda katı bir şey çiğnemek, geniş getirmek’

gevilür TAS Giyecek elbise (Fütuh. XIV. 354)

geyrek BL Kıkırdak, yumuşak kemik, kemiksi (5b-8), **GBTBİ** Kaburga kemiğinin alt kısmı (199-b/15), **DS** (I) 1. Kaburga kemiğinin alt kısmı 2. Böbrek 3. Göbek (VI-2016,1017)

geyür SN Süslü, güzel, giyilecek (elbise) (1266)

gezdigecdi LME Sarı susam (4b/4)

gezek TAS (Ali. XVI. 202), **DS** (VI-2021) ‘sıra, böbet’

gezer LME Havuç (43a/19)

gezer Kâmûs-ı Türkî s. Ayakta bulunan, kalkıp dolaşan, yatmayan

gezgi RB Bir tür böcek (39b/15)

gezkere TAS Tezkere, yapı işlerinde kullanılan sedye (Ah. XVI. 485), **DS** *gezgere* 1. Taş, toprak, kum taşımaya yarayan sedye şeklinde bir çeşit araç, teskere 2. Saman taşımaya yarayan sepet (VI-2023)

gezlen- TİKT (M) (Ok) yayın kirişine takılıp kurumak (287b/18)

gezmeli yer TAS Mesire, gezilecek, gezilmeye lâyık yer (Saz. Kahraman. XX. 720)

gıcılmak Kâmûs-ı Türkî 1. Gıcıklamak, kiciklemek, kaşınmakla birlikte yanmak 2. Dişlerini gıcırdatarak çıkışmak, öfkelenmek, birinin üstüne yürümek istemek, **DS** *gıcılmak* Gıcırdamak (VI-2027)

gıcımak Kâmûs-ı Türkî DS
gicimek/gicişmek (VI-2071)

‘kaşınmak, gıcikmek, gicişmek’

***gıldırğıc Kâmûs-ı Türkî** Ciltçilikte kitapların kenarlarını düzeltmek için kullanılan rende biçiminde kesici âlet, **DS** (I) Bacakları çok ince olan kadın (II) 1. Geçimsizlik 2. Karıştırmacı, arabozucu (III) Çelik oyunu denilen bir çeşit ocuk oyunu (VI-2040)

gırah AGH, DS *gırah/gıran* (VI-2052) ‘kenar, kıyı, çevre’

gıjgırmak, (kıjgırmak, kıjgırmak, kışgırmak) TAS (Bektaş. XV. 241), **FN** *gıjgır-* (4998) ‘haykırmak, gürllemek, fişiltılı ses çıkarmak, haykırarak saldırmak’, **DS** (I) Ateş alevlenmek, harlanmak (II) Deve bağırarak (VI-2037)

gıjlamak TAS Keskin, sert sesler çıkararak saldırmak (Bektaş. XV. 108)

gırgırışmak Kâmûs-ı Türkî Vızıltılı ile kavga etmek

gırılkaç Kâmûs-ı Türkî Vızıltılı, vızıltılı

gırlı Kâmûs-ı Türkî Vızıltılı, sâkin ve rahat durmayan, **DS** Yabancı (VI-2059)

gına Mes.Mur Şarkı, ezgi, nağme

gızıl-da- DK Gızıldamak, vızıldamak (188-9)

gice gice HN geceleyin (2408)

gıcık, (gici, gicük, giciyik, giciyük) TAS (Yadigâr. XIV), **BL** *gicük* (20b-9), **T** *gici* (111a-11), *giciK* (31b-1), **YİŞ** *gici* (146b/2), **TM** (130a-10), **FFANG** ‘kaşıntı, dürtü, kaşınma ile kendini gösteren bir cilt hastalığı, uyuz benzer bir rahatsızlık, hike kaşıntı, uyuz hastalığı’, **Kâmûs-ı Türkî** 1. Kaşınmakla birlikte yanma *2. *argo*. Söz ve davranışları ile karşısındakini sıkan ve sinirlendiren (kimse), **DS** (I) Uyuz hastalığı (VI-2071)

giçi asıl BL Adi ve aşağılık, onursuz bir soydan gelen, şerefsiz (9a-3)

giçi barmak BL Serçe parmağı (3b-1)

gıciklen- FFANG Uyarılmak, kaşınmak

gicimek TAS (Hazain. XV. 42-1), **T** (3b-9), **TM** *gici-* (66a-9), **EM** *gici-* (46a/10), **MT** *gici-* (38b-3), **FFANG** *gici* ‘kaşınmak, hafif surette gıcıklanmak, hafifçe kaşınmak’, **DS** (I) 1. Kaşınmak 2. Kaygılanmak 3. Kızmak 4. Neşelenmek, gülüşmek 5. Kuvvetle cinsi istek duymak (kadınlarda) (VI-2071)

giçirecük TİKT (A) Küçücük, ufacak (55b/3)

gicitgen, (giçitgen) TAS Isırgan denilen ot (Bürh. XVIII-XIX. 77), **DS gicitkan/gidişken** (I) 1. Isırgan otu 2. Arpa yığınlarında bulunan, kaşıntı yapan kelebek tozları (VI-2073)

gicitmek, (giçitmek) TAS (Yadigâr. XIV. 61-2), **T giciT-** (111a-10), **YİŞ giciüd-** (110b/3), **TM gicit-**, **MŞ gicit-** (d) (68a/4) ‘kaşındırmak hafifçe kaşınmak, kaşınma ile kendini göstermek’

giciyiK/giciyük MNHS Kaşınma, kaşıntı, uyuz hastalığı (8b.5), **LME giciyik** Kaşıntı; ekzema hastalığı, uyuz hastalığı (57b/6), **EM** Kaşıntı, allerjik kaşıntılar (13b/3), **MŞ giciyik (g)** Kaşıntı (16b/15), **TM** Kaşıntı, hafif gıcıklanma (66a-9), **TA giciyük(g)/gicük(g)** Kaşıntı (102b/10), **DS** Ekzema Hastalığı (VI-2073)

giç giç TAS Ağır ağır, yavaş yavaş, fasılayla, kesik kesik (Hazain. XV. 56-1)

giderinilmek TAS Giderilmek, uzaklaştırılmak (Rahat. XVI. 492)

gidermeklik HN Göndermek, uzaklaştırma (107a/8)

gider vakıt TAS Gidecek zaman, mufarakat zamanı (Süh. XIV. 225)

giderin- HHT Yok etmek [062a/6]

gidiler gidisi KAB Deyyuslar başı, kodoşlar başı, kaltabanlar başı, pezevenk başı

gidilik TAS Pezevenlik (Bab. XVI. 1, 283)

gidilmek TAS Gedik açılmak. (Bab. XVI. 2, 30)

gidişmek Kâmûs-ı Türkî Birbirine gitmek, ziyâretleşmek

gile ŞKM Şikâyet (47b/3)

gilig(k) LME 1. Çam, meşe, ardıç vb. ağaçların meyveleri. 2. Dikenli ardıç. (14a/10), **DS** (I) 1. Çam, meşe, ardıç vb. meyveleri 2. Dikenli ardıç 3. Tarlalarda çitlerin tutturulduğu bir çeşit orman ağacı (II) Çekirdek (VI-2077); 2. Pelit tohumu (XII-4509)

gircimek TAS Kaşınmak, gidişmek (Kadı. XIV. 33)

girçekleyici EATSAKT doğrulayan, gerçeği ortaya çıkaran; girçekleyici ol-Doğrulamak (11a/1=002/097)

girde F (46b-8), **HHT** [007a/1] ‘açılmış yufka, çörek’, **DS girde/gözleme** Sacda pişirilen yağlı ince ekmek (VI-2080)

girdece HHT Değirmi, yuvarlak [022b/18]

gireği, (gireği gün) TAS Pazar günü (Fütuh. XIV. 43), **DS** 1) Pazar günü, 2) Gerdek gününe rastalayan pazartesi (VI-2080,2081)

gireği irtesi TAS Pazartesi (Müntehab. XVII. 109-2), **DS** Gerdek gününe rastalayan pazartesi (VI-2081)

girin Kâmûs-ı Türkî Alaca ve siyah kürkü olan bir cins küçük sansar

girinc TAS Buluta girme (Işk. XIV. 41-1), **MT** *girinç* Karışık; karışıklık (2a-12)

girindi TAS Ne idiği belirsiz (Bab. XVI. 2, 14), **DS** *girintdü* Göçmen (VI-1982); girinti: (I) 1) Kiracı, 2) Kira vermeden yalnız evin yıprana yerlerini onararak oturan (kimse), 3) Göçmen, 4) Yabancı, (II) Dolambaçlı sokak, (III) Denize doğru uzanmış kara parçası, burun, (IV) 1) Ağaç dallarını kesmeye yarayan, orağa benzer araç, 2) Orak, (V) Girişkenlik, (VI) Boğaz tokluğuna çalışan (kimse), (VII) İçgüveyi, (VIII) Tarlayı yabancı otlardan temizleme işi (VI-2084); Geçici olarak oturulan ev (XII-4509)

girmeklik HN Girme (110a/18)

girmeli Kâmûs-ı Türkî 1. Girilecek yerleri olan 2. İçeri batmış ve geriye

çekilmiş yerleri olan 3. Hem girer, hem çıkar

girmiş BL Kösnümüş, kızmış hayvan (31a-8)

girmek TAS Girdirmek, sokmak, idhâl etmek (Cennet. XV. 337)

girü KİG 1. Yeniden, tekrar (34a. 9) 2. Bir daha, tekrar (5a.6) 3. Arka, geri (38b. 8) 4. Sonra (50b. 6) 56. Önce (49a.4), **F** 1. Sonra (13b-7) 2. Uzak, ayrı (24b-6), **IN** (194), **TM** (30b-8), **V** (2b.5), **İM** *giri/girü* (178, 564), **KY** *girü* (217) ‘geri, tekrar, sonra, tekrar, geri, yeniden, yine’

girügi KİG En son (24b.14)

girülü KİG Gerili, karışık (*ilerili ve girülü*) Karışık bir sıra takip etmeden (24b.14)

girten- GN İnanmak, tasdik etmek (487)

girtüsüz GN Yalan olmayan (584)

gitmeklik HN Gitme (109b/20)

gitmemek T Devam etmek (90b-3)

givirmek, (givirinilmek) TAS İdhâl edilmek, sokulmak, konulmak (Leys. Ar. XV. 695)

givirmek, (givürmek, güvürmek) TAS 1) Koymak, sokmak, idhâl etmek, yerleştirmek (Yadigâr. XIV. 102-2), 2) Ekleme, katmak (Leys. Ar. XV.), **KT**

givür- 1. Sokmak (34b-1=3/192) 2. Koymak, yerleştirmek (242a-1=47/12) 3. Batırmak, sokmak (203b-8=34/19) 4. Katmak, eklemek; çevirmek (207a-7=35/13), **T givür-** Bir muameleye sokmak, tabi kılmak (16a-10), **BHMİH kivür-** (TTS I.II.III. IV. *givürmek*) (339:13); *küvür-* (201:1), **YZ givür-** (18a.505), **TİKT (A) givir-** (12b/13), **NH givür-** (91b/4), **ŞHŞ givir-** (4356), **MC givür KMT giver-** (113^a6), **ŞŞÇ givir-** (48262), ‘koymak, sokmak, yerleştirmek, sokmak, idhal etmek, koymak, eklemek katmak

givrin- **KT** Sokulmak, atılmak (248b-4=51=13)

givüdüri- **KMT** Koydurmak, sokturmak (113^a4)

givürinil- **KT** Koyulmak; gönderilmek (34a-2=3/185); *givürinilesi yir* Girilecek yer (160b-10=22/59)

givirtmek **TAZ** Koydurmak, sokturmak,

giyeceklenmek **TAS** Giyinmek, üzerine giyecek almak (Bab. XVI. 2, 15)

giyek **BL** Çadır, palto, kıldan dokunan bir çeşit palto (27b-10)

giyilür **HHT** Giyilecek şey [096a/2]

giyinti Kâmûs-ı Türkî Giyilecek şey, çamaşır, elbise

giyişli **TAS** Giyinmiş (Saz. Koroğlu. XVI. 45)

giyürmek, (geyürmek, geyirmek) **TAS** (Kesir. XV. 104), **ETT giyür-** (ŞD 116-6), **TİKT (A) giyir-** (208b/13), **CTD giyür-** **CM giyir-** Giydirmek, **KAB geyirmek, İM giyür-** (2701), **ŞŞÇ giyür-/geyür** (29718) ‘giydirmek’

gizlenbeç **TAS** (Veyse. XVI. 98-2), **DS gizlembeç / gizdempoç** (VI-2086) ‘saklambaç’

gizlenci **TAS** (Leys. Ar. XV. 589), **ESN** (1602) ‘gizlenmiş nesne ve sır’, **DS** Gereketiği zamanlarda kullanılmak üzere saklanan her çeşit eşya (VI-2087)

gocah **AGH** Yiğit

gohum **AGH, DS** *gohum/gaām* (VI-8) ‘akraba’

govuş **TAS** Kayın ağacı (Miftah. XV. 75)

göbek burusu **EM** Göbek sancısı (51a/4) **TAS** (M. Na. XV. 12), **Kmühim** (46b.13) ‘mide sancısı, karın ağrısı’

göceklendirmek **TAS** Güzel, cazip, şirin göstermek (Kel. XIV. 79)

gögüzün perdesi KMT Karın boşluğu ile göğüs boşluğunu ayran doku, diyafragma (5^{b9})

göceklenmek, (gökçeklenmek, gökcek lenmek, gücüklenmek) TAS 1) İftihâr etmek, öğünmek (Kel. XIV. 78), 2) Böbürlenmek, kasalmak, tefahür etmek (Enb. XIV. 738), 3) Süslenmek (Tez. Ba. XV. 86), 4) Güzelliği ile meydana çıkmak (Kel. XIV. 176-2), **KT** *göceklen- /göceklen-* (277a-5=75/33); *göcekelenü* Kasıla kasıla (196a-2=31/18), **HN** *gökçeklen-* (7233) ‘çalım satmak, kasılmak, iftihar etmek, öğünmek böbürlenmek’, **ŞKM** *gökçeklen-* Güzellik taslamak (34b/2), **DS** Ekin uygun koşullar içinde büyümek, yükselmek (VI-2119)

göçeğen Kâmûs-ı Türkî 1. Tavşan yavrusu. 2. Benekli tavşan 3. Kır sahası

göçerev TAS Taşınır ev, çadır, yurt, oba (Âş. XVI. 247)

göçerevli, (göçerevli) TAS (Hadidi. XVI. 29), **DS** *göçerevli/göçkün* (I) (VI-2121) ‘çadırla yer yer gezen, göçebe hayatı yaşayan insan’

göçeril TAS Göçebe halk, aşiret (Âş. XVI. 61)

göçer oba TAS Göçebe halk, aşiret (Hamza. XIV-XV. 13, 31)

göçgün TAS Göçebe (Ta. Sel. XV. 1, 2)

göçgüncü, (göçküncü) TAS (Si. Da. XIV. 204-2), **YED, IN** *göçgüncü* (7882), **KAB** *göçküncü* ‘muhacir, göçer, göçebe’

göç kon TAS Göç, sefer (Bab. XVI. 1, 400)

göçlük TAS Konaklık, merhale (Bab. XVI. 1, 304)

göçmel TAS Göçülecek, nakle elverişli (Ta. Sel. XV. 1, 365), **DS** Herhangi bir yere sonradan gelen (kimse) (VI-2121)

göçtük yurt TAS Terk edilen yurt (Ata. XV.)

göçücülük TİKT (M) Baskı, ısrar, zorlama (383b/17)

göçünmek Kâmûs-ı Türkî Ölmek

göde çekirge, (göden çekirge) TAS (Bürh. XVIII-XIX. 229), **BL** *göden çekürge* (34b-7) ‘kanatsız bir tür çekirge’

göge TAS Altı mavna, üstü kalyon olan ve yirmi altı çift kürekle çekilen eski bir harp gemisi (Tuh. Ki. XVII. 137)

gögelek LME (7b/1), DS *gögelek/gögçe* (VI-2126) ‘gögelek, ağaçlarda görülen ve asalak olarak yaşayan bir bitki, ökse otu, burç’

gögen kaplan LME Kirman dağlarında bulunan kaplanların yemekten hoşlandığı, yaprakları hıyar yaprağına benzeyen, beyaz bir kök, kaplan devası, kaplan taşı (52a/19)

gögercin ayacı LME Güvercinayağı otu (46a/12)

göğermiş KAB Morarmış. Yeşermiş

göğertmek TAS Morartmak (Kesir. XV. 354), **DS** Kızdığı kimseye gözlerini açarak bakmak (VI-2131)

göğez, (gögezi) TAS Lâciverde yakın mavi renk (Sic. A. 5, 464), **DK** yeşermiş, yeşillenmiş (5-3), **FFANG** gögez Kırmızı boya çıkaran bitki, amerika üzümü; *gögezi* Kırmızı, ten renginde, **Kâmûs-ı Türki** *gögez/gövez* s. Koyu ve az mora çalan kırmızı, i. Koyu ve mora çalan kırmızı renk **DS** (II) Koyu mor renk, (VI-2131)

gög- **LME** “gücle gögen” Kargabüken, bitişik taç yapraklı iki çenekliler, yaprakları karşılıklı çiçekleri talkım durumunda olan, meyvesi zehirli bir ağaç (5b/1)

gögüm gündüz HN Güpegündüz (6012)

gögün- **YİŞ** Yanmak, dağlamak (74b/4)

gögüz çukurcuğı BL Göğsün üst kısmı (7a-6)

göklet- **FFANG** Şifalı bitkilerle boşaltmak

gök-bakal Bİ Bir kuş cinsi (1917)

gök-balıkcıl Bİ Siyah gagalı, gri renkli bir balıkcıl türü (1883)

gökçeklik, (gökceklik) TAS (Man. Tayr. XIV. 113), **ETT** *gökçek* (AD 16-2), **TM** (51a-12), **ŞŞÇ** (33666), **DS** *gökceklik* (VI-2135) ‘güzellik, sevimlilik şirinlik, latiflik’

gök çiçeği LME Dericilerin boya elde etmek için kullandıkları bir çiçek (16a/18)

gök ekin TAS Henüz başak çıkarmış taze ekin (Ah. XVI. 676)

gök kapusu, (gök yaruğu) TAS Samanyolu, hacıaryolu (Bab. XVI. 2, 294)

gök kıranı, (gök eteği, gök ucu, gök kenarı) TAS Ufuk (Tebareke. XIV. 61-1)

göklük TAS Morluk, mavilik (Yadigâr. XIV. 22-2), **Kâmûs-ı Türki** Mavilik, mavi renk, **DS** *göklük(I)* / *gөгerti* (I) Yeşillik, yeşerti, sebze (bitki hakkında)

(II) *göklen/göklük* Yeşillik, çimenlik, çayırılık (VI-2138)

gök muhalif TAS Göğümsü, boz renk (Sic. A. XVI. 2, 1563)

gökremek Kâmûs-ı Türkî 1. Mavi olmak, gök rengini almak. 2. Morarmak, berelenmek. 3. Yeşermek, yeşil rengini alma] tazelenmek.

gökri Kâmûs-ı Türkî 1. Yeşil mahsül veya meyve, yeşillik 2. Sebze, serzevat, **DS** *gökri/gök* (I) Olgunlaşmamış ham (meyve için) (VI-2139)

göksagu TM Göğe benzer, gök renginde (123a-1)

gök sinek BL 1. Daha çok hamada bulunan bir tür kara çekirge veya sinek 2. Bir tür kırkayak (34b-1)

gölek Kâmûs-ı Türkî Sulak yerlerde yaşayan tatarcık gibi ufak sivrisinek

gölücük TAS Eşekcik (Ferec. XV. 523)

göm TAS Dip, iç, kök, asıl (Kam. XVIII-XIX. 3, 495)

gömele, (gümele, gömelte, gömelti, gümelti) TAS Avcıların çalı çırpı veya yaştan yaptıkları siper veya kulübe, evsin (Tez. Ün. XV. 232-2),

DS (I) 1) Bağ ve bahçelerde yaz için yapılan küçük kulübe, bağ evi, 2) Bağ ve bahçe bostanlardaki bekçi kulübesi, (VI-2149)

gömez BL Katı süt (12a-10)

gömgök TAS Aşırı derecede. Sûsen ü gül görelî sen sevr kaddî bağda/ Birisi gömgök deli biri kızıl divanedir (Mesîhi. XV. 56)

gömücü Kâmûs-ı Türkî 1. Gömen, defn eden. 2. Yiyeceklerini yerin, içine gömen bazı kuşlara denir.

gömülgen TAS 1) (Kel. XIV. 79), 2) (Nuh. Tuh. XVII. 21), **BL** (41b-2), **GT** (50b-7), **MT** (50b-11), **DS** *gömülgen/gömük* (I) (VI-2151 'çok gömülen, bataklık halinde olan, sazlık, bataklık, çamur')

gön bardak TAS (Şamil. XVI. 242), **BL** (12b-11) gön bardak dikici (12b-11) 'deri matara, kırba, matara'

göncük KT Yaka (167b-6=24/31)

göndirmek TAS Çevirmek, yöneltmek (Kuddusi. XIX. 211)

göndürmek TAS 1) Uğurlamak, teşyi etmek (Süh. XIV. 58), 2) Göndermek (Güls. XV. 19), **D** *göndür-* Göndürmek, besletmek (1b/10), **GT** *göndür-* 1. Göndermek, yollamak (33a-11) 2.

Uğurlamak, yolcu etmek (37b-3), **KT göndür-** (20b-8), **İM göndür-** (2899), **GBTBİ göndür-** (285-a/1), **MM göndür-** (3043) ‘göndermek, yollamak, sevk etmek göndermek, geri çevirmek, uğurlamak’

göndürül- **D** Gönderilmek, yollanmak (184b/15)

göndürtmek TAS Göndertmek (Anter. XIV. 246)

göne göne AGH Doyasıya, gönlüne göre

gönelmek, (gönülmek, gönilmek) TAS (Si. Da. XIV. 142-1), **SN gönül-** (772), **YED/RN, IN gönül-**, **HN gönül-** (4297), **KY gönül-** (1837), **DAH gönelmek ı gönilmek** (712), **CTD gönül-**, **IN gönül-** (3799) **FN** (4984), **ŞHŞ gönül/(gönül-)** (793), **MM gönül-** (1009) ‘yönelmek, yürümek teveccüh etmek, istikamet almak, istikamet almak, yüzünü döndürmek’, **DS** (I) Mutlu ve rahat bir hayat yaşamak, (II) Gülyüz göstermek, yakınlık duymak (VI-2153)

gönenmeklik TAS Saadet, mazhariyet (Enb. XIV. 841)

gönlekcek, (gönlekçek) TAS Yalnız bir gönlekle (Müslim. XV. 6, 144)

gönlü açık TAS Endişesiz, kedersiz, içi rahat, şen. (Süh. XIV.)

gönül birle, (gönül ile) TAS İçten, gönülden, samimî olarak (Enb. XIV. 3)

gönül eri TAS Temiz yürekli, ehl-i dil. (Tazarru. XV. 166)

gönül pası TAS 1) Vesvese, gıllığış, kötü düşünceler. (Yunus. XIII-XIV. 95)
2) Keder. (Dah. XIV. 75)

gönül suyu TAS Gözyaşı. (Kara. XVII. 166)

gönül uğrusu TAS Gönül çalarn, gönül alan. (Ev. XVII. 45)

gönül- (I) BHMİH köñil-/köñül- Düzelmek, doğrulmak (Kâş. köñ- Düzelmek, doğrulmak; Kâş. Caf. TT. Müh. köni: düz, doğru, emniyetli) (234:1)

gönül- (II) AK Yanma sonucu dökülmek (25a.533)

gönür- FFANG Gürlemek

gönli sınıklı IN Kederli, üzgün (3103)

göredurmak, (görütürmak) TAS Görmekte bulunmak, seyretmek, devamlı surette görmek (Kel. XIV. 18)

göredüşmek TAS Birdenbire görmek, nasılsa görmek, rastgele görmek (Lârendi. XVI. 238)

göreğen (II) Güveyi (Enveri. XV. 76)

göremez TAS Ekşimiş süde tazesini katılarak yapılan peynir gibi yiyecek (Müslim. XV. 24, 19), **DS (I)** 1. Yeni doğurmuş hayvanın ilk sütü 2. Merkep sırtındaki tulumda çalkalanan çiğ süttten elde edilen yağ 3. Ekmekle yenen, taze sütle, ekşi süttün yoğurt kıvamındaki kırıyımı (II) Ekmeklik tohumluk olarak kullanılan, buğday ve arpa karışığı (VI-2159)

görek Kâmûs-ı Türkî Görünüş, gösteriş, dış görünüş, manzara

göreklı Kâmûs-ı Türkî Manzarası ve dıştan gösterişi olan

görmeklik MC (42a.11), **HN** (50b/20) **İM** *görmeklik* (1163) 'görme, görülme görme, görmek'

görmelü TAS Görmekle anlaşılan, öğrenilen (Müz. XV. 350)

görmezlenmek TAS Görmez gibi davranmak, görmezden gelmek (Tuh. Kİ. XVII. 43), **DS** *görmezlikten gelmek* 1. Göz yummak 2. Aldırış etmemek (VI-2162)

görnüdü TAS Görünmektedir (Ga. XIV. 153)

görsetmek (Kesir. XV. 320), **FFANG** *görset-*, **Kâmûs-ı Türkî** *görsitmek*

eskimiş, DS *görsedmek / görsetmek* (VI-2162)'göstermek'

görsüz TAS Görünmeyen (Hurş. XIV. 5)

görügörmek TAS Dikkatle, devamlı surette bakmak (Vahdet. XV. 132-2)

görüük- D *görüüke gel-* görmeye gelmek (12a/6), **DS** (VI-2162) 'görülür olmak, görülür duruma gelmek, görünmek gözükmek'

görümlü TAS (Hâleti. XVII. 6), **TDGAEAT** (KG 2b-11), **KAB KİG** (2b.11) 'muhtaç, ihtiyacı olan, bakmağa mecbur'

görüünölmek TAS Görülmek (Yadigâr. XIV. 17-2)

görüünür su BL Suyun ortaya çıktığı yerdeki hali, kaynak suyu (41b-5)

görüügüz MM Kerkenez, leş yiyen bir çeşit kuş (2743)

görüögötürü TAS Tamamen, toptan, büsbütün (Yahya Bey. XVI. 218)

görüsterimsenmek TAS Temsil yollu göstermek (Müz. XV. 266)

görütlük Kâmûs-ı Türkî Eyer ve palanın arkasına kaplanan meşin, **DS (I)** At, eşek gibi hayvanların arkasına örülen kilim ya da çul parçalarından yapılan örtü (II) 1.

Süvari pantolonlarının akasına geçirilen parça 2. Eteklik, etek (VI-2165)

göte küstü TAS Bele kadar olan kısa kürk (Bürh. XVIII-XIX. 110)

göter- IN Kaldır- (6303)

götürmeklik HN Götürme, taşıma (79b/2)

götürmemek TAS Çekmemek (Leys. Ar. XV. 654)

götürün- HHT *götürün-* Taşımak [056a/6], **KMT** Kullanılmak, içilmek (121^a2) **EM** (24b/13), **MŞ** *götürün-* (101b/8) ‘sokunmak, Sokmak, fitil gibi kullanmak’

götürünölmek TAS (Tibr. XVI. 24), **KT** *götürünil-* / *götrinil-* (226a-8=40/80 ‘götürölmek, taşınmak’

gövelek LME 1. Sığırlara dadanan zar kanatlı bir çeşit sinek. 2. Kelebek. 3. Erik, armut, çam vb. ağaçların üzerinde asalak olarak yetişen, yaz kış yeşil kalan bir çeşit sarmaşık , **DS** Kelebek (XII-4511)

gövlek FFANG Yem kovası

gövin- KY Yanmak (2969)

göydergi Kâmûs-ı Türkî Çok ateş yapan bir cins çıban, ateş çıbanı

göyne göyne (göyüne göyüne) TAS (Dah. XIV. 105), **HN** (1041) ‘yana yana’,

göyendirmek Kâmûs-ı Türkî 1. Yakmak, alazlandırmak 2. (Meyve vb.) Oldurmak, kemale erdirmek *eskimiş*

göyneş- MT Yanmak, içi sızlamak, burkulmak; *teni göyneş-* İçi yanmak, içi burkulmak (29a-13)

göyenic Kmühim Şişmiş, iltihaplı (39a.5)

göynek, (göyünek) TAS Gömlek (Cennet. XV. 303), **BL** Karaciğer hastalığına iyi gelen dikenli ve pembe çiçekli otsu bir bitki, eşek dikenli, deve dikenli, kangal dikenli) (46b-5), **DS** (I) 1) Frenkgömleği, 2) İç çamaşırı, 3) Hanım mantosu, (VI-2171,2172)

göynü EM Olgunlaşmış, olgun (5b/7), **MŞ** Yanık (59a/8), **DS** *göynü/göğnü* İyice olmuş meyve (VI-2172); *göynü* Üzüntü, sıkıntı (XII-4511)

göynüklü TAS 1) Gönül yakıcı, acıklı, yanık, tesirli, sûzişli (Delil. XV. 159), 2) Bağrı yanık (Hurş. XIV. 22), **SN** (1191), **ETT** (ŞD 95-2, HŞ 1290), **IN** (3768), **ESN** (797), **FR/K** (24b-12) ‘yanık, yakıcı, acıklı gönül yakıcı. Hararetli,

göynölmek, (göynömek (II)) BL *göynil-* 1. Yanmak 2. Yaranın çıban haline

gelmesi (<göyün-il-) (16b-6) **TAS** (Cennet. XV. 362), **BHMİH köynül-** (köyün-) (66:11), **GN göynül-** (1910), **F göynül-** (43a-9) ‘ham meyve olgunlaşmak’, **DS** (II) Meyve olgunlaşmak (VI-2173); Dayanamamak, katlanamamak (XII-4511)

göyündürme TAS Çok acıyıp yanan bir yara (Caf. XVI. 90-2), **EM** Vücutta etin oyulması biçiminde görülen bir hastalık (22b/4), **LME** (57b/18), **DS** (VI-2173) ‘etle deri arasında meydana gelen şişlik, biğr çeşit deri hastalığı’

göyündürmek, (göydürmek)
BHMİH köyündür- Yakmak, yok etmek (Ettuhfe *köyündür-* Houtsma keyündür-) (49:11), **T göyündür** 1. Kızdırmak, ısıtmak, hararet verdirmek (33b-1) 2. Pişerek olgunlaştırmak (34a-8); *göyündürmek* Ateşle, alevle vücudun herhangi bir yerinde yanık meydana gelmek (116b-6.7), **TAS** (Enb. XIV. 149), **GN göyündür-** (2271), **BH** yanmak (43B/2), **TA göyendür-** (237a/10), **KT göyün-** (915), **KMühim göyündür-** **MNHS göyündür-** (76b.5 ‘yakmak, ısıtmak; sızlatmak; kızartmak yakmak, mahvetmek pişirmek’

göyündürici MNHS Yakıcı, pişirici (70a.9)

göyünegelmek TAS Yanıvermek, iç acılamak, merhamet ve şefkat duymak (Süh. XIV. 156)

göyünle- HN yakmak (5851)

göyünmiş kurşun BL Antimon, eski dönemlerde kadınları kaşlarına hafifçe sürdükleri yanmış kurşun (15b-11)

göz açıcı TAS Kehhal (Man. Tayr. XIV. 131), **DS** Yankesici, hırsız (VI-2175)

gözbayıcılık TAS Hokkabazlık (Şamil. XVI. 513)

göz bucağı TAS Göz ucu (Müntehab. XVII. 82-1)

göz çiçeği LME Göz çiçeği (57b/4)

göz deliği TAS Göz yuvası, göz evi (Hay. XV. 141), **DS** 1) Mutfak ve odalarda göz hizasına gelecek yerde açılan oyuklar, 2) Eski, evlerin sokak kapılarında özel olarak açılmış, küçük, gizli delik (VI-2177)

gözemek (II) TAS (Nimeti. XVI. 212), **DS** (III) (VI-2179) ‘buğday, çavdar, vb. ürünleri gözer denilen iri delikli kalburdan, gözerden geçirmek’

gözen (I), (göjen) TAS (M. Bay. XIV. 3), **KBP** (11b/01) ‘keler, bir çeşit

kertenkele’; **HHT** [009a/3], **Kâmûs-ı Türkî** ‘bir tür alaca geyik’

gözen (II) TAS Sevimli, hoş giden (Ata. XV. 12), **DS** (I) Başkasının ilgisini çeken, gösterişli kimse (VI-2179)

gözeni TAS Göz çapağı (Genç. XVII. 41)

gözenmek TAS Yırtık ve delik örülerek kapatılmak. (Fütuḥ. XIV. 132), **FN** *gözen-mecazlaşmış* (ömür için) Sona ermek (?), kapanmak (?) (3672), **Kâmûs-ı Türkî** *gözenmek* Üstünden ipekle bir kat daha geçirilmek, iki kat olmak

göz eri TAS Bekçi, gözcü, nighban (Kadi. XIV. 410)

gözerlemek BHMİH *közerle-* Üstün tutmak (TTS, SDD *gözer* İri delikli kalbur, *gözerle-* iri delikli kalburdan geçirmek) (260:6(2), **TAS** (Terceman. XV. 130), **DS** (VI-2180, 2181) ‘buğday, toprak vb. şeyleri kalburdan elemek, iri gözlü kalburdan geçirmek’

gözerlenmek TAS İri gözlü kalburdan geçirilmek (Ah. XVI. 817)

gözeyici TAS Örucü, yamacı (Deş. XVI. 106-1)

göz götüri FFANG Birden ansızın

göze göz (gör-) FR/K Apaçık görmek (115b-10)

gözi-kara Bİ Bir kuş cinsi, doğan türü (315)

gözün- BL Görünmek, gözükmek (2b-2)

göz karañuluğu TAS Göz kararması (Hazain. XV. 38-2)

göz karası TAS Göz bebeği (Cev. Ke. XVII. 79)

göz konuğu TAS Göze arız olan boz, perde, leke (Süh. XIV. 283)

göz kuyruğu TAS Gözün kulak tarafındaki köşesi, göz ucu (Nimeti. XVI. 61)

gözlenmek (II) TAS Göz gibi kabarcıklar peyda etmek, köpürmek (Enb. XIV. 327)

gözlerine karşı TAS Gözlerinin önünde (Hay. XV. 190)

gözleyüdmak TAS Gözden kaçırmamak. (Hazain. XV. 17-1)

gözlüce yaprak LME Gözlüce yaprak (9a/13)

gözlülük GRT Birle bir olma (?) (302)

gözlülig KMT “hadebe” Kamburluk (9^a 12)

gözsüz sepet, (gözsüz tebek) TAS (Yadigâr. XIV. 118-1), **YED** *gözsüz sepek/göz-sepek*, **BL** *gözsüz sepet* (34a-10), **KBP** *gözsüz sepek* (59b/07) ‘köstebek denilen yer sıçanı’

göz otacısı TAS (Genc. XVII. 18), **BL** (15b-9) ‘göz hekimi, göze ilaç koyan’

göz otu TAS (Şamil. XVI. 412), **DS** (VI-2183) ‘göz ilâcı, tütya, bir çeşit göz ilâcı’

göz oyumu TAS Göz çukuru, göz evi (Kam. XVIII-XIX. 3, 321)

göz perdesi TAS Göze âriz olan beyaz leke (Genc. XVIII. 49)

gözü çıraklı DAH Gözü ateşli, gözü kızmış (425)

gözün görürü BL Gözün görünen kısmı (20a-9)

gözün kabarcuğu BL Gözde kabarcık şeklinde yara veya benek (20a-7)

gözün karası BL Gözbebeği (4a-7)

gözüne karşı TAS Gözü önünde (Tazarru. XV. 127)

göz üstüne TAS Baş üstüne, peki (Süh. XIV. 197)

göz yeri TAS Gözetleyecek yer, gözcü yeri, tarassut noktası (K. B. XVI. 502)

gultur- AGH Bitmek, tükenmek

gurbet oğlamı TAS Çingene çocuğu (Hamza. XIV-XV. 54-20)

gurgurum kili TAS Tebeşir toğrağı (Yadigâr. XIV. 107-1)

gussadaş TAS Dert ortağı (Müntahab. XVII. 8-1)

gübüt HN Kaba (7802)

gücemle- CM Zorlamak, icbâr etmek

gücen Kâmûs-ı Türkî Kerkenese benzeyen, arkası yeşil ve karnı beyaz bir kuş, **DS** Tavşan yavrusu (VI-2208); Tavşan (XII-4512)

güccük ölüm TAS Uyku (Dede. XIV. 138)

gücle LME “*gücle büken*” Kargabüken, bitişik taç yapraklı iki çenekliler, yaprakları karşılıklı çiçekleri talkım durumunda olan, meyvesi zehirli bir ağaç (5b/1)

güc ile gökcek, (güc ile güzel) TAS Süsle püsle güzelleşmiş (Güvahi. XVI. 115)

gücüğen, (güçüğen, güçken) TAS (Bab. XVI. 1, 456), **BL** *gücegen* (35a-5) ‘baykuşa benzer alaca renkli bir kuş’, **Bİ** *güciğen* Bir kuş cinsi (1875), **DS** Kartal (VI-2208)

gücük (I) TAS Kısır (Hurş. XIV. 26),
KT Züriyetsiz, ebter (289b-3=108/3)

gücürgenmek, (gücüzgenmek) TAS
1) Güç saymak, zor bulmak (Cev. Es. XV. 257), 2) Gücenmek, gücüne gitmek (Leys. Ar. XV. 624), **DS** 1) Bir işi isteksiz, gönülsüz yapmak, üşenmek, 2) Elinden gelen iyiliği yapmak (VI-210)

gücürgetmek TAS Zahmet vermek (Bab. XVI. 12, 447)

gücürlenmek TAS Güç görmek (Bab. XVI. 2, 9)

güç edici TAS Zalim (Deş. XVI. 112-1)

güçgenlik TAS Atılganlık (Bab. XVI. 1, 157)

güçle Kâmûs-ı Türkî Kargabüken

güçlemek TAS (Enb. XIV. 905), **KAB** ‘güçleştirmek, zorlaştırmak, güce zorlamak, sokmak’

güçsümeK Kâmûs-ı Türkî Zorluk çıkarmak

güçsünmek Kâmûs-ı Türkî
Güçleşmek, zor olmak, güce sarmak, müşkül olmak, **DS** Bir şeyi güç saymak, zoruna gelmek (VI-2211)

güdelmek TAS Hayvanın kuyruğu kesilmek (Kam. XVIII-XIX. 2, 369)

güdeste FFANG Atlar için ayak zinciri

gügem Kâmûs-ı Türkî 1. Odunun sert bir ufak ağacı 2. Bu ağacın verdiği eriğe benzer meyve

gügende Kâmûs-ı Türkî Süslenmiş ve giyinmiş çengi

gügem gündüz, (güğe gündüz) TAS
Güpegündüz, gündüzleyin, tamamen gündüz iken (Süh. XIV. 219)

gügül, (gügül kozağı) TAS İpek kozası (Çeng. Dâî. XV. 231), **CM** İpek kozası, **Kâmûs-ı Türkî** Delik ipek kozası, **DS** 1. İpekböceği 2. İpek kozası (VI-2216)

gügül kurdu TAS İpek böceği (Bürh. XVIII-XIX. 170)

gügüm başı TAS Enderun teşkilâtında koğuş subayı (Vasıf. XIX. 184)

gül FFANG İplik yumağı, **DS** (III) Fes üzerine konan üzeri boncuk ve taşlarla işli gümüş ya da tenekeden yapılmış süs eşyası (VI-2216)

gülçek GN Gül bahçesi (1905)

güldemek MNHS Uğuldamak (47a.12)

gül düğmesi (gül düğlünceği) TAS Gül koncası (Nimeti. XVI. 647)

güldüremek TAS Güldürdemek
(Terceman. XV. 83)

gülecek **Kâmûs-ı Türkî** Tuhaf, garip

güledüşmek TAS Hemen gülmeğe
başlamak (Şeref. XVI. 267)

gülef HN Gül gibi (1196)

güleğen TAS (Kab. XV. 131), **DS**
(VI-2218) ‘sevimli, güler yüzlü, daimi
çok gülen (kimse)’

güler **Kâmûs-ı Türkî** Gülücü, gülen,
açık

gülerlenmek TAS Gülümsemek.
(Maarif. XV. 197)

gülmelü, (gülüşmelü, gülüşmelüce)
TAS Gülünecek, tuhaf, gülünç (Kab.
XV. 351)

gülmez **Kâmûs-ı Türkî** Yüzü ekşi,
çatık çehreli

gülici MK Gülen, gülümseyen

gülüm **Kâmûs-ı Türkî** Gülme

gülükse TAS Kuluçka (Caf. XVI.
140-2)

gülümsinmek, (gülüpsinmek) TAS
(Süh. XIV. 213), **ŞHŞ** *gülümsin-*
(3356) ‘gülümsemek, tebessüm etmek’

gülüncek TAS 1) Maskara (Bab. XVI.
2, 234) 2) Sevinç (Bab. XVI. 2, 224))

gülündürmek TAS Gülünç etmek,
başkalarını bir kimseye güldürmek (Şeh.
Ş. XVI. 550)

gülüşken TAS Birkaç kişiyle birlikte çok
gülen (Yunus. XIII-XIV. 349)

gülrek **YED/RN** Kahkaha atan, çok
gülen

gümmek TAS Güm güm vurmak (Yuz.
Şeyd. XIII. 87)

gümlüç TAS Yavısı, böcek yavrusu (Hay.
XV. 210), **HHT** Sinek yavrusu [105b/8]

gümreşmek TAS Homurdaşmak
(Müslim. XV. 35, 52)

gümürdenmek, (gümürdemek,
gümrenmek, gümremek) TAS (Bektaş.
XV. 102), **SN** *gümürden-* (2297), **ŞŞÇ**
gümürden- (29532), **MT** *gümren/*
gümürden- (33a-11), ‘homudanmak’,
Kâmûs-ı Türkî *gümürdemek* Arslan ve
deve gibi büyük hayvan büyük ve
korkunç ve sesle bağırarak, **DS** 1) Kendi
kendine hafif bir sesle konuşmak,
mırıldanmak, 2) Fısıldaşmak (VI-2224);
2. İnleyerek söylenmek (XII-4513)

gümüren **Kâmûs-ı Türkî** 1. Yaban
soğanı, yabanî soğan 2. Hint sümbülü
soğanı

gümüş dürici **BL** Gümüş kakmacısı
(18b-6)

gümüş sızacak BL Kuyumcuların altın ve gümüş erittikleri kap, pota (18a-7)

gün aşığı LME Günaşığı, günebakan çiçeği, ayçiçeği (45b/3)

gün ayağı dururken TAS Güneş henüz batmamışken (Enb. XIV. 143)

gün başına TAS Her gün (Revani. XVI. 159)

günbatısı yeli TAS Batı rüzgârı (Şamil. XVI. 63)

güncid yağı KMT Susam yağı (129^{a5})

günçe TAS Güneşli (yer) (Caf. XVI. 7-1)

gün çöreği TAS Güneş yuvarlağı (Aks. XVII-XVIII. 138)

günde gün, (gün günden, gün gün, gün günün, gün güne) TAS Günden güne (Kel. XIV. 42)

gündeye TAS Günlük, her gün kullanılan (Nimeti. XVI. 117), **DS** *gündeye/gündiye* Gündelik (2226)

gündoğacak TAS Meşrik (Enb. XIV. 33)

gündoğusu yeli TAS (Şamil. XVI. 162), **DS** (VI-2226) ‘doğu rüzgârı’

gündüzlece TAS Günlük vazife, gündelik, bir günlük rızık (Genc. XVII. 44)

gündüz görmez TAS Gündüz görme yeteneği olmayan, gündüz körü

güneş aydını TAS Güneş zıyası (Şamil. XVI. 406)

güneş bebeği TAS Güneş yuvarlağı (Cam. Fa. XVII. 19)

güneş çöreği TAS Kurs-ı şems (Şamil. XVI. 66)

güneyik TAS (Yadigâr. XIV. 58-1), **TA**, (58b/2), **MN** (162-7), **MŞ** (182b/1), **LME** (34a/19), **RB** *güneyek* (38b/1), **DS** (VI-2229) ‘Hindiba, yaban marulu, acıkıcıcı, acıkluluk güneyik, semiz otu göyinek’

gün görmez TAS Sokağa çıkmaz, kapalı (kadın hakkında) (Ta. Sel. XV. 805)

güngülenmek TAS Kamaşmak (Kam. XVIII-XIX. 2, 253)

günlük (I) TAS Şemsiye, gölge yapmaya yarayan perde (Battal. XVIII. 159), **DK** Şemsiye, şemsiye şeklinde çadır, şemsiyeli çadır, şemsiyeli otağ (10-2), **DS** (I) Şemsiye, (II) Balkon, seren, (III) Gelin ata ya da arabaya bindiği zaman üzerine örtülen uzun örtü (VI-2230)

günlük (II) TAS Gündelik, ücret
(Nuh. Tuh. XVII. 185)

gün togan yir MK Doğu, şark

gün nice gelürse TAS Zamana göre
(Güls. XV. 40)

günüleşmek TAS Birbiriyle rekabet
etmek (Leys. Ar. XV. 703)

günüğ gözi BL Güneş, güneşin
merkezi (38a-8)

gür YED/RN Mezâr

gürçi Bİ Bir kuş cinsi (940)

gürelmek TAS Azgınlaşmak,
zıpırlaşmak (Müz. XV. 59), **DS**
Çoğalmak (VI-2235)

gürelük TAS Taşkınlık, zıpırlık,
serkeşlik (Sabit. XVII-XVIII. 8-79),
Bİ Bir kuş cinsi (1875), **DS** 1)
Taşkınlık, 2) Aşırı isteklik (VI-2235)

güremek TAS Dişi tay, aygır istemek
(Terceman. XV.), **DS** (II) 1) At ve
eşek çiftleşmek istemek, 2) Dişi
hayvan döllenmek (VI-2235)

güren (I) TAS Rengi sarı ile doru olan
(at), al (at) (Bürh. XVIII-XIX. 480)

güren (II) TAS Kızılılık (Nimeti.
XVI. 368), **DS** (I) 1) Kızılılık, 2)
Kızılılık suyuyla yapılan tarhana (VI-
2235)

güreşçi tonu TAS Pehlivan kispeti
(Genc. XVII. 18)

gürleşen TAS Çok bağırp çağıran,
haykıran (Nimeti. XVI. 368), **DS**
gürlegen/gürlek Çağlayan (VI-2236)

gür- Kmühim Cinsel isteği artmak
(7b.13)

gürüksimek Kâmûs-ı Türkî (Tavuk)
gurk olmak, kızmak, kösnemek

gürüz Bİ Kambur, beli bükük, ihtiyar
(641), **TAS** (Güls. XV. 60), **DS** (II) (VI-
2238) ‘kambur’

gürüzlük TAS Kamburluk (Ah. XVI.
287)

güter- HFN İzlemek, takip etmek,
kollamak (177)

güv DK Köpek sesi (281-4)

güvece (?) YED/RN “Yilüp siyasın güçin
sebl ola güvecesi” (351/12) mısraında
geçmektedir.

güveğen TAS (Nimeti. XVI. 263), **DS**
(VI-2239) ‘böğelek sineği, büvelek’

güvinc ŞKM Ele geçme, hâsıl olma,
kâm, isteğe kavuşma (58b/5)

güvle- KMT Gürlemek, çınlamak (88^a9)

güvleyüdüşmek TAS Bir şeyin üzerine aşırı bir istekle atılmak (Müneb. XIV-XV. 266-2)

güyeğü otu, (güyeğü keküğü) TAS (Yadigâr. XIV. 86-2), **BL** (45b-11), **T** *güyegü otu* (64b-1), **KMühim** kekik (6b.2), **EM** *güyegü otu* (41a/8) **LME** *güyegi* (2a/4) ‘Güveği otu, kekik otu, zater, mercanköşk otu, yavşan otu za’ter’

güy- **KT** (250a-11=52/30, 31), **DS** (VI-2242) ‘dayanmak, beklemek, sabretmek intizar etme’

güzellenmek TAS (Zati. XVI. 8), **RB** *güzellen-* gelmek (20b/4), **Bİ** *güzellen-* (1292), **Kâmûs-ı Türkî** *güzellenmek* ‘güzel olmak, göz alıcı duruma güzellik kazanmak, güzelleşmek’

güzgü **AGH**, **BHMİH** *közünü* (Kâş. Caf. TT. *közüngü*; Kâş. *közngü*; Müh. *közgü*) (187: 16), **KAB** *gözgü*, **GN** *gözgü* (2678), **YED/RN** *gözgü*, **Kmühim** (13b.5), **İM** (304), **HN** *gözgü* (4513), **HFN** *gözgi*, **ATDM** *gözgü*, **Kâmûs-ı Türkî** *gözgü* **DS** (VI-2243) ‘ayna’

güzyili **HN** Sonbahar yeli (108)

H

harab tutan **LME** Yer çamı, yer peliti, kısamahmut otu, yer palamutu (45a/1)

ayırlu dârû Kırık çıkık sarılan bir ot, eyrelti, hayırlı deva. (23b/14)

hayranlık otu **LME** 1. Hint kenevirinden çıkarılan esrar. 2. Kuru ot. (26b/8)

helvâcılar boyası **LME** Havacıva, tosbağa otu, enlik, kızıl enlik, tüylü boya, yerineği (3a/15)

hendek **LME** “mendek” 1. Baldıran otu; 2. İlkbaharda kırlarda kendiliğinden biten, ısırana benzer, çorbası yapılan yabancı bir ot. (44a/6)

hıyâr şenber **LME** Hıyarçember, acur; (10b/17)

hısım kavüm ol- **IN** Kaynaş-, aradan senlik benlik git- (5870)

hind karpûzı **LME** Hint karpuzu. (22a/9)

hind tarusı **LME** Hint darısı. (23a/10)

hindî sanavber **LME** Cinden ağacı, çalı ardıcı (22b/8)

hindî topalak **LME** Hindî topalak otu. (3a/12)

hindûstân ayvası **LME** Hindistan ayvası. (30b/19)

hindûstân kozi LME Hindistan cevizi (10a/5)

hurâmâ koruğı LME Olgunlaşmamış, ham hurma. (15a/1)

hurûs gözi LME Horozgözü otu, maydanozgillerden, beyaz veya pembe çiçekli bir bitki (27a/4)

I

ıblık TAS (Cihan. XVII. 137), **GBTBİ** *ıblık* (61-a/4), **FFANG** *ıblık/ıblık* **Kâmûs-ı Türkî** *ımlık /ıblık* ‘enenmiş hayvan erkek pilicin enenmiş, husyeleri çıkarılıp hadım edilmiş, iğdiş edilmiş’, **DS** *ıblık* (I) 1) Erkekliği olmayan hadım, 2) Enenmiş horoz (VII-2454); *ımlık/ımlık* 1. Enenmiş hayvan 3. Husyesiz doğan hayvan

ıçgırmak TAS Alçalmak (Leys. Ar. XV. 559)

ıçkı Kâmûs-ı Türkî Marangoz âletlerinden biri, **DS** *ıçkı/ıçkı* Ağaç kesmeye yarayan iki saplı testereli ağaç (VII-2455)

ıgran-TDGAEAT Şehvete gelmek, doyuma ulaşmak (KG 9b-15), **DS** *ığranmah/ ığralanmak /ığralanmah* Sallanmak (VII-2457)

ığşan- BHMİH Sallanmak, titremek, vınlamak (239: 10), **DS** *ığşalamak/ ığşamak* 1. Ağacı sallamak, silkmek 2. Hayvan başını sallamak 3. Gevşemek (VII-2458)

ıharmak TAS İhtırmak, deveyi oturtmak, çökertmek (Aks. XVII-XVIII. 387), **DS** (I) Deveyi çöktürmek, oturtmak, (II) Ancak birkaç kişinin yapabileceği işi, bir kişiye yüklemek, angarya yaptırmak (VII-2458, 2459)

ıkıl- TİKT (A) İkılmak, yekimek (52b/11), **DS** *ıkılamak/ ıkılmak* Yorgunluktan, hastalıktan ya da sıkıntıdan sık sık nefes almak, inlemek (VII-2467)

ıklık (ıklığ) TAS Rebap, ayaklı kemani (Hurş. XIV. 499) **DS** Bülbül (VII-2463)

ıkuldu TAS İkıldama, iniltili ses çıkarma (Sır. XVI. 59)

ıklıkçı HN “ıklık” çalan (3915)

ıldıra- EATSAKT (3a/11=002/020), **HHT** *ıldıra-* [020a/15], **KMühim** *ıldıra-* (18b.14), ‘parlamak, ışık saçmak’, **DS** 1. Arasına parlamak 2. Çok hafif ışık vermek (VII-2464, 2465); *İşıldamak, parlamak* (XII-4520)

ılduz- FR/K Parlamak (83a-1)

ıldıratmak TAS Parlatmak. (Bab. XVI. 1, 50)

ıldıracı Kmühim (15b.17), **MNHS** *ıldurıcı* (129b.2) ‘parlak, parlayıcı, ışığı yansıtan’

ıldır ıldır TAS Parıl parıl (Fer. XIV. 37), **DS** (I) Aydınlık, temiz ya da saydam olmayı anlatır, (II) Yavaş yavaş, (III) İyi pişmemiş yemeğin diri kalmış durumu (VII-2465); Işıl ışıl, parıl parıl (XII-4521)

ılgıdır TAS Geniş delikli kalbur (Deş. XVI. 246-1), **DS** (I) 1) İpliği çile yapmaya yarayan iki ucu çengelli tahta araç, 2) Çorabı genişletmeye ya da düzgün tutmaya yarayan tahta kalıp, 3) İp bükmeye yarayan çatal ağaç, (II) 1) Saf, ahmak, 2) Zayıf, sıksa, (III) Bir uzunluk ölçüsü, arşın (VII-2467,2468)

ılgınlık Kâmûs-ı Türkî Ak ılgın ormanı, koruluğu

ılgınca sılgınca TAS Hayla meyal, ılgımsalgım gibi (Saz. Dadaloğlu. XIX. 572), **DS** *ılgın algın/ılgım ılgım* Belli belirsiz (VII- 2468); *ılgın* (II) 1. Düşsel, gerçekdışı 2. Gerçekdışı yaratık (XII-4521)

ılgın TAS Ilıca (Ev. XVII. 3, 17)

ılıktırmak TAS Isındırmak, meylettirmek, rağbet ettirmek (Terceman. XV. 49)

ılı söz, (ılıcak söz) TAS Tatlı, mülayim söz (Süh. XIV. 15)

ılısucu TAS Hamamcı (Enb. XIV. 889)

ıncak TAS Elemlı hali gösteren, rikkati çeken (Hurş. XIV.) **DS** (III) Acıma (VII-2477)

ındık TİKT (A) Zındık, ahrete inanmayan (85b/6)

ınıkmak TAS (Yunus. XIII-XIV. 37), **HN** *ımg-* (7800) ‘itaat etmek, inkıyat etmek’, **IN** *ımk-* Huy edin-, âdet edin- (4636), **DS** 1) Özenmek, 2) Alışmak, huy edinmek, 3) Aç gözlülük etmek (VII-2478)

ınra- IN Kükre-, homurda- (hayvanlar hk.) (5548)

ıpar, (ıpar yavşan, ıpar yavşanı) TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 32), **MŞ** *ıparıyavşanı* (9b/1) ‘yavşan türlerinden güzel kokulu bir ot’

ıpıssuzluk HN Kimsesizlik, تنها olma hali (1618)

ırakdan görıcı BL 1. Uzak görüşlü, zeki 2. Dürbün, teleskop (9a-2)

ıraklanmak TAS Uzak olmak, ayrılmak, uzaklaşmak (Cev. Ah. XV-XVI. 486)

ıraklaştırmak TAS Uzaklaştırmak (Bürh. XVIII-XIX. 71)

ırak sağınçlı TAS Dârendiş (Bab. XVI. 2, 374)

ıran İM Ayıran (907)

ırgadlıcak TAS Küçük ırgadlık işi (Rahat. XVI. 372)

ırgandırmak, (ığrandırmak) TAS Irgalandırmak, sallamak, kımıldatmak (Terceman. XV. 5), **DS** *ırgandurmah* Ağır bir şeyi yerinden oynatmak (VII-2484)

ırgantı Kâmûs-ı Türkî, DS *ırgantu* (VII-2484) ‘yerinde oynama, kımıldama, hafif sallantı, sallanmak’

ırgat- BHMİH Sallamak, silmek (Kâş. *ırga-* sallamak, ırgalamak; *ırgat-* ırgalatmak, sallatmak; Caf. *ırgal-* Sarsılmak, silkinmek, sallanılmak; Abu H. *ırga-* Sallamak; Ettuhfe *ırgan-* ırgalanmak; Kom. *ırgal-* gesohüttelt werden sohwanken “sallamak”) (157:10), **DS** *ırgat-* 1. Sarsmak, sallamak 2. Kışkırtmak (VII-2483)

ırgur- FR/K Sallanmak (99a-10)

ırık DAH İki şey arasındaki az açıklık; “kapı ırıkından bakmış”; Çocuk parayı döşeme tahtasının ırıkına düşürdü. ”yırık: bir şey ortasından az yırtılmak.” kumai kötü imiş yırıldı, yirik: yırık, yırtık. (Çankırı), **DS** (I) Az açıklık, aralık (VII-2485)

ıriktımı DAH Tavan tahtalarının arasındaki açıklığı kapatmak için dökülen harçlı talaş (Çankırı), **DS** *ıriktım* Toz inmemesi, soğuk girmemesi için kapanması için tavan arasına döşenen çamur (VII-2486)

ırılmak TAS 1) Ayrılmak, uzaklaşmak, uzaklaşıp kaybolmak (Enb. XIV. 173), 2) Yorulmak, yorgunluk duymak (Enb. XIV. 533), **YED, DAH** (9), **TİKT (A)** *ıril-* (15b/20), **IN** *ıril-* (2534), **CCK** *ıril-* (1118), **MT** *ıril-* (50b-8), **ETT** *ıril-* (HŞ 2350), ‘uzaklaşmak, ırak olmak, ayrılmak, uzaklaşmak, oynamak, iki şeyin ortası az açılmak’, **GN** *ıril-* 1. Kaybolmak, uzaklaşmak (137) 2. Yok olmak, zeval bulmak (2088), **KT** *ıril-* 1. Kaybolmak, uzaklaşmak (153b-2=21/15) 2. Yerinden oynamak; ırılmak (123a-6=14/44): *ırlmak* Yok olmak (123a-6=14/44), **FN** *ıril-* 1. (*düz ve mecazlaşmış anlam*) Ayrılmak, uzaklaşmak (1743) 2. Sökülmek, koparılmak (5478), ***Kâmûs-ı Türkî** *ırlmak* 1. Uzaklaşmak, gözden

kaybolmak 2. Yorulmak, tâkati kesilmek, **DS** (I) Ayrılmak, uzaklaşmak, (II) Ana karnında çocuk ters gelmek, yerini değiştirmek, (III) Yorulmak, (IV) 1) Kımıldamak, sarsılmak, 2) Yerinden oynamak (V) Zayıf düşmek (VII-2486)

ırılmasuz GN Ayrılıksız

ırmak DAH Ayırmak (717), **DS** (I) Ayırmak (II) Emanet etmek (VII-2486)

ırışmak TAS 1) Yorulmak, bunalmak, bayılacak hale gelmek (Süh. XIV. 243), 2) Çalım satmak, kurulmak, öğünmek (Man. Tayr. XIV. 222), **DS** *ırışmak* Sevinmek (VII-2487)

ırkur- İM Ayırmak (1429)

ırlağan TAS Hanende, şarkı okuyan (Bab. XVI. 2, 226)

ırlama TAS Teğanni (Kam. Os. XIX. 49), **Kâmûs-ı Türkî** Nağme ile okuma

ırlaşmak TAS Beraberce şarkı söylemek (Terceman. XV. 16)

ırlatmak TAS Terennüm ettirmek, şarkı söyletmek (Leys. Mu. XV. 262-2)

ırlayıcı, (yırlayıcı) TAS (Si. Da. XIV. 17), **İM** (396), **TİKT (A)** (177b/4),

Kâmûs-ı Türkî ‘muğanni, hanende, şarkı, söyleyen, nağme ile okuyan kimse, türkücü’

ırmak TAS 1) Ayırmak, cüda kılmak (Yunus. XIII-XIV. 36), 2) Ayrılmak, geçmek, uzaklaşmak (Süh. XIV. 271), **KAB** Kovmak, uzaklaştırmak, defetmek, **IN** *ır-* (3414), **ETT** *ır-* (HŞ 2373, HŞ 2178), **DAH, V** *ır-* (51a.4,8), **ŞKM** *ır-* (79a/9), **YZ** *ır-* (24a.684), **TİKT (A)** *ır-* Ayırmak, (5b/10), ‘ırak etmek, uzaklaştırmak, kımıldatmak, iki şeyin arasını az açmak, uzaklaştırmak, geciktirmek’, **KT** *ır-* 1. Devirmek, yere sermek (270b-11=68/51) 2. Yerinden oynatmak (123a-8); **Kâmûs-ı Türkî** Ayırıp dağıtmak, akıtıp dağıtmak, darmadağın ve parça parça etmek, **DS** (I) 1) Uzaklaştırmak, ayırmak, kovmak, 2) Kapı, pencere vb. şeyleri açmak, Sallamak, Kıpırdatmak, 4) Yormak, (II) Zayıflatmak, (III) Üzmek, eziyet vermek (VII-2488)

ırmak yarpuzı LME Irmak kenarlarında yetişen bir çeşit yarpuz (16b/12)

ırman TAS Gammaz. (Genc. XVII. 76)

ırsuzın TAS Sessizce (Yuz. Şeyd. XIII. 8)

ır yolu TAS Terennüm tarzı, nağme usûlü (Nuh. Tuh. XVII. 50)

ıs IN (515), **TEZ ısı** ‘kişi, kimse, insan, sahip malik olan, (*ev ısı* Ev sahibi), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Sahip, mâlik, efendi 2. Şenlik (bu ikinci anlamın ‘ıssız ada’ gibi sözlerden alınmış olması düşünülebilirse de onun ‘sahipsiz, boş’ anlamıyla kullanılışı hatırlanmalıdır., **DS** Açıklık, doğruluk (VII-2488)

ısıcakla TAS 1) Sıcak iken. (Ac. A. XV. 87), 2) Sıcağı sıcağına, arasını soğutmadan (Ta. Sel. XV. 197)

ısıcak yüz TAS Güler yüz, yumuşak yüz (Müz. XV. 399)

ıslıklu TAS Sıcak, hararetili (Hurş. XIV. 80)

***ısıran Kâmûs-ı Türkî** *halk dilinde* Fırında ekmek, börek vb. şeyleri çevirip tutmağa veyâ teknedeki hamuru kazımaya yarayan âlet, **DS** 1. Teknelerdeki hamuru kazımaya yarayan araç 2. Fırında ekmek, börek, çörek çevirmeye yarayan bir çeşit kürek 3. Ateş küreği 4. Hamur kesmeye yarayan demir araç (VII-2490,2491)

ısırganlık TDGAEAT Isırcılık (BP 16b-5), **DS** Tabakhanelerde derilerin küreçlendiği yer (VII-2491)

ısırgan böcek BL Eklemlili ve ısırcı dört ayaklı böcekler, kırkkanatlılar (34b-1)

ısırgı (ısırgu) TAS (Nimeti. XVI. 410), ***Kâmûs-ı Türkî** ‘yılancık hastalığı’, **DS** (I) 1) Ağızda kaşıntı ve kabarcıklar yapan, perhizle giderilen bir çeşit hastalık, 2) Hastalık nedeniyle yapılan perhiz, 3) Hastalığın yaptığı titreme, ürperme, ateş, (II) Isırgan otu (VII-2491)

ısırgan- Kmühim Titremek (24b.18)

ısıtan TAS Hardal (Terceman. XV. 295)

ısıtma deri BL Sıtmadan veya yüksek ateşten oluşan ter (21a-9)

ısıtmalı TA Sıtma hastalığına yakalanmış, sıtma hastası (88b/12)

ısmar KİG Emanet, sipariş (162a.6)

ısmarlamaklık KİG İade etme, verme (123b. 4)

ısmarlaş- HN Karşılıklı, bırakılmak, teslim edilmek (6820)

ısra HN İleri, uzak (68b/12)

ıssı TAS 1) Sıcaklık, hararet (Kel. XIV. 84), 2) Sıcak (Velet. XIII-XIV. 16), **BHMİH ısı** (Kâş., Caf., TT. İsig; Müh., Abu H., Kom. *ıssi* Kom, Ettuhfe *ıssi*; Houtsma *ıssi*; Kom. *yisi*) (4: 14), **ETT** (HŞ 1628, MV 16-9), **İM ısı** (252), ‘sıcaklık, hararet’, **T** 1. Sıcak tabiatlı,

tabiatında sıcaklık bulunan, bünye itibarı ile sıcak (3a-12) 2. Isı, sıcak (2b-11) 3. Sıcaklık, hararet (30a-3), **MŞ** 1. Sıcak (2b/4) 2. Eski tıpta bünye, “mizac” adı verilen, kan, balgam, safra, sevda (kara sevda) olmak üzere dört ana öğeden oluşur. Bunlardan kan, sıcak-nemli (har ratb/germ, ter); balgam, barid, ratb (soğuk, yaş); safra, har yabis (sıcak, kuru); sevda, barid, yabis (soğuk, kuru) olmak üzere dört özellikten ikisine sahiptirler. Aynı şekilde, besin, bitki ya da herhangi bir madde de bu özelliklerden ikisine sahiptirler. Hastalıklar, kan, balgam, safra ve sevda dengelerinin bozulmasıyla meydana gelir. Bu dengeyi yendiden sağlamak için de sıcak, kuru, yaş ve soğuk özelliklerine göre besin, bitki ve maddeler ilaç olarak verilir. (2a/5)

ıssıca ESN Yavaşça (194)

ıssı dam TAS (Ev. XVII. 2, 414), **DS** *ıssı dam/ıssıcak* (VII-2493) ‘hamam’

ıssı don TAS Kış elbisesi (Yadigâr. XIV. 3-2)

ıssılık, (**issilik**) TAS 1) Sıcaklık, hararet (Tuh. Le. XV. 224), 2) Fazla harareten bedende çıkan sivilciler (Hazain. XV. 15-2), **BHMİH** (51: 19), **İM** *ıssılig* (2371) ‘sıcaklık’, **EM** *issilik*

1. Sıcaklık, hararet 2. Eski tıba göre nesnelere dört ana özelliğinden sıcak özelliğine sahip,

ıssılıklı HN Sıcak, cana yakın (6646)

ıssı ot TAS Biber (Envar. XV. 41), **DS** 1) Biber (VII-2493)

ıssı soğuk TAS İyi ve fena günler, germ ü serd (Fevec. XV. 466)

ıssı söz TAS Tatlı ve mülâyim söz (Kel. XIV. 67)

ıssı yel TAS Gündüz veya gece esen sıcak rüzgâr ki Arapçada birincisine semum, ikincisine harur derler (Ş. G. XVI. 67), **DS** Samyeli (VII-2494)

ışalâk TAS (Bab. XVI. 2, 132), **DS** *ışılak/ışılmak* (XII-4522) ‘parlak, ışıldayan’

ışık (II) (ışık mezhep) TAS Bektaşî dervişi (Müslim. XV. 6, 29), **YED** Melametî ve kalenderî tavırlar gösteren, Bektaşî ve Hurûfîler içinde yaşadıkları sanılan Ehl-i Sünnetten olmayan Bâtınî ve şîâ temeyüllü bir grup, **IN** Derviş (3888)

ışk eri TAS Gönül sahibi, aşık-ı sadık (Kadı. XIV. 335)

ıskırık Kâmûs-ı Türkî Topraktan yapılmış su düdüğü, **DS** (II) Topraktan yapılmış düdüklü testi (VII-2497)

ıskırmak Kâmûs-ı Türkî Islık çalmak, kuş gibi ötmek

ıştın Kâmûs-ı Türkî Toprak kandil, **DS** *ışdın/ıştın* Aydınlık (VII-2497)

ıvkar TAS Gulyabani, cin, şeytan (Anter. XIV. 694).

ızgar, (ızkar) TAS Cimri, hasis, bahil (Deş. XVI. 334-1), **DS** 1. Cimri 2. Hastalıklı, çok zayıf 3. Kurnaz (VII-2499)

ızın- BHMİH Kurtarmak, salıvermek (Kâş. *ıdhul-* Salıvermek, boşanmak; krş. *ıd-* 201: 9)

İ

ibli TAS İmalı, kinayeli, esassız. (Hurş. XIV. 18)

iblis tırnağı LME Şeytantırnağı, çan çiçeğigillerden, genellikle dağlarda yetişen bir çeşit bitki (5a/16)

ibrâhim dikenî LME İbrahim dikenî, deve dikenî, yılan dikenî, deve elması (41a/4)

ibrim ibrim TAS İbrişimlerle süslü, ibrişimli (Kara. XVII. 126)

(?) **ibrişim arıtlayıcı BL** İpeğin kalitesini ve değerini belirleyen kişi, üpek uzmanı ve simsarı (13b-10)

iç ağrısı TAS (Sic. B. XV. 7, 346), **MŞ** (79a/9), **Kmühim** *iç ağrısı* (46a.5), ‘şiddetli ishal, dizanteri’, **DS** (I) 1) Dizanteri ya da kolera hastalığı Karın ağrısı, dizanteri, 2) Verem, (II) Kin düşmanlık (VII-2503)

iç ara TAS Gizli, kendi aralarında, mabeyinlerinde (Cev. Es. XV. 266)

iç don BL İç çamaşırı, içe giyilen giysi (27b-4)

iç edik (iç edük, iç edüğü) TAS Kısa konçlu ayakkabı, mest (Sic. A. XVI. 3, 943)

iç edikçi TAS Mestçi (Bab. XVI. 1, 177)

içeğü TAS (Mü. Şi. XIV-XV. 214), **KİG** (107b. 2), **HHT** [056b/4], **KMühim** (47a.6), ‘karın içindeki organlar ve bağırsaklar’, **YİŞ** (36b/9), **EM** (14b/4) ‘iç organlar’, **DS** 1) Bağırsak 2) Hastaların iyileşmesi için sarılan yaş, taze hayvan derisi (VII-2504)

içerlenmek TAS İçeri sokmak (Ferec. XV. 503), **DS** Borçlanmak (VII-2504)

içerüden içerü TAS İçten içe, iç içe (Hazain. XV. 18-2)

içesi TAS İçecek, içilecek (Enb. XVI. 507)

iç eti FFANG Bonfile

içedik FFANG Hafif yarım çizme

iç geçmesi Kmühim İshal (6b.17)

içik- TAS (Fütuh. XIV), **HN** (6650), ‘dehalet etmek, aman dilemek’, **DS** *içikmek* 1. Ağlarken hıçkırmak 2. Çok sevinmek 3. Korku ile iç çekmek (VII-2505)

içinmek TAS İçmek, kendi kendine içmek (Kadı. XIV. 224)

içişmek TAS Karşılıklı içmek (Süh. XIV. 276), **KT** *içiş-* Karşılıklı (and) içmek; and *içiş-* Andlaşmak, karşılıklı yemin etmek (181b-2=27/49), **NH** *içiş-* Karşılıklı yeminleşmek, antlaşmak

içmezlenmek TAS İçmez görünmek. (Caf. XVI. 101-1)

iç yâr, (için yâr, yâren) Samimi dost, candan arkadaş, sırdaş (Bab. XVI. 1, 162)

idegen TİKT (A) Sık sık kalan, kalıcı (70a/10)

idiş KY Ediş, yapış (683)

idiş- TİKT (A) Karşılıklı etmek, yapmak; *niza idiş-* (51a/5), **DS** *idişmek* Tartışmak (XII-5423)

iğ (I) TAS (Deş. XVI. 171-1), **GRT** (1692) ‘inceağrı, verem’, **TA** *ig* Hastalık (279a/17), **ŞŞÇ** Yara; sancı (32923), **DS** (I) Hastalık, dert, (II) Portakal, karpuz vb. şeylerin üzerindeki çil gibi lekeler (VII-2508)

iğ Kâmûs-ı Türkî Koku

iğdin Kâmûs-ı Türkî, DS (VII-2509) ‘kokmuş, bozuk, cılık (yumurta)

ig yoncu BL İğ yapan usta (13a-4)

igecen BL Yaprakları yulaf yaprağına benzer bir ot, tatlı yonca, iğecen (46b-5)

iğelemek Kâmûs-ı Türkî 1. İdaresi altına almak, sahibi ve kullanıcısı olmak 2. Kendi malı haline getirmek, **DS** *iğilemek* Ağaçlar meyvelerini dökmek (XII-4523)

iğen, (iğen, iğende, iğende, iğin) DAH *iğin* 1. Korkunç (elhazer T.D.i) iğen gürbüzler idi. (37) 2. O kadar, pek çok, o kadar ki tahmin ve tasavvurun fevkinde (45) 3. Öyleki (27), **KAB** *iğen(de)* Pek de, gayet de. Asla, sakın, zinhar, **TAZ** Çok, pek; sakın, **TAS** (Ferec. XV. 18), **ETT** (ŞD 101-11, HŞ 1985), **TİKT** (46a/9), **HN** (97), **IN** (3457), **MM** *iğen* (2505); *iğende* (2469), **Bİ** (393) ‘ziyade, daha ziyade pek çok, daha çok pek, çok, o kadar’

iğen katı TAS Pek çok, çok fazla
(Cev. Es. XV. 224)

iğerçin Kâmûs-ı Türkî Karar
vermeyen, müteredit, kararsız,
vesveseli

iğerçinlik Kâmûs-ı Türkî
Kararsızlık, tereddüt

igileyin HN Eğilerek (1000)

iğlinik TAS (M. Na. XV. 5), **Müc.**
iginig (5b/7), **DS** *iğlinik/ iyindirik* (VII-
2510); *iğnik* Cıvık, dışkı (XII-4523)
'bağırsak bozukluğu hastalığı, ishal
buruntulu ishal, dizanteri'

iğirmek TAS (Kam. XVIII-XIX. 2,
453), **YİŞ** *igin-* (173b/11) 'ıkınmak,
basur dizanteri kanlı ve sancılı iç
sürgünü', **DS** *iğirmek/iyinmek* (I)
Basur, dizanteri, kanlı ve sancılı iç
sürgünü, (II) 1) İkınmak, 2) Zahmet
çekmek, 3) Midesi bulanmak (VII-
2510); *ihınmak/ıkınmak* Soluğu içinde
tutarak kendini zorlamak (XII-4521)

igirtmeg YİŞ Ağaç filizi, igirtmek
(219b/2)

igleme Kmühim Hastalık (36b.7)

iğlemek, (iylemek) TAS
Hastalanmak, hastalık getirmek (Yuz.
Şeyd. XIII. 31), **DS** (I) 1) Zayıflamak,
2) Eziyet çekerek hastalanmak, 3)

İnlemek, 4) Yara iyileşmek, (II) 1)
Kuraklık ya da hastalık nedeniyle ağaç
gelişmemek, meyve vermemek, 2) Bitki
sararmak, (III) Ezilmek, üzülme (VII-
2511)

iğlü TAS Dertli, gamlı (Tebareke. XIV.
25-2), **DS** *iğli* (I) 1) Zayıf, hastalıklı, cılız
(İnsan, hayvan ve bitki için), 2) Kavun,
karpuz gibi meyvelerde görülen bir çeşit
hastalık, (II) Olgunlaşmadan yere düşen
ham meyve (VII-2511)

iğne göti KMT İğnenin küt kısmı (87^a4)

iğne yurdusu TAS (Yadigâr. XIV. 129-
1), **DS** *iğne yurdu* (VII-2512) 'iğne
deliği'

iğrenecek Kâmûs-ı Türkî Tiksinti hissi
veren, tilsintiye sebep olan, iğrenç

iğrengeç Kâmûs-ı Türkî (galatı *iğrenç*)
Her şeyden iğrenen, tiksinen

iğrencelik KAB İğrenmek için,
iğrenilecek gibi

iğreşmek DAH Böğrüşmek

iğrik Kâmûs-ı Türkî Çok bağıran,
böğüren (hayvan)

iki bölüklük TAS İkilik, tefrika (Kel.
XIV. 111)

iki dillü TAS (Cennet. XV. 313), **FN**
(578) 'riyakâr, münafık, ikiyüzlü'

iki gözler TAS İki göz (Delil. XV. 127)

iki iki, (ikin ikin) TAS İkişer ikişer (Raufi. XVI.)

iki kardaş kanı LME Kanı durdurmak için kullanıla bir çeşit reçine, ikikardeşkanı ağacı, bakam ağacı (20a/5), **Kmühim** (21b.9), **MŞ** (50b/13), **KMT İki** (9^b12) ‘kardeş kanı ağacı, demü’l-ahaveyn, kardeşkanı ağacı, kardaşkanı, ayıparmağı’

iki kıllu kopuz BL İki telli saz (17b-1)

ikiledin ŞKM İkinci olarak, sâniyen (98a/10), **KMT** İkinci kez, ikinci olarak; Ondan sonra (114^b5)

ikilenmiş KMT Kafa sinirlerinden “muza’af , bir kat daha artmış” (26^a8)

ikileyin, (ikiledin, ikileyden, ikileydin) TAS 1) İkinci olarak, ikinci defa, saniyen (Kel. XIV. 62) 2. Ondan sonra (Müz. XV. 312), **ŞKM** İkinci olarak, tekrar, ondan sonra (107a/7), **HN** (2884), **KT** (173b-6=25/69), **ŞŞÇ** (32793) ‘tekrarlamak, iki kat olmak çift olarak, ikinci olarak ikinci olarak, tekrar’

ikinci bogun KMT Boyun omurlarının ikincisi, C-2 (27^b6)

ikinci çift KMT Gözün hareketini sağlayan sinir. (25^b7)

ikinci derecenün ahiri KMT Humoral patoloji teorisine göre, bitkilerdeki sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluştan birinin var olduğuna inanılan özelliklerinin dört dereceden ikincisinin sonu kadar etkili olması (152^a10)

ikinci yağmur BL İlbaharda birinci yağmurdan sonra yağın daha az şiddetli yağmur (37b-3)

iki sözlü TAS Birbirini tutmaz sözler söyleyen (Yuz. Şems. XVI. 2)

iki yüz TAS (Kel. XIV. 58), **FN iki yüzlü** (5363) ‘iki yüzlü, dönek, kahbe’

iki yüzlü balta BL Her iki tarafı kesebilen balta (25a-7)

ikinci barmak BL Yüzük parmağı (3b-5)

il (I) TAS (Ferh. XIV. 33), **IN** (5987) ‘yel, rüzgâr’

ilan başı LME Bir çeşit sarmaşık yemişi (24b/4)

ilan bıçağı LME Yılanbıçağı, yılanekmeği, yılanıyastığı, yılanburçağı (14a/8)

ilan dutcu BL Yılan terbiye edip oynatan, yılanıcı, yılan efsuncusu (19a-7)

ilan otu LME Yılan otu, baldıran, maydonozgillerden, nemli yerlerde yetişen zehirli bitkilerin ortak adı, ağrı otu (40a/2)

ilan renci KMT *daü'l- hayye*. Saç sakal dökülmesi ve deri soyulmasıyla seyreden hastalık. (9^b7)

ilan sarmısağı LME Yılansarımsağı. (13b/4)

ilan üzümü LME Sarmaşık gibi etrafında olan ağaçlara ve bitkilere sarılan, salkımında onar tane yemişi bulunan bir bitki, ören gülü, yılan üzümü, ak asma, ak sarmaşık, binkulaç, hüsn-i yusuf (39a/19)

iri pâpâdyâ çiçeği LME İri papatya, sığır papatyası, sığırgözü, mastı çiçeği, arnika (8b/13)

ilbiz TAS Cin, şeytan (Anter. XIV. 657), **DS** *ilbiz/ilbis* (II) Zayıf, cılız, hastalıklı (III) Kötü, fena (IV) Cin, şeytan (VII-2518)

ilboy TAS Ahali, halk (İs. H. XIV-XV. 2)

ildim Kâmûs-ı Türkî Pişman, nâdim *esk*.

ildirmek, (ildürmek) TAS (Lârendi. XVI. 167), **HN** *ildür-* ‘değirmek, dokundurmak, ilişirmek’, **DS** (I)

Değdirmek, dokundurmak, (II) Kabataslak dikmek, (III) Hafif ışık vermesi için ateş yakmak (VII-2518, 2519); 1. Kapatmak (XII-4523)

iledim TAS Müdavim (Müneb. XIV-XV. 88-2)

iledimlik TAS Müdavemet (Müneb. XIV-XV. 88-2)

ilemek TAS (Ga. XIV. 263), **HN** *ile-* (2276), **MİVU** (44b/8) ‘mesken edinmek, il tutmak’, **DS** (I) Yatak yapmak, yatak sermek, (II) Yoğurmak (VII-2519)

il eri TAS Zabıta kuvveti (Sic. A. XVI. 1, 1113)

ilersük TAS (Kesir. XV. 45), **DS** *ilersik/ilersük* (VII-2520) ‘uçkur, don uçkuru’

ilerü geçenler, (ileri geçenler, ilerü gelenler, ilerüküler, ilerüler) TAS Geçmişteki insanlar, eslâf. (Cev. Es. XV. 65), **KT** *ilerü geç-* 1. Önceden geçmek, geçip gitmek kurtulmak; (86b-1=8/59) 2. Önceden işlemek, geçmek (243b-3=48/2); *ilerü geçici* İne geçen, ilerde bulunan (208a-5=35/32)

ilerü yollu TAS Mevkice yüksek olan (Nimeti. XVI. 170)

ilerü zaman, (ileri zaman, ilerüki zaman) TAS Eski zaman, geçmiş zaman (Yüz. Ha. XIV. 219)

ilettürmek TAS Göndertmek, götürttürmek (Yuz. Şeyd. XIII. 79)

iley TAS (Dede. XIV. 54), **SN** (1003), **ŞKM** (39b/9), **TİKT** (53a/18), **ŞŞÇ** (33345), ‘ön, huzur, nezd, kat yan’, **DS** Ön, karşı kat (VII-2521)

ileyin HN Beraberce (6313)

ilgeç Kâmûs-ı Türkî halk dilinde Çengelli iğne, **DS** *ilgeç/ilgiç* 1. Çengel 2. Çengelli iğne 3. Düğme 4. Kalemin başlığında olan, cebe takmaya yarayan kısım (VII-2521)

il gün YED/RN Başkaları-yabancılar, **TAS** (Süh. XIV. 201), **IN** *ilgün* (352), **DS** (VII-2522) ‘memleket, halk, ahâli, herkes’

ilici HN Ulaşıcı, ulaştırıcı (4454)

ilikmek TAS Su durgun hale gelmek (Aks. XVII-XVIII. 253), **DS** (I) *ilikmek/ilikmeç* Kolay çözülebilen bir çeşit düğüm (II) Parmak eklemleri (VII-2524)

ilikmen TAS Şamdan (Caf. XVI. 43-1), **DS** (I) İdare kandili (VII-2524), Küçük fitilli lamba (XII-4524)

ilinmek TAS 1) Takılmak, takılıp kalmak (Kadı. XIV. 154), 2) İlişmek, dokunmak, temas etmek (Sır. XVI. 10), 3) İlgilenmek, alâka göstermek (Ruşeni. XV. 166), **SN** *ilin-* İlişmek, dokunmak, sataşmak (2443), **KİG** *ilin-* Dokunmak, temas etmek; cima etmek (89b.7), **CTD** *ilin-* İlgi göstermek, **Mes.Mur** *ilin-* Takılmak, ele geçirilmek, **HN** *ilin-* (557), **IN** *ilin-* (4491), **ŞŞÇ** *ilin-* (27256), **FR/K** ‘takılmak, takılı kalmak iliş-, dokun-, temas et- el uzatmak’, **DS** (I) 1) Dokunmak, değmek, 2) Göze ilişmek (II) Su ısınmak (III) Hastalık çekmek (VII-2526)

ilince HN Memleketi kadar (5939)

ilint FFANG Dikiş yeri

il issi TAS Vali, hükümdar (D. B. XVI. 161)

ilişikli söz TAS İmalı, nükteli söz, iftira (Şamil. XVI. 167)

ilişir TAS İlişik, alâka (Mesihî. XV. 6I) **DS** (I) Boş inanca göre cin çarpmış kimse (VII-2527)

ilişken TAS Yapışkan tabiatlı, sırnaşık (Kam. XVIII-XIX. 1, 352), **DS** (I) 1) Batmış mavna kalıntısı, 2) Balık ağına takılarak onu yırtan denizin dibindeki tahta, demir, teneke vb. şeyler (III) Sırnaşık (kimse) (VII-2527)

il kavmi TAS Memleket halkı (Envar. XV. 5)

il kayıran TAS Üstüne lazım olmadığı halde halkın işiyle meşgul olan, fuzulî (Letaif. XVI. 60)

ilkirek TAS En önce (Ferh. XIV. 84)

ilk yazın EM (17a/15), **YED/RN ilk yaz** ‘bahar, ilk bahar’

illemek TAS İl edinmek, yurt edinmek (Süh. XIV. 320)

illemek TAS Barışmak, musalâha etmek (Tercemann. XV. 239)

illik TAS 1) Musalâha, müsalemet, dostluk, barışıklık (Güvahi. XVI. 114), 2) İtaat, inkiyat (Ta. Sel. XV. 364), 3) Memleket malı, beylik (Sic. B. XV. 8, 396), **SN** (4309), **PEN FR/K** (80a-9), ‘sulh, barış içinde olma, dostluk, barışıklık’, **DS** (IV) İnsan topluluğu, halk, (VII-2531); İnsan (XII-4524)

illü TAS Memleket halkı, yurtaş yerli halk (Ferh. XIV. 8)

ilt- KT ilt- 1. Alıp gitmek, götürmek (116a-2=12/93) 2. Götürmek; ele geçirmek, elde etmek (36b-8=4/19), **TDGAEAT** (YZ 19-10; MT 22-14; GN 31a-5), **TİKT (A)** (196a/16), **MN ilt-** (5-6), **ŞKM ilt-** (84b/9), **IN ilt-** (1310), **MT ilt-** (37b-1), **İM ilt-**

(1130), **MM ilt-** (1198) ‘çekmek iletmek, bildir-, ileri getirmek, götürmek, yerine ulaştırmak’

ilte- HFN İletmek, **DS iltmek/iltermek** İtmek, kakmak (VII-2533)

il ortası TAS Halk arası, mele-i nâs (Şamil. XVI. 649)

iltilmek TAS Götürülmek (Delil. XV. 137)

iltür- TİKT Alıp gitmek, götürmek (176a/14)

il yazıcı TAS Emlâk tahrir memuru (Âş. XVI. 260)

im TAS İç donu, don (Enb. XIV. 195)

imam yiri TAS Mihrap (Müntehab. XVII. 36-2)

imden gerü, (imden girü, imden sonra) TAS (İhlâs. XIV. 215), **ŞŞÇ** (55758) ‘bundan sonra, bundan böyle, şimdiden sonra’

imi bir TAS Aralarında gizli anlaşma bulunanlardan her biri (Fütuh. XIV. 341)

imrenç (imrence) TAS İmrenilen şey (Dede. E. XIV. 61)

ime, (ime geyik, ime keçi, ime keçisi) TAS (Hay. XV. 203), **BL ime geyik** (32b-1) ime geyigün oğlakı (32b-1), **KBP** (56a/04) ‘yaban keçisi, dağ keçisi’, **DS**

(II) Boynuzları düz, dik birbirine paralel davar ya da geyik, (VII-2534)

in TAS (Sic. A. XVI. 4, 361), **DS in** (II) (VII-2477) ‘hayvanların kulaklarına yapılan işaret, im’

inanış- HN Karşılıklı birbirine inanmak (1060)

ine- YİŞ Enemek, erkek hayvanı enemek (230a/10)

incidinilmek TAS İncidilmek (Rahat. XVI. 151), **KT incidinil-** Eziyet edilmek (34b-6=3/95)

incigün sünügi BL İncik kemiği, kaval kemiği (8a-7)

inciklü (I) TAS İncinmiş, gücenmiş olarak (Fuzuli. XVI. 311)

incüklü KBP (II) İnciği belli özellikte olan (14b/05)

incimek TAS 1) İncinmek (Fuzuli. XVI. 129), 2) Zahmet çekmek, yorulmak (Tez. Ba. XV. 24), **MM inci-** İncinmek; (*mecazlaşmış*) kötü söz veya hareketle kimse kırılmak, üzülme (1442), **Bİ inci-/incü-** İncinmek, rahatsız olmak (1450), **DS** Bozulmak (VII-2539)

in çin TAS Sessiz, sâkin, bomboş (Süh. XIV. 104)

incinik TİKT (A) Ayağın topuğa yakın kısmı (64b/5)

incinişmek TAS Birbirinden incinmek (Rahat. XVI. 377)

inçü TAS Esir, kul (Ta. Sel. XV. 428)

indirici Kâmûs-ı Türkî 1. Aşağı indiren, eksilten *2. Başlı bulunduğu kısımların bir parçasını aşağı indirmekle görevli kas 3. Bir kattan diğerine paket vb. şeyleri taşımak üzere kurulan kızak şeklindeki sistem

indürünil- MC İndirilmek, inzal edilmek (67b.8)

ine-diken Bİ Diken kuşu, saka (?) (1884)

inek Bİ (II) İnekcil, kuyruksallayan kuşu, peygamber kuşu (1900)

iğen T (31a-8), **EM iğen** (3a/11), **MŞ** (6b/6), **TM** (30b-5), **RB** (46/4) ‘aşırı, haddinden ziyade, çok oldukça’

inen- HN Enenmek, hayvanı iğdiş etmek (128b/3)

iğende FN Çok, aşırı (2523)

ines, inez, iniz FR/K İnce çırpı (126b-12)

ingil TAS Koyun ve kuzunun boynuna geçirilen tasma (Terceman. XV. 228), **DS (I) 1)** Küçükbaş hayvanlara takılan ip ya da kayış tasma, 2) Çocuk başlığı ya da

şapkanın çene altından geçen bağcığı
3. İplik (VII-2542)

İji (I) (iñü) TAS İnilti (Hurş. XIV.),
Mes. Mur İnilti, yanık ses

iñil TAS Yavaş (Şamil. XVI. 172), **SN**
iñil (iñıl) yavaş (?) (797)

iñildemek TAS (Çeng. Dâi. XV. 196),
FN *iñilde-* (4140), **ŞŞÇ** *iñilde-*
(21824) ‘inlemek, inlemek, yol
açmak’, **Kâmûs-ı Türkî** *inildemek* 1.
Çınlamak, çın çın ötmek 2. İnlemek

iñil iñil TAS (Tibr. XVI. 221), **ŞŞÇ**
(9933) ‘inleye inleye, inim inim’

iñirti TAS Homurtu, homurdanma
(Kam. XVIII-XIX. 1, 870)

iñiz MK Orak

inlü T Sert, tok, şiddetli (nabz) (4b-7)

inmeklik MNHS İnme, akma hali
(176b.6)

iñremek TAS Çınlamak, ses vermek
(Âş. XVI. 120)

ip bükici BL Pamuk, yün, keten vs.
gibi şeyleri bükerek ip yapan (14a-2)

ip dokuyıcı BL İp yapıcı, çıkrıkla ip
dokuma (14a-1)

ipi çürük TAS Sözüne güvenilmeyen,
kararında durmayan. (Kam. XVIII-XIX.
350)

iplicek TAS Omaca kemiğinin başındaki
sinir (Terceman. XV. 295), **MM**
Bükülmüş iplik kangalı (3789) **DS** (I) 1)
Uyluk kemiğini kalçaya bağlayan kas, 2)
İki kemiği birbirine tutturana kas, 3)
Hayvanların oynak yerlerindeki
kemiklerin içindeki ilik, (VII-2545)

irdemek (irtemek) TAS (Kel. XIV. 63),
GN *irde-* (3014), **HN** *irde-* (7802), **ŞKM**
irde- (84a/5), **MT** *irde-* (38a-10)
‘araştırmak, soruşturmak, teftiş etmek,
tetkik etmek, tecessüs etmek tahkik
etmek kontrol etmek’, **DS** *irdemek /*
irdelemek 1. Beğenmemek, istememek,
nefret etmek 2. Çekmemek 3.
Azarlamak 4. Kıskanmak 5. Hırpalamak,
zedelemek 6. Araştırmak (VII-2547)

irdememek KİG Araştırmama, fazla
üstüne düşmeme (13b.12)

irdürici MT Erdirici, eriştirici (23a-6)

iremik TAS Asalak (Terceman. XV.
307)

irerü TDGAEAT Önce evvel irerürek:
Daha önce (MT 1-9)

irgür-/irgir- FN 1. ulaştırmak,
eriştirmek, kavuşturmak (2174, 1306) 2.

Yetirmek, kâfi gelmek (66) 3. Vurmak, isabet ettirmek, savurmak (567) 4. (-e) Uğratmak, maruz bırakmak (2882), **YED/RN** *irgürmek*, **DAH** *irgürmek* (107), **HN** *irgür-* (7744), **TAZ** (*irgirmek*), **TİKT (A)** *irgür-* (107b/14), **TEZ** *irgürmek* **IN** *irgür-* Ulaştır- (78), **KAB** *ergürmek*, **KY** *irgür-* (2092), **MM** *irgür-* (381), **F** *irgür-* (40a-9) ‘vasıl etmek, nail etmek mazhar etmek ulaştırmak, eriştirmek’

irici **ŞKM** Ulaştıran, eriştiren, yetişen (62a/2) Eriştirmek, ulaştırmak,

iri hulu **TAS** Sert, haşın, kaba (Kel. XIV. 5)

iri huy **TAS** Kötü huy (Kel. XIV. 54)

iri işlü gişi **BL** Sakar, hoyrat işi yapan (9a-4)

ir irken **TAS** Erkence, erken erken (Tuh. Le. XV. 204)

irik, irük **Kâmûs-ı Türkî** Ermiş, erken yetişen (meyve) *eskimiş* (Meyve ismi olan ‘erik’ bundan gelmiştir.)

irilcek **TAS** Boğaz anjini, boğaz şişmesi. (Yadigâr. XIV. 116-1)

irilen- **KMT** Büyüme, irileşmek (53^b3)

iril- **BHMİH** Ulaşılmak, erişilmek (96:12); Kaygıdan titremek, kendi kendini yermek (Kâş.) (246: 18), **HHT** *iril-* Eğilmek [095a/2]

irim, (ırım) **TAS** Sokak, dar sokak (Tez. Ün. XV. 213-1), **YİŞ** Bir göz hastalığı (144a/123), **FN** Bir şeyin erebileceği uzaklık, erim (2968), **DS** (I) 1) Sokak, 2) Dar sokak, dar yol, patika, 3) Çıkmaz sokak, 4) Dolambaçlı yol, 5) Sokak başı, köşe başı, 6) Üç yol ağzı (IV) 1) Ara, uzaklık, 2) Gözün görebildiği kadar uzaklık (VII-2550)

iri söz **TAS** Sert, kaba, ağır söz (Müneb. XIV-XV. 244-1)

iriş **Kâmûs-ı Türkî** 1. Dokumanın boyca uzanan iplikleri 2. Yük arabasının oku

***iriliş** **Kâmûs-ı Türkî** İrkilmek fiili veyâ tarzı

irkek oğlaguñ zîrîvesi **KMT** Et, kimyon ve sirkeyle yapılan bir yemek. (119^a7)

irkindicik **KAB** Küçük tasarruf, birikmiş para

irmeklig **HN** erme, ulaşma, kavuşma (1724)

irti **IN** Gündüz (560), **DAH** *irte* 1. Erte “bu günden sonraki gün, ferda: Cumartesi... 2. Gelecek yıl 3. Sabah, seher (790) 4. Gündüz: “yanından irte ve

gece onu bırakmazdı” (218), **KY irte** Ertesi gün (1914), **Mes.Mur irte** Sabah, yarın, **MM irte** Tan zamanı; ertesi, yarın (1852); *irte gice* Gece gündüz, sabah akşam (1852), **DS irte** 1. Gündüz 2. Karanlık, gece (VII-2553)

irükmek ŞHŞ Ayrılmak, uzaklaşmak (1508)

irür- **FN irür-** Ermesini veya erişmesini sağlamak, eriştirmek (2216), **Mes. Mur irürmek** 1. Ulaştırmak 2. Vermek, **HN** (3617), **BHMİH irür-** (41:19), **TİKT (M)** (392b/12), **ŞKM irür-** (85a/5), **ŞHŞ irür-** (110), **IN irür-** (515), **GN irür-** (3046), **MT irür-** (66b-9), **BH irür-** (14B/10), **TDGAEAT irür-** (SN 55-1; ŞD 82-5,6,8) ‘eriştirmek, yetiştirmek, kavuşturmak ulaştırmak, kavuşturmak’

iryet TAS Raiyet, ahali, halk (Melhame. XIV-XV. 89-1)

is, (issi) TAS (Ac. XV. 47), **SN** (59), **ETT ısı/isi** (HR 48, ŞD 32-11, HŞ 865), **V ısı** (7b.2), **ŞKM ısı/issi** (58b/7), **TİKT** (72a/2), **İM is/issi** (1009, 895) ‘sahip, malik’, **KT is/issi** 1. Sâhip (254a-11=55/44) 2. Ehil, yâran (284a-10=88/4) 3. Sâhip, mâlik; hükmeden (93b-2=9/81)

isik yer TAS Çukur yer (Naz. Le. XVII. 36)

isik Kâmûs-ı Türkî Çukurlu, çukurluk, engebelik, obruk

isli, (ıslı) TAS Âbadan, mamur (Kam. Os. XIX. 363)

islü İM Sahip (2812)

islü issine TAS Kendi sahibine (Cennet. XV. 63)

isre MT Öte taraf, karşı taraf (9b-3)

issirek EM Daha sıcak karakterde olmak (2b/14)

issilik KAB Sıcaklık, **KMT issilig** Sıcaklık, harâret; vücutta sıcaktan ortaya çıkan kırmızı başlı döküntüler (49^a12)

issüz İM Sahipsiz (1479)

istemeklik KİG İsteme, talep etme (92a. 12)

işteşmek TAS Birbirini aramak (Ruşeni. XV. 252)

isteyici ŞKM (104b/7), **HFN** (2521) ‘isteyen, isteyici, talep edici’, **DS isteci** Dilenci; *isteyci* 2. Kız istemeye giden kimse, dünürücü (VII-2560)

isteyiksiz TAS İsteksiz, arzusuz (Hal. Şa. Gufrani. XIX. XX. 84)

işbaşı TAS Âmir, şef (Kam. Os. XIX. 24), **Kâmûs-ı Türkî** 1. *iş/iş başı* a) İş sahibi, idareci b) Bir işi görmekte olan kimselerin başı, amelebaşı

işbura İM İşte bura (1729)

iş düzeni TAS İş yapılan, iş düzenlenen yer (Sih. Ac. XV. 74)

iş düzici MK Yapan, iş işleyen

işgeve TAS Saç üzerinden pişirilen mayasız ekmek (Nimeti. XVI. 84), **DS** *işgefe/ işgeve* Açılmış yufka (VII-2562)

işi altun TAS İşi yolunda (Zehr. XVI. 247)

işidici EATSAKT (14a/4=002/127), **HN** *işidici* (2a/15), **Kâmûs-ı Türkî** *işitici*, **ŞKM** (78a/7), ‘dinleyen, dinleyici, işiten, duyan işitici’ **KT** 1. Dinleyen, dinleyici (52a-11=5/42) 2. Dinleyen; câsus (91a-5=9/47); 3. Her şeyi duyan, her şeyden haberdar olan; “esmâ-i hüsnâ”dan (10a-2=2/127),

işidiş ŞKM İşitme, duyma, duyuş (85b/3)

işidür- KT Her şeyi duyan, her şeyden haberdar olan; “esmâ-i hüsnâ”dan (161a-2=22/61)

iş issi TAS 1) Emir ve ferman sahibi (Miftah. XV. 116), 2) İş sahibi, iş veren (Zad. XVI. 32), **KT** İş gören, dost, yardımcı (118a-1=13/11); *iş isleri* İş sahipleri, iş başında bulunanlar, devlet adamları (39b-10=4/59)

iş it- IN Yara-, değ- (1269)

işitmezlik MŞ Sağırlık (51b/4), **Kâmûs-ı Türkî** İşitmeme, işitmeyiş

işitmezlenmek TAS (Aks. XVII-XVIII. 94), **CCK** (1462), **ETT** *işitmezlen-* (ŞD 164-2), **Kâmûs-ı Türkî** ‘işitmez gibi olmak, işitmezliğe gelmek, sağırlığa vurmak, duymamış gibi davranmak’

işkelek TAS Heybe ağzını kapamya yarayan, karşılıklı halkalardan her biri karşısındaki halkaların içerisinden geçirildikten sonra bunların ortalarına sokulan ağaç (Terceman. XV. 431)

işlemeklik İM İşleme (2004)

işler snamış MT Tecrübeli, tecrübe sahibi, gün görmüş (41a-4)

işeyici EATSAKT Yapan, yerine getiren (231a/5=021/104), **KT** 1. Yapan, eden, işleyen (30b-10/3/136) 2. Bir işi yapan, gerçekleştiren (111a-6=12/10)

iş sürücü TAS İş takibeden, vekil (Deş. XVI. 273-1)

iş ucu TAS Netice (Yunus. XIII-XIV. 19)

it azusu TAS Köpek dişi (Şamil. XVI. 456)

it benefşesi LME Köpekmenekşesi, yabancı menekşe (13a/8)

it boncugu EM (41a/15), **MŞ** *it boncugu* (48b/13), **KMT** (sefid mühre (F.), vara' (A) yakılıp göze sürme olarak çekilir) (96^b7) 'küçük sedef otu'

itçi, (it yedici) TAS Osmanlı saraylarında av köpeklerine bakan kimse, sekban (Nimeti. XVI. 388)

it keseri MŞ (84b/6), **LME** İtkasarı bitkisi (9a/16)

it memesi LME 1. Köpek üzümü, tilki üzümü 2. Böğürtlen (8b/8)

it öldüren ot LME Köpeköldüren, kargabüken bitişik taç yapraklı iki çenekliler, yapraklarıkarşılıklı çiçekleri talkım durumunda olan, meyvesi zehirli bir ağaç (20b/3)

it siki LME 1. Soğanak da denilen keskin, fena kokulu bir çeşit ot, yabancı sarımsak, it siyegi, yabancı pırasası, dağ gendenesi (3a/16)

it taşığı LME İttaşığı otu. (20b/9)

it zencebîli LME Zehirli bir zencefil türü. (25b/7)

iti otlar KAB Keskin ilaçlar

itilemek Kâmûs-ı Türkî Keskinleşmek, sertleşmek, **DS** *itilemek/ itiltmeyh* (I) Bilemek, keskinletmek (VII-2568)

itilik ŞŞÇ Keskinlik (2321)

itmeklik KİG Yapma, etme (132a. 11)

itneşmek TAS İtişmek, tepişmek, uğraşmak (Hadidi. XVI. 362)

itürü itürü TAS Sert sert (Müz. XV. 319)

itdür- FN (616), **ŞŞÇ** (*ah u zar itdür-* Feryat ettirmek (23404)), **MT** *itdür-* (20b-11), **DS** *ittirmek* (VII-2570) 'ettirmek yaptırmak'

it yavsası TAS İt sineği, at sineği (Aks. XVII-XVIII. 208)

ivdirinilmek TAS Tacil edilmek (Rahat. XVI. 150)

ivdürin- KT Acele ettirilemek, koşturulmak; itişe kakışa yürüme, koşuşmak (108a-6=11/78)

ivegen TAS TS "aceleci" anlamı yanında, "çabuk, ilerleyen, akut" anlamı da vardır.

ive ive, (eve eve) TAS. (Enb. XIV. 321), **SN** (1631), **DS** *ivet ivet* (VII-2571) ‘acele ecele, hızlı hızlı, koşu koşu, hızla, telaşla, aceleyle’

ivek ETT Aceleci, acül (DV 304-1), **TAS** (Enb. XIV. 860), **SN** (479) ‘acele, müstacel’

ivetlemek (evetlemek) TAS (Bektaş. XV. 124), **DS** *ivetmek/ivmek* (VII-2572) ‘acele etmek’

ivez BL Sivrisinek, katarcık (34b-10), **HHT** Ördek [008a/18], **DS** (I) Bir çeşit sivrisinek (II) İnce sesli (kadın ya da erkek için) (III) Bir çeşit ufak elma (VII-2571)

ivici TAS Acele eden, acâl (Câm. Na. XVI. 87), **KT** 1. Süratle giden, koşan (272b-10=7=743) 2. Acele eden, çabuk geçen (dünya) (278a-4=76/27)

ivik Kızak (Ah. XVI. 472)

iviş, (eviş) TAS Şitap, acele (Genc. XVII. 60)

ivişmek, (evişmek) TAS (Leys. Ar. XV. 80) **KT** *iviş-* (11a-9=2/148) ‘koşuşmak, yarış etmek, acele etmekte yarışmak, hep birden acele etmek’, **DS** Su, toprağa yavaş yavaş işlemek (VII-2572)

iv- BL (Metinde) Çizmek, çizgi çekmek (26b-11)

ivi Kâmûs-ı Türkî Koşma, acele, sürat

ivik Kâmûs-ı Türkî Kara batmayı üstünde hızla gitmek için ayaklara takılan uzun tahta kaydırak

iviz Kâmûs-ı Türkî Hayvanları sokup kanatan bir tür sinek, **DS** Eşekarısı (VII-2572)

iyez kelebegi/iyez kebelegi BL Pervane sineği (34b-10)

iyrek MT Bir çeşit çiçek, iyrek (41a-5), **DS** Gündüz hayvanların yatırıldığı yer (VII-2575)

iyü işler MK İyi iş yapan

iyilenmek Kâmûs-ı Türkî 1. İyileşmek, iyi olmak 2. Hastalıktan kurtulmak, sağlığa kavuşmak 3. Olmak

iyü oğlan MK Hayırlı evlat

izdemek TAS İzini takip ederek araştırmak (Işk. XIV. 275-1)

izniği FFANG Dokuma çeşidi, krep

K

kaba-cırgal Bİ Kabarcık, tarla kuşundan iri bir kuş (1911)

kaba diz TAS But (Dede. XIV. 103)

kabak (II) TAS (Müneb. XIV-XV. 176-1), **SN** *kabah/kabak* (1156), **ETT** (HR 35-2); *kabak* (ŞR 35-2), **CTD**, **IN** İçki tası, içki kâsesi (1669), **ŞŞÇ** (II) (4858) ‘içki kadehi, şarap tası, şarap kabı’, **Mes.Mur** 3. Kabaktan testi, **DS** (XI) Ölü yıkarken kullanılan uzun saplı tas (VIII-2578)

kaba kulak testi TAS Büyük testi (Nimeti. XVI. 489)

kabakuşluk TAS (Bektaş. XV. 239), **DS** (VIII-2578) ‘öğleden bir iki saat önceki zaman, öğleye yakın olan kuşluk zamanı’

kaba uyluk TAS But kemiğinin yeri (Bürh. XVIII-XIX. 520)

kabı dar TAS Her şeyden alınıp çabuk kızan (Aks. XVII-XVIII. 2, 123)

kab kac TAS Kap kacak (Bab. XVII-XVIII. 2, 123)

kabran TAS Hareketten kalmış, uyuşuk, amelmanda (Kam. XVIII-XIX. 1, 6), **Kâmûs-ı Türkî** s. Üşenç, tembel, gevşek; *i.* 1. Dalları kesilmiş, kütük ağaç, 2. (Rumeli ağzında) Ölçek **DS** (IV) Tembel, haylaz (VIII-2584)

kaburcak, (kaburcuk, kağurçak) TAS (Nimeti. XVI. 319), **BL**

kapurcuk (24b-11) ‘koku kutusu, küçük mis kutusu kutu’, **DS** (I) Tahıl kabuğu, (II) Gelinlik giysisi ile birlikte hazırlanan, içine dikiş ve tuvalet eşyası konulan kutu (VIII-2584); Buğdayı örten kabuk (XII-4528)

kaburga zırh TAS Bazı kumaşlara demir halkalar kaplanarak yapılan zırh (Bürh. XVIII-XIX. 123)

kaçagan TAS 1) Firarî, kaçkın (Enb. XIV. 239) 2) Kaçman, uzaklaşmak isteyen (Müz. XV. 91), **KAB** *kaçagen* Kaçan, evini bırakıp giden, **DS** (I) 1) Tavşan, 2) Tutulmayan koyun (II) Av tutmayan evcil atmaca (VIII-2586)

kaçak yer TAS Kaçılacak yer (Cef. Ke. XVII. 100)

kaçan, (haçan) YZ 1. Ne zaman, nasıl, ne zamanki, vaktaki (3a.50) 2. (istek kipinin çekimi ile birlikte) -I⁴ rsA, -(y) I⁴ncA (47b.1391), **IN** -ınca, -ince (3918), **T** O durumda ki, şayet (11b-11), **MN** O zaman, -dığı zaman (30-1), **TAS** (Müneb. XIV-XV. 223-1), **SN** 1. Ne (477) 2. (673), **TA** (29a/1), **ŞKM** (59a/5), **TM** 1. (9b-12) 2. (69b-2) **Mes.Mur** **İM** (63), **ŞŞÇ** 1. (12424) 2. (34358), **Bİ** (28) ‘ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vaktâki, nasıl, ne suretle, ne vakit nasıl, ne şekilde’, **Kâmûs-ı Türkî** z. 1. ‘Ne zaman’ anlamında zamanı sormak için

kullanılan bir kelime, bugün artık kullanılmamaktadır 2. ‘O zaman ki, ne zaman ki’ anlamları ile bir fiilin belirttiği oluş ve kılışın zamanını tayin etmek için kullanılırdı. Bu anlamı da artık terk edilmiştir., **DS** Ne zaman ne vakit (VIII-2586)

kaçarlanmak TAS Kaçar gibi davranmak (Bab. XVI. 1, 292)

kaçıcı KY Kaçıcı, kaçacak olan (241)

kaçmaklık HN Kaçma, kaçış (102b/5)

kadanmak TAS Pekişmek, yerleşip kalmak (G. Ra. XVI. 100), **DS** (I) 1) Dayanmak, direnmek, 2) Kısa iple bağlanan hayvan çok hareket edememek, 3) Yorulmak, tıkanmak, takılıp kalmak, 4) Yerleşmek, kalmak, (II) Ağzından söz çıkmamak, (III) Mihlanmak, çivilenmek (VIII-2589); 1. Bir yere ilişip kalmak (XII-4528)

kadarlamak YED/RN Dizmek, sıralamak, tanzim etmek

kaderlemek TAS Takdir etmek, mukadder kılmak (Tebareke. XIV. 34-1) **kaderlen- ŞŞÇ** Takdir edilmek, altına yazılmak (42137)

kader vakit TAS Az bir zaman (Kel. XIV. 32)

kadı bitisi TAS Mahkeme ilâmı, hüccet (Nimeti. XVI. 231)

kadılaşmak TAS İki taraf hâkim huzuruna çıkmak, mahkemelik olmak (Bab. XVI. 2, 485)

kadı otu TAS Hindiba (Bab. XVI. 2, 60)

kadın parmağı RB Razakı denen bir tür iri üzümün benzeri

kadın/hatun tuzluğu LME (2a/3), YİŞ *kadun tuzluğu* (101b/1) ‘Kadıntuzluğu, ormanda yetişen küçük bir ağaç, sarı çalı, diken üzümü, ekşimen, karamuk’

kâfir karlağucu TAS Baykuş cinsinden bir kuş (Nimeti. XVI. 31)

kafla- BL Dikdörtgen şeklinde ince ince dilimlemek (22b-7) kaflanmış et (22b-7)

kâfûr kursacukları KMT Küre veya daire şeklinde hazırlanmış küçük kâfûr hapları (136^b11)

kâfûr kursaları KMT Küre veya daire şeklinde hazırlanmış kâfûr hapları (95^b6)

kağırnak (I) TAS (Yadigâr. XIV. 60-2), **KİG** *kağır-* (81b/8), **KMühim** *kağır-* (22a.18) ‘balgam çıkarmak için öksürme’, **YİŞ** *kağır-* Geğirmek (60b/1), **DS** (II) Balgam çıkarmak (VIII-2594)

kağış Kâmûs-ı Türkî 1. Yıkılan bir şeyin çıkardığı acı ses 2. Zırg vb. gibi demir silahlar

kağşar Kâmûs-ı Türkî Yıkılmaya yüz tutmuş, çökmüş

kağşatmak, (kahşatmak) TAS Bir şeyin parçalarını gevşetip dökülecek hâle getirmek (Dede. E. XIV. 64)

kahlamak TAS Kurutmak, kadit hale getirmek (Süh. XIV. 127) **DS** *kaklamak* 1. Kurutmak için meyveleri çizmek ya da parçalara ayırmak 2. Odunları kesmek, parçalamak 3. Küçültmek 4. İkiye bükme (VIII-2604); 1. Afyon kozasının üstü kesilerek haşhaş çıkarmak 3. Bıçaklamak (XII-4529,4530)

kak (II) (kaklık) TAS Kırlarda içine su biriken çukur (Terceman. XV. 1, 19), **DS** (II) Dağ ve kayalardaki oyuklarda bulunan su birikintisi (VIII-2599)

kakan İM İtmek; arpa, buğday tanesi yemeye çalışan (923), **Kâmûs-ı Türkî** Vuran

kakdur- GBTBİ Çaktırmak (235-b/2), **DS** *kaktırmak* İtmek, itelemek (VIII-2606)

kakıcı TİKT Kızgın, öfkelenen (124b/2)

kakığan TAS (Cennet. XV. 309), **SN** (5474), **KBP** (12a/05), **Kmühim** *kakığan* (11b.8) ‘öfkeli, öfkeli, hiddetli’, **KAB** *kakığan* Çabuk kızan, çabuk öfkelenen, öfkeli, kızgın

kakığanlık TAS Öfkeli (Hazain. XV. 44-1)

kakımaklı TAS Gazaplı, hiddetli (Deş. XVI. 340-1)

kakınmak TAS 1) Gazaba uğramak (Münteha. XV. 177), 2) Öfkelenmek (D. B. XVI. 162), **DS** 1) Uğraşmak, didinmek, 2) Öfkelenmek, darılmak, kızmak (VIII-2603)

kakırcamak TAS Yağ ve ceviz içi bozulup acımak (Kam. XVIII-XIX. 3, 544), **DS** Yemek bozulmak (VIII-2603)

kakırcımak TAS Ses çatallanmak, çatlak çıkmak (Bab. XVI. 1, 406)

kakır- MUH (kakımak) Öfkelenmek, kızmak, **DS** *kakırmak* Balgam çıkarmak (VIII-2603)

kakıtmak TAS (Hazain. XV. 17-2), **TİKT (A)** *kakıt-* (193a/11), **KT** *kakıt-* (234b-5=43/55), **FN** *kakıt-* (~*kakıd-*) (3711), **TİKT (M)** (311b/7), **TM** *kakıt-* (100b-11), **CM** *kakıt-* ‘kızdırmak, gazaba getirmek, öfkelenmek, kızdırmak’

kaklamak TAS 1) Pastırma yapmak (Şeh. Ş. XVI. 963), 2) Kurutmak (Bab. XVI. 1, 452), **ŞŞÇ kakla-** Pastırma yapmak (46325), **HN kakla-** Kurutmak (2814), **DS** (I) Kurutmak için meyveleri çizmek ya da parçalara ayırmak (VIII-2604)

kaklık Kmühim Balgam (22b.4)

kak sonra TAS En sonra (Müneb. XIV-XV. 80-2)

kalabak TAS 1) Kabalak, keçe külâh (Terceman. XV. 1, 157), 2) Taç (Genc. XVII. 77), **MŞ** Keçeden yapılmış bir tür külâh (87b/14), **DS** (I) Tepe ya da dağ sırtlarında kaleye benzeyen toplu kayalar, (II) Hasır otundan örülen şapka (VIII-2606)

kalağan TAZ Her zaman değerlendiren, değer veren, bakan, **DS** *kalagan* Kalan (VIII-2607)

kalaklamak TAS Dalgalanmak (Kara. XVII. 168), **DS** Kapı kapı dolaşmak, gezmek (XII-4530)

kalaklanmak GRT *kalaklan-* Havalanmak, kendini yüksek görmek (1670)

kalaklu TAS Yüksek (Ârifin. XVI. 282), **DS** Gururlu (VIII-2608);

kalaklı/kalafatlı İriyarı, gösterişli (XII-4530)

kalanca TAS (Ta. Sel. XV. 66), **TİKT (M)** (276b/3) ‘kalan kısım, bakıyye, geriye kalan’

kalara Kâmûs-ı Türkî Yamalı pamuç vb. çeşin şeyler

kalarda koparda TAS Oturma ve yürüme zamanlarında (Dede. XIV. 136)

kalb eyleyici BL Sahte sikke üreten, sikkeye değersiz madde katan, kalpazan (19a-8)

kalbur çıbanı, (galbır çıbanı) TAS Birçok yerinden baş veren çıban, seretan, yenirce (Deş. XVI. 358-1)

kalı- HN Çiftleşmek (91a/19)

kaldırma- PN Yukarı hareket ettirememek (40a/04)

kalgan BL (44a-8), **DS** (XII-4531) ‘snasona benzer dikenli ince yapraklı, ve kendine özgü kokusu olan bir bitki, devedikeni’

kalık- ŞKM Kalmak, havalanmak, uçmak (25b/7)

kalıjırmak, (kalıjırmak) TAS Kalınlaşmak, irileşmek (Bab. XVI. 1, 492)

kalıjt- BHMİH Kalınlaştırmak (285:4)

kalıñlan- PN Kalın hâle gelmek (33a/12)

kalın sap TAS Kalın iplik, yorgan ipliği (Aks. XVIII-XXIX. 111)

kalısuz/kañuksuz **BHMİH**
Nedensiz, nasılsız, şeksiz, şüphesiz (Kâş., Müh., Abu H., *kalı* eger, nasıl nice; Kâş. *kañçuk* nereye, nasıl) (112:13)

kalka **BHMİH** Yükseklik, tepe (?) (ne kalka bola ne sıgra) 181:11

kalkan balık FFANG Kalkan balığı, dizin

kalkıtmak, (**kalğıtmak**) **TAS**
(Mevahib. XVI. 250), **Kâmûs-ı Türkî**
kalkıtmak/ kalğıtmak ‘sıçratmak, fırlatmak, hoplatmak, şahlatmak’

kalkıyan/ kalğıyan //otu **Kâmûs-ı Türkî** Kulgan da denilen bir cins diken

kalkurak MŞV Kalkık, kalkık gibi (15a/09)

kalmaç YED/RN Geveze, hilekâr. Kolmaş

kalmamak ŞKM Kapılamamak, kalmamak, ehemmiyet vermemek (53b/9)

kalmış **TAS** (Şeh. Ş. XVI. 15), **D** (40b/8), **ŞŞÇ** (4327), ‘âciz, düşkün’, **KT** İntikal etmiş (257a-1), **DS** *kalmış/kaluk* Evlenmemiş yaşlı kız (VIII-2610)

kalmışlık **TAS** Âciz, düşkünlük (Kdeb. XVIII. 185-2)

kaltaben **DAH** 1. Pezevenk; deys, kurumsak gidi namussuz (376) 2. Yalancı, şarlatan (61)

kaluça **TAS** Taban (Si .Da. XIV. 97), **DS** *kaluç/kaloç* Bir çeşit ayakkabı (XII-4531)

kalugan/ kulugan/ kurlugan **LME**
Kaluğan dikenini, kalkan dikenini, çakır dikenini, devedikeni, peygamber dikenini; (31a/10)

kalur giderse **TAS** Devam eder durursa (Nedim. XVIII. 155)

kalya taşı **TAS** (Kam. Os. XIX. 4, 221), **LME** *kalya* (7b/13) ‘Kalya taşı, deniz otları veya çöven yakılarak elde edilen bir madde, sodyum oksidi’

kalusuz **BHMİH** Bakiyesiz, kalansız, istinasız, eksiksiz (Caf. TT *kalısız* Bakiyesiz, tamamıyla, eksiksiz) 283:21

kamalak **Bİ** Uygun olmayan (?) (712) **DS** (I) Sarı katran çıkarılan bir çeşit çam ağacı (II) 1. Karlı havada kanatları ıslanarak uçamayan keklik 2. Altı aylık ve daha büyük keklik yavrusu (III) Tane

(IV) 1. Korkak, şaşkın, uyuşuk 2. Yürümekte güçlük çeken adam (V) Çam ağacının reçineli tabakası, soymuk (VI) Sedir (VII) Hasta tavuk

kamalaklanmak TAS Muhasara olunmak (Ev. XVII. 7, 96)

kamamak TAS (Şeh. Ş. XVI. 536), **FFANG kam-**, **Kâmûs-ı Türkî** ‘çivilemek, çivinin ucunu perçinlemek, çakmak’ **DS** (I) 1) Kapatmak, 2) Kilitlemek, 3) Perçinlemek, tutturmak, pekiştirmek, (II) Yamamak, (VIII- 2612); 2. Bıçak, çakı vb. araçların ağzını kapatmak, ucunu gizlemek 3. Birini, bir yere sıkıştırmak (III) 1. Birini eleştirmek 2. Desteklemek (IV) Yakalamak, bir yerde kıstırmak (bir kimeseyi) (XII- 4531)

kamış kabı BL Kamış kabuğu (44a-3)

kam- MN Kamaştırmak (34-1)

kamsağı- HHT Kamaşmak [029b/14]

kamu buğday BL Bütün buğdaysı bitkiler (45a-1)

kan Kâmûs-ı Türkî (geniz- n⁵ ile) 1. Tekerlek, araba tekerliği 2. Yuvarlak

⁵ η sesinin teşekkülü, ‘geniz, damak, dış’ olmak üzere üç noktada olur. Bu sebepten bu sesi *geniz n’si* olarak tek bir teşekkül

şey, tabla 3. Eskiden suçluların boğazına geçirdikleri kalın tomruk

kan alıcı BL Cerrah, hekim (15b-11)

kan bahası (kan ödeği) TAS Diyet (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 164)

kancıkamak TAS Kan oturmak (Edviye. XIV. 27), **EM kancık-** Kan birikmek, kan toplanmak (18b/3)

kancuğa, (kancuka) TAS Terki (Bürh. XVIII-XIX 435)

kan dökici TİKT (M) Zalim (261a/13)

kand şekeri BL Bir tür sert kalıp şekeri, meyve şekeri (23a-6)

kandasnada KİG O esnada, o anda; derhal (131b/3)

kandasnaya KİG Başka bir yere (130a/6)

kandasına TAS Gideceği yere, başka bir tarafa (Bektaş. XV. 138)

kanı boynuna TAS Ölümünün vebali boynuna (Süh. XIV. 212)

kan karışan TAS Akraba (Cev. Es. XV. 378)

kan karpuzu TAS Koyu kırmızı karpuz (Atai. Ha. XVII. 41)

noktasıyla ifadelendirmek yanlış olur. Sese, geniz-damak-dış n’si demek daha uygundur.

kankmak Kâmûs-ı Türkî Doğan ve atmaca gibi avcı kuşların ava alıştırıp terbiye etmek

kan katılır kavm TAS Bir kandan, aynı ırktan, hısım, akraba (Fütuḥ. XIV. 13)

kankımak Kâmûs-ı Türkî 1. (Kuş) pislemek, çımkırmak 2. (Kazlar) bağrısmak

kanluca ot YİŞ Göz hastalıklarında kullanılan bir ot (188a/6)

kanlu su BL Kanlı irin, irin (21a-5)

kaḅlı (kaḅlu) TAS (Ta. Sel XV. 236), **BHMİH** (Kaş. Caf. Dede. TT. Dede) 219:18), **YED PEN**, **AK** Kaḅnı arabası (4a.64), **IN** (1887), **MT** (52a-13) ‘kaḅnı, öküz arabası, kaḅnı arabası’, **BL** 1. Kaḅnı 2. Su çıkırığı (12b-5), **Kâmûs-ı Türkî** Aslında ‘tekerlekli’ demektir. Şimdiki yazılışı kaḅnı şeklindedir. (Boğazdaki ‘Kanlıca’ semtinin adı bundan gelmektedir.)

kanmuḅ TAS Geçkin sarhoş (Zati. XVI. 235)

kanış, (kaḅlış) TAS Naz, eda, fitne, fettanlık (Tibr. XVI. 220)

kaḅrığı HN Nereye, hangi istikamete (3700)

kaḅrılmak TAS (Melhame. XIV-XV. 24-1), **BHMİH** *kanrıl-* (Dede) (293:9), **DK** (106-9), **DS** (aḅaç için) (VIII-2627) ‘arkaya eğilmek, yaslanmak kanrılmak, ters bükülmek, arkaya bükülmek, bir tarafa eğilmek’

kan şişi BL Ur (21a-2)

kantar- Bİ Düşünmek, taşınmak, fikretmek (273), **Kâmûs-ı Türkî** *kantarmak* Kana kana su içirmek, suya doyumak *eskimiş*

kantura TAS Palto gibi bir giyecek (?) (Müslim. XV. 34, 30)

kan dutucu KMT Kesiklerde akan kanı durdurucu (ilaç) (68^a11)

kan uğut TAS Kana boyanmış (?) (Lâmii. XVI. 14)

kan yaḅı TAS Kan düşmanı (Şeref. XVI. 295)

kan yaşı LME Kanyaş denilen, sulak yerlerde biten ayrık cinsinden zehirli bir ot, ganyaş (42a/11)

kanuḅ fesâdı KMT Kanın bozukluğu (133^a10)

kaplan elçesi LME Kaplanpençesi, kaplaneli denilen hoş kokulu bir bitki. (7b/3)

kaplan kuyruğı LME Kirman dağlarında bulunan kaplanların yemekten hoşlandığı, yaprakları hıyar yaprağına benzeyen, beyaz bir kök, kaplan devası, kaplan taşı. (54a/4)

kanzil TAS Geçkin sarhoş, körkütük (D. B. XVI. 118)

kapal Kms-ı Trk “Kuşatılmış, çevrilmiş olma”

kapıştırma TAS Birlikte kapamak (Atai. Ha. XVII. 112)

kapazla- ŞKM Penesine almak, tokatlamak, pataklamak patazlamak (39b/9), **DS** Hiç aralık bırakmadan bir şey başka bir şeye tıpatıp uymak (VIII- 2631)

kapur TAS Sayım vergisi (Ta. Sel. XV. 834), **DS** *kapur/kabur* 1. Hayvan vergisi 2. Davar vergisi (VIII- 2632)

kapıcı GBTB Kapıcı, yakalayıcı (92-a/16), **Kms-ı Trk** (II) 1. Zorla alan 2. Uzaktan kendine doğru çeken

kapın- HN Kapılmak (346), **DS** *kapınmak* 1. Ağrı ve sızıdan kıvranmak 2. abalamak, uğraşmak 3. Yitirdiği şeyi üzülerek, dğnerek aramak 4. Dilenmek 5. Açlığını bastırmak için bir şeyler atırştırmak 6.

Aldanmak 7. Åřık olmak, sevdalanmak (VIII-2633); (I) 1. Birden heyecanlanmak 2. Acıdan ya da açlıktan oraya buraya saldırmak, abalamak (II) Uymak, benzemek (XII-4533)

kapınıl- KT Kapılıp gtrlmek (186b-7=28/57)

kaplı бага FFNG, MM *kaplıbaga* (92) ‘kaplumbağa’

kapu bağı BL Kapı sürmesi, sürgü (48b), **DS** *kapıbağı (kapıhakkı)* Gelin, oğlan evine giderken kız tarafından bir kişinin, erkek tarafından aldığı bahşiş, para, dl (VIII-2633)

kapu ği BL Revak (48a-5)

kapu basturuğu, (kapu basırığı) TAS Kapıyı kapamak için arkasına konan ağaç (Bürh. XVIII-XIX. 270)

kapu değesi TAS Kapıyı kapamak için arkasına konan ağaç (Bürh. XVIII-XIX. 437)

kapunun drt ağacı BL Kapıyı drt taraftan çevreleyen kalas (48b-10)

kapu kuzusu (kapu yavrusu) TAS Büyük kapı kanadındaki küçük kapı (Bürh. XVIII-XIX. 213)

kapunun ğcesi BL Kapının açıldığı boşluk, kapının giriş kısmı (48b-8)

kapunun yukarı kaşı, (kapu kaşı)
TAS Kapı üstündeki, saçak, damlalık
(Caf. XVI. 116-1)

kapu yaşmağı TAS Kapı pervazı
(Nimeti. XVI. 562)

kapı yaruğı BL Kapı üzerinde oluşna
çatlak, yarık (48b-6)

kapzamak TAS Kaplamak (Lârendi.
XVI. 164)

kara ağaç LME Karaağaç, kerestesi
değerli bir ağaç, narven (51b/9)

kara ağız T *Humma-yı muhrika* da
denen, damarlar içinde bozulan
safranın kalbe ve karaciğere yakın
olmasıyla meydana gelen ateşli bir
hastalık (99a-6)

kara ağrı TAS Bir çeşit humma
(Melhame. XIV-XV. 75-2), **MŞ** Tifo
hastalığı (120b/9), **DS** 1) Hayvanlarda
görülen bir çeşit hastalık, 2) Uzun
süren hastalık (VIII-2637)

kara aslanı MŞ Bir erik türü (?)
(90b/7)

karaayak TAS Doğan cinsinden bir
kuş (Ev. XVII. 10, 76)

kara bağır TAS Dertli göğüs, dertli
yürek (Dede. XIV. 69)

kara balaban KBP Bir avcı kuş cinsi
(18b/09)

kara baldır otı KMT Karabaldır,
bağrikara (110 b 12)

kara behâk KMT Koyu renk vitiligo
lekeleri (131^b6)

kara biti TAS Kötü amel defteri (K. Ü.
XV. 55)

karaböce TAS Domuzlan (Bab. XVI. 2,
185), **DS** *karabö/karaböce/karaböcü* (I)
Örümcek cinsinden parlak kara renkli,
ağılı bir böcek; *karaböcü* (I) 1. Domuz 2.
Yırtıcı, yabanıl hayvan; *karaböcük*
Salyangoz (VIII-2638)

kara börklü T Karabaş otu, keşiş itu,
fırka çiçeği, başak şeklinde mor ve beyaz
renkli, bol ıtırılı bir çiçek (45b-6)

karabulak TAS Kara bataklık da denilen su
kuşu (Deş. XVI. 179-1)

karaca (I), karıca TAS (Kesir. XV.
158), **Kâmûs-ı Türkî** (II) ‘kolun
yukarısı, bazu’, **DS** (II) 1. Koldaki kas
kitlesi, pazı 2. Kol 3. Devenin dizinin iç
tarafı (VIII-2639)

karaca (II) TAS Bir göz hastalığı (Mü.
Şi. XIV-XV. 222), **DS** (III) Bir çeşit
buğday hastalığı (VIII-2639)

karacanavar, (karacanavarı) TAS (Letaif. XVI. 35), **FFNG DS** *karacanavar/karaböcü* Domuz (VIII-2638) ‘yaban domuzu, domuz’

karaca yer TAS Yüreğin içi, ortası. (Bab. XVI. 2, 304)

karaciğer TAS Yüğüruk, idmanlı (at) (Bürh. XVIII-XIX. 636)

kara çaltı GBTBİ Böğürtlen, karaçalı, çaltı dikenli, çeşmezen (244-b/11)

karaçav TAS Duvarcı ve sıvacı iskelesi (Maârif. XV. 83), **DS** (I) 1) Ekin saplarını taşıırken kağrı ya da arabalarda okla, köpler arasına konulan parmaklık, 2) Yüksek çardak, 3) Duvarcı iskelesi, 4) Yıkılacak duvarlara yapılan destek, (II) İp (VIII-2640, 2641)

kara çöpleme LME Kara çöpleme ağacı (21a/9)

kara çörek otu LME Kara çörek otu (3a/14)

kara demür TAS Balta (Kdeb. XVIII. 214-2)

kara düğlegi GBTBİ Kara düğlegi, Ebuçehil, karpuzu, acı hıyar, eşek hıyarı ()

kara dün TAS Karanlık gece (Süh. XIV. 195)

kara düş TAS Korkulu rüya (Sarica. XV. 35)

karagan LME (2a/3), **DS** (XII-4533) ‘Karağan çiçeği, karabaş otu; fırça gibi kullanılan sert tüylü bir bitki; yapışkan ve kokulu yaprağı olan, bodur funda boyunda dikensiz bir bitki’

kara-gözlü Bİ Turumtay (1873), **KBP** *kara göz* Bir doğan cinsi (11a/01)

kara günlük GBTBİ (10-b/14), **YİŞ** (127a/5), **LME** (28a/9) ‘isrirâk, lebni, ahbar, kara buhur, tesbih ağacı, kara günlük, günlük ağacının bir türü, **DS** Anber (VIII-2644)

kara-gürce Bİ Bir doğan cinsi (1872)

kara er TAS Kötü adam (Dah. XIV. 109)

kara ev TAS 1) Büyük çadır (Kesir. XV. 287), 2) Karanlık çukur (Yahya Bey. XVI. 229), **BL** Taşınabilir yünden yapılmış Türkmen barakası ve veya çadırı (49a-3), **DS** (I) Çadır (II) Kademeli sergen, alacık (VIII-2642)

karagat TAS Havlincan denilen kök (Bürh. XVIII-XIX. 244)

kara geyici BL Koruyucu polis, devlet ileri gelenlerinin yolunu açıp onların güvenliğini sağlayan görevli (10b-7)

karagı Bİ Kötü, fena (?) (963)

kara gönüllü TAS Bilgisiz (Deş. XVI. 293-1)

kara günlü TAS Bedbaht, talihsiz (Atai. Ha. XVII. 69), **DS** Ölmüş bir kimse anılırken söylenir (VIII-2644)

kara halk TAS Avam (Cev. Ke. XVII. 106)

karahaspa TAS Öldürücü bir çeşit çıban (Kam. XVIII-XIX. 2, 259)

kara helile LME Kara helile otu (6a/6)

kara herbak KMT Siyah boynuz otu, siyah herbak, karacaotu (74^b13)

karak TAS (Müneb. XIV-XV. 97-2), **BHMİH** (Kâş. Caf. TT. Abu. H. Ettuhfe) (203:8), **HN** (3440), **TDGAEAT** (AD 45b-14) ‘göz, karah, gözbebeği, bakış, nazar’

kara karı TAS İhtiyar, yoksul âciz, felaket görmüş kadın (?) (Yuz. Şems. XVI. 241)

kara kata TAS Karıştırarak (Ferh. XIV. 17)

kara kaygu TAS Acı düşünce (Süh. XIV. 142)

karakçı, (karahcı) TAS Yağmacı, yol kesen (Nesimi. XIV. 53)

kara keş TAS Kara kurut (Kam. XVIII-XIX. 3, 349)

kara kır TAS Siyaha yakın kır renk (Sic. A. XVI. 4, 344)

kara kıyma TAS Açık siyah, siyah tahrirli (Dede. XIV. 13)

karaklamak TAS Yağma etmek (Kadı. XIV. 63)

karaklu HN Gözlü, bakışlı (3177)

karakoca TAS (Deş. XVI. 112-2), **DS** (I) (VIII-2647) ‘saçı sakalı ağarmayan yaşlı adam, ihtiyar’

kara konur TAS Siyah ile yanık al karışığı renk (Sic. A. XVI. 1, 521)

kara kumsal RB İçinde kum oranı düşük olan ve ekime elverişli toprak olarak değerlendirilen bir toprak türü (4a/11)

kara kura TAS (Terceman. XV. 208), **DS** (I) (VIII-2648) ‘kâbus’

kara kura düş TAS Korkulu rüya (Anter. XIV. 49)

kara kurut TAS Yoğurdun ikinci defa kaynamasından yapılan gıda (Bürh. XVIII-XIX. 298),

karakurut LME Kakarkurut, günlük cinsinden bir ağaç, karaardıç (41b/16)

kara-kuyruk Bİ Bir kuş cinsi (1906)

karalar vilâyeti TAS Sûdan ve Zengibar ülkesi (Cihan. XVII. 89)

karalcık TAS Karartı, gölge (Leys. Ar. XV. 747)

karalmak TAS Kararmak (D. B. XVI. 119), **DS** *karalmak/karakmak* 1. Göz kararmak, net görememek (VIII-2647)

karaltmak TAS Karartmak (Fuzuli. XVI. 350), **DS** *karaltmağ* Gözden düşürmek, hor göstermek; *karaltmak* (I) Söndürmek, (II) Büyü ile bir insanı diğer bir insandan soğutmak (batıl inanca göre) (VIII-2650)

karaman evi TAS Kara ev, büyük çadır (Terceman. XV. 295)

karamsılık TAS Yüzdeki esmer lekeler (M. Bay. XIV. 38)

karamlık TAS (Faza. XV. 206), **EM** *karamlık* (48b/6) ‘siyahımsı, karamsı karaya çalan’

karamlık TAS Karamsı karaya çalan (Terceman. XV. 121)

karamlık TM Karamsı, karaya çalar (46b-1)

karanmak TAS (Süh. XIV. 183), **ŞHŞ** *karan-* (1590), **ETT** *karan-* (HŞ 1590) ‘lânet etmek, kötü söylemek, söğmek, küfretmek’, **DS** 1) Sitem etmek, 2) Birisinin arkasından kötü konuşmak, kötölemek (VIII-2651)

karanlık yarpuzu LME Karanlık yarpuzu (5a/5)

karantı, (karantı) TAS Karartı, karaltı, bir şeyin belli belirsiz görünen heyeti (Bab. XVI. 1, 412)

karantı delik TAS Mezar (Zad. XVI. 6)

karantı gönüllü TAS Siyah kalpli, kötü düşünceli (Şamil. XVI. 182)

karantı hatır IN Gamlı, kederli (178)

karantılamak TAS (Kam. XVIII-XIX. 3, 890), **KT** *karantı-* (3a-5=2/20), **DS** *karantılamak* (VIII-2651) ‘karanlık çökmek, basmak, karanlık hale gelmek’

kara oba TAS Küçük kara çadır (Ferec. XV. 24)

karapazı TAS Koyun sarmaşığı denilen ot, sirken (Kam. XVIII-XIX. 3, 227)

kara pus TAS Kara sis, kâbus; endişe (Huş. XIV. 86)

karasağı, (karasağı) TAS (Mü. Şi. XIV-XV. 3), **EM karasagu** (43b/14), **KBP karasagu** çalan, (52b/06), **KMühim karasagu** (9a.7), **KİG karasagu** (127b/15), **TM karasagu** (29a-12) ‘karaya mail, karaya benzer, siyaha yakın karaya çalar, karamsı karamsı, karayağız’

kara sığırı TAS Karada gezen, suya girmeyen sığır, kara sığır (Tuh. Le. XV. 344), **FFNG kara sığır** Manda

kara uğrusu TAS Gece hırsız, serseri (Ha. Ş. XVI. 171)

karavulluk DK Karakolluk, gözetleyicilik, gözcülük, sınır bekçiliği (236-12)

karavul eri TAS Keşif kolu, piştar (Cam. XV. 92)

kara yarakan Kmühim (26b.4), **YİŞ** (188b/2), **KMT** (109^a12) ‘kara sarılık, sarılığın bir çeşidi’

kara-yelve Bİ Bir cins su tavuğu, çulluk (1898)

karaza/kurz dikenli LME Mısır’da Said şehrinde yetişen, akasya yapıalı dikenli bir ağaç (5a/11)

karaca yil-kovan Bİ Bir kuş cinsi, kara gagalı yelkovan (1915)

kara yohsul TAS Bedbaht, fakir (Ga. XIV. 333)

kara yurt TAS Ağaçsız, bahçesiz yer, bozkır (P. S. Ab. XVI-XVII. 33)

kara yürekli FFNG Kara yürekli yani; kindar, garaz sahibi

karcaşık, (karcaşuk, karşacık) TAS (Hazain. XV. 52-2), **MŞ karcaşuk** (3a/13) ‘karışık, karmakarışık, düzensiz, dolaşık,

karcaşık yel TAS Bora, sert esen rüzgâr, fırtına (Hurş. XIV. 73)

karcaşma ŞŞÇ Karışıklık (43475), **ŞKM karcaşma** Yerinden oynayarak karışma (25a/4)

karcaşmak TAS (Müneb. XIV-XV. 118-1), **HN karcaş-** (159), **DK karcaş-** (192-10), **KMT** (133^b3), **MNHS karcaş-** (127b.7), **ŞŞÇ karcaş-** (14053), **F karcaş-** (73b-4), **DS** (VIII-2655) ‘karışmak, karmakarışık olmak, birbirine dolaşmak, dolaşmak, bozulmak’

karcaştırmak TAS (Müneb. XIV-XV. 118-1), **MŞ karcaşdur-** (87b/1), **KAB karcaşdırmak** ‘karıştırmak, karmakarışık etmek, dağıtmak, karmaşık duruma getirmek, perişan etmek’

karacı Kâmûs-ı Türkî Yazın kar satan kimse

karç Kâmûs-ı Türkî İri bir cins mantar

karçullanmak TAS Karla hafifçe örtülmek, dağılmak (P. S. Ab. XVI-XVII. 69)

kardaş kanı YİŞ Baklagillerden, salkım yapraklı ağaççık ve bundan elde edilen kırmızı sakız (1243b/6)

kargamak TAS 1) Hor görmek, fena muamele etmek (Dede. XIV. 7), 2) Beddua etmek, lânet okumak (Cev. Es. XV. 328), **DS** İlenmek (VIII-1658)

kargaşmış TAS Karışmış (Deş. XVI. 339-1)

karaguluk EM Körlük (19a/9)

karga düvlegi (karga dügleği) BL 1. Sarı çiçekli ve meyveleri müşhil olarak kullanılan eşek hıyarı, acı kavun vs. de denilen birbitki 2. Su kabağı (15a-4), **TAS** (Deş. XVI. 6-2), **MŞ** *karga düvlegi (karga dügleği)* (165b/2), **DS** (VIII-2658) ‘Ebucehil karpuzu, kargadöleği, acıhıyar, eşekhıyarı’

kargışmak TAS Hayrete düşmek (Nuh. Tuh. XVII. 190-1)

kargu KİG Yaşlı ihtiyar (3b/8)

kargu kuşu (Tat.) **KBP** Bir kuş cinsi (11a/05)

karıca (II) TAS İhtiyar kadın, yaşlı kadıncağız (Ruşeni. XV. 39)

karıcık, (karucuk) TAS (Leys. Ar. XV. 611), **SN** *karıcuk* (4368), **DK** *karıcuk* (38-9), **KY** (494), **HHT** *karıcuk* [058b/18], **ŞŞÇ** (5868) ‘ihtiyar, yaşlı kadın yaşlı kimse, ihtiyar’, **V** Genç kadın (?) (46a.3)

karıgıl BL Orta yaşlı (8b-6)

karık katık TAS Katık olacak şeyler, yiyecek (Terceman. XV. 112), **DS** Ayrıran (VIII-2661)

karı kayı TAS Berdelacuz, kocakarı fırtınası (Melhame. XIV-XV. 58-2)

karıklı TAS Karıştırılmış, mağuş (Man.Tayr. XIV. 261), **DS** *karıklı* (I) 1) Buğday, arpa ve çavdar karışımı, 2) Arpa ve buğday karışımından yapılan un, (VIII-2661, 2662); *karıklı/katıklı* Birbirine karışmış, karışık (XII-4535)

karılık TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 61) **BHMİH** (274: 18), **KAB** ‘ihtiyarlık, yaşlılık kocalık’

karım BL 1. Alçak duvar 2. Bir şehrin veya arzinin çevresindeki hendek (44b-4)

karımak Kâmûs-ı Türkî Hayvan karnını yoklayıp semizliğine bakmak

karımsı, (karımsa, kırımsa) TAS (Caf. XVI. 61-1), **BL** *karımsa* (37b-7), ‘kırağı’, **DS** *kırımsa* (II) 1. Kırağı 2. Dolu 3. Yeri beyazlatacak kadar yağın ince kar 4. Çiğ (III) 1. İnce bulgur 2. Kırıntı (VIII-2826)

karın âleti BL Karnın içindeki organlar, bağırsaklar (7b-6)

karın avâzı BL Karın gurultusu (36b-6)

karınca otı LME Karınca otu (40b/19)

karın geçürür ot BL Müshil etkisi olan bitki, bağırsak açıcı ot (14b-6)

karın ta’am yeri BL Mide (7b-6)

karınlamak TAS Fazla şişmanlamak, göbek bağlamak (Bab. XVI. 2, 162)

karın yağı TAS İç yağı (Sic. V. XVI. 6, 1483)

karış katış TAS (Cev. Es. XV. 390), **ŞŞÇ** (727) ‘karmakarışık’

karışılmış FFNG Karıştırılmış, karışık

karış muruş TAS (Bab. XVI. 2, 365), **GBTBİ** (262-a/8), **FFANG** ‘karmakarış, karmakarışık’

karışıklı ŞKM Karışık olarak, karışmış, karışıklı (103a/3)

karışmış düşler BL Karmakarışık ve yorumlanması mümkün olmayan rüyalar (39b-10)

karışmış otlar BL Çeşitli otlardan oluşturulmuş ilaçlar (14b-1)

karışmış süci BL Saf olmayan şarap (17a-1)

karıtmak TAS (Sır. XVI. 19), **IN** *karıt-* (2434) ‘ihtiyarlatmak’

karga ayacı LME Kuzgunayağı kazayağı, kılır otunun katlanmayan, bükülmeyen bir çeşidi (23b/16)

karga kamışı LME Kargı kamışı, masura kamışı, 5m. Kadar yükselebilen, rizomlu, çok yıllık ve otsu bir bitkidir. Gövdesinden kaval ve ney yapılır. (17a/18)

kargaşanlık, (karışkanlık) TAS Kargaşalık, karışıklık, iğtişaş, kavga (Bürh. XVIII-XIX. 619)

karkılda- KİG Kıkırdamak, kıkır kıkır etmek (gülerken) (10b/1)

karkın TAS Hayvanın sağrısından çıkan siyah ve işe yaramaz deri. (Kam. XVIII-XIX. 2, 328), **DS** Karaya ya da mora boyanmış deri (VIII-2664)

karkırtmak TAS Karartmak, karıktırmak (Kel. XIV. 41)

karkışlık MŞV Beddualık işler (44a/07)

karkura Bİ Kül renkli bir karga cinsi, kırakıra (1888)

karlı HHT Bir cins su kuşu [086a/7]

karmak (I) TAS Kararmak, bulanmak (Kadı. XIV. 166)

karmak (II), (karılmak (II)) TAS Su, önündeki ser dolayısıyla birikip kabarmak (Hurş. XIV. 71), **DS** (II) Bentin ya da arkın suyu çoğalmak, taşmak (VIII-2665); (I) Doymak, bıkmak (XII-4536)

karmalamak KAB Yağma, etmek, yağmalamak. Dokunmak, geceleyin el yordamıyla o tarafa bu tarafa hareket etmek, **MT** *karmala-* Parçalamak, hücum etmek (6b-7), **TAS** (Dede. XIV. 103), **TDGAEAT** *karmala-* (GR 26a-11), **GRT** *karmala-* (780), **DS** (I) (VIII-2665) ‘şurasından burasından kavramak, avuç içine alıp tutmak (bir şeyi bir yerden kavrayıp tutmak)’

karmalaş- **BHMİH** Kapışmak, yağmalanmak (Kâş. *karmala-* Yağma etmek, kapmak, yağmalamak; *karmalaş-* yağmalamakta yarış ve

yardım etmek; Ettuhfe *karmala-* Kaybolan bir şeyi bulmak için aramak; Abu. H. *karamala-* Dokunmak; Kom. *karmala-* Acele etmek “eilen”) (119:25)

karmamak TAS Kavramak, el ile tutmak, yapıştırmak (Ruşeni. XV. 89)

karman- **DK** Kıvrınmak, aranmak, tutunmak, boylanmak, ele geçirmek için etrafında dolaşmak (115-8)

karmuk Kâmûs-ı Türkî Büyük kanca, **DS** *karmuk/ karmık* Kanca, çengel (VIII-2666)

karnak Kâmûs-ı Türkî Yaşlı cariye, geçkince halayık, karavaş

karnoş TDGAEAT (BP 15p-13), **KBP** (15b/1) ‘bir kuş cinsi, gârgarez’

karsalamak TAS Yakmak, kavurmak (Kesir. XV. 364), **DS** (III) Yağda biraz kızartmak, haşlamak (VIII-2668); Ateşte tutarak tüyleri yakmak (XII-4536)

karsamak Kâmûs-ı Türkî Alta düşürüp yatırmak, çiğnemek *eskimiş*

karsar- **FR/K** Alkışlamak, el çırpma (76a-3)

karsmak TAS (Anter. XIV. 529), **KT** (*aya karsmak* El çırpma (84b-10=8/35)), **PEN, CCK** *kars-* (2799) ‘çibik çalmak,

el çırpmaq el çırpmaq, elini birbine vurmak'

karsanba TAS Lüzumsuz, kaba saba (Sic. K. XVI. 5, 285), **DS** (II) Eve kalabalık yapan gereksiz eşya (VIII-2668)

karşı karşı FFNG Ara sıra, bazen

karşu dünya TAS Bu dünya, bu âlem (Müz. XV. 134)

karşulama- V Karşılık vermemek, karşı gelmemek (35a.6)

karşulat- ŞŞÇ Karşılanmasını sağlamak (47242)

karşu yerinde (karşu (I)) TAS Yerinde, kendi yerinde, sırasında, sırası gelince (Müz. XV. 300)

kar tamusu TAS Kar cehennemi, soğuk cehennem (Letaif. XVI. 71)

kartmak TAS Kalmış sirke ve şarabın yüzünde peyda olan tabaka (Bürh. XVIII-XIX. 341), **DS** (I) 1) Yara kabuğu, 2) Yumuşak bir maddenin kuruyarak kabuklaşan üst kısmı, (II) Sertleşmek, (VIII-2670)

karu TAS Bazu, kol (Dede. XIV. 120)

karucu TAS Karaca, dağ keçisi (Yadigâr. XIV. 109-1)

karucuk TAS Pazvant, bazubent (Dede. XIV. 132)

karvaşmak TAS Kavraşmak, birbirini alt etmek üzere kavramak (Dede. XIV. 41)

kasımak Mes.Mur Çekmek, yanaştırmamak

kasık mancası TAS Beraber yatılacak kadın (Naima. XVII-XVIII. 6, 69)

kasık taşı TAS Kasık nihayetindeki yumruca bez (Kam. XVIII-XIX. 2, 67)

kaşlıdu TAS Kasılarak, kendini sıkarak (Yuz. Şeyd. XIII. 83)

kasurga MŞ Kavrulmuş buğday, kavurga (98a/11)

kaş büz- SN Kaşını çatmak (4973)

kaş karagı açıl- SN Yüzü gülmek (4267)

kaş karak çat- SN Surat asmak (2852)

kaş karar- SN Ufuk kararmak, karanlık basmak (1027)

kaşçag MNHS Eski tababette kullanılan milin yassı olan tarafı (106a.12)

kaşga TAS (Sic. K. XV. 2, 282), **DK, Bİ kaşka** (167), **DS kaşka** (I) (VIII-2680) 'hayanların alnındaki beyazlık, ak leke, ve alnı beyaz lekeli olan hayvan'

kaşık burun TAS (Bürh. XVIII-XIX. 409), **Bİ** (1884) ‘uzun gagalı bir ördek cinsi, kaşıkçukuşu, kaşıkğaga’

kaş süngügi KMT Alın kemiği, frontal kemik (23^{b4})

kaştan kaşa TAS Uçtan uca (Ga. XIV. 415)

katı ağaç BL Servi veya çam gibi sert ağaç (43b-10)

katı başlu BL İsyankar, itaat etmeyen (30a-7)

katı demür TAS Sert demir, çelik (Süh. XIV. 161)

katı don BL Sert ve kaba kumaştan elbise (26b-11)

katı gün TAS Ana baba gün (Cennet. XV. 136)

katıl ağacı TAS Hatıl, payanda, destek (Nimeti. XVI. 155)

katılan- TİKT (M) Sert, katı davranmak (259b/12), **Kâmûs-ı Türkî** *katılanmak* Sertleşmek

katımak TAS (Bab. XVI. 2, 170), **MT** *katı-* (28a-10), **HHT** *katı-* [089b/1] ‘katılaşmak, sertleşmek’, **DS** Üşüme, donmak (VIII-2683)

katımış Kmühim Sertleşmiş (31b.18)

katınkı TAS (Bürh. XVIII-XIX. 379), **DS** *katıngı* (VIII-2683) ‘bir şeye karıştırılan başka şey yabancı madde’

katırğa- ŞHŞ Şiddetlenmek, artmak, ağırlaşmak (6020)

katır oyunu TAS Kaba bir güreş (S. Vehbi. XVIII. 45)

katır taş TAS Mermer (Caf. XVI. 46-2)

katır yüzlü TAS Sırnaşık, arsız, utanmaz, hayasız (Enveri. XV. 55)

katlak TAS Saç üzerinde pişirilen mayasız ekmek (Cam. Fa. XVII. 3)

katlat- TİKT (M) Bekletmek (374b/18)

katmer zerrîn kadeh çiçeği LME Katmer nergis çiçeği, yediyaprak. (52a/18)

katuga DAH Katına, yanına, senin huzuruna (280)

katırmak TAS Katılaştırmak, pekleştirmek, katmak, sürmek (?) (Kadı. XIV. 372)

kavcar TAS Kıvılcımla tutuşabilen nesne (Deş. XVI. 179-2), **DS** (I) 1) Ağaç rendelenirken çıkan talaş, 2) Ardıç ağacının kabuğu, 3) Darı kabuğu (VIII-2688)

kavırak KİG Daha sevap, daha faziletli (35a/7)

kavil yeri TAS Buluşma üzere sözleşilen yer, randevu yeri (Kara XVII. 31)

kavkaz Kâmûs-ı Türkî ‘Danatabanı’ denilen diken, **DS** (II) Çürümeğe yüz tutmuş çam gövdesi (III) Kuru bitki sapı (VIII-2689)

kavlamak (I) TAS Kovlamak, zemmetmek, gıybet etmek (Yuz. Şeyd. XIII. 39), **DS** (I) *kavlamak/kovalamak* Söz getirip götürmek (VIII-2690)

kavlaşmak TAS Çekiştirmek, zemmetmek (Yuz. Şeyd. XIII. 39)

kavlucuk TAS Kav, çakmak keseciği, kavlıkçık (Ruşeni. XV. 90)

kavmak KMT Tüy, deri, kabuk değiştirmek (129^b2)

kavram yeri TAS Koyun keçi gibi hayvanları semizliğini, arıklığını anlamak için elle kavranılan yer, boş böğür (Kam. XVIII-XIX. 3, 291)

kavsık TAS Çakmak takımından çakmak taşın çarpmakta kullanılan demir (Kdeb. XVIII. 229-2)

kavşıklanmak TAS İki şey birbirine kavuşmak, birbiri üstüne gelmek (Kam. XVIII-XIX. 2, 6)

kavşiksız, (kavşık) TAS Kavuşmayan (Bürh. XVIII-XIX. 270)

kavşur HN (6942), **BHMİH** *kavşur* (Caf. Dede) (308:7), **KİG** *kavşur* (83a/7), **TDGAEAT** *kavşur* (GN 31a-11), **GN** *kavşur* (789), **GT** *kavşur* (17a-1), **AK** *kavşur* (26b.568), ‘bir biri üzerine koymak, kavuşturmak, birleştirmek’, **İM** *kavşur* (2020), **F** *kavşur* (9b-4) ‘el bağlamak’, **DS** *kavşurmak* 1. Birleştirmek, bir araya getirmek 2. İki eli birleştirerek tutmak, kucaklamak 3. Elleri göğse birleştirip saygıyla durmak (VIII-2692)

kavşut **Bİ** Kuşun burnuna bağlanan nesne (1540), **DS** *kavşut* 1. İki yolun, iki suyun, iki dağın birleştiği yer, kavşak 2. Ufuk 3. Ek, bitişik yer (VIII-2693)

kavuk ağrısı **Kmühim** Mesane ağrısı veya hastalığı (7a.1)

kavuşkan TAS Yapışkan, asılğan (Deş. XVI. 241-1)

kavza TAS Ilıca, kaplıca (Ev. XVII. 2, 393)

kavzanmak TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 84), **SN** *kavzan-* (141) ‘elleriyle tutunmak, kavramaya çalışmak, yakalamak istemek’, **YZ** *kavzanup tur-* İki tarafa tutunarak ayağa kalkmak (43a.1245); *kavzamak* (II) 1. Karşısındakine im

vermek için bir yerini hafifçe çimdiklemek 2. Acıyan yeri tutmak (XII-4539)

kayaganlı FFNG Döşenmiş

kaya keleri Bİ (1416), **MŞ** (149a/7) ‘bukalemun, bir cins kertenkele, zehirli kertenkele’

kaya koltuğu TAS Kaya kovuğu, siper olarak kullanılan kaya dibi (Ferec. XV. 442)

kaya koruğu LME Kaya kovuğu, ekşi, kara üzüm gibi meyveleri olan, kayalık yerlerde biten bir yaban bitkisi (5a/18)

kayakuşu TAS Başı kızıl, serçeye benzer bir kuş (Ah. XVI. 319)

kayasa TAS (Sic. B. XV. 10, 145), **Kâmûs-ı Türkî** ‘eyer kolanının tokaya geçecek kayışı, konacığa bağı’ **DS** (III) Deve tüyünden yapılmış urgan (VIII-2698)

kayd TAS Düşünce, endişe, emel, arzu; iş (Süh. XIV. 332)

kaygınmak Kâmûs-ı Türkî Eğrilmek, eğilmek

kaygurtmak TAS (Rahat. XVI. 238), **SN** *kaygur-* (3239), **HN** *kaygur-* (5375), **KY** *kaygur-* (785), **YZ**

kaygur- (22a.624), **Kâmûs-ı Türkî** *kaygurtmak* ‘kaygulanmak, endişe etmek, kaygıya düşmek, esef etmek, üzülmek, mütessir olmak’, **DS** *kaygurtmak* Aldırmak, önemsemek (VIII-2699)

kaygurtmak TAS Üzmek, kaygılandırmak, endişeye düşmek (Cev. Es. XV. 162)

kayu, (kayı) TAS (Yunus. XIII-XIV. 195), **SN** *kayı* (346), **ETT** (HŞ 1716), **TİKT** (25b/7), **İM** *kayu* (1526), **İN** (3936), **KY** *kaygu/kayu* (823, 1784) ‘kaygı, keder, üzüntü, tasa, ağrı, endişe’

kayı SN Yağmur, sağanak, bora (1978), **BHMİH** *kay* Kar fırtınası, boru tipi (Kâş. *kadh* kar fırtınası, insanı öldüren bora, tipi; Abu H. *kay* Yağmur ile beraber dolu) (35:1), **DS** Fırtına (XII-4539)

kayıkmaq TAS 1) Temayül göstermek, kaymak (Yunus. XIII-XIV), 2) İnhiraf etmek, sapmak, yüz çevirmek (Güvahi. XVI. 68), **DK** *kayık-* Yana kaymak, sapmak, inhiraf etmek, çekinmek (184-4), **ETT** Kaygılanmak, endişe etmek, tereddüt etmek (HŞ 1818), **HN** *kayık-* Temayül göstermek, kaymak (1958), **FN** *kayık-* Yüz çevirmek, sapmak (5041), **MUH** Kaygılanmak, **ŞHŞ** *kayık-* Yüz çevirmek (1818) **DS** Öfkelenmek (VIII-2700)

kayınağa TAS Kayınbirader (Sic. A. XVI. 2, 277)

kayırlu Kmühim Taşlı, kumlu, kumluk (2b.13), **DS** Posalı (XII-4539)

kayırlık ŞŞÇ Çakıllık, taşlık (32803)

kayırmaklu TAS Yapışması istenen (Şeh. Ş. XVI. 251), **ŞŞÇ** Düşünülmesi gereken, önemli (12037)

kayırmaz, (kayurmaz) TAS (Kel. XXIV. 68), **KİG** (8b/10), **CTD** *kayurmaz* **ŞHŞ** *kayırmaz* Zararı yok, beis yok (4070), **MC** *kayurmaz* (10a.6), **KAB**, **TDGAEAT** (KG 8b-10), **TİKT (M)** (230b/16), **ŞŞÇ** (6997) ‘önemi yok, beis yoktur, zarar vermez, önemsiz, fark etmez’, **DS** *kayırmaz* Rica ederim, lütfen (VIII-2701); Önemi yok, bir şeyin yok (canı yanarak ağlayan çocuğu susturmak için) (XII-4539)

kayırmazlık TAS Aldırmazlık, ilgisizlik, ehemmiyet vermeme (Sır. XIV. 50)

kayış baldır, (kayış baldırlu, kayış baldırlu, kayış ayaklu) TAS 1) Hindistan’ın, baldırı kayış gibi kuru, zaif olan, çok koşan halkından bir sınıf (Nimeti. XVI. 601), 2) Hileci, dolandırıcı (Miftah. XV. 85)

kaykı TAS Dik olmayan, meyilli, sarkık (Bab. XVI. 1, 310), **DS** (I) Arkaya doğru eğik, eğri (VIII-2702); Sert, çok sağlam (XII-4540)

kaykımak YED/RN Meyletmek, değer vermek

kaykıncak TAS Kaygan (Kdeb. XVIII. 634-2)

kaylı yirler KMT Yağışlı bölgeler (46^b 5)

kaymaç Kâmûs-ı Türkî Kuyruğu yukarıya meyilli (göz), Öinli gözü şeklinde olan

kayna TAS Kadeh (Kara. XVII. 9)

kaynanmak TAS (Deş. XVI. 30-2), **MNHS** *kaynan-* (49b.5), **MŞ** *kaynan-* (79a/10) ‘kaynatılmak, kaynatılmış kaynamak’

kaynar su EM Ilıca (13a/15)

kaynatıgetür- TA Kaynatmak (207a/14)

kaypancak, (kaypıncak) TAS Kaygan, çok kayan (yer), kaypak (Ah. XVI. 25), **DS** *kaypancak/kaypıncak/kaypak* (I) 1. Kaygan 2. Cilâlı parlak şey, (VIII-2705)

kaypınmak TAS Çekinmek, kaçınmak (Kadı. XIV. 596)

kaypımak/kaypamak Kâmûs-ı Türkî Kayıp sıvışmak, sıyrılmak *eskimiş*, **DS**

kaypmak/kaypımak Ayak kaymak (VIII-2706)

kaypmak TAS (Rahat. XVI. 44), **FFANG** *kayp-* ‘kaypamak, ayağı kaymak’, **DS** (VIII-2706), **Düşmek** (XII-4540)

kayrılmak **Kâmûs-ı Türkî** (Irmak) kum indirmek, kum setleri oluşturmak

kayrılmak TAS Emanet edilmek, himayesine bırakılmak (Cev. Es. XV. 54), **ŞKM** *kayrıl-* Kayırmak, gözetmek, arka çıkmak, görüp gözetmek (65a/5)

kaysarı **Kâmûs-ı Türkî** *mecazlaşmış* Ne tarafa, nereye doru, ne cihatte? *eskimiş*

kaytaz **Kâmûs-ı Türkî** 1. Kuş başında tepelik, hotoz, kotaz 2. Tataristan sığırı

kayulanmak TAS Kaygılanmak, tasalanmak (Bab. XVI. 2, 440)

kayurmamak TAS Ehemmiyet vermemek, aldırış etmemek (Tibr. XVI. 22)

kaz yağı **Kmühim** Kaz ayağı otu, ak pazı (19a.4)

kazbaz TAS Bir çeşit çocuk giyeceği (Terceman. XV. 282), **DS**

kazbaz/kazbağı Çocuk önlüğü (VIII-2711)

kazılık **DK** Kazılık at; büyük, kuvvetli ve cins at, Kazılık dağında yetişen cins at (4-4)

kazılı **SN** Kazığa bağlanmış (2377)

kazımak (atı) **(II) TAS** Kazık çakıp (atı) bağlamak(Süh. XIV. 230)

kebeneklü **Bİ** Bir kuş cinsi (1879)

kebertmek TAS Şişirmek, kabartmak (Maârif. XV. 184)

kebe-sarı **Bİ** Puhu kuşu, sarikebe, orman baykuşu (161)

kecim, (gecim, keçim) TAS (Nimeti. XVI. 267); **FR/K** *keçim* (51a-11) ‘geçim. cenkte atların ve insanların giydiği zırh’, **DS** Keten işlenirken çıkan kaba lifler (XII-4541)

keçel TAS (Bürh. XVIII-XIX. 481), **DS** (XII-4542) ‘kel’

keçi egirtmeci **LME** Keçi eğirtmeci, keçimemesi, sert kabuklu, iri taneli, uzunca, beyaz veya kırmızımsı bir çeşit üzüm. (38a/14)

keçi emeni **BL** Bukalemun (33b-10)

keçi tırnağı **LME** Keçitırnağı, sarı burçak (35a/13)

kedence TAS Kedi (Kdeb. XVIII. 584-1)

kedilmek KAB Çentilmek, yarık açılmak, gedik olmak

kef kef, (küf küf) (II) TAS “Sık sık, derin derin nefes alarak” anlamına “solumak” fiilinin zarfıdır (Deş. XVI. 102-1)

kef alacak BL Kevgir (23b-7)

kefük TAS İçindeki boşluklar sebebiyle hafif olan (Deş. XVI. 207-2), **DS** *kefuk* Kenaverin liflerinden ayrılmış kuru sapı (VIII-2720)

kehlez TAS Cılız, hasta, iyi görmeyen (D. B. XVI. 90)

kek F İstirahat, huzur (62b-2)

kekegü BL Kekeme (2b-10)

keke (keğe) TAS Gelberi de denilen ucu eğri ağaç (Kam. XVIII-XIX. 3, 288), **Kâmûs-ı Türkî** Eğri uçlu değnek (683)

kekemek Kâmûs-ı Türkî 1. Kekelemek, kekeleyerek konuşmak 2. Şaşırmak, ne söyleyeceğini bilememek

kekez FFANG Oğlan, puşt, **DS** (I) Kötü huylu, sapık erkek (VIII-2723)

kekik saçı GBTBİ Eftîmûn, gelin saçı, küsküt, serent, kıl otu (48-b/3)

kekince KAB İsteğiyle, arzusuyla, dileğiyle; keyfince

kekiz Kâmûs-ı Türkî Uysal, çabuk baş eğen (Türkçe’de asıl ‘kebe eskisi’ ve ‘paçavra’ demek olup uysal kimsenin değersizliğinden ötürü söylenmiştir.)

keksiz KAB İradesi hilafına, istemeyerek, zorla

kekleşmek TAS Alay etmek (Cam. XV.)

kekemek TAS Gagalamak (Kam. XVIII-XIX. 1, 699), **DS** (I) Sapmak, kaymak, hedefi şaşmak, (II) 1) Gaga, 2) Kuşlar yem yemek gagalamak, (III) Baş sallamak (VIII-2723,2724)

kelecileş- TİKT (M) Karşılıklı konuşmak (303b/2)

kelecilü TAS Bol ve güzel konuşan (Şamil. XVI. 454)

kelek TAS Sabunculukta ve boyacılıkta kullanılan kalya taşı (Caf. XVI. 120-2)

kelepçük KY Küçük bir çile, çilecik (bir kelepçük iplik) (495)

keleter, (kelter sepeti, kelter) TAS Sepet, pamuk sepeti, harar (Caf. XVI. 78-1), **DS** 1) İki kulplu küfe biçiminde sepet, 2) Küçük sepet (VIII-2730); Duvara asılan küçük kaşık sepeti (XII-4543)

kelever TAS Kerevet, çardak (Nimeti. XVI. 231)

kelez Kâmûs-ı Türkî DS *kelez/keler* (VIII-2732) ‘kertenkele, keler’

kelidisti TDGAEAT Bir avcı kuş cinsi (BP 15b-3)

Kelmeçi Mes.Mur Allah, tanrı

kelpildetmek TAS (Gözü) çabuk çabuk açıp kapamak (Terceman. XV. 441), **DS** *kelpirtetmek* Göz kapaklarını oynatmak (VIII-2735)

kelp ulamı TAS Köpek sürüsü (Müslim. XV. 2, 66)

kemenküre CM Bir çeşit taş (?)

kemerde CM Ara sıra, bazen

kemişmek TAS 1) Koymak, bırakmak, atmak (Fütuh. XIV. 231), 2) Atılmak, düşmek (Fütuh. XIV. 87), **BHMİH** *kemiş-* (Kâş. Caf. TT. Müh. Ettuhfe. Kom); *kemişdür-* Bırakmak, **ŞKM** *kemiş-* (6a/4), **HN** *kemiş-* (7225), **TDGAEAT** *kemiş-/gemiş-* (DD 41-6; KG 6b-8), **IN** *kemiş-* (2976) ‘atmak, bırakmak, daldırmak, sokmak, salmak, batırmak, terk et-, fedâ et-, bırak-’, **DS** Yaşlılıktan zayıflamak (VIII-2739)

kemrelendirmek TAS Kabuk bağlatmak (G. R. A. XV. 215), **GRT** Kabuk bağlamak, kemrelendirmek (2846)

kemrük TAS Kemirilmiş (Sır. XVI. 19), **DS** *kemrik* Düzensiz, dağınık (VIII-2740)

kemük eki TAS Mafsal (Miftah. XV. 60)

kemük sıyan kuşu TAS Lori kuşu

kemürdek KAB Burun kemiği, buru direği, **KMT** Kıkırdak (22^b5)

kendözüne buyrukluk Nefsine hâkim olma (Kel. XIV. 30)

kendözün görücü, (kendin görücü) TAS Hotbin, bencil (Caf. XVI. 54-1)

kendüye buyruk TAS Nefsine, iradesine hakim (Süh. XIV. 307)

kendülig/kendülüg İM Kendilik (471, 2620)

kendürük (kendirik) TAS (Nimeti. XVI. 526), **DK** (105-8), **DS** (VIII-2742) ‘deriden, çadır bezinden yapılan hamur tahtasının altına serilen yaygı, sofrâ örtüsü’

kendüzir HN Kendi özü, kendisi (2010)

keleş, (keleş, kengeç) TAS Müzakere, müşavere, istişare (Ev. XVII. 7, 549)

kene otu KMT hırve (A.) Kene otu, (Ricinus communis) Tohumlarının ezilmesinden hint yağı elde edilir.

keleşmek DK *keleş-* Danışmak, müzakere etmek, istişare etmek, müşavere etmek, münakaşa etmek, tartışmak, çekişmek, atışmak, (belki) birbirine girmek (?) (239-5)

keşgel TAS (Kab. XV. 141), **SN** (5473), **BH** *kengel* (12B/3), **ŞŞÇ** (*kengel it-* Alay etmek, şaka etmek (24612)), **ŞHŞ** (518) ‘alay, şaka, lâtife, eğlence’

keşiz AGH Hizmetçi

keşüz MN Birdenbire, ansızın (275-3)

kepek aşu BL Tahıl kepeği, yağ ve süttten yapılan bir tür lapa veya çorba (22b-1)

kepkep TAS Ufak demir çivi (Sic. B. XV. 10, 154), **DS** *kepkep* (I) Büyük ayakkabı çivisi; *kepkepi* 1. Küçük ayakkabı çivisi 2. Ayakkabı altına çakılan küçük demir (VIII-2749)

kepçük BL Eyerin altına konan minder (26a-7)

kepü TAS Baltanın sapını sıkıştırarak çivi, tahta, bez gibi şey (Bab. XVI. 1, 164), **DS** *kepi* (I) 1) Un elde etmek

için değirmen taşlarının arasına konan deri ya da bez parçası, 2) Keçe, paçavra, 3) Ayakkabı derisi, kösele, gön, 4) Eski ayakkabı parçası, (II) 1) Av tüfeklerinde saçma barutu sıkılamak için konulan bez, keçe parçası tıpa, 2) Bıçak, tırpan, keser gibi eşyalarda sapın sıkıştırılması için kullanılan çivi, teneke ya da ağaç yongası (VIII-2747); (I) kepi: Demir çivi (II) 1. Yumuşak, dayanıklı deri parçası 2. Hamurun üstünde kuruyarak oluşan kabuk (XII-4545)

kerdeme LME Kerdeme, tere (13b/17)

kerdeş LME <? Sütleğen otu ve bundan elde edilen tıbbî bir zamk (44b/2)

kere YİŞ Tere yağı (46b/12)

kereme TM Bir ölçü birimi (?) (83b-13)

kerek Kâmûs-ı Türkî Gergedan denilen ve burnu üzerinde diken gibi sivri boynuzu bulunan büyük hayvan

kereş EM (6a/7), **MŞ** *kereş* (85a/4) ‘çorak arazi’, **DS** (II) 1. Verimsiz, kıraç toprak 2. Killi toprak (VIII-2753)

kereşlü TAS Killi veya çorak (toprak) (Ah. XVI. 482)

kereyağı, (kereyağ) TAS (Yadigâr. XIV. 9-1), **MŞ** (19a/6), **Kmühim** (3b.14), **DS** *keryağı/kere* (VIII-2754) ‘tereyağı’

kerkerce Bİ Kerkencek, kerkeri;
delice de denilen yırtıcı bir kuş (1904)

kerkin Kâmûs-ı Türkî Azmış, azgın,
DS *kerkinmek/kerkenmek* Sapık
amaçla birinin arkasına değmek,
sürtünmek (XII-4546)

kerneci TDGAEAT (BP 15a-15),
KBP (15a/15) ‘bir kuş cinsi’

kerresene KBP Hamur yoğrulan
tekne

kertirmek Kâmûs-ı Türkî
Çentilmek, gedik açılmak, iz oluşmak
(691), **DS** *kertirmek / kertilmek*
Övünmek, gururlanmak (VIII-2758);
Sokulmak (XII-4547)

kettirmek Kâmûs-ı Türkî
Çenttirmek, kertik yaptırmak, hafif
gedik açtırmak, çentik yaptırmak

kertiş TAS Büyük kertenkele
(Terceman. XV. 5), **DS** Kertenkele
(VIII-2758)

kerye Kâmûs-ı Türkî Sağdıç *eskimiş*

kes Kâmûs-ı Türkî Şaşkın, hayrette
kalmış

kesecek TM Kesici âlet (10a-5), **DS**
(I) Makas (VIII-2760); 1. Meşin
kesmekte kullanılan kunduracı aracı 2.

Hamur kesmeye yarayan yassı demir araç
(XII-4647)

keseğen Fare (Ârifin. XVI. 241), **GT**
kesegen Keskin (9b-4), **RB** *kesegen*
Danaburnu denen bir tür kemirici böcek
(40a/8), **TİKT (M)** Kesici, iyi kesen
(246a/10), **Kâmûs-ı Türkî** *kesegen*
Elbiseleri kemirip kesen bir cins küçük
fare, **DS** *kesegen* (I) 1) Fare, 2) Bitki
köklerini yiyen, dana burnu da denilen bir
böcek, (VIII-2760, 2761); Kesici, keskin
(XII-4547)

kesegenlik ŞKM Sertlik, keskinlik
(54a/3)

kesilmeklik HN Kesme (37b/4)

kesik para TAS Eksik, zuyûf akça, ayarı
düşük para (Naima. XVII-XVIII. 3, 239)

kesilmeklik KİG Uzaklaşma, ayrılma
(168a/9)

kesimli TAS Kararlaştırılmış, taahhüt
edilmiş (Enb. XIV. 692), **DS**
kesimli/kesim Belli, kesin ücret (VIII-
2765)

kesindik TAS Kesinti (Bab. XVI. 1, 78)

kesinti (II) TAS Alay (Kdeb. XVIII.
180-1)

kesme ev, (kesmelik) TAS Dağ eteklerinde oyularak meydana getirilen in, mağara (Şamil. XVI. 456)

kesmeklik MNHS Kesme hali (148b.4)

kesme kuyu TAS Kaya veya sert toprak kazılarak açılan kuyu (Kam. XVIII-XIX.2, 352)

kesi KİG Kesme, kesiş (120a/3), **Kâmûs-ı Türkî** Bezden biçilmiş, içlik, iç çamaşırı *esk*, **DS** (II) 1. Çamaşır 2. Giysi, elbise (VIII-2763)

kesi, kesgi Kâmûs-ı Türkî Bir atım barut miktarı

kesük burun BL Üstü kesilmiş burun, kesik burun (2a-4)

keşdür TAS (?) Keşkek (?) (Mü. Şi. XIV-XV. 10)

keşnim MŞ Tıbbi bir bitki (137a/9)

keşkezen TAS İçinde keş ezilen tekne (Deş. XVI. 97-2)

keşkülen- MC Sıra ile dolaşmak, gezmek (86b.5)

ket Kâmûs-ı Türkî Nişasta, *eskimiş*

keverge TAS Çan, büyük, çan (Fütuh. XIV. 67)

kevik TAS (Naz. Le. XVII. 4), **SN** (Clauson) (4491) ‘saman’ **DS** (II) Kalburda kalan iri saman ve başak tanaları, (VIII-2776)

keşür TAS Lehim (Deş. XVI. 119-1), **DS** *keşir/keşirik* Meyve posası (VIII-2777)

kevür MŞ Günlük otu türü bir bitki (103b/10), **DS** Ağaçtan ağaca geçmekte kullanılan merdiven (VIII-2777)

key, (gey) TAS 1) Çok, pek, gayet, pek, çok (Müneb. XIV-XV. 143-2), 2) İyi, iyice, hakkıyla (Yuz. Şeyd. XIII. 68), 3) Uygun, muvafık, münasip, lâıyk, doğru, yerinde (Yuz. Şeyd. XIII. 12) 4) Büyük, muhteşem (Yuz. Şeyd. XIII. 9), **SN** 1. Çok, pek, fazla, gayet (237) 2. İyi, iyice, hakkıyla (211) 3. O kadar, öyle (389); *key ad* İyi, ün, iyi şöhret (222); *key er* Makbul kimse (2759); *key it-* İyi yapmak, uygun davranmak (2621), **D** (I) Çok, pek çok, gayet (28a/4) (II) İyi, iyice, hakkıyla (25a/5) (III) iyi, muhteşem, büyük (142a/15), **GN** *gey* 1. Çok, pek çok, gayet (535) 2. İyi, iyice, hakkıyla (532) 3. Büyük, muhteşem (15) 4. Muvafık, uygun (1700) 5. Bir müddet sürülmeyerek boşa kalmış tarla (2270), **KT** *gey/key* 1. İyi, faziletli; itaatkâr, takva sahibi (280b-8=80/16) 2. İyi; şifa bulmuş, iyileşmiş (46b/11), **ŞŞÇ** 1. Çok, pek çok

(897) 2. İyi, güzel, uygun yerinde (9248) 3. Büyük (4546), **LME** < (?) çöp (60a/21), **Mes.Mur** 1. Çok ziyâdesiyle 2. Çabuk tez

key ise TAS Eğer, isterse (Kadı. XIV. 197)

keykirde TAS Helecan, heyecan, korku (Enb. XIV. 526), **ŞKM** Tantana, debdebe, ihtişâm heybet (87b/1)

keykirdemek TAS (Tuh. Le. XV. 273), **SN** *keykirde-* (2182) ‘korkmak, endişe etmek, heyecana kapılmak’

key kişi TAS İnsan-ı kâmil, iyi doğru kimse (Süh. XIV. 36)

keylik BHMÎH İyilik, sağlamlık (222:14)

key sözün TAS İyi, güzel sözle (Yuz. Seyd. XIII. 44)

keyveni TAS Ev idaresini iyi bilen (Deş. XVI. 292-1), **DS** 1) Aşçı kadın, 2) Yaşlı kadın (VIII-2779); *keyveni / keyfeni* 1. Ekmek yapan kimse 2. Düğün yemeği yapan kimse, aşçı (genellikle kadın için) (XII-4550)

keyür- BHMÎH Giydirmek (180:26)

kezek ŞŞÇ Sıra, nöbet (27899), **DS** (II) Koyun ve sığır sürüsü (III)

Geceleri evlerde sıra ile yapılan aile toplantısı (VIII-2780)

kıbın KBP Eti yenilen bir kuş (55a/12)

kible yeli TAS Lodos (Şamil. XVI. 217), **FFANG** Hafif rüzgâr (güneydoğu?)

kıbtî bakla LME Mısır’da su içinde yetişen bir tür bakla (39b/9)

kıcı TAS (I) Tereye benzer bir ot, kekik (Caf. XVI. 32-1), **Kâmûs-ı Türkî** Yenirken dili yakan şey, **DS** (V) Baharda kayısı ve erik ağaçlarında görülen parlak ve yapışkan madde, zamk, (VI) 1) Hardal tohumu, 2) Tarlada biten ve yenilebilen bir cins bitki (VIII-2782)

kıcı (II) TAS Ufak dolu gibi kar (Kara. XVII. 20), **DS** (I) 1) Dolu, 2) Kırağı (VIII-2782); Toz gibi ince dolu (XII-4550)

kıcık TAS Kıdıklama (Kam. XVIII-XIX. 2, 705); Boğazda yanma, gıcık (XII-4550)

kıcıklamak TAS (Bürh. XVIII-XIX. 277), **IN** *kıcıkla-* (6502), ‘kıdıklamak’, **DS** *kıcıklanmak* Kimi cisimlerin sürtünmesinden çıkan sesteki tedirgin olmak, gıcıklanmak (XII-4550)

kıç ayak TAS Arka ayak (Sic. B. XV. 3, 310), **DS** Çizmeye benzeyen ayağa giyilebilen bir çeşit yemeni (VIII-2785);

Bir çeşit ayakkabı kalıbı
(ayakkabıcılıkta) (XII-4550)

kıçgır- **D** Haykırmak, gürlemek,
haykırmak saldırmak (118a/12), **DS**
kıçırmak Bağırarak (VIII-2785)

kıçınlamak **TAS** Geri geri gitmek
(Bab. XVI. 2, 17), **DS** (I) 1) Bir
şeyden korkarak geri çekilmek,
sakinmek, 2) Hayvan geri geri gitmek,
(II) Karşı koymak (VIII-2785)

kıçın gönül- **SN** Geriue dönmek
(4306)

kıçınlanmak **TAS** Geri geri gitmek
(Anter. XIV. 302)

kıçınlatmak **TAS** Geriletmek (Bab.
XVI. 2, 17)

kıft **TDGAEAT** Bağlı yakın, *kıft*
eylemek Bağlamak, yakınlaştırmak,
ilgili kılmak (GN 26b-8)

kıgar **BHMİH** Tellâl, münadi (68:18)

kığanışmak **TAS** Beraberce
öğünmek, müfahara etmek (Terceman.
XV. 235)

kığırdanmak **TAS** Mırıltılı ses
çıkarmak (Kam. XVIII-XIX. 2, 151),
Kâmûs-ı Türkî Ürümek (köpekler)
bağırışmak, çok sızlanmak

kığırıcı **BL** Çağırıcı, tellal (19b-2)

kığırıcı (kığırıcı) **TAS** (Tez. Ba. XV.
69), **BHMİH** (Müh. kığırıcı) (192:21)
'münadi, tellâl'

kığırılmak, (kığırılmak) **TAS** Çağrılmak
(Müneb. XXIV-XV. 282-2)

kığırışmak, (kığırışmak) **TAS**
Bağırışmak, haykırışmak (Fütuh. XIV.
270)

kığırmak **KT** *kığır-* 1. Bağırarak,
ünlemek (72b-7=7/44) 2. Çağırarak,
dâvet etmek (123a-5=14/44) 3. Nidâ
etmek (216b-7=3841) 4. Feryad etmek,
yardım istemek (215a-9=38/3); *kığırmak*
1. Dua, yalvarış, niyaz (13b-10=2/86) 2.
Bağırma, gürültü (12b-6=2/171), **TAS**
(Ta. Şahi. XVI. 51-2), **BHMİH** *kığır-*
(Kâş. Caf. *kığır-*; Dede *kığır-*) (26:6), **SN**
kığır-/ kığır- (833, 3377), **YED/RN**
kığırmak **IN** *kığır-* (3866), **YZ** *kığır-*
(38b.1116), **ŞHŞ** *kığır-* (1937), **MM**
kığır- (743), **F** *kığır-* (19a-4) **Bİ** *kığır-*
(657), 'çağırarak, seslenmek, davet
etmek, seslenmek, haykırmak okumak', **F**
kığırmaK Misafirlik, konukluk (64a-3),
Kâmûs-ı Türkî Çığırma *eskimiş*, **DS** (I)
1) Çağırarak, davet etmek, 2) Koyun ve
keçileri çağırarak (II) Horoz ötmek (VIII-
2790)

kığırtmak **TAS** 1) Tellal çağırarak, nida
ettirmek (Kel. XIV. 59), 2) Çağırarak,
davet ettirmek (Kesir. XV. 194), **SN**

kıgirt- (862), **KT** *kıgirt-* (114b-9=12/70), **MT** *kıgirt-* (40a-9), **Mes.Mur** ‘davet etmek, nidâ etmek dâvet ettirmek, çağirtmak

kıgıru TAS Bağırarak, haykırarak (Yuz. Şeyd. XIII. 99)

kıgız Kâmûs-ı Türkî Pis kebe parçası, pis paçavra (700)

kığlamak TAS (Hay. XV. 96), **BHMİH** *kıgla-* (Kâş. *kıglat-* fışkı ile gübreletmek, -at-sıçirtmak, tersletmek) (130:13), **Kâmûs-ı Türkî, DS** *kığlamak/kığırlamak* (II) (VIII-2789) ‘koyun, keçi ve deve gibi hayvanlar terslemek’

kıgrılmak YED/RN Çağrılmak

kığ u kağ TAS Patırtı, gürültü (Gülşeni. XVI. 132)

kıjgur- FN Haykırmak, saldırmak (3987)

kıjgurma HN At kişnemesi

kıkmı BHMİH Ucu yanmış sopa (52:20)

kılca FR/K İncecik kıl gibi (yok)

kılcı TAS Kılçık (Bab. XVI. 2, 597)

kılçıda DK Hışirtı, zırh hışirtısı (264-2)

kılıç asacak BL Kılıç askısı (25a-10)

kılçatmak DK Çekinmek, aldırış etmek, umursamak, omuz silmek, tepretmek, kıpırdatmak (?) (187-1)

kıldan kıla TAS İnceden inceye (Yunus. XIII-XIV. 87)

kılav Kâmûs-ı Türkî Koyunlarda görülen öldürücü bir hastalık; ağızlarından köpük gelerek ölümlerine yol açar.

kılavı Kâmûs-ı Türkî Eskiden vezirlerin giydikleri piramit biçiminde telli sarık. “kallavi”

kıl dokuyıcı BL Keçi, deve vb. gibi hayvanların kıllardan veya atkuyruğundan kumaş, kilim, vs. ören kimse (14a-1)

kıl elek TAS At kuyruğu kıllarından yapılan elek, tel elek, kalbur (Şamil. XVI. 398), **FFANG** Tepir

kılıcı HN Kılan, eda eyleyen (2b/5)

kılıç eri TAS Kılıç kullanmakta mahareti olan (Ferh. XIV. 80)

kılıç etmeği TAS Kılıç hakkı (Hikmet. XV. 587)

kılıç kuş KBP Atmacadan küçük bir kuş cinsi (12a/11)

kılıklanmak TAS Başkasının hareket tarzını takınmak (Bab. XVI. 2, 27)

kılınç SN 1. İşve, naz, eda (1633) 2. davranış biçimi, huy (2682); *kılınç eyle-* Alçak gönüllülük göstermek, yaltaklanmak (181), **HN** *kılınç(c)* Yapılacak iş (4635); Çaba (5488), **ŞKM** Hizmet, tevazu, ibadet (67b/7), **MT** İş, amel, ahlâk (34a-5), **TAS** (Ga. XIV. 342), **YED/RN**, **TM** Hareket tarzı huy (4a-3), **KBP** (12b/08), **MM** (809) ‘hareket tarzı, davranış, huy, hulk’

kıl kalem CTD Bir kalem çeşidi

kılınçlı KBP Belli davranışları olan (13a/08)

kılınmaklık HN Kılma (2a/11)

kılısan- IN Yapıyor gibi davran- (4614)

kılmaklık MC Kılma, etme

kılmayan İM Yapmayan, etmeyen (581)

kılurmak TAS Kıldırma (Enb. XIV. 605)

kıl yarıcı TAS Kılı kırk yaran, müdakkik (Deş. XVI. 182-1)

kımra- HFN(1045), **DS** *kımramak / kımraşmak* (VIII-2804) ‘kımıldamak, kıpırdamak’

kımranmak TAS Kımıldanmak (Hüsn. Aşk. XVIII. 88), **DS** *kımranmak/ kımraşmak* Kımıldamak, kıpırdamak (VIII-2804)

kımraşmak Harekete geçmek (Müslim. XV. 6, 204), **DS** Kımıldamak, kıpırdamak (VIII-2804)

kımratmak(kılını) TAS (Süh. XIV. 158), **HN** *kımrat-* (4870) ‘kıpırdatmak’

kınak Kâmûs-ı Türkî Parmağın boğum, eklem yeri, parmağın çıtlayan yeri

kınamsık Kâmûs-ı Türkî 1. Kötüleyen, kınayan, yeren, tenkitçi 2. Alay eden, eğlenen

kındırışmak TAS Birbirini teşvik etmek (Kam. XVIII-XIX. 1, 343)

kındırtmak TAS Tahrik, teşvik ettirmek (Şamil. XVI. 336)

kındırmak, (kındurmak) TAS (Envar. XV. 254), **BHMİH** *kındur-* (Caf. *kındur-* bir şey için mihnet çekmek, muzdarip olmak, bir şeyi arzu etmek, emel edinmek, Müh. *kındır-* Teşvik etmek, kışkırtmak; Abu H. *kındur-* başkasını kaldırmak, tahrik etmek, kızdırmak, TTS. I.II. III. IV. *kındır-* Teşvk etmek; Kâş.

kınış- İstekle işe koyulmak (129:24), **ŞKM** *kındur-* (6a/3), **TİKT (A)** *kındur-* (57b/9), **KT** *kındur-* (86b-8=8/65), **HN** *kındur-* (7681), ‘tahrik etmek, kandırmak, teşvik etmek, tergip etmek’ **DS** *kındırmak* (II) 1) Kandırmak, 2) İnandırmak, 3) Sinirlendirmek (VIII-2810),

kınıkmak TAS 1) İştahlanmak (Ev. XVII. 3, 273), 2) Kanıkmak, kanıksamak (Terceman. XV. 20), **DS** (I) 1) Bir şeye karşı aşırı derecede düşkün olmak, tutkun olmak, 2) Usanmak, fazla doymak, bıkmak, 3) Benimsemek, 4) Bimeddiğini iyice öğrenmek, 5) Bir işe istekli başlamak, bir şeyi yapmak isteği göstermek, 6) Alışmak, 7) Yaban hayvanlarını kendine alıştırmak, 8) Açgözlülük etmek, 9) Acıkmak, (VIII-2811); kınıksamak/kınıkmak Kanmak, doymak, alışmak (XII-4553)

kınış, (kınış) TAS Naz, eda, işve, kırıtiş (Deş. XVI. 348-1)

kınlık FFANG Ceza

kınmak Kâmûs-ı Türkî Kötülemek, yermek, dile dolamak

kırganmak TAS Mırıldanmak (Anter. XIV. 549)

kıntıra LME 1. Sulu yerlerde yetişen, keskin kokulu gövdesi bölmeli ve delikli, kurusundan düdük yapılan bir ot. 2. Hasır otu. 3. Bir tür kamış (28a/17)

kınu TAS Ayıp, kusur, suç, günah (Kadı. XIV. 475)

kırak YİŞ Yakın, kenar, kıyı (246b/10)

kırakıra KBP Bir şahin cinsi (17a/04), **DS** 1. Tüyleri parlak kül renkli karga 2. Kıra kıra diye ses çıkaran yeşil renkli göçmen bir kuş (VIII-2814)

kıran (III) TAS Pirinç tarlasında ayrılan tahtalardan her biri (Sic. B. XV. 4, 86)

kıranlık MŞV Toplu ölüm (32a/11), **DS** (II) Kıtılık, kuraklık (III) Kötülük, fenalık (VIII-2816); Yokluk, kötülük, ilenç (XII-4554)

kırağı Bİ Tavuk karası, gece körlüğü, aşa (959)

kırbani, (kurban) TAS (Lû. Şeh. XVIII. 87-1), **SN** (2880) ‘sadak, yay kabı’

kırbacı Kâmûs-ı Türkî Karnı şişen çocuğun iyileşmesi için okuyup üfleyen kimse

kır boz FFANG Bakla kır (at)

kır boz pullı FFANG Boz benekli at

kırıldad- YİŞ Kırıldatmak (72a/8)

kırgıl, (kırkıl) TAS 1) Saçına, sakalına ak düşmüş, kıranta (Ferec. XV. 438), 2) Yarısı ak, yarısı siyah olan saç, sakal (Kdeb. XVIII. 321-1), 3) (kırkıllık) Saça, sakala ak düşme (Leys. Ar. XV. 705), **KT** (25b-8=3/46), **MK, GRT** (*kırgıl ol-* Saça ve sakala ak düşmek (1365)), **MM** *kırkıl* (2598) ‘saçına, sakalına ak düşmüş, kırk- elli yaşına yaklaşmış olan olgun kimse, olgun’, **DS** *kırgıl/kırçal* (II) Kır saçlı insan ya da kır tüylü hayvan (VIII-2821)

kırgıllık TAS (Cev. Es. XV. 90), **KMT** (20^b10) ‘sakalına ak düşme zamanı ve durumu’

kırgu MN Atmaca (Doğu Türkçesi) (47-6), **DS** *kırgı* (II) 1. Şahin kuşu 2. Atmaca (VIII-2821)

kırış TAS Savaş, harp (Dede. XIV. 96), **DS** (V) 1) Güreş, 2) Keçi ve koyun güreşi, (VIII-2826)

kır kemesi TAS Tarla faresi (Terceman. XV. 304)

kırkıllık TAS Akı çok olan kırçıl (Bab. XVI. 2, 400)

kırkınlık TAS Çok can kaybına mal olan (Bab. XVI. 1, 448)

kır kişi TAS Ak saç ve sakallı, yaşlı (Ac. A. XV. 10)

kırılağan Kâmûs-ı Türkî Yumrucak, vebâ ur

kırlı Kâmûs-ı Türkî Çavuşkuşunun bir tür küçüğü

kırmalamak Kâmûs-ı Türkî 1. Ufaltmak, doğramak 2. Elbise vb. ne kırmalar yapmak

kırmızı zurur TAS Surur denilen madde (Bürh. XVIII-XIX. 290)

kırnacuk TAS Küçük cariye (Deka. XVI. 64-2)

kırt BHMİH Çabuk, çabucak, hemen (Kâş. *kırt* Kısa; Rd. *Kırt* bir defada, ansızın, bir hamlede (Kazan)) (35:3)

kırtarmak TAS Karıştırmak, çatmak (Hurş. XIV. 47), **DS** Donmak, üşümek (VIII-2837)

kırtıl TAS Baç (Kam. XVIII-XIX. 2, 294)

kırık TAS (Sic. K. XVI. 3, 17), **DS** (II) *kırık/kırı* (VIII-2823) ‘eşek yavrusu, sığa, kürük’

kısarlamak TAS Muztar bırakmak, muftakır bırakmak, muhtaç etmek (Terceman. XV. 134), **DS** (I) 1) Azarlamak, 2) Zor duruma düşürmek,

korkutmak, (II) 1) Toplamak, bağlamak, kımıldamayacak duruma sokmak, 2) Yakalamak (VIII-2840)

kıskanlı FFANG Kıskanç

kıskanlık FFANG Kıskançlık

kısırak BL Donda ayak topuğunu geçmeyen uzunluk (51b-1)

kısıru TAS Zorla, zorlayarak (Kam. XVIII-XIX. 1, 5)

kıskun ŞŞÇ Dönemeç, sarp yer (55346)

kısra- HFN Zorla, zorlayarak (837)

kısrık Kâmûs-ı Türkî Tutuk, beceriksiz, cimri (711)

kıstı Kâmûs-ı Türkî Zincirli ve kopçalı olduğundan kısılıp bağlanan gerdanlık ve köstek gibi kullanılan. gümüş vb den birbirine ekli parçalar halindeki süs takımı **DS** (I) Altınlardan yapılan bir çeşit gerdanlık (II) Saç tokası (VIII-2844)

kıstırgı TAS İki tahta arasındaki yarığı açmak için kullanılan ağaç kama (Nimeti. XVI. 148)

kısu, (kısı) TAS 1) Sıkıntı, eziyet, tazyık, muzayaka (Işk. XIV.111-2), 2) Daracık yer (Vahdet. XV. 37-2), **ŞŞÇ kısu** 1. Dar yer (17915) 2. Pusu

(16269) 3. Sıkıntı, eziyet, meşakkat (16269), **FFANG kısu** Darlık, sıkıntı, kıtlık, **SN kısu/kısı** (2936), **ETT kısu** (HR 40), **PEN, IN** (2885), **HAR** (40), **DS kısu** (VIII-2840) ‘muzayaka, ızdırıp, üzüntü, tazyik’

kışadar- BHMİH Kışalatmak, kış kış diye koyun ve keçi gibi hayvanları sürdürmek (SDD *kışalamak* Kışelemek, kovma (kümes hayvanları hakkında-) (139:8)

kışıldak TAS Karabatak denilen su kuşu. (Bürh. XVIII-XIX. 213)

kışkır- HHT Fısıltılı ses çıkarmak [100a/18], **Kâmûs-ı Türkî kışkırmak** 1. Ürküp kaçmak 2. Tedirgin olmak 3. Heyecana kapılmak, telaşlanmak **DS** 1. Köpeği ısırma ve havlamaya kışkırtmak 2. Kümes hayvanlarını kovalamak (VIII-2846)

kıv TAS Devlet, ikbal (Hurş. XIV. 93), **ŞKM** (27b/5), **HN** (394), ‘ikbâl, devlet, baht açıklığı, saâdet’, **DS** (I) Yazgı, baht, (III) Bir iş ya da ürünün olgunlaşma zamanı, (IV) Fırsat (VIII-2849),

kıv arudıcı BL Çöpçü (19b-6)

kıvandırmak TAS (Müslim. XV. 3, 84), **ŞŞÇ kıvandur-** (21312), **DS** (VIII- 2849) ‘sevindirmek, mutlu etmek istekli hale

getirmek, heveslendirmek teşvik, tergiş etmek'

kıvanışmak TAS Hep birlikte sevinmek, şekva gelmek (Müslim. XV. 6, 7)

kıvanuk SN Memnun (4938)

kıv- F Arzulamak, istemek (32a-8), **DS** *kıvmak/kıvlamak* Koşmak (VIII-2851)

kıvlu HN Devletli, ikballi (5648)

kıy ŞKM Etraf, çevre, huzur, nezd, taraf, ön (44a/5), **TM** 1. Ön, huzur (11b-10) 2. Kıyı, kenar (42a-9), **TAS** (Faza. XV. 60), **KMühim** (39b.9), **DS** (II) (VIII-2854) 'kıyı, kenar, yan'

kıyakı, (kıyağı) TAS 1) Bir topluluğun bir ağızdan çıkardıkları ses, gürültü (Hamza. XIV-XV.6), 2) Kıyasıya, haddinden fazla, lâyıkıyla, mükemmel (Tibr. XVI. 74), 3) Müthiş, korkunç (Anter. XIV. 337), **ŞŞÇ** Gürültü (7706)

kıyı TDGAEAT Görüş, fikir, düşünce; uygulama (KG 4a-8)

kıyık (II) TAS Binmiş, üzerine yatmış (Bab. XVI. 2, 273)

kıyıklık TAS Kıyıcılık, insafsızlık (Kel. XIV. 110), **Kâmûs-ı Türkî** 1.

Kıyılmış, ince doğranmış şeyin hâli 2. *mecazlaşmış* Kırıklık

kıyına TAS Kıyısına, kenarına (Tez. Ün. XV. 33-2)

kıyında TAS Yanında, kıyısında (Tez. Ün. XV. 102-2)

kıyından TAS Yanından (Tez. Ün. XV. 11-2)

kıyırak Kâmûs-ı Türkî Yakın komşu (715)

kıyım, (kıyım) TAS Çalım, şiddet, heybet, ihtişam. (Fütu. XIV. 586)

kıyıklı TAS Çalım, şiddetli, muhteşem (Fütu. XIV. 586), **DS** *kıyıklı* Çalım, gururlu (VIII-2857); Uyumlu, iyi giyinen, gösterişli (XII-4558)

kıyım DK (23-12), **MN** (15-7), **MM** (3626) 'süzgün, yarı kapalı, gözi kıyım, çekik, süzgül'

kıyım göz TAS Koyu elâ göz (Ta. Şahi. XVI. 118-1)

kıynak, (kaynak) (I) TAS 1) Yırtıcı hayvan pençesi (Süh. XIV. 43), 2) Kıçı meydana getiren kaba etler, oturak yeri (Bürh. XVIII-XIX. 213, **DK** (177-1), **DAH** (716), **HHT** [064a/3], **Kâmûs-ı Türkî** (716), **DS** (II) (VIII-2858) 'yırtıcı

ve büyük kuşların keskin pençesi ve hayvanlarda tırnak'

kıynak (II) MT Kız, kız evlât, evlât (17a-9),

kız TAS 1) Pahalı, ağır ahali, kıt, az bulunur (Müneb. XIV-XV. 302-1) 2. Kıtılık, darlık, azlık, pahalılık (Leys. Ar. XV. 250), **SN** (2015), **ETT** (HŞ 1196), **ŞŞÇ*** (II) (43511), **IN** (4337) 'kıt, az bulunur, pahalı'

kızacı TAS Kızarcı, mızıkçı (Bürh. XVIII-XIX. 177)

kızalak Kâmûs-ı Türkî eskimiş, DS (VIII-2860) 'gelincik çiçeği'

kızan TAS Kıtılık (Melhame. XIV-XV. 102-1)

kızamış FFANG Kızarmış, yüzedeki kızarıklık

kızdırılmak TAS Kızdırılmak (Rahat. XVI. 88)

kızıl TAS (Terceman. XV. 19), **DS** (VIII-2862) 'kırmızımtırak renk'

kızgırmak Kâmûs-ı Türkî 1. (Yılan) ıslık çalmak 2. (Doğan) ava inerken kendine has bir sesle bağırarak *eskimiş*, **YİŞ** *kızgur-* (8a/8), **HFN** *kızgur-* (2610) 'kızdırmak', **ŞŞÇ**

kızgur- Sinirlenmek, öfkelenmemek (9909)

kızgu TAS Pembe, kızıl (Enb. XIV. 811), **TİKT (M)** *kızku* Pembe, kızıl arası (411b/8)

kızgunca haber TAS İvedi, acele haber (Sic. B. XV. 5, 19)

kızıl altun DAH Rengi kızıla yakın altın; halis altun (65 99)

kızıl balaban KBP Bir doğan cinsi (18b/12)

kızıl-burun Bİ Kırmızı gagalı, kargaya benzer bir kuş (1880), **DS** Pembemsi yeşil renkli, güzel kokulu bir çeşit erik (VIII-2863)

kızıl bûye KMT Şahtare (Fumaria officinalis) (110^b12)

kızıl gülef KT Güle benzeyen kırmızı renkli bir çiçek (254a-8=55/37)

kızıl haşhaş LME Bir tür haşhaş. (9b/11)

kızıl kavun LME Kızıl kavun. (37a/12)

kızıl söğüd LME Kızıl söğüt, salkım söğüt (7b/20)

kızıl sûsen LME Kırmızı zambak. (22b/11)

kızılca ikindi TAS Akşama yakın ikindi vakti (Bektaş. XV. 169)

kızılca üğeyik TAS Dişi tavusa benzer bir kuş (Bürh. XVIII-XIX. 195)

kızılcayl TAS Lodos (Letaif. XVI. 83), **RB** *kızılca yel* Kuzeydoğudan esen yel (17b/7), **DS** *kızıl yel* 1. Güneyden esen rüzgâr 2. Doğudan esen rüzgâr (VIII-2867)

kızıl kır TAS (Sic. A. XVI. 6, 946), **DS** (VIII-2865) ‘at donlarından pekmez köpüğünü andıran bir renk’

kızıl koşur TAS Sığır donlarından kızılı andıran esmer renk (Sic. A. XVI. 6, 1163)

kızıl kumsal RB Toprak türlerinden, kum oranı düşük ve ekime en elverişli toprak türlerinden (4b/4)

kızılırak, (kızıldırak) TAS Kızıla çalan çil (Bab. XVI. 2, 474)

kızılsağı (kızılsağı) TAS (Yadigâr. XIV. 128-1), **KBP** (11b/15), **KAB** *kızılsağı* **TM** *kızılsagu* (96a-1), **EM** *kızılsagu* (55a/8), **Bİ** (1503), **DS** *kızılsavu/kızılsarı* (VIII-2866) ‘kızıla çalan renk, kızılımsı, kızılımsı’

kızıl sandal KMT Kızıl sandal ağacı (124^a6)

kızılsu TAS Kan (Hamza. XIV-XV. 54, 138)

kızıl süci TAS Kırmızı şarap (Muham. XV. 451), **BL** Kırmızı şarap (16b-11)

kızıl şaka TAS Çok ileri götürülen şaka (Kam. XVIII-XIX. 2, 164)

kızıl turgay BL Kırmızı başlı ispinoz (35b-7)

kızılünük, (kızılünük, kızıl bağarsuk) TAS (M. Bay. XIV. 150), **DS** *kızilümük/kızilömük* (VIII-2867) ‘meri, gırtlak,yemek borusu’

kızıl ünük perdesi KMT Hançere zarı, larinx zarı (40^b12)

kızıl vala TAS Kırmızı mendil (Selim. XVI. 185)

kızıl-yelve Bİ Kızıl renkli çamur çulluğu, bataklık tavuğu (1898)

kızınmak TAS Isınmak (Mîri. XVI. 102) **DS** 1) Kiskanmak, 2) Esirgememek, vermemek, göstermemek (VIII-2867); (II) Isınmak (XII-4559)

kızırğanmak TAS Pahalı bulmak (Terceman. XV.), **DS** 1) Kiskanmak, 2) Esirgememek, vermemek, göstermemek (VIII-2867)

kızırkanılmak TAS Pahalı görülmek (Terceman. XV. 17)

kız kodus/kız kuduş BL Genç hizmetçi kız, cariye, kadın köle (19a-9)

kızkı TAS Çok kızıl (Terceman. XV. 110), **DS** Isı kuvveti (VIII-2868)

kızlanmak TAS Kız görünmek (Şamil. XVI. 474), **YZ** *kızlan-* Kız hâlini almak, bakireleşmek, kız tavrı takınmak (32a.193)

kızlar-kuşu Bİ Sürmeli veya telli turna, kız kuşu (1902)

kızlık, (kızılık, kızılığ, kızılıh) (I) TAS'ta 1) Kıtık, pahalılık (Tez. Ün. XV. 18-2) 2) Kurak giden yıl (Genc. XVII. 54), **YED/RN**, **KT** (77b1=7/130), **MT** (3a-14), **V** (I) (1b/09) **ŞŞÇ** (8642), **F** (24a-5) **AK** (16a.341) 'pahalılık, kıtlık, kurak giden yıl, pahalılık, az bulunur'

kızlık (II) V Kızıl olma durumu, kızıl renkte yer (1a/11)

kızlıksız TAS Kızılığın olmayan, bekâreti bulunmayan (Miftah. XV. 109)

kızlık yıl TAS Kıtık yıl (Enfes. XV. 430)

kızmışla TAS Vücut, yürümeyle hararetlendiği zaman (Hazain. XV. 33-1)

kızmış SN Kızgın, kızarmış (4482)

kız oğlan südi Kmühim Bakire sütü (7b.7), **KMT** Kız çocuğu sütü (78^a3)

kızsağ GN Kız isteme; *kızsağı ol-* Erkeğin evlenecek çağa gelmesi (2773)

kiçi bayram TAS Kurban bayramı (Zad. XVI. 56)

kiçim DK Geçim, giyim kuşam, giyecek, elbise, zırh, teçhizat (210-12)

kiçin MŞV Küçük, rütbesiz, avam (32a/13)

kiçisinmek TAS Küçük görmek, istihfaf etmek (Man. Tayr. XIV. 276)

kid Bİ Macun (?), almacı kidi (?) (123)

kik Kâmûs-ı Türkî 1. Harp gemilerinde aşırma küreklerle çekilen ve gemi süvâriyelerinin (kaptanlarının) bindikleri uzunca dar sandal *2. Uzun, dar hafif ve yarış kayığı

kileçeri, (külçer) TAS Buğday içinde bulunan siyah taneler (Ah. XVI. 817)

kilid koyacak BL Anahtar kesesi, anahtarlık (48b-10)

kilindir, (kilindür) TAS Küçük testi, emzikli su kabı (Yadigâr. XIV. 122-2)

kimer HN Bâzen, ara sıra (4747)

kimerde TAS (D.B. XVI. 205), **CTD** 'kimi zaman, arada bir, bazen, ara sıra arasıra'

kimerse TAS Kimse (İrşad. XV. 128)

kinelik KİG Kindarlık, gizli, düşmanlık, fesatlık (161b/3)

kiñi- BHMİH Bolluğa kavuşmak, bollaşmak (Kâş. *kiñü-* genişlemek) (66:12)

kiñir- BHMİH Genişletmek, bollaştırmak (Kâş. *kiñür-* genişletmek) (95:5)

kiñit- BHMİH Genişletmek, bollaştırmak (Kâş. *kiñit-* genişletmek) (25:9)

kiñlik BHMİH Rahatlık, bolluk (17:12)

kiñrü, kiñürü BHMİH Uzak, irak (*kiñir*) (293:20)

kiren TAS (Ah. XVI. 468), **DS** (VIII-2876) 'kızılılık'

kirici TAS Gündelikçi, işçi (İrşad. XV. 511), **FFANG** Kiracı, kesenekçi, arabacı

kirik Kâmûs-ı Türkî Kızılılık *eskimiş*

kirimek TAS İnadetmek (Fütuh. XIV. 501), **DS** (I) İnat etmek, geri çekilmek, ayak diremek, huylanmak, (II) Cimri

(VIII-2877,2878); *kirilmek* Sözüde direnmek (XII-4560)

kirir- BHMİH Girdirmek (201:1), **DS** 1. İnat etmek, geri çekilmek, ayak diremek, huylanmak 2. Yüzünü asmak (VIII-2878)

kirirce Bİ Kerkeri, delice denilen bir yırtıcı kuş (?) (273)

kirlik TAS Kağıdı mühürlerken altına konan kağıt (Deş. XVI. 190-1), **DS** (I) 1) Kadın giysisi, fistan, gömlek, 2) Yeldirme, ferace, çarşaf, 3) Çocuk zıbını, iç giysisi, (II) Yorgan çarşafı, (III) At eğerinin altına konan keçe (VIII-2880)

kirnclik ŞKM İnatçılık (79b/7)

kirt PN Derli toplu (14b/09), **FFANG** Kaba, terbiyesiz, **DS** (I) Sağlam, dayanıklı (III) İyi pişmemiş, sert (IV) Yolsuz, emeksiz, karşılıksız elde edilen şey (V) 1. Ciddi olmayan (söz) 2. Ciddi doğru (VI) Derli toplu (VIII-2881,2882); Sert (XII-4561)

kirtinmek, (kirtünmek) TAS BHMİH *kirtün-* (Kâş. Caf. TT. *kirtgün-*; Caf. *kirtkün-*; Kâş. *kirtin-*) (174:19) 'tasdik etmek, iman etmek, inanmak'

kirtlik TAS, hançere (Deş. XVI. 321-1), **TA** (280a/7) 'gırtlak, gırtlak başı hançere'

kirtü TAS (Ga. XIV. 17), **BHMİH** (Kâş. Caf. Abu H. Houtsma. *kirtü*; Kom *kerti*, *kirti*) (35:1); *kirtücek* Doğru, dosdoğru (180:23); *kirtülik* Doğruluk, gerçeklik (3:9), **BH** (11B/9), **KT** *girtü* (72b-7= 7/44), **IN** (939) ‘sahih, hakiki, doğru, hak, sadık, hak, gerçek’, **DS** *kirti* Ciddi, doğru (VIII-2882)

kişelek TAS Mirvaha, yelpaze (Ah. XVI. 290)

kişik ŞŞÇ Nöbet; *kişük* Nöbet, kapı nöbeti (2682), **DS** (I) 1. Yardım 2. Nöbet, sıra (VIII-2885)

kişilemek TAS Ağırlamak, ikram ve izaz etmek (Hurş. XIV. 54)

kişilenmek TAS Öğünmek, böbürlenmek (Caf. XVI. 150-2)

kişilik kaftan, (**kişilik geyecek**, **kişilik giyesi**, **kişilik giyese**, **kişilik kaftanı**, **kişilik libası**) **TAS** Resmî günlerde giyilen ağır elbise (Anter. XIV. 190); **kişilik**: Bayram, özel günler ya da konuk yanına çıkarken giyilen giysi (XII-4561)

kişi oğlu kişi, (**kişizâde**) **TAS** Doğuştan hür olan, esir olmayan, asılzade (Hamza. XIV-XV. 1, 75)

kişir/ hışır Kâmûs-ı Türkî *eskimiş* Havuç

kişirti TAS (Bürh. XVIII-XIX. 400), **Kâmûs-ı Türkî** ‘atın bağırması, kişnemesi, kişneme’

kobur FFANG Yuvarlak okluk

koca başı PN (49a/02) **LME** (3b/19) ‘baharda çıkan kocabaşı, mavi renki çiçeği ve nohut büyüklüğünde tohumu olan bir buçuk metre boyundaki dikenli bir ot, **DS** (I) 1. Panar, şeker pancarı 2. Mavi renkli çiçeği ve nohut büyüklüğünde tohumu olan bir buçuk metre boyundaki dikenli bir ot (VIII-2891)

kocalak Kâmûs-ı Türkî Bir tür büyük çaylak

kocalamak/kocalaşmak Kâmûs-ı Türkî İhtiyarlamak, yaşlanmak, (kocamak daha doğrudur)

koca yemişi FFANG Kocayemiş

kocuşmak Kâmûs-ı Türkî Birbirine sarılmak, birbiri kucağa almak, “kucaklaşmak”

koçaş TAS Arabacı (Müslim. XV. 7, 46), **Kâmûs-ı Türkî** *koçaş* 1. Koçu 2. Arabacı, at koçmasını bilen kimse, **DS** (I) Arabacı (VIII-2894); *koçu/koço* (I) Gelin arabası (VIII-2893)

koçadüşmek TAS Kucaklayıvermek, sarılıvermek (Müslim. XV. 17, 15)

koç otı LME Koç otu, it karası, tilkitaşağı (7a/7)

koçulmak TAS 1) Kucaklamak (Güvahi. XVI. 94), 2) Sarılmak (Müntehab. XVII. 93-1)

koçuş TAS Kucaklayış (Deş. XVI. 161-2) **kociş-/kocuş-** SN (1833), **V kocuş-** (45a.8), **YZ kocuş-** (45b.1322), **ESN kocuş-** (1151) ‘kucaklaşmak, sarmaşmak sarılmak’

kodı MT Aşağı, dip, dibine (47a-14)

koduk, (kodak) TAS (Bab. XVI. 2, 163), **YED-YED/RN BL** (30b-8), **HHT kuduk** [029a/10] ‘eşek yavrusu, sıpa’, **Kâmûs-ı Türkî kuduk** Eşek yavrusunun küçüğü, küçük sıpa, **DS** (I) 1) Eşek yavrusu, sıpa, 2) Yavru katır, 3) Yeni doğmuş inek yavrusu, buzağı, 4) Deve yavrusu, (II) Dul kadının ikinci kocasının yanına götürdüğü çocuk, (III) Kuyruk, (IV) Birisinin arkasından giden, birini izleyen (kimse), (VIII-2897, 2898); 2. Annesinin yanından ayrılmayan çocuk (XII-4562),

kodus TAS Atların boyunlarına takılan perçemli, saçaklı hotuz (Hurş. XIV. 74)

koğ, (I), (kığ (II)) TAS (Müneb. XIV-XV. 187-1), **BL** (38b-11), **IN** (3562) ‘kıvılcım, şerare’

koğuncu TAS Takipçi, kovalayıcı (Ev. XVIII. 5, 36)

koğuz TAS İçi boş, kof (Deş. XVI. 207-2), **DS** (I) Üzüm salkımları arasında bulunan çürük taneler, (II) 1) Aralık, 2) Eksik, içerisi sıkıştırılarak doldurulmamış, gevşek bırakılmış, 3) Bir kabın dolmaya yarayan durumu, 4) Yarıdan yukarı (sıvı için) (VIII-2903)

kohşamak TAS Metanetini kaybetmek, bozulmak (Ga. XIV. 308)

kohulamak, (kokulamak) TAS 1) Koklamak (İbrahim. XV. 33-1), 2) Koku sürmek. (Cennet. XIV. 344), **MC kohula-** Birisinin gıyabında ve aleyhinde konuşmak, kovlamak **T kokula-** bir mahalli gül suyu vb. koku maddeleriyle kokulandırmak (27a-11), **BH kohula-/kokula-** (38B/3), **GBTBİ kokula-** (70-b/10), **ŞŞÇ kohula-** (5425), **DS kokulamak** (VIII-2906) ‘koklamak’

koka Kâmûs-ı Türkî Eskiden yeniçeri ağalarının ve Eflak prenslerinin giydikleri tulga şeklinde sorguçlu başlık

kokar CM Kokulu

kokar kamaş LME Kokar kamaş (37b/19)

kokarilik TAS Mürdar ilik (Aks. XVII-XVIII. 160), **DS** Omurilik (VIII-2905)

kokar sedef LME Kokar sedef, kokar ağaç (7a/14)

kokarsu TAS Meni (Cev. Es. XV. 127)

kokturmak TAS Koklatmak (Tazarru. XVI. 129)

koku ağacı TAS Öd ağacı (Şamil. XVI. 105)

kokuld- GBTBİ Kokutmak, koku verdirmek, koku saçmak, kokmasını sağlamak (185-a/7)

kokulmak TAS Koklanmak (Yuz. Şems. XVI. 272)

kokunmak TAS Koku sürünmek (Ha. Ş. XVI. 2, 99); (I) Koklamak (II) Öküz, ineğin arkasından gitmek (XII-4563)

kokuş YZ İçi boş, içerisi oyuk (17a.471)

kokuşlu TAS Kokulu, rayihalı (Kara. XVII. 228), **DS** Uzun zaman yıkanmamaktan teni pis kokan (kimse) (VIII-2906)

(kimse) (VIII-2906)

kokıyâ YİŞ Bir tür hab (141b/7)

kolaç TAS Bir türlü börek (D. B. XVI. 65), **DS** 1) Mayalı, mayasız hamurdan çeşitli biçimlerde yapılan küçük ekmek, 2) Lokma (VIII-2907)

kolak (I) TAS Çolak (Bab. XVI. 2, 375), **Kâmûs-ı Türkî** Ayağı sakat (deve) ('Koluk'da denir.) (732), **DS** (I) Çolak (VIII-2907)

kolon Kâmûs-ı Türkî Çok küçük eşek yavrusu (Daha büyüğüne sığa denir.), **DS** 1. Anne karnındaki yavru, cenin 2. At ve eşek yavrusu (VIII-2911)

kolanı enlü TAS Zengin, malı mülkü, eşyası çok olan kimse (Kam. XVIII-XIX. 2, 432)

kolaylı KAB Faydalı, uygun, mübasip, muvafık

kolaysız (kolaysuz) TAS (Hurş. XIV. 5), **SN** *kolaysuz* (642), **MŞ** *kolaysuz* (127a/13), **ŞŞÇ** *kolaysuz* Güç, zor (5652), **FFANG** 'zor güç, müşkil'

kolaysızlık FFANG Zorluk

kolaya bağlı TAS Kolaylığı bulunan, kolay yapılan (Atai. Ha. XVII. 6)

kolayın TAS Aklına geldiği gibi, kolayca, düşünmeden (Şeh. Ş. XVI. 109)

kolayına TAS 1) Bildiği gibi, kolayına gelen şekilde (İs. H. XIV-XV. 679),

2) Başı boş, gelişigüzel, rastgele (Hamza. XIV-XV. 35, 87), **MUH** Başboş, rastgele, **ŞŞÇ** Gelişigüzel, rastgele (46969)

kolaylı TAS (Kab. XV. 408), **ŞKM** (67a/9), ‘kolay ve gereğince iş gören’, **DS** *kolaylı* Özensiz yapılmış, gelişigüzel (iş için) (XII-4564)

kolaysınmak TAS Önemsiz saymak, küçük ve hor görmek (Bab. XVI. 2, 496), **ŞŞÇ** *kolaysın-* Önemsiz saymak, hafife almak (21145)

kolbağı inci TAS İnci bilezik (Sic. A. XVI. 2, 164), **BHMİH** *kol bağı* Bilezik (199:15), **VG** *kolbağı* Bilezik (976), **DS** 1. Kadın bileziği 2. Büyük taneli boncuklardan yapılmış kadın bileziği (VIII-2908)

kolgan Kâmûs-ı Türkî Bir çeşit çatallı diken, kalgıyan otu

kolincak ŞŞÇ Yeni doğmuş tay (42027)

kollaşmak TAS İki kişi, kaldıracakları bir yük dengini kucaklayarak birbirlerinin kollarını tutmak (Kam. XVIII-XIX. 2, 578), **DS** İki kişi

yardımlaşarak el ve kolları ile ağır bir yükü taşımak (VIII-2910)

kollu divit TAS Boru şeklindeki kalemligi, mürekkep çanağına bitişik olan divit (Sûr. XVIII. 2)

kollukçı TİKT (A) Nöbetçi, bekçi (14b/9)

kollu kolunca TAS Kol kol, taraf taraf (Güvahi. XVI. 14)

kolonlamak Kâmûs-ı Türkî (Dişi eşek) yavrulamak (Bazen ‘kısırak’ hakkında da kullanılır.)

kol- BHMİH İstemek, dilemek (Kaş. Caf. TT. Kom) (57:13)

kolmaş YED/RN *kolmaş/kulmaş* Geveze, saçma sapan ve asılsız sözler, **IN** (1776), **MUH** ‘aldatıcı, hilekâr’

koltuk odası TAS Büyük bir odadan geçirilen ve çok vakit ayrı kapısı bulunmayan küçük oda (Kam. XVIII-XIX. 2, 564)

koltuk sipsisi TAS Erganun denilen saz (Nimeti. XVI. 83)

kolum Kâmûs-ı Türkî Yay kolu

koma Kâmûs-ı Türkî 1. Komak fiili 2. *eskimiş* Odalık, cârîye, **DS** (II) Bir erkekle evli olan iki kadın, kuma (VIII-2913)

komaklık/komaglık HN Koyma, bırakma, erteleme (102a/15,14b/13)

konacak FFANG Konaklama yeri, konak

koşaklanmak TAS (Nimeti. XVI. 32), **DS** *konaklanmak* (2915) ‘saç kepeklenmek, konak yapmak’

konat- BHMİH Kondurmak, oturmak (Kâş.) (283:111)

konduk yurt TAS Konulan, mesken ittihaz olunan mahal (Ata. XV. 5)

konuş HN Konulaş, kurulu, düzen (2155), **DS** *konuş* Savaş alanlarında birlikleri gereğince yönetip kullanma ve bu işi inceleyen bilim, tabiye (VIII-2919)

koşulaşmak TAS Birbiriyle komşu olmak (Terceman. XV. 15)

kontuş TAS Ferace (Tuhfe. Ş. XVIII-XIX. 304), **DS** 1. En üste giyilen elbise 2. Kollu yelek (VIII-2918)

koşak, (konuk) TAS (Man. Tayr. XIV. 21), **TDGAEAT** (MT 21-6) ‘göz bebeği yerindeki aklık, pus’ **DS** (II) Bir çeşit göz hastalığı (VIII-2918)

konuk için yaraklanılan KT Misafiri ağırlamak için hazırlanan kıymetli şey (144b-1)

konuğa yaraklanmış nesene KT Misafiri ağırlamak için hazırlanan kıymetli şey (34b-10=3/198)

konuklanmak TAS İzaz ve ikram edilmek (Tibr. XVI. 61)

konulga TAS Misafire gönderilen yemek (Fütuh. XIV. 141)

koşurcak TAS Konurumsu, yanık ala yakın (Sic. K. XVI. 5, 104)

koparılmak TAS Kaldırılmak, ayırdılmak (Melhame. XIV-XV. 58-1), **KT** *koparılm-* 1. Kaldırılmak, haşredilmek (15a-8=2/203) 2. Koparılmak, yerinden sökülme (122a-6=14/26); *koparılmış* Yerinden kaldırılmış, diriltilmiş (60b-3=6/29)

kopayorur TAS Harekete geçer (Hazain. XV. 63-2)

kopdurmak TAS Koşturmak (Kuddusi. XIX. 93), **ETT** *kopdur-* koparmak (MV 136-10), **DS** 1. Atı dört nala koşturmak 2. Oraya buraya koşmak, çok gezmek (VIII-2921)

kor, (kur (III)) TAS Duvar taşlarında bir sıra, dizi (Ah. XVI. 525), **HHT** Tek sıra, dizi [021a/14], **DS** (I) 1) Sıra, dizi, altın dizisi, 2) Yapıda aynı boyda taşlardan yan yana dizilerek yapılan bir sıra, 3) Biçilmiş ekin demetlerinin yığın yapmak

için kümelenmiş durumu, 4) Odun yığını, 5) Eşyayı üst üste koyarak yapılan düzgün yığın, 6) Satır (VIII-2922)

kor eyerlü HN Silâhıyla birlikte (4916)

korkıcı TİKT (A) (34b/5), **MK** ‘korkan’

korkudunulmak TAS (Rahat. XVI. 151), **KT** *korkıdınıl-* (142a-9=18/56) ‘korkutulmak, intizar edilmek’

korkıdınılmış KT Korkutulmuş, uyarılmış (181b-9=27/58)

korkun- TİKT (M) Korku duyulmak, çekinilmek (389a/9)

korkut Kâmûs-ı Türkî i. 1. Telve ve bulamaç gibi koyu şey, çöküntü 2. Un ve yağla yapılan tatsız ve helvaya benzer bir yemek; başlıca dişsiz ihtiyarlara ve ufak çocuklara yedirilir; s. Korkuya yol açan, korkunç, yavuz, **DS (I)** 1. Büyük dolu tabesi 2. Un bulamacındaki ezilmemiş un toprakları (II) Cin, şeytan gibi hayali yaratıklar (VIII-2926)

korlan- BHMİH Göz kulak olmak (Kâş. Caf. TT. *kor-* Zarar, ziyan) (33:7), **DS** *korlanmak/korlaşmak* Bir şeye iyice alışmak, bir şeye dadanmak,

düşkün olmak (VIII-2926); *korlamak* Bir şeyin üstünü örterek saklamak (XII-4565)

koruk- KİG Kormak, endişe etmek, çekinmek (53a/8), **DS** *korukmak* Yeme isteği artmak (VIII-2928)

koruk aş BL Olgunlaşmamış hurma veya üzüm ile yapılan bir etli yemek (22a-7)

korulgan T Dolama, etyaran; tırnak civarındaki kısımların iltihaplanmasıyla meydana gelen şiş (11a-1)

koruncalık TİKT (M) İçinde bir şey saklanan yer (296a/2)

korutmak TAS Korumak, muhafaza etmek (Tazarru. XV. 169), **AK** *korut-* Daldırmak, sokmak (18a.398), **Kâmûs-ı Türkî** *korutmak* 1. Bir bekçi ve koruyucu vasıtası ile korunmasını sağlamak, beklemek, gözetmek 2. Çit veya hendekle çevirtmek, ayırmak, **DS (I)** Yetmek, yeterli olmak, elvermek, işe yaramak, (II) Olgunlaşması için saklamak (meyve için) (VIII-2929)

koskoslanmak Kâmûs-ı Türkî Şişmek, kabarmak, “böbürlenmek”

koşacak BL Çok yakın ve paralel iki nesne (16a-10)

koşa kişi TAS İhtiyar adam (Tuh. L. XV. 315)

koşınmak TAS Katılmak, iştirâk etmek (Kadı. XIV. 238)

koştaş, (koşdaş) TAS Meslektaş, koldaş, arkadaş, kapı yoldaşı (Cev. Es. XV. 196)

koşmaklık HN İlave etme, ekleme (101b/15)

koşuluk TAS Bir araya getirilmiş (Bab. XVI. 1, 233)

koşundaş TAS Askerlik arkadaşı, saf arkadaşı (Ev. XVII. 7, 3)

kova kova DAH Koşa koşa takip, *Kovmak* tutmak, yakalamak için o şeyin ardından süratle koşmak (15)

kovalaş- BHMİH Kovalaşmak, birbirini kovalamak (Ettuhfe. Dede *kovala-*) (120:2), **DS** Birkaç kişi bir olup birini çekiştirmek (VIII-2939)

kovan çiçeği LME Kovan çiçeği (31b/7)

kovan otu YİŞ Bir çeşit ince süpürge otu (251b/6)

kovan sepeti RB Yabani asma (29a/8)

kovaltmak TAS Yükseltmek, havada serbest tutmak (Terceman XV. 313), **DS** (I) 1) Aralık etmek aralamak, 2) Seyrekleştirmek, boşaltmak, (II)

Serbest bırakmak, göz yummak (VIII-2939)

kovar- IN Bırak-, salıver- (8501)

kov çav TAS Dedikodu, gıybet, çekiştirme (Deş. XVI. 401)

kovuculuk MC (*kovuculuk it-* Dedikodu yapmak, birini çekiştirmek (66b.1)), **CM** *kovculuk* ‘birisini çekiştirmek, dedikodu, münafıklık, birinin gıyabında ve aleyhinde konuşmak yapmak’

kovuş TAS İş yapanların iş tıraş ve perdah ettikleri oluk gibi alet (Aks. XVII-XVIII. 180)

kovuşmak, (koğuşmak) TAS Koşmada yarışmak, yarış etmek, birbirini kovalamak (D.B. XVI. 98), **TİKT (A)** *koviş-* Karşılıklı gıybette bulunmak (73a/8), **DS** (I) Koşmak (II) İnek çiftleşmek istemek, boğaya gelmek

kovuz TAS (içi) Boş (Terceman XV. 30), **DS** *kovuz* (I) 1) Aralık, açıklık, 2) Tam dolu olmayan, (II) İçi boşalmış kof, (ağaç, kabuklu yemiş, vb. şeyler) *koğuz* (II) 1. Aralık 2. Eksik, içerisi sıkıştırılarak doldurulmamış, gevşek bırakılmış 3. Bir kabın dolmaya yakın durumu 4. Yarıdan yukarıya (sıvı için) (VIII-2940)

koy (?) BL Elbise kenarı (27b-2)

koy BHMİH Ceviz (Caf. Abu H. Houtsma. Müh. Ettuhfe. Kom.) (119:23)

koya Bİ kuşların avlarını yedikten sonra yiyeceğin birazını kursaklarından çıkardıkları yiyecek (188)

koyan FFANG (Tatarca), **DS** (VIII-2941) ‘tavşan’

koyalı Bİ Koyası olan (538)

koyasız/koyasuz Bİ Koyası olmayan (538)

koygun TAS Ak doğan (Deş. XVI. 128-1)

koyka TAS Bırakılan şey, metrukât (Süh. XIV. 151)

koytan TAS Mezarın bir yanındaki yarık, lahit (Naz. Le. XVII. 8), **DS** (I) 1) Mezarın iç kısmının köşesi, 2) Dairemsi köşe, (II) Dağın çıkıntılı yeri, (VIII-2943)

koyu BHMİH Aşağı, aşağıya (Kâş. Caf. TT. kodı)

koyuk, (koyak (II), (koyuh) TAS (Bab. XVI. 2, 82), **İM** (1347), **HFN** (778), **Mes. Mur** ‘tesirli, mütessir Hazin, müessir, dokunaklı’, **DS** (I)

Etkili, dokunaklı, acıklı, içli (ses, şarkı vb.) (VIII-2943)

koyugan EM Etki edici, nüfuz edici, etkisini gösterici (57b/12)

koyulu İM Kuyulanmış, gömülmüş (3097)

koyum Kâmûs-ı Türkî Altın ve gümüşten yapılmış takılar veya çay, kahve vb. takımları.

koyun aşısı BL 1. Hurma şurubu, et, pirinç, cevzi ve sirkeyle yapılan bir yemek 2. Kızartılmış etin altına hazırlanan soslu yemek (22a-10)

koyun eri, (koyun oğlanı) TAS Koyun çobanı (Anter. XIV. 258)

koyun gözlü, (koyun ala gözlü) TAS Açık elâ gözlü (Sic. B. XV. 11, 56), **BL** Koyu giriye çalar göz rengine sahip kişi, ela gözlü (4a-10)

koyunmak TAS (Cam. XV. 106), **T** *koyun-* (86a-3), **MŞ** *koyun-/koyun-* (118a/5), **KMühim** *koyun-* (38a.19) **EM** *koyun-* (13b/4) ‘dökünmek, koyunmak, kendi üzerine dökmek, kendi kendine dökmek’

koyurmak TAS Tesir ettirmek (Tuh. Le. XV. 226), **ŞKM** *koyur-* (112a/9), **KBP** *koyur-* (64a/14) ‘koydurmak, yerleştirmek, bıraktırmak’

koyun pâçesi LME Koyunbacağı, sapı kısa, başakları dolgun ekin. (45a/1)

koyun kıran/öldüren LME Koyunkıran, koyunöldüren denilen ilaç yapımında kullanılan bir çeşit bitki, kantaron, sarı kantaron, kırmızı kantaron, binbirdelik otu, kan otu, kılıç otu, kuzukıran, mayasıl otu, yara otu (7a/3), (53b/17)

koyun sarmaşığı BL İki metreye kadar yükselebilen ve yaprakları hafif tüylü, ispanağa benzer ve onun gibi pişirilerek yenen bir bitki, unluca (46b-5)

koza TAS Gümüşten ve sırmadan yapılmış süslü düğme (Büh. XVIII-XIX. 534); Makara, masura (XII-4567)

köçeyle- MN Güzel görünmek, kendisini güzel göstermek (Doğu T.) (47-1)

köçeyle- BHMİH Güzel görünmek, alımlı görünmek; iftihar etmek, öğünmek (TTS IV. *köçeylelendirmek* Güzel, cazip *göstermek*; *göceklemek* (*kökceklenmek*; *gücüklenmek*); İftihar etmek, öğünmek, güzelliği ile meydana çıkmak (249:6),

köçeyle- BHMİH Güzel, cazip göstermek iftihar vesilesi etmek; öğmek (244:5)

köf FFANG Köpük

köfte demiri TAS Izgara (Sic. B. XV. 6, 19)

köke Kâmûs-ı Türkî Bir tür eski harp gemisi

kök mârûl LME Yaban turbu, acırğa (43b/9)

kök nar içi TAS (Büh. XVIII-XIX. 205), T *gögnar içi* ‘Ak çam da denilen, çamgillerden iğne yapraklı bir ağaç çeşidinin kozasının içi, çam fıstığı’

kökün Kâmûs-ı Türkî Kökünden, temelinden, esâsen

kömrüş- FR/K Homurdanmak (101b-11)

kömüş ineği TAS (Sic. A. XVI. 2, 1786), **DS** (VIII-2958) ‘dişi manda’

kömüş malağı TAS Manda yavrusu (Sic. A. XVI. 4, 1017)

kömüş öküz TAS Erkek manda (Sic. A. XVI. 3, 854)

könen- BHMİH (Abu H. *künen-* Nimet ve izzet sahibi olmak, sevinmek; Ettuhfe *könen-* Nimet sahibi olmak; Kom: *könen-* Memnun etmek, sevinmek; Müh. *könen* Talihli, bahtiyar) (27:13), **DS** *könenmek*

(VIII-2959) ‘gönenmek, sevinmek, setvete kovuşmak, mutlu olmak, rahata kavuşmak’

könendür- BHMİH Gönendirmek, sevindirmek (24:18)

köñit- BHMİH Sevketmek, doğrulmak (Kâş. *köñit-* Doğrultmak) (109:15)

köp TAS (Hurş. XIV. 56), **SN** (2092), ‘çok fazla, çok’, **DK** Şişkin, şişme, şişkinlik (265-8), **DS** (II) Çok, (III) Ağılı ot yiyen hayvanlarda şişmeyle beliren hastalık (VIII-2959)

köpçük TAS Eyer yastığı (Nimeti. XVI. 545), **DS** (I) Minder (2961-VIII)

köpen TAS Deve çulu (Terceman. XV. 26), **DS** (I) 1) Deve çulu, 2) Kıldan dokunmuş çul, kaba yünden yapılmış giysi, 3) Uzun tüylü halı, 4) Adi dokunmuş kumaş, 5) Kadın ceketi, uzun hırka, 6) Yama ya da yamalı giysi, 7) Paçavra, eski bez, 8) Çocuk bezi, kundak, 9) Beşik üstüne konan örtü, (II) Minder (VIII-2961)

köpmek TAS Şişmek (Terceman. XV. 106), **DS** (I) Çoğalmak, kabarmak, artmak, (II) 1) Hastalık nedeniyle karın şişmek, 2) Deve sığır gibi, hayvanlar çok ot yiyip, şişmek, 3)

Ölmüş gibi yatmak, (III) Toprak tavlansmak (VIII-2951)

köprücek KMT “terkova”, (A.) terkovi, köprücük kemikleri klavikula. (24^{b2})

köptürmek TAS Kabartmak (G. Ra. XV. 215), **DS** (I) Pekmez yapılmadan önce şıraya bir taşım kaynatmak, (II) Çoğaltmak, şişirmek (VIII-2961)

köpük taşı, (körpük taşı) TAS Sünger taşı (Miftah. XV. 114), **DS** Çok hafif, köpük gibi, süngere benzer, delikli taş (VIII-2961)

köpüme TAS (Büh. XVIII-XIX. 301), **DS** (VIII-2961) ‘hırka yorgan, şilte, yatak gibi şeylerin kalın ve aralıklı, sıkıca dikmek’

köpürtken TAS Çöven, Şam çöveni (Büh. XVIII-XIX. 226)

kör TAS (Yüz. Ha. XIV. 55), **HFN** (2944), **DS** (II) (VIII-2962) ‘mezar, sin, gömüt, kabir’

kör biliş TAS Noksan bilgi (Ata. XV. 6)

kör çetük TAS Kör sıçan, köstebek (Mü. Şi. XIV-XV. 73)

kören Kâmûs-ı Türkî 1. Devm ağacı, Hint hurması 2. Bir ağaçtan elde edilen reçine

körepe TAS Dahra (Sic. B. XV. 6, 39), **DS** (I) Diken çalı kesmeye yarayan yarım ay biçiminde küçük balta keski, (VIII-2965)

körezimin TAS Düşkün, âciz (Cev. Es. XV. 36)

körlemek /köreltmek//boğazi Kâmûs-ı Türkî Açlığını gidermek, **DS** (I) 1. Alay etmek, eğlenmek, taklit etmek 2. İnsanı sinirlendiren, kızdıran davranışta bulunmak 3. Bir kimseyi Kötüleyerek başarısını engellemek 4. Tuttuğu işi gelişi güzel yapmak 5. Küçümsemek (II) Ağacı filiz vermeyecek duruma getirmek (III) 1. Su kaynağını kapatmak 2. Balık tutmak için suyu bulandırmak (IV) Yetecek kadar olmak (V) Ateşi söndürmek (VIII-2966)

körlüğüne, (körliğine) TAS Rağmine, rağmen (Yuz. Şeyd. XIII. 67)

körlük TAS (Kdeb. XVIII. 196-2), **DS** (I) *körlük/köllük* (VIII-2966) ‘kışkırtma, nispet, birbirinin inadına hareket, rağm, inat’

körse, (körse taşı) TAS Bileği taşı (Nimet. XVI. 375)

körşe Kâmûs-ı Türkî Yerde yığılmış karın en üstteki donmuş tabakası. Bu

tabaka güneş görüp eridikten sonra tekrar donduğu için buz halindedir.

kös Kâmûs-ı Türkî Ağır, doğru, sağlam ve kendinden emin bir şekilde yürümek

köseç TAS Köse (Sic. B. XV. 5, 159), **DS** Tüyü kısa, bir cins koyun (VIII-2971)

kösemek TAS (Kesir. XV. 192), **HN** *köse-* (4503) ‘gıpta etmek, imrenmek, yarsımak’

***köskelmek Kâmûs-ı Türkî halk dilinde DS** *kösgelmek/ kösülmek* (VIII-2072) ‘uzanıp yatmak, ayakları uzatarak yatar gibi oturmak, sere serpe oturmak’

kösnüme (kösnime) TAS (Aks. XVII-XVIII. 240), **Kâmûs-ı Türkî, DS** *kösnemek* (VIII-2974) ‘dişi hayvan erkek istemek, at, eşek vb. hayvanlar çiftleşme isteği göstermek’

kösrelenmek TAS Bilenmek (Terceman. XV. 13)

kösten TAS Ilıca (Ev. XVII. 5, 566)

kösülmek, (kösilme) TAS Uzanmak, ayağını uzatmak (Fütuh. XIV. 501), **SN** *kösil-* 1. Uzanmak, uzatmak (3405) 2. Gücünü yitirmek (DS) (5577), **YED** *kösülemek BH* *kösil-* (56B/9), **D** *kösül-* (36b/11) ‘uzamak, uzanmak, ayağını uzatmak’, **DS** *kösülmek* (I) 1) Uzanıp yatmak, ayakları uzatarak yatar gibi

oturmak, sere serpe oturmak, 2) Büzülmek, toplanmak, toparlanmak, 3) Yorulmak, gücünü kaybetmek, 4) Öfkesi geçmek, yatışmak, 5) Yılmak, pısmak, korkmak, (II) 1) Ateş yavaş yavaş sönmeye yüz tutmak, 2) Kabaran bir şey sönmek, 3) Bitki, meyve vb. şeyler kurumaya yüz tutmak, çürümek (VIII-2977, 2978)

kösülmek, (köselmek) TAS (Müz. XV. 339), **BH kösilt-** (24B/7), **ŞHŞ kösült-** (4136), **ŞŞÇ kösült-** (10998) ‘uzatmak, ayağını uzatmak’, **DS kösülmek** (I) 1. Uzanıp yatmak, ayakları uzatarak yatar gibi sere serpe oturmak 2. Büzülmek, toplanmak, toparlanmak 3. Yorulmak, güvünü kaybetmek 4. Öfkesi geçmek, yatışmak 5. Yılmak, pısmak, korkmak (II) 1. Ateş yavaş yavaş sönmeye yüz tutmak 2. Kabaran bir şey sönmek, inmek, durulmak 3. Bitki, meyve vb. şeyler kurumaya yüz tutmak, çürümek, (VIII-2977-2978); I. Boylu boyunca uzanmak (II) 1. Öfkesini almak 2. Hızını almak (XII-4570)

köşeklenmek TAS Böbürlenmek, kasalmak (Enfes. XV. 595)

köşekletmek TAS Deveyi yavrulatmak (Ah. XVI. 80)

köy TAS Köz, kor; yanık, yanma; azap, ıztırap (Süh. XIV. 123)

köyeğen TAS Eşek sineği, büvelek, eğrice (Cinas. XVI. 55-2)

köyne- ŞKM (11b/6), **KİG** (16b/6) ‘için için yanmak, ateşten sararmak üzülmek’ **DS köynümek** 1. Ham koparılan meyveler konulduğu yerde olgunlaşmak 2. Meyveler çok olgunlaşmak, içi geçmek, kararmak (VIII-2984)

köynüklü ŞKM Yanık, yanmış, ateşli, müessir, koyuk (116b/5), **ŞHŞ** 1. Acıklı, tesirli, yakıcı, yanık (1839) 2. Bağrı yanık (1290)

köy subaşısı TAS Köyün düzenini koruyan kişi (Şamil. XVI. 466)

köyünmek KAB Yanmak, sıkılmak, ıztırap çekmek, mahzun olmak, **Kâmûs-ı Türkî göyünmek** 1. Yanmak, alazlanmak, ateşte kızarmak 2. (Meyve) Olmak, kemale ermek, *eskimiş DS köyünmek/ köymek /küymek* (II) Yanmak, kavrulmak, kararmak (VIII-2984,3056)

köyündürmek YED/RN Yakmak, yandırmak

köz etmeği TAS Yağlı yufka, gözleme (Caf. XVI. 142-1)

kubur yolu TAS Dehliz, üstü kapalı siper (Ev. XVII. 6, 318)

kucuş- TDGAEAT (KM 4a-5), **BHMİH** *kucuş-* (Kâş. Caf. *kocuş-* Dede *kucuş-*) (203:25), **DK** *kuçuş-* (270-5), **Mes.Mur** *kucuşmak* ‘kucaklamak, sarmaşmak sarılmak’

kuç- D (106b/6), **YED/RN** *kuçmak*, **DK** *kuç-* (224-3), **ŞKM** *kuç-* (46b/5), **ŞHŞ** *kuç-* (945), **MC** *kuç-* (9a.10), **MM** *koc-* (2089); *koç-* (632) **DS** *kucmak / kocmak* (VIII-2895) ‘kucaklamak, bağrına basmak, kucaklaşmak, sarılmak, deraguş etmek’

kuduz kurdu TAS Bambul kurdu (Nimeti. XVI. 189)

kulak agzı T Ağzıda ve dilde çıkan sarı veya kızıl kabarcıklar halinde bir hastalık (73b-3)

kuğurmak **Kâmûs-ı Türkî** *halk dilinde* **DS** (VIII-2991) ‘(Güvercin) ötmek’

***kukuç** **Kâmûs-ı Türkî** *halk dilinde* Meyve çekirdeklerinin sert kabuğu

kulak tozu **BL** Kulağı arkasındaki yüksek kısım (3a-3)

kulakçın **Kâmûs-ı Türkî** Takke ve külah gibi bir takım başlıkların kulakları örten eki, uzantısı

kulağuzlayıcı, (kulavuzlayıcı) **TAS** Rehber, yol gösteren (Müz. XV. 213)

kulak çirki **TAS** Kulak kiri (Aks. XVII-XVIII. 158)

kulaklaşmak **TAS** Birbirinin kulağına fısıldamak (Âli. XVI. 129)

kulak tözü **TAS** Kulak dibi (Şamil. XVI. 599), **DS** Kulak arkası, kulak tozu (VIII-2995)

kulağ/kulan (30b-7), **SN** (2981), **MŞ** (47a/2), **DK** (5-3) ‘yaban eşeği’, **KİG** Tay, kısarak (103a/4), **CM** *kulan* İki üç yaşında dişi tay, kısarak, **YİŞ** Yabanî at (141a/9), **DS** İki üç yaşında dişi tay, kısarak (VIII-2995); *kulun* Yeni doğmuş at yavrusu, tay (XII-4571)

kulapa **GBTBİ** (101-a/14), **Kâmûs-ı Türkî** ‘aksakız dikenî’ de denilen bir cins bitki, mârziyûn, ak sakız dikenî, defneye benzer bir bitki’

kulka **TAS** Fundalık (Enb. XIV. 185)

kullanıklı/kullanışlı **Kâmûs-ı Türkî** Uygun, iyi kullanılan, kullanılışı çok kolay olan, rahat

kulluk yatı **TAS** Hizmet usulü,âdabı (Süh. XIV. 145)

kulmaş **TAS** (İrşad. XV. 197), **İM** (1615), **HN** (4916), **GRT** (2797), **CM**

MM (1563) ‘aldatıcı, hilekâr, sahtekâr, herzegû, kalleş, aldatıcı, düzenbaz, terbiyesiz’

kulmaşlık TAS Aldatıcılık, hilekârlık, kalleşlik (Süh. XIV. 170)

kuluğan LME Kaluğan dikenini, çakır dikenini, devedikeni, peygamber dikenini (14b/5)

kulın- KİG Yapılmak, edilmek (140a/11)

kuluncak TAS Küçük tay, yeni doğmuş tay (Anter. XIV. 528)

kumar Kâmûs-ı Türkî Dağ gülü ve ‘Rododendron’ denilen, kerestesi kırmızı ve değerli bir cins ağaç

kumaş yeri BL Halı, yastık ve minderlerin serildiği yer (47b-4)

kum baklası LME Kumda yetişen bir bitki (9a/19)

kum buğday LME Kum buğday (41b/10)

Kumçar Mes.Mur Allah, tanrı

kumla KİG Buğdaydan ve darıdan yapılan bir içki (102a/7)

***kumluk Kâmûs-ı Türkî** Dağıstan’da yaşayan bir Türk boyu ve bu boydan olan kimse

kumsu TAS Tezvirci, ara bozan (Bab. XVI. 1, 395)

kumsulanmak TAS Yaltaklanmak, tezellül etmek (Hamza. XIV-XV. 6, 44)

kumus TAS Yoksul, fakir, müflis (Sic. K. XVI. 7, 129)

kunduz taşığı MŞ Cavşir otu ve bundan elde edilen zamk (58a/11), **LME** kunduz *hâyası* Kunduztaşağı otu ve kökü, cavşir, oğlanaşı (40b/17)

kunlacı, (kunnacı, kulunlacı) TAS (Anter. XIV. 611), **HHT** [008a/15], **DS** *kunnacı/kulunlu* (VIII-3002) ‘gebe, karnında yavru olan at, eşek vb. hayvan’

kunlamak TAS (Hay. XV. 189), **DS** *kunnamak* (VIII-3002) ‘hayvanlar doğurmak’

kupal Kâmûs-ı Türkî Topaç, kunt, kısa ve biçimsiz

kunt SN Set, katı, sağlam (3832), **DS** (II) 1. Dayanıklı, kalın, sert şey 2. Sağlıklı, sağlam yapılı (VIII-3002)

kur (I) TAS 1) Mevki, derece, had, mertabe, pâye (Kel. XIV. 32), 2) Akran, emsal (Işk. XIV. 290-1), **SN** I. Akran, emsal (4143) **IN** Eş, akran, emsâl (7570), **DS** (I) 1) Durumundan çok yakınan (kimse), 2) Aç gözlü kimse, 3) İyilik bilmezi nankör, (VIII-3004)

kur (II) BHMİH Kuşak (Kâş. Caf. Müh. Kom. Dede) (31:18), **SN** Süslü, işlemeli (847), **DK** *kur (kur kurma)* Kuşak, kemer; (belki) süslü, işlemeli, nakışlı; süslü, işlemeli, nakışlı kemer, kuşak (61-8); *kurma (kur kurma)* Kuşak, kemer; (belki) süslü, işlemeli, nakışlı, süslü, işlemeli nakışlı kemer, kuşak (61-8), **KY** Kuşak (1049), **TDGAEAT** Süslemeli, nakışlı

kurkuşak HN Süslü kuşak (37a/13)

kur kuşaklu ŞŞÇ Mevki sahibi kimse (39901)

kural- BHMİH Kurulaşmak, zayıflamak (Kâş. *kur-* Kuru) (335:11)

kurbağa yosunu LME Kurbağa yosunu (9a/1)

kurca TAS Domuz kılı (Deş. XVI.)

kurcamak TAS (Bab. XVI. 1, 15), **ESN** *kurca-* (543), **DS** *kurcanmak* (XII-4572) ‘uğraşmak, çabalamak, deşele-, karıştır-, kurcala-, karıştırmak’

kurcu Kâmûs-ı Türkî Eskiden bellerine bir demir kemer bağlayan zırhlı asker

kurdamak TAS (Mü. Şi. XIV. XV. 90), **TİKT (M)** (434b/6), **T** (75a-4) ‘kurdalama, kurcalamak, karıştırmak’,

DS *kurdamak* 1. Oylanmak, uğraşmak, az çalışmak 2. Koşturmak, iş yapmak, çalışmak 3. İlişmek (VIII-3006)

kurdala- TM (79a-7), **DS** *kurdalamak* (VIII-3006; XII-4572) ‘karıştırmak, dokunmak, yoklamak’

kurdaş TAS Akran, emsal (Müneb. XIV. XV. 14-1)

kurdcugaz Kmühim Bağırsak solucanı (28b.7)

kurdeşeni TAS (Mü. Şi. XIV. XV. 60), **T** *kurdaşın* (111a-8), **LME** (8a/4), **GBTBİ** *kurd eşeni/kurdaşanı* (82-a/17) ‘Kurdeşen; deride kızıla yakın yassı yassı sivilciler çıkması ve bunların dökülüp tekrar çıkabilmesi şeklinde zuhur eden bir deri hastalığı’

kurdum LME “*kurdum-ı hindî*” Mavi su zambağı ve tohumu (40b/16)

kur eyer TAS (Kesir. XV. 383), **İM** *kur eyerlü* (601) ‘süslü eyri olan, süslü, özele yapılmış eyer’

kurgaz Kâmûs-ı Türkî Pek zayıf ve kuru, **DS** *kurgazlaşmak* Otlar, ağaçlar kurumaya yüz tutmak (XII-4572)

kur kemer TAS Süslü, özele yapılmış kemer (Yuz. Hamdi. XV. 82-2)

kur kılıç, (kurlu kılıç) TAS Süslü, özele yapılmış kılıç (Hurş. XIV. 61)

kur kuşak, (kur kurma kuşak) TAS Süslü, (Dede. XIV. 32), **NH** *kurkuşak* (37a/13) ‘özele yapılmış kuşak süslü kuşak’

kurla TAS (Ga. XIV. 277), **KİG** (22b/12) ‘kere, kez, kat, defa, derece’

kurlak Kâmûs-ı Türkî, DS (VIII-3008) ‘silah, tuzak, kapan gibi kurulacak araçlar’

kurluğan LME 1. Kaluğan dikenini, çakır dikenini 2. Dolama, etyaran (16a/6), **MŞ** (139a/14), **YİŞ** (222a/2), **Kâmûs-ı Türkî** ‘bir dolama çeşidi, etyaran, domuzburnu tırnak dibininde olan şiş’

kurnazlanmak TAS Kendini kurnaz göstermek (Saz. Dertli. XIX. 679)

kursağı dar TAS Tahammülü kıt, çabuk kızan (Aks. XVII-XVIII. 1-97)

kurşak TAS Kuşak (Yuz. Da. XIV. 56), **DS** Kadınların arkadan bellerine bağladıkları işlemeli kuşak (VIII-3009); 2. Kapının tahtalarını birbirine bağlayan ağaç (XII-4573)

kurşaklu KY Kuşaklı (1229)

kur eyerlü İM Süslü eyeri olan (601)

kurtaltmak TAS Kurtarmak, taaruzdan uzak bulundurmak (Leys. Ar. XV. 100)

kurt lingi TAS Belli belirsiz zıplayarak koşma, tırıs yürüyüş (Bürh. XVIII-XIX. 523)

kurtılmaklık KİG Kurtulma, halas olma (165b/13)

kuruca V Üzerinde herhangi bir sergi olmayan (40b.11)

kuruca umu, (kuruca umu) TAS Boş ümit (Enfes. XV. 167)

kuruçuk BL Göz çeperinde oluşan kuru çapak (4a-8)

kurudan TAS Patlıcana benzer bir ot (Ah. XVI. 1009)

kuru hastalık TAS (Kam. XVIII-XIX. 1, 757), **DS** (II) (VIII-3011) ‘verem hastalığı, verem’

kurula Kmühim (39a.3), **EM** (35b/10) ‘kuru olarak, su dökünmeden kuru kuruya’

kurumsak TAS (Kam. XVIII-XIX. 2, 28), **Kâmûs-ı Türkî** *eskimiş* ‘karısının namussuzluğuna göz yuman, kaltaban, pezevenk, deyyus’, **DS** 1) Onurlu, gururlu, 2) Alçak, onursuz, arsız (VIII-3012); Yolsuz birleşmelere aracılık eden kimse (XII-4573)

kurumsu TAS Kül, yakılmış şeyin külün (Dede. XIV. 23), **DK kurumsı** Bezin yanmasından hasıl olan isli kül (42-6)

kurun- HHT Kurulanmak, ıslaklığını gidermek [019b/4]

kurud aşı BL Kuruttan yapılan bir tür çorba, kurut çorbası (22a-4)

kurutan Kâmûs-ı Türkî Hayvnlarn burnunda kemik oluşturarak ölmelerine yol açan bir hastalık

kuru yaş TAS 1) İyi kötü, değerli değersiz (Muham. XV. 323), 2) Deniz, kara (D. B. XVI. 96)

kuru yerden TAS Asılsız, faydasız, boş yere, sebesiz (Maârif. XV. 190)

kurtılmaklık ŞKM Kurtulmaklık (17a/1)

kurtum T Papağan yemi de denen, ota benzer bir çiçeğin tohumu (58b-12)

kurt üzümü LME Ayı üzümü, çay üzümü (36b/14)

kust TA Kıst otu ve bu otun kökünden elde edilen ilaç (22a/10)

kusuk Kâmûs-ı Türkî s. Kusulmuş, mideden dışarı atılmış; i. Kusmak, kusulan şey

kusulmak Kâmûs-ı Türkî 1. Yendikten sonra ağızdan tekrar dışarı çıkarılmak 2. Kusmak fiili yapılmak

kuş Kâmûs-ı Türkî Yaşlı atın sağrısında tüyü dökülüp çıplak kalan yer

kuşağı berk TAS Gönülden inanan, bel bağlamış olan (Yunus. XIII-XIV. 353)

kuşağına tolu TAS Güçlü, kuvvetli (Şeh. Ş. XVI. 1128)

kuşamak TAS (Cev. Es. XV. 259), **ŞŞÇ kuşa-** (39229) ‘kuşatmak, çevirmek’, **DS** Yer değiştirmek (VIII-3014)

kuşça TAS Kuş gibi zayıf, bir sıkımlık (Şeh. Ş. XVI. 125)

kuşguluk T Endişe içinde, sıkıntılı (10a-10)

kuş kanadı LME Kuşkanadı otu (11a/10)

kuş kaynağı MK Kuş gagası

kuşkuyruğu TAS Kuşpalazı, difteri hastalığı (Kam. XVIII-XIX. 2, 899), **DS** (I) 1) Büyük çıban, 2) Difteri, (VIII-3016)

kuşlamak, (kuş kuşlamak) TAS (Dede. XIV.12), **D kuşla-** (15b/4), **ŞŞÇ kuşla-** (49696), ‘kuş avlamak, kuş yakalamak’

kuşluğun TAS (Mü. Şi. XIV-XV. 15), **V kuşluğun** (56b.6), **KMühim kuşlugun**

(14b.7), **T kuşlugın** (24b-12) ‘kuşluk vakti, vaktinde, güneş doğduktan birkaç sonraki vakit’

kuş sağı TAS Kuş tersi, kuş gübresi (Şamil. XVI. 410)

kuş siyiği TAS Kuş pisliği (Nimeti. XVI. 153)

kuş surbası, (subra) TAS Kuş sürüsü (Bürh. XVIII-XIX. 204)

kuş yürekli TAS Korkak, yüreksiz (Dede. XIV. 69)

kuş yünjü BL 1. Kuş tüyü 2. Kuş kanadı (36a-2)

kutar- ŞKM Kurtarmak, tenceden çıkarıp kaba almak (103b/5), **DS** *kurtarmak/kotarmak* Bir kaptan başka bir kaba yemek boşaltmak yemeği kaplara dağıtmak (VIII-3010)

kutluca LME 1. Veba türünden, vücutta yaralar çıkartan bir hastalık 2. Büyük çıban (61a/14), **MŞ** Veba türünden bir hastalık (33b/8)

kutlu kuş TAS Hüma kuşu (Şamil. XVI. 258)

kuvanuk SN Memnun (4938)

kuyruk kıkırtığı BL Koyun kuyruğunun eritildikten sonra geriye

kalan gevrek ve yenilebilen kısmı (22b-6)

kuyruğu köse TAS Kuyruğunun kılları köse olan (Sic. A. XVI. 3 ,47)

kuyruğuörü TAS (Ta. Sel. XV. 35), **BL** *kuyruğu öri* (34a-7), **DS** *kuyruklu/ kuyruköğlü/ kuyruğuörü* (VIII-3020), ‘akrep’

kuyruklu biber TAS Kebabe denilen bir nevi ilâç (Kam. Os. XIX. 244)

kuyruksalan TAS Yunt kuşu denilen kuş (Deş. XVI. 122-1)

Kuyruk yıldızı TAS Ülker yıldızı (Ev. XVII. 3, 44)

kuytul TAS İkametgâh, karargâh (Fütuh. XIV. 46), **DS** *kuytul/kuytak* Çukur, kuytu yer (3021)

kuytulanmak TAS Bir yere girip sığınmak (Kam. XVIII-XIX. 3, 207)

kuyudaş BHMİH Zayıflayıvermek, yok oluvermek (Caf. kud-, *kut-* Telef olmak, zebun düşmek, Kâş. *kuyut-* Ürkütmek) (338:18)

kuyulamak TAS Kuyu açarak içine bir şey koymak (Sic. A. XVI. 4, 1086), **DS** *kuyulamak/kuylamak* Bir şeyi gömerek saklamak (VIII-3021)

kuzgun ayacı LME Kuzgunayağı, çiçeklerindeki tohum sapları kürdan

yerine kullanılan bir ot, kuşayağı, kılır ot, hilal otu, diş otu (3b/6)

kuzgun otu LME Kuzgun otu (11a/11)

kuzlacı TAS Kuzulayacak (Hay. XV. 72), **DS** Gebe, doğuracak hayvan (VIII-3022); Gebe koyun, keçi vb. hayvan (XII-4575)

kuzı butrağı LME Kuzu pıtrağı, koyun otu, fitik otu, kasık otu, kızıl yaprak (6b/78)

kuzlu BHMİH Güneşsizlikten olgunlaşmamış –başak- (Kâş. Abu H. *kuz* Güneş görmeyen yer) (135:3),

kuzuluca TAS Kuzulu (?), kuzu gibi (?) (Ruşeni. XV. 96)

kuzulu kapı TAS Ortasında ayrıca küçük bir kapı bulunan büyük kapı (Asım. XVIII- XIX. 14), **DS** *kuzuluk kapısı / kuzuluk* Büyük kapıların ortasındaki küçük kapı (VIII-3023)

kübzen MŞ Tıbbi bir bitki (?) (137a/8)

küceğiz FR/K Küçük bir kuş türü (49a-12)

küçe- BHMİH Zulmetmek (Kâş. Caf. Kom) (27:4)

küçü, (küzi, küci) TAS (Vasıf. XIX. 46), **DS** *küçü /kücü* (VIII-3024)

‘dokuma tezgahlarındaki arış ipliklerini açıp kapayan tarak, arış ipliklerini aralayan iplik tarak’

küçüklemek Kâmûs-ı Türkî Küçük görüp ehemmiyet vermemek

küçük tevbe TAS Şaban ayı (Vasıf. XIX. 46)

küçük yaz TAS Pastırma yazı, yalancı yaz (Naima. XVII-XVIII. 1, 88)

küd düş- SN Kötürüm gibi yatmak (3356)

küfter D Üzüm sırasıyla nişasta kaynatılarak yapılan ve dilim dilim kesilerek kurutulmuş bir çeşit tatlı, pestil (70a/5)

küke TAS Küçük ekmek (Bürh. XVIII- XIX. 508)

kükürt deve TAS Anası ve babası başka başka soydan olan deve (Sic. K. XVI. 4, 266)

küle TAS Yığın (Bürh. XVIII-XIX. 431), **DS** *küle/külte* (V) İplik çilesi, kelep (VIII-3028)

külermeni MNHS Eczacılıkta kullanılan, kırmızı renkli bir çeşit kil (113a.6)

külef IN Gül (4675)

küli- BHMİH Gömmek (Kâş.) (208:3)

külek KMT Rüzgâr, esinti (132^b8)

külemek Mes.Mur Bağlamak, DS *külemek / külmek* El ve ayaklarını bağlamak (VIII-3028)

külve SN Tandırdaki ateşin yanmasını sağlayan hava deliği (DS) (3210), DS *külve* 1. (küle) Tandırdaki ateşin yanmasını sağlayan hava deliği 2. Ocak 3. Ocakta tencere, kazan koymak için yapılmış yer (VIII-3033)

kümek Kâmûs-ı Türkî 1. Yığıntı, küme, top 2. Birçok kimsenin koşuşup yardım etmesi, DS Yardım, inat (VIII-3034)

kümren LME Çiğ olarak yenilen sarımsak cinsinden kökü kokulu yabani bir ot, yaban sarımsağı (25b/10)

kün FR/K Körelmiş, körleşmiş (63b-9)

kündelmek TAS (Anter. XIV. 513), DS (VIII-3037), SN *kündel-* (← Far. künd) (5053) ‘kesici araçların uçları aşınmak, körlenmek küntleşmek, körleşmek’, KBP *künde-* Ayağına bağlamak (07b/13)

kündelü İM Bukağılı, işaretli (1574)

kündlük TAS (Bab. XVI. 2, 183), DS (VIII-3039) ‘aptallık, ahmaklık bilgisizlik, uyuşukluk’

kündü TAS Ağacın ortasındaki kav gibi yumuşak madde (Bab. XVI. 1, 249), DS (I) Çobanların kibrit yerine kullandıkları kalem biçimindeki ağaç kavı ile kükürt karışımı (çakmak taşıyla çakılır), (II) İçinde değirmen çarklarının bulunduğu tahta dolap (VIII-3037)

kündür MNHS (80a.11), YİŞ (169b/11) ‘günlük buhar veya tütsü’

kündüs YİŞ Saksığan kuşu (201a/6)

künke Kâmûs-ı Türkî Kalın talaş, ince yonga

künkür YİŞ Toz, pislik (243b/1)

künkürlemek Kâmûs-ı Türkî Uyku basmak, gevşemek, uykudan sersem olmak, sızmak, DS *künkürlemek* (I) Pişman olmak (II) 1. Uykulamak, uyuklarken düşecek gibi olmak 2. Yaşı ilerlemek, elden ayaktan düşmek, gözleri görmez olmak (VIII-3039); *künkürlemek/ küngüldemek* Yaşlı kimse güçsüz, uykuda gezer gibi olmak (XII-4577)

küngülenmek TAS Kamaşmak (Kam. XVIII-XIX. 2, 253)

küne D (yansıma) Çan sesi (29b/11)

küpdürmek GRT Şişirme, semizletme (2838)

küpdüşen TAS Tavşancıla benzer bir kuş (Bab. XVI. 2, 303), **DS** (I) Kaz yumurtası büyüklüğünde tatlı bir çeşit kış armudu (II) Tatarcık (VIII-3040)

küpecik, (küpçük, küpecük) TAS (Akr. XV. 338), **TA** *küpçük* (g) (16b/17), ‘kavanoz, ufak küp’, **DS** (I) 1) Küçük küp, çömlek, kazan, 2) Küçük testi, (II) Küçükler, gençler (mecazen) (VIII-3040); Kulplu, küçük küp (XII-4577)

küp kuzusu TAS Küçük küp, küpecik (Aks. XVII-XVIII. 154)

kür SN Cesur, yürekli, kabadayı (KB) (2455), **TAS** (Dede. E. XIV. 19), **DK** (19-3), **ŞŞÇ** (29574), **DS** (I) (VIII-3042) ‘idraksiz, inatçı, inadına kötü iş yapan, aksi yaramaz, kötü, huysuz, kötü huylu, kötü tabiatlı, dik başlı, hırslı adam’

küran TAS Al donlu at (Kam. Os. XIX. 272), **Kâmûs-ı Türkî** Koyu al donunda at *eskimiş*

kürde TAS Şiş gibi bir çeşit kılıç (Sic. A. XVI. 4, 162)

kürdeği TAS Eteği ve kolları kısa mintan (Lû.Şeh. XVIII. 71-2)

kürdirmek, (kürdükmek) TAS (Bab. XVI. 1, 27), **Kmühim** *kürdik-* (32a.12), ‘dişi hayvan erkek istemek’, **DS** *kürdükmek* Kedi çiftleşmek istemek, kızana gelmek (VIII-3043)

kürdüğü TAS (Sic. A. XVI. 6, 1300), **DS** *kürdüğü/kürdiği* (VIII-3043) ‘ig’

küre LME <? 1. Sulak yerlerde yetişen bir çeşit ot. 2. Üzüm çubuklarına örülen, çubuklardan geçinen, asalak bir bitki (54b/11)

kürelilik YED/RN Taşkınlık, azgınlık

küremek, (kürükmek) TAS Dişi hayvan erkek istemek (Terceman. XV. 261)

kürenç TDGAEAT (BP 12b-9), **Bİ** (1045) ‘kuşun kuluçkaya yatması,kuşun kuluçkada, dinlenme durumunda olması veya kuşun kuluçka yeri’

kürencî KBP Bir kuş cinsi (14b/05)

kürtül TAS Kalın, kuvvetli (Kel. XIV. 223), **DS** (I) Palan, semer, (II) Kısa boylu, şişman (kimse), (III) Kuytu yere toplanmış kar ya da kum yığını (VIII-3047)

kürtlik LME 1. Kirtlik, gırtlak, hançere. 2. Gırtlak veremi, gırtlak kanseri (56a/8)

kürük, (körük) TAS Buynuzsuz öküz (Kam. XVIII-XIX. 3, 729), **DS** (I) 1)

Eşek yavrusu, sığa, 2) At yavrusu, 3) Küçük kulaklı koyun, keçi, 4) Kıvrık kulaklı, koyun, keçi, (VIII-3048)

kürüm FFANG Bir çeşit lahana, **DS** Topluluk, sürü (VIII-3048)

küsül- HN Küsülmek (1868), **KİG** Çevirmek, döndürmek (27b/6), **DS** (I) 1. Küsmek 2. Öfkesi geçmek, yatışmak 3. Büzülmek, toplanmak, toparlanmak (II) Bozulmak, pıhtılaşmak (süt, yoğurt vb. şeyler) (VIII-3051)

küsülmiş FFANG Küsülmüş, daralmış

küslü SN (1112), **DS** *küsülü* (XII-4587) ‘dargın, gücenmiş, gücenik’

küsünmek TAS (Ş. G. XVI. 125), **ESN** *küsün-* (259) ‘küs-, gücenmek, darılmak’, **DS** 1) İmrenmek, 2) Yaşama küsmek, yaşamaktan bıkip usanmak (VIII-3051)

küt YED/RN Kötürüm, eli ayağı tutmaz, **DS** (I) Kötürüm, sakat (VIII-3052); *küt/küd* Eli ayağı tutmayan, inmeli (kimse) (XII-4579)

kütük ocağı TAS Büyük ocak (Mihnet. XIX. 206)

kütülmek TAS Kütleşmek (Anter. XIV. 513)

kütüval TAS Muhafız, kale dızdarı (Men. Av. XVI. 27)

kütüz TAS Kısa boylu ve tıknaz (Kam. XVIII-XIX. 2, 926), **DS** (I) Kısa boylu şişman, bodur, (II) Sarp geçilmesi güç olan yer (VIII-3056)

küvle- DK Feryad etmek, haykırmak, nâra atmak, gürlemek (119-1), **DS** *küvlemek/küv vermek* Birini başkasına karşı kışkırtmak, fitlemek (VIII-3056)

küydürmek TAS (Bab. XVI. 1, 441), **BHMİH** *küydür-* (217:3) ‘bekletmek, intizarda, gözetmek, bırakmak’, **DS** 1) Elinden bir şeyi atmak, fırlatmak, 2) Bir şeyi eliyle itmek, sürmek (VIII-3056); Yerinden etmek, ayağını kaydırmak, ilgisini kesmek (XII-4579)

küyegörmek TAS Bekleyedurmak (Süh. XIV. 161)

küyesiye TAS Vadeli olarak (Terceman. XV. 100)

küyi IN Yüksek ses (4603)

küymek TAS (Ata. XV. 35), **BHMİH** *küy-* (Kâş. *ködh* gözlemek, görmek; Caf. *Küd-,küt-* Gütmek, beklemek; Kom. *küy-* Beklemek; SDD *göy-* Müsaade etmek, beklemek; *güy-* Beklemek, gözlemek, sabretmek, zor gelmek, gözü yememek) (279:10), **SN** *küy-* (1710), **DK** *küy-* (6-6),

NH *küy-* (80a/15) **D** *küy-* (74b/9), **IN** *küy* (1850), (78b.11), **Mes.Mur** *küymek/güymek* ‘beklemek, sabretmek, teenni etmek, intizarda bulunmak, gözlemek, etrafı gözetlemek’, **VG** *küy-* Sabretmek, beklemek; koşmak (?) (1490), **KAB** *küymek* Seslemek, çağırma, **DS** (I) 1) Gözlemek, beklemek, 2) Kaçmak, 3) Sessiz olmak, (VIII-3056)

küyük **KBP** Çürümüş, kurtlanmış (54b/06), **DS** Çürük (VIII-3056)

M

mekke ayruğı **LME** (9b/21) **YİŞ** (154b/11) ‘Meke ayrığı denilen bir ot, mısır otu’

melçeme **YİŞ** Su kenrlarında bitençem kulağı dedikleri bir ot (187b/10)

menî kablari **KMT** Döl suyunun meydana geldiği testisler (17^a2)

meryem eli **LME** Meryemanaeli denilen bir kök, meryemeli, meryem otu, acı yavşan, anababakokusu (3b/17)

misk otu **LME** Karanfil yarpuzu. (38a/21)

muhabbet otu **LME** Muhabbet ve sevgi otu. (40a/21)

N

namâzboz **YİŞ** Bir tür asalak, kurtçuk, parazit (114a/3)

nâr göbeği **KMT** Narın içi, tanalari (116^a11)

ne eksüğü **TAS** Ne işe yarar (Anter. XIV. 39)

nefelenmek **TAS** Canlanmak, kuvvet bulmak (Tuh. Le. XV. 357)

ne gerekse **TAS** Ne olursa, gelişigüzel, olur olmaz şeyler (Leys. Ar. XV. 415)

ne görseler ki **TAS** Hayretle gördüler ki, ne görseler beğenirsiniz? Bir de ne görsünler? (Şeref. XVI. 85)

ne gününe durur **TAS** Ne zamanı bekler, daha ne bekler, niçin ölmez (Yahya Bey. XVI. 50)

nehrî kuzi kulagi **LME** Kuzukulağı cinsinden su kuzukulağı denilen bir bitki. (6b/8)

ne kaygu **SN** Tasalanma, endişe etme, gerekmez; ne gam (168)

ne ki, (ne kim) **TAS** 1) Neyi, her ne (Yuz. Şeyd. XIII. 29), 2) Ne kadar (Yuz. Şeyd. XIII. 11)

ne kişi, (ne kimse) **TAS** Kim (Anter. XIV. 256)

nelik TAS Keyfiyet, mahiyet (Müz. XV. 37), **DS** (I) 1) Niçin, 2) Ne işe yarar? 3) Kim, (II) Zorluk, güçlük, sıkıntı (IX-3244); (II) Yaramaz, kötü (XII-4605)

nem TAS Bütün varım (Şevahid. XVI. 5)

nemerse TAS Nesne, şey (Melhame. XIV-XV. 57-1)

nemle- DK Hedefe isabet ettirmek, vurmak ? (200-4)

neng GN Şey, nesne (46)

ne ol TAS O değil (Şeref. XVI. 185)

ne olur ne olmaz TAS Ne var ne yok, ne oluyor ne bitiyor (Man. Tayr. XIV. 160)

nesdane TAS Nesne, şey (Tennuri. XV. 106)

nese TAS Nesne (Velet. XIII-XIV. 48), **KT** Şey (16a-5=2/216)

nesnecik, (nesnecük) TAS Az, küçük de olsa bir şey (Leys. Ar. XV. 529), **TİKT (M)** 1. Varlık, para geçinecek şey (364a/7) 2. Kabiliyet, hüner, iş, meslek (390b/18)

neste TAS Şey, nesne (Mihnet. XIX. 157), **DS** (I) Şey (IX-3247); (II) *neste/nesterek* Eşya, nesne (XII-4605),

FFANG Nesne, herhangi bir şey, hiçbir şey

neste beste TAS Şöyle böyle, derme çatma, düzensiz, saçma sapan (Molla. XIX. 376)

ne tañ TAS Şaşılır mı? (Nizami. XV. 19)

ne var TAS Şaşılır mı? ne çıkar? ne lâzım gelir? (Süh. XIV. 139)

neydi TAS Ne olurdu? (Müz. XV. 420)

ne yeller esti TAS Hangi yel attı, nasıl oldu da (Güvahi. XVI. 70)

ne yer, (ni yer) TAS Nere (Eşrefoğlu. XV. 5)

neylersevüz TAS Ne yapacak isek (Anter. XIV. 43)

neylersiz TAS Ne yapıyorsunuz? (Müslim. XV. 1, 103)

neynemeli TAS Neylemeli, ne yapmalı (Müslim. XV. 10, 205)

nezik TAS Elemye, iplik çıkırığı (Sic. K. XVI. 4. 247), **DS** (I) Davranışları ince ve saygılı olan, (II) 1) İnce, 2) İncelmiş (dokuma şeyler için), (III) Taze, yeni, (IV) İplikleri yumak yapmaya yarayan, dokumacı çıkırığı, (V) Mayasız hamurdan, kaymakla yoğrularak yapılan ve sac üstünde pişirilen bir çeşit ekmek (IX-3250)

nezkep TAS Başörtüsü (Sic. B. XV. 5, 59), **DS nezgep** Kadınların başlarına taktıkları üstü işlemeli ve altınlı başlık (IX-3250)

nice biñ biñ TAS Binlerce (Bab. XVI. 1, 509)

nice bir TAS Ne vakti kadar, daha ne kadar (Kadı. XIV. 215), **ETT** Ne zamana kadar (AD 27-10, ŞD 144-1)

nice gez TAS Çok kere, birçok defa (Cennet. XV. 383)

nice ki, (nice kim) TAS 1) Mademki, her ne kadar (Si. Da. XIV. 464), 2) Nasıl ki (Cev. Es. XV. 241), 3) Her ne vakit (Yüz. Ha. XIV. 152), **ETT niçe ki** Ne kadar, -dığı zamana kadar, -dığı müddetçe (ŞD 15-9, ŞD 80-11)

niçeler IN Bir çokları (835)

niceme, (niceme kim, niçeme, niçeme kim) TAS (Yunus. XIII-XIV. 25), **HN niceme/niçeme** (666), **IN** (4406) ‘ne kadar, her ne kadar’

nice nice, (niçe niçe) TAS 1) Defalarla, pek çok, çok kere (Si. Da. XIV. 105), 2) Ne vakti kadar (Kadı. XIV. 229), **ETT** Nasıl (ŞD 34-13)

nicesi, (nicesine) TAS 1) Nasıl, ne suretle (Müslim. XV. 1, 130), 2) Önceki gibi, eskisi gibi (Süh. XIV.

84), **GT** Nasıl (61a-1), **ETT** 1) Nasıl (HŞ 910, ŞD 137-1) 2) Nasıl (MV 7-26), **IN** (1757), **T** (30a-2) ‘nasılsa, ne şekildeyse’, **ŞŞÇ** 1. Nasıl (5118) 2. Çok, hayli, bir çok (11363) 3. Çok kere (11263),

niceye dek, (niceye değın) TAS Ne vakti kadar (Süh. XIV. 116)

nice yüzden TAS Birçok cihetten (Ârifin. XVI. 72)

nicidem TAS Ne yapayım (Nigâ. Ter. XVII. 102-2)

niçeme IN Her ne kadar (4406)

niçemeki MUH Ne kadar, her ne kadar

nirdeliğın TAS Nerede olduğunu (Gülşeni. XVI. 78)

nirecük TAS Neresi (Hadidi. XVI. 91)

nistemek TAS Ne yapmak, ne aramak (Ferec. XV. 353)

nişâdır soganı LME Nişadır soğanı, adasoğanı (9b/5)

nişe TAS (Hurş. XIV. 24), **IN** (5594), **ETT** (HŞ 1355, ŞD 86-5), **YZ** (614) ‘niçin, nasıl’, **KT** 1. Niçin, neden (26b-8=3/65) 2. Nasıl olacak, durum ne olacak (256a-10=56/83), **DS** Niçin (IX-3253)

nişe ki TAS Niçin ki, çünkü (Nesimi. XIV. 100)

nitedür TAS Nasıl oldu da (Tebareke. XIV. 21-1), **SN** Acaba (2606)

niteki TAS Misilli, nasıl ki, nitekim (Işk. XIV. 283-1), **MT** Nasıl ki (41a-2); *nite geç-* Nasıl vakit geçirmek (33a-7)

niteme TAS Ne kadar, her ne kadar (Yunus. XIII-XIV. 347)

nitesi TAS (Yüz. Ha. XIV. 185), **SN** (22), **BH** (24A/2), **ETT** (ŞD 107-13), **ŞKM** (46a/3) ‘ne suretle, ne şekilde, nasıl, ne türlü, nasıl’

niteydüğün TAS Nasıl olduğunu (Enfes. XV. 443)

nitlü TAS Kasten, amden, bile bile, bilerek (Zad. XVI. 9)

nohda TAS Gem, dizgin (Kadı. XIV. 505)

noht (nohtın, nohtun, nokt) TAS (Tennuri. XV. 15), **SN** (783) ‘ne vakit, ne zaman’

nola, (ne ola) TAS 1) Ne olur? Ne çıkar? şaşılır mı? (Ferh. XIV. 3), 2) Nedir? Ne olabilir? (Nizami. XV. 45), **SN** Ne olur? (1809)

nolsa gerek TAS Ne çıkar? Ne olmak ihtimali vardır? (Atai. Ha. XVII. 87)

nolusar TAS Ne olmak ihtimali vardır? Kim bilir ne olur (Güvahi. XVI. 57)

nukul LME “nukul-ı kâce” Karabiber gibi siyah, lezzetli taneler; yabancı kenevir tohumu (52a/10)

nuz TAS Mayhoş (Naz. Le. XVII. 2), **DS** Az, ekşi, ekşimsi (IX-3256)

O

obar- **SN** Eskitmek, yıpratmak (DLT) (2862), **DS** *obarmak* Korkmak (IX-3260)

obmak, (opmak) TAS (Bab. XVI. 1, 316), **GN** *ob-* (1172) ‘somurup yutmak’, **DS** *opmak* (I) Yer altı suları ya da deprem nedeniyle toprak çökmek (II) Koymak (IX-3285)

obrak BHMİH Yıpranmış, eskimiş (Kâş. *obra-* Yıpramak) (31:7)

obran- **BHMİH** Yıpranmak, parçalanmak, üzölmek (314:18)

obrukluk Kâmûs-ı Türkî Çukurları olan, çok engebeli

obrulmak TAS (Dede. XIV. 98), **YED Kâmûs-ı Türkî** *obrul-mak / obrula-mak* *eskimiş*, ‘devrilmek, çökmek, oyulmak, çukur çukur olmak çukurlaşmak, yerinden oynamak, sarsılmak’, **DS** 1) Yer kaymak, çökmek, 2) Yer çöküp koni biçiminde çukurlaşmak (IX-3261)

obrumak **Kâmûs-ı Türkî** (Kuyu) çökmek, bir çukur halinde kalmak *eskimiş*

obur- **ŞHŞ** Çökertmek, oymak, sarsamak (756)

obuz **TAS** Derenin sıkışık, daracık yeri (Kam. XVIII-XIX. 3, 894), **DS** (II) 1) Su kaynağı, 2) Akarsulardan oluşan küçük derecikler, 3) İki derenin birleştiği dar yer, 4) Çay ve ırmakların geçtiği dar boğaz, iki sırt arasındaki çukur, 5) Suların oyararak yaptığı küçük çukur (IX-3261)

ocak eskisi **TAS** Bir maksat için devamlı bir topluluk teşkil etmiş olanların en eskisi (Sabit. XVII-XVIII. 128)

ocak ocak **TAS** Bucak bucak, köşe bucak (Şeh. Ş. XVI. 10)

ocuk **TAS** Şeytan (Kdeb. XVIII. 603-2)

ocunmak **TAS** Korkmak, çekinmek (Bab. XVI. 1, 260), **DS** 1) Bir şeyden korkmak, ürkmek, çekinmek, 2) Bir şeyden soğumak, 3) Yılmak, 4) Gücenmek (X-3263)

od **HFN** Od ağacı (1852)

oda ur- **SN** Ateşin üstüne koymak (1084)

oda yan- **SN** 1. Ateşe yanmak (922) 2. Acı duymak, kederlenmek (710)

odalanmak **TAS** Kendisine oda ittihaz etmek (Süh. XIV. 253), **DS** (I) Bir yeri konuk odası olarak kullanmak, (II) Gerdeğe girmek mesken temin etmek (IX-3264)

oda yağlama **TAS** Yeni yapılan evde dostlara verilen ziyafet (Bürh. XVIII-XIX. 130)

oda yalını **BL** Yanan herhangi bir şeyin alevi, alev (39a-1)

od evi **TAS** Ateşgede (Anter. XIV. 751)

od görmemiş bal **TAS** Ateşte eritilmemiş bal, ravak bal (Hazain. XV. 29-2)

od göynüğü **TAS** 1) Ateş yanığı (Mü. Şi. XIV-XV. 205), 2) Cemre denilen sivilce (Teshil. XIV-XV. 139)

od gözlü **TAS** Gözünü kan bürümüş, kızgın, öfkeli (Hüsn. Dil. XVI. 135)

od koğu **TAS** Kıvılcım (Miftah. XV. 43)

odlu **TAS** Sıcak, yakıcı (Veyse. XVI. 63-2), **HAR** Ateşli, parlak (50)

ofudak, (ofudak burun) **TAS** Kibirli, buru havada, kendini beğenmiş (Terceman. XVI. 234), **DS** Yarınını düşünmeyen, aşırı iyimser olan (IX-3266)

ofuducu TAS Büyüklenici, burnu havada (Terceman. XVI. 48)

oğal- IN Un-, şifa bul- (4067)

oglan aşı LME Oğlanaşı, kunduztaşağı otu, cavşir. (9a/10)

oğlan burusu, (oğlan ağrısı) TAS (Teshil. XIV-XV. 21), **BL** *oglan agrısı* (5a-2), **KMühim, T** *oglan burusu* (16a-7) ‘çocuk doğurma sancısı, doğum ağrısı’, **GBTBİ** *oglan togurmak burusu tut-* Doğum sancısı başlamak, tutmak (255-a/10)

oglan düşüren LME Oğlandüşüren otu (4a/21)

oğlan eşi TAS Çocuk doğduktan sonra gelen son, döl eşi, meşime (Cev. Es. XV. 177)

oglan sonı GBTBİ Döl eşi, çocuk doğduktan sonra gelen son (69a-/3)

oglansuz KİG Çocuksuz, bebeksiz (127a/2)

oglancıklar sayrulığı T Çocukların hastalıkları olarak bilinen uçuk, havale (68b-3)

oğlanlık TAS 1) Çocukluk (Enb. XIV. 739), 2) Çocuk havalesi (Hay. XV.), **BHMİH** *oglanlık/oglanluk* (101:2), **GN** (1142), **TA** *oğlanlık(ğ)* (28b/5),

ŞKM (58a/10), **KT** (194b-9), **MŞ** *oglanlık* (133b/4), **HN** (53b/19), çocukluk, bülûğ çağından önceki devre, oğlanlık’, **HHT** *oglanluk* Çocuk havalesi [021a/17], **DS** Bebeklerde yüksek ateş nedeniyle baygınlık biçiminde beliren bir hastalık (IX-3268)

oğlan otu TAS (Mü. Şi. XIV-XV. 121), **KMühim** (22a.5) (IX-3268), **DS** ‘ağız ve karın ağrılarını gidermek için kullanılan bir çeşit yabancı ot, oğulotu, melisa’

oğlan uşak TAS Çoluk çocuk, çocuk kalabalığı (Âli. XVI. 111)

oğlan yaşı TAS Çocukluk çağı (Saat. XV. 122)

oğlan yatağı TAS (Bab. XVI. 2, 91), **DS** (IX-3268) ‘rahim, döl yatağı’

oğlan aşı TAS Kudret helvasına benzer bir zamk (Teshil. XIV-XV. 60), **BL** Dişbudak veya benzer bazı çamların gövdesinden dışarı sızan ve eskiden müşhil olarak kullanılan zamkimsi madde (14b-3), **MŞ** (40a/4), **KMühim** (8b.17), **EM** (6a/14), **DS** (IX-3268) Cavşir ağacı ve bundan elde edilen usare, macuncavşir ağacı ve zamkı, çakşır otu’,

ogrun açuk IN Yolun açık olsun! (5286)

oğulcan KT Döl yatağı, rahim (23a-9=3/6)

oğulduruklanmak TAS Bitkinin dibinden filiz sürmek, bitki filizlenmek (Bab. XVI. 1, 444)

oğulluk kul TAS Evlât edinilmiş köle (Sic. K. XV. 2, 542)

oğul oğlancuk TAS Çoluk çocuk (Güvahi. XVI. 96)

oğul oğlu TAS Çocuğunun çocuğu, torunu (Şevahid. XVI. 65), **KT oğul oğlanı** Torun (192b-10=31/33)

oğul oğula TAS Evlâtтан evlâda (Hikmet. XV. 143)

ogur ŞKM Oğur, yön (27b/10), **IN oğur** Yol (1239), **Mes.Mur** Başka, **FFANG ogur** Defa, kere, şans, kader

ogurlat- (~ogurlad-) FN 1. Bir kimseye hırsızlık yaptırmak, bir kimsenin bir şeyi çalmasını emretmek (6552) 2. Çaldırmak, hırsıza kaptırmak (5409), **HN ogurlat-** Çaldırmak (114b/7)

ogurlayıcı HN Çalan, hırsız (108b720)

ogurluk FN Hırsızlık (5450), **HN ogurluk** Hırsızlık (109b/1), **FFANG** Hırsızlık

oğuz ıslatan TAS Ahmak ıslatan (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 91)

ohar TAS Balıkçıl (Kadı. XIV. 127)

oh ur- SN Ok atmak (2891)

oh yi- SN Okla vurulmak, yaralanmak (4068)

ohçar IN Uçkur (415)

ohşa KAB Akran, emsal, bendeş

ohşadıl- ŞŞÇ Benzetilmek (13904)

ohşagu BHMİH Kadın (239:14)

ohşancaca TAS Okşanmağa lâyıık; sevimli (Ruşeni. XV. 102)

ohşar IN Benzer, öyle görünüyor ki (989)

ohşaşmak TAS Benzemeğe kalkışmak, okşamak, benzemek (Kanı .XIV. 215)

oht TAS (Ga. XIV. 62), **SN** (624), **IN** (7261) ‘vakit, zaman, çağ, dönem’, **DS oht/ohtu** Vakit (IX-3273); (II) Birden (XII-4610)

ohtuñ, (ohtın) TAS Vakıtta, vakıt (Hurş. XIV. 65)

ok atımı yer TAS Bir okun gidebileceği yer (Cinan. XV. 133)

okılı hınzır FR/K Yaban domuzu (64a-5)

oklağı yağmuru TAS Oklava gibi yağan yağmur, sağanak (Cev. Es. XV. 306)

okla- YİŞ Üfleme, oklamak (138a/1)

okmak TAS Kumarda ortaya para koymak (Nimeti. XVI. 294), **DS** Kurtulmak (IX-3275)

okraşmak TAS Atlar birlikte okramak (Enveri. XV. 64)

okruk, (okruğ) TAS Kement (Ha. Ş. XVI. 266)

okşalamak TAS Okşamak (Kara. XVII. 258)

oktsuz TAS (Şamil. XVI. 220) **SN** *ohtsiz* (1838) ‘vakitsiz’

okucu FFANG Davet eden, ziyafet veren, **DS** 1. Düğüne çağrı yapan (kimse) 2. Düğüne dışarıdan gelen yabancı 3. Umacı (IX-3275); *okuyucu* Düğün çağırıcısı (genellikle kadın) (XII-4611)

okuculuk FFANG Davetiye

okımlık GN (2663), **HN** *okımlık* (75b/12), **KİG** (22b/2), ‘okuma, kıraat etme, okuyuş’ **KT** 1. Okuma, kıraat etme (160b-1=22/52) 2. Dâvet (182b-7=27/80) 3. Dua, yalvarış (144b-8=19/4)

okımaz yazmaz KT Okuma yazma bilmeyen, câhil (264a-9=62/2)

okımlık GN Okunma, kıraat edilme (2664)

okınıl- KT Çağırılmak, dâvet edilmek (169a-7=24/51)

okurca TAS Okurcasına, okur gibi (Âli. XVI. 175)

okur okur TAS (Mırıl mırıl, homur homur anlamına) Okramak fiilinin zarfıdır (Enveri. XV. 64)

okuşmak KAB Edinmek, tutunmak, **HN** *okuş-* Sayılmak (132a/7), **DS** 1. Birbirine üstün gelmeye çalışmak, çarpışmak 2. Öğrenciler birbirleriyle okuma yazma yarışması yapmak (IX-3276)

okuyuşmak TAS Karşılıklı okumak, biri birine okumak (Aks. XVII-XVIII. 14)

okuyubar F Bir kimeseyi davet etmeye gitmek (64a-5)

ol (I) TAS Öbür, diğer (Enb. XIV.), **ETT** O, işaret sıfatı ve zamiri (ŞD 80-13, AD 16-12 ŞD 90-13.), **YZ** 1. O (zamir) (1b.4) 2. O (sıfat) (1b.5) 3. Öbür, öteki, diğer (51b.1509)

ol (II), (öl) Temel (Ga. XIV. 363)

olak TAS Kısarak (Terceman. XV. 97)

ol bir TAS Öbür, öteki, diğer (Cennet. XV. 127)

olcalamak TAS Harpte ganimet almak (İs. H. XIV-XV. 701), **DS** *olca* Düşmandan ele geçirilen mal (IX-3277)

olçumluk TAS Bilgiçlik (Maârif. XV. 225), **DS** *olçumlanmak* 1. Kibirleşmek, gururlanmak 2. Anlar görünerek her işle uğraşmak (IX-3277)

oldacı TAS Gelişmeğe istidadı olan (Süh. XIV. 207), **DS** Şişman, büyümeye, gelişmeye, elverişli olan (IX-3277)

oldu olaldan TAS Öteden beri, ilkinden beri (Ga. XIV. 13)

olduran İM Yaratmak (567)

oldurıcı ŞKM Olduran, yapan (60b/9)

olmamak TAS Bekleyememek, sabredememek (Yüz. Ha. XIV. 32)

olmagın ESN Olmakla (1443)

olmaklık GN Olma, gerçekleşme; zelil *olmaklık* Hor görülme, aşağılanma (2696), **SN** (2236), **KİG** (84b/9), **HN** *olmaklık* (42b/13), **T** *olmaklık* (90a-7), **TA** *olmaklık*(ğ) (5b/16), **MNHS** (20a.2) ‘olma, bulunma, mevcut olma durumu bulunma, bir duruma girme’

olmaya TAS Yapılmamış ola, görülmemiş ola (Müslim. XV. 35, 147)

olmazlanmak TAS Görünüşte imtina göstermek, sureta mümanaat etmek, çekinir gibi davranmak (Câm. Na. XVI. 95)

olmaz vakıt TAS Vakıtsız, zamansız (Kel. XIV. 71)

olmaz yere TAS Beyhude, boşa, yok yere (Şeref. XVI. 29)

olunca/olunca FN Olanca, aşırı (3778)

olok dem TAS O anda, o zaman, o vakit (Yunus. XIII-XIV. 22)

olok sâat TAS (Müz. XV. 227), **SN** (← Ar. sâat) (1448), **YED/RN**, **KMühim** *olok sa't* ‘O saatte, hemen o anda, o dakikada’

olur- MC (88a.9), **TİKT (M)** *olur-* ‘oturmak, ikâmet etmek, bulunmak (301a/1)

omaca kemiği, (omaca) TAS Uyluk kemiği (Kam. XVIII-XIX. 3, 285)

olmayacak ŞŞÇ İmkansız (30073)

omzaşmak TAS Omuz vermek, devirmek, istemek (Ga. XIV. 535)

oñ MŞV İyi olmak, verimli olmak (10a/04), **DS** (II) Çok bol, verimli (IX-

3280); *ongun/oğ* 1. Varlıklı, mutlu (XII-4614)

oñağan TAS Onan, salâh peyda eden (Tazarru. XV. 175)

oğal- DK (29-7), **BHMÎH oğal-** (Kâş. Abu H. Ş. Sül. *oğ* sağ, solun karşıtı; Kom. Dede *oğal-* onulmak, iyileşmek, sağ olmak, yara iyileşip kapanmak; Abu H. *oğar-* İyileştirmek, ıslah etmek, Kom. *oğalt-* halen iyileştirmek) (251:19), **Kâmûs-ı Türkî onalmak DS onalmak** (IX-3281) ‘onulmak, iyileşmek, sağalmak, yara iyileşip kapanmak, iyi olmak, şifâ bulmak, kapanabilir, şifâ bulabilir olmak, geçmek’

oğatca TAS (Ferec. XV. 248), **TEZ oğatca MM oğatca** (4066) **DS onaçça/onatca** (IX-3282) ‘uygun şekilde, hakkıyla, iyice, yavaşça, usulca’

oğat dillü TAS Tatlı dilli (Kab. XV. 265)

oğat kişi TAS Temkinli, dikkatli, akl-ı selim sahibi kimse (Süh. XIV. 171)

oğatlamak TAS Yarar hale getirmek (Kab. XV. 279), **ŞŞÇ oğatla-** 1. Tamamlamak, eksiğini gidermek (43357) 2. Düzene sokmak (47879), **KAB onatlamak** İyice eli yatmak,

ustası olmak, tam becerecek hâle gelmek, **DS onatmak(II)/onarmak** Bozulmamış bir şeyi düzeltmek, işe yarar duruma getirmek (IX-3282)

oğatlaşmak TAS Uyuşmak, mutabık olmak (Ta. Şahi. XVI. 111-2)

oğatlık TAS Uygun, dürüst davranış (Süh. XIV. 66), **KAB onatlık** Güzellik, makbul olma, rahatlık, kolaylık

on beyi TAS On başı (Fütuh. XIV. 354).

on birisi TAS On birincisi (Muham. XV. 425)

on bir kere yüz bin TAS Bir milyon yüz bin (Ev. XVII. 176)

ondacı TAS Aşarcı, eskiden öşür adı verilen vergiyi toplayan (Şevahid. XVI. 133)

on gez yüz biğ, (on kerre yüz biğ) TAS Bir milyon (Kesir. XV. 13)

oğlar- HN İslah etmek, düzeltmek, iyileştirmek (2533)

oğmadıklık TAS Uğursuzluk, iflâhsızlık (Terceman. XV. 266), **Kâmûs-ı Türkî** 1. İyi olmaz yara veyâ hastalığın hâli 2. Hayırsızlık, uğursuzluk

on on TAS Onar onar (Anter. XIV. 628)

oğul-oğul- FN (4290), **SN oğul-** (239), **ETT onul-** İyileşmek (HŞ 4-1), **T**

oşulmaK (119b-7), **HN** (7527) **FN** *oşul-* (4367), **TAZ** *onulmak* (129a/12), **ŞHŞ** *oşul-* (5818), **IN** *oşul-* (7211), **EM** *oşul-* (14b/3), **CCK** *oşul-* (1519), **KAB** *onulmak* **T** *oşulmaK* (119b-7), **TM** *oşul-* (116a-12), **GBTBİ** *oşul-* (298-b/5), **MM** *oşul* (463), ‘yara iyileşmek şifa bulmak, iyileşmek, anılmak’, **ŞŞÇ** *oşul-* 1. (yara) İyileşmek (6854) 2. Düzene girmek, yoluna girmek (33613), **DS** *onulmak* 1. İyileşmek (yara için) 2. Sıkıntıda olan kimse rahata kavuşmak (IX-3284)

oşıldıcı/oşulducu **GBTBİ** Onultucu, iyileştirici (201-b/2)

oşultmak **TAS** Hastalığı, yarayı sağaltmak, iyileştirmek (M. Na. XV. 12), **KT** *oşult-* Ferahlatmak, ferahlık vermek (88b-3=9/14), **MŞ** *oşult-(d)* (51a/1), **TA** *oşult-(d)* (54a/3), **EM** *oşult-(d)* (13a/1), **GBTBİ** *oşuld-* (81-a/3), ‘onultmak, iyileştirmek, sağaltmak’, **DS** (I) 1) Yarayı iyileştirmek, 2) Hastayı iyileştirmek, (IX-3284)

oşurga iliği **TAS** Mürdar ilik (Deş. XVI. 131-1)

oşurganuş bogunları **KMT** Omurga kemiklerinin her biri vertebra (22^b13)

onurtmak **Kâmûs-ı Türkî** İyi etmek, geçirmek, iyileştirmek şifâ kazandırmak [‘onartmak’ ve ‘ondurmak’]

onuşmak **TAS** Barışmak, uyuşmak (Terceman. XV. 13), **DS** *oşuşmag* “yara kapanmak”; *oşuşmak* (I) “1) Yara kapanmak, 2) Sağlığı düzelmek, (II) 1) Gelişmek, büyümek, 2) Yücelmek (IX-3284)

onza **Kâmûs-ı Türkî** Avcının avlakta beklediği geçit

opur sapur **TAS** Kırık dökük şeyler, çörcöp (Caf. XVI. 119-1)

or, (oru) **TAS** 1) Kale, kale burcu (İs. H. XIV-XV. 566), 2) Hendek (Ev. XVII. 518), **HN** Kale, kale burcu, hendek (6853), **Kâmûs-ı Türkî** (I) Yapma set, yapma engel ve bölme, perde (II) Hendek, önü hendekli toprak siper, **DS** (I) Hendek düşman saldırısına karşı koymak için düzenlenmiş yer, (II) Ateş (IX-3285)

orak vakti **TAS** Hasat zamanı (Ata. XV. 6)

oramak **Kâmûs-ı Türkî** 1. Topraktan hendek ve siper yapmak. 2. Ölçüp biçmek. 3. Orakla biçmek *eskimiş* **DS** (I) Uygun, elverişli zaman bulmak (II) Değer vermek, beğenmek (IX-3286)

oranı KAB Mütenasip şöylece, tahmine göre. Azacık, başışlanabilir derecede, **MM** Rastgele, gelişigüzel (1493)

orancı TAS Hesap tutucu (Ruşeni. XV. 67), **IN** Muhammin (1208)

oranla KAB Tahminle, nispetle, nispet derecesinde, itidalle, ortalama

oranlık TAS Biraz, bir miktar, kararınca (Hazain. XV. 31-1)

oranu TAS Değme, hangi bir, hiçbir, rasgele, tesadüfi (Anter. XIV. 807)

oratmak Kâmûs-ı Türkî Baştan başa silip süpürmek, yiyip bitirmek. Orak geçmiş gibi temizleyip eser bırakmamak

orda BL (?) Ebe (5a-3)

orduluk TAS Ordugâh, ordunun konakladığı yer (Asım. XVIII-XIX. 21)

ornanmak TAS (Muham. XV. 455), **İM** *orna-* (2337) ‘oturtulmak, yerleştirilmek, yerleşmek’, **ETT** *urna-* (*orna*) Kalb olmak, değişmek, dönmek (HŞ 1697)

ornıl- GN Yerleşmek (1389)

ort TAS Ateş, od (Ab. Na. 74), **FR/K** Ateş, od (41a-4)

orta adamı TAS Aracı, miyancı, mütevassıt (Cinas. XVI. 44-2)

orta atı TAS Birkaç kişinin ortaklaşa alıp nöbetle bindikleri at (Nimeti. XVI. 86)

orta çağlı TAS Orta yaşlı (Cev. Es. XV. 19)

ortaklu TAS Ortağı, eşi bulunan (Tuh. Le. XV. 222)

ortalanan Kâmûs-ı Türkî Ortasına varılmak, yarısı bitmek

ortamak, (örtmek) TAS Yakmak (Hurş. XIV. 70)

orta yay ayı TAS Temmuz (Kesir. XV. 152)

oruç ayı TAS Ramazan (Yahya Bey. XVI. 87)

oruç bayramı TAS Ramazan bayramı (Rahat. XVI. 60)

oruç geceleri TAS Ramazan geceleri (Güvahi. XVI. 12)

otak (II) TAS Büyük sürü (Ev. XVII. 10)

otakçı Kâmûs-ı Türkî 1. Otak denilen büyük çadır arı yapan çadırcı 2. Orduda otak kurmakla vazifeli kimselerin her biri

otalanmak TAS İlaçlanmak, tedavi olunmak (Kel. XIV. 81), **DS** Ağılanmak (IX-3293)

otalayıcı TAS Hekim, tabip (Kel. XIV. 255)

otar TAS Çiftlik (Ev. XIV. 21)

otaşık Kâmûs-ı Türkî Diğerleriyle bir odada oturan kimse

ot koyacak BL 1. İlaç çekmecesini 2. İlaç kabı (25a-3)

otlamak, (otalamak) TAS'da 1) İlaçlamak, ilaç yapmak, tedavi etmek. (Kel. XIV. 128) 2) Zehirlemek (Şeh. Ş. XVI. 45), **KİG** *otla-* Tedavi etmek, ilaçlamak (165a/3)

otlubağa Kâmûs-ı Türkî Kara kurbağa

otluk Kâmûs-ı Türkî Falya deliğinde kullanılan ince barut

otluksız PN Otlugu olmayan kıraç arazi (24b/13)

otsuz çavdar LME Otsuz çavdar (7b/1)

otukmak TAS (Kel. XIV. 144), **DS** (IX-3295) 'kuzu, oğlak, buzağı vb. yavru hayvanlar otlamaya başlamak, otlayacak çağa gelmek, ot yimeye başlamak, yayılmak'

otuş dereceleri KMT Eski tıp anlayışına göre bitkinin etkilenme gücünün derecesi (68^{b7})

oturacak TAS (Enb. XIV. 652), **Kâmûs-ı Türkî** 'oturmağa mahsus yer İskemle, kanepa, koltuk gibi üstüne oturlan şey'

oturacak yer BL Kalça, kış, kaba et, oturma organı (7b-10), **Kmühim** Kış, makad (2b.5)

oturduğu yer BL Kalça, kış, kaba et, oturma organı (20b-6)

oturakçı, (otrakçı) TAS Hazır eşya ve elbise satan (Sabit. XVII-XVIII. 212), **DS** *oturakçı* (I) 1) Eski eşya satan, bit pazarı tüccarı, 2) Gezgin, satıcı, çerçi, 3) Eşyaların gerçek değerini bilen (kimse), 4) Sandalye, merdiven parmaklığı, vb. tahta işlerini yapan usta, (II) Sürek avında silahlı olarak av bekleyen (IX-3297)

oturaklık Kâmûs-ı Türkî Emeklilik maaşı

oturak tepmesi TAS Kışa vurulan tekme (Bürh. XVIII-XIX. 328)

oturak yeri, (oturacak yer, oturak (I)) TAS Kış, kaba et, kıynak (Yadigâr. XIV. 34-1), **DS** (I) Yolcuların oturup dinlenecekleri yer, (II) oturak (XIV): Kış, makat (IX-3297)

oturğan **TAS** Mukim, sakin, mütemekkin (Enb. XIV. 308), **DS** Oturan (IX-3297)

oturmaklık **HN** Oturma (133b/15)

oturmuş **turmuş** **TAS** Düşmüş kalkmış, çok şeyler görmüş (Lârendi. XVI. 254)

ovat **ŞKM** Ovat, övet, o zaman ? (11a/5)

ovat- **KBP** Ovuşturmak, sürmek (59b/12)

ovuk **BL** Ovuk, oyulmuş veya kazılmış yer (18a-11)

ov(u)r **BHMİH** Bel kemiğinin boyunla birleştiği yer (Kâş. ovrug: kemiğin ek yerleri bel kemiğinin boyunla birleştiği yer; dağın yamacı ve bittiği yer, Kâş. ogrug: kemiğin ek yerleri, bel kemiğinin boyunla birleştiği yer, dağ yamacı ve dağın bittiği yer, derenin dönemeci) (bu âyet ağırlığımdam ol peygâंबरün devesi kuma çökdî ovrına degin kuma battı (297:15)

ovilt- **KBP** Ovuşturmak (59b/12)

ovundu **TAS** Süt gibi ovulmakla çıkan şey (Bab. XVI. 2, 188)

oyan Kâmûs-ı Türkî Atın başına takılan süsler, takım, püskül ve pulları, **DS** 1. Zincir 2. Hayvan gemi (IX-3300)

oyanlamak Kâmûs-ı Türkî (ata) gem ve dizgin, baş takımı takmak

oyat, (uyat) **TAS** Hicap (Işk. XIV. 173-2), **DS** Utangaç (IX-3300)

oyatlık, (uyatlık) **TAS** Mahcupluk, mahcubiyet (Işk. XIV. 229-2)

oykuç **BHMİH** Oykıç kemiği (Müh.) (239:15)

oyluk dibi **BL** Kalça (8a-6)

oyma kapu **TAS** Bazı büyük kapıların ortasındaki küçük kapı (Kdeb. XVIII. 300-2)

oynar tamar **TAS** Atardamar (Şamil. XVI. 624)

oynayacak **TAS** Oyuncak (Işk. XIV. 321-1)

oyıcı **BL** Oymacı, kemik, fildişi veya ağaç oyması ustası (19b-1)

oyulganmak **TAS** Saplanıp takılmak (Fütuh. XIV. 85), **DS** (I) *oyulkanmak* Kaybolup gitmek, sıvışmak, (II) Bir şeyin içine iyice girmek, içine işlemek, (III) Pire, bit, vb. böcekler bir yere üşüşmek, bir yere girip saplanmak, (IV) Oyalanmak, (V) Yılan, kertenkele vb.

sürüngeñler eğri büğrü gitmek (IX-3304); 1. Köşeye gizlenmek (XII-4618)

oyulu İM Oyulmuş (3097)

oyum oyum TAS Yer yer, küme küme (Kab. XV. 210), **DS** (I) Yer yer (II) Küme küme (IX-3305)

oyuncular agacı BL Oyun sopası (17b-10)

ozanlama TAS Masalımsı, hayal mahsulü (Solak. XVII. 43-1), **DS ozannama** 1) Tasarlamadan söylenen koşma, 2) Asılsız söz, masal (IX-3305)

ozanlamak TAS Gevezlik etmek, çok söylemek (Kam. XVIII-XIX. 2, 148)

Ö

öceşmek TAS Bahis tutuşmak (Deş. XVI. 276-1), **DS** I) Lades tutuşmak, 2) Birbirine zıt gitmek, 3) Öc almak, 4) Karşılıklı birbirini aldatmak (IX-3308)

öcet- FFANG Bahse girmek

öçürmek Kâmûs-ı Türkî Bahis etmek, lâdes tutmak

öçükmek TAS Utanmak (Caf. XVI. 94-1)

öcüşmek Kâmûs-ı Türkî Biriyle bahis etmek, lâdes tutuşmak, **DS** *öcüm*

çekişmek Lades tutuşmak, bahse girmek (IX-3309)

öcini koma- SN İntikamını almak (2727)

öç BHMİH Sönmek (Kâş. öçür-: söndürmek) (80:7)

öçürmek, (üçürmek) TAS (Süh. XIV. 154), **BHMİH** *öçür-* Söndürmek (Kâş) (116:13), **BH** *öçür-* (35B/11) ‘söndürmek’

ödek (I) TAS (Kam. XVIII-XIX. 3, 40), **DS** (I) (IX-3309) ‘korkak’

ödek (II) TAS (Bab. XVI. 1, 464), **KİG** (99b/10), **MK, Kâmûs-ı Türkî** ‘zaman, tazminat, ödenilmesi gereken şey, bir zarârın bedelini karşılama, “karşılığını ödeme”, **DS** (II) 1) Zarar ödentisi, 2) Borç senedi (IX-3310)

ödeklü TAS (Tennuri. XV. 254), **NH** (115a/2) ‘tazmini lâzım gelen, ödenmesi gereken’, **DS** Yürekli (IX-3310)

ödelik Kâmûs-ı Türkî Acı mizaçlı (kimse)

ödemeklik KİG Ödeme, verme (99b/12), **HN** Ödeme (109a713)

ödenişlü HN Ödenmiş, ödenilen (10a/20)

ödeyici HN Ödeyen, veren (83b/13)

ödükme TAS Korkmak (Bab. XVI. 1, 98)

ödünce TAS Ödünç olarak (Bab. XVI. 2, 285)

ödinleş- HN Borçlanmak (52b/10)

ödiş HN Borç (114a/11)

öflez TAS Işığ az olan, az ziya veren (kandil, lâmba) (Bürh. XVIII-XIX. 186), **DS** (I) 1) Zayıf, cılız ölmek üzere olan, 2) Pörsümüş, yumuşamış (IX-3313)

öğ, (ök) TAS (Kel. XIV. 58), **BHMİH** *ök* Akıl, anlayış, hatır (Kâş. *ök* Akıl ve anlayış, Müh *ök* Anlayış, akıl ve hatır; Abu H. Houtsma *ök* Kalb) (238:2), **SN** *ög* (1118), **ETT** (HŞ 1364), **BH** *ög* (51B/4), **ŞKM** (113b/6), **ŞŞÇ** (20156), **MŞ** *ög* (121a/11), **IN** (497) ‘akıl, hatır, us, idrak zihin, gönül, hatır, iç’ **MT** Akıl (8a-3); *öginden geç-* Akıl etmek, aklından geçirmek, hatırlamak, düşünmek (47a-2), **T** *ög gitmek* Şuurunu kaybetmek, kendinden geçmek (100a-7), **DS** (I) Ön, (II) 1) Reis, baş, ileri gelen, 2) Ağa, efendi, 3) Kadınların kocalarına seslenirken kullandıkları sözcük (IX-3313)

ögdü BHMİH Öğme, öğüş (Müh. ökti) (büte sücud kılmadığı için namâzı dahil ögdülü bolur) (256:8)

ögdül, (öndül) TAS (Cinan. XV. 46), **BHMİH** *ögdül* Öğme, medih (TTS

ögdül Yarış, koşu atı; *ögdüllük* Mükâfat, yarış mükâfatı; *öndül* mükâfat, yarış mükâfatı) (267: 4,6), **CTD** *ögdül*, **KİG** *öndül* (45b/6) ‘yarış ödülü, yarışta ortaya konan şey, mükâfat, yarış mükâfatı. Riyâ’, **Kâmûs-ı Türkî** *öndül* 1. Rehin, pey 2. Yarış mükafatı. 3. Bahse, lâdese konulan şey, **DS** (I) 1. *ödül* Güreşte at yarışlarında, yarışlarda kazananlara verilen armağan 2. Dügünlerde götürülen armağan (eşya ya da koyun, vb. hayvan) 3. Armağan (III) 1. Yarış 2. At koşusu, 3. Dügünlerde nişan atma töreni (IX-3314)

ögdül atı TAS Yarış, koşu atı (Nimeti. XVI. 193)

ögdüllük, (ögdülük) TAS Mükâfat, yarış mükâfatı (Bab. XVI. 2, 261)

ögetlemek KAB Uğraşmak, el yatmak, iyice öğrenmek, üzerinde işlemek

ögeymek Kâmûs-ı Türkî (Güvercin ve kumru gibi kuşlar) ötmek, inlemek, göğüsten ses çıkarmak

öğlemek TAS (Süh. XIV. 286), **HN** *öğle-* (6073), **GN** *ögle-* (705) ‘hatırlamak, özlemek’

öglen- MC Ana baba sahibi olmak (88a.4)

öglendirmek TAS (Işk. XIV. 52-1), **HN** *öglendür-* (4840) ‘akıllandırmak, aklını

başına getirmek, ders, ibret vermek, akıl öğretmek'

öğlenecek TAS (Kara. XVII. 39), **DS** (IX-3316) 'öğlene kadar'

öğlenmek TAS (İs. H. XIV-XV. 270), **SN** *öğlen-* (3562), **YED-YED/RN**, **HN** *öğlen-* (729), **IN** *öğlen-* (1518), **ŞŞÇ** *öğlen-* (25011) 'kendine gelmek, akılı başına gelmek, aklını başına toplamak, akıllanmak'

öğlü TAS Akıllı, izanlı (Hurş. XIV. 65)

öğmeklik TAS (Tez. Ba. XV. 16), **KİG** *öğmeklik* (32a/14), **EM** (1b/1) 'övgü, hamdü sena, övme, methetme, ululama'

öğreden İM Öğreten, öğretmen (207)

öğredirek TAS Alıştırarak, öğreterek (Hazain. XV. 12-2)

öğrence TAS Yeni öğrenilen yapılan iş. (Nimeti. XVI. 301), **DS** 1) İlk yapılan iş, deneme, temrin, 2) Öğrenmek üzere olan, öğrenmeye çalışan (IX-3317)

öğrenişmek TAS Birbiriyle ünsiyet etmek, birbirine alıştırmak (Terceman. XV. 150)

öğreniştirmek TAS Başkasının kendisine alıştırmak, munis kılmak (Terceman. XV. 5)

öğrenmedük at BL Terbiye edilmemiş ve binici istemeyen at (30a-5)

öğrenmeklik ŞKM Öğrenmeklik, öğrenme (15b/7)

öğrenmelik Kâmûs-ı Türkî Bir öğrenciye tahsil süresince yapılan maddî yardım, burs

öğrüş- FR/K Bağrıışmak, böğrüşmek, feryat etmek (101b-11)

öğsemek, (öksemek) TAS Özlemek, iştiyak duymak (Bürh. XVIII-XIX. 184), **DS** (I) Göreceği gelmek, özlemek, sitemek, (II) Dalmak, saldırmak (IX-3319)

ögsü BHMİH (SDD ögsü, eska, iski, ensi, insi, esi, eğsi, eksi) (318; 14,17), **DS** *öğseği/öğsü* (IX-3319) 'ucu yanmış odun parçası'

öğü BL Büyük bir baykuş cinsi (35b-1), **DS** Baykuş (IX-3319)

öğü Kâmûs-ı Türkî Su almak için buzu deldikleri yer

öğü Kâmûs-ı Türkî İyi, hoş, temiz

öğüceklenmek **TAS** Öğünme tavrı takınmak, böbürlenmek (Tebareke. XIV. 24-1)

öğüldemek **Kâmûs-ı Türkî** (hayvan) Huylanmak

öğülmüş **MK** Övülmüş, övülmeye değer

öğünle- **Müc.** Bir şeyi belirli öğünlerle yapmak, periyodik olarak tekrarlamak (30a/12)

öğürdüşmek **Kâmûs-ı Türkî** 1. (Koşu hayvanı) yarışmak. yarış etmek. 2. Alıştırmak, alışkanlık kazanmak.

öğürsek **TAS** Munis, çabuk arkadaş edinen kimse (Bab. XVI. 2, 149), **DS** 1) Çiftleşmek isteyen dişi sığır, kısırak vb. hayvan, 2) Çiftleşmek isteyen dişi hayvanın çevresinde dolaşan erkek hayvan topluluğu (IX-3322,3323)

öğürsemek **TAS** Öğürlükten kaçmak istemek (Bab. XVI. 1, 159), **DS** Dişi hayvan çiftleşmek istemek

öğürü öğürü, (öğürdü öğürdü) **TAS** Bağıra bağıra, böğüre böğüre (Müz. XV. 188)

öğüş (I) **TAS** (Caf. XVI. 85-1), **HN** (3726) ‘sitayış, medih, öğme’

öğüş (II), (öküş, yöğüş) **TAS** (Velet. XIII-XIV. 78), **SN** *öküş* (58), **YZ** *öküş* (23a.657), **DS** (II) (IX-3323) ‘çok, pek çok, fazla, hayli’

öğüşleşmek **TAS** Çoğalmakta yarışmak (Terceman. XV. 126)

öğütlenmek **TAS** (Enb. XIV. 4), **SN** *öğütlen-* (5066) ‘ibret almak, ders olmak’ **KT** *öğütlen-* 1. Öğüt verilmek, nasihat edilmek (212a-3=37/13) 2. Öğüt kabul etmek; iyice düşünmek (21a-10=2/269); *öğütlenmek* Öğüt ve nasihat kabul etme; düşünüp ibret alma (242a-11=47/18)

ökce taşı **BL** Ponza taşı, topuk taşı (41a-10)

ökce demiri **BL** Ökçeyle çakılan demir, ökçe demiri (12b-8)

ökce siğiri **BL** Müzik enstrümental veya ok kirişi yapılan topuklara kadar uzanan sinirler (8a-10)

ökçelemek **TAS** Ökçe ile tepmek, vurmak (Dede. XIV. 69), **DS** (I) Asma dalını köklendirmek için kökünden koparmadan yere gömmek, (II) İzlemek, (III) Binici, ayağının ökçesiyle atın karnına vurmak, (IV) Ayakkabının tabanını yükseltmek (IX-3325)

öklenmek **KAB** Akıllanmak, aklını başına almak, aklını kullanmak

öklü KAB Akıllı, anlayışlı

öksülemek Kâmûs-ı Türkî 1. Öksü yâni yarı yanmış odun koyup (ateşi) tutuşturmak 2. *mecazlaşmış* Kızıştırmak, tahrik etmek

öksümek Kâmûs-ı Türkî 1. Gönül arzu etmek, arzu çekmek. 2. Tasalanmak, kederlenmek 3. Kendini öksüz ve kimsesiz görüp üzülme, yadırgamak, garipsemek, **DS öksümek** Göreceği gelmek, özlemek, istemek (IX-3326)

öksüzce bağır TAS Uykuluk, pankreas (Hay. XV. 20)

öksüz iyeği TAS Küçük iyeği kemiği (Ta. Şahi. XV. 59-1)

öksüz oğlan çiğdemi LME Öksüzoglan çiğdemi, acı çiğdem, güz çiğdemi, sorincan ağacı, ağır kestane (18a/14)

ök tamarı TAS Şah damarı (Dede. XIV. 94)

ökünç TAS (Hurş. XIV. 76), **BHMİH ökünç** (Kâş. Caf. *ökünç*- pişmanlık, Abu H. Ş. Sül. *ökün-* teessüf etmek) (331:14), **SN ökinç** (5556); *ökinç al-Öç*, intikam almak (4410), **ŞKM ökinç** (54a/3 **ESN** (116) ‘intikam, öç, hınç’

öküse YİŞ Öküş (230b/1)

öküş dürlü SN Pek çok kez (1765)

öl (I) TAS Yaşlılık, nem, rutubet, toprak tavı (Man. Tayr. XIV. 69), **Kâmûs-ı Türkî** Islak yer, çamur, bataklık. *eskimiş DS* (I)Toprağın nemi, tavı (IX-3328)

ölçek başı TAS Ölçek fazlası, tepeleme dolu ölçeğin kenar üstü olan kısmı (Kam. XVIII-XIX. 2, 802)

ölçeril- HN Tazelenmek (6528)

ölçülenmek TAS Niyetlenmek, hazırlanmak (Bürh. XVIII-XIX. 487)

ölçümlenmek TAS Heveslenmek, niyet etmek, hazırlanmak, kalkışmak (Sabit. XVII-XVIII. 71), **DS** Tasarlanmak (IX-3330)

ölçürmek Kâmûs-ı Türkî Vasıta ile ölçmek, kumaş ölçüp satın almak, kumaş kaldırmak

öldürmeklik KİG Öldürme, katletme; kesme (147a/2)

öldürünülmek TAS Öldürülmek (Kesir. XV. 209)

öleş TAS Ölü (T. Oruç. XV. 27), **DS** Leş (IX-3331)

ölez ŞHŞ, ETT ölez (HŞ 1290) ‘ölgün, ölecekmiş gibi, cılız zayıf, kuvvetsiz’, **DS** 1. Çok zayıf, sıksa, cılız 2. Güçsüz, bitkin (kimse) 3. Sönük (ışık için) (IX-3331)

ölezimek TAS Ölecek, sönecek hâle gelmek, zayıflamak, kuvvetini kaybetmek (Tuh. Le. XV. 310)

ölişdürmek TEZ Pay etmek

ölker Kâmûs-ı Türkî Kadife ve şefteli gibi şeylerin ince tüyü, hav, **DS** (I) Kumaşın yüzü (II) Kadife, şeftali gibi şeylerin yumuşak tüyleri, hav (IX-3331)

ölmek TAS Tavalmak, ıslatmak (Bab. XVI. 2, 17)

öllenmek TAS Nemlenmek, ıslanmak (Bab. XVI. 2, 248)

ölmeklig İM (1191), **HN ölmeklik** (56a/20) ‘ölmek, ölüm’

ölmesiz, (ölmeksiz) TAS Ölümsüz, ölümü bulunmayan, ebedî (Ga. XIV. 45)

ölmeyecekce TAS Ölmeyecek kadar (Revani. XVI. 45)

ölmez dikenli YİŞ Bir tür dikenli ot (181a/11)

ölüye kokudacak BL Ölününün üzerine serpilerek veya sürülen hoş kokulu otlardan yapılmış madde, hanut (15b-3)

ölü konukluğu BL Ölü evinde ziyaretçilere verilen yemek (21b-7)

ölü bezi TAS Kefen (Şamil. XVI. 631)

ölü konukluğu TAS Matem yemeği (Müntehab. XVII. 105-1)

ölü kum TAS Sessiz, gürültüsüz dalga (Kam. XVIII-XIX. 3, 510)

ölümek TAS (Mihr. XV. 222), **HN öli-** (66a/5) ‘ıslanmak’

ölüm eri, (ölüm erenleri) TAS Ölümü göze alan, ölümle perçinleşmeğe hazır olan, fedaî (Hamza. XIV-XV. 54, 50)

ölüm esrükülüğü TAS Can çekişme hali, sekerat-ı mevt (Cinan. XV. 77)

ölü methi TAS Mersiye (Müntehab. XVII. 88-2)

ölütmek TAS (Tebareke. XIV. 47-2), **MŞ ölit-(d)** (145a/15) ‘nemlendirmek, ıslatmak’

öncek TAS Önlük (Hal. Şa. Âşık. Hamit. XIX-XX. 73), **DS** (II) 1) İş önlüğü, 2) Bebek önlüğü, 3) Peştemal, 4) Eteklik (IX-3335)

önğden soğa TAS Baştan nihayete kadar (Yuz. Şeyd. XIII. 25)

önğdin (önğdün) TAS 1) Önce, ilkönce, önden, daha evvel (Yüz. Ha. XIV. 230), 2) Avans (Bürh. XVIII-XIX. 168), **BL** 1. Önce, ilkin, ilk önce 2. Peşin (52a-9), **SN önğdin/önğden** Önce, evvel (280); *önğden*

soņa Baştan sona kadar (630), **TİKT** (A) 1. Önce, evvel (167a/16) 2. İlk, birinci (116b/5), **TİKT** 1. Önce, daha önce, ilk önce (48a/15) 2. İlk, evvel (83b/21), **FN** 1. İlk önce, ilk olarak (4393) 2. (-den) önce (1107), **MT** (49b/11 **ETT** (HŞ 1852, HŞ 908), **T** (25a-9) ‘önce, önden, önceden daha evvelki’, **DS** *öndün* 1. Önden giden, öncü 2. Önce, ilkönce (IX-3337)

öndüç Kâmûs-ı Türkî Haber götürmek için önden giden, müjdecî, savecî, **DS** (II) 1. Başta yürüyen 2. Haberci, muştucu (IX-3336)

öndülsüz KİG Riyasız (54b/5)

öndüni EM Bir öncesi (56b/12)

öndünden TAS İlkönce, önceden (Zad. XVI. 9)

öndünki, (öndünkisi) TAS (Kesir. XV.), **ŞŞÇ** (447) ‘evvelki, önceki’, **KT** *öndingi/öndüngi* 1. Önceki, evvelki, daha önce geçen (270a-4=68/15) 2. İlk, birinci (260b-1=59/2) 3. Dünya (286a-4=92/13)

öndünlük TAZ Öncelik, kıdem

öndünrecük TAS Biraz önde, azacık önde (Deş. XVI. 191-2)

öndünrek, (öndünürek) TAS Daha önce (Saa. Pend. XVI. 110).

öngdür- MT Yukarı çıkarmak, sü üstüne çıkarmak; yöneltmek (30b-13)

öne TAS Önce (Lâmii.XVI. 80), **DS** 1) Biraz, ileri, öte, 2) Önce, ilk önce (IX-3337)

öneği (I), (öneği katılı, öneği ağacı, öneği direk) TAS Destek, payanda (Nimeti. XVI. 471), **DS** (II) *öneği* 1) Kapının arkasına dayanan ağaç destek, 2) Duvarın yıkılmaması için koyulan destek direği (IX-3337)

öneglik idici KT İnatçılık eden, inatçı (247b-8=50/24)

öneği, (öneği (II), üneği) TAS (Cev. Es. XV. 53), **SN** (5071), **NH** *önegü* (123a/7), **HN** (123a/7), **KAB** *önegü-ünegü* **ŞŞÇ** (34513), **Kâmûs-ı Türkî** *öğü/öngü* ‘inatçı inatçı, ters, aksi, **DS** (I) 1) Kaba, yakışsız, aykırı (davranış için), 2) İnat, 3) İnatçı, ters (kimse), 4) Bir şeyin tersi, karşıtı, 5) Elinden iş gelmeyen, becerksiz, 6) Topumdan kaçan (kimse) (IX-3337); *öneği olmak* Terslik yapmak (XII-4624)

öneğülenmek, (öneğilenmek) TAS (Kesir. XV. 322), **SN** *önegülen-* (5182) ‘muannidane hareket etmek, inat etmek, aksilik etmek’

öneğüleşmek TAS İnatlaşmak, önüne durmak, zıddına gitmek (Kab. XV. 51)

öneğülük, (öneğilik) TAS (Kesir. XV. 253), **SN önegülik** (2661); *önegülik it-* İnat etmek (3615), **MT önegülik** (10b-13), **ŞŞÇ** (33767), **KAB önegülük/ünegülük** ‘inatçılık, terslik, inat, inatçılık, dik kafalılık direnme’

öneşmek TAS İnadetmek (Terceman. XV. 93)

öñ geçenler TAS Daha önce geçmiş olanlar, eslâf (Güls. XV. 77)

öñ gidici TAS Öncü, mukteda, pîşva (Şamil. XVI. 401)

öngül TAS Anût, muannit, inatçı (Kam. Os. XIX. 2, 513), **DS (I) 1** Önce gelen, birinci başta giden, 2) Oyunlarda ele başı, ebe, (II) İnatçı (IX-3339); Vurmak için gözlenen, belirlenen yer, erek (XII-4625), **Kâmûs-ı Türkî öngü** İnat, inatlık; öngül: İnatçı; *öngüllük* İnatçılık, ısrar

öngüşmek Kâmûs-ı Türkî İnada binmek, inatçılık etmek, ısrar ve -direnme göstermek, **DS** İnat etmek, inatlaşmak (IX-3340)

önici KT İnat eden, inatçı (275b-11=74/16)

öniñce MT Önden, önce (65b-14)

öñlü (~ öglü ?) FN En önde olan (2663)

öñmek TAS 1) İntizar etmek, beklemek (Rahat. XVI. 108), 2) Karşısına çıkmak (Yüz. Ha. XIV. 180), **BHMİH öñ-** Engel olmak (SDD *öñ-* 1. Beklemek, 2. Gözetlemek, 3. Birinin önüne çıkmak, yolunu kesmek) (268:6,7), **YED** (?), **ŞKM öñ-** (106a/7), **D öñ-** (216a/5), **ŞHŞ öñ-** (4027), **IN ön-** (8275), **Mes.Mur önmek** ‘intizar etmek beklemek’, **HHT ön-** Yönelmek [020b/14], **FN öñ-** Beklemek; karşısına çıkmak, yolunu kesmek (681), **DS** 1) Beklemek, 2) Gözetlemek, pusuya düşürmeye çalışmak, 3) Saklanmak, 4) Birinin yoluna çıkmak, önünü kesmek, 5) Sezdirmeden birini izlemek (IX-3341); 2. Pusuda beklemek, pusu kurmak (XII-4625)

önre IN Müreccah

öñ saç TAS Kâkül (Saa. Pend. XVI. 19)

öñ soñ, (öñ soñra) TAS Er geç, önünde sonunda, nihayet (Kel. XIV. 67)

önü DAH İptidası (21), **Kâmûs-ı Türkî** Oturanın önüne konulan pay, hisse, porsiyon

önüç Kâmûs-ı Türkî Önde, ileride bulunan, **DS** 1. Önce, ilkönce, başta 2. Önceden, eskiden, (IX-3342)

öñünce TAS (Şeyhi. XV. 27), **SN önince** (1145) ‘önünden, öñü sıra’

önünmek Kâmûs-ı Türkî 1. Yüz tutmak, doğrulmak. 2. Uymak, tabi olmak, örnek alıp hare etlerini aynen uygulamak

öğün kıçın TAS Önden arkadan (Cam. XV. 66)

önür Kâmûs-ı Türkî Önde, ileride bulunan, **DS** Kendinden önceki, eski (IX-3342)

öğürdiden FFANG Önceden

öğürdü TAS (Yadigâr. XIV. 31-2), **V** *öğürdi* (49a.6-7), **ŞŞÇ** *öğürdü/öğürdi* (552), **GT** *öğürdi* (14b-1), **IN** (8315), **DAH** (454), **FR/K** *önürdi* (41b-3), **FFANG** *öğürdiden*, **Kâmûs-ı Türkî** *önürtü* ‘önce, önceden, iptida, evvel, ilkönce, daha önce, ileri, peşin, mukabele

öğürdücü TAS Başta giden, başta gelen, piştar (Kel. XIV. 89), **KT** *öğürdici* 1. önden giden, koşan (279b-11=79/4) 2. önde giden, ön-ayak olan, önder, rehber (97a-4=10/2)

öğürtlen- FN seçilmek (2484)

öğürdüşmek,(öğürtleşmek,öğürdişmek) TAS (Leys. Ar. XV. 319), **KT** *öğürdiş-/öğürdüş-* (53a-7=5/48) ‘yarışmak, yarış etmek koşuşmak’

öğürdü varıcı TAS Önce gitmiş olan, önceden giden, sâbık (Cev. Es. XV. 261), **ŞHŞ** *öğürdü* Önce, daha önce, ilk önce (692)

öğür- ŞHŞ Öne geçmek, ileri geçmek (1276)

öğürtmek TAS İleri geçmek, takaddüm etmek (Fütuh. XIV. 83), **BHMİH** *öğürt-* Özüne geçmek, önünü almak, engel olmak (SDD *ögürt-(4)* yarış yapmak) (80:4), **KT** *öğürt-* 1. Öne geçmek, önden gitmek, sebkat etmek (163b-1=23/43) 2. Önce başlamak, acele etmek (88b-1=9/53); *öğürtmek* Acele etme, tez davranma (35b-3=4/6), **MT** *öğürt-* Öncü olarak çıkarmak, haberci olarak göndermek (36b-8), **ETT** *öğürt-* k (HŞ 1816, HŞ 1077), **TİKT** *öğürt-* (77a/6), **ŞHŞ** *öğürt-* (1077), **ŞŞÇ** *öğürt-* (17680), ‘tekadüm etmek, öne geçmek, ileri geçme öne geçmek, önden gitmek ileri çıkmak’

öp Kâmûs-ı Türkî Göğüs

öpmecik TAS Öpücük (Deş. XVI. 192-1)

ör TAS Ateş kırıntılarıyla dolu kül, kömür tozu ateşi (Bürh. XVIII-XIX. 244), **DS** (I) Bir şeyin özü, kökü, (II) Ufalanmış, çürümüş, toz toz durumuna gelmiş şey, (III) İçinde ateş kırıntıları olan şey, (IX-3343)

örelmek Kâmûs-ı Türkî 1. Düzeltmek, düzene koymak ve süslemek. 2. Kaba ve geçici tamir etmek, **DS** (I) 1. Gelişigüzel, üstünkörü iş yapmak 2. Düzeltmek, süslemek 3. Bir şeyi geçici olarak onarmak (IX-3345); 2. Örmek, onarmak (XII-4626)

örelenmek Kâmûs-ı Türkî Düzelmek, düzenlenerek meydana gelmek

ören eyle- SN Yıkmak, harap etmek (1825)

ören güli LME Ören gülü, bir tür sarmaşık, ak asma, yılan üzümü (10a/18)

ören kıl- SN Yıkmak (542)

ören yir SN Viranelik, harabe (1049)

örgerdilmek TAS Öğretilmek, alıştırmak (Bab. XVI. 1, 103)

örken, (örgen, örgün, örkün) TAS (Deş. XVI. 124-2), **GRT** *örk* (2790) ~ *örgen* (2790) ‘ip, urgan, yular’, **DS** *örgen* Keçi kılından yapılmış ip; *örken* (I) 1) Semeri bağlamaya yarayan enli kuşak, 2) Kemet, 3) Hayvanları bağlamaya yarayan kalın ip ya da zincir, (III) Kavun, karpuz, kabak vb. sebzelerin toprağın üstüne yayılan kol gibi dalları (IX-3346, 3347)

örküçlü iyer TAS Önünde ve arkasında kaşı bulunan eyer (Nimeti. XVI. 553)

örtekomak TAS Örtüp koymak (Hazain. XV. 67-1)

ört Kâmûs-ı Türkî Örtme, gizleme

örtici D (165a/12), **CM** *örtücü* ‘gizleyici, kapatan, gizleyen, saklayıcı’, **KT** *örtücü* Herkesi kaplayan, saran (284a-9=88/1), **Kâmûs-ı Türkî** *örtücü* Örtün

örtü döşek TAS Yatak yorgan, ev eşyası (Şamil. XVI. 471)

örtülü söz TAS 1) Gizli söz, fısıltı (Miftah. XV. 54), 2) Müphem, cinaslı (Hazain. XV. 34-2)

örü balçığı TAS Duvar örerken kullanılan çamur, harç (Deş. XVI. 297-2)

örümcek evi TAS (Kel. XIV. 1), **T** *örümcek evin* (27b-13) ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’

örün TAS Saç örgüsü, belik (Saz. İrşadi. XX. 723), **Kâmûs-ı Türkî** Yer, mevki, makam

öründelemek Kâmûs-ı Türkî 1. Memurluğa tayin edilmek 2. Birisi veyâ bir şey için ayırmak, sınırlandırmak 3. Seçmek, iyisini ayırıp almak, tercih etmek. *eskimiş DS* Seçmek, beğenmek (IX-3354)

örüş- SN Belirmek (DLT) (2873), **DS** Kavgada birbirine girmek (IX-3354)

örüt- **KİG** Örtmek, kapatmak (35b/12)

öskere Kâmûs-ı Türkî Uzunca bir çeşit domates

ösni Kmühim Nefes borusu (24a.10)

öşek TAS (Kara. XVII. 85), **FFANG üşek DS** (II) (IX-3356) ‘derisinden kürk yapılan tikli cinsinden bir hayvan, vaşak’

öşetmek TAS Büyüklendirmek, kabartmak, böbürlendirmek (Yunus. XIII-XIV. 12)

öşmek TAS (Ferec. XV. 482), **HFN öş-** (1347) ‘yatışmak, sukûnet bulmak’

öt TAS Ses, sada (Ata. XV. 11), **DS** (I) Ateş, (II) Yürek, kalp (IX-3356)

öte dakı TAS Daha ileri, daha üstün, daha âli (Kel. XIV. 41)

öteği, (öteye, ötey) TAS Evvelki, geçen (Nimeti. XVI. 140), **DK öteki** Öteki (207-1)

öte yaka TAS (Ferec. XV. 149), **FFANG, DS öte geçe** (IX-3357) ‘öte tarafta, karşı yaka, karşı taraf’

öteyan FFANG Öte yan, karşı taraf

ötkün TAS Tesirli, nafız, keskin, delip geçici (Dede. XIV. 94), **DK** Çok delen, çok işleyen, çok geçen, delici, işleyici; (veya) çok öten, çok ses çıkaran, çok vızlayan (184-4), **DS ötgün** 1. Çok konuşan, bilgiçlik taslayan 2. Ünlü (kimse) (IX-3357); **ötkün** 1. Konuşkan 2. Söz geçen, saygın (XII-4628)

ötleği Kâmûs-ı Türkî Havada çok dolaşan bir çeşit kerkes kuşu, çocukkapan

ötme BL Erken çıkan yemiş (45a-1)

ötmek (I) TAS (Enb. XIV. 736), **BHMİH öt-** (Kâş. Caf. Müh. Dede) (64:16), **GN öt-** (1343), **DK** (90-13), **BH öt-** Geçmek (4B/6), **YZ öt-** (30b.877), **IN öt-** (8094) ‘geçmek, aşmak, delmek, aşmak; (veya) ötmek’

ötün Kâmûs-ı Türkî Af

ötünmek TAS (Lâmii. XVI. 71), **DS** (IX-3359) ‘şefaât istemek, niyaz etmek, yalvarmak, dilemek

ötürT- YZ Geçirmek, çekmek (30b.878)

öydin- YİŞ Şişmanlamak, semizlemek (200b/4)

öyken, (öygen) TAS (Edviye. XIV. 9), **T** (79b-3), **ŞKM** (57a/4), **MK, TM** (93a-5), **MM** (540), **YİŞ** (20a/1), **Bİ** (1468), **Kâmûs-ı Türkî öggen/öygen** ‘öyken akciğer’, **KAB** Hiddet, öfke. Ciğer,

akciğer, **DS** 1) Akciğer, 2) Hayvanlarda olan akciğer hastalığı öksürük (IX-3365)

öyken ağrısı, (öyken marazı) TAS (Yadigâr. XIV. 58-1), **BL** (20b-2), ‘zatürre hastalığı, zatürrec’, **Kmühim** Akciğer hastalığı (45b.4)

öyken başı Kmühim Zatürre (20a.4)

öykencek “zâtü’r-riye” pnömoni (8 a 9)

öyken düdüğü TAS (Mü. Şi. XIV-XV. 114), **KMühim** *öyken düdüğü* (20b.4) ‘soluk, nefes borusu’

öyledence TAS Öğleye kadar (Dede. Mu. XIV-XV. 130-6).

öylelemek TAS Öyleye, öyle vaktına erişmek (Leys. Mu. XIV-XV. 130-2)

öylelik TAS (I) (Ata. XV. 6), **KY** (131) ‘yarım günlük’

öylelik TAS (II) Öylesine, öyle bir, öylece (Yunus. XIII-XIV.)

öylesinden TAS Öyle vaktından (Hazain. XV. 18-2)

öyünle TAS (yemek hakkında) Muayyen, belli zamanlarda (Hazain. XV. 17-1)

öyünlendirmek TAS Bir kimseye az az yemek yedirmek (Kam. XVIII-XIX. 3, 356)

öz MM Vadi; çukurluk yer (2690)

öz basacak TAS Safra bastırarak kahvaltı. (Bab. XVI. 2, 227)

öz başına TAS Başlı başına, müstakilen (Kadı. XIV. 149)

özce TAS Öz, gerçekten öz (Kuddusi. XIX. 124)

özdelemek Kâmûs-ı Türkî Tarlada dökülüp kalmış başakları toplamak. / özdekleyip büzdelemek *mecazlaşmış* Gücünün üstünde olan bir işi yapınağa çalışmak. 2. Kararsızlık içerisinde hareket etmek, tereddütle davranmak

özdeklenmek TAS Gövdelenmek (Bab. XVI. 2, 473)

özge yana TAS Başka taraf (Kadı. XIV. 434)

öz göynüğü TAS İç acısı, kalb ızdırabı (Süh. XIV. 188), **SN** iç acısı (2924)

öz kendü TAS Bizzat kendi (Cem. XV. 1)

özlenmek TAS (Akr. XV. 35), **TA** *özlen-* (17b/9) 'özleşmek, öz hale gelmek, koyulaşmak', **Kâmûs-ı Türkî** 1. Özlü hâle gelmek 2. (Çıban) için katı cerahat

toplayarak yuvarlak ve tümsek bir hal almak 3. Ağdalanmak, pıhtılanmak

öz özü TAS Kendisi, kendi kendisi (Nesimi. XIV.)

özünden inmiş TAS Sulbünden gelmiş (Bab. XVI. 1, 602)

özünsüz TAS Sensiz (Hurş. XIV. 75)

P

paf puf TAS Azamet (Vasıf. XIX. 28)

pamuk atıcı TAS Hallaç (Bürh. XVIII-XIX. 76)

pamık çıkarıcı BL Pamuk atan ve onu çekirdeğinden ayıran hallaç aleti, çıkırık (13a-7)

pamukluk otı LME Pamukluk otu, ormanlarda yetişen, yaz kış yapraklarını dökmeyen, yabangülüne benzer, çiçekleri güzel kokulu bir çeşit küçük ağaç. (40/12)

papuş- AGH Çekişmek, sohbet etmek

param param TAS (Hamza. XIV-XV. 10, 249), **DS** (XII-4636) ‘parça parça, paramparça’

para ve pura, (para pura) TAS Ufak tefek, parça parça (Caf. XVI. 48-2)

parda TAS Tavan (Bab. XVI. 1, 303), **DS** (I) 1) Dam, 2) Tavan, (II) 1) Ağaç

kütüklerinden tahta biçiminde kesilmiş ince yarmalar, 2) Çalı, çırpı, 3) Bağ ve bahçe çevresinde çalılardan yapılan çit (IX-3395)

par par TAS Parıl parıl (Hamza. XIV-XV. 4, 193)

pars dutucu BL Pars terbiyecisi veya besleyicisi (19a-2)

pat sat TAS Tek tük, arasıra (Müslim. XV. 6, 36)

payam TAS Badem (Naz. Le. XVII. 2), **DS** (I) Badem, (II) Topraktan çıkartılan içi sarı, tatlı bir kök (IX-3416); 2. Çağla (XII-4640)

paykur- AGH Aksırmak

pâzun suyu **KMT** Duru, saf, temiz su (134^{a7})

peçelü at TAS Alnındaki beyazlık bütün yüzünü kaplayıp yalnız gözleri etrafı siyah kalmış olan at (Kam. XVIII-XIX. 2,544)

peftere TAS 1) Şahin çağrmak için kullanılan yapma kuş (H. Ş. XVI. 114), 2) Hallaç tokmağı (Ev. XVII. 2, 34), **FFANG** Atmaca çığırkanı

peh peh TAS Ne güzel (Naz. Le. XVII. 10), **DS** *peh* 1) Şaşma ünlemi, 2) Korku ünlemi (IX-3341)

pek yel TAS Kasırğa (Genc. XVII. 69)

pek yüzlülük TAS Katı yüzlülük, utanmazlık (Bürh. XVIII-XIX. 168), **DS** *pek yüzlü* Utanmadan, sıkılmadan her şeyi konuşan (IX-3422)

pelenk FFANG Türkler tarafından kemerde taşınan küçük yuvarlak demir parçası

peltekli GBTBİ Pelteklik, peltekli konuşma (166-b/8)

penceviş FFANG Bağırsak, **DS** pençeviş: Karaciğer (IX-3425)

pençeli ferman TAS Tuğralı (turalı) ferman (Sabit. XVII-XVIII. 124)

pepeği, (pepeyi) TAS Pepeme, peltek, kekeme (Kdeb. XVIII. 373-1), **DS** pepildek: Kekeme (IX-3427)

pepeğilik, (pepeyilik) TAS Pelteklik, kekemelik, lüknet (Bab. XVI. 1, 144)

perdede TAS Perde arkasında, tanınmaktan çekinir durumda (Hamza. XIV. 12, 104)

pers ŞŞÇ Parça (?), *pers it-* Parçalamak (39466)

peremeci FFANG Peremeci, kayıkçı

perem perem, (peren peren) TAS (Müslim. XV. 19, 83), **DS** *peren peren*

1) (IX-3429 ‘darmadağın, karmakarışık param parça, perişan’

peygamber görmüş TAS Sahabe (Enb. XIV. 491)

pezik TAS Pazı, pancar (Saz. Ruhsati. XIX. 504), **DS** (I) 1) Pancar, şalgam, 2) Pancar yaprağı, (II) Küçük hamur topağı, pazı, beze, (III) Koyu pembe renk (IX-3438,3439)

pırlanguç, (parlağuç, pırlağaç, pırlanguç, pırlankuç, pırlağış, pırpır) TAS 1) Bostanlarda kuşları ürkütmek için kurulan ve rüsgârla sönersek ses çıkaran fııldak (Aks. XVII-XVIII. 177) 2) Ortasında iki deliğe bir sap iplik geçirilip uçları bağlandıktan sonra, iki taraftan çekildikçe dönen kara şeklinde bir çocuk oyuncağı, fııldak, topaç (Bab. XVI. 1, 371), **DS** (I) *parlangaç* Yeni uçmaya başlayan keklik, kuş yavrusu, palaz, (II) *pırla* Topaç (IX-3443); Çevik, becerikli zamanında iş yapan (XII-4646)

pırlaşmak TAS Pırlayıp uçmak. (Müslim. XV. 1, 222)

pırt- DK Delmek, delip etini dışarı çıkarmak, sivri bir şeyle (meselâ boynuzla) delik deşik etmek (180-11), **DS** (I) 1. *pertikmek* Burkulmak, ezilmek, incinmek 2. Yerinden çıkmak, sapmak, kaymak (IX-3448)

pineke, (peneke) TAS Uykulama, pinekleme (Kdeb. XVIII. 61-2), **DS** Hafif uyku (IX-3455)

pire agacı LME Pire ağacı, pire otu; (14b/17)

pire yavşanı LME Pire yavşanı, sarı yavşan otu (53b/19)

pirelmek TAS İhtiyarlamak (Hay. XV. 134)

poğrenk TAS Künk (Deş. XVI. 383-1)

posalmak TAS Posalaşmak, (meyva) çürümek (Bürh. XVIII-XIX. 25)

postunun eri TAS İşgal ettiği mevkiin ehli (Naima. XVII-XVIII. 3, 121)

puç TAS Basık, yassı (Hay. XV. 162), **DS** Boş, çürük, fos (XII-4653)

puça burun TAS 1. Eğri veya çarpık burun 2. Yassı veya oransız büyük burun (2a-4)

puğursamak TAS Dişi deve erkek sitemek (Kam. XVIII-XIX. 2, 697)

puluç, (buluç) TAS (Anter. XIV. 354), **Mes.Mur** *pulaç* ‘erkekliği olmayan kimse, inîn, süstendam’, **DS** 1) Fıtkılı hayası şiş (kimse), 2) Cinsel gücü olmayan erkek (IX-3485)

pusulanmak TAS Sinip saklanmak (Bürh. XVIII-XIX. 188)

puta, (buta) TAS (Nimeti. XVI. 205), **DK** (44-9) ‘hedef, amaç, nişangâh, ok nişanı, nişan alınan şey, nişan tablası, **DS** (I) 1) Çam fidanı, 2) Budak, budaklı ağaç, (II) Nişan alınacak yer (IX-3492)

pürlenmek TAS (G.Ra. XV. 3), **İM** *pürlen-* (3413), **TDGAEAT** *pürlen-* (GR 26b-15) ‘dalların uçları yapraklanmak’, **DS** (II) Sevinmek, gurur, mutluluk duymak, (III) *pürtelmek* Filizlenmek yeşermek (IX-3498)

püsen TAS Ahmak ıslatan (Naz. Le. XVII. 16), **DS** (I) 1) Sis, 2) İnce ince yağın kar, yağmur çisenti, 3) Sisli havalarda dallarda donan kar, kırağı, kırç, (II) 1) Bitkileri yapışkan bir sıvıyla sararak kurumalarına neden olan hastalık, 2) Yapışkan, sıvıışık (IX-3501,3502)

S

sabahlaca TAS Sabahleyin, sabah sabah (Bab. XVI. 1, 21)

saban ejeği, (sapan ejeği, sapan kulağı) TAS Sabanın çene gibi olan tutmağı, el ile titulan kısmı (Caf. XVI. 169-1)

saçınanak, (saçınak) TAS Kas (Hazain. XV. 30-2), **KMT** Saçanak (36^{b3})

saç bölüğü TAS Saç örgüsü, kâkül, zülûf (Ha. Ş. XVI. 79)

saçı biçik TAS Bir kötüleme, yerme sıfatı (Müslim. XV. 35, 147)

saçılık TAS Düğün hediyesi (Zati. XVI. 292), **DS** 1) Düğün armağanı, 2) Gelinin başına saçılan şeker, arpa ve para gibi şeyler, 3) Düğün çağırısı olarak gönderilen kiprit, 4) Armağanlar gelinin başı üstünde tutulan tepsiye konularak yüksek sesle konuklara gösterme geleneği (X-3508)

saçınmak TAS Sürünmek, vücuduna, elbisesine sürmek (Bab. XVI. 1, 90), **KİG** Sürünme, saçınma (85a/11), **HHT** *saçın-* Sağa sola yalpalamak [061b/12]

saçlı yıldız, (saçlı yıldız) TAS Kuyruklyıldız (Melhame. XIV-XV. 90-1)

saçılmış MK Saçılmış, dağılmış

saçma hâl (saçma beñ) TAS Püskürme ben (Atai. XVI.177)

saçma kara AGH Aşıklık an'anesinde, iki veya daha fazla aşığın, belirli bir ayakta (kafiyede) karşılıklı, tehditkârane söyleşmesi

saçma renk FFANG Benek, benekle donatılmış

sadak LME “*sadāk-ı çeşm*” Gözün kirpik çıkan kısmının etle kaplanması, kalınlaşması (59b/9)

sadakcuk YİŞ Sedef, küçük sedef (187a/2)

sadlamak TAS Araştırmak, tevil etmek (Man. Tayr. XIV. 139)

sadık FFANG (I) Öğretmen; (II) Yumuşak huylu, lütufkâr

sadula- BHMİH (Kâş. *şadula-* Faydasız söz söylemek, gevezelik etmek) (10: 9), **SN** (*sadıla-* **DS** *satula-* **DLT**) (3798); ‘sözü uzatmak, uzun uzun anlatmak, gevezelik etmek, faydasız şeyler söylemek’, **DS** *sadılamak/sadalamak* 1. Duyduğu sözü orada burada söylemek, yaymak 2. Bir sözü yenilemek (XII-4661)

safa TAS Topraktan yapılan su kabı, maşraba (Sic. B. XV.6, 129), **DS** (I) 1) Topraktan yapılmış su kabı, maşraba, 2) Testi, 3) Yoğurt tulumu (X-3512)

safralık TAS (Caf. XVI. 167-2), **ŞŞÇ** (30367) ‘kahvaltı, açlığı bastıracak kadar, safra bastıracak kadar az yiyecek’

safrañ TAS İçine süt sağılan kap (Bab. XVI. 1, 66)

saçulamak TAS Bir nesne üzerine saçma, öteberi serpmek (Hurş. XIV. 95),

ŞHŞ saçula- Saçu saçmak, üzerine para vs. serpmek (3832)

sağ (II) TAS Hububat ölççeği (Yuz. Şeyd. XIII. 76)

sağ LME <? Sağ otu; tıbbî bir bitki (54b/7)

saglayıcı BL Emanetçi, emanet görevlisi, bekçi (11b-6)

saglık BL Sağlık, emnlik, sağlamlık (52a-4)

sagalık BL Eminlik, güvenlik, sağlamlık (11b-6)

sagalık dutıcı BL Emanetçi, emanet görevlisi, bekçi (11b-6)

sağamak/sayamak Kâmûs-ı Türkî Ölünün iyiliklerini sayarak ağlayıp yas tutmak

sağ esen TAS (Si. Da. XIV. 119-2), SN (2180) ‘sağ salim, güvenlik içinde amaç’

sağ gönüllü TAS Temiz yürekli, iyi kalpli (Nimeti. XVI. 286)

sağıl TAS Sığır, inek sürüsü (Bürh. XVIII-XIX. 533)

sağır sıçan TAS Köstebek (Şamil. XVI. 639)

sağın TAS Sağım (Ta. Sel. XV. 279), DS *sağın/sağılı* Sağmal hayvan (X-3513)

sağınç, (sağıncak) TAS 1) Emel, istek, arzu, maksat, tasavvur, düşünce, ümit, endişe (Yunus. XIII-XIV. 304), 2) Zan, tahmin (Hurş. XIV. 79),), SN *sagınç san-* (2743), YED/RN, MT (18b-3) GN (1171), IN (3670), DK (35-1), KY (1929), İM (1935), KT (123b-5=15/3), ‘düşünmek, arzu mülâhaza etmek, tasavvur, maksat düşünce, istek’

sağınmak (I) TAS 1) İyi düşünmek, mülâhaza etmek (Işk. XIV. 178-2), 2) Sanmak, zannetmek (Fuzili. XVI. 205), BHMİH *sagın-* (Kâş. Caf. Müh. *san-*; Abu H. *sagan-*; Caf. TT. *sakın-*) (316:7), YED- YED/RN, IN *sağın-* (1715) ‘iyi düşün-, sanmak, düşünmek, zannetmek, mülâhaza etmek, sanmak’

sagın- (II) CM Sağmak, süt sağmak

sağış KİG 1. Sayı, hesap, miktar (59a.2) 2. Âdet, âdet görme; kadınlarda doğumdan sonra görülen mutad kanama (48a/15), TAS (Rahat. XVI. 96), DK Sayı, (*sagış günü* “hesap günü, kıyamet günü”) (6-9), SN (5062), ETT (MV 13-32), BH *sagış* (32B/3), ŞKM (16b/4), TİKT (12a/16), IN (343), İM (1358), ŞŞÇ (75), Bİ (1101), DS (XII-4661) ‘sayı, adet, ölçü miktar, hesap hesap sayı’

sağış günü TAS Mahşer günü, kıyamet günü, hesap günü (Dede. XIV. 5)

sağışlamak TAS 1) Hesap etmek, düşünmek, addetmek (Melhame. XIV-XV. 9-2), 2) Tadad etmek, saymak (Cev. Es. XV. 310), **SN** *sagişla-* (1268), **YZ** *sagişla-* (29a.826), **IN** *sagişla-* (172), **ŞŞÇ** *sagişla-* (3086), ‘saymak, düşünmek hesap etmek, düşünmek’, **DS** Bağışlamak (X-3514); Sayı saymak (XII-4661)

sağışlan- KİG (125b/3), **HN** *sagişlan-* (94b/7) ‘hesap edilmek, sayılmak; tartılmak’

sağışlu, (sağışlı, sağışluca) TAS Sayılı, az sayıda, birkaç (Leys. Ar. XV. 4), **KT** Hesaplı, hesaba göre (253b-5=55/5), **ŞHŞ** Sayılı, hesaplı (4928)

sağışturmak TAS Sıra ile göstermek (Cev. Es. XV. 23)

sağış yeri TAS Mahşer yeri, Arasat meydanı (Şamil. XVI. 472)

sağ işlü TAS Sağlam, doğru, dürüst iş yapan (Şamil. XV. 607)

saglu sollu el BL Her iki elini de başarıyla kullanabilen (3b-3)

sag- TİKT (A) Ağıt yakmak (164b/21), **DS** *sağı sağımak* Ölünün arkasından parayla tutulan kadın yüksek sesle ağlamak, ağıt söylemek (X-3515)

sağnamak TAS Kuş, su gibi fişkirtarak terslemek (Kam. XVIII-XIX. 2, 27), **Kâmûs-ı Türkî** (Kuş) tersini bırakmak, çıkarmak *eskimiş*, **DS** (I) At sık sık atlamak, (II) Sürgün olmak, bağırsak bozulmak (X-3514); Yumak, makara vb. çözülmek, boşanmak (XII-4662),

sağrak, (suğrak) BL 1. Kadeh, tas, kupa, sürahi 2. İçki ölçüsü (17a-8), **TAS** (Enb. XIV. 79), **SN** *sagrak/sıgrak* Ağaçtan yapılmış yay kabı (2374), **IN** (6449), **BHMİH** (Abu H. *sagrâk* Kâse; Müh. *sagrak* Bardak, kadeh; Kâş. *sagur* Su içmek, suyu içirmek, çektirmek kurutmak (201:19), **DK** (36-8), **MN** (75-6), **TİKT** (166b/17), **TİKT (A)** (116a/15), **HN** (2607), **Mes.Mur** ‘maşraba, tas kadeh, bardak, surahi, maşraba, tas’ **DS** (I) Ağaçtan yapılmış su kabı, (II) Tahıl ölççeği, şinik, (III) Bardak, kadeh (X-3514); Tahta yağ kabı (XII-4662)

sağ söz TAS Doğru, sahih, ciddî, söz (Şamil. XVI. 119)

sagur- DK Sağıdırmak (24-13)

sahça MN Dikkatlice, uyanık bir biçimde (Doğu T.) (47-4)

sak (II) TAS (Caf. XVI. 72-1), **YED-YED/RN** ‘ok yayının kiriş geçen ucu’

sakaç DK Ekmek pişirilen saç (105-7)

sakal getürmiş BL Sakalı çıkmaya başlamış genç erkek, bülüğa girmiş oğlan çocuğu (8b-5)

sakankur T Çok ufak bir su kertenkelesi veya kumda yuva yapan timsah vb.’nin yumurtası olup cinsi kuvveti artırıcı te’siri vardır. (95b-9)

sakankur tozu KMT Kurutulmuş sakankurun toz haline getirilmesiyle elde edilen toz (119^a6)

sakarlı Kâmûs-ı Türkî 1. Alnında sakar denilen beyaz lekesi bulunan (at)
2. *mecazlaşmış* Uğursuz (kimse)

sakarcıklı TAS Uğursuz, aksi (Ev. XVII. 377)

sakçı TAS Bekçi (Deş. XVI. 159-1)

sakdıyan TAS Sahtiyan (Sic. B. XV. 6, 63)

sakımcı HHT Uyanık, tetikte duran [068a/12]

sakımcılar TAS Allah’tan korkup daima dinin emrini yerine getirenler (Enb. XIV. 4)

sakır Kâmûs-ı Türkî Şiddetli titremeyi taklit ve tasvir edip daha çok tekrar şeklinde kullanılır

sakırka (II) TAS (Cihan. XVII. 112), **DS (II)** (X-3519) ‘kasırğa’

sakızlık TAS Çitlenbik, menengiç, sakızağacı (Deş. XVI. 28-1), **DS 1)** Çitlenbik de denilen, mercimek büyüklüğünde meyveleri burukça, fıstık tadında bir çeşit sakız ağacı, 2) Hindiba (X-3519, 3520)

saklamaklık HN (24a/7), **TİKT (A)** (131b/5), **MNHS** (14a.10), ‘koruyuculuk, saklama, muhafaza etme hâli’

saklaş- ŞŞÇ 1. Korkup saklanmak, çekinmek (24806) 2. Hazırlanmak (33284) 3. Sığmak (16183)

saklayan İM Koruyan (3471)

saklayıcı BL (10b-7), **MT** (37a-2), **TA saklayıcı** (10b/8), **MNHS** (14b.13), **TİKT (A)** (145a/2), **TİKT** (27b/17), **Kâmûs-ı Türkî** ‘saklayan, koruyup örten, bekçi, güvenlik görevlisi, emanetçi saklayan gözeten koruyucu, himaye edici

saknuk (I), (sakınıklı) TAS Tanrıdan korkan, dinin emirlerini yerine getiren (Enb. XIV. 62)

saknuuk (II) TAS Uyanık, müteyakkız, tetikte (Kel. XIV. 40)

saknuukluk TAS Uyanıklık, teyakkuz (Kel. XIV. 45)

salaca, (salaça) TAS (Tuh. Le. XV. 387), **PEN** ‘sedye, tabut’ **DS** 1) Hasta, yaralı ya da ölü taşınan sedye, 2) Tabut (X-3521); (I) Tutukevi (II) 1. Ölü 3. Sedye (XII-4664)

salaç TAS Çardak, çerge (Bürh. XVIII-XIX. 215), **DS** 1) Çardak, 2) Sazdan yapılan kulübe (X-3521); (I) Üstü kapalı, yanları açık barınak, çardak (II) Tütün yapraklarının asıldığı yer (XII-4664)

salağan TAS Saldırgan, müteceviz (Saz. Karşı Mazlumi. XX. 719)

salagör- Bİ Göndermek, sevk etmek, yönelmek (626)

salak (I) TAS (Kara. XVII. 170), **Bİ** (577) ‘konup göçülen, hayvan salınan arazi, düzlük’, **DS** (I) 1) Yayla ya da kırlarda hayvanları toplu bulundurmak için yapılmış üstü açık korunak, 2) Hayvanların yazın yattıkları ya da dolaştıkları dört yanı çevrili, üstü açık yer, 3) Otlak, 4) Ağıl, mandıra, 5) Evlerin bordum katında hayvanlara ayrılan yer, 6) Orman içinde kışın davarların barındığı ve beslendiği yer,

(II) 1) Çiftiçinin her yıl sıra ile ekmek için ikiye ayırdığı tarlanın bir parçası, 2) Nadas, 3) Köy tarlalarının toplu bulunduğu yer, 4) Köylünün her birden ektiği yer, 5) Ekin ekilen yer, 6) Ürün alındıktan sonra çevresi açılan yer, (VI) Çevre, bölüm, (XIV) Pirinç yetiştirmek için su altına alınmış toprak (X-3522); (I) Sıra, nöbet (IV) Bölge, çevre (XII-4664)

salbur, (salbır) TAS Ağaç çubuklarından, sazdan ve ipten örülen ayakkabı (Deş. XVI. 332-1), **BL** *salbur* İnce çubuk, kıl veya iplikten örülen bir tür ayakkabı, bir tür kar ayakkabısı (28b-8)

salıcı HN Salan, yollayan (116a/16), **DS** Kendi hayvan ve eşyalarıyla taşıyıcılık yapan (X-3524)

salık (II), (salak (II)) TAS (İ.H. XIV-XV. 76), **DAH, FR/K** (63a-9), **Kâmûs-ı Türkî** *salak/salık* ‘sadak, çomak, şeşper, gürz ucunda kısa zincirlere bağlı birkaç demir yuvarlağı bulunan sopudan ibaret eski savaş âleti, çomak, şeşper, gürz’, **DS** *salak* (II) Baston, sopa (XII-4664)

salındırmak TAS (Bab. XVI. 2, 86), **DK** *salındur* (98-13), **TİKT (A)** *salındur- /salındur-* (134a/2), **HHT** *salındur-* [080a/5] ‘salındırmak; ipele aşağıya indirmek, sarkıtmak’, **ŞŞÇ** *salındur-* Uzatmak, koyvermek (37486)

salındırmamak TAS Kıymet, ehemmiyet vermemek, hiçe saymak (Naima. XVII-XVIII. 5, 419)

salışmak TAS Saldırmak, saldırışmak (Cev. Es. XV. 20)

salı uzun TAS Beli ve kolları uzun (Naz. Le. XVII. 27)

salış DK Salış, bırakış, vuruş, sallayış (22-4)

salkı, (salkık) TAS Düşük, sölpük, perişan, kendini salıvermiş (Kam. XVIII-XIX. 3, 107), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Sarkık, sölpük, pörsük 2. Sakat, kusurlu, özürlü 3. Yağdıran, **DS** *salkı* (I) 1) Dolambaçlı, aykırı, biçimsiz (yol için), 2) Sürüncemeli, askıda kalmış iş için, 3) Eğri, dengesiz, (II) Gevşek, yumuşak (X-3526)

salkılanamak TAS Sölpüyüp sarkmak (Kam. XVIII-XIX. 2, 6)

salkum DK Serin rüzgâr, soğuk rüzgâr (?) (11-2), **DS** *salkın* Serinlik, güneşsiz açık ve iyi havalı yer (X-3526)

salkın DAH (Çağ) sapan

salma aşı TAS Acem yahnisi, boranı (Bürh. XVIII-XIX. 122)

salma kılık KY Salış, bırakış (176), **HN** Salma, yollama (91b/4)

salma söz TAS Gelişigüzel söylenen söz (Kel. XIV. 195)

salma sözlü TAS Gelişigüzel söz söyleyen, ulu orta söz söyleyen kimse (Kel. XIV. 192)

salmaya TAS Boş yere, boşu boşuna (Cinan. XV. 39)

salıtanmak TAS Bırakılmak, salıverilmek (Enb. XIV. 688)

salıyar TAS (Mü. Şi. XIV-XV. 36), **T** (93-6), **ŞŞÇ** (39253), **Kâmûs-ı Türkî** ‘salya, akan ağız suyu, salya’

salıyarlık TAS Önlük, Çocuk göğüslüğü (Caf. XVI. 14-2)

sama Kâmûs-ı Türkî Ayakkabı, eldiven, elbise vb. yapılmasında kullanılacak derilerin, daha çok yumuşaklık ve incelik kazanmaları için birkaç saat süre ile daldırıldıkları banyo

samah FFANG Dans

saman evi TAS Samanlık (Sic. K. XVI. 3, 73)

saman kapar, (saman kapıcı) TAS Kehlibar (Caf. XVI. 126-1), **GBTBİ** *saman kapıcı* Sapan kapan, kapıcı; kehribar için kullanılır (92-a/15)

samanlama Kâmûs-ı Türkî Soğuk ve sıcağa karşı korunmak için bazı bitkileri samanla örtme

saman oğrusu yolu BL Samayolu, Kehkeşan (38a-2)

samırtı TAS Hımırtı, sayıklama tarzında çıkarılan ses (Ferec. XV. 504), **DS** Yüksek sesle konuşma (X-3533)

samıtlık GRT Cahil, cahil olma hali (?) (1600)

samra TAS (Bab. XVI. 1, 514), **DS** (X-3533) ‘gübre’

samrama HN Sayıklar gibi anlaşılmaz sözler söyleme, homurdanma (4182), **DS** 1. Duygusuz 2. Aptal, sersem, budala (X-3533)

samraşmak, (samramak, samırdamak) TAS (Bab. XVI. 1, 355), **FR/K** *sarmaş-* (50b-10) ‘sayıklar gibi anlaşılmaz sözler söylemek, homurdanmak’, **DS** *samramak/ samırdamak* Uyurken anlaşılmaz sözler, sayıklamak (XII-4668)

samur samur, (samur somur) TAS Abuk sabuk, saçma sapan (Nimeti. XVI. 383)

samurdamak KMT Abuk sabuk konuşmak, saçmalamak, sayıklamak (76^b 10)

san (II) TAS Nişan, alâmet (Deka. XVI. 119-2)

san (III) TAS (Letaif. XVI. 30), **SN** (3347), **ETT** (ŞD 48-6, HŞ 1577, ŞD 30-6), **KY** (548), **ŞŞÇ** (I) (23214) ‘sanki, güya’

sañ (IV) TAS (Bürh. XVIII-XIX. 340), **Kâmûs-ı Türkî** ‘ekinlere bulaşıp sarartan bir hastalık, sarılık’, **DS** (I) 1) Tahılların başak tutmamasına neden olan hastalık, 2) Ekinlere dadanan bir çeşit böcek (X-3554),

sañ KBP *sañ* Kuşun dışkısı (04b/08), **DS** *san,sañ* (III) 1. Kir, pislik 2. Kulak kiri (XII-4669)

san ad TAS Ad san, şan, şöhret (Müslim. XV. 11, 38)

sanala- HHT Şaşmak [029a/9]

sanamak TAS Saymak, hesabetmek (Ga. XIV. 210), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Savmak, saygı göstermek, değer vermek, hürmet etmek 2. Saygı ve hürmet gösterir gibi davranıp alay etmek, eğlenmek. 3. Parçalamak; doğramak 4. → sanmak. [*eskimiştir*], **DS** 1) Tekerleme 2) Atasözü

3) Boş inan (X-3554); Sayı saymak (XII-4669)

sancılmak TAS 1) Batmak, saplanmak (Dede. XIV. 97), 2) ... ve ile kesilmek (Cev. Ah. XV-XVI. 366), **SN sancıl-** (3684), **DK sançıl-** (260-11), **HHT sancıl-** [088a/6], **ŞŞÇ sancıl-** (30181), (sivri bir şey) saplanmak, batırılmak sancılmak', **Kâmûs-ı Türkî sancılmak** 1. Saplanmak, batırılmak, sokulmak 2. Yere dikilmek, saplanılmak, **DS** (I) Saplanmak, (II) 1) Sendelemek, 2) Ayağa kalkıp hızla yönelmek, saldırmak (X-3535)

sancış TAS (Hikmet. XV. 448), **ŞŞÇ** (27447) 'savaş, süngü savaşı'

sancışmak TAS (Cev. Es. XV. 84), **HHT sancış-** [051a/3], **ŞŞÇ sancış-** (43993) 'süngüleşmek, süngü savaşı yapmak'

sançtırmak Kâmûs-ı Türkî 1. Saplatmak, batırmak, sokturmak 2. Yere diktirmek

sandal Bİ Sarı sandal kuşu, iskete (1917), **DS sandal kuşu** Sarıasma da denilen bir çeşit kuş (X-3535)

sandal T (7a-12), **MNHS** (34a.3) 'beyaz, sarı ve kırmızı türleri bulunan bir kokulu ve kerestesi sert ağaç olup

sıtma gibi ateşli hastalıklarda kullanılır', **DS** (II) Kocayemiş de denilen kırmızı küçük meyveli; sert, parlak yapraklı bir çeşit ağaç (XII-4669)

sandal suyu T Sandal ağacından elde edilen usare (27a-11)

sanı (?) Bİ Rahat, ferah (1312)

sanıksın TAS Sanmışsındır, sandın (Kara. XVII. 164)

sanış TAS Anlayış (Şeref. XVI. 333)

sanışmak TAS 1) Düşünmek, mülâhaza etmek (Şeh. Ş. XVI. 55), 2) Birlikte düşünmek (Şeh. Ş. XVI. 237), **HN sanış-** Tahmin etmek (5839), **ŞHŞ sanış-** Düşünmek ve mülâhaza etmek (1465), **ŞŞÇ sanış-** 1. Düşünmek, muhafaza etmek (2523) 2. Danışmak, istişare etmek (11122), **DS** Tutulmak, uğramak (X-3558)

sank TAS Gaflet (D.B. XVI. 201)

sank, sankı Kâmûs-ı Türkî Kuş tersi, kuşların gübresi

sañla- TDGAEAT (Kuş) dışkısını bırakmak, terslemek (BP 16a/5)

sanklatmak Kâmûs-ı Türkî Ava götürülecek atmaca gibi kuşu pinekte acıktırmak

sanlu TM Meşhur, ünlü (41b-11),
Kâmûs-ı Türkî *sanlı* Şöhretli, şanlı

sanurdu DAH Tasavvur ve temenni
etmek (816)

sanusuz TAS Düşüncesiz,
mülâhazasız (Atai. XV. 28), **DS**
Ölçüsüzce, dikkatsizce (X-3538)

sapan ayası TAS Sabanın taş konulan
yeri (Müslim. XV. 5, 106)

sapıştırmak TAS Kaçamak. (?) (Cev.
Es. XV. 154)

sapratmak TAS (Güvahi XVI. 82),
DS *sapratmak/sapramak* (X-3542)
abuk sabuk, saçma konuşmak,
hezeyan savurmak, abuk sabuk
söylemek

saralmak TAS (Yuz. Da. XIV. 20),
KY *saral-* (393), **DS** (XI-3542)
‘sararmak’

saray ortası BL Evin orta kısmında
bulunan açık ve geniş salon (47b-7)

sargilt TAS Sarkık. (?) (Yadigâr.
XIV. 255-1), **MT** *sargul* Sarkanak,
çene altından sarkan et veya deri (39b-
9)

sarı, (saru) TAS (Kadı. XIV. 408),
SN –e (2190), **GRT** (1281) ‘... e
doğru,... e tarafına’, **Kâmûs-ı Türkî**

Yön veyâ tarafa doğru maksat ve niyet
bildirir.

sarı ağaç TAS (Bürh. XVIII-XIX. 318),
LME (3a/3), **DS** (X-3544) ‘Hinsafranı
sarıağaç, zerdaçal’

sarı ala göz TAS Sarıya çalar kestane
renkli göz (Sic. A. XVI. 2, 304)

sarı aş TAS Zerde (Hamza. XIV-XV. 12,
86), **DS** Pelte (X-3544)

sarıca-pul-kuşu Bİ Sarı renkli bir kuş,
sarıasma (1918)

sarı erik TAS (Kam. Os. XIX. 472), **DS**
(X-3545) ‘kayısı, zerdali’

sarı kavak, (saru kavak) TAS Çınar
(Caf. XVI. 43-2), **Kâmûs-ı Türkî**
Kavağın bir cinsi

sarıkebe TAS Baykuş cinsinden puğu
tabir olunan kuşun büyük nevi (Bürh.
XVIII-XIX. 240)

sarı kumsal RB Toprak türlerinden kum
oranı düşük olan kumsal olarak
adlandırılan toprağın türlerinden biri

sarı mankır TAS Altun para (Mihnet.
XIX. 111)

sarımtık TAS Sarımsı, sarıya çalar
(Bürh. XVIII-XIX. 203)

sarı mualif TAS Açık kahverengi, kirli
sarı (Sic. K. XVI. 6-16)

sarı sütlügen TAS Dereotuna benzer bir ot (Bürh. XVIII-XIX. 542)

sarisığı MŞ (136a/9), **T sarusığı** (108a-1), **TM sarusağı** (62b-12), ‘sarıya yakın, sarımtırak sarıya mayil, sarımsı, sarıya çalan’

sarkan Kâmûs-ı Türkî Hesaptan artan, geri kalan, **DS Kovan** (X-3547)

sarkılmak Kâmûs-ı Türkî Asılmak, asılı durmak

sarkınmak TAS Sarkmak (Mih. XV. 361), **Kâmûs-ı Türkî** *sarkınmak* 1. Aşağıya doğru asılıp durmak, bir tarafa eğilmek. 2. Sataşmak, hırsızlık ve çapul maksadıyla saldırıp rahat bırakmama, **DS Sarkmak** (X-3547)

sarışmak TAS Birbirine sarılmak, sarmaşmak (Lârendi. XVI. 164)

sarkık saç (sarkuk saç) TAS Kıvrıkcak olmayan düz, uzun saç (Nimeti. XVI. 473), **BL sarkuk saçlu** Düz, uzun saç (4b-5)

sarlanmak TAS (Cev. Es. XV. 310), **HN sarlan-** (2113), **Mes.Mur sarlanmak** ‘bürünmek, sarınmak’

sarmaşık dolaşık TAS Sarmaş dolaş (Ş. Galip. XVIII. 17)

sarmaştırmak TAS Dolaştırmak (Atai. XVIII. 47)

sarmurmak, (sermürmek) TAS Uykudan birden bire sıçrayarak uyanmak, sayıklayarak uyanıvermek (Dede. XIV. 23)

sarı yakut FFANG Topaz

sarna- MN Şarkı söylemek, şarkı mırıldanmak (teganni etmek) (Doğu T.) (47-1)

sarp süci KBP Hekimlikte kullanılan keskin şarap (25a/04)

sarpçak TAS Aşılması güç, sarp (Enb. XIV. 423)

sarpırak HN Daha zor, daha şiddetli (4503)

sarplandırmak TAS Güçleştirmek (Kam. XVIII-XIX. 2, 534)

sarplanmak TAS Doğumda güçlük çekmek (Ac. XV. 31), **EM sarplan-** Gerilmek, kasılmak, kaskatı kesilmek (12a/7)

sarplık TAS Güçlük (Bab. XVI. 2, 67), **KT** Güçlük (13b-8=2/185)

sarpsınmak TAS Güç, çetin görmek (Bab. XVI. 1, 66)

sarsılanmak TAS Sarsılmak (Cihan. XVII. 32)

saru ağaç BL Kökünden sarı boya elde edilen bir bitki, zerdaçal, zerdeçöp, zerdeçav (15a-9)

saru su BL Vücuttaki yaralarda oluşan serum, sarı su (21a-4)

sarvan DK (269-1), **DS** (I) (X-3549) ‘deveci, deve güdücüsü, kervan başı, kervancı, deve çobanı, öküz çobanı’

saru boya LME Sarıboya otu (35b/7)

saru çiçekli berrî yonca LME Sarı çiçekli yaban yoncası, kokulu yonca, yem bitkisi (16a/8)

saru misk LME Sarı misk; sarı yabani gül tohumu. (48a/9)

saru türbüd LME Sarı türbit, sarı diken, sığır ödü denilen bitkinin kökü. (32a/8)

saruca katrân LME Sarı katran. (49b/12)

sarusandal TAS (Ah. XVI. 584), **DS** *sarısandal/sarıasma* (X-3546) ‘İncir kuşu arı kuşu cinsinden eti yenir bir kuş’

saru yarakan Kmühim Safradan kaynaklanan sarılık (26b.15)

satan TAS Oyluk (Terceman. XV. 83), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Bacak. 2. Tam

eksiksiz but, bütün bacak butu, **DS** 1) Kalça, 2) Bacak (X-3550)

sataşugelmek TAS Birdenbire karşılaşmak, rast gelmek (Yuz. Şeyd. XIII. 58)

satmaklık HN Satma (84a/3)

satulaş- HN Alış veriş yapmak (13b/16)

satu bahası TAS Satış bedeli, değeri, kıymetli (Yuz. Şeyd. XIII.28)

satu bazar TAS (Yunus. XIII-XIV. 311), **IN** *satu-bazar* (1179), **TİKT (M)** (417b/17) ‘alış- veriş’

satu bazar akçası TAS Pey akçası (Nimeti. XVI.332)

satuk Mes.Mur Mücevher, **DS** *satık* (II) 1. Satılan, elden çıkarılan (mal vb.) 2. Peşin (X-3550)

sava Kâmûs-ı Türkî Küçük örs, bileği örsü; **DS** (IV) 1. Küçük örs 2. Bakır işlemekte kullanılan demir araç (X-3551)

savan Kâmûs-ı Türkî 1. Geçen, devamsız, “geçici” 2. Az kıymetli, değersiz, **DS** Renkli pamuk ipliğinden el tezgâhında dokunmuş kilim, kalın yaygı (XII-4674)

savaş eri TAS Muharip, mücahit (Enb. XIV. 155)

savaşgan Kmühim Kavgacı mizaçlı (41a.8)

savaşılınmak TAS Savaşılmak, çarpışılmak, kavga edilmek (Enb. XIV. 155)

savaş yarağı TAS Ceng levazımı, harp hazırlığı, harp malzemesi (Ta. Sel. XV. 7)

savgat, (savkat) TAS Hediye, armağan, bahşiş, ihsan (Dede. XIV. 49)

savıt- IN Soğut- (1481)

savıcı GRT Geçıştiren, atlatan; tapan (2787)

savka TAS Aidat, tekâlif (Ev. XVII. 550)

savlat- Bİ İyileştirmek, rahatlatmak (698)

savrukmaq TAS Yayılmak, dağılmak (Hurş. XIV. 63), **DS** Keçi ve koyun çiftleşme isteğı duymak (X-3555)

savsas Kâmûs-ı Türkî Yavaş, ağır âheste, **DS** (I) 1. Evecenlik, telaş 2. Kuruntu (III) *savsak* Başıboş, serseri (X-3555); 2. Coşku (XII-4674)

savsalamak Kâmûs-ı Türkî Avutmak, geciktirmek, bir işi bugün, yarın diyerek vakit geçirip yapmamak,

DS *savsaklamak/savsalamak* İşı ağır almak, geciktirmek, oyalamak (X-3555); (I) Yinelemek, üstelemek (XII-4675)

savuk savuk TAS (Yunus. XIII-XIV. 147), **Bİ** *savuk* (337), **DS** *savuk* (XII-4675) ‘soğuk’

savula savul TAS Uzaklaş, çekil oradan (Bürh. XVIII-XIX. 108)

savul yort TAS Çekil, uzaklaş (Ni|meti. XVI. 82-1), **ŞHŞ** (*yurt-* ”koşmak” tan, savul ile beraber kullanılır) savul, çekil, koş! (5519); *savul yurt* Çekil, uzaklaş, koş; koşma, uğraşma, mücadele (4919), **DS** *savilyort/savulyurt* Ahmak (X-3554)

savus- BHMİH (kaş. *savur-*) Savurmak, saçmak (43:3)

savuşturmak TAS (I) Soğutmak (Işk. XIV. 57-1)

savuşmaz Kâmûs-ı Türkî Geçmez, iyi olmaz, onmaz, müzmin

savşun- BHMİH Küsmek, darılmak (76:5)

saya Kâmûs-ı Türkî Eskiden koyunların sayılması ile verginin toplanmasına bakan tahsildar sınıfı, **DS**

saya gecesi TAS İsevîlerin hazçı suya attıkları gece (Nimeti. XVI. 424)

sayığı, (sayığ, sayığı) TAS (Hazain. XV. 68-1), **MŞ** (19a/8), **KMühim sayığı** (3b.14), **GBTBİ sayag** (289-a/7), **TM sayığ** (26a-1), **FFANG sayyığı** ‘sadeyağ, tereyağı, eritilmiş tereyağı’

sayakmak/suyakmak YED/RN
Aslına ulaşmak, aslına dönmek

sayat TAS Evlerde zahire kurutulan üstü kapalı önü açık güneşe karşı yer, sofa (Sic. K. XVI. 4, 40), **DS** 1. Ev altı, meyve vb. kurutulan yer 2. Avlu; *sayüstü/sıyat* Köy evlerinin çnündeki büyük balkon (X-3558)

sayavarmak TAS Saymaya devam etmek (Dede. XIV. 20)

saydurağan TAS Saydırıcı (Maârif. XV. 78)

sayıklan- FFANG Sallanmak

sayıklaşmak TAS Birlikte sayıklamak (Hamza. XIV-XV. 10, 195)

sayılmak TAS Belli sayılmak, sayılı olarak bilinmek (Rahat. XVI. 14)

sayırdamak TAS Şarıldamak (Terceman. XV. 68)

sayırlık FFANG Hastalık

saykallu ŞKM Parlak, temiz, saf, cilâlı (100a/3)

saymamak TAS ... Kadar değer vermemek (Yahya Bey. XVI. 218)

sayramak TAS Ötmek, cıvıldamak, şakımak (Dede. XIV. 7)

sayrucağrak TAS Daha hasta, sık sık hasta olan (Deş. XVI. 249-2)

sayru evi TAS Hastane (Şamil. XVI. 584)

sazagan FFANG Ejderha (Tatarca), **DS sazağan** Kuvvetli ve soğuk esen yel, poyraz (X-3561)

sebel HHT [037b/1], **MNHS** (71b.12) ‘göze inen perde; dumanlı, bulanık görme hastalığı’

sebellü MNHS Sebel hastalığı bulunan (göz) (148b.8)

secme TAS (Mü. Şi. XIV-XV. 9), **LME** (57b/2) ‘mezcum, cüzamlı’

seçilik TAS Ayrılık, gayrılık (Ev. XVII. 24)

seçilmez DAH Ayırt edilmez, tefrik olunmaz (55)

sedremeki TAS (Vasıf. XIX. 303), **DS sedremeki / sadana** (X-3564) ‘saçma sapan, anlamsız söz abuk sabuk, sedrebeki’

seğek KAB Testi, çamdan oyulmuş iki kulplu su kabı

segirdi TİKT Koşma, koşuş (70a/12)

seğirdimci TAS (Hurş. XIV. 57), **ŞŞÇ** *segirdici* (767) ‘akıncı, koşucu, koşucu asker’

seğirdim yeri TAS Koşu mahalli (Bab. XVI. 1, 89)

seğirdi seğirdi TAS Koşa koşa, seğirde seğirde (Bürh. XVIII-XIX. 164)

segirdiş DK (22-5), **HHT** [082a/15] ‘seğirtme, koşturma, koşturuş, koşuş’

seğirdişmek TAS (Cennet. XV. 271), **IN** *segirdiş-* Koşuş- (7906), **TEZ** *segirdişmek* **MC** *segirdüş-* (89a.9), **TİKT (A)** *segirdiş-* (195b/12), **MT** *segirdiş-* (50b-12) ‘koşuşmak, koşuda yarışmak’ **Kâmûs-ı Türkî** 1. Koşuşmak, birlikte koşmak 2. Çalışıp gayret etmek, çabalamak

segirdür at V Seğirde, koşan at (13b.2)

seğirdürce TAS Seğirtme çağına girmiş, koşar oynar (Rahat. XVI. 247)

seğirtmek gereksin TAS Seğirtmelisin, seğirtmen gerektir (Müz. XV. 234)

seğirttirmek TAS (Şamil. XVI. 268), **YED/RN** *segirdürmek*, **TİKT**

segirdür- (57b/19), **HN** *segirdür-* (4886), **GBTBİ** *segirdür-* (216-b/15) ‘koşturmak, koşturtmak’

seğitmek TAS Dolaşmak (Ev. XVII. 91)

seğmen başı TAS Sekban başı (Saz. Nigâri. XVIII. 406)

seğrek TAS Keten tohumu, zeyrek (Men. Av. XVI. 105), **BL** 1. Keten 2. Keten tohumu (45a-8), **DS** *seğrek/seyrek* Keten tohumu (X-3566)

seğirmek, (sekrimek) TAS 1) Titremek, tiril tiril titremek (Süh. XIV. 223) 2) Sıçramak (Kel. XIV. 25), 3) Hücum etmek, üşüşmek (Kel. XIV. 86) **KT** *segri-* Sıçramak; *segriyici* 1. Sıçrayan; süratle dökülen (283b-7=86/6) 2. Yerinden fırlayacak gibi çarpan, güm güm atan (kalp) (280a-1=79/8), **NH** *sergi-* Sıçramak, atlamak; cima etmek (91a/18), **BHMİH** *segri* (Kâş. *sekri-*; seğirtmek; Dede *segri-*; seğirmek, koşmak) (186:2), **DK** *segri-* (24-7), **MN** *segri-* (228-6) ‘seğirmek, (göz), sıçramak’, **DS** Seğirmek (X-3566); 1. Seğirmek 2. Can çekişmek (XII-4678)

seğrişmek TAS (Selâman. XVI. 108), **TAZ, EM** (45b/2) *segriş-* ‘koşuşmak, koşmak’

seğritmek TAS Saptırmak (Man. Tayr. XIV. 150)

segritük BHMİH Koşma, sıçrama (Kâş. *sekrit-* sıçratmak, atlatmak) (152:12)

sehel TAS Az, cüz'i, azacık, pek basit (Hamza. XIV-XV. 10, 22), **FFANG, DS** (X-3566) 'az, biraz, bir parça'

sehelden TAS Çok geçmeden, az sonra (Hamza. XIV-XV. 10, 195)

sekeletmek TAS Sendelemek, sektirmek (Bab. XVI. 1, 372), **DS** *sekelemek* 1. Topallamak 2. *sekdelemek* Bir ayak üstünde sıçrayarak koşmak, yürümek 3. Çocuk ilk kez yürümek (XII-4678)

sekirden TAS 1) Uca kemiği, pöç (Terceman. XV. 258), 2) Sağrı, kabaet, kıynak (Deş. XVI. 35-2), **MŞ** (119a/3), **KMT** (25^a2) "“*katat*", "“*pöç*", uca kemiği, sağrı, kuyruk sokumu kemiği, os coccygis, leğen kemiği, kalça kemikleri' **DS** (I) Kabaet, kalça, (II) 1) Kabaet, kalça, 2) Kalça ile sırt arasını belirten çizgi (X-3570)

sekizinci çift KMT Beyin periferik sinirlerinden "boyun bogunlarından biteni"(28^a11)

seknimek TAS Sakinleşmek (Hurş. XIV. 52), **DS** *seknimek/seknemek*

Yağmur hafiflemek, dinmek (X-3572); Az dinmek (XII-4680)

seknitmek TAS Azarlayıp susturmak (İhlâs. XIV. 66)

seksenmek TAS Ürpermek, birdenbire ürküp sıçramak, ansızın korkup ürpermek (Dede. E. XIV. 277), **DS** *seksenmeh* İrkilmek; *seksenmek* 1) El ya da sopa ile vurmaya kalkışmak, 2) İrkilmek (X-3572, 3573); *seğsenmek* Birine vurmak için kolunu kaldırmak (X-3566); *seksenmek* 1. Beklenmedik olay ya da haber karşısında etkilenmek 2. Tiksilmek (XII-4680)

selgi TAS Sölpük, gevşek (Bab. XVI. 1, 265), **DS** Yıkılmaya yüz tutmuş (X-3576); *selki* Sarkık, gevşek (XII-4681)

selgimek TAS Gevşemek (Bab. XVI. 2, 21), **DS** *selkimek* (I) Hamlaşmak (II) Devrilip dökülmek (X-3577); Devrilip düşmek (XII-4682)

selmek TAS Sevinmek (Fütuh. XIV . 48), **DS** (I) Başiboş kalmak, (II) 1) Onurlu olmak, 2) Kendini beğenmek (X-3577); Yararlanmak (XII-4682)

selmen, (selmin) TAS (Terceman. XV. 275), **DS** *selmin* (X-3577) 'dokuma aygıtında bezlerin sarıldığı sopa, bez dokunulurken üzerine sarıldığı ağaç'

selyar (?) KBP Salya, ağız suyu (51a/12)

sem T Zehir (117b-13)

semen AK Boynuzlu bir hayvan (geyik ve sığır ?) (25b.541)

sement KAB Kula renginde at, kula at

semirdici GBTBİ Semirtici, şişmanlatıcı (79-a/14)

semiz kabak GBTBİ Fâşerâ, yaban kabağı, şeytan şalgamı (74-b/17)

semizimek TAS Semizleşmek, tavlanmak, semirmek (Bab. XVI. 2, 182)

semrimek TAS (Tuh. Le. XV. 357), **IN semri-** (7043), **YED/RN semirmek GN semri-** (2693), **MT semri-** (33a-1), **FN semri-** (6028), **HFN semri-** (2367) ‘semirmek, şişmanlamak, semzilenmek tavlanmak, şişmanlamak, tavlanmak, şişmek’, **DS semrimek/ semremek** Büyümek, beslenmek (X-3580); Gelişmek (XII-4682)

semritmek TAS (Edviye. XIV. 7), **GN semriT-** (2963), **CM semriT-**, **T semirT-** **TA semirt-(d)** (131a/1), **ŞKM semrit-** (73b/4), **KBP semirt-** (22a/04), **EM semirt(d)** (23b/10) ‘semirmesini sağlamak, tavlandırmak, tavlandırmak, şişmanlatmak’

semsek KY Hamur ve etle yapılan bir çeşit yemek (1911), **DS** İçine kıyma, peynir konularak yağda kızartılan br çeşit buf böreği (X-3580)

senderemek, (sendirmek) TAS (Hamza. XIV-XV. 26, 81), **DS sendirmek** (X-3580) ‘düşecek gibi olmak, sallanmak, sendelemek’

sejirden BL Sağrı kemiği (7b-4)

sejirt- GRT Koşmak, gitmek, seyirtmek (1830)

senlik TAS Sana ait olan benlik, şahsiyet (Yunus. XIII-XIV. 350)

sen ol sen, (sen sen ol, siz siz oluñ) TAS Dikkat et, gözünü aç (Muham. XV. 534)

sen saña TAS Kendine (Salâtin. XV. 101)

sense- MN Seni özlemek (366-1)

sente baş TAS Başı sersem, hezeyan halinde (Sabit. XVII-XVIII. 213)

senük GRT Adi, değersiz (2225), **DS** Olgunlaşmamış mısır koçanı (X-3583)

sepdürmek TAS Serpmek (Bab. XVI. 2, 234), **DS septirmek** Ayakta işemek (X-3585)

sepelemek TAS (Baki. XVI. 208), **DS** (X-3583) ‘çiselemek, az az yağmak, serpelemek, serpmek’

sepet YİŞ Gözsüz sepet, bir hayvan adı (219b/7)

sepiletmek TAS (Şamil. XVI. 267), **BHMİH** *sepile-* (TTS IV) (96:4), **HN** *sepile-* (68a/8) ‘deriyi tabaklamak’

serpilmek TAS (Bab. XVI. 1, 14), **DAH MNHS** *sepil-* (59a. (1)2) ‘serpilmek, dağınık şekilde hafifçe dökülmek’, **DS** (I) Serpilmek, (II) Deri tabaklanmak (X-3584)

serpinti TAS Serpinti, yağmur çisentisi (Bürh. XVIII-XIX. 300), **DS** (I) Kısa süreli az yağın yağmur, kar (II) Gülsuyu (X-3584); 1. Yeri örtünceye dek yağın kar 2. Az yağın yağmur, ya da kar (XII-4683)

sepişken TAS Salgın, bulaşıcı, sâri (Kadı. XIV. 37)

sepişmek, (sepüşmek) TAS 1) Serpilmek (Tennuri. XV. 171), 2) Yayılmak, dağılmak, bulaşmak, sirayet etmek (Yadigâr. XIV. 122-1), **ŞKM** *sepiş-* (54b/5), **TİKT (A)** *sepiş-* (142b/12), **DS** *seğişmek* (3583) ‘bulaşmak, salgın hâle gelmek, yayılmak, sirâyet etmek, dağılmak serpilmek, sıçramak)

sepken Kâmûs-ı Türkî [Aslı: *serpken*] Serpilen şey. / sulu - Kar ile karışık yağmur, yarı erimiş halde

yağın kar, **DS** *sepkin* 1. Karla karışık yağın yağmur 2. Sert yelle savrulan yağmur, fırtına 3. Küçük dolu (X-3585)

sepkün TAS Yeleksiz uzun ok (Ah. XVI. 1002)

serçe dili LME Serçedili otu, kuş otu, yol kenarları, duvar dipleri ve bahçelerde yetişen bir yıllık ve otsu bir bitki (13b/10)

serçe yuvası TAS Bir çeşit sarılmış (sarı) (Ev. XVII. 574)

sere (II) TAS (İhlâs. XIV. 70), **SN** (2081) ‘ahmak, budala, sersem’

sergüle Kmühim (29b.2), **MŞ** (130b/10), **T** (52a-12), **LME** (4b/14) ‘çiçeklerinden kara boya çıkarılan bir otun kendisinden ve kökünden elde edilen bir tür ilaç, Seylan kurşun kökü’

serinmek TAS Serilmek, yüzü koyun yatmak (Ah. Pş. XV. 88), **DS** (I) Kendisi için sermek, yaymak, (II) Sabırla beklemek (X-3589)

sermenmek TAS Sıvanmak, çemrenmek (Muham. XV. 202)

sermür- DK Uykudan sıçrayıp kalkmak, sıçrayıp uyanmak (39-11)

serpen Kâmûs-ı Türkî Saçın, püskürten, dağıtan, **DS** (I) Yün atmakta kullanılan yayın asıldığı esnek ağaç (II) Kuş

avlamakta kullanılan bir çeşit tuzak (X-3590)

serpene TAS Destek, herek (Bürh. XVIII-XIX. 115), **DS** *serpene/serpine* Meyve ağaçlarına, üzüm çubuklarına dik durması ve sarılması için vurulan destek (X-3590); 1. Asma (XII-4684)

serpenk Kâmûs-ı Türkî Demir takke, **DS** serpenek: (I) 1. Dam saçağı 2. Pencere (II) Kasket güneşliği (X-3590)

serpitme TAS (Sic. A. XVI. 3, 866), **DS** (X-3591) ‘çember, baş örtüsü’

sersele Kâmûs-ı Türkî Zurna oyunu

sersem TAS Nalbantların içine mih koydukları kutu (Sic. B. XV. 6, 105), **FFANG** Deli çalgın, çocukça, **DS** 1) Hayvanın ayağına çakılan çiviye perçinlemek için kullanılan nalbant aygıtı, 2) Nalbant araçları konulan kutu (X-3591)

sersemlemiş FFANG Sersemlemiş

sedirmek TAS Duyurmak, sezdirmek (Terceman. XV. 111)

sedirmemek TAS Ses çıkarmasına vakit bırakmamak, gık dedirmemek (D.B. XVI. 204)

seselmek TAS Ses almaya başlamak, kendisine ses gelmek (Şeh. Ş. XVI. 912), **ŞŞÇ** Hükûmet etmek, idare etmek, yönetmek (?) (43885), **DS** Gelişmek, büyümek, yetişmek (X-3592); (I) Tanınmak, adını duyurmak, ünlü olmak (XII-4685)

sesmek YED-YED/RN Bitmek, yetişmek (süsmek 312/3), **DS** (I) *seselmek/sesmek* Gelişmek, büyümek, yetişmek (II) Birden ölmek (X-3592); (I) Susmak (XII-4685)

sesmemek TAS Ses çıkarmamak (Âş. XVI. 45)

ses seleñ, (ses sem) TAS Ses sada (Anter. XIV. 602)

sevdük TAS Sevgili, dost (Ga. XIV. 26), **IN** Sevgili (689)

sevdüklü TAS Seven (Yüz. Ha. XIV. 108)

severlenmek TAS Kendisini sever göstermek, âşık geçinmek (Terceman. XV. 191)

sevgencek TAS Çok sevilen (Tez. Ba. XV. 5)

sevgü/sevdâ otı LME Muhabbet ve sevgi otu, adamotu, hacılar otu, kankurutan (45a/20), (41b/3)

sevinişmek, (sevnişmek, sevnüşmek, sevünüşmek) TAS 1) Beraberce sevinmek (Fütuh. XIV. 44), 2) Sevinmek (Hadidi. XVI. 22), **MC** *seviniş-/sevinüş-* (86a.13), **YZ** *seviniş-* (48b.1409) **AK** *sevineş-* (19a.414), ‘sevinmek, birlikte sevinmek birlikte sevinmek’

sevinmeklik ŞŞÇ Sevinme, aşırı derecede bağlanma (48190)

sevmemek T Tahammül etmemek (101b-3)

sevmeklik TAS Sevmek, sevme (Yuz. Şeyd. XIII. 40)

sevrık- TDGAEAT Benlik duygusundan uzaklaşmak (?) (RN 11b-4, 5)

sevü IN (5988), **GRT** (2410) **Mes.Mur** *sevi, sevü DS* (XII-4685) ‘seviş, sevgi, iman, gönülden sevme, aşk, muhabbet’

sevüklük MŞV Muhabbet, aşk, sevda hastalığı (17b/19)

sevünü sevünü SN Sevinerek, neşeyle (1633)

seyek, (seyik, siyek) TAS (Ha. Ş. XVI. 28), **BL** *seyik* (16a-6), **MŞ** *seyük* (146a/3), **DS** *seyik* (XII-4686) ‘kırılan kol ve bacağın sarılırken iki yanına

konulan ağaç veya tahtalar, kırık çıkık tahtası’

seyeklemek, (seyiklemek) TAS (Tennuri. XV. 59), **BHMİH** *seyükle-* (206:14), **DS** *seyiklemek* (I) (X-3595) ‘kırınlan veya çıkan kol, bacak gibi organların üstüne tahta, ağaç ya da demir koyarak sıkıca bağlayıp sarmak’

seyeklenmek, (seyiklenmek) TAS Kırık ve çıkık, ince tahtalarla sarılmak (Terceman. XV. 277)

seyitmeç TAS Ucu ilmekli kement (Caf. XVI. 45-1)

seyrek don BL Hafif ve ince kumaştan elbise (26b-11)

seyükçi BHMİH Çıkıkçı, kırık ve çıkıkları tedavi eden (TTS IV *seyik* Kırık çıkık tahtası) (206:14)

sezerlenmek TAS Sezer gibi olmak (Maârif. XV. 200)

sezik TAS Sezgi, zan, tahmin (Bab. XVI. 1, 523), **DS** Duygusuz, gamsız (X-3600)

seziklemek, (seziklenmek) TAS Sezer, anlar gibi olmak (Bab. XVI. 1, 444), **DS** *seziklemek/ sezeklemek* Anlamak istemek, gözetlemek (X-3600)

sezinilmek TAS Sezilmek (Câm. Na. XVI. 63)

sezinme TAS Zan, tahmin (Tazarru. XV. 139)

sezinmek Kâmûs-ı Türkî Anlayıp ses çıkarmamak, **DS** Bir işi olmadan önce duymak (X-3600)

sezme söz TAS İlham suretiyle hissedilmiş, duyulmuş söz (Bab. XVI. 2, 473)

sıçancıl TAS Gücüğen denilen alıcı kuş (Deş. XVI. 212), **DS** *sıçancıl/sıçancık* Kerkenez kuşu (X-3600); Avcı kedi (XII-4687)

sıçan sâbûnı LME Sıçan sabunu, kökü ve dalları, suyu sabun katılmış gibi köpürten, kir temizleyici bir bitki, sabun otu, helvacı kökü; köpürtken (45b/8)

sıçantutacak FFANG Fare kapanı, **DS** sıçanduzağı: Aldatılma, fak (X-3600)

sıçılmak Kâmûs-ı Türkî Kendi pisliği ile pisenmek, murdar ve pis olmak, berbat olmak

sıçtırmak Kâmûs-ı Türkî 1. Üstüne ettirmek 2. *mecazlaşmış* Çok korkutmak

sıdırılmak TAS Kırılmak (Bab. XVI. 2, 265)

sıdırmak TAS 1) Sıkmak, sızdırmak (Zati. XVI. 119), 2) Kırdırmak (Şamil. XVI. 278), **YED-YED/RN KY** *sıd-* (487), **YZ** *sıdur-* (40b.1179), **ŞŞÇ** (*ödini sıdur-* Çok korkutmak, ödünü patlatmak (8904)), ‘kırdırmak, kırılmak, patlamak parçalamak’, **DS** 1) Patlatmak, ezmek, 2) Kırmak, (yumurta vb. için) (X-3601, 3602)

sıfatlan- GRT Şekillenmek (2709)

sıgaca GT Sığ, sıgaca

sıgala GBTBİ (120-a/5), **MŞ** (129a/11) ‘kara günlük ağacı ve bundan elde edilen yağ’, **DS** *sıgala* Sarmısağın zamanla bozulması (için) (XII-4688)

sıgancak(g) HN Sığincak (227)

sıgar GRT Çocukluk hâli, küçüklük, zelil oluş (722)

sıgıcak TİKT (A) Sığınacak yer (50b/21)

sıgınca, (sıgınca, sığınca yeri) TAS (Müneb. XIV-XV. 253-2), **BHMİH** *sığınça* (TTS IV) (19:17), **MT** *sıgınca* melce (65b-10), **YZ** *sıgınca* (4a.79), **ŞKM** *sıgınca* (29b/2), **IN** *sıgınca* (7968), **ŞŞÇ** *sıgınca* (4680) ‘sığınma yeri, sığınacak yer, melce, sığınak, penah

sıgınacak GT İlticâ edecek sığınacak (yer veya kimse) (50b-1)

sıgınc TDGAEAT Arzu, istek, maksat, düşünce (RN 13b-11)

sıgın geyiği BL (32a-10), IN *sıgın* (1491), ‘yaban sığırı, yaban geyiği’, DS Evcilleşmemiş sığır (X-3603)

sıgın geyiginün bölüğü BL Yaban sığırı sürüsü (32a-10)

sıgınmagn YED/RN Sıgımacak yer, melce

sığır diken LME Sığırdikeni, sığırlarda yağ yapan bir çeşit bitki (7a/10)

sığır karpûzı LME Bir cins karpuz. (52b/15)

sığırmaq, (sığırmaq) TAS (Tuh. Le. XV. 339), HN *sıgır-* (1252) ‘sığdırmak’

sığır seğırdişlü TAS Düşmana harp usulleriyle değil tehdit ve küfürle saldıran (Deş. XVI. 135-1)

sıgır siki LME Sığırsiki otu (54a/13)

sıgır tersi BL Sığır dışkısı, tezeği (32a-10)

sıgışmaq (I) TAS Sıvışmaq (Leys. Ar. XV. 496)

sıgra BHMİH İki dağ arasındaki geniş daire (Kâş. Abu H. *sıgrak*) (181:11)

sığrak TAS Sağrı (Hazain. XV. 67-1)

sıgza (?) BL Bazı giysilerde eklenen üç köşeli kumaş parçası, peş (27b-1), **Kâmûs-ı Türkî** Elbisenin bâzı yerlerini genişletmek için eklenen parça

sıkalmak TAS Sıklaşmak, kesafet peyda etmek (Terceman. XV. 204)

sıkılcım TAS İzdiham, tazyik sıkışıklık (Deş. XVI. 193-2), DS *sıkılcım/sıkırcım* Sıkıştırma, korku, baskı (X-3605)

sıkıl T Güre (88b-7), *kuru sıkıl* Kuru güre (88b-11)

sıkın KİG Boy (129a/11)

sıklam Kâmûs-ı Türkî Sıkılacak kadar ıslak

sıklamak TAS Ağlamak, göz yaşı dökmek, sızlamak (Dede. XIV. 47), **Kâmûs-ı Türkî** *sıklamak* 1. Sıkılarak zorla ağlamak 2. ıslık çalmak, DS Çok ağlamak (X-3606)

sıklanmak Kâmûs-ı Türkî Sık meydana gelmek, sıklaşmak “birbiri ardından gelmek”

sıklık, (sıslık, sıtlık) TAS (Hay. XV. 64), **Kâmûs-ı Türkî** ‘ıslık, ağızdan çıkarılan düdük sesi gibi ses’, DS (I) ıslık, (II) Toprak su kabı, testi (X-3606)

sıkmalık Kam. Türk'te TS'dekinden farklı olarak 2. Zıpka dikmeye uygun kumaş" anlamı da vardır.

sıknaşmak TAS Kesafet peyda etmek (Terceman. XV. 204), **KT sıknaş-** Sıkışmak, kenetlenmek; *sıknaşmış/muhkem* Kenetlenmiş, sapasağlam (263b-2=61/4)

sıknişmak TAS Sıkışmak (Ta. Sel. XV. 251)

sıvızmak Kâmûs-ı Türkî Verdiği sözde ve yeminde durmamak, bozmak, tutmamak *eskimiş*, **DS** Mızıkçılık yamak (X-3608)

sıvıztı Kâmûs-ı Türkî Vefâsızlık, sözünde vaadinde durmama *eskimiş*

sıvızmak MC Bozmama (33a.2)

sımarlamak TAS 1) Ismarlamak, tevdi etmek, emanet etmek (Kadı. XIV. 386), 2) Tenbih etmek (Süh. XIV. 228), **ŞŞÇ sımarla-** 1. Emanet etmek, ismarlamak (4100) 2. Göndermek (51649), **ŞKM sımarla-** (67a/6), **HN sımarla-** (7039), **MC ismarlamak** 'bırakmak, ismarlamak, tevdi etmek, emânet etmek' **DS** Ismarlamak (XII-4689)

sımkırtmak TAS Hıçkırtmak (Terceman. XV. 266), **DS** 1) Surat

asmak, somurtmak, 2) İçin için sessizce ağlamak, 3) Kendini ağlamaya zorlamak (X-3608)

sına ŞHŞ Tecrübe (5744)

sınan MNHS Kirpiklerin altında yerleşen küçük beyaz bir parazit (117b.10)

sınanmış KAB Denenmiş, tecrübeden geçmiş, şmtihandan geçmiş

sınanamış TAS (Güls. XV. 65), **GT** (65b-8) 'tecrübesiz'

sınar IN Akraba, akran (5663), **Kâmûs-ı Türkî** Bildik, tanıdık, bir soydan olan, **DS** 1. Akraba, yakın 2. Eşdeğer, denk 3. Sıra, dizi (X-3609); Benzer (XII-4689)

sınar BHMİH Sağ (Kâş. *sınar* bir şeyin tarafı, yanı; Caf. *sınar*; Bir şeyin yarısı, yarım) (104:19)

sınarsız BHMİH Benzeri olmayan (kaş. TTS I. II. III. IV. *sınarı* Kendisi gibi, benzeri, hemhal, akran) (98:2)

sınarlamak TAS (Ferh. XIV. 27), **KİG** (138b/4), **TDGAEAT** *sınarla-* (FS 14b-5) 'horlamak, aşağı görmek'

sınardaş TAS Akran, emsal (Müslim. XV. 15, 65)

sınarı TAS 1) Aşağılık, bayağı, yoksun, akıl yoksun (Raufi. XVI. 411), 2) Kendisi gibi, benzeri, arkadaş, hemhâl, akran,

emsâl (Anter. XIV. 224), **NH** Benzeri, akran, emsal (10a/15)

sınaşmak TAS Birbirini sınamak (Hamza. XIV-XV. 9, 157), **TİKT (A)** *sınaş-* denenmek, imtihan edilmek (217b/11), **DS** (I) 1) Alışmak, 2) Kullanmak, (II) Karşılıklı kuvvet denemek (X-3609); Birbirini denemek, karşılaşmak (XII-4689)

sınayıcı KBP Deneyen, tecrübe eden (25a/01)

sınayış TAS Tecrübe (Deş. XVI. 1, 161-2)

sınc TİKT Bir çeşit çalgı aleti, yani çeng (40b/5)

sındulan- YİŞ Kesilmiş, parçalanmış (104a/11)

sındıdan çıkmış TAS Yeni biçilip dikilmiş (Bab. XVI. 2, 494) **DS** *sındıdan çıkma* Yeni (X-3610)

sındırgı, sındığı Kâmûs-ı Türkî Bozgunluk yeri, bir yenilginin olduğu yer

sınıkdırmak TAS (Hadidi. XVI. 124), **BHMİH** *sınukdur-* (TTS IV) (328:14) ‘bozguna uğramak’, **DS** Bağırıp çağırarak (X-3612)

sınık göğüllü TAS Alçak gönüllü (Bab. XVI. 2, 293)

sınıklı, (sınuklu, sınıklı) TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 33), **SN** *sınıhlu/sınıklı* (1648), **KY** *sınıklı* Kırıklı (488), **CTD** *sınuklu*, **IN** *sınıklı* (3317), **KAB, ŞŞÇ** *sınıklı/sınuklu* (13745) ‘kırık, mahzun, kırılmış, gönlü kırık, gücenmiş, münkesir üzgün, kırık’

sınla BHMİH Mezarlık, kabristan (Müh. *sinlağ*) (70:25)

sınıklık, (sınukluk) TAS 1) Kırıklık, hüznün (Cev. Es. XV. 108), 2) Bozgunluk, inhizam (Fütuh. XIV. 20), 3) Zayıflık, zebunluk (Kel. XIV. 86), **SN** *sınıhlıh/sınıhlık/sınukluk* Alçakgönüllük, tevazu (1994); *sınıhluca/sınukluca* Kırık, mahzun, kederli (2042), **ŞKM** *sınukluk* Kırıklık, incinmişlik, gücenmeklik (48b/10), **ŞŞÇ** *sınıklık/sınukluk* 1. Yenilgi, bozgun, hezimet (9315) 2. Zayıflık, zebunluk (8095)

sınuklulanmak TAS (Şeyhi. XV. 23), **ETT** *sınuklulan-* (ŞD 23-3) ‘kırık olmak, kırılmış olmak kırılıp bükülmek’

sınıkmak TAS 1) Bozulmak, yenilmek, münhezim olmak, inkisara uğramak (İhlâs. XIV. 262), 2) Kederlenmek, mihnet çekmek (Ga. XIV. 110), 3) Korkup kaçmak (Tuh. Le. XV. 209),

YED/RN, TİKT (A) sınık- (205b/17),
IN sınık- - (4636) ‘kırılmak, bozul-,
yenil-, münhezim ol bozguna
uğramak’, **DS (I) 1) Bıkmak, yılmak,**
2) Susup kalmak, 3) Üzülme, üzgün
olmak, (II) Zayıflamak, cansızlaşmak,
(III) Saklanmak (X-3612)

sınılmak TAS (Kab. XV. 258), **KT**
sınıl- (253a-9=54/45) ‘yenilmek,
mağlûp olmak mağlûbedilmek,

sınmaşık TAS Sert (Bab. XVI. 2İ 91)

sınmış D Yenilmiş, mağlup yenik
28b/14

sınmış MK Kırılmış, kırık

sınuk sarsuk TAS Kırık dökük (Tuh.
Le. XV. 239)

sınur taşı TAS Hudut taşı (Şeh. Ş.
XVI. 817)

sıpsırlak TAS Kaygan, mücellâ (Cev.
Es. XV. 75)

sıramana TAS Birdirbir oyunu (Caf.
XVI. 155-2)

sıravardı TAS (Şamil. XVI. 521), **DS**
sıraverdi (X-3615) ‘bir sırada, sıralı
sıravari’

sırçacı FFANG Sırçacı, camcı

sırçan TAS ÜzerineASURE geçirilen
demir iş (Caf. XVI. 41-1), **DS (I) 1)**

Eğrilmiş ip yumağı, 2) İplik yapılacak
pamuk demeti, (II) Fare, sıçan, (III) Mısır
koçanı (X-3615)

sırçanık TAS Yuvarlakça, kabarık (Ah.
XVI. 318)

Sırf sınığu TAS Sırp sındığı (Salâtin.
XV. 62)

sırincak HHT Sağlam, kavi [095a/17]

sırınmak TAS Sırımla dikilmek,
sağlamca dikilmek (Kam. XVIII-XIX. 2,
139), **HHT** Sarkılmak [104a/6], **DS**
sırınmak/ sırpaşmak Dayanmak,
katlanmak (X-3618)

sırtkan yırtıcı TAS Kükremiş yırtıcı
hayvan, kağan arslan (Şamil. XVI. 466)

sırkın TAS Hayvan ve kuş pisliği (Aks.
XVII-XVIII. 380)

sırkurmak TAS Eritip akıtmak (Müneb.
XIV-XV. 114-1)

sırlan TAS (Bab. XVI. 2, 338) **DS**
sırlan/sırlak (X-3617) ‘düzgün, pürüzsüz,
parlak, emles, cilâlı, kaygan, düz’

sırtlan ayası LME Sırtlanpençesi otu.
(45a/13)

sırlı söz TAS Sır, gizli söz (Bab. XVI. 2,
126)

sırman- HN İyice sarılmak (2706)

sırsatmak Azmini gevşetmek, sarsmak (İs. H. XIV-XV. 57)

sırsıl KAB İnatçı, arsız, **DS** (I) 1. İnatçı 2. Korkusuz, saldırgan 2. Buzları çözülmesi (II) (X-3618)

sırtar- **AGH** Basmak, gülmek, **DS** *sırtarmak* (I) Dişlerini göstererek gülmek, sırtmak (II) 1. Karşı gelmek, direnmek 2. Kavgaya hazırlanmak, dikleşmek (III) Açıkta kalarak görünmek, göze batmak (IV) Kayırmak (X-3619); (I) 2. Donan kimsenin dişleri görünmek (II) 1. Öfkelenmek, çıkmak 2. Kafa tutmak (XII-4692)

sıvacıkuşu Kâmûs-ı Türkî Asaya ve Avrupa ormanlarında yaşayan, uzun gagalı, kısa kuyruklu ötücü bir kuş

sıvağ Kâmûs-ı Türkî İçine belirli miktarda ilaç katılan ve tedavide kullanılan etkisiz madde

sıvalt- HN Dürtmek, kakmak (5251)

sıvaştırmak TAS Sıvamak, bulaştırmak (Şamil. XVI. 323)

sıvıklaşmak TAS Mayi halinde gelmek (Kam. Os. XIX. 441)

sıvu- HN Yenmek, bozmak (7230)

sıyam KAB Oruç, oruç tutmak

sıyıcı KT Kırıp parçalayan, öğüten, un ufak eden (288b-11=104/4,5)

sıydurmak KAB Bozdurmak

sıyıklık Kâmûs-ı Türkî Sıyık olma hali

sıyrıncak, (zıyrıncak) TAS Elde durmayıp kayan, kaygan (Tuh. Le. XV. 270), **EM** Tahriş edici, sıyırıcı (30b/7), **GBTBİ** Kaygan, akıcı; *sıyrıncak balgam* (197-a/6), **DS** *sıyrıncak/sıypıncak* Kayan, kayıcı (X-3627)

sıyrıncaklık KMT “*melâse*”, Kayganlık, elde durmayıp kayma (51^a9-10)

sıyrıncak oyunu TAS Buzda kızak kayma oyunu (Miftah. XV. 70)

sıyrınmak TAS Kaymak, sıyırılarak, sürünerek kayıp gitmek (Bab. XVI. 2, 204), **KT** *sıyrın-* Sıyılmak; kayıp gitmek; *sıyrıncak taş* Üstü düz ve kaygan taş (20b-10=2/264), **DS** *sıyrınmak/sıypmak* Kaymak (X-3626)

sıyun- D Yenilmek, harap edilmek, mağlup edilmek (64a/7), **DS** *sıyınmak* Bozmak (X-3623)

sızacak BL Eritme veya süzme kabı (18a-7)

sızıldatmak TAS Canını acıtarak (köpeği) inilti şeklinde bağirtmak, çeniletmek (Terceman. XV. 144)

sızu TAS Ayakkabılarda kösele ile yüz arasına konulup dikilen deri şeridi (Nimeti. XVI. 365), **DS sızl** (I) Ayakkabı deliklerine konan yama, (II) Halı çiçeklerini çevreleyen çizgi (X-3628)

sızla BHMİH Sızlama, ağrı (Kâş. *sızlag* diz sızlaması; Caf. *sızlag* Sızıntı, ağrı) (289:24)

sızlug FR/K Ayakkabı ve eldivenin deriden yapılma bağı (113a-9)

sızuk TAS Safi (Müz. XV. 196), **DS** (II) Çok ağlayan, sızlanan kimse (X-3628)

sicik FFANG Çelenk

sidlik Kâmûs-ı Türkî Devenin göbeği ile memeleri arası, karnının en altı

sifirsemek TAS Etli ve yağlı yiyeceğe karşı iştiha duymak (Naz. Le. XVII. 6)

sidür- T Deşmek (111a-8)

siğmek Kâmûs-ı Türkî 1. (Hayvan) yerden başka şeye, duvara işemek 2. Kızmak, azmak, **TA si-** Hayvan işemek, sidiklemek (276a/8),

TDGAEAT si- (Köpekler için) işemek (KG 8a-1)

DS siğmek/siymek Hayvan işemek, sidiklemek (X-3662)

siğir- IN Koş- (7198), **DS** (II) Bir şeyi kendine mal etmek, üstüne yatmak (X-3631)

sikiş FFANG Cinsel ilişki

sikiş hana FFANG Genelev

sikiş- FFANG Cinsel ilişkide bulunmak

sile TAS (Süh. XIV. 275), **IN** (4689) ‘silme, ağzına kadar dolu, lebalep’ **DS** (I) Ağzına değin dolu, tam, (II) Bataklıkta çıkan bir çeşit ot, (III) Başparmakla işaret parmağı arasındaki uzunluk, (IV) Berberlerin baş yıkamakata kullandıkları altı musluklu, zincirle tavana asılan su kabı, (V) Derilerin işlenmesi için yatırılan harç kuyusu (X-3633)

sile sile SN Silme dolu ağzına kadar dolu (4243)

sili yemek KAB Sille yemek

silk HFN Yol, sıra, meslek (2511), **HN** İp (334), **DS** Pancar (X-3635)

silkdirmek/silktirmek Kâmûs-ı Türkî Bir şeyi sallayarak üstündeki şeyleri veya tozunu düşürtmek

silki Kâmûs-ı Türkî Tirek, çarpınır, **DS** silgi: Hamam takımı, havlu (X-3635)

silkişmek Kâmûs-ı Türkî Kendi üstündeki toz yağrağı düşürmek için vücudunu şiddetle sallamak

sille sedeme TAS Sille tokat (Müslim. XV. 4, 13)

sille dolu TAS Lebalep (Nimeti. XVI. 562).

siltemek TAS Hareket etmek, sıçramak, silkinmek (Enb. XIV. 560), **DS** Darılmak, kızmak (X-3636); Silkelemek (XII-4696)

siğ DK Sin, zingil, köpek iniltisi, sızlanan köpeğin çıkardığı ince ses (47-1)

siğecen Bİ Küçük bir kuş türü (1911)

siğer MT Uygun, denk, küfv, imtizaç edebilen (17a-11), **DS** Dirlik, düzen, rahat (X-3640)

sin açıcı TAS (Yüz. Ha. XIV. 75), **BL** nebbaş (19b-4) ‘kefen soyguncusu, kefen soyucu, nebbaş’

siğengen KBP (Av için) sinen, saklanan pusuda duran (16a/05)

since Kâmûs-ı Türkî 1. İçeriye geçerek, bakarak 2. Gizlice, belli etmeksizin, münafıklıkla

sinci, (sin (III)) TAS Şekil, kıyafet, biçim (Şeh. Ş. XVI. 624)

sincük TAS Sinici, hazmolunan (Edviye. XIV. 3), **DS** *sincik* Ayak bileği (X-3638)

sindik TAS (Tuh. Ş. XVIII-XIX. 138), **DS** (I) (X-3638) ‘cıva’

siğece siğece TAS Yavaş yavaş, çiseleye çiseleye, sine sine (Bab. XVI. 1, 301), **DS** *sinece/sinecen* 1. Hileci, düzenci 2. Sinsi (X-3639)

siğek koryacak (?) BL Yelpaze (25a-1)

siğengen TDGAEAT Saklanan, pusuda duran, sinen (BP 16a-5)

siğek üşeleyecek TAS Sinek kovacak yelpaze (Leys. Ar. XV. 602)

sini TAS Sinerek, utanarak, mahcup olarak (Yuz. Şeyd. XIII. 38)

siğici TAS Hazmı kolay (Naz. Le. XVII. 5), **DS** Sindirimi kolay, yararıcı yiyecekler (X-641)

siğildetmek TAS Canını acıtacak (köpeği) inilti şeklinde bağırtmak, çeniletmek (Terceman. XV. 144)

siğilemek, (siğlemek, sinlemek, siğildemek) TAS (Şamil. XVI. 323),

TİKT (A) *siñle-* (3a/18) ‘inilti ses çıkarmak’, **DK** *siñle-* Zingildemek, köpek inlemek, köpek ince sesle sızlanmak (47-1), **DS (I)** 1) Hafif sesle inliyerek ağlamak, 2) Canı yanan köpek inler gibi ses çıkarmak, 3) Madensel kaplar dokununca ses çıkarmak, (X-3641); 1. Çınlamak, uğuldamak 2. Sızlamak (XII-4697)

siñird- **Kmühim** (nefesi) Zor çıkmak (20a.1)

siñirici **EM** (15b/9), **TA** *siñirici* (279b/10), **MNHS** (58b(1)13) ‘sindirici, hazmedici’

sinirgen **TAS** (Müntehab. XVII. 108-1), **TAB** (274) ‘iyi hazmedilen’

siñirle- **ŞŞÇ** İşe yaramaz hâle getirmek için hayvanın ayak sinirini kesmek (21598), **DK** Hayvanın arka ayaklarının sinirini kesmek, arka ayaklarından vurmak, hareketsiz vurmak, vurup yıkmak (76-9)

siñirlü **LME** (3b/5), **Kmühim** *siñirlüce* (45a.16), **MŞ** *siñirlüce* (64a/3), *siñürlü ot* (39b/5), **YİŞ** (100a/10); (199b/9) **T** *Siñirlüce otu* (86b-6), **DS** *sinirliot/siğilotu/sinirli yaprak* (X-3641) ‘sinirotu, bağa yaprağı kalınca yaprakları çiban ve yarıyı işletip iyileştirmekte kullanılan,

işletip iyileştirmekte kullanılan labadaya benzer, çiçekleri başak şeklinde, bir metre kadar büyüeyebilen, bir nebat’

siñirmek, (siñürmek) **TAS** 1) Sindirmek, içine işletmek, içine akıtmak (Tuh. Le.XV. 179) 2) Hazmetmek (Kel. XIV. 152), **TA** *siñir-* (159a/3), **KT** *siñür-* (16b/1), **MNHS** *siñir-* (57b.5), **KBP** *siñür-* (44b/10), **MŞ** *siñir-* (165a/14), **Kmühim** *siñir-* (4b.12), **IN** *sinür-* (2962), **KBP** *siñür-* (44b/10), **EM** *siñir-/siñür-* (18b/1), **FFANG** *siñir-* ‘sindirmek, içine işletmek, içine akıtmak; hazmetmek’, **Kâmûs-ı Türkî** *sinirmek/ sindirmek* 1. Çukura koymak, gizlemek, gömmek, batırmak 2. Hazmetmek *3. Sinmesini sağlamak veya sinmesine yol açmak, **DS** *sinirmek* (I) Sindirmek, hazmetmek, (II) 1) Korkutmak, sindirmek, 2) Yaptığı kötülüğü unutturmak, (III) Belli etmeden çalmak, uğrulamak (X-3641,3642); 2. İçine sindirmek, hora geçirmek (XII-4697),

siñirsi **TAS** Kuru, kadit (Şamil. XVI. 482), **KMT** *siñirse* Sinirimsi (41^b6), **DS** *sinirse/siñirsi* 1) Güç kırılan, kırılmaz, sert (odun, vb. için), 2) Güç pişen, iyi pişmemiş (et, sebze vb. için) 3) Bayat kurumuş, sertleşmiş (ekmek, leblebi vb. için) (X-3642); *sinirse* 2. Az kuru 3. *siğirse* Sert, sinirli (et için) (XII-4698)

sişirtmek TAS (Akr. XV. 178), **TA** *sişirt-* (d) (77b/9) ‘sindirmek, hazmettirmek’

sişişi eyü TAS Kolay hazmolunan (Cinas. XVI. 58-1)

sişişmek TAS Sinmek, gizlenip görünmez olmak (Aks. XVII-XVIII. 220), **DS** (I) Akla yatmak, (II) Yemek mideye yerleşmek, (III) Alışmak (göz için) (X-3642)

sin kazıcı BL Mezar kazıcı (19b-4)

sinlemek Kâmûs-ı Türkî (Vahşi hayvan) Derinden inlemek, **DS** 1. Madensel kaplar dokununca ya da çırpınca ses çıkarmak, tınlamak 2. Hamamda ses inlemek 3. Kulak çınlamak 4. Hafif sesle ağlamak 5. Canı yanan köpek inler gibi ses çıkarmak (X-3643)

sinletmek FR/K Sindirmek

sişmez TAS Hazmı güç (Kel. XIV. 42), **Kâmûs-ı Türkî** Hazmolunmaz, hazmı mümkün olmayan

siş siş TAS Sine sine, saklana saklana Bab. XVI. 2, 602) **DS** (II) 1. Sinsice 2. Uyuşuk (X-3644)

sinrimek Kâmûs-ı Türkî Hafif sıçramak, silkinmek

sişsiş ağacı TAS (Deş. XVI. 176-2), **DS** *sinsin* (X-3644) ‘odunun ateşi uzun müddet sönmeyen bir ağaç, odunun ateşi kuvvetli bir çeşit ağaç’

sipsile MM Silme, dopdolu, ağzına kadar dolmuş durumda (106)

sirkek Kâmûs-ı Türkî Uykusuzluk

sirkinmek/siskinmek Kâmûs-ı Türkî Uykudan titreyerek uyanmak

sis TAS 1) Atın tüylerindeki küçük alaca benekler (Kam. XVIII-XIX. 2, 311), 2) Bazı kimselerin yüzlerinde bulunan nokta nokta esmer lekeler, çil (Nimeti. XVI. 148), **DS** Çil (X-3646)

sis renkli TAS Kır renkli, benekli (Enb. XIV. 658)

sivilcik T İçi irin dolu küçük kabarcıklar halindeki deri rahatsızlığı (3b-10), **DS** *sivilcik/sivilçik* Küçük dolu (X-3648)

sivrermek TAS Sivrilemek. (Terceman. XV. 138), **DS** *sivrermek/sivrelmek* Boyu uzamak, büyüme (X-3649)

sivrimek Kâmûs-ı Türkî 1. Sivri ve kesiki olmak, ucu incelip sivri olmak 2. Boy atmak, uzamak, ince ve uzun olmak; **DS** *sivrimek/sivrilme* Uzamak (X-3649)

sivritmek Kâmûs-ı Türkî Sivri etmek, ucunu inceltip keskin etmek

siyeç TAS Çit. (Bürh. XVIII. XIX. 149), **DS** (I) 1) Tarla ve bağ çevresine çekilen çalı vb. çit, 2) Bahçe ve bağ çevresine dikilen söğüt, kavak gibi meyvesiz ağaçlar, (II) Fes üstüne takılan altın dizisi (X-3650)

siyü TAS Etek (Işk. XIV. 54-2), **DS** *siyi* Etek, etek ucu (X-3651)

sizin- BHMİH Sezmek, fark etmek (Kâş. *sezin-*; Caf. *sizin-*) (210:1)

sizür- EM Zayıflatmak, inceltmek (63a/5)

soğuk sıtma TAS Humma-yi bâride (Ah. XVI. 368)

sogulcan çıkarak/ düşüren LME Solucançıkaran otu, bir tür yavşan (52a/6)

soğum Kâmûs-ı Türkî Doyma, göz tokluğu, kanaat

soğumsuzluk Kâmûs-ı Türkî Doymazlık, aç gözlülük, **DS** 1. Çok yemek, doyumsuzluk 2. Tutkunluk (X-3656)

soğultmak TAS Suyun çekilmesine, nurun sönmesine sebep olmak (Tuh. Le. XV. 178)

sohşurmak TAS Sokuşturmak (Enb. XIV. 13)

sok TAS Harîs, tamahkâr (Hurş. XIV. 76), **DS** (I) Lokma, (II) Uykusu hafif olan kimse (X-3657)

sokak (I) TAS Çarşı, panayır yeri (Şevahid. XVI. 58) **BL** 1. Cadde, geniş ve uzun yol 2. Çarşı, Pazar (47a-10) **TİKT** 1. Çarşı, panayır (92b/14) 2. Şehir ve kasabalarda evler arasındaki yol (149b/12), **DS** (I) Gezme, (X-3657)

sokak (II) TAS Perde, çadır perdesi (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 212)

sokaklı çarşaf TAS Yollu, çubuklu dokuma, çizgili çarşaf (Bürh. XVIII-XIX. 265)

sokarık TAS Topraktan ilk çıkan filiz, filizlenme, filizin topraktan çıkması, intaş (Deş. XVI. 11-2), **DS** *sokarak/sokarık* Yeni çıkan ekin (X-3657); (II) İki, üç aylık pilicin ince tüyleri (XII-4701)

sokar sinek TAS İğneli sinek (Nimeti. XVI. 325)

sokın- MM Takınmak, içine veya arasına girmesi sağlanılmak (767)

soklamak TAS Sokuşturmak, sokmak (Kel. XIV. 18)

soklunmak TAS (Kesir. XV. 140) **ŞKM** *soklın-* (110b/8) ‘teşebbüs etmek, girişmek, sokulmak’

sokşurmak TAS Sokuşturmak (Man. Tayr. XIV. 149)

sokuldamak TAS (Deş. XVI. 270-1), **EM sokulda-**, **KMühim sokulda-** (18b.15) **DS sokuldamak / sokoldamak** (X-3659) ‘zonklamak’

sokun- FR/K Takınmak (101a-9)

sokurluk TAS Tek gözlülük (Kam. Os. XIX. 664)

solduç AGH Gelin veya güveyin yardımcısı, **DS soldiç** Gelinin sol yanındaki arkadaşı (X-3660)

solmasuz GN Hiç solmayan (1052)

sollu sağlı TAS Muvafıkı da muhalifi de bulunan (Kadı. XIV. 545)

soluganlıg/k GBTBİ Nefes darlığı (56-a/10), **DS soluğanlık/soluk darlığı** Tıknefeslik (X-3661)

soluklu TAS Soluğa geniş, geniş nefesli, yorulmadan azun zaman koşabilen (Aks. XVII-XVIII.), **DS** Yavaş yavaş, dinlene dinlene (X-3661)

solutgan, (solutkan) TAS Nefes darlığı, hastalığı (Nimeti. XVI. 305)

soma Kâmûs-ı Türkî Boş, beyhude

somak aşı KAB Sumak yemeği, sumak denen ve salkım salkım ağaçta biten ekşi tanelerden yapılmış yemek,

DS (II) 1. Olgunlaşmamış üzüm salkımı 2. Üzüm salkımından önce oluşan filiz 3. Üzüm salkımı 4. Zeytin ağacının ilk tomurcukları 5. Çam ağaçlarının bir yıllık filizi (IV) Dağda yetişen, küçük, kırmızı bir çeşit meyve (VI) Peynirle yapılan dürüm (X-3662)

soñca TAS Son olarak (Şeh. Ş. XVI. 417), **MT** Eşya, geride bırakılan eşya, öteberi (6a-7), **ŞŞÇ** (20166) Peşi sıra, arkası sıra

sondurmak Kâmûs-ı Türkî İleri sürmek, uzatmak

soñ kaldı TAS Bakiyye (Terceman. XV. 12), **DS soncul/sonkaltı** Sonuncu, sonuncu çocuk (X-3664)

sonmak Kâmûs-ı Türkî Parlaklığı, cila ve ferî gitmek, söznük olmak, buzlaşmak,

sonragı gök BL En son gök tabakası (37b-9), **DS** Sonraki (X-3664)

soñ ucu SN Sonunda, nihayet (137)

soñ uç SN 1. Netice, işin sonu (216) 2. Sonunda, akıbet (1242)

soñumca TAS Benden sonra (Lârendi. XVI. 346)

soñunca TAS Arkasından (Lârendi. XVI. 350)

soğurdu ŞŞÇ Daha sonra, sonradan (1125)

sop sop TAS Sersem sersem. (?) (Süh. XIV. 230)

soradüşmek TAS Sormağa kalkışmak, soruvermek (Molla. XIX. 376)

soravar- F Hastanın hal ve hatırını sormaya gitmek (64b-2)

sorağ, (sorak) TAS 1) Haber, malûmat (Ruşeni. XV. 254), 2) Eser, iz, nişane (Kam. Os. XIX. 48), **Kâmûs-ı Türki** Sormakla öğrenile şey, **DS** (I) Bebeklere, tülbent içine tatlı konularak yapılan emzik, (II) Hortum (X-3665); 2. Lastik emzik, yalancı meme (XII-4703)

sorucu TAS 1) Sual, melâikesi (Yunus. XIII-XIV. 73), 2) Hastanın hatırını sormak isteyen (Işk. XIV. 270-2), **YED-YED/RN** *sorıcı/sorucu* **SN** *sorıcı* (3101), **İM** *sorıcı* (1315) ‘sorucu, sorgu meleği Münkir- Nekir’

sorudak TAS Somurtkan kibirli (Aks. XVII-XVIII. 253), **DS** 1) Az konuşan, 2) Konuşmadan ayakta duran kimse, 3) Sessiz, düşkün kimse, 4) Kendini beğenmiş, 5) Asık suratlı, 6) Çağrısız gelen (X-3666)

soru günü TAS Kıyamet günü (Nimeti. XVI. 446)

sorunca TAS (Süh. XIV. 254), **DAH** (670), **ŞŞÇ** *sorınca* (26785), **DS** *sorunca/soru sival* Sorgu (X-3666) ‘soru, sual,

sorunulmak TAS Sorulmak (Fer. XIV. 22), **KT** *sorımıl-* 1. (kendisinden) Sorulmak (281a-8=81/8) 2. Mesul tutulmak (9b-1=2/119)

sort HN Şişirilen avurdun üzerine parmakla vurulunca çıkan ses (4191)

sovuk el TAS Uğursuz, kötü el, yabancı el, yaramaz el (Selâman. XVI. 72)

sovuk mizac MNHS Soğuk yapıdaki insan (135b.7)

sovuk mizaclu MNHS Balgamin diğer üç unsura göre vücuDS çok bulunduğu insan mizacı (153b.11)

sovuk ısıtma BL Nöbeti tuttuğunda üşüten bir tür sıtma hastalığı (20a5)

sovuklanmak TAS Serinlemek (Terceman. XV), **FFANG** *sovuklan-* Üşütmek

sovukluk (II) TAS (Yadigâr. XIV. 95-2), **BL** (II) (45b-1), **DS** *soğukluk/sovukluk* (X-3667) ‘semizotu’

sovuklık suyu BL Üşütmeden dolayı idrar yapıldıktan sonra meydana gelen idrar akıntısı (7b-8)

sovur- YİŞ Emmek, sovurmak (22a/5)

soya TAS Çakı, bıçak (Cinas. XVI. 63-1), **SN** Çakı, bıçak (1491), **DS** (VI) 1) Bıçak, 2) Çakı, (VII) 1. Horoz mahmuzu 2. Yırtıcı kuş pençesi 3. Şahin (X-3668)

soyacak BL Soyma bıçağı ve aleti (16a-2), **DS** *soya* 1. Bıçak, 2. Çakı (X-3668)

soyah TAS Devamlı olarak, arka arkaya (Kadı. XIV. 356), **DS** 1. Soy, cins 2. Ata, aişe büyüğü (XII-4703)

soyalmak TAS Aslına erişmek, dönmek (Yunus. XIII-XIV. 144)

soykalamak TAS Ganimet olarak almak (Fütuh. XIV. 128), **DS** *soyhalamak* Soymak (X-3670)

soykaşmak TAS (Enveri. XV. 42), **SN** (1571), **FR/K** *soykaş-* (80b-3 ‘omuzlamak, sırtlamak’)

soylad- HN Ögdürmek (475), **D** *soylat-* Soyunu devam ettirmek (25b/8)

soylama DK Destan manzumesi, manzum parça, deyiş, makamla söylenen manzuma (12-7)

soylanmak TAS Aslını ortaya konmak (Melhame. XIV-XV. 164-2), **DS** *soylamak* Soyunu araştırmak (XII-4704)

soylaşmak TAS Birlikte arayıp sormak, (Fütuh. XIV. 358), **HN** (3129), **IN** *soylaş-* (3436) ‘birlikte arayıp sor-, soruşturmak birlikte tahkik et-‘

soylayış TAS Soruş, arayış (Fütuh. XIV. 525)

soymaç TAS (Muham. XV. 64), **SN** (3387), **IN** (7814) ‘soyulmuş, çıplak’, **DS** (I) Kirli giysi, (II) Beden, çıplak vücut (X-3670)

soymantı TAS Sopa, değnek, asa (Bürh. XVIII-XIX. 140), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Hıya gibi soyulup yenen şey 2. Hıya ve meyve gibi şeylerin kabukları, **DS** (I) Sopa, (II) Kaba, zıpır işe yaramaz (X-3670)

soyuk- HN Aslına erişmek, dönmek (7150)

soyılmış FFANG Kabuğu soyulmuş

söbek (II) TAS Değirmen taşının üzerinde döndüğü sivir demir, mil (Terceman. XV. 162), **DS** (I) 1. El değirmenlerinde alt taşın ortasına çakılan

demir ya da ağaç çivi 2. El değirmenlerinde alt ve üst taşlar arasına konan, delikli tahta ya da demir araç 3. Üst değirmen taşının ortasındaki mile takılarak dönmesini sağlayan demir baltacık 4. Bulgurun iri çekilmesini sağlamak için baltacığın altına konularak yükselmesini sağlayan topaklanmış ıslak bez (X-3672)

söğek KAB Kemik

söğlük TAS Kebap şişi (Dede. XIV. 115)

söglünmek TAS (Çeng. Dâi. XV. 248), **GN** *söglin-* (165) ‘kebab edilmek, pişirilmek’

söğülme, (söglüme) TAS (M. Na. XV. 43), **EM** (65b/6), **MŞ** (42b/14), **KMühim** (17b.16), **MN** *söğülme* (95-16), **Müc.** (43a/7), **ŞŞÇ** (39161) ‘kızartma, kebab etmek’

söğülmek, (söglümek) TAS 1) Kebap etmek, kızartmak (Süh. XIV. 189), 2) Kebap edilmek (Yuz. Hamdi. XV. 82-1), **YED/RN** Lanetlenmek, küfretmek, **ŞŞÇ** *söğül-/sögil-* Hakaret edilmek (11986), **MŞ** *sökül-/sögül-* (71a/14), **KMT** (114^b13) ‘kebab etmek, söğülme’

söğülme balık KMT Kızarmış balık (119^a10-11)

söğülmüş TAS Melun (Cev. Es. XVII. 60)

söğündürmek Kâmûs-ı Türkî 1. Yanan bi şeyin yanmasına son vermek 2. Hava veya gaz ile şişirilmiş bir şeyin havasını veya gazını boşaltmak 3. *mecazlaşmış* (His, heyecan, öfke için) Yatıştırmak, sakinleştirmek, tesirsiz hale getirmek 4. Bir aydınlanma aracını kapatmak

söğürce TAS At gibi hayvanların turnaklarının oyuğu (Aks. XVII-XVIII. 35)

söğürde TAS Acı söz, can sıkıcı söz, azar (Müz. XV. 242)

söğürmek TAS Haşlamak, azarlamak, can yakacak söz söylemek (Müz. XV. 242), **DS** Kebap yapmak, ateşte pişirmek (patlıcan, biber, domates vb. için) (X-3675)

sögmeklik HN Sövme (45b/20)

sökellik TAS (Melhame. XIV-XV. 83-1), **BHMİH** (190:25), **KİG** (66a/5), **HN** (56a718), **DS** (X-3676) ‘hastalık’

söküt- BHMİH Diz çöktürmek (Kâş. *sökün-* Diz çökmek; *söker görünmek*; Caf. *söküt-* Diz çöktürmek; Ettuhfe *söküt* Diz çökmek) (atası ileyinde dizin sökide)

(151:23), **DS** *sökütmek* 1. Çıkarmak 2. Yerinden oynatmak, çıkarmak, sökmek (X-3677)

sökü Kâmûs-ı Türkî (1220) “Ot cinsi” **DS** (II) 1. Ormandan yada meradan açılan tarla 2. Orman (X-3676)

sölgü Kâmûs-ı Türkî s. Gevşek, sarkık, soluk, buruşuk, dağınık

sömürt- KMühim- Emdirmek, içirmek (24a.15)

sösmek YED/RN Büyümek, uzamak, bitmek, **DS** Susmak, sesini kesmek (X-3680)

sövelmek, (söğelmek) TAS Sivrilmek, sipsivri meydandan durmak (Rahat. XVI. 91), **DS** (I) 1) Ayakta durmak, dikilmek, 2) Boynunu ileri uzatmak, (II) Zayıflamak, uzamak (X-3681)

söveltme TAS Sivrilip uzatmak (Hurş. XIV. 64), **DS** Yumurta biçimine sokmak, ovalleştirmek (X-3681)

söyke, (söykek, söykü, söykeği, söykeği) TAS Dayanılacak yer ve kuvvet, mesnet, senet, istinatgâh (Enb. XIV. 907), **BHMİH** *süye* Dayanak (Müh. *süyeg* “süngü dayangıç olasa

gerek”) (TTS I. *söge, söye* Kapının üzerinde döndüğü kenar kürsünün üzerinde oturduğu ayak, *söyke* Dayanılacak yer ve kuvvet mesnet; üzerinde yaslanılan ve yatılan şey; TTS IV. *söykek, söykeği* Dayanılacak yer ve kuvvet, mesnet, senet) (297: 6,7) **HN** Dayanma (5231), **DS** (I) Eğri yer, batır, yamaç, (II) Destek, dayanak, (III) Ekinin yel etkisiyle yan yatmış durumu (X-3682,3683); söykü: Otururken ya da yatarken arkaya konulan yastık vb. (XII-4706)

söykemek TAS Dayamak (Bab. XVI. 1, 399), **DS** (I) 1) Yaslamak, dayamak, 2) Yatar gibi oturmak, 3) Yatırmak, sermek, (II) Son vermek (X-3683)

söykendirmek TAS Dayandırmak, yaslandırmak (Kesir. XV. 159)

söykenmek, (söykünmek, söykelenmek, söykeğilenmek) TAS Dayanmak, yaslanmak (İhlâs. XIV. 3), **BHMİH** *söyken-* Dayanmak (Ettuhfe. Dede. Müh. söken-) (174:14), **DK** *söyken-* (123-7), **GT** *söyken-* (28a-6), **KMühim** *söyken* **HFN** *söygen-*, **MT** *söyken-* (9b-9), **Kâmûs-ı Türkî** *söygenmek* ‘yaslanmak yan üzerine dayanmak, yastanmak’, **DS** (I) 1) Uzanmak, yatmak, yaslanmak, 2) Yığmak, toplamak, 3) Yıkılmaya yüz tutmak, yerinden oynamak, 4) Serpilmek,

yayılmak, (II) Birine yüklenmek, çatmak, suçlamak (X-3683, 3684)

söykenecek nesne KT Yaslanacak, dayanacak şey (112a-9=12/31)

söykenil- KT Yaslandırılmak, dayatılmak; *söykenilmiş* Dayatılmış (265a-6=63=4)

söykendür- TİKT (M) Dayandırmak, yaslandırmak (418b/16)

söylememek KİG Söylememe, dememe (161a/10)

söylemeklik ŞKM Söylemek için (77b/1), **KY** Söyleme, söyleyiş (163)

söyleşilmek TAS Konuşulmak, görüşülmek (Nedim. XVIII. 187)

söyleyen TAS Muhatap, kendisine söz söylenen (Bab. XVI. 2, 108), **DS** *söyleyen/söylemen* Çok konuşan, konuşkan (XII-4706)

söyleyici TİKT (A) Konuşan (47a/17), **Kâmûs-ı Türkî** Söyleyen, konuşan

söyne- SN Sönmek, parlaklığı gitmek (2024)

söynük, (söynüklü) TAS (İs. XIV-XV. 138), **ETT** *söynüklü* (HŞ 1290), **HN** *söynüg* (7428), **ŞHŞ** *söynüklü*

(1290) ‘söyük, sönmüş olan’, **DS** Eski (X-3684)

söyündürmek TAS (Si. Da. XIV. 67), **BHMİH** *söyündür-* (Ettuhfe *söyündür-*) (130:1), **GN** *söyündür-* (182), **ETT** *söyündür-* (HM 2-3), **ŞKM** *söyündür-* (48a/1), **ŞŞÇ** *söyündür-* / *söyündür-* (14448), **İM** *söyündür-* (1660), **MŞ** *söyündür-* (161a/17), **IN** *söyündür-* (2211) ‘söyündürmek, öndürmek’, **TİKT** *söyündür-* 1. Söndürmek (61a/10) 2. Yok etmek (75a/20), **DS** 1. Söndürmek 2. Bozmak, zarar vermek (X-3684)

söyündürülmek TAS Söndürülmek (Rahat. XVI. 135)

söyündüren İM Södüren (673)

söyündürücü GBTBİ Söndürücü, ateşi-harareti yok edici (163-a/11)

söyünmek, (sögünmek, sövünmek) TAS (Si. Da. XIV. 139-2), **BHMİH** *söyün-* Sönmek (Kâş. Müh. Dede *sön-* Ettuhfe *söyündür-* söndürmek) (321:2), **YED-YED/RN**, **ŞKM** *söyin-* (60b/8), **YİŞ** (19b/10), **HN** *söyün-* (4475), **CTD** *söyün-*, **IN** *söyün-* Sön- (1795), **TA** *söyün-* (128a/14), **MM** *söyün-* (3505), **KMT** *söyün-* (105^b1), **ŞŞÇ** *söyin-/söyün-* Sönmek (29173), **DS** (II) (X-3684) ‘parlıklığı gitmek, azalmak, yanmaz olmak, sönmek’

söz anlama KMühim Kavrama kabiliyeti, kavrayış (7b.10)

söz eri TAS İyi söz söyleyen kimse, sühânsâz, sühândân (Yuz. Şems. XVI. 43)

söz keleci, (söz geleci, söz gelici, keleci söz) TAS (Yadigâr. XIV. 94), **ŞKM** *söz geleci* (84a/6) ‘dedikodu, söz’

sözlemek TAS Söylemek (İbrahim. XV. 26-1)

söz öğüş TAS Hasılı kelâm, hulâsai kelâm, sözün kısası, uzatmayalım (Dah. XIV. 86)

söz sav TAS (Ha. Ş. XVI. 54), **DS** (X-3685) ‘lakırdı, bir yığın söz, dedikodu’

söz sorucu TAS Soru soran (Cev. Ke. XVII. 72)

söz söykesi TAS Söz persengi (Bürh. XVIII-XIX. 97)

söz sürücü TAS Söz ileri süren, fikir beyan eden (Deş. XVI. 110-1)

söz uğrusu TAS Kandırıp aldatan, şarlatan (Ruhi. XVI. 57)

sözü bütün TAS Doğru sözlü (Yuz. Şeyd. XIII. 5)

sözü geçkin TAS Sözü makbul, sözü geçen (Bektaş. XV. 125)

sözün sağı TAS Sözün doğrusu (Güvahi. XVI. 80), **DS** Doğru kesin söz (X-3685)

söz yatı TAS Sözün arkası, devamı (Yuz. Şeyd. XIII. 1)

su (II) TAS Tarz, yol, hal, durum (Ga. XIV. 298), **DS** (II) Huy, yaratılış (V) Hal, durum, (VII) Kez (giysi yıkamak için) (X-3686)

su (III) TAS (Man. Tayr. XIV. 80), **DS** (III) (X-3686) ‘zaman, vakit’

su aşağı TAS Suyun aktığı yere (Kab. XV. 82)

su ayağı TAS Su yolu, mecra (Sic. B. XV. 8, 54)

su bağı TAS Su kaplumbağası (Ah. XVI. 891)

su büberi LME Su biberi, su teresi. (39b/2)

sucumak, (suçumak, sücümek) TAS (İs. H. XIV-XV. 350), **FR/K** *süç-/süçi-/sucı-* (98b-7) ‘serkeşlik etmek, birdenbire sıçramak’

su çekirgesi TAS Karides, teke (Bürh. XVIII-XIX. 306)

su çevleği TAS (Miftah. XV. 100), **DS** *su çevreği/su değirmeni* (X-3687) ‘burkaç, girdap, su çevrisi’

su degmedük KMühim Islatılmamış (16b.3)

suevi TAS Ayakyolu (Şamil. XVI. 214)

su görüntüsü TAS Su yüzünde akıp giden çörçöp (Cihan. XVII. 35)

suğlu TAS Fırından ekmek çekecek kebab şişi (Deş. XVI. 190-2), **DS** Kuzu ya da koyun geçirilerek kızartmakta kullanılan ağaç şiş (X-3689)

suğluk TAS Küçük bıçak (Sic. B. XV. 4, 88), **DS** 1) Küçük bıçak, 2) Küçük hançer, 3) Kıyma bıçağı, büyük bıçak (X-3689)

suğur TAS Ada tavşanı (Men. Acv. XVI. 138), **DS** 1) Söz verme, üstüne alma, 2) Uğur şans (X-3689)

su issi TAS (Cinas. XV. 80-2), **SN** (5533) ‘timsah’

su iti, (su köpeği) TAS Kunduz (Deş. XVI. 31-1), **DS** 1) Kunduz, 2) Porsuk (X-3689)

su kerdesi TAS Maydanoz ve su teresi (Ah. XVI. 252)

su kerefesi LME Su kerevizi, su teresi. (24a/1)

su kerdemesi MŞ (28b/13), **LME** (4a/4) ‘su teresi’

su kesigi TAS Nöbetle alına su hissesi, su nöbeti (Deş. XVI. 36-2)

sukuşu GRT Ördek (?)(1594)

sul HHT Bir çeşit yılan [032b/4]

sula MŞV Su alınacak yer, su içilecek yer (13a/06)

sulaklı TAS Sulak yeri bulunan, sulu (Kara. XVII. 304)

sulayım TAS Sulanılış (Bab. XVI. 2, 68)

sulayım TAS Su gibi (Işk. XIV. 140-1)

sultan börkü TAS (Ah. XVI. 404), **LME** *sultân börgi* (7a/4) ‘Beybörkü de denilen bir çiçek adı, kadifeçiçeği horozibiği’

sultân otı YİŞ Akca ot, halime (219a/11)

sultan yolu TAS Geniş cadde, şahrah (Nimeti. XVI. 422).

sultân otı LME Sultan otu, mürver (7a/4)

sulu (II) TAS Su taşımakta kullanılan (Güvahi. XVI. 31)

suluca TAS (Bürh. XVIII-XIX. 28), **DS** (X-3691) ‘genellikle çocukların yüz ve başlarında görülen iyileştirilmediğinde kelliğe dönüşen irinli yara’

suluk (II) TAS Gemde atın çenesini içine alan halka (Aks. XVII-XVIII. 374), **DS (III)** At dizginlerinin altındaki zincire takılan halka (X-3692); (III) Gemin hayvanın alt çenesine geçen halkası (XII-4707)

sulu kılıç TAS Su verilmiş çelikten yapılan kılıç (Nimeti. XVI.461)

sulu uyuz KMT Sulu ekzama (135^{b5})

sumak, (I) (suşak) TAS Su kabı, kırba, maşraba (Sic. B. XV. 10, 10)

su nigendeli TAS Kenarları teğelli (Bab. XVI. 2, 134)

sunuşmak TAS 1) Birbirine vermek (Cev. Es. XV. 86), 2) El tutuşmak, birbirine hamle etmek. (Kelime “sınışmak” da okunabilir. O zaman “birbirini alt etmeğe çalışmak” anlamına gelebilir. (Bab. XVI. 2, 302), **BL sunuş-** Şerefe kadeh kaldırmak (17a-6), **YZ sunuş-** Birbirine sunmak, birbirine uzatmak, birbirine vermek (44a.1274), **VG sunuş-** Birbirine hamle etmek, karşılıklı saldırıda bulunmak (65)

su pazısı LME Su pazısı. (27b/12)

suplak, (soplak) TAS Uzun ve biçimli (?) (Zati. XVI. 578)

surd (?) MN Bir çiçek (?) (4-7)

suret darısı TAS Küçük darı, güvercinlere verilen darı (Şamil. XVI. 486)

suret uğrusu, (siret uğrusu) TAS Mürai (Müslim. XV. 31,10)

suret uğruluğu TAS Riya, mürailik (Bürh. XVIII-XIX. 178)

surlu KİG Gösterişli, surlu (125b/2)

sursat TAS Bir vesile ile alınan tekâlif (Naima. XVII-XVIII.), **DS (I)** Çakmaklı, fitilli, eski tip uzun tüfek, (II) Tez ve kötü yapılan iş (X-3699)

susalık, (susarlık) TAS 1) Suya kanmama hastalığı (Edviye. XIV. 6), 2) Susama, susuzluk. (Yadigâr. XIV. 9-1), **BHMİH** (Caf. *suwsalık* Susamak; içki iptilasası) (46:6) **YED-YED/RN, T susalıK** (35a-3), **İM susalığ** (2322), **TM** (37b-11/12), **MNHS** 34a.2), **IN** (7829) ‘susama, susuzluk, Susuzluk, su ihtiyacı hissetmek suya kanmama hastalığı susama, susuzluk’

susamaklık KMT Suya kanmama; suya kanmama hastalığı (104^{b7})

susalmak TAS (Tuh. Le. XV. 216), **TA susal-** (151a/11) ‘susamak’

susanmak Kâmûs-ı Türkî Susuzluk duyulmak, susuzluğa düşülmek

susar FFANG Sansar derisi (Tatarca)
sûsen köki KMT Zambak kökü,
yumrusu (142^a1)
sûsen yağı KMT Zambak yağı (88^b3)
su serpecek TAS Süzgeçli kova (Atai.
Ha. XVII. 107)
susığırı ineği TAS Dişi manda (Sic.
B. XVI. 1, 36), **FFANG** Su sığırı,
manda, **Kâmûs-ı Türkî** Manda
susığırı öküzü TAS Erkek manda
(Sic. B. XVI. 3, 220)
sus kes TAS Sus, sesini kes, kısa kes
(Ev. XVII)
susmar MK Kertenkele, keler
susuz yaban TAS Çöl (Müntehab.
XVII. 73-2)
sustlık ŞKM Gevşeklik,
umursamazlık, tembellik (4a/7)
suvak, (suvağ) TAS Su biriken çukur
yer, pınar, çeşme (Bab. XVI. 1, 510),
DS (I) Sıva, badana, (II) Suç atma,
iftira (X-3702)
suvarıcı TAS Su verici (Bürh. XVIII-
XIX. 28)
suvarılmak TAS Sulanmak, su
verilmek (Müneb. XIV-XV. 133-1),

KİG suvarıl- Sulanmak, su götürülmek
(99a/9)
suvarmaklık KİG Sulama, su verme,
suvarma (98b/12)
suvarınılmak TAS (Rahat. XVI. 224),
TİKT suvarınıl- (113b/11) ‘suvarılmak,
su içirilmek’, **KT suvarınıl-** 1. İçirilmek
(242a-7=47/15) 2. Sulanmak (117a-
11=13/14)
suyak Bİ Bir kuş cinsi (1875)
suya bakıcı, (suya bakan) TAS Falcı,
cinci (Leys. Mu. XIV-XV. 191-1)
suya gelici KT Su taşıyan, saka (111b-
3=12/19)
suya dalıcı KT Dalgıç (216b-6=38/37)
su yağı TAS Ham zeytinden çıkarılan ve
koruk yağı da denilen zeytinyağı (Bürh.
XVIII-XIX. 83)
su yatağı TAS Neresi azacık kazılsa su
çıkan yer (Kam. XVIII-XIX. 2, 426)
suylamak TAS İzinden gitmek, takip
etmek (Ferh. XIV. 84)
suylarınca TAS Arkalarından, peşleri
sıra (Dah. XIV.71)
suylatmak TAS Takip ettirmek (Lârendi.
XVI.308)

suyu düşük TAS Soluk, revnaksız (Vasıf. XIX. 306)

suyumuzca HN Ardımızca (1998)

suyunca TAS 1) Ardından, izinden, peşi sıra (Hurş. XIV. 11), 2) Keyfine göre, arzusu gibi, isteğine uygun (Şeh. Ş. XVI. 80), **IN** İzi sıra, ardından (3933)

suyurgal TAS İhsan, atıyye, hükümdar tarafından bağışlanan dirlik (Hurş. XIV. 5)

suyurgamak TAS Taltif etmek, ihsanda bulunmak (Fütuh. XIV. 57)

su yüzünden TAS Su yoluyla, nehir tarikiyle (Mevahib. XVI. 534)

sü, (su I) TAS 1) Asker, çeri, leşker (Velet. XIII-XIV. 20), 2) Güç, kuvvet (Yuz. Şeyd. XIII. 22), **SN** (2660), **IN** *su* (3500), **BH** (40B/7), **ŞKM** (84a/4), ‘ordu, asker’

süci, (sücü) TAS 1) Şarap (Yunus. XIII-XIV. 273), 2) İçki içme (Süh. XIV. 110), **BHMİH** *süci/süçü* Şarap, tatlı (Kâş. *süçik*. Caf. *süçüg*. Müh. *süçük*, *süçü* Abu H. Houtsma süci) (56:1,5), **ŞKM** Şarap, içki, düşkünlük (106b/5), **IN** (2731), **TA** *süci* (144a/16), **Bİ** (1315), **Kâmûs-ı Türkî** (Asıl anlamı *süçük* gibi lezzetli şey

demektir.), **ŞŞÇ** (53159), **DS** (X-3704) ‘içki şarap’

süci dulkukı BL Deriden yapılmış şarap matarası (13a-2)

süd çeşmesi TAS Meme (Müneb. XIV-XV. 3-2)

süd içer oğlan BL Sütten kesilmemiş çocuk, bebek (8b-1)

südlügen LME Sütleğen otu (17a/1)

südü yavuz TAS Südü bozuk (Yüz. Şeyd. XIII. 78)

südük tamlamağı KMT Sidik damlaması, idrarı tutama, Enkontinans ürün (113^a11)

südük tutmağı/tutulmağı KMT İdrarı yapamama, idrar tutulması (113^a7)

süg MŞ (38a/2), **TA** (91a/6), **YİŞ** (166a/7) ‘bir tür bitki, itkasarı, tilkitaşağı’

süglük DK Şiş (226-12)

süglüm TAS Bir tarafı ince, öte tarafı şişkin olan, beyzî (Bab. XVI. 2, 37), **DS** İnce, uzun ve düzgün olan (X-3706); Göğüs çökük, omuzlar çıkık, boyun eğik biçim için (XII-4710)

süğşek TAS Şimşek, berk (Melhame. XIV-XV. 31-1)

süksün TAS (Man. Tayr. XIV.80), **SN** (2478), **DK sügsün** (185-3), **ŞHŞ** (2998), **IN** (3979), **KAB sügsün**, **ŞŞÇ** (39038), ‘boynun arka kısmı, ense, boyun kökü, ense’, **DS** (I) 1) Ense, 2) Eğri boyunlu, 3) Surat, yüz, (II) İçgücü, moral (X-3707); 2. Kafa, baş (XII-4710)

süksünü düşük TAS Boynu bir tarafa eğik (Ah. XVI. 19), **DS süksünü düşük/süksünü eğri** 1) Sürekli öne eğik duran, başını eğik tutan, 2) Somurtkan suratı asık (X-3707)

süleysün FFANG Vaşak (Tatarca)

sülüğe RB Sütleğen otu (41b/12)

sülüğen GBTBİ Kırmızı boya ve astarı gibi kullanılan zirkunyum, yani kırmızı minyum madeni (243-a/8), **TA sülüğen** Süleğen adı verilen kırmızı boya, zincefre boyası (279a/9)

sümeye TAS Boş yere, beyhude, körü körüne (Hazma. XIV-XV. 6, 226), **DS** 1) Boşuna, 2) Körükörüne (X-3711), **sümaye** Gelişigüzel, özensiz (XII-4711)

sümdüklük MT Tufeylilik, açgözlülük (30b-5), **DS** 1. Açgözlü, gördüğünü üsteyen, utanmaz 2. Orda burada gezen, pis, kılıksız kimse (XII-4711)

sümsüklemek TAS Yumruklamak (Bab. XVI. 1, 330), **DS** (I) *sümsüklemek* Yumruklamak, yumrukla vurmak (II) *sümdüklemek/sümdüklenmek* Arsızlık, pisboğazlık etmek, bir yere istenmediği halde sokulmak (X-3712); (I) Oyalamak (II) Kendini ilgilendirmeyen işe karışmak, burnunu sokmak (XII-4711)

sümölcümek TAS 1) Sokulmak, ileri girmek (Hurş. XIV. 82), 2) Tökezimek, sürçmek (Nimeti. XVI. 27), **DS sümölcümek** (I) Yalvararak istemek (II) 1. Bir şeyi almaya uzanmak 2. Bir şeyi almak için boynunu uzatmak (hayvan) (X-3713)

sünbeği TAS Dalgıç (Kdeb. XVIII. 320-1)

sümdük TAS Cıva, sîmap (Şamil. XVI. 231), **DS** (I) Arsız, açgözlü, başkasının yediğinden isteyen, (II) 1) Aptal, mıymıntı, sünepe, 2) Uslu, (III) İnsana alışık oğlak, kuzu, (IV) Cıva, (V) Ahırlarda, eşik altındaki delik (X-3713); 1. Açgözlü, gördüğünü üsteyen, utanmaz 2. Orda burada gezen, pis, kılıksız kimse 3. Çıkarı için çok bekleyen kimse (XII-4712)

sünnet konukluğu BL Sünnet düğünü sırasında verilen ziyafet, sünnet eğlencesi (21b-7)

sünnetlüce/sünnetlüce ot YİŞ Küçük sarı çiçekli, çekiz yapraklı siğil gidermeye yarayan sütlü bir ot (229a/11)

sünü demreni MK Peykan, okun ucundaki demir parça, temren

sünter TAS Çavdara benzer kırmızı renki bir çeşir sert buğday (Sic. E. XVI. 30, 12-1), **DS (I)** Kırmızı renkli çavdara benzeyen bir çeşit sert buğday, (II) Sac üstünde pişirilmiş hamurdan yapılarak tatlı ya da tuzlu yenilen bir çeşit yemek (X-3716)

sünücek, (sünücük) TAS Küçük kemik (Müneb. XIV-XV. 6-1)

sünügilikler MŞV Hastalık ? (19a/14)

sünüük TAS (Anter. XIV. 377), **ETT** (HR 43, ŞD 63-11), **BH** *sünüük(g)* (47B/8), **T** (115b-6), **TA** *sünüük (g)* (236b/4), **AK** *sümüük/sünüük* (40b.867), **DAH** *söğüük* (518), **GRT** (593), **Mes.Mur, MM** (539), ‘kemik, iskeleti meydana getiren aksam’ **F** Artık (62a-9)

sünüük bağlayıcı BL 1. Sınıkçı, kemik çıkıklarını yerine oturtup bağlayan kişi 2. Kırık kemikleri bağlamakta kullanılan ince tahtalar süyek (16a-5)

sünüüklenmek TAS Kemik gibi sertleşmek (Ah. XVI. 814)

sünüükliç TAS Kemikle oynanan bir oyun (Bab. XVI 1, 427)

sünüülmek HN Saplamak (5660)

sünüüle- HN Saplamak, süngülemek (5660)

sünüülük MŞV Hastalık (21a/15)

sürçütmek TAS Sürmek, sürüp çıkarmak (Leys. Ar. XV. 777)

sürçek TAS Sürçen, çok sürçen (Nimeti. XVI. 446)

sürçken KAB Sürçen, sürçmesi olan, ikide bir sürçen

sürçütmek TAS Sürçtürmek, sürçmesine sebep olmak (Leys. Mu. XIV-XV. 416-2), **FFANG** *sürç-* Sendelemek

süre süre SN Sürüye sürüye, sürükleyerek (3756)

sürgü demürü TAS Duvar delmek için kullanılan demir, murç (Bürh. XVIII-XIX. 338)

sürgünlük Kâmûs-ı Türkî 1. Sürgün kimsenin hâli, sürülmüşlük 2. Uzaklaştırma ve sürgün yeri 3. Amel, ishal 4. Amel ilacı, müşhil, **DS** *sürgün* İshal (X-3720)

sürme çekecek ağaç BL Göze sürme çekmekte kullanılan küçük ince çubuk (25a-2)

sürme koyacak BL Sürme kutusu veya kabı, sürmedan (25a-1)

sürmeklig İM (1163), **HN sürmeklik** (107a/6) ‘sürme, sevkette, kovma’

sürnek KBP Bir hastalık adı (05a/07)

sürme kilit TAS Sürgü (Nimeti. XVI. 340)

sürsat koyunu TAS Eskiden halktan tekâlif olarak alınan koyun (Sic. K. XVI. 7, 153)

sürtünürce TAS Sürünerek yürüyen, sürünerek yürüme çağında (Müz. XV.)

sürtünü sürtünü TAS Sürüne sürüne (Rahat. XVI. 23)

sürük YİŞ Domuz uyuzu (182b/2)

sürükmek TAS Sürülmek, uzaklaştırılmak, ayak altına düşmek, sürünmek (Fütuh. XIV. 92), **BHMİH sürük-/sürük-** Sürülmek, koğulmak, sürgün edilmek (320:6) **YED/RN** Uzaklaştırmak, sürmek, **DS** Sürüklenmek (X-3723)

sürüktürmek TAS Sürüp çıkarmak (Man. Tayr. XIV. 226)

süründü MNHS Sürtünme, sonucu teşekkül eden ufak zerrecik, toz vs (117a.8), **DS** (I) *sürüntü* Küçük sabun, sabun parçası (III) Sürüklenen ağacın, tomrğun açtığı yol, iz (XII-4714)

sürülmüş, (sürülmüş) TAS Kovulmuş, sürülmüş, recmedilmiş, menfur, perişan, zelil (Man. Tayr. XIV. 228), **DS** *sürünmüş/sürüntü* Kaymış, kaymaya yüz tutmuş, yerler (X-3724)

sürüş ŞŞÇ İlerleme (24686)

süseğen, (süsgen, sürseğen, süsek) TAS (Bab. XVI. 1, 426), **DK** *süsegen* (265-9) ‘süsen, buynuzlayan, boynuzla vuran, süsücü hayvan tos vuran’, **DS** *süsgen* (I) Süsmeye, boynuzlamaya alıştırılmış hayvan (X-3725); Çok tos vuran (koyun, keçi vb.) (XII-4715)

süsülmek TAS (Ce. Es. XV. 154), **DK** *süsül-* (63-10) ‘dürtülmek, batırılmak, sokulmak, saplanmak, buynuzla vurulmak’, **DS** 1) Tepesi üstü düşmek, 2) Yüzükoyun toprağa yatmak (X-3726)

süsüşmek TAS (Aks. XVII-XVIII. 433), **DK** *süsüş-* (251-1), **DS** (3726) ‘mızrak gibi bir şeyle dürtüşmek, karşılıklı saplamak, hayvanlar buynuzlarıyla birbirine vurmak tolaşmak’

süt ağzı TAS Ağız (Nimeti. XVI. 630)

süt çürüğü TAS Kesilmiş süt, süt kesmiği (Yadigâr. XIV. 45-1), **DS** 1) Lor, 2) Çökelek, peynir, 3) Kesilerek pıhtılaşmış süt (X-3726)

süt hırası TAS Yeter derecede anne sütü alamadığından zaif düşmüş çocuk (Bürh. XVIII-XIX. 407), **DS** *süt çalgını* Gebe annenin sütünü emmekten zayıflamış çocuk (X-3726)

sütlüot Kâmûs-ı Türkî DS *sütlüot/sütlen* (X-3727) ‘yaprakları salata olarak yenen bir bitki, sütleğen’

sütten kesilmiş BL Sütten kesilmiş çocuk (31a-10)

süviri YİŞ Sulu (108a/8)

Ş

şabla, (şapla) TAS (Man. Tayr. XIV. 78), **TİKT (A)** (55b/5), **DS** *şablak* (IV) Tokat (X-3732) ‘sile, şapla, tokat, şamar’

şabta TAS (Müslim. XV. 35, 149), **DS** *şapta* (X-3747) ‘uzun, ince sıruk’

şadı TAS Bir çeşit maymun (Bürh. XVIII-XIX. 364), **DS** (I) Şebek gibi çirkin (kişi), (II) Sıska, (III) Korkuluk (X-3733)

şahan TAS Şahin (D. B. XVI. 201), **DS** (I) Şahin, (II) Ağacın orta sürgünü

(X-3734); 2. Güçlü ve güzel anlamında sevgi belirtmek için söylenir (XII-4717)

şahdâne yağı KMT Kenevir tohumu yağı (160^b3-4)

şahdâne yaprağı KMT Kenevir yaprağı (88 b 4-5)

şahna TAS Subaşı, inzibat ve asayiş memuru (Yunus. XIII-XIV. 82), **DS** *şahna/şahana* (I) 1) Öşür toplayıcı, 2) Harman bekçisi, 3) Borsa komiseri (X-3734)

şahsal TAS Karartı (Bab. XVI. 1, 333)

şakıt- DK Şakıtmak, öttürmek, çığlık attırmak (188-13), **DS** *şakıtmak* (I) Süpürmek (II) İyi, parlak başarılı iş yapmak (III) Bilgisiyle çevresini aydınlatmak (X-3736)

şalga TAS Sersem, kendini bilmez (Deş. XVI. 43-2)

şallah TAS İnşallah, Tanrı dilerse (Süh. XIV. 35)

şaltak TAS Çığırtkan, arsız. (Kam. XVIII-XIX. 3, 546), **DS** *şaltah/şaltak* (I) Yaygaracı, (II) 1) Uzun ve geniş (giysi için), 2) Biçimsiz, iri şişman (X-3740); (I) Gevşek (XII-4719)

şarlu TAS Şehirli (Melhame. XIV-XV. 13-2)

şarşap TAS Çarşaf (Sic. B. XV. 6, 63)

şaş HN Yanlış; *şaş ol-* Yoldan sap-, bozul-, çığından çık- (*şaş ol-* Şaşır-) (6785), **DS** (I) 1. Aptal, sersem 2. Şaşkın (II) 1. Yanlış, ters 2. Şaşı (X-3751)

şaşıl- HN Sagılmak, yayılmak (2996)

şaşuru şaşru KT Şaşırtmalı, çapraz, çaprazlama (150a-7=20/71)

şaşut TAS (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 155), **DS** *şaşıt* (X-3751) ‘casus söz taşıyan çaşıt’

şaym doğan TAS Şahin (Şamil. XVI. 465)

şayka DK Şayka, bir cins kumaş, o kumaştan elbise (179-1)

şaylag HN Şeref, sağlık, mutluluk (4985)

şaylığa, (şenluğa) TAS Şerefe, sağlığa, mutluluğa (Hurş. XIV. 38)

şebeş TAS Atlara vurulan hafif gem (Bürh. XVIII-XIX. 546), **DS** Bir çeşit gem (X-3755)

şeker unu TAS Şeker tozu (Sic. B. XVI. 2, 59)

şekük/şekik KBP (50a/14), **DS** *şekik* (X-3757) ‘baş ağrısına iyi geldiğı bilinen bir taş’

şelefe TAS Temkinsiz, vakarsız, hafif meşrep, tezcanlı. (Bürh. XVIII-XIX. 138), **DS** (I) Şen şakrak, (II) Yaramaz (X-3757)

şelem TAS Gerdan, sakak (Nimeti. XVI. 458), **DS** (I) Şalgam, (II) Beklenilenden çok alınan ürün (X-3758)

şemle F Kıldan yapılmış örtü, sarık (69a-1)

şeneltmek TAS Mamur etmek (Şamil. XVI. 312), **DS** (I) Şenlendirmek, (II) 1) Kurmak, geliştirip canlandırmak, 2) Canlandırıp parlatmak (ateş için) (X-3760); Onarmak, düzeltmek, canlandırmak (XII-4723)

şengül TAS (Ev. XVII. 252), **DAH** *şengül/şengil* (67), **DS** *şengil* (X-3760) ‘güler yüzlü, şuh, ferahlık veren, tatlı dilli, hoşsohbet, içtenlikli, candan davranışlı, açıkmeşrep’

şenlik oğlanı TAS Kendisiyle eğlenilen çocuk (Atai. Ha. XVII. 110)

şenlik yer TAS Çayır çemenli, ağaçlı yer (Şamil. XVI. 400)

şepki TAS Yeleksiz ok. (Terceman. XV. 64)

şesedurken TAS Çözmekte iken, çözerken (Yüz. Ha. XIV. 35)

şeşel TAS Şaşı (Melhame. XIV-XV. 171-1)

şeşilmek, (şişilmek) TAS (Si. Da. XIV. 560), **SN** *şeşil-* (1197), **MT** *şeşil-* (18b-7) ‘çözülmek’, **T** *şeşil-* Çözülmek, dağılmak, kaybolmak (yara) (91a-3), **MN** *şeş-* Çözmek, yükü (hayvandan) indirmek (160-5)

şeşmek, (şişmek) TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 41), **SN** *şeş-* (1198), **ETT** *şeş-* Çözmek (HŞ 1458, HŞ 1673, HŞ 1692), **TİKT** *şeş-/şiş-* (171a/21), **ŞHŞ** *şeş-* (1458), **İM** *şişmek* (527), **F** *şeş-* (65a-8), ‘çözmek, çıkarmak’, **DS** Acımak (X-3764); Karşılaşmak, rastlamak (XII-4723)

şeveke TAS Kaba eti oynatarak yapılan raks (Caf. XVI. 127-1)

şevilenmek TAS Hafiflik etmek (Bab. XVI. 1, 333)

şığva, (şıvga) Taze dal, filiz, fidan, körpe (Kara. XVII. 119), **DS** 1. *şıvgın* Filiz 2. İnce, düzgün bedenli delikanlı (X-3766)

şık HHT Bir eli, bir ayağı, bir gözü, bir kulağı olan mitolojik bir hayvan [059a/9]

şılmak DK *şıla-* (127-9), **DS** (X-3767) ‘şıldamak, parıldamak, parlamak; ışıl ışıl yanmak parıldamak’

şiltak TAS Kavga, gürültü, anlaşmazlık (Nesimi. XIV.) **DS** *şiltak/şiltık* 1) Suça atma, karalama, 2) Haksızlığa uğramış, dövülmüş, sözülmüş gibi bağırıp çağırma, ortalığı gürültüye verme (X-3768), 2. Yayıgara (XII-4724)

şınabat TAS İçinde üzüm ezilen büyük tekne (Deş. XVI. 110-1) **DS** *şınavat* (II) Altı dar, üstü geniş, dışında demir çember bulunan tahtadan yapılmış küçük küfe (XII-4724)

şırlagan ŞŞÇ (43689), **DS** *şırlanyağı* (X-3773) ‘susam yağı’

şibit TAS Terlik (Ferec. XV. 192), **DS** (II) *şıpıdık* Terlik (X-3775); Çok ıslak (XII-4726)

şiddetsiz nıbka yemişi LME Dikensiz kiraz. (42b/21)

şil TAS Şaşı (Caf. XVII. 132), **DS** (II) 1) Sakat, 2) Şaşı (X-3777); 1. İnme, felç 2. Kötürüm, sakat (XII-4726)

şile (?) Ladin ağacından çıkan sakızın merhemi, **DS** (I) Pirinç ya da bulgur lapası (II) Ladin ağacının çıkardığı sakız (X-3777)

şinel- ŞŞÇ Şenlenmek (583)

şip şip TAS Çabuk çabuk, şıpır şıpır (Âli.XVI. 180), **DS** (I) Çabuk çabuk, (II) Damlaların ard arda düşmesinden çıkan ses için (X-3783)

şirinnik AGH Eğlence masrafı, **DS** *şirinlik* (I) Nişan töreninde içilen şerbet ya da yenilen meyve (X-3784)

şirinle- Bİ Rahatlamak, sevinmek (228), **DS** *şirinlemek/ şirnemek* Yaramazlık etmek, şırmak (X-3784)

şişik TAS Şişmiş (Kab. XV.), **DS** (I) Kabarık, şiş, (II) *şişek* Kuzulama dönemine girmiş ya da doğurmuş sütlü koyun (X-3787); Büyük karınlı kimse (XII-4729)

şişkinlik TAS Kibir, azamet, gurur (D. B. XVI. 99)

şişmeklik MNHS Şişme, şişkinlik hâli (143b.11)

şişlik DK Etlik koyun, şiş kebabı yapılacak koyun, şişek (33-10), **TS** 1. Şiş (I) 2. Şiş (II) olmaya elverişli (X-3787)

şitil TAS Taze fidan (Kara. XVII. 202), **DS** Fide (X-3788); 2. Fidan 3. Budak (XII-4729)

şolok dem TAS Ol vakıt, o anda (Yüz. Ha. XIV. 168), **SN** (← Far. dem) o anda

şolok saat TAS O saatte, tam o anda (Yüz. Ha. XIV. 69), **SN** (←Ar. sâat) o anda

şor (I) TAS Söz, lâkırdı, lâf (Şeh. Ş. XVI. 1018), **DS** (I) 1) Söz, sohbet, 2) Toplantı (X-3790)

şor (II) TAS Tuzlu (su) (Enb. XIV. 237), **YİŞ** Tuzlu, kekremsi (16b/4), **DS** (II) 1) Tuzlu, 2) Bir çeşit tuzlu peynir, çökelek, 3) Tuzlu toprak, 4) Tuzlu acı su, 5) Tuzlu ayran, 6) Koyunlara içirmek için hazırlanan tuzlu su, 7) Acı ve ekşi, (III) 1) Kin, öfke, 2) Acı söz, 3) Üzüntü ,dert, (IV) Nezle, (V) Salamura balık, (VI) Hep, bütün, (VII) Rakı artığı (X-3790); 2. Yağı alınmış süttten elde edilen lor, kesmik, ekşimik (XII-4729)

şorlat- DK Şırlatmak, fişkirtmek; şarıl şarıl, şorul şorul aktırmak (53-9-10)

şorşa- DK Şoruldamak, çağlamak, konuşmak (?) (269-2)

şoyulmak TAS Dokunacak iplikler sulu una, (haşıla) veya çirişe batırılmak (Sic. K. XVI. 4, 49)

şulallamak, (şuvallamak) TAS Dikişi, iri dikmek, iri dikiş dikmek (Terceman. XV. 438), **DS** Teyellemek (X-3793)

şuncuk buncuk TAS Öteberi, ufak tefek şeyler (Letaif. XVI. 53)

şundak TAS Hemen, o anda, derhal (Tuh. Le. XV. 347), **KT** Böylece, bu şekilde (71b-8=7/32)

şundayuk, şundayık KT Böylece, bu şekilde (56a-11=5/89)

şunkar TAS Şahin, lâçin (Kadı. XIV. 436)

şunun üzerine ki TAS Şu şartla, şu kayıtlı (Sic. B. XV. 7, 23)

şuval TAS İri dikiş. (Aks. XVII-XVIII. 186)

I

tabak TAS (Nimeti. XVI. 408), **Bİ** (210), ‘sıcaktan veya taşlık yerde yürümekten hayvanın ayağında hasıl olan yara’, **KMühim, FFANG** (II), **DS** (I) (X-3796) ‘ağız içinde ve dilde meydana gelen yara, şap hastalığı, debbağ’

tabaklanmak TAS Sepilenmek (Kdeb. XVIII. 206-2)

tabancalamak TAS Tokatlamak (Bab. XVI. 1, 262)

tabancalaşmak TAS Birbirine tokat atmak (Bab. XVI. 1, 368)

tabanı pek TAS Azimli, sebatlı (Müslim. XV. 4, 85)

tabanlamak TAS Ayakla çiğnemek (Bab. XVI. 1, 335)

tabanlanmak TAS Çiğnemek, tepenmek (Bab. XVI. 2, 184), **DS** *tabanlamak/ tapanlamak* Sürülmüş, ekilmiş tarlayı tapanla düzeltmek (XII-4731)

tabar- HHT Sıçramak, sıçrayarak koşmak [081b/16]

tabıl FR/K Davul (130a-9)

tabukla- FFANG Selamlamak, başını eğmek, selama karşılık vermek,

tabulga, tavulga Kâmûs-ı Türkî Gövdesi sap ve değnek yapımında, kökü tıpta kullanılan kırmızı özlü sert bir ağaç, kızıl ünnap

tabırmak, (tapırmak) TAS Sıçramak sıçrayarak koşmak (Terceman. XV. 204)

tabtug İM Tapılan (2726)

tacanmak Kâmûs-ı Türkî, DS (X-3798) ‘taç giymek, törenle taç giymek taç giyme törenini yapmak’

tadak madak TAS Miktarı az olan yiyecek, tadımlık (Şeref. XVI. 311), **DS** *tadak madak gelmek* Paylaşılan yemek az düşmek) (X-3798)

tadıcı Kâmûs-ı Türkî Yemeklerin tadına bakan kimse

tağan TAS (Bab. XVI. 2, 236), **DS** *tağan/tahan* (X-3799) ‘tava, yağ tavası, saplı yağ tavası’

tagar RB Sonradan, asıl dikilecek yere aktarılmak üzere, içine fide dikilmek için, bir kap içinde hazırlanan toprak (40b/3)

tag kerefesi LME Dağ kerevizi. (23b/7)

tag pazusu LME Dağ pazısı. (15a/11)

tag pelini LME Dağ peliti, yabani pelit otu. (37a/14)

tag sultânı LME Dağ sultanı, altın otu. (33a/9)

tag üzümü LME Dağ üzümü. (50b/11)

tag yarpuzu LME Dağ yarpuzu. (16b/13)

tagı HFN Azgın, isyan eden (1395)

tagıdıcı GBTBİ Dağıtıcı, tahlil etmek, gidermek (163-b/14)

tagılmaklık SN Dağılma, dağınıklık (5571)

tagılu KİG Aralıklı, ara ara, zaman zaman (96a/15)

tagılmış MK Dağılmış, saçılmış

tâgi pire yavşanı LME Dağ yavşanı, sarı yavşan, sarı pelin.(3a/11)

tag u taş SN Her taraf (1607)

taguk HN (121) **MUH** ‘dağınık’

tagukluk TAS Dağınıklık (Bab. XVI. 1, 256)

tahl ağacı TAS Ekin sapı (Müntehab. XVII. 80-1)

tahl bazarı TAS Zahire pazarı (Sic. B. XV. 11, 110)

tahl biti TAS Hububata musallat olan ve bambul denilen böcek (Terceman. XV. 172)

tahta (I) TAS Top, kumaş topu (Süh. XIV. 71), **DS** (V) 1) Kumaşlardaki kalın yol, çizgiler, 2) El tegâhında dokunan kilim, çarşaf vb. şeylerin tek kanadı (X-3803)

tahta (II) TAS Tabut (Süh. XIV. 173)

tahta (III) TAS Tarlanın ekilmeye hazırlanmış veya ekilmiş parçalarından her biri (G. R. XV. 150), **DS** (I) 1) Tarla ya da bostanlarda ayrılmış toprak parçaları evlek, 2) Dört yanı dar ve yüksek yolla çevrilmiş tarla (X-3802)

tahta başı TAS Üstadın yardımcısı, çırağı (Molla. XIX. 154), **DS** Sergen, raf (X-3803)

takav TAS Nal (Ah. XVI. 1092)

takavcı TAS (Kam. Os. XIX. 585) **DS**
takav (X-3807) ‘nalbant’

takındur- HN Takdırmak (6189)

talagan LME “*talagan dögen*”
Isırgan otu (43a/21)

talabık Kâmûs-ı Türkî Derenme,
kıpırdanma, hafakan

talabsımak Kâmûs-ı Türkî (Dişi
hayvan) aygır istemek, kızmak,
kösnüme

talad- HN Talan ettirmek (4479), **ŞŞÇ**
talat- Isırmasına sebep olmak,
dalatmak (41635), **DS** (I) 1. Köpeği
ısırmaya kışkırtmak, ısırtmak 2.
Isırganotunu deriye sürerek
kabarmasına neden olmak (XII-4735)

talagan dögen LME Isırgan otu
(43a/21)

talak şişi Kmühim Dalak şişkinliği
(26b.19)

talaklı GBTBİ (229-a/10) **EM** *talaklu*
(6b/13) ‘dalak şişkinliği olan, talak
pekliği, dalağın büyümesi ve sert
olması’

talaşman Kâmûs-ı Türkî, DS (X-
3814) ‘kavgacı, herkese sataşan,
hiddetli’

talay LME Hayvan ısırığı (48a/12);
kuduz talayına Kuduz köpek ısırması
(48a/12)

talayıcı BL Isırma, sokma ve tırmalama
alışkanlığı olan hayvan böcek (33b-4)

taldırğaç TAS Karıştırarak âlet (Bab.
XVI. 1, 204)

talıcı HN Dalgıç (2244)

talgalık TAS İğtişaş, kargaşalık, şûriş
(Melhame. XIV-XV. 64-1)

talk TM Çiğme benzer rutubetin üst üste
yağacak meydana getirdiği katı bir taş
(7b-4)

talı, (talı) TAS 1) İnsan ve hayvanlarda
iki kürek arası, iki küreğin birleştiği yer
(Dede. XIV. 13) 2) Kürek kemiği (Sic. K.
XV. 2, 50) **DK** *talı* (krş. *talı*) (16-12),
ŞŞÇ (19297) **DS** *talı* (X-3815) ‘kürek
kemiği, sırtın bir yanı, sırt, arka’

talvar TAS Çardak, kulübe (Ah. XVI.
1002), **DS** (I) 1) Bağ ve bostanlarda, çalı
çırpıdan yapılmış üstü kapalı bir çeşit
çardak, bağ evi ya da bostan kulübesi, 2)
Asma çardağı, 3) Çardak, 4) Hayvınların
barınması için dört direktten yapılmış üstü
kapalı çardak, 5) İlkel biçimde yapılmış
üstü açık balkon, 6) Bağ ve bahçelerde
tahtadan yapılan, yerden bir metre
yükseklikte yatılacak yer, 7) Bağ ve

bostanlarda bekçiler için yüksekçe yapılan gözetleme yeri, 8) Bağ ve bahçe kulübelerinde direk yerine kullanılan kaln ağaç, 9) Bağ teveklerini yukarı kaldırmak için yanlarına dikilen sırik, (II) Sergen, raf (X-3815)

talyun Kâmûs-ı Türkî Hatmi

tamak uyan TAS Damaklı gem (Nimeti. XVI. 211)

tam Kâmûs-ı Türkî Bakır cilası, dökme bakırın çarktan geçirilerek cilalanması, **DS** (II) Kalaylanmış dövme bakır (X-3816)

tam örtüsü KT Tavan, çatı (127a-8=16/26)

tam teresi YİŞ Dam teresi, kuş ekmeği de denilen bir ot (196b/3)

tamak urucu, (damar urucu) TAS Kancı, kan alıcı, hacamatçı (Genc. XVII. 19)

tammak KMT Damlamak, damla damla akmak (53^a10)

tamuluk TAS (Cennet. XV. 270), **BH** *tamuluk* (51B/6) ‘Cehennemlik’

tana- HN Bağlamak, sarmak (5032)

tana- Bİ Parmak uçlarında çıkan dolama, şiş, danaburnu (1525)

tana-baş Bİ Bir kuş cinsi; sana-kaldıran kuzgun akbaba (1905)

tana burnu GBTBİ Dâhis, sıcak özellik gösteren verem türlerinden biri, el ve ayak parmak uçlarında çıkan küçük yumrular, dolama, etyaran (281-a/1)

tanaz TAS Alay, lâtife, istihza (Cev. Es. XV. 25)

tâne kıran LME Tanekıran, kara çöpleme otu (19b/3)

tañ horusu TAS Şafak vakti öten horoz (Işk. XIV. 94-2)

tanıslak TAS Dazlak (Bab. XVI. 2, 206)

tanışıkçı [danışıkçı, danışıkçı, tanışıkçı] TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 58) **HN** (4604) ‘müşavir’

tanışuklu ŞŞÇ Danışmanı, müşaviri olan, danışan, soran (54311)

tan karanusu KAB Sabah karanlığı, alaca karanlık

tañ yarıduğı vakt KT Şafak sökme zamanı (108a-11=11/81)

tañla, (dañla) TAS (Yüz. Ha. XIV. 146), **SN** (910), **ETT** (ŞD 174-3), **IN** *tanla* (4811), **ŞKM** (43b/3), **DK** (145-12), **MN** yarın (347-5), **KT** (276a-8=74/34), **MT** *tañla* (35a-5) ‘sabahleyin, sabah vakti, sabah olur olmaz sabah, tan ağarırken,

şafak vakti, gün doğarken, tan ile beraber, tan ile' ŞŞÇ 1. Sabahleyin (6532) 2. Gelecekte, gelecek bir zaman (84) 3. Yarın, ertesi gün (55156)

tanla HN Şaşmak (1796), **IN** *tana kal-* Şaş-, hayret et-, dona kal- (66)

tanmalı KAB Garip, şaşılacak gibi, acayip tuhaf

tañlacak, (dañlacak, tañlacık, tañlacah) TAS (Yüz. Ha. XIV. 73), SN (1987), **KMT** (101^a12), **ŞKM** (74b/4), **KAB, T** (5b-1), **ŞŞÇ** (6872) 'sabahleyin erkenden, şafakla beraber, şafakla birlikte'

tañlacak tañlacak TAS Sabah sabah, sabah olur olmaz (Bab. XVI. 2, 554)

tañlarak TAS Şafak söker sökmez (Yüz. Şeyd. XIII. 64)

tañlası TAS (Şeh. Ş. XVI. 239) SN (4993) 'ertesi, sabahsı, ertesi', **ŞŞÇ** 1. Sabahleyin (17717) 2. Gelecekte, daha sonra (24824)

tañlayı ŞŞÇ Sabahleyin, erkenden (33259)

tañlı TA Tanlı, Güneş doğarken, sabah erken (17a/12)

tanmak Kâmûs-ı Türkî Hayret etmek, hayrette kalmak, şaşmak, **DS** 1. Beğenmek 2. Şaşırmaq (X-3821)

Tağrı buyruğu TAS Farz (Naz. Cev. XVIII-XIX. 13)

Tağrıdan hamam (Tağrıdan ılısu) TAS Kudret hamamı, kaplıca (Hazain. XV. 46-2)

Tağrı deveciği TAS Kızlar devesi de denilen, çekirgeye benzer bir böcek (Nimeti. XVI. 263), **DS** Çekirde gibi uzun bacaklı bir böcek (X-3821)

Tağrı evi TAS Beytullah, Kâbe (Ruşeni. XV. 132)

Tağrı kuşu TAS Tavus kuşu (Bürh. XVIII-XIX. 451)

tanrımak Kâmûs-ı Türkî Garibine gitmek, hayretle bakmak *esk.*

tanuksız KİG Şahit olmadan, şahitsiz (81a/12)

tap TAS 1) Yetişir, kâfi (Süh. XIV. 310), 2) Doğru, hatasız (Ruşeni. XV. 126), 3) Tamamen, büsbütün, hep (Işk. XIV. 127-2), 4) Eşit, müsavi (Ata. XV. 26), 5) Hemen, derhal (Yuz. Hamdi. XV. 164-1), **BHMİH** Elverir, yeterli (Kâş. Abu. H. tap: elverir, yeterli kâfi, Caf. tap: arzu, istek, beğenme) (64:27), **BL** Düz, düzlük (?) (13a-8), **SN** (1506), **IN** (3274), **KY**

(1511), **NH** (55b/9) ‘doğru, yetişir, kâfi’, **TİKT (A)** (219a/10), **HN** (4868), ‘tamamen, büsbütün, hep’, **KAB** İmdi, bes, ğes. Yetişir, kâfi. Hep, büsbütün. Eşit, müsavi, **DS** (IV) Uygun, oranlı, (VI) Güç, kuvvet, (VII) Arka, art, (VIII) Doğru, (IX) Dikkat (X-3822)

tap agacı BL Düzleştirme işi için kullanılan ağaç, tesviye silindiri (13a-8)

tap bak YED/RN İyi bak, yeterli bak, iyice bak

tapa TAS Çekiştirilen, başına kakılan, nefret edilen (Anter. XIV. 432), **DS** (I) Tütün yaprağı tutamı, (II) Tohum ekildikten sonra tarlayı düzeltmeye yarayan yassı ağaç araç, sürgü, (III) Depoların su deliği tıkacı (X-3822); (II) Güç (XII-4737)

tapılmak TAS (Ruşeni. XV. 47), **ETT** *tapıl-* (HŞ 1812), *tapılmağ* (XII-4737) ‘bulunmak’

tapındur- HN İnkıyat ettirmek, tâbi olmak, boyun eğmek (5703)

tapınıl- KT (Kendisine) İbadet edilmek, tapılmak (234a-8=43/45)

tapıştırmak Kâmûs-ı Türkî 1. Arattırmak 2. Ismarlamak, sipariş etmek

tapşırmak Kâmûs-ı Türkî Ulaştırmak, **DS** (I) 1. Korumak için bir şeyi geri vermek 2. Sunmak 3. Bağışta bulunmak 4. Ulaştırmak, yetiştirmek (II) Tanıştırmak (X-3829); *tapşırmah* 1. Uyarılmak 2. Gönderimde bulunmak, havale etmek, *tapşırmak* (I) 1. Tanıtmak 2. Salık vermek 3. Ismarlamak (II) Yırtılan bezin kıyılarını içe katlayarak elde dikmek (XII-4739)

tapkur (I) TAS Tabur, katar, sıra, dizi (Ev. XVII. 533), **DS** *tapkur/tapkur* (III) Bölük, manga, dizi, kafile (X-3827); *taphır* Kuş sürüsü (XII-4738)

tapkur kolanı, (dapkur, tapkur, (II), dapkur kolanı) TAS Eyer üstünden aşılarak bağlanan kolan, aşırma kolan (Miftah. XV. 90) **FFANG** Kayış, kemer, eyeri sağlamlaştırmaya yarayan kayış

taplamak (I) TAS El ile yavaş yavaş üzerinde durmak (Kam. XVIII-XIX. 3, 506)

taplamak (II) TAS Rızî olmak, kabul etmek, istemek, muvafık görmek (Hurş. XIV. 70), **DS** (I) 1) Saptamak, 2) Kestirmek, 3) Bir işin olabileceğine inanmak, akli yatmak, 4) Sahip çıkmak, malımsamak, (II) hamur topağını biraz

açmak, (III) Kimseye sezdirmeksizin bakmak (X-3827)

taplayıcı KT *zulm-ıla taplayıcı* Zulmeden, zâlim; zorba (184b-3=28/19)

tapmaklık GRT (2286), **KT** (147a-4=19/65) ‘bağlanma, ibadet etme, tapma, kulluk’

tapşurulmak TAS Verilmek, teslim olunmak (Cev. Es. XV. 78)

tapucu TAS (Kel. XIV. 54), **BHMİH** *tapuçı* (krş. *tapuçı*) (Abu H.) (189:7); *tapuçı* (236:5), **YED/RN KT** *tapuçı* (218b-11), **ETT** (ŞD 95-10) **ŞŞÇ** *tapuçı* (3894) ‘hizmetçi, hizmetkâr memûr, hizmetli’

tapuculuk TAS Hizmetçilik (Man. Tayr. XIV. 188)

tapu getirici TAS Hizmet eden (Deka. XVI. 65-1)

tapulamak TAS Kulluk hizmeti yapılmak (Cev. Es. XV. 39)

tapulamak TAS Ağırlamak, ululamak (Güvahi. XVI. 26), **HN** *tapula-* Karşılama (2237), **KAB** Hizmet etmek, selâm vermek, hürmet arzetmek

tapu sağrağı TAS Büyük içki kadehi (Şamil. XVI. 98)

tarak otı BL Dere otu (45b-11)

taraklık GRT Dedikodu, uydurma şeyler (?) (1439), **DK** Taraklık, tarak kemiklerinin bulunduğu organ, el, ayak, bel taraklıkları; bel (180-4), **DS** (I) *taraklı* Etin pirzolalık yeri (II) El ve ayak parmaklarındaki küçük kemikler (X-3832); *taraklık* İçine tarak vb. konulan bez kese (XII-4739)

tarakişi Kâmûs-ı Türkî Tarak dişini andırır şekilde yol yol yapılmış el işi

tarp tarp SN Patır patır, sapır sapır (2752), *tarp var-* Birdenbire gitmek (3395)

taraklan- FFANG Taranmak

taraz şeker KBP İlaç olarak kullanılan bir cins şeker (36b/12)

targamak, (dargamak) TAS Zail olmak, dağılmak, uzaklaşmak (Kab. XV. 135)

targıl TAS 1) Yüzdeki lekeler, çığıt, sis (M. Bay. XIV. 45) 2) Kirli kül rengi (Bab. XVI. 2, 237)

tarhan TDGAEAT (BP 16a-8), **KBP** (16a/08) ‘çağrı da denilen bir cins avcı kuş’, **DS** İş yapmayan kimse (XII-4740)

tarık HFN Sabah yıldızı, çağen

tarıkmak [darıkmak] TAS (Yuz. Seyd. XIII. 50), **HN tarık-** (4252), **ŞHŞ tarak-** (4908), **tarık-** (1901) **ŞŞÇ tarık-** (278) ‘daralmak, içi sıkılmak, müteessir olmak gönlü daralmak, içi sıkılmak’

tarıklık BHMİH Kıtlık (56:21)

tarkıllık TAS Kirli renklilik (Bab. XVI. 2, 239)

tarp tarp TAS Patır patır, sapı sapır (Süh. XIV. 177)

tartağan (dardağan) TAS (Cam. Fa. XVII. 24), **DK** (229-8), **D tartagan** (204b/10) **Kâmûs-ı Türkî dardağan DS tartagan/ tarkıtalaş** (X-3834) ‘darmadağan, darmadağın, Delik deşik, paramparça param parça, dağınık, dağılıp saçılmış’

tartkı Kâmûs-ı Türkî 1. Derece derece ve tarta tarta geç çekme 2. Kolan tokası

tarlan Bİ Sarı renkli, büyük pençeli, kartala benzer bir tür avı kuş; terran, terlan (1871)

tas MŞ Yarık (?) (61b/12)

tasacağı TAS Mahzun, tasalı olan (Bab. XVI. 1, 279)

tas tarım TAS Boy bos, endam (Ni|meti. XVI. 641)

tas tas TAS Şerha şerha, parça parça (Müslim. XV. 34, 124)

taşağı çıkmış BL Hadım olmuş, hadım (8a-3)

taşagelmek TAS Taşıvermek (Çeng. Dâi. XV. 247)

taşamak Mes.Mur Tarşırmaq

taşalmak Kâmûs-ı Türkî Taş olmak, taş kesilmek

taş bağır TAS Katı yürekli (Çeng. Dâi. XV. 198)

taş döğen TAS 1) Taş kıran (S. Vehbi. XVIII. 194) 2) Sağlam, kuvvetli (Cihan. XVII. 117), **DS taşdöven** (I) Gece bekçisi, (II) Değirmen taşı “*taşdöven*” biçiminde (I) 1) Dayanıklı, 2) İşbilir, becerikli güçlü, (II) Ayakta olan yara (X-3839)

taş güli LME Taş gülü (18a/5)

taşırgamak, (taşırkamak) TAS (Şeh. Ş. XVI. 488), **PN taşırğa-** (49b/08), ‘ayak yalın olarak yürümekten yara bere içinde kalmak, aşınmak’, **Kâmûs-ı Türkî** 2. (Hayvan) tırnağı aşınarak etinin taşmasından topallamak *3. *mecazlaşmış* Sabrını tüketmek, **DS taşırgamak** (I) Çok

yol yürüyen at, koyun, sığır vb. hayvanların tırnakları taşa çarpmaktan bozulmak, acımak (II) *taşırkamak* Kaygılanmak (X-3840)

taşırkatmak TAS Hayvanı nalsız yürüterek tırnaklarını aşındırmak. (Terceman. XV. 301)

taş kesen tarısı GBTBİ Taşkesen otu, halamak (235-a/3)

taş kınası GBTBİ Rastık, boya bir çeşit kına (108-b/2)

taş yatur TAS Korkudan hareketsiz, taş gibi duran (Hamza. XIV-XV. 26, 101)

taş zahmı KMT Böbrek taşlarının ağrıları, renal kolik (51^b10)

tatar LME “*tatar kurdu* (57a/8), **Kmühim** *tatarkurdu* (46a.3), **MŞ** *tatar kurdu* (32a/12) ‘Tatarkurdu, şiddetli apandis sancısı sinir spazmı, sinir gerilmesi, tetanoz’, **DS** *tatarkurdu* Karında şiddetli ağrı yapan bir çeşit at hastalığı (X-3843)

tatık/tadım Kâmûs-ı Türkî Bir şeyin çeşnisine bakmak için ağza alınan miktar

tatlıcak TAS Kıtık yılı (Bürh. XVIII-XIX. 586)

tatlamak Kâmûs-ı Türkî Tatlı etmek, şeker, bal vb. katmak tatlandırmak

tatlu çekirdeklü zerdâlû LME Tatlı çekirdekli kayısı, elma eriği, tüysüz seftali. (12a/19)

tatlu iyi TAS Güzel koku (Yuz. Şeyd. XIII. 67)

tavanlamak Kâmûs-ı Türkî Bir ev veya odaya tavan geçirmek

tavış TAS Hafif ses (Bab. XVI. 2, 175), **DS** *tavıştı* 1. Ayak sesi 2. *tavuş* Ses, haif gürültü, tıkırtı (X-3846); Ateş, sıcaklık (XII-4743)

tavlun Kâmûs-ı Türkî 1. Geminin alt güvertesinin üzeri *2. *halk dilinde* Çarık yapımında kullanılan ham deri

tavşan ayağı LME Tavşanayağı, *tavşantopuğu* 1. Top biçiminde, güzel kokulu, sarı kır çiçeği. 2. Kırılarda biten kökü soyularak yenilen bir çeşit yabanıl ot. (47a/6)

tavşanboku Kâmûs-ı Türkî Ne faydası ne de zararı dokunan (kimse)

tavşanpaçası Kâmûs-ı Türkî Domuz ağırşığı da denilen bir çeşit bitki kökü

tavşanotu Kâmûs-ı Türkî Bir tür bitki

tavşanlamak Kâmûs-ı Türkî Zayıflayıp tavşan gibi kuru ve yağsız olmak, **DS**

tavşanlamak/tavşan *kovalamak*
Yelden dalgalanmak (ekin için) (X-3849)

tavşancıl **toynacı** **LME**
Tavşancılturnağı denilen bitki (3b/16)

tavşıldı **TAS** Hafif ses (Terceman. XV. 277), **DS** *taviştı/tavuştı* 1. Ayak sesi 2. Ses, hafif gürültü, tıkırtı (X-3850)

tavukluk Kâmûs-ı Türkî Tavukların yattığı, yumurtlayıp piliç çıkardıkları yer, kümes

tavukotu Kâmûs-ı Türkî Anagalis denilen bir tür bitki, **DS** 1. Camotu, serçedili, *stellarie media coryophyllaceae* 2. Böreğe konulan bir çeşit ot (X-3850)

tavulbaz **TAS** Ata giydirilen göğüs zırhı (Süh. XIV. 151)

tavulga (toğulga'dan) Kâmûs-ı Türkî Harpte başa takılan zırh, demir tas

tavuş- **SN** Tamamalanmak, sona ermek, son bulmak (LÇ) (2118), **DS** Sessiz ve yavaş yürümek (X-3850)

tayığı **YİŞ** Kanbil tayığı denilen bir ot (29a/9)

tayınalık **TAS** Kaygan (Bab. XVI. 2, 338)

tayıncak, (tayancak (I), tayırıncak) **TAS** (Yadigâr. XIV. 16-2) **MŞ** (109b/15), **TM** *tayıncak* (46b-6), **MNHS** *tayancak* (178a.13) 'kaydırmak, akmasını sağlamak kaygan, kaypak' **KT** Kaygan (yer) (141a-9=18/40)

tayancak ŞKM Dayanacak, destek, güvenilen kimse (18b/9)

tayancaklık **MNHS** Kayganlık, kaypaklık (178b.1)

tayıncak otu **YİŞ** Sincap otu da denilen bir tür ot (29a/9)

tayı(g) **MŞ** Kaygan, yoğun sıvı (41b/5)

tayındırmak **TAS** (Kesir. X. 422), **MŞ** *tayındur-* (109b/15), **ŞŞÇ** *tayındur-* (48950) 'ayağını kaydırmak', **KT** *tayındur-* 1. Kaydırmak, aldatıp çıkarmak (4a-7=2/36) 2. Aldatmak, iğfal etmek (32a-6=3/155),

tayınmak, (tayırınmak) **TAS** (Süh. XIV. 334), **YED/RN**, **KT** *tayın-* (15b-3=2/209), **GT** *tayın-* (55a-10), **FN** *tayın-* (4032), **MT** *tayın-* (33b-12) 'kaymak, sürçmek'

taylasan **GRT** Gelin başlığı, başlık, külâh (?) (2842), **DS** Gelin başlığı (X-

3853); Eskiden, başa sarılan sarığın sırta uzanan bölümü (XII-4745)

taylaştırmak TAS Denkleştirmek (Terceman. XV. 57)

taze yüzlülük TAS Beşuşluk, sırtkanlık (Kel. XIV. 75)

tazıkmak TAS Koşup sıçmak (Süh. XIV. 187), **DS** *tazıkmak/tazmak* Hayvan başını alıp gitmek, yabancılaşmak (X-3854)

tazılamak Kâmûs-ı Türkî Tazı gibi kuru ve zayıf olmak

***tazılaştırmak Kâmûs-ı Türkî** *mecazlaşmış* Tazı gibi zayıflayıp incelmek

tebret- KMT Kımıldamak, sarısmak, harekete geçirmek (36^b4)

tebreş- KMT Hareket etmek (36^b8)

tebs Kâmûs-ı Türkî Savuşturma, yatıştırma

tebsimek Kâmûs-ı Türkî Yatıştırmak, sâkinleştirmek, **DS** Terleyerek sık sık solumak (X-3855); Yemek pişirmek (XII-4745)

tebsinmek Kâmûs-ı Türkî Yatıştırmak, teskin olunmak

tebseylemek TAS Yatıştırmak, teskin etmek (Hamza. XIV-XV. 16, 255)

tebsolmak TAS Yatışmak, sükûnet bulmak (Müslim. XV. 4, 50), **DS** *tebsolmak/tepsolmak* 1) Bitmek, yatışmak, 2) Bir anlaşmazlık, aykırılık düzelmek, çözülmek (X-3855)

tebük KBP Toy, acemi, genç (24a/04)

tefe HHT Vaşak, kır kedisi [019a/13]

tegel Kâmûs-ı Türkî Dikilmiş şeyi yatıştırmak veyâ doldurulan pamuğu durdurmak için geçirilen kaba dikiş

tegellemek Kâmûs-ı Türkî Teğel vurmak, iliştmek, kaba ve seyrek dikmek, **DS** *teğellemek/teyellemek* Koşmak (X-3859); (I) Göz önüne, akla getirmeye çalışmak (II) Birinin aklını karıştırmak (XII-4746)

tegellemek Kâmûs-ı Türkî Teğel vurularak, tutturulmak, iliştilmek, kaba ve seyrek dikilmek

tegelletmek Kâmûs-ı Türkî Teğel vurdurmak, iliştmek, kaba ve seyrek olarak diktirmek, tutturmak

teğeltici TAS Eyer keçesi yapan (Sic. K. XVI. 8, 35), **PN** *teğelti* Eyer altına konulan keçe (20b/10)

tekele, (tegele, tekle) TAS Eskiden ulemanın elbise üzerinden giydikleri kaftan (Nimeti. XVI. 323), **BL** *tegele* Yağmura dayanıklı bir üst giysisi, bir

çeşit palto veya pardesü, kadınların giydikleri kaftan (27b-7), **DS** Yelek (X-3863)

tekelenmek Kâmûs-ı Türkî 1. (erkek keçi) Saldırmak, azgınlık etmek 2. *mecazlaşmış* Alçak kimse zengin olup burnu büyümek, ne oldum budalası olmak, **DS** Keçi çiftleşmek (X-3863)

tekelerlemek Kâmûs-ı Türkî 1. Yuvarlamak, yuvarlak şeyi hareketlendirip yürütmek 2. *mecazlaşmış* Dikkatsizlikle salıvermek, karçırmaq, **DS** *tekerlemek/tekerlenmek* Yürüken ayağı takılıp dengesi bozulmak (X-3863)

tekerek TAS 1) **TAS** Kurs (Terceman. XV. 151) 2) Dolu (Nimeti. XVI. 351), **DS** (I) Yuvarlak, (II) Kavru olarak yağıyla dondurulan et kavurması, (III) Çok güzel, (IV) Oyuncak araba, (V) Dikiş makarası (X-3863)

tekin (II) TAS (Âş. XVI. 233), **Kâmûs-ı Türkî** ‘şehzade, prens’

tekyelenmek (tekye vurmak, tekye urmak) TAS Dayanmak, yaslanmak, ittikâ etmek (İrşad. XV. 215), **HHT** Dayanmak, destek almak [039a/8]

telbe Kâmûs-ı Türkî Kırmızı meşinden kuş şeklinde olup kuş

avcıları onunla doğanı geri çağırırlar, **DS** Tef (XII-4748)

teltikli Kâmûs-ı Türkî Eksik ve noksan, kusur

teltikli Kâmûs-ı Türkî Eksiksiz, noksansız, kusursuz, tam

telye LME Şahtere otu (12a/1)

telügin yağlıca Bİ Bir kuş cinsi (1918)

temen TAS Tamamiyle, tıpkı, aynıyle, hemen (Süh. XIV. 140), **DS** Tütün dizmeye yarayan iğne (X-3875)

tenbelit, (tenbelet) TAS Ufak tefek eşya, küçük yük (Şamil. XVI. 117), **DS** Binek hayvanlarına yüklenen yük (X-3877)

ten baş BL Vücut baş, mecazen bedeninin tamamı (49b-7)

tenef Kâmûs-ı Türkî Çadır ipi, çadırın eteklerinin kazıklara bağlandığı iplerin her biri, **DS** Kurulmuş çadır eteği (X-3877)

ten kalıbı TAS Vücut şekli (Müntehab. XVII. 53-1), **BL** Vücut beden, kişinin boyu (5a-8)

tepek TAS Tepen (Gülşeni. XVI. 28)

tepel DK Alnı beyaz, kaşga tepel (37-7), **DS** (I) Alnındaki ak leke olan (inek, öküz vb. hayvanlar) (II) *tapıl* Biçilen ot, ya da ekin bağlamı (X-3882)

tepeleme Kâmûs-ı Türkî 1. Öldürme
2. İyice dövme

tepirlemek Kâmûs-ı Türkî İnce elemek (Asıl anlamı kıl elekle elemek olacaktır.), **DS** Tahılın taşını ayırmak, elemek (X-3884)

terbi YİŞ Keçinin iç yağı (47a/13)

tercüman TAS Bektaşilerin sofra, çırağ ve sair işlerden evvel okudukları dualar ve mukaffa sözler (Bektaş. XV. 300)

terdek TAS Çulhaların mekik içine koydukları ince bir kamaş, masıra (Bürh. XVIII-XIX. 555) **DS** (I) Boru, (II) Erkeğin erkeklik organı (X-3889)

terece TAS (Şamil. XVI. 200), **MK** ‘pencere’, **FFANG** Küçük pencere, tavan arası penceresi **DS** (I) Eski evlerde ocağın iki yanındaki kalın duvarlar oyularak yapılan ve ufak tefek şeylere koymaya yarayan göz, (II) Kiler, (III) Buzağının doğduktan sonra bir üsre konduğu yer (X-3889)

terek TAS Tabak (Müz. XV. 267), **DS** (I) 1) Raf, sergen, 2) Tavuk kümesindeki tünek, 3) Köy evlerinde ocağın iki köşesindeki oturmaya yarayan küçük setler, 4) Dolap, sandık ve çekmecelerdeki raf biçiminde gözler, 5) Eski evlerde ocağın iki

yanındaki kalın duvarlar oyularak yapılan ve ufak tefek şeylere koymaya yarayan göz (X-3889)

tere türe TAS Tere otu gibi yenir sebzeler (Tez. Ün. XV. 172-1)

tergi KAB Açılıp dürülür seri sofra, somat

terken TAS Bir çeşit ok (Fütuh. XIV. 547)

terkes YİŞ Bir tür yağ (237b/6)

terkimek/terkişmek Kâmûs-ı Türkî Birbirinin ardından gelmek, birbiri arkasından gitmek

terki atı TAS Yedek atı (Nimeti. XVI. 569)

tesken LME “*hezûk-ı tesken*” Dokununca pis koku çıkartan bir böcek, domuz böceği, osuruk böceği, bok böceği (21b/17)

terslegen KAB Huyllu, sert, tersleyici

terslet- TİKT (M) Pisletmek (359a/2)

ter ter Kâmûs-ı Türkî Karşı çıkmak, istememek, sinirlenmemek anlamlarında ‘ter ter tepinmek’ deyiminde geçer.

teste agacı FFANG Küçük kiriş, çatı kirişi, döşeme kirişi

teste çıbuğu FFANG Küçük kiriş, çatı kirişi, döşeme kirişi

tevir TAS Türlü (Kam. XVIII-XIX. 3, 703), **DS** 1. Çeşit tür 2. Durum, biçim 3. Renk (X-3902,3903)

tevir tevir TAS (Naz. Le. XVII. 28), **DS** *tevir tevir/tefir tefir* (X-3858) ‘çeşit çeşit, biçim biçim, türlü türlü’

teyin SN Gibi (1726)

teyin, (teyün, tiyin) TAS (Süh. XIV. 178), **Mes.Mur** *deyin* **DS** *teyin/tehin* (3904) ‘sincap, teyin’, **FFANG** Sincabın sırt derisi (halk ağzında sincaba *değın* denmektedir.)

teyin karnı FFANG Sincabın karın derisi

tezilmek TAS (Bab. XVI. 1, 485), **ETT** (HŞ 1618), **ŞHŞ** *tezik-* (1618), **IN** *tezik-* (3169) ‘sıçramak’, **DS** 1) Bulunduğu yerden ya da sürüden ayrılıp uzaklaşmak (insan ya da hayvan için), 2) Yolunu şaşırarak, 3) İzini kaybetmek, 4) Koşmak, 5) İşten soğumak, usanmak, tembellik ve haylazlık yapmak (X-3906); 2. Evini, yurdunu bırakıp gidecek derecede bunalıma düşmek 3. Hayvan yuvasını, kümesini bırakmak (XII-4757)

tıbık TAS Kuş atmak için kullanılan yapışkan madde, ökse (Naz. Le. XVII. 33), **DS** Kuş tutmaya yarayan çöp ya da telden yapılmış tuzak (X-3907)

tığık TAS Tıbık, tıklımış, çökük (Bab. XVI. 2, 427)

tığlamak Kâmûs-ı Türkî DS (IV) (X-3908) ‘(yara) keskin bir ağrı ile ağrılamak, yara çok ağrılamak’

tıkaz TAS Dar (Bürh. XVIII-XIX. 218), **DS** *tıkas* Tarladaki taş yığını (X-3909)

tıla Kmühim Merhem, pomad (23a.1)

tılar TAS Küçük yatak, beşiğe konulan çocuk yatağı (Sic. B. XV. 6, 149), **DS** (I) 1) Çocuk karyol ve beşiklerine konulan, genellikle ortası delik yatak, 2) Yatak yünü (X-3912)

tılma FFANG Sessiz, suskun

tınmaz Kâmûs-ı Türkî Aslâ ses çıkarmaz, görmezliğe ve işitmezliğe gelen

tır EM Koyu, yoğun (?) (61a/9), **DS** (II) Yel, bağırsak gazı (XII-4759)

tır, tiril Kâmûs-ı Türkî Titremeyi anlatıp tekrarlı kullanılır, **DS** (II) *tiril* Soğuktan ya da yağmurdan üşümek için (X-3938)

tıraka (I) TAS (Muham. XV. 534), **D** (118b/4) ‘gürültü’, **DS taka** (I) Kuzu ya da koyun başlıklarına dikilen küçük çingirak (X-3918)

tıraka, (II), (tıraku) TAS Tırkaz, kapı ardına sürülen ağaç (Miftah. XV. 111), **DS** (IV) Eski evlerin kapısındaki sürgüler, (V) Çalım, kibir, (VI) İriyarı (insan için), (VII) Muska biçiminde kağıtlara barut konulup törenlerde patlatılan bir çeşit fişek, (VIII) Oda duvarlarındaki lamba konulan küçük sergen (X-3918); (III) Buz tutan gölde kayığın ilerlemesi için yol açmakta kullanılan ağaç (XII-4760)

tırık FFANG Çok çalıştırılmış (at) kolu inmeli (hayvan), **DS (I)** 1. Zayıf, kansız cansız, sıska 2. Hastalıklı çocuk (II) Sürgün, sihal (III) Sedir (IV) 1. Çok eski 2. Çürümüş, işe yaramaz (VI) Gereken ilgiyi göstermeyen (X-3919) Eti yenmeyen hayvanların dışkısı (XII-4760)

tırıldamak Kâmûs-ı Türkî Tır tır etmek, kedi gibi tırnaklarla tırıldı etmek (1369)

tırılık Kâmûs-ı Türkî 1. Çıplaklık 2. *mecazlaşmış* Züğürtlük, parasızlık

tırmaç HN İnsan sırtında taşınan yükün bağı (6189)

tırmak HN Tırnak; pençe

tırma- HN Tırmalamak (6965), **Kâmûs-ı Türkî tırmamak** Çengel takıp çekmek

tırmantı TAS İnsanın içini tırmalayan ağrı (Kam. XVIII-XIX. 2, 171)

tırmaşmak TAS Tırmanmak (Molla. XIX. 413), **Kâmûs-ı Türkî** İlişip asılarak ve tırnaklarla tutularak yukarı çıkmak, **DS** Asma, sarmaşık, diken vb. bitkiler bir yere sarılarak tırmanmak (X-3923)

tırnağı dibinde TAS (Aks. XVII-XVIII. 450), **DS** (X-3923) ‘peşin olarak, peşin’

tırnağı yeri TAS İlişecek, dokunacak, itiraz edicek nokta (Fazıl. XVIII-XIX. 6)

tib incir TAS Baba incir, erkek incir (Âş. XVI. 45)

tifüz TDGAEAT (BP 13a-12), **KBP** (12a/12), ‘kuşun gagası, ağzı ve çevresi’

tifüzlü KBP Tifüzü belli özellikte olan (18b/05)

tigin- YZ Kavuşmak, ulaşmak, nail olmak (38b.1110)

tilkişmek Kâmûs-ı Türkî (Hayvanlar) tırmalaşıp boğuşmak

tilkiştirmek Kâmûs-ı Türkî İliştirmek, tilki pençesi gibi bir kanca ile tutturmak

tille TA Sicim, iplik. Bitkilerin sap kısımlarındaki damar (237a/2), **DS** (I) 1. Semere bağlı, üstüne yük sarılan organ 2. İp, sicim (II) Baston, değnek (III) Et asılan çengel (X-39112)

tilçik FFANG Beyin kanması

tilü YİŞ Bir ot adı (100b/13)

timeç TAS Sahtiyân (Bürh. XVIII-XIX. 49), **DS** Beşiklere konulan bebek yatağı (X-3933)

timi Kâmûs-ı Türkî 1. Zencilerin babalık gibi bir oyunu 2. Bir çeşit böcek ısırmasından meydana gelen yumru, Sıkı dokunmuş bir çeşit kumaş (XII-4763)

tir YİŞ Vücutta bulunan sinirlere yakın bir organ (37a/2)

tir Mes.Mur Ok

tirit KBP Sulu aş (61b/15), **MŞ** İçine ekmek doğranmış sıvı yiyecek (84a/4), **DS** (II) Etin sinirli bölümü (XII-4764)

tirkenmek TAS Tekerrür etmek, arka arkaya gelmek (Terceman. XV. 244), **DS** (I) 1) Birbiri arkasına bağlanmak, 2) Yaslanmak, dayanmak, 3) Kalabalıklaşmak, birikmek, toplanmak, yığılmak, (II) Ardına düşmek, izlemek (X-3938)

tirkeş FR/K Okluk (92b-9)

tirkeşlen- Bİ Ok kabı gibi olmak (404)

tirpit, tirpidin Kâmûs-ı Türkî Küçük bahçıvan kazması, **DS** Küçük çapa (X-3939)

tiryaki koşusu TAS Ağır hareket, kaz yürüyüşü (S. Vehbi. XVI. 217)

tiz ayaklu TAS Ayağına çabuk (Bektaş. XV. 275)

tiz bazar IN Kurulup çabuk toplanan pazar (*dünya hakkında*) (4151)

tiz deprenici TAS Atik çevik (Bürh. XVIII-XIX. 338)

tiziye TAS Tezce, çabucak, heman (Müslim. XV. 17, 21).

tizlemek TAS Tacil etmek, acele ettirmek, aceleye getirmek (Fütuh. XIV. 67)

tizlenmek TAS (Ferec. XV. 145), **D tizlen-** (182a/6) ‘hiddetlenmek’

tizlik TAS Sertlik (Müneb. XIV-XV. 216-1)

tiz sayruluk BL Acı verici, ağır hastalık (19b-9)

tiz tiz TAS (Hazain. XV. 56-1), **T** (4b-5) ‘kısa aralıklarla, sık sık, çabuk çabuk’

toğdaç, (toğdaca) TAS Karındaki yavru, doğacak yavru (Terceman. XV. 150-1)

togrul Kâmûs-ı Türkî zooloji Bir doğan çeşidi, çakırdoğan

togru bagarsuk KMT “*me’â-i mustekarîm*” Kalın bağırsağın son bölümü, rektum (35^a11)

toğruluş TAS Düz (Muham. XV. 393)

togurmaz MK Kısır

tohma IN Obur, pisboğaz (7759), **DS** (I) Çok yemekten olan mide şişkinliği (X-3944)

tohtamak TAS 1) Tebaiyet etmek (İs. XIV-XV. 29), 2) Sebat etmek, durmak, devam etmek, pâydar olmak (Şeh. Ş. XVI. 1138), **ŞŞÇ** Rahata kavuşmak, payidar olmak (33881), **DS** 1) Durmak, beklemek, kalmak, dinlenmek, 2) Dinlenmek, rahatlamak, sakinlemek (X-3944)

tohtamak (II) TAS İhtiyarlamak (Nimeti. XVI. 384)

tohtat- ŞŞÇ Rahata kavuşturmak, payidar etmek (337), **DS** *tohtatmak* Durdurmak (X-3945)

tohum suyu TAS Meni (Bab. XVI. 2, 623)

tohinç DK Dokunç, kakınç (79-11)

tok (I) TAS Tasma, halta, boyuna geçirilen zincir (Kara. XVII. 263) **BH** Boyna takılan halka (50A/6), **BL** Yüz örtüsü, peçe (27b-11), **Kâmûs-ı Türkî** Bâzı kuzu ve keçilerin gerdanından sarkan küpe gibi iki tâne, **DS** (VI) *toka* Yemliklere hayvanı bağlamak için takılan demir halka (VII) Üstüne altın dikilmiş kısa gerdanlık (X-3946); Sıkı, sağlam (XII-4765)

tokalaç TAS Agel, tekerleğimsi başlık (?) (Bab. XVI. 2, 89), **DS** (I) Tabaklanmış deri artıklarının ıslatılıp topak yapıldıktan sonra yakılmak için kurutulmuş durumu, (II) Düz olmayan, eğri (öküz boynuzu vb. şeyler için), (III) Eğrilmeden önce bilezik biçimi verilmiş yün topağı (X-3947); Bodur, şişman çocuk (XII-4765)

tokça Kâmûs-ı Türkî Kalın kumaş

tokuz diplü LME Dokuzdipli, gelgeç, kar çiçeği, süsengillerden, beyaz ve pembe çiçekler açan soğanlı bitki 2. Marulcuk (19b/14)

tokuz düzen TAS Dokuz felek (Atai. Ha. XVII. 7)

tokuzlama DK Dokuzlama; dokuz katlı, dokuz katlı işlenmiş, katmerli işlenmiş, bir cins elbise, çuha, kaftan (121-4)

tokızı- ŞHŞ Sıçramak, korkmak (5521)

tokda- YZ Dövmek, vurmak, öldürmek (?) (25a.710)

tola Bİ Bir kuş türü (385), **DS** (I) Yünü ya da kılı alınmış ham deri (X-3952); (I) 1. Peynir, yağ vb. nesne konulmaya yarayan kuzu derisi, tulum (II) Kuyudan su çekmeye yarayan ağaç kova (III) Tav, olgunlaşma zamanı (XII-4766)

tolak BL 1. Çarığın veya ayakkabının altından sarılan sargı, ayak sargısı 2. Boyun atkısı, şal 3. Tülbent, yazma (28b-11), **DS** (I) Kestane (II) *toluk* Davar derisinden yapılan yayık (X-3952)

tolanı TAS (Sic. B. XV. 11, 76), **TM** (40a/16) ‘yuvarlak’

tolaT- YZ Kandırmak (35a.1012)

tolbaz-şeker KBP Bir şeker türü (34b/14)

toluk TAS Çiy (Genc. XVII. 64), **DS** (I) Koyun ve keçi yavrusu, (II) Davar derisinden yapılan yayık (X-3953)

tolun- YİŞ Dolanmak (229b/8)

tom Kâmûs-ı Türkî Yalnız kullanılmayan, birçok birleşik şekiller

yaparak yumru ve yuvarlaklığı ifade eder.

tomaga Kâmûs-ı Türkî Doğanın ayağına vurulan toplu köstek

tomalt- KBP Yumrulaştırmak (50a/01)

tomalan- YİŞ Çocuklardaki fatk (fitık) hastalığının tedavisinde kullanılan bir bitki (196b/6)

toman Kâmûs-ı Türkî Bol ve kısa iç donu (1376), **DS** 1. *tuman* Don, şalvar 2. Kadın şalvarı (X-3954); 2. Bol pantolan (XII-4767)

tomar DK Sopa, değenek, çubuk (47-2)

tomar- Kmühim Kanamak (42b.15), **DS** *tomarmak/tomsumak* Somurtmak, surat asmak, küsmek (X-3954)

tombay Kâmûs-ı Türkî Su sığırı dişisi, dişi manda

tomrum TAS Tomruk, kütük, ağaç kütüğü (Caf. XVI. 177-1)

tomrum tomrum TAS Domur, domur, art arda kaynayıp çıkan (Sır. XVI. 63)

tomşuk Kâmûs-ı Türkî Papağan gibi kuşların kemerli ve yumru gagası

tomşurmak Kâmûs-ı Türkî Kuş ağzına yem vermek

tomuşmak Kâmûs-ı Türkî Kuşlar gaglarıyla bitleşmek, birbirinden bitini ayıklamak

toncığ- YİŞ İçeri girip çıkmamak, soluyamaz duruma gelmek, nefes alamamak (129a/6)

tonkuz TAS Donuk hale gelmiş (?) (Rahat. XVI. 317)

tonra Kâmûs-ı Türkî Baş konağı, kepek, **DS** Deri üzerinde biriken kir tabakası, el ve ayaklardaki kirli çatlaklar (X-3960)

tonuksuz BL Donuğu olmayan (57a-9)

tonuz ağırşığı LME Domuzağırşığı, köpürtken (9a/14)

tonuz başı MŞ Bir tü çıban (137a/5), **KMT** “*hânazîr*”, sıraca, boyun lenf bezleri iltih; scrofula, trumes (10^a3)

tonuz çiçeği LME Domuz çiçeği. (25b/8)

tonuz topalağı LME Domuz topalağı (21a/18)

ton üni MK Elbise sesi

top (II) (Sic. K. XVI. 3, 64), **DS** (VII) (X-3961) ‘kol bileziği, burma’

topalak Kâmûs-ı Türkî Yuvarlak gülle şeklinde olan

topalan SN Hazımsızlıktan ileri gelen mide ve karın ağrısı (2480), **DS** (I) 1. Hazımsızlıktan ileri gelen mide ve karın ağrısı 2. Keçilerde görülen bir hastalık (X-3962)

topaltı Kâmûs-ı Türkî Savunulan bir şeyin kale toplarının atış mesâfesine kadar olan kısmı, yakın çevresi

tobkarı HFN Büsbütün ihtiyarlamak (917)

top otu TAS Barut (Sic. B. XV. 3, 323)

topracuk TAS Bir parça toprak, önemli olmayan toprak (Şeref. XVI. 326)

toprak başına FR/K İlenme, inkisar etme (23a-7)

top taşı TAS Gülle (Genc. XVII. 48)

topuzluk GBTBİ Sünnetlüce otu

toptuş HN Bölük (4915)

torak LME (14b/6), **MŞ** *torak otı* (30a/12), **YİŞ** (111b/11), **T** *turak otı(n)* (20a/13), **TA** *torak otı* (26a/11), **EM** *torak otı* (42a/4), **Kmühim** *turakotı* (9a.15), **PN** *turak* (41b/07), **GBTBİ** *turak otı/turak otu* (81-a/14), **KMT** (128^a8), **Müc.** *torak otı* (13a/10) ‘hekimlikte kullanılan bir ot, dereotu, rezene, tere otu, yabani durak otu’**DS** *turak/turuk* Yonga, talaş (X-3994)

torlak (I) TAS Küçük kuş (Ata. XV. 29), **PEN** Küçük bir kuş, **DS** İşe alışmamış, genç, toy hayvan (XII-4769)

torluk (II) TAS Ağ ve benzeri örmelerde kullanılan (Sic. B. XVI. 12, 66)

torluk (III) TAS Kıl çadır (Kdeb. XVIII. 198-2), **BL** *torlık* 1. Kıl çadır, Türkmen çadırı 2. Direk, çadır direği (?) (49a-3) **Kâmûs-ı Türkî** 1. Toprak kulübe 2. İçinde kömür yakılan çukur, toprak, **DS** (I) 1) Dağdaki çoban kulübesi, 2) Aşiret çadırı, 3) Mıdır koymak için direklere oturtulmuş bağdibi kulübe, (II) Yığın (tahıl ya da eşya için), (IV) Kömür yakılan yer, kömür ocağı, (V) Fidanlık (X-3969)

torıldayu todıldayu SN Kızıp homurdanarak, bir şeyler mırıldanıp söylenerek (2297)

tos Kâmûs-ı Türkî Hayvanı geri püskürtmede kullanılır.

tosna- SN Somurtmak, surat asmak (1672), **DS** *tosnamak / tomsamak* Somurtmak, surat asmak, küsmek (X-3973)

tostogan BL 1. Terbiye edilmemiş, uysallaşmamış hayvan 2. İnatçı (30b-7)

tosunluk TAS (Tez. Ün. XV. 88-1), **ŞHŞ** *tosunluk* (5620) ‘haşarılık, dik başlılık, sertlik gürelik’

toşarmak Kâmûs-ı Türkî Göğüs gergin olmak, ileri çıkmak, **DS** 1. Kibirleşmek, böbürlenmek 2. Küskün durmak (X-3973)

tovuca, (tovuça) TAS Bir türlü gönüllü asker (Hadidi. XVI. 168)

toygun, (toykun) TAS Ak ve çakır doğan (Ev. XVII. 17), **Bİ** Doygun bir doğan cinsi (1871), **DS** *Toygun* Genç (X-3975)

toydarı Kâmûs-ı Türkî (galatı *toğdari*) Toy denilen iri kuşun büyük cinsi

toylamak, (doylamak) TAS (Yüz. Ha. XIV. 270), **SN** *toyla-* (82), **GN** *toyla-* (311), **DK** *toyla-* (294-8), **IN** *toyla-* (971), **MM** *toyla-* (1087), **HFN** *toyla-* (668), **İM** *toyla-* (2603), **KY** *toyla-* (372), **ESN** *toyla-* (1533), **Bİ** *toyla-* (619), ‘doyurmak, beslemek, yedirmek, ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak’, **DS** (I) 1) İsteklendirmek, özendirmek, 2) Kandırmak, (II) Bağışta bulunmak, (III) Hızlı koşmak, (IV) Yük hayvanın sırtından yuvarlanmak (X-3975); 2. Ağırlamak (XII-4771)

toylanmak TAS Mütenaim olmak (Tennuri. XV. 153)

toylayış HN Ağırılama (2974)

toyıl- Bİ Bıkmak, usanmak (602)

toy-toklu Bİ Toy, toykuşu, mezeldek (1891), **DS** *toytoklu/toytoğlu* Toykuşu (X-3976); Yabanıl hindi (XII-4771)

toyın- ESN Kendini doyurmak, doyunmak (1398)

toz TAS Yayın kabzası, üzerine kaplanan kayın ağacı kabuğu ve kirişi (Nimeti. XVI.217), **DK** (I) Toz (57-1); (II) Yayın kabzası, üzerine sarılan kiriş (70-1), **DS** (I) Diz, (II) Karşı (X-3976)

toz ağacı TAS Denize düşen zamklarının- dalgalarla dövüle dövüle-kehruba olduğu söylenen bir ağaç (Caf. XVI. 126-1), **DS** Kavakağacı (X-3976)

tozamak Kâmûs-ı Türkî Toz kaldırmak, toz etmek, **DS** (I) Toz havaya kalkmak, tozlamak (II) Koşup gitmek, kaçmak (X-3977)

tozaklanmak TAS Tozaklı hale gelmek (Kam. XVIII-XIX. 2, 108), **DS** Kavak, meşe vb. ağaçlardan pamukçuklar uçmak (X-3977)

tozanmak/tozunmak Kâmûs-ı Türkî Toz kaldırmak, toz etmek, *İncecik toz tanesi, zerre

tozlamak Kâmûs-ı Türkî Toz kondurmak, üzerine toz eklemek, **DS** 1. Savurmak 2. Karı eritmek için üzerine toprak dökülmek (X-3977)

tök TAS (Bürh. XVIII-XIX. 158), **DS** *tök/tög* (I) (X-3978) ‘aşık kemiğinin tümsek tarafı, tümsek yanı’

tökezimek TAS (Kam. XVIII- XIX. 834), **DS** *tökezimek/ tökeçimek* (X-3979) ‘ayağı engele takılıp sendelemek, düşer gibi olmak sürçmek, yürüken ayak bir şeye takılıp düşer gibi olmak’

tömelmek Kâmûs-ı Türkî Yumru olmak, kamburlanmak, tomalmak, **DS** Kabarmak (XII-4772)

töpel TAS Alını akıtmalı at (Dede. XIV. 20)

töreysüz HN Biçimsiz (327)

töz Kâmûs-ı Türkî (galatı: *toz*) Şakak köşesi, şakak tarafından kulağa bitişik yer, **DS** *töz* Kulak arkasındaki çukur yer (X-3985)

tuç (II) TAS Değirmenin baltacığı, al değirmen taşının ortasında bulunup üst taşa giren mihverin üzerine geçirilen balta şeklindeki aygıt. (Bab. XVI. 2, 274), **YED-YED/RN** Değirmen baltacığı, Alt değirmen taşının ortasında bulunup üst taşa giren mihverin üzerine geçirilen

balta şeklindeki alet, **DK** (63-5), **TA** *tuc* (16a/7) **ŞŞÇ** (34320) ‘tunç’

tudaş ŞŞÇ Yüz yüze getirme; tudaş eyle-: Yüz yüze getirmek (46159)

tuğlatmak TAS Kapattırmak (Dede. XIV. 71)

tuğ tulp TAS Hademli, haşemli asker, leşker (?) (Fütuh. XIV. 13)

tuğulga, (tulga, tuvulga, tuvulka, tuğhğa) TAS (Dede. XIV. 22), **D** (239a/3) ‘miğfer, çelik başlık’

tugmekân suyu KMT Tohmekân suyu (122^a9)

tuhmekân yaprakı KMT Tohmekân yaprağı (84^a1)

tul MNHS Uzunluk, boy (128a.13), **HFN** Boş, beyhude (482); *tul u emel* Boş emeller (480)

tula TAS Sepilenmemiş deri (Terceman. XV.), **DS** (I) Yüzülmüş deri, (II) 1) Köpek yavrusu, (X-3987); 1. Yüz, yanak 2. Yüzsüz, utanmaz, çekinmeyen (XII-4773)

tulaz, (tolaz) TAS Âciz, işsiz, güçsüz, derbeder (Yüz. Şeyd. XIII. 60)

tulum borusu TAS Gayda (Kam. Os. XIX. 557)

tulumpata TAS Çalınan boru, nefir (Aks. XVII-XVIII. 1, 137)

tulun Kâmûs-ı Türkî 1. Şakağın kulak tozuna doğru olan tümsek tarafı 2. Dolu ay “dolunay”, **DS** *tulun/tuluk* Şakak (X-3989); Yanak (XII-4774)

tuman çakşır FFANG Şalvar

tumlu TAS Burudet, soğuk, sert hava (Melhame. XIV-XV. 38-1), **DS** *tumlu* Çıkıntı (X-3991)

tumlu(s) KBP Su içinde yabancı madde veya kireç (?) (42b/05)

tumur- KİG Şişmek, tumurmak (160b/15)

tun TAS (Müslim. XV. 5, 142), **IN** *tunı* (2506) **VG** (359) ‘taraf, semt; uzak, diyar’, **DS** (I) Köşe, bucağın gizli yer (X-3992); Fırının bir bölümü (XII-4774)

tunçuk- KBP Kızmak, huysuzlanmak, **DS** *tuncukmak* (I) Çok dinlenmiş hayvan tepinmek, koşmak, aşırı davranışlarda bulunmak (II) 1. Dişi hayvan erkek istemek 2. Aşırı cinsel istek duymak (kadın için) 3. Şaşmak 4. Ürkmek 5. Bunalmak 6. Üzölmek, tasalanmak (X-3992); *tuncukmak* (II) Körelmek, sönmek, donuklaşmak (XII-4774)

tundan tuna TAS Uzak yerlere, felâketten felâkete (Hamza. XIV-XV. 8, 58)

tundar TAS Dümдар, arkayı gözeten, koruyan asker (Selim. XVI. 176)

tun- ŞŞÇ Batmak, ufuktan kaybolmak (1869), **SN tun-** Kapanmak, tıkanmak (ETG,DLT) (3676)

tundur- EM Donuklaştırmak, matlaştırmak, işlevsiz duruma getirmek (20b/12), **Mes.Mur tundurmak** Karartmak, kirletmek, **DS tundurmak** Buğulanmak (X-3993); Ayna vb. nesnelere parlak yüzüne üfleyerek buğu yapmak (XII-4774)

tur Kâmûs-ı Türkî Yetişmemiş, “yabani”, acemi, ham, toy (genç kimse yahut hayvan), **DS** Delikanlı, genç (X-3993)

tur TAS Turan (Şeh. Ş. XVI. 170)

turaç Kmühim Sülüngillerden bir kuş (47b.1), **DS turaç/turaş** Keklik cinsinden, eti yenen bir av kuşu (X-3994)

tura (I) TAS Deriden veya ipten örülen kamçı (Miftah. XV. 83), **DS (VI)** On taneden oluşan tabaklamış deri bağlamı (X-3994)

tura (II) TAS (Teslim sırasında) “oldu” anlamında (Caf. XVI. 14-1), **PEN** Deriden veya ipten örülen kamçı; teslim sırasında “oldu” anlamında

turalamak Kâmûs-ı Türkî Nizam ve kanuna uygulama *eskimiş*, **DS (I)** Düzene sokmak (II) Hayvanı koşturmak, hızlandırmak (X-3994)

turık TAS Maya, damızlık (Bab. XVI. 1, 158)

turhan Kâmûs-ı Türkî Yükümlülüklerden muaf, vergi vermeyen seçkin kimselerden olan soylu ve şerefli kimse *eskimiş*

turlak Kâmûs-ı Türkî 1. Genç, hovarda, acemi 2. Alışmamış, hergele (at)

turna alayı TAS Turna katarı (Tuh. Le. XVII. 136)

turna telli TAS Turna saçlı (Atai. Ha. XVII. 60)

туру туру SN Dura dura, uzun süre ayakta durmaktan (3314)

turugel- Müc. Kalkmak, doğrulmak (28a/6)

turumtay TAS (Bürh. XVIII-XIX. 366), **Bİ turımtay** (1869) ‘toy doğrı, karagöz türünden bir alıcı kuş’

turun/durun DAH Kalkın, kıyam edin, hazır olun (148)

turuş-/turiş- TİKT (A) (2b/3), **YİŞ** *turuş-* (61a/5), **TİKT (M)** *turiş-* (221a/7) ‘karşılıklı vuruşmak, savaş etmek duruşmak, karşı karşıya gelmek’, **DS** *turuşmak* 1. Savaşmak 2. Savunmak 3. Uğraşmak (X-3996)

turmaklık SN Ayağa kalkma (4982), **HN** Durdurma (107b/11)

turuşluk TDGAEAT Ekşilik, hoşnutsuzluk, gönülsüzlük, isteksizlik (FS 13a-7)

turşumak Kâmûs-ı Türkî Turşu olmak, tuzlu su veya sirke içinde ekşimek, **DS** Ekşimek (X-3995)

turtası tutdı GBTBİ Sara hastalığı, “cin tutdı” hastalığı (141-b/12)

turtut Kâmûs-ı Türkî Düzen ve disiplin, baş eğme, saygı gösterme, itaat

turvan TAS Yoğurt almaya mahsus küp, turfan (Terceman. XV. 4)

turuma FFANG Pancar (Tatarca)

tus HN Şum, tat (2754)

tuş (I) [düş (II) tüş(II)] TAS **YED/RN HN** (344), **BH** Karşı, (57A/5), **DK** *tüş* (101-13), **GN** (*tuş*

eyle- Nail etmek (3072)) ESN (*tuş gel-Rast gel-* (405)), **TİKT (A)** Karşılama; *tuş ol-Karşılaşmak, rast gelmek* (216b/7), **IN** *tuş* (3509); (*tuş ol- İliş-* (804); *tuş gel-Rastla-* (8178)), **ŞŞÇ** (1381), ‘taraf, yön, cihet, rast gelme, karşısında durmak, denk, eş, emsal, yol’, **Bİ** *tüş* Konak, menzil, durak (1859), **Kâmûs-ı Türkî** *düş* 1. Uğrama, tutulma, düşkünlük 2. Rastlama, **DS** (II) Hedef (X-3996)

tuşak, [duşak, tuş (II) TAS FR/K *tuşak/duşak* (115b-5), ‘köstebek, ayak bağı, bağ’, **DS** *tuşak/tuşşak* Hayvanın sakıncalı yerlere gitmemesi için ön ayaklarına bağlanan ip (X-3996)

tuşan- IN Dolaş-, kösteklen- (6494)

tutam yeri TAS Kabza (Ah. XVI. 265)

tutar, tutarık Kâmûs-ı Türkî 1. Vakitli, vakitsiz ve hebersiz tutan hastalık 2. *mecazlaşmış* Olağanüstü inat ve kızgınlık (İstanbul’da daha çok *tutarık* kullanılırdı), **DS** tutar (II) *tutarık/tutalga* Sara hastalığı (III) Dayanak; *tutarak* Direnme, inat (X-3998)

tutarak Kâmûs-ı Türkî Ateş tutuşturmağa yarayan kav, çıra, kibrit vb. tutuşturmak

tutaş HN dudaş; karşılaşma, mukarin (1947), **YED/RN** Yakın, yaklaşmış, **MUH, Mes. Mur** Karşılaşma, rastlama,

IN *dudaş et-* Mâruz bırak- (7799),
Kâmûs-ı Türkî 1. Bitişik, yakın 2.
Sık, tok, **DS** (II) Aralıksız, bitişik (X-
3999)

tutaş- **KMT** Karşılaşmak, yaklaşmak,
meşgul olmak, çalışmak (139^a7)

tut kap TAS Mücadele, kavga
(Naima. XVII-XVIII. 3, 29), **DS** Polis,
jandarma (X-3999)

tutmaklık HN Tutma; besleyip
büyütmek üzere himayesine alma
(37a/4)

tutruk ŞŞÇ (26311), **SN** *tutruh*
(3263), **ŞHŞ** (6202) ‘ateş tutuşturacak
çörçöp tutuşturmaya yarayan nesne’,
DS *tutruk/tuturuk* Ocak, soba vb.
şeyleri tutuşturmak için kullanılan
çalı çıra gibi kuru yakacaklar (X-4000)

tutuklaşmak TAS Tutuşmak (Fütuh.
XIV. 86)

tutunmamış Kâmûs-ı Türkî 1.
Kullanılmamış, yeni *2. Sürümü
olmamış, müşteriler tarafından
beğenilmemiş (mal)

tuturgan DAH Tuturgu; pirinç 313
(Çağ; Ay; Elidrak)

tutuzdur- YİŞ Yanan kömürün üstüne
atılan ilaçların dumanını hastaya
koklatmak, tütüzdürmek (201a/12)

tuvurt- ŞHŞ (Kulak) dikmek, kabartmak
(1665)

tuyuk TAS Şiir, şarkı, türkü (Güvahi.
XVI. 76)

tuzluca TAS’ta Tatlı, güzel (Leys. Ar.
XV. 92)

tükdür- İM Göge değıdirmek (1436)

tülek (I) TAS Ava alıştırılmış (Hay. XV.
18)

tülek (II) TAS (Terceman. XV. 186),
AGH *tüle*h ‘tüyü dökülmüş, tüy
değıştirmiş’, **Bİ** 1. Ava hazırlanma yeri
ve süresi (789) 2. (kuşun)Tüy değıştirme
zamanı (1045), **Kâmûs-ı Türkî** 1. Tavuk
vb. kuşların tünedikleri sııklar, kümes
tüneğı 2. *mecazlaşmış* Sığınacak yer, yurt
3. Dökülmüş, iri tüyler, tüy dökümü **DS**
(I) 1) Kurnaz, açkğöz, düzenci, 2)
Saygın (kimse), 3) Alınan, kuşkulu, 4)
Korkak, (II) 1) Tüyü dökülmüş kuş ya da
kümes hayvanı, 2) Çok tüylü bir çeşit
deve, (III) 1) Genellikle bir yaşındaki
keklik, 2) Yavru keklik, 3) Yaşlı kart
keklik, 4) Erkek keklik, 5) Yuvasını
unutmayan, geri dönen kuş, (IV) 1) Kül
süpürmeye yarayan tavuk, ördek vb. kuş
kanadı, 2) Kanatlı hayvanların kanat ve
kuyruk tüyleri, (V) Evlenmemiş yaşlı kız,
(VI) Efe, (VII) Bakalların kağıDSn
yaptıkları külah, (VIII) Çok genç,

delikanlı“ (X-4006,4007); (II) Erkek keklık (XII-4777)

tülemek TAS (Ev. XVII. 9), **Bİ tüle-** (1101), **Kâmûs-ı Türkî** ‘(kuş) bahar mevsiminde tüy dökmek, tüyleri dökülüp cavlak kalmak, tüy değiştirmek’, **DS** (I) Kuş, tavuk ve kanatlı hayvanlar tüy değiştirmek, (II) 1) Kumarda ya da ticarete para yitirmek, 2) Kumarda yenmek, 3) Yoksul düşmek, (III) Bir şeyi sona erdirmek, (IV) Bir işin hilesini, kolayını öğrenmek, ustalaşmak, (V) Sıçramak (X-4007); (I) Ocakta ateş kendi kendine sönmek (II) Kümes hayvanların, kuşlar tüy dökmek (XII-4777)

tület- Bİ (Kuşun) tüy çıkarmasına şartları hazırlamak (1066), **DS** *tületmek* (I) Yüzmek (II) Kumarda karşısındakinin parasını almak (X-4008)

tülü DK Tülü kuş, yırtıcı bir kuş, çaylak atmaca (“tüylü?”) (35-11)

tülü deve TAS İki hörgüçlü puğur ile Arap cinsi dişi deveden meydana gelen deve (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 139), **BHMİH** *tülü* (krş. dü, *dülü*) Tüylü (Kâş. Caf. TT.; *tü* tüy; Caf. *tük*; Ettuhfe *tüg*) (129:5), **DS** *tülüdeve* Tek hörgüçlü, iri deve (X-4009); (I) 1.

Erkek deve 2. Boynu uzun tüylü, iri deve (XII-4777),

tülüngi TAS (Aks. XVII. XVIII. 99), **ŞŞÇ** (51679) ‘fakir, dilenci, zavallı’, **DS** *tülüngü* (I) Utanmaz, edebsiz, sıkılmaz, şirret (kadın için), (II) İyesiz, başıboş köpek (X-4009); Düzensi, vurguncu, kötü özellikleri olan kimse (XII-4777)

tümce TAS Küme halinde (Terceman. XV. 270)

tümenat TAS Tümenler, kendisine yüz köy bağlı olan kasabalar (Bürh. XVIII-XIX. 194)

tümmek TAS Yumrulanmak, kabarmak (Kam. XVIII-XIX. 1, 701), **Kâmûs-ı Türkî** Şişmek, urlanmak, tümseklenmek, **DS** (I) 1) Sivilce kabarıp şişmek, 2) Bitki tohumu toprak altından çıkıp yükselmek, (II) Tepe, tümsek (X-4011),

tün TAS Külhan (Zati. XVI. 276)

tünlen- KBP Rahatsızlık hâlinde uyur gibi olmak (56b/10)

tündlik ŞKM Sertlik, katılık, kabalık (79b/6)

türbüd MNHS (42b.2), **YİŞ** (10a/2) ‘Hint kökü; müşhil olarak kullanılan sarmaşık cinsibir ağaç kökü, tabii alkalik civa, tabii sulfat tuzu’

Türk otu TAS Eğir, andız; zencefil
(Şamil. XVI. 479)

türkî göyinek LME Türk güneyiği.
(20a/16)

türs PEN Kalkan

türmüs KBP Delice bakla, türmüz,
termiye (54a/03)

tüs Kâmûs-ı Türkî İnce tüy, ülker
(Çoklukla bu kelime, *tüy* kelimesiyle
birlikte kullanılır), **DS** Renk (X-4014)

tüskürmek (I), (tüskürtmek) TAS
Geri çevirmek, püskürtmek, ricaate
mecbur etmek (Müslim. XV. 28, 15),
DS Atmak (X-4015)

tüskürmek (II) TAS Tıksırmak (Bab.
XVI. 1, 221)

tütüt- GBTBİ Tüttürmek, tütmesini
sağlamak (252-a/12), **DS** *tütütmek*
Duman çıkartmak (X-4016); Tütsü
yapmak (XII-4779)

tütünlemek Kâmûs-ı Türkî Dumanı
asmak, dumanda kurutmak,
tütsülemek, **DS**
tütünlemek/tütünletmek Dumandan
göz rahatsız etmek (X-4016)

tütüzmek KMT Tütsülemek (121^{b1})

tüzmek TAS Sinmek, (içine) işlemek
(Süh. XIV. 122)

tütüzne- TA Tütütmek, tütsülemek
(47a/2)

tüyü yoluk FR/K Kel (127b-8)

U

ucalamak Kâmûs-ı Türkî Uca gitmek,
yükseğe çıkmak

ucuk TİKT Şeytanın kalbe getirdiği
kötülük, vesvese; *ucuk tut-* Sara tutmak,
cin tutmak (31a/20)

ucumuzdan TAS İçin, Yüzümüzden,
bizden dolayı (Tuh. Le. XV. 371)

ucundan (uciyle, uçtan (I)) TAS (Si.
Da. XIV. 169, 2), **KY** (1746), **HN** (*ışk*
ucundan Aşk yüzünden, aşktan (4239)),
DS (XI-4020) ‘için, sebebiyle, sebepten,
nedeniyle -den dolayı, yüzünden’

ucuğuzdan, (ucuğdan) TAS
Yüzünüzden, sizden dolayı (Leys. Ar.
XV. 649)

ucuraca TAS Uzakça (Bab. XVI. 2, 132)

ucuzsunmak TAS (Kam. XVIII-XIX. 2,
379), **DS** *ucuzsunmak* (VII-4020) ‘ucuz
görmek, ucuz saymak, değer vermemek’

uc ile KAB Ucuna bir şey koyarak,
kumarda ortaya para veya nesne koyarak

uçan MK Uçan, uçucu

uçagelmek TAS Uçar gibi, acele etmek (Ga. XIV. 59)

uçak Kâmûs-ı Türkî Sarılan, sarmaşan (bitki)

uçarda TAS Kuşlardan, kuşlar arasında (Süh. XIV. 132)

uçkunmak TAS Esirgemek, vermemek için geri çekmek (Süh. XIV. 155), **BHMİH** *uçkın-/uçkun-* 1. Boşandırmak, elinden kaçırmak (SDD *uçkun-* Korkmak, ürkmek), **FFANG** *uçkun* 1. Hızlı yürüyüş, 2. Bir şeye tahallükle atılmak (15:15), **Kâmûs-ı Türkî** *uçkunmak* Ürkmek, korkmak, **DS** (I) *uçmak* Bir şeyi çok isteyerek, sevinerek yapmak, yapmaya ivmek, (II) *uçkumak* Korkmak, ürkmek, (III) Kıskaçmak (XI-4021)

uçmaklık KİG (13a/11), **KT** (121b-10), **AK** (27a.577) ‘Cennete lâıyk olan kimse, veya kimseler, cennetlik’

uçmaklu AK Cennetlik, cennete girecek kişi veya kişiler (20b.444)

uçmak bııarı MK Cennette bulunduğu bildirilen şarap, iıecek, cennetteki ırmaklardan birinin adı

uçmak ırmagı MK Kevser, cennette bulunan bir havuzun adı

uçuklu TAS 1) Saralı, cin tutmuş, masru (Anter. XIV. 769), 2) Sersem, derbeder, sarsak, deli (Müslim. XV. 6, 41) **HN** Sersem, derbeder, sarsak, deli (3908), **SN** *uçuhlu/uçuklu* (1444), **Kmühim** (46a.18), ‘saralı, havale, tutan kimse’, **DS** *uçuhlu* Korkak, korkulu (XII-4781)

uçukmak (I) TAS (Hurş. XIV. 28), **ŞHŞ** *uçuk-* (5590), ‘yükselmek, yükselmek istemek’, **DS** Görünmek (XI-4022)

uçukmak (II) TAS Korku ve heyecandan benzi sararmak (Hurş. XIV. 74)

uçukmak TAS Korkudan sararmak, rengi uçmak (Enb. XIV. 223)

uçukdur- HN yükseltmek (2785)

uçınmak, [uçınmak] TAS (Hurş. XIV. 1), **SN** *uçın-* (6), **YED/RN** *uçunmak* **IN** *uçun-* (5334), **BH** *uçundur-* (4A/6), **TDGAEAT** *uçın-* (KM 4b-7), ‘solmak, korkudan sararmak, rengi uçmak, kork-’, **DS** Korkmak, çekinmek (XII-4781)

uçurumlu/uçurumluk Kâmûs-ı Türkî Uçurum ve yarları çok olan (yer), **DS** Kuruntulu, küçük olayları korkuyla büyüten (XI-4023)

udaşık BHMİH Birbiri arkası sıra gelen, müteakip (krş. Kâş. *udhu* art, arka, arkası

sıra, müteakip, arkasında; *udhim* arkası sıra, ard, arka, müteakip) (280:16)

ufaklamak TAS (Asım. XVIII-XIX. 48), **Kâmûs-ı Türkî** ‘ufak ufak doğramak, paralamak, ufaltmak’

ufam ufam TAS Zerre zerre, ufacık ufacık (Bürh. XVIII-XIX. 311)

ufanmak TAS (Dede. XIV. 56), **T uvan-** (49a-1), **Kâmûs-ı Türkî** *ufanmak*, **DS** (XI-4024) ‘ufalanmak küçük küçük parçalanmak, dağılmak, ufalanmak’

ufantı TAS Ufalanın şeyin kırıntıları (Kam. XVIII-XIX. 3, 547), **DS** (I) Saman, (II) Ufalanmış, (III) Ayrıntı, (IV) Ekmek kırıntısı (XI-4024)

ufanuk TAS Kırık, ufanmış (Tibr. XVI. 153)

uğ (I) TAS Direk (?) (Ta. Sel. XV. 7), **DS** *ug* Yuvarlak taş (XI-4025)

uğ (II) TAS Çakşır, şalvar. (Nimeti. XVI. 330)

uğ (III) TAS Zahire ambarı, kiler.

uğlama Kâmûs-ı Türkî Uğultu kulağa gelen karışık ve gürültülü ses

uğlamak Kâmûs-ı Türkî Uğultu etmek, gürültü ve karışık bir ses işitmek, uğuldamak

uğraşçı TAS Muharip, savaşçı. (Bektaş. XV. 313)

uğrayugelmek TAS Rast gelmek (Mesihî. XV. 93)

uğrulamak, (uğrulamak/ uğrulamak) TAS (Leys. Mu. XIV-XV. 413-2), **SN** *ugurlayın* (473), **DAH** (383), **HN** *ugurlayın* (1446), **ŞHŞ** *ugurlayın* Gizli, sessizce (3367), **D** *ugurlayın* (16b/9), **MT** *ogurlayın* (17a/3), **FN** *ogurlayın* (2820), **MC** *ogurlayın* (43a.13), **TİKT (M), ŞŞÇ** *ugurlayın* (13075), **F** *oğrulamak* (15b-3), **FFANG, Kâmûs-ı Türkî, DS** *uğurlayın* (XI-4030) ‘hırsızcasına, gizlice, hırsız gibi, habersizce, sessizce, gizli, sezdirmeden’

uğrun kapı, (uğru kapı, uğrun kapı, ırgun kapı) TAS Binanın asıl kapısından başka göze çarpmayan bir yerindeki kapı, gizli kapı (Leys. Ar. XV. 3)

ırgun D Gizli (101a/15)

ırgun ırgun TAS Gizli gizli (Kara. XVII. 202), **DS** *ırgun ırgun/ırgun ırgun* 1) Gizli gizli, 2) Sessizce, yavaşça, (XI-4028)

uğrun yol, (uğrun yol) TAS Gizli yol, kestirme, kısa yol (Ferec. XV. 474), **DS** Kestirme, kısa yol (XI-4028)

uğulduruk Kâmûs-ı Türkî Döl yatağı, yumurtalık

ugum HN Sabır (5323), **DS** (I) Uslu, iyi düşünen, iyi gören (çocuk için) (II) Kanıklık (XI-4028); İçe kapalılık, durgunluk, suskunluk (XII-4783)

uğumlu TAS (Hurş. XIV. 7), **DS** (XI-4029) ‘uslu, sabırlı, tahammüllü, ağırbaşlı, onurlu, azla yetinen’

uğumsuz TAS Geçimsiz, aç gözlü (Deş. XVI. 160–1), **DS** (I) Düzensizlik, azla yetinmeyen, açgözlülük gibi kötü huyları olan, (II) Döl, dös vermeyen. Çocuğu özellikle oğlu olmayan (XI-4029)

uğundurmak TAS Bayılacak hale gelmek (Terceman. XV. 88), **DS** (I) 1) Bayılmak, kendinden geçirmek, 2) Canını yakmak, (III) Eli boş çıkarmak, umarsızlığa düşürmek (XI-4029); Döverek bayılmak (XII-4783)

uğunuk TAS Baygınlık (M. Bay. XIV. 25)

ugunmahlık HN Bayılma, akli başından gitme (77a/6)

uğur eri TAS İyi bir maksat için yola çıkan yolcu (Aşki. XVI. 32)

ugurluk/ugurluk ŞŞÇ (5874), **KİG** (111b/8), **SN** *ugruluk* (4566) ‘hırsızlık’

uğurlatmak TAS (Güls. XV. 44), **KİG** *ugurlat-* (77a/5) ‘çaldırmak, ogurlatmak, hırsızlatmak’

uğurlayınca TAS Gizlice, gizli gizli (Şamil. XVI. 493)

uğurmak TAS Yollanmak, yürümek (Leys. Ar. XV. 648)

uğut (II) TAS Baygın, bîhuş (Lâmii. XVI. 82)

ulağat TAS Ulaklar, elçiler, postacılar (Enveri. XV. 39)

ulakçı atı TAS Posta beygiri (Deş. XVI. 323–1)

ulaklık TAS Ulak vazifesi, işi (Ev. XVII. 13), **DS** (I) Posta, (XI-4032)

ulalmak TAS 1) Büyüme, yetişme, yaşlanmak (İhlâs. XIV. 221), 2) Artmak, çoğalmak (Ga. XIV. 205), **DAH** Azim, büyük; pir ve muammer olmak (çağ) ulaşmak. (320), **SN** *ulal-* (4291), **TA** *ulal-* (103b/13), **ETT** (HŞ 1629), **KY** *ulal-* (54), **MT** *ulal-* (31b-9), **IN** *ulal-* (621), **DK** (15-7), **KT** *ulal-* (35b-3=4/6), **BH** *ulal-* (43A/6), **ŞKM** (97a/5),

‘büyümeğe ululamak, yaşlanmak yüceltmek’ **TEZ ulal-** Kudret ve selahiyet sahibi bir kişi olmak **ŞŞÇ ulal-** 1. Büyümeğe, yetişmeğe (1628) 2. Artmak, çoğalmak (34970) 3. *mecazlaşmış* Güçlemek, nüfuzu artmak (29754), **Kâmûs-ı Türkî** Ulu olmak, büyümeğe *eskimiş* **DS** (I) Sıralanmak, birbiri ardınca ortaya çıkmak, uzayıp gitmek, (II) Üstüne düşmek, zorlamak (XI-4032)

ulam LME Sulak yerlerde yetişen bir çeşit ot. 2. Üzüm çubuklarına örülen, çubuklardan geçinen, asalak bir bitki. (45b/11)

ulama LME Ulama otu, yayılğan otu, sarmaşık otu (3b/20), **DS** (I) Bağırsak şeridi, tenya (XII-4784)

ulandur- KT Dokumak, örmek; *ulandurmak* Dokuma, örme (203b-11=34/11)

ulaşık, (ulaşuk, ulaşıh, ulaşıh) TAS 1) İçeriden beri sürüp gelen, mütevatir, mütevali (Enb. XIV. 692), 2) Birbiri ardınca, arkası kesilmeksizin (Aks. XVII-XVIII. 233), 3) Bağlılık, irtibat (Kadı. XIV. 186), 4) Bitişik, muttasıl, merbut (Kadı. XIV. 262) 5) Yakınlık, akrabalık (Fütuh. XIV. 365), **YED-YED/RN, KİG** (53b/5), **D ulaşuk** (260b/2), **MŞ ulaşuk** (69b/2), **MNHS**

ulaşuk (104a.9), **TM ulaşuk** (112b-7), **ŞŞÇ ulaşuk** (53045), **LME ulaşuh** (55a/13), **Kâmûs-ı Türkî** ‘arka arkaya, kesilmeksizin, ulaşmış, bağlı, bağlılık, bitişik, kavuşmuş, vuslat etmiş, yakınlık, bitişik, kavuşmuş durumda’, **DS** (I) Nişanlı (III) Art arda geleb, ardından yetişen (XI-4033)

ulaşkan, (ulaşgan) TAS Sıkıcı yapışan, yapışkan, sırnaşık (Caf. XVI. 9-2)

ulaşmaklık TAS (Cennet. XIV. 485), **MNHS** (13b.13) ‘vuslet, kavuşma, bitişme hâli’

ulaşturu, (ulaşduru, ulaşırdı) TAS (Kel. XIV. 101), **KİG ulaşduru** (53b/3) **ŞKM ulaşduru** (84b/1), **MC ulaşırdı** (72b.2) ‘devamlı, muttasıl, aralıksız (*ulaşu* ardı kesilmeksizin, sürekli)

ulaşu TAS (Hikmet. XV. 164), **KİG** (47b/2) ‘bitişik, bağlı, devamlı, muttasıl, aralıksız (ulaşduru) merbut’

ulatmak (I) Kâmûs-ı Türkî 1. Büyütmek, ululamak 2. Ağırlamak, izzet, ikram ve hürmet etmek

ulatmak (II) Kâmûs-ı Türkî (Çözülen bezi) Tarağa geçirmek, **DS** Ulaştırmak (XI-4033)

ulayu, (ulayı) TAS (Yuz. Şems. XVI. 131), **ŞŞÇ** (6177), **KAB** ‘kesmeden, ara

vermeden, arka arkaya, devamlı olarak, birbirine bitişik olarak, kesilmeksizin'

ulu asıllu TAS Asılızade (Nimeti. XVI. 533)

ulu başlu TAS Yüce, yüksek mertebeli, serfiraz (Caf. XVI. 79-2)

ulu bayram TAS Ramazan bayramı (Zad. XVI. 56)

ulu boy TAS Boy'dan büyük olan topluluk (Cinas. XVI. 67-1)

uluca KİG Büyük (153a/10), **KY** Uluca, büyükçe (159)

uluğ TAS Ulu, büyük (Cihan. XVI. 364)

ulu hatun TAS Hanımefendi (Cinas. XVI. 72-2)

ulu işlü TAS Büyük işler başaran (Enb. XIV. 669)

ulu kiçi SN Büyük küçük herkes, bütün halk (397)

ululamaklık KİG Ululama, saygı gösterme; riayet etme (169a/10)

ulular yolu TAS Büyüklerin âdeti, usulü, mesleki (Süh. XIV. 170)

ululu KAB Birbirinden üstün, birbirinden büyük

ulu leşker TAS Külliyyetli asker, çok sayıda asker (Ferec. XV. 108)

ulıma- TDGAEAT Hiddetini alamamak (HR 63a-5)

ulu söz TAS Büyük söz, kendine fazla güvenilerek söylenen söz(Süh. XIV. 15)

uluğ SN Okun sapı (2881), **DS** 1. Buğday arpa kökü 2. Tahılın ana sapı çevresinde oluşan kardeş saplar (XI-4035)

uluş- D Karşılıklı hep beraber ulumak (92b/9), **DK** *uluş-* Uluşmak, bağrışmak (212-6), **Kâmûs-ı Türkî** *uluşmak* (Köpekler) birden ürümeğe, inlercesine uzun ve ürkütücü şekilde bağrışmak

ulu yollu TAS Yolda büyük, yüksek dereceli (Hazain. XV. 47-1)

uma, umma Kâmûs-ı Türkî Küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş korkunç bir yaratık ('*uma*') gibi, **DS** *ummacı* Korku verici yaratık, hayalet (XI-4036;4037)

uma uma SN Ümitle bekleyerek (1895)

umak TAS Arzu, maksat, hırs (?) (Kadı. XIV. 257), **HN** *umac* Hedef (3585)

umarlanmak TAS Umutlanmak, ümide düşmek (Maârif. XV. 37), **KT**

umarlandur- Ömür vermek, yaşatmak (208a-11=25/37)

umsundurmak, (umundurmak) TAS (Cev. Es. XV. 142), **DS** (XII-4785) ‘ümede düşürmek, umutlandırmak’

umsunmak TAS (Rahat. XVI. 465), **Kâmûs-ı Türkî** *umsanmak* ‘ummak, canı çekmek, ümit etmek, ümitlenmek, ümitte bulunmak’ **DS** 1) Özenmek, 2) İstemek, dilemek, 3) Özenilen şeyin elde edilememesinden dolayı, lohusada meme, erkek ve erkek çocukta üreme organı şişmek (XI-4038)

umucu TAS (Deş. XVI. 89–2), **KAB** Dilenci, uman, ümit eden ‘ümit veren, uman’, **DS** Bir şey isteyen, bekleyen uman (özellikle bahşiş için) (XI-4038),

umucuk TAS Umulan, beklenen şey (Leys. Mu. XIV-XV. 239)

umunmak Kâmûs-ı Türkî Ümede düşmek, ümit etmek, beklemek, **DS** (I) İstemek, dilemek (II) Özenmek (XI-4038); *umunmah/umsuluh olma* Ummak, beklemek (XII-4786)

umusuz TAS Ümitsiz (Cinas. XVI. 4–2)

unak, (onak) TAS İyi, elverişli, yarar (?) (Ferh. XIV. 59)

un aşı TAS Bulamaç, hamur işi (Şamil. XVI. 380)

un özü TAS Nişasta (Şamil. XVI. 455)

unutmamak KİG Hatırlama, ihmal etmeme, unutmama (166b/3)

unutucu Kâmûs-ı Türkî Çok unutan, unutkan

unutsağı, (unutsağı, unutsak) TAS (Hay. XV. 175), **MNHS** *unutsağı* (41b.9), **HHT** *unutsağı* [088a/1] ‘unutkan’, **YİŞ** (133b/1), **Kmühim** *unutsağı* (45a.1) ‘unutkanlık’

unutsalık, (unutsağlık, unutsalık) TAS (Edviye. XIV.), **KMühim** *unudsalık* (6b.10), **MŞ** *unutsalık(g)* (38b/14), **T** *unutsalık* (51b-8), **TA** *unutsalık (ğ)* (73a/13) ‘unutkanlık, nisyan’

unutmaklık HN Unutma, unutma hali (29b/6)

urağut TAS (Melhame. XIV-XV. 96–2), **BHMİH** *uragut* (Kâş. Abu H.) (23:22) ‘kadın, nisa’

urası HN Vurulmaya mahsus (5666)

uraşdur- CM Ulaştırmak (?)

urca PEN Ürce, beyhude, boş

urçuk Kâmûs-ı Türkî 1. Vurulani kurulan şey 2. Ebe örekesi, **DS**

urçuk/urşuk 1. Öreke 2. İğ, kirmen (XI-4041)

urgun malı TAS Vurgun malı, ganimet (Müntehab. XVIII. 70–1)

urlanmak Kâmûs-ı Türkî Şişip ur olmak, tümsek haline geçmek, ur meydana gelmek (1408)

urlaş- DK Bağrısmak, çağrısmak, uluşmak, büyük gürültü çıkarmak (3-3)

urlu TAS Vurulmuş, basılmış (Süh. XIV. 162)

urmaklık KİG Çarpma, vurma (17b/1)

urna- ŞHŞ Kalb olmak, değişmek (1697)

ursuz KBP (12b/01), **DS** (XI-4041) ‘tembel’

ur tut TAS Pazarlık ederek, üç aşağı beş yukarı (Atai. XVII. 8)

urt (ort) ŞHŞ Ateş (4919)

urtul TİKT (M) Bozulmak, düzen sarsılmak (337a/15)

urubar FFANG, DS (XI-4041) ‘deney, karşılaştırma’

urum (I) TAS Vuruş (İhlâs. XIV. 291)

urum (II) TAS Cirm, hacm (Bab. XVI. 2, 46)

urun IN Adet, usûl (5821), **DS** Yüce kat (XI-4042)

urundu ŞKM Üstün, seçkin, güzide (19a/9)

urundıla- TİKT (35b/18), **DS** *urundulamak* (XI-4042) ‘ayıklamak, seçmek, tercih etmek’

urmaklık HN Vurma, öldürme (150b/6)

urumaklık KİG Giyinme (110a/9)

urunulmak TAS Giyinilmek (Anter. XIV. 97)

uruşu TAS Muharip, savaşçı (Si. Da. XIV. 601–1)

uruşkan YED/RN Dövüşken, kavgacı kişi

uruşu ölmek TAS Çarpışarak ölmek, çarpışa çarpışa ölmek (Ke. XIV. 35)

urutur- HN Dikilmek (1660)

uruş yarağı TAS Harp levazımı, savaş hazırlığı (Fütuh. XIV. 3)

uru yumru TAS Bir çeşit ur (Bürh. XVIII-XIX. 200)

uruz otı EM (4b/15), **MŞ** 839b/2), **LME** (16a/9) ‘bağa yaprapı, sinirotu’, **TA** *uruz otı* Kaya koruğu (275a/3)

urva, (uvra) TAS Yufka açılırken hamur tahtaya yapışmasını diye altına saçılan un (Deş. XVI. 282-2), **DS** *uğra/urva* 1) Yufka açılırken, hamurun tahtaya yapışmaması için kullanılan kalın un, 2) Çorbalık, 3) Çok sulu hamur, 4) Çift sürerken dağılan tavlı toprak (XI-4042); 2. Su, un karışımı bulamaç (XII-4787)

usal TAS İhmal edilecek nitelikte önemsiz (Işk. XIV. 189-2), **Mes.Mur** Gevşeklik, aldırılmazlık, düşüncesizlik, **FFANG** *osal* İşengeç, tembel (4893)

usan TAS 1) (Kadı. XIV. 347), 2) (İhlâs. XIV. 4), **YED, IN** (*usan dut*-Gevşek davran, ihmâl et-, zühûl göster- (2580)) **MT** *usan* (46b/5) (*usan ol*- Bıkmak, bezmek, bıkkınlık getirmek (46b-5)) **KAB, ŞŞÇ** (12106), **FR/K** *usan* (35b-6), **FFANG** *osan*, **Kâmûs-ı Türki** ‘gafil, gevşek, tembel, fütur, gevşeme, İsteksiz bezginlik, gönül darlığı, üşengeç, ihmalkâr bıkkınlık, ezginlik’

usañlık TAS (Kel. XIV. 40), **FFANG** *osanlık* ‘gafillik, ihmal, tekâsül, tenbellik, gevşeklik bıkkınlık’

usañol HN Bıkmak, gevşek davranmak, ihtiyatsız bulunmak (6025)

usdan alu TAS Akılsız, akıldan mahrum, akıl yoksulu (Yuz. Şeyd. XIII. 23)

uslat- FFANG, KAB *uslatmak*, **MM** *uslat-* (458) ‘uslu hâle getirmek, Uslandırmak, öğretmek, aklını başına getirmek’

us- SN (142), **DS** (I) karşılaştırmak (XI-4043) ‘ölçmek, kıyas etmek, karşılaştırmak, benzetmek’

usukmak TAS Akılcı erecek hale gelmek (Bab. XVI. 2, 552), **DS** 1) Uslanmak, 2) Bir suçtan, öfkeden dolayı sessizleşmek uslu görünmek, 3) Ağrısı azalmak, dinmek, 4) Şaşkınlıktan donup kalmak, konuşamamak (XI-4044); (II) Yeğnilenmek (III) *usmak* Susmak (XII-4787)

usul boy TAS Mütenasip, mevzun endam (Kara. XVII. 32)

usullu TAS Uslu, halim, kibar, yol bilir (Hurş. XIV. 6)

ussuz KİG (50a/15), **BHMİH** (196:16) ‘akılsız, akılcı başından gitmiş deli; bayılma, sarhoş kendinden geçme’

ussusuz KİG Bayılma, kendinden geçme (28a/8)

uşak LME Daneçadır; çadıruşağı ve zamkı (2a/9)

uşak balıguñ söğümesi KMT Küçük balık kebâbı (147^{a7})

uşacık, (uşacuh, uşacuk) TAS 1) Uşacık, küçük çocuk (Müslim. XV. 4, 92), 2) Ufacık (Hazain. XV. 15-1), **BL** Küçücük, çok küçük (<uşak+çük) (7b-2)

uşak u iri SN Büyük küçük herkes (531)

uşak devşek, (uşak döşek) TAS 1) Çoluk çocuk (Şeref. XVI. 195), 2) Ufak, tefek (Bab. XVI. 1, 189), **DS** Çoluk çocuk (XI-4044); 2. Kul, köle, küçümsenen kişiler (XII-4788)

uşanmak TAS (Enb. XIV. 17), **MUH** Kırılmak, utanmak, **SN** uşan- (4138), **YED/RN ETT** uşan- (ŞD 163-8, ŞD 123-12), **YZ** uşan- (16a.438), **MN** uşan- (356-2), **ŞŞÇ** uşan- (4030), **ŞHŞ** uşan- (5985), **HFN** uşan- (2194), **TİKT (A)** uşan- (50b/8), **IN** (7730), **GRT** uşan- (161), **FR/K** uşan- (24b-5), **Bİ** uşan- (647) ‘kırılmak, ufalanmak, ufanmak, dağılmak, kopmak, toz haline gelmek, dağılmak, parçalanmak’

uşandur- ŞKM Kırılmak, ufatmak (39b/3)

uşatmak, (uşaltmak, uşandırmak) TAS (Yüz. Ha. XIV. 203), **SN** uşat-

(173), **YED/RN** uşadmak, **ETT** uşat- (ŞD 163-12), **ŞKM** uşat- (51a/7), **MN** uşat- (196-7), **ŞHŞ** uşat- (4129), **İM** uşad- (2777), **GRT** uşat- (1010) ‘kırılmak, parçalamak, ufalamak, kırıp dökmek, kırmak, ufatmak, parçalamak’, **KBP** uşat- Tembellik yapmak, yarım bırakmak (29b/04)

uşuk ŞKM Küçük, ufak, uşak (71a/9)

uşuntu Kâmûs-ı Türkî 1. Koşuntu 2. Kalbalık, izdiham; s. Kalabalık, sürü

uşur- GRT Uçurmak; kondurmak (2389)

utan Kâmûs-ı Türkî Utanma, mahcup olma, utangaçlık *eskimiş*

utanacak Kâmûs-ı Türkî 1. Utanabilen, mahcup olabilen 2. Utanmaya yol açan, utanmaya ve mahcupluğa sebep olan ayıplı 3. Kendisinden utanılan, ağırlanmasında, misafir edilmesinde ciddi bir hizmeti gerektiren misafir, yabancı, **DS** *utancak* Utangaç (XI-4045)

utanık Kâmûs-ı Türkî Utangaç

utanıklık Kâmûs-ı Türkî Utangaçlık

utansak, (utancak) TAS (Bab. XVI. 1, 118), **DS** *utansak/utangaç* (XI-4046) ‘mahcup, utangaç’

utluluk TAS Utangaçlık, mahcubiyet (Deş. XVI. 277-2)

utsuz, (udsuz) TAS Hayasız, saygısız, kaba davranışlı (Dede. E. XIV. 262

utsuzluk TAS Hayâsızlık (Ga. XIV. 350)

utturmak TAS Kumarda kaybetmek (Eşrefoğlu. XV. 4)

utuşmak TAS Birbirini yenmeğe çalışmak (Melhame. XIV-XV. 53-1), **BHMİH** *utış-* Karşılaşmak, savaşmak (Kâş. *utruş-* Karşı koymak, karşı gelmek, karşılaşmak) (151:2)

utuzmak, (ütüzmek) TAS (Süh. XIV. 197), **HN** *utuz-* (5459), **Mes.Mur** ‘oyunda kaybetmek, ütülmeğe yutulmak, oyunda kaybetmek’, **DS** *utuzmak/ütülmeğe* Oyunda kumarda kazanmak (XI-4046)

uvak kurd T Karında asalak olarak peydahlanan zararlı bir karın solucanın küçük türü (93a-5)

uvaklu irilü TAS Küçüklü büyüklü, irili ufaklı (Güvahi. XVI. 73)

uvandırmak TAS Ufaltmak, parçalamak (Enveri. XV. 63)

uvankan TA Küçük küçük, ufalanmış (42b/7)

uvan- KMT Kırılmak, parçalanmak (146^{a3})

uvanuk, (uvanık) TAS Kırık (Ta. Sel. XV.)

uvumlağı TAS Kanaat veren (Bab. XVI. 2, 333)

uya TAS 1) Ahmak, sersem, ebleh, uysal (D. B. XVI. 39), 2) Kâhil, tembel (Genc. XVII. 68), 3) Arkadaş (Yuz. Şeyd. XIII. 7), **YED-YED/RN** Ahmak, akılsız, her şeye her sözi uyan, tembel

uyaca TAS Muti, münkat, uysal (?) (Ruşeni. XV. 109)

uyak, (uyağ, uyah) TAS 1) Uyanık, bîdar, uykusuz (Kadı. XIV. 91), 2) Uykusuzluk (Gülşeni. XVI. 101), **YED/YED/RN** metinde “uymuş, bezmiş” anlamında, **IN** (1540), **KY** (805) ‘ayık, uyanık’

uyakdurmak TAS Gurubettirmek (Tebareke. XIV. 23-1)

uyakmak, (uyağmak, oyağmak, uyahmak) TAS (Yunus. XIII-XIV. 329), **SN** *uyag-/uyah-* (1379, **KİG** *uyak-* (48b/9), **NH** (24a/15), **GN** *uyak-* (1595); *uyakmaK* (1894), **IN** *uyak-* (445), **KT** *uyak-* (63b/3=6/77), **NH** *uyak-* (24a/15), **MM** *uyak-* (2636), **F** *uyak-* (44a-9), 619) ‘batmak, gurup etmek (güneş), yıldız batmak’

uyalmak TAS (Kadı. XIV. 8), **DS** (XI-4047) ‘utanmak, çekinmek’

uyan, (oyan) TAS (Süh. XIV. 162), **KİG** (128a/12), **DK** (3-6), **KY** (1791), **TİKT** (*uyan ur-* Gem vurmak (31a/11)), **MUH**, **MT** (10b-2), **DS** (XI-4047) ‘altın, gem dizgin gibi takımları, gem, dizgin, yular’

uyancı BL Gem ve dizgin ustası, gem ve dizgin yapıp satan (18b-6)

uyanlamak, (oyanlamak) TAS Hayvana gem vurmak (Yüz. Ha. XIV. 156)

uyanlanmak, (oyanlanmak) TAS Ağzına gem takılmak, dizgin vurulmak (Delil. XV. 109)

uyanlu SN Dizginli, gemli, yularlı (2378)

uyanmış FFANG Uynamış, uyanık

uyan tamağı TAS Geminin ağza giren kısmı (Nimeti. XVI. 211)

uyanugelmek, (uyanıgelmek) TAS Uyanıvermek (Yüz. Ha. XIV. 233)

uyar FN Uysal (5692), **DS** 1. Uygun, denk 2. Kolay uzlaşabilen, geçimli, uysal (XI-4047)

uyarmaklık TAS İkaz, irşat, yola getirme (Tez. Ba XV. 172)

uydu BHMİH Arka (krş. Kâş. udhu: art, arka, arkası sıra, müteakip, arkasında) (80:18)

uykun TAS Âlâmet, bayrak (Ta. Sel. XV. 11)

uyku yiri KT Mezar, merkad (210b-8=36/52)

uyula- Bİ Israr etmek, uğraşmak, çabalamak (1764), **DS** *uyulamak* 1. Üstelemek, üzer, sıkar biçimde sürekli üstüne düşmek 2. Dokunmak 3. Takılmak, alay etmek (XI-4050)

uymaklık HN Uyuma, tabi olma (75b/9)

uyucu TAS (Terceman. XV. 82), **KT** *uyucu* 1. (233b-1=43/23) 2. (11a-6=2/145), **HN** *uyucu* (75b/3), **TİKT (A)** *uyucu* (179a/17), ‘tâbi, dalkavuk, uyuntu, giden, tâkip eden muktedî, uyan, kabul eden takipçi’

uyugan HHT Çok uyuyan [082b/5]

uyuk GRT Uyuyan (2431), **DS** Tezgâhta dokunmuş yün çorap (IX-4051)

uyuklaşmak TAS Birlikte uyuklamak (Anter. XIV. 456)

uyuk- HN Batmak (73a/2)

uyulan MK Uyulan, imam

uyumaklık İM Uyuma (3283)

uyumezlenmek TAS Uyumazlanmak, uyumsuz görünmek (Bab. XVI. 1, 28)

uyurlanmak TAS Uyur görünmek (Bürh. XVIII-XIX. 253)

uyuşunmak TAS Uygun gelmek (Terceman. XV.)

uyuzlanmak TAS Sokulup sürtünmek (Revani. XVI. 64), **DS** Yoksulluğa düşüp uyuşuklaşmak (XI-4052)

uyvala- ŞKM Dağıtmak, parçalamak (68b/8)

uzadı KT Mühlet (242b-8)

uzadıya, (uzadusuna) TAS (Caf. XVI. 132-2), **RB** (14a/2) ‘uzunluğuna, uzunlamasına, boyunca’

uzan Kâmûs-ı Türkî Vazifesi dışında her işe karışan, münasebetsiz, çok konuşan, geveze, lafazan

uz atıcı TAS Nişancı (Nimeti. XVI. 253)

uz dillü TAS Güzel, düzgün söz söyleyen (Kel. XIV. 27)

uz elli, (uz ellü) TAS Marifetli, hünerli, eli işe yakışır (Deş. XVI. 39-2)

uz kişi TAS Akıllı, mahir, dirayetli, temkinli kimse (Kesir. XV.)

uz kuş TAS Kelebek kuşu (Terceman. XV. 218)

uzun kavun LME Uzun kavun. (22a/4)

uzun sağış, (uzak sağınç, uzun sağınç) TAS Tûlü emel, bitmez tükenmez istek (Leys. Ar. XV. 4), **MT** *uzun saginç* Bitip tükenmez istek, ihtiras (18b-3)

uzunsuz TAS (Hurş. XIV. 75), **SN** *uzunsuz/uzunsuz* (4244) ‘hasılı kelâm, kısacası, sözün kısası’

uzunu TAS Uzunluk (İbrahim. XV. 1311)

uzun uzak TAS Uzun uzadıya, devamlı (Yadigâr. XIV. 6-1)

uzunu uzunu TAS Uzun parçalar halinde, uzunlamasına (Bab. XVI. 2, 241)

uzunsak TM Uzunumsu, uzunca (14b-9)

uzunsâğu TM Uzunumsu, uzunca (105a-4)

uzurlan- KT Özür beyan etmek, özür dilemek (195a-2=30/57)

Ü

üçünci çift KMT “zavkî” Beyin periferik sinirlerinden nervus trigeminus (26^a11)

üçürdüm TAS Üç telden örülmüş, üç kat edilmiş ip (Sic. B. XVI. 12, 54), **DS** 1) Her ortak, ürünün üçte birini alma

koşuluyla, üç kişi ortaklaşa, 2) Üçte bölme, 3) Üç kat (yün, iplik için), 4) Ürünün üçte ikisi tarla sahibine, üçte biri ekiciye verilme koşuluyla yapılan ortaklık, 5) Üçte bir, 6) Yapılan iş sonucu ortaya çıkan değer üçte birine sahip olma (işçi için), 7) Bölme direği yapmakta kullanılacak kereste, 8) Pirinç, bulgur, mercimek karıştırılarak yapılan pilav (XI-), (I) Çorap örmede kullanılan üç çift şiş (XII-4791)

ücret- TİKT (A) Sarsmak, ırgalamak (49a/3)

üğürmek, (üğürmek, üğülemek) TAS (Tebareke. XIV. 3-1), **ETT ügri-** (MV 9-37), **Mes.Mur ügrimek FR/K ügrü-/ügrü-** (11a-3), **DS** (XI-4060 ‘yavaşça sallamak sallamak, ırgalmak, ırgalamak’)

üğürmük TAS Beşik ve salıncağın sallanma merkezi (Deş. XVI. 49-1), **DS üğürmük/üğürmbeç** Beşiğin üstünde, örtüyü yüksek tutmaya yarayan ağaç kol (XI-4060)

üğürmek TAS (Terceman. XV. 332), **D ügrin-** (38b/10), **FR/K ügrün-** (57b-1) ‘ırgalanmak, sallanmak’, **DS** (I) 1) Sallanmak, ırgalanmak, 2) Salınmak, (II) İstekle yapmak (XI-4060)

üğüünü üğüünü TAS (Terceman. XV. 205), **DS** (XII-4792) ‘salına salına’

üğü, (üğü) TAS (Şamil. XVI. 162), **GRT ügi, KBP üğü** (42a/04), **IN** (486), **Bİ** (1876), **Kâmûs-ı Türkî öğü** ‘puhu kuşunun kedi başlı büyük türü veyâ erkeği, bir baykuş türü, üğü, puhu, yapalak’, **DS üğü/üğü** (I) Baykuş (XI-4059); Kartal büyüklüğünde, sarı tüylü, gözleri gündüz görmeyen bir çeşit yırtıcı kuş (XII-4792)

üğüün- HHT Kamaşmak [049a/14], (I) Öğüütülmek (II) Ufalanıp dökülmek (III) Süt kesilmek (IV) Ekin dalgalanmak (V) Üzülmek (XI-4061)

üğüünüci FFANG Kendisiyle övünen, övünge

üğüürtlemek, (üğüürtlemek, üğüürtlemek) TAS (Kesir. XV. 186), **FFANG üğüürtle- DS üğüürtlemek/ üğüürtlemek/ üğüürtlemek** (VI-4061) ‘iyisini seçmek, iyisini ayırmak seçmek, ayırmak, tercih etmek’

üğüürtlenmek, (üğüürtlenmek) TAS Seçilmek (Fazilet. XVI. 120)

üğüek FFANG Büyücü

üğüüşmek (üğüünmek) 1. (Kan) pıhtılaşmak 2. (diş) Kamaşmak, **DK üğüün** Katılaşmak, mayalaşmak, uyuşmak,

üyüşmek, pıhtılaşmak (105-7), **DS** Uyuşmak (XI-4061)

üleşük, (üleşik) TAS Hisse, pay (Fütuḥ. XIV. 74), **KİG** *üleşik* Ortaklık, hisseli (121a.8); *üleşik ol-* Bölünmemek, paylaşılmamak, pay edilmemek (121a.11), **DS** (I) Su çizgisi, su terazisi, (II) 1) Bölüşme, paylaşma, 2) Pay, 3) Paylaşılmış (XI-4062)

üleşilü KİG Ortaklık, hisseli (158a/10); *üleşilü ol-* Pay edilmemek, paylaşılmamak (158a.10)

ülgüç Kâmûs-ı Türkî eskimiş, DS (XI-4063) ‘tırış âleti, ustura’

ülp TAS Erkek hayvanın tenasül âleti (Caf. XI. 109–2), **KAB** Atın tenasül aleti

ülük TAS İbrik emziği (Rahat. XVI. 535), **DS** (I) 1) İbrik, testi gibi şeylerin emziği, 2) Çeşme musluğu (XI-4064)

ülüklenmek TAS Filizlenmek, (Terceman. XV. 91)

ülülü TAS Hissament, behremant (Şamil. XVI. 92)

ülüşürü Kâmûs-ı Türkî Yer yer şurada burada serpinti ve seyrek olarak

ülüşücü Kâmûs-ı Türkî Başkalarıyla bir yer paylaşan, bölüşmeye dahil olan, hissedâr

ülüt- TİKT Tıraş ettirmek (156b/11), **DS** *ülütmek* Küçük bebek, sidiğini kundaktan taşırarak (XI-4065)

ün çekici BL 1. Seslenen 2. Bağırıp feryat figan eden 3. Öten (35a-9)

ünder- HN Çağırarak (7302)

ündeş- BHMİH Çağırarak, karşılıklı davet etmek (Kâş.; krş. *ünde-*) (76:6)

ünleşmek TAS Birbirine bağırarak, bağırarak (Enb. XIV. 902)

ün it- IN Seslenmek, haykırmak (7773)

ünüğe TAS Tartısı yerine göre değişen bir ağırlık ölçüsü nügü (Caf. XVI. 36–1)

ünğük başı TAS Boğaz deliğinin başladığı yer (Kam. XVIII-XIX. 3, 526)

ürmek (II) TAS (Enb. XIV. 73), **BHMİH** *ür-* Kâş. *ödhrül-* Ayrılmak, seçilmek; *ödhründi* Üründülenmiş, seçilmiş; Caf. *ödür-* Ayırmak, seçmek; SDD *üründüle-* seçmek, ayırmak, tefrik etmek (47:8,9,10,11) ‘seçmek, ayırmak’

ürce TAS Beyhude, boş; mütehevvirane (Süh. XIV. 202)

ürk FR/K Korku, panik, kargaşalık (127b-4)

ürküci GRT Ürken, korkan, çekinen (2944)

ürkün Kâmûs-ı Türkî Su taşkınlarından geriye kalan su ile meydana gelen küçük göl, **DS** Köşe başı, dönemeç (XI-4069)

ürkülük TAS Tehlike, kendisinden korkulan şey, fitne, karışıklık iğtişaş (Ta. Sel. XV. 393), **KAB** Korkuluk, heybetli, heybet, ürkülecek şey

ürkünlük TAS Panik (Kesir. XV. 192)

ürkün- FFANG Ürmek, **DS** *ürkünmek* Alay etmek, ağız eğmek (XI-4069)

ürkün taşı TAS Dam kenarına sıralanan korkuluk taşı (Sic. K. XV. 5, 300), **DS** Köşe taşı (XI-4069)

ürpek TAS Ürpermiş (Rahat. XVI. 325), **DS** Mazı ağaçları üstündeki tüylü nesne (XI-4070)

ürpeleşmek TAS Kaynaşmak, harekete gelmek (İs. H. XIV-XV. 172)

ürs- FFANG Zarara uğratmak, fazla kullanmak

ürü PEN Otlak, yaylım, mera, **DS** (I) 1. Kırdan, hayvanların yattığı yer 2. Otlama (XI-4070)

ürükmek TAS Çıban sıçrayıp çoğalmak (Terceman. XV. 61)

ürülmek TAS 1) Üfürülmek, üflenmek (Leys. Mu. XIV-XV. 225-29), 2) Şişirilmek (Nimeti. XVI. 351), **KT** *ürül-* Üfürülmek (63a-10=6/73), **HFN** *ürül-* Kıyamet borusunun çalınması (1822), **DS** (I) Şişmek, şişmanlamak (XI-4071)

üründü TAS (Fütu. XIV. 37) **BHMİH** (Kâş. *ödhründi* TTS IV *ünürdü*); SDD *üründüle-* (21:2), **SN** seçkin, (2652), **KİG** Seçkin, (3a/7) **TİKT (A)** (7a/7), **KT** (10b-10=2/143), **TDGAEAT** (KG 3a-7), **ŞŞÇ** (33152) ‘seçilmiş, seçmek, ayırmak, tefrik etmek seçkin, müntahap, güzide, mümtaz, en iyi’

üründülemek TAS (Leys. Mu. XIV-XV. 6-2)

TA *üründüle-* Seçmek, ayırmak (16a/2), **TİKT (M)** *üründüle-* (288a/4), **MC** *üründüle-* (62b.1), **ŞŞÇ** *üründüle-* (3911) ‘seçmek, ayırıp almak, tercih etmek, iyisini seçmek, iyisini yeğlemek, iyisini ihtar etmek’, **DS** Seçmek, ayıklamak (XI-4071); *üründülemek/ üründelemek* 2. Açığa çıkarmak için incelemek (XII-4794)

üründülenmek TAS Seçilmek, ihtiyar olunmak (Cev. Es. XV. 373)

üründülü TAS Seçkin (Enveri. XV. 35)

ürüsüz TAS Ürün vermeyen (Edviye. XIV. 39)

ürütlemek ŞŞÇ Seçmek, ayırmak (8957)

üskü/üski İM Eski (2813, 2812)

üsküfle- Bİ Başına üsküf takmak (235)

üsküflü Bİ Başlıklı, üsküflü (1838)

üskülü bezi TAS (Kam. XVIII-XIX. 1, 232), **DS** (XI-4074) ‘ince, düzgün dokulu yumuşak, keten kumaş’

üsküre Kmühim Ağzı yayvan tas, toprak çanak (23a.17), **F** Toprakta yapılmış bardak (46b-9), **DS** (I) 1. Toprakta yapılmış, çorba taşı, çukur çanak 2. Toprakta yapılmış, üstü deri kaplı çalgı, darbuka 3. Bezir çirasının altına konulan toprak kap 4. Bakır tas 5. Tabak 6. Tencere (III) Ateş küreği (XI-4074,4075); (II) Tahta rendesi (XII-4796)

üsmek TAS Yetişip büyüme (Ev. XVII. 5, 19)

üstübec LME Üstübeç, boyacılıkta kullanılan zehirli, bazik kurşun karbonat (4a/5)

üstün ağacı TAS Üzerinde binanın çatısı oturtulan büyük direk (Nimeti. XVI. 45-1)

üstün ellü TAS Galip (Cev. Es. XV. 379)

üstünki TAS Yukarıki (Sıh. Ac. XV. 56)

üstün olıcı KT 1. Üste çıkan (118a-11=13/17) 2. Her şeye galip olan, her şeyi bastıran; kıyamet günü (280a-10=79/34)

üstün yan TAS Üst taraf, yukarı taraf (Enfes. XV. 453)

üşegelmek TAS Topluca gelmek, toplanıvermek, üşüşmek (Ferec. XV. 502)

üşeğen TAS Çok üşen, şiddetli üşen (Şeref. XVI. 195)

üşek TAS (Hazain. XV. 24- 1), **KİG** (103a/5), **IN** (5177), **HHT** [019a/13], **Kâmûs-ı Türkî DS** *üşek/üşşek* (XI-4077) ‘küçük vaşak, karakulak cinsi, kır kedisi’

üşelemek TAS Kişilemek, kış diye koğmak (Leys. Ar. XV. 602), **DS** Ufalamak, parçalamak (XI-4077)

üşen Kâmûs-ı Türkî Üşenme, tembellik (İstanbulca unutulmuş sayılıp “üşenilik” denir.)

üşenik Kâmûs-ı Türkî Tembel

üşenklik Kâmûs-ı Türkî Tembellik

üşendirmek **TAS** (Ta. Sel. XV. 71), **SN** *üşendür-* (252), **KMT** (27^a6), **DK** *üşendür* (225-13), **HN** *üşendür-* (2112) **MNHS** *üşendür-* (184a.6); *üşendürmek* (151a.12) ‘tâciz etmek, tedirgin etmek, tembellik etmek, gevşeklik vermek rahatsız etmek usandırmak, sıkmak’

üşilenmek **TAS** Yel pazelenmek, nefes, hava vermek, üfleme (Hazain. XV. 56-1)

üşü **MT** Üşme, toplanma (43b-12)

üşündürmek **KAB** Huzursuz bırakmak, taciz etmek, bıktırmak, rahatsız etmek, tedirgin etmek

üşüntü **TAS** Üşüşme (Müslim. XV. 2, 5)

üşne **MNHS** Yosun, ağaç yosunu (76a.11)

üştür **PEN** Deve

ütüzdürmek **TAS** Kumarda oyunu kaybetmesine sebep olmak (Şeref. XVI. 29)

ütüzmek **TAS** (II) (Kadı. XIV. 495), **SN** (3046), (*ütüzil-* Kaybedilmek (5344)), ‘yutulmak, oyunda, kumarda kaybetmek’, **DS** (I) Oyunda, kumarda yitirmek (II) *ütüzlemek/ütüzmek*

Gözetlemek, gizlice izlemek (XI-4081)

üvürtle- **ŞŞÇ** Seçmek, ayırmak (28107)

üyezlen- **BHMİH** Üvezlenmek, sivrisineklenmek (66:14)

üyril- **KT** Seçilmek; *üyrilmiş* Seçilmiş, seçkin (217a-1=38/47)

üyür **BL** Bilinçsiz, çevresinden haberdar olmayan (9b-1)

üyür- **BHMİH** Seçmek (47:15), **KT** *üyür-/üyir-* 1. Seçmek, ihtiyar etmek (64a-6=6/87) 2. Tercih etmek, üstün tutmak (280a-11=79/38)

üyürtle- **KMT** İyisini tercih etmek, seçmek (3^a8)

üyüründü **BHMİH** Seçkin, seçilmiş (53:14)

üzek Kâmûs-ı Türkî 1. Öküz arabasının oku 2. *mecazlaşmış* Doğruluk için de kullanılır.

üzgeç Kâmûs-ı Türkî Çekilip alınan ip merdiven (1426)

üzer yer **TAS** Üst taraf (Ta. Şahi. XVI. 87-1)

üzkes **TAS** (Vasf. XIX. 154), **DS** *üzkes/üsbeke* (XI-4085) ‘elbette, katiyen, kesinlikle kesin olarak, asla’

üzmeçlig **HN** Çözme işi (7076)

üzük TAS İyileşmeğe yüz tuttuğu sırada yeniden hasta olan (Deş. XVI. 161-1), **DS** (I) 1. Gücü tükenmiş, yorgun 2. Ezik, yıpranmış, (kumaş için) (II) Geçmeye yüz tutmuşken, yeniden artmış hastalık (XI-4085); 1. Üzgün 2. Üzüntü veren, iş, davranış, kimse için (XII-4799)

üzüksüz BHMİH Kesiksiz, inkıyatsız (10:5)

üzüm aşu BL 1. Kuru üzümünden yapılan ekşi çorba 2. Kuru üzümünden yapılan hafif alkollü ve asitli içecek (22a-6), **DS** üzümüş: Pekmezle yapılan reçel (XI-4086)

üzüm çuğın T Üzüm salkımı (106a-5)

üzünlük KAB Üzüntü

üzüşmek TAS Bir şeyi kendi aralarında bozmak (Kam. XVIII-XIX. 1, 369), **YED-YED/RN** Keşişmek, koparılmak

V

vahşî böğürtlen yemişi Yabani böğürtlen yemişi, dut (44a/13)

Van gülü TAS Akgül (Asım. XVIII-XIX. 27)

vala, (bala (II)) TAS Başörtüsü, ince kumaş (Sic. B. XV. 7, 48), **DS** (I) 1)

İpekten dokunmuş, ince başörtüsü, 2) İnce, renkli, ipekli, değerli kumaş, 3) İpekten dokunan yorgan, yatak yüzü, 4) El tezgâhında dokunan yünlü kumaş, 5) Yünden dokunmuş yorgan yüzü, 6) Pamuklu dokum, revendük, 7) Dut toplarken yere serilen yaygı, (II) İnce tel elek, (IV) Yufka (X-4089); 3. Üsütne kilim geçirilmiş büyük yorgan (XII-4801)

var (II) TAS 1) Haydi, durma. (Olumlu fillerle birlikte gelince teşvik pekitmesi oluyor.) (Saz. Gevheri. XVII. 179), 2) Sakın! (Olumsuz fillerle birlikte gelince sakındırma pekitmesi oluyor.) (Yuz. Şems. XVI. 76), **DS** (II) çekil, yıkıl, savul (XI-4090)

varagan FFANG Gitmeye alışmış

vara vara TAS Gittikçe, gitgide (Saz. Dertli. XIX. 666), **DS** Gide gide gidişin sonunda (XI-4091)

varca TAS Mevcut, olanca (Ta. Sel. XV. 35)

varcaları TAS Cümlesi, olancası, ne varsa hepsi (Kesir. XV. 292)

varcası TAS Olancası, ne varsa hepsi (Müz. XV. 82)

var değil TAS Yok (Saz. Seyrani. XIX. 475)

varı GN Hepsi, tamamı (1495), **MM** Var olanı, hepsi, bütünü (1984)

varı geli TAS Vara gele, gide gele (Revani. XVI. 146)

varıgörmek TAS Gitmek, gidedurmak (Baki. XVI. 158)

varımlı KİG Alacaklı, alacağı olan (121b/8), **DS** *varımlı/vergili* (I) Sözü kesimiş nişanlı kız (XI-4091)

varıncası TAS Hepsi (Kadı. XIV. 110)

varduğunca (I) TAS Gittikçe, gitgide (Bektaş. XV. 47), **ŞŞÇ** Giderek, gün geçtikçe (13946)

varduğunca (II), (varıncı) TAS Olanca... ile, bütün... ile (Güzide. XV. 104)

varıçak D Varır varmaz, ulaşınca (171a/7)

varım TAS Gidiş, varış (Bab. XVI. 2, 88)

varını, (varını) TAS Olduğunu, bulunduğunu (Kel. XIV. 65–2)

varısı TAS (Şeh. Ş. XVI. 159), **ŞŞÇ** (21795), **DS** (XI-4091) ‘hepsi, cümlesi tümü’

varıtmak TAS Sürekli, devamlı olarak gitmek (Hazain. XV. 54–2)

varı varı TAS Gide gide, gitgide (Tibr. XVI. 80)

var imdi TAS Haydi artık (Hamza. XIV-XV. 10, 36)

var ola TAS Olsa gerek (Hazain. XV. 17-2)

varla- İM Varlığını kabul etme (406)

varlu, (varlı) TAS (Tuh. Le. XV. 327), **HFN** (1081) ‘varlıklı, zengin’

varlu varınca TAS Gücü yettiği ölçüde (Çeng. XV. 180)

varmaklık GN (1893), **KİG** (83b/4) ‘varma, gitme’

var mıdır? TAS Âdeta uygun mudur? Caiz midir? Lâyık mıdır? (Nabi. XVII-XVIII. 52)

varsak (II) TAS Eski harp aletlerinden bir çeşit yatağan, kısa kılıç (Aks. XVII-XVIII. 131)

varsama MŞ Barsama otu, keklikotu (45a/3)

varya TAS Çekiç, tokmak (Deş. XV. 276–2), **DS** *varya/varyoz* Balyoz (XI-4092)

varun KİG Varlık, servet, ihtiyacını giderme (2b/14)

vaşak KBP İlaç yapımında kullanılan, çaduruşağı otundan yapılan zamk (58b/02)

vayki TAS Tehevvürle, köpürerek (Müslim. XV. 5, 14)

vazgele TAS Vazgeç, bırakıver (Deş. XVI. 7–2)

vazgetirmek TAS Vaz geçirmek (Ga. XIV. 254)

velhen TAS Tohum ekilmiş yer, nadas (Deş. XVI. 114–2), **DS** 1) Sürülmüş ekime hazır tarla, 2) Tarlayı sürüp ekime hazırlama (XI-4092)

vereplemek TAS Aykırı bir tarafa yönelmek (Kam. XVIII-XIX. 2, 744)

veribimek, (biribimek, verbimek, virbimek, viribimek) TAS Göndermek, irsâl etmek (Kel. XIV. 15), **KAB** Göndermek, geri çevirmek, **KT viribi-** 1. Göndermek (223b-11/40/34) 2. Serbest bırakmak, salıvermek (220a-9=39/42) 3. Atmak (249a-3=51/33), **TİKT (M) viribi-** 1. Göndermek, irsal etmek (288a/16) 2. Tayin etmek, vazifelendirmek (416b/15), **ŞKM viribi-** (67b/10), **MN veribi-/verbime-** (172-2), **TİKT viribi-** (89b/7), **MC viribi-** (45b.8), **MT viribi-** (9b-12), **HAR** (6), **TM viribi-** (42b-7), **ESN viribi-** (118), **F viribi-**

(5b-9) ‘irsâl etmek, vermek, yollamak, göndermek’

verinilmek, (virinilmek) TAS Verilmek (Rahat. XVI. 88)

verip alma TAS Alışveriş (Şamil. XVI. 430)

veter KMT “kiriş”, Kasların kemik uçlarına yapıştığı bağdokusu kısmı, tendon (36^a7)

viresice KİG Verecek kadar, ödeyebilecek miktarda (93b/12)

virimlik KİG Alacak, alacaklı (138b/7)

viriş- FN (2702), **ŞŞÇ** (28959) ‘birbirine vermek’, **DS verişmek** Komşu kadınlar, aralarında süt alıp vermek (XI-4096)

virmeçlik KİG Verme (126a/10), **HN** Verme (91b/8)

Y

yaban âdemisi TAS Gulyabani (Kdeb. XVIII. 145–1)

yaban budur ki... ya budur ki TAS Ya... ya da (Anter. XIV. 2, 153)

yaban eri TAS Şehir haricinde büyümüş, yetişmiş kimse (Hamza. XIV-XV. 13, 31)

yabancı gözcüsü TAS Kır bekçisi, bağ bekçisi (Kdeb. XVIII. 462–1)

yabân gendenesi LME Yabani pırasa, it siyeği. (9a/18)

yaban gözi YED/RN Zâhirî göz. Hakkı idrâk edemeyen ve göremeyen göz

yabân güneyiği LME Hindiba, yaban marulu, güneyik, göyinek (34a/19)

yaban kazanmış FFANG Evlilik dışı doğmuş çocuk, piç

yaban oğlanı TAS Gelişigüzel yetişmiş, eğitilmemiş genç (Ferec. XV. 459)

yaban sığırı TAS Dağ öküzü (Şamil. XVI. 638)

yaban soğanı TM Adasoğanı, çok yıllık bir yabani soğan olup kökünden, bilhassa şerbeti ve usaresi alınarak değişik hastalıklar için faydalanılır (118a-10), **T** *yaban soğanı* Yabani soğan, adasoğanı (43a-7), **DS** *yabansoğanı/yabansamırsağı* Peynire de konulan, sarımsak tadında bir ot (XI-4112)

yaban taşı TAS Âdi taş (Tennuri. XV. 245)

yabanî tirfil TAS Kara yonca, dağ yoncası (Bürh. XVIII-XIX. 228)

yaban yazı, (yazı yaban) TAS Kır, ova, sahra (Dede. XIV. 13)

yaban yer, (yaban yeri) TAS Çöl, kır (Nimeti. XVI. 113)

yacan TAS Utanma, çekinme, ihtiraz, korku (Işk. XIV. 229-2)

yacanamak TAS (Tazarru. XV. 280), **SN** *yacan-/yacın-* (27), **ETT** *yacan-* (HŞ 144-1, HŞ 638), **ŞHŞ** *yacan-* (638), **IN** *yacan-* (2051) (*yacan kıl-* Çekin-, ihtirâz et- (7057)) **FR/K** (93a-9) ‘çekinmek, kaçınmak, tahaffuz etmek ürkmek imtina etmek, ihtiraz etmek, sakınmak çekinmek, kaçınmak, sakınmak’, **DS** 1) Korkmak, ürkmek, çekinmek, sakınmak, 2) Utanmak, sıkılmak, 3) Bıkmak, usanmak, 4) Tiksinmek

yadamak TAS Muztarip olmak, muazzep olmak (Süh. XIV. 180)

yada taşı TAS Eskiden usûlüne göre kullanılınca yağmur yağdırdığına inanılan bir taş, yağmur taşı (Atai. Ha. XVII. 37)

yadlık TAS Yabancılık, bigânelik, ayrı gayrılık (Hamza. XIV-XV. 12, 98)

yadmak YED/RN Uzaklaşmak, mıztarip olmak. ”kalmaya sensüz dahı ben gussadan yadaram.” (220/8)

yadık DK Su kabı, yassı su kabı, matara, yol levazımından, yolculuk malzemesinden biri (202-9)

yad oğul TAS Evlâtlık, üvey oğul (Niyazi. XVII. 28)

yad söz TAS Başkasına âit söz (Ferh. XIV. 4)

yad yer TAS Yabancı yer, gurbet (Süh. XIV. 184)

yadurğu KMT “Isıtma bir yadurğu harâretdür kim yürekde tutuşur” (142^b1)

yağadılanmak TAS (Bab. XVI. 1, 368), **DS** (XI-4116) ‘yağ bulaşığı olmak, yağlı kir birikmek yağlı, kirli hale gelmek’

yağaçan TAS Çok yağıcı (Fütuh. XIV. 181)

yağalur TAS Yağışlı hava (Fütuh. XIV. 95)

yağanaklı TAS Şiddetli, sağanaklı (Deş. XVI. 28–1)

yağanmak TAS Kin bağlamak, düşmalık duymak, husumet beslemek (Şeh. Ş. XVI. 1104), **ŞŞÇ** *yagan-* Kafa tutmak, diklenmek (18899), **DS** *yağanmak/ yağınmak* 1) Yapmaya tasarladığı kötülüğü şurda burada

söylemek atıp tutmak, 2) Dalkavukluk yapmak (XI-4116),

yağar TAS Yağmur (Naz. Le. XVII. 6), **DS** *yağar/yağaç* (V) Yağmurlu (XI-4116); *yağar/yağadar* Yağışlı, sürekli yağmurlu (XII-4808)

yağ bağır TAS 1) Koyunun bağırsağı içine doldurulan kıyılmış ciğer ve iç yağıyla yapılan yemek (Çeng. XV. 248), 2) Mumbar içine doldurulan kıyılmış ciğer ve iç yağı (Caf. XVI. 150–1), **BL** Koyun bağırsağı içine ciğer ve iç yağı doldurularak yapılan bir tür yemek (22a-8)

yağcumur, (yağ cumruğu) TAS Yağlı ekmek (Nimeti. XVI. 235), **Kâmûs-ı Türkî** *yağımcur*, **DS** *yağmaçur* (XI-4123) ‘ekmek yağ, tahin ve pekmezden yapılan bir çeşit rençber yemeği’

yağdan TAS Yağ kabı, yağdanlık (Sic. B. XV. 10–9)

yağ dulkukı BL Yağ tulumu, deriden yapılmış yağ kabı (13a-1)

yağdurıcı KT Yağmur yağdıran (240b-4=46/24)

yağılan- HN Baskına uğramak, kırılmak (5744)

yağımıl- KT (Yağmura) tutulmak (172b-2=25/40)

yağırılık TAS Eyerin altına konan keçe (Terceman. XV. 329)

yağırını AK Sırt, sırtın yukarı kürek kısmı (57b.1284), **HFN** (2166), **DS** *yağırını/yağırını* (XI-4120) ‘sırt’

yağıt-(yağıt-) FN darmadağan etmek (?), perişan etmek (?) (2576)

yağız kula FFANG Sarıya çalan kahverengi (at rengi)

yağmacur TAS Bir nevi tatlı (Bürh. XVIII-XIX. 119)

yağmalayıcı KT Yağma eden, baskın yapan (288a-4=100/3)

yağmurca geyiği TAS (Deş. XVI. 275-1)

FFANG *yağmurca*, **Kâmûs-ı Türkî** *yağmurca*, **DS** *yağmurca* Bir çeşit geyik, (XI-4124) ‘Ala geyik, dağ sığırı, bir çeşit sığın geyiği’

yağmurdan içer TAS Ancak yağmur suyunu içen susuz (toprak) (Tuh. Le. XV. 347)

yağmurlanmak TAS Mütenaim olmak (Enb. XIV. 191), **TİKT** *yağmurlan-* Yağmur yağdırarak varlık ve bolluk içinde olmak (160b/15)

yağırık TAS Üzerinde et ve odun gibi şeyler parçalanan kütük (Deş. XVI.

255-1), **DS** *yağırık* (I) 1.Et kıymak, odun yarmak için alta konulan tahta, kütük 2. Et kıymakta, kesmekte kullanılan satır (XI-4124)

yağrın küreği TAS Kürek kemiği (Nimeti. XVI. 420)

yağrınlaşmak TAS Birbirine arka olmak, muzaheret etmek (Bab. XVI. 2, 312)

yahşi, (yahşı, yakşı) TAS (Süh. XIV. 144), **ETT** (HŞ 1885, MV 4-21), **BH** *yahşı* (6B/4), **ŞŞÇ** 1. (889) 2. (30028) ‘iyi, güzel, iyice, tamamen, uygun, hoş’, **DS** (I) 1) İyi güzel, değerli, 2) yiğit, (II) Peki sen görürsün (XI-4126)

yahşilik, (yahşılığ, yahşılık) TAS (Nesimi. XIV. 70), **ŞŞÇ** *yahşılık* (16619) ‘iyilik’

yahşurmak TAS Tespit etmek, yerleştirmek (Enb. XIV. 659)

yahta TAS Eskiden kavuğun tepesine diktikleri düğme (Aks. XVII-XVIII. 88)

yahtu TAS (Anter. XIV. 850), **ETT** (HŞ 1111), **IN** (486), ‘nur, ziya, şûle, aydınlık’

yahtulanmak TAS (Ga. XIV. 225), **BHMİH** *yaktulan* (124:8) ‘nurlanmak, aydınlanmak, ışımak’

yahtumlat- Bİ Aydınlatmak, ışıklandırmak (1683)

yahtulu, (yakdulu) TAS 1) Işıklı, nurlu, ziyadar, münevver, parlak (Yüz. Ha. XIV. 2) 2) Tatlı, güzel (Muham. XV. 122), **KT** Parıldayan, ışıklı; *yahtulu/büyük* Parlak, ışık saçan; büyük (168a-8=24/35), **DAH** *yahtulu* Münevver kimse (308), **MUH ŞHŞ** *yahtulu* (1111) ‘parlak, ışıklı, nurlu, aydın’

yahtuluk/yahtululuk TAS (Ga. XIV. 80), **BHMİH** (Müh. *yaktılık*) (50:18), **TDGAEAT** (GN 27b-15), **DS** (XI-4126) ‘parlaklık, aydınlık, nur, ziya, aydınlık

yahu seni TAS Seni Allaha ısmarladık (Hamza. XIV-XV. 27, 207)

yakası açılmadık söz TAS İşitilmedik söz (Ruhi. XVI. 197)

yakıncak TAS (Mih. XV. 462), **SN** *yakıncah/yakıncak* yakıncacık (139), **HN** (4500), **MNHS** (123a.2), **ŞŞÇ** (50880), ‘yakıncacık, pek yakın, çok yakın, pek yakın’

yakıncaklıg HN Çok yakın olma hali (189)

yakışaklı TAS Uygun, yeğ, evlâ (Kam. XVIII-XIX. 2, 743)

ya ki TAS Yahut (Nedim. XVIII. 109)

yaklanmak TAS 1) Yaklaşmak (İşk. XIV. 170-1), 2) Yaklaştırmak (Çeng. XV. 249), **DK** *yaklan-* (132-3), **Bİ** *yaklaş-*(475) ‘yaklaşmak, yakın olmak’

yakmaca GBTBİ Vebanın bir türü veya vebanın ortaya çıkardığı bir başka rahatsızlık (125-a/1)

yakmacıg GBTBİ Tat olarak azacık acı olma durumu, acımtırak (97-b/15)

yakmalu HFN Yakılacak (1438)

yaksınmak KAB Çullanmaki sırnaşmak

yakurt- BHMİH Yaklaştırmak (Kâş. Müh. *yakur-* Yaklaştırmak) (318:14)

yal (I) (yalı, yeli, yili) TAS Yele, hayvanlarda boyun üzerindeki saç (Süh. XIV. 246)

yalabıdak TAS Birdenbire, şimşek gibi bir süratle (Dede. XIV. 16), **DS** *yalabadak/yalabıdak* (I) Tek başına (II) Çabucak (XI-4131)

yalabıma D Parlaklık, parıldama (121a/0)

yalabıtmak TAS Parlatmak, parıldamak (Anter. XIV. 549), **DS** (I) 1) Işık saçarak aydınlatmak, 2) Parlatmak, cilalamak, 3) Tıraş ederek parlatıp güzelleştirmek, (II) Çabucak işi bitirmek, (III) Öfkeyle hızlı

vurmak, dövmek (XI-4133); 2. Güzelleştirmek (XII-4809)

yalaplat- KBP (gözü) hızlıca açıp kapatmak (34b/06)

yalama tuzu TAS (Hay. XV. 43), **Kmühim** (18a.12), **MŞ** (59b/2), **HHT** *yalam tuzu* [022a/19] ‘kaya tuzu’

yalamtık TAS Yalayacak kadar, pek az (Kam. XVIII- XIX3, 50), **DS** Az, bir parça (yemek için) (XI-4138)

yalanluk TAS Yalan söyleme (Ferh. XIV. 36)

yalaş- D Yalaşmak, karşılıklı yalamak (176a/13)

yaldalanma TAS Yaltaklanmak (Kel. XIV. 202)

yaldanmak TAS Yaltaklanmak, tebasbus etmek ve riyakârlık etmek, yaranmak, hoşça gidecek hareketler yapmak (Süh. XIV. 15), **DS** Aldanmak (XII-4811)

yaldırağan TAS Çok parlayan, dirahşan olan, iltima eden (Şamil. XVI. 210)

yaldıramak (II) TAS Parlamak (Şamil. XVI. 166), **FR/K** *yaldur-* Az ışımak, az parlamak (128b-8) **DS** *yaldıramak/ yalabımak* (I) Işık

yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek, şimşek çakmak (XI-4143)

yaldırış TAS Yıldırışı, parlayış, parıltı (Şamil. XVI. 151)

yaldır yaldır TAS (Dede. XIV. 109), **DS** *yaldır yaldır/yalbır yalbır* (XI-4143) ‘parıl parıl’

yalguzek dür TAS Dürr-i yetim (Kadı. XIV. 436)

yalıkma, (I), (yalakımak, yalkmak) TAS Dişi köpek ve kedi erkek istemek, erkek isteyen dişi, erkeğin etrafında dolaşmak (Bab. XVI. 2, 8), **DS** Köpek çiftleşme istemi göstermek (XI-4144)

yahlı kurt TAS Sırtlan (Kdeb. XVIII. 447-1)

yalım (I) TAS (Mih. XV. 6), **KAB**, *ŞŞÇ (37661) ‘derece,meritebe, seviye, vakar, hal, durum’, **DS** (II) 1) Huy, doğal yapı (insanda), 2) Onur, çalım, 3) Orun, derece, 4) Değer, geçerlilik (kimse için), 5) Güç (XI-4145)

yalım alçak TAS 1) İtibarı düşük, mevkii olmayan (Ga. XIV. 394), 2) Yüzü yerde, yumuşak huylu, mütevazı (Ata. XV. 25), 3) Yüksekliği az, yassı, yaygın (Tuhfe. XVIII-XIX. 457), **DS** Alçak gönüllü (XI-4145)

yalın- **BHMİH** Yalvarıp yakarmak (Kâş. *yalın-*; soyunmak; Caf. *yalına-*, *yalın-* niyaz etmek, yalvarmak,; Müh. *yalın-*; yakarmak,; Kom. *yalın-* bitten, Flechen) (18:9)

yalın (I) TAS (Tuhfe. Ki. XVII. 107), **ŞŞÇ (I)** (4627), **DS** *yalım* (XII-4811) ‘uçurum, yalçın sarp dik yer’

yalıncaklık MT (18b-5), **SN** (193), **TİKT (M)** (227b/21) ‘çıplaklık, fakirlik giyeceksiz kalma’

yalın aç, (yalınaç) TAS Çıplak, yoksul, mühtaç (Muham. XV. 23)

yalınlandırmak TAS Alevlendirmek (Caf. XVI. 181–2)

yalınlanmak TAS (M. Bay. XIV. 3), **KT** *yalınlan* (286a-4=92/14), **TİKT** *yalınlan-* Tutuşmak, alevlenmek (60a/20), **HHT** *yalınlan-* [031a/4], **ŞŞÇ** *yalınlan-* (32509) ‘parlamak, tutuşmak, ışıldamak, ışık saçmak alevlenmek’, **EM** *yalınlan-* Alevlenmek, hararetlenmek, yanmak, ateş basmak (49a/7)

yalınlaşlı TAS Yalınlanan, parlayan, ışıklı (Ha. Ş. XVI. 372)

yalınlaş- **ŞŞÇ** Parlamak, alevlenmek (7877)

yalınlatmak TAS Alevlendirmek (Bürh. XVIII-XIX. 70)

yalınmak TAS (Bab. XVI. 1, 293), **HHT** *yalın-* [093a/7], **GRT** *yalın-* (2199) ‘yaltaklanmak’

yalın yüzlü TAS Tüysüz, parlak yüzlü (Si. Da. XIV. 122–2)

yalık Kâmûs-ı Türkî Kağrı denilen iki tekerlekli arabanın tekerleği, **DS (I)** İki tekerlekli öküz arabası (II) 1. Yalnız, tek 2. Eli, yanı boş giden 3. Tek başına, çekincesiz, çocuksuz kadın 4. Keçinin doğurduğu tek oğlak 5. Tek tüfek 6. Tek katlı 7. Altına bir başka şey giyinmeden (giysi, ayakkabı vb.) 8. Tek yanlı, bir yanı nacak görevi yapan kazma (XI-4147) (XI-4147)

yalınmak TAS Kaftan (Uc. Gar. XV. 28)

yalınanlı TAS Sivri, keskin (Bab. XVI. 2, 105), **SN** *yalınan* Kılış ağzı (2596), **DS** Çuvaldız (XI-4148); *yalınanı* Büyük iğne (XII-4811)

yalınanmak TAS 1) Yalanlamak, yalanıp yiyecek şey aramak (Selim. XVI. 178), 2) Bir şey istemek (Sır. XVI. 44), **DS** Dili dudakta dolaştırmak, ağız şapırdatmak, susuzluk belirtileri göstermek (XI-4148)

yalınarmak Kâmûs-ı Türkî Yalayıp sömürmek, çekip yutmak *eskimiş*

yalğuzla- ŞŞÇ Yalnız kalmasını sağlamak (15151)

yaluğuzsamak TAS Yalnızlık duymak (Bab. XVI. 2, 248)

yalva TAS Bildircin (Ah. XVI. 515), **DS** Körtavuk ya da meşetavuğu da denilen bir av hayvanı (XI-4150)

yalvarışmak TAS Birçok kimseler bir ağızdan yalvarmak (Enb. XIV. 119)

yam TAS At, menzil atı (Süh. XIV. 281)

yamalak **Kâmûs-ı Türkî** Yamalı, yama vurulmuş, ekli, **DS** Yarım kalmış (iş için, yarım sözcüğüyle birlikte kullanılır). (XI-4152)

yamandırmak TAS Yanaştırmak (Bürh. XVIII- XIX. 215), **Kâmûs-ı Türkî** Yapıştırmak

yamanlamak TAS (Dah. XIV. 41), **ŞŞÇ** *yamanla-* (48719) ‘kötülemek, hakkında fena söylemek, çekiştirmek’ **DS** Alay etmek (XI-4153)

yamanlık TAS (Dah. XIV. 93–7), **ŞŞÇ** (11485) ‘kötülük, fenalık’

yaña, (yañada, yañadan, yañadın, yañasına, yañaya) **KT** 1. Taraf, cihet, yön (184a-2=28/11) 2. Yan taraf, yan (125b-10=15788) 3. Tarafına –a doğru

(145b-2=19/25) 4. Bakımından, yönünden (41b-8=4/87), **TİKT (A)** 1. Taraf, cihet, yön (1b/10) 2. –den yana (16a/2), **TİKT** 1. Taraf, cihet, yön (66b/12) 2. Tarafına, -a doğru (62a/17), **ŞŞÇ** 1. Taraf, cihet (5652) 2. Tarafta, tarafa (184), **TAS** (Kel. XIV. 81), **YED** Taraf. Metinde “yanak” anlamında, **DK** (18-13), **T** *yaña /yañadın* (6b-8, 16a-7), **KY** (132), **MN** (49-6), **KAB** *yanadan/yanadın* **IN** (2671), **İM** (1158) ‘taraf, tarafa, tarafta, yön taraftan, yanda, tarafına, cihet’

yan ağrısı **TAS** (Şamil. XVI. 65), **YİŞ** *yan agrısı* (35a/4), **EM** *yan agrısı* ‘siyatik zatü’l-cenb hastalığı’

yanagi sade Tüyü bitmemiş *mecazlaşmış* Toy (13087)

yañal-ördek **Bİ** Bir ördek cinsi (1904)

yanar **TAS** Ilıca, kaplıca (Ev. XVII. 2, 393), **DS** (I) Kiprit, (II) 1) Aralık ayı, 2) Ocak ayı (XI-4160)

yanarak **TAS** Daha, öteye, öbür yana (Deş. XVI. 107–1), **SN** *yanarah/yanarah* 1. Daha yan, daha ayrı (4201) 2. Taraf (4494)

yañaru **TAS** Yan, yan tarafa (Yuz. Şeyd. XIII. 26)

yañası **TAS** Yanı (Cev. Es. XV. 403)

yaņasın TAS Yanımı, tarafını (Ga. XIV. 161)

yaņaya KMT Tarafa, yana (66^a12)

yaņaz, (**yaņuz**) TAS (Aks. XVII-XVIII.236), **KAB** *yanız* ‘yavuz, sert, inatçı, aksi, huysuz, kavgacı’, **Kâmûs-ı Türkî** Sürekli şikâyet edip bir şeyden memnun olmayan, titiz, kötü huylu **DS** 1) Ters, huysuz, inatçı, 2) Şımarık, 3) Geveze, 4) Cılız, hastalıklı (XI-4161),

yanazlanmak **Kâmûs-ı Türkî** Bir şey beğenmeyip sürekli şikâyet etmek, titizlik ve hırçınlık etmek, **DS** Tersleşmek, olumsuz davranmak (XII-4812)

yaņazlık TAS (Bürh. XVIII-XIX. 419), **Kâmûs-ı Türkî**, **DS** *yanazlık / yağazlık* (XI-4161) ‘sürekli şikâyet edip bir şeyden memnun olmayan kimse hâli, titizlik, kötü huyluluk, inatçılık, aksilik, yaramazlık, hırçınlık’

yanbaşı, (**yanbaşı ağrısı**) TAS 1) Kalça kemiğinin üst başı, uca (Şamil. XVI. 150), 2) Siyatik (M. Bay. XIV. 39), **TA** Siyatik (194a/11), **YİŞ** (46b/1), **Kmühim** (39a.6), **KMT** (22^a2) ‘kalça kemiğinin üst kısmı’

yanbul MŞ Bir tür kilim (149a/7)

yancık, (**yancuk**) TAS 1) Kese, torba, boyundan geçirilerek yana asılan çanta (Ata. XV. 7), 2) At, zırhı, çukal (Ata. XV. 27), 3) Oturak yeri, sağrı, kıç (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 229), **SN** *yancuk* (475), **PEN** *yancuğ* **TİKT (M)** (400a/19), ‘kese, torba, boyundan geçirilen yana asılan çanta’, **FFANG** Av çantası, ok çantası, cep, **Kâmûs-ı Türkî** At zırhı, çokal, **DS** *yancık* (I) Zırh, (II) 1) Kötü kadınların yanlarına sarkıttıkları örme süsler, 2) Kadınların yün eğirirken sol kaçalarına astıkları ve üstünde iş çevirdikleri kösele parçası, (III) Çobanların azık torbası (XI-4162); *yancuk* (I) Zırh, (II) Atın uyluğu, geniş olanı, (III) Kese, çanta, cüzdan (XI-4162)

yancıklı TAS Sağrısı büyük olan (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 229)

yancılmak TAS Ezilip yapışmak, yassılamak, ezilip yassılmak (Şeh. Ş. XVI. 510), **SN** *yancıl-* Ezilmek (3684)

yancımak, (**yencmek**) TAS Yasıltmak, yapıştırmak, çekip sıkıştırmak (Nimeti. XVI. 10)

yancucuk TAS Küçük yancık (Deş. XVI. 187-1)

yandak dikeniyandak otiyantak LME (3b/1), **DS** *yandah / yandak* (I) (XI-4163) ‘Yandak dikeniy, demirdelen, kayışkıran,

kayık çiçeği, sabankıran, yantak
Dikenli, pembe çiçekli bir bitki olup,
kökleri idrar arttırıcı ve taş düşürücü
olarak kullanılır.

yandurmaklık **KY** Yakmak,
tutuşturmak (1590)

yan dividi **TAS** Mürekkepliğine
yapışık olup içine kalem konulan
borusu kuşak arasına sokulup taşınan
madenden yapılmış divit (Sic. B. XVI.
12, 159)

yandurunulmak **TAS** (Rahat. XVI.
497), **KT** *yandurınıl-* (281a-7=81/6)
'yakılmak, ateşlenmek, tutuşturulmak'

yandurıcı **ŞKM** (6a/5), **F** *yandurucu*
(30a-2) 'yandırıcı, yakan, yandıran
ateşleyici'

yandurınılmış **KT** Ateşlenmiş,
tutuşturulmuş, alevlendirilmiş (39b-
4=4/55)

yangabul **Kâmûs-ı Türkî** Pek eğri
büğrü ve çarpık (kimse)

yanıcı **MK** Yanan, yanıcı, **DS** Yan,
yana yaslanmış (XI-4166)

yanıç yanıç **TAS** Yan yan, yana doğru
(Bab. XVI. 1, 80)

yanılıcı **KT** Hata eden, günah işleyen,
günahkar (183b-10=28/8)

yanımış **FFANG** Yanmış, yanık

yanın **EM** Yan olarak (63b/6), **Kâmûs-ı**
Türkî *yanın* Yandan, kıçın

yanınca **TAS** (Dah. XIV. 31-6), **D**
yanınça (70a/5), **IN** *yanınca* (3881)
'yanında, beraberinde'

yanın yanın **TAS** (Leys. Ar. XV. 59),
SN (4307) 'yan yan'

yanıra **KBP** Üst kısım, baş üzeri (kuş
için) (25b/13), **SN** Yanına doğru (4480)

yanıtmak **TAS** Cezayı karşılamak (?)
(Süh. XIV. 172)

yankuma **MNHS** Gözün karaniye
tabakasında olan kara bulut gibi görünen
bir çeşit hastalık (157b.2)

yanlaşmak **TAS** Yaklaşmak, yanaşmak
(Leys. Ar. XV. 475)

yanlucuk **TAS** Kesecik, küçük yan
çantası (Ruşeni. XV. 90)

yanmaklık **MNHS** Ateşlenerek
sancılanma, ağrıma hali (146a.5)

yanmış **KT** Ateş haline gelmiş (249b-
10=52/6)

yan baş ağrısı **GBTBİ** Kalça kemiğini
üst başı, uca ağrısı, siyatik (36-b/13)

yanpuri/yanpuru **Kâmûs-ı Türkî**
Çarpık, eğri, büğrü, yengeç gibi (kimse),

DS (I) 1. Yan yan yürüyen 2. Eğrilmiş, eğri, yan, çarpık 3. Dürüst davranmayan kişi (II) İnatçı kişi (XI-4172)

yaņu SN Ses yansıması, yankı (1639); *yanu yan-* Dert yanmak, şikayette bulunmak (2299), **Kâmûs-ı Türkî** İlenç, lânet, beddua

yanu yanu SN Yana yana, yanarak, acıyla (3186)

yanutdaş ŞKM Karşılık (43a/8)

yansulan- KT Alaya alınmak (45b-8=4/140)

yaņsulayıcı KT Alay eden, eğlenen (221a-3=39/56)

yantak EM (40a/1), **MŞ** (76b/13) ‘yantak diken, devediken’

yap DK Yavaş, usulca (77-8)

yap yap Bİ (327), **DK** (77-8), **YİŞ yap** (93/4), **FFANG** ‘yavaşcacık, usulcacık, sessizce, yavaş yavaş, usul usul yab yab, yavaş yavaşça’ **DS (I)** 1. Yavaş yavaş 2. Tembel, yavaş davranan (II) Doğru yürüyemeyen, dengesiz (kimse için) (XI-4180)

yapa DK Yapa (yalnız) (148-1)

yapa DK Lapa (3-8)

yapa yapa TAS Lâpa lâpa (Dede. XIV. 3)

yapagulan- D Çok sık olmak, birbirine girmek (115a/10)

yapağulu TAS Sık, birbirine girmiş (Dede. XIV. 3)

yapa yapa TAS Lâpa lâpa (Dede. XIV. 3)

yapaklı Kâmûs-ı Türkî Yapak yani yünle örtülü, yapak veren

yapayikomak, (yapayukomak) TAS Kapatıvermek, kapalı bırakmak (Bab. XVI. 2, 468)

yapça TAS (Nasayih. XVII. 253), **V yapca** (42b.5), **Bİ yapca** (218) ‘yavaşça, usulca alçak sesle, yavaşça, sessizce’, **DS (I)** Yavaş, yavaşça, (II) Söz taşıyan, arabozucu (XI-4176)

yapça yapça TAS (Bab. XVI. 2, 384), **GBTBİ yapca yapca/yabca yabca** (161-a/4), **FFANG yapçe yapçe** ‘yavaş, yavaşça, sessiz, sessizce’

yapı yapı FFANG Yavaşça, sessizce

yapılmak (II) (yapıkmak) TAS Karışmak, keçeleşmek (Bab. XVI. 2, 256)

yapılmış FFANG Kapalı

yapındırmak **TAS** Elde ettirmek, alıştırmak, kabiliyetli hale getirmek (Kam. XVIII-XIX. 2, 646), **DS** (I) 1) Bir işi kendi eliyle, özenle yapmak, 2) İş, olur duruma getirebilmek, becermek, (II) Yavaş yavaş alıştırmak (XI-4178); Benzetmek, uyum sağlamak (XII-4814)

yapınış **Kâmûs-ı Türkî** Sahte ve yapmacık tavır ve hareket, yapış

yapurga **TİKT (A)** Havuz (58a/9)

yapırgan **Kâmûs-ı Türkî** Çiçek yaprağı, çiçeklerin etrafını saran yaprakçıkların her biri, taç yaprakçıklar

yapış **Kâmûs-ı Türkî** Yapma ve sahte davranış, yapmacık hareket

yapışacak **TAS** Sap, kulp, bir şeyin elle tutulacak yeri (Bab. XVI. 2, 204)

yapışak **TAS** (Aks. XVII-XVIII. 251), **GBTBİ** *yapışık* (31-b/6) ‘yapışık, yapışkan’, **DS** 1) Bir çeşit yapışkan ot, 2) Yapışıcı (nesne), 3) Bir bitkinin diken, tohumu, 4) Arsız, sırnaşık kişi, 5) Dağ tepelerine yapışmış gibi duran beyaz bulutlar (XI-4178); Utanmaz (XII-4814)

yapışmaklık **MNHS** Yapışma özelliği (128a.11)

yapkın **Kâmûs-ı Türkî** s. 1. Zengin, hâli, boş, durumu iyi olan 2. Sarhoş

yaprı **TAS** Düşük, sarkık (Sic. K. XV. 5, 297), **DS** *yaprı/yapru* (I) Büyük be yassı (kulak için), (II) Çarpık ve düzgün olmayan (XI-4179)

yapril- **KİG** Yapışmak (35a/15)

yapşur- **HN** Yapıştırmak (5430)

yapyalıncak **TAS** Çırlıçplak (Cam. XV. 106)

yar **Kâmûs-ı Türkî** Tellal bağirtma, îlan, car *eskimiş*

yar **Kmühim** 1. Salya, tükürük 2. Yarık, yarılmış yer (9b.19), **FFANG** Dik yer, **BHMİH** (Kâş. Caf. Müh. Abu H.) (186:2), **BL** 1. 2. (2a-9), **MN** (96-1), **EM** (31a/7), **F** (62b-4), **Kâmûs-ı Türkî**, **DS** (I) (XI-4180) ‘hayvanların ağızında oluşan köpük ağız suyu, ağızda toplanan su, ağızdan taşan, tükürük, salya’

yaradılın- **KT** Yaratılmak (82a-3=7/191)

yaradılışı **düz kişi** **TAS** Vücudu mütenasip (Enb. XIV. 851)

yaradılmış **TAS** (Zati. XVI. 165), **GN** (1221), **HN** (158), **MM** (124), **IN** (10 Başlık), **MC** (11b.3), **KT** (287b-6=98/7) **AK** (29a.621) ‘mahlûk var edilmiş,

yaratılmış olanlar, canlı, mahlûkat, kâinat'

yarakan MNHS Sarılık, doku ve organizmadaki sıvıların sarı bir renk almasıyla beliren hastalık (165b.2)

yarakçı TAS (Sic. B. XV. 4, 100), **FFANG** *yarakçı* 'silah yapan, silahçı, usta demirci'

yaraklamak TAS (Kel. XIV. 40), **SN** *yarakla-* (1919), **HN** *yarakla-* (4467), **TAZ HFN** *yarakla-* (2908), **MT** *yarakla-* (10a-1), **KAB** *yarağlamak* **HHT** *yarakla-* [041b/5], **ŞŞÇ** *yarakla-* (10163), **Kâmûs-ı Türkî** *yaraklamak* 'hazırlamak, hazırlık yapmak savaş için donatmak, teçhiz etmek, silahlandırmak'

yaraklanmak ŞŞÇ *yaraklan-* 1. Hazırlanmak (53712) 2. Silah kuşanmak, mücehhez olmak (51397), **IN** *yaraklan-* Savaş hazırlığı yap- (2247), **TAS** (Müneb. IV-XV. 281-2), **SN** *yaraklan-* (1718), **TİKT** *yaraklan-* (103a/5), **CM** *yaraklan-* **MT** *yaraklan-* (47b-8), **HHT** *yaraklan-* [056a/11] 'hazırlanmak silahlanmak'

yaraklanmış TAS Âmade, hazır (Miftah. XV. 70)

yaraklı, (yaraklu) BHMİH *yaraklu* Yaraşıklı, yaraşık (yarak) (167:4),

TAS (Süh. XIV. 213), **HN** (4788), **KT** *yaraklu* (175b-4=26/56), **IN** *yaraklu* (5295), **FFANG** 'mücehhez, silahlanmış, silâhlı, hazırlıklı, hazır', **DS** Gerekli araçlar (XII-4814)

yaraklu yasaklu TAS Silâhlı, intizamlı (Si. Da. XIV. 770-2)

yaraksuzluk KT Hazırlıklı olmama; gerekli silah ve teçhizata sahip bulunmama (83a-6)

yarak yasak TAS Cenk âletleri (Terceman. XV. 295-2)

yaramaz aňma TAS Gıybet, çekiştirme (Cinas. XVI. 83-1), **TİKT (M)** *yaramaz an-* Kötü sözlerle bahsetmek (378a/18)

yaramaz dua TAS Beddua (Şevahid. XVI. 243)

yaramaz göñüllülük TAS Kötü kalblilik, kötü düşüncelilik (Yadigâr. XIV. 11-1)

yaramaz göz TAS Değen, dokunan, isabet eden göz (Caf. XVI. 84-1)

yaramaz mantar T Zehirli mantar (117a-8)

yaramaz tumalan T Zehirli arap mantarı, zehirli keme (117a-8)

yaramazlamak TAS Fena bildirmek (Şeh. Ş. XVI. 328), **ŞŞÇ yaramazla-** Kötülemek, çekiştirmek (15840)

yaramazlar TAS Kötülükler, seyyiat (Müz. XV. 400)

yaramaz sancı TAS Şiddetli ağrı (Şamil. XXVI. 228)

yaramaz sanıcı TAS Sûi-zan sahibi, kötüye yoran (Deş. XVI. 215-2)

yaramaz sanu TAS Sûiniyet, kötü zan (Müz. XV. 353)

yaramaz söz TAS (Şamil. XXVI. 246), **KT yaramaz söz** (147a-1=19/62) ‘faydasız, saçma sapan söz, hezeyan’

yaramsık TAS Güzel görünmeye çalışan, hilekâr (Caf. XVI. 124-2)

yaraniş Kâmûs-ı Türkî 1. İşe gelme, faydalı olma 2. Birinin hoşuna gidecek yalandan bir harekette bulunmak

yaraniş at TAS Pişkin ve idamanlı at (Bürh. XVIII-XIX. 636)

yarasa gözlü TAS Gece görüp gündüz görmeyen (Naz. Le. XVII. 19)

yarasa suyu TAS Cerehat, irin (Şamil. XVI. 427)

yaraşdurubilmek TAS Münasip düşürmek (Işk. XIV. 6-2)

yaraşksızlık TAS (Mîri. XVI. 69), **GT yaraşksuz** (40a-12) ‘yakaşksızlık, yaraşmayan,uygunsuzluk,münasebetsizlik

yaraşmaklık KİG Uyuşma, anlaşma, uygun olma (72b/3)

yaratmakta bir nice halkı bir niceneden ayırıcı KT Yaratışda mahlukatı birbirinden ayıran, farklı şekillerde yaratan; “esmâ-i hüsnâdan” (261b-11=59/24)

yaratmaklık KT Yaratma, yaratış (145a-1)

yaratmış KT Yarattığı şey; yaratık, mahluk (44a-11=4/119)

yarayım- SN Yakışmamak, layık olmamak (5232)

yarçı- DK Bahtiyar olmak, mes’ut olmak, yüzü gülmek, fayda görmek, iyi olmak, çırağ olmak, nimet ve ihsana nâil olmak (19-3)

yarçu TAS Dedikodu (Müneb. XIV-XV. 66-2), **DS yarçı** Çocukların kuyu oyununda, iki boncuğun eşit uzaklıkta kalma durumu (XI-4181)

yarçulaşmak, (yarculaşmak) TAS Söz atışmak, ağız kavgası yapmak, münakaşa etmek, tartışmak (Miftah. XV. 30)

yardı TAS (Ferh. XIV. 21),
TDGAEAT (FS 11B-4) ‘ceza’

yardımlanmak TAS Yardımını
görmek, faydalanmak (Enb. XIV. 365)

yardımlu TAS Yardıma mazhar,
mansur (Enb. XIV. 553)

yargılamak YED/RN, DS *yargılamak*
/ *yarlığamak* (XI-4183) ‘bağışlamak,
korumak’

yarı TAS (Süh. XIV. 22), **GN** (847),
KY (772), **GT** (*yarı kıl-* Yardım etmek
(58a-15)), **GRT** (*yarı kıl-* Yardım
etmek, yardımcı olmak (1189))
‘yardım’

yarı can TAS Yarı canlı (Lamii. XVI.
53)

yarık TAS (Çeng. XV. 240),
BHMİH’de *yarık* (Kâş. Caf. TT. Abu
H. Houtsma *yarık*; Caf. *yarak* Silah,
Abu H. *yarakla-* silahlandırmak)
(152:23) ‘zırh ve kalkana verilen genel
ad’

yarık dırnaklı TAS Çatal tırnaklı
(Cihan. XVII. 107)

yarım agrı BL (19b-11), **GBTBİ**
yarım baş agrısı (35-b/7), **Kmühim**
yarım baş agrısı ‘yarım baş ağrısı,
migren’

yarım kuşluk BL Ana yemekten önce
atıştırılan hafif yiyecekler (21b-4)

yarımak TAS Tam olmak, kemale
gelmek (Güvahi. XVI. 102), **DS**
yarımah/yarımak Onmak, dileği olmak
(XII-4814)

yarım süğü TAS Kısa mızrak
(Müntehab. XVII. 103-1)

yarında TİKT Ertesi, tertesi gün
(56a/17), **Kâmûs-ı Türkî** Erte, bahis
konusu olan günden sonraki gün

yarındası MNHS (45a.12), **T** (24b-4)
‘bir dahasına, ertesi kere’, **TAS** (Kel.
XIV. 59), **SN** *yarındası* (837), **TİKT (A)**
(8b/15), **GT** (8b-13), **HN** (26b/9), **MC**
(72a.2), **KAB, ŞŞÇ** (10449), **Bİ** (622)
‘ertesi ertesi gün’ **DS** *yarıntası* Öbür gün,
yarından sonra (XI-4185)

yarınki gün YED/RN Mahşer günü,
âhiret

yarın gün TAS Ertesi gün (Kel. XIV. 85)

yarın- HN İstikrâh etmek, tiksirmek,
nefret etmek (7542)

yarıtmak TAS (Hurş. XIV. 95), **BH**
yarıt- (37A/3), **TİKT** *yarıt-* (21b/7),
‘ağartmak, aydınlatmak, ışıklandırmak
parlatmak tenvir etmek’, **DS** Tam,
düzgün, isteğe uygun yapmak (XI-4186)

yarı virici KT Yardım eden, yardımcı, dost (161b-1=22/71)

yarı virmeklik KT Yardım etme, yardım (154b-6=21/43)

yarı virin- KT Yardım edilmek, yardım görmek (211a-11=36/74)

yarı virinil- KT Yardım edilmek, yardım görmek (4b-9=2/48)

yarkan MŞV Sarılık hastalığı (4a/20)

yarlıgamaklık MC Suç bağışlama (102a.12)

yarlığanmak KAB Esirgenmek, rahmet bulmak, bağışlanmak, **IN** *yarlığan-* Affedil- (8651)

yarlığan HFN Bağışlamak (1994)

yarlığanmaklık TAS (Saat. XV. 46), **ŞŞÇ** *yarlığan-* (42206), **HN** *yarlığan-* (3738) 'mağfiret olunma, günahı bağışlanmak, bağışlanma'

yarlığanılmak KT Bağışlanmak, affedilmek (85a-4=8/38)

yarlık TAS (Deş. XVI. 189-2), **DS** (II) (XI-4187) 'önlük, çocuk önlüğü, çocuk göğüslüğü'

yarımak, yarcımak TAS (Dede. XIV. 23), **DS** *yarımah/yarımak* (XII-4814) Yardım görmek, Allah'ın lutuf ve

inayetine nail olmak, onmak, kemal bulmak, dileği olmak

yarı- VG Ortaya çıkmak, delinmek; anlaşılmak (621), **BHMİH** *yarı-/yaru-* (Kâş. Caf. TT. Müh. Abu H. yaru-) (340:15) **KİG** *yarı-* (48b/8), 'ışımak, şafak sökmek, aydınlanmak'

yarmak (II) TAS (Güzide. XV. 100), **BHMİH** (Kâş. Caf. Abu H. Houtsma. Ettuhfe *yarmak*; Kâş. *yartmak*) (164:5), **KİG** (7a/7), **TDGAEAT** (YZ 15-9, 28-8; KG 8b-7) 'akça, sikke, para'

yarmaklık HN Yarma (62a/15)

yarmak pul TDGAEAT Kıymetli, değeri düşük para (YZ 15-6)

yarmar-(yirmir-) ETT Y (HR 111, ŞD 69-1), **TDGAEAT** (HR 63a-9), **HAR** (111) 'yalvarmak, acındırmak, sızlanmak'

yarmurmak, (yermürmek) TAS Sızlanmak, teellüm etmek (Hurş. XIV. 45)

yarmuru yarmuru TAS Yalvara yalvara, acındırarak (Dede. XIV. 30)

yarsık- BHMİH (Kâş. *yarsı-* Murdar bulmak ve iğrenmek; Caf. *yarsı-* İstikrah etmek, hoşlanmamak, nefret etmek; Kom. *yarsıt-* aufreizen: kızdırmak; Ettuhfe *yarsı-* Yarsımak; nefret etmek; SDD *yarsı-*

İmrenmek, beğenmek, sevmek, gıpta etmek) (173:15), **KT yarsık-** (140b-5), **DS yarsımak** (XII-4815) ‘gıpta etmek, beğenmek, imrenmek’

yarsukdur- BHMİH İmrendirmek (320:8)

yarum gice ŞŞÇ Gece yarısı (55412)

yasadüşmek TAS Gevşetmek, birden gevşetmek, bozmak (Hurş. XIV. 56)

yasakcibaşı TAS Baş muhafız, zabıta amiri (Sic. A. XVI. 2, 662)

yasamak TAS 1) Yığmak, tahşit etmek. (Cem. XV. 20) 2) Yamyassı yatırmak, yere sermek, yaymak (Kam. XVIII-XIX. 2, 533), **HN yasa-** Açmak, yerleştirmek (5085), **İM yasa-** (1153), **IN yasa-** (1673) ‘yayın kirişini gevşetmek’, **DS** (I) Eğmek, çökertmek, yatırmak, bozup dağıtmak, (II) Yenmek (XI-4191),

yasandırmak TAS Kurulu yayı açtırmak (S. Vehbi. XVIII. 267)

yasılmak (I) TAS 1) Meyletmek, dayanmak, niyetlenmek, tasarlanmak (Kadı. XIV. 243), 2) Karargâh edinmek (Kdeb. XVIII. 445-2), **DK yasan-** Tertip ve tanzim olunmak, tertibat almak, hazırlanmak, tertiplenmek, karar vermek (192-11),

HN yasan- Karargâh edinmek (4910), **D yasan-** Tasarlamak, meyletmek, dayanmak (62a/8), **FN yasan-** Yer yamyassı uzanmak, (?), meydana gelmek (?) oluşmak (?) (7208), **ŞHŞ yasan-** Düzenlemek, tertip ve tanzim edilmek (3772), **ESN yasan-** Niyetlen- tasarla- (105), **ŞŞÇ yasan-** Konuşlandırılmak, mevzilendirilmek (39032), **DS** Yatmak, uzanmak, serilmek, devrilmek (XI-4192); **yasanımah** Tasarlamak, akıldan geçirmek (XII-4815)

yasatmak TAS (Ev. XVII. 7, 690), **SN yosat-** (1790), **ŞŞÇ yosat-** (47030) ‘yaptırmak, kurdurmak, imal etmek tertip, tanzim ettirmek’

yasavul TAS Yasakçı, muhafız (Şeh. Ş. XVI. 935), **Kâmûs-ı Türkî** Eskiden yolun korunmasına memur alay çavuşu, yol hasekisi, **DS** 1. Jandarma, yürütme erki taşıyan görevli, karakol nöbetçisi 2. Öncü, akıncı (XI-4192)

yasdıgaç Kâmûs-ı Türkî, DS yasdığaç/yaslaç (XII-4815) ‘üzerinde yufka açtıktıkları düz ve yassı tahta, hamur tahtası’

yasılmak, (yasanmak (II)) TAS (Solak. XVII. 84-2), **DAH** (145), **HN yasil-** (7056), **GRT** (968), **ŞKM yasil-** (4a/10), **IN yasil-** (4268) ‘yayın kirişi

gevşetilmek, açılmak, yasılmak', **DS** 1) Eğilmek, 2) Boyun eğmek (XI-4192)

yassı saçanaklar KMT Yassı düz kaslar (26^a12)

yastancak TAS Dayanacak yer (Cev. Es. XV. 317)

yastanmak, (**yasdanmak,** **yassanmak**) **TAS** (M. Bay. XIV. 59), **BHMİH** *yastun-* (Kâş. *yatsal-* Ettuhfe *yastun-*) (248:8), **YED/RN** *yastanmak,* **TİKT** *yasdan-*, (142a/2), **FN** *yasdan-* (6290), **ŞHŞ** *yasdan-* (3978), **IN** *yastan-* (4105), **TEZ** *yadsınmak,* **ŞŞÇ** *yastan-* (44638), **AK** *yasdan-* (30a.653), **Kâmûs-ı Türkî** *yasdanmak,* **DS** (XII-4815) 'yaslanmak, dayanmak, başına koymak, uzanıp dayanmak, kendine yastık edinmek'

yastı- TİKT Yaslamak, dayanmak (175b/6)

yastılmak TAS Yassılmak, yassılaştırmak, eğilmek (Saz. Köroğlu. XVI. 54)

yastım TAS Yüsekliği olmayan, yassı, yayvan, alçak (Kam. XVIII-XIX. 3, 86), **Kâmûs-ı Türkî** *yasdım* Yassı ve basık burunlu, pat burun **DS** Yassı, yaygın, basık (XI-4196)

yas tonu, (yas giyesisi) TAS Matem elbisesi (Kdeb. XVIII. 216-1)

yasü'l-bütün YİŞ Göz ağırları için kullanılan bir terki (145b/11)

yaşar TAS (Enb. XIV. 860), **YZ** (31b.908), **NH** (76b/19), **MNHS** (46a.12) 'yaşında, yaşar, yaş, ömür yıl, sene', **DS** 1) Bir yaşını geçmiş (at, sığır için), 2) ... yaşını gelmiş, 3) İki yaşındaki sığır, dana, 4) Altı ayla üç yaş arasındaki, sığa (XI-4196)

yaş çoğan LME Yaş çöven. (42b/1)

yaşçuk BL Islak göz çapağı, kurumamış çapak (4a-8)

yaşdaş, (yaştas) TAS (Deş. XVI. 225-1), **KT** (279b-4=78/33), **ŞŞÇ** (12672), **Kâmûs-ı Türkî, DS** *yaşdaş/yaşıtk* Yaşıt (XI-4197) 'yaşıt, akran, bir yaşda olan, emsâl'

yaş hava TAS Rutubetli, ıslak, nemli hava (Yadigâr. XIV. 5-1)

yaşılğan TAS Yemyeşil (Bab. XVI. 2, 46)

yaşilistan TAS Yemyeşil ova, yeşil bitkilerle kalı yer (Bab. XVI. 2, 27)

yaşınıgörmek TAS Gizlenmek, çaresine bakmak, sakınmak (Işk. XIV. 294-2)

yaşınmak, (yaşanmak, yaşımak)
TAS (Sır. XVI. 41), **SN** *yaşın-* (1756),
ETT *yaşın-* (ŞD 52-7), **HN** *yaşın-*
(1157), **ŞHŞ** *yaşın-* (5842), **IN** *yaşın-*
(7095) ~ *yaşan-* (4549), **GRT** *yaşın-*
(2025), **HN** (4322), **ŞŞÇ** *yaşın-/yaşan-*
(12567) 'gizlenmek, gizlemek,
saklanmak örtünmek, saklanmak'

yaş oğlan TAS Genç çocuk, delikanlı
(Enb. XIV. 604)

yaşrak TAS Pek taze, körpe (Deş.
XVI. 252-2)

yaştamak TAS Yaşlanmak, çok
yaşamak, kocamak (Ferec. XV. 441)

yaş toprak KT Nemli toprak (148a-
9=20/6)

yaşurmak TAS 1) Saklamak,
gizlemek, örtmek, kapatmak (Dede.
XIV. 136), 2) Örtülmek, kapanmak
(Süh. XIV. 176), **DK** *yaşurmak* Uygun
görmek (XII-4815), **ETT** *yaşur-* (HŞ
1359, HŞ 1241), **KY** *yaşur-* (1676),
HN *yaşur-* (3560), **ŞHŞ** *yaşur* (424),
IN *yaşur-* (1875) **ŞŞÇ** *yaşur-* (2815)
'gizlemek, saklamak, örtmek'

yaş uşak TAS Akli ermez çocuk
(Fuzuli. XVI. 46)

yat (II) TAS Yatak (Yuz. Şeyd. XIII.
62)

yatalık SN Barınak, barınılan yer (4368),
DS 1. Karyola 2. Yatak, yorgan konulan
dolap (XI-4199); 1. İnmeli hasta 2. Ateşli
hastalık (XII-4816)

yatar TAS (Ata. XV. 33), ***Kâmûs-ı
Türkî** 'yatan, boylu boyuna uzanan'

yatın Mes.Mur Tarz, usûl

yatıkçı FFANG Şişe satıcısı

yatlu, (yatlı) (I) TAS (Yunus. XIII-XIV.
137), **SN** (965), **MN** (351-4), **TM** (18b-
7), (416), **IN** (332), **HFN** (1888), **KAB**,
HHT [054b/11], **MM** (809), **FR/K**
yatlu/yatlı (19a-1) **Bİ** (1459) 'adi, işe
yaramaz uğursuz, kötü, fena' **DS** *yatlı*
Yaramaz, kötü, aşağılık (kişi); *yatlu* (I)
Kötü (XI-4202)

yatlu HN (II) Hazırlıklı (416)

yatlulu TM Kötü, içinde yaramaz nesne
bulunan (20b-1)

yatluluk TAS (Güvahi. XVI. 31), **TM**
yatluluk (11b-3), **ŞKM** *yatluluk* 'fenalık,
yaramazlık, kötülük, fenâ, şûm'

yatlurak HN Daha kötü (7432)

yatlu sanı TAS Hıyanet (Naz. Le. XVII.
13)

yatlu söz TAS Fena söz (Vahdet. XV.
162-2)

yatmaklık SN Yatma, yatış (4982)

yatsun TAS Yatsı vakti (Muham. XV. 530)

yatsuyın Kâmûs-ı Türkî Yatsı vakti

yatugan/yatuk Kâmûs-ı Türkî
Kanun gibi kucağa yatırılan sazlara denir *eskimiş*

yaturda tururda TAS Canlı cansız olarak (Hamza. XIV-XV. 16, 43)

yaturbasan Bİ Bir kuş yetiştirme tarzı (453)

yat yarağ, (yat yarak) TAS (Ferec. XV. 335), **SN** *yat yarak* (4434) ‘techizat, harp levazımı, silah, pusat, hazırlık’

yav (I) DAH Düşman (çağ), yağı, **FR/K** *yav/yavı* Yabancı. Düşman (128a-13)

yav (II) DAH Türklere karışan yabancı (Elidrâk)

yava, (yavu) TAS 1) Zayi, yitik, kaybolmuş (Şeh. Ş. XVI. 679), 2) Başboş gezen, sahipsiz (Ta. Sel. XV. 235), **BHMİH** (SDD *yava*) (2): kayıp TTS IV *yavu kılmak: yavı kılmak, yavu kulmak, yavı kılmak*) Kaybetmek *yava kılmak* Kaybetmek (278:7); *yava bar-* Güme gitmek, boşa gitmek (192:14), **ŞKM** *yavu* (98a/2), **TİKT** (*yavu gıl-* Kaybetmek, yitirmek

(170a/20)), **İM** *yavı/yavu* (1447, 464) ‘kaybolmuş, kayıp, yiti, zayi’, **Kâmûs-ı Türkî** *yava* Kayıp 2. Meçhul, bilinmeyen. 3.Yabancı, garip 4. Düşman, âsî; *i.* Yokluk **DS** (II) Sürüden ayrılan hayvan, (III) Yitik, (IV) 1) Dışarıdan gelip bir yere yerleşen, 2) İşsiz (XI-4203)

yavacı TAS Sahipsiz, yitik, başboş hayvan emanetçisi (Sic. A. XVI. 3, 449)

yavalanmak TAS Yalvarmak, tezellül etmek (Kab. XV. 393)

yavan yavan AGH İştahsız, isteksiz, neşesiz

yavaşımak TAS. (Müneb. XIV-XV. 103-2), **DS** (XI-4204) ‘hızını kaybetmek, hafiflemek, sakinleşmek, sükûn bulmak, yavaşlamak’

yavaşıtmak TAS Yavaşlatmak, hafifletmek, hızını, şiddetini kırmak, sakin, hale getirmek (G. Ra. XV. 126), **DS** 1) Yavaşlatmak, hızını azaltmak, 2) Kısmak (ses için) (XI-4204)

yavaşılan- FFANG Yatışmak, yumuşamak, sakinleşmek

yavlak BH kötü (14B/11), **TAS** (Yüz. Ha. XIV. 33), **BHMİH** (Kâş. *yavlak* Kötü fena, değerisiz, yavuz, düşkün, her şeyin kötüsü; Caf. *yavlak* kötü, fena, pek, çok) (3:6), **HFN** (327), **Kmühim**

(24b.10), **IN** (3969), **GRT** (2164), **ESN** (1434) **ŞŞÇ** (202), **Bİ** (1872) **F** (4b-6) ‘pek, iyice, tamamen, çok, çok aşırı gayet’, **DS** (I) Çok, çok fazla (XI-4205); Uzun, uzamış (XII-4816)

yavruluk TAS Döl yatağı (Bürh. XVIII-XIX. 151), **Bİ** *yavrılık* Yavru (1161)

yavşın- /yavşun- BHMİH Asılmak, yapışmak (Caf. *yavışmak*; yaklaşmak) (16:5)

yavşurmak TAS Yapıştırmak, yamamak, intibak ettirmek (Hurş. XIV. 66)

yavu KAB Kayıp, bilinmeyen, yabancı, **SN** *yavu kıl-/yavu kıl-* Kaybetmek, yitirmek (275, 3876); *yavu var-* Kaybolmak, zayi olmak, yitmek, **KİG** Zayi, yitik, kaybolmuş (140a/11), **IN** *yavu kıl-* Kaybet- (3917), **KY** *yavu* Kaybolmuş (1292), **DS** *yavu/yava* Yitik (XI-4203)

yavuh TAS Yakın, akraba (Kadı. XIV. 387), **HN** Nişanlı, adaklı, namzet (4531), **ESN** Yakın (529), **Bİ** Yakın, dost (237), **Kâmûs-ı Türkî** *yavuk/yaguk* (Yakınlık bildiren ‘yak’dan türemedir.) Nişan, nişanlama, namzedilik, **DS** *yavuk* (I) 1. Sevi 2. Nişan (II) Yakın (XI-4207)

yavuk olunmuş FFANG Kaybolmuş

yavunçluk TAS Kötülük, fena muamele, zarar (Ev. XVII. 9, 269)

yavunmak TAS Kaybolmak (Süh. XIV. 83), **YED** kaybolmak, yitmek, **ETT** *yavin-* kaybolmak (HŞ 1271), **ŞHŞ** *yavin-* Kaybolmak (1271)

yavutmak TAS Kaybetmek, saklamak (Süh. XIV. 93), **DS** Şaşırmak, aptalca davranmak (XI-4208)

yavuz adlu TAS Bednam (Kel. XIV. 76)

yavuz asıllu BL Farklı soylarla karışmış, melez, safkan olmayan (29b-1)

yavuz baş TAS Dik kafa, hırçın, serkeş. (Ata. XV. 8)

yavuz dil TAS Nazar değmesine sebep olacak kötü söz (Yuz. Şems. XVI. 79)

yavuz dirliklü TAS Geçimsiz, huysuz (Güls. XV. 13)

yavuz dua TAS Beddua, ilenç (Leys. Ar. XV. 31)

yavuz gönüllü TAS Kötü niyetli, bozuk vicdanlı (Nimeti. XVI. 131)

yavuz göz TAS Kem nazar, degen göz (Ha. Ş. XVI. 119)

yavuz hulu (yaramaz hulu) TAS Kötü huylu, fena tabiatlı (Ferec. XV. 351)

yavuz iş TAS Suç, günah, seyyie, seyyiat (Yuz. Şeyd. XIII. 36)

yavuz işlü TAS Fesatçı, müfsit, kötü davranışlı (İs. XIV-XV. 147)

yavuzlamak TAS (Ta. Sel. XV. 399), **TİKT** *yavuzla-* (142b/15) ‘kötülemek’

yavuzlanmak TAS Kızmak, azgınlaşmak (Şamil. XVI. 318)

yavuz sanıcı TAS Bedhah, kötü yürekli (Nimeti. XVI. 131), **DAH** *yavuz sanı* Kötü, düşünce

yavuz sanılı TAS Kötü düşünceli (Güls. XV. 51), **SN** *yavuzluk san-* Kötülük dilemek, kötü niyet beslemek (4421)

yavuz yel TAS Sert, rüzgâr, fırtına, kasırga (Zehr. XVI. 46)

yavuz yollu TAS Kötü gidişli (Kel. XIV. 41)

yay TAS (Enb. XIV. 33), **BH** (50B/3), **T** (13b-11), **ETT** (ŞD 38-6), **MNHS** 2. (128b.1), **HFN TM** (I) (106a-9), **MŞV** (12a/08), **MM** (II) (2600), **Kâmûs-ı Türkî** ‘yaz, sıcak mevsim, sayf, ilkbahar ile sonbahar arasında yer alan sıcak mevsim yaz, yaz mevsimi (Ortası olan Temmuz’da güneşin Yay burcunda bulunması sebebiyle böyle adlandırılmıştır

veyahut bu mevsimde sürülerin yaylalarda yayılması ve her şeyin de sıcaktan açılması münasebetiyle ‘yaymak’ fiilinden türemedir.)’ **DS** (I) 1) Yaz, 2) Yaz mevsiminin, 20 Mayıs ile 15 Haziran arasındaki bölümü (XI-4208)

yay bagrı SN Yayın eğri kısmı (2884)

yaya başı TAS Serdar, piyade kumandanı (Sic. B. XV. 7, 290)

yayak, (yayağ) TAS (Si. Da. XIV. 67), **GT** (74b-9), **DK** (30-11), **TİKT** (144b/17), **MT** (8b-8), **KAB**, **ESN** (1518), **MM** (2251), **ŞŞÇ** *yaya/yayak* (3835), **DS** (XI-4209) ‘yaya, yayan ayakla yürüyen, hayvansız, arabasız giden, yaya, yayan, piyade’

yayaklaşmak TAS Yaya olmak, piyade olmak (Terceman. XV. 222)

yayakomak (yazakomak) TAS Yayıp bırakmak, sermek (Bab. XVI. 2-127)

yayanlık Kâmûs-ı Türkî Atsızlık, piyâdelik, yay olmak ve gitmek hali

yayanca TAS Yaya olarak (Bektaş. XV. 223)

yay bağı TAS Kemanın göğsü (Deş. XVI. 254-2)

yay evi, (yaz evi, yazla evi) TAS Sayfiye, yazlık ev (Nimeti. XVI. 112)

yayın, (yayun) TAS (Ta. Sel. XV. 16), **T** *yayın/yazın* (97a-10, 24b-12), **ETT** (HŞ 1013), **DS** (II) (XI-4211) 'yazın, yazın, sayf mevsiminde'

yayındırmak TAS Belirsiz, bulunmaz, bilinmez hale getirmek (Işk. XIV. 31-1), **DS** Kümes hayvanlarını, kuşları barınaklarından soğutmak (XI-4211)

yayınmak TAS Dağılmak, yayılmak (Süh. XIV. 82), **SN** *yayın-* Yayılmak, dağılmak (3009), **YED-YED/RN** Kuşun yiyecek bulması için gezinmesi, **ETT** *yayın-* Kaçınmak, kaçmak (HŞ 2268, HŞ 1596), **HN** *yayın-* Dağılmak, yayılmak (954), **ŞHŞ** *yayın-* Kaçınmak, kaçmak (758), **IN** *yayın-* Dağıl- (1748) **ŞŞÇ** *yayın-* Dışarı çıkmak (14893), **DS** (I) 1) Yaymak, sermek, satıcı mallarını serip göstermek, 2) Açık saçık, saygısızca oturmak, yatar gibi uzanmak, 3) Yerini tarlasını genişletmek, (II) 1) Genişletmek, ferahlatmak, 2) Caymak, 3) Katlanamamak (XI-4211)

yaykamak ŞŞÇ 1. Yıkamak, ıslatmak (21738) 2. (*yu-* fiili ile birlikte) *mecazlaşmış* Kalaylamak, hakaret etmek, küfür etmek (35053), **TAS** (Kam. XVIII-XIX. 3, 56), **CTD** *yayka-*, **Bİ** *yayka-* (1455), **FFANG**

yayka- **Kâmûs-ı Türki** *yaykamak/yıkamak* (1476), **DS** (XI-4211) 'çalkalamak, yıkamak'

yaykanmak, (yayhanmak) TAS 1) Yıkanmak, yunma (Kab. XV. 157), 2) Çalkanmak, kımıldamak (Dede. E. XIV. 128), **GN** *yayhan-* Çalkalanmak (39), **GBTBİ** *yaykan-* (8-b/6), **DS** (XI-4211) 'yıkanmak'

yaylın ok TAS Birçok kimse tarafından birden atılan ok (Müslim. XV. 34, 77)

yaynıl- ŞHŞ Dağılmak, yayılmak, çözülmek (5192)

yazagan FFANG Yazmaya alışmış

yazgurmak TAS Suçlamak, itham etmek (Terceman. XV. 32-2)

yazık ve yazuk KAB Günah, suç

yazılmış TAS Takdir olunmuş, mukadder (Kel. XIV. 86), **KT** 1. Kaydedilmiş, yazılmış (282a-5=83/9) 2. Takdir edilen şey; yazı, hüküm (87a-2=8/68)

yazılan D İnsanın geleceği hakkında belirtilen, takdir olunan (244b/14)

yazılmaz PEN Kadersiz, talihsiz

yazınmak TAS Kendisi için yazmak istinsah etmeki kopya etmek (Tibr. XVI. 199), **SN** *yazın-* Kendi kendine çözmek (DLT) (3110), **KT** *yazın-* Kendiliğinden

yazmak, uydurmak (171a-1=25/5), **DS**
Kendi altına sermek (XI-4217)

yazı yer, (yazı yeri) TAS Düz ova
(Bab. XVI. 1, 38)

yazla TAS Yayla (Ta. Sel. XV. 16),
DS yazla (I) Yazın göçülen ya da
gezmeye gidilen yüksek, serin yer,
yayla, (II) 1) Balkon, 2) Sofa (XI-
4217)

yazlıcak TAS Yazın oturulacak yer,
yazlık, sayfiye (Hamza. XIV-XV. 16,
180)

**yazmak (II), (yazup yañılmak,
yanılup yazmak) TAS** 1) Şaşırıp
yanılmak, hata etmek (Şeh. Ş. XVI.
641), 2) Hedefa isabet ettirmekte
yanılmak (Şamil. XVI. 420), **BHMİH**
ya Gizlenmek Gizlenmek Gizlenmek -
(I) (Kâş. Caf. Müh. Abu H. Houtsma.
Kom) (64:15), **BH yaz-** (30B/10),
CTD yaz-, ŞŞÇ yaz-(I) (23792),
'şaşırıp yanılmak, hata etmek Hata
yapmak, yanılmak'

yazmaz KT Yazmayan, okuma yazma
bilmeyen; câhil (6b-6=2/78)

yazuklu TAS (Si. Da. XIV. 3), **SN**
(4759), **D** (33b/6), **IN** (253), **KT** (22b-
7=2/283), **HN** (3738), **ŞŞÇ** (184)
'günahkâr, suçlu, günah işlemiş,
mücrim'

yazuklu bitisi TAS Günahkârın amel
defteri (Kel. XIV. 110)

yazuksuz TAS (Güzide. XV. 55), **KT**
(44a-1=4/112) 'suçsuz, günahsız, mâsum'

yaz yarpuzı LME Yaz yarpuzu, su
teresi. (7b/18)

yece KAB İyice, güzelce

yedi aylı LME Hindistan'dan gelen
yedi ayaklı denilen şifalı bir ot. (54a/16)

yer ağacı LME Yer ağacı, çamı, yer
peliti, kısamahmut otu (15a/5)

yedici TAS Kılavuz (Enb. XIV. 947) **DS**
Körü elinden tutup götüren (XI-4220);
yedecek/yedici Önder, kılavuz (XII-4817)

yedi yidi içinde F İç içe girmiş girift
durumları anlatmak maksadıyla
kullanılan bir ifade biçimi (6a-2)

yedürici edviye MNHS Yara vb. arızları
giderici, fazlalıkları yok edici, kemirici
ilaç (140a.12)

yedürici otlar MNHS İyileştirici, yara
vb. arızları giderici, fazlalıkları yok edici,
kemirici otlar (140a.8)

yedişerleme TAS Bir dalga fırtınası (Ev.
XVII. 2, 129)

yeğınlenmek TAS Galip duruma
yükselmek, üstün gelmek (Şamil. XVI.
319)

yeğlü alalu TAS Yüksekli alçaklı, iyili kötülü (Kab. XV. 17)

yeğnicek TAS Hafif, pek hafif (Ah. XVI. 259), **DS** *yeğnicek/yeğni* Ağır başlı olmayan (XI-4227), Hoppa, şımarık (XII-4818)

yeğniceklik TAS Hafif meşreplik (Bab. XVI. 2, 81)

yegreme HN İğrenç (4182)

yektirmek, (yekdirmek) TAS (Kam. XVIII-XIX. 2, 188), **DS** (XI-4230) ‘bir ayağını aksatarak yürümek, topallamak, hafif topallamak’

yel alsun TAS Mahvolsun, telef olsun (Yuz. Şeyd. XVI. 43)

yel ayaklı TAS Yüğrük, hızlı koşan. (Ferec. XV. 4)

yel devesi TAS Çok koşan hicin (Fütuh. XIV. 34)

yalebimek, (yilebimek) TAS (Anter. XIV. 566), **DS** *yalebimek/yelbirdemek* (XI-4232) ‘rüzgâr tesiriyle sallanmak, yelle sallanmak, dalgalanmak’

yelğün TA İlgin ağacı (212a/3)

yelegergen TAS Kerkes kuşu (Nimeti. XVI. 377)

yeleşen, (yileşen) TAS Çek yelen, hızlı koşan, süratle giden (Caf. XVI.

27-1), **BL** Hızlı, çabuk (30a-3) Yelegen at (30a-3), **DS** (I) İvecen, canı tez, telâşla ordan oraya gidip gelen, (II) Topraktan yapılmış su testisi, (III) Köpek (XI-4232);Tzı, av köpeği (XII-4818)

yeleşence TAS Gezip tozan, bir yerde durmayan (Hamza. XIV-XV. 26, 3)

yeleşim TAS Rüzgâr alan, havadar (Deş. XVI. 90-1)

yeler oñmaz TAS Uğraşıp durduğu halde eline bir şey geçmez, çalışır kazanamaz (Müslim. XV. 2, 136)

yeler yel TAS Hızla esen rüzgâr (Yuz. Şems. XVI. 205)

yele yele, (yile yile) TAS Koşa koşa (Işk. XIV. 163-1)

yeleklenmek TAS Kantlanmak, kanat açmak (Sûr. XVIII. 3)

yeli HHT [081b/9], **DS** (XI-4234) ‘hayvanlarda boyun üzerindeki saç, yele’

yelik, (yilik) TAS Yelici, çok koşan (Gülşeni. XVI. 27), **GN** *yilük* Koçucu, çok koşan (1936), **TDGAEAT** Şehvete gelme, doyuna ulaşma (KG 10a-5), **DS** Oyunda ebe (XI-4234)

yelikmek TAS Yel gibi koşmak (Hüs. Dil. XVI. 73), **DS** (I) 1) Şımarık,

yaramazlık yapmak, 2) Oynamak, (II)
İvecenlik yapmak (XI-4234)

yelim TAS (Dede. XIV. 103) **BL**
(13b-5), **TA** (228a/8), **YİŞ** (196b/7)
'tutkal, yapışkan nesne, yapıştırıcı,
çiriş' **Kâmûs-ı Türkî** Koşma, koşuş,
süratli hareket (1480)

yelimkara TAS Ökse de denilen
yapışkan madde (Deş. XVI. 299-1)

yelin MŞ Hayvan memesi (55a/5), **DS**
1. İnek, manda, koyun vb. hayvanlarda
memenin süt toplanan bölümü 2.
Hayvanın doğuracağı zaman şişen
üreme organının dış bölümü (XI-4235)

yelincek TAS Aceleci (Kab. XV. 26)
DS Hafif, hoppa, şımarık (4235)

yelinmek TAS Yoluna devam etmek
(Sır. XVI. 31-1)

yeliş TAS Koşuş (Bab. XVI. 2, 259)

yelişmek, (yilişmek) KT *yiliş-*
Koşuşmak; boşanmak, boşanıp
saldırmak (156b-7=21/96), **TAS**
(Leys. Mu. XIV-XV. 195-2), **ETT**
yiliş- (ŞD 36-9), **HN** *yiliş-* (4878),
TAZ *yilişmek*, **ŞŞÇ** *yiliş-* (1525)
'koşuşmak, koşuşturmak, şitab etmek,
birlikte yelip gitmek, yarışmak
koşuşmak'

yeliştürmek TAS Koşmak, şuraya
buraya koşmak (Cev. Es. XV. 17)

yelkeni suda TAS İddiasız, sakın (Atai.
Ha. XVII. 38)

yelki MT Şehbal, uzun kanat; boyun saçı
yele (?) (19a-9), **DS** (I) Uzun kanat (XI-
4236); (II) Balık süzgeci (XII-4819)

yelkovan TAS Havai, hafif-meşrep, boş
gezen, faydasız, lüzumsuz işler peşinde
koşan (Ferh. XIV. 16), **DS** (III) Kararsız
bir yerde, bir işte durmayan (XI-4236)

yel korgıcı DAH Abesle uğraşan, serseri,
bâd Peyma

yelli mantar Göbelek, ak mantar (Bürh.
XVIII-XIX. 454)

yelmeşik, (yelimşik) TAS (Kdeb. XVIII.
308-2), **GBTBİ** (176-b/9), **YİŞ** *yelmeşik*
(198b/6) 'sulu nesne, yapışkan, lüzûcetli',
DS (I) 1) Yapışkan sulu (nesne), 2)
Bozulmaya yüz tutmuş, (II) Fazla
pişmekten ezilen yapış yapış olan, (III)
Sırnaşık (XI-4238)

yelme yokuş TAS Dik yokuş (Ev. XVII.
7, 290)

yelte, (yilte) TAS Teşvik, iğva (Işk. XIV.
206-2), **DS** Aksak (at için) (XI-4240)

yelteme TAS Şevka getiren (saz havası)
(Dede. XIV. 96)

yeltmek, (yilmek) TAS (Anter. XIV. 767), **YED-YED/RN, SN** *yilten-* (698), **MN** *yèlt (e)-* (271-3), **TİKT (M)** *yilte-* (270a/4), **ŞŞÇ** *yilten-* (54904), **KAB, F** *yelte-* (35b-1) **DS** (I) (II) (XI-4240) ‘teşvik ve tergip etmek, tahkik etmek, özenmek, koşturmak, arzû uyandırmak. cesaretlendirmek, heves vermek, heveslendirmek, harekete getirmek, kıskırtmak, tahris etmek’

yel yeperek TAS Telaş ile, acele ile, çabucak (Vasıf. XIX. 275), **DS** *yel yeperek* (I) Çabucak (II) Yırtık, pırtık, darmadağın (XI-4240)

yemeklemek Kâmûs-ı Türkî, DS (XI-4221) 1. Yemek vermek, yedirmek 2. Yemeğe davet etmek, şölen vermek, ziyafet çekmek

yemeklenmek TAS Yemek yemek (Solak. XVII. 4-2)

yemelemek TAS (Terceman. XV. 436-2), **DS** (XI-4241) ‘topallamak, hafifçe aksamak’

yemeni yastık TAS Yazmadan yüz geçirilmiş yastık (Sic. B. XV. 6, 75)

yemiş TAS Yiyen, yiyici (Mih. XV. 241)

yemli yemişli TAS Sebzeli meyvalı, bağlı bahçeli (Tibr. XVI. 209)

yey başı TAS Gömlek yahut elbise kolunun koltuk tarafında olan yeri (Aks. XVII-XVIII. 417)

yencmek Kâmûs-ı Türkî 1. Ezmek, basmak 2. Paramparça etmek 3. *mecazlaşmış* Haksızlık etmek, acımasızca davranmak, **DS** *yençmek* (I) Sarsmak, silkelemek, tartaklamak (II) Ezmek (XI-4244)

yencil- TM (96b-8), **TA** *yencil-* (280b/9), **Kâmûs-ı Türkî** *yencilmek eskimiş*, **DS** *yencilmek* (I) (XI-4244) ‘ezilmek, incinmiş basılmak’

yendek PEN Daima, hep, mutlaka, muttasıl

yene Kâmûs-ı Türkî 1. İri kıyım 2. Üstü, galip esk.

yenelenç Kâmûs-ı Türkî Zayıf, kuvvetsiz, daima, mağlup, miskin

yeng TAS 1) Renk (Hurş. XIV. 59), 2) Şekil, tarz, üslûp, usul, biçim, suret (Fütuh. XIV. 204), **IN, GRT** (2870), ‘usûl, şekil, üslûp, tarz’

yengeç TAS Değirmen baltacığının altına konulan demir (Bab. XVI. 2, 274)

yeñice güyeğü TAS Yeni güveyi
(Cinan. XV. 86)

yeñi güz MK İlk bahar

yenil KAB, DS *yeğni* (XI-4246)
'hafif, ağır olmayan'

yeñi yüz KAB Yeni görülmüş, henüz
yüz göz olmamış

yeñillik FFANG Hafiflik, **DS** *yeğnilik*
Hoppalık (XI-4246)

yeñile, (yeñilece, yeñilice) TAS
(Anter. XIV. 357), **BHMİH** (Kâş.
yeñile- yenilemek; Müh. *yeñile-*
yenilemek; Ettuhfe *yeñile* Yenile,
tekrar) (96:10), **MN** (13-6), **EM**
(14a/1), **MNHS** (140a.7), **ŞŞÇ** 1.
(30793) 2. (38373), **DS** (XI-4246)
'yeni, henüz, yeni, pek az önce
şimdilerde, henüz yeniden, yenice, pek
yeni'

yeñi yaz, (yeñi bahar) TAS (Işk.
XIV. 251-2), **YED/RN** 'ilkbahar'

yeñi yetmiş TAS Yeni yetmiş, genç,
nevreside (Genc. XVII. 68)

yeñi yiğit TAS Delikanlı genç (Süh.
XIV. 207)

yenmiş FFANG Yenmiş, yenilmiş

yennemek, (yinnemek) Doğuracak
hayvanın memelerine süt gelmek

(Terceman. XV. 86-2) **DS** *yennemek/*
yenlemek Hayvan, doğuracağına yakın
memesi üreme organı büyümek (XI-
4248)

yeñni T 1. Hafif, hazmı kolay (9a-6) 2.
Gergin olmayan, düzgün, normal (30a-1)
3. Daha az şiddetli, düşük şiddette (112a-
13), **MK, DS** *yenli* (XII-4820) 'hafif,
ağırlığı az olan'

yeynemek T Rahatlamak, hafiflemek
(89b-6)

yensüz gönlek YED/RN Kefen, Kolsuz
gömlek

yentüre TAS Kalender, tiryaki (Ev.
XVII. 6, 525)

yeñül TAS (Süh. XIV.), **IN** (1773)
'yeyni, hafif'

yeñür MŞV (*yeñür tut-* (45a/10)), **DS**
yenürce/yenirce Frengi (XI-4248)
'Şirpençe, Cüzzama yakalanmak cüzzam,
terleme hastalığı'

yepemek, (yepелеmek, yepmek) TAS
(Hurş. XIV. 65), **SN** *yep-* (2359), **DS**
yepелеmek (I) (XI-4248) 'birinin sırtına
yavaşça vurarak okşamak'

yepermek Kâmûs-ı Türkî Koşmak, hızlı
ve telaşla gitmek, acele ederek koşmak
eskimiş

yep- FR/K Çabuk olmak (35a-10)

yeprik TAS Yıpranmış, fersudeleşmiş, yıpranmış (Kam. XVIII-XIX. 2, 255)

yepirmek TAS Eskimek, yıpranmak, fersudeleşmek (Kam. XVIII-XIX. 3, 481)

yerbağırsağı TAS (Deş. XVI. 208-1), **MŞ** *yer bagarsuğı* (154b/13), **Kmühim** *yirbagarsuğı* (44b.15), **DS** (XI-4249) ‘yer solucanı, solucan’

yecüğez TAS Yercik, barınak (Ferec. XV. 201) **RB** Küçük yer, küçük bir alan (29b/2)

yer dehenlü LME Yerağızlı, defne ağacı. (21a/12)

yer deprenmesi TAS (Men. Av. XVI. 66) **DS** (XI-4250) ‘zelzele, hareket-i arz, deprem’

yer dutucu BL Bir yere alışmış, bir yerde daimi olarak yaşayan (35a-8)

yerdük TAS Yerilmiş, yerilen, kötülenen, hor görülen (Ata. XV. 13)

yer evi TAS Bodrum, mahzen (Sic. E. XVI. 16, 126-1) **DS** 1) Tek katlı ev, kulübe, 2) Bodrum alt kattaki oda, 3) mutfak (XI-4250,4251)

yer göceni TAS Bir çeşit göcen (Deş. XVI. 290-1)

yer içi TAS Yer altı (Hazain. XV. 32-2)

yeridir TAS Lâyıktır, münasıptır, sırasıdır (Çeng. XV. 257), **DAH** Tamamiyle, lâyıkiyle, eksiksiz, yerli yerince (357)

yerince (II) TAS Yerilmiş, kötülenmiş (Işk. XIV. 217-1), **EM** Uygun, olması gerektiği gibi (62a/9)

yer incisi TAS (Bürh. XVIII-XIX. 542), **LME** *yer encüsi* (22a/13) ‘yer incisi, inci çiçeği, zambakgillerden, temren biçimindeki yaprakları arasında, ince bir sap üzerinde küçük çan biçiminde beyaz çiçekler açan bir süs bitkisi, müge’

yerindirmek, (yerindürmek) TAS Tasalandırmak, mahrum etmek (Dede. XIV. 55), **DS** (I) Gücendirmek, (II) İmrendirmek (XI-4252)

yeringen TAS Çok üzülen, kederlenen (Hazain. XV. 71-1)

yerlendürmek TAS (Enb. XIV. 195), **TM** *yirlendür-* (2b-12) ‘yer olarak vermek, yer tayin etmek, yerleştirmek’

yerlenmek TAS (Kel. XIV. 50), **GN** *yerlen-* (2013), **KAB**, **TM** *yilen-* (30a-13), **RB** *yerlen-* (24b/8), **DS** (II) (XI-4253) yer edinmek, vatan tutmak,

yerleşmek, yer tutmak, yurt edinmek‘
(bitkinin) kök salması, kökleşmesi,
yerleşmesi’

yerlü renk TAS Esas renk (Sıh. Ac.
XV. 42)

yerfürü yermürü SN Yalvara
yalvara, acındırarak (2674)

yermei olıcak KAB Ayıplamak
gerekince, kötülüğünü söylemek,
gerektiği vakit

yer sanavberi LME Yer çamı, yer
peliti, kısamahmut otu, yer palamutu
(26b/6)

yer siki LME Yer hadisesi, eşek
turbu, yaban turbu, acırğa (4b/20)

**yer yerin, (yerin yerin, yer yerden,
yir yirin) TAS** Her taraftan, yer yer,
taraf taraf (Kel. XIV. 51)

Yeşilbaş Tatar TAS Özbek (Cihan.
XVII. 214)

yeşilten TAS İri ve yeşil kertenkele
(Terceman. XV. 410)

yetecekçe TAS Yetecek kadar, kâfi
miktarda (Teshil. XIV-XV. 62)

yeter ancak TAS Artık yetişir: Yetişir
artık (Deş. XVI. 29-2)

yetesi TAS Kâfi miktarda (Işk. XIV.
85-2)

yetilmek TAS Büyümek, yetişmek,
kemale gelmek (Enb. XIV. 131), **DS** 1) 2)
Olgunlaşmak, 2) Ermek, ermişlik
düzeyine çıkmak (XI-4258)

yetme Kmühim Büyüme, gelişme
(45a.8)

yeyegen KBP Çok yeyici, iştahlı
(18b/06)

yeyincek KAB DS *yeğni-* (XI-4226)
‘ağırbaşlı olmayan, hoppa, hafifçe,
hafifmeşrep, ciddiyetsiz’

yeyni başlı, (yiyni başlı) TAS (Kel. XIV.
118), **BL** *yeyni başlu* (9a-5) ‘ağır başlı
olmayan, havai, hafifmeşrep’

yeynicek TAS 1) Hafifmeşrep (Kab. XV.
88), 2) Hafifçe, hafif (Leys. Ar. XV. 91),
KMühim Yumuşak, yumuşakcık, **EM**
Hafif, sindirimi kolay (3a/15), **DS**
Ağırbaşlı olmayan, hoppa (XI-4261)

yeyniceklik TAS Ağır başlılığa uymayan
davranış, hafiflik, hoppalık,
hafifmeşreplik (Müben. XIV-XV. 204-2)

yeyni kişi TAS Hafifmeşrep kişi,
boşboğaz (Şamil. XVI. 386)

yeynilemek KAB Küçümsemek,
horlamak. Yüz göz olmak, saymamak

yeynilik TAS (Deş. XVI. 304-2), **ŞKM**
yiynilik (37a/9), **TM** (89b-1) ‘hafiflik,

hiffet, yeynilik', **DS** (I) Hoppalık, (II) Hastanın, üzüntülünün acısını azaltmak için söylenen söz, davranış (kuran okuma, kurşun dökme vb.) (XI-4261)

yeynilmek TAS (Anter. XIV. 432), **EM** *yeynil-* (62a/14), **F** *yeyni-* (30b-2) 'hafifleşmek, hafiflemek'

yeyniltmek (Tazarru. XV. 164), **ŞKM** *yiynilt-* (38a/7), **MT** *yiynilt-* (47a-2), **KAB**, **MŞ** *yeynilt-(d)* (83a/4), **EM** *yeynilt-* (24b/14) 'yeyniltmek hafifletmek'

yeynilmek TAS (Enb. XIV. 532), **MT** *yiynil-* (47a-9), **DS** *yeynilmek/yeğnilmek* (XI-4261) 'hafifleşmek, ağırlığı azalmak, hafiflemek'

yeynisemek TAS Hafif görmek (Anter. XIV. 248)

yeynit- **TAS** (DD 129-2), **MT** *yiynit-* (47a-2) 'azaltmak, yeyniltmek, hafifletmek'

yeyügelmek TAS Devamlı olarak yimek (Sic. B. XV. 7, 307)

yezek TAS Asker müfrezesi, karakol (Aks. XVII-XVIII. 196)

yezme AGH, **DS** *yezne* (XI-4261) 'damat, enişte'

yığadurmak TAS Geri çeker durumda olmak (Hazain. XV. 18-1)

yığ HHT Bağırma, çığırma [065b/13]

yığak TAS Nehiy, memnuyyet, yasak (Müneb. XIV-XV. 27-1),

yığak iş KT Yasak, memnû; Yasaklanan hareket, kötü ve çirkin iş (143a-3=18/74)

yığıcı TAS (Kel. XIV. 82), **HN** (71a/5) 'engel, mani'

yığın yığın HHT Küme küme [035b/19]

yığınlık Kâmûs-ı Türkî Kalabalık

yığınmak Kâmûs-ı Türkî 1. Toplanmaki birikmek top ve küme olmak 2. Bayılıp düşmek

yığıştırmak TAS (Dede. XIV. 63), **Kâmûs-ı Türkî** *yığıştırmak*, **DS** *yığışdırmah* (XI-4262) 'toplatmak, biriktirmek, çoğaltmak, toplamak, biriktirmek, türetme'

yığlamak DAH Yığmak. (41) (*yığ* Hazır, cemetmek (Çağ.))

yıgılanmak KMT Çekinmek, kaçınmak, sakınmak (118^a6)

yığlındırmak TAS (Terceman. XV. 169-2), **TİKT (A)** *yığlındur-* 'çekindirmek, sakındırmak, men etmek'

yığılmak, (yığılmak, yığınmak)
KT *yığılın-* 1. Menedilmek, alıkonulmak yığılmış (14b-5=2/196) 2. Geri durmak, Vazgeçirmek, kaşınmak (82b-3=7/202) 3. Çekinmek, imtina etmek (22b-1=2/282) 4. Yönelmek (47b-11=4/171), **ŞŞÇ** *yığılın-* Vazgeçmek, dönmek (21429) **TAS** (Kel. XIV. 53), **HN** *yığılın-* (2a/4), **ŞKM** *yığılın-* (32a/7), **TİKT** *yığılın-* (74a/18), **TİKT (A)** *yığılın-* (130a/5), **MC** *yığılın-* (73b.2); *yığılmak* (73b.8), **CM** *yığılın-*, **KAB** *yığlanmak* **BH** *yığılın-* (41A/10),

‘çekinmek, kaçınmak, nefisini men etmek, içtinap etmek, imtina etmek’

yığmıklık **KİG** Çıkarma, uzaklaştırma, kovma (130b/2)

yığnaşmak **TAS** Birbiri üzerine yığılmak (Terceman. XV. 68-2)

yığşur- **DK** Toplamak (27-5)

yıkılmak **TAS** (Kesir. XV. 147), **KT** *yıkınıl-* (159b-10=22/40) ‘tahrip edilmek, yıkılmak’

yılan ayağı **TAS** Görülmeyecek kadar ince (Revani. XVI. 51)

yılan bıçağı **EM** (41a/8), **MŞ** (48a/10), **DS** (XI-4264) ‘genellikle mezarlıklarda, kayalık yerlerde biten

enli, uzun parlak yapraklı, ortasında mor çiçeği bulunan bir bitki yılanbıçağı, yılan yastığı, yılan bıçağı otu’

yılan boncuğı **EM** (7b/7), **MŞ** (128a/5), **YİŞ** (187a/7) ‘danaayağı, yılanboncuğı, yılan boncuğı otu, harmühre denilen at yularına dikilen bir nesne’

yılandili Kâmûs-ı Türkî Yılandili hastalığına birtakım birtakım büyüler ve uydurma ilaçlar ile iyi etmek iddiâsında bulunan kimse

yılan sarımsağı **MŞ** Yabancı sarımsak (71a/15)

yılandili süğü **TAS** İnce, keskin süngü (Müslim. XV. 16, 19)

yıllan- **CM** Alevlenmek

yılan uyuzu **GBTBİ** Yılan uyuzu, tilki uyuzu dâ’ü’s-sa’leb, dâ’ül-hayye, saç dökülmesi hastalığı (295-b/9)

yılan yadugı/yastığı Yılan yasyığı denilen zehirli bir bitki

yıl artuğı **TAS** Bir yıldan çok (Tuh. Le. XV. 346)

yıldır- **HHT** Parlamak [047a/18], **DS** (I) Üstün gelerek caydırmak, kaçırmak (II) Usandırmak (III) Fırlatıp atmak (IV) Eğmek (XI-4267)

yıldırağan TAS Ziyade parlayan, çok parlak (Şamil. XVI. 200)

yıldırayık TAS Parlak (Terceman. XV. 104-1)

yıldırayıcı Kâmûs-ı Türkî 1. Par par veya ralık aralık parlayan 2. Şimşek çakan

yıldızı düşkün, (yılduzu düşkün) TAS (Yahya Bey. XVI. 105), **DS** *yıldızı düşük* (XI-4268); *yıldızı dik* (XII-4821) ‘talihsiz, bedbaht, kötü alinyazısı, kötü yazgılı’

yıldız odu TAS Yıldız akması ışığı (Cev. Ke. XVII. 107)

yılğa- DK atlarla hücum etmek, dört nala hücum etmek, baskın yapmak, akın yapmak (38-4)

yılgun YİŞ Sulak yerlerde kendiliğinden biten bir ağaç (150b/9)

yılgunluk ŞŞÇ Ilgın ormanı(29090)

yıl haracı FR/K Yıllık vergi (69a-13)

yılıkdırmak TAS Eğmek, meylettirmek (Bab. XVI. 1, 426)

yılıkmak, (yalıkmak (II), yılığmak) TAS Eğilmek, kaymak, meyletmek, inhıraf etmek (Bab. XVI. 1, 332), **DS** (I) şımarak, yaramazlık yapmak, (II) gürleşip güçlenmek (ekin için) (4270)

yılıldatmak TAS (Gözünü) çabuk çabuk açıp kapamak (Terceman. XV. 81-1)

yıltar, (iltar) TAS Av köpeklerinin boynuna takılan ip ve saire (Veyse. XVI. 124-1), **FFANG** Yular, **DS** *yıltar/yultar* 1) Yular ipi, 2) Boyunbağı (XI-4272)

yımak YED/RN Men etmek, engel olmak, uzaklaştırmak

yımur- ŞŞÇ Harap etmek (30424)

yımrılmak TAS (Işk. XIV. 303-2), **GRT** *yımrıl-* (965) ‘kıvrılmak, yansımak’

yıp- HN Terketmek, bırakmak (5293)

yıprak TAS 1. Açık yayvan (Zatî. XVI. 218)

yıramak Kâmûs-ı Türkî (At) Zayıflamak, etsiz ve lâgar olmak, **DS** Uzamak (XI-4273); Uzaklaşmak (XII-4822)

yır- F Doğan, tırnaklarıyla parçalamak (54a-3), **D** *yır-* (90a/4), **KT** *yır-* (57a-10), **Kâmûs-ı Türkî** *yırmak*, **DS** (XI-4274) ‘yarmak, az yarmak, hafif şekilde çatlak, yırtıp ayırmak, ortasından geçmek, kesmek’

yırandırmak Kâmûs-ı Türkî (Atı) Koşu için gerektiği kadar zayıflamak

yırmasuz HN Yarıksız (62)

yırtıcı canavar KT Vahşi hayvan (48b-9=5/3)

yırtık gözlü TAS Göz kapağının içi dışarıya dönmüş olan (Ferec. XV. 388)

yırtışmak TAS Birbirine karşı böbürlenmek (Bürh. XVIII-XIX. 485), **Kâmûs-ı Türkî** *yırtışmak* Birbirinin üst ve başını yarıp ikiye ayırmak veya birbirinin yüzünü tırmalayıp tutuşmak, itişip çekişmek, vuruşmak

yırtı- F Doğan, tırnaklarıyla parçalamak (54b-6)

yıvaran- CM Etrafını gezmek, etrafını dolaşmak (yören?)

yiyci Müc. Kokulu, kokan nesne (34b/2)

yıyd- Kmühim Kokutmak (3a.4)

yıyıl- SN 1. Yayılmak, dağılmak (?) (EUTS) (4297) 2. Kendini kaptırmak (?) (4578)

yıyilağuş BHMİH Koklanacak şey (48:13)

yıyilat- Kmühim Koklatmak (41b.4)

yıyilat ŞKM Pis, fena, kötü (42b/10)

yid- GRT *yid-* Atmak, vermek, salmak (1870), **HFN** *yid-* Gütmek (1151), **ETT** (HŞ 5-5), **BHMİH** *yid-* (Kâş. Ettuhfe. Dede yet-) (113:23), **SN**

yid- (166), ‘yedmek, yedeğe almak, peşinden götürmek çekmek, sevk itmek, yedekte götürmek’

yidici İM Çeken, yardım eden (3064)

yidinci çift KMT “*ekserî, dildeki saçanaklarda yayılır ve bir azcuk bölüğü bogurtlagun iç yüzündeki saçanaklarda yayılır*”. Modern tıpta, beyin periferik sinirlerinden 9. kafa çifti nervus glassofpharingicus (26^b3)

yidiş ŞKM Elle tutup götürme, yediş (105b/8)

yige TAS Güçlü, kuvvetli (Maârif. XV. 194), **DS** *yige* 1. Hırsız, zarar veren (hayvan, insan için) 2. Rahat otlamayan, sağına soluna saldıran (hayvan) 3. Bir yerde duramayan (XI-4276); Hak etmediği parayı alan, yiyci (XII-4822)

yigen HN (6187), **KAB** ‘çok, pek çok, pek’

yığ (I) TAS (Şamil. XVI. 228), **DS** (I) (XI-4276) ‘ığ’

yigin KAB Hafif, **GRT** (2563) ‘galip, üstün, yenen, muzaffer, üstün, hoş, güzel, beğenilir’ **DS** (I) Çok, fazla, bol (XI-4276)

yığitcük, (yığitcik) TAS Yeni yetişmiş genç (Yüz. Ha. XIV. 69)

yiğit yiğli TAS Gerek sıhhatte gerek hasta (?) (Süh. XIV. 278)

yiğlengeç, (yıylağış, yıylağaç, yıylakaç, yıylanguç, yıylankaç, yıylankıç, yıylankuç) TAS Limon büyüklüğünde ve kavun gibi güzel kokan bir meyva, şamama (Miftah. XV. 84)

yig- HN Yetişmek, ulaşmak, ermek, kâfi gelmek (2343)

yigre ŞKM Kıskanan, kıskanç (83b/8)

yiğrenmek TAS İğrenmek, nefret etmek (Yuz. Şeyd. XIII. 66)

yiğrelenci TAS İğrenç, pis, mürdar (Müz. XV. 64)

yigrenç ŞKM Pis, mürdar, iğrenç (43a/10)

yiğrenci KAB İğrenç

yiğrensek TAS İğrenici, çok tiksinen (Bab. XVI. 2, 154)

yike TAS Güçlü, kuvvetli, **DK** Büyük, koca, kocaman (8-10)

yil agrısı Kmühim Mide ve bağırsaklarda meydana gelen gazın sancısı (5b.2)

yilcügez SN Biraz rüzgâr (3357)

yile- HHT Hızla gitmek [037a/15]

yilegen HHT Çok hızlı koşan, hızlı giden [037a/15]

yilek Mes.Mur Varılması gereken yer, menzil, konak, **DS** (IV) Heves (XI-4277)

yileT- CM, T yileT- (23a-1) ‘koklatmak, koklamasını te’min etmek’

yili HHT Hayvanlarda boyun üzerindeki saç [081b/9]

yili KBP Küçük (22b/10)

yilici Mes.Mur Koşan, giden

yilim DK (203-5), **KMT yelim** (117^{a2}) ‘çiriş, tutkal’

yilin (yelin) (TAS cem), KİG (124a/2), **DS yelin/yilin** (XI-4277) ‘inek, manda, koyun vb. hayvanlarda memenin süt toplanan bölümü, meme süngeri’

yilin ayı TAS Mart ayı (Melhame. XIV-XV. 67-1)

yiliş- ŞŞÇ Koşuşturmak, koşturmak (1525)

yildiremek Mes.Mur Çok hareket etmek, **DS** (I) Hızlı çalışmak, çalıştırmak, koşmak, koşturmak, yeldirmek (II) Gözünü korkutmak (XI-4277)

yildürmek Mes.Mur Koşturmak

yilmeşük KMT Yapışkan (101^{a9})

yilmük YİŞ Teke sakalı da denilen bir ot (108a/9)

yilte ŞHŞ (3782), **IN** (5332) ‘iğva, tahrik, teşvik’

yilt- MT İletmek, götürmek, sürüklemek (34b-4), **HHT yilt-** Tahrik etmek, kışkırtmak [022a/6], **DS yiltmek** (I) *yiltelemek* İtelemek, sürerek yürütmek (II) Kışkırtmak (XI-4278)

yilteme DK Şevke getirme havası; şevklendirme, heyecanlandırma, coşturma havası (189-13)

yilte- ŞKM Teşvik etmek, götürmek, itmek (35b/5)

yimir- IN Boz-, harâp et- (3417)

yimiş issi KT Her türlü meyveye sahip olan; refah içinde yaşayan (210b-10=36/55)

yimril- IN Bozul-, harâp ol- (8017)

yin Bİ Yan taraf, (kuş için) kanat, yen (1556), **DS yin/yiñ** Giysi kolu, kol ağzı (XI-4278)

yincemek KMT Yassılatmak, ezmek, çekip sıkıştırmak (104^a11)

yincele- ŞŞÇ Yassılaştırmak, inceltmek (30112)

yincil- ŞŞÇ (9912), **KMT** (76^b2) ‘yassılaştırmak, ezilmek, ezilip yapışmak yere yapışmak’

yinç- ŞŞÇ Ezmek, yere yapıştırmak (39357)

yineki BHMİH Öteki, gelecek (64:23)

yindek, (yendek) TAS (Yüz. Ha. XIV. 99), **HN** (644), **MT** (18b-1), **TDGAEAT** (FS 10a-13), **IN** (3157), **KAB yendek** ‘daima, durmamaca, durmadan daima, hep, mutlaka, muttasıl

yinerbaş KBP Yara, yenirce (03b/11)

yinililmek KT Yenilenmek, mağlup edilmek (23b-7=3/12)

yinle- HHT Doğuracak hayvanın memelerine süt gelmek [025b/15]

yinlik ŞHŞ Elbisenin kol ağzı kısmı, yenlik (6530)

yinşük BHMİH Yadırgama, yabancılık (hur birge ilkinde yinşük bolmaya sonunda usanmak bolmaya) (245:23)

yinşü YİŞ Erik pişirip aşı katılarak yapılan bir yemek (177a/9)

yinü IN Yemek, taâm (7237)

yinür TAS Yiyecek, yenilebilen şey (Cev. Es. XV. 175)

yinür başı, (yinür renc, yinür maraz) TAS (Caf. XVI. 54-2), **HHT** *yinür baş* [052a/8] ‘gittikçe oyulup derinleşen yara, yenirce, âkile’

yijüz ton TAS Kefen (Tuh. Le. XV. 179)

yip- ŞŞÇ Sıvazlamak, okşamak (4141)

yir T kokan, kokulu, kokan (30a-12)

yir mürveri GBTBİ Mürver ağacının bir türü (227-a/3)

yirç- HN Dedikodu etmek (7856), **ŞKM** *yirç-* Hakir görmek (45a/2)

yir demür gök bakır MM Çorak ve sıcak bir yeri belirtmede kullanılır; (*mecazlaşmış*) hiçbir umut ve yardım imkanı olmadığını gösterir (2700).

yirilmek TAS (Genc. XVII. 45), **GRT** *yiril-* (966) ‘yırılmak, azacık yırtılmak, yarılmak’, **DS** 1. Yarılmak, ayrılmak 2. İncelmek, kopacak duruma gelmek (XI-4280)

yirin yirin SN Taraf tafaf, her taraftan (2595)

yirinçe D Gerektiği yere (198a/2), **IN** *yirince* (I) Esef, teessür (10); *yirince* (II) Lâyık, münâsîp (5597)

yirişmek Mes. Mur Ulaşmak

yir karnı TAS Yer altı, mezar (Müneb. XIV-XV. 7-1)

yir kasnîsi KMT Yaban marulu, hindiba (87^b6)

yirlendür- TİKT Sağlamaştırmak, muktedir kılmak (82a/20)

yirlü yirince ŞKM Yerli yirince, hakkıyla, en iyi şekilde (47b/9)

yirmek, (yırmak) TAS Yırtmak, azacık yırtmak (Kam. XVIII-XIX. 3, 439), **DS** (I) Dilmek, yarmak (II) (XI-4280)

yirmir- (yırmır-) ŞHŞ İnlmek, yalvarmak (4801), **BHMİH** *yirmür-* Yakarmak, tazarru etmek (Tar.) (142:11)

yir ot T Kokulu ot, kokulu ot türünden olanlar (6b-4), *yirotu/yerotu* havuç (XI-4280)

yirnür- HN Sızlanmak, teellüm etmek (1112)

yirtici LME “yirticiler otı” Yabani kereviz cinsinden bir bitki, masiva çiçeği, yirticiler ayası, düğün çiçeği, kurbağa otu, düğün otu (36a711)

yiten İM Yiten, yetişen (788)

yiti ŞKM Sert, olgun, kâmil, yetişmiş (38b/4), **FFANG** Keskin, **DS** (I) 1. Çok acı ya da ekşi 2. Tatlı 3. Tadı sertleşmiş,

keskinleşmiş (II) Koyu (XI-4281); İyi, güzel, yaman (XII-4822)

yitilmek **TAS** Keskinletmek, sivriltmek, iti hale getirmek (Faza. XV. 33), **HHT** *yitil-* Gelişmek, tamam olmak [068a/13]

yitincek **TAS** Yeni yetişme, yeni yetişen, sonradan ortaya çıkan (Tuh. Le. XV. 198)

yitesi **IN** Kâfi miktarda (2217)

yitiz **KMT** Süratli, hızlı (95^b1)

yitmek (II) **TAS** (Ferec. XV. 239), **DS** (XII-4822) ‘itmek, kakmak, iteklemek,

yitüren **İM** Yerine getiren (154)

yitüt **TAS** Çok, ziyade, fazla, aşkın (Kel. XIV. 194)

yitütlük **TAS** İlerilik, şiddetlik, keskinlik (Kel. XIV. 97)

yiyecek **KAB** Yiyinti, yiyecek nesne

yiyyir **ŞHŞ** Pis, pis kokulu (1941)

yiyyin, (**iğdin**, **yiyyün**) **TAS** 1) Kokmuş, müteaffin (Sır. Ac. XV. 36), 2) Fena kokulu bir ot (Nimeti. XVI. 525)

yiyyeğenlik **TAS** Oburluk, pisboğazlık (Deş. XVI. 157-1)

yiyyesi, (**yeyesi**) **TAS** (Enb. XIV. 147), **SN** (842), **HN** (1243), **KBP** *yeyesi* (51a/06), **KY** (1113), **GN** (2247), **KAB** **ŞŞÇ** (41382) ‘yenilecek nesne, besin yiyecek şey, yiyecek, yemek, taam’

yiyyü/yiyyesi **MT** (21b-4), **BHMİH** (Ettuhfe *yiyyey*) (166:20) ‘yiyecek’ **DS** *yiyyi* Hayvan yemi (XII-4823)

yiyyi, (**iyi**) **TAS** (Tebarake. XIV. 59-1), **SN** (4073) **GN** (2300) ‘koku’

yiyyimek, (**iyimek**, **yiymek**) **TAS** (Hazain. XV. 21-1), **TİKT** *yiyyi-* (12b/8), **KMT** (133^b3), **DS** (XI-4285) ‘kokmak, çürümek, teaffün etmek’

yiyyil- **SN** Çürümek, aşınmak (235) **MNHS** *yiyyilmek* Yenmek, yenilmiş olmak, yenmek (33b.11), **ŞŞÇ** *yiyyil-* Şırmarmak (39504)

yiyyimiş **KT** Kokmuş, kokuşmuş (124a-9=15/26)

yiyyir **TAS** (Teshil. XIV-XV. 8), **ETT** (HŞ 1941) ‘pis, pis kokulur’

yiyyir tenli **KAB** Kokar tenli, teni fena kokan, kokak

yiyyirce göcen **TAS** Kokarca denilen hayvan, gelincik (Ah. XVI. 636)

yiyyişmek **TAS** Birlikte yemek (Süh. XIV. 235)

yiitmek, (iyitmek) TAS Kokutmak (Anter. XIV. 270), **DS** Kötü kokutmak (XI-4285)

yiyleğen TAS Pek fena kokan (Hay. XV. 73)

yiylemek, (yıylamak, yiyilemek, yilemek) TAS (Yüz. Ha. XIV. 248), **SN** *yiyle-* (5433), **YED/RN, GN** *yiyle-/yiyle-* (2888), **T** *yiyle-/yiylemek* (110a-9, 63b-1), **GT** *yiyle-* (27b-9), **IN** *yiyle-* (5035), **KAB, MNHS** *yeylemek* (22a.6) ‘koku almak, koklamak’

yiyleşmek, (yiyikeşmek) TAS Koklaşmak (Dede. XIV. 102)

yiyletmek, (yıylatmak) TAS (Teshil. XIV-XV. 63), **BH** *yiylet- (d)* (38B/3) ‘koklatmak’

yiymek KAB Kokmak, fena kokmak, **DS** Kokmak, çürüme (XI-4285)

yiynilt- ŞKM Hafifletmek, **yeyniltmek** (38a/7)

yoğmak Kâmûs-ı Türkî Koyulaşmak, kalınlaşmak, donmak, yoğunluk ve koyuluk kazanmak *eskimiş*, **DS** Yıkamak (XI-4286)

yognalt- EM Yoğunlaştırmak, yoğunluğunu aktarmak kalınlaştırmak (19b/11)

yoğulmak, (yoğulmak) TAS Yok olmak, kaybolmak, mahvolmak (Dede. XIV. 52), **DK** “yoğul-“ (yoğal-) biçiminde“Kalınlaşmak, yoğunlaşmak, kaybolmak, kısılmak (?) (101-2)

yoğun göñüllü TAS Katı yürekli (Cam. Na. XVI. 9)

yoğunlamak TAS (Leys. Mu. XIV-XV. 314-1), **KMT** (72^b6) ‘kalınlaşmak’

yoğunlamak TAS Kalınlaştırmak (Leys. Mu. XIV-XV. 408-2)

yoğunlanmak TAS Kalınlaşmak (Leys. Dâi. XV.252-1), **KAB** Kalınlaşmak, semirmek, şişmanlamak

yoğunlatmak TAS Kemale erdirmek, kalınlaştırmak (Leys. Dâi. XV.632)

yoğunlu inceli KAB İnceli kalınlı

yogun- MNHS Sıklaşmak, kalınlaşmak (123a.1)

yoğun sözlü TAS Kaba sözlü (Aks. XVII-XVIII. 310)

yoğun yumru TAS 1) Şişman, kısa boylu, tıknaz (Şeh. Ş. XV. 15), 2) Kaba, saba, münasebetsiz, biçimsiz (Ruşeni. XV. 56)

yoğurul- TA Yoğurulmak (258a/3)

yoğurum Kâmûs-ı Türkî Yoğrulacak miktarda

yohsul urganı, (yoksul urganı) TAS (Nimeti. XVI. 490), **LME** (40a/16) ‘yoksulurrganı denilen bir cins sarmaşık’

yokalmak TAS Yok olmak (Çeng. XV. 183)

yokamak, (yohamak, yokmak) TAS
1) El sürmek, dokunmak, yoklamak (Kesir. XV. 44), 2) Yok etmek (Kadı XIV. 262), **KT** *yoka* (59a-10=6/7), **NH** *yoka-* (66a/15), **EM** *yoka-* (55a/8), **HFN** *yoka-* (2738), **KAB** ‘dokunmak, yoklamak, temas etmek el sürmek’

yokanmak, (yokunmak) TAS 1) Dokunulmak, yoklanmak (Nimeti. XVI. 180), **KT** *yokan-* 1. Dokunmak, temas etmek, elini sürmek (25b-9=3/47) 2. Erişmek, isâbet etmek (30a-4=3/120) ; *yokanmak* Dokunuş, temas (253a-10=54/48), **ŞŞÇ** *yokan-* İlişmek, isabet etmek (13413)

yokatmak TAS Yoklatmak, el dokundurtmak (Şamil. XVI. 267)

yok iş TAS Esassız, gereksiz iş (Ga. XIV. 304)

yoklu MC (96b.1), **DS** (XI-4287) ‘yoksul, fakir’

yoktur TAS Olmaz (Kel. XIV. 52)

yoladüşmek TAS Yolmağa başlamak, çok çok yolmak (Mih. XV. 225)

yolakçı DK (*yolak* “keçi yolu, patika, ince yol”) (265-11), **DS** (XII-4823) ‘yolcu, yol giden’

yolak- ŞŞÇ İsabet etmek, gelip çatmak; kısmet olmak (21764)

yol ayırdı TAS İki yolun ayrıldığı nokta (Enb. XIV. 368)

yol basan TAS Yol kesen, kutta-i tarik, rehzen (Mevahib. XVI. 463), **DS** Yol düzelten silindir (XI-4289)

yol başı BL Yolun veya yolculuğun başlangıcı (41a-3)

yol basıcı FFANG haydut, soyguncu

yolca TAS 1) Yoldan ayrılmayarak, yolun imtidadınca, yolu takiben (Anter. XIV. 49) 2) Yol üzerine (Şevahid. XVI. 161), **YZ** Yol sıra, yolu takip etmek suretiyle, yolu izleyerek (30b.874); *yolca giT* Yol boyunca gitmek (3b.60), **TİKT (A)** (134a/1), **MM** (4179), **F** (44a-5) ‘yol üzerinde, yol boyunca’

yolca gidü TAS Yol boyunca giderek (Yuz. Şeyd. XIII. 4)

yoldaşlanmak TAS Arkadaşlık yapmak (Ta. Şahi. XVI. 13-1), **ŞKM** *yoldaş-* Yol arkadaşı, yoldaş (24b/1)

yoldaşlaşmak TAS Yol arkadaşlığı yapmak (Bab. XVI. 2, 322)

yol eri TAS (Rahat. XVI. 282), **SN** (2983) ‘sâlik, tarik ehli, yolcu, yola giden’

yolıra, (yol sıra) TAS Yolca, yol boyunca (Yuz. Şeyd. XIII. 21)

yollu yolunca TAS Usulü dairesinde, merasime uygun olarak, âdet üzere (Hamza. XIV-XV. 4, 84)

yol mu TAS Reva mı, lâyük mı, caiz mi, yeri var mı? (D. B. XVI. 50)

yolmaklık KİG Yolma, koparma; hasat etme, biriktirme (98a/7)

yoloğlu TAS Fedayi, kurban (P. S. Ab. XVI-XVII. 29)

yoluk ugrusu MŞV Eşkîya, yol kesen ? (4a/17)

yolukmak TAS İsbet etmek, karşısına çıkmak, uğramak, çatmak (Şeh. Ş. XVI. 450)

yolındı HN Yoluntu (6966)

yolu BHMİH Fidyeye, feda (Kâş. Müh. *yolug*; Caf. TT. *yulug*; satın alma; Abu H. *yuluv*) (55:9)

yolu-/yolu- Kmühim (7b.17), **HHT** *yolu-* [044b/9] ‘tırâş etmek’

yolud- Kmühim (saçı) Kazıtmak (8b.18)

yol uran, (yol urucu) TAS Yol kesen, yol kesici, rehzen (Nimeti. XVI. 338)

yoluşmak TAS (Aks. XVII-XVIII. 46), **DS** (XI-4292) ‘pençeleşmek, döğüşmek’

yol yarağı TAS Levazım-ı seferiye (Şamil. XVI. 120)

yol yatı SN Yolculuk hazırlığı, yolculukta gerekli olan şeyler (3825)

yol varmaklık BL Menzile ulaşmak (66a-9)

yomlu Kâmûs-ı Türkî Uğurlu, kıdemli, meymenetli

yonda Kâmûs-ı Türkî Kuşun tüyleri altında olan ince kılları

yondurmak TAS Yontturmak (Zati. XVI. 114)

yonkut- BHMİH Kazımak, yontmak tıraş etmek (96:4)

yonıcı BL Ağaç yonarak araç gereç yapan kişi, yontma ustası (13a-4), **F** *yonucu* (41b-4), **DS** *yonucu* (XI-4295) ‘yontucu, taş yontan sanatkâr, taş ustası’

yonul- YİŞ Yontulmuş (30b/6)

yonuldu TAS Kazıntı (Yadigâr. XIV. 77-2)

yoramaç TAS Devenin kasık ipi (Terceman. XV. 6-2)

yoran YED/RN Hükmeden, burada, Hakîm olab Allah

yori SN Gidiş, yürüyüş, yol, usul, tarz (*yorig* EUTS) (2629)

yori-/yöri- ŞKM (101b/8), **BHMİH** *yori-* (Kâş. Caf. TT. Dede) (289:2) ‘hareket etmek, yürümek’, **SN** *yori-* Yürüyüp, yorulmak (DLT) (3754)

yorgalatmak TAS (Atai. Ha. XVII. 138), **TİKT (M)** (398a/21), **Bİ** *yorgala-* (941) ‘yorga gitmek koşturmak, eştirmek’

yorgalık TAS Eşkinlik, eşkin, açık yürüyüşlü olma (Bab. XVI. 1, 264), **PN** Sarsmadan güzel gidiş (at ve benzerleri için) (16a/02)

yorgunla- PN Sarsmadan güzel gidiş (at ve benzerleri için) (36a/07)

yorma Kâmûs-ı Türkî Uğur sayma

yorşumak TAS Yorgun düşmek (Kam. XVIII- XIX. 2, 65)

yorpa LME Tırnaklarda çıkan beyaz leke, benek (62a/14)

yort TAS (Hurş. XIV. 11), **YED/RN** ‘hüküm, nüfûz’, **BHMİH** Çabuk, koş (Kâş. *yort-* Dört nala koşturmak, bir

işe başlamak üzere yürümek; Caf. *yort-* Yortmak, tırıs gitmek, Dede *yort* At koşturma, at koşturuş atla süratli yol gidiş, tırıs gidiş) (34:21), **DK** (263-3), **DS** (XI-4298) ‘at koşturma, at koşturuş, atla süratli yol gidiş, tırıs gidiş’

yortma DK Yortma, at koşturma, at sürüp gitme, atla süratli yürüyüş (301-10), **DS** 1. Taşla, çimentoyla örülmüş su yolu 2. Lağım (XI-4298)

yort savul TAS (Hadidi. XVI. 121), **YED/RN** **ŞŞÇ** *yort savul/yort u savul ünlem* (3736), **DS** *savul* (X-3556) ‘koş, kaç, uzaklaş, yolun ortasından çekil,

yortış- DK Yortuşmak, beraber at koşturup gitmek (200-8)

yortturmak TAS Koşturmak (Terceman. XV. 147-2)

yortucu TAS Haber ulaştırın (Enfes. XV. 53)

yorucu TAS (Miftah. XV. 46), **DS** (XI-4298) ‘yıldızlara bakarak veya başka usullerle, gaipten haber veren, kâhin, müneccim’

yoruk HHT Yorgun [106b/5]

yorultmak TAS (Aks. XVII-XVIII. 399), **DK** *yorilt-* (145-13) ‘yorultmak, yormak’

yosmak, (osmak, umsak) TAS Kıyas etmek, benzetmek, benzetmeğe çalışmak, sanmak (Hurş. XIV. 76), **DS** (I) 1) Karşılaştırmak, benzetmek, 2) Yeğlemek, (II) 1) Saman, toprak vb. kürek ya da yaba ile ileri itmek, 2) Deşmek, dağıtmak (XI-4299); 2. Düzeltmek, yayamak 3. Yerleştirmek, bastırmak (XII-4824)

yosun, (yusun) TAS Kanun, töre, âdet, usûl, yol. (Ta. Sel. XV. 16)

yoş TAS 1) Yorgun, yıpranmış, fersiz, zayıf, kamaşık, bulanık (Edviye. XIV. 25), 2) Yorgunluk, fersizlik, zayıflık (Mü. Şi. XIV-XV. 49), **SN** Donuk, bulanık, kamaşık (191); *yoş ol-* (Göz) Kararmak, kamaşmak, fersizleşmek (1644), **EM** Kamaşık, kamaşmış (34a/11), **MŞ** Kamaşma (49a/10), **IN** *yoş ol-* Kamaş- (436); *yoş kıl-* Kamaştır- (6068), **DS** (II) Yabanıl, (III) Beceriksiz (XI-4299)

yoşatmak TAS Takatten düşürmek, mecalsiz hale getirmek (Aşki. XVI. 4)

yoşumak TAS (Cam. Fa. XVII. 71), **SN** *yoşıt-* (3542), **ETT** *yoşıt-* (HŞ 1769), **ŞHŞ** *yoşıt-* (*yuşıt-*) (1779) ‘yıpranmak, yorulmak, zayıf düşmek, kuvvetini kaybetmek’, **DS** 1) Eskime, yıpranmak, 2) Rengini atmak, 3) Yorulmak, 4) Uslanmak, durulmak, 5)

Gevşemek, 6) Usanmak (XI-4300); 1. Güçsüz kalmak (XII-4824)

yoşutmak TAS (Göz hakkında) Kamaştırmak (Mü. Şi. XIV-XV.49), **DS** Caydırmak (XI-4300)

yovcu TAS Harbeden (Müz. XV. 342)

yoyan İM Bozan, değişen (1473)

yoymak, (yuymak (II)) TAS (İhlâs. XIV. 250), **SN** *yoy-* (17), **YZ** *yoy-* (28a.801), **İM** *yoy-* (722), **KT** *yoy-* 1. (133b-7=17/12) 2. (39a-6=4/47), **IN** *yoy-* (1100), **EM** *yoy-* (37a/11), **MC** *yoy-* (6b.8), **Mes.Mur** *yoy-*, **HFN** *yoy-* (119), ‘silme, giderme, ortadan kaldırmak temizlemek imha etmek, izale etmek, bozmak’ hebâ olmak’, **DS** (I) 1) Yorumlamak, açıklamak, 2) Başka anlam vermek, sözü davranışı amacı dışında yorumlamak, (II) 1) Eski durumunu yitirmek, bozulmak, çirkinleşmek, 2) Yabanıllaşmak, 3) Yerine uymamak, tutmamak, (III) 1) Tavuk piliçleri başından dağıtmak, 2) Kuluçka tavuk, süresi dolmadan kalkmak, 3) Başından savmak, (IV) 1) Yazılan yazıyı silmek, bozmak, 2) Bozmak, işe yaramaz duruma getirmek, 3) Değiştirmek, (V) Harcamak, yok etmek, (VI) Sivriltilmek, VII) Başaramamak, becerememek, eline yüzüne bulaştırmak (XI-4301); Bozmak, kötü kullanmak, eskitme (XII-4824)

yoyma- **RB** Örselenmemek, zedelenmemek (26a/15)

yoyuk BHMİH Yukarıdaki, yakınlık (krş. Kâş. Caf. TT. Müh. Abu H. *yaguk* Yakın, hısımlık; Ettuhfe *yoyuk* Yakın) (62:8)

yoyulmak, (yuyulmak, yüyülmek)
TAS (Şavahid. XVI. 3), **GN** *yoyul-* (1026), **YED-YED/RN** *yoyulmak* (Çarh-ı felek *yoyulmak*) (306/1), **IN** *yoyul-* (813), **İM** *yoyul-* (1811), **DS** (4301) ‘ayrılmak, dağılmak, bozulmak, zail olmak, zeval bulsilinecek, bozulmak’

yoyın-/yuvun- **IN** Kaybol- (1176, 4231)

yo- **SN** Silmek, dağıtmak (4114), **Mes.Mur** *yozmak* Yabancılaşmak, uzaklaştırmak, **DS** (I) 1. Bitki, hayvan, zamanla soysuzlaşmak, bozulmak, yabancılaşmak 2. Kök salamayıp, gelişmemek 3. Aşırı tutmamak 4. Zayıflamak (II) 1. İsteğinden caymak, bir şeyden soğumak 2. Tavuk, kuluçkaya yatmaktan caymak, yumutlamaz olmak 3. Cinsel kızgınlığı geçmek (III) 1. Sevişen iki kişi darılmak 2. Huyu bozulmak, sevimsizleşmek (IV) Silmek (yazı için) (XI-4303); Güzelliği, çekiciliği yok olmak (XII-4824)

yögrüşmek YED/RN Yürüyüşmek. Koşuşmak

yögürük F Güçlü, çevik, hızlı hareket eden (74a-6)

yöm HN Uğur (1445), **DS** (I) Hayırlı (II) Kötü niyet (XI-4305)

yöneldürmek TAS Yönelmek, tevcih etmek (Cev. Ke. XVII.81)

yönet TAS Şekil, tarz, usûl, suret, vecih (Bab. XVI. 2, 65), **DS** (I) Uygun, iyi, doğru yerinde, (II) 1) Yön, 2) Alnaç, (III) Yatkın, becerikli (XI-4306,4307)

yönetsiz TAS Usûl, âdâp bilmeyen (Bab. XVI. 1, 170; Bab. XVI. 1, 418), **DS** Beceriksiz, yatkınlığı olmayan (XI-4307)

yönmek MM Yönelmek, yüzünü belli bir yere çevirmek (1684)

yönsüz söz TAS Herze, beyhude lâf, hezeyan (Deş. XVI. 359-2)

yönsüz yöşsüz TAS Varlıksız, servetsiz, düzensiz (Nimeti. XVI. 374)

yöngül TAS Yeyni, hafif techizat (Fuzuli. XVI. 251)

yönünce TAS Gerektiği şekilde (Hazain. XV. 10-1)

yönünden TAS Bakımından, cihetiyle, yoliyle (Delil. XV. 43)

yön yös TAS 1) Etraf, çevre (Terceman. XV. 254-2), 2) Yolculuk teçizatı (Bürh. XVIII-XIX. 312), 3) Tertip ve intizam, uygunluk, usûl, nizam (Miftah. XV. 94), **DS** 1) Nişanlılıkta, iki yanın birbirlerine gönderdiği armağanlar, 2) Çeyiz sergisi (XI-4308)

yönüm sol DAH Yüz çevirmiş gibi, rûgerdalık (13)

yörelere TAS Her taraf (Vahdet. XV. 105-2)

yöred- HN Dolaştırmak (4163)

yörendürmek TAS (Kesir. XV. 173), **HN** *yörendür-* (1282) ‘yaklaştırmak, bir şeyin etrafında dolaştırmak’

yörenlemek TAS Gezerek görmek, dolaşarak görmek (Anter. XIV. 402)

yörenmek TAS 1) Dolaşmak, yaklaşmak, bir şeyin etrafında dolaşmak (İhlâs. XIV. 114), 2) Hatıra gelmek, gönülü kaplamak (Kesir. XV. 274), **ŞŞÇ** 1. Yaklaşmak, yakın olmak (28671) 2. İsbet etmek (gönüle) düşmek (9512), **İM** *yören-* (594), **FN** *yören-* (1391), **ŞHŞ** *yören-* (1687), **IN** *yören-* (1638), **MC** *yören-* (10a.12), **MT** *yören-* (30a-1), **KAB**, **GRT** *yören-* (1665), **Bİ** *yören-* (1503) ‘yer tutmak, yer etmek, dolanmak,

çevresinde dönmek, etrafında dolaşmak, baş vurmak çevrilmek’ **DS** (I) Uğraşmak, didinmek, (II) Girişmek, (III) kıpırdanmak, (IV) Yemeğin tadına bakmak (XI-4309)

yöriyici BL Yürüyen hareket eden (38a-3) *yöriyici bulud* (38a-3), **DS** *yörüycü/yörücü* Görücü (XI-4310)

yöriyici ılduz BL Gezegen (38a-3)

yudasına Bİ Yutacakmış gibi (yemek) (753)

yudunmak, (yutunmak) TAS (İrşad. XV. 173), **SN** *yudin-* (4881), **ŞHŞ** *yudin-* (3122), **ŞŞÇ** *yudun-* 1. (42750) 2. (32735), ‘yutmak, içmek, yavaş yavaş yutmak, zoraki yutmak, yutkunmak’

yuf Kâmûs-ı Türkî 1. Boş, nafile 2. Bedava, ücretsiz, beleş, bedelsiz 3. Boş yere harcama, telef olunma, yok olma, ortadan kalkma, **DS** Boş, karşılıksız (XI-4311)

yufkacuk, (yufkacık) TAS (G. Ra. XV. 159), **GRT** *yufgacuk* (2115), **EM** (58a/12) ‘kalınlığı az, ince, incecik, yoğun olmayan, seyreltilmiş,

yufkalmak, (yufkalatmak) TAS Hafifletmek, cıvıklaştırmak (Edviye. XIV.3), **MC** *yufkal-* Zayıflamak, incelmek; *gönli yufkal-* Gönülü

yumuşamak (80a.10), **MŞ** *yufkalt-(d)*
İnceltmek (28b/9), **DS** *yufkalmak/*
yukalmak Sığlaşmak, incelemek,
zayıflamak (XI-4313)

yuğadı TAS Bulaşık (Terceman. XV.
270-1)

yuha TAS (Kadı. XIV. 503), **SN** *yuga*
(367), **İM** *yuka* (1281) ‘zayıf, ince,
dayanıksız, hafif yufka, ince’, **ŞŞÇ**
yufka Az, önemsiz (2467), **DS** *yuka* (I)
1. İnce, sığ 2. Zayıf, ince, dayanıksız,
hafif (II) 1. İncelikli, duyarlı (kimse)
2. İnce açılmış hamurdan yapılan sac
ekmeği 3. Hoppa (XI-4313)

yulan- TİKT (M) Yuvarlanmak,
dönmek (306a/14)

yularlı keser TAS İki elle kullanılan
bir çeşit büyük keser (Sic. B. XV. 6,
84)

yumalak TAS Yuvarlak, yumak
(Şamil. XVI. 450), **DS** 1) Toparлак, 2)
Yumak, 3) Pazı (XI-4315); 2.
Yuvarlak (XII-4825)

yuma- D Yıkamak (114b/5)

yumaklık HN Yuma, yıkama
(78b/17), **DS** (I) 1. Hamam, yıkanma
yeri 2. Çamaşır yıkanan yer,
çamaşırılık (XI-4315)

yumcu TAS Falcı, müneccim, kâhin
(Caf. XVI. 3-2)

yumcultmak KAB Göz kırpmak, gözünü
yumar gibi yapmak. Yummak, gözünü
kapamak

yumlu (I) TAS Uğurlu, meymenetli,
mübarek (Bab. XVI. 2, 541)

yumlu (II) TAS (Hurş. XIV. 7), **TİKT**
(A) (162b/7) ‘yumulu, kapalı ketûm’

yumrarmak, (yumarmak) TAS
(Terceman. XV. 204-2), **DS** (XI-4316)
‘yumrulaşmak, toparlaklaşmak, yuvarlakla
şmak’

yumruk cengi TAS Yumruk yumruğa
yapılan kavga (Nimeti. XVI. 262)

yumrulanmak TAS Yuvarlak hale
getirilmek (Cev. Es. XV. 307)

yumrulmak TAS 1) Yamılmak, yamı
yumru olmak (G. Ra. XV. 74), 2)
Tümselmek (Deş. XVI. 283-1), **Kâmûs-ı**
Türkî *yumrulma* Şişip ur gibi olmak,
tümselmek, **DS** Yoğrulmak (XI-4316)

yumru yamrı TAS Eğri büğrü (Şamil.
XVI. 222)

yumşak yel TAS Hafif rüzgâr, esinti,
esin (Cev. Ke. XVII. 91)

yumşanmak (I) KT *yumşan-* 1. Yatışıp
yumuşamak, gevşemek (219a-11=39/23)

2. Yumuşak davranmak (32a-11=37159), **ŞŞÇ yumşan-** 1. Yumuşamak (43692) 2. Yatışmak, teskin olmak (18227) 3. Boyun eğmek, teslim olmak (26921), **TAS** (Ta. Sel. XV. 155), **YED-YED/RN**, **IN yumşan-** (2994), **TİKT yumşan-** (53a/10), **MNHS yumşan-** (93a.11), **HHT yumşan-** [079b/18], **YİŞ** (47a/1), **TM yumşan-** (35b-13) ‘kendi kendine yumuşamak, halim ve mülâyemet kesbetmek’

yumşanmak (II) TAS İstihdam edilmek (Ga. XIV. 180)

yumşadıcı EM (15a/7), **MNHS** (73a.12), **GBTBİ** (160-a/7) ‘yumşatıcı, yumşatma özelliği sertliği giderici’

yumur BL 1. İşkembe 2. Kuşlarda taşlık (7b-7), **DS** (II) Hayvanlarda, midenin bir parçası (XI-4317)

yumurda kabınuş göynegi KMT Yumurta kabuğunun altındaki zar (96^b5)

yumurlanmak TAS (Enveri. XV. 86), **AK yumurlan-** (30a.465) ‘bir araya gelmek toplanmak’, **KAB** Toplanmak, top olmak, yuvarlak bir şekil almak

yumurmak, (yımırmak) TAS 1) Derleyip toplamak (Şeh. Ş. XVI. 534),

2) Ezilip bümek, iki kat etmek, kıvırmak (Işk. XIV. 132-2), 3) Bozmak, harap etmek (Tuh. Le. XV. 380), **Kâmûs-ı Türkî yumurmak** Toplanıp yumru olmak, şişip ur gibi olmak, **DS** (I) Yoğurmak (II) Becermek (XI-4318)

yumurla- EM Yumru haline getirmek (46a/12)

yumuş TAS (Tez. Ün. XV. 92-1), **YED/RN yumuş**, **GN yumuş/yumuş** (1969), **KB, Kâmûs-ı Türkî halk dilinde, DS** (XI-4318) ‘iş, ödev, vazife, hizmet buyruğu’

yumuşaltmak TAS Yumşatmak (Şamil. XVI. 266)

yumuşçu TAS Hizmetçi (Ga. XIV. 235), **DS** Uysal (XI-4318)

yumuş oğlanı TAS Hizmetkâr, hizmet eden oğlan (Dede. XIV.)

yundı DK Yıkantı, bulaşık suyu (40-13)

yunmuş Kmühim Arıtılmış (29b.9)

yunmuşca TAS Yıkanmış, tertemiz (Letaif. XVI. 29)

yuniş TDGAEAT (KG 10a-8) ‘boy abdesti alma, yıkanma’

yunt kuşu TAS Kuyruk sallayan kuşu, peygamber kuşu (Şamil. XVI. 460)

yunt oğlamı TAS Çoban (Şamil. XVI. 619)

yunulmak TAS (Delil. XV. 144), **HHT** *yunul-* [082a/18], **YİŞ** *yunul-* (217a/7), **TA** *yunul-* (64a/2), **Müc.** *yunul-* (12a/7) ‘yıkanmak, suyla temzilenmek yıkanılmak’

yunuldu YİŞ Artık, yonga (148b/11)

yura Kâmûs-ı Türkî Dik bayır, fazla yokuş

yurak Kâmûs-ı Türkî Tekerlek parmağı *eskimiş*, **DS** Ayakkabı yaması (XI-4321)

yurmak PEN Yıkamak

yurf LME Değirmen etrafında biriken tahıl tozu (43b/3)

yurdu KT Delik (72b-1=7/40), **MC** (48a.4), (72b-1=7/40), **DS** (XI-4321) ‘iğne deliği’

yurtmak Kâmûs-ı Türkî 1. Sürtüklükte gezmek, haylazlık etmek, serseri olmak 2. Kaba eşkin yürümek

yusufcuk Bİ Yusufçuk kuşu, kumru, kebuter, üveyik, kıntır (1909), **DS** (I) 1. Bir çeşit baykuş, 2. Küçük bir çeşit ev kertenkelesi (XI-4322)

yuş HN Yorgun, yıpranmış, fersiz, zaif, kamaşık, bulanık (7102)

yutlu YED-YED/RN Vatanı olan, meskenli, oturacak yeri olan

yutmak (I) TAS (Hamza. XIV-XV. 15, 140), **DS** (XI-4322) ‘oyunda kazanmak, ütmek, yenmek’

yuvalak (I) TAS 1) Yuvarlak (Mü. Şi. XIV-XV. 33), 2) Gülle, dane, top mermisi (Caf. XVI. 132-2), **GBTBİ** (214-b/15), **MŞ** (64a/7), **KMühim** (32a.12), **TM** (27a-2) ‘yuvarlak, top, küre biçiminde olan’, **DS** (I) 1) Bulgur ya da pirinç ufağı ince çekilmiş kıyma ile yoğrulduktan sonra küçük küçük yuvarlanıp haşlanarak yapılan bir çeşit yemek, 2) Etle birlikte pişen nohut içine fındık büyüklüğünde hazırlanmış bulgurulu köftelerin karıştırılmasıyla yapılan terbiyeli düğün çorbası, (II) Evlerde yapılan haşhaşlı, susamlı çörek, (III) Pirincin sapından tanelerini ayırmak için kullanılan gereç, (IV) Yuvarlak (XI-4323,4324)

yuvalamak (I) TAS (Solak. XVII. 235-2), **TM** *yuvala-* (78b-10), **MM** *yuvala-* (2745), **FFANG** *yuvala-* **DS** (I) (XI-4324) ‘yuvarlamak’

yuvalanmak (I) TAS’ta (Tebareke. XIV. 12-2), **DK** *yuvalan-* (277-13), **T** *yuvalan-* (119a-6), **ETT** *yuvanla-* (HR 98, ŞD 68-1), **IN** *yuvalan-* (6154), **HAR** (98), **TİKT** (**M**) *yuvalan-* (394a/18), **ŞŞÇ** *yuvalan-*

(33691), **DS**'de 'yuvarlanmak yerde debelenmek, yere düşmek, dönmek, kendi kendini yerde hırpalamak' (XI-4324)

yuvanmak TAS Müreselli olmak, gönlü rahat etmek, avunmak (Yunus. XIII-XIV. 129), **DS** Damların üstünde loğ taşı gezdirerek, toprağını sıkıştırmak (XI-4324)

yucar- MT Yuvarlanmak (27b-6)

yuvatmak TAS Parçalamak, ufaltmak (Yüz. Ha. XIV. 68), **DS** *yuğmak/yuvatmak* Damların üstünde loğ taşı gezdirerek, toprağını sıkıştırmak (XI-4324)

yuvıtmak TAS (Işk. XIV. 57-1), **SN** *yuvıt- / yuvut-* (4848, 2204), **ETT** *yuvın-* (HŞ 1817) 'gizlemek, Setretmek, gizlenmek, saklamak'

yuvlanmak KAB Yuvarlanmak

yuvlın- ŞKM Yuvarlanmak, geçmek, dolaşmak (60b/1)

yuvlundurmak TAS Yuvarlamak (Şamil. XVI. 558)

yuvmak (I) TAS Dürmek (Kadı. XIV. 6), **SN** *yuv-* Yuvarlamak (DLT) (2423), **DS** (II) (XI-4324) Damın toprağını sıkıştırıp düzeltmek (XI-4324)

yuvmak (II) V yu- (40a.2), **HHT** *yuy-* [078b/16], **DS** (I) (XI-4324) 'yıkamak, yumak'

yuvıl- MN Çıkmak, kaybolmak (323-3)

yuvuk YED Geyik

yuvnulmak, (yuvlanmak, yuvlunmak) TAS Yuvarlanmak (Mihr. XV. 209)

yuvunmak, (I) (yuvınmak(I)) TAS (Anter. XIV. 511), **HN** *yuvın-* (1526), **ŞHŞ** *yuvın-* (1817), 'kaybolmak, gizlenmek, silinmek'

yuvunmak, (II) (yuvınmak(II), yuyunmak) TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 22), **YED-YED/RN, TA** *yun-* (234a/16), **MŞ** *yuyın-* (174a/7), **IN** *yuyın-* (3605), **DS** *yuvunmak/yunmak* (XI-4325) 'yunmak, yıkanmak'

yuvundur- MN Gizlemek, saklamak (62-5)

yuvunulmak TAS Yıkanılmak, yıkanmak (Delil. XV. 144)

yuy- KMT Yıkamak (130^b4)

yuyı- MT Yıkamak, temizlemek (17a-7)

yuyucu PEN *yuyucu* Yıkayıcı, **MNHS** *yuyucu* Temizleyici, arındırıcı (74a.9), **TAS** (Zati. XVI. 300), **YED-YED/RN** *yuyucu* 'ölü yıkayıcı cenaze yıkayıcı, gassâl'

yuyucirak MNHS Daha temizleyici, arıtcı (74a.10)

yuyul- (I) FN (alın yazısı için) silinmek, bozulmak, değiştirilmek (2951), **HN** *yuyul-(I)* Zayıf olmak, silinmek, bozulmak (5771), **GRT** *yuyul/yuyul-* Zâil olmak, silinmek (2534), **ŞŞÇ** *yuyul/yuyul-* Yıkanmak, temizlenmek, *mecazlaşmış* Bozulmak (17423)

yuyul- (II) HN Yıkanmak, giderilmek (1082)

yuyundu, (yuyuntu) TAS (Nimeti. XVI. 206), **DS** *yuyuntu/yuntu* (XI-4325) ‘bulaşık suyu, yıkanan şeyden dökülen su’

yücelenmek TAS Azamet satmak, büyüklük taslamak (Nimeti. XVI. 6), **Kâmûs-ı Türkî** *yücelenmek/yücelmek* Yükselmek

yüg BHMİH Kuş tüyü, tüy (Kâş. *yük, yök*; Ettuhfe *yüg yün*) (158:13, 16)

yüğen TAS (Hazain. XV. 26-1), **DS** *yüğen/yüen* (XI-4325) ‘dizgin, gem, kantarma, at başlığı’

yügit- HHT Parçalamak [003b/5], **ŞŞÇ** *yügit-* Sarfetmek; söylemek (13756), **DS** (II) Koşup yorulmak (XI-4328)

yüğürlük TAS 1) Hızlı koşma (Hamza. XIV-XV. 10, 204), 2) Taşkınlık (Ferec. XV. 327), **FFANG** Hızlılık

yüğümlle TAS Süratle, koşarak (Anter. XIV. 313)

yüğüüş TAS (Enb. XIV. 99), **HN** *yüğüüş* (5902) ‘hız, sürat, koşuş’

yüğüüşmek, (yüğüüşmek) TAS (Fütuh. XIV. 138), **SN** *yüğüüş-* (4810), **KY** *yüğüüş-* (654), **TEZ** *yüğüüş-* **ŞHŞ** *yüğüüş* (2620), **GN** *yüğüüş-* (3079), **Mes.Mur** *yüğüüşmek* **ESN** *yüğüüş-/yüğüüş-* (149), **ŞŞÇ** *yüğüüş-* (43901) ‘koşuşmak, sağa sola yürümek, koşuşturmak’, **KT** *yüğüüş-/yüğüüş-* 1. Koşmak, koşuşmak (210b-7=36/51) 2. Kaçmak, kaçışmak (153b-1=21/12,13)

yüğüüştürmek TAS Deveran ettirmek, koşuşturmak (Ga. XIV. 226)

yüğüüşdüşmek TAS Koşuşmak, yarışmak (Hazain. XV. 17-1)

yüğüüşgen TAS Yürük, hızla giden (Şeh. Ş. XV. 253)

yüğüüşmek, (yüğüüşmek) TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 13), **SN** *yüğüüş-* (29), **DAH** *yüğüüşmek* (111), **DK** *yüğüüş-* (63-9), **ETT** *yüğüüş-* (ŞD 36-7, HŞ 1240, HŞ 1287), **BH** *yüğüüş-/ yüğüüşmek* (50B/9), **ŞKM** *yüğüüş-* (96b/5), **IN** *yüğüüş-* (3872), **HFN**

yüğü- (967), **İM** *yüğü-* (2311), **Mes.Mur** *yüğü-*, **ESN** *yüğü-* (436), ‘acele yürümek, koşmak, hızla gtmek’, **DS** (I) Çiftleşmek, çiftleşme isteği göstermek (hayvan için), (II) sallamak (XI-4327)

yüğürtmek TAS 1) Koşmak (Maârif. XV.), 2) Koşturmak (Dede. E. XIV. 177), 3) Erkek hayvanı dişisine aşırarak (Bab. XVI. 2, 420), **DS** Koşmak (XI-4327)

yüğürü TAS Koşarak (Tez. Ba. XV. 50)

yük koyacak TAS Yüklük, yük dolabı (Sıh. Ac. XV. 78)

yüklelendirmek TAS Gebe bırakmak, hamile etmek (Ferec. XV. 525), **ŞKM** *yüklen-* yüklenmek (80b/6)

yüklet DK Yük taşıyan; yük vurulan, yük yüklenen hayvan (18-3)

yükürüş- TİKT Çiftleşmek (90a/15)

yüksecük TAS Yüksekçe, az yüksek (Kel. XIV. 104)

yükit- ŞKM Eğmek, aşağı indirmek, secde etmek (49a/5)

yük yap TAS Ev eşyası, pılı pırtı, kap kacak taşınabilir eşya (Ferec. XV. 179)

yükürmek TAS 1) Yüklü hale gelmek, gebe kalmak (Ata. XV. 71), 2) Erkek hayvan dişisine aşmak, binmek (Bab. XVI. 2, 211), **YZ** *yükür-* Yükünmek, rükû eder gibi tazim ile eğilmek (17b.491), **HHT** *yükür-* Erkek hayvanın dişisiyle birleşmesi [058b/5], **DS** *yüğürmek* (I) Çiftleşmek (II) 1. Sallamak 2. Koşmak (XI-4327)

yülüğen/yülegi Kâmûs-ı Türkî Ustura eskimiş **DS** *yüleği/yülüğen* 1. Ustura 2. Bileyi taşı (XI-4329)

yülüyci Kâmûs-ı Türkî Tıraş eden kimse, beraber *eskimiş*

yüliyici HN Tıraş eden (92b/10)

yülükden- MİVU Tıraş olmak (45B/17)

yülütme, (ülütme) TAS (Mü. Şi. XIV-XV.), **FN** *yülüt-* (6604), **Müc.** *yülüt-* (d)- (39a/10) ‘tırış ettirmek’, **DS** (I) 1) Tıraş ettirmek, tüylerini yolmak, 2) ormandaki ağaçları iyice budamak, (II) ucunu sivirtmek (XI-4330)

yüm ETT (TS *yom* Uğur, iyi talih olarak geçiyor) (HŞ 1261), **ŞHŞ** (1261) ‘uğur, yümn’

yümci YİŞ Fazla olma, artma (43b/3)

yüne TAS İyer altına konulan keçe (Terceman. XV. 279-1), **BL** 1. Eyer

minderi 2. Bir tür keçe (26a-7), **DS** Bir çeşit keçi (XI-4331)

yüngül AGH, SN *yünül* (311), **DS** (XI-4331) ‘hafif’

yünlemek TAS Tüy takmak (Zati. XVI. 246), **Kâmûs-ı Türkî yünlemek** 1. Dönmek, bir tarafa dönüp bakmak, yüzünü çevirmek 2. Kast ve niyet etmek, azmetmek 3. Eğilinmek, eğilim göstermek, baş eğmek 4. (Kuşlar) havada uçuşmak *eskimiş*

yünlen- KBP Tüylenecek, tüyü çıkmak (55a/11)

yüñsük TAS Yüksük (Sic. B. XV. 10, 120)

yünüllenmek Kâmûs-ı Türkî Hafife alırcasına bakmak, aşağılayıcı bir şekilde bakmak

yünt YİŞ Kısırak (248a/11)

yürdü YİŞ İğne deliği (238b/10)

yürek bağı TAS Bağırdak, çocukları beşik içine koyduktan sonra üstünden sarılan bağ (Naz. Le. XVI. 34), **DS** Çocuğun beşikten düşmemesi için, karnı üstünden geçirilen sarılan bağ (XI-4333)

yürek berklığı TAS Cesaret, şecâat (Terceman. XV. 423-1)

yürek burusu TAS Bağırsakta ishâl sancısı peyda olmak (Bürh. XVIII-XIX. 115)

yürek damarı TAS Şıryan (Yadigâr. XIV. 19-2)

yürek itiliği TAS Şecâat (Bab. XVI. 2, 225)

yürek ortası BL Kalbin ortasında bulunduğu inanılan siyah nokta, süveyda (7a-10)

yürek oynaması Kmühim (6b.17), **HHT** [049a/15], **KMT** (8^a12), ‘yüreğin sık ve hızlı vurması nefes darlığı, palpitation, kalp sıkışması’, **DS** 1. Yürek çarpıntısı 2. Aşırı korku (XI-4333)

yürek perdesi BL Yürek zarı (7a-11)

yürek üstün T Göğsün kalb hızasına gelen mahalli (104a-5)

yürek tamarı KT Şah damarı (271b-11=69/46)

yürek tasası TAS İç sıkıntısı, üzüntü (Şamil. XVI. 422)

yürek yakan TAS Çok tatlı, iç bayıltan (Bab. XVI. 2, 170)

yürek yankusu TAS Aştan veya üzüntüden duyulan iç sıkıntısı (Naz. Le. XVII. 36)

yüren- TİKT (M) 1. Gitmek, girmek, dolanmak 2. (İçe) işlemek

yürü TAS Haydi (İbrahim. XV. 147–2)

yürüğe TAS 1) Keskin (Müneb. XIV-XV. 295-1), 2) Hızlı yürüyen (Ac. A. XV. 57), 3) Ustura (Müneb. XIV-XV. 88-2), 4) Cilâlı (Müneb. XIV-XV. 295-1), **IN yürüğe** (4871), **HN yürüğe** (2025), **TİKT (M) yürüğe** (253b/3), ‘hızlı koşan, hızlı yürüyen’

yürüğe lenmek TAS Tıraş edilmek, cilâlanmak (Müneb. XIV-XV. 295–1)

yürüğe lik TAS Yürüyüşe dayanıklı olma, çok yol yürür olma. (Kam. XVIII-XIX. 3, 220) **CM yürüğe lik** Çok yol yürür olma

yürümeklik CM Yol yürüme

yürin- ŞHŞ yürin- (yörin-) (1624), **ETT yürin-** (HŞ 1624) ‘kaybolmak’

yürin- TEZ cilā yürinmek Cila sürülmek (?)

yüritme- KMT Akıtamamak; gezdirmemek, dolaştırmamak; çevirmemek, döndürmemek; sevk ettirmemek (127^b13)

yürüş TAS Yürüyüş (Süh. XIV. 220), **FFANG yürüş** Adım, gidiş

yürüyüş- HHT Birlikte hareket etmek, yönelmek [095a/17]

yürüyecekleyin TAS Hareket etmesine, yürütmesine elverişli (Ta. Şahi. XVI. 21-2)

yürüyücü yıldız TAS Gezeğin yıldız, seyyare (Münetahab. XVII. 51-2)

yüsürün FFANG Kömür (koyu siyah, parkla linyit)

yüz aklı ŞHŞ Dürüstlük, şereflik (2747)

yüz berklığı TAS Utanç duymama, sıkılmazlık (Kel. XIV. 54)

yüz beyi TAS Yüzbaşı (Fütuh. XIV. 354)

yüz TAS Sebebiyle (Hâleti. XVI. 93), **TAZ** Cihet, bakım. *Bir yüzden* Bir cihetten, bir bakımdan

yüze çağırıcı TAS İnsanın suratına haykıran, şirret (Kam. XVIII-XIX. 1, 91)

yüze dokunç TAS Yüze vurulan şey (Fütuh. XIV. 9)

yüz göz T Yüz ve göz nevinden görünür uzuvlar (63a–9)

yüzerlik çiçeği LME Üzerlik çiçeği. (11b/8)

yüzcüci ŞKM Yüzücü (33b/6)

yüze yüz TAS (Süh. XIV. 126), **TİKT (M)** (306b/6) ‘karşı karşıya, yüz yüze, vichen’

yüzgeçlik YED Denize dalışlar yapmak, dalgıç olmak

yüz görmüş TAS Koca görmüş, kocaya varmış kadın, dul kadın (Güvahi. XVI. 112)

yüz kızılce (si) FFANG Yüzdeki kırmızı lekeler

yüzlük TAS 1) Peçe, nikap, yüz örtüsü (Cam. Fa. XVII. 40) 2) Doğarken bazı çocukların yüzünde kalan döl kesesi parçası (Bab. XVI. 2, 367) **HN yüzlig** Siper, zırhın yüzü örten siperi (5625), **Kâmûs-ı Türkî** Yüzü örten örtü, maske, **DS (I)** Ekmek fırınına atılan odun, (II) Bir çocuk oyunu (XI-4337)

yüz suyu TAS Güzellik, hüsün, letafet (Şamil. XVI. 444), **ŞHŞ yüz suyu** (2763), **DAH** (464), **F yüz(i) suyu** (29b-8) ‘hicap, hayâ, edep, namus ve şeref, haysiyet’

yüzi açık MK Güler yüzlü

yüzü berk TAS Sıkılması utanması olmayan, katı yüzlü (Ata. XV. 35)

yüzü çalık TAS Yüzü bozulmuş, yüzünün rengi, şekli değişmiş (Zati. XVI. 181)

yüzi ekşi MK Yüzü ekşi, somurtkan, asık suratlı

yüzükci BL Yüzük ustası, yüzük yapıp satan, (19a-5)

yüzük- ETT Gözükmek, görünmek, **DS yüzüklemek** Utanç duyarak uzaklaşmak (XI-4338)

yüzün TAS Yüz üstü, yüzükoyun (Muham. XV. 354)

yüzü sulu TAS 1) Yüzü taravetli, parlak, güzel, asıl yüzlü (Ga. XIV. 294) 2) Şerefli, namuslu, hayâ, hicap sahibi (Kab. XV. 259) **SN yüzü sulu** Asil yüzlü (5048)

yüz suyu CCK Şeref, haysiyet, **FR/K yüz suyu** Utanç (100a-6)

yüzüşmek TAS Birçokları beraber yüzmek (Kara. XVII. 216)

yüz yazıcı TAS Gelinin yüzünü süsleyen kadın (Kdeb. XVIII. 681-1), **DS** Gelinlerin yüzüne tel yapıştıran (XI-4339)

yüz yüz TAS 1) Yüzlerce (Işk. XIV. 234-1), 2) Yüzer yüzer (Anter. XIV. 628)

2. BÖLÜM: DİL, DİLBİLİM, ANLAMBİLİM

2.1. Dil ve Dil Bilimi

Dil (Alm. Sprache, Fr. Langue, İng. Language, Rus. Язык)

Dil, sistemli olarak üretilen bir simgeler düzeni aracılığıyla düşünce, duygu ve isteklerin bildirişiminde kullanılan, içgüdüsel olmayan, yalnızca insana özgü bir yöntem” (Sapir, 1999:53), Martinet’ye göre “bir dil, insan deneyiminin, topluluktan topluluğa değişen biçimlerde, anlamsal bir içerikle sessel bir anlatım kapsayan birimlere, başka bir deyişle anlam birimlere ayrıştırılmasını sağlayan bir bildirişim aracıdır (Vardar, 2002:72). Başkan’a göre dil, “insan dili en uygun biçimde şöyle tanımlanabilir: “Bir toplulukta, insanların birbirleri ile karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan bir bildirişim düzeneği olup, iki kesimden oluşmuştur. Birincisi, anlamları ‘saymaca’ olarak saptanmış, temelde sözlü, fakat yazılı olabilen sözcük göstergeleri; ikincisi ise, bu göstergelerin kullanımını düzenleyen, gene saymaca nitelikli bir kurallar topluluğu (1988:102)’dur. Eğer dil, Wittgenstein’in dediği gibi “hayatın bir şekli ise” o zaman bir dile sahip olmak sadece özel şekillerle olayları tanımlama yoluna sahip olmak anlamına gelmez, aynı zamanda böyle olaylarla ilişkiye geçme, onları etkileme veya onlardan etkilenme gücüne sahip olma anlamına da gelir (Duranti, 1997:337).

Yukarıda yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere dil, her şeyden önce nesnelere duygu ve düşünce dünyamızda oluşturduğu kavramsal imgelerin karşımızdaki kişide canlandırılmasını sağlayan bir göstergeler dizgesi ~ bildirişim düzeneği olarak ele alınmıştır. Dil, bir milletin tarihini, kültürünü gelecek nesillere aktaran en önemli taşıyıcıdır. Martinet’ye göre de bir dilin araç ya da gereç olarak nitelendirilmesi çok yerindedir ve dikkati dili öbür birçok kurumdan ayıran özelliğine çeker. Bir dille özdeşleşen bu aracın başlıca işlevi bildirişim işlevidir. Ne var ki dil yetisinin karşılıklı anlaşmayı sağlamaktan başka işlevleri bulunduğunu da unutmamak gerekir. Bir kez dil yetisi –söz yerindeyse- düşüncenin kaynağıdır (1985:2). M. Kaplan da Martinent gibi dilin düşünce kaynağı üzerinden hareketle onu tanımlamaya, metaforik olarak ev benzetmesiyle ifade etmeye çalışır, *dil, tıpkı ev gibi bir milletin duygu, düşünce ve hayatının barınağı, korunağıdır.*

Kaynaklarda dilin özellikleri olarak ‘yeti’ ve ‘ürün’ kavramları üzerinde durulmaktadır. Bu ayrım, Grekçe → *energeia* ve → *ergon* terimlerinden hareketle yapılmaktadır. Energeia olarak dil, insandaki düşünme yetisidir, bu potansiyel, bireylerin konuşma ya da yazma eylemleriyle tarihsel olarak gerçekleştirdikleri ürünlere; yani ergon’a dönüşmektedir. Üretici- dönüşümsel dilbilgisel kuramının kurucusu Chomsky de ‘*competence*’ ve ‘*performance*’ kavramları aracılığıyla genel dil yetisi ile bireysel sözel gerçekleştirmeler arasındaki farkı açıklamaktadır (Altınörs, 2003:18). *Semantik yeti*, anlam bilgimizi sunan bir bilgi sistemi ve bu anlam bilgisini harekete geçirebilen prosedürlerin; yani mekanizmaların bir sistemini kapsar. Semantik yetimiz anlamaya ve anlamlı ifadeleri üretmeye olanak verir, ama anlam ilişkilerinin düzenlenmesini ve tanınmasını, dünyaya dilsel dayanmayı ve yetiyi anlamlarına göre cümleleri ve gerçeklik derecelerini değerlendirmeyi ise *performance* yani; bireysel gerçekleştirmeler yapar (Schwarz-Chur, 1993:17). Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere dilin - toplumsallığını bir kenara bırakacak olursak (W. Von Humboldt, L. Wittgenstein)- yalnızca kendisine has birbirinden ayrılmaz *dil yetisi* ve *dil ürünü* olmak üzere iki temel özelliği vardır.

G. Leech, “*Semantics, The Study of Meaning*” çalışmasında dilin araç yetisini detaylı bir şekilde incelemiş ve gerçekte temel fonksiyonlarını ‘a) *Bilgi taşıma (information)* b) *Konuşmacı veya yazıcının duygu ve davranışlarını ifade etme, açıklama (expressive)* c) *Başkalarının davranışlarını yönlendirme, etkileme durumu (directive)* ç) *Artistik bir etki yaratma durumu* d) *Sosyal bağları devam ettirme*’ (1981: 40-57) olmak üzere beş ana başlıkta vermiştir. Bu başlıklara dilin *edimsel (performative)* işlevini de ekleyebiliriz (Altınörs, 2003:19)

Dil Bilimi (Alm. Sprachwissenschaft, Linguistik, Fr. Linguistique, İng. Linguistics, Rus. Языкознание)

Bayrav’ın (1969:22) da ifade ettiği gibi bir bilim kolunun var olabilmesi için o bilimin kendi sınırlarını kesin olarak belirlemesi şarttır. Dil bilimi uzun bir süre başka bilim dallarının biyolojinin, psikolojinin ve sosyolojinin etkisi altında kalmıştır. Lyons’un “*Introduction to theoretical Linguistics*” Cambridge, 1968, adlı kitabının “*Einführung in die moderne Linguistik*” (2. basımı: München, 1972) adını taşıyan Alman çevirisi

kapağında) dil bilimin bütün bilim dallarının başında geldiği, dil olmadan bir uygarlıktan, kültürden, kısacası insanoğlundan söz etmemizin mümkün değildir.

XX. yüzyılın başında, Saussure ile başlayan bugünkü anlamdaki dil bilimi, “ne dil felsefesiyle ne de dilsel biçimlerin zaman içindeki evrimini izlemekle uğraşmaktadır” onun asıl amacı “dilin içyapısını tanımak, biçimsel, kesin ve dizgesel bir bilim dalı olmak” (Benveniste, 1966:20) şeklinde kendi yönünü belirlemiştir. Saussure’nin dil biliminde yaptığı bu değişiklik/ler sayesinde dil bilimi hangi yönde ilerlemesi gerektiğini keşfetmiş ve “*dil bilimin tek gerçek konusu, kendi içinde ve kendisi için ele alınan dili incelemek*” olmuştur (Benveniste, 1974:29). Saussure, işitimi imgesi ya da gösterenle kavram ya da gösterilenden oluşan, kökünü toplumdaki anlam ve değerini dizgeden alan saymaca, nedensiz gösterge ya da anlamlı birimlerle bunları oluşturan ve bunların oluşturduğu öbür öğeleri hem yatay ekseninde birbirlerine eklenmeleri, hem de düşey ekseninde birbirlerinin yerini almaları açısından ele almış; dil felsefesiyle dilsel evrim yerine dilin iç gerçekliğini çalışmaların odak noktası yapmıştır (Vardar, 2001:6).

XX. yüzyıl, dil biliminde önemli gelişmelerin yaşandığı, ilke sayılabilecek yargıların yerleştiği bir çağdır. Bu gelişmelerin ve değişmelerin yaşanmasına vesile olan kişi ünlü İsviçreli dilbilimci Cenevre ve Paris üniversitelerinin profesörü Ferdinand de Saussure’dür. Saussure, başlangıçta Hint- Avrupa dil ailesi üzerinde araştırma yapmıştır. 1875 yılında “*L’indo - européen*” dillerinin ünlüleri konusunda artzamanlı (~*diachronique, diachronic, diachronisch*) bir eser hazırlamıştır. Bu dilbilimcinin görüşleri 1907- 1911 yılları arasında Cenevre Üniversitesinde verdiği derslerde iki öğrencisi tarafından “*Cours de Linguistique générale (Genel Dilbilim Dersleri)*” adıyla yayımlanmış, 1930–1975 yılları arasında dil biliminde “*Structuralisme*” akımının egemen olmasını sağlamıştır.

Saussure’ün kurduğu çağdaş dil bilimi yeni iki kavram üzerine kurulmuştur. Bunlar, *dil / söz* ayırımıdır. Bu ayırım, yazılı ifade, sözlü ifade ayırımından farklı bir ayırmadır. Dil, soyut bir sistem, söz ise bu sistemin kullanımınıdır. *Dil/söz karşıtlığı*: Saussure lisan (langage) içinde yer alan dil ile sözü birbirinden ayırır. Dil, lisanın toplumsal ve pasif görünümü, söz, lisanın ferdî ve aktif görünümüdür. Saussure’den sonra dil/söz ayrımı hakkında sonradan da çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Mesela; *Dil/söz karşıtlığı* için farklı terimler öne sürülmüştür. Mesela; G. Guillaume, “*dil/söylem (ifade)*”; R.

Jakobson, “kod/mesaj” (bildiri); L. Hjelmslev, “şema (taslak)/kullanım”; R. Barthes, “dil/yazı (écriture), N. Chomsky Edinim (edinç)/ kullanım (edim)” terimleriyle ifade eder. Bu terimler içerisinde N. Chomsky’nin kavramları daha çok kabul görmüştür.

Gösteren, (Alm. *signifikant*, Fr. *signifiant*, İng. *Signifier*) gösterilenle birleşerek göstergeyi oluşturan ses ya da sesler bütünü; gösterenin özdeksel yönünü oluşturan *işitim imgesi*’ (Vardar, 2002:106)dir. Gösteren maddi bir nitelik taşır ve seslerden oluşur; gösterilen; göstergeyi kullananın bundan anladığı şeydir. Gösterge; bir gösterenle bir gösterilenden oluşan bir bütündür. Bununla birlikte gösterilenle gösteren arasındaki ilişki nedensizdir, saymacadır. Bu sebepten nesnelere adları her dilde birbirinden farklıdır. Saussure’nün gösteren ve gösterilen arasındaki keyfi bağıntıya *Emil Benveniste* karşı çıkmıştır. Benveniste’ye göre keyfi olma durumu *gösteren* ile *gösterilen* arasında değil, *gösteren* ile *gönderge* arasındadır.

J. Derrida’ya göre ‘gösterge (Alm. *zeichen*, Fr. *signe*, İng. *sign*), mevcut olanı yokluğu içerisinde (yokluğunda) temsil eder. Gösterge mevcut olanın yerini alır.’ (Altuğ 2001:225) Derrida, yalnızca gösteren’in değil, gösterilenin de ikincil olduğunu ileri sürerek; gösteren ile gösterilen arasında mutlak bir ayrım yapılamayacağını; her ikisinin de bağıntılı oldukları bütün diğer anlamlama öğelerinin izlerini taşıdığını belirterek, bu anlayışa karşı çıkar. Kaldı ki her gösterilen daima zaten bir gösteren olarak işlevde bulunur. Gösterenden bağımsız hiçbir gösterilen yoktur. Kendisini belirtmekte kullanılan belirtilimlerden yalıtılabilecek hiçbir anlam yoktur” (Altuğ, 2001:233).

Amerika’da dil biliminin başlangıcı “*Boas, Sapir ve Bloomfield*” gibi dilcilerin yetiştiği dönemdir. Bu dönemde bu ünlü dilbilimciler sayesinde yapısalcılık etkin bir şekilde gelişme seyretmiştir. Bloomfield, “*betimlemsel (descriptive)*” dil biliminin yerleşmesini ve tutunmasını sağlamıştır.

Yapısal dil biliminin etkilediği alanların başında N. Chomsky’nin *Üretici Dil Bilimi (linguistique générative)* gelir. Birçok dilbilimci tarafından bu akım, başlangıçta yapısalcılığa karşıt bir akım gibi algılanmış; ama sonradan belirgin yönleriyle yeni bir tür yapısalcılık olduğu görüşü netlik kazanmıştır. Chomsky, ‘dağılımcılığın’ sınıflandırmacı yaklaşımını yetersiz bulduğu için üretici- dönüşümsel dilbilgisel kuramını ‘dağılımcılığa’ bir tepki olarak tasarlamıştır. Chomsky, 1957 yılında yayımladığı “*Syntactic Structures*” (*Sözdizimsel Yapılar*) adlı yapıtıyla söz dizimine

önem vermiş, yapısalcılığın yeni bir doğrultusu olan üretimsel dilbilgisinin temellerini atmıştır. Onun bu fikre ulaşmasını sağlayan, Humboldt'a kadar giden, “*tüm dillerin temelinde, insan beyninin ortak paydaları bulunduğu*” düşüncesidir. Chomsky'nin “dönüşüm” üzerindeki fikirlerinden “üretimsel” (g nerative) denilen bir gramer anlayışı ortaya çıkmıştır.

Üretici -dönüşümsel dilbilgisinde, şu temel kuramsal ilkeler vardır: a) Dil (sonlu ya da sonsuz) tümcelerden oluşan bir kümedir; her tümce sonlu uzunluktadır ve sonlu sayıda öğeler kümesinden oluşur. b) Üretici -dönüşümsel dilbilgisinin şu katmanları vardır: *biçimbilimsel sesbilim, üretici yapı ve dizilim yapısı* c) Söz dizim çalışmaları “özerktir”, başka bir deyişle, “*anlam*” dan bağımsızdır, ama biçimsel özellikler arasında bir ilişki olduğu yadsınamaz (Chomsky, 1999:273).

Anlaşıldığı üzere üretici -dönüşümsel dilbilgisinde, “*kullanım*”a ağırlık verilmiş, bundan hareketle bir dildeki doğru cümlelerin kuruluşlarının tespiti belirlenmeye çalışılmış ve dil dediğimiz kurumun temeli cümleye dayandırılmıştır. Sonradan N. Chomsky, 1965 yılında yayımladığı *Sözdizim Kuramının Görünüşleri (Aspects of the Theory of Syntax)* adlı eserinde anlam bilimine ağırlık vermiştir. Onun bu konu üzerinde yazdığı *Descartes'çı Dilbilim (Cartesian Linguistics) (1966)* ve *Üretici Dilbilgisinde Anlambilim İncelemeleri (Studies on Semantics in generative Grammar) (1972)* diğer önemli iki çalışmadır.

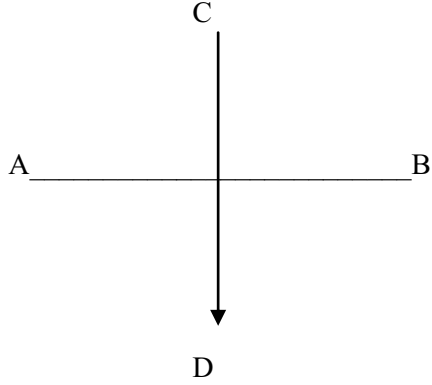
Dönüşümsel ve dönüşümsel- üretimsel dilbilgisi, dilbilgisi çalışmalarının farklı bir yönden araştırılmasına ve incelenmesine de zemin hazırlamıştır. Chomsky, bir dildeki sonlu sayıda kural aracılığıyla, uygun sonsuz sayıda tümce üretilmesini, çeşitli dönüşümlerle derin yapılardan yüzeysel yapılara geçilmesini sağladığını varsaydığı düzeneği inceler (Vardar, 2001:36). Bugün geleneksel dilbilgisi gramerinde *ad, sıfat, zamir, fil* gibi kelime türlerinin eski metotla incelemesi önemini yitirmiş, onun yerine düşünme ve anlatım kalıpları, dönüşümler önem kazanmıştır.

R. Jakobson, *Genel Dilbilim Denemeleri (Essais de linguistique g n rale) (1963)* çalışmasıyla ‘işlev’ kavramından hem dildeki öğelerin ifadesinde hem de dilsel etkinliklere ilişkin hususların belirlenmesinde yararlanılmıştır. Aynı zamanda Jakobson'un dil bilimine en önemli katkısı, sesbilimle ilgili ikili karşıtlıklar (ikicilik) üzerinde durması ve onu belli bir zemine oturtmasıdır.

Saussure’ü izleyen ve onun kuramına katkıda bulunanlar arasında “*Cenevre Okulu*” Saussure’nin yöntemlerini ses bilimine ilk uygulayan ve 1926 yılında kurulan “*Prag Okulu*” ve glossematik terimiyle anlatılan ve dili matematik sistemine yaklaştıran “Kopenhag Okulu” (L. Hjelmslev, V. Bröndal) vardır. Prag Okulu, ses bilimini söyleve değil, dile yönelterek onun bir dil bilimi disiplini haline sokması açısından son derece önemlidir. Prag Okulunun dil biliminin temel sorunları, sesbilimin ilmî bir disiplin haline ulaşmasında özellikle üç Rus göçmenin çalışmaları yadsınamaz. R. Jakobson (1896–1982), N.S. Trubetskoy (1890–1938), S. Karsevski (1884–1953). Bu dilbilimciler 1928 yılında La Haye’de Uluslar arası I. Dilbilimciler Kurultuy’ında sundukları “*Öneri*” bildirisi büyük yankı uyandırmıştır. “N. S. Trubetskoy’un Grundzüge der Phonologie” (Sesbilim İlkeleri) (1939) adlı yapıtı sesbilime örnek dilbilim dalı niteliği kazandırdığı gibi işlevsel dil bilimin çıkış noktasını oluşturmuştur” (Vardar, 2001:32).

Dil bilimi çalışmalarında genellikle iki türlü yöntem vardır: “*artzamanlı (diachronique, diachronic, diachronisch) ve eşzamanlı (synchronique, synchronic, synchronisch)*. Bu iki yöntem sayesinde F. Saussure, dil çalışmalarına yeni bir görüş getirmiştir. Saussure, dilin zaman içinde geçirdiği değişikliklerin, farklı zaman kesitlerindeki tüm kullanım özelliklerinin karşılaştırılması yoluyla incelenmesine “artzamanlı inceleme” adını vermiştir. “Eşzamanlı inceleme” ise dilin belli bir zaman kesiti içinde ve tüm yönleriyle incelenmesidir. Her iki inceleme yönteminde de Saussure dili, “*bir dizge halinde*”, diğer bir deyişle “*birbirini etkileyen kurallar bütünlüğü içinde*” ele alır. Saussure’ün dil incelemelerine getirdiği en büyük yeniliklerden birisi budur. Vardar (1982:85) da Saussure’nin açtığı bu çığırdan hareketle dili, “*artzamanlı bir boyutta oluşmuş ve kesintisiz bir değişim süreciyle özdeşleşmiş*” olarak açıklar. Bugün betimlemeli (tasvirî) dil bilimi, Saussure’ün eşzamanlı dil bilimi devam ettirir. Aksan (1999-I:39), dil biliminde eşzamanlı yöntem teriminin gelişmeleri inceleme dışında bıraktığı düşüncesinden hareketle “*durgun ve betimlemeli*” yöntem terimini kullanmayı tercih eder. Ancak günümüzde Aksan’ın bu teriminin pek kabul gördüğünü söyleyemeyiz. Bugün dili gerek modern yöntemlerle inceleyenler gerekse de geleneksel bakış açısıyla ele alanlar olsun eşzamanlılık terimini kullanmayı tercih ederler.

Şekil 1. AB= Eşzamanlılık, CD= Artzamanlılık.

Kaynak: Toklu (2003: 13)

2.2. Anlam Bilimi (Alm. Semantik, Fr. Sémantique, İng. Semantics, Rus. семантика)

Semantik kelimesi, (Fransızca *sémantique*), *sema* (gösterge) kökenli Yunanca *semainô* (şu ya da bu anlama gelmek, anlam aktarmak) sözcüğüne dayanmaktadır. Diğer birçok bilim dalı gibi anlam biliminin de ne zaman meydana çıktığı tam olarak belli değildir. Dilin anlamı ve fonksiyonları hakkında düşünceler dil ile az çok alakası olan felsefi bir cereyana özgüdür. Bu yüzden araştırmacıların çoğu, anlam biliminin başlangıcını sıkça Eski Yunan felsefesinde aramışlardır. Anlam biliminin önemli isimlerinden biri olan Kronasser, anlam bilimi tarihini anlatan çalışmasında anlam bilimi, Sofistler ve Platonla başlatır ve Aristo ile devam ettirir. Ancak anlam bilimi gayelerini Çin felsefesinde de bulabiliriz (*moizm, mintzya ve diğer okullar*). Anlam biliminin gelişimi açısından Çin ve Eski Yunan okullarının farkları sadece içerikte değil, öncelikle Avrupa geleneğine olan etkisindedir. H. Kronasser'e göre İngiliz filozofu J. Locke'un XVII. yüzyılın ortalarında yazılan eserleri sayesinde bu bilim, ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Dil biliminin anlam biliminin bir alt dalı olduğu konusu genel kabule göre XIX. yüzyıldır. (Krongauz 2005:7).

Anlam biliminin bir bilim dalı olarak ortaya çıkması, ünlü Alman dilbilimci H. Reisiğ'in çalışmaları sayesinde olmuştur. 1826–1827 tarihleri arasında "*Latin Dil Bilimi Üzerine Dersler*" adlı yapıtını hazırlarken Yunanca "*semesia*" (*anlam*) sözcüğünden türettiği "*Semasiologie*" terimiyle anlamla ilgili sorunlar üzerinde durmuştur (Aksan, 1998:141). Göstergebilimin kavramsal yapısının temelinde 'gösterge' kavramı vardır. Ancak farklı geleneklerde farklı belirlenmiştir. Morris ve Karnap'a dayanan mantıksal

felsefe geleneğinde gösterge bir başka varlığı temsil eden maddi taşıyıcı olarak algılanıyor. Mesela bilgiyi temsil eder. Saussure ve Yelmslev'in son çalışmalarına dayanan dilbilimsel geleneğinde iki yanlı varlığa 'gösterge' denir. Bu durumda Saussure'nin arkasından maddi taşıyıcı gösterge, onun gösterdiği ise göstergenin anlamıdır... "Anlam vericinin" eşanlamlısı, "şekil" ve ifade" terimleridir. Anlam alıcının terimleri ise "içerik" ve "anlam"dır. Melçuk ise göstergenin üç yanlı varlık olduğunu söyler. Üçüncü tarafının cümle bilgisi (sentaks) (Morris'in cümle bilgisiyle karıştırmamak gerekir; çünkü ona göre cümle bilgisi dil biliminin bir bölümüdür.) Melçuk'a göre göstergenin sentaks durumu onun diğer göstergeleriyle uyumudur (anlamca uyumu değil) (Krongauz, 2005:17-18).

Reising tarafından ortaya atılan ve köken bilimine dayalı olan *göstergebilim* (*semasiologie*) terimi eskimiş ve dar kapsamlıydı. Ayrıca Reising anlam konusunu köken bilimi ve sözdizimiyle birlikte dilbilgisinin içinde değerlendiriyor, ayrı bir bilim dalı olarak düşünmüyordu (Toklu, 2003:88). Ünlü Fransız dilbilimci Arsène Darmester "*Sözcüklerin Yaşamı*" yapıtında anlamı, diğer dil bilimi dallarından ayırarak anlam konusuna ilk değinenlerden biri olmuştur. Anlam bilimi üzerinde asıl çalışmalar aynı zamanda anlam biliminin babası sayılan Fransız dilbilimci M. Bréal tarafından gerçekleştirilmiştir. 1883 yılında Fransız dilbilimcisi M. Breal yeni adı teklif etmiş, semantika (*Fransızca la semantique*; Breal, 1883), ancak 1878 yılında bu terimi A. De Gubernatis ile yapılan şahsi yazışmasında kullanmıştır. M. Bréal, ilk baskısı 1897 yılında yapılan "*Essai de Sémantique*" adlı kitabıyla anlam bilimini yeni ve ayrı bir bilim dalı haline getirmiştir. Bununla birlikte Bréal'a öncülük etmiş kişiler de vardır. Bu kişilerden en önemlisi "*Prinzipien der Sprachgeschichte*" kitabında 'anlam değiştirme sorununa' bir bölüm ayıran Hermann Paul'dur. Bu alanın adını Paul ve Reising 'semasiologie' olarak nitelendirirken; M. Bréal, 'sémantique' adı altında ele almıştır. 1960 yıllarına kadar 'semasiologie' ve 'sémantique' yan yana rekabet halindedir. Aynı zamanda her iki terimi kullanan iki ayrı çalışmanın yayınlanması bu rekabetin ispatıdır: 1951 yılında Ullmann tarafından yazılan İngilizce "*The principles of semantics*" (1959) ve 1952 yılında Kronasser tarafından yazılan Almanca "*Handbuch der Semasiologie*" (1952) (Krongauz, 2005:7-8).

Konuyu teferruatlı bir şekilde ele alan Bréal, kurduğu bilim dalı daha geniş bir yankı uyandırmış, ‘semantik’ kelimesi başta Fransa olmak üzere diğer ülkelerde daha fazla kabul görmüştür. Hatta bu konu da Bréal, ”*O denli yeni bir inceleme ki bu, daha adı bile yok*”; oysa semazyolojiye (Fransızca *sémasiologie* “anlam incelemesi”) bağlanır bu inceleme, semazyolojiyi yenileyip genişletmesi durumu değiştirmez” (Guiraud, 1999:18) der. 1960-lı yıllarda “semantika” terimi esas alınmaya başlanmıştır. Semasioloji, terimi de bilimde kalmıştır ve dar anlamda kullanılmaktadır. Terim olarak *semasioloji*, *onomasioloji*’ye karşı ortaya çıkmıştır. Semasioloji, adlandırmayı ifade eder – nesne ya da olayın dilde anlama geçişini, yani adlandırmanın meydana gelişini ifade eder. Bu iki disiplin, günümüzde anlam bilimin içeriğini oluşturan temel unsurlardır (Krongauz, 2005:8-9).

Bazı araştırmacılar, anlam biliminin başlangıcını XIX. yüzyılın başlangıcı olarak kabul etmeyerek yüzyılımızın ilk yarısında önde gelen bir araştırma yöntemi olan *dil bilimsel yapısalılıkta* semantiğin tamamen araştırılmadan es geçildiğini söylerler. Gerçekte yapısalılık yöntemi ve bilim teorisi, felsefi pozitivismden ve psikolojik davranış biliminden önemli ölçüde etkilenmiştir. Pozitivizmde sadece pozitif olgular yani gözlenebilir veriler verilmektedir. Benzer bir görüş davranışçılıkta da temsil ediliyor; sadece doğa bilimsel metotlar ile ölçülebilirlik, sadece nesnel olarak gözlenebilirlik bilimsel araştırmaların nesnesi olabilir. Sadece kişinin davranışı gözlemlenebilir, ama zihinsel yetileri gözlemlenemez. Yapısal dil biliminde dilsel verileri parçalama ve sınıflandırma durumu vardır. Ayrıca ileri görüşler, bu gerekçe ile bilinçli olarak dışlanır. Hiçbir bilim dalı bu zihinsel siyah kutu hakkında ifade de bulunmaz, bulanamaz. Ellili yılların sonunda gelişmeye başlayan zihinsel olarak söylenilmiş cümle türetme dilbilgisi teorisinin ilk evresinde semantik, gerçek anlamda ilk olarak bir incelemeye tabi tutulmamıştır. İlk olarak yetmişli yılların başında semantiğin araştırılmasında gerçek anlamda bir canlanma başlar. Düşünme, tanıma ve algılama ile ilgili gerçekliğinde dilsel fenomenleri inceleyen düşünme, algılama ve tanıma ile ilgili bilim önem kazanmaya başlar. Ayrıca daha çok sadece anlamların ve anlam ilişkilerinin teker teker detaylı analizine değil, bilakis semantik bilgi sistemine, düşünme, tanıma ve algılama’nın bütün sistemindeki yerine dikkat çekilir (Swarz- Chur, 1993:21).

Irene Tamba-Mecz anlam biliminin tarihçesini üç döneme ayırır:

a) *Gelişmeci dönem/ Evrimci dönem (1883–1931)*: Kelimeleri tarihi, dildeki anlamların gelişmesi, anlam bilimine özgü kanunların konması gibi konuların ele alındığı, Bréal, Trier gibi bilim adamlarının çalışmalarını kapsayan dönem. b) *Karma dönem (1931–1963)*: Anlam değişimleri yanında kelimelerin tarih ve söz varlığının kuruluşu gibi konuların ele alındığı Ullmann, Guiraud gibi bilim adamlarının çalışmalarını kapsayan dönemdir. c) *Dille ilgili modeller dönemi/Cümle anlam bilimi: (1963’ten günümüze)*: Leksik semantikten cümle semantiğine geçişin ağırlık kazandığı ve Chomsky, Katz-Fodor gibi bilim adamlarının çalışmalarını kapsayan dönem (Aksan, 1999:19).

Anlam bilimi, kaynaklarda farklı şekillerde tanımlanmıştır. Jakobson, “*anlamı ele almayan dil bilimi anlamsızdır*” diyerek anlam biliminin dil bilimin içerisindeki mihenk taşı olduğuna dikkati çeker. Dil bilimin kolları içerisinde anlam bilimin gelişmesi için Greimas, “*Sémantique*” adlı yapıtında “bir yoksul akraba: Anlam Bilimi” başlığı altında “*anlam biliminin daima dil biliminin yoksul bir akrabası olarak kaldığını kabul etmek gerekir*” (Greimas, 1966: 6) diyerek anlam biliminin gecikmesine işaret eder. Guiraud, “anlam bilimi ya da semantik, sözcüklerin *anlamını* inceler... Gerçekte *sémantique* “anlam”ın sıfatıdır, anlamla ilgili demektir. Semantik bir değişim ‘anlamsal bir değişim’ demek (1999:15- 16) diyerek terimin evrensel bir tanımını yapar.

Anlam bilimin konusu, “kelime nedir, kelimenin anlamları nelerdir, fonksiyonları nelerdir, bir kelimenin biçimi ve anlamı arasındaki bağıntılar nelerdir, kelimeler arası ilişkiler nelerdir, kelimeler görevlerini nasıl yaparlar?” gibi sorulara cevaplar arar (Guiraud, 1975:9). Dilbilimsel anlam bilimi, göstergenin içerik ya da gösterilen yanını ele alır, gösteren (işitim imgesi) ile gösterilen arasındaki ilişkileri, gösterilendeki değişim ve oynamalar, dilsel yapıların anlamsal yönden ortaya koyduğu çeşitli olguları vb. inceler (Guiraud, 1999:7).

Schwarz ve Chur’a göre anlam bilimin konularından biri de hiç şüphesiz ki göstergeler ve onları oluşturan *içerik ve ifadedir*. Dilsel göstergenin ifadesi onun ses düzenidir, bu da seslerin sırasını gösteren birimler anlamına gelir. İçerikler dilin ifadelerine bağlıdır, bu da belirli nesne olanları üzerindeki bilgi anlamına gelir. Böylece örneğin ağaç kavramının içeriği “bir bitkidir, kökü, dalı, yaprakları vardır” olarak belirlenir. Bu içerikler dilsel ifadelerin anlamlarını gösterirler. Saussure tarafından başlatılan böyle bir gösterge konsepti iki taraflı olarak adlandırılır, Saussure’e göre dilsel göstergelerin

içerik –ve ifade tarafları dil toplumunda ayrılmaz olarak birbirine bağlıdır, tıpkı bir sayfanın iki yüzü gibi. Ağaç kavramını duyduğumuzda, otomatik olarak zihnimizde onun içeriğini canlandırırız. Dilsel göstergeler ile dünyadaki nesnelere birbirleri arasındaki ilişkisini kolayca anlayabiliriz. Bunlar konuşmacı tarafından gösterilen nesne olarak adlandırılıyor. İçerik, ifade ve konuşmacı tarafından gösterilen nesne arasındaki ilişki ve ifadeye bağlı içeriğin dilsel gösterge ve konuşmacı tarafından gösterilen nesne arasındaki ilişkiye imkan tanınmasıdır (Schwarz-Chur, 1993:22).

Saussure, dil biliminde *dil bilgisiyle dil bilimi* mutlak olarak birbirinden ayırmıştır. Tek tek dillerin dilbilgilerini değil, genel olarak dil dediğimiz şeyin neye yaradığını tespit etmeliyiz. (Akerson, 1997:33)

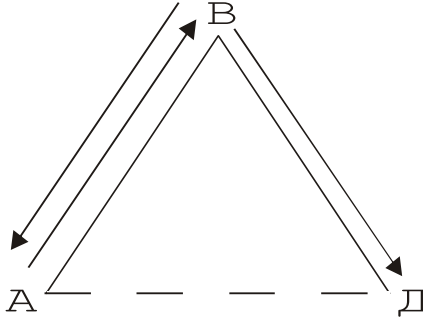
Saussure’yle dil biliminde “*dizge*” anlayışı ortaya çıkmıştır. Dizge ne demektir? Dizge, birbirine çeşitli yönlerden bağlı birtakım göstergelerin uyumlu bir şekilde bir araya gelerek oluşturdukları bir bütündür. Dil, bir bildirişim aracıdır. Onun bildirişim aracı olmasına vesile olan insanlardaki gösterge oluşturma ve bu göstergelerin bir dizge içinde kullanabilmesidir.

Saussure’nin getirdiği bir başka önemli yenilik, “*eşzamanlılık ve artzamanlılık ayrımı anlayışı*” dil çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Saussure’ye gelinceye kadar anlam bilimi çalışmaları, tek tek kelimelerden hareketle anlam kavramını kelimelere bağlı biçimde ele almıştır. Ancak sonradan anlam bilimde “*dilin bütün öğelerinin birbiriyle sıkı ilişki içinde ve birlikte bir görev yürüttüğü fikri ilke*” olarak benimsendikten sonra anlam alanındaki çalışmalar kelimedenden dilin diğer birimlerine ve dilin bir bütün olarak incelenmesi anlayışına yönelmiştir. Greimas da Saussure’den sonra bu düşüncenin takipçisi olmuştur. Saussure’nin dilin bir sistem olduğu görüşüyle getirdiği bu ilkeler, anlam biliminde de yeni hedeflerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Saussure’ün yapısalcı yaklaşımının Amerika dil bilimindeki en önemli temsilcisi hiç kuşkusuz ‘Bloomfield’dir.

Saussure’den sonra 1927 yılında Ogden ve Richards’ın İngiliz dil bilimine yön vermişler ‘*The Meaning of Meaning*’ çalışmasında Lingüistikte de ses açısından ve semantik düzenin oluşmasını anlatmak için ‘semantik üçgen’ modeli üzerinde durmuşlardır. Bu üçgenle anlatılmak istenen dış dünyadaki göndergelerle sözcükler

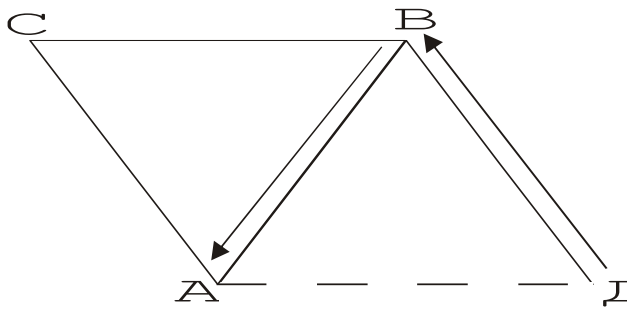
arasında bir bağlantının olmadığını buna karşılık *nesnelere kavram, kavramla sözcükler* arasında doğrudan bir bağlantının olduğu düşüncesidir (Aksan, 1996:37).

Şekil 2. (Ogden ve Richards'ın semantik üçgeni)

Bu üçgende, varlık (D) ile kelime (A) arasındaki ilişkinin anlam (B) aracılığıyla belirlenebileceği anlatılmaktadır. Şanjarhan, *Semantik Üçgen Etrafındaki Düşünceler (Тіл дыбыстары және олардың генетикалық табиғаты туралы жаңаша көзқарас)* makalesinde Ogden ve Richards'ın üçgenine karşılık, 'türümsel eşkenar dörtgeni'n ilmi açıdan daha uygun olduğunu söylemektedir. Aşağıdaki şekilde, (DBA) D noktası, kavramı; B noktası bu kavram hakkında akılda oluşan temel görünüşteki mantıksal anlamı; A noktası ise, bu mantıkî anlamın, dil ve ses açısından malzemeyi (yedi türlü dilin seslik esas unsurlarından birini) ifade etmektedir.

Şekil 3. Şanjarhan'ın türümsel eşkenar dörtgeni

Eşzamanlı anlam bilimin hızla gelişimi, XX. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. 1916 yılında Saussure'nin "*Genel Dil Bilim*" çalışmasının yayınlanmasından sonra bir yandan dilbilimsel anlam bilimin (tarihten gelişmiş ve gelişmeye devam eden eşzamanlı anlam bilimi) öte yandan felsefi, mantıksal, psikolojik anlam bilimlerin erişimlerinin

öğrenilmeye başlanmıştır. Bu alanda en verimli çalışan İngiliz dilbilimcisi J. Lyons'tur. Lyons'un anlam bilimi çalışmaları dışında, dilbilimsel ve dilbilimcilik hakkında başka çalışmaları da vardır. Onun çalışmaları öncelikle dilbilimci öğrencilere yöneliktir. Anlam bilimi hakkında büyük ve anlam bilim sorunları üzerinde duran başka araştırmacılar da vardır. Mesela; Palmer (1981), Hurford, Heasley (1983); Allan (1986); Frawley (1992); Hofmann (1993) ve Saeed (1997). Bu kişilerin yanında Greimas (1966), Katz (1972), Leech (1974) gibi ünlü araştırmacıların anlam bilimi konulu teori çalışmaları da ilgi çekicidir. Her biri anlam bilimi gelişiminde ayrı bir basamak olmuştur. Son yıllarda tamamen anlam bilimi ile ilgili ya da kısmen anlam bilimi sorunlarını yansıtan başucu kitaplar yayınlanmaktadır. Mesela, 1991 yılında *HSK (Handbücher zur Sprach – und Kommunikationswissenschaft)* dizisi olarak bin sayfalık "Semantik" adlı kılavuz kitaplar; 1995 yılında yayınlanması hala devam eden "*Handbook of Pragmatics*"; 1994 yılında yayınlanan 3 ciltlik "*Encyclopedic dictionary of semiotics*"; 1997-2004 yılında yine *HSK* dizinde "*Semiotik*" kılavuzunun 4. üncü cildi yayınlanmıştır. Ayrıca çok sayıdaki genel dil bilime ait sözlük ve ansiklopedik sırasında 1970'li yıllarda dil bilimi düzeyini iyi yansıtan *Ducrot, Todorov* tek ciltlik ansiklopedik sözlüğünü ve iki ciltlik *Gremias, Courtes* 1979 (1986 yılında yayınlanan ikinci cildi daha doludur) yayınına da (Krongauz, 2005:8) söyleyebiliriz.

Özellikle 1990'lı yıllarındaki İngiliz, Alman ve Fransız dillerinde derslik ve başucu kitaplarının yoğun bir şekilde yayınlanmasına karşılık Rusça anlam bilim çalışmalarının olmayışı dikkat çekicidir. Buna rağmen anlam bilimin bazı bölümlerini yansıtan çalışmalar vardır. Mesela; Apresyan (1995), Arutyunova (1976), Gorodetskiy (1969), Novikov (1982), Paduceva (1985), Stepanov (1985), Shmelev (1977). Ama bu çalışmaların hiçbirisi de çağdaş anlam bilimi kılavuzunun yerini alamamıştır. Çünkü temelde kılavuz mahiyetinde değiller ve 1970 ve 1980'li yıllara aittirler. M. V. Nikitin'in 1996 yılında yayınladığı çalışması geleneksel leksik anlam bilimi ağırlıklıdır. Aynı şekilde İ. M. Kobozeva'nın 2000 yılında yayınladığı "*Dilbilimsel Anlam Bilimi*" de (Krongauz, 2005:8-9) leksik anlam bilimi ağırlıklıdır ve Nikitin'nin çalışmasından sonra yayımlanan leksik-anlam bilimine önem veren bir çalışmadır.

Fransa'da ve Almanya'da Yapısalcılığın anlam bilimine uygulanmasıyla bu alanda yeni kavram ve terimler ortaya çıkmıştır. Almanya'da Jost Trier'in 1930 yılında geliştirdiği

“kavram ve kavram alanı” terimi, Fransa’da 1966’da A. J. Greimas’ın “*Sémantique Structurale*” adlı yapıtı “Yapısal anlam bilimi”nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Chomsky’nin 1965 yılında yayımladığı “*Aspects*” adlı yapıtı kendisinden sonra gelen Katz ve Fodor’un katkılarıyla “*yorumlayıcı anlam bilimi*” (*interpretative semantics*) akımının doğmasına yol açmıştır.

Bugün modern anlam biliminde, Polonyalı bilim adamı *Andrzej Boguslawski* tarafından temelleri atılan ve *Anna Wierzbicka* tarafından geliştirilen ‘indirgenmiş izah’ (*reductive paraphrase*) veya ‘tabii semantik üst dil natural semantic metalanguage)’ denilen bir yaklaşım vardır. Bu yaklaşım ‘açıklık ve basitlik’ üzerine kuruludur (Erdem, 2003:10).

2.2.1. Anlam ve Anlam Alanı (Alm. Bedeutung, Sinn Fr. Sens, Signification, İng. Meaning, Sense, Signification, Rus. Значение) Ve (Alm. Bedeutungsfeld, Semnatices Feld, Fr. Champ Sémantique, İng. Semantic Field, Rus. Значение и область значения)

Anlam tanımına geçmeden evvel, anlam tanımı yapılırken temel alınan ölçütleri verelim:

1. Biçimin maddeye ve töze dayanan ses ve yazıbirimler
2. Kavrama ait tasarımların ve zihindeki anlamın üretimine katılan ruhsal etmenler
3. Dile ait biçimlerin gönderimde bulunduğu dil dışı dünyadaki nesnelere, durumlar ve görünüşler, kısacası göndergeler
4. Konuşucu ve dile ait biçimlerin kullanıldığı özel durum (Bußmann, 1990:123-125, Toklu, 2003:90)

Her araştırmacı, yukarıdaki dört temel etkenden birine dayanarak anlamın tanımını yapmaya çalışmıştır. Sonuçta kaynaklarda anlam ile ilgili tanımlamalar benzer şekillerde olmuştur. Çok tartışılan, çok geniş oylumlu bir alan olan anlam’ı Ullmann, “*Semantics*” kitabında ‘anlam, anlam kuramının en bulanık ve en çok tartışılan konularından biri’ (Toklu, 2003:88); Schwarz ve Chur “*Semantik*” (1993:15) kitaplarında “anlam genellikle dilsel ifadelerin anlamları ile uğraşan bilim olarak tanımlanır. Aynı zamanda bütün semantik teorilerinin anahtar kavramı anlamdır. Bloomfield “*Language*” (1933:139) kitabında “konuşmacının dile getirdiği durumu ve

dinleyicinin algıladığı cevabı ifade eden dil şekli”; olarak açıklasa da kitabının başka bir bölümünde “anlam birim terimleri içerisinde tarif edilemez” (1933:167) diyerek tanımlamanın zorluğuna da dikkat çeker. Vardar, “*Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde” (1998:20) “dildeki bir birimin aktardığı ya da uynadığı kavram, tasarım, düşünce; içerik”; Aksan, “*Her yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*” (1990: III-180) çalışmasında “eğer tek anlamlı bir sözlüksel biçim birim, bir sözcük üzerinde duruluyorsa anlam, bunun dile aktardığı kavram gösterilen” olarak tanımlamıştır.

Lyons, semantik alanın *tasvirî anlam* (descriptive meaning), *sosyal anlam* (social meaning) ve *etkileyici anlam* (expressive meaning) olmak üzere üç farklı türünü belirlemiştir (1977:50). Sonra da semantik alanın içerisindeki leksikal alanın tespitinde bir ‘anlam ilişkileri dizisi’ olduğunu, “*leksikal parçanın anlamı*”nın diğer parçalarla ilişkilendirilebileceğini, parçaların ‘paradigmatik’ ve ‘sentagmatik’ olarak yani, “düşey” ve “yatay” ilişkiler içerisinde olabileceğini (1983: 383) söyleyerek kavram ve anlam alanlarına dikkati çekmiştir. Guiraud’a göre de anlamın bu sözdizimine ait tanımı, dağılımsal incelenin temelini oluşturur. Bu incelemede, özdeş bir bağlam içinde yer alan birimlerin bağlamca belirlenen ortak özellikleri bulunduğu ilkesinden kalkılır ve sözcüklerle bunların anlamları, aynı bütünde yer alan öbür terimlerle kurdukları bağıntılara dayanılarak sınıflandırılır ve tanımlanır (1984:98-103). Ayrıca bu semantik durumun metaforların ve bütün metaforik anlatım yollarının da Trier’de ‘sprachfeld’ Langacker, Lakoff ve Johnson’da “nüfuz alanları” olarak adlandırılan bir “*semantik alan veya kavram alanı*” ile ilgili olduğu ve kelimenin anlam çerçevesini meydana getirdiği anlaşılmaktadır (Erdem, 2003:12).

Toklu’ya göre anlam alanını, anlamca akraba, anlam yönünden birbiri ile ilişkileri olan sözcükler oluşturur ve söz varlığının anlam ilişkisi ve yakınlığına göre bir kesittir. Bu alanlar çeşitli büyüklükte ve dış çizgileri çoğu kez kesişen, aralarında boşluk bulunmayan küçük parçalardan oluşmuş bir mozağe benzer (2003:100) diyerek kelimelerin anlam alanlarının birbirleriyle iç içe olduğunu ifade eder.

Taradığımız kaynaklarda anlam alanı ortak olan kelimeler şöyledir: **çıkmaq** anlam alanını oluşturan kelimeler → *ağ- /çık-*; **vurmak** anlam alanını oluşturan kelimeler → *ur ~ vur-/kak-*; **sıkılmak, bıkmak** anlam alanını oluşturan kelimeler → *bez- /erin-*; **anlamak, idrak etmek** anlam alanını oluşturan kelimeler → *anla-/uk-/tüşün- (~tüşün-);*

söylemek anlam alanını oluşturan kelimeler → *ayıtmak, (eyitmek, aytmak, eytmek, etmek, itmek)/ dimek~demek; bakmak* anlam alanını oluşturan kelimeler → *bak-/kara-; bulmak* anlam alanını oluşturan kelimeler → *tap-/bul-; yoğurt* anlam alanını oluşturan kelimeler → *yoğurt/ ayran /katık* vb.

2.2.2. Kavram ve Kavram Alanı (Alm. Begriff, Fr. Consept, Notion, İng. Consept, Notion) Ve (Alm. Begriffsfeld, Fr. Champ Conseptual, Chap Notionnel, İng. Conseptual Field, Rus. Понятие и область понятия)

Bu akımın kökeninde Saussure’ün dizge, bütünlük anlayışı vardır. Yapısalcılığın anlam bilimine uygulanmasıyla başlayan kavram alanı, 1931 yılında, Almanya’da J. TRIER’in ”*Akıllı Kavram Alanı İçinde Alman Sözcüğü Bir Dil Alanının Tarihi*” adlı kitabıyla tanınmıştır. Yayınladığı bu kitap vasıtasıyla anlam alanı kuramının da kurucusu olan Trier, kavramların zihinde birbirinden ayrı olarak değil, bir mozaik parçasını andırır gibi birbirini etkiledikleri alanlar oluşturdukları görüşü kendisinden sonra gelen dilbilimciler tarafından da ilgiyle karşılanmıştır. J. Trier’in çalışmalarında ilk olarak *kavram alanı (sprachfeld-semantic field)* teriminde, kelimeler tek başlarına değil, kendileriyle ilişki içinde ve yakınlığı olan diğer kavramlarla ele alındığı takdirde gerçek değerleri daha iyi anlaşılabilir. Bu kuramın Fransa’da G. Matoré ve ‘dilde anlamın değil; kullanımın olduğu fikrini benimseyen’ P. Guiraud (Toklu, 2003:100); Ullmann ve dili ‘dünyayı söze dönüştürme olayı’ veya ‘dil ya da kavram alanı, dil ara dünyasının bir kesiti’ olarak ifade eden L. Weisgerber ise Almanyadaki temsilcileridir.

Trier’in dil alanı (Sprachfeld) adıyla önerdiği bu çalışma yöntemi, dildeki öğelerin tek tek incelenmesine karşı çıkmakta, bunların ancak yakın ve ilişkili buldukları öteki öğelerle bir arada düşünüldüğünde, değerlerinin kesinleşeceğini ileri sürmektedir (Aksan, 1999:III-161). Sözcüklerin zihnimizde oluşturduğu kavram karmaşıktır ve birden çok niteliği olan bir kümenin öğelerine gönderme yapar. Buna sözcüğün “kavram alanı” da denir. Bir sözcüğün kavram alanındaki öğeler, “anlambirimcikler (sem)”i meydana getirir. Bağlam içindeki bir sözcüğü, kavram alanındaki anlambirimciklerden biri ya da birkaçını ön plana çıkararak tikel bir göstergeye dönüştürebiliriz. Örneğin “*yenge*” sözcüğü Türkçede “kadın, evli, akraba” gibi pek çok anlambirimciği içine alır. Bu saydıklarımız aynı zamanda her kullanımda geçerli olabilen çekirdekteki anlambirimcikleri gösterirler. *Yenge* sözcüğünü “amcanın eşi” kavramıyla

karşıladığımızda ise, belirli bir yengeden bahsedildiği için, tikel bir gösterge ortaya çıkarmış oluruz⁶.

Toplulukların bilgilendirme yollarının ve kavram alanlarının özellikleri tabii ki onun yaşam şartlarının içindeki bir bileşkesidir. Bu anlam alanı örgüsünün yer ve zaman içinde adım adım izlenmesi, etimoloji çalışmalarında bizi yanlışlardan kurtarır. Bu örgü kesilmeden, ilmek atlamadan söküldüğünde, bir topluluğun herhangi bir konudaki bilgilenmesinin haritası yapılabilir, fotoğrafı çekilebilir (Karaağaç, 1993:90).

Taradığımız kaynaklarda kavram ve kavram alanı oluşturan kelimelerden bazıları şunlardır: *sıkılmak/bıkmak/bezmek/erinmek/bunalmak; söylemek/ayıtmak, (eyitmek, aytmak, eytmek, etmek, itmek) / dimek~demek, sözle⁷; anlamak/idrak etmek/ukmak/tüşünmek (~ tüsünmek) vb.*

2.3. Temal Anlam (Alm. Denotation, Fr. Dénotation, İng. Denotation, Rus. Основное значение)

Herhangi bir kelimenin zihnimizde ilk karşıladığı kök anlam biçiminde tanımlayabilceğimiz temel anlamı, Lyons, leksemlerin birbiriyle ilişkisi biçiminde “tek bir kelime veya ‘leksem’ ile nesnelere sınıfı arasındaki bu ilişkiye temel anlam (denotation) (Erdem, 2009:21)” biçiminde anlamlandırır. Aksan (1999:III-180)’a göre de *temel anlam ~ göndergesel anlam*, “bir ses bileşiminin başlangıçta yansıttığı, ilk ve asıl kavram”ın adıdır.

R. Filizok’a göre temel anlamla tek anlamlılığın (monosémie) birbiriyle karıştırmamak gerekir. Sözlükte bazı kelimeler, tek bir anlama sahiptir; bazı kelimeler ise birkaç temel anlama sahip olabilir. Tek temel anlama sahip kelime de çok temel anlama sahip kelime de bir metinde yer aldığı zaman tek bir temel anlamı ifade eder. Bu olgu, tek anlamlılıktır (2001:132). Ayrıca bizce dildeki anlambirimler birbirleriyle karşıtlık içerisinde bulunurlar, bu sebepten tek anlamlılığın karşıtı → çok anlamlılık; temel anlamın karşıtı ise → yan anlamlılık’tır.

⁶ Fatma Erkman-Akerson, **Göstergebilime Giriş**, Multilingual yay., İstanbul, 2005:262 (s. Yazı, *ege-edebiyat.org/modules.php?name=Downloads&d_op=getit...* sitesinden alınmıştır.)

⁷ Clauson (1972:266), *ay-, te:-, sözle:-* kelimelerinin arasında çok az bir anlam farklılığının olduğunu söyler.

Taradığımız kaynaklardan temel anlama şu örnekleri verebiliriz: *azmak (II)* (<āz- (Tekin, 1975:251)) kelimesinin temel anlamı, Eski Oğuz Türkçesinden günümüze kadar taradığımız kaynaklarda ‘*yoldan şaşır-, kaybol-, dolaş-, şaşırmaq*’ olarak kayıtlıdır. *başlamak* (Farsça *bang* “ses” +*LA*²) ‘*bağırmaq, çağırmaq, seslenmek*’tir. Kelime, temel anlamının yanında aktarma yoluyla *başla-* fiili özel bir anlam kazanarak ‘*ezan okumak*’ yan anlamında kullanılır olmuştur. *eslemek* kelimesinin kaynaklarda temel anlamı ‘dinlemek’tir. Bu anlamdan hareketle kelime, ‘*önemsemek, itaat etmek, aldırış etmek, söz dinlemek*’ vs. soyut anlamlar kazanarak anlam alanını mecazî yönden genişletmiştir. *boğun* kelimesinin temel anlamı ‘*oynar eklem, mafsal; bağlantı; eklemdaki bağlar, bağlantular; düğüm; bilek; bölüm*’ (Sevortyan, 1978:170-171)dür. Bu temel anlamdan hareketle kelime, ‘*nesil, soy, akrabalık*’ yan anlamlarını kazarak anlam alanını genişletmiştir.

2.4. Yan Anlam (Alm. Konnotation, Nebenbedeutung, Fr. Connotation, İng. Connotation, Rus. Коннотация)

Vardar’a göre yan anlam, bir sözcüğün sürekli anlamsal öğelerine ya da düz anlamına kullanım sırasında katılan ve bildirişenlerin tümünce algılanmayan ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere, vb. ilişkin duygusal, coşkusal ikincil anlam; çağrışımsal değer. Yan anlamlar bireysel yönler içerdikleri gibi toplumsal, tarihsel, ekinel vb. özellikler de kapsarlar (2002:215–216). Leech’e göre yan anlamlar, sınırsızdır ve sonuca bağlanmamış anlamlardır. Kainat hakkındaki bilgilerimiz ve inançlarımız nasıl sonuca bağlanmamışsa yan anlam da öyledir: kavramın herhangi bir özelliği objektif veya subjektif şekilde tamamlanmış olsun, belirtilen ifadenin yan anlamını oluşturabilir (1981:12-13).

Ahanov, kelime anlamının değişmesi ve yan anlamlar kazanmasının *deyim aktarması* (*metaphor*), *ad aktarması* (*metonymy*) ve *kapsamlayış* (*synecdoche*) yoluyla olduğunu söyler. Ayrıca kelimenin yan anlama sahip olmasında tamlamaların ve cümlede kullanılmasının (bağlamın) etkisi olduğunu da düşünür. Mesela; *jel* kelimesinin temel anlamı ‘hava akımı’ iken ‘boş’ anlamı onun yan anlamıdır. Bu son anlam, onun *jel söz* tamlamasında kullanılmasıyla ortaya çıkmış yan anlamıdır (2002:140-141).

Aksan’a göre her dilde yan anlamlar genellikle dört doğrultuda göstergelere bağlanır: 1) *Somuta yeni somut anlamlar eklenmesi* 2) *Somuta yeni soyut anlamlar eklenmesi* 3)

Soyuta yeni soyut yan anlamlar eklenmesi 4) Soyuta yeni somut yan anlamlar eklenmesi (2006:60).

Aşağıda Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar taradığımız kaynaklardaki kelimelerden hareketle yan anlam/anlamlar kazanma yolları verilmiştir:

a) Somuta Eklenen Yeni Somut Kavramlar

ağırlık (*ağır*+ (< **āğır* (Tekin 1975:249))+ + *l⁴k* (i.i.y.)) Clauson (1972:93), kelimeyi, “ağır’dan soyut (ve somut isim); eski dönemde genellikle mecazî anlamda ‘saygı, hürmet,’ modern şivelerde genişlemiş bir anlam alanıyla, ağırlık; zorluk; ağır eşya’, ve Osm.’da ‘damat tarafından geline verilen düğün hediyeleri’”olarak açıklamıştır.

Kelime **TAS**’da 1) Ev eşyası. {Büne [Fa.]: Esbap ve **ağırlık** tecemmülât-ı haneye denir ki esasü’l- beyt tâbir olunur. (Sic. B. XV. 8, 45) 2) Karşılık, bedel. {Şadırvan ayağın sarraf Hacı Muslihuddin’e verip vakıf için bin beş yüz akça **ağırlık** aldılar. (Sic. B. XV, 8, 135), **DK**’de Hürmet, îzaz, ikram etmek (294–8) **HHT**’de 1. Ağır başlılık [076b/9] 2. Uyuşukluk, gevşeklik [057b/12] 3. Tartıda çok çeken [089a/16], **T**’de *ağırlık* ‘vücudun kendisini yük altında hissetmesi’ (104b–13), **YZ**’de 1. Değerli, büyük (42a.1216) 2. Saygınlık, değer, ikram (41a.1190), **KT**’de 1. Yük, ağırlık (130a–5=16/76) 2. Ağır yük, büyük mesuliyet (23a–2=2/286) 3. Ağır işitme, sağırlık (226b/8=41/5), **TİKT (M)**’de Kulakta işitme güçlüğü (226b/21), **MNHS**’de Ağır olma hâli, sıkıntılı (40b.5), **KY**’de Ağırlık (509), **Müc.**’de *ağırlık(k)* Ağırlık, yavaşlık, sıkıntı (43a/6), **ŞŞÇ**’de 1. Ağır olma durumu, ağırlık (6777) 2. Değer, kıymet (8892) 3. Güçlük (9082) **FFANG**’da ‘armağan’ anlamlarında kayıtlıdır.

Kelimenin yukarıda geçen anlamlarından **TAS**’ta geçen ‘*ev eşyası*’ anlamı hariç diğer anlamlar, **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de aynı veya farklı kavram alanlarında varlıklarını devam ettirmişlerdir.

XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, ‘herhangi bir şeyin ağırlığı’ temel anlamından hareketle **Kâmûs-ı Türkî**’de daha önce kazandığı somut anlamların yanına ‘1. Tartıda ağır olan şeyin hali 2. Yavaşlık, hareketsizlik 3. Ağırbaşlılık 4. Ağır şeylerin tamamı, cephane, yiyecek eşya gibi yükler 5. Geline verilen evlilik akçası’ somut anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somutlaştırma doğrultusunda genişletmiştir. Ayrıca kelimenin

bu somut anlamlara ‘gece uykuda basan kâbus’ soyut anlamını da eklemesi, kelimenin iki yönlü bir gelişim seyrettiğini gösterir. Günümüzde **TS**’de kelime, yukarıdaki kazandığı anlamların yanına ‘1. Tehlikeli olma durumu, 2. Sıkıntılı, bunaltıcı durum, 3. Uykudayken gelen ve insana boğulur gibi bir duygu veren durum, 4. Yük, külfet, 5. Sorumluluk, 6. Etki, yetki, baskı, güçlük. 7. Dikkati ve önemli bir şey üzerinde yoğunlaştırmak, 8. Terazilerde tartma işi yapılırken bir kefeye konulan nesne, 9. Değerlendirmelerde herhangi bir konu veya evreye, olağanın üzerinde ve belli oranda tanınan değer. 10. Uyuşukluk ve gevşeklik, 11. Orduda bir birliğin cephanesi, yiyecek ve eşya yükleri, 12. Yer çekiminin, bir cismin molekülleri üzerindeki etkisinin oluşturduğu bileşke, 13. Güreş, boks, halter, judo vb. spor dallarında, sporcuların kilolarına göre girdikleri kategori’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut, soyut ve terim yapma yollarıyla genişletmiştir. **DS**’de kelime, *ağırluh* biçiminde ‘*bütün ev eşyası*’ anlamıyla kayıtlıdır. Ayrıca kelimenin **DS**’de bu anlamının yanında ‘2. Yaylaya çıkarılan büyük eşya (I- 92); (II) Başlık parası (XII-4407) anlamları da vardır.

kesek Clauson (1972:749–750), kelimenin yapısını *kes*’ten türemiş isim, anlamını da ‘(bir şeyden kesilmiş) parça’ olarak vermiştir. Sevortyan, kelimeyi *(II) kes-* başlığı altında ele almıştır. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: Räsänen’e göre *käsäk* kelimesi, **käsä-* fiilinden gelir. Bizce kelimenin üç varyantı olabilir: 1) *ya kes- + e > kesek < kes- + k // kes-* 2) *ya kes// *kese- → kes-*; *kesek < kes- + ek* 3) *ya da kesek < kes+ek* (küçültme eki) (son görüş Doerfe’e aittir.) (1997:55-56)

Kelime, EOT döneminde kazandığı somut anlamlarına XX. yüzyılın başlarından itibaren yeni somut anlamlar eklemiştir.

Kelime **TAS**’da 1. Parça, kıta. {Bir **kesek** sabunla arınur. (Tez. Ün. XV. 22–2) 2. Saban veya belin çıkardığı iri toprak parçası (Bir kum depeciği gördüm ki kızıl **kesekli**, sidir erik ağacanlı; Hadremvt’ün fülân ucunda) (Enb. XIV. 125), **KT**’de *kesek* Parça, kısım; nasip (124b-9=15/44) (*kesek kesek eyle-* Parça parça etmek, kısımlara ayırmak (163b-8=23/53); *ayru /kesük yir* Kesilmiş; uzak (106a-6=11/42)) **V**’de Tahta parçası (44a.2), **KBP**’de Parça, kesilmiş olan şey (47a/13), **TDGAEAT**’de (KG 8b-12), **CM**’de, **NH**’de (89b/13), **MK**’de ‘kesek, kerpiç, kuru balçık, saban veya belin çıkardığı iri toprak parçası; parça’ **ŞŞÇ**’de Taş parçası, kırıntı (7080) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin daha önce EOT metinlerinde kazandığı ‘(herhangi bir

şeyin) parçası' anlamını kaybettiği **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de 'bel, çapa veya sabanın topraktan kaldırdığı iri parça' somut anlamın yanına '1. Tezek, 2. Çimen yapmak için üzerindeki otuyla birlikte çıkarılmış çayır parçası' somut anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişlettiği görülür. **DS**'de kelime, (I) 1) Belin ya da çapanın sıkışmış kuru, iri toprak parçası, 2) Geri kalan parça, artık (VIII–2761) anlamlarında kayıtlıdır.

yem (*ye-*(*<*yē-* 'yemek' (Tekin, 1975:266)+ *-m*(*f.i.y.*)) Clauson (1972:934), sözlüğünde bu kelime hakkında şu açıklamayı yapar: *yé:*'ten türemiş isim. Tam olarak '*tek bir yeme hareketi*', fakat aslında genel olarak '*yiyecek*'. Bazı modern şivelerde özel olarak 'hayvan yemi' anlamında yaşıyor. Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılan kelimenin Osm. XVI' da *yém soñu* terkihi '*yiyecek tortusu*' şeklinde kayıtlıdır. Sevortyan (1989:334)'a göre kelime, *ye-* kelimesinden *-m* ekiyle hareketin/eylemin objesidir ve '*yem, yiyecek (ekmek, zahire, balıkların yemi vs.)*' anlamlarındadır.

Daha evvel *insanların yediği yiyecek* biçiminde olumlu anlamda kullanılan kelime, sonraki dönemlerde yerini '*hayvanların yiyeceği*' anlamına bırakmıştır. Dolayısıyla kelimedede bir anlam kötüleşmesi de yaşanmıştır.

Kelime, Yûsuf'ı Meddâh'ın **VG**'sinde 'yiyecek, yem'

Aş u etmek dürlü ni'met **yem** yemiş

Sen virürsin lezzeti her bir aş (6)

EOT döneminin metinlerinden **KBP**'de *yim* (32b/10) ve **ŞŞÇ**'de *yim* (48878) 'yem' olarak somut anlamda kullanılmıştır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime daha evvelki somut anlamın yanına başka somut anlamlar da eklemiştir. Ayrıca kelime '*birini aldatılmak için hazırlanmış düzen, kullanılan kimse veya şey*' olarak anlam yelpazesini *mecazî* yönden de genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Yiyecek şey, bir kerede yenen miktar 2. Hayvana verilen arpa, ot ve saman hayvan tayını 3. Kuş ve hayvanı çağırmak için tuzak veya kapana konulan yiyecek şey, yemleme 4. Tüfek falyasına konulan barut, ağızotu' anlamlarında anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'nin 2. 3. ve 4. maddelerinde geçen anlamları vardır. 1. maddedeki anlamı ise kayıtlı değildir. **TS**'nin 1. maddesindeki anlamının kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da

gösterir. **DS**'de kelime, (I) Yem (II) Leblebicilerin kullandığı bir ölçek (XI-4221) anlamlarıyla kayıtlıdır.

b) Somuta Eklenen Yeni Soyut Kavramlar

acımak (**ācı-* 'acılaşmak' (Tekin, 1975:249)) Clauson (1972:20-21), kelimenin yapısı hakkında herhangi bir bilgi vermemiş, anlamlarını şöyle vermiştir: 'ısrılmak *acı çekmek*', ve mecazî olarak '*acı çekmek, dolayısıyla, (insan için) acı hissetmek ve başkaları için acı duymak, merhamet duymak*' anlamlarının çok eski zamanlardan beri sahip olduğunu belirtmiştir. Sevortyan *a.ja* kelimesinin anlamlarını '*a) 1. Acı (yemek için) 2. Ekşi-, mayalan- 3. Tuzlan-, tursu ol-* b) 1. *Acı çek-, ağrısı ol-, hasta ol-, zonkla-, yan-, acı- 2. (mecazî) gönül açısı çek-, hüznülen-, tasalan-, kırıl-, birine acı-, merhamet et-; aji-* 1. *Acımak (birine), merhamet duy-, birinin haline kendi koy-* 2. *Esirge-, kıyama-; açı-* 1. *Kız-, düşmanlık hissetmek 2. (kışkırtılmadan) darıl-, gücen-*' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de *a:ç* 'acılık', 'acı', 'ekşi', 'keskin' ve *aç-* 'acılaş-', 'keskinleş-', 'ekşi-' + *-i/-u, -a/-ı-* ekiyle türemiş açıklamasını yapmıştır (1974:91-93).

Kelime, **TAS**'ta 'eziyet görmek, canı yanmak' {Leşker-i düşmandan **acımış** olalar ve gönüllerinde ana kin dutmuş olalar. (Ta. Sel. XV.) **SN**'de *acı-* (4080), **DK**'de *acı-* (240-11), **KMT**'de *acı-* (53b 6) **MN**'de (126-2), **TİKT**'te *acı-* (87a/9), **FN**'de *acı-* (4145) 'canı acımak, eziyet görmek, hayıflanmak, acı duymak, ıstırap çekmek, üzülme canı yanmak', **CTD**'de *acı-* ve **ŞŞÇ** *acı-* (34364) 'üzülme, merhamete gelmek, acımak, merhamet etmek', **HHT**'de 1. Üzülme [029a/3] 2. Ağrılı olmak [066b/10], **FFANG**'da *acı-* 'acımak, yas tutmak, alınmak' soyut anlamlarda aynı kavram alanı içerisinde kullanılmıştır. Kelimenin EOT metinlerinde Kâşgarî'de geçen temel anlamı (*yemek için*) *ekşimek* anlamının kaybolduğu ve daha çok *insanın kendi acısını ifade etmek* için soyut anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. EOT metinlerinde genellikle bu soyut anlamda kullanılan kelimenin XX. yüzyıldan sonra *başkasının uğradığı eziyete üzülme*' anlamını da ekleyerek soyut anlam dairesini daha da genişletmiştir: **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Ağrılamak, sızı vermek 2. Esef edip kederlenmek 3. Esirgemek, kıyamamak' soyut anlamları yanında Kâşgarî'de geçen 'acılaşmak, acı tat almak' anlamı da vardır. Günümüzde **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'deki anlamların yanında 'acılı ağrılı olmak' anlamı da vardır. **DS**'de Sevmek, okşamak (I- 50); Tarlalarda biten acı, sütlü bir ot (XII-4405) anlamlarında kayıtlıdır.

aç (< *āç- ‘acıkmak’, āç ‘aç’ (Tekin, 1975:249)) Clauson (1972:17), köken sözlüğünde kelimenin yapısı ve anlamı hakkında şunlara değinmiştir: “a:ç (a:c) ‘açlık, aç’; eski şekillerin hepsi a:c’tır, fakat bu kelime GB (Oğuz) şivelerinde en eski dönemden beri ‘a:c’ şeklindedir; 2 a:ç (a:c)’la eş sesli. Orijinalinde fiziki anlamında ‘aç’, bundan mecazî anlamda ‘aç gözlü’ vb.” Sevortyan (1974: 208), kelimenin anlamlarını ‘1. Aç (karnı aç); açlık 2. Cimri 3. İnce, zayıf’ olarak vermiştir. Vambéry’nin aç kelimesini ‘kapalı açmak’ açuk ‘boş’, aya ‘el’ kelimeleriyle karşılaştırdığını da eklemiştir. Räsänen ve Ramstedt Altay dillerinde karşılaştırma yapmışlardır (1974: 208).

Kelime Dervîş Muhammed Yemîni’nin FN’sinde ‘aç; çok fakir’

Toyunurdu kapusunda nice aç

Ganîler olmuşdı aña muhtac (270)

EOT döneminin diğer metinlerinden **TİKT (M)**’de Tok olmayan, yemeğe ihtiyacı olan (423b/9), **GT**’de 1. Yemek yeme ihtiyacında olan, aç (13a-6) 2. Aç gözlü (70b-11), **MM**’de *ac* Aç, tok olmayan (2251), **CCK**’de 1. Tok olmayan, aç (1985) 2. İhtiyaç içinde bulunan, fakir, muhtaç (849), **ŞŞÇ**’de 1. Yemek yeme ihtiyacında olan (kimse) (4264) 2. Hırslı (35288) 3. Yoksul kimse (6763) anlamlarıyla kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime soyut anlamlarına yeni soyut anlamlar katarak anlam alanını genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**’de 1. Tok olmayan, yemeğe iştahı olan 2. Doymaz 3. Fakir, muhtaç 4. Kuraktan çok kavrulmuş, **TS**’de 1. Yemek yemesi gereken, tok karşıtı 2. Yiyecek bulamayan kimse 3. *mecazlaşmış* Gözü doymaz, haris 4. *mecazlaşmış* Çok istekli, hevesli 5. Karnı doymamış, **DS**’de 1. Yoksul 2. Açgözlü (I-55) anlamlarında kayıtlıdır.

alınmak *al-*’in dönüşlü şeklidir. Soyuttan somuta geçen kelimelerden biridir. Clauson (1972:148), kelimenin anlamını “orijinalinde ‘alınmak’, *al-*’da olduğu gibi benzer anlam dizileriyle. Osm. XIV-XVI’daki anlamını “*alın-* (birisi dat/birisine) tarafından yakalanmak, cezbedilmek’ şeklinde açıklamıştır. Tietze (2002:153), kelimenin yapısı konusunda Clauson’la aynı görüştedir.

Kelime **TAS**'ta 1) Meclûbolmak, tutulmak, kapılmak. {Senin dostluğuna yavlak **alınmışven** ve senin doğruluğun benimle dostluk eylemek içinde güman ve şüphetten geçmiştir. (Kel. XIV. 83)

2) Endişe duymak.

Kapısında kûsü çalınmaz mıdı

Kamu düşman andan **alınmaz** mıdı (Süh. XIV. 223)

EOT döneminin diğer metinlerinden **YED-YED/RN**'de Temiz olmak, dokunulmamış olmak, bakire (?) evlenmemiş kız (?); (bu kelimenin geçtiği mısra “nökerli kızdur kimisi alınmaduk çoklar yatur” şeklindedir), **DK**'de Alınmak, yenilmek, alt olmak (153-2), **KİG**'de *alın-* 1. Alınmak; satın alınmak (125a/4) 2. Evlenmek (114b/4), **D**'de *alın-* Savaşla alınmak, fethedilmek (5b/3), **KT**'de *alın-* Kabul edilmek, alınmak (87a-5=8/70), **T**'de *alın-* 1. Temizlemek, ayıklamak (52a-2) 2. Ayrılmak, çıkarılmak (28a-5), **TİKT (M)** *alın-* Çekinmek, sakınmak (275a/5), **MİVU** *alın-* Alınmak, çekinmek (64b/1), **GT**'de *alın-* Satın alınmak (29b-11), **MNHS** *alın-* Temizlenmek, ayıklanmak (163b.2), **MM**'de *alın-* Elde edilmek, ele geçirilmek (1061), **KBP** *alın-* Giderilmiş, alınmış (52a/15), **FN**'de *alın-* *mecazlaşmış* Korkudan sararmak (5614), **ŞŞÇ**'de 1. Elde edilmek, alınmak (33279) 2. Yenilmek, mağlup olmak (55321), **Bİ**'de *alın-* 1. Gücenmek (1612) 2. Giderilmek (519) anlamlarında geçer. Kelime daha evvel **TAS**'ta kazandığı soyut anlamlara, **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de ‘bir sözün, bir davranışın kendisine karşı olduğunu sanarak incinmek, kırılmak’ soyut anlamını da katarak anlam dairesini biraz genişletmiştir. Ayrıca **TS**'de 1) Alma işi yapılmak, 2) Elde edilmek, 3) Uyarlanmak, adapte olunmak ve **DS**'de (I) Dişi hayvan gebe kalmak, döl tutmak, (II) 1) Zayıflamak, kuvvetten düşmek, 2) Kurumak, su çekilmek (I-220) anlamları da kayıtlıdır.

arka Clauson'un (1972:215), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “orijinalinde insanın, hayvanın veya bir şeyin ‘arka’sı; bundan *mecazlaşmış* ‘destekçi, birinin arkasında duran ve onu destekleyen kişi’. Bütün modern şivelerde yaşıyor. Uyg. VIII, Hak. XI., Çağ. XV, Hwar. XIV. Osm. XIV ff. arka (XIV’de bir kere arxa (1) ‘arka’; (2) ‘destekçi, yardımcı’; bütün dönemlerde tek başına ve yaygın.” Sevortyan (1974:174-175), kelimenin anlamlarını ‘1. Sırt, iki kürek arasındaki kısım; omuz arkası 2. Arka

taraf/kısım; ters taraf 3. Ense 4. Eyeri sırt ile bağlayan dikiş 5. Kuzey, kuzey taraf 6. Batı batıya doğru, batıda 7. Tepe, yokuş, dağ 8. Destek, dayanak, koruma yardım 9. Koruyucu (mecazî) 10. Nesil, diz, soy; ecdatlar 11. Devam 12. Yücelik 13. Asır’ olarak vermiştir. Kökenini de **arka<*ar* (isim ve fiil kökü) *-ka* olarak ayırmıştır. Vambery, *art* ve *ark*’ı karşılaştırmış, *ar* kökünü ortaya çıkarmıştır. Dimitriyev, kelimenin kökenini *arka<ar+ka* yönelme hâl eki olarak açıklamıştır. Tenişev (1997: 268) de arka ‘sırt’ kelimesinin **a:rt* ‘arka kısım’ ile alakalı olmadığını söylemiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘zahîr, hâmi, yardımcı’ {Elhak çerimin **arkası** ve yardımı idi, düşmanlar gözünde diken idi (Kel. XIV. 60-1), **BL**’de Arka, sırt, geri, destek (7b-3), **DK**’de Arka, sırt (67-10), **SN**’de *arka ol-* Yardımcı, destek olmak (2577), **KT**’de 1. Sırt, arka (148b-10=20/31) 2. Arka taraf (14a-7=2/189) 3. Sulb, bel (80bb-9=7/172) 4. Üst, yüzey, üzeri (231b/-2=42/33), **İM**’de *arka* Sırt; arka, geri taraf (1442), **GT**’de 1. Sırt, arka (45a-12) 2. Bir şeyin esas yüzünün tersi (19b-10), **ŞKM**’de Arka, dayanak, destek (71a/1), **KBP**’de Arkası belli özellikte (kuş), **MT**’de Arka; koruyucu, kayırcı (43b-11), **IN**’da *arkalan-* Kuvvetlenmek, güvenmek (7051), **TİKT (A)**’da 1. Sırt, arka (52a/16) 2. Arka taraf (137a/16), **VG**’de 1. Sırt, omuz, vücudun arka kısmı (1230) 2. Peş, peşinden (1230), **ŞŞÇ**’de 1. Arka, sırt (8841) 2. Peş, art (19109) 3. Destek, yardım (11137), **FR/K**’de Yardımcı, koruyucu, kayırcı (70a-1), **FFANG**’da ‘arka, sağrı kemiği’ anlamlarında kayıtlıdır.

Kelimenin temel anlamı, ‘insanın, hayvanın veya herhangi bir nesnenin arkası’ anlamında somuttur. Bu somut anlamdan hareketle kelime, daha Kâşgarî döneminde ‘sıkıntılı anlarda yardım eden kişi, yardımcı’ olarak soyut anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu soyut anlam, EOT metinlerinde de somut- soyut olarak karışık bir şekilde devam etmiştir.

XX. yüzyıldan sonra kelime, soyut anlamını devam ettirdiği gibi **TS**’de ‘geçmiş, geride kalmış zaman’ olarak yeni bir soyut anlam daha kazanmıştır. Kelime ayrıca daha evvelki somut anlamına yeni somut anlamlarda da eklemiştir: **Kâmûs-ı Türki**’de 1. Sırt 2. Geri taraf 3. Ters 4. Alt taraf, sonra 7. Nesil, kuşak 9. İnsan bedeninin üstü, dış yüzü, **TS**’de 1) Bir şeyin temel tutulan yüzünün tam ters, yanı, ön karşıtı, 2) Geri kalan bölüm, kısım, 3) Art, peş, 4) Otururken sırtın dayandığı yer, 5) Arkada olan, arkada bulunan, 6)

Bir şeyin sırt durumunda olan yüzeyi, 8) İnsan vücudu bedeni **DS**'de Sırta alınan yük (I-325) olarak geçer.

beğlik beğ+ (<*bēg 'bey' (Tekin, 1975: 264))+ + *l⁴k* (i.i.y.) Clauson'un (1972:326) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “*beg*’den soyut isim (bazen somut isim olarak kullanılıyor). Bu iki kelime büyük oranda aynı anlamlara sahip oldukları için beraber alınmalı. Pek çok metinde yazılar, hangi kelimenin kastedildiğini anlamak için oldukça belirsiz. İ./S. Genellikle ‘*beg* derecesine veya statüsüne sahip olma’, daha seyrek ‘bir başkan veya kocaya sahip olma’ anlamına geliyor. Soyut isim orijinal olarak ‘*beg derecesi veya statüsü*’ veya ‘*böyle dereceyi ele geçirmek için uygun*’ anlamına geliyordu. Daha sonra ‘*bir beg tarafından yönetilen bölge*’ anlamında kullanılmaya başlandı. *Beglig*, şimdi kullanım dışı gibi görünüyor; fakat *beglik* anlamdaki bazı değişikliklerle ve çeşitli fonetik değişikliklerle (bk. *beg*) bütün modern şivelerde yaşamaktadır. NE dışında, mesela NC Kır’da *biylik* şeklinde ‘hükümet’ için normal bir kelime ve SW Osm. *beylik* sık sık bu anlama sahip. Türkü VIII, Uyğ. VIII, Hak. XI” Sevortyan (1978:100), kelimenin anlamını ‘*beye ait; beğ makamı*’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta ‘küçük devlet başkanlığı’

Bilin anı kim **beylik** ü saltanat

Hemin fakrdür ü dahi meskenet (Ferh. XIV. 14)

EOT döneminin metinlerinden **SN**'de Beylik, hükümdarlık (4404), **TİKT (M)**'te 1. Bir bölgenin emiri, yetkilisi olan kimsenin unvanı (435a/8) 2. Beylik yapılan devir (248a/10) 3. Bir beyin yönetimi altındaki topraklar (408a/4) 4. Beylik yapabilme gücü, idare edebilme (262a/16); *beglik it-* Bey olarak hüküm sürmek (300b/17); *beglik vir-* Bey olarak vazifelendirmek (270a/11), **TİKT (A)**'da 1. Bir beyin yönetimindeki yerler (60a/18) 2. Yönetim (190a/1), **ŞKM**'de Beylik, hükümdarlık (46a/6) anlamlarıyla geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren somut anlamda söz varlığı sahnesinde kendisine yer edinen kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de ‘bey gibi yaşama, beyce gün geçirme, rahat yaşam’ şeklinde somut anlamdan soyut anlama geçtiği tespit edilmiştir. Ayrıca kelime, somut temel anlamına yeni somut temel anlamlar da eklemiştir: **Kâmûs-ı Türkî**'de 1. Bey olan kimsenin sıfatı ve unvanı 2. Soyluluk 3. Bir beyin yönetimi altında buluna yer, topraklar **TS**'de *beylik*, 1. Merkeze tam bağlı olmayarak bir beyin yönetimi altındaki

ülke, emirlik, emaret, mirlik 2. Bey olma durumu, 3. Bir çeşit küçük ve ince asker battaniyesi, 4. Devletle ilgili, devlete özgü olan, devlet malı olan, mirî, 5. Herkesin kullandığı çok bildiği, basmakalıp, 6. Basmakalıp, 8. *eskimiş* Hükümet, **DS**'de (I) 1) Askerlere verilen küçük kilim, 2) Herkesin kullandığı basmakalıp, beylik, 3) Devlete ait olan, beylik, 4) Öyün zenginlerine ileri gelenlerine ait olan, (II) Bedava, (III) Saç örgüsü (II-598)

c) Soyuta Eklenen Yeni Somut Kavramlar

artuk, (artuğ, artık) (*art-* (< *ārt*-‘yüklemek’ (Tekin, 1975:250)) + *-(I⁴)k* (f.i.y.)) Clauson (1972:204–205), sözlüğünde “2 *art*’ dan pasif isim; orijinalinde ‘ek, fazla miktar’; en eski metinlerde esas olarak sayı ifadelerinde kullanılmış; daha sonra genellikle ‘büyük bir ek miktar’, daha seyrek olarak ‘aşırılık, aşırı’. Bütün modern şivelerde yaşıyor, SE’de artuk olarak ve bazen SC ve başka yerlerde artık, özellikle SW’ de bazı genişlemiş anlamlarla... normalde kendinden önce gelen Abl’le (‘-den fazla’, bazen ‘-den başka’) aynı zamanda tek başına 2 çok aşırı’; biñ artuk ‘binden fazla’ XIV’ de yıl artuğun ‘bir yıldan fazla’ XV’de. TTS I 42-; II 56-; III 39-; IV 42-“ açıklama yapmıştır. Sevortyan, kelimenin ‘fazlalık’, ‘artık’, ‘kalıntı’; ‘fazla’ (sıfat), ‘farklı olan’, ‘gereğinden fazla olan’, ‘üstün olan’, ‘daha çok’, ‘daha iyi’ anlamların kuzet-batı ve kuzey-doğu lehçelerinde ve eski eserlerinde ‘artık, henüz (edat)’ ‘güney-batı lehçelerinde’ geçtiğini kaydetmiştir (1974:182).

Kelime **TAS**’ta 1) Başka, gayri, mâada {Sakın olmasın ki anı unutasın, gönlünü andan **artuğa** bağlayasın. (İhlâs. XIV. 40)

2) Kûsur, -den fazla.

Yüzü gökçek yerince aklı kâmil

Bin **artuk** kul karavaş kendünün bil (Dah. XIV. 48)

3) Üstün {Peygamber yaranlarından ve ehl-i beytinden kangısı **artukdur**. (Tez. La. XV. 15-1), EOT döneminin diğer metinlerinden **BL**’de *artuk* Artık, fazla, geriye kalan meblağ (51a-11), **ŞKM**’de Artık, başka, gayri, fazla, fazla olan, geriye kalan (18b/1), **KT**’de 1. Fazla, ziyade, daha, daha çok (98b-11=10/26) 2. Fazlalık, çokluk (18b-8=2/245) 3. Başka, gayri (249a-4=51/36) 4. Fazla, nafile, ilave (137a-7=17/79) 5.

İhtiyaçtan fazla olan (16b-2=2/219) 6. Bolluk, bereket (21a/8=2/268) 7. Faziletli, üstün (37b-1), **GT**'de 1. Artık, geriye kalan (14b-12) 2. Başka, gayrı (25b-14) 3. Fazla, ziyade (32a-6) 4. Üstün (42a-1), **T**'de *artuk* 1. Başka ayrı, diğer (79b-7) 2. Fazla, çok (müddet) (10a-11) 3. Şiddetli, tesiri altında (38a-6) 4. Sayıca fazla (99b-5) 5. Bezer, buna benzeyen diğerleri (88a-9), **TİKT (M)**'de 1. Başka, gayrı (230b/14) 2. Üstün, yüce (309a/13) 3. Fazla, çok (416b/16) 4. Fazlalık, arta kalan (255b/16), **CTD**'de Şimdi, öyle ise, **HAR**'de Artık, yemekten sonra kalan kısım (47), **ŞŞÇ**'de 1. Değerli, üstün, yeğ (20419) 2. Fazla olan şey (20613) 3. Bundan böyle, bundan sonra, artık (13350) 4. Daha çok. Fazla (15126) 5..... den fazla, küsur (1127), **RB**'de 1. Değerli, üstün yeğ 2. Fazla olan şey 3. Bundan böyle, bundan sonra, artık 4. Daha çok, fazla 5.... den fazla, küsur, **F**'de *artuk* 1. Başka, gayri, maada (46a-8) 2. Fazla, ziyade (40a-4) 3. Üstün (57b-2) anlamlarıyla kayıtlıdır.

EOT döneminde kelime hem 'artık, fazla, geriye kalan, başka, gayrı' gibi somut anlamlarda hem de 'üstün, değerli, yeğ' gibi soyut anlamlarda kullanılmıştır. Bu soyut anlam, **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de görülmez. Ancak kelime, daha önce kazandığı somut anlamına yeni somut anlamlar ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir: **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Daha, gayrı bundan fazla 2. Şimdi, öyle ise 3. Elverir, kâfi 4. Amma da', **TS**'de *artuk*, '1) İçildikten, yenildikten veya kullanıldıktan sonra geriye kalan, 2) zf. Bundan öyle, sonra, daha yeter 3) Kalan veya artan bölüm, 5) Bir şey harcadıktan sonra artan bölümü, 6) *müzik* Büyük ve tam aralıkların yarım ses artmış hali'. **DS**'de de hem somut hem de soyut anlamlar devam eder: (I) Kızlığını gayrimeşru kaybeden kız, (II) Geçmiş, (III) Faziletli, (IV) İki yaşından itibaren oğlaklayan keçi, (V) Başka (I-334).

eksük Clauson'un (1972:116), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "*egsü*- 'den geçişsiz isim; 'eksik, yetersiz, eksiklik, kusur' vb. tam orijinal telaffuz düzeltilmiş. O. Kır. metniyle karışmış durumda, fakat -g- kendini takip eden -s- tarafından oldukça eski dönemde sesli hale getirilmiş gibi görünüyor. Genellikle eksik vb. şekilde pek çok modern şivelerde yaşıyor. Türkü VIII, Hak. XI, Çağ. XV, Hwar. XIV." Sevortyan, kelimenin anlamını '*yetersizlik, kusur, yetersiz, mevcut olmayan, bütün olmayan, azaltılmış, küçültülmüş, noksan, noksanlık, açık, hatalı, dargın, daha az, alçak, adi; azıcık, çoluksuz-çocuksuz aile*' olarak verir. *eksi-* kelimesinin kökeni için de iki farklı

görüş öne sürmüştür: a) *-sü/-si-* ile türemiş **eg'*den b) **egis-i-* (f.i.) Türkmen Türkçesinde *egis-* 'azalt-' biçiminde kayıtlıdır (1974:258).

Kelime **TAS**'ta 'eksik' {...Eğer arasında nesne varsa, kim bir sâat kadarında turulmaya, toprak sâfi toprak değildir. Eğer bir sâatten **eksükde** turulursa, kim güneşe karşı arı görüne... (Hazain XV. 32-2), EOT dönemi diğer metinlerinden **DK**'de *eksük* Eksik (100-5), **TİKT (M)**'te *eksük* 1. Az, belli miktarın altında (335b/13) 2. Bütüne göre yetersiz, bir bölümü olmayan (291a/21) 3. Bir yerde mevcut olmayan (kişi) (262b/20); *eksük it-* Yetersiz kılmak, azaltmak (367a/14); *eksük ol-* Az, yetersiz olmak (296b/13), **T**'de *eksük* Şiddeti az, düşük (41b-8), **CCK**'de *eksük* Mevcut olmayan, kayıp (3091), **FN**'de *eksik (~eksig)* Eksik, beklenilenden az (3471); *eksük (~eksüg)* (söz, yaş vs. için) Eksik; eksiklik (1039), **MT**'de Eksik noksan (54b-6), **MŞV**'de *eksik/eksük* 1. Fazla olmayan (13a/06) 2. Ayın on ikinci on dört günü (20a/10) anlamlarıyla kayıtlıdır.

Kelime temelde 'herhangi bir nesnenin azlığı' şeklinde somut bir anlama sahiptir. Ancak EOT döneminin sonlarında yazılan **ŞŞÇ**'de söz konusu kelimenin 2. Zayıf, güçsüz, aciz (8352) 3. İhtiyaç, noksan (42983) anlamlarında somuttan soyuta geçtiği tespit edilmiştir. Bu soyut anlamlılık, **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de devam etmiştir. Ayrıca XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, daha önceki somut anlamına yeni somut anlamlar da katmıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de *eksik*, 1. Bütün olmayan, bir yanı, bir parçası bulunmayan 3. Mevcut olmayan, kayıp 4. Diğerlerinden az ve aşağı olan 5. Ayarı tam olmayan, eksik ayarlı; z. Noksan olarak, tamam olmayarak; i. 1. Tam ve bütün olmayan şeyin eksik kısmı, tam olmak için eklenmesi gerek miktar 2. Kusur, ayıp, **TS**'de *eksik*, '1) Bir bölümü olmayan, noksan, natamam 3) Az, 4 İhtiyaç duyulan şey' olarak geçer. Ayrıca **DS**'de kelime, (I) Zamanı gelmeden doğan insan ya da hayvan yavrusu, (I) Suç, günah (II) Kız (XII-4492) anlamları yanında kelimenin *eksikli, eğişik, eksik etek, eğişikli* biçimlerinde (II) Kadın (V-1697) anlamında da somut olarak kullanıldığı görülür. Aynı kullanım **TAS**'ta da *eksiklü, eksikli* biçimlerinde 'eksiği bulunan, kusurlu, âciz, kadın' olarak geçer. Bu durum, o dönemdeki ve bu dönemdeki kadına bakış açısını yansıtmaktadır. Bu eksiklik, kadının fiziksel olarak aciz olmasını mı yoksa duygusal olarak mı eksik ya da yetersiz olarak algılandığını adlandırmadan çıkaramıyoruz (Karahan, 2006:10). Muhtemeldir ki kadın için kullanılan *eksik, eksik*

etek vb. ifadelerle kastedilen onun hem fiziksel acziyetini hem de ruhsal yeti bakımından zayıflığını ifade etmek için kullanılmıştır.

ç) Soyuta Eklenen Yeni Soyut Kavramlar

alplık (*alp*+ + *+l^Ak* (i.i.y.)) Clauson'un (197:127-128) kelime hakkındaki görüşü şöyledir: "Temelde 'sert, dirençli, çok zor, üstesinden gelmesi zor'; gerçekte geleneğe bağlı çevirilerde 'cesur'dur. Ayrıca mantıklı bir şekilde düşünüldüğünde insanlar, cansız nesnelere ve hatta 'tehlike' gibi soyut düşünceler için de kullanılabilir". Sevortyan, *alp* kelimesinin anlamlarını '1. Kahraman, batır, atlet, silahşör, yiğit (asker), savaşçı, pehlivan, okçu 2. Cesurluk, mertlik, yüreklilik 3. Yürekli, gözü pek, cesur, enerjik 4. Dev, dev yapılı, kocaman 5. Zor, ağır 6. Tamamıyla, büsbütün' olarak vermiştir. Kelimenin kökeniyle ilgili Vambery, *ol, ol, ul, ül* 'büyük, uzun, büyütme, övmek' ile karşılaştırmıştır. Kononov, *alp* kelimesini Moğolcadaki *alba* 'hizmet' ile karşılaştırmıştır. Ramstedt ise Moğol lehçelerinde benzerlikler bulmuştur (1974:139).

Kelime **TAS**'ta 1. Serkeşlik. {İbn-i Abbas ol cühûda lânet okudu eyitti kim: Tanrı Taâlâ seni depelesin, Tanrıya yavlak **alplık** kıldın ve Tanrının iki muti kulu üzerine ulu yalan söyledin. (Enb. XIV.) 2. Kahramanlık {Çîregî, (Fa.) **Alplık**. (Şamil. XVI. 250)', **BHMÎH**'de (Müh.) (255:8)', **KBP**'de (21a/12), **MM**'de (346), **F**'de (3b-4) 'kahramanlık, babayiğitlik, bahadırılık, pehlivanlık' anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, daha önce **TAS**'ta kazandığı 'serkeşlik' anlamını kaybetmiş, daha çok 'alp olma, durumu, yiğitlik, kahramanlık' olarak olumlu anlamlarda kullanılır olmuştur.

yazuk, (yazık) (<*yâz- 'sapmak, yoldan çıkmak, yanılmak', *yâzuğ* 'günah' (Tekin 1975:256)) Clauson (1972:985), kelimenin anlam alanı hakkında "eski dönemde 'günah' için standart bir kelime, fakat bazı genişlemiş anlamlarla 'kusur, noksan' vs. Bu anlamlarla bütün modern şivelerde vardır; fakat GB Osm. da yazık, 'yazık; acınacak durumda' anlamına geliyor, yani başkaları tarafından kötü muamele görmesi sebebiyle yaptığı yanlışlardan dolayı suçlanmaması gereken kişi" açıklamasını yapmıştır. Sevortyan, kelimenin kökenini *ya:zı- +k* 'eylemin sonucunu anlatan isim'; anlamını da *günah, suç, yanlışlık, kayıp, zarar, mutsuzluk, gariban, acınacak, bedbaht* olarak

vermiştir. İshakov'a göre kelimenin semantik gelişimi *günah* → *günahkâr* → *bedbaht* → *acınacak* → *gariban* şeklindedir (1989:72-73).

Kelime **TAS**'da *yazuk* (*yazık*) 'günah, cürüm, suç' {Ömrüm uzadukça **yazuğum** çok oldu, ey acep neleyin. (Kel. XIV. 57) ve *yazuh* Yazık, hayf Çayır otlaya tokuyasız kazuh/Turu turu hamlamış ola yazuh biçiminde iki ayrı kelime vardır. **DAH**'da Zulüm (463), **DK** Günah, suç (33-5), **KT**'de 1. Günah, vebal (7a-5=2/85) 2. Mahzur, zarar (16b-1=2/219), **YZ**'de *yazuK* Günah, suç, cürüm, kabahat, **D**'de *yazuk ol-* Bir şey veya bir kimseye zarar vermek, verilmek (69a/14), **ŞŞÇ**'de 1. Günah (3224) 2. Zavallı, acınacak durumda olan (29075) 3. *ünlem* Yazık! (44528), **BI**'de *yazik* Yazık (1752), **FFANG**'da Günah, haksız, dert, yazık anlamlarında daha evvel Kâşgarî'nin verdiği soyut anlam devam etmiştir. XX. yüzyıldan sonra günümüzde **TS**'de kelime, '1) Acınma, üzüntü anlatan bir söz 2) Herkesi üzebilecek şey, günah, 3) Kınama anlatan bir söz' olarak EOT dönemine ait metinlerdeki anlam devam etmektedir. Ancak daha evvelki soyut anlamlara, 'boşuna harcanan, boşa giden, yok ve israf edilen ve 'acınacak ve ayıplanacak şey yakışmayacak hal' olarak yeni soyut anlamlar eklemiştir.

3. BÖLÜM: ANLAM DEĞİŞMELERİNDE VEYA YAN ANLAMLARIN GELİŞMESİNDE ETKİLİ OLAN ANLAM OLAYLARI

3.1. Benzetme (Alm. Angleichung, Assimilation, Fr. Assimilation, İng. Assimilation, Rus. Аналогия)

Aktarmaların ilk aşaması olan benzetme, (Aksan, 1999:61) herhangi bir varlığı veya nesneyi daha iyi ifade edebilmede başka varlıkların yardımıyla yapılan anımsama olayının anlam bilimindeki adıdır. Bloomfield'e göre "her dilde anlatımı canlı ve güçlü kılmak için yararlanılan dil olaylarından biridir. Çeşitli dil birliklerinin farklı yer ve zamanlarda, farklı ortamlarda kullanımları dillerin anlam (langue) yapısında dal anlamları, mecaz anlamları (marginal/metaphorical) ortaya çıkarır" (1933:426).

Saussure, kelime yapımı ve değişimindeki benzetmenin (anolojinin) rolü üzerinde durmuş ve anolojinin şekillerin bölünmesinde rol oynadığını tespit etmiştir. Ayrıca anoloji mekanizmasının psikolojik temelini ve onunla ilgili insanın konuşma hareketinin başlangıcı arasında ilişkisi olduğu sonucuna da varmıştır.

Benzetmenin dört ögesi vardır: *Benzeyen* (Osm. müşebbeh, İng. tenor), *kendisine benzetilen* (benzetmelik, Osm. müşebbehün-bih, İng. vehicle), *benzetme yönü* (Osm. vech-i şebeh, İng. ground), *benzetme ilgeci* (Osm. edat-ı teşbih) (Uğur, 2007:53, Kocakaplan, 2002:164-178). Benzetmenin oluşabilmesi için benzeyen ve kendisine benzetilenin olması gerekir.

Taradığımız metinlerde '*gibi, bigi, dek*' vs. benzerlik fonksiyonundaki edat ismiyle benzetme yapılmış örnekler tespit ettik. Benzetme örnekleri, benzetme çeşitlerine göre şöyledir:

a) Ayrıntılı Benzetme (Teşbih-i mufassal ~ Teşbih-i Tam): Yukarıda verdiğimiz dört ögenin de yer aldığı benzetme çeşididir. Mesela; Mevlânâ İbn-i Ala'nın telif ettiği D'de {Nüh tūfānı **gibi** siyl kıpdı (8b/4); TİKT (M)'de {zāhir oldu, gitti. Ardınca iki kızıl direk **gibi** zāhir oldu (429a/16); ETT'de yüzün ayına ol gün **dek** baka bil (HŞ 1505) (*dek, gibi* fonksiyonunda); ETT'de {bahtı zengi yüzi **tek** ağarmaz (ŞD 63-3); BL'de

{anı ki içerler ħarîr **gibi**, bulamaç, kaymak (22b/3); XV. yüzyılda Bedr-i Dilşâd'ın açık ve sade bir dille Türkçeye kazandırdığı TİKT (A)'da {'Abdullâh bin Ca'fer anuñ **gibi** cüvanmerdlerdenidi ki, çok nesnelər 'atâ iderdi (88a/18); MŞ'de {... hazm olup kaynamış arpa suyu **gibi** olur ğaliz olur aña keylus derler andan soñra ma'deden cigere varur... (2a/1); KBP'de {yüzi kerkes **bigi** çekilmiş ola, yılan başlu ve giñ göğüslü ve yağrı giñ (16a/14); KBP'de {yünlerinüñ rengi nakşı **bigi** ola ve kolunuñ hatarları geyik toynacı (14a/1).

b) Kısaltılmış Benzetme (Teşbih-i mücmel, teşbih-i muhtasar): Benzetme yönü belirtilmemiş benzetmedir. Mesela; ETT'de {Nuşinrevân **tek** (DV 301-11); {kalem **tek** (DV 307-2); {gonca **tek** (AD 14-4); {zülfi vü ahdi **tek** (ŞD 99-9); {anun **tek** (HŞ 2117) (tek, *gibi* fonksiyonunda).

c) Güzel Benzetme (Teşbih-i Belig): Benzeyen ve kendisine benzetilen öğeleriyle yapılan teşbihtir. Mesela; KBP'de {kafalu ve orta döşlü ve **pârs gönüllü** ve katı ünlü ve mu'tedil (61b/3), KBP'de {ve tama'dâr ve küçücük çukur gözlü ve büyük gövdelü ve **kaz âvâzlu** ola (16a/11)

ç) Pekiştirilmiş Benzetme (Teşbih-i Müekked): Benzetme edatı bulunmayan benzetme türüdür. Mesela; kudretile saruşın oldu ħara / ħara yağız saru oldu iy yarâ (YZ 859)

3. 2. Aktarma (Alm. Entlehnung, Lehngut, Fr. Emprunt, İng. Alienism, Borrowing, Rus. Перенос значения)

Anlam değişmelerinin birçoğunda, hemen bütün dillerde “aktarmalar” önemli bir etkidir. Toplumsal etkenlere gelince, dildeki göstergelerin toplumun yaşayışıyla, geçirdiği sosyal ve kültürel değişmelerle sıkı sıkıya ilişkili olduğunu unutmamak gerekir. Anlam değişmelerinin temel nedenlerinden biri budur. Toplumdaki ve dünya görüşündeki değişmeler sonucunda kavramlarda da başkalaşma olduğundan bir kavramla onu yansıtan gösterge arasındaki ilişki silinmekte, yeni bir bağlantı kurulmaktadır (Aksan, 1999:216–217). Aktarmalar, dilin kendi söz varlığındaki kelimeler vasıtasıyla yapılırsa daha iyi olur. Aksi takdirde alıntı kelimeler vasıtasıyla yapıldığı takdirde Vardar (2002:15)'in dediği gibi “bir başka dilden alınmış öge, aktarma öğeler belli bir yoğunluğa ulaştığında, dilin saydamlığı ve dengesi bozulur.”

Aktarmalar kendi içerisinde a) *Deyim Aktarması (Eğretileme/istiâre)* b) *Ad Aktarması (Mecaz-ı Mürsel)* olmak üzere ikiye ayrılır.

3.2.1. Deyim Aktarması (Alm. Metapher, Fr. Métaphor, İng. Metaphor, Rus. Перенос значения, Метафора)

Metaphor, Eski Grekçe *metaphora* kelimesinden türetilmiş bir terimdir. Bu terim için Bilgegil (1980:154), *istiare*; Aksan (1995:507) ve Korkmaz (1992:43) *deyim aktarması*, Vardar (1998:93) *eğretileme*, Ahanov (2002: 141), *metafora* terimlerini kullanmışlardır. İ.Ö. IV. yy. Aristo, ‘Retorik’ eserinde metoforla ilgili ilk temel bilgileri vermiştir. (Aristoteles, 2000:1406b,1410b,1412a) *Poetika* adlı eserinde de metaforların türlerini örneklerden hareketle vermiştir.

Yukarıdaki kaynaklarda verilen *istiare* veya onun Türkçeleştirilmiş hali *eğretileme* ~ *iğretileme* kelimeleri tam anlamıyla *metafor*, terimini karşılamamaktadır. Çünkü, *istiare*de bir kelimenin anlamını *geçici olarak başka bir kelime için alma, kullanma* durumu vardır. Yani; bir şeyi karşımızdakine daha iyi aktarabilmek için ona benzetilen başka bir şeyin adını kısa süreliğine *eğreti* olarak kullanırız. *Metaphoradan* gelen ‘*metafor*’ terimi ise *meta*: ‘öte’ ve *pherin* ‘bir yerden başka bir yere götürmek’ anlamındadır. *İstiare* anlam olayından farklıdır; çünkü *geçici* olarak başka bir kelimenin anlam alanını işgal etmez. Onun amacı, kalıcı ve köklü bir anlam kazanmaktadır (Demir, 2005:13). Bizce Batının *metafor* terimi, kapsam itibariyle bizim retorik bilgimizde yer alan bütün edebî sanatlarımızı içine almaktadır. Zaten Lakoff ve Johnson yazdıkları *Metaphors We Live By* kitabında da “yaşadığımız evren *metaforludur*” diyerek bu terimin anlam alanının genişliğine işaret eder.

Ahanov, “*Dil Biliminin Esasları (Til Biliminiñ Negizderi)*“ kitabında *deyim aktarmasını*, ‘*Kelime Anlamının Değişme Sebepleri ve Değişmeceli Anlamda Kullanılma Yöntemleri*’ başlığı altında ele almış ve “*belirtilerinin benzerliğine göre bir nesnenin veya durumun, başka bir nesnenin veya durumun adıyla adlandırılması sonucunda kelime anlamının değişmesi*” (2002:141) olarak tanımlamıştır. Bilgegil, “*Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat*” adlı eserinde *metaforu (istiare)*, *analoji (temâsil)* ilgisile kurulan *mecazlar* konusu içerisinde ele alarak, şöyle tanımlamıştır: “*İstiâre bir şeyin ödünç verilmesini veya ödünç alınmış bir şeyin iâdesini istemektir. Edebiyatta, taraflarından biri kaldırılmış belîğ teşbihe bu ad verilmektedir. Ayrıca Fransızca*

yazılmış bazı edebiyat kitapları, bizim belîğ teşbih sayacağımız sözleri de istiâre örneği gösteriyorlar. İstiâre yapılırken bir lâfız mânâsını idare yoluyla başka bir lâfza bırakır; bir engel karine de, gerçek mânânın düşünülmesini önler. Böyle bir mânâ ödünç verilmesini sağlayan ilgi ise benzerliktir. Buna göre, bir edebiyat san'atı olan istiâreyi şöyle tarif edebiliriz: *Arada bir engel karine (karîne-i mâniâ) bulunmak şartıyla, bir sözü, benzerlik ilgisiyle kendi mânâsı dışında kullanmak, istiâre adını alır* (1989:154).

Aktarmaların her dilde en yaygın türü, değişik çeşitleriyle deyim aktarması ya da iğretileme'dir" (Aksan, 2006:62). Türk edebiyatında "istiare" terimi bu anlam olayını ifade etmek için sıkça kullanılmıştır. Kanz, deyim aktarmalarının dil yaşamının ilk belirtisi olduğuna dikkat çekmiş ve dilin metaforik (değişmeceli) bir temele dayandığı sonucunu varmıştır. Ayrıca "*her dil az ya da çok, bir deyim aktarmaları sözlüğüdür*" (1941:238–241) diyerek aktarmaların anlam olayları içerisinde önemine işaret etmiştir.

Ahanov, anlam değişmesi yöntemleri içerisinde çok sık rastlanılan anlam olayının deyim aktarması olduğunu söyler. Deyim aktarması sonucunda yeni anlamın kelimeye yerleşmesi ve alışılması o kadar güçlüdür ki, deyim aktarmasından doğan anlamın çoğu zaman *yan anlam* olduğu ilk bakışta anlaşılabilir. Yan anlam, kelimenin türemiş anlamı gibi onun anlam dairesi içerisine kolaylıkla yerleşir. Bu durumda deyim aktarması sonucunda kazanılan anlam, sözlükteki anlamlar arasında gösterilerek türemiş anlamlardan biri kabul edilir. Mesela; *açar* kelimesi, 1. Kilit (kilt) 2. İştah açan ilaç (appetit aşatın dâri); *karınca* kelimesi, 1. Bir hayvan (kumırska jâne) 2. Demirdeki pas izi (temirdeki tottuñ izi); *kalp* kelimesi, 1. Yürek (jürek) 2. Orta (orta, ortalık, tsentr) anlamlarını karşılar. Tuva Türkçesi'ndeki *dembek* kelimesinin '1. Belirti (*belgi, tañba*) 2. Değer (*baga, ball*), 3. Rozet (*znaçok*) 4. Amblem, sembol (*ämblema, simbol*)' anlamlarında kullanılması gibi. Örnek olarak verilen kelimelerin anlamları, değişmeceli deyim aktarması sonucunda kazanılmış anlamlardır (2002:142).

Hem metaforlar hem de metonomiler öncelikle konuşma yeteneğinin figürleridir. Okkazonal adlandırmanın özel türleridir. Onlar yalnızca nutkun değil, bir sistem olarak dil için önemli bir fonksiyonu ifade eder. Mecazî anlam ile temel anlam arasında ilişkiyi sağlarlar. Metafor, Bir nesne adının benzer özelliği dolayısıyla bir diğerine taşınması olarak tanımlanabilir. Mesela; *O, XX. yüzyılın Şekspir'idir* (OH- ШЕКСПИР ДВАДЦАТОГО ВЕКА) *Ahh benim gülüm* (O, РОЗА ДУШИ МОЕЙ) (gerçekte kastedilen

gül değil, güle benzetildiği için gül denmesi) gibi. *Masa* kelimesinin 6 anlamı vardır: 1) Mobilya çeşididir (geniş tahtayla yatay şekilde bir ya da birkaç ayakta sabitleştirilmiş mobilya) 2) Üzerinde yemek servisi bulunan mobilya (a) misafirlere yemek için sunulan ikram b) yemeğin kendisi c) beslenme) 3) Yiyecek, gıda, besin (yiycek türü) 4) Rusya İmparatorluğu döneminde herhangi bir kurumun kırtasiye işleriyle ilgilenen bölümü (a) bazı dar iş alanlarıyla faaliyette olan b) kurum, kurumun bölümü) 5) Tezgâhın yatay tahtası üzerinde hazırlanan malzemeler, taslaklar hazırlanan 6) Buzul üzerinde buzdan altlık üzerinde bulunan kocaman taş kaya, taş levha. Yukarıdaki masa kelimesinin 1. ve 6. maddelerindeki anlamlar, birbirlerine metaforik bağ ile bağlılardır. Çünkü buzul üzerinde bulunan buzlu altlık üzerindeki kocaman taş ve mobilya arasında bir benzerlik söz konusudur. 2. ve 3. maddeler ve alt maddeler birbirlerine metonomik ilişki ile bağlıdırlar (Krongauz, 2005:128-129).

Aksan (1999:64-68), aktarmaları a) *İnsandan doğaya aktarma* b) *Doğadan insana aktarma* c) *Doğadaki nesnelere arasında aktarma* ç) *Somutlaştırma* ve d) *Duyular arasında aktarma* olmak üzere beş başlıkta incelemiştir. Bu beş maddeyi taradığımız kaynaklardaki örneklerden hareketle şöyle açıklayabiliriz:

a) İnsandan Doğaya Aktarma: Bu tür aktarmalar, organların ve vücut bölümlerinin adlarının benzetme eğilimiyle doğadaki nesnelere aktarılması sonucunda oluşur (Aksan, 2006:63). Mesela;

daz kelimesinin temel anlamı insan için TAS'ta 'kel, saçsız' (Miftah. XV. 84), Kmühim'de 'kel, tüysüz' (38a.9), F'de 'kel, saçsız' (74b-3) olarak geçer. Söz konusu kelime, bugün TS'de insandan doğaya aktarım sonucunda 'çıplak toprak' için de kullanılmaktadır.

kadın/hatun tuzluğu LME'de 'kadıntuzluğu, diken üzümü, ekşimen, karamuk' (2a/3), YİŞ'te '*kadun tuzluğu* 'ormanda yetişen küçük bir ağaç, sarı çalı' (101b/1) ve *kâfir karlağucu* TAS'ta 'baykuş cinsinden bir kuş' (Nimeti. XVI. 31) tamlamaları da insandan doğaya aktarılmış güzel örneklerdir.

b) Doğadan İnsana Aktarma: Bu tür aktarmalar da doğadaki varlıkların herhangi bir özelliğinin insana metaforik yönden atfedilmesidir. Mesela;

ağnamak kelimesinin temel anlamı '*hayvanın yere yatıp yuvarlanması, debelenmesi*' iken deyim aktarması yoluyla bu anlam, TAS'ta 'bolluk içinde rahat yaşamak' {Seni mağrur eylesen ya Muhammed *ağnadığı* yâni nimet içinde batıp turdukları şunların ki kafir oldular. (Cev. Es. XV. 116) şeklinde insana aktarılmıştır.

çiğ kelimesi, '(yemek) pişmemiş veya az pişmiş' temel anlamındayken deyim aktarması yoluyla doğadan insana aktarılarak ŞŞÇ'de '*(herhangi bir işte) olgunlaşmamış, ham, tecrübesiz* (9569) ve TS'de '*yaşının gerektirdiği görgüye ve olgunluğa erişmiş olmayan*' kişilerin ifadesi için kullanılmıştır.

dilkü, (diligü, dikli) kelimesinin temel anlamı, *köpekgillerden, uzunluğu 90 cm, kuyruğu 30 cm kadar, ırklarına göre çeşitli renklerde olan, ağız ve burnu uzun, sivri, kümes hayvanlarına zarar veren, kürkü beğenilen bir memeli türüdür*. Bu anlamdan hareketle kelime, doğadan insana aktarma yoluyla sıfat fonksiyonlu isim olarak *çok kurnaz olan* kişiler için kullanılmıştır.

yıldız kelimesi, Divân-ü Lugati't Türk'te "*ağacın kökü, damarı*" anlamları verilir ve insanın soyu da buna benzetilerek *tüblüg yıldızlıg* denir ki "*asaletli, köklü*" (Atalay, IV:783) anlamına gelir. Kelime Divân-ü Lugati't Türk'te deyim aktarması yoluyla doğadan insana aktarılarak "*insan soyu*" anlamıyla özel bir anlama karşılık kullanılmıştır (Karabeyoğlu, 2008-2009:161). Kelimenin bu anlamı Drevnetyurskiy Slovar'da (1969:266) ve Clauson (1972:922)'da da kayıtlıdır.

c) Doğadaki Nesnelere Arasında Aktarma: Doğadaki varlıklar arasındaki aktarma, benzerliklere dayanan ve benzetmenin ileri bir aşaması olarak her dilde yer alır. Doğadaki nesnelere arasındaki aktarma, bitkilerden hayvanlara ve hayvanlardan bitkilere biçiminde olmaktadır (Aksan, 2004: 66). Mesela;

Doğadaki nesnelere bitkilere aktarma: TAS'ta *kalbur çıbanı, (galbur çıbanı)* 'birçok yerinden baş veren çıban, seretan, yenirce' (Deş. XVI. 358-1)

Doğadaki nesnelere hayvanlara aktarma: FFANG'da *kalkan balık* 'kalkan balığı, dizin'

Hayvandan bitkiye aktarma: EM'de *it üzümü* 'it üzümü, köpek üzümü, mabul otu' (41a/7) TM'de 'tilki üzümü, bazı ilaçların yapımında kullanılan bir yıllık otsu bitki'

(100a-7), LME'de *eşek râzıyânesi* 'eşek rezenesi, yabancı rezene' (42a/7), LME'de *sığır karpûzı* 'bir cins karpuz' (52b/15), LME'de *eşek güli* 'içi kızıl, dışı sarı bir gül, eşek gülü' (53a/10), TAS'ta *doğuz otu* 'eğretli otu' (Deş. XVI. 157-2), *it zencebîli* Zehirli bir zencefil türü. (LME 25b/7), TAS'ta *karga düvlegi* (*karga düglegi*) 'ebucehil karpuzu, acıhıyar, eşekhıyarı' (Deş. XVI. 6-2), MŞ'de *karga düñlegi* (*karga düglegi*) 'kargadöleği; ebucehil karpuzu' (165b/2), BL'de *karga düvlegi* '1. Sarı çiçekli ve meyveleri müshil olarak kullanılan eşek hıyarı, acı kavun vs. de denilen bir bitki 2. Su kabağı' (15a-4), DS'de 'ebucehil karpuzu, acıhıyar' (VIII-2658).

Bitkiden hayvana aktarma: TAS'ta *diken serçesi* 'çalıkuşu, çalı bülbülü, bokluca bülbül, çinkit kuşu' (Bürh. XVIII-XIX. 410), HHT'de 'çalıkuşu, çalı bülbülü' [067a/1], Bİ'de *alakatır* 'bir kuş cinsi' (1905)

ç) Somutlaştırma: Somutlaştırmanın en geniş ölçüde görüldüğü dil öğeleri, *deyimlerdir*. Bir durumu, bir olayı, bir davranışı dile getirmek üzere birden çok göstergenin bir araya getirilmesiyle oluşan deyimlerde soyut şeylerin anlatımı için somutlaştırmaya başvurularak çok canlı, etkili bir anlatım gerçekleştirilir (Aksan, 2006:67).

Mesela; TAS'ta *ağız eğmek* 'minnet etmek, yalvarmak'(Mesihî. XV. 5) Bu deyim, bugün Deyimler Sözlüğü'nde "yalvarırcasına istemek" anlamında kullanılmaktadır.

TAS'ta *ayakta kalmak* deyimini 'işini ilerletemeyip yarıda bırakmak' (Mih. XV. 161), TS'de bu deyim, "1) Oturacak yer bulamamak, 2) Yıkılmamak, çökmek, 3) Değerini yitirmemek, önemini korumak" anlamlarında kullanılmıştır.

TAS'ta *baş urmak* 'baş eğmek, saygı ile eğilmek' (Tibr. XVI. 104) Bu deyim, bugün deyimler sözlüğünde 1) Bir işin yapılmasını bir kimseden ya da kuruluştan istemek, müracaat etmek, 2) Gereksesini karşılamak üzere, yararlanacağı şeyle ilişki kurmak (Ansiklopediye başvurmak gibi) anlamlarında kullanılmıştır.

d) Duyular Arasında Aktarma: Ayrı duyu organlarıyla algılanan duyuların bir arada kullanılması sonucu oluşan eğretileme türüdür. Mesela; Almancadaki *Süße Worte* 'tatlı sözler', *weiche / warme / dunkle Stimme* 'yumuşak /sıcak/karanlık (boğuk, net olmayan anlamında) ses' örneklerini duyular arası aktarmalara örnek verilebilir (Toklu, 2003:98).

Taradığımız kaynaklarda tespit ettiğimiz duyular arasında aktarım örnekleri daha çok sıfat fonksiyonlu isimlerde görülmüştür:

sovuk ~ soğuk kelimesi, ‘ıssız düşük olan’ temel anlamı yanında TS’de 1. *mecazlaşmış* Duygudan, sevgiden, yoksun olan, yakın ve içten olmayan, 2) Yakın ve içten olmayan, ilgisiz, 3) *mecazlaşmış* Sevimsiz veya yersiz, antipatik, 4) *mecazlaşmış* Cinsel istek duymayan” anlamlarını kazanmasıyla duyular arası bir aktarım oluşmuştur.

tatlu ~ tatlı kelimesi ‘şeker tadında olan, acı olamayan, içilebilen, yenilebilen’ temel anlamı yanında TS’de ‘3. Sinirlenmeden, hoş gidecek bir biçimde tatlılıkla 4. İnsanı çeken, göze, kulağa hoş gelen rahatlatan, dinlendiren, sevindiren“ şeklinde duyular arası aktarım sonucunda anlam dairesi genişlemiştir. Ayrıca tatlı, söz kelimesinin sıfat fonksiyonlu ismi olduğunda da SN’de *tatlu söz* ‘tatlı, yumuşak söz’

Çü nakkāş anı gördi göynüp özi

Açup ağzını dödi *tatlu sözi* (639)

TİKT (M)’de ‘hoşa giden, zevk veren söz, davranış’ {hammāmları ve bāzārları müretteb ve müzeyyen-iken ve latif gölgeleri ve *tatlu sözleri* (337b/8) duyular arası bir aktarım meydana gelmiştir.

yoğun ~ yovun kelimesinin temel anlamı TS’de ‘hacmine oranla ağırlığı çok olan, kesif’dir. Kelime TAS’ta *gönülü* kelimesinin sıfat fonksiyonlu ismi olduğunda duyular arası bir aktarım meydana gelmiştir: {Bâri Taâlâ azze şanühu ağır sözlü ve *yoğun gönüllü* olmaktan men idüp...(Cam. Na. XVI. 9)

ılı~ ılık kelimesinin temel anlamı TS’de ‘soğukla sıcak arası ne soğuk ne sıcak’tır. Kelime TAS’ta *ılı söz*, (*ılıcak söz*) ‘tatlı, mülayim söz’ anlamında kullanılmasıyla duyular arası bir aktarım meydana gelmiştir.

İli sözle yılan ininden çıkar

İri sözle kişi dininden çıkar (Süh. XIV. 15)

3.2.2. Ad Aktarması (Alm. Metonymy, Fr. Métonymy, İng. Metonymy, Rus. Переименование, Метонимия)

Metonomi, eski Grekçe *metonymia* ‘adını değiştirmek, yeni ad vermek’ anlamındaki kelimedenden türetilmiş bir terimdir. Ad aktarmasını Ahanov (2002:143), “*Dil Biliminin Esasları (Til Biliminiñ Negizderi)*” kitabında “*Kelime Anlamının Değişme Sebepleri ve Değişmeceli Anlamda Kullanılma Yöntemleri*” başlığı altında ele almış ve “bir nesne veya durumun adlandırmasının ikinci bir nesne veya duruma aralarındaki yakınlıktan dolayı adlandırma olmasına ve bunun sonucunda kelime değişmeceli anlam yüklenmesi” olarak tanımlamıştır. Aksan, “*ad aktarması*” başlığı altında ‘bir kavramın, kendisi kullanılmadan, ilgili, bağıntılı olduğu bir başka kavramla, bir başka göstergeyle dile getirilmesi’ (1999:188) olarak tanımlamış, söz konusu kavramı anlam değişmelerinden ayırmak gerektiğini ve eşzamanlı (durgun) anlam biliminde ele alınmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde “*düz değişmece*” (1998:89) terimiyle karşılamıştır. Ad aktarması özellikle anlamı kolaylaştırması ve zenginleştirilmesi açısından şiir dilinde çok kullanılan bir anlatım biçimidir. Divan şiirimizde, ad aktarmasının karşılığı “*mecaz-ı mürsel*”dir.

Ünlü Rus dilbilimci İ. P. Susov, “*Teorik Dil Bilimine Giriş*” adlı çalışmasının ‘*Genel Leksikoloji Çalışmaları*’ bölümünde bir kelimedeki çok anlamlılığı, iki çağrışım mekanizmasıyla belirlemiştir. Birincisi *türemiş anlam (türemiş semantema)*, Çağrışım mekanizmasının *paradigmatik eylemi* olan benzerlilikle ortaya çıkar. Böylece deyim aktarması (metafora) dediğimiz semantik yapı oluşur. Özellikle (predikat) durumlardaki adlandırmalar çoğu zaman metaforik olur. Metaforik olan ve olmayan adlandırmalar kolayca aynı yapı içerisinde biri diğerine değişebilir. Mesela; Onun **altın** / güzel / harika / iyi / melek gibi / halim / şefkatli / yumuşak / hoş karakteri vardır. İkincisinde *türemiş anlam*, çağrışım mekanizmasının *sintagmatik eylemi* olan yakınlık ile ortaya çıkar. Böylece özdeşleştirme görevli semantik türemiş anlamlar yani metonomi dediğimiz yapı oluşur. Bu yüzden metonomik yapılar özne fonksiyonundadır. Metonomik olan ve olmayan adlandırmaların yer değiştirmesi demek metnin değişimi demektir. Mesela; Puşkin’i okuyorum <--> Puşkin’in eserlerini okuyorum. Salon, çok dolmuştu. <--> Salon, yazarı çok sıcak karşılamıştı gibi. Metaforların karakteristik özellikleri fiillerde gözüktür. Mesela; Zaman koşuyor, fikirler akıyor, içim içimi kemiriyor, öğrenci sınava

kazık çaktı. Sıfat fonksiyonlu isimlerde de gözüktür: (*iğneli cevap, arsızca bakış, parlak karakter, kör ağrı, sivri zekâ*) isimlerde de görülür: (*fikir babası, gözyaşı denizi*). Özdeşleştirme, adlandırmada aşağıdaki durumlarda da rastlanır: Nehir *kolu*, masa *ayağı*, sandalye sırtı, şehir *başı* gibi ⁸.

Metonomik adlandırmanın türleri şunlardır:

- 1) Eylem--> onun sonucu: Adlandırma ‘adlandırma süreci’ --> ‘isim, adlandırma’
- 2) Hazne, içeriğin hacmi --> İçerik: Bludo hem ‘tabak’ demek hem de ‘tabağın içindekini ifade eder’
- 3) Malzeme--> ondan yapılmış ürün: Bakır ‘metal’ --> ‘bakır paralar’
- 4) Köy, şehir, bölge, ülke--> ahali, (İstanbul bu günü sabırsızlıkla bekliyordu.)
- 5) Organizasyon, müessese --> elemanların tümü (Bütün üniversite bunu konuşuyor.)
- 6) İçeriği açıklama şekli--> içeriğin kendisi: kitap ‘matbaa ürünü’ (kalın kitap) --> ‘içerik’ (sürükleyici kitap)
- 7) Bilim, bilim dalı --> öğrenilen nesne: gramer ‘dilnin gramatik yapısı hakkındaki bilim’--> ‘dilnin gramatik yapısının kendisi’
- 8) Bütün--> parça: armut ‘ağaç’--> ‘meyve’
- 9) Müellif adı--> onun eseri: Picasso’yu seyretmek, Mozart’ı dinlemek, Puşkin’i okumak⁹.

Metaforik ve metanomik bağlam, leksemin içeriğini tanımlamada kullanılır. Ancak bu tanımlamanın tam aracı olmayabilirler. Bu yüzden devreye düzenli olan semantik karşılıklar yani özel anlam girer. Düzenli ve belirli bir anlam taşımaları yeni anlamlar çözmekte onları öngörmekte bir anahtar vazifesi görürler. Düzenli olan çok anlamlılık belirli bir sınıfın ünitelerini ifade ediyorsa da onun hakkında bilgiler sözlüğe dâhil

⁸ Professor İ. P. SUSOV, Vvedeniye v Teoreticeskoye Yazıkoznaniye, Modul 3. Osnovı Obçşey Leksikologii (Bu yazı http://homepages.tversu.ru/~ips/3_03.htm sitesinden alınmıştır.

⁹ Professor İ. P. SUSOV, Vvedeniye v Teoreticeskoye Yazıkoznaniye, Modul 3. Osnovı Obçşey Leksikologii (Bu yazı http://homepages.tversu.ru/~ips/3_03.htm sitesinden alınmıştır.

edilmez. Özel gramer kuralı olarak ifadenir. Böylece leksik anlam bilimi sadece sözlükte değil, gramerde de yansıtılmış olur (Krongauz, 2005:128-129).

Taradığımız kaynaklarda ad aktarması örneklerini şöyle verebiliriz: TAS'ta *korkak* kavramı için 'ağır gönüllü' (Deş. XVI. 218-2), KMühim'de *atfe, pamukçuk* kavramı için 'ağız ağrısı' (45a.13); TAS'ta (Cev. Ah. XV. 247), SN'de (106), KMühim'de (18a.1) *ağız suyu, salya* kavramı için 'ağız yarı'; *ölmek* kavramı için TAS'ta 'yurt değiştirmek, hicret etmek' (Si. Da. XIV. 711-1); ŞŞÇ'de 'göç etmek' (806); 'uçma barmak' (KA. DC: 16); *hamile* kavramı için TİKT'te *yüklü ol-* 'gebe olmak' (133a/14), *oğulduruk* kavramı için TS'de *halk ağzında* 'döl yatağı'; *ağlamak* kavramı için ŞŞÇ'de 'göz yaşı dökmek' (12021), ŞKM'de 'yaş dökmek' (45b/5); 'bir maksat için devamlı bir topluluk teşkil etmiş olanların en eskisi'ni ifade etmek için TAS'ta *ocak eskisi* (Sabit. XVII-XVIII. 128) ifadeleriyle canlı bir anlatım sağlanmış ve böylece dile bir renklilik katılmıştır.

3.3. Çok Anlamlılık (Alm. Polysemie, Mehdeutigkeit, Fr. Polysémie, İng. Polysemy, Rus. Многозначность ~ Полисемичность)

Herhangi bir kelimenin çok anlamlı olması ilk olarak Michel Bréal tarafından 'polysémie' (1924:144) terimiyle karşılanmıştır. Bréal, çok anlamlılığı, eksilti (ellipsis) olaylarının sonucunda meydana geldiğini düşünür. Lyons (1977:550), çok anlamlılığı, "anlam bulanıklığı" (ambiguity) olarak nitelendirmektedir. Aksan (2006:72), bu anlam bulanıklığı ifadesinin gerçekte eşgösterenli sözcüklerle çok anlamlı sözcüklerin karışması ya da kullanım sırasında anlaşılma zorluğunun ortaya çıkması şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler.

Anlam bilimi ve söz varlığı çalışmalarında eşgösterenlilik ve çok anlamlılık kavramları birbirine kolayca karıştırılmaktadır; ancak bizce her iki kavramı kolaylıkla ayırt edebiliriz: "Çok anlamlılıkta bir göstergenin, temel anlamının yanı sıra, onunla mutlaka ilişkisi bulunan yeni anlamlar kazanması söz konusudur. Eşgösterenlilik de birbiriyle anlamca ilgisi bulunmayan kavramlar, bir rastlantı ya da kimi zaman yabancı bir dilden alınan öğelerle eşlik nedeniyle aynı göstergeyle anlatılır duruma gelmiş olabilir" (Aksan, 2006:72). Mesela; *yap-* çok anlamlı fiillerimizden biridir. Räsänen ise *yap-* (I) 'yap-, inşa et-'; *yap-* (II) 'kapla-, ört' iki başlıkta ele alıp eşgösterenli kabul etmiştir. Aynı şekilde Sevortyan (127-128) da kelimeyi iki ayrı başlıkta ele alıp *yap-* 'kapat-' ve

yap- ‘yapıştır-’ kelimelerinin köken bağlantısının net olmadığını söyler. Ancak Clauson (1972:870-871), ‘inşa et-, kapat-, ört-, yapıştır-’ anlamlarını birleştirir ve kelimenin çok anlamlı olduğunu söyler. Muhtemelen kelime çok anlamlıdır. Räsänen’in aksine kelimenin türemişleri bunu kanıtlamaktadır. Bugün Standart Türkiye Türkçesinde ört-anlamında *yap-* fiili kullanılmaktadır: Ayrıca *yap-* fiilinden türemiş şekiller olan *yapış-*, *yapışık*, *yapışkan*, *yapışıcı*, *yapıştırıcı* vb. *örtmek* anlamı devam etmektedir. Türkçe’de ‘baş’ anlam birimi çok anlamlılık içeren bir ögedir. Çok anlamlılık sıklık kavramıyla yakından ilgilidir. En sık rastlanan birimler, çok anlamlılığın en yoğun düzeye ulaştığı ögelerdir. Bağlam ve durum, kullanım düzleminde çok anlamlılığı dengeleyici ve anlam belirsizliğini giderici etkenlerdir” (Vardar, 2002:62). Çok anlamlılık kategorisine girecek bir başka örnek de *jürek* sözüdür. Jürek, yalın halde a) ‘kanın vücutta pompalanmasını, dolaşmasını sağlayan göğüs boşluğunun sol yanına yerleştirilmiş organ’, b) bir kişinin manevî yönü, sezgisi ve c) siyasî totaliter yönetim merkezi (Moskova, vatanın kalbi gibi) (Hasenov, 2003:159).

Şeka’ya göre eşgösterenlilikte kelimelerin aynılığı tesadüfidir, çok anlamlılıkta kelimelerin üslûpbilim açısından detaylar göze çarpar: Mesela; *fırıldak*, çok anlamlı bir kelimedir. Kelimenin temel anlamı, ‘*rüzgârla dönen çember biçimindeki bir çocuk oyuncuğu*’dır. Bu temel anlamdan hareketle kelime, metaforik ‘dolap, düzen, hile’ anlamlarını kazanarak anlam yelpazesini genişletmiştir. Aynı şekilde iğne kelimesinin temel anlamı ‘diş dikmeye yarayan, ince, ucu sivri, bir ucunda iplik geçecek deliği bulunan çelik araç’tır. Bu temel anlamdan kelimenin metaforik olarak ‘dokunaklı söz, laf sokma’ için kullanılmasıyla anlam alanı stilistik yönden genişlemiştir (1998:293). Hasenov (2003:159), eşgösterenli kelimelerle çok anlamlı kelimelerin aralarındaki ortaklığı, yazılışları ve söylenişlerinin aynı olmasına bağlar. Mesela; *at- kölik* (*binilecek at*), *at isim*, *at- fil*. Eşgösterenli kelimelerle çok anlamlı kelimelerin ayrıldıkları hususu da iki kelime aynı seslerden oluşsa da her birinin anlamı farklıdır, aralarında anlam ilişkisi yoktur şeklinde açıklar. Çok anlamlılık kelimelere, morfemlere (ek ve köklere) ve yapılar (tamlama, cümle, metinlere) mahsustur. Herhangi bir dilin söz varlığına baktığımızda kelimelerin birçoğunun (temel ve yardımcı unsurlarda) çok anlamlı olduğu görülür. Mesela Rusçada *кружить* (dairesele dönmek) kelimesi.

1. Herhangi bir canlı veya nesneyi daire etrafında hareket ettirmek: Dansta onu yavaş yavaş döndürüyordu.
2. Uçuş esnasında daire çizmek: Gökyüzünde kartal daireler çizerek uçuyor.
3. Yolunu şaşırınca aynı yolun etrafında dönmek: Şehirde uzun zaman dönüp dolaştık.
4. Karı, tozu vs. kaldırmak (tipi hakkında); süpürmek: Dışarıda yine tipi yağıyordu.

Bir kelimenin anlamların toplamına ünlü Rus dilbilimci Vinogradov ve onun öğrencileri çalışmalarında kelimenin *semantik yapısı* adını verirler. Smirnitkiy kelimenin semantik yapısının unsurlarını leksik semantik varyantlar olarak adlandırmıştır. (LSV) Maslov, bu duruma, kelimenin semantik varyantları Zvegintsev, *monosema* terimini teklif etmiştir. Şerba, genel olarak kelime ve tek kelimeleri kasten kelime tanımlarını (слова-понятия) ayırmıştır. Buna istinaden bir kelimenin söz varlığına kelime tanımları (konseptemler) ve konseptema toplamı (leksemalar) girer. Nesnel dünyaya, kavram, algılama sahasına, anlamlar (semantemler) dil sisteminin semantik unsuruna ait olduğunu göz önünde bulundurursak anlam zincirini şöyle oluşturabiliriz: *Reel (Gerçek) → Denotat (Temel) → Konsept (Bağlam) → Semantema*¹⁰.

Ullmann (1979:159-165), çok anlamlılığın kaynaklarını şöyle vermiştir: a) Uygulamadaki değişiklikler b) Sosyal çevredeki özelleşme c) Mecazî dil d) yazılışları aynı olup anlamları farklı olan eşgösterenli kelimelerin yeniden yorumlanması e) Yabancı dilin/dillerin etkisi. Filizok (2001:132–133), “*Anlam Analizine Giriş*”te üslup farklılaşmasına dayandırdığı çok anlamlılığı, ‘a) Temel anlamlardan elde edilen çok anlamlılık, b) Bir temel anlamda bir yahut birçok yan anlamın bir araya gelmesiyle ortaya çıkan çok anlamlılık, c) Üslup sapmalarından doğan çok anlamlılık olmak üzere üç tipte ele almıştır. Gerçekte onun yaptığı bu gruplandırma çok anlamlılığın sebeplerini de karşılamaktadır. Yaylagül (2004:3181- 3184), Türk dilinde çok anlamlılığın kaynaklarını şöyle sıralamıştır: 1. Uygulamadaki veya kullanımdaki değişiklikler 2. Sosyal çevredeki özelleşme 3. Metafor, ve deyim aktarmasıyla ilgili taşıma 4. Metonimi veya ad aktarmalı taşıma 5. Mental bakış açısındaki farklılıklar 6. Taşıma (transfer)

¹⁰ Professor İ. P. Susov Vvedeniye v Teoreticheskiye Yazıkoznaniye Modul 3. “Osnovi Obşey Leksikologi”. “Polisemiya Slova i Omonimiya Slov” (Kelimelerde çok anlamlılık ve eşgösterenlilik) Yazı, http://homepages.tversu.ru/~ips/3_03.htm siteden alınmıştır.

nesnelere üzerindeki odakların değiştirilmesiyle ortaya çıkar 7. Kategoriler ve alt kategoriler arasındaki ilişkiyle ilgili (synecdochic) taşıma 8. Somutlaştırma (refication) 9. Alt anlamlılık (hiponimi) 10. Çıkarımsal anlam 11. Ortaklaşa kullanım 12. Yabancı etki 13. Ekler yoluyla oluşan çok anlamlılık.

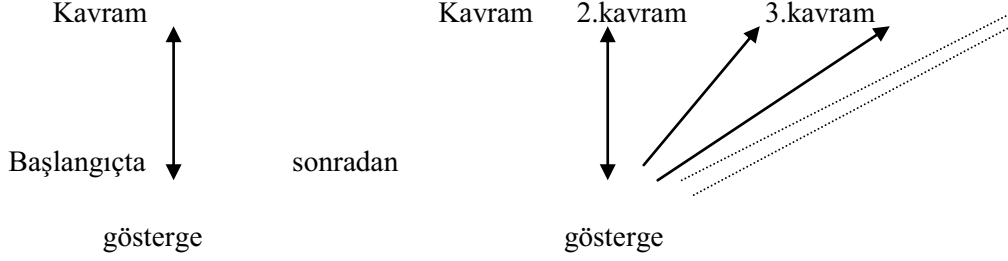
Yukarıda çok anlamlılığın Ullmann tarafından 5; Yaylagül tarafından 13 ve Filizok tarafından -şayet sebep olarak kabul edersek- 3 sebebi verilmiştir. Gerçekte bu sebeplerin sayısı azaltılmaz, artırılabilir, fakat bizce bu sebeplerin üzerinde bütün sebepleri de kapsayan temel bir sebebin olması gerekir. Bu sebep de bizce aktarmalardır (metafordur). Leksikal birimdeki anlam değişimi / değişimleri, doğrudan doğruya insanın düşünce yetisiyle ve nesnelere anlamlandırma kabiliyeti ile alakalıdır. Bu kabiliyette “*özü bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmek*” (Lakoff, 2005:27) şeklinde ifadelendirilen aktarma sayesinde gerçekleşmektedir. Aktarmasız bir yaşam sürmek mümkün pek mümkün değildir; çünkü gündelik kavram sistemimiz-kendileriyle düşündüğümüz ve eylemde bulunduğumuz terimler- *temelde doğası gereği metarofiktir* (Lakoff, 2005:25). Sweetser da Lakoff’a katılarak “pek çok anlam konuşmacının dünyayı algılayışında yatar. Özellikle metafora dayanan semantik ilişkiler basit bir şekilde tek bir özelliğin veya özellikler grubunun değişimi olarak tanımlanamaz. Bunlar bir alanın diğerini ihlali olarak tanımlanmalıdır (1990:25)” diyerek metaforların hayatımızdaki yerine işaret eder.

Ahanov (2002:175), çok anlamlılığın oluşmasının nedeni olarak yalnızca eş anlamlılık değil, karşıt anlamlılığın da kelimenin çok anlamlı hale gelmesinde temel faktörlerden biri olduğunu söyler. Palmer (2001: 88), “zıt anlamlı sözcüğün aynı olması durumunda çok anlamlılık söz konusudur; zıt anlamlı sözcüğün farklı olması ise, eşgösterenliliğe işaret eder” ve Ullmann, farklı biçimlerden geçişerek okunmuş ve yazılışları aynılaşan; fakat anlamları farklı sözcüklerin yeniden yorumlanması (Yaylagül, 2004:3176) diyerek Ahanov’un görüşüne katılır.

Çok anlamlılığı dil bilimi açısından doğru bir şekilde tespit etmemiz gerekir. Dil bilimi tarihinde bunu yanlış anlayıp, yanlış yorumlayanlar olmuştur. Mesela; N. Y. Marr ile onun görüşlerini devam ettirenler ve bazı bilim adamları (Mesela; Levi Brul) çok anlamlılığı dilin tarihî dönemlerinin bir kalıntısı olarak görür. Gerçekte, sözün çeşitli yan anlamlara sahip olması ve bunun sonucunda çok anlamlı söze dönüşmesi dilin

gelişme süreciyle alakalıdır. Dillerin söz varlığındaki çok anlamlı sözlerin olması demek, dillerin zayıflığı değil; zenginliğin ve elverişliliğin göstergesidir (Ahanov, 2002:137).

Şekil 4 Çok anlamlılık

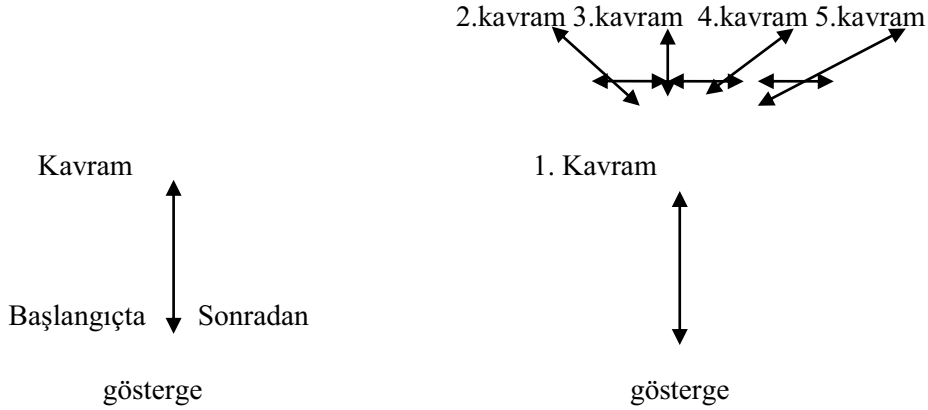

Kaynak: Aksan (2006:70)

Başlangıçta bir kavram ve bir gösterge vardır. Çok anlamlı kelimelerde temel anlam (1. kavram) korunur. Bu temel anlamdan (1. kavramdan) hareketle ihtiyaç dâhilinde yeni yan anlam/anlamlar (kavram ve anlam alanları) oluşmaya başlar. Yukarıda Aksan'ın şeklinde ise başlangıç noktası olarak her kavram (bir) göstergeden başlatılmıştır, temel anlam belirtilmeyerek çok anlamlı kelimelerin olmazsa olması diyebileceğimiz kelimeler arasındaki ilişki zincirindeki bağ sekteye uğratılmıştır. Dolayısıyla bizce Aksan'ın şekli, çok anlamlılık değil; eşgösterenlilik şekli olabilir. (?)

Çok anlamlılıkta kelimelerin temel anlamla (yan anlamlar veya 2. 3. 4. 5. kavramlar) arasında doğrudan veya dolaylı yönden mutlaka bir ilişki vardır. Aynı zamanda gösterge ile kavram arasındaki ilişki boyutunu ifade eden okun ucu da tek yönlü değil; çift yönlü olmalıdır. Ayrıca kavramlar arasındaki yakın veya uzak ilişki, yalnızca 1. kavram ve diğer kavramlar arasında değil, diğer kavramların birbirleri arasında da vardır. Bu bağlamda çok anlamlılık şekli aşağıdaki gibi olmalıdır.

Şekil 5 Çok anlamlılık

3.4. Eş Anlamlılık (Alm. Synonymie, Fr. Synonymie, İng. Synonymy, Rus. СИНОНИМИЯ)

Eş anlamlılık (synonymie), kelimelerin sesleri arasında ilişki olmayan buna karşılık kavramların hemen hemen özdeş olduğu kelimelere denir. Ahanov (2002:164), “manaları birbirine yakın, kendi aralarında ehemmiyeti bir olan sözler” biçiminde tanımlamıştır. Sinonim, Yunan Dilinin “synonimon” (manası- “sıra adları) denilen söz boyunca yazılmış bir terimdir. “İki ya da birçok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, gösterenlerin aynı gösterilene belirtme özelliği. Örneğin *siyah* ve *kara* birçok bağlamda eş anlamlılık gösteren öğelerdir. Eş anlamlılık çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzaktır. Bu nedenle özdeşlikten çok, anlamca yakınlık belirtir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam ayırtısı getirmeden birbirinin yerini alabilecek göstergeler az sayıdadır” (Vardar, 2002:94). “Eşanlamlılar, bir milletin fikir hayatının hangi istikamete doğru yöneltmiş olduğunu gösterirler. Çünkü zihnin işi benzer şeylerin aralarındaki ince farkı bulup çıkarmaktır; yani mevcut olan sinonimlerden hangisinin nerede kullanılacağını zihnimiz ayırt eder. Bu yüzden anlamdaşlardan yana zengin olan diller daha ziyade medenileşmiş dillerdir. Sinonimler, bütün başka dil şekilleri gibi, ilk önce daha önce düşünen fertlerde vücut bulur ve sonradan herkesin malı olur” (Üçok, 1974:73). “Bir dilde, birbirine yakın anlamda birçok sözcüğün bulunması o dilin zenginliğini, işlenmişliğini gösteren özelliklerdendir. Örneğin Türkçede “*darılmak, küsmek, gücenmek, incinmek, alınmak*” gibi, aynı kavram alanından, aralarında ince kullanım ayrımları olan göstergelerin bulunması bunun tanımlarındandır (Aksan, 2007:78).

Ahanov (2002:164), eş anlamlılar ile eşgösterenliler arasındaki farkı şöyle izâh eder: eşgösterenli sözlerin anlamları farklı, söyleyişleri aynıdır, eşanlamlıların anlamları yakın, söyleyişleri farklı sözlerdir. Söyleyişleri aynı olmasına rağmen eşgösterenliler de farklı sözlerden oluşur. Gerçekte eşgösterenli kelimeler, çok anlamlı kelimenin (polisemy) anlam bakımından gelişmesi ve anlam bakımından birbirinden uzaklaşması sonucundan meydana gelir. Farklı sözlerin eşanlamlı olabilmesi için anlam bakımından birbirine yakın veya benzer olması gerekir. Aynı zaman bir sözün eşanlamlı olabilmesi için aynı söz türünden olmalıdır: Mesela; ad olan eşanlamlılar: *vakıt-mezgil* ‘vakit, zaman’; Sıfat olan eşanlamlılar: *suluv-âdemi-körkem-körikti-ajarli-keskindi-kebbetti* ‘güzel, yakışıklı, görkemli, gösterişli’; fiil olan eşanlamlılar: *amandasuv-sâlemdesüv* ‘hal hatır sormak, selamlaşmak’ gibi. Krongauz da Ahanov’la aynı görüştedir: Sinonimleri belirlerken bazı sınırlandırmalar olur. Örneğin sinonimler aynı kelime çeşidinden olmalıdır: *Hippopotam-su aygırı, an-saniye, yön-istikamet, büyük-kocaman* vs. Sinonimler, aktarılan bilginin içeriğini değiştirmeden biri diğerinin yerini alabilir. Ancak bazı durumlarda kastedilen anlam kelime değişimini kabul etmeyebilir. Mesela; *su aygırı* kelimesi bir cümlede öyle kullanılır ki cümlenin anlamının değişmemesi için *hipopotam* kelimesi kullanılamayabilir. Aynı şekilde Türkçe *yürek* ile Arapça *kalp* kelimelerinin çoğu zaman birbiri yerine kullanıldığı düşünülerek eşanlamlı olarak bilinir (2005:141). Talat Tekin (1983), bu iki kelimenin eşanlamlı olduğunu sorgular ve gerçekte böyle midir? diyerek eşanlamlı olmadıklarını şöyle açıklar: “*Yürek* ve *kalp* kelimeleri her yerde ve her durumda birbirinin yerini alamaz (*ak* ve *beyaz* kelimeleri için de geçerlidir). Kalpsiz başka, yüreksiz başkadır. Herkesin bir kalbi vardır, yürekli olanların sayısı fazla değildir. Hiç kimse sakatatçıya gidip “*bana bir kalp ver!*” demez. Buna karşılık, kalp hastası denir, yürek hastası denmez” diyerek bizlere Türkçede eşanlamlı olarak düşündüğümüz kelimelerin tekrardan gözden geçirilmesinin gerekliliği ve eş anlamlılıktan kastedilen anlam olayının gerçekte neyi ifade ettiğinin tam olarak ortaya konması gerektiğini ifade eder. Bizce bu *kalp* → *yürek*; *beyaz* → *ak*; *siyah* → *kara* kelimeleri aynı kavram ailesi içerisinde değerlendirilebilir, bu alanın içerisine deyim ve atasözleri de girer ki, söz konusu kelimelerin eşanlamlı olup olmadıkları durumu da kavram ailesi içerisinde ele alınarak bir sonuca bağlanabilir.

Ahanov (2002:170-171-172), eşanlamlılığın oluşma yollarını şöyle vermiştir: 1) Sözün anlam yönünden gelişerek yan anlamlara sahip olması eşanlamlılığın oluşmasında

etkilidir. Mesela; çok anlamlı olan bet sözü bir anlamıyla *jüz* ‘yüz, çehre sima’, *diydar* ‘yüz, çehre, sima’ sözleriyle eşanlamlyken *betkey* ‘dağ yamacı’, *töskey* ‘dağ veya tepenin yamacı’ sözleriyle de eşanlamlıdır. 2. Nesne veya durumların ilk anda anlaşılmayan özel vasıflarının ifadesini ayrı ayrı adlandırmak için veya anlam ayrıntılarını belirtebilmek için yeni sözler türetilir. Böylece dilin söz varlığı zenginleşmiş olur. Bunun sonucunda da eşanlamlı sözler meydana gelir. Mesela; *jaz* ‘bahar’ ve *kök* ‘mavi, çimen’ sözleri eşanlamlı değildir, ancak bu sözlerden türetilen *jazgıturım* ve *köktem* ‘ilkbahar’ sözleri eşanlamlıdır. 3. Yazı dilinin ağızlarından kelime almasıyla da eş anlamlılık oluşur: *sireñke-şırpı-ottık* ‘ateşin yakıldığı veya yandığı yer’ 4. Örtmeceler, başka sözle veya söz grubuyla eş anlamlılık gösterebilir. Mesela; *ötirik aytuv* yerine örtmecesini *kosıp aytuv* ‘ekleyip söylemek’. 5. Bir dilin söz varlığı alıntı sözlerle zenginleşir. Mesela; Rusça *saxar* ~ Kazak Türkçesinde *kant* ‘şeker’ veya Rusça *prodovolstvie* ~ Kazak Türkçesinde *azık-tülük* ‘yiyecek, yiyecek içecek mamülleri’; Arapça *mugallim* ~ Kazak Türkçesinde *okutuvşı* ‘öğretmen’.

Eşanlamlılığın Türleri Şöyledir:

a) *Mutlak Eş Anlamlılık*: Lyons’a göre bir dilde mutlak eşanlamlılığın ölçütleri şöyledir: 1) Kelimelerin bütün anlamları aynı olmalı 2) Kelimelerin bütün bağlamlarda eş anlamlı olması 3) Kelimelerin anlamının tüm boyutları semantik olarak eşit olmalıdır (1995:61). Araştırmacılara göre mutlak eş anlamlılık, bütün durumlarda birbirinin yerine geçebilen çiftleri ifade eder. Böyle birçok çift çok ender bulunur ve belki de bir dilde olmayabilir (Pilten, 2008:15). Palmer de ‘tam olarak aynı anlama sahip iki sözcüğün bir dilde fazla yaşamayacağını’ söyler. Aksan (1978:72) da Palmer’le aynı görüşü paylaşır ve bir dilde mutlak eşanlamlılığın olmayacağını bu sebepten de *eşanlamlı kelimeler* yerine *yakın anlamlı kelimeler* ifadesinin kullanılmasının daha doğru olacağını söyler.

b) *Bilişsel Eş Anlamlılık*: Quine’e göre bilişsel eş anlamlılık (cognitive synonymy), ‘iki dil bilimsel biçimin, cümlelerin gerçeklik derecesini değiştirmeden bütün bağlamlarda yer değiştirmesi’ olarak ele alınmıştır (1951:27). Lyons’a göre bilişsel eş anlamlılık, ‘birinin yerine ötekini konması sonucunu ortaya çıkan cümlelerin anlamı aynı ise iki (ya da daha çok) öge eş anlamlıdır’ (Pilten, 2008:19).

c) *Yakın Eş Anlamlılık*: Cruse göre eşanlamlı kelimeler içerisinde en yaygın olan eş anlamlılık türüdür (2002:490).

Krongauz'a (2005:140-141) göre eşanlamlıların üç çeşidi vardır: *a) Semantik Sinonim b) Leksik Sinonim c) Morfo-sentaktik sinonim'dir.* Bunun dışında sinonimler, *a) tam uyumlu, b) uyuma dâhil olan, c) kesişme halinde olan ve d) hiç uymayan* olarak derecelere de ayrılabilir.

Aşağıda, taradığımız eserlerde tespit ettiğimiz eşanlamlı kelimeler verilmiştir:

1. ayıtmak, (eyitmek, aytmak, eytmek, etmek, itmek) Söylemek TAS (Tez. Ba. XV. 41), DK (176-5), FN (1432), Kâmûs-ı Türkî, DS (I-421), (XII-4435) ~ **dimek/demek** *Söylemek, demek* VG (984), HN (3051), FN (153), TİKT (M) (359b/9), TAB (180), CCK (290), T (20a-1), KT (215b-8=8/17), Kâmûs-ı Türkî

2. balkımak, (balk urmak, barkımak) Parlamak, parıldamak TAS (Tebareke. XIV. 8-2), YED (I), DK, (207-2), ŞHŞ (609), AK (31a-679), DS (I) (II-508) ~ **yarı- Işımak, aydınlanmak** BHMİH (Kâş. Caf. TT. Müh. Abu H. yaru-) (340: 15), KİG (48b/8), DK (19-3), KT (108a-11=11/81)

3. biti- Yazmak, kısmet etmek, takdir etmek ŞŞÇ (48926) ~ **yazmak** *Nakşetmek, resmetmek, süsleyip bezemek* TAS (Bektaş. XV. 192), BHMİH (Kâş. Caf. Müh. TT. Abu H. Ettuhde. Dede. Kom) (56:8), SN (I) (553), GN (397), IN (4334), ETT (ŞD 96), T (51b-4), CTD, YZ (13a.348) 2. (17b.480), MN (148-3), TİKT (13b/11), (116b/16), KT (191a-6=29/48) (269b-10=68/1) (14a-2=2/187) (37a-8=4/24), MM (69), (1818), (1824), ATDM, ŞŞÇ (I) (52002) (906) 3. (5927) (5678), Kâmûs-ı Türkî, TS, DS (I), (II), (III), (V), (VI) (XI-4219); (II), (III) (XII-4817)

4. çekmek *Çekmek* TAS (Ferec. XV. 477), YED, D (IV) (136b/1), CTD, ŞKM I. (83b/4), TS, Kâmûs-ı Türkî'de ~ **dartmak/tartmak** *Çekmek, tartmak* 1374), GN (999), MNHS (88a.1), HFN, İM (1757), Kâmûs-ı Türkî, TS, DS (IV-1373)

5. çokramak *Kaynamak, fokurdamak* TAS (Tuh. Le. XV. 376), AK (43a.935), Kâmûs-ı Türkî, DS (I) (II) (III-1261) ~ **kayna-** FN (5148), MNHS (11a.9), MM (3359), MT (12b-11), TM (63b-4), V (40a.6), TA (56a/16), TİKT (45b/14), EM (20a/14), AK (4a.68), Kâmûs-ı Türkî, TS

6. değmek (II) *Ulaşmak, erişmek* TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 66), GN, TİKT (80a/19), KİG (28a. 3) (17a.3), GT (48b-9), HN (47), YZ (33a.954), İM (504) (2726), TİKT (A)

(176a/2) (52a/11), CTD, KT (60a-1=6/19) (220b-8=39/51), TM (71a-2), ŞŞÇ (I) (39547) (42773), F (15b-6) (23a-4), Bİ (12), FFANG, Kâmûs-ı Türkî'de ~ **var-** *Varmak, ulaşmak, erişmek* GN (2752), ŞKM (65a/6), CTD, YZ (15a/20), FN (364) (3367), MC (37a.9), MM (305), TM (30b-2), F (9b-5), AK (60a.1345), Bİ (458), Kâmûs-ı Türkî, TS

7. depelemek/tepelemek Öldürmek TAS (İhlâs. XIV. 37), DK (216-9) BH (5A/9), ŞKM (39a/9), MN (273-7), TİKT (59a/1), TİKT (M) (281b/16), TİKT (A) (70a/4), KT (236a-10=44/20) (14a-10=2/191), HFN, MT (6a-13), FM, MM (2206), F (39b-3), Kâmûs-ı Türkî, TS, DS (I) (IV-1427) ~ **öldürmek Öldürmek, bir canlının hayatına son vermek** KİG (2b/14), VG (752), FN (2513), TİKT (M) (274a/8) (302a78) KT (78a-6=7/141) (177b-4=26/157), MNHS (81b.9), ŞKM (54b/2), CTD, MT (13a-7), V (19a.3), Kâmûs-ı Türkî, TS

8. düşmek Düşmek, inmek TAS (Dede. E. XIV. 72), KİG (129b. 10), GN (117), D (I) (19a/15), ŞKM III. (6b/4), KT (159a-9=22=31), GT (38b.8) (23b.13), TİKT (66a/6) (106b/11), NH (48a/15), TİKT (A) (159b/12) (170a/2), KY (276), YZ (11a.286), TİKT (M) (343/12), CTD, PN (48b/09), MM (623) (2342) KBP (08b/15), EATSAKT (105b/4=007/013), VG (541), MNHS (73b.9), GRT (3048), CCK (1669) (2621), MT (22a-13), HHT [014b/3], FR/K (75b-6), ŞŞÇ (21339), LME (1b/8), Bİ (424) (485) Kâmûs-ı Türkî, TS ~ **inmek Bir yerden aşağı gelmek, inmek** GN (690) (2787) (1593) (2108) (2723), ŞMK, KT (220a-6= 39/40), GT (49b-13), TİKT (25a/2) 2. (105a/17), TİKT (A) (215a/14), TİKT (M) (260a/19) (296b/11), YZ (4b.102), MN (42-5), CTD, NH (4b/20), VG (1547) (114), MNHS (203b.12) (68b.1), CCK (2483), MM (421) (2936), T (86a-8), ŞŞÇ (2109), F (2b-6), Bİ (1029) (163) Kâmûs-ı Türkî, TS

9. üz- *Koparmak, kırmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak* TAS (Tebareke. XIV. 31-2), SN (5112), YED-YED/RN (I), IN (1739), KY (300), HŞ 890), HN (800), ŞHŞ (890), HFN, ŞŞÇ (21326), NH (116a/9), F (12b-4), FFANG'da üz- (I), DS (I) 1. 2. (XI-4085) ~ **kes-** *Bıçak makas, vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak, doğramak, bölmek, ayırmak* TAS 1) (Enb. XIV. 655) 2) (Ferec. XV. 525) 3) (Hazain. XV. 31-1), KİG 1. (112a/1) 2. (35b/9) 3. (135a/8) 4. (28a/5) 5. (164a/15), MŞ (48b/5), GN 1. (303) 2. (2856) 3. (3100), KT 1. (44a-10=4/119) 2. (3b-6=2/27) 3. (74b-2=7/22) 4. (96b-1=9/121) 5. (190a-3=29/29) 6. (139b-8=18/17) 7. (284b-9=89/9) 8. (270a-

5=68/17), HHT 1. [038a/8] 2. [039b/18] 3. [003b/5] 6. [034b/9] 7. [019b/7] 8. [043a/16] 9. [003b/19] 10. [007b/16] 11. [055a/3] 12. [017b/2], MN (195-6), TİKT 1. (47a/1) 2. (69a/5) 3. (71a/7) 4. (48b/13), T 1. (28a-9) 2. (118a-1) *kesmeK* (118a-1), TM 1. (10a-5) 2. (100b-6) YZ 1. (4b.101) 2. (6a.143), TİKT (A) 1. (20b/5) 2. (106a/18) 3. (51a/17) 4. (77a/17) 5. (94a/12) 6. (79b/8) 7. (64b/6), NH (144B/6), MM (191); (255), (328); (2789), KBP (14b/10), GBTBİ 1. (194-b/16) 2. (62-a/2) 3. (46-b/16) 4. (217-b/17) 5. (99-a/2), MNHS 1.(153b.12) 2. (99b.2), ŞŞÇ 1. (18407) 3. (22541) 4. (36370) Bİ 1. (328) 2. (1042) 3. (1474) 4. (583) 5. (1834), Kâmûs-ı Türkî, TS

10. kıs-¹¹ *Sıkmaq, sıkıştırmak* TAS (Zad. XVI. 132), BHMİH (Kâş. Müh. Abu H. Ettuhfe, Kom. Dede) (26: 5), DK (248-9), İM (2255), GBTBİ (298-a/5), ŞŞÇ (43634), Kâmûs-ı Türkî, TS DS (VIII-2843) ~ **sık-** *Sıkıca kavramak, sıkımaq, elle sıkıştırıp suyunu almak* KİG (160b/11), PN (47a/08), GRT (2783), TİKT (80b/18), KBP (65b/05), MT (13a-2), KY (822), ŞŞÇ (4102), Kâmûs-ı Türkî, TS

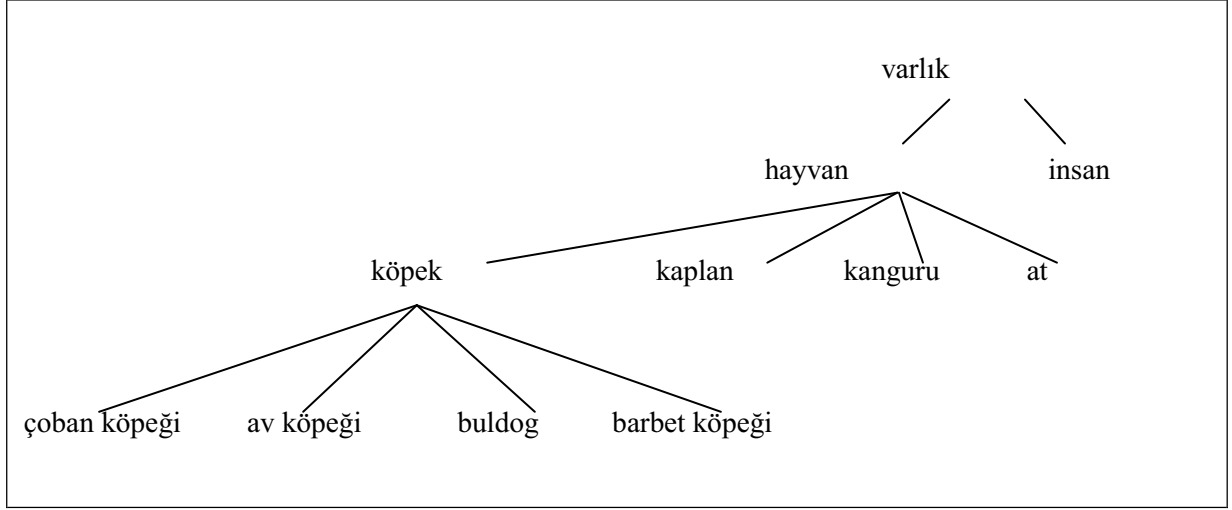
11. yügürmek, (yüyürmek) Koşmak, hızla gitmek TAS (Yuz. Şeyd. XIII. 13), SN (29), DAH (111), DK (63-9), ETT (ŞD 36-7, HŞ 1240, HŞ 1287), BH (50B/9), ŞKM (96b/5), IN (3872), HFN (967), İM (2311), Mes. Mur, ESN (436) ~ **yelmek, (yilmek)** *Yelmek, koşmak, acele etmek, acele yürümek* TAS (Leys. Mu. XIV-XV. 476-1), YED/RN, ETT (ŞD 72-9, ŞD 21-1, HŞ 2068), MN (378-4), CTD, PEN, IN (235), (88a/3), MT (2b-7), KY (1696), ŞŞÇ 1. (39206) 2. (20896) 3. (5161), Bİ (1460), Kâmûs-ı Türkî, TS, DS (I) (II) (III) (XI-4328)

3.5. Alt Anlamlılık (Alm. Hyponymie, Fr. Hyponymie, İng. Hyponymy, Rus. Подзначение)

Filizok (2007:445), alt anlamlılığı *ikili karşıt anlamlılık (antonymie)* başlığı altında ele almış ve üst anlamlı sözlük birimlere göre oranla daha genel olan sözlük birimleri olarak tanımlamıştır.

Şekil 6. Krongauz'un dört kademeli hiponimisi

¹¹ Clauson (1972:665-666), *kıs-* ile *sık-* fiillerini eş anlamlı (sinonim) olarak değerlendirmiş, *sık-* kelimesindeki göçüşme (metatez) olayının tesadüfen gerçekleştiğini söylemiştir.

Kaynak: Krongauz (2005:149)

Hiperonim, *hiponim* ile *hiponimi* terimini J. Lyons teklif etmiştir. Eşanlam ve zıt anlam ile beraber esas semantik ilişkiler sırasına hiponimi (cins-tür) ilişkisi de girer. Hiponimi, genel anlam ile özel anlam arasındaki ilişkidir. Mesela; *Karınca*-haşere, *at*-memeli, *elma*-meyve, *kavak*-ağaç, *binbaşı*-subay, *tesviyeci*-işçi, *kıskançlık*-duygu, *saklambaç*-oyun, *rende*-alet, *çay*-içecek vs. böyle çok sayıda örnek verebiliriz. Genel anlamdaki kelimeye *hiperonim*, özel anlamdakine ise *hiponim* denir. Bir hiperonimin bir sıra hiponimi vardır. Mesela; meyva-elma, armut, ananas, portakal vs. hyponymik sıradaki kelimeler de belli bir ilişki içerisindedir ve anlamları kesişir yani kısmen aynıdır. Tek hiperonimi olan kelimelere '*kohiponim*' veya '*sohiponim*' denir. Kendi sırasında bir çiftin hiponimi diğer kelimeler için *hiperonimi* olabilir. Birçok kelime üzerinde hyponymik ilişkiler sonucunda hiyerarşik ağlar meydana gelir. Hiponimi araştırmaları farklı teorik yapılar sıkı bağ içerisindedir. Hiponimi tanımlarken aslında biz belirli taksonomiye veriyoruz ve başka bir ifadeyle belirli nesnelere tasnif ediyoruz. Leksemelerin hiponimiye ait hiyerarşisi aslında dünyanın bir fragmanını kategori şeklinde yansıtır. Böylece dilde hiponimi belirli bir reel sahnenin hiyerarşik yapısını yansıtır. Aynı zamanda hiponimi, bilişsel dil bilimine (kognitive linguistik) katkısı olmuştur. E. Roş, sınıflandırmada *temel seviye* ve *temel seviyenin nesnesi* olmak üzere ikiye ayırır. Araştırmalar sonucunda görmekteyiz ki, psikolojik temel olarak fundamental kategori değil, orta kategorilerin asıl temel kelime olduğu tespit edilmiştir.

Mesela; memeli- *köpek*- (asıl kelime) av köpeği. Biz bu asıl kelimelerle düşünüyoruz ve onlarla hayatı algılıyoruz. Geneli tek bir özelle değil bir sıra özel kelimelerle verebiliriz. Özel anlamlar, genelin örnekleridir. Bazı örneklerde sıra kısa olabilir. Mesela; Şah, vezir, kale, fil, at ve piyon- satranç oyununun öğeleri. Ama bazı örneklerde sıra çok uzun olduğu için vs. demek zorunda kalırız. Mesela; karınca, kelebek, arı, hamam böceği, ateş böceği, cırcır böceği vs. – haşereleler (Krongauz, 2005:149).

Lyons, alt anlamlılığı, *kapsama (inclusion)* olarak da ele almaktadır. Alt anlamlılık, daha özel bir terimin daha genel bir terim içerisinde kapsanması olarak tanımlanabilir (Erdem, 2009:69). Hiponimi ile meronimi arasında fark vardır. Hiponimi de bir kavram başka bir kavramın türüdür, meronimi de ise bir kavram, başka bir kavramın parçasıdır. Mesela; *el*, vücudun bir '*parçası*'dır, türü değildir, dolayısıyla *el*, vücudun *meronimidir* (Tufar, 2009:2).

Taradığımız kaynaklarda alt anlatımlılığa şöyle bir örnek verebiliriz: *banbal otu* 'bambul otu, aygün çiçeği' (MŞ 10a-2), *boynuk otu* 'bir cins ot' (GBTBİ 147-1/13), *akreb otu* 'çıyanotu' (LME 33a/9), *balık otu* 'balık otu; balık otlu; fesleğen, zehirli meyvesiyle balık yakalanır. (GBTBİ-56-a/10), *boynuk otu* 'bir cins ot' (GBTBİ- 147-1/13), *durak otu*, (*turak otu*) 'dereotu, razyane' (TAS-Caf. XVI. 77-1), *turak* 'turakotu, dereotu rezene' (T- 20a-13); *turak otu(n)* 'rezene, fere otu, durakotu (20a-13), *turak* 'hekimlikte kullanılan bir ot, rezene, dereotu' (PN- 41b/07), *turak* 'turak otu, rezene' (GBTBİ-81-a/14), *durak otu/dorakotu* 'dereotu' (DS- IV-1604) vb. adlandırmalar *OT*→ *BİTKİ* kelimesinin alt unsurlarıdır.

3.6. Üst Anlamlılık (Alm. Hyperonymy, Fr. Hyperonymie, İng. Hyperonymy, Rus. Надзначение)

Üst anlamlılık, 'daha genel bir terimin daha özel terimi veya terimleri kapsamı' olarak tanımlanabilir. Filizok (2007:445), üst anlamlılığı, *ikili karşıt anlamlılık (antonymie)* başlığı altında ele almış ve "en az iki sözlük birim arasındaki hiyerarşik ilişkiyi belirleyen semantik bir kategori" olarak tanımlamıştır.

Hiponim ve onu karşıtı *hiperonim (bazen subordinate ve superordinate)* Türkçede salt kavram ve üst kavram olarak adlandırılır) genel ve özel leksik terimler arasında özel bir

ilişkidir. Hiponim olan kavram hiperonim olan kavrama dâhil olmaktadır. Örneğin köpek hiponimi hayvan hiperoniminin (Tufar, 2009:2) içerisinde yer almaktadır.

Taradığımız kaynaklardan üst anlamlığa şöyle bir örnek verebiliriz: TAS'ta *kara sığırı* 'karada gezen, suya girmeyen sığırı, kara sığırı' (Tuh. Le. XV. 344), FFANG'da *manda*, BL'de *sığın geyiği* 'yaban sığırı, yaban geyiği' (32a-10), IN'da 'yabani geyik' (1491), DS'de 'evcilleşmemiş sığırı' (X-3603), TAS'ta *susığırı ineği* 'dişi manda' (Sic. B. XVI. 1, 36), FFANG'da 'su sığırı, manda', Kâmûs-ı Türkî'de 'manda', TAS'ta *susığırı öküzü* 'erkek manda' (Sic. B. XVI. 3, 220) vs. kelimelerinin üst kategorisinde *SİĞİR*→*HAYVAN* kelimeleri vardır.

3.7. Parçalık~Parça-Bütün İlişkisi (Alm. Meronymie, Fr. Méronymie, İng. Meronymy, Rus. Частичность)

Meronimi terimi ilk olarak Stanislaw Lisnewski tarafından *matematik* ve *metafizik* çalışmalarında ele alınmıştır. Yunanca *meros* 'parça' ve *onoma* 'isim' sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş anlam biliminde 'parça-bütün' ilişkisi olarak bilinen bir terimdir. Cruise (2003:248), meronimi teriminin yanında aynı terimi karşılamak için *partonomi* 'parça'yi (İngilizcedeki *part* 'parça') de kullanmış ve meronomiyi, "X ve Y'yi sıradan bir isim olarak ele alırsak Y'nin X'leri vardır, X, Y'nin parçasıdır diyebiliyorsak şayet X, Y'nin meronimi" (1986:160) olarak tanımlamıştır.

Lyons, meronomiyi ayrı bir anlam bilimi kavramı olarak değil, *parça-bütün* kavramları çerçevesinde ele almakta ve onu parça bütün ilişkisi olarak tanımlamaktadır. (1977:311-312) R. Filizok (2007:444), meronomiyi *ikili karşıt anlamlılık (antonymie)* başlığı altında ele almış ve 'bir bütünün parçasını ifade eden kelime" olarak anlamlandırmıştır.

Meronimi, hiponimi kavramları çoğu zaman birbirleriyle karıştırılabilir. Meronimi, 'parça-bütün' kavramını belirtirken, hiponimi, 'bir nesnenin bir üst sınıfa dâhil' olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, hiponimi, X, Y'nin türüdür, meronimi ise X, Y'nin parçasıdır. Mesela; parmak, elin parçasıdır (meronimi); köpek bir hayvan türüdür (hiponimi) (Tufar, 2009:2).

Meronimi üzerinde araştırma yapanlar, parça- bütün ilişkisini farklı yönde değerlendirdikleri için farklı tasnif denemelerinde bulunmuşlardır: Mesela; İris'e göre

parça bütün ilişkisi, bir bütündür ve dört ayrı gruba ayrılır: a) *İşlevsel parça* b) *Bölünmüş bütün* c) *Grup ve öğeleri* d) *Grup ve alt gruplar*; Chaffin, göre parça-bütün ilişkisini psikolojik açıdan ele almıştır. a) *Nesne- parça* b) *Olay-kahraman* c) *Grup-öge* ç) *Bütün- kesit* d) *Süreç-adım* e) *Alan-mekân* f) *Nesne- madde*; Vossen ise parça bütün arasındaki ilişkiyi bilgisayar programlarına tanıtmak için bir tasnif geliştirmiştir: a) *Parça* b) *Öge* c) *Madde* ç) *Dilim, kesit* d) *Yer, mahal* (Tufar, 2009:12-17).

Radloff'un "*Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte (Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy)*" sözlüğünden taradığımız **kapı** kelimesi, *parçalık~ parça-bütün ilişkisi*'ne güzel bir örnektir: **kapı** kelimesi TS'de '1. Bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı 2. Bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat' olarak geçer. Radloff'un sözlüğünden taradığımız aşağıdaki kelimeler, kapı kelimesinin meronimleridir: *açar ~ açkıç* (Kazak ve Kırım) ~ *aşkış* (Kırgız) ~ *kapu açkıçı* (Kırım) 'kapı anahtarı' (513), *yozok* (Kazak) = *yuzak* 'kilit' (462); *yusak* (Tara diyalekti, Kuman diyalekti) 'kilit' (566); *jäpsi* (Taraçin diyalekti) 'kilit' (627); *gıfil* (Azerbaycan) 'kilit' (1618); *kulup* (Kırgız) 'kilit (kapı kilidi)' (981); *kulpu* (Kırgız) 'kilit' (990); *pırava* (Osmanlı) 'kilit' (1310); *cozok* (Kazak) 'kilit' (107); *sa* (Uygur) 'kilit' (215); *çoyı* (Teleüt ve Altay) 'kilit' (2017); *madañ* (Sart)¹² 'ahşaptan yapılmış kapı kilidi' (2048); *äkçä, kapug äkçäsi* (Sagay diyalekti) 'kapı mafsalı' (685); *äçäk* (Sagay diyalekti) 'kapı yanındaki ilik' (862); *älänä* (Altay ve Teleüt) 'kapı eşiği, iskeleti' (812); *kakpak* (Altay, Teleüt, Şor, Lebedin, Sagay, Koybal, Kırgız) 'kapının kanadı' (69); *yañaklau* (Tara) 'kapı veya pencere sövesi' (59); *yañak* (Bar.) 'kapı sövesi' (59) *yankazuk* (Çağatay) 'kapı sövesi' (88); *boro* (Kazak) 'kapı sövesi' (1708), *pirtäläk* (Şor) 'kapı sövesi' (1335); *söye* (Osmanlı ve Çağatay) 'pencere veya kapı sövesi' (578), *menteşe* (Osmanlı) 'kapı veya pencere sürgüsü' (2087), *tupsa* (Kazak) 'kapı iliği' (1513); *kutpa* (Osmanlı) 'kapı iliği' (997); *çığanak* (Küerik diyalekti, Kazak) 'kapı çengeli, ilik' (2063); *maul* (Tobol diyalekti) 'sırık, sürgü, tırkaz' (1993); *sürgü* (Osmanlı ve Çağatay) 'kapı sürgüsü' (822); *tırkaz* (Osmanlı) 'ana kapıyı kapamaya yarayan dayak, sürgü' (1325); *piraman* (Sart) 'kapı ve pencere üstündeki (yukarısındaki) kemer' (1331), *kıpçıma* (Osmanlı) 'kapının çapraz latası' (845); *totko/totkoç* (Kazak) 'kapı kolu' (1280).

¹² Radloff, bu kelime için Kazan'da 1884 yılında yayınlanan Nalivkin'in *Rusça-Sartça Sözlük*'üne yönlendiriyor.

3.8. Bütünlük (Alm. Holonymie, Fr. Holonymie, İng. Holonymy, Rus. Целостность)

R. Filizok (2007:444), bütünlüğü *karşıt anlamlılık (antonymie)* başlığı altında ele almış ve “iki kelime arasında anlam yönünden parça bütün ilişkisinin bulunması, bir bütünün tamamını ifade eden kelimedir” olarak tanımlamıştır.

Meronimi, holoniminin karşıtıdır. Parmak, elin meronimi ise, el, parmağın holonimidir. Meronim-holonim ilişkileri hiyerarşiktir ve bir tür anlam zinciri oluştururlar. Her zincirin başında da *‘global holonim’* denilen üst zincir vardır. Mesela; tırnak elin meronimidir –el, tırnağın holonimidir; el, kolun meronimidir -kol, elin holonimidir; kol vücudun meronimidir -vücut, kolun holonimidir; dolayısıyla vücut bir global holonimdir (Tufar, 2009:3).

Taradığımız kaynaklardan bütünlülüğe şöyle bir örnek verebiliriz: LME’de *göz çiçeği* ‘göz çiçeği’ (57b/4), LME’de *kovan çiçeği* ‘kovan çiçeği’ (31b/7), LME’de *toñuz çiçeği* ‘domuz çiçeği’ (25b/8), LME’de *yüzerlik çiçeği* ‘üzerlik çiçeği’ (11b/8), LME’de *iri pâpâdyâ çiçeği* ‘iri papatya, sığır papatyası, sığırgözü, mastı çiçeği, arnika’ (8b/13), LME’de *çadır çiçeği* ‘çadır çiçeği, nilüfergillerden, Çin ve Amerika ırmaklarında yetişen, büyük yapraklı, pembe ve beyaz çiçekli bir bitki’ (53a/12), LME’de *katmer zerrîn kadeh çiçeği* ‘katmer nergis çiçeği, yedi yaprak’ (52a/18), KMT’de *ak sûrincân* ‘yabanî safran, acı çiğdem, karçiçeği’ (125b 9-10), FFANG’da *basbasa* ‘küçük Hindistan cevizi çiçeği’, LME’de *gelgeç* ‘gelgeç, geldigeçti, dokuz ipli, kar çiçeği, süsengillerden, beyaz ve pembe çiçeklerden kökleri iç sürdürücü olarak kullanılan, kara çöpleme, yeşil çöpleme ve sarı çöpleme gibi türleri olan bir bitki, marulcuk’ (19b/14), LME’de *gün aşığı* ‘günâşığı, günebekean çiçeği, ayçiçeği’ (45b/3) kelimelerinin üst kategorisinde *ÇİÇEK* → *BİTKİ* kelimeleri vardır.

3.9. Eşgösterenlilik (Alm. Homophonie, Fr. Homophonie, İng. Homonymiy, Rus. Омонимия)

Anlam bilimi ve sözlük biliminin en zor konularından biri olan *Alm. homophonie, Fr. homophonie, İng. homonymiy, Rus. омонимия* teriminin Türkçe karşılığı eşgösterenlilik’tir. Çoğu kaynakta söz konusu terim, mesela; bu kaynaklardan biri Aksan’da (2006:72) *eşseslilik*, “bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da

daha çok kavramın ses ya da yazım açısında aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesi” olarak tanımlanmıştır. Ancak Ahanov *Til Biliminiñ Negizderi* (2002:147-161-162)’nde eşsesliliği, eşgösterenliliğin bir çeşidi olarak vermiştir: a) eş yazılı (*homograph* ~ *omograf* (<*homos* (Eski Grekçe)+*garpho* ‘yazı’))¹³; yazılışları aynı, telaffuzları farklı olan kelimelerdir b) eş sesli (*homophone* ~ *omofon* ((< *homos* (Eski Grekçe)+*phone* ‘ses’))); yazılışları farklı, telaffuzları aynı olan kelimelerdir.

Ahanov (2002:147-161-162)’a göre eşgösterenlilik; a) Eşseslilik; söyleyişi aynı yazımı ayrı sözlere. Mesela; *karala-* ‘karalamak’ ile *kara ala* ‘siyah ile beyaz renklerinin karışmasının sonucunda oluşan renk’, b) Yazımı aynı, vurgunun farklı olmasından değişik söylenen sözlere. Mesela; *bölme*, (üydin) ‘bölegi’ evin odası ile *bölme* böl-fiilin olumsuz biçimidir.

Şeka, “*Türkiye Türkçesinde Çok Anlamlılık ve Eşgösterenlilik*” makalesinde Türk dilindeki eş yazımlıları şu başlıklarda ele alır: a) Fiilin olumsuz biçimi olan $-mA^2$ ekiyle oluşan kelimeler, yazılışta aynıdır, ancak teleffuzda farklılık vardır: *Gelme*, *başlama*, *temizleme*, b) Ettirgenlik eki $-D^2T^4r$ ile bildirme eki $+D^2T^4r$ ekiyle oluşan kelimelerde vurgu dolayısıyla telaffuzları farklıdır. c) $-IA^2$ edat fonksiyonundaki isimle $+IA^2$ (f.i.y.) eki arasında da omograf bir ilişki vardır. *Eşgösterenlilik* örneklerini ise şöyle verir: *at* (hayvan) – *ad* (isim); öğle (gün ortası, öğle vakti) – öyle (onun gibi, ona benzer); *çiğ* (hava buğu durumundayken akşamının ve gecenin serinliğiyle yerde ve bitkilerde toplanan küçük su damlaları)- *çiy* (pişmemiş veya az pişmiş) (1998:290)

Ahanov (1993:114–115), bir kelimenin eşgösterenli sayılma kurallarını şöyle açıklar: “Bunları eş sesliler sınıfında gösterirken esas alınan dayanak, eş sesliler sınıfına giren kelimelerin farklı kelime türleri (birinin isim, birinin fiil) olmasıdır. Kelimede leksik anlam ile gramer anlamı karışarak birleşir. Eşgösterenlilerin anlam farklılıklarına göre gramer farklılıkları daha fazladır. Biri isim olup isimlerle ilgili birimlerle kullanılırken, diğeri fiil olup, fiillerle ilgili birimlerle kullanılmaktadır”. Mesela; ‘parça, kısım; biçim’ anlamındaki *kes* ile ‘kes-, iki parçaya ayır- vb.’ *kes-* kelimeleri eşgösterenlidir (omoşekiller); aynı şekilde ‘dar, sıkışık; sınırlı, sıkıştırılmış’ anlamlarındaki *sık* ile ‘sık-

¹³ Türkçede aynı ses değerleriyle yazıldığı halde küçük teleffuz farklarıyla okunan kelimelerin sayısı oldukça azdır. Mesela; *kâr*, *kar*; *yâr*, *yar* gibi kelimeler dikkate alındığında yabancı dillerden Türkçeye geçmiş sözcüklerden yani; alıntı şekillerin (borrowing) yol açtığı eşgösterenlilik olgusuyla karşı karşıya kalındığı anlaşılacaktır. Bu sözcüklerdeki teleffuz farkı imlâ işaretleriyle ortadan kaldırılmaya çalışılır (Acar, 2010:244); ancak günümüzde TDK imla ile ilgili aldığı kararlar sonucunda bu kelimelerdeki imla işaretini kaldırmıştır.

sıkıştır-, baskı yap- vb.’ anlamlarındaki *kıs-* kelimeleri de eşanlamlıdır (Sevortyan, 1997:55-56; 247248). Karaağaç, eş zamanlı (synchronizm), eş mekânlı (same isoglos) bir durum olan eşgösterenliliğin temel olarak üç kaynağından söz etmiştir: a) Çok anlamlılığın (polysemy) yol açtığı eşgösterenlilik b) Ses Değişmelerinin (sound change) yol açtığı eşgösterenlilik c) Alıntı şekillerin (borrowing) yol açtığı eşgösterenlilik (2009:66).

Ahanov, eşgösterenliliğin oluşmasının sebeplerini şöyle verir: 1. Bazı eşgösterenli kelimeler, çok anlamlı sözlerin anlamları arasındaki bağın kopması sonucunda oluşur. Mesela; *jabagı (I)* ‘altı aydan büyük, bir yaşından küçük tay’ ile *jabagı (II)* ‘kıştan kalmış eski yün’ kelimelerinin kökenleri birdir. 2. Dillerde bir kısım eşgösterenli sözler, bazı ses olaylarının sonucunda söyleyişlerinin aynılaşmasıyla oluşmuştur. Mesela; *eyer* anlamındaki *eger* kelimesi >> *er* sözüne dönüşmüş, anlam bakımından hiç de yakınlığı olmayan *er* ‘erkek, yiğit, damat’ kelimesiyle eşgösterenli olmuştur. 3. Bazı eşgösterenliler, kök sözlere eşgösterenli eklerin getirilmesi sonucunda oluşmuştur: a) Fiilden ad yapma eki –s eki, Mesela; *ayt-ı-s I* ‘atışma’; *ayt-ı-s II* ‘söyleş-’ b) Fiilden ad yapan –k eki ile fiilden fiil yapan –k eki, Mesela; *kız-* fiiline bu eşgösterenli kökler getirilerek hem ad ‘...kızık suret (ilginç şekil)’ hem de fiil ‘...kızıgıp ta karaydı (şaşkın bir şekilde baktı)’ 4. Bazı eşgösterenli kelimeler de alıntı sözler ve yerli sözlerin söyleyişlerinin benzerliği sonucunda oluşmuştur: Mesela; Rusçada *gırya* ‘ağırlık’ kelimesi, Kazak Türkçesinde, Kazak Türkçesi fonetik özelliklerine uydurularak *kir*’e dönüştürülmüş, *kir* ‘kir, pis’ sözüyle eşgösterenli olmuştur (2002:150-163).

Eşgösterenli ile çok anlamlı öğeler arasında fark vardır. Eşgösterenlilikte sesçe aynı olan göstergeler arasında anlam bakımından hiçbir ilişki yoktur. Çok anlamlılıkta, aynı sözcüğün değişik anlamları arasında mutlaka bir ilişki vardır. Mesela; bugün Standart Türkiye Türkçesi Sözlüğü’nde, *yüz (I)* (<yüz) ‘sayı, 100’ ve *yüz (II)* (<yüz) ‘başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm’ kelimeleri aralarında anlam bakımından bir yakınlık olmadığı için ayrı maddelerde eşgösterenli biçimde verilmiştir.

Çoğu zaman da bazı kelimelerin eşgösterenli mi yoksa çok anlamlı mı kategorisinde yer alacağının tespitinde kelimeler arasındaki anlam yakınlığı yeterli olmayabilir. O zaman da ayırım için Vardar’ın “*dil artzamanlı bir boyutta oluşmuş ve kesintisiz bir değişim süreciyle özdeşleşmiştir*” düşüncesinden hareketle kelimenin gelişim seyrini köken

bilgisi sözlüklerinden ve yazma eserlerde kazandığı dil içi ve dil dışı bağlamlardan tespit etmek gerekir. Ayrıca bu tespitler, çağdaş lehçelerle de desteklenmelidir. Karaağaç “*Eş Yazıllık, Eş Seslilik, Çok Anlamlılık*” (1996:36), yazısında iki kelime arasında eşgösterenlilik mi çok anlamlılık mı ilişkisinin tespitinde Ahanov ve Hasenov’dan farklı olarak anlam bağının yeterli olmayacağını düşünür ve eşgösterenli olan bu iki eş şekilli (izomorpe) kelimenin, bir dilin belirli bir yer ve zamanındaki konuşucuları tarafından ayrı kelimeler olarak anlaşılması gerektiğini ifade eder.

Hasenov, eşgösterenliliğin türlerini 7 kısma ayırmıştır: a) Sözcül Eşgösterenliler (Tolık Amonimderge Jatatındar) b) Ortalama Eşgösterenliler (Jartılay Amonimder) c) Çok Ögeden Oluşan Eşgösterenliler (Köp Komponentti Amonimder) ç) Fonetik Eşgösterenliler (Fonetikalık Amonimder) d) Orrografiyalık¹⁴ Eşgösterenlilik e) Paronimler¹⁵ (okunuşları, teleffuzları, yazılışları benzer; ancak anlamları farklı olan kelimelerdir Mesela; *abonent* (абонент) ‘abone’; *abonement* (абонемент) ‘abonman’) f) Cinaz Kelime Oyunu (Kalambur). Ahanov ise eşgösterenliliği, a) Sözcül Eşgösterenliler (Leksikalık (Nemese Tolık) Amonimder) b) Sözcül-dil bilgililik Eşgösterenlilik (Leksika-Grammatikalık (Nemese Jartılay) Amonimder) c) Karışık Eşgösterenlilik (Aralas Amonimder) olmak üzere üç başlıkta incelemiştir (2002:159-162).

Taradığımız kaynaklarda tespit ettiğimiz belli başlı eşgösterenli kelimeler şunlardır:

a) TAS’ta kayıtlı olan *ışık* kelimesi, eşgösterenlilikten kaynaklanan bir karışma sonucunda çok anlamlı olarak değerlendirilmiş ve aynı maddede verilmiştir:

Kelime **TAS**’ta 1) Demir başlık, miğfer. {Bu dünya bir marekegâhdır. Perhiz etmek, yaramaz nesnelere sakınmak, gerekli nesnelere işlemek, çukal, **ışık** geyip kalkan götürmektir, sayruluk düşmandır. (Hazain. XV. 20-2)

¹⁴ Dilbilimin alt dallarından olan sesbilim içerisinde yer alan orfografi, (Eski Yunanca *orfos* ‘doğru’ - *grafo* ‘yazıyorum’) yazı sistemleri arasındaki geçişi sağlamak üzerine yazı sistemlerini inceleyen bilim dalıdır. Bir dil için farklı semboller kullanarak gösterilen sesleri farklı bir sembol sistemine aktarırken ortaya çıkan sorunların çözümü üzerine yoğunlaşır (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Yaz%C4%B1m>).

¹⁵ Terim, Yunanca *para* ‘yanında, civarında’ ve *onyma* ‘ad’ kelimelerinin birleşmesinden türemiştir (http://www.traktat.com/language/book/lex_1/paro.php) Filizok, *Çok Anlamlılık (La polysémie)*, makalesinde paronimleri, eşgösterenliliğin altında bir tür olarak değil; kelimeler arasındaki parça-bütün ilişkisi başlığı altında ele almış, paronimlere örnek olarak da ‘kâr, kar’ kelimelerini vermiştir (2007:445).

2) Parlak, güzel yüzlü.

Şâm'dan gelmiş yalın yüzlü **ışık** mahbûbdur

Tas alub kâyün gedalar gibi seyreyler güneş (Hayali. XVI. 6)

3. Aydınlık, ziya {Es-senâ (Ar.): **İşıklık** ki zıyâ mânasınadır. (Kdeb. XVIII. 32-2)

TAS'ın 1. maddesinde geçen ışık '*demir başlık, miğfer*' olarak kayıtlı olan kelimenin kökü muhtemelen *eşü-/işi-* 'örtmek, kapatmak' fiilinden geliyor olmalı. Sevortyan (1974: 675-676) da ışık kelimesinin yapısını *ış (i)- 'ört-, koru-' + -(k) ekiyle türemiş biçimde; anlamlarını da '1. Sığınak, barınak, tenha yer; miğfer 2. Rüzgârdan korunmuş yer 3. Sakin sessiz, 4. Gizli saklı' olarak vermiştir.

Söz konusu kelime, Kâşgarî'de (1999: IV-758) 'demir başlık, tulga'; Oğuz Türkçesi metinlerinden **DK**'de (239-6), **ETT**'de (HŞ 2242, HŞ 2333), **ŞHŞ**'de (2242) ve **IN**'da (3495), **ŞŞÇ**'de (12950) 'demir başlık, miğfer, tolga' olarak geçer. Eski Oğuz Türkçesi döneminden sonra kelime kaybolmaya başlamıştır. Ancak **TS**'de *yaşmak* biçiminde '1. Kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıkta bırakan ince yüz örtüsü 2. *halk ağzında* Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü'; **DS**'de *yaşmah /yaşmaklık* biçimlerinde '1. Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü 2. Ocak perdesi' olarak benzer anlamlarda ortaya çıkmıştır.

TAS'ın 2. ve 3. maddesindeki anlamları verilen ışık kelimesi, *ışıl-* 'ışıl-da-' fiilinden gelmektedir. Sevortyan (1974: 675), sözlüğünde kelimenin kökünün *ışıl-* veya *ış- fiilinden türemiş olma ihtimali üzerinde durmuş, anlamlarını da '*ışık, aydınlık, güneşin ışıldaması, uzakta gözüken ateşçik*' olarak vermiştir.

'*aydınlık, parlaklık*' olarak geçen ışık kelimesi, XX. yüzyıldan sonra *metaforik* anlamlar kazanarak anlam dairesini **Kâmûs-ı Türki**'de 'yüzde mutluluk, neşe veya zekâdan dolayı beliren pırıltı', günümüzde **TS**'de 1. Mutluluk, sevinç veya zekâdan doğan, özellikle yüzde ve gözlerde beliren parıltı, 2. Yol gösteren, aydınlatan kimse, düşünce eser vb.' olarak genişletmiştir.

b) Taradığımız kaynaklarda yazılışları aynı anlamları farklı iki *koyun* kelimesi tespit edilmiştir: a) Birinci *koyun* kelimesi, Köktürk döneminde *kony*, Uygur döneminde *koy* (*Budist*) ve *kon* (*Maniheizt*, Eski Oğuz Türkçesi döneminde *koyun* kelimesi 'hayvan adı'

olarak geçer; b) İkinci *koyun* kelimesi, göğüsle giysi arası, kollar arası anlamında kullanılmıştır. Sevortyan, bu ikinci koyun kelimesini ilk koyun kelimesinden ayrı maddede şöyle vermiştir: ‘1. *Koyun, sine; göğüs ile göğüste karşılaştırılmış eller arasındaki yer* 2. *Koltuk altı* 3. *Göğüs, bağır* 4. *İç, karın* 5. *Kucak, tutam* 6. *Elbiselik göğüs yeri* 7. *Göğüsteki cep, iç cep* 8. *Dağ eteği*’. Şerbak, kelimeyi **kōj* (~*kō*’); Räsänen, **kōn*’ olarak verir. Bang ve Vambey *ko-* ‘koy-’ ile karşılaştırmıştır. Ayrıca Bang, kelimenin kökenini şöyle verir: *koyun* < **κoy* + *-un/ın* (*küçültme eki*) (1980:55;2000:23-26). T. Tekin’e göre **κōy(ın)* ‘koyun, sık, kesif’ uzun vokallidir; ‘hayvan adı’ olan *koyun* kelimesi ise kısa vokallidir.

Bu iki kelime, zamanla ‘ses değişmelerinin (sound change) yol açtığı eşgösterenlilik nedeniyle birbirine karışmıştır.

c) Taradığımız kaynaklarda yazılışları aynı olup anlamları farklı iki *kalın* kelimesi tespit edilmiştir: ***kalın (I)*** Clauson (1972:622), kelimenin anlamını “(*katı nesne için*) ‘*masif, yoğun*’; (*halk için*) ‘*kalabalık*’ vb; *yoğu:n*’la neredeyse eş anlamlı olduğunu kaydetmiştir. Kökenini de *kal*’tan türemiş isim/sıfat olarak vermiştir. Sevortyan kelimenin anlamını ‘1. *Kalın (yassı nesnelere hakkında), yoğun* 2. *Gür, sıkı* 3. *Yoğun, derin* 4. a) *Çok sayıdaki* b) *Çok; pek; bir hayli* c) *Kuş sürüsü, çokluk, grup, kalabalık* 5. *Zengin ve bazı kaynaklarda tek geçen kaynaklarda var*’ olarak vermiştir. *Mesela; derin (uyku) vs.*’ olarak vermiştir. Brockelmann’a göre kelime, *-iñ* ekiyle türemiştir; ancak kökenini vermemiştir. Sevortyan’a göre kelimenin kökeni, Eski Türkçe *ka-* (**ka:-*) ‘*sal-, katla- sıra ile koy-*’ ile bağlıdır, yani *kalıñ* < *ka-l-iñ* biçiminde bir gelişim seyretmiştir (1997:238-239).

Kelime **TAS**’ta 1. Sık, kesif, kalabalık, çok, sayısız {Ne yiğitsin **kalın** Oğuz ilinden gelen yiğit (Dede. E. XIV. 267), 2. Kalınlık. {Pes Tanrı Taâlâ Firdevsin yüksek derecesinden bir yeşil yakut indirdi anın **kalıñı** beş yüz yıllık yol idi (Enb. XIV. 6) 3. Derin’ {El-hecic [Ar.]: **Kalıñ** dere, yani derin ki vâdi-i amîk mânasına. (Kdeb. XVIII. 310-2), **BHMİH**’de *kalıñ* Kalın, kalabalık (Kâş., Caf., Abu H., Houtsma, Ettuhfe, Dede kalın; Kom., Dede kalıñ) (163:24), **DK**’de Kalın, kalabalık, büyük kuvvetli (Oğuz’un sıfatı) (15-12); *kalıñ* Sık, kesif, kalın (224-11), **HN**’de *kalın/kalıñ* Cihaz (5988), **KT**’de 1. Kalın, sert, şiddetli (32a-11=3/159) 2. Sağlam, kuvvetli (46b-8=4/154), **T**’de *kalıñ* 1.

Çapı geniş (11b-12) 2. Yoğun, kesif (31a-8), **TİKT**'te Derin (77a/7), **ŞŞÇ**'de (II) Çok (2467), **SN**'de (2583); (*kalın* sık, yoğun (orman) (2951)), **ŞKM**'de *kalın* (71a/1), **TM**'de *kalın* (13a-10) **Bİ**'de (98) 'kuvvetli, kalın, yoğun' olarak benzer anlamlarda kayıtlıdır.

Kâmûs-ı Türkî'de kelime, yukarıdaki EOT metinlerinde geçen '1. Çapı veya derinliği çok olan (cisim), yoğun, tok, kaba 2. Koyu, sulu olmayan, kıvamlı' anlamları yanında '1. *mecazlaşmış* Terbiye olmamış, kaba 2. Zekâsı olmayan, anlayışı kıt 3. *argo* Zengin' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini soyut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelimenin (I) "1) Cisimlerde uzunluk ve genişlik dışında üçüncü boyutu çok olan (cisim), 2) Enli ve gür, 3) Düzlem biçimindeki şeylerde, iki yüz arasındaki uzaklık kendi cinsindekilere göre çok olan, 4) Yoğun, akıcılığı az olan" anlamı yanında, "1) Etili, dolgun, 2) Pes (ses) anlamları da vardır.

Sevortyan **kalın (II)** kelimesinin anlamlarını '1. *Gelin için başlık parası, çeyiz; öğrenim için okul esnasında verilen hediye; evlenirken isteme (dünürlük) için damadın gönderdiği para; damadın gelin tarafına verdiği ve para ve eşyalar; damat tarafının geline gönderdiği duvak* 2. *Damadın evindeki düğün yemeği, düğüne 1 hafta kala gelin evindeki ziyafet, orada damadın tarafından para ve hediyeler sunulur; evlenmeden önceki hediyeleşme ve onunla ilgili kutlama*' olarak vermiştir. Doerfer, *kalın* kelimesinin *kalan* 'devletin esas toprak vergisi' kelimesinden geldiğini düşünür. Vambery, *kalim*, *kalın* kelimelerini *kal-* fiilinden getirir. Bu köken açıklamasını ? altında Brockelmann da verir. Vambery, *kalın* 'başlık parası' ve *kalın* 'toplama, çoğulluk' kelimelerini karşılaştırmıştır (1978:238-239).

Kelime, EOT metinlerinden **KAB**'da 'çeyiz, nikâh akçası, düğünün başladığı gün kız tarafından erkek tarafına gönderilen hediye', **VG**'de (381), **TDGAEAT**'de *kalın* (MT 27-10), **ŞŞÇ**'de *kalın* (I) (2467) 'nikâhta kız tarafına verilen ağırlık, para, başlık' olarak kayıtlıdır.

ç) **kız** Clauson (1972: 679-680), *1 kız'ı* şöyle açıklamıştır: temelde 'kız, evlenmemiş kadın', fakat sık sık sınırlı anlamlarda 'kız, cariye' vb. kullanılıyor. Kâşgarî'de kız olmasına rağmen kelimenin orijinal şekli kesinlikle *kı:z*'dir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını, '1. *Kız, genç kız, genç kadın, evlenmemiş kadın* 2. *Gelin* 3. *Kız çocuğu* 4. *Kız evlat* 5. *Kız yeğen, görümce* 6. *Kız hizmetçi, kız köle, cariye*' olarak vermiştir. Kız

kelimesinin kökeni net değildir: Bang, kız, kırkın ve kırnak ‘köle’ kelimelerini mukayese etmiş, iki alternatif görüş öne sürmüştür: 1) kız < *kırız < * kır-ız 2) kız < *kız; *kı, kır- ‘kır-, kazı-’ kelimelerini karşılaştırmış; ama temelsizdir. Ayrıca Bang, *giz* (kız) ve Eski Türkçede *guduz* (evlenip ayrılmış kadın) kelimelerinin yapısal benzerliği üzerinde durmuştur (1978:191-192).

Bİ’de ‘kız çocuk, kız bebek’

Arayup **kız** emer ‘avreti bul

Kızıuq emdügi südden ola ol (1307)

ŞKM’de Kız çocuğu (31a/4), **BH**’de (3A/10), **V**’de (25b.11) ‘kız’, **ŞŞÇ**’de *(I) Kız (21849) *kız oğlan* Bâkire (44025) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, 1. Dişi insan 2. Bakire 3. Üzerinde kadın resmi bulunan iskambil kağıdı 4. Dişi cinsten birine daha yaşlı biri tarafından kullanılan seslenme sözü olarak kayıtlıdır.

Clauson (1972: 680), *2 kɪ:z*’yi şöyle açıklamıştır: GB’da Osmanlı Türkçesinde son zamanlara kadar varlığını sürdürmüş olan kelime, bugün *kıt*’la yer değiştirmiştir. Ayrıca eski bir kelime olmadığını da eklemiştir. Sevortyan (1978:249-251) *kıs (II)*¹⁶ kelimesinin anlamlarını ‘1. Cimri 2. Sık rastlanmayan /ender 3. Pahalı, değerli olarak vermiştir. 1. ve 2. maddedeki anlamlar, *kıt* ‘nadir, kıstlı’ ile aynıdır. *Kıs ~ kıt II* ‘cimri’; *kıs I* ‘dar’ ← ‘daraltılmış’ kelimesinin semantik türemiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Pahalı, ağır pahalı, kıt, az bulunur. 2) Kıtlık, darlık, azlık, pahalılık. (Leys. Ar. XV. 250) **SN**’de ‘kıt, az bulunur, pahalı’ (2015), **ETT**’te Pahalı (HŞ 1196), **İN**’da Pahalı (4337), **ŞŞÇ**’de (II) Az (43511) anlamlarında geçer.

d) Taradığımız temel kaynaklardan **TAS**’ta kayıtlı olan *üzmek* başlığı altında verilen iki fiilin zamanla ‘ses değişmelerinin (sound change) yol açtığı eşgösterenlilik nedeniyle birbirine karıştırıldığı tespit edilmiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Koparmak, kırmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak. {Gülün bağçavana ne suçu dokundu ki budaktan **üzer**. (Tebareke. XIV. 31–2) 2)

¹⁶ *kıs (I)* kıs- fiilinin isim şeklidir. Anlamları da ‘1. Dar, sıkı 2. Sıkılaştırılmış, sınırlı’dır. Bang, Uygur Türkçesindeki kıs ‘nadir’ kelimesinin köken olarak *kıt*’a dayandırır ve farazi bir *gı- fiili olduğunu düşünür. (Sevortyan, 1997:251)

Yüzmek. {Su kuyuya girdi kuyu toldu, Ebülkasım **üzerek** divara yapışarak kuyunun ağzına geldi. (Ferec. XV. 16)

TAS'ın 1. maddesinde verilen anlam, *üz-* fiilinden gelir. Sevortyan, sözlüğünde kelimenin anlamlarını '1. *Yırt-, kopar-, kes-, sona erdir-, ayır-* 2. *Soy- (deriyi), çıkart-* 3. *Eziyet ettir-, sıkıştır-, rahatsızlan-, rahatsızlık ver-* 4. *Kır-, kırıl-* 5. *Mahvet-, mahvol-, iptal et-* 6. (mecazî) *Kaybet-*' olarak vermiştir. Kelimenin *üz* isim 'yıkım, bozukluk' şeklinin olduğuna da işaret eden Sevortyan, kelimenin koşma (hendiodyoyn) biçiminde l'li türemişini de vardır: *üzül-kesil-* 'kararlı'. Ramstedt, kelimeyi, Altay dillerindeki biçimleriyle karşılaştırmıştır. Räsänen, kelimenin eski şeklini **hür-* > *üz-* olarak vermiştir (1974:621-622).

Kelime EOT metinlerinden **SN**'de (5112), **KY**'de (300), **ETT**'de (HŞ 1462, HŞ 890), **NH**'de (116a/9), **HN**'de (800), **ŞHŞ**'de (890), **HFN**'de, **IN**'da (1739), **ŞŞÇ** (21326), **F**'de (12b-4), **FFANG**'da *üz-(I)* 'koparmak, kesmek, ilişkiyi kesmek, bitirmek; **YED-YED/RN**'de (I) Koparmak, ayırmak, kesmek; (II) Tasalandırmak, ayırmak olarak kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, metaforik anlamlar kazanarak anlam dairesini genişletmiştir: **Kâmûs-ı Türki**'de *üzmek*, 1. Gerip gevşetmek, sölpük etmek 2. Yorup sıkmak, can sıkmak, sıkıntı vermek 3. Acı ve eziyet vermek, günümüzde **TS**'de *üzmek*, 1) Üzüntü vermek, 2) Bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak, **DS**'de kelime, (I) 1. Koparmak, ayırmak 2. Kopacak duruma getirmek (XI-4085) anlamlarında geçer.

TAS'ın 2. maddesindeki 'yüzmek' anlamında verilen *üz-* kelimesi için bkz. *Mecazlaşma/yüz-*.

e) Taradığımız kaynaklarda, 'ses değişmelerinin (sound change) yol açtığı eşgösterenlilik nedeniyle birbirine karışmış iki fiil tespit edilmiştir. Bunlardan biri 'ateşte yakmak' anlamında kullanılan *üt-* kelimesidir. Kelime, EOT metinlerinden **ŞŞÇ**'de 'ateşte tutmak, hafifçe yakmak', Kesüben ol çubugı oda **ütgil** // Pes anı togrı eyle ok düzetgil (34549), **LME**'de *üt-* 'ütmek, taze mısırı veya buğdayı ateşe tutup pişirmek' (22a/1), günümüzde **TS**'de *ütmek (I)* '1. Bir şeyi, tüylerini yakmak için alevden geçirmek. 2. Taze buğday veya mısırı ateşe tutup pişirmek' olarak kayıtlıdır. Görüleceği üzere kaynaklarda kelime hep *ütmek* biçiminde ve vokalleri de ince sıradandır. Bir diğer *ütmek* kelimesi ise **TAS**'ta *ütmek* ~ *utmak* olarak 'yenmek, oyunda

kazanmak' anlamıyla kayıtlıdır. EOT metinlerinden SN'de *üt-* 'kumarda kazanmak' (4625), MT'de *üt-* 'ütmek, yenmek' (50a-8), olarak kayıtlıdır. Söz konusu kelimenin XX. yüzyıldan sonra aslı şekli olan *utmak* biçimi kaybolmuş, ince vokalli *ütmek* biçimi yaygınlaşmaya başlamış, bu durum da iki farklı kelimenin eşgösterenli olmasına yol açmıştır. Ancak TS'de bu iki kelime *ütmek (II) halk ağzında* 'oyunda kumarda kazanmak, yenmek' biçiminde ütmek (I)'den ayrı ve doğru olarak kaydedilmiştir.

f) Eşsesli kelimelerden biri de **ohşamak (oğşamak)** kelimesidir. Clauson (1972:97), bu kelimenin XIV'deki anlamını "*oxşamak 'beslemek, okşamak'*" olarak vermiştir. Sevortyan kelimeyi iki ayrı başlıkta eşsesli olarak değerlendirmiştir: **(I)** 1. *Benzemek, aynı olmak, çekmek, andırmak, gibi olmak, bir (eşit) olmak* 2. *Uygun olmak, beğenilmek, uymak, uygun olmak, yakışmak, iyi olmak (uygun, yararlı olmak), gerektiği gibi olmak, başarılı sonuçlanmak* **(II)** 1) *Okşamak, sıvazlamak, beğenilmek, iyi görünmek, sevmek, göze girmek, hoşla gitmek* 2) *Öpmek* 3) *Şakalaşmak, oynaşmak, tatlı diller dökmek* 4) *Dikkat ayırmak, şefkat bağışlamak, şeref vermek, memnun etmek*. *okşa-* (I) fiilinin kökeni için Ramstedt'in görüşüne yer vermiştir: *okşaz ok* 'benzer' + fiil yapma eki *-şa-*. Bang, Brockelmann ve Ananiasz Zajaczkowski da aynı köken bilgisini vermiştir. *ogşa-* II fiilli, *og-* fiilinden *-şa-* eki yardımı ile oluşan ikincil bir fiildir. *Og-* fiilinin esas anlamı 'sürmek/sıvazlamak (el ile), buradan da eserlerde *ogşa-* fiilinin 'sevmek' anlamı, yani sevgi duygusunun fiilen ifadenmesini anlatan bir kelime olarak açıklamıştır. '*Öpmek*' anlamı ikincildir, eserlerde bu anlam geçmez (1974:419-420).

Kelime, Eski Türkçe ve Orta Türkçede *okşa-* 'benzemek, andırmak' (Demirci, 2010:67) olarak kayıtlıdır, bu anlam, bugün modern şivelerde de korunmuştur. Ancak Standart Türkiye Türkçesinde *okşa-* kelimesinin anlamı herhangi bir nesneyi '*okşamak, sıvazlamak*' olarak kayıtlıdır. Muhtemelen kelime, Tekin'in (1997:297) de ifade ettiği gibi Eski Türkçedeki *okşa-* ile Türkiye Türkçesindeki *okşa-* bir ve aynı olmayıp iki ayrı fiildir. Benzemek anlamındaki eylem, *oguş, uguş* 'aile, soy, sop' isminden türemiştir. Türkçe *okşa-* ise yansıma bir fiildir.

Aşağıda taradığımız kaynaklarda kökenleri ayrı olan bu iki fiilin anlamlarının birbirine karıştırıldığını tespit ettik: TAS'ta 1. Okşamak, taltif etmek {Nevazende (Fa): Çalıcı ve **oğşayıcı** (Şamil. XVI. 522) 2. Benzemek {Yahut kumdan bir depecüğe **ohşar** ki kûh-ı

Kaf gibi tağa dokunup yerinen ırmağ ister (Kesir. XV. 196), **SN**'de *ohşa-* 1. Okşamak (179) 2. Benzetmek (2198), **DK**'de Okşamak, iltifat etmek, sevmek, gönül almak, gönlünü yapmak, tavlama (75–10), **PN**'de *ogşa-* Okşayarak sevmek (46a/09), **IN**'da *ohşa-* Benze- (3315), **ŞŞÇ**'de 1. Okşamak, (19500) 2. Taltif etmek (3110) 3. Şımartmak, yüz vermek (2921) 4. Benzemek (591), XX. yüzyıldan sonra **Kâmûs-ı Türki**'de 1. Sevmek, gönül almak 2. Bir şeye biraz benzemek, andırmak 3. Sevgi ve şefkat ifadesi olarak bir şeyin üzerinde elini hafif hafif gezdirmek veya elle dokunmak 4. *mecazlaşmış* Hafifçe dövmek, dayak atmak, günümüzde **TS**'de “1) *mecazlaşmış* Bir kimseyi hoşnut etmek, 2) *eskimiş* Benzemek, andırmak, hatırlatmak” anlamları yanında, “1) Sevgi, şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya ona hafifçe vurmak, 2) *mecazlaşmış* Hafifçe dövmek” anlamları da vardır. **DS**'de kelime, (I) Benzemek, andırmak, (II) Okşamak, sevmek (IX–3273) olarak geçer.

g) 1928 yılında Latin alfabesine geçişle eski metinlerimizde sık geçen *geniz- damak-diş* *η*'si yazıda¹⁷ kaybolmuş, *göñül*, *beniz*, *deniz* vb. kelimeler *geniz-diş n*'siyle karşılanır olmuştur. Bu durum beraberinde zamanla ‘ses değişmelerinin (sound change) yol açtığı eşgösterenliliğin doğmasına sebep olmuştur: Mesela; bugün *misafir* anlamında kullanılan *konak* kelimesi ile ‘saçtaki kepek’ anlamındaki *koñak* kelimeleri aynı sesle işaretlendiği için birbirine karıştırılmıştır.¹⁸ Kelimeler, Eski Oğuz Türkçesi metinlerinden **GBTBİ**'de *koñak* (296-a/9), **MŞ**'de *koñak* (40b/12), **LME**'de *koñak* (57b/7), ‘saç kepeği, başın derisinde oluşan küçük, beyaz pulcuklar’; **IN**'da *konak* ‘menzil, misafirhane’ (5804), **ŞŞÇ**'de Kalınan, oturulan yer (6531) biçimlerinde ayrı ve doğru biçimde verilmiştir.

ğ) çapar (I-II) kelimesini ‘alıntı şekillerin (borrowing) yol açtığı eşgösterenliliğe örnek verebiliriz: Kelime **TAS (I)**'ta ‘karışık renkli, benekli’ {Peleng-reng (Fa.): Peleng renkli ve **çapar** at (Deş. XVI. 190-1), **TAS çapar ulak**, (**çapar (II)**)’ta ‘haberi çabuk yetiştirmek için her menzilde atı ve binicisi değişen posta; tatar’ {Dört yana kabâil-i Araba **çapar** atlılar gönderdi. (Anter XIV. 2, 271) eşgösterenli kabul edilmiş ve ayrı

¹⁷ A. B. Ercilasun (2007:251), “Tanzimat Gramerlerine Göre Tanzimat Döneminin Dili” makalesinde İstanbul Türkçesinde *geniz- damak-diş η*'sinin bulunmadığı daha evvel *geniz- damak-diş η*'siyle karşılanan kelimelerin de *diş n*'siyle okunduğu Tanzimat gramerlerinden Şemsettin Sami'nin “Nev- Usûl Sarf-ı Türki”sinde, Ahmet Cevdet Paşa'nın “Medhâl-i Kavâid”inde ve “Medhâl-i Kavâid”inde, Tahir Ken'an'ın “Kavâid-i Lisân-ı Türki”sinde geçtiğini kaydeder.

¹⁸ Bkz. **Kâmûs-ı Türki** s.737

maddelerde doğru olarak verilmiştir. **TAS (I)**'ta 'karışık renkli, benekli' anlamı Vullers'in (1855: I- 559-560) "*Lexicon Persico-Latinum Etymologicum*" ve Steingass'ın (2005: 388) "*Persian- English Dictionary*" adlı sözlüklerinde < Farsça *çepār* 'iki renkli, alacalı' olarak kayıtlıdır. Ayrıca Vullers, kelimenin Arapçasının *abraş* (tıp metinlerinde¹⁹ bu kelime *baraş* ~ *baras* ~ *abraş* şekillerinde 'vücutta yer yer beyaz ve alaca lekeler meydana getiren ve tedavisi kabil olmayan bir hastalık, abraşlık, sam lekesi'; olarak geçer.) olduğunu ifade ettikten sonra *çepār kebūter* biçiminde 'bir güvecin cinsi' olarak geçtiğini de eklemiştir.

TAS (II)'ta anlam, *çap-* fiilinin bir türemiştir. Bu kelime **DK**'de (234-6) ve **Kâmûs-ı Türki**'de "haberci, postacı, tatar, ulak (çaparh gibi)' olarak anlamını devam ettirmiştir.

Günümüzde **TS**'de kelime **TAS**'ta olduğu gibi eşgösterenli olarak değil, çok anlamlı bir kelime gibi kabul edilmiş ve aynı madde içerisinde yanlış olarak verilmiştir: *eskimiş* 1. *halk ağzında* Benekli, alacalı (hayvan ve bitki) 2) Postacı, ulak, 3) Akşın, 4) *halk ağzında* Çiçek bozuğu yüz. **DS**'de kelime, kullanım sıklığı dolayısıyla (I) 1) Sarışın mavi veya yeşil gözlü çilli insan, 2) Kula renkli hayvan, 3) Benekli, alacalı hayvan, 4) Beyazı çok kır renkli hayvan, 5) Boz ve siyah karışımı renkli köpek, 6) Karışık renkli tüyleri olan köpek, 7) Karışık renkli yılan, (II) Çiçek bozuğu yüz, (III) 1) Tek direkli kayık, 2) Baş, kış tarafı sivri ve yukarı kalkık olan mavna, (IV) 1) Huysuz ters adam, 2) Sakar, (V) Kolan dokumak için deve derisinden yapılmış dört köşeli, her deliği 5-6 santim uzunluğunda dört delikli bir aygıt, (VI) Maşrapa, (VII) Sırnaşık, (VIII) Cesur (III-1073, 1074) anlamlarında kayıtlıdır.

3.10. Zıt Anlamlılık (Alm. Antonym, Fr. Antonyme, İng. Antonymous, Rus. Антонимия)

Zıt anlamlılığı, birbirine karşıt, ters anlam taşıyan sözcüklerin oluşturduğu terimin adı olarak tanımlayabiliriz. Zıt anlamlılık (~ *antonymous* Eski Grekçe *anti* 'karşı' ve *opuma* 'ad, adlandırma') daha çok vasıf bildiren sözlerde görüldüğü için eşanlamlılara ve çok anlamlılara göre dillerdeki ayrımı daha dardır. Başka türlü söylersek eş anlamlı ve çok

¹⁹ *baraş* **TİKT** Leke hastalığı, abraşlık (95a/5), **KAB** *baras* Abraşlık hastalığı, Atın tüysüz yerlerinde uyuz gibi çıkan hastalık, **T** *baras* Abraşlık hastalığının bir türü, ak behakın kızarmayan türü (114a-4), **TA** *baras* Abraşlık, vücutta yer yer alaca lekeler meydana getiren ve tedavisi mümkün olmayan bir hastalık (78b/3), **GBTBİ** Vücutta yer yer beyaz ve alaca lekeler meydana getiren ve tedavisi kabil olmayan bir hastalık, abraşlık, sam lekesi (17-b/2), **Kâmûs-ı Türki** (< Ar. Tıp.) Abraşlık, leke hastalığı. Bu hastalığa tutulana 'abras' derler.

anlamli sözlerle birçok söz türünde bulduklarından sık karşılaşılmamasına rağmen karşıt anlamlılık sözlerin belli bir türüne özgü bir durum olduğu için karşıt anlamlı sözlere az rastlanır (Ahanov, 2002:173-174). Vardar, anlam bakımından birbirinin karşıtı olan sözcüklerin özelliğidir. Karşıt anlamlılık, sözlüğün anlamsal yapısını kuran başlıca olgulardandır. Karşıt anlamlılık, ilişkisi içinde ögeler, ortak bir anlam eksenini ve karşıt anlam birimcikleri sunarlar (2002:130-131).

Antonimi, zıt anlamlı dil birimlerini konu edinir. Sinonimi gibi tüm doğal dillerde mevcuttur. Aynı kelime çeşidine ait olup zıt anlamlar taşıyan kelimelere *antonim* denir. Bu bağlamda zıtlık anlamı biraz yorum ve açıklama gerektirir. Farklı teorik çalışmalarda şöyle açıklanır: (Yu. D. Apresyan, M. Birviş, L. A. Novikov) Bir sıra basit ve kesin belirlenen semantik zıtlıklar yani karşılaştırma çeşitlikleri teklif edilir. İki antonimin sadece bu basit karşılaştırma ayrıldığı tahmin edilir. Bu basit karşılaştırmalar arasında şöyle olanları da vardır: ‘X’ – ‘X değil’, burada ‘X’ değişkenliği ifade eder. Şu örnekleri birbirinden ayıran ‘zıt’ anlamıdır. Mesela; *diri-ölü, ıslak-kuru, kör-gören, uymak-uymamak* vs. Bu çeşit antonimler, tamamen zıtlığı temsil ettiği için biri diğerini tamamlıyor. Örnekten hareketle söyleyecek olursak ya ölü ya da diri olursun, üçüncü bir ihtimal yoktur. Diğer bir önemli karşılaştırma ise ‘daha çok X’-‘daha az X’ mesela; uzun- kısa, çok-az vs. Bu tür antonimlere *tamamlayıcılık* (complementarniy) denir. Aynı zamanda bu antonimler, dereceyle de ifade edilebilir. Mesela; termometre bile bu şekilde düzenlenmiştir: *sıcak-soğuk, ılık-serin*. Antonimik karşılaştırmaların içerisine bazı özgün semantik anlam çiftleri de girer. Mesela; *eril-dişil* kelimeleri (Krongauz, 2005:146).

Zıt anlamlılığın oluşması için kelime anlamının bir niteliği olması gerekir. Nitelik sıfatları nisbî zarflar daha çok zıt anlamlılığa sahiptir. Temel anlamdaki isimlerde antonimi olayına pek sık rastlanmaz. Ancak sıfatlarla ilişkili teşkillerde zıtlık durumuyla karşılaşılır: *sevgi-nefret, başlangıç-bitiş* vs.²⁰ Ahanov’a (2002:174) göre zıt anlamlı sözlerin büyük bir çoğunluğunu niteleme sıfatları oluşturur. Mesela; *kâri-jas* ‘ihtiyar-geç’; *adal-aram* ‘helal-haram’; *kalın-juka* ‘kalın-ince’; *jaksı-jaman* ‘iyi-kötü’; *arık-semiz* ‘zayıf-şişman’; *keñ-tar* ‘geniş-dar’; *oñay-kıym* ‘kolay-zor’ vb. Adlardan zıt anlamlı olanlar da vardır ve bu sözlerin anlamlarında niteleme özelliği dolayısıyla karşıt

²⁰ http://www.triadna.ru/yazik/17_2.htm, antonimi sayfasından alınmıştır.

anlamlılık durumları vardır: *ötirik-şın* ‘yalan-gerçek’; *payda-zıyan* ‘yarar-zarar’; *bay-kedey* ‘zengin-fakir’ gibi. Lyons, zıt anlamlılığı genel olarak zıtlık (oppositeness) adı altında ele almış ve adlardan oluşan zıtlığı *tamamlayıcılık (complementarity)*; sıfatlardan oluşan zıtlığı *zıt anlamlılık (antonymy)* ve fiillerden oluşan zıtlığı *karşıtlık (converseness)* biçiminde üç grupta değerlendirmiştir (Erdem, 2009:23-70). Cruse da zıt~ters anlamlı kelimeleri kendi içerisinde gruplara ayırmış ve Türk dilinde tespit edilen zıt anlamlılar *kutupsal antonim* (1986:204) grubuna dâhil etmiştir. R. Filizok, karşıtanlamlılığı Lyons’tan farklı olarak şu başlıklarda ele almıştır: a) Tamamlayıcı karşıt anlamlılık (antonymie complémentaire): Bu durumda *tek ~ çift* yahut *var ~ yok* gibi karşıt çift oluşturan kelimeler söz konusudur b) Basamaklı karşıt anlamlılık (antonymie scalaire): Bilgilendirme sistemi içindeki sıralamadır: *büyük ~ küçük* yahut *ilerlemek ~gerilemek* c) Ters çevirmeli karşıt anlamlılık (antonymie converse): Bunlar karşılıklı terim çiftleridir: *karı ~ koca* yahut *almak ~ satmak* ç) İkili karşıt anlamlılık (antonymie duale): Birbirine bağlı olan terim çiftleri bu adı alır: *kalkış ~ varış* yahut *doğum ~ ölüm* (2007:444).

Taradığımız eserlerde tespit ettiğimiz zıt anlamlı kelimeleri, Lyons’ın sınıflandırmasından hareketle şöyle verebiliriz:

a) Tamamlayıcılık (Complementarity)

kız *Dişi insan, bakire, kız çocuk, kız bebek* Bİ (1307) BH (3A/10), ŞKM (31a/4), V (25b.11), ŞŞÇ (I) (21849) *kız oğlan* (44025); Kâmûs-ı Türkî TS × **oğlan** *Erkek çocuk, oğul, evlat* TAS’ta 1. (Güzide XV. 13) 2. (Müslim XV. 1, 156), BHMİH (20:11), SN 1. (389) 2. (1242), DK (15-5), DAH (502), KT 1. (37a-6=4/23) 2. (145a-4=19713) 3. (9a-9=2/116) 4. (111b-4=12/19) 5. (111b-6=12/21) 6. (17a-5=2/228), V 1. (26a.12) 2. (38a.5), ŞKM (67b/4), TİKT 1. (40b/8) 2. (139a/13), TİKT (M) 1. (248b/10) 2. (242a/12) 3. (276b/9) 4. (228b/4) 5. (425a/4), GT 1. (61b-14) 2. (61a-14) 3. (8b-4), CTD ŞŞÇ 1. (12633) 2. (34250) 3. (5297) 4. (4708), AK 1. (9b.194) 2. (27a.586) 3. (21a.450), F *oğlan sohbeti* (3b-8), Kâmûs-ı Türkî, TS, DS *ula, ulen, ulo* (XI-4031)

dişi, (dişi kişi) *Kadın* TAS (Cev. Es. XV. 119), DK (14-11), TA (278b/5), ŞKM (21a/5), TİKT (M) (393a/7), MT (14a-8), LME (4a/19), Bİ (1353), Kâmûs-ı Türkî, TS × **irkek** *Erkek* TAS (Hazain. XV. 30-1), SN (1319), BH Erkek (5B/9), ŞKM (21a/5), HN (123b/15), Kâmûs-ı Türkî, TS, DS (VII-2552)

b) Zıt Anlamlılık (Antonymy)

eygü (eyü, iyü, eyi) *İstenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan* TAS (Leys. Mu. XV. 261-2), SN (31), IN (4872), KT 1. (272a-6=70/5) 2. (166b-1=24/11) 3. (95a-1=9/102) 4. (281b-9=82/13) 5. (82a-1=7/189) 6. (160a-1=22/41), GT 1. (56a-11) 2. (9b-15) 3. (6a-9), TİKT 1. (138b/9) 2. (8a/5), TİKT (M) 1. (300b/11) 2. (221b/21) 3. (258a/21) 4. (290b/12) 5. (304a/10) 6. (406a/17) 7. (338a/21) 8. (235a/16) 9. (266a/20), T (46b-3); 1. (2b-8) 2. (29a-3), Bİ 1. (68) 2. (99) 3. (460), FFANG, XX. yüzyıldan sonra Kâmûs-ı Türkî TS DS (V-1821) × **köti** *İstenilen, beğenilen nitelikte olmayan, fena, iyi karşıtı* FN (5020) Kâmûs-ı Türkî, TS, DS (VIII-2982)

c) Karşıtlık (Converseness)

1. ağlamak *Üzüntü, acı, sevinç, pişmanlık aldanma vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek* DK (301-7) ŞKM (45b/5), TİKT (M) (238b/14), CTD, MNHS (21a.1) (150b.8); (89a.11), MT (4a-2), ŞŞÇ (12021), Kâmûs-ı Türkî, TS × **gülmek** *İnsan hoşuna veya tuhafına giden olaylar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duygusunu açığa vurmak* GN (1159) (558), TM (43b-6), VG (165), FN (5375), TİKT (M) (259a/4), CCK (1722), MM (91) (4071), ŞŞÇ (7413), Kâmûs-ı Türkî, TS

2. barış- *İki taraf, aralarındaki dargınlığı kaldırmak, uzlaşmak, anlaşmak* ETSAKT (413a/2=065/06), BHMİH (291:6), KİG (169b/11), KT (45a-2=4/128) (86b-4=8/61), DK (199-6), GT (68b-1), TİKT (M) (348a/2), TİKT (34b/18), MK, ŞŞÇ (9362) (20955), FFANG, Kâmûs-ı Türkî, TS, DS × **küs-** *Birine kızmak, darılmak* ŞŞÇ (35046), Kâmûs-ı Türkî, TS

3. bat- *Dünyanın dönüşü dolayısıyla güneş, ay ve yıldız ufkun altına inmek* KT (143b-4=18/86), CTD, İM (2182), Kâmûs-ı Türkî, TS × **tog-/doğ-** *Güneş, ay, yıldız ufuktan yükselerek görünmek* KİG (2b.9) (37b.15), D (II) (26b/3), GN (505) FN (1072), (1894), V (12a.2), HHT [036b/14], ŞŞÇ (51624), AK (7a.137), Kâmûs-ı Türkî, TS

4. bul- *Arayarak veya aramaksızın bir şeyi elde etmek “ele geçirmek”, kaybolmuş bir şeyi tekrar ele geçirmek* EATSACT (295a/2=032/03), KT (213a-6=37/69) (262a-6=60/2) (259a-1=58/4) (32b-8=3/165), (96a-11=9/120), GT (36b-2) (34a-15) (9a-7) (17b-15) FN (245) (6559) PN (39b/09) (18a/06) (09b/03), GRT (349) (449) (1238),

TİKT 1. (73a/16) 2. (13b/8) 3. (17a/3) 4. (102b/19) 5. (170b/6), TİKT (A) 1. (141b/16) (142b/4) 2. (212a/7) 3. (165b/3), TİKT (M) 1. (367b/20) 2. (285b/3) 3. (310a/3) (251a/10) ŞŞÇ 1. (11424) 2. (38749) 3. (713) 4. (15895), CTD CCK 1. (146) 2. (652), T (33a-12), Kâmûs-ı Türkî, TS × **yit-** *Yok olmak, ortadan kalkmak, kaybolmak* HN (6643), BH (II) (34B/13), KY I. (38), KT (II) (102a-6), TEZ (I) IN (III) (713), ŞŞÇ (II) (6017), Kâmûs-ı Türkî'de TS, DS (I) (XI-4282)

5. çözmek *Düğümlü, bağlı veya sarılı bir şeyi açmak* TAS- Anter. XIV. 2, 41), (I) (III) (III-1156, 1157, 1300), KY (1701), GRT (2301), CTD, TİKT (M) (420a/11), CCK (1509), T (119b-11) (118a-2), KMühim (9b.14), ŞŞÇ (532), Kâmûs-ı Türkî, TS, DS × **bağlamak** *İp ve ona benzer bir şeyi diğerine iliştiirmek, tutturmak* TAS 1. (Kel. XIV. 51) 3. (Dah. XIV. 93-10) 4. (Mislim. XV. 19, 18) 5. (Kel. XIV. 39) 6. (Ferec. XV. 434) TA (13a/3), T (24a-11, 120a-9), KT (231a-3=42/24) (111b-9=12/23) (241b-5=47/4), MT (64a-5), ŞKM (101a/1), TİKT (89b/19), TİKT (M) (392b/4), TİKT (A) (37a/7) YZ (9a.231) GT (48b-5) CTD, PN (21b/10), MM (2495, VG (979) CCK (1496), İM (2613, 527), ŞŞÇ (33487), Bİ (204), F (18a-4), Kâmûs-ı Türkî, TS

6. ek- *Ekmek, tohum atmak, serpmek, saçmak* (TAS- Müslim. XV. 34, 127) (TAS- Bab. XVI. 2, 417), BL (I) (44b-3), MT (3b-4), KT (256a-2=56/63), TA (280a/10), TİKT (A) (173b/2), TM (89a-2), YZ (29a.827), İM (1518), FN (1235), MŞV (36a/11), ŞŞÇ (19430) (6823), KBP (48b/09) (31b/12), Bİ (1095), FFANG, Kâmûs-ı Türkî'de TS × **biç-** *Biçmek, ekin, ot vb'ni orakla, tırpanla, makine ile kesmek* KİG (98a/10), MT (7a-12), TİKT (38b/15), TİKT (M) (362b/13), KT (113b-1=12/47), CTD, ŞŞÇ (720), Kâmûs-ı Türkî, TS

7. eksil- *Azalmak, az duruma gelmek* BHMİH) (125: 13), BH (49B/11TDGAEAT (GN 165a-13), CCK (1168), T (96b-10) (102a-9) (97a-10), TM (58a-11), TA (10a/17), MŞV (24b/14),), ŞŞÇ (24236), Kâmûs-ı Türkî, TS × **art-** *Bir miktar geri kalmak* SN (5662), KİG (58B.6), MT (7b-9), KT (228b-3=41/39), V (46b.1), ŞKM (87b/12), TİKT (14b/11) (18a/15), TİKT (A) (15a/4), TİKT (M) (311b/7) (410a/1), İM (709), FN (2638), HHT [031b/13], Kâmûs-ı Türkî, TS

8. gel- *Bir yere gitmek, ulaşmak, varmak* KİG (18a.5) (28a. 2) (166b. 2) (54a. 6) (78a.4) (48b. 4) (104a. 5) (170b. 13), GN (67), KT (209bb-7=36/20), GT (8a-1) (36a-6) (10a-9) (79a-3), TİKT (84b/5) (95b/14) (94b/8) (105a/16), TİKT (A) (93a/3) (209b/12)

(188b/17) (197a/7) (94a/5), TİKT (M) (264a/18) (293b/7) (244b/18) (283b/10) (245a/9), T (12b-7) (3b-8) (28b-5), CTD, ŞKM (13a/7) (20a/10), YZ (4a.83) CTD, PN (27a/04) MM (89) (439) (3658), KBP (08a/05), FN (57), GBTBİ (252a-/6), VG (163), MNHS (3b.3) (124a.11), GRT (130) (2295), CCK (960), MC, ŞŞÇ (582) (1675), AK (9a.185), Bİ (331) (49), Kâmûs-ı Türkî, TS × **git-** *Bir yerden veya bir işten ayrılmak, çıkmak, ulaşmak* KİG (76b.15) (86a.5), GT (43a-9) (43b-3), TİKT (9b/1), TİKT (A) (81b/4) (54a/2), ŞKM (15b/92), YZ (5b.127) TİKT (M) (277b/5) (263b/9) CTD, PN (19a/06) (09a/08) (26a/02, MM (418) (517) (524), D (I) (6a/5) (II) (4a/13), FN (2313) (2349), GBTBİ (135-a/10), VG (1606 (1165), MNHS (38a.2) (85b.6) (93b.2) (99a.8), CCK (659) (2615) (885), GN (586) (574), (496), MC, MŞV (40a/05), ŞŞÇ (633) (20991), Bİ (863) (1243) (572), AK (9b.203), Kâmûs-ı Türkî, TS

9. getir- *Gelmesini sağlamak* SN (1674), D (I) (6a/6) (III) (14b/3), GT (18a-14), TİKT (106b/18), TİKT (A), TİKT (A) (274a/16) (277b/21), KT (148a-11=20/10) (11a-5=2/124), PN (26a/05), NH (15b/16), MM (575), (3008), KBP (06b/02) (22b/03), FN (1303), GBTBİ (291-a/7), VG (314) (589), MNHS (99a.2) (135a.7), CCK (815) (2630) (613), ŞŞÇ (21722), Bİ (258) 2. (1119), AK (59b.1337) (27b.597) (42b.927), FFANG, Kâmûs-ı Türkî, TS × **götür-** *Bir şeyi yakından uzağa götürmek* KİG (14b. 10) (62a. 4), YZ (3b.69), MN (2-18), TİKT (15b/13), KT (264b-1=62/5) (118a-11=13/17) (183b-9=28/8), TİKT (M) (242b/4), GT (33b-9), CTD, TM (97a-12), (4848), GBTBİ (232-a/2), VG (1308), CCK (2423), EM (42b/11), AK (30b.663) (12a.254), Bİ (189), Kâmûs-ı Türkî, TS

10. ısın- *Sıcak duruma gelmek* ETASAKT (265b/6=027/07) ŞŞÇ (2731), TM (59a-4), TA (18b/12), *Kâmûs-ı Türkî, TS × **ton-** *Sıvı, soğuşun etkisiyle katı duruma gelmek, buz tutmak* KİG (135a/11), MŞ (79b/11), TA (258b/16), GBTBİ (145-b/12), TS

11. inmek *Bir yerden aşağı gelmek, inmek* GN (690) (2787) (1593) (2108) (2723), ŞMK, KT (220a-6= 3940), GT (49b-13), TİKT (25a/2) (105a/17), TİKT (A) (215a/14), TİKT (M) (260a/19) (296b/11), YZ (4b.102), MN (42-5), CTD, NH (4b/20), VG (1547) (114), MNHS (203b.12) (68b.1), CCK (2483), MM (421) (2936), T (86a-8), ŞŞÇ (2109), F (2b-6), Bİ (1029) (163) Kâmûs-ı Türkî, TS × **çıkılmak** *İçeriden dışarıya varmak, gitmek* KİG (86a.5), D (III) (21a/14), ŞMK, KT (70b-5=7/13), TİKT (151a/6), YZ (7b.190), TİKT (A) (95b/11), TİKT (M) (247b/11), GT (44a-1), PN (34a/04), NH

(4b/1), MM (1009), KBP (39a/18), FN (1063) (898), VG (1367), CCK (423), HHT [039b/2], ŞKM I (76b/1), İM (1322), MC (16a.13), MŞV (8a/19), AK (19b.422), Kâmûs-ı Türkî, TS

12. kalk- *Oturma durumundan dik duruma gelmek, doğrulmak* BHMÎH (196:17; 34:17), HN (24b/19), GT (47a-13), FN (2571), TİKT (10a/3), TİKT (M) (349b/17), PN (22b/13), MK, CCK (1266), GBTBİ (40-b/7), FFANG, Kâmûs-ı Türkî, TS × **dur/tur-** *Hareketsiz durumda olmak* GN (2943) (1491) (320), D (III) (10b/13), KT (31b-10=3/153) (98b-9=10&24), TİKT (23b/7) TİKT (A) (165a/14) (144a/17) (148a/2) (50b/11) (125b/2) (111b/2) (50a/20) (110a/13) (80a/19), V (42a.5) (53a.11), CTD, YZ (22b.629) (49b.1448), TİKT (M) (363b/16) (334b/1), GT (14a-11), PN (29b/13), MM (1050) (515) (114), (198), VG (1558), MNHS (35b.3) (105b.8), MC, ŞŞÇ (16791) (572) (5252) (1646) (587), AK (53b.1189), Bİ (1457) (751) (191) (163), Kâmûs-ı Türkî, TS

13. ölmek *Yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek* DK Ölmek (98-5), ŞKM (92b/5), MM (170) (3949), FN (880) (6292), F (7a-7), Kâmûs-ı Türkî, TS × **dog-** *Doğmak, dünyaya gelmek* KİG (2b.9), D (I) (21b/6), EATSAKT (213a/3=019/15), FN (399) (426), TDGAEAT (GN 163b-11), HHT [017a/4], TİKT (M) (227b/10), TİKT (111b/13), V (2a.4), ŞŞÇ (1586) F (7a-6), AK (9a.182), Kâmûs-ı Türkî, TS

14. saç- *Bir şeyi ortalığa dağıtmak, dökmek* SN (3225), KİG (165b/12), FN (833) (419), MT (43a-1), GT (18a-4), TİKT (38b/14), ŞKM (198b/5), T (7a-12), TM (113b-4), HHT [013a/2], Kâmûs-ı Türkî, TS × **yiğ-** *Bir tepe oluşturacak biçimde üstü üste koymak, biriktirmek, toplamak, bir araya getirmek* KİG (57b/4), ŞKM III. (35a/9), MN (II) (33-22), BH (41B/4) TİKT (93b/9), GT (32a-15), EM (I) (61a/15), FN (2794) (2169), ŞŞÇ (I) (40271), F (43a-1), Kâmûs-ı Türkî, TS

15. soyun- *Üstündeki giysilerin bir bölümünü veya tümünü çıkarmak* TM, MT (11b-14), PN (46a/09), ŞŞÇ (5159), FFANG, Kâmûs-ı Türkî, TS × **gey-/giy-** *Örtünüp korunmak için bir şeyi vücuduna geçirmek* TAS (Hazain XV. 22-2), TİKT (M) (298b/5), V (2a.2), T (13b-10), MM (644), CTD, FN (5579), Kâmûs-ı Türkî, TS

Çoğu zaman da bir kelimenin iki zıt anlamlısı olabilir. Mesela; **yumuşak** ~ **yumşak** ~ **yumşak** *Sert olmayan, yumuşak, hoş, iyi anlamlarındaki TAS'ta 1) (Enb. XIV. 804) 2) (Melhame. XIV-XV. 19-1) ŞKM (32a/1), KT (216b-5=38/36), T (20b-11) (5a-2), TA*

(16a/8), V (47a.8), GBTBİ (20-b/3) (21-b/1) (182-a/3) (51-b/10) (79-a/17), MNHS (19b.1) (38b.7), EM (11b/15), ŞŞÇ (40554) (8247) (32366), Kâmûs-ı Türkî, TS, DS (XI-4316) kelimenin zıt anlamları iki tanedir: **1) Katı** TAS'ta 1) (Kel. XIV. 40) 2. (Kel. XIV. 43) 3. (Si. Da. XIV. 52), BL 1. 2. 3. (9a-7), KİG (106b/5) (95a/5) (31b/8) (22a/4), SN (164) (920) (1167) (2341), DK (14-1), ETT (HR 39, ŞD 63-7), KT (80a-10=7/165) (245b-1=48/29) (108a-9=11/80) (108a-5=11/77), ŞKM I. (5b/8) II. (79b/5), GT (60a.12) (59b.3), TİKT (79a/2) (75a/19) (51b/21), V (3b.2), T (2b-8) (6b-4) (26a-1) (5b-11) (15a-4) (81b-1), TA (9a/5), TİKT (A) (203a/7) (219a/16) (87a/17) (198a/21), FN (5296) (2260) (5481), ATDM, MNHS (28a.6) (22a.4) (38b.13), ŞŞÇ (677) (470) (32655), AK (33a.719) (61a.1366) (59a.1314), Bİ (997) (44) (432), FFANG Kâmûs-ı Türkî, TS (I), DS (I) (II) (VIII-2682) **2) Sert** (< Farsça *serd*) Kâmûs-ı Türkî, TS

3.11. Bağlam (Alm. Kontext, Fr. Contexte, İng. Context, Rus. Контекст, Связка)

Bağlam (*context* < Latince *contextus* ‘birleşme, bağlam’), bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu anlam bütünüdür. J. R. Firth’ın “*bağlamsalcılık (contextualism)*” adı verilen bir akımı geliştirmesiyle anlam biliminde *bağlam* konusu diğer araştırmacılar tarafından irdelenmeye başlanmıştır.

Aksan (1999: III-2000,2006:75) bağlamı, bir göstergenin, öteki öğelerle birlikte ve onlarla bütünleşerek, onların da yardımıyla bir kavramı yansıtması olarak tanımlamıştır (Aksan, 1999:III-202). Z. S. Harris, 1950 yıllarda cümlenin bir düşüncenin aydınlatılmasında yeterli olmadığını “*dilce (discourse)*” adını verdiği, cümleden büyük söz parçalarının kendilerine özgü yapı özellikleri olduğuna değindikten sonra bir cümleden çıkacak anlamın, dilcenin bütün parçalarının birbiriyle olan karşılıklı ilişkileriyle aydınlatabileceğini ileri sürmektedir (Aksan, 1999:III-202). Daha geniş olarak tanımlayacak olursak bağlam, ‘*objenin var olduğu ortam*’²¹dir.

Bir sözcüğün anlamı tamamen bağlamı tarafından belirlenir. Aslında bir sözcüğün ne kadar bağlamı varsa o kadar da anlamı vardır. Bununla birlikte, sözcüğün aynı zamanda tekil bir varlık olma özelliği ortadan kaybolmaz; deyim yerindeyse sözcük kullanımı bağlamlarının sayısı kadar parçalanmaz. Filolog-dilbilimci belli bir sözcüğün ortaya

²¹<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82>sitesi nden alınmıştır

çıktığı farklı bağlamları karşılaştırırken dikkatini sözcüğün özdeşlik etkenine yoğunlaştırır; çünkü onun açısından önemli olan şey, sözcüğü karşılaştırmanın yapıldığı bağlamlardan uzaklaştırabilmek ve sözcüğe bağlamın dışında bir tanım kazandırmak; yani sözcükten bir sözlük maddesi yaratmaktır (Voloşinov, 2001:138).

Bağlam, ‘*anlam bulanıklığı (ambiguity)*’ denilen çok anlamlı ögelerle eşgösterenli ögelerin birbirine karıştırılmasını önleyen anlam biliminin temel kilometre taşlarından biridir. Mesela; “*çaya gittiler*” cümlesinde geçen Çince kökenli *çay* göstergesi hem bitkiyi, hem bu bitkinin kurutulmuş biçimini, hem bununla yapılan bir içeceği, hem de çay içilerek yapılan bir eğlenceyi anlatır. Öte yandan Türkçede bunun eşgösterenlisi olan ve ırmaktan küçük akarsuyu gösteren *çay* göstergesi de vardır. “*çaya gittiler*” cümlesi tek başına alınırsa cümlede bir anlam bulanıklığı söz konusudur; ama çay kelimesinin içinde geçtiği metin ve bağlama bakılınca kavram kolayca anlaşılır ve aradaki anlaşma zorluğu (Aksan, 1999:72) da ortadan kalkmış olur.

Vardar (2002:31)’a göre bağlamı, fonksiyonel olarak ele alıp iki kısımda incelemek gerekir: 1) Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü (*iç bağlam, dil içi bağlam* da denir.). 2) Duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü (*dış bağlam, dil dışı bağlam* da denir.) Dil dışı bağlamda, toplumsal tabakalaşmalar ve cinsiyet farklılıkları da kelimenin kavram alanını etkilemektedir (Yaylagül, 2008:303).

3.12. Bağdaştırma (Alm. Versöhnung, Fr. Réconciliation, İng. Reconciliation, Harmonization Rus. Согласованность)

Tamlama, deyim gibi söz varlığı içindeki ögeleri ve tümce ya da sözceleri anlamlı, kabul edilebilir birimler halinde bir araya getirmeye (Aksan, 2006:83-84) bağdaştırma denir. Bağdaştırmalar, a) *Alışılmış bağdaştırma*, b) *Alışılmamış bağdaştırma* olmak üzere iki kısma ayrılır.

a) *Alışılmış Bağdaştırma*: Bu bağdaştırma türü, dilde yaygın olan ve kullanıldığında yadırganmayan kullanımları gösterir. Mesela; BL’de *acı marul* ‘kökünden sakız elde edilen bir tür ot, ak hindiba, çengel sakızı’ (45b–10) tamlamasında her iki öge de özellikleri (marulun acılığı) itibariyle birbiriyle uyuşmaktadır. TAS’ta *pamuk atıcı*

'hallaç' {İlbad [Fa.]: *Pamuk atıcı* ki hallac muharrefi hellâç tabir ederler (Bürh. XVIII-XIX. 76) Hallaç, pamuğu yay gibi bir araçla kabartan, atan kişiye denir. Hallaç'ı ifadelendiren pamuk atıcı tamlamasında, her iki öge de birbiriyle uyumludur, zihinlerde bir aykırılık teşkil etmez. TAS'ta *at otayıcı* 'baytar' {*At otayıcı*: baytar [Ar.], sayru evi: mâristan [Fa.] (Genç. XVII. 19) tamlamasında, *otacı* halk ağzında *hekim* olarak geçer. Eski dönemlerde *otacı* kelimesi, *at* kelimesiyle birlikte baytar'ı karşılamak için kullanılmıştır, bu tamlama bugün için dahi yadırganmayan bir bağdaştırma örneğidir.

b) *Alışılmamış Bağdaştırma*: Bu bağdaştırma türü, anlam belirleyicileri, anlam ayırıcıları arasında uyum bulunmayan birleşmeleri (Aksan, 2006: 83–84) ifade eder. Alışılmamış bağdaştırmalar, öğelerin anlam açısından birbiriyle uyuşmamalarından doğar. Yeni ve birbiriyle bağdaştırılamayacak kavramların bir arada kullanımlarından ileri gelir. Zihnimizde tek bir göstergenin çözümlenmesinde olduğu gibi çeşitli göstergeleri bir araya getirip tamlama ve tümceler kurarken de bir ya da birçok işlem yapılmakta, bu öğelerden özellikleri birbirine uyanlar seçilmektedir. Ya da dilde daha önce bu yoldan gidilerek kurulmuş, yerleşmiş, kalıplaşmış, olanlar seçilmektedir. Alışılmamış bağdaştırmanın bir türü "sanatlı bağdaştırmalar"dır. Özellikle şiir dilinde gördüğümüz bu tür argoda, kişisel ve kullanımlarda da vardır (Aksan, 1999: III-203). Mesela; bugün *arpa*, *becermek*, *ötmek* ve *takmak* kelimeleri temel anlamları yanında alışılmamış bağdaştırmalar sonucunda argolaşmış '*rüşvet*'; '*ırzına geçmek*, *kirletmek* ve *birini öldürmek*', '*anlamsız*, *boş konuşmak*, *sarhoş kusmak*', '*1. Borç bırakmak*, *2. Önemsemek*, *önem vermek*, *tınmak*, *3. Sınavını başaramamak*' anlamlarında da kullanılmıştır.

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE
SÖZ VARLIĞINDAKİ DEĞİŞMELER VE ANLAM
OLAYLARI
İKİNCİ CİLT**

DOKTORA TEZİ

Emine ATMACA

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Vahit TÜRK

TEMMUZ-2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE
SÖZ VARLIĞINDAKİ DEĞİŞMELER VE ANLAM
OLAYLARI
İKİNCİ CİLT

DOKTORA TEZİ

Emine ATMACA

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Bu tez 08/07/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oyçokluğu/oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Bican ERGİLALAN
Prof. Dr. Mustafa ÖNER
Prof. Dr. Vakıf TÜRK

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Haluk SELVİ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Cevdet ŞANLI

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

4. BÖLÜM ANLAM DEĞİŞMELERİ

4.1. Anlam Değişmesi

Anlam değişmesini, bir göstergenin başlangıçta dile getirdiği kavramda bir daralmanın, bir genişlemenin yaşanması ya da aynı sözcüğün zamanla başka bir kavramı anlatır duruma gelmesi olarak tanımlayabiliriz. Anlam değişmesinin özellikleri dikkate alınarak kaynaklarda çeşitli tanımlamalar yapılmıştır: Weisgerber, bu değişmeleri, kavramın ya da göstergenin değişmesi olarak değerlendirir (Aksan, 2006:88). Baylon-Fabre'ye göre “bir kelimenin anlattığı kavramdan az ya da çok uzaklaşması, onunla uzak-yakın ilgisi bulunan, ya da bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma” gelmesidir. Bloomfield'e göre değişiklikler de bazı özel pratik durumlar altında ortaya çıkabilir veya bu herhangi bir konuşmacının başarılı bir icadı olabilir ve kendi durumunu konuşmacının şahsi durumuna borçludur (1933:480). Bazen de pek çok semantik değişiklikte rol oynayan temel faktör, kullanım sıklığındaki düşmedir. Buna karşılık bir şeklin yeni anlamlar kazanması sıklığındaki artıştan kaynaklanan özel bir durumdur, çünkü doğrusunu söylemek gerekirse, bir şeklin hemen hemen her ifadesi yeni bir durumla ortaya çıkar ve bu yeniliğin derecesi belirli ölçülere dayalı değildir... Aslında diller bu açıdan farklılaşır ve bu tam olarak semantik değişiklik çalışmalarında bizi ilgilendiren, bir şeklin yeni bir anlama yayılışıdır (1933:435). Salzmann'a göre dil çok karmaşık bir gerçeklik olduğundan değişimler de aynı özelliği taşır (1993:68). Karaağaç, bilgilenmenin, varlığı daha ince dilimlere ayırmanın dildeki yankısı (1993:92) veya kelimelerin sıklık oranları ile yer aldıkları ortamların değişmesi (1996:38) diyerek anlam değişmeleri konusunda Bloomfield'e katılır.

Anlam değişmesinin genel olarak şu türleri görülür: a) *Anlam daralması* (restriction de sens, Bedeutungsverengung, Bedeutungs spezialisierung) b) *Anlam genişlemesi* (élargissement de sens, Bedeutungserweiterung) Buna eklenebilecek olan genelleştirme (généralisation, Generalisierung) c) *Başka anlama geçiş* (Bedeutungs- veya Sinnverschiebung d) *Anlam kötülenmesi* (péjoratif, Bedeutungsverschlechterung, pejorativer, Bedeutugswandel) e) *Anlam iyilenmesi* (mélioratif, Bedeutungsverbesserung) (Aksan, 2004:73)

Üçok, anlam değişmelerini “yalnız eşya ve olaylara değil, aynı zamanda *tasavvur ve inanişların* değişmesine da racidir” (1947:74) şeklinde tanımlamış, muhtemelen *argo* ve *tabunun* değişmelerdeki etkisine işaret etmiştir. Dolayısıyla toplumsal etkenler de dildeki göstergelerin toplumun yaşayışıyla, geçirdiği sosyal ve kültürel değişmelerle sıkı sıkıya ilişkilidir. Anlam değişmelerinin temel nedenlerinden biri budur. Toplumdaki, dünya görüşündeki değişmeler sonucunda kavramlarda da başkalaşma olduğundan bir kavramla onu yansıtan gösterge arasındaki ilişki silinmekte, yeni bir bağlantı kurulmaktadır (Aksan, 1999:216–217).

Anlam değişmelerini Saussure (1985:95), dille satranç arasında bir karşılaştırma yapmış “ bir satranç oyununda, satranççıların her hamlesinde bir tek taş yer değiştirir; dilde de değişimler tek tek öğeleri ilgilendirir. ... Satranççı taşları oynatmak ve sistem üzerinde bir eylemde bulunmak amacını güder. Oysa dil, önceden hiçbir şeyi tasarlamaz, dilin taşları zamanı geldiğinde bir ihtiyaç hasıl olduğunda kendiliğinden değişir” biçimde metaforik olarak vermeye çalışmıştır.

4.1.1. Anlam Daralması (Alm. *Bedeutungsbeschränkung*, *Bedeutungsverengung*, Fr. *Restriction*, *Sémantique*, İng. *Semantic Restriction*, Rus. *Сужение значения*)

Kelimenin daha evvel karşıladığı anlamlardan bir kısmını anlatır duruma gelmesi olarak tanımlayabileceğimiz anlam daralması, araştırmacıların bakış açısına göre kaynaklarda benzer biçimlerde tanımlanmıştır: Vendryes, anlam daralmasını “*genel anlamdan özel bir anlama geçiş*” olarak özetlerken (1921:235), Aksan, “anlam değişmesinin bu türünde kelime, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü bir türünü anlatır hale gelir” (2004:73,2006:90) biçiminde tanımlamıştır. Vardar, “anamlı bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması; genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi” (2002:20) olarak kapsam ilişkisi içinde açıklamaya çalışmıştır. Ancak tanımda ve daha sonraki açıklamalarında *kapsam* kelimesinin tam olarak neyi karşıladığı konusunda açıklama yapmadan geçirmiştir. H. Arslan Erol (2002:79), bu tanımlardaki eksik ve kusurları görerek ‘*anlam genişlemesi, anlam daralması, genelleşme ve özelleşme*’ terimlerinin tanımlarını kendi içlerinde, her birini kendisine has olarak yapmak ve aralarındaki ilişkiyi ayrıca belirtmenin en doğrusu olduğu sonucuna varmıştır. Erol’a göre özelleşme ve genelleşme ile anlam daralması ve anlam genişlemeleri terimleri

arasında bir yakınlık söz konusudur. Biz de onun bu görüşüne katılarak anlam daralmasının altında *özelleşmeyi*, anlam genişlemesinin altında da *genelleşmeyi* verdik.

Taradığımız kaynaklarda anlam alanı daralmış kelimeler şunlardır:

ağaç (I-II) (*t* + (< **t̄* 'bitki, ağaç, orman' (Tekin, 1975:256))+ +*ğaç* (i.i.y.)) Clauson'un kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Bundan 'odun (genelde), bir parça odun/ağaç'. Kelime, en azından XI.'den bu yana aynı zamanda çizgisel ölçünün büyük bir parçası olarak kullanılmış, geleneksel olarak 4 veya 5 millik fersah, belki orijinalinde 'bir saatlik gezinti' gibi zaman ifade eden bir ölçü; iki anlam arasında semantik bir bağlantı kurmak zor" (1972:79). Sevortyan (1974:70-72), kelimenin anlamlarını '1. Ağaç (bitki), ahşap; orman (genel) bitki; Çalılık 2. Ağaç gövdesi; tomruk; kiriş; söve; dayak; değnek; ağaç parçası; çubukla vuruşlar, darbeler 3. Ağaç, orman (farklı amaçlarla kullanılan malzeme), ahşap ürün; tomruk, odunlar 4. Uzunluk ölçüm birimi (6-7 km kadar), farsang (5-7 km Fars ölçüm birimi), 1 km civarında ölçüm birimi; arşın 5. (mecazî) sopa, kütük; (mecazî) ahşap 6. Penis' olarak vermiştir. Kökeni için de şu bilgileri verir: *ağaç* ~ *ığaç* 'ı *t* (i.) + -*ğaç* (küçültme eki), *t*: kelimesi *tohum*, *ekin*, *çalılık*, *bitki* anlamlarındadır. Eski -ç,-ş küçültme eklerinin aynı zamanda büyültme anlamları da vardır. Mesela; *ođruč* 'alev' *otuğ uzağuç birle öçürmes* 'ateşi alev ile söndüremezsin'.

Kelime **TAS (I)**'ta Sopa, değnek. {Ev issi hazır elinde bir ağaç dutup dururdu, revan **ağaç** ile bir döğerdi, çün birkaç döğdü... (Kel. XIV. 13-1)), **TAS (II)**'ta 1) Bir kilometre kadar olan bir uzunluk (ölçüsü) { ... Paşa Hazreti için yüz altmış beş **ağaç** altunla kemha alıverdi. (Sic. B. XV. 5, 19), **BL**'de *ağaç (I)* 1. Ağaç, 2. Bitki 3. Sopa, çubuk, direk (13b-6), **KT**'de 1. Ağaç (4a-b=2/35) 2. Odun, kütük (265a-6=63/4) 3. Sopa, değnek (37b-3); *ağaç urmak* Sopa ile dövme, dayak atma (52a-9), **YZ**'de 1. Ağaç (5b.32) 2. Sopa, değnek (23b.665) 3. Darağacı (45a.1308) 4. Ağaç, (mecazen) Hz. Ya'küb Aleyhisselâm (23b.671), **TİKT (M)**'de 1. Büyük, sap ve dalları sert bitki (435b/10) 2. Sopa, depnek (424a/8) 3. Verimli, çoğalabilen (300b/9) 4. Tahta, kereste (350a/12), **ŞŞÇ**'de *ağaç (I)* 1. Ağaç (6655) 2. Odun, kütük (47867) 3. Sopa, değnek (10135); *ağaç (II)* bir uzunluk ölçüsü (27070), **Bİ**'de *agac/agaç* 1. Ağaç (669) 2. Sopa tahta parçası (1615) soyut ve somut anlamlar kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Kelime, yukarıda **TAS**'ta ve **EOT** metinlerinden **ŞŞÇ**'de görüleceği üzere 'I. Sopa, değnek II Bir kilometre kadar olan bir uzunluk (ölçüsü)' biçiminde eşgösterenli olarak

değerlendirilmiş ve iki ayrı başlıkta verilmiştir. Ancak bizce her iki maddede verilen anlamların birbiriyle eşgösterenli olmasını gerektiren ciddi bir anlam ayrılığı veya kelimelerin sesteş tesadüflik bir durumları yoktur; aksine aralarında *ağaç* temel anlamdan hareketle *ağaç gövdesinin uzunluğu*’ yan anlamına geçiş durumu vardır. Bu durumda karşımızda *iki ayrı* kelime değil, anlam dairesi genişlemiş *tek* bir kelime vardır. Günümüzde, kelimenin kullanım sıklığındaki düşüğe paralel olarak ölçüyü²² karşılama anlamı kaybolmuş, bu yüzden anlam dairesi de biraz daralmıştır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, -uzunluk ölçü birimi hariç- “1. Direk, sırık 2. Meyve verebilen, gövdesi odun veya kereste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bitki 3. Bu gibi bitkilerin gövdesinden ve dallarından yapılan ağaç” olarak EOT metinlerinde kayıtlı anlamları devam ettirmektedir. **DS**’de kelime, ‘tarak genişliği 1,5 metre olan kilim dokuma tezgâhı’ (I-80) olarak geçer.

alplık bkz. Soyuta eklenen yeni soyut kavramlar

arpacı (*arpa*+ + C^2I^4 (i.i.y.)) Radloff (1893:I-334), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Arpa satıcısı 2. Ekmek, buğday ambarı 3. Arpa tanelerine göre fal bakan kimse’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘falcı’ {Senin resûllerin gayipten söyleyicilerdir, **arpacılar** ve suya bakıcılar ve müneccimler gibi. (Enfes. XV. 104) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, ‘arpa ve özellikle hayvan yemi satan kimse’ anlamında kayıtlıdır.

Radloff’un sözlüğünde verdiği anlamları dikkate alırsak kelimenin başlangıçta geniş bir anlama sahip olduğunu sonradan kullanım sıklığındaki azalmaya paralel olarak bazı anlamların kullanımdan düştüğü görülür.

arpacılık (*arpa*+ + C^2I^4 (i.i.y.)+ + I^4k (i.i.y.)) Kelime **KT**’ta ‘bir çeşit falcılık’ (-) Yani bir nicesi eyitti: Kur’an câdulıkdur; dakı bir nicesi eyitti: Mesellerdür; dakı bir nicesi eyitti: **Arpacılıkdır**, falcılıkdur; dakı bir nicesi eyitti: Şir’dür. (125b-11)

²² Kazak Türkçesinde, çok yakın uzaklıkların ifadesi için bazı kelimeler metaforik olarak kullanılır. Mesela; silah olarak kullanılmaya yarayan *uzun ağaç* anlamındaki *soyl* kelimesi bunlardan biridir: *soyl salım jer*, ‘soyulun ulaşabileceği mesafe’ demektir.

Arpacı kelimesinde olduğu gibi +*ll⁴k* (i.i.y.) ekiyle genişletilmiş arpacılık kelimesinde de anlam daralması yaşanmıştır. Kelime günümüzde **TS**'de yalnızca 'arpa yetiştirme veya alıp satma işi' olarak bir meslek adı anlamında kullanılmıştır.

art(d) (< *ārt* 'ard' (Tekin, 1975:250)) Clauson (1972:200–201), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: "Orijinal olarak 'boynun arkası, ense'; dolayısıyla (1) 'bir dağ boğazı (bir boğazın arkası/ense gibi iki yükseklik arasındaki alçaklık); (2) 'bir şeyin geri veya arka parçası' (2)'de *arka* ile eş anlamlı, fakat zarf ifadeleri için *art*'in anlamı *arka*:'ya tercih ediliyor. *Artğaru* 'arkaya doğru' yön gösterme şekli orta dönemden önce kaydedilmemiştir." Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Arka taraf/kısım 2. Sırt; ense; cephe gerisi. ikincil veya mecazî anlamlar ise 3. Yardım, destek 4. Devam 5. Son, sonuç, bir şeyin neticesi 6. Batı 7. –dan/-den anlamında' olarak vermiştir. Vambery, kelimenin temel anlamını art, arka 'sırt', 'sırtüstü', 'arkasından' kelimeleriyle karşılaştırmıştır. Räsänen ise ? altında art 'arka taraf' ile art 'dağ geçidi' kelimeleriyle aynı kökten türemiş kelimelerle karşılaştırmıştır (1974:179-180).

Kelime **BH**'de 'art, arka'

Öjümce yiler-idi ol iverek

Bugur **arduma** kalur eglenirek (25A/13)

EATSAKT'ta *ard* Arka, arka taraf (428a/2=074/37), **TİKT (A)**'da 1. Arka, tarafa, geride bulunan (72a/4) 2. Arka, geri (24a/16) 3. Sırt (55b/1), **TM**'de 1. Arka, geri (104a/6) 2. Sonra (86b/8), **V**'de Arka (2a.7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, (I) 1. Önün zıddı, arka, geri 2. Arka, sırt 3. Alt taraf 4. Son (II) Arka tarafta, geride bulunan' olarak EOT metinlerindeki anlamları devam ettirir. Günümüzde **TS**'de kelime daha önceki dönemlerde kazandığı 'alt taraf, sırt taraf' anlamlarını kaybetmiş (herhangi bir nesnenin) '1. Arka, geri 2. Bir şeyin öbür yüzü 3. Arkada bulunan' anlamlarıyla kullanılmıştır.

baltalamak (*balta*+ (<< *baltū*) + +*lA²* (i.f.y.)) Radloff (1911:IV-1502-1503), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırgız) '1. Balta ile kesmek, odun yarmak 2. (Osmanlı) *Bıçakla vurmak* 3. *Kırmak, mahvetmek* (temel, mecazî anlamlar)' olarak vermiştir. Balta kelimesi, Eski Türkçeden itibaren *baltu* şeklinde daha çok 'savaş baltası' anlamında

kullanılır. Orta Türkçe döneminde *baldu* biçiminde olan kelime, Eski Kıpçak Türkçesinde *balta* olarak geçer (Eren, 1999:37).

Kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de 1. Balta ile kesmek 2. Yıkmaq, devirmek, harap etmek 3. Kırıp geçirmek, berbat etmek 4. Hacamat²³ etmek şeklinde anlam alanı genişken günümüzde **TS**'de sadece 'balta ile kesmek' olarak temel anlamıyla ve 'bir işi veya durumu bilinçli ve kasıtlı olarak bozup zarar yol açan davranışta bulunmak, sabote etmek' olarak mecazî anlamıyla kayıtlıdır.

bañlamak (*Farsça bang* "ses"+ + +*LA*² (*i.f.y.*)) "ezan okumak" anlamına gelen *bañla-* kelimesinin temel anlamı, 'bağırmaq, çağırmaq, seslenmek'tir. Kelime, temel anlamının yanında aktarma yoluyla *bañla-* fiili özel bir anlam kazanarak 'ezan okumak' yan anlamında kullanılır olmuştur. Kelime, aşağıda taradığımız EOT metinlerinde genellikle 'ezan okumak' ve 'yüksek sesle bağırmaq, seslenmek' anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime **TAS**'ta 1. Yüksek sesle bağırmaq {Horuz her nöbet ki **bañlar** asla yanılmaz (Hay. XV. 79) 2. Ezan okumak {Bu tâifeden birisi Said bin Müseyyib'dir Radıyallahü – anhü eydür: Yüğürmü yıl hiçbir müezzın **bañlamadı** illâ ben hazır idim. (Müneb. XV. 252–1) 3. Gürlemek {Er-ra'd (Ar.): Bulut seslenmek ve **bañlamak** ki berk dahi ekser beraber olur (Kdeb. XVIII. 407-1) **BHMİH**'de *bañla-* (Caf. *bañladı* Ezan okudu, krş. *bañ*), **YED**'de *banlamak* ve **DK**'de (6–11) 'ezan okumak, seslenmek, bağırmaq', **KAB**'da *banlamak* Çağırmaq, seslenmek, nida etmek, **NH**'de *bangla-* Ezan okumak (135a/16); *bañla-* Yüksek sesle bağırmaq; ezan okumak (71b/7), **MT**'de *bañla-* Ötmek (39b–9), **Müc.**'de *bañla-* Horoz ötmek (8a/9), **IN**'da (3213) ve **Bİ**'de *bañla-* (1288) 'yüksek sesle bağırmaq', **FFANG**'da *bañla-* Allah'a yalvarmaq anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime daha önce **TAS**'ta geçen '*gürlemek* ve EOT diğer metinlerde de kayıtlı olan '*ezan okumak*' anlamını kaybetmiş günümüzde **TS**'de 1. Bağırmaq 2. Horoz ötmek anlamlarıyla kullanılır olmuştur. Söz konusu kelime **DS**'de (I) 1) Horoz ötmek, 2) Bağırmaq, haykırmak, 3) Anırmak, 4) Şaşmak, 5) Sayıklamak, 6) Gizlenmesi gereken, söylenmeyecek şeyi söyleyivermek, (II) Davetsiz gelmek (II–521) olarak anlam yelpazesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar.

²³ *Hacâmet* 'boynuz veya şişe ile vücudun bir organına kanı topladıktan sonra nişter veya mengene denilen aletlerle kan alma, hacamat, (kelimenin aslı hicâmet'dir.)' (Devellioğlu, 2007:303).

başarmak (<< *başğar-*) Clauson (1972: 380), kelimenin yapısını *baş*'tan türemiş geçişli bir fiil olarak verir. Temel anlamını da '*başlamak, kılavuzluk yapmak*' olduğunu ancak; orta dönemde anlamlarında büyük bir gelişmenin yaşandığını ve bugün kelimenin anlamının '*tamamlamak*'; yani '*başarılı bir sonuç için yol göstermek*' olduğunu, genellikle *başkar* biçiminde; GB *başar-* biçiminde pek çok modern şivede yaşandığını söyler.

Kelime TAS'ta 1) İdare etmek. {... Haber gönderdi kim: Beğliği ko, rızkını isteyü git... Ayağına düştüm eyittim: Bilirim kim hatunlara er gerek. Beni tut kim bir kulunam, ko, memleketi **başarayım** ve raiyyeti göreyim. Sen bir gönlüne yarar kimseyi ihtiyar it anınla zevkını sür. (Ferec. XV. 187) 2) Elde etmek, istediğini bulmak. {Dâye sabah kalktıktan Rıdvan Şah'ı yerinde bulmadı, sezdiği yerleri aradı **başarımadi** feryat eyledi. (Ferec. XV. 73) EOT dönemine ait diğer metinlerden GN'de *başar-* 'elde etmek, istediğini bulmak' (1256), SN'de *başar-* (463), DK'de (278-6), MN'de (69-6) ve D'de (28a/11) GT'de (15b-2), KT'de *başar-* (275b-1=73/20), TİKT (A)'da (48a/9), TİKT (M)'de *başar-* (370b/15), YZ'de *başar-*(23b.669), 'yapmaya muktedir olmak, yapabilmek' 'başa çıkarmak, sonuca ulaştırmak, becermek' 'üstesinden gelmek, elde etmek, rast getirmek, başa çıkarmak, muvaffak olmak', ESN'de *başar-* Dayan-, EOT döneminin sonlarında yazılan ŞŞÇ'de *başar-* 1. Başarmak, üstesinden gelmek (23392) 2. Yönetmek, idare etmek (36711) anlamlarıyla kayıtlıdır.

Yukarıda taradığımız kaynaklarda da görüleceği üzere TAS'ta ve ŞŞÇ'de kelimenin '*idare etmek, yönetmek*' anlamı, **Kâmûs-ı Türkî**'de ve TS'de yalnızca 'baş çıkarmak, sonuca ulaştırmak, becermek, bitirmek, eksiksiz tamamlamak, bir şeyi istenilen biçimde bitirmek, muvaffak olmak' temel anlamıyla kullanılmıştır.

batkın (*bat-* + *-kI²n* (f.i.y.)) Kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Batmış, çökmüş, çökük 2. Çukur, derin 3. İşi bozuk 4. İflas etmiş' olarak anlam dairesi genişken günümüzde TS'de yalnızca 'borçlarını ödeyemez duruma düşen, iflas etmiş (kimse), müflis' anlamıyla kayıtlıdır. DS'de kelime, 'iyi gelişmemiş (ekinler hakkında)' (II-571) anlamında geçer.

batkınlık (*bat-* + *-kI²n* (f.i.y.) + *II⁴k* (i.i.y.)) Kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Batmış, çökmüş şeyin hâli, çöküklük 2. Çukurluk, derinlik 3. İflas etmiş olma hâli 4. İşi

bozulma, işi bozuk olma hâli' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de yalnızca *ticarette* 'iflas' anlamında kullanılmıştır.

berk Clauson'un (1972:361) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: 'istikrarlı, sağlam' anlamındaki kelimenin orijinal yapısı '*bek*' olarak görünür. Erken dönem Moğolcada '*şiddetli, zor*' vb. anlamlarda geçer. Bazı dillerde *berik/bérik* biçimlerinde çeşitli anlamlarda kayıtlıdır. *berk* sadece (kapı) 'bağlı, tutturulmuş' olarak da kayıtlıdır. Sevortyan kelimenin anlamlarını '1. a) *Berk, sağlam, pekiştirilmiş, sarsılmaz, sabit, dayanıklı* b) *Katı, sıkı, güür, sert* c) *Güçlü, kuvvetli, pek* d) *İktidarlı, hükmü geçen, büyük, önemli* 2. *Kale, sağlamlık, koruma güç* 3. (mecazî) *Sert, şiddetli, keskin, gaddar* 4. *Taviz vermez; cimri, gururlu* 5. *Kapalı, bağlayıcı* 6. *Hızlı, tez* 7. *Korunmuş (saklanmış)*' olarak kaydetmiştir. Kelimenin yapısını **ber-* 'kuvvetli, sağlam, katı olmak' fiiline *-k* (*f.i.y.*) ekinin eklenmesiyle türemiş isim olarak verir. Doerfer, kelimenin eski biçimini **bärkä* biçiminde vermiştir. Sevortyan, Doerfer'in görüşünün kanıtsız olduğunu söyler. Poppe, Ramstedt, Räsänen Türkçe *berk* ile Moğolca *berke* 'zor ve güçlü' kelimelerini karşılaştırmışlardır. Bazı bilgilere göre *berk* kelimesi gibi *bek* kelimesinin türemiş olduğunu Sevortyan tespit etmiş ve *berk* ve *bek* kelimesinin kökenini **be-* olarak vermiştir. r- de ettirgen eki demiştir (1978:116-120).

Kelime **TAS**'ta 1. Sağlam, sıkı, muhkem, kuvvetli {Ey bizim **berk** kal'amız (Anter. XIV. 2. 560) 2. Katı, sert {Saht (Fa.): Katı, **berk**, muhkem (Nuh. Tuh. XVII. 301-) 3. Şiddetli {Bana **berk** söyleyip hatırama tokundu (Rahat. XVI. 81) 4. Süratli, hızlı {Giderek **berk** yoruldu. (Müslim. XV. 53) anlamlarıyla kayıtlıdır.

Yukarıdaki anlamlar, Eski Oğuz Türkçesinin metinlerinden **BHMİH**'de *berk* (I) Sağlam kuvvetli (II) Hazırlık (TTS IV *berk eylemek* Kuvvetli bulundurmak, sağlamlaştırmak); *berk eyle-* Hazırlık yapmak, **D**'de (I) Sağlam, sıkı (13b/12), (II) Katı, sert (213b/14), **HN**'de (3621), **IN**'da (4624) (*berk eyle-* Kuvvetli bulundur-, sağlamlaştır- (3793); *berk it-* Sağlamlaştır- (1797)), **TA**'da (40b/5), **V**'de (7a10.) ve **MK**'de 'sağlam, kuvvetli, sıkı, sert, muhkem' **KT**'de 1. Sağlam, kuvvetli (122a-4=14/24) 2. Şiddetli, çetin (270b-7=68/45), **TİKT**'te *berk* Sağlam, sıkı, kuvvetli; *berk eyle-* Sağlam ve sıkı kılmak (169a/19), **TİKT (A)**'da 1. Katı (143b/7), 2. Sağlam, sıkı; *berk dut-* Utanmamak (167b/19), **MŞV**'de Katı, sert, şiddetli (30b/06), **ESN**'de *berk ur-* Parla-, ışık saç, **ŞŞÇ**'de 1. Katı, sert (13027) 2. Sağlam, sıkı (39133) olarak kayıtlıdır. XX. yüzyılın

başlarından itibaren kelimenin TAS'ta geçen 3. ve 4. maddedeki anlamları, **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kaybolmuştur. Bu yüzyıldan sonra kelime, sadece temel anlamda '1. *Pek, katı, sert* 2. *Sağlam, Pek sağlam*' olarak geçer. **DS**'de kelime, (I) Sert, katı, sağlam, kuvvetle (II) 1. Hızlı olarak, çabuk olarak 2. Kuvvetle 3. Yüksek ses (II-635) anlamlarında kayıtlıdır.

Ayrıca, kelimenin TAS'ın 4. maddesinde verilen madde başı anlam ile tanıqlamasının da uygun olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü {Giderek **berk** yoruldu. (Müslim. XV. 53) tanıqlaması '*süratli*' anlamıyla değil, '*çok*' anlamıyla metinde yer almaktadır. Burada *berk* kelimesi zarf fonksiyonunda ismi karşılamasıyla da '*çok*' anlamı kendini zaten hissettirmektedir.

burunduruk, (burunduk) (*burun+* (<*bur- 'kokmak' Doerfer (1971:295))+ - In + +*dI⁴rI⁴k* (< *dUr-Uk*)) +*dI⁴rI⁴k*). +*dI⁴rI⁴k* eki, Korkmaz'ın (2009:46) da ifade ettiği gibi eklendiği kelimeye '*tutan, durduran, zapt eden, yular*' vb. anlamlarında işin yapılmasını sağlayan araç, gereç vb. adları türetmektedir.

Clauson (1972:368), *burunduk* kelimesinin anlamını '*burun parçası veya benzeri*' '*pratikte dizgin, burun halkası, hayvanları, deveyi kontrol etmek için benzer araçlar*. XIV. yüzyılda Osmanlı Türkçesinde burunduruk (XV. XVI. yüzyılda iki kez *burunduk*) '*devenin burun halkası, dizgin*' olarak kayıtlıdır. Sevortyan (1978:273), kelimenin anlamlarını '1) *Hayvanın burnuna geçirilen kıskaç (sıkmaç, mengene)* 2) *Sakin olmayan atların burun deliklerinden geçirilmiş kemer*' olarak vermiştir. Devamında Bang'ın kelimenin kökenini -*turuk* ekinin *tur-* 'dur-, bulunmak' fiilinden getirdiğini ifade etmiştir. *burunduruk*>*burunduk* (sonraki şekilde Brockelmann, burunduruk'dan geldiğini söyler).

Kelime TAS'ta 1) Deveyi zapt ve idare için burunlarına takılan ağaç veya halka. {Şol ak deve gibi ayakları anberden ve boyunları zaferandan, başları misk-i ezferden, **burundurukları** yeşil zebercetten ola, yedicileri...(Müneb. XV. 257-1) 2) Yular. {Sonra gelen kavmleri göresiz dedi kim size nice uyarlar, **burundurukları** elinizde ola. (Yüz. Ha. XIV. 93), **MC**'de *burunduruk*, **ŞKM**'de *burundurık* (34a/6) '*burunduruk, yular, deveyi zapt ve idare için burnuna takılan ağaç veya halka; yular*' olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin TAS'taki 2. anlamı kaybolmuş ve kelimedeki kısmen bir anlam daralması yaşanmıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de

kelime *burunduruk/burunduk* biçimlerinde ve günümüzde **TS**'de 'hayvanları nallarken ısırmaması için dudaklarını kıstırmaya yarayan tahta kıskaç, yavaşa' olarak kullanılmaya başlanmıştır. **DS**'de kelime, 'hayvanların burunları üstüne takılan kıskaç' (II-803) olarak geçer.

çalkamak Radloff (1983: III- 1884), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*harekete geçirmek, sarsmak, silkme, (kaymağı, yumurtayı) çırpmak*' olarak verir. Räsänen'e (1969:97) göre *çalka-* kelimesi, *çal-* 'vurmak' ile *çayka-* 'çalkala-' fiillerinin birleşmesi sonucunda oluşmuştur (Tietze, 2002:470). Räsänen'in görüşünün muhtemel olduğu söylenebilir. Çünkü Radloff (1983:III-1825-1826) da sözlüğünde *çaykamak* '1. Sallamak, silkme 2. Durulamak 3. Karıştırmak 4. Birleştirmek, katlamak' kelimesinin anlamlarıyla *çalkamak* anlamlarını aynı anlam alanı içerisinde vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'sarsmak' {Denizin emvacı beni **çalkadı**. (Cev. Ah. XV. 259), **T** *çalka-* (42a-13), **TA**'da *çalka-* (217b/2), **TM**'de *çalka-* **GBTBİ**'de *çalka-* (212-a/16), **KMT**'de *çalka-* (62^a6), **EM**'de *çalka-* (65b/15) 'çalkalamak, karışmasını ya da erimesini sağlamak, çalkamak, sallayarak karıştırmak, sarsarak sallamak' **Bİ**'de *çalka-* (suya) Çarpmak (752) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin anlamı sarsmak temel anlamından hareketle '1. Sallayıp karıştırmak, savurmak "çalkalamak, sarsarak sallamak" 2. (Bir kabı) temizlemek için içine su koyarak hızla sallayıp karıştırmak 3. Ağzın içinde suyu hareket ettirmek 4. (Mideyi) döndürmek, içini bulandırmak 5. (Yalpa) gemiyi sarsmak 6. (Gemi) sarsmak, sallanmak 7. (Kuluçka tavuk) yumurtayı oynatıp üstlerine oturmak 8. Yumurtayı çırpıp, dövmek 9. Yayıktaki sütü dövmek 10. (Bozuk süt) çocuğa dokunup zayıflatmak 11. (Oyuncu) oynarken kıvrılıp bükülmek, göbek atmak' olarak somut yollardan genişlemiştir.

Günümüzde **TS**'de kelime, 'çalkalamak' temel anlamıyla ve ondan genişlemiş 'tahıl elemek' anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'deki anlam genişlemesi günümüzde **TS**'de devam etmemiş, kelimenin anlam alanı epey daralmış ve bu daralma da XX. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. **DS**'de (I) ise kelimenin anlam boyutunun 1) Tahıl elemek, 2) Tohumu tarlaya saçtıktan sonra tekrar sürmek, (II) Kuluçkaya yatan tavuk yumurtalarını ısıtmak için sağa sola dönmek, (III) Bezdirmek, rahatsız etmek (III-1057); Üzmek, heyecanlandırmak (XII-4473) olarak yine geniş olduğunu görürüz.

çapmak Clauson (1972:394), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “Hem geçişli hem de geçişsiz pek çok anlamla ses taklidi bir fiil (krş. çap.), gürültülü hareketi tam alarak tasvir ediyormuş gibi görünen kelimeler arasındaki tek anlam bağı. Bazı fonetik değişiklikler ve pek çok farklı anlamlarla bütün modern şivelerde yaşıyor. Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XVI ff. *çap-* (1) ‘saldırmak, yağmalamak’, XVI ve XV’ de yaygın daha sonra nadir (2) “*dört nala gitmek*” ve *daha gen yaygın daha sonra nadir* (2) “*dört nala gitmek*” ve *daha genel olarak ‘acele etmek’ XV’den bu yana* (3) ‘(bir atı) dört nala sürmek’ XVI’ dan bu yana.”

Çap- peşinden koşmak, yüzmek fiilinden bugün birçok kelime türetilmiştir. Mesela; Üçok (1947:75), Çağatay Türkçesinden geçen ‘*çapgun>çapkın*’ kelimesinde anlam daralmasına uğradığını kelimenin bugün yalnızca “kadın, erkek peşinde koşan kişi”ler için kullanıldığını ifade eder.

Kelime **TAS**’ta 1) Yağma, çapul etmek, saldırmak, atılmak, vurmak, hücum etmek {Han... Karadan karadan karacılarımla giderim, dedikte, Kırım halkı, bu cevaptan hazzedip: Han karadan Osmanlı vilâyetin elbette **çapar** deyü mülâhaza ettiler. (Ev. XVII. 694)

2) Çarpmak, vurup kesmek.

Kimin yıkubenin kimin yapasın

Nice âsilerin boynun **çapasın** (Tennuri. XV. 120)

DK’de Koşmak, koşturmak, at sürmek, yağma etmek, akın etmek, dörtnala yetişmek, yarmak, kesmek (257–6), **SN**’de *çap-* Koşmak, hızla sürmek, koşturmak (2451), **MN**’de Atılmak, koşarak gelmek (47–5), **ŞŞÇ**’de 1. Yağma etmek, saldırmak (25121) 2. (at vb.) Sürmek, koşturmak (37699), **Bİ**’de *çap-* Vurmak, çalıp çırpmak, yağma etmek (402) olarak kayıtlıdır. **DS**’de kelime, (I) Koşmak, ivmek, (II) Köpek havlamak, (III) Kesmek (III–1077) anlamlarında kayıtlıdır.

XX. yüzyılın başlarında itibaren kelime EOT metinlerine kaydedilen ‘*yağma, çapul etmek, saldırmak, atılmak, vurmak, hücum etmek, çarpmak, vurup kesmek*’ anlamlarını kaybetmiş, **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. (At) koşturmak, hızla sürmek 2. Koşmak, öteberiye hızla yürümek 3. Akın ve ilgar etmek *eskimiş* ve **TS**’de ‘1. Koşturmak 2. Akın etmek,

koşmak' anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca TS'de de görüldüğü üzere kelimenin '(at) koşturmak, hızla sürmek' anlamı da kaybolmuştur

çıkın (çık- + -(I⁴)n (f.i.y.)) Radloff (1905:III-2058), kelimenin anlamını (Osmanlı) 'küçük cüzdan, çanta' olarak kaydetmiştir. Tietze (2002:506), kelimeyi *çıkı/çıkın* başlığı altında *çıkı*'nın asıl anlamını 'büyük düğüm' olarak vermiştir.

Kelime XVII. yüzyılın ortalarında yazılmış **PN**'de 'vücutta yuvarlak küçük kabarcık, torbacık; *bohça çıkın* Kabarcıklar hâlinde' (böğrü ince ve kemikleri kuvvetli ve kalın ola, uyluklarında torba torba (**çıkın çıkın**) etler ola ve kollarının eti az ola...(28b/10) olarak benzetme yapılarak anlamlandırılmıştır. **HHT**'de Küçük bohça [073b/15] anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'bohça, paket, bağ' anlamı yanında 'bir keseye konulmuş veya bir parça beze sarılı para' anlamını ekleyerek anlam dairesini biraz genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, 'bir beze sarılarak düğümlenmiş küçük bohça, çıkı' olarak temel anlamda kullanılmış, daha önceki dönemlerde kazandığı anlamları kaybetmiştir.

çıkışmak 'çık'ın işteş şeklidir. Clauson (1972:412), kelimenin Çağatay XV'deki anlamını 'karşılıklı anlaşmaya varmak' olarak vermiştir. Radloff (1905:III-2068), *çığış-* kelimesinin anlamını (Kazan) 'birisıyla beraber sahne almak, çıkmak' olarak verir. Gülensoy (2007:I-236), kelimeyi iki ayrı başlıkta ele almıştır: *çıkış1* 'yetmek, kâfi gelmek' < çık- (1)ş-; *çıkış2* 'birine sert sözler söylemek' < çık(1)ş-. Ancak kelimeyi eşgösterenli biçimde değerlendirmeye ve iki başlıkta vermeyi gerekli kılan herhangi bir ciddi bir anlam ayrılığı veya kelimelerin sesteş tesadüflük bir durumu yoktur. Aksine her iki kelimeyi de birbirine bağlayan temel, merkezî bir anlam vardır ki o da 'yeter olmak'tır. Kişi yeter olduğu zaman herhangi bir durumla ve olayla karşılaştığında onunla kolaylıkla baş edebilir. Aynı şekilde bir kişi yeter olduğu zaman güçlüdür, otorite sahibidir. Bu sebepten karşısındaki kişiyi gücü dolayısıyla azarlayabilir, ona üstünlük taslayabilir.

Kelime **TAS**'ta 'başa çıkmak' {Şehirler açtım, çeriler sıdım; çün ölüm geldi, ölümle **çıkışamadım**. (Tebareke. XIV. 30-2), **D**'de *çıkış-* Çıkışmak, yeter olmak, mücadele etmek (119a/10), **TİKT (A)**'da *çıkış-* Karşılama, güç yetirmeye uğraşmak (8a/19), **MT**'de *çıkış-* Karşı gelmek, karşı koymak, başa çıkmak, alt etmek (22a-6), **VG**'de *çıkış-* Başak çıkmak, baş etmek (693), **ŞŞÇ**'de Başa çıkmak (41533) olarak daha çok

soyut anlamlar da kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *çıkışmak*, EOT metinlerinde geçen anlamlardan farklı olarak '1. Girişmek, gücünü aşan bir işe bulaşmak 2. Varmak 3. Yetişmek, yetmek, "yer olmak" 4. Paylamak, kızarak azarlamak' olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'deki anlamların bazılarının kaybolduğu yalnızca '1) Bir kimseye hoşça gitmeyen bir davranıştan dolayı sert sözler söylemek, azarlamak, 2) Yeter olmak, yetmek' anlamlarında kayıtlı olduğu görülür. **DS**'de kelime, 'hesaplaşarak uzlaşmak' (III-1168) olarak geçer.

çökek (*çök-* + *-(ğ) A²k (f.i.y.)*) Radloff (1905:III-2035), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*yıkılma, çökme tehlikesi olan*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Çöküntü, çirk, tortu. {Es-sait [Ar.]: **Çökek** yâni tortu dedikleri ki süci süzülürde zarfın içinde kalan hâşâktir. (Kdeb. XVIII. 694-1) 2) Çökülerek oturlan yer. {El-müsarü [Ar.]: Ve yerinden ve çökeğinden kaldırılmış deve. (Terceman. XV. 271-2) 3) Tuz ve süt katılmış yoğurt, bir çeşit çökelek. {Limişk [Fa.]: Süt ve tuz katılmış yoğurttur ki **çökek** tâbir olunur. (Bürh. XVIII-XIX. 548) anlamlarıyla ve anlam dairesi geniş olarak karşımıza çıkar. ***Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1. Çukur yer 2. Çökülüp oturlan yer' anlamlarıyla kayıtlıdır. Bu yüzyılda kelimenin **TAS**'ın 1. ve 3. maddesindeki anlamları kaybolmuş ve anlam dairesinde bir daralma yaşanmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1) Bataklık, su kenarı, balçık, 2) Çukur yer, 3) Tortu, (II) Yerde sürünen kötürüm, (III) 1) Çadır yanında deve çöktürülen yer, 2) Deve gübresi (III-1281); 1. Çok yaşlı 2. Eli ayağı tutmayan (XII-4480) anlamlarında kayıtlıdır.

dartılmak, (tartılmak) *tart*'ın edilgen şekli. Radloff (1905:III-862), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Altay, Teleüt, Lebedin, Çor, Sagayday, Koybal, Küerik, Kazan, Karayim Luck) '*1. Gerilmiş, çekilmiş olmak 2. (Kırgız) Azalmak, büzülme, çekilmek 3. (Osmanlı) Tartılmış olmak, araştırılmış denenmiş olmak 4. (Osmanlı) Yavaş konuşmak*' olarak vermiştir.

'*tart-*' gibi onun edilgen şekli *tartıl-* kelimesi Eski Türkçeden itibaren yaygın kullanılan kelimelerden biridir. Eski Türkçede '*dışarı çıkarılmak, sürüklenmek (EUTS)*' anlamları ile kullanılan kelime, EOT metinleri ve **Kâmûs-ı Türki**'de aşağıda görüldüğü üzere

anlam alanını genişletmiştir. Ancak günümüzde Standart Türkiye Türkçesinde daha evvel kazandığı anlamların bazıları kaybolmuş ve anlam alanı daralmıştır.

Kelime **BHMİH**'de *tartil-* Çekilmek, gerilmek, tartılmak (Kâş. Caf. TT.) (239: 10), **SN**'de *dartıl-* Daralmak, içi sıkılmak (3835), **GN**'de *dartıl-* Çekilmek, uzaklaşmak (1005), **KT**'de *tartil-* Tartılmak; *tartılmış/dartılmış* 1. Tartılacak şey, tartı (70a-10=7/8) 2. Tartılmış, miktarı belli olan (124a-4=15/19), **VG**'de *tartil-* Çekilmek, uzaklaşmak, gitmek; iple bağlamak (885), **ŞHŞ**'de *tartil-* Çekinmek, sakınmak (1242), **ŞŞÇ**'de 1. Çekilmek, gönderilmek (20873) 2. Yüklenmek (32011), **FR/K**'de Saklanmak, çekilmek, gerilmek' anlamlarında olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *tartil-mak*, '1. Kantar veya teraziye çekilmek 2. Sendelemek, sallanarak bir çeşit tereddütle yürümek 3. Birinin üstüne düşmek, sataşmak, sarkıntılık etmek 4. Kesik kesik ve tereddütle söylemek 5. Direnip gitmek istememek' olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde TS'de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'de kazandığı bazı anlamlar kaybetmiş '1. Tartma işi yapılmak veya tartma işine konu olmak ve 2) Kendini tartmak' olarak daha çok somut anlamlarda kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) Kendini ağır satmak, büyüklenmek, böbürlenmek, (II) Asılmak, abanmak, (III) Tartılmak (IV-1373) anlamlarında kayıtlıdır.

dayak, (tayak) *taya:-*'dan türemiş isimdir. Clauson (1972:568), kelimeyi şöyle açıklamıştır: Başlangıçta somut bir anlama sahip olduğu açık olan kelimenin Eski Oğuz Türkçesi döneminde '*güvence*' gibi soyut anlamlarla anlam genişlemesine uğramıştır. Osm. XIV' deki anlamını dayak '*destek baston*' olarak vermiş. Sevortyan (1980:126), *daya-* + *-k* kelimesinin anlamlarını '1. Dayak, değnek; çomak; baston 2. Destek, yardım 3. Temel' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'mesnet, dayanılacak şey' {Sened (Ar.): Nesnenin söykeği ve **tayağı** (Bab. XVI. 2, 463), **DK**'de Dayak, destek, direk (17-1), **V**'de Dayanılan şey, dayak, dayanak (45a.6), **İM**'de *dayak/tayak* Baston, dayanak (600, 814), **YED**'de Dayanılacak şey, eşya. İnsan vb., **FN**'de *tayak (~tayak)* 1. Destek, dayak (6077) 2. *mecazlaşmış* Yardımcı, destek, arka koruyucu, ayakta tutan; geçim kaynağı (5486), **ŞHŞ**'de *tayak* Bukağı, bağ (3753), **IN**'da *tayak* Mesnet, dayanılacak şey (7051), **ŞŞÇ**'de (I) Destek, mesnet, güvence (10480) (II) Dayak, kötek (28611), **Bİ**'de Dayanılacak nesne (415) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde kayıtlı olan '1.

Dayanacak değnek, sopa 2. Dövmek ve vurmak için kullanılan değnek veya sopa, kütük 3. Kapı arkasına veya başka bir şeye dayatılan destek’ anlamları yanında ‘vurma, dövme’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. Kelime, EOT metinlerinde ‘dayanacak değnek, sopa’ temel anlamından hareketle anlam dairesine ‘yardımcı, destek, arka koruyucu, ayakta tutan; geçim kaynağı’ mecazî anlamını, **Kâmûs-ı Türki**’de de ‘vurma, dövme’ anlamını ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de ise kelime, (II) ‘1. Bir şeyin yıkılmaması için dayanan ağaç, destek, payanda 2. Evlerin kapısının açılmaması için kapının arkasına konulan, kol, destek, sürgü’ olarak temel somut anlamlarda kayıtlıdır. **TS**’de bu anlamların kayıtlı olmaması, kelimenin ciddi bir anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, 1) Destek, 2) Kağrı ve dört tekerlekli arabalarda oku yukarıda tutmaya yarayan ağaç destek, 3) Evlerin kapılarının açılmaması için, kapının arkasına konulan ağaç kol, takoz, 4) Kalınca, uzun sopa, Boston, asa, 5) Bir yükü yalnız başına sararken kullanılan yük dayamaya yarayan ucu çatallı, kalınca ağaç, 6) Merdiven (IV-1383,1384) anlamlarıyla kayıtlıdır.

don (< **tōn* ‘elbise, üst giyecek’ (Tekin, 1975:260)) Kelime, Eski Türkçe döneminden itibaren dilimizde mevcut olan kelimelerden birisidir. Köktürkçe döneminde ton biçiminde değil, *tonlug*, *tonsuz* (KT D 29: 3 2, BK D 23: 58) olarak genişletilmiş biçimdedir (Tekin, 2008). Uygur Türkçesi dönemine ait önemli eserlerden biri olan *Maytrisimit*’te *ton* biçiminde ‘giyecek, elbise’ (Tekin, 1976) ve *tonagu* ‘takılacak şey’ *tonangu* ‘sarınlacak şey’ *tonlug* ‘elbiseli’ *tonsuz* ‘elbisesiz’ (Sır, 2009) türevleri ve anlamlarıyla kayıtlıdır.

Kâşgarî (1999:IV-638) *ton* kelimesini ‘elbise’ biçiminde tanımlamış, kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Clauson, *don* kelimesinin menşeyini Sakaca *tauna*’ya bağlar (1972:513), Fasmer sözlüğünde bu kelimenin Rusçaya ‘*tun*’ biçiminde geçtiğini ifade etmiş, kökeni hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Tietze (2002:644), kelimeyi *don* yazımıyla madde başı kabul ederek üç farklı anlama geldiğini kaydetmiştir. ‘1. *Elbise, üst baş, kılık kıyafet* 2. *İç çamaşır; gecelik; külot* 3. *At tüyünün rengi*’. Kelimenin kökeni hakkında herhangi bir şey söylememiş, yalnızca kelimenin ilk anlamıyla Eski Türkçeden beri mevcut olduğunu ve *ton* şeklinde yazıldığını ifade etmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Giyim; elbise, örtü, üst giyim, tulum,*

ayakkabı, çizme vs. 2. Pantolon; iç giyim 3. Kıyafet, dış görünüş 4. At cinsi ve bazı lehçelerde 'anne rahmi', 'koyun içi', 'önlük' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin son iki anlamını XII-XIII. yy. ait eserlere ait metinlerde, '*pantolon, iç giyim*' anlamlarını ise Eski Uygurca dönemine ait metinlerde tespit etmiştir. Kelimenin en eski şeklini, Şerbak, **tôn* 'giyim, robdaşambır', Doerfer ise **tôm* olarak vermiştir (1980:262-264).

Kelime **TAS**'ta 1. Elbise, kılık, kıyafet {Şol izzet **tonun** alup borluk gömleğin giyürücü ölümü anavuz. 2. Renk. {Cemi-i ümmet-i Muhammed mateme düşüp At meydanında siyah **donlu** atlarla matem ettiler. (Ev. XVII. 266), **SN**'de (← Saka dili, thauna) 1. Elbise (190) 2. Zırh (2524) 3. Kılık (4755); *tona gir*- Zırh giymek (903); *ton biç*- Elbise kesmek, dikmek (3125); *tondan tona gir*- Kılıktan kılığa geçmek, şekil değiştirmek (366); *ton eyle*- Elbise dikmek (1290); *tonun yırt*- Acı ve üzüntüyle elbisesini parçalamak (1443), **GN**'de 1. Giyecek (27) 2. Renk (2469), **KMT**'de *ton* Elbise, kılık kıyafet; renk (135^b11), **KT**'de *ton/don* Örtü, bürüngü; giyecek, libas (237a6=71/7); *kalıñ ton* Sık dokunmuş, kalın ipek (277b-11=76/21), **FN**'de *ton* 1. Elbise, kılık kıyafet, giysi; örtü (6754) 2. Renk, nitelikte (5987), **YZ**'de (4b.103) **TİKT (A)**'te *ton* (52b/12) **MM**'de *ton* (2070) **GT**'de (10b-11) **IN**'da *ton* (1724), **GRT**'de *ton* (2859) ve **ŞŞÇ**'de *ton* (6900) 'giyecek, elbise, gömlek, örtü', **FFANG**'da Pantolon, elbise, **Kâmûs-ı Türkî**'de 1. Her türlü giyecek 2. Belden aşağı giyilen ve bacakları örten içlik 3. Atın rengi,' anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime, yukarıda taradığımız EOT metinlerinde '*elbise, giysi, kılık kıyafet, giyecek*' temel anlamıyla yer alır. Bu anlamların yanında '*zırh, at donu*' gibi ikincil bir anlam da yüklenmiştir. '*At tonu ve zırh*' anlamı, günümüzde TS'de kaybolmuş, dolayısıyla kelimenin anlamında bir daralma yaşanmıştır.

Kelimenin '*iç çamaşırı*' anlamı EOT dönemine ait metinlerden yalnızca Birgili Muhammed Efendi'nin **V**'sinde *ton* biçimiyle '*don, iç çamaşırı*' {Uykudan kalkdukda döşekde ve yâ **tonında** menî ve mezî bulmak (45b.6) olarak kayıtlıdır. Daha önceki metinlerde bu anlamı saptayamadık. XX. yüzyıldan sonra Kâmûs-ı Türkî ve TS'de bu anlam geçmektedir. Kelime, bu yüzyılda '*elbise, giysi, kılık kıyafet, giyecek*' temel anlamından '*iç çamaşırı*' anlamındaki yakın bir anlama geçmiştir. Ayrıca kelime TS'de '*don, giysi*' olarak mecazileşmiş bir anlamla da karşımıza çıkar. Kısacası kelimenin

anlam ekseninde hem daralma, hem mecazlaşma hem de yakın anlama geçiş durumları, aynı yüzyılda ve farklı yüzyıllarda gerçekleşmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Çamaşır, 2) Kıyafet, biçim, 3) Gelin elbisesi, kadın elbisesi, 4) Pantolon, 5) Şalvar, 6) Beyaz bezden yapılmış pijama, 7) Tavukların ayağına işaret olarak bağlanan bez, 8) Saman taşımak için kağnıların yanlarına konulan yün örtü (III) Ağaçların yapraklanması (IV-1557,1558); 1. Şalvar 2. Gecelik (XII-4487) anlamlarında kayıtlıdır.

dölek (tölek) Radloff (1905:III-1738-1739), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Olgunlaşmamış kavun veya karpuz 2. Tekerleğin ortasındaki milin girdiği yer 3. Düz olmayan her şey 4. Mars (denizcilik terimi)' olarak vermiştir. Clauson (1972:498), kelimenin anlamını 'ağırbaşlı, sessiz sakin ve benzeri' olarak vermiştir. XX. yüzyılda Anadolu'da dölek biçiminde benzeri anlamlarda kullanıldığını kaydetmiştir. Kelimenin yapısını da *töle-: (d-) olarak vermiştir.

Kelimenin **TAS**'ta geçen anlamları 'mutemet, dürüst, sükûn ve asayiş içinde olan, usta, kurnaz, temkinli, karpuz, kelek' vb. anlamları kaybolmuş, **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de yalnızca "ağırbaşlı, uslu, ağır davranışlı ve düz, engebesiz" anlamlarında kullanılmıştır.

Kelime **TAS**'ta 1) Sabit, berkarar, baki. {Dünyanın ömrü ve ululuğu **dölek** değildir, eğer maldan nesne ele girürse hem ol dakı bâki ve dölek olmaz. (Kel. XIV. 126) 2) Mutemet, dürüst. {Pes bir yıldan sonra Yusuf'a Mısır'ın Beğliğinin verdi ve eyitti: ... Bugünkü gün sen benim katımda **dölek** ve inamsın. (Enb. XIV. 262)

3) Sükûn ve asayiş içinde olan.

İşbu yıl hem çok ola beğler helâk

İl eminlik ola hem yurtlar **dölek** (Melhame. XIV-XV. 21-2)

4) Temkinli. {Eğer oğul eğerçi ki yiğitisin amma kocalar bigi uslu ve **dölek** ol. (Kab. XV. 104) 5) Elverişli, uygun. {Ed-divar [Ar.]: Bir nesnenin kolay tarafını ve **töleğini** etrafından araştırmak mânasına. (Kam. XVIII-XIX. 1, 861)

6) Usta, kurnaz.

Zamanede **tölek** olmuş turnalar

Dizilmiş karata çığınan gider (Kara. XVII. 167)

GN'de (2435), **HN**'de (2295) ve **KAB**'da, **ETT**'de (DV 304–1) 'temkinli, halim, selim, sâbit kararlı, yumuşak, dâimî, sebatkâr', **KT**'de Oturulan, meskûn; *dölek olmamış* Meskûn olmayan, oturulmayan (167b–3=24/29) olarak TAS'taki bazı anlamlar kayıtlıdır. EOT metinlerinden farklı olarak **T**'de *karga dölegi* Ebucehil karpuzu (47a–12) ve **RB**'de Kelek, ham kavun (39a/6) anlamıyla kayıtlıdır. **DS**'de kelime, (I) 1) Düz, engebesiz arazi, tepenin eteği, 2) Kıvrıntısız düz yol, 3) Tarlanın düz ve verimli kısmı, 4) Ekilen domates, biber, patlıcan fidelerinin kolay sulanması için kıvrıntılı olarak hazırlanan yer, (II) 1) Uslu, terbiyeli, ağırbaşlı (kimse), 2) Uyanık, dikkatli, 3) Uysal, 4) Eli işe yatkın, 5) İçinden pazarlıklı, 6) Dürüst, ciddi, mert, 7) Yaşı kırkı geçen kimse, (III) 1) Güzel, iyi, 2) Doğru, düzgün, (IV) 1) Boyu, posu güzel olan (kimse), 2) Orta yaşlı (kimse), (V) Yedek (yiyecek), (VI) Kavun, iyi cins kavun, (VII) Topraktan yapılmış tencere, güveç, (VIII) Bit, (IX) 1) Irmak ve çayların yavaş akıntıları, 2) Yağmur sularının düz bir yerde birikerek yaptığı göl, (X) Çok ürün veren (IV–1577, 1578)

eğmek (<*ēg- 'eymek' (Tekin, 1975:263)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Eğ-, bük-, meyil ttir-, eğdir-, bükül, eğmeç şeklinde yap-, kırıştır-, buruştur- 2. Eğrilt-, eğri yap- 3. Birinin önünde ğil-, saygı duy-, tap-, hitap et-; kır-, eziyet et- 4. (mecazî) Kendi tarafına çek-, ikna et-, sempeyi duy-, anlayışlı göster- 5. Geri döndür-, iade et- 6. Ör-, 7. Katla-, sar- 8. Vur-, darbele-' olarak vermiştir. 1. maddedeki anlamlar, en eski anlamlardır. Kelimenin temel anlamın içeriği ile ilgili yorum yapmak zordur. Belki o tepe/ler ile ilgilidir. Buna *iy ~ âg* 'tepe, yokuş, kenar'; isim kökü *ivek* 'yokuş' türemişi kanıt olarak verilebilir (1974:330).

Kelime **TAS**'ta 'meylettirmek, iknâ etmek' {... Ol yiğidi hüsünde gayet ve huplukta bî-nihayet gördüm, hiç bir yerinde kusur yok, amma gönlüm sultanı diler kim ana varmayam... Atam bana hezar dürlü dil ile söyledi, beni **eğemedi**, taş gibi gönlüm yumuşamadı. (Ferec. XV. 262), **DAH**'da Eymek, gönlünü çelme, o tarafa meyl ettirmek (594), **KT**'de 1. Eğip bükmek (27b-2=3/78) 2. Döndürmek, saptırmak (263b-3=61/5) 3. Büzmek, bükmek (103b-9=11/5) 4. Sallamak, sarsmak (126b-10=16/15), **TİKT (M)**'de *eg-* 1. Bir yana meylettirmek, eğmek (437b/16) 2. Eğip bükmek (306b/18) 3. Mahcup etmek, küçültmek (258a/1), **CCK**'de *eg-* Eğip bükmek; itaat ettirmek (2007), **ŞŞÇ**'de

eg- 1. Eğmek, bükmek (8883) 2. Saptırmak, dalalete düşürmek (11004), **Bi**'de eg- 1. Bükmek, eğmek (1631) 2. İtibarını düşürmek (838), **FFANG**'da eg- (I) eğirmek (II) eğelemek' olarak somut ve soyut anlamları da kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de *eğmek*, EOT metinlerinde kayıtlı olan '1. Bir yana meylettirmek, çarpıtmak 2. Bükmek, çevirmek, kıvırmak 3. *mecazlaşmış* Razı ve ikna etmek, kandırmak' anlamlarıyla geçer. Günümüzde **TS**'de ise kelime '1) Düz olan bir şeyi eğik duruma getirmek, 2) Sert bir cismi bükmek' olarak daha önceki dönemlerde kazandığı mecazî anlamları kaybetmiş, daha çok somut anlamlarda kullanılmıştır.

eren, (erenler) (<*ēr 'er, erkek, adam' (Tekin, 1975:263)) Clauson (1972:232), kelimenin açıklamasını şöyle yapar: "Yapısı için 'er'in düzensiz çoğulu; tam olarak 'erkek' demek; *oğla:n* kelimesinde olduğu gibi gerçek yapısı çok erken unutulmuş, tekil gibi kullanılmaya başlanmıştır. Bütün modern şivelerde '*içten adam, savaşçı adam*' anlamlarında kullanılmaktadır. Osm. XIV eren'in anlamı "1. Erkek (*dişi olmayan*) 2. İçten adam, kahraman 3. Tecrübeli kişi (?)" Bütün tarihi dönemlerde tekil olarak yaygındır". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1) Erkek, koca 2) Kahraman; yiğit; cesur insan; cesaretli, asker, cesur asker, mert, kuvvetli 3) Soylu, asilzade, yüksek unvan sahibi, 4) İnsan, iyi insan, namuslu insan (namuslu ve eğitilmiş insan) 5) İş adamı, işgüzar 6) Genç erkek 7) Koca, eş' olarak vermiştir. Ona göre 1. ve 2. maddedeki anlamlar, en temel ve birincil anlamlardır. Diğerleri bu anlamlardan türemişlerdir. Kelimenin morfolojik yapısı eskiden beri Türkologların dikkatini çekmesine rağmen hala tam olarak netleştirilmemiştir. Bang, *eren* kelimesini (oğlan kelimesi oğul'dan geldiği gibi) *er* kelimesinden *-n* küçültme eki ile meydana geldiğini düşünür. Ananiasz Zajaczkowski de aynı görüştedir: *ul-an, el-an* 'gençler', *er-an* 'iş adamı', *öz-an* 'nehir'. Sevoetyan'a göre *eren* kelimesinin anlamlarında hiç küçültme anlamı bulunmamaktadır. Bu sebepten Brockelmann ve Pellyo, Bang'ın köken açıklamasına tereddütle bakarlar ve *-en* ekinin eski bir çoğul eki olduğunu düşünürler. Ayrıca Brockelmann, Kültegin abidesinde *-n* ekinin çoğul eki olarak kullandığını da ispat etmiştir. Gabain'e göre *-n* ekinde hem yakınlık, hem çoğul, hem de kuvvetlendirme fonksiyonları yan yanadır (1974:290-291).

Kelime, **TAS**'ta 1) Erkek. {Ve ol dağ kavminin **erenleri** görklü ve avratları çirkin idi ve yazı kavminin avratları görklü ve erenleri çirkin idi. (Enb. XIV. 230) 2) Kahraman,

bahadır, babayiğit. {**Erenlerde**, bahadırlarda basıp basılmak ayıp değildir. (Hamza. XIV- XV. 5, 43)

3) Erler, yiğitler, kahramanlar.

Çü Salâs gördü anın erliğin

Baş oynadığın terk edip dirliğin

İgen tanlayıp dedi kim hiç **eren**

İçinde bulunmaya buna eren (Süh. XIV. 291)

4) Ricâl, tecrübeli, akıllı kimseler. {Lâ-mülke illâ -ricâl... Yâni padişahlık **erenlersüz** olmaz ve er malsız kaim olmaz. (Kel. XIV. 2)

KİG'de 1. Kişi, kimse; insan (1b.4) 2. Koca, eş (101a.4) 3. Erkek (17b.5) 4. Tecrübeli, akıllı kimseler; mezhep imamı (20b. 9), **DK**'de (231-9), **ŞKM**'de Eren, veli (19b/6) ve **MN**'de (62-4) 'eren, er, yiğit, kahraman', **TİKT (M)**'de 1. Erkek kişi, adam (356a/6) 2. Asker, savaşçı (322b/8), **KT**'de 1. Koca, zevç (167b-6=24/31) 2. Kişi, kimse (274a-3=72/6); *erenler* Bazı kimseler; kavim, topluluk (246a-10=49/11) **DS**'de (I) Amaç, erek, (II) Kızılılık, (III) Dirlik, erinç, (IV) Dost, (V) Ölü çıkan eve komşuları tarafından götürülen yemek, (VI) Hayırlı çocuk (V-1766) anlamlarında kayıtlıdır.

'*erler, yiğitler, kahramanlar*' anlamında kullanılan *er* isminden türeyen 'eren' kelimesi ile er- fiilinden türeyen 'ermiş, veli' anlamındaki eren kelimesi EOT metinlerinde eşzamanlı olarak yan yana kullanılmıştır. **TİKT (A)**'da 1. Ermiş, bulaşmış (2b/10) 2. Tecrübeli, akıllı (98b/12) 3. Allah'a ermiş, veli (84b/3), **İM**'de Veli, eren, Yedi Uyur (3476), **ETT**'de Er, yiğit, erkek, tecrübeli kimse, ricâl (HŞ 1475), **KY**'de Ermiş kişi (1885), **MŞV**'de Yiğit, kahraman, ermiş kimse (10a/23), **MT**'de Bilgide ve ilimde ilerlemiş kimse, ermiş kişi (21a/13), **ŞŞÇ**'de 1. Yiğit, kahraman kimse (19779) 2. Ermiş kimse, veli (45071), **F**'de Bir yolun müntesipleri (71b-2) olarak geçer.

Ancak XX. yüzyıla gelindiğinde 'erler, yiğitler, kahramanlar' anlamında kullanılan 'eren' kelimesinin söz varlığı sahnesinden çekildiğini görmekteyiz. Bunda $+A^2n$ ekinin kalıplaşması ve fonksiyonunu daha güçlü birçoğluk eki olan $+lA^2r'a$ devretmesidir. *er-* kökünden türemiş eren kelimesi ise varlığını sürdürmektedir. Muhtemeldir ki onun söz

varlığında yerini devam ettirmesi, taşıdığı dinî bir anlam ve yerine geçecek bir kelimenin olmayışıdır.

Kelime **TİKT (A)**'da 1. Ermiş, bulaşmış (2b/10) 2. Tecrübeli, akıllı (98b/12) 3. Allah'a ermiş, veli (84b/3), **ETT**'de (HŞ 1475), **KY**'de (1885), **MŞV**'de (10a/23) ve **MT**'de (21a/13) 'er, yiğit, erkek, tecrübeli kimse, ricâl', **İM**'de Veli, eren, Yedi Uyur (3476), **ŞŞÇ**'de 1. Yiğit, kahraman kimse (19779) 2. Ermiş kimse, veli (45071), **F**'de Bir yolun müntesipleri (71b-2) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "benliğinden sıyrılmış, öz varlığından geçmiş, kendini Tanrı'ya adanmış, ermiş, evliya, veli ve olağanüstü sezgileriyle birtakım gerçekleri gördüğüne inanılan kimse" olarak kullanılmaktadır. Muhtemeldir ki, kelimenin söz varlığında yerini devam ettirmesi taşıdığı anlam dolayısıyladır.

erişmek Clauson'da (1972:239) kelime şöyle geçer: "ér-in işteş şekli; tam olarak 'ulaşmak veya varmak, beraberce". Bütün modern şivelerde yaşıyor, fakat hepsinde bu kelimenin yaşayan şekilleri olup olmadığı şüpheli olan geniş bir anlam alanıyla kullanılıyor. Uyg. VIII, Çağ. XV. Osm. XIV *eriş-/ériş-* 'ulaşmak' ve de *ile*'yle birlikte 'ile arkadaşlık etmek', pek çok metinde." Sevortyan (1974:288), kelimenin anlamlarını '1. Ulaş-, yetiş-, var-, gel- 2. Zamanında yetiş- 3. Koşarak yetiş- 4. Er- 5. Amaç ulaş- 6. Olgunlaş- 7. El ile yetiş-, dokun, değ- 8. Gerçekleştir-' olarak vermiştir. Yapısını da *eri-* kelimesine -ş- (dönüştürme ?) ekinin eklenmesiyle türemiş olarak kaydeder.

Kelime **TAS**'ta 1) Uğraşmak, sataşmak, münakaşa etmek. {Her kimse ki ulular ile **erişe** kendü kanın dökmeğe dürüşür. (Güls. XV. 72) 2) Şakalaşmak. {Et- tesandele [Ar.]: Nisvanla horata ve şaka eyleyip **erişmek** mânasınadır. (Kam. XVIII-XIX. 3, 265), **KT**'de *iriş-* 1. Ulaşmak, erişmek (30a-3=31/119) 2. Karşılaşmak (23b-8=3/13), **GT**'de *iriş-* 1. Ulaşmak, varmak, erişmek (43b-10) 2. Kavuşmak (59a-1) 3. Gelmek, yetişmek (56a-2) 4. Yükselmek, erişmek (75a-13) 5. Olmak (37a-10), **TİKT (M)**'de *iriş-* 1. Ulaşmak, yetişmek, varmak (kişi, topluluk veya yere) (264b/2) 2. Kavuşmak, arzusuna erişmek, manevî mertebelere yükselmek (229a/15) 3. Mektup, haber, yardım gelmek (249b/19) 4. Zamanı gelmek, vade etmek (357a/11) 5. Tesir etmek, dokunmak (236a/14) 6. Devrinde yaşamak, tanımak, görmek (228b/3) 7. Saltanat, hükümranlık sırası gelmek (362a/1) 8. Rastlamak, tanımak (258b/19) 9 Olmak (289b/1) 10. Duyulmak, öğrenilmek (228a/1) 11. Bir hâle uğramak (375b/5) 12. Denkleşmek, uygun olmak (225b/10) 13.

Derine inmek (388a/14) 14. Takdir yerine gelmek (246b/17) 15. İlham olmak, anlamak (365a/1), FN'de *iriş-* 1. (bir amaca) Ulaşmak, varmak; değmek, isabet etmek; (-e uğramak, gelmek, doğmak, olmak; duyulmak; elde etmek (243) 2. (bir yere veya bir kimseye) Ulaşmak, varmak, kavuşmak; yetişmek; elde etmek (245) 3. Büyümek, yetişmek; olgunlaşmak (206) 4. (zaman, yaş için) Gelip çatmak, (-de) olmak, varmak, ulaşmak (265) 5. İleri bir dereceyi bulmak; intisap etmek (2065) 6. (-e) sataşmak, çatmak, bulaşmak (658) 7. Fayda, yarar sağlamak (1083) 8. Yet-, kâfi gelmek (152) 9. Vâkif olmak, anlamak, nüfuz etmek (1888) anlamlarında anlam dairesi çok genişlemiş olarak karşımıza çıkar.

EOT metinlerinde kelime, '*ulaşmak, erişmek*' temel anlamdan hareketle anlam dairesini '*uğraşmak, sataşmak, münakaşa etmek, şakalaşmak, mektup, haber, yardım gelmek, zamanı gelmek, vad etmek, büyümek, yetişmek; olgunlaşmak*' somut ve '*kavuşmak, arzusuna erişmek, manevî mertebelere yükselmek, ilham olmak, anlamak*' olarak soyut vb. anlamlarda çok genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'deki anlamlar, EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar hemen hemen aynı anlam dairesi içerisindedirler. Yalnızca TAS'taki '*uğraşmak, sataşmak, münakaşa etmek ve şakalaşmak*' anlamları **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de görülmez. Ayrıca **TS**'de kelimenin EOT'nde ve **Kâmûs-ı Türki**'den farklı olarak 'bitkiler veya bunların ürünleri olgunlaşmak' anlamı da vardır. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1) İlişmek, el ile şakalaşmak, alay etmek, 2) Sataşmak, yiğitlik satmak, 3) Boğuşmak, 4) Tartışmak, 5) Güreşçiler birbiri ile tutuşmak, güreşe başlamak, (II) Şeytan, cin çarpmak (V-1772,1773); 1. Kovalamak 2. Yaklaşmak (XII-4497) anlamlarında kayıtlıdır.

eşmek (II) Clauson (1972:255), kelimenin anlamını 'eşkin gitmek'; sadece 'koşmak, acele etmek' gibi biraz değişmiş anlamlar kazanarak GB Osm.'da yaşıyor. Orh. T. VIII, Hak. XI. Osm. XIV *eş-* 'eşkin gitmek'; daha belirsiz olarak 'acele etmek, (at üstünde)'; bütün dönemlerde yaygın olarak açıklayarak kelimedeki anlam genişlemesine işaret etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Hızlı yürümek, atla hızlı hızlı gelmek (Sic. A. XVI. 1, 1089) 2) Hızlı yürümek, koşturmak. {Teşvîr [Ar.]: Güre tavarı öğretmek ve binip **eşüp** müşteriye arzetmek. (Bab. XVI. 1, 27), **SN**'de *eş-* (2883), **YED/RN**'de, **DK**'de (214-7) ve **TİKT**'te *eş-* (179a/10) 'at koşturmak, yortmak, tırıs gitmek, yürümek, yol almak, atı

eşkin sürmek, koşturmak’, **FN**’de *eş-* (2) (Atları) yarıştırmak, koşturmak (6989), **FR/K**’de Hızla at sürmek, sefere çıkmak (34b-9), **FFANG**’da *eş-* Koşmak, acele etmek’ olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de de kelime, hem ‘(insan için) gezmek, sürtmek, koşmak’, hem de ‘(at için) hızlı ve düzgün yürümek’ anlamlarıyla kayıtlıdır. Kelime günümüzde **TS**’de yalnızca (II) ‘(at için) hızlı gitmek’ anlamıyla kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (III) Coşmak (V-1795) anlamında kayıtlıdır.

gönüllü (<<**könüllüg**) (*könül+ + +II⁴ (i.i.y)*) Clauson (1972:732-733), kelimenin anlamlarını ‘*aklı olma,*’, *fakat* ‘*hevesli, istekli, iyi niyetli, neşeli*’ vb. olarak vermiş ve pek çok modern şivede yaşadığını da (Mesela; GB. Osm.da *gönüllü* biçiminde) eklemiştir.

XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla **TAS**’da 1) Cesur. {Ohu **gönüllüye**: ceri [Ar.]: vü cesur [Ar.] (Uc. Gar. XV. 9)

2) Gönüle, cana yakın, muteber, hatırlı, şerefli.

Dilberler içre nite ki cânan **gönüllüdür**

Güller içinde gonca-i handan **gönüllüdür** (Revani. XVI. 50)

3) Kibirli.

Ağır deprenir etmede serfürû

Gönüllü gibi sâkıyâ pek sebu (Atai. Ha. XVII. 41)

4) Bön, sersem {Kâliv [Fa.]: Ahmak ve bön ve yaramsık ve serkeş ve **gönüllü** ve...(Nimeti. XVI. 502) anlamlarıyla kayıtlıdır.

EOT metinlerinden **FN**’de (2707) ve **MT**’de (53a-2) ‘istekli, hevesli’, **PN**’de 1. Cesur (19b/04) 2. Alingan, ilişkili (23b/05), **KBP**’de Huyu belli özellikte olan (kuş) (16a/04), **ŞŞÇ**’de İstekli; *gönüllü gönülsüz* ‘istemeyerek’ (51664) anlamlarıyla kayıtlıdır.

Kelime EOT metinlerinde ‘*istekli, hevesli, gönüllü*’ temel anlamlarından hareketle anlam dairesini ‘*kibirli, bön, sersem, aptal, alingan, işkilli*’ anlamlarında genişletmiştir.

Kâmûs-ı Türkî’de ve **TS**’de kelime, ‘*kendi istek ve arzusu ile iş gören, zorlanmamış, baskı altında bırakılmış olmayan, (bir işi yapmya) çok istekli olan*’ temel anlamlarında kayıtlıdır. Kelimenin **TAS**’taki ‘*kibirli, bön, sersem, aptal, cesur*’ ve **PN**’deki ‘*alingan*

işkilli’ anlamları günümüzde TS’de kaybolmuştur. Ancak bu anlamlardan yalnızca ‘kibirli’ anlamı **Kâmûs-ı Türkî**’de kayıtlıdır. Ayrıca EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**’den farklı olarak TS’de ‘seven kimse veya sevgili’ anlamı da vardır. **DS**’de kelime, (I) Her şeyi beğenmeyen, (II) Herhangi bir işe çağrılmadan gelen, ya da yapan, (III) Değerli kimse (VI-2156) anlamlarıyla kayıtlıdır.

gücünmek Clauson’a (1972:698) göre *gücen-* ve *güce-* kelimeleri aynı kavramı karşılamaktadır. Severtyan’a göre kelime, güç ismine *-(a)n* dönüşlülük ekinin getirilmesi sonucunda oluşmuş, anlamları da *darılmak, küsmek, hiddetlen-, memnun ol-, üzül-, geril-, çabala-, zorla-, güç göstermeye çabala-, güçlen-, kuvvetlen-*’tir. Ramstedt ve Poppe, *güç* kelimesini Moğol lehçelerindeki bir sıra benzeri kelimelerle karşılaştırmıştır (1980:98).

Kelime **TAS**’ta ‘kendisine güç gelmek, güçlük duymak’

Ağırlandı yer ol bâr-ı girandan

Gücündü yer götüren öküz andan (Şeyh. Ş. XVI. 810)

BHMİH’de *küçen-* ‘fazla bulmak, yüksünmek’ (Kâş. *kücen-* Gücü, kuvveti kalmamak; zulmetmek, ağırlaşmak; Caf. *küçen-* Kendisini zorlamak, mecbur olmak, kuvvetlenmek; Abu H. *küçendi* Yüklenmeye gücü yetmedi –hücum etmeğe gücü kâfi gelmedi) (82: 24), **KİG**’de *gücen-* (53a.4), **MM**’de *gücin-* (3187), **MNHS**’de *gücin-* (176a.12), **EM**’de *gücen-* (59a/2) ‘zorlanmak, zora gelmek, zorlamak, güçlük çekmek’, **Kmühim**’de *gücen-* Zorlanmak, incinmek, bir yerini incitmek (27b.19), **FFANG**’da *gücen-* Gücenmek, alınmak’ olarak geçer. XX. yüzyıldan sonra **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de ‘birinin beklenmeyen bir davranışı karşısında kırgınlık duymak, kırılmak’ **DS**’de *güce-* kelimesi, ‘üzülmek’ anlamında geçer.

Kelime, ET ve Kâşgarî’de bir kişiye veya herhangi bir olay karşısında gösterilen şiddeti karşılarken EOT’nden günümüze kadar taradığımız metinlerde de görüldüğü üzere yalnızca *kişinin duygu ve düşünceleriyle -Kmühim*’deki anlam hariç- sınırlı kalmıştır. Bu sebepten kelimedede hem bir anlam iyileşmesi hem de daha genel kullanılan şiddet kavramının yalnızca *‘kişi için’* kullanılır olmasıyla da anlamında bir daralma olmuştur.

güvenmek Clauson'un (1972:690) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: *küve:- 'in dönüşlü şekli, 'kötü anlamda 'gururlu olmak, mağrur olmak' hali bazı şivelerde yaşayan bu anlam daha sonra övücü anlamda 'makul gurura sahip olmak, öz güvene sahip olmak; bundan mutlu olmak, memnun olmak' şeklinde daha evvel kelimeye pejoratif bir anlam varken sonradan melioratif bir anlama geçişin yaşandığını ve kelimenin Osm. XIV-XVI' daki kullanımı için de "güven- biçiminde (1) 'övünmek'; (2) (bir şeye Yön.) güvenmek/dayanmak; dört metinde."

Aşağıda taradığımız EOT metinlerinde kelime 'bel bağlamak, itimat etmek, mağrur olmak, iftihar etmek, övünmek ve sevinmek vb. anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde TS'de kelimenin TAS'da geçen 2. ve 3. maddedeki anlamlarının kaybolduğu, yalnızca 'güven duymak, güveni olmak, itimat etmek' anlamında kullanıldığı kayıtlıdır. Dolayısıyla kelimenin anlamında günümüzde bir daralma olmuştur.

Kelime **TAS**'ta 1. Bel bağlamak, itimat etmek

Sana kan ağladır sonucu felek

Yüzüne güldüğüne **güvenme** (Aşki. XVI. 73)

2. Sevinmek

Kimesne ölümüne **güvenme** sen

Ki devran seni hem komaya esen (Ferh. XIV. 81)

3. İftihar etmek, övünmek. {El-mef'haru [Ar.]: Şol iyi hüner ve iyi hûdur ki bir zamandan bir zamana rivayet olunur ve söylenür ve kişi anan ile öğünür ve **güvenür**. (Terceman. XV. 92) **DK**'de (22-3) ve **SN**'de *güven-* (412) 'sevinmek, memnun olmak', **CM**'de *güven-* Bel bağlamak, itimat etmek, sevinmek, iftihar etmek, **ŞŞÇ**'de *güven-* 1. Bel bağlamak, itimat etmek, güvenmek (30758) 2. Övünmek, iftihar etmek (14836) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'dayanmak, birine veya bir şeye dayanıp rahatlamak, itimat' anlamı yanında EOT metinlerinden ve TS'den farklı olarak 'göz kesmek, göze kestirmek, becereceğini anlamak' anlamı da kayıtlıdır. **DS**'de kelime, 1) Sevinmek, 2) Ümit etmek (VI-2241) anlamlarında geçer.

işlü (*iş*+ (< *īş* (Tekin, 1975:266)) + +*l*⁴ (i.i.y.)) Radloff (1893:I-561), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. İş sahibi, işi olan 2. Çalışılmış nakışlanmış’ olarak verir. Clauson (1972: 262), kelimeyi SE Türki’de *işlik* ‘ciddi’; NC Kır. *iştü*: ‘çalışkan’ ve SW Osm. *işli*, Tkm. *i:şli* meşgul, tam meşgul’ olarak kaydeder.

Kelime XVI. yüzyıla ait FN’de ‘işli, fiilli’

Şer işlü ademe ölmek revadur

Aradan adı yog olmak sezadur (6875)

D’de İşli olan, meşgul (35b/10), GN’de *işlü* (1752), KY’de (123), İM’de (29) ‘işli olan, iş sahibi’ alamında kayıtlıdır.

Radloff’un sözlüğünde verdiği anlamları dikkate alırsak kelimenin başlangıçta geniş bir anlama sahip olduğunu sonradan EOT metinlerinde kelimenin yalnızca ‘*işli olan, iş sahibi, meşgul*’ anlamında kullanılmasıyla anlamında bir daralma olmuştur. **Kâmûs-ı Türki**’de ve TS’de kelime, ‘*işli olan, iş sahibi, meşgul*’ anlamı yerine ‘*üzeri nakışlı, işlenmiş*’ anlamının kayıtlı olduğunu görürüz.

kılmak Clauson (1972:616), kelime hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “(bir şeyi) yapmak, (birinin bir şey) yapması’ vb.; *é:t-* gibi, isimlerle birleşik filler oluşturmak için, özellikle daha sonraki dönemde alıntı kelimelerle oldukça sık kullanılmış. Bütün dönemlerde yaygındır”. Sevortyan kelimenin anlamlarını ‘*gerçekleştir-, eda et-, üret-, yap-, kur-, inşa et-*’ vs. olarak verir. Kelimenin kökenini de *kıl*’dan (*kıl-* ve *kın-* ‘Yakut ve Tatar Türkçeleri’) **kıl-* (**kıl:?*) < **kıl-* olarak vermiştir. Ramstedt ve Poppe de Moğolca **kıl-* kelimesiyle karşılaştırmıştır (1997:206-207).

Kelime TAS’ta Yapmak, etmek {Muhammed ümmetinin bitilerin ak **kılgıl** (Tebareke. XIV. 21-1), **KİG**’de *kıl-* 1. Yapmak, etmek, eylemek (15a/14) 2. Kılmak (namaz) (14b.14) 3. Almak (40a.9) 4. İfa etmek, yerine getirmek (66a.1) 5. Takip etmek, savunmak (139b.5), **KT**’de *kıl-* 1. Yapmak, etmek; yaratmak (3a-7=2/22) 2. Sokmak, tıkamak (273a-6=71/7) 3. Bırakmak (20b-3=2/260) 4. Namaz kılmak (43b-1), **ŞKM**’de *kıl-* I. Etmek, eylemek (77a/5) II. İfa etmek, yerine getirmek (36b/5) III. İşlemek, yapmak (48a/4) IV. Kılmak, vermek (42b/8) V. Göstermek, kılmak (16b/7) VI.

Kılmak, edinmek (114b/9) VII. Bırakmak, tayin etmek, eylemek (5b/4) VIII. Koymak, bırakmak, salmak (95b/6) IX. Kılmak, etmek, eylemek (66b(102), FN'de *kıl-* 1. Eda etmek, yerine getirmek, yapmak (906) 2. Yaratmak (121) 3. Denemek, tatbik etmek (5298) 4. (yar.) Etmek, yapmak, kılmak (1372), CCK'de *kıl-* 1. Yapmak, etmek (539) 2. Meydana getirmek, yaratmak (38), IN'da *kıl-* (4727), İM'de *kıl-* (91) Bİ'de *kıl-* (4) 'kılmak, yapmak, etmek, eylemek' anlamlarında kayıtlıdır.

XX. yüzyıldan başlarından itibaren kelime daha önceki dönemlerde kazandığı '*takip etmek, savunmak, bırakmak, tayin etmek, eylemek, sokmak, tıkmak, göstermek*' vs. anlamlarını kaybetmiş, **Kâmûs-ı Türkî**'de ve TS'de yalnızca "*etmek*", (*namaz*) "*kılmak*", "*yapmak*" anlamında yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlanmıştır.

kınamak (< **kīn* 'ceza' (Tekin, 1975:257)) Clauson (1972:350)'a göre kelime, *kı:n* (*kı:η*) 'cezalandırmak, işkence'den türemiştir. Osm. XIV'deki anlamı, temelde 'cezalandırmak'; daha sonraları 'kınamak, suçlamak'tır. Sevortyan'a göre kelimenin yapısı, *kın* 'isminden' –a eki ile oluşmuştur. *kı:na-*, *kıyna-* kelimesinin anlamları da '*işkence çektir-*, *ıstırap ver-dir* Azerbaycan Türkçesinde de kelimenin anlamları '*yer-*, *kötüle-*, *ayıpla-*, *tenkit et-*'tir (1997:223).

Kelime Kâşgari'de (1999:IV-316) '*işkence etmek, cezalandırmak; bir şeye kın yapmak*' anlamıyla kayıtlıdır. Burada farklı kökten gelen iki sözcüğün aynı madde altında çok anlamlı olarak verildiğini görüyoruz: *kıη+a* ve *kın+a* şeklinde (Yaylagül, 2004:3178). Clauson, *kın* 'ceza, işkence' kelimesinin orijinal şeklinin *kı:η* olduğunu söyler. *kıη+a* 'cezalandırmak, kınamak' kelimesi geniz-damak-diş n'siyle; *kına-* 'bıçak ve kılıcı kınına yerleştirmek' ise geniz-diş n'siyle metinlerde yazılmıştır.

Kelime TAS'ta 1) Cezalandırmak {... Yaramaz niyet eylemişsindir... anınçün senin cismini hastalıkla **kınadı** didim. (Si. Da. XIV. 506-1) 2) Tazib etmek, hırpalamak {Hak Taâlâ ana buyurdu kim kendözünü oğlun firakıyle **kına**. Diledi kim birkaç gün kendözün kınaya. (Tuh. Le. XV. 311), **KİG**'de *kına-* Ayıplamak, ta'zip etmek; bağışlamak (3b/5), **SN**'de *kına-* (4157), **ŞKM**'de *kına-* (53b/4), **YZ**'de *kına-* (21b.606), **ŞHŞ** *kına-* (5716), **IN**'da *kına-* (3709) ve **ETT**'de *kına-* (ŞD 56-11, ŞD 168-2) **ŞŞÇ**'de *kına-* 'cezalandırmak, ayıpmak, ta'zip etmek', **HFN**'de *kına-* Kınamak, önüne geçmek, engellemek anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve TS'de, TAS'taki

'cezalandırmak, tazib etmek, hırpalamak; **HFN**'deki 'kınamak, önüne geçmek, engellemek' anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelimenin anlam dairesinde bir daralma olmuştur. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Yermek, kötülemek ve 2. Alay etmek'; **TS**'de 'yapılan bir işin kötü olduğunu belirtir bir biçimde söz söylemek, ayıplamak', **DS**'de kelime, 'ayıplamak' (VIII-2805) anlamlarında kayıtlıdır.

kızartmah kızar- 'ın ettirgen şekli. Radloff (1899:II-821), kelimenin anlamını (Kazan, Altay, Teleüt, Lebedin, Sagay, Şor, Koybal, Küerik, Kırgız, Kırım) 'kırmızı yapmak' olarak verir.

Kelime, Eski Uygur Türkçesinde 'kızartmak, kor hâline getirmek, kırmızılaştırmak'; Kâşgarî'de 'kızartmak' somut temel anlamlarında kullanılmışken Kutadgu Bilig'de 'kızartmak, mutlu etmek' biçiminde soyut anlamda kullanılmıştır. (Arslan- Erol 2008: 356). Bu soyut anlam, **TAS**'ta (Kadı Burhaneddin Divanının'nda) 'faş etmek, meydana çıkarmak, duyurmak, dile vermek' olarak devam eder. Kelimedeki bu soyut anlam, **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kaybolmuştur. XX. yüzyılda kelime, Eski Türkçe dönemindeki gibi '1. Kızarmasına sebep olmak 2. Kızgın yağda pişirmek' temel anlamlarda varlığını devam ettirmiştir.

Bu soyut anlamların sonraki dönemlerde ve günümüzde kaybolduğu, Kelime **TAS**'ta 'faş etmek'

Ben **kızartmah** dilemezem bu sırı

İllâ nidem bade-i ahmer komaz (Kadı. XIV. 527)

BH'de *kızart(d)*- Öfkelenmek (6A/13), **MŞ**'de *kızart-(d)* (P184a/7), **GBTBİ**'de *kızard-* (21-a/15), **T**'de *kızart-* (49b-8) ve **TM**'de *kızart-* (80b-4) 'kızartmak, pembeleştirmek, yüzünün rengini değiştirmek, kırmızı olmak, kızıla mayil sarartmak' olarak geçer.

kolaylamak (*kol*+ (<**kol* 'kol' (Tekin, 1975:257)) + +*A*²*y* (i.i.y.)+ + +*LA*² (i.f.y))

Sevortyan, *kolay* kelimesinin anlamlarını şöyle verir: '1. a) *Kolay, uygun, mümkün olan, yakın, iyi, zarif, güzel, ucuz* b) *Kolaylık, uygun an, hafiflik, araç, yöntem, hoş iş, durum, vaziyet, düzen, başarı, taraf, yan, rica* c) *Yanında, yakınında, yaklaşık* 2. *Eh işte, idare eder, kötü, nahoş, itici, yaramaz, bozuk, hastalıklı, yaralı, zayıf*'. Araştırmacıların çoğu kelimeyi, *kol* kelimesinin türemişi olarak verir. Sevortyan'a göre bazı lehçelerdeki

örnekler ve Anadolu Ağızlarındaki *kolayda* ‘elin alıntı’ kelimesi bu görüşü destekler görünmektedir. Kolay kelimesi, aynı onay kelimesi gibi +ay ekinden türemiştir. Ramstedt, kelimenin aldığı ek için şu açıklamayı yapar: +ay ekiyle *ay < Tunguz-Mançu *aya* ‘iyi’, Moğolca *aya* ‘durum, vaziyet’ kelimeleriyle özdeştir. Ancak Sevortyan’a göre bunun ispatlanması gerekir (1997:45-46).

Kelime **TAS**’ta 1) Önemsiz görmek, küçük görmek. {Zery [Ar.]: Kınamak ve horlamak ve **kolaylamak**. (Bab. XVI. 2, 596) 2) Kolaylık göstermek. {Avranos-ı fakir gözsüzler gibi elini o yana bu yana gezdirdi, yani zarf-ı mahûdu arar gibi oldu. Musa Çelebi’nin emri ile **kolayladılar**, havfinden berâ-yı maslahat alup ekleyeyüp bilmezlendi. (Solak. XVII. 61-2) 3) Kolayını bulmak, fırsat düşürmek. {Mellah... bir gün dağda bal buldu, sağdı, rahdâr evine getirdi. Kanda buldun? Bile varalım dediler. Yoldeş olup gittiler, **kolaylayup** rahdârı depeledi. (Ferec. XV. 512) 4) Hazırlamak, alıştırmak. {Bir ay kendisini **kolaylayup** din aşkına yanmak için hazır oldu. (Mevahib. XVI. 222) **D**’de *kolayla-* ‘kolaylık göstermek, fırsat düşürmek’ (131a/5), **ŞŞÇ**’de *kolayla-* Önemsiz görmek, hafife almak (50398) anlamlarında kayıtlıdır. Kelime EOT döneminde kazandığı ‘önemsiz görmek, küçük görmek, anlamını kaybetmiş **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de ‘1. Kolaylaştırmak 2. Bitirmek üzere olmak 3. Kolaylık kazanmak, “kolaylaşmak” 4. Sona yaklaşmak, “bitmek üzere olmak” anlamlarıyla kullanılır olmuştur.

okramak Radloff (1983:I-999), *ok+ra* kelimesinin anlamlarını (Çağatay, Osmanlı) ‘1. (Çağatay) *İnlemek, cıyak cıyak bağırarak* 2. *Atın yavaşça kişnemesi (suyu hissedince)*’ olarak vermiştir. Clauson (1972:92), kelimenin anlamını, “(at için)” ‘kişnemek/yüksek sesle kişnemek’, özellikle yem istediğinde; buna zıt olarak *kişne-*: ‘neigh/yavaşça kişnemek’” olarak verir. Gülensoy (2007:II-618), kelimenin anlamlarını ‘1. *Bir şeye karşı çok istek duymak, gönülden sevmek*; 2. *Yem isteyen at, koyun, keçi vb. hayvanlar bağırarak, kişnemek* olarak vermiştir. Kökenini de homurdanmak’ < *ok; ‘yansıma’ +ra- ‘addan fiil yapan ek’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) (At) mırıltı şeklinde kişnemek.

Biti paşaya varır anı okur

Bindi ata, **okrar** at okur okur

Oldu paşa Karaburun’a revan (Enveri. XV. 39)

2) İçin için inlemek. {Peygamber Aleyhisselâm eyitti: “Ettati’s-semâi attan ve hakkın leha bitta yani “**okradı** ve inledi ve hak elindedir kim inleye” anıñçün kim değme dört parmak basım yerde bir ferişte vardır, kimi kıyamda kimi rükûda...(Enb. XIV. 30), **DK**’de *okra*- Okramak yavaş sesle kişnemek, atın mırıldanması, atın mırıldanır gibi yavaş ve kalın sesle kişnemesi, atın homurdanması (11–5) olarak kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin TAS’taki ‘için için inlemek’ anlamı kaybolmuş **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de ‘acıkmış, susamış olan at yiyecek veya su gördüğü zaman kişnemek’ temel anlamında kullanılmıştır. Ayrıca Gülensoy’un köken bilgisi sözlüğünde verdiği anlamı taradığımız kaynaklar içerisinde yalnızca **DS**’de (IX–3275) tespit ettik. **DS**’de kelimenin bu mecazî anlamın yanında ‘yem isteyen at, koyun, keçi vb. hayvanlar bağırarak, kişnemek’ temel anlamı da vardır.

oynaş (*oy(u)n* (<**ōyun* (Tekin, 1975:259))+ + A^2 (*i.f.y*) ve $-ş$ (*f.i.y*)) Clauson’un (1972:274) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: Kelimenin ‘*oynak*’ kelimesiyle yakın bir ilişkisi vardır. Fakat *oynaş* da biraz karşılıklı olma anlamı var genellikle ‘uygunsuz bir aşk ilişkisi içinde olan kişi’ için kullanılmıştır. Kelimenin Osm. XIV’deki kullanımını da ‘uygunsuz seven, metres’ anlamında bütün dönemlerde yaygın, özellikle Arapça ve Farsça sözlüklerde”.

Kelime **TAS**’ta 1) Kadının kocasından başka seviştiği erkek. {... Anın avratının bir **oynaşı** var idi, ol ikinin arasında varan gelen bir cerrah avratıydı, derhal ol cerrah avratıyla ol dostuna haber veribidi. (Kel. XIV. 18) 2) Erkeğin karısından başka seviştiği kadın. {Kızlarının kangısın dilersen sana vereyim, dilersen avrat edin, dilersen **oynaş** edin. (Kesir. XV. 55)

3) Kendisine karşı aşk beslenen.

Ruz-ı ezelde aşkını oynaş tutmuşam

Oynaş dahi dutmazam **oynaş** üstüne (Ruşeni. XV. 268)

DK’de (114–2), **KT**’de (49a–6) ve **MT**’de (29b–2) ‘oynaş, ahlâksız kadının dostu; ahlâksız kadının oynadığı, düşüp kalktığı kimse, erkeğin karısından başka seviştiği kadın’, **KAB**’da Maşuka, sevgili, dost, fahişe, metres, **FFANG**’da Hanım, sevgili

anlamalarda kayıtlıdır. Kelime **TAS**'ın 3. maddesinde kazandığı '*kendisine karşı aşk beslenen*' anlamıyla **Kâmûs-ı Türkî**'deki '*sevgili, dilber*' olumlu anlamlarını kaybetmiş ve **TS**'de '*aralarında topluca hoş karşılanmayan ilişkiler bulunan kadın veya erkekten her biri*' biçiminde olumsuz ve anlamı daralmış olarak kullanılmıştır.

ozan Sevortyan (1974:569-570), sözlüğünde kelimenin kökeni için E. N. Necip'in doktorluk (akademi nauk) tezindeki *uz-* 'şarkı söyle-' fiilini görmüştür. Bu fiil kökünden bugün *ozan* 'gezen şarkıcı' kelimesinin türediğini ihtimal dâhilinde vermiştir. Doerfer (1965:II-147) de kelimeyle ilgili benzeri açıklamaları yapmıştır.

B. Azar, "*Sözlü Kültür Geleneği Açısından Türk Saz Şiiri*" makalesinde ozan'ın Türk toplum hayatında yerine ve önemine değinmiştir: Atlı-göçebe bir hayat tarzı ile avlanarak ve ani baskınlarda yağma yaparak geçinen ilk Türk boyları kazandıkları zaferlerden ya da büyük avlardan sonra toplu olarak eğlenir, bu eğlenceler sırasında ve matem ayinlerinde dinî bir hüviyete sahip şairler (Kam, baksı, ozan...) tarafından merasimler, eğlenceler yönetilirdi. Cezbeye giren bu adamların söyledikleri büyük ölçüde kahramanlık şiirleri, Türk sözlü gelenek şiir sanatının oluşmasını, bir gelenek hâlini almasını ve gelişmesini sağlamaktadır (2007:120).

XV. yüzyıldan itibaren ozan kelimesi yerini Âzeri ve Anadolu Türklerinde 'âşık'a, Türkmenlere de 'bakşı (bahşı)'ya bırakmıştır. (Altunel:158) Köprülü, XVI. yüzyıldan sonra saz şairleri için genellikle "âşık" kelimesinin kullanıldığını, eski Oğuz şair, çalgıcılarına verilen "ozan" adının ancak "*tezyif* ve *tehzil*" ifade etmesinin Tekke edebiyatının etkisiyle olduğunu belirtir (1989:186).

Kelime **TAS**'ta 1. Halk şairi, toplantılarda saz ile şiir söyleyen kimse {er cömerdin, er nâkesin **ozan** bilir. (Dede. XIV. 4)

2. Çok sözlü, çenesi düşük, durmadan söyler, hikâyeci

Çıkrık misal dırlayacağına hey **ozan**

Gir destgâha doku bezin paracık kazan (Vasıf. XIX. 52)

XIV. yüzyılın sonlarında kaleme alınan **IN**'da Halk şairi, saz şairi (1286) olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, **TAS**'ta kayıtlı olan '*çok sözlü, çenesi düşük, durmadan söyler, hikâyeci*' anlamını kaybetmiş anlam dairesinde kısmen bir daralma

yaşamıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1. Sazla şiirler söyleyen halk şairi âşık 2. Şiir yazan kimse, şair' olarak temel anlamlarda kayıtlıdır. **DS**'de kelime, (I) 1) Geveze, 2) Sersem, aptal, 3) Şakacı, güzel ve tatlı konuşan, (II) Dedikodu, dırıltı (IX–3305) olarak geçer.

ötürmek (< **öt-*, **ēt-* 'ötmek; (gök gürlmek)' (Tekin, 1975:268)) *öt-*'ün ettirgen şekli. Kelimenin temel anlamı 'geçirmek' tir.

Kelime **TAS**'ta 1) Geçirmek.

Katı ah eyledi göğsün **ötürdü**

Yatarken dik durugeldi oturdu (Hurş. XIV. 45)

2) Terk etmek, bertaraf etmek, unutmak {Allah'tan gayriyi cümle ötürüp hattâ kendi nefisini **ötüresin**. (Si. Da. XIV. 48)

BHMİH'de *ötür-* Geçirmek; *köğsin ötürdi* İç çekti, göğüs geçirdi (252:7) ve **YZ**'de *ötür-* (37b.1090) 'geçirmek, çekmek', **SN**'de *ötür-* (91) ve **KY**'de *ötür-* (1061) 'geçirmek, terk etmek, unutmak' **TİKT (A)**'da *ötür-* İshal olmak (40b/13), **ŞHŞ**'de *ötür-* 1. (göğüs) geçirmek (4891) 2. Ele geçmek (6419), **IN**'da *ötür-* Geçir- (3062), **FR/K**'de *ötür-* Ayırmak, -sakal ötür-, -sakalını karıştır- (42b -8) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime daha önce kazandığı '*terk etmek, bertaraf etmek, unutmak, göğüs geçirmek*' anlamlarını kaybetmiş **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'te yalnızca 'ishal olmak' anlamında bir hastalığı ifade etmek için kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) İshal, sürgün olmak, (II) Kimse görmen almak, aşırnak, (III) İlkbaharda, sürülmüş tarlalar kendiliğinden göz göz çamur olmak (IX–3359); *ötürmeyh* (I) Bırakmak, salmak (XII–4629) anlamlarında kayıtlıdır.

sakınmak Radloff (1911:IV-248), *sakı+n* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) '1. Zannetmek, düşünmek 2. Tasalanmak, 3. Korunmak 4. Korumak 5. Kaçınmak' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Muhafaza et-, sakla-, koru-, gizle-, esirge- 2. Korun-, dikkatli ol- 3. Kendini tut-, kaçın-, kaytar-, imtina et-, çekil-, uzaklaş- 4. Çekingen/kararsız ol-' olarak vermiştir. Devamında da bazı araştırmacıların köken açıklamasına yer vermiştir: Şerbak kelimenin kökenini **sak-* 'dikkatli, duyarlı ol-, koru-, muhafaza et-': *sak ismi + -t- (i.f.y.) + -n- (dönüşlülük)* olarak vermiştir. Clauson bu

anlamaların gerçekliğine şüpheyile bakmıştır. *sağın-/sakın-* ‘düşün-’ ile *sakla-* fiillerinin birbirine yaklaştırılarak halk etimolojisi yapıldığını ifade etmiştir. Räsänen, *sak* ‘dikkatli, duyarlı’, *sakla-* ‘koru-, sakın-, düşün-’ ve *sağı-* ‘bekle-’ fiillerini tek bir maddede vermiştir. Sevortyan, ayrıca *sakın-* fiilinin müstakillğine kanıtlar olduğunu ifade etmiştir: *sağın-* ‘düşün-’ ve *sakın-* ‘korun-’. Bir başka kanıt da Moğolcada Türkçe *saki-* alıntısının mevcutluğudur (2004:166-168).

V. Türk, “*Türkçede Beyin Faaliyetleri İle İlgili Sözcükler (Ög, Sakın-)*” (2006) makalesinde *sakın-* kelimesinin ilk anlamının ‘sayı ve saymak’ ile ilgili olduğunu ifade ettikten sonra somut düzlemde somut olarak nesnelere sayımının soyut düzlemde de devam ettiğini ve dolayısıyla Türklerin nesnelere nasıl bir mantık silsilesi içerisinde yerleştiğini tarihî lehçelerin tanıklığından hareketle açıklamıştır.

Kelime **TAS**’ta 1) Uzaklaşmak. {Poyraz tarafından on iki mil **sakınalar** kim arı yer değildir. (K.B. XVI. 615)

2) Saklamak, riayet etmek, muhafaza etmek.

Gizlemişken Yusuf’u çıkardılar

Hürmetini **sakınur** korkar bular (Yuz. Şeyd. XIII. 14)

3. Esirgemek {... O merdek-i bahil bir arık deveyi bizden **sakındı** la’neti Huda ana ve dükeli bahillere... (Ferec. XV. 520)

BHMİH’de *sakın-* (I) İnanmak (*sagın-*) (II) Sakınmak, kaçınmak, muhafaza etmek (Dede *sakın*) (70: 5), **SN**’de (507) ve **KİG**’de (108a.10) ‘esirgemek, sakınmak saklamak’, **KT**’de *sakın-* 1. Korunmak, kaçınmak, sakınmak (37b–10=4/31) 2. Korkmak, çekinmek (92a–5=9/64) 3. Korumak, muhafaza etmek; riayet etmek (56a–10=5/89); *sakınmak* 1. Sakınma, günahattan korunma, Allah’tan korkma, takva (48b–6=5/2) 2. Korku (3a–4=2/19), **T**’de *sakın-* 1. perhiz etmek (15a–3) 2. Korunmak, tedbir almak (15a–4) 3. Çekinmek, ihtiraz etmek (16a–7) 4. Korkmak (16a–2); *sakınmak* Korumak, zararından uzak durma (92a–2), **YZ**’de *sakın-* 1. Muhafaza etmek, korumak (8a.208) 2. Sakınmak, dikkat etmek (35b.1021), **ŞŞÇ**’de 1. Korumak, saklamak, esirgemek (6913) 2. Korumak, sakınmak, çekinmek (15414), **Bİ**’de (32) ve **FFANG**’da *sakın-* ‘sakınmak, korunmak, korumak, dikkatli olmak, sorumlu olmak sahip çıkmak’

anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, “korumak, esirgemek, gözetmek” temel anlamı yanında, ‘1) Herhangi bir korku veya düşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak, içtinap etmek, 2) Olabileceği düşünülen kötülöklere karşı önlemler almak” olarak EOT metinlerindeki anlamları devam ettirmektedir. Ancak kelimenin TAS'ta kayıtlı olan ‘*esirgemek ve uzaklaşmak*’ anlamları kaybolmuş, kelimenin kavram alanında bir daralma olmuştur.

salınmak (*sal-* + $-(T^d)n$ (*dönüşlölük*)) Radloff (1983:I-355-356), *sal+n* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Uygur, Teleüt, Kazan, Karayim Troki, Kuman) ‘1. Koyulmuş, kurulmuş olmak 2. Yatmak 3. Eğilmek, sarmak 4. Soyunmak 5. Koşturmak 6. Atılmış olmak (*okun veya merminin yerinden çıkması*) 7. Hareket etmek, *sallanmak*’ olarak verir. Clauson (1972:827) *sal-* köküne dayandırdığı kelimenin XIV. yüzyıl Osmanlı Türkçesindeki anlamlarını ‘a) *Sallanma, bocalama* b) *Askıya almak* c) *Herhangi bir şeyin içine atılması (Dat.)*’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Sallanmak, sarkmak, uzanmak. {Bir hurma talına **salınmış** andan birez hurma yimiş. (Rahat. XVI. 143)

2) Bırakılmak, vaz olunmak.

Be-nâgeh irdi yine bir araya

Salınmış gördü dâm ol ovaya (Lârendi. XVI. 180)

3) Atılmak, hücum etmek.

Sağ kolda seyredin ol Rumeli şahbazını

Bir **salındıkça** nice can mürganı eyler şikâr (Atai. XVII. 28)

4) Sevk olunmak, gönderilmek.

Tahir'e çün **salındı** hizmetkâr

Etti beğzadesi ile ihzar (Atai. Ha. XVII. 115)

5) Vergi tarh olunmak {Ve dahi şol nesneden almak kim müsülmanlara zulüm birle **salındı** birim gibi. (Müneb. XIV-XV. 190–1)

DK'de *salın-* Birakılmak, konulmak (122–13), **KT**'de *salın-* Salıverilmek, serbest bırakılmak; *salınmış* Salıverilmiş, başıboş, serbest (277a–6=75/36), **MN**'de *salın-* (281–4) **GT**'de *salın-* ve **CTD**'de 'yürürken, hafifçe sağa sola eğilmek, hıraman olmak, salınmak, salınarak yürümek' **TM**'de *salın-* Sallanmak, aşağıya doğru sarkmak (112a–11), **PN**'de *salın-* Av üzerine gönderilmek (22b/06), **MT**'de *salın-* Çekilmek, salınmak (29a–13), **FN**'de *salın-* 1. Gönderilmek, salınmak (2370) 2. Salına salına yürümek (6394) 3. Sarkmak, uzanmak (1164), **GBTBİ**'de *salın-* Sallanmak, salıncakta sallanmak (20-b/14), **ŞŞÇ**'de *salın-* 1. Edalı bir biçimde yürümek, salınmak (4448) 2. Gönderilmek, sevk olunmak (43832) 3. Eğilmek, bükülmek (34328), **Bİ**'de *salın-* Salınmak, sevk etmek, yöneltmek (914) anlamlarıyla kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime daha evvel EOT döneminde kazandığı '*atılmak, hücum etmek, sevk olunmak, vergi tarh olunmak, gönderilmek, sevk olunmak*' vb. anlamlarını kaybetmiş **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de '1. Yürürken uyumlu hareketlerle hafifçe bir yandan bir yana eğilmek 2. Salma işine konu olmak' temel anlamlarında kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) Yola çıkmak, (II) Korunmak (X–3525) anlamlarında kayıtlıdır.

sataşmak (<<*satğaş-*) Clauson (1972:800), kelimenin yapısını *satğā-*'ın işteş şekli olarak verir. Kelimenin anlam dairesini şöyle açıklar: *sataş-* olarak NW Kaz'da 'yolunu kaybetmek; duygularını kaybetmek; şaşırmaq'; SW Az. 'şaka yollu takılmak, sıkmaq, kışkırtmaq, alay etmek (birine Dat.)'; Tkm'de 'maruz kalmak (mes. ağrıya Dat.); (biri) karşılaşmaq; birbirini dörmek; (biriyle Dat.) iş yapmak' olarak kullanıldığını söyler. Osm. XIV'deki kullanımı ise "*sataş-* (1) 'rastlamak veya (hoşa gitmeyen bir şeye Dat.) katlanmaq'; (2) 'karşılaşmaq (biri)'; bütün dönemlerde yaygın: XVIII *sataş-* Rumi'de 'sinirlenmek, başından geçmek' San."

Kelime **TAS**'ta 1) Hoşlanılmayan bir şeyle karşılaşmaq, istenmeyen bir hale uğramak, duçar olmak. {Pes ol melike dediler ki yâ melik, üşte korktuğuna uğradun, **sataşduñ** ki dükeli halk Müslüman oldu. (Leys. Ar. XV. 608) 2) Rastlamak, tesadüf etmek. {Bir kez seferde giderdim, bir yaşlı pîre **sataşdum**, sordum ana ki: Halin nitedir. (Müneb. XIV-XV. 3-1), **DAH**'da Yanaşmaq 559, lâtife etmek; taarruz etmek. 491; duçar, giriftar olmak "neden korkuyordunsa ona sataştım". (380, 562), **BHMİH**'de *sataş-* (238:9), **YED**'de **SN**'de *sataş-* (3716) **HN**'de *sataş-* (1838), **GN**'de *sataş-* (1077), **IN**'de *sataş-* (1531), **ŞKM**'de *sataş-* (74b/2) ve **YZ**'de *sataş-* (20b.574) 'bir şeyle karşılaşmaq, bir

şeye uğramak, duçar olmak, rast gelmek, kavuşmak, karşılamak', **FN**'de *sataş-* Sataşmak, dil uzatmak (5936), **ŞŞÇ**'de *sataş-* 1. Uğramak, duçar olmak (48140) 2. Karşılaşmak, rast gelmek (41182) 3. İstenmeyen bir iş başa gelmek, rastlamak (35795), **AK**'ta *sataş-* (45a.974) ve **FFANG**'da *sataş-* 'karşılaşmak, birine rastlamak' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde TS'de kelime, EOT dönemine ait metinlerde ve **Kâmûs-ı Türki**'de geçen '*bir şeyle karşılaşmak, kavuşmak, rast gelmek*' anlamını kaybetmiş, daha çok 'bir kimseyi rahatsız edecek davranışta bulunmak, musallat olmak ve (şaka yollu veya beğenme sonucunda) sarkıntılık etmek' anlamlarında kullanılmıştır.

savulmak (savılmak) (*sav-* + $-(I^4)$ (*edilgenlik*)) (Radloff, 1911: IV-430), *sav+l ~ sav+ş savulmak* (Osmanlı = *savuşmak*) kelimesinin anlamlarını '*1. Uzaklaşmak, kaçınmak, yan geçmek*'; *savulmak 2 (Çağatay) Savunmak, korunmak*'; *savulmak 3 (Kırım) Sağ olmak, iyileşmek*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 1) Savuşturulmak, geçiştirilmek, atlatılmak, bertaraf edilmek. {...Eğer ölüm niceme kim bir **savulmaz** uykudur ve bir yaramaz asâyîştir. (Kel. XIV. 67-2) 2) Dağılmak, uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek, yol vermek üzere çekilmek. {Çavuşlar avazı ve dûr-başlar **savuluğ** demesi avazı yayıldı. (Ta. Sel. XV. 132) 3) Çağı, vakti geçmek. {Ne acep bu kızcağız taze hurmanın savulup gitmesi zamanı olunca hurma görmeye. (Rahat. XVI. 19), **BHMİH**'de *savul-* (Kâş. Dede) (24: 17), **YED-YED/RN**'de Çağı zamanı geçmek, Geçiştirilmek, **DK**'de *savul-* (17-3), **DAH**'da *savulmak* (314), **SN**'de *savil-/savul-* (3604), **KİG**'de *savul-* (60b/15), **MT**'de *savul-* (45a-2) 'çekilmek, yana çekilmek, yana kaçmak, karşısından çekilmek, savulmak', **KY**'de *savil-* (298) 'atlatılmak, geçiştirilmek, sakıt olmak, savulmak; düşmek, ödemek', **ŞŞÇ**'de 1. Giderilmek, uzaklaştırılmak, bertaraf edilmek (16164) 2. Uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek (30691), **RB**'de *savul-* Dökülmek, savrulmak (41b/2), **AK**'ta *savul-* Uzaklaşmak, yol vermek üzere çekilmek ' anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime daha önce EOT döneminde kazandığı '*çağı, vakti geçmek, dağılmak, uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek, yol vermek üzere çekilmek, düşmek, ödemek*' vs. anlamlarını kaybetmiş, **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de 'bir şeyden çekinerek bulunduğu yerden uzaklaşmak' biçiminde temel anlamıyla kullanılmıştır. **DS**'de kelime, *savulmak* (I) Savılmak, su, başka yere akıtılmak (II) Kaza, kötülük atlatılmak (III) *savmak* Meyvenin zamanı geçmek (XII-4675) olarak kayıtlıdır.

seğirtmek *sékri*:- ‘nin ettirgen şeklidir. Radloff (1911:IV-446), kelimenin anlamlarını (Uygur, Kırım) ‘1. Sıçratmak 2. Hızlı koşmak’ olarak vermiştir. Clauson (1972:822), XV *sekirt-* kelimesinin bütün dönemlerde yaygın olarak görüldüğünü; bazen XIV ve XV’te ‘(ata) binmek’, fakat normalde geçişsiz şekilde ‘koşmak’; (ordu için) ilerlemek; hücum etmek’ anlamlarında kullanıldığını kaydeder.

Kelime **TAS**’ta 1) Koşmak.

Süheyl’i bulımadı vü tizceğin

Yine döndü **seğirdü** ana değin (Süh. XIV. 158)

2) Yürüme {Ol gün **seğirdüp** bir ormanlık içre yatıp vakt-ı seherde cümle atlanıp bir saat dahi seğirderek...(Ev. XVII. 13) 3) Koşturmak. {Ve at **seğirtmekten** ve ol nesnelere ki gözü çöngelde, ve galiz taâmardan...(Mü. Şi. XIV-XV. 72) 4) Saldırmak, akın etmek, çarpmak, çapul için hücum etmek. {Bundan sonra Gelibolu tarafına seğırttiler. (T. Oruç. XV.18) **BHMİH**’te *segirt-* Seğırtmek, koşmak (Kâş. Dede) Kom: *sekir-*; Ettuhfe *segir-*) (151: 5), **SN**’de *segirt-* 1. Koşmak (2470) 2. Akın yapmak, çapul için saldırmak (909), **DK**’de *segirt-* (215–6), **YED/RN**’de, **ŞKM**’de *segirit-* (67a/7), **MN**’de *segirt-* (212–6), **GBTBİ** *segird-/segürd-* (135-a/6) ve **T**’de *segirtmek* (16a–6) ‘seğırtmek, çevik olmak, koşmak, hücum etmek’, **Bİ**’de *segirt-* Hızlı adımlarla ilerlemek (459) anlamlarıyla kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin EOT döneminde ‘*saldırmak, akın etmek, çarpmak, çapul için saldırmak, koşturmak*’ anlamları kaybolmuş, **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de ‘çabuk adımlarla veya sıçrayarak yakın bir yere doğru yürüme’ temel anlamda kullanılmıştır. **DS**’de kelime, *segirtmek/seyirtmek* biçimlerinde ‘koşmak’ (X–3564) olarak geçer.

sınmak (< **sî-* ‘kırmak, bozmak, tahrip etmek’ (Tekin, 1975: 257)) *sî-*’nin dönüşlü şeklidir, anlamı fizikî ve mecazî olarak ‘kırmak; kırılmak’ daima geçişsiz veya edilgen olarak kullanılır. Clauson (1972:833), Osm. XIV’ teki anlamlarını “*sın-* ‘kırılmak; bozguna uğramak; zayıflamak, kaybolmak, bozulmak; (rüzgâr için) kesilmek” olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Kırılmak, parçalanmak, münkesir olmak {Sünüğü **sınan** kişiye içirseler fi’l-hal bitire (M. Bay. XIV. 40) 2) Zayıf düşmek, âciz kalmak. {Çünkü el her hilyeden **sındı** kılıca el urmak helâldır. (Güls. XV. 68) 3. Yenilmek, mağlûp, münhezim

olmak {Gördüm ki Esvet yüğüğümlle **sinup** kaçtı (Anter. XIV. 313) 4) Zayi olmak, kaybolmak {Dilemezem ki katında perdem yırla, hürmetim **sina**. (Ferec. XV. 390) 5) Bozulmak {Yahud ile bizim andımız vardır, andımız **sınmış** ola. (Leys. Mu. XIV-XV. 35-2)

6) Azalmak, şiddetini kaybetmek.

Savuk sınır hava çün kim ısınur

Açılıp âbı nehrin buzu **sinur** (Hikmet. XV. 250)

BHMİH'de *sin-* Kırılmak, boyun eğmek, mağlup olmak (Kâş. Caf. Müh. Abu H. Ettuhfe, Dede, Kom) (64: 16), **SN**'de *sin-* 1. Kırılmak, parçalanmak (1986) 2. Kırmak (463) 3. Bozulmak (1994), **TM**'de *sin-* Kırılmak; eksilmek, azalmak (19a-13), **KT**'de *sin-* (Yemin) bozulmak (68a-11); *sınmak* Yenilgi, mağlûbiyet (30a-5), **GT**'de *sin-* Zayıf düşmek, âciz kalmak (68b-107), **T**'de *sin-* 1. Bedende kırıklık hâsil olmak (116a-5) 2. Parçalanmak, bölünmek, kesilmek (26b-6), *sınmak* Kırılma, kırık meydana gelme (115b-6), **V**'de *sin-* Bozulmak, geçersiz olmak (50a.10), **TİKT (A)**'da *sin-* 1. Yenilmek, mağlup olmak (75a/18) 2. Kırılmak (37a/12) 3. Katledilmek (111b/20), **TEZ**'de *sınmak* Dağılmak, perişan ve perakende olmak, kırmak, bozmak, kırılmak, mağlup olmak, bozguna uğramak, *âbdest sınmak* Abdest bozmak, **ŞŞÇ**'de 1. Kırılmak, parçalanmak (119) 2. Yenilmek, mağlup olmak (7815) 3. Değerden düşmek (9313) 4. Kırılmak, gücenmek (37167), **FR/K**'de Kırılmak, zayıf düşmek, yenilmek, kaybolmak, bozulmak, denemek (39b-6), **FFANG**'da *sin-* İflas etmek' anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, daha önce EOT döneminde ve sonrasında kazandığı '*zayi olmak, kaybolmak, bedende kırıklık hâsil olmak, iflas etmek, bozulmak, eksilmek, azalmak, (yemin) bozulmak*' somut ve soyut anlamları kaybetmiş ve anlam dairesi daralmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'kırmak, bozmak' temel anlamdan hareketle 'yenmek, mağlup etmek ve dağılmak, perişan ve dağınık olmak' soyut anlamlarıyla da kullanılır. **DS**'de kelime, I) Kırılmak, (II) 1) Korkmak, sinmek, 2) Yenilmek, geri çekilmek, 3) Usanmak, bıkmak, yılmak, 4) İçine kapanmak, neşesi gitmek, (III) Sığmak, (IV) Doğum yapmak, (V) 1) Beğenmek, imrenmek, 2) Alışmak, uymak, (VI) 1) Küçülmek, fire vermek, 2) Bozulmak, 3) İnmek, sönmek, azalmak (X-3612); (I) 3. Tutulan oruçtan kuşulanmak 4. Güvenmek (II) Şişkin nesnenin içini boşaltmak (XII-4690) anlamlarında kayıtlıdır.

soruşmak (I) *sōr- (*Räsänen ve Şerbak*) + (*I⁴t* (f.f.y.)) Sevortyan (2004:334), *sor-* kelimesinin anlamlarını ‘1. Em-, içine çek-, çek- 2. Em- 3. Emereköp-; *soru-* 1. Em-, içine çek- 2. İçine çek-’ biçiminde kaydetmiştir. Clauson (1972:843), *sor-* kelimesinin Moğolcaya da geçtiğini kaydeder. Sevortyan da kelimenin Türkçe eserlerde çok erken dönemlerde görülmesi ve çok sayıda türemişinin olması dolayısıyla Clauson’un görüşüne katılır.

Kelime **TAS**’ta 1. Emişmek, birbirini emerek öpüşmek {Gizli yaka tutuban yiyeştiler tatlı damağ verüben **soruştular**. (Dede. XIV. 102), 2. Emilmek, somurulmak {Gavr (Ar.): âb be-zemin furû (Fa.): Su zemine batıp **soruşmak** (Aks. XVII-XVIII- 278-1) 3. Islak bir şeyin suyu çekilmek, kurumak { El-kabibü (Ar.): Yaş nesne **soruşup** suyu çekilmek ve kurumak (Terceman. XVI. 141), **MŞ**’de *soriş-* ve **HN**’de *soriş-* (6769) ‘karşılıklı sormak, öpüşmek’ olarak geçer.

Kelime EOT döneminde daha önceden kazandığı ‘emişmek, birbirini emerek öpüşmek’ anlamını kaybetmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelimenin (II) yalnızca ‘emilip yok olmak’ temel anlamı ve ondan genişlemiş ‘çamaşır kurumaya başlamak’ anlamları kayıtlıdır. **DS**’de kelime, *soruşmah/soruşmak* biçimlerinde (I) Kurumaya başlamak (çamur vb.) (III) Yüzü üzüntüden solmak, (IV) Emmek (X-3667); *soruşmah* biçiminde ‘sormak’ (XII-4703) anlamlarında kayıtlıdır.

soylamak A. B. Ercilasun (2007:506) “*Dede Korkut Mirası*” makalesinde Dede Korkut’un boylar arasındaki esas işlevinin kopuz çalması boy boylaması ve soy soylaması olduğuna dikkat çekmiş ve *boy boylamak*’ı boylar içindeki manzum kısımlara *soy soylamak*’ı da soyları bir kopuz eşliğinde belli bir melodiyle okumak biçiminde tanımlamıştır. S. Tezcan (2001:37), *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*’da soylamak kelimesinin “özlü söz söylemek” ve “manzum bir parça okumak” anlamlarına geldiğini ifade etmiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Tahkik etmek, araştırmak, aslını aramak.

Suçunu benim bulardan istesün

Ellerin niçin doğradılar **soylasun** (Yuz. Şeyd. XIII. 50)

2) Soylu göstermek, ululamak, tazim etmek.

Kendi lutfundan dua eyleye hem

Rahmedüp alkışlaya **soylaya** hem (Melhame. XIV-XV. 165–1)

DK'de *soyla-* Destan manzumesi söylemek, manzum söylemek, deyiş demek, makamla manzum söylemek (krş. Soy, soylama) (167–6), **SN**'de *soyla-* 1. Ululamak, yüceltmek (2214) 2. Tahkik etmek, aslını aramak, araştırmak (2541), **HN**'de *soyla-* Hakkını vermek, tebcil etmek (1368), **YED**'de **GN**'de *soyla-* (2192) **IN**'da (4987), **HFN**'de ve **TDGAEAT**'ta *soyla-* 'araştırmak, aramak' (KM 2a–6), **ŞKM**'de *soyla-* Nakletmek, anlatmak, hikâye etmek, tahkik etmek, aslını araştırmak (103a/6), **MM**'de *soyla-* Yüceltmek, ululamak (3201), **Mes. Mur**'da *soylamak* Açıklamak, açığa vurmak, **ŞŞÇ**'de *soyla-* Araştırmak, tahkik etmek; aramak (29131) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, EOT döneminde kayıtlı olan '*tahkik etmek, araştırmak, aslını aramak, ululamak, soylu göstermek*' anlamlarını kaybetmiş, **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de 'manzum söz söylemek' anlamıyla kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) İzlemek, iz sürmek, (II) Karşılama (X–3670); Soyunu araştırmak (XII–4704) anlamlarında kayıtlıdır.

suna Radloff (1911:IV-762), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*sülün kuşu*' olarak verir. Eren (1999:377), kelimenin eski kaynaklarda geçmediğini ifade ettikten sonra Moğolcada bir ördek türüne verilen "*sono*" adının düşündürücü olduğunu söyler.

Ö. Ceylan (2003:145-146), '*Kuş Cenneti Şiirimiz –Klâsik Türk Şiirinde Kuşlar-*' çalışmasında suna için ayırdığı kısımda, bir kuş çeşidi olan sunanın büyük boylu, ördek cinsi, alaca renkli olduğunu, genellikle acı ve tuzlu sığ göllerde yaşadığı için '*göl ördeği*' adı da verildiğini kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'göl ördeği'

Uzadır boynunu arar eşini

Bir tek **suna** gördüm göl kenarında (Kara. XVII.6)

Kâmûs-ı Türki'de 'erkek ördek' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, "göl ördeği" anlamı yanında, *halk ağzında* daha özel olarak "erkek ödek"i de karşılamaktadır. **DS**'de (I) *suna / suna boylu* biçimlerinde '1. Boyu posu düzgün, ince,

güzel ve yakışıklı kimse 2. Güzel ve sağlıklı hayvan' (II) 'Erkek ördek' (X-3695) olarak geçer.

Bugün suna ördeğinin boyunun güzelliğinden olsa gerek, *boylu boslu* ve *yakışıklı kişileri* ifade ederken metaforik olarak *suna boylu* deriz. Söz konusu bu anlatım tarzını, 'ayrılık, gurbet, sıla özlemi, ölüm gibi temleri çok güzel bir biçimde işleyen Türk halk şiirinin önemli üstatlarından biri kabul edilen Karacaoğlan'ın bir türküsünde de görürüz:

Nedendir *suna boylum* nedendir

Şu geceki benim uyumadığım

Çetin derler ayrılığın derdine

Ayrılık derdine doyamadığım

talamak (I-II) Eski Türkçe'den itibaren yaygın olarak kullanılan kelimelerden biridir. Clauson (1972:492) Osm. XIV'deki kullanımı için "tala-/dala-" 'talan etmek; köpek için ısırarak' altında sıralanıyor ve ikinci anlamdakiler dalmak'ın altında. Fakat gerçek bir farklılık yok" açıklamasını yapmıştır. Sevortyan, *dala-* kelimesinin anlamlarını '1. a) Kemir-, ısır-, dişleriyle del-, sanç-, iğnele-, sok- (böcek), yak- (ısırgan otu), kaşıntı veya acı hissi yaşat-, tende şişlik b) Kopart-, yurt- birisine saldırıp yırt-, yarala- dallarından meyveyi kopart- 2. (söz ile) iğnele-, kinayeli alaya al-, serzenişte bulun-, sövme dal-, hakaret et-' olarak vermiştir. Ayrıca kelimenin lehçelerde *yık-* anlamı da vardır. Kelimenin iki biçimi vardır: *dala-* ve *dalı-*. Anadolu ağızlarında *dalla-* 'kavgada aniden atla-, saldır-' anlamında kayıtlıdır. Buna göre *dal ismi üç fiilden oluşmuştur: -a-, -ı- ve -ala- ekleriyle. Kelimenin semantiğini belirlemek için kaynaklarda pek fazla bir bilgi yoktur. Bilimsel literatürde *dala-* 'kemir-'; *ısır-* ve *tala-* 'gaspet-' birleştirilmiştir (1980:143).

Kelime, EOT dönemi metinlerinde 'yağma etmek, talan etme, ısırarak, dişleriyle koparmak, dalmak' vb. anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde TS'de ise 'yağma, talan etmek' anlamı kaybolmuş; '1. Köpek, kurt vb. hayvanlar dişlemek, ısırarak 2. Zehirli böcek, ısırarak otu, sert kumaş dokunarak teni acıtmak veya kaşıdırmak' anlamları ise devam etmiştir.

Kelime **TAS (I)**'ta 'yağma etmek'

Taladı gözleri gönlümün evin

Kılur kirpikleri canımı garet (Kadı. XIV. 71)

TAS (II)'ta 'ısırmak, yaralamak, sokmak' {...Ve kuduz it **taladuğuna** ve kulunca... müfiddir (Mü. Şi. XIV-XV. 35-1)

BL'de *tala-* Isırmak, sokmak tırmalamak (33b-4), **DK**'de *dala-* Isırmak, dişle koparmak, yağma ve talan etmek (43-3); *tola-* Dolamak, sarmak (184-13), **TA**'ta *dala-* Köpek, kurt vb. hayvanlar dişlemek, ısırmak (20b/17); *tala-* Isırmak, dalamak (29b/16), **HN**'de *tala-* Talan etmek (4646), **DAH**'da Kuduz köpek ısırmak (736), **T**'de *tala-* Dalamak, sataşmak, ısırmak (köpek vs.) (118b-5), **TA**'da *dala-* Köpek, kurt vb. hayvanlar dişlemek, ısırmak (20b/17), **ŞŞÇ**'de *tola-* *1. Sarmak, dolamak (3258) 2. Musallat etmek, sataşmak (5541); *tala-* ısırmak, yaralamak (28864); *tala-* Yağma etmek, yağmalamak (9712) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime *dalamak~talamak* biçimlerinde yalnızca 'yağmalamak, yağma etmek' anlamıyla kayıtlıdır. **DS**'de kelime, *dalamah*, 1) Azarlamak, çatmak, 2) Dalamak, insanın tenin kabartmak, *dalamak* (I) 1) Acısı yüreğine işlemek, dağlamak (*mecazlaşmış*), 2) Alev dağlamak, (II) Azarlamak, çatmak, (III) 1) 2) Bir şeyin üzerine atılarak yaralamak, yırtmak, 2) El ile dalı sıyrarak meyveleri almak, 3) Yağma etmek, (IV) 1) Her tarafını kaplamak, sarmak, 2) Bir şey üzerine üşüşmek, musallat olmak (haşarat için) (IV-1337); *talamak* (I) Kaplamak, bürümek, (II) Ağrıyacak ve kızaracak biçimde sürtünmek, dalamak, (III) Köpek ısırmak, (IV) Aşık oyununda aşığın düz yanı üstüne gelmek (X-3813) anlamlarında kayıtlıdır.

tuz (<*tüz (Tekin, 1975:262)) Tuz kelimesi hakkında köken bilgisi araştırmacıları şu bilgiler verir: Clauson (1972:571), 'tuz' kelimesinin bazı genişlemiş metaforlarla kullanıldığını kaydetmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını, '1) Tuz (tüm kaynaklarda bu anlam geçmektedir) 2) Tuzlu 3) Toz (tıbbi)' olarak vermiştir. Şerbak'a göre eski şekil *tūs'dur. Räsänen'e göre *tur> *tüz'dur. Doerfer'e göre *tüz'dur. Araştırmacılar, Türkçedeki *tuz*'u sıkça Moğolcadaki *dabusun* ile karşılaştırır. Bu karşılaştırmayı Räsänen de yapmıştır ve Türkçedeki *tuz*, *tus* kelimelerini Moğolcadaki *turukai* ile karşılaştırmıştır (1980:288-289). Ligeti'nin Türkçe ve Moğolca şekiller için verdiği gelişim aşaması şöyledir:

*tūr < *tuiz ~ *tujaz
 *tuir > *tujur > tuvuz // dabusun < *daβus-un.

Kelime TAS'ta 'güzellik, hüsün, melâhat, şirinlik' {Görk ve cemal içinde bînihayet ve salah ve mesturelik içinde gayet, **tuzu** çok, lûtfu artık...(Kel. XIV. 74) TAS'taki bu anlam, SN'de Hoşluk, şirinlik, güzellik (2221), ŞŞÇ'de (I) Güzellik, şirinlik (214) olarak kayıtlıdır. EOT metinlerinden TA'da (172a/14), ŞŞÇ'de (II) Tuz (5217), Bİ'de 1. Tuz (1603) 2. İlâç olarak kullanılan toz hâlinde madde (1514), TİKT (A)'da tuz (133a/2) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyıldan sonra TS'de '1. Kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullanılan billursu madde 2. Bir asitteki hidrojenin yerini ve bazın alınmasıyla oluşan birleşim, sodyum klorür (NaCl) olarak geçer.

Kelime, muhtemelen başlangıçta hem *tuz* için hem de *güzellik* (özellikle *yüz güzelliği*) için kullanılıyordu. Bu anlam ilişkisini Arapçada da görürüz: Arapça *milh* 'tuz' kelimesinden türemiş '*güzellik, yüz güzelliği ve kadın adı*' anlamındaki *melâhat*, Arapçada *tuzluluk* anlamında kullanılır (Devellioğlu, 2007:607). Aynı hususu Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistânı'nda da görürüz: *Nemek ziyâde küned ber-cirâhat-i rîşân Nigâr-ı men çü der-âyed be-ḥande-i nemekîn. Birinci beyitteki nemek, 'tuz'; İkinci beyitteki nemekîn 'maḳbûl ve şîrîn' anlamındadır. Maḥşûl-i beyt: Benüm nigârum çünki ḥande-i nemekînle ya'nî maḳbûl ü şîrîn ḥande ile veyâ ḥandeye gele; yaralı yüreklerüñ yarasına tuzı ziyâde ider ya'nî tuzı sepüp yaralarını tâzeler*' (Yılmaz, 2008:789)

Güzellik anlamındaki *tuz* kelimesi EOT son dönemlerine kadar varlığını sürdürmüş, yerini sonraları *güzellik* anlamındaki Arapça *hüsün*, Farsça *hoş* kelimelerine bırakarak anlam alanını daraltmıştır.

tütsü (<<*tütsüg) Radloff (1905:III-1574), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) '1. *Tütsü* 2. *Tütsü için kap*' olarak vermiştir. Clauson (1972:461), kelimenin eski şeklini muhtemelen *tütsüg olarak verir. Drevnetyurskiy Slovar'da (1969:601), *tütsük* kelimesi

iki ayrı madde başında (I) *Etrafa hoş kokular salan mum, tütsü* (II) *tüstük kişi* 'kindar, öç alan kişi, intikam alan kişi' olarak eşgösterenli biçimde verilmiştir.

Kelime **Kâmûs-ı Türki**'de 1. Güzel koku yayılması yahut tedavi veya büyü yapma niyetiyle duman çıkaracak biçimde yakılan şey *2. Bazı yiyecek maddelerin bozulmalarını geciktirmek için tutulduğu saman veya odun dumanı 3. *argolaşmış* İçki anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde TS'de kelimenin Kâmûs-ı Türki'nin 1. ve 3. maddedeki anlamları varken 2. maddedeki anlamı yoktur. Kelimenin 2. maddedeki anlamının TS'de kayıtlı olmaması anlam daralması yaşadığını da gösterir. DS'de kelime, 'kutsal günlerde yapılıp dağıtılan yağlı ekmek' (X-4015) olarak geçer.

ugurla- Clauson (1972:89), *uğur* kelimesini şöyle açıklamıştır: 'semantik olarak çok belirsiz' olmasına rağmen hem 'zaman' hem de 'sebep' anlamına gelmektedir, bazı metinlerde hangisinin birincil anlamda olduğunun tespiti ise güçtür. 'Zaman' anlamı, 'doğru zaman, uğurlu /hayırlı zaman' anlamına doğru genişlemiş görünmektedir ve buradan da 'iyi şans/talih'e. Ayrıca kelimenin kaynaklarda sık sık *oğur* biçiminde yazıldığını da ekler. (1972:94), Steingass'ın (2005:121) "*Persian- English Dictionary*" sözlüğünde *uğūr* kelimesinin Latince *Augurium* kelimesinden geldiğini söyler. Severtyan, sözlüğünde kelimenin anlamlarını '1. Hadise; durum 2. Sebep 3. Talih 4. Mutluluk, talihli tesadüf; şans; şanslı, iyiye alamet 5. Talihli kısmet; çıkar 6. Zaman, an 7. Yön, taraf, ön taraf, kenar 8. Yol 9. Koruma, bekçi 10. Sığınak 11. Yakın (akraba) 12. 'için' anlamında edat fonksiyonunda' olarak vermiştir. 3. 4. ve 5. maddedeki anlamlar temel anlamlardır ve *oğ* kelimesinin anlamları ile aynıdır. Uğur ~ oğur kökünün şekli *oğ* modifikasyonu ile Anadolu Ağızlarındaki *oğar-* (DD), *oğā-* (DSf) 'onar-, başarı ile sonuçlandır-, düzelt-' örnekleriyle özdeşleşmektedir. Anadolu Ağızlarındaki *oğat* (<oğat) 'düz, doğru' bu yüzden *uğur* ~ *oğur*, *oğ-* ve *oğ* ile bağlıdır. Severtyan sözlüğünde (I) *oğrı* '1. Hırsız, gaspçı, hırsızlık, çalıntı 2. Eşkya, yabanî, dolandırıcı, dalavereci, düzenbaz 3. Gizli, saklı, sırlı'; *oğır* (II) 'hırsız, hırsızlık' kelimelerini de vermiştir. Kelimenin kökenini de şöyle açıklamıştır: *oğrı* ~ *ugru* ~ *ugrı* ~ *ugru* vb. eski f.i.y. eki -u/-ı ile **oğur-* ~ **oğır-* fiilinden türemişlerdir. Bu fiil, Ettuhfetü'z- Zekiyye'de **uwur-* (uwurgan 'hırsız') Yakut Türkçesinde *uor-* 'çal-' olarak geçer. Böylece ikincil isim-fiil eşgösterenlilik (omonimik) koşması (hendiodyoın) *oğur* 'hırsız' ~ **oğur-* 'çal-' tarihî olarak gerçektir ve ondan üçüncü derecedeki *oğrı* 'hırsız'/'

oğrı- ‘çal-, gizli götür-’ türemiştir. *oğur/ oğır* ve **oğur-/oğır-* lehçelerin çoğunda kullanımdan çok erken çıkmıştır. Sadece Doğu lehçelerinde kalmıştır. Ayrıca *oğur* kelimesi *oğrı*’ya nazaran birincildir. Çünkü kökü, türemişlerin çoğunda mevcuttur. *Oğur/oğır ~ *ogur- /ogır-*, belki teorik olarak **oğ ~oğ-*’dan türemiştir. Ancak bu kökler hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Anadolu Ağızlarında *oğarla- ~ovarla-* ‘çal-, hırsızlık yap-’ *ogurlağır ~ *oğar ~ *ovar* yapısallığına işaret eder (yani < **oğ- + -ar/-ır/-ur*). Bazı lehçelerdeki örneklerde buna işaret eder; ancak böyle morfem incelemesi için eldeki malzeme çok azdır (1974:565).

Kelime **TİKT (A)**’da *ugurla-* ‘hırsızlık yapmak, çalmak’ {iki biş akça buyurup, Savfân ol akçayı **uğurladup**: “Hayır bunda ıdı ola” diyüp, ehli: Bu nice (17b/4), **SN**’de *ugurla-* 1. Çalmak, hırsızlık etmek (1726) 2. Gizlemek, saklamak (5452), **D**’de *ugurla-* (37a/5), **KİG**’de *ugurla-* Çalmak, oğurlamak (140a/11), **HN**’de *ugurla-* (763), **ŞŞÇ**’de (18070), **ŞHŞ**’de *ugurla-* (1429), **TİKT (M)**’de *ugurla-* (228a/8), **FFANG**’da *ogurla-* ‘çalmak, hırsızlık etmek, sirket etmek, çalmak, alıp götürmek, sıyırip geçmek’ anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin EOT metinlerindeki ‘*çalmak, hırsızlık etmek, gizlemek, saklamak*’ gibi anlamlarının **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kaybolduğu bunun yerine ‘*uğurlamak gideni esenlik ve sevgi dilekleriyle geçirmek, selamete göndermek, teşyi etmek; uğurlanmak uğurlama işi yapılmak*’ anlamınının kullanıldığı görülmektedir. Muhtemelen Hatice Şirin User’in de ‘*Türkçede Yol Kavramı ve Yol Sözlere: Uğur, Çığır, Tıkır*’ (20004: 2771) makalesinde belirttiği gibi *ugur ~ogur* kelimesi, Türkçenin bilinen yazılı belgelerinden çok daha eski tarihlerde metaforlaşarak ‘*zaman; fırsat, vesile; uğur*’ anlamlarını kazanmıştır. Aynı kelimenin fiil biçiminden gelişen *uğurla-, uğurlan-*²⁴ vs. biçimlerinin de ‘hırsız’ üst anlam katmanına bürünmüş, ‘yol’ alt katmanının ise yalnızca Batı Türkçesinde bazı deyim ve ibarelerde mesela; uğurlar olsun, uğur getirsin, uğur ola! vs. korunmuştur.

²⁴ **ugurlan-** **TİKT (A)** ‘çalınmak’ (Bu habar İbn-i Ziyad’a yitişüp, iki biş dahı virdi. Ol **ugurlanan** iki biş dahı (6) bunup, dört biş olup, hayırlı oldu. (17b/5-6), **KİG** *ugurlan-* Çalınmak (108a/7), **D** *ugurlan-* Çalınmak (163b/7), **ŞŞÇ** Çalınmak (48378). **uğrulanmak, (uğurlanmak)** **TAS** 1) Çalınmak (Envar. XV. 81), 2) Gizlenmek (Hamza. XIV-XV. 15, 40), **PN** *ugrulan-* Hırsız gibi gizlenerek yaklaşmak; *ugrulanı git-* Sinerek gitmek, yaklaşmak (14b/03), **TİKT (M)** *ugrulan-* Çalınmak (227b/13) **ogurla-** **BHMİH** *ogurla-* Çalmak, hırsızlamak (Kâş. Caf. TT. Houtsma. Ebu H. Ş.Sül) (227:11), **FN** Çalmak, hırsızlamak (5453), **KY** *ogurla-* Çalmak (1552), **HN** *ogurla-* Çalmak, hırsızlık yapmak (9b/7), **HFN** *ogurla-* Çalmak, hırsızlık yapmak (990), **DS** *oğurlamak* Çalmak (IX-3271) **oğurlan-** **V** Çalınmak, hırsız tarafından çalınmak (31b.7), **KY** *ogurlan-* Çalınmak (1462), **HN** *ogurlan-* Çalınmak (92a/20)

Ayrıca Kâşgarî’de (1999:IV-427), *ogurlan-* (1999:IV-427) kelimesini, ‘*vakti yaklaşmak; uğurlanmak, uğurlu olmak; bağışlananın karşılığı verilmek*’ anlamlarında Oğuzlara ait bir kelime olarak kaydeder. Bir dilde mutlak eş anlamlılık (*absolute synonymy*) yoktur. Tam olarak aynı anlama sahip iki kelime bir dilde fazla yaşayamaz bu sebepten aynı anlama sahip kelimelerden birisi ya başka bir anlam alanına kayar ya da dilin söz varlığı sahnesinden çekilmek zorunda kalır. *ugur ~ ogur* kelimesiyle *hırsız* kelimesi arasında *tam eşanlamlı* bir durum vardır. Kelimenin bugün Standart Türkiye Türkçesinde ‘*hırsız*’ anlamını kaybetmesinde “*hırsız*” kelimesinin etkisi vardır. *ugur ~ ogur* kelimesi, önceden –zaman ekseninde- hem “*yol*” hem de “*hırsız*” anlamına sahipti. Sonradan *hırsız* kelimesinin *hırsız* anlamıyla *ugur ~ ogur*’un *hırsız* anlamı aynı anlam leksemünde buluşunca *ugur ~ ogur* anlamını daraltmak zorunda kalmıştır.

ulu (<<*ull⁴ğ*) Clauson (1972:136), kelime için ‘muhtemelen kök bir kelime olduğu; yani +luğ’la türemiş isim değil; çünkü u: ile anlam bakımından hiçbir bağa sahip değildir, u:’tan türemiş olamaz’ der. Kullanım alanı için de kelimenin bütün dönemlerde yaygın olarak kullanıldığından GB Tkm.de ‘*ulu*’ standart bir kelime iken Az’de *böyük* (<<*bedük*) ve Osm’da *büyük* kelimesiyle yer değiştirmiştir açıklamasını yapmıştır.

Kelime TAS’ta 1) Zengin. {Peygamber Aleyhisselam eyitti: **Ulularla** sohbet etmenüz, tâ gönlünüz ölmeye; yani dünya sevinci baylar ile. (Cennet. XV. 180) 2) Ağır. {Seni yalanladıkları **ulu** gelüp ana sabredemezsen. (Enfes. XV. 71) 3) Çok büyük, pek önemli. {Benim bir **ulu** maslahatım vardır ki elbette padişaktan artığa dimek olmaz. (Anter. XIV. 2, 190) 4. İtibarlı, şerefli {Ey benim mahubem Able, sen **ulu** soydansın (Anter. XIV. 229), **NH**’de Büyük; mezhep imamı (2a/6), **BL**’de 1. Büyük, iri 2. Yüce, soylu, şerefli 3. Bilgin ve faziletli yaşlı kişi 4. Önemli şahsiyet, ileri gelen 5. Lider, başkan 6. zengin, varlıklı (6b–9), **SN**’de 1. Büyük, ileri gelen, yüce, saygıdeğer kişi (154) 2. Büyük iri (869), **KİG**’de 1. Büyük, ulu 2. Hepsî, tamamı (154a–10), **KT**’de *ulu* 1. Büyük (2b–3=2/7) 2. Sözü dinlenen kimse, büyük, reis, ileri gelen (202b–11=33/67) 3. Şerefli kimse, şeref sahibi kişi (173b–10=25/72) 4. Büyük günah (16a–6=2/217) 5. Ağır, çetin (4b–6=2/45) 6. En büyük “Esmâ-i Hüsnâ’dan (20a–2=2/255), **TİKT**’te, **TİKT (A)**’da, **TİKT (M)**’de 1. Toplumda ileri gelen, sözü dinlenen (268a/4) 2. Kıymetli, bilgili, seçkin kimse (254b/10) 3. Yaşça büyük (oğul, dede) (255a/6) 4. Şekilce, büyük, iri (272a/10) 5. Yüce, manevî değeri üstün olan (240a/17) 6. Güçlü,

kuvvetli (311b/8) 7. Tesiri yüksek (256b/20) 8. Şiddetli (281a/14) 9. Değerce heybetli, emsalinden önce gelen (429b/16) 10. Yetkili, amir (384a/14) 11. Makbul, beğenilmiş (303b/11); *ulu kıl*- Makbul eylemek (303b/11); *ulu ol*- Kâmil olmak (361a/14), **FN**'de 1. (somut şeyler için) büyük, ulu, yüce; niceliği çok olan, şiddetli, aşırı, çok büyük (1177) 2. (soyut şeyler için) ok, ortalamayı aşan; önemli, değerli (2735) 3. Üstün niteliği olan, yüce; saygıdeğer, şerefli; saygı duyulan büyük, ulu (1204) 4. yetişkin, belli yaşa gelmiş, büyük (1472), **GN**'de 1. Büyük (442) 2. Kutsi, şerefli (9) 3. Ermiş, veli (420), **MM**'de *ulu* Ulu (335); *ulu barmak* Şahadet parmağı (597); *ulu* (Somut olan şeyler için) büyük, çok büyük (86); erdem bakımından çok büyük, yüce; itibarlı, şerefli, saygı duyulan (182); *ulu giçi* Büyük küçük, herkes (1996); *ulu ol*- Yücelmek; itibarlı, şerefli, saygı duyulan bir kimse olmak (1440), **ŞŞÇ** 1. yaşlı, ihtiyar, düşkün (35413) 2. ileri gelen, reis (840) 3. Büyük, iri (6630) 4. (yaşça) büyük (1998) 5. uzun (33317) 6. yüksek, yüce (4523) 7. sonsuz, sınırsız (101) 8. yüce, azametli (239) 9. ağır, çetin (362) 10. Kalabalık (2238), **F**'de 1. Yüce (2b-2) 2. Büyük, iri (15b-1), **Bİ**'de *ulu/ulu* 1. Heybetli, büyük (918) 2. Bilge, büyük adam (54) anlamlarında kayıtlıdır. EOT döneminde somut ve soyut anlamlarda çok geniş bir anlam yelpazesine sahip olan *ulu* kelimesi, **Kâmûs-ı Türkî**'de yalnızca 'büyük, iri'; günümüzde **TS**'de ise 1. Erdemler bakımından çok büyük, yüce 2. Çok büyük olan (somut şey)" anlamlarıyla kayıtlıdır. Kelimede anlam yelpazesinin daralmasının önemli bir nedeni, muhtemelen *büyük* kelimesinin anlam dairesini genişletmesi ve daha evvel yalnızca *ulu* kelimesiyle kullanılan kelimelerin büyük kelimesiyle de kullanılıyor olmasıdır.

ulaşmak (< **ūla*- 'bağlamak' (Tekin, 1975:261)) *ula*'ın işteş şeklidir. Clauson (1972:154), kelimenin Orta Türkçede Ger. *ulaşu*: 'giderek' anlamında zarf olarak kullanılışından söz etmiştir. Sevortyan (1989:588), kelimenin anlamlarını 'var-, ulaş-, yetiş-, eriş-, gel-, yakınlaş-, karşılaş-, birleş-, akrabalaş-, yakın ol-, birbiri arkasından kesintisiz yürü- devam et- (sür-) vs.' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Yakınlık peyda etmek, yaklaşmak. {Âdem tevbe kıldı Hak Taâlâya **ulaştı**, İblis tevbe kılmadı hazretten ayrıldı. (Cennet. XV. 51), 2) Birleşmek, birleşip yapışmak, iltisak etmek, erişmek, lâhik olmak {Büyük damar ciğerden yüreğe **ulaşmıştır** ve tamam nasibini kandan yüreğe iriştirür. (Yadigâr. XIV. 19-23), 3) Sirayet etmek, bulaşmak, tesir etmek {...Bunun illetin bize **ulaşa** diyüp gittiler. (Cev.

Ah. XV-XVI. 96) 4) Akriba olmak, karabet tesir etmek {Anların ulularının kızın aliver, anların ile **ulaşalum**. (Anter. XIV. 680)

5) Eline geçmek, kendisinin olmak.

Bulara orada çok mal **ulaşır**

Filuriyi külâh ile üleşür (Salâtin. XV. 53)

T'de *ulaş-* Sürmek, devam etmek (106b-5), **KİG**'de *ulaş-* (168b/1), **ŞKM**'de *ulaş-* (90a/6) ve **CTD**'de *ulaş-* 'yaklaşmak, yakınlık meydana getirmek; erişmek, vasıl olmak', **TİKT**'te *ulaş-* 1. Varmak, erişmek (170a/19) 2. Ölmek (123b/15), **TİKT (M)**'de *ulaş-* 1. Yetişmek, erişmek, kavuşmak; eline geçmek, varmak (307a/7) 2. Yakınlık peyda etmek, yaklaşmak (377b/6) 3. Tesir etmek, bir hâle uğratmak (305/21) 4. Ölmek, Allah'ın rahmetine kavuşmak (246b/16), **FN**'de *ulaş-* 1. Ulaşmak, kavuşmak; sahip olmak, elde etmek, erişmek (4111) 2. Bulaşmak, karışmak (1234) 3. Sataşmak, çatmak, uğraşmak (800) 4. Başlamak, girişmek, tutuşmak (1716), **GBTBİ**'de *ulaş-* Ulaşmak, yayılmak, sirayet etmek (285-a/4), **MNHS**'de *ulaş-* Bitişmek, kavuşmak (23b.8), **ŞŞÇ**'de *ulaş-* 1. Varmak, erişmek (7244) 2. Yayılmak, sirayet etmek (38885) 3. Yaklaşmak, yakınlık peyda etmek (6045) 4. Düşmek, giriftar olmak (18305) 5. Çekişmek, mücadele etmek (52297), **Bİ**'de *ulaş-* Ulaşmak, varmak (1469), **FFANG**'da *ulaş-* İlişkisi olmak, görüşmek anlamlarıyla kayıtlıdır. EOT döneminde '*ölmek, Allah'ın rahmetine kavuşmak sirayet etmek, bulaşmak, sataşmak, çatmak, uğraşmak, çekişmek, mücadele etmek*' olarak somut ve soyut anlamlarda çok geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime yalnızca 1) Elde etmek, erişmek, 2) Yetişmek 3. Varmak, gelmek' anlamlarında kullanılmıştır. Ancak kelimenin **TS**'de kayıtlı, EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olmayan "birbirine katılmak, dökülmek" anlamı da vardır. Kelime **DS**'de (I) Nişanlanmak (II) Takılmak, şaka yapmak (XI-4033); Yetişmek (XII-4784) anlamlarıyla geçer.

utmak (ütmek) Clauson (1972:38), kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: "(1) 'kumarda (bir şeyi Bel.) kazanmak'; (2) 'dövmek, yenmek (birini, çeşitli durumlarda)' (a) kumarda; (b) savaşta, vs. Neredeyse daima (1). anlamda, daha seyrek olarak (2) (a) anlamında az olarak da 2 (b) anlamında bütün modern şivelerde yaşamaktadır. Kelime tarihî şivelerde "Orh. T. VIII, Uyg., Hak. XI., Harzm XIV., Çağ. XV., Osm. 'kazanmak'

özellikle kumarda; ‘(bir şeyi Bel.) zaferle ele geçirmek’; bütün dönemlerde yaygın; Osm. Dönemine özgü ve hala XX. Anad.da yaşayan *üt-* teleffuzu XVI kadar eski kayıtlıdır. Sevortyan (1989:609), kelimenin anlamlarını ‘1. *Kazan-*, *oyunda yen-* 2. *Galip çık-* 3. *Bul-* (*mesela; bulmacayı*), *bilebil-* 4. *Benimse-*, (*yansıla-*, *öykün-*) 5. *Aklında tut-*, *yakala-*; *kendine çekip al-*’ olarak vermiştir. Räsänen, şekil ve anlamları verirken Moğolca *uči—ra* ‘karşılaş-’ ile karşılaştırmıştır. Vambéry, *ut-* ‘kazan-’ ve ‘oyun’ kelimelerinin aynı kaynaktan geldiğini söyler.

Kelime **TAS** 1. Yenmek, oyunda kazanmak

Bu ki bizden kamu oynu ütüser

Mu’cizat ile cihanı dutusar (Man. Tayr. XIV. 12)

2. Yararlanmak.

Ger bu manide öğüdüm dutasın

Hükmünü dört faslın anda ütesin (Melhame. XIV-XV. 101–1)

BHMİH’de (165: 22), **SN**’de (1937), **YED/RN**’de, **GN**’de, **IN**’da (1993), **HN**’de (5769), **MN**’de (289-6), **ŞHŞ**’de (5830), *ut-* Oyunda ütmek, yenmek olarak kayıtlıdır. Yalnızca **ŞŞÇ**’de ‘yenmek, mağlup etmek’ (2249) anlamı yanında ‘elde etmek, ele geçirmek’ (22220) anlamı da vardır. Kelimenin daha evvel **TAS**’ta ve **ŞŞÇ**’nin 2. maddesindeki kazandığı anlam, XX. yüzyılın başlarından itibaren kaybolmuştur. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *ütmek*, yalnızca ‘oyunda kumarda kazanmak, yenmek’ anlamında kullanılmıştır. **DS**’de kelime, *utmak / ütmek* biçimlerinde Standart Türkçedeki anlamını (I) Oyunda kumarda kazanmak (XI-4046) olarak devam ettirmiştir.

uzluk (*uz+* (< *üz ‘iyi, güzel, biçimli; mahir, usta, sanatkâr’ (Tekin, 1975:262)) + +*l^Ak* (i.i.y.)) Kelime **TAS**’ta 1) Hilm, yumuşaklık, teenni, ihtiyat. {Erin aklını sekiz nesne ile bilmeğe yarar: Evvel **uzluk** ve halimlik. (Kel. XIV. 4–2)

2) Uyuşma, barışma, sulh.

Arada bulmasanız şimdi **uzluk**

Erişir size bizden çok yavuzluk (Şeh. Ş. XVI. 501)

3) Kusursuz iş.

Yalınız iş tutuben umma **uzluk**

Ki Tanrı'ya yaraşır yalnızlık (Güvahi. XVI. 33)

ETT'de Uyuşma, barışma, güzel davranış (HŞ 4673), **SN**'de (4319), **FN**'de (7243), **TDGAEAT**'de (FS 10a-13) ve **ŞHŞ**'de (2421) 'uyuşma, barışma, sulh, iyilik, güzellik, güzel davranış, iyi geçinme; yumuşaklık' **ŞŞÇ**'de *uzluk/uzluk* Huzur, esenlik, selamet (17880), **Bİ**'de Ustalık, ehil olma (265) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kelime daha önceki dönemlerde kazandığı '*hilm, yumşaklık, uyuşma, barışma, sulh, kusursuz iş, uyuşma, barışma, güzel davranış*' anlamlarının bazıılarını kaybetmiş ***Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, yalnızca 'ustalık, işinin ehli olma durumu, hazakat, ehliyet' anlamıyla kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) Gizli, (II) *üzlük* 'topraktan yapılmış ufak, kulpsuz çömlek' (XI-4053) anlamında geçer.

üşenmek (< *üşen- (Tekin, 1975:270; Gülensoy, 2007: II- 1000), (Radloff 1893:11904), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*tembel olmak, ilgisiz, gevşek olmak, titiz olmamak, bıkkın olmak*' biçiminde kaydeder.

Kelime **TAS**'ta 1) Üzölmek, sıkılmak, rahatı kaçmak, tedirgin olmak, fütur getirmek {Her kim müşhil tamından **üşense** tarhun ya unnap yaprağın çeyneye. (Teshil. XIV-XV. 30) 2) Çekinmek, ihtiraz etmek, korkmak. {Ben dahi **üşendim**, bıçağ ile urdum öldürdüm. (Yüz. Ha. XIV. 57) 3) Usanmak, bıkmak. {...Çok yimekten anı **üşendiler**, tabiatleri andan nefret tuttu. (Leys. Ar. XV. 58) **SN**'de *üşen-* Üzölmek, sıkılmak, rahatsız olmak, tedirgin olmak (727), **YED-YED/RN**'de Tedirgin olmak, rahatı kaçmak, **GN**'de *üşen-* 1. Vazgeçmek, çekinmek (1196) 2. Usanmak (2378), **HN**'de *üşen-* Rahatsız olmak, sıkılmak (5189), **KT**'de *üşen* 1. Üşenmek, ihmal etmek (22b-1=27282) 2. Bıkmak, usanmak (229a-5=41/49), **ETT**'de *üşen-* Korkmak, çekinmek (HŞ 1890, HŞ 1784, HŞ 1741), **NT**'de *üşen-* Üşenmek, irkilmek, isteksiz davranmak; üşenmek: üşenme, kendine çekme, irkilme (65b-2); *üşenmek* Üşenme, kendini çekme, irkilme (101b-4), **MN**'de *üşen-* Korkmak, sakınmak, ürkmek (100-5), **GT**'de Çekinmek, korkmak (63b.7), **MŞ**'de *üşen-* Korkmak, ürkmek, hoşlanmamak, **IN** *üşen-* Tedirgin ol-, üzöl- (3555), **KAB**'da *üşen-* Aciz kalmak, sıkılmak; usanmak, bezmek, **ŞŞÇ**'de 1. Tedirgin olmak, rahatı kaçmak (1168) 2. Korkmak (17734), **AK**'ta *üşendür-*

Tedirgin etmek, rahatsız etmek (59b.1327), **Bİ**'de *üşen*- Üşenmek, çalışmayı istememek (194), **FFANG**'da *üşen*- Şüphelenmek, kuşkulananmak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelimenin TAS'ta kayıtlı olan 1. ve 2. maddede geçen anlamları kaybolmuş 'kendinde bir gevşeklik duyarak bir işi yapmaya isteği olmamak, erinmek' anlamında kullanılmıştır. **DS**'de kelime, Gıdıklanmak, huylanmak (XI-4077); (I) Korkmak (II) Usanmak (XII-4797) anlamlarıyla kayıtlıdır.

üyük, (hüyük) Clauson (1972:271), kelimenin anlamını “‘*sun*’i küme, taş yığını’ vb. Sadece (?) GB Osm.da öyük ‘*sun*’i tepe, korkuluk’ (Sami’ye göre *oyuk*’la aynı)”; XX. Anadolu’da kelimenin ‘*öyek, öyük, üyük, höyük, hüyük*’ şekillerinde yaşadığını ve 1 *öyük*’e ‘*bataklık kumu*’ ait gibi görünen başka anlamlarda yaşadığını kaydetmiş. Eren (1999:180), kelimenin yapısını *öy-* köküne *-k* ekin getirilmesiyle *öy-* + *-(-)k* eki olarak anlamını da *toprak yığını, yapma tepe* olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Üst üste toprak yığılarak meydana gelmiş olan ve kazı ile içerisinden eski eserler çıkarılan yapma tepecik {Yollarda yerler ve **üyükler** üzerinde putlar düzüp tapu kılurlardı. (Ta. Sel. XV. 418) 2) Bostan korkuluğu, oyuk. {El-beyhuc [Ar.:... **Üyük** ki tarlada ve bostanda ederler. Mezruatı telef etmemek üzere hayvanat ürkmek için yaptıkları suret ki üyük dahi denir. (Ah. XVI. 153), **FN**'de Höyük, yapma tepecik (3926), **HHT**'de Yığın, tepe [044a/12], **Bİ**'de Bostan korkuluğu, oyuk (134), **Kâmûs-ı Türkî**'de *höyük* biçiminde ‘1. Bostan korkuluğu 2. *halk dilinde* Yapma tepe, tümsek’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, **Bİ**'de ve **Kâmûs-ı Türkî**'deki kazandığı ‘*bostan korkuluğu*’ anlamını kaybetmiş, ‘1. Tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılan yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepe 2. Toprak yığını küçük tepe’ anlamlarında kullanılmıştır. **DS**'de kelime, ‘yığma toprak tepe’ (XII-4798) olarak kayıtlıdır.

yamacı (*yama*+ + C^2T^4 (i.i.y.)) Kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de ‘1. Elbiseye, kunduraya vb.ye yama vuran, eskici, tamirci 2. Pek eli dar ve cimri kimse’ olarak anlam dairesi genişken günümüzde **TS**'de sadece ‘ayakkabı yamayan, onaran kimse, ayakkabı eskicisi’ olarak kayıtlıdır. **DS**'de de TS'deki anlam, ‘eskici, ayakkabı tamircisi’ (XI-4151) anlamı kayıtlıdır.

yapınmak, (yapanmak) *yap*'ın dönüşlü şeklidir. Radloff (1905:III-262), *yap+n* kelimesinin anlamlarını '1. Hazırlanmak, bir şeye başlamak, başlamak 2. Kapanmak, kendini yalandan göstermek, taslamak, sayrimsamak' anlamlarında kaydeder. Clauson (1972:878), kelimenin Osm. XIV' deki anlamı için "*yapın-* (1) XIV 'kalkanı kendine siper etmek'; (2) XV, XVI 'kapanmak' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Kendisi için yapmak. {Ol yörede bir zağ bir ağaç üzerinde ev **yapınmış** idi. (Kel. XIV. 77) 2) Kapanmak, kapatılmak, örtülmek. {Sebit gün ikindi vaktında gine şehir ürktü, kapılar **yapındı**. (Kesir. XV. 138)

3) Örtünmek, bürünmek.

Yapınup zerrin siper meydan-ı çarha saldı at

Leşker-i Hind'i sıyup oldu muzaffer-fer güneş (Hüsn. Dil. XVI. 118)

DK'de *yapın-* 'kapanmak, siperlenmek (kalkan *yapın-* "kalkanla siperlenmek"' (302-6), **KİG**'de *yapın-* (81b.9) ve **HN**'de *yapın-* (7696) 'kapanmak, örtünmek; hazırlanmak', **ŞŞÇ**'de (bir nesneyi) Kendine siper edinmek, (Bu fiil, metinde hep '*kalkan*' sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır.) (7696) anlamlarıyla kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarında yazılmış **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Geçinmesi kolaylaştırmak, genişlik kazanmak 2. Yalandan ve sahte davranmak' anlamları da vardır.

Günümüzde **TS**'de kelime, EOT döneminde '*örtünmek, kapanmak, siperlenmek*' ve **Kâmûs-ı Türkî**'de '*yalandan ve sahte davranmak, geçinmesi kolaylaştırmak, genişlik kazanmak*' anlamlarını kaybetmiş '1. Özenmek, hazırlanmak 2. Kendine yapmak veya kendi için yaptırmak' anlamlarında kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) TS'deki anlamlara benzer 'Edinmek, kendine yapmak, yaptırmak' (VI) 'Hazırlanmak' (XI-4178) anlamlarıyla kayıtlıdır.

yaramak Clauson (1972:956), kelimenin anlamını 'başarılı, avantajlı, yararlı, faydalı, işe yarar olmak (birine Dat.); (bir şeye Dat.) uygun olmak' şeklinde vermiştir. Osm. XIV'de *yara*'ın 'uygun, hoş görülebilir, mümkün olmak' (özel. *yaramaz* şeklinde) açıklamıştır. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Yararlı olmak, uygun gelmek, uymak 2. Beğenmek, onaylamak, katılmak, 3. Mümkün olma, yolunda gitmek, sağlıklı olmak, faydalı olmak 4. Koşuya, sefere hazır olmak (at hakkında), antreman yapmak 5) Payına

düşmek’ olarak vermiştir. Kelimenin kökünü de **ya-ra-* veya **yag-ra-* olarak kaydeder. Ayrıca Sevortyan, Ramstedt gibi kelimeyi, *yak-<ya-k-* yapısıyla da yakın görür. Kelimenin en eski anlamları, 1. maddede kayıtlı olanlardır. *Räsänen* ve *Clauson*, *yara-* fiilinin şekilleri ve anlamlarının tam listesini vermiştir (1989:137).

Kelime **TAS**’ta 1) Mümkün olmak, imkân elvermek. {Şöyle kim bir ağır taşı çok meşakkat getürmeyince yerden omuza ağdırmağa **yaramaz**. (Kel. XIV. 26–2)

2) Yakışmak, lâyük olmak.

Dedi yeğrek oldur ki sabredesin

Yaramaz ki rüsvay olup gidesin (Süh. XIV. 93)

3) Hak kazanmak. {İstihkak [Ar.]: Kimse nesneye tamam **yaramak**. (Bab. XVI. 1, 323)

4) Uğurlu gelmek {Kime tavşan **yarar** kime kurt. (Ata. XV. 19), **YED-YED/RN**’de Uygun düşmek, yaramak, mümkün olmak, elverişli, uğurlu, Hak kazanmak, **SN**’de *yara* 1. Uygun düşmek, gerekmek, caiz olmak (2280) 2. Kazmak, oymak (2897), **KİG**’de 1. Uygun olmak, elverişli olmak, yaramak (76b.7) 2. Gerekmek, uygun olmak, icap etmek’ (118a.4), **KT**’de *yara-* 1. Yakışmak (147b–11=19/92) 2. Faydası olmak, yaramak (19b–9) 3. Mümkün olmak (78a–11); *yarar eyle-* Elverişli kılmak, müsait hale getirmek (156b–2=21/90), **NH**’de Yaramak; uygun düşmek; yakışmak; layık olmak; caiz olmak (5a/19), **GT**’de *yara-* 1. Layık olmak, yakışmak (1b–12) 2. Faydalı olmak, uygun ve muvafık olmak (7a–1), **YZ**’de *yara-* 1. Yaramak, fayda etmek (30a.863) 2. Uygun düşmek, caiz olmak, yakışmak (34a.976), **TİKT**’te *yara-* 1. Faydası olmak, yaramak (122a/10) 2. Yakışmak, lâyük ve yakışır olmak’ (19a/16), **T**’de *yara-* (6b–3) ve **TM**’de *yara-* (39a–12) ‘yaramak, faydalı olmak, müspet te’siri olmak’, **ŞŞÇ**’de 1. Faydası olmak, gerekli olmak, yaramak (736) 2. Yakışmak, layık olmak, uygun düşmek (30108) anlamlarda kayıtlıdır. Kelime, **TAS**’ta ‘*mümkün olmak, imkân elvermek, hak kazanmak, uğurlu gelmek*’ anlamlarını, **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kaybetmiştir. Kelime bu yüzyıldan sonra daha çok ‘*bir iş için uygun olmak, kullanılır olmak*’ anlamı yanında ‘*bir şey yararlı olmak, yarar sağlamak*’ anlamlarıyla kullanılmıştır. **DS**’de kelime, ‘zamanı sırası gelmek, (koyun kırkma, tarla sürme, ekme vb. için)’ (XI–4180) biçiminde kayıtlıdır.

yararlık (*yara-* + *-r* (f.i.y.)+ + *+l⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-110), *yarar+lık* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Fayda, yararlılık* 2. *Cesaret, mertlik*’ olarak verir.

Kelime **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. İşe yarama, gerekli, faydalı ve razı olma 2. Yiğitlik, cesaret, cesurluk 3. Beceriklilik, eli işe yatkınlık kapasite, güç yetme, yapabilme’ biçimlerinde geniş bir anlam yelpazesine sahipken **TS**’de yalnızca ‘yararlı çalışma’ anlamıyla kayıtlıdır.

yarıştırmak Radloff (1983:III-117-118), *yarış+tır* kelimesinin anlamlarını (Altay, Teleüt, Lebedin, Kuman, Kazan, Osmanlı) ‘1. *Uygun yapmak, süslettirmek, ışıklandırmak, yararlı etmek* 2. *Barıştırmak*’ olarak vermiştir. Clauson (1972:973), kelimeyi, *yarış-* fiilinin ettirgen şekli. XIV. yüzyılda kelimenin anlamını ‘*hazır hale getirmek, düzenlemek*’ ‘*uyumlu hale gelmesi için düzenlemek*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Tertip, tanzim etmek, münasip surette yapmak. {Rızk verene, kıyamet gününe mâlik olana ibadet **yarıştırmak** anın avniyle olur. (Cev. Es. XV. 4) 2) Lâyık görmek. {Eğer bir padişahlık hizmette beni **yarıştıрмаğa** himmet edesin. (Güls. XV. 15–2) **MN**’de *yarışdur-* Yakıştırmak, süslemek (144–2), **ŞŞÇ**’de *yarışdur-* Düzene sokmak, düzenlemek (29722) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime yukarıdaki anlamların yanına ‘1. Bezemek, süslemek, süs ve ziynet vermek 2. İnsanı inandıracak biçimde asılsız bir şey yakıştırmak’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘uygun görmek, yakıştırmak, tensip etmek’ anlamıyla kullanılarak anlam dairesini daraltmıştır.

yat (I) Radloff (1905:III-190), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*silah, korunma aracı*’ olarak verir. Eren (1999:443), kelimenin anlamını eskimiş ‘kalkan gibi korunma aracı’ olarak vermiş fakat kökeni için bilmiyoruz açıklamasını yapmıştır. Gülensoy (2007:II-1086), kelimenin yapısını, < *yā-* ‘yaymak’ + *t* ‘kalkan gibi koruma aracı’ olarak verir.

Aşağıda taradığımız kaynaklarda da görüleceği üzere kelime, **TAS**’ta ve **EOT** diğer metinlerinde ‘*hüner, usul, üslup, tarz, hizmet, iş, kayıt, tertibat, hazırlık, vaziyet, durum*’ olarak geniş bir anlam yelpazesine sahipken XX. yüzyıldan sonra **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de yalnızca ‘*kalkan, zırh vb. koruma aracı*’ anlamında kullanılarak anlam dairesini daraltmıştır.

Kelime, XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla **TAS**'ta 1) Hüner, usul, üslup, tarz. {Senin gibi zirek, fehîm, akli kâmil söz **yatını** bilür... (Fütuh. XIV. 78)

2) Vaziyet, durum.

Anı gördü Yusuf'u sevdi katı

Düşvar oldu Yusuf'un hali **yatı** (Yuz. Şeyd. XIII. 30)

3) Hazırlık, levazım. {Hiç onlarınla silâhtan, **yattan** nesne yoğudu. (Leys. Ar. XV. 476)

4) Hizmet, iş, kayıt.

Geçersen altı gün dünya **yatına**

Birin sarf eyle Mevlâ hizmetine (Hikmet. XV. 376)

BHMİH'de Hazırlık (TTS IV. *yat* hazırlık, levazım) (300: 22), **SN**'de 1. Usul, tarz, yol yordam (158) 2. Tertibat, hazırlık (2435) 3. Hüner (2156) 4. Vaziyet, durum (4088), **ETT**'de Usul, erkân, hazırlık; tedbir; icab (HŞ 1970, HŞ 1832), **ŞKM**'de İhtiyaç, iş güc ve durum, halden anlama, marifet, hüner (36b/7), **KY**'de Hüner, usul, tarz, vaziyet (1815), **YZ**'de 1. Yabancı (46a.1336)²⁵ 2. Durum, vaziyet (16a.446) 3. Hüner (1b.13), **KT**'de Hazırlık; meşgale, iş; dirlik yatında olmak: Geçim peşinde koşma, hayat meşgalesi (275a-3=73/7), **IN**'da Hazırlık, levazım (8006), **GRT**'de Hüner, üslup; hizmet, iş (266), **ŞŞÇ**'de (*yarak* kelimesi ile birlikte) teçhizat, mühimmat, silah (49157) olarak geçer.

²⁵ **YZ** (Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelihâ (Destân-ı Yûsuf)'de 1. *Yabancı* bk. *yad* anlamındaki kelime ile '*durum, vaziyet ve hüner* anlamındaki iki ayrı eşgösterenli kelime aynı başlıkta ele alınmış ve çok anlamlı olarak değerlendirilmiştir. Ancak iki kelimenin kökeni farklıdır. Sevortyan (1989:882-883), *yat* kelimesinin anlamlarını '1. *Yabancı (isim), gurbet, tanımadık, bilinmedik* 2. *Yabancı (sıfat), gurbetçi, yabancı uyruklu, başka, diğer* 3. *Düşman, rakip, yabani*' olarak verir. *Yabancı* → düşman semantik gelişim geçirmiştir. *Yavğan yaviz* 'kötü'; *yaqın yaqıuq* 'yakınlar', *qoşni qonum* 'komşular' komşuları (hendiodyoin) Türkçede vardır. *yat yaqı*'yı da **ya*: kökünden türemedir (Örn. *yagı* 'düşman'). Drevnetyurskiy Slovar'da (1969:247) kelime iki başlıkta ele alınmıştır. *yat (I)* '1. *Yabancı* 2. *Gurbet*', *yat (II)* 'büyü, tılsım, kehanet' olarak geçer. Ayrıca *yad* kelimesi, Tekin tarafından **yât* 'yad, yabancı' (1975:255) aslı vokal uzunluğu olarak verilmiştir.

yaylamak Radloff (1905:III-239), *yaz+la* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Yaz gelmek 2. Yazı bir yerde geçirmek’ olarak vermiştir. Sevortyan (1989:74), *yay* maddesinde *yaz* anlamında vermiş; *yayla-* kelimesinin anlamını da ‘*yazı geçir-*’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) İyi bir yerde vakit geçirmek

İnlesün **yayladuğu** dağlar yakalar çâk edüp

Nâle vü feryad-ı nahcir ile dolsun saydgâh (Aşki. XVI. 77)

2) Bahar olmak {Ki yaz bir çiçek ile **yazlamaz** hiç (Ruşeni. XV. 72)

YED/RN’de **DK**’de *yayla-* (145-2), **GN**’de *yayla-*, **ETT**’de *yayla-* (HR 91, ŞD 67-7), **HAR**’da *yayla-* (91), **ŞŞÇ**’de *yayla-* (25571) ‘yaylaya çıkmak, yaylada yaz mevsimi yaz mevsimini geçirmek, yazın yaylada oturmak’ anlamlarıyla kayıtlıdır. Kelime, XX. yüzyılın başlarından itibaren **TAS**’taki ‘bahar olmak, çiçekler açmak’ anlamını kaybetmiş, **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de yalnızca ‘yazı yaylada oturmak, yaylaya çıkmak’ biçiminde temel anlamda kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) Yaylaya çıkmak, (II) Otlatmak (XI-4212) olarak kayıtlıdır.

yunt Clauson (1972:946), at için görünüşe göre genel bir terim. Daha özel olarak ‘binicilik’ TT VIII. –u- ile sabittir. On iki hayvan takviminde ‘at’ için orijinal bir kelimedir, ortaçağ dönemine kadar bu şekilde ortaya çıktığı belli değildir. Türkü VIII. *yuntu*; Uyg. VIII. *yunt*; Xak. XI. yüzyılda *yund* ‘at/atlar’; dolayısıyla biri diyor: *yund eti: yipa:r* ‘at eti (gibi kokuyor) misk’ Çağ. XV. *yunt*; Kıp. XIII. yaygın bir terim olarak ‘atlar’ mera olarak veya başka bir yerde *yunt*; Osm. XIV *yont* genellikle özel olarak ‘kısırak’, XIV ve XV yüzyılda bazen ‘atlar’, *yont kuşu* ‘sarı kuyruksallayan’ TTS’ de.

Şine Usu Yazıtında iki kez *yunt* biçiminde geçen kelime için Sinor, Samoyedce bir alıntı olarak değerlendirmiştir (User, 2008:124). Kâşgarî (1999:IV-815), *yund* kelimesini ‘at –cins adı-, atlar, at sürüsü’; *yund yılı* ‘Türklerin on ikili yıllarından biri’ olarak kaydetmiştir. Kazak Türkçesinde *yunt yılı*, *jilkı* (at) yılı olarak geçer. Bu yılda doğanlar, at kesmezler (Kök, 2008:741).

Kelime **TAS**’ta ‘kısırak’ {Heman Cebrail nâzil oldu âdem suretinde bir **yunda** binerdi. (Mevahib. XVI. 104), **SN**’de (446), **KİG**’de *yund* (103a/11), **DK**’de (263-5), **KT**’de

yunt, *yund* (23b-11=3/14), **TİKT**'te *yund* (100b/14), **TİKT (A)**'da *yund* (177a/21), **HHT**'de *yund/yunt* [008a/15] 'kısırak, at', **KAB**'da 'at sürüsü; kısırak sürüsü' olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *yond*, 'sürü ile gezen, terbiye edilmemiş; yarı yabani kısırak' temel anlamı yanında 'kuyruk salan kuşunun bir çeşidi'²⁶ olarak da kayıtlıdır. **TS**'de *yont yalnızca* 'başıboş hayvan' olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de geçen 'kuyruk salan kuşunun bir çeşidi' anlamının **Kâmûs-ı Türkî**'de kaybolmasıyla kelimenin anlam dairesinde bir *daralma* ve genel anlamda bütün olarak 'başıboş hayvan'ları karşılamasıyla da anlamında bir *genelleşme* olmuştur. Söz konusu kelime **DS**'de 'damızlık eşek' (XI-4320) olarak geçer.

yüksünmek, (yüksinmek) (*yük + +sI^An (i.f.y.)) Radloff (1905:III-593), kelimenin anlamlarını '1. Yükten uzaklaşmak, yük altında kendini kötü hissetmek 2. (Yaptığı) görevdeki performans durumunu (başkasına) göstermek' olarak vermiştir. Ek, hem isim hem de fiil tabanlarına gelebilen istek fonksiyonunda kullanılan bir ektir (Özönder, 1996:157; Özyetgin, 2001:133). Sevortyan, sözlüğünde *yüksün-* kelimesine yer vermemiştir; ancak aynı kökten türemiş *yükün-* kelimesine yer vermiştir. *yükün-* kelimesinin anlamlarını '1. Baş eğ-, eğil-, bükülmek, diz çök-, secde et-, ayakları alta toplayıp otur- 2. Kabul esnasında hükümdar önünde diz çökmek, bir büyüğün karşısında saygı ile dur-, razı gel- 3. Elleri göğüste kavuşturarak büyüklerin önünde eğilmek (yeni gelin için), baba ocağından koca evine geçmek (kız için) 4. Namaz kıl-, ibadet et- 5. Tapmak, saymak, hürmet et- 6. Selamlamak' olarak vermiştir. Eski Türkçe eserlerde kelimenin 1. 4. ve 5. anlamları kayıtlıdır. Räsänen, kelimeyi *jük-ün-*; *jü-k* 'yük, ağırlık' olarak vermiş, onun semantiği üzerinde durmamıştır. Sevortyan'a göre hem *yükün-* hem de *yüken-* biçimlerinde aynı anda görülmesi demek hem *yük- fiili hem de yük isminin olduğudur: *yük- ün (dönüşlülük)*; *yük +e (i.f.y)- n (dönüşlülük)* (1989:265).

Yüksünmek kelimesi, **TAS**'ta 1) Yük saymak, istiskal etmek, yük addetmek. {Şah da hocadan **yüksünüp** kendüye sovuk cevapların işitip...(Hamza. XIV-XV. 35, 104)

2) Kıskanmak.

Görüp giyimli illeri **yüksünme** hey düdük

²⁶ Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de *kuyruk salan kuşunun bir çeşidi* anlamında da kayıtlı olan *yond* kelimesi, **TAS**'ta *yunt kuşu* 'kuyruksallayan kuşu, peygamber kuşu' (Şamil. XVI. 460) olarak geçer.

Elbet biçer sana da sağ olsun koca kütük (Vasıf. XIX. 46)

Kâmûs-ı Türkî'de *yüksün-mek / yüksü-mek* biçimlerinde kayıtlı olan kelime, 'ağır saymak, yük ve ağırlık gözüyle bakmak' temel anlamı yanında 'tembellik etmek, üşenmek' anlamını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime **TAS**'taki 'kıskanmak' ve **Kâmûs-ı Türkî**'deki 'ağır saymak, yük ve ağırlık gözüyle bakmak' anlamlarını kaybetmiş yalnızca 'üşenmek, tembellik etmek' anlamında kullanılmıştır. **DS**'de kelime, *yüğsünmek* biçiminde (I) Yüksünmek, işten kaçmak (II) Küçük, değersiz görmek (III) Kıskanmak; *yüksünmek* (I) Gebe kadın, zayıflamak (II) 1) Kıskanmak, 2) İğrenmek, 3) Çekinmek, 4) İncinmek, gücenmek, alınmak, 5) Ayak diremek, üstelemek (XI-4328) anlamlarında kayıtlıdır.

4.1.1.1. Özelleşme (Alm. Spezialisierung, Fr. Spécialisation, İng. Specialisation, Rus. Специализация)

Ünlü Fransız dilbilimci P. Guiraud (1984:70) çalışmasında, özelleşme ile genelleşmeyi karşılaştırarak vermiş ve "sözcüğün toplumsal alanının yayılması demek olan genelleşme de çoğunlukla bir anlam genişlemesi, gönderge alanının yayılması söz konusudur; buna karşılık, özelleşme bir anlam daralmasına yol açar" Vardar (2002:157), "anamlı bir birimin içeriğinin daha dar bir kapsama geçmesi", Karaağaç (2001a:524), "özel adlarda görülen değişimler, yani özel adların kurduğu söz- varlık ilişkisinde yaşananlar, anlam değişimleri değil, ad değişimleri şeklinde ortaya çıkmaktadır" şeklinde tanımlamıştır.

Leksik birimin anlam özelleşmesi sıklıkla terminolojide görülür. O. S. Ahmanova'nın sözlüğünde "kelimedeki anlamın özelleşmesi-kelimenin genel (geniş) anlamının kaybı ve onun daha dar (özel) anlam ile değişmesidir" (1969:448). Leksik birimin özelleşmesi, sesteşleşmenin farklı türlerini oluşturur. Sıklıkla belirli kelimenin (terimin) ve genel kullanılan kelimenin sesteş hale gelmesi *özelleşme* yoluyla olur. Özelleşme bazen anlam daralması olarak adlandırılır. "Kelimedeki anlamın daralması altında kelimenin sahip olduğu anlam kapasitesinin küçülmesi anlaşılır. Kelime, önceden bir kategoriye ifade ederken anlam değişmesi sonucunda bir alt kategoriye adlandırılır. İlk anlam ve ondan türemiş anlam, kavram alanı başlığı altında ilişkide bulunurlar" (Lapşina, 1998:45). "Anlam daralması, içeriğin belirsizliğinden belirliliğine (dedüksiyon) giden düşünsel eğilimin dil paralelidir. Herhangi bir kelime genelleşmiş

anlamıyla daralma mekanizması sayesinde yeni anlam kazanarak türemiş olabilir” (Lapşina, 1998:46).

Daralma mekanizması hakkında birkaç görüş vardır. Ancak gerçeği yansıtan V. N. Prohorova'nın görüşüdür: “Bir anlamın diğer anlama taşınması, genel anlamda kullanılan anlamın ortak belirtileri esasında gerçekleşir. Ama aynı zamanda daralmış anlamın ek belirtileri olmalıdır (Prohorova, 1996:79). Örnek olarak Rusça *napravleniye* (yön) kelimesini gösterebiliriz: Petrolcülükte yön kelimesi, birinci, en kısa olan ama çapı en geniş bir *boru terimi* anlamındadır. Bütün sistemdeki yönü o boru belirlediği için bu adı almıştır. Genel kullanımda ise «*napravleniye*» (yön) kelimesinin belirtileri de vardır: 1. *Hareketin belirlenmesi* 2. *Belli bir yöndeki hareket* 3. *(fikrin, düşüncenin)* Bir şeyin yönelişi; petrolcülük terimlerinde ise *napravleniye* leksik birimi şu belirtileri taşır: 1. Belirli ölçüdeki (Neyin?) borunun yönü 2. (Niçin, ne amaçla?) Petrol kuyusundaki yerin tespit edilmesi için yön. Genel anlamda kullanılan kelime, belirli bir sahanın leksik sisteminde özelleşmiştir. Kelimenin temel anlamındaki özelliklerini taşımaya devam etmiştir. Küçültme eklerinin aracıyla da genel kullanımdaki kelimelerin petrolcülük sahasında özelleştiğini görürüz. Mesela; Rusçada *golova* ‘baş’ demektir. *Golova* kelimesine küçültme *+ka* ekinin getirilmesiyle *golovka* ‘başlık’ terimi oluşmuştur. Rusçada petrolcülük terimlerinin oluşmasında, leksik semantik yöntem doğal, kurallı ve aktif olarak uygulanır.²⁷

Almancada özelleşmeyle ilgili en yaygın örnek *fahren* fiili Eski Almancada genel bir hareketi ifade için kullanılmıştır. Çağdaş Almancada bu anlamı birkaç fiil karşılar: *reisen, gehen, wandern, sich begaben* vs. *fahren* fiili çağdaş Almancada sadece bazı taşıt araçlarının hareketini ifade eder olmuştur. G. Paul, özelleşme örneği olarak Schirm ‘şemsiye’ Schirm ‘abajur’, Schirm ‘kep’ Schirm ‘şömine’. Bu kelimeler, ona göre schirm, koruma kelimesinden özelleşme yoluyla türemiştir. Değişmeleri bu geçişlerle anlatır. Schirm, ‘koruma’ > Schirm ‘şemsiye’, Schirm ‘koruma’>’abajur’ vs. Temel anlam ve türemiş anlamlar arasında nicelik bir fark vardır. İsveçlilerin ünlü dilbilimcisi E. Vellander, schirm kelimesine dair farklı bir görüş ileri sürmüştür. Bir dilde anlam

²⁷ Ekaterina Ştefaniya DUMÎTRU (Aspirant Gos. İRYA im. A.S. Puşkina, Moskova) 12–14 Mayıs 2009 Slav Kültürü: Başlangıç, Gelenekler, Etkileşimler 10. Jübile Kiril-Metodi Okumaları

daralması olayını kabul etmez. Daralma yoluyla kelimeye bir gelişim olmaz, *ellips* yani *eksiltme* olur: Regen- schirm-Regen= Schirm 'şemsiye' (11, s. 8)²⁸

Taradığımız kaynaklarda anlam alanı özelleşmiş kelimeler şunlardır:

agaçcuk ($a + (i + (< *i$ 'bitki, ağaç, orman' (Tekin, 1975:256)) $+ + +ğaç$ (i.i.y.) $+ + +C^2I^4k$ (i.i.y.)) Clauson (1972:79), kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: “*Bundan 'odun (genelde), bir parça odun/ağaç'*. Kelime, en azından XI.'den bu yana aynı zamanda çizgisel ölçünün büyük bir parçası olarak kullanılmış, geleneksel olarak 4 veya 5 millik fersah, belki orijinalinde 'bir saatlik gezinti' gibi zaman ifade eden bir ölçü; iki anlam arasında semantik bir bağlantı kurmak zor.”

Uygur Türkçesinde i : $iğaç$ biçiminde 'ağaç' anlamındadır. Eski Türkçede $+C^2I^2k$ eki yoktu. Bu ek, Eski Türkçeden beri görülen $+C^2A^2k$ küçültme ekinden (Gabain, 2003:43) türemiştir. (Ergin, 1998:164) Ek, EOT döneminin genel bir özelliği olarak ünlüsü yuvarlak $+C^2U^2k$ biçimindedir. $+C^2I^4k$ eki, Batı Türkçesinin başlangıcından itibaren kullanılmaya başlanmış, zamanla da bu kullanım alanı *sevgi* ve *küçüklük* üst fonksiyonunda *samimiyet*, *yakınlık*, *sevecenlik*, vs. alt anlamlarını kazanarak fonksiyon dairesini genişletmiştir. Marcel Erdal (1991:108) da “*Old Turkic Word Formation*” adlı çalışmasında $+çU^2+k$ ekinin küçültme ve sevgi fonksiyonu yanında *yer* ve *nesne adı* olarak da kullanıldığını ifade etmiş ve örnek olarak da *ot+çuk*, **köt+çük*, *kap+çuk*, *küp+çük* kelimelerini vermiş otçuk, 'küçük bir ateş değil' de 'ateş yanan küçük bir yer', kötçük, 'dubur olarak kötü/götü tanımlar' kapçuk ve küpçük, 'hem kap hem de kabın adı' biçiminde anlamlandırmıştır.

Rusçada da küçültme eklerinin aracılığıyla genel kullanımdaki kelimelere, leksik semantik yöntemin doğal, kurallı ve aktif olarak uygulanmasıyla bazı kelimeler özelleştirilmiştir. Mesela; *golova* kelimesi, 'baş' demektir. Bu kelimeye, Rusça küçültme $+ka$ ekinin getirilmesiyle *golovka* 'başlık' terimi oluşturulmuştur. Rusçada bugün bu kelime, bu biçimiyle bir terim olarak petrolcülükte kullanılmaktadır. (Dumitru, 2009)

EOT'nin önemli eserlerinden biri olan Sadru'd-dîn Şeyhoğlu'nun **MT**'sinde (örteydi bir **agaccugıla** ol arayı dürtti. avrat belinledi. (22b–10) cümlesinde 'ağaç parçası, deynek'

²⁸ O. N. KRAYNYAK, “Almancada Kelime Anlamlarında Daralma, Genişleme ve Ellips”, Oles GONÇAR Adındaki Dnepropetrovskiy Natsionalniy Üniversitesi, 28. 01. 2009.

olarak genel anlamda bir nesne adı olarak kullanılmıştır. **KMT**'de *agacuk* 'çiçek yaprağı' (138b 3) olarak geçmiştir. Günümüzde **TS**'de ise *ağaççık*, "taflan gibi dalları dibinden başlayarak çatallanan küçük ağaç" anlamında bir ağaç cinsi olarak verilmiştir. Dolayısıyla kelimenin anlamında bir özelleşme olmuştur.

burçak Clauson (1972:357), kelimenin temel anlamının 'güzel kokmak'tan türemiş 'güzel kokulu şey' anlamında genel bir anlamda iken sonraki zamanlarda özelleşme anlam olayıyla '*baklagiller türünden şeyler, fasulye, bazen de bezelye*' gibi bitkiler için kullanılmıştır. Drevnetyurskiy Slovar'da (1969:125) da *burçak*, "*nohut ve baklagillerden bir bitki adı*" olarak açıklanmıştır.

Kelime, Kâşgarî'de (1999:IV-117) *burçak* '*burçak*' temel anlamı yanında mecaz şeklinde '*ter taneleri*' anlamıyla da kayıtlıdır. Bu anlama, **DK**'de de *iri ter tanesi* (262–12) rastlanır, Kelimenin XI. ve XV. yüzyılda Kâşgarî'de 'iri ter taneleri' anlamında mecazlaşma yoluyla anlam alanını genişlettiğini de söyleyebiliriz. Taradığımız kaynaklarda mecaz anlamına sadece DK'de rastladık. Kelime, bugün bu mecaz anlamın yerine **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de sadece hayvanlara verilen 'yem bitkisi' anlamıyla da kullanılır. **DS**'de kelimenin *burçak* anlamı yanında *zehirli bir ot* anlamı da vardır.

Clauson (1966:28), "*Eski Türkçe Üzerine Üç Not*" yazısında yiyecek isimlerine gelen eklerden birinin de *-çak/-çek* eki olduğunu örnek olarak da *burçak>bur-çak* '*fasulye, nohut*' kelimesini vermiştir.

davar, (tavar) İlk kez Eski Türkçede (Gabain, 2003:287) "mal, mülk, davar" anlamıyla karşımıza çıkan kelime, Uygur Türkçesinde bu anlamına, Çinlilerle yakın temasın etkisiyle olsa gerek 'Çin kumaşı' anlamını da eklemiş ve anlam alanını biraz daha genişletmiştir. Kâşgarî (1999:I-210), sözlüğünde kelimenin Oğuzlar ve Uyanlar tarafından kullanıldığını anlamının da 'mal; davar' olduğunu kaydetmiştir.

Clauson (1972:442–443), kelime hakkındaki şu açıklamayı yapar: "Orijinalinde '*çiftlik hayvanı*' ed tavar '*cansız ve canlı mal*' terkinde eski bir tarihten beri ortaya çıkan anlam" "Çünkü çiftlik hayvanı Türk toplumunda en yaygın mal şekli; '*mal*' genelde ve hatta özel olarak '*ticari, alım satım malı*'. Ar. Mal aynı şekilde belirsiz olduğu için, tam anlam orta dönemlerde belirsizdir. "Moğolca ve Rusçada alıntı bir kelime olarak kullanılmaktadır. Osm. XIV' de anlamını davar '*çiftlik hayvanı*' ve daha özel olarak

'binek hayvanı' olarak kaydetmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Büyükbaş hayvan (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan, Karaim, Kumuk, Tatar, Kuzey, Tatar Türkçelerinde ve Osm. Türkçesinde) 2. Dana eti (Kumuk Türkçesi) 3. Mal mülk (Drevnetyüskiy Slovar'da) 4. Hayvan sürüsü 5. Satılık mal (Kalmuk, Tatar, Özbek, Uygur, Çuvaş Türkçelerinde) 6. Çin kumaşı (Uygur, Kırgız Türkçelerinde) 7. Eve ait 8. İri, kocaman (Azerbaycan Türkçesi) 9. Haraç, cizye (Brockelmann) 10. Fakir, garip (Brockelmann)' olarak vermiştir. Bu anlamlar arasında en sık kullanılanlar mal, mülk ve satılık mal (Eski Uygurcada da bu anlamda kullanılır.) Büyükbaş hayvan ve (Çin) kumaş anlamlarında ilk kez Kâşgarî'de rastlanır. Kelimenin kökeni, *tabır* (*tab-ır*) hayvanların yattığı, dinlendiği, su içtiği yer. *Tavla* (*tav-la*) 'hayvan besleme yeri'dir. Rusçaya ödünç verilmiş kelimelerden biridir (1974:114–117).

Eski Türkçeden Osmanlı Türkçesi dönemine kadar kelimenin 'mal' genel anlamının kaybolmadığını taradığımız kaynaklardan **KT**'de 'Mal, mülk (42b–3=4/94), **YZ**'de Mal, mülk, varlık, servet (16a.443), **IN**'da Mal (4370), **ŞKM**'de *tavar* Davar, varlık, servet, mal, mülk (74a/5), **KAB**'da Mal, matah, eşya, **FFANG**'da Mal, ticaret malı' olarak tespit ettik. EOT döneminde 'çiftlik hayvanı; binek hayvanı' anlamları 'mal' a eklendiği için bir anlam daralması veya özelleşmeden değil anlam genişlemesinden söz edebiliriz.

Kelimelerin eski metinlerdeki fonetik, morfolojik semantik kullanımı hakkında fikir veren en önemli sözlüğümüz **TAS**'ta kelime, 1) {... Ulak için **tavar** tutarız deyü mezbur benim siyaha mail kır tayımı alıp gittiler. (Sic. A. XVI. 5, 450) cümlesinde 'binek hayvanı' 2) {Ve dört ayaklı **davarlar** ki hâcetinden artık ola, anlara harcettir. (İrşad. XV. 228), cümlesinde dört ayaklı çiftlik hayvanı ve 3) {Kullukçu dahi issi **tavarına** bekçidir. (Yuz. Ha. XIV. 32) 'mal' anlamlarıyla geçer. Kelime, EOT diğer metinlerinden **SN**'de Dört ayaklı çiftlik hayvanı (293), **KİG**'de Hayvan, binek hayvanı (59b.1), **BL**'de 1. Dört ayaklı eti yenir çiftlik hayvanı 2. Binek hayvanı (49a–8), **GN**'de Mal, küçükbaş hayvan (1088), **D**'de Davar, binek hayvanı, ayaklı çiftlik hayvanı (6a/4), **MT**'de Davar, koyun, sürü (3a–9), **TİKT**'te Hayvan, koyun, keçi, at vb. (90a/13), **TİKT (A)**'da 1. Mal, mülk (15b/11) 2. Binek hayvanı (171a/21), **GT**'te *tavar* Hayvan, binek hayvanı (38b–8), **İM**'de Davar, hayvan sürüsü (1058), **ŞHŞ**'de *tavar* 1. Binek hayvanı (1770) 2. Dört ayaklı çiftlik hayvanı, davar

(1009) 3. Mal (6254)', **MŞV**'de Hayvan (11b/11), **MM**'de Binek hayvanı; dört ayaklı çiftlik hayvanı (720), **ŞŞÇ**'de Hayvan (32612), **AK**'ta *tavar* 1. Binek hayvanı (13a.281) 2. Davar, hayvan (51a.1121) anlamlarında geçer. Kelime, 19. yüzyılın önemli sözlüklerinden biri olan **Kâmûs-ı Türkî**'de 'Ehlî hayvanların bütününe verilen ad, Anadolu'nun bazı bölgelerinde yalnız koyun için kullanılmıştır. İstanbul'da ise büsbütün kullanılıştan düşmüştür' olarak verilmiştir. Bu açıklamayla diyebiliriz ki, kelimenin anlamında özelleşme başlamıştır. Günümüzde **TS**'de *davar*, 1) Koyun ve keçiye verilen ortak ad, 2) Koyun veya keçi sürüsü gibi dört ayaklı küçükbaş hayvanların ortak adı' anlamlarıyla kayıtlıdır. **DS**'de kelime, 'inek, öküz, katır, eşeğe verilen ad' dört ayaklı büyükbaş hayvanların ortak adı' (IV-1378) olarak genel anlamda kayıtlıdır.

geyik Eski Türkçeden itibaren 'keyik' ve 'kiyik' biçimlerinde sıklıkla kullanılan av hayvanlarından biridir. Clauson'un (1972:755) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Orijinalinde herhangi bir '*yabanî dört ayaklı av hayvanı*' için genel terim; bundan özel olarak *yabanî hayvanlar*, *geyik*, *yabanî keçi* vs. için isim olarak ve '*yabanî, evcilleşmemiş*' vs. için sıfat olarak kullanılıyor. Dolayısıyla sık sık bazı metinlerde tam anlamı tespit etmek zor. Bütün modern şivelerde yaşıyor; Kuz. B. Kum. ta *giyik*, GB Osm. *geyik*, fakat Tkm. de *keyik*. Modern şivelerde ilk hecede -e- ve -i- arasındaki tercih orijinal -é-'yi doğruluyor ki Kırgız Türkçesindeki imladır. XIV-XV. yy'da Osm'da *geyik* 'yabani dört ayaklı hayvan' pek çok metinde." Sevortyan'ın kelimenin kökenini *käyik>keyik>kiyik>ki:k>kik* biçiminde anlamlarını da 1. *Yabani (hayvan ve bitki)* 2. *Yabani hayvan ve bitkiler; av hayvanları* 3. *Ayrı turnaklı yabanî hayvanlar, (bu hayvanlardan domuz hariç)* 4. *Kuş (Çuvaş Türkçesi)* 5. *Tavşan (Çuvaş Türkçesi ağzı)* 6. *Fare (Tatar ağzı)* 7. *Bit (Tatar Türkçesi); B (Çuvaş Türkçesi)*' olarak vermiştir. Görüleceği üzere ilk üç anlamın bağlantısı açıktır. En eski anlam '*yabanî*'dir (bitki ve hayvanlara dair) Çağdaş Türk lehçe ve şivelerinde kelime tamlama halinde görülür. Mesela; *kiyik at*, *kiyik kiçi*, *kiyik biyday* gibi. Kırgız Türkçesinde *tökiyik* (yabani deve), *sağır keyik* (yabanî sığır) anlamına gelir. Yabanî (evcil olmayan) anlamı esasında 'gaddar, sert' (karı), 'insandan kaçan, sosyal olmayan' (Moğolca) anlamlar türemiştir. Dördüncü anlam, 'kuş' yabanî kuş'tan türemiştir. Beşinci ve altıncı anlamlar da buna benzerdir. Yedinci anlam ise Farsçaya aittir (1974:21-23).

Eren, Orta Türkçe döneminde keyik'in 'yaban hayvanı; aslında yabancı olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi, (1999:155) gibi genel bir anlamda kullanıldığını ifade etmiştir. Räsänen, Kâşgarî'deki keyik'i 'käjlig' kelimesiyle karşılaştırmış ve *keyik* 'maymun vücutlu (insan)', *keylig kisi* 'etrafına kötü bakan insan' ve *kejik kişi* 'ya da suda yaşayan insan şeklindeki hayvan' kelimelerini vermiştir. (1969:247) M. Şen (2008:82), kelimenin yapısını *ked* 'zorlu, pek' kökünden +*k* isimden isim yapan ekin getirilmesiyle 'zorlu, pek' anlamındaki 'kedik' kelimesinin türetildiğini, kelimenin 'yaban' anlamını da daha sonra anlam kayması ile kazandığını söyler.

Kâşgarî, keyik kelimesinin anlam ve türevleri üzerinde durmuştur: "Aslında yabancı olan her şeye keyik adı verilir. Her şey iki sınıftır. Birincisi evcildir, ikincisi ise yabancıdır. Yabancı olana keyik denir." (518/14–16) Ayrıca Kâşgarî, eti yenen hayvanlardan geyik, ceylan, dağ keçisi gibi hayvanların genel adı olduğunu da ifade etmiştir. (518/16–17)

Kelime **TAS**'da 'yırtıcı olmayan dört ayaklı hayvan' {... Ol yerde bir arslan durağı var idi, **geyikler** ve yırtıcı canavarlar kamusu tapusunda durmuş idi. (Kel. XIV. 24), **DK**'de Geyik, dağ keçisi (5–2), **BL**'de 1. Dört ayaklı hayvan 2. Geyik, ceylan (32a–11), **HHT**'de *giyik* Erkeklerinin başında uzun ve çatalı boynuzları olan memeli hayvan [009a/9], **T**'de *geyik eti* Geyik eti (14b–2), **TM**'de *geyik* Tibet ve Çin'de yetişen bir hayvan (66b–5), **CCK**'de (2358), **MK**'de ve **ŞŞÇ**'de (19050) 'geyik' temel anlamında kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *geyik*, 'daha çok ormanlık dağlarda yaşayan, birçok türleri olan ve çoğunun büyük ve dallı budaklı boynuzları bulunan güzel hayvan anlamında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olan temel anlamın yanına 'karısının veya bir kadın yakınının ihanetine uğramış erkek' anlamını da ekleyerek *argolaşmıştır*. **DS**'de kelime, '1. Memeli yabancı hayvan 2. Mavi çiçekli bir çeşit çiğdem 3. Hayvanların aşık kemiği' (VI–2015) olarak kayıtlıdır.

kul Clauson (1972:615), kelimeyi 'kün'ün erkek karşılığı olarak anlamını da 'bütün dönemlerde yaygın, şimdi genellikle daha genel biçimde 'hizmetçi'. Müslüman metninde sık sık özel olarak 'Allah'ın kölesi', yani Müslüman dindar' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin kökeniyle ilgili görüşlere yer vermiştir. A.M. Şerbak, kelimenin en eski şekli **kul* kabul eder ve anlamlarını da şöyle verir: 1. köle, esir – anlamı tüm kaynaklarda, Tofa Türkleri dışında; Memluk, esir asker, piyade asker, yeniçeri. 2.

hizmetçi, işçi, gündelikçi; 3. mujik, köylü çiftçi. 4. Allahın kulu, insanoğlu; 5. Vale. Doerfer, bazı kaynaklara dayanarak eski Türkçe *kul* kelimesinin süzerene bağımlı derebeyi, bağımsızlığı olmayan, tâbi olan, hizmetçi anlamlarını taşıdığını öne sürer. Yakut Türkçesindeki *kulut*, Tuva Türkçesindeki *kul* gibi ve Moğolcadaki *bool* ‘köle, esir’ gibi vale anlamına geldiğini ifade eder. Vambery, kul kelimesini *kulak*’taki *kul*’dan geldiğini söyler. Ama bu tahmin ne semantik açıdan, ne de formalite olarak **kul* ‘dinleme’, **kul-* ‘dinlemek’ten geldiğini tam olarak kanıtlamamıştır. Bernshtam, Rusçadaki *паб, пабома, пабомамь* (*kul, çalışma, çalışmak*) semantik paralelliğe esaslanarak *kul, kol, kıl-* semantik bağlantısının olabileceğini ifade eder. Ama bu görüş de dilbilimsel bir ispat görmemiştir ve Doerfer tarafından başarısız olarak kabul edilmiştir (1974:119-120).

Türkler, cariyelere Çince bir kelime olan ‘küñ, kün’ *kadın köle, cariye* (Tekin, 2006:157) derken; *köle, erkek köleler, esir, hizmetkâr, erkek hizmetkâra* da Türkçe ‘kul’ (Tekin, 2006:155) kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Orhon Yazıtları’nda, *kulad-* ‘köle olmak’; *kullug* ‘kullu olma, kulu olan, köleli’; *küñed-* ‘cariye olmak’; *küñlüg* ‘cariyeli, hizmetçili’ gibi kul ve küñ kelimelerinin farklı türev şekillerinin olması Türklerde kölelik sisteminin eski dönemlerden itibaren görüldüğünün bir işaretidir. Söz konusu kelime, 8. yüzyılın ortalarından itibaren Uygur Türkçesinde (Caferoğlu 1968:185) ‘kul, köle’, 11. ve 13. yüzyıllarda Kâşgarî’de ‘kul, köle’ (1999: IV-375) anlamlarıyla geçer. Görüldüğü üzere kelime, metinlerde Eski Türkçeden itibaren ‘*köle, erkek hizmetçi esir*’ anlamlarıyla kullanılmıştır.

Bugün Türkçe *kul* ‘kul, köle’ ve *kulun* kelimeleri, Arapçaya da ‘gulam’ (c. gılmân) biçiminde ‘1. *Bıyığı yeni terlemiş genç; erkek hizmetçi* 2. *Köle, esir, kölemen*’ anlamlarında geçmiştir (Devellioğlu, 2007:293).

Aşağıda taradığımız kaynaklarda da görüleceği üzere kul kelimesi, ‘*yabancı ülkelerden tutsak olarak getirilen, alınıp satılabilen köle, karavaş, cariye*’ anlamına, XV. yüzyıldan itibaren ‘*Tanrı yarattığı, Tanrı’ya nazaran insan, kul, Arapça abd*’ anlamını da eklemiştir. Bugün, kul denilince akla ilk gelen ‘köle, cariye’ anlamı olmayıp Allah’ın hizmetçisi anlamındaki kul gelmektedir. Muhtemeldir ki, kelimenin ilk anlamının unutulmasında *hizmet+çi* (<Ar. +Trk.) kelimesinin tesiri olmalı. Çünkü hizmetçi kelimesi, kul kelimesinin önceki anlamını hemen hemen karşılamaktadır. Dolayısıyla

kelime, önceden insanın hizmetini karşılarken sonradan yalnızca Allah'a iman eden, ona ibadet yaparak hizmetini karşılayan insan için kullanılır olmuş ve kelimenin anlamı din boyutunda özelleşmiştir.

Türkçe *köle* ve *kul* kelimeleri, Arapçada 'abd' kelimesiyle karşılanmıştır. İslamiyet'ten önce yazılmış metinlerde genellikle anlam açısından kul ve köle kelimeleri birbiri yerine, çoğu zaman da yan yana yer almıştır. İslamiyet'ten sonraki dönemlerde yazılan eserlerde ise kul ve köle kelimelerinin anlamında ayrıma gidilmiş, kölenin anlam boyutu, insan ile insan arasındaki ilişkinin; kul'ununki ise insan ve onun yaratıcısı olan Allah arasındaki ilişkinin sonucunda şekillenmeye başlamıştır. İnsana *köle*, Allah'a *kul* olunur düşüncesi netlik kazanmış, anlamlandırma da bu yönde yapılmaya başlanmıştır.

Kelime **KT**'de 1. Tanrı yarattığı, Tanrı'ya nazaran insan, kul ('abd) Dakı Ol Ol'dur kim, kabûl eyler tevbeyi **kullarından**. (231a-5=42/25) 2. Hür olmayan, köle ('abd) Dakı bir **kul**, îman getürici, yigrekdür, Tanrı'nın ortağı var diyen erden. (258b-11=58/3) Ayrıca, **KT**'de *kul eylen-* Köle edinmek, köle olarak kullanmak (174b-7=26/22), *kul/karavaş* Köle ve cariyeye, *kul olmak* Köle olma (37b-9), **KİG**'de Kul, köle, hizmetçi (21a/10), **DK**'de Kul, köle, hizmetkâr (2-12), **MİVU**'da 1. Kul, insan (1b/8/9) 2. Hizmetçi (34a/10)', **TİKT (M)**'de 1. Yaratılmış, Yaratıcı'ya göre insan (229b/21) 2. Hizmet için satın alınmış köle, kul (290a/2), **TİKT**'te 1. Tanrı yarattığı, insan, kul (27b/11) 2. Hür olmayan, köle (89b/15), **TS**'de ise 1. Tanrı'ya göre insan, abd 2. Köle 3. Karavaş olarak geçer.

ulak, (ulağ) Clauson (1972: 136), kelimenin yapısı ve anlamı hakkında şöyle söylemiştir: *ula:-*'dan türemiş isim olarak vermiştir. Anlamı için de *taşımaya ve binek için kullanılan atla ilgili teknik bir terimdir. Özel anlamda kiralama veya kullanım için atların mevcut bir dizi oluşturması gibi görünüyor. Bu aslında tek bir hayvan yerine atların dizisini ifade ediyor olabilir. Bu sebepten bu anlamı kelimenin çok erken dönemde eskimiştir*" açıklamasını yapmıştır. Devamında da Osm. *ulağ* da sık sık *ulak* bir zamanlar (XVII) hatalı olarak *uğlak* içinde genellikle (XIV-XV) *haberci* bazen de *haber taşıyan at* anlamlarını da eklemiştir.

İlk kez karşımıza, **EUTS**'de (1969:264) çıkan kelime 'haberci, haber veren kimse' anlamıyla kayıtlıdır. Clauson'un da belirttiği gibi ilk anlamı da bu olmalıdır. Kâşgarî'de

(1999: IV-688) ise ‘postacının bindiği at anlamıyla yani; beyin emriyle koşa koşa giden postacının başka bir ata erişip bininceye kadar bindiği at’ anlamıyla kayıtlıdır.

Kelime **TAS**’da 1. Parça

Vezirin burunların kulakların

Kesti attı bulmaya **ulakların** (Battal. XVIII. 46) 2. Eskiden bir yerden başka bir yere posta veya haber götüren {Hünkâr dahi Bursa’ya **ulak** gönderdi. (Âş. XVI. 116) 3. At {...**Ulak** için tavar tutarız deyü mezbur benim siyaha mail kır tayımı alıp gittiler.’ (Sic. A. XVI. 5, 450) olarak geçer. Kelime XIV. yüzyıla ait öz Türkçe kelimeleri içerisinde barındırması açısından ayrı bir önem arz eden **YED-YED/RN**’de Postacı, haberci, parça, **GT**’te *ulağ* Taşıyıcı, yük hayvanı (16a-1), **IN**’da (1910), **İM**’de (1593), **ŞŞÇ**’te (8337) ‘posta, haberci (at)’ olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, **TAS**’taki ‘parça, at’ anlamlarını kaybetmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘Tatar, posta’ ve **TS**’de ‘haberci, haber veren kimse’ olarak anlamı daha özel hâle gelmiştir. **DS**’de kelime, (I) Her zaman el altında bulunan kişi, yardımcı, (II) 1) Postacı, 2) Haberci, (III) 1) Ek, yama, 2) Saça takılan ek saç ya da bağ, 3) Kadın saç beliklerinden her biri, 4) İp, bağ, 5) Ekli, parçalı, yamalı (I) 2. Aracı (XII-4784) anlamlarıyla kayıtlıdır.

yargı Kelime, Clauson’un (1972:963) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “*yar*’dan türemiş isim (araç ismi); asıl anlam ‘*yarmak için araç*’. Fakat normalde ‘*kanuni mahkeme*’ (yani yarma olayları ve gerçeği keşfetmek için araç). Bundan hareketle bazen ‘*dava*’ veya ‘*kanuni karar*’ içinde kullanılmıştır.

Clauson’un yaptığı açıklamadan anlaşılıyor ki, başlangıçta geniş bir anlama sahip olan kelimenin zamanla anlamında bir daralma yaşanmıştır. Aşağıda taradığımız kaynaklarda Clauson’un görüşünü destekler niteliktedir. Kelimenin anlamında hukukî yönde bir özelleşme olmuştur.

Kelime **TAS**’da 1. Dâvâ {**Yargu**: Harezmi dilinde davâ ve kaziye derler ki kavm ortasında vâki olur. Ol husumet fasl eden kimesneye **yargucu** derler. (Deş. XVI. 295-1) 2. Yasak cümlesinde kaziye’, {**Yargu**: Yasak. (Şamil. XVI. 538), **YED/RN**’de **SN**’de *yargu* (5056), **IN**’da *yargu* (331) ‘hüküm, muhakeme’, **HN**’de *yargu* Adalet, hüküm (1645) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, daha önce kazandığı daha genel bir kullanım olan ‘yasak’ anlamını kaybetmiş **Kâmûs-ı Türkî**’de

ve TS'de 1. Kavrama, karşılaştırma, değerlendirme vb. yollara başvuruyla kişi, durum veya nesnelerin eleştirici bir biçimde değerlendirilmesi, hüküm 2. *hukuk* Yasalara göre mahkemece bir olay veya olgunun doğuşuna etken olan sebeplerin de göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi sonucu verilen karar, kaza, 3. Mahkeme' anlamlarında terimleşerek anlamını bu yönde özelleştirmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin TS'de kayıtlı olan 'mahkeme' anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır. **DS** ise (I) Dava, didişme (XI-4182) olarak geçer.

4.1.2. Anlam Genişlemesi (Alm. Bedeutungserweiterung, Fr. Extension, Sémantique, İng. Semantic Extension, Rus. Расширение значения)

Kaynaklarda bu anlam olayı için iki farklı terim kullanılmaktadır: *A) Anlam genişlemesi* *B) Çok anlamlılık*. Aksan (2004:73), anlam değişmesi olaylarını genel olarak a) anlam daralması ve b) anlam genişlemesi olmak üzere iki başlıkta vermiş ve anlam genişlemesini de bir gösterge, başlangıçta bir nesnenin, bir eylemin bir bölümü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütünü anlatır duruma gelmişse bu olaydan söz edilir (Aksan, 2006:91) şeklinde tanımlamıştır.

Bloomfield'e (1933:455) göre anlam genişlemesi, "yabancı bir şeyle karşılaşan konuşmacı bunları bazı tanıdık nesnelerin yerli isimleriyle adlandırabilir... Eğer tam olarak uygun bir yerli terim yoksa yabancı nesneyi yerli kelimelerle tanımlayabilir/niteleyebilir...Bu, yerli terimin anlamındaki bir genişlemeyi gerektirebilir diyerek tanımlamaya ve açıklamaya çalışır. Vardar, 'anlam daralması'ndaki yaptığı tanımlamadan hareketle "anamlı bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim" (2002:21) olarak açıklamıştır.

R. Filizok '*Çok Anlamlılık*' (*La Polysémie*) yazısında "farklı anlamlandırma ilişkileri" başlığında herhangi bir kelimenin farklı anlamlarının birbiriyle ilişkisi incelenerek çok anlamlılığın nasıl oluştuğunu açıklamaya çalışmıştır. Anlam bilimi yöntemleri içerisinde anlam daralmasıyla beraber anlam genişlemesine de yer vermiş ve anlam genişlemesini bir kelimenin ifade ettiği anlamın genişlemesi olgusu olarak, birinci anlam ile ikinci anlam arasındaki değişikliği içermeye (*inclusion*) ilişkisine ve benzerlik ilişkisine (*relation d'analogie*), (2007:442-443) dayandırmıştır.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, anlam genişlemesi ve çok anlamlılık terimleri birbiri yerine yanlışlıkla kullanılmaktadır. Aralarında anlamın genişlemesi ve anlamın çoğalması ~ çok anlamlı hale gelmesi gibi terim yönünden bir yakınlık vardır; ama karşıladıkları kavram ve kavram alanları bakımından nicelik farklılık söz konusudur. Anlam genişlemesinde kavram alanı tektir; çok anlamlılıkta ise kavrama alanı değil; alanları vardır. Filizok'un da ifade ettiği gibi anlam genişlemesinde tek bir kavram alanı, bu alandaki göstergelerin birbirileri arasında 'yakın ayırım' ilişkisi vardır. Çok anlamlılıkta kavram alanlarının birbirleriyle yakın ve uzak ayırım ilişkisi vardır. Çoğu zaman bu ayırım o kadar uzaktır ki çok anlamlı bir kelime zamanla insanların zihninde bağlantıların kurulamaması sonucunda eşgösterenli iki kelime haline dönüşebilir.

Herhangi bir kelime anlam genişlemesi ve anlam daralması gibi yöntemlerle çok anlamlı hale gelir. Bu yöntemlerin bileşkesi çok anlamlılığı doğurur. *Bu iki yöntem, aynı temel anlamın ince bir farkla ayrılan çeşitlenmeleri, varyantları gibi kabul edilebilir. Birincisinde anlamsal bir fazlalık varken ikincisinde ise anlamsal yönden bir noksanlık vardır* (Filizok, 2007:442).

Sonuç olarak, “*anlam genişlemesi, daralması, mecazlaşma, ad aktarması, özelleşme, genelleşme, komşuluk, eksiltme, tabu, argo, yakın, uzak, zıt anlama geçiş*” vs. bütün anlam olayları anlam biliminde bir yöntemi, tek anlamdan çokanlama geçişte sürecin adlarını karşılarlar. Kelime tarihî süreç içerisinde ilkin tek anlamlıdır (monosémie)²⁹ sonraki dönemlerde çeşitli anlam olaylarını geçirerek çok anlamlı hale gelir. Kısacası çok anlamlılık süreç değil, süreçlerin toplamıdır, anlam olaylarının da zirvesinde yer alır.

Taradığımız kaynaklarda anlam alanı genişlemiş kelimeler şunlardır:

aba Clauson, *aba* kelimesine sözlüğünde geniş bir yer ayırmıştır: “Bu şeklin kelimeleri, çeşitli akrabalık terimleri ifade etmek üzere modern Türk şivelerinde çeşitli anlamlarla bol miktarda bulunmaktadır. Şöyle ki: (1) ‘ata’ (2) ‘büyük baba’ (3) ‘büyük anne’ (4) ‘baba’ (5) ‘anne’ (6) ‘amca’ (7) ‘hala’ (8) ‘abi’ (9) ‘abla’ (10) (tahminen mecazlaşmış) ‘ebe’. Bazısı, mesela *aba*: ‘amca’, Moğolca *abaga*’nın kısaltması ve ab...’la başlayan diğer kelimeler kesinlikle yabancı; sık sık sadece bir şive grubunda ortaya çıkanlar

²⁹ R. Filizok’a göre tek anlamlılık, bir kelimenin tek bir anlam taşımasıdır veya her anlama bir kelime prensibi demektir (2001:132).

diğerlerinin kaynakları bilinmiyor. Tek eski şekil Türkü vs. *apa*: ‘ata’ ve Oğuz *ebe* ‘anne’ymiş gibi görünüyor. Kâş. ilkinin kaydetmemiş, fakat KB’de ortaya çıkıyor. Bu eski dönemde sık sık ünlülerin arka mı ön mü olduğundan ve ünsüzlerin ünlü mü ünsüz mü olduğundan emin olmak imkânsız; ilerdeki akla en yakın transkripsiyonlar. Türkü VIII, Uyğ. VIII, Hak. XI, Çağ., Osm. XIV *ebe*; XIV ve XV’ de *ebe* ‘büyük anne’ anlamına geliyormuş gibi görünüyor TTS I; II, XVIII’de ‘*ebe*’ anlamına gelmiş; aynı zamanda “*ebem gömeçi*” gibi bir veya iki terkipte de bulunuyor (1972:5). Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Baba, babaya hitap* 2. *Amca, büyük erkeklere hitap, akrabalar; büyük abi, arkadaş abi* 3. *Babanın babası; ecdat, ihtiyarlara hitap* 4. *Tabu → ayı’ olarak verir*. Kelimenin ikinci sıra anlamları ‘*anne, büyük abla, hala, teyze*’ olarak kaydeder. Kadın ve erkek tarafındaki kan akrabalık adlarının anlamları paraleldir. Akrabalık terimi olan *aba ~ abu~ apa~ appa ~abba* kelimesinin semantik temelini akrabalık ilişkilerinde ‘*yaşça büyük olan*’ anlamı oluşturur. Türklerin çok eski çağlarda akrabalık ilişkilerini yansıtan bu kelime, ‘anne’ ve ‘baba’ kavramını önemseyen bir toplum olduğunun gösterir. Kelimenin kökeni için de şunları söyler: Kelime, muhtemelen **ab-* fiiline dayanır. *aṣ-* ‘yaşlı ol-’; -a- ~ -ı- ekleri ise süreç taşıyıcısının adıdır. Kelimenin Altay ve Hint-Avrupa dilerinde paralelleri vardır. Bazı araştırmacılar, kelimenin *çocuk civıltısı* kökenli olduğunu düşünür (1974:54).

Kelimenin Orhun yazıtlarında *ecdat* olarak genel anlamda kullanıldığını, ancak EUTS’de anlamında bir özelleşmeye uğrayarak *abla, büyük kız kardeş* olarak kullanılmaya başladığını görüyoruz. Kâşgarî (1999:I-86), kelimenin 11. yüzyılda Tibetçe olduğunu ve *baba* manasına geldiğini ifade etmiştir. Kelimeyi şöyle açıklamıştır: “*bu kelime onlara Arapçadan kalmış olmalıdır, çünkü onlar Sabit-oğullarındandır. Yemen’den bir adam Türk ülkesine kaçıp-gelmiş ve Tibetliler bu adamdan türemiştir.*” *ana* (Oğuzca) ~ *apa* (Karluk Türkmenlerince bu kelime sert p ile söylenir.)

Kelime **TAS**’ta 1. Ana {... Vefat eden kahveci Mehmet bin Hızır’ın sağiyre Hatice’ye **abası** Zeynep bint Hacı Mustafa vasiy olup... (Sic. A. XVI. 6, 206) 2. Nine, anneanne {Hasan ile Hüseyin’in ataları Aliye’l-Murtaza ve anaları Fatimate’z- Zehra dedeleri Muhammede’l-Mustafa ve **abaları** Hadicete’l-Kübra’dır (Şevahid. XVI. 192), **BHMİH**’de Nine, büyük anne (*ana* Kâş. Ana, büyükanne, büyü kız kardeş, hanım,

hala, yenge SDD) (150: 2, 4, 15), Eski Oğuz Türkçesinin önemli eserlerinden bir olan **NH**'de (99b/10) ve **KİG**'de *ebe* 'büyük anne, büyük nine' (63a.2), **KAB**'da 'Büyükbaba, dede' gibi anlamlarda geçer. Kelime daha önce EOT metinlerinde kazandığı '*anneanne, nine, babaanne, dede*' vb. anlamlarını günümüzde **TS**'de kaybederek bir anlam daralması yaşamıştır. Ancak kelimeyi madde başı TAS'a göre değerlendirecek olursak kelimenin 'anne' anlamı yanında 'abla' anlamını da kazanması anlam alanını yine akrabalık terimleri yönünden genişlettiğini düşünebiliriz. Kelimenin **DS**'de kelime, (I) 1. Abla, büyük kız kardeş 2. Anne 3. Üvey anne, analık 4. Büyükanne 5. Kaynana 6. Yenge 7. Teyze 8. Hala 9. Yetmişmiş, buluş çağına ermiş küçük kız kardeş 10. Hanım, hanımefendi 11. Baba (I-1, 2) anlamlarında kayıtlıdır.

Radloff (1893:I-620), kelimenin anlamlarını '1. (*Teleüt, Şor, Sagayday*) *Baba, büyük baba, dede* 2. (*Osmanlı, Çağatay*) *Ecdat* 3. (*Çağatay*) *Amca (Baba tarafı)* 4. (*Kaçça Ağzı*) *Büyük abi* 5. (*Sagayday, Koybal*) *Ayı*' anlamlarında vermiştir. A. İnan (1995:63), ağaç ve orman kültürünün Türklerdeki önemini anlatırken Gordlevskiy'nin Karakoyunlular arasından derlediği Karakoyunlu ormanı hakkındaki Karoğlan efsanesinden bahsederken "Eski Kıpçakların ayıya *aba (yani "baba")* dediklerini kaydetmiştir.

abacılık (*Arapça 'abâ+ + C²I²+ (i.i.y) + II²K(i.i.y)*) Kelime **Kâmûs-ı Türki**'de 'abadan giyecekler yapan veya satan kimse' anlamındayken günümüzde **TS**'de "abadan giyecek şeyler yapan veya satan kimse" temel anlamı yanında "1. *mecazlaşmış Asalak* 3. *halk ağzında Bedavacı*" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

acıtmak (< **āçī-* 'acılaşmak' (*Tekin, 1975:249*)) Clauson (1972:21), sözlüğünde kelimeyi "acı: 'ın ettirgen şekli, (bir şeyi Bel.) acı veya ekşi yapmak'; *mecazî* acıtmak veya kederlendir- (birini Bel.)'. Bütün modern şivelerde yaşamaktadır, GB'de hemen daima *mecazi* anlamlarda ve diğer yerlerde asıl anlamındadır, Orh. T. VIII, Hak. XI, Çağ. XV. acıt- '(1) acılaştırmak; (2) *mecazî* kaşyarak iltihap kaptırmak (veya ağrıtmak)', *Osm. XVI 'ağrıtmak'* olarak verir.

EOT metinlerinde kelime, '*tat bakımından acılık vermek*' temel anlamı yanında '*acılaştırmak, acıtmak, acı vermek, acı sızı duymasına sebep olmak*' gibi *mecazî* anlamlarıyla da kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '*tat bakımından acılık vermek*' temel anlamını kaybetmiş, yalnızca '1. *Acı vermek, eziyet etmek, acı çektirmek,*

2. Ağrı, sızı ve yanma duyulmasına sebep olmak' olarak soyut anlamlarda genişlemesini sürdürmüştür.

Kelime **TAS**'ta 'incitmek'

Acıtdı beni acı sözün tünd nigâhın

Vey nahl-i melâhat ne belâ berk ü berin var (Fuzuli, XVI. 144)

ETT'de *acıt-* Acılaştırmak, acı etmek (ŞD 168–10), **KT**'de *acıt-* Acı vermek (159a-2=22/25); *acıdıcı* Elem verici; acıklı, şiddetli (159a-2=22/25), **TİKT (M)**'de *acıt-* Ağrı, sızı vermek; acımağa sebep olmak (251b/13), **ŞŞÇ**'de 1. Tat bakımından acılık vermek (32818) 2. Ağrı duymasına sebep olmak (44153), **DS**'de kelime, 1. İçlendirmek, kederlenmek, üzme, 2. Kızdırmak, öfkelenmek, sinirlendirmek (I-54); Acı çektirmek, üzme (XII-4405) olarak kayıtlıdır.

açacak (*aç-* + *-(y)A²CA²k* (f.i.y.)) Radloff (1893:I-503) ve Sevortyan (1974:209-210) sözlüğünde *açacak* kelimesine yer vermemiş aynı kökten türemiş *açar* 'anahtar' kelimesine yer vermişlerdir.

Kelime Eski Oğuzca bir sözlük olan **BL**'de 'açma aleti, açacak, anahtar' {kilid, dil, (a. miftâh), **açacak**, kilid, perisi (48b–11) anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, aynı kavram alanı içerisinde 'kapak kaldırmaya veya tıpa çıkarmaya yarayan alet' anlamında geçer. Günümüzde aracın kullanım farklılığındaki değişme ve teknolojinin etkisinden olsa gerek **TS**'de 'anahtar' anlamı yanında '1. Şişelenmiş bazı içeceklerin kapaklarını açmaya yarayan araç 2. Teneke kutu içinde korunmuş yiyeceklerin kapağını açmaya yarayan araç' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1. Anahtar 2. Kalem açacağı (II) Bilmece (I-55,56,57) gibi anlamlar kazanmıştır.

açku (*aç-* + *-kI⁴* (f.i.y.)) Ögel (1978:III-56), kelimenin daha çok Eski Oğuz Türkçesinin kitap ve sözlüklerinde geçtiğini, anahtar kelimesinin de ilk defa Osmalı ve Çağatay gibi yüksek bir kültüre sahip Türk kavimlerinde görüldüğünü ifade eder. Kıpçak grubu lehçelerinde *açkıç* (*aç-* *kıç* (f.i.y.)) 'anahtar, açacak' (Sevortyan, 1974:209-210) kelimesi kullanılır. Türkiye Türkçesi ağızlarında 'açar' kelimesi de vardır. *açku* ~ *açkıç* ~ *açkış* kelimelerinin eşanlamlıları Arapça *miftâh* ve Rumca *anahtar*'dır (Radloff, 1893:I-513).

Kelime **TAS**'ta 1) Açacak, parlatacak şey; cilâ.

Rûzgârın işleri vardır katı

Uğrayıcak durgurur yüğrük atı

Eyüler gönlüne ol **açkudurur**

Yatlulara arturur ol hasreti (Kel. XIV. 90–1)

2) Anahtar

Her neye oşsa devayem daneyem

Her kapu **açkusuna** dendaneyem (Ruşeni. XV.168)

Kâmûs-ı Türki'de kelimenin daha önce kazandığı 'anahtar' anlamı kayıtlı değildir, yalnızca 'üzerine kazıyıp temizleyerek veya parlatıcı bir madde sürerek parlatma, cilâ' anlamı vardır. Günümüzde **TS**'de *açkı* kelimesinin **TAS**'daki benzer '1. Anahtar ve her türlü açma aracı 2. Bir cismin yüzeyi üzerinde sert bir madde veya araç sürterek onu düzleştirip parlatma, perdah' anlamları yanında 'demircilikte delik büyütmede kullanılan araç' anlamını da kazanarak anlam dairesini kullanım dairesine paralel olarak biraz genişletmiştir. **DS**'de *açkı*, (I) 1. Anahtar 2. Kalem açacağı 3. Demircilerin, baltanın deliğini açıp, genişletmek için kullandıkları aygıt 4. Tahtaları birbirine eklemek için kullanılan bir marangoz aleti, 5. Tabaklanmış derinin yüzünü parlatmaya yarayan kalın camdan, silindir şeklinde bir alet, 6) Oklava (II) Oklava ile açılmış hamur, yufka (III) Kilim, halı gibi yaygı, sergi (I-58-60) anlamlarında geçer.

açlık aç+ (< *āç- 'acıkmak', āç 'aç' (Tekin, 1975:249)) + +l⁴k (i.i.y.) Clauson (1972:26), sözlüğünde kelimenin yapısını aç:-'tan soyut isim, anlamını da 'açlık, kıtlık' olarak açıklamıştır. Devamında da bütün modern şivelerde yaşadığını GB (Oğuz) şivelerinde 'aclık' (Tkm. a:clık) Hak. XI (Tef.) 1. Açlık, 2. Açgözlülük, Harz. XIV"'te kaydetmiştir. Clauson'un verdiği bu açıklamalardan da hareketle kelime somut anlamdan soyut anlama doğru bir geçişin yaşandığını söyleyebiliriz. Aşağıda taradığımız kaynaklar da Clauson'u destekler niteliktedir. Sevortyan (1974:209), aç maddesinde aç+lık kelimesine yer vermiş anlamını da 'açlık' olarak kaydetmiştir.

Kelime **EATSAKT**'ta 'açlık' {Ben rāzı oldum size ki islām dîni üstüne sâbit olasız. Kim zarûrete düşse **açlık** bile (74b/2=005/003), **KT**'de *açlık~ aşlık* 1. Açlık (284a-11=88/7) 2. Kıtlık (285b-1=90/14), **SN**'de *açlıh* (2878), **GT**'de (36b-6), **T**'de *açlık* (5b/7) **ŞŞÇ**'de (35303) 'aç olma hali, açlık' olarak geçer. Kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Tok olmayanın hali, yemeğe iştahlı olmayı doğuran 2. Kıtlık' anlamlarıyla EOT döneminde kazandığı anlamları devam ettirdiği görülür. Günümüzde **TS**'de kelime '1. Aç olma durumu 2. Kıtlık' somut ve soyut anlamların yanına 'aşırı istek içinde bulunma' *mecazî* anlamını dekleyerek anlam dairesini daha çok soyut yönde genişletmiştir.

açukluk (*aç-* + *-(I⁴)k (f.i.)+ + II⁴k (i.i.y.)*) Radloff (1893:1-506), kelimesinin anlamlarını (Kırım, Osmanlı) '1. Delik, aralık, genişçe açıklık alan 2. Açıklık, aşikârlık 3. İyi hava durumu' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'saffet' {Eğer sana lûtfîle ve **açukluğ** ile bakarsa bilgil kim ol mürsel peygamberdir, anın sözün gey anlagıl. (Enb. XIV. 658) soyut, **NH**'de *açukluk* Açıklık, delik (71a/5) somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *açıklık* kelimesi kullanım sıklığındaki artışa paralel olarak '1. Aralık 2. Ferahlık 3. Meydan, bina vb. bulunmayan boş arsa 4. Havanın bulutsuz ve berrak olması 5. İffet hususunda kayıtsız' anlamlarında kullanılarak anlam dairesini çok genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'deki anlamların yanına '1. Bitki örtüsü olmayan çıplak yer 2. Boş ve geniş yer 3. Gerçeği olduğu gibi yansıtma durumu 4. *edebiyatta* Bir söz veya yazıda maksadın açık olması özelliği, duruluk, vuzuh 5. *fizik* Dürbün fotoğraf makinesi vb. optik araçlarda ağız çapı, ışığın girebildiği delik' olarak terim yönünden bazı anlamları da bünyesine dahil ederek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

ad (<*āt (Tekin, 1975:1)*) Clauson (1972:32-33), köken bilgisi sözlüğünde kelimeyi şöyle açıklamıştır: "‘*isim*’; orijinal olarak ‘*belki şahıs isminden çok bir boy adı*’; bundan genişlemeyle ‘*unvan*’ ve ‘*ün ve itibar*’ olarak kullanıldığını ve bütün modern şivelerde yaşar. GB Az., Osm. ad; Tkm, *a:t (ünlü eklerden önce a:d)*". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Ad, isim, adlandırma; lakap; rütbe, unvan 2. Şan, şöhret, ün, şeref, san, nam 3. Ad günü 4. İsim, kategorisi (dil biliminde) 5. Bir kişiye maişetini sağlamak için ayrılmış toprak parçası' olarak vermiştir. Belki de *a:t ~at* kelimesi, 'çağrı' kelimesiyle ilişkilidir. *Ata-* fiili de ona dayanır. (çağır-, seslen-, bir şeye gönderi yap-, esaslan-)

Doerfer'e göre *a:t*, Eski Türkçe öncesinde *āt* biçimine dayanır. Vambéry, *ay, ey, at, üt* 'söyle-', 'konuş-', Uygurca *at* 'bağırış', 'çağrı', Çağatay Türkçesinde *at* 'ad' ile karşılaştırmıştır (1974:198).

Clauson, kelimenin temel anlamının 'boy adı' olduğunu ve bundan hareketle '*ad, ün, şöret, nam vs.*' anlamlarını kazanarak çok anlamlı hale geldiğini söyler.

Kelime **ŞKM**'de 1. İsim, ad

Adl eyler-isej cihân dutasın

Kisrî bigi **ad** u san dutasın (30a/1)

2. Şöhret, ün, şan {Niçe ki 'âlem ve âdem vardır bu yavuz **ad** anuñ-ıla kala ve halâyıkuñ (43a/2)

SN'de Nam, ün, şöret (2429), **D**'de İsim, ad, bir kimseyi veya bir şeyi anlatmaya, bildirmeye yarayan söz (2b/7), **DK**'de (17-7), **GT**'de *ad* (51a -5), **KT**'de (1b-1=1/1), **YZ**'de (1719), **BL**'de (1b-5) 'isim, ad', **TİKT (M)**'de İsim, san, ünvan, itibar; eser isme (390a/9), **ŞŞÇ**'de 1. İsim (2) 2. Ün, nam, san (368) 3. Değer, önem (1512) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT metinlerinde geçen anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de (I) kelime, 1. Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz isim 2. Herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu, ün, nam, şöret 3. Anılacak değer, önem" anlamları yanında *dilbilgisinde* "isim" anlamını da kazanarak anlam dairesini terim yönünde genişletmiştir. **DS**'de kelime 'anılacak değer, önem' (1-61) olarak geçer.

adamlık (*Arapça âdem+ (Devellioğlu, 2001:9) + +I⁴k (i.i.y.)*) Radloff (1893:I-486), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) '*1. İnsanîlik, hümanislik, eğitim mesela; insaniyet 2. İnsan özelliği, insanî faaliyet*' olarak vermiştir.

Kelime TAS'ta kazandığı '*olgunluk, erginlik*' anlamına sonraki dönemlerde 'insanlık' anlamını da eklemiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de '*insana yakışır, hal, davranış, tutum ve hareket*', **TS**'de '*insanlık*' anlamının yanına '*yabanlık*' anlamını da katarak anlam dairesini biraz daha genişletmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'olgunluk, erginlik' {Çün ömür otuz bire vara, tamam **adamlık** kararına turmuş ola. (Hazain. XV. 70–2), **GT**'de *adamlık* (21a-15) ve **ŞŞÇ**'de (33647) 'insanlık' anlamlarında kayıtlıdır. **DS**'de kelime, (I) 1) Düğün ve bayramlarda giyilen elbise, yabancı, 2) İçi pamuklu erkek hırkası, (II) 1) Evlerde erkeklerin oturduğu yer, sedir, 2) Misafir odası 3. Terbiyeli (63); *adamlık/adamnık* biçimlerinde Görgülü olma, insanlık, saygıbilirlik (XII-4405) anlamlarında kayıtlıdır.

adımlamak (*ad* (< *āt- 'adım atmak' (Tekin, 1975:251))- (*I^A*)*m* (i.f.y.)+ + -*IA²* (i.f.y.)) Kelime **TAS**'ta 'yürümek' {Andan Âdem'e bir asâ indürdü, eyitti: Yâ Âdem, **adımlağı** Pes adımladı şoluk sâat Hint yerine erdi. (Enb. XIV. 170) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, daha önce kazandığı yürümek anlamından biraz farklı 'adımla ölçmek, adım adım saymak' biçiminde bir fâaliyeti ifade eder olmuştur. Günümüzde **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'deki anlamın yanına (merak duygusuyla veya üzüntünün etkisinden olsa gerek bir insanın) 'bir yerde ileri geri gezinmesi' anlamını da ekleyerek anlam dairesini biraz daha genişletmiştir.

adsız (adsuz) *ad* + (<ād Clauson, 1972: 61; <āt 'ad, ünvan' Tekin, 1975:250)+ +s*I^A*z (i.i.y.) Radloff (1893:I-473), *at+sız* kelimesinin anlamını (Kazan, Kırgız, Kırım) '*adı olmayan, ünü olmayan*' olarak verir.

Aşağıda taradığımız kaynaklarda da görüleceği üzere kelime EOT döneminde yazılmış Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr*'ında 'şöhretten düşmüş, unutulmuş olan', *Atalar Sözü*'nde 'şöhretten düşmüş, unutulmuş olan' ve *Câmiü'l-Fürs*'de 'nâmert' anlamlarıyla kayıtlıdır.

Kelime **TAS**'ta 1. Şerefsiz, kötü tanınmış {ad kişi (adlı kişi) adından korktukça **adsız** Tanrıdan korkmaz" (Ata. XV. 20), 2. Şöhretten düşmüş, unutulmuş olan Ad ile bitirir imiş er işi Yok hesabına imiş **adsız** kişi (Man. Tayr. XIV. 85), 3. Nâmert {Nâmerd [Fa.]: Maruf **adsız** ve erliksiz mânasına" (Caf. XVI. 163–1) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. İsmi olmayan 2. Şöhret ve itibarı olmayan' anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**'de kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de geçen anlamların yanına '3) *tarihte* Türklerde, ailesinden ayrıldığı için artık onun adı ile anılmak hakkını yitirmiş olan, bir yararlık gösterdiğinde ancak ad kazanabilen delikanlı' anlamını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde biraz daha genişletmiştir. EOT dönemindeki anlamların devamı diyebileceğimiz yakın anlamlar kazanmıştır.

ağa Clauson (1972:100), kelimenin anlamını ‘orjinalinde ‘kendisinden daha yaşlı ve babasından daha küçük yakın bayan akraba’, bu hem ‘küçük hala’ hem de ‘büyük kız kardeş’ sonra sadece ‘büyük kız kardeş’ olarak açıklamıştır. Sevortyan (1974:69-70), kelimesinin anlamını ‘1. *Büyük abi; (babamın), büyük abisi; babamın abisi; babamdan büyük; büyük babamın abisi; babamdan küçük; büyük öz abim veya kuzenim; benden büyük olan büyük babamın oğlu; büyük oğul; baba tarafından büyük akraba; aynı nesilden olan, en büyük akraba; en büyük; hizmetçilerin en büyüğü, önder, rehber, başkan* 2. *Amca/dayı; amca (hitap)* 3. *Baba; babamın babası; babamın babasının abisi; babamdan büyük; büyük babamın büyük abisinin oğlu; dede; ihtiyar* 4. *Ağa (babaya saygın hitap); büyüğe kibarca ve saygınca bir hitap; yaiça büyük erkeklerin isimlerine eklenerek saygı ve hürmet belirtme için söylenir.* 5. *Üstün sınıftan biri (toplumda); zengin büyük çiftlik sahibi; memur; soylu; aıslzade; efendi; memur; oylu; asilzâde; zadegan; efendi; sahip; saygın, Adıvar; bir subay rütbesi* 6. *Büyük; büyük kısım*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: *ağa* kelimesi *ağka* ~*ağa* ile homojendir ve *ağa* < **ağ-* + *-a* diyebiliriz. *-a* eki, süreç taşıyıcısı adın göstergesidir. Sonradan **a:ğa* ~ *a:ğa* olmuştur. Semantik olarak *ağa/ağka* ve *a:ğa/ağa* homojendirler, ama ‘büyük abi’ anlamı *a:ğa/ağa* biçiminde *ağa/ağka* biçimine göre daha yaygındır.

Kelime **TAS**’ta ‘baba, ata’ {Oğlu Uruz’un bu iş hoş gelmedi, Babasına çağırıp söyler, görelim hanım ne söyler: Ünüm anla benim sözüm dinle **ağam** Kazan, sağına baktın kas kas güldün...(Dede. XIV. 64), **DAH**’da Koca, zevç. Türkmen ve Yörüklerce kullanılır. Büyük kardeş, ağabey (Uygur, Çağatay, Anadolu). (Meşhur Eyin Türküsünde olduğu gibi), **TİKT (M)**’de Amir, reis (317a/21), **ŞŞÇ**’de 1. Bey (29725) 2. Ağabey (4687) 3. Baba (31087) 4. Harem ağası, hadım (35538) anlamlarında kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime EOT döneminde kazandığı anlamlara ‘1. Büyük, efendi 2. Okuma yazma bilmeyenler efendi yerine şeref unvânıdır. 3. Uşağın hürmetlicesi, kibar uşağı’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de EOT döneminde ‘*halk ağzında* koca, büyük kardeş, ağabey’ anlamları yanında ‘1) Geniş toprakları olan, sözü geçen, varlıklı kimse, 2) Okuryazar olmayan yaşlıca kişilerin adlarıyla birlikte kullanılan san, 3) Osmanlı İmparatorluğunda bazı kuruluşların başında bulunanlara verilen resmî san. 4) Halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan 6. *mecazlaşmış Cömert, eli açık*’ olarak yeni kazandığı somut ve soyut anlamlarla

anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Büyük erkek kardeş, 2) Baba, 3) Kayınbirader, 4) Kayınbaba, kaynata, ağa (II) 1) Şeyh, 2) Seyit, peygamber sülalesine mensup kişi" ağa (III) Sevgili (I-74,78,79); Dostum, arkadaşım anlamında seslenme ünlemi (XII-4406) anlamlarında da kullanılır.

Kelime Eski Türkçe döneminde kadın veya erkek için '*büyük kardeş*' olarak genel bir anlamı ifade ederken EOT'de genellikle '*erkek*' için kullanılmaya başlanmış ve kelimenin anlamı özelleşmiştir (Arslan Erol, 2002:116).

ağıl (ay ağılı, ay ve gün ağılı, göneş ağılı) (< *āğıl* (Tekin, 1975:249)) Severtyan, kelimeyi üç grupta ele almıştır: ağıl (I) '1. Hayvan ağılı; koyun ağılı; mandıra; hayvan avlusu; baharda çayırdağı ağıl; gece çölde korunmak için kurulmuş hayvan ağılı, gecelik hayvan ağılı 2. Ahır bölmesi; ahır; inek ahırı; at ahırı 3. Duvar, örme duvar; tarla kenarında hayvanlardan korunmak için çalı çırpıdan yapılmış duvar; bağ bahçe etrafında sarılmış duvar 4. Avlu, duvarlı avlu, duvar içindeki avlu 5. Eve yakın küçük, duvarlı bahçe; kışın meyvelerin saklandığı depo 6. Koyun sürüsü; ağıl (II) '1. Kasaba, köy, yerleşke yeri; ulus 2. Ev; avlu, ahırları ve ahalisi ile birlikte ev 3. Sakin (yaşayan), köylü; hemşehri; komşu 4. Ülke, memleket, il 5. Sokak; ağıl (III) (ağıl, ağ, ağal, ağşak) *Ay veya Güneş etrafındaki aydınlık halkası*'. Kökeni için de şunlar söyler: a:ğıl (I) ~ ağıl ~ ağla ~ ağul ~ avıl ~ aϕul ~ aϕla vs. fiil ve isim eşgösterenlileri (omonimleri) olan *a:ğ (devamında ağ > aϕ) ~ *a:g- (devamında ağ- > aϕ-) kelimesinden veya ağ ~ aϕ 'dan türemiş fiillerden (*ağla- ~ *aϕla-) + (I)l, -la, lağ, -g, -k, -ğu, -guç, -vuç ekleri de araç- gereç fonksiyonundadır (1974:83-84).

Severtyan, kelimenin '*Ay veya Güneş etrafındaki aydınlık halkası*' anlamının duvar anlamından mecazlaşma yoluyla türediğini söyler.

Aşağıda taradığımız EOT metinlerinden BL'de kelimenin ayrı maddeler halinde eşgösterenli olarak verilmiştir. Ancak bizce her üç maddede verilen anlamların birbiriyle eşgösterenli olmasını gerektiren ciddi bir anlam ayrılığı yoktur aksine üç maddeyi de tek bir maddede birleştiren ortak bir anlam vardır ki o da *yuvarlak ~ daire ~ halka* kelimesidir. Kelimenin Kâşgarî'de (1999:IV-9) *agıl* 'ağıl, koyun yatağı; (Oğuzlarca) koyun pisliği' olarak geçen anlamını temel anlam kabul edersek diğer anlamlar bu yuvarlak temel anlam alanından türemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'ayın ve güneşin çevresinde bazen görülen beyaz halka, hâle' {Eğer bugün ma'rifet ayı izzet ağılunun dairesinden taşra gelecek olursa. (İrşad. XV. 76), **DK**'de 'ağıl' (39–12), **BL**'de (I) Hale, ayın ve güneşin çevresindeki ışıklı halka (38a–10); (II) Pantolon, şalvar vs. gibi giysilerin bağının veya lastiğinin içinden geçtiği yer (27b–6); (III) Ağıl, koyun, sığır, deve gibi hayvanların barınağı (32a–3) **MT**'de Ağıl, koyun ve keçi sürülerinin gecelediği yer (40a–1), **FFANG**'da Koyun ağılı' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin 'koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanların konduğu üstü açık ve etrafı çit ve çalı-çırpı ile çevrili yer, mandıra (Havlu ve avlı ile münasebeti yoktur.)' anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de 1. Bazı yıldızların, özellikle ayın çevresinde görülen geniş ve aydınlık teker, ayla, hale 2. Evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer' anlamları yanında '*sinema ve TV* Bazı görüntülerdeki çok ışıklı cisimleri çevreleyen ışıklı teker' anlamını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime *ağıla* biçiminde 'gece, kırdan yatırılan koyun sürüsünü korumak için yapılan çitle çevrili yer açık ağıl' (I-81) anlamında kayıtlıdır.

ağıllanmak (ağıllanmak) (<*āğıl 'ağıl' (Tekin, 1975:249)) (*ağ-ıl+la-n-) "hâlelenmek" (Özyetgin, 2001:343) Sevortyan ağıl kelimesini üç maddede ele almıştır. Ağıllanmak fiilinin *a:ğıl* kökünü (III)'de vermiştir: Kelimenin anlamını '*ay çevresinde ışık çemberi; ay veya güneşin çevresinde ışık çemberi*' olarak kaydetmiştir. Sevortyan'a göre, *a:ğıl* (III)'ün anlamı, temel anlam 'duvar, set' anlamından mecazlaşma yoluyla anlam oluşmuştur veya *ay ağılı, ay avlağı* tamlamalarındaki kelimenin tüm anlam yükünü kendi üstüne yüklenmesi; yani *ellipsis* durumu da olabilir (1974:83-84).

Kelime **TAS**'ta 'ayın etrafı çevrilmek, ay harmanlamak, hâlelenmek'

Ay **ağıllansa** nedir gör ey reşit

Ey saâdet güneşi, aslı sait (Melhame. XV. 21–1)

BL'de *ağıllan-* Ayın veya güneşin çevresinde hale oluşması (38a–10), **ETT**'de *agıllan-* 'etrafı çevrilmek, harmanlanmak, hâlelenmek' (ŞD 122–10) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen '(Ay) hâlelenmek' anlamı yanında '1. (sürü) Ağıla girmek 2. (sürü) Toplu halde durmak veya (at sürüsü için) o halde tehlikeden korunmak' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'de de geçen '1. Çevresinde ağıl denen hale oluşmak,

halelenmek 2. Toplanıp bir arada durmak' anlamları vardır. **DS**'de (I) 1) Çıbanın etrafı çember şeklinde kızarmak, 2) Bir yere toplanmak, toplu halde bulunmak, (II) İzzet ikram görmek, ağırılanmak (I-90) anlamlarıyla geçer.

ağırlıklı (*ağır*+ (< **āğır* (Tekin, 1975:249)) + +*l⁴k* (i.i.y.)+ + +*l⁴* (i.i.y.)) Kelime **TAS**'ta 'muhterem, mûteber, değerli, şayanı hürmet' {... Bağanın katına vardılar ve eyittiler: Esenlenmeğe geldik, esen kalgıl ey **ağırlıklı** dost ve ey muvafık yâr. (Kel. XIV. 50–2) olarak soyut bir anlamda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *ağırlıklı*, **TAS**'taki mecazî anlamını devam ettirerek anlam dairesini '1. Ağırlığı olan, 2. Değerlendirmelerde üzerinde fazlaca durulan, 3. Çoğunluğu oluşturan' anlamlarında genişletmiştir. **DS**'de *ağır ayak* biçiminde '1) Gebe, yüklü, doğurması yakın, 2) Tembel, ağırcanlı, vur duymaz, 3) Yavaş yavaş, ağır ağır' (I–91) olarak kayıtlıdır.

ağız (< **āğız* 'ağız' (Tekin, 1975:249)) Türk dilinde organ adları, meforik eğilimlerle çok anlamlı hale gelirler. Ad aktarmalarına en çok maruz kalan *ağız* kelimesinde de bu durum göze çarpar. Clauson (1972: 98) sözlüğünde ad aktarması yoluyla meydana gelen anlam genişlemesi yanında modern şiveler için '*ağızdan çıkan haykırış veya anlatma*' anlamını da vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Ağız; çeneler; dudak, dudaklar; süt dudak, gaga; boğaz; yudum 2. İkincil, mecazî anlamlar Teleffuz, konuşma, kelime, kelimeler 3. Delik (güğümün, kuyunun), geçit 4. Giriş, kapı, antre, büyük dış kapı, kuzu kapı, boğazcık, giriş deliği 5. Nehir ağzı, haliç; arık başlangıcı; nehrin kaynağı, antre, sürünü baş kısmı 6. Kenar, yanında, kenarında; bıçak, bıçak ağzı, kılıç namlusu 7. Okun arka kısmındaki çentik/kertik, yan yuvarlak oyuk, çukurluk (bu anlamlar şekil itibariyle dudağa benzer) 8. (mecazî) beslenme, yemek yeme' olarak vermiştir. Bang, *ağız*'ı *ag* 'ağıl' (= *axıl*> *aul* vs.) ile karşılaştırmıştır. Bu morfolojik analizi vücudun diğer organlarına da tatbik etmiştir. *bäniz* 'iki yanak', *omuz*, *kögüz*, *äkiz* ~ *ikiz* 'ikizler' Gabain ve Brockelmann da bu köken açıklamasını devam ettirmiştir. Ancak *a:g*, *a:gıl*'daki *a*: vokali uzundur, *ağız*'daki *a*: kısadır (1974:81-83).

Aşağıda taradığımız EOT metinlerinde 'yüzde, avurtlarla iki çene arasında, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye ve besinleri almaya yarayan boşluk' temelde bir organ adı anlamıyla kayıtlı olan kelime, '*kenar*, *giriş kısmı*, *ön taraf*' vb. anlamlarda organ olma işlevine benzetilerek meforik olarak cansız nesnelere ifadesi için de kullanılmıştır.

Kelime **TİKT (A)** 'da 1. Ağız {getürdüp çıkartsam gerek" diyüp yatdı. Düşüp, 'Amrun **agzi** tahtaya dokunup (37a/11), 2. Kenar, ön katında yatup ehl-i kuburı gördü ki, çıkup kabırlar **agzında** oturup: "İşbu Mutrif'dür; cum'aya gider" (78b/1), **KT**'de Ağız (211a-4=36/65); *ağıza su virmek* Ağzı su ile yıkama, çalkalama (9b-7), **MNHS**'de *agız* 1. Ağız organı (19b.2) 2. Giriş kısmı, ön taraf (18a.7), **T**'de *ağ(ı)z* 1. Ağız uzvu (4a-1) 2. Ağız ağrısı (86a-11) 3. Kapı, kapanacak kısım (26a-8), **TA**'da *ag(ı)z* 1. Ağız 2. Kapların veya içi boş şeylerin açık tarafı (2b/8, 41a/3); *aguz* Ağız, "ağuz igi" Siğile benzer ağzı açık bevâsir de denen bir tür basur hastalığı (279a/17), **TİKT**'te 1. Ağız (21b/7) 2. İçi boş kapların ve benzeri şeylerin girişi, açık tarafı (150b/16); *agzını bur* (Kapı için) Kapamak (45b/5), **TİKT (M)**'de 1. (İnsanlarda) konuşmaya, yeme içmeye yarayan uzuv (271b/13) 2. Nehrin denize dökülüş yeri (289b/5) 3. Yol başı, yol agiriş yeri (359a/3) 4. Başkası adına yazı ve söz nakli (314a/1) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime *anatomide* "yüzde, avurtlakla iki çene arasında, ses, çıkarmaya, soluk alıp vermeye ve besinleri içine almaya yarayan boşluk" temel anlamının yanına "1. Bu boşluğun dudakları çevrelediği bölümü, 2. Kapların veye içi boş şeylerin açık tarafı, 3. Bir akarsuyun denize döküldüğü yer munsap, 4. Koy, körfez, liman, yol vb. 5. Birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer, kavşak, 6. Kesici aletlerin keskin tarafı, 7. *dilbilgisinde* Bir dilin sınırları içinde, bölgelere ve sınırlara göre değişen söyleyiş özelliği, 8. Üslup ifade özelliği, 9. *mecazlaşmış* Birini yanıltmak, kandırmak amacıyla dolambaçlı birtakım sözler söyleme özelliği, 10. *müzik* Bir bölge ezgilerinde görülen özellik" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. *Girilecek veya geçilecek bir yerin girişi* 2. *Dar geçecek yer, geçit, boğaz* 9. *İskele, yanaşacak yer* 3. *Hudut, sınır*' anlamları kayıtlı; **TS**'deki 8. 9. 10. maddelerdeki anlamları kayıtlı değildir. **DS**'de kelime, (III) 1. Uç, kenar, başlangıç 2. Budanın baş çubuğunun ucundan göze kadar kuruyan kısmı (IV) 1. Ezgi, musiki makamı 2. Şive, bir bölgenin özel konuşma ve söyleme tarzı 3. Öğüt, nasihat anlamlarında kayıtlıdır.

ağsak (*aksa-* + *-k* (f.i.y.)) Sevortyan, *ağsa-* kelimesinin temel anlamını '*aksa-*, *topalla*, *topal ol-*; *mecazî anlamlarını da 'geri kal- aksa-* (*herhangi bir işte*) *yetiştirme-*, *yetişme-* olarak vermiştir. Kökenini de *ağsa-~aksa-...* <*a:ğ~ag~*a:η* 'bir yana, bir tarafa düşmek' + (f. i.y. e.) *-sa-* olarak kaydetmiştir. Türkologlar tarafından Türkçe *ağsa-*

Moğolca *asag* ‘topallık’ ile karşılaştırmıştır. Moğolcadaki *asag* kelimesi, Türkçeden geçmiştir (1974:75).

Kelime **TAS**’ta ‘aksak, topal’ {Müslümanlar sayrular ile... ve **ağsaklar** ile taam yimekten ictinap kıldılar. (Leys. Mu. XV. 69-2), **BHMİH**’de *aksak* (Kâş. *ahsak*; Abu H. , Houtsma, ettuhfe *aksak*; *Kom. aksah, ahsah*), **HHT**’de [060a/15] ve **TİKT (A)**’da (164b/11) ‘aksayan, hafifçe topallayan’, **KT**’de *aksak* (244b-3=48/17) ve **FFANG**’da *aksak* ‘aksak, topal’ olarak temel anlam da kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de *aksak* ‘topal’ olarak EOT metinlerindeki temel anlam kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime *aksak* biçiminde “aksayan, hafifçe topallayan” temel anlamı yanında “1. mecazlaşmış İyi gitmeyen, iyi işlemeyen, 2. müzik Türk müziğinde oldukça kıvrak bir usul, 3. edebiyatta Eski Yunan ve Latin şiir ölçüsünde, sondan bir önceki hecesi kısa olacak yerde uzun olan dize” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini mecazî ve terim yönlerinde genişletmiştir **DS**’de *ağsak* biçiminde 1) Topal hafifçe topallayan, aksak, 2) Eksik, yarım, iyi gitmeyen (iş hakkında) (I-111,112); Topal, aksak (XII-4409) olarak geçer.

akın (*ak-* + *-(I²)n* (f.i.y.)) Sevortyan (1974:123), kelimenin anlamını ‘*baskın, yağma, çapul, hücum, saldırı*’ olarak vermiştir. Kökenini de *ağ-* ‘hızlı saldır-, hücum et-, atıl-’ – *(i)n* (hareketin adıdır (belki de **ığ-*; ığıl- ‘yığıl-, ‘bas-’) olarak kaydetmiştir. Ayrıca *ağ-* kelimesiyle *ağ-* ‘*toplan-*’ ‘*birik-*’ ile bağlantı ihtimali daha azdır. *ağ-* ‘akmak’ ile ise hiç bağlantılı değildir. *ağ-* ‘akım ile *ağ-*, *saldır-* → ‘*gir-*, *saldır-*’ *ağ-* ‘hücum et-’ gibi bir metaforik gelişim suni gözükmemektedir (1974:123).

Kelime **VG**’de ‘hücum, saldırı, baskın’

Geldi leşker çünkü irişdi yakın

Pusıya girdi gice kıldı **akın** (89)

D’de Akın, hücum, baskın; *akın it-* Akın etmek, hücum etmek, baskın yapmak (97b/6); *akın kıl-* Yağma etmek, saldırmak, hücum etmek (104b/6), **TİKT (M)**’de Yağma ve talan için düşman yurduna geçme (309b/13) **CCK**’de Hücum etme, saldırma (469), **FFANG**’da Baskın, haydutluk’ olarak daha çok soyut anlamlar da kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime ‘akarcasına şiddetli ve hızlı hareket veya hücum’ temel anlamın

yanında EOT metinlerinde de kullanılan 'yağma ve talan için düşman yurduna geçme ve saldırma' soyut anlam vardır. Günümüzde **TS**'de (I) kelime, 'düşman topraklarına tedirgin etme, yıldırma, çapul vb. amaçlarla toplu olarak yapılan baskın' anlamı yanında '1. Kalabalık bir şeyin arkası kesilmeyen bir geliş durumunda olması 2. *spor* Gol atmak veya sayı yapmak amacıyla karşı takımın sahasına doğru genellikle topluca girişilen hücum' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir.

aktarmak (akdarmak, ahtarmak, ağıdarmak) (< *āğ -it -ar (Özyetgin, 2001:135)) Clauson, sözlüğünde bu kelime şöyle geçmektedir: "Görünüşe göre hem geçişsiz 'aktarmak, çevirmek, döndürmek' (nadir) hem geçişli 'döndürmek, yuvarlamak (bir şeyi Acc.); (bir kitabı Acc.) (bir dilden Abl.) (başkasına -ça/çe) çevirmek' gibi bazı genişlemiş anlamlarla; *evir-*'le az çok sinonim, özellikle son anlamında. İkinci hece, daima -tar-, bunun ettirgen bir yapı olma ihtimalini yok etmektedir. Aynı zamanda kısmen *ağna-*: 'la sinonim, fakat köken olarak bununla ilgili olması ihtimal dışı. Damak ünsüzüne gelince, Kâş. *ağtar-*'ın orijinal şekil olduğunu söylerken muhtemelen haklıdır, kendisi doğal olarak *axtar-*'ı kullanmasına rağmen. Uygurca şekli kesin olarak saptayabilmek için Uyğ. metin çok belirsizdir. Bütün modern şivelerde yaşıyor, bazen çok bozulmuş, mesela NE *ağdar-/ağnar-/ağar-*; NC, NW *awdar-* aynı zamanda daha düzenli şekiller *aktar-/axtar-* da aynı grupta bulunuyor. Uyğ. VIII ff., Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XIV. (1972:81-82)" Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Yık-, devir-*; (mecazî) *birden iç- (yudumla-), bir yana yık-, ser-, galip gel-, it-, düşür-, çevir-, döndür-, altını üste getir-, sayfayı çevir-, çatıdaki kiremitleri yeniden düz-* 2. *Sürükle-, at üstünden çekip al-, yere yık-; kopar-, ağaçları köküyle çıkar-* 3. *Yık-* 4. *Taşı-* 5. *Dök- (sıvıyı, katıyı)* 6. *Suyu aç-* 7. *Tetiği çekmeye hazır hale getir-* 8. *Vur-, darbele-* 9. *Çeviri yap-* 10. *Kopyalamak* 11. (suçu) *at-; yükle-* 12. *İkna et-; 13. Birinin üstüne atla-* 14. *Birini kovala-* 15. *Alaşağı et-, devir-*' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şunları söyler: *a:ğ-* 'asıl-, bir yana sark-' fiili ile + *-tar-/dar-* ettirgenlik ekinin eklenmesiyle türemiştir. *a:ğdar-* < **a:ğdar-* ~ **a:ğtar-* (en eski anlamlar 1. maddedeki anlamlardır.) Radloff'a göre *aktar-* kelimesi *atkar-*'dan (metatez yoluyla) gelir. J. Deny, *aktar-* 'devir-', Altay Türkçesinde *ağdar-* 'yuvarla-' ile birlikte ele almış, *ağ ~ ağ* köklerini ve de *-da-, -r-, -n-* formativlerini ayırır (1974:73-75).

Sevortyan (1974:78), ağtar- kelimesinin anlamlarını '1. Ara-, araştır- 2. Arama yap-, üzerini ara-, incele-, soruştur-, tahkik et- 3. Karıştır-, kazımak (toprağı) 4. Yeri değiştir-, yeni yere dik (bitki için) 5. Dön-, yuvarlan-, çevir- 6. (mecazî) derin yarala-' olarak vermiştir: *aktar-* < **a:ɲtar-* Muhtemelen kelimenin semantik gelişimi şöyle olmalı: "yık-", "devir-" → "çevir-" (**a:ɲdar-*) → "karıştır-" → "ara-" Kıpçak metinlerinde (1974:73-75).

Kelime **TAS**'ta 'yere sermek, devirmek, altetmek, yenmek' {Ali Radiyallahü anh bir gün Kâfirle cenk ederken bu kâfiri atından **aktardı** (Müzik XV. 287), **BHMİH**'de *ahdar-/aktar-* Aktarmak, yenmek, **BL**'de *akdar-* Yıkma, devirmek (37a-7), **DK**'de *ahtar-* Aktarmak, devirmek, yere yıkmak, attan düşürmek (74-13), **KAB**'da Başaşağı çevirmek, alan talan etmek, altüst etmek, karıştırmak, **KT**'de *aktar-* Sürmek (6a-7=2/71), **GT**'de *aktar-* Yere sermek, devirmek, yenmek (60b-2), **MT**'de *aktar-* Aktarmak, boşaltmak (50b-3), **TM**'de *akdar-* Aktarmak, dökmek (127b/3), **ŞŞÇ**'de *ahtar* 1. Yerle bir etmek, altını üstüne getirmek (10209) 2. Devirmek, düşürmek (31026), **DS**'de kelime, 1. Tarlayı ikinci kez sürmek 2. Harmanda dövülen arpa ve buğday saplarını alt üst etmek (XII-4412) anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime, EOT metinlerinde geçen '*yere sermek, yenmek, yıkmak, devirmek, altetmek*' anlamlarını sonraki dönemlerde kaybetmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'bir şeyi bir yerden, bir kaptan başka bir yere veya kaba geçirmek' temel somut anlamın yanına '1. Bir şeyin yolunu, yönünü değiştirmek, 2. Bir dilden başka bir dile çevirmek, tercüme etmek, 3. Bir lehçeyi başka bir lehçeye uyarlamak, 4. Toprağı altı üstüne gelecek biçimde iyice bellemek 5. İletmek, bildirmek, 6. Bir tekniğe göre biçimlendirmek, uyarlamak, 7. Bir kitabı, genellikle Kuran'ı başından sonuna kadar okumak, 8. Çatı kiremitlerinin kırık ve bozuk olanlarının yerlerine sağlamlarını koymak, 9. *edebiyatta* Alıntılanmak' anlamlarını ekleyerek anlam dairesine farklı kavram alanlarını da ekleyerek genişletmiştir.

alaca *ala+* (< *āla* (Tekin, 1975:250) + $+C^2A^2$ küçültme eki değil, 'gibi' anlamındaki eski $+çA$ edatından gelişmiş eşitlik (equative) ekidir. Radloff (1893:I-362-363), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Alaca, 2. Rengârenk kumaş 3. (Azeri) İran'dan Kafkaslara getirilen küçük kara desenli kırmızı kumaş' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) 'Çubuklu kumaş' {... Benim on sekiz pâre sofum ve anın bir **alaca** ve iki dülbent ve bir çuka ferace... (Sic. A. XVI. 2, 250) 2) 'İki yüzlü, münafık' {Aranuzda **alaca** bulunmasın. (Fütuh. XIV. 452), **BL**'de (30a-11), **DK**'de (38-3), **TİKT (M)**'de (295b/1) (*alaca it-* Rengini değiştirmek (295b/3)), **ŞŞÇ**'de (4517) **LME**'de (28b/4) 'karışık renkli ala rengi olan, ala gibi, çok renkli, alacalı', **MİVU**'da Karışık renk, nakış (34b/6), olarak somut ve soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Karışık, birkaç rengin karışmasından oluşan renk 2. Birkaç renkte iplikten yapılmış dokumadır ve Anadolu'nun pek çok taraflarında yapılır' olarak EOT metinlerindeki temel anlamı devam ettirir. Günümüzde **TS**'de kelime, ala rengi temelinde, '1. Keklik, bıldırcın vb. kuşları avlamak için kullanılan iki renkli bez, 2. mecazlaşmış Kötü huy, 3. botanik Ağaçta ilk olgunlaşan meyve, 3. botanik Meyvelere, genellikle üzüme düşen ben' anlamlarında hem **TAS**'taki mecazlaşmayı devam ettirmiş hem de botanikte terimleşerek anlam dairesinin farklı bir yönünü oluşturmuştur. **DS**'de kelime, (I) 1) Üzüme düşen ben, 2) Ben düşmüş üzüm, erken olgunlaşan bir çeşit üzüm, 3) Meyvalara düşen ben, (II) 1) Yerlilerin el tezgahlarında dokudukları renki pamuklu bez, 2) Kıldan dokunmuş sergi, bir çeşit kilim, 3) Heybe, 4) Kenarları işlemeli büyük baş örtüsü, 5) Kadın donu, (III) 1) Çok renkli, karışık renkli, 2) Siyahla beyaz karışık renk, siyahlı beyazlı, 3) Ahlâksız, ara bozocu, döneke, uğursuz adam, (IV) 1) At ve eşeklerin ağzında olan bir çeşit hastalık, 2) Sıraca hastalığı, 3) Bir çeşit hastalık 4) Çiçek bozuğu çopur yüz (I-175); (I) 1. Aklı karası 2. İki renkli 3. Çeşitli desenli (kumaş için) 4. Kalınca dokunmuş, kalın çizgili, kadın elbiselik kumaşı (XII-4413) olarak daha da genişlemiş olarak karşımıza çıkar.

alacuk (alacık, alaçık, alaçuk) ala (*āla* < *Tekin*, 1975:250)+ + *Ç²İ⁴k* (i.i.y.)) Clauson (1972: 129), kelimenin asıl şeklinin '*ala:çu*' olduğunu sonradan oluşan şekillerdeki son ses -k'ya sahip olmasından hareketle kelimenin alıntı bir kelime olabileceği üzerinde durmuştur. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov* (1974:130–132) adlı eserinde kelimenin kökeni, anlamları ve bazı Türkologların kelime hakkında düşüncelerine geniş bir yer ayırmıştır: *-çuk/-juk* şekilleri *-çık/-jık* şekillerden daha eskidir. *-çu* şekilleri *-çuk* şekillerden daha eskidir. İkinci şekiller XIII yüzyıldan önceki eserlerde rastlanır. Bu yüzden çağdaş şekillerden Tuva Türkçesindeki *Alaçu* en eski şekil olarak kabul edilebilir. Kalan diğer şekiller Tuva Türkçesi şeklinden sonra oluşmuşlardır ve *-çuk* yerinde daha çağdaş olan *-çık* şeklini kabul etmişlerdir. Kazak

Türkçesindeki tipik bir durum olan kelime başı a-‘nın erimesidir: ‘*laşık*’. Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Altay Türkçesindeki şekil –n-‘lidir (alançık) ve –n-siz şekillerden ise daha eskidir. Alaçık’ın anlamları ise şöyledir: 1. *Şalaş, çadır – kar, kir, tat*, (*Direvnyyurskiy Slovar*), *Brockelmann, Kâşgarî. D., KW*; *keçe çadırı – Türkiye Türkçesi ağızlarında*; 2. *Bahçe kulübesi* 3. *Ev, evcik, kulübe* 4. *Kuru ot depolama ahır (Kumuk Türkçesi)*; *at ahır (Kumuk Türkçesi ağızlarında)* 4. *Çardak (Karayim Galitskiy ağız)* 5. *Avlu (Tatar Türkçesi ağızlarında)* 6. *Üstü ota kapalı nesne (Karayim Türkçesi)* 7. *Banyo odasından önceki oda (Tatar Türkçesi ağızlarında)*.

Alaçık kelimesi üzerine yapılan son çalışma *Reshida Adzhumerova* (2010)’ya aittir. Adzhumerova, “*Alaçuk Kelimesi Üzerine*” bildirisinde alaçık kelimesinin kökeni üzerinde yapılan çalışmaları etraflıca ele almış ve tespitlerde bulunmuştur.

Rassadin, “*Moğolların Kutsal Destanında Türkçe unsurlar*” (2010:214) makalesinde kelimeyi, Türkçe kabul eder ve şöyle açıklar: ‘çadır, kulübe’ (§ 118:... *aduuçin Bidan-o alaçuk-a gurtu gay!* ... çobanlar için çadırımız hazırdır) Eski Türkçedeki alaçu ‘çadır’ Diğer Türk lehçelerinde *alajık, alaçık, alaçuk*, ‘kulübe, çadır, evcik, yazlık kulübe’) gibi şekiller vardır.

Ögel, *alaçuk*’un adını renginden almış olabileceğini (1991:269), kelimenin ‘derme çatma yapılmış, salaş ve fakir çadır’ anlamına geldiğini, Türk dünyasında ve de en çok Anadolu’da görülen bir deyim olduğunu (Ögel, 1991:300) söylemekte ve ‘yoksul alaçuğı’ ifadesinin Anadolu’da 14. yüzyıldan itibaren görüldüğünü, 15. yüzyılda yoksul bir kadının çadır veya kulübesi için *karıcuğun alacuğı* dendiğini ifade etmektedir. (1991:301).

Kelime **TAS**’ta ‘göçebe çadırı’ {neser (Fa.): *Sayeban ve alaçık ki yaylakta ve kışlakta kurulur*. (Cinas XVI. 41–2), EOT diğer metinlerinde, **ŞHŞ**’de *alaçık Çadır* (5927), **IN**’da *alacuk* (919) ve **HHT**’te [016a/14] ‘göçebe çadırı’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de *alaçuk* ‘Türk aşiretlerinin çalı çırpıdan ve çitten yapılmış evler, oba’ olarak EOT metinlerindeki anlam kayıtlıdır. Bugün **TS**’de *alaçık* ‘keçeden yapılan çadır’ temel anlamı yanında daha önce **TAS**’ta kullanılan ‘göçebe çadırı’ özel anlamından sıyrılmış her türlü ‘üzeri dal ve hasırla örtülmüş kulübe, çardak’ anlamında kullanılarak genelleşme yoluyla anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelimenin kullanım sıklığı dolayısıyla *alacık (alacıh, alacuk, alaöçak, alaççık, alaçığ, alaçık, alaçığ, alaçık,*

alaçuh, alaçuk, alançık, alapçık, alavçuk, alaycık, alayçık, alecük, aleçik, alençik, alevçik, aleyçik, alıcık) farklı biçimlerini ve 1) Üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, tarla, bostan, bağ kulübesi, çardak, 2) Çul veya keçeden yapılan çadır, 3) Göçebe çadırlarının üzerine konan eğri ağaç, eğilmesi kolay ağaç sürgünü, 4) Bostan korkuluğu, 5) Ormandaki küçük düzlük, ağaçsız yer, 6) Vücuttaki çok küçük leke; alaçık: 1. Üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, tarla, bostan, bağ kulübesi, çardak 2. Apaçık (I–178,179); (I) Apaçık, açık kalan yer (II) Çardak, basit barınak, kulübe (XII–4413); gibi anlamlar kazanarak anlam yelpazesini genişletmiştir. Hatta aynı kelime ağızlarda, *alageçik* biçiminde ‘çoban kulübesi’ (I–187), *alatçık* biçiminde ‘1. Çadır direği 2. Çingene çadırı’ (I–201) anlamlarını görürüz.

aldan- (*al+ ‘hile’ + +D²A² (i.f.) ve –n- (dönüşlülük)*) Sevortyan (1974:127), *alda-* kelimesinin anlamlarını ‘1. Yalan söyle-, yanilt-; aptal yerine koy-; dolandır- 2. İkna et-; ayart-; baştan çıkar- 3. Yalan söyle-; aldat-; kötü duruma düşür- 4. Sözüünü tut- 5. Avut-; mecazî olarak (çocuğu oyala-, eğlendir-)’ olarak verir. Ayrıca eserlerde paralel olarak *al et- /al eyle-* ‘hile yap-’ fiiline rastlandığını da ekler.

Kelime **D**’de ‘aldanmak, bir hileye veya bir yalana kanmak’ {kâfirler bu ‘alâmetlere (6) **aldanup** bunlara karşı vardurlar. (103b/6), **BHMİH**’de *aldan-* (Ettuhfe, Dede) (166:15), **YED/RN**’de ve **GN**’de *aldan-* (2855) ‘aldanmak, inanmak, sanmak, safça kabul etmek, kanmak, oyuna gelmek’, **HHT**’de *aldan-* Yanlış bir yargıya varmak, yanılmak [064b/17], **CCK**’de *aldan-* Görünüşe kapılarak doğru hüküm verememek, yanılmak (3171), **TİKT (M)**’de 1. Yanılmak, yanlış kapılmak (352b/18) 2. Dünya ile oyalanmak (351a/21) olarak benzeri anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *aldanmak* kelimesi yukarıdaki EOT metinlerindeki anlamına ‘güvenilemeyecek birine bel bağlamak, kapılmak’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini aynı doğrultuda genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de *aldanmak*, “1. Bir hileye, bir yalana kanmak 2. Görünüşe bakarak yanlış bir yargıya varmak, yanılmak” anlamlarına “*aldanmak*” merkez anlamından hareketle ‘1. Hayal kırıklığına uğramak 2. Avunmak, oyalanmak. 3. Havanın birden ısınmasıyla zamansız açan çiçek, soğuk sebebiyle donmak” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

aldırmak, (aldurmak) *al’in ettirgen şekli*. Clauson (1972:133), kelimenin yapısını, *al-’in ettirgen* şekli; anlamını da ‘tam olarak ‘(birine bir şeyi) alması için emretmek’; *fakat*

bazı modern şivelerde 'birinden (bir şeyin) alınmasını kabul etmek' olarak açıklamıştır. Kelimenin temel anlamı 'aldırmak'tır. EOT metinlerinde bu anlamın yanında 'kaptırmak' anlamını da ekleyerek anlam dairesinde biraz genişleme yaşanmıştır. Günümüzde bu anlam dairesi, aşağıda da görüldüğü gibi daha da genişlemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'kaptırmak' {Yusuf'un pirahenin berk-i gül gibi hûnin edüp sübâa **aldırdık** demeğe ittifak kıldılar. (Hadika. XVI. 18), **SN**'de *aldur-* (2387), **DK**'de *aldur-* (97-2) ve **GN**'de *aldur-* (2063) 'aldırmak, kaptırmak', **ŞŞÇ**'de *aldur-* 1. Kaptırmak (22183) 2. (birine bir şey) Kaptırmak (36382), **İM**'de *aldur-* Aldırmak, vermek (1184), *aldur-* Kaptırmak, aldırmak (274) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelimenin 'aldırmak, kaptırmak' anlamını kaybettiği '1) Alma işinin yaptırmak, 2) Getirtmek, 3) Vücuttan herhangi bir parçayı veya organı sağlık sebebiyle çıkarttırmak, 4) Önem vermek, değer vermek, 5) Sığıdırmak' anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişlettiği görülür. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*deli olmak, çıldırma*' anlamı da vardır. Bu anlamın TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) yükü hayvanın bir yanı hafif bir yanı ağır gelmek, meyletmek, 2) Hamlatmak, yormak, 3) İki parçayı birbirine uygun hale geirmek, alıştırmak", (II) Bir türkü veya şarkıyı kendi kendine söylemek, tutturmak (I-210) anlamlarında geçer.

alım (alum) (*al-* + *-(I⁴) m (f.i.y.)*) Clauson (1972:145–146), kelime hakkında şu açıklamayı yapmıştır. "*al-* 'dan isim; asıl anlamı '*tek bir alma veya kabul etme hareketi*', *pratikte genellikle 'borç' (kendisinin aldığı) veya 'vergi' (hükümet tarafından alınan) 'satın alma'yı da kapsayan geniş bir anlam alanıyla. Uyg. VIII, Hak. XI, Osm. XIV-XVI alım; alım satım.*" Sevortyan (1974:128), *alım* 'nesne adı' kelimesinin anlamını Kıpçak lehçelerinde '*vergi, rüşvet, kabul, hile, güç*' vs. olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'alacak, hak' {Bir kişide **alımım** var anı önerin, tâ kim gele bana borcunu teslim eyleye. (Rahat. XVI. 108) **KT**'de (22a–8), **HFN**'de **FFANG**'da 'alacak, hak borç' olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, EOT dönemi metinlerinde geçen '*alacak, borç, alacaklı*' anlamlarını kaybetmiştir. Onun yerine **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Almak fiili 2. Satın alma 3. Atılır şeylerin ulaştığı mesafe, atım 4. Gözün yetişebildiği, gördüğü mesafe', **TS**'de '1) Alma işi, 2) Kurum, çalım, gurur, 3) *mecazlaşmış Çekicilik*' anlamlarında kullanılarak anlam dairesini somut ve soyut

yollardan genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Çalım, gösteriş, hal, tavır, (II) 1) Pekmez kaynatılan tava veya kazanın ölçüsü, 2) Genişlik, hacim, (III) 1) Vergi, 2) Ceza, kötülüğe karşılık; (I) Alacağı, alabileceği (III) Uсталık, beceri, yetenek (IV) İstek, dilek (XII-4415) anlamlarında geçer.

alın (*al* (< *āl* 'ön, ön taraf' (Tekin, 1975:250) +(i)n (i.i.y.)) Sevortyan (1974:146), kelimenin anlamlarını '1. Alın, ön cephe 2. Ön, bir şeyin önü, ön cephesi, öndeki 3. Yüz, surat; dış görünüş 4. Dağ yamacı 5. Karşı; karşı taraf 6. Tepe; zirve; dağın çıkıntısı 7. Süt dolu göğüsler' olarak vermiştir. *a:lım ~ alın < a:l ~ al* 'ön', 'alın' + *ın* 'benzetme, küçültme eki'. Şerbak, Melioransky, Bang, Arat, Brockelmann, Doerfer de bu köken açıklamasını kabul ederler. Tenişev'e (1997:199), göre kelimenin yapısı **a:l* 'ön' kelimesinden, Kıpçak ve Karluk tarihî lehçelerinde kullanılan -t ekinin getirilmesiyle türetilmiştir, temel anlamı 'alın' yanında 'yüz, ön, dağ yamacı' gibi yan anlamlarda da kullanılmıştır.

Kelime **KT**'de 'alın' (cebîn) Pes ol vakt kim boyun virdiler ol iki, dakı bıraktı anı, **alınınun** bir yanına...(213b-9=37/103), **V**'de (46a.10), **EATSAKT**'ta (133b/1=009/035) ve **TİKT (M)**'de 'başın ön tarafının üstü, kaşlarla saç arası' (353a/12) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de EOT metinlerinde geçen 'başın ön tarafının üst kısmı, göz ve kaşların üstüne gelen tarafı' temel anlamının yanına '1. mecazlaşmış Her şeyin ön tarafı 3. Yüz 4. Gösteriş 5. Cüret, arsızlık' anlamlarını da katarak anlam dairesini geniş somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime **Kâmûs-ı Türki**'de kazandığı 'her şeyin ön tarafı, gösteriş, cüret, arsızlık' mecazî anlamları kaybetmiştir. Buna karşılık "yüzün, kaşlarla saçlar arasındaki bölümü" temel anlam ve '1. Bazı şeylerin önü, ön yüzü 2. Karşı' somut yan anlamların yanına 'bir ocakta her türlü ayak, galeri, baca, kuyu ve yolun ilerletilmekte olan yüzeyi" somut anlamı da ekleyerek anlam dairesini benzerlik yönüyle genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'karşı, karşı taraf' (I-219) anlamındadır.

alınmak bkz. Somuta eklenen yeni soyut kavramlar

alışmak (I-II) Radloff (1893:I-382), kelimenin anlamlarını '1. (Kırım) Karşılıklı biri diğerinden bir şey al- 2. (Baraba, Kazan) Değişim yap- 3. Alışpas najı 'ayrılmaz dostlar' 4. (Osmanlı, Kâşgarî) Alış-, ele alış- 5. (Osmanlı) Sıvı sin- badâm yağı tamam alıştıktı 6. Mücadele et- 7. (Azəri) Yan-' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'karşılıklı alıp vermek, hep birden almak' {Neye cem'edersin bunca mali, çün senden sonra **alışsalar** gerek (Maarif. XV. 174), **TAS (II)**'ta 'alevlenip tutuşmak' {Eğer bu zerk ü rıyanın ateşi deftere ve kitaba **alışup** yakıp yandırmzsa (Ha. Ş. XVI. 1, 376), **DK**'de Alışmak, karşılıklı almak (178-5), **NH**'de *alış-* Karşılıklı alıp vermek (112a/14), **TA**'da *alış-* Uyar duruma gelmek, uygun gelmek, intibak etmek (172b/13), **YED**'de Alevlenip yanmaya başlamak, **PN**'de *alış-* Alışmak, yetişmek, öğrenmek (20a/12), **ŞŞÇ**'de *alış-* Kaynaşmak, uyuşmak (35610) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime EOT metinlerinde geçen '1. Yakınlık ve uygunluk sağlamak, bir kimse iş veyâ duruma yakın ve uygun olmak 2. Öğrenmek' anlamlarının yanına 'vahşilikten kurtulup uysallaşmak' anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de ise '1) Bir işi tekrarlayarak kolaylıkla yapabilmek, 2) Yadırgamaz duruma gelmek, 3) Uyar duruma gelmek, uygun gelmek, intibak etmek, 4) Sürekli ister olmak, 5) Bağlanmak, ısınmak, 6) Bağımlılık kazanmak, 7) Evcilleşmek, ehlileşmek 8. Tutuşmak, yanmaya başlamak' anlamlarıyla kelimenin anlam dairesi daha da genişlemiştir. Ayrıca kelimenin EOT ve **Kâmûs-ı Türkî**'de geçen '*öğrenmek*' anlamı günümüzde **TS**'de kaybolmuştur. **DS**'de kelime, 1) Tutuşmak yanmaya başlamak, 2) Ağaç veya demir, yontuk yerlerinde birbirine uygun gelmek, intibak etmek, 3) Suyu emerek tavlı hale gelmek' (I-220,221) anlamlarıyla geçer.

Kelime, yukarıda **TAS**'ta eşgösterenli olarak değerlendirilmiş ve iki ayrı madde başında verilmiştir. Ancak bizce her iki maddede verilen anlamların birbiriyle eşgösterenli olmasını gerektiren bir anlam ayrılığı yoktur. Çoğu zaman çok anlamlı kelimeler, zamanla aralarındaki anlam ilişkileri o kadar zayıflar ki kelime çok anlamlılıktan çıkar eşgösterenli iki kelimeye dönüşebilir. Anlam bilimdeki bu kurala *alışmak* kelimesi çok güzel bir örnek teşkil eder. Gerçekte iki ayrı maddedeki anlamları birleştiren ortak kök anlam, '*uyar duruma gelmek, ünsiyet ilişkisinin peydah olması*'dır. İnsan alıştığı bir kimseyle ya maddi ya da manevi alış veriş ilişkisi içine girer, aynı şekilde ateşin odunla aynileşmesi, odunların birbiriyle yakınlaşması sonucunda kıvılcım, ateş oluşur.

Bu anlam olayının bir benzerini de V. Türk, "*Türkçede ö-, ög-, ögür-, öğren-, öğretkelimeleri*" makalesinde detaylarıyla ele alır. Türkçenin ilk yazılı belgelerinde 'düşünmek' anlamında kullanılan *ö-* kelimesinin sonraki dönemlerde bu anlamının yanında '*alışmak*' anlamının da yaygın olarak kullanıldığını, kelimenin *alışmak*

anlamını kazanmasını bir kişinin bir nesneyi görmesi, ona dokunması kişi ile nesne arasındaki ünsiyet ilişkisine dolayısıyla nesneye alışması ve sonuçta onu öğrenmesi olarak açıklar (2006:14).

almak Clauson, kelime hakkında ayrıntılı bir açıklama yapmıştır: “‘almak’ İngilizce kelimedeki anlam ayrıntılarıyla, ‘ölçmek, toplamak, (borç), kabul etmek ve tabii ki diğerleri, ‘çıkarmak, (başlık, eğer vs.) ‘evlenmek, ve (satgın al-‘ın kısaltılması olarak) ‘satın almak’. Bütün modern şivelerde yaşıyor. Bu kelime bazen ikinci unsur oldu pek çok deyim ve ve terkipte kullanılır. Alıp bar- alıp ket- ve alıp kel- gibi ifadelerde ilk unsur olduğunda, iki kelime sık sık birleşmiştir ve *appar-*, *ekkit-*, *akkel-* gibi şekiller haline gelmiştir. Al’ın ikinci unsur olduğu terkiplerde anlam büyük oranda ilk fiilin yapısına dayanır. Modern NE ve NC şivelerinde –p’li zarf alternatif olarak al- veya bér’le takip edilir, mesela satıp al- ‘satın almak’, satıp bér ‘satmak’. Böyle durumlarda Pal. Der ki NE Tuv’da al- hareketi birisinin özel ilgisine veya kendisine bağlar. Fakat ilk unsur –a:/e:’li bie zarf ise al-u:- ‘muktedir olmak’la aynı anlama sahiptir. *u:-* gibi, al- ‘lı ifadelerde, genellikle fakat daima değil, negatif şekildedir; kele almadı terkiibi gibi, fakat kele aldı da vardır. Bu ifadenin gelişiminin ne ne zaman olduğu belli değildir. İzlenebildiği en eski şiveler Kom. ve Çağ’dır, fakat Hwar., Kıp. Veya herhangi bir daha erken şivede veya sw şivelerinde hiçbir örnek kaydedilmemiştir. Sık sık SW imkansız şekli barama’ın bara al-‘ın kaynaşmış şekli olduğu iddia edilir, fakat bu bir hatadır, ikinci unsur u:’dır, bk. Temel anlamda nesne Akk. Haldedir, Abl. Halde alındığı kaynak, belirtmek gerekirse, Dat. haldedir. Türkü VIII, Uyğ. VIII, Hak. XI, Çağ. , Hwar XIII, Osm. XIV (1972:124–125)” Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Al-, kap-, sahip ol-, kazan-, elde et-, çekip al-, tahsil et-, ödünçle-, satın al-, yanında götür-, yakala-, tut- ; (mecazî) anla- 2. Elde et-, kabul et- 3. Çıkart-, telaş, ulaş- (al-) 4. Hasat et- 5. Kapsa-, sığdır- 6. Alışıl-, tutul- 7. Geç-, geçir- (su, nem) 8. Çıkart- (matematik) 9. Kendine tabi et-, talep et- 10. Nail ol-, layık görül- 11. Algıla-, anla- 12. Başlat- 13. Karı ol-’ olarak vermiştir. Vambery, al- kelimesini *elik* (*el*) ile karşılaştırmıştır. Araştırmacılar, al- kelimesini Moğolca, Tunguzca ve Mançuca karşılaştırmalarını yapmışlardır (1974:127-129).

M. Şen (1999:1072-1082), “*Almak Fiili Üzerine*” bildirisinde almak kelimesinin toplam 32 anlamını vermiş ve kelimenin çağdaş Türk lehçe ve şivelerinde de geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğunu örneklerden hareketle açıklamıştır.

Kelime **TAS**'ta 1) Basmak, galebe etmek, istilâ etmek, kaplamak. {Nuh Peygamber Aleyhisselâm zamanında su **aldı** dünyayı. (Saat. XV. 55)

2) Gereken şeyi kendine mal etmek.

Eğer âşık isen bu sözümden

Kamu sermayeyi var eyle taraş (Eşrefoğlu. XV. 59)

SN'de *al-* Tutuşmak, yanmaya başlamak (1947), **D**'de *al-* (I) Fethetmek, ele geçirmek (5a/2) (II) Elde etmek, zorla ele geçirmek (7b/5) (III) Beraberine almak (3b/12) (IV) Çekmek (12b/1) (V) Götürmek (18b/10) (VI) Yenmek (13b/8) (VII) Kabul etmek (16a/1) (VIII) tutmak (13a/11) (IX) Sürükleyip götürmek (37a/7) (X) Haber almak, duymak, işitmek (65a/14) (XI) Öldürmek (71a/5) (XII) Kaplamak (155b/11) (XIII) Kurtarmak (208b/6) (XIV) Eğmek, bükmek (226a/1) (XV) .evirmek, sarmak, dört yanına almak (247b/12), **GN**'de *al-* 1. Almak, satın almak, elde etmek (1156) 2. Beraberinde götürmek (90) 3. Dinlemek, kabul etmek (1432) 4. Duymak, (lezzet, haz vs.) (731) 5. Geri almak, elinden almak (1871) 6. Kaplamak (1003) 7. Kazanmak (1480) 8. Çekmek, çıkarmak, kurtarmak (522), **TİKT (M)**'de 1. Verilen şeyi kabullenmek (261a/4) 2. Arzuları yerine getirmek (377b/9) 3. Sahiplenmek (374b/16) 4. Beraberinde götürmek (406b/13) 5. Ele geçirmek, fethetmek (249a/13) 6. İdaresinde tutmak (305b/6) 7. İhtiyaçları arasına katmak (356b/4) 8. Tutmak (236b/20) 9. Hafızaya kaydetmek (272b/14) 10. Kurtarmak (283a/7) 11. Kendine doğru çekmek (398b/15) 12. Kapılmak, tesir altına girmek (401b/1) 13. Eş olarak kabul etmek (268b/17) 14. Kesmek, öldürmek (268a/17) 15. Huzuruna kabul etmek (345b/21) 16. Anlamak, kavramak, bilgilenmek (434a/4) 17. Gönderilenin ele geçmesi (262b/6) 18. Para karşılığında sahip olmak (264b/10) 19. İçine toplamak; bir yere yerleştirmek (421a/16) 20. Çevirmek, kuşatmak, toplamak (322b/17) 21. Bir eserden nakletmek (228a/9) 22. Mesuliyet yüklemek (375b/3) 23. Himaye etmek, korumak (414a/11) 24. Göz önünde bulundurmak (386a/11) 25. Özellik kazanmak (385b/12) 26. Makama sahip olmak (276a/13) 27. mahrum bırakmak (381b/7) 28. Kazanmak, elde etmek (254a/15) 29. Borçlanmak

(425b/11) 30. Vermeye mecbur bırakmak (383b/17) 31. Karşılığını ödemek, acısını çıkarmak (399a/12) 32. Karşılık vermek (258a/12) 33. Taşımak, yüklemek (316a/13)

VG al- 1. Bir şeyi elle veya aletle tutmak, yerinden kaldırmak (1336) 2. Satın almak (1588) 3. Evlendirmek, sahip olmak ve eş olarak almak (1041) 4. Zaptetmek, ele geçirmek, zorla almak, yağmalamak (1221) 5. (kapıp, sürükleyip) Götürmek, beraberinde götürmek (880 (2)) 6. (tutup) Getirmek, beraberinde getirmek (473) 7. Aşmak, katetmek (1110) 8. (*mecalaşmış*) Çalmak (1653) 9. Karşılık vermek (430) 10. Karşılık almak (984) 11. Kurtarmak, rahatlamak (603) 12. Hazırlık yapmak, hazırlanmak (1072) 13. Sahip olmak, elde etmek (1042) 14. Kabul etmek, üstlenmek, almak (1064) 15. İstemek (1103) 16. Koymak, bırakmak (1374) 17. Kesmek, önüne çıkmak (623) 18. Ele geçirmek, zapt etmek (1302) 19. Kabzetmek, ruhunu teslim almak (1568) 20. Kuşatmak, etrafını sarmak (1238) 21. Hediye almak (860) 22. Dinlemek, anlamak (993) 23. Renkten renge girmek, renk almak (1471) 24. İşitmek, duymak (904) 25. Kavuşmak, ulaşmak (1724) 26. Tesirinde kalmak (498) 27. İşte (1203), **ŞŞÇ**'de 1. Bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak (1485) 2. Yanına almak (4044) 3. Elde etmek (731) 4. Satın almak (5877) 5. kazanmak, elde etmek, yenmek (503) 6. Kuşatmak, çevrelemek (616) 7. Bürünmek, kaplamak (5497) 8. Ortadan kaldırmak, yok etmek (941) 9. (acısını) Çıkarmak (2910), **Bİ**'de *al-* 1. Kendine mal etmek, almak, sahiplenmek (239) 2. Kendine çekmek (82), 3. Kapmak, av etmek (186), 4. Kaldırmak, yukarı çekmek (1839), 5. Duymak, hissetmek (1927), 6. bir hale dönmek (72) olarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla en fazla genişleten kelimelerden biri olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin EOT metinlerinde geçen anlamları vardır. Günümüzde **TS**'de kelime, 1) Bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak, 2) Bir şeyi veya bir kimseyi bulunduğu yerden ayırmak, 3) Birlikte götürmek, 4) Satın almak, 5) İçine sığmak, 6) Kabul etmek, 7) Kendine ulaştırılmak, iletilmek, 8) İçeri sızmak, içine çekmek, 9) Erkek kadınla evlenmek, 10) Sürükleyip götürmek, 11) Kazanmak elde etmek, 12) Zararlı, tehlikeli bir şeye uğramak, 13) Bürünmek, sarmak, kaplamak, 14) Kısaltmak, eksiltmek, 15) Yolmak, koparmak, 16) Yerini değiştirmek, çekmek, 17) Temizlemek, 18) İçeri girmesini sağlamak, 19) Tat veya koku duymak, 20) Örtmek, koymak, 21) (-e) ... gibi anlamak, 22) Yol gitmek, mesafe kat etmek, 23) Çalmak, 24) Soldurmak, 25) Vücuttaki hasta bir organı ameliyatla çıkarmak, 26) Motor çalışması için gerekli olan elektrik veya yakıttan

yararlanır duruma gelmek, 27) Göreve, işe başlatmak, 28) Başlamak, 29) (-den) Görevden, işten çekmek, 30) Yutmak kullanmak, 31) Kazanç sağlamak, 32) Gidermek, yok etmek, 33) (-den) Davranış veya makam değiştirmek, 34) İçecek veya sigara içmek, **DS**'de kelime, (I) Parlamak, tutuşmak, (II) 1) İki parça uygun gelmek, 2) Meyletmek bir taraf ağır gelmek (I-227) anlamlarında kayıtlıdır.

alt Clauson, kelimeyi şöyle açıklamıştır: “3 *al* ve *ast* durumundayken gerçekten bağımsız bir eski kelime olup olmadığı konusunda ciddi şüpheler vardır. Eğer öyle olsaydı ‘alt veya (bir şeyin) alt yüzü’ anlamına gelirdi. Bu kelimeyle eşanlamlı olan *altın*’ın, *astın*’ın ve sık sık bununla zıt anlamda kullanılan *üstün*’ün, *öndün* ve *kédin* gibi kelimelerde açıkça görülen *-dun/-dün/-tun/-tün* vs. ekini taşıdığı ve bunların **alttın*, **asttın* **üsttün*’nün bozulmuşu olduğu iddia ediliyor. Muhtelen doğrudur fakat bazı iddialar vardır. *alt* ve *ast* bir grup içindedir ve karşılaştırma şekilleri *içtin* ve *taştın*’ın kökü olan, ayrıca sadece ekli şekillerde kullanıldıkları için isim/sıfat da olabilen iç ve 2 ta:ş’tan farklıdır. Eğer bu doğruysa o zaman *alçak* da **altçak*’ın crasis’i (bir kelimenin son vokalinin kendinden hemen sonra gelen kelimenin ilk vokali ile birleşmesinden ortaya çıkan ulama) olarak görülebilir (1972:130). Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘*alt*, *alt taraf*, *bölüm*, *kısım*, *bir şeyin altındaki alan*, *alttaki*; *alta doğru*, *aşağıda*; *sonunda (sonuçta)*’ olarak vermiştir. Bang kelimenin kökeninde ayrılma hal ekinin kalıntısını tespit etmiştir: *altın* > *alt*. Gabain, Ramstedt ve Bang *alt* ~ *ald* < *al* ‘alt’, ‘dip’ + *-t* ~ *-d* (alan gösterme eki) olarak vermişlerdir. F. G. İshakov’un Türk Lehçelerinde *-t/-d unsuru (alan gösterge eki)* ile ilgili bir çalışması vardır (1974:140-141).

Yusuf-u Züleyha’da kelimenin *alu* biçimi ‘alçak, dip, alttaki’ vardır. Sevortyan bu örnekten hareketle tahmini olarak **al-* ‘alçal-’ biçimini verir, ama bu tek bir örnekte vardır.

S. Duran’ın ‘*Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Ek ve Sözler*’ (1988:86), başlıklı yazısında alt kelimesinin aslî şeklini *al*’dan getirmiştir. Karaağaç (1991:98-99) da kelimenin aslî şeklini hipotetik bir **al* kelimesine dayandırmıştır. *t* ‘yi de Türkçede akraba dillerin çoğunda bulunma, ayrılma, bazılarında da belirtme eki olarak gelişen ses olarak açıklamıştır.

Kelime **BH**’de ‘alt’

Çıkar ol ikisinden bir ulu nûr

O nûr ‘arş **altına** varur tayanur (38A/6)

DK’de Alt (13-6), **KT**’de 1. Alt taraf, alt (242a-1=47/12) 2. (Nikâhı) altında (emri) altında (268a-11=66/10), **KMühim**’de Kıç, makad, anüs (17a.13), **TİKT** 1. Alt taraf, alt (86b/16) 2. (Hükmü, emri) altında (4b/12), **TA**’da (254b/1), **GT**’de (32b-8), **ŞŞÇ**’de (22175) ve **AK**’ta *alt* (37a.787) ‘üst karşıtı, alt, alt taraf’ olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime EOT merinlerinde ‘1. Bir nesnenin yere bakan yanı 2. Arka, geri, son; s. 1. Aşağıda bir diğer şeyin altında bulunan 2. Bir şeye karşı bulunan’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de “bir şeyin yere bakan yanı, zir, üst karşıtı” temel anlamı yanında “1. Bir nesnenin tabanı 2. Oturulurken uyluk kemiklerinin yere gelen bölümü 3. Bir şeyin yere yakın bölümü 4. Alk kelimesi... altında biçiminde kullanıldığında “bir şeyin etkisinde” anlamını verir. 5. Yanan ocağın alevi 6. Sınıflamalarda ikinci derecede olan 7. Birkaç şeyden aşağıda olan” somut ve soyut anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, ‘yırtilan çorabın tabanına yeniden örülen parça’ (I-229) olarak kayıtlıdır.

analık (*ana+ + +l⁴k (i.i.y)*) Radloff (1893:I-229), kelimenin anlamlarını (Kazan, Çağatay, Osmanlı, Kırım) ‘1. (Kazan, Osmanlı) Anne şefkati, anneye dair her şey 2. (Kazan, Osmanlı) Rahim 3. (Osmanlı) Üvey anne 4. Üvey anne, yaşlı kadın’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘üvey ana’

Ebnası ile akd-i uhuvvet eder midi

Şeytanın olmasa zen-i dünya **analığı**

ŞŞÇ’de Üvey anne (17760) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de EOT metinlerindeki ‘ana yerini tutan kadın, üvey ana, âhret anası’ anlamı yanına ‘ana olma hâli ve sıfatı’ anlamı da kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, “*halk ağzında* üvey anne” anlamı yanında “1) Anne olma durumu, 2) Anne olma duygusu, 3) Anne yerini tutan veya anne kadar yakınlık gösteren kadın, 4) Anaca davranış” soyut anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha çok bu yönde genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Üvey anne, 2) Kaynana, 3) Düğünde sağdıçlık eden kimsenin karısı, annesi, 4) Gelini düğüne

hazırlayan kimse, 5) Kardeşlik olan kadın ve kızlara şerbeti içiren kadın, (II) Bir çeşit çocuk oyunu, (III) Dügünde kızın annesine verilen elbiselik kumaş (I-250, 251) anlamlarında geçer.

añlamak Clauson'un (1972:186) kelime hakkındaki görüşü şöyledir: Kelimenin yapısı *añ-*'dan türemiş fiil; anlamı da '*anlamak*'tır. 'anlamak' için normalde eskiden '*uk-*' kullanılır idi. *añla-*: oldukça seyrek, bu durum belki de Kâşgarî'nin bu kelimeyi spesifik olarak vermesinin sebebini de açıklar. Sevortyan (1974:153-154)'a göre kelimenin kökenini, *an* 'bilinç' + *LA*² ekinin eklenmesiyle türemiştir. Anlamları da '1. *Anla*; *kavra-*; *akıl erdir-*; *idrak et-*, *manasını anlamaya çalış-*; *derin derin düşün-*, *akıl et-*; *çak-*; *bilincinde ol-* 2 *hisset-*, *algıla-*, *farkına var-*, *fark et-*, *tanımak* 3. *Dinle-*, *kulak ver-*'dir.

Kelime **TAS**'ta 'telâkki etmek'

Görmek ağızı noktasın nur-ı basar değil midir

Yanağın ay **añlamak** hüsn-i nazar değil midir (Kadı. XIV. 7)

KT'de *añla-* 1. Anlamak (16b-7=2/221) 2. İyice düşünüp ibret almak, aklını kullanmak (6a-10=2/73) 3. İdrâk etmek, aklı almak, anlamak (109a-2=11/91), **GT**'de *añla-* Kabul etmek, telâkki etmek (16b-1), **TİKT (M)**'de *añla-* 1. Akıl erdirmek, kavramak (413b/21) 2. Öğrenmek (407a/21) 3. Görmek, tanımak (253b/14) 4. Ders almak, bilmek, pay çıkarmak (22a/9), **YZ**'de *añla-* 1. Anlamak, kavramak, idrâk etmek, düşünmek (1b.13) 2. Tanımak (14b.391) 3. Kabul etmek, telakki etmek (39a.1127), **CCK**'de *añla-* 1. Kabul etmek, telakki etmek (1303) 2. Akıl erdirmek, kavramak (3062), **ŞŞÇ**'de 1. Anlamak, öğrenmek (471) 2. Bilmek (30385) 3. Görmek, fark etmek (5380) 4. Sorup öğrenmek (42653) biçimlerinde anlam dairesi geniş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türkî**'de ise kelime EOT metinlerinde kayıtlı olan '1. Akıl erdirmek, kavramak, zihine sığdırmak 2. Öğrenmek 3. Duymak, sezmek, hissetmek 4. Bilmek' anlamlarına *argo* 'katılmak, paylaşmak istemek' anlamını da katmıştır. Günümüzde **TS**'de 1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak 2. Yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek, 3. Sorup öğrenmek, 4. Doğru ve yerinde bulmak, 5. Birinin duyguların, istek ve düşüncelerini sezebilmek, 6. Bir şey hakkında bilgisi bulunmak' anlamlarının yanına '1. İyilik görmek, yararlanmak, 2.

argolaşmış Sahip olmayı istemek, dileğinin yerine getirilmesini istemek’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini soyut yollarla genişletmiştir. **DS**’de kelime, (II) Anlamak, idrak etmek (I-275) olarak geçer.

ara (<*ār- ‘arasından geçmek, enine geçmek, āra ‘ara’’) (Tekin, 1975:250)) Clauson kelime için şu açıklamayı yapar: “Gramatikal olarak tespit etmek zor, bunun, bir cümlenin öznesi veya sıradan bir sim olarak görülebilecek diğer metinlerde kaydedilmediği görülüyor. Erken dönemde sadece bir son edat olarak ‘arası (iki yerin), arası (pek çok insanın) vb. anlamıyla kullanılmış; fakat Kâş. bunu bir isim olarak çeviriyor ve bunu bir harf olarak tanımlanıyor. Daha sonra hemen hemen sadece Loc’de ya kendinden önce gelen bir Pron. Adj’le, mesela bu arada ‘bu durumda’; ya bir iyelik ekiyle, mesela aramızda ya da 3. şahıs iyelik ekiyle ve kendinden önce gelen bir isimle, mes. ‘oşbu yaruknuş arasında’ ‘bu gecenin ortasında’, kullanılmış gibi görünüyor. Normal olarak yer için, daha seyrek olarak zaman için kullanılmış. Bütün modern şivelerde yaşıyor. Irk. B’de ve TT VIII (SW Tkm. a:ra)’de *a:ra*:’nın telaffuzu muhtemelen orijinal bir telaffuzdur. Türkü VIII, Uyğ. VIII, Hak. XI, Çağ. XV, Hwar XIII (?), Osm. XIV- ara bütün dönemlerde yaygındır; XIV’e kadar eski (ise) *bu arada* gibi terkiplerde ‘yer’ ve har arada, her zaman gibi terkiplerde ‘zaman’ anlamına geliyor; ara... ara XV, XVI’da ve ara bir son edat olarak ortaya çıkıyor, mesela xānkāh-ı aşā ara ‘aşk mabadinde) XVI’dan bu yana (1972:196)”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Ara, aralık, mesafe; iki nesne arasındaki mesafe; alan, yer 2. Orta; ortam, çevre 3. Süre (zaman içerisindeki) 4. (insanlar arası) (ikili) ilişki 5. Yardım berat; aracı 6. Amaç; 7. Tarihi; Başkurt Türklerinde soy/sülaledeki alt kademe 8. Eşzamanlılık 9. Erken doğan bebek 10. Giriş (sıfat fonksiyonunda) 11. ‘Arasında (edat fonksiyonunda)’ olarak vermiştir. Kökeni için de bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir. Gabain’e göre kelime, *ar-* ‘geç-, yürü- (bir alanda) fiilinden –a ekiyle türemiştir. Brockelmann da Gabain’in görüşüne katılmış; ama *ara* kelimesine ‘zarf fiil’ demiştir (1974:162-164).

Kelime **TAS**’ta 1) Mahal, mevki, mekan, yer.

Vezir varır getürür pes saraya

Kondurur bunları bir hoş **araya** (Yuz. Şeyd. XIII. 65)

2) Esna, sıra, vakit. {... Cerrah avratı anı şeşti ve kendözün anın yerine bağladı, anı daşra herifine viribidi. Bu **arada** bu hal üzerine başmakçı uyanu geldi. (Kel. XIV. 19-1)

3) Orta, meydan.

Ahvalini bilelim anın belgülü

Götürelim **aradan** fitne kılı (Yuz. Şeyd. XIII. 3)

4) Bazen, vakit vakıt, ara sıra {Mustafa eydür: İlâhî senin buyruğun sınınca ben sürçeyim, ara kıyam ile, **ara** rukû ile, ara dizin düşüp, ara yüzün sürünüp götürem. (Tuh. Le. XV. 274), **SN**'de 1. Yer, mahal (690) 2. Orta (556), **DAH**'da (I) Orta, miyan, hengam, esna, beyin (Çağatay) ve (Uygur, Elitrak) (II) Taraf (III) Münasebet; aramız bozul, aramaktan emir (IV) Issız yer: o araya insan uğramazdı (V) Mevki, **KİG**'de 1. Ara, orta (38a.11) 2. İki kişi arasındaki bağ, ilgi (89a.7) 3. Esna, sıra (103b.15) 4. İç, orta (38a.12), 4. Mesafe, aralık (44a.11), **TİKT (M)**'de 1. İki şeyi birbirine bağlayan veya birbirinden ayıran sınır, boşluk, açıklık (260a/3) 2. İki hadise arasında geçen zaman (363b/12) 3. İki şey arasında bulunan yer (336a&12) 4. İlgi, münasebet (377b/8) 5. Orta (219b/3) 6. Rakip tarafların ortası (233a/7) 7. Hareket için birleşilen nokta (242b/13) 8. İç (304a/3), **İM**'de Ara, arada (orada, ana rahmi, cennet) (500), **GT**'de 1. Şahıslar arasındaki ilgi (48a-1) 2. Yer, mevki (45b-4) 3. İki şey arasındaki mesafe (53a-12) 4. İç (72b-11), **MM**'de Sıra, esna, vakit (310); iki şeyi birbirinden ayıran uzaklık, boşluk, açıklık (1361); toplu bulunan kimselerin içi (610); kişilerin birbirine karşı olan ilgisi, ilişkisi (1079); meydan, orta (3050) olarak anlam dairesi geniş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime EOT metinlerinde geçen '1. İki şeyi birbirine bağlayan veya birbirinden ayıran sınır, boşluk, açıklık 2. İki şeyi birbirinden ayıran uzaklık 3. İki hadise arasında geçen zaman 4. Zaman aralığı' anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime anlam dairesini *sanat* ve özellikle de *spor* alanında genişletmiştir. 1) İki olguyu, iki olayı birbirinden ayıran zaman, fasıla, 2) Kişilerin veya toplulukların birbirine karşı olma durumu veya ilgisi, 3) *sinema tiyatro* Bir oyunda, bir filmde dinlenme süresi, antrakt, 4) *spor* Toplu jimnastik dizilmelerinde, sıradakilerin birbirlerinden yanlamasına olan uzaklık, 5) *spor* Futbol oyununun kırk beşer dakikalık iki devresi arasında verilen on beş dakikalık dinlenme süresi, 6) *spor* Basketbol ve

voleybolda takımların d nlenmek, raktik almak ve oyun alanlarını değiştirmek için kullandıkları süre” anlamları da vardır.

aracı (*ara+* (< **ār-* ‘*arasından geçmek, enine geçmek, āra ‘ara’*’ (Tekin, 1975:250)) + *+C²I⁴* (*f.i.y.*)) Radloff (1983:I-258), *aracı* = *araı* kelimesinin anlamını (Lebedin, Teleüt) ‘*koruyucu*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘şefaatii’

Kamu kalmışlara sensin yarıcı

Kamu azmışlara hem ol **aracı** (Cam. XV. 75)

K m s-ı T rk ’de ‘1. İki kişi arasında uzlaşma ve anlaşma sağlayan kimse 2. Bir eşy  vey  malın el değiştirmesi sırasında araya giren ve bundan kazanç sağlayan’ anlamlarıyla anlam dairesi genişlemeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de kelime, anlam dairesini özellikle *ekonomi* yönünde genişletmiştir. 1) Ara bulucu, 2)  retici ile tüketicisi arasında alım satım konusunda bağlantı kuran ve bundan kazanç sağlayan kimse, mutavassıt, 3) *ekonomi* İki şey arasında, bağlantı kuran kimse, vasıta, 4) *ekonomi* İhracatçının ihracattan doğan alacaklarının büyük bir bölümünün malın yüklenmesinden hemen sonra, kalan kısmının ise para, malı alandan tahsil edildiğinde bir aracı banka tarafından ödenmesini sağlayan kredi ve yatırım tekniği, **DS**’de kelime, ‘iki yüzey teşkil eden eriş iplerini birbirinden ayırmaya yarayan küçük ağaç ivi’ (I-292) olarak geçer.

aralık (< **ār-* ‘*arasından geçmek, enine geçmek, āra ‘ara’*’ (Tekin, 1975:250) Radloff (1983:I-557), *ara+lık* kelimesinin anlamlarını (Kazan, Tobol, Kırgız, Osmanlı, Kırım) ‘1. (Osmanlı) Zaman ve mek n aralığı, alan, ayrı, uzak 2. (Kazan) Soba rakasındaki yer 3. (Küerik) Sokak 4. (Kırım) Ara sokak 5. (Kırım) izme kalıbındaki boşluk’ olarak vermiştir. Clauson (1972: 230-231), kelimenin yapısını *ara:*’dan *+lık*’la soyut isim (bazen somut isim) olduğunu, anlam alanının da oldukça geniş olduğunu ve bütün moder şivelerde yaşıyor olarak açıklamıştır.

Kelime **TAS**’ta ‘yer, mahal’ {Sultan Al ddin dahi ol iki **aralığı** anlara yurt verdi. (T. Oruç. XV. 7), **TİKT (A)**’da 1. Boşluk (52b/9) 2. Vakit, zaman (37a/17) 3. Esna, an (198a/10) 4. Sıra (71a/3), **T**’de Etrafi kapalı mekan (6b-6), **PN**’de Aralık, iki dönem arasındaki zaman (21a/12), **şş**’de 1. Yer, mahal (8539) 2. Ara, beyn (45211) 3. Esna,

vakit (3940) olarak hem mekân hem de zamandaki arayı, boşluğu ifade etmek için kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de (I) 1. İki şey arasındaki boşluk 2. Birkaç oda, vb. arasındaki ufak açıklık 3. "Sıra" 4. Kesme "kesinti"; (II) 1. Seyrek, açık 2. Yarı kapalı' anlamlarıyla EOT metinlerindeki hem mekân hem de zamandaki ara ve boşluk anlamının devam ettiği görülür. Günümüzde **TS**'de kelime, 1. İki şey arasındaki açıklık, mesafe 2. Sıra vakit 3. Uygun, elverişli durum, fırsat, 4. Evin iki bölümü veya iki oda arasındaki dar geçit, geçenek, koridor, 5 Yılın otuz bir gün süren, son ayı, ilk kânun, kânunuevvel, 6. Ayakyolu, 7. Basımcılıkta harfler veya satırlar arasındaki açıklık, espas, 8. Yarı açık, tam kapanmamış, 9. *ekonomi* Borsada hisse senetlerinin alım satım emirlerinin verildiği süre, 10. *Fizik* Bir sesi bir başka sestem, kalına veya inceye doğru ayıran uzaklık, 11. *müzik* Portrenin paralel çizgileri arasındaki boşluk, 12. *spor* Toplu beden eğitiminde art arda dizilenleri ayıran açıklık' anlamlarıyla anlam idaresini ekonomi, fizik, müzik terimlerinde de kullanılarak anlam dairesini çok genişletmiştir. **DS**'de (I) 1. Evin girişi, antre 2. Eşya, depo edilen, evlerin arka bölümündeki bir yer 3. İki ev ya da tarla arasındaki yer 4. Orta yer, ortalık (II) 1. Pazar günü 2. İki dinsel bayram arasındaki ay (XII-4422) anlamlarında kayıtlıdır.

aramak (<*ārġa-* 'aramak, seçmek, ayırmak' (Tekin, 1975:250) Clauson (1972:217), kelimeyi şöyle verir: *1 arka:-* 'arama, araştırmak'; ama şüphesiz eşanlamlısı SW Osmanlı, Tkm.'de *ara-*. Hak. XIII. (?) *bilig Çinde erse arkañ tédi* 'İlim Çin'de de olsa arayınız'; Oğuz XI *ol anıñ evin arka:dı* ' O onun evini aradı'. Radloff (1983:I-248), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Azeri) '*aramak, araştırmak, üzerini aramak, araştırma yapmak, seçmek, çıkartmak, bakmak, çabalamak*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'yoklamak, tedkik etmek' {Kendözün **araya**, her nenin gibi hıltlar sezerse bedeninde anı gidermek ardınca ola. (Hazain. XV. 23-2), **SN** *ara-* Yoklamak (1933), **T**'de *ara-* Yoklamak, tespit etmeye çalışmak (85a-2); *aramak* Tespit, varlığını araştırma ameliyesi (84b-13), **TİKT (M)**'de *ara-* 1. Bulmağa çalışmak (436b/19) 2. İstemek (364a/11), **MM**'de *ara-* Bir kimseyi veya bir bir şeyi bulmaya çalışmak (3051), **FN**'de *ara-* (çareyi bir kimsede) Aramak, (bir şeye) çare aramak (1810), **ŞŞÇ**'de *ara-* 1. Bulmaya çalışmak (1950) 2. Yoklamak, incelemek, tetkik etmek (49271), **RB**'de *ara-* Kontrol etmek, bakmak (34a/4), **Bİ**'de *ara-* Aramak, bulmaya çalışmak (1176) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1. Birini veya bir şeyi

bulmaya çalışmak, 2. Araştırmak, yoklamak’ anlamlarının yanında ‘1. Ziyarete, hatır sormaya gitmek, 2. Bir şeyin yokluğunu duyarak geri gelmesini istemek, özlemek, 3. Önem verip istemek 4. *mecazlaşmış Şart koşmak*” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘*bakmak, umursamak, dikkate almak*’ anlamı vardır, TS’de kayıtlı olan mecazî anlam ise yoktur. **DS**’de kelime ‘bele bulmaya çalışmak, aranmak’ (XII-4422) olarak geçer.

argın, (argun) (< *ār-* ‘yorulmak’ Tekin, 1975:250)) Clauson 1972:61; < *āt* ‘ad, ünvan’ Tin 1975:250) *argın*, ETG’de *arı-* ‘gücünü yitirmek, yorulmak’ (Tekin, 1988:23) + -*gIn* (*f.i.y.*) ekinin eklenmesiyle türemiş soyut isimdir. Bugün Standart Türkçesinde daha çok *yorgun argın* koşmasında (hendiodyoin) geçen *argın* kelimesi ‘çok yorulmuş, gücü kalmamış’ anlamında kullanılmaktadır. *Argın* tek başına, sıfat fonksiyonunda Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde sıkça görülmektedir (Aksan, 2006:72).

Kelime **TAS**’ta 1. ‘Yorgunluk’ {Bu dün benim gibi kendi döşeğn üzere yatasın, tâ kim dinlenesin ve ol azaplar **argunu** senden gide (Enb. XIV. 923) 2. ‘Yorgun’ {Dağlı taşlı yoldan gelüptürürsün, armışsın, çeriniz dahi **argundur**. (Fütuh. XIV. 98), **BHMİH**’de *akrun* Yavaş (Kâş. Caf., Müh., *akru*: Kâş., *akrun*; Ettuhfe akrın) (270:12), **KMühim**’de *argunluk* Yorgunlukluk (5a.5), **DAH**’da *arkın, argın* 1. yavaş, dermansız, halim, müteannî, hafif; aheste, gizli 2. bir hayvan “Mogolide Kızıl Aşkar- Lehce-i Osmanî, 46. Dağların argunuyum ayıplamayın dostlar, Suların gırgunuyum Bir kızın vurgunuyum, **KAB**’da Dermansız, zebun, yavaş, mecalsiz, takatsiz, **IN**’da Yavaş (1592), **F**’de *arkın* *arkın* Yavaş yavaş, ağır ağır, hafif hafif, tedricen (9b-4); *arkun* Aheste, yavaş, ağır, sakın (62a-8) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘zayıf, düşkün, dermansız’ olarak geçen kelime, günümüzde **TS**’de *argın* biçiminde ‘yorgun, zayıf, bitkin’ anlamı yanında ‘beceriksiz’ anlamında da kullanılmasıyla anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde biraz daha genişletmiştir. **DS**’de kelime (I) 1. Yorgun, zayıf, bitkin 2. Beceriksiz (I-311) olarak geçer.

artmak (< *ārt-* ‘yüklemek’ (Tekin, 1975:250)) Clauson’un (1972:201-202) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: Başlangıç notu: Bu fiilin iki şekli vardır. 1) *art-* (*ard-*) geçişli ‘yüklemek (yük vs.)’ (bir hayvana vs.) Birincisi ilk olarak Osmanlı XVI. *ard-* (edilgen ve dönüşlü şekiller); Sadece GB XX Anadolu’da *ard-/art-*. Osm. XVI’da *ard-* ‘(bir kolu Bel.)’ (bir boyuna Yön) dolamak; (bir elbiseyi Bel.) (omuza) atmak iki

metinde. 2) *art-* geçişsiz ‘büyüme, artmak’ veya aşırı büyüme. İkincisi daima *art-* idi, çünkü artuk gibi türemiş şekiller bütün modern şivelerde *-t-* ile söylenmektedir. ikincisi eski dönemden beri yazılmıştır. Osm XIV *arta dur-* ‘artarak devam etmek’. Sevortyan (1974:180-181), kelimenin anlamlarını ‘1. *Yük yükle-* 2. *As-*; *bir şeyin üzerinden atıp sarkıt-* 3. *Yükle-, koy-, atıp doldur-* ‘*ikincil ve mecazî anlamlar ise* 4. *Görevlendir-*; *işi yükle-* 5. (*mecazî*) *suçu at-, yükle-*’ olarak vermiştir. Kelimenin köken açıklamasını da şöyle yapmıştır: *art-* > *ar* ‘*surt*’ + *-(i)t*. Devamında da tarihî olarak isim/fiil eşgöstereni (omonimi) *art* vardır *art-* ‘*yükle-*’, *art* ‘*isim*’ şeklinde demiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘yüklemek’ {Bir kişi bir kişiye emanet **artsa** ol kişi ol emanet üzere olmak gerektir. (Saat. XV. 6), **SN** *art-* Yükselmek (426); *artmah* Artmak, çoğalmak (5662), **KİG**’de Artmak, çoğalmak; geride kalmak (58b.6), **HHT**’de *art-* 1. Eskisinden daha çok olmak, çoğalmak [019b/10] 2. Harcandıktan sonra geri kalmak [031b/13], **KT**’de *art-* Çoğalmak, kabarmak (228b-3=41/39), **T**’de *art-/artmak* Şiddetlenmek (74b-1/74b-1), **TİKT (M)**’de *art-* 1. Şiddetlenmek, kuvvet kazanmak (311b/7) 2. Ziyadeleşmek, çoğalmak (410a/1) 3. Yükselmek, itibarı fazlaşmak (239a/17), **MT**’de *art-* Artmak, çoğalmak; artık olmak, geride kalmak (7b-9), **FN**’de *art-* (sıkıntı, dert, sevap vs.) Artmak, çoğalmak, (kavga vs.) artmak, kızışmak (2638) olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *artmak*, ‘1. Çoğalmak, fazlaşmak 2. Kuvvet kazanmak, şiddeti artmak 3. Fazla gelip geriye kalmak’ olarak EOT metinlerinde geçen anlamlarını devam ettirmiştir. Günümüzde **TS**’de ise *-mA²k* ekinin kalıcı isim hâline gelmesi sonucunda (I) *halk ağzında* kelime, ‘büyük heybe’ anlamında da kullanılır olmuştur. Kelimenin fiil kategorisindeki (II) ‘1) Çoğalmak, 2) Harcandıktan sonra bir miktar geri kalmak,’ temel anlamları yanında ‘değeri yükselmek, fazlaşmak’ biçiminde *mecazîleştiği* görülür. **DS**’de kelime, (I) 1) Büyük heybe, 2) Taneleri alınmamış iki mısırın sap kılıfı soyularak birbirine bağlanmış şekli, (II) 1) İşi başkasına yükletmek, 2) Yükletmek, 3) Asmak, takmak, 4) Uzanmak, 5) Yüklemek, 6) Asmak, 7) Sermek (I-336); (II) Dövmek, vurmak (XII-4424) anlamlarında kayıtlıdır.

arpalık (*arpa*+ + + *l²k* (i.i.y)) Radloff (1893:I-334), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Arpa ekmeye hazır toprak* 2. *Paşa’ya ödül olarak idare için verilmiş bölge* 3. *Hayvanların ön dişlerindeki izler (Yıllar sonra silinirler)*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'eskiden din ulularına maaş yerine verilen ayniyat veya para, ulûfe' {Kimin paşmaklık ve kimin **arpalık** ve kimin temlik ittürüp... (Koçu. XVII-34), **Kâmûs-ı Türkî**'de 'ilmiye sınıfında olanlara hizmet karşılığı olarak verilen mal veya para' anlamı yanında '1. Hayvan dişlerinde yaşlandıkça silinen ve bunda dolayı yaşını gösteren belirti 2. Toprağı kuvvetli (tarla)' anlamlarını da katarak anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, 1) *tarih* Müftü, Kazasker vb. din görevlilerine aylık yerine verilen giyecek, yiyecek vb. şeyler veya para 2. Hayvanın dişinde bulunan ve hayvan yaşlandıkça silindiği için yaşını belli eden nişan' anlamları yanında '1. Arpa ekilen yer, arpa tarlası, 2. Arpa konulan yer, 3. *mecazlaşmış* Karşılıksız yarar sağlanan ter veya kimse, yemlik, 4. *tarih* Başmaklık' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**'de (II) Çorbalık arpa şehriye (III) 1) Küçük, köye, eve yakın ve verimli tarla, 2) Arpa tarlası (I-331); (II) Oyunda sürekli yenilen, ütülen (XII-4424) anlamlarında kayıtlıdır.

artuk, (**artuğ**, **artık**) bkz. Soyuta eklenen yeni soyut kavramlar

arturmak (< *ärt-* 'yüklemek' (Tekin, 1975:250)) *art-*'in ettirgen şekli. Clauson, kelime hakkında geniş bir bilgi verir. "(Başlangıç Notu: *a:r-* ve *art-'in* ettirgen şekilleri arasında ayırım yapmak morfolojik olarak neredeyse imkânsız. Sadece 2 *a:r-* ve 2 *art-'inkiler* eski dönemde ortaya çıkar. 1 *a:r-'in* ettirgen şekli *ardur'un* '(birini) yormak' ilk defa XIV Muh'da yazılmış ve NW Kaz. *arttur-/arttur-* 'da yaşıyor, ki bu 1 *art-* (*ard-*)'in ettirgen şekli pek çok NE, SE ve NC şivesinde bulunuyor, fakat XIX'dan önce yazılmamış.) 2 *art-'in* ettirgen şekli; (bir şeyin) artmasına, büyümesine neden olmak', özellikle SW'de pek çok genişlemiş anlama. Genellikle *arttur-/arttur-* olarak bütün modern şivelerde yaşıyor. Hak. XI, Çağ. XV, Hwar. XIV, Osm. XIV-XVII *arttur-* birkaç metinde ortaya çıkıyor. TTS I 45; II 58; III 41."der (1972:210).

Kelime **TAS**'ta 1) Yükseltmek, üstün kılmak.

Geh eder padişahı kem gedadan

Gedayı **arturur** geh padişahdan (Ruşeni. XV. 50)

2) Geriye bırakmak, fazla bırakmak. {Dirse Han eger oğlancuğun görür ise arturmaz bizi hep kırar didiler. (Dede. E. XIV. 29), **YED**'de *artur-* Fazlalaştırmak, artırmak, arttırmak, **KT**'de *artur-* 1. Artırmak, çoğaltmak (21b-10=2/276) 2. Bol bol vermek (5a-

10=2/58) 3. Üstün kılmak, meziyet sahibi olmak (19b-4=2/253) 4. Mühlet vermek (2b/10=2/15) 5. Uzatmak (30b-4), MN'de *artur-* Arttırmak, -ömür- uzatmak (360-2), T'de *artur-* 1. Miktarca, sayıca çoğaltmak (10a-5) 2. Derecesini yükseltmek (13b-4), FFANG'da *artır-* Arttırmak, büyütmek, artırımı çıkarmak, artırımında fiyat önermek' olarak nicelik ve nitelik çokluğu olarak belirtmenin yanında mecazî anlamlarla da kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve TS'de *artırmak*, 'artmasını sağlamak, çoğaltmak' temel anlamı yanında '1. Bir malı başka alıcıların verdiği fiyattan daha yüksek bir fiyatla almak istemek, 2. Tutumlu davranıp biriktirmek, 3. *mecazlaşmış* Herhangi bir davranışta ileri gitmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak 'saygı göstermek, ikramda bulunmak' anlamı da kayıtlıdır. TS'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. DS'de Salıncakta hızı fazlalaştırmak (I-336); (I) Varlıklı duruma gelmek (II) Azmak, azıtmak (XII-4424) anlamlarında kayıtlıdır.

askıcı (*as-* + *-kI^f* (i.i.y.)+ + *+C²I^f* (i.i.y.)) Kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Gelin odalarını askılarla süsleyen kimse 2. Pantolon askısı yapan veyâ satan kimse' anlamlarındayken günümüzde TS'de bu anlamların yerini '1. Askı yapan veya satan kimse 2. Kahve ocaklarında çay, kahve vb. dağıtan kimse' anlamları almıştır.

Eskiden yeni evlenecek çiftin odası veya evi hazırlarken gelinin veya kayınvalidenin yaptığı çeyizler '*askıcı*' adı verilen kişiler tarafından evin veya odanın dört bir tarafına asılarak sergilenir, düğüne gelen davetliler gelinin evini veya odasını ziyaret ederek bu çeyizleri görürlerdi. Günümüzde bu adet maalesef bazı yöreler hariç neredeyse unutulmuştur. İşte bu sebeptendir ki, TS'deki *askıcı* kelimesinin anlamı da kaybolmuş ve kelimenin anlam dairesi de küçülmüştür. Ancak kelimenin günümüzde farklı bir anlamda '*kahve ocaklarında çay, kahve vb. dağıtan kimse*' olarak kullanılmasıyla da yeni bir anlam kazandığı da görülür.

askılık (*as-* + *-kI^f* (i.i.y.)+ + *+II^fk* (i.i.y.)) Kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'de 'tahtadan, madenden veya plastikten yapılmış, ayaklı veya duvara tutturulmuş giyecek asmaya yarayan yer' olarak kayıtlıyken günümüzde TS'de 'vestiyer' anlamı yanında kullanım sıklığındaki çeşitliliğe paralel olarak '1. Avcıların sırtlarına taktıkları askı takımı 2. *halk ağzında* Asılıp saklanılacak sebze, meyve' anlamlarıyla da kullanılarak anlam dairesini genişletmiştir.

as- Clauson (1972:240), kelimedeki anlam genişlemesini köken bilgisi sözlüğünde şöyle vermiştir: ‘*asmak, sarkıtmak (bir şeyi Bel., bir şeye, Uyg.’da üze; daha sonra Yön.); asarak idam etmek*’. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *As-, asıl-, tak-, çıkartıp as-* 2. *Düşür-* 3. *Tart-, para değiştir-* ölçmek (terazide) 4. *Değiştirmek (bir eşyayı diğeriyle)* 5. *Pişir, hazırla-*’ olarak vermiştir. Räsänen *as-* kelimesinin Fince *ase-* ‘uzun süre aynı yerde kal-’ ile karşılaştırmıştır: *asema* ‘durum, yer’; *ase* ‘silah’; *asu-* ‘yaşa-’ (1974:192-193).

Kelime **TM**’de ‘asmak, bir taşı vs. vücudun bir organına takmak’ {götürüler ve ‘avratları saçlarımız uzun olsun diyü bu taşı saçlarında **asarl**. (99b/6) **HHT**’de *as-* 1. Üzerine takınmak, kuşanmak [005b/19] 2. Bir şeyi aşağıya sarkacak biçimde bir yere iliştip sarkıtmak [020a/9], **FN**’de *as-* 1. (bir şeyi bir yere) Asmak, bağlamak; kurmak (1789) 2. (bir kimseyi) Asmak, idam etmek (5516), **TİKT (A)**’da *as-* 1. İdam etmek, asmak (85a/11) 2. Asmak, sallanmak (24b/20), **CCK**’de *as-* Bir yere iliştip aşağı sarkıtmak (2852), **ŞŞÇ**’de *as-* 1. Üzerine takmak, asmak (14675) 2. İdam etmek (1703) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. Yüksek bir yere iliştip sarkıtmak 2. Sallandırmak 3. Asarak idam etmek’ temel anlamların yanına 1. *mecazlaşmış* Geciktirmek, tehir etmek, ihmal etmek 2. (Kılıç vb.) kuşanmak, (madalya vb.) takınmak’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de ise 1. Bir kimseyi boğazından ip vb. geçirip sallandırarak öldürmek, idam etmek 2. Bir şeyi aşağıya sarkacak bir biçimde bir yere iliştip sarkıtmak 3. Üzerine takınmak, kuşanmak’ anlamların yanına ‘1. Gitmek zorunda olunan bir yere özürsüz gitmemek 2. Görevi olan bir işi özürsüz yapmamak’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ayrıca kelime, **Kâmûs-ı Türkî**’deki *mecazlaşmış* ‘*geciktirmek, tehir etmek, ihmal etmek*’ anlamını günümüz **TS**’de devam ettirmemiştir. **DS**’de *asmak* kelimesi, (II) 1. Zincirli ocaklarda, yemek pişirmek veya ıltmak için kazan veya güğümü zincire geçirmek 2. Yemek pişirmek veya ısıtmak için kazan veya bir başka kabı ateşe, ocağa koymak (I-346); (I) Yükseklik, yükselti (II) İpe geçirilerek ya da birbirine bağlanarak kışa saklanabilen yaş yemiş (XII-4425) anlamlarında kayıtlıdır.

aşla- Radloff (1983:I-596), *aşı+la* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Aşlamak* 2. *Suyu buz veya kar ile soğutmak*’ olarak verir. Sevortyan, *aşı+la-* kelimesinin

anlamalarını ‘aşu yap, güprele-, tabakla-, sepile-, kat-, karıştır-’ olarak kaydeder. Kelime bu anlamlara göre aş- ‘dölle-’ (hayvanlar için) fiili ile bağlantılıdır: aşu < aş- + -u (1974:216).

Kelime **BH**’de ‘aşlamak’

Yine Hak yarısıyla başlayalım

Hakikat güllerinden **aşlayalum** (20A/6)

RB’de Aşlamak, bir ağaca bir başka aşacı aşlamak (14a/7), **FFANG**’da *aşıla-* Aşlamak’ olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *aşlamak*, ”elde edilmesi istenilen herhangi bir ağacın bir parçasını anaç üzerine kaynaştırarak üretmek” temel anlamın yanına “1. *tıpta* Vücutta bağışıklık yaratmak veya yerleşmiş bir hastalığa karşı koyabilmek için hazırlanmış bir aşuı vücuda vermek, aşu yapmak. 2. *tıpta* Başkasına hastalık geçirmek 3. Soğuga sıcak, sıcakta soğuk su katmak. 4. *mecazlaşmış* Birtakım düşünce veya duyguları başkasına benimsetmek, telkin etmek, etkilemek” olarak somut ve soyut yollarla anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de *aşlamak*, ‘1. Katmak, karıştırmak 2. Eski bir şeyi yenilemek, tamir etmek’ (I-354) anlamlarında kayıtlıdır.

aş³⁰lık (aş (<āş (Tekin, 1975:250)) + +l^Ak (i.i.y.)) Clauson (1972:261–262), kelimenin pek çok modern şivede yaşadığını ve genellikle ‘yemek, azık’ daha seyrek ‘hububat’ anlamlarında kullanıldığını ifade eder. Sevortyan (1974: 210-212), kelimenin anlamını ‘yemeğin temel malzemesi olan; zahire, ekmek, buğday, ekinlikler; arpa; çavdar’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘yemeklik’ {El- meyrü [Ar.]: **Aşlık** için ve ekmek edip yemek için bir yerden bir yere buğday götürmek. (Terceman. XVI. 3, 206-1), **BHMİH**’de Yemek olabilecek şeyler buğday (Kâş. Abu H., Müh, Caf. *aşnukı* evvelki) (200:12)

³⁰ Sevortyan, aş kelimesinin anlamlarını ‘1. Yemek, besin, gıda, yiyecek, bir şey; erzak; yem; sıcak yemek, öğlen yemeği 2. Çorba; et suyu 3. Pilav 4. İkrâm, yemekli tören 5. (kurbanlık) yemek, ölü gömüldükten sonra (merhumu anmak için) verilen yemek ve yapılan ayin 6. Ekmek, zahire, arpa 7. Meyve; ürün 8. Yarar, fayda’ olarak kaydetmiştir. Kelime Orta Farsçadaki aş ‘çorba’ya bakılırsa kelimenin en eski anlamlarından biri çorbadır, yani; ‘1. Pişirilmiş yemek, kaynatma; 2. Sadece et yemeği değil; ebez yemekleri de dahidir. Genelleşmiş olan ‘yemek’ ‘yiyecek’ anlamı daha eskidir. Kelimenin 5. maddedeki anlamı eskiden Orta Asya’da ‘pilav’ anlamında kullanılırdı. Diğer anlamlar ise daha yenidir. Araştırmacıların kelimenin kökeni için net biçimde bir görüş öne sürmezler. Aş kelimesi belki de Farsça āš’dan gelmiştir belki de Türkçeden Farsçaya geçmiştir. Ramstedt, Brockelmann, Doerfer aş kelimesinin Altay dillerine ait olduğunu söylerler. Ancak içlerinden Doerfer, kelimenin Farsça olma ihtimali üzerinde durur (1974:210-212).

anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime *eskimiş* '1. Yiyinti, yenecek şeyler 2. Dövüldükten sonra savrulup kurutulan buğday, yarma', günümüzde **TS**'de 1) Aş yapmak için hazırlanan ve saklanan şey, 2) Dövüldükten sonra savrulup temizlenen ve kurutulan buğday, 3) Zahire' olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Ayrıca kelimenin Kâşgarî'deki '*aş evi, mutfak*' anlamını taradığımız kaynaklar içerisinde yalnızca **DS**'de tespit edebildik. Günümüzde *aşlık* kelimesinin 'mutfak, aşevi' anlamlarını kaybetmesinde *mutfak* (< *Arapça matbah*) ve *aşevi* kelimelerinin aynı anlamı içermesi etkili olabilir. **DS**'de kelime (II) *aşlıh~aşluk* biçimlerinde 1) Buğday, mısır gibi tahıl, bunlardan yapılan çorbalık bulgur gibi yemeklikler, 2) Yemeklik sebze, 3) Kayısı, erik şeftali gibi meyvelerin çekirdeği çıkarılarak kurutulmuşu, 4) Mutfak (I-360) anlamlarında kayıtlıdır.

aşmak (I-II) (<*āş-* (*Tekin*, 1975:250)) Clauson (1972:255), kelimenin anlamlarını “*'bir dağ vs. Bel., daha sonra Ayr.) aşmak' keç'e zıt olarak (bir nehir vs) aşmak'*; aynı zamanda geçişsiz, meselâ zaman için '*aşmak*'. 1. a:ğ'a bazı anlamlarla benzer, fakat bu kelimeye yükselme imasının ifadesi yok olarak açıklamıştır. Kelime, bütün modern şivelerde yaşamaktadır. Tarihi şivelerde de Orh.T VIII, Uyg. VIII, Hak., Kâş. I 173 Çağ. XV, Harz. XIII, Osm. XIV ve XV *aş-* '*taşmak*' TTS II 64; XVI '*geçmek*' IV 47; XVIII *aş-* (Çağ'dan sonra) ve Rumi'de (Seng. 40v. 19) aynı zamanda TTTS I 51; II 64) yer alır. Sevortyan, *aş-* kelimesinin anlamlarını '*1. Aş- (dağı); (güneşin) bat-; bir şeyin arkasına geç-; bir engeli aş-; tepeyi dağı geç-; bir şey üzerinden adımla-; geç-; taşın-; yan geç-; uzağa görünmeyen yere git-, karşı kıyıya geç-; geç- (zaman için) 2. Kıyıda çık-; kenarlardan dökül-; fazla ol- (aş-); bir şeyden daha yukarı/üste çık-, büyüt-; artırıl-; çoğal-, çoğalt-, kalk- (yukarı, göğe); galip gel-; güreşerek yen-; koşuda geç-; öne geç- 3. Çiftleş- (birleş-), ört- (dişiyi), kalk- saldır- (hayvanın) 4. Uzat- 5. Kaybol-; kaybet-; yitir- 6. Başvur-; müraccat et- 7. Uyan-' olarak kaydetmiştir. Kelimenin 1. ve 2. maddedeki anlamları eski anlamlardır, ancak onlar 3. ve 6. maddede geçen anlamların oluşmasında ve semantik gelişim yönlerini açıklamada yetersiz görünmektedir. Ramstedt, kelimenin Moğolca, Tunguz ve Mançu karşılıklarını vermiştir (1974:212-214).*

Kelime **TAS (I)**'de '*taşmak*' {Temam **aşa** **aşa** kaynayıcak üstüne birez sirke katarlar. (Teshil. XIV. XV. 2, 35), **TAS (II)**'de '*erkek hayvan dişisine binmek*' {Ed-dırab (Ar.):

Erkek hayvan dişi üzre **aşmak** mânâsınadır. (Kam. XVIII-XIX. 1, 187), **YED**'de Geçmek, taşmak “yıl aşmak” gibi, **DK**'de *aş-* Aşmak, geçmek; üstüne çıkmak (erkek hayvan) dişisiyle çiftleşmek (206-12), **TİKT (M)**'de *aş-* 1. Yüksekleri, engelleri aşmak (363b/12) 2. Uçarak geçmek (422a/21), **YZ**'de *aş-* Aşmak, geçmek (68), **GT**'de *aş-* Çok olmak, (bir haddi) geçmek (9a-5), **FN**'de *aş-* Aşmak, çok yol geçmek (2412), **GBTBİ**'de *aş-* Çiftleşmek (80-a/17), **VG**'de *aş-* (*mecazlaşmış*) Ölçüyü kaçırmak, çok olmak (30), **ŞŞÇ**'de 1. Geçmek, kat etmek (12600) 2. (dışarı) Çıkmak (19) 3. (süre) Geçmek (13239) somut ve soyut anlamlarda kayıtlıdır.

Kelime, yukarıda TAS'ta ‘taşmak’ve ‘erkek hayvan dişisine binmek’ biçiminde eşgösterenli olarak değerlendirilmiş ve iki ayrı başlıkta verilmiştir. Ancak bizce her iki maddede verilen anlamların birbiriyle eşgösterenli olmasını gerektiren ciddi bir anlam ayrılığı yoktur. Çünkü taşmak'ta da ‘erkek hayvan dişisine binmek’te de ‘*yukarı çıkmak, yükselmek*’ temel anlamı vardır. Bu sebepten kelimeyi ayrı maddelerde değil, tek bir madde altında anlamı genişlemiş olarak vermeyi uygun gördük.

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de kelime, ‘1) Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek 2. Erkek hayvan dişisiyle çiftleşmek’ anlamları yanında ‘1. Süre geçmek, bitmek, sona ermek, 2. Bir sınırı geçmek, atlatmak 3. *argo* Görünmeden kaçmak’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini soyut ve somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime (I) Hayvanlar çiftleşmek, (II) Açmak (I-361) anlamlarında kayıtlıdır.

aşut *aş-* (<*āş-* (Tekin, 1975: 250)) + - (*I²*)*t* (*f.i.y.*) Radloff (1983:I-597) *aşū* kelimesinin anlamını (Kara Kırgız) ‘*dağ geçidi*’ olarak verir. Sevortyan (1974:212-214), kelimenin *aşu-* ‘dağ geçiti, bir şeyden geçit’ anlamındaki kelimenin sonundaki *u#* sesinin köken açıklamasını şöyle verir: -iğ ~ ıŷ ~ -u: ~ -u ‘yer anlamındaki ekle türemiş.

Kelime **TAS**'ta ‘aşılacak yer, bel, geçit’ (Es-saud (Ar.): **Aşut** ki inişli yokuşlu yere derler ki çıkılmak şanında ola. (Ah. XVI. 580), **BHMİH**'de Aşıt, aşılacak yer (Dede) (308:6 (2), 7) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olmayan kelime günümüzde **TS**'de *aşıt* biçiminde *halk ağzında* “aşılacak yer” anlamı yanında “1) Siper, kuytu yer, 2) Dağ geçidi” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. **DS**'de (I) *aşıt* 1) Siper, kuytu yer, 2) Uzak gözün göremediği yer, 3) Dağ ve tepelerin

üzerinden arka kısma aşılacak yer, 4) Sırt ve bayırların geri tarafı, görünmeyen yüzü 5) Zahire koymak için, ev içinde yere kazılan ya da duvara yapılan kuyu, 6) Yatka ve yorgan konan ambarların bölmesi, (I- 357); (I) Geçit (XII-4427) anlamlarında kayıtlıdır.

ata Clauson (1972:40), kelimeyi şöyle açıklar: “‘baba’; bu kelime ve ana: ‘anne’ ilk defa, kağ ve 1 ö:g’ün yerine Uyğ. Bud’da ortaya çıkıyor, bugün bu şivede hala seyrek olarak görülmektedir. Bütün dönemlerde yaygındır.” Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Baba, hala 2. Babanın babası; ecdat; ihtiyar 3. Yaşlı muhteremin adının sonuna eklenir; yaşlı erkeğe kibarca hitap; ihtiyarlara hitap; saygın kişi; kadınlar arasında en büyüklerine hitap 4. Amca 5. Büyük abi; büyük abla 6. Erkek (hayvanın)’ olarak vermiştir. Kelimenin anlamlarından anlaşılacağı üzere kelime, akrabalık ilişkilerinde büyükler için kullanılır. Räsänen, kelimenin kökenini, çocuk dilinden türemiş kelime olarak vermiştir. Gabain’e göre *ata*, *kang* ‘baba’ya göre daha geç ortaya çıkmıştır. Baba, dede anlamlarını yansıtan bu kelime farklı dil ailelerinde yaygın biçimde kullanılmaktadır (1974:200-201).

Temelde ‘*baba*’ anlamına gelen kelime Eski Anadolu’nun sonlarına doğru yan anlam kazanarak (Arslan Erol, 2008:165) anlam dairesini genişletmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘bektaşî şeyhi’ {Yâd-i Hak’tan bir derunu boş yalın ayak başı kaba tennûrepûş ışık, Abdal **Ata** huzuruna gelip... (Letaif. XVI. 34), **DK**’de Baba, ata (4–9), **TİKT (M)**’de 1. Baba (421b/19) 2. Ced, ata, sülâle (333b/21) 3. Koruyucu, himaye edici (360b/9), **KT**’de 1. Baba (213b–8=37/102) 2. Ata, ced (12b–4=2/170), **IN**’da Baba (5326), **F**’de Ata, ulu (7b–2) olarak geçer.

Kelime **TAS**’ta ‘bektaşî şeyhi’ olarak özel bir anlamda karşımıza çıkar. EOT diğer metinlerinde bu özel anlamı saptayamadık kelime daha çok ‘baba’ ve ‘ced, sülale’ anlamlarıyla kayıtlıdır. XX. yüzyıldan sonra kelime, bu anlamların yanına bir kişinin ‘yaşlı ve muhterem’ olduğunu belirtmek için de kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘baba’ anlamı yanında ‘yaşlı ve muhterem adam’ anlamını da eklemiştir. **TS**’de de “baba” anlamı yanında “1) Dedelerden ve büyük babalardan her biri, 2) Kişinin geçmişte yaşamış olan büyükleri” anlamlarıyla geçer.

atım at- (*ât- “adım atmak” (Tekin, 1975:250) + +I^m (f.i.y.)) Ölçü adlarından biridir. Sevortyan (1974:88-89), kelimenin anlamlarını ‘1. Adım; yürüyüş tarzı; üç adımlık

ölçüm birimi 2. İz, ayak izi 3. (mecazî) pergel' olarak vermiştir. Devamında köken açıklamasını şöyle vermiştir: *adım < a:dım* araç/alet anlamında türemiştir. *a:d- ~ *a:t *adımla-; *yürü- fiilinden. Bu fiil ile *at, *iz (ayağın) ismi de vardır. Belki de bu isimden atla- fiili türemiştir. Adım kelimesindeki at- 'at- bırak-' anlamında değil, 'adım adımlamak' anlamındadır.

Kelime **TAS** 'adım' {On beş atım uzununu ve on iki **atım** eni olan yer. (Sic. A. XVI. 7, 415), **BL**'de 1. Adım 2. Bir adımlık mesafe (40b-10), **HHT**'de Atılan bir şeyin gidebildiği uzaklık [032b/5], **T**'de *adım* Ayağın bir hamlesiyle yapılan hareket (8a-1), **TİKT**'te Kurşun ve benzerinin yettiği uzaklık (121a/7), **NH**'de Atılan bir şeyin gidebildiği uzaklık, **ŞKM**'de Adım, basamak, derece (15b/9) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de de EOT metinlerinde geçen '1. Yürümede her ayağın kaldırılıp atılmasından ibâret hareket 2. Bir adımlık mesâfe ölçüsü' anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *adım*, "bir ayak atışıyla alınan, uzunluğu yaklaşık 75 cm'ik yol" anlamı yanında "1) Girişim, hamle, 2) Aşama, 3) *matematik* Bir gösterge ucunun eş olarak ayrılmış yaylardan biri boyunca aldığı yol, 4) *spor* Ayakta, esas duruşta, bir ayağın türlü yönlerde iki ayak boyu kadar yer değiştirmesi, 5) İki dişli arasındaki aralık" olarak somut, soyut ve terim yönünden anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime 'lokma' (I-369) olarak geçer.

atışmak Radloff (1893:I-461) kelimenin anlamlarını (Kırgız, Kazan, Kırım, Osmanlı) '1. *Silahla karşılıklı atışmak 2. (Osmanlı) Kavga etmek, dövüşmek*' olarak vermiştir. Clauson (1972:72-73), bu kelime hakkında açıklamaları ayrıntılı değildir. "at'm işteş şekli; at- 'la benzer anlam derecesiyle. Hak. XI. Çağ. XV. 'birbirine taş, ok veya mızrak atmak veya fırlatmak' San., Osm. XIV. 'birbirine (ok) atmak' TTS I 52. Türklerdeki atışma geleneği ve bu olaya bu ismin ad olarak verilişindeki *mecazlaşma* hadisesine hiç değinmemiştir. H. Arslan Erol da (2002: 604) taradığı kaynaklarda da "atış-" fiilinin hiçbir yerde bu anlamda kaydedilmediğini söylemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'birbirine atmak' {Ağ yelekli öteğen oklar **atışayduk**. (Dede. XIV. 126), **TİKT (M)**'de *atış-* Birbirine devretmek, karşılıklı atmak (295b/9) anlamlarında geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime anlam dairesini genişletmeye başlamıştır: **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'birbirine atmak, karşılık atışmak' temel anlamında hareketle '1. Vuruşmak, taş ve silâhla birbirine vurmak 2. Birbirine söverek

kavga etmek 3. (Saz şairleri) belli bir ayak üzerine karşılıklı olarak şiirce söyleşmek’ olarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**’deki anlamların yanına ‘kendisine dargın olan kimseye barışıkmiş gibi söz söylemek’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini biraz daha genişlemiştir. Ayrıca **TS**’de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**’de geçen ‘vuruşmak, taş ve silâhla birbirine vurmak’ anlamı kayıtlı değildir. Muhtemelen nedeni de *vuruşmak* kelimesinin *atışmak* kelimesi yerine özellikle *silahla vurulmak* anlamında kullanılması etkili olabilir. **DS**’de Saz şairleri birbirlerine şaka yollu karşılıklarda bulunmak (I-369) olarak geçer.

ayaklık (*ayak*+ (<< *açak*) + *Il⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1893:I-207), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Sütunun temeli, taban 2. Ayaklık’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘ayak zırhı’ {Başa mesh vermek ışık urunmaktır, gusl çukaldur, yüz yumak yüzlük urunmaktır, kollar yumak kolluk giymektür, ayak yumak **ayaklık** giymektür. (Tuh. Le. XV. 289) olarak kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘1. Cambaz nalını 2. Sütun kaidesi, kürsü taşı’ ve **TS**’de 1. Ayakla işletilen makinelerde ayağın bastığı yer, pedal 2. Ayak basacak yer 3. Ayakçak, 4. Kaide 5. Küçük teknelerde kürekçinin oturduğu yeri destekleyen, kaplamaların iç tarafına çakılan kiriş’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini kullanım sıklığına paralel olarak genişletmiştir. **DS**’de kelime, 1) Dokuma tezgâhı, pedalı, 2) Apteshane, helâ, ayak yolu, 3) Evlerde ayakkabıların çıkarıldığı yer, antre, 4) Sokak kapısının eşığı, 5) Merdiven, merdiven basamağı, 6) Çorabın ayağa giyilen kısmı, 7) Takunya, nalın, 8) Çocukların ve cambazların boylarını yükseltmek için ayaklarına takıp gezdikleri sırk, 9) Merdiven, merdiven basamağı, 10) Kağnı durduğu zaman öküzlerin boynu ağrımaması için boyunduruğa konan çatal destek (I-404) olarak geçer.

ayık (ayığ) *ay-* (< **āy-* ‘aymak, ayılmak’ (Tekin, 1975:251))+ *I²k* (f.i.y.)) Sevortyan (1974:113-114), kelimeyi isim ve fiil şeklinde vermiştir. İsim şeklinde ayık kelimesinin anlamları ‘1. Ayık, aklını başına getirme 2. Canlı, dinç, uyanık 3. Kafalı, zeki, çabuk anlayan 4. Dikkatli, ılımlı, ölçülü; fiil şeklindeki ayık- kelimesinin anlamları: 1. Açılmak (hava hakkında) 2. İyileşmek, sağlıklı ol- 3. Ayrılmak. (ayık- **ay-* ‘dönmek’ fiilinden gelir. *Ay-* ‘bilince dön-, kendine gel-’)

Kelime **TAS**'ta 'aklı başında' {Sarhoşlar içinde **ayık**, ölüler içinde diriye benzer. (Rav. Ah. XVI. 341), **YED**'de *ayuk/ayık* **BL**'de *ayık* (9b-2); **KY**'de (836), **MN**'de (200-1) 'ayık, sarhoş olmayan, akli başında, uyanık, **YZ**'de Açıkça, açık olarak (7a.172) anlamlarıyla kayıtlıdır. Ayrıca Eski Oğuzca Sözlük olan **BL**'de *ayuk* biçiminde kelimenin '1. Bostan korkuluğu, kurukafa 2. Hayal, görüntü, resim, imaj (5a-5) anlamları da vardır. **Kâmûs-ı Türki**'de de EOT metinlerinde geçen 'kendine gelmiş, sarhoşluktan veya baygınlıktan, kurtulmuş, akli başında' anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de 'sarhoşluğu veya baygınlığı geçmiş olan' temel anlamı yanında '1. mecazlaşmış Anlayışlı, uyanık, 2. Sarhoşluğu geçmiş biçimde' anlamlarında da kullanılarak anlam yelpazesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, 1. Görgülü, anlayışlı 2. Uyanık, açığız 3. Akli eren, bilgili (XII-4434) anlamlarında kayıtlıdır.

ayla- (<*āyla-* (Tekin, 1975:251)) Severtyan, *ay-* kelimesinin anlamlarını '1. Dön-, döndür-, çevir- etrafı sar- dola- 2. Götürüp tanı-, tanıştır- 3. Dönmek (geri) 4. Hitap et- ' olarak vermiştir. Kökeni için de iki farklı görüş öne sürmüştür: a) *ay-la-*, **ay-* 'açık yer, alan; b) *ayla-<ay (ay)* ' (gezegenimiz). Vambery, kanıtsız olarak *ek, ey, ev, äb, öy* 'eğ-, bük-' kelimelerini karşılaştırmıştır. Ayrıca Vambery ve Räsänen bu fiili *eğ-* 'bükme' fiiliyle karşılaştırmıştır (1974:100-110).

Kelime **KY**'de 'gezinmek, dolaşmak'

ibn-i yâmin birle gönülüm **aylaram**

anunıla derdüme sabr eylerem (1567)

Kâmûs-ı Türki'de 'dolaşmak' temel anlamı yanında 'yukarıdan aşağıya kaymak, düşmek' anlamını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında aylamak* kelimesi daha önceki dönemde kazandığı 'gezinmek, dolaşmak' ve 'yukarıdan aşağıya kaymak, düşmek' anlamları yerine '1. Beklemek. 2. Sürmek, devam etmek. 3. Ayı dolduran bir süre geçirmek, aylarca kalmak' anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1. Beklemek 2. Ayı dolduran bir zaman geçirmek, aylarca kalmak 3. Devam etmek 4. Sözü uzatmak (I-424) olarak geçer.

ayrılık (*ay(i)r-* + *-(I^l)l (f.f.y.)-* + *-(I^l)k (f.i.y.)*) Radloff (1893:I-29), kelimenin anlamını (Osmanlı, Kırım, Karayim) '*ayrılma, ayrılık*' olarak verir.

Kelime **VG**'de 'ayrılık, hasret'

Birbirin görmeyüb(en) zârî kılur

Hasretile **ayrılıkdan** yakılır (54)

CTD'de *ayrılık* Ayrılık, hicran, ayrı olma durumu, **MT**'de *ayrılık* Ayrılık, başkalık (40a-2) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime daha önceki dönemde kazandığı anlamlardan başka '1. Ayrı olma hali 2. Uyumsuzluk' anlamlarıyla kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Birinden uzak düşme 2. Ayrı olma durumu' temel anlamında hareketle '1. Düşünce, görüş veya duygu arasındaki uymazlık mübâyenet 2. *hukuk* Evlilik birliğinin yargıç kararı ile geçiçi bir süre için kaldırılması' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

azgun, (azkun) (*az-* (<*āz* (*Tekin*, 1975:251)) + *-K²T⁴n* (*f.i.y.*)) Clauson'un (1972:283), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "a:z- 'tan i/s asıl anlamı 'kaybolmuş, yolunu şaşırılmış'. NE dışında bütün modern şivelerde yaşıyor. Anlam, orijinal anlamdan 'çapkın, vahşi, yabani'ye ve 'ince, zayıf'a değişiyor. Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XV 'yanlış/hatalı' iki metinde TTS II 86." Sevortyan (1974:95), *azgın*, 'süreç taşıyıcısının özelliği' kelimesinin anlamlarını '1. *Arsız, terbiyesiz, kaba, caymış, ahlaksız, sefih* 2. *Şımarık* 3. *Yanılan* 4. *Piç*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'sapkın' {Ol **azkun** kavmlerden olduk ki hidayet yolundan gümrâh oldular. (Leys. Mu. XV. 53-2) **KAB**'da, **KT**'de *azgun* (213a-6=37/69), **MC**'de (102a.1) ve **ŞKM**'de *azgun* (38b/1) 'doğru yoldan ayrılmış, baştan çıkmış, sapık', **TİKT (M)**'de 1. Doğruluktan ayrılmış (310b/6) 2. Bozulmuş, aslını, düzenini kaybetmiş (291a/20), Doğru yoldan sapmış, dinden ayrılmış; buyruk tutmaz, **ŞŞÇ**'de *azgın* Azgın, korkunç görünüşlü (29090) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *azgın* kelimesi, EOT metinlerinde geçen anlamlardan farklı '1. Azmış, haşarı 3. Hemen kapanmayan yara' anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de *azgın* 'azmış olan, azılı' temel anlamı yanında '1. Çabuk iltihaplanan, yarası hemen kapanmayan (ten), 2. Çok yaramaz (çocuk), 3. Cinsel istekleri aşırı olan, 4. Coşmuş, taşmış olan, 6) Gözü hiçbir şeyden ayrılmayan' anlamlarını kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollardan genişletmiştir. **DS**'de 'azgın, edepsiz' (I-438) olarak geçer.

azmak (II) (<āz- (Tekin, 1975:251)) Clauson (1972:279), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “*kötü yola sapmak, yolunu kaybetmek/baştan çıkmak*”; bazen *yo:l* gibi nesnelere geçişliymiş gibi kullanıldığından Pratikte 2 ya:z’la eş anlamlı olduğunu ... Osm. XIV’e kadar (1) *yolunu kaybetmek/baştan çıkmak* (2) ‘*bozulmak, kötüye gitmek*’ anlamlarında bütün dönemlerde yaygın olarak kullanıldığını kaydeder. (TTS 65; II 88; III 57; IV 64)” Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘*yoldan şaşır-, kaybol-, dolaş-, şaşırmaq*’ temel anlamlarıdır. İkincil ve kökeni itibariyle mecazî anlamları şöyledir: ‘1. *Doğru yoldan sap-, yanlış yoldan git-, yanlış dolaşıp dur-, hata yap-, günah işle-* 2. *Baştan çık-, ahlaksızlaş-, ahlaksız hayat sür-* 3. *Yaramazlık yap-, muziplik et, münasebetsizlik yap-* 4. *Bilincini kaybet-*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için şu açıklamayı yapar: Fiilin bir diğer fiilin diğer biçimi y’lidir, şekli *yaz-*’dır. Bu da Oğuz ve Kıpçak Türkçesinin devamı lehçelerde *düşeyaz-* vs. olarak görülür. Bu yaz- şekli eski eserlerde ‘yanılmak, günah işlemek, şaşırmaq’ anlamındadır. Bir de ondan türemiş *yazık* kelimesi vardır. *Az-* fiiline göre *yaz-* fiili, ikincil mecazî anlamlar da kullanılmaktadır. Fiilin ayrıca Kuzey-batı lehçelerinde *azaş-* (Özbek, Uygur ve Çuvaş Türkçelerinde) şekli vardır. Fonetik paralel şekli *adaş-*’tır. Kelimenin kökenini de *(y) a:z- ~*(y)a:t- fiilin en eski şekilleri olduğunu söyler (1974:94).

Kelime TAS’ta 1) Bozulmak, fâsit olmak, tegayyür etmek. {Miydeyi **azmış** hıtlardan arıta. (M. Bey. XIV. 5) 2) Yolu kaybetmek, yolu şaşırmaq {Her bir yol Mısır’ın kapılarına gelir idi ve her kim ol yolları **azsa** mişeye düşer idi ve arslanlar anı yerler idi. (Enb. XIV. 377)

3) Ayır düşmek, ayrılmak.

Ben dahi ayâllerimden **azmışam**

Gece gündüz hasretinden yanmışam (Yuz. Şeyd. XIII. 11)

DAH’da Sakınak, çıkınak (471), **KT**’de *az-* 1. Doğru yoldan çıkmak, dalâlete düşmek, sapıtmak (22a-7=39/41) 2. Boşa gitmek, hebâ olmak (144a-9=28/63) 3. Çıkmak, ayrılmak, sapmak (270a-1=68/7) 4. Bozulmak, fesada uğramak (19b-3=2/251) 5. Vasfi bozulmak, değişmek, ekşimek (20a-11=2/259) 6. Kaybetmek, şaşırmaq (4b/10=6/94), **TİKT (M)**’de *az-* 1. Doğru yoldan çıkmak (320a/16) 2. İslâm’a aykırı davranmak, dinden uzaklaşmak (368b/1), **TM**’de *az-* Bozulmak, aslından farklı bir hale gelmek

(75a/12), **PEN**'de Şaşmak, yitmek, **MC**'de *az-* Doğru yoldan çıkmak, sapmak, günah işlemek, **ŞŞÇ**'de 1. Azgınlaşmak (602) 2. Dalalete düşmek (4327) 3. Hedefini şaşırarak (5287) 4. Yolunu kaybetmek, yolunu şaşırarak, kaybolmak (41993), **FR/K**'de *azmağ* Bataklık. Su arkı (32b-2), **LME**'de *az-* Azmak, bitkinin aşırı büyümesi (31b/3), **FFANG**'da *az-* Öfkelenmek, kibirlenmek, kibirli olmak' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de (II) kelime, 1. Taşkınlıkta ileri gitmek, kötülüğünü artırmak 2. Deniz, ırmak, vb. kabarmak, taşmak, 3. Yara hastalık etkili, tehlikeli duruma gelmek 4. Cinsel duyguları kabarmak, 5. Çamaşır artık ağartılamaz duruma gelmek, 6. Hayvalar iki ayrı ırktan doğmak 7. Bitkiler aşırı büyüme' olarak somut ve soyut yollarla anlam dairesi genişlemiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Coşmak, heyecana gelmek, şımarmak 2. Kudurmak 3. Sararıp temizlenmeyecek bir hâle gelmek' anlamları da vardır. Bu anlamların TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime isim şekliyle (I) 1. Taşmış dere, sel 2. Su seddinin suyun fazlasına yol veren yeri' olarak da geçer. **DS**'de kelime, (I) 1) Akarsu kenarlarında yağmurdan sonra tarlalarda, yollarda görülen küçük su birikintisi, gölcük, su toplanan çukurcuk, 2) Bataklık, sazlık, büyük su birikintisi, 3) Akarsuyun denize döküldüğü yer, (II) 1) Toprak tavını kaybetmek, 2) Ekşimek, tadı bozulmak, (III) Oyun, eğlence amacıyla boğuşmak, (IV) Yolunu kaybetmek, şaşırarak, kaybolmak" (I-441) anlamlarında kayıtlıdır.

azman *az-* (<*āz-* (Tekin, 1975:251))+ *-mA²n* (f.i.y.)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Büyük; kocaman; sınırsız, yüce 2. Dökülen (nehir) 3. Melez, karışık; alçak, piç 4. Erkek arı 5. Kare biçimindeki kırı, tamruk' olarak vermiştir. Kökenini de *az-* 'yükselt, taş-' kelimesine *-mA²n* ekinin getirilmesiyle türemiş isimdir. Azman, genel olarak büyültme anlamında veya süreç taşıyıcısı anlamındadır (1974:96).

Orhon yazıtlarında kelime (2006:125) 'sarımtrak' olarak geçer. Thomsen, kelimenin anlamını 'aygır, damızlık at, beş veya altı yaşında kısırlaştırılmış at; Kültigin'in atlarından birinin adı' biçimlerinde anlamlandırmıştır. Araştırmacılar'a göre kelimenin kökeni, *az-* 'yolunu kaybet-, yoldan sapmak' fiiline *-mA²n* ekinin eklenmesiyle türemiştir. Bugünkü Standart Türkiye Türkçesinde kelimenin ilk anlamı 'aşırı gelişmiş' ikinci anlamı 'azma, melez'dir (User, 2009: 61).

Kelime **KİG**'de 'cins ve nevinin icabından fazla büyümüş olmak {dürüst endâmlu ola. Eger **azman** olsa ya boynuzsuz olsa (106b/13), **RB**'de Azman, benzerlerinden daha gelişkin (25a/5) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de EOT metinlerinde 'normalden fazla büyümüş, pek iri' temel anlamın yanına 'iki ayrı cins hayvandan doğma' anlamını da eklemiştir. Günümüzde **TS**'de de "aşırı gelişmiş" anlamının yanına "1. Azma 2. Kerestelik tomruk" anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. **DS**'de kelime (I) 1. Beş yaşını geçmiş davar 2. İğdiş edildiği, enendiği halde erkekliğini kaybetmeyen keçi, koç, boğa 3. Doğuştan tek hüsyeli hayvan 4. Enenmiş iğdiş edilmiş koç, keçi 5. Damızlık olarak ayrılmış erkek keçi, davar 6. Erkek hindi 7. Boğa, dört yaşını geçmiş boğa 8. Av köpeği 9. Mevsiminden önce doğan kuzu 10. 3-4 yaşında dişi davar, keçi 11. Dört yaşında sığır (II) 1. Çalı ve dikenli bol tarla 2. Bataklık (IV) 1. Bitkilerde kök filizi, sürgünü 2. Beyaz pancar kökü (I-442) olarak geçer.

baba (< **kaqa* 'baba' (Tekin, 1975:252)) Sevortyan, sözlüğünde kelimeyi şöyle açıklamıştır: Ş. Tekin'e göre Eski Türkçede *kañ* 'baba' <ka+ŋ demektir. *Ka*>*kadaş* (ağabey, erkek kardeş). Gabain'e göre *ka* 'aile' Çince'den alınmıştır. *Kañ* ög *qañ* 'anne baba, ebeveyn' koşmasında (hendiodyoın), *qañdaş* 'bir babadan olmuş kardeşler' ve *qañsıq* ata 'üvey baba' kelimelerinde gözükmektedir (1978:258-259).

Kelimenin kökeni için Aksan (2008:93), adadillerini edinmekte olan bebeklerin ilk çıkarabildikleri seslerin *p*, *b*, *m* gibi dudak sesleri olduğunu, baba kelimesinin de hece yinelenmesi sonucunda çocuk sözcüğünün ortaya çıktığını ifade etmiştir. Köktürk metinlerinde baba kelimesi yerine '*kañ*' Uygur Türkçesi metinlerinde *kañ* kelimesiyle birlikte *ata* kelimesi de kullanılmaktadır. Eski Türkçe metinlerde baba anlamında *ata* ve *kañ* kelimelerinin ayrı ayrı kullanılmasının nedenini Röhrborn ve A. von Gabain şöyle açıklamaktadır; *ata* kelimesi, konuşma diline aittir, *kañ*'ın Uygur Türkçesi metinlerinde *ata*'dan daha çok nezaket anlatmakta, bu sebepten çocuklar, babalarından ve kayınbabalarından bahsederken *kañ* kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu görüşe Aksan da (2008:91) katılır.

Karaağaç (2001:402), "*Han ve Hakan Kelimleri Üzerine*" makalesinde *kañ* 'baba' ve *kam* 'kam, büyücü, hekim' kelimelerini köken açısından *kan* ve *kagan* kelimeleriyle birlikte değerlendirmiştir. H. Ş. User (2009:128) de Karaağaç'ın görüşüne katılmış ve Eski Türkler aile kurumunun liderini *kañ*; inanç kurumunun liderini *kam*; devlet

kurumunun liderini *kagan* > *kan* biçiminde aynı sözcüğe farklı anlamlar yükleyerek anlamlandırmışlardır demiş ve aynı zamanda damak, dudak ve diş geniz ünsüzlerinin sesbilgisi açısından nöbetleşmesinin mümkün oluşunun da bu tezi kuvvetlendirdiğini ifade etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Ur, yumru. {Davut bin Abdullah, vasatü'l-kaama, sarı sakallı, başında sol cânibinde **babalu** abd-i memlûkin malinden âzâd etti. (Sic. K. XVI. 8, 252)
2) Sancak ve çadır başlarına geçirilen top. {Mîhr [Fa.]: On mânâsı var... 7-çetr ve alem başlarına nasbolunan altın kubbedir ki **baba** tâbir olunur. (Bühr. XVIII-XIX. 579)
DK'de (4-1), **MK**'de 'Ata, peder, baba' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Ata 2. Yaşlı ve saygıdeğer adam, bir tür ruhani niteliği olan 3. Bektaşi şeyhi 4. Baş, top 5. Zencilere görülen saraya benzer asabi bir durum 7. *halk dilinde* Yaşlı erkeklere teklifisiz seslenme 8. Gemilerde ve iskelelerde halat bağlanan yuvarlak ve kısa dikme 9. *mecazlaşmış* Yaratıcı, kurucu kimse 10. *mecazlaşmış* Her türlü gizli ve kirli işler yapan çetenin başı; s. 1. Herkes için iyilik dileyen ve saygıdeğer 2. Erkek' olarak anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime **Kâmûs-ı Türki**'deki anlamların yanına "1. Çatı mertegi 2. Kazılarda çıkarılan toprağın miktarını hesaplayabilmek için yer yer bırakılan toprak dikme, 3. Bir ülkeye veye topluluğa yararlı olmuş kimse, 4. *mecazlaşmış* Anlayışlı iyi huylu erkek, 5. *mecazlaşmış* Koruyucu, babalık duyguları ile dolu olan kimse, 6. *mecazlaşmış* Ata, 7. *argo* Çok kaliteli, üstün nitelikli, 8. *eskimiş* Tarikatların bazısında tekke büyüğü 9. *eskimiş* Bu gibi kimselere verilen unvan 10. *deniz* Gemi veya iskelede halatın takıldığı yuvarlak başlı iri demir, ağaç veya beton dikme, 11. *mimarlık* Bir merdivende, tırabzanın sahanlıkla birleştiği yerde bulunan dikey öge" anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut, soyut ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Çatıl arda, makas ağaçlarının birer ucunun çivilendiği, iki metre kadar uzunlukta ve tam ortada bulunan kalın direk, omurga direği, 2) İskele, motor ve kayıklarda zincir, halt bağlanan kalın ve kısa kütük, taş veya demir yuvak, 3) Meyve fidanlarına destek için konulan ağaç, 4) Tırabzan başlığı, (II) 1) Büyük ve onulmaz çıban, veba, dert, hastalık (ilenmelerde) 2) Koyun ve insanların akciğerinde olan bir hastalık, 3) Zehir zıkkım (ilenmelerde), (III) Erkek hindi (II-446, 447) anlamlarında kayıtlıdır.

bacı Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. a) *Abla, kız kardeş* b) *Büyük kız kardeş* c) *Büyük baldız* ç) *Rahibeler* 2. *Teyze (yabancı kadına hitaben)* 3. *Karı, eş helali; küçük kayınbiraderin eşi* 4. *Kart kadın*’ olarak vermiştir. Semantik olarak kelime homojendir, hep ‘kadın’la ilgili anlamlar vardır. Doerfer, *bağı* biçiminin *Farsça bāğ* ‘vergi’ ile bağlantılı olduğu ihtimalinin zayıf olduğunu söylemiştir (1978:26-27).

Kelime **TAS**’ta ‘hemşire’ {Hazreti Hünkârın selam verdiği Fatma **bacıya** ma’lûm oldu (Bektaş. XV. 106), **MM**’de Bacı, kızkardeş (3569) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘1. Büyük kız kardeş, abla 2. Kıdemli ve yaşlı kadın 3. Şeyh hanımı 4. Hanım’ anlamlarını ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de kelime yukarıda kayıtlı olan anlamlarına ‘1. Bir evde uzun zaman çalışmış yaşlı kadınlara verilen unvan, 2. *eskimiş* Tarikat şehlerinin karısı, 3. Kadınlara söylenen bir seslenme sözü” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir.

bağ³¹ Sevortyan (1978:14), kelimenin anlamlarını ‘1. (*araç, alet anlamında*) ‘*bağlarken kullanılan nesne*, ‘*bağlanılan yer*, ‘*bağlam*, ‘*bağlantı*, ‘*pranga*, ‘*badaj*, ‘*zincir*’; ‘*ip*, ‘*kurdale*, ‘*bukağı*, ‘*kemer*’ 2. (*eylem sonucu anlamında*) ‘*bağlama sonucunda oluşan nesne*, ‘*bağlam*, *yığın*, *demet*, *düşüm* vs.’ olarak vermiştir. Şerbak kelimenin kökenini, **pā* ‘bağla-, düğümler-’, Ramstedt, *ba* < **ba*-; Bang ve Brockelmann *ba*- fiilinden –(*a*)ğ ~-(*a*)ğ ekleri ile oluşmuştur: *ba:ğ ~bağ~bağ* olarak vermiştir (1978:14).

Kelime **TAS**’ta ‘demet, bağlam’

Bağ-1 İrem sebzesi bir **bağ** tere

Gâv-1 zemindir nite kim bir bere (Ruşeni XV. 92)

MN’de *bag* Bağ, saç bağı (17-1), **DK**’de (189-8) ve **BH**’de (14A/10) ‘bağ, ip dili’, **MT**’de (43a-13) ve **FN**’de (5086) ‘bağ, düğüm; (vücut için) lif demeti’, **MK**’de Bağlama, düğümlerme, düğümlenme’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, EOT metinlerinde kayıtlı olan ‘1. Saran şey, sargı 2. İlişik, ilgi 3. Bağlanmış şey, demet’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır.

³¹ Kazak Türkçesinde ölçü adlarının sınıflandırılmasında *bau* ‘yaklaşık olarak bir koltuk altına sığabilen ot, ayrıca ‘bir şeyi bağlamak için kullanılan ip’ ve *bav* ‘*balya, deste*’ kelimeleri ‘otun yapısına göre büyüklük ölçüleri’nden biri olarak değerlendirilir.

Günümüzde **TS**'de (I) “demet, bağlam” temel anlamı yanında “1) Bir şeyi başka bir şeye veya bir çok şeyi topluca birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel vb. düğümlenebilir nesne, 2) Sargı, 3) *mecazlaşmış* İlgi, ilişki, rabita, 4) *anatomi* Kemikleri birbirine bağlamaya, iç organları yerinde tutmaya yarayan lif demeti, 5) *deniz*. Bir halat üzerine atılan sağlam, düzgün istendiğinde kolayca çözülebilen her türlü düğüm, 6) *müzik* Nota yazarken yan yana gelen aynı veya farklı değerdeki notaların birbirine bağlanarak çalınacağı belirtmek için yapılan yay biçimindeki işeret” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) 2) Bir araya bağlanmış beş çile pamuk ipliği, (II) 1) Çatıda kullanılan esas kirişler, 2) Bina katlarının her biri (ahır bağı, orta bağ, üst bağ), 3) Madenlerde kazılmış yerlerin çökmesini önlemek için konulan dirseklerin birleştiği yer, 4) Dört tekerlekli arabalarda dingili yastık altına bağlayan vidalı demir, 5) Akarsuların seviyesini yükseltmek, suları toplamak veya başka yöne çevirmek için yapılan bent, (VI) Yaklaşık olarak 100-150 kg gelen kendir demeti (II-472) anlamlarında kayıtlıdır.

bağır Clauson (1972:317), kelime için şunları söylemiştir: “Tam olarak ‘ciğer’ çeşitli genişlemiş ve *mecazlaşmış* anlamlarla, ikincisi temelde ciğerin duyguların kaynağı olduğu inancından çıkıyor. Türkü VIII, Uyğ. VIII, Hak., Çağ. XV, Hwar. XIV, Osm. XIV bağır ‘ciğer’ asıl anlamda ve duyguların kaynağı olarak; bütün dönemlerde yaygın.” Sevortyan (1978:17), kelimenin anlamlarını '1. *Ciğer, ciğer (yemek)* 2. *Kalp, yürek, can* 3. *Göğüs (mecazî) kucak* 4. a) *Karın; hayvanların karın boşluğu, varlıkların karın-göğüs boşluğu; göğüs- karın kafesi* b) *(genel) iç; vücudun içi; safra kesesi, böbrek, akciğer* 5. *Bir nesnenin ön kısmı, bir nesnenin ön ya da iç kısmı; bir şeyin ortası* 6. *Böğür, yan; dağ yamacı* 7. *Akraba, kan akrabalığı, kadaş, öz kardeşler, canım, cicim hitabı, bazı kaynaklarda öfke, tasa*‘ anlamlarında vermiştir. Devamında da kelimenin Eski Uygur Türkçesindeki **bag-* ~ **beg-* temelini çıkartabiliriz demiştir.

Kelime, **TAS**'ta ‘yürek’

Dilimden gitmez olu Yusuf adın

Bağırımı yandırdı dir senin adın (Yuz. Şeyd. XIII. 82)

KİG'de (140 b 1) ve **TM**'de (48b/6) ‘karaciğer’, **BL**'de 1. Göğüs, sine, ciğer 2. Okun kirişi veya gövdesi (7b-5), **DAH**'da Kara ciğer; göğüs; her şeyin iç ve ön tarafı, **SN**'de

(555), **DK**'de (40-11), **MT**'de *bagır* (49b-9) 'bağır, yürek, göğüs, kalp göğüs, ciğer', **TİKT (M)**'de Göğüs, sine; kucak (370b/8), **MM**'de *bagır* Göğüs, ciğer; yürek (1721); *bagrı kebab* Ciğeri yanık, içi yanmış; çok büyük acı çekmiş (1721), *bagrı kebab ol-* Ciğeri yanmak, çok büyük acı çekmek (2091), **KMühim**'de 1. Karaciğer 2. İç organlar (11b.10) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime '1. Karaciğer 2. Her şeyin içi veya önü' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de '1. Göğüs 2. Ok yay ve dağda orta bölüm 3. *anatomi* Ciğer, bağırsak vb. vücut boşluklarında bulunan organların ortak adı, ahşa' olarak anlam dairesi genişlemiştir. Ayrıca kelimenin '*karaciğer*' anlamı günümüzde **TS**'de kaybolduğu için kelimenin anlam dairesinde bir daralma olmuştur. **DS**'de kelime, (I) Bayır, yamaç (II) Boğazda deri altında olan şiş, guatr (II-478) anlamında geçer.

bağışla- Clauson (1972:321-322), kelimenin '*2 bağış* 'hediye'den türemiş bir fiil, sadece Kuman XIV'te kayıtlı olduğunu ifade eder. Kelimenin kökenin bazı İran şivelerinden (krş. Farsça *baḥš*) alınmış olabileceği üzerinde durar. Sevortyan (1978:15), *bağış* kelimesinin kökenini *bağ-* fiilinden *-(i)ş* isim yapım ekiyle oluştuğunu ifade etmiştir. Clauson, bu kelimeyi *bağ* 'düğüm'den getirmiştir. *-(i)ş* eki için herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Kelime **KİG**'de 'hediye ve ihsanda bulunmak, bağışlamak' {ikinci **bağışladuğu** nesne belüsüz olsa, üçüncü **bağışladuğu** gişi (121.a 14), **SN**'de Korumak, esirgemek (655), **NH**'de *bağışla-* Bağışlamak, affetmek; karşılıksız vermek (48a/1), **ŞKM**'de Bağışlamak, Allah için vermek (62b/9), **GT**'de 1. İhsân etmek, bahşetmek (59a-11) 2. Alacağından vaz geçmek (43b-8), **KT**'de *bağışla-* Vermek, bağışlamak (23b-3=3/8), **TİKT (M)**'de *bağışla-* 1. Affetmek, cezadan vazgeçmek (261a/12) 2. Hediye etmek, yardımda bulunmak (393a/14) 3. (Kendini) vermek, adamak (381b/1), **YZ**'de *bağışla-* 1. Bağışlamak, affetmek (11a.299) 2. Bağışlamak, vermek, ihsanda bulunmak (24b.695) 3. Bağışlamak, vermek, emanet etmek (29a.826), **CTD**'de *bağışla-* Karşılıksız vermek, armağan ve ihsan eylemek, bağışlamak, **VG**'de *bağışla-* 1. İhsan etmek, bağışlamak (1713) 2. Fedâ etmek, harcamak (1654), **ŞŞÇ**'de *bağışla-* 1. Vermek, ihsan etmek (33782) 2. Affetmek (3512) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime EOT metinlerinde geçen '1. Karşılıksız vermek 2. Alacağından vazgeçmek 3. Cezâlandırmak, ve intikâm almaktan vazgeçip affederek suçundan geçmek' anlamların yanında '1. (Allah) ömür vermek, yaşatmak' anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye

başlamıştır. Günümüzde TS'de kelimenin yukarıda geçen anlamları yanında '1. Görevden çekmek, almak 2. deyimlerde "Tanrı esirgesin, ayırmasın" anlamlarında kullanılan bir söz" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir.

bağlı, (bağlu) (*bağ* (< *bā- 'bağlamak' (Tekin, 1975:251)) + + II^A (i.i.y.)) Sevortyan (1978:16-18), kelimenin anlamlarını '1. a) Bağlı, bağlanılmış, düğümlenmiş b) Bağımsız olmayan, bir şeye bağımlı, ait 2. Bağlam, düğüm, paket 3. a) Bir nesneye bağlı b) Kilitli c) Hapiste d) Sarıl- (dolama şeklinde) 4. Büyülenmiş, esir düşmüş 5. Bir işin içine dahil edilmiş' olarak vermiştir.

Kelime TAS'ta 1. Kapalı {Çün ahşam oldu, halk yattı, durdu kim çıka, gördü kapu **bağlu** (Yüz. Ha. XIV. 73) 2. Erkekliği bağlanmış olan {Ve **bağlayu** ve oğuldan kızdan kalana ve yediği sinmeyene ve sancıya ve yüreği yellenene bu cümleye nâfi'dir. (Mü. Şi. XIV-XV. 236-2) GN'de *baglu* 1. Bağlanmış olan (78) 2. Kapanmak (3040), SN'de *baglu* 1. Bağlı, bağlanmış (734) 2. Kapalı (133), HHT'de 1. Bir bağ ile tutturulmuş olan [023a/18] 2. Özgür olmayan [070a/9]; bağlu kişi: Erkekliği bağlanmış olan [003b/15], GT'de *baglu* 1. Kapalı (41b-10) 2. Yoluna konmuş, yolunda (16b-7), VG'de 1. Bağlanmış, bağlı (180) 2. Esir, tutsak (745), ŞŞÇ'de 1. Bağlı, bağlanmış olan (24499) 2. Kapalı (38772) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, EOT metinlerindeki anlamların yanına 'tutkun, saygılı, değer verir' anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Kelime Eski Türkçe'de 'bağlı, tutuklu' anlamı yanında 'bohça, paket' yan anlamıyla da kullanılmıştır. Demek ki, kelimedeki anlam genişlemesi Eski Türkçede başlamıştır (Arslan Erol, 2008: 174). Kelime, EOT döneminde genişlemeye devam etmiştir. Günümüzde TS'de ise kelimenin anlam genişlemesi "1. *halk ağzında* Kapalı, erkekliği bağlanmış olan 2. Bir bağ ile tutturulmuş olan, 3. Gerçekleşmesi bir şartı gerektiren, vabeste, 4. Sınırlanmış, sınırlı, 5. Bir kuruluşun yetkisi altında bulunan, 6. Sadık, 7. *mecazlaşmış* Bir kimseye, bir düşünceye, bir hatıraya saygı, aşk vb. duygularla bağlanan, tutkun" olarak somut ve soyut yollarla kazandığı yeni anlamlarla devam ettirmektedir. DS'de kelime, 'büyülü, erkeğin büyülenerek cinsî bakımdan iktidarsız olması' (II-484) olarak geçer.

bakıcı (*bak-* + -(y)I^AcI^A (<-gU²çI²<-gU²+çI²) (f.i.y.) Radloff (1911:IV-1441), *bak+ıcı* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Tabirci, falcı, çingene 2. Gözetmen, hoca, terbiyecisi, eğitimci 3. Müjdeyi veren, muştucu' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'falcı'

Davet edip evine büyüciyle **bakıcı**

Yüm yorma öyle üstüne halkın a fişkıcı (Vasıf. XIX. 49)

KT'de Bakan, seyreden (212b-11=37/54) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de de EOT metinlerindeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de '1) Bakma işiyle görevlendirilen kimse, 2) Genellikle çocuk, yaşlı ve hastalara bakma işiyle görevli kimse, 3) Yeme içme, barınma ve eğitim karşılığında bakıcılık görevi yapan kimse, 4) Bir şeyi satın almayı düşünmeden yalnızca bakarak ilgilenen kimse, 5) Koruyucu, 6) Yabancı ülkede bir aile yanında kalarak eğitimini sürdüren ve aynı zamanda o evin çocukların bakan kimse' olarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Ayrıca kelime **TS**'de daha önceki dönemlerde kazandığı 'falcı' anlamını kaybetmiş, anlamında kısmen bir daralma olmuştur. **DS**'de kelime, (I) Falcı, (II) 1) Dadı, 2) Görücü (II- 492) anlamlarında kayıtlıdır.

bakım (*bak-* + *-(I⁴)m (f.i.y.)*) Radloff (1911:IV-1441), *bak+m* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*bakma, görme yetisi, bakış, bakım, gözetim*' olarak verir.

Kelime **TAS** 1) Bakış

Bir **bakıma** berf içinde deycur

Sahra dolu müşk içinde kâfur (Hüsn. XVIII. 60)

2) Görünüş. {Kafder [Ar.] Manzarı ve **bakımı** çirkin olan er. (Bab. XVI. 1,79)

KT'de (253a-11=54/50) ve **ŞŞÇ**'de (30231) 'bakma, bakış' anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen 'bakma, bakış' anlamına '1. İnceleme, etraflı düşünme 2. Birine veyâ bir şeye hizmet etme 3. Yön, bakış açısı' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1) Bakma işi, 2) Bir şeyin iyi gelişmesi, iyi bir durumda kalması için verilen emek, 3) Emek verme biçimi, 4) Birinin beslenme, giyinme vb. gereksinimlerini üstlenme ve sağlama işi' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

bakmak Clauson'un kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "'(birine veyâ bir şeye Dat.) *bakmak*, (birini) *gözetmek/bakmak*; (birine) *itaat etmek*' gibi bazı genişlemiş

anlamlarla” olarak açıklamış (1972:311). Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Bak-, bakış at-, seyret-, gözle-, iyice bak-, çevreye bak-, izle-, dikkatlice bak-, yalvararak bak-* 2. *Gör-* 3. *Karşısında dur-, yüzünün birinin karşısına çevirmek* 4. *Gözük-, ortaya çık-, ‘gibisine gel-’* 5. a) *Bekle-, izle-, gözetle-*, 6. a) *Birine bak-, (hizmet et-), denetle-, birini kolla-, bakımını yap-* b) *Geçimini sağla-, yedir-* c) *Yemek ile besle- (hayv.), yetiştir-* d) *Eğit-, terbiyele-* e) *Sakla-, koru-* 7. *Atlas-* 8. *Birine ait, tabi ol- bir yere baş vur-* 9. *Denetle-, tanış-, değerlendir-, araştı-* 10. *Dene-, çalış-* 11. *Çabala-, kendine yardım et-* 12. *Dikkatli ol-, sakın-* 13. *Fal bak-*’ olarak vermiştir. Şerbak kelimenin kökenini **pak-* biçiminde kaydetmiştir (1978:38-40).

Kelime **TAS**’ta ‘beklemek, intizar etmek’ {Seksen bin Frenk gelecek imiş ana **bakarlar** deyü haber vedi. (Naima. XVII-XVIII. 255), **KT**’de 1. Bakmak (224a-4=40/37) 2. Tarafına bakmak, iltifat etmek (27b-1=3/77) 2. Dikkat etmek (225b/8=40/69) 4. Gözetlemek, beklemek, intizar etmek (215b-7=38/15) 5. Bakıp ibret almak, düşünmek (283b-7=86/5); *bakmak* Bakma, bakış (130a-7=16/77), **TİKT (M)**’de *bak-* 1. Görmek için gözlerini yöneltmek (346a/3) 2. Dikkat etmek (354b/21) 3. Gözden geçirmek, incelemek (364b/14) 4. Sahip çıkmak, ilgilenmek, merhamet etmek (351b/21) 5. İtibar etmek, nazar-ı itibara almak (330b/17) 6. Temayülü olmak (287b/14), **MM**’de *bak-* arkına varmak, anlamak, kavramak (468); bakışı bir kimse veya bir şey üzerine çevirmek (533); önem vermek, üzerinde durmak, aldırmaq (1490); beklemek, gözlemek (3225); *bak* Şaşma belirten bir söz (468), **ŞŞÇ**’de 1. Bakmak (14097) 2. Önem vermek (23037) 3. Aldanmak, rağbet etmek (1405) 4. Aldırmaq (6991) 5. Gözetmek (51) 6. Dikkat etmek (11531), **Bİ**’de *bak-* 1. Bakışı bir nesne üzerine çevirmek (1512) 2. İhtiyaç duyarak ilgilenmek, incelemek (412) 3. Şaşırmak (369) 4. Önem vermek (706) 5. Anlamak, kavramak (1095) 6. Gözetmek, tedavi etmek (1693) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “bakmak” temel anlamı yanında ”1) Aramak, 2) Bir şeyin yüzü bir yöne doğru olmak, 3) Bir şeyin gelişmesi veya iyi durumda kalması için emek vermek, 4) Beslemek, geçindirmek, 5) Bir iş birinden beklenmek, 6) Hastayı muayene etmek, 7) Tedavi etmek için ilgilenmek, 8) Yoklamak, incelemek, denemek, 9) Bir işi yapmak, bir işi yapmakla görevli olmak, 10) İlgilenmek, 11) Uğraşmak, meşgul olmak, 12) Yapılabilmesi bir şeye bağlı bulunmak, 13) Gözetmek, korumak, 14) Renklerde bezemek, andırmaq, 15) Önem vermek, önem vererek üzerinde durmak, 16) Anlamak farkına varmak, 17) Başka bir şeyle

ilgilenmeyip elindeki veya önündeki işle uğraşır olmak, 18) Bebeğin veya çocuğun eğitim ve bakımıyla ilgilenmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Denemek 2. Aramak, tutmak veya almak üzere araştırmak ve gözden geçirmek 3. Bağlı, dayalı, alakalı olmak' anlamları var; **TS**'de kayıtlı olan 1. Bir iş birinden beklenmek 2. Yoklamak, incelemek, 3. Denemek 4. Bebeğin veya çocuğun eğitim ve bakımıyla ilgilenmek' anlamları yoktur. **TS**'de kayıtlı olan bu anlamların **Kâmûs-ı Türkî**'de olmaması kelimenin bu anlamları yeni kazandığını gösterir.

baldır, (baldur) (< *baltır*) Clauson (1972:334), kelimenin anlamını 'bacak, baldır' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Baldır; deri ve et ile ön ayak (hayvanların); konç, but, kalça 2. Sap (bitkinin), ayakcık 3. Kol 4. Oynar eklem, mafsal 5. El zinciri, bilezik 6. Çıkıntı (doğru çıkıntısı)' olarak kaydetmiştir. Räsänen, **baltur* biçiminde vermiş, ancak bu kelimedeki morfolojik içerik pek gözükmemektedir (1978:54-55),.

Kelime **TAS**'ta 'bitki gövdesi, saak' {Bâd-averd [Fa.]: Bir dikenli ottur ki harif aslında yel önünce yuvarlandığı için bâd-averd derler. Bittüğü mahalde iki arşun miktarı **balduru** olur. (Deş. XVI. 64), **BL**'de *baldur* 1. Baldır 2. Bitki sapı (8a-8), **T**'de Vücutun, makad kısmından dizlere kadarki arka kısım (116b-11), **İM**'de (721), **TİKT**'te (132a/9)'te ve **TİKT (A)**'da *baldır/baldur* Baldır, diz ile ayak bileği arasındaki kısım (119a/20) olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, **TAS**'ta ve **BL**'de 'bitki gövdesi, sapı' anlamı kaybolmuştur. **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Bacağın diz ve topuk arasındaki kısmın butu, kaba eti 2. Diz ile ayak bileği arasındaki kısım' **TS**'de '1) Bacağın dizden ayak bileğine kadar olan bölümü, incik, 2) Bu bölümün yumuşak ve şişkin olan arka tarafı' anlamlarında kayıtlıdır. **DS**'de kelime 'yaş meşe odunu' (I-501) olarak geçer.

balkımak, (balk urmak, barkımak) Sevortyan (1978:56-57), kelimeyi dört ayrı madde de vermiştir: **balk-** (II) '1. Parıl-da-, parla-, çok güzel ol- 2. Işılda-, aydınlanmış ol-'; **balkı-** (IV) '1. Parıl-da-, ışıl-da-, parla- 2. Aydınlat-, ışık yay-, ışık saç- 3. (mecazî) çiçeklen-, aydınlık dönem geçir- 4. Nazik ol- (yüz için), 5. Çok güzel ol-'. Kökeni içinde şu açıklamayı yapar: *bal* (yansıma kelime) + *-k, -t* hareketin sürekliliğini (intensifliğini)

yansitan eklerdir. Devamında da ‘bal’ köküyle ilgili lehçelerden bir sıra örnek kelimeler getirmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘parlamak, ışık saçmak, lemean etmek’ {...Ve anın hikmeti nuru karanu dün gönlümde balkımıştır. (Kel. XIV. 1), **BHMİH**’de *balkı-* (Dede, Kom.), **YED**’de (I) **DK**’de *balkı-* (207-2), **ŞHŞ**’de *barkı-* (609) ve **AK**’ta *balkı-* (31a-679) ‘parlamak, ışıldamak, çakmak’ anlamında kayıtlıdır. XX. yüzyıldan sonra **TS**’de *halk ağzında* kelime, “parlamak, parıldamak” anlamı yanında “1) Şimşek çakmak, 2) Su halkalanmak, dalgalanmak, 3) Organ kesip ağrımak, sancımak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Parlamak, parıldamak, göz alıcı güzel olmak, 2) Şimşek çakmak, (II) Kesik kesik ağrımak, sancımak, (III) 1) Su halkalanmak, dalgalanmak, 2) (IV) 1) Çürümek, 2) Meyve olgunlaşmaya başlamak, (V) Uykuya yatmak, uyumak (II-508) anlamlarında kayıtlıdır.

bardak, (bardak) Sevortyan (1978:65-66), *bardak* kelimesinin anlamlarını şöyle verir: ‘1. a) *Su kabı, maşrapa, su güğümüm; toprak güğüm (su için); billur, cam güğüm, çam ağacından yapılmış su kabı* b) *Maşrapa, kollu cam maşrapası, ahşap kap; bardak, kâse, kırmızı için kupa* c) *Güğüm, küçük güğüm* 2. *Toprak kap, ,toprak kâse; güveç* 3. *Kavanoz, şişe, ticarî şişe (ölçmek için), sürahi* 4. *Kerpiç* 5. *Batak, bataklık yer*’. Kelimenin kökeni için de Räsänen ve Eren’in görüşüne yer vermiştir. *bart* ‘maşrapa’, ‘su içme kabı’, ‘sıvı ölçü birimi (şarap vs.)’, ‘kap’, ‘kupa’ + *-(a)k (küçültme eki)*. Sevortyan’a göre kelimenin aslî şekli, Yakut Türkçesindeki *bırıdak* biçiminden hareketle *-bart* şeklini de içine alan- **bartı* olmalıdır.

Kelime **TAS**’ta ‘testi’ {Mende (Fa.): **Bardak** ve senek {Şamil. XVI. 513), **BHMİH** Bardak, testi (Abu H. Houtsma, Ettuhfe, Kom), **BL**’de 1. Testi 2. Sürahi, bardak (13a-11), **MT**’de Bardak, su içmek için kullanılan kap (30a-6), **KAB**’da Kulplu su kâsesi, maşrapa, **V**’de Testi (13b.7), **ŞŞÇ**’de (38486) ve **Bİ**’de (1635) ‘bardak, testi’, **FFANG**’da Testicik, çanak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de EOT metinlerindeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de “*halk ağzında* “toprak testi” anlamı yanında, “1) Su vb. şeyleri içmek için kullanılan genellikle camdan yapılan kap, 2) Boduç, çamçak, 3) Bir bardağın alacağı miktarda olan” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime (I) 1) Toprak testi, küçük testi, 2) Çamdan yapılmış su testisi, 3) Toprak, çam veya madenden yapılmış ibrik, 4) Sürahi, 5) Toprak.

Çölke, kavanoz, 6) Kiremit, 7) Killi arazide olan yarıntılar, 8) Sazlık, kamışlık, bataklık (II-528) anlamlarında kayıtlıdır.

barmak, (parmah) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Parmak, baş parmak* 2. *Bitki dalı, sapı* 3. *Tekerleğin dalları, dallı, saplı, çapraz giriş, parmaklık (pencere, köprü, merdiven)* 4. *İnç, pus (yaklaşık parmak genişliği)* 5. *Parmaksız (son anlamı zıt olduğu için ? altındadır.)*' olarak vermiştir. Barmak, insanın en aktif organını adlandıran kelimedir ki, çok eski olmalıdır. Ancak bu kelime iki hecelidir. Böyle kelimeler, Türkolojide çok eski sayılmazlar. Bu kelime eserlerde de geç gözükmektedir. (Tefsirden beri). Vambery, *bar-* fiiliyle (yürü-) ile karşılaştırmıştır. Brockelmann *bar* 'mal' ile karşılaştırmıştır: *bar+mak*. Özbek Türkçesi ağızlarında kelimenin *baramaltak* biçimi vardır. Anadolu ağızlarında ise *barnak* biçimi vardır. *barmak* ve *barnak* kelimelerini karşılaştırırsak: *barmak* < **bar* (a)- + *mak* (f.i.y.); *barnak* < *bar* (a)n (dönüşlülük +*κ* (f.i.y.) (1978:66-68)

Kelime TAS'ta 'parmak' {Eli ayak sünükleri, **barmaklar** resmi yerli yerince. (Hazain. XV. 8-1), SN'de (2490), IN'da (55), ETT'de (ŞD 19-9, ŞD 127-10), 'parmak', MN'de *barmak* Parmak; *barmak ağızında* Çok şaşırılmış, parmağı ağızında kalmış (287-4) FFANG'da *parmak* Parmak, bir üzüm çeşidi' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve TS'de *parmak, anatomide* "insanda ve hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan boğumlu, oynak, uzunca organların her biri" temel anlamının yanında, "1) Bir tekerleğin merkezinden çemberine kadar uzanan çubukların her biri, 2) *matematik* İnç. 3) El parmağının eni kadar olan, 4) Koyu sıvılarda daldırılıp çıkartıldığında parmağa bulaşan miktarda olan, 5) *mecazlaşmış* Bir işe karışmış olan, 6) *eskimiş* Arşının yirmi dörtte biri" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut yollarla genişletmiştir. DS'de kelime, (I) 1) Parmak, 2) Bağ budanırken dal vermek için bırakılan küçük çubuk, 3) Araba tekerleğinin orta kısmını kenarlara bağlayan demir çubuklar, (II) Varmak, (III) Nişan ve dikiş kesme merasimlerinde yapılan bir çeşit ekmek, (IV) Eğlenmek, (V) Dokuma kilim ve çullarda kullanılan bir motif (II-534) anlamlarında kayıtlıdır.

barınmak Clauson (1972:367), kelimenin yapısı hakkında şu açıklamayı yapar: "bar'ın dönüşlü şekli; sadece (?) GB Osm'da barın- '*sığınmak, yerleşmek*' yaşıyor. Bar-

filinden türeyen bu fiilin temel anlamı, Kâşgarî'de belirtildiği gibi '*gider varır görünmek*' olmalıdır.

Kelime **TAS**'ta 'geçinmek, kendini yaşatmak'

Yemiş mişede bulunur idi ol

Anı yeyüben **barınur** idi (Süh. XIV. 229)

EOT döneminin sonlarında yazılan ŞŞÇ'de *barın-* Hayatını sürdürmek (40652) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Sığınak altına girmek, sokulup sığınmak 3. *mecazlaşmış* Tutunmak, çevresi ile bağdaşmak' olarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de "yerleşmek, yaşamak için uygun şartlar bularak oturmak" temel anlamı yanında "1) Doğa etkilerinden korunmak için kapalı bir yere sığınmak, 2) Bir yerde yatarak geceyi geçirmek, 3) *mecazlaşmış* Soyut kavram bir yerde yetkili olmak, 4) *mecazlaşmış* Çevresiyle uyumlu,dirlik içinde yaşamak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, *barınmah* şeklinde 'sığınmak, korunmak, ihtiyacını sağlamak'; *barınmak* 1) Bulunduğu durumu uzun zaman muhafaza etmek, 2) Bir yerde çalışmak, 3) Geçinmek, 4) Az çok geçim temin etmek, 5) Kuvvetlenmek, kendine gelmek, 6) Tatmin etmek (II-532) anlamlarında kayıtlıdır.

basamak Radloff (1911:IV-1528), *bas+a+mak* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*merdiven, merdiven basamağı*' olarak vermiştir. Sevortyan (1978:76), kelimenin kökenini *bas- a- (intensiflik eki)- mak (f.i.y.)* biçiminde anlamını da '*merdiven basamağı*' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Merdiven {Pâye (Fa.): Sekiz mânası vardır... Sâlis, nerdüban ki amme merdiven derler, Türkide **basamak** tâbir olunur. (Bürh. XVIII-XIX. 541) 2. Rûbe, derece {Rütbe (Ar.): Bir **basamak** (Müntehab. XVII. 41-1) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 1) Bir yere çıkarken veya bir yerden inerken basılan ve art arda gelen, birbirine belirli aralıklarla olan düz yüzeylerden her biri, 2) Derece, aşama, kerte, devre anlamları yanında, "1) *mecazlaşmış* Bir amaca ulaşmak için yararlanılan kişi, durum veya yer, 2) *matematik* Ondalık sayı sisteminde bir sayının sağdan sola doğru rakamlarının dercelerine göre her birinin bulunduğu yer, hane, 3) *matematik* Bir tam denklemde bulunan bilinmeyen en yüksek kuvvetli" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, '1) Merdiven, 2) Dere, çaydan geçmek

için suyun içine konulmuş taşlar, 3) Tuluma peynir basmak için kullanılan sopa (II-537)' anlamlarında kayıtlıdır.

basgun, (bashun) (*bas-* + *-K²I⁴n* (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-1534), *bas+kın* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırım, Kırgız) '1. Ağır 2. Saldırı 3. Üstün gelen 4. Şelale, kaynak' olarak vermiştir. Sevortyan (1978:76), kelimenin anlamını 'atak, saldırı, baskın, istilâ, yenilgi' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'baskın' {Şehibun (Fa.): **Basgun** (Şamil.XVI. 623), **TİKT (A)**'de Baskın, ansızın hücum edip basmak (69b/7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *baskın*, '1. Ağır 2. Basıp geçen, üstün; i. Ansızın, üstüne varma; birden basıp, boş bulunurken tutma' anlamlarında kayıtlıdır. **TS**'de *baskın*, "1. Suç işlediği veya suçluların bulunduğu sanılan bir yere ansızın girme, 2) Kısa süreli, beklenmedik saldırı" anlamları yanında "1) Su basması, sel, 2) Ansızın çıkagelme, 3) Sertlik, zorluk bakımından üstün, 4) Herhangi bir yönden üstün" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişlemiştir. **DS**'de *basgun/baskın* biçimlerinde (I) Pek çok, aşırı fiyat (II) Baskın, hücum (II-539); (I) Cin tuttuğuna inanılan hasta (II) Bol bol, yığın yığın (III) Çok yağmurdan sonra birden kuruyan topraktan ürün çıkamama (XII-4445) anlamlarında kayıtlıdır.

baskı (*bas-* + *-K²I⁴* (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-1534), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırgız) '1. Pres, baskı 2. (birini) Gözetme, izleme, takip etme 3. baskı ekser (Osmanlı) 'büyük başlıklı, çivi, mih' 4. (Kırgız) Merdiven basamağı' olarak vermiştir. Sevortyan (1978:76), *bas-* kî 'hareketin adı' kelimesinin anlamlarını 'basınç, baskı, ezme, panik, pres, sıkma, zulüm, kıskaç, mengene, saldırı, atak; baskı, yayın' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'cendere' {Mi'sara (Ar.): Mengene ve baskı ve kısıklı ve cendere (Bab. XVI. 1, 317) **TİKT**'te *basku* Basan, ağırlık veren şey (12a/11), **ŞŞÇ**'de *basğu* Baskı; güç, kuvvet (40032) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime '1. Basıp sıkacak, sıkıştırarak şey 2. Sıkı 'sıkma, zorlama' 3. Basan, ağırlık veren şey 4. Kalıp damga' anlamlarıyla anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de "bir maddeyi sıkıp ezen alet, pres" temel anlamı yanında "1) Bir serin basılış biçimi veya durumu, 2) Bası sayısı, 3) Bir eserin tekrarlanarak yapılan baskı işlemlerinden her biri, 4) Giysinin içinde kıvrılıp dikilen kenarı, 5) Hak ve özgürlükleri kısıtlayarak zor altında bulundurma durumu, tahakküm, 6) *ruh* bilimi Belirli ruhsal etkinlik ve süreçleri, kişinin

isteği dışında bilinçaltına itmesi veya bu itilenlerin bilince çıkmasını önleme durumu, pres, 7) *spor* Top oyunlarında karşı takım oyuncusunun hareketini ve sonuç almasını engellemek amacıyla uygulanan yakın savunma durumu, pres” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Demir sıcakken düzeltmeye, şekil vermeye yarayan bir demirci aleti, avadanlık, 2) Saban demirini tutmaya yarayan öne doğru eğri demir, sabanı ayar etmeye yarayan tahta kazık, 3) Değirmen taşının sol tarafında taşı ayar etmeye yarayan manivelâ, kol, 4) Oda kapılarını açmak için üzerine basılan küçük kol, 5) Halıcılıkta çözgü ipliklerinin arasına sokulup düz veya çapraz ağızlık açması için indirilen ve sonra yukarıya kaldırılan tahta, 6) Duvar örülürken taş veya tuğla aralarına konulan ağaçlar, 7) Cendere pres, 8) Kunduracı aleti, patatiri, 9) Helva tenceresi, 10) Kadınların başlarına taktıkları gümüş ve madenî şeyle süslemiş fes, 11) Belin sapına geçirilen ve üzerine ayakla basılan tahta kısım, 12) Kağının yan tahtalarının düşmemesi için çevresindeki kazıklara geçirilen tahta parçaları, 13) Kağnı arabalarında boyunduruğu üstten bastıran parça, 14) Arabayla ot taşırken üst kısma uzatılan ve iki ucundan iple bağlanan sırık, 15) Saman sıkıştırmaya ve basmaya yarayan üç çatallı, uzun saplı ağaç, 16) Tütün ekmek için kullanılan ucu sivri alet, 17) Çökelek ya da unu kaplara koymak için sıkıştırmaya yarayan 30 cm. boyunda 5 cm. çapında bir ağaç parçası, 18) Saz damların sazlarını bastıran ağaç, 19) Tütün balyalarını presleme, 20) Ağırlık, baskı, 21) Saç tokası, 22) İşlenecek kadar herhangi bir bez üzerine çiçek vs. motiflerini özel bir kalıpla basma, 23) Yaz mevsimlerinin kış için tuzlu suya konması, (II) İnzibat, terbiye (II-542) anlamlarında kayıtlıdır.

basmak Clauson'un (1972:370–371) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “basmak, ezmek, baskı yapmak, (birini Acc.) basmak’ vb. genişlemiş anlam derecesiyle bütün modern şivelerde yaşıyor, mesela ‘yazmak’ der. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Bas-, ez-; iz bırakırcasına ez-; bastır-, ayağa kalk-, ezip geç-, yat-, hamuru yoğur-, ütüle-, ezerek sok-, boğ-, masajla-, saldır-, baskın yap-, aniden gel-, galip gel-, tecavüz et-, eziyet ettir-, yükle-, yüklendir-, ağır ol- 2. Yürü-, yürüyerek bas-, adımla-, kareket- et-, izini bas- 3. Çiz-, yaz-, taş üzerine bas-, mühür bas-, yayınla- 4. Sıkı ört-, ot bas-, su bas-, kapla-, yayıl-, dağıl-, genişle- 5. Üsütne koy-, altına koy-, ser- 6. Sakinleştir-, hükmet-, hükümdar ol-, kes- (ağrıyı) 7. Topla- derle- 8. Otur, çök- 9. Kelimenin lehçelere göre izololi anlamları vardır. TS (taş) at- 10. -p’li zarf fiil fonksiyonları

vardır. ' olarak vermiştir. Kelimenin aslî şekli **ba:s-* 'bas-'tir. Şerbak'a göre **pas-* 'ol-, *gel-*'. Mongolistler, kelimeyi Moğolca 'at-, ez-' ile karşılaştırmışlardır (1978:74-78).

Kelime **TAS**'ta 1) Altetmek, yenmek. {Gönül yufkalığı ve şefkat bana galip olur ve gönül darlığı ve hasret beni **basar**. (Kel. XIV. 60)

2) Bastırmak, kapatmak.

Ahmed'in gökçek kokusu anları

Garka verdi **basdı** miski anberi (Mevlit. XV. 32)

3) Teskin etmek {Bir cemaâtı bil-küllüyye kırmak olmaz ve kırmaktan nesne hasıl olmaz, heman bed-namlık hasıl olur. Maslahat oldur kim bu gavgayı **basasız**. (Ferec. XV. 242)

4) Atmak, savurmak, yağdırmak.

Ne taşlar **bastı** seng-endaz-ahım deyr-i gerdune

Düşen altun kayalardır, değil vakt-ı deher kevkep (Baki. XVI. 67)

GN'de *bas-* 1. Alt etmek, yenmek (203) 2. Kaplamak, bürümek (2856) 3. Adım atmak (2007); *basmak* Yenme, alt etme (978), **HHT**'de *bas-* 1. (kümes hayvanları) kuluçkaya yatmak [008a/19] 2. Altetmek, alaşağı etmek [039b/19] 3. Baskın yapmak [101a/16] 4. Bir şey üzerinde mühürle iz yapmak [039a/14] 5. Ayak tabanını vücudun veya bacağın ağırlığını vererek biçimde bir şeyin üstüne koymak [090a/4] 6. Sel basması [036a/16], **TİKT (M)**'de *bas-* 1. birdenbire üstüne varmak, hücum etmek (277b/14) 2. kucaklamak (223a/16) 3. ayak basmak, gelmek (223b/3) 4. kesmek (227b/8) 5. uğrayıp geçmek (363b/13), **FN**'de *bas-* 1. Basmak, ayak basmak, üzerine basmak (3834) 2. Basmak, bastırmak, basalamak, alt etmek (874) 3. Basmak, kaplamak (4130), **GBTBİ**'de *bas-* 1. Basmak (170a-6) 2. Baskın yapmak (133-b/15) 3. üzerine dökerek iyice kapatmak, örtmek, basmak (166-a/16), **KMühim**'de *bas-* 1. Üzerine koymak 2. Teskin etmek, yatıştırmak (8a.2), **GRT**'de *bas-* 1. Basmak, ayakla çiğnemek 2. Dağlamak, yakmak 3. Zarar vermek, incitmek, **V**'de *bas-* Basmak, kullanmak (27a.5), **ŞŞÇ**'de 1. (ayak) Basmak (14345) 2. Çiğnemek, ayakaltına almak (992) 3. Sıkıştırmak, basma (992) 4. Ezmek, altına almak (43902) 5. Bastırmak, gölgede bırakmak (2803) 6. Baskın yapmak,

basamak (3879) 7. Örtmek, bürümek (6170) 8. Atmak, gözden çıkarmak (38046) 9. Kaplamak (3245) anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, "1. Kümes hayvanları kuluçkaya yatmak 2. Örtmek, bürümek, kaplamak 3. Bir şeyi üzerine kuvvet vererek itmek, "anlamları yanında, "1) Vücudun ağırlığını verecek biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak, 2) Küçük çocuklar ayakta durabilmek, 3) Sıkıştırmak, yerleştirmek, 4) Baskı işi yapmak, tabetmek, 5) Bir şey üzerinde kalıp, mühür vb. bir araçla iz yapmak, 6) Baskın yapmak, 7) Bazı isimlerle sertlik, aşırılık anlamlarında yardımcı fiil olarak kullanılır, 8) Bir kimse bir yaşa girmek, 9) Duman, sis vb. çevreyi kaplamak, çökmek, 10) Basınç yaparak sıvı ve gazları itmek, 11) Uygunsuz vaziyette yakalamak, 12) Bir şeyin etkisinde kalıp eziklik, üzüntü ve ağırlık duymak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak 'yatırıp boğazlamak, kesmek' anlamı var; **TS**'de kayıtlı olan 7. 8. 9. 10. 11. maddedeki anlamlar kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime **TS**'deki bu anlamları yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (I) Evlenmek niyetiyle bir kızı alıp kaçırmak, (II) 1) Cinsi münasebette bulunmak, 2) Kümes hayvanları, kuşlar, hayvanlar, çiftleşmek, (III) Kümes hayvanları kuluçkaya yatmak, (IV) Oyunda yenmek, (V) Merdiven (II-544,545); Bilmeden konuya değinmek (XII-4445) anlamlarında kayıtlıdır.

başçı (*baş + + C⁴I⁴ (i.i.y.)*) Radloff (1911:IV-1560), kelimenin anlamlarını '1. (Osmanlı) Koyun başı satıcısı 2. (Kazan) Önder, işi iyi bilen, götüren' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'baş yönetici âmir'

Ulu baş olmayınca bitmez işler

Ki bin işçi vü bir **başçı** dimişler (Güvahi. XVI. 30)

TİKT (A)'da Başçı, pişmiş kelle satan (213b/21) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, *başçı* biçiminde '1) İşçi başı, 2) Çiğ veya pişmiş koyun, kuzu, sığır başı satan kimse' olarak geçer.

başlamak (*baş+ + + +IA² (i.f.y.)*) Clauson (1972:381–382), sözlüğünde kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: "geçişli 'başlamak, yol göstermek'; fakat sık sık nesnesiz kullanılıyor ve pratikte geçişsiz." Osm'da "XIV *başla-* (normalde 'başlamak') 'yol

göstermek, kılavuzluk etmek' pek çok XIV ve XV metninde" Sevortyan (1978:88), *başla-* kelimesinin anlamını '*başla, bir işe giriş-, başar-*' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'başla geçmek, öne düşmek'

Çıkara ümmetini olo tamudan

Başlaya öndin yürüye kamudan (Yuz. Şeyd. XIII. 54)

SN'de Öne düşmek (2621), **GN**'de *başla-* 1. Bir işe girişmek, harekete geçmek (2375) 2. Baş olmak, önder olmak (1542), **TİKT**'te Bir işe girişmek, kalkışmak, ilk adımı atmak, ilk olarak yapmak (4b/5), **KT**'de *başla-* İlk yapmak, ilk olarak yapmak, ilkin başlamak (115a-2=12/76), **T**'de *başla-* Başlamak, yüz tutmak (16a-9), **YZ**'de Baş olmak, başta yürümek, rehberlik etmek (28a.800), **ŞŞÇ**'de *başla-* (14137) ve **Bİ**'de *başla-* (512) 'başlamak, bir işe girmek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "bir işe girişmek, harekete geçmek" anlamı yanında "1. Çalışır işler, yürür duruma girmek, 2. Olmak, oluşmak, ortaya çıkmak, doğmak, 3. Görünmek, 4. Etkisini göstermek" anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'ayakkabı pençesi' olarak geçer.

başlık (*baş+ + +l^k (i.i.y.)*) Clauson'un (1972:381) kelime hakkında açıklaması şöyledir: "2 *baş*'dan *+lık*'la soyut isim (bazen somut isim), 'başlangıç; liderlik; başlık' genişlemiş anlam derecesiyle pek çok modern şivelerde yaşıyor. Eski dönemde 1 başlığ'dan ayırmak zor; Uyğ.'daki ortaya çıkışı şüpheli, burada olması beklenen kelime *başla*:ğ. Uyğ. VIII, Hak. XIV, Çağ. XV, Hwar XIII (?), Osm. XVIII başlığ (Çağ'dan sonra) ve Rumi'de 'gemin baş kısmı'; ve aynı zamanda (muhtemelen Çağ.) *başlığ başığa bolur* 'herkes kendinden sorumludur' San 121 r. 13. söyleyişi vardır." Sevortyan (1978:88), kelimenin anlamını '*baş yönetici, lider, saltanat, gem, başa geçirilen giyim türü*' olarak vermiştir.

Doerfer, "*Türkische Elemente im Neupersischen*" (1965:II-701) adlı çalışmasında *başlık* kelimesinin yapısını baş ismine *+lık* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu, benzer bir yapı olan ve 'yaralı' anlamına gelen *başlığ* kelimesinin ise başka bir kelime olduğunu söylemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'mehri muaccel, kalın' (Sic. K. XVI. 7, 33), **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 'bazı bölgelerde bir gelenek olarak evlenecek erkeğin kız tarafına ödediği para' anlamı yanında '1. Yağmurdan korunmak için başa takılan yağmurluğa bağlı veya ayrı örtü, kukuleta 2. Harpte ok ve kılıçtan korunmak için başa geçirilen siper 3. Direk başı, tepelik 4. Atın başını ve ensesini korumağa yarayan kılıf' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türki**'deki anlamların yanında '1. Hayvan koşumunun başa geçirilen bölümü, 2. Kağıt veya zarf üstüne basılmış, ad ve adres, antet, 3. Bir yazının, bir kitabın bölümlerinin başına konulan ve konuyu kısaca tanıtan ibare, serlevha, 4. Tablaların veya iş parçalarının düzgün kalmasını sağlamak amacı ile baş taraflarına takılan parça, 5. Tekerlek parmaklarının çakılı olduğu kısım, top'' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**'de *başlıh* biçiminde (I) Evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği, para, mal veya ziynet eşyası ağırlık, (II) İyi yanması için tandırda küme yapılan tezek "başlık" biçiminde (I) 1) Evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği, para, mal veya ziynet eşyası ağırlık, 2) Hayvan veya eşya değişmelerden birinin aldığı fazla para veya eşya, (II) 1) Gem, 2) Yular, 3) Yulara takılan boncuk örmesi, (III) Tekerlek parmaklarının çakılı olduğu kısım top, (IV) Tandıra hava gelen yerde kerpiçten yapılan delik, (V) 1) Kalın samanla karışık arpa veya buğday, 2) Tandırı yakmak için kullanılan iri saman, (VI) Güreşte galip gelen öküz, (VII) Şalvar uçurluğu, (VIII) Hissersiz müstakil tarla (II-562, 663); 1. Yular 2. Takasta üste verilen para (XII-4448) anlamlarında kayıtlıdır.

batmak Clauson'un (1972:298) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "*temelde 'çökmek ve gözden kaybolmak' (sadece 'çökmek' olan én'e zıt olarak), dolayısıyla 'batmak; (güneşin vs.) batmak.*' Bütün modern şivelerde yaşıyor. Türkü VIII, Uyğ. VIII, Hak. XI, Çağ. XV, Hwar XIV". Tietze, bat- (I) '*aşağı inip gözden kaybolmak*' < ET. bat- (2002:292). Severtyan, kelimenin anlamlarını '*1. Bat-, batır-, içine gir-, kirlen-, düş-, otur-, çök-, boğul-, doldur-, kaybol-, mahvol-, iflas et-, yıkıl-, bat- (güneş...), sön-, gizlen-, göze görünmez ol-, hareket et-* 2. *Ak-, akıp git-* 3. *Bitki ile kaplan-* 4. *Geç-*' olarak vermiştir. Severtyan'a göre kelimenin temel anlamı '*bir şeyin içine gir-*'. Şerbak'a göre kelimenin eski şekli **pat-*'dir. Bu görüşü Doerfer de kabul eder. Ayrıca kelimenin '*ban-*' biçiminde homojen biçimi de mevcuttur. Severtyan, tarihî olarak **ba-* fiilinin iki biçimi olduğundan söz eder: dönüşlülük *ban-*; ettirgenlik *bat-* (1978:78-80).

Kelime **TAS**'ta 'gömülmek'

Yeyip içip esridiler yattılar

Koçuştular u döseğe **batdılar** (Süh. XIV. 118)

GN'de *bat-* 1. Bir sıvının üstünde iken içine gömülmek (1920) 2. Zeval bulmak (3062) 3. Saplanmak (1619), **TİKT**'te Bir şeyin içine sokulmak, aşağıya girmek, dalmak (104a/14), **T**'de *bat-* Kaybolmak, eseri ortadan kalkmak, izi silinmek (112b-2), **GT**'de *bat-* 1. Gömülmek, batmak (56a-1) 2. Girmek, hülûl etmek (56a-6), **MNHS**'de *bat-* 1. Gömmek, saplamak (99a.9) 2. Yanmak, sancımak (127a.9), **V**'de *bat-* Boğulmak, batmak (12b.4), **ŞŞÇ**'de 1. Düşmek, batmak, dalmak (35125) 2. Saplanmak, batmak (35129) 3. Gözden kaybolmak, ortadan kaybolmak (43798), **Bİ**'de *bat-* Batmak, (suya) gömülmek (250) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 1. Bir sıvının üstündeyken içine gömülmek, 2. Dünyanın dönüşü dolayısıyla güneş, ay ve yıldız ufkun altına inmek, 3. İflas etmek, 4. Kirlenmek, 5. Saplanmak, 6. Tedirgin etmemesi gereken şeyler tedirgin etmek, 7. Hoşa gitmeyen bir duruma uğramak, 8. Yok olmak, 9. Çökmek, 10. Dalmak 11. *mecazlaşmış* Daha kötü bir duruma uğramak, 12. *mecazlaşmış* Yıkılmak, egemenliği sona ermek, 13) *mecazlaşmış* Dokunmak, incitmek' anlamlarında soyut ve somut olarak anlam dairesini çok genişletmiştir. **DS**'de kelime (I) Acımak, batar gibi ağrımak, (II) Çok olmak, (III) Çamur (II-572) anlamlarında kayıtlıdır.

bayılmak (*bay-* + *-(I)l (edilgen)*) Radloff (1911:IV-1469), *bayı+l* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Kırım) '*bayılıp düşmek, bilincini kaybetmek, solmak*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'telaşa düşmek' {Esirler dahi elimizdedir, kimse kurtarımadık ne **bayıldıu?** (Anter. XIV. 2, 558), **GBTBİ**'de *bayıl-* k (171-a/1) ve **ŞŞÇ**'de *bayıl-* (22330) 'bayılmak, kendinden geçmek, kendini kaybetmek, uyur gibi olma' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 1. Kendini kaybetmek, kendinden geçmek 2. Solmak 3. Çok sevmek, çok hoşa gitmek 4. Çok gülmek, yorulmak, vb. dolayısıyla kullanılır (Biriyle alay etmek için 'aman bayılayım') anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime **Kâmûs-ı Türkî**'deki anlamların yanına '1. Çok hoşlanmak, çok sevmek, 2. Sıcak, açlık, susuzluk, yorgunluk vb. etkenlerle dayanma gücünü

yitirmek, 3. *argo* Vermek, ödemek anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini soyut yollarla da genişletmiştir.

bazlamac (bazlama, bazlambac) Radloff (1911:IV-1546), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*mayalı hamurdan yapılmış ballı ekmek, tatlı*' olarak vermiştir. Tietze (2002: 298), *bazmaç* kelimesinin yapısını *baz+* '(kimya terimlerinden) esas' [*<baz 'temel, esas, taban' +maç]* olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'kalın açılmış yufka ekmeği, küçük saç pidesi' {Pişmiş koyunlar ve kaymaklar peynirler **bazlambaclar** getirdiler. (Müslim. XV. 3, 38), **PEN**'de Saçta pişirilmiş, yuvarlak pide; tatlısı bol, kalın gözleme' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de 'tatlısı bol, kalın saç gözlemesi', günümüzde **TS**'de '1. Sacda pişirilmiş yuvarlak ekmek 2. Tatlısı bol, kalın gözleme' anlamıyla anlam dairesi aynı kavram alanı içerisinde genişlemiştir. **DS**'de kullanım sıklığı dolayısıyla kelime farklı *bazlama, bâzama, bazdamaç, bazdırma, bazı, bazıma, bazımba, bazırma, bazlamaç, bazlambo, bazlanbaç, bazlıma, bazlımaç, bazlımba, bazma, bejdırma, berzime, besmeç, bezdırma, bezdırmeç, bezetleme, bezime, bezirme, bezlemebeç, bezleme, bezlıme, bezme* biçimlerde ve mısır, arpa, dar ve buğday unlarından yapılan mayalı, mayasız, yağlı yağsız, şekerli, şekersiz, ince ve kalın pişirilen saç ekmeği (II-587) anlamında kullanılmıştır.

bebek Sevortyan, *(I) bebe* kelimesinin anlamlarını '1. Çocuk, bebek 2. Kukla 3. Kuzu, keçi yavrusu, kaz yavrusu, ördek yavrusu 4. Kardeş, erkek kardeş'; *(II) bebek* kelimesinin anlamlarını '1. Emzikli çocuk, bebek 2. Kukla 3. Göz bebeği, göz yuvarlağı,, göz kapağı, kirpik 4. Ceviz; ağaç yaprağı tomurcuğu' olarak vermiştir. Kelimenin temel anlamı, 'bebek', 'çocuk' demektir. Kelimenin mecazî anlamı *gözün bebeği; yavru → göz bebeği*. Sevortyan kelimenin kökeninin ünlem *be be* (bebekleri uyutmak için söylenen sözden) gelebileceğini ifade eder. *bebe* hem isim hem de fiil kökü olabilir, *bebe- k (f.i.y.)* (1978:95-97).

Kelime **TM**'de 'göz bebeği' {taşuñ içinde kedi gözinüñ **bebegine** benzer ve sarusagu bir benek (62b/12), **KBP**'de Gözün orta kısmı (61b/09) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, EOT metinlerinde geçen anlamından çok farklı '1. Küçük çocuk 2. mecazlaşmış Çocuk yaratılışında olan 3. Çocuk oyuncuğu kabilinden yağma çocuk 4. mecazlaşmış Çok süslü' anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türki**'deki '1. Meme veya kucak çocuğu. 2. Plastik, tahta, bez vb.nden yapılan insan

biçiminde oyuncak' anlamları yanında ve '1. Göz bebeği 2. ünlem Sevgi bildiren bir seslenme sözü' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'deki mecazî anlamlar, TS'de kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelimenin anlam dairesinde bir daralma olmuştur. **DS**'de kelime (II) Yetişkin erkek (II-590) olarak geçer.

beğ (I), bek (I), biğ (< *bēg 'bey' (Tekin, 1975:264)) Clauson (1972:322-323), kelimenin anlamı hakkında şu açıklamayı yapar: "En eski dönemden beri bütün dönemlerde yaygındır, fakat neredeyse kesinlikle Çince *po* 'yüz kişinin başı'ndan alıntı bir kelimedir. Bazı fonetik değişikliklerle ve sosyal yapıdaki değişikliklere paralel olarak anlamdaki değişikliklerle yaşıyor; mesela; Osm. İmp.'da 'genç/ast yönetici memur' anlamına gelmiş ve sonunda sosyal statüsü iyi olanlara verilen övücü ünvanlardan birazcık daha fazlası olmuş, Osm. XIV'te 'beg' (yardımcı yönetici) XVII'den itibaren arada sırada 'bey', bütün dönemlerde yaygın (XV'ten bu yana bazen de 'canlı yemlik kuş' anlamında kullanılmıştır.) Sevortyan (1978:97-101), kelimenin anlamlarını '1. Beğ, bey, üst sınıf temsilcisi (toplumda) 2. Lider yöneticisi, başlık, kabile reisi; bölge reisi; soy /sülale reisi; küçük devlerin hükümdarı; bölge müdürü 3. Knez, hükümdar, sultan, han 4. Efendi, ağa, hakim olan 5. Müdür; bölge müdür; memur, görevli hakem 6. Prens; yüksek görevde olan birisinin oğlu 7. Yüksek memur; ricalden biri; asil; soylu; 8. Rütbe, makam, unvan; isimlere eklenir 9. Otoriter, sözü geçer, etkili zengin kişi; hikmet sahibi; güzel konuşma yapan 10. Koca, eş, erkek; karı; öz ahabe; kuzen, yeğen (erkek) 11. Ana kraliçe arı' olarak vermiştir. Räsänen, bæg, bãy, bæg-im ile birlikte şekil ve anlam listesini vermiştir. Ramstedt, Moğolca karşılaştırmalar yaparken eski biçimini Çince'den alıntı *beg olarak kaydetmiştir. Kelimeyi Yoki de 'Çince' demiştir. Bang, Farsçadan alıntı, bag 'Tanrı', 'kral'; Brockelmann ? altında kökenin Farsça vermiştir. Menges de Türkçe beg < Farsça бага'dan getirir. Doerfer'e göre kelime, Türkçe kökenli veya Farsça kökenlidir (1978:97-101).

Kelime **TAS**'ta 1. Zevce, koca (Yuz. Şeyd. XIII. 24-25) 2. Küçük devlet başkanı {Han (Fa.): Ulu **biğ** ve kârbansaray (Huh. Tuh. XVII. 152-2) 3. Âmir nüfuzlu, ileri gelen, sözü geçen, zengin adam {**Biğ** baba hatun ana esen kaluñ didi (Dede. E. XIV. 259), **SN**'de beg Zevçe, koca (2295), **TİKT (A)**'da Reis, başkan, komutan (4b/7), **TİKT (M)**'de Amir; hâkim, bir şehrin veya bölgenin en yetkili kişisi (242a/21), **GT**'de beg 1.

İleri gelen nüfuzlu kimse, bey (10b-8) 2. Küçük devlet başkanı (13a-8) 3. Baş, bey (48a-15), **ŞKM**'de *beg* Bey, padişah (4b/5), **YZ**'de *beg* 1. Bey, hükümdar (10b.270) 2. Bey, reis, bir topluluğun başı (10b.274) 3. Bey, eş, koca (13b.364), **F**'de *beg* Bey, devlet büyüğü (37b-9) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *bey*, (I) “Eş, koca, küçük bir toplumun veya küçük bir devlet başkanı, zengin, ileri gelen kimse, bay anlamları yanında, 1) Erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözü, 2) Erkek özel adları yerine kullanılan söz, 3) İskambil kâğıtlarında birli, as. 4) Erkek sıfatlarının hemen arkasına eklenir, 5. *tarih* Küçük bir toplumun veya küçük bir devletin başkanı 6) *askeri* Komutan 7. *eskimiş* Zengin, ileri gelen kimse’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, *beğ/bey* biçimlerinde (II) Arı beyi, ana arı (II-597) olarak kayıtlıdır.

beğlik bkz. Somuta eklenen yeni soyut kavramlar

beklemek ‘*bek*’ isminden türemiş olan bu kelime temelde ‘*pekiştirmek, sağlamlaştırmak*’ anlamlarına sahiptir. Clauson (1972:326–327), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “*bek-*’den türemiş fiil. NE, NW ve SW’ de çeşitli fonetik değişikliklerle ve anlamdaki geniş gelişmelerle, özellikle SW’ de ki burada sürekli olarak *bekle-*’dir, *pekle-* değil. Orijinal ‘*bağlamak, pekiştirmek, sağlamlaştırmak*’ anlamına geliyordu; bundan ‘*sağlamlaştırmak*’ ve böylece ‘*gözetmek, beklemek/ummak*’ ve sonunda sadece ‘*beklemek*’. Uyg. VIII, Hak. XI, Hwar XIV, Osm. XIV ve XV *bekle-* (1) (bir sırrı) ‘*sakalmak*’; (2) (birini Acc., bir şeyden Abl.) ‘*korumak*’. Pek çok metinde; XVIII *bekle-* (söyleniyor) Rumi’de ‘*korumak, gözetmek*’”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. a) *Sıkılaştır-, kuvvetleştir-* b) *Kitle-, kapat-* c) *hapset-, çak- (mıhı) d) Bağla-, sabitle-* 2. *Onayla-, onaylat- (kağıtları)* 3. *Bekle- (bekçilik), karavul ol-, sakla-, gizle-, birine bak-, acı-* 4. *Bekle-, intizar et-, gözle-*’ olarak vermiştir. Kelimenin 1. ve 3. maddedeki anlamları en eski anlamlardır. Kelimenin kökeni, *bek* ‘kapalı’, ‘kilit’, ‘emniyet’ kelimesinden türemiştir. Bekleme anlamı ise *bek*, *beki* ‘bekleme’, ‘pusu’ anlamındaki kelimeye dayanır. *beki* < **bek-* ‘gözet-’ (1978:118-120).

Kelime **TAS**'ta ‘saklamak, gizlemek, kapalı tutmak’ {Sırrı ifşa eylemek yavlak katı ayıptır ve âlimlerden râz **beklemek** içinde delim haberler gelmiştir. (Kel. XIV. 63), **SN**'de *bekle-* Korumak, gözetmek, esirgemek, saklamak, sürdürmek (332), **KİG**'de 1. Beklemek (58b.12) 2. Sakınmak, çekinmek (2a.1), **DK**'de Beklemek, durmak (283-11),

ŞKM'de *bekle-/beklemek* Beklemek, gözetmek, önmek (29b/8), YZ'de *bekle-* 1. Beklemek (35b.1026) 2. Korumak, esirgemek (51b.1499), ŞŞÇ'de 1. Muhafaza etmek, korumak (12888) 2. Gözetlemek (13550) 3. Saklamak, tutmak (16797) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, “bir şeyi, bir kimseyi gözetmek, korumak, muhafaza etmek” anlamı yanında, “1) Bir iş oluncaya, biri gelinceye değin bir yerde kalmak, durmak, 2) Süre tanımak, acele etmemek, 3) Ummak, 4) Karşılaşmak ihtimali bulunmak, 5) Aramak, istemek, 6) Oyalanmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki ‘1. Süre tanımak, acele etmemek 2. Oyalanmak’ anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamları yeni kazanmıştır.

belemek, (bilemek (I)) Sevortyan, (I) *bele-* kelimesinin anlamlarını ‘1. Kundakla- (bebeği), sar-; çocuğu yatır-, beşikte bağla- 2. Çocuğu beşikte bağla-; sar- 3. Baştan ayağa kadar giyindir- 4. Çocuğa ninni söyleyerek uyut-’ olarak vermiştir. Kelimenin en eski anlamı Drevnetyurskiy Slovar’da ‘beşikte bağla-’ olarak geçer. Räsänen kelimeyi, *bäl-ä-* ‘kundakla-’, *bäl ?, *bīl ‘bel’ ile bağlıdır. Doerfer, Räsänen’in köken açıklamasına ilkin itiraz eder; ancak sonraları kabul edip aynı bilgileri verir. Sevortyan’a göre kelime, başka bir isimden gelmektedir. Çuvaş Türkçesinde *piel* (< *bē:l) *piye* (< *bē: → *be:l ve *be: beşik) (II) *bele-* fiilinin anlamını da ‘karıştır-’ (fiil hakkında detaylı bilgi için bula- fiiline bkz.) olarak verir (1978:111-112).

Kelime **TAS**'ta ‘kundaklamak’ {Tolma bişiklerde **beledüğüm** oğul (Dede. E. XIV. 165) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *halk ağzında* kelime, “çocuğu kundaklamak” temel anlamı yanında, “1) Beşiğe yatırıp bağlamak, 2) Bulamak, bulaştırmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini benzetmeye yoluyla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Çocuğu kundaklamak, sarmak, beşiğe bağlayarak, sararak yatırmak, (II) 1) Bulamak, bulaştırmak, 2) Karıştırmak, katıştırmak, (III) Beşik sallamak (II-610,611) anlamlarında kayıtlıdır.

belek Clauson’un (1972:338) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “2 *bēle:*’den türemiş isim; asıl anlamı. ‘sarılmış şey’, pratikte ‘hediye’, taşınmak için paketleniş şey özel anlamıyla. Pek çok küçük NE ve NC şivesinde ve NW Kaz’da “bülek” yaşıyor. Moğ. Kelime *belek* (Kow. 1115, Haltod 282) alıntı bir kelimedir ve bazı NE şekilleri Moğolcadan geri alıntı olabilir. Uyğ. VIII, Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XIV-XVI beleg

'hediye', XVI' dan sonra kaydedilmemiş." Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Hediye; misafir hediyesi; birinin gönderdiği hediye; armağan; zekat; düşün hediyesi; davetiyesi; kumaş (hediye), beyaz mendil, rüşvet, karşılık* 2. *Hak edilen karşılık* 3. *Ödül; prim; hediye, geline hediye*' olarak vermiştir. Kelimenin en eski şekli *bēlek (~*bölek) gibi gözüküyor. Doerfer, kelimeyi *belek* < *bele-* olarak verir. Sevortyan'a göre Doerfer'in bu görüşünü semasiyolojik ve tarihi olarak kabul etmek zordur, çünkü kaynaklarda *belek* kelimesi daha erken gözükmektedir. Bodrogligeti, böl- 'ayır-' getirir. Sevortyan'a göre *belek* < **bel-* (belge kelimesi gibi) gelir. Ramstedt ve Poppe Moğolca ve Mançuca karşılaştırmalar yapmıştır (1978:112-113).

Taradığımız kaynaklarda '*hediye*' anlamıyla geçen kelimenin asıl anlamı, Clauson'un da belirttiği gibi '*sarılmış şey*' olmalıdır. Temel anlamın bu olduğunu düşünürsek kelimeye özelleşme anlam olayının gerçekleştiğinden de söz edebiliriz.

Kelime, **TAS**'ta 'hediye, armağan' {Ol şehrin uluları dahi enva-ı türlü belekler alıp İskender Şaha arz kıldılar. (İs. H. XIV.-XV. 260), **SN**'de (5138), **ETT**'de (ŞD 36-7), **HN**'de (4977) 'hediye, armağan; nişane, alâmet, örnek, bahşiş', **LME**'de "*cefn-i belek-i çeşm*" Göz kapağının kalın olması hastalığı (57b/9) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1) Kundak, çocuk bezi, 2) Beşiğe konulan yatak' anlamlarıyla kayıtlıdır. Görüldüğü üzere kelimenin EOT metinlerinde geçen 'hediye' anlamı kaybolduğu için anlamında bir daralma da olmuştur. **DS**'de kullanım sıklığı dolayısıyla kelimenin anlam dairesi (I) 1) Kundak, çocuk bezi, 2) Beşiğe konan çocuk yatağı, 3) Bir çeşit çocuk beşiği, (III) 1) Hediye, armağan, 2) Düğün hediyesi, 3) Düğünde gelinin başına davetliler tarafından konulan yazma, 4) Düğünde davet için yakın akrabalara yollanan kumaş, 5) Yeni bir ev yapıldığı zaman ev sahibi tarafından, ustalara hediye edilmek üzere evin çatısında bir sırığa bağlanan basma, kumaş parçası, 6) Pehlivanlara veya düğünde at yarışlarına katılan binicilere verilen hediye, bahşiş (II-608,609) olarak çok genişlemiştir.

bıçah <*bıç-* fiilinden bıçak "kesme aracı", Farsçaya da *pıçaq* olarak geçmiştir. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde ve ağızlarda aynı işlevdeki araç için bıçak sözcüğü kullanılmaktadır. Türkçe bıçak kelimesi, *bıç-* (>*bıç-*) kökünden gelmiştir. *bıç-* + *-(a)k* fiilden isim yapma ekiyle yapılmış bir addır. Sevortyan, kelimenin anlamını '*bıçak, kılıç, hançer, kesen alet (genel)*' olarak kaydetmiş ve bazı araştırmacıların kelimenin

kökeni hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: Räsänen'e göre kelime, *biç-* $-(vokal)k$ ekiyle türemiştir. Başka bir kaynakta Räsänen *bû-lä-* 'bile-'den kontaminasyon ile türediğini ifade etmiştir. Sevortyan'a göre en mantıklı köken açıklaması Gabain'e aittir: *bī* 'bıçak' + *-čag* (küçültme eki). Bu görüşe Brockelmann da katılır (1978:160).

Clauson (1989:27), "Eski Türkçe Üzerine Üç Not" makalesinde *-ğa:k/-ge:k* ekinin fonksiyonunu 'peş peşe gelen veya tekrarlanan bir hareketi ifade ettiğini söyler. Bu ekin eklendiği kelimelerden biri olan *bıçğa:k* kelimesinde de 'parça, kısım' gibi tekrarlanan bir hareketin ilk anda göze çarpmadığı sözcüklerde bile bu fonksiyonunun olduğunu düşünür.

Kelime **TAS**'ta 'bıçak'

Yüzün bayramına kurban idüp idi

Bıçah çalup bana, Allahü-ekber (Gülşeni. XVI. 14)

TA'da *bıçak(g)* (2a/9), **KY**'de (717) ve **MM**'da (4175) 'bıçak, sap ve çelik bölümleri bulunan kesici araç', **TİKT (M)**'de Hançerden küçük çakıdan büyük kesici alet (242a/5) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *bıçak*, "bir sap ve çelik bölümden oluşan kesici araç" anlamı yanında, "1) Çeşitli kesme işlerinde kullanılan keskin ağızlı araç, 2) Jilet" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'de kayıtlı olan '*çeşitli kesme işlerinde kullanılan keskin ağızlı araç*' anlamı yoktur. Kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime 'tütünün uzun müddet dayanmayıp yetiştiği yıl kıyılarak kullanılan bel ve bel üstü yaprakları' (II-655) olarak geçer.

bıçku (*biç-* + $-K^2I^4$ (*f.i.y.*)) Sevortyan (1978:160), *biç* + *kı* (alet anlamındaki *f.i.y.*) şeklinde türemiş kelimenin ilk anlamı *bıçak*'tır. Genel anlamı ise *testeredir*. Brockelmann'a göre kelime 'balta' anlamındadır. Sevortyan'a göre bu anlam muhtemelen eski *biç-* fiilinin anlamlarından birini kanıtlamaktadır.

Kelime **BL**'de 'kunduracı bıçağı, bıçkı' {sürgü, yaba, orak FASL başmaccı, edükci anun tahtası **bıçku**, biz, kip (12b-7), **YED- YED/RN**'de *bıçgu* Kesecek âlet, bıçkı, testere, **MK**'de *bıçku* Bıçkı' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'testerenin büyüğü, tahta kesmek için kullanılan dişli alet' olarak geçer. Günümüzde

TS'de *bıçkı*, '1. Tahta veya ağaç biçmekte kullanılan, karşılıklı iki sapı olan ve iki kişi tarafından kullanılan büyük testere 2. Motorla çalışan bir çeşit güçlü testere 3. Saraç bıçağı 4. Bağ budamaya yarayan dişli bıçak' olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. DS'de kelime, 1. Testere 2. Deri ve kösele kesmek için ayakkıbcı ve saraçların kullandığı bir aygıt 3. Bağ budamaya yarayan dişli bıçak (II-658) anlamlarında kayıtlıdır.

bılaşık Radloff (1911:IV-1840-1841), *bulaş+ k* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Karışık, bulanık, çırpılmış 2. Kirilenmiş, lekelenmiş, batırılmış 3. Bulaşıcı (hastalık) 4. Kapılmış, heyecanlanmış 5. Leke, kir, maraz, bulaşıcı hastalık' olarak vermiştir. Sevortyan (1978:257), *bulaş-* > *bulaşık* kelimesini, 'karışmış, bulanık, duru olmayan, kirli' anlamlarında kaydetmiştir.

Kelime TAS'ta 'bulaşık' {Vesen (Fa.): **Bılaşık** ve alûde mütelattih mânâsınadır. (Bürh. XVIII-XIX. 613), YED'de Karışık, bulanık. Alûde, ŞKM'de Bulaşık, kirlilik, sirâyet etmiş {Ve hevâsınun **bulaşığından** arı duta (48a/5) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *bulaşık*, '1. Bir şey sürülmüş, yapışmış 2. Lekeli, kirli 3. Bulaşıcı bir hastalığa yakalanmış kimseler ile görüşmüş 4. mecazlaşmış Eksikliği kusur olan' anlamlarında somut ve soyut olarak anlam dairesini çok genişletmiştir. Günümüzde TS'de kelime, 1. Yiyecek veya içeceklerle kirletilmiş mutfak eşyası veya kap kacak 2. mecazlaşmış İz, etki, kalıntı 3. Kirli Bulaşık kap. 4. Düzensiz, karışık 5. mecazlaşmış Yapışkan, sulu' anlamlarında somut ve soyut olarak anlam dairesini daha çok genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'deki '1. Bulaşıcı bir hastalığa yakalanmış kimseler ile görüşmüş 2. mecazlaşmış Eksikliği kusur olan' anlamları, TS'de kayıtlı değildir. Bu anlamların TS'de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam dairesinde daralmanın yaşandığını da gösterir. DS'de kelime, 1. Yapışkan, balta olan kimse 2. Sevimsiz 3. Yarı deli (II-786) anlamlarında kayıtlıdır.

bınar, (bunar) Clauson'un (1972:351) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "su kaynağı" Oğuzca bir kelime, sadece SW Osm. *pınar/puñar*. Cf. 1 bulak, yul. Oğuz XI *miña:r* 'aynu'-l-mâ 'su kaynağı'; Tef *miñar*; Tkm XIII (köz; Tkm'de); *bı:ña:r* (*bı:ğa:r* yazılmış); XIV *mınar*; aynen *bıña:r*; Osm. XIII- XIV *bınar*, daha az sıklıkla *bunjar* (?*pınar/puñar*) 'bahar' yaygın *puñar* (-p'li ve -ñ-) 'iyi, veya bahar, su' ve metafor *gūşa-*

i çaşm ‘göz ucuyla’”. Gülensoy (2007:I-694), kelimenin kökenini **buñ* ‘yansıma’ +*ar* şeklinde verir.

Kelime **TAS**’ta ‘pınar, çeşme’ {Bakacak yer sebzezar ola, ya latif su hoş **bıñar** ola. (Hazain. XV. 34-2), **SN**’de *bıñar* (563), **KT**’de (143b-4=18/86), **DK**’de (102-3), **T**’de *bıñar* (9a-11) **TİKT (A)**’da (29b/16) ‘kaynak, akarsu, pınar çeşme’ anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de *pınar*, ‘yerden kaynayan su, bir suyun ilk çıktığı yer’, günümüzde **TS**’de *pınar*, “çeşme” anlamı yanında, “1) Yerden kaynatarak çıkan su, kaynak, 2) Bu suyun çıktığı yer, kaynak, memba” olarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, ‘çeşme, pınar’ (II-667) olarak kayıtlıdır.

bıyık (<< *bığık*) Clauson’un (1972:301) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: ‘bıyık’ bazı NE ve NW dillerinde *mıyık* olarak geçer; SW Az. *bığ*; Osm. *bıyık*; diğer dillerde *murut/murt*. Xak. XI *bığık* ‘bıyık’; Çağ. XV *bığ*; Kıp. *bıyık* ‘bıyık’; XV *mıyık*; *bıyık*; Osm. *bıyık* birkaç metinde kayıtlıdır. Sevortyan (1978: 304), kelimenin anlamlarını ‘1. *Bıyık*, *bıyık uçları* 2. *Bitkinin püskülü* 3. *Pala bıyıklı* 4. *Sakal* 5. *Saçlı yay kaşının sakalçığı*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: **bıy (ı)-* (> **bıż(ı)-*) –*k* ekiyle türemiştir. *mıy-gak*, *mıy-nak* (Altay Türkçesinde) örnekleri bu türemeyi kanıtlamaktadır.

Kelime **İM**’de ‘bıyık’

er kişide bir yeşil **bıyık** ola

sakalı yok ol bıyık-ile kala (1995)

V’de (38a.1), **KT**’de (9b–7), **NH**’de (78b/13), ‘bıyık’ temel anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘erkeğin üst dudağında çıkan kıllar’ olarak EOT metinlerinde geçen temel anlam devam etmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, ”üst dudak üzerinde çıkan kıllar” temel anlamı yanında “1. Balıklarda deri uzantısı 2. Asma vb. bitkilerde, sarılıp tutunmaya yarayan sürgün” olarak benzetme yoluyla kelime anlam dairesini genişlemiştir. **DS**’de kelime, Asma filizi (II–773); 1. Kılçık (fasulye, bakla vb.) (XII–4458) anlamları da vardır.

bilgi, (bilgü) Radloff (1911:IV-1768), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Bilgi 2. Alamet, simge’ olarak vermiştir. Sevortyan (1978:239), *bil-* +-(vokal)*ğ* kelimesinin anlamlarını ‘1. Bilgi, bilim, eğitim, bilim adamı 2. Eğitimsizlik 3. Bilen eğitilmiş 4. Anlayış/algılama; hikmet, bilgelik 5. Bilinç 6. Kral fermanı’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘bilici, kâhin’ {Peygamber Aleyhisselam eyitti: Cümle avratların **bilgüsü** ki avrattır kim ikisi dahi Musa Peygambere bilgelik eylediler, her birisinin bilüsü yerince oldu. (Enb. XIV. 364) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘insanın; kendi, kendi dışındaki varlıklar ve oluşlar hakkında aklının karvrayabileceği şeylerin bütününe verilen ad olarak’ geçen kelime, **TS**’de ‘1) İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü, bili, malumat, 2) Öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek, malumat, vukuf, 3) İnsan zekâsının çalışması sonucu ortaya çıkan düşünce ürünü, malumat, vukuf, 4) *felsefe* Genel olarak ve ilk sezi durumunda zihnin kavradığı temel düşünceler, malumat, 5) Bilim, 6) *bilşim* Kurallardan yararlanarak kişinin veriye yönelttiği anlam’ olarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**’de *bilgü* biçiminde ‘bilgi’ (II-692) olarak geçer.

bilmek Clauson (1972:330-331), kelimenin anlamını “‘*bilmek*’ olarak ve bütün modern şivelerde yaygın olduğunu, eski dönemlerde ‘*bilig bil-*’ yapısının ‘*haberdar olmak, bilge olmak*’ hem olumlu hem de olumsuz anlamda (ihmalkâr olmak) yaygın olarak kullanıldığını ve aynı zamanda *nasıl yapacağını bilmek, (bir şeyi yapmaya imkanı olmak)*’ olarak vermiştir. Sevortyan (1978:137-138), kelimenin anlamlarını ‘1. Bil-, anla-, bilgili ol-, bilgisi ol-, eğitilmiş ol-, bilgi sahibi ol-, tanımak 2. Tanı-, tanış-, bilgi edin-, araştır-, izle- 3. Anla, sök-, tahmin et-, gir-/sokul- 4. Değer ver-, saygı göster-, önem ver- 5. Yapabil-, durumunda ol-, imkânı ol- 6. Hayal et-, tasavvur et-, hatırla- 7. Farket-, gör-, hisset-, algıla-, aç-, benimse- 8. Sorunluluğu kabul et-, görev yap-, idarecilik yap-, bak- (bakanlık yap-), sahibi ol- 9. İş ol- 10. Ziyaret et-, 11. Yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılır’ olarak kaydetmiştir. Şerbak, kelimenin aslı şeklini **pil-* ‘tanı-, bil’ olduğunu ifade etmiştir. Kelimenin Drevnetyurskiy Slovar’da (1969:100) *billüg* ‘belli, meşhur, ünlü’ kelimesinin olması, tarihî olarak ‘bil’ isminin varlığının kanıtlar: *kenä taşqarun qalmasun billüg bolsun* ‘(Yine dışarıda (unutulmasın) kalmasın belli (ünlü) olsun)’

Kelime, EOT döneminde anlam alanı en fazla genişleyen kelimelerimizden birisi olmuştur. Bu genişleme, XX. yüzyıldan sonra da devam etmiştir.

TAS'ta 'anlamak, idrak etmek' {Kelile eyitti: Ne kim dedin, **bildim**; ve liykin öküzü helâk eyleğeme nite duruşayın? (Kel. XIV. 33), **SN**'de *bil-* Sanmak, düşünmek (1421), **KİG**'de *bil-* 1. Bilmek, anlamak, idrak etmek, farkına varmak (68a/8) 2. Tanımak, bilmek (3a/5) 3. Öğrenmek, bilmek (1b/9) 4. Hatırlamak (29b/5), **GT**'de 1. Bilmek (48a-7) 2. Anlamak, farkına varmak (1b-11) 3. Öğrenmek, haberdar etmek (62a-14) 4. Gücü yetmek, elinden gelmek (15b-3) 5. Anlamak, hesabını yapmak, hesap etmek (16a-3) 6. Zannetmek (33b-11) 7. Takdir etmek, değerini bilmek (58b-2) 8. Sorunlu tutmak (20a-6) 9. Öyle kabul etmek, saymak (63b-10) 10. Hissetmek, duymak (57a-5), **TİKT (M)**'de *bil-* 1. Bir şahıs veya konu hakkında bilgi sahibi olmak (228b/4) 2. Anlamak, bilmek (320a/15) 3. Tanımak, biliş çıkmak (314b/18) 4. Haberi olmak (399a/1) 5. Hazırlamak (252b/8) 6. Düşünmek, idrak etmek (231a/10) 7. Tahmin ve tasavvur etmek (268a/15) 8. Allah'ın her şeyi ihata eden sonsuz bilme gücü (228a/21) 9. Sanmak (312a/4) 10. Tecrübesi olmak, becermek (240a/16) 11. Kabul etmek, saymak (312b/15) 12. Görmek (360a/14) 13. Hissetmek (396b/12) 14. İnanmak, ikna olmak, emin bulunmak (324a/14) 15. Öğrenmek (420a/13) 16. Farkında, şuurunda olmak (248b/18) 17. unutmamak, hatırda tutmak (270a/2) 18. Takdir etmek, değerlendirmek (308a/2) 19. Fark etmek, farkına varmak (294b/16) 20. Çözmek, halletmek (378a/13) 21. Tavır almak, tercih yapmak (326b/4), **VG**'de 1. Anlamak, öğrenmek, idrak etmek, vakıf olmak, bilmek (1551) 2. Tanımak, hatıra getirmek, hatırlamak (1410) 3. Farkında olmak, haberdar olmak (433) 4. Tahmin etmek (1179) olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesini genişlemiştir. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin EOT metinlerinde geçen anlamları yanında '1. (Yardımcı fiil olarak) Gücü yetmek gücü yetirmek 2. Tanımak, sorumlu olmak 3. Şüphelenmek, yakıştırmak, isnat etmek 4. Değer vermek, iyiliğe karşılıklıta bulunmak, saymak' anlamlarının eklenmesiyle anlam dairesi genişlemeye devam etmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime yukarıdaki anlamların yanına '1) Bir bilim veya sanat dalında yeterli olmak, 2. Sorumlu tutmak, 3. İnanmak, 4. İşine gelmek, uygun bulmak, 4. -a/-e ekli fiillerde yeterlik bildiren birleşik fiiller oluşturur, 5. Saymak" anlamlarını ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

binış (*bin-* + *-(İ⁴)ş* (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-1746), *bin+ş* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Çıkış (yükselme), kalkınma 2. Bilim adamlarının giydiği üstlük' olarak vermiştir. Sevortyan (1978:68-70), *bin-* + *iş* (f.i.y.) kelimesinin anlamını 'binış, at üstünde gezi' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'eskiden ulemanın cübbe üzerine giyindiği bedeni ve kolları geniş üstlük' {Ed-düvac [Ar.]: Üstlük tâbir olunan libasa denir ki cümle esvap üzerine giyilir, hâlâ **binış** tâbir olunur. (Kam. XVIII-XIX. 1, 402) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 1. Ata binmek fişi ve tarzı 2. Vaktiyle ata binildiği zaman giyilen resmî kıyâfet 3. Ulemâ sınıfından olanların merâsimlerde giydikleri bol cüppe' anlamlarıyla anlam dairesi genişlemeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de 1) Binme işi veya biçimi, 2) Üniversite öğretim üyelerinin giydikleri cübbe, 3) Yüksek aşamalı bilginlerin ve yeniçeri subaylarının giydikleri cübbe, 4) *eskimiş* Atlı alay, 5) *eskimiş* Atlı alayda giyilen giysi' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

binmek Clauson (1972:348) kelimenin anlamını 'binmek, üzerine çıkmak, tırmanmak' şeklinde vermiş ve devamında da kelimenin şekil listesini vermiştir: SW Osm. *bin-* başka yerde *min-/mün-*; Uyg. *mün-*; Çağ. min (i'li); Xwar XIII *bin-*; *mün*; Kom. XIV 'binmek, çıkmak' *min-*; Kıp. XIII *min-*; XIV *min-* aynen; Tkm. *bin-* Kıp. aynen *min-*. Sevortyan (1978:68-70), *min-* kelimesinin anlamlarını '1. Üstüne *bin-*, ata *bin-* (*binek hayvanına*) 2. Herhangi bir araca *bin-* 3. Yukarı çık- /tırman-, dağa çık-, fiyatı fırla- 4. Üste giy- (*binek üstüne*) 5. Yola çık- 6. (mecazî) Bir şeyin üstüne *bin-*, aracı sür- 7. (mecazî) Bir işin sonu ya da bu şekilde değişip geliş-' olarak vermiştir. 1. anlam, çıkış noktası sayılır (ata bin-) zamanla araca bin- şeklinde değişmiştir. Sonra da herhangi bir şeyin üstüne çık-, kalk- anlamı yönünde değişmiştir. Şerbak'a göre kelimenin en eski şekli **pi:n-*; Tekin'e göre **bîn-*'dir.

Kelime, 'binmek' temel anlamından hareketle EOT'de yeni anlamlar kazanarak anlam alanını genişletmiş. Günümüz Standart Türkçede bu anlam alanı biraz daha genişlemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'çıkılmak, oturmak, cülûs etmek'

Tahte **bindi** sultan oldu kamuya

Ulu kici kamu turdu tapuya (Yuz. Şeyd. XIII. 51)

DK'de Binmek (245-7), **SN**'de *bin-* (ağaca) Çıkmak (3426), **KT**'de *bin-* 1. Binmek (233a-2=43/12) 2. Geçmek, uğramak; *üstüne bin-* Üzerine çıkmak, üstünden aşır geçmek (144a-3=18/97), **HHT**'de *bin-* Yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak [024a/3], **TİKT (M)**'de *bin-* 1. Bir hayvanın üzerine çıkmak (423b/20) 2. Eve girmek (393b/19) 3. Bir gemiye girmek (283a/20), **YZ**'de *biğ-* 1. Binmek (30a.859) 2. Oturmak (26b.757), **GBTBİ**'de *bin-* Hayvanlar için çiftleşme durum (246-a/10), **ŞŞÇ**'de *bin-* (ata) Binmek (4787) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Hayvanın üstüne çıkmak 2. Gemi ve araba gibi bir nakil vasıtasına girmek 3. Bir şeyin üstüne çıkmak 4. Bir hal ve şekil almak 6. Fiyatı artırmak' olarak geçer. **TS**'de 'yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak' temel anlamı yanında '1. Bir yere gitmek için tren, vapur, otomobil vb. bir taşıtta yer almak, 2. Bisiklet, motosiklet, binek hayvanı kullanmak, 3. İş istenilmeyen veya beklenilmeyen bir biçim almak, 4. Bir şey sıkışarak yanındaki üstüne çıkmak, 5. Fiyat artırmak, 6. Eklenmek, katılmak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'iskambil oyununda, daha büyük değerli kağıtlar ile küçüklerin kaldırmak, almak' olarak kayıtlıdır.

bislemek (**bəsi+* + *LA*² (i.f.y.)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Besle-, yedir-, yetiştir-, büyüt-, bak-* 2. *Eğit-, terbiyele-, bak-, ümit et-, hayal kur-* 3. *Sakla-, koru-, bekle-* 4. *Pamuk ile tıka-* (bu anlam eşgösterenli bir kelimenin anlamı da olabilir ?)' olarak vermiştir. Sevortyan'a göre kelime; bes, 'yem, terbiye' demektir, besle- fiili de bes ya da besi'den türemiştir. Her ikisi de XIV'de vardır. Räsänen'e göre kelime, Farsça *bas*'tan gelir. *Bas* kelimesinin Azerbaycan Türkçesi'nde *bəs*, Türkiye Türkçesi'nde *bes* 'bayağı' şeklindedir. Ancak onun bu görüşü araştırmacılar tarafından kabul görmemiştir (1978:120-121).

Kelime **TAS**'ta 'beslemek' {Perverdigâr (Fa.): **Bisleyici** (Sıh. Ac. XV. 22-1), **SN** *bisle-* (40), **D**'de *bisle-* (14b/5), **KT**'de *bisle-* (134a-11=17/24), **TİKT**'te *besle-* (112a/14) 'beslemek, yetiştirmek, bir şeyi korumak, terbiye etmek', **GT**'de *bisle-* 1. Bakmak, büyütme, beslemek 2. Korumak, yüceltmek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, EOT metinlerinde geçen anlamların yanında '1. Semirtmek, yağlandırmak 2. Kalınlaştırmak, kabartmak, altını doldurmak' anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de *beslemek*, "yedirmek"

temel anlamı yanında, 1) Yiyecek ve içeceğini sağlamak, 2) Semirtmek, 3) Ekleme, katmak, çoğaltmak, 4) Bir şeyi korumak veya sağlamaca durmasını sağlamak için çevresini veya altını desteklemek doldurmak, pekiştirmek, 5) Yetiştirmek olarak somut anlamlarda ve ‘1. Bir duyguyu gönülde yaşatmak 2. Maddi yardım yapmak, desteklemek’ *mecazî* anlamlarda anlam dairesini genişlemiştir.

bitürmek *bit-* (< *büt-*) + *-(I⁴)r-* (*ettirgen*)) Clauson’a (1972:308) göre kelime, “*büt-* fiilinin ettirgen şeklidir. Kelimenin Osm. XIV-XV’ deki kullanımları bitür- ‘yapmak; uğraşmak; (bir ihtiyacı) karşılamak; (bir yarayı)’tır. Sevortyan (1978:154), *bit-* fiilinin ettirgen biçimi olarak vermiş, anlamlarını vermemiştir.

Kelime **TAS** 1) Peyda etmek, hâsil etmek, meydana getirmek. {Kaynamış şarap böğrekde ve kavukta kum ve taş **bitüre** ola ki istiska getüre. (Yadigâr. XIV. 11–2) 2. Bitiştirmek, kaynaştırmak. {Yılan yastuğu dedükleri ot dahi onulmaz yaraları **bitürür**. (Yadigâr. XIV. 125–1), **BHMİH**’de *bitür-* (I) Bitirmek, halletmek (Kâş. *büt-* Sona ermek; Caf. *büt-* bitmek, sonuna varmak, tamamlanmak, Ettuhfe, Dede *bit-* Bitmek, tükenmek (II) Ot, ekin bitirmek (krş. bit (I), **DAH**’da *bitirmek* Vücuda getirmek, tasavuur etmek; fikrinde çok şey bitirdi (164), **KİG**’de *bitür-* 1. Bitirmek, tamamlamak; yerine getirmek (130a/2) 2. Yapmak, imal etmek (132a/13); bitürmek: Kaza etme, tekrarlama (namazı) (28b/5), **SN**’de *bitür-* 1. Bitürmek, tamamlamak (270) 2. Bitirmek, yetiştirmek (60) 3. Yok etmek (3677), **MŞ**’de *bitür-* Oluşturmak, gövertmek (60a/11); **KT**’de *bitür-* 1. Yetiştirmek, yerden çıkarmak, bitirmek (256a–3=56/64) 2. Çıkarmak, yaratmak (273b–1=71/17) 3. Büyütmek, yetiştirmek (25a–7=3/37), **TM**’de *bidür-* 1. İyileştirmek, kaynaştırmak (78b/12) 2. Bitirmek, çıkarmak (83b/8), **GBTBİ**’de *bitür-* 1. Bitirmek, olgunlaştırmak, iyileştirmek (51-a/8) 2. Çıkarmak, olgunlaştırmak (91-b/4) 3. Çıkarmak, gürleştirmek (91-b/4) 4. Çıkarmak, yerleştirmek (52-a/6) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin EOT metinlerinde geçen ‘1. Sona erdirmek, tamamlamak 2. Yok etmek güç bırakmamak’ anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘bitmesini sağlamak, sona erdirmek, tüketmek, tamamlamak, sonuçlandırmak’ anlamları yanında ‘1. Güçsüz düşürmek, bitkin duruma getirmek, yormak, 2. Onulmaz duruma getirmek, mahvetmek’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, ‘kızı vermeye razı etmek’ (II–711) ‘almak’ (XII–4461) anlamlarında kayıtlıdır.

boğuz Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Boğaz; (mecazî) yaka; müzik aletinin boğazı, gırtlak, soluk borusu, nefes borusu, yutak, belum, çene, boyunsu; mecazîler; nehrin boğazı, delta, güğüm boğazı, kanal, daü boğazı, dar geçit, bayrak sapının girdiği boğaz; konç 2. Boğaz hastalığı 3. (mecazî) Mide, boğaz düşkünlüğü 4. Yem, yemlik zahire, erzak, katı yem, gıda 5. Çift çenealtı' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de bazı Türkologların görüşlerine yer vermiştir: Nemeth, Bang, Brockelmann, Räsänen ve diğerleri kelimeyi boğ- fiili ve -(a)z ekinden getirirler. (Aynı kübez, ölez, ağlaz vs. kelime yapıları gibi) Ancak Bang, boğaz < boğ- kelime ve kök arasındaki semantik açıdan zor olduğunu söyler (1978:167-168).

Kelime **TAS**'ta 'boğaz' {Olo ağu temamet ol avratın **boğuzuna** gitti, şolok sâat avrat helâk oldu. (Kel. XIV. 18), **DK**'de (226-5) 'boğaz', **GBTBİ**'de 1. Nezlenin boğaz iltihabı şeklinde görülen türüne verilen ad, hunnak (153a-/5) 2. Boynun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar, imik, *bogaz bogul-* Bir tür boğaz rahatsızlığı (18-b/14), **TİKT**'te Boğaz (67a/13); *bogazın al-* Boğazına yapışmak, boğazından yakalamak (31a/9) **TA**'da *bogaz* (44b/14), **NH**'de (84b/14) ve **HHT**'de Boynun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar [052b/14], **KBP**'de Boğaz (kuşlar için) (37b/03), **FFANG**'da 'Boğaz, ense derisi, bundan yapılan kürk' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, "boynun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar, imik" anlamı yanında, 1) Şişe, güğüm vb. kaplarda ağza yakın dar bölüm, 2) İki dağ arasında dar geçit, derbent, 3) Yedirip içirme yükümü, iaşe, 4) Yiyeceği içeceği sağlanan kimse, 5) Yeme içme, 6) İki kara arasındaki dar deniz" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak 'çay ağzı' anlamı da vardır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) Değirmen taşının ortasındaki delik (VI) 1. Bağ çubuklarının kökenine yakın kısmı 2. Genel olarak bitkilerin köke yakın yeri (V) Yiyecek (II-726); Aile bireyleri (XII-4462) anlamlarında kayıtlıdır.

bogul- (*boğ* + *-(I⁴)l* (*edilgenlik*)) Radloff (1911:IV-1652), kelimenin anlamını (Osmanlı, Kırım) 'boğulmuş olmak, boğulmak' olarak verir.

Kelime **FN** 'boğulmak, gark olmak'

O kimdür leşkeri kim bölük 'âk

Bu dîn râhı içinde cümle aksak (6272)

CCK'de *bogul-* Nefessiz kalarak ölmek (2463), **KMT**'de *bogul-* Boğma işine konu olmak, boğulmak (71^b12), **TA**'da *bogul-* Boğulmak (278b/12) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'boğazın tıkanması ile nefes alamamak' temel anlamı yanında '1. Suda batıp ölmek 3. *mecazlaşmış* Zor nefes almak, nefes almada zorluk çekmek 4. *mecazlaşmış* Çok sıkılmak, içi sıkılmak, bunalmak' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de *boğulmak*, '1. Boğma işine konu olmak, 2. Havasızlıktan ölmek 3. *mecazlaşmış* Bunalmak' anlamları yanına 'kumarda hileli oyun sonunda her şeyini yitirmek' anlamının da eklenmesiyle anlam dairesi biraz daha genişlemiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'deki kelimenin '*zor nefes almak, nefes almada zorluk çekmek*' mecazî anlamının **TS**'de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

boğun Clauson'da (1972:315) kelime şöyle geçer: *boğ-*'tan is./sf. (semantik bağ belirsiz); 'eklem veya oynak; (sap'da vs.) boğum'. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Oynar eklem, mafsal; bağlantı; eklemdaki bağlar, bağlantılar; düğüm; bilek; bölüm* 2. *Eklem; oynar (eklemler)* 3. *Hece (gramerde)* 4. *Dizi, nesil, soy, akrabalık düzeyi* 5. *Bağlam, demet*' olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de *boğ-* 'birbirine bağla-'dan – (ı)n eki olarak türemiştir. Ananiasz Zajaczkowski, kelimeyi *buv-un* < *bağ* 'demet, eklem' olarak vermiştir, ancak ekin ne olduğunu açıklamamıştır (1978:170-171).

Kelime ilk kez Kâşgarî'de (1999:IV-100) *bogun~ bogum ~ bogım* biçimlerinde 'boğum' anlamıyla karşımıza çıkar. Muhtemeldir ki, kelimenin temel anlamı '*boğma işi, sıkılma işi*' anlamında yer almayıp '*herhangi bir nesnenin boğum yeri*' anlamıyla başka bir anlam boyutunda yaşamaya başlamış dolayısıyla anlamında bir genişleme olmuştur.

Kelime **TAS**'da 'boğum, mafsal' {iki baş parmağıyla iki orta parmağının orta **boğunlarını** muhkem tutmak (Ârifin XVI. 382), XV. yüzyılın tıp metinleri olan **TA**'da *boğun* Boğum, saman parçası (35a/15), **TM**'de Boğum yeri, eklem (87b–9) olarak geçer. **HHT**'de 1. Boğum, eklem [009a/5] 2. Kamış saz gibi bitkilerin şişkin bölümleri [096a/4], **ŞŞÇ**'de *boğum* Parmakların şişkin kısmı, parmak boğumu (27984), **LME**'de *bogum* 1. Boğulmuş, sıkılmış yer. 2. Parmak, kamış, saz vb. bitkilerin şişkin bölümleri (25a/15) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *boğum* biçiminde 1. Boğulmuş, sıkılmış yer 2) Parmak, kamış, sazı gibi bitkilerin şişkin bölümleri 3. İnce

damarların veya sinirlerin yumak gibi toplandığı yer' anlamlarında geçer. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*kemiklerin oynak yeri*' anlamı da vardır. TS'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

boşanmak (< *bōş 'boş, serbest' (Tekin, 1975:259)) Radloff (1911:IV-1689), *boşa+n* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Tarançin, Kuman, Karayim Troki) '*1. Serbest olmak, bağımsız olmak, çıkmak 2. (Karayim Troki) İşsiz olmak, gergin olmamak*' olarak vermiştir. Sevortyan (1978:205), *boş + -a- (i.f.y.)* ekinin eklenmesiyle türemiş kelimenin anlamlarını sözlüğünde '*boş ol-, tahliye ol-, boşal-, zayıfla-, boşan- (karıyı boşa-)*' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta Boşalmak, boş kalmak. {... Çün bu söze ağzın açtı, ağzı ağaçtan **boşandı** havadan aşağıya düştü. (Kel. XIV. 51-2), **BHMÎH**'de *boşan-* Boşanmak, bağı çözülmek (Kâş. Caf., Abu H., Ettuhfe, Kom., Dede) (112:21), **KİG**'de *boşan-* Boşamak, yırtmak, kurtulmak (104b.10), **DK**'de Boşanmak, boşaltmak, bağını çözmek (265-5), **SN**'de *boşan-* Boş kalmak, serbest kalmak (871), **HN**'de *boşan-* Tecerrüd etmek (7711), **NH**'de *boşan-* Boşanmak, (karı ve koca) birbirinden ayrılmak (142b/11), **FN**'de *boşan-* (bağ, düğüm) Boşanmak, çözülmek (4850), **MNHS**'de *boşan-* Gayr-i ihtiyari akmak, dökülmek (141a.4), **ŞŞÇ**'de *boşan-* 1. Boşanmak, akmak (15612) 2. Serbest kalmak (48822), **Bİ**'de *boşan-* Boşalmak, serbest kalmak (647) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime EOT metinlerinde geçen anlamların yanında '1. Çokça ve şiddetle dökülmek, akmak, yağmak 2. (Silah) patlamak, kaza ile ateş almak 3. (Dolmuş adam) coşmak, içine ne varsa söyleyip intikam alarak yüreği soğumak 4. Birdenbire dışarı çıkmak, fırlamak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime yukarıda geçen anlamların yanında '1. Hayvan, başlığınan, koşum takımından veya bağından kurtulmak, 2. Baskı altında gergin duran bir şey, birden ve hızla kurtulmak, 3. Kapalı bir yerde bulunan insanlar birden dışarı çıkmak, 4. Çok ağlamak, 5. Dertlerini, yakınmalarını, anlatmak, 6. *halk ağzında* Sıyrılmak, kurtulmak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir.

boşluk (*boş+ (< *bōş 'boş, serbest' (Tekin, 1975:259)) + +l⁴k (i.i.y.)*) Sevortyan (1978:205), kelimenin anlamını '*boş alan veya zaman*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'boşanmış olma' {Melek'in Resûl'den üç talâk **boşluğuna** hükmolundu. (Sic. B. XV. 8,147), **GRT**'de Eksiklik, yoksunluk duygusu, boşluk (2482) anlamlarında kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1) Oyuk, çukur, kapanmamış yer, 2) Kesinti, kopukluk, 3) Boş geçen süre, 3) Eksiklik, yoksunluk duygusu, 4) *mecazlaşmış* Yetersizlik, 5) İçinde hiçbir cisim bulunmayan' olarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişlemiştir.

boy (II-III-IV) (< *bōḡ* 'boy, kamet' (Tekin, 1975:259)) Clauson'un (1972:296-297), *bo:ḡ* (*bo:y*) kelimesi hakkındaki açıklaması şöyledir: Kelime muhtemelen orijinalinde 'boy, pos, bir adamın boyu'; ancak en eski dönemlerden beri açıkça 'bodun'un tekili 'boy' anlamında da kullanılır, ikinci anlam belki, doğal ailelerin sayısı olarak boyun boyutu/hacmi olan 'soy'dur. Kelime, bütün modern lehçelerde yaşıyor: KD'de *bot/pot/pos/poy* başka yerlerde genellikle boy, genellikle 'boy pos' fakat KD'de '*kendi*'; '*boy/klan*' anlamı seyrek, fakat GB Osm'da yaşamaktadır. Osm. XIV'te *boy* '*boy/klan*', bütün dönemlerde yaygın; 'boy, vücut' iki metinde; 'dal' (nehir için) bir XVI yy. metninde. Sevortyan, sözlüğünde kelimeye çok geniş bir yer ayırmıştır: Kelimenin anlamlarını '1. Boy, uzun boy, bitki sapı, yükseklik, uzunluk 2. Uzunluk, uzun, boyuna, uzunlamasına 3. Çizgi, kıyı, sahil, hudut, sınır; taraf, alan, devamlılık 4. Derinlik 5. Ölçü, derece; ölçüt, boyut; yaş (kişi yaşı) 6. Beden, endam, dış görünüş 7. Kendi; öz; nesnenin ana kısmı; meyve çekirdeği 8. Tek; yalnız; genç, bekar erkek³² 9. İnsan topluluğu, kavim, halk; sülale 10. Güç 11. Birlik' olarak vermiştir. Kelimenin Kâşgarî'de -y, -z, -d'li şekilleri de vardır. Tonyukuk, Moyunçor yazıtlarında Kutadgu Bilig'de -y'li biçim yoktur. Buna göre boy şekli, boz (bod) şeklinden daha sonra geliştiği ortaya çıkar. Ancak boy (boya) diye başka bir temel Divan-ı Lugati't Türk'ten önceki dönemde tespit edilmiştir.³³ ondan türemiş boya- kelimesi ise *boy* kelimesinden daha sonra tespit edilmiştir. *Bodu ~ bozu-*. Yukarıda verdiği anlamlar içerisinde en eski anlamın *beden* olduğunu metinlerden hareketle ifade etmiştir. Günümüzde çağdaş lehçelerde sıkça kullanılan anlam ise *boy*'dur. Bu anlam, beden'den gelişmiş anlamdır. Sevortyan'ın kelimenin semantiği ile ilgili görüşleriyle Doerfer'e yaklaşır. Ayrıca Doerfer, boy kelimesinin sırasına Eski Türkçedeki bodun, halk kelimesini de koyar. *bod*

³² Kazak Türkçesinde *boydaq* '1. Evlenmemiş, bekâr 2. Kısırlaştırılmış koç' (Koç- Bayniyazov- Başkapan 2003:90) kelimesi vardır.

³³ Ama hangi dönemi kastettiği tam olarak belli değildir.

+ (*â*) *n* (Çokluk eki) 2. 3. ve 4. maddedeki anlamlar, insan boyuyla alakalıdır. 9. maddedeki anlamların diğer anlamlar ile doğrudan doğruya tarihî semantik bağlantılarını belirtmek zordur. Şerbak'a göre kelimenin eski şekli **poḡ* 'dur (1978:176-178).

Kelime **TAS (II)**'ta 'bir aşiretin kollarından her biri' {Çepni **boyunuḡ** ulularından İdris bir kız almış idi.

TAS (III)'ta 'beden, vücut'

Ne oyun kamuyu verir oyuna

Çeviklik ton imiş anın **boynuna** (Süh. XIV. 139)

TAS (IV)'ta 'derece, mertebe, ayar'

Kendi **boyunda** iki yüz bin dilir

Kamusu hem pür-nijad ü şir-gîr (İs. XIV-XV. 208)

BHMİH'de Boy, uzunluk (Kâş. *bodh*, *bod*; Caf. *bod*; Müh., Abu H. Kom., Dede *boy*; Ettuhfe boyı, boyu; Houtsma boyı) (10:2), **SN**'de Kabile, aşiret (3514), **DK**'de (I) Boy, kabile, maiyet (124-6); (II) Destan (34-10), **HN**'de Boy, bir aşiretin kollarından her biri (6921), **ŞHŞ**'de Aşiret, oba, köy (1634), **İM**'de İnsan boyu (1599), **TİKT**'te Vücut uzunluğu, boy (47b/13), **Bİ**'de Boy, yerden yukarı yükseklik (1899) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Bir aşirette bulunan oymakların her biri, 2. Bedenin uzunluğu, yüksekliği, 3. Uzunluk 4. Yükseklik' anlamları yanında '1. Tam ve uygun boy 2. Büyüklük derecesi' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime yukarıda kazandığı anlamların yanına '1. Yol, ırmağ, deniz kıyısı, 2. Kumaş için ölçü, 3. Destan" anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut yollarla daha da genişletmiştir.

boylamak boy+ (< *bōḡ* 'boy, kamet' (Tekin, 1975:259)) +*lA*²(*i.f.y.*) A. Bican Ercilasun (2007:506) "Dede Korkut Mirası" makalesinde Dede Korkut'un boylar arasındaki esas işlevinin kopuz çalması boy boylaması ve soy soylaması olduğuna dikkat çekmiş ve *boy boylamak*'ı boylar içindeki manzum kısımları; *soy soylamak*'ı da soyları bir kopuz eşliğinde belli bir melodiyle okumak biçiminde tanımlamıştır.

Kelime **TAS**'ta 1) Boy ölçmek, boy ölçüşmek.

Ak doğan her giz çekirge avlamaz

Erkek arslan dilkü çakal **boylamaz** (Kel. XIV. 2, 32)

2) Boylu boyunca dalmak.

İbn-i ledün bahrine dalalı dir Gülşeni

Yetemezem karine her nite kim **boylaram** (Gülşeni. XVI. 50)

3) Sürekli olarak izlemek {Kengal [Fa.]: Cemmaş mânasıdır. Yâni ol ki mahfi şikârın vetun gözedir. Acâm kengalgî kered derler. Ve şikârın gözedüp **boylamak**. (Deş. XVI. 222-1), **DK**'de *boyla-* Destan söylemek, hikâye anlatmak (34-11), **SN**'de *boyla-* Boy ölçüşmek, eşit görmek (?) (825), **HN**'de *boyla-* Boy ölçmek, boy ölçüşmek (3660) **İM**'de *boyla-* Boylu boyunca dalmak (3330), anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Boy kazandırmak, uzatmak 2. Boyuna ölçmek, boyca ölçüsünü almak 3. boyuna gitmek, uzamak 5. Suya gömülmek, batmak' anlamlarında kullanılarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1) İstemeyerek bir yere gitme durumunda kalmak, 2) Batmak, 3) Düşmek, 4) Yükselmek, çıkmak, 5) Destan söylemek, anlatmak, 6) Boy ve hacmine göre ayırmak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

boyun (< *bōy (in) 'boyun' (Tekin, 1975:259)) Clauson (1972:386), *boyun* kelimesini şöyle açıklamıştır: 'boyun', bazen 'ensesinde', genellikle boyun olarak, fakat baştaki ön ses m'li NE. NC'de. Osm. XIV boyun birkça phr. Boyun ol- 'garanti etmek'; üstlenmek (bir şey yapmak için Dat.), Sevortyan (1978:180-181), kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: *I boyun* '1. Boyun; (mecazî) boğaz, hançerin sapı ile birleştiği yer; dağ geçidinin başladığı yer; gerdanlık adı 2. Ense 3. Boğaz, gırtlak; (mecazî) boğazcık 4. (mecazî) Kefil 5. (mecazî) Hizmetçi 6. (mecazî) Manda çifti'; *II buñ* '1. Boyun, (mecazî) boyuncuk 2. Ense 3. (mecazî) Gırtlak 4. Omuz 5. (mecazî) Bakım, geçim 6. (mecazî) Sorumluluk, mesuliyet'. Kelimenin kökeni için de bazı araştırmacıların görüşlerine yer verir: Bang ve Şerbak'a göre *boyun* < *boi* + *-un* (küçültme eki). *Boyun* kelimesi eski biçimdir. X-XI yy. eserler de vardır. *moyun* şekli, Çağatay Türkçesi'nde ortaya

çıkıştır. Kelimenin aslî şeklinin boyun olması gerekir. Çünkü damak diş #n'si, patlayıcı #b sesini kendi teşekkül noktasındaki geniz #m 'sine çevirmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Kefil {... Bu yerde kurt ile yürür koyun, eğer habbeniz giderse ben **boyun**. (Letâif. XVI. 53) 2) Deve boynu denilen gerdanlık {Altmış gergü 30, dokuz pâre **boyun** 9...(Sic. B. XVI. 12-13, 188), **TİKT (A)**'da 1. Boyun (201b/9) 2. Kefil, kefalet; *boyına vir-* Kefaletine vermek (4a/7), *boyun* 1. Boyun (198a/3) 2. Bir şeyi üzerine alma (175a/9) 3. Kefil, kefalet; *boyın ol-* Kefil olmak (142a/2) *boyın ur-* Öldürmek, boynuna vurmak (124b/8); *boyın vir-* Boyun eğmek, teslim olmak (168b/9), **NH**'de Boyun; köle (116b/10), **ŞŞÇ**'de 1. Boyun (12752) 2. Kefil (29955) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Boyu tamamlayan organ 2. Bazı kapların dar ve uzun olan yukarı kısmı 3. *mecazlaşmış* Bir şeyi üzrine alma, yüklenme' anlamlarında anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de ise kelime, 'gövdenin başla omuz arasındaki kalan bölgesi' temel anlamı yanında '1. Testi, şişe, güğüm gibi kaplarda dar olan üst kısım, 2. Sorumluluk, 3. Dağ sırtlarında geçmeye elverişli alçak yer, 4. Üzeri' anlamlarının da eklenmesiyle kelimenin anlam dairesi daha da genişlemiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Dağ sırtı, 2) Dağın geçit veren yeri, (II) Tomruk, (III) Üst, uhde (II-747) anlamlarında kayıtlıdır.

boz (I) (< *bōz 'boz' (Tekin, 1975:259)) Clauson (1972:388-389), kelimeyi "'gri, hem genel olarak hem de daha özel olarak at dersinin rengi için kullanıldığını, Moğ. *boro* (Haenisch) çok eski bir alıntı kelime olduğunu, bazı fonetik değişikliklerle (b-/p-;z-/s-) bütün modern şivelerde yaşadığını" ifade eder. Sevortyan (1978:171-172), kelimenin anlamlarını '1. Boz, gri, gri at., kır; grimsi; grili, mavili, grili-elik renkli, koyu gri, sisli, kül rengi, kül beyazlı 2. Beyazlı- grili, beyazımturak, beyaz gibi, beyazımsı, beyaza çalan 3. Mavi; temiz duru (su hakkında) 4. Gri renk; maviye çalan gri renkli at; gri renkli büyük baş hayvan 5. Gri kahveli, beyaz kırmızılı, kızılımsı 6. Solgun, renksiz 7. (meczâ) cahil, gelişmemiş, sıradan insan, arsız, küstah, 8. Havadaki sis (çokı sıcak günlerde) 9. Alacakaranlık, şafak 10. Dokunulmamış toprak, ham, sürülmemiş toprak 11. Toprak rengi' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de bazı araştırmacıların köken açıklamasına yer vermiştir: Şerbak'a göre kelimenin eski şekli *pōs 'yanık renkte, boz'. T Tekin'e göre Kırgız Türkçesindeki *borboş* ve Miftahü'l-Lûgat' (XV.yy)taki *bor* 'gri at' şekillerinden hareketle kelimenin eski şeklin *boz* < **bor* 'dur.

Kelime **TAS**'ta 'sürülmemiş toprak' {Ca'fer bin Musa Ericcek ve Ötecik kethudalığın ve koruculuğun Mü'min bin Mustafa'ya verdi ve kendi yerine vekil eyledi ki **boz** yatan yerleri ekmek için... (Sic. B. XV. 8, 386), **DK**'de Boz, kurşunî renk, gri (26-11), **FN**'de Boz, boz renkli (4434), **RB**'de Boz (toprak) (4b/2), **LME**'de 1. Açık toprak rengi. 2. Kül rengi, gri (4a/20), **AK**'ta Yaramaz, kötü, fena (57b.1281), **FFANG**'da 'Boz, açık renkli hayvan' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 'toprak ve deve tüyü renginde olan' anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de "saçılmamış, sürülmemiş toprak" anlamı yanında, "1) Açık toprak rengi, Kül rengi, gri, 3) Bu renklerde olan" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişlemiştir. **DS**'de kelime, (I) Okumamış, olgunlaşmamış basit adam, (II) Bu defa, bu sefer, (III) Kurt, (IV) Sürülmemiş, boz tarla (II-748) anlamlarında kayıtlıdır.

bozkun (boz-+ $-K^2T^4n$ (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-1686), *boz+gun* (*gın*) kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) '1. Birbirine girme, düzensizlik, kaçış, mağlubiyet 2. Yıkılma 3. Mağlup 4. Değişme' olarak verir.

Kelime **TAS** 'bozuk' {Er-remid (Ar.): ...ve tadı ve rengi **bozkun** ve bulanık su. (Terceman. XVI. 366-1), **FN**'de *bozgun* Azgıncı, karışıklık çıkarıcı (6189), **ŞŞÇ**'de *bozgun* Karışık, bozuk (39410) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Bozulmuş 2. Yenik düşmüş, i. 1. Bozulma, perişanlık 2. Yenilmişlik' anlamlarıyla anlam dairesini genişletmiştir. **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türki**'de anlamların yanına 'morali bozulmuş, çökmüş, yılgın' anlamını da ekleyerek anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. **DS**'de *bozgun* biçiminde (I) 1. Perişan 2. İshal 3. Zayıf, sağlık durumu bozuk (II) Bozuk para (II-751) anlamlarında kayıtlıdır.

bozmak Clauson'da (1972:389-390), kelime şöyle geçer: "buz-'tan edilgen is/sf. 'bozuk, yıkık, zarar görmüş' vb. büyük modern şivelerde yaşıyor, bazen mecazî anlamlarla (kişi için) 'ahlaksız'. Sevortyan, kelimenin anlamları '1. a) Yık-, boz-, kır-; mahvet-, ayarını boz-, patlat- b) Parçalara ayır-, kır-, paramparça et-, şeker kır-, para bozdur-, bir bütünü tüketmeye başla- (mesela; para) 2. Gasp et-, yas et-, (mecazî) bahçedeki son mahsüllerini toplamak 3. Galip gel-, mağlubiyet getir- 4. Sil-; yazdığını sil-' ikincil ve mecazî anlamlar ise '5. Çirkinleştir-, kötüleştir-, tahrif et- 6. Büyü yap-, üz- sıkıntıya sok-, utandır- 7. Sözünden/yeminin dön- 8. Aklını yitir-, aklını boz-, kaybet- 9. Kızlığı bozul- 10. Hava bozul- (hava durumu hakkında) 11. Yumurtalar üzerine otur- (hava

durumu)’ olarak kaydeder. Ettuhfetü-z Zekiyye’de boz-lan ‘yıkıl-, kırıl-’ vardır. Buna göre **buz* ‘bozukluk’ ismi de vardır. *bozar-* ‘sıkıntıya sok-’ (Anadolu Ağzılarında) örneği de bunu kanıtlamaktadır. Şerbak’a göre kelimenin eski şekli **po:s-* ‘boz-, yık-’ (1978:120-123).

Kelime **KİG**’de ‘bozma, fesh etme (bozmaklık)’ {...lerin bozmak üzere, ayuñ evvel günü kavüllerin **bozsalar** revâ olur ve (130b/11), **FN**’de *boz-* 1. Bozmak; tahrif etmek; yıkmak; dağıtmak (3551) 2. Bozmak, geçersiz bir duruma getirmek (5862) 3. Bozmak, çözmek (4267) 4. Bırakmak, terk etmek, bozmak (6949), **TİKT (A)**’da *boz-* 1. Gidermek, yok etmek (119a/13) 2. Geri almak, sözünden dönmek (90b/9) 3. Dağıtmak, bozmak (98b/12) 4. Şeklini değiştirmek (164b/10), **TİKT (M)**’de 1. Sözünden dönmek (247a/16) 2. Topluluğu dağıtmak (424b/14) 3. Düzgünlüğü gidermek (307a/9) 4. Yıkmak (361a/1) 5. Kırmak, incitmek (310a/15), **GRT**’de *boz-* 1. Bozmak, kırmak (526) 2. Bir yerin, bir şeyin düzenini karıştırmak, bozmak (2791) 3. Geçersiz bir duruma getirmek, bozmak (974), **İM**’de *boz-* Bozmak, yıkmak; karıştırmak; sözünü tutmamak, bekâreti bozmak (2457) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen anlamların yanında 1. Düzgünlüğünü gidermek 2. Yıkmak, yıkıntı haline getirmek 3. İşlemez bir hale getirmek 4. "Gidermek, yok etmek, ortadan kaldırmak" 5. Zarar vermek, kötüleştirmek, durumunu ve halini değiştirmek 6. Dokunmak, zarar etmek 7. Geri almak, sözünden dönmek. nakz etmek. 8. Mağlup etmek, yenmek 9. Beklenmeyen bir ters cevapla mahcup etmek 10. *mecazlaşmış* Çıldırmaq. 11. Çıldırmaq derecede bir şeyin üzerine düşmek 13. Bir şeyi, şeklini değiştirerek başka bir hale ve kullanılışa getirmek’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla çok genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime **Kâmûs-ı Türkî**’de kazandığı anlamların yanına ‘1. Büyük parayı küçük birimlere ayırmak 2. Altını paraya çevirmek, bozdurmak 3. Yabancı ülke parasını Türk parasına çevirmek 4. Bağ veya bostanın son ürününü toplamak 5. Kızlığına zarar vermek 6. Biçimini ve kullanılışını değiştirmek 7. Bırakmak, dağıtmak 8.. *mecazlaşmış* Bir kimseyi beklemediği bir davranış karşısında bırakarak veya sözünü yalana çıkararak küçük düşürmek 9. *mecazlaşmış* Aklını yitirecek derecede bir şeye düşkün olmak 10. *mecazlaşmış* Kötü duruma getirmek” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ayrıca **TS**’de, kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**’nin 10. maddesinde geçen

'çıldırmaq' mecazî anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime günümüzde bu anlamını kaybetmiş, anlam alanında biraz daralma olmuştur.

böcü Kelime günümüz Standart Türkiye Türkçesi'nde *börtü böcek* 'çeşitli böcekler' koşmasında (hendiodyoın) da geçer.

Kelime **TAS**'ta 'umacı, böcü' "arus-ı kec (Fa.): Ol zişt ve mehîp surettir ki çocuklar yanazlık eyledikte annal korkuturlar. Türkide **böcü** derler.) cümlesinde (Bürh. XVIII-XIX. 419) anlamında yer alır. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'kurt ve böcek' anlamlarıyla karşılaştığımız *böcü* kelimesi, **TS**'de *halk ağzında* '1. Kurt 2. Böcek 3. Çocukları korkutmak için söylenen ve hayalet, hortlak vb. hayalî varlık' anlamlarında anlam dairesi genişlemiştir. **DS**'de kelime kavram alanının (I) 1) Korkunç böcek, korkunç yaratık, 2) Kurt, 3) Böcek, akrep, çıyan, örümcek vs., 4) İpek böceği, (II) Yüksek yerlerde yetişen karaağaca benzer bir ağaç (II-755) anlamlarını kazanmasıyla anlam dairesi, daha da genişlemiştir.

bölük, (belik I) Clauson (1972:339), kelimenin Eski ve Orta Türkçe döneminde bölük şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Sevortyan (1978:215-216), kelimenin anlamlarını '1. Kısım, pay, parça, ayırım, detay, alan 2. Duvar 3. Grup, kalabalık, toplantı 4. Yer ayrımı, bölge, il vs. 5. Gelinden damada verilen para 6. Ayrı, ayrıcalıklı, başka, farklı, ayrı parçalardan oluşan 7. Ayırım 8. Küçük ormanı, koru' olarak vermiştir. Yapısını da böl- -(1)k/ -(1)g ekiyle türemiş, hareketin sonucu olarak kaydetmiştir. Eren (1999:47), sözlüğünde bugün Standart Türkçede kullanılan belik kelimesinin aslı şeklinin *bölük* olduğunu ifade etmiş ve kelimenin fonetik geçişini, *bölmek* > *bölük* > '(örülmüş) saç bölüğü' belik şeklinde vermiştir.

Kelime, aşağıda görüldüğü üzere EOT dönemi ve sonraki dönemlerde ikili şekil ve anlamlarla kullanılmaya başlamıştır.

Kelime **TAS**'ta 1. Saç bölüğü, saç örgüsü (Eğer avrat gusleylese, saçları dibine su yetiştirse bölüklerini çözmek lâzım değildir. (Ter. Kurt. XVI. 29) 2. Parça, kısım (Bir bölük bal iki bölük su şol kadar kaynatar üç bölükten bir bölüğü kala. (Mü. Şi. XIV-XV. 151-2), **BHMİH**'de *belük* (krş. *bilik, bölük*) Saç örgüsü, bölük (Abu H. belük: saçın örgülü bir kısmı SDD belik) **BL**'de *belek* 1. Kakül 2. Belik, saç örgüsü (4b-3), (II) işaret, muhafaz, silâh, şâhika, şube); Sürü, katar, bölük (32a-9), **MT**'de Bölük, tabur

(37b-1), **TİKT (M)**'de 1. Topluluk, cemaat, grup (421a/19) 2. Topluluktan ayrılmış grup, kısım (421a/20) 3. Bölge, parça, kısım (334b/8), **KT**'de 1. Topluluk, fırka, cemaat, grup (61a-4=6/38) 2. Parça, kısım (108a-10=99/81), **NH**'de (71b/16) ve **Bİ**'de (877) 'bölük, fırka, tâife; kısım, parça' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "saç örgüsü" anlamı yanında "1. Bir bütünden ayrılmış olan parça kısmı 2. Hizip, 3. Takımlardan oluşan, üçü veya dördü bir tabur oluşturan ve öbür birliklerin temeli sayılan birlik, 4. On kuralına göre yazılan tam sayının, sağdan sola doğru üçer üçer ayrılan basamaklarından her bir üçlü takımı' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Genel olarak topluluk, sürü 2. Memleketin bir kısmı 3. Pay, hisse 4. Duvar, çit, perde gibi bir bölme ile ayrılmış binanın kısımları; oda, daire 5. Bir büyük topluluktan ayrılmış grup 6. Ortadan bölünmüş saçın bir tarafa taranmış kısmı' anlamların da kayıtlıdır. Bu anlamların TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam dairesinde ciddi bir daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**'de kelime, *belik, bölük, pelik, pölük* biçimlerinde farklı şekillerde benzer anlamlarda kullanılmıştır. *belik*, (I) 1) Saç örgüsü, 2) Saç, (II) 1) Bölük, parça, kısım, 2) Askerî birlik, bölük, 3) Bölünmüş, parçalı, (III) İşaret, nişan, (IV) 1) Çok, pek, 2) Kalabalık (II-30), *bölük* (I) 1) Tarlalar ortasında kalmış orman parçası, 2) Toprak tarla parçası, 3) Yerli bez parçası, dokuma, 4) Parça parça ayrılan saç örgüsü (II-617-618, 768) (I) 1. Saç 2. Örülmiş saç bölüğü, saç örgüsü 3. Alnın üstüne bırakılmış saç, kâkül (II); Saç; örülmiş saç bölüğü, saç örgüsü (IX-3424, 3469, 3479)

budak, (butak) (<*büt 'bud, bacak, kalça', bütü-/būta- 'budamak' (Tekin, 1975:262)) Clauson'un (1972:301–302), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "butı:- 'tan somut isim (bir ağacın) dalı' olduğunu bazı genişlemiş anlamlarla Hak.'den sonra kayıtlı olmadığını ifade etmiştir. Sevortyan, *pu:da-* maddesinde *budak* kelimesine yer vermiştir: buda- fiilinin 'dal dal ayrılmak' anlamı Radloff tarafından tespit edilmiştir. Bu anlam, kelimenin kökenini tespiti yaramıştır: Habiçev'e göre kelime, *but 'ayak' + -ak/-ık şeklinde bir gelişim seyretmiştir. Doerfer de aynı köken açıklamasını vermiştir, ancak kelimenin türeme temelindeki anlamı vermemiştir. Ayrıca Doerfer'in kelime hakkında ikinci bir köken analizi daha vardır: *bit* (isim) + -ı- (i.f.y.) + -(vokal)k (f.i.y.). Sevortyan kelimenin obje anlamındaki -g/-k ekiyle fiilden türemiş olduğu görüşündedir (1978:128-130).

buta- kelimesi de *but* isminden gelmektedir: *butak* < **but* + *a-* (i.f.y.) -*k* (f.i.y.)

Bugün pek çok Türk lehçesinde *ayak* kelimesi ‘but’ kelimesi ile karşılanır. Kazak Türkçesinde ayakkabı kelimesinin karşılığı *putkiyimdir*.

Kelime **TAS**’ta ‘şube, teferruat’ {Hayâ iymanından bir **budaktır**. (Rav. Ah. XVI. 226), **KİG**’de 1. İnce ve küçük dal, budak (34b 4) 2. Şube, kol; teferruat (3b. 11), **YİŞ**’te Ağaçlarda tomurcuk ve dal çıkan boğum (109a/8), **KT**’de 1. Dal, budak 122a-4=14/24) 2. Kol (278b-7=77/30), **TİKT**’te 1. İnce, küçük dal (80b/17) 2. Kol (34b/11), **MN**’de Fidan (97-1), **YZ**’de *budaK* Budak, dal, mecazen çocuk, evlât (16b.463) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. İnce ve küçük dal 2. Ağaçta ve tahtada bulunan budak izi, budak gözü’ anlamlarıyla geçer. Günümüzde **TS**’de *budak* “dal” temel anlamı yanında “1) Ağacın dal olacak sürgünü, 2) Dalın gövde içindeki başlangıç yeri olan ve tahtalarda görülen yuvarlak koyuca renkte sert bölüm” olarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. Ayrıca kelimenin EOT metinlerinde geçen ‘şube, kol, (mecazî) çocuk’ anlamlarının TS’de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de ‘damların üstünü düzeltmekte veya yağmurdan sonra çatlakları kapatmakta kullanılan silindir şeklindeki taş’ (II-778) olarak geçer.

bulaşmak Radloff (1911:IV-1840), kelimenin anlamlarını (*Osmanlı*) ‘kirlenmek, lekelemek; bir şeye girişmek, teşebbüs etmek; ele geçirmek, heyecanlanmak, sinirlenmek, üzüntü duymak’ olarak vermiştir. Tietze (2002:392), *bulaş-/bolaş-* ‘bir şeye değmekle kirlenmek, bulanmak, yağlanmak, çamurlanmak’ < ET. **bulğaş-*. Sevortyan (1978:257), *bula-ş* kelimesini ‘*karış-*, *kirlen-*’ olarak kaydetmiştir.

TAS 1. Karışmak, fenalaşmak.

Çü tâli döne iş **bulaşır** imiş

Yürür iken ayak dolaşır imiş (Süh. XIV. 268)

2. Musallat olmak {Hurd (Fa.): Taam mânasına ve hurden lâfzından sıyga-i mâzidir ve ism-i masdardır ve sataştı, yâni **bulaştı** mânalarına dahi gelür. (Ni’meti. XVI. 284)

3. Çatmak, sataşmak, duçar olmak

Tekin gelmedi bunlar bu araya

Bulaşmıştır bular bu mâceraya (Salâtin. XV. 24)

4. Meşgul olmaya başlamak.

Satın alıp satmağa çün **bulaşur**

Asısın ol hoca ile üleşir (Mant. Tayr. XIV. 198)

5. Alûde olmak, bulanmak.

Kimde kim işbu nazar var şaşmadı

Bu fena rengine ol **bulaşmadı** (İbrahim. XV. 27–2)

HN'de Mülakat (320), **KİG**'de Bulaşmak, yayılmak (10a.11), **DK**'de Bulaşmak, bulanmak (297–12), **TİKT (A)**'da *bulaş-* Bulaşmak, sürülmek, yapışmak (196a/12), **TİKT (M)**'de *bulaş-* Kirlenmek, lekelemek, bozulmak, özelliğini kaybetmek (394b/4), **ŞŞÇ**'de 1. Bulanmak, bulaşmak (4175) 2. Çatmak (8782) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT metinlerinde geçen anlamların yanında '1. Bulaşıcı bir hastalığa yakalananlar ile bir arada bulunmak, görüşmek 2. (Bulaşıcı hastalık) geçmek 3. Girişmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, EOT ve **Kâmûs-ı Türkî**'deki anlamların yanına 'istemedi bir rastlantı sonucu bir işe karışmak' anlamını da ekleyerek anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. **DS**'de (I) 1) Başlamak, 2) Bir işe istekle başlamak, (II) Engele olmak, (III) Çatmak, sataşmak (II–786,787); 1. Takılmak 2. Karışmak (XII–4465) anlamlarında kayıtlıdır.

bulıcı (*bul-* + $-(y)I^4cI^4$ ($<-gU^2çI^2<-gU^2+çI^2$) (*f.i.y.*)) Radloff (1911:IV-1946), *bul+ıcı* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*bulan, keşfedici, tedarikçi*' olarak verir.

Kelime **TİKT**'te İdrak eden, anlayan {müdrike demek Arab dilince bulıcı demek olur. Yani "sen bulıcısın" didi. Ve Amr'a (162a/4) anlamında geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**'de *bulucu* 'bir şeyi bulan, ortaya çıkaran kimse' anlamında kayıtlıyken günümüzde **TS**'de *bulucu* '1. Kâşif 2. Gazları, mayınları, radyoaktif mineralleri, manyetik dalgaları bulmaya yarayan araç, dedaktör' olarak geçer.

buluntu (*bul-* + $-(I^4)n$ (*f.i.y.*) (*dönüşlülük*)- + $-D^2I^2$ (*f.i.y.*)) Kelime **TAS** 'birisi tarafından kaybedilip başkası tarafından bulunan şey' {Raygân [Fa.]: **Buluntu** ve

lûkaata makâlesi ve müft ve meccanen ele geçen nesne. (Bürh. XVIII-XIX. 296) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Kazı veya araştırma ortaya çıkarılmış olan, bazen de rast gelenirek bulunan eski çağlardan kalma eşya, 2) Sokakta bulunup alınan çocuk, 3) Herhangi bir yerde bulunup gerçekten veye hükmen sahibi bulunmayan mal' anlamlarıyla anlam dairesi genişlemiştir.

burgu (II) Radloff (1911:IV-1829), kelimenin anlamını (Kırgız, Osmanlı) '*matkap, burgu*' olarak verir. Sevortyan (1978:267) kelimeyi, *bur-* + *ka* (f.i.y.) ekinin eklenmesiyle türemiş isim olarak verir. Anlamlarını da '*matkap, vida, tirbuşon, tornavida, kırışık (yüzdeki)*' olarak kaydeder.

Kelime **TAS** Bir işkence aleti. {El-azra' [Ar.]: Demirden bir gâne alete denir ki anınla uğru makulesi mücrimleri ikrar ve ihbar için işkence ederler, **burgu** tâbir ettikleridir. (Kam. XVIII-XIX. 2, 25), **FFANG**'da Burgu, telli çalgılarda telleri germeye yarayan mandal' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Delik açmaya yarayan delgiye takılı sarma, yivli, keskin, çelik alet, 2) Tıpa çekmeye yarayan, ucu sivri ve helis biçiminde demir alet, tirbuşon, 3) Yerin orta ve derin katmanlarına inebilmeyi sağlayan delici alet, 4) Telli sazlarda, telleri germeye yarayan mandal' olarak anlam dairesi somut yollarla genişlemiştir. **DS**'de kelime, (I) Başörtüsü, (II) Musluk, (III) Artezyen kuyusu, (IV) 1) Diş ağrısı, 2) İshal, dizanteri, (V) Kurt derisi anlamlarında kayıtlıdır.

burkmak, (burkamak) Sevortyan (1978:264-267), kelimenin anlamlarını '*1. Dönmek, çevrilmek 2. Döndür- (bir yana) 3. Burk- 4. Eğ-, bük-*' olarak vermiştir. Şerbak kelimenin eski şeklini **pur-* anlamını da '*döndür-, çevir-*' olarak vermiştir. Radloff ve Tsenner ise kelimenin *bürt-* '*burk- çevir-*' ile bağlantısı üzerinde durmuştur.

Kelime **TAS**'ta '*bükmek*' {El- ihsafü [Ar.]: Urganı berk **burkmak** ve berk örmek. (Terceman. XVI. 25-1) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Burulup, incinmek 2. (Buğday) değirmende kırılıp bulgur olmak' olarak anlam dairesi genişlemeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelimenin '1. Bir şeyi burarak eksenini etrafında döndürmek 2. Burkulmak' anlamları yanında '1. Acı vermek, üzme 2. mecazlaşmış Bazı yiyecekler, ağza kekre tat vermek' anlamlarını kazanmasıyla anlam dairesi genişlemiştir.

burma (I-II) Radloff (1911:IV-1834), *bur+ma* kelimesinin anlamlarını (Kırgız, Osmanlı, Çağatay) ‘1. *Sarmal biçimde, helezoni, kıvrık* 2. *Döndürme (çeşme burması)* 3. *Sancı, karın ağrısı*’ olarak verir. Sevortyan (1978:266), *bur- ma* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘*helezon, büküntü, kıvrım, viraj, yüzük, bükülmüş (saç), kıvrıcık (saç), vida, mecazi*’ olarak kaydeder.

Kelime **TAS**’ta (I) ‘İğdiş etme, eneme; iğdiş edilmiş hayvan’ {El-*vicâ* (Ar): Erkek davarın hayasın ezip düğmek ki Türkçede **burma** tâbir olunur (Ah. XVI. 1123) **TAS**’ta (II) ‘Telleri burularak yapılan bilezik’ {Altun yüzük ve **burma** (Sic. B. XV. 6, 108), **DK**’de Burma, burulmuş, burulmuş kısım (107-1), **LME**’de Burulmuş, kıvrılmış (16a/5) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Burmak fiili, çevirme, döndürme, kıvrırma 2. Enenmiş, iğdiş edilmiş 3. Burulmuş şeyin şekli; helezonî şekil’ anlamlarına ‘1. Vidalı çivi, vida 2. Mide, bağırsaklar buruluyormuş gibi karında duyulan şiddetli ağrı 3. Musluk, lüle 4. Açılmış hamuru kıvrarak yapılan bir çeşit hamur tatlısı, sarığı burma da denir.’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de kelime yukarıdaki anlamları yanında ‘1. *halk ağzında* Eğrilmek için bükülmüş yün, 2. *halk ağzında* Yaşken kurularak kurutulan ot, 3. *halk ağzında* Kuru incir” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Musluk, 2) Çeşme oluşu, (II) 1) Eğrilmek üzere bükülmüş yün, 2) Ketten liflerinden, kecini ayırdıktan sonra yapılan kelep, deste, (III) Kolçak, (IV) 1) Yaşken burulup kurulan ot, 2) Üzüm küfelerinin ağzına, örülerek konulmuş saz, 3) Yaş ağaç kabuğunu soyma, 4) Yonca yonca veya ot demeti, (V) Yumurtası burularak erkekliği giderilmiş, koç, teke vb. hayvan, (VI) Bilezik, (VII) İlkbaharda hayvanlara yapışan büyük, beyaz kene, (VIII) İplik topundan çıkan iplik turası, (IX) Arabada yüke bağlanmış zinciri germek için kullanılan yuvarlak sırtık, (X) Dolanarak yükselen yer, (XI) Kıvrıla kıvrıla çıkan duman, (XII) 1) Simit, halka, yuvarlak ekmek, 2) Burularak yapılan bir çeşit börek, 3) Unla yapılan bir yemek, 4) Bir hamur tatlısı, (XIII) Şalvarda büzgü, (XIV) Arabalara koşulan, yumurtalıkları burulmuş boğa (II-799, 800) anlamlarında kayıtlıdır.

bük (I) Clauson (1972:324), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “‘sık çalılık’ vb. NE’de bük/pük pek çok şivede R IV; Khak, Tuv. Ve SW Osm’da bük yaşıyor, bük ‘orman’ yazısının kaynağı P.’de belirsiz, daha eski Çağ. kaynaklarında ortaya çıkmıyor.

Hak. XI, Osm. XIV bük ‘sık çalılık’ iki XIV metninde ve pek çok XVIII sözlüğünde.” Sevortyan (1978:290-293), kelimenin anlamlarını ‘1. *Büküm, büküntü, bükme yeri; nehrin dönme yeri, nehrin dönemeci, dönemeç, aç, dikiş yeri* 2. *Bükülmüş, eğilmiş, ikiye katlanmış* 3. *Nehir akışı, boyunca iki dağ arasındaki vadi, dağ geçidi, dar vadi, dar hendek, kenar, taraf, تنها yer* 4. *Çayır* 5. *Nehir kıyısında (yüksek dağların eteğinde) düz olan, düzlük*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘sık çalılık, fundalık’ {Ez-zâre (Ar.): **Bük** mânâsıdır. (Kdeb. XVIII. 474-2), **BHMİH**’de Bük, sık ağaçlık (Kâş. bk: Abu H. bök), **KAB**’da ‘küme, toplantı yeri’ olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “ovada veya dere kıyısında çalı ve diken topluluğu” anlamı yanında, “1) Böğürtlen, 2) Akarsu kıyılarındaki verimli tarlalar, 3) Dönemeç” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Ova ve dere kıyılarındaki çalı ve diken topluluğu, 2) Irmak ve göl kenarındaki sazlık, 3) Dere kıyılarındaki söğütlük, 4) Sarmaşık, 5) Böğürtlen, 6) Yabanî çilek, 7) Dağ üzümü, 8) Ahududu, (II) 1) Akarsu kıyılarındaki verimli tarlalar, 2) Bostan, 3) Akarsuya yakın bahçeler, 4) Çalılık, sazlık ve ormanların en sık olduğu yer, 5) Düz ve büyük toprak parçası, 6) Belen, 7) Yamaç, sırt, (III) 1) Dönemeç, 2) Akarsuların büküntü yeri, 3) Köşe, 4) Bükülerek katlanmış bir şeyin her bir bükümü (II-814, 815, 816) anlamlarında kayıtlıdır.

bükmek Clauson (1972:324), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “Kâş. iki anlama geliyor: (1) eğmek, bükmek’ vb. (geçişsiz); (2) “rahatsız hissetmek, (bir şeyden Abl.) tiksirmek’, fakat daha sonraki kullanımlar ve pasif şekil bükül- bazen belirtisiz nesne ile geçişli bir fiil olduğunu gösteriyor. Genellikle ilk anlamda, fakat belirtili bir nesne ile bütün modern şivelerde yaşıyor. İstisnai olarak NC kır. *bük-* ‘eğmek’ ile *bökö-* ‘rahatsız hissetmek’ arasında ayırım yapar. Ancak bunun farklı anlamlarda iki kelime arasında geçekten orijinal bir fonetik farklılığı yansıtıyor olması değil. Hak. XI, Çağ. XV, XIV *bik-*“ Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Eğ, bük-, kıvr-, katla-, döz çök-, eğil-* 2. *Eğil-, oturarak selamla-, buruştur-* 3. *Bur-, döndür- ör-, sar-, dola-* 4. *Düğmele-, bağla-* 5. *Çekip çıkart-, (örneğin diş)* 6. *Hamurdan bir şey yap- (mantı yap-)* 7. *Engel ol- (siper), kapat-, topla- (su)* 8. *Sakla-, gizle-, gizlen-* 9. *Balta ile kes- (uçalardaki fazlalıkları kes-)* 10. *Bir şeyi çok iste-* 11. *Birinin kısmetini payını kendine al-* 12. *Birini*

bekle- (*pusuda*) 13. *Düzenle-*, *düzleştir-*’ olarak vermiştir. Şerbak, kelimenin en eski şeklini **pük* olarak kaydetmiştir (1978:290-293).

Kelime **TAS**’ta 1) Hareket etmek.

Kimisi boş yer içer, oynar **büker**

Kimi dün, gün durmadan zahmet çeker (Ga. XIV. 392)

2) Oynamak, raksetmek. {...Padişahlığım yerinde, mukbil ferzend elimde niçün ömür dadını rûzgâr-ı sitemkârdan almayam, nihâl-i muradı işret bağında dikmeyem, gülüp oynayıp **bükmeyem** çün kârvan-ı ömr râh-ı fenadadır. (Ferec. XV. 312) **SN**’de *bük-* Raksetmek (3445), **CTD**’de *bük-* Birkaç tel ipliği bir araya getirerek tek bir iplik durumuna gelecek biçimde, uçlarını birbirine ters yönde çevirmek, bükmek, **TM**’de *bük-* Bükmek, çevirmek (73b/12), **FN**’de *bük-* 1. Bükmek, sarmak; bağlamak (4310) 2. Eğmek, bükmek (6965), **ŞŞÇ**’de *bük-* Eğmek, bükmek (14014), **FFANG**’da *bük-* Bükmek, eğmek, çevirmek, sarmak kıvrırmak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘1. Kıvrırmak, eğriltmek 2. Çevirip, devşirmek 3. Katlanmak, kırmak 4. Eğmek, eğriltmek’ anlamlarına anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de ise kelimenin daha önce kazandığı ‘1. Eğmek 2. Katlamak’ anlamlarına ‘1. Sertçe çevirmek, bükmek 2. Birkaç tel ipliği burarak sarmak 3. Döndürmek’ anlamlarının da eklenmesiyle kelime anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**’de kelime, (II) Sığırların erkeklerini kısırılaştırmak (II-818) anlamlarında kayıtlıdır.

bürgü (*bür-* + $-K^2I^4$ (*f.i.y.*)) Sevortyan (1978:298), *bür-* kelimesini ‘kapatmak’ fiilinden getirir ve anlamlarını da ‘*boğucu, bunaltıcı sıcaklık, boğucu kapalı (bulutlu) hava; Anadolu ağızlarında da başörtüsü, örtü*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘baş örtüsü’ {Dokuz dane dülbent **bürgü**. (Sic. B. XV. 9, 142) anlamında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *halk dilinde* kelime, “baş örtüsü” anlamı yanında, “1) Çarşaf, 2) Atkı, 3) İnce perde” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**’de (I) 1) Baş örtüsü, 2) Çarşaf, çar, 3) Atkı, 4) Yeldirme, 5) Örtü, peçe, 6) Arabanın üzerine getirilen tente (II-825) anlamlarında kayıtlıdır.

bütün Clauson (1972:306–307), “*büt-*’den geçişsiz İ./S.; genellikle ‘bütün, hepsi’” olarak açıklamıştır. Sevortyan (1978:302-304), kelimenin anlamlarını ‘1. *Bütün, tüm, hepsi, tamamı* 2. *Bir bütün, dokunulmamış, dolu, ayrılmamış, bütün elbise* 3. *Bütün, tam, tek parça, bazılmamış* 4. *Bütünleyin, tamamen, bütünüyle, hususen, bayağı (çok)* 5. *Doru, hakim* 6. *Çok güzel, mükemmel, enfes, eksiksiz, sağlam* 7. *Gerçekleştirilmiş, eda edilmiş*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: *büt-* ‘bit-, tüken-, sona er-, gerçekleş-’ *fülinden – (vokal)n (f.i.y.)* ekiyle türemiş isimdir.

Kelime **TAS**’ta ‘mükemmel, tamam, sağlam, eksiksiz, parçalanmamış’ {Cebbar’ın *mâ’nisi bütün sıyıcıdır, bir ma’nisi de sınığı bütün eyleyicidir (İhlâs. XIV. 69), BHMİH*’de Doğru, dürüst, sahih, bütün (Kâş. Caf., Müh., Abu H., Kom., Ettuhfe, Dede), **DK**’de Bütün (6–9), **YZ**’de Bütün, sağlam, parçalanmamış (20a.560), **CTD**’de Bütün, sağlam, mükemmel’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “1) Eksiksiz, tam, 2) Parçalanmamış” anlamları yanında, “1) Çok sayıdaki varlık ve nesnelerin hepsi, 2) Bozuk olmayan (para), 3) Birlik, tam” anlamlarını kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘*eğilmez, tek parça gibi çevrilmez, dik ve sert*’ anlamı da kayıtlıdır. **TS**’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, *bitün* biçiminde ‘bütün’ (II–712) olarak kayıtlıdır.

büyü- (<<*bedi-*) Clauson (1972:299-301), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “‘*büyüme* vs.’, kullanımıyla ilgili olarak sadece (?) **KD Tuva**’da *bedi-* ve **GB Osm.**da *büyü-* yaşıyor” Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Büyük ol-* 2. *Büyü-, bit-, kuvvetlen-* 3. *Yüksek ol-, kalk-, yücelen-* 4. *Genişle-* 5. *Mecazî olarak güç, önem kazan-*’ olarak vermiştir. Kelimenin temel anlamını da ‘*büyük ol-*’ olarak kaydetmiştir. Kökeni için de **bed, *bey, *biy* isiminden *-ı-* ekiyle türediğini ifade etmiştir. Azerbaycan, Türkmen ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki örnekler, böyle bir isim kökünün varlığını kanıtlamaktadır: *beygel-* ‘yücel-’; *biyel-* ‘art-’ vs. Sevortyan’a göre kelimenin 1. maddesinde verilen anlam çıkış noktasıdır (1978:288-290).

Kelime **FN**’de ‘büyüme; (çocuk için) yetişkin duruma gelmek’

Yedi yüz yavrusın yidüñ bu kuşuñ

Uzandı kuyruguş **büyüdi** başuş (4044)

HHT'de *büyi-* 1. İrileşmek, eskisinden büyük duruma gelmek [053b/15] 2. Yetişmek [045b/15], **TİKT (M)**'de *büyüt-* 1. Yaşın ilerlemesiyle gelişmek, yetişmek (227b/7) 2. İtibar kazanmak (374a/17), **ŞŞÇ**'de Büyüme, yetişmek (4928) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *büyüme*, “organizmanın bütününde veya bu bütünün bir bölümünde, boyutlar artmak, irileşmek, eskisinden büyük duruma gelmek” anlamı yanında “1. Yetişmek 2. Yaşı artmak, yaşlanmak 3. Artmak, güçlenmek, şiddeti artmak 4. Sayıca artmak 5. Genişlemek 6. Önem ve değer kazanmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı '*terbiye olunmak*' anlamı da vardır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

büyük (<<*beğük*) Clauson'un (1972:302) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: *beğü*:- '*büyük, muazzam*'; pratik olarak *uluğ* kelimesi ile eşanlamlıdır. İki kelimenin anlamları arasında herhangi bir anlam farkı varsa, belki de *beğük* gerçekte 'fiziksel olarak büyüklüğü'; *uluğ* ise daha geniş anlamda 'büyük, kocaman, muazzam, muhteşem' karşılar. Sevortyan (1978: 288-290) kelimenin anlamlarını '*1. Büyük, kocaman 2. Başkan 3. Uzun boylu 4. İrilik 5. Dev 6. Yükseklik 7. Uzunluk 8. Geniş 9. Pek, çok*' olarak vermiştir.

Kelime **FN**'de 'büyük'

Gey ulu gevdesi filden **büyükdür**

Gören anı irakdan dir üyükdür (3926)

KY'de *büyüK* 'büyük, yaşça diğerlerine göre büyük olan (44b.1298) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, ”boyutları, benzerlerinden daha fazla olan (somut nesne), makro, küçük karşıtı” anlamı yanında “1. Çok, ortalamayı aşan (soyut kavram) 2. Niceliği çok olan 3. Üstün niteliği olan 4. Yetişkin, belli bir yaşa gelmiş 5. *mecazlaşmış Önemli*” olarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla anlam dairesi genişletmiştir.

çağ (II) Clauson 1972:404), kelimenin anlamını '*orijinalinde 'tamamen, kesinlikle*' anlamında bir zarf; bu anlamda sadece '*çak*' '*zaman*'in genişlemiş bir anlamı olabilir” biçiminde vermiştir. Eren (1999:76), kelimenin Türkçe bir öge olduğu konusunda

yaygın bir görüş olduğunu, ancak eski metinlerde kelimenin geçmediğini, Uygur Türkçesi döneminde de Moğol çağından itibaren görülmeye başlandığını kaydeder. Moğolcanın eski eserlerinde çağ kelimesi sık geçer. Ayrıca Moğolcanın çağdaş diyalektlerinde yaygın olduğunu ekleyerek kelimenin Türkçeye Moğolcadan geçtiğini söyler.

Direvnyetskiy Slovar'da (1969:139) *çaq* (I) kelimesi, 'devir, zaman' anlamlarıyla kayıtlıdır: *tañ ertä çagda keldi* 'erken zamanda geldi' (Oğuz Kağan Destanı); *jana ögädäj qan çagınta turlug atlıg daruxa kelip incü barçılarqa qalan kesmiş joq* (Ögedey Han devrinde Tuglug adlı darıga gelip mirasçı bağcılara kalan (vergi) kesmemiş) olarak geçer.

Kelime **TAS**'ta 1. Zaman, vakit, mevsim, devir {Aklı karalı seçen **çağda** göğsü güzel kaba dağlara gün değende. (Dede. XIV. 7) 2. Yaş. {Orta **çağlı** ulu ile kiçinin arasında... (Cev. Es. XV. 19) 3. Asır, yüzyıl {El-a'sır (Ar.): Asrıncem'dir, vakıtlar ve demler ki asır **çağdır**. (Kdeb. XVII. 489-1), **YED-YED/RN**'de Zaman, vakit, mevsim. Yaş, asır. "sözün usıla düşirgil dimegil çağ ide (çağada?) bir söz (102/3), **MK**'de *çag* ve **MN**'de (143-12), **Bİ**'de *çag* (1478) 'an, zaman, vakit, sıra, zaman, çağ', **ŞŞÇ**'de (I) Zaman (14754) (II) Tam, tamam (1312) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1) Zaman dilimi, vakit, 2) Hayatın çocukluk, gençlik vb. dönemlerinden her biri, yaş' temel anlamların yanında, '1) Kendine özgü bir özellik taşıyan zaman parçası, dönem, devir, 2) Tarihin ayrıldığı dört büyük bölümden her biri, kurun, 3) *mecazlaşmış* Bir şeyin uygun, elverişli zamanı, 4) *jeoloji* Bir katmanın oluştuğu süre' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini mecazî ve terim yönünden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*boy, boy pos* "kıvam gelişmişlik"' anlamı da vardır. TS'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (IV) 'saat' (III-1033) olarak geçer.

çağırmaq (*çak-* + *-(I⁴)f* (f.f.y.)) (< **çāqır-* 'çağırmaq' (Tekin, 1975:252)) Kelimenin kökü muhtemelen Kâşgarî'de (Atalay, 1999:IV-131) *çak* 'ses anlatan bir söz' kelimesidir (Kara, 2004:45). Clauson'un (1972: 410), kelime hakkındaki görüşü şöyledir: "'çağırmaq, bağırmaq' vb. XIII'den önce kaydedilmemiş, fakat bunun orijinalinde Oğuzca bir kelime olduğunu gösteren *çakırış-* bütün modern şivelerde yaşıyor. Yine de *çağır-/çakır-* vs. olarak; KD Türkçesinde sadece Bar.'da (Hak.) XIII

(?) Tef. *çağır-/çağur-/çakur-* ‘çağırmaq, bağırmaq, yalvarmaq’, Harz. XIII *çağır-*” Kaşgârlı, (Atalay, IV-1999:132) *çağır-* fiilinin işteşlik ekiyle yapılmış biçimi olan *çakırış-* ‘çağırışmaq’ kelimesini Oğuz Türklerine ait bir kelime olarak vermiştir. Kara (2004: 45), *çağır-/çığır-* kelimelerini ses değişmesi yoluyla fono-semantik başkalaşma başlığı altında ele almıştır. Oğuz Türkçesi içinde *çağır-* ‘haykırmak’ kelimesinin ilk hecesinde bulunan a>ı olduğu *çığır* ‘bağırmaq, haykırmak’ olarak ünlünün değiştiği görülmektedir.

Taradığımız kaynaklarda *çağır-/çığır* fiillerinin anlam örgüsünün birbirine çok yakın olduğunu iki kelimenin *fono-semantik* başkalaşma değişim geçirdiğini düşünerek aynı başlıkta vermeyi uygun gördük.

Kelime **TAS**’ta ‘bağırmaq, haykırmak’ {Utanurun varmağa dedi, **çağırdı** düştü; gördüm, ölmüş (Yüz. Ha. XIV. 163), **DK**’de Çağırmaq, bağırmaq, manzum söylemek, türkü çağırmaq, seslenmek, davet etmek (8–11), **SN**’de *çagır-/ çagırmag/ çagur-* Seslenmek, bağırmaq, haykırmak (882), **YZ**’de *çagır-* 1. Çağırmaq, seslenmek (21a.585) 2. Yüksek sesle seslenmek, bağırmaq, haykırmak (42b.1233), **İM**’de *çagır-* Davet etmek, seslenmek, söylemek (999), **TİKT (M)**’de *çagır-* 1. Seslenmek, haykırmak (231a/8) 2. Davet etmek (292b/9) 3. Yüksek sesle okumak (423a/21) 4. Ezan okumak (223b/8), **ŞŞÇ**’de 1. Seslenmek, yanına çağırmaq (3009) 2. Bağırmaq, haykırmak (1532); *çığır-* Bağırmaq, haykırmak (52809), **Bİ**’de *çagır-* 1. Gelmesi için (kuşa) seslenmek (198) 2. Acıdan ses yükseltmek (1466), **FFANG**’da *çağır-* Çağırmaq, bağırmaq, yüksek sesle konuşmaq, Allah’a yalvarmaq’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *çağırmaq*, “1. Birinin gelmesini kendisine yüksek sesle söylemek, seslenmek” 2. Herhangi birinin bir yere gelmesini istemek 3. *halk ağzında* Yüksek sesle, şarkı, türkü söylemek” anlamları yanında, ‘binmek için bir araç istemek’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘*davet etmek*’ anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS’de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

çakıldak (I-II-III) Kelimenin kökü muhtemelen ses taklidî (onomatopie) bir kelime *çak-* fiilinden gelmektedir. Clauson’un *çak-* kelimesi hakkında sözlüğünde geniş bir bilgi vermiştir: Kelime, *çak* gibi ses taklidî bir özelliğe sahip, fizikî veya zihnî, sert bir özellik taşıyan hareketi ifade etmekte kullanılmaktadır; Mesela; ‘(çelik veya çakmak

taşıyla) ateş yakmak; (yılan veya akreb için) sokmak, ısırarak; iftira etmek, ihanet etmek, kınamak. Kelime, bugün bu anlamlarıyla bütün modern şivelerde yaşamaktadır. Osm. XIV-XV *çak-* ‘iftira et-, kara çalmak (bir sırrı Akk., birine Dat.); kulağa çakmak’ olarak geçer (1972:405).

Kelime **TAS (I)**’ta ‘bostanlarda kuş ürkütmek için yaptıkları ses çıkaran fırıldak’ {Huzruf (Ar.): Bâdfé (Fa.): **Çakıldak** ki kuş ürkütmek için bostanlara kurarlar; rüzgâr ile döner ve avazı çıkar. (Aks. XVII-XVIII. 177-1), **TAS (II)**’ta ‘koyunun kuyruğu altında kalan pislik’ {El-vezah (Ar.): Koyun kuyruğuna yapışan **çakıldak** ki bevlinden ve tersinden olur (Ah. XVI. 1130) **TAS (III)**’ta ‘üğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini haber veren ve değirmen taşına çarparak çak çak sesi çıkaran âlet’ {Tezde-i âsiyâ [Fa.]: Değirmen **çakıldırağı**. (Sih. Ac. XV. 3-2), **YED-YED/RN**’de Değirmende üğütülen buğdayın talar arasında bittiğini bildiren ve değirmen taşına çarparak “çak-çak” çıkaran alet, **KBP**’de Koyunun altındaki pislik (62b/15) anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime, yukarıda **TAS**’ta görüleceği üzere eşgösterenli olarak değerlendirilmiş ve üç ayrı başlıkta verilmiştir. Ancak bizce her iki maddede verilen anlamların birbiriyle eşgösterenli olmasını gerektiren ciddi bir anlam ayrılığı veya kelimelerin sesteş tesadüflük bir durumu yoktur. Gerçekte üç maddedeki anlamı da birleştiren temel merkezî bir anlam vardır o da ‘ses’dir. Yani; bostanlarda kuş ürkütmek için yaptıkları ses çıkaran *fırıldak*’ın *sesi*, koyunun kuyruğu altında kalan *pislik*’in *sesi* ve üğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini haber veren ve değirmen taşına çarparak çak çak sesi çıkaran *âlet*’in *sesi*’dir. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “koyunların kuyrukları altındaki kıllara yapışıp kuruyan pislik anlamı yanında, “1) Bir çarkın yalnız bir yöne doğru işlemesine yol verip tersine dönmesini önleyen veya değirmen, su dolabı vb. makinelerin işleyişini çıkardığı sesle kontrole yarayan parça, 2) Elde çevrildikçe gürültülü ses çıkaran, değirmi biçiminde bir çocuk oyuncağı” anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘1. Su değirmeninin üst taşına dokunarak sürekli bir ses çıkaran tahta parçası 2. Değirmen şeklinde ve elde döndürüldükçe gürültü çıkaran bir çocuk oyuncağı anlamları’ vardır. Bu anlamların **TS**’de kayıtlı olmaması kelimenin anlam darlaması yaşadığını da gösterir. Kelime **DS**’de anlam dairesini kullanım sıklığına paralel olarak ‘(I) 1) Olmamış meyve, 2) Sakız kabağı, 3) Kabuğu ile kurutulmuş fasülye, 4) Patlıcan

kurusu, 5) İlâç yapmakta kullanılan, zar içinde tohumları olan baklagillerden bir bitki, 6) Börülce, 7) Susamın meyvesini koruyan zar, 8) Kırlarda yetişen köklü, çiçekli ve yağlı bir çeşit ot, (II) Arabalarının yan kayışlarının takıldığı ağaçlar, (III) Seviyesi düşük, (IV) Bol, çok (tahıl ve meyve) (V) Renksiz, (VI) Olmadan küflenmiş üzüm salkımı, (VII) Pis, dağmık (kimse) (VIII) Ağaç, sürgü, kilit, (IX) Geveze, dedikodu (X) Rüzgârda ses çıkararak kuşları kovalamağa yarayan bir alet (III-1043); *çakıldak/çakal* Olgunlaşmamış meyve (XII-4475) anlamlarında kayıtlıdır.

çakışmak *çak*'ın işteş şeklidir. Radloff (1905:1836), kelimenin anlamını (*Osmanlı*) 'yuvarlaklaşmış, şiş-' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'birbirini kovlamak'

Rahmet ile yazmağa bakışalım

Gel birimizi **çakışalım** (Man. Tayr. XIV. 266)

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de kelime, 1) Birbirine geçip kenetlenmek, takılmak, 2) Aynı zaman dilimine denk gelmek, 3) *halk ağzında* Söz yarıştırmak, 4) Doğru, aç, yüzey vb. geometrik biçimler üst üste konulduklarında birbirini bütünüyle örterek eşit olmak' anlamlarını kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, 1) Söz yarıştırmak, 2) İki şairi yarıştırmak (III-1045) anlamlarında kayıtlıdır.

çakıştırmak (*çak-* + *-(I)ş-* (*işteş*) + *-T²I⁴r* (*ettirgenlik*)) Radloff (1905:1836), kelimenin anlamını (*Osmanlı*) 'sarhoş gibi sallan-' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'mukayese etmek' (İki şey arasındaki farkı anlamak için) karşılaştırmak {El-muâvere [Ar.]... ve ölçekleri takdir ve tahmin eylemek manasınadır... ve muâyere [Ar.]: İki ölçeği **çakışdırup** ayarlamak mânasınadır. (Kam. XVIII-XIX. 2, 46) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelimenin anlam dairesi '1) Çakışma işini yaptırmak, 2) *teklifsiz konuşmada* İçki içip keyfetmek' anlamlarını kazanmasıyla genişlemiştir. **DS**'de kelime, *çakıştırmah* Mukayese etmek, yarıştırmak, *çakıştırmak* (I) 1) İki kişiyi birbirine düşürmek, 2) Yaptığı kötülüğü yüzüne vurmak, (II) Eğlenmek (III-1045) anlamlarında kayıtlıdır.

çalık (II) (*çal-* + *(I)k (f.i.y.)*) Radloff (1905:1880)³⁴, *çalık*¹ kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Vurulmuş, yaralı, kırılmış, kesik (kesilmiş); Mesela; ağzı burnu çalık* 2. *Listeden silinmiş* 3. *Benzer, benzeyen* 4. *Değişmiş mesela; rengi çalık ‘rengi solmuş’* 5. *Hayvan hastalığı*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. (yüzünde) Yara izi bulunan {... Bunun yanından Tuzcuoğlu Hamza nam yüzü **çalık** levendi alıp gitmiş. (Sic. B. XV. 10, 9) 2. Kesik. {Köse sakallı, uzun boylu, sağ dirseği mecruh ve sağ elinin baş barmağı **çalık**...(Sic. A. XVI. 6, 154) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “yüzünde çiban veya yara yeri olan” somut temel anlamı yanına, “1) Çarpık, 2) Verev kesilmiş, 3) Doğal olmaktan uzaklaşmış, kendi renginden olmayan, 4) Adı defterden silinmiş, 5) Çiban yeri, 6) Koyunlarda çiçek hastalığı, 7) Çalgın, 8) *halk ağzında* Yan yan giden’ somut ve soyut anlamlarını da kazanara anlam daresini farklı kavram alanlarında genişletmiştir. **DS**’de kelime, kullanım sıklığına paralel olarak (I) Kötürüm, inmeli, sakat, (II) Sıcak ve oğuktan gelişemeyerek cılız kalan ekin, (III) Deli, delimsi, (IV) Lavabo, banyo, (V) 1) Acelesiz, sabırsız, 2) Aceleci, (VI) Yara, çiban izi, (VII) Uzun zaman bakır kapta kalan tadı bozulmuş yemek, (VIII) Olmamış meyve, (IX) 1) Çarpık, yamuk, 2) Biçimsiz, (X) Bir tarafı yontulmuş ağaç, (XI) Kaba, patavatsız, (XII) Kırılarda biten, yumru kökü yenilen kırmızı çiçek açan bir bitki, (XIII) 1) Anası babası belli olmayan 2) Serseri, 3) Oynak, ahlâksız, (XIV) Hırsız, (XV) Başörtüsü, (XVI) Kadının aşermesi, (XVII) 1) Renksiz, kansız (kimse), 2) Sıksa, kuvvetsiz, (XVIII) Kırpık kumaş (III-1054, 1055) anlamlarında kayıtlıdır.

çalım (*çal-* + *-(I⁴)m (f.i.y.)*) Radloff (1905:III-1883), *çalım* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Hançer yalmanı* 2. *Kendini tutma tarzı, duruş;* mesela; *çalımına getir-; çalım sat-*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘vuruş’

Diri hod bir **çalımda** öldürülür

Dirilmez ölü ölse il dirilür (Mih. XV. 155)

³⁴ Radloff (1905:1881), *çalık*² kelimesinin anlamlarını da (Teleüt, Altay) ‘1. *Kuduruk* 2. *Tehlikeli (hastalıklar)* 3. *Sıcak, ateşli (at)* 4. *Bela, dert*’ olarak vermiştir.

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de kelime, 1) Gösteriş karşısındaki etkilemek amacıyla yapılan davranış, kurum, caka, 2) Kılıcın keskin yanı, 3) Menzil, erim, 4) Biraz benzeme, andırma, 5) *denizcilik* Geminin su kesiminden aşağı bölümünün baş ve kış bodoslamasına doğru darlaşması, 6) *spor* Bir oyuncunun topu elinden veya ayağından kaçırmadan karşısındaki oyuncuları kıvrak hareketlerle geçmesi' somut, soyut anlamlarda genişlemiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*geminin su altında kalan bölümünün baş ve kış tarafa doğru darlaşması*' anlamı da kayıtlıdır. TS'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlamında bir daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1) Ekin biçerken her tırpancının tırpanla açtığı yer, 2) Evlek, dönümün bir parçası, 3) Semt yakın ter, (II) İlgi, (III) Vakit, zaman, (IV) Tırpanın bir vuruşta biçtiği ot (III-1055) anlamlarında kayıtlıdır.

XX. yüzyıldan sonra *çalım* ve *kurum* kelimeleri 'kendini büyük gösterme, kibirlenme, büyüklenme' kavram alanı içerisinde "eşanlımlı" olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım, daha sonraları *çalım satmak* ve *kurum satmak*, 'böbürlenmek, büyüklenmek' gibi tamlamalarda ve aynı kavram alanında varlığını sürdürmüştür.

çalışmak Clauson (1972:421)'un kelime hakkındaki görüşü şöyledir: "Bütün modern şivelerde yaşıyor. En yaygınları 'birbiriyle kavga etmek' ve 'çalışmak uğraşmak, çalışkan olmak' şeklinde geniş bir anlam alanıyla. Uyğ. XIV Çin.- Uyğ. Sözlükte 'referans yapmak, diz çöküp ibadet etmek' Hak. XI, Çağ. XV 'beraber (müzik aleti) çalmak' ve *mecazlaşmış* 'uğraşmak', Osm. XIV-XVI *çalış-* 'birbiriyle (kavga etmek); üç metinde." Radloff (1905:1882), kelimenin anlamlarını '1. (Uygur) Baş çalıştı 2. (Osmanlı) Çalış-, çabala-, meşgul ol- 3. (Altay, Teleüt, Lebedin, Kazan) Dolan-, bir diğerine iliş-, tartışmaya dal- olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'vuruşmak, çarpışmak, savaşmak, kılıçlaşmak' {**Çalışanda** kara polat öz kılıcın gedilmesin. (Dede. E. XIV. 154), **BHMİH**'de *çalış-* Vuruşmak, mücadele etmek, savaşmak (Kâş. *çalış* güreşmek; Dede *çalış-* Çalışmak, vuruşmak), **KT**'de 1. Savaşmak, mücadele etmek, çarpışmak (16a-10=2/218) 2. Didinmek, uğraşmak, çalışıp çabalamak (275b-2=73/20); *çalışmak* Savaş, harp (16a-4=2/216), **CCK**'de *çalış-* Gayret etmek, çabalamak, uğraşmak (1173), **İM**'de *çalış-* Emek vermek (559), **ŞŞÇ**'de 1. Vuruşmak, çarpışmak (55214) 2. Gayret etmek, çalışmak (6764) anlamlarında somut ve soyut yollarla anlam dairesini genişletmiştir. XX. yüzyılın başlarından itibaren

kelime daha önce kazandığı ‘*vuruşmak, çarpışmak, savaşmak*’ anlamlarını kaybetmiş **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. Çabalamak, gayret etmek, emek harcamak 2. İşlemek, iş görmek, uğraşmak 3. Dikkat ve gayretle ders çalışmak, öğrenime devam etmek,’ anlamlarında kullanılmıştır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1) Bir şeyi oluşturmak veya ortaya çıkarmak için emek harcamak, 2) Herhangi bir iş üzerinde olmak, 3) İşi veya görevi olmak, 4) Makine veya aletler işe yarar durumda olmak veya işlemekte bulunmak, 5) Bir şeyi yapmak için gereken çarelere başvurmak, 6) Bir şeyi öğrenmek veya yapmak için emek vermek’ anlamlarında kullanılmıştır.

çalma (çelme) Radloff (1905:III-1892), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırım, Kazan, Karayim Troki, Altay, Teleüt) ‘1. *Sarığın etrafına sarılan sargı* 2. *Atlara yakalamak için boğumlanmış ip, düğüm* olarak vermiştir. Clauson (1972:420), kelimenin yapısını *çal:*’dan edilgen isim olarak verir, anlamını da ‘bu fiilin temel anlamıyla zor ilişkilendirilebilecek anlam alanına sahip olduğunun şiveden şiveye farklılaşan anlamlarla, en yaygının ‘*toprak veya gübre yığını, turban; kement*’ olmak üzere bütün modern şivelerde yaşadığını kaydetmiştir. Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XVI çalma ‘*turban*’ bir metinde (TTS II 207).

Kelime **TAS**’ta ‘yazma, çember de denilen baş örtüsü ve sarık’ {İki köhne **çalma** (Sic. E. XVI. 2, 2-2) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘i. 1. Çalmak fiili 2. Sarık; s. 1. Sıvama olmayıp ötesinde berisinde birtakım işleme çiçekleri olan (sarık vb.) 2. Kakma biçiminde değil bir biçimde işlenmiş (mâden eşya)’ anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlatmıştır. Günümüzde **TS**’de “başa sarılan sarık” anlamı yanında, “1) Çalmak işi, 2) Hırsızlık, sirkat, 3) Çalınmış, 4) Kakmalı olmayan, kalemle işlenmiş, 5) Kibrit” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Koyulaştırılmış pekmez, bulama, (II) 1) Başörtüsü, 2) Başa takılan altınlı süs, (III) Kibrit, (IV) Çiğ süttten yapılan yoğurt, (V) 1) Bir cilt hastalığı, 2) Azmış yara veya sivilce, (VI) Kabartma işli kilim, çuval, (VII) Keçi ve koyunların ayakları tutulup aksaması, (VIII) Çeltik tarlalarında su çıkmayan yere, çevresine çamur atarak su çıkarma, (IX) Ağaç dalı (III-1059) anlamlarında kayıtlıdır.

çarpmak Radloff (1905:III-1871), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Vur- (yassı bir şey ile) çarp-, it-, çırp- (kanat, el) (mesela; âl çırpmak, günâş çarpmak)* 2. *Zoraki al-, çal-*’ olarak verir.

çarp- kelimesi, Uygur Türkçesi döneminde ‘çamurla sıvamak’ şeklindedir. Bu anlam, sonraki dönemlerde kaybolmuştur (Arslan Erol, 2008:752-753). Ancak aşağıda taradığımız tezimizin temel kaynaklarından biri olan TAS’ın çarpmak maddesinde bu anlamın devam ettiğini görürüz. Gerçekte *çarp-* ve *çap* fiilleri köken olarak aynı kelimelerdir, yalnızca *çarp-* kelimesinde akıcı bir ses olan /r/ türemesi gerçekleşmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘sıvamak, sürmek, bulaştırmak’ {... Kuzular boğazlasınlar ve anın evleri kapısına **çarpsınlar** sim ben Tanrı sizin düşmanınız üstüne azap viribirven. (Enb. XIV. 408), **DK**’de Yağma etmek, vurmak, baskın yapmak (255-2), **PN**’de *çarp-* Vurmak, çarpmak (14a/02) somut ve soyut anlamlarında kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, 1) Hızla değmek, vurmak, 2) Etkisiyle birdenbire hasta etmek, 3) Varlığına inalılan bir gücün öfkesine uğramak, 4) El çabukluğu ile çalmak, 5) Kurnazlıkla zorla ele geçirmek, 6) Kalp, hızlı hızlı vurmak, 7) Biri çarpılan öbürü, çarpan denilen iki sayı verildiğinde çarpanı çarpılandaki birim kadar çoğaltmak, 8) *mecazlaşmış* Çekiciliğiyle etkilemek, şaşırtmak’ anlamlarıyla anlam dairesini çok genişletmiştir. Ancak **Kâmûs-ı Türki**’de **TS**’de kayıtlı olan mecazî anlam kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelimenin ‘çekiciliğiyle etkilemek, şaşırtmak’ mecazî anlamını kazanması çok yenidir. **DS**’de ‘koşturmak’ (III-1084) olarak geçer.

çatal (*çat-* + $-A^2l$ (f.i.y.)) Radloff (1905:III-1896), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘ikiye ayrılmış; diren’ olarak verir. *Çatal* kelimesiyle oluşturulmuş *ot döndürecek çatal*, *çatal tırnak*, *çatal yol*, *çatal anahtar*, *çatal iş*, *gözler*, *çatallı gömek*, *dağ çatalı*, *üç dişli çatal*, *yemek çatalı*, *araba çatalı*, *çatallı ses* tamlamaları ve atasözü olarak da *çatal kazık yere girmez*’ tamlamalarını vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘üç değneği bir demir halkaya bağlamakla vücuda getirilen bir av âleti’ {Taberhun [Fa.]: Dört mânası vardır... 2- Bir nevi âlet-i şikârdır, üç değneği bir demir halka ile abendedip kuş sürüsüne atarlar; ol ağaçtan olmağla ismiyle müsemma oldu, âmme bunu edip tabalgu ağacı ve **çatal** dahi derler...(Bürh. XVIII-XIX. 413), **HHT**’de Ucu kollara ayrılmış [032a/1], **PN**’de İki veya daha çok kola ayrılmış olan (17a/13), **ŞŞÇ**’de Doğru olmayan, samimi olmayan, çatallı (15815) olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, 1) İki veya daha çok kola ayrılan değnek, 2) Yol, ağaç gibi kollara ayrılan şeylerin ayrılma yeri, 3) Dallı olan şeylerin her kolu, 4) Yemek yerken kullanılan iki, üç veya dört uzun dişli çoğunlukla

metal araç, 5) Dirgen, 6) Bir tür olta iğnesi, 7) Ucu kollara ayrılmış 8) İki taraflı, 9) İki anlamlı, iki türlü anlaşılabilir' olarak anlam dairesini kullanım sıklığına paralel olarak somut ve soyut yollarla çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*çatlak bir borudan çıkar bir boğuk (ses)*' anlamı var, TS'deki '*bir tür olta iğnesi*' anlamı yoktur. **DS**'de kelime, (I) Arabalarda dingile bağalanan tahta, (II) Erkeklerin giydikleri topuğa kadar uzun olma iç donu, (III) İki tepe arasındaki geçit, (IV) Kalafatçıların kullandığı eskiye benzer boyunca oluklu demir aygıt (III-1087) anlamlarında kayıtlıdır.

çatma (*çat-* + *mA²* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-1896), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '*1. Bağlantı 2. Bağlantılı, karma Mesela; çatma ev; därmâ çatma 3. Darbe, çatışma Mesela; çatma kâifiyâti 'gemilerin çatışma olayı 4. Kilim ve yastıklar için ipek kumaş'* olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta '*çiçekli kadife kumaş*' {... Ve odam has oğlanına yılda dört defa hilat kaftan verilsin, üzerine **çatmadan** takye ve pabuç verilsin. (Kanun. Os. XVI. 27), **DK**'de Çatma, çatık, çatılmış (12-10), **MN**'de Birbiriyle birleşmiş, kalın (kaş) (286-3), **ŞŞÇ**'de Çatılmış, çatılmış (3146), **FFANG**'da Bir çeşit atlas kumaş' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '*1. Çatmak fiili 2. Geçici olarak iştirtilip durdurulmuş kereste 3. Geçici ve kaba bir şekilde dikilmiş parçalar 4. Döşemelik bir tür ipekli kumaş; s. Geçici bir şekilde iştirtilmiş'* anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'den farklı olarak '*1. Provada geçici olarak bir giysiye iştirtilmiş olan parça, 2. Duvarları ağaç gövdesinden birbirine takılarak ve çivisiz olarak yapılan yayla evi, Yörük çadırı, 3. Ahşap yapılarda ağaç iskeletin temel parçaları, 4. Semerin ağaç kısmı, 5. Heykel yapımında çamuru ayakta tutan tel iskeleti, 6. Gemilerin çarpışması'* anlamlarını da kazanmasıyla anlam dairesi daha da genişlemiştir. **DS**'de kelimenin anlam dairesi daha da genişlemiştir: (I) 1) Duvarları ağaç gövdesinden birbirine takılarak ve çivisiz olarak yapılan yayla evi, yığma ev, 2) Yörük çadırı, 3) Direkler açılarak araları tuğla veya kerpiçle doldurulan duvar, 4) Köşe, (II) Bir arada bağlı on-oniki hayvana dövensiz harman dövdürme, (III) Başörtüsü, (IV) Harmanın bir seferde yayılan sap, (V) 1) Üç ince ağacın uçlarından bağlanarak yayık yaymak için kullanılan bir araç, 2) Sehpa, (VI) Pamuklu elbiseye dikilen eğri dikiş, (VII) Elbise sandığı, (VIII) Yükleri hayvanın semerine yükleme, (IX) 1) Destek olarak

kullanılan çatal ağaç, 2) Dört tekerlekli arabada arka tekerlekleri badoga bağlayan çatal ağaç, (X) 1) Birleştirme, 2) İlmeleme, (XI) Bir yapıyı parçalama, (XII) Bir çeşit yanık bağı, (XIII) Tarlayı sudan kurtarmak için yapılan setin iskelesi, (XIV) Semerin ağaç kısmı (III-1091, 1092)

çatmak Clauson (1972:402), bu kelimeyi şöyle açıklar: “*çat-* olarak SE Türki; SC Uzb., SW Az., Osm., Tkm.’de yaşıyor; Çağ. ikincil şekil NC Kır’da, *çıtı-*; Kzx. *şıt-* ‘kaş çatmak’ yaşıyor. (Hak.) XIII (?), Çağ. XV, Oğuz XI, Hwar. XIV, Osm. XVI ff. *çat-* ‘bağlamak’ vs. pek çok metinde.” Radloff (1905:III-1894), kelimenin anlamlarını ‘1. *Bağlan- itiş- çatış-, çarp-, rastla-, yanaş-* Mesela Osmanlı’da kaş çatmak; *kâyfim çattı* ‘keyfim geldi, keyiflendim’ 2. (*Çağatay*) *Çatışma yaşamak* 3. (*Osmanlı*) *Ev düzmek* 4. *Dikiş dikmek (ip çatmak, iplemek) (Osmanlı)* 5. (*Osmanlı, Çağatay*) *Ata yük yüklemek*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘karşılaşmak, dokunmak, çarpmak’ {Enginde gece furtuna zuhur ederse her gemi fenerini yaka. Feneri yoğusa birer fener asa tâ ki gemiler biri birine **çatup** hatâ etmeyeler. (Tuh. Ki. XVII. 145), **BHMÎH**’de *çat-* Çatmak, bağlamak (Abu h. *çat-* Kumaşların kenarını birbirine eklemek, dikmek (165: 20), **YED**’de Kurmak, tanzim etmek. Birbirine bağlamak “Din çatmak” veya “endam çatmak” gibi, **MN**’de *çat-* Birleşmek, işbirliği yapmak (262–3), **HN**’de *çat-* Bağlamak, tutturmak; dokunmak, çarpmak (5467), **GRT**’de *çat-* (kaş, yüz için) Sertlik öfke bildiren bir duruma sokmak, çatmak (2633), **Bİ**’de *çat-* 1. Birbirine bağlamak, tutturmak (579) 2. Çarpmak, dokunmak (925), **FFANG**’da *çat-* Takmak, yerine yerleştirmek’ olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesini genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “bir şeyi yapmak için gerekli parçaları bir araya getirmek” temel anlamın yanında, “1) Odun, değnek, kılıç, tüfek vb. uzun şeylerden birkaç tanesini, tepelerinden birbirine çaprazlama dayayarak durdurmak, 2) Kereste vb. birbirine tutturmak, 3) Yükü hayvana iki yanlı yüklemek, 4) Başa yemeni, çatki, yazma vb.ni bağlamak, 5) *mecazîleşmiş* Kaşı, yüzü sertlik, öfke bildiren bir durma sokmak, 6) Üzücü, kızdırıcı veya şaşırtıcı olaylarla karşılaşmak, 7) Yazıyla ve sözle sataşmak, 8) Rastlamak, karşılaşmak, 9) Sırası gelmek, zamanı gelmek, 10) Gemiler birbirine çarpmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘1. *Bağlanmak, dalkavuklukla yaranıp birinin sevgisini kazanmak* 2. (*Yemeni,*

atki vb. için) başa bağlamak' anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, *çatmah* sataşmak; *çatmak* (I) Kan almak için ustura ile vücudu çizmek, (II) 1) Rast gelmek, 2) Yetişmek (III-1092); Örmek (XII-4476) anlamlarında kayıtlıdır.

çeki, (ceki) (*çek-* + *-i* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-1944), kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: (Osmanlı, Kırım) 1. *Toprak çizgisi, an, çizi (Kırım)* 2. *Dört kantar veya 176 okka'ya denk gelen ağırlık ölçüm birimidir, yaklaşık 530 funt (libre)* 3. *Çok ağır şeyleri ölçmek için kullanılan tartı (Mesela Kırım Türkçesinde "bahada ağır çekide yeşil matahlardan aldı"); Osmanlı'da çeki taşı* 4. *5/8 okka'ya denk ağırlık* 5. *Osmanlı'da 225 funt (180 okka) Odun tartmak için de kullanılır. Mesela; bir çeki odun* 6. *100 dirhem ağırlığındaki ölçüye denir. Değerli eşyaları ölçmek için kullanılır.*

Kelime **TAS**'ta 'kadın baş örtüsü' {... Boğazında siyah Mardin **çekisiyle** boğulup... (Sic. A. XVI. 5, 86) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Tartı 2. Dört kantarlık "yani iki yüz elli kiloluk" bir ağırlık ölçüsü olup odun taş vb. şeyleri tartmakta kullanılır 3. *mecazlaşmış* Düzen, tertip, ölçülülük, düzgünlük' olarak somut ve soyut anlamda kullanılarak anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, **TAS**'ta kayıtlı olan "*halk ağzında* kadınların başlarına bağladıkları örtü" anlamı yanında, "1) Tartı, 2) İki yüz elli kiloya eşit olan, odun, kireç vb. ağır ve kaba şeyleri tartmakta kullanılan bir ağırlık ölçüsü, 3) *mecazlaşmış* Üzüntü, sıkıntı" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ancak **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olan '*düzen, tertip, ölçülülük, düzgünlük*' mecazî anlamını kaybettiği için kısmen bir anlam daralması da yaşamıştır. **DS**'de kelime, (I) 1) Kadınların başlarına bağladıkları başörtüsü, 2) Alna bağlanan yazma veya çember, 3) Kadınların fes üzerinde sardıkları yemeni, (II) Halıyı tezgaha çekme, (III) Üzüntü, sıkıntı, (IV) Boyunduruğu oka bağlayan ağaç çivi, (V) 1) Ağırlık ölçüsü, (1. kg), 2) Tüfekte barut ve saçma miktarını gösteren ölçü, (VI) 1) Kuşak, 2) Hayvanların beline bağlanan ip, (VII) Düğünlerde oyuna kaldırılan kimse, (VIII) Pantolon, (IX) Düğüne götürülen hediye, (X) Bıçkı, çakı, (XI) Ekin ve ot çekmek için ucu çengelli ağaç, (XII) Pamuk atanların yayı kirişe vurdukları aygıt, (XIII) Meyve ve sebze koymak için kullanılan kuru kamıştan örülmüş büyük sepet, (XIV) Hayvan palanının üsütüne çekilen çul (III-1111,1112) olarak geçer.

çekirdek Tıttetze (2002:491), kelimeyi sözlüğünde şöyle vermiştir: Ses taklidi kelimelerden biridir (krş. çekirge). <*çekirde- ‘çekirdeği kırarken ya da çiynerken sesler çıkarmak’ [ses taklidi kelimelerde /l/ veya /r/ olan son ünsüzden sonra –la- yerine –da- fiil eki + fiilden daha çok nomen concretum yapan –(i)k eki]. Radloff (1905:III-1950-1951), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay) ‘1. Çekirdek meyve (Çağatay) 2. Çekirdek, tane (Osmanlı); çekirdekten yetiştirme (deyim) 3. Yüzey’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta Eskiden kuyumculukta kullanılan ve beş santiğrama karşılık olan ağırlık ölçüsü.

Efendi hâl-i ruhun misk beraberidir

Çekirdek eksigi yoktur tamam dengidir (ÂLİ XVI. 84)

HHT’de Meyvelerin içinde bir veya birden çok bulunan, kabukla kaplı tohum [005b/3], **T**’de çekirdek 1. Beş santigrama karşılık olan ağırlık ölçüsü (54b-6) 2. Çiğit, çekirdek, meyve tohumu; çekirdek Çiğit, çiğit türü tohumu (19b-12), **KMühim**’de 1. Çekirdek 2. Beş santigram gelen ağırlık (7b.13), **MNHS**’de 1. Beş santigrama karşılık olan ağırlık ölçüsü (163a.6) 2. Çiğit, çekirdek, meyve tohumu (38a.10), **Bİ**’de Çekirdek, meyvenin içindeki sert kabuklu tohum (1653) anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime EOT metinlerinde ‘meyvelerin içinde bir veya birden çok bulunan, kabukla kaplı tohum’ anlamı yanına ‘beş santigrama karşılık olan ağırlık ölçüsü’ yan anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**’de de kelime bu anlamlarıyla kayıtlıdır.

Günümüzde **TS**’de kelime EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**’de kayıtlı olan “1. eskimiş Kuyumculukta kullanılan ve 5 cgr’a eşit olan ağırlık ölçüsü 2. Etli meyvelerin içinde bir veya birden çok bulunan, çoğu sert bir kabukla kaplı tohum” anlamlarının yanına ‘1. Yenmek için satılan kabak veya ayçiçeği tohumu, 2. Ağaçlarda soyulmayan bölüm, 3. biyoloji Bir hücrenin merkezini oluşturan cisimcik, 4. fizik Atom çekirdeği, 5. mecazlaşmış Bir şeyin temelini oluşturan, öz, nüve” olarak somut, soyut ve terim anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

çekişmek *çek-*'in işteş şeklidir. Radloff (1905:III-1953), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*birbiri ile dalaşmak, güreşmek, çatışmak*' olarak vermiştir. Clauson (1972:417), ise Osmanlı XIV'daki anlamını 'birini çekmek' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'münakaşa etmek, tartışmak' {Benim ile **çekişirken** bıçakla tahsı altında çaldım. (Sic. K. XV. 2, 50), **MŞ**'de *çekiş-* Direnmek, mücadele etmek (15b/3), **T**'de Yenişmek, mukavemet etmek (28b-3), **İM**'de *çekiş-* Cedelleşmek (679), **TİKT (M)**'de *çekiş-* 1. Karpışmak, ağız kavgası etmek (374a/16) 2. Üstünlük mücadelesi yapmak (280b/20), **MT**'de *çekiş-* Çekişmek, iddia etmek (23b-4), **ŞŞÇ**'de 1. Tartışmak, münakaş etmek (28783) 2. Çarpışmak, vuruşmak (34189), **Bİ**'de *çekiş-* Çekişmek, mücadele etmek (423) olarak daha çok soyut anlamlarda kullanılmıştır. Kelime **Kâmûs-ı Türki**'de EOT metinlerinde kayıtlı olan '1. Karpışmak, ağız kavgası etmek 2. Yarışmak, öne geçmek için çaba harcamak, gayret göstermek' anlamlarının yanına "Can çekişmek, ölmek üzere olmak" anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de "1. Ağız kavgası etmek 2. Üstün gelmek için karşılıklı çabalamak" mecazî anlamlarının yanına "1) Bir yönden karşılıklı çekmek, 2) Bir şeyi birbirine karşı çekmek, 3) Aralarında ad, niyet, kâğıt veya piyango çekmek' olarak anlam dairesini daha çok somut yönde genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Masrafi paylaşmak, (II) Lâdes tutuşmak (III-1114) anlamlarında kayıtlıdır.

çepel (cipil) Radloff (1905:III-1995), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '*1. Koyu renkli, kirli lekelenmiş, çirkin, aşağılık, iğrenç Mesela; ne çepel adetiniz vardır? 2. Kötü mevsim, yağmurun çok yağdığı mevsimler*' olarak vermiş, kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Eren (1999:85), kelimenin anlamlarını verdikten sonra ağızlarda kelimenin *çöpel* ve *çeper* (< *çepel*) biçiminde kullanıldığını da işaret etmiştir. *Çöpel* biçiminin *çöp* kökünden *-(e)l* ekiyle genişletilmiş bir türevidir. Buna karşılık, *çepel* biçiminde *ö* ünlüsü *e*'ye çevrilmiştir. Kelimenin Türkçenin aslî kelimelerinden biri olup olmadığı konusunda herhangi bir fikir beyan etmeyen Eren, Farsçada kullanılan *çapal* şeklinin 'filthy, nasty, disgusting' biçiminin düşündürücü olduğunu söylemiştir. Tietze'ye (2002:497) göre kelime, Farsça *çapal* kelimesinden Türkçeye geçmiş alıntı bir kelimedir.

Kelime **TAS**'ta 1. Kirli, pis, murdar {Her nesneye sıdk göziyle baka ve zâhir ve bâtin **çepel** etmeye (Kab. XV. 465) 2. Pislik {Eğer gevdesine **çepel** var ise gidere {Zâd. XV.

751 3. Bataklık { Âbhiz (Fa.): Ol mercç ve **çipil** yere denir ki her nesnesinden kazılsa su neb'eyleye (Bürh. XVIII-XIX. 25), **BHMİH**'de (SDD *çepel* 1. Çamur, bulaşık, pislik, kir 2. Tozlu, kavuzlu, yoz tohumlarla karık hububat...) (168: 22), **MT**'de (29a-12), **EATSAKT**'ta (431b/6=077/20), **MUH**'da 'kirli, pis, bulaşık, çamurlu, yabancı madde' anlamında kayıtlıdır. **KAB**'da Bulaşık, kirli, tozlu, kavuzlu, yoz tohumlarla karışık, **FFANG**'da Ahlaksız kadın olarak anlam dairesini benzer anlamlarda genişletmiştir. Kelime **Kâmûs-ı Türki**'de EOT metinlerinden farklı olarak '1. Fırtına 2. Çamur mevsimi *eskimiş*' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye devam etmiştir. Günümüzde **TS**'de ise "1. Kir, bulaşık, çamur, pislik 2. Ürüne karışmış yabancı madde" temel anlamların yanına 1. Çalı, çırpı, 2. *halk ağzında* Bozuk, kapalı, yağmurlu hava" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı anlam ekseninde genişletmiştir. **DS**'de (I) Çamur, pislik, bulaşık, kir, (II) 1) Toz, saman, yoz tohumlarla karışık hububat, 2) Çalı çırp, çör çöp, (III) Yağmurlu, bozuk hava, (IV) Engebeli arazi, (V) Dişi hayvanların üreme organlarının çıkardığı beyaz renkli salgı (III-1141) anlamlarında kayıtlıdır.

çeri başı (**çerig* 'çeri, ordu, asker' (Tekin, 1975:264)) Radloff (1905:III-1967), *çeri*=*çerig* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'asker' olarak vermiştir. Drevnetyurskiy Slovar'da (1969:144), *çerig* kelimesi, *ordu* anlamında kayıtlıdır: alp *çerigdä bilgä tirigdä* 'kahraman orduda, bilge hayatta kendini gösterir' (MK 195₁₂). Ayrıca Eski Türkçede tamlama olarak *çerig çek-* 'orduda topla-' ve koşma (hendiodyoın) olarak *çerig sü* 'ordu, askeriye' yapıları da vardır.

Tamlama **TAS**'ta 'komutan, bağbuğ, serdar, serasker' {Amma sipehsâlâr olursan yâni **çeri başı** olursan (Kab. XV. 413), **SN**'de Komutan, serdar (2146) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de *çeribaşı/çeri* tamlaması, EOT metinlerinden farklı olarak 'asker' anlamı vardır. Günümüzde **TS**'de söz konusu tamlama, "alay beyi" anlamı yanında, "çingene topluluklarının başı" anlamında kullanılmasıyla da anlam dairesini '*idare etme, yönetme*' kavram alanı içerisinde biraz daha genişletmiştir.

çevirmek Radloff (1905:III-1999-2000), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*çevirmek, evirmek, sarmalamak, döndürmek*' olarak vermiştir. Clauson (1972: 398), bu kelimeyi, *çevir-*'in sekonder şekli olarak kabul etmekte ve devamında şöyle açıklamaktadır: "çevirmek veya (bir şeyi Acc.) döndürmek; pratikte *evir-* ve *tevir-* ile sinonim; *tevir-*

şeklinde XIV'den sonra veya çevür- şeklinde XI'den önce kayıtlı olmaması sebebiyle, bunun *tevir-*'in sekonder bir şekli olması muhtemeldir. NE Bar.'da *tsü:r*, SW Az., Osm. *çevir-* ve belki SE Türki'de (Shaw 101 sadece) yaşıyor. Hak. XI, Çağ. XV, Hwar. XIV.”

Kelime **TAS**'ta 'idare etmek' {Kârgâh-ı saltanatı on beş yıl bilâ-müşârik **çevirüp** (Koçu. XVII. 11), **SN**'de *çevür-* (3335), **TİKT (A)**'da *çevir-/çevür-* (209b/1) 'döndürmek' **TİKT (M)**'de *çevür-* Döndürmek, ayırmak, ilgi göstermemek (282a/19), **ŞŞÇ**'de *çevür-* 1. Yönünü değiştirmek, çevirmek (3945) 2. Döndürerek hareket ettirmek (10768) 3. Sarmak (4185) 4. Yönetmek, idare etmek (14292), **Bİ**'de *çevir-/çevür-* Başka yöne döndermek, çevirmek (377) anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'bir şeyin yönünü değiştirmek' temel anlamında hareketle '1. Yönetmek, idare etmek 2) Öteki yüzünü görünür duruma getirmek, 3) Döndürerek hareket ettirmek, 4) Yolundan alıkoymak, yoldan döndürmek, 5) Geri göndermek, 6) Bir giyeceği söküüp iç yüzünü dışa getirtmek, 7) Çevrilemek, tevil etmek, 8) Çeviri yapmak, 9) Bir yerin çevresini bir şeyle sarmak, kuşatmak, kuşatmak, 10) Bir durumdan başka bir duruma geçmek, 11) Kâğıt oyunu oynamak, 12) *mecazlaşmış* Hile, dolap, dalavere vb. dürüst olmayan davranışlar ortaya koymak, 13) *mecazlaşmış* Kötü bir duruma getirtmek” olarak somut ve soyut anlamlar kazanarak anlam dairesini kullanım sıklığına paralel olarak genişletmiştir.

çevre *çevir-* + $-A^2$ (kalıplaşmış) zarf-fiil ekinin (Korkmaz, 2009:68) eklenmesiyle türemiştir. Gülensoy (2007:I-234), kelimenin kökenini < *çevü (>i)r-e* biçiminde vermiştir. Radloff (1905:III-2000), kelimenin anlamlarını '1. (Osmanlı, Çağatay) Daire, yuvarlak duvar, çit 2. (Çağatay) Yakınları, favoriler 3. Nakışlanmış mendil' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Etraf, muhit {Gördü, Resûl Hazreti cerâhat üzerine ve **çevresine** bağlayalar. (Yadigâr. XIV. 23-1), 2. Çepçevre {**Çevre** turanlar heybetinden ditreşürlerdi. (Tebareke. XIV. 6-2), **BL**'de 1. Çevre 2. Çevreye doğru (7a-7), **DAH**'da Fırdolayı, yan: etraf, dört taraf (429), **SN**'de (1574), **DK**'de (216-7), **KY**'de (1831), **ŞKM**'de (113a/5) **MM**'de (499) 'çevre, etraf, halka' çepeçevre (1814); *çevre yana* Etrafi her taraf (3051); etrafta, çevrede (3930) olarak daha çok somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime EOT metinlerinde 'etraf, civar, "bir şekli sınırlayan çizgi" kenarlar' anlamı yanında 'etrafi kıvrılıp oya veya nakışla süslenmiş

tülbent yemeni' anlamını da kazanarak anlam dairesini benzetme yönünde genişletmeye başlamıştır. **TS**'de "bir şeyin yakını, dolayı, etraf" temel anlamından hareketle "1) Kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam, 2) Sırma işlemeli mendil, 3) *mecazlaşmış* Aynı konu ile ilgisi bulunan kimselerin tümü, muhit, 4) *mecazlaşmış* Bir kimse ile ilişkisi bulunanlar, muhit, 5) *dilbilgisi* Bir birimden önce veya sonra gelen aynı türden birimlerin tümü, bunların oluşturduğu küçük grup, kontekst, 6) *matematik* Düzlem üzerindeki bir şekli sınırlayan çizgi, 7) *toplum bilimi* Hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü" olarak somut, soyut ve terim anlamlarını da kazanarak anlam dairesini çok genişletmiştir.

çevrim (*çevir-* + $-(I^4)m$) Kelime **TAS**'ta 'daire, değirmi' {El-hisime [Ar.]: Üst dudağın ortasındaki **çevrimce** nesne. (Terceman. XV. 258-1) anlamında kayıtlıdır.

Günümüzde **TS**'de kelime teknolojiye yaşanan gelişmelerin dile olumlu katkısından olsa gerek '1) Devir, 2) Bir elektrik akımının iletken üzerinde aldığı yol, devre, 3) Elektrik enerjisinin bir başka enerjiye dönüştürülmesi' anlamlarında kullanılmıştır. **DS**'de (I) Suyun akıntılı yeri, su çevirisi, (II) Dügünlerde geceleri meşale yakıp etrafına toplanarak oynadıkları oyun, (III) Sınır (III-1154) anlamlarında kayıtlıdır.

çevrinti (*çev(i)r-* + $+(I^4)n-$ + $-T^2I^4(f.i.y.)$) Radloff (1905:III-2000), kelimenin anlamını (Osmanlı) 'dönen, girdap' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 1) Girdap {Şemer [Fa.]: Küçük havuz ve gölcük ve birke makulesi su mevzilerine derler... ve girdap mânasınadır ki denizin bazı yerinde olan **çevrinti** ve kanaldır. (Bürh. XVIII-XIX. 398) 2) Çukur {El-muhavvaz [Ar.]: Şol havuz tarzında hurma ağaçlarının diplerine çevirdikleri **çevrintiye** denir ki andan kökleri teşerrüp eder. (Kam. XVIII-XIX. 2, 419) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'su ve hava çevrintisi' anlamı yanında '1) Bir şeyin kendi ekseni çevresinde sürekli dönmesi, 2) Çeşitli tahıl karışığı' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini 'halka, daire' merkezî anlamında genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Etrafı çevrilmiş bahçe veya tarla, (II) Suyun akıntılı yeri, su çevirisi (III-1154) olarak somut anlamlarda kayıtlıdır.

çibuk (*çip+* (< *çīp 'ince ve yumuşak dal, çubuk' (Tekin, 1975:256) + $+(I^2)k$ (i.i.y.)) Clauson (1972:395), kelimenin kökünü *çip*; esnek 'bir ince deynek veya bir dal parçası' ismine dayandırır.' Ayrıca kelimenin SW Tkm.'de *çı:bık*; Osm. *çubuk* oldukça

genişlemiş anlamlarla kullanıldığını ve Osm. XV. *çubuk börk* tamlamasında ‘ince uzun sivri kap’ olarak geçtiğini kaydeder. Radloff (1905:III-1995), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Çubuk, ince dayak* Mesela; demir çubuklar ‘parmaklık, raylar’; bağ çubığı ‘asmanın çubığı’ (Osmanlı) 2. *Kumaştaki çizgiler* (Osmanlı)’ olarak verir.

Kelime **PN**’de ‘çubuk, ince sopa’ (Bir ince **çibugun** başına bir parça pamuğu sıkıca tutup sarasın. (31b/11), **TM**’de *Çubuk* (139a-10/11) temel anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *çubuk*, ‘1. Körpe dal 2. Değnek biçiminde ince uzun sert olan şey’ temel anlamı yanında benzetmeye dayalı olarak ‘1. Tütün içmek için kullanılan uzun ağızlık (bir ucunda imame denilen *apızlık* ve diğer ucunda tütünün konduğu *lüle* bulunur) 2. Kumaşta düz çizgi 3. *deniz* Ana direkler üzerine sürülen ikinci ve üçüncü direk parçası’ anlamlarını ekleyerek anlam dairesini çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘*madenden boru biçiminde uzun parça*’ anlamı da vardır. **DS**’de kelime, (I) *Çubuk* (II) 50 cm. boyunda sigara içilen takım (III) İnce ip (IV) Pulluğun ortasındaki uzun demir (V) Çocukların topuğunun arkasında çıkan yaran (VI) (VII) Bir yünve çul motifi (III-1157) anlamlarında kayıtlıdır.

çıkarmak (*çık-* + *-A²r* (*ettirgen*)) Radloff (1905:III-2063), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘*çıkma*ya zorlamak, *çıkartmak* mesela; *bala çıkardı* (doğurdu), *aruv is çıkardı* ‘hoş koku saldı (Kazan)’ olarak verir. Clauson (1972:410) kelimeyi, “*çık-* kelimesinin ettirgen şekli, ‘*göndermek, ortaya çıkarmak için ve benzeri anlamlarla*’, bazı fonetik değişiklikler ve genişlemiş anlamlarla’ KB.’de” biçiminde açıklamıştır.

Kelime **TAS**’da ‘yükseltmek’

Ben evce **çıkarmışam** kelâmı

Erişmez ana Nizami, Câmi (Ley. XV. 213)

KİG’de *çıkarmak*- 1. Çıkarmak (11b. 10) 2. Dışarı atmak, kovmak (157a. 8) 3. Ayırmak (57b. 5) 4. Almak (111a. 10), **KT**’de 1. Dışarı çıkarmak (4a-7=2/36) 2. Yaratmak, meydana getirmek, yapmak (71b-7=7/32) 3. Kurtarmak (116a-9=12/100) 4. Hayata kavuşturmak, diriltmek (58a-5=5/110) 5. Ortaya koymak, açığa vurmak, meydana çıkarmak (287-b-10=99/2) 6. Elde etmek, sağlamak (207a-6=35/12) 7. Netice çıkarmak, anlamak (41b-2=35/12) 8. Sıyırmak, sıyırıp çıkarmak (210a-8=36/37) 9. Çekip çıkarmak, ayırmak (187b-4=28/75) 10. Yarıp çıkarmak, vermek (245b-3=48/29) 11.

Yükseltmek (58b-6), **TİKT**'te, **TİKT (A)**'da, **TİKT (M)**'de *çıkarmak*- 1. Uzak tutmak (230b/20) 2. Bulunduğu yerden almak, dışarı çekmek (225b/9) 3. Soymak (248b/21) 4. Kaybetmek, elden çıkarmak (225b/4) 5. Göstermek, ortada bulundurmak (226a/13) 6. Dışarı çıkmasını sağlamak (266b/10) 7. Göstermek (411a/3) 8. Terk etmek, atmak, vazgeçirmek (368a/2) 9. Mahrum etmek (264a/4) 10. Bağırarak, ses yükseltmek (252b/13) 11. Kör etmek (gözden mahrum etmek) (321b/9) 12. Sıyırıp çıkarmak (394a/9) 13. Yanlış istikamete çekmek, yöneltmek (319b/19) 14. Esir veya ganimet olarak getirmek (309b/14) 15. Sudan karaya çekmek (293a/1) 16. Ayırmak, tahsis etmek (412a/11) 17. Derinden yukarı çekmek (343a/9) 18. Değerini yükseltmek (406b/15), **MŞV**'de *çıkarmak*- Çıkmasını sağlamak; *kız çıkarmak*- Kız gelin etmek; evermek (13b/04), **ŞŞÇ**'de 1. (dışarı) Çıkarmak (1516) 2. (yüksek bir yere) Çıkarmak (1728) 3. Bulmak, meydana getirmek (21682) 4. Yükseltmek, yüceltmek (707) 5. Karaya ayak basmak (22560) olarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla çok genişletmiştir.

Kelimenin temel anlamı herhangi bir nesne veya şeyi '*dışarı çıkarmak, uzaklaştırmak*'tır. Bu temel anlamdan hareketle kelime, '*mahrum etmek, elde etmek, sağlamak, neticelendirmek, yüceletmek*' vb. soyut anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini çok genişletmiştir.

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de kelime, 'birinin veya bir şeyin çıkmasını sağlamak, çıkmasına sebep olmak' temel anlamdan hareketle EOT metinlerinde geçen anlamların yanına benzer anlamlar da katarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. '1. Sonunu getirmek, 3) Anlamak, ne olduğunu bilmek, sezme, 4) Bulmak, ortaya koymak, 5) Hatırlamak, 6) Döküntülü hastalığa tutulmak, 7) Çok hoşlanmak, 8) Öfke, hırs, acı vb.'nin zararını çekmek, 9) Sağlamak, elde etmek, 10) Gibi göstermek, bir davranış yüklemek, 11) Sindirim yolundan dışarı atmak, 12) İlgisini keserek uzaklaştırmak, 13) Giysi, ayakkabı, vb.'ni vücuttan ayırmak, soymak, 14) Yayınılamak, 15) Gidermek, 16) Sebep olmak, yol açmak, 17) Yapmak, üretmek, 18) Sunmak, 19) Göstermek, 20) Bir şeyi bir örneğe göre yapmak, 21) Yollamak, göndermek, 22) Yükü boşaltmak, 23) Resim yapmak, 24) Fotoğraf çekirmek, 25) *mecazlaşmış* Söylemek 26. *matematik* Üçüncü bir sayı elde etmek üzere belli bir sayıdan, daha az değerli bir sayı kadar birim eksiltmek, tarh etmek'. **DS**'de kelime, (I) Bir işi bitirmek (II) Resim yapmak (III-1165) anlamlarıyla kayıtlıdır.

çıkma (*çık-* + *-mA²* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-2061), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) 1. Çıkış, gözükme, kaldıma, 2. Çıkan, çıkmış olan Mesela; İzmir'den çıkma 3. Bir şeyin çıkıntısı Mesela; çatı, balkon çıkıntısı 4. Yeni çıkma, moda 5. İçinde ya da yanında çıkılan bir şey, nesne mesela; hamam çıkması 'hamam önlüğü' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'duvardan dışarı çıkmış olan cumba, balkon, taşlık' {Bezendar (Fa.): Zend ü Pazent lûgatinde kapu eşiği önünde olan çıkma ve mihcer mânâsınadır. (Bürh. XVIII-XIX. 116) olarak somut bir anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime 'cumba' anlamı yanında '1. Çıkmak fiili 2. Çıkıntı, dışarıya çıkmış şey, dirsek 3. Hamamdan çıkarken kullanılan havlu ve silecek takımı; s. Yeni bulunmuş, yeni yapılmış' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha çok somut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime **TAS**'ta ve **Kâmûs-ı Türki**'deki anlamların yanına 3. Bir yazı sayfasının kenarına metinle ilgili olarak yazılan ek, derkenar, 4) Çıkmış 5) Eski kullanılmış" anlamlarını ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ayrıca **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'den farklı olarak 'çıkıntı, dışarıya çıkmış şey, dirsek' anlamı kayıtlı değildir. **DS**'de kelime, (I) 1) Balkon, 2) Bir binanın ek olarak yapılan kısım, 3) Bir odanın içinden geçilerek merdivenle çıkarılan oda, 4) Merdiven, (II) Sedir, (III) Havlu, (IV) Yara, (V) Kına yakılırken ellere, ayaklara birtakım nakışlar çıkarmak için oyulmuş maşraba, (VI) Çavuş üzümü (III-1170) anlamlarında kayıtlıdır.

çılba Radloff (1905:III-2097), kelimenin anlamını (Osmanlı) 'çiplak, cıbil, fakir' olarak vermiştir. Eren, kelimeyi *çılba-* 'soymak' kökünden *-k* ekiyle türemiştir: *çılba-* + *-k* eki olarak kaydetmiştir. Bugün Standart Türkiye Türkçesindeki *çiplak* şekli gerçekte *çılba* biçiminin *göçüşme* (*métathèse*) sonucunda ortaya çıkmıştır. Kelime, Eski Türkçede *çılba* biçiminde kayıtlıdır (1999:90).

Kelime **TAS**'ta 'çiplak' {Cerb (Ar.) Deve uyuz olmak ve kahıtlık yer, otsuz **çılba** (Bab. XVI. 2, 78), **MK**'de ve **V**'de *çıblak* (12a.8) 'açık, çiplak, yalın' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *çiplak*, "üzerinde yeşillik olmayan arazi" anlamı yanında "1. Üstünde bulunması gereken giysi, örtü vb. bulunmayan, üryan, nü, cıbil, cıbildak 2. Saçsız (baş) 3. Yoksul (kimse) 4. İçinde gerekli eşya bulunmayan 5. Çiplak vücut resmi, nü 6. mecazlaşmış '1. Yalın, süssüz 2. Olduğu gibi apaçık" anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de **TS**'den farklı olarak 'takımsız, koşum

takımı vurulmamış' anlamı var; TS'de 'çıplak vücut resmi, nü' anlamı yoktur. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'deki mecazî anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelimenin bu mecazî anlamlarını kazanması yenidir. **DS**'de kelime, 'çıplak' (III-1171) olarak geçer.

çırpı Radloff (1905:III-2081), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Çizgi çizilen kalın ip 2. Kesim, kesme 3. Yassı, cetvel 4. Aklama (beyazlatmak için kullanılan bir madde)' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'huy, gidiş, tavır, kılık' {El-mıtmâr [Ar.]: Benna ve mimarların bina takdir ettikleri ipe denir ki çırpı ipi tabir olunur... Araplar fülân halkan ve hulkan pederine mümasildir deyecek yerde "hüve alâ mıtmaru ebihi" derler ki pederinin **çırpısındadır** demektir. (Kam. XVIII-XIX. 2, 10), **AK**'ta Dal, budak kırpıntısı, çırpı (57b.1286), **FFANG**'da Kırmızı taş, koyu kırmızı kuvars' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Ağaçlardan kesilen dal ve budak yığını ağaç çırpıntısı 2. Tahta biçenlerin bıçkı yerlerindeki işâredikleri ip 3. Çırpı ile işaretlenen yerlerin bıçkı ile yarılması 4. mecazlaşmış Tahmin, hesap, sıra' olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olan bazı anlamlar kaybolmuştur, dolayısıyla kelimenin anlam dairesinde bir daralma da yaşanmıştır. Kelimenin **TS**'de 'dal, budak kırpıntısı' temel anlamının yanına '1. Boyalı ve gergin bir sicim yay gibi çekip bırakmak yoluyla çizgi çizme' ve benzetme sonucu 2. Çok zayıf' anlamlarının da kayıtlı olması anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Bir şeyi düzgün bir şekilde yapma, (II) Kadınların başlarına bağladıkları yemeni, (III) 1) Üç parçalı, renkli dokuma kilim, 2) Ensiz kilim, (IV) Yaprak, (V) Yün atmak için kullanılan araç, (VI) Beyaz badana toprağı (III-1189) anlamlarında kayıtlıdır.

çırpmak Radloff (1905:2081), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Tebeşirlenmiş ip veya urganla kumaş/ahşap üzerinde kesme çizgisini velirle-; el çırp- 2. Boğazı kes- 3. Güneşte siva sıvamak 4. Hafifçe vur- 5. Kalbi çırp-' olarak vermiştir. Tietze, kelimeyi 4 ayrı madde başında ele almıştır: *I çırp-* (kılıçla kesmek); *II çırp-* 'halıyı' silkelemek; *III çırp-* 'çalmak, hırsızlık etmek'; *VI çırp-* 'boyalı çırpı ipiyle çizgi çekmek'. Bunlardan I-II-IV maddede verilen anlamlar, < *çarp-* I 'vurmak' (Oğuz grubuna iat olan fiil Eski Türkçede çap- fiilinin bir gelişmesi olarak ortaya çıkar: *kert-* < Eski Türkçe *ket-*; *sark-* <

Eski Türkçe **sak-*; *serp-* < Eski Türkçe *sep-*); III maddede verilen anlam, < *çarp-* II ‘kapmak, çalıp kaçmak’ fiilinin varyantı olduğunu söyler (2002:478-511).

Kelime **TAS**’ta ‘kesmek’ {Kılıcın balçağına yapıştı kim bunu **çırpa**. (Dede. XIV. 268) olarak temel somut anlamda geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “bir şeyin ucundan bir parça kesmek” anlamı yanında, “1) Kanatları hızla ve kesik kesik hareket ettirmek, 2) Halı, kilim vb. şeyleri hızla ve kesik kesik silkelemek, 3) İki şeyi birbirine çırpmak, 4) Sulu yiyecekleri hızla ve sürekli olarak çatal, kaşık vb. ile karıştırmak, 5) *mecazlaşmış* Çalmak, hırsızlık etmek, 6) *spor* Güreşte rakibinin kollarını beli hizasında sınıksı kavrayarak minderde kendi üzerinden sağa ve sola sırtüstü savurmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve terim yönünden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘(kuş) kanatlarının uçlarını kesmek, uçlarını kırpmak’ anlamı da kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de **TS**’de kayıtlı olan 6. maddede geçen terim anlamı yoktur. **DS**’de kelime, (I) Kan almak için ustura ile vücudu kesmek (II) 1. Badana yapmak 2. Evi temizlemek (III) Düzeltmek, (IV) Tüketmek (V) Çamaşır yıkamak (III-1190) anlamlarında kayıtlıdır.

çilemek Clauson (1972:418), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “*çil-*’dan türemiş fiil; anlamını da ‘ıslanmak/çilemek’ olarak vermiş. Kelimenin mastarı **MS**’de *-mek* olarak verilmiş, fakat *çilat-*, *çılan-* *çılaş-* olarak hepsi *-ma:k*’a sahiptir bu tahminen bir hata. Sadece (?) **GB XX** Anad.da *çile-* ‘çilemek, ıslanmak’ olarak yaşıyor”. Radloff (1905:III-2147), *çise-* ~ *çisi-* kelimesinin anlamlarını ‘1. (Osmanlı) Yağmurun yavaş yağması 2. (Çağatay) yağmurun şiddetli yağması’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘yağmur serpiştirmek’ {Teslid (Ar.): Yağmur çileği ve **çileyüp** yeri ıslatmak (Bab. XVI. 2, 449) olarak temel anlamda kullanılmıştır. ***Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *halk ağzında çilemek*, “yağmur ciselemek” anlamı yanında, “1) Nemlenmek, ıslanmak, 2) Bülbül şakımak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve benzetme yönünde genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Yağmur çiselemek, (II) Saçmak, serpmek, ekmek, (III) Terlemek, nemlenmek, (IV) Sulamak, (V) Pamukları kozadan ayırmak, (VI) Çocuk dünyaya getirmek (III-1216) anlamlarında kayıtlıdır.

çimdük³⁵ Radloff (1905:III-2160), kelimeyi, tamlama yapısında *çimdik dikiş* (Osmanlı), *çimdik pidesi* (Çağatay) olarak verir. Tietze (2002:518), kelimenin yapısını *çimdi-* + *filinden nomen actions -k eki* olarak verir. Kökenini de *cimcik~ çimcik ~ çimçik* ‘çimdik’ < Moğolca *çim-çi* ‘çimdikleme’ geldiğini ileri sürer (2002:447). Kelimenin kökenini, Moğolcadan geldiğini kabul edersek *çimdük* kelimesinde ötümsüz patlayıcı /ç/ > ötümlü patlayıcı /d/ sesine dönüşmüştür.

Kelime **TAS**’ta ‘çimtik’

Geyi çeynedi unnâb ile findık

Gülün eylerdi geh **çimdükle** fıstık (Veyse. XVI. 96-1)

Kâmûs-ı Türki’de ‘parmak uçlarıyla sıkmak’ temel anlamının yanına ‘pamuklu üzerine bir çeşit dikiş’ yan anlamını kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de *çimdik*, ‘1. Çimdikleme 2. Baş parmakla işaret parmağının ucu arasında alınan miktarda olan’ anlamları yanında *mecazî* anlamda ‘gönül kıracak söz’ ve benzetmeye dayalı olarak *halk ağzında* Tatar böreği’ anlamlarıyla da kayıtlıdır. **DS**’de kelime, (I) İki parmak ucuyla alınan miktar, tutam (toz şeyler hakkında), (II) Tatar böreği (III-1222) anlamlarıyla yer alır.

çizmek (*çöj-* > *çez-*) Clauson’un (1972:400) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “çöj şeklinde tek bir kere geçen kelime; bir şekilde daha sonraki dönemlerde *şes-*’le eş anlamlıdır. Bu j şüphesiz ikincil bir sestir, belki -c-’ten benzeşmelekle oluşmuştur ki bu durumda kelimenin orijinal şekli *çö:c- olabilir. Radloff (1905:2045), kelimenin anlamını (Osmanlı, Kırım, Çağatay) ‘aç-, çöz-, *hallet-*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘çözmek’ {Ol kadar çalış ana kim kalbinin bendin çize (Kuddusi. XIX. 179), **GRT**’de Çözmek, açmak (2301); *bend çöz-* Kıssa çıkarmak (1027) (?), **MN**’de *şes-* Çözmek, (yükü) hayvandan indirmek, **TİKT (M)**’de İç don bağının düğümünü açmak (420a/11), **T**’de *çöz-* Çizmek, kesmek (119b-11); *çez-* Açmak, çizmek, hafifçe kesmek (118a-2), **ŞŞÇ**’de *çöz-/çez-/çiz-* Çözmek, serbest bırakmak; çizmek; *çözmek,

³⁵ Başparmakla işaret parmağının ucu anlamına gelen *çimdik ~ çitmik* ölçü adı, Kazak Türkçesinde *şımşım/bir şımşım*, ‘küçük bir eşyanın veya herhangi bir şeyin işaret parmağı ve başparmakla tutulması sonucunda oluşan ölçüdür; bu ölçü adı miktar bakımından azlığı, hacim bakımından küçüklüğü ifade eder’ kelimesiyle karşılanmaktadır.

serbest bırakmak (532), **KMühim**'de *çöz-* Sarılı, bağlı şeyi açmak (9b.14) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *çözmek*, 'düğümlü, bağlı veya sarılı bir şeyi açmak' temel somut anlamdan hareketle '1. Düğmeyi iliğinden açmak 2. Saçı açmak 3. Bulmaca, sorun vb.nin bilinmeyen, gizli noktasını bulup açıklamak, sonuca bağlamak 4. *kimya* Bir maddeyi çözücüyle çözündürmek, onun çözültisini yapmak 5. *matematik* Bir problemde aranan sonucu, belli ögeler yardımıyla ortaya çıkarmak, halletmek. 6. *halk ağzında* Çözgü ipini tezgâha yerleştirmek' olarak somut ve terim anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de *çezmek* biçiminde (I) Çözmek, (II) Direzi adı verilen iplikleri tezgâha dikine olarak, sıra sıra germek (I) Yanıp bozulmak (II) 1. Dişi hayvan, erkekle çiftleştikten sonra dölünü tutunmayıp bırakmak 2. Erkek at ve eşek gibi hayvanlar çiftleşmeye hazır duruma gelmek (III) Çözgü ipini hazırlayıp tezgâha yerleştirmek (III-1156, 1157, 1300) anlamlarında kayıtlıdır.

çokluk (*çok+ + l⁴k (i.i.y.)*) Radloff (1905:III-2008), kelimenin anlamlarını '1. (*Kırım*) *Çokluk, bolluk* 2. (*Osmanlı*) *Çok, sık*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) 'Servet, zenginlik' {Peygamberler gerçi kim dünyada dünya **çokluğun** gördüler, amma gerü Allah yoluna verirlerdi. (MüzikXV. 69) 2) Çok zaman, uzun zaman {Oğul, er ol baş yar amma **çokluk** turma yine gitmek ardınca ol. (Müslim. XV. 2, 7), **T**'de *çoklık/ çokluk* Fazlalık, fazla miktarda olmak, galip miktarda (4b-8/91b-10), **TİKT (M)**'de 1. Fazlalık, çokluk, bol olma (244b/10) 2. Kalabalık (344b/2) 3. Ekseri (325a/20), **PN**'de Çok defa, genellikle (18b/09) **MŞV**'de 1. Çok olma, fazlalık (5b/05) 2. Çok, çoğunlukla (35a/21), **Bİ**'de *çoklık* Çoğunlukla genel olarak (1687) somut ve soyut anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "1) Sayı ve ölçü yönünden çok olma durumu, çoğul, kesret, ekseriyet, 2) Sık, sık, çokça, çok kez, çoğu" anlamları yanında, "1) Çoğunluk, Kalabalık 2) *dil bilgisi* elimelerin belirli eklerle birden çok varlığı veya kişiyi bildirme biçimi, çoğul, cem" anlamlarını da katarak anlam dairesini zenginleştirmiştir.

çotuk Radloff (1905:III-2025), kelimeyi, '*toprak üstüne çıkan geniş kök (Osmanlı)*' olarak verir. Tietze (2002:532), kelimeyi, iki başlıkta incelemiştir: *çotuk I* 'kullanıla kullanıla aşınmış, parçaları eksilmiş'; *çotuk II* 'kesilen ağacın topraktan yukarıda kalan bölümü, kütük, üzüm kütüğü'. Kökeni de farazî *çot- fiiline dayandırmıştır.

Kelime **TAS**'ta 'kütük' {Rez (Fa.): Üzüm ağacı, kütük yahut **çotuk** asma. (Kam. Os. XIX. 427) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "asma kütüğü, tevek" anlamı yanında, "1) Dışarıda kalmış ağaç kökü, 2) Kesilen ağacın topraktan yukarıda kalan bölümü" anlamlarını da kazanarak anlam dairesin genişletmiştir.

çök- Radloff (1905:2034), kelimeyi iki ayrı grupta ele almıştır: ¹ **çök-** (*Uygur Çağatay, Osmanlı, Kırım, Altay, Teleüt*) '1. Diz çök- 2. Döz çökme hareketini yap-; ² **çök-** 1. İn-, dibe in-/otur-, dibe doğru git- 2. (Osmanlı) Yapış- (pas hakkında) 3. (Osmanlı) Yaşlan-, ihtiyarla-' Clauson (1972:413-414), kelimenin anlamlarını "'çökmek', özellikle deve için, fakat aynı zamanda insanlar için ve daha belirsiz bir şekilde 'batmak, inmek, yıkılmak' vb." olarak kaydetmiştir.

Kelime **MT**'de 'çökmek, bulunduğu yere yıkılmak' {bu kasd kim sen geldün şuna benzer kim, eşek balçığa **çöke** gögercin ağa (24a-7), **HHT**'de *çök-* 1. (Deve için) olduğu yere oturmak [083b/3] 2. Oturmak [039b/16] 3. Üzerinde bulunduğu yere yıkılmak [039a/19], **YZ**'de *çök-* Çökmek, diz üzerine oturmak (23b.665), **TİKT (M)**'de *çök-* 1. Çömelerek veya diz üzerinde oturmak (292b/9) 2. Yıkılmak, binmek (267a/8), **TİKT**'te *çök-* 1. (deve, fil vb. hayvanlar için) Yere oturmak (158a/10) 2. Basmak, kaplamak (99a/7), **Müc.**'de Çökmek, oturmak (18a/7), **TM**'de *çök-* Dibe çökmek, batmak (104a-13), **VG**'de *çök-* 1. (Deve, sığır vb. hayvanlar için) olduğu yere yatmak, uzanmak, çökmek (11253) 2. Çömelmek (1080), **ŞŞÇ**'de 1. Oturmak (10576) 2. Yere yıkılmak (14014), **FFANG**'da *çök-* Diz çökmek, sendelemek, inmek, eğilmek' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *çökmek*, "bulduğu düzeyden aşağı inmek, çukurlaşmak" somut temel anlamın yanına "1. Üzerinde bulunduğu yere yıkılmak 2. Çömelmek 3. Oturmak, birdenbire oturmak 4. Deve, sığır vb. olduğu yere oturmak 5. Şakak, avurt vb. içeri doğru girmek, çukurlaşmak 6. Sis, duman vb. inerek kaplamak 7. Tortu dibe inmek 8. *mecazlaşmış* Sarsılıp dinçliğini yitirmek 9. *mecazlaşmış* Son bulmak, yıkılıp dağılmak 10. *mecazlaşmış* Yoğun bir biçimde duymak" olarak somut ve soyut yollarla anlam dairesini çok genişletmiştir.

çukur Clauson (1972:409), *çukur* kelimesi için *çok-* fiiline yönlendirir. Gerçekte (bir kuş) 'saldırmak' (Bir şeyin üzerine); azar azar yemek' çeşitli genişlemiş anlamlarla. Devamında da çağdaş ve tarihî lehçelerde kelimenin görünümü hakkında bilgi vermiştir. Gülensoy (2007:I-257), kelimenin kökenini, *çok-* 'kazmak' +-(u)r olarak vermiştir.

Radloff (1905:2167), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) ‘1. Çukur, hendek, derinlik, mağara 2. Derin, derinletilmiş’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘mezar’

Bunda şişkinliği ko ey lululuğa güvenen

Leş olucak **çukuruğda** şişe bildiğince şiş (D. B. XVI. 99)

T’de Havadar olmayan yer, etrafı tepe vb. ile kapalı mahal (6b-7), **TM**’de Çukur, oyuk (15b-3), **ŞKM**’de Çukur, dereke (18a/10), **TİKT (A)**’da 1. Çukur (195a/12) 2. Mezar (165a/1), **KT**’de 1. Uçurum (29a-2=3/103) 2. Çukur (51a-11), **Bİ**’de Çukur, çevresine göre aşağıda veya içte olan (71), **FFANG**’da Çukur, su çukuru’ olarak somut ve soyut anlamlarda kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin EOT metninde kayıtlı olan ‘uçurum’ anlamı kaybolmuştur. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘s. Oyulmuş derin; i. Oyulmuş yer, delik’ olarak EOT metinlerindeki anlamları sürdürmektedir. Günümüzde **TS**’de kelime, “meczazlaşmış mezar” anlamı yanında, “1) Çevresine göre aşağı çökmüş, olan yer ve benzetmeye dayalı olarak 2) Çene ve yanaktaki gamze” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini biraz genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Yeşil ve taze iken yenen, salatası yapılan ot, hindiba, (II) Dokuma aygıtı, (III) Engebesi bulunmayan, yer, düzlük (III-1302) anlamlarında kayıtlıdır.

dağarcuk (*tağar*+ + C^2T^k (i.i.y.)) Kelime Uygur Türkçesinde ‘tağar’ biçiminde ve ‘torba, dağarcık’ anlamıyla geçer. Clauson (1972:471), kelimenin anlamı için ‘geniş kap’ fakat her zaman ‘torba değil’ açıklamasında bulunmuştur. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Çuval; poşet, büyük çuval, keten çuval (peynir hazırlarken ekşi sütü süzme için yarar), buğday çuvalı; atın iki yanında sarkan erzak çuvalı, küçük çuval, koyun veya keçi yününden çuval; kül ve gübre çuvalı; çoban çuvalı, deri çuvalı, tulum (davul, müzik aleti) 2. Toprak leğen, büyük toprak kâse, tabakvari, toprak kap, dar boğazlı büyük toprak güğüm, yukarısı geniş aşağısı dar kap (sıvılar için), büyük toprak tencere, deriyi ıslatma kap (kunduracılarda), vazo (çiçekler için), kapkacak, toprak 3. Havuz, hayvan sulama suluğu 4. Dökülen (katı) maddelerin ölçüm birimi (onun değeri coğrafyadan coğrafyaya değişir Kâşgarî’de 90 kg; 4 pudluk keten çuvalı; Türkistan’da bir batmana 3 dağar girermiş; Tebriz’de 100 menlik ağırlık ölçüm birimi (men, 75, funt))5. Bir nesneyi koyabileceği bir şey; kap 6. Toprak mangal 7. Erzak 8. Askerlerin

erzağı’ olarak vermiştir. Bazı araştırmacıların kelimenin kökeni hakkında şu bilgileri verir: Budagov’a göre kelime, Farsça bir alıntıdır. Doerfer’e göre kelime kaybolmuş bir dilden alıntıdır, *dağarcık*, küçültme ekiyle oluşmuştur (1980:120121).

Kelime **BL**’de ‘yolcu ve çobanların yiyeceklerini taşıdıkları çoğunlukla deriden yapılan torba’ {yarı **dağarçukı** (31b-10), **BHMİH**’de *dağarçuk* ‘dağarcık’ (Müh. *tagarçık* Deriden küçük torba; Abu H. *tagarcuk*; Eyyuhfe *tagarçık*) 227: 10, 15), **DK**’de *tagarcık* (49-13), **CM**’de *dagarcuK*, **MŞ**’de (13b/14), **HHT**’de [004a/13], **NH**’de *dagarcuk* (92a/17), **Müc.**’de *tagarçuk* (27a/2), ‘dağarcık, küçük torba, deri torba’ **RB**’de Sonradan, asıl dikilecek yere aktarılmak üzere içine fide dikilmek için dikilip belirbi bir süre için, bir kap içinde hazırlanan toprak (40b/3) olarak somut anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *tagarcık*, EOT metinlerinde geçen ‘çobanların yiyeceklerini ve hokkabazların oyun aletlerini koydukları deriden küçük torba’ anlamı yanında ‘köylü kadınların çocuklarını koyup omuzladıkları meşin torba’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, “meşin torba” anlamı yanında “1. *müzik* Repertuar 2. *ruh bilimi* Bellek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini terim yoluyla genişletmiştir. **DS**’de kelime *dağarcuh* /*dağarcuk* /*dağarçık* biçimlerinde ‘1. Dağarcık, 2. Çuvaldan biraz küçük bir çeşit torba’ (IV-1323) olarak EOT metinlerindeki anlamlar kayıtlıdır.

dal-/tal- Clauson (1972:490), kelimenin anlamı hakkında şu açıklamayı yapar: Bütün modern şivelerde ‘*güç kaybetmek; bilincini kaybetmek, zayıflamak*’ anlamlarında kullanılır. GB Osm’da *dal-* ‘(*düşünce, uyku vb.*) *dalmak*’ anlamında, bundan hareketle ‘(*suya*) *dalmak*’. Sevortyan, kelimenin anlamlarını A ve B grubu olarak iki ayrı başlıkta vermiştir: 1. a) *Dal-*, *daldır-*, *düşünceye dal-*, *ban-*, *dalıp çık-*, *yüz-*, *derinliğe, dal-*, *dalgın ol-* (*başka şey düşün-*), *saplan-* b) *Kendinden geç-*, *bayıl-*, *baygınlık geçir-*, *donakal-*, *uyuş-*, *bilincini kaybet-*, *durakalmak (durur ol-?)* 2. *Yorulmak, bitki ol-*, *takatten kesil-*, *zayıf düş-* 3. *Sara (epilepsi) hastası olmak, hastalık nöbeti geçirmek* 4. *Aniden girmek (izinsiz)* 5. *Acımak* 6. *Geç kalmak* 7. *Aklı başına gel-* (*fikrini değiştir-*). Ona göre A grubundaki maddelerin anlamları Oğuz grubu lehçelerine, B grubundaki maddeler Oğuz grubu dışındakilere aittir. Yani Eski ve Orta Uygur, Eski Kıpçak, Harezmi, Çağdaş Kıpçak, Uygur ve Kuzeydoğu lehçelerine aittir. ‘*dal-*’ ‘*bayıl-*’ anlamında ilk olarak eski Uygur Budist metinlerinde rastlanır. *dal-* ‘*suya dal-*’ anlamı

XIV. Kıssas-ı Enbiya'da vardır. Fiilin bu temel anlamlarından birinin bu kadar geç meydana gelmesini iki nedeni olabilir a) ya dal-/tal- fiili iki anlamı barındırıyor b) ya da 'suya dal-' Oğuz lehçelerinden yayılıp diğerlerine de geçmiştir (1980:133-134).

Kelime FN'de '(meczazlaşmış) dalmak, bir şey üzerinde çok düşünmek'

Ki i Şiblî niçün hayretde kaldı

Özüñ yitürdüñ ulu fikre **dalduñ** (982)

BHMİH'de *dal-* Suya dalmak (Caf. *tal-* Düşünceye mahsus); Abu H. *tal-* Dalmak (suya) (165: 4), **KT**'de *tal-*, *dal-* Dalmak, (denizin dibine) inmek (156a-5= 21/82), **KY**'de *dal-* Dalmak, inmek (14), **KBP**'de *dal-* Saldırmak, dalmak (12a/15), **ŞŞÇ**'de İçine girmek, batmak, gark olmak, dalmak (5768) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *dalmak*, "meczazlaşmış başka bir şeyle uğraşamayacak veya başka bir şeyi düşünemeyecek biçimde kendini bir şeye kaptırmak" anlamı yanında "1. Suyun içine bütün vücuduyla ve hızla girmek 2. Bir yerin içine girmek 3. meczazlaşmış Kendini bilmez duruma gelmek, kendinden geçmek 4. Uyumak 5. Güreşte rakibinin belden aşağı bir yerini aniden tutmak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve mecazî yönden genişletmiştir. **DS**'de *dalmak*, (I) 1. Kavgada birden saldırmak 2. Köpek havlamak, saldırmak (II) Kaynamaya başlamak (IV-1346) anlamlarıyla kayıtlıdır.

dam, (tam) (<*tām 'duvar, dam' (Tekin, 1975:254)) Clauson, *ta:m (?d-)* kelimesi hakkındaki açıklaması şöyledir: Gerçekte 'bir duvar' (çamur ya da çamur tuğladan yapılmış) genişlemiş anlamlarla. 'toprak duvarlı bir bina'; tuğladan yapılmış yapı; mezar, höyük; SW Az., Osm *dam* 'çatı'; Tkm. *ta:m* 'tuğladan yapılmış yapı'; Xak XI *ta:m* 'duvar'; Tef. *dam* 'duvar, bina'; Çağ. XV *tam* 'saray duvarı'; Xwar. XIII (?) 'bu evin duvarı'; Kom. XIV *tam* 'çatı'; Osm. *dam dam* (and ? *tam*) 'bina, mandıra, hapisane' ve çeşitli metinlerde (1972:502). Eren (1999:104) kelimenin kökenin açık olarak bilinmediğini; ancak bazı bilimsel yayınlarda Sanskritçe *tama-* (~ Latince *domus*) biçiminden alıntı olduğunu söylediğini ifade eder.

Kelime, Drevnetyurskiy Slovar'da (1969:529), *tam* şeklinde 'duvar' anlamında kayıtlıdır: *ol tamıg tirändi* (O, duvara yaslandı) (MK II 146); *ol tamıg yölädi* (O, duvarı diretti) (MK III 89); *toprag gaza tam togıyu* (toprağı kazıyarak duvarı dokuyarak) (TT

IV 82). Ayrıca bu kelimenin yanında *tagam* kelimesi de verilmiştir: *bu üynüñ tagamı altundan erdi* (Bu evin çatısı altındandır) (LOK 286)

Kelime **TAS**'ta 'ev, üstü örtülü yer, dam' {Tavuk kümesine, sığır **tamina** dönmüş, konşularına çağırır ki... (Dede. XIV. 6), **SN**'de *tam* Dam, çatı, teras (613), **YZ**'de Dam, ev çatısı (11b.304), **GT**'de *tam* Ev, dam (46a-14), **HN**'de *tam (I)* Zindan (4183); *tam (II)* Dam (7226), **FN**'de 1. Ambar, altın muhafaza edilen yer (5954) 2. Oda, ev (654), **GRT**'de *tam* Ev, üzeri, örtülü yer, dam (2681), **F**'de *tam* Dam, çatı (54a-1) **FFANG**'da Tek katlı ev, küçük ev' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, "*halk ağzında ahır*" anlamı yanında, "1) Yapıları dış etkilerden korumak amacıyla üzerlerine yapılan çoğu kiremit kaplı bölüm", 2) Üzeri toprak kaplı ev, küçük ev, köy evi", 3) *argolaşmış Tutukevi*" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve argo yoluyla genişlemiştir. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'de olmayan '*hayvan barındırmak için yapılan kapalı yer, ahır, kümes, kodes*' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 1) Toprak damlı ev, kulübe, köy evi, 2) Oda, 3) Ceza evi, 4) Kapalı yer, 5) Hayvan yiyeceğinin saklandığı yer, ambar, 6) Yaylada sütlerin saklandığı yer, 7) Ahır, 8) Baca (IV-1347, 1348) anlamlarıyla kayıtlıdır.

daramak Sevortyan, *dara-* kelimesinin anlamlarını '1. a) *Tara-*; *saç tara-*, (*baş*) *yıka-*, *giyinmeye yardım et- (hizmetçi)* b) *Tara-* (*yünü*) c) *Tırmıkla-* d) *Suyu akıt-* 2. *Taran-* 3. *Kazı-*, *bir araya getir-*, *topla-*, *tırmık ile karıştır-* 4. *Ara-*, *araştır-* 5. *Farklı yerlere dağıl-*, *yayıl-* 6. *Çoğal-* ' olarak vermiştir. Kelimenin verilen anlamlarına bakacak olursak 1-4 maddedeki anlamlar, *tara-*; 5-6 maddedeki anlamlar, *yayıl-*, *dağıl-*. Kelimenin kökenini *tar-* + *-a/-ı-* (fiilden yapım ekidir.) Ancak kaynaklarda *tar* kökünün olmadığını da eklemiştir. Ancak Moğolcada *tar* 'saç' vardır. Räsänen, **tarxa* (*tarğa* (Şor Türkçesinde) 'dağıl-, yayıl-') ve *tara-/dara-* fiilini birleştirir (1980:147-149).

Kelime **TAS**'ta 'her tarafı araştırmak, arayıp taramak'

Dedi şeh dağı taşı **darayalum**

Cemi-i Varsağ ilin arayalum (Hadidi. XVI. 223)

BHMİH'de *tara-* Taramak (Kâş. Abu H. Houtsma. Ettuhfe) (138:4), **FN**'de Taramak (2928), **DAH**'da *taramak* Araştırmak (533), **TİKT**'te *tara-* Saç sakal ve benzerlerini

tarakla düzene koymak (125b/7), **GRT**'de *tara-* Taramak (2861), **ŞŞÇ**'de *tara-* 1. (saç) Taramak (2617) 2. Aramak, araştırmak (29944) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, “bir şey veya kimseyi bulmak, denetlemek için türlü yöntemlerden yararlanarak bir yeri sıkı bir biçimde aramak” anlamı yanında, “1) Bir şeyin telleri birbirinden ayırıp karşıklığı gidermek, 2) Bir şeyin içindeki gereksiz maddeleri tarak, tırmık vb. ile ayıklamak, taraklamak” 3) Taşın yüzünü dişli çelik kalemlerle işlemek”, 4) Kafasından geçirmek, belli belirsiz düşünmek, 5) *mecazlaşmış* Derleme ve araştırma yapmak için bir yayını dikkatle gözden geçirmek veya gerekli kelime, cümle ve yazıları etmek, 6) *mecazlaşmış* Dikkatle bakmak, süzmek, 7) *bilişim* Tarayıcı aracılığıyla kâğıt üzerindeki resim, yazı vb. simgeleri bilgisayar ortamına aktarmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini hem somut hem de soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak ‘1. *mecazlaşmış Hırsızlık için karıştırmak* 2. *Tarak dubasıyla deniz dibini temizleyip derinleştirmek* 3. *askeri Ülke topraklarına sızan düşmanı ele geçirmek için inceleme yapmak* 4. *Seri atışlı silahlarla hedef ve çevresine ateş etmek* 5. *Resim ve bilhassa gravürde şekle uygun paralel çizgiler çekmek*’ anlamları da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması, kelimenin ciddi bir anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) Taramak, (II) Sivilce, çiban çıkarmak, (III) Karınca, tavuk biti, gibi küçük böcekler bir şey üzerine üşüşmek, (IV) Sığır, at, davar sürüsü yürümek, (V) Toplamak (IV-1367); *taramak* ‘iyice yoklayarak, araştırarak geçmek’ (X-3822) anlamlarıyla kayıtlıdır.

dartışmak, (tartaşmak, tartışmak) *tart*'ın işteş şekli. Radloff (1905:III-863-864), *tart+ş* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Teleüt, Altay, Kazan) ‘1. *Biri diğerini tartmak, çekmek, çekilmek, güreşmek, davalaşmak, kavga etmek* 2. *Büzülmek, kasılmak* 3. *Etraflıca düşünmek*’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta ‘çekişmek, mücadele etmek’ {Gürz ile döğüştüler, lara Polat öz kılıç ile **tartıştılar**, serpe serpe meydanda kılıçlaştılar. (Dede. E. XIV. 250), **BHMİH** *dartış-* Daralmak, üzülmek, sıkılmak (Kâş. tarak-ı daralmak) (271: 4), **GN**'de *dartış-* (979), **NH**'de (5a/18) ve **DK**'de (250-11) ‘tartışmak, münakaşa etmek, çekişmek’, **KT**'de *tartış-/dartış* 1. Münakaşa etmek, çekişmek, tartışmak (222a-6=40/4) 2. İhtilâfa düşmek (29a-5=3/105) 3. Karşılıklı konuşmak, münazara etmek (217b-1=38/69) 4. (bir kimse

için) Münakaşa etmek, ondan yana çıkmak, ona yardım etmek (43b-5=4/107); *tartışmak* / *dartışmak* 1. Münakaşa etme, tartışma; kavga, nizâ (234b-7=43/58) 2. İhtilâf, ayrıcalık (38a-7=4/35) anlamlarında kayıtlıdır.

Yukarıda taradığımız EOT metinlerinde de görüleceği üzere kelime, *mücadele etmek*, *tartışmak* kavram alanı etrafında anlam alanını genişletmeye başlamıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1) Bir konu üzerinde, birbirine ters olan görüş ve inançları karşılıklı savunmak, 2) Ağız dalaşı yapmak, münakaşa yapmak' anlamları yanında 'spor güreşte karşı karşıya durum alıp elle birbirini yoklayarak zayıf yanlarını aramak' anlamını da ekleyerek anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. **DS**'de kelimenin yalnızca 'güreşe başlarken, güreşçiler birer defa birbirilerini kaldırarak kuvvetlerini tartmak' (IV-1373) anlamı kayıtlıdır.

dartmak (I), (tartmak (I)) Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılan kelimelerimizden biridir. Clauson (1972:534-535), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: 'çekmek veya sürüklemek (bir şeyi Bel.)' anlamındaki kelime, '(ağırlık) tartmak' gibi geniş anlamlarda karşımıza çıkar. Osm.'XIV'teki anlamları, 'dart- (daha eski şekil)/ tartmak 'çekmek; (ağırlık) tartmak, acı çekmek; (para /servet) tartmak''tır. EOT'de başlayan anlam genişlemesi günümüzde de devam etmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. a) Çek-, ger, çekiştir-, giydir- b) Çekip çıkar-, gerdir-, çıkart- c) Kendine çek-, celbet-, uyumak iste- d) Uzat-, ser- e) Kendini çekip al-, çal-, arakla- 2. Devam et-, sür- 3. Hafifçe çek-, elbiseyi çekip düzenle-, elleyip dur-, yakalayıp çekip al-sallandır- 4. Öğüt- 5. a) Ağırlığını ölç- b) Göz kararı tahmin et-, iyice düşün-, dikkatlice bak- 6. Götür-, getir-, taşı-, ulaştır- 7. Sun-, ikram et- (kap, yemek), çıkart- 8. Çek-, geçir-, yaşa-, sabret- 9. İçine çek-, sigara iç-, em-, biraz iç- 10. Çekip indir-, eksilt-, otur- (kumaşın çekmesi) 11. Sar- (örn. sis) 12. Toprağı işle-, çukur aç- 13. İç çek-, dışarı çıkart- 14. Müzik aleti çal-, üsfle-, oyna- 15. Topla-, derle- 16. Eğil-, yığıl- 17. Kamçıla-; (mecazî) vur- 18. Bağla-, sabitle- 19. Renk, biçim, şekil al- 20. Hadım et- 21. Hareket et-, yönlen- 22. Çıkart- (matematik) 23. Krampla kasıl- 24. Çiz- 25. Tasvirî fiil' olarak vermiştir. Şerbak kelimenin eski şeklini *tart- 'çek-' olarak kaydeder. Rasmstedt, Moğolca karşılaştırmalar yapmıştır (1980:154-156).

Kelime **TAS**'ta 'çekmek' {Yiğit haçerin **tartup** göksü üsütünde oturup kastetti kim başın kese. (Ferec. XV. 26), **BHMİH**'de *tart-* Çekmek, germek (Kâş. Caf. TT. Müh.

Abu H. Houtsma, Ettuhfe. Kom. Dede) (114:12), **KİG**'de *dart-* Çekmek (4b.1); *tart-* 1. Çekmek (7b/8) 2. (abdest alırken başın dörtte birin) meshetmek, sığımak, sürmek (5a/5) 3. Almak, çekmek (7b/2) 4. Kesmek, çekmek (106a/3); *tartmak* Çekme, alma; çıkarma (12b/4), **KT**'de *tart-* 1. Çekip almak, geri almak (104a-5=11/9) 2. Çekmek, çıkarmak (175a-2=26/33) 3. (Kendine doğru) çekmek (76a-1=7/150) 4. Uzatıp yaymak (172b-8=25/45) 5. Çekip götürmek, sürüklemek (287a-5=96/15) 6. (Gözünü) dikmek (125b-9=15/88) 7. Geri çekilmek (83b-8), **VG**'de *dart-* Çekmek, kınından çıkarmak, saldırıya hazırlanmak (268); *tart-* 1. çekmek (silah, kılıç kullanmaya hazır hale getirmek) (454) 2. Taşımak (1153), **MNHS**'de Bir şeyin ağırlığını anlamak için bir ölçü aletini tatbik etmek (88a.1), **ŞŞÇ**'de *tart-* 1. (kılıç vb.) Çekmek (4282) 2. (dert, gam vb.) Çekmek (33223) 3. (baş) Çekmek, serkeşlik etmek (36292) 4. (can) Çekişmek (21564) 5. Yüklenmek, taşımak, çekmek (36292) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'bir şeyin birim cinsinden ağırlığını bulmak' anlamları yanında '1. Bir şeyi avuç içinde sallayarak ağırlığını kestirmeye çalışmak, 2. Binek hayvanlarının dizginlerini çekmek, 3. *mecazlaşmış* Bir şeyin bütün sonuçlarını düşünmek, hesap etmek, 4. *mecazlaşmış* Dikkatle incelemek, değer biçmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Uyuklamak, (II) 1) Çekmek, asılmak, 2) Asılmak, abanmak, (III) 1) Bir şeyi dengeye getirmek, 2) Tartmak, 3) Denemek için yoklamak, (IV) El değirmeninde bir eşya öğütmek (IV-1373, 1374) anlamlarıyla kayıtlıdır.

dede Clauson (1972:451-452), XIII. yüzyıl öncesine ait kelimelerin kökeninin ele aldığı çalışmasında kelimenin anlamını Kâşgarî'ye dayandırarak kelimenin temel anlamının baba olduğunu, daha sonra '*büyük baba*' anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca yansıma bir kelime olduğunu da eklemiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Baba, genç baba* 2. *Dede; dedenin babası; yaşça büyük erkek; dedenin ağabeyi, ihtiyar* 3. *Aziz (dervişlerin başı); Müslümanlarda mukaddes kişi, tarikat başçısı* 4. *Dayı, amca* 5. *Ağabey* 6. *Büyük ağabey, babanın büyük kardeşi* 7. *Gençlere hitaben söylenen söz* 8. *Teyze- Anadolu Ağzılarında (dede)* 9. *Yaşlı kadınlara saygın hitap* 10. *Bir aydan iki yaş'a kadar bebek*' olarak vermiştir. Kelimenin anlam yapısı erkeklerin büyüklük prensibi üzerine kurulmuştur. Ancak 8. ve 9. maddedeki anlamlar bu yapıyı bozmuştur. Räsänen'e göre kelime, çocuk diline ait bir kelimedir. Menges de aynı görüştedir (1980:212-213).

Kelime Hz. Ali'nin biyografisinin anlatıldığı didaktik bir eser olan Miladi 1519 yılında FN'de 'dede, büyük baba'

O gişi kim bilür benüm atamı

Atam atasını ya'ni **dedemi** (3452)

MK'de 'dede, babanın veya annenin babası, yaşlı kimse' anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki** ve **TS**'de kelime, "torunu olan erkek, büyük baba, büyük peder" anlamı yanında "1. Büyük babadan başlayarak geriye doğru atalardan her biri. 2. Mevlevi tarikatında çile doldurmuş olan dervişlere verilen unvan. 3. *ünlem teklifsiz konuşmada* Yaşlı erkeklere söylenen bir seslenme sözü 4. Büyükbabadan geriye doğru soy büyüklerinin her biri, ata," anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve argo yoluyla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (II) 1. Genç baba 2. Ağabey (III) Tespihlerin baş tarafına geçirilen uzunca parça, imame (IV) Ocağı iki yanında kibrit, sacayak vb. şeyleri koymağa yarayan oyuk yer (IV-1396, 1397) olarak kayıtlıdır.

değirmi Clauson (1972:486) "*tegirme:/teğirmi: (d-)* 'yuvarlak, dairesel' kelimesinin kökeni *teğir* < **tekir-* olarak vermiştir. Devamında da kelimenin çağdaş ve tarihî lehçelerdeki şekillerine yer vermiştir: SW Az. *değirmi*; Osm. *değirmi*; Uyg. VIII *teğirmi*; Xak. XI *teğirme* Oğuz XI *teğirme*; Kom. XIV 'dairesele'; Kıp. XIV *teğirme*". Sevortyan, *I değirmi* kelimesinin anlamlarını '1. Yuvarlak, küresel 2. Etrafında, çevresinde 3. Daire, yuvarlak, tekerlek' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: *değir-* fiiline *-ma/-mı* ekinin eklenmesiyle türemiştir. Brockelmann'a göre *-mı* eki, *-mä* ekinin bir varyantıdır, eski metinlerden Kâşgarî'de tek bir örnekte karşılanmıştır. Sevortyan, Brockelmann'ın görüşünü kabul eder, çünkü bir sıra kelime yapım son ekleri eskiden kapalı bağlantılı ünlülü iken şimdi açık ünlülüdür (1980:178).

Kelime **Bİ**'de 'dairevî toparlak, yuvarlak'

Değirmi olmaya çukur olup söbe

Togan ölüp dahı etmeyesin söbe (1702)

KİG'de (8b.3), **HHT**'de [019b/13], **KBP**'de (11b/15), **T**'de (47b-9), **LME**'de (7a/8), 'değirmi, yuvarlak, toparlak', **RB**'de Yumru (18b/15) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, EOT metinlerinde geçen 'yuvarlak' anlamı yanında 'eni boyu'

anlamını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de “yuvarlak” temel anlamı yanında “1. Eni, boyuna eşit olan (kumaş) 2. *halk ağzında* Yemeni, yazma, başörtüsü, mendil” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde somut olarak genişletmiştir. **DS**'de de ‘1. Kare şekilli yüzey 2. Yuvarlak (IV-1400); Yaşmak, yemeni’ (XII-4483) anlamlarıyla kayıtlıdır.

değiş- *teg*'in işteş şekli. Clauson'un (1972:487) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “bazı fonetik değişikliklerle ve oldukça geniş anlamlarla ‘değişimi bir başka şeyle karşılamak’ ve benzeri anlamlarla. SW Az. *deyiş-*, Osm. Tkm. *değiş-*; KB *tegişgü* ‘bir saldırı olmalı’; Çağ. XV. *tégiş-* ‘değişim’; (2) ‘karşılaşmak için veya bir başka karşılaşma’ ve metafor ‘mücadele’; bu kelime Irak Türkmenlerince yanlış teleffuzla *döğüş-* (Tkm. kelime genellikle *dö:güş-*); *Xwar. XIV tegiş-/tégiş-* ‘biriyle temasta bulunmak için karşılama’; *Kom. XIV teyiş-* ‘güzel bir hediyeye sunmak’; Kıp. ‘takas etmek’; *deyiş-*; Tkm. *değiş-*“. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Değiş- türünü değiştir- (şeklen), bir diğerine değiş- (yerine geç-)* 2. *Değiştir-, yerini değiştir-* 3. a) *Değişim yap-, değişim gerçekleştir-*; *boz- (para), birinin diğeri yerine geç-* b) *Çamaşır değiştir-* c. *Yeniden giyin-* 4. *Gramerde çekim yap-*’ olarak vermiştir. Kelimenin ilk şekli *teñiş-*‘dir. Bu biçim bugün Kırım Tatar Türkçesinde ve Gaziantep ağzında da görülür. Kelimenin kök- ek ayrımını da şöyle verir: *den + -ı- (i.f.y) + -ş- (f.f.y.)*; *dän* (Türkiye Türkçesinde) ‘şan, suret, tür’; *dänli* (Türkiye Türkçesinde) ‘derece, miktar, tür oluşan’. Bilimsel literatürde *deñiş- teg- ~ deg-* ‘değ-, değin-’ fiilinin işteşlik şekli olarak verilse de bu anlamdan *değiş-* anlamının gelişmiş olmasına şüpheyle bakar. Radloff, “*Opt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*” (1905:III-1659) sözlüğünde kelimeyi *däg+ş* biçiminde verir. Sevortyan, Radloff’un kelime hakkında incelemesini anlaşılır bulmaz (1980:181-182).

Kelime **TİKT (M)**'de ‘birini diğerine tercih etmek’ (hulafâ-yı Abbas’a ümerâ-yı zalamayı **değişdi**. Riyâseti ve tefâhürü hasâsete ve sefâhata (9) dönderdi. (338b/8-9), **MŞ**'de *değiş-* Değişmek, farklılaşmak (9b/6), **ŞŞÇ**'de *değiş-* 1. Değiştirmek (2716) 2. Tercih etmek (44440), **FFANG**'da *değiş-* Değişmek, değiştirmek, değiş tokuş yapmak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, ‘1. Başka bir niteliğe bürünmek 2. Çamaşır değiştirmek, temiz çamaşır giymek 3. Değiştirmek’ anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, ‘1. Karşılıklı alıp vermek, mübadele etmek 2. Değiştirmek’

anlamları yanında ‘1. Başka bir biçim veya duruma girmek, tahavvül etmek 2. Yerine başka şey veya kimse gelmek’ anlamlarını ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir.

değşürmek (II), (değşirmek) *tegiş*’in ettirgen şeklidir. Eski Türkçeden itibaren ‘değişmek (ETG), ulaştırmak, getirmek, eriştirmek, sevk etmek (EUTS) anlamlarında yaygın olarak kullanılan kelimelerden biridir. Clauson (1972:488), Osm. XIV’deki kullanımı için şu bilgileri verir: ‘*degşür-*: ‘değiştirmek, *değiş tokuş etmek*’; XVI’ya kadar oldukça yaygındır. Bu kelime, *devşür-* bazen de *derşür-*’in (*teriş*’in) ettirgen şekli olarak ‘*toplanmak, biriktirmek, oluşturumak*’ anlamlarıyla da geçer. Sevortyan, *devşür-* ‘değişmek, farklılaş-’ anlamında kaydetmiştir. Gabain’e (*tägşür-*, *değşür*) dayandırarak kelimeyi Eski Türkçe kelimelerden biri olarak değerlendirir (1980:182).

Kelime **TAS**’ta ‘değiştirmek, değişmek’ {Bu akılık atâ-yı Haktır, nurdur; pes bu nuru karalığa nice **değşüreyin**. (İhlâs. XIV. 248), **SN**’de *degşür-* 1. Değiştirmek (1369) 2. Derlemek, toplamak (4545), **GN**’de *degşür-* Derlemek, toplamak (3011), **KT**’de *degşür-* 1. Değiştirmek, bir şeyin yerine başka bir şeyi koymak (5a-10=2/59) 2. Yerine getirmek, yerine koymak (272b-8=70/41) 3. Değiştirmek, tahrif etmek (52a-8=5/41); *değşürmek* 1. Değiştirme (36b-10=4/20) 2. Değişiklik (208b-10=35/43), **T**’de *hava degşür-* Bir rahatsızlıktam ötürü, bulunulan yerin dokunan havasından kurtulmak için daha ferah ve sakin atmosferli bir yere taşınmak (17a-12); *yir degşür-* Sıhhatine iyi geleceği fikriyle bulunduğu yerden başka bir yere taşınmak (17a-12), **ŞKM**’de *değşür-* (I) Değiştirmek (112b/6) (II) Devşirmek (39b/8) **MN**’de *degşür-* Değiştirmek, dönüştürmek (369-1)’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime *devşirmek* biçiminde ‘1. Toplamak 2. Katlamak, sarmak 3. Yemin ve mahsul toplamak’ olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**’de *devşirmek* biçiminde ‘1. Bir araya getirmek, derlemek, toplamak 2. Katlamak, düzgün duruma getirmek’ anlamlarında kayıtlıdır. Ayrıca kelimenin görüldüğü üzere **Kâmûs-ı Türkî**’deki ‘*yemin ve mahsul toplamak*’ anlamı yoktur. **DS**’de *değşürmek/değnemek* biçimlerinde ‘toplamak’ (IV-1404) olarak geçer.

delüce (*deli+* (< **tēlü* ‘*deli*’ (Tekin, 1975:265)) + $+C^2A^2$ (i.i.y.)) Tekin (1997:327)’e göre $+C^2A^2$ küçültme eki değil, ‘gibi’ anlamındaki eski $+çA$ edatından gelişmiş eşitlik (equative) ekidir. Radloff (1905:III-1681), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Saf, bön* 2. *Birkaç farklı bitki adı* 3. *Atmaca, şahin*’ olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'buğday aralarında biten siyah, acı bir bitki' {Züvan (Fa.): **Delüce**. (Şamil. XVI. 201), **BL**'de *delüce toğan* Atmacaya benzer avcı kuş (35a-4), **MŞ**'de *delüce bakla* Yabani baklası (104a/3), **Bİ**'de Bir doğan cinsi (1870) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "1. Buğdaygillerden, genellikle buğday tarlalarında yetişen, tohumu zehirli, yabani bir bitki *halk ağzında* 2. Atmaca, şahin" anlamları yanında, "1) Davranışları aşırı, deli gibi olan 2) Delicesine, 3) Aşılanmamış zeytin ağacı, yabani ağaç" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'de geçen '*atmaca, şahin*' anlamı yoktur. Kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de (I) 1) Şahin, atmaca, 2) Çaylak, (II) Şubat ayı, (III) 1) Yabanî aşılanmamış zeytin ağacı sürgünü, yabanî ağaç, 2) Aşılanmamış yabanî asma, amerikan asması, üzüm vermeyen asma, (IV) Ekin zamanı, (V) Kağnılarda ot ve samanın dökülmemesi için, kağnının yan tarafına konulan birbirine çatılmış iki uzun sıruk (IV-1411) anlamlarıyla kayıtlıdır.

demür, (timür) Clauson (1972:508), temir kelimesini şöyle vermiştir: 'demir', genellikle *temir* olarak; NE Tuv.; SW Az., Osm., Tkm *demir*; Türkü VIII *temir kapığ* 'demir kapı'; adı geçen zamanlarda Semerkand ve Belh şehirleri arasında bir geçiş yolu. Uyg. VIII *temir talğuk* 'bir demir çivi'; Xak XI *temür*; Tef. *temür* 'demir, demir pranga'; Çağ. XV *témür* 'demir'; Xwar. XIII (?) *temür (? demür) cıda* 'bir demir mızrak'; Kom. XIV *temir* 'demir'; Kıp. hem *temür* hem de *demür* görülür; Osm. XIV *demir* (fakat XIV-XV. yüzyıllarda normal olarak demür). Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Demir; her aletin demir parçası; demirden ürün; demir tabakası 2. Çelik 3. Gemi demiri, lenger 4. Pranga, zincir 5. Demir hurdası 6. Demirden 7. Tenekeli 8. Temir şahıs adı' olarak vermiştir. Doerfer'e göre kelimenin aslî şekli **temär*'dir. Munkaçi, *demir ~ temir* kelimesiyle Sanskritçe *tāmra-*, *tāmraka-* kelimelerini 'bakır' (koyu metal), 'koyu kırmızı, bakır kızılı' ile karşılaştırmıştır. Ramsted, kelimenin Moğolcadan geçtiğini düşünür, ancak Doerfer, bu görüşe itiraz etmiştir. Moğolcadaki şekil, Orta Türkçedeki *temür*'dür (1980:189-190).

Kelime **TAS**'ta 'demir' {Kimisi **demür** âlet ile kesilmektür, kimisi parelenür. (Mü. Şi. XIV-XV. 198-1), **SN**'de 1. Demir (457) 2. Demirkırı rengine at donu (2524), **BL**'de 1. Demir 2. Demir mil (24a-9), **KMühim**'de Bıçak, neşter (27a.19), **ŞKM**'de (65a/5), **İM**'de (1228) ve **Bİ**'de (1544) 'demir' anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime

‘1. Yeryüzündebol miktarda bulunup bütün madenlerden fazla kullanılan ve her çeşit alet yapımına yarayan sert maden. 2. Gemiyi bir yerde durdurmak için zincirle denizin dibine bırakılan çengel şeklinde ağır demir alet’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde TS’de *demir* kelimesi *kimya* “bu elementten yapılmış” anlamı yanında, 1) Atom numarası 26, atom ağırlığı 55,847 yoğunluğu 7,8 olan, 1510 C’de eriyen mavimtırak esmer renkte, özellikle çelik, döküm ve alaşımlar durumunda sanayide kullanılmaya en elverişli element simgesi, 2. Bu elementten yapılmış parça 3. Bazı nesnerlin demirden yapılmış parçası, 4. Ayakkabı topuğuna veya ayakkabı burnuna aşınmayı önlemek için çakılan, özel olarak yapılmış madenden parça, 5. *mecazlaşmış* Güçlü, kuvvetli, sert 6. *denizcilik* Çıpa” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve terim yollarıyla çok genişletmiştir. DS’de (I) Bir tenekelik ölçek, (II) Odun ve çıra parçalamakta kullanılan, ağız kısmı çelik, diğer kısımları demirden yapıaln kesici aygıt, tahra, (III) Çoban köpeklerinin boynuna takılan demir tasma (IV-1417) anlamlarıyla kayıtlıdır.

deñemek, (diñemek) Clauson (1972:516), *teñe*:- (*d-*) kelimesinin kökünü *teñ*; ‘değer’ (bir şeyi Acc., bir şeye Dat.) olarak verir. Xak. XI. kelimenin *teñle*:- biçimi vardır: *biliglig birini biligsiz miñin teñegli teñedi biligniñ teñin* ‘Bir bilge adam binlerce cahil insanı değerlendirerek bilginin değerini ölçtü.’ Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Dene-*, *dil ile dene-*, *tat-*, *elle-* 2. *Çek-*, *duy-*, *üzerinde dene-*, *yaşa-* 3. *Öğren-*, *soruştur-* 4. *Dikkatlice bak-*, *izle-*, *bekle-* 5. *Farket-*, *farkına var-*, *takip et-* 6. *Girişimde bulun-*’ olarak vermiştir. Devamında da Radloff’un kelimenin kök- ek ayrımını vermiştir: *dän* (deney, tecrübe) + *ä* – (*i.f.y.*). Sevrotyan ayrıca *täñ*- ‘çek-, tat-, çek- (ağırlık)’ fiilinin olduğunu da ifade etmiştir (1980:191).

Kelime TAS’ta ‘dikkatle bakmak, gözetmek, intizar etmek’ {Eğer cihana ibret nazariyle bakarsan ve eğer basiret göziyle **deñersenñ** her mevcutta Allahın vücuduna bir hüccet-i kaatia... görürsün. (Maârif. XV. 60) SN’de *deñe*- Denemek, tecrübe etmek (2513), MN’de *deñe*- Seyretmek, bakmak (81-5), HN’de (792), CTD’de *deñe*- ve İM’de *deñe*- (719), ‘denemek, dikkatle bakmak, intizar etmek, gözetmek’, FFANG’da *dene*- Denemek, değerli madenlerin ayarını kontrol etmek’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki** ve TS’de kelime, EOT metinlerinde kazandığı ‘*dikkatle bakmak, gözetmek, intizar etmek*’ anlamını kaybetmiş, ‘1. Değerini anlamak, gerekli niteliği taşıyıp

taşımadığını bulmak için bir insanı, bir nesneyi veya bir düşünceyi sınamak, tecrübe etmek 2. Bir işe, başarmak amacıyla başlamak, girişimde bulunmak, teşebbüs etmek' anlamlarında kullanılmıştır. **DS**'de kelime, EOT metinlerinde geçen (I) *denjemek / dehlemek* 'gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek' ve (II) *denemek/derlemek* 'toplamak' (IV-1422) anlamları kayıtlıdır.

depe (I) (<< *töpü* (*töpü* kelimesinde, ilkin ses-hece dengelenmesiyle uzun vokal kısalmış, sonra yerine nitelik ve nicelik bakımından değeri daha kaliteli bir ses olan 'e' (*ü>e*) gelmiştir.) Clauson (1972:436), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: *töpü*: 'üst', daha çok doğa özelliği (dağ vs.) veya insan başı için; dolayısıyla genişlemeyle 'tepe' anlamına gelir. Sevortyan (1980:197-199), kelimenin anlamlarını '1. Zirve; tepe, uç, doruk, üst kısım, üst bölüm, bingıldak, bibik (kuşun) 2. Tepelik yer, dağ, yükseklik yer 3. Yükseklik, gökyüzü, şahika 4. Baş, başlık, 5. Küme, dokurcun, tınaz 6. Çatı, dam, tavan, tente 7. Baltanın tersi, 8. Yardımcı isim-edat fonksiyonunda (evin tepesi)' olarak vermiştir. Doerfer, Divan-ı Lügati't Türk'ten hareketle kelimenin eski şeklini **töpö* olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'tepe' {... Orta boylu, tırnakları kör, başının **depesi** kel... (Sic. A. XVI. 6,31), **SN**'de Tepe, başın üstü (4980), **KT**'de *depe* Tepe (6b-1), **İM**'de Tepe; doruk, zirve (1489), **TİKT**'te 1. Tümsek yer, küçük dağ (64b/10) 2. Bir şeyin en yukarısı, zirve, uç (64a/14), **V**'de *tepe* Baş üstü (12b.4), **ŞŞÇ**'de 1. Tepe, zirve (21682) 2. Başın üst kısmı (14114), **BI**'de Baş, kafa (258) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *tepe*, "coğrafya yüksekliği genellikle birkaç yüz metreyi geçmeyen, çok kez tek başına, yamaçları yatık yer biçimi" anlamı yanında, "1) Bir şeyin en üstteki bölümü, 2) Bir yerin, bir nesnenin vb.'nin üstü, tam hizası, 3) *teklifsiz konuşmada* Birinin yanı başı, başucu, 4) *anatomi* Başın üst, kafatasının iki kulak arasında kalan bölümü, 5) *matematik* Çokgende veya çok yüzlüde köşelerden her biri, 6) *matematik* İkizkenar bir üçgende eşit kenarların kesişme noktası, 7) *matematik* Bakışım eksenini bulunan bir eğrinin veya yüzeyin bu eksenle kesişme noktalarından her biri" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, argo ve terim yönünde çok genişletmiştir. **DS**'de kelime *depe/deppe* biçimlerinde 'tepe, baş, uç' (IV-1426) olarak geçer.

depmek (< *tēp-* 'depemek, kımıldamak, harekete gelmek' (Tekin, 1975:265)) Clauson (1972: 435), kelimenin anlamını '(birini Bel.) *tepmek*' dolayısıyla 'ayağını yere vurmak,

el çırpınmak vs. olarak verir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Tep-*, *çifte at-*, *kıç at-* (*hayvanlarda*) 2. *İt-*, *ayakla it-* 3. *Kazımak*, *aç-*, *eş-* 4. *Atı koştur-*, *atla hızla git-* 5. *Saldır-*, *atıl-* 6. a) *Ayak bas-*, *yürü-* b) *Uzaklaş-*, *götür-* 7. A) *Ayaklarla diren-*, *diret-* 8. *At-* (*kalbin atışı*) 9. *Vur-*, *darbele-* 10. *Üst yüzeye çık-*, *şiş-*, *dışarı fıskır-* 11. *Deliği tıka-* 12. *Sallan-* 13. *Tırnaklarla kap-*; *kapla-*’ olarak vermiştir. Yapısını da **tep* (~**teb*) ~*tep-* (~**teb-*) ‘itiş, kakış, it-, dep-’; Şerbak, kelimenin en eski şeklinin **tāp* olduğunu söylemiştir. Poppe, *Moğolca* karşılaştırmalar yapmıştır (1980:195-197).

Kelime **TAS**’ta ‘hücum etmek, saldırmak, (atı) ileri sürmek’ {Melik-i Gazneyn ağır leşker ile gelip derhal Keşmir melikinin çerisine **depti** evvel-i hamlede kamusunu payimâl idip...(Ferec. XV. 110), **TİKT**’te *dep-* 1. vurmak, değmek (164a/4) 2. (atı) Bir şeyin üzerine sürmek, üzerinde yürütmek (134b/12), **YZ**’de *tep-* (41a.1193), **TİKT (A)**’da *dep-* (132b/10) ve **NH**’de *dep-* ‘tepmek, tekmelemek, dürtüklemek, tepiklemek’ (130b/1), **FN**’de *dep-* Depmek, ayağıyla vurmak; *mecazlaşmış* Vazgeçmek (5192), **KBP**’de *tep-* Yerine koymak, itmek (04b/13), **ŞŞÇ**’de *dep-* (at vb.) Sürmek (23532), **FR/K**’de *dep-* Saldırmak. Tepmek. Sürmek (39a-10) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, 1) Hayvan, ayağıyla vurmak, 2) Üzerine basarak sıkıştırmak, 3) Çokça yürümek, 4) *mecazlaşmış* Değerini anlamamak veya kestirememek, geri çevirmek, 5) *mecazlaşmış* Yeniden ortaya çıkmak, tazelenmek, depreşmek’ olarak somut ve soyut yollarla anlam dairesini çok genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’de kayıtlı olmayan ‘1. (*ateşli silahlar*) *Boşanırken geriye çekilmek* 2. *Geri dönmek, yeniden çıkmak ve şiddetlenmek*’ anlamları da kayıtlıdır. **TS**’de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime (I) 1) Tekme atmak, tekmelemek, 2) Tepmek çifte atmak, 3) Çiğnemek, ezmek, (II) Nüksetmek, tepreşmek, tekrarlamak (III) Bir şeyi basa basa doldurmak, tıkmak (IV-1430) anlamlarında kayıtlıdır.

depinmek, (depünmek) (**tēp-* ‘depremek, kıvıldamak, harekete gelmek’ (Tekin, 1975: 265)) Radloff (1905:III-1111), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Ayaklarla vurmak, atı mahmuzlamak* 2. *Heyecanlı olmak*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘şiddetle hareket etmek, saldırmak, çırpınmak, tepinmek’ {Düşman busudadır, çukalın eğninden çıkarma, andan, günde beş gez ışığın ve kolluğun giy, Ne kadar bahadır isen yalnız **depinme** karındaşlarunla bile depin. (Tuh. Le. XV. 289),

SN'de *depin-* Tepinmek, şiddetle hareket etmek, saldırmak (2581); *depiin-* Tepinmek, şiddetle saldırmak (2745), **KAB**'da Hareket etmek, yürümek, **TİKT**'te *depin-* El ve ayaklarını vurarak ve yere çarparak sıçramak, çırpınmak, tepinmek (62b/12), **GRT**'de *depin-* Şiddetle hareket etmek, tepinmek, saldırmak (592), **ŞŞÇ**'de *depin-* Saldırmak (10548) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Ayaklarını hızla yere vurmaya, 2) Öfke ve sevincini açığa vuracak davranışlarda bulunmak, 3) Ayaklarını vurarak gürültü etmek, 4) *mecazlaşmış* Bir şeyi istememek, diretmek, kabul etmemek' somut ve soyut yollarla anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de *depinmek* 1) Tepinmek, 2) Ayak diremek (IV-1429) olarak geçer.

derlemek Clauson (1972:548), kelimenin yapısı için '*te:r*'den türemiş fiil; anlamını da '*terlemek*' olarak vermiştir. Sevortyan'a (1980:204) göre kelime, *ter* ismine *-la* ekinin eklenmesiyle türemiştir. *terle-* (temel ve mecaz anlamda) tüm kaynaklarda kayıtlıdır.

Kelime, Kâşgarî'de (1999:IV-606) *terle-* '*terlemek; kaşağılamak, gebrelemek, silmek*' anlamında geçer. Bu anlamlardan Clauson bahsetmemiştir. Bu anlamlar daha sonraki metinlerde de kayıtlıdır (Aslan-Erol, 2008:104). Biz de bu anlamlara EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**'de saptamadık.

Kelime başlangıçta çok anlamlı iken sonradan anlam daralmasına uğramıştır; ancak günümüzde '*ter çıkarmak, ter dökmek*' temel anlamından başka yeni anlamlar kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

Kelime **TAS**'ta '*terlemek*' {... Utandığından burçak burçak **derledi**. (Bektaş. XV. 149), **SN**'de *derle-* 1. Terlemek (873) 2. (sakal) Çıkmaya başlamak (3055), **DK**'de (266-13), **IN**'da (6441), **V**'de *derle-* (12b.2), **T**'de *derle-* /*derlemek* (86a-3, 28b-9) **FFANG**'da '*terlemek, terlemek, terli halde bulunmak*' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "ter çıkarmak, ter dökmek" anlamı yanında, 1) İçindeki suyu ter biçiminde sızdırmak, 2) Bir şeyin üzerinde buhar olarak yoğunlaştırmak, 3) Bıyık çıkmaya başlamak, 4) *mecazlaşmış* Bir iş yaparken yorulmak veya o işi çok emek harcayarak güçlkle başarmak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*utanmak, sıkılmak mahcup olmak*' anlamı da vardır.

derlik (terlik) (*ter* + + + *l^Ak* (i.i.y.)) Clauson'un (1972:546), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “*terlik* (?d-) kelimesinin kökünü *te:r*; ‘teri emen bir şey’; Genellikle *terlik* fakat Tkm. *derlik*; NC Kır. *terdik*; SW Tkm. *derlik*; normalde ‘eyer-keçe’; Osm. anlamı ‘terlik’ ‘vücut terini emen ‘ağır botları altında giyilen hafif bir iç ayakkabı’ dan ortaya çıkmış’; Xak. XI terlik ‘keçe’; Ça. XV *térlik*; Osm. XIV- XVI *derlik* biçiminde Pe. diyalektlerinde not edilmiştir ‘ince şeffaf giysi’ (genellikle kadınsı)”. Sevortyan, kelimeyi şu şekilde açıklar: *ter* isimine *-lık/-lik* eki ile oluşmuş kelime, eyer (semer) altına konulan keçe, terkeçesi ve lehçelerde tekli anlamları vardır. Doerfer (II- N 984), *terlik* kelimesinin anlamını bir ‘yelek cinsi’ olarak vermiştir (1980:204).

Kelime **TAS**’ta ‘üstten giyilen ince elbise’ Gevher-tâb [Fa.]: İnce **terlik** ki avratlar giyerler, altında giydikleri kaftanın rengi görünür. (Nimeti. XVI. 529) **SN**’de Üste giyilen ince elbise (4457), **KBP**’de *terlik* Dirilik, tazelik; canlılık, sağlık (15a/08), **MNHS**’de *terlik* Rutubetli oluş, ıslaklık, **FFANG**’da Tedarik; *terlik* Kadınların vücudun üst bölümüne giydikleri giysi’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘1. Aslında kundurunanın içinden ve çorapsız giyilen hafif ayakkabı 2. Umûmi olarak tahta pabucu 3. *halk dilinde* Beyaz patiskadan dikilen veya örülen takke 4. Teri çeksin diye içe giyilen bir çeşit fanila’ olarak anlam dairesi somut yollarla genişlemiştir. EOT metinlerinde, daha çok üste giyilen hafif bir kıyafet olarak geçen kelime, günümüzde **TS**’de, ‘1. Genellikle ev içinde giyilen, deri, naylon vb. şeylerden yapılan, arkası açık, hafif ve türlü biçimlerde ayak giysisi 2. *halk ağzında* Beyaz patiskadan dikilen veya yünden örülen takke, başlık’ anlamlarında kayıtlıdır.

deyiş (*de-* (< **tē-* ‘demek’ (Tekin, 1975:265)) + *-y-* *İ^Aş* (f.i.y.)) Sevortyan (1980:223), sözlüğünde kelimenin *-ş* ekiyle türediğini ve diftong yarı ünlü *y* sesinin korunduğunu söylemiştir. Ayrıca kelimenin anlamlarını da ‘*konuşma, kelime*’, ‘*destan şiir*’ vb. olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘söz’

Demiş bir mert işitip bu deyişi

Asılmağada mı değmez o kişi (Güvahi. XVI. 37)

ŞKM'de (85b/3), KY'de *diyış* (311) 'deyiş, söyleyiş', ŞŞÇ'de Laf, söz (2881), FFANG'da 'Özdeyiş, atasözü' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de 'anlatma tarzı, söz söyleme şekli' anlamı yanında *edebiyatta* 'türkü, koşma' anlamıyla da geçer. Günümüzde TS'de kelime, "deme, söyleme işi" anlamı yanında, "1) Söyleme biçimi, anlatım biçimi, üslup, 2) Bir kimsenin bir konuyla ilgili anlattıkları, ifade, 3) *edebiyat* Halk şiiri, halk türküsü" 4. *müzik* Semahla birlikte yalnızca bağlama eşliğinde ağır tempoda söylenen bir tür beste' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yoluyla genişletmiştir. DS'de kelime, (I) 1) Mâni, destan, ağıt, şiir, mısra, şarkı, türkü, gazel 2) Beste, makam, 3) Halk şâirlerinin karşılıklı mâni türkü söylemeleri, (II) Deyiş, tokuş deyiş- 'saz şairleri karşılıklı türkü söylemek' (IV-1446, 1447) anlamlarında kayıtlıdır.

dırnak, (dıynak, duynak, tıynak, tuynak) (<<*tırnğak*) Eren (1999:407), kelimenin kökenini < *tırna-* 'jücken, kratzen' (*kaşıntı, çizik*) + *-k* şeklinde vermiştir. Sevortyan, *tırna-* + *-k* kelimesinin anlamlarını '1. *Tırnak, tırnaklar, nasır, nasırlar* 2. *Baz, (taban), duvar ve temel arasındaki döşeme, katman* 3. *İmla Tırnaklar (puntuasyon)* 4. *Mimari temel, baz* 5. *Araba tekerleğinin mili* 6. *İbik* 7. *Kayak raylarının dişleri*' olarak kaydetmiştir. Ramsted, kelimenin kökenini *tur-*'dan getirir; ancak bu fiil hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir: *turnag* < *turuğ-gag* (1980:346-349).

Kelime TAS'ta 'tırnak' {... Ve yüz ile **dırnaklar** göğere ve alını derisi çekilmiş ola. (Yadigâr. XIV. 43-2), **BHMİH**'de Tırnak (Kâş., Caf., TT. *tırnak*; Caf., Abu H. Houtsma, Et-tuhfe, Dede tırnak; Kom tırnak; Müh. dırnak) (293: 3), SN'de Ok atılan yayın üzerinde bulunan kertik (2886); *dırnah çal-* Kavgayı kızıştırmak için iki tarafı tahrik etmek (4048), HN'de *tırmak* tırnak, pençe; *tırmuk* tırnak yarası, **KAB**'da *duynak* Duyacak alet. At, katır, eşek ve sair hayvanların tırnağı, T'de *dırnaK* (111a-2), F'de *Dırnak* (31a/6), **Bİ**'de (1498) 'tırnak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve TS'de *anatomi tırnak*, "insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka" anlamı yanında, "1) Kanca gibi araçların kıvrık yeri, 2) *denizcilik* Gemi demirinin ucundaki yassı parça, 3) Ciltçilikte tek yaprakları büküp cildi birleştirebilmek için bir yanında bırakılan şerit durumundaki kenar, 4) Heykel dökümünde, kalıp parçalarının birleştirilmesinde kolaylık sağlamak amacı ile yapılan dişlerin her biri, 5) *müzik* Kanun çalmakta kullanılan mızrap, 6) Tenekeçilerin delik

açmak için kullandığı alet, keski, 7) Tırnak aşareti” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yollarıyla genişletmiştir. Ayrıca TS’de ‘*kanca vb. aletlerin kıvrık olan kısmı*’ anlamı, Kâmûs-ı Türkî’de kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**’de kelime, (I) Tırnak, (II) Güzel, düzgün, şık giyim (IV-1472) anlamlarında kayıtlıdır.

dikmek Clauson (1972:476), *tik-* (*d-*) kelimesinin anlamını ‘*oturtmak, bir şeyi yerine sok-*’ olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Sok-, sapla-, sançmak, batır-, daldır-, geçir-, indir-* 2. *Deş-, del-, dik-, kes-, öldür-* 3. *Koy-, inşa et-, kur-, ev dik- (koy-)* 4. *Dik- (bitkileri toprağa)* 5. *Bakışın dikilmesi, uzun uzun bak-, dikkatle dinle-, kulak ver-* 6. *Sok, koy-, yerleştir-, koyuver-*’ olarak kaydetmiştir. Fiildeki semantik gelişim, sokmak’tan dikilmek’e kadar açık ve anlaşılardır. Şerbak’a göre kelimenin en eski şekli **tik-*’tir anlamı da ‘sok- sanç-, dikiş dik-’tir (1980:226-227).

Kelime **TAS**’ta ‘nasbetmek’ {Bir inamlu kişini veliaht edüben yerinde **dikesin** (Fütuh. XIV. 13), **BHMİH**’de *dik-* Dikmek, dikiş dikmek, ağaç dikmek, alem dikmek (Kâş., Caf., İT., Müh., Abu H., Houtsma, Kom., tik; Ettuhfe, Abu H., Dede *dik-*) (245: 23), **KİG**’de 1. İğne ile tutturmak, dikmek (129b. 2) 2. Kökleşmek, üzere toprağa sokmak, dikmek (25a. 4), **HHT**’de *dik-* 1. Dik olarak durmak [061b/9] 2. Bakmak [004a/14]; *dik-* İplikle tutturmak [090a/14], **ŞKM**’de *dik-* I. Dikmek, yamamak (109a/7) II. Ekmek, dikmek, koymak (59b/1), **YZ**’de *dik-* Yapı kurmak, inşa etmek (22b.640), **İM**’de *dik-* (I) Bayrak dikmek (163) (II) Elbise dikmek (388), **TİKT (M)**’de *dik-* 1. Ayakta durmak (423a/9) 2. Kökleşmek üzere toprağa sokmak (409b/9) 3. Top, taş gibi şeyleri dikine fırlatma aleti kurmak (359b/21) 4. Vekil, bey, idareci tayin etmek, temsilci bırakmak (376b/8) 5. Süngünün ucuna kesik başın ibret için takılması (268b/2), **GT**’de *dik-* 1. İğne ve iplikle tutturmak (63b-2) 2. Ayakta durdurmak (5b-3) 3. Dik bir vaziyete getirmek (21a-3) 4. Kapamak (43b-5), **MM**’de *dik-* (I) Bitkiyi, yetiştirmek için toprağa yerleştirmek, dikmek (618); bir cismi dik olarak durdurmak; dik: bir şeyi giysi üzerine, iğneden geçirilmiş iplikle tutturmak (759), (II) Bir şeyi giysi üzerine, üğneden geçirilmiş iplikle tutturmak (776), **CCK**’de *dik-* 1. İğne ve iplikle tutturmak (1787) 2. Yukarı kaldırmak (2474), **ŞŞÇ**’de *dik* (I) 1. Dik olarak durdurmak (11862) 2. (ağaç vb.) Dikmek (17188) 3. (bir yerin) Başına getirmek, tayin etmek (35277) (II) 1. Dikiş atmak, (yarayı) dikmek (6823) 2. Dikmek, işlemek (6886), **AK**’ta *dik-* Dik duruma getirmek

(22b.475), **BI**'de *dik-/tik-* 1. Kapmak, bağlamak (258) 2. Dikiş atmak (1370) 3. (gözünü) bir yere sabitlemek (1026), **FFANG**'da *dik-(I)* Dikmek (bitki); (II) İplikle tutturmak' anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de (I) kelime, "beklemek için birini bir şeyin başına getirmek" anlamı yanında, "1) Bir cismi dik olarak durdurmak, 2) Yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştirmek, 3) Bardak, kadeh, testi vb. kapların içindekini bir çırpıda, bir solukta içmek, 4) Top, taş vb'ni dikine havaya atmak, 5) Yapı kurmak, inşa etmek, 6) Top vb'ni oyun alanında belirli bir yere koymak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de **TS**'den farklı olarak '1. *Ayakta durdurmak* 2. *Kökleşmek, üzere toprağa sokmak* 3. *Yırtılmış veya biçilmiş kumaş vb. şeyleri iğne ve iplikle tutturmak*' anlamları da vardır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

dil (I-II) (< *til* (Tekin, 1997:306) (<< **dilk* (Tufar, 2009:112), Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. a) *Dil (organ)* b) *Mil, dilcik, imleç (saatin), çentik, gedik, tırtık, sarkaç, klavye* c) *Körfez, burun, boğaz* 2. a) *Dil, nutuk, teleffuz; ses; yanıt, söyleyişi, kanıt, tartışma, dil, lehçe, şive, ağız, ad, söz, vaat, söylenti, dedikodu, emir, anlaşma, fikir* b) *Haber, haberci, düşmandan haberler aktaran esir; ispiyon* c) *Anlaşma, sözleşme* d) *Birine karşı sözleşip anlaşma* 3. *Küfür, sövme* 3. *Baskı organı (yayın) (tipografi)*' olarak vermiştir. Alman Türkolog Brockelmann kelimeyi *til*<*ti-* 'demek' + -l; Räsänen 'li biçimlerin Orhon Yazıtları'nda -ı ve -i'li biçimlerin ise Eski Uygur Türkçesinde geçtiğini söylemiştir. Doerfer de kelimenin eski biçiminin '**til*' olduğunu ifade etmiştir (1980:228-230). Tenişev (1997:228), çalışmasında Altay dilerindeki paralellikleri vermiştir: Kelime, Pro-Mançu- Tunguz dilinde **dilgan* 'ses'tir.

Kelime **TAS**'ta (I) 'anahtar' {Hazinelerin kilidi **dilin** önüne döktüler. (Güls. XV. 9) **TAS**'ta (II) 'sözleşme' {Mezbure Âyişe ile benim **dilüm** vardı, bana gel dedi, ben de geceyle vardım (Sic. K. XV-XVI. 4, 108), **BHMİH**'de (I) Dil, söz (Kâş., Caf., TT., tıl; Caf., Müh., Abu H., Houtsma, Kom., Ettuhfe til; Dede dil) 10: 2) (II) Anahtar (TTS I, II, III, IV, SDD) (18: 6), **T**'de 1. Dil uzvu (66a-12) 2. Konuşma, telaffuz (52a-10), **TİKT (M)**'de 1. Ağızdaki etli, hareketli organ (241b/13) 2. Düşünce ve duyguları bildirmek için kelimelerle yapılan anlaşma, lisan (240a/4) 3. Hafıza, hatır (413b/9) 4. Kilidin oynak kısmı veya anahtarı (337a/2), **KT**'de 1. Konuşmaya yarayan organ, dil 2. Lisan, dil (239b-7=46/12) 3. Konuşma, nâtika (185b-2=28/34); *dilsüz canavar* Dilsiz

hayvan, dört ayaklı davar (159b-1=22/4), **FN**'de 1. (Organ olarak) Dil; dil, lisan, söz, konuşurma (384) 2. (süngü için) uç, dil, **ŞŞÇ**'de (I) 1. Tad alma organı, dil (2301) 2. Lisan (444) 3. Gönül (29852), **Bİ**'de (II) 1. Dil, lisan (42) 2. Ağızdaki dil (1493) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de (I) kelime, “*halk ağzında anahtar*” anlamı yanında, “1) Ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlanmaya yarayan etli, uzun, hareketli organ, tat alma organı, 2) İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban, 3) Bir çağa, bir gruba, bir yazara özgü söz dağarcığı ve söz dizimi, 4) Belli durumlara, mesleklere, konulara özgü dil, 5) Birçok aletin uzun, yassı ve çoğu hareketli bölümleri, 6) Büyükbaş hayvanların haşlanıp bişirildikten sonra yenebilen dili, 7) Ayakkabı bağlarının ayağı rahatsız etmemesini sağlayan ve bağ altına rastlayan saya parçası, 8) Düşünce ve duygularını bildirmeye yarayan herhangi bir anlatım aracı, 9) *coğrafya* Kıstak, 10) *deniz* Makaraların ve bastıkların içine yerleştirilmiş olan, üzerinden geçirilen halatı istenilen yöne çevirmeye yarayan, çevresi oluklu, küçük döner tekerlek, 11) *müzik* Bazı üflemeli çalgılarda titreşerek ses çıkaran ince metal yaprak, 12) Sorguya çekilmek için yakalanan tutsak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'de kayıtlı olmayan ‘1. *Denizin içine uzanmış kumluk, üstü düz ve alçak kara parçası* 2. *mecazlaşmış Çekiştirmek, kötüleme, aleyhte konuşma*’ anlamları da vardır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **TS**'de **Kâmûs-ı Türkî**'den farklı olarak ‘6. 7. 11. 12.’ maddelerdeki anlamlar kayıtlı değildir. Dolayısıyla bu anlamlar kelimenin yeni kazanımlarıdır. **DS**'de kelime, (I) 1) Anahtar, 2) Kilidin içindeki diltik, 3) Kapı mandalı, 4) Koyun ve sığırlara takılan çanın içindeki madenî parça, (II) Yazı kaleminin ucu, (III) Kadının cinsiyet organının üst kısmında bulunan pek duygun küçük bir organ, (IV) Zar içindeki sazan balığı yumurtaları, (V) Tekerleklerin geçirildiği eksenin, mazının ileri geri oynamasına engel olan ağaç kazık (IV-1490) anlamlarında kayıtlıdır.

diltik (I) (*dil*+ (< *til* (Tekin, 1997:306) (<< **dilk* (Tufar, 2009:112) + +*C²I⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-1769), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Bademcik* 2. *Kadının cinsiyet organının üst kısmında bulunan çok duygun küçük organ*’ olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'bademcik' {Kede [Fa.]: **Dilcik** dedikleri sillet ki boğazda hasıl olur, meme gibi şişer, sarkar, Gâh olur âdemi helâk eyler. Arapça melâze derler...(Deş. XVI. 345-2), **LME**'de *dilcük* Bademcik, bademcik hastalığı (61b/7) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Küçük dil, diş şeklinde küçük alet 2. Dılak, bızır 4. Böceklerin küçük dilinin önündeki kısım 5. Nefesli çalgılarda kamış, tahta ve metalden yassı küçük parça' anlamlarında anlam dairesi geniş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'de geçen '1. *müzik* Üflemeli çalgılarda, org borularında kamış, yahta veya metalden yassı parça, 2. *hayvan bilimi* Böceklerin ağzında küçük dilin önünde bulunan bölüm' anlamları yanında *bitki biliminde* 'buğdaygillerde, yaprak ayası ile yaprak kınının birbirinden ayrıldığı yerde bulunan sivri uçlu, küçük, saydam çıkıntı' anlamını da kazanarak anlam dairesini terim yoluyla biraz daha genişletmiştir. **DS**'de 1) Geveze, 2) Küçükdil, 3) Dile benzer küçük cisimler, 4) Kadının cinsiyet organının üst kısmında bulunan pek uygun küçük bir organ, 5) Bademcik (IV-1492) anlamlarında kayıtlıdır.

dilemek Clauson'un (1972:492) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "‘çok arzu etmek (bir şeyi)’; bundan hareketle 'istemek (bir şeyi Bel.); rica etmek (birinden Ayr.) (bir şey) için' anlamında kullanıldığını ve Osm. XIV-XV.'te *dilemek (sadaka için vs.) yalvarmak; bir şey için aracılık etmek*'". Sevortyan, kelimenin anlamlarını 1. *Rica et-, dilemek, ricada bulun-, yalvar-, bağımlı ol-, kız iste-, dilen, sadece iste-, dilencilik yap-* 2. *Temenni et-, iste-, dile-, bir kimseye bir dilek dile-* 3. *Ara-, çabala-, amaç bil-, bekle-, elde etmeğe çalış-, muvaffak ol- ulaş-* 4. *Talep et-, sor, pazarlık yap-, anlaş-* 5. *Söv-, kaka-, kına-* olarak vermiştir. Bu anlamlar içerisinde ilk üç anlam esastır ve bu anlamlar en eski eserlerde de vardır. Kelime, Budagov'a göre dil ismine *-a/-e-* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Bu görüşe Räsänen ve Clauson da katılır. Ayrıca Clauson, 'aramak' fiilini asıl anlam olarak görmüş, ama bunu kanıtlamamıştır (1980:231-233).

Kelime **TAS**'ta 'dilenmek' {Bir garip kim ne makamına dönmek ümidi berkişmiş ne anda yerlenmek sebebi kurulmuş ola, bu kamusu kerim kişiye genizrektir şundan kim süâle ve dilemeğe mühtaç ola ve her kim **dilemeğe** mühtaç ola hakikat içinde anın dirliği ölümdür. (Kel. XIV. 88-1), **YZ**'de *dile-* 1. İstemek, arzu etmek 2. İstemek, talep etmek 3. Kız istemek 4. Affını sitemek, **KT**'de *dile-* 1. İstemek, arzu etmek (228a-6=41/31) 2. İstemek, talep etmek (45b-7=4/139) 3. Murad etmek, kasdetmek (3b-

4=2/26); *dilemek* İsteme, talep etme (18a-4=2/235), **IN**'da *dile-* Şefât et- (6154), **TİKT (A)**'da *dile-* 1. İstemek, talep etmek (175b/18) 2. İstemek, arzu etmek (123b/18) 3. Kastetmek (40b/12), **TİKT (M)**'de *dile-* 1. İstemek, temenni etmek (241a/10) 2. Arzu etmek, istemek (321a/19) 3. Tasarlamak (306b/15) 4. Bildirmek, yalvarmak (312a/12) 5. Hükmetmek (307b/4), **T**'de *dile-* 1. Temenni etmek, gayesini gütmek (1b-6) 2. Mütemayil olmak, ihtiyaç hissetmek (11a-2), **F**'de *dilenü gel-* Dilemek, niyaz etmek (67a-3) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen '1. Yapılmasını veya olmasını istemek, arzu etmek 2. Aramak, istemek, talep etmek, "canı çekmek" anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1) Birinden bir şeyin yapılmasını istemek, rica etmek, arzu etmek, 2) Biri için bir dilekte bulunmak' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'kendi düşünce, görüş ve isteğini yapmak' anlamını da ekleyerek anlam dairesini soyut yönden genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Evlenmek için kızı ailesinden istemek, 2) Aramak, (II) Kesmek (IV-1493) anlamlarında kayıtlıdır.

dillenmek (*dil+* (< *tl* Tekin, 1997:306) (<<**dilk* (Tufar, 2009: 112), + *+lA²n* (i.f.y.)) Radloff (1905:III-1769), *dil+l+n* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Konuşmaya başlamak (*çocuklar ahkında*) 2. Kötü imaj sahibi olmak 3. Dil organına sahip olmak 4. Homurdanmak, söylenmek' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'dili açılmak, söylemeğe başlamak' {Gönlümüz **dillendi** hüsn-i vechini işideli (Kuddusi. XIX. 67) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Çocuk konuşmaya başlamak, 2) Konuşma yeteneği olmayan varlık konuşmak, dile gelmek, 3) Onaylanmayan bazı davranışlar yüzünden hakkında dedikodu yapılmak, dile düşmek' anlamlarında kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'deki 'edepsizlik etmek' anlamı **TS**'de kayıtlı değildir. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1) Cevap vermek, karşısındakine inat edercesine konuşmak, 2) Dile düşmek, dedikodusu yapılmak, (II) Nazar olmak (IV-1496) anlamlarında kayıtlıdır.

dilli (*dil+* (< *tl* Tekin, 1997:306) (<<**dilk* (Tufar, 2009:112) + *+lI⁴* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-1769), *dil+li* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*dili olan*' olarak vermiştir. Sevortyan'a göre kelime, *-lġ ~ -lı* ekiyle türemiş, anlamı da *konuşkan, dilbaz*'dır. Kutb'un Hüsrev'i Şirin'inde '*dili olan*' olarak geçer. Kelime **DS**'de *dilcek, dilcug, dilçek, dilicek* 'dilsiz' biçiminde kayıtlıdır (1980: 229).

Kelime **TAS**'ta 'cezbeli, iyi ve kolay söz söyleyen' 'yavlak ıssı sözlü ve datlu **dillüdür** ve hemişe dillülük ve fesahat birle bezenmiştir. (Kel. XIV. 67), **TİKT (A)**'da *dillü* Konuşkan (29b/9), **KBP**'de *dillü* Dili belli özellikte olan (17a/09), **Bİ**'de *dillü* Dil sahibi, dilli olan; *iki dillü* İkiyüzlü, tereddütlü (3) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de 'çok ve iyi konuşan' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "konuşkan, sürekli ve tatlı konuşkan" anlamı yanında, "1) Dili olan, 2) Dededikoducu, ileri geri konuşan" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime *dilli/dilli düdük* biçimlerinde 'söğüt kavak gibi ağaçların ince dallarından kamıştan yapılan bir çeşit düdük' (IV-1496) anlamında geçer.

dimek (< *tē- 'demek' (Tekin, 1975:265)) Clauson (1972:266), kelimenin eski şeklini *tē- (dé) olarak verir. Ayrıca ay-, te- ve sözle- arasında anlam farkının çok az olduğunu, ancak erken dönemlerde ay-'ın diğer ikisinde olmayan saygın (honorific) bir içeriğinin olduğunu kaydetmiştir. 'ay' kelimesi Eski Türkçe döneminde çok anlamlı bir yapıya sahipken 11. yy.'dan itibaren anlamında daralma yaşanmaya başlamış, bu yüzyıldan sonra Batı Türkçesinde yerini te-ve sözle- kelimeleri almış gibidir (Arslan- Erol, 2008:95). Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. De-, söyle-, konuş-, ifade et-, haber ver-, ilan et- 2. Adlandırmak, isim ver- 3. Cevap ver- 4. Sor- 5. Rica et- 6. San-, düşün- (derken) 7. Fiilin farklı biçimleri yardımcı fonksiyon olarak kullanılır.' olarak vermiştir. Çağdaş lehçelerde esas olan 1. gruptaki anlamlardır. Orhon yazıtları ve Eski Uygur Türkçesi'nde de aynıdır. Sevortyan'a göre kelimenin aslî şekli, *te:- (tarihî lehçelerdeki kullanımı *tiy ~ *diy-, *tiye- ~ *diye-). Şerbak'a göre, *tā-, Räsänen'e göre *tā-, *tē-'dir (1980:221-224).

Kelime **VG**'de 'demek, söylemek; bidirmek; anlatmak; cevap vermek'

Eydür imdi tur revân ol yâ ana

Di işit söyle cevâb algil yine (984)

FN'de *di-* Demek; söylemek, anlatmak; ad vermek; diye nitelendirmek; (emir, istek ve dilek şart kiplerinden sonra bazen) –mek istmek; (-me olumsuzluk ekiyle birlikte kullanıldığında bazen) görmemek, saymamak, kabul etmemek (153), **HN**'de *di-* Demek, söylemek, denmesi gerekli olmak (3051), **TİKT (M)**'de *di-* 1. Söylemek, ağızdan bir söz çıkarmak (359b/9) 2. İsim vermek, isimlendirmek (221a/9) 3. Anlam taşımak,

açıklamak (239a/5) 4. Haber vermek, nakletmek (329b/4) 5. Tembih etmek (302b/3) 6. Hüküm, karar vermek (347b/19) 7. Dikkate almak, düşünmek (265b/21) 8. Olması gerekenden bahsetmek (356a/3) 9. Birisinden söz açmak (262b/4) 10. İddia etmek, ileri sürmek (325b/9) 11. Seslenmek, haykırmak (224a/20), **T**'de *di-* 1. ... ismini vermek adıyla zikretmek... diye isimlendirmek (20a-1) 2. Tavsif etmek, tarif etmek (19b-3) 3. Tavsiye etmek (14a-3) 4. Zikretmek, belirtmek (61-a7) 5. İstemek, arzu etmek (59a-5), **KT**'de *di-* 1. demek, söylemek. (215b-8=8/17) 2. Tabir etmek.(236a-4) anlamlarında kayıtlıdır. Kelime, EOT metinlerindeki anlamlarını **Kâmûs-ı Türki**'de de devam ettirmiştir. Günümüzde **TS**'de *demek*, “söylemek, söz söylemek” temel anlamı yanında “1. Ad vermek 2. Bir dilde kaşılığı olmak 3. Herhangi bir ses çıkarmak 4. Herhangi bir kanıya, yargıya varmak 5. Düşünmek 6. Oranlamak 7. Ummak 8. Erişmek 9. Bir işe kalkışmak, yeltenmek 10. Saymak, kabul etmek” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesi aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir.

diñle- Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Dinle-*, *dikkatle dinle-*, *tekrar dinle-* 2. *Duymak* 3. *Söz dinlemek* 4. *Önemsemek*, *düşünerek dinlemek* 5. *Aramak*, *takip et-*’ olarak vermiştir. Yapısını da *diñle-* <*tıñ* (i.)+*-la* (i.f.y.) olarak kaydetmiştir. Menges, *diñdiñ* (*kulak*) reduplikasyonunu vermiştir. Ayrıca, Menges, kelimenin kökenini Çince *t'ing* ‘dinlemek, dinlemeye dalmak’tan getirir (1980:341-345).

Kelime **ŞKM**'de ‘dinlemek, gözetmek’ {Gücünü zulmını sen **diñle** ayruğa salma (11a/3), **FN**'de *diñle-* Dinlemek; duymak, işitmek (188), **TİKT (M)**'de *diñle-* 1. İşitmek üzere kulak vermek (239a/13) 2. Kulak asmak, kabul etmek (220a/15), **MN**'de *diñle-* (4–18) ve **İM**'de *diñle-* (169), ‘dinlemek, kulak tutmak’ anlamlarında kayıtlıdır. Kelime, EOT metinlerindeki bu anlamlarını **Kâmûs-ı Türki**'de de devam ettirmiştir. Günümüzde **TS**'de *dinlemek*, “işitmek için kulak vermek” temel anlamı yanında “1. Birinini sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak 2. Kulakla veya dinleme aletiyle hastayı muayane etmek 3. *mecazlaşmış* Uymak, baş eğmek, itaat etmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

diri (<< *tir* (< **tîr-* ‘yaşamak’ (*Tekin*, 1975:267)+*ig*) Clauson (1072:543) kelimenin kökenini **tir-*; ‘yaşam, hayat, ömür’den getirmiştir. Sevortyan, *I diri* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Diri*, *yaşayan*, *canlı uzun ömürlü* (*dayanıklı*) 2. *Varlık* (*mahluk*) 3. *Sağlıklı*, *dinç*, *ayık* 4. *Çevik*, *enerjik*, *atik*, *hareketli*, *atılgan*, *cesur* 5. *Taze*; *çırpınan* 6.

Gerçek, hakiki; faal 7. *Katı, sert, (pişmemiş, pirinç vs. için)* 8. *Sert, şiddetli, sıkı*’ olarak vermiştir. Kelimenin yapısı için de şu açıklamayı yapmıştır: *tir-* ‘yaşa-’ (Drevnetyurskiy Slovar) fiilinden *-t- ~ -g// -k^ş* ekiyle (< dirik) türemiş kelimedir. Ancak kelimenin *tiri- ~ tire-* biçimi de vardır. Zenker kelimeyi, *tirmek* biçiminde okumuştur. Öyleyse *-i* için *f.i.y.* eki diyebiliriz. DS’de *dir-el* ‘diril-’, *dir-el-t-* ‘dirilt-’ (DS:IV-1413) örnekleri de bunu kanıtlamaktadır. *-al* ekiyle isim/sıfat’dan fiilin dönüşlü şekli oluşmaktadır. Ayrıca Sevortyan, tarihî olarak **tir- ~ *tir, tiri- ~ tiri* kelimelerin olduğuna dikkati çekmiştir (1980:240-242).

Kelime **MT**’de ‘canlı, hayatta olan’ {gönliş ‘imâret ve ölmüş cân **diri** ola, geçmiş pâzişâhlaruñ ulu resmin veya... (28a-14), **FN**’de *Diri, canlı; yaşama* (2688), **BH**’de (7A/12) ve **V**’de (31b.5) ‘hayatta, canlı’ **SN** *diri kıl-* Canlandırmak (653); *diri ol-* Yaşamak, ömür sürmek (43), **İM**’de *Diri, canlı* (2419) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “yaşamakta olan, yaşayan, canlı, ölü karşıtı” anlamı yanında “1. Güçlü, zinde 2. Solmamış, pörsümemiş 3. *mecazlaşmış* Gereği kadar pişmemiş” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Saman sapının, buğdayın irisi (II) Şişman, etli, yağlı (III) Zengin (IV) 1. Pazar 2. Pazartesi (IV-1516,1517) anlamlarında kayıtlıdır.

dirsek (<<*tirsgek*) Radloff (1905:III-1764), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Dirsek* 2. *Nehrin eğimli yeri*’ olarak verir. Clauson (1972:553), ‘*tirsge:k*’i şöyle açıklamıştır: ‘türemiş bir kelime gibi gözükse de belli bir etimolojisi yoktur, ‘*dirsek, (gözde) arpacık*’ anlamına gelir. Bütün modern şivelerde farklı biçimlerde genellikle ‘dirsek’ için yaşıyor. Fakat bazı KD, K şivelerinde ‘*diz eklemi*’ ve bazılarında da ‘*arpacık*’ için kullanılmaktadır.

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘dirsek’

Özin kalkan kılmışdur kazāya

Düşer **dirsek** dehān-ı ejderhāya (24920)

V’de **Dirsek** (44a.11) temel anlamda kayıtlıdır.

³⁶ **II dirik** biçiminin anlamları ise ‘1. *Diri, canlı, sapasağlam* 2. *Hayat, can* 3. *Hayati* 4. *Canlı, faal, çevik; hareketli* 5. *Pişmemiş (pirinç)* 6. *Canlı olarak (diri- zarf fonksiyonunda)*’. Bu şekliyle bütün kaynaklarda geçer.

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de kelime, "kol ile ön kol arasındaki eklemün arka yanı" anlamı yanında "1. Köşe 2. Giysi kolunda dirseğe rastlayan bölüm 3. Boruların doğrultusunu değiştirmekte kullanılan bağlantılı parçası 4. *mimarlık* Bir direği veya başka bir şeyi sağlamlaştırmak için yanına eğik olarak yerleştirilen ağaç, makas" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yoluyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*makine vb. çevirmeğe yarayan ortasından bükümlü kol*' anlamı da vardır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'den farklı olarak '*1. Giysi kolunda dirseğe rastlayan bölüm 2. Boruların doğrultusunu değiştirmekte kullanılan bağlantılı parçası*' anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamları yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (I) Arpacık denilen göz hastalığı (II) Buğday, arpa, mısır vb. bitkilerin saplarının sert kısımları (IV-1519) anlamlarında kayıtlıdır.

dişi, (dişi kişi) Clauson (1972:560-561), kelimeyi sözlüğünde şöyle açıklar: *tişi: (? tışı:)* 'kadın', orijinal ünlüleri vardır, ama belirsizdir. *tışı:ka:* Kâşgarî'de oluşur. *it, tıl, tu:ş* vb. benzetmeye bakılırsa orijinal seslerdir fakat diğer ünlüler bilinmiyor veya -i- ... -i. *Xak. XI. tışı:* 'kadın'; *erkek tışı* 'erkek ve kadın'; *Çağ. XV tişi;* *Kıp. ti:şi eşek* 'dişi eşek'; *Osm. XV dişi* 'kadın'. Severtyan, kelimenin anlamlarını '*1. Dişi (hayvanların) 2. Kadın; dişi cinsinden olan varlık 3. Hayvan adları, ve mitolojik varlıkların adları ile birlikte dişi cinsinden birini ifade eder 4. Karı 5. Bayan, kadın (sıfat fonksiyonunda) 6. İnce, narin*' olarak vermiştir. Doerfer'e göre **tüşi* (ikinci hecedeki *i* uzundur.) kelimenin en eski şeklidir (1980:244-245).

Kelime **TAS**'ta 'kadın' {Tanrı buyurur, size oğlanlarınız hakkında erkeğe iki **dişi** ülüşünce... (Cev. Es. XV. 119), **DK**'de (14-11), **MT**'de (14a-8), **ŞKM**'de (21a/5) **TİKT (M)**'de (393a/7) ve **LME**'de (4a/19) 'dişi, erkek olmayan, hayvanlarda ve insanlarda dişi cinside Erkek cinsin karşısı, mukabili olan cins, dişi, erkeği tarafından döllenecek biçimde oluşmuş hayvan veya bitki' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 'insan ve hayvanlarda erkeğe karşı olan cins' temel anlamı yanında '1. Birbirine giren bir çiftten oluşan âletlerin diğerini içine alan teki 2. Yumuşak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, "kadın" temel anlamı yanında, "1) Yumurta oluşturan veya yavru doğuran

(birey), 2) Hayvan ve bitkilerin, erkeği tarafından döllenecek biçimde oluşmuş cinsi, 3) Girintili ve çıkıntılı olmak üzere bir çift oluşturulan nesnelere girintili olan, 4) Yumuşak, kolay işlenen (nesne), 5) *mecazlaşmış Şuh, işveli, çekici*” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

dizlik (*diz+ + +I⁴k (i.i.y.)*) Gülensoy (2007:I-291), *dizlik* ‘dize, korumak amacıyla geçirilen şey’ < *diz (ET., OT. tiz) +lik* olarak vermiştir. Radloff (1905:III-1773), *diz+lik* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*kısa pantolon*’ olarak verir.

Kelime TAS’ta ‘belden diz kapağına kadar bacağa giyilen libas, (kısa pantolon) potur’ {Bir beyaz **dizlik** ve bir beyaz gömlek ve iki zira keten ve....(Si. A. XVI. 1362) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, 1. Dize kadar olan kısa bir çeşit iç çamaşırı. Üstten ve alttan giyilir 2. Dize bağlanan ve diz kapağını kotumaya yarayan sargı 3. Atın dizlerine konulan süslü, bezen boğumlu deri parçası’ somut anlamlarında anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde TS’de kelime, ‘1) Korumak amacıyla dize geçirilen şey, 2) Dize kadar uzanan konçlu çorap, 3) *halk ağzında* İç donu, 4) *halk ağzında* Şalvar, 5) *halk ağzında* İş önlüğü’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde biraz daha genişletmiştir. DS’de (I) 1) Dize kadar uzanan konçlu çorap, 2) Erkeklerin güydüğü, getri biçiminde çorap tozluk, (II) Önlük, peştamal, (III) 1) Pantolon, şalvar, 2) İç donu (IV-1532); 1. Kadınların giysi üstlerine bağladıkları süslü kuşak vb. nesne 2. Zeybek pantolonu (XII-14486) anlamlarında kayıtlıdır.

dog- Clauson (1972:465), bu kelime için şunları söyler: “Bazı genişlemiş ve mecazî anlamlarla bütün modern şivelerde yaşıyor. Ünlü GB Az., Osm. ve Tkm’de ‘doğ-’tır. TT VIII’de ve bütün modern şivelerde kök vokali –u-’dur. Orta dönemde bu fiil geçişlidir ve bazı şivelerde ‘(çocuk) doğurmak’ vs. anlamında kullanılır. Severtyan, kelimenin anlamlarını ‘1. a) doğ- b) doğrulmuş ol-, yaratılmış ol- c) peydahlan-; ortaya çık-; başlamak, dünyaya gel-, gözüük-, uyan- 2. Doğum yap-, doğur-, üret-, yarat- 3. Kalk-, çık- (Güneş, Ay) 4. Yüksel- 5. Gerçekleş- 6. Yumurtla-’ olarak vermiştir. 1. ve 3. maddedeki anlamlar, tarihî eserlerden bu yana kullanılmaktadır ve en eski anlamlardır. Şerbak, kelimenin eski şekli *tog- ‘doğur-’ olarak vermiştir. Severtyan’a göre kelimenin anlamı semantik olarak ‘doğrulmuş ol-’ daha mantıklıdır. Şerbak’ın eski şekil olarak verdiği tog- ~ tuğ- veya toğ- ~ tuğ- biçimi en eski değildir. *Tuğ- (~ *tong-)

biçimi ondan önceki biçimdir. Lehçelerde örnekleri vardır: *tungma* (Altay Türkçesi ‘küçük emek kardeş’), *tunguç* (Karay Türkçesinde ‘ilk çocuk’) vs (1980:245-247).

Kelime **TİKT**’te ‘dünyaya gelmek, doğmak’ {‘Aleyhi’selām- **doğdı**, AllāhTa’ālā emr itdüğü gibi bir sanduk içine koyup denize bıraktı (111b/13), **KİG**’de 1. Doğmak, dünyaya gelmek (2b 9) 2. Çıkmak, yükselmek, doğmak (güneş) (37 b 15), **GN**’de *doğ-* 1. Dünyaya gelmek (1315) 2. Ortaya çıkmak, gelmek (1832); *tog-* 1. Dünyaya gelmek (2470) 2. Ufukta yükselmek (505) 3. Ortadan çıkmak, meydana gelmek (138); *togmak*: Ufukta yükselme, doğma (1894), **D**’de *tog-* (I) Doğmak, ortaya çıkmak, dünyaya gelmek (21b/6) (II) (Güneş, ay, yıldız) ufukta yükselmek, görülmek (26b/3), **HHT**’de *doğ-* 1. Dünyaya gelmek [017a/4] 2. Ufuktan yükselmek [036b/14], **FN**’de *doğ-* (Çocuk için) doğmak (399); *tog-* 1. (çocuk) doğmak, dünyaya gelmek (426) 2. (Güneş) doğmak; gelmek (1072), **TİKT (M)**’de *doğ-* 1. Dünyaya gelmek (227b/10) 2. Bahtı, devleti görünmek, iktidar nasib olmak (320b/15), **ŞŞÇ**’de 1. Dünyaya gelmek, doğmak (1586) 2. (güneş vb.) doğmak, ufuktan yükselmek (51624) 3. Ortaya çıkmak, zahir olmak (19605), **F**’de *ana rahminden toğ-* Fütüvvet yolunda ilk adımı atmak (7a-6) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *doğmak*, ”dünyaya gelmek” anlamı yanında “1. Güneş, ay, yıldız ufuktan yükselerek görünmek 2. Düşünce, hayal vb. zihinde birdenbire oluşmak 3. *mecazlaşmış* Ortaya çıkmak, sonucu olmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

doğrultmak (*togru* + +*l* (f.f.y.) + *t-* (f.f.y)) Radloff (1905:III-1709), *doğrultmak* kelimesini (Osmanlı) = *doğrut-* kelimesine yönlendirir. *Dogrut-* kelimesinin anlamlarını da (Osmanlı) ‘*düz, doğru, yapmak, düzeltmek, dikmek*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘tevcih etmek’ {Yelkenleri kurdular, gemileri Su şehrine **doğrultular** (Fütuḥ. XIV. 105), **ŞKM**’de *toğrul-* Doğrulmak, hedef tayin etmek, yönelmek (72b/5); *toğrult-* Düzenlemek, yoluna koymak, düzeltmek (73a/2), **MŞ**’de *togrult(d)-* Doğrultmak (42b/6), **V**’de *doğrul-* Doğrulmak (51a.11), **TİKT (M)**’de *togrut-* Doğru hale getirmek, düzeltmek (374a/21), **ŞŞÇ**’de *toğrult-* Çevirmek, yöneltmek (10745) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, 1. (Eğri bir şeyi) doğru yapmak 2. (yanlış şeyi) doğru hale getirmek, “düzeltmek”, hata ve yanlışını ortadan kaldırmak, tashih etmek 3. Yönelmek, o tarafa doğru gitmek’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, “yöneltmek” anlamı yanında, 1) Doğrulmasını sağlamak, doğru duruma

getirmek, 2) Düzeltmek, 3) *halk ağzında* Yön bulmak, 4) *halk ağzında* Para sağlamak, kazanmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini biraz daha genişletmiştir.

dokunmak (*dok* (i)+ + -n (dönüşlülük)) Clauson’un (1972:471) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: *tokı*:- genellikle ‘çarpmak’ fakat ayrıca çeşitli deyimsel anlamlar kazanmıştır. Osm. XIV *dokun*- genellikle *dokan*- ‘vurmak, indirmek-, grev yapmak’ vb. bir veya iki metinde. Severtyan (1980:256-257), kelimenin anlamlarını ‘1. *Dokun*-, *değın*-, *iliş*-, *mecazî asıl*-, *sarıl*-, *bağlan*- 2. *Bir şeye çarp*-, *çarpılmak*, *rastla*-, *bulmak*, *karşılaş*-, *çarpış*-, *düş*- 3. *Vur*-, *darbe at*-, *başına vur*- (*suçu başına kak*-) 4. *Uğra*- (*ok*, *taş*) 5. *Çakıl*- 6. *Zarar getir*-, *baş ağrısı yap*- 7. *Bir şeye başlamak*, *muvaffak ol*-, *elde et*- 8. *Kaşı gel*-, *zorluk çıkar*- 9. *Dokun*-, *rahatsız et*-’ olarak vermiştir. Kökeninin de *tok* (i)/*tok* (u)- fiilinin eski biçimi *toğ* olabilir: *tonglug* ‘vurulmuş’, *tongla*- ‘vur-, darbele-’. Ancak bu biçimlerin de kanıtlanması gerektiğini eklemiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘isabet etmek, düşmek; karşı koymak, karşı durmak’

Demür dona gark oldudu on bin er

Dokunurdu on bin ere her bir er (Süh. XIV. 162)

SN’de *tokın*- 1. Kendi kendine dolaşmak (yol) yürümek (2037) 2. Dokunmak (4460) 3. Karşı koymak karşı durmak (2583); *tohun*- Dokunmak (4193); *dokın*- 1. Dokunmak, isabet etmek (2518) 2. Temas etmek (3281) 3. Karşı koymak, durmak (2583), **HHT**’de *tokun*- 1. Temas etmek [071a/14] 2. Ulaşmak, erişmek [030a/18] 3. Çakılmak, saplanmak [032a/] 4. Dokunmak, örülmek [052b/17], **T**’de *dokın*- 1. Zorlamak, germek, zonklamak (4b-13) 2. Erişmek, temas etmek (6b-7) *dokun*- Birbirine çarpmak, şiddetle titremek (106a-12); *dokunmaK* Çarpma, darbe (71b-2); *tokınmak*: darbe, darbe alıp yaralanmak (115b-7); *tokınmak*: Darbe, darbe alıp yaralanmak (115b-7), **KT**’de *dokun*- Tesir etmek; *katı/dokunıcı azab* Şiddetli, müesir azap (227a-6=41/13), **PN**’de *tokın*- Bulaşmak (44b/07); *tokun*- Darbelenmek, vurulmak (48b/01), **MNHS**’de *dokunmak* Temas etmek, ilişmek, incitmek (170b.3); *nesne dokunmak* Bir maddenin bir organa zarar vermesi (154a.8); *tokun*- Darbe, darbe alıp yaralamak (176b.1), **CCK**’de *tokun* 1. Temas etmek, sürülmek (2678) 2. İyiliği vb. olmak, ulaşmak (1176), **KBP**’de *tokın*- Rahatsız etmek (32b/09), **ŞŞÇ**’de 1. Değmek, isabet etmek (9250) 2. (yara, yağ vb.) Vurulmak, açılmak (39214) 3. Etkilemek, tesir etmek (3226), **Bİ**’de *dokun*- Kastetmek,

ilgili olmak (940) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Nesnelere sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık vb. niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak, değmek, el sürmek, temas etmek, 2) Karıştırmak, 3) Almak, kullanmak, el sürmek, 4) Sağlığını bozmak, 5) İnsanın içine işlemek, duygulandırmak, etkilemek, koymak, batmak, 6) İlişkin, ilgili olmak, değinmek, 7) Hafifçe değmek, 8) Onur, anlayış vb. ile uyuşmaz bir durum ortaya çıkmak, 9) *mecazlaşmış* Tedirgin etmek, sataşmak' olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **DS**'de 'dokunmak' (1540) olarak geçer.

dolama, (I), (tolama(I)) (*tol-* (<*töl- 'dolmak' (Tekin, 1975:260))+ *-A²-* (f.f.y.)- +- *mA²* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-1719), *dola+ma* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Yeniçerilerin giydikleri kumaştan yapılmış kıyafet 2. Tatar zabitlerinin giydiği kırmızı kumaştan yapılmış kıyafet 3. Tırnakların etrafında iltihap oluşması' olarak vermiştir. Sevortyan (1980:260), kelimenin anlamını '*kaftan, elbise*' olarak kaydetmiştir. Ayrıca kelimenin Türkçeden *Bulgarca* ve *Sırpçaya* geçtiğini de eklemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'sarılmış bir şeyin her katı' {El-kevrü [Ar.]: Ve dahi sarılmış ve dolanmış dülbendim her bir **dolamasına** ve çevrimine dahi kevr derler. (Terceman. XV. 199-2) **DK**'de *tolama* Dolama, kuşak, **TAB**'da *tolama* Dolama; un, yoğurt, yumurta, patates, ve mercimekten yapılan hamur işi, yemek adı (163) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Çuhadan entari gibi önü açık olarak kavuşturulan ve üstüne kuşak bağlanan eski bir elbise 2. Parmakta oluşan bir tür şiş, etyaranın hafifi, kulağan, domuzburnu' **TS**'de 1. Giysilerin üstüne giyilen, önü açık bir tür üstlük 2. Dolamak, işi, 3. Başa sarılan bir çeşit örtü, poşu, sarık, 4. *mimar* Çeşitli eserlerdeki barok ve rokoko üslubunda iç içe süsleme motifi, 5. *tıp* Tırnak yöresindeki yumuşak bölümlerin, bazen de kemiğin iltihaplanmasından ileri gelen ağrılı şiş' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**'de (I) 1) Sarık, 2) 3) Mintan, gömlek, 4) Entari, 5) Eteklik, 6) Önlük, peştamal, 7) Sedir yastıkları üzerine örtülen dokuma örtü, yaygı, (II) Dönemeç, viraj, (III) Bir çeşit hayvan hastalığı, (IV) Bir yaşını bitiren erkek koyun, (V) Bayramlarda kurulan çocuk salıncağı, (VI) 1) Asma yaprağından yapılan sarma, 2) Oklavaya sararak yuvarlatılmış yufkayı, tepsiye iç içe, halkalar şeklinde döşedikten sonra pişirilen börek, 3) Yufkanın içine ceviz koyup,

tepsinin içine çöreklemeye dizerek yapılan bir çeşit tatlı, (VII) Helezon şeklinde çoban sopası (IV-1542, 1543) anlamlarında kayıtlıdır.

dolan- *tol-* (<**tōl-* ‘dolmak’ (Tekin, 1975:260))+ - (ğ)*A*²- (f.f.y.) + -*n-* (dönüşlülük) ekinin eklenmesiyle türemiştir. Clauson’un (1972:497) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “genişlemiş anlamlarla pek çok modern şivede yaşamaktadır. GB Az., Osm., Tkm.de *dolan-* ‘dönmek,; *dolanmak, gezinmek*’ vb.” Sevortyan (1980:260), *dola-* + *n* (dönüşlülük) kelimesinin anlamlarını ‘*kariş-, sarılıp kal-, düğümlen-*’ olarak vermiştir.

Kelime FN’de ‘dolanmak, dolaşmak’

Segirdüp ardına **dolandı** şâhuñ

Yine gör mürvetin o yüzi mâhuñ (7095)

YED/RN’de Dolanmak Dolaşmak, **KİG**’de *dolan-* Karar kılmak, karar vermek (27b.11), **DK**’de *tolan-* Dolaşmak, etrafında dolaşmak, dolanmak, dönüp dolaşmak (172-10), **HN** *dolan-* Ferahlamak (1230), **CTD**’de *tolan-* Dolanmak, dolaşmak; elden ele gezmek, dönüp devretmek, **MT**’de *tolan-* Dolanmak, bürünmek, kendi üstüne dolamak (66a-11), **CCK**’de *tolan-* Bir şeyin çevresini dönmek, dolanmak (1643), **GRT**’de *tolan-* Dolanmak, dolaşmak (483), **TİKT (M)**’de *tolan-* 1. Dolanmak, dönerek devretmek (322b/4) 2. Sarılmak, dolanmak (313b/11), **ŞŞÇ**’de Sarılmak, dolanmak (3300), **F**’de *tolan-* Etrafını dolaşarak gelmek (64b-4) anlamlarına kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *dolanmak*, “1. Bir şeyin çevresinde dönmek, gezmek, dolaşmak 2. Bir şeyin çevresine sarılmak” anlamları yanında “1. Bir şeyin çevresinde dönmek, gezmek, dolaşmak 2. Karışmak, dolaşmak 3. Gelişigüzel gezmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘1. *Bükülmek, ilişmek* 2. *Sarmak*’ anlamları da vardır. **TS**’de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de *dolanmak*, ‘meyil göstermek, kur yapmak’ (IV-1544) olarak geçer.

dolaşım, (tolaşım) (*tol-* (<**tōl-* ‘dolmak’ (Tekin, 1975:260)) + -*A*² (f.f.y.) + -*ş-* (*işteşlik*) + -(*I*⁴)*m* (f.i.y.)) Sevortyan (1980:260), *dolaş* kelimesinin anlamlarını ‘*engel, zorluk; çapraşık, karişık*’ olarak vermiştir. Ayrıca kelimenin *dolaş* isminin yanı sıra *dolaş-* eşgösterenli şeklini de kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'dolaşık' {Şâtıb [Ar.]: Münharif ve **tolaşım** olan eğri yola denir. (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 113) anlamıyla geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin anlam dairesi genişlemiştir: ***Kâmûs-ı Türki**'de 1. Dolaşmak fiili 2. Kalp atışlarıyla kan ve lenfin damarlarda devamlı olarak yer değiştirmesi, **TS**'de 1) Dolama işi, 2) Para ve para yerine geçen bono, senet vb. geçerli olma, sürümde bulunma, sürüm, geçerlilik, 3) Mal veya paranın elden ele dolaşması, dolanım, sirkülasyon, para dolaşımı 4. anatomi. Kan dolaşımı.

dolmuş (*tol-* (< **töl-* 'dolmak' (Tekin, 1975:260)) + *-mİş* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-1723), *dol+muş* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Doldurulmuş 2. Erzak ile doldurulmuş kayık' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'içki ile dolu kadeh'

Kenar-ı ayş u safaya geçilse **dolmuş** ile

Pür olsa yine mey-i hoşgüvar zevrakta (Baki. XVI. 203)

Kâmûs-ı Türki'de kelime, s. 1. "Dolu olan" 2. Artık kendini tutamayacak, taşacak derece hiddetlenmiş; i. Doluncaya kadar iskele duran ve dolduktan sonra hareket eden ve belli ücret karşılığında yolcu taşıyan nöbet kayığı' anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türki**'de geçen '1) Boş yeri kalmamış, meşbu, 2) Yolcu taşımaya yarayan kayık, motor, otomobil, minibüs vb. küçük taşıt' anlamlarıyla kayıtlıdır. Ayrıca görüldüğü üzere **Kâmûs-ı Türki**'nin ikinci maddesinde geçen anlam, **TS**'de yoktur. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

dolu, (tolu) (*tol-* (< **töl-* 'dolmak' (Tekin, 1975:260)) + *-İ* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-1720-1721), *dol+ı* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) '1. Dolu 2. Doldurulmuş' olarak vermiştir. Clauson (1972:491), kelimeyi şöyle açıklamıştır: "to:l- 'tam', SW Az., Osm. dolu; Tkm do:lı; Uyğ. VIII. tolu; Xak. XI tolu; Tef. tolu/tolu (ve toluğ) 'dolu'; Çağ. XV. tola 'dolu' (bu yapı -o:'lu) a- SW Uzb. tūla yaşar. Kom. XIV 'dolu' tolu; Kıp. XIII tolu.; Osm. XIV dolu 'dolu'". Sevortyan (1980:258-259), kelimeye *dol-* maddesinde yer vermiş, *dolu* kelimesinin de *dol-* fiilinin en eski türemişlerinden biri olduğunu ifade etmiştir. *dol-* -ı/-a > *dolu* 'doldurulmuş, dolu, olgunlaşmamış' anlamlarındadır.

Kelime **TAS**'ta 'sağrak, içi içki ile doldurulmuş kadeh' {İşrete meşgul oldular **tolular** içtiler. (Ferec. XV. 270), **SN** *tolu* Dolu (361); *tolu* İçkiyle doldurulmuş kadeh (4246), **T**'de *tolu* Şişkin, gergin (4b-7), **HN**'de (5871), **DAH**'da ve **CTD**'de *tolu/tolu* Dolu, dolmuş; boş olmayan, bir kap ve benzeri içinde birikip toplanmış olan, sağrak, içki ile doldurulmuş kadeh, **KBP**'de *tolu* 1. Dolgun, besili, yoğun (15a/09) 2. Dolmuş (45b/08), **MM**'de *tolu* Dolu, içi boş olmayan, dolmuş; boş yeri yok, her yeri kaplanmış (15), **FN**'de *tolu* 1. İçki boş olmayan, dolu (6328) 2. Bir yerde sayıca çok (634) 3. *mecazlaşmış* Bir duygunun güçlü etkisinde olan (850) 4. Meczup, Allah aşkıyla aklını yitirmiş (2094), **TİKT (M)**'de *tolu* Mal, mülk, dünyaya ait nesnelere (320a/7); *tolu* 1. İçki bir şeyle doldurulmuş olan (347a/18) 2. Kaplanmış, yayılmış (337b/7) 3. Zenginlik, servet (400b/21) 4. Kalabalık (337a/17) 5. Doldurulmuş (kadeh) (371b/4), **FR/K**'de *dolu/tolu* Dolu, kadeh (58a-8), **ŞŞÇ**'de (I) 1. Boş olmayan, dolu (396) 2. Dolgun (8848) 3. Dolunay, bedir (30743); (II) İçki kadehi (1033) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *dolu (II)*, "eskimiş İçki doldurulmuş bardak" anlamı yanında 1) İçki boş olmayan, dolmuş, meşbu, 2) Bir yerde sayıca çok, 3) Boş yeri olmayan, her yeri tutulmuş olan, 4) Boş vakti olmayan, meşgul, 5) Çok olan (iş, uğraş, olay vb.), 6) İçinde atılacak mermisi bulunan (top, tüfek, vb. ateşli silahlar) 7) Tornacılıkta delik açılmamış (gereç), 8) *mecazlaşmış* Bir duygunun güçlü etkisinde bulunmak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'den farklı olarak '*tornacılıkta delik açılmamış (gereç)*' anlamı da vardır. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, 1) Kile denilen ve 24 kilo buğday alan bir tahıl ölçüğü, 2) 12 kg. buğday alan bir tahıl ölçüğü, 3) 6. kg.lık tahıl ölçüğü (IV-1547) anlamlarında kayıtlıdır.

donanmak, (tonanmak) *don+* (< **tōn* 'elbise, üst giyecek' (Tekin, 1975:260)) + *A²n-* + *-mA²* (f.i.y.) Sevortyan (1980:264-265), kelimenin anlamlarını '1. Giyin- 2. Soyunmuş halde ol- 3. Süslen-, güzel giyin-, geminin süslenmesi (bayraklarla) 4. Teçhiz edil-, donatıl-' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: *don* ~ *ton* 'giyim' + *-a* (f.i.y.) + *-n* (dönüşlülük eki.) Räsänen, 'I *dona*, II *donan-*, III *donat-*' fiilleriyle ilgili geniş bir bilgi vermiştir. Ayrıca bu fiiller hakkında Clauson da (523 a, 517b) bilgi vermiş, Clauson'a göre kelime Moğolcaya Türkçeden geçmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'süslenmek, giyinip kuşanmak' {İnce kız **tonanınca** yoğun kız ere varmış (Ata. XV. 17), **BHMİH**'de *tonan-* Donanmak, giyinmek, kuşanmak (Ettuhfe. Dede) (119:8), **YED/RN**'de **DAH**'da (323), **SN**'de (963) ve **GRT**'de (3002) 'süslenmek, elbise giyinmek' **ŞKM**'de *tonan-* Giyinmek (3b/10), **FN**'de *donan-* Donanmak, zırha girmek (2586); 1. Donanmak, giyinip kuşanmak, teçhiz olmak (6738) 2. Yayılıp kaplanmak (6752), **ŞŞÇ**'de *tonan-* 1. Süslenmek, bezenmek (1130) 2. Mücehhez olmak (12087) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin EOT metinlerindeki anlamların yanında '1. Kandiller asarak ve bayraklar açarak şenlik yapmak 2. (Gemi) yelken vb, takımıyla donatılmak 3.(At) her türlü biniş takımı ile binmeğe hazır hale getirilmek' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, "giyinip kuşanmak, süslenmek" temel anlamı yanında, "1) Yayılıp kaplanmak, 2) Işıklı duruma gelmek, ışıklarla bezenmek, 3) Gerekli nesnelere bir araya getirilip süslenmek, gösterişli duruma getirilmek" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'düğün yapılacağı gün gelin çıkmadan bir saat önce damadı evin ya da köyün meydanına getirip dualar okuyarak yapılan el öpme töreni' (IV-1558) olarak geçer.

donatmak (tonatmak) (*don+* (< **tōn* 'elbise, üst giyecek' (Tekin, 1975:260)) + + *A*² + - (*i.f.y.*) *t-* (*ettirgenlik*)) Sevortyan (1980:265), kelimenin anlamlarını 1. *Giydir-*, *giy-*, *giyim ile temin et-* 2. *Süsle-*, *bezet-*, *temizlik yap-*, *gemiye bayraklarla süsle-* 3. *Teçhiz et-*, *hazırlık yap-*, *gerekten her şey ile donat-* 4. *Deriyi soydur-* 5. (*argo*) *sövmek, birisi hakkında kötü konuşmak olarak vermiştir.* Ayrıca gemiyi *donat-* anlamının *don* 'giyim' ile ilişkisi olmadığını da eklemiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Süslemek, giydirip kuşatmak {Açlar doyurup yalınlar **tonatkandır** (Anter. XIV. 863) 2. Bir kimseyi kötü sözlerle batırmak { Ühcüvve (Ar.): Kimseyi **tonatmak** ve rüsvay etmek için yakılan türkü ve şiir (Bab. XVI. 1, 131) 3. Techiz etmek {Üç yüz gemi **donadup** yeniçeri ve azebânı kadırgasına bindirdiler. (Tuh. K. XII. 14), **BHMİH**'de *tonat-* Donatmak, giydirip kuşatmak (Kâş. Dede) (113: 23), **DAH**'da Elbise giydirmek, yalın donatmak; fakire elbise giydirmek (508), **HHT**'de *donat-* Techiz etmek [083a/5], **F**'de *tonat-* Süslemek, giydirip kuşatmak (19a-6) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, EOT metinlerindeki anlamları yanında 1. Kandiller ve

bayraklarla binaları ve şehri süslemek, şenlik yapmak 2. *mecazlaşmış* Sövmek sayarak azarlamak, kabahatlerini bir bir yüzüne vurarak paylamak 3. Geminin arma ve teknesindeki eksiklikleri tamamlayarak sefere hazır hale getirmek 4. (Gemiler) şenlik yapmak, kandiller ve bayraklarla donatmak' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, "1. Süslemek 2. *mecazlaşmış* Azarlamak 3. Bir şeyin iş görebilmesi için gereken nesnelere, gereçleri katmak, teçhiz etmek" anlamları yanında "1. Birinin giyimini sağlamak. 2. *mecazlaşmış* Sövmek" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

döğmek Clauson (1972:477), *tö:g (d-)* kelimesinin anlamını 'vurmak, ezmek, eziyet' olarak vermiştir. Vokal uzun olarak, -ö-; yerine -ü-; bu vokal uzunluğu SW Az., *döy-*; Osm. *dög-* (genellikle teleffuz *döv-*) şeklindedir. Sevortyan, *döv-* kelimesinin anlamlarını '1. *Vur-, darbele-, it-, ayaklarla vur-, çekiçle vur-, top at-* 2. *Kır-, parçala-, baltala-, ezmek (kırıntı haline getir-) değirmende çek-, kırıştır-* 3. *Kullanılmaz hale getir-, kır-, boz-, kur-* 4. *Saldır-, savaşta vur-, galip gel-* 5. *Büyük bir iştahla yemek yemek* 6. *Çek-, tahammül et-*' olarak vermiştir. Ancak son anlamın diğer anlamlarla ilişkisi ner değildir (1980:270-272).

Kelime **TAS**'ta 1. Ezmek {.. Ol kişiler ol bürüncüğü almak için ol zağa uynmuşlar idi, irdiler yılanın başını **döğdüler**, zağ anın şerrinden genze kurtuldu. (Kel. XIV. 36) 2. Topa tutmak, bombardıman etmek {İkinci hısara sarılıp yirmi gün **döğdüler** (Tuh. Ki. XVII. 25) 3. Basmak, baskın yapmak {Cemâat-ı mezbureden Nebi nâm kimsenin evin **döğmüşün** deyicek mezbur Hudaverdi'ye bil-müvacehe sül olundukta: Ben basmadım, lâkin...(Sic. K. XV-XVI. 4, 123), **KİG**'de 1. Dövmek, hasat etmek (146a.15) 2. Çözmek, dağıtmak (16b.11), **BL**'de 1. Dövmek, ezmek 2. Ürünü saptan ayırma işi (13b-6), **ŞKM**'de *dög-* Dövmek, vurmak, dayak atmak (55b/4), **İM**'de *dög-* Döğmek, zorbalık eder (2961), **TİKT (M)**'de *dög-* 1. vurmak, döğmek, darp etmek (318a/7) 2. pişmanlıkta kendine, başına (312b/17), **MNHS**'de *dög-* Dövmek, ezip ufaltmak veya incelmek (34b.1); *dögmek* Bir nesneyi küçültmek ufaltmak amacıyla sert bir aletle ezmek (11a.7), **CCK**'de *dög-* Vurmak, döğmek (1474); Başını yere eğmek (843), **ŞŞÇ**'de 1. (canını acıtmak için) Vurmak, dövmek, dayak atmak (1524) 2. (demir vb. nesnelere) Vurmak, dövmek (30114) 3. Vurmak, ezmek, toz haline getirmek (47942)

4. (kapı) Çalmak (44608) 5. (davul vb.) Çalmak, vurmak (12284) 6. (yağmur, rüzgar vb.) Çarpmak (35726) 7. Topra tutmak, taşa tutmak (4028), **Bİ**'de *dög-* Ezmek, ince, küçük parçalara hâline gelene kadar vurmak (1610), **FFANG**'da *düg-* Dövmek, vurmak, havanda dövmek, çekiçle dövmek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde kazandığı anlamların yanında '1. Bir madeni kızdırıp vurarak işlemek 2. Kakmak. vurmak, çalmak 3. Topa veya kurşuna tutmak 4. Çarpmak. 5. Bazı yiyecekleri çırparak veya vurarak hazırlamak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, "1) Ezmek, 2) Topa tutmak" anlamları yanında, "Tokat, yumruk, tekme vurarak canını acıtmak, 2) Çamaşır, halı, vb. ni tokaç, sopa gibi şeylerle vurarak temizlemek, 3) Bir şeyi toz dumana getirmek için ezmek, 4) Çırpma, vurmak, 5) Ateşte ısıtılarak yumuşatılmış madeni, vurarak istenilen biçime getirmek, 6) Çarpma, vurmak, 7) Davul vb. çalmak, vurmak" anlamlarını kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de *döğmek/dövmek* biçimlerinde (I) 1. Yenmek 2. Çalmak, vurmak *dövmek II* Koyun keçi vb. hayvanları iğdiş etmek (IV-1593) olarak geçer.

dökmek/tökmek '(sıvı bir şeyi Bel.) dökmek' temel anlamdan hareketle anlam alanı en geniş kelimelerimizden biridir. Clauson (1972:477) *tök-* (*d-*) 'dökmek (bir sıvı)' bu nedenle genel olarak 'püskürtmek, dağıtmak, saçmak' olarak kaydetmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. a) *Dök-*, *döküp saç-*, *boca et-*, *su taşır-* vs. b) *Erit-* (*metal*), *dök-* (*metal*) 2. a) *Saç-*, *serp-* b) *Döküntüye maruz bırak-*, *düşür-* (*yaprakları*) 3. *Boşalt-*, *yığ-*, *yığıp at-* 4. (*mecazî*) *Masraf et-*, *harca-* 5. *Nakış nakışla-*' olarak vermiştir. Kelime, bazı lehçelerde *fikrini söyle-*, *dökül-*, *ara-*, *meydana çık-* (*çıban*) gibi izoleli anlamlarda kullanılmıştır. Kelimenin 1. ve 2 maddedeki anlamları temel anlamlardır. Şerbak, kelimenin kökenini **tök-* '*dök-*' olarak vermiştir (1980:273-274).

Kelime **TAS**'ta 1. Bırakmak, terk etmek, atmak {Cemi-i leşker vehm alıp ekser silâhların ve yarakların **döktüler**. (Ta. Sel. XV. 1- 35) 2. Sarfetmek, harcetmek {Sulatan-ı Mısır dahi hazineler **döktü** leşker-i azîm ce'metti. (Âş. XVI. 239), **SN** *dök-* Sarfetmek, harcamak (639), **HN**'de *dök-* Dökmek, sermek (335), **HHT**'de 1. Boşaltmak [014b/17] 2. Akıtmak [056b/16] 3. Salmak, bırakmak [038a/17], **T**'de *dök-* 1. Dökmek, aktarmak (71b-12) 2. Katmak, ilave etmek (81b-13), **TİKT (A)**'da *dök-* 1. Dökmek, saçmak (52a/7) 2. Akıtmak (158b/3) 3. Atmak (80b/14) 4. Sermek, sunmak (76b/14),

KT'de *dök*- 1. Akıtmak, dökmek (3B-10=2/30) 2. Yağdırmak (284B-10=89/13), **TİKT (M)** 'de *dök*- 1. Akıtmak, boşaltmak (227b/4) 2. Kaybetmek, zayi etmek (242b/8) 3. Yukarıdan aşağıya damlatmak (352a/6) 4. Atmak, savurmak (294a/9) 5. Mal, mülk, para harcamak (323b/10) 6. Düşürmek, öldürmek (ecel) (315a/15) 7. Şiddetle kederle bağı kan ağlamak (*mecazlaşmış*) (370b/8) 8. Hapsetmek (345b/11), **MNHS**'de *dök*- 1. Dökmek, aktarmak, boşlatmak (17b.7) 2. Akıtmak, inmek (68a.7) 3. Hastalık dolayısıyla insanoğlundaki organ vb. şeyerin eksilmesi (saç dökülmesi gibi) (102b.10); *dökmek* Boşaltmak, aktarmak işi (45a.5), **ŞŞÇ**'de 1. Akıtmak (15099) 2. Saçmak, serpmek (36476) 3. Dökmek, düşürmek (8229) 4. Bırakmak, terk etmek (8097), **Bİ**'de *dök*- 1. Sıvıyı veya taneli nesneyi bir yere boşaltmak, akıtmak (430) 2. Hastalığı vücuttan atmak (701) 3. Üstündeki bir şeyi, (tüyünü) düşürmek (1050) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "1) Salmak, bırakmak, 2) *mecazlaşmış* Bol bol vermek, ödemek" anlamları yanında, "1) Sıvı veya tane durumunda olan şeyleri buldukları kaptan başka bir yere boşaltmak, 2) Belli bir yere boşaltmak, 3) Akıtmak, düşürmek, 4) Saçmak, serpmek, 5) Üstünde bulunan bir şeyi düşürmek, 6) Teninde kızamık, kızıl, suçiçeği hastalıklarında olduğu gibi kırmızı lekeler çıkarmak, 7) Maden, mum eriği veya çimento, alçı vb.ni kalıba akıtarak biçim vermek, döküm yapmak, 8) Sulu hamuru kızgın yağ veya tepsinin içine akıtarak pişirmek, 9) Bir yere çokça bir şey yığmak, taşımak, 10) Çok söylemek, 11) Bir şeyi yok etmek için atmak, 12) Bir işte veya bir konuyu ele alış biçiminde değişiklik yapmak, 13) Yakmak, tutuşturmak, 14) Kullanmak, harcamak, sarf etmek, 15) *mecazlaşmış* Çok sayıda öğrenciyi sınavda veya bir üst sınıfa geçirmede başarısız saymak, 16. *mecazlaşmış* Açığa vurmak, söylemek, ortaya koymak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, **TS**'den farklı olarak '1. Gemi veya demiryol vb. ile çıkarmak, "göndermek." 2. Dışarı atmak 3. Saçını veya zülfünü salmak, bırakmak' anlamları da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'den farklı olarak *mecazlaşmış* 'bol bol vermek, ödemek' anlamı da kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de *dökmek*, (I) Vermek, (II) Sebze ürün vermeye başlamak (IV-1573); *tökmek*, Dökmek (X-3979) olarak kayıtlıdır.

döküntü (*dök-* + *-(I^A)n* (f.f.y.) -*T²I^A* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-1730), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Dökülmüş, yayılmış 2. Deniz ile atılmış (kum, dip çamuru) 3. Denizde, gölde taşlık yer 4. Kırıntılar ve diğer atılmış nesnelere' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'bol akan, bol bol dökülen' {Gökler kapısını açtık **döküntü** (harekelidir) su ile ve yerlerde pınarlar akıttık tâ su biri birine kavuştu. (Enb. XIV. 87) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de 1) Dökülmüş, saçılmış şeyler, 2) Bir topluluktan geri kalmış kimseler, 3) *tıp* Bazı hastalıklarda görülen çıban, leke, uçuk vb. belirti, 4) Deniz yüzüne yakın, üzerinde dalgaların çatladığı kaya kümesi, 5) Kağıtçılıkta üretimin herhangi bir safhasında ıskartaya çıkan, genellikle tekrar hamur durumuna getirilen yaş ve kuru biçimleri olan kağıt veya karton artığı, 6) *mecazlaşmış* Değersiz, bayağı, ayak takımından olan kimse, 7) *mecazlaşmış* İşe yaramayan, değersiz, kötü berbat, 8) *coğrafya* Parçalanan taşların yamaç aşağı kayması, yuvarlanması, etekte birikmesiyle oluşan yer. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'de kayıtlı olan 'coğrafya parçalanan taşların yamaç aşağı kayması, yuvarlanması, etekte birikmesiyle oluşan yer' anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, 'rüzgar ya da olgunluk nedeniyle dalından düşen meyveler' (IV-1574) anlamında kayıtlıdır.

dönmek (< **tōn-* 'dönmek' (Tekin, 1975:269)) Clauson (1972:515), kelimenin anlamını "Orijinalinde 'dönmek, geri dönmek', bundan (etrafında) dönmek' (bir şeye) dönmek' pek çok metinde; tarihi ve modern şivelerdeki kullanımını "Özel olarak Oğuz, 'dön-' olarak Kuz. B. Kk., GB Az., Osm. 'dö:n-' Tkm.de yaşıyor. Oğuz XI, Osm. XIV 'dön-' (bir şeye) dönmek' pek çok metinde; XVII 'dön-' Rumi'de 'dönmek, geri dönmek'; köñül dön- 'kusmak' (Seng)". Sevortyan (1980:276-278), kelimenin anlamlarını '1. **Geri dön-, geri çevir-;** yoldan dön-, dönüş yap-, tekrarlan- (hastalık için); geri dönüp bak-, dönüp dur-, etrafında dön-, yandan yana dön-, devrilmek, çevrilmiş ol-, düş- 2. Bir halden başka bir hâle geç-, başka bir şeye dönüş-, birine benzer ol-, bir şekilde davran- 3. Bir şeyden vazgeç- (dön-), bir şeye ihanet et- (inanç, söz), birinden çevril-, pişman ol-, başka bir tarafı tut-, sabit olma-, pişman ol-, bırak-, terk et-, geri çekil- 4. İsyân et-, kalkış-' olarak vermiştir. Kelimenin temel anlamı, altı koyu çizgili olandır. Sevortyan sonra Şerbak'ın köken açıklamasına da yer vermiştir: kelimenin kökeni, **tōn-* (uzun ö) 'geri dön-, devril-'.

Kelime **TAS**'ta 1) Değişmek, bozulmak, bir halden başka bir hale geçmek. {İnkılâb [Ar.]: **Dönmek**. (Müntehab. XVII. 9-1) 2) Vazgeçmek, ferağat etmek {Hışım bir suçtan ötürü kopa, özür dilemek ve ol suçtan **dönmek** ol hışımı giderir. (Kel. XIV. 45-2)

3) Çevirilmek, tercüme olunmak, naklolunmak.

Dedim ger ola Tanrı'nın yarısı

Bu kamu hikâyet ki var Parisi

Döne Türkiye okuya has ü âm

İnayet kılursa Hak ola tamam (Süh. XIV. 23)

SN'de *dön-* 1. Tercüme edilmek, çevrilmek (366) 2. Savaşta geri kaçmak (940), **KİG**'de *dön-* 1. Dönmek, geri dönmek (28a.4) 2. Caymak, sözünü ve ahdini tutamamak (68b.2) 3. Tekrarlamak, yeniden kılmak (namaz) (30b.14) 4. Kendi dinini bırakıp başka bir dine geçmek, girmek (69b.6) 5. Benzemek, benzeşmek (26a.14), **KT**'de 1. Geri dönmek, avdet etmek, yönelmek (51a-9=5/29) 2. Sapmak, dönmek, ayrılmak, vazgeçmek (247b-5=50/19) 3. Olmak, bir halden başka bir hale geçmek (116a-4=12/96) 4. Tövbe etmek, pişman olmak (suçundan) dönmek (3a-2=2/18) 5. Tanrı'ya yönelmek, ibadet etmek (203b-10=34/10) 6. Yönelmek, affetmek, vazgeçmek (275b-1=73/20) 7. Dehşetle dönmek, faltaşı gibi açılmak (199b-7=33/20) 8. Değişmek (168b-1=24/37), **TİKT (M)**'de *dön-* 1. Geri gelmek, avdet etmek (375a/21) 2. Caymak, vazgeçmek, ahdini tutmamak (335a/11) 3. İstikamet değiştirmek, başka yana yönelmek (255a/2) 4. Erişmek, vasıl olmak, değmek, nasip olmak (320b/16) 5. Bir tarafa yönelmek, birine doğru dönmek (332b/1) 6. Ürpermek, heyecana kapılıp kendini kaybetmek (412a/5) 7. Kendi eksenini etrafında hareket etmek (231b/9) 8. Bakmak, yönelmek, ilgi göstermek (326b/7), **CCK**'de *dön-* 1. Bir merkez etrafında dolaşmak, hareket etmek (243) 2. Yönelmek, yüzünü döndermek (264) 3. Arkaya doğru geri gelmek (2226) 4. Bir hal kazanmak, gibi olmak, benzemek, şeklini almak (674), **GN**'de *dön-* 1. Devretmek, dönmek (15) 2. Geri gelmek, avdet etmek (2850) 3. Değişmek, başka bir hâle girmek (38) 4. Bir şeye, bir kimseye yönelmek (880) 5. Vazgeçmek (1315) 6. Bir yerden bir şeyden gelmek (695) 7. Fikretmek, düşünmek (2105), **ŞŞÇ**'de 1. yönelmek (2515) 2. değişmek, başka bir hale geçmek (8529) 3. çevrilmek, tercüme edilmek (444) 4. vazgeçmek (5147) 5.... haline gelmek, inkılap etmek, dönmek (1722) anlamlarında

kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin EOT metinlerinde geçen anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, “bir şeyi andıracak duruma girmek, benzetmek” temel anlamı yanında, “1) Kendi eksenini üzerinde veya başka bir şeyin dolayında hareket etmek, 2) Geri gelmek, geri gitmek, 3) Yönelmek, 4) Sapmak, 5) Sınıfta kalmak, 6) Durumdan duruma geçmek, değişmek, olduğundan daha değişik bir durum almak, benzetmek, 7) Belirli bir yerde dolaşmak, 8) Kendini bir yandan bir yana çevirmek, 9) Yönetmek, düzene konulmak, çekip çevrilmek, 10) Söz konusu etmek, hatırlamak, 11) Bırakılan bir konu veya işe başlamak, 12) *mecazlaşmış* Hileyle, gizlice yapılmak, 13) *din bilgisi* İnanç, din veya düşüncesini değiştirmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve terim yollarıyla çok genişletmiştir. **DS**'de (I) Boğaya çektirilen inek gebe kalmayıp tekrar çiftleşmek istemek, (II) Bulanmak, altüst olmak, (III) Bir kimseden nefret edip yüz çevirmek, soğumak (IV-1586) anlamlarında kayıtlıdır.

döşek Clauson (1972:563), kelimenin yapısını *döşe-/töşe-* fiiline *-k* ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir. Sevortyan (1980:334), kelimenin anlamlarını ‘1. Yatak; yatak yorgan; yatılan yer; yatak odası 2. Yere, zemine döşenilen her şey; kilim// halı; keçe döşemesi, keçe; ayakkabı içindeki keçe 3. Kilim, seccade, yatak odası kilimi 4. Temel, dağ eteği, topraktaki çukurluk (ekin tohum için), gemi zemini dip’ olarak vermiştir. Sonra da kelimenin kökeni için şu açıklamayı yapmıştır: *düş-* fiiline isimden isim yapma ekinin getirilmesiyle türemiştir. Ancak bu anlamlarda **töş* isminin hiçbir kaynaktan yer almadığını da ayrıca belirtmiştir.

Kelime **TAS**'ta ‘tohum ve fidan ekilen yer’ {Dardân [Fa.]: **Tohumdân** manasındadır, yani ol mevzıa denir ki iptida ağaç çekirdeklerin ve çiçek soğanların anda dikip bâdehu tutup yaşardıktan sonra andan çıkarıp maksut olan yere dikerler, ıstılahımızda döşek tabir olunur. (Bürh. XVIII-XIX. 261), **SN** *döşek idin-* Kendine yatacak yer yapmak (2855), **YED**'de Yaygı, kilim gibi fakat daha yumşak bir minder, **ETASAKT**'ta *döşek eyle-* Döşek yapmak (432b/6=078/06); *döşek kıl-* Döşek yapmak (3b/4=002/022), **KT**'de 1. Yatacak, istirahat edilecek, gezip dolaşılacak yer (273b-2=71/19) 2. Yatak, döşek (255a-1=55/76), **DK**'de (260-8), **TİKT**'te (159b/15), **KY**'de (371), **MT**'de (12b-9), **İM**'de *döşeg/k* (157) ‘yatak, döşek’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Yatak 2. Pamuklu yumuşak şiltenin altına serilen

yünle dolu kaba şilte' anlamları yanında 'kürek takılmak üzere kayık ve sandalın yana kenarına dikine sokulmuş tahta çivilerin aşağı uçlarını oluşturan yarım döşekleri omurgaya tutturmak için, omurga üzerine çapraz olarak konan ağaçlar' anlamını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'yatak' anlamı yanında '1. Gemi gövdesinde, su basıncı, çarpma, karaya oturma vb. durumlarda darbeleri karşılayabilecek, yük ve makinelerin ağırlığına dayanabilecek dirençteki yapı gereci, 2. *halk ağzında* Dövülmek üzere harman yerine serilen ekin sapları' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Halı, kilim, çul, 2) Çarığın içine konulan keçe ya da bez parçası, (II) 1) Döğülmek için harman yerine serilenekin sapları, 2) Bir harmanlık ekin yarısı, (III) 1) Çok düz ve taşsız tarla, 2) İki tarafı çukur, etrafı yüksek yer, 3) Döğülmek için harman yerine serilenekin sapları, (IV) Değirmen taşının tabanını meydana getiren yuvarlak taş, (V) 1) Döşeme tahtası, 2) Kağnıda üzerine eşya konulan kalın ağaç direk, 3) Kağnının yük konulan tahta kısmı, 4) Arabanın ön ve arka takerlekleri üzerine konulan tahta, arabının ön ve arka yastıkları, 5) Kalfatçılıkta bir teknenin bir yapının alt tarafına ve omurgaya bağlanan eğri ağaçlar, (VI) Karada ve suda kereste taşımak için yapılan yol, (VII) Az miktarda yağın ilk kar (IV-1589,1590) anlamlarında kayıtlıdır.

döşemek Clauson (1972:561), *töşe*: (? d-) 'yaymak (bir yatak vb.)' ve benzeri olarak vermiştir. Sevortyan (1980:333-335), kelimenin anlamlarını '1. a) *Döşe-*, *yaz-*, *ser-* b) *Taş döşe-*, *kapla-*, *kağıt ile döşemek* c) *Yatağa yatır-*, *koy*, *yola taş döşe-* 2. *Yatağı hazırla-*, *döşek ser-* 3. *Yerleştirmek*, *mobilya ile donat-* 4. *Yerli yerine koy-*' olarak vermiştir. Kelime, Sevortyan'a göre morfolojik olarak *düş~döş* isminden +A² ekiyle türemiştir; ancak **toş* diye bir isim tespit edilmediğini de eklemiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Yaygın halde vermek. {Tanrı Taâlâ dirliği ana gen kıldı ve rızkın **döşedi** (harekelidir) ve mal ve kullukçu çok verdi. (Enb. XIV. 157) 2) Sermek, yaymak, açmak. {Ve ni'metler **döşemişler** ve sumatlar tehiye etmişler. (S. Da. XIV. 226-2), **DK**'de *döşe-* (11-10), **KY**'de *döşe-* **MM**'de *döşe-* (1825) 'bir yeri bir şeyle kaplamak, döşemek', **KT**'de 1. Yaymak, düzlemek (280a-9=79/30) 2. Yaymak, sermek (194b-2=30/48) 3. Yaymak, bol bol vermek, ihsan etmek (231a-7=42/27) 4. Uzatmak (51-a-7=5/28) 5. Yapmak, hazırlamak (194a-9=30/44) 6. Yapmak, açmak (134b-4=17/29), **T**'de *döşe-* Yerleştirmek, koymak (7a-12), **MNHS**'de *döşe-* Yaymak, düzenli olarak

dizmek (88a.1), **İM**'de *döşe-* Döşemek, yaymak; ayak uzatmak, yatmak (2897), **AGH**'da *döşemek* Ev eşyası, **CCK**'de *döşe-* Kaplamak, yerleşmek (2271), **ŞŞÇ**'de *döşe-* (37954) ve **Bİ**'de *döşe-* (405) 'sermek, yaymak, döşemek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT metinlerinde geçen anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de ise kelime, aynı kavram alanı içerisinde '1) Bir tabanı, tahta, karo, mermer vb. yapı gereçleriyle kaplamak, 2) Kumaş, halı vb.ni bir yeri iyice örtecek biçimde sermek, 3) Bir ev veya dairenin oturabilir duruma gelmesi için gerekli eşyayı oraya yerleştirmek, 4) Boru, kablo vb. yerleştirmek' anlamlarıyla anlam dairesini genişletmiştir.

dunuk, (tonuk, tunuk, donuk) Radloff (1905:III-1712) kelimenin anlamını (Osmanlı) '*donuk, karanlık, hüznülü*' olarak vermiştir. Sevortyan (1980:267), kelimenin anlamını '*donmuş, buz kesilmiş, şaşırmış, donakalmış, buzlama, uyuşma*' olarak vermiştir. Yapısını da *don-* fiilinden *-k* ile oluşmuş isim olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Kederli.

Ey Hudayâ rahmetinden sen bizi

Aydın eyle bu **tunuk** gönlümüzü (Ga. XIV. 249)

2) Keder, kederlilik.

Keremden şol kadar hoş tut konuğu

Ki gide gönlü gözünün **tunuğu** (Hurş. XIV. 88)

GN'de *tonuk* Kederli (2346), **GT**'de Bulanık, mat, donuk, **MNHS**'de *tonuk* Donuk, fersiz (96b.4), **TM**'de Cilasız, parlak olmayan (126b-11), *tonuk* Donuk, saydam olmayan (8b-10), **ŞŞÇ**'de *tonuk* Sert, acı (33773) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî** *donuk* olarak geçen kelime EOT metinlerinde geçen anlamların yanında '1. Ciltsiz (tahta, maden vb.) 2. *mecazlaşmış* Ruhsuz "durgun, uyuşuk"' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlar. Günümüzde **TS**'de de *donuk* olarak geçen kelime, daha önceki dönemlerde kazandığı 'keder, kederlilik' anlamını kaybetmiş '1. Canlılığı olmayarak 2. Canlılığı olmayan, fersiz (göz) 3. *mecazlaşmış* Canlılığı az olan, durgun, uyuşuk' anlamlarında kullanılır olmuştur. **DS**'de kelime, (I) 1) Donuk, mat, bulandıkça, 2) Rengi bozuk şeyler hakkında kullanılır, (II) Güneş tutulması (IV-1604) anlamlarında kayıtlıdır.

durak, (turak) Clauson'a (1972:539) göre kelimenin yapısını *dur-/tur-* köküne *-gak* ekinin eklemesiyle türemiştir. Sevortyan (1980:300), kelimeyi, *dur-* maddesinde ele almıştır: *dur-* *-(a)k/g* Yer anlamındaki türemiş isimdir. Kelimenin anlamlarını da '1. *Durak; durulan yer, kamp* 2. *Ev (mesken), sığınak, barınak, in, saklanan yer; yaşanılan yer*' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'yurt, yerleşilen mahal, makam' {... Otluk isteyü ol bişeye vardı kim aslanın **durağı** anda idi. (Kel. XIV. 47), **SN**'de *turah* Durak, konaklanacak yer (2373); *turak* Yurt, barınak (4918); *turah eyle-* Durmak, kalmak (1938); *turah tut-* Yurt tutmak, yerleşmek (4122), **KAB**'da, **CTD**'de *turak*, **TİKT (A)**'da (154a/19), **CTD**'de, **KT**'de *turak/durak* (268a-10=66/9), **TM**'de (34b-4), **MN**'de *turak* (142-6) **MŞV**'de (6b/13), **ŞHŞ**'de (1016), ve **İM**'de *turak* (2740) 'durak, barıncak yer, mahal, menzil', **KBP**'de *turak* (kuş için) Yaşanılan, bulunulan yer (21b/01), **ŞŞÇ**'de *turak* 1. Yaşanılan, durulan yer, mekân (189) 2. Yurt, vatan (8174) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde '1. Durulacak yer. durulan yer. 2. Barınak' anlamları yanında '1. Demiryol katan, iki belli nokta arasında gidip gelen at. araba vb.nin durduğu yer 2. Kurân-ı Kerim okurken durulması gereken yerler ve bu yerlere mürekkep veya yaldızla yapılan işaretler. 3. Bir ölçü kadar ses vermeme, susma 4. Durma, istirahat, dinlenme 5. Şehir içinde otobüslerin ve dolmuşların yolcu indirip bindirdikleri yer' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de 'tren, tramvay, otobüs, minibüs vb. genel taşıtların durmak zorunda olduğu veya durabileceği yer' anlamın yanında '1. *dil bilgisi* Konuşmada, anlamın gerektiği biçimde kelimeler arasındaki ses kesintisi, 2. *edebiyatta* Hece ölçüsüyle yazılmış şiirlerde ölçü kalıpları içindeki durma yerleri, 3. *müzik* Bir ölçü uzunluğunda susma, 4. *eskimiş* Cümle sonundaki nokta' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve terim yoluyla genişletmiştir. **DS**'de kelime (I) Güney, (II) Dirlik, düzenlik, güvenlik, (III) Avın önünü kesme, (IV) Dereotu, (V) Taştan yapılmış süzgeç, (VI) Derli, toplu giydiğini yakıştıran (kimse), (VII) 1) Durulacak oturulup dinlenecek yer, 2) Okunan kitabın okunmasına ara verildiği yerde konan kağıt parçası (IV-1604) anlamlarında kayıtlıdır.

dutak, (tutak II) (<< *tutgak*) Radloff (1905:III-1479), *tut+k* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay) '1. *Rehine, tutsak* 2. *Kol, sap* 3. *Tutan ve çıkmasına izin vermeyen her şey*' olarak verir. Clauson (1972:453) *tutğa:k* (< *tut-* 'tan doğal hareket anlamında

türemiş isim) kelimesinin anlamlarını şöyle vermiştir: K Kır'da *tutkak* '(öfke) hali' ve GB Osm'da *tutak* 'sap, tutmaya veya engellemeye yarayan bir şey' (Red.); Tkm'de (köpek için) '(avına) sıkı tutanan'.

Kelime, **TAS**'ta 'saban okunan ele tutulacak yeri, saban kulağı' {Destâne [Fa.]: **Dutak** dedikleri ki ikinci âletlerindendir. (Deş. XVI. 324-1) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime, günümüzde **TS**'de '1) Bir şeyin tutulacak yeri, 2) Tutacak, 3) Kabza, 4) Maşa, kerpeten vb. araçların tutmaya yarayan kanatlarından her biri, 5) Bir anlaşma, sözleşme veya isteğin yerine getirilmesini sağlamak için güvence olarak ele geçirilen kimse, tutu, rehine' anlam dairesi genişlemiş olarak kaşımıza çıkar. **DS**'de kelime *dutah* I) Sapanı elle tutarak idare etmeye yarayan çatallı ağaç, (II) 1) Tencere tutacağı, 2) Bulaşık yıkma bezi; *dutak* (I) Sapanı elle tutarak idare etmeye yarayan çatallı ağaç, (II) Tencere tutacağı, (III) Keser, destere, burgu gibi aygıtlar, (IV) Ona bu na sataşan (kimse), (V) Yazıyı güzgün ve güzel yazmak için kağıdın altına konulan mukavva gibi sert şeyler, (VI) Suçlu bir kimsenin affedilmesine sebep olacak şey (IV-1611) anlamlarında kayıtlıdır.

dutucu (*tut-* + $-(y)I^A cI^A$ ($<-gU^2 \çI^2 <-gU^2 + \çI^2$) (f.i.y.)) Clauson (1972:434), kelimeyi *to:-* 'kapat-, engelle-' biçiminde kaydetmiştir. Sevortyan, sözlüğünde bu kelime hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak *du:la* 'engel ol-, tıka-' kelimesini ele alırken bu kelimenin kökünü *tu-* 'dan getirmiştir. Muhtemeldir ki *dutucu* kelimesinin kökeninde *tu-* olmalı. Çünkü basamak kökün anlamı ile türetilmiş anlam arasında yakınlık söz konusudur. Şerbak, kelimeyi, **tū* biçiminde '1. Çörten, kirtil 2. Kapamak, tıkamak, engel olmak' anlamlarında; Räsänen ise **tu*, **tu-y* biçiminde verir (1980:293).

Kelime **TİKT (A)**'da *dutıcı/dutucu* 'tutan, koruyan, yerine getiren' (Anuñ ki, yir gök zâ'ıl olmasından **dutçı** oldur gök yire düşmesin diyü. (35a/3), **HN**'de *dutıcı* Tutan (29b/10), **EATSAKT**'ta Tutan, ele geçiren, yerine getiren (310b/11=035/02), **ŞKM**'de *dutıcı* Muâmele eden, yapan (32a/1), **KMT**'de *d(t)utucu* Cisimleri tutma özelliği olan (68^a7), **MNHS**'de *tutucu* Engelleyci (74a.9), **KT**'de *dutıcı/tutıcı* 1. Yakalayan, tutan (107a-3=11/56) 2. Alıkoyan, tutan vermeyen (206b-2=35/2) 3. Edinen, kabul eden (142a-2=18/51) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime, günümüzde **TS**'de '1. Mevcut toplumsal düzeni, düşünceleri ve kurumları değiştirmeden olduğu gibi korumak isteyen (kimse), muhafazakâr, konservatör 2. *spor*

Durmali çıkışlarda, bisikletçiye yardım eden kişi' anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **DS**'de *dutucu* biçiminde '1. Pinti 2. Tutumlu' (1613) anlamlarında kayıtlıdır.

dutuk (III) (*tut-* + *-(I⁴)k* (f.i.y.)) Sevortyan, *I dutuk* kelimesinin anlamlarını '1. Kekeleyen; teleffuzu net olmayan 2. Konuşmada duraksama 3. Dilsiz; (II) *duduk* - 'kekele-, duraksayarak konuş-' biçiminde hem isim hem de fiil olarak vermiştir. *dutuk* kelimesini de *tut-* + *-(ünlü)k* olarak kaydetmiştir. *Tut-* kelimesinin 'tut-, kap-' anlamları vardır. *duduk* onun türemişidir, *dudak* (organ) onun türemişi değildir (1980:287-288).

Kelime **TAS**'ta 'rehin karşılığı verilen para' {Mezkûr Balaban'ın sende dört bin akaç **dutuğu** kaldı. (Sic. B. XV-XVI. 3, 332) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Ağır, çevik olmayan, yavaş hareketli 2. İnme indiği için serbest hareket edemeyen, felçli, inmeli, nüzüllü 3. Utangaç, mahçup 4. Kısık, tutulmuş 5. Tutulmuş, kapalı' anlamlarında anlam dairesi genişlemeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de "kapalı, tıkalı" anlamı yanında, 1) Akıcı, rahat konuşamayan, 2) Eski işlevini yerine göremez duruma gelmiş, 3) Kısılmış, tutulmuş, 4) *hukuk* Tutuklu, 5) Sıkıntılı, 6) *mecazlaşmış* Durgun, çekingen, sıkıntılı" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve terim yoluyla anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime (I) Hayvanın yağmur ya da kar yağacak gibi olan durumu, kapalı hava, (II) 2. Utangaç (kimse), (III) Kızlık zarı ameliyatsız açılmayan kız (IV-1613) anlamlarında kayıtlıdır.

dutuşmak *tut*'ın işteş şeklidir. Radloff (1905:III-1485-1486), (Osmanlı, Çağatay, Kırgız, Karayim Troki) *dut+ş* kelimesinin anlamlarını '1. Birbirini yakalamak, çatışmak 2. Beraber bir arada tutmak 3. Yanıp tutuşmak 4. Pıhtılaşmak, kesilmek (sütün), donmak' olarak kaydeder. Clauson (1972:462) sözlüğünde kelimeyi, "hiçbir şekilde izahını açıklayamadığımız vokalizasyondaki değişikliklerle ortaya çıktığını, anlam değişiklikleriyle bütün modern şivelerde yaşadığını bazı şivelerde 'tutaş-' olarak (ki orijinal bir 'tutaş-' şekli var) ve diğerlerinde *tutuş-* olarak yaşadığını ifade etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'tutuşmak' {Oğlancık ile **dutuşmak**, güreşmek, yüğrüşmek sünüğün berkidür. (Hazain. XV. 17-1), **BHMİH** *dutuş-* Tutuşmak, ateş almak (Kâş., Caf., TT., Abu H., Hotsma *tutuş-*) (190:5), **HN** *dutuş-* Savaş (4541), **KT**'de *dutuş-* (144b-8=19/4),

MN'de *dutuş-* (21-8), **MT**'de *dutuş-* (63b-1), **TİKT**'te *dutuş-* (51b/21), **YZ**'de *tutuş-* (27b.786) 'tutuşmak, yanmaya başlamak, alev almak', **FN** *dutuş- mecazlaşmış Çok korkmak* (568); *dutuş-* Yanmaya başlamak, *mecazlaşmış Çok korkmak* (2669); *tutuş-* 1. Yanmaya başlamak, alev almak, tutuşmak (4636) 2. *mecazlaşmış Bağrı tutuşmak, çok korkmak, ne yapacağını şaşırarak* (2275), **ŞŞÇ**'de *tutuş-/tutuş-* 1. Mücadeleye girişmek (19209) 2. Yanmak, alev almak, tutuşmak (37800) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, EOT metinlerinde geçen '1. Birbirini tutmak, birbirine ilişip dokunmak 2. Kavga etmek, çekişmek, mücadele etmek, vuruşmak 3. Alevlenmek, parlamak' anlamları yanında '1. Başlamak, girişmek 2. Birlikte tutmak, bir yere getirmek 3. Bağlamak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de *tutuşmak* kelimesi "1. Birbirini tutmak, birbirine ilişip dokunmak 2. Bir işe başlamak, girişmek, 3. Yanmaya başlamak, ateş almak" anlamları yanında "kızarmak, kızışmak" anlamını da kazanarak anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **FN**'deki '*çok korkmak*' mecazî anlamının ve **Kâmûs-ı Türki**'deki '*1. Birlikte tutmak, bir yere getirmek 2. Bağlamak*' anlamlarının **TS**'de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

düdük Clauson (1972:455), kelimenin yapısını "*tüte*' den türemiş isim (somut isim) olarak açıklamıştır. Kelimenin anlamlarını da '*tüten veya buhurlaşan şey*' pratikte '*emzik*' veya daha genel olarak '*boru; müzik aleti olarak boru/kaval; su borusu*' olarak vermiştir. Ayrıca Rusça'da '*dudka*' kelimesinin de alıntı olarak kullanıldığını ekler. T. Gülensoy (2007:I-309)'a göre kelimenin kökeni < *tüt-* 'emmek' (DLT)+ ek > düdük 'düdük' = ET. tütek 'ağızlık emzik' (XI), kaval (XIV)'dır.

Kelimenin EOT'den günümüze kadar gelişimine baktığımızda anlamında bir genişlemenin olduğunu söyleyebiliriz:

Kelime **TAS**'ta 'ney' {**Ney** [Fa.]: Kamış, kasab mânasına ve düdük. (Caf. XVI. 168-1), **DK**'de Düdük (203-9), **BL**'de 1. Ney, düdük 2. Düdük veya boru gibi cisim veya organ (17a-11), **MŞ**'de *düdük (g)* Soluk borusu (73b/3) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin '1. Nefesle çalınarak ince bir ses çıkaran ve birçok çeşidi olan âlet 2. Vapur ve demiryolu lokomotif gibi makinelerin buharla ses çıkardıkları boru 3. Uzun ve içi bol şey; s. 1. Boru gibi içi boş' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'içinden hava veya buhar geçirildiğinde keskin ses çıkaran işaret vermek için

kullanılan araç' temel anlamı yanında '1. Taşıtlarda karşı tarafı uyaran korna, 2. *argolaşmış* Akılsız, boş kafalı' anlamlarında somut ve argo yoluyla genişletmiştir. **DS**'de (I) Islık, (II) 1) Boru, 2) Kaval, (III) İlkbaharda sıcak memleketlerden gelen ve gece çok öten göçmen kuş, (IV) Boğaz, gırtlak, (V) İncik kemiği (IV-1617) anlamlarında kayıtlıdır.

düğme (*düğ*+ + + *mA*² (*f.i.y.*)) Sevortyan, kelimenin kökenini *düv*- 'düğülemek' *-ma* ekiyle türetilmiş isim olarak verir. Anlamlarını da '1. *Düğme, kumaştan düğme; ipten düğme, tutturmalık, 2. Düğüm 3. Tuş, kabarcık, sivilce 4. Püskülcük 5. Yuvarlak başlıklı çivi 6. Kapı iliği 7. Baynaların gümüş göğüslüğü; gümüştan süs, broş*' olarak vermiştir. Şerbak kelimenin en eski şeklini **tür*'- olduğunu söylemiştir (1980:308).

Kelime **TAS**'ta 'kapılarda ve sandıklarda bulunan demir halka' {Zârfin [Fa.]: Zerfin manasıdır ki kapularda ve sandıklarda kilit geçirecek demir halkadır, **düğme** tabir ederler. (Bürh. XVIII-XIX. 326), **KMühim**'de 1. Düğme 2. Tomurcuk (17a.14), **MNHS**'de Elbisenin yakasını birleştirmeye yarayan tutturmalık (129a.11); *gül düğmesi* Gül goncası (210b.3), **MŞ**'de (47b/11) ve **TM**'de *tüğme* (81b/12) 'düğme' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'elbiseleri kavuşturmak için karşısındaki iliğe geçen madenden, kemikten, sedeften vb. kıymetli şeylerden, iplik veya kumaştan yapılan yuvarlak, yassı ve uzunca şekilli tutturmalık' temel anlamı yanında '1. Baş, top, ufak, yuvarlak şey 2. Ufak ur, yumru, çıban' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'giyecek, yorgan vb'nin bazı yerlerine ilikleyici veya süs olarak dikilen kemik, metal, sedef gibi sert maddelerden yapılmış küçük tutturma aracı' temel anlamı yanında '1. Çevirilmek veya üzerine basılmak yoluyla bir elektirik akımını açan, kapayan, herhengi bir makineyi işleten veya durdura parça, komülatör, 2. *hayvan bilimi* Üst deri altındaki kıkırdak ve yağdan oluşmuş düğme biçimindeki çıkıntı' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'nin 2. ve 3. maddelerindeki anlamların **TS**'de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) Konca, (II) Çamların çıkardığı yuvarlak reçine (IV-1621) anlamlarında kayıtlıdır.

düğün (< *tüg* 'bağlamak, düğüm yapmak' isminden türemiş isim) Radloff (1911:IV-1802), *düyün* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*sünnet veya evlilik dolayısıyla yapılan tören, toy*' olarak vermiştir. *Düğün/düğüm* kelimesi temel olarak evlilik eylemindeki iki

kişiyi birbirine 'bağlamak, düğümlemek' demektir. Türkler, düğün kelimesi yanında toy kelimesini, ya ayrı ya da *toy düğün* koşma (hendiodyoin) şeklinde kullanmışlardır. Clauson (1972:566), sözlüğünde *toy* kelimesinin semantik gidişatını şöyle vermiştir: 'kamp, çadırlar topluluğu' → 'kamp biçiminde yaşayanlar topluluğu' → 'topluluk' → 'geniş topluluk' en sonunda → 'şölen'. Sevortyan (1980:308), *düv-* + *-(i)n* en eski türemiş kelimelerden biri olarak vermiş; ancak anlam/ları hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'düğüm, ukde' {Ne çarh dönmekliği anın tazeliğın giderir, ne rüzgâr geçmekliği anın **düğünün** genişedir. (Kel. XIV. 81), **DK**'de Düğün (10-10), **ETT**'de Düğüm (MV 7-55), **KİG**'de Bir kimsenin evlendiği, bir çocuğu olduğu veya sünnet olduğu gün yapılan şenlik (169a.4), **KY** I. Düğüm, bağ (399) II. Düğün (399), **İN**'da *düğün* (5515) ve **İM**'de *düğün* (1286) 'düğün', **Mes.Mur**'da 1. Sevinç, düğün 2. Ukde, düğüm 3. Gam, keder 4. Yara, çıban, **ŞŞÇ**'de Düğün (30736), *düğün* Düğüm (75b/5), **Bİ**'de *düğün* 1. Düğüm (181) 2. Düğün, eğlence (784) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin anlamı 'bir adamın evlendiği, bir çocuğun doğduğu veya 'sünnet olduğu gün yapılan şenlik, ziyafet' olarak özelleşmiş bir anlamda karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**'de ise kelime, '1) Evlenme veya sünnet dolayısıyla yapılan tören, eğlence, cemiyet, 2) Sünnet düğünü, 3) Bir olayı kutlamak için yapılan büyük eğlence veya tören' olarak 'eğlence' kavram alanı etrafında anlam dairesini genişletmiştir.

dünemek (< **tün* 'gece' (Tekin, 1975:271)) *tün* kelimesi Eski Türkçede sık kullanılmış kelimelerden biridir. Clauson, sözlüğünde Köktürk yazıtlarında geçen *tün ortu:si:* terkininin tam olarak *gece yarısı* anlamında ve sık sık bu şekilde kullanıldığını ifade etmiştir (1972:513). Düne-/tüne- fiilinden *tünek* 'kümes', *tünerik* 'karanlık yer, mezar' gibi türevleri vardır (Öztekten, 1995:48). Bugün Oğuz grubu dışındaki diğer lehçe ve şivelerde *tün* kelimesi 'gece' anlamında varlığını sürdürmektedir (Ercilasun vd. 1991: 194-195).

Kelime **TAS**'ta 'tünemek, gecelemek' {Sıçan kamu bendleri kesti, bir bendi kararınca kodu, ol dün bile **dünediler**. Kaçan sehergâh simurgu meşrik kıranında pervaz eyledi. (Kel. XIV. 143), **SN**'de *düne-* Tünemek, gecelemek (1981), **KT**'de *düne-* Gecelemek, geceyi geçirmek; *düzgün düze düne-* Hile tertip ederek gecelemek (41a-9=4/81), **HN**'de *düne-* (89a/9), **MT**'de *düne-* (29b-8), **Bİ**'de *düne-* Tünemek, geceyi geçirmek (523)

anlamında kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türki**'de *tüne-mek*, (kümes hayvanları ve kuşlar) uyumak üzere bir sırığa veya dala konmak, **TS**'de *tünemek*, '1) Kuşlar, kanatlı evcil hayvanlar, uyumak için bir dala veya sırığa konmak, 2) Tabure, yüksekçe iskemle vb. üzerine oturmak' anlamlarında anlam dairesi 'geceyi geçirmek' kavram alanı etrafında genişlemiştir. **DS**'de (I) 1) Barınmak, 2) Uyumak, 3) Kümes hayvanları tünemek, (II) Üzerinden bir gece geçmek (IV-1631) anlamlarında kayıtlıdır.

düşkün Sevortyan (1980:332), kelimeyi düş- ~ tüş- fiilinden –kın ekiyle oluşmuş isim olarak vermiştir. Anlamlarını da '1. Düşmüş, inmiş, yıkılmış, alçak 2. Zayıf, ince (kilo vermiş), zayıflamak, yaşlı, güçsüz 3. Telef (hayvanların), düşme (meyvelerin)' olarak kaydetmiştir. Son olarak da Şerbak'ın kelime hakkındaki görüşüne yer vermiştir: kelimenin en eski şekli, **tüş-* anlamı da 'in-'dir.

Kelime **Bİ**'de 'düşkün, yıpranmış'

Toganîler idüp durur bunu ezber

Zaganos deve **düşkünine** benzer (1559)

Kâmûs-ı Türki'de kelime, '1. Düşmüş, aşağıya sarkmış, düşük 3. Tutulmuş, tutkun, bağlı' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Bir şeye kendini aşırı vermiş olan, çok bağlı, meraklı, tutkun 2. Geçim sıkıntısına düşmüş 3. Yoksulluk sebebiyle mutluluk ve refahını yitirmiş 4. Yaşlılık, hastalık vb. sebeplerle çalışma gücünü yitirmiş 5. *mecazlaşmış* Değer ve onurunu yitirmiş. 6. *mecazlaşmış* Kötü yola düşmüş, ahlaksız' anlamlarında somut, soyut yollarla anlam dairesini çok genişletmiştir. **DS**'de 1. İhtiyar 2. Halsiz, zayıf (IV–1639) anlamlarında kullanılmıştır.

düşürmek *tüş:*'in ettirgen şekli. Sevortyan (1980:330), kelimenin anlamlarını '1. Düş-, in-, düşür-, düşmeye izin ver-, çıkart-, indir-, yere yık-, devir-, votka iç-, alkol iç- 2. Yere indir-, kondur-, fiyatı indir- 3. At-, meyveleri düşür- yükleri indir-, düşük yap-, önce doğum yap- bebeği aldır- 4. Kov-, defet- 5. Açıkla-/ anlat- 6. İsimle birlikte gelip birleşik fiileri teşkil eder' olarak vermiştir.

Eski Türkçeden itibaren var olan kelime, anlam alanını kökü gibi EOT döneminde genişletmiş kelimelerimizden biridir (Arslan Erol, 2008:552). Bu anlam genişlemesini günümüzde de 'iskat etmek; uğratmak; değerli bir şeyi ucuz veya kolay elde etmek;

zayıf bırakmak, gücünü azaltmak anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'avlamak, vurup yere sermek' {Bir sayyat ava çıkmış idi, bir geyik **düşürdü** pes götürdü yüz evdin yana dutup gelirdi. (Kel. XIV. 85), **KİG**'de 1. Parçalamak, ayırmak (104b.5) 2. Vakti gelmeden ölü doğurmak, düşürmek (82a.5), **D**'de *düşür-* Düşürmek, vurup yere sermek, düşmesine sebep olmak (31b/3), **HHT**'de *düşür-* 1. (Kadın için) Düşük yapmak [011a/5] 2. Düşmesine yol açmak [051a/2] 3. Herhangi bir duruma yol açmak [028b/2] 4. Avlamak [007a/6], **ŞKM**'de Düşürmek, ayırmak (5b/7), **MİVU**'da *düşür-* Uğratmak, düşürmek (55b/7), **TİKT (M)**'de *düşür-* 1. Düşmesine sebep olmak (249b/11) 2. İtibarını kırmak (370b/1) 3. Harekete getirmek (240a/2) 4. Vücutla başı ayırmak veya kılıçla öldürmek (294b/1), **NH**'de *düşür-* Düşürmek, izale etmek, hükümsüz bırakmak (130b/4), **GBTBİ**'de *düşür-* Düşürmek, azaltmak (256-b/4), **VG**'de *düşür-* 1. Vurup yere sermek, devirmek, öldürmek; etkisiz hale getirmek (1276) 2. Sokmak, girmesini sağlamak (687), **GRT**'de *düşür-* 1. Düşürmek atmak; fırlatmak (1428) 2. Sokmak, gark etmek, düşürmek (1225) 3. Meydana getirmek, düşürmek (1654), **MŞV**'de *düşür-* Vücuttan atmak (13b/21), **ŞŞÇ**'de 1. Giriftar olmak (32077) 2. Peyda olmak (13778), **LME**'de *düşür-* 1. Düşürmek, düşmesine sebep olmak 2. Yavru, çocuk, taş, solucan vb. düşürmek, atmak (4a/21, 47b/2), **Bİ**'de *düşür-* 1. Aşağı indirmek (587) 2. Kondurmak (212) 3. Üşüşmek, toplanmak (559) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen '1. Aşağıya bırakmak, indirmek 2. Düşmesini gerektirmek, düşmesine sebep olmak' anlamları yanında 'rastgetirtmek, tesadüf ettirmek' anlamını da ekleyerek anlam dairesini biraz genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, '1) Düşmesine yol açmak, düşmesine sebep olmak, 2. Vücuttan yavru, çocuk, taş, solucan vb. atmak' anlamları yanında '1. Değerini, fiyatını indirmek, 2. Azaltmak, 3. Iskat etmek, 4. Uğratmak, 5. Değerli bir şeyi ucuz veya kolay elde etmek, 6. Zayıf bırakmak, gücünü azaltmak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'bir kimsenin yalan ve kusurunu bulmak' (IV-1640) olarak geçer.

düz (< *tüz*) Sevortyan (1980:309-313), kelimenin anlamlarını '1. *Düzlük yer (tepeliğin zıttı); çöl (step), çöl (kumluk); düzlük oba, düz yeri, çayır, tarla* 2. *Düz (sıfat), düzce, düzgün orantılı, yapılı* 3. *Pürüssüz* 4. *Düzlem, yassı* 5. *Doğru, gerçek, hakikat* 6.

Benzer, gibi olan, aynı olan 7. Dolu, kâmil olgun, denk 8. Adaletli 9. Yatay (sıfat) 10. Keskin (isabetli) 11. Dikey 12. Samimi 13. Üzümlü votkası' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Müsavi, birbiri gibi.

Ve liykin her yüze hürmet on bir yıldız

Mahallin gözle barmak **düz** olmaz (Güvahi. XVI. 39)

2) Gerçeğe uygun, doğru.

Gördüm ay ü güneş on bir yıldız

Secde kılurlar kamusu bana **düz** (Yuz. Şeyd. XIII. 2)1)

HHT'de 1. Ova, düzlük [086b/19] 2. Düzgün [077b/19], **DK**'de Düz, doğru, düzlük, düz yer, ova (6-1), **SN**'de Doğru, temiz, saf (2578), **ETT**'de Müsavi; biribiri gibi, aynı, denk (DV 306-11), **T**'de 1. Düz, girintisiz, çıkıntısız satıh (6b-7) 2. Ayarında, istikrarlı, inişi ve çıkışı olmayan (30a-3), **ŞKM**'de Düz, eli boş (80a/9), **VG**'de Düz, inişi yokuşu olmayan (2), **İM**'de Düz yer (2291), **ETSAKT**'ta *düz eyle-* Düzleştirmek, düzeltmek (155b/11=011/037), **MŞV**'de Engebesiz, arazi, ova (43b/04), **ŞŞÇ**'de Doğru, düzgün; iyi, hoş (7568), **Bİ**'de Düzgün, açık arazi (719) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de (I) kelime, 1) Yatay durumda olan, eğik ve dik olmayan, 2) Engebesiz olan yer, düzlük, ova", anlamı yanında 1) Kıvrımlı olmayan, doğru, 2) Yüzeyinde girinti, çıkıntı olmayan, müstevi, 3) Kısa ökçeli, ökçesiz (ayakkabı), 4) Yayvan, altı derin olmayan, 5) Kıvrıkcık veya dalgalı olmayana (saç), 6) Yalın, sade, süssüz, 7) Çizgisiz, desensiz ve tek renkli' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Ayna, (II) Kazanların yapılması ve onarılmasında kullanılan bir çeşit çekiç, (III) Ova, kır, düzlük yer, (IV) Rakı, (V) Kare şeklinde çizilmiş ve dörde bölünmüş bir yüzey üzerinde üçer taşla iki kişi tarafından oynanan bir çeşit oyun, (VI) Uygun, (VII) Kepekli un (IV-1643) anlamlarında kayıtlıdır.

düzmek Clauson (1972:572-573), kelimenin Osm. XIV'teki kullanımı için köken bilgisi sözlüğünde şu bilgileri vermiştir. "*düz-* biçiminde '*düzenlemek, düzene koymak, doğrultmak*' anlamlarında vs.; bütün dönemlerde yaygın. Sevortyan *düz-* fiilinin anlamlarını '*1. Düzen ver-, düzgün hale getir-, düzenle-* 2. Kur- (*düz-*) 3. Donat-

hazırla- 4. İnşa et-, organize et- 5. Oluştur-, şiir yaz-, akıl et-, keşfet- 6. Düzleştir-yassılaştır- 7. Taklidini yap- 8. Kadınlarla kırııştır-' olarak vermiştir. Devamında da fiil hakkında şu bilgileri vermiştir: Birçok lehçede *diz-* ve *düz-* fillerinin birleştiğini görmekteyiz. Çok erken bir dönemde başlamıştır. XIV. yy'dan beri görülür. Semantiklerin bitişikliği ve şekillerinin benzerliği bu birleşimin zeminini oluşturmaktadır (1980:309-313).

Kelime **TAS**'ta 1) Dizmek ipliğe geçirmek.

Dil elmasıyla mani gevherini

Delip söz silkine **düzdüm** varını (Çeng. Dâi. XV. 180)

2) Yapmak, meydana getirmek, tertip, tanzim etmek. {Sana yaramaz kim biz sana inanmış iken ve muti olmuş iken bizden gerü durasın, imdi gelgil bizim işimiz **düzgil**. (Enb. XIV. 529) 3) Hazırlamak. {Üç nesne dükeli âdeme sevgilidir: Âhret azığın **düzmek**, dakı dünyada hoş dirlik dirilmek...(Kel. XIV. 9) 4) Telif etmek, nazmetmek {...Bu Türki Akrabadin kitabını **düzmekliğe** ikdam ettim. (Akr. XV. 4) 5) Düzen vermek, akort etmek {Şapur oturmuştu, avazın, rebabın haline münasip **düzüp** yırlardı. (Ferec. XV. 293) 6) Süslemek, donatmak. {Duhet buyurdu köşkü **düzdüler**, bezmi anda kurdular. (Ferec. XV. 457), **SN**'de 1. Düzenlemek, tertip etmek (359) 2. Hazırlamak (1147) 3. Yapmak, kurmak, inşa etmek (352) 4. Nazmetmek (352) 5. Nakşetmek, resmetmek, çizmek (3658) 6. Akort etmek (1546), **KİG**'de 1. Yapmak, onarmak (152a.1) 2. Düzeltmek, tamir etmek (151b.8), **KT**'de 1. Tertip, tanzim etmek, düzene koymak; güzel yaratmak (141a-6=18/37) 2. Düzeltmek ıslah etmek (46a-7) 3. Sıraya koymak dizmek (113b-6); *düzmek* 1. Düzgünlük, biçim (286b-8=95/4) 2. Düzeltme, ıslah etme (44a-4=4/114), **TİKT (M)**'de *düz-* 1. Düzenlemek, hazırlamak, tertip etmek (286a/16) 2. Uydurmak, ortaya sürmek (250a/7) 3. Yapmak (327a/19), **FN**'de *düz-* 3. Yaratmak 4. Yapmak, meydana getirmek; hazırlamak 5. (mezhep) Kurmak 6. Yazmak, nazmetmek 7. Düzen vermek, akort etmek 8. Bağlamak, düğümlenmek, **GBTBİ**'de *düz-* Yapmak, tekip etmek, hazırlamak (12-a/7), **Bİ**'de *düz-* 1. Düzmek, düzeltmek, hazırlamak (415) 2. Oluşturmak, terkip etmek (1924) 3. Uydurmak (1027), **F**'de *düz-* 1. Temizlemek, düzenlemek (37a-2) 2. Düzlemek, fazlalıklardan arındırmak (73b-4) 3. Tertip etmek, hazırlamak (6b-6), **FFANG**'da Her türlü hazırlık, keçe cenderesi, meşe kabuğu tozu, tahta boyası, boyacı küpü; şarap, sirke vb. için hazırlık' anlamlarında

kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, “düzene sokmak, düzene koymak, sıralamak, elverişli, uygun bir durma getirmek anlamı yanında, “1) Bir gereksinimi karşılamak amacıyla birçok şeyi birbirini tamamlayacak biçimde bir araya getirmek, 2) Yaratmak, 3) Uydurmak, 4) *kaba konuşmada* Cinsel ilişkide bulunmak” anlamlarında kullanılmasıyla anlam dairesini somut ve argo yoluyla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Bir şeyi hazırlamak, eksikleri tamamlayıp yapmak, (II) Düzene koymak, süslemek, (III) Ağacı yontmak, yontarak abir araç biçimine sokmak, (IV) Dizmek (ipliğe boncuk vb. şeyleri) (V) Uydurmak, (VI) İki kişinin arasına bulmak, düzeltmek, (VII) Şişmanlamak (IV-1647) anlamlarında kayıtlıdır.

ebe Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Nine, ninelik; ninenin ablası; ninenin annesi, büyük nine, ihtiyar kadın, yaşlı kadın, ana (hitaben), muhterem kadın* 2. *Doğum yaptıran kadın* 3. *Anne, doğuran kadın* 4. *Hanım, eş, karı; karısına hitaben kullanılır; evli evli bayanlara hitaben kullanılır* 5. *Teyze* 6. *Büyük abla* 7. *Anne, nine, büyük abla, yaşça büyük kadına hitaben kullanılır* 8. *Dişi, rahim, dişi cinsinden varlık* 9. *İnsan kılığındaki ucube*’ olarak vermiştir. 1. ve 2. maddedeki anlamlar, temel anlamlardır, diğer kalanlar ise aba/apa kelimesine aittir. Ebe kelimesi *aba* kelimesinin fonetik değişikliğe uğramış şeklidir. (kökeni için bkz. *aba*) (1974:220-222),

Kelime **TAS**'ta ‘büyükanne, nine’ {Yetim ağladı **ebesi** bile ağladı (Hay. XV. 59), **KİG**'de Büyükanne, nine (63a. 2), **TİKT (A)**'da (50a/17) ve **TİKT (M)**'de (324b/10) ‘büyük anne, nine’ **F**'de Hala (67b-7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime *halk ağzında* “büyük anne, nine” anlamı yanında, “1) Doğum işini yaptıran kadın 2) Genellikle çocuk oyunlarında baş olan, diğer çocuklara veya gruba karşı cezasını çekmek ve bundan kurtulmak için tek başına bütün sorumluluğu üzerine alan çocuk” olarak kullanılmasıyla da anlam dairesini somut yollardan genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Büyükanne, nine, 2) Abla, büyük kızkardeş, 3) Hala, 4) Düğünde gelene verilen armağanları toplayıp göz önüne yayan kadın, 5) Soy, sop (V-1649, 1650) anlamlarında kayıtlıdır.

ece Clauson (1972:20), aynı kökten türemiş gibi görünen ve birbirine yakın anlamlara sahip olan ‘*eçe/eçi/ eçü/eke*’ kelimelerini sözlüğünde farklı madde başlıkları altında incelemiştir: ‘*eçe>ece*’ kelimesi hakkında şunları söyler: “Bazı modern şivelerde, özellikle NE ve SW XX. Anat'da, ilgi ve akrabalık terimleri olan ‘ACA’ yapısında pek

çok kelime vardır. Bazıları kesinlikle Moğolca alıntı kelimeler, mesela ‘ece’ ‘efendi’ ve ‘eçige’ ‘baba’nın çeşitli şekilleri ve başkaları da olabilir. Bu yapıda olan ve eski Türkçe olduğu kesin olan kelimeler sadece ‘eçe’:, éçi: ve eçü:’dür. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Ana, büyük bayan akraba; iriyarı kadın 2. Kraliçe 3. Büyük abla; kocanın büyük ablası, abla, üvey abla, kuzen (abla), anne veya babanın ablası, teyze/hala; büyük babanın ablası 4. Teyze/hala 5. Nine, anneanne, yaşlı kadın; muhterem ihtiyar kadın, ana; baba veya dedenin ablasına hitap ederken ismine eklenen kelime; ihtiyar kadın 6. Karı, hanım, ağabey veya amcanın hanımı; yengeye hitap; babanın kardeşinin hanımı, kü.ük hanımın büyük hanıma hitabı, 7. Bayan, orta yaşlardaki kadın 8. Babanın ablası; abini kız, oğul ve torunları, halanın çocuğu 9. Büyük abi, babanın küçük erkek kardeşi 10. Baba; büyük baba (dayı, amca, abi), büyük reis, baş; yaşça büyük erkeğe hitap, baba 11. Dede; beyaz sakallı ihtiyar 12. (tabu) Börü/ayı 13. Tanrıya saygı, hitap 14. Amca 15. Akrabalık adı 16. Güzel 17. Gözüken, üstün, mümtaz’ olarak vermiştir. Kelimedeki hakim anlam, ‘bayansı’lığı karşılar. Erkeksi anlamlar, Türkiye Türkçesinde, Eski Özbek Türkçesinde, Tuva ve Yakut Türkçelerinde vardır. Kelimenin ‘bay’ ve ‘bayan’ şeklinde paralel anlamları Orhon yazıtlarında, Eski Özbek Türkçesinde, Anadolu Ağızlarında Altay, Karagas, Koybal ve Çuvaş Türkçelerinde rastlanır. Orhon yazıtlarındaki äcü ~ äči ~ iç ‘erkeksi’; açı ‘bayansı’ anlamlardır. Kelimenin Moğolca paraleli, ezi ‘ana’ kelimesidir (1974:231-235).

Kelime **TAS**’ta ‘reis, ulu, ileri gelen’

Bir sualim var sana ey dervişler **ecesi**

Meşayih ne buyurur yol haberi nicesi (Yunus. XIII-XIV. 132)

Kâmûs-ı Türki’de kelime, ‘1. İhtiyar, koca adam, aksakallı 3. Ana 4. Kadın adı’, anlamlarındadır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1) Güzel kadın, 2) Kraliçe’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde daha da genişletmiştir. (I) 1) Büyük kardeş, ağabey, 2) Baba, 3) Amca, 4) Erkek kardeş, 5) 6) 7) Babaanne, 8) Kadın, 9) Arkadaş samimi arkadaş, 10) Ağa, 11) Aksakallı ihtiyar, 12) Hala çocuğu, (III) Güzel kadın (V-1659); (II) İyi, güzel (XII-4490) anlamlarında kayıtlıdır.

eğın, (eyın) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Omuz, omuzlar, omuzların yüksekliği, küe, kol, yen 2. Arka taraf, sırt; omurga kemiği 3. Vücut 4. Giyim; elbise 5. Çatı, dam' olarak vermiştir. *egin* ~ *engin* kelimesi, -(a)n eki ile *eg-* (*eg* < *eğ-*) fiilinden türemiştir. Hourtsma da kelimenin kökenini *eg-* 'eğ-, bük-' fiilinden getirmiştir. Doerfer, kelimenin kökeninin *eg-* fiilinden getirilmesine karşı çıkmıştır. Çünkü vücudumuzun organlarının tümü fiillerden türeme değildir demiştir (1974:225-227).

Kelime **TAS**'ta 'sırt, arka' {Düşman busudadır, çukalın **eğninden** çıkarma. (Tuh. Le. XV. 289), **SN**'de Sırt, arka (1034), **D**'de (113b/6), **DK**'de (248-8), **KAB**'da, **HN**'de *egin* (5114), **ŞŞÇ**'de (33577), **F**'de *egin* (62b-6) 'beden, vücut, sırt, arka, üst (üst baş)' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT metinlerinde kayıtlı olan 'arka kemiğinin eğilen yeri, "arka, sırt"' anlamı vardır. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* kelime, "arka, sırt" temel anlamı yanında, "1) Beden, vücut, 2) Boy, pos, endam" anlamlarında kullanılmasıyla da anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. **DS**'de de **TS**'deki (I) 1) Sırt, arka, 2) Poy, pos, endam, (II) Üst baş giyecek elbise (V-1678) anlamları kayıtlıdır.

eğri *egir-*'den türemiş isimdir. Clauson (1972:112), XIV'deki anlamı için "eğri (1) 'eğri' (2) 'polo sopası' bir veya iki metinde" açıklamasını vermiştir. Sevortyan'a göre '*egri* ~ *eyri* ~ *iyri*' vs. ikincil fiil olan *egir-* 'eğ-'den gelir. Anlamları da '*eğri, büğrü, kötü, adi, yana yatık, çarpık, bükük*' tür. Brockelmann, kelimenin yapısını *äg-* +*-ri*; Ramstedt, *-i* ekiyle oluşmuş isim olduğunu söyler. Vambery, sözlüğünde homejen yapıda Eski Uygur Türkçesinde geçen *ek-* 'eğ-'; *eg-*, *iy-* 'çevir-' kelimelerini vermiştir (1974:330).

Kelime **TAS**'ta 'çevgân, ucu baston gibi eğri ağaç' {Savlecan [Ar.]: Budağı aşığa egecek **eğri** ve keke. (Bab. XVI. 2, 319) **SN**'de 1. Kötü, fena (210) 2. Eğrilik, kötülük (57); *egri bah-* Öfkeyle yan yan bakmak (2286), **ŞKM**'de Eğri, doğru olmayan, kötü, batıl, yanlış (12b/4); *igri* Eğri, bozuk, sapık (116a/4), **İM**'de eğri; Yalan (944), **CTD**'de Bir tarafa meyleden, eğri, doğru olmayan; kemerli, bükülmüş, yay biçiminde; doğru olmayan, yalan (*mecazlaşmış*) söz ve işinde doğruluk olmayan, yalancı, çevgân, ucu baston gibi eğri ağaç, **FN**'de *mecazlaşmış* Eğri, yanlış, kötü (70), **ŞŞÇ**'de *egri* 1. Doğru olmayan, eğri (3672) 2. Yanlış olarak, doğru olmayacak şekilde (2916) olarak hem somut hem de soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT metinlerinde kayıtlı

olan ‘1. Bir tarafa doğru bükülen, çarpık, doğru olmayan 2. Kemerli, bükülmüş 3. *mecazlaşmış* Söz ve hareketlerinde doğru ve kararlı olmayan 4. Doğru olmayan, yalan söz; z. Doğru olmayarak, aykırı, çarpık; i. Eğrilik’ anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘doğru veya düz olmayan, bir noktasında yön değiştiren, çarpık, münhani’ temel anlamından hareketle kelimenin anlam dairesesi ‘1 Yay gibi kavislenmiş eğmeçli, mukavves, 2. Yatay veya düşey olmayan, bütünüyle bir masa, 3. Yanlış bir biçimde 4. Bir olayın şiddetindeki azalış çoğalışları gösteren çizgi, 5. Doğru veya düz olmayan çizgi, yüzey’ olarak daha çok somut anlamlarda anlam dairesini genişletmiştir. Kelimenin daha önceki dönemlerde ‘*eğri, düz olmayan*’ temel anlamlarından hareketle *mecazî* anlamlarını günümüzde kaybettiğini görmekteyiz. Bu sebepten kelimenin anlam dairesinde soyutlaşma yönünden daralmıştır. Ayrıca taradığımız birçok kelime günümüzde **TS**’de anlam dairesini daha çok soyut yollarla genişletirken bu kelime tam tersi daha çok somutlaşma durumu yaşanmıştır. **DS**’de kelime, (I) Tek hayvanla çekilen arabalarda iki ucu oklara geçirilen eğri ağaç kısmı, (II) Sarıçiçek açan kısa boylu, bir ağaç, (III) Bıçak, (IV) Yün eğirmeye yarayan araç, kirmen anlamlarında kayıtlıdır.

eklemek (*ek+ + +IA² (i.f.y.)*) Radloff (1893:I-684), kelimenin anlamını (Kırım, Osmanlı) ‘*eklemek, katmak, birleştirmek, düzeltmek, uzatmak*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘bitiştirmek, yapıştırmak’

Bu sınıklı gönlümü sen **eklegil**

Sana sığındım beni sen beklegil (Yuz. Şeyd. XIII. 33)

BHMİH’de *ekle-* (Dede *eklen-* Eklenmek, bulaşmak, sürülmek) (222: 18), **SN**’de *ekle-* (1648) ve **FN**’de *ekle-* (3210) ‘eklemek, bitiştirmek, yapıştırmak, ulamak’, **HHT**’de *ekle-* Uzatmak [036b/16], **YZ**’de *ekle-* Onarmak, iyileştirmek (17b.484) olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. Kelime, daha önce kazandığı anlamlara **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de ‘1) Bir şeyi ekle tamamlamak, ulamak, ilave etmek, 2) Bir şeyi ek olarak kullanmak’ yakın anlamlarını ekleyerek anlam dairesini biraz genişletmiştir.

ekmek Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Ek, dik-, saç-, ağaç dik-* 2. *Toprağı sür-, ekip biç-, toprakla uğraş-* 3. *Doğum yap-* 4. *Sıvı içinde erit-* 5. *Birini bir bahaneyle baştan sav-, birinden kurtul-*’ olarak vermiştir 2. maddenin anlamı esas değil ikincildir

ve eserlerde hiç rastlanmaz, yalnızca bazı lehçelerde vardır. İkincil ve mecazî anlamlar, 1. anlam ‘serpmek, dök-’ ‘un, zahire, tuz’, püskürt-, kaybet-, bırak-, dağıt- temelinde oluşmuştur (1974:250-252).

Kelime **TAS**’ta 1) Tohum atmak. {Hezar âferin, Tahsin **eken** ataya, dağıran anaya. (Müslim. XV. 34, 127) 2) Dökmek, saçmak, serpiştirmek. {Fekah [Ar.]: Yaraya ot **ekmek** ve ot ulalmak ve çiçeklenmek. (Bab. XVI. 2, 417) 3) Telef etmek, harcamak. {Benefşeler gibi yanlarınca boyunların eğüp âhir bir olmazyere **ektiler**. (Şeref. XVI. 29), **BL**’de *ek-* I. Ekmek, tohum ekme fiili (44b-3); II. Serpmek, dökmek, katmak, eklemek (15a-1), **TM**’de *ek-* Ekmek, yaraya veya bir nesne üzerine toz cinsinden dövülmüş şeyleri serpmek (89a-2), **KMT**’de *ek-* Serpmek, serpiştirmek, saçmak; telef etmek, harcamak (114 b 10), **FN**’de *ek- düz ve mecazlaşmış anlam* (Tohum) Ekmek, toprağa gömmek (1235), **MŞV**’de *ek-* (36a/11) ve **TİKT (A)**’da *ek-* (173b/2) ‘ziraat yapmak, ekin ekme, tohum atmak, **ŞŞÇ**’de *ek-* 1. (ekin vb.) Ekmek (19430) 2. Serpmek, saçmak (6823), **Bİ**’de *ek-* Ekmek, saçmak, dökmek (1095), **FFANG**’da *ek-* Tohum ekme, dikme, yetiştirmek’ olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesi geniş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Tohum serpmek, tohum atmak 2. mecazlaşmış Saçmak, dağıtmak, serpmek’ anlamlarına ‘düşürüp kaybetmek’ mecazî anlamını da ekleyerek anlam dairesini soyut yönden genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de ise (II) ‘bir bitkiyi üretmek için toprağa tohum atmak veya gömmek’ temel anlamın yanına ‘2. Toprağı ekip biçmek için kullanmak 3. Serpmek’ somut anlamlarını ‘4. mecazî Bir şeyin başlamasına yol açacak sebepleri hazırlamak 5. *argo* Birini uydurma bir sebeple bırakıp gitmek, savuşmak, atlatmak 6. *argo* Parayı boşuna harcamak, ziyan etmek 7. *argo* Yarışta geçmek’ soyut anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

ekti, (ekdi, ikdü, ikti, ektü, iktü) Clauson’un (1972:10), kelime hakkındaki görüşü şöyledir: “kelimenin anlamı, “ahırda beslenen hayvan”, sıra dışı olarak *igid*’den türemiş isimdir. Sadece (?) GB Osm’da ekdi/ ikdi; Tkm.’de *ekdi* ‘sessiz, uysal, yumuşak başlı, parazit, yaltaklanan’; XX. Anadolu’da *ekdi, ekti, ikti* vs. yaşamaktadır. Hak. XI, Osm. XV *ekti/ikdi/ikdü/ikti* gene olarak ‘asalak, beleşçi’ olarak kaynaklarda geçer”. Eren

(1999:132) de kelimenin kökenini, Eski Türkçedeki *igid*-³⁷ ‘beslemek’ fiilinden getirir. Kelime Orta Türkçede *iktü* ‘ekti, elde beslenen hayvan olarak’ kayıtlıdır.

Kelime **TAS**’ta 1. Tufeyli, asalak, dalkavuk {Kâselis (Fa.): **Ekdi** âdem. (Caf. XVI. 123-1) 2. Alışkan {El-besâ [Ar.]: Çok nâkaya denir ki sütünü sağan kişiye öğrenip alışmağla, serkeşlik eylemeyip râm ola, Türkiide **ikdi** ve alışkan tâbir olunur. (Kam. XVIII-XIX. 1, 6) **Bİ**’de *ikdi* Ekti, arsız, asalak, alışkan (402) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime **TAS**’ta geçen ‘1. Davetsiz, ziyafete giden, dalkavuk *eskimiş* 2. Alışık’ anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelimenin “asalak” anlamı yanında “1) Her yiyeceği canı çeken, 2) Cimri, 3) Anası ve babası olmayan veya atılmış, bırakılmış çocuk, 4) *halk ağzında* Anası ölüp başka bir koyuna alıştırılan veya elle beslenen kuzu, 5) *halk ağzında* Arsız, yüzsüz, görgüsüz” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollardan genişletmiştir. Ayrıca kelime, Kâşgarî’de ‘ekti, elde beslenen hayvan’ biçiminde anlamı genelleşmiş olarak kullanılmıştır. Günümüzde **TS**’de ise bu anlamın yalnızca ‘anası ölen kuzunun başka bir koyuna alıştırılması veya elle beslenen kuzu’ olarak kullanılmasıyla anlam dairesi daha çok özelleştirilmiştir. Sonuç olarak kelimedede hem bir *anlam genişlemesi* hem de bir *anlam özelleşmesi* durumu yaşanmıştır. **DS**’de *ekti*, (I) 1) Anası ölüp de başak bir koyuna alıştırılan ya da elde beslenen kuzu, 2) Önüne gelen koyunu emen kuzu, 3) Başkasının otlağından geçinen (hayvan), 4) Alışkın evcil (hayvan), 5) Keçi ve benzeri hayvanları çağırma ünlemi, (II) 1) Asalak, başkalarının sırtından geçinen, 2) Cimri, pinti, görmemiş, 3) Arsız, yüzsüz, görgüsüz, 4) Dilenci tabiatlı, 5) Her şeyden tatmak isteyen, 6) Obur, 7) Aşağılık (kimse), (III) 1) Anası ve babası olmayan (çocuk), 2) Atılmış, bırakılmış (çocuk), 3) Kimsesiz, (IV) 1) Dağınık, düzensiz, 2) Hizmetçi, 3) Çok gezen, (V) 1) Uyanık, işi bilen, 2) Dalkavuk, (VI) Büyümüşte küçülmüş yaşı ile bağdaşmayan sözler söyleyen, (VII) 1) Metres kapatma, 2) Pezevenk, yolsuz birleşmelere aracılık eden (kimse); *ikti* 1. Açgözlü 2. Annesiz ve babasız büyüdüğü için arsız olan (kimse) (V–1700, 1701; VII–2516) anlamlarında kayıtlıdır.

eksik bkz. Soyuta eklenen somut kavramlar

³⁷ J. Hamilton’un (1998:143) kelimenin kökeniyle ilgili görüşü şöyledir: a) *yeg* ‘en iyi’ + *-d-* (*f.f.y.*) > *yegäd-* ‘en iyi kılmak’ b) *ye-* ‘yemek yemek’ (**yeg-* gibi pekiştirilmiş bir varyanttan) –*t-* (*ettirgenlik eki*) (Şirin User, 2009:53)

elçi Clauson'un (1972:129), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Bazı Uyğ. Civ. anlaşmalarında (?) bulunmasına rağmen özel bir isim olarak ortaya çıkar. Eski dönemlerde bir aile unvanı olmadığı, fakat *bilge: é:l öğē:si.*, çavuş vs. gibi normalde hükümdar ailesinin bir üyesi tarafından yerine getirilen bir görev olmasından ortaya çıkmaktadır."

Karaağaç, elçi kelimesinin kökeninin, **kal, *yal, *il, til* "dil" ve Çuvaş Türkçesi *kala-* (Moğolca *kele-*) "söylemek, demek", **yala-* "söylemek, demek; yalamak", **ile-* "söylemek, demek> kötü söylemek, ilenmek", *tile-* "söylemek, demek> istediğini söylemek, dilemek" vs. gibi dal şekillerden biri olarak düşünür ve yazılı Türkçenin *ilen-* "ilenmek, beddua etmek" kelimesine taban oluşturan, k~t~Ø- ön ses nöbetleşmesi ve ilk hecede *-e- >-i-* değişikliğiyle ortaya çıkmış bulunan *il* kökünden türetildiği sonucuna varır: **il "dil" +çi* (meslek eki) (1993:99).

Kelime **TAS**'ta 1. Elçi {Hem bered: tolu, sovuk; berd oldu **elçü** hem: berid (Ar.) (Cev. Ke. XVII. 88)

2. Peygamber

Şehidnâ dediler külli edüp birliğine ikrar

Buyurdu gönderiserem size ben **elçiler** iblâğ (Muham. XV. 85)

FN'de 1. Elçi (2230) 2. Hz. Cebrail (2001) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, **TAS**'ta geçen "bir devleti başka bir devlet katında temsil eden kimse, sefir 2) *din bilgisinde* Yalvaç, peygamber" anlamları yanında, "bir uzlaşma sağlamak veya iş bitirmek için birinin yanına gönderilen kimse" biçiminde kullanılmasıyla da anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **TS**'de kazandığı bu son anlamda daha önceki dönemlerde kazandığı özel bir anlam olarak değerlendirebileceğimiz '*iki hükümdar arasındaki haber alma, verme işini gerçekleştiren elçi*' anlamının günümüzde daha genel olarak '*(herhangi) iki insan arasında da ilişkiyi*' sağlama biçimine dönüştüğünü ve dolayısıyla kelimenin anlamının genelleştiğini de söyleyebiliriz. **DS**'de kelime, 1) Kız istemeye gönderilen kimse, görücü, dünür, 2) İki kişi arasında söz getirip götürülen, bunu iş ve huy edinen (kimse) (V-1706) anlamlarında kayıtlıdır.

elleşmek (*eligleş-éligleş-/élleş-*) *elle-* ‘in işteş şeklidir. Radloff (1893:I-823) *elle+ş* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Dövüşmek, elini sıkılmak, tokalaşmak* 2. *Kendi gücünü denemek*’ olarak kaydeder. Clauson (1972:153), kelimenin anlamlarını ‘bir anlaşmaya varmak, barış yapmak (birbiriyle)’. Oldukça benzer anlamlarla. Pek çok modern şivede yaşıyor. Hak. XI, Osm. XV ve XVI *élleş-* ‘barış yapmak, anlaşmak’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta 1) Tutuşmak, savaşa girişmek. {... Cafer Paşa yanında ancak üç bin adam var idi, geldiğine binaen bir miktar **elleşelim** sandılar, vakt-ı asr idi, bir miktar cenge şuru sadedinde oldular. (Naima. XVII-XVIII. 154) 2) Hayırlaşmak için birbirinin elini tutup sallamak. {Safka [Ar.]: El ele urmak ve pazar ederken **elleşmek**. (Müntehab. XVII. 57-1) somut ve soyut anlamlarda karşımıza çıkar. Kelime ‘dokunmak’ temel anlamına **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. Döğüşmek 2. El ile itişerek şakalaşmak, el şakası yapmak 3. Gücünü denemek’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de ise kelimenin anlam dairesi 1) Elle dokunmak, 2) Elle itişerek şakalaşmak, 3) Alışverişte, alanla satan birbirlerinin ellerini tutup sıkarak uzlaşmak, 4) Birbirinin elini sıkarak güç denemesi yapmak, 5) El sıkarak selamlaşmak, 6) Ağır bir yükü kaldırmak için birkaç kişi birden tutmak’ olarak hem somut anlamlar da hem de ‘1. *mecazlaşmış* Birbirine dokunacak söz söylemek, 2. *mecazlaşmış* Yardımlaşmak’ soyut anlamlarda genişlemiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Ağır bir yükü kaldırmak için birkaç kişi birden tutmak, 2) Yardımlaşmak, 3) Uğraşmak, çalışmak, 4) Dokunmak, 5) Pehlivanların asıl güreşte başlamadan önce birbirlerini sınamaları (II) Çocuk oyunlarında eş seçmek (V-1722) anlamlarında kayıtlıdır.

ellik (I) (*el+ + +ll^k (i.i.y.)*) ekinin eklenmesiyle türemiştir. Radloff (1893:I-824), kelimenin anlamını (Küerik) ‘*eldiven*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘eldiven’ {Destvâne (Fa.): **Ellik** yâni eldüven (Şamil. XVI. 434) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime *halk ağzında* “eldiven” temel anlamı yanına, “1) Ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven biçiminde, tahtadan yapılan araç, 2) *deniz* Yelken dikenlerinin kullandığı, madenî yüksüğü olan meşin eldiven” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Eldiven, 2) Ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven şeklinde tahtadan yapılan bir araç, 3) Yemenciler

yemeni dikerken ip ellerini kesmesini diye parmaklarına geçirdikleri meşin parmaklık, 4) Parmak ucu, (II) 1) Tırpanın eli ile tutulan yeri, 2) Çıkrığı çeviren kolun el ile tutulan yeri, 3) El değirmeninin taşıyı çevirecek tahta kol, 4) Elma, armut gibi meyveleri toplamak için kullanılan bir araç, 5) Orağın ağzına biçilen ekinleri getiren araç, 6) Biçilmiş ekinlerin desteleri, (III) 1) Potentilla Rosecea, 2) Geniş ve kalın yapraklı, sarı renkli, üzeri tüylü ve kabarık damarlı, ilkbaharda görülüp yazın kaybolan bir bitki, (IV) Kaydırak oyununda atılan büyük taş, (V) Sahur ekmeği (V-1723, 1724) anlamlarında kayıtlıdır.

em- Sevortan, kelimenin anlamlarını '1. *Em-* (anne memesinden beslen-), (mecazî) *emip çek-*, *çal-* 2. (mecazî ve ikincil) *em-*, *içine çek-* 3. (mecazî ve ikincil) *beslen-*; *mecazî solu-*, *beslen-*, *zevk al-*, *yaşa-*' anlamlarıyla kayıtlıdır. Vambery, *am*, *an*, *en* 'anne', 'kadın göğsü', 'kadıninki' kelimelerini ayırıp bir sıraya koymuştur. *Em-*, *im-* 'em-', *ana*, *ene* 'anne', *meme* 'meme'. Kaynaklarda *em-* kelimesinin kökeni, dudak hareketinin taklidi olarak verilmiştir. Araştırmacılar tarafından Fin-Ugor ve Tunguz- Mançu dilleriyle karşılaştırmalar yapılmıştır (1974:271-272).

Kelime **FN**'de 'emmek, sormak'

'Ali **emdi** mübârek dilin ol dem

Hakikat ol gıdâdan toydı muhkem (417)

HHT'de *em-* Dudak, dil ve soluk yardımıyla bir şeyi içine çekmek [028a/5], **CCK**'de (584), **TA**'da (149a/15), **İM**'de *em-* Emmek (716); *emmek* Emme (532) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *emmek*, "dudak, dil ve soluk yardımıyla bir şeyi içine çekmek, somurmak" temel anlamı yanında "1. Tükürük yardımıyla eriterek içine çekmek 2. Soğurmak" argo "(bir şeyden bir kimseden) uzun süre yararlanmak, faydalanmak" anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini hem somut hem de soyut yönden genişletmiştir. **DS**'de kelime, *emmek*, *emenmek* biçimlerinde 'boş yere yorulmak, emek vermek, uğraşmak, didinmek' (V-1740) olarak kayıtlıdır.

eprimek Radloff (1893:I-920), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*genizden komuşmak*' olarak verir. (ayrıntılı bilgi için bkz. *yıpran-* (mecazlaşma))

Kelime **TAS**'ta 'dağılıp ayrılacak hâle gelmek' {Lih (Fa.): Ol nesneye denir ki **eprimiş** ve eczaları mütefarrık ve müherra ve muzmahil olmuş ola. (Bürh. XVIII-XIX. 551) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *halk ağzında* kelime, "erimek" temel anlamı yanında, "1) Bozulmak, ekşiyip çürümek, 2) Yemiş dura dura olgunlaşmak, yumuşamak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*genizden konuşmak, burundan söz söylemek*' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1) Bozulmak, eskiyip çürümek, pelteleşmek, 2) Erimek, 3) Yıpranarak aşınmak, 4) Yırılmak, 5) Et ya da sebze çok pişip dağılacak hâle gelmek, erimeye yüz tutmak, 6) Elma, armut ve ayva gibi yemişler dura dura olgunlaşmak, 7) Kokmak, (II) Yıpranmak, eskimek, zayıflamak (V-1763, 1764) anlamlarında kayıtlıdır.

er (< **ēr* 'er, erkek, adam' (Tekin, 1975:263)) Clauson (1972:192), kelime hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Kelimenin orijinalinde sadece '*kişi*' anlamında, daha sonra '*erkek*' (*kadın olmayan*); *savaşçı*; *koca*' gibi özel anlamlarda kullanılır. Osm. XIV' te *er*'in anlamı '*genellikle 'koca' daha seyrek olarak 'erkek, savaşçı, erkek'tir*. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '*1. Erkek, er, erkeksi görünüş 2. Kahraman, cesur, batır, yiğit (asker); mert kişi; cesaretli 3. Asker, savaşçı 4. (mecazî) Güç; enerji; sertlik; mertlik 5. Koca, eş, 6. Erkek (hayvan) 7. Olgunlaşmış, yetişmiş kişi; genç; bekar; 8. Efendi 9. Serbest, bekar erkek 10. Yardımcı kelime fonksiyonu vardır.*' şeklinde vermiştir. En eski anlamlar 1. 2. ve 5. maddedeki anlamlardır. Räsänen'e, göre kelimenin aslı şekli *a:r* < (*h*)**ār* (*ä*); Doerfer'e göre *är* < **ärä* < **härä* < **pärä*'dir (1974:321-322).

Kelime **TAS**'ta 1) Koca, zevç. {... Ol avrata oğlan emzirtmek dürüst değildir. Eğer ol kişinin **eri** varsa cima'dan perhiz eylemek gerek, zira yüklü olursa sütü ağı olur. (Hazain. XV. 12-1)

2) Bektaşi Şeyhi, mürşit, erenler.

Dutgıl bir eriñ eteğin k'ilte seni Hakka değin

Sever isen işin yeğin gel hizmet et **erenlere** (Gülşeni. XVI. 79)

3) Sahip.

Beli bildim ki sen bir genc **erisin**

Veli göster o gencin kancarisın (Çeng. Dâi. XV. 222)

YED/RN'de Mürşid, insan-ı kâmil anlamındadır, **KİG**'de 1. Erkek kişi, ergenlik çağına gelmiş adam, kişi (4a 2) 2. Baba (37a.6) 3. Koca, eş (45a3), **D**'de (I) Yiğit, kahraman (3a/5) (II) Nefer, asker (6a/11) (III) Erkek, kişi, koca (18b/11) (IV) Erken (154a/8), **SN**'de 1. Erkek (175) 2. Kimse, kişi (189) 3. Yiğit, kahraman, mert, savaşçı (383)İ, **TİKT (M)**'de 1. Erkek çocuk (252b/13) 2. Asker, nefer (293a/18) 3. Koca, eş (228a/6) 4. Yiğit, rakip savaşçı, gönüllü (296b/8) 5. Erkek adam (401b/18), **FN**'de 1. Erkek (298) 2. Adam, insan, er (996) 3. Yiğit, erkek gibi adam; asker (2665) 4. Eren, ermiş kişi, derviş (1941) 5. Koca, eş (2919) anlamlarındadır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen '1. Erkek, ergenlik yaşına gelmiş insan 2. Koca, zevce' anlamlarının yanına *mecazlaşmış* 'değerli adam, hakkıyla adam denmeğe layık kişi, bahadır' anlamını da eklemiştir. Günümüzde **TS**'de ise 1) *halk ağzında* Koca, 2) Erkek' anlamları yanında, "1. Kahraman, yiğit 2. İşini iyi bilen, yetenekli kimse 3. Rütbesiz asker" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve terim yönünden genişletmiştir. Ayrıca kelime, XX. yüzyılın başından itibaren '*Bektaşî şeyhi, mürşit, insan-ı kâmil*' anlamını kaybetmiş '*yiğit, bahadır, güçlü, adam gibi adam, er kişi*' vb. anlamlarında kullanılır olmuştur. Muhtemelen onun bu anlamını kaybetmesinde 'erenler' kelimesinin '*Bektaşî şeyhi, mürşit, insan-ı kâmil*' anlamlarını yüklemesinin etkisi vardır. **DS**'de kelime yalnızca 'koca' (V-1764) olarak geçer.

ergenlik (*er-* + *gA²n* (f.i.y.) + *l⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1893:I-785), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay) '1. Bekarlık hâli 2. Evlenmemiş kişilerin yüzünde çıkan sivilceler' olarak verir.

Kelime **TAS**'da 'bekârlık' {El-uzûbetü [Ar.]: **Ergenlik** yâni er avratsız olmak, avrat ersiz olmak. (Terceman. XV. 67) **DK**'de Kadının erkeğe verdiği hediye (89-7) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 1. Evlenebilecek çağa gelip de evlenmemiş delikanlının hal ve sıfatı, bekârlık 2. Ekseriya, on sekiz ile yirmi yaşları arasında delikanlının yüzünde çıkan sivilce 3. Bekârla evlenen bir dul kadının bekârlık hakkı olarak verdiği hediye' anlamlarında kullanılmasıyla bu genişlemenin devam ettiğini söyleyebiliriz. Günümüzde **TS**'de kelimenin '1) Cinsel organların fizyolojik gelişmesiyle başlayan, buluğa ermişlikle yetişkinlik arasındaki dönem, yeni yetmelik, 2)

Çocukluk çağından yetişkinlik çağına geçen kimselerin yüzünde çıkan sivilciler' anlamının genişlemeye devam ettiği görülür. Ayrıca TS'de **Kâmûs-ı Türkî**'nin 3. maddesinde geçen anlamının kayıtlı olmaması kelimenin anlamında bir daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**'de kelime *ergenlik / ergencelik* biçimlerinde 'evlenmemiş kız ya da erkeğin boynunda çıkan sivilciler' (V-1768) olarak kayıtlıdır.

eski Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. a) *Eski (eşya)* b) *Eski (zaman ile ilgili), önceki; arkaik; eskimiş; geçersiz; eski görüş ve adetlere uyan* 2. *Taze olmayan, kirlili iç çamaşır* 3. *Eskimi, yıpranmış, kullanılmış, yırtılmış* 4. *Mendil* 5. *Kötü, adi (kişi)*' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni de *eşsi ~egsi* kelimesi *eş- *eg'den + -si eki (-msi eki gibi benzetme eki.) *egsi* > *eski* (metatez) (1974:307-308).

Kelime **MT**'de 'eski, çoktan beri var olan, eskimiş' {Kişi kendü **eski** hırkasın yamamak yigdür âriyete ton dilemekden (21b-8), **MŞ**'de (6a/15) ve **Müc.**'de (8a/1) 'eski, müzmin', **CTD**'de Kıdemli, kıdem kazanmış; ortaya çıkmasından beri çok zaman geçmiş olan, **TM**'de 1. Eski (21b-13) 2. Geçmiş zaman (5a-9), **GBTBİ**'de 1. Müzmin, kronik (21-a/6) 2. Üzerinden çok zaman geçmiş, önceki zamanlara ait (28-b/12), **MŞV**'de Çoktan beri var olan (2b/19), anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "çoktan beri var olan, üzerinden çok zaman geçmiş bulunan, yeni karşıtı" temel anlamı yanında "1. Önceki, sabık 2. Geçerli olmayan 3. Herhangi bir meslekte uzun süreden beri çalışmış olan. 4. Mesleğinde uzmanlaşmış, deneyimi olan 5. Çok kullanılmaktan yıpranmış, harap olmuş şey 6. *alay* Herhangi bir görevden düştüğü veya durumunu yitirdiği için bir kimsenin eski saygınlığının kalmadığı durumlarda kullanılan bir söz" anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*yaşlı, ihtiyar*' anlamı vardır; fakat TS'deki 6. anlam kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelimenin *alay yoluna*, kısmende *argoya* kayan bu anlamının ortaya çıkışının yeni olduğunu söyleyebiliriz. **DS**'de kelime, 'giysi, giyecek' (XII-4498) olarak kayıtlıdır.

eş (iş) (< *eş '*eş, arkadaş, çiftin teki*' (Tekin, 1975:264)) Clauson'un (1972:253-254) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Temelde '*eş, arkadaş*', '*eş*' (karı ve koca) gibi bazı özel uygulamalarla ve 'birinin dengi', yani benzer derece, kalite vs.de olanı. İlişki bildiren isimlerin eki olan -da; ş/-de; ş'in -da:/de: é:ş'in *crasisi* (bir kelimenin son sesinin kendinden hemen sonra gelen kelimenin ilk sesi ile birleşmesinden ortaya çıkan

ulama) olduğu teorisi akla yatkındır. Pek çok kısa kelime gibi tanımak zordur. Sevortyan (1974:313-314), kelimenin anlamlarını '1. Arkadaş, tanıdık, akrandaş, eşlik eden, selef; yoldaş, ortak 2. Benzeyen, benzer; birinin eşi (benzeri); eşdeğer; uygun 3. a. Karı koca çift aile; kalpler uyumu, kalp bağlantısı, karı, koca, gelin b. Atlar çifti; ayının dişisi, dişi, genç dişi koyun c. Çifti oluşturanların her biri d. Plasent; iki ipin uçlarının bağlantısı e. Çift, çiftli 4. Yakın akrabalar 5. Kadro; çok sayı; bağlantı 6. Destek; umut 7. Eskimiş' olarak vermiştir. Ayrıca 1. ve 3. maddedeki anlamların da en eski anlamlar olduğunu söylemiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Karı ve kocadan her biri

Gece olduğu lâhza kız kardaşı

Denizden çıkageldi bile **işi** (Süh. XIV. 247)

2. Arkadaş, dost, yâr {Can canın **eşidür** yoldaşıdır. (Sır. XVI. 12) 3. Nazir, benzer, şerik. {Endâd (Ar.): Mesil, nazir, **eş** manasına olan 'nidd'in cem'i (Kam. Os. XIX. 1, 185), **SN**'de 1. Arkadaş, dost (4005) 2. Eş, koca (3853), **MM**'de *iş* Arkadaş; eş dost (857); denk (19); *iş eyle-* Dost olarak kabul etmek; denk saymak, uygun görmek (1635); *iş it-* Dost etmek, dost saymak (1172); *iş ol-* Eş olmak (2113), **YZ**'de (II) 1. Eş, arkadaş, dost (4a.80) 2. Eş, denk, benzer (42a.1221), **HFN**'de Eş, çiftlerden biri, arkadaş, yoldaş' somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT metinlerindeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de ise 1) Birbirinin aynı olan veya birbirine çok benzeyen iki şeyden her biri, benzer, 2) Karı kocadan her biri, hayat arkadaşı, refik, refika", 3) *halk ağzında* Arkadaş" anlamları yanında, "1) Birlikte yaşayan dişi ve erkek hayvandan her biri, 2) İkişer kişi gruplarla oynanan oyunlarda, ortak oynayan iki kişiden her birinin öbürüne göre durumu, partner, 4) *halk ağzında* Kuma 3) *halk ağzında* Etene" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollardan genişletmiştir. **DS**'de kelimenin TS'deki anlamlarını devam ettirdiği görülür: (I) 1. Kuma 2. Arkadaş 3. Birbirine düşman kimseler (II) İnsan ve hayvanlarda doğum sırasında, bebek ya da yavrudan sonra gelen etsi madde, son, etene (III) İyi (V-1187)

eşek (<< *eşgek*) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. a) Eşek b) Aptal, saf, cahiş; küfür, eşek 2. İki yıllık koyun 3. Keçiler; sehpa, yapı iskelesi (inşaat işlerinde kullanılır); spor aleti, sandalye, sazın altına altlık 4. Koyun yünü kesme makasının çivisi

5. *Tatlı sunulan üçgen tahta*’ olarak vermiştir. 1. gruptaki anlam, temel anlamdır. Diğeri de mecazî anlamlardır. Bang, kelimenin kökenini, eş ‘arkadaş’ + küçültme ekinin ekleşmesiyle türediğini söyler. Doerfer de Bang’ın görüşüne katılır. Pedersen’e göre kelime, Ermenice *ēš* ‘eşek’ kelimesinden getirir. Pedersen’in bu görüşünü daha evvel Schrader söylemiştir (1974:317-318).

Kelime FN’de ‘eşek; eşek gibi (kimse)’

Eşek otlagını bilür sıvadın

Hayıfdur sen urundun adem adın (5988)

DK’de Eşek (3-6), **T**’de *eşek tezegi(n)* Eşek dışkısı, eşek boku (27b-11), **TA**’da (37b/3), **TM**’de (105a-13), **F**’de (37b/3) ‘merkep’ somut ve soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime ‘yük taşımağa ve binmeğe yarayan bilinen hayvan’ temel anlamı yanına *mecazlaşmış* ‘ahmak, akılsız, anlayışsız, kaba ve münasebetsiz adam’ anlamını da kazanarak anlam dairesini soyut yönden genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de ‘atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep, karakaçan temel anlamı yanında “1. Odun kesmek için kullanılan üç veya dört ayaklı sehba, 2. Duvar örme, sıvı yapma vb. işlerde kullanılan dört ayaklı sehba” somut anlamlarını ve “kaba, yeteneksiz, inatçı kimse” *mecazî* anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**’deki mecazî anlamda kelime daha çok ‘kaba, anlayışsız, akılsız’ anlamlarında kayıtlıyken günümüzde bu mecazî anlamın yanına ‘inatçı kimse’ anlamını da eklemiştir.

etek Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. a) *Ete, peş (giyimin) b) Kenar (giyimin), kenardaki dikiş (şerit), herhangi alanın kenarı, ucu* 2. (*mecazî*) *Dağın eteği, yamaç; dağın alçak kısmı* 3. *Önlük, etek (bayan giyimi)* 4. *Elbise, bayan elbisesi* 5. *Karın derisi* 6. *Nehir ağzı* 7. *Taban, alt* 8. (*mecazî*) *Örtü, perde* 9. (*mecazî*) *şeref, vicdan* 10. *Asma* 11. *Hayvanların doğumdan sonraki plesanti*’ olarak vermiştir. Ramstedt, *ätäk*’i ‘giyimin dikişleri’ < *ätä-*, *ät* kelimesinden getirir. Söz konusu kök, Moğolca *ete-* ‘yerde sürükle-’; Mançuca *fete-* ‘kazı-’ kelimelerinde de vardır (1974:313).

Kelime **TAS**’ta ‘kenar’

Meşk: tulum, kedi: püşek: merg; çlüm, kırağı, şek

Gerç: dilim, kenar (Fa.): **etek**, hayf: yazık, yazık güneş (Genc. XVII. 59)

HN'de *etek(g)* Namus, etek (1020); *etegine çek-* Vaz geç- (127), **DK**'de Etek (83–10), **KY**'de Etek, kenar (651), **TİKT (A)**'da 1. Elbisenin alt kısımları (156b/14) 2. Tepe vs'nin alt kısmı (159b/18) 3. Ön (3a/17), **TİKT (M)**'de Etek, elbisenin belden aşağı sarkan, bilhassa alt kısmı (361b/9); *etegin dirşür-* Eteklerini düzeltip toplamak (236b/20) **ŞŞÇ**'de 1. Etek (2427) 2. Alt taraf, dağ eteği (22241), **FFANG**'da Elbise eteği' olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesi geniş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, “giysinin alt kenarı” temel anlamı yanında, “1) Giysinin belden aşağıda kalan bölümü, 2) Bedenin belden aşağısına giyilen, değişik biçimlerde, genellikle kadın giysisi, eteklik, 3) Çadır, kanepa örtüsü gibi kumaştan olan şeylerin yere sarkan bölümü, 4) Dağ, tepe, yığın vb. yamaçlı şeylerin alt bölümü, 5) Yağmur sularının, çatının bazı yerlerinden içeri sızmasını önlemek için yapılan saç örtü” somut anlamı ve benzetme sonucu ‘edep yeri’ *argo* anlamlarını kazanarak anlam dairesini çok genişletmiştir. **DS**'de (I) Derinin karın tarafı, (II) Çocuk kundağı, (III) Kadınların önlerine bağladıkları önlük, (IV) Saçak, sallanan uç, (V) Yabanî yonca, fiğ, (VI) İnsan ya da hayvan eşi, sonu, (VII) Namus, (VIII) Kasık (V–1796) anlamlarında kayıtlıdır.

Etek kelimesinin *argo* yoluyla ‘*namus, edep yeri*’ anlamında kullanılmasının nedeni alta giyilen bir kıyafet olması ve bu kıyafetin alttaki mahrem yeri örtmesinden kaynaklanmaktadır. Şayet böyle olmasaydı üste giyilen *gömlek, ceket, hırka* gibi kıyafetler içinde bu mecazileştirmeyi kolayca yapabilirdik.

ev (<< *eb*) Clauson (1972:3–4), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “*Ayrı bir oturma yeri özel çağrışımıyla, tam anlamı ‘çadır, ev’ yani yerel durumlara bağlı olarak. Bazı edebi metinlerde benzer bir mecazî anlama sahiptir. Ar.’daki bayt gibi ‘Tanrı evi’.* Fonetik tarihi görülmedik bir şekildedir; orijinal şekil e:v’dir, fakat XI. yy’dan itibaren bazı şivelerde ‘ew’ olmuştur ve ‘ew>üw>üwi>üy; üy’ daha nadir olarak öy gelişimini takip etmiştir, oldukça fazla değişikliğe uğradığı NE ve hala yaşadığı SW dışındaki bütün şivelerde normal şekil budur. Başka yerlerde de tek tük farklılıklar vardır. ‘Ev bark’ ‘*oturulabilir ve taşınabilir mülk*’ terkibi yaygın, özellikle eski dönemde.” Sevortyan (1974:513-514), kelimenin anlamlarını ‘1. *Ev, çadır, mesken, yaşanılan yer, oda, daire, barınak, astrolojide gökyüzü parçası, ev* 2. *Ev işleri, maişet* 3. *Bina, inşaat* 4. *Yaşanılan yer; yer* 5. *Durulan yer, duraklama yeri* 6. *Satranç tahtasındaki karaler* 7.

Aile, evdekiler 8. *Karı, kadın*’ olarak vermiştir. 1. 2. 3. 5. ve 7. maddedeki anlamlar eski anlamlardır. Polivanov, kelimeyi *eb* → *ep* → *ew* → *eü* → *oy*→*öy* biçiminde vermiştir. Räsänen, *äb* > *öv* > *öy* > *üy* olarak vermiştir. Kononov, kelimeyi **ob* ~ **ov* (oba ‘çadır’, ‘aile’ ve obak ile karşılaştırmıştır.) Sonra da *äb* (*p*) ~ *äv* ~ *uy* ~ *üy* türemiş olduğunu söylemiştir.

Eski Türkçeden itibaren *ev* kelimesi ‘yaşanılan yer’ anlamında kullanılmıştır. Kelime, Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı döneminde aşağıda taradığımız kaynaklarda da görüldüğü gibi anlam genişlemesine uğramıştır.

Kelime **TAS**’ta 1) Zevce {Bir kişi Ömer hilâfetinde, turdu Ömer’e geldi ki avratımdan şikâyet kıla, çünkü kapısına geldi işitti Ömer’in hatunu Ümmü gülsüm dil uzatmış Ömer’e sözler söyler ki bu kişi işitip mütehayyir kaldı, eydür: Ben buna geldim ki **evümden** şikâyet kılam bu hot benden beter müptelâ olmuş. (Müneb. XIV-XV. 171–2)

2) Burç, menzil.

Müşteri ıldız budur gökte ayan

Kavs ü Hut anın **evidir** bigüman (Man. Tayr. XIV. 191)

YED’de 1. Cennet, öbür dünya (122. 4) 2. Mezar (358. 3), **SN**’de Ev, saray (4921), **KT**’de 1. Ev (14a–7=2/189) 2. Tanrı evi, Kâbe (28b–5=3/97) 3. çadır (130a–11=16/80) 4. kovan (196b–4=16/68), **TİKT**’te 1. Ev (140a/12) 2. Allah evi, Kâbe (157b/9), **TİKT (M)**’te 1. Ailenin veya fertlerin oturduğu yer (260b/15) 2. (ev) İçinde yaşayanlar, eşi çoluk çocuk (305a/13) 3. Sığınılacak (manevî) çatı (366a/4), **FN**’de (*düz ve mecazlaşmış anlam*) Ev, mesken; yuva; ahiret (6278) **ŞŞÇ**’de 1. Mesken, ev (1767) 2. Dünya (280) 3. Satranç, tavla gibi oyunlarda ‘hane’ (47392) olarak hem somut hem de soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘1) Yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış bina, 2) Bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut, hane, 3) Evin iç düzeni, eşyası vb. 4) Aile, 5) Soy, nesil’ anlamlarında kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘çadır’ anlamı da vardır. TS’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, 1) Oda, 2) Arabalarda yük konulan yer, 3) Mutfak (V–1800) anlamlarında kayıtlıdır.

kelimenin EOT döneminde ‘*Cennet, zevce, öbür dünya, mezar*’ anlamları XX. yüzyıldan itibaren kaybolmuş, dolayısıyla anlamında genişlemeyle birlikte daralmalar da olmuştur. S. Çağatay, “*Türkçede ‘Kadın’ İçin Kullanılan Sözler*” makalesinde Eski Türkçede *ev* ile ‘*ebci, evci, epçi*’ kelimelerinin *kadın* kavramını karşılamak üzere teşkil edilmiş yapılar (1962:17) olduğunu ifade ederek “*yuvayı dışı kuş yapar*” görüşünün çok eski dönemden itibaren mecazî olarak kullanıldığına işaret etmiştir.

evcimen (evcümen) *ev+* (<<*eb*) + *+C²I²* +(i.i.y.)+ *+mAn²* (i.i.y. (*isimden mübalağa ismi yapılmış*)) Kelime **TAS**’ta ‘evine bağlı’ {Ve bir avrat ki erden temasını götüre ve arzusu ayruk ere düşe kedbanu olmaya, yâni **evcümen** olmaya. (Kab. XV. 231)olarak geçer.

Günümüzde **TS**’de “evine, ailesine çok bağlı (kimse)” temel anlamı yanında, “1) Ev işlerini iyi bilen, becerikli (kadın), 3) Akli başında, sakin” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de (I) Ev işlerinde becerikli, çalışkan olan, derleyip toparlayan (kadın), (II) Kurul, kurultay, komisyon, (III) Evde beslenen hayvan (V–1801,1802) anlamlarında kayıtlıdır.

evlü (<<*ebliğ*) *ev*’ten türemiş isim. Radloff (1893:I-943), kelimeyi, *I ev+li* (Osmanlı) ‘evlenmiş, karı koca olmuş; *II ev+li* (Kırım) ‘evi olan, ev sahibi olan’ şeklinde iki başlıkta vermiştir. Clauson (1972:10), kelimeyi “(birinin kendi) evine sahip olması’, genellikle ‘evli’, hem erkek (‘evin reisi’) hem de kadın (‘evde yaşayan’) için” biçiminde açıklamıştır.

Kelime **KİG**’de ‘evli, ev bark sahibi {ola ve **evlü** ola, ‘āvrat-ıla halâllık üzere duhūl kılmış ola ve zine kılan (112a.9), **V**’de (42b.7), **FN**’de (5128), **İM** *evli, evlü* (2185, 1776) ‘evli, ev sahibi’, **KT**’de *evlü* Nikâhlı, evli (90b/6) olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime EOT metinlerinde geçen ‘ev bark sahibi, karılı kocalı’ anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ise ”1. Evi olan 2. Evlenmiş olan (kadın veya erkek)” anlamları yanında “herhangi bir sayıda ev bulunan (yer)” anlamını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde biraz daha genişletmiştir.

eygü (eyü, iyü, eyi) (*edgü>eygü>eyü>eyi>iyi*) Clauson’un (1972:51) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “kelimenin temel anlamı ‘iyi’dir. (insanlar için)

‘manevî olarak iyi’; (nesnelere için) ‘kaliteli olarak iyi, yararlı’; (kader için vs.) ‘iyi’ anlamlarındadır. Eşanlamlısı kabul edebileceğimiz *yahşı*:dan köken olarak daha eskidir. Kelimenin modern şekilleri *ezgi, izgi, eyi, iyi* vb. Kelime Osm. XIV’te *eyü* şeklinde, bir kere XIV’te (TTS I); *eyü* şeklinde XIV’ten XVIII’e kadar, *eyi/iyi* şekillerinde de XV’ten bu zamana kadar görülür”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *İyi, ala, güzel, iyice oldukça, (bir hayli, çok iyi, harika, pekala, daha iyi, yeterli)* 2. *İyilik, minnet; cömert* 3. *Asil* 4. *Faydalı, yararlı* 5. *Hızlı* 6. *Sağlıklı* 7. *Dindar*, 8. *Sadık dost*’ olarak vermiştir. *Eyi* kelimesinde kök isim kökü değildir. Bunu kelimenin türemişleri kanıtlamaktadır: **ey-* ~ **eZ-* ~*ed-* ~ **ez-* *fiilinden türeme + -kı (f.i.) eki*. **ey-* +*-i* veya **ey-* +*-gi* >*eygi* > *eyi/iyi*. Bang, 1918 yılında bu köken açıklamasını vermiş, *ädgü* kelimesinden **äd-* fiilini ayırmıştır. Bu görüşü, Nemeth ve Brockelmann da devam ettirmiştir. Kelimenin aynı zamanda isim karşılığını *ä:lä-* ‘eyle-’ fiilin de görebiliriz: *ädlä* < *ät-* + *-lä-* (1974:245-247).

Kelime **TAS**’ta ‘iyi’ {**Eyü** işlere buyurup yaramaz işlerden yığarız. (Leys. Mu. XV. 261-2), **SN**’de *eyi* İyi, mükemmel (31), **KT**’de 1. Güzel, iyi, hoş (272a-6=70/5) 2. Hayırlı (166b-1=24/11) 3. Faydalı, salih (95a-1=9/102) 4. İyi ve güzel işler işleyen, salih kul (281b-9=82/13) 5. İyi ve düzgün kusursuz (çocuk) (82a-1=7/189) 6. Dinin ve aklın buyurduğu faydalı iş, maruf, münkerin zıddı (160a-1=22/41), **TİKT (M)**’de *eyü* 1. Güzel, hoş, nefis, leziz (300b/11) 2. Münasip, uygun, yerinde (221b/21) 3. Makbul, tam, sağlam davranış (258a/21) 4. Aranılan, beğenilen, güvenilen (290b/12) 5. Sağlıklı, sıhhati yerinde (304a/10) 6. Faydalı, işe yarar (406a/17) 7. Hoş, ferah, rahat (338a/21) 8. Doğru, dürüst, hayırlı (235a/16) 9. Verimli, kıymetli, cins, seçkin (266a/20), **Bİ**’de *eyi~eyü* 1. İyi, hünerli, usta (68) 2. İyi, güzel, seçkin, cins (99) 3. Uygun (460), **FFANG**’da *eyi* İyi, sağlıklı’ olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesi geniş olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *iyi*, ”istenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan” temel anlamı yanında, “1) Bol, yararlı, kazançlı, 2) Çok, 3) Uğurlu, hayırlı, iyilik getiren, 4) Esen, sağlıklı, 5) Yerinde, uygun, 6) Yeterli, yetecek miktarda olan, 7) Öğrencinin değerlendirilmesinde kullanılan orta ile pekiyi arasındaki not, 8) İstenilen, beğenilen, yerinde, yararlı, uygun bir biçimde” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’deki 7. ve 8. maddesindeki anlamlar kayıtlı değildir. Dolayısıyla **TS**’de

bu anlamlar, kelimenin yeni kazanımlarıdır. **DS**'de *eyi* biçiminde 'iyi, peki' (V-1821) olarak geçer.

ezgi (*ez - + -K²I⁴ (f.i.y.)*) Radloff (1893:I-899) *ez+gi* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'melodi' olarak vermiştir. Sevortyan, "ez isminin anlamını 'geveze, boşboğaz, konuşkan, çok konuşkan' olarak verir. Semantik olarak bu kelimeler, Azerbaycan Türkçesi ağzında *ozan* 'geveze, biktirici', *uzan* 'geveze' 'övüngen' yakın şekillerdir. Ancak bu kelimeler, *uz-* (*oz-*) 'methet-', 'övün-', 'ozan söyle-' fiiline dayanır ve *ez-* fiiliyle bağlantıları kanıtlanması gerekir" (1974:235).

Kelime **TAS**'ta 'nağme, lahin, makam, hava' {Ve çün bir sohbeta girdin, daim yeynicek **ezgüler** çalma. (Kab. XV. 358), **ETT**'de Terennüm, beste (ŞD 43-13), **ŞŞÇ**'de *ezgü* Nağme, ezgi (7370) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Köylülere has uğultulu hava nağme 3. Bir müzik parçasında belli yerlere tekrarlanan ses dizi' olarak kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de "belli bir kurallara göre düzenlenmiş, kulağa hoş gelen ses dizisi, haz, nağme, melodi" temel anlamı yanında, "Bir müzik parçasında baştan sona kadar belirli yerlerde tekrarlanan ses dizisi" *somut* ve "1 Kulağa hoş gelen ses veya hoş söz dizisi, 2 Gidiş, yol, tarz, tempo, 3. Üzüntü, sıkıntı" *mecazî* anlamlarını kazanarak anlam dairesini çok genişletmiştir. **DS**'de kelimenin 'hava nağme, müzik, ses dizisi' temel anlamları yerine bu anlamlardan genişlemiş '(I) Eziyet, sıkıntı, (II) Erzak, (III) Cilve, işve (IV) İnceleyerek araştırma (V-1829)' anlamları kayıtlıdır.

geçer (*geç-* + *-A²r (f.i.y.)*) Radloff (1899:II-1568), kelimenin anlamını (Osmanlı) 'yürürlükte olan (*paralar hakkında*)' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'revaçta olan' {Revayiş [Fa.]: **Geçer** ve kıymetli. (Şamil. XVI. 153), **FN**'de Geçici, baki olmayan, *mecazlaşmış* Dünya (2171) olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'yürürlükte bulunan, geçerliği olan, kullanılan' anlamına '1. Beğenilen, makbul, mergup, 2. Geçme özelliği, 3. Geçer not' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişlemiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki 'geçer not' anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır.

geçkin, (geçgin, geçgün) (*geç-* + *-K²T⁴n* (f.i.y.)) Radloff (1899:II-1571), *geç+kin* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. İhtiyar, çok olgun kullanımda olmayan 2. Çok sarhoş’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta 1) Kendinden geçmiş, aşırı sarhoş, aşırı derecede. {Et-teakküs [Fa.]: Engerek yılanının yürüyüşü gibi yürümek mânâsıdır ki murat **geçkin** ve sarhoş yürüyüşüdür. (Kam. XVIII-XIX. 2, 264) 2) Pek geçen, çok işleyen, müessir. {...Gayetle kuvvetli heybetli gürbüz er oldu ve ziyade nefesi geçkin aziz idi. (Bektaş. XV. 376) **CCK**’de *geçgin* Kendinden geçmiş (2318) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘1. Geçmiş çok olmuş, lüzumundan fazla olgun 2. Yaşlı 3. Geçmiş, geçmişte kalmış 4. Kesildikten sonra uzun zaman kalarak kullanılmadığı için kızarıp üzerinde lekeler oluşan, bozulan (kereste)’ anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1) İhtiyarlamaya yüz tutmuş, yaşlanmış, 2) Geçmiş, 3) Gereğinden çok olgun veya solmaya başlamış (bitki)’ anlamlarında aynı kavram alanı etrafında biraz daha genişlemiştir. **DS**’de kelime, ‘cin, peri’ (VI-1963) anlamında geçer.

geçinmek *keç*’in dönüşlü şekli. Clauson (1972:698), kelimenin anlamını “GB Osm’da *geçin-* ‘hayatını kazanmak; (insanlarda) iyi geçinmek; (mes. bir usta) olarak sayılmak’ yaşıyor.” olarak vermiştir. Sevortyan (1980:32-34) *geç-in* kelimesinin anlamlarını ‘*var ol-, yaşa-, emek ile yaşa-, zorla ekmek bul-, öl-, az ile kanaat et-*’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Yaşamak, ömür sürmek. {El-hayât [Ar.]: Eyü **geçinmek**, ki cünûb-i ülfetle vakit geçirmek, ömür sürmek. (Kdeb. XVIII. 45-1) 2. Ölmek {El-kaza’ (Ar.): Mevt mânâsına, ölüm ve **geçinmek** (Kdeb. XVIII. 99-2)

3. Kendini... gibi saymak, ... gibi görmek.

Baba dostu **geçinen** bed-mezhep

Derdi sana babalanmaktır hep (Atai. Ha. XVII. 89)

PN’de *geçin-* Kendini bir özellikle tanıtmak (05a/02), **MİVU**’da *geçin-* Yaşamak, geçinmek (32a/3), **CCK**’de *geçin-* 1. Yaşamak için gerekli olan şeyleri temin etmek (3147) 2. Başkası ile birlikte iyi yaşamak, anlaşmak (738) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘1. Nafakasını sağlayıp yaşamak, yiyip içmek, idare

olunmak 2. Başkası ile birlikte iyi yaşamak 3. Ölmek 4. Azıcık uyumak’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ise “1. *halk ağzında* Ölmek 2. Yaşamak için gerekeni sağlamak’ anlamları yanında ‘1. Uzlaşmak, anlaşmak, 2. *mecazlaşmış* Taslamak, 3. *mecazlaşmış* Kendi gereksinimlerini başkalarından sağlamak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **TS**’de, kelimenin **Kâmûs-ı Türki**’nin 1. ve 4. maddelerindeki anlamlarının kayıtlı olmaması, anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, ‘ölmek’ (VI-1962); ‘bir olaydan, işten yararlanmak, çıkar sağlamak’ (XII-407) anlamlarında kayıtlıdır.

gedik, (gedük) Sevortyan (1980:30-31), kelimenin kökenini *get-* ‘oy-’ maddesinden getirir: *get-* fiiline + *-(vokal)* ekinin eklenmesiyle türemiş somut isim olarak verir. Kelimenin anlamlarını da ‘*çentik, çukurcuk, aralık, boşluk, çatlak, yarık, girinti, delik, geçit, dağ geçidi, çukur, kazıntı, kırık, parça, kırıntı, kopartılmış, kusur, eksiklik*’ olarak kaydeder.

TAS’ta 1. Eksik, noksan, ihtiyaç {Padişahlık hükmünün farızalarından birisi oldur kim işinin eksiklerin bitirmeğe ve **gediklerin** düzmeğe ivmeklik ve dürüşmek göstere (Kel. XIV. 42) 2. Çatlak, yarık {Ve dahi **gedik** bardaktan ve sınık çanaktan içmeyeler. (T.E. XV. 62), **DK**’de ‘gedik, gedilmiş, çentilmiş, körleşmiş’ (247-9), **SN**’de *gedük* ‘eksik, noksan’ (5428), **ŞŞÇ**’de *gedük* Çatlak, yarık (28600), **MK**’de ‘gedik’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘1. Çentik, yıkık yer 2. Düşük diş, dişlerin dizesindeki eksik 3. Eksik, noksani kusur 4. Büyük dairelerde ve özellikle padişah sarayında hususi bir hizmetin başkanı olma vazifesi ve imtiyazı 5. Esnafa kendi başlarına sanatların icra etmek üzere verilen ruhsat ve imtiyaz, patent 6. Bazı gelir getiren vakıf mülkünün vakfa ait olan vergisi; s. Ön dişlerinden bir ikisi düşük olan’ anlamlarında anlam dairesini genişletmiş olarak karşımıza çıkar. Gününüzde **TS**’de ise kelime, ‘bir düzey üstündeki yıkık, çatlak veya aralık, rahne’ anlamı yanında ‘1. *mecazlaşmış* Boşluk, eksiklik 2. Dağ geçidi, 3. *mecazlaşmış* Güçlük, güç durum, 4. *askerî* Yarma saldırısında düşman mevzilerinde açılan yer, 5. *tarih* Bir işi yapmak, bir şeyden yararlanmak yolunda verilen hak, imtiyaz, 6. *eskimiş* Eksik dişli’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve terim yollarıyla genişletmiştir. **DS**’de kelime, (III) 1) Yolların görülebilen yeri, ufuk, 2) Sınır, (IV) Yüksek tepe, yer, (V) 1) Bahçe, bağ

kapısı, 2) Bahçe ya da tarlalara hayvanların geçmemesi için yapılan engeller, çit (VI-1966,1967) anlamlarında kayıtlıdır.

gelincük (II) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Hayvan adı, köstebek, kokarca* 2. *Tarla haşhaş çiçeği; yabanî lale; dağ lalesi*' olarak kaydetmiştir. Radloff ve Budagov kelimenin kökenini *gelin+cik* (küçültme eki) olarak vermiştir. Bitki adı için mecazlaşma (geline benzeme) kullanılmıştır. Hayvan adı için, gelincik adı tabu biçiminde kullanılmıştır. *Köstebek* ve *kokarca* için bu adın kullanılması ikincil de olabilir (1980:18).

Kelime **TAS**'ta 'gelincik, şakayık denilen çiçek'

Bunu dedi vü kan yaşın ağladı

Gelincük gibi yüreğin dağladı (Süh. XIV. 125)

T'de *gelincük çiçeği tohumu* Şakayık çiçeği denilen gelincik çiçeği tohumu (114a-6), **TİKT (M)**'de Gelincik çiçeği (kadar kıymetli, makbul kişi) (394b/16), **GBTBİ**'de (162-a/9) ve **GRT**'de (G1.7) 'gelincik çiçeği, Numan çiçeği, Girit şakayığı, yazın kırlarda, özellikle ekin tarlalarında yetişen kırmızı ve büyük çiçekli bir yıllık otsu bitki' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'çayırda yetişen koyu kırmızı bir tür çiçek, İlaç olarak şurup ve reçelini yaparlar' anlamı yanında '1. Küçük gelin 2. Sansar türünden, pek küçük ince uzunca bir hayvancık 3. Sarılı beyazlı olup kuru duvarların deliklerine kaçar, tavuk, yumurta ve piliçlere musallat olur' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesi somut ve terim yollarıyla genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de ise '1) Yazın kırlarda, özellikle ekin tarlalarında yetişen, kırmızı ve otsu bitki, gün gülü, 2) *hayvan bilimi* Sansargillerden, ince uzun yapılı, sivri çeneli, küçük bir hayvan' anlamları yanında '1. *hayvan bilimi* Mezgitlerden, yılan balığına benzer, eti sevilen bir balık, 2. *halk ağzında* Yılcık, arpacık, çıban' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**'de kelime (I) Kırmızı ve sarı renkli serçe büyüklüğünde bir çeşit kuş, (II) 1) Verem, 2) Kalp hastalığı, 3) Yılcık hastalığı, 4) Arpacık denilen bir çeşit göz hastalığı, 5) Böbrek hastalığı, (6) Lenfa düğümü iltihabı, boyun sıracası, (7) Yüzde olan bir çeşit çıban, 8) Süt çocuklarında öldürücü bir çeşit hastalık, (III) Bir çeşit mantar (VI-1979, 1980) anlamlarında kayıtlıdır.

genlik (ginlik) (< *kēng ‘geniş’ (Tekin, 1975:265)+ +l^Ak (i.i.y.) Sevortyan, gi:η kelimesinin anlamlarını ‘1. Geniş, bol, engin, ferah 2. Büyük (yüce) 3. Genişlik, geniş alan, kapasite, temel, altlık 4. Serbest 5. Alan, uzunluk 6. Uzak 7. Yoğun 8. Aynen, tıpatıp (genan biçiminde Gabain’de kayıtlıdır.)’ olarak vermiştir. Fiil, isim biçiminden sonra meydana gelmiştir. *geη-* biçiminde fiil biçimi de vardır: ‘genişle-, geniş ol-’. *geη-* biçimi fiilin son şekli değildir. *giη-* e (eki)- fiil türemiştir. *geη-ey-* (eki ile) ‘genişle-; ’- al ekiyle *gi:ηel-* ‘genişle-’ -(I)ş eki ile *geniş* ‘geniş, bol, engin, ferah’ ismi türemiştir (1980:46-47).

Kelime **TAS**’ta ‘bolluk, genişlik, ferahlık’ {Âdem ağsırdı gözün açtı cihanın **ginliğin** gördü... (İhlâs. XIV. 115), **TİKT (M)**’de Genişlik, büyüklük (336a/12) (336a/9) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TAS**’ta geçen ‘1. Genişlik 2. Bolluk, refah’ anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelimenin yukarıdaki kazandığı anlamların yanında *fizyolojide* ‘dalga genliği’ anlamını da eklemesiyle anlam dairesini terim yönünde genişletmiştir.

gerçek Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. a) Gerçek, hakikat b) Dürüstlük, doğruluk 2. a) Gerçek (sıfat), sadık, güvenilir, reel b) Geçerli, hakiki c) Dürüst, doğru 3. a) Hakikaten, gerçekten b) adaletlice 4. Açık, samimi, açıklık, samimilik 5. Mükemmel 6. Aziz, bilge 7. Başaralı, güçlü, cesur’ olarak vermiştir. Kelime, Türk dilinin eski kelimelerinden biridir, kökeni kerti ‘hakikat, hakiki’ ve kerti- ‘inan-’ kelimelerinde geçen *ker veya *kert ile alakalı olabilir. Bu görüşe, Castren ve Radloff da işaret etmiştir. Kelimeyi Räsänen, kertü ile karşılaştırmıştır. A. İnan da kelimeyi *kert(ü)*’den getirir, ayrıca *kert-* ‘bir şeyin üstünde *kertik (çentik)* at-’ ile alakalı olduğunu da düşünmüştür (1980:29-30).

Kelime **TAS**’ta 1. Doğru, dürüst, hakîkî, salih {Buyurdu kim eğer üşbu dedüğünüz keleciler **gerçek** ise... (Yüz. Ha. XIV. 7) 2. Doğruluk {Saâdetin nişanı dördttür; Biri gerçektir bir edeptir, biri... (Envar. XV. 158) 3. Muhakkak, mutlaka. {İlâ817 eğer rahmetin dükendi ise, **gerçek** bana elbette azâp idersen, dükeli günahlı kullarının günahını bana yüklet. (Cennet. XV. 92) **KT**’de *girçek* 1. Doğru (245a-8=48/27) 2. Doğruluk (58b-8=5/119); *girçek eyle-* Gerçekleştirmek, doğru çıkarmak (245a-8=48/27); *girçek ol-* Doğru olmak, doğru söylemek (90b-10=9/43), **TİKT (M)**’de 1. Doğru, haklı, asıl (220a/2) 2. Doğru sözlü, yalan söylemeyen (252a/2) 3. Sahte

olmayan, hakiki ve doğru olan (230a/20) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, “1) Bir durum, bir nesne veya bir nitelik olarak var olan, varlığı inkâr edilemeyen, olgu durumunda olan, hakiki, 2) Yalan olmayan, doğru olan şey, hakikat, 3) Doğruluk, 4) Gerçeklik, realite” anlamları yanında, “1) Aslına uygun nitelikler taşıyan, sahici, 2) Temel, başlıca, asıl, 3) Yapay olmayan, 4) *felsefe* Düşünülen, tasarımlanan, imgelenen şeylere karşıt olarak var olan” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

germe Radloff (1899:II-1108), *ker+me* kelimesinin anlamlarını (Kırgız) ‘1. Yatay gerilmiş ip 2. At bağlamak için yatay olarak yerleştirilmiş sırtık’ olarak verir. Sevortyan (1980:24), *ger- me* biçiminde türemiş kelimenin anlamlarını ‘atları bağlayan ip; kiriş, demir çubuk (*halter*), sis çizgisi, sis bölgesi’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta ‘sur, duvar’ {... Yeni saray çevresinde **germe** hisar yaptırıp...(Âş. XVI. 115) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, ‘1. Germek fiili 2. Parmaklık, çit’ anlamlarıyla geçer. Günümüzde **TS**'de ise ‘1) Germek işi, 2) *spor* Birbirine yaklaşık bükülü vücut bölümlerini, gerici kasların çalışmasıyla birbirinden iyice uzaklaştırma, 3) *halk ağzında* Bir yeri bölmek, sınırı belli etmek için yapılan tahta perde’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Bir yeri bölmek, sınırı belli etmek için yapılan tahta, 2) Kağnı arabalarında kolların arasında açıklığı korumak için takılan ağaç, 3) At kılından yapılan halkaların bir çubuk üzerine dizilmesiyle yapılan tuzak, 4) Ağaçtan yapılan su oluğu, 5) Çatısız evlerde büyük kiriş, 6) Dalyanın ilk direği ile sahil arasına konulan ağaç, 7) Bir mil üzerinde dönen ağaç (VI-2004) anlamlarında kayıtlıdır.

ger- Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Ger-*; uzunluğuna *ger-*, *ser-*, *dağıt-*, *kur-* (*çadır*), *uzat-*, *sun*, *karşısına çıkar-* 2. *Çekip al-* 3. *Birini diğerinden çek-*, *ayır-*, *aç-*, *arala-*, *yerli yerine koy-*, *yerleştir-*, *engel-* 4. *Engel koy-*, *kapat-*, *yığarak engel koy-*, *yığarak tıka-*, *böl-*, *duvarla ayır-*, *perde çek-* 5. *Çöz-*, *aç-* 6. *Taşın-*’ olarak vermiştir. Budagov’a göre kelime, *ger-~ker-* kelimesine *-r* ekinin eklenmesiyle türemiştir. Şerbak’a göre *kär-* kökünden ‘ger, yerleştir-’ türemiştir (1980:23-24).

Kelime **ŞŞÇ**'de ‘germek; *göğüs ger-* övünmek, böbürlenmek’

Birisine yaklaştı leşker

Dil-averler göğüslerin **gererler** (10713)

TM'de *ger-* Germek, gergin bir şekilde ip, ağ vs. çekmek (116b-8), **HHT**'de *ger-* 1. (Örümcek ağı için) Gergin bir şeyle örtmek [072b/9] 2. (Ayaklar için) Uzatmak [020b/15], **KT**'de *havada kanat ger-* 'boşlukta kanat açıp süzülme' (168b-7=24/41) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1. Bir şeyin uçlarından veya kenarlarından çekerek gergin duruma getirmek 2. Gergin bir şeyle örtmek. 3. Kol, bacak, uzatmak. 4. *mecazlaşmış* Gergin duruma getirmek, gerginlik yaratmak, sinirlendirmek' anlamlarında anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (III) Sıkıntı vermek (VI-2005) olarak geçer.

gez- Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Gez-, orada burada dolaş-, yürü-, dolan-, ziyaret et-, etrafında yürü-* 2. *Boş boş yürü-, ülke ülke gez-, seyahat et-, araçla gez-* 3. *Yürü-, araçla yürü-* 4. *Sallan-, ev ev dolaş-* 5. *Koşarak geç-* 6. *İN-, yat-,* 7. *Yaşa-* 8. *Sefih yaşam sür-*' olarak vermiştir. Kelimenin 1. maddesinde anlamlar, Çağdaş Türk lehçelerinde yaygındır, 2. ve 3. gruptaki anlamlar, tarihî lehçelerde yaygındır. Bu anlamlar günümüzde de kullanılır. Şerbak kelimeyi *käs- 'dolaş-; ülke ülke gez-' olarak vermiştir (1980:10-11).

Kelime **FN**'de 'gezmek, dolaşmak'

O dem Kanber nidâ idüp çağırdı

Sokakdan sokaga **gezdi** kığırdı (1478)

HN'de (576), **TİKT**'te *gez-* (170a/7), **CTD**'de, **CCK**'de (1028), **İM**'de (1420) *gez-* 'yürümek, hareket etmek; dolaşmak, gezip seyahat etmek, dolanmak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *gezmek*, "hava alma, hoş vakit geçirme vb. amaçlarla bir yere gitmek, seyran etmek" temel anlamı yanında "1. Bir yerde dolaşmak, yürümek 2. Gitmek, başvurmak. 3. Bulunmak 4. Bir yeri görüp incelemek. 5. Hasta ayağa kalkmak 6. Herhangi bir biçimde gezinmek 7. Bir yerde gezi yapmak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha çok somut yollarla genişletmiştir.

gidi Kelime, Farsça *gîd* sözüne nisbet eki eklenerek türemiştir. Kiskanmayan, haysiyet duygusu taşımayan kişiler için kullanılır. Aynı zamanda *gidi* kelimesi çaylak kuşunun Farsça karşılıklarından biridir (Ceylân, 2003:69).

Radloff (1899:II-1623), *gidi I* kelimesinin anlamını, (*Osmanlı = Farsça*) ‘aldatılmış kadın veya koca’ anlamında kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘deyyus, kaltaban’ {Senden kimseye faide yoktur, sen bir martoloz **gidisin** (Müslim. XV. 6,11), **TİKT (M)** ’de (F) kaltaban, pezevenk (321b/7), **KAB**’da Deyyus, kaltaban, kodoş, pezevenk, **FFANG**’da Aldatılmış koca’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “*halk ağzında* “ahlaksız, pezevenk” anlamı yanında, “1) Azarlama sözü, 2) Bir şeye duyulan özlem ve isteği belirtmek” anlamları da kazanarak aynı kavram alanı içerisinde genişlemiştir. **DS**’de kelime, (I) Ahlaksız, pezevenk (VI-2074) anlamlarında kayıtlıdır.

girişmek (*kir-* (< *kîr- ‘girmek’ (Tekin, 1975:267) + *-(I⁴)ş* (f.f.y.)) Clauson (1972:747), kelimenin “pek çok modern şivede yaşadığını ve ‘girmek/nüfuz etmek; araya girmek; karışmak; girişmek, koyulmak, (görev)’ ki oldukça az işteş anlama sahip” anlamlarında kullanıldığını kaydetmiştir. Sevortyan (1980:48), kelimenin anlamlarını ‘bir işe başla-/yap-, bir şeye karış-/müdahale et-’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘müdahale etmek, karışmak’

Dürüşüp sununa idrâk erişmez

Kimesne anın işine **girişmez** (Lârendi. XIV. 5)

SN’de *giriş-* Birbiri içine girmek, karışmak (823), **D**’de *giriş/girüş-* Girişmek, dövüşe, kavgaya başlamak (81a/15), **ŞKM**’de *giriş-* Girişmek, işe başlamak (116a/9), **GRT**’de *giriş-* Karışmak, müdahale etmek (2270), **ŞŞÇ**’de 1. Teşebbüs etmek, tevessül etmek, girişmek (40376) 2. Kavgaya tutuşmak (10780) 3. Dolaşmak (4610) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Sokulmak, karışmak, bulaşmak 2. Başlamak, teşebbüs etmek’ anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**’de ise kelime, ‘1. Bir işe bir şeye başlamak için hazırlık yapmak, ele almak, teşebbüs etmek 2. Kalkışmak 3. Birbirine karışmak 4.

mecazlaşmış Dönmeye başlamak 5. *mecazlaşmış* Kavgaya tutuşmak’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

gizlü (*kiz+ + +II⁴* (i.i.y.)) Sevortyan (1980:43), kelimenin anlamını ‘*gizli, saklı, sırlı, saklanmış, gizemli*’ olarak vermiştir. Drevnetyurskiy Slovar’da *kiz* kelimesi ‘kutu, sandık, depo’; *kiz-* ‘saklamak’ biçiminde kayıtlıdır.

Bugün Standart Türkiye soyut bir anlamda kullanılan kelimenin temel anlamı ‘saklı olan, sır’dır. Aynı kelime Kâşgarî’de farklı bir anlamla karşımıza çıkar: *kiz* ‘kutu, misk kutusu, sandık, kap, heybe gibi şeyler’ Ancak kelimenin *kiz+le-* ‘gizlemek’ şekli soyut bir anlam ifade eder (Atalay, 1999:336).

Kelime **TİKT (A)**’da ‘gizli, saklı’ {Allah’a muti’ ol, **gizlü** âşikâre işünde (12b/1), **HHT**’de *gizlü* 1. Belli olmaz bir durumda olan [038a/2] 2. Niteliği anlaşılmayan, bilinmeyen [028b/10], **TİKT**’te *gizlü* 1. Saklı olan, gizli (22b/12) 2. Görünmez “esma-i Hüsnâdan” (176a/16) 3. Gizlice, gizli şekilde (120b/20), **KY**’de *gizlü* (852), **CCK**’de *gizlü* (2796), **CM**’de *gizli/gizlü*, **V**’de *gizlü* (3b.1), **İM**’de *gizlü* (63), **MŞV**’de (42a/13) ‘saklı olan, gizli’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin EOT metinlerindeki anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ise kelime, “başkalarından saklanan, duyurulmayan, saklı kalan, mahrem mestur” anlamı yanında “1. Görünmez, belli olmaz bir durumda olan, edimsel karşıtı 2. Niteliği anlaşılmayan, bilinmeyen 3. Saklı olarak, saklayarak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir.

göbek (~ **göbeg**) Sevortyan, kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: ‘1. *Göbek, göbek bağı, çadır direğinin üzerindeki baloncuk, kabarcık, şişkinlik* 2. *Meyve, bitki içi, izü, merkezi kısım, ortadaki süs (herhangi bir nesnenin)* 3. *Kalın, yağlı karın* 4. *Küçük yuvarlak ek* 5. *Nesil, soy; akraba* 6. *Nehrin ortasındaki küçük oda* 7. *Tüfeğin gövdesi, tava kolu* 8. *Seçilmiş tütün yaprakları*’ Kelimenin morfolojisinden anlaşıldığına göre göbek kelimesi, *köp-* ‘şiş-, hacimde art-’ fiilinden türemiş isimdir. *göb* ‘çukurlarda toplanmış su’, *göbül* ‘tambul’, ‘karın’, ‘şişko’, *göbeş* ‘şişko’, *göbüş* ‘göbek, iç (göz)’, *göbüt* ‘kalın karınlı’ gibi Anadolu ağızlarındaki kelimelerde bu kök vardır (1980:52).

Kelime **FN**’de ‘göbek, çocuğun göbeğiyle etene arasındaki damar örgüsü’

Muhammed Mustafa ol dem Alinün

Göbeğin kesdi ol gerçek velinün (418)

TM'de Göbek (116a-5) temel anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. İnanın ve birçok hayvanın karınlarının ortasındaki deliğe benzer şekil 2. Lahana ve marul gibi bazı sebze ve meyvelerin ortası, merkezi 3. *mecazlaşmış* Orta, merkez 4. Nesil, "kuşak" 5. Tekerleğin ortasına oturtulmuş mil üzerinde dönen ve tekerleğin tellerinin takılmasına yarayan parça 6. Fazla yağ bağlanmış karın' anlamlarında anlam dairesi genişlemeye başlar. Günümüzde **TS**'de ise 1. İnsan ve memeli hayvanlarda göbek bağının düşmesinden sonra karnın ortasında bulunan çukurluk 2. Yağ başlamış şişman karın 3. Şehir, ülke vb.nin orta kısmı 4. Bazı sebze ve meyvelerin orta kısmı 5. Bahçe, halı, tavan, tepsi vb. süslü şeylerin ortalarındaki biçim 6. Hızı azaltarak tirafiği yönetmek amacıyla bir kavşağın girişine yerleştirilen çember veya üçgen biçimindeki ada 7. Kağnı tekerleğinin ortası, araba tekerleğinin dingil geçen yeri 8. Değirmen taşının ortası 9. Kilitleme sistemlerinde, anahtar dişlerinin tam olarak birbirine oturduğu pirinç yuva 10. *anatomi* Dölyütte, yumurtanın dölyüt dışında kalan bölümlerle ilişkisini sağlayan organların çıktığı yer 11. *toplum bilimi* Kuşak, nesil, batın 12. *teknik* Ön ve arka tekerlerin ortasına oturtulmuş mil üzerinde dönen ve teker tellerinin takılmasına hareket ettirerek oynamak' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha çok benzetmeye dayalı olarak genişletmiştir. **DS**'de kelime, (II) 1. Kağı tekerleğinin ortası, araba tekerleğinin dingil geçen yeri 2. Değirmen taşının ortası (III) Oda tavanlarının ortasına yapıyla süs (VI-2114) anlamlarında kayıtlıdır.

göcen, (göjen) Radloff (1899:II-1604), *göçen* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Tavşan ve diğer küçük hayvanların yavrusu 2. Ağaç sansarı, zerdava hayvanının alaca cinsi' olarak verir. Eren (1999:158), kelimeyi 'tavşan yavrusu' anlamını verdikten sonra Anadolu ağzlarındaki *göçken* biçiminin olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca Anadolu Ağzılarında 'tavşan yavrusu' anlamında *becen, becel* (> *beleç, mecel*) biçimlerinin olduğunu da eklemiştir. Kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmayan H. Eren, yalnızca Orta Türkçedeki *çekün* 'göcen' (Atalay, 1999:IV-141) biçimiyle *göcen* arasında büyük bir benzerliğin olduğunu söyler.

Kelime **TAS**'ta 'kokarca sansar cinsinden kediye benzer bir hayvan'

Tutulmaz güç ile **göcen** bilirsin

Tutulur âl ile arslan bilirisin (Işk. XIV. 234-2)

BL'de Samura benzer bir kürk hayvanı (28a-4) anlamlarında geçer. ***Kâmûs-ı Türki**'de *halk dilinde* '1. Hayvan yavrusu, bilhassa tavşan yavrusu. 2. Kır sarsarı' olarak geçer. **TS**'de *halk ağzında* kelimenin TAS'taki anlamı kaybolmuş, '1) Tavşan yavrusu, 2) Kedi, köpek yavrusu, 3) Domuz yavrusu' anlamlarında kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 1) Tavşan yavrusu, 2) Köpek yavrusu, 3) Kedi yavrusu, 4) Ayı yavrusu, 5) Domuz yavrusu, (VI-2119, 2020) anlamlarında kayıtlıdır.

göç Sevortyan (1980:88), kelimenin anlamlarını '1. Göç, göçebelik, kervan, savaş zamanında çadırların kurulduğu yer, küme, kamp 2. Taşınma, seyahat, (mecazî) ölüm 3. Yer değiştirme, geçiş 4. Göçebe hayat tarzı, göçebelerin eşyaları, ev mülkü 5. Ail, karı, ev-maişet, avlu 6. Sürgün yeri, kasaba, esaret 7. Bir göçebelik yer kadar mesafe (25 km); 1 günlük mesafe 8. Göçerli, geçerli 9. Harem' olarak vermiştir. (Kelimenin kökeni için bkz. Tabu/Göçmek)

Kelime **TAS**'ta 1) Kervan, kabile. {Çarşamba suyunun üzerinde gördü dânişmentler **göçlerin** çekip giderler. (Bektaş. XV. 237) 2) Merhale, konak {Bu Amuriye ile Engüri aralığı yedi **göç** yerdir, şimdiki halde ol Amuriye'nin adı Emir Tağı'dır. (Kesir. XV. 13) 3) Sefer. {**Göç** zamanı geldi, develerini getirdiler, yüklerini bağladılar. (Zehr. XVI. 91), **TİKT (M)**'de Bir yerden bir yere gitme; konak, merhale (407b/6), **FN**'de Göç, taşınma (2485), **FFANG**'da Hareket, yol çıkma, yolda' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Bir yerden çadırları kaldırıp başka bir yere konma 2. Kaçma, saklanma, erkeğe görünmeme 3. Ev eşyası, ev döşemeye yarayan koltuk, kanape, halı, kilim gibi mefruşat malzemeleri, kap kacak' anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de ise '1. Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret 2. Evden eve taşınma, nakil' anlamları yanında 1. Taşınma sırasında götürülen ev eşyaları, 2. *hayvan bilimi* Kuşların, geyiklerin, yarasaların, bazı balık ve böceklerin mevsim, iklim, besin miktarı vb.ne göre çevre değiştirmeleri' anlamlarında aynı kavram alanı içerisinde, terim yoluyla genişlemiştir. **DS**'de kelime, (I) Ev eşyası (VI-21210) olarak geçer.

göçkün (*köç-* + *-K²T⁴n* (f.i.y.)) Radloff (1899:II-1291), *köckün* kelimesinin anlamını (Barabin) ‘*göçebe*’ olarak vermiştir. Sevortyan (1980:91), kelimenin anlamlarını ‘1. *Toprak kayması, çığ, göçme, çökme* 2. *Göçebe, göçer*’ biçiminde kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘taşınır eşya’ {Bizim **göçkünümüzü** yaylaya gittiğimiz vakit sizde emanet koyalım... (Âş. XVI. 5) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘göçecek, yıkılacak hâle gelmiş olan’ günümüzde **TS**’de ise *halk ağzında* ‘1) Göçecek duruma gelmiş, 2) Göçebe, 3) Yaşı ilerlemiş (kimse), çok yaşlı (kimse)’ anlamlarında kayıtlıdır. **DS**’de kelime (I) Çadır hayatı yaşayan (VI-2121) olarak geçer.

göçürmek *köç*’ün ettirgen şeklidir. Clauson (1972:699), kelimenin Osm. XV’ deki anlamını ‘*aktarmak veya taşımak, bir yerden bir yere*’ olduğunu kaydeder. Sevortyan (1980: 91), kelimenin anlamını ‘*yerini değiştir-, taşındır-, bir dilden başka dile çevir-*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘yerini değiştirmek, yer değiştirmek, nakletmek’ {Andan dahi **göçürür** kabr içinde vedîat kılır. (Enfes. XV. 55), **DK**’de *göçür-* Göçürmek, kız evlendirmek, kocaya vermek (80–11), **TİKT (M)**’de *göçür-* Yer değiştirmek (hayvanları) (265a/3), **ŞŞÇ**’de Göç ettirmek, göçürmek (24803), **İM**’de *göçür-* Almak (1700) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘1. Naklettirmek, yer değişikliği yaptırmak 2. Kakıp sokmak, batırmak 3. Yutmak, hırsıyla yemek’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1) Göçmesine sebep olmak, 2) Çökertmek, 3) *teklifsiz konuşmada* Yiyip bitirmek, 4) *halk ağzında* Bitkileri yerinden çıkarıp başka yere dikmek, 5) Göçermek’ anlamlarında aynı kavram alanı içerisinde genişlemiştir. **DS**’de kelime, *göçürmek / göçürmek* biçimlerinde (I) 1) Bir bitkiyi yerinden çıkarıp başka yere dikmek, 2) Fide dikmek, (III) Kız evlendirmek (VI–2122) anlamlarında kayıtlıdır.

göden Sevortyan (1980:84-86), kelimenin anlamlarını ‘1. *Kıç, yan* 2. *Rektum, anus; dana sucuğu* 3. *Karın, bağırsaklar, yemek borusu, mide, boğaz, göğüs, plasent* 4. *Sandalye, tabure*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökünü de **köt- ~ göt-* fiilinden türemiş isim olarak verir. Eren (1999:159) de kelimenin kökenini *göt* (<*köt*) kökünden *-(e)n* küçültme ekiyle türemiş olarak kaydetmiştir. Ayrıca buna göre kelimenin Farsça *gödân* ‘bağırsak’ (< *gō, gū, gūh, -dân*) biçiminden alındığı yolundaki savın yanlış olduğunu da ekler.

Kelime **HN**'de 'göden bağırsağı'

Çü merkeb kıldı Zayğm gergedenden Ne derdi vardur ayruk pîl **gödenden** (5249)

Kâmûs-ı Türki'de kelime, 'kalın bağırsağın bir kısmı, kör bağırsak' olarak geçer. **TS**'de *anatomi* "kalın bağırsağın son bölümü, göden bağırsağı, rektum" anlamı yanında "1. Karın, işkembe 2. Mide" anlamlarını kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 2. Kurbağanın bağırsağı, (II) 1. Karın, işkembe 2. Mide 3. Boğaz 4. Göğüs 5. Son, hayvan etenesi (VI-2125) anlamlarında kayıtlıdır.

gök, (gökce) (< **kōk* 'mavi' (Tekin, 1975:268) Sevortyan (1980:66-67), kelimenin anlamlarını '1. a) Gökyüzü b) Mavilik (gökyüzünün) c) Yeşil, lacivert, veya mavi 2. (ikincil) Yas elbisesesi (koyu lacivert veya lacivert renginde) 3. Mavi, lacivert, gökmavisi, gömgök, gökrenğinde 4. Yeşil, koyu yeşil, açık yeşil; ham; (mecazî) saf, körpe 5. Pişmemiş meyveler 6. Ot, yeşillik, ağaçlar ve yapraklar, sebzeler, çayır 7. Gri; kır (at cinsi), maviye çalan kır; maviye çalan gri 8. Aklık 9. Kıpkırmızı 10. Siyah 11. Destanlarda kahramanların özelliği 12. Tanrı 13. Gece' olarak vermiştir. Bu kelime, aynı zamanda bir sıra bitki ve kuş adları için temel kelime olmuştur. Gök kelimesi renk cümbüşünün maviden sarıya kadar varan renkleri kapsamaktadır. Esas gök kelimesi, mavi, lacivert, yeşil ve gri renkleri karşılamaktadır. Gök kelimesinin gök ve gökyüzü anlamları günümüzde tüm çağdaş lehçelerde kullanılmamaktadır. Räsänen ve Şerbak kelimenin eski şeklini **kōk* olarak verir. Bang Moğolcayı esas kabul ederek **kō* (uzun ö)ke verir. Anadolu Ağzılarında göve 'gökyüzü' kelimesi örnektir. Ancak bu kelimenin morphem içeriğini belirtmemiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Mavi { Rengi ak veya **gök** veya yeşil ola (Yadigâr. XIV. 36-1) 2. Yeşil {El-İhtizaru (Ar.): **Gök** ve yeşil ot biçmek. (Terceman. XV. 30), **HN**'de Kara (5062), **DK**'de Gök (10-2); yeşil, mavi, gök renginde (37-8), *gök* sema, gök (HŞ 2319, HŞ 1095), **CTD**'de Gök, gökyüzü, sema; mavi, açık lacivert, **FN**'de Gök, gökyüzü; sema; uzay, feza (6403), **KMühim** 1. Mor, mavi 2. Ak (12b.16), **KBP**'de Gök, sonsuzluk (14a/03), **ŞŞÇ**'de 1. Gökyüzü, gök (10021) 2. Mavi (32594), **LME**'de 1. Gökyüzü 2. Mavi ve yeşil renk 3. Olgunlaşmamış ham meyve 4. Morarmak (2a/2, 6a/21) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin EOT metinlerinde geçen anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de "1) Gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya

yeşile çalan mavi, 2) Bu renkte olan” anlamları yanında, “1) İçinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşuk, uzay, sema, asuman, feza, 2) Yeryüzünde üzerine mavi bir kubbe gibi kaplanan boşluk, sema, 3) *halk ağzında* Olgunlaşmamış” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime (I) Olgunlaşmamış, ham (meyve için), (II) 1) Mavi, masmavi, 2) Yeşil, yemyeşil (VI-2134, 2135) anlamlarında kayıtlıdır.

gölge (< köli- ‘gölge etmek’/ köşi- ‘gölgelenmek, gölgede kalmak’ (Karaağaç, 2009:97) + -g+ (f.i.y.) + + e (i.i.y.) Radloff (1899:II-1598-1600), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Gölge 2. Suda yansıma 3. Arkalama, himaye’ olarak verir.

Kelime **TM**’de ‘gölge’ {tuyn-ı hikmet birle yine kalın sıvayalar, **gölgede** kurıdalar ve çün- kim tamam kuruduğu (H.78b-4) **HHT**’de 1. Güneş ışınlarından korunacak yer [039b/5] 2. Cismin yüzeyine vuran silüet [060a/15], **GBTBİ**’de (101-b/1), **V**’de (12a.10-11), **İM**’de (2210), **KBP**’de (33a/07), **LME**’de (13b/20) ‘ışığın önüne gelen bir cismin yere veya yanına bıraktığı karartı’ olarak temel anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’deki 1. 2. 3. ve 7. maddelerdeki anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ise ”saydam olmayan bir cisim tarafından ışığın engellenmesiyle ışıklı yerde oluşan karanlık” anlamı yanında “1. Güneş ışınlarından korunacak yer 2. Ne olduğu anlaşılamayan karaltı, silüet 3. Resimde bir şekli cisimlendirmek için, onun ışık almaması gereken yerlerine vurulan az çok koyu renk 4. Yetkisi olmadığı hâlde etkili olan 5. Röfle 6. *mecazlaşmış* Birinin yanından hiç ayrılmayan kimse 7. *mecazlaşmış* Koruma, kayırma himaye“ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

göm- Clauson’da (1972:721) kelime şöyle geçer: ‘gömmek’, hem spesifik olarak ‘gömmek’ (ölü), hem de daha genel olarak ‘bir şeyi yerde, külde vs. yakmak için gömmek’; bazen de daha genel olarak ‘kazmak, ekmek’ için. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Göm-, ört-, defn et-, üstüne yığıp kapat-, toprakla ört-, örterek ısıt- 2. Kaz- (toprağı), kürek çek- 3. Toprakta açılan çukura (nesneyi) gömmek, temel at- 4. Daldır-, ört-, gizle- 5. Tıbbî aşıla- olarak kaydetmiştir. Radloff, göm (isim), ‘çukur’ veya ‘dip, iç, kök, köken’ olarak verir. Räsänen, Moğolca kömürge ‘depo, ambar’ ile karşılaştırma yapmıştır. Göm- ~köm- fiiline fonetik ve semantik olarak yakın olan gö:le- ‘göm-’, defn et-; küli- ‘defn et-’ fiillerini ait etmek doğru mudur, belli değildir. Anadolu

Ağızlarında *gümek* 'başkalarını birbirine sokup sakla- (koyunları)' kelimesi vardır (1980:70-71).

Kelime **TM**'de 'gömmek' {**gömerler** kim, kabı ve çürüyecek ağacı çürür, kalanı hâlis 'ūd olur. (121b–10), **KT**'de *göm-* (51a–11) ve **FN**'de *göm-* (3232) 'gömmek, defnetmek', **MNHS**'de *göm-* Bir şeyin içine kapatmak, sokmak, bir yere kapatarak üstünü örtmek (59a(1)7) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin EOT metinlerinde geçen anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *gömmek* "yerin altına koyarak üstünü toprakla örtmek" temel anlamı yanında "1. Bir ölüyü toprağın içine yerleştirmek, defnetmek 2. Bir cenazeyi kaldırmak 3. Birinin cenaze törenine katılmak 4. Bir nesnenin içine yerleştirmek, batırmak 5. *mecazlaşmış* Birinden daha çok yaşamak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yolla genişletmiştir.

görüş- Radloff (1899:II-1596-1597), *gör+ş* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Birbirini görmek, görüşmek, biriyle ilişki içinde olmak, tanışmayı devam ettirmek 2. Karşılaşmak, selamlaşmak' olarak vermiştir.

Kelime **FN**'de 'görüşmek, görüş alış verişinde bulunmak'

Tamam ashablar cümle irişdi

El öpüben resulile **görüşdi** (913)

HN'de *göriş-* Görüşmek, karşı karşıya gelmek (320), **DK**'de *göriş-* Görüşmek, müsafaha etmek, toklaşmak, kucaklaşmak, vedâlaşmak, el öpmek (153-5), **HHT**'de *göriş-* [044a/7], **İM**'de (1777), **KY**'de (1667) 'buluşup konuşmak' olarak geçer.

Kelimenin temel anlamı, '*birbirini görmek; görüşmek*'tir. Kelime, bu temel anlamdan hareketle EOT ve sonraki dönemlerde anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir.

Kâmûs-ı Türkî'de kelime, '1. İki veya daha fazla kişi birbirini görmek, buluşmak 2. Konuşmak, sohbet etmek 3. Söyleşmek, karşılıklı konuşmak 4. Dostluk, arkadaşlık ahbaplık etmek 5. Tanışmak, birbirini tanımak, tanıklığı olmak veya yeni tanışmak' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de 1. Buluşup konuşmak, konuşup sohbet etmek 2. Dostluk, ahbaplık etmek 3. Bir iş, bir konu üzerinde karşılıklı görüş ileri

sürmek, müzakere etmek, **DS**'de *görüşmek*, 'gizlice cinsel ilişkide bulunmak, zina etmek' (VI-2164) olarak geçer.

göynük (*kö- 'yanmak' y- (f.f.y.) + (T^A)n- (f.f.y.) -(T^A)k (f.i.y.)) Sevortyan (1980: 88-89), köy- 'yanmak' fiilinden türemiş *köyük/ küyük* kelimesinin anlamlarını 'yanık, yanık dumani, yanık kokusu, yanmış yer, yanık, yanma, yanmış, yangın görmüş (nesne), çürük, acı, dert, gam, ıstırap, üzüntü, ağrı, çile, eziyet, mutsuz, sevimsiz, sevdalı olma hali' biçiminde kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'hararet' {El-harîka [Ar.]: Hararet manasınadır ki **göynük** tabir olunur. (Kam. XVIII-XIX. 2, 882), **SN**'de Acı, kader, ızdırıp (2022), **YED**'de, **HN** (7428), **ETT**'de (ŞD 73-11) 'yanık, hareket, dağ', **T**'de *od göynügi* İltihaplı kabarcıklar halinde ortaya çıkan ateşli bir deri hastalığı (111b-5), **IN**'da (3766) ve **ŞŞÇ**'de (28259), Acı, hicran, ıstırap anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Küçük süt kabı 2. Kıldan yoğurt torbası 3. Arpa torbası' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* "yanık yanmış" anlamı yanında, 1) Güneşe yanmış, 2) İyice olmuş (yemiş), 3) *mecazlaşmış* Acısı olan, elemli, 4) Orman yakılarak açılan tarla" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime (II) Üzüntüden ağlar duruma gelmek, (III) 1) Orman sökülerek ya da yakılarak yapılan tarla, 2) Bayır, (IV) Bir şeyin yumuşaması, çürümesi hali, (V) Vücutta darbeden meydana gelen, iz morluk (VI-2172) anlamlarında kayıtlıdır.

göyünmek, (göynüme (I), göynemek, gövünmek, göyenmek) Clauson (1972:726) kelimenin anlamını, 'tutuşmak, yanmak (geçişsiz)', hem temel anlam hem de mecazî '(sinirle vb.) yanmak' olduğunu Osm. XIV'te 'göyün-göyn-' biçiminde ve (1) *yanmak; (2) mecazî meyve için 'olgunlaşmak'* olduğunu kaydeder. Sevortyan (1980:104), *küyün-* kelimesinin anlamını 'kıskan-, imren-, gıpta et-'; *kün-* 'kıskan-, imren-' olarak verir. Ayrıca bu fiilden *günü~ kü:nü~künü* ve *küne* 'kıskaç' kelimelerinin oluştuğunu da ekler.

Kelime **TAS**'ta 'yanmak' {Gördüler kim ol kavmin cümlesi kav gibi yanmış **göyünmüş**. (Si. Da. XIV. 119–1), **BHMİH**'de *köyin-/köyün-* 'yanmak' (Kâş. köy yanmak; yakmak; Caf. köy-, küy- Yanmak, kavrulmak, yardırlmış olmak; Abu H. köyün- yanmak; Dede göyin- yanmak; Ettuhfe köyündür- yakmak) (342:1), **YED/RN**'de *göy-* Parlamak, içten yanmak, gönül derdi çekmek (42a–460) **KİG**'de Yanmak; *göyün-*

Yanmak; hafif sararmak (131b–3), **MŞ**'de *göyün-* Yanmak; sızlamak; olgunlaşmak (54b/11), **T**'de *göyün-* 1. Olgunlaşmak, pişerek belli bir kıvama gelmek (40a–10) 2. Yüksek hararete ulaşmak, yanma derecesine gelmek (22b–13) 3. Kızarmak, fazla pişmek (3a–5), **MT**'de *göyin-* Hasretle beklemek, yanmak (2a–10), **Kmühim**'de *göyün-* Şişmek (27a.2), **İM**'de *göyne-* Acımak (2962); *göyün-* Yanmak (103), **FR/K**'de *köy-* Beklemek, yanmak, ayrılmak (128b.3), **EM**'de *göyün-* Erişip olgunlaşmak; bozulmaya yüz tutmak, yanmak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Yanmak, alazlanmak, ateşte kızarmak 2. (Meyve) Olmak, kemâle ermek *eskimiş*' anlamları vardır. Günümüzde **TS**'de ise *halk ağzında* kelimenin temel anlamı 'yanmak, kor haline gelmek' temel anlamı kaybolmuş, ondan gelişen '1. Dertlenmek, üzülmek, içlenmek 2. Ham meyve olgunlaşmak' anlamları kullanılır olmuştur. **DS**'de kelime, (I) Yanacak derecede ısınmak, hafif sararmak, (II) Üzülmek, kederlenmek (VI–2173); (II) Meyve sıcak nedeniyle yumuşamak (XII–4511) anlamlarında kayıtlıdır.

göz Kelimenin kökeni **kö-* fiiline dayanır. Bu fiil kökünü, *kö-r* kelimesinde de görürüz. -z eki, ikilik ifade eden eklerden biridir. Clauson'da (1972:756–757), kelime şöyle geçer: 'göz' bütün dönemlerde yaygın; NW Kumyk; SW Osm., Tkm.'de *göz*; 'küçük delik' gibi genişlemiş anlamlarla, mes. '(iğnenin) gözü' ve pek çok deyimlik ifade yaşıyor. (Su) 'kaynağı' anlamı muhtemelen Türkçe asıllı değil, fakat hem 'göz' hem 'kaynak' anlamına gelen Ar. *al-ayn*' kelimesi kelimesine çevirisinden kaynaklanıyor. *Kör*'le açıkça eski bir köken bağlantısı vardır. Devamında kelimenin lehçe ve şivelerdeki anlamlarını vermiştir. Türkü VIII, Uyğ. VIII, Hak. XI, Çağ. XV (1) Göz, (2) Yara, (3) güz) kaynak San., Hwar XIII, Osm. XIV *göz* 'göz' pek çok deyimlik ifadede kayıtlı. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. a) Göz (*organ*) b) Delik, pencere c) Kulakcık; ilmek d) Irmak, su kaynağı e) Bitki kabarcığı (*dalında*), çıban; zahire; kırıntı, f) Deniz, göl, ırmaklarda buzlar arasında donmalarından kalan yer; bataklık ortasındaki açık su 2. Bakış, nazar 3. Görme yeteneği, algılama 4. Göze ait; optik 5. a) Bir bütünüün parçası (*yaprak kabarcığı, iğne kulağı, dolap rafı vs.*) b) Bölüm, ambarın bölümü, oda, hücre, çekmece, raf vs. 6. Terazî tepsi 7. Ark, köprü kemeri 8. Çukur, havuz 9. Eşyanın kendisi 10. Renk, floş (*iskambil oyununda*) 11. Taraf, uç 12. En iyi yaratık 13. Funt (*ölçüm birimi*)' olarak vermiştir. Göz anlamı sadece eski eserlerde vardır; Orta Çağ'da 'kaynak' anlamı ortaya çıkar. Türkiye Rürkçesi eserde 'hücre, oda' anlamı çıkar. Göz ~ köz ismi dışında eşgösterenli (omofonu) bir fiilde vardır: *göze*

(ırmak, şadırvan) : < göz-e; gözen ‘ırmak’: < göz-en vs. Poppe, tereddütle *köz* kelimesi için, ikil ya da çoğul biçimdeki kelime demektir (1980:60-63).

Kelime **TAS**'ta ‘uç, taraf’ {İbreninin ucu mıknatısın şimâl **güzü** ile suvarılmıştır. (Cihan. XVII. 62), **KT**'de 1. Göz (227b-4=41/20) 2. Düşünce, fikir, basiret (23b-9=3/13); *göz aydını/göz aydınlığı* Göz bebeği, çok sevilen kimse (183b-10=28/9), **TİKT (A)**'da 1. Göz (182a/1) 2. Nazaran, göre (27a/8), **TİKT (M)**'de 1. Görme organı olan göz (243b/18) 2. Değerlilik, itibar, düşünce (221b/17) 3. Basiret, iç bakış kaynağı (223b/15), **ŞŞÇ**'de 1. Göz (144/10) 2. Kaynak, pınar (285/12), **RB**'de Aşı için ağaçtan alınan tomurcuk; g. aşlaması, g. olmak (25b.13), **AK**'ta 1. Göz (9a.186) 2. Kaynak, memba (55b.1233), **Bİ**'de 1. Görme organı göz (45) 2. Sevgi, ilgi yeri (102) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, “bazı yaraların uç bölümü” anlamı yanında, “1) Görme organı, 2) Bazı deyimlerde, görme, bakma, 3) İyi ve kötü nitelikler, tutkular, duygular anlatan bakış, 4) Bakış, görüş, 5) Suyun topraktan kaynadığı yer, kaynak, 6) Delik, boşluk, 7) Terazî kefesi, 8) Kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında bir şeye kötülük verdiği inanan uğursuzluk, nazar, 9) Sevgi, ilgi, gönül bağlantısı, 10) Ağacın tomurcuk veren yerlerinden her biri, 11) Bölüm, hane” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'de farklı olarak ‘1. Çekmece 2. Bölük 3. Kemer’ anlamları da vardır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **Kâmûs-ı Türkî**'de de kelimenin **TS**'nin 10. ve 11. maddelerdeki anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamları yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (I) Bağ çubuklarında yaprak ve filiz çıkan yer, tomurcuk, (II) 1) Oda, 2) Dolap bölmesi ya da çekmece, 3) Pencere, (III) 1) Suyun çıktığı yer, kaynak, 2) Derelerdeki su dönemeci, girdap, (IV) Değirmendeki taşların her biri, (VI) Nazar (VI-2174, 2175) anlamlarında kayıtlıdır.

gözedicî kö- -z (ikilik ya da çokluk ifade eden f.i.y) + -A²D² (i.f.y.) + -(y)I⁴cI⁴ (<-gU²çI²<-gU²+çI²) (f.i.y.) ekinin eklenmesiyle türemiş isimdir.

Kelime **TAS**'ta ‘bekçi’ {Şeriat yolunu **gözedicilerdir**. (T. Oruç. XV. 4) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *gözetici* biçiminde ‘birini ve bir şeyi koruyan, kollayan, gözeten’ olarak geçen kelime **TS**'de ‘1. Gözetleme yapan kimse 2. Koruyucu kimse 3.

spor Atletizmde ellişer metre aralıkla dönemeçlere dizilen en az dört gözlemciden her biri' anlamlarını kazanarak anlam dairesini somut ve terim yollarıyla genişletmiştir.

gözenek Sevortyan, kelimenin anlamını '*pencere, küçük pencere, hücre*' olarak vermiştir. Kelimenin yapısı için de şunları söylemiştir: Kelime, belki göz isminden veya göz- fiilinden türemiştir. Gözenek kelimesi, bir isimdir, hareketin objesi veya yeri anlamını taşır. Gombocz, kelimeyi *küz* 'göz' + *-nek* 'küçültme eki' olarak verir. Ancak bu köken açıklamasını Sevortyan kabul etmez. Çünkü, semantik olarak 'göz' ve 'pencere' ilişkisi pek yoktur. İkincisi, birincisine ilişkin olarak küçültme olamaz (1980:60-63).

Kelime **TAS**'ta 'Bir arada bulunan birçok deliklerden her biri' {El-inbağ (Ar.): Un eleyen kimse eleğin **gözeneklerinden** unu eleyerek çıkarmak mânasına (Kam. XVIII-XIX. 2, 720) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Göz göz delikli oya 2. Sıvama nakışı 3. Canlı dokularda dış deri üzerinde ve yaprakların alt yüzünde gözle görülemeyecek kadar küçük deliklerin her biri' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de ise "bir arada bulunan birçok deliklerden her biri" anlamı yanında, "1) *halk ağzında* Pencere, 2) *halk ağzında* Bir işlemede, örgüde, ipliklerin kesilmesi, ayrı tutulması yoluyla oluşturulan boşluk, ajur, 3) *anatomi* Canlı dokularda dış deri üzerindeki küçük, basit açıklık, mesame, 4) Güneş yüzeyinde görülen küçük yuvarlak, kara lekelerden her biri, 5) *fizik* Bir malzemenin içinde irili ufaklı boşlukların bulunması durumu süngerimsi görünüş, 6) *biyoloji* Bitkilerde solunum ve fotosentez için gerekli oksijen ve karbondioksit alışverişine, suyun buhar olarak dışarı atılmasına yarayan, yaprakların alt yüzeyinde çok sayıda bulunan, hücreler arasındaki küçük deliklerinden her biri, mesame" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yollarıyla genişletmiştir **DS**'de kelime, (I) 1) Pencere, 2) Balkon, 3) Raf, dolap ya da duvarlarda oyularak yapılan eşya koyacak delik, 4) Çekmece, 5) Kafes, panjur, (II) 1) Küçük delik, 2) Arı peyeğindeki her delik, 3) Örgülerdeki delik, (IV) Buğday, toprak vb. şeyler elenen iri gözlü büyük kalbur (VI-2179) anlamlarında kayıtlıdır.

gözetmek Kelimenin yapısı, *kö:z*'den türemiş geçişli isimdir. Temel anlamı, '*korumak, kollamak, bakmak*' vb. Clauson (1972:758), sözlüğünde kelimenin yapısı hakkında *Kaş.*'in düşüncesinin absürd olduğunu '*-ç- 'nin geçmiş zamanda -t- 'ye benzemiş olması*

olasılığının’ düşüklüğüne işaret eder. Kelime, Uyg.da, genellikle ‘*kü-, küzeç-*’ şeklinde koşma (hendiodyoin) biçiminde ve aynı anlamda yer alırken, Osm. XIV-XVII’deki kullanımı, “*gözet-* biçiminde ve ‘*bakmak, gözlemek, beklemek*’; üç metinde TTS II 464. şeklindedir. Sevortyan (1980:64-65), *(II) gözet-* kelimesinin anlamlarını ‘1. *İzle-, seyret-, bak-* 2. *Gözetle-, takip et-* 3. a) *Bekle-, um-* b) *bekle-, bekleyedur-* 4. a) *Bekçilik yap-, karauullamak, eşlik et-, koru-* b) *Dikkatli ol-, sakın-* c) *Bak- (hastaya)* d) *Sakla-, koru-* e) *güt-* f) *Saygı duy-, azizle- (örf adetlere), önemse-* 5. *Güt-, otlat-, geceleyin atlat-, gece atları bekle-* 6. *İzine git-, izle-, takip et-*’ olarak vermiştir. Fiilde iki esas anlam vardır: ‘*izle-, bakın-, bekçilik yap-*’ ve ‘*güt-, otlat-*’. *güt-* ve *bekle-* anlamları arasında ilişki çok eskidir ve dillerarasıdır (Almancada da örnek vardır.) Budagov’a göre *küzet-* fiilin ettirgen şeklidir. Sevortyan’a göre *küze-* fiilinin kendisi de türemiş fiildir: -a- ~ -ı- eki ile **küz* temelinden türemiştir. **küz* < *kü-* +z. Başka bir görüş daha vardır: DLT’de, Tefsir’de, Harezmi Türkçesi eserlerinde –(vokal) z- ettirgen ekiyle *köz-* ~ *küz*’den oluşmuş fiil de vardır: *köd-eymek* (*küz* – *öz-* ‘sakla-, koru-’) *Gözet-* biçimi *küz* ve *köz* temelinin karışımı ve halk etimolojisi ile oluşmuş da olabilir: *köz+et-*. *köz-le*, *göz-le* fiillerin etkisiyle de olabilir.

Kelime **TAS**’ta 1. *Gözetlemek, beklemek, bakmak, ummak*’ {Bülbüllerden vefa **gözetme** ki he dem güle meyledüp öter. (Güls. XV. 58)

2. *Riayet etmek, göz önünde bulundurmamak*

Gözetmez safta sadr âdem dürüstî

Erenlerin bin olur altı üstü

DAH’da *gözet-* Gözle takip etmek, **TDGAEAT**’ta *gözet-* Riayet etmek, kollamak, dikkat etmek, göz önünde bulundurmamak, söyleneni yapmak (RN 14a-1; HN 6b-10; SN 30-9; FS 11b-9; DD 132-8), **TİKT (A)**’da *gözet-* 1. Korumak (106a/14) 2. Tutmak, riayet etmek (69b/20) 3. Bakmak, dikkat etmek (214b/10), **MT**’de (35b=3), **CCK**’de (3186), **MM**’de *gözet-* (3643), **EM**’de *gözet(d)-* (62a/3) ‘dikkat etmek gözetmek, gözetlemek, korumak; bakmak, beklemek, ummak’, **GRT**’de *gözet-* 1. Gözetlemek, beklemek (581) 2. Bakmak, göz önünde bulundurmamak (345) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘önem vermek, göz önünde bulundurmamak, ayrı

tutmak' anlamı yanına '1. Korumak, bakmak, özen göstermek, himaye etmek 2. Kollamak, beklemek 3. Bir sonuca giderken bütün ayrıntı ve etkenleri dikkate almak 4. Kayırmak' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'deki 'kayırmak' anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır.

güç, (güc) (< *kūç* 'güç, kuvvet' (Tekin, 1975:270)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Güç, kudret, enerji, kuvvet, hakimiyet, üstünlük, çaba, yetenek, kabiliyet, direnme gücü 2. Şiddet, cebir, zulüm, eziyet, haksızlık, öfke 3. Güçlü, kuvvetli, pek çok 4. Ağırlık 5. Emek 6. Zor, ağır, zorla, güçlük 7. Nahoşluk, üzüntü, zorluk, ihtiyaç, mutsuzluk 8. Yürek, gönül 9. Kale, katı 10. İmkan 11. Karı, aile; 12. Beceriksizlik, yavaşlık, ağır kanlılık' olarak vermiştir. Kelimenin bütün anlamları iki temel gruba ayrılabilir: a) Aktif, dışarıya yönelik güç b) Pasif, dışarıdan içeriye, konuşanın üzerine yönelik güç. Ramstedt ve Poppe güç kelimesini Moğol lehçelerindeki bir sıra benzer kelimelerle karşılaştırmıştır (1980:96-98).

Kelime **TAS**'ta 'cidal, şiddet'

Belürünce tedbir ile iş uç

Müdüre yeğ andan ki savaşı ü **güç** (Ferh. XIV. 20)

SN'de Haksızlık, sitem (3014); *güç degür*- Zulmetmek, eziyet etmek (4533); *güç eyle*- Zulmetmek, gadretmek (216); *güç götür*- Güçlüğe, sıkıntıya katlanmak (1200), (F 58b-1); *güç idil/-it*- Zulüm yapılmak (5366, 3143), **ŞKM**'de I. İşkence, zulüm, haksızlık, eziyet (31b/6) II. Güç, kuvvet, takat, iktidar (20a/1), **HN**'de (96b/16), **KY**'de (1497), **İM**'de (807) 'güç, kuvvet; asker, mücahit', **KT**'de (I) Kuvvet, kudret, güç (19a-9=2/249) (II) Zor, şiddet, zulüm (36b-7=4/19), **TM**'de İş, meşguliyet (71b-10/11), **VG**'de 1. Kuvvet, kudret, güç (582) 2. büyük etkinliği ve önemi olan nitelik (1083) 3. Zulüm, haksızlık, eziyet (175), **IN** Zulüm (5694); *güç et*- Eziyet et-, zulmet- (5974); *güç kıl*- Eziyet et-, cefâ et- (4373), **MK**'de güc 1. Güç, iktidar, takat 2. Güç, kuvvet, takat; *güç* 1. Güç, zor 2. Haksızlık 3. Güç, takat, **MŞV**'de 1. Kuvvet (17a/14) 2. İş (27b/14) 3. Zor (16b/04) 4. Zorbalık (29a/01); *zorbalık eyle*- Zor kullanmak, zulmetmek (14b/22), **FFANG**'da 'Güç, zorlama, zahmet, zahmetli' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen '1. Kuvvet, takat, kudret 2. Zor, şiddet 3. Zahmet, zorluk 4.

Elem, keder, ıstırap, darlık 5. İş, meşguliyet' anlamları yanında '1. Bir makinenin, bir mekanizmanın iş yapabilme vasfı 2. Ölçü olarak alınan, belli zamanda yapılan iş 3. Siyasi, iktisadi, askeri vb. bakımlardan tesiri ve ehemmiyeti büyük olan 4. Bir milletin bir ordunun vb. iktisadi, ticari, askeri potansiyeli 5. Bir toprağın verimli olma hususiyeti; s. Zor, zahmetli, çetin, sarp, müşkül' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini çok genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, daha çok soyut anlamlarda '(I) 1. Ağır ve yorucu emekle yapılan, müşkül 2. Yapılması zor, çetin, kolay karşısı 3. Zorlukla' geçer. Ayrıca kelime, yukarıda görüldüğü üzere **Kâmûs-ı Türkî**'de kazandığı anlamların bazılarını da kaybetmiş, ciddi bir anlam daralması yaşamıştır.

gün (< * *kūn* 'gün, güneş' (Tekin, 1975:270)) Clauson (1972:725), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Osm. XIV' deki anlamı hakkında "normalde 'gün' sık sık XVI'ya kadar 'güneş; gündüz; uğurlu gün' için kullanılmış." Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. O gün, gündüz, 24 saat, tarih (takvim), bayram günü, devran, devir, süre, saat, bir gün 2. Gün (sıfat, örn. Gün ışığı) 3. Güneş, ışık, güney 4. Güneşli 5. Hava durumu 6. Hayat, yaşam, çmürdeki bir pat, talih, baht, afet 7. Gök gütültüsü' olarak vermiştir. Anlamların iç bağlantısı genel olarak anlaşılır. 'gök gürültüsü' anlamı 'hava durumu' anlamına bağlıdır. 'Güneş' veya 'gündüz' anlamlarının hangisinin önce olduğu tespit edilmemiştir. Şerbak, kelimenin eski şeklini **kūn* 'güneş, gündüz'; O. Pritsak **kōūn* veya **kūn*; Vambery, *küy-* 'yan-' > *kūn* 'güneş, ışık, gündüz' olarak verir (1980:100-102).

Kâşgarî (1999:IV-397) sözlüğünde *kūn* kelimesinin hem *güneş*, hem de *gündüz* anlamında kullanıldığını kaydetmiştir. Bundan hareketle M. Kemal, *Dîvânu Lugatî't Türk'te Metafor ve Metonimi* kavramlarının ele aldığı yazısında, Güneşin gündüz için kaynak alan teşkil etmesi ve hem güneş için hem de gündüz için kullanılmasını metonimi olarak açıklar. Güneş olmazsa gündüz olmaz, gündüzü bir bütün şeklinde ele alırsak güneş onun parçası olur, bu anlamda güneş gündüz için, parçanın bütün için kullanılması demektir (2008:350).

Kelime **TAS**'ta 1. Güneş {Nice kim ay ve **gün** yürür (Tebareke. XIV. 2-1) 2. Gündüz {Bir gün bize **gün** olan günün evvelinde kendüme geldim (Sır. XIV. 60) 3. Vakit, mesut gün, beklenen kutlu gün {Ana **gün** ölümdür ne kaçmak gerek (Süh. XIV. 164), **SN**'de 1. Güneş (1375) 2. Gündüz (4098) 3. Mutlu, sevinçli zaman (2563) 4. Zaman, vakit

(2729), **DK** Güneş (11–6); Gün (10–1) (il); Gün, memleket, ülke, muhit, çevre, etraf (240–1), **YZ**'de 1. Gün (5b.134) 2. Kıyamet günü (52a.1518) 3. Gündüz (33a.954) 4. Güneş (7a.172), **TİKT (M)**'de 1. Gün, yirmi dört saatlik zaman (224b/16) 2. Günün aydınlık bölümü, gündüz (259a/15) 3. Dinî özelliği olan gelecekteki meçhul vakit, kıyamet günü (393b/1) 4. Yaşanılan hayat, ömür (389b/20) 5. Güneş (255b/12), **ŞŞÇ**'de 1. Gün (1571) 2. Güneş (2562) 3. Gündüz; *düni güne kat-* Geceyi gündüze katmak (531500) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, “1) Güneş, 2) Gündüz” anlamları yanında, “1) Güneş ışığı, 2) Yer yuvarlağının kendi eksenini etrafında bir kez dönmesiyle geçen 24 saatlik süre, 3) İçinde bulunulan zaman, 4) Zaman, sıra, 5) İyi yaşanmış zaman, 6) Bayram niteliğinde özel gün, 7) Çağ, devir, 8) Belirli günlerde ev hanımlarının konuk ağırlamak için yaptıkları toplantı, 9) Tarih” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla çok genişletmiştir.

güre Onun aynı kökten türemişi olan *güren*, Ağızlarda *küren* ‘hayvan sürüsü’ biçiminde kayıtlıdır. H. Eren, bu *küren~güren* şeklinin Moğolcadan alıntı olduğunu söyler. (1999:167). Kelime hakkındaki en geniş açıklama Sevortyan’a aittir. Sevortyan kelimenin anlamlarını ‘1. Kırmızımsı, arı renk, bal rengi, kahverengi ve bu tonlardaki renkler, koyu kırmızı, mor, pembe 2. Sonbahar için kullanılır’ olarak verir. İ. Laude Zirtautas’ın tespitine göre *küren* kelimesi at renklerini anlatmak için kullanılır. Kahve renginin kırmızıya geçtiği tüm tonları yansıtır. Sibiryada grubunda farklı hayvan ve bazı nesnelere için de kullanılır. Hakas Türkçesi *küren* inek; Tuva Türkçesinde *hüren* ayı; Yakut Türkçesinde *kürün* öküz. *Küren* kelimesi, Moğolcadan alınmıştır. Bazı araştırmacılar, *küren* kelimesinin *küzen* ‘kocarca’, *güz* ‘sonbahar’ ile köken bağlantısı olduğuna dikkat çekmiştir (1997:146-147).

Kelime **TAS**'ta 1) Vahşi, talim görmemiş, işe alışmamış. {Eğer **güre** kedinin bağarsığının dil dutulmasına yidürseler onat söyleye. (Mü. Şi. XIV-XV. 99) 2) Zıpır, haşarı. {Ed-daas [Ar.]: Haddi mütecaviz taşkın mesrur ve şadan olmak mânâsıdır ki **güre** tay gibi buturluk eylemekten ibarettir. (Kam. XVIII-XIX. 2, 376), **FN**'de Vahşi, eğitilmemiş, azgın (1642), **MŞ**'de Yabani (43b/4), **FFANG**'da Vahşi, dizginini koparmış, dizginini koparmış at, kaba, haddini bilmez’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olmayan kelime, günümüzde **TS**'de ‘1) Çiftleşmek isteyen kısırak veya dişi eşek, 2) Bir yaşından üç yaşına kadar olan tay, 3) Kuvvetli, dinç, 4) Çekingen, korkak, ürkek’

anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **DS**'de kelime, (I) 1) Çiftleşmek isteyen kısırak, dişi eşek 2) Bir yaşından üç yaşına kadar olan taylara verilen ad, (II) 1) Kuvvetli, dinç, 2) Çekingen, korkak, ürkek, (VII) Yabancı olan, alışmamış olan, (VIII) Hiç bağlanmamış, serbestçe gezmiş, ürkek, azgın hayvan (VI-2234, 2235) anlamlarında kayıtlıdır.

gütmek Clauson (1972:701), sözlüğünde kelimenin anlamlarını "(1) 'beklemek' (geçişsiz); (2) '(birin Bel.)' beklemek' (3) 'hizmet etmek, bakmak (misafirler, koyun vs.)' olarak vermiştir. Osm. XIV'deki kullanımı hakkında da şu bilgileri verir: "güt- (Aor. güder) 'saygı göstermek, dikkat etmek' (öğüt vs.) XVII'ye kadar pek çok metinde; güdüp gözle- 'dikkat etmek' (biri); güy- 'beklemek'; XVI'ya kadar oldukça yaygın, daha sonra seyrek; XVIII'de güd- (biçiminde söyleniyor) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Otlat- (hayvan), güt-, otağa çıkart-, sürüyü sür- 2. a) Bekle-, sakla-, güt- b) Bakadur-, izle-, bak- (hizmet et-), ağırla- 3. a) Bekle- (birini) b) Gözle- (bekle-), avla-, dur- 4. a) Takip et-, gecik- (geç kal-) b) İzle-, gizlice peşinden git- 5. Azizle-, yerine getir- (adetler için), eda et- 6. Birini elde et-, kapıver-' olarak vermiştir. Bang'a göre *güt-* ~ *küt-* kelimesi *kü* fiilinin ettirgenlik halidir. Kelimenin isim şekli olduğunu da Bang'dan öğreniyoruz: *küt-çi* (çoban). Şerbak kelimeyi, **kū* 'otlat-, bak-, muhafaza et-'; *kü küzät-* 'müdafaa et, koru-' (Direvnyeturskiy Slovar 1969: 322). *kütä-* < *küt-ä-*; *kütü* < *küt-ü* olarak vermiştir (1980:107-108).

Kelime **TAS**'ta 'takip etmek, riayet etmek, kollamak'

Her kim öğüt vere işitmek gerek

Uluların öğüdün **gütmek** gerek (Kel. XIV. 191)

SN'de *güt-* Takip etmek, pişinden gitmek (891), **DAH**'da İzinden gitmek, takibetmek; irsine iktifa etmek, **KY**'de *güt-* Gütmek, kollamak, riayet etmek (231), **YZ**'de *güt-* Gütmek, yaymak (3a.47), **MM**'de *güd-* Sevketmek, yöneltmek, belli bir ama doğru götürmek (241); Hayvan sürüsünü önüne katıp otlatarak sürmek (1468), **FN**'de *güt-* 1. (koyun vs.) Gütmek (5998) 2. *mecazlaşmış* Takip etmek, kollamak; beklemek (3618), **FR/K**'de Beklemek, yanmak, ayrılmak, **Bİ**'de Gütmek, önü sıra götürmek, takip etmek (478) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Öne katıp sürmek, sevk etmek 2. Otlatmak 3. *mecazlaşmış* Saklamak, tutmak' anlamlarında kayıtlıdır.

Günümüzde **TS**'de ise '1) Hayvan veya hayvan sürüsünü önüne katıp otlatarak sürmek, 2) Bir düşünceyi, bir duyguyu veya bir ilkeyi gerçekleştirmeye çalışmak, 3) *mecazlaşmış* Bir kimseyi, bir topluluğu kendi düşünce ve amacı doğrultusunda yönetmek, sevk ve idare etmek' anlamlarını kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin 3. maddesindeki *mecazî* anlam kayıtlı değildir. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) Hayvan otlatmak, (II) Gözetlemek, bir işi ya da düşünceyi izlemek (VI-223) anlamlarında kayıtlıdır.

ısır- Sevortyan (1974:671), kelimenin anlamlarını '1. *Isır-, ısırip kopar-* 2. *Dişleri ile tat-* 3. *Kemir-, sıkıştır-, kıstır-, gevele-, dişler ile yırt-, dişler ile yakala-* 4. *Kes-* 5. *Yak-, yaktır-, iğnesini batır-, sok-; çimdikle-; ısıt-; yan-* 6. *Yemek (fiil)* 7. *Kötü konuş-, kötüle- yer-; kişiyi kötüle-, ayıpla-, tenkit et-*' olarak vermiştir. Kelimenin temel anlamı ısır-, kemir-; sonra da yak- gelir. Kelimenin kökünü de ıs- 'kes-' getirir, -ır ekiyse ettirgen şeklidir.

Kelime **MT**'de 'ısırmak, dişlemek' {'ākıbet hayret barmağın **ısırub** hacîl kalasın (50a-11), **HN**'de *ısırmak* Isırık (5423), **T**'de *ısır-* Isırmak, dişleri ile birisine zarar vermek (119a-10); *ısırmak* 1. Isırmak, dişlerle yaralamak (119a-10) 2. Yemek, öğütme (74b-4), **TİKT (M)**'de Dişle tutup sıkamak veya dişle koparmak (236a/6), **TM**'de *ısır-* Isırmak, sokmak (akrep, yılan vs.) (110a-7), **MNHS**'de *ısır-* Isırmak, dişlemek; incinmek (7b.2) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *ısırmak*, "dişleri arasına alıp sıkamak" temel anlamı yanında "1. Dişleriyle koparmak 2. Rüzgâr sert esmek, keskin bir biçimde etkilemek 3. Kumaş dalamak, kaşındırmak" anlamlarını kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak *mecazlaşmış* 'çekiştirmek, kötölemek, yermek' anlamı da vardır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

ısmarlamak (*Farsça avīspār + +lA² (i.f.y.)*) Clauson'un (1972:241) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "*osparla-* biçiminde ve 'teslim etmek, birine emanet etmek' olarak vermiştir. Orta Farsçada fiil *avīspār > ōspar-*, Mod. karşılık. Farsça *sipur-* aynı anlam; fonetik değişiklikler geçirmiştir. NW Kırım'da *ısmarla-* olarak yaşamakta ve SW Osm. Hak. XI. *osporla-* yérni Isrāfil Çavlı sü başıka *osparladım* XIII (?) Tef. *osparla-* 'teslim

etmek', (usbarla-); ısparla-; ısmarla- 'emanet etmek'; Osm. XIV. *ısmarla-* (1) 'teslim etmek, emanet etmek'; (2) birkaç metinde 'bırakmak, emretmek' TTS I (357); II (505); III (347); IV (398); XVIII *ısmarla-* Rûmi'de”.

Kelime **TAS**'ta 'tembih etmek, tavsiye etmek' {Bu oldur ki Musa Aleyhisselâm Tevrat'ta **ısmarladı** kim âhir zaman peygamberi Muhammed'e iman getüreler... (Cev. Es. XV. 11), **DK**'de *ısmarla-* Ismarlamak, emanet etmek (166-4), **D**'de *ısmarla-* (I) Vermek (37b/8) (II) Tembih etmek (72b/13) (III) Emanet etmek (103a/4), **HN**'de *ısmarla-* Teslim etmek, terk etmek, vermek, göndermek (1495), **TİKT (A)**'da 1. Emanet etmek (169b/11) 2. Tenbih etmek (12b/4) 3. Buyurmak (179b/17) 4. Tevdi etmek, teslim etmek (198b/12), **KT**'de *ısmarla-* 1. Tevdi ve teslim etmek, emanet etmek (196a-8=31/22) 2. Buyurmak, tenbih etmek (33b-10=3/183) 3. tavsiye etmek, öğütlemek (285b-3=90/17); *ısmarlamak* Vasiyet etme, vasiyet (18b-3=2/240), **CTD**'de *ısmarla-* Emanet etmek; bir şeyin yapılmasını veya giderilmesini, bu işlerle uğraşan birine söylemek, kendi hesabına başkasına yedirip içirmek, **VG**'de *ısmarla-* Bir şeyin, bir kimsenin bakılmasını Allah'a, birine veya birinin gazetimine bırakmak, emanet etmek (1309), **IN**'de *ısmarla-* Tenbih et-, tavsiye et- (4853), **ŞŞÇ**'de *ısmarla-* 1. Emanet etmek (2868) 2. Tembih etmek (22050), **FFANG**'da *ısmarla-* Ismarlamak, sipariş vermek, önermek' anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, EOT metinlerinde kayıtlı olan '*buyurmak, terk etmek, tembih etmek*' anlamlarını kaybetmiştir. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, "bir şeyin, bir kimsenin bakılmasını, korunmasını birine veya birinin gözetilmesine bırakmak, emanet etmek" temel anlamı yanında, "1) Bir şeyin yapılmasını veya getirilmesini, bu işlerle uğraşan birine söylemek, sipariş etmek, 2) Parasını kendi ödeyerek başkaları için yiyecek veya içecek getirilmesini söylemek, 3) Kendi için bir şey alınmasını başkasına söylemek, 4) Bir işin yapılmasını, bırakılmasını veya o işten vazgeçilmesini söylemek" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. Ayrıca söz konusu kelime, Burgazî'nin Fütüvvetnâmesi'nde {ola insâf vire insâf almaya ya'nî gendü *yol ısmarlaya yol ısmarlatmaya* (22a-2) tanıklamasında *yol ısmarlamak* tamlaması biçiminde 'yol gösterici olmak, hizmette önde gitmek' anlamıyla da geçer.

ibik Sevortyan, *imik* kelimesinin anlamlarını '*doruk, başın tepesi, bingıldak, tepe damgası, yeni doğmuş bebeklerdeki başın tapesindeki yumuşak yeri*' olarak vermiştir.

Kelimenin kökü hakkında hiçbir bilgi yoktur. Kelimenin morfolojik analizi de belirsizdir. Tatar Türkçesi ağzlarındaki *imilde-* ‘yumşayarak piş-’teki kök olan **im* bir yansıma kelimedir. *imik ~ emgek*’de *im-* fiildir: *im-* + - (*i*)*k veya -gek/-bek* (1974:351).

Kelime **BL**’de ‘ibik, bazı kuş ve evcil hayvanların başında bulunan kırmızı çıkıntı’ {**ibigi**, kuyruğu, ayacı, kuş kuyruğu gibi (35b-11), **HHT**’de *ibik* Horozun tepesinde bulunan kırmızı deri uzantısı [041b/9] olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de (II) ve **TS**’de *ibik*, “horoz, hindi vb.nin tepesinde bulunan kırmızı deri uzantı” anlamı yanında “1. *anatomi* Bazı kemiklerde bulunan ve kasların tutunmasına yarayan, çizgi durumunda pürtüklü çıkıntı 2. Emzik 3. *halk ağzında* Köşe, kenar, uç“ benzetme yoluyla anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**’de (I) Köşe, kenar, uç (II) 1. Tavuk, kuş vb. hayvanların gagası 2. Burun (III) 1. Feslerin tepesindeki içi boş olan püskül kordonu 2. Şapka siperi (VII) İbriğin dar ağzı (VII-2501,2502) anlamlarında kayıtlıdır.

iç Clauson (1972:17), kelimenin temel anlamı “‘(bir şeyin) iç tarafı veya içi’; orijinalinde sık sık somut anlamda. Kelime, çok erken bir dönemde spesifik anlam kazanmıştır mesela türemişlerde 1. ‘*insan vücudunun içi* (krş. *içe:gü*); 2. ‘*iç*’ dışı zıt olarak, *elbise* (krş. *iç ton*); 3. ‘*evin içindekiler/ev halkı*’ özellikle ‘*hükümdar sarayındakiler*’ (krş. *içre:ki*) 4. *sır, veya akli gelişme, fizikiye zıt olarak*. Yön., Ayr. ve Bul. hâliyle 3. tekil şahıs eki olarak ‘içine, içinden, içini’ anlamında son edat olarak görev yapıyor.” Sevortyan sözlüğünde kelimenin 12 anlamını vermiş. Kelimenin 8. anlamı ‘*eten* (*meyvenin ortasındaki yumşaklık*), *iç* (*dolgu*)’. *İçeri* kelimesi en yaygın türemiştir. *İçli, içki* ‘içerideki, içindeki’, *için* ‘gizli’ vs. *daha az yaygınlaşmış türemişleridir*. Sevortyan (1974:388-391), kelimenin anlamlarını ‘1. *İç, iç kısım; içteki, gizli, saklı* 2. (*mecazî*) *İçdünya, gizli düşünceler* 3. (*ikincil*) *Hafıza* 4. *Sakatat, kesilmiş koyun içi, bağırsaklar* 5. *İçler* (*topuk altı*) 6. *Kapasite* 7. *Alt döşeme; iç kürk, ters yüz* 8. *Meyve içi, eti* 9. *Çekirdek* (*farklı anlamlarda*) 10. *Dışkı* 11. *Ek, ilave* 12. *Edat fonksiyonu da vardır*’ olarak vermiştir. Sevortyan’a göre 1. ve 4. maddedeki anlamlar, kısmen en eski olanlardır, diğerleri de kısmen mecazî kökenlidir.

Kelime **TAB**’da ‘iç; mide, bağırsak gibi organlar’

Hem mefâsıl ‘illetine nef’ ider

İçi bağlar u getirür derd-i ser (124)

KİG'de 1. İç, içeri, içinde (3b.12) 2. Esna, sıra, içinde (9b.3) 3. Bulunma eki fonksiyonunda kullanılır (19a.13), **ŞKM**'de (I) İç, orta, ara, dahil (10b/3), (II) İç, batın, kalp (88a/5), **KT**'de 1. İçeri, iç (147a-6=19/68) 2. Ara (11b-3=2/151) 3. Hakk(ında) husus(unda) (230b-6=42/18) 4. İç taraf, derun, batın (208a-4) 5. Datif ekiyle birlikte datif fonksiyonunda kullanılmıştır. (15b-2=2/208) 6. Lokatif ekiyle birlikte lokatif fonksiyonunda kullanılmıştır. (15a-10=2&205), **GT**'de 1. İçeri, iç (34a-3) 2. Ara, arası (42a-1) 3. Zarf, müddet (33a-11) 4. Mide, karın (7b-8) 5. İnsanda zahiri olmayan deruni yön (31b-12) 6. Bir şeyin ortasındaki kısım (7a-8) 7. Datif ve lokatif ekleriyle bu eklerin fonksiyonunda kullanılmıştır. (5a-2), **TİKT (M)**'de 1. İçeri, iç, orta, dahil (246b/3) 2. Ara, arası (268a/10) 3. Üst, üzeri (382a/21) 4. Belli bir zaman aralığı (245a/4) 5. Esnasında (222a/20) 6. Kontrol edilen, el altında (331b/2) 7. Derun, gönül kıran (229a/20) 8. Datif ve lokatif eklerinin fonksiyonunda (273a/1), **Kmühim**'de 1. İç, iç taraf 2. Karın, mide (2a.14), **T**'de 1. Dahili kısım (46a-12) 2. Terkip, muhteva (56a-10) 3. Beraber bulunulan vasat, yer (58a-2) 4. Ara, kıskaç altındaki mahal (118a-11) 5. Boşluk (79a-7) 6. Meyve, meyve içi (51a-2); *iç taş* İç dış, her taraf (48b-10), **ŞŞÇ**'de 1. İç (17306) 2. Has, samimi, özel (51447), **Bİ**'de 1. Bir nesnenin alanı arasındaki yer (1722) 2. Canlı veya insanlar arası (942) 3. Oyuk veya deliğin boşluğu (1220) 4. Bitkilerde kabuğun sardığı bölüm (876) 5. Zamanın arası (1020) 6. Göğüs kafesi (1314) olarak anlam dairesi genişlemiş şekildedir. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime EOT mertinlerinde geçen '1. Mide, bağırsak, karın, 2. Oyuk şeylerin boşluğu 3. Gönül, kalp iç, 4. Kabuğu olan veya dış kabuk durumunda bulunan yiyeceklerde kabuğun sardığı bölüm 5. Herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dâhil, dış karşıtı 6. Cisimlerin yüzeyleri arasında kalan her nokta' somut ve soyut anlamlarını devam ettirmiştir. Ayrıca kelime yukarıdaki anlamlardan başka **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de '1. Toplu bir durumda bulunan kimse 2. Nesnelerin arasında bulunan kimse veya nesne 3. Ten ile dış giysiler arası 4. Pirinç, soğan ve baharatla hazırlanan, dımalarda kullanılan karışım 5. Bir ülke, şehir, topluluk vb.nde olan veya yapılan 6. Değişik yemeklerde kullanılmak üzere et ile sebzelerin ince kıyımının karıştırılması ve yoğurulmasıyla meydana getirilen karışım 7. Somut kavramlarda iki veya ikiden çok şeyde merkeze daha yakın olan 8. İnsanın manevi varlığıyla ilgili olan 9 *mecazlaşmış muhteva*' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

içim (*iç-* + *-(I⁴)m* (f.i.y.)) Radloff (1893:I-1517) *iç+m* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Çağatay, Azeri) ‘*yudum; mesela; ağzıma bir içim su almadım*’ olarak verir.

Kelime ‘*bir yudumda içilecek miktarda olan*’ anlamı yanında zamanla ‘*içme biçimi, içilirken alınan tat*’ vb. anlamlarında da kullanılır olmuş, dolayısıyla kelimenin anlamında bir genişleme olmuştur.

Kelime **VG**’de ‘bir defada veya bir yudumda içilen miktar, bir içimlik’

Didi şimdi bu beni bilürise

Bir **içim** su virmege başım kese (1273)

HHT’de [014a/19], **KY**’de (1918), **FN**’de (1149), **Müc.**’de (18b/3) ve **ŞŞÇ**’de (6090), ‘bir defada içilecek miktar, içim’ olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “bir yudumda içilecek miktarda olan” temel anlamı yanında “1. İçme işi, veya biçimi, içiş 2. Bir şey içilirken alınan tat“ yan anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, ‘tat, lezzet’ (VII-2505) olarak geçer.

iç- Clauson (1972:19), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “*Temelde canlı varlıklar için, fakat aynı zamanda gözenekli nesnelere, yer vs. için de ‘emmek’; Nesne olmaksızın kullanılan ifade sık sık aşırı içmek*’ anlamındadır. Bütün dönemlerde yaygın. Orh. T. VIII, Uyg. VIII, Hak. XI; XIV ‘yemin etmek’, Çağ. XV, Harz. XIII (?)” Sevortyan (1974:391), kelimenin anlamlarını ‘1. İç- 2. (meczâî) em- 3. Alkol iç-, sarhoş yaşa- 4. Kaşıkla-, yudumla-; yemek yemek 5. Sigara iç-’ olarak vermiştir. 1. maddedeki anlamların dışındakiler sonradan oluşmuştur. Vambery, kanıtsız olarak Eski Uygur Türkçesinde *as* ‘yemek’, *ic-* ‘iç-’, *esür-* ‘sarhoş/küfelik ol-’, *isük* ‘yenilebilir’ kelimelerini karşılaştırmıştır.

Kelime **KİG**’de ‘içmek, sulanmak’ {görmüş gerek, eger ol iyr suyu yağmurdan **içer** olsa (63b.6), **FN**’de *iç-* 1. (su, içki vs.) İçmek, yudumlamak (5827) 2. (yar.) İçmek, etmek (6942), **TİKT (M)**’de *iç-* 1. Bir sıvıyı ağızdan içeri çekmek, içmek (266b/4) 2. Tütün ve tönbeği yakıp dumanını çekmek (412a/8) 3. Söz vermek (*meczazlaşmış*) (432a/16) olarak somut ve soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *içmek*, “bir sıvıyı ağza alıp yutmak” temel anlamı yanında “1. Sigara, nargile vb.nin dumanını içe çekmek 2. Bir şey, bir sıvıyı içine çekmek, emmek 3. İçki kullanmak” anlamlarını kazanarak

anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Ayrıca kelime, EOT döneminin sonlarında yazılan Şerîfi'nin ŞŞÇ'sinde 'söz vermek' *mecazî* anlamını devam ettirmemiş, dolayısıyla anlamında bir daralma olmuştur.

ikilemek (**ēki*+ (< (*Tekin*, 1975:263)+ +*lA*² (i.f.y.)) Ek, Türkçe ve yabancı kökenli kelimelere en çok eklenen isimden fiil yapan ektir (Erdal, 1991:454). Clauson (1972:108), kelimenin yapısını *ékki*:'den türemiş fiil, anlamını da 'bir şeyi iki kere yapmak' olarak vermiş ve bazı modern şivelerde sıradan bir fiil gibi kullanıldığını, ilk dönemlerde sadece zarf-fiilli şekli '*ikileyü*' bazen de *ikile*: kısaltılmış şekli olarak kullanıldığını söylemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'ikinci defa olarak söylemek' {... Andan sözü **ikiledi** ve eyitti... (Enb. XIV. 338), **KT**'de *ikile*- Tekrar yapmak, tekrarlamak; *ikileyicegin* Tekrar yapmak, tekrarlamak için (bir tarafa çekilerek) (83b-8=8/16) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *ikilemek*, 'iki yapmak, eşini bulmak, eşlemek' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de "tekrarlamak, yinelemek" temel anlamı yanında, "1) Bir şeyin sayısını ikiye çıkarmak, 2) *halk ağzında* Tarlayı iki kez sürmek" anlamını da kazanarak anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'deki '*eşini bulmak ve eşlemek*' anlamının TS'de kayıtlı olmaması günümüzde bir daralma yaşadığını da gösterir. **DS**'de (I) 1) Tarlayı iki kez sürmek, 2) Toprağı hem enine hem de boyuna sürmek, 3) Mısırların sebze fidelerinin diplerini ikince kez doldurmak, çapalamak, 4) Bağı yazın sürmek, 5) Tarlada topak halinde kalmış toprakları ezmek, (II) Taraflardan hangisini tutacağına kararsız olmak, (III) Herhangi bir işi iki kez yapmak (VII-2514, 2515) anlamlarında kayıtlıdır.

ikilik (*iki*+ (< **ēki* 'iki' (*Tekin*, 1975:263) + +*l²k* (i.i.y.)) ++ *l⁴k* (i.i.y.) Radloff (1983:I-1419) *iki+lik* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. İki birimlik (*okka*, *arşın*) fiyatı, ağırlığı, ölçüsü olan 2. İkiye ayrılma 3. (*Barabin*) İkilik, tereddüt, şüphe' olarak verir.

Kelime Dervîş Muhammed Yemînî'nin **FN**'sinde 'ikilik, kesret'

İki gören anı müşrik işidür

İkilik div ü şeytan cünbişidür (2019)

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de kelime, 1. İki değişik kullanımı veya uygulaması olma durumu 2. *mecazlaşmış* Görüş veya düşüncede ikiye bölünmüş olma durumu, anlaşmazlık 3. *eskimiş* İki kuruşluk gümüş akçe 4. *müzik* Birlik notanın yarı süre değerindeki nota 5. İkisi bir arada, iki taneden oluşmuş, iki tane alabilen' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve terim yollarıyla genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'bir çeşit aşık oyunu' (VII-2515) anlamıyla kayıtlıdır.

ikiz (*iki (sayı) (*ēki+ < (Tekin, 1975:263)+ + +z (i.i.y.)*) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *İkizler, ikizlerden biri; ikiye ayrılmış, çift (sıfat)* 2. *Benzer, kişinin benzeri* 3. *Çift, yakın arkadaş, dost* 4. *Çapraz* 5. *Bitişik*' olarak vermiştir. Kelimeyle ilgili kabul görmüş köken açıklaması Bang'a aittir: #z eki çiftlik gösteren bir ektir. Yani çift organlar için kullanılan bir ektir. Ramstedt, #z'yi sıfat eki olarak verir ve kelimenin Mançu-Tunguz paralellikleriyle karşılaştırır. Araştırmacıların çoğu Türkçe *ekiz~ikiz* ve Moğolca *ikire* ilişkilerini tartışmıştır. Şerbak ve Doerfer'e göre Türkçeden Moğolcaya geçmiştir. Vambery de Eski Uygur Türkçesindeki ek 'ekle-', Çağatay Türkçesinde *ik-* 'ek-, tohum at-' kelimelerini ekiz kelimesiyle birleştirmiştir (1974:252-254).

Kelime **TAS**'ta 'bir çift, iki tane' (Leys. Ar. XV. 76) **ŞKM**'de İkiz, aynı zamanda doğan iki kardeş (37a/4), **HHT**'de Bir çift, aynı cinsten iki tane [099b/16] anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT kayıtlı olan 'bir gebelikten doğmuş iki kardeş' anlamı vardır. Günümüzde **TS**'de "ikisi bir arada doğan (çocuk)" temel anlamı yanında "1. *bitki bilimi* Aynı çiçekten oluşmuş birbirine yapışık iki meyva 2. Birbirine tamamen benzeyen eş" yan anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

il (II) (el) (< *ēl 'halk, insan topluluğu' (Tekin, 1975:263) Clauson (1972:121-122), Türkçedeki *el* ve *il* kelimelerinin Eski Türkçedeki biçimini *uzun ve kapalı e 'é:l'* olarak vermiştir. Kelimenin Osmanlı Türkçesinde *el* ve *il* şeklindeki kullanımları olduğunu anlamlarını da "yurt, ülke, il, halk, başkası, diğer insanlar, barış içinde olmak, dostça olmak" vs. vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Halk, kendi halkın; kendi kabilen, kendi ailen; ahali; nüfus, köylü, sivil halktan biri* 2. *İnsanlar, toplum* 3. *Kabile birleşimi, kavim; kavim organizasyonu, akraba, yakın, arkadaş* 4. *Yabancı kişi; yabancı insanlar, yabancı, başka insan* 5. *Devlet; bölge birimi; iş, vilayet, kçy, kasaba, yerleşim bölgesi; beraber göç edip barış içinde yaşayanlar* 6. *Hakimiyet, hükümet, iktidar* 7. *Uyruk, tebaa* 8. *Ülke, ülkenin bir kısmı; memleket; vatan* 9. *Barış, huzur, anlaşılabilirlik* 10.

Arı oğulu (sürüsü) 11. Askeri birlik olarak vermiştir. Kelimeyle ilgili Radloff, Berezin, Melioranski, Grönbech, Barthold, Poppe ve Räsänen'in görüşleri vardır. Zenker, *el ~il* kelimelerini eşgösterenlere (omonimlere) ayırmıştır: Doğu Türkçesinde *il* 'kişi, birisi, yabancı' ve Türkiye Türkçesinde *el ~ il* 'menşei, başlangıç'. Buradan Zenker, *kavim, soy, oğul, insanlar, halk, ülke* anlamlarını çıkartmıştır. Kononov, kelimenin iki anlamı olduğunu Ebu'l-Gazi Bahadır Han'nın verdiği bilgilerden hareketle '1. *Kavim* 2. *'Kavimler birliği'* biçiminde vermiştir. Doerfer'e göre en eski ve en temel anlam, 'barış', 'barış durumu', 'birlik' (konfederasyon) (kavimler birliği)'dir. *Birlik*, anlamı, *barış* anlamından sonra çıkmıştır. Ve kelimenin anlam örgüsünü '*kavim birliği* → *yer* → *memleket* → *insanlar* → *yabancılar*' olarak vermiştir. Doerfer, bu görüşünü Hint-Avrupa dillerindeki aynı gelişmeler ile kanıtlamaya çalışır (1974:339-343).

N. Hacıeminoğlu (1994:72), *i-l* 'devlet' kelimesinin *kökeni it-* fiilinin de kökü *olan i-* 'tanzim etmek, düzenlemek''ye dayandırır. İl de teşkilatlı; yani tanzim edilmiş bir müessedir.

Kelime **TAS**'ta 1) Halk, ahali, kendisine yabancı olanlar, başkası. {Lâin kolayına büyümüş, kavi hasma rast gelmemiş, **el** yumruğu yimemiş...(Müslim. XV. 17-3)

2) Hısım, akraba, yabancı olmayan, dost, yâr.

Çü teslim ile sıdkın oldu tebdil

Dedi Şeyhin nedir yağı nedir **il**

3) Oba, aşiret. (Tennuri. XV. 144) {Eğer ak kızlar, biserekler gerek ise fülân yerde dört bin evlü **il** var. (Tuh. Le. XV. 373)

DK'de El, memleket, ülke, memleket halkı, başkası yabancı (145-2), **TİKT**'te I. Yabancı (59b/20) II. Memleket, yer, bölge (15a/14), **KT**'de *el* 1. El (185a-11=28/32) 2. Kuvvet, kudret, tasarruf (211b-7=36/83), **ETT**'de Memleket, ülke (HR 1948, HŞ 1898); *il* Yabancı, el (HŞ 910, HŞ 1907), **ŞKM**'de (33b/10) ve **MT**'de *il* Halk; memleket (69b-11); *il dut-* Memleket sahibi olmak (16b-12), **ŞŞÇ**'de 1. Ülke, diyar (566) 2. Halk, el gün, insanlar (41979) 3. Yabancı, el (3787) 4. Dost, yar (21017), **Bİ**'de 1. El, yabancı (854) 2. Dışarı, öte, ileri (894) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen '1. Halk, insanlar, kimseler 2. Bir topluluğun veya kabilenin

oturduğu yer, yurt 3. Memleket, vilayet, eyalet, diyar’ anlamları yanına ‘kavim, kabile, aşiret’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. EOT metinlerinden **TİKT**’te ve Günümüzde **TS**’de kelime “*I. Yabancı ve II. Memleket*” anlamlarıyla eşgösterenli iki kelime biçiminde değerlendirilip ayrı maddelerde verilmiştir. Ancak bizce her iki maddede verilen anlamların birbiriyle eşgösterenli olmasını gerektiren ciddi bir anlam ayrılığı yoktur. Hatta her iki anlamı da birbirine yakınlaştıran belki de birleştiren ‘(belli bir sınır çerçevesinde) yakınında bulunma, aynı yerde yaşama, millet olgusunu içerisinde barındırma’ anlamları vardır. Belirli sınırları olan yerde bir yaşayan kişilerin birbirleri arasında ortaklıkları vardır, yabancı kişi bu belirlenen sınırlar içerisinde yaşamayan kişidir. Bu sebeplerden kelimeyi iki ayrı başlıkta vermek yerine tek bir başlıkta anlam dairesi genişlemiş bir kelime olarak vermek daha doğrudur. Kelime **TS**’de (II) Yabancı, yakınların dışında olan kimse (III) “ülke” anlamı yanında ‘1) Ülke vali yönetimindeki bölümü, vilayet, 2) Şehrin niteliklerini taşıyan büyük yerleşim yeri, 3) *tarih* Eski Türklerde devlet” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**’de (I) Yabancı (III) 1) Yabancı yer, 2) Vatan (VII-2517) anlamlarında kayıtlıdır.

il- (*il-* ‘ilmek, iliştilmek’ < *Tekin*, 1975:266) Clauson (1972:125), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “yakalamak (bir şeyi elle, çengelle, ilmikle vs.)’ Modern şivelerde daha genel olarak ‘asmak (bir şeyi bir şeye)’; özellikle GB’ de bazı genişlemiş anlamlarla, bütün modern şivelerde yaşamaktadır. Osm. XIV’ teki kullanımı “ıl- (bir şeyden ayır.) inmek’ Kâşgarî’de geçen *én-*’in bu fiilin ikincil şekli olduğu ifadesi fonetik olarak imkansızdır. Sevortyan’ın kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: *i:l- ~il-* kökü çok üretken bir kök olmuştur. –mak/-mak isim yapma eki ile *ilmek (ilmak, ilmag)* kelimesi oluşmuştur. Anlamları ‘çengel’, ‘kanca’dır. Kelimeni fiil şekillerinin anlamları şöyledir: ‘1. *As-*, *üstüne as-*, *yanına as-*, *atver-*, *aşağı as-*, *asıl-* 2. *Giydir-*, *ger-* 3. *Takıl-*, *tak-*, (mecazî) *asıl-* 4. *Çıkar-* 5. *Tut-*, *yakala-* 6. *Hayvana saldır-* (yabanî kuşlar hakkında) 7. *Deş-*, *sokul-*, *dik-* 8. (ikincil anlam) *içine gir-* 9. *Değ-*, *dokun-* 10. *Karşılaş-*, *rastla-* 11. *Bağlan-*, *bağla-* 12. *Kitle-*, *kilitlen-* 13. *Düşmele-* 14. (ikincil) *Katıl-* 15. *Etkile-*; *maruz kal-*, *etki göster-* 16. *Geö-* 17. *Üstüne koy-*’ dur. 1. ve 3. maddedeki anlamlar, en eski ve en yaygın olandır (1974:345).

Kelime **BH**’de ‘yakalamak, asmak’

Nite kim dört kişidür davî kıldı

Velî dört nesneyi çün bunlar **ildi** (40b/10)

DK'de *il-* İlişmek, delip geçmek, batmak, sançılmak, delmek, işlemek, tesir etmek (218–4), **SN**'de *il-* İlişmek, dokunmak (4490), **HN**'de *il-* Dokunmak, geçmek, ilişmek, tesir etmek, tutulmak, takılmak (6460), **FFANG**'da *il-* İlmik atmak, bağlamak, vurarak sağlamaştırma' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime daha önce kazandığı '*ilişmek, işlemek, tesir etmek, yakalamak*' anlamlarını kaybetmiştir. **Kâmûs-ı Türkî** ve **TS**'de kelime, 'hafif bir düğüm yaparak bağlamak' temel anlamından hareketle '1. Halı dokurken düğümleri bağlamak '2. Değmek dokunmak' anlamlarını kazanarak anlam dairesini daha çok somut yönden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*rast gelmek, rastlamak, tesâdüf etmek*' anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın **TS**'de kaybolmasıyla kelime, anlam dairesini biraz daralmıştır. **DS**'de *ilmek*, (I) 1. Dokunmak, değmek, rastlamak 2. Göze takılmak, ilişmek 3. Birine sataşmak, çatmak 4. İltifat etmek 5. Eğlenmek (IV) Çiviye bir şey asmak (VI) İnsanı oyalayacak, bağlayacak iş (VII) İki parçayı birbirine dikmek (IX) Örmek, dikmek (VII–2532); (III) Düğme (XII–4524) anlamlarında kayıtlıdır.

ileri Clauson (1972:144), kelime hakkında şunları söylemektedir: "*ilk*'in kısaltmış yön gösterme şekli; normal olarak mekânda 'ileriye doğru' ve en eski dönemde, ana yönler yüz doğuya dönerek belirlenirken 'doğuya doğru' anlamında; son zamanın bazı dönemleri için 'daha eski' önde giden /önce' anlamındadır. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Ön, ilerisi, ileride, önde bulunan/giden, öndeki 2. Gelecek 3. Önceden, evvelden, önceki 4. İlk, başlangıçta, birinci 5. Doğru, güney 6. Kulübenin kapısının açıldığı yön/taf 7. İyi, daha iyi, mükemmel 8. Edat fonksiyonunda' olarak vermiştir. Kelimenin en eski anlamları 1. kısmen de 3. ve 5. maddedeki anlamlardır. *İleri ~ilgeri ~ilerü ~ilgerü...*, il 'ön taraf', 'doğu', 'baş köşe karşısındaki yer', 'kapı', 'alçak', 'adi' temelinin *-arı/-aru, -karı/karu* yönelme hâli ekiyle leksikleşmiş hâlidir (1974:347-348).

Kelime **TAS**'ta 1. Önce, evvel, mukaddem {Bu emir kîtâle buyrulmazdan **ilerü** idi (Enfes. XV. 183) 2. Evvelki, eskisi {**İlerü** gibi ağır yük götürüp irak yola yük iltimez oldum. (Yüz. Ha. XIV. 262), **SN**'de 1. İleri (2079) 2. Önce, önceden, evvel (2175), **TİKT (A)**'da 1. Ön, önde (156a/19) 2. Öne doğru (42a/14) 3. Önde gelen, yakın (76b/10), **FN**'de *mecazlaşmış* Benzerlerini geride bırakmış, ileri (1639); *ilerü* 1. Öne

doğru, ileri doğru (3381) 2. (-den) Önce, evvel (2766), ŞŞÇ’de *ilerü* 1. İleri (36439) 2. Önce, evvel (12571) olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesi genişlemiştir. **Kâmûs-ı Türki**’de yukarıdaki EOT metinlerinden farklı olarak ‘Gerçek zamandan fazla gösteren (saat); *i*. 1. Ön taraf, bir şeyin önü 2. Gidilecek olan yer, öne bulunan mesafe 3. Gelecek zaman’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde TS’de “1. Önceki, evvelki 2. Herhangi bir şeye göre daha ötede olan yer, geri karşıtı” anlamlarının yanına ‘1. Bir şeyin ulaşılacak yönü, 2. Henüz gelmemiş zaman, gelecek, sonra, 3. Doğrusundan daha çok gösteren (saat) 4. *mecazlaşmış* Benzerlerini geride bırakmış, 5. Öne doğru, ileri doğru, 6. “Amaca doğru durmadan yürü” anlamında bir seslenme sözü, 7. Temel duruşta ayak uçlarının gösterdiği yön” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

ilinti (*il-* (< *il-* ‘ilmek, iliştilmek’ < (Tekin, 1975:266)) + *-n* (dönüşlülük)- *ti* (f.i.y.)) Radloff (1893:I-1486), *ilin+di* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*düğme, tutturma*; Sevortyan (1974:345) *ilin-* kelimesinin anlamını ‘*iliş-, takıl-*’ olarak verir.

Kelime TAS’ta ‘teğel, ilme’ {El-mülle (Ar.): Dikişin iptida çatısına denir ki ilme ve **ilinti** ta’bir olunur. (Kam. XVIII-XIX. III- 352) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘tutturma, ilişirme, dikişten önce iki parçayı birbirine tutturma’ temel anlamın yanına ‘dert, kuruntu, vesvese’ mecazî anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde TS’de “*halk ağzında* seyrek dikiş, teyel” temel anlamı yanında, “1) *halk ağzında* İki şey arasında ilgi, ilişki, 2) İnsanlar arasında bağ, 3) *halk ağzında* İç sıkıntısı” soyut anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türki**’deki mecaz anlamının TS’de kaybolmasıyla kelime anlam daralması da yaşamıştır. DS’de kelime, (I) 1) İç sıkıntısı, 2) İşkil, kuruntu, kaygı, 3) Az ilgi, 4) Sevgi, aşk, (II) Seyrek dikiş, teğel (VI) Bağlantı, ilişki (VII-2526) anlamlarında kayıtlıdır.

inan- Clauson (1972:188), sözlüğünde kelimeyi, **ina-*‘tan türemiş, anlamını da ‘*gücenmek, dayanmak (birine Yön.)*’ olarak vermiş, Osm. XV’ teki anlamının ‘(bir söze) *güvenmek*’ olduğunu belirtmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını *inan-* (III) ‘1. *İnan-, güven-, kan-* 2. *İman et-* 3. *Bağla-, um-; tevekkül et; iste-, emin ol-* ; *inal-* (IV) 1. *İnan-* 2. *Memnun ol-, sevinçli ol-*’ olarak vermiştir. Räsänen, *inan-* fiilindeki **ina-* kökünü şu örneklerde göstermiştir: *ina-* ‘iste-, arzula-’ (Hakas Türkçesi), *ina-* ‘kabul et-, anlaş-

(Tuva Türkçesinde). Ayrıca kelimenin *iman* ve *inam* biçiminde isim şekilleri de vardır (1974:655-656).

Kelime **CCK**'de 'doğru olarak kabul etmek, iman etmek, inanmak'

Eger olsa da kavlinün sıhhati

İnanmaz ider belki tahkik ider (1306)

HHT *inan-* 1. Bir şeyi doğru olarak benimsemek [081b/15] 2. İman etmek [059b/8], **FN**'de *inan-* 1. (bir şeyin doğruluğunu) Benimsemek, inanmak (4935) 2. (bir kimseye) Güvenmek, inanmak (737) 3. İnanmak, iman etmek (4656) 4. Kanarak aldanmak (2421), **TİKT (M)**'de *inan-* 1. İman getirmek, Allah'a ve emirlerine bağlanmak (250a/6) 2. İtimat etmek, güvenmek (267b/15), **KT**'de *inan-* 1. İman etmek, inanmak (271b-669/33) 2. Doruluğuna güvenmek, doğru söylediğine inanmak (27a-5=3/73) 3. İtimat etmek, güvenmek (114a-9=12/64) olarak somut ve soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metnindeki '1. Doğru diye bakmak, gerçek kabul etmek 2. İman getirmek, kalp ile doğrulmak ve dil ile söylemek' anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *inanmak*, "1. Bir şeyi doğru olarak benimsemek 2. Bir şeyin varlığını, doğruluğunu kabul etmek" anlamların yanında "1. Birini doğru sözlü olarak bilmek 2. Sevecek, güvenccek ve bağlanacak en yüksek varlık olarak bilmek, iman etmek 3. Kanarak aldanmak 4. İman etmek" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

iniş (*in-* (< *ēn- 'inmek' (Tekin, 1975: 263)) + *-(I⁴)ş* (f.i.y.)) Radloff (1893:I-734), *en+ş* kelimesinin anlamlarını (Çağatay, Kırım, Osmanlı, Kuman, Uygur, Karaim Troki) '1. (Dağdan) aşağıya inme 2. (Karayim) Vadi, uçurum, alçaklık' olarak verir.

Kelime **VG**'de 'yukarıdan aşağıya gittikçe alçalan eğimli yer, yokuş karşıtı'

Yürüden ay ü güneş ılduzları

Yaradan **iniş** yokuş ü düzleri (2)

GRT'de İniş, yokuşun karşıtı (1002), **ŞKM**'de Yokuşun zıttı (70a/42), **CM**'de İniş, inme, **TM**'de (116b-13) ve **İM**'de (2291) 'iniş' olarak temel anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT metnlerinde geçen 'yukarıdan aşağıya eğimli yer' anlamı

yanında ‘inmek fiili ve tarzı’ anlamı da vardır. Günümüzde **TS**’de kelime, yukarıdaki EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**’de kayıtlı olan anlamlardan farklı olarak ‘1. mecazlaşmış Gerileyiş, çöküş 2. Araçlı jimnastikte, atlayarak veya hızlanarak araçtan ayrılma durumu“ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

inmek (< *ēn- ‘inmek’ (Tekin, 1975:263)) Sevorıyan (1974:353-354), kelimenin anlamlarını ‘1. İn-; ihsan ol; düşürül- 2. Düş-, yağ- 3. Yatış-, yığıl-, in- (şişin inmesi), azal- 4. Duraksa-, dur-, gel-, araçla gir- 5. (mecazî) sakinleş-, yatış- 6. Kapan-/tutul- (güneş ve ay için) 7. Dal- (düşüncelere) 8. Rüya gör-, hayal gör- 9. Tırman- bin- 10. Gözük-, çık-; ortaya çık- 11. Sokul-, derinlemsine girdiril- 12. Kaydol- 13. Başarıl- 14. Git-, araçla git- 15. Ta-, ibadet et-; itaat et- 16. Bir alt kademeye geç-’ olarak vermiştir. Direvnetyursky Slovar’da (1969:173) en- kelimesi, ‘alt, aşağı, iniş’ anlamlarıyla kayıtlıdır. Ramstedt, kelimenin kökünü än- < *ä-n- biçiminde kaydetmiştir. Kelime, Moğolcanın Evenki lehçesinde e-wü- olarak geçer.

Kelime **TAS**’ta ‘misafir olmak’ {Eğer Muhammed’e **inesüz** külliniz boğazlanursuz. (Enfes. XV. 201), **DAH**’da (I) avdet etmek “Altı ayda nezdinize ineriz” 348. (II) misafir olmak: “O köyde filânın odasına inersen rahat edersin”, **GN**’de in- 1. İnmek (690) 2. Denize vs. dalmak (2787) 3. Batmak (1391) 4. Konmak (1593) 6. Nazil olmak (2108); *inmek* Nazil olma, nüzûl (2723), **TİKT (M)**’de in- 1. Bir yerden aşağı gelmek (260a/19) 2. İlâhî kaynaktan gelmek, inzâl olmak (296b/11) 3. Hayvandan veya bir arabadan yere ayak basmak (292b/13) 4. Bir yere gitmek, yönelmek (297b/12) 5. Uzanmak, varmak, ulaşmak (270a/13) 6. Yukarıdan, gökten aşağı gelmek (338b/19) 7. Yerden derine girmek (322a/17) **V**’de İnmek, eğilmek, rükuya inmek (47b.4), **MM**’de in- İnmek, alçalıp eski duruma dönmek (90); yukarıdan aşağıya gelmek (421); yıkılmak (624); bir yerden başka bir yere gitmek, varmak (493), kovuk olmak (1317); binek hayvanının üzerinden ayrılarak basmak (1414); (kuş) bir yere konmak (2936), **MNHS**’de in- 1. İnmek, yukarıdan aşağı doğru akmak (203b.12) 2. kaplamak, yer tutmak, geçmek (178b.13); inmek: inme, akma, uzuvlara herhangi bir madde akma (68b.1), **PN**’de in- 1. Bir taşıt veya binek hayvanından yere basmak (15b/13) 2. Uzamak, ulaşmak (15b/03), **ŞŞÇ**’de 1. (bir yerden) Aşağı inmek (2109) 2. Konaklamak (46195) 3. Gelmek, ulaşmak (32190) 4. Boşalmak, azalmak (17689) 5. İsalet etmek (50732) 6. Yıkılmak (35734),

Bİ'de *in-* 1. (kuş için) Alçalarak aşağı yönelmek (1029) 2. Aşağı geçmek (163) 3. Şiş kaybolmak (1583) olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'yüksekten veya yukarıdan aşağıya inmek' temel anlamından hareketle '1 Bir taşıt veya binek hayvanından yere basmak, 2. Dağ, tepe vb. yüksek bir yerden gelmek, 3. Bir yerden başka bir yere gitmek, varmak, 4. Konaklamak, 5. Alçalıp eski durumuna dönmek, 6. Fiyatı düşürmek, 7. Değeri düşmek, 8. Yıkılmak, 9. İnme gelmek, 10 Bir yeri kaplamak, basmak veya yerden akmak, kaymak, 11. Uzamak, ulaşmak, 12. Ağmak, 13. Sayısı azalmak *argo* 14. Vurmak' anlamlarını ekleyerek anlam dairesini somut ve soyut yollardan çok genişletmiştir.

irkek (*er+* (< **ēr* 'er, erkek, adam' (Tekin, 1975:263)+ + *kek* (i.i.y.) Sevortyan (1974:297-299), kelimenin anlamlarını '1. Erkek, erkek cinsindeki varlık 2. Bir yaşını geçmiş koyun, erkek ayı; horoz 3. Yağışsız bulut 4. Erkek kişi koca, erkek çocuk, erkeğe ait' olarak vermiştir. Kelimenin temel anlamı 1. maddedeki anlamdır. Sevortyan, Radloff ve Gabain'in yaptığı *erkek* < *er* + *kek* köken açıklamasını kabullenmek zor olduğunu söylemiş ve -gag /- kāk küçültme ve intensiflik / süreklilik eki Gabain'nin dediği gibi erkek kelimesinde semantik yapıyı ifade etmemektedir. Sevortyan'a göre kelimenin kökeni muhtemelen **erke-*'dir, -*k/-ğ* eki de *f.i.y.* ekidir.

Kelime **TAS**'ta 'erkek' {Arı buğday etneğiyle **irkek** şişek etinden yeğrek gıdâ yoktur. (Hazain. XV. 30-1), **SN**'de (1319), **BH**'de (5B/9), **ŞKM**'de (21a/5), **HN**'de (123b/15) 'erkek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *erkek*, '1. Yetişkin adam, bay 2. İnsan, hayvan ve bitkilerin dişiye dölleyecek cinsten olanı, 3. *biyoloji* Sperma oluşturan organizma, 4. Koca, 5. *mecazlaşmış* Sözüne güvenilir, mert, 6. Girintili ve çıkıntılı olmak üzere bir çift oluşturan nesnelere çıkıntılı olanı, 7. Sert, kolay bükülmez" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollardan çok genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **TAS**'ta geçen anlamı sonraki dönemlerde kaybolduğu için kelimenin anlam dairesinde bir daralma da yaşanmıştır. **DS**'de kelime, 'erkek' (VII-2552) olarak geçer.

irkmek Clauson'un (1972:221) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: 'toplamak veya birleştirmek (şeyleri Acc.) SW Osm'da her ne ise yaşıyor, fakat genellikle geçişsiz olarak, mesela (su için) 'durgunlaşmak' Xak. XI, Osm. XIV-XVI *irk-* 'toplamak, yığmak' (para vs.) pek çok metinde". Sevortyan (1974:378-379), kelimenin anlamlarını

'1. Topla-, derle-, bir araya getir-, toplan-, birik-, birleştir-, birleş- 2. Mani ol-, geciktir-, durdur-, geç kal-, dur-,durakal-, durakla- 3. Kalk- (yerinden kalk-)' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'biriktirmek, yağmak' {Hep cem'ettiğini, **irkip** yığdığını bırakmışsın (Müz. XV. 136), **BHMİH**'de *irk-* Toplamak (Kâş., Abu H.) (206:7), **SN**'de (294), **TDGAEAT**'de (FS 14a-12) 'toplamak, biriktirmek, yığmak', **KAB**'da Birikmek, tasarruf etmek, toplamak, biriktirmek, **Mes. Mur**'de *irkmek* Biriktirmek, toplamak' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, *halk ağzında* "1. Birikmek 2. Biriktirmek, toplamak" anlamlarının yanına "tiksinmek" anlamını da ekleyerek anlam dairesini biraz genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Biriktirmek, toplamak, 2) Dibine çökmek, (II) 1) Tiksinmek, 2) Çekinmek, ürkmek, korkmak (VII-2552) anlamlarında kayıtlıdır.

ir- Clauson (1972:194), kelimeyi şöyle açıklamıştır: "'varmak, ulaşmak; karşılaşmak' (?)' Bu fiilin pek çok orta dönem şivesinde iyice yerleşmiş olarak yaşadığını ve GB Osm.'da kullanıldığından söz eder. Fiilin erken dönemde *er-*'le gölgelendiğini, bu sebepten de tanmanın zorluğuna özellikle de emir şekli *ert'*inkinden oldukça zor ayrılabilirdi için der. Eski dönemde *er- bar-* terkihi 'bağımsız, bağlantısız, bir şekilde davranmak" anlamına gelir ve *er'*in deyimleşmiş hali olması oldukça zor" Sevortyan (1974:288-289), kelimenin anlamlarını '1. Ulaş-, var-, amaca ulaş- 2. Amaca ulaş- 3. Elde et- 4. Uygun ol- 5. Yanından geç- 6. Farkına var- (anla-) 7. Kendini hoş tut-' olarak verir. Vambery, homojen olarak Çağatay Türkçesinde *ir*, *irte*, *erte* 'erken', 'seher', 'tan', 'yarın'; *ir-* 'olgunlaş-', 'ol-', Osmanlı Türkçesinde *er-* 'ulaş-' kelimesiyle birleştirir. Sevortyan'a göre bu kelimelerin leksik-semantik ve fonetik olarak kanıtlanması gerekir.

Kelime **MT**'de 'olmak, vaki olmak, başına gelmek, erişmek, ulaşmak' {...lîkin Peygamber 'aleyhi's-selâm Bilâl-i Habeşîye didüğü cānuma **irdi** (39b-10), **FN**'de *ir-* 1. erişmek, kavuşmak; varmak, ulaşmak, yetişmek; yetmek, kâfi gelmek; gelmek, doğmak; değmek, isabet etmek; katılmak, girmek; rastlamak; elde etmek, bulmak, kazanmak; (-e) uğramak (17) 2. (bitki ve meyve için) olmak, olgunlaşmak (5906) 3. (boy, baş için) *mecazlaşmış* yetişip dokunmak, -e kadar olmak (3040) 4. atılmak, saldırmak, yürümek, gitmek (2679) 5. (zaman, yaş, ölüm için) gelip çatmak; varmak, ulaşmak, kavuşmak; (-

e) kadar yaşamak (319) 6. ileri bir dereceyi bulmak; intisap etmek (258) 7. *mecazlaşmış* iç yüzüne vâkıf olmak, anlamak, sezmek (3371) 8. (ilaç için) iyi gelmek, iyi etmek, iyileştirmek (5299), **MŞV**'de *ir-* Ulaşmak, yetişmek; *ire bas-* Ulaşmak, yetişmek, ayaka basmak ? (8b/04), **TİKT (M)**'de *ir-* 1. Ulaşmak, erişmek, varmak (257b/8) 2. Zamanı, vakti gelmek (397a/18) 3. Varmak, yetişmek (243a/10) 4. Kavuşmak, ermek (381a/1) 5. Kâfi gelmek, yeterli olmak (431a/19) 6. Gücü yetmek (307b/1) 7. Dokunmak, tesir etmek (397b/17), **KT**'de *ir-* 1. Erişmek, ulaşmak, yetişmek, vâsıl olmak (266b-10=65/2), 2. Dokunmak, isabet etmek (196a-1=31/17) 3. Ulaşmak, yanına varmak; karşılaşmak, rastlamak (2b-9=2/14) 4. Yetişmek; kaplamak, ihata etmek (270b-6=68/43) 5. Temas etmek, dokunmak (168a-9=24/35) 6. Sataşmak (246a-2=49/6) 7. Katılmak, karışmak (36b-11=4/21) anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime, yukarıda taradığımız EOT metinlerinde de görüldüğü üzere anlam dairesini çok genişletmiştir. Kelime için XX. yüzyılın başlarında ve sonrasında yukarıdaki anlamların büyük bir çoğunluğunu kaybettiğini dolayısıyla kelimenin anlam dairesinde ciddi bir daralmanın yaşandığını da söyleyebiliriz. Ancak kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de “1. Erişmek, kavuşmak 2. Yetişip dokunmak 3. Bitkiler veya bunların ürünleri olgunlaşmak” anlamlarının yanında “kendini Tanrı yoluna vermiş kimse insanüstü kutsal bir aşamaya erişmek“ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini biraz genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*ergenlik çağına ulaşmak, yetişmek*' anlamı da vardır.

istemek Clauson'un (1972:243) kelime hakkındaki görüşü şöyledir: “Kâşgarî tarafından *irte:-* ‘aramak, (bir şeyi Acc.) izlemek’le sinonim olarak tanımlanmış; fakat iki kelimenin sonraki tarihi ayrılmış; *irte:-* var olduğu yerde, hala bu anlama sahip, fakat *iste:-* geniş anlamlar geliştirmiş. SW ‘de ‘istemek’, (bir şeyi Acc.) arzu etmek’i kapsayarak. Ortaya çıktığında *izde:-*’in *iste:-*’le aynı olduğuna şüphe yok ve *iste:-* ‘i *i:z*’den türemiş fiil *izde:-*’in sekonder şekli olarak açıklama eğilimi vardır. Fakat böyle bir ses değişikliğinin VIII’den önce var olması şaşırtıcı olabilirdi ve benzerlik tesadüfi olabilir.” Sevortyan (1974:385), *iste- (IV)* kelimesinin anlamlarını ‘1. a) *İste-*, *arzula-* b) *Rica et-* c) *Talep et-* d) *Hevesinde ol-*, *çabala-* e) *Sev-*, *özle-* 2. *İzinde git-*, *izinde ol-*, *izleri bul-*, *brini takip et-*, *izinde yürü-* 3. *Ara*, *sor-*, *soruştur-* 4. *Öğren-*, *araştır-* 5. *Topla-* 6. *Emri yerine getir-*’ olarak vermiştir. Kelimenin temel anlamları ‘izinde git’,

‘takip et-’, ara- ve ‘iste-/arzula-’maktır. Kelimenin tüm şekilleri *iz ~ is + +la- ~ +da- /+ta- ve -ka* (Altay Türkçesinde *iske*)dir. Melioransky’e göre kelime, *izdä* < *izlä-* (çok eski zamanlarda oluşmuştur.) Sevortyan’a göre kelimenin kökeni muhtemelen **is* ‘arzu’ kelimesinden gelir; ancak kaynaklarda *is* kelimesini tespit edemediğini söyler.

Kelime **TAS**’ta 1) Aramak, araştırmak. {... Kıyamet gününde mübarek başın topraktan kaldırıp çak şöyle kim nesne ister eve eve dört yanına **isteye**. (Tez. Lâ. XV. 24–1) 2) Beklemek, gözetmek, kollamak. {Pes şagirtlik veçhile her bir yere varırdı, niçeme kim ilmi var idi, kendözün nesne bilmez gibi eyleyip yürürdü ve her bir cinsten fırsat **isterdi**, tâ kim delim dostlar ve yâranlar edindi. (Kel. XIV. 4)

3) Sormak, tahkik etmek.

Suçumu benim bulardan **istesün**

Ellerin niçin doğradılar soylasun (Yüz. Şeyd. XIII. 50)

KAB’da Aramak, kasetmek, talip olmak, **KT**’de *iste-/isde-* 1. Dilemek, talep etmek, istemek, arzu etmek (27–11=3/83) 2. Aramak, araştırmak (246b–3=49/12); *istemek* 1. Talep etme, isteyip elde etme (15b–1=2/207) 2. Arama, araştırma, takip etme (43b–2=4/104) 3. Arama, araştırma; çalışma, çabalama; dilek, arzu (286a–1=92/4), **GT**’de *iste-* 1. Talep etmek, arzu etmek, istemek (16a-9) 2. Aramak (19a-3) 3. ümid etmek, beklemek (60a–9), **TİKT (M)**’de *iste-* 1. Talep etmek, dilemek (273a/17) 2. Arzu etmek, istemek, duymak, beklemek (229b/20) 3. Aramak (294b/14) 4. Düşünmek, tasarlamak, aklından geçirmek (276a/2), **TİKT (A)**’da *iste-* 1. İstemek, talep etmek (218b/15) 2. Aramak, araştırmak (54b/7) 3. Çağırarak, davet etmek (141b/17) 4. Niyet etmek (73b/17) 5. Dilemek, arzu etmek (66b/2), **ŞŞÇ**’de *iste-* 1. Aramak (1648) 2. Dilemek talep etmek (1429) 3. Çağırarak (2399) 4. Sormak (14276) anlamlarında kayıtlıdır. EOT döneminde ‘*aramak, araştırmak, çağırarak, istemek, sormak, tasarlamak, aklından geçirmek*’ vb. anlamlarda kayıtlı olan kelime **Kâmûs-ı Türkî**’de de bu anlamlarını devam ettirmiştir. Ancak günümüzde **TS**’de kelimenin ‘*aramak, araştırmak*’ anlamı kaybolmuş, ‘*istemek*’ kavrama alanı etrafında ‘1) İstek duymak, arzulamak, 2) Bir şeyin kendisine verilmesini veya yapılmasını söylemek, dilemek, 3) Görmek istediğini bildirmek, 4) Gerek olmak, 5) Evlenmek dileğinde bulunmak’ başka yan anlamlar kazanarak anlam dairesini genişletmeye devam etmiştir.

iş (II) Clauson (1972:254), *1 i:ş (? ı:ş)* kelimesini şöyle açıklamıştır: Kelimenin temel anlamı 'iş, çalışma'dır, bundan hareketle oldukça belirsiz olarak 'mesele' ve 'şey', 'yarı soyut anlam' olarak vermiştir. Kelime, Kâşgarî'de sürekli olarak *ı:ş* yazıldığı için belki orijinal şeklinin budur". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. İş, emek, çalışma 2. Meşgale, meslek, hizmet, faaliyet 3. Hareket, yapılan iş 4. Eşya, nesne, yapılmış/işlenmiş nesne; eser, sanat eseri 5. İş, olay, iş, mesele, iş, durum 6. Savaş, çatışma, çatılma günü 7. (mecazî) tasa, dert, nahoşluk, günah 8. Melodi; müzikli piyes' olarak vermiştir. Kelimenin 1. maddesinde verilen anlamlar, en eski ve temel anlamlardır, kalanlar ikincildir. 4. gruptaki anlamlar, belki 1. grupraki anlamlardan hareketle, hareket ve onun sonucu arasındaki ilişkiyi anlatır. 8. maddedeki anlamın 1. maddedeki anlamla bağlantısı net değildir. Kelimenin kökeniyle ilgili herhangi bir bilgi vermemiş yalnızca Ramstedt'in Moğolca Türkçe karşılaştırmalarını vermiştir (1974:395-396).

Kelime **TAS**'ta 'hal, durum, vaziyet' Dedi eyvay oldu **iş** müşkil

Seyl dutmuş cihanı ben gafil (Fuzuli.XVI. 88)

KT'de (I) 1. Amel, hareket, davranış, iş (266a-1=64/5) 2. Hal, durum, vaziyet, husus (41b-1=4/83) 3. İş, meşgale (170a-11/24/62) 4. Fiil, iş, sanat (183a-5=27/88) 5. Şey (252a-10=54/6), **ŞKM**'de I. İş, fiil, amel, meşgale, meslek, muâmele, vazife, faaliyet (4b/2) II. Amel, iş, hüküm (37a/9) III. İş, oyun (79b/5), **TİKT (M)**'de 1. Amel, hareket, yapılan (268a/7) 2. Meşgale, meşgul olunan şey (281a/4) 3. Konu, husus, mesele, şey (376b/16) 4. Hâl, durum (266b/20) 5. Vazife, çalışma (307a/11) 6. İhtiyaç, yapılması gereken (269b/16) 7. Başa gelen kötülük, yanlış tutum, zarar, tehlike (266b/5), **CTD**'de Çalışma, uğraşma, meşguliyet; insanın çalışarak yaptığı şey; yapılan şey, davranış; durum, vaziyet, hal, **FN**'de İş, çalışma, yapma, uğraş, durum, vazife; yapılan, kötü veya iyi davranış; oluş, olay (822), **Bİ**'de (I) 1. iş, amel, yapılacak olan (1529) 2. Konu, mesele (396) 3. Hareket hile (866) olarak somut ve soyut yollarla anlam dairesi çok genişlemiştir.

Kelime, yukarıda taradığımız EOT metinlerinde geçen 'başta gelen kötülük, yanlış tutum, zarar, tehlike, kötü veya iyi davranış' anlamlarını kaybetmiş, anlamında bir daralma olmuştur.

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de kelime, “1. Bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma, 2. Bir değer yaratan emek, 3) Birinden istenen hizmet veya birine verilen görev” anlamları yanında 1. Sanayi, ticaret, tarım, maliye vb. alanlara ilişkin ekonomik etkinliklerin bütünü, 2. Kamu yararına yapılan işler, 3. Herhangi bir yere düzen verici, günlük yaşayışı sağlayıcı her türlü çalışma, 4. Geçimi sağlamak için herhangi bir alanda yapılan çalışma meslek, 5. İşyeri, 6. Ticari antlaşma, 7. Herhangi bir maksatla kurulan düzen, 8. Bazı deyimlerde “yarar, çıkar” anlamında kullanılan bir söz, 9. Yapılan şey, davranış, 10. Nakış, örgü gibi elde yapılan şey, 11. Emek, işçilik, ustalık, 12. İşlem, 13. Sorun, konu, mesele, maslahat, 14. Gizli sebep veya maksat, 15. Bir kimseye özgü görüş, anlayış, 16. *fizik* Bir kuvvetin uygulanma noktasını hareket ettirirken harcadığı güç” olarak anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**'de kelime, ‘etene, son’ (VII-2561) olarak geçer.

işik (< **ēşik* ‘kapı’ (Tekin, 1975:264) Oğuz grubu lehçelerinde *kapı* kelimesinin kullanılmasına karşılık, Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerinde *yeşik~yesik~esik* kelimesi kullanılmaktadır. Clauson (1972:260), kelimenin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmamış yalnızca *threshold* ‘eşik’, NE’de -ş- (-j-, -z-) farklı şekillerde ve bazen ‘kapı’ anlamında geçtiğini kaydetmiştir. Sevortyan, *işik* kelimesinin anlamına “*Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*” (1974:396- 398) sözlüğünde geniş bir yer ayırmıştır: Kelime, ‘1. Kapı; avlu kapısı; kuzu kapı; kapı kirişi; kapı sövesi 2. Astrolojide üç harfliler ve kapısı, eşiği (*Drevnetyurskiy Slovar*) 3. Kulübe kapısını örten; perde, örtü 4. Giriş 5. Eşik (kapının); keman, mandolin müzik aletleri için altlık 6. Dışarı, dışarıdaki alan; kapı önünde olan; oda dışında, gökyüzü altında; evin dışarı/dış kısmı; herhangi bir nesnenin dışarı/dış tarafı; serbest alan/alan 7. Ev; saray 8. Kapı boşluğu; delik/boşluk; ayın inine giriş, mağara 9. İki kapı arasındaki geçit 10. Kütük 11. Yabancı’ anlamlarındadır. Kökeni için de şunları söylemiştir: *işi-* ‘ağız açık kal-, iyice kapanma-, sıkı olmadan kapan-’ fiiline dayanır. Bu fiilden Tatar Türkçesinde *işigan* (< *işi<gan*) ‘antre, avlu’ kelimesi türemiştir. Bu fiilin kökü **iş* olabilir, belki *işik* kelimesinden kısaltma da olabilir. Eren (1999:140), eşik kelimesinin kökenini < *eşü-* ‘örtmek’ + *-k* eki, anlamını da ‘kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak’ olarak vermiştir.

Kelimenin kökeni *eşü-/işi-* ‘örtmek, kapatmak’ fiilinden gelmesi muhtemel

gözükmektedir. Çünkü fiilin farklı bir türevine benzer bir anlamda *Dede Korkut*'un "ayağım başmak, başım **yaşmak** görmedi" cümlesinde kelimeyi #y protezli³⁸ şekliyle ve 'başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü' anlamında görmekteyiz. Söz konusu kelime **DS**'de (XI:4197-4198) *yaşmah (yaşmaklık (I))* biçimlerinde ve '1. Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü 2. Ocak perdesi' olarak kayıtlıdır.

Aynı kelime Yunus Emre'nin

Karlı dağların başında

Salkım salkım olan bulut

Saçın çözüm benim için

Yaşın yaşın ağlar mısın

dörtlüğünde *yaşın* kelimesi koşma (hendiodyoın) biçiminde 'gizli gizli, gizli saklı olarak' anlamlarında köken olarak *yaş-* 'ört-, kapa-' fiilinden geliyor. (Türk, 2009: 87)

Söz konusu kelimenin fiil şekli, XIV. yüzyılın âlim ve şairi olan Kadı Burhaneddin'in Divan'ında 'örtmek, kapamak, gizlemek' anlamıyla kayıtlıdır.

Cehennem ehli değılem nigâre cennetiým

Nicesi sencileyin huriden gözüm **yaşam** (Kadı. XIV. 248)

Araştırmacıardan Sevortyan (1974:160), *yaş-* kelimesinin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmadan sadece isim ve fiilden türemiş birçok örneğı olduğunu söylemiş, anlamlarını da '1. Saklan-, gizlen-, gizle- sakla- 2. Kaybol-, gizlen- (günbatımı hakkında)' olarak vermiştir.

Kelime EOT dönemine ait **MT**'de *işik* biçiminde 'eşik, kapu basamağı' (61b-3), **FN**'de *eşik (~eşig)* biçiminde 'eşik, (kapı) eşiğı' (4009) **F**'de 'kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak' (62b-9) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *eşik* biçiminde 1. Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak 2. Kapı ağzında basamağın konulabileceğı yer 3. *mecazlaşmış* Başlangıç noktası, yakını 4. Karalar üzerinde veya deniz diplerinde birbirine komşu iki çukurluğı ayıran tümsek biçiminde,

³⁸ Şayet kelimenin aslı şekli #y'li olsaydı, bugün Kıpçak Türkçesinin devamı olan modern lehçelerde kelimeyi, #c ~ #j'li şekillerde görürdük.

üzeri çoğu kez düz kabartılar 5. Telli çalgılarda üzerine tellerin bindiği köprü 6. Bir tepkinin başlamasında, ortaya çıkmasında etkili olan ruhsal, fizyolojik nokta“ olarak anlam dairesi somut ve soyut yollarla çok genişlemiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘*saray veya konak kapısının önü*’ anlamı var, **TS**’nin 5. maddesinde geçen anlam yoktur. **DS**’de kelimenin *eşiklik* ‘kapı boşluğunun alt kısmında bulunan alçak basamak, eşik’ (1792) biçiminde genişletilmişti vardır.

Ayrıca *eşik* kelimesinin **Kâmûs-ı Türki**’de *evde eşikte* ‘evin içinde ve dışında; *eşiğe çıkmak* ‘dışarı gitmek’ olarak dış anlamı da vardır.

işit- (<*eşid-* (Tekin, 1997:306)) Clauson’un (1972:257-258) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “temelde ‘*duymak (bir şeyi Bel.)*’ fiziki anlamda, bazı genişlemiş anlamlarla, ‘*(bir şeyi Bel.) haber almak*’ ve özellikle *emir şeklinde ‘dinlemek’* özel nesne olmadan ‘*dinlemek*’ tam olarak tırnla:- olmasına rağmen... Kelimedeki ikinci ünsüz Runik alfabede –d- ve bu –d- bütün Oğuz şivelerinde Osm. *işidil-*, Tkm. *eşidil-* gibi bir edilgen şekil söyleyişte yaşıyor. Hak’de ve pek çok modern şivede –t- olarak yaşamaktadır. Uygur Türkçesindeki kullanımı değişikliğin nerde ve ne zaman ortaya çıktığını göstermek oldukça belirsiz. Kelime bazı değişikliklerle bütün modern şivelerde yaşamaktadır. KD Türkçesinde genellikle ünsüzlerden önce ‘*éšt-/ést-*’ biçimiyle geçer”.

Kelime **SN**’de ‘dinlemek’

Gücün yitdiğince **işitgil** bunu

Sen andan kaçagör kova ol seni (310)

FN’de *işit-(~işid-)* Kulakla algılamak, duymak, işitmek; dinlemek, haberdar olmak; işitip öğrenmek (1635), **TİKT (M)**’de *işit-* 1. Duymak, işitmek, kulakla hissetmek (273a/8) 2. Dinlemek, kulak vermek (222a/14) 3. Haber almak, birisinden öğrenmek (232b/19) 4. Anlamak, kavramak (234b/10), **MM**’de *işit-* İşitmek, kulakla algılamak, duymak (132); haber almak (529); dinlemek, itaat etmek, uymak (203) olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılmıştır. XX. yüzyılda ve sonrasında kelime, EOT metinlerinden **MM**’de geçen ‘dinlemek, itaat etmek, uymak’ anlamını kaybettiği için anlam dairesinde bir daralma yaşanmıştır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *işitmek*, “1. Kulakla algılamak, duymak 2. Haber almak” anlamlarının yanına “kendisine söylenilmek” anlamını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de

kelimenin TS'den farklı olarak 'dinlemek, kulak asmak' anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

işlemek (<*iṣ 'iṣ' (Tekin, 1975:266) i:ṣ'den türemiş bu fiilin anlamı 'çalışmak; (bir şeyi Acc.) yapmak'tır. Radloff (1893:I-1557-1559), *iṣ+le* kelimesinin anlamlarını (Tarañçin, Azeri, Kırım, Komidin, Uygur, Çağatay, Osmanlı, Karayim Luck) '1. Çalışmak, meşgul olmak, haeraket etmek 2. (Osmanlı) Faaliyette bulunmak 3. (Osmanlı) (sokakların) canlı ve kalabalık olma 4. (Osmanlı) Çürümek, irin oluşması 5. Sızmak, girmek' olarak vermiştir. Clauson (1972:262–263), kelimenin Osm. XIV'deki anlamını "işle- 'çalışmak; yapmak veya (bir şeyi Acc.) yapmak'" olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Yapmak. {Niçeme kim yakutu kurşuna oturmakta yakuta ziyan ve horluk yoktur amma akıl işleri katında anı **işleyen** ayıplı olur. (Kel. XIV. 29) 2) İmâl etmek, yapmak. {Kaçan İbrahim Aleyhisselam bina-i Beyt-ül- Haram ile memur oldu, nice **işleyeceğin** bilmeyüp...(Men. Av. XVI. 45)

3) Çalışmak.

Yürümek ayb olur kişiye bîkar

Oturmak aylak aylak **işle** ey yâr (Güvahi. XVI. 74)

4) Tesir etmek. {Gece yatacak vaktin yiyeler yataklar, sabaha değin eyü **işleye** soğulcan ve namazburı gidere. (Yadigâr. XIV. 95–1)

KİG'de 1. Çalışmak, iş yapmak (32b.14) 2. Yapmak, icra etmek, uygulamak (42b.9) 3. Kullanmak, işletmek (137b.7) 4. Kazanmak, elde etmek (138b.3), **TİKT (M)**'de *işle-* 1. etmek, iş yapmak, çalışmak (294a/20) 2. yerine getirmek, yapmak (231b/20) 3. tesir etmek (235a/2) 4. bir işi yapar durumda olma (235a/2), **FN**'de *işle-* 1. (-i) İşlemek, yapmak (1126) 2. İmâl etmek, yapmak; inşa etmek (5073) 3. (yara için) Büyümek; kanamak (?), akmak (?) (572), **KMühim**'de *işle-* 1. Yaranın iyileşmesi 2. İlâcın etki göstermesi 3. İshal gelmek (11a.1), **MNHS**'de *işle-* Cerahatlamak, yara büyümek (13b.12); *işlemek* 1. Cerahat olmak, yaranın büyümesi (93b.9) 2. Yapmak, tatbik etmek (180a.2), **GBTBİ**'de Maddenin boşalması, akması (32-a/4), **ŞŞÇ**'de *işle-* 1. Çalışmak; iş yapmak (35553) 2. Yapmak (17225) 3. İmâl etmek (35528) 4. Tesir etmek (12009), **F**'de *işle-* 1. Yapmak, amel işlemek (8b–9) 2. Yapmak, kotarmak, yerine getirmek

(33a-2) biçiminde anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "1. Düşüncelerini herhangi birine etki yaparak benimsetmek, 2. İçine girmek, etkilemek, nüfuz etmek," anlamları yanında, "1) Bir şeye emek vererek onu daha elverişli bir duruma getirmek, 2) İnce ve süslü şeyler yapmak, nakışlamak, 3) 4) İyi çalışmak, müşterisi bol olmak, 5) Durağan durumdan hareketli duruma geçmek, çalışmak, 6) Herhangi bir konuyu ele alarak incelemek, öğretmek, 7) İşlek, etkin durumda olmak, 8) Çıban, olgunlaşma yolunda olmak, 9) Yara kapanmak, 10) Gidip gelmek, 11) Hesapları, kayıtları düzenli olarak tutmak veya gereken yere aktarmak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Çimlenmek, filizlenmek, (II) Çalışmak, iş yapmak, (III) 2) Mısır tanelerini ayırmak (VII-2564) anlamlarında kayıtlıdır.

işletmek (<*iṣ 'iş' (Tekin, 1975:266) işle:-'in ettirgen şeklidir. Radloff (1893:I-1559-1560) kelimenin anlamlarını (Tarañçin, Azeri, Kırım, Osmanlı, Uygur, Çağatay) '1. Çalıştırtmak 2. Herhangi bir müesseseyi işletmek' olarak vermiştir. Clauson'da (1972:263) ""(birini Acc.) çalıştırmak; (bir şeyi) çalıştırmak, (birine Dat.) (bir şeyi Acc.) yaptırmak"" olarak kayıtlıdır.

Kelime **TAS**'ta 'saplamak, derinliğine geçirmek'

Süzdü çeşmin dahi bilmem nitti

Tâ ciğergâha okun **işletti** (Fazıl. XVIII-XIX. 3)

TİKT'te *işlet-* Çalıştırmak, iş gördürmek (98b/19), **ŞKM**'de *işlet-* İşletmek, hakaret ettirmek, kullanmak (54b/1), **NH**'de *işlet-* İşletmek, çalıştırmak, kullanmak (60b/15), **KMT**'de *işlet-* Yaptırmak, imâl etmek; yaptırmak; çalıştırmak (136 b 6), **GBTBİ**'de *işled-/işlet-* İşletmek, çıkarmak, boşaltmak, akıtma (156-a/6), *işletmek* Çalışmak, nemalandırmak (2763), **EM**'de *işlet(d)-* Çalıştırmak, harekete getirmek; akıtmak (2a/10), **Bİ**'de *işlet-* Canlı tutmak, açmak, zedelemek (1627) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin EOT metinlerindeki anlamları yanında 'cerahatlandırmak, cerahatli bir halde tutmak' anlamı da vardır. Günümüzde **TS**'de 1) İşlemesini sağlamak, çalıştırmak, 2) Bir şeyi, bir kimseyi, bir yeri kullanarak veya çalıştırarak yarar sağlamak" anlamları yanında, "1) Üzerine işleme yaptırmak, 2) *teklifsiz konuşmada* Şaka ve birtakım yalanlarla sezdirmeden birini kandırmak veya

onunla eğlenmek” anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**’de geçen ‘cerahatlandırmak, cerahatli bir halde tutmak’ anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime bu anlamını daha yeni kaybetmiştir.

it(d)- (<*ēt- ‘tanzim etmek, düzenlemek’ (Tekin, 1975:264) Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. a) Yap- (üret-), eda et-, gerçekleştir-, yatar-, hareket et-, davran-, çalışmaya/yapmaya niyetlen- b) Kur-, üret-, san-, oluştur- c) Düzenle-, yap-, organize et-, toparla-, düz-, süsle- 2. Yard. fiil fonksiyonunda 3. Düzelt-, yeniden yap- 4. Ol- 5. Bak- (birine hizmet et-) 6. Arzula-, iste-, 7. Saygıda bulun- 8.... Para et-(fiyatı belirtirken)’ olarak vermiştir. Vambery, Uyg. *it*- ‘yap-, gerçekleştir-’, *itiś* ‘kap’ (yapılmış alet, araç anlamında) Osm. *eyle*- kelimerini aynı sıraya koyar. Budagov, Brockelmann ve Kotviç *et*- fiilinin kökeni için *e-/i*- fiilinin ettirgenlik biçimi derler (1974:312-313).

Kelime **BH**’de ‘etmek, yapmak’

Didi Tevrit içinden nakl **iderem**

Dahı var mı sözüñ eyit giderem (14B/5)

KİG’de *it*- 1. Yapmak, etmek (99a.15) 2. Kılmak (namaz) (19b. 14) 3. Kurban kesmek, kurban etmek (106b. 13), **VG**’de *it*- 1. Etmek, yapmak; bulunmak; gerçekleştirmek; vermek; davranmak vb. anlamlarda yardımcı eylem olarak kullanılır (700) 2. Yapmak, bir işi yapmak (1672), **ŞŞÇ**’de (II) 1. Yapmak, işlemek (21138) 2. İmal etmek (52662) (III) Yok olmak, ortadan kalkmak; kaybolmak (6017) (IV) Söylemek, demek (35662), **CCK**’de *it*- Yapmak, etmek, işlemek, davranmak (382) anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime, yukarıda taradığımız EOT metinlerinden **KİG**’de ‘1. Kılmak (namaz) (19b. 14) 2. Kurban kesmek, kurban etmek (106b. 13) anlamlarını XX.’da ve sonrasında kaybetmiş, anlam dairesinde daralma olmuştur.

Kâmûs-ı Türkî’de kelime EOT metinlerindeki anlamların yanına ‘1. Toplamak, tutmak, varmak 2. Değmek, kıymetinde olmak’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de *etmek*, “bir işi yapmak” anlamı yanında “1. Bir durumu ortaya çıkarmak 2. “İyi, kötü” zarflarıyla birlikte davranmak 3. Bulmak, erişmek 4. Birini bir şeyden yoksun bırakmak 5. Vermek 6. Eşit değer

kazanmak 7. Herhangi bir durumda olmak 8. Kötülükte bulunmak 9. Küçük veya büyük abdestini yapmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir.

iz (< *ĭz ‘iz’ (Tekin, 1975:266) Clauson (1972:277) sözlüğünde, kelimeyi ‘ayak izi, iz, eser’ olarak hem asıl hem de mecaz anlamlarda kullanıldığını ifade ettikten sonra KB’deki ‘ızığ’ın bu kelimenin Bel. hali almış şekli gibi görüldüğünü ve orijinalinin ‘ı:z’ olabileceğinin mümkün olduğunu söyler. Kelimenin Osm. XIV’deki kullanımını da ‘ayak izi’ olarak verir.

Kelime **TİKT**’te ‘adım, iz’ {İbrāhīm peygāmbaruñ ayağı **izi** ol (66a-1) **ŞKM**’de İz, yol (38b/1), **MM**’de Bir şeyin geçtiği veya önceden bulunduğu yere bıraktığı belirti (1323), **FN**’de İz, ayak izi (1675), **KT**’de 1. Adım, iz (233b-1=43/23) 2. Arka, peş (139a-7=18/6); *iz basdur-* Takip ettirmek, arkasından göndermek (52b-10=5/46), *izce varmak* İz üzerine gitme, izi tâkip etme (142b-7=18/64) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin EOT metinlerinde geçen ‘1. İnsan ve hayvan ayağının yerde kalan resmi, biçimi 2. Her türlü belirti, nişan eser’ anlamları yanında ‘yuvarlanan ve sürüklenen cansız şeylerden yerde kalan eseri’ yan anlamını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de “1. Bir olay, bir durum veya yaşayıştan geri kalan belirti, eser 2. Bir şeyin geçtiği veya önce bulunduğu yerde bıraktığı belirti, nişan, alamet, emare’ anlamları yanında ‘1. Bir şeyin dokunmasıya geride kalan belirti 2. Bir olay veya bir durumda geride kalan belirti, ipucu, emare 2. *matematik* Bir düzlemin başka bir düzlemlerle veya bir doğru ile kesişmesinden doğan ara kesit” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini soyut ve terim yönünden genişletmiştir.

izlemek (izini izlemek, izlemek, izin izlemek) (<*ĭz ‘iz’ (Tekin, 1975:266) Sevortyan (1974:383-384), *II izle-* kelimenin anlamlarını ‘1. İzinde git-, takip et-, gözet- 2. Ara-, araştır- 3. Sürdür-, takip et- (gelenkeleri) 4. San-’; *III izde-* ‘1. İzinde git-, takip et-, izinde ara-, ara- 2. İste-, arzula-, sor-, ısrarla sor-’ olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de şöyle verir: *is > iz + -le/-de*. İzlemek, iz üzerinden gitmek, izi takip etmek”.

Kelime **TAS**’ta ‘izi sıra gitmek, takip etmek, izinde yürümek’ {İzin **izleyü** âdem gönderdi. (Enfes. XV. 189), **YED/RN**’de Takip etmek, meydana çıkarma, gösterme, âşikâr etme, **DK**’de (141-12), **GN**’de (2550), **ETT**’de (HŞ 1577, HŞ 1579), **ŞHŞ**’de (1577), **IN**’da (963), **MM**’de (1661), **ŞŞÇ**’de (43192), **HFN**’de *izle-* (I) Sevketmek,

doğru yola sokmak (II) İzlemek anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'izini aramak, peşine düşmek, tâkip etmek' temel anlamından hareketle '1. Araştırmak, araştırıp sormak 2. Sezmek, keşfetmek 3. Seyretmek 4. Belirli bir istikamette yürümek 5. Bir şeye bağlı olmak, yaptıklarının ve söylediklerinin dışına çıkmamak' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'deki anlamların yanında '1. Gözlemek, incelemek, 2. Belirli bir tutum, davranış veya düşünceyi benimsemek, 3. Bir şeye uğramak, bağlı olmak, 4. Herhangi bir olayla ilgilenmek' anlamlarını kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir.

kaba (< **kāba* 'kaba, iri, büyük' (Tekin, 1975:252) Clauson (1972: 580–581), kelime hakkında şu açıklamaları yapmıştır: "NC Xak'da kaba 'gür' (bıyık); NWKk. Kaba 'kaba', SW Osm. kaba 'kaba' yaşıyor ve de 'adi, yaygın, sıradan' anlamında. Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XIV-XVI kaba 'kalın, büyük' (mes. ağaç için); pek çok metinde." Sevortyan (1997:158), *ka:ba* kelimesinin anlamlarını '1. *Kabarık; gür, yumuşak; taze, kolay ufalanır* 2. *Tıknaz, şişman, tombul, büyük, kocaman, ebati büyük* 3. *Ağır kanlı, beceriksiz, hantal; nezaketsiz, adi; bayağı; basit, güçsüz, düşük seviyeli* 4. *Kakmış, yüksek*' olarak vermiştir. Kökeni için de *ka:ba* ve *kabar* arasındaki köken ilişkisine dikkat çekmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'büyük, iri, kocaman' {...ileri gittiler, bir **kaba** ağaç dibine vardılar, belirsiz oldular. (Ferec. XV. 223), **SN**'de Büyük, kocaman (1993), **KİG**'de Hafif olduğu halde hacmi büyük (110b/4), **DK**'de (11–5), **KMT**'de (107^{a7}) ve **TİKT (A)**'da (53a/14), 'büyük, iri, kocaman, yüksek, kalın, kaba', **V**'de (baş) Açık, tıraşlı (48b.9–10), **YZ**'de Büyük, yüce (23b.671), **ŞŞÇ**'de Büyük, iri (6653), **ESN**'de Diz, but (1014) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî** ve **TS**'de kelime, "taneleri iri" anlamı yanında, "1) Özensiz, gelişigüzel yapılmış, zevksiz, sakil, ince karşıtı, 2) Terbiyesiz, görgüsü kıt, nezaketsiz (kimse), 3) Hafif olduğu halde hacimli kalın veya hacimli, 4) Kuyruk sokumunun her iki yanındaki şişkin yer, 5) *mecazlaşmış* Terbiyeye, inceliğe aykırı, çirkin, kötü" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (II) 1) Dövülmek için harman yerinde koni biçiminde

yığılan tahıl 2) Ebegümeçi, (VIII-2577); (I) Toplu ve güçsüz kimse (XII-4526) anlamlarında kayıtlıdır.

kabarcık (<**kāba* 'kaba, iri, büyük', *kāpar-* 'kabarmak' (Tekin, 1975:252) Radloff (1899:II-444), *kabar+cık* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'şişkinlik, kabarık' olarak vermiştir. Sevortyan, *kabar* kelimesinin anlamlarını 'nasır, kabarcık, çiban, sivilce' olarak kaydetmiştir. Kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: Kelime muhtemelen **ka:b(a)*- 'şiş-' fiil temelinden türemiş olmalı. DS'de *kabarçık*, *ka:barçak* 'nasır', **kabar* kelimesinin küçültme biçimleridir. En mantıklı ihtimalin **ka:bar/*kabar* isminin varlığıdır. Bu biçim örneğin, *kabarsiv* ve *kabirsiv* 'kabarcıkların oluşumu' biçimlerinde Başkurt Türkçesinde yaşamaktadır (1997:165-166).

Kelime **TAS**'ta 'yanıkara, şarbon, kara kabarcık' {Âteşi-i pârîsi (Fa.) Âteşek dedikleri illetin gayrı bir illettir. Arabide nâr-ı Fârisî derler. Bu illet beyn-el- Arap cemre ismiyle ma'ruftur. Türkide bu illete **kabarcık** ve yanıkara ve ateş göynüğü dahi derler. **BL**'de *kabarcuk* (20b-10), **T**'de *kabarcuk* (73b-4), **TİKT (A)'da** *kabarcuk/kabarcık* (129b/13), **GBTBİ** (283-a/6) ve **Bİ**'de (1431) 'kabarcık, içi su veya hava dolu ufak kabartı veya kürecik, bedende oluşan sivilce benzeri şişkinlik', **FFANG**'da 'vebalı birisinin vücudunda çıkan siyah şişkinlik' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Suyun yüzünde yağmur damlalarından vb. oluşan hava ile dolu kabartı 2. Hava veya su ile dolu olarak bedenin üzerinde dolaşan ufak sivilce' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelimenin EOT tıp metinlerinde geçen "vücutta oluşan sivilce gibi küçük şişkinlik" anlamı yanında, '1) İçi su, hava dolu ufak kabartı veya kürecik, 2) fizik Metal biliminde sıvı veya katıların içinde oluşan gaz hacmi, 3) Kabartı" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini benzetme yoluyla genişletmiştir.

kabart- (<**kāba* 'kaba, iri, büyük', *kāpar-* 'kabarmak' (Tekin, 1975:252) *kabar*'ın ettirgen şeklidir (Sevortyan: 1997:166). Radloff (1899:II-442-443), kelimenin anlamlarını (Kazan, Osmanlı) '1. Şişirtmek, şişkinlik oluşturmak, kabarcıklar oluşturmak, kabartmak (tüylü şeyleri) 2. Artırmak, abartmak (sözü)' olarak vermiştir.

Kelime **ŞŞÇ**'de 'avevlendirmek'

Gine dirler ki bu işi deberde

Biraz sakin olan odı **kabarda** (53913)

SN'de Şiddetlendirmek (4296), **KAB**'da *kabartmak* Büyütmek, **T**'de *kabarT*- Vücutun bir yeri, hastalığın belirtisi olarak şişmek (36a-11) olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Bir şeyin ağırlığını arttırmaksızın cismini büyütmek, seyrekleştirmek 2. Gevşetmek, karıştırıp yukarı kaldırmak 3. Arttırmak, fazlalaştırmak, (hesabı, yekünü) yükseltmek, yukarı çıkarmak 4. Yükseltmek, tersinden bastırıp yüzünü çıkıntılı yapmak' anlamlarında anlam dairesini aynı kavram alanında genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de ise kelimenin 'kabarmasını sağlamak, kabarmasına yol açmak' temel anlamı yanında 'toprağı tırmık, çapa vb. bir araçla karıştırmak, altüst etmek, yumuşatmak' anlamını da ekleyerek anlam dairesini yine aynı kavram alanı etrafında biraz genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin 3. ve 4 maddesindeki anlamlar kayıtlı değildir. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 1. Coşturmak, kışkırtmak 2. Abartmak, atmak (VIII-2582) anlamlarında kayıtlıdır.

kaçmak Radloff (1899:II-332,333) kelimenin anlamlarını (Kırım, Kazan, Altay, Teletüt, Lebedin, Kuman, Kırgız, Kara Kırgız, Uygur, Osmanlı, Çağatay, Karayim Troki) '1. Koşarak kaçmak, 2. Kaçınmak, uzaklaşmak 3. Gizlenmek, kaybolmak, oturmak (kumaş hakkında), biçimi bozulmak' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Kaç-, kaçak ol-, sıvış- 2. Git-, uzaklaş- 3. Sap-, inhiraf et- 4. Kaçın-, sakın- 5. Kaybol-, kaç- (süt, uyku moral), sön- (ateş) 6. Hayvanlar, inekler hakkında: kaç-, döllən-' olarak vermiştir. 4. gruptaki anlamlar, Eski Türk gelenek ve göreneklerini anlatır. Genç kadının (gelin), kocasının büyük akrabalarından (erkekler) kaçması ve davranışlarına dikkat etmesi gerekir. 5. gruptaki anlamlar, birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır ve deyimlere özgüdür (1997:340-342).

Kelime **TAS**'ta 'koşmak, seğırtmek'

Yürüyen, sürünen, yügüren, uçan

Görünen, yubunan, çapınan, **kaçam** (Süh. XIV. 3)

KİG'de Kaçmak, kaçınmak, sakınmak (158a.7), **YED/RN**'de Koşmak, seğırtmek, **TM**'de kaç- 1. Kaçmak (76b-10) 2. Koşmak (116b-13), **T** kaç- 1. Hoşlanmamak, çekinmek (118b-11) 2. Kork-, korkuyla uzaklaş- (119a-1); *kaçmak* Hoşlanmamak,

çekinmek (67a-3), **ŞKM**'de (42a/10), **MC**'de ve **MNHS**'de (115a.3) 'kaçmak, uzaklaşmak', **FN**'de kaç- 1. (korkudan) Kaçmak; kaçıp saklanmak (6817) 2. Uzaklaşmak, kurtulmak, kaçmak (6044) 3. (renk, kan için) Ağarmak, uçmak; çekilmek (Çok korkmak) (2254), **TİKT (M)**'de 1. Gizlice gitmek, bulunduğu yeri terk etmek, savuşmak (437a/2) 2. Rakipten, tehlikeden, düşmandan yenilip uzaklaşmak (243a/14) 3. Korkmak, çekinmek, uzak durmak (305b/2) 4. Gitmek (294b/4), **BI**'de kaç- 1. Uzaklaşmak (139) 2. Çekinmek (893) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime 'hızlı koşmak anlamı yanında' temel anlamı yanında '1. Kimseye bildirmeden bulunduğu yerden ayrılmak, firar etmek, 2. Hızlı koşup bir yere saklanmak, 3. Kendini göstermemek, rastlaşmamaya çalışmak, 4. Kaçınmak, 5. Gaz, sıvı vb. şeyler sızmak, 6. İpi kopmak, 7. Girmek, 8. Bir yana doğru kaymak, 9. Görünmeden gitmek, savuşmak, sıvışmak, 10. Yok olmak, 11. Yaklaşmak, benzemek, andırmak, 12. Kaçgöçe uymak, 13. Kız veya kadın yasalara ve aile isteklerine karşı gelerek evlenmek için evinden ayrılmak, 14. Rengi ağarmak, uçmak, 15. Yarışçı diğerlerinden hızla ayrılıp arayı açmak, 16. Futbol ve basketbolda engelleyin adamdan kurtulmak veya pas alabilmek için boş alan koşmak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut, soyut ve terim yapma yollarıyla genişlemiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Girmek, nüfuz etmek 2. "olmak" anlamında yardımcı fiil olarak kullanılır' anlamları da kayıtlıdır. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. TS'de de **Kâmûs-ı Türkî**'den farklı olarak kelimenin yukarıdaki 14. 15. ve 16. maddelerindeki anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamları yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, *kaçmağ* biçiminde 'koşmak' (VIII-2587) olarak geçer.

kağşamak, (kahşaşmak, kahşamak) Sevortyan (1997:222), *kağsı-* kelimesinin anlamlarını 'bozul- (yiyecek, meyve ve yağ için), kok, çürü-, ekşi-, küflen-, bozulmaya meylet-, hafifçe kok-, çok saklanmaktan etin tadının bozulması, kötü kok-, keskin kokusu ol-' olarak vermiştir. Kökenini de şöyle verir: **kağ* // * *kağ* (yansıma kelime) +*sı* (benzetme eki). Devamında da Clauson'un (1972:613) *qaqsî* 'kurulmak üzere dilimlen-' ve *kakı-* 'bozul-, kok-' fiillerini karşılaştırdığını söylemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'bir şeyin parçaları gevşeyip dağılacak hale gelmek' {İnkıdad (Ar.): Çatlamak, **kağşamak** (Kam. Os. XIX. 484), **FN**'de *kağşa-* Gevşeyip dağılacak hâle

gelmek (4451), **TDGAEAT**'ta *kahşas-* Ek yerlerinden ayrılmak (KE 285-14) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *kağşamak, halk ağzında* “eskimek, dağılmaya yüz tutmak anlamı yanında, 1) Herhangi bir şey ek yerlerinden ayrılmak, oynamak, 2) İhtiyarlamak, 3) Zayıflamak, gevşemek, güçsüzleşmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Eskimek, yıkılmaya yüz tutmak (yapı için), 2) Herhangi bir şey ek yerlerinden ayrılmak, oynamak, 3) Parça parça olmak, dağılmak, yıkılmak, kırılmak, 4) Çürüyerek yumuşamış kayalar yerinden gürültü ile yerinden kaymak, (II) 1) İhtiyarlamak, 2) Zayıflamak, arıklamak, kuvvetten düşmek, (VIII-2596); Bedenin her yanı hasta olmak, sağlıksız olmak (XII-4529) anlamlarında kayıtlıdır.

kakmak, (kahmak) Radloff (1899:II-57-59), kelimenin anlamlarını (Teleüt, Altay, Lebedin, Şor, Koybal, Kırgız, Küerik, Tarançin, Kırım, Kazan, Çağatay, Osmanlı, Azeri) ‘1. *Vurmak, darbelemek* 2. *Kazık vurmak* 3. *(Herhangi bir şeyin içinden) Toz çıkartmak, silkelemek* 4. *Hayvan kesmek* 5. *Kurutmak* 6. *Aramak, araştırmak*’ olarak vermiştir. Clauson (1972:609) sözlüğünde, kelimeyi şöyle açıklamıştır: ‘*belki ses taklidi kaynaklı*’, Osm. XIV’teki *kak-*’ın normalde ‘*kapiya vurmak*’ anlamında, bazı metinlerde ise ‘*kalk*’ın ikinci şekline benzer.

Kelime **TAS**'ta 1) Kalkmak, kabarmak.

Kuşanmış cümlesi cenge kemerler

Göğüs **kakmış** kamu germiş tamarlar (Şeh. Ş. XVI. 83)

2) Çalmak, vurmak, itmek, tepmek {Kapusun **kahdı**, bir kara kırnak çıktı, Resûl Hazretin gördü. 3) Çakmak, saplamak {Yattuğu yerden başı ucuna bir kazık yonup yere **kakalar**, yemiş ağacından ola. (Yadigâr. XIV. 136-2)

YED'de Kalkmak, ayağa dikilmek, **DK**'de *kak-* Kakmak, vurmak, dikmek, başa kakmak, yüze vurmak (43-11), **GT**'de *kak-* Çakmak, saplamak (47a.10), **TİKT (M)**'de Kapının açılması için vurmak, çalmak, tıklatmak (249a/12), **TİKT**'te *kak-* Çalmak, vurmak, itmek, tepmek (88b/3), **GRT**'de *kah-* Sokmak, tepmek, çekmek (1595), **TEZ**'de *kakmak* (I) Vurmak, *kapuyı kakmak* Kapıyı vurmak (II) Kalkmak (III) Azarlamak, yola getirmek, sahip olmak ?, **İM**'de *kak-* İtmek; arpa, buğday tanesi yemeye çalışmak (897); *kakmak* İtmek (919), **FFANG**'da *kak-* Vurmak, tıklamak,

ŞŞÇ’de *kak-* 1. Çalmak, vurmak (50430) 2. Dayamak (24550), F’de *kak-* Sürmek, sıvazlamak (65a-5) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Vurmak, itmek, çalmak 2. Vurarak sokmak, girdirmek’ anlamları yanında ‘1. Maden levhalarının arkasına mil veya kalıpla vurarak yüzünü kabartmak, kabartma çeklerle süslemek 2. Tahta vb.’den yapılmış şetlere altın ve gümüş tel ve çiviler sokup yerleştirerek tel işleri yapmak’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de ise kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**’deki ‘1. İtmek, vurmak 2. Kakma yapmak, 3. Vurarak dar bir yere sokmak’ anlamları kayıtlı olup son maddedeki anlamı kayıtlı değildir. **TS**’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de (II) 1) Sıçrayıp kalkmak, 2) Yürümek, 3) Sürmek (VIII-2605); Yağlı, şekerli vb. yiyecekler bıktırmak, tıkmak (XII-4530) anlamlarında kayıtlıdır.

kalak Sevortyan (1997:229), kelimenin *kala-* (*sal-*) filinden hareketin sonucu anlamından türediğini ve **DS**’deki *kalak* ‘gübre, zahire, ot obası’ (VIII 2608) ve *galak*, *galah* ‘gübre obası’ (VI-1897) olarak geçtiğini kaydetmiştir.

Kelime **HN**’de ‘burun başı, hayvanın burun başındaki çıplak deri’

İkisinüj dahı gönli **kalakda**

Kısılmış cân ayakları falakda (7570)

GRT’de Sıkıntı; (Tas.) özlem hissini insanı dayanılmaz ve çekilmez derecede tahrik etmesi (2475) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, *halk ağzında* ‘burun, burun ucu’ anlamı yanında ‘1. Gelin tacı 2. Tezek yığını’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, (II) 1. Şapka siperliği 2. Gelin tacı (III) 1. Burun, burun ucu 2. Geniz 3. Hayvan burnu 4. Boynuz (VIII-2608); (III) 1. Kadın fesi 2. Öküzleri boyunlarında oluşan yumru (IV) 1. Kadın fesi (XII-4530) anlamlarında kayıtlıdır.

kalık (*kal-* (< **kāl-* ‘kalmak’ (Tekin, 1975:252) +-(*I*)*k* (f.i.y.)) Sevortyan’ın (1997:227) sözlüğünde *kalık* kelimesi yoktur, ancak *kalık* kelimesiyle köktaş kabul edebileceğimiz *kaldık* (< *kal-* + *-dik*) kelimesi kayıtlıdır. Anlamları da şöyle verilmiştir. ‘*artık, küsurat, geçmişin kalıntısı (yaşamdan), kabilenin/halkın bir yerde kalan bir bölümü /diğer*

bölümü başka bir yerde yaşayan', gelecek kuşaktan / nesilden olan; son kalıntı; ailenin en küçüğü, miras'.

Kelime **HFN**'de 'kalmış, kalan, fazla, artık'

kalık biş yüz yıllık yolıdı

iñi dahı ancılayın bolıdı (581)

XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *halk ağzında* "kalmış, artmış" temel anlamı yanında "1. Eskimiş 2. Evlenme çağı geçmiş, evde kalmış (kız) 3. Eksik, noksan" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, *kalık/kaluk* biçimlerinde 'evlenmemiş, yaşlı kız' (VIII–2611) olarak geçer.

kalkan Sevortyan (1997:232-233), kelimenin anlamlarını '1. *Kalkan* 2. *Koruma, müdafî, siper* 3. *Miğfer* 4. *Daire, yuvarlak*' olarak vermiştir. Devamında da bazı araştırmacıların kelime hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: Budagov, Räsänen ve Ramstedt kelimenin Moğolcadan alıntı olduğunu düşünürler. Doerfer ve Clauson'a göre kelime, Türkçeden Moğolcaya geçmiştir, alıntı değildir.

Kelime **VG**'de 'oktan veya kılıçtan korunmak için savaşçıların kullandığı korunmalık, kalkan'

Tig-i bürrân-idi kesdi kalkanı

Geçdi **kalkandan** iki bölüdi anı (540)

MK'de Kalkan arkasına saklanılacak yer, **MT**'de Demir levha (44a-9), **HHT**'de [031b/5], **TİKT (A)**'da (50b/14), **ŞŞÇ**'de (30453) ve **FFANG**'da 'koruma aracı kalkan' somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de de EOT dönemine ait metinlerde kayıtlı olan anlam vardır. Günümüzde **TS**'de kelime, "ok, kılıç vb.nen korunmak için savaşçıların kullandığı korunmalık" temel anlamı yanında "1. Toplum olaylarında güvenlik görevlerinin çeşitli saldırı araçlarından kendilerini ve başkalarını korumak için kullandıkları, özel olarak yapılmış korunmalık 2. *mecazlaşmış* 'koruyucu' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini hem somut hem de soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'devedikeni' (XII-4531) olarak geçer.

kalkmak, (kalgımak) Clauson'da (1972:617) kelime, *kal-* fiiline *-k-* (f.f.y.) ve *-I* (f.f.y.) ekinin eklenmesiyle türediği kayıtlıdır. Sevortyan (1997:224-226), sözlüğünde kelimenin anlamlarını *(IV) kalktı-* '1. *Kalk-* (güneş) 2. *Şiş, kabar-* 3. *Sıvının üstüne çık-, su üstünde yüz- yukarıda sallan-* 4. *Çıkart-* (yüzeyden) 5. *Sıçrayıp kalk-, sıçra- seğre-* olarak vermiştir. Sonra da bazı araştırmacıların kelime hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: Vambery, Osmanlı Türkçesi *kalk-* 'yukarı kalk-' ve *kalgı-* 'seğre-' karşılaştırmıştır. Radloff da Vambery'nin yaptığı karşılaştırmayı devam ettirmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'sıçramak, hoptamak, kalkmak' {Hızîden (Fa.): **Kalkımak** ve örütürmek (Nasayih. XVII. 49), **Mes.Mur**'da *kalgımak*, **ŞKM**'de *kalgı-* (39b/3) 'koşmak, kalgımak, seğırtmek', **FN**'de *kalgı-* Sıçramak, hoptamak, kalkmak (5135), **HHT**'de *kalgı-/kalkı-* (Hayvanlar için) Çiftleşme [048b/14], **FFANG**'da *kalkı-* Sıçramak; *kalkımak* Sıçrayış' anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime *kaklı-mak/kalgı-mak* biçimlerinde 'sıçramak, fırlamak, hoptamak, şaha kalkmak' anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *kalgımak*, *halk ağzında* "sıçramak, fırlamak, şaha kalkmak" anlamı yanında "1. Öfkeyle kalkmak 2. Çapkınlık, serserilik yapmak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. **DS**'de kelime, *kalgımak* biçiminde 'öfkeyle kalkmak' (VIII-1609); *kalgımak* 'atlamak, sıçramak' (XII-4531) anlamlarında geçer.

kamçı Clauson (1972:626), kelimenin yapısını *kam-* 'yere yık- (darbeyle)' + *-çı* (i.i.y.) ekinin eklenmesiyle türediğini kaydetmiştir. Sevortyan (1997:247-248), kelimenin anlamlarını '1. *Kamçı, kırbaç* 2. *Ceza, kamçılama* 3. *İnce çubuk, küçük ince değnek, dayak, ağaç dalındaki filiz* 4. *Uzun kılıç, kısa kılıç*' olarak vermiştir. Sonra da Ananiasz Zajaczkowski'nin *kamçı* (< **kım-* 'kıpırdat-' + *-çu* (f.i.y.) köken açıklamasına yer vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'kısa kılıç' {Nimçe [Fa.]: Câme-i kûtah ki zıbın ve miltan belleme makûlesi sevbdır ve kısa kılıcı da denir ki varsak ve **kamçı** tabir olunur. (Bürh. XVIII-XIX. 606), **DK**'de *Kamçı* (278-2), **KİG**'de (52a/11), **VG**'de (264), **Bİ**'de (477) 'bir ucuna ip, deri vb. bağlı vurma, dövme aracı, kamçı' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'bir ucuna ip, deri vb. bağlı vurma, dövme aracı' anlamı yanında '1. *deniz* Bir ucu bir yere bağlı, öbür ucu herhangi bir işte kullanılmak için serbest bırakılan halat, 2. *biyoloji* Spermatozoitlerde ve bazı tek hücreli hayvanlarda,

hareketi sağlayan ipliksi organ' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yapma yollarıyla genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'filiz, sürgün' (VIII-2615) olarak geçer.

kanlu (*kan+* (< **kān* 'kan' (Tekin, 1975:252) +*l*^f (i.i.y)) Radloff (1899:II-121) *kan+lı* kelimesinin anlamlarını (Kazan, Kırım, Osmanlı, Karayim Troki) '1. Kanı olan 2. (Kırım, Katayim Troki) Kanlı, kanlanmış 3. (Kırım) Masum kanı döken, katil, haydut' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'katil' {... Yohsa atan öldürdük **kanluğ** muyuz (Anter. XIV. 36), **FN** 1. Kanlı, kan bulaşmış (3094) 2. Bilerek kan döken, kâtil (6829), **KAB**'da ve **CTD**'de *kanlu* 'kan bulaşmış, kana boyanmış, katil, canı, *kanlı*, **TM**'de Kanlı (kanlu ishal) (88b-6), **AK**'ta Kanlı, kana bulaşmış (19a.414), **İM**'de *kanlu* Kanlı (3377) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de *kanlı*, '1. Kana bulaşmış, kana boyanmış 2. Katil, cinayet işleyen, canlı öldüren' anlamları yanında '1. Vücudunda kanı çok, kanı vücuttadaki değer unsurlarda fazla olan '2. Çok pişmeyip kesilince kan damlayan' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de *kanlı*, "1. İsteyerek kan dökmüş olan (kimse) hunriz, katil 2. Kan bulaşmış" anlamları yanında "1. Kanı olan 2. Kan dökülmesine sebep olan 3. Kanlanmış olan 4. Kan davasında taraf olan 5. *tıp* Kanı yoğun olan, demevi" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir.

kan- (<*kān-* 'kanmak' (Tekin, 1975:252)) Sevortyan (1997:251-252), kelimenin anlamlarını '(I) 1. Tatmin ol-, istediğine ulaşmış memnun ol-; yeterli ol-; doy-, gerçekleş-, uykuya dal- 2. Susuzluğu gider-, su içmiş doy- 3. Tabii ol-, kan-, sakinleş- 4. İnan-, kanaat getir- 5. Anla-, idrak et-' olarak vermiştir. Kökenini de *ka:n-* (kan isminden gelmiş fiil) 'kan ile dol- (gözler)' olarak kaydetmiştir.

Kelime **İM**'de *kan-* 'suya doymak, kanmak'

Benüm-ile bil **kanar** susalığı

Yohsa yurda iltmez tamu sende durur (3311)

GN'de (2269), **CTD**'de ve **ŞKM**'de *kan-* (94b/8) 'kanmak, suya doymak, içmez hale gelmek', **TİKT**'te *kan-* Yeterli bulmak, yetinmek (170b/2), **MİVU**'da *kan-* 1. Bir şeyin

doğruluğuna inanmak (30a/1) 2. Kanmak, doymak (53a/3) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *kanmak* kelimesi, “bir gereksinimini, bir isteğini yeteri kadar karşılamış olmak, doymak” temel anlamı yanında “1. Söylenilen sözün, anlatılan konunun doğruluğuna inanmak 2. Tatlı sözlere aldanmak 3. Yetinmek, iktifa etmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini soyut yollarla genişletmiştir.

kap, (kab) (< **kāp* ‘kap, tulum, çuval, zarf, torba’ (Tekin, 1975:252) Clauson (1972:578), kelimenin anlamını ‘*deri torba, su torbası/tulum, çuval*’ olarak vermiştir. Sevortyan, *ka:p (I)* kelimesinin anlamlarını ‘1. Çuval, çanta, paket, poşet, kutu, ambalaj 2. Kap, kacak, kase, tabak, çanak, maşraba 3. Kılıf, kın, kapak, zar 4. Bitki kabı (badıçı) 5. Cenin zarı 6. Hasır; *ka (II)* kelimesinin anlamlarını 1. Çuval; çanta 2. Kap kacak 3. Kılıf; kutu’ olarak vermiştir. *kap* ve *ka* farklı hazineleri anlatmaktadır. *ka:p (I)* ‘de verilen 4. maddedeki anlam, 3. maddedeki anlamdan türemiştir. Räsänen, sözlüğünde *ka:p* ve Yakut Türkçesinde *ha:’yı* aynı maddede verir, sözlüğünün diğer bölümünde bu kelimeleri köken olarak *kab, kav* ‘yılan derisi, ağaç kabuğu’ ile bağlamıştır. Clauson da *haw ~ kav* kelimesini ‘yılanın atılmış derisi’ olarak vermiştir (1997:265-267).

Kelime **TAS**'ta ‘kabuk, kışır’ {Ve eğer anın **kabından** sirke ile kaynatırlarsa diş ağrısına iyidir. (Edviyek XIV. 21), **BHMİH**'de (I) Kap, kap kacak (Kâş. Caf. Müh. Dede) (11: 15) (II) Ağaç kabuğu (163:17), **BL**'de *kab/kap* 1. Kabuk 2. Kap, bardak 3. Torba, çuval (15a–8), **DK**'de Kap, kap (kaya) (188-7), **KİG**'de *kab* Kap, içine su vb. konan çanak, testi (7a.14), **TAB**'da 1. Sebze ve meyvenin kabuğu (278) 2. Kap, yemek konulan çanak, tabak (147), **KT**'de 1. Kap (277b–8=76/15) 2. Tomurcuk (229a–3=41/57), **GT**'de 1. İçine su vesaire konan çanak, kap 2. Kabuk, **KBP**'de *kap* Kabuk, kışır (32a/03); bir meyvenin veya nesnenin dış koruyucusu (60a/15), **MC**'de Kap, kap, kacak (3a.11), **HHT**'de 1. Kabuk (Hayvanlar için) [022b/17] 2. Kap, herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne [058a/19], **MNHS**'de 1. İçine yemek vb. koymak için kullanılan çukur, yayvan, eşya, tabak (85b.4) 2. Kabuk, meyve, tahıl vs. kabuğu (80a.8), **LME**'de 1. Kabuk, kapak 2. Zarf, torba, kılıf, çanta (29b/19), **GBTBİ**'de *kab* Kabuk, kışır (108-b/11), **Bİ**'de Kap, çanak, sahan (1439) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, ‘kılıf, içine bir madde sığabilen veya konulabilen oyuk nesne’ anlamı yanında

‘örtü, yüz, perde, sargı’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de “1. İçi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne, 2) Kap kakak” anlamları yanında “1. Türlü şeylerin taşınması veya saklanması için kullanılabilen torba, kılıf, çanta, sepet, sandık vb., 2. Kabak, cilt” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**’de *kap* (V) 2. Ekmek kabuğu (VI) *Kapak* (VIII-2629) olarak geçer.

kapağ (kabak (I)) (<*kāpak* ‘göz kapağı’ (Tekin, 1975:252) Severtyan (1997:263-264), kelimenin yapısını *kap-* fiiline *-ak* // *-gak* eki ile türemiş olarak verir. Anlamlarını da ‘*kapak, kaplama*’, olarak kaydeder. lehçelere göre özelleşmiş anlamları da vardır: Örneğin *kabağ* ‘giriş kapısı’ (avlunun) gibi. Doerfer’e göre kelime, *kapak* ‘göz kapağı’ ve *kapak* ‘kapak’ eşittir ve alın olan kapak ile aynı sıradadır; ancak Doerfer, Azerbaycan *gabag* ‘ön, alın’ ve *gapag* ‘göz kapağı’ şeklindeki fonetik farka yorum getirmemiştir. Fonetik rekonstrüksiyon kelimenin **ka:pak* ve **ka (a:)mak* şeklinde iki yapısını sunmaktadır (Tenişev, 1997:2000; Tufar, 2010:51).

Kelime **TAS**’ta ‘kapak’ {Dîde (Fa.): Gözün içinde kapağ altında olan yirdir. Çeşm’de **kapağ** ve kirpik dahildir. (Deka. XVI. 75-2) **HHT**’de Bir deliği kapamaya yarayan nesne [052b/6], **MŞ**’de *kabak* (ğ) II. (48b/10), **TA**’da *kabak* (g) (II) (208a/15), **ETT**’de *kabak* (ŞD 110-1) ve **MNHS**’de (93b.5) ‘kapak, göz kapağı’, **Mes.Mur**’da 1. Yüz, çehre 2. Göz kapağı, **GT**’de *kapı* 1. Kapı (5b-11) 2. Konu, mesele (28a-8), **T**’de *kapak* *Kapak*; bir deliği veya açığı kapayacak örtü vb. eşya (26a-9), **ŞŞÇ**’de (I) (göz) *Kapağı* (6496), **FFANG**’da *kapak* *Kapak*, tıkaç’ anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime, XX. yüzyılın başlarından itibaren EOT metinlerinde *kabak* biçiminde sık geçen ‘göz kapağı’ *özel* anlamını kaybetmiş, daha genel olarak herhangi bir şeyin üstünü örtmeye yarayan nesne anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır.

Kâmûs-ı Türki’de kelime, 1. Her türlü kabın üstünü örtmeğe yarayan türlü biçimlerdeki yüz, örtü’ genel anlamı yanında ‘1. Çukur vb. üstünü örtmeğe yarayacak şekilde ince ve yassı çıkarılmış tas 2. Bedenin bazı organlarını örtmeğe yarayan zar veya uzuv 3. Her tarafında iki sıra top bulunan eski bir çeşit harp gemisi’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS** *kapak* kelimesi, “her türlü kabın üstüne örtmeye veya bir deliği kapamaya yarayan nesne” genel anlamı

yanında, “1) Dolap, sandık vb. ni örtmeye yarayan parça, 2) Kitap, defter vb.nin en üstüne geçirilen kılıf, 3) Biçilen ağaç kütüklerinin iki yanından çıkan, düzgün olmayan tahta, 4) Zıvanada iki dış yan parça” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, 1) Göz kapağı, 2) Sırt, 3) Omuz, 4) Vücudun yanı (VIII-2578); Dam yapımında kullanılan, belli ende, boyda kesilmiş ağaç parçaları (XII-4532) anlamlarında kayıtlıdır.

kapa- Sevortyan (1997:263-264) kelimenin anlamlarını '*kapat-*, *kitle-*, *hapset-*' olarak vermiştir. Clauson, *kapıg*, *kapğa*, *kapğak*, türemişlerden hareketle kökeni **kap-*, fiilini çıkartmıştır. Şerbak kelimeyi, **kap-* olarak vermiştir: *kapa-* > *kap-* +*a* fiilin intensif şeklini tahmin etmiştir. Ancak onun kap isminden geldiği tahmini de vardır: *kap+a-*. Ayrıca kelimenin isim mi fiil mi kökünün tespitinde *kap+la-* biçimini de göz ardı etmemeliyiz.

Kelime **D**'de 'kapamak, kapatmak' {Anuñ agzına bir büyük taş **kapamışlar** (156b/12), **HHT**'de *kapa-* (Gözleri) Kapamak [074a/11], **TİKT (M)**'de *kapa-* (276b/13), **CM**'de *kapa-*, **PN**'de *kapa-* (42b/12), **ŞŞÇ**'de *kapa-* (14761) ve **TİKT**'te *kapa-* (89b/17) 'açık bir şeyin üstünü örtmek, kapalı duruma getirmek', **GBTBİ**'de *kapa-* 1. Kapamak, tıkamak (148-a/2) 2. Ağız açıp kapamak (214-b/2) 3. Kapamak, kapatmak, kapak kapatmak (18-b/5) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'açık bir şeyin, bir deliğin bir geçiş yolunun önünü tıkamak, kapalı duruma getirmek' temel anlamın yanına '1. Bir şeyin kapısını veya kapağını örtüp açık durumdan çıkarmak 2. Örtmek, üstüne perde veya örtü çekmek 3. Kesmek, geçilmez ve işlemez hale koymak 4. Bir yerin içinde kapalı tutmak, çıkarmamak, hapsetmek 5. İşletmemek 6. Sözüünü etmemek 7. Doldurmak, kuyu ve hendek gibi çukur bir şeyi doldurmak, düz hale getirmek 8. Açık bir hesabı doldurmak, hesap ederek öldürmek, ilişik bırakmamak 9. Pahalı satmak için ucuz alıp saklamak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini aynı ve benzer kavram alanları içerisinde genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de *kapamak*, "bir açıklığı örtmek için bir şeyi, açık yerin üzerine getirmek" temel anlamı yanında 1. Hava bulutlarla kaplanmak, sıkıntılı bir hâl almak. 2. Bir şeyin görünmesine engel olmak 3. Geçiş engellemek 4. Tıkamak, içini doldurmak 5. Su, elektrik gelişini kesmek 6. Çalışamaz, görev ve iş yapamaz duruma getirmek 7. Üzerinde durmamak, bir şey üzerinde konuşmayı bırakmak 8. Bir yere sokup dışarı çıkmasına engel olmak,

hapsetmek 9. Ortalıktan alıp saklamak 10. Karşılama, denk gelmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini kullanım sıklığına bağlı olarak daha da genişletmiştir. **DS**’de *kapamak*, ‘evlenmeleri istenen kız ve erkeği kandırarak bir odaya bırakmak’ (XII-4532) olarak kayıtlıdır.

kapış- *kap-*’ın işteş şeklidir. Radloff (1899:II-413), *kap+ş* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*kapmak, birbirinden çekip almak, kavga etmek*’, Clauson (1972:587–588) kelimenin anlamını, ‘*birbirini zaptetmek*’ olarak vermiştir.

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘almak, kapışmak’

Balık pulı gibi yaturdı ahca

Kapışurlar kumaşı bokca bokca (29901)

SN’de Sıkıca tutmak, sarılmak (1756), **PN**’de *kapış-* Birlikte bir şeyin üzerine üşüşüp aceleyle almak (24a/08), **Bİ**’de *kapış-* Kapışmak, çekiştirmek (1393) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘her biri birtaraftan çekip yağma etmek’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de *kapışmak*, ‘birlikte bir şeyin üzerine üşüşüp aceleyle almak, kapmak’ anlamı yanında ‘1. Kavgaya tutuşmak 2. Kavgaya girmek 3. Hırsıyla gürleşe başlamak’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir.

kapmak Severtyan, *kap-* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Yakala-; tut-* (→*el ile tut*), *ele geçir-*, *zapt et-*, *gasp et-*, *götürüp git-*, *çal-* 2. *Ağız ile tut-*, *ağza al-*; *yemi yakala-* (*balık*), *iliş-*, *diş ile tut-* 3. *Saldır-* (*hayvanlar hakkında*) 4. *Küfür ile saldır-*, *kaba laflar et-*, *hakaret et-* 5. *Tutul-* (*ağa, kapana, ilik’e*) 6. *Hastalığa yakalan-*, *bulaş-*, *yen-* (*hastalık hakkında*) 7. *Anlamak*’ olarak vermiştir. Severtyan’a göre *kap-* kelimesi taklidî kökenlidir. Bazı lehçelerde *karp-/karpi-* biçimleri vardır. Ramstedt ve Poppe’nin Moğolca karşılatırmalarına semantik uygunsuzluk nedeniyle Doerfer’den itiraz gelmiştir. Nemeth ve Räsänen’in Türk ve Fin-Ugor karşılatırmaları vardır (1997:264-265).

Kelime **TAS**’ta ‘kaplamak, istila etmek’

Uyhuda çün gamın beni **kaptı**

Gözlerim uyhuya kapu yaptı (Yuz. Hamdi. XV. 124–1)

SN'de *kap-* Kaldırmak (617), **YED**'de Maddî varlıklardan uzaklaştırmak, kendisine çekmek, **GN**'de *kap-* (990), **DK**'de *kap-* (207–3), **NH**'de *kap-* (115b/18) ve **TİKT**'te *kap-* (83b/5) 'kapıp almak, tutmak, kapmak', **KT**'de 1. Kapmak, kapıp götürmek (159a–9=22/31) 2. Kamaştırmak (3a–4=2/20); *kapmak* Kapma, kapış (212a–1=37/10), **YZ**'de *kap-* Kapmak, yemek (3a.50), **MN**'de *kap-* Kapmak, alıp kaçırmak (227–3), **CTD**'de *kap-* Birden bire uzanıp, atılarak şiddetle almak, kavramak; alıp götürmek, **FN**'de *kap-* 1. Birden bire yakalayarak, çekerek almak (1675) 2. Isırıp parçalamak, kapıp yutmak (4907) 3. (Gönülle birlikte) Kendine âşık etmek (2551), **GRT**'de *kap-* 1. Kaplamak, istila etmek, kapmak (2607) 2. Tutmak, yakalamak (2668), **MİVU**'da *kap-* İşitir işitmez veya görür görmez bellemek ve öğrenmek (20b/11), **Bİ**'de *kap-* 1. Yakalayıp çekerek almak (245) 2. Hemen öğrenmek (1755) 3. Etkilenmek (1684) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'birdenbire yakalayarak, çekerek almak' anlamı yanında '1. Isırıp parçalamak, 2. Koparmak, kıstırmak, 3. İşitir işitmez veya görür görmez bellemek ve öğrenmek, 4. Yer ayırmak, yer tutmak, 5. Bulaşmış olmak, geçmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Zorla almak, yağmalamak 2. Çok ucuz bulup hemen yakalamak' anlamları da kayıtlıdır. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 'türemek, çıkmak' (VIII–2635) olarak geçer.

kapu (<<*kapıg*) Clauson (1072:583), farazî bir **kap-* 'örtmek' kelimesine dayandırır – *ıg* ekini de f.i.y. ekinin eklenmesiyle türemiş somut bir isim olarak verir. İkinci hecedeki vokalın –i- olduğunu, fakat bazı Uygur metinlerinde kelimenin ikinci hecesinde –a- daha sonrada dudak ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle –u- haline dönüştüğünü söylemiştir. *Anlam bakımından birbirine oldukça yakın olan ve aynı kökten türediği açık olan bu iki kelimenin bir gövdenin dal şekilleri olması mümkündür* (Arslan Erol, 2008:315). Sevortyan (1997: K-274-275), "*Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*" eserinde kelimeyi iki grupta ele almıştır: *kapı (I)* '1. Kapı (tüm kaynaklarda), kuzu kapan 2. Kabul odası, kabul salonu (*Direvnyeturskiy Slovar*), sultan sarayı 3. Bulunma yeri, bulunma 4. Hizmet, hizmet yeri 5. Hapishane 6. Çatısız balkon; dışarı; *kapka (II)* 1. Kapı, kuzu kapı, kent kapısı, kapı kanadı 2. Ev, ev işleri anlamlarını vermiştir. Kelimenin yapısını da kapı, kapıg- kap- 'kapatmak'tan Ø veya –g eki ile oluşmuş bir araç/ alet ismi olarak vermiştir. Doerfer de bu köken açıklamasına katılmış ve kelimenin

Moğolcanın lehçelerine geçtiğini de eklemiştir. Eren, kelimenin kökenini *kap-* (~*kapa-*) köküne dayandırmış, ayrıca Muhamedova'nın Türkmençe *gap-* kökünü *yap-* köküyle birleştirmesinin de yanlışlığına işaret etmiştir.

Biz, Muhamedova'nın görüşünün haklı olduğu düşüncesindeyiz. *Gap-* (kapı kelimesinin kökenini *kap-* fiiline dayandırırız) ile *yap-* kelimeleri arasında semantik olarak bir yakınlık vardır. Şöyle ki, *yap-* kelimesinin Eski Uygur Türkçesi'nde ve Kâşgarî'de 'kurmak, yapmak, inşa etmek' anlamı yanında 'kapamak/örtmek' anlamı da vardır. Karşılaştırmayı *yap-* 'örtmek' ve *kap-* 'kapatmak' şeklinde ele alırsak iki kelime arasında doğrudan bir anlam yakınlığının olduğu ortaya çıkacaktır.³⁹

Araştırmacıların çoğu, *kapıg*, *kapğa*, *kapğa*; kelimelerinin kökenini farazî **kap-* fiiline dayandırmışlardır. Şerbak da kelimeyi, **kap-* olarak vermiştir: *kapa-* > *kap-* +*a* fiilin intensif şeklini tahmin etmiştir, ancak onun *kap* isminden geldiği tahmini de vardır: *kap+a-* (Sevortyan, 1997:263-264). Biz de Şerbak'ın kelime kökeni hakkında yaptığı ikinci tahminin doğru olduğu kanaatindeyiz. Kelimeyi **kap-* fiiline dayandırmak yerine semantik açıdan kökenini *kap* isminde aramak yanlış olmasa gerek. Çünkü semantik açıdan *kapı*, bir çeşit *odanın veya evin açıklığını örten, güvenliğini, gizliliğini sağlayan, dışarının olumlu, olumsuz etkilerine karşı evi veya odayı koruma vazifesi üstlenen "kapak"* konumundadır.

Eski Türkçede *kapıg* biçiminde olan kelime, XII. yüzyıldan sonra kelimenin sonundaki patlayıcı *g#* sesi, açıklık uyumuna bağlı olarak *#ı#* sesinin içerisinde erimiştir (fusion). Eski Türkçeden günümüze kadar *kapıg* > *kapıg* > *kapıw* > *kapuw* > *kapū* > *kapu* > *kapı* biçimlerinde tarihî bir seyir takip etmiş *kapı* kelimesinin ek kök ayrımı da muhtemelen *kap* (isim) +*ı-* (i.f.y.) ve *-g* (f.i.y.) eklerinin getirilmesiyle türetilmiş isim olmalı. Hatta *kap* kelimesi de türemiştir. N. Hacıeminoğlu'nun (1991:181) "*Türk dili ile ilgilenen*

³⁹ Clauson (1972:870-871), sözlüğünde *yap-* kelimesinin 'inşa etmek (mes. duvar); kapatmak (kapı); (şeyleri) kapamak/örtmek; (şeyleri) birbirine yapıştırmak, (şeyleri) beraber koymak' vs. anlamlarına yer verirken kelimeyi çok anlamlı (polisemantik) olarak değerlendirmiştir. Ancak Sevortyan, Vambery ve Räsänen Clauson'un aksine kelimenin anlamlarını iki ayrı maddede eşgösterenli olarak vermişlerdir: (I) *et- eyle-* (II) *kapa-/ört-*. Gerçekte bizce kelime eşgösterenli değildir. Clauson'un da ifade ettiği gibi anlamı genişlemiş kelimelerden biridir. Bugün Standart Türkiye Türkçesinde kelime genellikle *inşa etmek*, *kurmak* anlamında kullanılmaya başlanmış, örtmek anlamındaki *yap-* anlamı ise kaybolmuştur (Kıpçak grubu lehçelerinde örtmek anlamıyla yaşamaya devam etmektedir.) Ancak bugün 'ört-' anlamı, Standart Türkiye Türkçesinde *yap-* kelimesinin türemiş şekilleri olan *yapış-*, *yapışık*, *yapışkan*, *yapışıcı*, *yapıştırıcı* vb. örneklerinde devam etmektedir.

araştırmacılar yapı ve şekil meselelerini aşıp Türkün ve Türkçenin mantık sistemine ulaşmalıdırlar. Esasen milletin tasavvur ve yorumu isabetli keşfedilmezse, kelime tahlillerinde başarılı olmak da mümkün değildir” sözlerinden hareketle kelimenin mantık sistemi üzerinde düşünmeye başladık. Acaba kelitemizi farazî bir *ka (-/+ ?) basamak köküne dayandırabilir miyiz? Şayet böyle yaparsak p ekine ne diyeceğiz? Ek, isimden fiil mi, yoksa fiilden isim mi yapmaktadır? Gabain’in “*Eski Türkçenin Grameri*” (2000:54) kitabında *fiilden isim yapma ekleri* içerisinde seyrek biçimde kullanılan -p top ‘hep, bütün’ (*to—‘dolu olmak’) ekinin olduğuna işaret etmesiyle kapı kelimesinin kökeninin *ka- ‘örtmek, kapatmak’ kök fiiline dayandırabileceğimiz sonucuna vardık.

Sevortyan (1997:274-275), Clauson’u destekler nitelikte *kap- fiiline dayandırmış ama kelimenin isim mi fiil mi kökünün tespitinde *kap+la-* ‘çepeçevre sarmak, kuşatmak, her yanını örtmek’ biçimini de göz ardı etmemeliyiz diyerek gerçekte kelimenin isim olduğuna işaret etmiştir. *Kap* ismi, alt kategorisinde kendisinden türemiş geniş bir kavram alanıyla (sprachfeld-semantic field) yer alır: *kap+lık* ‘defter, kitap vb.ni kaplamaya yarayan’; *kap+lı* ‘ciltli’; *kap+ak* (<<gak) ‘her türlü kabın üstünü örtmeye veya deliği kapamaya yarayan nesne’; *kap+ak+çık* ‘küçük kapak’; *kapaklı* ‘kapağı olan’; *kapaksız* ‘kapağı olmayan’ vb.

Kapı kelimesi Kâşgarî’de *kapga* biçiminde ‘büyük kapı, kale kapısı’ (I,425-7); *kapuğ* biçiminde ‘kapı’ (I,48-27) *kapug eli* – kapı önündeki başlık, meydanlık vs; (II,11-5 vs; III, 49-12) olarak geçer.

Kelime Mahmud bin Kâdî-i Manyas’ın **GT**’de 1. Kapı {Bu kitâbuñ sekiz bâbını cennetüñ sekiz **kapusına** misâl kılmuşdur (5b-11) 2. Konu, mesele {Padişâh bunun hâli selâmetine şâd oldu ve her **kapudan** söz açıldı (28a-8), **TİKT (M)**’de 1. Bina, ev veya odalara girilip çıkılan yer (268a/4) 2. Huzur, kat, sığınılacak yer (267b/6) 3. Şehrin etrafını çevreleyen surlar arasındaki büyük giriş, çıkış yeri (248b/3) 4. Dinî, manevî özellikte maddî olmayan giriş yeri (230a/2), **FN**’de 1. ‘Kapı; ev; dergâh; saray; daire’ (5723) 2. Gelir, geçim, kısmet veya bilgi vs. sağlayan yer, kaynak veya imkân (4947) **MM**’de *kapu* ‘kapı, bir yere girip çıkarken geçilen yapı açıklığı’ (127); bir ihtiyaç olduğu, sıkıntıya düşüldüğü zaman başvurulacak yer, makam (59), **Müc.**’de Osmanlı Devleti’nde resmî görev yeri, devlet dairesi (22b/5) **F**’de *tañrı teâlâ kapusu* Allah yolu

(4a-1) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *kapı*, “gelir, geçim, kısmet sağlayan yer, kaynak veya imkân” anlamı yanında “1. Bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı 2. Bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat 3. Gidere yol açan gereksinim 4. Tavla oyununda iki pul üst üste getirilerek karşı oyuncunun o haneyi kullanmasına engel oluna yer 5. Devlet dairesi 6. *mecazlaşmış* Ev gezmesi için gidilen yer“ anlamları da vardır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak ‘1. Bir hizmetçinin hizmet gördüğü ev veya konak. 2. Herhangi bir ihtiyaç için başvuru yer veya kimse 3. *mecazlaşmış* Söylenilecek bir söze veya bulunulacak bir teklif veya ricaya veriş niteliğindeki bahane, yol’ anlamları da vardır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **TS**'de de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'den farklı olarak 6. maddedeki *mecazî* anlam kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu mecazî anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de *kapı*, (I) Sokak, dışarı (II) Hükümet, mahkeme (VIII-2632); *gapı* (*gapu*) ‘kapı’ (-1916); *enik kapı* (*enikli kapı*, *ennikli kapı*) ‘eski han ya da köy evleri kapılarının ortasında, girip çıkmaya yarayan bir kişilik küçük kapı’ (-1758) *gapuçalılı* ‘bahçe kapısı’ (1917) *koltuk kapısı* ‘eski evlerde arabalardan ve yüklü hayvanlardan başka insanların girip çıktıkları kapı’ (2912); *kuzuluk* (*kuzuluk kapısı*) ‘büyük kapıların ortasındaki küçük kapı; Kapı kanadı; Çatıya, dama açılan kapı’ (3023) anlamlarıyla kayıtlıdır.

karamuk Clauson (1972:660), kelimenin yapısını “*kara:*’dan türemiş isim orijinal anlamının ‘*burçak*, *darı tanesi*’ vb. olduğunu söylemiştir. Çağ. XV.’daki anlamlarını da şöyle vermiştir: “1. ‘*Ekşi çilek kırmızı renkli bir meyve*’ 2. ‘*Buğdayda ortaya çıkan siyah tohum*’ 3. *mecazi* ‘*Çocuklarda ortaya çıkan tehlikeli siyah noktalar*’; Seng. Osm. XVI’daki ‘*karamuk*’ biçiminde kullanıldığını anlamları da 1. ‘*burçak*’; 2. ‘*yabani erik*’ 3. (Bir kere XVI) ‘*sivilce, döküntü*’”. Sevortyan, sözlüğünde kelimeyi şöyle vermiştir: *I* (*karamık*) ‘1.Karamuk, kadınuşluğu (bir tür kır çiçeği), buğday arasında siyah ot; buğday ekinleri arasında ortaya çıkan ziyah zahire, buğday tarlalarında biten anasona benzeyen, siyah acı silindirik biçimindeki taneler; pis ot, arsız bikri; yabanî bitki; yabanî ot, çim 2. Yanılabilen bitkinin adı; bir bitkinin adı 3. Buğday hastalığının adı; *II* *karamıçlı* Uzun yaban otları, yabanî ot, muzır ot’ Kelimenin kökenini *kara-* ‘sade, basit, yabanî kültürsüz (bitki) anlamındadır’ + - *mık* ekiyle oluşmuştur. *Karamık I* ‘1. Vişne 2. Yabanî erik, çakal eriği, amberbaris; eriği andıran meyve 3. Dağlarda biten ağaç, erken ilkbaharda çiçek açar, meyvelerin şekli, üzüme benzer, ancak sert ve çok ekşidir;

dikenli çalı; meyveleri yenilebilir yabanî bitkinin adı 4. Çalılık ya da yarı çalılık halinde yetişen bazı tür otlar 5. Siyah meyve; *karamık (II)* '1. Çiçek hastalığı 2. Kara çiçek hastalığı 3. Kızamık 4. Kaşındıran deri döküntüsü; deri hastalığı 5. Vücutta çıkan siyah kabarcıklar, siyah şişkinlik 6. Koyun hastalığı' olarak vermiştir. Her üç kelimedede araştırmacılar tarafından polisemantik olarak kabul edilir. Renk adlarını anlatan isimlerden türemiş olan *-mık/-muk* ekleri hastalık adlarında da kullanılırlar: *kızamuk/karamuk* vs (1997:296-298).

Kelime **TAS**'da 1. Tarlada buğday aralarında biten, anasona benzer söbüce siyah ve acı bir tohum {Vergâ (Fa.): **Karamuk** ki siyah danecikler buğday içinde olur. (Ni'meti. XVI. 623) 2. Bir cins yaban eriği. {Âlûce [Fa.]: Dağ eriği ve karamuk ve uvacık saruca erik ve göğren. (Nimeti. XVI. 73), **RB**'de (35b/15) ve **LME**'de (2a/4) 'karamuk, dağlarda kendi kendine biten ve ilkbaharda çiçek açan, saçma büyüklüğünde, üzüm biçiminde meyveleri olan dikenli bir bitki, çalı' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, *bitki biliminde* 'karanfilgillerden, ekin tarlalarında biten, yaprakları karşılıklı, çiçeği penbe mor renkte, zararlı bir bitki' temel anlamı yanında '1. halk ağzında Vücutta kara renkli kabarcıklara sebep olan bir hastalık 2. halk ağzında Koyunlarda görülen bir tür hastalık' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini benzetme yoluyla daha da genişletmiştir. Ayrıca **TS**'de **Kâmûs-ı Türki**'den farklı olarak 1. maddedeki anlam, kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de *karamık*, (I) Saçma büyüklüğünde meyveleri olan dikenli bir bitki, (II) Vücutta çıkan siyah kabarcıklar çıkaran bir hastalık (VIII-2650, 2651); (I) Böğürtlen (XII-4534) anlamlarında kayıtlıdır.

karavul Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. a) *Karavul; bekçiler; muhafızlar, korumalar, devriye, gözetleme kulübesi, karakol* b) *Bekçi, koruma, nöbetçi, gözetici, müfettiş, kapıcı, görevli* 2. *Tüfeğin nişan alma çıtası; nişan alma, hedef (isabet), arpacık (nişan alma)*' olarak kaydetmiştir. Kelime hakkında yaptığı köken açıklaması da şöyledir: *karavul > kara- fiiline -ğul, -vul ekinin eklenmesiyle türemiştir.* Araştırmacılarından Räsänen ve Doerfer de aynı görüştedir. *Kara-* kelimesinin Türkçe mi Moğolca mı olduğu tam olarak açıklanmamıştır. Ayrıca 2. maddeki şekillerin semantiği 'nişan alma' vs. 'karavul, bekçiler' biçimi ile homojen olduğu düşünülmektedir (1997:290).

Ögel'e (1991:I-299) göre kelime, *kara-* fiiline 'bakmak, gözlemek' fiiline Moğolca – *gul/-vul* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Eskiden, yerleşim yerlerindeki güvenliği sağlayan gezici güvenlik güçleri için kullanılan bir terimdi. Sonradan kelime, gezici olan bu güvenlik güçlerinin bir binadada konuşlanmasıyla içindekilerden ziyade bina için kullanılır olmuştur. Bugün, Standart Türkiye Türkçesinde 'karakol' biçiminde karşılaştığımız kelime Türk dilinin bazı lehçe ve şivelerinde '*karagul/karavul*' biçimlerinde ve benzer anlamlardadır. Clauson'a (1972:645) göre *kara-* fiili, en eski XIII. yy. kadar gider. "Moğolca bir kelimedir, yazılı kaynaklarda ilk kez Çağatay Türkçesinde *karas-* ve *karala* biçimindeki alternatifleri ile kayıtlıdır. Yalnızca GB dışındaki bütün modern lehçelerde yaşamaktadır".

Kelime **TAS**'da Gözce, nöbetçi, karakol {... Ouz iline **karavul** olsun dedi. (Dede. XIV. 120), **DK**'de Karakol, gözcü, gözetleyici (236-3), **KT**'de Karakol, öncü kuvvet; yardım (32b-10), **DAH**'da Piştar, öncül (427), **ŞHŞ**'de (5394), **IN**'da (7065), **ŞŞÇ**'de (24802) **FR/K**'de (41b-6) ve **FFNG**'da 'karakol, gözcü, öncü, nöbetçi' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *karavul/karakol* biçimlerinde kelime, '1. Emniyeti sağlamak için gece gezen asker bölüğü, askeri kol, devriye. 2. Nöbetçi asker. 3. Ordunun korunması için uygun noktalarda durdurulan asker' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *karakol* '1. Güvenliği sağlamakla görevli kimselerin bulunduğu yapı 2. *tarih* Güvenliği sağlamak amacıyla dolaşan polis, jandarma veya asker topluluğu, kol, kulluk, devriye' anlamlarında aynı kavram alanı içerisinde anlam dairesi genişlemiştir. **DS**'de kelime, (II) 1) Gece bekçisi, 2) Gözcü, nöbetçi, öncü (VIII-2654) anlamlarında kayıtlıdır.

karı (< **kāri-* 'kocalmak, yaşlanmak', *kāri* 'yaşlı, koca, ihtiyar' (Tekin, 1975:253)

Clauson'un (1972:644) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Normalde sadece insanlar ve hayvanlar için, pek çok modern şivede yaşıyor; GB Az., Osm.da spesifik olarak '*yaşlı kadın*', bundan bazen '*eş/karı*'. Moğolcadan alıntı kelime *karı* '*yabancı*'yla veya Ar. qāri 'Kuran okuyan veya hatmeden' ile karıştırılmamalı. Osm. XIV 'te *karı* '*yaşlı*' bazen spesifik olarak '*yaşlı kadın*'; bütün dönemlerde yaygın. Sevortyan, sözlüğünde kelimenin '1) Yaşlı, ihtiyar 2) Yaşlı kadın, 3) Bayan, karı (eş)' anlamlarını vermiş ve Radloff'un belirttiği gibi *kar-* 'eskimek, ihtiyarlamak' fiilinden geldiğini de eklemiştir. Karı kelimesini, Brockelmann, kar (yağış) ile karşılaştırmıştır (1997: 311-312).

Eski Türk gelenek ve yaşam tarzının izlerini en iyi hissettiren Dede Korkut'ta (Ergin, 1995:18), *karı* şöyle anlatılır: “*Dede Korkut ilinden ozan der: ... Karılar dört türlüdür. Birisi solduran soptur. Birisi dolduran toptur. Birisi evin dayanağıdır. Birisi ne kadar dersin bayağıdır.*”

Kelime **TAS**'ta 1. İhtiyar, yaşlı {Bir **karı** anası var idi, gözü görmez ve eli ayağı süst idi. (Tez. Ba. XV. 18) 2. Eski, köhne {**Karı** ağaçları kesip yerlerine yiğit ağaçlar dikmek gerek. (Ta. Sel. XV. 383), **BHMİH**'de İhtiyar, yaşlı (Kâş. Caf. Müh. Abu. H. Houtsma. Ettuhfe, Kom. Dede) (73: 21), **DK**'de İhtiyar, yaşlı, eski, karı, kadın, ihtiyar kadın (3–9), **SN**'de 1. Yaşlı kadın (1680) 2. Yaşlı, ihtiyar (3494) 3. Eski, köhne (308), **T**'de (13a–9) ve **TA**'da (25a/10) ‘yaşlı, ihtiyar, kocamış’, **MK**'de Kadın, diş, **ŞŞÇ**'de 1. Yaşlı, ihtiyar (16425) 2. Köhne, eski (41099) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, daha önce EOT metinlerinde kazandığı ‘*yaşlı, ihtiyar, eski*’ anlamları kaybolmuş ‘1. Eş, zevce 2. İnsanın dişisi “kadın” anlamlarında kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de kelimenin “yaşlı, ihtiyar” anlamı tekrar ortaya çıkar. Kelime, **TS**'de bu anlamın yanına **Kâmûs-ı Türkî**'deki “1) Bir erkeğin evlenmemiş olduğu kadın, eş, refika, zevce, 2) Kadın” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanını içerisinde genişletmiştir. **DS**'de kelime, ‘yaşlı, eski’ (VIII–2661) anlamıyla geçer.

karın Clauson (1972:661), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: ‘karın’; vücudun alt bölümü ve içindekiler için genel bir terimdir. kuruğsa:k ‘*mide*’ ve *bağırsuk* ‘*bağırsak*’tan daha geneldir. Bütün modern şivelerde yaşamaktadır, sık sık daha spesifik olarak ‘rahim/karın’ anlamlarında geçer. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Karın* (iç, *mide*, *bağırsak*) 2. *Mide* 3. *İç*; *bağırsaklar*; *bağırsak* 4. *Yiyecek*, *besin* 5. *Tulum*, *kırba*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için araştırmacıların görüşleri şöyledir: a) Bang, Sevortyan, Habiçev; *kar* ‘karın, sine, bağır’ ve –(ı)n (küçültme eki) b) Altayistler; Türkçe *karın* – Moğolca *garbin*’i karşılaştırmış sonra da Altay dilleriyle karşılaştırma yapmışlardır. Başka bir ihtimal de *kazı* ‘iç yağ, atın karın yağı’ kelimesiyle aralarında bir köken varlığı olduğudur (1997:321-323).

Kelimenin yapısı *kar-* ‘boğazda su durması, suyun bir yerde durması’ kökünden türemiştir. (Türkmen, 2006:79) *Bur-(u)n* kelimesinde olduğu gibi *kar-(ı)n* biçiminde genişlemiştir (Eren, 1999:213).

Kelime **TAS**'ta 'mide' {Karnuğa haram nesne koymağıl. Her kim karnına bir komla haram koysa kır gün duası kabul olmaz. (Cennet. XV. 437), **BHMİH**'de Karın, defa (doğum için) (Kâş. Caf. Houtsma. Müh. Abu. Kom. Dede.), **KT**'de 1. Karın (25a-4=3/35) 2. Boşluk (198b-7=33/4), **T**'de Karın, vücudun göğüs bölgesinin altında kalan yumuşak kısmı ve bu mahallin iç kısmı (93a-5), **FN**'de *karın* (~*karn*) 1. Karın (1502) 2. Döl yatağı, rahim (328) 3. Mide (4907), **PEN**'de Kendi çocuğu, **HHT**'de 1. İnsan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi [011b/14] 2. Mide [084b/8] 3. Döl yatağı, rahim [059b/1] anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de '1. İnsan ve hayvanın, belden bacakların başladığı yere kadar uzayıp mideyi, bağırsakları, böbrekleri, sidik torbasını ve kadınlarda rahimi içine alan boşluğu 2. Her şeyin boşluğu, boş yeri 3. Rahim 4. İç 5. Bazı harflerin içi ['Nun' ve 'sad' gibilerinkine 'kase' denir.]' anlamlarını da ekleyerek anlam anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de "mide" temel anlamı yanında, "1) İnsan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi, 2) Döl yatağı, rahim, 3) Bazı şeylerde şiş ve içi boş bölüm, 4) *mecazlaşmış* İç gönül, akıl kafa, 5) *mecazlaşmış* Ahlaki açıdan kabul edilemeyen şeyleri kabullenme" anlamlarını da ekleyerek somut ve soyut yollarla anlam dairesini çok genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'yürek, iç' (XII-4535) olarak kayıtlıdır.

karışık (< *kâr-* 'karmak, karıştırmak' (Tekin, 1975:253) Radloff (1899:II-180) *karış+k* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Kırım) '*karışık*' olarak vermiştir. Sevortyan (1997:286), sözlüğünde kelimenin kökenini, *kar-* fiilinden getirmiştir, *karış-* fiilindeki -ş ekinin de hareketin bir subje ya da birkaç subje tarafından gerçekleştiğini söylemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'mahlût, birbirine karıştırılmış hububat' {**Karışık** kaza savar. (Ata. XV. 8), **KİG**'de (62b/10) ve **DK**'de *karışuk* (29-3) 'karışık, karıştırılmış', **TİKT**'te *karışuk* Anlaşılmaz, çözülmez (81b/11), **KT**'de Karışık; *karışık düş* Kâbus (113a-8=12/44), **HHT**'de Birbiri içine girmiş olan [097b/11] olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelimenin '1) Aynı nitelikteki şeylerden oluşmuş, 2) Karışmış olan, düzensiz, dağınık, intizamsız, 3) Saf olmayan, 4) *mecazlaşmış* Çalkantı, kargaşa, gerginlik içinde olma, 5) Anlaşılması güç olan, açık seçik olmayan, çapraşık, 6) *halk ağzında* Halk inancına göre cin ve perilerle ilişkisi olan' anlamları kayıtlıdır. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'de, **TS**'deki kelimenin

mecazlaşmış ‘çalkantı, kargaşa, gerginlik içinde olma’ anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, bu mecazî anlamı yeni kazanmıştır.

karşu (II) Clauson (1972:664), kelimeyi “‘*karşı, zıt; karşı yer*’, *mes. nehrin karşı kıyısı vb.* anlamda çok sık zarf fonksiyonunda kullanıldığını ‘*karşı*’ vb. şeklinde açıklamıştır. Sevortyan (1997:327), *karış-* (II) ‘diren-, inatlaş-’ maddesinde *karşu/karşı* kelimesi hakkında bilgi vermiştir. Kelime, *karış-* fiiline *-ı/-u* bazı sıfat ve zarf anlamlarında kullanılan bir isimdir ve ‘*karşılık, zıtlık; düşmanlık, rakip*’ anlamlarındadır. Bazen yardımcı kelimenin ‘karşı taraf’ ve ‘karşı’ edatı olarak da kullanıldığını eklemiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Mukabil, karşılık olarak {... Ücrete tutulmuş kişi gibi **karşu** işledikçe ana hak veresin. (Leys. Ar. XV. 454) 2. Muhalif, ters iş {Ne ol günahı terk eder, ne rahmetimden ümidin keser, **karşu** işledikçe tevbe eder (Leys. Ar. XV. 417), **KİG**’de 1. Mukabil, karşılık olarak (131a.4) 2. Karşı, karşısında (133a.6) 3. ... e doğru (27a.10), **ŞKM**’de Yönelerek, çevrilerek, karşı, doğru (49a/4), **T**’de 1. Devamla, müteakiben, bunun üstüne (26a-10) 2. ... a yakın (51a-6), **TİKT**’te 1. ... E doğru (64a/15) 2. Karşı karşıya (96a/1); *karşu ugra-* Karşılama, karşı karşıya gelmek (42b/2), **TİKT (A)**’da 1. –E doğru (4a/11) 2. Aksine, zıddına (142a/16) 3. Muhalif (72b/2), **PN**’de Yönünü bir töne doğru çevirerek (08a/04), **MM**’de Karşı, muhalif, bir şeye veya kimseye aykırı olan (557); yüzünü bir şeye doğru çevirerek (590); ön tarafı esas alınan bir şeyin ilerisi (1863), **FN**’de 1. Bir şeyin veya bir kimsenin önü, karşısı (7084) 2. Karşı, mukabil; -e doğru; (söz, dövüş, bilgi vs. için) karşılık olarak, mukabil (2825) 3. Ön, kat, huzur (1360) 4. Karşı taraf, öbür taraf; ön taraf, ileri (6801) 5. Hakkında, için (3655) 6. Karşıt, zıt, muhalif (1829) 7. Yüzünü bir şeye çevirerek, -e dönük (3378), **EM** Karşı, aynı zamanda (20b/4), **MŞ**’de I. Karşı (24a/1) II. Sonra (13a/15), **KY**’de 1. Karşı (379) 2. –a/-e doğru (çekim edatı) (653) **RB**’de Zamanında, sırası gelince, ilkin, önce (20b/4), **Bİ**’de Karşı, karşısında cephesinde (215) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, “1) Karşıt, zıt, muhalif, 2) Karşılık olarak mukabil” anlamları yanında, “1) Bir şeyin, bir yerin, bir kimsenin esas tutulan yüzünün ilerisi, yamaç, 2) Yol, deniz, ırmak vb. nin öbür kıyısı veya yanı, 3) Ön, kat, huzur, 4) Bulunan yere göre önde, ileride olan, 5) İçin hakkında, 6) Yüzünü bir şeye doğru çevirerek, 7) –e doğru” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

karvamak Clauson (1972:586), kelimenin anlamını orijinalde ‘(görmediği bir şeyi) el yordamı ile aramak’ daha sonra daha geniş olarak ‘el veya dişle kavramak’ vb. olarak açıklamıştır. Radloff (1899:II-473-474), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Kancaya takmak 2. Kamak, yakalamak 3. Bir tutum almak 4. Çepeçevre sarmak, çevrelemek’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘kavramak, yakalamak’ {Permeçiden (Fa.): Karvamak, ya’ni el yokamak, lems mânasına (Caf. XVI. 185-1), **DK**’de (43-3), **SN**’de *karva-*, **HAR**’da (96), **PN**’de (25b/06), **ETT**’de *karva-* (HR 96, ŞD 67-12), **IN**’da *karva-* Kavra- (4706) **MT**’de *karva-* (29b-2) ve **FN**’de *karva-* (503) ‘kavramak, yaklama, elle sıkıca tutmak’ (2649), **HN**’de *kavra-* Kavra- (3178), **ŞŞÇ**’de *karva-* 1. Kavramak, tutmak (22062) 2. Ele geçirmek, yakalamak (46102) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘1. Sıkıca tutmak, kapmak, yakalamak, bütününü avcun içine almak 2. Sarmak, kaplamak’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *kavramak*, “elle sıkıca tutmak” anlamı yanında, “1) Bir nesne veya düşüncüyü her yönünü anlamak, iyice anlamak, 2) Motorlu araçlarda debriyaj pedalı görev yapmak, 3) Motorlu araçlarda lastik yolu kavramak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**’de kelime, *kavramak* biçiminde ‘orakla ekin biçmek’ (XII-4538) olarak geçer.

kaş (< **kāş* ‘kaş’ (Tekin, 1975:253) Clauson (1972:669), kelimenin tam anlamının ‘kaş’ olduğunu, bu anlamdan hareketle mecazî ‘(bir şeyin) sınır veya yanı’, (krş. İngilizce’de ‘tepenin sırtı’) anlamına geldiğini, KD Türkçesi’nde Moğolca’dan alıntı olan ‘*kömösge*’ kelimesinin ‘kaş’ anlamında kullanılması dışında bütün modern şivelerde her iki anlamda var olduğunu, mecazî anlamlar ‘(tepenin) sırtı, eğer yayı’ vb; bazılarında ‘*kaşımında*’ ‘*karşımında/huzurumda, yanımda*’ gibi terkiplerde iyelik ekiyle dolaylı hallerde kullanıldığını ifade eder. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Kaş (organ) 2. Dağın, dik (sarp) yamacı; ağ zinciri, dağ zirvesi, tepe, tepelik 3. Yar, uçurum; yüksek sahil 4. ‘yanında’ edatı 5. Eğer kaşı’ olarak vermiştir. 4. maddedeki anlam, kelimenin yardımcı isim olarak kullanımından oluşmuştur. Soyut anlam, benzetme ile mecazlaşma sonucunda oluşmuştur. Räsänen şekil ve anlam listesini vermiştir. Vambery, kay- ‘eğ-’ (kayı>kaş)’dan getirir; temel anlamını da ‘eğmeç, eğilmiş nesne’ olarak vermiştir. Ramstedt’in Moğolca karşılatırmalarına göre de Vambery’inin kökeni mantıklı gözükmektedir (1997:343-344).

Kelime **TAS**'ta 1. Eyerin ve semerin önünde ve ardında olan yükseklikler {kûh-ü zîn (Fa.): Eyer **kaşı**. (Deş. XVI. 232-1) 2. Kavun karpuz dilimi. {Lâhûre [Fa.]: Kavun ve karpuz dilimi, tıraşe-i harbüze mânasına, Türkler **kaş** derler. (Bürh. XVIII-XIX. 543) 3. Damın saçağı. {Mahalle-i mezbur mescitinin sofası dıvarları inhidam üzre olup ve mescid-i şerifin dahi **kaşları** yıkılıp harap olmuştur, tamir olunmak lâzımdır. (Sic. A. XVI. 4, 529)

4. Ufuk.

Çü dağlar **kaşlarında** göz belürdü

Sanasın yer yüzünde güz belürdü. (Çeng. Dâi. XV. 187)

BHMİH'de Yüzük kaşı (Kâş. Caf. kaş: kaş, lekesiz, beyaz veya kara taş; Müh. kaş: yeşim taşı); Uç, kıyı (Kâş. *kaş* Herhangi bir şeyin kıyısı) (126:23), **SN**'de Doruk, tepe (2545), **D**'de (I) Kaş. Gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar (24a/2) (II) Eyerin ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm (28a/13), **TİKT (A)**'da 1. Kaş (217b/13) 2. kaşa benzeyen çıkıntı (165a/4), **TM**'de 1. Göz üzerinde kaş (57a-10) 2. Yüzük vs.nin kaşı (68b-2), **FN**'de 1. Kaş (1133) 2. Eyerin veya semerin önünde ve arkasında olan yükseklikler (5135), **EM**'de Yüzük ve benzeri nesnelerin kaşı (42b/11), **ŞŞÇ**'de 1. Kaş (31143) 2. Yüzük taşı (46213) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. İnsanın gözleri üzerinde yay şeklinde, ısa kıllardan oluşan iki çizgi 2. Kaşa benzer şekilde kamerli ve o durumda uzanan şey' anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**'de *anatomi* "eyerin ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm" anlamı yanında, 1) Gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar, 2) Kemerli ve çıkıntılı şey veya yer, 3) Sarp kayalık, uçurum, 4) *halk ağzında* Duvar, bağ ve bahçelerde toprak yığarak yapılan sınır, set" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **TS**'de kelimenin **TAS**'ta geçen 2. ve 3. maddeki anlamları kaybolmuştur. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1) Sarp kayalıklar, uçurum, 2) Tepe, dağ, 3) Bağ ve bahçelerde toprak yığarak yapılan sınır, set, 4) Yokuşun düzlüğe çıkılacak yeri, yokuşun başı, 5) Patika, ince yol, 6) Suyun, toprağın bir yanını oyup diğer yanını yükselttiği kısmı, (II) 1) Duvar, duvarın üstü, 2) Çatı saçağı, 3) Dam, 4) Balkon, (IV) Ufuk, (VI) 1) Ocağın kemeri, 2) Köprünün kemeri, (VII) Kemeçede telleri yüksekçe tutmaya yarayan, eşiğin yanında bulunan, kaş biçimindeki delikler, (VIII-2676, 2677); (I) Ev, oda, ahır vb. yapılarda dama

uzunlamasına atılan atmaların altına, iki yana, yapı uzunsa ortaya gelecek biçimde enlemesine yerleştirilen ağaçlar (II) Dağlık, kayalık yolun dönemeci (III) Sergen, raf (XII-4537) anlamlarında kayıtlıdır.

kat (kıt (I)) Clauson (1972:593), kelimenin yapısını “*bir şey’in kat’ı*, bundan hareketle (battaniye için) ‘*kat*’, (ev için) ‘*kat*’ vb.; birkaç çeşit kat’ın analogjisiyle ‘*pek çok kere*’ şeklindeki ifadelerde ‘*kere*’ anlamında, Osm. XVI’daki anlamı içinde “*kat (genellikle kıt) iyelik ekleriyle ‘yakın, yan, önünde’* ve devamında bütün dönemlerde yaygın olduğu açıklamasını yapmıştır. Sevortyan (1997:334), kelimeyi fiil-isim *kat~ kat* eşgösterenler (omoformlar) bölümünde incelemiştir. Kelimenin anlamını da ‘*katı, kuru, sağlam; nasır*’ olarak kaydetmiştir: *katı>ka, kıtı<kat+g >-u~ı* ‘katı’ anlamında.

Kelime **TAS**’ta ‘nezd, yan, huzur’ {Bunun gibi bir aman bilmez bâğinin **katına** nece varırsın (Si. Da. XIV. 110-1), **KİG**’de 1. Bir arada bükülüp katlanan elbise vb. takımı (35a/13) 2. Bükülmüş bir kumaş vb.nin her bir bükümü (124a/9); 1. Yan, huzur, nezd (76a/15) 2. Düşünce, fikir, görüş, inanç (4b/11), **DK**’de (178-10), **SN**’de (636) ve **NH**’de (15b/15) ‘nezd, yan, huzur, ön’, **KY**’de 1. Huzur, yan, nezd (192) 2. Kat, sıra, tabaka (1063), **KT**’de 1. Yan, nezd, huzur (246b-6/49/13) 2. Ön; yan (112a-2=12/25), **MN**’de I. Kat, huzur, yüce makam (1-15) II. Kat, misil (249-2), **D**’de (I) Yan, ön, huzur (8a/3) (II) üst tabaka (23a/7) (III) (giyecekler için) takım (142a/9), **KBP**’de (I) Acizlik, ve zorluk; *kat gelmek Zor gelmek* (28b/08); (II) Huzur, yan, nezd, bulunulan yer (07a/14), **FN**’de 1. Kat, tabaka (64 24) 2. Uhde, yetki (3144) 3. Ön, yan, huzur, makam, nezd, mevki (4199) 4. göre, için nazarında (4915), **CCK**’de *kat* 1. Sıra, tabaka (1642) 2. Bükme, kırma, eğme (2484) 3. Bir arada bükülüp katlanan elbise vb. takımı (341), **ŞŞÇ**’de Huzur, yan, nezd, kat (15257); *kat (kat ber kat* Bölge, köşe bucak) (12731), **Bİ**’de 1. Kat, yan, nezd, huzur, ön (746) 2. Defa, kere (983) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de **TS**’de (I) kelime, “1) Ön, yan, 2) Huzur” anlamları yanında, 1) Bir yapıda iki döşeme arasında yer alan daire veya odaların bütünü, 2) Bir yüzey üzerinde az veya çok kalın bir biçimde düzgün olarak yayılmış bulunan şey, 3) Üst üste konulmuş şeylerden her biri, tabaka, 4) Giyeceklerde takım, 5) Apartman dairesi, 6) Bükülen veya kıvrılan bir şeyin her kıvrımı, 7) Makam mevki, 8) Kez, defa, misil, 9) *jeoloji* Jeoloji zamanlarından bir dönem içinde oluşmuş katmanlı kayaçlar, 10) *matematik* Tekrarlanan bir sayının toplamı” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini

genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*derece, miktar*' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **TS**'de de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'den farklı olarak 9. ve 10. maddelerdeki terim anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamları da yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (I) Seyrek altın dizisi, (II) Bir çeşit çiçek, (III) 6 okka tahıl alan silindir biçiminde, ağaçtan yapılmış bir tahıl ölçeği, (IV) Nişanlıya gönderilen armağan, (V) İki tepenin ya da iki duvarın arası, (VI) Toprak evlerde üst kısma süs olarak yapılan biraz enli ve renkli bağlar (VIII-2681) anlamlarında kayıtlıdır.

katı (<<*katığ*) Clauson (1972:597-598), kelimenin yapısını *kat-* '*sertleşmek, katılaşmak*'tan türemiş isim ve anlamını da '*sert, katı, zor*' olarak vermiştir. Ayrıca Moğolca *kata-* fiilinin de Türkçeden alıntı olduğunu eklemiştir. Sevortyan (1997:334-335), kelimenin anlamlarını '*1. Katı, kuru; sağlam (yıpranmaz) 2. Nasır*' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: *kat-* ~ *kat* fiil- isim olarak eşgösterenlileri vardır. *katı-* '*katı ol-*' ve *katı* '*sıfat fonksiyonlu isim*' eşgösterenlilerdir. *Katığ, katu/, katı* kelimeleri, *kat-* fiilinden türemiş isimdir: *-g > -u ~ -ı* ekiyle *katı* '*sert*'.

Kelime **TAS**'ta 1) Çok, çok ziyade, pek, şiddetli, iyice, sıkı, sıkı sıkı, gayet. {Avcılar dakı erdiler, gölü yukarısın ve aşağısın **katı** bağladılar. (Kel. XIV. 40) 2) Ağır, acı {Arslan eyitti Yavlak **katı** ve kuvvetli söz sürdün. Öğütcünün sözün nice ise dakı döndürmek gerekmez. (Kel. XIV. 43) 3. Haşın, şiddetli, sert, kırıcı {nâgâh ol tabut içinden bir **katı** ün çıktı. (Si. Da. XIV. 52) **YED**'de Çok, gayet, pek, iyice, fazla, sert, ağır (385.1), **BL**'de 1. Sert, keskin, yoğun, sıkı, ham 2. Çok, oldukça, şiddetli 3. Haşın (9a-7), **KİG**'de 1. Çok, çok fazla, gayet (106b/5) 2. Kuvvetli, şiddetli (95a/5) 3. Sesli, âşikar, (namazda okuma) (31b/8) 4. Kesin, doğruluğunda şüphe olmayan; çok (22a/4), **SN**'de 1. Sert, şiddetli (164) 2. Çok, fazla (920) 3. şiddetle 4. Ağır, acı, kırıcı (1167) 5. Tam, gerekli, iyi (2341), **KT**'de 1. şiddetli, acıklı (80a-10=7/165) 2. Sert, haşın (245b-1=48/29) 3. Sağlam, kuvvetli (108a-9=11/80) 4. Zor, çetin (108a-5=11/77), **T**'de 1. Çok, ileri derecede, şiddetli (2b-8) 2. Sayıca ya da miktarca çok, haddinden fazla (6b-4) 3. Katı, sert (26a-1) 4. Koyu, sığ, yoğun (5b-11) 5. tiz, gürültülü (15a-4) 6. Müessir, te'siri fazla (81b-1), **TİKT (A)**'da 1. şiddetli (203a/7) 2. Çok (219a/16) 3. Zor, çetin (87a/17) 4. Sert (198a/21), **FN**'de 1. (*düz ve mecazlaşmış anlam*) Acı, ağır (Zoruna gitmek) (5296) 2. *mecazlaşmış* Acımasız (2260) 3. Çok, aşırı derecede, iyice, tam,

mükemmel, oldukça (5481), **ŞŞÇ**'de 1. Şiddetli, sert (677) 2. Çok, pek çok (470) 3. Ağır, acı (32655), **Bİ**'de 1. Katı, sert (997) 2. Fazla, çok (44) 3. İyice (432), **FFANG**'da 'Katı, çok, yüksek sesli, derecelendirme edatı' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin EOT metinlerinde geçen anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de ise (I) 1) *mecazlaşmış* Hoşgörüsüz, acımasız, merhametsiz, zalim, 2) *eskimiş* Çok aşırı derecede" anlamları yanında 1) Sert, yumuşak karşıtı, 2) *mecazlaşmış* Düşünce ve davranışlarında belli ilkelere sıkı sıkıya bağlı olan 3) Sıvıların ve gazların tersine, içinde bulunduğu kabın veya üstünde bulunduğu yerin biçimini alamayan, sulp anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla daha da genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Çok, pek fazla, (II) Sert dönemeçli, girintili yol (VIII-2682) olarak kayıtlıdır.

katılmak Radloff (1899:II-287), *kat+l* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırgız) '1. Birleşmek, eklenmek, eklenilmiş olmak 2. Heyecanlanmak, kızmak' olarak vermiştir. Clauson (1972:601), kelimenin yapısını 1 kat'ın edilgen şekli olduğunu, anlamını da 'karışmak, veya (bir şey) eklenmek; '(biriyle) ilişki kurmak' mecazî anlamlarda yer aldığını, devamında pek çok modern şivede yaşadığından söz etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'bazı hayvanların erkeği dişleri arasına girmek veya salıverilmek' {Ömer bin Dinar eyitti: hiç erkek erkeğe **katılmadı** dünya içinde tâ Lut kavmi olunca. (Enb. XIV. 204), **BHMİH**'de *katıl-* (Kâş. Caf. TT. Abu H. Ettuhfe) (108–18), **GN**'de *katıl-* (993), **TM**'de *katıl-* (112a–1), **MNHS**'de *katıl-* (90a.1), **T**'de *katıl-* (24a–12) 'katılmak, karıştırılmak ilave edip karıştırmak karışmak birleştirilmek', **NH**'de *katıl-* Bazı hayvanların erkeği dişleri arasına girmek veya salıverilmek (82a/19), **FN**'de *katıl-* Bir topluluğa veya fikre kapılmak (4597), **TİKT (M)**'de *katıl-* Karışmak, bir topluluğun içine girmek (233a/6) anlamlarında kayıtlıdır. XX yüzyılın başlarında itibaren kelime, EOT döneminde 'bazı hayvanların erkeği dişleri arasına girmek veya salıverilmek' anlamını kaybetmiş, **Kâmûs-ı Türki**'de '1. İltihak etmek, karışmak, bir topluluğun içine girmek, birlikte gitmek 2. Karıştırılmak, konmak', **TS**'de '(I) 1. Katılma işi yapılmak, 2) Bir topluluğa girmek, iştirak etmek, 3) Ortak olmak, benimsemek' anlamlarda kullanılır olmuştur.

katmak Clauson'un (1972:594–595) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: '(iki şeyi) karıştırmak' ve daha spesifik olarak '(bir şeyi Acc.) (bir şeye Dat.) eklemek'. SC (?) dışında bütün şivelere yaşıyor; bazen (ipliğe pamuğu) 'bükmek'. (Türkü VIII katdımız

T 35 ‘de akıttığımız’ın yanlış okunmuşudur.). Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Kat-, karıştır-, ilave et-, birleştir-, çevir-* 2. *Karışmak (bir şeye veya bir şeyin içerisine)*’ olarak kaydetmiştir. Kelime üzerinde çalışanlar *kat-* kelimesini sıkça *kat* ‘kat, katman, sıra’ kelimesinin eşgösterenlisi (omofonu) sanırlar ve *kar-* ‘karıştır’ ile karıştırırlar. Räsänen, *kat* ‘taraf, sıra, katman’ ve *kat-* ‘karıştır-’ kelimelerini ayrı maddeler altında açıklamış ve köken bağlantılı olduğunu söylememiştir. Şerbak ve Clauson, kelimeyi *kat-* olarak vermiştir (1997:336-337).

Kelime **TAS**’ta ‘beklemek, sabretmek’ {Andan Şapur şah aydur: Dün **katalım** tarahan kılalım. Kimse duymadın kale üzerine varalım. (İs. H. XIV-XV. 566), **BHMİH**’de *kat-* (I) Katmak, karıştırmak (Kâş.Caf. Müh. Abu. H. Houtsma. Ettuhfe. Kom. Dede) (165:24) (II) Kurumak, katılaşmak (Kâş. Müh. Ettuhfe) (43:13), **DK**’de Katmak, önüne katmak, birbirine katmak (226-5); *dün kat* Geceyi gündüze katmak, gece yürüyüş yapmak, **SN**’de *kat-* Koymak, sokmak (3267), **KİG**’de 1. Katmak, karıştırmak (108b.8) 2. Eklemek, ilave etmek (31a.8), **DAH**’da Koymak, terdif etmek, vazetmek “kılıcı kınına katmak; sokmak” (137), **T**’de *kat-* *kat-* 1. İlave etmek, bileştirmek (11a-12) 2. Banmak, ulamak (28a-1); *katmak* Karıştırmak, ilave etmek, birleştirmek (66b-11), **HHT**’de *kat-* 1. Bir şeyin içine başka bir şey eklemek [034a/17] 2. Yerine koymak [056a/10], **TİKT (A)**’da *kat-* 1. Eklemek, arasına karıştırmak (200a/17) 2. Yanına vermek (151b/19), **KT**’de *kat-* Katılaşmak; *katmış* 1. Sertleşmiş, katılaşmış (160b-3=22/53) 2. Katılaşmış, katı hale gelmiş şey (255b-10), **MNHS**’de *kat-* Katmak, karıştırmak, iyileştirmek (111b.6), **HFN**’de *kat-* Sabretmek, beklemek’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Eklemek, arasına karışmak’ 2. İçine karıştırmak, koymak 3. Karıştırmak, karma karış etmek, fesat çıkarmak’ anlamları yanında ‘1. Alt yanına, arkasına getirmek, yanına vermek, birlikte göndermek 2. Önüne alıp ardından gitmek’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, EOT ve **Kâmûs-ı Türkî**’deki ‘1) Bir şeyin içine, üstüne veya yanına, niteliğini değiştirmek veya niceliğini artırmak için başka bir şey eklemek, karıştırmak ilave etmek, 2) Bir araya getirmek, 3) Birlikte göndermek’ anlamları yanına ‘döllenmeyi sağlamak için erkek hayvanı dişi hayvanın yanına salmak’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Koymak (VIII-2685) anlamlarında kayıtlıdır.

katun, (hatun kişi, kadın) (< *kātun* (Tekin, 1997:298)) Clauson (1972:602-603), sözlüğünde *kadın, hatun* kelimelerinin aslını *katun* ‘kadın; kağan eşi’ olduğunu ifade etmiştir. Standart Türkiye Türkçesinde *katun*’un aldığı şekil olan *kadın* ile Farsçanın ses kalıbına bürünerek yeniden Türkçeye geçen *hatun* ses ve anlam değişikliğine uğramış kökteş kelimelerdir (Kara, 2004:94). Kelime zamanla bu anlamını genişleterek evin hakani, yönetici anlamında *hanım* şeklini almıştır.

Ä. Ahmetov (1995:125), “*Türki Tilderindegi Tabuv Men Evfemizmder*” kitabında, *hatun/kadın* kelimesinin köken bilgisi sözlüğünde temel anlamının ‘*hanım, bāybişe* (a. Çok eşli erkeğin ilk hanımı b. Hanım efendi), *äyel* (a. Kadın b. hanım, zevce)’ anlamlarından başka Kazak Türkçesi başta olmak üzere Kırgız, Altay, Hakas Türkçelerinde ‘*kemitiv maqsadimen aytilatin öreksen söz*’ ‘*kadını /hanımı hor gören anlayışı ifade etmede kullanılan kelime*’ biçiminde anlamının kötüleştiğini hatta kabalaşmış kelimelerden biri olarak kullanıldığını ifade eder. Ayrıca söz konusu kelimenin Azerbaycan Türkçesinde, Arapçadan alınan *abrad* kelimesiyle evfemizm ~ örtmece yapıldığını, Yakut Türkçesinde onun yerine ‘*kaynana*’ anlamında kullanıldığını, Türkiye Türkçesi’nde, Moğolcada ve diğerlerinde sadece ‘hanım, büyük kişilerin hanımı’ anlamlarında yer aldığını söyler. Ayrıca *kadın, hatun, hanım* sinonimleri kulağa kaba geldiğinden Kazak Türkleri arasında “*hatun aldı, kocaya vardı/evlendi* (Kral, 2009:43) gibi söz öbekleri söylenmez yerleri örtmecelerle değiştirilir.

Türkçe kaynaklı olan kelime başlangıçta ‘hanım’ anlamında kullanılmış, Soğdça’ya geçtikten sonra ‘kraliçe’ anlamıyla geri dönen bir alıntı olarak yaşamaya devam etmiştir. Geri alındıktan sonra kelime, ‘kraliçe’ anlamıyla uzun süre kullanılmış, sonra bu anlamın yerini daha önce kaybettiği ‘hanım’ anlamına terk etmiştir. Hanım anlamı belli bir zaman sonra bütün kadınları karşılar olmuş böylece kelimenin anlam dairesi genelleşmiştir (Arslan Erol, 2008:640). EOT metinlerinden günümüze kadar ki gelişim aşamasına aşağıda baktığımızda kelimenin özellikle XX. yüzyılın başlarından itibaren anlam dairesini aynı kavram ailesi etrafında genişlettiğini ve mecazîleştiğini görürüz.

Kelime **TAS**’da taranan metinlerden verilen tanık cümlelerde kelime ‘kadın, hanım’ (Gönlü evvelden **hatun** kişilere meyl idegen idi. (Anter. XIV. 647), **KİG**’de Eş, zevce, karı (101a.3), **HN**’de Kraliçe, hatun, kadın, **DK**’de *kadın* Hanım, hanım kadın (3–7),

ŞŞÇ’de Kadın (18595) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de *kadın* kelimesi, EOT metinlerinde geçen ‘1. Kibar karısı, hanım 2. Padişah hanımı 3. Dişi cinsten insan’ anlamları yanında ‘1. Hanımdan aşağıda olan teşrif unvanı 2. *mecazlaşmış* Hizmetçi’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde TS’de kelime, yukarıda **Kâmûs-ı Türki**’de geçen anlamların yanına ‘analık veya ev yönetimi bakımından gereken erdemleri olan’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde biraz daha genişletmiştir. Ancak TS’de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**’deki ‘*hanımdan aşağıda olan teşrif unvanı*’ anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla bu anlamın kayıtlı olmaması, kelimenin anlam dairesinde bir daralmanın da yaşandığını gösterir.

kavrul- Radloff (1899:II-468), *kavır+l* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*yakılmış, kızartılmış olmak*’ olarak verir. Sevortyan (1997:8-9), *gevrek* kelimesini açıkladığı maddede *kep ~ keb > kev* temeli **kab-* ‘alevlen-’ ve Türkiye Türkçesindeki *kav* vs. ile karşılaştırabileceğimizi söyler. Ayrıca Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki *kavrul-* kelimesinin de *ateş ve sıcaklık* ile ilgili olduğunu eklemiştir.

Kelime MNHS’de ‘kavrulmak, pişmek’ {kim semîz etden çıkmış ola zeytin yağıla kavrulmuş ola bunları (44b.13), T’de *kavrul-* Bir yiyecek, susuz ve yağsız olarak kızarıncaya kadar ısıtılmak (24a-4), KMT’de *kavru(i)l-* Yaşça büyüdüğü halde çocuğun gelişmemesi, kavrulmak (96^b6), MŞ’de *kavrul-/kavrul-* (53b/9) ve EM’de *kavrul-* (9a/9) ‘kavrulmak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin EOT metinlerinde geçen anlamları kayıtlıdır. Günümüzde TS’de *kavrulmak*, 1. Kavurma işi yapılma 2. *mecazlaşmış* Yaşı ilerlemesine karşın iyi gelişmemek, cılız kalmak” somut ve soyut anlamları yanında “1. Hayatın acılarına uğramak 2. Dış etkenler yüzünden özelliklerini yitirmek’ anlamlarında da kullanılmasıyla anlam dairesini soyut ve somut yollarla genişletmiştir.

kavurmak Clauson (1972:612), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “**ka:ğ*’ın ettirgen şekli, anlamı “‘kavurmak’ (hububat vs.); ikinci, daha genel olarak pişirmek, kızartmak”” olarak açıklamıştır. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Kızart-, kavur-, ateşte kurut-, ekmek pişir-* 2. *Bitkinlik hale getirtil-, yor-* 3. *Batır- (iflas et-)* 4. *Birine çok baskı yap-(etkile-)*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: *kavır-* belki geçişli biçimdir. **kav-* < **kab-* < **kag-* ‘kızart-’. Bu kök, DS’de *kavut* ‘kızartılmış un’ kelimesinde de vardır (1997:175-176).

Kelime **TAS**'ta 'kızartmak' {Tâbe (Fa.): Tava ki içinde yumurta bişüreler. Ve balık ve saire kavururlar. (Deş. XVI. 211-2), **T**'de *kavur-* Bir şeyi susuz olarak sacda vb. şeyin üzerinde kızartmak (87b-3), **MNHS**'de *kavur-* Bir şeyi susuz olarak sacda vb. şeyin üzerinde kızartmak (12a.1), **PN**'de *kavır-* 1. Yakmak (45a/01) 2. Kavrulacak derecede ısıtmak (32b/12), **TA**'da *kavur-* (47b/7) ve **EM**'de *kavur-* (26a/10) 'kavurmak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'tava, vb.'de üstü kızaracak şekilde çevirip karıştırmak' anlamı yanında 'yakmak, "kurutmak"' anlamı da vardır. Günümüzde **TS**'de "bir şeyi bir kabın içinde su katmadan kızartarak pişirmek" anlamı yanında, "1) Rüzgâr, soğuk, sıcak vb. kurutmak, yakmak, 2) *mecazlaşmış* Çok üzmek, yakmak, mahvetmek" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

kavuşmak Clauson (1972:588), kelimenin yapısını "**kav*'ın işteş şekli" olarak açıklamış ve anlamını da 'bir araya gelmek, toplanmak' şeklinde vermiştir. Sevortyan (1997:12-13) (*I ko vıuş-* kelimesinin anlamlarını '1. *Kavuş-* (sevgililerin), birleş-, toplaş-, bitiş-, yaklaş-, evlen-, cinsel ilişkide bulun- 2. *Görüş-* (uzun ayrılık sonrası) 3. *Var-, ulaş* 4. *Savaş-, mücadele ver-* vs. *Anadolu, Özbek Türkçesi ağızlarından tekli örnekler vardır*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'birleşmek' {Vaktâki yetiştiler ikisi **kavuştuğu** yire. (Cev. Es. XV. 400), **SN**'de *kavıuş-* Kavuşmak (281), **KİG**'de *kavıuş-* Kavuşmak, birleşmek; cima etmek (68a/3), **NH**'de *kavıuş-* Birleşmek (128a/18), **VG**'de *kavıuş-* Ayrı kalınan, sevilen bir kimseyle bir araya gelmek, onu yeniden görmek, kavuşmak (40), **MNHS**'de *kavıuş-* Kavuşmak, ulaşmak, birleşmek (95a.3) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Birleşmek, bir araya gelip dokunmak, eklenmek 2. Görüşmek, ayrı kalınan bir kimseyle bir araya gelmek, buluşmak 3. Yara vb. ağzı kapanmak, iki tarafın derisi birleşmek 5. Yokluğu çekilen ve istenen bir şeyi elde etmek 6. Katılmak' anlamlarını ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, "1) Ayrı kalınan, sevilen bir kimseyle bir araya gelmek, onu yeniden görmek, 2) Bir araya gelmek, birleşmek" anlamları yanında, "1) Yokluğu çekilen veye çok istenen bir şeye erişmek, onu elde etmek, 2) Katılmak, 3) Güneş batmak, 4) Varmak, ulaşmak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir.

kayırmak, (kayırımak, kayurmak) (<< *kağ-* + *-(ğ)İ^Ar-* (f.f.y.) *kaygı*’ isminden türemiş geçişsiz fiildir. Clauson (1972:599) sözlüğünde, “üzülmek, kederlenmek, (bir şeye) endişelenmek’ anlamında KD (?) dışında genellikle *kayğır-/kayğur-* olarak bütün modern şivelerde yaşıyor. Uyg. VIII, Hak. XI, Çağ. XV, Hraz. XIV, Osm. XIV kelimesi iki şekilde ortaya çıkıyor: *kayğur-* XIV-XVI ‘üzülmek’; *kayır-/kayur* ‘endişelenmek; ilgilenmek; önlem almak; hazırlanmak’; bütün dönemlerde yaygın: XVIII *kayır-* Rumi’de ‘*kibarlık ve güleryüz göstermek*’. Seng”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını *İ kayır* kelimesinin anlamlarını ‘1. Eğ-, bük- 2. Büktür-, katla-, sar- 3. Döndür-, çevir-, bur-, tersine çevir- 4. Burk- (kolu vs.) 5. Döndür- (geri), geri dön- 6. Dön- (geri), yan tarafa dön- 7. Kapıyı kapa-, kapıyı aç- 8. Alttan çek/ kaldır- bir şeye diren- 9. Avcı kuşa antreman yaptır- 10. Dönüştür- 11. Meylettir-, meyletmeyi sağla- 12. Reddet-, geri çevir-, karşı çık- 13. Yap-, üret-, el işi yap-, oluşturun-’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için şu açıklamayı yapar: **kay-* ~**kad-* ~**kağ-* ‘eğil-, bükül-, geri döndür-’; *kayır-* ettirgen şeklidir. Räsänen, kelimenin aslı şeklini *kañ* olarak vermiştir (1997:194-195).

Kelime **TAS**’ta 1) Mukayyet olmak, ilgilenmek, önem vermek {Her kim Tanrıdan korksa ve dinin işin **kayursa** korku yoktur anların üzerine. (Cev. Es. XV. 205) 2) Kaygılanmak, tasalanmak, endişe etmek. {Dört bin mü’min mücahit ve mürâbit seninle bile yoldaştır, ne **gayurursun**. (Fütuḥ. XIV. 35) 3) Sakınmak, çekinmek. {İneğin sayağını yiyeler üzerine sırf şarap içeler sovuktan **kayurmaya**. (Yadigâr. XIV. 33-2) 4) Hazırlanmak. {... Andan ötürü ki anunla yılların ve ayların hesabın bilesiz vaktiyle mesalikinizi **kayurasız**. (Leys. Ar. XV. 560), **BHMİH**’de *kayır-* Baş eğdirmek, büktürmek (Kâş. *kadhır-* Büktürmek, eğdirmek, burdurmak, reddetmek) (305:3), **YED/RN**’de Düşünmek, bir şeyden kuşkuya düşmek, **SN**’de *kayır-* 1. Sakınmak, çekinmek (3217) 2. Önem vermek, ilgilenmek (193), **DAH**’da *kayırmak Kayurmak* Yüz döndürmek, kaçmak; “Yüzünü kayırmadı.” (51), **ETT**’de *kayır* Keder etmek, endişe etmek, gam yemek (ŞD 778–11); *kayır-* Çekinmek, sakınmak (HŞ 1475, HŞ 1540); *kayır-* İlgilenmek, alâkadar olmak, mukayyed olmak (HŞ 1133, HŞ 2286), **MŞ**’de *kayır-* Zarar vermek (100b/3), **ŞKM**’de *Kayırmak*, gözetmek, arka çıkmak, görüp gözetmek (85a/2), **KT**’de *kayır-/kayur-* 1. Kaygılanmak, üzülmek, müteessir olmak (51a–5=5/26) 2. Düşünmek, derdini saklamak (32a–1), **TİKT**’te *kayır-* 1. Üzülmek, kaygılanmak,

mütessir olmak (148b/2) 2. Düşünmek, korumak (74b/21), **YZ**'de *kayır-* 1. Sakınmak, çekinmek (5a.118) 2. Kaygılanmak, tasalanmak (5b.126), **CCK**'de *kayır-* Kaygılanmak, tasalanmak, endişe etmek; sakınmak, çekinmek (491), **ESN**'de *kayır-* Mukayyet ol-, kolla- (1070), **ŞŞÇ**'de *kayır-* 1. Kurtarmak, ilgilenmek (6784) 2. Endişelenmek, tasalanmak, kaygılanmak (2890), **FR/K**'de *kayır-* ve **Bİ**'de *kayır-* (678) 'ilgilenmek, sahiplenmek kayırmak, korumak, ilgilenmek, kaygılanmak, hazırlanmak', **FFANG**'da *kayır-* '(I) Önemi olmak; (II) Bir şeyin gerçekleşmesi için çaba harcamak, birinin bakımını üstlenmek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 1. Bakmak, sahiplenmek, himaye etmek, kaygısını çekmek 2. Çekip çevirmek, döndürmek, dikkat etmek, iyi idare etmek 3. Kullanmak, bir işe ve makama getirmek' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de ise '1) Koruyarak başarısını sağlamak, elinden tutmak, himmet etmek, 2) Birini, başkalarının veya işin zararı pahasını tutmak, birine haksız yere kolaylıklar sağlamak, iltimas etmek' anlamlarındadır. **DS**'de kelime, yukarıdaki anlamlar 'korumak, merak etmek (VIII-2701); 1. Üzülme 2. Kuşkulanmak' (XII-4539) olarak devam etmiştir.

kaymak (<<*kaç-*) Clauson (1972:674), kelimenin yapısını '*ka:ç-*', temel anlamını da '*kendini bükmek veya döndürmek*' bundan hareketle '*saygıyla eğilmek*' ve '*döndürmek, geri çevirmek*' olduğunu söylemiştir. Modern şivelerdeki görünümünü de "KD Alt., Tel'de '*kay-*' '*geri dönmek*' R II 4; Hakas *hay-* '*(bir şeye) ilgi göstermek*'; Tuv. *hay-* '*ziyaret etmek, denetlemek; sapsak; (bak-) haya 'geri*'; ve GB Osm'da *kay-*; Tkm. *ğa:y-* asıl anlamıyla bağlantı kurmanın zorluğuna işaret etmiş ve bunlarda genişlemiş anlamlarda yaşadığını, Osm. XIV'te ise kelimenin '*kay-*' biçiminde '*bir tarafa çevirmek, döndürmek*' anlamında iki metinde (TTS II 607) geçtiğini" söylemiştir. Sevorıyan, kelimeyi iki ayrı madde başında *I kay-* '1. *Yüzeyiyle değin-, su üzerinde kay-, su üzerinde hareket et-, havada uç-* 2. *Mermi kay-, seğre-*'; *II kay-* 'su üzerinde kay /yüz- /yassı nesne için' vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: Radloff'un sözlüğünde Osmanlı Türkçesine *kay* 'kaygan yer' kelimesi vardır; ancak başka kaynaklarda yoktur. Köken olarak *kay-*, *kay-* ~ **kaç* 'eğil-, bükül-, çevril-' ile bağlantılıdır ve onunla karşılaştırır. *Kay-* galiba, taklidi bir sözdür, Anadolu ağızlarında onun türemişleri bu görüşümüzü destekler niteliktedir: *kaypa-*, *kıyp-*, *kayp-* (1997:197-198).

Kelime **TAS**'ta 1) Geri dönmek, avdet etmek.

Dönmedi söz ile kim geri **kaya**

Berkişiptür eyle kim dağda kaya (Velet. XIII-XIV. 88)

2) Ayrılmak, uzaklaşmak.

Raiyet çü göç göre kaçar **kayar**

Şehin zulmü çavın cihana yayar (Ferh. XIV. 8)

3) İstif etmek bir şeyi üst üste yığmak, yakmak.

Odun gib hecri oduna **kaya** tenimi

Ol gövdesi nesrin yüreği kaya reva mı (Kadı. XIV. 299)

SN'de Ayrılmak, uzaklaşmak (2933), **DK**'de (3-10) ve **Bİ**'de (1082) 'kaymak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, (II) 1) Düz, ıslak, donmuş veya kaygan bir yüzey üzerinde sürtünerek kolayca yer değiştirmek, 2) Kaygan bir yüzey üzerinde birdenbire dengesini yitirmek, 3) Yerini değiştirmek, 4) Durum değiştirmek, 5) Anlamı değişmek, 6) Kurtulmak, 7) Yağışların etkisiyle toprağın alt tabakasının gevşemesi sonucu üst tabaka oynamak, 8) *mecazlaşmış* Görüş, düşünce, veya tutumunu değiştirmek, 9) *argo* Cinsel ilişkide bulunmak' anlamlarında kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*sıyrılıp düşmek*' anlamı da vardır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'den farklı olarak yukarıda 7. ve 9. maddelerde geçen somut ve argo anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamları yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (II) 1) İğfal etmek, ırzına geçmek, 2) Deve gebe kalmak, döl tutmak (VIII-2703); (I) Yakmak (II) Ağzına kadar doldurmak, yığmak (XII-4540) anlamlarında kayıtlıdır.

kayna- *kayın-* > *kayna-* biçiminde fonetik bir gelişim seyreden kelime Clauson'da (1972:678) **kañ-* 'kaynamak' olarak kayıtlıdır. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Kayna-*; *kapta yüksel-(kaynama esanasında)* 2. *Piş-, pişiril-* 3. *Tahammül et- (şarap)* 4. (*mecazî*) *Kayna-, dalgalan-, heyecanlan-*; *kızış-* 5. (*mecazî*) *kız-, kızgınlık yap-*; *için kızıştığımin hissedilmesi (ateş), kudur-, heyecanlan-, öfke bas-* 6. *Kayna-, bol ol-*;

düzensiz hareket et-, aynı yönde durmamak, gürültü yap-, kalabalık yap- 7. *Bitiş-, kayna- (metal)*’ olarak vermiştir. Bang, kelimenin kökenini Altay, Şor, Sagay (Hakas Türkçesinin diyalekti) Türkçelerinden karşılaştırmalar yapmıştır. *ğay* kelimesinin anlamını ‘fısıldama, fısıldama sesi; masl söylerken boğazdan çıkartılan sesler’ olarak vermiştir (1997:203-205).

Kelime **FN**’de (*düz ve mecazlaşmış anl.*) ‘kaynamak, kaynayarak coşmak’

Denizler **kaynadı** ditredi yirler

Melekler işidüp gümledi gökler (5148)

MNHS’de *kayna-* 1. Yüksek ısı neticesinde kaynamak, pişmek (11a.9) 2. Yapışmak, birleşmek, **MM**’de *kayna-* Fokurdamak; pişmek (3359), **MT**’de *kayna-* Kabarmak, köpürmek (12b–11), **TİKT**’te *kayna-* (45b/14) ve **EM**’de *kayna-* (20a/14) ‘kaynamak’, **AK**’ta *kayna-* 1. Kaynamak, pişmek (5b.109) 2. Birbirine yapışmak, terkip olmak (60b.1354) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *kaynamak*, 1. Bir sıvı, sıcaklığı belli bir dereceyi bulduğunda buhar durumuna geçerek fokurdamak 2. Yiyecek, içecek pişmek, haşlanmak 3. Yerden çıkmak. 4. Kırık, çatlak kemik veya metal parçalar eski durumunu almak, birbirine yapışmak. 5. Yara kapanmak, iyileşmek. 6. Mayalı bir şey kabarıp köpürmek 7. Mide ekşimek. 8. Çalkantı durumunda olmak, dalgalanmak 9. Çok miktarda bulunmak 10. Gizli bir iş çevirmek, için için hazırlanmak 11. Gerektiği gibi yapılamamak 12. Artmak, çoğalmak, yoğunlaşmak 13. Coşmak, heyecanlanmak. 14. *mecazlaşmış* Bir yerde huzursuzluk, tedirginlik olmak. 15. *argo* Arada kaybolmak’ anlamlarında anlam dairesi somut, soyut ve argo yapma yollarıyla çok genişlemiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘1. *Suyun içinde batmak; denizin dibine inmek* 2. *İstenilen şekilde olmak, arzu edilen sonucu vermemek*’ anlamları da vardır. TS’de de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. TS’de de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**’den farklı olarak yukarıda 6. 7. ve 9. maddelerdeki anlamlar kayıtlı değildir. Dolayısıyla bu anlamlar, kelimenin günümüzde kazandığı yeni anlamlardır. **DS**’de kelime, (I) 1. Sataşmak, takılmak 2. Dövmek 3. Yerinde duramamak, oynamak (II) Kaptta bulunan su donarak hacmi genişlemek (VIII–2704) anlamlarında kayıtlıdır.

kayrak Radloff (1899:II-21-22), *kayrak* = *kayırak* kelimesinin anlamlarını '1. (Kırgız-Kazan, Osmanlı, Çağatay) Bileği taşı 2. Denizin suyu çekildiğinde ortaya çıkan kıyı, sahil burnu 3. Kaygan yer 4. Vücuttaki katı, şiş, ur' olarak verir. Sevortyan (1997:205-206), kelimeyi *kayır* 'kum, çakıl' +a ile türemiş, *kayrak* ise -k ekiyle *kayra-* fiilinden türemiş isimdir ve hareketin anlamı 'bileği taşı' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'döşeme taşı'

Heman dem kiseler ağzı boşandı

Ki **kayrak** yerine altun döşendi (Işk. XIV. 248-2)

Kâmûs-ı Türki'de kelimenin '1. Toprağı kaygan ve hareketli, işe yaramaz yer 2. Buz üzerinde kayılacak yer 3. Bileği taşı' anlamlarında anlam dairesi genişlemeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, yukarıda kazandığı '1. Ekime elverişli olmayan, taşlı, kumlu toprak, 2. Bileği taşı' anlamlarının yanına '1. Yassı, düz taş, 2. Kayağan taşı' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisine biraz daha genişletmiştir. **DS**'de (I) 1) Taşlı kumlu, ekime elverişli olmayan toprak, 2) Yassı, düz tabaka halindeki toprak, 3) Biley taşı, 4) Döşeme taşı, 5) Yassı ve düz taşla oynanan kaydırak oyunu, 6) Akarsuların getirdiği kumla karışık ufak taşlar, 7) Kaydırak oyunu oynanan düz, ince taş ya da iri çakıl, (VIII-2706); 1. Küçük, yassı taş 2. Düzgün, büyük taş katmanı 3. Altı taşlık tarla (XII-4540) anlamlarında kayıtlıdır.

kazımak Clauson (1972:681), kelimeyi "hem semantik hem de fonetik olarak *kaz-* ile *kaş-*: arasında kalmış; belki öncekinin sekonder şekli; SW Az.'de *ğaz-* 'kazımak, oymak'; Osm. *kazı-* 'kazımak, kazıyıp çıkarmak, itip kakmak, çizmek' olarak vermiştir. Sevortyan (1997: 1985-1986) *kaz-(I)* ve *kaza-(II)* kelimelerini incelemiş ve anlamlarını vermiştir. *kaza-(II)* 1. Eş, *kaz-2. Toynak (tırnak) ile vurmak* 3. Maden bul-, *çıkart-* 4. *Kazı-, çiz-, soy-, aç-, traş et-* 5. *Oy-, kes-* olarak vermiştir. II. grubun anlamları, I. gruba göre ikincildir ve -ı- ekiyle kuvvetlendirme (intensiv) ifade eder. Araştırmacılar, Moğolca *karu-* ve Türkçe *kaz-* kelimelerini karşılaştırmışlardır.

Kelime **TAS**'ta 1) Tırmalamak, tahriş etmek.

Nakaş dönüben dedi kim ey vezir

Girür sözlerin yüreğimi **kazır** (Süh. XIV. 170)

2. Traş etmek {Sütürden (Fa.): Yülümek ve **kazımak** (Ni'meti. XVI. 26) 2) Kazmak {... Sabah tur eline kazma al, bu evi **kazı**, ol kadar mal bulasın kim...(Ferec XV. 135) **T**'de *kazı*- Yontmak, ufak parçalar halinde sıyırmak (71b-8), **ŞKM**'de *kazı*- Ortadan kaldırmak, silmek, kazımak, yülemek (30b/9), **CTD**'de *kazı*- Kazımak, ustura ile traş etmek, **MNHS**'de *kazı*- Yontmak, ufak parçalar halinde sıyırmak (113b.7), **F**'de *kazı*- Traş etmek (75a-4) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, yukarıda kazandığı 1. Keskin bir âleti kaşır gibi sürterek bir şeyin yüzündeki şeyi sıyırmak 2. Yüzmek, yolmak, kötü traş etmek, sıyırmaya almak' anlamları yanında '1. Çokça ve sert biçimde kaşımak 2. Oymak, çukur yaparak, nakışlanmak veya yazmak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de "traş etmek" anlamı yanında, "1) Bir aleti sürterek bir şeyin yüzündeki tabakayı kaldırmak, 2) Bir araca kullanarak silmek, çıkarmak, 3) Sertçe ovmak, 4) Metal bir yüzey üstüne sert bir araçla şekil çizmek, yazı yazmak, 5) *mecazlaşmış* Aslını, kökünü çok detaylı araştırmak, 6) Vücuttaki yabancı bir cismi hasta, zararlı veya istenmeyen bir organı almak, temizlenmek, yok etmek" anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (III) Süt mahallebi ve yemek pişirken tencerinin dibinde yanan, yapışkan kısmı (VIII-2712); Önem vermek, önemsemek (XII-4541) anlamlarında kayıtlıdır.

kazuk Clauson (1972:682), kelimeyi, 'kaz- ve eş-' ile özdeşleştirir. Sevortyan, *I kazık* kelimesinin anlamlarını '1. Kazık 2. Atların bağlandıkları direk 3. Ahşap çivi, asılacak kap için dal; evin duvarındaki giyim/kamçı için ahşap çivi, büyük çivi 4. Takoz, kama 5. Sütun, iri kazık 6. Sırık; direk 7. Ot obasının ortasına sokulan uzun sütun; dokurcun, tıknaz' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: -k /-gık eki ile kaz- ve kaz (ı)n- fiil temelinden türemiştir. Kazık kelimesi, belki de 'kazı-' türemiştir. Semantik gelişimi: 'haraket' → 'hareket aleti' → yani *kazık* '*kaz- için alet', 'uçlu ahşap değnek' → 'kazık' Räsänen, sözlüğünde kazık ve kaz- kelimelerini ayrı başlıkta vermiştir (1997:190-191).

Kelime **TAS**'ta 'kazık'

Çayır otlaya, tokuyasız **kazuk**

Turu turu hamlamış ola, yazuk (Süh. XIV. 213)

PN'de *kazık* Çakılmak için hazırlanmış sivri çubuk (26a/06), **Bİ**'de *kazık* Bir cins balaban, kazıkkuşu (94), **FFANG**'da Kazık, direk anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *kazık*, “toprağa çakılmak için hazırlanmış, ucu sivri demir veya ağaç” temel anlamı yanında, “1) Direk, sopa, 2) Yapıların temelinde kullanılan, toprağa çakılan veya toprak içine giren tahta, maden veya betonarmeden silindir, prizma vb. biçimindeki uzun parça, 3) *mecazlaşmış* Çok zor (soru, sınav vb.), 4) *teklifsiz konuşmada* Alışverişte aldatma, aldatılma, 5) Genellikle yağlı güreşte, güreşçinin, elinin hasmının kispeti içine sokarak yaptığı oyun, 6) *eskimiş* İnsanı üzerine oturtturak öldürdükleri, yere dik çakılmış sivri uçlu odun veya şiş 7) *eskimiş* Kazığa oturtturak uygulanan öldürme” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve argo yollarıyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin yukarıda TS'nin 3. ve 5. maddelerinde geçen anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamları yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, *kazık*, (I) Havuç, (II) Sandalye, (III) Tohumların köklenip topraktan çıkmamış durumu IV İnatçı (VIII-2712); İnce uzun soplaları yere, çamura çakarak oynanılan bir çocuk oyunu (XII-4541) anlamlarında kayıtlıdır.

kesek bkz. Somuta eklenen yeni somut kavramlar

kesik (*kes-* + *-(I⁴)k* (*f.i.y.*)) Radloff (1899:II-1162), *kes+k* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*kesilmiş, sıkıştırılmış, çirkinleştirilmiş, bozulmuş*’ olarak vermiştir. Sevortyan (1997:55-56) *kesik* kelimesini, *kes-* başlığı altında ‘kesilmiş’ anlamında kaydetmiştir.

Kelime **VG**'de ‘kesik, kesilmiş olan’

Ol halâyık bâr-gâha geldiler

Şâhların başı **kesik** buldılar (835)

EOT dönemi diğer metinlerden **D**'de Kesilmiş, kesik (245b/12), **MŞV**'de Bitme, tükenme (43b/15 anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, *s.* 1. Kesilmiş 2. Sakatlanmış, sakat 3. Bozuk, kesilmiş 4. Pek yorgun, yorgunluktan kırılmış gibi olan; *i.* 1. Gazete, dergi vb. den kesilmiş yazı, makâle vb. kupür 2. Çökelek, ekşimik 3. Bağ, bahçe, vb. çevresine açılan hendek’ anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**'de ise kelimenin 1. Kesilmiş olan 2. Kesilerek bozulmuş olan 3. Çiğ süttten yapılan yağsız peynir, çökelek, ekşimik 4. Gazete, dergi,

vb.nden kesilmiş yazı, kupür’ anlamları yanında ‘1. Kısa 2. Kesilmiş olan yer 3. *halk ağzında* Tarla, bağ ve bahçe çevresine açılan hendek 4. *spor*. Takım kadrosuna alınmamış (oyunca) 5. *argo* Parası olmayan” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yollarıyla genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1. Tarla, bağve bahçe çevresine açılan hendek, ark 2. Köye yakın tarla, bahçe 3. Bağları ayıran çit 4. Sebze bahçesi 5. Tepelerin üzerindeki düzlük 6. Çayırların kenarlarındaki bataklıklar 7. Engebeli toprak (III) Köy evlerinde ambar işini gören, kerpiçle bölünmüş yer (VIII-2763); (I) 2. Hendek, ark (II) Hızlı yürüyemeyen, yorgun (XII-4547) anlamlarında kayıtlıdır.

kesim (*kes-* + *-(I⁴)m* (*f.i.y.*)) Radloff (1899:II-1165), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Sarp (Özbek Türkçesi)) ‘1. *Kesim, kesme, biçim; anlaşma* 2. *Karar (Sarp)*’ olarak vermiştir. H. A. Erol’un “*Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*” çalışmasında bu kelimenin Eski Oğuz Türkçesi döneminde ortaya çıkan kelimelerden biri olduğunu kaydetmiştir (2008: 341).

Kelime **TAS**’ta 1. İki taraf arasında karşılaştırılan şey {Damed (Ar.): Hıkd ve adâvet ve diyetten alınacak **kesim** ve verilecek borç 2. Şekil, biçim, endam {El-micvel (Ar.): Nisvana mahsus bir **kesim** câmeye denir ki zıbın olacaktır. (Kam. XVIII-XIX. 3, 169) 3. Kısım, parça Kısım, parça {Bir kıt’a bağdan yukarı seki ile bir **kesim** hissayı bana bin akçaya bey’ idüp... (Sic. A. XVI. 6, 706) 4. Muayyen bir vergi {Et-task (Ar.): Salyane tarzında olan ma’lûm ve ma’hut **kesime** denir. (Kam. XVIII-XIX. 3,12) **DK**’de Taahhüt, ödenecek miktarı tayin ve tespit (219–11), **ŞKM**’de Vergi, kesim (42a/5), **FFANG**’da Anlaşma’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “1) Bölüm, parça, kısım, sektör, 2) Tezinin belli bir ölçü ve örneğe göre kumaşa biçim verme işi, fason, 3) Hazineye ait herhangi bir gelirin belli bir bedel karşılığı keseneğe verilmesi, mukataa, 4) İki taraf arasında karşılaştırılan şey” anlamları yanında, “1) Kesme işi, 2) Bölge, 3) Kesme zamanı, 4) İşaretlenmiş belli yer, 5) *halk ağzında* Boy, pos, endam 6. *halk ağzında* Pazarlık, anlaşma” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’deki ‘*pazarlık, anlaşma*’ anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır. **DS**’de (I) 1) Pazarlık, antlaşma, 2) Son söz, 3) Oranlama, tahmin, 4) Yazın inek ve koyunu ürünün paylaşmak üzere bakıcıya vermek, (II) 1) Biçim, 2) Boy pos, (V) Gelinliğin

kesim günü, (VI) Dört dönümlük toprak alan, (VII) Belli, kesin ücret, (VIII) Ürün kaldırma mevsimi (VIII–2764, 2765) anlamlarında kayıtlıdır.

kesişmek Clauson (1972:752), kelimeyi, “*kes*’in isteş şekli; GD(?) dışında bütün modern şivelerde yaşıyor, genellikle ‘kesmeye yardım etmek’ veya isteş olarak ‘kesişmek’ için. Fakat bazı genişlemiş anlamlarla. Özellikle GB Osm.’daki burada aynı zamanda ‘(bir fikre) varmak, (hesap) kapatmak, (oyun) bereber bitirmek’ vs. anlamında kullanılır” olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘bir işte belirli bir şekil üzerinde uyuşmak’ {Şerrinden tahlis için üç bin dört yüz riyâle aman vermek üzere **kesişüp...** (Naima. XVII-XVIII. 4, 406) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “pazarlıkta, herhangi bir fiyatta anlaşmak” anlamı yanında, “1) Birbirini kesmek, 2) *argo* Erkek ve kadın, bakışlarla anlaşmak, 3) Bir nokta veya çizgi üzerinde birbirine kavuşmak” anlamlarını kazanmasıyla anlam alanını somut ve argo yoluyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘oyunda birbiri ile taş değiştirmek, alıp vermek’ anlamı da kayıtlıdır. **TS**’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de ‘pazarlıkta anlaşmak, uyuşmak’ (VIII–2765) olarak geçer.

kesme Clauson (1972:750-751), kelimeyi şöyle vermiştir: “*kes-ten* türemiş edilgen is./sf.; orijinalinde ‘kesilmiş, kesme’, GB Osm.’da hem ‘hareketi tanımlayan isim, hem de ‘kırkı; lokum; geniş temren’ anlamında yaşar. Modern şivelerden ‘Uyg. VIII. Hak. XI, Çağ. XV’de anlamı (1) ‘babası veya anası iyi beslenmiş at’; (2) ‘küçük yuvarlak dilim’; (3) ‘kısa, kıvrıkcık ve yanağa düşen saç kümesi’;... (5) atın arkasından yere ulaşan bir çeşit büyük geniş eğer örtüsü’ (Seng.); Osm. XV’te kelime ‘kesme’ biçiminde ‘geniş temren’ başka anlamlarda pek çok metinde geçmektedir”. Sevortyan (1997:57), *kesme* < *kes-me* ekiyle oluşmuş isim, hareketin sonucunu özelliğini ifade eden isim olan kelimenin anlamlarını ‘erişte/kesmik, kesinti, parça, keskin’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Eskiden, savaşlarda ata giydirilen bir çeşit zırh. {Bergüstüvan [Fa.]: Hayvana, ata mahsus bir nevi zırhlı örtü idi ki vaktiyle cenge çıkılacağı zaman kullanırlar ve Türkçede çokal, **kesme**, yancık tabir ederler. (Kam. Os. XIX. 134), 2) Bel şeklindeki ok temreni, yassı temren {Fîlek [Fa.]: Ok dermeni yani **kesme**. (Nimeti. XVI. 172) 3) Temrenli büyük ok. {Fîlek [Fa.]:... Demrenlü büyük ok ki... **kesme**

dirler. (Deş. XVI. 207-1), **TM**'de *kes-* 1. Kesmek, koparmak (10a-5) 2. Dindirmek, durdurmak, sakinleştirmek (100b-6), **MT**'de *kes-* Kesmek, parçalamak (35a-1), **EM**'de Vücutta etin oyulması biçiminde görülen bir hastalık (22b/4) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Kesmek fiili 2. Rahat lokum denilen şeker 4. At eyerinin üstüne örtülen örtü; s. 1. Kesilmiş 2. Kesin, götürü 3. Kesilmiş gibi veya kesilebilir yumuşak taş veya sert kil halinde olan 4. Kesip beğenmek şartına bağlı olan' anlamlarında anlam dairesini genişletmiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**'de ise kelimenin **TAS**'taki anlamları teknolojiye bağlı olarak kaybolmuş, '1) Kesmek işi, 2) Teneke, sac vb. ni kemek için kullanılan makas, 3) Küp biçiminde veya köşeli olarak kesilmiş olan, 4) Kesin, değişmez, maktu, 5) Kesme işareti, 6) Nazımda veya nesirde, bir cümleyi sonu anlaşılacak biçimde yarım bırakma sanatı, kat, 7) Kıyılarımızda yaygın olarak bulunan, yuvarlak tepeli, 5 m kadar boylu, her dem yeşil, yaprakları küçük ve kenarları testere dişli, çiçekleri yeşilimsi beyaz renkli olan bir süs ağacı, akçakesme, 8) Çizgisel bir doğru parçası ve eğri yayı ile sınırlanan düzlem yüzeyi, 9) *sineme ve televizyon* İki çekimin birbirine doğrudan doğruya bağlanmasından, iki ayrı çekimin izlenmesinden doğan durum' anlamlarında kullanılır olmuştur. **DS**'de kelime, (I) Tavla ya da kağıt oyunlarında kazanana verilen şeker, lokum vb. şeyler, (II) 1) Kumlu sert toprak, 2) Kaba, yumuşak taş, (III) 1) Pestil, 2) Pekmez ve nişastadan yapılan bir çeşit yiyecek, (IV) Kerpiç, (V) Yağı alınmış yoğurt, (VI) Boyunduruğa takılan ağaç, (VII) Domuz, ayı, kurt avında kullanılan kurşun parçaları, (VIII) 1) Bir çeşit pırnal ağacı, 2) Bir çeşit dikensiz keven, 3) Kışın hayvana yedirmek için kesilen katran ağacının dalı, (IX) Cam, billur, (X) Boğaya gelen ineklerin döl tutması için dişilik organının kenarında çıkan kesilmesi gerekli olan beze, (XI) Kesim, bölük, (XII) Alındaki saçlar, kâkül anlamlarında kayıtlıdır.

kıç Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Arka kısım, art; sırt, kuyruk sokumu* 2. *Ayak, bacak, diz kapağı ile ayak arasındaki kısım; kaval kemiği, diz, toğuğun yan kemiği, ayak bileği, diz bağları; ayak tarağının bacağa giren kısmı* 3. *Bir nesnenin ucu*' olarak vermiştir. Räsänen, Yakut Türkçesinde *tıs* 'hayvanın ayağı', *kamıs* 'hayvanın ayak derisi', ve Teleüt Türkçesindeki *kıs* 'hayvanın ayağından yüzülmüş deri' ile karşılaştırmıştır (1997:254).

Kelime **TAS**'ta 'arka, son' {Bir doru at ki kulağı yirik ve **kıçında** beni vardır. (Sic. K. XV. 1, 187), **SN**'de Arka, geri (48), **BL**'de 1. Arka, kıç 2. Hayvanın arka bacağı (31b-11), **KT**'de (216b-1), **TAZ**'ta ve **ŞŞÇ**'de (31720) 'arka, art', **BI**'de Art, kuyruk kısmı (612) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî** ve **TS**'de kelime, "1) Kuyruk sokumu bölgesi, popo, makat, 2) Arka bölümde olan" anlamları yanında, "1) Deniz teknelerinde art taraf, 2) *halk ağzında* Bacak, ayak" anlamlarında kullanılmasıyla anlam alanını aktarım yoluyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. *Ateşli silahların kuyruğu, gerisi* 2. *Hayvanın arka ayaklarıyla vurması*' anlamları da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (III) 1) Bir şeyin ucu, 2) Arka, son taraf (VIII-2785); 1. Bacağın dizkapkapaktan aşağı bölümü 2. Ayak 3. Bacağın uyluk bölümü 4. Arka (XII-4550) anlamlarında kayıtlıdır.

kılık Clauson (1972:620), kelimeyi, *kılık* < *kıl-* 'yap-' + *k* ekinin eklenmesiyle türemiş olarak vermiştir. Sevortyan (1997:212-213), kelimenin anlamlarını '1. *Hareket, faaliyet, emel, davranış* 2. *(yanlış hareket) kabahat, şumarık, hareket, zirzopluk (numara) yapmak* 3. *Davranışlarının karakteri; hareket tarzı; düşünce tarzı; karakter, huy; karakter özelliği, esas özellik, doğa, çabuk kızma, sinirlenme, cesurluk, sabır*, 4. *Hareket tarzı, davranış, görgü; alışkanlıklar, adetler, yöntem, gelenek, kibarlık, üslûpluk, ahlaklık, işve kıyım* 5. *Şekil tarz, biçim, dış görünüş, kılık kıyafet; takım; giyim*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'hal ü şan, hareket tarzı, gidiş'

Ne köp yahşi hamiyet kıldınız sizn

Yaman gönlüm **kılığın** bildiniz siz (Hurş. XIV. 56)

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de kelime, '1) Bir kimsenin giyinişi, dış görünüşü, giyim, üst baş, kıyafet, kiske, 2) Bir kimsenin resmi, fotoğraf 3. Biçim' olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **DS**'de (I) Değişik ve özel biçim yol (VIII) Bir kimsenin resmi, fotoğrafı (VIII-2798); Üniforma (XII-4552) anlamlarında kayıtlıdır.

Günümüz Standart Türkiye Türkçesinde *kılık* kelimesi, *kıyafet* kelimesiyle birlikte *kılık kıyafet* '1. Üst baş ve dış görünüş 2. Giysi' tamlaması da oluşturur.

kırgın, (kırgun, kırkın) (*kır-* + $-K^2I^n$ (f.i.y.)) Sevortyan (1997:230), kelimeyi *kır-* fiilinin türemişi ve anlamını da ‘asma, kesme, baskın, *katliam, kırım, döğüş, epidemi, hayvan telefi, kolara*’ vb. olarak vermiştir. Radloff (1899:II-750-751), kelimenin anlamlarını (*Teleüt, Osmanlı*) ‘1. (Kırgız) Soykırım 2. (Teleüt) Epidemi 3. (Osmanlı) Ezilmiş, üzüntülü, mağlup olmuş’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Geniş ölçüde öldürüşme veya öldürme, kıtâl. {Bu âyet iki kabiyle hakkında indi ki ceng ittiler, aralarında **kırgun** oldu. (Cev. Es. XV. 44) 2) Maktûl {Küffar tarafından düşen **kırgunları** cemedip...(Müslim. XV. 28, 67), **DK**’de *kırgun* Kırgın, ölüm salgını (64-13), **FN**’de *kırgun* Savaş yüzünden toplu ölüm (2628), **MŞV**’de Kıran, ölet (11a/19); *kırgun gir-* Salgın hastalık musallat olmak, ölmek (12a/14), **ŞŞÇ**’de Kırgın, öldürme (24760), **RB**’de Toplu yok olma, kırgın (12a/9) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen anlamlardan farklı olarak ‘1. Kırılmış, azalmış, aşağı düşmüş, şiddeti geçmiş 2. Hatırı kırılmış, dargın; i. Hayvanlarda görülen salgın hastalık’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ise kelime, 1) Bir kimseye gücenmiş, gönlü kırılmış olan, 2) *halk ağzında* Toplu ölümlere yol açan bulaşıcı hastalık’ anlamlarında kayıtlıdır. **DS**’de (I) Toptan ölüme götüren bulaşıcı hastalık, (II) Düşük, aşağı (fiyat bakımından) (VIII-2822) anlamlarında kayıtlıdır.

kırışmak Radloff (1899:II-744) *kır+ş* kelimesinin anlamını (Altay, Teleüt, Lebedin, Şor, Küerik) ‘*kavga etmek, çatışmak*’ olarak verir. Sevortyan, sözlüğünde bu kelimeye yer vermemiştir, ancak *kır-* fiilinin 11. maddesinde verdiği ‘*eğmek, bük-, döndür-*’ anlamı **TS**’de ‘bir yüzeyin düzgünlüğü bozulmak, kırışik oluşmak’ anlamıyla yakınlık göstermektedir (1997:229).

Kelime **TAS**’ta ‘birbirini kırmak, birbirini öldürmek’ {El-gazvü (Ar.): Düşmanla **kırışmağa** kastetmek (Terceman. XV. 107), **BHMİH**’de *kırış-* (164:16), **DK**’de *kırış-* (251-1), **SN**’de *kırış-* (2587) ‘kırışmak, vuruşmak, birbirini kırmak, birbirini öldürmek’, **IN**’da *kırış-* Mücâdele et- (6006) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “birbirini kırmak, yok etmek, öldürmek” anlamı yanında, “1) Bir yüzeyin düzgünlüğü bozulmak, kırışik oluşmak, 2) Karşılıklı kırmak, 3) Bahse tutuşmak, 4) *argo* Bir şeyi eşit olarak paylaşmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve argo yoluyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak

'1. Birbirine çarparak ve tokuşturarak karşılıklı kırmak 2. Pazarlık etmek' anlamları da kayıtlıdır. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. DS'de kelime, (I) 1) Başını dikerek gösteriş yapmak, kasılmak, 2) Cilvelenmek, kendisini beğendirme çabasında olmak, 3) Öfkeden yüz buruşmak, (II) Öküzler süsüşmek, toslaşmak, (III) Lâdes tutuşmak, (VIII-2827) anlamlarında kayıtlıdır.

kırmak Clauson (1972:643), kelimeyi "'kazımak, soymak (saç) vb. '; orta dönemde daha sert anlamlar kazanmış 'kırmak, ezmek, imha etmek' vb." Osm. XIV- XVII'deki anlamlarını da 'katletmek, yıkmak' şeklinde vermiştir. Sevortyan (1997:229), kelimenin anlamlarını '1. Kazı- 2. Kökü ile çıkarıp atmak 3. Tıraş etmek 4. Kesmek, kırmak 5. Kısalt-, kes-, parçalara kes- 6. İkiye ayırmak (balta ile); ufalamak, şekeri kır- 7. Kırmak, bozmak, işten çıkart- 8. Mahvet-, yok et- 9. Bile-, kayna- 10. Temizle-, kabuğu soy-, hasta gözleri temizle- (Tatar Türkçesi'nde) 11. Eğmek, bük-, döndür-' olarak vermiştir. Kökeni ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Yalnızca Şerbak'ın eski şekil *kîr- 'kazımak, kısaltmak, mahvetmek' açıklamasını vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'öldürmek, yok etmek, imha etmek, tenkil etmek' {Kanınızı kara toprağa karavuz ve ulunuzu biçinizi **kıravuz** (Anter. XIV. 758), **DAH**'da Kesmek, öldürmek, yiğit kırmak, kahraman öldürmek (62, 68, 71, 101), **KİG**'de kır- 1. Yığma, toplama, bir araya getirme (98a/7), **SN**'de kır- 1. Yok etmek, telef etmek, öldürmek (2650) 2. Hayvan kesmek (2110) 3. Koparmak (4238) 4. Aradan çekilmek, çekilip gitmek (2650), **KT**'de kır- 1. Kesmek, biçmek (57a-3) 2. Öldürmek, katliam yapmak (77a-11), **TİKT**'te kır- 1. Parça parça etmek, parçalamak (59b/14) 2. Öldürmek, katliam yapmak (100a/7), **FN**'de kır- 1. Vurarak veya ezerek parçalamak, kırmak (5424) 2. (ip vs.) Koparmak, çözmek, kırmak (5134) 3. Öldürmek, yok olmasına sebep olmak (2477), **GBTBİ**'de kır- 1. Kırmak, yok etmek, öldürmek (214-a/15) 2. Kırmak, dövmek, ezmek, parçalamak (149-b/13), **HFN**'de kır- Kırmak, yenmek, **ŞŞÇ**'de 1. Kesmek, parçalamak (7027) 2. Öldürmek, kırıp geçirmek (9787) 3. Kesmek, kırmak (730), **Bİ**'de kır- 1. Yok etmek, gidermek, zarar vermek (1213) 2. Parçalamak, ufalamak (1061) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "1) Yok etmek, 2) Öldürmek, yok olmasına sebep olmak" anlamları yanında, "1) Sert şeyleri vurarak veya ezerek, parçalamak, 2) İri parçalara ayırmak, 3) Belirli bir biçimde katlamak, 4) Bir

şeyin fiyatını azaltmak, indirmek, 5) Dileğini kabul etmeyerek veya beklenmeyen bir davranış karşısında bırakarak gücendirmek, incitmek, 6) Tavlada karşı oyuncunun pulunu oyun dışında bırakmak, 7) Vücut kemiklerinden birini parçalamak, 8) Tahılı iri ve kaba öğütmek, 9) Hareket durumundaki canlının veya taşıtın yönünü değiştirmek, çevirmek, döndürmek, 9) Daha iyi bir sonuç elde etmek, 10) *mecazlaşmış* Yok etmek, 11) *mecazlaşmış* Gücünü, etkisinde azaltmak, 12) *argo*. Kaçmak, uzaklaşmak, 13) Değerinden düşük fiyata almak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Çok fazla para kazanmak 2. Çok hayvan kesmek' anlamları da kayıtlıdır. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (II) Sıvışmak, uzaklaşmak (VIII-2833) olarak geçer.

kırnak Clauson (1972:661), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “? Farsça ‘bir köle kız’; özellikle Batı dünyasının bir kelimesi, yalnızca SW Osm. *kırnak*; Tkm. *ğırnak* olarak geçer. Belki Arapça *ğurnûq* ‘iyi görümlü erkek veya kız’ kelimesinin bozulmuşu olabilir. Kelime Osm. XIV. *kırnak* ‘köle kız’ olarak geçer”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Esir kız; kul 2. Hizmetçi kız 3. Cariye; kanunsuz karı 4. Ahlaksız kadın, cilveli kız, çok güzel kız 5. Arap saçları, çok kıvrıkcık saçlar ve Anadolu ağzılarında tekli anlamları vardır’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için şu açıklamayı yapmıştır: ‘1. Vambery’e göre, *kırnak* kelimesi *kız* kelimesine bağlıdır, -nak eki, toplama veya küçültme ekidir. 2. Kırnak, kız ile ilişkilidir ve **qırın- aq*’a dayanır, onun yapısı da kızak ile eşittir. Aynı zamanda kırın, kırgın ‘asma, kesme, katliam’ ile ve *kır-* ‘kazı-, kır- ’ ile yaklaştırılır. Räsänen, *kırnak* ve *kırkın*’ı tek madde altında vermiştir. 3. Kırnak, Arapça *ğurnûq* ‘sevgili kız veya erkek’ ile karşılaştırılmıştır. Doerfer ise bu görüşü reddetmemiştir. (1997:241-242)’

Kelime **TAS**'ta ‘cariye, halayık’ {Iyâlleri kul ve **kırnak** idindiler. (Fütuḥ. XIV. 119), **DAH**'da 1. Kart cariye (L.O.) 2. Cariye (Elidrak) 3. *Kırnag* Cariye (Çağ.), **DK**'de (65-7), **ETT**'de (HŞ 907), **IN**'da (770) **YZ**'de *kırnaK* (46a.1337) ve **ŞŞÇ**'de (30211) ‘cariye halâyık, hizmetçi, kul’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘yaşlı cârîye, geçkince halayık, karavaş, molade’ anlamına ‘süslü, çalımlı (kimse)’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* “cariye” anlamı yanında, “1) Çalımlı, süslü (kimse), 2) Güzel, titiz, 3) Cilveli

oynak (kadın), 4) Boylu, poslu 5. Çevik” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**’de (I) 1) Çalımlı, süslü gezen, 2) Güzel, titiz, çevik, 3) Boyu bosu yerinde olan, 4) Cilveli oyanak (kadın), 5) Güzel kız ya da kadın işçi, (II) Becerikli, (V) 1) Buyrukaltı, uşak, hizmetçi, 2) Cariye (VIII-2834) anlamlarında kayıtlıdır.

kısmak Clauson (1972:665-666), *kıs-* ve *sık-* kelimerinin eşanlamlı olduğunu, göçüme (metatez) olayının ise tesadüfi olduğunu söylemiş ve devamında da Osm. XIV-XVI’daki anlamını *kıs-* ‘baskı yapmak, sıkıştırmak’ olarak kaydetmiştir. Sevortyan, (II) *kıs-* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Sık-, sıkıştır-, kıs-, gözleri kıs-, göz kırp-* 2. *Dar ol- /gel-* 3. *Çimdikle-* 4. *Kıs-, sıkıştır-, baskı yap- bir şeyi dayatıp bas-* 5. *Kısaltmak için kes-, küçült-, kısalt-* 6. *Sınırlat-, cimrilik yap-, küçük veya kısa yap-* 7. (*mecazî*) *Bas-, zorla-, baskı yap-, bastır-, çıkışı olmayan/çaresiz bir duruma maruz bırak-*’ olarak vermiştir. Devamında da Bang’ın köken açıklamasına yer vermiştir: *kıs* ‘az, bazen, kıt’ köken olarak *kıt* ‘az’ ile ilgilidir. **gi-* fiilini de bu kelimelerden hareketle tahmin etmiş, *kıs-* fiilini de bu temele dayandırmıştır (1997:247-248).

Kelime **TAS**’ta ‘sıkmak, sıkıştırmak’ {... Ol kişiyi kabir **kısmaz**. (Zad. XVI. 132), **BHMİH**’de *kıs-* Kısmak, sıkmak, sıkıştırmak (Kâş. Müh. Abu H. Ettuhfe, Kom. Dede) (26: 5), **SN**’de *kısu* Sıkıntı, eziyet (2936), **DK**’de *kıs-* (248-9), **İM**’de *kıs-* (2255), **ŞŞÇ**’de *kıs-* (43634) ‘kısmak, sıkmak, sıkıştırmak’ **GBTBİ**’de *kıs-* Kısmak, kuyruğunu kısmak (298-a/5) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Sıkarak tutmak, sıkıştırmak 2. (Kuyruğu) bacakların arasına almak’ anlamları yanında ‘1. Azaltmak, darlaştırmak, küçültmek 2. Kıyamamak, esirgemek 3. (Kulakları) İndirmek, yatırmak 4. (Lambayı) daha az ışık verir hale getirmek 5. *mecazlaşmış* Önceden verilmiş hakları azaltmak’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de kelime, “sıkıştırmak” anlamı yanında, “1) Sesi azaltmak, alçaltmak, 2) Gözü biraz kapamak, 3) Ezmek, büzmek, daraltmak, 4) Lamba ışığını azaltmak, 5) Masraf, harcama vb.ni azaltmak, 6) *mecazlaşmış* Verilen hak ve özgürlüklerin sınırını daraltmak, 7) *halk ağzında* Pintilik etmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak yukarıda da görüldüğü üzere ‘kıyamamak, esirgemek’ anlamı da vardır. **TS**’de bu anlamın kayıtlı olmaması

kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, *kısmak/kısarmak* biçimlerinde 'pintilik etmek' (VIII-2843) olarak kayıtlıdır.

kıstırma (*kıs-* + *-T²I⁴r* (f.f.y.) (ettirgenlik) + *-mA²* (f.i.y.)) Kelime **TAS**'ta 'mengene' {Bir keser: 12, kürek: 7, **kısdırma**: 19. (Sic. B. XVI. 6, 44) anlamında kayıtlıdır.

Kelime XX. yüzyılın başlarından itibaren **TAS**'taki anlamını kaybetmiştir. **Kâmûs-ı Türki**'de 'kıstırmak fiili' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, '1) İki şey arasında bırakarak sıkıştırmak, 2) İçerisine peynir, kıyılmış et vb. konularak sac üzerinde pişirilen börek, 3) Karnıyarık yemeği' anlamlarında anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'İçerisinde peynir, kıyılmış et vb. şeyler konularak sac üzerinde pişirilen börek (III) Karnıyarık yemeği (IV) İmambayıldı (patlıcan yemeği) (VII) Balıkçıların kullandıkları demirden yapılmış iki çatallı araç (VIII) Saç tokası (VIII-2845) olarak kayıtlıdır.

kıyılmak *kıy:*'ın pasif şeklidir. Radloff (1899:II-720), kelimenin anlamlarını (Teleüt, Lebedin, Osmanlı) '1. Eğrilmek, bükülmek 2. Kaçınmak, uzaklaşmak, bir işten uzaklaşmak 3. Kramp girmek ve bayılma 4. Lime lime kesilmiş olmak 5. Kurban edilmek' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni muhtemelen Eski Türkçedeki *kud-* 'öldür-, magvet-' (*bir kişi: y(a)η (ı)ls(a)r ug(u)şı bod(u)n [ı biş]ükiqe: t(e)gi kud[m(a)z]*) filinden geliyor (Tekin, 2006 (BK-K4)). Sevortyan'da *kıyıl-* kelimesi yoktur. Bu kelimeye en yakın anlamlar, (III) *kıy-* kelimesinin anlamlarında vermiştir: '1. Baltala-, parçala-, kırıntı haline getir- 2. Düşmanca değ-, 'mahvet-, eziyet ver-, katlet-, acımasız ol- adaletsiz ol-, saldır-, yen-' (1997:201).

Kelime **TAS**'ta 'niyaz, huşu etmek' (?) {Halktandır şol ki Tanrı'ya tapar **kıyılarak** (Cev. Es. XV. 34) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. İnce ince doğranmak 2. Acınmak, gaddarlık etmek 3. *mecazlaşmış* Çok ağrımak, kesilmek, gücü kalmamak 4. *mecazlaşmış* "kıyılır gibi olmak", ezilmek, bayılmak' anlamlarında anlam dairesi somut ve soyut yollarla genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**'de ise kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'deki 1. ve 4. maddelerindeki anlamları kayıtlı olup diğerleri yoktur. **TS**'de 2. ve 3. maddelerdeki anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 'açlıktan ya da başka nedenlerden mide ağrımak' (VIII-2856) olarak geçer.

kızlık, (**kızılılık**, **kızılığ**, **kızılıh**) bkz. Soyuta eklenen soyut kavramlar

kızlık Radloff (1899:II-833) *kız+lık* kelimesinin anlamlarını (Kazan, Osmanlı) ‘1. *Bakirelik, masumluk* 2. *Kızın durumu, sorumlulukları, kız evlat olmak* 3. *Kızlık zarı* 4. *Nadir, kıt bulunan*’ olarak vermiştir. Sevortyan (1997:193), sözlüğünde *kızlık* kelimesi yerine –(a)lak ekiyle türemiş *kızalak* ‘*kızcağız, kızak; köle kız*’ kelimesine yer vermiştir.

Kelime FN’de ‘bir kadının evlenmeden önceki yaşantısıyla ilgili, kızlık’

Zebûn olmuşdu **kızılıktan** be-ğâyet

Yoğıdı dirliğinde hiç tākāt (275)

FFANG’da ‘kızlık, iffet’ anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve TS’de kelime, ‘bir kadının evlenmeden, önceki yaşantısıyla ilgili, o döneme özgü’ anlamı yanında ‘1) Cinsel ilişkide bulunmamış bayanın durumu, erdenlik, bakirlik, bekâret, bikir, 2. Üvey kız’ anlamlarını da kazanmasıyla anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. DS’de kelime, (I) Kızlık, (II) Üvey kız (VIII–2868) anlamlarında da kullanılır.

kızır- Radloff (1899:II-821), kelimenin anlamını (Altay, Teleüt, Sagay, Koybal, Osmanlı, Azeri), ‘*kırmızı olmak, kızır-*’ olarak vermiştir.

Kâşgarî (1999:IV-326), Divanı’nda *er-* ekinin *er-* fiilinden geldiğini ifade etmektedir. “*Kızardı* fiili(nin) aslının *kızıl erdi*’dir, ‘kızıl oldu’ anlamındadır (Ercilasun, 2007: 340)

Kelime TM’de ‘kızarmak’ {döner ve **kızarmağa** başlar ve yübüset dahı üzerine galabe ider (29a-10), MT’de *kızır-* (54b-12), CCK’de *kızır-* (1095), TA’da *kızır-* (19b/1) ‘kızarmak, kırmızı bir renk almak, kızılılaşmak’, T’de *kızır-* Bir hastalıktan ötürü, vücudun bir yeri kırmızılaşmak, kızarmak (79b-5); *kızarmak* Vücudun, bir hastalıktan ötürü bir mahallin kızarması, kızarma (79b-5), HHT’de *kızır-* 1. Kırmızı veya ona yakın bir renk almak [091a/10] 2. Güneşin batmaya başlaması [102a/3] anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve TS’de *kızarmak*, EOT metinlerinde geçen temel anlamı devam ettirmiş ve “1. Bazı sebze ve meyveler olgunlaşmaya başlamak, olgunlaşmak” anlamı yanında 2. Kırmızı veya ona yakın bir renk almak 3. Utanç, öfke vb. duyguların etkisiyle, kanın yüze hücumu sonucu yüz kırmızı bir renk almak. 4. Yiyecekler tavada kızgın yağ içinde veya ateşte kırmızılaşarak pişmek” anlamlarını

kazanarak anlam dairesini somut ve benzetme yollarıyla genişletmiştir. **DS**'de *kızarmak/kızağlamak* biçimlerinde 'oyunda mızıkçılık etmek' (VIII-2862) olarak kayıtlıdır.

kızmak Clauson (1972:681), sözlüğünde kelimeyi şöyle açıklamıştır: “‘*kızarmak*’ *bundan (1) ‘kızmak’; (2) ‘kırmızı olmak’ (sinir, utanç vs. ile)’* ve genellikle ‘*ısınmak*’ olarak GD Türkçesinde *kızı-*; G Özb. *kizi-*; fakat KD Tuv. ‘*utanmak*’; GB Osm. ‘*sinirle alevlenmek*’) bütün modern şivelerde yaşar ve Osm. XV’teki anlamı ‘*ısınmak; kırmızı olmak*’”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Isın-, kız-, kırmızı olmak, alevlen-, kızar-* 2. *Yan-, canlan-, alevlen-, ilgilen-, çabala-, gayret et-, heyecanlı ol-, coşkuya gir-, sinirlen-, kız-* 3. *Kız-, gıcık ol-* 4. *Tıbbî (ateşi çık-)* 5. *Sahoşlan-* 6. *Yan-, piş- (çürü-)* (ot, zahire için)’ olarak vermiştir. Şerbak, kelimenin eski şeklini **kis-* ‘*kız-, kırmızı ol-*’ (ünlüsü uzundur) olarak vermiştir. Yakut Türkçesi, bunu kanıtlar biçiminde açıklamıştır. Räsänen ve Clauson kelimenin şekil ve anlam listesini vermiştir (1997:189-190).

Kelime **TAS**'ta 1. Isınmak {Germiden (Fa.): Issı olmak ve **kızmak**

2. Kızarmak.

Halâvette erir şeker lebinden

Melâhatte **kızır** gül gabgabinden (Muham. XV. 436)

SN'de *kız-* Isınmak (2426), **GN**'de *kız-* Kızarmak, utanmak (2867), **GT**'de Kızarmak, yanmak (22b-13), **T**'de *kız-* 1. Ateş basmak, hararetlenmek, ısısı artmak (75b-10) 2. İyice ısınmış ol-, ısıtıl- (89a-5); *kızmaK* Hararetlenmek, vücut ateşi meydana gelmek (79a-13), **YZ** *kız-* Yakmak (27a.769), **TM**'de *kız-* Kızmak, ateşte kızarmak (84b-8), **PN** *kız-* Sıcaklıktan bunalır hale gelmek (46a/09), **MC**'de *kız-* 1. Kızmak, ısınmak 2. Kızarmak, **CCK**'de *kız-* Çok ısınmak, sıcaklığı artmak (2119), **MŞV**'de (Güneş) Kıp kırmızı kesilmek (9a/10), **KAB**'da Öfkelenmek, kakımak. Çok ısınmak, yakacak derecede hararetlenmek. Hayvanların azması, dişi hayvanın erkek istemesi, **ŞŞÇ**'de 1. Isınmak (20479) 2. Meczâî kızışmak, hareketlenmek (47716), **FR/K**'de *kız-* Kızarmak. Kızışmak. Kızmak (123a-1), **Bİ**'de *kız-* 1. Hareketlendirmek, işe, ava hazır olmak (270) 2. Hararetlenmek (1021) 3. Ateşte kızgınlaşmak (1704) olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, “ısıtılan veya ısınan bir nesnenin sıcaklığı çok artmak”

anlamı yanında, “1) At, eşek vb. hayvanlar çiftleşmek istemek, kösnümek, 2) Dişi kuşlar zamanı gelip kuluçkaya yatma isteği göstermek, 3) *mecazlaşmış* Öfkelenmek, sinirlenmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**’de kelime, ‘yemek ekşiyip bozulmak’ (2868) olarak geçer.

kiçi, (giçi, kici) Clauson (1972:696), kelimenin temel anlamının ‘*küçük*’ olduğunu, ancak ‘*köpek yavrusu*’ gibi bazı genişlemiş anlamlarla yaşadığını, yuvarlak vokalli *küçük* gibi şekillerin Farsça ‘*kûçak*’la ilgili olduğunu ve bununda Farsça’dan alıntı bir kelime olma ihtimalinin yüksek olduğunu neden olarak da kelimedeki son ses *-k*’nin başka türlü açıklanamayacağını söylemiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Küçük, ufak, çocuk, bebek* 2. *Önemsiz, daha alçka; menfur (iğrenç)* 3. *Az, azıcık*’ olarak vermiştir. Bang, *kiçig* < **kitsig* ve **kit* (**kid, kič*) olarak kaydetmiş ayrıca kelimenin anlamının belirsiz olduğuna işaret etmiştir. Sevortyan’a göre *ts>ç* (**kitsig* > *kiçig*) fonetik olayının olanağı *süçig* ‘*tatlı*’ > *süt* ‘*süt*’ +*sig* örneği ile kanıtlanabilir (1997:75-77).

Kelime **TAS**’ta ‘*küçük*’ {Bunca zamandır kim ana aman vermişven kamu çeri ve ulu **kiçi** bilmiştir. (Kel. XIV. 43), **KT**’de *Küçük*; henüz buluş çağına gelmemiş (çocuk), **ŞŞÇ**’de Zayıf, güçsüz kimse (1862) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **ŞŞÇ**’deki ‘*kuvvetsiz, zayıf, gevşek*’ anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *küçük*, ‘1) Kısa, bodur, gelişmemiş, güdük, 2) Kuyruksuz, kuyruğu kesik (hayvan), 3) Ağaç direklerin hazırlanması sırasında arta kalan kısa parça’ olarak somut yollarla anlam dairesi genişlemiştir. **DS**’de *küçük* biçiminde (I) 1) Kuyruksuz, kuyruğu kesik hayvan, 2) Tüyü dökülmüş uyuz köpek, (II) Kısa, bodur, gelişmemiş, (III) 1) Şubat ayı, 2) 1 Şubattan 22 Marta kadar olan zaman, (III) Sıkma denilen kadın ceket (VIII-3024) anlamlarında kayıtlıdır.

kişi Clauson (1972:752–753), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “‘*adam, şahıs, insan*’, cinsini belirtmeden, sık sık hayvanlar ve olağanüstü yaratıklarla zıtlık halinde” Osm. XIV’deki anlamı ise, “kişi ‘*adam, insan*’; bütün dönemlerde yaygın; birkaç XIV ve XV metninde özellikle ‘dişi’ye zıt olarak ‘erkek’ anlamında TTS I; II; III; IV.” Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *İnsan; sima, kişilik, şahıs, birisi, herhangi biri* 2. *Yabancı, başkası, başka erkek* 3. *Erkek* 4. *Koca, eş* 5. *Karı, eş* 6. *Çiftten biri* 7. *Köylü, işçi, hizmetçi* 8. *Zarif, asil, cesur, mert*’ olarak vermiştir. *kişi* ‘*insan, yüz*’ kelimesi runik ve Uygur

yazılarında kisi ‘karı’ ayrılmaz. Bu yüzden 5. maddede verilen anlamlar bunu yansıtmaktadır. Kelimenin kökenin net olmadığını söylemiştir. Räsänen, kelimenin şekil ve anlam listesini vermiştir (1997:78-79). Eren, kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: 1. ‘*insan, kimse*’, *şahıs*’; 2. *eş, koca*’; 3. ‘*erkek*’. Kelimenin Eski, Orta ve Eski Kıpçakçada ‘*kişî*’ olarak geçtiğini; ancak kökeninin bilinmediğini de ekler (1999:247).

Kelime **TAS**’ta 1. İnsan, adam, kimse {...Bunları aruk kişilere vermeyeler balgamî **kişilere** vereler (Yadigâr. XIV. 82-2)

2. Erkek

Kişiler arasında bir dişi yok

Dişiler olduğu yerde **kişi** yok (Hikmet XV. 549)

3. Sahip

Dedi kim kaziye acep neyiki

İki atın ola **kişisi** iki

Durayın, göreyin hikâyet nedir

Elimden bu atları hod kim alır (Süh. XIV. 152)

DK’de (2-2), **GT**’de (7b-3), **IN**’da (1279), **BH**’de (3B/3), **ŞKM**’de (6a/9), **YZ**’de (8a.201), **CCK**’de (268), **Bİ**’de (323) ‘*kişi, kimse, şahıs, insanoğlu, ferd, adam Kişi (erkek, kadın, kız)*’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, 1) İnsan, kimse, şahıs, 2) *eskimiş Erkek*” anlamları yanında, “1) Çekimli fillerde ve zamirlerde konuşan, dinleyen, sözü edilen varlık, şahıs, 2) Oyun, roman, hikaye, vb.nde yer alan kimse, 3) *halk ağzında Eş, koca*” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’deki ‘*oyun, roman, hikaye, vb.nde yer alan kimse*’ anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır. **DS**’de kelime, (I) 1) Evin erkeği, koca, 2) Yabancı erkek (VIII-2885) anlamlarında kayıtlıdır.

kişilik (*kişi*+ + *l^k* (i.i.y.)) Clauson’un (1972:754), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: orijinalinde “insanlık, iyilikseverlik” vb. bütün modern şivelerde yaşıyor;

orijinal anlamı NC Kır.: NW Kk. gibi bir iki şivede yaşıyor. Fakat başka yerlerde genellikle ‘insanlık/beşeriyet’ veya kendinden önce saygıyla ‘(pek çok) insan topluluğu’ anlamına geliyor. Hak. XI, Hwar. XIV, Osm. XIV kişilik ‘insanlık’ bir veya iki XIV-XVI metninde kayıtlıdır.

Kelime **TAS**’ta 1) İnsaniyet, insanlık, iyilik. {...Liykin ululuğa ve mürüvvete ve **kişiliğe** ol lâyıktır kim...(Kel. XIV. 82) 2) Bir kimsenin başka birisine gönderdiği meyve, çerez gibi armağan. {Gelvend [Fa.]: Bir yerden bir yere **kişilik** gönderilen çerez ve gayri nesne (Nimeti. XVI. 523), EOT sonlarında yazılmış **ŞŞÇ**’de ‘insaniyet, insanlık’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelimenin daha önce **TAS**’ta kazandığı ‘bir kimsenin başka birisine gönderdiği meyve, çerez gibi armağan’ anlamını kaybetmiş, ‘1) Bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerinin bütünü, şahsiyet, 2) İnsanlara yalısacak durum ve davranış, 3) Bireyin toplumsal hayatı içinde edindiği alışkanlıkların ve davranışların bütünü, 4) Herhangi bir kişi için, herhangi bir kişiye yetecek miktarda olan, 5) Herhangi bir sayıda kişiden oluşan 6. *halk ağzında* Yabanlık’ anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca **TS**’de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**’den farklı olarak halk ağzındaki ‘yabanlık’ anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**’de ‘bayramlarda ya da konuk yanına çıkarken giyilen yeni giysi’ (VIII–2886) olarak geçer.

koca Drevnetyurskiy Slovar’da (1969:638), *xoža* ‘ihtiyar, yaşlı’ anlamıyla geçer: *jigit xoža bolur jañi eskirür* (Yiğit (genç) ihtiyar olur, yeni eskir). Radloff (1899:II-618) kelimenin anlamlarını (Kırım, Osmanlı, Çağatay) ‘1. İhtiyar, yaşlı 2. Eş, koca 3. Büyük, kocaman, güçlü ruha sahip 4. Hadım’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘ihtiyar’ {Yiğitler korkudan kocaldı, **kocaları** ölümün gözüyle gördü. (Anter. XIV. 439), **DK**’de İhtiyar, erkek, yaşlı erkek (34-2), **SN**’de 1. Yaşlı, ihtiyar, tecrübeli (2542) 2. “ey yaşlı kişi” anlamında ünlem (2730), **T**’de 1. Yaşlı insan, ihtiyar (12a-9) 2. Büyümüş, çocukluk çağını arkada bırakmış kimse (112a-2), **GBTBİ**’de 1. Yaşlı (hayvanlar için) (56-b/6) 2. Yaşlı, ihtiyar (insanlar için) (26-a-9), **MT**’de (3a-8), **KY**’de (1255) ve **Bİ**’de (1417), ‘koca, yaşlı, ihtiyar’, **FFANG**’da ‘yaşlı, yaşlı adam, erkek tüccar’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, s. 1. Büyük 2. İhtiyar, yaşlı 3. Eski, meşhur 4. Büyük , akıllı; *i.* 1. İhtiyar kimse 2. Er “bir kadın eşi” anlamlarında anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de

koca, “(I) Bir kadının evlenmiş olduğu erkek, eş, zevc ve (II) 1. Yaşlı, ihtiyar, pir 2. Büyük, geniş, 3. Kocaman, iri, 4. Yüksek, 5. *mecazlaşmış* Büyük, ulu” biçimlerinde **Kâmûs-ı Türki**’den farklı olarak eşgösterenli değerlendirilmiş ve ayrı maddede verilmiştir. Ancak bizce her iki maddede verilen anlamların birbiriyle eşgösterenli olmasını gerektiren ciddi bir anlam ayrılığı yoktur. Kelimenin temel anlamı, ‘(birinin bir diğerinden) yaş veya bilgi bakımından büyük olması’dır. TS’nin I. maddesindeki anlam, TS’nin II. maddesindeki ‘büyük, koca, ulu kişi’ anlamlarından benzetme ve mecazî yollarla oluşturulmuştur. Bir kadının kocası, -kendisinden yaşça küçük bile olsa-yaradılış icabı kendisinden kat ve kat büyüktür. Bu durum, en güzel biçimde Kur’an-ı Kerim’de Nisâ sûresinin 34 ayet-i kerimesinde “*erkekler kadınlar üzerinde hakimdirler*” olarak anlatılmaktadır. Ünlü müfessir İbn-i Kesir, (IV-1678-1682) bu meali, “erkekler, kadınlar üzerinde hakimdir, onun reysidir, büyüğüdür, onun üzerinde hakimdir, eğrildiği zamanlarda onu terbiye edicidir. Çünkü Allah kimini kimden üstün kılmıştır. Zira erkekler kadınlardan daha üstündürler, erkek kadından daha hayırlıdır. Peygamber efendimizin; işlerinin idaresini kadınlara veren bir kavim, asla kurtuluşa ermeyecektir, söz gereğince en büyük hükümlerlik (idarecilik) da erkeklere aittir” şeklinde tefsir eder. Dolayısıyla bu açıklamalardan sonra anlaşılıyor ki, TS’de kelimeyi, iki ayrı başlık altında değil, tek bir başlık altında anlam dairesi genişlemiş bir kelime olarak vermemiz daha doğru olur.

kol (< **kōl* ‘kol’ (Tekin, 1975:259)) Clauson’a (1972:614-615) göre kelimenin anlamı ‘üst kol’, *elig* ‘ön kol’, *el*’e zıt olarak, fakat bazı modern şiveler daha genel olarak ‘kol’ ve hatta ‘el’ için kullanılıyor; aynı zamanda çeşitli mecazi anlamlara sahip, meselâ ‘ordunun kol’u’ gibi. Kelimenin F’den alıntı olduğunu ifade ettikten sonra tarihi gelişimi hakkında şunları söyler: “Uyg. VIII, Hak. XI, Çağ. XV, Harz. XIV 1. ‘kol’; 2. ‘vadi’ (HŞ. 139). Osm. XIV *kol* 1. ‘kol’; 2. ‘yön’; oldukça yaygın. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Kol (a. Omuzdan ele kadar b. Kolun tümü (aktif organ olarak) c. Omuz d. Yen (giyim için) e. Koltuk altı f. Hayvanın ön ayağı g. Parmak) 2. İmza, yaz (tipi) 3. Dal 4. Sap, kabza 5. Taraf, yan, yön 6. Ordu kanadı 7. Müfreze, kol, ordu, askeri birlik 8. 100 bin 9. Bir adet kumaş’ olarak vermiştir. Ona göre kelimenin temel anlamı ‘omuzdan ele kadar kol’dur. Bu anlamda kelime **el*/**elig* anlamına aittir. Türk lehçelerinde **el*/**elig* kaybolmuş, kol bu anlamı karşılar olmuştur. Kelimenin parmak

anlamı kol'un karşıladığı zaman meydana çıkmıştır: *el*→*parmaklar*→*parmak* (1997:35-37).

Kelime **TAS**'ta 1. Taraf, yan, cihet (Resûl Hazreti çerisini sağ sol yasadı, sağ **kola** Zübeyr... (Si. Da. XIV. 715-2) 2. El. (Andan **kol** kaldırıp iki cânıpten çalınan çeng-i Harbîleri dindirip... (Müslim. XV. 7,17) 3. Devriye gezen, asker, bekci (Mezbur benim, **kol** getirip cebren döğe döğe bir mut arpam alıp.. (Sic.D. XVI. 4, 733), **SN**'de *kol sığa*-1. Kollarını sıvamak, bir iş için hazırlanmak (2884) 2. Bir işi canla başla yapmak (2246), **DK**'de Kol, taraf (25-8), **KT**'de Hayvanın ön ayağı (139b-11=18/18), **GT**'de 1. Kol (64a-11) 2. Taraf (69a-10), **TİKT (A)**'da Devriye (69b/8), **İM**'de Kol, grup (1568), **FN**'de 1. Kol (4980) 2. (saban için) Kol (5910), **KBP**'de Kol, kanat (14a/01), **ŞŞÇ**'de 1. Kol (5876) 2. El (51000) 3. Taraf, yan (3734), **Bİ**'de Kol, omuz, el arası (1729) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de **TS**'de kelime, "1) *anatomide* İnsan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm, 2) *tarih* Güvenliği sağlamak amacıyla oluşan polis, jandarma ve veya asker topluluğu, karakol devriye, 3) *askerî Kanat*" anlamları yanında, 1) *anatomi* Koyun, dana, kuzu vb.nde ön ayağın üst kısmı, 2) Giysinin kolu saran bölümü, 3) *bitki bilimi* Ağaçlarda gövdeden ayrılan kalın dal, 4) Makinelerde tutup çevirmeye, çekmeye yarayan ağaç veya metal parça, 5) *müzik* Bazı çalgılarda elle tutulan sap bölümü, 6) Bir koltukta, bir divanda kol dayamaya yarayan parça, 7) Bir şeyin ayrıldığı bölümlerden her biri, dal, kısım, branş, 8) İş takımı, ekip, grup, 9) Dizi, düzen, 10) *denizcilik* Bir halat oluşturan bükülmüş lif demetlerinden her biri" anlamları da vardır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'de farklı olarak '1. *Atın ön ayağı* 2. *Gömlek koluna eğreti olarak takılan kolalı keten bezi* 3. *Bir topluluğun ayrılmış olduğu daha küçük toplulukların her biri* 4. *Orta deceli okullarda rehber öğretmenlerinin idaceciliğinde yürütülen eğitici ve öğretici faaliyet* 5. *Yön, taraf*' anlamları da vardır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'den farklı olarak 'müzik Bazı çalgılarda elle tutulan sap bölümü' yoktur. Dolayısıyla kelime, bu terim yoluyla bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (III) İmza, (IV) Kök, köken, (V) 1) Orman, 2) Yapılarda kullanılan on beş santimetre çapında dört köşe biçilmiş ağaç, (VI) Avcılıkta gözetleme deliğinin çevresine ve bu deliğe giden yolun iki yanına konan çalı çırpı, (VII) Boynuzlu olması gerektiği halde boynuzsuz ya da kısa ve kırık boynuzlu olan hayvan (VIII-2906, 2907) anlamlarında kayıtlıdır.

kolçak, (kolçağ) (<**kōl* 'kol' (Tekin, 1975:259)) Clauson'un (1972:618) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: *ko:l*; SW Az. *ğolçağ*; Osm. *kolçak* biçimlerinde yaşamakta ve 'dirsekten yukarı geçirilen bilezik, iş eldiveni, zırh eldiveni' benzeri anlamlarda. Uygur Türkçesinde benzer şekilde -çak şeklindedir; ama bu anlamlar kaydedilmemiştir. Uyg. VIII. *iki ko:lıçakın atası boy(unun) koçup* ‘; Çağ. XV. *kolçak*. Sevortyan (1997:40), *kol* ismine -çak (küçültme eki) ile türemiş kelimenin anlamalarını '1. Zırhın metalik parçaları 2. Kolluk; hasat zamanında dirsek ve dizlere geçirilen kumaş parçaları 3. Dirsekten yukarı geçirilen bilezik; eskiden gelinliğin yenlerinin üzerindeki (pul) yalancı sırmadan süs 4. Gömlekte kolun alt kısımlarını genişletmek için konulan ek (parça) 5. Eldivenler; el ile çalıştırılan tarım aleti' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'kola geçirilen kılıf' {**Kolçaklarından** hûn-ı a'dâ çekide olmuş akar. (Müslim. XV. 28,6), **FN**'de Kolçak; pazıbent (5093) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, "ceket veya gömlek kollarının kirlenmesine engel olmak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk" temel anlamı yanında, 1) Yalnız başparmağı ayrı, diğer dört parmağı bir örülmüş yün eldeven, 2) Koltuk veya iskemlenin kol konacak parçası, 3) Kola geçirilen işaretli bağ, pazubent, 4) *tarih* Zırhın kola geçirilen parçası anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak 'iplik çıkırığında çarkı çevirmeğe yaray küçük kol' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1) Ceket, gömlek ya da elbise kollarının kirlenmesine engel olmak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk, 2) Gömleklerin kol ağzına dikilen parça, 3) Subaylarda rütbeyi göstermek üzere ya da süs olarak elbisenin omuzlarına takılan işaretli parça, apolet, 4) Eldiven, 5) Kadınların iş yaparken giydikleri giysi, önlük, 6) Dizlere kadar giyilen tabansız çorap, 7) Cepken, yelek, içlik gibi kolsuz giysi, 8) Eskiden gelin elbiselerinin kolların yapılan sırma işlemeli süs, 9) Pantolonun diz ve arkasın avurulan yama, 10) Kol ve dirseğe vurulan yama, (II) Kirman eğilirken kola sarılan yapağı, (III) Kollara çoğunlukla dirsektan yukarıya takılan bilezik (VIII-2908, 2909) anlamlarında kayıtlıdır.

kolluk (*kol*+ (<**kōl* 'kol' (Tekin, 1975:259)) + *ll⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1899:II-595), *kol+luk* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Nöbetteki askerler, devriye askerleri, bekçi, asker 2. Kollar için manşon' olarak vermiştir. *Kolçak* ile *kolluk* aynı kökten

türemiştir. Sevortyan, sözlüğünde *kolluk* kelimesine yer vermemiş, *kolçak* kelimesi üzerinde durmuştur.

Kelime **TAS**'ta 'kola giyilen zırh, kolçak' {**Kolluğun** ve butluğun cümle cebsin giyip... (Müslim. XV. 7,49), **D**'de Kola giyilen zırh (142a/11), **AGH**'de Zaptiye' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de (I) ve **TS**'de kelime, (I) "iş yaparken giysiyi korumak için bilekten dirseğe kadar kola geçirilen, ekseri koyu renkli bir kumaştan dikilmiş bir parça" anlamı yanında, 1) Gömlek kollarının ucundaki iliklenen bölüm, manşet, 2) Kollara takılan ve dikkati çekmesi istenen görevlilerin kimliklerini gösteren şerit" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'deki 'iş yaparken giysiyi korumak için bilekten dirseğe kadar kola geçirilen, ekseri koyu renkli bir kumaştan dikilmiş bir parça' anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (I) Arabada yastık denilen kısmın dört tarafına kanatlarına dayamak için konulan ağaç, (III) 1) Eldiven, 2) Ceket, gömlek ya da elbise kollarının kirlenmesine engel olmak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk, (IV) Tırabzan, merdiven parmaklığı (VIII-2911) anlamlarında kayıtlıdır.

konak (*ko- + -n- (dönüşlülük) + -ak (f.i.y.)) Clauson (1972:637), kelimeyi şöyle açıklamıştır: 'eski bir dönemden beri hem (1)' 'misafir kalmaya gelen kişi' hem de (2) 'birinin (genellikle kısa bir süre için)' yerleştiği yer, geçici konut' vb. şeklinde vermiştir. Kelime bütün modern şivelerde vardır. **KD** Türkçesinde *konok/konuk* 'misafir' hem de konak 'misafir; otel; büyük ev; resmi mesken' ve hatta 'tatil yaparken bir günde katedilen mesafe' anlamında da kullanılır. Ancak bu anlam, tek başına gibi görünüyor. Osm. XIV'de konak 'ev, geçici konut' vs.; konuk 'misafir'; bütün dönemlerde yaygın; konak 'misafir' şeklinde kayıtlıdır. Sevortyan (1997:55), *konak I* kelimesinin anlamını 'misafir, geceleme, durma yeri' olarak vermiş, kökenini de *kon-* (*inmek, duraklama*) getirmiştir. *ko:- eski biçimdir. Doerfer'e (1967:III-1539) göre *konak*, Türkçe yazılı metinlerde Moğol sonrası devirlerde yer aldığı için Moğolcadan alıntı bir kelimedir.

Kelime **TAS**'ta 1. Konuk olunan yer, menzil, misafirhâne {Tatar-ı gamzen eyledi yağma **konak konak** (Baki. XVI. 144) 2. Misafir {Ve dahi eydür: **konak** komayan eve ferişte girmez (Cennet. XV. 322)

3. Bir konaklık yer

Ursa ger şekl-i andelibe kalem

Savtın alırdı bir **konakdan** esam (Miri. XVI. 118)

IN'da *konak* Menzil, misafirhâne (5804), ŞŞÇ'de Kalınan, oturulan yer (6531) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, (I) “1) Misafir, 2) *eskimiş* Yolculukta geceyi geçirmek için inilen konaklanılan yer, 3) *eskimiş* Araba ve hayvanla bir günde alınan yol” anlamları yanında, 1) Büyük ve gösterişli ev, 2) Hükümet işlerinin yürütüldüğü yapı, 3) *hayvan bilimi* Konakçı” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yollarıyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak ‘oturma yeri’ anlamı da vardır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **Kâmûs-ı Türkî**'de de kelimenin **TS**'deki ‘*hayvan bilimindeki* ‘konakçı’ anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (II) 1) Konuk, misafir, 2) Yolculukta geceyi geçirmek üzere yapılan yer (IV) Bir günlük yol aldıktan sonra varılan köy, bucak, kent (VIII-2915); (I) Ölmüş bit kabuğu (III) İki katlı köy evi (XII-4554) anlamlarında kayıtlıdır.

konakçı (**ko-* + *-n-* (*dönüşlülük*) + *-ak* (*f.i.y.*) + *+C⁴I⁴* (*i.i.y.*)) Radloff (1899:II-537), *konak+çı* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*ev hizmetçisi, yolculara konaklamak için odaları hazırlayan hizmetçi*’ olarak verir.

Kelime **TAS**'ta ‘konak hazırlamak için önce giden kimse’ {Melun cehenneme **konakçı** gitti. (Müslim. XV. 4, 19) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *eskimiş* 1) Toplu olarak yapılan yolculukta konak yeri sağlamakla görevli kimse, 2) *tarih* Sefere çıkan askerlerin önünden gidip konak yeri sağlamakla görevli subay, 3) *hayvan bilimi* Asalağın erginini veya gelişim evrelerinden gerhangi birini taşıyan canlı, konuk’ anlamlarında anlam dairesini genişletmiş olarak karşımıza çıkar. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki *hayvan biliminde* geçen anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de Konağa yer hazırlayan kimse (VIII-2915); Otelci (XII-4564) olarak geçer.

konmak Clauson (1972:632), kelimenin kökenini **ko-*: diye bir fiile bağlamış ve bunun dönüşlü şekli olduğu görüşündedir. Anlamlarını da “(*kuş için*) ‘*konmak*’; (*insan için*) ‘*durmak*’ (yolculukta gece için) ‘*yerleşmek/konaklamak*’ (*bir yere belirsiz bir süre için*).” olarak vermiştir. Sevortyan (1997:54-56), kelimenin anlamlarını ‘1. *Yükseklikten*

in-, otur- → *yere kon-* (*kuş, kelebek için vs.*) 2. *Kal-, gecelemeğe kal-, yaşa-, çadır kur-, yolda mola ver-, konakla-* (*misafir ol-*), *kısa bir süre için bir yere yerleş-/mesken edin-* olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: **ko:* temelindeki *-n* eki ile oluşmuş refleksif biçimdir. Bazı araştırmalar tarafından **ko-, koy- (sal-)* ile özdeşleştirilmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'yolcu bir yere inip oturmak, konaklamak' {Her yere kim ol **kondu** ve ayağın bastı cümle imaret oldu. (Enb. XIV. 43), **BHMİH**'de *kon-* Konmak, konaklamak, inip yerleşmek (Kâş. Caf. TT. Müh. Abu H. Ettuhfe. Kom. Dede) (284: 20), **YED**'de Geçici olarak sakin olmak; haşır olmak. Meydana çıkmak, kalkmak, ayakta durmak, bitmek, **SN**'de *kon-/ konmah* Konaklamak, inmek, misafir olmak, yerleşmek (807), **HN**'de *kon-* Konmak, oturmak (1044), **D**'de *kon-* (I) Konmak, konaklamak, yerleşmek, oturup dinlenmek (7a/2), **DK**'de *kon-* Konmak (kuş), konaklamak, gelip konmak, inip yerleşmek, (misafir, yolcu, kervan) inmek (26-7), **ŞKM** *kon-* Âdet edilmek, bırakılmak, ortaya çıkarılmak (37a/4), **TİKT**'te *kon-* 1. Konaklamak, yurt edinmek (57b/14) 2. Kuş bir yere konmak (108b/19), **TİKT (A)**'da *kon-* 1. Yerleşmek (19b/16) 2. Bir yere inmek, konuk olmak (67b/11) 3. Geçici kalmak (188a/10), **MM**'de *kon-* (II) (Kuş, toz), bir yere inmek (805); Bir süre için bir yeri yurt edinmek, bir yere yerleşmek (1014), **MNHS**'de *kon-* Bırakılmış, yerleştirilmiş olmak (32a.13), **IN**'da *kon-* Yolcu bir yere inip otur- (4360), **CCK**'de *kon-(I)* Yerleştirilmek, konmak (2346); *kon-(II)* 1. Yolculuk esnasında bir yere inmek, konaklamak (2413) 2. İnmek, düşmek (3103), **ŞŞÇ**'de 1. Konulmak (20665) 2. Bir yere inip oturmak, konaklamak (29186) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelimenin yukarıdaki EOT metinlerinde geçen (II) "1. Yolculukta geceyi geçirmek için bir yerde kalmak, konuk olmak 2. Kuş, kelebek, uçak, toz vb. bir yere inmek, 3. Kısa bir süre için bir yere yerleşmek, bir yeri yurt edinmek" anlamları yanında *mecazlaşmış* 'bir şeyi emeksiz edinmek" anlamını da kazanarak anlam dairesini soyut yolla genişletmiştir. **DS**'de kelimenin 'kısa bir süre için bir yere yerleşmek' (VIII-2918) olarak somut temel anlamı kayıtlıdır.

kondurmak *kon-*'in ettirgen şekli. Radloff (1899:II-546) *kon+dur-* kelimesinin anlamlarını (Komidin, Kırım, Kırgız, Çağatay, Osmanlı, Karayim Troki, Luck) '1. Oturtmak, yerleştirmek 2. Birisine kalabilceği bir ev vermek 3. Geceletmek 4. Misafir

etmek 5. *Dikmek*, *oturtmak* 6. *Toz kondurmamak ve en ufak bir itirazı kabul etmemek*' olarak vermiştir. Clauson (1972:636), kelimenin anlamını '(insanları bir yerlere) yerleştirmek; (birini) gece için misafir etmek, gecelemek' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'misafir etmek, gelen misafiri oturtup ağırlamak' {Ya yiğit, bu bizim atalarımızın âdetlerindedir ki konuk **konduravuz**, ana taam verevüz. (Leys. Mu. XIV-XV. 110-2), **DK**'de *kondur-* Kondurmak, konaklandırmak, indirmek, (misafir, kervan, yolcu) yerleştirmek, misafir etmek (12-1), **KMT**'de *kondur-* Gelişigüzel takmak, iliştiirmek; birden yapıvermek veya söyleyivermek (124^a10), **ŞKM**'de *kondur-* Kondurmak, bırakmak (28b/7), **YZ**'de *kondur-* Kondurmak, misafir etmek, indirmek, oturtmak (33b.964), **TİKT (A)**'da *kondur-* 1. Yerleştirmek, yer tutturmak (6a/3) 2. Konuk etmek (152b/4) 3. İliştirmek (32a/2), **KY**'de *kondur-/kondır-* (1896), **CM**'de *kondur-* ve **IN**'da *kondur-* (1963) 'misâfiri kondurup ağırla-', **ŞŞÇ**'de *kondur-* 1. Konmasına sebep olmak (20858) 2. Misafir etmek, ağırlamak (24911), **Bİ**'de *kondur-* (kuşu) Bir yere indirmek (207) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Konma işi yaptırmak, 2) Gelişigüzel takmak, iliştiirmek, 3) Birden yapıvermek veya söyleyivermek, 4) *mecazlaşmış* Yakıştırmak, haksız yere birtakım eksiklikler isnat etmek, üzerine yormak' anlamlarında anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de (I) Bir sözü tam yerinde ve sırasında söylemek, taşı gediğine koymak, (II) İşlemede, işlenen renkleri birbiriyle uygun olarak yerli yerinde kullanmak, bağdaştırmak, (III) Konuk etmek (VIII-2917) anlamlarında kayıtlıdır.

konuklamak (*konuk* (**ko-* + *-n-* (dönüşlülük) + (*I⁴*)*k*+ (*f.i.y.*)) + *+lA²* (*i.f.y.*)) Radloff (1899:II-541) *konuk* +*la* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*gecelemek, misafir ağırlamak*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'misafir edip ağırlamak' {Her gün türlü türlü nimetlerle acları **konukladı**. (Kesir. XV. 41), **SN**'de *konuhla-* (851), **DK**'de (70-9), **TİKT (A)**'da Misafir olmak (105a/3), **TİKT (M)**'de *konukla-* Misafir ağırlamak, misafir etmek (438a/3), **KY**'de *konukla-* (1455), **ŞŞÇ**'de *konukla-* (29903) 'konuklamak, misafir etmek', **FFANG**'da *konukla-* 'misafirliğe çağırarak, davet etmek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'misafirliğe kabul etmek, ziyafet çekmek', **TS**'de ise *halk ağzında* '1. Konuk almak, 2. Yemeğe çıkarmak' anlamlarında kayıtlıdır. **DS**'de

kelimenin **TS**'deki '1. Yemeğe çağırarak 2. Konuk olmak' (VIII-2918) anlamları kayıtlıdır.

konusmak Radloff (1899:II-542-543), *kon+ş* kelimesinin anlamlarını (*Osmanlı, Çağatay, Kırım*) '1. Beraber durmak, inmek 2. Komşulukta yaşamak 3. İş ilişkilerine sahip olmak 4. Konuşmak, sohbet etmek, arkadaşlık etmek 5. Arkadaşça davranışlarda bulunmak' olarak vermiştir.

Bugün Standart Türkiye Türkçesinde bu kelimedede, önceleri "birlikte konmak, birlikte oturmak, oturmuşmak" gibi anlamları ile sonradan kazandığı "konuşmak" anlamı arasındaki sebep- sonuç ilişkisini sağladığı için anlam alanını değiştiren kelimelerimizden birisi olmuştur.

Kelime **TAS**'ta 'birbirinin karını, yakını, arkadaşı olmak'

Ol **konusmuş** benlere ey dil nazar kıl daima

Bu kırandan fitneler vardır hazer kıl daima (Lâmi. XVI. 76)

HHT'de *konuş-* Bir dilin kelimeleriyle düşüncesini anlatmak [012a/4], **VG**'de *konuş-* Karargâh olarak yerleşmek (99), **ŞŞÇ**'de *konuş-* Bir arada bulunmak (40954) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 1) Bir dilin kelimeleriyle düşüncesini sözlü olarak anlatmak, 2) Belli bir konuda söz etmek, 3) Bir konuda karşılıklı söz etmek, sohbet etmek, 4) Söylev vermek, konuşma yapmak, 5) Konuşma dili olarak kullanmak, 6) Düşüncesini herhangi bir araç kullanarak anlatmak, 7) İlişki kurmak veya ilişkiyi sürdürmek, 8) Flört etmek, 9) Dargın bulunmamak, 10) Oyuncak, hayvan vb. konuşmaya benzeyen bir takım sesler çıkarmak, 11) Gizli bir şeyi açığa vurmak, ele vermek, 12) Etkin olmak, 13) *mecazlaşmış* Becermek, uzman gibi yapabilmek, 14) *mecazlaşmış* Geçerli olmak, etkin olmak 15) *teklifsiz konuşmada* Şık ve zarif görünmek. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Gürültü etmek, 2. İnsanın sözlerini taklit etmek' anlamları da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

kopmak Clauson'un (1972:580) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: 'yükselmek'; muhtemelen orijinalinde 'havada yükselmek' anlamında idi, fakat Kâş. bunu aynı zamanda *tur-* gibi 'durmak, ayağa kalkmak' olarak açıklamıştır." "Türkü VIII, Hak. XI,

Çağ. XV, Hwar. XIV, Osm. XIV kop- ‘yükselmek, ortaya çıkmak’ vs.; bütün dönemlerde yaygın”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. (temel, mecaz) *Kalk-* (yerinden ayrıl-, kop-), *yerinden kalk*, *yerinden koy-*, *aniden fırla*, *diril-*, *kalk-* (gürültü; tipi hakkında), *peydah ol-*, *başla-*, *ortaya çık-*, *aniden başla-* 2. *Kop-* (örneğin *düğme*), *yırtıl-*, *kopup düş-*, *açılıp kop-*, *ayrıl-* 3. *Çok hastalan-*, *kop-* 4. *Acele git-*, *defol-*, *koş-*, *bırak-* 5. *Düş-*, *kop-* olarak vermiştir. 2. maddede verilen anlamlar, en eskidir, Altay dillerinde de aynıdır. Kop- fiilinde iki taklidî kökenli fiil bitişmiş olabilir: *kop-* (I) ‘*kalk-*’ ve *kop-* (II) ‘*ayrıl-*’. Ancak bu semantik türeme ihtimalini tamamen çıkarmak yanlış olur (1997:67-68).

Kelime **TAS**’ta 1) Ayağa kalkmak, haşrolmak.

Âhrette yüzü kara **kopusar**

Ağzının dudağını od öpüser (Mant. Tayr. XIV. 150)

2) Meydana çıkmak, zuhur etmek, neş’et etmek, çıkmak {Resûl Aleyhisselam zamanına yakın Bayat boyunda Korkut Ata derler bir er **koptu**. (Dede. E. XIV. 2)

3) Harekete geçmek, fırlamak, kalkmak

Çün azmede, seyldir hurûşan

Çünkü **kopa** bahr gibi cûşan (Ley. XV. 119)

SN’de *kop-* 1. Zuhur etmek, meydana çıkmak, olmak (858) 2. Haşrolmak, dirilemek (261) 3. Dünyaya gelmek (5210), **KİG**’de *kopmak* Başlama, çıkma (99b/11), **İM**’de Haşrolmak, toplanmak (1547), **ŞKM** *kop-* I. Kopmak, ayrılmak (103b/1) II. Belirmek, görünmek, meydana çıkmak (54a/2), **TİKT (A)**’da *kop-* 1. Meydana çıkmak, zuhur etmek (154a/17) 2. Kalkmak, haşrolmak (217a/14), **KY**’de Kalkmak, çıkmak, ayrılmak (1731), **MN**’de *kop-* Meydana çıkmak, görünmek; meydana gelmek, kopmak (103–19), **KT**’de *kop-* Kalkmak, haşrolmak (145a–6=19/15); *kopmak* Çıkma, doğma (16b–1), **MT**’de *kop-* Kopmak, ayrılmak; kalkmak (13b–14), **KBP**’de *kop-* Fırlamak, gitmek, **VG**’de *kop-* (mecazlaşmış) Gürültü ve tehlikeli bir şey meydana gelmek, birdenbire çıkmak (1500), **MŞV**’de *kop-* 1. Ortaya çıkmak, peyda olmak (12a/07) 2. Ölmek? (6a/05), **ŞŞÇ**’de 1. Kopmak (2047) 2. Ortaya çıkmak, peyda olmak, türemek (4569), **AK**’ta *kop-* 1. Meydana çıkmak, zuhur etmek (2b.26) 2. (gürültü veya tehlikeli olaylar

için) Birdenbire başlamak veya ortaya çıkmak (6b.126) 3. Ayağa kalkmak, haşrolmak (29a.622), **Bİ**'de *kop-* Ortaya çıkmak, görünmek (1594), **F**'de *kop-* Birdenbire başlamak ve ortaya çıkmak (67b-3) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1) Herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak, 2) Yerinden ayrılmak, 3) Gövdeden ayrılmak, 4) *mecazlaşmış* Birdenbire gürültü veya tehlikeli olaylar birdenbire başlamak veya ortaya çıkmak, 5) *mecazlaşmış* Bütün ilişkileri kesilip büsbütün ayrılmak veya uzaklaşmak, 6) *mecazlaşmış* Uzaklaşmak, kurtulmak, 7) *mecazlaşmış* Çok ağrımak, 8) *halk ağzında* Koşmak, hızla gitmek' anlamlarında anlam dairesi çok genişlemiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*kiyamet günü dirilmek*' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 1) koşmak, hızla gitmek, 2) kalkmak, ayrılmak, çıkmak, gitmek (VIII-2921); Davranmak (XII-4565) anlamlarında kayıtlıdır.

korhu (*kork-* + *-I⁴* (f.i.y.)) Radloff (1899:II-565), *kork+u* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Korku, ürkme, tehlike 2. Göz dağı, tehlike 3. Tasa, üzüntü, endişe, telaş 4.... İçin korku, emek, zahmet (at için)' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'korku' {Maslahat oldur kim erlik kuşağın kuşanasız, değil kim **korhu** tuşağı birle tuşanasız. (Fütuh. XIV. 131), **SN**'de *korhu* Korku (1918), **T**'de *korku* Endişe, tehlike endişesi (100b-2), **TA**'da *korku* (97B/3), **TİKT (M)**'de 1. Tehlike düşüncesinden kaynaklanan duygu (297a/3) 2. Bir heybetten, gazaptan çekinmek (231a/20) 3. Korkulacak durum, tehlike (263b/10) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *korku*, "1) Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu, 2) Kaygı, üzüntü" anlamları yanında, 1) Kötülük gelme ihtimali, tehlike, muhatara, 2) *ruh bilimi* Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp, solunum hızlanması vb. belirtileri olan veya karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini soyut ve terim yollarıyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Korkaklık 2. Ürkme, korkunç bir şey ve tehlike karşısında şaşırıp kalma' anlamları da vardır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

kork- Clauson (1972:651-652), *kork-* kelimesinin şekil ve anlam listesini vermiştir. Severtyan, *korkmak* kelimesinin tüm kaynaklarda geçtiğini ifade ettikten sonra bazı

Türkologların kelime hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: Bang'a göre *kork-* fiilin eski intensif şeklidir; *-k* eki ile oluşmuştur, **kor(u)-*; onu **kort-* 'korkut-' fiilinden çıkartabiliriz demiştir. Ananiasz Zajaczkowski de aynı fikirdedir. Ayrıca Ananiasz Zajaczkowski, Ramstedt gibi Türkçe **gor-* ile Kalmukça'daki **hor-* 'kork-' fiiliyle mukayese etmiştir. Doerfer, *korı-*, *koru-* ve *kork-* fiillerinin ihtimal bağlantısı üzerinde durmuştur (1997: 77-79).

Kelime FN'de 'korkmak, ürkmek, korku duymak; çekinmek'

Hak hazır bilün **korkun** hudadan

Kapunuz yapmanuz zayf u gedadan (6242)

BHMİH'de *kork-* Korkmak (Kâş. Caf. TT. Abu. H. Houtsma. Kom. Dede. *kork-* Caf. Ettuhfe. *koruk-* Kom. Dede. *korh-*) (161:6), **KİG**'de 1. Korkmak, çekinmek (158a.14) 2. Endişe etmek, çekinmek (12b.2), **KT**'de *kork-* 1. Korkmak (11b-2=2/150) 2. Sakınmak, çekinmek (203a-5=33/72) 3. Endişe etmek (103b-7=11/3); *korkmak* 1. Kokma, koru (185a-11=28/32) 2. Allah'tan korkma, takva (245a-7=48/26), **TİKT (M)**'de 1. Çekinmek, endişe etmek (312a/11) 2. Çekinmek, sakınmak, ilâhî adaletten korkmak (228a/14) 3. Dehşete kapılmak, ürkmek (270b/4) 4. Korkuya kapılmak, korku duymak (255a/11) 5. Kaygı duymak, kuruntu etmek (301b/16), **MC**'de *korkmak* (35b.11), **MK**'de ve **ŞKM**'de (75a/8) 'korkma, ürkmek, endişe etmek, endişelenmek, **MM** *kork-* Korkmak, dehşete kapılmak (424); Kaygı duymak, endişelenmek (365); Sakınmak, çekinmek' (113) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelimenin 'korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak' anlamı yanında '1. Çekinmek, sakınmak, saygı duymak 2. Yapamamak, cesaret edememek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*kuruntu etmek, kaygı duymak, hoşça gitmeyecek bir zanda bulunmak*' anlamı da vardır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

korkuluk (*kork-* + $-I^4$ (f.i.y.) ve $+II^4k$ (i.i.y.)) Radloff (1899:II-567), *korku+luk* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Korku 2. Korku ve tehlike 3. Korkuluk, düşmekten korunmak için' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'korkulu'

Tûl-i emelden el çekegör irmedin ecel

Menzil uzakdürür yol igen katı **korkuluk** (Nihani. XVI. 49)

Kâmûs-ı Türki'de kelime, '1. Korkutmağa yarayan şey 2. Düşme tehlikesi olan yerlerde duvar ve parmaklık vb. den çekilen kenar' anlamlarında anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de ise kelimenin '1) Tarla, bağ ve bahçelerde kuşların zarar vermesini önlemek için konulan, insana benzer kukla, 2) Düşme tehlikesi olan yerlere çekilen duvar veya parmaklık' anlamları yanında 1. *mecazlaşma* Bostan korkuluğu, 2. *deniz* Küpeşte' anlamlarında anlam dairesini soyut ve terim yollarıyla genişletmiştir.

koşmak (I) (< *kōş-* 'koşmak, katmak, çifilemek' (Tekin, 1975:260) Clauson (1972:670-671), sözlüğünde kelimenin 'koş'la eşsesli olduğunu, temel anlamının 'birleştirmek, (iki şeyi) bağlamak'. Bundan hareketle '(misraları) dizmek, (şiir) bestelemek, (hayvanlar) koşmak' gibi geniş anlamlar kazandığını kaydetmiştir. Osm. XIV'te 'koş-' biçiminde '(bir şeyi başka şeye) eklemek, ilişkilendirmek, (birini nakşa birine) bağlamak' şeklindeki kullanımını da eklemiştir. Sevortyan (1997:89-93), *II koş-* kelimesinin anlamlarını '1. Kat-, eyle-, karıştır-, ilave et-, doldur-, birleştir-, 2. Çiftleri birleştir-, evlendir- çiftleştir-, bir araya getir-, arkadaş ver-, kendine arkadaş edin-, arkadaşlığı düzelt-, eşlik et- 3. Hayvanları çift yapıp saban sürdür-, öküzleri koş- 4. Artır-, biriktir-, çoğalt- 5. Oluştur-, şiir/şarkı yaz-, destan şiirlerini koş-, ağıt oku-, şiirle konuş- methet- 6. Birleştir- (harften, makamları) 7. Emret-, görevlendir-, iş ver- 8. Koşuda yarış-, koşup yarış-, acele et-, birisini peşinde koş-' olarak vermiştir. Devamında da Doerfer'in köken açıklamasını vermiştir: Doerfer'e göre koş kelimesi 'birleştirilmiş, birkaç tane birleştirilmiş nesne' kelimesini *ko 'birleştir-'e dayanır. Ona göre *ko*: *ko-ş-* Eski Türkçedeki *ko-p* 'çok'; *koğ* 'araba oku' gibi kelimelerde varlığını sürdürmektedir. Sevortyan'a göre *koş-* ve *koş* şekillerinde birincil isim ve fiil kökü vardır.

Kelime **TAS**'ta 1. Arkadaş olarak vermek, terfik etmek, eklemek, zammetmek. {Görmez, işitmez bütleri bana koşarlar. (İhlâs. XIV. 35)

2. Nazmetmek.

Rahmet eyle **koşana** işitene

Afvini hem şefaet et yazana (Yuz. Şeyd. XIII. 103)

SN'de *koş-* I. Arkadaş olarak vermek, yanına katmak, birlikte göndermek (110) II. Kucaklamak (3855), **KİG**'de *koş-* Ekleme, şâve etmek; okumak (22a/14), **DK**'de *koş-* koşmak, katmak, isnat etmek, arkadaş vermek, sedtan koşmak (115-5), **GT**'de *koş-* Beraber göndermek, yanına vermek, **V**'de *koş-* Beraberinde koymak, hemen arkasından okumak (46b.8), **MİVU**'de *koş-* Düzenlemek (35a/10), **YZ**'de *koş-* Nazmetmek, tanzim etmek, telif etmek (52a.1525), **FN**'de *koş-* 1. Arkadaş olarak vermek, arkadaş etmek (2287) 2. (at için) Yarıştırmak, koşuya çıkarmak (6989), **IN**'de *koş-* Terfik et- (4459), **ŞŞÇ**'de *koş-* Arkadaş olarak vermek, yanına vermek (18611), **Bİ**'de *koş-* Ekleme, artırmak, arkadaş olmak (1926), **FFANG**'da *koş-* Arkasından göndermek, acilen arkasından göndermek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de (II) ve **TS** (II)'de kelime, "birlikte iş görmesi için bir şeyi başka birinin yanına katmak, arkadaş olarak vermek" anlamı yanında, "1) Hayvan çekeceği arabaya, sabana vb. ne bağlanmak, 2) Şart ileri sürmek, 3) Birini bir işte görevlendirmek" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de (II) sürmek (tarla için), (III) katmak, karıştırmak, (IV) yolmak, göndermek (VIII-2934) anlamlarında kayıtlıdır.

koşuk (< *kōş-* 'koşmak, katmak, çiftlemek' (Tekin, 1975:260) *koş*'tan türemiş isim. Clauson (1972:671), kelimenin orijinal anlamının 'şiir, şarkı' olarak kullanıldığını fakat bu anlamının yanında muhtemel anlamlarla da ortaya çıktığını söyler: 'koşu olarak GB Osm.dakine benzer pek çok anlamla; 'koşuk/koşak' şekilleri; Kuz. B. Kk. 'kosak' biçiminde bazı modern şivelerde daha çok benzer anlamda kullanılır. Sevortyan, kelimeyi *koş-* maddesi altında vermiştir. Kelime, *koş-* fiiline *-gı/-k* ekleri ile türemiştir. *koşgı* (Anadoluda 'şiir') ve *koşuk/koşug* 'şiir, nazım, şarkı, dans eşliğinde şarkı'; *koşak* 'ağıt (şiirli)'; *koş-ma* 'çift kafiyeli şiir türü' (1997:92-93).

Kelime **TAS**'ta 'bir arada, bir araya gelmiş' {Kavm [Ar.]: Sâfice erenler cemâatı veya ricâl ile nisâ **koşuk** olmak. (Bab. XVI. 467) **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Bir tür oyun, havası, koşu 2. Nazım, manzume' anlamlarında kayıtlıyken günümüzde **TS**'de ise bu anlamlarını '1) Nazım, manzume, 2) Koşma, türkü' olarak devam ettirmiştir. **DS**'de kelime, 'koşma, şiir, türkü' (VIII-2934) olarak geçer.

kovmak, (koğmak) Clauson (1972:580), bu kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “*ko:v’la* ‘arkadan yerme, kötöleme, takip’ homofon fiil; *‘takip etmek, kovalamak, izlemek’* vb. bazı genişlemiş anlamlarla, mesela *‘zulmetmek’*. *ku-* ve *koğ-* dahi geniş bir şekil alanıyla pek çok modern şivede yaşıyor; SW Osm., Tkm. *kov-*; ünlü Tkm’de kısa olmasına rağmen, Kâş.’nın alternatif şekli *ko:v-* muhtemelen orijinal bir şekil idi.” Sevortyan (1997:7-8), kelimenin kökeni için bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir: Menges, *qov/qog* ve **qob,* qob-* kelimesinin kontaminasyonlu ihtimali üzerinde durmuştur. **qob,* qob-* isim ve fiil şekli, Moğolca *xobla-* ‘dedikodu yap-’ da vardır. Şerbak kelimenin aslî şeklini, *kor-* ‘kov-, takip et-’ olarak vermiştir. Poppe, Moğolcadan hareketle **guw-* < **gub-* ve *gub-* kelimelerini vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Takibetmek, izlemek, kovalamak. {... Kaçarsa ardından yel yetmez, **kovarsa** önünden geyik kurtulmaz. (Anter. XIV. 125) 2) Koşturmak. {Râniş [Fa.]: Rânden’den hasıl-ı masdarıdır, sürmek ve **kovmak** mânasınadır. (Bürh. XVIII-XIX. 295), **BHMİH**’de *kov-* Kovmak, kovalamak, sürmek (Kâş. *kov-*; Abu H. Dede *kov-*) (4:2), **SN**’de *kov-* Kovalamak, takip etmek, izlemek, peşinden gitmek (2879), **ŞKM**’de *kov-* I. Kovmak, uzaklaştırmak (21a/7) II. Takip etmek, ardından gitmek (69a/6), **KY**’de *kov-* Kovmak, uzaklaştırmak, sürüp çıkarmak (654), **TİKT (A)**’da *kov-* 1. Yanından uzaklaştırmak, kovmak (85b/11) 2. Kovalamak (21b/17), **CM**’de *kov-* Kovmak, dışarı çıkmak, **PN**’de *kov-* (25b/01), **IN**’da *kov-* (7934), **MŞV**’de *kov-* ve **ŞŞÇ**’de (35811) ‘bir şeyin peşinden koşturup kovalamak, takip etmek’ (32a/06), **FFANG**’da *kov-* ‘kovmak, kovuşturmak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin EOT metinlerinde geçen ‘1. Bulunduğu yerden ayırıp çıkarmak, uzaklaştırmak, sürmek 2. Kabul etmemek, geri çevirmek, reddetmek 3. Arkasına düşmek, takip etmek’ anlamları yanında ‘birinin gizli tutmak istediği bir durumu haber vermek, kovuculuk etmek’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de kelimenin ‘1) Sert ve küçük düşürücü sözlerle gitmesini söylemek, savmak, defetmek, 2) Bir yerden sürüp çıkarmak, kovalamak’ anlamları yanında ‘1. İşine son vermek, ortadan kaldırmak, 2. *mecazlaşmış* Gözetmek’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca yukarıda görüleceği üzere kelimenin **TS**’de **TAS**’ta *‘koşturmak’* ve **Kâmûs-ı Türkî**’de *‘birinin gizli tutmak istediği bir durumu haber vermek, kovuculuk etmek’* anlamları kayıtlı değildir. **TS**’de bu anlamların kayıtlı

olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 'yürütmek, koşturmak, sürmek' (VIII-2940) olarak geçer.

koyak (I), (koyah) Radloff (1899:II-525), (OT)⁴⁰ kelimesinin anlamını '*koyu*' olarak vermiştir. Sevortyan'ın (1997:23-26), sözlüğünde *koyak* kelimesi yoktur; ancak *koyun* kelimesinin 8. maddesinde verdiği '*dağ eteği*' anlamıyla aşağıda verilen *koyak* kelimesinin anlamı aynıdır. Bizce muhtemeldir ki bu iki kelimenin kökeni de ortaktır.

Kelime **TAS**'ta 'vadi, dere' {Kûh-i Erciş dâmeninde âb-ı hayat sulu çemenzarlı bir **koyah** olup gûnagûn kirazı meşhurdur. (Ev. XVII. 3, 185), **IN**'da Müessir, dokunaklı (1540) anlamlarında kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, *halk dilinde* 'vâdi' olarak geçer. **TS**'de *coğrafya* "iki dağın arasında kalan büyük çukur, vadi" anlamı yanında, "1) *jeoloji* Karalarda akarsu aşındırmasıyla oluşmuş, bir yöne doğru eğimli uzunluğuna çukurluk, 2) *halk ağzında* Dağlar ve kayalıklarda oluşmuş doğal çukur" anlamlarını da kazanarak anlam dairesin somut ve terim yollarıyla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Bir ucu dağda son bulan kapalı boğaz, iki dağ, tepe arasındaki boşluk, vadi, 2) Deve, 3) Dağlar ve kayalıklar üzerindeki doğal çukurlar, 4) Güneş görmeyen kuytu yer, 5) Dağ üzerindeki otu bol alan bitek, çukur yer (III) Köşe, taraf (VIII-2941) anlamlarında kayıtlıdır.

koyulmak *koy-* (*ko:ç*)'ın pasif şeklidir. Clauson (1972:677), kelimenin Osm. XIV'deki anlamlarını (1) '*koyulmak*' (2) '*saldırmak*' (ve *kuyul-* 'boşalmak') olarak vermiştir. Sevortyan'a (1997:30) göre *koyul-* kelimesinin anlamını '*koyumak, yoğunlaş-, kesifleş-*'tir. Bu fiil temeli daha genişçe -l- ekiyle (dönüşlülük fonksiyonunda) oluşmuş türemişinde anlatılmıştır. Ayrıca Sevortyan, Clauson'un *ko:d>koçul-* ile özdeşleştirmesini de kabul etmemiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Akmak, dökülmek. {... Şolok saat sıçradı ol göle **koyulan** sunun yukarısına gitti. (Kel. XIV. 40) 2) Konmak, konulmak. {Yahşi bilirsiniz kim bizim ileyimizde Cennet-i Naim **koyuluktur**. (Fütuḥ. XIV. 36) 3) Üzerine saldırmak, hücum etmek, şiddetle girmek, dalmak. {Gördüler sabah oldu, çıkmaz; eve **koyuldular** gördüler yerinde Ali yatur. (Leys. Ar. XV. 486), **BHMİH**'de *koyul-* Koyulmak,

⁴⁰ Robert Barkley Shaw. A skech of the turki language as spoken in Eastern Turkistan. Part II Vocabulary. Calcutta, 1880

dökülmek (Kâş. *koyluş-* Dökülüştük) (233:5), **D**'de *koyul-/koyıl-* Giriştük, karışmak (120b.6), **DK**'de *koyıl* Koyulmak, baskın yapmak, hücum etmek, üzerine saldırmak, üzerine dökülmek (40–2), **SN**'de *koyıl-* Konulmak, konmak (5597), **KBP**'de *koyıl-* Konulmak, ilâve edilmek (41b/07), **GBTBİ**'de *koyul-* Kalınlaşmak, yoğunlaşmak (66-a/2), **MNHS**'de *koyul-* Üzerine bırakılmak, eklenmek (111a.12), **ŞŞÇ**'de 1. Konulmak, koyulmak (14754) 2. Hücum etmek (4110), **İM**'de *Dökülmek, konmak (176), **EM**'de *koyul-* Koyulaşmak (66a/15) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin EOT metinlerinde geçen '1. Bırakılmak, konulmak 2. Düşmek, dökülmek, karıştırmak 3. Saldırmak, üzerine atılmak, takip etmek' anlamları yanında 'üzerine düşmek, çok ilgilenmek' anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. **TS**'de 'koyma işine konu olmak' olmak anlamı yanında '1. Koyulaşmak, 2. *mecazlaşmış* Giriştük, başlamak, teşebbüs etmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'de '2., 3. maddelerde geçen anlamları ve 'üzerine düşmek, çok ilgilenmek' anlamları kayıtlı değildir. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

kozak Radloff (1899:II-629), kelimenin anlamlarını (*Osmanlı*) '1. Çam kozalağı 2. *Kayın ağacının palamudu*' olarak vermiştir. Sevortyan, *kozak* kelimesi yerine *kozuk* 'dağ servisi, fıstığı; ceviz, kozalak, çam ağacı' kelimesini vermiştir. Gombocz ve Miller, Altayca kelimenin **qor* biçimini tahmin etmişlerdir. Kelime ile ilgili Altay Dilleri üzerine çok sayıda örnek karşılatırmalar özdeşleştirmeler yapılmıştır (1997:21-23).

Kelime **TAS**'ta 'koza, kozalak' {Beş direm servi **kozağı** ve zağferan ve sabır birer direm. (Yadigâr. XIV. 127-2), **MŞ**'de *kozak* (~g) (55b/9), **HN**'de (4559), **EM**'de Kozalak, çınar ağacı kozalağı (14b/2), **LME**'de 1. Kozalak, çam, meşe, haşhaş vb. ağaçların, bitkilerin meyvesi, kozası. 2. Ham meyve (15b/19) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin 'çamfıstığı ve kaynağacı gibi ağaçların tohumlarını içinde bulunduran uzunca yuvarlak meyve' temel anlamı yanında 'her türlü yuvarlak şey, top' anlamında da kullanılarak kavrama alanı genelleştirilmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, "kozalak" temel anlamı yanında, "tarikh metalden yapılmış, içine antlaşma ve padişah mektuplarının konulduğu kutu" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla

genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'deki genelleşmiş anlamı da kayıtlı değildir. **DS**'de kelime, (I) 1) am, meşe, haşhaş vb. ağaçların, bitkilerin meyvesi, kozası, 2) Tanesi alınmış mısır koçanı, (II) Ham meyve, olmamış meyve, (III) Bir çeşit oyuncak, topaç (VIII) Soğanın ufağı, tohumluk soğanın irisi, (VIII-2945) anlamlarında kayıtlıdır.

kök Radloff (1899:II-1218-1223), kelimeyi altı maddede vermiştir: **I kök** (Altay, Teleüt, Lebedin, şor, Sagayday, Küerik, Tarançin, Kırgız, Kuman, Uygur, Çağatay) = Gök '1. Lacivert, gökyüzü renginde, açık yeşil, çim renginde 2. Gökyüzü 3. Ot (körpe, taze)' **II kök** (Altay, Teleüt, Kırgız, Çağatay) 1. Dikiş 2. ivi; **III kök** (Kırım, Uygur, Osmanlı, Azeri) 'kök, temel, menşei, köken'; **IV kök** (Çağatay, Osmanlı) '1. Seslerin uyumu, armoni, düzen, ayar 2. Müzikteki melodi, ton'; **V kök** (şor, Sagayday, Koybal) 'Puhu kuşu' **VI kök** (köy+ük) 'Damga'. Severtyan (1997:91-92), kelimenin anlamlarını '1. Kök 2. Temel, destek 3. Menşe, köken' olarak vermiştir. Her üç anlamın bağlantısı da açıktır. Farklı fiilerde bu kelimenin kullanılışları ile ilgili semantik paralellikler getirilebilir.

Kelime **KİG**'de 'menşe, kök, soy' {dimek asıl **kök** dimek olur. Eger 'avrat er oğına süd emzürse (74a/5), **TM**'de (121b-9), **VG**'de (116, 729) 'kök' anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, *bitki biliminde* (I) "1. Bazı şeylerde dip bölüm 2. mecazlaşmış Kaynak, köken, soy" anlamları yanında "1. Bitkileri toprağa bağlayan ve onların, topraktaki besin maddelerini emmesine yarayan klorofilsiz bölüm 2. bitki bilimi Süsünde olduğu gibi yer üstüne sap çıkaran çok yıllık yer altı gövdesi 3. Köküyle ve sapıyla çıkarılan bitkilerde tane 4. mecazlaşmış Bir kimseyi bir yere bağlayan manevi temel güçlerin bütünü 5. Kelimenin her türlü ekler çıkarıldıktan sonra kalan anlamlı bölümü 6. mecazlaşmış Dip, temel, esas" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve terim yollarıyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Ağaç vb. de tane 2. Bir denklemdeki bilinmeyeninin yerine konduğu zaman denklemi sağlayan değer 3. Birleşimlerden basit cisim gibi iş gören birleşik madde 4. mecazlaşmış Bir kimseyi bir yere bağlayan manevi güçler' anlamları da vardır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1. şişman, gürbüz, tavlı 2. Büyük, kalın, güçlü (II) Dar ve derin dere (III) 1. Pancar 2. Salep kökü (VIII-2951) anlamlarında kayıtlıdır.

köken Clauson (1972:712), *köge:n* kelimesini şöyle açıklar: -ö- Kom'da görülür; fakat bu bir diyalekt farkı olabilir. Hax. XI *köge:n* 'bir kementle dana, tay vb ve sağmal inek vb. süt sağım zamanında'; *yél köge:n* 'gökkuşağı'; Kom. XIV *kögen* 'kuzu ve oğlakları bağlamak için kullanılan halat' CCG; Gr. Sevortyan (1997:93-94), kelimenin anlamlarını '1. Uzun ip, kısa ip olanları da vardır, kuzuları bir arada tutmak için kullanılır, hayvanları sağmak için bağladıkları ip; küçükbaş hayvanları bağlamak için ip, aygır bağlamak için ip 2. Hayvan ayaklarına sağım esnasında geçirildiği ilgili ip; keçe, koyun ayağına bağlanan kısa ip 3. Hayvanları bağlayan küçük kazık 4. Kalın saçtan yapılmış tuzak 5. Kapı iliği; kapıdaki çapraz demir 6. Kova, kazan, tencere kulağı' olarak vermiştir. Kelimenin kökenini için de ayrıca şu açıklamayı yapar: muhtemeldir ki, kelimedeki **kök*, 'deri kemercikleri' anlamındadır, -*n* eki de küçültme ekidir.

Kazak Türkçesinde çok yakın uzaklıkların ifadesi için '*börük, tas, tayaq, capıraq*' kelimeleri gibi *kögen* kelimesi de metaforik olarak kullanılan ölçü adlarından biridir. Mesela; *kögen* (koyun, kuzu, keçi, oğlakları boynundan bağlamak için özel olarak yapılan ip (Koç-Bayniyazov-Başkapan, 2003:242)) *tastam jer* 'kögen ipinin bırakılabileceği mesafe'.

Kelime **TAS**'ta 'kavun, karpuz, kabak gibi yere yatan bitkilerin kökünden çıkan dal' {Kaba **köken** içinde gömülmüş kavun var deyü elin sundu. (Sır XVI. 37) anlamında geçer. Bu anlam, ***Kâmûs-ı Türkî**'de de kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, "*halk ağzında* 'kavun, karpuz, kabak vb. bitkilerin toprak üstünde yayılan dalları" anlamı yanında "1) Bir şeyin çıktığı, dayandığı temel, biçim, sebep veya yer, menşe, 2) Soy, asıl, 3) *ticarette* Bir malın üretildiği veya yapıldığı alındığı, getirildiği yer, menşe, orijin, 4) *eskimiş* Tulumbacı hortumlarının uç kısmındaki sarı maden sap" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1. Kavun, karpuz, kabak gibi bitkilerin toprak üstünde yayılan dalları 2. Ağa. Ya da ot kökü 3. Fide 4. Sebze 5. Çalı (II) Soy, asıl, ata (III) Hayvan bağlanan küçük kazık (IV) Bir ucu koyun ya da keçinin ayağına diğer ucu kazığa bağlanan kısa ip (VI) Dip koçan (VIII-2952) anlamlarında kayıtlıdır.

köti (< *köt +i* (Gülensoy 2007:I-561) Radloff (1899:II-1279) kelimenin anlamını (Kırım, Osmanlı) '*kötü, kızgın*' olarak kaydetmiştir.

Kelime FN'de 'kötü, fena'

Her kim 'Aliyi cân u göjülden ki sevmeye

İtten toñuzdan ol **köti** kemter degül dime (5020)

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de kelime, "1. İstenilen, beğenilen nitelikte olmayan, fena, iyi karşıtı 2. İyi, gerekli niteliklere sahip olmayan (kimse) 3. Zararlı, tehlikeli 4. Korku ve endişe veren 5. Hoşa gitmeyen 6. Kaba ve kırıcı 7. Kişi veya toplum üzerinde olumsuz etkileri olan 8. İstenilmeyen, gereksiz davranışları olan veya bu davranışlara eğilimli olan (kimse) 9. İstenilmeyen, beğenilmeyen yararsız, uygun olmayan bir biçimde 10. Aşırı, çok' anlamlarında anlam dairesi çok genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Ancak **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'den farklı olarak 'aşırı, çok' anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime bu anlamı, yeni kazanmıştır. **DS**'de *kötü* 'zayıf, cılız' (VIII-2982) anlamında geçer.

kulağuz, (kulavuz) (<<*kulabuz*) Clauson (1972:617-618), kelimeyi şöyle açıklar: "Farsça 'bir rehber' anlamında kaydeder. Devamında tarihî lehçelerdeki kullanımını verir. Sadece (?) SW Osmanlı'da *kulavuz/kulağuz*, şimdi *kılavuz*. XI. *kula:buz*; Çağatay XV. *kolawuz/kulawuz* (hem -o'lu hem de -u'lu); Osm. *kulavuz/kulağuz* 'rehber'". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Kılavuz, rehber, gemi kılavuzu (rehber)* 2. *Kervan başındagiden eşek* 3. *Danışman, öğretücü, başçı, başkan* 4. *Müjdecî* 5. *Dünürcü (bu işi yapan)* 6. *Danışma kitabı, kılavuz kitap* 7. *Bekçi, nöbetçi* 8. *Matkap, burgu* 9. *Cerrahi iğne, cımbız* 10. *Mısır püskülü, başak ucu* 11. *Büyük bildircin kuşu*' olarak vermiştir. Menges'e göre kelimenin kökeni *qolawuz, qolaruz* < *qol-a-* < *qol'dan gelir*. Räsänen ? altında kol ile ilgili karşılaştırmaları vermiştir. Doerfer'e göre kelime Orta Harezmece (Farsçadan) alıntıdır. Ayrıca kılavuz'un kol ile köken bağlantısını kabul etmez. Çünkü ilk hecedeki o biçimler hatalıdır. Ayrıca Doerfer, *kulaguz* kelimesinin alıntı olduğuna kanıt olarak hem fonetik yapısını hem de XI. yy'a kadar ki metinlerde rastlanmamasına bağlar (1997:122).

Kelime **TAS**'ta 'kılavuz, rehber' {Kıyâmet gününde bular size geleler şefi olup **kulavuz** olalar. (Yüz. Ha. XIV. 51), **TİKT**'te (157a/20), **MK**'de *kulavuz* ve **MM**'de *kulavuz* (2165) ve **ŞŞÇ**'de (29789), 'yol gösterici, kılavuz, rehber', **FFANG**'da *kolawuz* Gemi kılavuzu' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *kılavuz*, 'yol gösteren,

tarihî ve turistik yerleri gezerken bilgi akıran kimse, rehber’ temel anlamı yanında ‘1. Herhangi bir alanda ve konuda bilgi veren, yol yöntem gösteren kitap vb., 2. Evlenecek olan erkeğe veya kadına eş bulan kimse, 3. *mecazlaşmış* Ruhsal ve zihinsel bakımdan yol gösteren, ışık tutan kimse, 4. *deniz* Kılavuz kaptan, 5. *sinema* Makaradaki filimlerin başında ve sonunda yer alan, filmin alıcı, yıkama aracı, basım aracı, gösterici vb. araçlara takılıp çıkarılmasında kolaylık sağlayan, asıl film için pay bırakan çeşitli renklerde film parçası, 6. *teknik* Somun veya boru içine yiv açmakta kullanılan araç, 7. *teknik* Dar ve uzun bir yerden tel, kablo gibi bükülebilen bir şey geçirilirken bunların ucuna bağlandığı sert nesne 8. *deniz* Kılavuz gemisi’ anlamlarında anlam dairesini somut, soyut ve terim yollarıyla çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘1. *Buğday ve mısır başağının ucu* 2. *Bazı hayvan sürüleri ve katarlarının önünde yer alıp onları götüren hayvan* 3. *Cerrahların ameliyat esnasında kullandığı oluklu bir cins mil*’ anlamları vardır. TS’de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. TS’de de **Kâmûs-ı Türkî**’den farklı olarak yukarıda verilen 5. 6. 7. maddelerdeki anlamlar kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamlarını yeni kazanmıştır. **DS**’de kelime, *kulağuz/kulağı* biçimlerinde yalnızca (III) Yol gösteren, kılavuz (VIII-2993) olarak geçer.

kulah (<<*kulğak*) Clauson (1972:621), sözlüğünde kelimeyi *kulkak* biçiminde ve ‘kulak’ anlamında verir. Devamında da *kulkak* şeklinin erken dönemde oluştuğunu, fakat kelime üzerinden bakılacak olursa *kulxak* kelimesinin erken ortaya çıktığını söylemiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Kulak, kulaklar* 2. *İşitme yeteneği/duyusu* 3. *Şapka kulaklıkları; kulaklıklar* 4. *Kulak (tencerenin); kol, çapa sapı, şartel, kapı iliği,, iğne deliği, çizme kulağı* 5. *Tetik* 6. *Kayış, zincir (hamutun, yuların),* 7. *Sabanın gövdesi, sabanın parçaları; sabanın kulak demirini ucu* 8. *Balıkçı ağının kanatları* 9. *Müzik enstruman tellerini gerdirmek için kukacık* 10. *Sebze bitkilerinin ilk filizleri; yaprakcık* 11. *Solungaçlar* 12. *Arığın ana kanaldan ayrıldığı yer, ek su kanalı, küçük körfez* 13. *Vadi; yamaç, çukurluk* 14. *Güneşin etradındaki ışık dairesi*’ olarak verilmiştir. Radloff’a göre kulak, ‘tencere, çizme kulakları’, ‘deniz körfezi’ anlamlarından hareketle nesnenin çıkıntı kısmı anlamının verir. Nemeth, *kul- fiilinden getirir, Ramstedt, kulak < Altay Dillerinde kul’~ kul ‘kulak’tan gelir (1997:123-126). Eren (1999:264), yaygın bir inanca göre kelimenin *kul- ‘işitmek’ köküne –gak (- ~ -ak) ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söyler.

Clauson (1989:27), “*Eski Türkçe Üzerine Üç Not*” makalesinde *-ğa:k/-ge:k* ekinin hareket gösteren fiillerden türeyen kelimelerin birçoğuna geldiğini, fonksiyonunun da ‘peş peşe gelme, tekrarlanan bir hareketin’ ifadesi için kullanıldığını söyler.

Kelime **TAS**’ta ‘kulak’

Dedi tutun yâ müsülmanlar sözüme siz **kulah**

Kim ne buyurdu Resûlullah tutunuz siz **kulah** (Muham. XV. 234)

SN’de (1754), **V**’de (2a.9), **TM**’de (109b-3/4), **ŞKM**’de (56b/10) ‘kulak’, **MN**’de Kulak; telli sazların ayar düğmesi (95-21), **ŞŞÇ**’de 1. Kulak (24701) 2. Giyecekte kol yeri, yen (20067), **Bİ**’de *kulak* (553) ve **FFANG**’da ‘işitme organı, kulak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *kulak* (I), *anatomi* “başın her iki yanında buluna işitme organı” anlamı yanında, “1) Bu organın, sesleri toplayıp içeriye almaya yarayan dış bölümü, 2) *anatomi* Balıklarda başın iki yanında bulunan ve ağızdan alıp solungaçlardan geçirdiği suyu dışarıya vermeye yarayan yarıklardan her biri, 3) *müzik* Telli çalgılarda tel germeye yarayan burgu, 4) Sabanın toprağa giren iki yanında bulunan ve toprak yollara dökmeye yarayan parça, 5) *coğrafya* Akarsuların ve özellikle göllerin karaya giren ve durgunlaşan yerler, 6) *mecazlaşmış* Seslerin uygunluğunu seçebilme ve değerlendirebilme yeteneği” anlamlarını da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘*müzikte telli çalgılarda tel germeye yarayan burgu*’ anlamı yoktur. **TS**’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, (I) Sabanın toprağa giren kısmının iki tarafında bulunan ve toprağı yanlara dökmeğe yarayan parça, (II) Sarımsaklı yoğurt dökülerek yenilen bir hamur yemeği, mantı, (III) 1) Yağmur ve sel sularının toplandığı çukur, su yatakları, 2) Küçük dereler, 3) Arkların ya da göl ve dereden tarlaya alınan suyun ağzı, 4) Küçük vadi, 5) İki yol arasında kalan toprak parçası, 6) Akarsuların karaya giren ve durgunlaşan yerleri, 7) Göllerin karaya giren sivri kısımları, 8) Tarlanın köşesi, dar yeri, (IV) Gücü sırığını koymaya yarayan dokuma aygıtın yan direkleri, (V) Köprünün iki yanındaki duvarlar, (VI) Makbuz, (VII) 1) Oku boyunduruğu bağlayan kayış, 2) Kağrı arabalarında iki oku boyunduruğa yakın yerde birbirine tutturulan sivri ağaç parçaları, (VIII) Telli müzk araçlarında akort vidası, burgu, (IX) Koyun ve keçilerin butlarındaki açı biçimindeki sinir, (X) Kenar (VIII-2993, 2994); (I) Kolayca

taşınması için şualın ağzının iki yanına yapılan tutma yeri, kulp (XII-4571) anlamlarında kayıtlıdır.

kulluk (*kul+ + +l⁴k (i.i.y.)*) Radloff (1899:II-985-986), kelimenin anlamlarını (Kuman, Kırım, Uygur, Osmanlı, Karayim Troki, Luck) '1. Hizmet, görev, bağımlılık 2. Askerî hizmet, devriye, polis bölüğü' olarak vermiştir. Clauson (1972:620-621), kelimenin F'dan vs. alıntı bir kelime olduğunu, anlamını da 'kölelik, köle statüsü' vb. olarak kaydetmiştir. Ayrıca KD (?) dışında bazı genişlemiş anlamlarla bütün modern şivelerde yaşadığını, Osm. XIV'de anlamı için de 'kulluk hizmetçilik, köle veya hizmetçi statüsü'; oldukça yaygın kullanıldığını ifade etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Hizmet, hizmetçilik.

Bunda geldi onumuz üş tapuda

Evde kaldı birimiz **kulluk** ide (Yuz. Şeyd. XIII. 66)

2) Kula gerek olan hizmet, ibadet.

Sultanlık geldi sana imdengerü

Kulluk eyle Tanrı'ya tiz tur örü (Yuz. Şeyd. XIII. 47)

DK'de Kul, köle, hizmetkâr (2–12), **SN**'de Hizmet (3722); *kullig eyle-* Hizmette bulunmak (833); *kullig it-* Hizmet etmek, hizmette bulunmak (219); *kullig kıl-* Hizmet etmek (4289); *kul ol-* Hizmet etmek, birinin hizmetinde bulunmak (106), **KİG**'de *kullık/kulluk* Hizmet, hizmette bulunma (92a/11), **DAH**'da (I) Kölelik, ubudiyet, bendelik, esirlik, tabiyet (II) Hizmetkârlık (III) Arzı ubudiyet (IV) Hizmet, ferman: buyurunuz, ne kulluğunuz varsa yapalım" (199), **KT**'de 1. İbadet, kulluk, tapınma (225a–8=40/60) 2. Hizmet (169b–9), **ŞKM**'de *kullık* Kulluk, abdiyet, hizmetçilik (17b/10), **YZ**'de *kuluK* Kulluk, abdiyet, ibadet; hizmet (10a.262), **GT**'de *kulluk/kullık* 1. İbadet, tapınma 2. Hizmet, hizmette bulunma, **ŞŞÇ**'de 1. Hizmet (12846) 2. Kulluk etme, ibadet (44), **ATDM**'de ve **FFANG**'da Kulluk, kölelik, esaret' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 1) Kul olma durumu, kölelik, ubudiyet, 2) Kulun yaptığı iş, 3) *tarih* Kamu düzenini korumakla görevli daire, karakol' anlamlarında kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak

'nöbetçi kulübesi, nokta' anlamı da vardır. **DS**'de kelime, *kulluk/kullıĝ* biçimlerinde (I) Karakol (VIII-2996); Yardım (XII-4571) anlamlarında kayıtlıdır.

kum Clauson (1972:625) kelimenin anlamını *sand* 'kum' olarak vermiştir. Sevortyan (1997:132-133), kelimenin anlamlarını '1. Kum 2. Toprak, zemin 3. Toz, çamur 4. Isıtılan suyun, bulunduğu kabın iç yüzeylerinde, dibinde oluşturduğu katman 5. Sıĝlık 6. Dip çamuru' olarak kaydetmiştir. Kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Kelime **TAS**'ta Dalga, fırtına. {Bir girdab-ı elîme düştük, gâh muvafık, gâh gayr-i muvafık eyyam ile bir gün bir gece derya-yi bî-aman içre çalkanıp durduk. Temevvüci derya ârâm etmedi. Yedişerleme tabir ettikleri **kum** ise asla aman vermeyordu. (Ev. XVII. 2, 129), **DK**'de (176-8), **V**'de (3a.5), **BH**'de (1073) 'kum' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *madencilikte* 'silisli kütlelerin, kayaların, doğal etkenlerle parçalanarak ufalanmasından oluşan, deniz kıyısı, dere yatağı vb. yerlerde çok bulunan, ufak, sert tanecikler' temel anlamı yanında '1. Armut ayva vb. meyvelerin etli bölümlerindeki sert tanecikler, 2. Vücuttaki bezlerin, özellikle böbreğin ürettiği ince ve katı tanecikler' anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini benzetme yoluyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Bazı kumaşlarda bulunan çok küçük ve sık benekler 2. mecazlaşmış Çok ve sıkışık olma halini anlatmak için kullanılır' anlamları da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

kundak (~ kundag) Sevortyan (1997:143-145), kelimenin anlamlarını '1. Yeni doğmuş bebek için kısa süre için yatak (koyun ya da deve yününden) 2. Kundaklanmış bebek, yeni doğmuş bebek 3. Bağlam, toplam, buket; üzüm salkımı 4. Yakmak için hazırlanmış ve yakıt ile ıslatılmış çul bağı; yakmak için hazırlanmış kükürt pakaeti 5. Başındaki bağ (hanımbaşı); kadınların başa taktığı bir şey; 6. Dipçik (tüfeğin) 7. Araba tekerliği yayının 'yatağı' 8. 9. Tavuğun tüneği 10. Koltuk değneği' olarak vermiştir. Kelimenin kökeniyle ilgili bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir: Radloff, Tsenker ve Brockelmann'a göre kelime, *kundak*<*kondak*; yani *kon-* 'otur- in-' fiilinden türediği ve Räsänen'e göre *kunda-* 'bezleme'den gelmektedir. Ayrıca Ramstedt ve Doerfer'e (1963-1975;1533) göre kelime Orta Farsçadan **kundak*'tan alıntıdır.

Kelime **FN**'de 'kundak'

Tuzını saçdı vü **kundaga** sardı

Getürüp anası eline virdi (419)

FFANG'da *kondak* Kundak' temel anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Çocuğu bu şekilde bağlamaya yarayan bez takımı, bilhassa bohça gibi bağlanani 2. Sıkıca bağlanarak top haline getirilmiş şey 3. Eski tarzda sımsıkı bağlanmış çocuk 4. Tüfeğin gerisindeki ağaçtan yapılmış kalınca kısım 5. Tekerleksiz toun konulduğu ağaçtan yapılmış destek 6. Ateş yakmak ve yangın çıkarmak için yağlı paçavralar ve diğer tutuşacak şeylerden hazırlanıp sarılmış şey 7. Kadınların yemeniye sararak basit şekilde bağ bağlamaları 8. *mecazlaşmış* Karışıklı çıkarma, fitne, fesat' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelimenin yukarıda **Kâmûs-ı Türki**'de 1. 2. 3. 7. maddelerinde geçen anlamları kayıtlı olup diğer anlamlar yoktur. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1. Arabalarda dingil yatağı 2. Tüfeğin namlu yatağı (II) Mısır koçanı (VI) 1. Üzüm salkımı 2. Demet (V) Çember (VI) Yağda kavrulmuş soğan ve bulgurla yapılan dolma (VIII-3000, 3001) anlamlarında kayıtlıdır.

kurmak Clauson, (1972:643) kelimenin temel anlamı 'çalışma düzeni içinde (bir şey) koymak gibi' verir. Sevortyan (1997:156-157), kelimenin anlamlarını '1. Kur-, inşa et-, yarat-, düzenle-, hazırla-, ev kur-, tuzak kur- /hazırla-; orduyu diz-, saati/mekanizmayı kur- 2. Oluştur- (şartları), plan kur-, program oluştur-, toplantı düzenle-, cemaat kur- 3. Yayı ger- 4. Silahı doldur- 5. Pereyi ört- 6. Hayla et-' olarak vermiştir. Kelimenin en eski anlamları 1. ve 3. maddedeki anlamlardır. Doerfer, Ramstedt'in Moğolca *quri-/qura-* 'toplan-' kelimesiyle bağlantısını semantik sebepler dolayısıyla şüpheyle yaklaşmıştır.

Kelime **TAS**'ta 1. Tertip etmek, hazırlamak {Duhter buyurdu köşkü düzdüler, bezmi anda **kurdular**. (Ferec. XV. 457)

2. Tasavvur etmek, tasarlamak

Nat-ı emelde **kurduğum** çıkmadı sandığım gibi

Raht ü bisatım ol şehe gitti fedaya neyleyim (Ş. Galip. XVIII. 214)

DK'de Kurmak, dikmek, yapmak (206–13), **SN**'de *kur-* Germek, çekmek, düzenlemek (71), **ŞKM**'de *kur-* Kurmak, dikmek (106b/3), **KY**'de *kur-* Kurmak, hazırlamak (504), **MN**'de *kur-* Kurmak (çadır, tuzak); -yayı- ok atmak için çekmek (385–3), **TİKT**'te *kur-* Parçalardan oluşan bir şeyin parçalarını bir araya getirip birleştirerek bir bütün meydana getirmek, dikmek, yükseltmek, çatmak (78b/19), **GT**'de *kur-* Tertip etmek, hazırlamak; *duzak kur-* Tuzak kurmak (27b-11), **CTD**'de *kur-* Parçalardan meydana gelen bir şeyin parçalarını bir yere getirip birleştirmek, çatmak, germek, **FN**'de *kur-* 1. Kurmak, monte etmek (2411) 2. (Tuzak, kapan) Kurmak (6000) 3. Bir araya getirmek, toplamak (1668), **Bİ**'de *kur-* Yapmak, hazır hâle getirmek (449) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, “hazırlamak” anlamı yanında 1) Bir şeyi oluşturan parçaları birleştirerek bütün durumuna getirmek, 2) Yaylı, zemberekli şeylerde yayı zembereği germek, 3) Gereken şartları hazırlayıp kendi kendine olmaya bırakmak, 4) Etkisi ve önemi geniş şeyler meydana getirmek tesis etmek, 5) Yapmak, inşa etmek, 6) Yapmak, oluşturmak, 7) Ortaklık sağlamak, 8) Belli bir işte beraber çalışacak kimseleri belirlemek, 9) Bir araya getirmek, toplamak, 10) Gizlice hazırlamak, tasavvur etmek, 11) Düşünmek, 12) Aklına koymak, 13) Zihinde büyütme, 14) Sağlamak, oluşturmak, 15) *mecazlaşmış* Bir kimseyi dedikodu veya telkinlerle başkasına karşı öfkeliendirmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. *mecazlaşmış Ummak, ümit etmek* 2. (Silah için) *Atışa hazır hale getirmek*' anlamları da kayıtlıdır. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 'atmak, salmak (balık oltası için)' (VIII–3008) anlamında geçer.

kuru, (kuru yer) (<**kūr* 'kuru' (Tekin, 1975:262)) Clauson (1972:652–653), kelimeyi “Osm. XV'teki anlamını 'kuru, boş, eli boş, değersiz' vb.; 'kuru yer'” olarak vermiştir. Sevortyan (1997:153-155), (II) *kur-* ve (III) *kura-* fiillerinin kökünü *kur* '1. *Kuru, kurumuş* 2. *Katı kuru zemin (toprak)*' kelimesinden getirir: *kuru-* +g > k//Ø: kuru 'kuru, boş, boşuna'.

Kelime **TAS**'ta 1) Kara, toprak, yer.

Kuruda hasıl etinde define

Sal imden gerü bu bahre sefine (G. Ra. XV. 124)

2) Boş, faydasız, abes, bihude, nafîle, değersiz.

Ne sormak gerek halim andan gerü

Ki cansız kalan gövde kalır **kuru** (Süh. XIV. 116)

3) Boş, eli boş, mahrum.

Sana lâyük işim yok dirliğimde

Elim **kuru** giderem pırlığımda (Anasır. XV. 404)

4) Yalnız, sade {Heman **kuru** başıyla kaçtılar. (Hamza. XIV-XV. 13, 130)

SN'de *kuru* I. Kara, toprak (4055) II. Yavan, katıksız (5671); *kuru* 1. Boş, faydasız, gereksiz (4542) 2. Eli boş, parasız (2425) 3. Yavan, katıksız (4635) 4. Yalnız, sade, tek (2732), **BL**'de 1. Kuru, kurumuş 2. Felçli, hayatını kaybetmiş (41b-3), 28a/1), **TİKT**'te 1. Susuz yer, kara (13a/16) 2. Yaş olmayan, kuru (81b/9); *kuru heves* Boş, faydasız istek (64a/2), **TİKT (A)**'da 1. Kuru, yaş olmayan (125b/6) 2. Kara, toprak (94a/4) *kuru baş* İskelet başı (33b/14), **MT**'de Kuru döşenmemiş (50b-12), **MM**'de *kuru* Yaş olmayan, kuru (262); Boş değersiz, (2589); Kara, yer, dünyanın su ile kaplı olmayan bölümü (3547), **FN** *kuru* 1. Kuru, yaş olmayan (4526) 2. Etki ve sonucu olmayan, boş, saçma (1862); *kuru* 1. Kuru, kurumuş; kuru dal; (bitki için) canlılığını yitirmiş (4686) 2. *mecazlaşmış* Katıksız, tek, sadece, yalnız (5370) 3. Boş, etkisi veya sonucu olmayan (2516), **GBTB**'de 1. Mizaç kuruluşu (79-a/13) 2. Kuru, kurutulmuş, kuru (86-b/17), **ŞŞÇ**'de 1. Kuru (1991) 2. Kara (11033) 3. Boş, faydasız (43367); *kuru yaş mecazlaşmış* Değerli, değersiz, iyi kötü her şey (8178); *kuru yire* Boş yere (47549), **FR/K**'de *kuru/kuru* Kuru yer (kara). Boş, değersiz, eli boş. Yalnız. sade (34a-6) anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime, EOT metinlerinde anlam dairesi çok genişlemiş kelimelerimizden biridir. Ancak kelimenin EOT metinlerinde sık geçen '*kuru, toprak yer*' anlamı, XX. yüzyılın başlarından itibaren kaybolmuş, kelime anlam dairesini farklı kavram alanları içerisinde genişletmeye başlamıştır.

Kâmûs-ı Türkî'de kelime, EOT metinlerinde kullanılan '1. Suyu çekilmiş, yaş'ın zıddı 2. Yağmur yağmayan, susuz' anlamların yanında '1. Arık, etsiz 2. Döşenmemiş, çıplak

3. Sade, katıksız 4. Mevsiminin dışında yenmek üzere güneşte kurulmuşu 5. Sıvı salgısı olmayan 6. Kar ve yağmuru olmayan 7. Kurşunu olmayan, kurşunsuz 8. Boş, asılsız, tesirsiz, sebebsiz, boş, boşuna 9. Harçsız' anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de ise kelimenin EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**'deki anlamlarından farklı olarak '1. *mecazlaşmış* Zayıf, çelimsiz, arık, sıska, kaknem, 2. Salgısı olmayan, 3. Katıksız, yanında başka şey olmayan (yiyecek), 4. Etkisi ve sonucu olmayan, 5. *mecazlaşmış* Heyecanı, tadı olmayan, tekdüze, 6. *mecazlaşmış* Akıcı olmayan duygudan yoksun, 7. *isim* Kuru fasülye, 8. Kuru olan şey' anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla çok genişletmiştir. **DS**'de kelime, (III) 1) Kuru toprak, 2) Kuru gübre (VIII-3011) anlamlarında kayıtlıdır.

kurum (*kur-* + *-(I⁴)m* (*f.i.y.*)) Kelime **TAS**'ta 'kuruluş, yapılış, şekil, biçim' {El- irmac [Ar.]: **Kurumunu** kavi ve yapusunu metin, hilkatini muhkem eylemek. (Kdeb. XVIII. 306-1), **KBP**'de 'merhem' (55b/12) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, (II) '1. Yapı, yapılış 2. Biçim, düzen, görünüş' anlamları yanında '1. Yaradılış 2. Kibirli ve büyüklenir şekilde davranış, kuruluş 3. Çadır, ordu, vb.nin kurulduğu, yerleştiği yer' anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmeye başlamıştır.

Günümüzde **TS**'de *kurum*, (II) 1) Kuruluş, müessese, tesis, 2) *hukuk* Evlilik, aile, ortaklık, mülkiyet, gibi insanlar tarafından oluşturulan şey, müessese (III) Kendini büyük ve önemli gösterme davranışı büyüklenme, gösteriş, azamet, tekebbür' biçimlerinde **Kâmûs-ı Türkî**'den farklı olarak eşgösterenli değerlendirilmiş ve ayrı madde başlıklarında verilmiştir. Ancak bizce her iki maddede verilen anlamların birbiriyle eşgösterenli olmasını gerektiren ciddi bir anlam ayrılığı yoktur. Her iki maddeyi birbirine yaklaştıran ortak kelime, *kur-* kelimesi, ortak anlam da '*bir şeyi oluşturan parçaları bir araya getirmek, hazırlamak, oluşturmak*'tır. **TS**'nin III. maddesindeki anlam, gerçekte II. maddesindeki anlamdan mecazî olarak türetilmiştir. Kendisini büyük gören kişi, çevresindeki diğer insanlardan farklı olarak kendisinde istediği yetkinlikleri elde edince (kurunca ~ inşa edince ~ oluşturunca ~ temin edince) yakınındakilere karşı olumsuz tavırlar sergilemeye başlar. **DS**'de kelime, (I) Yaradılış, biçim, yapı (VIII-3012) olarak geçer.

kuri- (< **kūr* 'kuru', *kurı-* 'kurumak' (Tekin, 1975:262)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Kuru-, sol- 2. Öl-, mahvol- 3. Kuru-, inme in- (vücutun bölümlerinde) 4. Boşuna harcan-, tüken-' olarak kaydetmiştir. Kelimenin kökenini de *ku:ra-*, kuru fiili *ku:r* isminden türemiş olarak vermiştir. Şerbak, kelimenin eski şeklini **kūr* biçiminde anlamlarını da '1. Kuru 2. Kurumak' olarak vermiştir (1997:154-155).

Kelime **TM**'de 'kurumak' {otları anuñ-ıla yoğururlar, güneşde kurıdurlar ve çün kim /tam **kurıdı** (139a-1), **D**'de *kurı-/kuru-* Kurumak, kesilmek (111b/12), **HHT**'de *kurı-* 1. Kurumak, kuru duruma gelmek [095a/19] 2. Tükenmek, bitmek [016b/3]; *kuru-* 1. Nemini yitirerek kuru duruma gelmek [020a/9] 2. (Bitki için) Suyu çekilip cansız duruma gelmek [102a/11] 3. (Akar su, göl için) Susuz kalmak [023a/19] 4. Zarar görmek [005a/3], **FN**'de *kurı-* (kanı) *mecazlaşmış* Kanı kurumak, çok usanmak (702), **PN**'de *kurı-* Islaklığı kaybolmak (45b/06), **ŞŞÇ**'de 1. Kurumak (1567) 2. *mecazlaşmış* Çaresiz kalmak, zayıflamak (23260) olarak somut ve soyut yollarla anlam dairesini genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *kurumak*, "ıslaklığını, nemini yitirerek kuru duruma gelmek" temel anlamı yanında "1. Bitki suyu çekilip cansız duruma gelmek 2. Akarsu, göl vb.nin suyu kalmamak 3. Bazı nesnelere yumuşaklığını yitirmek, sertleşmek 4. *mecazlaşmış* Cılızlaşmak, siskalaşmak, zayıflamak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*bedenin organlarından birisi felce uğrayıp hareketsiz kalmak*' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de *kuruyakalmak* biçiminde 'donakalmak, şaşmak' (XII-4573) olarak geçer.

kursak Clauson (1972:657), kelimenin yapısı için şu açıklamayı yapmıştır: "*kuruğsı:-*'tan türemiş isim, Osm. XIV'teki anlamı "*kursak*, '*mide*' ve mecazi anlamlarda '*zeka*'; bütün dönemlerde yaygın". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Karın, mide, iç 2. *Kursak* (kuşun), sakak, çenealtı 3. Boğaz, yemek borusu 4. *Bağırsaklar* 5. *Göğüs*, *bağır*, *koyun*, *koltuk altı*, *sine* 6. *Rahim* 7. *Hamile* (*kursaktu*) 8. *Kalp*, *can*, *hafıza*, *anlayışlılık* 9. *Gıda*, *yiyecek* 10. *Pencereye cam yerine gerilen ince bağırsak zarı*' olarak vermiştir. *Kursak* kelimesi belki daha eski *kuğusağ* ya da *kuğusağ*'tan geliyor olabilir. Sevortyan, kelimenin kökünü **kar* (karın'daki) ile karşılaştırır. Ancak semantik yakınlık dışında bu

iki kelime kökünün genetik bağlantısı yoktur. Räsänen kelime yapısını ‘vücut bölümü’ semantiğine göre inceler. Örnek: *bağır* ‘ciğer’ →bağırsak ‘bağırsaklar’. Sevortyan’a göre kelime, *kur* (*bel, kemer*) + *-sak* ekinin eklenmesiyle türemiştir (1997:164-166).

Kelime **TAS**’ta 1. Mide {Çinedân (Fa.): **Kursak**. (Şamil. XVI. 419) 2. İdrak, zekâ. {Hem korkarın ki ehl-i zâhir olanlar **kursağına** bu ehl-i hâl olanlar sözü sinmeye. (Leys. Ar. XV. 23) 3. Göğüs. {Evda [Ar.]: **Kursağında** ak yünü olan göğercin. (Bab. XVI. 2, 238), **KMühim**’de (24a.8), **MŞ**’de *kursag* (*k*) (137b/5), **TM**’de (120b–11), **LME**’de (25b/19), **Bİ**’de (60) ‘kursak, mide’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, *hayvan bilimi* “mide” anlamı yanında 1) Kuşların yemek borusu üzerinde bulunan, yiyeceklerin toplandığı torba biçiminde şişkin organ, 2) *hayvan bilimi* Böceklerin ve solucanların sindirim kanallarında bulunan, kuşların kursağına benzeyen yapı, 3) Kuş kursağı şişirilip kurutularak yapılan veya ona benzetilen şişkin şey, 4) Kursak zarı ile yapımış 5. *halk ağzında Boğaz*” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yollarıyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘1. *Sucuk doldurmak, düdük yapmak vb. işlerde kullanılan kurutulmuş ince bağırsak* 2. *Kursak gibi ince deri*’ anlamları da kayıtlıdır. **TS**’de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **Kâmûs-ı Türki**’de de kelimenin **TS**’nin 3. ve 5. maddelerindeki anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamları yeni kazanmıştır. **DS**’de kelime, (I) Anlak, us, akıl, (II) 1) Yürek, kalp, 2) Rahim (VIII–3009); Mide (XII–4573) anlamlarında kayıtlıdır.

kurulmak *kur*’ın edilgen şeklidir. Radloff (1989:II-931-932) *kur+l* kelimesinin anlamlarını (Kırım, Teleüt, Lebedin, Çağatay, Osmanlı) ‘1. *Hazır olmak, koyulmuş olmak* 2. (Çağatay) *Buruşmak, çekilmek* 3. (Teleüt, Lebedin) *Kıramp girmek, kıramptan büzülmek* 4. *Övünmek, maktanmak* 5. *Gerçekleşmesi mümkün olmayan hayaller kurmak* 6. *Kibirlenmek, gururlanmak*’ olarak vermiştir.

İlk kez Kâşgarî’de karşımıza çıkan *kurul-* kelimesi, ‘*kurulmak, büzülmek*’ anlamıyla kayıtlıdır. Sonraki dönemlerde EOT dönemine ait metinlerde kelime, ‘*hazırlanmak, kurulmak, donatılmak, yerleştirilmek vb.*’ anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır.

Kelime **TAS**’ta ‘hazırlanmak’

Kurulduğunda söz topuna meydan

Sana sunuldu bu meydanda çevgân (Yuz. Şems. XVI. 49)

DK'de Kurulmak (207-11), **SN**'de *kurıl-* Kurulmak, hazırlanmak (2594), **MT**'de *kurul-* Kurulmak, donatılmak (21b-8), **T**'de *kurıl-* Kurulmak, yerleştirilmek, koyulmak (28a-5), **V**'de *kurıl-* Yerleştirilmek, kurulmak (13a.11), **TİKT** *kurul-* Dikilmek, çatılıp yükseltilmek (119a/9), **FN**'de *kurıl-* Toplanmak, kurulmak (1633); *kurul-* Kurma işi yapılmak, kurulmak (2598), **EM**'de *kurul-* Gerilmek (16b/14), **ŞŞÇ**'de *kurul-/kurıl-* Hazırlanmak (61), **Bİ** *kurıl-* Düzenlenmek, kurulmak (75) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'dikilmek, çatılıp yükseltilmek' anlamı yanında '1. Toplanmak, bir araya gelmek 2. (Saat vb. makina) çalışacak şekilde zembereği sıkıştırılmak 3. Kibirli ve gururlu bir biçimde baş köşeye geçip kurulmak 4. Övünmek, büyüklenmek, kasılmak, kendi kendisini övmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de ise kelimenin 'kurma işine konu olmak veya kurma işi yapılmak' temel anlamı yanında **Kâmûs-ı Türkî**'deki 3. 4. maddelerdeki anlamları kayıtlıdır. Dolayısıyla kelime XX. yüzyılın başlarında kazandığı mecazî anlamları devam ettirmektedir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'de 1. ve 2. maddelerdeki anlamları kayıtlı değildir. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

kuşah (**kūr* 'kuşak' (Tekin, 1975:262)) Kelimenin temel anlamı 'bele sarılan uzun ve enli kumaş'tır. Clauson (1972: 664), kelimenin kökenini *kurşa-* 'kuşanmak'tan türemiş isim olduğunu ve F'dan da alıntı bir kelime olduğunu ifade eder. Devamında da modern şivlerdeki kullanımı için KD Türkçesinde, pek çok şivede *kurçak / kurçağ / kurçu*;; *KKır.da kırço/kurço*;; *Kaz.'da kursaw* şeklinde geçtiğini, hepsinde *de 'fıçı kasnağı/lastiği; şadırın çevresi/kuşağı'* anlamında kayıtlı olduğunu söyler. Sevortyan, kelimeyi *kur* 'kemer' maddesinde vermiştir: Kelime, *kur ismi* + *-şa* ekiyle *kurşa-* fiili; -sar-, kuşat-. -ğ /-k ekiyle *kurşag* 'çember, halka, tekerlek teli, çevre, ortam, kemer, kordon, kurdele; gümüş kemer, bayan kemer' (1997:151).

TAS'ta 'kuşak'

Gayret için bir **kuşah** kuşanalım

Anın için gidiser başım benim (Kadı. XIV. 598)

KİG'de Bele sarılan uzun ve dar kumaş (128a.9), **SN**'de 1. Uşak (790) 2. Göbek bağı (5210); *kuşah kuşan*- Bir iş yapmaya hazırlanmak (5008), **HHT**'de Uzun ve enli kumaş [027a/1], **V**'de Bele takılan ip, sargı, kuşak (37a.6); *hidmet kuşağı* Hizmet ehli tarafından bele bağlanan kuşak (17b-4); *hidmet kuşağı kuşan*- Terbiye veya yiğit, hizmet kuşağı bağlamak (17b-6), **TİKT (A)**'da (57a/16), **MN**'de (153-27) **EM**'de (53a/6) ve **TM**'de (15a-10) 'kuşak, kemer', **ŞŞÇ**'de *kuşak bağla*- (Bir işe) hazırlanmak (23852), **F**'de Fütüvvette ehliyet simgesi olarak bele bağlanan kemer (73a-4) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "bele sarılan uzun ve enli kumaş" temel anlamı yanında 1) Sağlamlığını artırmak için bir şeyin çevresine geçirilen ağaçtan veya metalden bağ, 2) *gök bilimi* Yeryüzünde veya herhangi bir gök cisminde belli şartları sağlayan bölge, 3) *coğrafya* Yeryüzünün kutuplar, kutup daireleri ve dönencelerle belirlenen beş bölümünden her biri, küre kuşağı, 4) *felsefe* Yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış benzer ödevlerle yükümlü olmuş, kişilerin topluluğu, 5) *matematik* Bir küre yüzeyi, paralel iki düzlemlerle kesildiğinde iki kesitin arasında kalan bölüm, 6) *sinema ve televizyon* Henüz birleştirilmemiş ses ve görüntü taşıyan filimler, 7) *sinema ve televizyon* Televizyonlarında programlar için ayrılmış özel zaman dilimi, 8) *toplum bilimi* Yaklaşık olarak yirmi beş, otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, göbek nesil, batın, jenerasyon" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. mecazlaşmış Kâgir veya kuru duvarı bağlayıp sağlamlaştırmak için belli aralıklarla çekilen tuğla veya kereste sırası ve buna benzer kemer 2. Yelkene güç vermek için dördüncü kat camadanın altına bir yakadan öbür yakaya kadar dikilen bez parçası' anlamları da vardır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **TS**'de kelimenin *sinema ve televizyon* terimi olarak 6. ve 7. maddelerindeki anlamlar, **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelimenin bu anlamlarını, teknolojiden kaynaklanan yeni kazanımları olarak düşünebiliriz. **DS**'de kelime, (I) 1) Tahta kapılarının arkalarına yatay çakılan tahta parçası, 2) Evin sağlam olmasını sağlamak için pencere başlarından geçen, evi çevreleyen ağaçlar, 3) Kayığın kenarlarını çevreleyen tahta, (II) Çevre, yer (VIII-3014) anlamlarında kayıtlıdır.

kuşanmak *kuşsa:*'ın dönüşlü şeklidir. Radloff (1899:II-1026), *kuşa+n* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Kemer takmak 2. Giyinmek' olarak verir.

Kelimenin temel anlamı Eski Türkçede '*kuşanmak, kuşak sarmak*'tır. EOT'de kelime, '*silahlanmak, (herhangi bir işi) yapmağa girişmek, süslenmek vs.*' anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelimenin '*beline kuşak, kılıç, kemer vb. şeyler bağlamak*' anlamı yanında '*giyinmek*' anlamını da ifade eder olması anlam alanının daha da genişlediğini hatta genelleştiğini gösterir.

Kelime **TAS**'ta 1) Silâhlanmak. {Er gördüm **kuşan** ev gördün kaşan. (Ata. XVI. 36)

2) Yeltenmek, meyletmek, yapmağa girişmek.

Pes andan bir dahi kesti şecerden

Fesada tiz **kuşanur** avrat erden (Muham. XV. 63)

YED/RN'de Kemer bağlamak, silahlanmak, yeltenmek, **DAH**'da Süslenmek, harp elbiselerini geyip hazırlanmak, beline kılıç, kama, hançer takmak (26), **ŞKM**'de *kuşan-*kuşanmak, üstüne almak, uhdesine almak (69b/9), **MN**'de *kuşan-* Kuşanmak –silah-takınmak (187-7), **GT**'de *kuşan-* Beline kuşak, kemer vs. bağlamak, takınmak (22b-9), **GBTBİ**'de *kuşan-* Kuşanmak, giyinmek, hazırlanmak (134-a/11), **ŞŞÇ**'de *kuşan-* 1. Sarmak, kuşanmak (54146) 2. Yapmağa girişmek, davranmak (50732), **F**'de *kuşan-* Beline dolamak (70b-2); *kuşak kuşat-* El vermek, icazet vermek (66b-3), **FFANG**'da *kuşan* Kuşanmak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, EOT metinlerinde sık geçen '*kuşak bağlamak, beline kuşak, kemer kılıç vb. bağlamak*' anlamı kayıtlıdır.

kuşluk (*kuş+ + +II⁴k (i.i.y.)*) Clauson'un (1972:672–773), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "*kuş*'tan soyut isim (ve somut isim)dir. Batı Türkçesine has bir kelimedir. Sadece (?) GB Osm.'da *kuşluk*; Tkm. de *ğuşluk* (1) 'günün erken vakti' (kuşların en hareketli oldukları dönem) (2) 'kuşhane, kuşlar tarafından avlanan yer' vb. yaşıyor. Çağ. XV'te *kuşluğ* (1) sabah ortası ve yemek zamanı (2) kuş gibi karakter (Seng.); Kıp. XIV'te *kuşluk* (1) kuşluk vakti; (2) 'kuşları avlamakta kullanılan geniş başlı bir ok' (id.)". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Sabahın 10:00 saati civarı, kahvaltı zamanı; kahvaltı; saat 10:00-11:00 suları; gündoğumundan 2 saat sonraki vakit; sabah ve öğlen arasındaki zaman; sabahın geç vakti; öğlen öncesi zaman 2.

Öğlen 3. Güneydoğu' olarak verir. Kelimenin yapısını da *kuş* kelimesinden türemiş olduğunu söyler. Clauson'un belirtmiş olduğu üzere *kuşluk* 'kuşların en çok aktif olduğu' günün kısmı, yani kuşların yem aradıkları saatlerdir.

Kelime **VG**'de 'günün sabahla öğle arasındaki bölümü'

Kuşluga degin buyurdı 'adl u dâd

Geldi Gülşâhûn katına gönli şâd (1297)

BL'de 1. Kuşluk, sabahla öğle arası 2. Kahvaltı (21b-4), **KAB**'de Güneşin ufukta henüz doğup, ışığını yeni yaydığı vakit (genç kuşluk); bundan sonrasına (kaba kuşluk); öğleye yakın zamana da (koca kuşluk) denir. **HN**'de *kuşlîg* (1241), **FN**'de (7062), **TDGAEAT**'ta (FS 14a-11), **ŞKM**'de (98a/5) ve **FFANG**'da 'Güneş doğduktan biraz sonraki zaman, kuşluk, kuşluk vakti, dahve vakti' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime ayrı maddelerde (I) Kuşlara yem verilen zaman, sabah ile öğle arasındaki vakit; (II) 1. Büyük kuş kafesi 2. Pilavlık tencere' olarak eşgösterenli olarak verilmiştir. Bizce kelimenin ayrı maddelerde verilmesini ve eşgösterenli olarak değerlendirilmesini gerektiren bir anlam ayrılığı yoktur. Günümüzde **TS**'de ise kelime, "günün sabahla öğle arasındaki bölümü" anlamı yanında "1. Kuşlara yem verilme zamanı 2. Büyük kuş kafesi" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişlemiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin '*pilavlık tencere*' anlamının **TS**'de kayıtlı olmaması, anlam daralması yaşadığını da gösterir **DS**'de kelime, 'sabahla öğle arası' (XII-4574) olarak geçer.

kuyruk (<<*kuçruk*) Clauson (1972:604), *kuyruk* kelimesinin kökenini **kuçur-* farazî fiilinden oluşmuş pasif anlamlı bir isim olduğunu söyler. Sevortyan (1997:114-116), kelimenin anlamlarını '1. *Kuyruk; kuyuk kısmında yağ birikmesi, kuyruk yağı, kuyruk sokumu kemiği, yan (kıç)* 2. *Bazı nesnelere arka kısmı, kayığın arka kısmı, kayığın arka kısmındaki kürek* 3. *Zahirenin ilk temizlenmesinden kalan kalıntılar* 4. *Nesnenin kolu* 5. *Dalkavuk, yaltak, yardakçı* 6. *Kuyuklu yıldız vb.*' olarak vermiştir. Drevnetyursiky Slovar'da **kuçur-*, **kuçurgak* 'geniş elbisenin arkasındaki uzun eteği'; *kuçurgun* 'kuyruk altı' kelimeleri kayıtlıdır.

Kelime **TAS**'ta 'kılıcın, bıçağın saplarına giren demiridir. {Es-siylan [Ar.]: Kılıcın ve bıçağın saplarına giren timüre denir ki **kuyruk** tabir olunur. (Kam. XVIII-XIX. 2, 252), **TİKT (M)**'de 1. Hayanın ardındaki, kuyruk (309b/12) 2. Bir şeyin arkasına katılan, sonuncu, art (372b/9); *kuyruk ol-* Sonuncu olmak, yardımcı olmak (372b/9), **F**'de *kuyruK* Balık kuyruğu (46b-9), **Bİ**'de Kuşlarda gövdenin arka tarafında bulunan tüy dizisi (97) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'hayvanların çoğunda, gövdenin art yanında bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organ' temel anlamı yanında 1. Kuşlarda gövdenin art yanında bulunan tüy demeti, 2. Koyunun bazı türlerinde eritilerek yağı alına bir uzantısı, 3. Başın arkasına toplanmış saç demeti, 4. Bir harfin bitiş çizgisine yakın yerde, birden bir dönüş yapan kısa çizgi, 5. Bazı şeylerde kuyruğa benzeyen uzantı veya baş tarafın aksi yönünde kalan bölüm, 6. *mecazlaşmış* İnsanların sıra beklemek için art arda durarak oluşturduğu çizgi, 7. *alay yollu* Birisini arkasına takılıp hiç ayrılmayan kimse' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut, soyut ve argo yollarıyla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Bazı elbiselerden sarkıp asılan uzun parçalar 2. Son, en gerideki kısım 3. Gözün dışındaki yani kulak hizasındaki ucu 4. Ateşli silahların gerideki kısmı' anlamları da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **TS**'de de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'den farklı olarak 'mecazlaşmış İnsanların sıra beklemek için art arda durarak oluşturduğu çizgi' anlamı vardır. Dolayısıyla kelime, bu mecazî anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de (I) Keçi kılından yapılan saça bağlanan bağcık, (II) Sandığı bağlamaya yarayan, yaylarla tutturulmuş demir parçası, (VIII-3020) anlamlarında kayıtlıdır.

kuzey Clauson (1972:680), *kuz* kelimesi hakkındaki açıklaması şöyledir: "güneşin az vurduğu dağın kuzey tarafı." Orh. T. VIII., Hak., XI., Osm. XIV- XVI *kuz* 'güneşin ulaşmadığı yer'; pek çok metinde; XVIII Rumi'de 'dağın güneş vurmeyen (kısmı)' ve daha genel anlamda 'gölge'. Belki de hâlâ GB Osm.'da yaşıyor; Az. *ğuzey*, Osm. *kuzey/kuzey*; Tkm. *ğuzay* 'kuzeye, kuzeye ait'de yaşıyor". Sevortyan, *kuzay* kelimesinin anlamlarını '1. Dağın gölgeli tarafı, dağın güneş görmediği taraf; şimal 2. Güneş görmeyen yer, gölgelik 3. Soğuk (sıfat)' olarak vermiştir. Kelimenin köken bilgisi hakkındaki şunları söylemiştir: Kononov, kelimeyi *güz* kelimesinden getirir, ancak semantik ve fonetik yönden kanıtlamamıştır. Sevortyan'a göre kelime, Anadolu ağızlarından Sivas yöresinde *güz* 'güneşin olmadığı yer' kelimesi *kuz-ey* (*şimal*)

kelimesinin temelinde vardır. +ey eki, Kıpçak grubu lehçelerinden Kazak Türkçesinde *teriskey* ‘kuzey taraf’; Kırgız Türkçesinde *teskey* ‘güneşsiz taraf’ olarak geçer (1997:106-106).

Eren (1999:272), sözlüğünde *kuz* ve ondan türemiş olan *kuzey* kelimelerine yer vermiştir. Yerel ağızlarda kullanılan *kuzay* (>*kuzey*) biçimi, dil inkılâbı yıllarında kültür dilimizde ‘dört ana yönden biri, şimal’ olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kelimenin temel anlamı aşağıda taradığımız kaynaklardan da anlaşılacağı üzere ‘güneş görmeyen yer’ demektir. Kelime, bu temel anlamdan başka özellikle XX. yüzyılın başlarından itibaren ‘yön’ anlamını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

Kelime **TAS**’ta taranan tanık cümlelerde kelime ‘güneş görmeyen yer’ {El-kam’e [Ar.]}: Şol yere denir ki ana asla güneş uğramaya. Türkiide **kuzey** tabir olunur. (Kam. XVIII-XIX. 1, 45) anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘şimal’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1. Sağını doğuya, soluna batıya veren kimsenin tam karşısına düşen yön 2. Bulunduğu noktaya göre kuzeyde kalan yer, 3. Bu yöne düşen bu yönle ilgili, şimali’ anlamları yanında ‘deniz Yıldız’ anlamını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. **DS**’de *guzay*, *guzey* ve *kuzay* biçimlerinde Güneş görmeyen, gölgelik yer ve nemli, ıslak yer (VI- 2204, 2243; VIII-3021) anlamında geçer.

kuzlamak (*kuz(u)+ + +lA² (i.f.y.)*) Radloff (1899:II-1020), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Kuzu gibi uslanmak 2. Kuzulara sahip olmak’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘doğurmak’

Heman bir dane Beyza **kuzlar** ol tayr

Çıkar ol beyzadan bir beççe lâğar (Hikmet. XV. 333) mısrasında **NH**’de *kuzla-* ‘doğurmak, (hayvan için) (114a/12) **MT**’de *kuzla-* Koyunların doğum yapması, kuzulamak (31a-9) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘(koyun) yavrulamak’ temel anlamı yanında ‘1. (Meyve) yanında kendi cinsinden bir küçük tane bitirmek 2. Cetvel çizliğinin yanında bir tane çizik veya gölge oluşmak’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de *kuzulamak* biçiminde ‘koyun yavrulamak’ anlamı yanında ‘çocuk ellerini yere dayayarak dizleri üstünde emeklemek’

anlamını da ekleyerek anlma dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'deki 1. ve 2. maddedeki anlamların TS'deki kayıtlı olmaması kelimenin anlam dairesinde daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**'de 1) Hayvanlar yavrulemek, doğurmak, 2) Tavuk yumurtlamak (VIII-3022); 2. İnsan doğurmak (aşağılama için)' (XII-4575) anlamlarında kayıtlıdır.

kuzı Clauson (1972:681) *kuzı*: kelimesini şöyle açıklamıştır: *lamb* 'kuzu' çok eski bir kelimedir. Türkçeden Moğolcaya *quriqan* olarak geçmiştir. Bazı SE, NC, NW lehçelerinde *kozi* olarak, bazı NE lehçelerinde ise Moğolcadaki şekil kullanılır. Bunlarda kelime tekrar ödünç alınmıştır. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Kuzu; 6 aya kadar kuzu; 1 yaşına kadar kuzu; 1 yaşındaki kuzu; yeni doğmuş 2. Koyuncuk 3. Koç burcu' olarak vermiştir. Kökeni için de bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir: Brockelmann'a göre kelime, *kuz* kelimesinin kökenini belirtmeden -ı (<-i) için ek demiştir. Ayrıca kuzu kelimesinin Anadolu ağızlarında *koz* 'evin önündeki hayvanlar için ayrılmış avlu, ahırdaki kuzular için ayrılmış yer' kelimesiyle de karşılaştırabileceğimizi söylemiştir. Bazı araştırmacılar, kelimeyi, *kuri* ile özdeşleştirmiştir. Doerfer, Clauson ve Şerbak'a göre Moğolcadaki *qurigan* kelimesi ise Türkçeden alıntıdır (1997:107-108).

Kelime Hatipolu'nun **BH**'de 'kuzu'

Bağışlasun güzel **kuzıyı** Allâh

Murâdın gör cihânda kılmağıl ah (58A/3)

FN'de Kuzu, koyun yavrusu (5999) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *kuzu*, 'koyun yavrusu' temel anlamı yanında '1. Bir meyve ve sebzeyle bitişik olan küçük meyve veya sebze '2. Kuzu etinden yapılmış olan (yiyecek) olarak da kullanılmasıyla anlam dairesini genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak *mecazlaşmış* 'pek uysal ve yumuşak kimse; bu anlam ile 'sevgi' ifadesi de taşıyıp 'kuzum!' anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS'de kaybolması kelimenin anlamında bir daralmanın yaşandığını da gösterir.

obruk (<ōpur- 'oymak, aşındırmak' (Tekin, 1975:258)) Sevortyan (1974:466), kelimenin kökenini *opur*- 'yar-' maddesinde verir ve *obruk* (< *obur-uk*) 'hendek'

anlamında kaydeder. Eren (1999:303) de *obruk* (~ *opruk*) biçiminin **obur-* (~*opur-*) kökünden kalma bir türevi olduğunu söyler.

Kelime **TAS**'ta 'çukur, oyuk' {Gev-zemin (Fa): **Obruk**, çukur yer (Deş. XVI. 725-1), **HN**'de (6728), **D**'de *opruk* (45a/3) 'oyuk, çukur' temel anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de EOT metinlerinde geçen 'çukurlu, çukurları olan, engebeli' temel anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelimenin "içinde su biriken çukur yer, doğal kuyu" temel anlamı yanında, "1) İçbükey, 2) Çok yemek yiyen, çok iştahlı" anlamlarını da kazanmasıyla anlam alanını benzetme yoluyla genişletmiştir. **DS**'de (III) 1) Çöken, kayan toprak, kayşa, 2) Küçük çukur, 3) Dağlar ve tepeler arasındaki derin ve çukur yerler, 4) Yazın bile karı erimeyen yüksek dağlardaki mağaralar, (peynir yağ tulukları koyulur), 5) Su biriken oyuk yer, doğal kuyu, 6) Çok çamurlu yer, bataklık (IX-3260,3261); 1. Doğal yer altı deposu 2. Mağara, in (XII-4608) anlamlarında kayıtlıdır.

ocak (I-II) (< **ötçuk* 'ocak' (Tekin, 1975:259)) Clauson (1972:22), kelime hakkında şunları söyler: "bundan özellikle SC, SW'de 'merkezinde ocak bulunan yapı' ve bundan 'böyle bir yapıya toplanmış olan insan topluluğu', bu da 'aile, dernek, Yeniçeri ocağı' vs.dir" Kelimenin orijinali, "*ocok*" tır, Osm. XV'den itibaren ocak 'ateş yakılan yer' için ve mecazî anlamlarla XVII'den beri kayıtlıdır". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Ateş yakmak için uygun olan herhangi bir yer; (farklı amaçlar için), ateş yakılan yer, ateş için kazılmış çukur, odanın ortasında ateş yakmak için açılmış ve kışın etrafında oturmak için açılmış çukur, üç ayaklı altlık (üzerine tencere konur) 2. Ateş, alev, ısı, yanan kömür, öksü, yarı yanmamış odun yıldırım 3. Tütün borusu, baca 4. Kazılmış çukur, maden ocağı, evin temeli, ağaç dikmek için açılmış çukur, 5. Mesken, baba ocağı, ev, ocak (evleri sayma ölçüm birimi), ev, sığınak, mecazî aile, halk hekimini evi, demirci ocağı, soy, sülale, toplum, cemmat, tarihî asker ocağı, yeneçeri ocağı, toplantı, kurs, yerli (köklü), aile (halk) 6. Yılan, kuduz köpeklerin ısırması nedeniyle tedavi için insanların toplandığı bir ibadet yeri; aziz sanılan ve toplanılan nesnelere/sahıslar 7. Sobaya karıştırmak için değnek 8. Cinayet işleyenlerin boynuna geçirilen demir halka' olarak vermiştir. Kelimenin yapısı Sevortyan ve Brockelmann'a göre o:cak < **o:t/*ot-* 'yak-' + *-çak*. *-çak* ekinin fonksiyonu da yer anlamı ve eylemin taşıyıcısıdır. Doerfer, *ōčag* < **hōčag* < *Eski Türkçe* **pōtčāg* olarak gelişim gösterdiğini söylemiş; ama bunun kanıtlarını vermemiştir (1974:422-425). B. Atalay, 'Türk Dilinde

Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme’ (1942:60) yazısında –çak ekini, ‘küçültme eki’ *ocak*: ‘küçük ateş’ olarak vermiştir. Vambery, kelimeyi *üç* kelimesinden (*‘üç ayaklı’*) getirmiştir. Bu köken açıklamasını Radloff da kabul etmiştir.

V. Türk (2009:251-258), “*Ocak Sözü ve Ailesi*” başlıklı makalesinde *ot* (*od*) ile *ocak* arasındaki köken ilişkisini zaman zaman birbirleri yerine geçen sesler olan *t-ç* ses denkliliğiyle açıklanabileceğini ve **oç+a-k>*oçak>ocak* gelişmesinin de Türkçe için aykırılık göstermeyecek bir durum olduğunu ifade etmiştir.

Kelimenin temel anlamları “*ateşin yandığı/yakıldığı yer*’dir. Bu anlamların yanında ‘*dikim yapmak için açılan çukur*’, ‘*madencilerin maden erittikleri yer*’, ‘*kireç yakılan yer, kireç fırını*’, ‘*taş ve maden çıkarmak için açılan kuyu veya çukur*’ yan anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, yeni somut anlamlar ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. Kelime aşağıda taradığımız temel kaynaklardan biri olan **TAS**’ta eşgösterenli olarak değerlendirilip ayrı maddelerde verilmiştir. Ancak bizce her iki maddede verilen anlamların birbiriyle eşgösterenli olmasını gerektiren ciddi bir anlam ayrılığı yoktur. Aksine her iki anlamı birleştiren, ortak merkezî ‘*çukur*’ kök anlamı vardır. *Ateşin yandığı/yakıldığı yer çukurdur*, aynı şekilde *dikim yapmak için açılan yer de çukur*’dur. Anlamlardaki bu semantik ilişkiyi göz önünde bulundurursak karşımızda eşgösterenli iki kelime değil, anlam dairesi genişlemiş tek bir kelime olduğu ortaya çıkar.

Kelime **TAS (I)**’da ‘yurt’ {**Ocağı** yad eline düşmeyip evladına intikal etti. (Mevahib. XVI. 391), **TAS (II)**’da ‘üzüm asması, kavun, karpuz, hıyar, kabak gibi bitkilerin deveği’ (Bürh. XVIII-XIX. 135) **YED**’de Maden ocağı, **DK**’de (44–10), **MK**’de, **MN**’de (143–5), **TİKT (A)**’da (203a/19) ‘ocak, ateş yakılan yer’, **FN**’de *ocak* (~*ocag*) Ocak, hamam ocağı (gibi) (1602), **HFN**’de *ocag* Ocak, ateş (3059), **ŞŞÇ**’de 1. İçinde ateş yakılan yer (38878) 2. Yurt, yer (10331) 3. Köşe, bucak (365) 4. Hanedan, sülale (1791), **RB**’de *Dikim yapmak için hazırlanan çukur* (39a.15) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘1) Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer, 2) Şömine, 3) Isı vererek üzerine veya içine konulan maddeleri ısıtan, pişiren, kaynatan, eriten araç veya alet, 4) Kahvelerde, kuruluşlarda çay, kahve vb. yapıldığı yer, 5) Yer üstünde veya yeraltında cevher çıkarılan yer, 6) Bahçelerde ve bostanlarda her tür meyve ve sebze ekimine ayrılmış, çevresinden biraz yükseltilmiş

toprak parçası, 7) Aynı amaç ve düşünceyi paylaşanların kurdukları kuruluş veya toplandıkları, görev yaptıkları yer, 8) *mecazlaşmış* Ev, aile, soy, 9) *halk ağzında* Bazı hastaları iyi ettiğine inanılan aile, 10) Yılın otuz bir gün süren, birinci ayı kânunusani' olarak özellikle somut ve soyut yollarla anlam dairesini çok genişlemiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Madencilerin maden erittikleri yer 2. Kireç yakılan yer, kireç fırını 3. Düzenli, askeri sınıf Bir şeyin en çok bulunduğu veya yapıldığı yer' anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlamında bir daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**'de *ocak*, (I) Ateş, (II) 1) Eski ve soylu aile, 2) Dedelerden beri belirli bir hastalığı iyi ettiğine inanılan aile, (III) *ocah* 'fide ya da ağaç dikmek için açılan çukur', (IV) Su değirmenlerinde suyun akıtıldığı ve çarkın indirildiği yer, (V) Bir yerde toplu olarak bulunan fındık ağaçları (IX-3262) anlamlarıyla yer alır.

oda Clauson (1972:46), kelime hakkındaki görüşleri şöyledir: Kelimenin yapısı "1. *ota*:-'tan '-ğ' ile içinde ateş yakılan anlamıyla türemiş isim. Anlamı da 'küçük geçici bir bina'dır. Kelime Hak. ve Harz. 'otag'; Çağ. 'otag' ve 'otak'; Kıp. 'otak' şeklinde. Osm. şekil *oda* *ota*:- ve aynı şekilde *ota* (*o:d*)'la ilgili anlamı destekliyor. Osm. XIV'teki kullanımı 'otağ /otak (muhtemelen bazı akraba şivelerden alınmış) bütün dönemlerde özel anlamıyla ortaya çıkıyor: *oda* (bazen XIV'te otağ) daha belirsiz olarak 'çadır, ev' anlamıyla yaygın." Sevortyan (1974:484-487), *otağ* kelimesinin anlamlarını '1. Çadır, göçebe kulübesi, mesken, yazlık yerine giderken götürülen küçük çadır, keçe çadırı, büyük süslü çadır; yeni beyaz çadır 2. Durulan yer, göbelerin mola verip kısa süre için yerleştikleri kamp, geceleme 3. Ev, mesken; kısa süre için ev; fakir ev, kulübe, alaçuk, kışın durulan çoban külebesi, avcı kulübesi, çadır, yeni evlilerin evi 4. Ocak, ateş yakın yer, ateş tarlada yakılan ateş 5. Oda; misafir ağırlama odası; yeni evlilerin yatak odası 6. Bina türü 7. Ayrı eve çıkma (evlenip) 8. Soy, Uygurlarca kabilelerin birliği 9. Vatan'; *II oda* '1. Oda 2. Çadır, durulan yer 3. Ev, mesken, göçebenin evi 4. Büro, müessese, çadır 5. İkamegâh 6. Askeri ev 7. Yüksek' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni konusunda da geniş bir bilgi vermiştir: Doerfer'e göre kelime muhtemelen *ota*- 'ısın-', 'odun yak-', 'yak-' ya da Radloff'a göre *ot*- ~ **o:t*- 'ateş yak-' fiil kökünden türemiştir. *otağ* ~*otak* ~*odak* ~*oda* ~*odu* vs. biçimleri *ot*- (~**o:t*) veya *ota*- (~**o:ta*-) kökünden – (a)k ~-(a)ğ ~ -(a)ı ve –a ~ -u ile türemişlerdir. Sevortyan'a göre bu köken açıklaması 4. maddedeki anlamları da kanıtlamaktadır (*ocak*, *ateş semantiği*).

Bugün Standart Türkiye Türkçesinde otağ kelimesinin sonundaki g# sesinin varlığını sürdürmesinin iki nedeni olabilir: Birincisi kelimenin Farsçaya geçmesi ve sonradan yeniden Türkçeye geçmiş olması. İsmail Parlatır vd. (1998//:1072), hazırladığı Türkçe Sözlükte otağ'ın Türkçeden Farsçaya geçtiği ve daha sonra tekrar Türkçeye geçen kelimelerden biri olduğu belirtilmiştir. İkinci olarak, kelimenin Farsçadan değil de herhangi bir Doğu ve Kuzey lehçe ve şivesinden bu şekliyle alınmış ve bir alıntı olduğu için de hiçbir değişikliğe uğratılmadan kullanılmış de olabilir (Kara: 2004: 94) şeklinde açıklanmaktadır.

Kelime **TAS**'ta 'yer, mesken, melce' {İlâhi gariplerin **odası** ve miskinlerin makamı değil midim ve yetimlerin atası ve yohsulların kullukçusu değil midim? (Enb. XIV. 324), **SN**'de *oda* Mesken, barınılan yer (3935); *oda düz-* Oda hazırlamak, yapmak (4944); *oda eyle-* Yer yapmak (4164); *oda idin-* Kendisine bir mesken temin etmek (3935); *odak* 1. Çadır (1082) 2. Oda (1929), **GT**'de Evin bölmelerinden her birisi, mesken, yer, oda (44b-14), **HFN**'de Oda, hücre (859), **DK**'de Oda, oturlan yer, otağ, çadır, ev, göçebe evi, mesken (194-1), **ETT**'de Çadır, padişah çadırı, otak (EZ 3-3), **AK**'ta Mesken, yer, ada (12b.269), **FR/K**'de *otak* Büyük çadır. İçinde toplantı yapılabilir derecede geniş bir salon, yatak odası, özel tuvaleti bulunan bir büyük kubbe ile altı ya da sekiz köşe çatılı çadır' (40a.6) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 1) Evin veya herhangi bir yapının oturma, çalışma, yatma gibi işlere yarayan, banyo, yatma gibi işlere yarayan, banyo, giriş vb. dışında kalan, bir veya birden fazla çıkışı olan bölmesi, göz, 2) Serbest meslek adamlarını içinde toplayan resmi birlik, 3) Yeniçeri kışlası' anlamlarında kullanılarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin TS'den farklı olarak *kelimenin '1. Dâire, yazıhâne "büro" 2. Sarraf, dava vekili, tabip vb. iş sahiplerinin iş yerleri vb. umumi, yerlerde tuttıkları oda veya daire 3. Köylerde misafir ağırlamak için ayrılmış, bütün köy tarafından idare edilen oda veya ev'* anlamlarında da kayıtlıdır. Bu anlamların TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam dairesinde bir daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**'de 'evlerin dışında, konukları ağırlamak için özel olarak yapılmış küçük ev' (IX- 3265) olarak kayıtlıdır.

oğlan Sevortyan (1974:411-412), kelimenin anlamlarını '1. Çocuk, küçük çocuk, anne rahmindeki bebek, bebek, erkek çocuk, yeniyetme, uşak, genç erkek, bekar genç erkek 2.

*Oğul, genç erkek evlat; erkek evlat, mirasçı 3. Genç asker, saraydaki muhafız subayı 4. İsimden sonra 'zade' anlamı kullanılır; Moğollarda hükümdar sülalesinin mirasçı ve akrabaları 5. Hizmetçi' olarak vermiştir. Köken olarak bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir: Radloff'a göre *oğlan* < *oğulğan* şeklinde bir gelişim aşaması geçirmiştir. Bang, Nemeth, Brockelmann'a göre *oğlan*, aynı *eren* gibi bir morfolojik aşama geçirmiştir ve -n eki de bir küçültme ekidir. Gabain de onların görüşüne katılır, ancak -n ekini ya eski bir *çoğul eki* ya da *yakınlık, süreklilik (intensiflik) ifade eden bir ek* olduğu konusunda net bir görüşü yoktur. Doerfer'e göre -n eski çoğul ekidir. Sevortyan'a göre *oğlan* > *oğul*+ -(a)n (küçültme eki) morfolojisi semantik açıdan da uygundur. O. Pritsak, kelimeyi, *oğlan* < **oğu-lan* (<**oğu-* <**oğ-*) dayandırır.*

M. Kara (2004:78), *oğlan* 'erkek çocuk; yetişkin erkek' ve *ulan*'ey; çok kaba biçimde öfke ve nefreti anlatır' /lan 'ulan sözünün kısa söylenişi, kaba hitap, ey' kelimelerini 'ses düşmesi yoluyla fonolojik başkalaşma' başlığı altında ele almış ve kelimenin tarihî geçiş aşamasını *oğlan*>*uğlan*>*uulan*>*ulan*>*lan* şeklinde vermiştir. Bizce kelime, artık organik fonksiyonu olmayan seslerin kullanımdan düşmesi olarak tanımlanan *aşınma* (~ *usure*) fonetik değişikliği yaşamış ve muhtemeldir ki *oğlan* > *owulan* >> *ûlan* > *ulan* > *lan* (#u>Ø) >*la* şeklinde bir geçiş aşaması geçirmiş olmalıdır. İlk sızıcılaştırmış, sonra büzülmüş, büzülmenin etkisiyle uzamış, son olarak da kısalmıştır.

Kelime **TAS**'ta 1. (Erkek olsun kız olsun) Evlât. {Kiçi iken büyük olur, **oğlan** iken ulu olur, yiğit iken koca olur. (Güzide XV. 13) 2. Erkek çocuk, yavru {Ebumüslim... Ne kişidir, yeri yurdu kandandır bilinmez; ve liykin kendi Türk **oğlandı** (Müşlim XV. 1, 156), **BHMİH**'de Çocuk (oğlan ve kız) (20:11), **SN**'de 1. Oğul, erkek evlat (389) 2. Çocuk, genç delikanlı (1242), **DK**'de Oğlan, çocuk (oğlan veya kız) (15-5), **DAH**'da Delikanlı (502), **KT**'de 1. Oğul, erkek çocuk (37a-6=4/23) 2. Küçük çocuk (145a-4=19713) 3. Çocuk, evlât (9a-9=2&116) 4. Genç, bülüğ çağına yaklaşmış çocuk (111b-4=12/19) 5. Oğul; evlatlık (111b-6=12/21) 6. Döl yatağı, rahim (17a-5=2/228), **TİKT (M)**'de 1. Küçük çocuk, yavru (248b/10) 2. Oğul, evlat, erkek çocuk (242a/12) 3. Genç, delikanlı, bülüğ çağına gelmiş (276b/9) 4. İnsan, kişi (228b/4) 5. Sapık cinsî niyetlere alet edilen genç erkek (425a/4), **GT**'de 1. Oğul, erkek çocuk (61b-14) 2. Evlât, çocuk (61a-14) 3. Genç; olgunluk çağına yaklaşmış çocuk (8b-4), **ŞŞÇ**'de 1. Erkek çocuk (12633) 2. Kız ya da erkek çocuk, evlat (34250) 3. Delikanlı, genç (5297) 4. Hayvan

yavrusu (4708), **AK**'ta 1. Oğul, erkek çocuk (9b.194) 2. Oğul, erkek evlat (27a.586) 3. Züriyet, nesil (21a.450), **F**'de *oğlan sohbeti* Çil çocuk sohbeti; dedikodu (3b-8) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *oğlan*, “erkek çocuk” anlamı yanında, 1) Yetişkin erkek, 2) İskambil kâğıtlarında genç erkek resimli kâğıt, bacak, vale, 3) Cinsel bakımdan erkeklerin zevkine hizmet eden sapık erkek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak ‘1. Erkek çocuk, uşak. 2. “Sakalı bıyığı” çıkmamış genç erkek, delikanlı’ anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların **TS**'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam dairesinde bir daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**'de kelime, *ula, ulen, ulo* gibi farklı şekillerde 1. Kaba sesleniş (genellikle erkek çocuklar için) 2. Şaşkınlık ünlemi (XI-4031) anlamlarda kayıtlıdır.

oğul Clauson'un (1972:83–84) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “Çocuk, evlat, orijinalinde her iki cinsiyet için de, fakat kuvvetli bir ifadeyle ‘erkek çocuk’ ; tek başına ‘erkek evlat’; fakat ‘kız değil’; çoğulu ‘erkek ve kız çocuklar’ anlamına gelebilir, fakat ‘oğul kız’ daha normal bir ifade olabilir. –n ile çoğul olan, oldukça az Türkçe kelimedendir. Dolayısıyla *oğla:n* orijinalinde çoğul idi. Fakat bu, sonra unutuldu ve *oğul* ‘erkek evlat’ ve *oğla:n* ‘erkek çocuk/oğlan/delikanlı’ ve sonra ‘hizmetçi, uşak’ veya ‘badigard/koruma’ (Almanca *uhlan*’ın kökeni) anlamına gelmeye başladı; bu değişimlerin zamanlaması henüz tespit edilmedi. Her iki kelime de çeşitli fonetik değişikliklerle bütün modern şivelerde yaşıyor. Türkü oğul Uyğ., Hak. Oğul, Çağ. *oğul; oğlan*, Hwar. XIII (?) oğul, Tkm. oğul, oğlan, Osm. XIV oğul; oğlan.” Sevortyan (1974:414-417), kelimenin anlamlarını ‘1. Erkek evlat; yeğen (abinin erkek evladı), torun, ivey erkek evlat 2. Çocuk, erkek çocuk, yavru 3. Genç erkek 4. Küçük kayın 5. ‘Özel isim /şahsî ad 6. Hizmetçi, işçi 7. Arı oğlu 8. Satrançya piyon’ olarak vermiştir. Köken olarak da bazı araştırmacıların görüşüne yer vermiştir: Bang oğul kelimesinde iki unsur görmüştür: *og, dış şekline bakıldığında ög ‘anne’ye benzer –ıl küçültme fonksiyonu taşıyan bir ektir. Sonradan Kononov da Bang’ın görüşüne katılmıştır: ög ‘kavim’, ‘soy’ → ög ‘anne’; oğul < ög ‘anne’ + -(u)l ‘küçültme eki’, ‘küçük anne’ > ‘erkek çocuk’. Doerfer, oğul, kelimesinin özellikle tarihî anlamlarını incelemiş ve oğul kelimesinin kökeniyle ilgili ayrıntılı bir bibliyografya vermiştir.

Bugün Türkçede *oğul*, *oğlan* biçimlerinde kullanılan kelime, Kâşgarî’de *ogul* “oğul, çocuk”; oğlan “oğlan, oğul, çocuk, çocuklar” olarak *her iki cins (erke ve kız çocuk)* için kullanılmaktadır. Oğul kelimesi, ‘evlat, çocuk’ anlamlarını yaklaşık olarak XVII. kadar korumuştur. ‘*küçük çocuk, bebek*’ kavramı ise aşağı yukarı aynı tarihlere kadar *oglancuk /oglancık* sözcüğüyle karşılanmıştır (Aksan, 2006:133). Oğul kelimesi, EOT’den itibaren *erkek çocuk* için kullanılmaya başlanmıştır. Eski *urı oğul* yerine şimdi şivelerde *oğul bala* denmektedir (Bang, 1980:26).

Kelime **TAS**’ta 1. Erkek evlat {Ata, ana **oğlu**, kızı iki yıl veya üç yıl oddan, sudan bekler. (Tuh. Le. XV. 166)

2. Yavru.

Dua kıldı duası oldu kabûl

Tanrı verdi balığa iki **oğul**

Ol ikinin biri Yunus’u yudar

Biri dahi Süleyman yüzüğün yudar (Yuz. Şeyd. XIII. 22)

SN’de 1. Oğul, erkek evlat (390) 2. Erkek çocuk (5208) **KİG**’de *oglan* 1. Oğul, erkek çocuğu (7a.14) 2. Çocuk, evlat, bebek (37b.3) 3. Genç, ergenlik çağına girmiş erkek çocuğu, delikanlı (66a.9), **KT**’de Erkek çocuk, oğul (106a-6=11/42); *ogul eyelendüg(i)* Evlâtlik (198b-8=33/4); *ogul kız* Çocuk, evlât (153b-4=21/17), **MT**’de *og(i)l* Oğul, oğlan, evlât (20b-13); *ogul* Oğul, evlât, çocuk (62a-9), **MM**’de Oğul, erkek evlat (635); yaşlı kişilerce genç erkeklere hitap etmek için kullanılan söz (3297), **ŞKM**’de Oğul, erkek evlat (31a/4), **ŞŞÇ**’de *ogul* 1. Erkek çocuk, oğul, evlat (291) 2. Hayvan yavrusu (4573) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî** ve **TS**’de kelime, ‘1. Erkek evlat 2. Bazı kelimelerin anlamını pekiştirmek için kullanılan bir söz, 3. Bir ana arıyla birlikte kovandan ayrılan, yeni yetişmiş arı topluluğu, 4. *ünlem* Yaşlı kimselerin genç erkeklere söylediği seslenme sözü’ anlamlarında kullanılmasıyla anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Arıların baharda çıkardığı yavrular, (II) Tahılın ard arda yavaş yavaş çıkardığı başak (IX-3269-3270) anlamlarında kayıtlıdır.

okçu (*ok+ + + C²I⁴ (i.i.y.)*) Sevortyan, kelimenin hem isim hem de fiil şeklini vermiştir. *Iok* ‘1. Ok 2. Mermi, top mermisi 3. Mil, tekerlek mili 4. Yay 5. Yayı, okçu 6. Kabileler

içindeki birleşmeler’; *II ok* vur- (ok at-). 2. maddedeki *mermi*, *top mermisi* anlamı, 1. maddedeki fonksiyon özdeşliği sonucunda oluşmuştur. Sevoryan’a göre bu Türkçede çok eski bir isim-fiil köküdür. O. Pritsak, *oq* < **qu*, Çuvaş Türkçesindeki *uxa* ‘ok ve yay’ ile karşılaştırmış ve *oq* kelimesinin ‘kabile’ anlamına geldiğini söylemiştir (1974:437-438).

Kelime **TAS**’ta ‘nişancı’

Şular kim her sözün kaydın yimişler

Bilürsüz ön uran **okçu** demişler (Yuz. Şems. XVI. 128)

SN’de *okcı* Okçu, ok atan (1149), DK’de *okçı* Okçu (asker) (130-6) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve TS’de kelime, ‘1) Ok yapan veya satan kimse, 2) Okçuluk sporunu yapan kimse, kemankeş’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı *olarak* ‘ok atan, yayla silahlanmış asker’ anlamı da kayıtlıdır. Günümüzde TS’de bu anlamın kaybolması teknolojiden kaynaklanmaktadır.

okumak, (okımak, ohumak) Clauson (1972:79), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “Temel anlamı ‘yüksek sesle konuşmak’ olan kelime, bundan ‘(birini Acc.) çağirtmak’, ‘anlatmak veya yüksek sesle okumak’ anlamına ve son olarak normal modern anlam sadece ‘okumak’ anlamına gelmiştir”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. a) *Yüksek sesle konuş-*, *oku-*, *yüksek sesle konuş-*, *dua oku-*, (*hasta başında*), *ezbere oku-*, *anlat-*, *törende oku-*, *dua et-*, *ikna et-*, *yalvar-*, *anlat-* b) *Oku-*, (*ayır-*, *tanı-*) c) *Oku-*, *öğren-*, *eğitim al-* *ders çalışmak* 2. a) *Çağır-*, *bağır-* b) *Yüksek sesle seslen-* c) *Çağırı yap-* d) *Davet et-* e) *Düğüne davet et-* 3. *Tayin et-* (*atamak*) 4. *Talep et-*’ olarak kaydetmiştir. Kökenini de *oqa-oqi- ~oqu- -a- ~-ı/u-* ekiyle *oq*’ses, ün, kelime’den getirmiştir. Birincil anlamlar, ‘*bağır-*, *çağır-*, *yüksek sesle teleffuz et-*, *konus-*’. Sevortyan’a göre Uygur Türkçesinde *ok-* ‘bağır-, adlandır-’ kelimesi de bunu desteklemektedir. Anadolu ve Rumeli Ağızların’da *okuntu*, *ok-* ve *okuyuntu* ise *oku-* fiilinden türemiştir (1974:439-441).

Aşağıda taradığımız kaynaklarda da görüleceği üzere *Sevortyan*’ında belirttiği gibi *oku-* kelimesinin temel anlamı ‘*yüksek sesle oku- şarkı ve türkü söylemek*’tir. Günümüzde TS’de kelime, ‘*eğitim-öğretim görme, hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup*

üfleme, üfürükçülük etmek’ olarak somutlaşmış ‘bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak’ olarak soyutlaşmış, *sövmek, küfretmek* olarak da *argolaşmış*’tır.

Kelime **TAS**’ta 1. Çağırarak, davet etmek {Musa eyitti: İmdi ol fülâneyi **oku** (Enb. XIV. 450) 2. Söylemek, demek {Ferişteh eyitti: geri döngil ve benden ana selâm **okugil** (Enb. XIV. 631)

3. Anmak yad etmek

Kulağım çınlar meğer kim şahım anar bendesin

Durmadın seğrir gözüm benzer **ohur** efkendesin (Ruşeni. XV. 265)

4. Okumak {Susayacak Kur’an **ohuruz** susalığımız geçer. (Fütu. XIV. 59)

KİG’de *oku-* 1. Okumak, kıraat etmek (161a/11) 2. Tahsil etmek, öğrenmek (117b/4) 3. Çağırarak, seslenmek (104a/5) 4. Söylemek, demek, okumak (15b/3), **KT**’de *oku-* 1. Okumak, kıraat etmek (10a-4=2/129) 2. Okuyup öğrenmek (27b-6=3/79) 3. Çağırarak, davet etmek (13b-10=2/186) 4. Dua etmek (223a-10=40/26) 5. Tapmak, ibadet etmek (188a-11=28/88); *okumak* 1. Okuma, kıraat etme (9b-4=2/121) 2. Okuyup öğrenme, anlama (69a-10=6/156) 3. Dâvet (118a-3=13/14) 4. Çağırma, seslenme (170b-1,2=24/63) 5. Dua, yalvarış (224b-9=40/50), **MN**’de *ohu-* Okumak, ezbere söylemek (121-4), **MM**’de *oku-* Yazılı bir metni sessizce çözümleyerek anlamak ve aynı zamanda bunları, dildeki karşılığı olan seslere çevirmek (271); dua etmek, dua metnini zihninden geçirmek veya sesli olarak söylemek (365); ifade etmek, demek, söylemek (706); öğrenim görmek, öğrenmek (1134); (ad) koymak, vermek (1782); yâd etmek, anmak (4128), **ŞŞÇ**’de *oki-/oku-* 1. Okumak, kıraat etmek (446) 2. Okuyup öğrenmek (17169) 3. Çağırarak, davet etmek (755) 4. (dua) Okumak, etmek (792) 5. Söylemek, demek (1115) 6. Şarkı söylemek (53293), **FFANG**’da *okumak* ‘Davet, ziyafet, *oku-* Davet etmek, misafirlige çağırarak, okuma, yüksek sesle okumak, çağırarak’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, 1) Yazıya geçirilmiş bir metne bakarak bunu sessizce çözümleyip anlamak veya aynı zamanda seslere çevirmek, 2) şarkı, türkü, şiir vb.ni sesli olarak veya ezgi ile söylemek, 3) *halk ağzında* Bir yere çağırarak, davet etmek, okuntu göndermek” anlamları yanında, “1) yazılmış bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek, 2) Bir konuyu öğrenmek için okulda, bir öğretmenin yanında veya

yazılı şeyler üzerinde çalışmak, öğrenim görmek, 3) Hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup üflemek, üfürükçülük etmek, 4) *mecazlaşmış* Bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak, 5) *argo* Sövmek, küfretmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Bazı işaretlere anlam vermek, asıl maksadın ne olduğunu anlamak 2. argo Cezalandırmak, kötülük yapmak. 3. argo Konu ile ilgisi olmayan, saçma sapan şeyler söylemek 4. argo Söylemek' anlamları da kayıtlıdır. TS'de bu argo anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 'dügün, mevlit vb. yerlere çağırarak' (IX-3276) olarak geçer.

okuyucu, (okuycu, okucu) *oku-* + $-(y)I^A cI^A$ ($<-gU^2 \zeta I^2 <-gU^2 + \zeta I^2$) (f.i.y.) Radloff (1893:I-996), *oku+a+cı* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Hastalar için Kur'an okuyan 2. Misafirleri davet eden' olarak vermiştir. Sevortyan (1974:441), *oku-* fiilinin tüm türemişleri bu fiilin ikincil anlamları olan '*okı-*' ve '*öğren-*'den türemişler: *oku-/okı-*, *okuyucu/okuyıcı* 'telebe', 'öğrenci' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'davetçi' {Fâtıma tonu giyince **okuyucu** kapuya geldi. (Tebareke. XIV. 50-1), **ŞKM**'de *okuyıcı* Okuyucu (100b/4), **KT**'de *okuyıcı* 1. Okuyan (211b-6=37/3) 2. Dâvet eden (151b-7=20/108) 3. Okuyup anlayan (253a-6=54/40) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "*halk ağzında* 'dügüne çağrı yapan kimse" anlamı yanında, '1) Sürekli olarak gazete, dergi vb. okuyan, okur, kari, 2) Şarkı, türkü okuyan kimse, şarkıcı, türkücü' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Bir süreli yayının devamlı takip edicisi 2. Eski Roma'da efendisine kitap okumakla vezifeli köle' anlamları da kayıtlıdır. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, *okucu* biçiminde düğüne çağrı yapan (kimse)' (IX-3276) olarak kayıtlıdır.

oluk Clauson (1972:136-137), sözlüğünde kelimenin eski metinlerdeki kullanılışıyla ilgili örnekler vermiştir. Sevortyan (1974:451-452), Türkçe **ol-* + *-uk* kelimesinin anlamlarını '1. Oluk, su yolu, ark; su kabının /güğümünün burnu, ahşap çatı altı oluğu; hayvan sulama oluğu, şadırvan, mushuk, boğaz, göğüs kemiği, boyundaki çukurcuk 2. Oyulmuş kap, sulama oluğu, küçük kayık, leğen 3. Su kanalı, suyun hızlı aktığı yer, çay;

ayyun aktığı dar yer, pınar, nehir, hendek 4. Leğen, kasık kemiği 5. Veteriner aleti 6. Ahır çatısına asılmış ve tavuklara yuva olan çuvallar’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **BL**’de ‘oluk, değirmen oluğu’ (11) degirmen, degirmen daşı, tucu, bogazı, **olugi**, peri (12a-1), **TİKT (A)**’da (80b/14), **MK**’de, **FFANG**’da ‘oluk, çörten’ anlamlarına kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ”1. Bir şeyin akmasına yarayan üst yanı açık boru 2. Yağmur sularını damların kenarlarına toplayıp akıtan yatay konumlu, genellikle çinko boru” anlamları yanında “1. Bir şeyin üzerinde oyulmuş yol 2. Ay yüzeyinde görülen uzun yarıklardan her biri” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’deki “*Ay yüzeyinde görülen uzun yarıklardan her biri*” anlamı kayıtlı değildir. Kelime, bu anlamını daha yeni kazanmıştır. **DS**’de kelime, (II) 1. Musluk 2. Çeşme, pınar (III) 1. Suyun daralarak aktığı yer 2. Irmak 3. Çay ve dereден küçük akarsu (IV) 1. Hayvanların yem yedikleri, taş ya da ağaçtan oyulmuş yalak 2. İçinde üzüm ezilen çam aşacından oyulmuş tekne 3. Sepicilerin içinde derileri yıkadıkları ağaç tekne (IX-3278-3279); *oluh* Saçaklarda biriken yağmur sularını akıtmaya yarayan teneke veya kiremit boru; *oluk* 2. Değirmenin su deposu (XII-4612) anlamlarında kayıtlıdır.

oma Sevortyan (1974:758), sözlüğünün birinci cildinin sonundaki fihristte **om/*on/*öη/*ök* ‘göğüs, ciğer’ ~ **om-/*oη-/*öm-/*öη-/*ög-/*eη-* ‘öne çık-’ isim ve fiil köklerine yer vermiştir. Devamında da bu kökler için bakınız “*omok, omrar, omuz, oηur-, oηurğa, öge, ömüldürük, öngeç, oηmen, öηür, öpge*” kelimelerine demiştir.

oma, kelimesinin kökü muhtemelen **om-* fiilinden ‘herhangi bir uzvun vücuttan daha önde olması’ geliyor olmalı. Sevortyan’ın (1974:452-453-454) bkz. dediği *omok* kelimesi (< *omak*) ‘at göğsü’; *omrar* kelimesinin anlamı da ‘1. At göğsünün ön kısmı, ön kısım, 2. Köprücük kemiği, sırt omurga kemiği, bel kemiği, 3. Vücut yapısı, insanın güzel endamı 4. İnat, inatçılık’. *omraw* ~ *omıraw* ~/*omuraw* ~ *omuruw* ~*omırıg* kelimelerinin kökü **om-‘dur*. Aynı *omuz* kelimesinde olduğu gibi. Bu kelimelerinin bağlantıları Radloff tarafından kaydedilmiştir. *omraw* ve *omuz* kelimelerinin kök temelleri *om, oma*’dır. Bu kelimeler, günümüz Türkiye Türkçesinde ‘bir şeyin özellikle kemiklerin çıkıntılı, yuvarlaksı kısmı’ anlamında geçer. Foy, Eski Türkiye Türkçesinde *om* ‘kemiğin ucu veya başlığı’ anlamında kullanılan kelimeyi vermiştir. Pave de

Kurteyl'in sözlüğünde *oma* ve bu kelimeden türemiş *omaca* biçimleri vardır. *Oma* kelimesinin anlamı kalça kısmındaki kemiktir. Kelime, Arapça- Kıpçakça bir sözlük olan Ettuhfetü'z Zekiyye'de *omaca* kelimesi, 'köprücük' kelimesi olarak geçer. Gülensoy, kelimenin kökenini < Orta Türkçe *um+a* (2007:II-623) kökeninden getirmiş; fakat *um* kökünün anlamını vermemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'bacak' {Nice yerde **omalar** ve başlar ve cesat yığıldı. (Ta. Sel. XV. 136) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *kelime*, *om*, *oma* biçimlerinde 'kemik vb. yuvarlak başı (omuz bu kelimeden gelir)' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, '1) Kalça kemiği, 2) Bel kemiği' anlamlarıyla anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **DS**'de kelime, (II) 1) Belkemiği, 2) Uylukkemiği, 3) İri kemik, 4) Elmacikkemiği, 5) Sığır, at ve hayvanların topuk kemiği, 6) Kalça kemiği, 7) Kaba et (IX-3279); *omaca/oma* 'büyük kemik' (XII-4612) anlamlarında kayıtlıdır.

omaç (II), (omaç aşısı, oğmaç aşısı, avmaç) Gülensoy, kelimenin yapısını < Orta Türkçe *uv-* ~ *uw-* (~*öv-* 'ufalamak') (DLT)+- *maç* olarak vermiştir (2007:II-623). Radloff (1893:I-1167), *omac* (Osmanlı) = *umac*, 'çorba suyu içinde pişirilmiş hamur yemeği'; *tutmaç* kelimesinin anlamlarını (1905:III-1493) (Osmanlı, Çağatay) '1. Erişte 2. Koyun etinin parçaları ile nohutun haşlanmasıyla yapılan (bir çeşit yemek)' olarak verir.

Ögel, "Etili Yemekler" "omaç veya oğmaç" yemeğinin aslında unlu ve hamurlu yemek olduğunu kaydeder. *Umaç*, Kuzey Türkleri ile Orta Asya'da geniş olarak bir makarna veya erişte çorbasıdır. ... 'Omaç- aşısı', Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de ayrı ayrı anlaşılmıştır. Orta Asya'da 'erişte çorbası' anlamına gelen 'umaç' Anadolu'da daha değişik olarak açıklanmış. Bizde erişte ve erişte aşına 'tutmaç' denir (1978:IV-375).

Kelime **TAS**'ta 'içine, ekmek, peynir, soğan ve bazen yağ, pekmez konup yoğurularak yapılan bir yemek' {Evvel taze etmek için süt içine ovalar şol **omac** miktarında gayet ıslana, anı yidireler. (Hazain. XV. 12-2), **BL**'de *ovmaç* 1. Ovmaç yemeği 2. Sıcak ekmek, bal ve terayağıyla yapılan bir tür kek (22b-4), **Kmühim**'de *ovmaç* (7b.8) ve **EM**'de (53b/15) **LME**'de (25a/19), "omaç, ekmek, peynir, pekmez, yağ ve soğanla yapılan bir yemek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime *oğmak/oğmaç/umaç* biçimlerinde geçen kelime 'sıcak mısır ekmeğini parçalayıp tereyağı ile iyice karıştırarak yapılan üzerine pekmez vb. dökülen yemek' anlamı yanında '1. Taze tarhana. 2. Hamuru oğalayarak yapılmış, kırıntılarla pişirilmiş çorba 3.

Bayat ekmek kırıntıları üzerine ısıtılmış süt, yağlı su, peynir kırıntısı vb. ilavesiyle yapılan ekmek aşısı' olarak anlam dairesi genişlemiştir. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* kelime, EOT metinlerinden ve **Kâmûs-ı Türkî**'de geçen '*omaç, ekmek, peynir, pekmez, yağ ve soğanla yapılan bir yemek*' temel anlamını kaybetmiş '1) Hamuru ovalayarak yapılan kırıntılarla pişirilmiş çorba ve 2) Taze tarhana' anlamlarıyla kullanılmıştır. Ayrıca kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de kazandığı bazı anlamları kaybetmiştir. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) (II) 1) Helva, 2) Un çorbası, 3) Elle ufalanmış, hamurdan yapılan çorba, 4) Undan yapılıp kurutulan ve kışa saklanan yiyecek, 5) Peynir ve ekmek kırıntısı ile yapılan köfte, 6) Doğranmış ekmeği yağ ve yumurta ile karıştırıp kızartarak yapılan bir çişit yemek, 7) Yoğurt, pekmez ve ekmek kabuğu ile yapılan ekmek (IX-3279); *umaç/uvmaç* biçimlerinde 1. Bir yemek çeşidi 2. Una su katılarak yapılan bulamaç, çorba 3. Yağ, un, tuz karışımından yapılan çörek 4. Nohut büyüklüğünde yapılan hamur yaprağı 5. Yufkanın ufalanarak yağda kızartılmasından oluşna yemek (XI-4036); *omaç/omaçaşı* biçimlerinde 'ovularak elde edilen arpa büyüklüğündeki hamur parçalarından yapılan, kimi zaman sarımsaklı yoğurt eklenecek yenilen bir çeşit çorba' (XII-4612); *umaç* biçiminde 1. Çöreği içine konulan yağ ve un karışımı 2. Hamurdan yapılan bir çeşit yemek (XII-4785) anlamlarında kayıtlıdır.

oņmak, (oņmağ, uņmak) Sevortyan⁴¹, kelimenin anlamlarını **II** '1. Başarılı ol-, başarılı, yakış-, uy-, faydalı ol-, iyi yakış-, iyi günlere ulaş-/gör-, galip gel-, istediğine ulaş-/rütbe/unvan al-, insan ol-, işlerini düzelt-, ayakların üzerinde sağlam dur-, iyileş-, tedavilen-, sağ kal-, doğru yola gir- 2. Ekinlerin olgunlaşma zamanı, ekinlerin çıkması, bolluğa er-, zenginleş- 3. Sabret-, kanaat et- 4 Gereken şekli al- 5. Ayarlan- (müzik aleti)' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin kökeniyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: *Oņ* isminin ve *oņ-* fiilinin verilmiş anlamlarının tümü bu köklere ait değiller. Bu köklerin bazı anlamları *oņ-* ve *ön-* fiillerinin fonosemantik birleşmesi sonucunda teşekkül etmiştir. Eserlerin en erken gösterdiği bilgilere göre bu eşgösteren (omonimik) çiftin ünlüsü nötrdür. Çünkü *oņ* 'sağ, sağ tarafki, dürüst (Drevnetyurskiy Slovar'da)' ve *oņ-* 'iyileşmek, düzelmek (Drevnetyurskiy Slovar'da)' kelimelerine paralel olarak *oņg*

⁴¹ Sevortyan (1974:456-459), sözlüğünde *oņmak* kelimesinin yanında *oņ I* şeklini de geniş bir yer ayırmış ve anlamlarını şöyle vermiştir: 1. a) Sağ, ağa; sağ taraf, sağ tarafta, sağ kol, sağ ayak b) Doğru, dürüst, adaletli, hukuk 2.a) İyilik, nimet, iyi; iyi/uygun olan her şey, talih, mutluluk; kader, başarı; başarılı; uygun b) Hareket, hareketli; mamül; bolluk; kâr, kârlı, çıkarına 3. Gelişim, büyüme 4. Batı, güneyli 5. Uzun zamandır ekilmeyen tarla; boş, serbest; iyi yetişmemiş ekin (sıklık nedeniyle) 6. Başından 7. İmkân 8. Ayak parmakları

‘sağa’; *öñärmek* ‘onarmak, iyileştirmek’; *ökmek* (Derleme sözlüğünde) *ökmek* ‘iyileşmek’. Böylece ‘iyileşmek, düzelmek’ anlamındaki fiili tarihî olarak on-, *öñ- biçimlerinde, buradan da *öñ- aslı şekil olup on- ikincildir (1974:457).

Kelime **TAS**’ta ‘iyileşmek, şifâ, salâh bulmak, uygun olmak, uygun gelmek, iflâh olmak, feyz ve bereket bulmak, düzelmek’ {Allah Allah demeyince işler **oñmaz**. (De. XIV. 3) **SN**’de *oñ*- İyi olmak, iyileşmek, düzelmek (1396), **HN**’de *oñ*- Uygun olmak, mamur olmak (1887), **YZ**’de *oñ*- 1. Onarılmak, tamir edilmek (16a.444) 2. Düzelmek, iyileşmek, uygun ve muvafık olmak (22b.634), **TEZ**’de *oñmak* Düzelmek, iyileşmek, doğru yola girmek, **ŞHŞ**’de *oñ*- Uygun gitmek (6056), **ŞŞÇ**’de *oñ*- 1. İyileşmek, şifa bulmak (42083) 2. Düzene girmek, yoluna girmek (6116) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “1) Daha iyi bir duruma girmek, salah bulmak, 2) Hastalıktan, dertten kurtulmak, şifa bulmak, iflah olmak” anlamı yanında, “eksiği kalmayıp gönül ferahlığına ermek, mutlu olmak, mesut olmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime *onmag* biçiminde (I) Rahata kavuşmak, mutlu olmak, (II) Bol, verimli olmak “oñmak: 1) Rahata kavuşmak, mutlu olmak, 2) Adam olmak (*mecazlaşmış*), 3) Yetişmek, ermek (IX-3283, 3284); işi iyi gitmek (XII-4614) anlamlarında kayıtlıdır.

orak (*or-* (<**ör-* ‘biçmek’ (Tekin, 1975:258)+ $-(\dot{g})A^2k^{42}$ (f.i.y.)) Clauson (1972:216) *orğak* kelimesini şöyle açıklamıştır: kelimenin kökenini *o:r-* ‘kanca, hasat, orak’; *orğak* /*orak* şekillerinde bazen ek anlam ‘hasat’ ile. *Xak. XI. orğa:k* ‘orak’; *Çağ. XV. orağ, orak*; *Kıp. XIII. worak*; *Osm. XV orak* (bir kez *XV oğrak*) ‘*orak*’ birkaç metinde. Sevortyan (1974:468), kelimeyi *or-* ~ *ora-* fiiline $-(a)k$ ekiyle türemiş alet adı ‘*orak, hasat, hasat zamanı*’ anlamlarında Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılan kelimelerden biri olarak kaydetmiştir.

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘orak’

Gelüben dîv saldı barmagını

Ulu **oraga** beñzer dırnagını (622)

⁴² Z. Korkmaz (2003:70-71), *or-* fiiline eklenen $-A^2k$ ekiyle ilgili yaptığı açıklama da $-A^2k$ ekiyle türetilmiş bazı fiillerin Eski Türkçede $-gA^2k$ ’lı biçimde olmasının ekin köken bakımından $-gA^2k$ ekiyle ilişkili olduğunu ifade ettikten sonra $-A^2k$ ekiyle türetilmiş bütün kelimeler için bu durumun geçerli olmayacağını da eklemiştir.

GRT'de Ekin biçmekte kullanılan, yarım çember biçiminde yassı, ensiz be keskin metal bir bıçakla, buna bağlı saptan oluşan ekin biçme aracı, orak (2156), **FFANG**'da Orak' temel anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, “yarım çember biçiminde yassı, ensiz ve keskin metal bir bıçakla, buna bağlı bir saptan oluşan ekin biçme aracı” temel anlamı yanında “1. Ekin biçme zamanı 2. Ekin biçme biçimi” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak ‘*tırpanın küçüğü*’ anlamı da vardır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1. Ekin biçme zamanı 2. *orak ayı* Temmuz 2. *orak ayı* Ağustos (IX-3285); *orah* biçiminde ‘orak’ (XII-4614) anlamlarında kayıtlıdır.

ordu, (ortu) Clauson'un (1972:203), kelime hakkındaki düşünceleri şöyledir: “hükümdarın yerleşim yeri”, bu şartların belirlediği şekilde ‘saray’ veya ‘kral otağı’dır; dînî (Bud. ve Man.) metinlerinde de ‘çok güzel/ilahî mâlikâne’ anlamındadır. Eski ve alıntı kelime ‘saray, kral otağı’ için Moğolca’da *ordo* olarak kullanılıyor (Haenisch 125). Sevortyan (1974:470-472), araştırmacıların *ordu* ve *orta* kelimesini birbirine yakınlaştırıp ele aldıklarını ifade etmiştir. Dimitriyev’e göre *ordu*~*orda* kelimelerinin başlangıç olarak ‘kamp-ordu (asker)’ anlamlarındadır. Doerfer, *Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar* çalışmasında bu konuda geniş bir açıklama yapar: ‘1. Fars kaynaklarında *ordu* ‘çar çadırı, askeriye kampı’ anlamındadır 2. Doerfer, derlediği filolojik bilgilerinden hareketle *ordu* ilkin ‘çadır’, anlamında değil, ‘kral kampı’ anlamındadır 3. Bu kelimeyle ‘hükümdar ailesinin yakınlarının ve halkının kaldıkları çadırlarının tamamı’ anlatılmak istenmiştir 4. Doerfer, *ordu* kelimesinin kesinlikle *orta* ile ilişkili olmadığı görüşündedir.’ Sevortyan, kelimenin kökeni içinde şu açıklamayı yapmıştır: *ordu* ~ *orta*; *orut*- ‘yerleş-, bir yerde dur-’ fiiline dayanabilir. Aynı zamanda ‘kamp, ordugâh, hayvan ordusu, istasyon, durulan yer’ anlamlarındaki *orut* ismiyle eşanlamlıdır (sinonimdir). *ordu* < **ortu* < **orut-u* ; *orda* < **orta* < **orut-a*

Ögel (1968:I-267), Clauson'un görüşünün aksine kelimeyi Türkçe vermiş, kelimenin bazen, karârîgâhın ortasında olmasından dolayı Türkçe *ortu/orta* ‘orta’ kelimesiyle ilgili görmüştür. Koca (154)’ya göre de “otağ”, “ordu” ve “oda” kelimeleri Türkçe “orta” (*ortu*) kelimesinden çıkmış birer isimdir. Çünkü yerleşik topluluklarda halk tapınaklar

(mabet) etrafında, göçebe topluluklarda ise, başkanın (başbuğ) çadırının etrafında toplanıyorlardı. Bu çadırın yeri de tam ortaya düşüyordu.

Kelime **TAS**'ta 1) Askerin toplandığı, toplu olarak bulunduğu yer, ordugâh, karargâh, makar. {Sünnîler ol dem yan vermişlerdi, bir miktar **ortudan** uzadılar. (Müslim. XV. 8, 65) 2) Mahal, mahalle {Eyitti: Ben-i İsrailden biri nice er oğlan doğursa öldürün ve bir nice kız doğursa kon. Pes her bir **orduya** bir kişi müvekkel kodu kim ol işi işleye; çok zaman öyle işlediler. (Enb. XIV. 347), **DK**'de Karargâh, beyin karargâhı, beyliğin merkezi, beyin maiyeti, yurdu; beyliğin halkı, ülkesi; boy, kabile, bey çadırı, çadırlı göçebe karargâhı (16–3), **VG**'de Bir şeyin bol miktarda bulunduğu yer, mahal, yer (571), **ŞŞÇ**'de 1. Ordugâh, karargâh (3892) 2. Mahalle, semt (21147) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de (doğrusu *urdu*) ve **TS**'de kelime, '1) Bir devletin silahlı kuvvetlerinin tümü, 2) Bu topluluğun başlıca bölümlerinden her biri, 3) Amaç, nitelik vb. yönlerden benzeyen insanların bütünü, 4) *mecazlaşmış* Çok sayıda insan, kalabalık' anlamlarında kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*asker*' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de 'pekmez yapılan, kaynatılan yer' (IX–3287) olarak geçer.

orta (<< *ortū* (*ortū* kelimesinde, ilkin ses-hece dengelenmesiyle uzun vokal kısalmış, sonra yerine nitelik ve nicelik bakımından değerli daha kaliteli bir ses olan 'a' (*ū>a*) gelmiştir.) Clauson (1972:203–204), köken bilgisi sözlüğünde "orijinalinde 'orta veya merkez, herhangi bir şeyin' anlamına geldiğini, dolayısıyla 'ortaya yerleşmiş, ortalama, orta sınıfa özgü (?)' anlamını kazanmıştır. **SW**'de bazı genişlemiş anlamlarla kullanılır. Metatez şekli *otra*: hakkında, "en azından XI'e kadar eski bir yapı olarak ortaya çıkıyor, fakat bugün seyrek. Osm. XIV-XVI'daki kullanımı ise "orta 'orta, ortalama' vs. bütün dönemlerde yaygın, fakat *ordu*: kelimesiyle karıştırılarak kullanıldığını söylemiştir" açıklamayı yapar. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Orta; merkez yarısı; orta boy; dolu değil, (kap)* 2. *Ara, aralıklı* 3. *Gün olarak çarşamba* 4. *Olay yeri* 5. *Orta halli kişi, orta yaştaki kişi* 6. *Yeniçeri ordusu; ordu ortası* 7. *Ocak* 8. *Gün olarak perşembe*' olarak vermiştir. Kelimenin köken açıklaması için de şunları söylemiştir: Pelliot ve Caferoğlu'na göre kelime, or- 'koy-, yerleştir-' kökünden getirir. Eğer orta kelimesinin or- fiili ile bağlantısı temeliyle bu sıraya orun kelimesini de yerleştirebiliriz. Vambery,

ara, *or* kökelerini bir değerlendirir ve *ara* ve *orta* türemişlerini de kendi aralarında köken olarak birbirine bağlı olduklarını düşünür (1974:474-476).

Kelime **TAS**'ta 'ara, beyn' {Allahü Taâlâ anların gizli işlerin bilir kim **ortalarda** ne söyleşirler. (Leys. Mu. XIV-XV. 302-1), **KİG**'de Orta; orta derece, orta hal (60a.12), **KT**'de 1. İfrat ve tefritten uzak, orta yol, orta derece, mutedil, karar (8b-9=2/108) 2. Bir yerin iç tarafı, ortası (245a-1=48/24) 3. Ara (37a-6=4/23) 4. Vasat, fazla uzun olmayan (90b-8=9/42), **T**'de 1. İç (49a-6) 2. Mutedil, orta halli (44b-5), **TİKT (M)**'de 1. Ara (392a/9) 2. Bir topluluğun içi, arası (219b/19) 3. İki uçtan eşit uzaklıkta olan yer veya kısım (322b/17) 4. Meydan, ara (377b/1) 5. Yarı (369b/17) 6. Bir yerin içi, üzeri (329a/17) 7. Ne uzun, ne kısa, vasat (295a/18), **FN**'de 1. İki uçtan eşit uzaklıkta olan yer, orta (1979) 2. Bir şeyin eşit olarak ayrılacağı bölüm (3871) 3. (topluluk) İçinde, arasında (2619) 4. Görünür, algılanır durum, orta (2794), **ŞŞÇ**'de 1. Bir yerin içi, merkezi, orta (1439) 2. Ara, beyn (742) 3. Ortalık (3051) 4. (boyca) Ne uzun, ne kısa, orta (1517), **FFANG**'da (I) Orta; (II) Komisyoncu' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'bir şeyin kenarlarından merkez doğru yaklaşık olarak aynı uzaklıkta olan yer' anlamı yanında '1. Başlangıcı ile bitimi arasında eşit uzaklıkta olan süre, 2. Bir şeyin eşit olarak ayrılabilceği bölüm, 3. İyi ile kötü arasındaki durum, vasat, 4. Görünür, algılanır durum, 5. Toluluk içinde arasında, 6. Öğretimde, öğrencinin değerlendirilmesinde geçer not ile iyi arasındaki derece, 7. Sorunların çözümünde aşırılıktan kaçınan, ölçülü bir yöntem izleyen, 8. Her iki yanında kendi türünden aynı nitelikte nesnelere, durumlar bulunan, 9. İki karşıt nitelik veya durum arasında bulunan, tutarlı, ılımlı, vasat, 10. Bir olayın, içinde gerçekleştiği yer, 11. Orantı, 12. Futbolda oyuncuların birinin, topu, kale ağzında duran arkadaşlarına havadan yollamak için yaptığı vuruş' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de **TS**'den farklı olarak kelimenin '1. Yeniçeri ocağında tabur 2. Deniz açığı, *engin*' anlamları da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (II) Orta büyüklükte moloz, (III) Davar etinin butla bel arasındaki parçası, başböğür (IX-3288); Yapılarda dama uzatılan uzun ağaç (XII-4615) anlamlarında kayıtlıdır.

ortak Clauson (1972:205), *ortuk* kelimesini şöyle açıklamıştır: "Kelime, açıkça *ortu*:'dan türemiş isimdir; fakat normalde küçültme eki olarak kullanılan ekin

fonksiyonu belirsiz gözükmektedir ‘ortak’; Erken bir tarihte kelime, *ortak*’a dönüşmüştür”. Sevortyan (1974:476-477), kelimenin anlamlarını ‘1. İş ortağı; paydaş, ortak sahip, arkadaş 2. Dost, arkadaş, eş 3. Umumî, herkese ait, toplumun, genelin 4. Orta, merkez’ olarak vermiştir. Kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: Vambery ve Ramstedt kelimeyi *orta*’dan getirmiştir. *Ortak*’daki *+k* ekinin yapım eki olarak hiç rastlanmadığını söylemiştir. Bu yüzden teorik olarak Brockelmann’a göre **orta-* fiilinden geliyor olabilir. *Orta-* kelimesinin anlamlarını tahmin etmek de zordur. Sonuçta *ortak* kelimesi, **orta-* ~ *orta* ile bağlantılı olsa gerek.

Kelime **TİKT (A)**’da ‘ortak’ {ol günâh anuñla **ortak** olam (198b/9), **ŞKM**’de (I) Ortak, benzer, eş, şirk (23a/4) (II) Ortak, müşterek (38a/9), **GN**’de Ortak, şerik (98), **MK**’de Ortak, eş, benzer, **GRT**’de Orta, ara (625), **FFANG**’da Ortak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “birlikte iş yapan, ortaklaşa yararlarla birbirlerine bağlı kimselerden her biri, şerik, hissedar” anlamı yanında “1. Kuma 2. Birden çok kimse veya nesneyi ilgilendiren, onlara özgü olan, onların katılmasıyla oluşan müşterek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de *ortah* biçiminde 1. *ortakçı* Ürüne ortak olmak koşuluyla tarlayı ekip biçen kimse 2. Kuma (XII-4615) olarak geçer.

ortalık, (ortalıh) (*orta* (<<*ortū*) + + *+l^Ak* (i.i.y.)) Sevortyan (1974:476), kelimenin anlamlarını ‘1. Orta, merkez, orta yer 2. Orman içinde açılmış yol 3. Ada 4. Çevre ortamı, toplum, insanlar 5. Genel, umumî 6. Dünyevi işler, durumlar, zamanlar, mekânlar’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Orta, ara, beyn. {Oruç bayramı ile kurban bayramı **ortalığında**. (Kesir. XV. 53)

2) İçinde bulunulan yer ve zaman.

Cünbüşün başına buyruk kişiler cünbüsüdür

Yoksa bu **ortalığı** fâil-i muhtarı mısın (Âli. XVI. 20)

3) Umumî, ortaya düşen, orta malı olan. {Hevarid [Ar.]: **Ortalık** olan avratlar. (Bab. XVI. 1, 489)

BHMİH'de (331:13) ve **DK**'de (122-13) 'ortalık', **PN**'de Ortalık, göz önündeki ferah yer (25b/13), **GBTBİ**'de *ortalığ* içinde bulunulan yer (78-b/10), **ŞŞÇ**'de Ortalık yer, orta; ara (41407), **FFANG**'da 'ortaklık' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Bulunulan yer, çevre, 2) İçinde bulunulan, yaşanılan ev, oda vb. yer, 3) Yer yüzünün görünen bölümü, çevre, etraf, 4) Soyut anlamda, yaşanan ortam' anlamlarında geçer. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*bütün insanlar, herkes*' anlamı da kayıtlıdır. TS'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

ot, (ot yat, ot yam) (< *ot 'kısa vokalli'*) Clauson (1972:34-35), *2 ot* kelimesinin anlamlarını şöyle vermektedir: "(1) ilaç otu, ilaç (2) kullanılmayan bitki, zararlı ot (3) sık sık zehirli bitki, zehir (normalde ağu); ot yem 'tedavi edici ot/ bitkisel ilaç' ile ot ile yem arasında bir fark var gibi görünmektedir". Sevortyan (1974:481-482), kelimenin anlamlarını '1. Ot, bitki, hayvanlara yem olan bitkiler; yeşillik, kuru ot, kuru ot obası, yabanî ot 2. Faydalı, tedavi eden ot, ilaç; faydalı bitkiler 3. Zehirli bitkiler 4. Bitme 5. Yaş (kurunun zıttı) 6. Tatsız 7. Bir ot jülkü – atların ayrı bir sürüsü' (Kırgız, Kazak Türkçesi'nde)⁴³ olarak kaydetmiştir. Sonra da verdiği anlamlar hakkında yorumlar yapmıştır: Kelimenin ot, bitki anlamı birincil anlamlardır, yem ise ikincil anlamdır. 4 ve 6. maddedeki anlamlar da atların özellikleri yansıtılmıştır, 2. maddedeki anlam da ot kelimesi ilaç anlamında gelişme seyretmiştir. 3. gruptaki anlam tarihî olarak 2. grup anlamlarının bir türünü oluşturmaktadır.

Kelime **TAS**'ta 1. İlaç {Bu kes sayru oldun, **otla** şifâ verdük. (Yüz. Ha. XIV. 197) 2. Kokulu tohumlar, baharat {... Eyitti: Bir çerçi kişiyem, **ot yat** sataram, âlemi gezerem, ulular evine ıtır verirem... (Ferec. XV. 391) **KİG**'de 1. Bitki, ot (98a/2) 2. İlaç (160b/8), **T**'de 1. Ot, ilaç yapımında kullanılan bitki (31a-2) 2. İlaç, edviye (23a-6), **GT**'de 1. Bitki, ot (44a-9) 2. İlâc (65b-4), **MŞ**'de I. Ot, bitki (16b/9) II. İlaç, ecza, ilaç hammaddesi (58b/14), **TM**'de II. Ot (86a-10) III. Değişik bitki veya madenlerin karışmasından meydana gelen ilaç veya koku (91b-10), **ŞŞÇ**'de 1. Ot (717) 2. Otlak, çayır (9898) 3. *mecazlaşmış İlaç* (6823)' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime *bitki bilimi* "eskimiş ilaç" anlamı yanında, "1) Toprak üstünde bölümleri

⁴³ Türklerin hayatında önemli bir rol oynayan 'at' kelimesi, ölçü adlarının meydana getirilmesinde önemli bir paya sahiptir. Buna benzer kullanımları ilkin *Orhun yazıtlarında* görüyoruz: *Az yir y[oli?] anı b[irle... er]miş, bir at oru?i ermiş. Az ülkesinin yolu Anı boyunca... imiş, bir at yolu imiş* (Tonyukuk D. 7 Ergin 1996) (Özyetgin, 2005:199)

odunlaşmayıp yumuşak kalan, ilkbaharda bitip bir iki mevsim sonra kuruyan küçük bitkilere verilen ortak ad, 2) *eskimiş* Ağı, zehir, 3) Otları yapılmış veya otları doldurulmuş, 4) *argo* Esrar” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve argo yolula genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de TS’den farklı olarak kelimenin ‘*hayvan yemi*’ anlamı da kayıtlıdır. TS’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, (I) 1) Göz hastalığını iyileştirmek için kullanılan ev ilacı, 2) Enfiye, (II) Barut (IX-3292); (I) Kılırları yok etmekte kullanılan sıçanotu ve kireç karışımı (II) Ezilerek meşe külü ile karıştırılmış tütün (XII-4616) anlamlarında kayıtlıdır.

oturak (II), (oturağ) (*ol-* kelimesinin ettirgen şeklidir *oltur->otur-* + *-A²k* (f.i.y.)) Radloff (1893: I- 1108), *otur+ ak* kelimesinin anlamlarını (Çağatay, Kırım, Osmanlı) ‘1. Durulan yer, durak, istasyon 2. Oturulan yer, sandalye, iskemle, oturma 3. (üzerine bir şey konan) Altlık, temel 4. Askerlerin yıllık maaşı 5. Askerden azat edilmiş kötürüm kişi 6. Ayak tabanlığı’ olarak kaydetmiştir. Sevortyan (1974:492), *oturak ~ oturuk* kelimeleri, *otur-* kelimesinin türemişleridir. Anlamları hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Sabit, sakin, mukim {Ey oğul çünkü kocaldın, cehdeyle ki bir yerde **oturağ** olası (Kab. XV. 112) 2) Mütেকait, emekli. {...**Oturak** dahi olmazdı meğer pîr ve amel-mande olup sefere eşmeğe kuvvet ve kudreti olmaya. (Koçu. XVII. 29), 3. Mütেকait, emekli {Cemi’ Yeniçeri **oturakları**, korucuları bu mahalde oturup... (Ev. XVII. 140) **KAB**’da Bezm, içkili toplantı, eğlenti, **ŞKM**’de Oturak, eğleşilen yer, kalma yeri, ârâmgâh (109a/3), **DAH**’da Makat, merdiven basamağı (720), **FR/K**’de Gemilerde forsaların bağlandığı küreklik (34a-12), **Bİ**’de Oturulacak yer (649), **FFANG**’da ‘hareketsiz, yönetim yerinde bulunma durumu’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “oturulacak yer veya şey” anlamı yanında, 1) Alçak iskemle, 2) Bir şeyin, yere gelen tarafı, taban, 3) Ördek, 4) İçkili, çalgılı, kadınlı eğlenti, 5) Boru mengenesinin tezgâha oturduğu ve vidalandığı bölüm, 6) Bacaklarında veya başka bir yerinde, gezmesine engel olacak bir özrü olduğundan hep evde oturan (kimse), kötürüm, 7) *deniz* Kürekli teknelerde kürekçilerin oturduğu enli tahta” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘1. Oturulacak yer, sıra 2. Yolculuk esnasında

yol üzerinde bir yerde yapılan konaklama ve istirahat 3. *Bir şeyin bir yere gelen tarafı* 4. *Oda içinde aptes bozmak için kullanılan kap lâzımlık* 5. *Boru mengenesinin tezgâha oturduğu ve vidalandığı kısım*, 6 *İstirahat eden, yolculuk sırasında geçici olarak dinlenen* 7. *İşten kesilmiş, emekliye ayrılmış* 8. *Yürümesine engel bir özründen dolayı evde oturmak zorunda olan (kimse)'* anlamları da vardır. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. Bu anlamların TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralmasının yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1) Emekli, 2) İş göremeyen, (II) 1) Kötürüm, 2) Yürüme zamanı geldiği halde yürüyemeyen çocuk, (III) 1) Helâ, ayakyolu, 2) Lazımlık, (IV) Armutla ahlât arasında, tadı ekşimsi bir armut çeşidi, (V) Çam fidanı, (VI) Bir yerde küme biçiminde büyüyen bitki, (VII) 1) Toplantı, 2) Düğün günü yalnız erkeklere yapılan yemekli eğlenti, 3) Düğünden bir gün sonra evde oturularak yapılan eğlenti, (VIII) 1) Minder, 2) Kanepeler, 3) Tahtadan yapılmış arkalıksız sandalye, 4) Kayıkçıların kürek çekerken oturdukları yer, 5) Arabada yolcuların oturduğu yer, 6) Merdivenin üstünde ve pencere önünde oturulacak yer, (IX) Yazlık yer (X) Oda, (XI) Beşiğin altı, (XII) 1) Sürek avında avcılarının av bekledikleri yer, 2) Çay ağızlarına ağ gererek yapılan balık ağı, (XIII) Asmaları yükseğe kaldırmak için yapılan ağaç iskele, çardak, (XIV) Kıç, makat (IX–3295,3296); (II) Kalça yanları (XII–4616) anlamlarında kayıtlıdır.

Kelimenin EOT metinlerinden biri olan **TİKT (A)**'da 'oturacak organ, kıç; *oturak yeri* Kıç' (193b/13) **LME**'de 'kıç, makat, anüs' (58b/15) anlamları örtmece kullanımını gösterir. Kıç, makat, anüs gibi söylenmesi ayıp olan kelimeler '*oturak*' kelimesiyle karşılanarak *güzel adlandırma (euphemism)* yapılmıştır.

oturmak *ol-* kelimesinin ettirgen şekli → *oltur-* > *otur-*. Clauson (1972:150-151), *olur-* (?*olor-*) kelimesini şöyle açıklamıştır: "Kelimenin temel anlamı 'oturmak' çeşitli genişlemiş anlamlarla. Kelimenin fonetiği oldukça karışıktır. *olğurt-* ettirgen şeklinden hareketle, kelimenin orijinal şeklinin **olğur-* olduğunu; fakat böyle bir kelimeye de hiç rastlanmadığını söyler. Uygur Türkçesinde ve daha evvelki eski lehçelerde tek şeklin *olur-* olduğunu, fakat bu şeklin de yalnızca KD Tuva Türkçesinde *olur-* ve Yakut Türkçesinde *olor-* şekillerinde olduğunu kaydeder. Hakas Türkçesinde *oldur-* ve *oltur-* şekillerinin var olduğunu, bunların Türkçede -l- ve -ld-'lerin arasında ayrımı yapabilmek için en eski tanıklamalara ulaşmak gerektiğini ifade eder. (krş. Bugün bazı

modern lehçelerde ‘Allah’ için ‘Alda’ kullanılmaktadır.)” Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Otur-, oturulmuş ol-, zamanı geçir- (ikincil) karaya çıkart-, toplatıda ol-, görüşmede bulun-, (mecazî) tahtta otur-, sultan ol-, işsiz otur-, (ikincil) uyumamak, (uyanık otur-), evde kal- (kızların), yumurtalar üzerinde otur-, (mecazî) hapis otur-, tozun oturması (mecazî) çök- (evin temeli oturdu), çek- ‘elbise kumaşı oturdu’, (ikincil) durakla-, gecikmek 2. Yaşa-, iskan et- 3. Yeri ol-, yaşanacak yer ol- bulun-, ol- 4. (mecazî) zor durumda kal- 5. Meşgul ol- 6. Eda et- 7. Dur- 8. Mal ol- 9. Doğur- 10. Dal- (başka şeyi düşün-)’ olarak vermiştir. 5. 6. 7. maddedeki anlamları Gabain de vermiştir. Sevortyan, kelimenin en eski şeklini Clauson gibi *oltur-* biçiminde verir: *oltur* > *ottur-* > *otur-*. Ayrıca *ol-* fiilinin ettirgen şekillerini de şöyle verir: a) En yaygını *oltur-* > *otur-*, b) Eski şekli *olur-* c) Daha az yaygın olan şekli *olıt-* (1974:489).

Kelime **TAS**’ta ‘sakinleşmek, sükûnet bulmak’ {Nefsinin alavî söyündü, kibr ü ucb **oturmağa** başladı. (Hazain. XV. 70-2), **KİG**’de *otur-* 1. Oturmak, beklemek, durmak (14b/11) 2. Bulunmak, durmak, oturmak; olmak (162b/14) 3. Oturmak, ikamet etmek (17b/9) 4. Oturmak, i’tikafa oturmak, ibadetle meşgul olmak (55b/12); oturmak: 1. Oturma, bekleme, durma, tehiyyatta oturma (13b/11) 2. Oturma, ibadetle meşgul olma, i’tikafa oturma (55b/11), **T**’de *otur-* 1. belli bir duruş sağlamak, vaziyet almak (16b-8) 2. Beklemek, sebat etmek (12a-6) 3. Hareket etmemek (22b-2) 4. Oturmak (89a-6) 5. İkamet etmek, meskun olmak (16b-5), **FN**’de *otur-* 1. Oturmak, oturduğu yerde kalmak; boş durmak (1450) 2. Bir yerde sürekli kalmak, ikamet etmek (4193) 3. (makam, mevki için) Geçmek, yer almak; hükümdar olmak; makamında oturmak (2256) 4. Çömelmek, hacete durmak (6480), **ŞŞÇ**’de 1. Oturmak (6780) 2. Tahta geçmek (60) 3. İkamet etmek (1158) 4. Hareketsiz olmak, beklemek, durmak (5423) 5. Bir arada bulunmak, beraber olmak (15229) 6. Kenetlenmek (53517) 7. Konmak (17911) 8. Nüfuz etmek, girmek (5235) anlamlarında anlam dairesi genişlemiştir. Kelime, EOT metinlerinden **YZ**’de (21b.610) ve **ŞŞÇ**’de (60) ‘*tahta geçmek, hükümdar olmak*’ anlamlarını XX. yüzyılın başlarından itibaren kaybetmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘1) Vücudun belden yukarısı dik duracak biçimde ağırlığı kaba etlere vererek bir yere yerleşmek, 2) Bu biçimde yerleştiği yerde kalmak, 3) Uygun gelmek, ölçüleri tam olmak, 4) Bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek, 5) Hiçbir iş yapmadan boş vakit geçirmek, boş durmak, 6) Toprak veya yapı çökmek, aşağı inmek, 7) Biriyle beraber yaşamak, 8) Bir işi yapmakta olmak, bir işe başlamak üzere olmak, 9) Yer

almak, geçmek, 10) Benimsenmek, yerleşmek, kökleşmek, 11) Belli bir yörüngede dönmeye başlamak, 12) Sıvı tortuları, dibe çökmek, dipte toplanmak, 13) Herhangi bir durumda belli bir süre kalmak, 14) *halk ağzında* Mal olmak’ olarak anlam dairesi daha da genişlemiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘*yenilen şeyleri hazmedememek*’ anlamı da kayıtlıdır. TS’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **Kâmûs-ı Türkî**’de de TS’de kayıtlı olan ‘belli bir yörüngede dönmeye başlamak’ anlamı yoktur. Kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır.

ovmak Clauson (1972:4–5), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “Kelimenin anlamı ‘çarpmak, ovalamak, toz haline getirmek için kırmak, ufaltmak’. Kelime Orta dönemde bazı şivelerde ‘*uva-*’dan genişlemiş gibi görünüyor. Kelimenin ettirgen şekli ‘*uvat-*’ ve türemiş isim ‘*ufak (uvak)*’ aynı dönemde ortaya çıkmıştır”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Ov-/sür-, ufalt-, kırıntı hâline getir-, öğüt-* 2. *Ez-, yoğur-* 3. *Temizle-, Yıka-, çitile-* 4. *Buruştur-*’ olarak vermiştir. Kelimenin temel anlamı, 1. maddedeki belirtilenlerdir. Diğer anlamlar da bu temel anlamdan hareketle türemiştir (1974:401-402).

Kelime **TAS**’ta ‘okşamak’

İki gözün öptü vü **ovdu** elin

Güle güle duttu odası yolun (Süh. XIV. 107)

ŞKM’de *ov-* Ovmak, çekmek, burmak (21a/8), **T**’de *ov-* 1. Sürmek, sığamak (16b-1) 2. Yoğurmak, karışıp kıvam bulmasını temin etmek (20b-8) 3. Bulaştırmak (119b-2); *ovmak* Sığama, masaj (10a-6), **FN**’de *ov-* (demir) Ovmak, ufalamak (3207), **MNHS**’de *ov-* Sığama, masaj yapma (189b.3) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kelime, XX. yüzyılın başlarından itibaren ‘*yoğurmak, herhangi bir nesnenin kıvamını bulması*’ kavram alanından başka bir kavrama alanına geçmiştir. Kelime **Kâmûs-ı Türkî**’de *oğmak/ovmak* biçimlerinde ve **TS**’de ‘1) Bir şeyin üzerine bastırarak el gezdirmek, 2) Bir yere bir şeyi kuvvetle sürterek temizlemek’ olarak geçer. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**’de TS’den farklı olarak ‘*avuç arasında sıkarak ufaltmak*’ anlamı da kayıtlıdır. TS’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

oy (< *ōy ‘fikir, düşünce’ (Tekin, 1975:259)) Arapça *re*’y kelmesinin Türkçe karşılığı *oy*’dur. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Fikir, düşünce, fikir, görüş, tahmin, niyet, anlayış, plan, kuruntu, karar 2. Akıl, zeka, bilinç, hafıza’ olarak vermiştir. Vambery, *ot*, *oy* ‘bilinç, akıl’ ve *oy-* ‘kazı-’ kelimelerini karşılaştırmıştır. Kelimenin kökeni için kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Altayistler, kelimenin Moğol, Mançu-Tunguz paralelliklerini vermişlerdir (1974:428-429).

Kelime **TAS**’ta ‘rey, fikir’

Toygar yumurtasından toy toğar mı

Bî-basiret kişiden **oy** doğar mı (Ab. Na. XVI. 26)

***Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, (I) “bir toplantıya katılanların, bir sorunla ilgili birkaç seçenektan birini tercih etmesi, rey” anlamı yanında, “1) Bu tercihi belirten işaret, söz veya yazı, 2) Seçimlerde kişinin herhangi bir aday veya partiye ait yaptığı tercih” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

oynamak (*oyun* (< *ōyun (Tekin, 1975:259)) > ō:y ‘delik’ (?) + ünlü + n (i.i.y.) (Clauson 1972:274) > *oyun* kelimesine +A²- (i.f.y.) ekinin eklenmesiyle türemiştir. Clauson’un (1972: 275), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “’oyna-’ vb. bazen geçişsiz, bazen ‘oynamak (oyun oynama, müzik aleti çalma vs. Acc.)’ ve bazen (birini Acc. Veya Dat.) oynamak/kandırmak’; bazen şehvetli şekilde oynaşma anlamı var. Osm. XIV *oyna-* ‘(bir şeyi) kumar oynayarak kaybetmek’. Sevortyan (1974: 435), kelimenin anlamını ‘oyna-, eğlen-, şımar-, danset-, sahne al-, piyes oyna-’ olarak kaydetmiştir. Sevortyan (1974:435), Eren (1999:311) ve Gülensoy’a (2007:II- 644) göre kelimenin kökeni Eski Türkçede *oy-* ‘oynamak’ dan gelir. Bu ihtimal mümkün gözükmemektedir. Çünkü Kâşgarî’de (1999:IV-447), *oyuk* ‘hayal, belge, bostan höyüğü’ kelimesi vardır.

Kelime **TAS**’ta 1) Harcamak. {Zeliha eyitti: Dinim, dünyam anın yolunda **oynadım**. (İhlâs. XIV. 201) 2) Güreşmek. {Etti: Güçlüce, pek artık yoruldu, bugün git, yarın gene **oynayalım**. (Müslim. XV. 15, 18), **HN**’de *oyna-* Varmak, geçmek (1636), **HHT**’de 1. Eğlenme, oylanma gibi amaçlarla bir şeyle uğraşmak [102b/8] 2. Kımıldamak, hareket etmek [081b/16] 3. Müziğin gerektirdiği uyumlu hareketleri yapmak [061b/13], **T**’de *yürek oyna-* Hafakan getirmek, yürek hızlı hızlı çarpıp nefes

daralmak (53b-3), **TİKT**'te 1. Eğlenmek, oynamak (109a/1) 2. (yürek için) Atmak, oynamak (69b/4), **VG**'de *oyna-* 1. Eğlenmek, çeşitli oyunlarla vakit geçirmek; müzik eşliğinde dans etmek, oynamak (829) 2. Hareket etmek, yer değiştirmek (831) 3. tehlikeye atmak (216), **ŞŞÇ**'de 1. (oyun) Oynamak (16964) 2. Eğlenmek (34016) 3. Hareket etmek (35431) 4. (kalp) Atmak, çarpmak (10679) 5. (şimşek) Çakmak (41976) 6. Oyun etmek, hile etmek (305), **RB**'de Oynamak, sabitleşmemek (13a/3), **Bİ**'de *oyna-* Hareket etmek, uçmak (1023), **FFANG**'da *oyna-* Oynamak, şaka yapmak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Vakit geçirme, eğlenme, oyalanma vb. amaçlarla bir şeyle uğraşmak, 2) Herhangi bir tutuku, ilgi vb. sebeple bir şeye kendini vermek, 3) Kımıldamak, hareket etmek, 4) Bir şeyi sürekli evirip çevirmek veya sürekli olarak ona dokunmak, 5) Bir film, oyun vb'nde rol almak, 6) Film göstermek, 7) Tiyatro eseri sahneye koymak, 8) Eşyanın herhangi bir parçası kımıldamak, hareket etmek, 9) İnsan gerekli görevini yapacak hareketten yoksun olmak, 10) Sarsılmak, yeri değişmek, 11) Sporla ilgili çalışmalara katılmak, 12) Müziğin gerektirdiği uyumlu hareketleri yapmak, 13) Büyük bir ustalık, beceri ve kolaylıkla bir işi yapmak, 14) Değişiklik göstermek, 15) Tehlikeye düşürmek, 16) Oyalanmak gereği gibi yapmamak, boşuna vakit geçirmek, 17) *mecazlaşmış* Rastgele yön vermek, aldatmak, 18) *mecazlaşmış* Herhangi birine karşı önemseyici davranışlarda bulunmak, 19) *mecazlaşmış* Tedirgin etmek, rahatsız edici davranışta bulunmak' olarak hem somut hem de soyut anlamlarda anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de **TS**'den farklı olarak kelimenin '1. Kumara vermek, kumarda kaybetmek 2. Oyuncak gibi kullanmak' anlamları kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) Kanun dışı cinsel ilişki kurmak, (II) Toprak yarılmak, kaymak (IX-3302) anlamlarında kayıtlıdır.

oyun (< **ōyun* (Tekin, 1975:259)) Anlamı, 'oyun, eğlence'dir. Clauson (1972:274), kelimenin yapısını oyun> *ō:y* 'delik' (?) + ünlü + *n* (i.i.y.) olarak verir. Sevortyan (1974:435), kelimenin anlamlarını '1. Oyun (farklı anlamlarda); yarışma (Drevnetyurskiy Slovar), eğlence, şaka, şımarıklık, parti, yaramazlık, eğlence akşamı, müzik, kumar 2. Dans, tiyatro gösterisi 3. Şaman ayini ve onun bölümleri 4. Yalandolan, entrika, alavre, dalavere, hile, bostan korkuluğu 5. Bir şeyin kaynadiğı yer' olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de *oy-* 'oyna-, sıçra-' vs. fiilinden getirmiştir. Sevortyan, Clauson'un yaptığı köken açıklamasına katılmaz çünkü kelimenin

morfolojik yapısına aykırı bir durum vardır ve *delik* ve *oyun* kelimeleri arasında semantik yönden bir yakınlık söz konusu dahi edilemez.

Kelime FN’de 1. Oyun

Hîç andan gayrı **oyun** bilmez ancak

Varup hîç büte secde kılmaz ancak 660

2. Düzen, hile, oyun

O dem kayser **oyunından** ütülür

Tokuz bin yoldaşı diri dutuldu 2688

SN de *oyun* 1. Oyun (2157) 2. Düzen (935); *oyuna vir-* Hileye uğratmak (2208); *oyun çıkar-* Oyun etmek (2673); *oyun kar-* Oyun etmek, şaka yapmak (3385); *oyun oyna-* Hile yapmak, düzen düzmek (1465), ŞŞÇ de *oyun/oyun* 1. Oyun, eğlence (256) 2. Hile, oyun (1339) 3. Marifet, hüner (7048) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve TS’de kelime, 1. Vakit geçirmeye yaran, belli kuralları olan eğlence 2. *mecazlaşmış* Hile, düzen, desise entrika” anlamları yanında “1. Kumar 2. Şaşkınlık uyandırıcı hüner 3. Tiyatro veya sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi 4. Müzik eşliğinde yapılan hareketlerin bütünü 5. Seslendirilmek veya sahnede oynanmak için hazırlanmış eser, temsil, piyes 6. Bedence, kafaca yetenekleri geliştirilemek amacıyla yapılan çevikliğe dayanan her türlü yarışma 7. Teniste, tavlada taraflardan birinin belirli sayı kazanmasıyla elde edilen sonuç“ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘1. Kelimelere çeşitli anlamlar yükleyerek sanatlı söz söyleme 2. Kumar vb.nin her bölümü’ anlamları da kayıtlıdır. TS’de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. DS’de kelime, (I) Zaman, vakit (II) Ozan (III) Yoğurt (IX–3305) anlamlarında kayıtlıdır.

oyuncu (*oyun* (< **öyün* (Tekin, 1975:259)) + + +C²I² (f.i.y.)) Radloff (1893:I-1041), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Oyucu, müzisyen, dansçı, artist 2. Yalancı’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'rakkas, köçek' {Pây-kûp [Fa.]: **Rakkas** ve oyuncu. (Şamil. XVI. 63), **KT**'de *oyuncu* Oynayan, eğlenen, eğlenceye alan (236b-8=44/38), **Bİ**'de *oyuncu* Hareketli, neşeli (608) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 1) Herhangi bir oyunda oynayan kimse, 2) Sinema, perde veya bir gösteride rol alan sanatçı, 3) Oyunu seven, 4) *mecazlaşmış* Düzeni, hileci, 5) Çok oyun yapan, oyundan oyuna geçen (kimse) anlamlarında hem soyut hem de somut biçimlerde anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Kumarcı 2. Cambaz, rakkas, şarkıcı vb. halkı eğlendirmeye yarayan oyunları oynayan erkek veya kız' anlamlarıyla kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

öde- Clauson (1972:43), kelimesinin anlamlarını "temelde 'sorumluluk taşımak', bundan (1) 'Tanrı'ya karşı sorumluluk taşımak' mes. özel zamanlarda dua ederek; (2) 'üst düzeydeki birine karşı birinin sorumluluğunu taşımak' karşılığı ne ise vererek; (3) 'borcunu ödemek' olarak vermiştir. Sevortyan (1974:505-506), kelimenin anlamlarını '1. Öde-, parayı taksitle ver-, bedeli öde-, talefi et-, tazmin et-, masrafı karşıla- 2. Eda et-, görevleri yerine getir- 3. Güvenin haklı çıkar-, tatmin et- 4. Ödüllendir- 5. Dua/ibadeti yerine getir-' olarak vermiştir. Devamında da Vambery'nin ve Brockelmann'ın '-a/-ı ile *öt ~ *öt ~öd 'borç' kökünden türemiş kelime' görüşünü aktarmıştır.

Kelime **FN**'de 'borç ödemek, tediye etmek'

Çoğundan çok azından az alalum Ödemek, vermek

Bu deyni işbu veche **ödeyelüm** (4828)

BHMİH'de *öde-* Ödemek (Kâş. Caf. TT. Müh. *öte-*) (24:11), **KİG**'de *öde-* 1. Ödeme verme (102b/7) 2. İfa etme, yerine getirme, ödeme (65b/15) 3. Kaza etme, gününe gün tutma (oruc) (51b/10), **HN**'de (1820), **TİKT (A)**'da (9a/5), **MC**'de ve **HFN**'de 'yerine getirmek, getirmek', **ŞŞÇ** *öde-* 1. Karşılığını vermek (11496) 2. Tazmin etmek (44630) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *ödemek*, "bir alışveriş ilişkisinde, borcu alacaklıya vermek, tediye etmek" anlamı yanında "1. Bir alışverişte alınan şeyin karşılığını alacaklıya vermek. 2. Bedelini vererek bir zararı karşılamak, tazmin etmek. 3. Bir iş, bir kuruluş harcanan, yatırılan parayı çıkartmak, itfa etmek 4. *mecazlaşmış* Bir

işin, bir görevin karşılığını vermek 5. *mecazlaşmış* Bir şey karşısında fedakârlık etmek, bir şey elde etmek için özveride bulunmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

öğrenmek “**ögre-* ‘in dönüşlü şeklidir. Normalde ‘öğrenmek (bir şeyi Acc.) anlamına gelmektedir. Bununla birlikte kelime bazı genişlemiş anlamlarla da kullanılmaktadır. Uyğ.’daki anlam’ın, *ögür*’le arasında belirsiz bir semantik bağ olan ‘büyüme’ olduğunu ifade eden Clauson, (1972:11) Çağ. XV’de “*örgan-* (1) ‘ders almak’, (2) ‘(bir şeye) alışmak’ San” ve Osm. XV’de “*örgan-* (normalde ‘*öğren-*’) ‘(bir şeye) alışmak’ anlamında pek çok metinde kayıtlı.” Olduğunu da eklemiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. a) *Öğren-*; *eğitim al-, araştırma yap-* b) *Bilgi/marifet edin-* 2. *Alış-, öğrenip alış-*; *adet edin-* 3. *Birini/bir şeyi bil-* 4. *Tanı-* 5. *Öğüt al-*’ olarak vermiştir. Kelimenin temel anlamları 1. ve 2. maddedeki anlamlardır. Kelimenin kökeni için bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir: Zenker, *öğren-* fiilini *ögür* ‘alışmış’ ismiyle karşılaştırmıştır. *Ögür* şekli morfo-semantik olarak *ögre-* fiilini açıklar. *ögür* + *-a-* > *ögür-* *e-* > *ögre-*. *Ögür* ve **ögür-* morfo-semantik incelemesi için *ö-* ‘bil-’ veya *ög*⁴⁴ ‘fikir’ kelimelerini dahil etmek gerekir. Araştırmacıların çoğu Vambery’den itibaren *öğren-* ve *öğret-* fiillerinin kökünü *ö-* fiiline dayandırır (1974:497-498).

Kelime **TAS**’ta ‘alışmak, ülfet etmek, ünsiyet peyda etmek’ {Gitmelü olucak görür ki bu **öğrendüğü** halk bunda kalur. (Tazarru. XV. 110), **KİG**’de Öğrenmek, alışmak, alıştırmak (103b.8), **BL**’de 1. Öğrenmek, eğitilmek, terbiye edilmek 2. Alışmak, sosyalleşmek (30a–5), **TİKT (M)**’te *örgan-* 1. Öğrenmek, ilim ve bilgi tahsil etmek (228b/5) 2. Başkasından aktarmak, yararlanmak, edinmek (274a/1) 3. Maddî ve manevî tecrübe ve alışkanlık kazanmak (246b/13), **PN**’de *örgan-* Bilgi edinmek, tecrübe kazanmak, alışmak (hayvanların eğitimi için) (22b/09), **ŞŞÇ**’de 1. Öğrenmek (5829) 2. Alışmak, ünsiyet peyda etmek (5713) anlamlarında genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘alışmak’ temel anlamından hareketle ‘1. Kavramak, anlamak, haber almak, bilgisi olmak 2.Eğitim ile alışarak bilgi ve tecrübe kazanmak 3. Yararlanmak, bir şeye aktarıp almak 4. Bilgiyi ve tecrübeyi genişletmek, tekrar ve sürekli meşguliyetle beceriklilik kazanmak 5. Elde etmek 6. Derinliğine araştırmak, sorup anlamak 7.

⁴⁴ Sevortyan (1974:501-502) *ög* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Akıl, düşünce, hafıza* 2. *Düşünce, fikir, anlam, bilgi* 3. *Anlayış, öğrenim* 4. *Bakan, bilge kişi*’ olarak vermiştir. Bang’a göre *ök-* fiilindeki *-k* eki süreklilik (intensiflik) ekidir. Drevnetyurskiy Slovar’da *ö-* düşün- biçiminde kayıtlıdır. Gabain de *ö-* fiilinin *-k* ekiyle eski eserlerde geçtiğini söylemiştir.

Alışmak, alışkanlık kazanmak’ anlamlarında anlam dairesini çok genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de ise ‘1) Bilgi edinmek, 2) Bellemek, 3) Yetenek, beceri kazanmak’ anlamlarına ‘haber almak’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de ‘bir şeye alışmak, bir şeyi alışkanlık durumuna getirmek’ (IX–3318) anlamında geçer.

öğür Radloff (1893:I-1197-1198), *öğür* kelimesinin anlamlarını (Uygur, Osmanlı, Çağatay) ‘1. Hayvan sürüsü, at sürüsü, bir arada yaşayan hayvanlar, kalabalık 2. (Çağatay) Binilmemiş at’; *öyür* kelimesinin anlamını (1893:I-1210) (Osmanlı) ‘eğitilmiş, ele alıştırmış ehlileştirilmiş’ olarak kaydeder. Clauson (1972:112), kelimenin anlamı için (hayvanlar için) ‘arkadaş, dost’ (yani aynı grubun üyesi), *Osm. XIV*’te ‘evcil; daha genel olarak ‘arkadaşça (birisi veya bir şey) için’ açıklamasını yapmıştır.

Kelime **TAS**’ta ‘eş, birbirine alışmış olan (canlılar)’ {Gamgüsar [Fa.]: Eş ve yoldaş ve yâr ve **öğür** enis mânasına. (Deş. XVI. 116), **YED**’de Eş, arkadaş, **SN**’de Eş, arkadaş (3408); *öğür ol-* Birbirine alışmak (3631), **DK**’de Hüngür (hüngür), böğüre (böğüre) (93–12), **TİKT (A)**’da Birbirine yakın olma, benzer olma (145b/14) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime ‘1. Öğrenmiş, alışık, terbiye edilmiş (hayvan) 2. Birbirine yakın yaşta olan akran’, **TS**’de *halk ağzında* 1) Akran, 2) Öğrenmiş, 3) Alışmış, yadırganmaz olmuş, menus, 4) Takım, fırka, zümre’ olarak anlam dairesi genişlemiştir. **DS**’de (I) Göğüs, (II) 1) Aynı yaşta olanlalar, yaşıt, 2) Arkadaş, dost, eş, 3) Birbirine benzeyen, aynı türde olan, 4) Birbirinden ayrılmayan, birbirine alışık, yakın, (insan ya da hayvan) (III) Keçilerin gece yattıkları yer, (IV) Dişi sığırın çiftleşme zamanı, (V) Bir şeyin sonu (IX–3321) anlamlarında kayıtlıdır.

ölçü (*ölç-* + *-I⁴* (f.i.y.)) Günlük hayatta bir şeyin uzunluğunun, büyüklüğünün ve ağırlığının mukayesesi için ölçü birimlerine ihtiyacımız vardır. Herhangi bir nesneyi ölçmek için a) Karşılaştırma b) Standart olmayan birimlerle ölçme c) Standart birimlerle ölçme ve d) Dolaylı ölçme işlemlerinden birini yaparız.

Radloff (1893:I-1257), *ölç+i* kelimesinin anlamını (Kırım, Osmanlı) ‘ölçü’ olarak vermiştir. Sevortyan (1974:529), kelimenin anlamlarını ‘1. Ölçme, ölçülme 2. Ölçüm birimi’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'endaze' {Endaze [Fa.]: **Ölçü**. (Şamil. XVI. 571), **FN**'de Ölçü, ölçme birimi (3208), **ŞŞÇ**'de Ölçü, endaze (53507) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime '1. Ölçmek fiili, ölçme, mukayese 2. Ölçecek alet, arşın, şerit, şinik, kile vb. 3. Takdir, tahmin, kıyas 4. Uygun miktar, aşırı olmama, uygun olma 5. Değer, itibar, kıymet 8. Kıstas 9. Belirlenmiş ebat', günümüzde **TS**'de '1) Bir niceliği, o nicelik için kabul edilmiş birimlerden birine göre oranlayarak değerlendirme, mizan, 2) Bu değerlendirmede kullanılan birim, ölçme birimi, 3) Ölçme sonucu bulunan rakam, 4) Belirlenmiş boyut, 5) Ölçüt, 6) *mecazlaşmış* Değer, itibar, 7) *mecazlaşmış* Aşırı olmama, ılımlı uygun olma durumu, 8) *edebiyatta* Bir şiirdeki dizelerin hece ve durak bakımından denk oluşu, vezin, 9) *müzik* Bir ezginin eşit bölümlere ayrılışı' olarak hem soyut hem de somut anlamlarda kullanılmıştır.

ölümlü (*öl-* + $-(I^4)m$ (*f.i.y.*) + $+ + I^4$ (*i.i.y.*)) Radloff (1893:I-1252), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*ölümlü, fâni*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'ölmeğe mahkûm, ölmek üzere olan, muhtazar' {Beni **ölümlü** hasta yalnız kor gidersin, bir gün gelir ölü bulusun. (Tibr. XVI. 222), **FN**'de *ölümlü* Ölümlü ölmek üzere olan kimse, ölümlü (5574), **ŞŞÇ**'de Ölmek üzere olan (34574), **Bİ**'de Ölümlü (1324) anlamlarıyla kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *ölümlü*, '1) Gelip, geçici, kalımsız, fâni, 2) İnsan' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

ön Clauson (1972:167), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: "Osm. XIV-XVI'da 'ön bir zarf olarak ve Ayr. halinden sonra bir son edat olarak '*önce*' (zaman ve yer için) yaygın olarak; sık sık '*(bir şeyden Ayr.) daha üstün*'" anlamında kullanılır. Aşağıda taradığımız kaynaklardan da görüleceği üzere kelimenin EOT döneminden itibaren günümüze kadar anlam alanında genişleme olmuştur. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Ön, ön taraf /ön kısım. Öndeki, evin önündeki açık olan; karşıda bulunan 2. Doğu, güneşli 3. Başlangıç, ilkin, birinci, önce, önceden 4. Göğüs, giyimin göğüs kısmı 5. Yüz tarafı, dış görünüş, kılık 6. Tepe, üst 7. Çöl 8. Edat fonksiyonunda' olarak vermiştir. 4. ve 5. maddedeki anlamlar, mecazî olabilir, ama en doğrusu ön-önde olan her şey göğüs-yüz anlam silsilesine girmekteler, aynı al 'ön', 'ön kısım', 'alın' eş anlamlılar gibi. 2. maddedeki doğu ve güneşli anlamları 'ön' ile köken olarak bağlıdır. Ancak hangisi daha eski tam olarak belli değildir. Sevortyan'a göre eski Türklerdeki yön anlayışı netlik kazanmamıştır (1974:532-533).

Kelime **TAS**'ta 1. Önce, mukaddem, evvel {Şeybup bunlardan **öñ** seğırtti devrende yetiştı. 2. İleri, üstün, makbul {Gizli kalmasın kim görklü ve berk re'y ve tedbir, bahadırlıktan ve alplıktan **öñdür** ve yiğrektir. (Kel. XIV. 54) **SN**'de 1. Huzur, yan (631) 2. Önce (217), **BL**'de 1. Ön 2. Hayvanın ön ayağı (2a-11), **TİKT (A)'da** 1. Önce, evvel (192a/19) 2. Ön (70b/12) 3. Baş, önde gelen (183a/17), **KT**'de 1. Önde gelen, server, baş (72a-8=7/38) 2. Evvel mukaddem; "esmâ-i hüsnâ'dan" (256b-7=57/3), **TİKT**'te 1. Ön, ön taraf (100a/16) 2. Önce, evvel (25b/15), **GT** 1. Ön, ön taraf (23b-1) 2. Huzur, yan, nezd (8a-8); *öñ* önce, evvel (18a-5), **MM**'de Önce, evvel (349); bir şeyin esas sayılan yüzünün baktığı yer, karşı (515); bir kimsenin ilerisi (554); huzur, kat, yan (1235), **VG**'de (I) 1. Bir şeyin esas tutulan yüzü, arka karşıtı; huzur, kat (1367) 2. Bir kimsenin ilerisi (553); (II) Önce, evvel, ilk; baş (1014), **ŞŞÇ**'de 1. Bir nesnenin baş, ön tarafı (47889) 2. Huzur, kat, nezd (2659) 3. Başlangıç (7613) 4. *zf.* Önce, daha evvel; ilk olarak (43173) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "önce olan, ilk" anlamı yanında, "1) Bir şeyin esas tutulan yüzü, 2) Bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer, karşı, 3) Bir kimsenin ilerisi, 4) Yakın gelecek zaman, 5) Giyeceklerin genellikle göğsü örten bölümü, 6) Civar, yöre, 7) Benzerler arasında bakılan veya gidilen yönde olan" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de **TS**'den farklı olarak kelimenin '1. Huzur, birinin bulunduğu yer, makam 2. Birleşik isimlerde 'ilk' veya 'önce' anlamını ve kelime 3. Bir yolu gidilecek olan uzaklığı, mesafe 4. Alın, cephe 5. Bir şeyin, bilhassa bir binanın karşısına bulunan açıklık ve meydan' anlamları da kayıtlıdır. Ayrıca **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 'ilk, ilk gün' (XII-4624) olarak geçer.

öñ ayak Tamlama **TAS**'ta 'el' {Recl [Ar.]: Avrat veledinin başından evvel iki **öñ ayağın** önürdü doğurmak. (Bab. XVI. 2, 399), XX. yüzyılın başlarından itibaren tamlama, 'el' anlamıyla kayıtlı değildir. **Kâmûs-ı Türkî**'de *ön ayak*, Teşvik edici, gayrete getirici' olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de '1) Bir işte öncü, işi yürüten (kimse), 2) Hayvanın iki ön ayağı' anlamlarında başka bir kavram alanı içerisinde anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de *öncü* (II) Kılavuz, önder (IX-3335) olarak geçer.

örme (*ör-* (< **ör-* 'örmek' (Tekin, 1975:268) + *-mA²* (f.i.y.)) Radloff (1893:I-1242), *ör+me* kelimesinin anlamlarını (Çağatay, Osmanlı) '1. Örgü, dantel hasır, gırcıva 2.

Örölmüş 3. Kalın ip, urgan‘ olarak vermiştir. Sevortyan (1974: 545), kelimenin anlamını ‘örölmüş saç, örölmüş’ olarak kaydetmiştir.

Kelime TAS’ta ‘ip’ {Bir örme bulup başın, ayağın bağlar. (Letaif. XVI. 55) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘Örmek fiili; 1. Örölmüş, örmek sûretiyle meydana gelmiş olan 2. İbrişimli dörtlü olarak atılıp işlenmiş (nakış) 3. Harçla yapılmış’ anlamlarında anlam dairesini genişletmiştir. TS’de ise kelimenin **Kâmûs-ı Türki**’de kayıtlı olan ‘1. Örmek işi 2. s. Örölerek yapılmış olan’ anlamları kayıtlıdır. Ayrıca TS’de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**’deki diğer anlamlarının kayıtlı olmaması anlam daralması yaşadığını da gösterir. DS’de (I) 1) Kıldam örölerek yapılan ip, 2) İpten örölmüş kuşak, 3) Yünden örölmüş kazak, (II) Sepet, (III) Keklik ve sülün avında kullanılan tuzak (IX-3349); (I) 1. Bükölmüş iplik 2. Kalın halat (II) Kazak (XII-4627) anlamlarında kayıtlıdır.

ör- (< *ör- ‘(ot) çıkmak, belirlemek; yükselmek’ (Tekin, 1975:268)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını (I) ör- ‘1. Ör- 2. Örgü ör- (el işi) 3. İp ör- 4. Eğir- 5. Doku- 6. Yama yama-, onar- 7. Duvarı ör- veya düzelt- 8. Sar-, sarmala-; (II) örü- ‘1. Ör-, saç ör- 2. Sarmala- 3. Duvar ör- 4. Metin yaz-’ olarak vermiştir. 1, 3 ve 4 ve 5 maddedeki anlamlar temel anlamlardır. Araştırmacıların köken açıklaması yoktur. Türkçe ve Moğolca şekiller karşılaştırılmıştır (1974:544-545).

Kelime EOT dönemine ait metinlerden **TİKT (M)**’de ‘hurma yapraklarını birbirine dolayarak işe yarar bir eşya kap, çanak) yapmak’ {hurma yapragından çanak **örer**. Ol gişiye gelüp “Şol çanak ki öfersin, büyücek (347a/14, **DK**’de ör- Yükselmek, yukarı çıkmak (7-12), **ŞKM**’de ör- Örmek (23b/4), **KİG**’de örmek Örmek, yapma (146b/2) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve TS’de örmek, “duvar yapmak veya onarmak” anlamı yanında “1. İplik, yün, tel, saz vb.ni birbirine dolayarak işlemek veya tezgâhta dokumak 2. Kumaşlardaki delikleri elde iplikle besleyerek kapatmak 3. Saç, yele vb. şeylerin tellerini birkaç bölüme ayırıp birbirine geçirmek yolu ile dağınıklıktan kurtarmak 4. Estetik kaygıyla, duygulu biçimde bir güzelliği ortaya koymak 5. mecazlaşmış Müzik, edebiyat vb.nde bir özelliği oluşturmak, ortaya koymak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve terim yönünden genişlemiştir. DS’de kelime, ‘el tazgahında dokunan alaca şal’ (IX-3349) olarak geçer.

örnek Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Model, örnek; misal, timsal 2. Çizim, resim 3. Yöntem 4. Cins, tür 5. Desen, süs 6. Herhangi bir işe teşebbüs etmek, başlamak (inisyatif)’ olarak vermiştir. Devamında da bazı araştırmacıların köken açıklamasına yer vermiştir. Budagov ve Pedersen kelimenin kökenini Ermenice *orinak*’tan getirir. Vambery, *örnek* ~ *körnek* ve *kör-/gör-* fiili arasında bağlantı olduğunu düşünür. Eren de bu görüştedir. Gülensoy’a göre kelime Türkçedir ve kökeni de Orta Türkçe *ör-* ‘belirmek’ + *-(e)nek (f.i.y.)* kelimesinden gelir (1974:549-550).

Kelime **TAS**’ta ‘hıssa, ibret’

Kıssadan gel âkılâ al **örneği**

İster isen Hak rızasın görmeği (Zehr. XVI. 178)

ŞKM’de Örnek, ibret, ders (9b/10), **ŞŞÇ**’de 1. Örnek, misal (17513) 2. İbret, ders (7518), **FFANG**’da Örnek, taslak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘bir şeyi yapmak için öne konulup ona göre hareket edilen şey model’ temel anlamı yanında ‘1. Bir şeyden hareket edilerek, bir şeye benzetilerek yapılan iş. 2. Bir büyük miktara misal olmak üzere gösterilen küçük miktarih 3. Çeşit, cins’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**’den farklı olarak kelimenin ‘1. Bir şeyin benzeri, tıpkısı, misil, 2. Bir düşünceyi, kuralı, gözlemi veya savı desteklemek ve açıklamak amacıyla ileri sürülen söz, yapılan davranış, misal, 3. Durum ve niteliği benimsenmeye değer kimse veya şey, 4. En iyi biçimde olan’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**’de Çirkin, suratsız (IX-3349); 1. Yüz biçimi 2. Görünüş, giyiniş biçimi (XII-4627) anlamlarında kayıtlıdır.

örtmek Kelimenin temel anlamı ‘örtmek, kapamak (bir şeyi Bel.)’ tır. Kelimenin, EOT itibaren ‘yaymak, giydirmek, gizlemek vs.’ anlamlarını kazanması anlam alanında genişlemenin yaşandığının gösterir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Ört-, kapat-, sar-, dola-, kuşat- 2. Kitle- 3. (ikinci anlamlar) Sakla-, gizle- 4. Koru-, himaye et- 5. İslâm dinin reddet-/ dön-’ olarak vermiştir. 1. ve 3. maddede verilen anlamlar, en temel anlam ve en eski anlamlardır. *ör- ile ör ismi de vardır. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: *ört-* fiili *ör-* fiilinin geçişli- ettirgen biçimidir. *ör-* biçimi Anadolu Ağızlarında *örek* (< *ör- ek*) ‘beşik battaniyesi’ şeklinde geçer. Vambery’nin tahmin

ettiği gibi ilk şekil muhtemelen örüt- olabilir. Ettuhfetü’z- Zekiyye’de zaten kelime örüt- ‘ört-’ şekliyle geçer (1974:551-552).

Kelime **TAS**’ta 1. Gizlemek

Örtemez kimse suçun kimse sinuğun saramaz

Yüzü de yok anın için yüz urup yalvaramaz (Hasayih. XVII. 82)

2. ‘(Nimeti) inkâr etmek, küfran’ {Verdiğim ni’metleri **örterseñüz** şükrün terk etmekliğiyle bedürürüstî ve rastî benim azabım katıdır. (Cinan. XV. 63)

DK’de Örtmek, kapamak (43–4), **SN**’de *ört-* Gizlemek, saklamak (190), **KİG**’de Örtmek, kapatmak; bağlamak, sarmak (35a.13), **KT**’de *ört-* 1. Kaplamak, sarmak, bürümek (63b–2=6/76) 2. Gizlemek, saklamak (187a–9=28/69) 3. Kapatmak, yummak; sakınmak (167b–4=24/30), **TİKT (A)**’da 1. Kaplamak, sarmak, örtmek (14a/4) 2. Kapamak, yapmak (157b/19) 3. Kapatmak, alıkoymak (85b/5), **ŞŞÇ**’de *ört-* 1. Kapamak, örtmek (2390) 2. Kaplamak, istila etmek (33597) 3. Gizlemek (511), **Bİ**’de *ört-* Örtmek, kapamak (1708) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de EOT dönemine ait metinlerde geçen ’1. Üstüne bir şey çekip görünmek etmek 2. Saklamak 3. Kapamak’ anlamları devam etmiştir. Günümüzde **TS**’de “korumak, görünmez duruma getirmek veya gizlemek için üstüne bir şey koymak” temel anlamı yanında, “1) Kapamak, 2) Kaplamak, 3) *mecazlaşmış* Kötü bir durumu belli etmemek, gizlemek, saklamak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini hem somut hem de soyut yönden genişletmiştir. **DS**’de kelime, ‘kalkmak, havalanmak’ (XII–4627) olarak kayıtlıdır.

ötelemek Kelimenin kökeni muhtemelen ‘*geçmek (yandan geçmek vs.) – tüm kaynaklarda geçmektedir; araç ile geçmek, akıp gitmek, geride bırakmak, dolup bitmek (zaman), geçip bitmek, sinmek (+ıslanmak, çekmek), delmek (kurşun hakkında), burğu ile delmek, terk etmek, bırakmak, gitmek, ölmek, uğurlamak (yol vermek)*’ anlamlarında olan *öt-* (I) (Sevortyan 1974:554-556)’den gelir.

Kelime **TAS**’de ‘ileri geçirmek’ {Güzâr (Fa.): Geçmek ve **ötelemek**. (Cam. Fa. XVII. 30), **SN**’de *ötele-* İleri geçirmek (2597) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de göremediğimiz kelime, **TS**’de ‘1. Öteye götürmek 2. Belli olmayan bir süre ertelemek’

anlamlarında kayıtlıdır. **DS**'de kelime, 'ateşe sokup çıkarmak, ütülemek' (IX-3357) olarak geçer.

öz (I) (<**ōz* 'öz, nefid, kendi, can, ruh, gönül, iç, karın, merkez, orta; vadi' (Tekin, 1975: 268) Clauson (1972:278), *öz* kelimesinin ilk evvela 'insanın maddi olmayan varlığı, ruh; esas, öz' anlamlarını karşıladığını, 'kendi' anlamının ise ikincil bir anlam olduğunu ifade etmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Kendi, şahsiyet, kişilik, yüz, şahsî 2. Kendininki, öz be öz kendininki; mülkiyet (şahsî) 3. Beden, gövde; kalın ağacın gövdesi, sakızlı çam 4. İç, ağacın özel içi, temeli, kemik iliği, merkez orta, beynin yaranın kökü (çıbanın) 5. Varlık, anlam, mâna 6. Kalp, mide, karın 7. Solunum, can, hayat 8. Zahire, meyvenin çekirdeği; cenin 9. Yakın, akraba, tanıdık; ülke 10. Bir şeyin en iyisi (seçkin) tarafı, bir nesnenin en iyi cinsi 11. Güç, kuvvet 12. Kaymak, yağ 13. Samimi, açık kalpli' olarak vermiştir. Devamında da bazı araştırmacıların köken açıklamalarına yer vermiştir: Bang'a göre kelime, *ö-* 'düşün-' + *-z* 'düşünen' gelir. Sevortyan'a göre bu semantik olarak uygun değildir. Vambery ise *öz* ve *ege* ~ idi 'sahip' kelimelerini homojen olarak değerlendirir. Doerfer ise kelimenin Moğolca şeklinden hareketle kelimenin eski şeklini **ōrē* biçiminde olduğunu söylemiştir (1974:506-508).

S. Gömeç, 'Divan-ü Lugati't Türk'de Akrabalık Bildiren Terimler' başlıklı yazısında kelimenin, Köktürk metinlerinden Çigşi Bagatur Yazıtı'nın 7. satırında '*Öz Apa Tutuk*' ve Terhin Yazıtı'nın 6. satırında '*Öz Inançu*' geçen kişi adlarında da kullanıldığını tespit etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Nefs, zat, kendisi, benlik {Bir sahraya **özünü** tîr gibi atmagıl sen dur (Sarica. XV. 14) 2. İç, bir şeyin içi, lübbü, hulâsa' {Taze havucun kabın **öze** değin birağalar bıçağ ile kazıyalar. (Mü. Şi. XIV-XV. 223), **SN** Zat, nefis, kendi (152); *öz gönye-* İç i yanmak, çok acı duymak (1407); *öz göyün-* İç i yanmak, çok acı duymak (639); *özin dir-* Kendini toplamak, kendine gelmek (1556); *özin egle-* Kendini avutmak (2195) **BL**'de 1. Öz 2. Özsu, usare, kemik suyu (22b-10), **KİG**'de Kendi, kendisi, benlik (11a.2), **HN**'de Kişi, can, ruh, iç, kendisi, gönlü zât (1182), **HHT**'de 1. Bir kimsenin benliği [049b/5] 2. Bir şeyin temel ögesi [057a/5] **MM**'de Öz, kendi (32); nefis, benlik (137); bir şeydeki temel undur, asıl öge, cevher (475), **FN**'de 1. Benlik, manevî varlık, iç, derun, nefis, zat, kendi, öz kendisi (6924) 2. Öz, arı, yalın (3660) 3.

Üvey olmayan, kan bağı ile bağlı, öz (2368), **MŞV**'de Bitkinin veya tohumun orta bölümü, derunu; *özün tut-* İçine işlemek (26b/11), **RB**'de Öz, iç, fidanın soymuk tabakası (32a/7), **ŞŞÇ**'de (I) kendi, nefis, zat (117) (II) 1. üvey olmayan, öz (203) 2. saf, halis, öz (56333) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, (I) '1. Bir kimsenin benliği, kendi manevi varlığı, iç, nefis, derun, varoluş karşılığı 2. Bir şeyin en kuvvetli veya kıvamlı bölümü, hülasa, zübde, ekstre' anlamları yanında 1. "Kendine, kendi kendini" anlamlarında birleşik kelimeler türeten bir söz 2. Çıbanların içinde ölmüş dokudan oluşan irinle birlikte çıkan parça 3. Kendi, zat 4. *mecazlaşmış* Bir şeyin temel ögesi, kinh, zübde 5. *bitki bilimi* Bitkilerin kök, gövde ve dallarının boydan boya ortasında bulunan ve hafif, gevrek çoğu yumşak bölüm' anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak kelimenin '1. Bir şeyin en yağlı ve kıvamlı kısmı, kaymak 2. Çıbanın en derininde bulunan katı cerahat' anlamları da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **Kâmûs-ı Türkî**'de de kelimenin **TS**'deki mecaz anlam kayıtlı değildir. Öyleyse kelimenin bu mecazî anlamı yeni ortaya çıkmıştır. **DS**'de kelime, (III) Lamba, fener vb. şeylerin fitili (IV) Güç, dayanıklılık (V) Tahıl (VI) Sakızın kıvama gelmesi için konulan gıcır (VII) 1. Reçineli çam ağacı, çıralı kereste 2. Yapılarda kullanılan kalın ağaç, tomruk, direk 3. Üzüm çardağına konulan uzun sırik 4. İlkel tahterevallinin dikey duran ağacı (VIII) Özet (IX-3368) anlamlarında geçer.

öz (II) (*öz<öz̄<öüz<ögüz<ögüz*) Caluson (1972:285), kelimenin anlamını 'dağların arasındaki yarık, vadi, dere' olarak vermiştir. Bang, "*Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları*"nda (1980:54), 'alçak yer, vadi; küçük nehir' anlamında kullanılan *üzen, üzön* kelimelerini *ö-z* (f.i.y.) '*bir şeyin en iyi kısmı, içi, kalp, ilik, cevher, asıl*' ilişkilendirir ve söz konusu kelimenin eşgösterenli değil, çok anlamlı olduğunu ifade eder. İki kelime arasında anlam açısından Bang'ın da ifade ettiği gibi belirli bir yakınlık vardır. Ancak iki kelimenin fonetik yönden ortaklığı yoktur. Şöyle ki, '*kendi, bir şeyin iç kısmı, cevher*' anlamındaki kelime Eski Türkçe kaynaklarda *öz* (Gabain, 2003:291) şeklinde geçer. '*Nehrin, ırmağın özü, çıktığı yer*' anlamındaki kelime Eski Türkçe kaynaklarda *ögüz ve öz* (Gabain, 2003:290-291) olarak geçer. *ögüz* sonraki dönemlerde '*ögüz > öğüz > öüz > öz̄ > öz*' gibi fonetik bir gelişim seyretmiştir. Bizce daha önce yazılışları farklı olan bu iki kelime, zamanla şekillerinin birleşmesi

anlamlarının ise bazen birleşip bazen birleşmemesi diye bilinen *aynılaşma* olayı yaşamıştır. Bu sebepten karşımıza çok anlamlı tek bir kelime değil; anlamları birbirine çok yakın eşgösterenli iki kelimeyle çıkmışlardır.

Şayet Bang'ın kelimenin çok anlamlı olduğu düşüncesini kabul edersek aklımıza hemen bir soru takılır, *ögüz* mü *öz*'den? yoksa *öz* mü *ögüz*'den gelmiştir? Fonetik açıklamaya göre *öz*, *ögüz*'den çıkmış görünüyor. Kaynaklarda '*kendi, bir şeyin iç kısmı, cevher*' anlamında *ögüz* kelimesiyle hiç karşılaşılmamıştır. Bu kelime hep *öz* şekliyle kaynaklarda kayıtlıdır. Tabi ki, bizim bilmediğimiz, o dönemlerde dilde olsa bile yazılı metinlere yansımamış kelimeler ve anlamların eskiden yok olduğunu da düşünmemeliyiz. Belki *ögüz* '*kendi*' ? şeklinde bir kelime vardı. Bunu şimdilik yazılı metinlerden kestiremiyoruz. Kelimelerin fonetik- morfolojik özellikle de semantik geçmişini yazılı kaynaklara müracat ederek neticelendirebilimekteyiz.

Kelime **TAS**'ta 'vâdi'

Bündûz: çuvaldız, kişi: kâkâ, kireç:âjeh

Bedter yavuz, **öz**: vâdi (Fa.): kuyu: çâh ü kıyı: leb (Genc. XVII. 66)

***Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *halk ağzında* kelime, "dere, çay" anlamı yanında, "sulak, verimli yer" anlamında da kullanılmaktadır. **DS**'de kelime, (I) 1) Su arkı, 2) Dere, çay, ırmağ, 3) Küçük göl, 4) Pınar derelerin çıktığı yer, (II) 1) Tepeler arasındaki çukur, düzlük yer, koyak, 2) Sulak verimli yer, otlak, 3) Bağ, bahçe, bostan, 4) Yapışkan topraklı yer, 5) Su kıyısındaki yeşil yer, ova, 6) Geniş ve büyük hendek, 7) Sel sularının aktığı yerde yaptığı yarıklar, 8) Tarla, köye yakın tarla, (III) Lamba, fener vb. şeylerin fitili, (IV) Güç, dayanıklılık, (V) Tahıl, (VI) Sakızın kıvama gelmesi için konulan gıcır, (VII) 1) Reçineli çam ağacı, 2) Yapılarda kullanılan, kalın ağaç, tomruk, direk, 3) Üzüm çardağına konulan uzun sırtık, 4) İlkel tahterevallinin dikey duran ağacı, (VIII) Özet, (IX) Azman (IX-3367,3368); (I) 1. Çamurlu çalılık, ormanlık yer 2. Bataklık 3. Sulu çayırılık (III) 1. Güç, dayanıklılık 2. Dikkatsizlik (XII-4630) anlamlarında kayıtlıdır.

özdek (<**öz* '*öz, nefid, kendi, can, ruh, gönül, iç, karın, merkez, orta; vadi*' (Tekin, 1975:268) Sevortyan (1974:507), *öz* + *-dek* kelimesinin anlamlarını '*çekirdek, gövde, kök*' olarak vermiştir. Bang, "*Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları*"nda (1980: 63) kelimeyi şöyle açıklamıştır: "-da- ekiyle yapılmış

onomatopoetik (tabiat seslerini taklit ederek) fiillerden –dak ekseriye –ldak, -rdak ile teşkil edilmiş kelimelerin pek çoğunda başka, -dak ile biten isimlerin bir çoğu, ya –da-ekiyle yapılmış yeni fiillere dayanır. Böylece bizim *öz*’den bir **özde-* fiili teşkil edilmiş; bundan Osm. *özdek* ‘ağaç ve bitkilerin gövde ve sapları sonra da ‘hurma çekirdeği’ ortaya çıkmıştır”.

Kelime **TAS**’ta 1) Esas, gövde, temel, kök, öz. {Sanaydın ki olar şol bir koparılmış bırağılmış hurma **özdekleri** gibi yaturlar. (Leys. Mu. XIV-XV. 417-2) 2) Hülâsa, iç, öz.} {Zibde [Fa.]: Üründülenmiş ve **özdek**. (Nimeti. XVI. 368), **KAB**’da Ağaç gövdesi, tomruk, kütük, gövde, **HN**’de Esas, gövde, temel, kök, öz (7866), **MŞ**’de Meyve ve sebzelerin içinde çekirdek de bulunan iç kısmı (164b/4), **İM**’de *özdeg* Esas, öz, gövde (1872), **KT**’de (145b-1,3=19/23,25) ve **F**’de (33a-9) ‘gövde’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘1. Ağaç kütüğü, ağacın köklerine ve yere yakın olan kalın yeri 2. Ekin sapı, anız 3. Bazı bitkilerin baldırı 3. Kullanılması ve harcanması mümkün olan, taşınması kolay eşya 3. İş yerlerinde eşya ve malzeme işlerine bakan bölüm, ayniyat’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**’deki anlamlarına ‘1) *fizik* Duyularla algılanabilen, bölünebilen, ağırlığı olan nesne, madde ve 2. *felsefe* İnsanın çalışmasıyla bir amaç uğruna biçim verdiği veya yararlandığı doğal cisimler, nesnelere’ anlamlarının da eklenmesiyle kelimenin anlam dairesi daha da genişlemiştir. **DS**’de kelime, ‘çekirdek’ (IX-3369) olarak kayıtlıdır.

pas Radloff (1911:IV-1185) kelimenin anlamını (Osmanlı, Çağatay, Kırım) ‘*pas*’ olarak vermiştir. Clauson’un (1972: 370) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: ‘*pas*’, ilk bakışta Oğuz grubuna ait bir kelime gibi görünüyor. Az. Osm. *pas*; Tkm. *pos*, Xak. XI. *bıs* ‘şarap ve terağının yapıldığı çantanın içindeki tortu’; Kıp. XIV *pas* (p’li); Osm. XV (*paslu* ‘küflü’). Bugün Kıpçak grubu lehçelerinde *pas* yerine *tat* (~*tot*) kullanılır. Kelime *pas* şekliyle yalnızca Oğuz grubu lehçelerinde kullanılır (Eren, 1999: 325).

Kelime **TAS**’ta ‘küf’ {... Ve etmeleri **paslu** arpa etmeği idi. (Cev. Es. XV. 274), **DK**’de Pas (240-5), **CTD**’de Bazı şeyler üzerindeki kir; bazı madenlerde ıslak etkisi ile meydana gelen oksit, **ŞŞÇ**’de 1. Pas, kir (7142) 2. *mecazlaşmış* Gam, keder (23565) olarak hem somut hem de soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Mâdenlerin rutûbet yüzünden bağladıkları kir 2.

Madenlerden başka cisimler üzerine konan ve oluşan kir' olarak aynı anlamlarda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de kelime "su içinde ve nemli havada metallerin, özellikle demirin yüzeyinde oksitlenme sonucunda oluşan madde" temel anlamın yanında, "1) Bazı asalak mantarların çeşitli bitkilerde oluşturduğu portakal sarısı veya kahverengi lekeler, 3) Bu lekelerden ileri gelen bitki hastalığı, 4) *tıp* Genellikle midenin bozulmasından ötürü dilin üzerinde oluşan beyaz tabaka, bar" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha çok terim yönünden genişletmiştir. Ayrıca kelime, daha önce **ŞŞÇ**'de kazandığı '*gam, keder*' mecazî anlamını devam ettirmemiştir.

pek, (bek (II)) (Kelimenin kökeni için *bkz. Anlam darlaması/berk.*) Radloff (1911:IV-11215-1216) kelimenin anlamlarını (Kırım, Teleüt, Şor, Küerik ve Uygur) 1. (*Uygur*) *Bağ, sıkılaştırma ve kilit* 2. *Güçlü, kuvvetli* 3. (*Osmanlı, Kırım, Çağatay*) *Pek, çok* 4. *Çok, kuvvetlice ve hızlı*' olarak vermiştir. Kâşgarî (Kara, 2004:71), sözlüğünde *bek* ve *berk* şekilleri hakkında açıklama yaparken bu iki kelimedeki '*bek*' biçiminin '*berk*' biçiminin aslı olduğunu ve dolayısıyla orta hecede akıcı #r# sesinin türediğine dikkat çekmiştir. Clauson (1972:323) ise *berk* kelimesinin aslı olduğunu ve akıcı bir ses olan r sesinin sonradan yutulduğu görüşündedir. Kelimedeki bu gelişimin Uygur Türkçesinin ilk dönemlerinde gerçekleştiğini düşünür.

Kelime **TAS**'ta 'katı, sert, sıkı, sağlam' {Eğni **bek** demür tonun mana verdil (Dede. E. XIV. 245), **GBTBİ**'de 1. Çok katı sert (20-b/8) 2. Sıkı, sağlam, kuvvetli (55-a/11) 3. Çok, oldukça (13-b/10) 4. İyice (240-b/10); *pek pek* Çok çok, kuvvetlice (252-a/82), **MK**'de Çok, fazla, fazlaca, bir hayli, **ŞŞÇ**'de Çok (40385), **Bİ**'de 1. Sert, katı (204) 2. İyice, çok (213), **FFANG**'da Güçlü, sesli, cimri' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Sert, katı 2. Sağlam 3. Merhametsiz, acımasız 4. Dayanır 5. Dönmez, inatçı; z. 1. 'Çok ziyade, gayet, iyi' 2. Hızla, hızlı olarak, süratle 3. Yüksek sesle bağırarak' anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **TS**'de kelime, EOT metinlerinde geçen '1. Sert, katı, 2. Sağlam, dayanıklı 3. Gereken, beklenen veya alışılmış olandan çok' anlamları yanında '*halk ağzında Hızlı olarak*' anlamını da kazanarak anlam dairesini biraz genişletmiştir. Ayrıca **TS**'de kelime **Kâmûs-ı Türki**'deki '*merhametsiz, acımasız, dönmez, inatçı, yüksek sesle bağırarak*' anlamlarını kaybettiği için anlam dairesinde ciddi bir daralma da yaşanmıştır. **DS**'de kelime, (I) Temiz, (II) Hızlı, (III) 1) Bekçi kulübesi, 2) Av bekleme yeri, (IV) Yapı

yıkıntısı, arsası (IX-3320); *peg/peğ* biçimlerinde ‘yıkılmış ev yeri, arsa’ (XII-4641) anlamlarında kayıtlıdır.

pekitmek, (bekitmek, pek etmek) (<<*beküt-*) Clauson (1972:325), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “*bekü:*’in ettirgen şekli, ‘*bağlamak, sabitleştirmek, pekiştirmek*’ anlamında kayıtlıdır. ‘*bekle:*’in türevlerini kullanan KD dışında bütün modern şivelerde yaşıyor. Diğer dil gruplarında kullanılan kelimeler ‘*bekit-* ve *berkit-*’ arasında değişiyor ve bazılarında her ikisi de ortaya çıkıyor”. Radloff (1911:IV-1217) kelimenin anlamını (Osmanlı, Kırım) ‘*kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘sağlamlaştırmak, tahkim etmek, sıkıca bağlamak, tekid etmek’ {Aşağan ile yukarunu **bekit.** (Sır. XVI.), **İM**’de Sıkıca bağlamak (2746) olarak temel anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de EOT metinlerinde geçen ‘1. Sertleştirmek, katılaştırmak 2. Sıkılmak, perçin etmek’ anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, “güç vermek, güçlendirmek” temel anlamı yanında, “daha önce istenip de yerine getirilmemiş bir iş için yeniden resmî bir yazı yazmak, tekit etmek” yan anlamını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Kapatmak, örtmek, 2) Tarla, bağ, bahçeyi korumak için çevresini çitle çevirmek, sarmak, örtmek, (II) 1) Sınırlandırmak, önünü almak (mecaz), 2) Işık ve yelin girmesine engel olmak, (III) Sağlamlaştırmak, tahkim etmek, (IV) Sulu şeyleri koyulaştırmak (pekmez, hamur vb.) (IX-3421, 3422) anlamlarında kayıtlıdır.

peklilik (*pek+ + +II^k (i.i.y)*) Radloff (1911:IV-1218), kelimeyi iki maddede **I (Osmanlı)** ‘1. Sağlamlık, kavilik 2. Cimrilik’; **II (Uygur)** ‘Çar hakimiyeti, saltanat’ olarak ele almıştır.

Kelime **TAS**’ta ‘sağlamlık, katılık, sıkılık’ {Sehanet (Ar.): Kalınlık, **peklilik**, sıkılık (Kam. Os. XIX. 187), **Bİ**’de Sağlamlık, sıkılık (552) temel anlamlarıyla kayıtlıdır. **X Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “sağlamlık, dayanıklılık, direnç” temel anlamı yanında, “1) Pek olma durumu, 2) Kabız” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘*cimrilik*’ anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın **TS**’de kayıtlı olmaması, kelimenin anlamında bir daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**’de kelime, (I) Temizlik, (II) Sertlik, dayanıklılık, direnç (IX-3422) anlamlarında kayıtlıdır.

pus Sevortyan, *bus* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Pus, sis* 2. *Sis perdesi* 3. *Kapalı hava* 4. *Buğu, buhar, buharlaşma, kuyudaki boğucu hava; taze meyvelerin üstündeki ince tabaka* 5. *Soluk* 6. *Çiğ* 7. *Kırağı* 8. *Sisli, puslu, bulutlu* 9. *Buharlı* 10. (mecazî) *Bulanık, alaca karanlıklı, hüzülü, üzüntülü* 11. *Buğulu bakış* 12. (mecazî) *parçalı bulutlu keyif, hüzüün, tasa* 13. *Havada, yapraklarda uçuşan örümcekler, güneşin vurduğu yerdeki toz* 14. *Çam sakızı* 15. *Kauçuk, lastik*’ olarak vermiştir. *bus* kelimesi, Türkçe söz varlığının en eski kelimelerinden biri olmasına rağmen çağdaş lehçelerin hepsinde saklanmamıştır. Kelime tarihî olarak muhtemelen *buğu* ‘buhar’ ile bağlantılıdır, ancak *bus* ve *buğu* kelimelerinin köken açıklaması araştırmacılar tarafından yapılmamıştır (2004:277-278).

Kelime **TAS**’ta ‘sis, duman’ {Yayasın ardına tutmuş, yayasın ardına kapkara **pus** olup gelir. (Âş. XVI. 127), **YİŞ**’te (228b/8), **Müc.**’de (15b/7) ve **Bİ**’de (1588) ‘bazı meyvelerin üzerinde oluşun zamka benzer madde veya daldaki yosun’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de (I) kelime, “1. Görüş uzaklığını çok azaltmayan bir tür hafif sis 2. Bazı meyvelerin üzerinde oluşun, zamk veya sakıza benzeyen madde” anlamları yanında 1. Yaprakların üzerinde görülen, örümcek ağını andıran böcek veya kurt yuvası, 2. Ağaçların kütük ve dallarındaki yosun, 3. Bazen meme başında oluşun kabuk” yan anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) *Bulanık*, 2) *Göze inen ak, perde*, (II) *Tasa, kaygı*, (III) 1) *Dalların üstündeki donmuş kar*, 2) *Sis* (IX-3489); *Islak, nem* (XII-4654) anlamlarında kayıtlıdır.

pusarık Sevortyan (1978:278) sözlüğünde Türkiye Türkçesinde *pus* kelimesine /ar/ ekinin eklenmesiyle türemiş *pusalmak ~ pusarmak* ‘kapalı olmak, düşünceye dalmak’ fiili olduğunu, bu fiilden türemiş *pusarık* kelimesinin de ‘yağmurlu, kapalı hava, sis’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘duman sis’ {...Yağmur alâmetleri çoğ ola, yine dağıla yağmaya. Eğer **busarık**, tuman olursa kış faslında... (Hazain. XV. 28-2), **DK**’de *Duman, sis, koyu duman, kesif sis* (43-2) **MŞV**’de *busarık* *Sisli, sisli hava* (10b/01) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘çölde uzaktan su gibi görünen duman, serap, ılgım salgım’, **TS**’de ise ‘1. *Puslu, puslanmış, sisli* 2. *Serap*’ anlamlarıyla anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **DS**’de (I) 1) *Bulutlu, puslu, yağışlı* (hava için), 2) *Sıcak, sisli ve bunaltıcı hava*, 3) *Alçak basınçlı sıcak hava*, 4) *Çölde uzaktan su gibi*

görünen ışık, ılgım, (II) Asık suratlı kimse, gülmeyen, (III) Belli, belirsiz, bulanık (IX-3489,3490); Sisli, kapalı hava (XII-4654) anlamlarında kayıtlıdır.

püskürmek (~*bürkür-*) Radloff (1911:IV-1411), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Ağızdan püskürmek 2. Gülmek 3. (karşısındaki kişiyi) Küçümseyerek dudaklarıyla sızıcı sesleri çıkarmak’ anlamlarında vermiştir. Clauson (1972:363), sözlüğünde ‘*bürkür-*’ kelimesinin anlamını “‘*püskürmek, fişkirmek*’ olarak vermiş, köken olarak da *bürkek*’le ilgili olduğunu ifade etmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘(Su) fişkirmek’ {Ubüb [Ar.]: **Püskürü püskürü** akan su. (Bab. XVI. 1. 97), **Bİ**’de *püskür-* Püskürmek (968) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime ‘*fişkirmek*’ temel anlamından hareketle ‘1. Ağız ile püfleyerek bir şeyin üzerine su yağdırmak 2. Şiddetle havaya sıçratıp dağıtmak, ‘lav çıkarmak’ 3. Geri def olmak 4. Su püfler gibi şiddetle gülmek 5. (Çay) fişkirmek, köpürmek’ yan anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de ise kelime ‘Ağızda bulunan bir sıvı veya toz durumundaki bir şeyi hızla savurarak dışarı çıkarmak, 2) Yanardağ lav çıkarmak, indifa etmek’ somut anlamların yanına benzetemeye dayalı olarak *mecazîleşerek* ‘öfkeyi aniden dışarı vurmak’ olarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin ‘3. Def olmak 4. Su püfler gibi şiddetle gülmek 5. (Çay) fişkirmek, köpürmek’ anlamlarının TS’de kayıtlı olmaması kelimenin anlam dairesinde bir daralmanın yaşandığını da gösterir.

sağ (I) Clauson (1972:803), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “en eski dönemde *sa:ğ ya:ğ* ‘*saf (yani temizlenmiş) yağ*’ terkinde kullanıldığını ve bundan daha genel olarak ‘*esaslı, sağlam*’ ve garip bir mecazla, ‘*sağ*’ (‘*sol*’ olmayan) anlamına gelir. Çağ. XV’de (1) ciddi (2) sağlam (3) ciddiyet, iyi sağlık (4) sağ taraf ve Osm. XIV’de sağ ‘*sağlam, esaslı; dürüst, doğru; ve bir kere XV ‘saf*’”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını **I sağ (II)** kelimesinin anlamlarını ‘1. a) *Sağlıklı, sıhhatli (hasta değil), kendini iyi hisseden; hastalanmayan; sağlam (kuvvetli) b) Sağlık/sıhhat 2. a) Yaşayan, diri, b) mecazî varlık /mahlûk 3. Bütün, sağlam, zarar görmemiş, hasarlanmamış; iyi saklanmamış/ korunmuş, değeri tam olan 4. İyi (sağ görünüllü), samîmi, doğru söz, hoş, nizamlı-intizamlı, ahlaklı, önemli 5. İyi vücut yapısı 6. Refah/ sağ salim, saadetli, iyi kalpli, hayırhah, mutlu/mesut 7. Temiz, katkıdan arı; sağ yağ tereyağı gibi tekli anlamlar da vardır 8. Temiz içecek (su), tuzlu olmayan (su) 9. Sıcak kanlı, ılık; selam sabahlı 10.*

Ayık’ olarak vermiştir. Ayrıca *sağ-* ‘1. Sağlıklı ol-, 2. Tedavi etmek, sıhhat ver- 3. Kuvvetlendir- 4. Ayılt- 5. Akıllı yap-’ biçiminde fiil şekli de vardır. Ancak kelimenin genel Türkçede isim şekli yaygındır. Fiil şekli, tarihi metinlerde Anadolu ve Kırım ağızlarında vardır. Şerbak, kelimeyi, *sağ ‘sağlık, sıhhat’, Bang ve Brockelmann, sağ’ı *sa-* ‘iste-, arzula-’ + -g/-ç olarak verir. Bang da bu morfolojik ayrımı vermiştir. Doerfer ise *sağ* (*yön ve sağlık*) tek bir maddede, çok anlamlı olarak vermiştir. sağ kelimesi (yön anlamında) güney-batı ve güney-doğu (Oğuz, Karluk, Uygur) lehçelerinde ve Ermeni Kıpçak Türkçesinde yaygındır (2004:143-146).

Doerfer’in sağ (yön ve sağlık) tek bir maddede değerlendirmesini kabul etmemekteyiz. Çünkü bizce muhtemelen kelimenin köklerinden birinde aslî vokal uzunluğu vardır. Şerbak da Doerfer’e katılmaz. *Yön* anlamında kullanılan *sāğ kelimesi uzundur; *sağlam*, *sıhhat* anlamındaki *sağ ise kısadır.

Kelime **TAS**’ta 1. Sağlam, sıhhatte. {... Yiğit iken koca olur, **sağ** iken sayru olur, diri iken ölür. (Güzide XV. 13) 2. Temiz, saf, salih {Bih (Fa.): İyi ve **sağ** ve yeğ. (Şamil. XVI. 400) 3. Doğru, gerçek, sahih {Çünkü ol hâs aldı andan **sağ** cevap (Bektaş. XV. 179), **BL**’de (I) 1. Yaşayan, hayatta olan 2. Sağlıklı, sağlam 3. Saf, hakiki, gerçek (6b–1), **NH**’de (II) Sağ, hasta veya sakat olmayan, canlı, diri (8a/14), **SN**’de Temiz, saf (3802); *sag ol-* Şifa bulmak (2826), **DK**’de (I) Sağ (5–13); (II) Sağ, canlı, yaşayan, sağlam, sıhhatte, esen (6–8), **T**’de *sag* Sağlam, illetsiz (119b–1), **TİKT**’te II. Diri canlı, hayatta olan (68a/20), **KT**’de (I) 1. Hasta veya sakat olmayan, sağlam (270b–6=68/43) 2. Hasta olmayan; tertemiz, samimi (176a–8=26/89) **FN**’de (2) 1. Sağlam, esen (2983) 2. Sağlıklı, hasta olmayan (3568) 3. Sağ, hayatta olan (5125) 4. Sağmal (?) (1502), **ŞŞÇ**’de (II) 1. Yaşamakta olan, diri (14920) 2. Sağlıklı, esen (2966) 3. Olumlu, sağlam (75) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Diri, canlı hayatta olan 2. Hastalıktan uzak, sıhhat ve afiyette olan’ anlamlarına ‘1. Sağlam, kuvvetli 2. Korkusuz, emniyet edilen, güvenilen 3. Saf, temiz, karışık ve katışık olmayan’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1. Sağlam, esen, 3. Yaşamakta olan’ anlamları yanında ‘katkısız’ anlamı da vardır. Kelime, aynı kavram ailesinde anlam genişliğine **Kâmûs-ı Türkî** döneminde kavuşmuştur. Ayrıca kelime **Kâmûs-ı Türkî**’de kazandığı anlamlardan ‘*korkusuz*, *emniyet edilen*, *güvenilen*’ anlamını **TS**’de kaybetmesi anlamında bir daralma

yaşandığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) Düz ve yüksekçe yer parçası, seki, (II) Atıldığında aşığın çukur yanı alta, düz yanı üste gelmesi için tutma biçimi anlamlarında kayıtlıdır.

sağılmak (*sağ-* + *-(I⁴)l-* (*edilgenlik*)) Clauson (1972:809) kelimeyi, *sağ-*'tan türemiş edilgen fiil olarak verir, anlamını da '*sağılan olmak*' olarak kaydeder.

Kelime **TAS**'ta 'iplik gibi uzayıp gitmek' {El-hayt [Ar.]: Yılan kısmı yeryüzünde tel gibi **sağılup** gitmek mânâsınadır. (Kam. XVIII-XIX. 2, 472), **KİG**'de *sagıl-* Sağılmak (130a/6), **KAB**'da İyi olmak, iyileşmek, şifa bulmak, **T**'de (44b-8), **MŞ**'de (91a/5), **ŞŞÇ**'de *sagıl-* (hayvan) Sağılmak (1116) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Sağma işine konu olmak, 2) Kumaş, kilim vb. bir yerinden iplik çıkıp sökülme, 3) Akmak, kaymak, aşağıya doğru hızla inmek' anlamlarını kazanarak anlam dairesini biraz genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak *mecazlaşmış 'aldatılarak söylettirilmek veya soyulmak'* anlamı da vardır. Kelime, **TS**'de bu anlamları kaybettiği için anlamında bir daralma da yaşamıştır. **DS**'de kelime, (II) Akmak, kaymak, aşağıya doğru hızla inmek, (III) 1) İplik, kumaş vb. şeyler boşanmak, çözülmek, 2) Ağaçta yemiş kalmamak (X-3513) anlamlarında kayıtlıdır.

sağlamak (*sağ* + *+lA²* (*i.f.y.*)) Radloff (1911:IV-276), *sağ+la-* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek, tedavi etmek*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'Sağlamlaştırmak, sağlama bağlamak'

İşini **sağlayup** şikeste eşel

Aldı ol kutlu evliyadan el (Sabit. XVII-XVIII. 225)

ŞKM'de *sagla-* Temin etmek, yapmak (54b/7), **KY**'de (295) ve **TİKT (A)**'da *sagla-* (96a/20), 'sağlamlaştırmak, sağlama bağlamak', **HFN**'de *sagla-* 'iyileştirmek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'dayanıklılaştırmak, daha çok sağlamlık vermek' anlamları yanında '1. Kuvvetlendirmek, kuvvet vermek 2. Emniyete almak, ilerisi için korku ve tehlike bırakmamak 3. Bir iş için gerekli olan şartları hazırlamak 4. Birine birşey temin etmek, birinin bir şeyi yapmasına yardımcı olmak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Ancak bu genişleme günümüzde **TS**'de tam olarak devam etmemiş, kelimenin (I) '1) Bir işin olması için

gerekli durumu, şartları hazırlamak, temin etmek, 2) Elde etmek, sahip olmak' anlamları yanında '*matematikte* bir işlemin doğruluğunu ortaya koymak' anlamında terim yönünden gerçekleşmiştir. **DS**'de kelime, (I) Kaçmak, (II) Birinin yiyecek ya da içecek parasını ödemek, ısmarlamak, (III) Makara ya da yumurtadaki iplik ve iplerin bir ucundan tutarak bunların bir bölümünü ya da hepsini boşaltmak, çözmek, (IV) Bitirmek, sona erdirmek, başarılı olmak (X-3514); (I) Duraklamak, dinmek (XII-4661) anlamlarında kayıtlıdır.

saklamak, (sahlamak) Clauson (1972:810), kelimeyi şöyle açıklamıştır: "*sak*' dan türemiştir. Anlamı, '*gözetim altına tutmak, korumak*'. Osm. XIV' deki kullanımı "*sakla-* (bazen XIV, *saxla-*) (1) korumak; (2) (kanunlar vs.) '*uyumak*'; *bütün dönemlerde yaygın.*" Sevortyan (2004:166-168), kelimeyi *sak- la-* biçiminde '*koru-, muhafaza et-*' olarak vermiştir. Ayrıca kelimenin birçok kaynakta mevcut olduğunu ve lehçelerde yaygın olarak kullanıldığını söylemiştir.

Kelime **TAS**'ta '*muhafaza etmek, sakınmak, himaye etmek, korumak, esirgemek*' {Anun misali bir padişah gibidir ki şehri **saklar** (Yadigâr. XIV. 37-2), **KİG**'de, (170a.8) (78b.7), **SN**'de *sahla-* (262), **DK**'de (29-6), *sakla-* '*saklamak, besleyip bakmak, gizletmek, gizli tutmak*', **KT**'de *sakla-* 1. Korumak, muhafaz etmek (156a-3=21/80) 2. Gözetmek, riayet etmek (258a-4=66/6) 3. Kurtarmak, (birine karşı) korumak (54b-8=5/67) 4. Muhafaz etmek, devam ettirmek, devamlı ifa etmek (18a-11=2/238) 5. Alıkoymak, saklamak (113b-3=12/48) 6. Tutmak, yakalamak (49a-3=5/4) 7. Belle-, belleyip almak; anlamak (271a-8=69/12) 8. Muhafaza etmek; yazmak, hesaba katmak (259a-5=58/6); *saklamak* 1. Koruma, muhafaz etme (2111b-11=37/7) 2. Gözetme, riayet etme (258b-2=57/27) 3. Tutma, muhafaza etme; nikâhı altında bulundurma (263a-1=60/10), **TİKT (A)**'da *sakla-* 1. Saklamak, korumak (33b/18) 2. Muhafaza etmek, gereklerini yerine getirmek (92b/13) 3. Rayet etmek, tutmak (113a/12), **YZ**'de *sakla-* 1. Gizlemek (2a.25) 2. Muhafaza etmek, korumak, esirgemek (51b.1499) 3. Sakınmak, dikkatli olmak (8b.214), **ŞŞÇ**'de *sakla-* 1. Gizlemek, saklamak (39907) 2. Alıkoymak, tutmak (1899) 3. Beklemek, gözetlemek (19771) 4. Korumak, muhafaza etmek, esirgemek (422) 5. Beslemek, büyütme, yetiştirmek (17758) 6. Hesap etmek (50695), **Bi**'de *sakla-* 1. Korumak, muhafaza etmek (274) 2. Hafızaya almak (32), **FFANG**'da *sakla-* saklamak, korumak, biriktirmek, tasarruf etmek'

anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, “1) Kaybolmaması, görünmemesi için gizli bir yere koymak, 2) Görünmesine engel olmak, ortalıkta bulundurmamak, 3) Bozulmadan doğal durumları ile durmasını sağlamak, korumak, muhafaza etmek” anlamları yanında, “1) Elinde bulundurmak, tutmak, 2) Gizli tutmak, duyurmamak, 3) Birine vermek için ayırmak 4. *mecazlaşmış* Korumak, esirgemek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'nin 3. maddesindeki anlam kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, ‘beklemek’ (X-3520) olarak geçer.

salgun, (salgın, salkı (I)) Sevortyan (2004:188-189), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: salım kelimesi –m ekiyle hareketin nesnesi anlamını vermiştir: “*Konulan, serilen nesne, ‘vergi’, ‘haraç vergilendirme’, ‘kalım, gelin için ödeme’, ‘çeyiz’.* Kırgız Türkçesinde *kalıñ-salıñ. –m* eki dışında aynı ‘vergi’ anlamında *–k/-g, –gıt, –ma, –mak, –ş* ekiyle de türemişleri vardır: *salıg, salık, sagıt, salma (bir haraç türüdür), salış.*

Kelime **TAS**'ta ‘salma yoluyla alınan vergi, keyfi vergi.’ {Tâvân (Fa.): Ödek ve beğler salgını (Miftah. XV. 65), **GBTBİ**'de *salgın* Salgın, bulaşıcı, bulaşan (270-a/8), **FFANG**'da *salgın* Vergi, yükümlülük’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, “*eskimiş* gereğinde herkesten para veya mal olarak toplanan geçici vergi” anlamı yanında, “1) Kısa zamanda çevredeki insan, hayvan veya bitkilerin büyük bölümüne bulaşan, müstevli, 2) Bir hastalığın veya başka bir durumun yaygınlaşması ve birçok kimselere birden bulaşması, 3) Bir şeyin bir yere girip her yanı kaplaması, istila, 4) *mecazlaşmış* Belli bir hareketin, davranışın, sözün toplumda yaygınlaşması” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini hem somut hem de soyut yönden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'de kayıtlı olan mecazî anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelimenin bu mecazî anlamını kazanması yeni olmuştur. **DS**'de kelime, *salgı* biçiminde (I) Vergi (II) Havaneli, tokmak, döveç, (III) Bilgi, haber, (IV) Yelpaze, (V) Salıncak, (VI) Yemeğin asıl ögesi (X-3523, 3524) anlamlarında kayıtlıdır.

salma (*sal-* + *-mA²* (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-374), kelimeyi beş ayrı maddede vermiştir: salma I (Osmanlı) ‘1. Atış, 2. Atılmış olan, serbest bırakılan 3. Devriye’; salma II (Kırgız) ‘*öküzlerin boynuna takılan*’; salma IV (Kazan) ‘undan yapılan bir tüt çorba’;

salma V (Çağatay, Tarançin) '1. *Atları yakalamak için yapılmış düğüm, ilik* 2. *Kapan, tuzak*'. Ayrıca *salmak* kelimesini anlamlarını da (Kazan, Kırgız) '1. *Ağırlık* 2. *Vergi* 3. *Destek*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'başı boş, yularsız, serbest' {Ve kimi **salma** yuntlar ve atlar mahabbeti duzağına tutulmuştur, şöyle kim kurtulmağa mecali yoktur. (Müneb. XIV-XV. 149-2) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de 'başıboş geçen (hayvan)' anlamı yanında 'burmasız, musluksuz, serbest akan (su)' anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Başıboş gezen (hayvan), 2. Sürekli akan (su)' anlamları yanında '1. Salmak işi, 2. Pirinçle pişirilen bir tür yemek, 3) *halk ağzında* Genellikle köylerde işlerin görülmesi için ihtiyar heyetinin kararıyla her evden toplanması gereken para, 4. Bazı köylü giysilerinde kolun yeninden sarkan kumaş parçası, 5. Kuşların üretilmesine ayrılan oda, 6. *tarih* Osmanlı devletinde kol gezen kolluk eri' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Kimi köylü elbiselerinde kolun yenin kısmından sarkan uzun kumaş parçası, 2) Kimi köylü şalvarlarının dizden aşağısına dikilen alaca renk bölüm, (II) Büyük başörtüsü yazma, (III) Bir arktan akıtılarak getirilen su, (IV) Ağaç kesmek ya da yomtmak için kullanılan bir yanı keser, öteki yanı balta biçiminde olan araç, (V) Bebek salıncağı, (VI) Pal, büyük bıçak, saldırma, (VII) 1) Birkaç evlek asma bağı ya da gül bahçesi, 2) Tarlada ekin ekmek için ayrılan toprak parçası, (VIII) Üstü ve üç yanı kapalı ağıl, (IX) Bulgurlu ya da pirinçli lahana yemeği, (X) Yapıların çatılarında kullanılan dört köşeli kalınca kereste, (XI) Köy bütçesi için köylülerden alınan vergi, (XII) Başıboş, serbest (X-3528); Uğurlama XII-4667) anlamlarında kayıtlıdır.

saldurmak *sal-*'nın ettirgen şekli. Radloff (1911:IV-371), *sal +dır-* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kazan, Teleüt, Altay) '1. (*Kazan, Teleüt, Altay*) *Koymayı salmayı emretmek, yaptırmak* 2. (*Teleüt, Altay*) *Güvenmek, ummak* 3. (*Osmanlı*) *Bir şeye atılmak, saldırma* 4. *Biri diğerini kışkırtmak*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'bıraktırmak, terk ettirmek'

Aşktır iki cihanı **salduran**

Aşktır hüsn yoluna yeldüren (Tazarru. XV. 208)

FN'de *saldur-* Bıraktırmak, oynatmak (4202) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *saldırmak*, EOT metinlerinden kazandığı anlamdan farklı '1) Bir kimseye veya bir şeye karşı saldırı yöneltmek, zarar verici bir davranışta bulunmak, hücum etmek, 2) Bir şey veya kimse üzerine saldırı yapılmasına sebep olmak, 3) Gemi, kalkmak içi yelken açıp başını gideceği yola çevirmek, 4) *mecazlaşmış* Yıkıcı ve sert eleştiriler yapmak, 5) *kimya* Etkisiyle eritmek' anlamlarında anlam dairesini somut, soyut ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**'de kelime, *saldırmağ* biçiminde 'gebe kadın, çocuğunu aldirmek' (XII-4665) olarak kayıtlıdır.

salmaq Clauson (1972:824), sözlüğünde "kelimenin temel anlamını '(bir şeyi Acc.) hareket ettirmek, kımıldatmak, biraz şiddet içeren hareket imasıyla ve oldukça genişlemiş anlam alanıyla" olarak verir. Ayrıca kelimenin geçişli, geçişsiz ve yardımcı fiil olarak bütün modern şivelerde" yaşadığını da ekler. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Koy-, diz-, yatır- 2. Dik-, koy- 3. İnşa et-, dik- (köprü, duvar) 4. Ser-, yaz-, (halı, yatak ser-), sıfraya sal- 5. Temel at-, temel sal- 6. Vergi sal- 7. Tayin et- 8. Ertele, süreyi ertle- 9. Bırak-, at- 10. Bırak-, terk et- 11. Atıl-, saldır-, yere yık-, devir- 12. Kov-, kovala- 13. Acilen gönder-, gönder-, öğüt vermek (iyi yolculuklar) 14. Hareket et-, yerinden kalk- 15. Sal- (bırak-), serbest bırak- 16. Köpeği sal-, (kışkırt-) 17. At-, düşük yap- (hayvanlar için) 18. Giyin-, çantayı as- 19. Giyimi çıkart- 20. Vur-, darbele- 21. At- (kalp için) 22. Salla-, (mendil) salla- 23. Salla-, kıpırdat-, baş salla- 24. (kuyuya) kovayı sal- 25. Asıl- 26. Kaldır-, kışkırt-, heyecanlandır- 27. Sürükle-, tabi iste- 28. Mayala- 29. Dik- (ek-), serp- (tohum) 30. (dişleri) gıcırdatmak 31. Yanına al- 32. Lanetle- 33. Büyüle-, teshir et-' olarak vermiştir. Sal- kelimesi, yardımcı fiil olarak kullanılır. (eyleme aniden bitiş, sanlandırılmış, tamamlanmış anlamı katar) Kelimenin bu fonksiyonu sadece leksikografik kaynaklarda belirtilmiştir. Räsänen, Ramstedt'ten esinlenerek Moğolca *sala-yi* 'salınık, asılmış ol-' ile sal- kelimesi arasında köken bağlantısı olduğuna dikkat çeker. Doerfer'de bu ihtimalin zayıf olduğunu söyler (2004:185-189).

sal-, EOT döneminde anlam dairesi en fazla genişlemiş kelimelerimizden biridir. Bu genişleme, sonraki dönemlerde farklı kavram alanlarının kelimenin anlam boyutuna dâhil olmasıyla devam etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Göndermek, sevk etmek {Köylere adam **saldılar** ki tuz getire (Güls. XV. 18)2. Bırakmak, salıvermek, terk etmek, başı boşbırakmak {İyiliği eyle suya **sal** eğer iyilik ise ol seni bulur (Ata. XV. 3) 3. Atmak, havale etmek {Sahur (Ar.): İki ayağıyle çifte **salup** depen eşek (Bab. XVI. 131-1)

4. Talik etmek, tehir etmek.

Gözlerimin yaşın döndürür sele

Yar bizi ferdaya **saldığı** zaman (Kâtibi. XVII. 6)

5. Yaymak sermek, saçmak {Ol kimsenin hakkıdır ki işbu tarı çeçinin üzerinde seccade **salup...**(Bektaş. XV. 97) 6. Vergi tarhetmek {Humus'un halkını esir etmedi ve illâ halkına mal **saldı** mübalâğa mal aldı (Âş. XVI. 77) 7. Sallamak {Yâ Cebrail, bu dört pâre şehir ki vardır, her şehrin içinde yüz bin kılıç **salar** er vardır. (Müneb. XIV-XV. 56-2) 8. Koymak, bırakmak, atmak, ilka etmek {Ve iraklık kiliminin köşesini çiğnime **salmış** (İrşad. XV. 42)

9. Defetmek, sürmek, uzaklaştırmak, terk etmek.

Benden özge yoh hicap bahdum ise her yana

Anın için benliği **salmışam** önden sona (Gülşeni. XVI. 7)

10. Kaldırmak, refetmek.

Çıktı yaşıl perdeden arz eyledi ruhsar gül

Saldı mir'atı zamir-i pâtken jengâr gül (Fuzuli. XVI.)

11. Uzatmak.

Alıcı şahine benzer Âl-i Osman beyleri

Dest-i kudret **salsa** bir iklime olur ol yeri (Yahya Bey. XVI. 20)

12. Atılmak, saldırmak, hücum etmek

Sokar şâh-ı misvâki başa yine

Salar gergedan gibi gördüğüne (Atai. Ha. XVII. 24)

DK'de (3–5), **HN**'de (128), **ETT**'de (HR 49, ŞD 49–1, ŞD 46–6), **ŞKM**'de (21a/7) *sal-* 'salmak, salıvermek, bırakmak, koyuvermek, düşürmek, indirmek, atmak, vurmak, almak (yanına), göndermek, sallamak, sermek, sürmek (at)', **DAH**'da Bırakmak (Hayvanı saldı), havale etmek (*Özüümü hakka saldı*), **SN**'de *sal-/ salmah* 1. Sallamak, vurmak (1971) 2. Atmak (475) 3. Göndermek (4328) 4. Koymak (4433), **GN**'de *sal-* 1. Vekil etmek (2225) 2. Salıvermek, bırakmak (1544) 3. Göndermek (1077) 4. Vurmak (190), *sal-* İndirmek, bırakmak, salmak, göndermek **FN**'de *sal-* 1. Bırakmak, izin vermek, serbest kılmak, koyuvermek (2533) 2. İvedilikle yollamak, heme göndermek (2475) 3. Eğmek, aşağıya bırakmak (2536) 4. Havale etmek; atmak; göndermek (1372) 5. (döşek) Sermek, yaymak, koymak (5521) 6. Oynatmak, hareket ettirmek, kımıldatmak (5428) 7. Uğratmak; yaymak, vermek; bırakmak (5758) 8. (vurmak için kılıç vs.) Sallamak, savurmak (17465 9. (asker vs.) Sevk etmek, saldırmak, atılmak (2282) 10. Hücum etmek, saldırmak, atmak (5636) 11. (bakış, göz vs.) atmak, süzerek bakmak (2662) 12. Hareket ettirmek, oynatmak, sallamak (3925) 13. Koymak, üst üste yerleştirmek; bağlamak (6076) 14. Sarkıtmak, örtmek (5415), **ŞŞÇ**'de *sal-* 1. Bırakmak, koymak, terk etmek (250) 2. Uzatmak (622) 3. Düşünmek (679) 4. Atmak, havale etmek (14149) 5. Koymak, terk etmek (10468) 6. Göndermek (1752) 7. Koymak, vazetmek (1904) 8. Düşürmek, uğratmak (4100) 9. yaymak, saçmak (4370) 10. Sallamak (40493) 11. (vergi) Tayin etmek, tarhetmek (10974) 12. Takmak (12970) 13. Sarılmak, kucaklamak (31171) 14. Giyinmek, kuşanmak (30866) 15. Çevirmek (7817) 16. (başını önüne) Eğmek (5908) somut ve soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 1) Bağımlılığına, tutukluluğuna veya baskı altındaki durumuna son vererek serbest kılmak, bırakmak, koyuvermek, 2) İvedilikle yollamak, hemen göndermek, 3) Vergi yükletmek, 4) Saldırmak” anlamları yanında, “1) Koymak, katmak, 2) Sürmek, 3) Uğratmak, 4) Üzerine yürütmek, 5) Sarkıtmak, 6) Gemi demir üzerine dört yana dönmek, 7) *mecazlaşmış* Bakmamak, ilgilenmemek, özen göstermemek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini hem somut hem de soyut yönden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak ‘1. Geriye bırakmak, askıya almak, "gecikmesine yol açmak” 2. *Ilgar ve akın etmek*’ anlamları da kayıtlıdır. Kelime, **TS**'de bu anlamları kaybettiği için anlam daralması da yaşamıştır. **DS**'de kelime, (I) Uğurlamak, yollamak, (II) Hayvan yavrusunu düşürmek, (III) Köpek havlamak (X–3528, 3529); *sağmağ* 1. Gebe kadın, çocuğunu düşürmek 2.

Yellenmek, gaz çıkarmak; salmak: (I) 2. Ulaştırmak (II) Köpek saldırmak (XII-4667) anlamlarında geçer.

san (I) Sevortyan, kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: '1. a) *Sayma; hesap b) Rakam (matematikte), tekil, çoğul ne ise o c) Miktar, çok sayıda d) Sayı ismi (gramer) e) Sayı (gazete, vs.); adet, ölçüm, puan 2. a) Düşünce, tahmin, zan, kanaat, büyük arzu b) Anlam, işaret, simge, alamet, özellik 3. a) Şan, san, nam, ün; saygı, hürmet; şeref b) Adının yanına eklenen unvan*'. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: *sa-(f.k.) -n (f.i.y.)* hareketin adı. Sanmak fiilinin san ismidir. Rakam, miktar, hesap anlamlarıyla sıkı sıkıya bağlıdır. (hesap yapılan miktarı ifade eden rakamdır.) Ayrıca 'rakam' ve 'miktar' anlamı 'saymak' hareketinin aracı ve sonucu olarak ifadelenir, bu yüzden bu tür anlamların birleştirilmesi gayet tabiidir. *sa:y-* ve *sağ-* fiillerinin 'düşün-, tahmin et-' anlamlarının olması ve bu anlamlarınsa- fiilinde de mevcudluğunu düşündürücüdür. Buradan da *san* (türemiş şeklinde de) 'düşünce', '*tahmin, zan, kanaat*' anlamlarının mevcudluğu durumu. Kelimenin yukarıdaki 3. maddedenin a şikkındaki anlamlar, belki de semantik ve telaffuz olarak yakın olan *şan* kelimesi etkilemiştir. 3. maddedenin b şikkındaki anlamlar 'hadisiden' (saygı, hürmet), onu ifade eden 'araca' (unvan) taşınmayı gösterir: **sa+n (f.i.y.); sana- < san+ -a 'sanmak, zannetmek (Anadolu Ağızlarında ve Direvnetyurskiy Slovar'da vardır)'* anlamındadır (2004:200-201).

Kelime **TAS**'ta 1) Emel.

Gelin emel edelim elimiz erer iken

Ecel erer ansızın erürmez **sanımıza** (Yunus. XIII-XIV. 73)

2) Zan, tahmin.

Biri hayvandır biri insandurur

Önde sonda her biri bir **sandurur** (Ga. XIV. 352)

3. Şöhret {Sonra bir adlu **sanlu** aznavur kâfir viribidi. (Fütuh. XIV. 50)

ŞKM'de I. Şan, şöhret (30a/1) II. Sanki (39b/5), **MN**'de Düşünce, niyet (27-4), **KY**'de Şan, şeref, şöhret (1681), **ŞŞÇ**'de (I) Saki, gûyâ (23214) (II) şöhret, nam (1786) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Hesap, sayı, 2. Parça.' 3.

Yoklama [Bu üç 'mânâ ile bizce kullanılmaz.] 4. İtibar, şan, şöhret' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, “ün, şan, şöhret” anlamı yanında, “1) Saygı veya belirtme sözü, unvan, 2) *felsefe* Herhangi bir şeyi, neyse o yapan nitelik, kip karşıtı” anlamlarını kazanmasıyla anlam alanını terim yönünden de genişletmiştir. **DS**'de kelime, (II) 1) Dilek, istek, 2) Gelenek (X-3554) anlamlarında kayıtlıdır.

sanmak Clauson'a (1972:833) göre kelime, *sa:n*'in dönüşlü şeklidir. Kelimenin temel anlamı 'kendini saymak, sayılmak; bundan hareketle 'bir grup, sınıf, vs. arasında sayılmak', bu (bir şeye Dat.) addedilmektedir. Kelimenin Osm. XIV'deki kullanımı için de “*san-* (1) düşünmek, farzetmek, beklemek'; (2) 'istemek/dilemek (mes. iyilik, birine Dat.); bütün dönemlerde yaygın; emir şekli aynı zamanda *sanki 'farzet ki'* terkinde ortaya çıkıyor, bazen isim olarak 'tahmin' anlamında dilbilgisi kuralları dışında kullanılıyor.”

Kelime **TAS**'ta 1) İstemek, dilemek. {Üç nesne... âdeme sevgilidir: Ahiret azığını düzmek... Dahi kendüye ne **sanursa** halka anı sanmak...(Kel. XIV. 9) 2) Şüphelenmek, tereddüt etmek **Sanmaktır** irtiyab [Ar.]: ü di göçmektir intikal. (Cev. Ke. XVII. 23), **SN**'de *san-* 1. Düşünmek, tasavvur etmek (52) 2. İstemek, dilemek (3011), **KY** *san-* Zannetmek, farzetmek, düşünmek (919), **KT**'de *san-* 1. Zannetmek (33a-2=3/169) 2. Hesap etmek, aklına gelmek (260b-2=59/2); *sanmak* Zan (67b-4=6/136), **T**'de *san-* Zannetmek, bir kanaat sahibi olmak (119a-5), 4), **V**'de (51a.2), **MT**'de (42a-14), **ŞKM**'de (39b/1) ve **MN**'de *san-* Sanmak, farzetmek, tasarlamak (3-10), **IN**'da *san-* Düşün-, teemül et- (3669), **ŞŞÇ**'de 1. Zannetmek (217) 2. Düşünmek (3000) 3. Hesap etmek, hesaba katmak (3236) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen '1. Zannetmek, işkillendirnek 2. Saymak, kıyas etmek. 3. Zannetmek ve öyle kabul etmek' anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelimenin “bir şey veya kimsenin... olduğunu düşünmek” anlamı yanında, “1) Bir şeyin olma veya olmamama ihtimalini kabul etmekle birlikte, olabileceğine daha çok inanmak, zannetmek, 2) Gibi gelmek, farz etmek” anlamlarını kazanmasıyla anlam alanını aynı kavrama alanı içerisinde genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **TAS**'ta geçen '*şüphelenmek, tereddüt etmek*' anlamının **TS**'de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını gösterir.

sap Sevortyan (2004:208-211), kelimenin anlamlarını ‘1. Tutak, kabza, kabza 2. Kemanın eğri yeri, boynu 3. Bitki sapı’ olarak vermiştir. Ramstedt, semantik paralel olarak Moğolca *esi* ‘tutak, bitki’ anlamıyla karşılaştırmıştır.

Kelime **TM**’de ‘sap’ {Ammâ kıymeti: Kaçan kim ‘akikden bir yüzük kaşı veyâ bıçak sapı... (73b-5), **HHT**’de [035a/3] ve **FN**’de (3176) ‘bir aracı tutmaya yarayan bölüm’, **TİKT**’te Hububat, çiçek vb. bitkilerin yerden, başak veya çiçeğin başladığı yere kadar olan düz ve dik yeri (81b/9), **MŞ**’de (183a/6), ve **TA**’da *sap (b)* (151a/2) ‘bitkinin dal, yaprak, çiçek vb. bölümlerini taşıyan, ağaçlarda odunlaşarak gövde durumunu alan bölüm, sap’ **FFANG**’da (I) Dikimde iğneye geçirilen iplik; (II) Sap’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de EOT dönemindeki anlam kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de “bir aracı tutmaya yarayan bölüm” anlamı yanında “1. Bitkinin dal, yaprak, çiçek vb. bölümlerini taşıyan, ağaçlarda odunlaşarak gövde durumunu alan bölüm 2. Çiçek veya meyveyi dala bağlayan ince bölüm, sapı 3. İplik, tire, ibrişim vb. şeylerde iğneye geçirilen bir dikişlik iplik 4. Demet durumunda ekinler 5. *argo* Erkek“ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve argo yoluyla genişletmiştir. **DS**’de kelime, 1. İplik tiri 2. Bir dikişlik iplik (X-3539) anlamlarında kayıtlıdır.

sapa Sevortyan (2004:211), *sap (II)* maddesinde *sapa* kelimesi hakkında bilgi vermiştir. Kelime, *sap-* fiiline *-a (f.i.y.)* ekinin eklenmesiyle türemiştir. Anlamlarını da ‘*kenarda yatan/bulunan, تنها, ıssız, dolaşık (yol)*’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘gidilmesi güç olan, sarp’

Taguñ üstünde bir yalnız kayadur

Bir eğri yolu var ol da **sapadur** (7074)

HN’de Sapa, aykırı, ters (1581) anlamında kayıtlıdır.

XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, aynı anlam dairesi içerisinde benzer anlamlarla anlam dairesini genişlemiştir: **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime aynı kavrama alanı içerisinde ‘1. Doğru yolun üzerinde olmayan, ancak sapılmakla gidilebilen 2. Yolu kestirme olmayıp dolaşık olan, uzak, semtsiz 3. Doğru ve kestirme olmayan, sapılır yerler olduğu için dolambaçlı ve uzun yol’ anlamlarında anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1. Gidilen yol üzerinde olmayan, sapılarak varılan 2.

Merkezden uzak, kıyıda köşede kalmış 3. *mecazlaşmış* Yan, değişik’ anlamlarıyla anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**’de 1. Dolambaçlı, engelli yol, dik yokuş 2. Issız yol 3. Yola uzak yer (XII-4670) anlamlarında kayıtlıdır.

sapma (*sap-* + *-mA²* (f.i.y.)) Kelime **TAS**’ta ‘zikzak’ {Karınca yuvasın ayağ ile kazar, dürlü dürlü **sapma** eyler, aşağılı yukarılı. (Hay. XV. 200), **HHT**’de Zikzak [100b/6] anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime ‘1. Sapmak fiili. 2. Serbest bir mıknatıslı iğnenin dengeli vaziyetteyken gösterdiği doğrultudan geçen dik sath ile bulunulan noktanın meridyen sathı arasındaki açı 3. Gelen ışığın kinklarla yaptığı açı. 4. Balistikte, bir merminin vardığı nokta ile varması gereken nokta arasındaki uzaklık. 5. Geminin madeni gövdesinin pusula iğnesinde meydana etirdiği tesir’ anlamlarıyla anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de ise kelime, **Kâmûs-ı Türki**’deki anlamların yanına ‘*dil bilgisi* Bazı kelimelerin kurallara göre almaları gereken biçimlerden uzaklaşması durumu’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini terim yönünden biraz daha genişletmiştir. Ayrıca **TS**’de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**’nin 4. ve 5. maddelerindeki anlamları kayıtlı değildir. **TS**’de bu anlamların kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, (I) Sin içinde ölünün yatırılması için yapılan yer, (II) Keklik kafesi, (III) Başka br yerden gelip, mal ve mülk alarak yerleşen kimse (X-3542); 2. Sin üstüne döşenen ağaçlar (XII-4671) anlamlarında kayıtlıdır.

sap- Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Yolan sap-, dön-* 2. *Yol ver-, izin ver- (bir şey için), çekil-, tercih ver-* 3. *Değiştir-* 4. *Doğru yoldan sap-, yanılmak* 5. *Aklı yitir-, çıldır-, bilincini kaybet-* 6. *Bir şeyin üzerine titre-, kendini kaptır-*’ olarak vermiştir. Doerfer, Moğolca paralellikler getirmiştir (2004:208-211).

Kelime **ŞKM**’de *sap-* ‘sapmak, yönelmek, ayrılmak’

Ol egri çeker ko toğruya **sap**

Ol od yandurur üstine sen su sep (12a/4)

FN’de *sap-* 1. Sapmak, yön değiştirmek (1675) 2. (*mecazlaşmış*) Doğruluktan ayrılmak, sapmak (6302), **BH**’de Sapmak, ayırmak (3A/9), **ŞŞÇ**’de *sap-* Ayrılmak, kaçmak (14103), **FFANG**’da *sap-* Sapmak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *sapmak*, “yön değiştirmek” anlamı yanında “1. Önceden belirlenmiş, tespit

edilmiş görüş, düşünüş, amaç veya davranıştan ayrılmak 2. *mecazlaşmış* Doğruluktan ayrılmak“ anlamlarını da kazanmıştır. Kelimenin mecazlaşması, Derviş Muhammed Yemîni'nin XVI yüzyılın başlarında yazdığı FN'sinde başlamıştır. **DS**'de kelime, *sapmah* biçiminde 'yön değiştirmek' (XII-4671) olarak geçer.

sapıtmak Clauson (1972:785–786), *habax legomenon* (occurring only once = tek örneği bulunan) olarak nitelendirdiği kelimenin yapısını *sabi*: 'sallamak'ın ettirgen şekli olarak vermiştir. Sevortyan, kelimeyi, *sap-* 'yoldan cay-, yer değiştir-, çıldır-' kökünden getirir. *sapıt-* kelimesinin anlamını da 'manevra yap-'; (TS'de) 'yol yönünü değiştir-, dön-' olarak kaydetmiştir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesindeki *volta at-*, *manevra yap-*, *zikzaklar yap-* anlamındaki *sapıt-* kelimesiyle Türkiye Türkçesinde *sap* 'hile, yalan'; *sapalak* 'manevra, kurnazlık' ve Eski Türkiye Türkçesindeki *sapıt-* 'yol yönünü değiştir-, döndür- (kaytar)' kelimelerini karşılaştırmıştır (2004:208-211).

Kelime **TAS**'ta 'yolu bir istikametten başka bir istikamete değiştirmek çevirmek' {Evimin sâbika sahibi olan Nasreddin nâm kimesne izin vermiş ol, ol suyu öte **sapıtup** yine memerrine götüre. (Sic. B. 4, 411) **ŞŞÇ**'de Değiştirmek, döndürmek (7785), **Bİ**'de *sapıt-* Yanlış yöne saptırmak (529) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'doğru yoldan çıkarmak, şaşırtmak' anlamı yanında '1. Azdırmak, Hak'tan döndürmek, aldatmak ve kandırmak. 2. (Yolu) şaşırmak, kaybetmek, değiştirmek 3. (Gemiyi) açmak, alarga etmek 4. Sözü şaşırmak, ne söyleyeceğini şaşırp abuk sabuk söylemek [Bu anlam ile nesnesi daima 'söz' olduğundan gizli olup söylenmez.], 5. Aklını bozmak, şaşırmak' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'deki anlamların yanında '1. *mecazlaşmış* Saçmalamaya başlamak, 2. *teklifsiz konuşmada* Aklını bozmak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini mecaz ve argo yoluyla daha da genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'başından atmak' (XII-4760) anlamıyla kayıtlıdır.

sarı (<*sāriğ 'sarı' (Tekin, 1975:253) Sevortyan (2004:220-222) *sa:rı* < *sariğ* kelimesinin anlamlarını '1. Sarı 2. Kumral, sarı saçlı, sarışın 3. Kırmızımsı, sarı bal rengi, al donlu, turuncu, altımsı 4. Açık doru 5. Siyah yeleli ve kıvruklu açık doru renk 6. Kır 7. Ak, beyaz 8. Beyaz, açık renkli 9. Soluk/solgun 10. Açık kırmızı 11. Açık renkli, güzel 12. Olgun, sulu 13. Yağ ' olarak vermiştir. Araştırmacıların bazıları kelimeyi, Moğolca *sira* kelimesiyle karşılaştırmıştır.

Binlerce yıllık tarihî bir geçmişe sahip olan Türk milletinde renklerin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Şöyle ki, beş ana renk olan kara→*kuzey*'i, ak→*batı*'yı, kızıl (kırmızı, al)→ *güney*'i, yeşil (veya gök; 'gök, günümüz Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bazen yeşil, bazen de mavi anlamını ifade eder şekilde kullanılmaktadır.') → *doğu*'yu ve sarı→*merkez*'i ifade eder (Genç, 1997: 5). Araştırmacıların çoğu '*tepe üzerindeki orman*' ve '*yer*' anlamlarında geçen Ötüken'i, '*Türk devletinin merkezi ve Türk kağanın otağının bulunduğu ormanın adı*' olduğu görüşündedir (Vladimirtsov, 1929: 133).

Kelime **VG**'de 'sarı'

Leşkerine döndü ol kâfir girü

Varka havfindan anuñ beñzi **saru** (272)

FN'de (yüz rengi) soluk, solgun, sarı (969), **KAB**'da Altın, pirinç, **MK**'de *sarı* Sarı, uçuk soluk benizli' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime s. '1. Tabiatı pek yaygın bulunan altın ve kükürt renginde olan. 2. Kılları sarı ve benzi beyaz, sarışın 3. Benzi atık, soluk, zayıf; i. 1. Yumurtanın sarı olan iç kısmı 2. *mecazlaşmış* Altın, sikke, lira' olarak anlam dairesi somut ve soyut yollarla genişlemiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Yeşil ile turuncu arasında bir renk, limon kabuğu rengi 2. Bu renkte olan 3. Soluk, solgun' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin benzetmeye dayandırılarak oluşturulan *mecazî* anlamın TS'de kayıtlı olmaması, kelimenin anlamında bir daralmanın olduğunu gösterir.

sarılmak (*sar-* + *-(İ)l* (*edilgenlik*)) Radloff (1911:IV-323-324), kelimenin anlamlarını (Uygur, Osmanlı, Kırım, Karayim Troki), '1. Sarınmış olmak 2. Bir şeyin etrafında tutmak, ilişmek 3. Bürünmek 4. (Kırım) Birisiyle ilişki içinde olmak 5. (Kazan) Sarmalanmak (*ip hakkında*)' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta Sarmak, kuşatmak, muhasara etmek. {İkinci hısara **sarılp** yirmi gün döğdüler. (Tuh. Ki. XVII. 25), **DK**'de *sarıl-* Sarılmak (260-10), **TİKT (A)**'da *sarıl-* Banmak, bulamak (177b/11), **ŞŞÇ**'de Kucaklaşmak, sarılmak (14406) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 'kuşatılmak' anlamı yanında '1 Bir şeyin etrafına dönerek yapışmak, dolanmak 2. Kendi etrafına bir şey dolayıp içinde kalmak, bürünmek 3. Birinin boynuna kollarını atarak kucaklamak. 4. Yalvarıp yakarmak için büyük bir istek ve coşku ile tutup öpmek 5. Koşup yakalamak, üzerine atılırcasına

kavramak, davranmak 6. Bütün gücü ile eğilmek, ele almak, kendini vermek 7. Bir şeyi hemen yapmaya girişmek, koyulmak. 8. Bir şeye sıkıca tutunmak, bırakmamak 9. Büyük bir ümitle bağlanmak, güvenmek’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini çok geniletmıştır. Günümüzde **TS**’de kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**’deki anlamların yanında ‘büyük bir istekle kendini vermek, benimsemek’ *mecazî* anlamını da ekleyerek anlam dairesini soyut yönden genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**’deki ‘büyük bir ümitle bağlanmak, güvenmek’ anlamı kayıtlı değildir. Bu anlamın kayıtlı olmaması onun anlamında bir daralmanın yaşandığını da gösterir.

sarkmak Clauson (1972:847-848), sözlüğünde kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: “Temel anlam, arkasında hiçbir zorlama olmadan aşağıya doğru hareket zayıflamış gibi görünüyor, bundan (1) (sıvı için) ‘taşmak, damlamak’; (2) (mes. kol için) ‘gevşek bir şekilde asılmak’. Osm. XV. ve XVII’de ‘sark- (1) ‘eğilmek’; (2) ‘saldırmak, hücum etmek’; XVIII’de *sarkı-/sarkıt-* ‘asılmak, sarkmak’ (Seng.)” Sevortyan, *sark-* kelimesinin anlamlarını ‘1. (*serbest*) *asıl-, sark-, asılı kal-, 2. Dışarı sokul- (camdan aşağı), dışarı çık-, ucu çık- 3. Havada uçuş- (kuşlar için) 4. İn-, aşağı in-, düş- 5. İndir-, sal- 6. Üzerinde eğil- 7. Aniden saldır-, atak yap-*’ olarak vermiştir. Kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: *sark-* belki *sar-* kökünden ‘süz- ve ayır-’ temelinden türemiştir. (sarım ‘sıvı için ipekten süzgeç’ *Drevnetyuskiy Slovar*’da *sargan* ‘bir çeşit peynir’ vs. örneklerde bu ek gözüktür.) –k eki süreklilik (intensif ekidir.) Zajaczkowski de *sar-* ve *sark-* köken bağlantısına dikkat çekmiştir (2004:217-219).

Kelime **TAS**’ta 1. Eğilmek, meyletmek

Kimi ayağın öpmeğe **sarkar** kimi elin

Baki’ye bestir ey gül-i handan güler yüzün (Baki. XVI. 158)

2. Sarkıntılık etmek, tecavüz etmek {Ba’zı evkatta zihireye giden at oğlanlarına **sarkup** mazarrat kastederler. (Naima. XVII-XVIII. 3, 35), **MŞ**’de (147b/7), **TİKT**’te (170a/7) ‘düşmek; yukarıdan aşağıya doğru inmek’, **MNHS**’de *sark-* Sarkmak, sallanmak (27b.8), **Bİ**’de *sark-* Eğilmek, meyletmek, yönelmek (1022) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘1. Yukarıdan aşağıya inmek 2. Aşağıya doğru uzanmak 3. Asılı durmak, aşağıya doğru asılmak 4. Hesaptan fazla gelip artmak 5. Boş yere inivermek, saldırmak, saldırıda bulunmak’ anlamlarında anlam dairesi genişlemeye

başlamıştır. Günümüzde **TS**'de “*argo* karşı cins ile ilişki kurmayı veya arkadaş olmayı istemek” anlamı yanında, “1) Aşağıya doğru uzamak veya uzanmak, 2) *halk ağzında* Yolunu uzatmak, uğramak” anlamları da kazanarak anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'nin 4. maddesindeki anlamın **TS**'de kayıtlı olmaması, kelimenin anlamında daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**'de kelime *sarkmak* ve *salkmak* biçimlerinde 1) İstememek, çekememek, kıskanmak, 2) Açgözlülük yapmak, 3) İmrenmek, yönelmek (X-3547); (II) Aşağıya bakmak (X-3526) anlamlarıyla kayıtlıdır.

sarmak Sevortyan, kelimenin anlamlarını *(I) sar-* ‘1. Sar-, dola-, topla- (rulo şeklinde), katla- 2. Dola-, büründür- 3. Giyindir-, ayakkabı giydir- 4. Sarmalamak, sargıyı aç- 5. Sargı sar-, ipi sarıp topla- 6. Etrafında toplan- 7. Çevresinde ol- 8. Kuşat-, kapla- 9. İliş-, asıl-, yapış-, kirlet- 10. Kucakla-, kucağa atıl- 11. Dolan-, sarıl- (bitki için) 12. Oğul ver- (arı), kaynaş-’ *sara- II* ‘1. Sar-, dola- 2. Büründür- 3. Dolandır- (dolamayı), sar- (ipi) 4. Sarıp bağla- 5. Kucakla- 6. Bük-, kıvır-’ olarak vermiştir. Araştırmacıların kelime hakkında herhangi bir köken açıklaması yoktur (2004:214-216).

Kelime **TAS**'ta ‘sarmak, kucaklamak’

Çün berg-i hazan-dide sarardım solayazdım

Bir kerecik ol nahl-i hıramanı **sarınca** (Vasıf. XIX. 349)

EOT metinlerinden **T**'de *sar-* Sarmak, sargı içine almak (49a-9), **CTD**'de *sar-* Sarılmak, kucaklamak; bağ ve sargı ile bağlamak; etrafını çevirip dolamak, **TİKT (A)**'da (106b/12), **YZ**'de (35b.1029), **TİKT**'te *sar-* (26a/3), **PN**'de *sar-* (41b/13), **HFN**'de *sar-* ‘sarmak, giydirmek, dolamak, bağlamak’, **ŞŞÇ**'de *sar-* 1. Sarmak (3353) 2. Bağlamak (10236), **F**'de *sar-* Başı örtmek, üzere giymek (69a-2), **Bİ**'de *sar-* Sarmak, çevresini bir nesne veya bezle kaplamak (767), **FFANG**'da *sar-* Sarmak, sarmalamak, dolamak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, “sarılmak, kucaklamak” temel anlamı yanında, “1) Çevresini çevirmek, çepeçevre dolanmak, çevrelemek, 2) Kuşatmak, çevirmek, ihata etmek, 3) Dolayında yer almak, 4) Yayılıp etkisi altına almak, kaplamak, 5) Örtmek, 6) Yumak yapmak, 7) Şerit, ip vb. şeyler dolaşmak, 8) Kâğıt veya bitki yaprağıyla dürmek, 9) Sarılıp tırmanmak, 10) Bir şeyi başka bir şeyin içine koyup onunla kaplamak, 11) Taşıt tırmanmak, yükseğe doğru

çıkmaq, 12) Saldırmak, hücum etmek, 13) Bir görev veya işin yerine getirilmesini başkasına yüklemek, 14) *mecazlaşmış* Sözle saldırmak, tedirgin etmek, 15) *mecazlaşmış* Hoşuna gitmek, zevkini okşamak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*yakışmak, uygun gelmek, münâsip olmak*' anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de (I) Köpek havlamak, saldırmak, (II) Değnekle, sopayla dövme, (III) Değirmen arklarındaki suyu tahtalarla öbür yana geçirmek, (IV) Yüklemek, (V) Tırmanmak (X-3547) anlamlarında kayıtlıdır.

sası (*sası-* (< **sāsı-* 'kokumak' (Tekin, 1975:253))+*-ğ* (f.i.y.)). ET. *sasığ* 'çürümüş, kokuşmuş fena' (EUTS, 198) ~ *sarsığ* ~ OT *sasığ* 'kokmuş' (DLT *sāsığ barığ* 'kokmuş') < **sāsı-* 'kokmak, çürümek, fenalaşmak' (EUTS, 198) [*sāsı* - +*ğ* ile yapılmış ad olup Batı Türkçesinde /ğ/ erimiştir.] (Gülensoy, 2007 II: 740). Sevortyan, kelimeyi *sası-* 'kötü, pis kok-' -*g/-ı* ile türemiş isim olarak vermiştir. Kelimenin anlamlarını vermemiştir. Sadece *kokarca hayvan* adında kullanıldığını kaydetmiştir: *sesik küzen* (Uygur Türkçesi), *sasık güzön* (Karakalpak Türkçesinde). Bang, *sasıx*: *saz-sıx* 'bataklı' olarak vermiştir(2004:228).

Kelime **TAS**'ta 'fena, murdar' {Ağam **sası** dinlü Gürcistan ağzında oturursun. (Dede. XIV. 20), **SN**'de *sasu* Sasımış, kokuşmuş, pis kokulu, bozulmuş (yemek) (DS, TS) (23), **DK**'de *sası* (*sası*) Fena kokulu, kokmuş, pis, murdarozulmuş (yemek) (37-4) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime EOT metinlerinde geçen 'nemden dolayı küf ve çürük kokan' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime aynı anlam dairesi içerisinde genişlemiş '1. Küf ve çürük gibi kokan 2. Kokuşmuş 3. Tatsız' anlamlarında kullanılır olmuştur. **DS**'de (I) Tatsız, tussuz (yiyecek), (II) 1) Sözü bilmeyen densiz, 2) Deli (IV) 1) Ters, aksi, 2) Şaş, (VII) Biçimsiz, kaba, (IX) Kokmuş, bayatlamış (X-3549); (I) 2. Kekre 3. *sasımsı* Tatlımsı, acımsı bir tat 4. Acı (II) Anlamsız, hoş gitmeyen (söz için) (XII-4673) anlamlarında kayıtlıdır.

sav (< **sāb* 'söz, haber' (Tekin, 1975:253)) Clauson (1972:782-783), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: Kelimenin anlamını 'konuşma' vs. olduğunu; bu kelime ile *sö:z* arasındaki fark hakkında "eğer sadece kronoloji veya diyalekt farkı değilse (*sö:z* eski dönemde oldukça seyrek) nicelik /miktar farkı gibi görünüyor." *sö:z*'ün temelde 'tek

kelime veya kısa ifade anlamına gelirken, *sa:v*'in (standart uzunlukta) konuşma; anlatı/rivayet veya hikaye, mesaj' anlamına gelir. Kelime XIV'den sonra *söz sav* koşması (hendiodyoin) dışında kayıtlı değildir. “Türkü VIII, Uyğ., Hak., XI., Osm. XIV *söz sav*; XIV ‘hikaye, haber’; iki metinde TTS I.” Sevortyan (2004:136-138), kelimenin anlamlarını ‘1. Kelime, konuşma 2. Haber, havadis, mesaj 3. Mektup, gönderi 4. Anlatım, hikâye, tarih, sohbet (karşılıklı konuşma) 5. Atasözü , deyim 6. Şöhret, ün; tek bir kaynakta rastlanan dava, tez’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Hikâye, kıssa.

Bular dahi balıklar avladılar

Balığın çünkü **savın** savladılar (Hurş. XIV. 74)

2) Söz, lâkırdı.

Çü aşkı galip oldu arttı sevda

Ne sözde oldular ayruk ne **savda** (Hurş. XIV. 19)

3. Haber

Nesne kim ol uçmağın pertavidir

Bu kadar söz kanda anın **savıdır** (Ga. XIV. 21)

HN'de (1618), **IN**'da (4463) ve **ŞŞÇ**'de (41919) ‘hikâye, kısma, söz haber’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime EOT metinlerinde geçen ‘haber, söz’ anlamı yanında ‘atasözü’ anlamıyla da kullanılarak anlam dairesini biraz genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, “*eskimiş* haber, söz ve *eskimiş* Atasözü” anlamları yanında, “1) İleri sürülerek savunulan düşünce, iddia, dava, tez, 2) Tanıtlanması gereken önerme, tez’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini biraz daha genişletmiştir **DS**'de (I) 1) Söz, laf, dedikodu, 2) Karşılıklı konuşma, sohbet, 3) Bilgi, haber, 4. Mektup (X-3551) anlamlarında kayıtlıdır.

savak (savacak) Kelime **TAS**'ta Bir yere yollanacak suyu biriktirmek için önüne konulan tahta, ya da bu tahtanın kapattığı oluk ağzı, delik. {İbrahim Çelebi Efendi mezkûr hamamın **savağından** hamam civarında vakf-ı sânidan harc idüp çeşme bina idüp suyun anda icra etmiş. (Sic. B. XV. 5, 22) kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime,

‘suyun taksim olunduğu yerdeki örtülü ve lüleli havuz, su dağıtım deposu’ olarak TAS’taki anlamına benzer bir anlamda geçer. Günümüzde TS’de (I) kelime *halk ağzında* ‘1) Suyu başka yöne akıtmak için yapılan düzenek 2) Değirmen arkındaki fazla suyun akması için açılan ikinci su yolu 3) Bir barajın fazla suyunu akıtmak için yapılan’ anlamlarıyla anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. DS’de kelime, (X) 1) Arklardaki küçük bentler, 2) Suyolu, 3) Değirmen oluşu, havuz, 4) Değirmen suyunu başka yöne çevirmek için oluk önüne konulan tahta, 5) Suyun arklardan ayrılma yeri, 6) Değirmende suyun oluşa girdiği yer, 7) Değirmen oluşunun, havuzların boşaltmaya yarayan deliği, 8) Değirmen oluşunun dar yeri, 9) Derelerin üstünden su geçirmek için ağaçtan oyularak yapılan oluk, 10) Sel sularının aktığı kayalardan oyularak açılan tünel, 11) Su dağıtılan evlek başları, 12) Çeşme boruları (X-3552,3553); (I) *savacak* 1. Çağlayan 2. Değirmeni döndüren su; *savak* 3. Oluğa konulan kapak 4. Ark 5. Su çevrilen yer, bent 6. Su arkının kollara dağılma yeri 7. Sulama ölçü birimi (XII-4673) anlamlarında kayıtlıdır.

savmak Radloff (1911:IV-425), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Yan geçmek, geçmek (*durmak anlamında*), *uzaklaşmak, boşalmak* Mesela; nöbet savmak; savmış yemiş ‘bozulmuş meyve’ 2. Yan geçirmek, kendinden uzaklaştırmak mesela; belayı savdım, satıp savmak, benim yolumu siz savdınız, su savmak, bir kişiyi başından savmak vs.’ olarak vermiştir.

Kelime TAS’ta 1. Geçıştirmek, defetmek, bastırmak, atlatmak, uzaklaştırmak, gidermek, bertaraf etmek {Karışık kaza **savar** (Ata. XV. 8) 2. (Durgun suya) yol vermek. {Bâb-ı Numan’ın köprüsünü yıktı ve ırmağı **savdı** ve ol su köprüsüne karıldı, şöyle ki deniz oldu. (Kesir. XVI. 414) YED/RN’de, SN’de *sav-* (1782), HN’de *sav-* (5497), ŞKM’de (18a/8), MN’de (306-8) ve TİKT (A)’da (142a/16) ‘savmak, defetmek, kaldırmak, savuşturmak, def etmek, bastırmak, ber-taraf etmek’, KBP’de *sav-* İyileşmek (57b/14), FN’de *sav-* Sıkıcı bir durumu geçirmek, atlatmak, savmak (4909), ŞŞÇ’de *sav-* Uzaklaştırmak, bertaraf etmek (7762), FFANG’da *sav-* Benden bir ricada bulunanı güzel sözlerle göndermek, uygun sözlerle birini başından savmak, bir tehlikeyi atlatmak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve TS’de kelime, “sıkıcı bir durumu geçirmek, atlatmak, savuşturmak, defetmek” anlamı yanında, “1) İstenmeyen birini yanından uzaklaştırmak, 2) Geçirmek, 3) *eskimiş* Vakti geçmek, 4)

İşleyip geçmek, etki etmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Salmak, göndermek, (II) Değirmeni durdurmak, (III) Meyveler bitmek, tükenmek (X-3554); (III) Akar suyun yönünü değiştirmek (IV) 1. Yara kapanmak 2. Ağrı dinmek (XII-4674) anlamlarında kayıtlıdır.

sayışmak (*say-* (<*sā- ‘saymak’, sān ‘sayı’, sāyu ‘her’ (Tekin, 1975:253)) + *-(I)ş* (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-293), *sayı+ş* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Hesaplaşmak 2. Hesaplamak’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘birlikte hesap etmek, düşünmek’

Bu kullar ile bu fikri danıştı

Buranın ardın önünü **sayıştı** (Salâtin XV. 89)

Kâmûs-ı Türkî’de kelime, ‘1. Arada hesap görmek, hesaplaşmak 2. Hesaba geçirmek’ anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**’de ise kelime, **TAS**’taki ‘düşünmek’ anlamından sıyrılmış daha çok ‘saymak’ kavram alanından ‘1) Ödeşmek, hesaplaşmak, hesabına saymak, takas etmek, 2) Çocuk oyunlarında sayı sayarak ebeyi belirlemek’, **DS**’de kelime, ‘ödeşmek’ (X-3559) olarak geçer.

saymak Clauson (1972:781-782), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: ‘saymak’ anlamındaki kelimenin orijinal şeklinin her yerde kullanım dışıdır. NW Kırım, Nog.: SW Az., Osm., Tkm’de (*sa:y*) olduğunu, fakat diğer bütün şivelerde tamamen ve bunlarda kısmen *sana:-* (Tkm. *sa:na-*) yer değiştirdiğini belirtmektedir. Osm. XIV’deki kullanımı için “*say-* ‘saymak’, fakat daha sık (*bir şeyi*) (*bir şey*) ‘saymak/gözüyle bakmak’; pek çok metinde.” Sevortyan, kelimenin anlamlarını *I sa:-* ‘1. Hesapla- 2. Konuş- 3. Saygı/hürmet et-’ *II sa:y-(II)* ‘1. Hesapla-, say-; teker teker say-, hesap yap- 2. San- zannet-, düşün- 3. Bir kimse ile karşılatır-; değerlendir- 4. Önem ver-, dikkate al- 5. Saygı göster-, hürmet gör- 6. Dikkatli ol- 7. Askeriyeden bedel tut, bir şey kabul et- 8. Anlat-; *III say- (II)* ‘1. Rakma, miktar, sayı (gramerdeki) 2. Hesap, sayım’ olarak vermiştir. Sevortyan’a göre birincil anlam, *II sa:y-(II)*’deki ‘san- zannet-, düşün-’tir. Bu fiilin kökünden türemiş örneklerde de anlam ayrılmasını görülmektedir: *sayı* (rakam) ve *saygı* (hürmet). Räsänen, kelimeyi *sā-; *sāy- (fil) temel anlamını ve türemişlerini vermiştir. Ayrıca Altay dillerinden paralellikler getirmiş, bu paralelliklere Doerfer’den itiraz gelmiştir (2004:132-134).

Eski Türkçeden itibaren ve ‘saymak, söylemek’ anlamlarında yaygın olarak kullanılan kelime, EOT metinlerinde ‘bedel tutmak, hesap etmek, hesaba katmak’ vs. anlamlarla anlam dairesini genişletmiş, günümüzde bu anlamlara yenilerini de eklemiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Tutmak, addetmek {Her kimin himmeti yindek taam ve kut ardınca olur, anı yilkılr bölüğünden **sayarlar**. (Kel. XIV. 25) 2. Bedel tutmak, bir şey yerine kabul etmek. {...Kalan endam bâkı kalmak için ol barmağı keseler ve ol barmak ayrılmışının ağrısını ve meşekkatını dinlemeğe ve rahata **sayarlar**. (Kel. XIV. 60) **SN**’de *say-* Bedel tutmak (3167), **YED/RN**’de Tutmak, addetmek, bir şey yerine kabul etmek, **GN**’de *say-* 1. Hesap etmek, saymak (2450) 2. Addetmek, kabul etmek (2065), **KT**’de *say-* 1. Hesap etmek, saymak (122b-4=14/34) 2. Addetmek, kabul etmek (217a-9=38/62) 3. Hesaba katmak (288b-3); *saymak* Hesap etme, sayma; sayı (274b-9=72/28), **CTD**’de *say-* Saymak, hesap etmek; itibar etmek, kabul etmek, o gözle bakmak, **GT**’de *say-* 1. Hesap etmek, saymak (70a.12) 2. Kabul etmek, addetmek, hesaba katmak (16a.14), **ŞŞÇ**’de 1. Hesap etmek, saymak (38) 2. Kabul etmek, telakki etmek, addetmek (513) 3. Nispet etmek, arasında ilgi kurmak (8250), **Bİ**’de *say-* 1. Sayı ile saymak (1178) 2. Kabul etmek, itaat etmek (1285) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “herhangi bir şey, yerine koymak veya herhangi bir şey gözüyle bakmak, addetmek’ anlamı yanında, 1) Bir şeyin kaç tane olduğunu anlamak için bunları birer birer elden veya gözden geçirmek, sayısını bulmak, 2) Sayıları arka arkaya söylemek, 3) Herhangi bir sıraya koymak, herhangi bir sırada yer aldığını kabul etmek, 4) Var saymak, tutmak, farz etmek, 5) Arka arkaya söylemek, sıralamak, 6) Ödemek, peşin vermek, 7) *mecazlaşmış* Geçer tutmak, 8) *mecazlaşmış* Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, dolayısıyla bir kimseye veya bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmak, saygı göstermek, sözünü dinlemek, hürmet etmek, 9) Önemsemek, 10) Gibi görmek, kabul etmek, 11) Hesaba katmak, dikkate almak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’deki ‘sayıları arka arkaya belli bir sırayla söylemek’ anlamının kayıtlı olmaması kelimenin anlamında bir daralmanın olduğunu da gösterir. **DS**’de kelime ‘1) Öfkeli söz söylemek, kızmak, 2) Türkü, mani söylemek’ (X-3560) olarak geçer.

sazak Radloff (1911:IV-398) *saz+k (sazık)* kelimesinin anlamlarını (Uygur, Şor) ‘1. Kokmuş ve bataklık 2. Kötü koku, sası’ olarak kaydeder. Sevortyan (2004:137),

kelimeyi, tek bir kaynaktan geçen kelimelerden biri olarak verir. Kelimenin anlamlarını da 'bataklık yer, ırmak yanında çayır' olarak Anadolu ağızlarında kullanıldığını söyler.

Kelime **TAS**'ta 'sazlık, bataklık' {Semar (Fa.): Koğalık otu ki sular olduğu yerlerde ve **sazaklarda** biter. (Deş. XVI. 111-2) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime günümüzde **TS**'de kelime *coğrafya* teriminde "bataklık, sazlık" anlamı yanında, "1) Kuvvetli esen rüzgâr, 2) *bitki bilimi* Mersin" anlamlarını da kazanarak anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Kuvvetli ve soğuk esen, yel, poyraz, (II) 1) Bataklık, sazlık, 2) Pınarların derelerin ayağındaki otluk yerler, (III) Sivilce, çıban, ergencelik, (IV) 1) Çok konuşan, geveze, 2) Sersem, (V) Mersin ağacı (X-3562); (II) 2. Yaşlılık, ıslaklık (XII-4677) anlamlarında kayıtlıdır.

seğirdim Radloff'ta (1911:IV-445-446) *seğirdim* kelimesi yoktur; fakat aynı kökten türemiş *segertkiş* (Teleüt, Altay, Lebedin) 'çekirge'; *segirtkis*= *segirtkiş* (Koybal) 'bit'; kelimeleri vardır. Radloff'ta olduğu gibi Sevortyan'da (2004:239) da *seğirdim* kelimesi yoktur; aynı kökten türemiş *seğirtkiş* 'bit, zıplayan böcek' kelimesi vardır.

Kelime **TAS**'ta 1) Akın, hücum.

Ol aradan atın başın saldılar

Seğirdim ile kapıya sürdüler (Süh. XIV. 158)

2) Koşma, koşuş {Seher yeli **seğirdimine** tana kalırdı. (Anter. XIV. 237) 3) Bir koşuşta alına yer, mesafe {Kendü düyarımızdan yer istedim bir at **seğirdimi** miktarı ve üç taş atımı yer bana tayin eyledi. (Şevahid. XVI. 137), **SN**'de Koşma, koşuş (916), **ETT**'te (HŞ 1073), **ŞHS**'de (1073) 'koşuş, koşma, seğırtme', **TİKT**'te *segirdim* Yaya, koşucu (25a/15), **TDGAEAT**'ta Akın, hücum (SN 62-12; FS 12b-11), **ŞKM**'de Hücûm, atılma (67b/3), **GRT**'de *segirdim* Akın, hücum, koşma, koşuş; *segirdim it-* Koşmak, koşturmak (163) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime *sporda* '1) Yaya koşusu, 2) *deniz* Top atıldığında kundağın geri tepmesi, 3) Değirmene su veren oluğun eğimi, 4) *tarih* Yeniçeri mutfaklarında kullanılan etleri taşıyan hayvanların ön ve arkalarında yürüyen yeniçeri' anlamlarında kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'nin 3. maddesinde geçen '*değirmene su veren oluğun eğimi*' anlamı yoktur. Bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlamında bir daralma yaşadığını

gösterir. **DS**'de kelime, (I) Yabancı keklüklerin evcil keklüğün sesine gelmeleri, (II) Değirmen arkından çarka giden suyun aktığı dik oluk, (III) Bir atılıştaki gidilecek yer, (IV) Eğiklik, eğim, akıntı (X-3565, 3566) anlamlarında kayıtlıdır.

seki (I) (<*sēk 'seki' (Tekin, 1975:265)) Clauson (1972:819), sözlüğünde kelimenin Farsça *sakû* kelimesinden geldiğini ifade etmiştir. Sevortyan kelimenin anlamlarını '1. Oturmak ya da yatmak için yapılan yükseklik; çamur (toprak)tan yapılan yükseklik (otur-, yat- için), yükseklik valuda ya da evin giriş kapısı önünde, taş, yükseklik oturmak için; at ahırında atı sürenin oturduğu yüksekçe yer, kapı önünde biraz yüksekçe yer, at ahırında yatak, yerden biraz daha yüksek tahta, sırsız ahşap kısa sandalye, ahşap balkon, teras 2. Sahne, sehpa, kolon temeli, taban 3. Yer üstündeki yükseklik; teras, yüksek ve düz yer, plato, dağ zirvesindeki düz yer' olarak vermiştir. Anadolu ağızlarında kelimenin *sek* 'düzlük yerde hafif tepelikler' biçimi vardır. Kelimenin köken açıklaması araştırmacılar tarafından netleştirilmemiştir. Ramstedt ve Räsänen Korece karşılaştırmalar yapmıştır. Doerfer'e göre kelimedeki fonetik ve semantik özellikler dolayısıyla Altay dilleriyle karşılaştırma yapılamaz (2004:239-241).

Clausonun ifade ettiği gibi kelime, Farsçadan Türkçeye geçmiş değil, muhtemelen Türkçeden Farsçaya geçmiş olmalıdır. Tü. *sek-* /*sök-* ~ *çök-*, *sekit-* /*söküt-* fiillerini göz önünde bulundurursak bu ihtimal netleşmiş olur. Aynı şekilde *sekmen*, *seğmen*, *seke*, *seke*, *sökü*, *sekitmen* kelimeleri de bu ihtimali destekleyen isim şekilleridir (Ögel, 1978:263).

Kelime **TAS**'ta 'yerden biraz yüksek sedir, peyke şeklinde oturacak yer' {.. Ev içinde neredüban altında **seküde** yatardım. (Sic. B. XV. 5, 59), **BH**'de Yerden biraz yüksek sedir (43A/1); (I) 2. Bağ evlerinin önünde yazın oturlan ortası düz, çevresi çiçekli yer 3. Toprak parçası 4. Basamak 5. Eşik 6. Sedir, kerevet 7. Yüksek tümsek yer (III) Pencere (XII-4679), **PN**'de Sedir biçiminde oturacak yer (20a/07), **BI**'de Toprak üstündeki yükseklik, seki (1753 olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de (I) kelime, *halk ağzında* "oturmak için evlerin önüne taş ve çamurdan yapılan set" anlamı yanında, "1) Oturulacak sedir biçiminde taş veya set, 2) Toprak üstündeki yükseklik, doğal set, taraça, 3) *coğrafya* Akarsuların iki yakasındaki yamaçlarda, bazı deniz ve göl kıyularında görülen basamak biçiminde yeryüzü şekli, set, taraça, teras" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı**

Türkî'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. *Direk ayaklığı, kürsü taşı. 2. Atın ayağındaki beyaz*' anlamları da kayıtlıdır. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1) Toprak üstündeki yükseklik, doğal set, 2) Ormanlık, kayalık ya da dağ başındaki düzlük, 3) Tarla ve bahçelerdeki basamak biçiminde düzlükler, 4) Yer, arsa, tarla, 5) Meyilli, su tutmayan, yer, (II) 1) Evlerin önüne oturmak içine taş ve çamurdan yapılan, yarım metre yüksekliğinde set, 2) Avluda yazın oturulan, mutfak olarak da kullanılan tek oda, 3) Balkon çıkma, 4) Ahır damı, 5) Koridor, sofa, 6) Merdiven, merdiven basamağı, 7) Eşik ayakkabı çıkarılan yer, (III) 1) Sedir, kerevet, 2) Tahta, karyola, divan, 3) Ahır ya da ağıllarda çobanın yatması için yapılan yüksekçe yer, (IV) 1) Alçak ayaklı, arkalıksız iskemle, 2) Tahta sıra, (V) At, eşek ve sığırların ayaklarındaki ak leke, (VI) Bir şey koymak için ocak ya da duvar üstüne ya da duvarlara yapılan çıkıntı, (VII) Bağ duvarı, (VIII) Kaldırım (X-3568,3569,3570) anlamlarında kayıtlıdır.

sek- (<*sēk- 'sekmek, sıçramak, (at) dört nala gitmek' (Tekin, 1975:265) Sevortyan (2004:238-239), kelimenin anlamlarını '1) *Sek sek yapmak, sıçramak, sıçrayarak ilerlemek, sıçrayarak yürümek, kuş gibi sıçramak, aksayarak yürümek, bir yerden başka yere geçmek* 2) *Dans etmek, tek ayakta dans etmek*' olarak vermiştir. Kökeni için de Tsenker'in görüşüne yer vermiştir: *sergi-* ve *sek-* kelimelerinin köken bağlantısına dikkat çekmiş ve *sek* kökünü taklidi ses olarak etmiştir. Sekmek, sekirmek fiillerinin tam şekil ve anlam listesini Räsänen vermiştir.

Kelime **GT**'de 'sıçramak, hoplamak' (Benüm kadrüme lâyıq ol-ıdı ki kargalar-ıla bâğ dîvârlarında hirâmân **sekeydüm**) (53b-5) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *sekmek*, "tek veya iki ayak üzerinde sıçrayarak ilerlemek" temel anlamı yanında "1. Tek veya iki ayak üzerinde sıçramak 2. Atılan bir nesne bir yere dokunduktan sonra sıçrayarak gitmek 3. Bir yere, bir cisme çarparak yön değiştirmek 4. Aralık vermek" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '(olumsuz yönü ile) ara vermeden devam etmek' anlamı da kayıtlıdır. TS'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1. Az topallamak 2. Ayak takılmak, tökezlemek 3. Atlamak (XII-4680) anlamları kayıtlıdır.

sepetlik (*Farsça seped+ + + l^Ak (i.i.y.)*) Radloff (1911:IV-496), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Karın sepetliği 2. Sepet özelliği 3. Sepet olarak kullanılan her şey 4. Sepetlerin durduğu yer' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'gebekele kasık aralığı' {Ce'betü'l-batın (Ar.): Göbekele kasık aralığıdır, **sepetlik** ta'bir olunur. (Kam. XVIII-XIX. 1, 87) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'karnın göbek tarafı anlamında "karın sepetliği" sözünde geçer' olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, "halk ağzında Göbek çevresindeki karın bölgesi" temel anlamı yanında, "1) Sepet yapmaya elverişli olan, 2) Yapılarda çıkıntı" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. **DS**'de *sepetlik* (I) *sepet* Değirmende buğdayın döküldüğü kesik koni biçiminde yer, (II) *sepetkemiği* Kaburga kemiği, göğüs kemiği (X-3584) anlamlarında kayıtlıdır.

sergen (*ser- + -gA²n (f.i.y.)*) Sevortyan (2004:258-259), *sergen* kelimesi yoktur; ancak *sergi* kelimesi hakkında bilgi vermiştir. herhangi bir köken açıklaması yapmadığı sergi kelimesinin anlamlarını da şöyle vermiştir: 'dışarıdaki kulübe/sandık; bir şeyin üzerine serilen her şey; çarşaf, örtü, gerilmiş ve duvara mihlanmış hayvan derisi' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'raf kurutmak için meyva serilen yer' {Düstun [Fa.]: **Sergen** ki anda üzüm ve incir kuruturlar. (Deş. XVI. 275-1) olarak temel anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *halk ağzında* 1) Raf, 2) Nesnelere, insanlara gösterilmek, satılmak için sergilendiği camlı bölme veya yer, camekân, vitrin. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime **TS**'den farklı olarak 'evlerin odalarında yatakların bulunduğu büyük dolap' olarak da geçer. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1) Mutfak rafı, 2) Odalarda tavana yakın konulan raf, 3) Mutfak dolabı, tel dolap, 4) Odalarda yatak, yorgan konulan dolap, yüklük, 5) Duvalara yapılan bir buçuk metre boyunda tahata kaplama, (II) Tahıl, meyve, sebze serip kurutmaya yarayan yer, (III) 1) Kurutulmak için serilmiş tahıl, meyve vb. 2) Yaz günleri dam üstüne konan süt, yoğurt, kaymak, (V) Bir metre çapında, iki metre yüksekliğinde silindir biçiminde mısır ambarı (X-3587, 3588) anlamlarında kayıtlıdır.

ser- Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Ger-, ser- 2. Sererek as- 3. Sererek koy- 4. Sererek yay-, üstüne ser- 5. Oraya buraya at- 6. Serip düz- 7. Yay- (haber, bilgi vs.) 8.

Yere yatır-/koy-sal-’ olarak vermiştir. Orta Türkçedeki *ser-* ‘sabret-, tahammül et-, bir halde kalakal-’ Kırgız Türkçesindeki *serey-* ‘hareketsiz kal-, donakal-’ vs. Kazak Türkçesinde *serey-* ‘ayakları uzat-, donakal-’; Nogay Türkçesinde *seres-* ‘donakal-, kaskatı kal-’ fiileri anlamca birbirine bağlıdır (2004:258-259).

En eski kaynaklarda çok anlamlı olarak karşımıza çıkan kelime, anlam alanını EOT döneminde daha da genişletmiştir (Arslan Erol, 2008:465). Bu genişleme günümüzde de devam etmiştir.

Kelime EOT dönemine ait metinlerden **KİG**’de ‘sermek, yaymak; kullanmak’ {Eger evi 9 içinde işe **serse**, eger satsa anı dahı yoksula virmek gerek (107b/9), **BHMİH**’de *ser-* Sermek, uzatmak (Ettuhfe, Dede) (81:7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘1. Yaymak, açmak 2. Döşemek, yaymak 3. Yatırmak, düşürmek, yere vurmak’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime ‘1. Kurutmak için asmak 2. Göstermek amacıyla asmak veya yaymak 3. Düz bir yere yaymak 4. Açarak yaymak veya döşemek 5. Boylu boyunca yere yatırmak, düşürmek veya hırpalamak 6. *mecazlaşmış* Boşlamak, savsamak’ anlamlarında anlam dairesini somut ve soyut olarak çok genişletmiştir.

serpmek Sevortyan (2004: 264), kelimenin anlamlarını ‘1. *Kısa/seri hareketler yap-; bir yana at-, kenara at-, silkip at-* 2. *Ekmek, atmak, tohum ekmek* 3. *Boca et-, boşalt-, sıçrat-, fıskırt-*’ olarak vermiştir. Sevortyan, *serp-* ‘kısa/seri hareketler yapmak, el sallama ve serme-’ ‘el sallama-’ arasında genetik bir bağ bulmuş, her ikisinin kökünü de *ser-* olarak vermiştir. Ayrıca *serp-/sep-* yapısının *kırp-/kıp*, *karp-/kap-* yapılarıyla aynı olduğunu da eklemiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Bir tarafa sıyırmak.

Gözet imdi ne lutfile hicabın **serpiser** mahbub

Ne yüz gösterdiser halka tecelli eyleyüp inhâ’ (Muham. XV. 510)

2) Sıvazlamak.

Sakalını **serper** bıyığın burar yani kim

Beyem, nâiben ya bahadırven adım Şuca (Muham. XV. 356)

DK'de *sep-* Serpmek, saçmak (41–8), *serp-* ‘sıyırmak, sıyırıp açmak’ (180–3), **SN**'de *sep-* (314), **IN** *sep-* (2211), **HN**'de *serp-* (5528), **ŞKM**'de *sep-* (12b/4), **ŞŞÇ**'de *sep-* (6954) ‘sermek, atmak, saçmak’ **TM** *sep-* (35b-12), ‘atmak (su) serpmek, sepmek, üzerine ekmek, saçmak’, **MN**'de *serp-* Sıyırmak, kaldırmak (78–4), **F**'de *serp-* Kapamak (65b–4) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, ‘1. Azar azar saçmak, “dağıtmak, vermek” 2. Azar azar saçılmak, dağılmak’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, anlam dairesini hem somutlaştırmış hem de mecazîleştirerek genişletmiştir. 1) Bir şeyi dağılacak biçimde dökmek, saçmak, 2) Belli bir yere dağılacak biçimde dökmek, 3) Yağmur veya kar azar azar, ince ince yağmak, serpiştirmek 4. Vermek, saçmak’, **DS**'de *sepmek/serpmek* biçimlerinde ‘geçmek, bulaşmak’ (X-3585); 2. Dağıtmak, oraya buraya atmak, serpmek (XII-4684)

sev- Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Sevmek 2. Okşamak 3. Öpmek 4. İstemek, arz etmek 5. Saygı göster-, değer ver-’ olarak vermiştir. Devamında da kelime hakkında şu açıklamaları yapmıştır: Eski Türkçe eserlerde *sev- amra-* ve *sev- arman-* koşmaları (hendiodyoın) vardır. *Amra-amran-* köken olarak anul ‘sakin’ ile bağlıdır. Moğolca *seb-* ‘sakin’ ile Türkçe *sev-* arasında bağlantı vardır. Ayrıca Altaistler tarafından yapılmış karşılaştırmaların tümünde **se* kökü vardır (2004:234-235).

Kelime **BH**'de ‘sevmek’

Anuñ-içün **sever** ârifleri Hak

Ki gendü aslıdır bellü muhakkak (24A/6)

KT'de *sev-* 1. Muhabbet, beslemek, sevmek (12a-9=2/165) 2. Arzu etmek, istemek (16a-5=2/216) 3. Tercih etmek (132a-1=16/107) 4. Dost edinmek (259b-9=58/14), **TİKT (M)**'de 1. Gönülden muhabbet beslemek, âşık olmak (266a/12) 2. Bir nesneye bağlanmak, tutkun olmak (295b/18) 3. Tercih etmek, hoşlanmak (271a/14) 4. Saygı ve sevgi beslemek, beğenmek (256b/13) 5. İstemek, arzu etmek, dilemek (259a/18) 6. (Allah) takdir etmek, beğenmek (253b/19), **MM**'de *sev-* Sevmek, sevgi duymak (217); âşık olmak, aşkla bağlanmak (125), **ŞŞÇ**'de 1. Muhabbet beslemek, sevmek; hoşlanmak 2. Beğenmek, takdir etmek, 3. Kabul etmek, benimsemek (16680) 4. Tercih etmek (29384) anlamlarında anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *sevmek*, “sevgi ve bağlılık duymak” temel anlamı yanında “1. Birine

sevgiyle bağlanmak, gönül vermek 2. Çok hoşlanmak 3. Okşamak 4. Yerini, şartlarını bulmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

sığamak (< *sıqa-* ‘el ile sığamak’ (Tekin, 1975:258) Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Okşa-, ütüle- 2. Masaj yap- 3. El ile okşa-; şefkat göster-’ olarak kaydetmiştir. Kelimenin kökeni için de şunları ifade etmiştir: *sığa- < *sığ < *sı-. Bu *sı-: *sıla-* < **sıl+a-*. Ayrıca, sığa- kelimsinin Türkiye Türkçesindeki sıva- kelimesiyle birleştirmiştir. Azerbaycan Türkçesindeki sığa- ‘mesaj yap-’ ve suva- ‘sıva-’ ve de Divan-ı Lügati’t Türk’teki *suval-* ‘sıva olun-’ ve *sıka-* ‘okşa-’ oldukları için ilk etapta eşgösterenliliği (omonimi) tahmin ettirmemektedir: *sıva-* < **sıba-* ve *sıva-* // *sıxa-* ‘okşa-’. Sonradan hepsi birbirine karışmıştır. *sığa-* *sıya-* eşgösterenliliği, bazı Oğuz Türkçesi eserlerde de hissedilmektedir. Ayrıca Sevortyan sözlüğünde ayrı maddelerde şu kelimelere de yer vermiştir: (I) *sı:a-* 1. Yenler sıva- 2. Etekleri kıvrır-, kaldır- 3. (bıyık) kıvrır-; (I) *sıgan-* ‘1. Yenleri sıva- 2. Etekleri kıvrır- 3. Bir işe giriş-’ (III) *sıbir-* ‘paça sıva-’. *sığa-* < **sığ+a* < **sıyığa* ile Anadolu ağızlarında sıy ‘etek, kenar’, sığ ‘eteğin kenarı’, siğ ‘bayan elbisesinin eteği’, Anadolu ağızlarında sım (< **sıyım* < **sığım*) ‘etek, peş’ vs. **sıyığ* ~ *sıdığ* ~ *sığ* (2004:404-406).

Kelime **TAS**’ta 1. Sıvamak {Ellerinde altun sâğar sîm bileklerin **sığamışlar** (Müslim. XVI. 34, 5)

2. Okşamak

Dürüşüp kolunu sığarsın becit

Bizi ayağ ile **sığarsın** becit (Süh. XIV. 142)

3. Meshetmek {Ellerinizi ıslatıp dahi elinizin ıslağıyla başlarınızı **sığaḡ**. (Rahat. XVI. 64)

BHMİH’de *sıga-* Sığamak, sıvazlamak (Kâş. sıka-; Dede *sıga-*) (143:3); *sıva-* Sıvamak (Müh. *sıba-* Bulaştırmak, sıvamak; Caf. *suva-* Sulamak, iska etmek; Kâş. *suval-* Çamur vs. sıvanmak) (251:19), **HN**’de *sıva-* Sıvamak (7415); *sıga-* Örtmek (7898), **MŞ**’de *sıga-* Sığamak, mesh etmek, okşamak (9a/12), **T**’de *sıga-* Ovmak (16b-8), **YZ**’de (40b.1181), **TİK**’te ve **T**’de (37a/20) *sığa-* ‘sıvazlamak, sıvamak meshetmek’, **MM**

sıga- (*mecazlaşmış*) Sıvamak, sıvazlamak, okşamak (1780), **PN**'de *sıga-* Elle dokunarak okşamak (26b/06), **FN**'de *sığa-* 1. Sıvazlamak (7353) 2. (hasta organı veya yarayı) Sıvazlayarak iyi etmek (4367), **ŞHŞ** *sıga-* 1. Şefkatli, mültefit, iyi davranmak (5871) 2. Sıvamak (5971), **GBTBİ**'de *sıva-* Sıvamak, kapamak (79-b/2), **HHT**'de *sıva-* Kaplamak [072b/5], **KBP**'de *sıva-* (elle) Kapatacak şekilde sürmek (26b/06), **AK**'ta *sığa-* Sıvamak, meshetmek (61b.1379), **FFANG**'da *sıva-* Sıvamak, sıvalamak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *sıvamak* (I), "*mecazlaşmış* okşamak, sıvazlamak" anlamı yanında "1. Sıva ile kaplamak, sıva vurmak 2. Harcı bir yere vurmak 3. *mecazlaşmış* Bulaştırmak 4. *argolaşmış* Küfretmek" anlamlarını da kazanarak soyut yollarla anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de *sığamak*, (I) Sıvamak, kıvırmak, (etek, kol, paça vb. için), (II) Okşamak, (III) Yeni gelişmeye başlayan fidanların serpilmesi için alt sürgünlerini budamak (X-3602); (I) Yapıştırmak (XII-4688) anlamlarında kayıtlıdır.

sığınmak Clauson (1972:813) sözlüğünde kelimeyi şöyle verir: "*sığ-*'ın dönüşlü şekli, genellikle '(bir yere, birine Dat.) veya ile sığınmak, güvenmek, (birine Dat.) dayanmak' anlamlarındadır. Bu kelime Çağ. XV'deki anlamı "(1) '(bir şey(in içinde olmak, (2) 'teslim etmek, sığınmak' San." Hwar XIII'deki anlamı "sığın- 'güvenmek'". Severtyan (2004:410), kelimenin anlamlarını '1. *Sığınak /barınak bul-, saklan-* 2. *Duvara yapış-* 3. *Sığınak iste-/ korunmak için başvur-/barınak ara-* 4. *Kendini ver-/kapıl-* 5. *Dua et-/ibadet et-; tap-*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'sakınmak, kendini sıkmak'

Cihan içre hasretim sensin benim

Korkarım kim görmeye seni canım

Bunu böyle dir içinden **sığınur**

Yere düşer bir uğurda uğunur (Yuz. Şeyd. XIII. 82)

KY'de (144), **TİKT**'te (51b/13), **HFN**'de, **CM**'de *sığın-* 'sığınmak, korunmak için himaye istemek sığınmak, dayanmak', **TİKT (A)**'da *sığın-* 1. Sığınmak (72b/5) 2. Koruması altına girmek (120a/20), **MM**'de *sığın-* Başkasının yardım ve korumasına ihtiyaç duymak; (*mecazlaşmış*) yardım ummak, güvenmek (4048), **FN**'de *sığın-* (bir

kimseye veya Allah'a) sığınmak (820) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de '1) Tehlikelerden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek, 2) Korunmak, amacıyla bir yere veya birine başvurmak, başkalarının yardım ve korunmasına ihtiyaç duymak, 3) Genellikle siyasi sebeplerle kendi ülkesinden kaçıp başka ülkeye gitmek, iltica etmek, 4) *mecazlaşmış* Güvenmek, yardım istemek veya ummak' anlamlarını kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de *sığınmah* biçiminde 'sığınmak, birine dayanmak' (X-3603) olarak geçer.

sıkım (*sık-* + *I^Am* (f.i.y.)) Sevortyan'a (2004:426) göre kelime, *-m* ekiyle ölçüm birim anlamındaki türemiş isimdir: sıkım (avuç). Sıkım üç veya iki parmak ucuyla tutulan miktar anlamında ölçü ifade eden kelimelerden biridir. Erdal (1991:291), + *I^Am* ekinin üç temel fonksiyonundan birinin ölçü yapma işlevidir. Ergin'e (1998:196) göre işlek olmayan bir isimden isim yapma ekidir.

Kelime **TAS**'ta 'avuç içinde sıkılan miktar' {El-uccûl (Ar.): Hays dedikleri taâmdan yahut hurmadan bir **sıkım** şeye denir ki avuçla hemen sıkıp ekinde isti'câl olunur. (Kam. XVIII-XIX. 3, 280) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "kapalı elin alabildiği miktar" temel anlamı yanında, "1) Sıkma işi, 2) Bir defada sıkılan miktar, 3) Ateşli silahlarda bir atış için yeterli olan miktar" anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, 1) Tutam, 2) Bir avuç dolusu şeyin sıkılmış durumu (helva, köfte vb.) 3) Avuç içi uzunluğu (X-3605) anlamlarında kayıtlıdır.

sıkındı, (sıkındu, sıklındu) (*sık-* + *-(I)n* (dönüşlülük) + *-T²I^A* (f.i.y.)) Radloff (1911: IV-609), *sık+ntı* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*sıkılma, ezilme, muhtaçlık, huzursuzluk*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta Sıkılarak çıkarılan meyva suyu, usare. {Âlvâ [Fa.]: Sabır dedikleri dârû ki bir acı ağacın **sıkındısıdır**. (Nimeti. XVI. 73), **GBTBİ**'de Sıkılarak çıkarılan meyve suyu, usare (100a-/10), **MŞ**'de *sıkındu* Meyve sebzelerin sıkılmış suyu, özsu, usare (67a/14) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1. İşsizlik, tekdüzelik, bezginlik vb. sebeplerden doğan ruhsal yorgunluk, cefa, eziyet 2. Bir bozukluğun, karışıklığın sebep olduğu etkili ve sürekli yorgunluk, mihnet 3. Yokluk ve parasızlığın yol açtığı geçim darlığı 4. Bulunmama durumu 5. *mecazlaşmış* Sorun, mesele, sendrom, problem' anlamlarıyla anlam dairesini daha çok soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca

Kâmûs-ı Türkî'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Sıkılmış meyve suyu 2. Sıkılmış meyve posa ve cibresi 3. Ağırlık' anlamları da vardır. Bu anlamların TS'de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını gösterir. **DS**'de kelime, 'nişastası alınan buğday artıkları' (X-3606) olarak geçer.

sıkma sık fiiline $-mA^2$ (f.i.y.) eklenmesiyle türemiş isimdir. Radloff (1911:IV-614), *sık+ma* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'aşağısı bağlı pantolan' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'daracık' {Şol avratlar ki arkalarında libasları var amma gendüler çıplaklardur yani giydikleri libaslarını hayet **sıkma** giymek ile... (Rahat. XVI. 371) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 1. Sıkma fiili 2. Yukarısı potlu ve aşağısı bacağa bitişik potur çeşidi, laz potusu s.Sıkılmağa, suyu alınmağa elverişli sebze veya meyve' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, daha önceki dönemlerde kazandığı '1. Sıkma işi, 2. Bir tür pantolon veya şalvar, 3. Sıkılmaya, suyu alınmaya elverişli (portakal)' anlamları yanınada '1. Bayat ekmeğin su ile ıslatılıp sıkılmasıyla elde edilen malzemeyi un, tuz veya suyla yoğurup hamur durumuna getirdikten sonra arasına kavrulmuş soğan, peynir konularak pişirilen bir yemek, 2. *halk ağzında* Dar bir tür kadın yelege' anlamlarının da eklenmesiyle anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) İç giysisi, gömlek, 2) Kollu ya da kolsuz korsa gibi sıkı kadın yelege, 3) Kısa palto, ceket, 4) Bir çeşit pantolan, şalvar, (II) 1) Bir çeşit hamur tatlısı, lokma, 2) Arasına peynir, kıyma koyanak, katlanmış sac ekmeği, dürüm, 3) İçine soğan ve kıyma konularak sıkılan mantı, (III) Bir çeşit av tüfeği, (IV) Boynuna takılan altın ya da gümüş dizisi, gerdanlık (X-3606, 3607) anlamlarında kayıtlıdır.

sık- Clauson (1972:804-805) kelimenin asıl anlamının '*sıkamak, baskı yapmak, sıkıştırmak*'; mecazî anlamının '*canını sıkamak (biri)*' olduğunu söyler. Sevortyan, *sık-* (II) kelimesinin anlamlarını '1. Ez-, bas- 2. Kurşun ile vur-, tetiğe bas-, bas- 3. Eğ-, ağacı eğ- 4. Gözleri kısarak bak- 5. Kemerini bağla- 6. Sıkıştır-, eziyet et-, zorla-, rahatsız et-, bıktır-, acele ettir- 7. Kalbi sıkış-, canı sıkıl-, ağla-' olarak vermiştir. Kelimenin kökenini *sık-* ve *sıt-* belki de **sı-*'dan olarak açıklamıştır. Brockelmann, *sı-* 'kır-' getirmiştir. Sevortyan *sık-* ve *sık* kelimelerini eşgösterenliler (omoşekiller) olarak vermiştir. Ramstedt, Türkçe *sık*, Moğolca *sig-* kelimelerini karşılaştırmıştır. Bang'a göre Oğuzca *sig* 'az' ve Osmanlı Türkçesinde *sig* 'sıkı' *sigig* kelimesi haploloji yoluyla

ortaya çıkmıştır. Şerbak, kelimenin kökenini **sik* ‘sıkı, yoğun, ez-, bas-’ olarak vermiştir (2004:425-426).

Kelime ŞŞÇ’de ‘sıkıca kavramak, sıkmak’

Bogazından tutar dizdârı muhkem

Sıkar öyle ki virür cânı ol dem (4102)

KİG’de *sık-* Sıkmak, elle sıkıştırıp suyunu almak (8b/14); *sıkmak* Sıkma, süzme (160b/11), **GRT**’de *sık-* Sıkmak, atmak, fırlatmak (2783), **KBP**’de *sık-* (65b/05), **MT**’de (13a-2) ve **KY**’de *sık-* Sıkmak, sıkıp suyunu baskıyla çıkarmak (822), **PN**’de *sık-* Suyunu azaltmak için el ile bükme (47a/08) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, 1. Çevresine sarılarak veya bir şey sararak çepeçevre basınç altına almak 2. Bir şeyin suyunu, yağını, sıvı kısmını basınçla çıkarıp akıtmak 3. Dar gelmek 4. Basınçlı bir araçla fişkırtmak, püskürtmek 5. Silahla ateş etmek 6. Baskı altına almak, üzme, bunaltmak, zorlama 7. *mecazlaşmış* Sıkıntı vermek 8. *mecazlaşmış* Yalan söylemek’ anlamlarında anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’nin 7. ve 8. maddelerindeki mecazî anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu mecazî anlamları yeni kazanmıştır.

sıyırma Sevortyan, *sıdır-* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Sıyır-, soy-, yüz-, kazı-, çıkart-, kopart-* 2. *Topla-, avuçla topla-, dallardan top top meyve kopart-, yaprakları ağaçtan kopart* 3. *Sil-, süpür-, topla-, sürt-, oraya buraya ürtün-* 4. *Zorla al-; gaspet-, istila et-, kendine çekip al-* 5. *İyice bakınarak geç-/gez-; aceleyle araçla geç-* 6. *Kamçıla-, kırbaçla-, vur-*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökenini Moğolca *sidur-* kelimesinden getirmiştir. Räsänen, *sıdır-* ve *sıyır-* kelimelerini tek maddede vermiştir. Sevortyan bu kelimelerin sinonim olduğunu söylemiş (2004:419-420).

Kelime **TAS**’ta ‘sıyırılmak’ {İnsira’ [Ar.]: Kişinin gam ve gussası açılmak, inkişaf mânasına ve ilan kavından **sıyırıp** çıkmak. (Bab. XVI. 2, 18), **DK**’de (90-8), **GRT**’de *sıyır-* (1941) ve **FFANG**’da *sıyır-* ‘çözmek, sıyırma’ anlamlarında kayıtlıdır. **GBTBİ**’de *sıyır-* Sıyırma, kazımak (91-a/7), **EM**’de *sıyır-* Sıyırma, tahriş etmek (7a/4) anlamlarındadır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, 1) Hızla sürtünerek bir şeyin yüzünden bir parça soymak, koparmak veya üzerini hafifçe yırtmak, 2) Sürtünerek

veya çekerek bir şeyi yerinden almak, kaldırmak, düşürmek, 3) Bir şeyin üstündeki örtüyü çekerek almak veya açmak, 4) Çekerek çıkarmak, 5) Kazıyarak, silerek üzerinde veya içinde hiçbir şey bırakmamak, 6) Hafifçe dokunarak geçmek, 7) *mecazlaşmış* Akıl sağlığını kaybetmiş olmak, 8) *mecazlaşmış* Çekip kurtarmak' anlam dairesini somut ve soyut yollarla çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de, kelimenin TS'deki '*çekip kurtarmak*' mecazî anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelimenin bu mecazî anlama sahip olması çok yenidir. **DS**'de kelime, (I) Göndermek, (II) Yukarı kaldırmak (sürgülü şeyler için) (X-3625); (I) Saç taramak (II) Toplamak (III) Kürekle kürümek (XII-4693) anlamlarında kayıtlıdır.

siyru (*siy-* + *-(I)r (f.f.y.) -(I)n -T²I⁴ (f.i.y.)*) Radloff (1911:IV-627), *siyrinti* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Kaptan sıyrılmış sıyrılmış olan 2. Karındaki sancı' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'kazıntı, sıyrıntı' {Bağırsuk **siyru**ları sikalla bile çıka, ola ki yufkarak ola ve aşağı bağarsuklarda...(Yadigâr. XIV. 91-2), **MŞ**'de Tahriş, iltihaplanma (96a/14), **T**'de *bagırsuk sıyrındısı/bağarsuk siyru*ntısı Dizanteri (88b-9/87a-11), **KMT**'de *siyru*ndı Kazıntı, sıyrıntı (62^a13), **EM**'de Kazınma, tahriş (19b/15), **LME**'de *siyru*ndı Sıyrıntı, bağırsak bozukluğunda gelen salgı (59a/7) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin tıp metinlerinde geçen '*kazıntı, sıyrıntı*' anlamı kaybolmuştur. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *siyru*ntı, '1. Kapta kala yemek artığı 2. *halk ağzında* Bir bezden el ile koparılan uzunca parça 3. *halk ağzında* Sıyrık' anlamlarında kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) Kumaş kıyılarından kesilen ensiz, uzun parça, (II) Derin olmayan yara, (III) Yağ, (IV) Son doğan çocuk, (IV) 1) Derinin iç yanından kazınan et parçaları (sepicilikte), 2) Bağırsak bozukluğunda gelen salgı (X-3627) anlamlarında kayıtlıdır.

sız- (< *sīz- 'sızmak' (Tekin, 1975:258) Clauson (1972:861), kelimenin çağdaş Türk lehçe ve şivelerinde kullanımını şöyle vermiştir: "KD Türkçesinde sız-'sızmak' vb.; GD Tarih sız- sızmak (aynı anlamda); K. Kır. sız- 'yavaşça sızmak; fark edilemeden kaçıp git-'; sakın bir yürüyüşle hareket et-'; Kaz. sız- 'farkedilmeden kaçmak'; G.Özb. sız- 'sızmak'; GB. Az., Osm., Tkm. sız- 'sızmak (aynı anlamda)', Çuv. *şar-* 'işemek' Sevortyan (2004:422-423), kelimenin anlamlarını '1. *Sız-, damla-, ak-, küçük akıntı şeklinde ak-, damla damla sız-, içinden sıvı çıkart-, terle-* 2. *Ak-, sıvı geçir-, küçük akıntı*

ver- 3. Eri-, dökül- (eri-) 4. Zayıfla-, güçsüzleş-, yorgunluktan yıkıl- 5. Ufukta gözüük (güneş)‘ olarak vermiştir. Ramstedt, *sız-* kelimesiyle Moğolca *sir-* ‘eri’ kelimesini karşılaştırmıştır. Sevortyan, *sız-* ile *süz-* köken bağlantısını tahmin etmiştir; ancak *ı-ü* morfolojik bağlantının ispatlanması gerektiğini söylemiştir.

Kelime **VG**’de ‘ince aralıklardan veya gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan akmak, sızmak’

Kırk harâmîdür bular şâha yağı

Cümlesinüñ korkudan **sızdı** yağı (1233)

YED/RN’de *sızmak* Akmak, erimek, **GN**’de *sız-* Sızıp akmak (2767), **MŞ**’de *sız-* Damıtılmak (167a/3), **HHT**’de *sız-* Az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş akmak [045a/1], **Mes. Mur**’da *sızmak* Kendinden geçmek, **ŞŞÇ**’de *sız-* Akmak, sızmak (34004) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *sızmak*, ‘ince aralıklardan veya gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş akmak, çıkmak² temel anlamı yanında ‘1. Gizli tutulan haber, sır vb. şeyler duyulmak, yayılmak. 2. Herhangi bir topluluğu, bir örgütü yolundan saptırmak için gizlice arasına girmek. 3. Gizlice, haber vermeden gitmek, sıvışmak 4. İçki, yorgunluk vb. sebeplerle kendinden geçerek uyuyakalmak 5. Düşman mevzileri arasına gizlice girmek ve ilerlemek’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de *sızdırmak/sızmak* biçimlerinde ‘hayvan buzların kırılmasıyla sulara gömülmek’ (X-3627) olarak kayıtlıdır.

sil- Clauson’un (1972:825), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “Pek çok modern şekil arka ünlülere sahip. Kelime, Kâşgarlı’da olmadığı için ve tek eski türemiş şekil *silig* ve belki *sili* olduğu için orjinalinin *sil-* mi *sili:* mi olduğu belirsizdir. Fakat kesinlikle ön ünlülere sahip.” Sevortyan (2004:427), *si:l-* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Sil-*, *sür-*, *temizle-* 2. *Yak-*, *sür-* 3. *Sil-*, *yok et-*, *iptal et-*, *temizle-* 4. *Yont-*, *cilala-* 5. *Sıva-*, *sür-*, *masaj yap-* 6. *Süpür-* 7. *Ört-*, *kapla-* (*kar*, *kum ile*)’ olarak vermiştir. Räsänen, Moğolca, Ramstedt, Altay ve Fin-Ugor dillerinden paralellikler vermiştir.

Kelime **KİG**’de ‘silmek, sürmek’ {ölünün tenin **sileler**, kurudalar andan kefenin saralar ve kefeni (36a.6), **DK**’de Silmek, sürmek (195-8), **D**’de *sil-* Amin demek, eli yüze sürmek, silmek (178a/3), **GRT**’de *sil-* 1. Silmek, temizlemek (1095) 2. Sürmek (2356), **ŞKM**’de *sil-* Silmek, gidermek (7b/10), **CTD**’de *sil-* Yaş bir şeyi emdirerek kurutmak,

silme, **T**'de *sil-* 1. Kurulamak (88b-1) 2. Temizlemek (104a-5), **V** *sil-* Silmek, temizlemek (44a.3), **ŞŞÇ**'de *sil-* 1. Kurulamak, silmek (5928) 2. Temizlemek, silmek (12648) 3. Ortadan kaldırmak, yok etmek (18080) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *silme*, “*mecazlaşmış* Ortadan kaldırmak, yok etmek veya gidermek” anlamı yanında “1. Bir şeyin ıslaklığını gidererek kuru duruma getirmek 2. Üzerine genellikle bir bez sürterek tozlarını, kirlerini almak veya parlatmak 3. Bir yazı, çizgi vb.ni kazıyarak veya sürterek yok etmek 4. Tahta malzemeyi makineyle düzgün ve pürüzsüz hâle getirmek 5. Üzerini çizerek atmak, yok etmek 6. İlişisini koparmak, yok saymak 7. *mecazlaşmış* Üstünlük göstererek o alanda üstün olanları ikinci plana atmak“ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak ‘1. Ölçek vb. nin doruklamsını, fazlalığını alıp düz yapmak 2. Üzerine bir çizgi çizerek hükümsüz saymak 3. Bir şeyin izini, etkisini, tamamen ortadan kaldırmak’ anlamları da vardır. Bu anlamların **TS**'de kayıtlı olmaması kelimenin anlamında daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**'de *silme*, (I) Rende ile tahtanın pürüzlerini düzeltmek (II) Silmek (X-3635) anlamlarında kayıtlıdır.

siñir Sevortyan (2004:285-286), kelimenin anlamlarını ‘1. Kiriş, tendon, lif, kas teli 2. Sinir 3. Kas 4. Kıvrıntı, kaş, kiriş, dirsek 5. İp’ olarak vermiştir. Räsänen, kelimenin kökenini *siñ-* ‘sin-, emil-‘ kelimesine dayandırmıştır. Clauson, kelimenin VIII.yy’dan itibaren şekil ve anlam yapılarını vermiştir.

Kelime **BL**'de ‘hayvan sinirinden yapılan yay ve müzik aleti teli’ {sinir, etlü **sinir**, deri içreki deri, dağragı deri, der çıkacak yer (5b-9), **BHMİH**'de Sinir (Kâş. Caf. Ettuhfe. Houtsma) (66:13), **T**'de Sinir, sinir sistemi (18a-2) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, “duyu ve hareket uyarılarını beyinden organlara, organlardan beyne ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet” temel anlamı yanında “1. Rahatsız edici, hastalık derecesine varan özellik 2. Herhangi bir şey, bir olay karşısında tepki gösterme duyarlılığı ve kişinin ruhsal niteliği 3. Hoşa gitmeyen, can sıkıcı 4. *halk ağzında* Kas kirişi ve zarı” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, (II) Diz kapakla ayak bileği arası (X-3641) olarak kayıtlıdır.

siğmek Clauson'un (1972:833- 834), köken sözlüğünde kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Uyg. VIII, Hak. XI, Çağ. XV (1) 'emilmek, ki kendi sürüklenier'; (2) 'batmak (bir şey)'; (3) 'sinmek, tükenmek'; aynı zamanda 'tahammül etmek, dayanmak' için kullanılıyor. Aynı zamanda başını kanadının altına saklayan kuş için siğ- kullanıyorlar. San., Hwar. XIV Osm. XIV sin- (1) 'sinmek'; (2) 'batmak; etkilemek / nüfuz etmek'; (3) yararlı olmak'; (4) 'saklanmak'; bütün dönemlerde yaygın". Sevortyan, *siğ-* kelimesinin anlamlarını '1. Yere (toprağa) git-, (su için) emil-, gir-, nüfuz et-, dal- 2. Sin-, hazmet-, benimsen-, benimse- 3. Saklan-, gizlen-, kaybol-, başını kanat altına sok-, sessiz sakin ol-, köşeye tıkalıp kal-, büzüş- 4. Sığ- 5. Kök sal-, iyice benimse-, işin içine gir- 6. Zevkine uy-, beğen-' olarak vermiştir. 4. maddeki anlam belki *siğ-* (sığ-) fiiline ait olabilir. Araştırmacıların çoğu Moğolca *siğ-* 'sin-' ile karşılaştırmıştır. Şerbak kelimenin kökenini **siğ-* biçiminde kaydetmiştir (2004:280-282).

Kelime **TAS**'ta 1) Hazmolunmak, vücuda mal olmak. {Yeğrek oldur kim yeni arpadan ola. Gıdası kemrektir, karın bağlar ve midede geç **siğ-**. (Edviye. XIV. 5) 2. Nüfuz etmek, tesir etmek, yerleşmek {Ta ki ol yağ başına **siğ-** (Mü. Şi. XIV-XV. 68) 3) Hoşa gitmek, içine sinmek, yaramak. {Dizarın nimeti dahi bana ümmetimle olucak **siğ-**. (Tuh. Le. XV. 180) 4) Gizlenmek, saklanmak, yer tutmak. {Âdem, gördüğü dirahlin dibine **siğ-**. (Ârifin. XVI. 63), **BHMİH**'de *siğ-* Sinmek, işlemek, girmek (Kâş. Abu H. Ettuhfe *sin-*; Müh. *sinir-*) (30: 6), **YED/RN**'de Gizlenmek, nüfuz etmek, yerleşmek, **GN**'de *siğ-* 1. Hazmolunmak (2714) 2. Gizlenmek, sinmek (437), **SN**'de *siğ-* 1. Saklamak, gizlenmek (5216) 2. Hoşa gitmek, yaramak (4646) 3. Hazmolunmak (4449), **HN**'de 4405), **Müc.**'de (26b/12), **GBTBİ**'de (104-a/17) ve **KMT**'de *siğ-* (53^a13), 'hazm olunmak, vücuda mal olmak; hoşa gitmek, içine sinmek, yaramak' **ŞKM**'de *siğ-* Sinmek, işlemek, nüfuz etmek, girip çıkmamak (14b/3), **TİKT (A)**'da *siğ-* Sinmek, kabul edilmek (9a/6), **PN**'de *siğ-* 1. Av niyetiyle kendini göstermemek üzere saklanmak (24b/05) 2. Bir korku veya madde güç çıkacak şekilde işlemek, nüfuz etmek (46b/04), **ŞŞÇ**'de Büzülmek, saklanmak, gizlenmek, sinmek (5858) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde kazandığı anlamları yanında 'toprağın içine girmek' anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de "hiç çıkmayacak veya güç çıkacak biçimde işlemek, nüfuz etmek" temel anlamı yanında, "1) Kendini göstermemek için büzülmek, saklanmak, pusmak, 2) Korku, yılgınlık vb. konuşmamak, hareket etmemek veya tepki göstermemek, 3) Huy,

alışkanlık vb. iyice yerleşmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**'de Uygun düşmek, yakışmak (X-3643); 2. Alışmak (XII-4698) anlamlarında kayıtlıdır.

sinsi (*sin-* (< *siḡ*) + *-si* (*f.i.y.*)) Radloff (1911:IV-699), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘ikiyüzlü, yalancı’ olarak vermiştir.

Kelime Milan Adamovic’in **FFANG**'ında ‘sinsi, açgözlü, cimri’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime daha önce kazandığı ‘açgözlü, cimri anlamlarını kaybetmiş, ‘1. Gizli ve kurnazca kötülük yapan 2. Gizlilik ve kurnazlık belirten 3. Gizlice başlayan, yavaş yavaş gelişen ve ağır sonuçlar doğurabilen (hastalık vb.)’ olarak anlam dairesini *sinsilik* merkezli genişletmiştir.

sohmak Clauson’un (1972:805) kelimeyi şöyle vermiştir: “‘dövmek, ezmek’ vs.; Çağ. XV’teki anlamı *sok-* 1) *sukmak* ‘sokmak’; 2) Zehirli hayvanlar için ‘ısırmak’; Kuman XIV’teki anlamı *soh-* ‘vurmak; (yün) taramak; (kalp için) atmak; (demir) dövmek’”. Sevortyan (2004:306-318), *(I) sok-* kelimesinin ‘*vur-*’ temelinde 26 farklı; *(II) sok-* kelimesinin ‘*bir şeyin içine girmesini sağla-*’ temelinde 19 farklı anlamını; *(III) sok-* ‘*doku-ör-, dik-*’ temelinde 6 farklı anlamını vermiştir.

Kelime **TAS**'ta ‘sokmak’

Dönüp ef’i ılana sançar imiş

Hevâ âşık canını sanma **sohmaz** (Gülşeni. XVI. 77)

KİG'de 1. Sokmak, daldırmak, girdirmek, içeri sokmak (35b.6) 2. (arı, akrep ve yılan haşereleler) ısırarak, iğne batırmak, sokmak (53a.1), **YZ**'de *sok-* Takmak, takınmak (36b.1056), **TİKT**'te *sok-* 1. İçine ve arasına girmesini sağlamak (95a/3) 2. (zehirli hayvanlar için) İğnesini batırmak, ısırarak (25a/1), **GT**'de *sok-* 1. (bir şeyi) Dar bir yerin içine koymak, girdirmek, içeri koymak, sokmak (17a-11) 2. (yılan, böcek vs.) İğnesini batırmak (75a-1), **GBTBİ**'de *sok-* 1. Sokmak, yerleştirmek (165-b/6) 2. Sokmak, hayvan ısırması (46-a/6) 3. Sokmak, batırmak (198-b/17), **CCK**'de *sok-* 1. Girdirmek, içeri koymak, sokmak (2610) 2. (Akrep, yılan vb. hayvanlar) ısırarak veya iğnesini batırmak (2287), **ŞŞÇ**'de *sok-* 1. Sokmak, yerleştirmek (9108) 2. Batırmak (54453) 3. (zehirli hayvan) Isırarak, sokmak (1308), **Bİ**'de *sok-* İçine veya araya girmesini

sağlamak (515) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime EOT metinlerinden geçen kelimelerin yanında "1. *mecazlaşmış* Aldatmak 2. İncitmek" anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini soyut yönden de genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime daha önceki dönemlerde kazandığı anlamların yanında "1. Yasak bir malı gizlice getirmek veya götürmek, 2. *mecazlaşmış* Belli etmeden kötü bir malı vermek, 3. *mecazlaşmış* Konuşma sırasında bir sözü, soruyu veya düşüncüyü söyleyivermek, 4. *mecazlaşmış* Dokunaklı, kırıcı veya acı söz söylemek" anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha çok soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'sokmak' (X-3657) olarak geçer.

sokur Sevortyan, kelimenin anlamlarını '*kör; göz akının kurumuş, tek gözü kör/tek gözlü; kötü gören/iyi göremeyen*' olarak kaydetmiştir. *Bang, soğur ve onun varyantları olan so:l- < *soğul- 'gözü beyazlaş-' ile köken bağlantısı olduğuna dikkat çekmiştir. Räsänen, Bang'ın görüşünü desteklemiş ve devamında da sok-l-un- 'kör ol-' filini eklemiştir. Räsänen, Moğolca, Tunguz, Fin dillerinden; Ramstedt, Moğolcadan paralellikler getirmiştir (2004:318-319).*

Kelime **TAS**'ta 'tek gözlü' {Yek-çeşm (Fa.): Tek gözlü, **sokur** adam. (Kam. Os. XIX.664) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'inlere sokulan dağ sıçanı, körsıçan "köstebek" olarak geçer. **TS**'de kelime, *hayvan biliminde eskimiş* "bir gözü kör" anlamı yanında, "1) Köstebek, 2) İçeriye batmış" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Kör (X-3660) olarak geçer.

sol Clauson, kelimeyi **so:l* biçiminde verir ve devamında da semantik olarak tek olan kelime, yön göstermede güneye oryantasyona yön anlayış sisteminde doğuyu ifade etmektedir. Ama bu güneye göre temellendirilir (1972:825). Sevortyan, (I) *so:l* kelimesinin anlamlarını '1. a) *Sol (sağın zıttı); mecazlaşmış Siyasi sol b) Sol tarafa, göz yaşı c) Sol taraf, sol el, sol kol, siyasi sol pozisyon* 2. a) *Zıt karşı, eğri, eğrilmiş, ters, başarısız b) Yanlış, kötü* 3. *Kuzey (isim ve sıfat)* 4. *Doğu; II. soñ* 1. a) *Sol (yön) b) Sola* 2. *Beceriksiz, hantal, sakar*' olarak vermiştir. Şerbak kelimenin en eski biçimini **so:l* ve Räsänen ise **so:l* olarak verir (2004:320-324).

Kelime **TAS**'ta 'aksi, ters, çarpık'

Cevap eyle vereydi Nakkaş'a ol

Ki oldu senin işlerin kamu **sol** (Süh. XIV. 83)

HN'de Eğri (123), **T**'de (10a-3), **KY**'de (1908), **TİKT**'te (12a/16) ve **ŞŞÇ**'de (31) 'sağın karşıtı, sol taraf' anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Vücutta kalbin bulunduğu tarafta olan, sağ karşıtı, 2) Bu taraftaki yön, 3) Sosyalizme yakın görüşte olan grup, 4) *spor* Boksta sol yumrukla vuruş' olarak anlam dairesi somut ve terim yönünden genişlemiştir. **DS**'de kelime, 'içedönük (kimse)' (X-3660) olarak geçer.

soñ Clauson (1972:832-833), kelimeyi şöyle vermiştir: "orijinal anlamının 'belki fizikî olarak bir şeyin 'son veya arkası', fakat 'zaman' içinde kullanılmış, isim fonksiyonunda 'son', sıfat fonksiyonunda 'daha sonra, sonraki' ve zarf veya son edat olarak 'bundan sonra, sonra (Ayr'le) olarak açıkladıktan sonra Osm. XIV'te *soñ*, 'pek çok terkupte, özel "soñ uc" 'netice, sonuç'". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. a) Arka kısım; art; arkadaki alan; arka ayak; rectum, anus b) Arkadaki c) Arkada 2. a) Son; sonuç, kenar, sınır b) hikâyet 3. a) Sonraki zaman; netice, devam b) Sonraki son c) Sonra 4. a) Geç b) Geç (zarf fonksiyonunda), daha sonra 5. Gelecek nesil 6. Plasent 7. Direksiyon, (kayığın) geminin kıcı' olarak vermiştir. Ayrıca kelimenin edat fonksiyonu da vardır. 7. maddedeki 'direksiyon' anlam, geminin kıcındaki direksiyon'dan oluşmuştur. *Son* kelimesinin 'sonra' türemişi araştırmacılar tarafından yön hâl ekinin adverbizasyon biçimi olarak değerlendirilir (2004:330-331).

Kelime **GT**'de 'sonuç, netice' {Bir gussanuç ki **soñ** şâdumânlık ola yigrekdür ol şâdıllıktan ki **soñı** gussa ola (77B-3), **SN**'de Soñra; yoksa aksi taktirde (100), **NH**'de Son, nihayet, sonuncu; artık (60a/10), **MŞ**'de 1. Son, sonra (P102a/10) 2. Döleşî, meşime, döl yatağı, oğlan (22a/4), **MM**'de *soñ* Son (349); *soñ dem* Sonra (2242); *soñı* Arkasından geleni, soyu (349), **Kmühim**'de 1. Son 2. Bakiye, artan, artık (11a.15), **T**'de 1. Müteakib (13b-13) 2. Akibet, netice (67a-6), **FN**'de 1. Son, sonuç, netice, son an (7028) 2. *mecazlaşmış* ölüm, ölüm zamanı (6725) 3. En sonra (3904), **ŞŞÇ**'de 1. Ahir, son, nihayet (7431) 2. Arka, ard (3416) 3. Nesil, soy (43092); *soñca* Peşi sıra, arkası sıra (20166) olarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1. *mecazlaşmış* Ölüm 2. şimdiki zamana en yakın zamandan beri olan veya bu zamanda yapılmış, olmuş olan, **ilk** karşıtı 3. en arkada

bulunan 4. artık ondan ötesi veya başkası olmayan 5. Uç, sınır 6. Olanca 7. Bir şeyin en arkadan gelen bölümü, bitimi, nihayet, akıbet 8. *anatomi* Etene’ anlamlarında geçer.

soñucu, (soñuç) Kelime **TAS**’ta ‘netice, nihayet, en son, âkıbet, en sonra, sonunda’ {Ataların ol din içinde ulaldılar, **soñucu** ol din üzerine öldüler. (Fütuḥ. XIV. 580), **ŞKM**’de *sonuci* Neticede, sonunda (45b/1), **MT**’de *sonuci* Sonunda, sonradan (22b-12) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *sonuç*, ‘1) Bir olayın doğurduğu başka bir olay veya durum, netice, 2) Bir gelişim veya girişimden elde edilen şey, 3) Öz, özet, 4) Bir yarışmada, spor karşılaşmasında tarafların elde ettikleri puan, sayı, skor, 5) *edebiyatta* Yazının veya sözün bitim bölümü’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**’de kelime, ‘sonunda, sonra’ (X-3664) olarak geçer.

soy Sevortyan, *(I) soy* kelimesinin anlamlarını ‘1. Aynı kökenden gelenler, torunlar, mürüvvet 2. Soy (menşe), ecdatlar 3. Kavim, 4. Soyadı, aile, nesil 5. Irk 6. a) Cins/tür b) Cinsli 7. a) Asillik, soyluluk, asil soy b) Asil 8. Tür/cins/çeşit 9. Kılık, dış görünüş, yüz vücut yapısı; *(II) soyak* kelimesinin anlamlarını ‘1. Soy; menşei 2. Örnek, model’ olarak vermiştir. Devamında da Türkiye Türkçesindeki *soyak* kelimesinin kökenini belki Farsçadan ‘model, örnek’ anlamında geçmiştir. Kök kelimesi de ‘kök’ > köken ‘soy’ semantik paraleli oluşturmuştur (2004:305-306).

Kelime **TAS**’ta ‘söz, haber’ {Anası bir **soy** dahi soyladı. (Dede. R. XIV. 137), **DK** (I) Soy, soy sop, (7-6) (II) Destan manzumesi, manzum parça, deyiş, makamla söylenen manzume (krş. soyla-, soylama) (34-10), **SN**’de (?) balta, kazma (?) (1969), **MT**’de (60a-8), **TİKT**’te (177b/11) ‘zürriyet, soy’, **ŞŞÇ**’de (I) Soy, sop (6113) (II) Arka, peş, geri (3775), **Bİ**’de Soy, sop, nesil, cins (1899) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “*eskimiş* manzum söz” anlamı yanında, “1) Bir atadan gelen kimselerin topluluğu, sülâle, 2) Cins, tür, çeşit, 3) İyi ve üstün nitelikleri bulunan” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’deki ‘*eskimiş manzum söz*’ anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamı daha yeni kazanmıştır. **DS**’de kelime, (I) Baharda yetişen, uzun, silindir biçiminde, kabukları soyularak yenen bir bitki, (II) Taşlık, kayalık, (III) Düz, düzgün, (IV) İz, sürmede avda hayvanın aldığı koku, (V) Nakışsız, yol yol dokunmuş kilim (X-3668) anlamlarında kayıtlıdır.

soygun, (soykun) (*soy-* + *-K²I⁴n* (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-514), *soy+gun* kelimesinin anlamlarını (I) (Osmanlı) ‘1. *Soygun, gasp* 2. *Soyulmuş, gaspedilmiş*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Soyulmuş, soyguna uğramış {Nâgâh bir gün gördü ki sünkunlar geldi ve **soykunlar** iriştı. (Anter. XIV. 80) 2. Birisinin üzerinden soyulan (elbise) {Meselâ, bir kimesnebir kâfir katleylese ve **soygunu** anın olsun diye. (Ter. Kurt. XVI. 228), **KAB**’da Vurgun, haydut vurgunu, eşkıya tarafından soyulma’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘Soyma; s. Soyunmuş, çıplak, bir düğün vb. toplantıda hizmet etmek için ağır elbiselerini çıkarıp hafif kıyafete girmiş hizmetçi kadın’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1. Genellikle çete durumunda bir araya gelmiş haydutlar tarafından yapılan silâhlı hırsızlık 2. Hiçbir emek harcamadan ve yolsunluk olarak elde edilen büyük kazanç, vurgun’ olarak olumsuz anlamlarda geçer. **DS**’de (I) Mısır koçanı, (II) Dalın soyulan dış kabuğu (III) Kavurmalık et (X-3669) anlamlarında kayıtlıdır.

soymak Clauson’un (1972:858) kelime hakkındaki düşünceleri şöyledir: “*Orijinalinde özel olarak ‘(hayvan için) soymak’; bundan daha genel olarak aynı zamanda ‘(meyve) soymak; (bireysel) soymak; hırsızlık yapmak’ ve hatta bazı şivelerde (hayvan) ‘kesmek’; olarak açıklamış; Osm. XIV’de TTS’ye dayanarak soy’ın ‘derisini yüzmek’*”. Severtyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Yüz-, soy-; dış katmanı çıkart-; kabuğu soy-, deriyi soy-, meyveyi soy-, insanı dür-, yırt-* 2. *Giyimi çıkart-, soyun-, çığlak et-* 3. *Kes-, öldür-, soy- (hayvan)* 4. *Yarala-, sıyır-, çiz-* 5. *Vur-, kır-* 6. (mecazî) *Çalmak, gaspetmek* 7. *Seğirip geç-, (içten içe baştan başa)* 8. *Kötü yer-, eleştir-, eziyet et-*’ olarak vermiştir. 1. ve 6. maddedeki anlamlar birbirine benzer; ancak 7. ve 10. maddedeki anlamların temel anlam ile ilişkisi pek net değildir. Zaten tek bir yerde geçen anlamlardır. Şerbak ve Räsänen kelimenin kökenini **soy-* ‘hayvan derisini yüz-’ getirir. Devamında da çok fazla türemişi olduğunu, ancak sadece XI. yy. ait *soy (s)uk, soyuk-* ‘soyulmuş olan’ örneğini verir (2004:303-304).

Kelime **TAS**’ta ‘yüzmek’ {**Soydular** hançeler ile etim ile derimi (Nesimi. XIV. 143), **DK**’de *soy-* Soymak, soyundurmak (179–11), **D**’de *soy-* Birinin üstüne yanında veya bir yerde bulunan şeyleri çalarak veya zorla alarak götürmek, soymak (16b/4), **HN**’de *soy-* Terk etmek (5503), **T**’de *soy-* 1. Ayıklamak (40b–1) 2. Ayırmak, çıkarıp almak (37b–1), **TİKT**’te *soy-* Kabuğunu çıkarmak, sıyırmak (78b/1), **CM**’de ve **CCK**’de *soy-* (2238)

‘elbisesini çıkarmak, çıplamak’, ŞŞÇ’de 1. (derisini) Yüzmek, çıkarmak (738) 2. (elbisesini) Çıkarmak, soymak (19988) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “bir şeyin üzerinden kabuk, deri, zar vb.ni çıkarmak” anlamı yanında, “1) Birisinin giysilerini çıkarmak, 2) Birinin üstünde, yanında veya bir yerde bulunan şeyleri çalarak alıp götürmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) *soyuntu* ‘mısır koçanını saran yapraklar’ (II) ‘açmak, yontmak (kalem için)’ (X-3670) olarak kayıtlıdır.

soyunmak (*soy-* + *-(T⁴)n* (*dönüşlülük*)) Radloff (1911:IV-536), kelimenin anlamlarını (Çağatay, Osmanlı, Kırım) ‘1. *İnmek, düşmek* 2. (*Osmanlı*) *kıyafetleri çıkartmak* (*mesela; Anadan doğma soyunmuş*)’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘içinden çıkmak’

Döşeğinden **soyunup** örü turdu

Kadıdan yana yöneldi yüğürdü (Şeh. Ş. XVI. 5)

TM’de *soyul-* Soyulmak, kabuğu çıkarılmak, **PN**’de *soyun-* Elbiselerini çıkarmak (46a/09), **MT**’de *soyın-* Soyunmak (11b-14), ŞŞÇ’de *soyın-* 1. Soyunmak (5159) 2. Yüz çevirmek, tecerrüt etmek (6113), **FFANG**’da *soyın-* Soyunmak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Kendi elbisesini çıkarmak 2. Çamaşır değiştirmek’ anlamları yanında ‘1. Bir hizmete mahsus kıyâfete girmek 2. Kendini herhangi bir halde göstermek’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘üstündeki giysilerin bir bölümünü veya tümünü çıkarmak’ temel anlamı yanınada ‘1. Mevlevilikte tarikata girmek, 2. *mecazlaşmış* Kendini herhangi bir biçimde göstermeye, bir işi, bir mesleği yapmaya girişmek’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini özellikle soyut yönden genişletmiştir.

sökel Clauson’a (1972:820) göre *sökel* < *sök-* ‘diz çök-’ olarak vermiştir. Severtyan, ‘1. *Hasta; güçsüz, yaralı, sakat* 2. *Hastalık, ölümcül, hastalık, tifo, verme, ince hastalık; gönül hastalığı; dert, bozukluk* 3. *Tahıl başaklarına musallat olan mantar türünden bir hastalık*’ olarak vermiştir. Sökel kelimesinin Oğuz Türklerine ait bir kelime olduğunu da ekmiştir. Severtyan, Clauson’un görüşünü kabul etmez ve kelimenin kökenini *sök-*

‘gevşe-, güçsüzleş-’ den getirir. Buraya da *sök-* (mide sökülmesi) Drevnetyurskiy Slovar’dan örneklerin yakıştığını söyler (2004:344).

Kelime **TAS**’ta ‘hasta’ {Kankı münafık **sökel** olsa inlese, bir devenin dizin bağlayıp şökerip şeşmiş gibidir. (Güzide. XV. 120), **BHMİH**’de (Kâş. Müh. Abu H.) (56:23), **KİG**’de (28a/6), **BH**’de (12A/12), **GN**’de (2801), **TDGAEAT**’ta (FS 15b-1), ve **HN**’de (8a/11) ‘hasta, sayrı’ anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de *halk ağzında* ‘hasta’ anlamı yanında ‘yorgun, bitkin, güçsüz’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişlemeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de *halk ağzında* kelime, “1. Hasta 2) Güçsüz” anlamı yanında, “sakat (kimse), malul’ anlamını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. **DS**’de kelime, 1) Humma, ateşli bir hastalık, 2) Güçsüz, düşkün, 3) Tifo, 4) Zatürre, 5) Sakat, 6) Öldürücü grip, 7) Hastaya ayrılan yiyecek (X-3675, 3676); Bedende yara yada çiban oluşturan, geçici, ateşli hastalıkların tümü (XII-4705) anlamlarında kayıtlıdır.

sök- Sevortyan, *sök- (I)* kelimesinin anlamlarını ‘1. Ayır-, yar-, keserek ayır-, kopar-, balta ile kes-, sıdır-, deşip geç- 2. Sök-, dikişi üzerine yırt- 3. Çekip çıkart-, koparıp çıkart- 4. Sök- (motoru), parçalara ayır- 5. Yık- (inşaatı) 6. Anla- (yazıyı, kitabı), el yazmasını deşifre et- 7. Karmakarışık içten çöz-, işi hallet- 8. Saç örgüsü aç- 9. Yerinden toprağı sür-, yer sök- 10. Uzun mesafeyi hallet-; kendine yol aç- 11. Orduyu vur- 12. Aniden peydahlan-, gel (akşam ol-, tan ağarması)’ olarak verir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: sök ve söt-’e göre *sö kökü olduğunu düşünür. Bugün Tuva Türkçesinde *sö* olarak kullanılır. Ayrıca *söt- (II)* kelimesinin de sök-(I) kelimesine benzer anlamları vardır. Bu fiil de Kazak, Karakalpak, Tatar, Çuvaş Türkçelerinde geçmektedir (2004:342-344).

Kelime **VG**’de ‘bir şeyi bulunduğu yerden kuvvet kullanarak veya gevşeterek çıkarmak, çekip ayırmak’

Ben süjügi bendini **sökem** bunun

Dişlerini taşıla dökem bunun (325)

KİG’de *sök-* Bozmak, sökmek (116a/6), **DAH**’da ayrılmak “bağır başı dökülmek: göğüsteki kapanmış yara tekrar açılmak” (740), **DK**’de Sökmek, söküp yol açmak (46-2), **İM**’de *sök-* Sökmek, dışarı çıkmak, **HFN**’de *sök-* Sökmek, düşman öldürmek,

ŞŞÇ’de (I) Parçalamak, sökmek (11677) (II) Sökün edip gelmek, yürüyüp gelmek (32968), FFANG’da *sök-* Koparmak, ayırmak’ anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *sökmek*, ”bir şeyi bulunduğu yerden kuvvet kullanarak veya gevşeterek çıkarmak, çekip ayırmak” anlamı yanında “1. Kurulmuş bir şeyi parçalarına ayırmak 2. Rüzgâr, sel, akarsu, bir şeyi yerinden çıkarmak, götürmek. 3. Geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak 4. Karışık bir yazıyı okumak 5. Örülmüş, dikilmiş şeyin, örgüsünü veya dikişini ayırmak. 6. Balgam vb.nin çıkması, akması kolaylaşmak. 7. Ayırmak, uzaklaştırmak, vazgeçirmek 8. *mecazlaşmış* Okuyabilme becerisini kazanmak 9. *argo* Geçmek, etki yapmak 10. Gelmeye başlamak veya çıkagelmek 11. *teklifsiz konuşmada* Gelmeye başlamak veya çıkagelmek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut, soyut ve argo yollarıyla genişletmiştir. **DS**’de (I) Yaslanmak (II) Güçlüğü yenmek, başarmak (X-3676); Çiftleşen hayvan döl tutmak (XII-4705) anlamlarında kayıtlıdır.

söylemek Clauson (1972:266) *ay-*, *te-* ve *sözle-* arasında anlam farkının çok az olduğunu, ancak erken dönemlerde *ay-*’in diğer ikisinde olmayan saygın (honorific) bir içeriğinin olduğunu kaydetmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Konuş-*; *fısılda-*, *karşılıklı konuş-*, *sohpet et-*, *münakaşa et-*, *anlat-*, *sunum yap-* 2. *Arzula-*, *iste-* 3. *İste-* (kız *iste-*) 4. *Söz vermek*, *öğret-*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de farklı görüşlere yer vermiştir: Radloff, kelimeyi, *sös +lä < söilä-* olarak vermiştir. Radloff’un bu görüşüne, Bang ve Sevortyan itiraz etmiştir. Çünkü fonetik uyum yoktur. Bang, iki köken açıklamasında bulunur: a) **söyä (sö-z’deki sö (zarf fiil) > söilä- fiil)* b) **söilä- < soila- (< *sorla- < *sawla- < saw ‘söz’)*. Sevortyan’a göre söyle- kelimesi, Türk lehçelerinde saklanmamıştır, kelimenin kökeni **söy* kelimesinden gelir. Belki o kelime Türkiye Türkçesindeki *soy* ‘destan beyitleri, söz haberde’ de vardır’ (2004:340-341).

Kelime **TAS**’ta ‘konuşmak’

Âlim olmayan kişi cahildürür

Cahil ile **söylemek** müşkildürür (Man. Tayr. XIV. 123)

TİKT (A)’da *söyle-* 1. Demek, söylemek (80a/3) 2. Anlatmak, bildirmek (31b/11) 3. Teklif etmek (121a/14) 4. Konuşmak, hitap etmek (160b/18), **KT**’de *söyle-* 1. Demek, söylemek (105b-10=11/37) 2. Konuşmak; hitap etmek (12b-10=2/174) 3. Anlatmak, bildirmek (286b-1=93711); *söylemek* Konuşma, hitap etme (279b-6=78/37), **PN**’de

söyle- Hitap etmek, seslenmek (26b/04), **FN**'de *söyle-* 1. Söylemek, ifade etmek, demek, anlatmak, konuşmak; haber vermek, bildirmek, önceden tahmin etmek; bir şeyin yapılmasını sözle istemek; bir düşünceyi ileri sürmek, ortaya atmak (356) 2. Yazmak, düzmek (1037) 3. Söyleşmek, sohbet etmek (364) 4. (yeni) Konuşmaya başlamak (362), **GN**'de *söyle-* 1. Konuşmak, demek 2. Bildirmek; söylemek: Söyleme, deme, söyle-: 1. Söylemek (60a.7) 2. Konuşmak (100a.7) 3. Söz etmek, bahsetmek (60a.1); *ulu söyle* Büyük konuşmak (69b.12), **MM**'de *söyle-* Söylemek, sözle anlatmak (85); haber vermek, duyurmak (38); yazmak, düzmek, şiir halinde dile getirmek (932), **ŞŞÇ**'de 1. Demek, söylemek; anlatmak (522) 2. Konuşmak (5140) 3. Sormak (52239) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde kazandığı anlamların yanına '1. Hatırlatmak ve tenbih etmek 2. Haber vermek, gammazlık etmek 3. Tahmin etmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye devam etmiştir. Günümüzde **TS**'de, kelime EOT metinlerinde kazandığı anlamların yanına '1) Bir düşünceyi ileri sürmek, ortaya atmak, 2. Yapılmasını istemek 3. Önceden bildirmek, tahmin etmek, 4. *mecazlaşmış* Herhangi bir şeyi bildirmek, anlatmak, demek istemek, hatırlatmak' anlamlarını kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

söz (*sö + -z (f.i.y.)) (*sōz (Tekin, 1975:269) Clauson (1972:860), kelimeyi şöyle açıklamıştır: "oldukça geniş şekilde 'konuşulan şey'i' karşılar. Tam çevirisi, metne dayalı 'kelime, konuşma, ifade' vs'dir. Fakat açıkça *sa:v*'dan daha kısa ifadelere gönderme yapılır. Osm. XIV. *söz* yaygındır. XVI. yüzyıla kadar *söz sav* ve sporadik olarak görülür". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Kelime, nutuk, dil 2. Hikâye, anlatım; ibare; tümce, metin 3. Konuşma, itiraz, kanıt 4. Bilgiler, haber; söylenti, dedelikodu 5. Vaat 6. İşi çözme hakkı, önerme, mütalaa, düşünce 7. Vecize, atasözü, deyim 8. Eğitim; emir, 10. Saygı, hürmet' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de 'Bang ve Räsänen'in sö- (fiil) + -z = söz; söyle- 'konuş-' ile köken olarak bağlıdır' görüşüne yer vermiştir (2004:338-339).

Kelime **VG**'de 'bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırdı, kalam, kavil, söz'

'Işk sultândur ögüt virmeñ aña

Söz işidüp bunda fermân olmaya (1147)

SN'de *söz sı-* Gereğini yerine getirmemek (834); *söz sı-* Yemini bozmak (1200); *sözi sın-* Sözü tutulmamak (1941); *söz ol-* 1. Söylenmek (1713) 2. Sözleşme, anlaşma yapılmak (4520); *söz uzan-* Söz uzamak, uzun sürmek (5629), **KT**'de 1. Söz (110b–11=12/6) 2. Konuşma (253b–5=55/4) 3. Kelam, söz (6b–3=2/75) 4. Haber, hikâye (163b–2=23/44) 5. Konuşma, dil (179b–10=27/16), **FN**'de 1. Söz, kelam (63) 2. Dilsüz, konuşamama durumu (4689), **CCK**'de Lakırdı, konuşma, söz; haber hikâye, söylenti (519), **MŞ**'de (8b/4), **T**'de (66a–8) ve **ŞKM**'de (10a/8) 'söz, kelâm', **Mes. Mur**'da İş, fiil, hareket, **ŞŞÇ**'de 1. Kelam, söz, konuşma (1168) 2. Hikaye, kıssa (462) 3. Öğüt, nasihat (19744) 4. Haber, rivayet (7295) 5. Konuşulacak, husus, iş, meşgale (5355) 6. Dilek, istek, irade (19340) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen anlamların yanında '1. Vaat, üzerine alma 2. Uyuşma, karar, uygunluk sağlama, anlaşma. 3. Bahis, konu 4. Dedikodu 5. Hüküm sözü geçme; sözü dinlenme' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**'de geçen 1. Bir düşüncüyü eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırtı, kelam, laf, kavi 2. Bir veya birkeç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük 3. Bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi 4. Kesinlik kazanmayan haber, söylenti 5. Bir işi yapacağını kesin olarak vaat etme' anlamların yanında 'müzik parçalarının yazılı metni, güfte' anlamının da eklenmesiyle kelime, terim yoluyla biraz daha genişlemiştir.

sözlü (*sö + -z (f.i.y.)+ +ll⁴ (i.i.y.)) Radloff (1911:IV-588-589), *söz+lü* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*sözlere sahip, sözleri olan (mesela; doğru sözlü)*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'söyleyecek sözü olan'

İltiler Yusuf'u Yakup katına

Söylediler **sözlü** sözün yatına (Yuz. Şeyd. XIII. 3)

FN'de Konuşan (3567) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Sözle, konuşma biçiminde yapılan, ağızdan, şifahi, yazılı karşıtı, 2) Herhangi bir konu ile ilgili olarak biri ile sözleşmesi bulunan, 3) Evlenmek için birbirine söz vermiş olan (kimse), yavuklu' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de **TS**'den farklı olarak '1. Söz olan 2. Yazılı olmayan, söz ile yapılan

imtihan’ anlamları da vardır. Kelime, TS’de bu anlamları kaybettiği için anlam daralması da yaşamıştır.

su (IV) (<< **sūb*) Severtyan (2004:348-350) *su* kelimesinin anlamlarını ‘1. a) *Su b) Ham, ıslak, sulu* 2. *Nehir, çay* 3. *İçecek* 4. *Meyve suyu* 5. *Gözyaşı*’ olarak vermiştir. Severtyan kelimenin kökenini, **su*; **su*; Şerbak, **suβ* (~*sux*); Bang, **sux* olarak kaydetmiştir.

Kelime VG’de ‘su’

Su seperler yüzine ‘aklı gelür

Ah ider Varka yine bî-hûş olur (1123)

FN’de 1. Su; akarsu, nehir; göl; gölet (3380) 2. Doğum esnasında kadından boşalan sıvı (395) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve TS’de kelime, (I) “hidrojenle oksijenden oluşan, oda sıcaklığında sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde, ab” anlamı yanında “1. Bu sıvadan oluşan kitle, deniz, akarsu 2. Meyve, sebze vb.nin sıkılmasıyla elde edilen sıvı 3. Bazı kokulu yaprak veya çiçekler imbikten çekilerek elde edilen sıvı 4. Yemeğin sulu bölümü 5. Kez 6. Demir araçları ateşte kızdırdıktan sonra, suya daldırılarak sağlanılan sertlik” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘1. *Cevher* 2. *Çağ, vakit* 3. (*‘yıkamak’ ile kullanılır.*)’ anlamları da kayıtlıdır. Kelime, TS’de bu anlamları kaybettiği için anlam daralması da yaşamıştır. **DS**’de kelime, (I) 1) Halı, perde, örtü vb. eşyaların dört kıyasına konulan çizgiler ya da çiçek biçiminde süsler, 2) Kumaşlarda kenar çizgisi, 3) Tahta ve odun gibi şeylerde liflerin yolu, doğrultusu, 4) Çocuk oyunlarında çizilen çizgi, 5) Uçantop alanının kıyı çizgisi, (IV) Tazelik, canlılık, gençlik için, (VI) Utanma duygusu, ar, (VIII) Çizgili aşık oyununda enekle vurulan aşığın çenber dışına çıkmayarak tam çizgi üstünde kalma durumu (X-3686) anlamlarında kayıtlıdır.

sulak (*su* (<< *sub*)+ +*la*² (*i.f.y.*) ve -*k* (*i.i.y.*)) Radloff (1911:IV-773), kelimeyi isim ve sıfat kategorisine ayırarak ‘(I) (*isim*) *Hayvanların su içtiği yer, suvat* (II) (*sıfat*) 1. *Sulu, ıslak* 2. *Suyun çokluğu*’ olarak iki ayrı maddede vermiştir.

Kelime TAS’ta ‘su alınacak, su içilecek yer’

Durağım Ravza-i Rıdvan içinde

Sulağım Çeşme-i Hayvan içinde (Çeng. Dâi. XV. 244)

KMühim'de Göz çapağı veya ıslaklığı (44b.11), **KBP**'de Su içilen yer, suyu bol arazi (15a/11) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî** 'de ve **TS**'de kelime, 'suyu olan, suyu bol (yer)' anlamı yanında '1. Kuşlar için su konulan küçük kap' anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, 1) Hayvan sürülerinin sulandığı yer, 2) Süzgeçli teneke, 3) Çeşme (X-3691); *sulah/sulan* 'sulak yer'; (II) *sulak* Buz tutan dereye hayvanların su içmesi için açılan yer (XII-4707) anlamlarında kayıtlıdır.

sula- Sevortyan (2004:350), *su* maddesi içerisinde *-ar/-gar* ekiyle oluşmuş ve *sula-* anlamına gelen *suvar-* kelimesini açıklamıştır. Kelime, Anadolu ağızlarında, Uygur, Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde vs. vardır. Ayrıca Sevortyan, *sula-* kelimesini, "Azerbaycan Türkçesinde fiilden yapan son ekler. Karşılaştırma. Araştırması" (*Affiksı glagoloobrazovaniya v Azerbaycanskom yazıke. Opıt sravnitel'nogo issledovaniya, M. 1962*) çalışmasında genişçe ele aldığını söyler.

Kelime **ŞŞÇ**'de 'sulamak'

Ulu kiçi anı hep karşulasın

Yolın kızlar gül-ab-ıla sulasın (15265)

MN'de (13-5), **MŞ**'de (34a/5) ve **FFANG**'da *sula-* 'sulamak, akıtmak' anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *sulamak*, 1. Toprak, bitki, hayvan vb.ne su vermek 2. Hayvana su vermek, suvarmak. 3. *argo* Para ödemek, vermek, harcamak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve argo yoluyla genişletmiştir. **DS**'de *sulamak*, 'sulandırmak, (yoğurt, bulamak vb. için)' (X-3691) olarak geçer.

sulu (I) (*su* (<< *sub*)+ + *Il⁴* (*i.i.y.*)) Radloff (1911:IV-775), *su+lı* kelimesini üç maddede vermiştir: **I** (Osmanlı, Kırım) '*suyu olan, sulu olan, sıvı olan, tatsız*'; **II** (*Kırgız*) = *suyu olma, sulu olan, sıvı olan*; **III** (*Altay, Teleüt*) '*suyu bol, nehri olan*'.

Kelime **TAS**'ta 'taze, solmamış' {Şadâp [Fa.]: **Sulu** ve taze sebze. (Miftah. XV. 102), **T**'de Sulu, ıslak, su miktarı fazla (9b-3), **GBTBİ**'de 1. Sulu, suyu çok olan meyve (16-b/16) 2. Tuzlu balgam, uyuz ve gıcık vb. hastalığın her türlü (176-a/1), **TA**'da *sulu*

(170a/9) ve **MNHS**'de (52b.11) 'sulu, suyu bol, ıslak', **ŞŞÇ**'de 1. Sulak (14888) 2. Sulu (15288) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Suyu olan, içinde su bulunan, koyu karşıtı, 2) Suyu çok olan, 3) İçine su katılmış, sulandırılmış olan, 4) *mecazlaşmış* Yersiz şakalar yapan, söz ve davranışları ile çevresini tedirgin eden veya gereksiz iltifatlarda bulunan (kimse)' anlamlarında somut ve soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, *sulgu* biçiminde 'gevşek bükülmüş ipek, pamuk, yün vb. şeyler' (X-3691) olarak geçer.

suluk (I) (*su* (<<*sub*) + + *Il^k* (i.i.y.)) türemiş somut isim. Clauson (1972:788), köken sözlüğünde kelimenin modern şivelerdeki kullanımını şöyle vermiştir: "KD Koyb., Küer. Sag. *suğluk* 'at gemi'; Hakas, Tuv. aynı anlamda, K Kır. *su:luk*: 'gem; yalak; yağmurluk'; Kaz. sulık aynı anlamda; G Özb. *suvluk* 'gem'; Kuz. B Kk., Nog. *suvlık* 'gem' GB Az. *suluğ* 'kabarık'; Osm. *suluk* 'gem; su kabarcığı; kabarcık'; Tkm. *suvluk* 'gem, bol sulu yer'. Sevortyan (2004:358-359), *suluk (I)* kelimesinin anlamlarını '1. Gem, gemdeki demir parça, (at ağzında damağı sıkır), ağızlık (atın), atın dizgini altındaki zincire bağlanan halka (atın çenesini açar) 2. Yular 3. Dizgin, yuların kemeri 4. Hayvan avlama ilmiğindeki makara (dingil), halatı ısırıp kopartmalarını engeller 5. Sivri (?)' *(II) sulduruk* kelimesinin anlamlarını 'Gem, dizgin' *(III) sulur* kelimesinin anlamlarını 'gem' olarak vermiştir. Bu kelime lehçelerin çoğunda *ağış* ~ *avız* 'ağız kökü' ve *-luk*, *-dik*, *-dırık* ekiyle türemiştir. *suvluk* kelimesinin kökeni için iki farklı görüş vardır: a) Budagov, *suvluk* < *suğuluk* < *suğ-* (sok-) b) Daha düşük bir ihtimal daha vardır: Räsänen *suv* (su ağız suyu)'dan türemiştir. Clauson ve Doerfer bu köken açıklamasını kabul etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'su kabı, su birikmiş yer' {Sahrınc [Fa.]: Kavuk, mesâne, mânasına ve **suluk** ve havuz ve maşraba. (Deş. XVI. 53), **MNHS**'de Sulu olma hâli, bir tür çıban (180b.13) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen 'küçük çocukların başında çıkan bir cins çıban' anlamı yanında '1. Kuş tepeliği 2. At vb. bazı hayvanların gemlerinin altına takılan ufak zincir, suluk zinciri 3. *spor* Yarışmacıların su, çay vb. şeyler koydukları su kabı' anlamlarının da eklenmesiyle anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, 1) Öğrencilerin okulan su götürdükleri kap, 2) Kuş kafeslerinde su konan kap, 3) Tavukların su gereksinimlerini karşılamak üzere uzun, yuvarlak, küçük çanak veya damlalıklı

biçimlerde değişik malzemeden yapılmış yarı otomatik veya otomatik düzen, 4) Büyükbaş hayvanların barındığı yerlerde su içmelerini kolaylaştıran küçük tekne veya havuz, 5) *spor* Yarışçıların su, glikozlu su, çay veya meyve suları koymalarına yarayan su kabı, 6) *tıp* Küçük çocukların başlarında, yer yer saç dökülmesi ve kabartılarla beliren bir deri hastalığı, 7) *halk ağzında* Oda içinde yıkanmak için ayrılmış küçük yer, gusülhâne' anlamlarını da ekleyerek alam dairesini somut ve terim yollarıyla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Oda içinde küçük banyo, gusülhane, 2) El yıkamak için kullanılan yer, lavabo, 3) Hayvan sulanan yer, 4) Mutfakta su dökülen yer, 5) Su deposu, 6) Ev çatısında bulunan tahta oluk, 7) Uzun yollarda yolcuların yararlanmaları için açılan kuyuların yanındaki taş yalak, 8) Üzüm çiğnemeye yarayan taştan ya da tahtadan yapılmış büyük tekne, (II) Hamam takımı, hamam havlusu, (IV) Hayvanlara sabaha karşı verilen yem, (V) Sürahi, (VI) 1) Hançer, 2) Büyük mutfak bıçağı, (VII) Şırınga, enjektör, (VIII) 1) Vücutta suyu depo ettiği sanılan kesecik, 2) Sidiktorbası, 3) Kuş kursağında su toplanan yer, (IX) Kafeste kuşun önüne konulan su kabı, (X) Yaban dereotu, (XI) Kovandaki arıların girip çıktığı delik, (XII) Kadınların başlarına örttükleri çevre, (XIII) Oyunda çizgiyi aşmayan, üstünde kalan, yanan, (XIV) Mutfak, (XV) Su çıkan çamurlu yer (X-3692,3693); (I) 2. Su ısıtılan kap (III) Gemin hayvanın alt çenesine geçen halkası (IV) 1. Doğuracak hayvanın yavrudan önce gelen suyun kesesi 2. İç yağındaki kesecikler (XII-4707) anlamlarında kayıtlıdır.

sundurma (*su* (*sū- 'uzatmak, sunmak' (Tekin, 1975:262)+ *n-* 'bir şeyi vermek' + -*T²T⁴r-* (f.f.y.) + -*mA²* (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-551), *sundurma* = *sondurma* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Yayılma, dağılım uzatma 2. Hangar, çardak, saçak, tente' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'Önü açık, çatı altı' {Kabur (Fa.): **Sundurma** ki ev önünde olur. (Ni'meti. XVI. 486), **FFANG**'da Sundurma' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime EOT metinlerinde geçen 'önü açık çatı altı; hayvanların barınmasına ve çiftçi aletleri vb. konmasına yarayan üstü ve önü açık yer' anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de "yağmurdan, güneşten korunmak için yapılan ve arkası bir duvara verilen çatı" temel anlamı yanında, "1) Sundurmak işi, 2) Sundurma biçiminde olan, sundurma görevini yapan, 3) *halk ağzında* Üstü kapalı balkon, evlerin önündeki taşlık" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Boyu bosu

düzgün, ince, güzel ve yakışıklı kimse, 2) Güzel ve sağlıklı hayvan, (II) Erkek ördek, (III) Yaprakları ince, maydonaza benzer bir bitki (X-3696) anlamlarında kayıtlıdır.

sunmak (< OT. *sū-* ‘itaat etmek, bükülmek üzere sürmek göndemek’ (DLT) + -n- (Gülensoy, 2007-II:815) Clauson (1972: 834), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “*orijinalinde geçişli* ‘(biri için elini Acc.) uzatmak; (birini Acc., birine Dat.) takdim etmek veya sunmak’; daha sonra da geçişsiz ‘uzanmak’. Osm. XIV *sun-* (1) ‘ileri sürmek, takdim etmek, sunmak’; (2) ‘elini uzatmak, uzanmak (geçişsiz)’; bütün dönemlerde yaygın.” Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Uzat-*, (el, ayak), elleri aç-, değ- (el ile), elle yokla- 2. *Teklif et-*, *ver-* *uzatıver-* *dağıt-* (ver-); *ikram et-*, *hediye et-tutuşturuver-* *sok-* *ver-* 3. *Uzan-*, *gerin-*’ ve tek örnekler *itaat et-*, *tabi ol-* vs. olarak vermiştir. *sun-* < **su:n* ‘boyun’ *sı:n* ‘boysun’. **su:-* kökü *boyunsu-* ‘tabi ol- uy-’ (Drevnetyurskiy Slovar), *su-* //*suy-* ‘uzat-’ kelimelerde korunmuştur. *su:n* > *sun-* **su:* ‘uzat-’ fiilinin –n-‘li biçimleridir. Kelimenin *sunuş* ‘baş ve işaret parmağı arasındaki boşluk; ‘karış’ türemişi vardır (2004:359-360).

Kelime **TAS**’ta 1) Uzatmak {Ayak **sunduğ** ayıkla koma. (Tazarru. XV. 129) 2) El uzatmak, uzanmak. {Ağaçların yemişlerin dirmek âsan ola, örü tururken **sunarsa** irişe, otururken sunarsa irişe. (Leys. Mu. XIV-XV. 418-2)

3) Saldırmak, hamle etmek, hücum etmek.

Şecidir ol kadar kim **sunar** Hezir-sıfat

Olursa saff’-ı aduv cümle Rüstem ü Kişvad (Nabi. XVII-XVIII. 46)

BHMİH’de *sun-* Sunmak, uzatmak, takdim etmek (Kâş. Caf. TT. Abu H. Houtsma. Dede, Ettuhfe *sunuş-* bir şeye elini uzatıp vermek) (140:7), **YED-YED/RN**’de Uzatmak, saldırmak, hamle etmek, **D**’de *sun-* (I) Takdim etmek, göndermek (8a/1), **SN** *sun-* 1. Uzanmak, elini uzatmak (331) 2. Uzatmak (1778), **DK**’de *sun-* Sunmak, vermek, uzatıvermek, uzatmak (228-4), **HN**’de *sun-* (3375), **ŞKM** *sun-* (107b/1) ve **YZ**’de *sun* (43b.1270) ‘sunmak, vermek, uzatmak, arzetmek’, **FN**’de *sun-* 1. Sunmak, vermek, takdim etmek; elini uzatmak (3772) 2. Dokundurmak, değdirmek (3187), **VG**’de *sun-* Saldırmak, hamle atmak (1225), **MM**’de *sun-* (nezaketle, incelikle) takdim etmek, vermek, sunmak (459); *sunu vir-* (nezaketle) Takdim etmek, sunuvermek (3010), **ŞŞÇ**’de 1. Vermek, arzetmek (1031) 2. (elini) Uzatmak, uzanmak (10636) anlamlarında

kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *sunmak/sonmak* biçimlerinde EOT metinlerinde geçen 'vermek, uzatmak' anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, "bir büyüğe veya nezaket gereğince bir kimseye bir şeyi vermek, yollamak, göndermek, takdim etmek" temel anlamı yanında, 1) Tanıtmak, bilgi vermek amacıyla çeşitli yöntemler kullanarak bir konuyu dinleyenlere aktarmak, 2) Radyoda, televizyonda, bir eğlence yerinde programı takdim etmek" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Dokunmak, elini uzatmak, uzanmak, 2) Kedi, köpek ve benzeri hayvanlar yiyeceğe uzanmak, dokunmak, 3) Uzatmak, tutmak, ağırlamak, (II) 1) Güreşe, tutuşmak, güreşmek, 2) Saldırmak, elde etmek için arkasından koşmak, (III) Havlamak, (IV) 1) Hava kabarcığı sönmek, patlamak, 2) Neşesi kaçmak (X-3697); Yemeğe elini uzatmak, dokunmak (XII-4708) anlamlarında kayıtlıdır.

sunum (*su-* (< **sū-* 'uzatmak, sunmak' (Tekin, 1975:262)+ *-n-* + *+I⁴m* (f.i.y.)) Ölçü ifade eden kelimelerden biridir. Kelime **Kâmûs-ı Türki**'de *halk dilinde* 'lokma, parça' anlamındayken **TS**'de '1. Sunma işi 2. Bir bildirin çeşitli yollarla dinleyenlere aktarılması 3. *halk ağzında* Lokma, parça' anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'lokma, parça' (X-3698) olarak geçer.

susuz (*su* (<< *sub*) + *+sI⁴z* (i.i.y.)) Radloff (1911:IV-783), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kuman) '1. *Susuz* 2. *Susamış, hararetili*' olarak verir.

Kelime **V**'de 'susamış' {girü kalan halâyık ac ve **susuz** (12a.11), **MK** de *Susuz, susamış*, **FN**'de 1. *Susamış olan susuz* (1147) 2. *Su olmadan, susuz* (5809) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, "1. *Susamış olan* 2. *Su olmadan*" anlamları yanında 1. *Suyu olmayan, suyu bulunmayan* 2. *Suyu çok az olan* 3. *Yağmursuz, kurak geçen*" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

su yolu Tamlama **TAS**'ta 'idrar yolu' {Artık yirlerse **su yoluna** ziyan eyler. (Edviye. XIV. 6), **KMühim**'de *İdrar yolu* (33bb.3), **FFANG**'da *su yolu* *Su yolu*' anlamlarında kazanmıştır. ***Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '*mimarlık* 1. *Künk veya demir boru ile yapılmış oluk, ark* 2. *Su taşı* 3. *Bazı kâğıtların dokusunda bulunan, ışığa tutulduğunda görülebilen çizgi, resim veya yazı, filigran* 4. *Kağıt üzerine konulan noktaların aralarını çizgilerle birleştirerek oynanan bir çocuk oyunu*' anlam dairesini somut ve terim yollarıyla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) *suluk* Oda içinde küçük

banyo, gusulhane, (II) Çizgi, yol (kumaş deseni için), (III) Komşu bağ ve bahçelerinden geçen suyunu izlemek amacıyla kullanılan gelip geçme hakkı (X-3703) olarak geçer.

sünjü [sünji] Clauson (1972:842), kelimenin kökenini **sünj* ‘savaşmak (birbiriyle)’ olarak vermiştir. Sevorıyan, kelimesinin anlamlarını ‘1. Mızrak; mızrak çeşitlerinden küçük olan mızrak 2. Mızrak 3. Süngü 4. Kılıç 5. Demir uçlu uzun çubuk; ucu sivri demir bir nesne, uzun dayak; değnek 6. Arı iğnesi’ olarak vermiştir. Ananiasz Zajaczkowski, **söj*- ‘den getirmiştir. *sönjüş*- ‘savaş-’ kelimesinde bu kök vardır. *sök*- fiilini de bu sıraya koymuştur; ancak bu hatalıdır. Räsänen, *sünjü*, *sünjü* ve *sünjüş*- kelimelerinin köken bağlantısı olduğunu düşünmüştür (2004:81-82).

Kelime **TAS**’ta ‘süngü, kargı, mızrak’ {**Sügüleri** kütüldü, kılıçları kündeldi. (Anter. XIV. 513), **BHMİH**’de *sünjü* Süngü, mızrak, kargı (Kâş. *sünjü* Caf. *sünjüşmek* Harbetmek; Müh. Ettuhfe *sünjü* Kom. Dede sünjü) (152:7), **HN**’de (4510), **IN**’da (5405), **KİG**’de (105a/9), **TİKT**’te (61a/8), **FN**’de (2605), **MK**’de, **GRT**’de (961) ve **KAB**’da ‘kargı, mızrak, süngü’, **İM**’de *sünjü* Mızrak (2919); *sünjüci* Mızrak, süngü vb. yapan (378) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *sünjü/sünji* biçimlerinde, EOT metinlerinde geçen ‘dürtülünce delen demir silah; tüfeğe veyâ mızrağa takılır’ anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *sünjü* biçiminde ‘tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah’ temel anlamı yanında ‘1. Mezar başına nişan olarak dikilen sırtık 2. Isıtma kazanında kömürün karıştırılmasını sağlayan demir çubuk 3. Kavakları düşürmek için kullanılan sivri uçlu, uzun delik çubuk’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yönden genişletmiştir. **DS**’de *sünjü* biçiminde 1) Uzun sırtık, 2) Sinleri belirlemek için başlarına konulan tahta (X-3716) anlamlarında kayıtlıdır.

sürmek Clauson (1972:844), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “*temelde geçişli ‘kovmak, sürmek’ vb. Bu ve ‘sabanla sürmek, (fırsat) beklemek, (zaman) harcamak’ vb. gibi genişlemiş anlamlarla bütün modern şivelerde yaşıyor. Bazı şivelerde geçişsiz olarak ‘devam etmek, sevk etmek; (zaman için) geçmek’.* SW Osm.’daki *sür*’in ‘sürtmek, sürmek’ *sürt-* ‘in sekonder şekilleri olabileceği dikkate alınmalı.” Türkü VIII, Uyğ. VIII, Hak. XI, Çağ. XV (1) ‘kovamak’, (2) *mecazlaşmış* ‘tarla sürmek’ San., Hwar XIV, Osm. XIV. *sür-* ‘kovamak; (zaman) harcamak; gitmek (geçişsiz), vs.; bütün dönemlerde yaygın” açıklamasını yapmıştır. Sevorıyan, *sür-* I ‘1. Sür- 2. Rendele-, yont- 3. Kabalıktan kurtar-, kazımak 4. Bir şey sür-; boya- allık sür-’; *sür* II ‘çek-, sürükle-

sürü-; *sür-* III '1. Kov-, sür-, defet-, sürüp kov-, izle-, ileri yürü- 2. Hareket ettir-, ileri hareket ettir-, it- yerini değiştir-, çek- 3. İdare et- arabayı sür- 4. Getir-, götür-; gel- 5. Kovmak > sürgüne gönder- 6. Sür- > güt- (hayvanlar), otlat- 7. Toprağı sür- 8. Bir şey yap- / bir meşgul ol-; sürekli hareketler yap- üret-, eda et-, gerökleştir- 9. İshal ol-, bağırsaklar bozul-, mideyi temizle- 10. Filiz ver- (üzüm ağacı için)' olarak kaydetmiştir. Ramstedt, Moğolca karşılaştırmalar yapmıştır. Räsänen, *sür-* 'çek-'; *sür-* 'kov-'; *sür-* 'rendele-' kelimelerini aynı maddede vermiştir. Doerfer ise aynı maddede verilmesine itiraz etmiştir (2004:391-394).

Kelime **TAS**'ta 1) Yürümek, ilerlemek.

Dedi bunda geceye dek duralım

Gece olucak kapıya **sürelim** (Süh. XIV. 46)

2) Takibetmek, kevam etmek.

Sürün sürelim ola kim yetevüz

Eğer yetmeyevüz işimiz yavuz (Süh. XIV. 46)

3) Geçirmek, görüp geçirmek, yaşamak {... Konuk bir cihan-geşte kişiydi, müsafirlik anın işiydi, delim acayip görmüş idi ve rûzûgâr ıssısın ve sovuğun çok **sürmüş** idi. (Kel. XIV. 84) 4. Kovmak, uzaklaştırmak, gidermek, taretmek {Fıstık harr ü yâbistir, yeli gövdeden **sürer**. (Mü. Şi. XIV-XV. 103)

5) Yürütmek.

Gözetgil bizi ey gemiler **süren**

Ki su baştan aştı değildir oran (Ferh. XIV. 11)

6) Ovmak, delketmek {Ol zahmetli yeri bir iri bezle **süresi** tâ kim kızara, andan sonra tılâ edesin. (Mü. Şi. XIV-XV.)

7) Karıştırmak, katmak, ilâve etmek.

Anın değme bir beytine tercüme

Düzüp **sürmedim** yad sözü harcıma (Fehr. XIV. 4)

EOT metinlerinden **SN**'de *sür-* 1. Yürütmek (3307) 2. Yürümek (906) 3. Atla yol almak (816), **BL**'de *sür-* 1. Sürmek 2. Takip etmek (10b-2), **DAH**'da sevk (115), **GN**'de *sür-* 1. Yürümek, ilerlemek (2657) 2. Takip etmek (2323) 3. Yaşamak, görüp geçmek (2413) 4. Devam ettirmek (2459) 5. Uzaklaştırmak, kovmak (3006) 6. Yürütmek, gitmek (2473), sürmek: Yaşamak, görüp geçirme (1034), **ETT**'de *sür-* İfa etmek, yerine getirmek, infâz etmek (ŞD 165-5), **KT**'de *sür-* 1. Kovamak, uzaklaştırmak (105b-2=11730) 2. Sevketmek (168b-9=24/43) 3. Yürütmek, yüzdürmek (136b-3=17/66) 4. İşlemek, sürmek, ekip biçmek (192b-3=30/9) 5. Gütmek (184b-8=28/23) 6. Sığamak, sıvazlamak, meshetmek (38b-10=4/43) 7. Büyümek, sürgün çıkarmak (391-9); *sürmek* 1. kovma, uzaklaştırma (212a-1=37/9) 2. Sevketme, sürüp götürme (211b-9/37/52) 3. (bıçağı) Sürme, kesme (216b-3=38/33) 4. Uzaklaştırma, sürme, sürgüne gönderme (7a-8), **TİKT (A)**'da *sür-* 1. Yürütmek (75b/20) 2. Devam etmek (105b/19) 3. Çıkarmak, uzaklaştırmak (141a/9) 4. Sürüklemek, götürmek (216b/15) 5. Sevketmek (71a/20) 6. Sürgün etmek (82b/18) 7. Sürmek, ovalamak (13b/7), **T**'de *sür-* 1. Sürmek, ovmak (66b-13) 2. Temizlemek (114b-9), **TM**'de *sür-* 1. Bir nesneyi kullanım için piyasaya sürmek (88b-10) 2. Sürmek, sürtmek (66b-6) 3. İtmek, meyl ettirmek (116a-4), **KBP**'de *sür-* 1. krem kıvamındaki ilâcı elle yaraya yaymak (35a/03) 2. sevk etmek, göndermek (60b/07) 3. dokundurmak, sürtmek (34b/06), **FN**'de *sür-* 1. Yürümek, ilerlemek; yönetip yürümek, sürmek, sev etmek (3765) 2. İzlemek, takip etmek; kovalamak, sürmek (5542) 3. Önüne katıp götürmek (1382) 4. Dokundurmak, değdirmek; sıvazlamak; sürmek, sürtmek (4275) 5. nefyetmek, sürmek, uzaklaştırmak (6661) 6. (harca, vergiye) Bağlamak (?) (826) 7. Herhangi bir durum içinde bulunmak (6647) 8. Pulluk veya sabanla toprağı işlemek, sürmek (5909) 9. Geçirmek, yaşamak (7263) 10. Olmaya devam etmek, sürmek (3589), **GBTBİ**'de *sür-* 1. Sürmek, üzerine sürmek (210-a/17) 2. iç, yürek sürmek, ishal etmek, boşaltmak (216-a/13) 3. sürmek, zaman olarak sürmek, devam etmek (267-b/6) 4. yüzünü-gözünü sürmek, sevmek (95-a/15), **VG**'de *sür-* 1. (at, araba vb. için) Yönetip yürütmek, sevk etmek, hareket ettirmek (810) 2. dokundurmak, değdirmek, dokunmak, değmek (1196) 3. herhangi iyi bir hal içinde bulunmak, yaşamak, gün geçirmek (1722) 4. olmaya devam etmek (126) 5. takip etmek, izlemek 6. önüne katıp götürmek (553), **ŞŞÇ**'de 1. (at, gemi vb.) Yürütmek, sürmek (2017) 2. Kovamak, uzaklaştırmak, sürmek (88) 3. (asker) Sevketmek (3707) 4. Gitmek, saldırmak (12219) 5. Takip etmek, kovalamak (44965) 6. (merhem vb.)

Yaymak, sürmek (1310) 7. Dokundurmak, değdirmek, sürmek (661) 8. Devam ettirmek, ... yaşamak (12372), **FR/K**'de *sür-* Yürümek, ilerlemek. İzlemek. Uzaklaşmak. Yürütmek. Ovmak. Katmak (68b-5) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin TS'de kayıtlı olan ilk altı anlam vardır. Günümüzde TS'de kelime, "oturduğu, bulunduğu yerden, ülkeden ceza alarak başka bir yer veya ülkeye göndermek, hefyetmek" temel anlamı yanında, "1) Yönetip yürütmek, sevk etmek, 2) Önüne katıp götürmek, 3) Uzatmak, ileri doğru itmek, 4) Dokunmak, değdirmek, 5) Bir maddeyi bir yüzey üzerine ince bir tabaka olarak yaymak, dökmek, serpmek, 6) Bir malı satışa sunmak, piyasaya çıkarmak, 7) Yasal olmayan yollarla piyasaya para çıkarmak, 8) Herhanagi bir durum içinde bulunmak, 9) Pulluk veya sabanla toprağı işlemek, 10) Olmaya devam etmek, 11) Zaman geçmek, 12) Zaman almak, 13) Bitki, ot yetişip ortaya çıkmak, bitmek, yeşermek, 14) Olağandan daha çok, daha sık ve sulu dışkı çıkarmak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**'de (I) 1) Götürmek, 2) İleri gitmek, sürmek, 3) Sürdürmek, 4) Kovmak, 5) İzlemek, 6) Direnmek, üstünde durmak, (II) Tos vurmak, (III) Sığırlar çiftleşmek, (IV) Sürgün olmak, (V) Filizlenmek (X-3721, 3722); (I) Kızı gönülsüz, güç kullanarak evlendirmek, kaçırmak (II) Buğday saplarını dövenle ezmek (XII-4714) anlamlarında kayıtlıdır.

sürt- Sevortyan (2004:391-392-393), *II sürt-* '1. (bir miktar) rendeley-, sil-; küçük küçük ufala- 2. Silip at-; sil- 3. Bir şeyi bir şeyin üzerine sür- 4. Yüzüne vur-' kelimenin anlamlarını sürüklemek, *III sürt-* 'sürü-, çek-, çekip sürüklet-' olarak vermiştir. Ve bazı kaynaklarda *sür-* 'kov-' ve *sür-*, *sürü-* 'çekmek' kelimelerinin özdeşleştirildiğini de eklemiştir.

Kelime **TDGAEAT**'ta 'temas ettirmek, koymak, sürmek' (YZ 11-4) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *sürtmek*, 'bir şeyi bastırarak diğer bir şeyin üzerinden geçirmek 2. Dokundurmak 3. *teklifsiz konuşmada* Başiboş dolaşmak, yararsız dolaşmak' olarak anlam dairesini genişletmiş olarak kullanılır. **DS**'de *sürtmek*, (I) Söylemek, anlatmak (II) Gizlenmek (III) Badana etmek (IV) Zaman öldürmek, nedensiz gezip dolaşmak (X-3722, 3623); (I) Masal, öykü anlatmak (II) Yıpratmak, eskitmek (XI-4714) olarak kayıtlıdır.

sürü *sür-* 'ten türemiş isim. Clauson (1972:850), *sürüg* kelimesini şöyle vermiştir: "*sür-* 'güdümlü bir şey'; genellikle 'sürü, hayvan sürüsü' geniş anlamda ama bazen özellikle

koyun ‘sürüsü’ veya diğer küçük çiftlik hayvanları, antitez olarak *ögür* büyük hayvanların ‘sürüsü’. NE Tuv. *sürüg*; SC Uzb. *suru/suruv*; NM Kk. *süriw*; Kumuk *siriv*; Nogay *sürüv*; SW Az., Osm. *sürü*; Tkm *sürü*; NC Kır. *sürü*; Uyg. VIII (*u:d*): Man. *yunt sürügi* ‘at sürüsü’; Xak. XI. ‘çiftlik hayvanları’ (sığır, koyun, deve için gelen bir terim); Çağ. XV *sürük* (k’li) ‘kalabalık’; Kom. XIV *sürüv* ‘sürü’; XIV. *sürü:/sürün*; *sü:rük sırt* ‘pullu sürüngenlerden biri, bir cins kertenkele’; *sü:rek sırt* (belki de değişik kelime)”.

Kelime **HFN**’de ‘sürü’

bir **sürü** oglancıkları gördüm i yar

maşer içinde yürürler aşikar

MT’de (29a-8), **ŞŞÇ**’de (7325), **İM**’de *sürü/sürü* (901) ‘sürü topluluk’, **TİKT (M)**’de Birçok, hayli (351a/10), **FFANG**’da *sürü* sürü’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de EOT metinlerinde geçen ‘1. Ehli hayvanlar ve çoklukla koyun, keçi takımı, birlikte gezdirilip bir veyâ birkaç çoban tarafından idâre olunan süt hayvanları 2. Çok kalabalık, bol cemaat 3. Birçok, bir hayli, nice’ anlamalar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘evcil hayvanlar topluluğu’ anlamı yanında ‘1. Bir insanın bakımı altındaki hayvanların tümü 2. Birlikte yaşayan hayvan topluluğu 3. *mecazlaşmış* Yönlendirilebilen insan topluluğu’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir.

sürücü (*sür-* +-(y)*I⁴ cI⁴* (<-gU²çI²<-gU²+çI²) (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-819), *sür+* ü+çi kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Sürü süren, kovalayan* 2. *Kurye, hizmetçi* 3. *Acemi asker toplama, devşirme* 4. *İç sürdürücü, müşhil*’ olarak vermiştir.

Kelime **KMT**’de ‘yumuşatıcı, barsakları ishal edici’ (Ve âmmâ sümüz kızıl tûtdun mizâcı bârid evvelgi derecede, ratbdur 5 ikinci derecede ve olmış **sürücü** ve hâmi tutucudur) (154³⁵), **GBTBİ**’de *sürücü* İshal edici, boşaltıcı (133-b/1) anlamında geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, EOT dönemine ait tıp metinlerindeki ‘*ishal edici, boşaltıcı, yumuşatıcı*’ anlamını kaybetmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime ‘beygir ve deve gibi yük hayvanlarını süren kimse, bu hayvanların kiracası veyahut kiracının uşağı’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1. Çoban, güdücü 2. Karada kullanılan mortorlu araçları sürüp yöneten kimse, şöför 3. Sürü yetiştiren kimse’ anlamlarını

kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de *sürücü* biçiminde 'posta arabası süren kimse' (X-3723) olarak kayıtlıdır.

sütlü (*süt* + (< *sūt* 'süt' (Tekin, 1975:270)) + *l^t* (i.i.y.)) Radloff (1911:IV-837), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Sütlü 2. Sütü olan 3. Süt ile hazırlanan' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'emzikli' {Şehirde ne kadar **sütlü** hatunlar var ise getirdiler. (Hamza. XIV-XV.1,123), **NH**'de Sütlü, emzikli (4b/16), **EM**'de *südlü* Sütlü, sütü karıştırılmış (58a/3) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Sütle yapılmış, sütle karışık 2. Memesinde süt bulunan, emzikli, sağmal' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, '1) İçinde süt bulunan, sütle yapılan, 2) Süt veren sağmal, 3) Taneleri sertleşmemiş, yumuşak taneli (mısır, buğday vb.) 4) Sütlaç' daha önce kazandığı anlamlara yenilerini ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, *sütlü/sütlaç* biçimlerinde 'sütlaç' (X-3727) olarak geçer.

süzek, (süzgü) (*süz-* + -(ğ) *A²k* (f.i.y.)) ekinin eklenmesiyle türemiş isimdir. Radloff (1911:IV-847) *süz+güç* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*filtre, küçük elek, delikli kaşık*' olarak vermiştir. Sevortyan (2004:368) da hareketin sonucu anlamında *süzme*; hareketin aracı anlamındaki *süzme* ve *süzgüç* kelimeleri vardır.

Kelime **TAS**'ta 'testinin ağzına bağlanan tülbent' {El-feddamü [Ar.]: İbrık ağzına ve gayri kap ağzına kodukları **süzek**. (Terceman. XV. 123), **MNHS**'de Süzgeç, süzmeye yarayan alet (25a.2) anlamlarında kullanılır. **Kâmûs-ı Türki**'de 'İnce süzgeç; sıvıları ve suya atılmış sebzelerin suyunu süzmeye yarayan ufak delikli kap', günümüzde **TS**'de *halk ağzında* kelime 'süzgeç, filtre' temel anlamı yanında, *sinema* 'ışığın önüne konulan, ince kumaş veya tül den yarı saydam yayındırıcı' anlamında kullanılmasıyla da anlam dairesini terim yoluyla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Süzgeç, sıvıları süzmekte kullanılan gereç (X-3730); *süzek/süzeyh* biçimlerinde 1. Yoğurt biriktirilen büyük, taş kap (XII-4716) anlamlarında kayıtlıdır.

süz- (< **süz-* 'süzmek' (Tekin, 1975:270) Clauson (1972:861), kelimeyi şöyle açıklamıştır: "temel anlamı '(sıvıyı Bel.) süzmek veya süzgeçten geçirmek', "Uyg. VIII, Hak. XI, Çağ. XV'te (1) kanatlarını büküp yere doğru süzülürken kuşlar için (2) sarhoşluk veya uykulu durumda (gözleri) süzdürmek; bu anlamlarda *süz-* tek başına

kullanılmaz, fakat 'kuş' (özne olarak) veya 'gözler' (nesne olarak) ifade edilmeli". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Süz-, filtrele-, temizle-, ele-, yavaşça iç-, iç-, kurut-, boşalt- 2. Temizlen-, şeffaf ol- 3. Yakala-, sudan kepçe ile al-, dökü-; sıvı üzerinden toplamak (mesela, köpüğü) 4. Balık ağı ile balık avla- 5. Gözleri süz-, gözleri kıp- bakış at-, dikkatlice bak-; mahmur mahmur bak-, gözleri yarı açık bak-' olarak vermiştir. Gombocz, Türkçe *süz-* kelimesini Moğolca kelimelerle karşılaştırmış ve *sız-* kelimesini bu sıraya dahil etmiştir. Räsänen ve Ramstedt, Moğolca *sigü-r-* 'temizle-, filtrele-' ile karşılaştırmıştır. Bu köken bağlantısını lehçelerdeki türemiş kelimelerin yapısı ve semantiği de ispatlamaktadır. Sevortyan, *süz-* ve *sız-* arasındaki köken özdeşliğin şimdilik kanıtlanmadığını söylemiştir. İki kelime arasında fonetik ve semantik ayrılıklar da vardır (2004:366-368).

Kelime **HN**'de 'süzmek, çıkarmak'

Talup hikmet denizinden **süzerler**

Fesâhat silkine dürlür düzerler (334)

MNHS'de, **GBTBİ**'de *süz-* (110-a/11) ve **T**'de *süz-* (18b-4) 'süzmek, sıvı haldeki bir maddeyi kaba şeylerden temizlemek için kevgirden geçirme işlemine tabi tutmak', **MN**'de *süz-* Süzmek (Göz) (298-1), **ŞŞÇ**'de *süz-* Gözetlemek (12076) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de de EOT dönemindeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *süzmek* kelimesi yeni anlamlar kazanarak, anlam dairesini genişletmiştir: 1. Bir sıvıyı, içindeki katı maddelerden ayırmak için bez veya delikli bir kaptan geçirmek 2. Bazı sıvıların yoğunlaşmasına yol açan, katı ve tortulu maddeleri bu sıvılardan ayırmak 3. Gözle inceleyerek dikkatle bakmak 4. Göz baygın ve anlamlı bakmak, **DS**'de *süzmek*, (I) 1. Gözden geçirmek 2. Tanımaya çalışarak bakmak (II) Temize çekmek (III) Avcı nişan almak (X-3730, 3731); *süzmeğ* (I) Ağır ağır oynamak, dans etmek (II) Süzmek, *süzmek* İnceleyerek bakmak (XII-4716) anlamlarında kayıtlıdır.

şaşırmak (*şaş-* + *-(I^t)r* (f.f.y.)) Radloff (1911:IV-975-976), *şaş+r* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) '1. Tedirgin olmak, şaşkın kalmak 2. Yanılmak, kafası karışmak' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'yanlış yola gitmek, hedefi şaşırmak, amaçtan sapmak' {Kapudan paşa karadan ve deryadan hücum ile küffarı **şaşırdı**. (Tuh. Le. XVII. 122), **KT**'de *şaşur-*

Şaşırtmalı yapmak; *şaşuru şaşru* Şaşırtmalı, çapraz, çaprazlama (150a-7=20/71), **HN**'de *şaşur-* (7401) ve **FN**'de *şaşur-* (2759) 'şaşırtmak, şaşırmasına yol açmak', **ŞŞÇ**'de *şaşur-* 1. Yanlış yapmak, hata etmek (51624) 2. Şaşırtmak (32064), **Bİ**'de *şaşır-* Şaşırmak, hayret etmek (256) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime EOT metinlerinde kayıtlı olan 'düşünmesinin sırasını kaybedip yanılmak, ne yapacağını bilememek, hayrette kalmak' temel anlamı yanına 'sırasını kaybetmek, bulamamak, doğrultamamak' anlamını da eklemiştir. Günümüzde **TS**'de 'bir işe nasıl başlayıp o işi nasıl sürdüreceğini ve nasıl sonuçlandıracağını bilemeyecek duruma gelmek, içinden çıkamamak' anlamı yanına '1. Doğru, gerçek ve gerekli olanı ayırt edemeyecek duruma gelmek, 2. Ne yapmak gerektiğini bilememek, nasıl davranacağını kestirememek, hayret etmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir.

şaşmak Radloff (1911:IV-973-974), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırgız, Kazan) '*1. Acele etmek, utanmak 2. (Osmanlı) Şaşkın, hayretler içerisinde olmak 3. (Osmanlı) Yan çizmek, yoldan şaşmak 4. (Kazan) Çıldırarak, aklını kaybetmek*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'kaybetmek, şaşırmak'

Ölüm gelicek nâçar dilin tadını **şaşar** Şaşırmak

Erken işini başar tevbeye gel tevbeye (Eşrefoğlu. XV. 26)

YED'de *şaş-* Şaşırmak, bozulmak, yanlış yola gitmek, **DK**'de *şaş-* Şaşmak, sapmak, yolunu şaşırmak, kaybolmak (34-2), **FN**'de *şaş-* 1. Şaşmak, hayret etmek, şaşırmak, şaşkınlığa düşmek (4347) 2. Kaymak, şaşmak (4850), **KY**'de (311), **HN**'de *şaş-* (1846), **Bİ**'de (890) ve **FFANG**'da *şaş-* 'şaşmak, hayret etmek, şaşırmak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, (herhangi bir olay ve durum karşısında) "şaşırmak" temel anlamı yanında, "1) Umulmayan, beklenmeyen veya olağanüstü bir olay, bir olgu karşısında şaşkın duruma gelmek, hayret etmek, 2) Yolundan sapmamak, gidişini değiştirmemek veya yanılmamak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini şaşırmak kelimesinde olduğu gibi aynı kavram alanı içerisinde ve benzer anlamlar kazanarak genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*tanmak, hayret etmek, hayran kalmak, garipsemek*' anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamların **TS**'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE
SÖZ VARLIĞINDAKİ DEĞİŞMELER VE ANLAM
OLAYLARI
ÜÇÜNCÜ CİLT**

DOKTORA TEZİ

Emine ATMACA

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Vahit TÜRK

TEMMUZ-2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

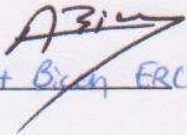
ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE
SÖZ VARLIĞINDAKİ DEĞİŞMELER VE ANLAM
OLAYLARI
ÜÇÜNCÜ CİLT

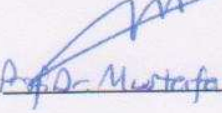
DOKTORA TEZİ

Emine ATMACA

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Bu tez 08/07/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oyçokluğu/oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Bican ERGİLİSOY

Prof. Dr. Mustafa ÖNER

Prof. Dr. Vahit TÜRK

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Haluk SELVİ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yavuzhan ŞANLI

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

şenlik, (şinlik) (*Ermenice şen+ + +II⁴k (i.i.y)*) Radloff (1911:IV-1004), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Sevinç, kıvanç* 2. *Refah (das gedeihen eines)* 3. *Toplu, gösterili bayram*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘meskûn ve mamur olma hali’

Şenliği yok bir harab-âbâd imiş dünya-yı dün

Her saat bir derdi, her gün bir gam-ı ferdası var (Yahya. Bey. XVI. 131)

Kâmûs-ı Türkî’de “bir yerin bayındır, güzel ve bakımlı olması” anlamı yanında “1. Güler yüzlülük 2. Kandiller yakmak sûretiyle ve türlü oyunlarla top, tüfek atarak sevinç ilânı, donanma, bayram, 3. *mecazlaşmış* Düğün, dernek, ziyâfet” olarak hem somut hem de soyut anlamlarda anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, ”1. Şen olma durumu, şetaret 2. Belli günlerde yapılan, coşku veren eğlendirici gösterilen tümü, bayram, 3. *sinema tiyatro* Festival, 4. *mecazlaşmış* Seviç, neşe” anlamlarında somut, soyut ve terim anlamlarıyla anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ayrıca **TS**’de kelimenin daha önce **TAS**’ta ve **Kâmûs-ı Türkî**’de geçen ‘*bayındır, meskûn*’ anlamı kaybolarak anlamında bir daralma olmuştur. Kısacası kelime hem bir anlam daralması hem de bir anlam genişlemesi durumu vardır. **DS**’de kelime, (I) 1) Kalabalık, bayram kalabalığı, 2) Aile, çocuklar, 3) Eş, karı, 4) Konuk (X-3760) anlamlarında kayıtlıdır.

şiş (< *sîş (Tekin, 1997: 324)*) Radloff (1911:IV-1082-1083), kelimenin anlamlarını (Şor, Kırım, Osmanlı) ‘1. *Üzerinde et pişirilen demirden yapılmış sivri çubuk* 2. (Şor) *kapandaki demir çubuk*’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘sivri demir çubuk, şiş’

Taşınur kuşlar anda **şişler-ile**

Bitürürler işini dişler-ile (39656)

Günümüzde **TS**’de (II) kelime ‘bir ucu sivri, demir veya ağaçtan, bazen silah gibi kullanılabilen ince uzun çubuk’ anlamı yanında ‘1. Örgü örmekte kullanılan, metal, ağaç, kemik vb. nden yapılan uzun çubuk ‘2. Şişe geçirilerek veya şişte pişirilmiş olan (et)’ olarak farklı kullanımlar sonucunda anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de bu

genişleme, ‘1. Ekmek pişirmekte kullanılan ağaç çevirgeç 2. Sacda ekmek çevirmeye yarayan ucu sivri demir çubuk 3. Tandır karıştırmaya yarayan demir 4. Tandırda kelle ütölemek için kullanılan sivri demir çubuk 5. Ateş küreği’ (X-3786) anlamlarıyla devam etmiştir.

şiş- Radloff (1911:IV-1083), kelimenin anlamını (Kırım, Şor, Kuman, Osmanlı, Çağatay, Kazan, Barabin) ‘*şişmek, kabarmak (mesela; bal yiyenin gözü şişer)*’ olarak verir.

Kelime **KBP**’de ‘kabarmak’ (Ola kim yüzi dahı **şişe** ve gözünden burnından su ...), **HHT**’de *şiş-* Vücudun herhangi bir organının dışarıdan gelen bir etkiyle büyümesi [027b/7], **T**’de *şiş-* (17a-6) ve **MNHS**’de *şiş-* (116b.13) ‘şişmek, herhangi bir organda hastalıktan dolayı şiş meydana gelmek’, **TM**’de *şiş-* (91b-7) ve **EM**’de (46b/9), *şiş-* ‘şişmek’, **MM**’de *şiş-* Ölmek (1690) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime ‘kabarmak, gerilmek’ temel anlamı yanına ‘1. Üfürülmek, çürümeden kabarmak 2. Şişman olmak, semirip kalınlaşmak 3. (Su vb.) yükselmek, kabarmak, taşmak 4. *mecazlaşmış* Yürümek veya koşmaktan çok yorulmak’ olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de yukarıdaki EOT metinlerinde geçen “1. İçi hava veya gazlarla dolarak gerilmek 2. Bir şey emerek hacmi büyüme, genişlemek 3. Vücudun bir yeri içine yabancı bir maddenin girmesiyle veya başka bir etkiyle gerilmek, kabarmak” anlamlarına “1. Çok yemek yiyerek rahatsız olacak kadar doymak. 2. *mecazlaşmış* Gururlanmak, büyüklenmek. 3. *argo* Utanmak, mahcup olmak 4. *spor* Yorularak koşuyu veya müsabakayı sürdürmez olmak” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut, soyut ve terim yönünden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de geçen *mecazî* anlam, **TS**’de somut anlamda ve bir spor terimi olarak kayıtlıdır. **DS**’de kelime, (I) 1. Onurlanmak, kibirlenmek 2. Şımarmak, nazlanmak (II) Ölmek (III) Uyumak (X-3788); 2. İnatlaşmak (XII-4729) anlamlarında kayıtlıdır.

taban, (tapan) Clauson (1972:441), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “‘ayağın tabanı’; çeşitli genişlemiş ve mecazî anlamlarla bütün modern şivelerde yaşıyor. Taban Uyğ. VIII’ de bir bitkinin adı. Şüphesiz alıntı bir kelime ve *daban* ‘dağ geçiti’ Uyğ. XIV’ de Moğ.‘dan alıntı bir kelimedir.“ Sevortyan, *da:ban* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Taban* (*ayakkabının*), *ayak*, (*mecazî*) temel, bir şeyin alt kısmı kolonun temeli (*kaide*), *bitkinin*

sapının alttan çıkan ince yaprakcıklar 2. *Topuk (ayağın), topuk (ayakkabının), ayakkabı arkası* 3. *Eli veya ayağın etli kısmı; ayak bileğinin etli kısmı, hayvanın arka ayağı* 4. *Hayvanın geniş pençeleri, pençe el* 5. *Kayağın tabanı, araba tekerleğinin tabanı* 6. *Çapraz giriş, yatay giriş, değirmen taşının altlığı* 7. a) *Düz, pürüzsüz yer* b) *düz, pürüzsüz yer, kaygan* 8. *Tırmık* 9. *Değirmen taşının çalışmasını ayarlayan metelik kısım* 10. *Yüksek dayanıklı çelik (kılıçlar vs.)* 11. *(mecazî) Kale, sertlik, mertlik, kararlılık, enerji* 12. *Fut ('adım' ölçüm birimi), uzunluk, ölçüm birimi = 'tapan'* 13. *Bitki adı* olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: Kelime, iki heceli ve türeme bir kelimedir. **tap* (a)- 'bas-' + -n. **ta: pa-* (> *ta:ba-*) Söz konusu kelime, *tapa-* < *tap* (isim) 'iz, nişan, bere' *tapta-* 'bas-' kelimesinde de vardır. Kelimenin eski şeklini Räsänen, **tāpan*; Doerfer, **tāpān* (ikinci hecedeki uzun vokalliliği açıklamamıştır.) Vambéry, *taban, tûb, tib* 'dip' kelimelerini birleştirerek açıklamaya çalışmıştır. Ancak Sevortyan, Vambéry'nin *taban, tûb, tib* 'dip' kelimelerini birleştirmesini kabul etmemiştir (1980:110-111).

Kelime **TAS**'ta 1) Ekincilerin tohumu örtmek için ve taprağı düzlemek için tarlaya gezdirdikleri ağaç veya demir. {hâkeş [Fa.]: Ekincilerin **taban** tabir ettikleri âlettir. (Bürh. XVIII-XIX. 2332) 2. Binalarda çatının, üzerine dayandığı ağaç {Başt [Fa.]: Ol büyük ve kalın kireğe derler ki sakf-i haneyi anın üzerine vazederler. Kârgir binalarda giriş ve üstün ağacı ve ahşap binalarda iki yana konmağla **taban** tabir ederler. (Bürh. XVIII-XIX. 97), **TİKT**'te 1. Ayağın alt yüzü (93b/17) 2. Çadır ve otağlarda yere serilen dokunmuş sergi (117a/20), **BH**'de Taban, yer (49A/7), **KT**'de Ayağın alt yüzü, taban (39a-6), **MŞ**'de Taban, ayak tabanı (32b/15) olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, (I) 1) Ayağın alt yüzü, aya, 2) Üstü kapalı bir yerin gezinilen, ayakta basılan yüzü, tavan karşısı, 3) Ayakkabının alt bölümü, 4) Kaide, 5) Bir şeyin en alt bölümü, 6) Değerlendirmede en alt derece, 7) Bir toplumu, bir kuruluşu oluşturan, yönetime katılmadan etkili olan kitle, 8) Temel, temel ilke, baz, 9) *coğrafya* Bir ırmağın en derin olan orta yeri, 10) *deniz* Dikey duran direk, çubuk, seren vb.'nin alt bölümü, 11) *matematik* Bir cismin veya biçimin yüksekliğini ölçmek için aşağıdan yukarıya doğru başlama noktası olarak alınan yüzey veya çizgi, kaide, 12) *halk ağzında* Tarlanın düz ve verimli kesimi, 13) *eskimiş* Kılıç vb. yapımında kullanılan iyi cins demir' olarak hem somut hem de soyut anlamlarda anlam dairesini çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1.

Kunduranın altını meydana getiren kösele 2. mecazlaşmış Dayanma, direnme 3. Tarla veya dağın yassı ve düz sırt şeklinde olanı 4. Her şeyin altına yatık vaziyette konmuş kereste vb. kâide 5. Tarlanın toprağını bastırmak için yuvarlanan ağır silindir biçiminde somut ve soyut anlamlarla da kayıtlıdır. Kelime, TS'de bu anlamları kaybettiği için anlam daralması da yaşamıştır. **DS**'de kelime, (I) 1) Tekerlek çemberi, 2) Tohum ekildikten sonra tarlayı düzeltmeye yarayan yassı ağaç araç, sürgü, (II) 1) Tarlanın çukur yeri, 2) Tarlanın düz yeri, 3) Toprağı verimli tarla, (III) 1) Evlerin zemin katı, 2) Toprak tabanlı ev, 3) Direkler üzerine oturtulmuş tahta ambarın tabanına yerleştirilen kare biçimindeki ağaç kirişler, (IV) Temel, asıl (X-3797) anlamlarında kayıtlıdır.

tabanca, (tapanca) Radloff (1905:III-966), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Tokat 2. Silah, tabanca' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'tokat, şamar' {Çünkü gönüle girmeğe yol vermediler İblis'e, belki red **tabancasıyla** yüzre urdular. (İrşad. XV. 74), **FN**'de (4207), **KY**'de (289), **IN** (4492), **HHT**'de [039b/10] 'tokat, şamar; sille' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'avuç içi, tokat, şamar' anlamı yanında '1. Cepte veya belde taşınan ve tek elle kullanılan küçük boyda ateşli silah.2. Basınçlı hava yardımıyla boya, cila vb. koruyucu ve süsleyici maddeleri püskürtmeye yarayan cihaz 3. Elektrikli lehimleme âleti' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**'de 'tokat, şamar' anlamını kaybetmiş, bu sebepten de anlamında küçük bir daralma yaşamıştır. **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'deki '1) Kısa, hafif, cepte veya belde taşınan ateşli silah, 2) Boyacılıkta kullanılan, basınçlı hava yardımıyla boya püskürtmeye yarayan araç' anlamlarında kullanılarak EOT metinlerindeki anlamını genişletmiştir.

tamga Clauson'un (1972:504-505), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "kelime, -ga ekiyle biten eski kelimelerden biridir. Kelimenin anlamı orijinalinde 'işaret' veya 'ata, sığıra ve diğer çiftlik hayvanlarına vurulan sahibini gösteren damga' olarak geçer. Oldukça eski bir dönemde Avrupa arması ve miğferi gibi bir şey olmuş, bu şekilde pek çok Orhon metinlerinde ve Kırgızlarda cenaze töreni anıtında ortaya çıkmıştır. Clauson devamında da kelimenin Çince 'mühür' için kullanılan bir kelime olduğunu ve Moğ.'ya bu anlamda *tamağa* (Kow.) olarak geçmiştir". Sevortyan (1980:110), sözlüğünde damga

kelimesine yer vermemiştir. Ancak *da:ban* kelimesini açıklarken *tapa* < *tap* (isim) ‘iz, nişan, bere’ kelimesini verir. Bizce muhtemelen *damga* kelimesi, bu kelimedenden gelmektedir.

B. Şanjarhan’ın “*Dilin İşaret Sistemiyle Dilin Damga Sistemi Arasındaki Meselelerin İlişkisi Hakkında*” (*Тілдік Белгі Және Тілдік Таңба Туралы Мәселелердің Ара Қатынасы Жөнінде*) makalesinde kelimenin kökeninin ‘alışlagelmiş bir düşünceyle *tam* kelimesinden getirildiğini; ancak başka köken ihtimalleri üzerinde de durulabileceğini belirttikten sonra kelimedeki *tan* morfeminin “tanımak, bilmek” anlamında; *ba* morfeminin ise ‘yazmak’ (*tanba*, görünüş, biçim)’tan geldiğini söylemektedir.

Kelime **TAS**’ta ‘damga, nişan, alâmet’

Şolok dem ki kıldı nazar şah-ı Çin

Görür kızı **tamgası** urlu kışın

CTD’de ‘Damga, nişan, belirti, iz, alâmet’ anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *damga* kelimesi, “bu araçla basılan nişan, işaret” anlamı yanında, “1) Bir şeyin üzerine işaret basmaya yarayan araç, 2) *mecazlaşmış* Bir kimsenin adını kötüye çıkaran, yüz kızartıcı durum, 3) Bir şeyin kime, hangi çağa ait olduğunu gösteren belirgin, iz, işaret, nitelik” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de, kelimenin **TS**’deki ‘*bir kimsenin adını kötüye çıkaran, yüz kızartıcı durum*’ mecazî anlam kayıtlı değildir. Kelimenin bu anlamını kazanması oldukça yenidir. **DS**’de *tamğa* biçiminde ‘benek, nokta’ (X-3817) olarak geçer.

tanı- Radloff (1905:III-825-826), kelimenin anlamını (Osmanlı Azeri, Kırım, Altay, Teleüt, Şor, Lebedin, Sagayday, Koybal, Küerik, Kırgız, Kara Kırgız, Kazan, Karayim, Kuman) ‘*bilmek, tanımak*’ olarak kaydeder. Clauson (1972:516), kelimenin anlamlarındaki bazı zorlukların eşesli olmasına dayandırır: *tanu:- (d-)* ‘tartışmak, tavsiye, önermek’ ve benzeri, *tanı:- (t-)* ‘biriyle tanışmak için’.

Kelime **FN**’de ‘tanımak, doğru ve tam bilgisi olmak’

Özüni **tanı** i evlad-ı adem

Ne hilkatsin yakin i nur-ı âlem (1896)

KT'de *dan-* Ünsiyet peyda etmek, alışmak (167a-11=24/27), **ŞŞÇ**'de 1. Tanımak (5811) 2. Bilmek (13423) 3. Anlamak, vukufu olmak (1547) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime EOT metinlerinde kayıtlı olan '1. Biri ile bilişikliği olmak, bilişik olmak 2. Kim olduğunu seçmek, fark etmek, ayırmak' anlamları yanında '1. İnanmak, kabul ve tasdik etmek 2. Uymak 2. İtiraf etmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, EOT metinlerinde kayıtlı olan '1. Daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak 2. Daha önce görmüş olmak, ilişkisi bulunmak, bilmek 3. Bir kimse veya şeyle ilgili, doğru ve tam bilgisi bulunmak' anlamları yanında '1. Bilip ayırmak, seçmek, ayırt etmek 2. *hukuk* Varlığını kabul etmek. 3. Boyun eğmek, yargısına uymak, saymak. 4. Sorumlu bilmek 5. Bir şeyin yapılması, bitirilmesi için belli bir süre vermek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut, soyut ve terim yönünden çok genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'deki '1. *İnanmak, kabul ve tasdik etmek* 2. *İtiraf etmek*' anlamlarının **TS**'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam genişlemesi yanında anlam daralması yaşadığını da göstermektedir. **DS**'de *tanımak*, 1. Dikkat etmek 2. Denemek (X-3820) anlamlarında kayıtlıdır.

tapmak Radloff (1905:III-947) kelimeyi iki ayrı başlıkta ele almıştır: tapmak I (Osmanlı, Uygur) kelimesinin anlamını '*ibadet etmek*'; tapmak II (Osmanlı, Uygur, Çaçatay, Tarançin, Altay, Teleüt, Lebedin, Şor, Sagayday, Koybal, Küerik, Kuman, Kazan, Karayim, Kırgız) kelimesinin anlamını '*olmak, ulaşmak elde etmek*' olarak verir. Clauson (1972:435), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: '*hem insan olarak yöneticiye hem de Tanrı'ya hizmet etmek anlamında, yani tapma*', sadece GB Osm'da *tap-* '*tapmak*' geçmektedir.

Kelime, '*hizmet etmek*' temel anlamından hareketle Eski Türkçeden itibaren günümüze kadar yeni anlamları da bünyesine katarak anlam dairesini genişletmiş ve yaygın kullanılan kelimelerden birisi olmuştur.

Taradığımız temel kaynaklardan biri olan **TAS**'ta iki eşesli kelime birbirine karıştırılarak aynı madde içerisinde verilmiştir. Kelimenin aşağıdaki "1. ve 2. maddedeki" anlamlarının yanına "3. Bulmak; haiz olmak" (Ruşeni. XV. 57) anlamı da verilmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) İnkıyat etmek, tâbi olmak, boyun eğmek, tazim etmek, perestiş etmek, mutavaat etmek. {İmre bu hali görecek: **Tapdık** hünkârım tapdık deyüp üç kere ikrar eyledi, andan sonra da Tapdık İmre oldu. (Bektaş. XV. 114)
2) Takdim etmek, sunmak.

O şehirler kim cihanda açtı rahı

Tapuğa **tapdıklar** taht ü külâhı (Şeh. Ş. XVI. 513)

KT'de *tap-* İbadet etmek, kulluk etmek (1b-3=1/4); *tapmak* İbadet etme, kulluk (14b-1=2/193), **YED**'de **MİVU**'da (8a/7), **CM**'de ve **HN**'de *tap-* **TİKT**'te (98b/9), (2809), 'inkıyat etmek, tâbi olmak, boyun eğmek, itaat etmek, boyun eğmek, bağlanmak', **ŞKM**'de *tap-* Tapmak, kullukta bulunmak (47a/9), **FN**'de *tap-* 1. Tanrı'ya tapmak, kulluk etmek (625) 2. Puta, ateşe vs. tapmak (2425) 3. *mecazlaşmış* Tutku ile sevmek, bağlanmak, tapmak (7349), **TM**'de (76b-5) ve **ŞŞÇ**'de (I) Tapmak, ibadet etmek (34700) anlamlarında kayıtlıdır.

XX. yüzyıldan sonra kelime, daha önce **TAS**'ta kazandığı 'takdim etmek, sunmak' anlamlarını kaybettiği için anlam dairesinde bir daralma yaşanmıştır. XVI. yüzyılın başlarında Derviş Muhammed Yemînî'nin **FN**'sinde kelimenin 'tutkuyla sevmek, bağlanmak' *mecazî* anlamını kazanmasıyla kelimenin anlam boyutunda soyutlaşmanın ve genişlemenin de başladığını söyleyebiliriz. **Kâmûs-ı Türkî**'de *tapmak/tapınmak* ve **TS**'de kelime, 'Tanrı'ya kulluk etmek' temel anlamı yanında '1. Herhangi bir şeyi "Tanrı" diye tanımak, 2. *mecazlaşmış* Tutku ile sevmek, bağlanmak' olarak anlam dairesini biraz genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki '*herhangi bir şeyi "Tanrı" diye tanımak*' anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (II) Başa kakmak, (III) Bir şeye tutkun olmak, düşkünlük göstermek (X-3827) anlamlarında kayıtlıdır.

tapu (<<*tapığ*) Radloff (1905:III-951), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*herhangi bir yerin sahipliğine dair belgenin adı*' olarak vermiştir. Clauson (1972:437) kelime hakkında şu açıklamayı yapar: "*bu kelime dudak çekimi*' vasıtasıyla kısa zamanda '*tapuğ*' olmuş, XIX'a kadar GB Osm'da '*tapu*' olarak yaşamıştır. Ancak sonraki dönemlerde Grekçe topos'un bozulmuşu olan '*tapu*' '*arazi ruhsatı*' ile karışmaya başlamıştır. Şimdi kullanım dışıdır." M. Kara'ya göre *tapı* ve *tapu* kelimelerinin her

ikisinin de kökeni tap- ‘bulmak; ibadet etmek’ fiilinden türemiştir. Bunlardan ikinci kelimenin Grekçe *topos* ile bir ilgisi de yoktur (2004:60).

‘*Hizmet, ibadet, hürmet*’ anlamındaki kelime, Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılmıştır. Bugün Kâmûs-ı Türkî’de Standart Türkiye Türkçesinde Türkçe ‘hizmet anlamındaki’ tapu kelimesi kayıtlı değilken *topos*’un bozulmuşu *tapu* kelimesi vardır. DS ise kelime ‘*tapı, tapu*’ biçimindedir, Eski Türkçe, EOT metinlerinde benzer anlamlar ile Clauson’un değindiği gibi Grekçe *tapu* kelimesi yan yanadır.

Kelime **TAS** 1) Huzur, nezd, makam. {Hattâ kim Süleyman **tapusuna** geldi. (Enb. XIV. 642)

2) Zat, zatı âli, hazret.

Dedi buyurursan içeri gire

Tapuğu mübarek yüzünü göre (Süh. XIV. 50)

3) Hizmet, vazife, ibadet, tazim, hürmet.

Hak seni sultan kılısar kamuya

On bir kardaşın tapusar **tapuya** (Yüz. Şeyd. XIII. 2)

4) Af dileme râsimesi {Tabuğ [Fa.]: Maveraünnehr Lûgatinde Türklerin **tapu** tabir ettikleri resm ü edeb-i örfiye denir ki bir şahıstan bir cünha sâdır olsa salâtin ve vüzera pâşgâhlarında ayak ve baş açık ve iki eliyle kulakların tutup rüku heyetinde durur ve peyderpey itizar ve istida-yi afv-ı şehriyar eyler. (Bürh. XVIII-XIX. 171), **BHMİH**’de Tapınma, hizmet etme (Kâş., Caf., TT. Müh. *tapug*; Caf. *tapıg, tapag*; Abu H., Housma *tapu*; Ettuhfe *tapu*: Hizmetçi), **SN**’de 1. Zat, hazret (422) 2. Huzur, ön, kat, yan (128) 3. Hizmet, kulluk (156); *tapu it-* Hizmet, kulluk etmek (2062); *tapu kıl-* Yüceltmek, saygı göstermek (1703), **HAR**’da Hazret, zâtîâli, yüksek şahıs (70), **YZ**’de 1. Huzur, ön, kat, yan, nezd (34a.973) 2. Görev, hizmet (33b.965); *tapu etle-* Saygı göstermek, ululamak (36a.1034) *tapu kıl-* İtaat etmek, hizmet etmek, saygı göstermek (10a.255), **MN**’de I. Hizmet (394-3) II. Hazret, huzur (112-10), **IN**’da Huzur, hazret (1696); *tapu kıl-* Hürmet göster-, tâzim et- (8132), **ŞŞÇ**’de 1. Makam, huzur, nezd, (308) 2. Zat, hazret

(6465) 3. Saygı, tazim, hizmet (52), **FR/K**'de Huzur, makam, hizmet, görev, saygı, ibadet, af edilme (17a.1) soyut ve somut anlamlarda anlam dairesini çok genişletmiştir.

XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, daha önceki EOT döneminde kazandığı '*zat, zatı âli, hazret, hizmet, vazife, ibadet, tazim, hürmet, af dileme râsimesi*' anlamlarını kaybetmiş, başka bir kavram alanı içerisinde daha çok terim anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Devlete ait arazinin birine verilmesi esnasında devletin, araziye uhdesine olan kimseden, yapılan muameleler için aldığı para ve tapu memuru tarafından verilen senet 3. Bir gayrı menkulün üstündeki mülkiyet hakkını gösteren belge, **TS**'de *hukuk* 1) Bir taşınmazın üstündeki mülkiyet hakkını gösteren belge, 2) Tapu işlerinin yürütüldüğü kuruluş' anlamlarıyla kayıtlıdır. **DS**'de *tapı*, (II) Tapınılan şey (X-3824); *tapuk* (II) Boyun eğme, gönül verme (3830) anlamlarında kayıtlıdır.

toĝru Clauson (1972:473), kelimenin yapısı için *toĝur*'ın zarf fiil almış şekli, hem zarf hem de isim olarak kullanıldığından, '*orijinalinde (fiziki olarak) 'doĝru*' bundan mecazî '*doĝru, dürüst, sadık*' anlamına geldiğini ifade etmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. a) *Doĝru, düz* b) *Düz, yönde, tam* 2. a. *Doĝru, hakiki* b. *Doĝru* 3. a. *dürüst, adaletli, terbiyeli, samimi. Açık sözlü* b. *Doĝru söz* 4. *Hakikat, gerçek* 5. a. *Karşı tarafındaki karşı duran* b. *Karşı taraf* c. *Karşıda* 6. a. *Genişlik, enine genişlik* b. *Enine genişlikte giden/yatan* c. *Enine; genişliğinde* 7. *Yad, yabancı* 8. *Edat fonksiyonunda*' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: *toĝuru~ toĝuri, toĝura* ile karşılaştırdığımız zaman toĝır kökünde görebiliriz. Bu galiba fiildir. *toĝur-u* ve *toĝır-a* ise fiilden *-ı~ -a* eki ile türemiş isimlerdir. Doĝru kelimesi, *toıır-, toı-* ile bağlantılıdır, 'yükselmek, yukarı kalk-' anlamındadır. Bang'a göre kelime *toıruş* fiilinden türemiştir. Gabain ve Brokelmann'a göre *toıur- -ı-*, Doerfer'e göre **toĝrē < toĝuru* 'fiziki doĝru, düzlük anlamında' (1980:249-251)dir.

Kelime **ŞKM**'de *toĝru* 'doĝru, gerçek, hak, düz, hak üzere' {Kendüzin gökcek zikirden ve **toĝru** fikirden ve ulu sevâbdan (10a/5), **DAH**'da *toĝrı* Doĝru: müstakim, üstüva, rasıt, dürüst, afif, muhazi (Çaĝ). 12, 13, 21), **GN**'de *doĝru* Doĝru, düz; *toĝru* Doĝru, hak, **ETASAKT**'ta *doĝrı ol-* Doĝru olmak, doĝrulukla hareket etmek (367a/7=946/13), **MM**'de *toĝrı* Doĝru, hakikat, gerçek (2201); Akla ve mantık ölçülerine uyan (1729); Dosdoĝru, hiçbir yöne sapmadan (3021), **TİKT (M)**'de *toĝrı* 1. Gerçek, doĝru

(249a/17) 2. Düz, şaşırmadan (255b/2); *togru* 1. Yalan, yanlış olmayan, gerçek (415a/3) 2. Doğru, hak, Allah'ın istediği gidiş (287b/1) olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime 'eğri olmayan, düz, bir uctan bir uca aynı yön ve yol üzere giden' temel anlamı yanına '1. Yalan olmayan, gerçek 2. Yalan söylemeyen, doğruluktan ayrılmayan 4. Doğrulukla hareket eden, namuslu 5. Hile bilmez, dürüst hareket eden 6. Yanlışsız, hatasız, sağlam' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, yukarıdaki **Kâmûs-ı Türki**'deki anlamların yanına '1. *matematikte* İki nokta arasındaki en kısa çizgi, 2. Yakın, yakınlarında 3. (*edat fonksiyonlu isim olarak*) Karşı yönünce' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

ton- Clauson (1972:513) *toŋ-* (*d-*) kelimesinin anlamını 'çok üşümek' olarak verir. Severtyan, kelimenin anlamlarını '1. a) Üşü-, don-, ayazla-, sağuk al-, soğuğu hisset-, donakal-, çok üşü-, buz gibi ol- soğuktan uyuş-, katılaş-, donmuş/buz tutmuş halde ol-, buzla kaplan- buza dönüş- b) (*mecazî anlamlar*) donakal-, uyuş-, hissetmeyi kaybet-, çok şaşırıp hareketsiz kal- 2. Soğut-, 3. (*mecazî*) Erin- üşen-' biçiminde kaydetmiştir. Şerbak kelimenin eski şeklini **toŋ* 'soğuk, ayaz, kuru, soğuk' olarak vermiştir. Brockelman'a göre *toŋ-* 'çok üşümüş' anlamında yansıma bir kelimedir (1980:265-267).

Kelime **D**'de (*mecazlaşmış*) beklenmedik bir durum karşısında hareketsiz kalmak'

Ol du'ayı virdi peygâmbere aña

Uyanu geldi Melik kaldı **toŋa** (226b/2)

KİG'de Donmak, katılaşmak (135a/11), **YİŞ**'te *ton-* Göz donması hastalığı (137a/1), **MŞ**'de *ton-* Donmak, işlevini yapamaz duruma gelmek (79b/11), **GBTBİ**'de *don-* Donmak, matlaşmak (buz tutmak, soğun etkisiyle katı duruma gelmek) (145-b/12), **Mes.Mur**'de *tonmak* Örtülmek, kapanmak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *donmak*, "*mecazlaşmış* beklenmedik bir durum karşısında birden hareketsiz kalmak" anlamı yanında "1. Sıvı, soğuğun etkisiyle katı duruma gelmek, buz tutmak. 2. Yaşamını yitirmek, soğuktan ölmek 3. Çok üşümek. 4. Bitki soğuktan zarar görmek, yararlanılmaz duruma gelmek. 5. Kimyasal bir etki ile katılaşmak 6. *fizik* Eriyik durumda bulunan bir metal katı duruma geçmek. 7. *mecazlaşmış* Gelişmemek,

yeniliklere açık olmamak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve soyut yollardan genişletmiştir.

toprak *topra*:- ‘kurumak’tan türemiş isimdir. Radloff (1905:III-1226), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırım, Çağatay, Kuman) ‘1. *Toprak* 2. *İl, ülke, kara*’olarak vermiştir. Clauson’a (1972:443-444) göre kelimenin yapısı ‘*topra-* ‘*kurumak*’ köküne – *k* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Eren (1999:412) kelimenin kökenini, <*topur+-(a)k* küçültme eki olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘yurt, il, memleket’

Anın aslı vü **toprağı** Rum idi

Hüner cümlesi ana ma’lûm idi (Süh. XIV. 26)

KT’de Toprak (207a-2=35/11); *toprak olun-* Toprak haline getirilmek (38b-7), **ŞKM** (11b/6) ve **CTD**’de Yerin üzerini kaplayan madde; toprak renginde; yer, zemin, **GT** 1. Toprak (10b-6) 2. Diyar, taraf (54b-8), **FN**’de 1. Toprak (5202) 2. Topraktan yapılmış (5369) 3. *mecazlaşmış* Ölüm, mezar (1280), **ŞŞÇ**’de 1. Toprak (51) 2. Yer, zemin (9284) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, ‘*mecazlaşmış* ülke’ anlamı yanında, ‘1. Yer kabuğunun, toz durumuna gelmiş türlü kütle kırıntılarıyla, çürümüş organik cisimlerden oluşan ve canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü 2. Arazi, tarla, 3. Topraktan yapılmış, 4. Kara” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘yer, arazi, zâhire ve tahıl vb. kazanç getiren vakıf mallar’ anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS’de olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

toyur- *to:d*’ın ettirgen şeklidir. Sevortyan (1980:252), *-ır/-dır-* ettirgenlik ekiyle türemiş kelimenin anlamını *doyur-* olarak vermiştir. Temel anlamı somut biçimde ‘doyurmak, açlığı gidermek’ demektir. EOT döneminden itibaren kelime, somut anlamı yanında soyut anlamlar da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

Kelime **FN**’de ‘doyurmak, açlığını gidermek’

Safañ varisa gel arduca uygıl

Yakındur itleyim karnuñ **toyurgıl** (6011)

KİG'de *toyurmak* Doyurma (56b/9), **PN**'de *toyur-* Birinin açlığını gidermek, doyurmak (40b/11), **TİKT (M)**'de 1. Beslemek, doyurmak (275a/6) 2. Tatmin etmek (230b/16), **ŞŞÇ**'de 1. (Bir kimsenin karnını) doyurmak (1119) 2. (Bir kimsenin gözünü, gönlünü) doyurmak (5849) olarak hem somut hem de soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *doyurmak*, "açlığını gidermek" anlamı yanında "1. Geçindirmek, yaşamasını sağlamak 2. Bir maddenin içine alabileceği kadar başka bir madde katmak. 3. *mecazlaşmış* Kandırıcı, inandırıcı olmak, tatmin etmek 4. *mecazlaşmış* Para yedirmek. 5. Doyma durumuna getirmek" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

tozutmak *toz*'ın ettirgen şekli. Radloff (1905:III-1216) kelimenin anlamını (Osmanlı) '*toz çıkartmak*' olarak verir. Clauson (1972:573), sözlüğünde bu kelimeyi bir kere geçen kelime (*hapax legamenon*) (occurring only once = tek örneği bulunan) olarak kaydeder.

Kelime **TAS**'ta 'toz heline getirmek, savurmak'

Sürme-i Isfahan gibi ol ana

Isfahanîleri **tozuttu** heman (Atai. Ha. XVII. 91)

MN'de *tozit-* Tozutmak, toz gibi yaymak (110-6), **FN**'de *tozut-* Toz kaldırmak, çevreye toz yaymak, tozutmak (3986), **ŞHŞ**'de *tozit-* 1. Sapıtmak (1200) 2. Toz hâlinde savurmak (1521) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'toz kaldırmak, çevreye toz yaymak' anlamı yanında 1. Kar, toz gibi savurmak, 2. Böbürlenmek, yüksekte konuşup söylediği sözü yerine getirmemek, palavra atmak, mangalda kül bırakmamak, 3. *mecazlaşmış* Aklını yitirmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki '*aklını yitirmek*' *mecazî* anlamı kayıtlı değildir. Öyleyse kelimenin mecazlaşması yenidir.

tü, (dü, tüğ, tük) (< **tū* 'tüy, kıl, saç; renk, at donu' (Tekin, 1975:271) Clauson'un (1972:433), kelime hakkındaki düşüncesi şöyledir: "Özel olarak 'vücuttaki tüy' (saç, 'baştaki tüy'e zıt olarak; kıl 'kıl' genellikle ve özellikle 'kalın tüy, sert kıl'; ve *yü:g* 'tüy'). Fakat aynı zamanda bazen 'kıl' için de kullanılıyor ve **Xak.**'de numaraları olarak **Kâşgarî**'nin diğer çevirileri buna özgü. **Uyg.**'da sürekli olarak *tuu* söyleniyor; *tügi*, muhtemelen *tüsi*'nin yanlış okunmuşu, fakat kelime orta dönemde *tüg* oldu (istisnai

olarak, bu kesinlikle daha önceki değil, daha sonraki şekil) ve *tüg/tük* bütün modern şivelerde yaşıyor.” Räsänen, kelimenin son hecesinde *-y* ve *-k* seslerinin ek olduğunu düşünür, ancak Tenişev (1997:198), *-y* ve *-k* seslerinin modern Türk lehçelerinde kelimenin aslî sesi olduğuna dair örnekler vermiştir. Devamında da kelimenin semantik geçişini ‘vücutta kıl, tüyler’ → ‘hayvan tüyündeki kıllar’ → ‘kuşlardaki tüy’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘tüy, kıl, yün’ {Uyuluğu uzun ve tülü ola. (Hay. XV. 19), **KİG**’de (64b.5), **DK**’de (56-11), **HAR**’da (41), **ETT**’te (HR 41, ŞD 120-6), **GRT**’de (1587), **ŞŞÇ**’de (32938), **Bİ**’de (268) ‘tüy, kıl; saç’, **MT**’de *tü/tüg* Tüy (14a-3), *tül* Tüy, yelek (39b-5) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “insan veya hayvan derisi üzerinde buluna ince kıl” anlamı yanında, “1) Kuşların gövdesini örten ince ve tel gibi uzantıların her biri veya tamamı, 2) Bazı bitki ve meyvelerle bazı dokumalar üzerinde görülen ince, kısa, yumuşak ve sık uzantılar” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’nin 1. maddesindeki anlam kayıtlı değildir. **DS**’de kelime, *tü* biçiminde ‘tüy, ince kıl’ (X-4003) olarak kayıtlıdır.

tümen Clauson’un (1972:507-508), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “Temel anlamı ‘on bin’dir, fakat sık sık ‘pek çok’ anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca kelimenin *A tmān*; *B tmane, tumane* şekillerinin Toharcadan alıntı olduğunu ifade etmiş, fakat Prof. Pulleyblank, bu konuda şifahî olarak kendisine şu bilgiyi vermiştir: “*Bu kelimenin Eski Çince şekil *tman veya wan ‘on bin’den’ alınmış olabilir.*” *Drevnetyurskiy Slovar*’da (1969:596-597), *tümän* kelimesinin anlamları ‘1. On bin 2. Çokluk, çok sayıda, binlerce’ olarak kayıtlıdır. Ayrıca kelimenin farklı yapılarıdaki görünümünde de yer verilmiştir: *tümän ban* (koşma) ‘on binlerce’; *tümän miñ* ‘binlerce bin’; *tümän türlüg* ‘çok çeşitli’ gibi.

Kelime **TAS**’ta ‘On bin, pek çok; fırka’ {İki ulu **tümen** beyi birle sizden yana yürürler. (Fütuḥ. XIV. 355), **DK**’de Tümen, on bin (18-1), **SN**’de (←Far. tūmān) pek çok, **ETT**’de Tümen tümen çok çok, bol bol (ŞD 17-7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘on bin sayıdan oluşan miktar’ anlamı yanında ‘1. Büyük küme 2. (eskiden) İran’da on bin kaçe yani elli kuruş kıymetinde olan sikke’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de *askerî* bir terim olarak 1)

eskimiş On bin, 2) Tugayla kolordu arasında yer alan birlik, fırka” anlamları yanında, ‘1) *eskimiş* On bin erden oluşan, asker kuvveti, 2) *eskimiş* Büyük küme, yığın” anlamlarını ekleyerek anlam dairesi aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Yığın, küme, sürü, (II) Toptan, hepsi birden (X-4010) anlamlarında kayıtlıdır.

Türk Clauson (1972:542-543), kelimenin anlamlarını şöyle verir: “Orjinalde ‘olgunluğun doruk noktası’ (meyve, insan vs. için), fakat daha çok (meyve için) ‘neredeyse tamamen olmuş’; (insan için) ‘hayatın olgunluk döneminde genç ve dinç’. Kavim adı biçiminde kullanılan kelimenin orijinal şeklinin *Türk* değil; *Türkü* olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ”Türkçede Güç Kavramı” (*The Concept of Strength in Turkish*) makalesinde kelimeyi ele almıştır. Kelimenin ‘güçlü’ anlamına geldiği ve boy, millet ismi Türk’ün buradan türediği görüşüne üç noktada karşı çıkmaktadır: a) Kelimenin orijinal şekli, *Türk* değildir; 2) *türk* ‘güçlü’ demek değildir; 3) İsim olan *Türk* ve *türk* (veya *törk*) isminin Kâşgarî tarafından aralarında herhangi bir köken bağlantısı tespit edilmeden alt alta sıralanmış olmasıdır”.

Drevnetyurskiy Slovar’da (1969:599) kelime iki başlıkta ele alınmıştır: *Türk I* 1. Güçlü *türk burqanlarta kin intijiz* (Güçlü Burhanlardan (Budalardan) sonra indiriz (TT III-66)) 2. Çok bol, bereketli, *türk üzüm ödi* (Bereketli üzüm vakti (MK I 353)); *türk kuyas ödi* (güneşin en tepede olduğu (yakıcı) vakit (MK I 353)) *Türk II* (etnik) Türk kağanlığını oluşturan kabileler birliği (KM 7; E 32-10; MK I-350; QBK 4-6; Hüen 100) **Türk sir** (etnik) Türk kabilelerinden birinin adı.

Bugüne kadar Türk kelimesinin kökeni ve anlam/ları hakkında birçok söz söylenmiştir⁴⁵. Bu konuda en son yapılan çalışma, “*Türk*” Kelimesinin Aslı” başlıklı yazısıyla Zikri Turan’a aittir. *Türk* kelimenin yapısı “**tVr-** ‘dermek, toplamak’ kökünden **tVr-ük** ‘derlenmiş, toplanmış’ tır. Kelime bu şekliyle türemiş ve *güçlü, kuvvetli; kuvvet, güç, aralarında birlik tesis edilmiş büyük toplum, millet, devlet; ulu, yüce, büyük,; genç,*

⁴⁵ Türk kelimesi, W. Koelle’ye göre “tur-/tir-” ‘çekmek, cezbetmek’, Wambéry’ye göre “türe-/törü-” ‘türemek’> Türk= yaratılmış, mahlûk, Ziya Gökalp’e göre “türk: türelî”, Barthold’a göre “törü: kanun, adet”, Le. Coq’a göre K. Müller’e göre Uygur metinlerinde tespit ettikleri ‘güçlü, kuvvetli’ anlamındaki ‘Türk’ kelimesiyle kavim adı olarak kullanılan kelimenin aynı olduğu, (W. Thomsen ve Németh’de aynı görüştedir) L. Rásonyi’ye göre önce *berk küç, erdem* gibi kuvvet anlamına gelen ve onlar gibi bir kavim adı hatta bir oymak adı iken daha sonra genişleyerek daha büyük topluluğu karşılamaya başlaması, L. Bazine’e göre, kelimenin asıl teleffuzu *törü-* fiilinden türeyen ‘törük’, ilk şeklinin de ‘törük’ ya da ‘török’ şeklinde olması gerektiği, S. Tezcan’a göre kelimenin birden fazla kaynağı var: tür-+k ‘toplanan, dürülen’ ve tüz-+k ‘organize edilen’ olarak (2004:2953-2969) verilmiştir.

civan; güzel; güneşin en parlak zamanı, öğle vakti; olgun, yetişkin” anlamlarında gelişmiş; ancak yakın ayılabilecek zamanlardan bu tarafa bugünkü dar ve yaygın anlamını kazanmıştır (2004: 2953-2969).

Kelime **TAS**'da ‘güzel, civan’

Gamzeler birbirine eyler nihanî remzler

Söyleşürler **türk** hûnîler zeban-ı Pehlevî (Sarıca. XV. 47)

EOT metinlerinden **ŞKM**'de Türk, Türk milleti (115a/1), **BL**'de 1. Köylü, göçebe, kır insanı 2. Şehirden uzak çadır veya barakada yaşayan (47b1), **MNHS**'de Türk, Türk kavmi (111b.10), **ŞHS**'de Köylü (6421); *türk* Türk (2242), **ŞŞÇ**'de Kavim adı (8125), **Bİ**'de Türk (23), **F**'de Türk, Türkmen (54a-1) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin Eski Oğuzca bir sözlük olan **BL**'de ‘1. Köylü, göçebe, kır insanı 2. Şehirden uzak çadır veya barakada yaşayan’ anlamları kaybolmuş **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de daha özel ‘1. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse 2. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan, Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse’ anlamlarında kullanılmıştır. **DS**'de kelime, ‘adam’ (X-4013) anlamıyla geçer.

Türklük (*Türk*+ + *l⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-1560-1561), *türk+lük* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Türk ülkesi 2. Türk geleneği, sadelik’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta ‘köy, Türklerin oturduğu yer’ {Rûstâr [Fa.]: **Türklük** ve köylük. (Caf. XVI. 70-2), **BL**'de *türklük* 1. Köylülük, kır hayatı 2. Çadır hayatı (47b-1) anlamlarında kayıtlıdır. Kelime daha önceki *tük* kelimesinde olduğu gibi **BL**'de *türklük* ‘1. Köylülük, kır hayatı 2. Çadır hayatı’ anlamlarını kaybederek anlam daralması da yaşamıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ‘1. Türk soyu 2. Türk ülkesi’ ve **TS**'de ‘1) Türk olma durumu, 2) Türklerin meydana getirdiği topluluk’ olarak anlamı genişlemiş olarak karşımıza çıkar.

ucuzluk/ucuzluk (*ucuz*+ (< **ūcuz* ‘kolay’ (Tekin, 1975: 261) + *l⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1893:I- 1739) kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*ucuzluk*’ olarak verir.

Kelime **ŞŞÇ** ‘bolluk, bereket’

Ucuzluk oldu irdi emr-i Yezdan

Bitürdi ni'metin yirler firavan (8682)

BHMİH'de Ucuzluk, bolluk (Kâş. Caf. TT. Abu H. Müh. Houtsma uçuz: Kâş. *uçuzluk*) (306:18), **TİKT (M)**'de Ucuzluk, bolluk, bereket (315b/3), **HHT**'de [007b/19], **KT**'de (41a-7), **TİKT (A)**'da (117b/15) 'bolluk', **MŞV**'de Bolluk, ucuzluk (10b/03) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'ucuz olma durumu' anlamı yanına ' yasal bir işlemle her şeyin fiyatından ucuza satıldığı dönem' anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir.

uç (<*ūç 'uç' (Tekin, 1975:261) Clauson'un (1972:17-18) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Temelde fizikî olarak 'sınır, son, uç'; bazı metaforik genişlemiş anlamlarla, mesela; 'sınır' (bir ülke için) gibi. Osm. XIV'te *uc* 'son, kenar, sınır' anlamında XIV'ten bu zamana kadar çeşitli terkiplerle ortaya çıktığını ifade etmiştir. *ucundan* 'sebebiyle'nin bütün dönemlerde yaygın olduğunu söylemekte ve bunun *uc*'dan veya *üçün*'den zar zor ayırt edilebildiğini söyledikten sonra Buradaki *uc*'un Ar. *wach*'ın, böyle bir anlama sahiptir, eski bozulmuş şekli olmasının en akla uygun açıklama olduğu sonucuna varır (Arslan Erol, 2008:555)". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Bir şeyin ucu, mecazî; netice, sonuç; anatomide 'kuyruk sokumu'* 2. *Tepe, zirve, doruk, sivri uç* 3. *Kenar, sınırda yaşayan halk, taraf, kol* 4. *Baş, başlı, öncü, müfreze* 5. *Sebeup, neden* 6. '*Neden*' anlamındaki *edat fonksiyonunda kullanılma*' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için herhangi bir açıklamada bulunmamıştır; yalnızca Vambery'nin *uç'uç, yukarı, zirve* anlamlarını uçmak ve *uçmah (cennet)* ile aynı sıraya koyduğunu ifade etmiştir (1974:611-612).

K. Eraslan, "*Boz-ok ve Üç-ok Oğuz Kolu Adları Hakkında*" adlı makalesinde, "*Boz-ok ve Üç-ok*" okuyuşlarının Oğuzların boy teşkilâtını aksettirmekten çok uzak olduğunu ifade ettikten sonra bugün, birçok dil araştırmacısı tarafından "*Üç-ok*" şeklinde okunan kelimenin "*Uç-ok*" şeklinde okunması gerektiğini; kelimenin bu şekilde okunması halinde Oğuzların "*hudut, sınır kabilelerini, yani "dış Oğuzları"*"nı belirtilmiş olacağını aynı şekilde Boz-ok okunuşunun da Oğuz boy teşkilatı göz önünde bulundurulursa "*İç Oğuzlar*" yani "*hâkimiyeti ellerinde bulunduran, merkez boylarını teşkil eden Oğuzları*" ifade bir isim olması gerektiğini, kelimenin "*Töz/Tös-ok*" "*esas Oğuz boyları, merkezî Oğuz boyları, asalet ve hükümranlık sahibi Oğuz boyları*" şeklinde düşünülmesi gerektiğini söylemektedir (1983:5-8) .

Kelime **TAS**'ta 1) Son, nihayet, netice. {Bâtılın ve yalanın **ucu** olmaz, söyleyip hiç tükenmez. (Kel. XIV. 45)

2) Kenar

Altundan taht eylesünler gey yüce

Gümüştten kuş eylesünler bir **uca** (Yuz. Şeyd. XIII. 32)

3) Hudut, serhat, sınır {**Uçlarda** duran Türk beyleri yine gelip tecdid-i hizmet ettiler (Ta. Sel. XV. 47)

4) Sebep, vesile

Bulunca hasma sabret fırsat **ucun**

Alan ivdim dimiş kırk yılda öcün (Güvahi. XVI. 57)

KT'de 1. Kenar, etraf, köşe (271a-10=69/17) 2. Uç, taraf, uç (30a-11), **KAB**'da *uc* Kumar, kumarda ortaya konan para veya nesne. At yarışında veyahut ok atışında bahse girme. Sebep, neden, **ŞKM**'de I. Sebep, vasıta, yüz (67a/1) II. Uç, son, nihayet (45b/1) III. Sınır, serhad (67a/6) IV. Uç, tepe, en yüksek yer (3a/2), **T**'de *uc vir-* Ortaya çıkmak, büyümek, **YZ**'de *Uç* 1. Kenar (17a.469) 2. Uç, tepe, en yüksek yer (6a.147), **ŞŞÇ**'de 1. Uç, taraf, uç (33185) 2. Sınır, hudut (7617) 3. Kenar (4396) 4. Son, nihayet, netice (8733) 5. Sebep, vesile (313), **Bİ**'de Bir nesnenin dış sınırı, kenarı; uç (336) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "bir şeyin kenarı" anlamı yanında, 1) Genellikle uzun bir nesnenin incelerken biten son ve sivri noktası, 2) Uzun bir şeyin baş veya son noktası, 3) Bir uzaklığın son noktası, 4) Bir şeyin başı, tepesi, 5) Bir şeye gereğinden çok fazla bağlanan, önem veren, ekstrem 6. *tarih* Türk devletlerinde genellikle sınır boylarındaki eyalet ve sancak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. Köşe, burun 2. mecazlaşmış Sebep, yüz' anlamları da kayıtlıdır. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1) Issız, uzak yer, 2) Kıyı, 3) Sınır, (II) Sonuç, (III) Amaç (XI-4020) anlamlarında kayıtlıdır.

uıcı (*uç-* + *-(y)I^AcI^A* (<-*gU²I²*<-*gU²+I²*) (*f.i.y.*)) ekinin eklenmesiyle türemiştir. Kelime **BL**'de 'uçan hayvan kuş' eşek sinegi, vez, ulu iyez kelebegi, FASL **uıcılar**, birisi, av kuşları, birisi (34b-11), **LME**'de Uçucu (17a/7) olarak geçer. **Kms-ı Trk**'de kelime EOT metinlerinde kayıtlı olan 'uçan, uçuşan' anlamı yanına 'bir anlık, geçici' *mecaz* anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de 'uçma yeteneği veya özelliği olan' anlamın yanına '1. Buhar ve gaz durumuna geçebilen 2. Pilot' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ayrıca **Kms-ı Trk**'de kelimenin '*bir anlık, geçici*' *mecaz* anlamının TS'de kayıtlı olmaması, kelimenin genişleme yanında daralmanın da yaşadığını gösterir.

uğramak Clauson (1972:91–92), kelimeyi *uğur*' dan türemiş fiil olarak verir. Semantik olarak oldukça belirsiz olduğunu söyler. Bu kelimenin tarih metinlerde kullanımını da şöyledir: "Uyđ.'da neredeyse daima –galı/-geli: Zarf-fiil ile kullanılır ve '(bir şey yapmaya) niyetlenmek' anlamına gelir, bazen aynı anlamda Dat.'le kullanılır; Ger. şekil *uğra:yu* buna göre 'özellikle, bilhassa' anlamına geliyormuş gibi görünüyor. Hak.'de genellikle Dat. alır ve 'maksatlı olarak gitmek' (birine veya bir şey yapmaya)' anlamına gelir. Rabguz'de, daha erken kullanımlardaki, 'buluşmak/tanışmak (biriyle Dat.)' anlamı ilk defa ortaya çıkar, bu günümüzdeki yaygın kullanımı"dır. Sevortyan (1974:565), *uğur* maddesinde *uğra-* fiiline yer vermiş, anlamlarını da '*ynlen-, hareket et-, yola koyul-, gir-, rastla-, tabi tutul-/bir kale dş-*' vs. olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Tesadüf etmek, rastlamak, rast gelmek {... Ebrehe'nin askerine irişti ve bir hb deme **uğradı**. (Si. Da. XIV. 110–1)

2) Karşılaşıp geçmek, uzaklaşmak

Semtine vardıkça **uğrar** yanımdan

Hiç yüzüme bakmaz, geçer ağlatır (Saz. şık mer. XVII. 212)

3) stne varmak, birden hücum etmek, saldırmak

Heman atırmayup göz **uğradılar**

Karağolun Timur'un doğradılar (Saltin. XV. 91)

BHMİH'de *ugra-* (I) Birden hücum etmek, saldırmak (TTS IV. *ugra-(3)*) (361: 43), **SN**'de *ugra-* 1. Tesadüf etmek, rastlamak, karşılaşmak (482) 2. Üstüne varmak, daldırmak (2216), **ŞKM**'de *ugra-* Uğramak, gelmek (27b/6); *ogra-* Uğramak, tutulmak, düşmek (74b/1), **T**'de *ugra-* Bulaşmak, (hastalık) zuhur etmek (118b-7), **KBP**'de *uğra-* Geçmek, gitmek, uzaklaşmak (23a/08), **FN**'de *ugra-* 1. Uğramak, gitmek, sapmak (4665) 2. Bir yerin yanından, yakınından geçmek (4859) 3. Maruz kalmak; düşmek, uğramak (5707) 4. (-e) Benzemek, dönmek, şeklini almak (1747), **VG**'de *ugra-* 1. Yoluna devam etmek üzere, bir yerde kısa bir süre kalmak (881) 2. (kötü duruma) Maruz kalmak, karşılaşmak, yakalanmak (1337) 3. Rastlamak, karşılamak; ziyaret etmek (899) 4. Gitmek, yürümek (888) 5. Bir yerin yanından, yakınından, içinden geçmek (881) 6. Girmek, yönelmek (1211), **ŞŞÇ**'de *ugra-* 1. Yanına gitmek (33212) 2. Rastlamak, tesadüf etmek (4749) 3. Yakalamak, giriftar olmak (14488) 4. Başına gelmek (1684) 5. Gitmek, yol almak (32827), **FFANG**'da *ogra-* Uğramak, bir şeyle karşılaşmak, birine rastlamak' anlam dairesini somut ve soyut anlamlarda genişletmiştir.

Kelime, EOT metinlerinde kazandığı '*üstüne varmak, birden hücum etmek, saldırmak, üstüne varmak, daldırmak, benzemek, dönmek, şeklini almak*' anlamlarını XX. yüzyılın başlarından itibaren kaybetmiş ve anlam dairesinde bir daralma olmuştur. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de EOT metinlerinde sık geçen '*karşılaşmak, maruz kalmak*' anlamına '1) Yola devam etmek üzere, bir yerde kısa bir süre kalmak, 2) Bir yerin yanından, yakınından, içinden geçmek, 3) Fırlayarak çıkmak, dışarı çıkmak, 4) Kötü duruma konu olmak, 5) Yaklaşmak' anlamlarını da ekleyerek anlam yelpazesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Cine, şeytana çarpılmak, (II) Yerinden fırlayıp çıkmak, (III) Hastalığa tutulmak (XI-4027) anlamlarında kayıtlıdır.

uğraşmak (*uğra-* + *-ş (f.i.y.)*) Radloff (1893:I-474-475), *ogra+ş-* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırım, Çağatay) '*1. Karşılaşmak 2. Çalışmak, çabalamak 3. Dövüşmek, çatışmak*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'karşılaşmak, rast gelmek, raslamak, kavuşmak' {Resûl Hazreti buyurdu kim bir ferişte yedinci kat gökten ve bir ferişte yedinci kat yerden gelip bir yerde **uğraştılar**. (İhlâs. XIV. 9), **DK**'de *uğraş-~oğraş-* (130-1) ve **MT**'de *ugraş-* (45b-10) 'uğraşmak', **SN**'de (2821), **TİKT (A)**'da (7a/10), **NH**'de (129b/10), 'savaşmak,

çarpışmak, kavga yapmak’, ŞŞÇ’de Rastlamak, tesadüf etmek (9104), AK’ta *ugraş-* Çarpışmak, savaşmak (15a.326) anlamlarıyla kayıtlıdır.

Kelime, EOT metinlerinde kazandığı ‘*rastlamak, tesadüf etmek, karşılaşmak*’ XX. yüzyılın başlarından itibaren kaybetmiş ve anlam dairesinde bir daralma olmuştur. Kelime **Kâmûs-ı Türki**’de *ograş-mak* biçiminde ‘1. Kavga etmek, dövüşmek savaşmak 2. Meşgululmak, bir iş işlemek 3. Ağız kavgası etmek, çekişmek, çekiştirmek’ olarak daha çok olumsuz anlamlarda kayıtlıdır. Günümüzde TS’de EOT metinlerinde sık geçen “savaşmak” anlamı yanında, “1) Bir işi başarmaya çalışmak, iş edinmek, 2) Bir iş üzerinde sürekli çalışmak, 3) Zamanını bir işe verme durumunda kalmak, 4) *mecazlaşmış* Birine kötü davranmak” olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesini çok genişletmiştir.

unut-/unut- Radloff (1893:I-1643,1644), kelimenin anlamlarını (Kırım, Teleüt, Koybal, Küerik, Kuman, Uygur, Çağatay, Osmanlı, Azeri, Karayim, Troki) ‘1. *Unutmak* 2. *Affetmek, aldurmamak, önem vermemek*’ olarak vermiştir. Sevortyan, *unut-* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Unut-, unuttur-, görünürden kaç-* 2. *İhmal et-, ilgisiz bırak-* 3. *Affet-, bağışla-*’ olarak kaydetmiştir. Kökenini de belki hiç kaydedilmemiş bir kök olan, **un*’dan türemiş (ayt-, kayt-, sürt-, işit-) olarak vermiştir. Bazı lehçeler, **un-* kökünü kanıtlamaktadır. Vladimirtsov, Ramstedt, Moğolcayla; Nemeth Fin - Ugor dilleri arasında karşılaştırmalar yapmıştır (1974:597-598).

Kelime GT’de ‘unutmak, ihmal etmek’ {‘İşk sözünü şol battâldan gizleñ dermâandalık gününde yârin **unıdır** (57b-3), T’de *unut-* Unutmak, ihmal etmek (2a-7), **TİKT (A)**’da ve **TİKT (M)**’te 1. Aklından çıkmak, aklına gelmemek (226a/18, 102b/1)) 2. Terk etmek, ihmal etmek (253b/19, 120b/12), **MM**’de *unut-* Hatırlamamak, aklında kalmamak; önemsememek, üstünde durmamak (1325) alamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘1. Aklında çıkmak, istemeyerek hatırdan çıkarmak, hatırlamamak 2. İhmal ve müsâhaha etmek’ anlamlarının yanına ‘geçmek, bağışlanmak, affetmek, anmak’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde TS’de *unutmak* “1. Hatırdan gönülden çıkarmak 2. Aklında kalmamak, hatırlamamak” anlamları yanında “1. Bir şeyi dalgınlıkla bir yerde bırakmak 2. Bir şeyi yapamaz duruma gelmek 3. Bağışlamak 4. Gereken önemi vermemek, üstünde durmamak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir.

urmak *ur-* (< **ūr-* ‘*vurmak*’ (Tekin, 1975:261) Kaynaklarda yardımcı fiil olarak da kullanılan *ur-* fiilinin başında #*v* türemesi olmuştur: *ur-* > *vur-*. Rumeli ağızlarında kelimenin sızıcılaşmış *fur-* biçimi de vardır. Clauson (1972:194-195), kelimenin yapısı hakkında ‘kısa vokalli ve geniş zamanlı ‘*urur*’ ile ‘*o:r*’tan ayrılabilmesini söyler, anlamı için de ‘*en erken dönemden beri iki farklı anlama sahip olduğunu bunlardan ikisi de kolun kullanımıyla ilgilidir; (I) ‘yerleştirmek, (bir şeyi Bel., bir şeye Yön. veya Bul.)’; (2) ‘vurmak (birini veya bir şeyi Bel.)’; özellikle ilki oldukça geniş anlamlardan gelişmiş’ açıklamasını yapmıştır. Sevortyan (1974:599), kelimenin anlamlarını ‘1. *Vur-, yumrukla-, tokatla-, kamçıla-, cezalandır-; mecazî başa vur-; değmek, sarmak, vur-* (ayaz) 2. *Öldür-, yarala-* 3. *At-, kurşun ile vur- hedefe vur-* 4. *Koy-, yerleştir-, dik-* 5. *Dök-, döktür-* 6. *Yakınlaştırıp koy, üstüne koy-* 7. *İnşa et-, kur-* 8. *Taşa yazıyı vur-* 9. *İtmek, kov-* 10. *Vermek (ad, kanun)* 11. *Kırmak, baltadan geçir-, kes-*’; *ur* fiili ile birlikte *ur* ismi de vardır. *uru-n-*(dönüştürme eki) ‘*çatışmak, savaşmak*’ olarak vermiştir.*

Kelime **TAS**’ta 1) *Vurmak*, baskın yapmak, gasp ve yağma etmek. {Akıncılar kâfirin ilin, günün **urup** kızın, gelinin esir ettiler. (Dede. XIV. 128) 2) Belli bir sesi yüksek olarak çıkarmak, haykırmak.

Lebbeyk **uranlaruḡ** Arafat’da aşkının

Teslim-i candan özge kapında rızası yoh (Nesimi. XIV. 113)

3) Koymak, vazetmek {Bir nerdüban getirüp **urdular** bir kişi çıkardılar. (Enfes. XV. 167) 4) Nişan alarak atmak {**Urmaḡ** geda-yi köy-i harabata seng-i tan (Baki. XVI. 214), 5) İfade etmek, beyan etmek, bildirmek {İstedim ki bir yüzünden dahi fikir ve re’y **uram** (Şeref. XVI. 24) 6) Sürmek {... Kanımı yudular... merhem **urdular** müdatvat ettiler...(Ferec. XV. 240) 7) Tesir etmek {Süci **urmuş** kişiyi hem gerü süci ayar. (İrşad. XV. 136) **TAS**’ta **vurmak** ‘yapıştırmak’ {...Yaku eyleyeler karnına uralar... Bir dürlü yaku dahi kimmunla kuru gülü döğeler, sirkeyle yoğuralar **vuralar**. (Hazain. XV. 13–2) EOT metinlerinden **SN**’de *tutak tudaga ur-* Öpüşmek (5095), **YED**’de *Terk etmek* (96.5), **BL**’de *ur-* 1. *Vurmak, çarpmak* 2. *Yerleştirmek, koymak, sürmek* 3. *Yarmak, kesmek* 4. *Giymek, takmak* 5. *Etkilemek* (7a-2), **DAH**’da (I) *yükletmek, ata tiftik vurdum* (166) (II) *yapmak* musannifler. Bir çok resim urmuşlardı (639), **TİKT (A)**’da *ur-* 1. *sokmak, batırmak, çalmak* (113a/21) 2. *çarpmak* (193a/2) 3. *dövmek* (98a/9) 4. *atmak, değdirmek* (68a/18) 5. *vurmak, baskın yapmak, sindirmek* (143b/19) 6. *işlemek*

(73a/11) 7. tesir etmek (67a/13), **D**'de *ur-* (I) Çarpmak, vurmak (6b/2) (II) haykırmak (12a/6) (III) koymak, bırakmak, yakmak (12a/11) (IV) baskın yapmak, gasp ve yağma etmek (14b/1) (V) giydirmek, takmak (19a/9) (VI) vurmak, (davul) dövmek (26a/14) (VII) nişan alarak atmak (46b/3) (VIII) sürmek, girmek (82a/4) (IX) sokmak, batırmak (21a/13) (X) yapmak, inşa etmek (97a/3), **FN**'de *ur-* 1. Elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla indirmek, vurmak, atmak; dövmek (567) 2. saldırmak, baskın yapmak (6741) 3. (kılıçla, bıçakla vs.) kesmek, yaralamak; öldürmek (6662) 4. isabet ettirmek, rast getirmek, vurmak (684) 5. yansımak, aksetmek, yayılmak, çıkmak (2233) 6. patlatmak, atmak, haykırmak, bağırarak (4198) 7. basmak, uygulamak, koymak (5686) 8. (-i... -e) bağlamak, takmak, koymak, yerleştirmek (2286) 9. saldırmak için veya bir şeye başlamak için el atmak, davranmak (754) 10. (düz ve mecazlaşmış anl.) bir şeye yol açmak, meydana getirmek, yapmak, oluşturmak (3806) 11. (nefes, soluk) vermek, alıp vermek, almak, üfleme (4999) 12. (dem'le) birlikte bir şeyden söz etmek; söylemek, sözle sataşmak (6589) 13. çalmak, yıkmak, çarpmak, vurmak, sermek (4527) 14. vermek, yaklaştırmak (415) 15. (göz, nazar) atmak, salmak, iyice bakmak (7065) 16. (saygı için başını yere) eğmek, değdirmek, koymak (4255) 17. *mecazlaşmış* karşı söylemek, vurmak (1829) 18. yüz tutmak, yönelmek (7114) 19. yakmak, tutuşturmak, ateşe vermek (5126) 20. mecazlaşmış kesmek, yok etmek (1892) 21. başa çıkmak, mücadele etmek (2121) 22. el ayalarını birbirine vurmak, el çırpma (2850) 23. değdirmek, sürtmek, yaklaştırmak (2929) 24. vermek, kazandırmak (4011) 25. mecazlaşmış ayak basmak, dünyaya gelmek, doğmak (4283) 26. (ad) vermek, koymak, takmak (6506), **GBTBİ**'de *ur-* 1. Vurmak (169-b/4) 2. yakı vb. şeyleri yapıştırmak, vücudun ağırlı veya hastalıklı bir bölgesi üzerine koymak (88-a/17) 3. dışa vurmak, ortaya çıkmak, çıkarmak (274-b/8) 4. yıldırım vurmak, yıldırım düşmek, isabet etmek (105-a/4), **VG**'de *ur-* 1. elini veya elindeki bir şeyi bir yere hızla indirmek (494) 2. hazırlamak, takmak, iliştiirmek, bağlamak (400) 3. iletme, ulaştırma (1321) 4. değdirmek, götürme, sürme; koyma, atma (1141) 5. bağırma, haykırma (224) 6. takma, verme (76) 7. düzenleme, organize etme (828) 8. (silah ile) yaralama, öldürme (534) 9. (davul vb. için) çalma (516) 10. atma, gelme (837) 11. kesme, koparma (139) 12. çevirme, başka bir hale sokma (663) 13. (olma, etme, tutma vb. gibi anlamlarda) yardımcı fiil olarak kullanılır. (1580), **MNHS**'de *ur-* 1. koyma, sürme, üzerine ilaç tatbik etme, yapıştırmak (34b.4) 2. katma, ilâve etme (115a.5)

3. hareket vermek, hareket ettirmek (183a.6); urmak: 1. uygulamak, yapıştırmak, koymak, sürmek (41a.1) 2. dokumak, temas etmek (72a.4) 3. rüzgâr vb. ye maruz kalarak, hastalık yapmak (41a.10), ŞŞÇ’de 1. Vurmak, çarpmak (700) 2. Nişan alarak atmak, vurmak (2929) 3. Öldürmek (31494) 4. Kesmek (21122) 5. Avlamak (5280) 6. Basmak, yağmalamak (19427) 7. Sürmek (6975) 8. Dayamak, koymak, vazetmek (8321) 9. Yükleme (3266) 10. Takmak, giydirmek (7738) 11. Takınmak, kuşanmak (13529) 12. Kurmak, inşa etmek (8919) 13. (herhangi bir müzk aletini) Çalmak (19146) 14. (kendini) Atmak, sığınmak, iltica etmek (9351) 15. (adım) Atmak (37769) somut ve soyut anlamlarda anlam dairesi çok genişlemiştir.

Kelime yukarıda taradığımız EOT dönemi metinlerinde görüleceği üzere anlam dairesi en fazla genişleyen kelimelerden birisidir. XX. yüzyıldan sonra kelime, ‘1. Piyongo vb. çıkmak, isabet etmek 2. Tavla oyununda pulu’, *mecazlaşmış* ‘çok etki etmek, yaralamak’ ve *argolaşmış* ‘1. İçki içmek, 2. Herhangi bir biçimde haksız yoldan para almak, soymak’ olarak somuta yeni somut kavramların eklenmesiyle daha da genişlemiştir. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *vurmak*, 1) Elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak, 2) Batıcı veya kesici cisimleri saplamak, kakmak, 3) Takmak, koymak” anlamları yanında “1) Ses çıkarmak için bir şeyi başa bir şey üzerine hızlıca çarpmak, 2) Etkisi bir yere kadar uzanmak, sokulmak, girmek, duyulmak, yansımak, aksetmek, 3) Hızla değmek, çarpmak, 4) Bağlama, ilişkilendirmek, 5) Olduğundan başka bir biçimde görünmek, 6) Uygulamak, basmak, koymak, 7) Ses çıkarmak, ses vermek, çalmak, 8) Amaçladığı şeye rast gelmek, 9) Hızla çarpmak, 10) Silahla yaralamak, öldürmek, 11) Dokunmak, hasta etmek, 12) Soğuk, dolu vb. ürünlere zarar vermek, 13) Kalp, vurur durumunda olmak, çarpmak, 14) Piyongo vb. çıkmak, isabet etmek, 15) Üzerinde görünmek, üzerine düşmek, 16) Desteklemek, dayanmak, 17) Çıkmak, görünmek, 18) Sirtına omzuna yerleşmek, 19) Bir şeyi başka başka bir şey üzerine koymak, 20) Tavla oyununda pulu kırmak, 21) *mecazlaşmış* Çok etki etmek, yaralamak, 22) *argo* İçki içmek, 23) *argo* Herhangi bir biçimde haksız yoldan para almak, soymak, 24) Çapma işlemi yapmak, 25) Sürmek” anlamları da vardır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘*dayamak, koymak, yapıştırmak* 2. *Sokulmak, girmek, dalmak*’ anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların TS’de kayıtlı olmaması kelimenin anlamında genişlemelerin yanında daralmaların da yaşandığını

göstermektedir. **DS**'de kelime, 1) Denk getirmek, 2) Yönelmek, sapmak (genellikle yokuş için), 3) Koymak, 4) Yükleme (XI-4108); Vurmak (XII-4786) olarak geçer.

urgun Kelime, *ur-* (< **ūr-* 'vurmak' (Tekin, 1975:261) 'hareketin adı' (Sevortyan 1974: 599), kökenine *-K²I⁴n* (f.i.y.) ekinin eklenmesiyle türemiştir. Radloff (1983:I-1266-1267) *ur+kın* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Vurulmuş, yaralı 2. Çukur' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Vurulan, vurulmuş

Bu efsun ne cadanun efsunudur

Görün kangı sayyadın **urgunudur** (Mihnet. XIX. 174)

2. Her birisi bir nigâra **urgun**

Şemşir gibi dehanı pür-hûn (Hüsn. Aşk. XIII. 12)

DK'de *urğun* Vurgun, av, sürekle avı, yağma, yağmacı, vurguncu, fedâi, serdengeçti (?) (207-10), **ŞHŞ**'de Vurgun, vurma, yağma (2291) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *vurğun*, "1) Silahla yaralanmış olan, 2) *mecazlaşmış* Birine veya bir şeye vurulmuş, bağlanmış, sevmiş olan, sevdalı, âşık" anlamları yanında, "1) Kolayca ve haksız ele geçen kazanç, ihtikâr spekülasyon, 2) Sıcak, soğuk, dolu vb. etkilerle ürünlerde görülen zarar, 3) Dalgıcın, çok derinlerdeki suyun basıncı, iki akıntı arasında sıkışıp kalma, düzenli hava alıp verememe veya birden su yüzüne çıkma vb. durumlarda uğradığı inme veya ölüm" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Yara 2. Sürü ile karşılaşılıp çevresi sarılarak yapılan av, *sürgün avı*' anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların **TS**'de kayıtlı olmaması kelimenin anlamında genişlemelerin yanında daralmaların da yaşandığını gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1. Vurmak 2. Çalmak (II) Kuyudan su çekmek için kullanılan ağaç kova (XI-40-41); Aşık, vurgun (XII-4786) anlamlarında kayıtlıdır.

uruş Sevortyan (1974:599), kelimenin kökenini *ur-* (< **ūr-* 'vurmak' (Tekin, 1975:261) 'hareketin adı' -ş 'savaş, dövüş' ekiyle türemiş isim olarak vermiştir. Radloff (1893:I-1664), kelimenin anlamını (Taraçin, Kırgız, Teleüt, Altay, Lebedin, Şor, Kırım, Kuman, Uygur Çağatay, Karyim Troki) '*dalaş, kavga, güreş*' olarak kaydetmiştir. Radloff'un verdiği bu anlamlar, aşağıdaki taradığımız EOT metinlerinde de kayıtlıdır.

Kelime **TAS**'ta 'müsademe, harp, savaş, cenk' {Tiz **uruş** yarağın idiniz, çeriye atladırınız. (Fütuḥ. XIV. 176), **SN**'de *uruş* (2604), **ŞKM**'de *urış* (80a/9), **ŞŞÇ**'de (48404) 'cenk, savaş, dövüş, ceng, vuruşma' anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin EOT metinlerinde geçen anlamları kaybolmuş, **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de '1) Vurma işi veya biçimi, 2) *müzikte* Bir ölçüyü oluşturan eşit sürelerden her biri, 3) *teknik* Bir kuvvetin etkileme süresi ile şiddetinin çarpımından çıkarılacak nicelik' anlamlarında kullanılmıştır. EOT metinlerinde geçen anlamlarının kaybolmasıyla kelimenin anlam dairesinde bir daralma da olmuştur.

uşak (< **üşak* 'iftira, dedikodu' (Tekin, 1975:261) (*uvşak*<<*ubşak*) Clauson (1972:16), kelimeyi "'Uyg. VIII, Hak. XI, Çağ. XV, Harz. XIV, Osm. XIV *uşak* (1) 'küçük' (çokluk anlamı olmadan); (2) 'küçük çocuk'" olarak bütün dönemlerde yaygın kullanıldığını açıklamıştır. Sevortyan, kelimeyi *uşa-* 'küçül-' kelimesine *-k* (*f.i.y.*) ekin getirilmesiyle oluşmuş isim olarak kaydetmiştir. Kelimenin anlamı '*küçük, büyük olmayan, ezilmiş (küçük parçalara), kırıntılar, küçük eşya, çocuk/bebek, erkek çocuk, hizmetçi, genç, genç erkek*'. Sevortyan'a göre *uşa-* kelimesi de türemiş bir fiildir (*-şa-* eki süreklilik ekidir.) < **uğ* ~ **u*ŷ. Bu kök, *ufak* kelimesinde de vardır < **uba-*/**uğa-* ~ **u*ŷa (1974:618).

S. Çağatay, *Türkçede Çocuk Kavramı* (1978:10) makalesinde, *oğ-* > *uğ-* > *uv-* kelimelerinin Eski Uygur Türkçesinde 'ufalamak' ile ilgili olduğunu, dolayısıyla *uvşak* kelimesinin de 'küçük' anlamında kullanıldığını ifade eder.

Kelime **TAS**'ta 1. Ufak, küçük. {Dirse hanın oğlancığı üç dahi ordu **uşağı** meydanda aşuk oynarlar idi. (Dede. E. XIV. 16) 2. Çocuk {Çünkü bir yaşına irdi beş yaşındaki **uşak** gibi oldu (Si. Da. XIV. 155-2), **SN**'de *uşah* 1. Parça, zerre (1997) 2. Ufak 3. Aşık kemiği (?) (5210); *uşak* Küçük, ufak (81); *uşag* Küçük, ufak (30); *uşacuk* Ufacık, pek küçük (5492), **T**'de Ufak, az (4b-12), **İM**'de *uşak* Çocuk, evlat (3171), **TEZ**'de Genç, çocuk, hizmetkâr, **ŞŞÇ**'de 1. Ufak, küçük (672) 2. Küçük çocuk (45736) olarak kayıtlıdır. Kelimenin EOT döneminin tıp metinlerinden **TA**'da (11b/13), **T**'de (92b-13), **Müc.**'de (19a/8), *uşak* (*ğ*) 'Çadıruşağı otu ve bundan elde edilen zank' anlamı XX. yüzyılın başlarından itibaren kaybolmuş ve kelimenin anlamında bir daralma olmuştur. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, EOT dönemine ait metinlerde geçen '1. Çocuk 2. Delikanlı,

genç 3. Hizmetçi' anlamlarını devam ettirmiştir. Günümüzde TS'de kelimenin "çocuk" anlamı yanında, "1) Herhangi bir bölgenin halkından olan erkek, 2) Erkek hizmetçi, 3) Tayfa" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut yollarla genişletmiştir.

uvak defek Radloff (1893:I-1783), tamlamanın anlamını (Kırım, Osmanlı) '*küçük nesnelere*' olarak verir. *Tefek* kelimesini ise (1905:III-1126) (Osmanlı) '*ufak tefek, küçük nesnelere, küçük mallar*' olarak açıklamıştır.

S. Çağatay, *Türkçede Çocuk Kavramı* (1978:10) makalesinde, *devşek* kelimesinin kökünü *dev* 'dev, çok büyük'ten getirir ve *-şak* ekini küçültme eki olarak verir. Muhtemelen *defek* ~ *devek* kelimesi de *dev* 'dev, çok büyük'den *-ek* ise küçültme ekidir. Aksan (2006:73), bir ögesi unutulmuş koşmalardan (hendiodyoin) biri olarak *ufak tefek* koşmasına (hendiodyoin) yer verir. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde de *koşma* (hendiodyoin) olarak kullanılan sözcüğün bugün Anadolu ağzlarında '*asma*', '*asmanın koruk olacak çiçekleri*', '*yaprak*' gibi anlamlarda kullanıldığını ifade eder.

Kelime TAS'ta 'ufak tefek' {Ferarun (Fa.): **Uvak devek**, hurde yıldızlar ki gökyüzünde dahi dardağan olur. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime TS'de *ufak tefek* biçiminde "gerekli, küçük eşya, araç gereç" anlamı yanında, "1) Büyük yer kaplamayan, küçük, 2) Çok gerekli olmayan, önemsiz, 3) Kısa ve zayıf" anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. DS'de *uvak tefek* 'ufak tefek' (XI-4046) *uşak devşek* Çoluk çocuk XI-4044); *uşak devşek* 1. Çoluk çocuk 2. Kul, köle (XII-4046) anlamlarında kayıtlıdır.

uyanmak, (oyanmak) (*o $\dot{d}\dot{g}$ +a-n- > oyğan- > oyan- (Özyetgin, 2001:589)) Sevortyan, *oyan- (I)* kelimesinin anlamlarını '1. Uyan-, uyanmış ol-, bilinçli ol- uyuma- 2. Kendine gel-, bilincine kavuş-, uyusukluktan çık-, ayıl- 3. Yeşer-, canlan- 4. Medenîleş-, kültürlü ol- 5. Heyecanlı ol-, heyecanlan-, tutkuya gel-, hiddetlen- 6. Düşün-'; *oyat- (II)* 1. Uyandır-; uyusukluktan çıkart- 2. Heyecandır-, kışkırt-, çöşkuya getirt- olarak vermiştir. Kökeni de oyan-/oyat- *oy- ~*od- ~ o oz- (z'nin altında çizgi var) fiilinden türemişlerdir. Onun anlamı da 'uyanık bulun-'; oyan- /oyat- *oy- ~ *od- ~ oz- (z'nin altında çizgi var) fiilinden türemiştir. -n- eki de dönüşlülük ekidir. Bang, kelimenin kökenini odun- < o \dot{x} un-, u \dot{x} un- < *o \dot{x} u, *u \dot{x} u < o \dot{x} -, o- 'fikir, düşünce' olarak vermiştir (1974:430-432).

Kelime **TAS**'ta 'ışık parlamak, yanmak' {Rûzgâr gâh **uyanmış** çırağları dinlendirir ve gâh uyumuş bahtleri uyandırır. (Câm. Na. XVI. 63), **SN**'de *uyan-* Açılmak (1926), **NH**'de *uyan-* Uyanmak; haberdar olmak, bilgilenmek (11b/7), **V**'de *uyan-* Uyanmak, uykudan kalkmak (45b.7), **YZ**'de *uyan-* 1. Aklını başına toplamak, bilinçli hareket etmek.157 (6b) 2. Uyanmak, uykudan çıkmak (18a.495), **ŞKM**'de *uyan-* Uyanmak, açığa çıkmak, belirlemek, görünmek (54a/2 **MM**'de *uyan-* Gerçeği anlayıp kavrar duruma gelmek, (*mecazlaşmış*) aydınlanmak, bilgisizlikten kurtulmak; uyku durumundan çıkmak; (ışık) parlamak, yanmak, **TİKT (M)**'de *uyan-* 1. Uykudan kalmak (255a/21) 2. (Fenalık) ortaya çıkmak (270b/18), **ŞŞÇ**'de *uyan-* 1. Uykudan uyanmak (48110) 2. Akli başına gelmek (6855) 3. *mecazlaşmış* Ortaya çıkmak, belirlemek (373) olarak somut ve soyut yollardan anlam dairesini genişletmiştir.

Kelime yukarıda taradığımız EOT metinlerinde hem '*uyanmak, uykudan kalkmak, ışığın yanması, parlaması*' vb. somut anlamlarda hem de '*gerçeği anlayıp kavrar duruma gelmek, akıllanmak, bilgilenmek*' mecazî anlamlarda kullanılmıştır. Kelime daha önceki somut anlamlarına Kâmûs-ı Türkî'de ve TS'de '*(bitkiler) canlanıp sürmeğe başlamak, (bir yerin) mamur ve şen olması*' vb. yeni somut anlamlar ve daha önceki soyut anlamlara da '*belirmek, ortaya çıkmak, depreşmek*' anlamını da ekleyerek anlam dairesini hem somut hem de soyut yönden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de TS'den farklı olarak '*1. (Fenalık) Ortaya çıkmak 2. Şenlenmek, mamur olmak, açılmak*' anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlamında genişlemelerin yanında daralmaların da yaşandığını gösterir.

uyarmak, (uyatmak) (*uy-* + $-A^2r$ (*ff.y*)) Radloff (1893:I-1036), *oyar-* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '*1. Uyandırmak 2. Yakmak*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Uyandırmak, irşadetmek, ikazetmek {Kimdir kim benim lezzetimi ve uykudan **uyardı**. (Enb. XIV. 590) 2) Işığı parlatmak, yakmak. {Arş kandilin **uyarır** şûle-iahım benim (Mihri. XV. 156) 3) Harekete getirmek {...Bu halleri **uyarmağa** dimağdan kuvvet varmaya, ol kişi gayretsiz, hırssız, temasız hasetsiz düşer. (Hazain. XV. 50–1), **SN**'de (1923), **CTD**'de, **KT**'de (140a-1=18/19), **MM**'de (1005), **IN**'da (374) 'uyandırmak, uyandırıp kaldırmak', **GRT**'de *uyar-* Uyandırmak; açmak, ayılmak, kendine gelmek (1412), **ŞŞÇ**'de *uyar-* 1. (uykudan) Uyandırmak (9979) 2. İkaz etmek (14837) 3. *mecazlaşmış* Meydana çıkarmak, türetmek (18477) olarak hem somut hem

de soyut anlamlarıyla yer alır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, “bir kimseye bir davranışta bulunmamasını söylemek, ikaz etmek” anlamı yanında, “1) Görevini gereği gibi yapmayan kimseye nasıl davranması gerektiğini hatırlatmak, ihtarda bulunmak, 2) *biyoloji* Bir canlının herhangi bir organını dıştan bir etki ile görev yapmaya zorlamak, 3) *halk ağzında* Öğütle yola getirmeye çalışmak, 4) *halk ağzında* Uyandırmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'deki *halk ağzında* ‘*öğütle yola getirmeye çalışmak*’ anlamı kayıtlı değildir. Kelimenin bu anlamının ortaya çıkışının yeni olduğunu söyleyebiliriz. **DS**'de kelime, 1) Öğütle eğitimle yola getirmeye çalışmak, 2) Uykudan uyandırmak, 3) Sönmüş ateşi canlandırmak (XI-4048) anlamlarında kayıtlıdır.

uymak Clauson (1972:38) sözlüğünde, bu kelimeyle ilgili eski dönemde kaydedilen tek şeklin ‘*uçu*’ şeklinde ‘*o zaman, ondan sonra*’ anlamında kullanıldığını, Kâşgarî’de ise isim fonksiyonunda kullanılan ‘*uçmak*’ mastarı olduğundan söz eder. Sevortyan, *uy-* (I) ‘1. Birini takip et-, izle-, yürü- 2. Tabi ol-, uy-, boyun eğ-, itaat et- 3. Uygun ol-, uy-, yakış-, ölçülere uy-, benzet ol-; karşılık ver- 4. Alış-, uy-, taklit et-; örneği takip et- 5. Aşık ol-, ilgilen- 6. Başar- 7. Ucuz ol-’ olarak vermiştir. *uy-* fiili dışında **uy* ‘taklitçi’ anlamında isim de vardır. *Uy* isminden *uylaş-* ‘anlaş-, sözleş-’ fiili vardır. Ramstedt, Altayca karşılaştırmalar yapmıştır (1974:573-574).

Kelime **TAS**'ta ‘çatmak, sataşmak’ {İtin ahsayası gelicek kervana **uyar**. (Ata. XV. 38), **SN**'de *uy-* Kapılmak (313), **YED-YED/RN**'de Karar etmek (1/10) “Işk şarabın içen canlar uymaz göçmeğe konmağa”, **CTD**'de *uy-* Uymak, arkasından gitmek, tâbi olmak; çatmak, sataşmak, **KT**'de *uy-* 1. Peşinden gitmek, bağlamak, uymak (143b-4=18/85) 2. Girmek, sülûk etmek (4a-10=2/38); *uymak* 1. Uyma, kabul etme (13a-8=2/178) 2. Örnek, imtisal nümûnesi (200a-1=33721), **FN**'de *uy-* 1. Peşinden, ardından gitmek, yürümek, uyumak (6011) 2. Bir inanca, bir anlayışa, bir duruma veya egemen bir güce uygun davranışta bulunmak, uymak (2119) 3. Bağlı kalmak, tâbi olmak, uymak (4826), **VG**'de *uy-* Çatmak, sataşmak (665), **ŞŞÇ**'de 1. Tabi olmak, uymak (45302) 2. Aldanmak, kanmak (4099) 3. Sataşmak, çatmak (10125), **F** *uy-* Yakın olmak, birlikte olmak (20a-6), **FFANG**'da *uy-* Uymak, uygun düşmek, uyuşmak’ olarak hem somut hem de soyut anlamlarda kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin ‘*çatmak, sataşmak*’ anlamı kaybolmuş ve anlam dairesinde bir daralma olmuştur. XX.

yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1) Ölçüleri birbirini tutmak, 2) Renk, biçim, vb. yönünden birbirini tutmak, uygun düşmek, 3) Zevke, anlayışa uygun düşmek, 4) Bir inanca, bir anlayışa, bir duruma veya egemen bir güce uygun davranışta bulunmak, 5) Bağlı kalmak, tabi olmak, 6) Uygun düşmek, münasip olmak' anlamlarında anlam dairesi somut ve soyut yollarla genişlemiştir. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*kararlaştırmak, uyuşmak, müttefik olmak, aynı nokta üzerinde karara varmak, sonuca bağlamak*' anlamı da vardır. **DS**'de kelime, (I) 1) Çatmak, kavga başlatmak, 2) Kötü bir söz ya da davranışa benzer biçimde karşılık vermek, (II) Denk gelmek, uygun gelmek (XI-4050); Kız, erkekle kaçmak (XII-4789) anlamlarında kayıtlıdır.

uyumak, (uyunmak, uyuşmek (I), uyuşmak, üğünmek) Clauson (1972:42-43), kelimenin kökenini *u:-*'dan türemiş fiil olduğunu, anlamlarını da 'temelde '*uyumak*', pek çok mecazi anlamla; *en eski (kan, süt vb. için) 'pıhtılaşmak, kesilmek, koyulaşmak'*; daha sonra (organ için) '*uyuşmak*'; ve de daha genel olarak '*kayıtsız veya tembel olmak*' olduğunu bütün şivelerde genellikle '*pıhtılaşmak, kesilmek*' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '*1. Uyu-, uyukla- 2. (mecazî) Öl- 3. Uyuş-, donup kal-, solunmuş ol- 4. Hareketsiz ol- 5. Bat- (güneş için), yat-; (mecazî) sön-*' olarak kaydetmiştir. Kökenini de *uyu- ~ uzu- ~ udi* vs. *u-* kökünden türemiş bir fiildir (Direvnyurskiy Slovar, Malov, Brockelmenn, Kâşgarî) *uyu- *uy-u < *uy + -i- ve uzı ~uzu-; udi- *üz/*uz +-, *ud+ -i- ya dayanır* (1974:579-581).

Kelime **TAS**'ta İçine damızlık karıştırılan yoğurt sütü ve pekmez gibi şeyler katılaşmak, koyulaşmak, kan pıhtılaşmak. {Ve biri mübarek elini karnına soktu ve karnından bir pâre kan **üğünmüş** çıkardı ve yazıya attılar. (Si. Da. XIV 160-1), **DK**'de (266-6), **SN**'de (1136), **CTD**'de *uyu-* 'uykuya varmak, uykuda olmak; gafil olmak, gaflet uykusunda bulunmak', **TİKT (M)**'de *uyu-* 1. Uykuya varmak, uykuda olmak (255a/12) 2. (*mecazlaşmış*) Gafil olmak, gaflet uykusunda bulunmak (310a/16) 3. (*mecazlaşmış*) Tehlike ve belâ hareketsiz durumda olmak (270b/18), **ŞŞÇ**'de *uyı-/uyu-* 1. Uyumak (3177) 2. Huzurlu olmak, rahat olmak (8686) 3. Gaflet içinde bulunmak (3162) 4. *mecazlaşmış* Yatışmak, ortadan kaldırmak (373) olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesini genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türki**'de 'uykuya varmak, uykuda olmak' anlamı yanında '1. Gafil olmak, gaflet uykusunda bulunmak 2. (İş) geri kalmak, geri

bırakılmak, engel çıkmak' *mecazî* anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini soyut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de 'uyku durumunda olmak' temel anlamı yanında 'ilaç etkisiyle ağrı duymayacak kadar derin uykuya dalmak' olarak somut ve '1. İşlem görmemek, durgun kalmak, el sürülmemek, 2. Çevresindeki olayları fark etmemek, görmemek' *mecazî* anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de '(iş) geri kalmak, geri bırakılmak, engel çıkmak' *mecazî* anlamının **TS**'de kaybolması, kelimenin anlam dairesinde daralmanın da yaşandığını gösterir. **DS**'de kelime, 'kan pıhtılaşmak' (XII-4790) olarak geçer.

uzak (*uza-* + *-k* (f.i.y.)) Radloff (1893:I-1757), kelimenin anlamlarını (Altay, Teleüt, Lebedin, Şor, Tarançin, Kırığız Kuman, Uygur, Çağatay, Osmanlı, Azeri) '1. Uzun, geç 2. Uzak, uzaktaki' olarak vermiştir. Sevortyan (1974:570-572) kelimenin anlamını 'uzun, uzak, uzun süren' olarak kaydetmiştir.

Kelime **BH**'de 'uzak'

Dürüşdüm vüs'u tâkat yitdiğince

Uzak yolda karınca gitdiğince (56B/5)

KİG'de Uzak, yakın olmayan (64b/5), **HHT**'de Gidilmesi çok süren, yakın karşıtı [026a/6], **MŞV**'de Geç, vaktinden geç (24b/19) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de "gidilmesi çok süren, çok ötelerde bulunan ırak, *yakın* karşıtı" temel anlamı yanında "1. Arada çok zaman bulunan 2. Eli, gücü veya hükmü yetişmez 3. İhtimali az olan 4. Ayrı, birbiriyle yakın ilgisi olmayan 5. Uzak yer" olarak somut ve soyut anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

uzamak Clauson (1972:281), kelimenin anlamını 'uzamak veya uzun uzadıya konuşturmak' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamını '1. Uzun ol-, sürekli (devamlı) ol-, uzunlaş-, sür- 2. Boyda artış ol-, art- 3. Sür-, devam et- 4. Uzakta ol-/uzağa git-, uzaklaş- 5. Uzun kal-, yavaşla-, geç kal-, yavaşlat- 6. Yat- 7. Başar-' olarak vermiştir. 1. 2. ve 3. maddedeki anlamlar, temel anlamlardır. Sevortyan, kelimenin kökenini de *uz + -a- ~ -i-: uza-; Bang, *uzan-* < *uz 'uzun' olarak vermiştir (1974:570-572).

Kelime **TAS**'ta 'uzaklaşmak' {Asker halkı çokluk ordudan **uzamasunlar**. (Müslim. XV. 34, 68), **SN**'de *uza-* Uzaklaşmak (4510), **GN**'de *uza-* Uzamak, büyümek (2443), **T**'de *uza-* Sürmek, tabii müddetinden fazla devam etmek (63b-9), **TİKT (A)**'da *uza-* 1. Uzamak, çok olmak (70b/14) 2. Devam etmek (94a/14), **GT**'de *uza-* Uzatmak, sunmak, **MŞV**'de (3a/05) **EM**'de (44b/13) ve **AK**'ta (4b.74) 'uzamak, uzun sürmek', **F**'de *uza-* Uzamak, boyu büyümek (54a-4) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Uzun hale gelmek, boyca büyüme 2. Zamanca daha uzun olmak, daha çok sürmek 3. Sürmek, sürüncemede kalmak 4. Sonraya kalmak 5. Uzak olmak, uzağa gitmek' olarak aynı kavram alanı içerisinde anlam dairesini genişletir. Günümüzde **TS**'de bu **Kâmûs-ı Türkî**'deki anlamlardan yalnızca '1) Uzun duruma gelmek, boyu büyüme, 2) Çok zaman tutmak, uzun sürme' kayıtlıdır. Dolayısıyla kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'de anlam dairesini genişletirken **TS**'de ise bu anlamların bazıları kaybederek anlam dairesini daralmıştır. **DS**'de kelime, 'gitmek' (XI-4053) olarak geçer.

ürmek (I), (üvürmek) (< *ür- 'ürmek, ürümek' (Tekin, 1975:270)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Üfür-, şiş- (üfürme ile); bir şeyi hava ile doldur- 2. Nefes ver-, solumak, iç çek- 3. Es- 4. (mecazî) Okuyup üfle-; fısılda- 5. (mecazî) yalan dolan ile kandur- 6. Islık çal-' olarak vermiştir. 1. ve 2. maddedeki anlamlar temel anlamlardır. Ramstedt ve Räsänen Moğolca, Korece, Mançuca karşılaştırmalar yapmıştır. Poppe, Altay dillerindeki biçimleri verirken onları Türkçe *ür-* ile karşılaştırmıştır (1974:635).

M. Kara, *üfür-* 'üfleme; üfleterek bulunduğu yerden uzaklaştırmak; esmek' ve *ürü-* 'havlamak' fiillerinin gerçekte tek bir fiil olduğunu Clauson'un (1972: 195-195) yaptığı gibi ayrı başlıklar değil tek bir başlıkta verilmesi gerektiğini ifade eder. İster 'havlamak' olsun isterse 'üfürmek' olsun bu iki kelimenin ifade ettiği, gerçekte *ciğerden çıkan hava* ile ilgilidir (2004: 68-69).

Kelime **TAS**'ta 'üfürmek, üfleme' {Birez nesne okudu bunun üzerine **ürdü** (Anter. XIV. 701), **DK**'de *ür-* Ürmek, havlamak (46-9), **SN**'de *ür-* I. Üfürmek, üfleme (1651) II. Havlamak (2493), **DAH**'da Befhetmek (T.D.İ), **DAH**'da Tükürür gibi soluk çıkarmak. Arapçası (Nefh). Farsçada bir (Bâd heze) tâbiri vardır: "Ol efsuna denir ki hırsızlar okuyup meta' sahibinin yüzüne tükürüler. Ta ki gaflet basıp uykuya vara". (Bürhan Katı), **MN**'de *ür-* I. Köpek havlamak (197-4) II. Üfleme (57-6), **KT**'de *ür-* 1. Üfürmek (58a-4=5/110) 2. Üfleme; körukle hava vermek, köruklemek (144a-

2=18/96); *ürmek* Üfürme, üfürüş (271a-8=69/13), **MT**'de *ür-* Bağırmaq (26b-1), **İM**'de *ür-* Köpeğin havlaması (2823), **MC**'de *ür-* Boru üflemek; *ürmeK* Boru üfleme, çalma, **ŞŞÇ**'de *ür-* (I) Ürümek, ulumak; (hayvan) bağırmaq (4051); (II) Üfürmek (2051) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *ürü-mek* (Köpek) Durduğu yerde bağırmaq, ulumak, havlamak olarak kayıtlıdır. **TS**'de kelime, "üflemek" anlamı yanında, "1) Üfleyerek bulunduğu yerden, uzaklaştırmak, 2) Esmek, 3) Üfleyerek çalmak, 4) *mecazlaşmış* Abartarak konuşmak" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **TS**'de *ürümek* 'havlamak' olarak geçer. **DS**'de 1) Havlamak, 2) Kavgada bağırmaq, kötü söylemek, 3) Gevezelik etmek, söze karışmak, (II) Üfürerek şişirmek (XI-4070) anlamlarında kayıtlıdır.

üs Radloff (1893:I-1881,1884), kelimenin anlamlarını (Teleüt, Altay, Sagay, Lebedin, Koybal, Küerik, Tatar, Kırım, Çağatay, Osmanlı, Karayim Troki) '1. Üst kısım, yüzey 2. Üstteki' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Üst taraf/kısım, yukarısı, yüzey, yukarıki 2. Elbise, giyim, örtü 3. 'üst' anlamındaki edat' olarak vermiştir. Kökenini de *üst* < *üs-t* (-t eki; alan göstergesi) *üs* < *üz* örnek 'üz' 'dermek' (ekin hakkında) (*üze*: **üz-* + *-e* (kelimesi için de *üz* vardır.)) olarak açıklamıştır. Vambery, sözlüğünde *üs* ~ *üst* ile ilgili homojen şekilleri belirtmiştir (1974:638-639).

Kelime **TAS**'ta 'üst' {Bahtınasır Berkıya birle tanıştı, eyitti: Bular bağırmadın ve **üslerine** varmadın geldiler, bu belli doğruluk ve boyun vermek nişanıdır. (Enb. XIV. 736), **T**'de 1. Üst, altın zıddı (9a-9) 2. Ard, müteakib (9a-3), **ŞKM**'de *üst* Üst, üzer, baş (42b/9), **FN**'de 1. Üst, üst taraf; yukarı; görünen taraf (1976) 2. Bir şeyden taraf, (-e) doğru, kat, yalan (4195) 3. Sırt, arka (3978) 4. (yüzü) Aşağıya dönük, yüzü koyun (758) 5. İlgili olarak, hakkında; ilişkin, üzerine; (-e) göre (5546) 6. Zaman bildirir, (-den) sonra, peşine, peşinden (5841) 7. Sorumluluk, yükümlülük anlatır (5485), **Bİ**'de 1. Bir nesnenin yukarıdaki olan yanı (1059) 2. Bir nesnenin yüzü, görülen yanı (269) 3. Yan, nezd (462) 4. İlave, üstelik (463)' biçimlerinde anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *üst*, "birine göre yüksek aşamada olan kimse, mavefk" anlamı yanında, "1) Bir şeyin yukarı, göğe doğru olan yanı, fevk, 2) Bir şeyin görülen yanı, yüzü, 3) Bir şeyin dış yüzü, yüzey, 4) Giyecek, giysi, 5) Vücut, beden 6) Artan, geriye kalan bölüm, 7) İlgilenilen, üzerinde durulan konu, 8) Birkaç şeyden birine göre yukarıda olan, 9) Öte, arka, 10)

Sınıflamalarda temel olarak alınan bir tipe göre ileri derecede olan” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de **kelimenin** TS’den farklı olarak kelimenin ‘1 Kaymak ve köpük gibi bir şeyin üzerinde bulunan kısmı 2. mecazlaşmış Şahsiyet, benlik, 3. Yan, beraber 4. Bir şeyin hemen yakını 5.. Hesap 6. Yeminlerde teminat, dayanak noktası’ anlamları da kayıtlıdır. **DS**’de üst, (I) Aybaşı (II) Giysi, (III) 1. Geri kalan, artan 2. Mal değişiminde, malı daha değerli, olanın aldığı para (XI-4074, 4075) anlamlarında kayıtlıdır.

var (I) (< *bār ‘var’ (Tekin, 1975:251) Sevortyan, *ba:r* kelimesinin anlamlarını ‘1. a) Mevcut, var olan; bulunmakta olan, yer alan b) Var, bulunur 2. Mevcutluk, varlık; mevcudiyet 3. Her şey // kes; bütün 4. a) Var olan, mevcut olan her şey; varlık, mal-mülk; zenginlik b) Varlık, zenginlik 5. Her biri, herhangi biri’ olarak vermiştir. Bu anlamlara göre *ba:r* isimdir. Bu leksik- gramatik anlamlarını Çağatay Türkçesinde de korumuştur. Korş, *bar* kelimesini *bay* ‘zengin’ ile ilişkilendirmiş ve bunun Moğolca ve Türkçe *-ban/-b’li* zarf fiil ekinde olduğunu öne sürmüştür. Şerbak, kelimenin en eski şeklini *pār ‘var, mevcut’ olarak vermiştir (1980:61-62-63).

Kelime **TAS**’ta 1) Varlığı, mevcudiyeti. {...Ol kasem ettüğü nesnelere kendü katında şerefi ve hürmeti **varın** bildürür. (Leys. Ar. XV. 689) 2) Hepsi, olancası, mevcudu {Ömrü **varı** namazı terk etmekte geçenin hali nice olur. (Cev. Ah. XV-XVI. 501) 3) Olanca, hep {Mısır içinde **var** kavm dahi az az ana iyman getürreler. (Enfes. XV. 141) 4) Servet, mal, varlık.

Tutuşup odlara izârından

Kalmadı zerre denlü **varından** (Yuz. Hamdi. XV. 66-2)

SN’de 1. Haydi, git, durma, hemen (1729) 2. Hep, olanlar (1104), **T**’de (9b-7), **CTD**’de (I), **V**’de (18a/7) ve **TM**’de (41b-3) ‘var, mevcut; varlık, servet, mal; varlık, mevcudiyet’, **ŞŞÇ**’de 1. Mevcut (1113) 2. Olanca, hep, bütün (7958) 3. Mal, varlık (4905) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘1) Mevcut, evrende veya düşüncede yer alan, yok karşıtı, 2) *dil bilgisi* Sahiplik bildiren olumlu isim cümleleri kuran bir söz, 3) Elde bulunan her şey’ olarak somut anlamlarda terimleşerek anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de –**TAS**’ta da kayıtlı- **TS**’den farklı olarak ‘*mevcut olan şey, mal, servet*’ anlamı da vardır. Kelimenin bu anlamının

TS'de görülmemesi demek, bize anlam kaybının yeni olduğunu düşündürttür. **DS**'de kelime, TS'de geçmeyen (I) 'varlıklı' (XI-4090) anlamı yer alır.

varmak Severtyan, **ba:r* kelimesinin anlamlarını '1. a) *Yürü-, adımla-, hareket et- b) Gerçekleş-, ol-, sür-, devam et- c) Burdan git-, yerinden kay-/hareket et-, yok ol-, yola koyul- evlen- (erkek), uçup git-, (mecazî) öteki dünyaya git-, öl- d) Belirli yönde git-, (mecazî) hareket et-, geliş-, birini takip et- e) Var-, ulaş- f) Geçip git-, geç- 2. Götür- 3. Araöla git-, araçla hareket et- 4. Gel-, dönüp gel- 5. Bir şeye geç- 6. Yet-, uy-, yakış- 7. Yayıl- 8. Büyü-, çoğal- (hayvan, bitki) 9. Bir şeye ya da bir yere başvur- (mecazî) Hareket et-, davran- 10. (çay) dur- (demlen-) 11. Bulun-' olarak vermiştir. Kelimenin en eski şeklini Şerbak, **par-*; Doerfer, **bär-* (vokal uzundur) biçimlerinde vermiştir. Tenişev de Molov ve Şerbak gibi kelimenin eski şeklini $\neq p$ ile başlatır. Ramstedt ve Räsänen Moğolca *bara-* ile yakın görür (1980:64-65).*

Kelime **TAS**'ta 1) Geçmek, maziye karışmak. {Geçmiş nesnenin tedbirin eylemek, **varmış** iş ikileyin anmak asılsı olmaz; fasit hayalleri gönülden daşra çıkar, elini bu işten götür. (Kel. XIV. 62) 2) Gitmek, yürümek {Kuluna eyitti: **Var** tur ol balı getir, bir kişiye ısmarla. Vardı getürdü, gerü ısmarladı. (Yüz. Ha. XIV. 212)

3) Yok olmak, zail olmak.

Ay gibi âlemde aydınlık verir

Yüzü nurunda karanuluk **varır** (Velet. XIII-XIV. 82)

4) Hücum etmek.

Yok dir isen ben de bunda durmazam

Eminim olup düşmanına **varmazam** (Battal. XVIII. 239)

BHMİH'de *bar-* Varmak, gitmek, ölmek (Kâş. Caf., TT, Müh., Abu H. Houtsma, Ettuhfe *bar-*; Dede var-), **T**'de *var-* 1. Bir işe teşebbüs etmek, icra etmek (104b-8) 2. Belli bir duruşa geçmek (30b-9) 3. (nöbet) Uğramak, tutmak (102a-3) 4. Geçmek, intikal etmek (2b-3), **YZ**'de 1. Gitmek, yürümek (7a.176) 2. Varmak, ulaşmak, vasıl olmak, erişmek (13a.351) 3. Evlenmek (18a.497), **KT**'de *var-* 1. Gitmek (51a-3=5/24) 2. Gezinmek, başıboş dolaşmak (179a-3=26/225), **FN**'de *var-* 1. Ulaşmak, vasıl olmak,

varmak; gelmek; yürümek, gitmek, yürüyerek gitmek; çıkmak; uğramak; yoluna devam etmek; yol almak (364) 2. (zaman) Gelip çatmak, varmak (2078) 3. Yaklaşmak,... kadar gelmek (6395) 4. (-e) Mal, altın, vs. haraç olarak iletilmek, ulaştırılmak, verilmek (2819) 5. Elde etmek, ulaşmak, kazanmak (3656) 6. Üzerine yürümek, hücum etmek, atılmak; harekete geçmek; karşı karşıya gelmek; direnmek (4983) 7. Başa çıkmak, baş etmek (2434) 8. Bütün herkes bir tarafa olmak (6815) 9. Bir durumdan başka bir duruma geçmek (4459) 10. *mecazlaşmış* (bir duruma, bir sonuca) ulaşmak, varmak; (-e) düşmek, uğramak; gerçekleşmek (3367) 11. (hâl'le birlikte) "benimle uğraşma da nereye gidersin git!" anlamındadır (2889) 12. *mecazlaşmış* Kendini bir şeye iyice kaptırmak, vermek (1758) 13. (-den) Herhangi bir şeye varmak (2746) 14. "serbestsin!, hadi!, haydi!, git!, tek, sakın! vs. anlamlarıyla cümleyi veya fiili kuvvetlendirir. (294), **Bİ**'de *var-* 1. Ulaşmak, erişmek, gitmek (458) 2. Yönelmek, heves etmek, anlamak (134) olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesini çok genişletmiştir.

Kelime daha önce TAS'ta geçen '*geçmek, maziye karışmak, yok olmak, zail olmak, hücum etmek*' anlamlarını kaybetmiş ve anlam dairesinde bir daralma yaşamıştır.

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de kelime, 'erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasil olmak' temel anlamına '1. Belli bir duruma veya düzeye gelmek 2. Hoş olmayan bir sona ermek 3. Bir şeyi iyice anlamak veya duymak 4. Acımadan, çekinmeden yapmak 5. Kadın, evlenmek 6. Bir durumdan başka duruma geçmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini EOT metinlerinde kazanılan anlam dairesi etrafında devam ettirmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak kelimenin '1. *Yanaşmak* 2. *Dalmak, kendini vermek* 3. *Kıymak, acımamak, çekinmemek*' anlamları da kayıtlıdır. **DS**'de kelime, (I) 1) Gitmek, 2) Gelmek, 3) Yetişmek, ulaşmak, yanaşmak, (II) 1) İyice anlamak, 2) Duymak, sezme, 3) Gönül kırmak, acı dokunaklı konuşmak (XI-4091,4092); (II) Evlenmek (XII-4802) anlamlarında kayıtlıdır.

virümlü (*ver-* (< **bēr-* 'vermek' (Tekin, 1975:264) + $-(I^4)m$ (i.f.y.) + ll^4 (i.i.y.)) Radloff (1911:IV-1970) *verim+ li* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*çok meyve veren, kârlı*' olarak verir.

Kelime **KİG**'de 'borçlu, borcu olan (virümlü)' {Bilgil kim eger kimsene **virümlüsin** kimseneye (4) havâle kılsa ol gişi... (144b/3) somut anlamıyla kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, daha önceki dönemde kazandığı manevî yönden

olumsuzluğu ifade eden anlamı devam ettirmediği görülmektedir. **Kâmûs-ı Türkî**'de *verimli* kelimesi 'ürün, mahsul, meyve veren, semereli', günümüzde **TS**'de kelime, '1. Verimi iyi ve bol olan, bitek, randımanlı, mahsuldar, mümbit, müsmir 2. Kendisinden beklenen sonucu veren, semereli' anlamlarına 'çok yazan, velut (şair, yazar)' anlamını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde somut yönden genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1. Kazançlı 2. *verimli/vergili* biçimlerinde Eli açık (XI-4096) anlamlarında kayıtlıdır.

verim (*ver-* (< **bēr-* 'vermek' (Tekin, 1975:264) + $-(I)^4m$ (i.f.y)) Clauson (1972:366), kelimeyi şöyle açıklamıştır: "kelimenin temel anlamı 'tek bir verme hareketi', 'fakat normalde eski dönemde 'borç' (ödenmesi gereken) *alım*'la antitez 'borç' (alınması gereken). Pek çok moden şivede yaşar bazen 'bir vergi şekli' olarak (krş. *bért*) bazen de 'rüşvet' anlamıyla GB Osm'da (verim) 'ürün, mahsul, kazanç' ve bazen *alım bérım* terkininde 'ticaret, değiş tokuş' anlamıyla". Sevortyan (1980:116), kelimenin hareketin adı anlamında -m ekiyle türediğini Tatar ve Başkurt Türkçelerinde 'ödev, meşguliyet' anlamlarında kullanıldığını kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Veriş.

Bu dünya ilmile kim olsa âlim

Bu halka bildirir ol **verim** alım (G. Ra. XV. 131)

2) Vergi. {Emretti kim, ne denlü baclar, **verimler** var ise...(Kesir. XV. 196) **KİG**'de *virim* (138b/10) ve **GRT**'de *virim* (1680) 'verecek, borç' olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin daha önceki dönemlerde kazandığı 'vergi, veriş, verecek, borç' anlamları kaybolmuştur. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Çalıştırılan, işletilen, bakılan bir şeyin verdiği sonuç veya bu sonucun niceliği, mahsul, randıman, 2) Ortaya çıkan, istenilen, beklenen sonuç, semere' anlamlarıyla kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 'iyi dilek' (XI-4096) olarak geçer.

virici (*ver-* (< *bēr-* 'vermek' (Tekin, 1975:264)) + $-(y)I^4cI^4$ (< $-gU^2çI^2 < -gU^2 + çI^2$) (f.i.y.)) Kelime **ŞKM**'de 'verici, veren' {ve firâset ıslarunuñ ve nasîhat **viricilerünğ** ve sahib-i hulk... (44b/2), **KT**'de *virici* Veren, ödeyen (47a-8=4/162), **HN**'de *virici* Veren, verici (83b/13) anlamlarındadır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *verici*, 'veren, verme yanlısı

olan kimse' temel anlamı yanında "1. Çıkar gözetmeksizin her türlü yardımı yapan, esirgemeyen kimse 2. *fizik* Elektromanyetik dalgalar yardımıyla işaret, ses ve görüntü iletmeye yarayan cihazların genel adı 3. *tıp* Başkasına aktarılmak üzere kan ve doku veya organ veren kimse, donör' olarak somut ve terim anlamlarıyla anlam dairesini çok genişletmiştir.

ya (<*yā 'yay' (Tekin, 1975:255)) Severtyan, *ya:y* (I) kelimesinin anlamını '1. Yay, sapan 2. Yay şeklindeki ahşap keman yayı 3. Eğmeç, eğmeç şekilli, parantez 4. Yay (spiral, zemberek) 5. Gökkuşığı 6. Yay burcu; ya: (III) 1. Yay 2. Ok 3. Ateşli silah 4. Eğmeç 5. Gökkuşığı' olarak vermiştir. Ok kelimesi bazı lehçelerde vardır. *ok-yay* koşmasının (hendiodyoın) bazı lehçelerde sık kullanılmasının nedeni anlam genişlemesi olarak açıklanabilir. Severtyan, sözlüğünde kelimenin kökeni için açıklamaların net olmadığını ve Poppe ve Räsänen'in verdiği Altayca karşılıkların da problemliliğini söylemiştir (1989:74-75).

Kelime **TAS**'ta 'yay, ok atılan yay' {Lâyıktır kim bu günkü günü üşbu **ya** kirişinin yemekle geçirem. (Kel. XIV. 85), **SN**'de (2736) (*yay kur-* Yay çekmek (1434)), **DK**'de (110-9) 'yay' anlamında kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yay*, "ok atmaya yarayan, iki ucu arasında kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk" anlamı yanında, "1) Farklı amaçlarla çeşitli biçimlerde yapılan esnek parça, 2) Zemberek, 3) Hallacın pamuk veya yünü atmak için tokmak yardımıyla kullandığı araç, 4) *matematik* Bir çember üzerindeki iki nota arasındaki çember parçası, 5) *matematik* Bir eğriden alınan parça, 6) *müzik* Keman, viyolonsel vb. çalgılarla sürterek titreşim yoluyla ses çıkarmaya yarayan parça" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somutlaşma ve terim yönünden genişletmiştir. **DS**'de *yay*, (III) Pamuk atmada kullanılan, yay biçiminde bir araç (IV) Kemançede, tellerin bağlandığı tahta (XI-4208) anlamlarında kayıtlıdır.

yağır Clauson (1972:905), kelimenin temel anlamını 'eğer/semer kesesi' olarak vermiştir. Devamında da orta dönemde 'omuz' veya Osm'da ikincil anlamda 'atın yağırı' kullanılmasının sebebinin net olmadığını ve Osm. XIV.'de *yağır* 'eğer kesesi' anlamında kayıtlı olduğunu da eklemiştir. Clauson ikincil anlamı ihtimal dahilinde 'eğer kesesinin bulunduğu yerdeki hayvan parçası'ndan gelişmiş olmalı şeklinde açıklamıştır. Severtyan, *yağır* (I) kelimesinin anlamlarını '1. Yara, şişik 2. Sürtmekten oluşan kabarcık 3. Atın yelesi' olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de yağır + -i- 'yara ile

kaplan- (binek hayvanın sırtındaki yara)' olarak kaydetmiştir. Räsänen, *yağır* 'yara' ve *yağrın* 'omuz, sırt' kelimelerini karşılaştırmıştır. Ramstedt, Moğolca *dagari* ve Türkçe *yarın* ve *yarır* akraba olduğunu söylemiştir. Menges ve Poppe de aynı karşılaştırmayı yapmıştır. Sevortyan kelimenin kök-ek ayrımını *yağır ismi + -ı- (i.f.y.)* 'yara ile kaplan-' (binek hayvanın sırtı için) olarak vermiştir.

Sevortyan, *yağırın (I)* kelimesinin anlamlarını '1. Sırt, omuz üstü 2. Arka yelesi (hayvanın) 3. Omuz, kanatlar 4. Kürek (omuz), kürekler arası, kürek kemiği' olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de Doerfer'in dediği gibi -n eki beden uzuvlarını adlandıran sözcüklerden biri (karın, bıkın, burun gibi) olarak kaydetmiştir. Bang **yağır* (yağırındaki) ve *yağır* 'atın arkasındaki sürtülmüş yer' kelimelerini özdeşleştirmiştir. Yağır 'sırt' ve 'sırt yarası' kelimelerini Ramstedt, Räsänen, Poppe, Besim Atalay, Menges de özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleştirmeyi Doerfer ve Clauson da yapar. Ancak *yagır* ve *yarın* kelimeleri arasında ayırım yaparlar. Onlara göre *yarın* kelimesi, *yağırın* kelimesine göre kaynaklarda daha erken dönemde ortaya çıkmıştır (1989:65-66-67).

Z. Önler (1989: 126), "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri" makalesinde *yağır* kelimesini 'iki kürek kemiği arası' biçiminde anlamlandırmıştır. Kâşgarî, *yarın* "kürek kemiği, çiğın kemiği (1999 IV: 750); *yag (ı)r* 'at, katır ve eşek gibi hayvanların sırtında semer, eğer ve yük vurmasından meydana gelen yara, yağır' (1999:IV-727) olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Hayvanların sırtında hâsıl olan yara. {... Ve arkası yağırından kan akardı, eşeği yudular ve **yağırın** timarladılar. (Tez. Ün. XV. 212-1) 2) Sırtı yaralı (hayvan) {...Bu söz ana şol tavara kaşağı tokunur gibi... (Leys. Ar. XV. 355) **DK**'de *yağrın* Sırt, arka, iki kürek kemiği arası, kürek kemiği, omuz (225-10), **SN**'de *yagırını* (4435), **YİŞ**'te (191a/1) ve **HHT**'de [090a/10], **GBTBİ**'de (38-b/5) ve **KT**'de (30a-11), *yağrın* Sırtın iki kürek kemiği arasındaki kısmı, sırt **TİKT (A)**'da Sırtı yara olma; *yagır ol-* Sırtı yara olmak (134b/12), **GRT**'de Hayvanların sırtında çıkan yara; manevi üzüntü (1190), **IN**'da (5415), **HAR**'da (41) ve **Bİ**'de (281) 'hayvanların sırt ve arkasındaki yara' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde metinlerinde geçen 'eğerin vurmasından olayı hayvan yağırında açılan yara' anlamı yanında 'atın omuzları arasındaki yağlı yeri' anlamıyla da kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin 'sırt, arka, iki kürek kemiği arası' anlamı kayıtlı değildir.

Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* '1. Sırt, arka, iki kürek arası, 2. Çoğunlukla bu yerde eyer ve semerin açtığı yara' anlamları yanında '1. Atın omuzları arasındaki yer, 2. Kel' anlamlarının da eklemesiyle anlam dairesi daha da genişlemiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Yük ve binek hayvanının sırtında, eğer ve semerin açtığı yara, 2) Ata uzun süre binenlerin bacaklarında ve kalçalarında açılan yara, 3) Kel, (II) Sırt (XI-4119, 4120) anlamlarında kayıtlıdır.

yaha Clauson (1972:898), kelimenin kökenini *yak-* 'yaklaşmak, yakın olmak'tan 'başka bir şeye bitişik olan herhangi bir şeyin parçası' biçiminde türemiş bir kelime; XIV. yüzyılda Osmanlı Türkçesinde *yaka* (XIV, XV'te bazen *yaħa*) biçiminde 'yaka; sahil, kıyı; sahilin zıddı' biçiminde kaydetmiştir. Sevortyan (1989:82-83), kelimenin anlamlarını '1. Kenar, sınır, karşı, uç 2. Kıyı 3. Giyik yakası 4. Dağlar, tepeli yer, tepe, sırt 5. Elbise üzerindeki nakış (kadın göğsünde), kadın süsü, gerdanlık' olarak vermiştir. Vambery, *yak*, *yav*, *yan* 'yaklaş-, yakınlık, taraf' ile aynı sıraya koymuştur. Sevortyan da Clauson gibi *yaka* kelimesinin yapısını *yak-* 'yaklaş-, yakın ol-' + *-a* (f.i.y.) olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta {**yahamı** çâk eyleyip divane olası gelir. (Ruşeni. XV. 256), **BHMİH**'de (Kâş. Müh. Abu H. Houtsma. Ettuhfe. Dede) (311:10, **DK**'de (130-1), **MN**'de *yaka* (276-2), **MK**'de 'yaka, elbise yakası' **SN**'de Karşı, aksi yön (4495); *yaha yırt-* Üzüntüyle gömleğinin yakasını parçalamak (2914); *yakayı vir-* Yakasını kaptırmak, yakalanmak (1977), **IN**'da *yaka* Kıyı (7077), **ŞKM**'de Yaka, taraf, yan (39a/10), **KT**'de Vücutta göğüs ile giyecek arasında kalan kısım, koyun boşluğu, koyun (185a-10=28/32), **YZ**'de *yaka* Yan, taraf (7a.169), **TİKT**'te *yaka* 1. Cep (95a/4) 2. Yaka, elbise boyu (50a/13), **FN**'de *yaka* 1. Giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü, yaka (6122) 2. Kıyı, kenar, taraf, yaka (4962), **ŞŞÇ**'de Boyun, yaka (5703) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de 'elbise boynu, elbisenin geçecek ve boynu örtecek yeri' anlamı yanında '1. Kenar, sahil 2. Dağ yamacı, eğik arazi 3. Yelkenlerin kenar ve köşeleri' anlamlarında eklenmesiyle anlam dairesi genişlemiştir. Günümüzde **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'den farklı olarak '1. Giysilerin boyna gelen bölümüne eklenen ve türlü biçimlerde olan parçası 2. Eğik, yerey, 3. Yapıların saçaklarında, suyun içeriye sızmasını önlemek için kiremidin altıyla oluk arasına konulan metal levha'

anlamlarının eklenmesiyle anlam dairesi daha da genişlemiştir. **DS**'de *yaka*, (I) 1. Yan, yön 2. Semt 3. Sırt, bayır 4. Kıyı (XI-4127) anlamlarında kayıtlıdır.

yahın *yak* kelimesinden türemiş geçişsiz isimdir. Clauson (1972:908-909), kelimenin anlamı için '*yakın*' biçiminde (yer, zaman veya akrabalıkta) ve ayrıca *yağū:k*'la eş anlamlı ve bir yere kadar onu tamamlıyor şeklinde vermiştir. Sevortyan (1989:81), kelimenin *yak-* fiilinin eski türemişi olduğunu sıfat ve zarf fonksiyonunda kullanıldığını kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta '*yakın*' {Ol tamar bileğe **yahın** gelicek iki bahş olur (M. Na. XV. 3), **BL**'de *yakın* 1. Yakın 2. civarında yaklaşık (21b-4), **KT**'de Yakın (80a-5=7/163); *yakın dirlik* Dünya hayatı (7a-9=2/86); *yakın eyle-* 1. Yaklaştırmak (248b-11=51/27) 2. Koymak, örtmek (202b-4=33/59); *yakın gel-* Yaklaşmak (4a-6=2/35); *yakın gök* Dünya seması; gök yüzü (268b-9=67/5); *yakın olıcı* Yaklaşan (vukuu) yakın olan; kıyamet (252a-4=53/57); *yakın olmuş* Yakına gelmiş, yakın olmuş, dost edinilmiş (76b-9=7/114); *yakın olun-* Yaklaştırılmak (176a-8=26/90); *yakın olunmuş* Yaklaştırılmış, dost edinilmiş (25b-8=3/45), **FN**'de 1. Az bir ara ile ayrılmış olan, yakın; aralarında sıkı ilgi bulunan (6970) 2. (zaman için) Yaklaşmış, yakın, yakında (637) 3. Uzak olmayan yer (6011) 4. Aralarında sıkı ilişki olan arkadaş, dost veya akraba (1193) 5. Uzak olmayarak (3809), **TİKT (M)**'de 1. Uzak olmayan, yakın (288b/21) 2. Yaklaşık olarak, belli miktarda (270b/7) 3. Olması yaklaşan, zamanca yaklaşmış olan (264b/14) 4. Bir hâle yakın, benzer olan (274b/18) 5. Dost, sevilen, hısım (239b/19), **ŞŞÇ**'de 1. Uzak olmayan (8412) 2. Hısım, akraba (16479) 3. Yakınca, yakın (1432) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yakın*, "az bir ara ile ayrılmış olan (zaman veya yer), uzak karşıtı" temel anlamı yanında, "1) Küçük, önemsiz değişikliklerle birbirinden ayrılan, 2) Aralarında sıkı ilgi bulunan, 3) Benzeyen, andıran, yaklaşan, 4) Erişmesi, olması zaman bakımından yaklaşmış olan, 5) Uzak olmayan yer, 6) Aralarında sıkı ilişki olan arkadaş, dost veya akraba" anlamlarını da kazanmasıyla anlam dairesini çok genişletmiştir. **DS**'de kelime, *yahın* biçiminde '*yakın*' (XI-4126) temel anlamıyla kayıtlıdır.

yakışık (*yak-* + $-(T^d)ş-$ + $-(T^d)k$ (f.i.y.)) Radloff (1905:III-29), *yakış +k* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*uygun, yaraşır, iyice oturmuş (elbise hakkında)*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta '*uygun, mütenasip, yakışmış*'

Yarma bilekli ucası bir yığın

Sımsıkı et hep **yakışık** bel bıkın (Atai. Ha. XVII. 116)

KT'de Uygun, mütenâsip; *yakışık eylemek* Uygun olanı, ara bulma, barıştıрма, ısaah etme (40a-5=4/62) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "uygunluk, yaraşma" anlamı yanında, "1. Yakışıklı delikanlı 2. Münâsebet" anlamlarının da eklenmesiyle anlam dairesini genişlemiştir.

yakışmak, (yahışmak) *yak-*'ın işteş şekli. Clauson'un (1972:908-909) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "orijanalinde *yağuş*'la eş anlamlı olduğunu ve '*yaklaşmak, yaklaştırmak birbirine*', GB Osm.'da '*uygun, münasip, tam, denk olmak; iyi görünmek, yakışıklı olmak*' anlamlarındadır. "Sevortyan (1989:81), *yakış-* kelimesinin DLT'den başlayarak *yakış-* 'yakınlaş-, uygun ol- < yak- 'yaraş-, gözüne gir-, uygun ol-' biçiminde yaygınlaştığını söylemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'yaklaşmak, meyletmek' {Dostluk yerine düşmanlık geldi ve **yakışmaklık** yerine ürkmeklik karar tuttu. (Kel. XIV. 61) **SN**'de *yakış-* (5378), **ŞKM**'de *yakış-* (60b/9) ve **HHT**'de *yakış-* [097a/9] 'yaklaşmak, meyl etmek', **TİKT**'te *yakış-* Münasip ve uygun olmak, *yakışmak* (48b/18), **MNHS**'de *yakış-* Uymak, birbirine yaraşmak (128a.8), **IN**'da *yakış-* Yaklaş- (3369), **RB**'de *yakış-* Yaklaşmak, bitişmek (27a/4), **ŞŞÇ**'de *yakış-* 1. Yakışmak, uygun düşmek, münasip olmak (40025) 2. Yaklaşmak, meyletmek (42416) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin '*yaklaşmak, meyletmek*' anlamı kaybolmuştur. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Güzel durmak, iyi gitmek, yaraşmak, uygun gelmek, 2) Uygun olmak, iyi karşılanmak, münasip olmak' anlamlarında kullanılmıştır.

yakıştırmak (*yak- fiiline -(T⁴)ş- + T²T⁴r (f.f.y.)*) Radloff (1905:III-29), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*uygun etmek, uygun hâle getirmek*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'yaklaştırmak' {Ne çeri ile bularınla savaşayı ve ne uzluğıla buları kendözüme **yakıştırayın**. (Enb. XIV. 762) **SN**'de *yakışdur-* Yakıştırmak (4858), **KT**'de *yakışdur-* (Uyuşmaya) muvaffak kılmak, barıştırmak (38a-8=4/35); *yakışdırmak* Islah etme, bu husuta başarı gösterme (108b-10=11/88), **RB**'de *yakışdırmak* Yaklaştırmak (26b/10) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 1) Yakışacak bir duruma getirmek, uygun duruma koymak, yaraştırmak, 2) Uygun ve yerinde görmek,

iyi karşılamak, 3) Uydurmak, 4) *mecazlaşmış* Bir durum veya niteliği bir kimse için düşünmek, yormak’ anlamlarında kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’de kayıtlı olan mecazî anlamı yoktur, dolayısıyla kelimenin mecazî anlam kazanması yenidir.

yaklaş- Radloff (1905:III-33), *yakala+ş* kelimesinin anlamlarını (Kazan, Osmanlı) ‘1. (Kazan) Birbirini korumak, sahip çıkmak 2. (Osmanlı, Kırım) Yakınlaşmak’ olarak vermiştir. Sevortyan’da (1989:81) *yaklaş-* fiili yoktur; ancak aynı kökten türemiş kelimelere yer vermiştir: I yak- ‘1. Yaklaş-, değ-, dokun-, dokundurt- 2. Uygun ol-, yara- 3. Beğen- 4. Faydalı ol-, uygun ol-, onaylayıp kabul et- (bazı kaynaklarda tek örnekleri vardır: etkile- (Çağatay); zevklendir- (Vambery)’; II yağıl- ‘1. Yaklaş-, asıl- 2. Değ-, dokun- 3. Hoş sözlü, nazik ol-’. 1. maddedeki anlamlar en eski anlamlardır. Sevortyan’a göre Räsänen, Budagov, Radloff ve diğer kaynakların bazılarında *yak-* ‘yaklaş-’ ve *yak-* ‘sür-’ eşgösterenli fiileri birbirine karıştırılarak verilmiştir. Sevortyan’a göre bu kelimenin kökeni, *ya-* fiilinden türemiştir (belki **ya:-*). *Ya:k*, *ya:n* ‘taraf, böğür’ ile karşılaştırınız demiştir. Devamında da Clauson’un (1972:896-897), kelime hakkındaki görüşüne yer vermiştir: *yak-* ‘yaklaş-’ kelimesi, birincil anlamdadır ve aynı anlamdaki *yağū-* fiiliyle bağlıdır. Ancak Clauson, bu bağlantının anlam yapısı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘yaklaşmak, yakın olmak’

Güneş batmaga **yaklamış-ıdı** bil

Görür ol Bârman iş oldu müşkil (7700)

KT’de *yaklaş-* yaklaşmak, yakın olmak; *sıkılmağa yaklaşmış* Suyu akıtılmak üzere olan, yağmağa hazır (279a-8,9=78/14), **PN**’de *yaklaş-* (Avlanırken) arada az mesafe kalacak şekilde, sinsice ilerlemek, uzaklığı azaltmak (18a/02), **TİKT (M)**’de (242a/3) ve **Bİ**’de *yaklaş-* (475) ‘yaklaşmak, yakın olmak, yakınlaşmak’ olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *yaklaşmak*, ‘yakınlaşmak’ anlamı yanında ‘1. Arada az bir aralık kalacak biçimde ilerlemek, aradaki uzaklığı azaltmak veya büsbütün ortadan kaldırmak için ileri gitmek 2. Benzemek, andırmak, uygun olmak. 3. Bir konuyu, bir sorunu ele alarak değerlendirmek’ anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘bir kimseye

hissî alaka duymak, yakın olmak, sevmek’ anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS’de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

yalak Sevortyan, *yalak (I)* kelimesinin anlamlarını ‘1. Köpekleri besleme kabı, köpeğin ahşap kabı, köpeklere yiyecek verilen yer/çukur, avcil hayvanlar için ahşap kap 2. Leğen, küçük leğen, sulama (su içme), teknesi; kuyu/şadırvan yanındaki leğen/tekne’ *yağlaş (II)* kelimesinin anlamını ‘ahşaptan oyulmuş kap; ahşaptan oyulmuş ve köpeklere yiyecek vermek için kullanılan küçük kap, hayvanlar için tekne; eski ahşap tabak’ olarak vermiştir. Devamında bazı araştırmacıların köken açıklamalarını yer vermiştir: Budagov’un, *yala-* > *yalak* biçiminde kök ek ayrımını, Menges, Räsänen ve Doerfer de kabul etmiştir. Sevortyan kelimeyi, *yal+ak (küçültme eki)* olarak vermiştir (1989:90-91).

Kelime LME’de ‘hayvanların su içtikleri taş veya ağaçtan oyma kap (agu kunduz derler yüce **yalaklarda** biter gûşâ iki cins olur lâbata (42b/17) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de de bu temel anlam kayıtlıdır. Günümüzde TS’de kelime, “hayvanların su içtikleri taş veya ağaçtan oyma kap” temel anlamı yanında “1. Akan suyun çevreye sıçramasını veya akıp gitmesini önlemek için çeşme, musluk vb.nin altına konulan delikli taş tekne 2. *coğrafya* Buz yalağı 3. *halk ağzında* Boşboğaz, söz taşıyan” biçimlerinde kullanılarak anlam dairesini genişletmiştir. DS’de kelime, *yalah / yalak* biçimlerinde (I) 1. Hayvanların içinden yemek yediği, taş, ağaç, çanak vb. kap 2. Hayvanların su içtiği ağaç kap, taş oyuğu 3. Hayvanların su içmesi için, ağaç, taş vb. maddelerden yapılan ve çeşmelerin içinde bulunan oluk, tekne 4. Çukur yer (genellikle kazılmış) 5. Saksı 6. Küçük su birikintisi, gölcük 7. Ağaç leğen 8. Ahırda, hayvan pisliklerinin biriktiği uzun çukur 9. Ortası çukur tarla 10. Vadilerdeki küçük, verimli düzlük 11. Kuytu yer 12. Dağ yamacındaki düzlük 13. Sahan, tabak, çanak, tas gibi kaplara verilen genel ad 14. Suyun akarken yardığı yer 15. Kalaycılıkta, bakı temizlenen yer 16. Sığ, derin olmayan (XI-4134,4135), (II) 1. Çeşme oluğu 2. Tavukların su içtikleri kap 4. Musluk (XII-4810) anlamlarında kayıtlıdır.

yalajuz, (yalavuz, yalguz, yaluğuz) Clauson’un (1972:930-931) *yalnu:s* kelimesinin anlamını ‘yalnız, sadece; kendi başına’ olarak vermiştir; Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: “-s için kanıt XI’e doğru kaybolmaktadır, fakat daha sonra genellikle -z olarak ortaya çıkıyor. Açık bir köken açıklaması olmayan bir kelimenin

yabancı kaynaklı olduğunu iddia etmek için hareket noktası son seste çok seyrek olarak ortaya çıkan bir sesin bulunmasıdır. Kelime oldukça geniş bir şekil alanıyla bütün modern şivelerde yaşamaktadır. Osm XIV-XVI *yalğuz*; XIV *yalhız/yaluğuz*; XIV *yalhızın* şekillerinde oldukça yaygın ‘tek başına’”. Sevortyan (1989:97-99), kelimeyi (I) *yalhı* (II) *yalağuz* biçiminde iki ayrı grupta ele almış anlamlarını şöyle vermiştir: ‘(I) 1. (sadece/sırf) Tek, yegâne 2. Yalnız, tek başına, tek 3. Sırf, sadece (II) (sırf) ek, yegâne’. Gabain, *-iz-* ekini eklendiği kelimedede anlamı kuvvetlendirme fonksiyonu olan eklerden biri olarak değerlendirmiştir. Doerfer, kelimeyi *yalih* > *yaluğuz* olarak vermiştir. Ayrıca kelimenin eski biçimini de *yalhus* olarak kaydetmiş; ama bunu ispatlayamamıştır. Ramstedt ve Räsänen de Moğolca karşılaştırmalar yapmıştır.

Kelime **TAS**’ta ‘yalnız’ {**Yaluğuz** gördüler o dildarı (Ş.G. XVI. 22), **SN**’de 1. Yalnız, tek başına (302) 2. Biricik, tek (3148), **KT**’de *yaluğuz*, *yalhuz* 1. Tek başına, yalnız (220b-1=39/45) 2. Tek, eşsiz, nevi şahsına münhasır (262a-11=60/4) 3. Sadece, yalnız (13a-2) 4. Tenha, ıssız (107b-9), **T**’de *yalhuz* Sadece, tek başına (108a-4); *yaluğuz* 1. Tek başına, sadece (17b-5) 2. Sade, katıksız (105a-12) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *yalnız*, “yanında başkaları bulunmayan” temel anlamı yanında, “1) z. Yanında başkaları olmayarak, 2) Yalnızca, 3) *bağlaç* Ama, 4) *toplum bilim* Toplumsal ilişkilerden yoksun veya yoksun bırakılan kişi anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’de kayıtlı olan ‘*toplumsal ilişkilerden yoksun veya yoksun bırakılan kişi*’ anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime bu terim anlamını daha yeni kazanmıştır.

yalman Sevortyan, kelimeyi iki başlıkta ele almıştır: *yalım* (I) ‘1. Kaya, sarp yer, çıkılmaz kaya 2. Sarp, dik 3. Çıplak, katı’; *yalman* (I) ‘geçilmez yer, uç biçiminde dağın zirvisi’. Kelimenin kökeni için de şunları söylemiştir: *yalım* ve *yalman* kelimelerindeki *-m* ve *-man* kaynaklarda kaydedilmemiştir, muhtemelen **yal-* ‘düz, cıvıl ol-, sarp, dik ol-’ fiilinden türemiştir. Bang, Räsänen ve Clauson *yalım* ve *yalman* ‘kılıç ağzı, bıçak’ maddeden (ve yapısal olarak) *yalım* (I) ‘kaya’ ve *yalman* (I) ‘geçilmez yer’ kelimelerini özdeş olarak kabul etmişlerdir. Bu özdeşliği, Sevortyan da kabul eder; ancak yazılı kaynaklarla kanıtlanması gerektiğini de ekler (1989:103-104).

Kelime **TAS**’ta ‘kılıcın, kamanın, bıçağın, mızrağın, süngünün ağzı veya ucu’ {Kara pulat öz kılıçlar çalındı yalmanı düştü (Dede. XIV. 33), **HHT**’de [079b/3] ve **ŞŞÇ**’de

Kılıç, hançer vb. nesnelere ucu, ağzı (10720); *yalman-ı tığ* Kılıcın ağzı (31328) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *halk ağzında* 'kesici ve batıcı araçların kesen veya batan bölümü' temel anlamı yanında, '1) Eğik, 2) Sarp ve dik' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'de '*eğik*' anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelimenin bu anlamını kazanması yenidir. **DS**'de kelime, (I) Eğri yanlamasına (kesme, gitme vb. için), (II) Mızrak ucu, (III) Bulgur döğülürken kullanılan tahta karıştırıcı, (VI) Dik, sarp, (VII) Düzgün, parlak, yassı taş (XI-4148) anlamlarında geçer.

yalpak Sevortyan, kelimenin anlamlarını '*1. Yassı, düz, yassılmış, basık düzlük; plato (yayla) 2. Geniş, genişlik, en 3. Sığ (su için), derin olmayan 4. Düz, pürüzsüz 5. Hoş, güleryüzlü, kibar, nazik, ikiyüzlü, yalaka 6. Kaba, sade (dil)*' olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de *yalpak* < *yansıma* kelime **yalp* + *-ak* (f.i.y.) olarak kaydetmiştir. Ramstedt, Moğolca paralellikler vermiştir (1989:100).

Kelime **TAS**'ta 1) Şaşkın, beceriksiz. {Âbdendan [Fa.] Altı mânası vardır. Biri, zebun ve hemeç ve **yalpak** kumarbazdır ki oyununda her zaman mağlup olur. (Bürh. XVIII-XIX. 26) 2) Mürdar kıyafetli. {Beçel [Fa.] Ol sülfe-meşrep ve **yalpak** kimesneye denir ki daima üstü başı mürdar ve mülevves olur. (Bürh. XVIII-XIX. 103) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *halk ağzında* 1) Sokulgan, cana yakın, 2) Yüze gülücü, dalkavuk, 3) Sarp yer, uçurum' olarak **TAS**'ta kazandığı anlamlardan farklı anlamlarda yer almıştır. **DS**'de kelime, (I) 1) Sarp yer, uçurum, 2) Eğimli yer, 3) Kayan yamaç, 4) Çukur yer, (II) Eğri ağaç, (III) Yassı, düz ve kaygan, (IV) Üst yanı ince, altı kalın olduğundan, gömüldüğü yerden çıkmayan taş, (V) 1) Dalkavuk, yüze gülücü, 2) Dönek, (VI) Güleryüzlü, şen, sevimli (XI-4149) anlamlarında kayıtlıdır.

yama Sevortyan, kelimenin *yama-* kelimesine -g 'obje, sonuç ve hareket sürecinin adı' ekinin eklenmesiyle türediğini, anlamlarını da '*1. Yama 2. Ek, ilâve 3. Derideki leke; ben; pas lekesi, bere 4. Yama koyma işlemi, tamirat 5. Doğaçlama*' olarak kaydeder. Ayrıca Kıpçak Türkçesinde kelimenin '*yamav*' biçiminde geçtiğini de ekler (1989:108).

Kelime **TAS**'ta 'yamalık' {Refû (Fa.): ... Ve yama ki eski kaftana **yamarlar**. (Ni'meti. XVI. 335), **GT**'de Bir yırtığı veya delik yeri kapayıp tamir etmeye mahsus parça (63b-2) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT metinlerinde geçen temel

anlam ‘bir deliği veyâ yırtık bir yeri kapayıp tâmir etmeğe yarayan parça’ olarak devam eder. Günümüzde **TS**’de “bu iş için kullanılan parça” temel anlamı yanında, “1. Delik ve yırtığı uygun bir paça ile onarma, kapatma, 2. Deride geniş leke” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

yan (<*yān ‘yan’ (Tekin, 1975:255)) Clauson (1972:940), kelimenin orijinal anlamında “antomik bir terim ‘kalça’ olduğunu ve bundan daha genel olarak “‘taraf, yan’ vücut için veya diğer kontekslerde” kullanıldığını ifade eder. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Yan, yan taraf 2. Kalça, kalça kemiğinin başı; kalçanın üst kısmı, bedenin leğen kemikleri 3. Yakındaki yer; çevre 4. Cep, kemer, kese 5. Cep, kemer, kese 6. Edat fonksiyonu var’ olarak vermiştir. Radloff sözlüğünde kelimenin ‘eğik, şası’ anlamının olduğunu da kaydetmiştir. Vambery, yan ve yak ‘taraf’ kelimelerinin köken bağlantısı olduğuna dikkat çekmiştir. Bang, kelimenin kökenini şöyle açıklamıştır: ya:n kelimesi –n ekiyle yapılmış bir isim ya da *ya isminin vasıta hali ekiyle donmuş biçimidir (1989:113-114).

Z. Önler (1989:128), kelimeyi “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Ala Sağlık Bilgisi Terimleri” makalesinde “yan başı ‘kalça kemiğinin üst kısmı’ teribinde ‘kalça kemiği’ şeklinde anlamlandırmıştır.

Kelime **TAS**’ta ‘cep, kemer, kese’

Her altun u nimetle doldu **yanıñ**

Ver imdi ki sonra değıldir senin (Ferh. XIV. 25)

VG’de Birinin bulunduğu yer; birlikte, beraberinde olma (1134), **GRT**’de (I) Cep, kemer, kese (2021); (II) Yan, yan taraf (1925), **KT**’de 1. Yan taraf, yan (97b-8=10712) 2. Taraf, kıyı, kenar (185a-8=28/30), **MŞ**’de yan (I) Yan, taraf, nezd (55b/12) (II) Kalça kemiğinin üst bölümü (170b/14); yan (II) Taraf, yön (5a/8), **MN**’de Kulplu toprak kap (47-2), **TİKT**’te 1. Taraf, yan (8b/1) 2. Kıyı, çevre, kenar (12b/1) 3. Nezd, huzur, kat (157b/18), **FN**’de 1. Yan, kenar (7185) 2. Yön, taraf, cihet (6951) 3. Üst, yan (2613) 4. Birlikte, beraberinde olma; kat, etraf (7183) 5. zf. bir yana yönelerek (2899) 6. Bazı deyimlerde “karşılıksız, cezasız” (4043) 7. (iyelik ve lokatifekiye birlikte) göre, nispetle (4117), **Müc.**’de Yan, taraf, nezd; kalça, kemiğin üst bölümü (26a/10), **ŞŞÇ**’de 1. Yan, taraf (32268) 2. Huzur, nezd (433) 3. Taraf, cihet (3054) 4. Kıyı, kenar (5265), **Bİ**’de 1.

Yan, nezd, yakın (611) 2. Taraf, yön, kenar (32) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelimenin daha önce **TAS**'ta ve **GRT**'de kayıtlı olan 'cep, kemer, kese' anlamı kaybolmuştur. Kelime **TS**'de '1) Bir şeyin ön, arka, alt ve üst dışındaki kalan bölümü, 2) Sağ ve solun ortak adı, yön, taraf, cihet, 3) Yer, 4) Üst, 5) Birlikte beraberinde olma, 6) Bedenin bir bölümü, 7) Üstte, alta, arkada veya önde olmayan, 8) İkinci derecede olan, 9) Tali, 10) Bir yana yönelerek, 11) *mecazlaşmış* İstekleri karşıt olan iki kişiden veya topluluktan biri, 12) Savaş düzeninde ordunun iki kanadından her biri, 13) Bir denklemde "=" işaretiyle ayrılmış olan iki anlatımdan her biri, 14) Taç' olarak hem somut hem de terim yönünden anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Sedir, sedir şiltesi, (II) Sedir kilimi, halısı, (III) Dört tekerlekli arabanın, çıkarılıp takılabilen parmaklıkları, (IV) Köylerde yapılan kerpiç yapılara boydan boya konulan kalın ağaç, (V) Arkadaş (XI-4159) anlamlarında kayıtlıdır.

yankun, (yangun) (*yan-* + *-K²T⁴n* (f.iy.)) Radloff (1905:III-89) *yan+gın* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'ateş ve yangın' olarak kaydetmiştir. Sevortyan (1989:112-113), *yan+ -gın/-gin* (*yan- sürecinin adı*) kelimesinin anlamlarını '1. Yangın, ateş 2. Boğucu, yakıcı 3. Büyük üzüntü' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'yanmış, yanık' {Her birinin gönlü doluydu ve ciğeri **yangundu**. (Anter. XIV. 251), **MŞ**'de *yangun* (155b/8) ve **YİŞ**'te *yangın* (221a/5) 'hararetli, yanık', **ŞŞÇ**'de *yangun* Yakıcı, üzüntü verici (13358) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *yangın*, yukarıdaki EOT metinlerinden farklı olarak '1 Zarara uğramış, zarar görmüş; i. Evlere ve eşyaya düşen ateş, bunların tutuşması' anlamların da kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *yangın*, '1. Zarara yol açan büyük ateş, 2) Hastalıkta ateş, 3) *mecazlaşmış* Çoşkunluk' anlamları yanında 'tutkun, düşkün, âşık' *mecazî* anlamıyla da anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, *yangun* biçiminde 'hınç, öfke' (XI-4166) olarak geçer.

yansılama Gülensoy (2007:II-1061), kelimenin kökenini 'ya - n 'dönmek' - sı - [la-]' veya 'yang -şa-la-' olarak vermiştir. Sevortyan (1989:122-123), sözlüğünde bu kelimeye yer vermemiştir. Ancak aynı kökten türediğini düşündüğümüz *yankı* kelimesine yer vermiştir: *yan-* (*yansımaya kelime*)

Kelime **TAS**'ta 'muhalefet etmek'

Dik başlı kahpe **yaşıl**ayıp gitme dikime

Pay verip öyle taş başına ninemin deme (Vasıf. XIX. 50)

KT'de *yaşula-* 1. Alaya almak, alay ve istihza etmek (246a-10=49/11) 2. Taklidini yapmak (92a-6) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'eskimiş taklit etmek, taklitçilik yapmak' anlamı yanında '1. Yan yürümek, çarpık yürümek 2. *mecazlaşmış* Anlaşılır hâle gelmek, belli olmak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, "*mecazlaşmış* birinin söylediklerini, yaptıklarını tekrarlamak, alay etmek" anlamı yanında, "1) Işık yansı yapmak, 2) Türün öteki üyelerinin davranışlarını, öğrenme söz konusu olmadan yapma eğilimi" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. **DS**'de kelime *yansılamah/ yansılamak/ yağşala-/ yağşıla-/ yamsıla-/ yaşma-/ yansala-/ yansula-/yanşala-/ yanşala-/ yanşan-/ yanşıla-/ yasla-/ yassıla-/ yāşıla-* biçimlerinde 'sözü yineliyerek alay etmek' (XI-4172-4173); 'benzetmeye çalışmak, öykünmek' (XII-4814) anlamlarında kayıtlıdır.

yapu, (yapı) (*yap-* + *-I^f* (f.i.y)) Sevortyan (1989:127), kelimeyi *yap-* 'et-' maddesinin türemişi olarak vermiştir. Anlamlarını da '*bina, inşa edilmiş bina, iş, ürün; inşaat, yapı, konstrüksiyon, bedeb yapısı, kılık (kıyafet), dış görünüş, şekil, giyim, cins*' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Bina, inşaat { Bina (Ar.): **Yapu** (Şamil. XVI. 54) 2. Kılık, kıyafet, biçim, şekil {Vaktâki Abdülcebbar bu zehirnâk sözleri sınarı pözevenk **yapulu** deyyusa söyledi (Müslim. XV. 17. 33), **KT**'de Yapı, bina; *yaplu* Yapı sahibi (284b-8), **V**'de Yapı, bina (türbe vs.) (42b.8), **TİKT**'te (60a/14), **ŞŞÇ**'de (993) 'bina, yapı' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yapı*, 1) Barınak veya başka amaçlarla kullanılmka için yapılmış her türlü mimarlık eseri, bina, 2) Canlı bir varlığın ruh veya beden özelliklerinin tümü, bünye, strüktür" anlamları yanında, 1) Yapılmakta olan konut, yol, köprü vb. inşaat, 2) Yapma, oluşturma, ortaya konulma, meydana getirme, 3) Bütünün bir araya getirilmesinde uyulan dizge, strüktür, 4) *felsefe* Öğeleriyle somut bağımlılığı olan, bütün, 5) *toplum bilimi* Parçaları ve öğeleri arasında yasaya uygunluk, durağan bağlar ve karşılıklı ilişkiler bulunan dizge veya bütün strüktür" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir.

DS'de kelime, (I) Yelkenli kayak, (II) Bal peteği (XI-4176); (II) Evin çatısı (XII-4814) anlamlarında kayıtlıdır.

yapucu, (yapıcı) (*yap-* + *-(y)I^AcI^A* (<-gU²çI²<-gU²+çI² (f.i.y.))) Radloff (1905:III-264), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*inşaatçı, mimar, taş ustası, duvarcı, dülger*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'inşaat ustası, duvarcı' {Dezar (Fa.): **Yapıcı** (Şamil. XVI. 118), **KT**'de *yapıcı* Yapan, inşa eden; bina ustası (216b-5=38/37) **MT**'de *yapıcı* Usta, yapıcı (9b-2), **FFANG**'da *yapıcı* Duvarcı' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yapıcı*, "yapı ustası" anlamı yanında, "1) Yapan, oluşturan, ortaya çıkaran, meydana getiren, 2) Önemli ve yararlı işler yapan, 3) Olumlu" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, 1) Yapı yapan, 2) Duvarcı (XI-4176) anlamlarında kayıtlıdır.

yapmak, (yapamak) Clauson (1972:870-871), kelimeyi "*inşa etmek (mes. duvar); kapatmak (kapı); (şeyleri) kapamak/örtmek; (şeyleri) birbirine yapıştırmak, (şeyleri) beraber koymak*" oldukça geniş temel anlamlara sahip" olarak açıklamıştır. Sevortyan, kelimeyi iki başlıkta vermiştir: *yap- I* '1. Et-, eyle-, icra et-, işi tamamlama-, üret-, yarat-, ustalık göster- 2. Hazırla-; düzenle-, düzene sok-, tamir et-'; *yap- II* '1. a) Kapat-, kapla-, çadırı kapat-, yüzü kapat-, sarıp kapat- battaniye kapat- b) Ört-, ser- 2. Kitle- (kapıyı) 3. Tıka- 4. Hapset-, hayvanları ahıra kapa-, gizle-, sakla- 5. (mecazî) Gizle-, sakla-, suçu at- 6. (mecazî) Sona erdir-, durdur-, iptal et-, bitir-'. Clauson'a göre *yap-* 'polisemantik' fiilin anlamlarından biridir; *yap-*, *eyle-*, *kur-*, *yapıştır-*. Ancak Sevortyan'a göre bu ayrı bir maddede verilmelidir. Vambéry ve Räsänen de kelimeyi ayrı bir maddede vermişlerdir (1989:126-127).

Kelime **TAS**'ta 'kapamak, kapatmak, seddetmek, örtmek'. {İlerü zamanda bir bakkal var idi gündüz dükkânın **yapardı**, gece olucak açardı. (İhlâs. XIV. 166), **SN**'de *yap-* I. Karışmak, dolaşmak (saç) (DS) (4823) II. İnşa etmek, kurma (1313) III. Kapatmak, örtmek (5486), **KİG**'de Kabul etme, evine götürme; cima etme (81a/4), **YZ**'de 1. Yapmak, inşa etmek, kurmak (49a.1436) 2. Kapamak, örtmek (17b.482), **ŞŞÇ**'de 1. Yerine getirmek, eda etmek (11773) 2. İnşa etmek, yapmak, kurmak (1000); *yap-* Kapamak, örtmek (5530), **F**'de *yap-* 1. Onarmak, düzeltmek (9a-3) 2. Kapatmak (67a-1) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 1) Ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek, 2) Olmasına yol açmak, 3) Onarmak,

tamir etmek, 4) Bir şeyi başka bir şey durumuna getirmek, 5) Bir dileği, bir isteği yerine getirmek, uygulamak, ifa etmek, 6) Bir düşünceyi, bir davranışı, bir isteği işe dönüştürmek, gerçekleştirmek, 7) Düzenli bir duruma getirmek, 8) Üretmek, 9) Bir harekete işe başlamak veya bir hareketle işle uğraşmak, 10) Zarara yol açmak, 11) Etkili olmak, 12) Salgılamak, çıkarmak, 13) Dışkı çıkarmak, 14) Gerçekleştirmek, 15) Tehdit yoluyla birini herhangi bir duruma düşürmek, 16) Evlendirmek, 17) *yardımcı fiil* Bir durum yaratmak, 18) *yardımcı fiil* Edinmek, sahip olmak, 19) *yardımcı fiil* Bir kimseye bir meslek kazandırmak, yataştırmak, 20) Davranmak, hareket etmek, 21) Olmak’ olarak anlam dairesini çok genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Dışkısını yapmak, pislemek, (II) Cinsel ilişkide bulunmak (XI-4179) anlamlarında kayıtlıdır.

yaramaz Kelimenin kökü muhtemelen Osm. XIV’de *yara-*’ın ‘uygun, hoş görülebilir, mümkün olmak’ (Clouston, 1972:956)’tan gelir. Radloff (1905:III-119), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘işe yaramaz, iğrenç’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘faydasız, boş, uygunsuz, zararlı, fena, kötü’ {İmdi sakınmak gerek **yaramaz** işlerden, fisk ü fücûrdan (Yüz. Ha. XIV. 94), **YED-YED/RN**’de Günahlı kul, yararsız, kötü şey. Zararlı, **SN**’de (1576), **KMT**’de (2^b4), **KT**’de (102a-9), **T**’de (2b-8), **V**’de (14a.3), **ŞKM**’de (15b/5), **GT**’de (78a-10) ‘yararsız, boş, uygunsuz, zararlı, kötü, muzır; faydasız, boş’, **TİKT (M)**’de 1. Çirkin, biçimli, kusurlu (261b/2) 2. Uygunsuz, yanlış (230a/9) 3. Kötü, zararlı, şer (331a/6) 4. Temiz olmayan (260a/18), **ŞŞÇ**’de (950), **FFANG**’da ‘kötü, fena, zararlı’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. İşe gelmez, faydasız 2. Kötü, zararlı’ anlamları yanında ‘1. Zorba 2. Gürültücü, patırtıcı, rahat durmaz’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, “uygun ve yararlı olmayan, bir işe yaramayan” anlamı yanında, “1) Söz dinlemeyen, uslu durmayan, yasaklanan şeyleri yapmakta ayak direyen, haşarı (çocuk), 2) Çapkın” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Kelimenin **TS**’de **Kâmûs-ı Türkî**’deki ‘1. Zorba 2. Gürültücü, patırtıcı, rahat durmaz’ anlamlarını devam ettirmemesi kelimenin anlamında bir daralmanın yaşandığını da gösterir.

yardım (< *yār- ‘yardım etmek’ (Tekin, 1975:255) Sevortyan, *ya:rdam* kelimesinin anlamlarını ‘1. Yardım, aralanma, müzakeret, destek 2. Hizmet’ olarak vermiştir. Kökeni konusunda bazı Türkologların görüşlerine yer vermiştir: Araştırmacıların çoğu kelimenin kökenini Farsça *yar* ‘yardımcı’ –dam (-dım) ekinden getirmiştir. Gombacz,

Clauson ve kısmen de Doerfer bu görüşe katılır. Sevortan da bu görüşü desteklemektedir. Çünkü kelime 1) Direvnetyurskiy Slovar ve Clauson'da yoktur 2) Lehçelerde Farsçadan alıntı *yar* 'yardım, arkadaş' kelimesinin olması. Korş, kelimeyi yardım < yar-dırım, Farsça *yar-* 'yavar'dan getirmiştir. Doerfer'den eleştiri gelmiştir. Farsça *yar* 'arkadaş, yardımcı' varken yar-'a gitmeye gerek yoktur. Vambery, kelimenin kökünü Türkçe kabul etmiş açıklamayı da buna göre yapmışmıştır: Kelimeyi *yar-* 'yararlı ol, değerli ol-' kökünden gelir. Eren de Vambery'nin görüşünü devam ettirmiştir: yar- 'faydalı ol-'dan gelir. Bu fiil, Eren'e göre tek bir kaynak XII- XIII yüzyıla ait bir tefsir (Tef. 311 bkz.) de vardır. Sevortyan'a göre Türkçe *yar-* kelimesinin mevcudluğu başka kaynaklarla da desteklenmesi gerekir. Ayrıca *yar-* 'yardım et-, koru-' var ise *yara-* fiiliyle arasındaki ilişki de açıklanmalıdır (1989:142-143).

Kelime **TAS**'ta 'yardım' {Pes ol er Kayse'e geldi ve bulara olan kişi Kayser'e eyidiverdi ve Kayser'den **yardım** diledi. (Enb. XIV. 937), **KT**'de *yardım* Yardım; *yardım dile-* Yardım istemek (184a-11=28/18); *yardım vir-* Yardım etmek (223b-5=40/29) *yarım virmek* Yardım etme, yardım (192a-9=30/5); *yardım virinil-* Yardım edilmek, yardım görmek (185b-11=28/11), **Bİ**'de *yardım* Yardım (1011) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *yardım*, "kendi gücünü ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanma, muavenet" anlamı yanında "1. Bir ülkeye bağış veya ödünç olarak verilen para ve ihtiyaç maddeleri 2. Etki" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin TS'den farklı olarak kelimenin '*müsaade*' anlamı da kayıtlıdır. TS'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 'yardım' (XI-4181) olarak kayıtlıdır.

yanarmak (< *yār- 'yardım etmek' (Tekin, 1975:255) *yara:*'ın dönüşlü şeklidir. Radloff (1905:III-109), kelimenin anlamlarını (Altay, Teleüt, Osmanlı, Çağatay) '1. (Osmanlı) Faydalı, olmak, iyi hizmet etmek 2. (Çağatay) Uygun olmak 3 (Altay) İyileşmek düzelmek 4. (Altay, Teleüt) Doğmak, güçlenmek 5. İdmanlarla ağır işe vücudun hazır olması' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta (At) rejim ve idmanla karnı çekilip beli incelmek. {El-ıkvirarü [Ar.]: Ve dahi at **yanıp** karnı ve kasığı çekilip beli incelmek. (Terceman. XV. 113-2), **PN**'de *yanan-* İdmanla karnı çekilip beli incelmek (36b/04) anlamında kayıtlıdır. XX. yüzyılın

başlarından itibaren kelime, EOT metinlerinde kayıtlı olan '(at) rejim ve idmanla karnı çekilip beli incelmek' anlamını kaybetmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Bir davranışla birini memnun etmek, 2) mecazlaşmış İçten olmayan davranışlarla birini memnun etmeye, gözüne girmeye çalışmak' anlamlarında kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1) Birinin hoşnutluğunu sağlamak, 2) Yaltaklanmak, (II) Hak etmek, (III) Hayvan çiftleşmeye hazırlanmak (XI-4180, 4181) anlamlarında kayıtlıdır.

yarım (yar- (< *yār- 'yarmak', yarım 'yarım' (Tekin, 1975:255)+ -(T⁴)m (f.i.y.)) Clauson (1972:968), kelimenin asıl anlamını 'tek bir yarma hareketi'dir', bundan 'yarım' gelişmiştir şeklinde vermiştir. Severtyan, yarım kelimesinin anlamlarını '1. Yarım; bir şeyin parçası 2. Dolu olmayan, bitirilmemiş; tam olmayan; kusurlu, akıl hastası' olarak kaydetmiştir. Kelime hakkında Budagov, Räsänen, Doerfer köken açıklaması yapmıştır. Severtyan, yarı kelimesinin anlamlarını '1. Sabah 2. Ertesi gün/yarın 3. Önümüzdeki sena, gelecek sene' olarak kaydetmiştir. Sonra da bazı araştırmacıların köken açıklamasını vermiştir: Radloff, yarın 'tan, şafak' anlamları ile yarı'dan türetmiştir. Räsänen, yar-, yaru-'dan getirmiştir. Besim Atalay da yarı-'dan getirmiştir. Bang'a göre *yar 'ışık, tan' türetmiştir. Severtyan, yukarıdaki görüşlerden kelimenin fiilden türediği görüşüne katılır. Çünkü kelimenin sonundaki -n eki hareketin sonucunu ifade eden bir ektir (1989:142).

Kelime **BL**'de 'değeri düşürülmüş'

yarım, üçde birisi, dörtde birisi, beşde birisi, altıda birisi

yedide birisi, sekizde birisi, tokuzda birisi, onda birisi (11b-3)

KİG'de (56b.14), **KT**'de (639), **GT**'de (7b-5), **ŞŞÇ**'de yarım/yarım (43627) 'yarı, yarım' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "bir bütünün yarısı olan miktar" anlamı yanında "1. Bütün bir şeyin ayrıldığı iki eşit parçadan her biri 2. Tam ve istenildiği gibi olmayan, eksik, noksan 3. Saatte on iki otuz 4. mecazlaşmış Hastalıklı, sakat, sağlıksız" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini soyut yönden genişlemiştir. **DS**'de (I) 1. Gaz tenekesinin oylumunda bir tahıl ölçeği 2. Bir tahıl ölçeği 3. Tahıl ölçeğinin yarısı 4. Gaz tenekesinden büyük, tahtadan yapılmış tahıl ölçeği 5. Bir gaz tenekesi oylumunda tahıl ölçeği 6. On iki kiloluk tahıl ölçeği (II) 1. Fıtkılı 2. Sakat, beden yapısından eksiği olan (XI-4184) anlamlarında kayıtlıdır.

yarın (< *yār- ‘yarmak’, yarım ‘yarım’ (Tekin, 1975:255) yaru’tan türemiş isim. Clauson (1972:970), kelimenin asıl anlamının ‘parlak olma’ vb. olduğunu orijinalde ‘sabah erken’ anlamındadır. Bundan ‘yarın sabah’ ve bundan da daha genel olarak ‘yarın’ ve hatta ‘gelecek sene’yi ifade etmek için kullanılır olduğunu söylemiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘âhiret günü’

Her kim ki sevdi san ile âl-i Muhammed’i

Yarın şefi olur ana mecmû-ı enbiye (Nesimi. XIV. 9)

DK’de Yarın (26-1), **YED-YED/RN**’de Mahşer günü, **SN**’de (258), **ŞKM**’de (42b/9), **YZ**’de (4a.88), ‘yarın, gelecekte, mahşerde ve ahirette’ **GRT**’de Yarın, ahiret günü (1111), **TİKT**’te 1. Bugünden sonraki gün (111a/13) 2. Ahiret günü (23b/17), **ŞŞÇ** 1. Yarın (8358) 2. mecazlaşmış Kıyamet günü (48621) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyıldan başlarından itibaren kelimenin ‘ahiret günü’ anlamı kaybolmuş, **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, ‘1) Bugünden sonra gelecek ilk gün, 2) Gelecek, ilerideki zaman, 3) Bugünden sonra gelecek ilk günde’ anlamlarıyla kullanılmıştır.

yaruk yar- (<*yār- ‘yarmak’, yarım ‘yarım’ (Tekin, 1975:255)+ (I⁴)k (f.i.y.)) Sevortyan’a (1989:136-137) göre kelime, yar- kelimesine –k ekinin eklenmesiyle türemiş, hareketin sonucunu ifade eder. Kelimenin anlamları da ‘aralık, çatlak, yırtmaç, kesme, kesik yer, bere, çatlamış, patlamış, yarılmış, kesilmiş’ tir.

Kelime **KT**’de ‘yarık, çatlak’ (ferc) Ay, bakmadılar mı göklerin yaña üstlerinde... daki yokdur anun, hiç **yaruklar** (247a-7=50/6) olarak geçer. **SN**’de yaruh/yaruk 1. Yarık, aralık (3065) 2. Yarılmış (4105), **DK**’de yaruk (210-4), **V**’de yaruk (26b.2), **MK**’de, **TM**’de yarık/yaruk (31a-3) ‘yarık, çatlak aralık, delik’, **GBTBİ**’de Yarık, kasık yarığı (243-b/4), **HHT**’de yaruk 1. Yarılarak açılmış yer, geniş çatlak [020a/15] 2. İnce bir çizgi durumunda açılmış yara [035b/2] anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de EOT metinlerinde geçen ‘yarılıp açılmış yer, çatlak; s. yarılmış (kasığı yarık)’ anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘yarılarak açılmış yer, geniş çatlak’ temel anlamı yanında ‘1. İnce bir çizgi durumunda açılmış yara, 2. mecazlaşmış Anlaşmazlık, bölünme, 3. fizik Küçük bir ışık demeti elde etmek için bir ışık kaynağının önüne konulan, saydam olmayan bir düzlem üzerine açılmış, dikdörtgen biçiminde küçük delik, 4. Yarılarak açılmış veya yarılarak oluşmuş’ olarak somut, soyut ve terim

yönünden anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Çatlak, delik, (II) Kötü yolda kadın, (III) Ay ışığı, (IV) Üstünde et kıyılan ağaç, odun yarılan kütük; yârik: Üstünde et kıyılan ağaç, odun yarılan kütük (XI-4183) anlamlarında kayıtlıdır.

yasa, (yasağ, yasak) Clauson (1972:974), *yasa-* fiilinden türemiş yasak kelimesinin ilk defa Uyg. XIV'te kayıtlı olan Moğolcadan alıntı bir kelime olduğunu kaydetmiştir. Severtyan (1989:150-152), *yasak* kelimesinin anlamlarını '1. *Kanun toplama, kanun, hukuk, hükümdar fermanı, anlaşma* 2. *Vergi* 3. *Para cezası, ceza* 4. *Yasak* 5. *Sığınak, avlu, çitlenmiş avlu, tarla* 6. *Askerî düzen, silahlanmış ordu*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Memnu, memnuiyet.

Gel hele bir kerecik seyr et göze olmaz yasağ

Oldu Sadabat şimdi sevdiğim dağ üstü bağ (Nedim. XVIII. 193)

2) Tertibat, tabiye.

Yârin yine bizim ile şıltağı ne imiş

Hûmî gözünün sancışa yasağı ne imiş (Kadı. XIV. 257)

3) Ödev olarak verilen iş.

Nefs solunda akıl sağındadır

Her birisi kendü yasağındadır (Vahdet. XV. 123-2)

HN'de *yasak(g)* kanun, ferman, kaide, türe, emir (3161), **FN**'de 1. Emir, buyruk (2947) 2. Yasak, memnu (5404) 3. Tertibat (5086), **ŞHS**'de *yasag* 1. Ferman, emir (926) 2. Ceza (903), **TİKT (A)**'da *yasak* Kanun, emir, ferman (139b/8), **TİKT (M)**'de Teçhizat, hazırlık, silah (267b/1); *arak yasak idin-* Silahını, teçhizatını hazır etmek (429b/1), **FFANG**'da Emir, karar' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yasa* kelimesi, "*hukuk* Devletin yasama organları tarafından konulan ve uyulması gereken kurallar bütünü, kanun" anlamı yanında, "1) Olayların gidişinde olağan dışına yer vermeyen, değişmezlik ve mecburiyet gösteren kural, 2) Bilimde çok sayıda deney ve gözlemden sonra, aynı şartlarda aynı sonuçları verdiği kesin olarak belirlenen durum, 3) Toplumsal hayat içinde kendiliğinden oluşan ve uyulması toplum içinde yaşamanın bir mecburiyeti olan alışıkların bütünü, 4) *felsefe* Düşüncenin mantıksal bir değeri olması

için uyulması şart olan temel” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’nin 4. maddesindeki anlam kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime bu anlamı daha yeni kazanmıştır. **DS**’de *yasak* kelimesi, 1. Köy kıyısında, çitle çevrilmiş küçük tarla 2. Ev yanında, çitle çevrilmiş küçük bahçe 3. Ev dışında üstü yağmura karşı kapatılmış yer 4. Korunmuş, girilmesi yasak orman, koruluk (XI-4190, 4191) anlamlarında kayıtlıdır.

yastuk Clauson (1972:974), kelimenin kökenin *yasta-* kelimesinden getirir, anlamını ‘yastık ve benzeri’ şeklinde verir, fonetik değişikliklerle Uyg. *yastuk*; Xak XI. *yastuk*; *Xwar yastıĝ/yastık/yastu* ‘yatma zamanı’ Osm. *yatsı* (daha önceki yapısında göçüşme); XIV *yastuk* ‘yastık’ olarak geçer. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Yastık, uzun/yan yastık, kuş tüyünden döşek/şilte; keçe, kilim, baş ucu* 2. *Destek alıtına konan döşeme, destek, kolan* 3. *Araba şaftı, mili; arabanın sandığı ve mili arasındaki geniş kalın tahta; arabanın ön ve arka milindeki kalın kiriş* 4. *Sıra* 5. *Gümüş ölçü birimi; gümüş para* 6. *Toprak ölçü birimi*’ olarak vermiştir. Kökeniyle ilgili iki farklı görüş vardır: 1. **yatsık*’tan metatez sonucunda oluşmuştur: **yatsık* < *yat-* ‘yat-’. Ancak –*sık* ekinin semantiği anlaşılır değildir. Aynı zamanda *yat-* ‘yastık’ semantik bağlantısı diğer Altay dillerinin malzemesiyle kanıtlanmamıştır. 2. Vambery, *yasla-* ‘yaslan-, destek ol-’ dan getirmiştir. (bu kök, *yas+la-* ve *yassı* kelimelerinde de vardır.) Kelimenin kökenini Sevortyan, Brockelmann *yas + tık*; Doerfer *yast +ık* olarak vermiştir (1989:154-155).

Kelime **TAS**’ta ‘yastık’ {**Yastuĝa** bâlin (Fa.) dedikleri bâl’e mensup olduğundan ötürüdür. (Deka. XVI. 97-1), **BL**’de 1. Yastık, minder 2. Yara üzerine konan sargı, yara sargısı, yara bezi (16a-1), **SN**’de *yastuk/yastug* (3341), **KT**’de *yastuk* (255a-1=55/76), **KY**’de *yastuk* (255a-1=55/76), **T**’de *yasduK* (70a-4), **TM**’de *yasduĝ* (90b-10) ‘yastık’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *yastık*, “başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü, ot vb.yle doldurulmuş küçük minder” anlamı yanında, “1) Bu biçimde yapılmış ve türlü işlerde kullanılan şey, 2) Fide yetiştirmek için ince toprak ve gübreden hazırlanmış yüksekçe yer, 3) Yapılarda, makinelerde bazı bölümlerin üzerine dayandığı parça” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de TS’den farklı olarak kelimenin ‘*bıyık çok ve uzun görünmek için sakaldan tıraşsız bırakılıp bıyıĝa eklenen kısım*’ anlamı da kayıtlıdır. TS’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da

gösterir. **DS**'de *yasduk* biçiminde 'yastık' (XI-4192); 'kızağın üstüne döşenen ağaç' (XII-4815) olarak kaydetmiştir.

yaş (< **yāš* 'yaş, taze, yeşil' (Tekin, 1975:255)) Clauson'un (1972:975-976), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "temelde 'taze, ıslak' anlamına gelir. Ancak bundan (1) 'taze' (yeşil bitkiler için), (2) 'ıslak' (nemle akan; gözyaşları için) ve belki de (3) 'her yıl taze' (birinin hayatının bir yılı için) anlamları gelişmiş. "Moğ.'da *nasu* 'birinin hayatının bir yılı' olarak eski bir alıntı kelime olmaması için hiçbir mantıklı sebep yok; *harban niken nasutu* 'on bir yaşında' (Haenisch) terkibi tam olarak bir yéğirmi: *yaşlığ'*a paralel, yani aynı zamanda. Çağ. XV'de (1) 'küçük çocuk' (2) 'gözyaşları' (3) 'hayat, yıllar, yaş' (4) 'taze, kuru'ya zıt San. anlamlarına geliyor. Clauson kelimenin semantik gelişimini *taze*→*yeşil*, *ham* →*nemli*, *akıntı* →*gözyaşı*; '*her yeni yılı*'→*her kişinin ömründen 1 yıl* olarak vermiştir. Sevortyan (1989:161-162), kelimenin anlamlarını '1. *Ham*, *yaş* 2. *Islak*, *nemli* 3. *Gözyaşı*, *nem* 4. *Yeşil* 5. *Olgunlaşmamış* 6. *Taze*, *körpe* 7. *Genç*, *genç erkek*, *bebek*, *erkek çocuk* 8. *Yıl* (ömrün yılı), *yaş* (insanın yaşı), *ömrün zamanı* 9. *Katman*, *ağacın katmanları*' olarak vermiştir. Devamında da bazı Türkologların kelimenin semantik yönü hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: Vambery'e göre 'genç', 'yeşil' ve 'nemli' arasında sementik bağları vardır. Radloff, 'ömrün yılı' anlamının 'taze, yeşil, nemli' anlamlarından türemişliğine işaret ederken şöyle açıklamıştır: Ömrün yılı bitkilerin her sene geri gelen (dönem) nemliliği, tazeliği'dir. Ananiasz Zajaczkowski, yaş kelimesinin semantik gelişimini 4 grupta ele almıştır: '1. *Taze*, *yeşil* 2. '*hayatiyet*, *dirilik*, *hayat*, *bitme*' 3. *Nem* → *gözyaşı* 4. *Genç* → '*insanın yaşı*', *yaşlı* (ihtiyar)'. Doerfer, *ham*→*gözyaşı*, *taze*→*genç*→*insanın yaşı* olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Taze. {Ol ki yedi **yaş** sümbül göğe uçar Tolanır gökten varır şöyle ki var (Yuz. Şeyd. XIII. 49) 2) Deniz. {Bedre ve bahirde yani **yaşda** ve kuruda hiçbir canver kalmaz kim ezanı işittiklerinde illâ can ü dilden kulaklarını tutup tururlar. (Rahat. XVI. 5), **HN**'de Genç (2037); *yaş* Oğlan (5937), **TİKT**'te 1. Gözlerden akan berrak sıvı (129a/8) 2. Kuru olmayan, yaş (81b/10); *yaş eyle-* Islatmak (36b/2); *yaş ol-* Islanmak (129a/8), **T**'de 1. Taze, yeşil (7b-6) 2. Islak, sulu (93a-7); Sene, yıl, yaş (24b-9), **YZ**'de I. 1. Yaş kuru olmayan, taze (25a.708) 2. Yaş, gözyaşı (6a.137) II. Ömrün miktar ve derecesi, yaş (2a.20), **MN**'de I. Yaş, yaşanan yıl (255-3) II. Yaş, gözyaşı (13-

6), **KBP**'de 1. Islak, yaş (25a/14) 2. Buhar, nem (15a/05) 3. Gözyaşı, su (28a/07), **MM**'de (I) Kişinin doğumu ile geçmeye başlayan ve yıl birimi ile ölçülen zaman, yaş (1766); (II) Deniz (3547); ağlayınca gözden akan berrka sıvı, göz yaşı (4144), yaşda kurda: Denizde ve karada (3547), **GBTBİ**'de 1. Yaş, taze, sulu körpe meyve (14-a/13) 2. Yaş, ıslak olan (180-b/16) 3. Hastalık çeşitlerinden biri, irinli-sulu (213-a/16) 4. Mizaç yaşlılığı bünyenin-yapının yaş olması (74-a/14) 5. Yaş, doğuştan beri geçen ve yıl olarak ölçülen zaman (46-a/12), **ŞŞÇ**'de (I) Yaş (550); (II) 1. Islak, nemli (35756) 2. Gözyaşı (40127) 3. Deniz (1832) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, EOT metinlerinde geçen '*deniz*' anlamını kaybetmiştir. **TS**'de '(II) 1) Nemli, ıslak, kuru karşıtı, 2) Kendi suyunu, canlılığını yitirmemiş, kurumamış, kurutulmamış' anlamları yanına '1. Gözyaşı, 2. *argo* Kötü, korkulu 3. *argo Zor*' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini özellikle argo yoluyla genişletmiştir. **DS**'de (II) Çok çevik sağlam, (III) Çürük, güvenilmez (XI-4196) anlamlarında kayıtlıdır.

yaşarmak (<*yāş '*yaş, taze, yeşil*' (Tekin, 1975:255)) *yaş:*'dan türemiş fiildir. Clauson (1972: 979), kelimenin hem, 'yeşermek' hem de 'nemlenmek; ıslanmak' anlamlarında kullanıldığını kaydetmiştir. Sevortyan, kelimenin kökenini Güney-Batı lehçelerinde *ya:ş* 'gözyaşı, nem' isminden -ar ekiyle oluşmuş fiil olarak vermiştir. Anlamlarını da '1. (*gözden*) *Yaş ak-*, *gözyaşı ak-* 2. *Islan-*, *nemlen-* olarak kaydetmiştir. Kuzeybatı, güneydoğu ve kuzey doğu gruplarında eşgösteren (omonimik) anlam, *yaşarmak; yeşil olmak, gençleşmek*' anlamında kayıtlıdır (1989:163).

Kelime **TAS**'ta 'yeşermek' {Ol ağaç kuru iken **yaşardı** sebz oldu. (Zehr. XVI. 182), **DK**'de *yaşar-* Yaşarmak (278-7), **SN**'de *yaşar-* Sulanmak (3364), **MNHS**'de *yaşar-* (153b.2) ve **T**'de *göz yaşar-* Rahatsızlık eseri gözden sıvı boşanmak (66a-13), **FN**'de *yaşar-* Tazeye geçmek, yeşermek, tazelenmek (4526), **HFN**'de *yaşar-* Yeşermek, canlanmak, EOT döneminin sonlarında yazılmış **ŞŞÇ**'de (I) (*göz*) Islanmak, nemlenmek (35709); (II) Yeşermek (12377) anlamlarında kayıtlıdır. Kelime daha önceki '*yeşermek, canlanmak*' temel anlamına EOT tıp metinlerinde ve **ŞŞÇ**'de '*rahatsızlık eseri gözden sıvı boşanmak*' anlamını da ekleyerek anlam dairesini somut yolla genişletmiştir. Bu genişleme, **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de 'ıslanmak, nemlenmek' anlamı yanında 'yaşla

dolmak' anlamıyla da devam etmiştir. **DS**'de kelime, *yaşarlık* biçiminde 'yaş, çamurlu' (XI-4197) olarak geçer.

yaşillık (*yaşıl*+ (< **yāş* 'yaş, taze, yeşil' (Tekin, 1975:255)) + +*l⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-382), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Karayim Luck) '1. Yeşil renk 2. Ot, çim' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'yeşillik' {Sebzî (Fa.): Yaşillık. (Sih. Ac. XV. 80), **KT**'de *yaşillık* (254b-8), **TM**'de (60b-2) Yeşil olma, yeşillik' anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime EOT metinlerine '1. Yeşil renk 2. Tâze otlar ve yapraklarla örtülü yer, çayır, bahçe vb.' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. **TS**'de *yeşillik* "yeşil bitkileri çok olan" anlamı yanında, "1) Yeşil olma durumu, 2) Marul, maydonoz, tere, roka vb. çiğ yenen sebzelerin genel adı, 3) Yeşil ot" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de *yeşillik* kelimesi, 1. Sofraya konulan, marul, tere, yeşil soğan vb. 2. Hıyar 3. Sevze 4. Sebze bahçesi (XI-4256) anlamlarında kayıtlıdır.

yaşmak Sevortyan (1989:160), kelimenin anlamlarını '1. Saklan-, gizlen-, gizle- sakla- 2. Kaybol-, gizlen- (günbatımı hakkında)' vermiştir, kökeni hakkında bir açıklama yapmamış sadece isim ve fiilden türemiş bir çok örneği vardır demiştir.

Kelime **TAS**'ta 'örtmek, kapamak, gizlemek'

Cehennem ehli değılem nigâre cennetiyem

Nicesi sencileyin huriden gözüm **yaşam** (Kadı. XIV. 248)

DK'de Yaşmak (8-3), **HN**'de *yaş*- Gizlenmek, örtmek (783); *yaşmag* Örtü (3077), **BL**'de 1. Yaşmak, yüz örtüsü 2. Kapı kanadı, çadır perdesi (27b-11), **ŞHS**'de *yaş*- Gizlemek, saklamak, örtmek (4652), **ŞŞÇ**'de Yüz örtüsü, yaşmak (37040) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1. Müslüman kadınlarının sokakta ferace giydikleri zaman yüzlerine tuttuklan ince beyaz tülbentten örtü olup biri yukarıdan ve biri aşağıdan gelerek gözlerinin önünde bir aralık bırakan iki parçadan ibarettir *eskimiş* 2) *halk ağzında* Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü', **DS**'de *yaşmah/yaşmaklık* biçimlerinde 1) Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü, 2) Ocak perdesi (XI-4197) olarak kayıtlıdır.

yatak (<<yatğak) Clauson (1972:888), kelimenin kökünü *yat-* olarak vermiştir. Severtyan (1989:157), kelimenin kökenini *yat-* + *-ak* ‘hareketin yeri, aracı, nesnesi’; anlamlarını da ‘1. a) ‘*Gecelenen yer (oda), yatılan yer (yatak, döşek), yurt, mesken, sığınak*’ b) ‘*Yazın ve kışın aynı yerde olan sabit ev; ‘yerleşik ahali, fukara*’ 2. *Ahır, aran* 3. *Nehrin yatağı* 4. *Örülmüş sedye* 5. *Yatalak hasta, uykucu, tembel*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘barınak, in’ {Hırsuzu, *yataklarına* ve turaklarına ve akrabasına teklif idüp buldurup... (Sic. B. XV. 4, 28), **DK**’de (214-2) ve **CTD**’de ‘barınak, in’, **FN**’de *yatak* (~*yatag*) Gizli barınak veya bir suçluyu gizlice barındıran yer (5453), **GBTBİ**’de Kaynak, yer, memba (186-a/7), **MNHS**’de *yataK* Yatak, dinlenmek, uyumak üzere içinde yün, pamuk vb. olan geniş döşek (62a.11), **ŞŞÇ**’de Yaşanılan yer, barınak, in (11760) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “gizli barınak veya bir suçluyu gizlice barındıran yer” anlamı yanında, “1) Uyuma, dinlenme vb. amaçlarla üzerine veya içine yatılan, eşya, döşek, 2) Yün, pamuk, kuş tüyü vb. maddelere kılıf geçirerek yapılan şilte, 3) Üzerine şilte konulan karyola, somya, kerevet vb, 4) *coğrafya* Irmak, çay, dere vb.nin, içinde aktıkları yer, akak, mecrâ, 5) Katmanlaşmış herhangi bir madde yığını, 6) Bir şeyin çok bulunduğu yer, 7) Maden veya fosil ocaklarında birbirini izleyen iki maden, taş veya kömür tabakası arasında uzanan damar, 8) Çanak biçimindeki bir havzada veya buna benzer bir oluşumda toplanmış petrol birikintisi, 9) Makinelerde hareketli bölümleri içine alan hareketli veya sabir parça, 10) Fideleri gömmek için toprakta açılan çukur, 11) Turunçgilleri ve yumurta vb. ürünleri korumak üzere saman vb.nden yararlanılarak yapılan yer, 12) *hayvan bilimi* Katmanlı bir kaya bütününde filizi veya taş düküntüsünden oluşan çok ince tabaka” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve terim yönünden çok genişletmiştir. **DS**’de (I) 1) Koyun ve sığırların yazın gece dağda kaldıkları yer, 2) Eşkıya barınağı, 3) Genel olarak dağda, yaylada bulunan küçük barınak, 4) Domuz barınağı, 5) İn, hayvan yuvası, 6) Oda, oturulan yer, 7) Yer, (II) 1) Hırsız, eşikayayı barındıran kişi, 2) Dolandırıcı, (VI) 1) Sabanda çift demiri takılan yer, 2) Değirmen taşında baltanın geçtiği yer, (VII) Yatalak hasta (XI-4199) anlamlarında kayıtlıdır.

yataklı (*yat-* + $-(\dot{g})A^2k+$ (*f.i.y.*) + $+l^t$ (*i.i.y.*)) Radloff (1905:III-199), *yatak+lı* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Derin nehir* 2. *Yatak sahibi* 3. *Gizli ortak, ortakları olan* 4. *Yatalak, hasta*’ olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'yatan, yatağında olan'

Ört bas eder heman anı ağyar uyanmadan

Zira ol ahu-beççe-i fitne **yataklıdır** (Ş. Galip. XVIII. 166)

XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime anlam dairesini genişletmiştir: **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yataklı*, '1) Herhangi bir sayıda yatağı olan, yatak alabilen, 2) Yatağı derin, 3) Yataklı vagon' anlamlarıyla kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki '*yataklı vagon*' anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime bu anlamını yeni kazanmıştır.

yatik, (**yatuk**) *yat*'dan türemiş geçişsiz isimdir. Clauson (1972:887), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: "NE, SE dışında *yatik/jatik* 'yüzükoyun yatmış yatay, biraz meyilli'; mecazlaşmış 'kibar, alçakgönüllü' vb. bütün modern şivelerde yaşıyor. Kâş.'ın ilk anlamı semantik olarak ilişkilendirmek zor ve alıntı kelime olabilir. Hak. XI, Çağ. XV., Osm. XV *yatik/yatuk* 'geniş, kısa kadeh veya testi'; oldukça yaygın." Sevortyan (1989:157-158), kelimeyi *-k* ekiyle türemiş ve hareketin sonucu ve nesnesi anlamına gelen isim; anlamlarını da '1. Yatırılmış, yatan 2. Yarı eğik; eğilmiş, eğik 3. Meyilli, yatkın, kibar; 4. Basık, oturtulmuş, eğilmiş (eğik), devrik 5 . düşmüş, kırılmış ağaçlar ve dallar 6. Su kabı; kınık; 7. Yatak' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'ağzı dar, boğazı kısa, karnı yassı su kabı' {Kemas (Fa.): Bir nev'i yassı **yatuk** bardak. (Miftah. XV. 123), **FFANG**'da Su testisi, şişe' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'yassı su kabı' anlamı yanında 'yatırılmış, eğilmiş, "dik olmayan" anlamı da vardır. Günümüzde **TS**'de *yatik* "halk ağzında yayvan su kabı" anlamı yanında, "1) Dik olmayan, eğik, yatırılmış bir durumda olan, 2) Zamanla dayanıklılığını yitirmiş, 3) Çevrilmiş, devrik" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Ağaç testi, 2) Çamdan yapılmış su fıçısı, 3) Ağaçtan yapılmış, süt, pekmez fıçısı, 4) Tahtadan oyularak yapılmış matara, (VI) Boynuzları arkaya eğik hayvan, (VIII) Durduğu yerde çürümüş, görünüşü yeni ama ezik (nesne), (IX) Çok sık hastalanan (XI-4200) anlamlarında kayıtlıdır.

yatmak Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Yat-, uzan-, uyu-, gecele- 2. Bulun-, yer al-, yer bul-, sığ- 3. Antlaş-; meyil ol-, itaat içaretiyle eğilmek ya da yük altında eğilmek; yatış-, altta kal- 4. Sakinleş-, hareket etmeyi kes-, fonksiyonunu yitir-, dur-,

iptal ol- 5. *Ait ol-* 6. *Yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılır*‘ olarak vermiştir. 1. ve kısmen de olsa 3. maddedeki anlamlar temel anlamlardır. Vambery, *yay-* ‘uzan-, seril-’ ve *yat-* kelimesini aynı grupta ele almıştır. Ayrıca Vambery’e göre kelime türemiştir. Ramstedt de bu görüşü kabul eder ve şöyle ayırır: *ya + -t*. Devamında da Kore ve Tunguz dilleri arasında da karşılaştırmalar yapmıştır. Türemiş kelime olduğunu Sevortyan da kabul eder (1989:156-157).

Kelime **TAS**’ta 1) Yatay bir yerde durmak, bulunmak {Bülsuk [Ar.] İrkilüp **yatan** su ve yayılıp **yatan** su. (Bab. XVI. 2, 327) 2) Yatışmak, sükûnet bulmak {Bir pâre yüreğim oturup korkum **yatsun**. (Tibr. XVI. 65) **SN**’de *yat-* 1. Yatay bir durumda bulunmak, durmak (503) 2. Yatıştırmak, sakinleşmek, sükûnet bulmak (3019), **CTD**’de *yat-* Eğilmek, serilmek, düşmek; geceyi geçirmek, konmak; hapsedilmek; hastalanmak, hasta olmak; yere uzanmak, **V**’de *yat-* 1. Yatmak, uzanmak (19a.9) 2. Cinsî münasebette bulunmak (57a.5), **YZ**’de *yat-* 1. Yatmak, geceyi geçirmek, uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek (12b.330) 2. Yerde boylu boyunca uzanmak, yatmak (47a.1375) 3. Gömülü olmak, kabirde bulunmak (50b.1469) 4. Tutuklu olmak, hapiste kalmak, hapsedilmek (42b.1232), **KT**’de *yat-* Durmak, beklemek; yatmak (215b-10); *yatacak yir* ‘yatak’ (38a-6=4/34), **MM**’de *yat-* kullanılmaz durumda kalmak, beklemek (103); Boş durmak (85); (ölmüş kimse) gömülmüş olmak (1795); Bir şeyin üzerine veya bir yere boylu boyunca uzanmak (2534); Uyumak için yatağa girmek (4303), **FN**’de *yat-* 1. Yatmak, uzanmak; uyumak için yatağa girmek (3752) 2. hastalık sebebiyle yatakta kalmak (4208) 3. darbeden bayılıp yere uzanıp kalmak, kendinden geçmek, baygın yatmak, (1774), **VG**’de *yat-* 1. Bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak (1251) 2. Uyumak veya dinlenmek üzere yatağa girmek; uyumak (1408) 3. Bir yerde, mezarda toprakta gömülü bulunmak, ölmüş olmak (1128), **ŞŞÇ**’de *yat-* 1. Uzanmak, yatmak (29842) 2. Eğilmek (4198) 3. Yatmak, uyumak (902) 4. Durmak, bulunmak (20549) 5. *mecazlaşmış* Ortadan kalkmak, zayıllık (47010) olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, ‘1) Bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak, 2) Uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek, 3) Yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek, 4) Hastalık sebebiyle yatakta kalmak, 5) Geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak, 6) Boş yere beklemek, 7) İşlemez, çalışmaz durumda kalmak, 8) Bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek, 9) Belli bir süreyi cezaevinde

geçirmek, 10) Ölü gömülmüş olmak, 11) Düz bir duruma gelmek, düzleşmek, 12) Cinsel ilişkide bulunmak, 13) Bir düşünceyi veya bir öneriyi benimsemek, 14) Heves etmek, eğilmek, 15) *mecazlaşmış* Bulunmak, var olmak, 16) *teklifsiz konuşmada* Olumsuz veya başarısız bir sonuç almak, 17) *halk ağzında* İşsiz kalmak, çalışmamak' anlamlarıyla anlam dairesini daha da genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'de kayıtlı olmayan '1. (Gemi) demir atmak; lenger salmak 2. İnanmak, emin olmak' anlamlarıyla kayıtlıdır. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin biraz anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) Uygun gelmek, içine sinmek, (II) Loğusa olmak (XI-4202) anlamlarıyla kayıtlıdır.

yavaş Clauson (1972:880), *yava:ş* kelimesini şöyle açıklamıştır: “**yava:*’tan türemiş isim”, anlamı “kibar, yumuşak, sakin” vb.; az çok *amul*’la eş anlamlı ve sık sık bununla eski dönemde *koşmada* (*hendiodyoın*) kullanılıyor” Osm. XIV’ teki anlamı “*yavaş, sakin, sabırlı, yumuşak*”tır. Sevortyan (1989:52-53), *yavaş, yobaş, yuvaş* olarak üç başlıkta ele almıştır: *yavaş* kelimesinin anlamlarını '1. *Uslu, halim, sakin, sessiz, yumuşak, evcil* 2. *Yavaş* 3. *İyi, hoş, asil* 4. *Hafif, zayıf, açık (çay)*'; *yobaş* '*uslu, alçak gönüllü, sakin*'; *yuvaş* '*1. Uslu, halim, sakin, sessiz, dengeli, yumuşak, kanaatkâr, çekingen, zayıf karakterli* 2. *Yavaş*'. Üç kelimedede hemcinstir. Sakin, uslu ve yumuşak anlamları temel anlamlardır. Kelimenin kökenini, **yava-* 'sakinleştirmek, usluşturmak' + -*ş* ekinin eklenmesiyle türemiştir. **yava-* fiilinin gerçekliği onun pasif şekli olan *yaval-* 'sakinleşmek, uslu olmak' (Kâşgarî'de, Drevnetyurskiy Slovar'da) fiili ile ispat edilebilir.

Kelime **IN**'da 'sâkin, hâlim' {Kem- âzâr ü **yavaş** ü develet ıssı Lâtif-tâb' ü zarîf şevket ıssı (696), **BHMİH**'de Yavaş, yumuşak huylu, halim (Kâş. yafaş, yawaş; Caf. Abu H. Müh. Ettuhfe) (96:14), **GRT**'de Yumuşak huylu; *yavaş ol-* Yumuşak huylu ve tahammüllü olmak (1616), **KT**'de *yavaş* Yavaş; *yavaş olmuş* Çabuk hareket etmeyen, ağır davranan (6a-7=2/71), **ŞŞÇ**'de 1. Hırçın olmayan, sakin (30027) 2. Temkinli, ihtiyatlı (21644), **FFANG**'da Yumuşak huylu, sessiz, sakin, barışçıl, ehil, yavaş' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT dönemine ait metinlerde geçen anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, “yumuşak huylu, yumuşak başlı” anlamı yanında “1. Hızlı olmayan, çabuk karşıtı 2. Alçak, hafif 3. Alçak, hafif bir biçimde 4.

Hızlı olmayarak“ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir.

yaymak (< *yāy- ‘yağ dövmek, yayık dövmek’ (Tekin, 1975:255) Clauson (1972:980), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “Temel anlamı ‘sarsmak’ olarak vermiş ve bunun sadece *yay-* ‘ın sekonder şekli olmasının çok muhtemel olduğunu belirtmiştir. Kelimenin Osm. XIV’ deki kullanımını ise şöyledir: “*yay-* (1) ‘karıştırmak’ (kalp ve akıl) bir XIV metninde (2) üç F. sözlükte ‘yayıta çalkalamak’ çevrilmiş.” Sevortyan, kelimeyi iki başlıkta ele almıştır: *yay-* (I) ‘1. Haraeke getir-, sars-, salla-, eğ- 2. Çalkala-, 3. Yağı yayıkta salla- 4. Dök- (sıvı ve sert maddelerin dökülmesi), dökül- (nehir için), dağıl-, yayıl-, oraya buraya at- 5. Otlat-; *yay-* (II) ‘1. Ser-, yaz- 2. Genişlet-; temel ve mecazî *yay-*, yayıl- 3. Aç- (armayı aç-), ser- 4. Uzat-, ger-, geril- 5. Kolları uzat-, kanatları açarak ger- 6. Aç-/sal- (saçları), örgüyü (saç-), çöz- 7. Yerlerine koy-, as- kurut- 8. Oraya buraya at-, dök-; (temel ve mecazî) serp-; kov- (dağılmasını sağla-); yere yık- 9. Otlakta hayvanları sal-, otlat- 10. Hamur aç-‘; *ya:y* (II) semantiği *yaz* (I) ‘ser-, döse-’ fiiline yakındır. Bu yüzden eski biçimi çoğu araştırmacılar **yaḍ*– değil de **yazı*- olarak kabul ederler. (Bang, Doerfer) Ananiasz Zajaczkowski, *yay-* *yay-* ‘seril-’, *yad-* ‘yay-, dağıt-‘; *yat-* ‘yat-’ fiillerinde **ya* kökünü ayırmıştır (1989:75-77).

Kelime **TAS**’da 1) Yağını çıkarmak için yoğurdu yayıkta çalkalamak. {Tarvân [Fa.]: Yayuk ki anınla yoğurdu **yayup** yağ çıkarırlar. (Deş. XVI. 270–2)

2) Tahrik etmek, dağıtmak, perişan etmek.

Giysusu gönlümü yine üş yaya başladı

Aklımı cadu gözü yine **yaya** başladı (Kadı. XIV. 105)

BHMİH’de *yay-* Yaymak, neşretmek, sermek, döşemek (Kâş. Müh. Kom. Ettuhfe) (4: 1), **KT**’de İfşa etmek, yaymak (41b-1=4/83), **MN**’de *yay-* Yaymak, atmak (27–4), **TM**’de *yay-* Yaymak, sermek, dağıtmak (132a–13), **GN**’de *yay-* (2310), **FN**’de *yay-* (6540), **ŞŞÇ**’de (11629) ‘birçok kimseye duyurmak, yaymak’, **Bİ**’de *yay-* Yaymak, yayarak sürmek (1436), **FR/K**’da *yay-* Dağıtmak, perişan etmek, sermek (114a-3)’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, 1) Bir şeyi açarak, düzelterek bir alanı örtecek biçimde sermek, 2) Birçok kimseye duyurmak, 3) Çevreye

dağılmasına sebep olmak, 4) Sınırı genişletmek, 5) Koyun, inek vb.ni otlatmak, 6) Dağınık ve düzensiz bir biçimde saçmak, dağıtmak’ anlamlarını kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘ölü, baygın veya hasta düşürmek, sermek’ anlamı da kayıtlıdır. TS’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlamında biraz daralma yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, (I) Otlatmak, (II) 1) Sermek, 2) Dağıtmak, 3) Duyduğu sözü orda burada söylemek, (III) Yayığı çalkalamak (XI-4213) olarak geçer.

yazı (I), (yazu (I)) (<*yāz- ‘yazı yazmak’ (Tekin, 1975:256) Clauson (1972:984), kelimenin anlamını ‘geniş, açık ova’ vermiş, anlam bakımından da *yası:*’ya yakın olduğunu kaydetmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Enginlik, büyük, geniş alan 2. Düzlük yer 3. Step, çöl 4. Boş alan, çöl 5. Boş ve açık yer; tarl, çayır 6. Yaşanılmış, benimsenmiş alan; köy yeri 7. Geniş, kesilmiş, genişçe açılmış; düz, açık (kalpli)’ olarak vermiştir. Verilen maddeler içerisinde en eski anlam, 1. maddedeki anlamdır. Kelimenin kökeni için de Vambery’nin görüşünü aktarır: yazı < yaz- ‘ser-’ +ı (1989:73).

Kelime **TAS**’ta ‘ova, sahra, ıssız kır’ {Giderken **yazıda** hoş tonlar giyür bir kişiye uğradı. (Yüz. Ha. XIV. 4), **SN**’de 1. Düzlük yer, ova (78) 2. Çöl, sahra (3185); **KT**’de 1. Kara parçası, kara (62b-4=6/63) 2. Çöl, badiye (116a-9=12/100), **ETT**’de Kır, sahrâ, ova, şehrin dışı (ŞD 3-5, MV 13-11), **NH**’de (135a/19), **GRT**’de *yazı/yazu* (G3.8) ve **ŞŞÇ** *yazı* (4167) ‘yazı, düz ova; meydan’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de (II) (Yaymak’ demek olan ‘yazmak’dan) ve **TS**’de (II) *halk ağzında* ‘düz yer, ova, kır’ olarak aynı anlamını devam ettirir. **DS**’de (I) 1) Düzlük, ova, 2) Yer, toprak, 3) Bağ, bahçe, 4) Yabancı yer, 5) Alan, (II) Alinyazısı (XI-4216); 1. Yabancı yer (XII-4817) anlamlarıyla kayıtlıdır.

FR/K’de (Firdevsî-i’nin Rumî KUTB-NÂME’sinde (41a-3), kelimenin anlamı ‘*yayla, ova, düzlük, yazgı, kader*’ şeklinde çok anlamlı biçimde kaydedilmiştir. Ancak yayla, ova, düzlük, sahra, ıssız kır anlamındaki yazı kelimesiyle yazgı, kader, talip, alın yazısı anlamındaki yazı kelimesi ayrı kelimelerdir, bu sebepten de çok anlamlı değerlendirmemeliyiz. *yayla, ova, düzlük* anlamındaki kelime, Vambery’den beri *yazı* < *yaz-* ‘ser-’ + -ı (*f.i.y.*) olduğu bilinir (Sevortyan, 1989: 73) ve anlam bakımından da *yası:*’ya yakındır (Clauson, 1972: 984). *yazgı, kader, talip, alın yazısı* anlamındaki

yazının kökeni konusunda da iki görüşü vardır: a) Talat Tekin'e göre kelime, yāz- fiilinden gelir. Ana Türkçedeki aslî ünlü uzunluklarını koruyan Türkmen Türkçesinde de bu fiilin yāz-; Yakut Türkçesinde sīs- şeklinde uzun vokalli olduğu görülür (1997:68). b) V. Türk'e göre muhtemelen yaz- kelimesinin aslî şekli, az- 'taşkınlıkta ileri gitmek, kötülüğünü artırmak' fiilinden gelmektedir. Sevortyan (1974:94) da az- fiilini eski biçimlerinin *(y) a:z- ~*(y)a:t- fiilin en eski şekilleri olduğunu söylemiştir. Muhtemelen 'alın, yazısı, kader' anlamlarındaki kelimenin kökü, az- < *(y) a:z- ~*(y)a:t- 'dır.

yazı (II), (yazu (II) (< *yāz- 'sapmak, yoldan çıkmak, yanılmak' yāzuḡ 'günah' (Tekin, 1975:256) Sevortyan (1989:70-71), yaz- maddesinde yaz şeklinde isim kökünün olduğunu anlamlarını 'mektup, yazı' olarak vermiştir. Ancak kaynaklar tarafından bu kelimenin kanıtlanması gerektiğini, belki de kelimedede redüksiyon olduğunu; yani yazı > yaz oluştuğunu eklemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'talih, nasip, kader, alın yazısı'

Hele **yazu** idi ki geldi başa

Ezelden yazılan bozula hâşa (Dah. XIV. 78)

SN'de yazı Alın yazısı (3185); yazu 1. Yazı (5113) 2. Alın yazısı (2941) 3. Nakış, resim (553); **DAH**'da yazu (I) Yazı, ezeli takdir (Kafa taşı kemiklerinin birleştiği girintili çıkıntılı çizilere "Baş yazısı takdiri ilâhî" nazariyle bakarlar." (528), **TM**'de yazu Yazı, yazılmış işaretler (102b-6), **GRT**'de yazı<yazu Baht, talih, alın yazısı (?) (3039), **ŞŞÇ**'de yazu 1. Hat, yazı (882) 2. mecazlaşmış Alın yazısı, kader, nasip, kısım (17997), **FFANG**'da Yaz, yazılmış, talimat, yasa' olarak hem somut hem de soyut anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '(I) 1. Yazılan şey 2. İyi yazı, meşk 3. Yazmak işi, yazma' olarak geçer. günümüzde **TS**'de yazı (I) "din bilgisi yazgı" anlamı yanında, "1) Düşüncelerin belli işaretlerle tespit edilmesi, yazma işi, 2) Alfabe, 3) Harfleri yazma biçimi, 4) Herhangi bir harf üzeninde biçim ve sanat bakımından özellik gösteren tür, 5) Herhangi bir konuda yazılmış bilim, düşünce ve sanat ürünü, 6) Anlam, sanat veya biçim bakımından yazılan şey, makale, 7) Metal paraların üzerinde değeri yazılan yüzü" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de (I)

1) Düzlük, ova, 2) Yer, toprak, 3) Bağ, bahçe, 4) Yabancı yer, 5) Alan, (II) Alinyazısı (XI-4216); 1. Yabancı yer (XII-4817) anlamlarında kayıtlıdır.

yazıcı (*yaz-* (< *yāz- ‘yazı yazmak’ (Tekin, 1975:256) +-(y)I⁴CI⁴ (<-gU²çI²<-gU²+çI²) (f.i.y.)) Radloff (1905:III-235), kelimenin anlamını (Osmanlı Karayim Troki, Kırım) ‘yazan insan, yazan’ olarak verir. Ayrıca örnek olarak da şu anlamlara değinir. *suret yazıcısı* ‘ressam’ (Osmanlı); *yüz yazıcı* ‘hizmetçi’ (Osmanlı); *köşebaşı yazıcı* ‘cahil halk için mektup yazanlar (Osmanlı); *Yazıcı efendi* ‘hadımağası katibi’ (Osmanlı)’

Kelime **TAS**’da verilen tanık cümlede kelime ‘Kâtip’ anlamında kullanılmıştır.

Yazıcı uzatsa elin ya dilin

Kalem bigi kesgil ü fi’l-hâl elin (Ferh. XIV. 32)

GT’de (24a-9), **MK**’de **ŞŞÇ**’de (8277), **FFANG**’da ‘kâtip, yazıcı’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. Yazı yazan kimse (Eskiden Yeniçeri ocağının hazinedarına yazıcı ve muhasabecisine başyazıcı denirdi.) 2. Tüccar, sarraf vb. kâtipi, resmî olmayan bir idarede katiplik eden kimse’ anlamlarında yer alır. Günümüzde **TS**’de ‘1) *askeri* Orduda yazı işleri ile uğraşan er veya erbaş, 2) *sinema* Bir filmin yazılarını hazırlayan, yazıcı cihazı kullanan kimse, 3) *Yazar*’ olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **DS**’de (I) 1) Dilekçe yazan, 2) Yazman, (XI-4216); 1. Muska yazan 2. Büyücü (XII-4817) anlamlarında kayıtlıdır.

yazmak (< *yāz- ‘yazı yazmak’ (Tekin, 1975:256) Clauson (1972:983-984), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: 2 yaz: ‘hata veya ihmâl yapmak’, bundan daha kesin olarak ‘*yolunu kaybetmek, karşı gelmek; günah işlemek*’ ve 3 yaz- ‘yazmak’ şeklinde iki ayrı kelime olarak kaydettiği fiilerden 3 yaz-‘ın, 2 yaz’dan türediğini ve böylece ‘*hata etmek, günah işlemek*’ anlamındaki yaz’ın anlam alanının genişlediği görüşündedir (Arslan-Erol, 2008:612). Sevortyan (1989:70-71), kelimenin anlamlarını ‘1. *Yaz-* (tüm kaynaklarda) 2. *Resim çiz-*’ olarak kaydetmiştir. Türkçe yaz- Moğolca *ziru-* (çiz- yaz) ile karşılaştırmıştır. Clauson’a göre Moğolca kelime Türkçeden alınmıştır.

Ş. Tekin, yaz- ‘yazı yazmak’ fiilinin temel anlamına sonraları ‘günah işlemek, yolunu kaybetmek’ anlamının eklenmesiyle anlam dairesinin genişlediğini düşünür. Kelimenin sonradan kazandığı bu anlam, ilk müslüman Türklerin kafasında ‘günahların

kaydedilmesiyle' yakından ilgili olan 'yazı yazmak' kavramı ile birleşmiştir. Yaz- kelimesinin 'yazı yazmak' anlamında kaydedilmesi Kâşgarî (1999:IV-765) tarafından Oğuz Türklerinin bir ağız özelliği olarak verilmiştir (2001:66). Ş. Tekin, yazısının devamında yaz- fiilinin iki anlam yüklenmesinin nedenlerini şöyle açıklamıştır: Oğuz Türklerinde yaz- fiilinin iki anlam kazanması, Oğuz Türklerinin yüzyıllar boyunca yazı dilinden mahrum olarak sözlü dönemde kalmış olmaları ile izah edilebilir. Buna karşılık Karahanlı Türkçesinde böyle bir durumun bulunmayışı yani iki anlam için iki ayrı fiilin bulunuşu ('yazı yazmak' için *biti*⁴⁶, 'günah işlemek' için *yaz-*) da Karahanlıların, Müslüman olduktan hemen sonra yazı dilini kurmaları ve bir de Eski Türkçe yazı dilinin dayandığı şiveler grubuna bağlı olmaları ile izah edilecektir (2001:66). T. Tekin, "*Yazı Yazmak 'Günah İşlemek' Değildir*" makalesinde Ş. Tekin'in görüşüne katılmaz ve iki ayrı fiilin varlığına işaret eder: 'yazı yazmak' anlamındaki fiilin Türkmen Türkçesinde kısa *a* ile yaz- biçiminde söylendiğini 'hata etmek, yanılmak, yoldan sapmak' anlamındaki eylemin ise uzun *ā* ile *yāz-* biçiminde söylendiğini ifade eder. Ayrıca bu eylemden türemiş yazık (bizdeki yazık ünlemi) kelimesinin de *yāzık* biçiminde uzun söylendiğini ekler (1997:68).

Kelime **(I) TAS**'ta Nakşetmek, resmetmek, süsleyip bezemek. {Bir nice muhipler Kızılca halvetin divarına ol balıkların şeklini yazdılar. (Bektaş. XV. 192), **SN**'de *yaz-* (I) Nakşetmek, resmetmek (553); *yaz-*(II) Yaymak, dağıtmak (2510), **GN**'de *yaz-* 1. Yazmak, kaydetmek (397) 2. Hatırlamak, meşgul olmak (1175), **CTD**'de *yaz-* Harfleri, heceler, veya fikir anlatan işaretleri yan yana getirip istenilen şeyi anlatan biçimler ortaya çıkarmak; "az kaldı, neredeyse" anlamları ile yardımcı fiil olarak kullanılır; nakşetmek, resmetmek, süsleyip bezemek, **KT**'de *yaz-* 1. Yazmak (191a-6=29/48) 2. Kaydetmek, (bir yer yazmak) (269b-10=68/1) 3. Takdir etmek (üzerine) yazmak (14a-2=2/187); *yazmak* Yazma, takdir etme, farz kılma (37a-8=4/24), **ŞŞÇ**'de *yaz-* (I) 1. Yazmak (52002) 2. Çizmek, resmetmek (906) 3. *mecazlaşmış* Takdir etmek, mukadder kılmak (5927) 4. Açmak, ferahlatmak (5678)' olarak hem somut hem de soyut anlamlarda anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de "yaymak, sermek" anlamı yanında, "1) Söz ve düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak, 2) Yazı ile anlatmak, yazıya dökmek, 3) Yazar olarak görev yapmak, 4) Yazı ile bildirmek, haber

⁴⁶ *Yazmak* anlamında kullanılan *bit-* kelimesinin kökeni Radloff, Ramstedt ve Gabain'in görüşüne göre Çince *pi*< **piet* 'yazı fırçası'ndan gelir. Bang'a göre *biti-* 'deki -i- isimden fiil yapma ekidir (Sevortyan, 1989:70-71).

vermek, 5) Bir bilim veya edebiyat eseri oluşturmak, 6) Sayaç vb. sayılarla niceliği belirlemek, 7) Kaydetmek, 8) Bir göreve almak, 9) *mecazlaşmış* İnsanın geleceğini belirlemek, 10) *halk ağzında* Gelinin yüzünü süslemek” anlamlarını da kazanarak anlam dairesinisomut ve soyut yollarla genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘1. Bir meslek ve hizmete kabul edip ismini deftere kaydetmek 2. Eski şivede gereklilik kipinden sonra yardımcı fiil olarak kullanılarak yakınlık ‘az kaldı’ anlamını ifade eder’ anlamları da kayıtlıdır. **TS**’de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, (I) Hamur açmak, (II) Sofra hazırlamak, kurmak, (III) Sermek, açmak, yaymak, (halı, örtü, yatak vb için) (V) Gelin yüzü süslemek, (VI) Saç taramak, (XI-4219); (II) Ayırmak (III) Büyü yapmak (XII-4817) anlamlarında kayıtlıdır.

yazılmak (*yaz-* (<*yāz- ‘yazı yazmak’ (Tekin, 1975:256)’ın edilgen şeklidir) Clauson (1972:987), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “*yaz-*; *çöz-*, *aç-*’ın pasif şekli ‘çözülmek’ anlamında kullanılıyor. Çağ. XV’ deki anlamları (1) ‘yazılmak’ (2) ‘kurtulmak’ (3) ‘açılmak’ (4) ‘başlanmak’ Seng. ve Osm. XIV-XVI’daki anlamları yazıl- ‘rahatlamak, yayılmak’tır.”

Kelime **TAS**’ta ‘yayılmak, dağılmak, dağıtılmak’

Okumadık seni **yazılma** igen

Böyle küstah olur mu kendi gelen (Atai. Ha. XVII. 31)

MM’de *yazıl-* Yazılmak, yazmak filin gerçekleştirilmek (388); takdir edilmek, alın yazısı olarak belirlenmek, kader kılınmak (433), **KT**’de *yazıl-* 1. Takdir edilmek, yazılmak 2. Farz kılınmak 3. Kaydedilmek, yazılmak, **ŞŞÇ**’de *yazıl-* 1. Yazılmak (2114) 2. Çizilmek, resmedilmek (53270) 3. *mecazlaşmış* Takdir edilmek, mukadder kılınmak (11900) olarak hem somut hem de soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “yazma işi yapılmak” temel anlamı yanında “1. Kendini bir yere yazdırmak, kaydolmak, 2. *mecazlaşmış* Birine tutulmak, sevmek” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak “(fâili belirsiz olarak) yazmak mümkün olmak” anlamı var, **TS**’deki mecazî anlamı yoktur. Dolayısıyla kelimenin mecazî anlamı kazanması yenidir. **DS**’de

kelime, (I) Serilmek, yayılmak, (II) İncir, olgunluktan kabuğu çatlamak, (III) Yüzde ferahlama, rahatlama belirtisi olmak, (IV) Alışmak (XI-4217) anlamlarında kayıtlıdır.

yazuk, (yazık) bkz. Soyuta eklenen soyut kavramlar

yedek (*yet-* (<*yêt- (e uzun vokalli) ‘yedeğe götür-’ (Tekin, 1997:59)) + *-ek* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-369), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Altay, Küerik, Çağatay) ‘1. Hayvan veya gemiyi bağlayan ip 2. Körün değneği (Altay) 3. Yedek nesne (Osmanlı) 4. Kap yerine kullanılan bir bütün deri 5. (hayvanı) iple bağlayarak götürmek 6. Tasarruf edilmiş, eklenilmiş 7. İple getirildiğinde sakın olan (hayvan)’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘yedeğe götürülen at’ {Cenibe (Ar.): **Yedek**. (Şamil. XVI. 390), **BL**’de 1. Yedek 2. Yedeğe götürülen at (29b-6), **D**’de *yidek* Yedeğe götürülen at (161a/4), **FFANG**’da Yanında götürülen eşya’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “yularından çekilerek götürülen boş binek hayvanı” anlamı yanında, “1) Bir şeyin gereğinde kullanılmak için elde bulundurulmuş eşi, benzeri, asıl karşıtı, 2) Hayvanı yedeğe alan ip, yular, 3) *edebiyatta* Redif, 4) Gereğinde kullanılmak için fazladan bulundurulmuş, ayrılmış olan” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘*akıntıya karşı sahilden kayı ve gemi çekmeğe yarayan ip*’ anlamı var; **TS**’deki *edebiyatta* ‘redif’ anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, ‘redif’ anlamını yeni kazanmıştır. **DS**’de kelime, (I) 1) Kahve ocağında su kaynatılan musluklu teneke, 2) Cezve, 3) Küçük kazan, 4) Testi, 5) İbrik, 6) Yağ kabı, 7) Gazyağı kabı, 8) Bakır çaydanlık, 9) Güğüm, 10) Büyük çay demliğı, 11) Su konan kap, kova, 12) Küçük sepet, (II) Kağnılarda boyunduruğu oka bağlayan ağaç çivi, (III) Arabayı çeken çatal ağaç, (IV) Elle çekilip götürülen hayvan, (V) İp, kayış, zincirden yapılan yular, yuların elle tutulan bölümü, (VI) Koyunlara takılan iri ça, (VII) Madensel bilezik, (VIII) Ekmekçilerin, odun çatmak için kullandıkları demir uçlu kürek (XI-4219, 4220) anlamlarında kayıtlıdır.

yedekçi (*yet-* (<*yêt- (e uzun vokalli) ‘yedeğe götür-’ (Tekin, 1997:59)) + *-ek* (f.i.y.) + *C²I⁴* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-370), *yedek+çi* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Atı iple götüren atçı 2. Halatla gemi çeken işçiler’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘yedek atı çeken kimse’ {El-üsvâr (Ar.): Çavuş ki **yedekçilerdir** cenibe-keş mânasına. (Kdeb. XVIII. 493-2), **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘1. Yedek gibi

at götüren seyis 2. Akıntıya karşı iple kayık çeken kimse' anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de "bir hayvanı bir yedeğe alan kimse" anlamı yanında, "1) Akıntıya karşı kayığı iple karaya çeken kimse, kolancı, 2) *müzik* Türkü söyleyene eşlik eden kimse" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'yardımcı' (XI-4220) olarak kayıtlıdır.

yelek, (çelek) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Büyük kuş tüyü, uzun kuş tüyleri* 2. *Okun tüyleri, okun hızını sağlayan nesne; ok uçuşuna denk gelen mesafe* 3. *İbik; horozun ibiği*' olarak vermiştir. Devamında kelimenin kökeniyle ilgili şunları söylemiştir: Kelime, güney-batı lehçeleri ve Halaç Türkçesinde kullanılır. Kelimenin kökenini de iki ayrı leksemin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır: a) *yel < *degel (*Moğolca*) 'beyaz balıkçıl kuşu' b) *yel- '(taklidî kelime) 'hafif, hızlı, dalgalanan şey'. Tüyley, süs amaçlı kullanılır. Yelek, 'sultanların baş tacı' ve yelek 'tüy' özdeşleşmesi ihtimali yüksektir (1989:179). M. Kara "Ayrı Düşmüş Kelimeler" (2004:60), kitabında *yelek~telek* kelimeleri, 'Ses Değişmesiyle Yoluyla Fono-Semantik Başkalaşma' başlığı altında ele almış *yelek* ve *telek* kelimelerinden aslî olanın *yelek* olduğunu, gerekçe olarak da kuşların özellikle kanat kısımlarında bulunan büyük tüyleri hareket ettirip yel oluşturarak uçmalarını demiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Okun tüyleri. {Üç **yelekli** kayın oklar atıldı dermeni düştü. (Dede. XIV. 33) 2) Bir ok atımı uzaklık {Deli Karçar on **yelek** yer aşırıldı. (Dede. XIV. 44) **BL**'de *çeleg* (36a-3), **HHT**'de [035b/11], **MN**'de (162-2), **KMT**'de (80⁴3) **BI**'de *yilek* (691 'kuşun kalemli tüyleri telek, çeleg yünleri', **ETT**'de Okun sür'atini temin eden parçası (ŞD 36-12), **ŞŞÇ**'de 1. Kuş kandanındaki kalemli tüy (4742) 2. Okun arkasındaki tüy (23654),), **FFANG** Palto, kısa palto' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *yelek* (I) kelimesi '1. Kuş kanadının büyük tüyü 2. Kuş tüyü şeklinde olarak iki taraflı tüy' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *yelek*, 'kuş kanadının büyük tüyü, telek' temel anlamı yanında, "1) Ceket altına giyilen kolsuz ve kısa giysi, 2) Okun yay kirişine takılan bölümündeki tüy" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de bu kelimenin *yelek*, *telek*, *çelek* biçiminde üç şekli de görülür. *yelek* (I) yelek, kuşların kanat uçlarındaki tüylerden her biri, 2) Horoz kuyruğu, (II) 1) Ceket, 2) Gömlek (XI-4232); *yilek* (I) Yelek (III) Kanat, kuş kanadının büyük tüyü (XI-4277);

çelek kanat tüyü (III-119); telek ‘1. kuş, tavuk vb. hayvanların kanat kalemleri’ 2. Kuş, tavuk gibi hayvanların tüyleri (X- 3868-3869) anlamlarında kayıtlıdır.

yem bkz. Somuta eklenen yeni somut kavramlar

ye- (< *yē- ‘yemek’ (Tekin, 1975:266)) Sevortyan, *iy-* (*yi-ye-*) kelimesinin anlamlarını ‘1. Yemek *ye-*, *tat-*, *beslen-*, *em-*, *çay iç-*, *otlan-* 2. (mecazî) *biç-*, *dedikodu yap-*, *gıybet yap-* 3. *Yercesine bak (istek)* 4. *Yiyip bitir-*, *bile-*, *sivrilt-* (kurtların yemesi hakkında) 5. *Tüket-*, *kullan-*, *zevk al-*, *sarf et-*, *yiyip bitir-* (*savur-*) 6. *Hakim ol-*, *kendi payı diye al-*, (mecazî) *yakalayıp al-* 7. *Çek-*, *tahammül et-* *maruz kal-* 8. *Ayak-* (*ateş için*) 9. *Mahvet-*, *yok et-*, *yiyip yok et-* 10. *Isır-*, *kaşın-* 11. *Gıcık et-*, *yürekte duyulan ağrı* 12. *Üfleyip yok et-*, *süpür-* 13. *Solumak*’ olarak vermiştir. Sonra da *iy-* fiil şekline Uygur Türkçesinde *ey* ‘besin, gıda, gübre’ kelimesinin ilgisi üzerinde durur (1989:333-334).

Kelime FN’de 1. Ağızda çiğneyerek yutmak, yemek

Kalan dīvlerūñ oldı baş kayı

Yedi Mifrāk Semendūn kethudāyı

2. *mecazlaşmış* (Gam vs.) yemek, çekmek, etkisi altında kalmak

Didi Haydar ki sabr eylen biraz dem

Yemenüz suyiçün bir zerre siz gam (5815)

MC’de 1. Yemek yemek, mal yemek 2. Oruç yemek, oruç tutmamak, VG’de *yimek* 1. Ağızda çiğneyerek yutmak, yemek (1402) 2. (*mecazlaşmış*) (Dert, gam,) yemek, çekmek, üzülme (637), 3. Yardımcı fiil gibi kullanılır. (1279), HFN’de (I) Yemek (II) Hissetmek, duymak, MNHS’de 1. Yemek, gıdasını almak (56a.6) 2. Kemirmek, aşındırmak, oymak (125a.9), TİKT (M)’de *yi-* 1. Yemek yemek (242a/6) 2. Karın doyurmak veya başka bir sebeple bir nesneyi ağızda çiğneyip yutmak (338a/1) 3. Harcamak, sarf etmek (228a/16) 4. Almak, kabul etmek (291b/14) 5. Tutulmak, duçar olmak (300b/19) 6. Dedikodusunu yapmak, aleyhinde bulunmak (228a/3) 7. Zarar vermek (404a/8) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve TS’de *yemek (II)*, “ağızda çiğneyerek yutmak” temel anlamı yanında “1. Aşındırmak, kemirmek, oymak, delmek 2. Isırmak 3. Batmak, çizmek, kaşındırmak, dalamak. 4. Hoşa gitmeyen kötü bir

duruma uğramak, tutulmak 5. Hakkı olmayan ve kendisine yasak edilmiş bulunan bir şeyi kabul etmek 6. Harcamak, tüketmek, bitirmek 7. Yasal yoldan cezalandırılmak. 8. Birine alacağını vermemek, ödememek 9. Başkasının parasını harcamak 10. Harcanmak, kullanılmak, sarf edilmek 11. *mecazlaşmış* Sürekli üzme, tedirgin etmek 12. *argo* Gücünü kırmak, perişan etmek, mahvetmek. 14. *argo* Kandırmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini somut ve argo yoluyla genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Öldürmek (II) Ölü yemeği (XI-4241); 1. Yemek 2. Rüşvet almak (XI-4278) anlamlarında kayıtlıdır.

yeñmek (*ye-* (<*yē- ‘yemek’ (Tekin, 1975:266)) +- *n-* (f.f.y.)) Clauson (1972:942), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “(birini Acc.)’. Alışıldık fonetik değişikliklerle bütün modern şivelerde yaşar”. Sevortyan (1989:187-188), *yeñ* kelimesinin anlamını ‘galip gel-, kazan-, başar-, atlat-, aş-, davayı kazan-’ olarak verir. Ramstedt, Türkçe *yeg* ‘daha iyi’ ve *yeñ* ‘kazan-’ ile Moğolca *deyil-* ‘kazan-’, *deger-e* ‘yüksekçe, iyice’ ile karşılaştırmıştır. Eski biçimi de *yäg –(i)- ‘kazan-’ olarak verir. Bu görüşü, Rāsänen devam ettirmiştir. *yeñ-* kelimesi de *yeg* ‘iyi’ < ‘üst’ ve *yeg-* fiiliyle anlamlandırılmıştır.

Kelime **TAS**’ta ‘dayanmak, tahammül etmek, galebe etmek, karşı durmak’

İşitince **yeñemez** dağ-ı nihanı açılır

Gülistan-ı dil-i uşşaka sabâdır sühanin (Nabi. XVII-XVIII. 138)

GN’de *yîñ-* Yenmek, mağlub etmek (1508), **KT**’de *yîn-* Yenmek; yinesi nesene Yenecek şey; meyve (21a-2=2/265); *yîñ-* Yenmek, mağlub etmek (19a-10=2/249), **TA** *yêñ-* Oyulmak, aşınmak (45b/15), **ŞKM**’de *yîñ-* (56a/7), **FN**’de *yeñ-* (7089) ‘yenmek, gâlib gelmek, altetmek’, **EM**’de *yeñ-* I. Çekilmek, inmek (2a/7) II. Yiyilmek, yenilmek (38b/5), **RB**’de *yen-* Yiyilmek (22a/6), **AK**’ta 1. Yenmek, mağlub etmek (15a. 327 (2) 2. Karşı durmak (37b.800) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de EOT dönemindeki metinlerde geçen anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime anlam dairesini ‘1) Savaş veya yarışmada üstünlük sağlamak için üstün gelmek, 2) Kazanmak, ütmek, 3) *mecazlaşmış* Tutmak, bastırmak’ anlamlarını kazanmasıyla genişletmiştir.

yer Clauson (1972:954), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “‘yer’, genişlemiş bir anlam alanıyla ‘(gökyüzüne zıt olarak) yeryüzü, kara, toprak, yer’ vs.; *yér suv* ‘yer ve su’ terkinde yani ‘*toprak/bölge*’”. Sevortyan (1989:191-192), kelimenin anlamlarını ‘1.

Yer, toprak, ülke; diyar, arazi alanı 2. *Yer (yerleşme yeri, mekân), alan, mesafe* 3. *Toprak, zemin, sert zemin, yüzey* 4. *Aralık yeri; ekinlik toprak; arazi, tarla, çiftlik* 5. *Zemin /taban (topraklı)* 6. *Yatak* 7. *Makam, mevki, rütbe* olarak vermiştir. 4. ve 7. maddedeki anlamlar, ikincil anlamlardır ve düzensiz olarak kaynaklarda geçer. En eski anlam, ‘yer’ (Kültigin yazıtında var) anlamıdır. Şerbak, kelimenin eski şeklini **vär* olarak vermiştir. Ancak kelimenin *yer ~ yir* paralellikleri vardır.

Kelime **TAS**’ta ‘toprak, ülke, diyar’ {İşbu Mısır **yerinden** ırılıp gitmesüz (Enfes. XV. 202), **KT** 1. Yer, mekan, mevk, mahal (111a-4=12/9) 2. Toprak, yer (6a-7=2/71) 3. Kara, toprak (57a-3=5/96) 4. Yeryüzü (2b-6=2/11) 5. Yer, yurt (76b-7=7/110) 6. Taraf, cihet (98b-3=10/22), **GT** *yir* 1. Toprak, kara (10a-7) 2. Mevki, mahal, yer, taraf, cihet (2a-1) 3. Yeryüzü (77a-3) 4. Mesafe, uzaklık (53a-13), **PN**’de 1. Bulunulan mekân, yer (19a/07) 2. Uygun gitme hali (38a/12), **FN**’de 1. Yer; arz, zemin, toprak, taban, mekan, alan, ülke, bölge, yöre, taraf; uygun; gerekli (5806) 2. Yeryüzü, yer yuvarı; dünya (24) 3. görev, makam; bir şeyin veya bir kimsenin yerini alma (2715), **VG**’de *yir* 1. Bir şeyin bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân, yer (39) 2. Yer, toprak, zemin (507) 3. Ülke, memleket; diyar, yöre, mahal, yer (1631 (2)) 4. Yerine bir şeyin veya kimsenin yerini almak üzere (195) 5. Nokta, kısım, yer (1156) 6. Yön, taraf, bölüm (648) 7. Yeryüzü (408), **MNHS**’de 1. Yer, bölge, mahal (3a.13) 2. karşı değer veya nesne (15b.8), **ŞŞÇ**’de 1. Toprak, yeryüzü (19432) 2. Mekan, mevki, mahal, yer (89) 3. Dünya, arz (38934) 4. Ülke, memleket, diyar (36504) 5. Taraf, cihet, yer (5317) 6. Mesafe, uzaklık (41314) 7. Makam, derece, rütbe (2002), **AK**’ta 1. Yer, mevki, mahal (3a.136) 2. Yer, zamin, arz, toprak (18.397) 3. Yer, yeryüzü (2B.22); *yir* 1. Yeryüzü (30a.649) 2. Olayın geçtiği alan (25b.544) 3. Bölge, mekân, diyar (17a.369) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, *gök biliminde* “ülke, bölge” anlamı yanında, “1) Yerküre, 2) Bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân, 3) Gezinilen, ayakta basılan, taban, 4) Bulunulan, yaşanılan, oturlan şehir, kasaba mahalle, 5) Durum, konum, vaziyet, 6) Görev, makam, 7) Önem, 8) Herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan, 9) İz, 10) Üzerinde yapı kurulmaya elverişli arazi, arsa, 11) Ekime elverişli toprak parçası, arazi, 12) Bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal, 13) Otel, motel vb. kalınacak oda, 14) Sinema ve tiyatrodan veya taşıtlarda oturulacak koltuk, sandalye, 15) *mecazlaşmış* Durum, konum” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin yukarıda TS'de kayıtlı olan 12. 13. ve 14. maddelerdeki geçen anlamları kayıtlı değildir. TS'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) Yatak (II) Tarla (XI-4249) anlamlarında kayıtlıdır.

yaşıl (< *yāš 'yaş, teze, yeşil' (Tekin, 1975:255)) Sevortyan kelimeyi *yaşıl (I)* ve *yaşkil (II)* olarak iki başlıkta ele almıştır. *yaşıl (I)*'in anlamları 1. Yeşil (tüm kaynaklarda); koyu yeşil; açık yeşil; yeşil ve lacivert, mavi 2. Taze, açık renkli 3. Olgunlaşmamış 4. Yeşil başlı erkek ördek (suna), erkek ördek 5. Koyu kına renginde at; *yaşkil (II)*'in anlamını da 'maviye çalan kır rengi'dir. İlk dört anlamın birbiriyle bağlantısı açıktır. 4. anlam ise ellipsin sonucunda oluşmuştur. 5. anlam, izorelidir (ayrıdır) ve belki başka bir kelimeye aittir (hayvan rengini ifade ediyor.) Kelimenin kökeni araştırmacıların çoğuna göre *yaş* 'taze, yeşil'den geliyor. Sevortyan, kelimenin kökenini *ya:s-'ı kabul eder. Bang, yaşıl *yaşsil > *yaşsil, -sil- eki özellikli bir küçültme ekidir. Clauson da Bang'ın köken açıklamasını verir. Sevortyan, kelimenin kökenini *yaş+ıl/gıl/kıl* olabileceğini de söyler ve kanıt olarak da *kızıl, kırkıl* 'kır', targıl 'çizgili' yapılarını gösterir (1989:164-165).

Kelime **TAS**'ta 'yeşil' {Bir karınca dehanında yaşıl yaprak var, andan ekl eder. (Zehr. XVI. 185), **TİKT**'te Taze, yeşil bitki (48b/20), **KT**'de 1. Yeşil (211b-4=36/80) 2. Tâze yeşil bitki, yeşillik (65a-6=6/99), **ŞŞÇ**'de Yeşil (1982) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de (aslı *yaşıl*), '1. Sarı ile mavinin birleşmesinden ibaret daha çok bitkilerde görülen renkte olan 2. Taze ham; i. Yeşil renk' olarak EOT metinlerinde geçen anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *yeşil*, "sarı ile mavinin karışmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk" anlamı yanında, "1) Bu renkte olan, 2) Kurumamış, taze (sebze), 3) Olmamış, ham (meyve)" anlamlarında kullanılmasıyla da anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. **DS**'de kelime, 1) Yeşil, 2) Yeşilbaş, erkek ördek (XI-4197) anlamlarında kayıtlıdır.

yetmek Clauson (1972:884-885), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: "Orijinalinde 'yakalamak yetişmek (birini Acc.)', her iki tarafı ima eden hareket, *teg*'e zıt olarak 'ulaşmak (sabit bir şeye Dat.); fakat eski dönemden beri aynı zamanda neredeyse geçişsiz olarak 'etkili olmak', yani 'arzu edilen şeye yetişmek' ve bazen daha belirsiz olarak 'ulaşmak' anlamına geliyor. Bu kullanımlarda nesne, belirtildiyse, normalde

Dat.”’lidir. Sevortyan (1989:193-194), kelimenin anlamlarını ‘1. Ulaş- var- 2. Yeterli ol-, yet-’ olarak kaydetmiştir. *yet-* fiilinin mecazî anlamları erken ortaya çıkmıştır, bunu türemişleri kanıtlamaktadır. *Yetiş-* kelimesinin paralelizmi *er-* fiilinin anlamlarının gelişmesinde vardır. (*eriş-* ‘olgunlaş-’). Şerbak, kelimenin eski şeklini **vât-* olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Yetişmek, erişmek, vasıl olmak, ulaşmak

Bu resm ile dün gün bir ay gittiler

Göründü bir ada ana **yettiler** (Süh. XIV. 198)

2. Olgunlaşmak {Havada bulutlar yüğrüştüğü ve ağaçlarda yemişler **yettiği** ve yerde nebatlar bittiği, bu cümlesi şahittir (Güzide XV. 13) **DK**’de *yet-* Yetişmek, erişmek, ulaşmak, vasıl olmak, yetmek, kâfi gelmek; olgunlaşmak, büyümek (60–1); yedekte götürmek (274–13), **YED**’de Bitmek, sona ermek (139. 2), **GN**’de *yit-* 1. Yetmek, kâfi gelmek (146) 2. Bitmek, yetişmek (1911) 3. Kaybolmak, helâk olmak (1237), **TİKT (A)**’da *yet-* (I) kâfi gelmek, yetmek (158a/2) (II) 1. yetişmek, ulaşmak (77a/7) 2. yetişmek, ulaşmak (30b/20), **FN**’de *yet-(1)* 1. Bir ihtiyacı karşılayacak, giderecek nitelikte olmak, yetmek (2154) 2. Erişmek, ulaşmak, varmak, vasıl olmak (3752) 3. (ölüm, vade için) gelip çatmak, tamamlanmak, dolmak; *yet-* (2) Çekmek, yedmek, yedeğinde götürmek; *yit-* (1) 1. Yetmek, bir ihtiyacı karşılayacak, giderecek nicelikte olmak; yeterli olmak, kâfi gelmek (750) 2. Yetişmek, ulamak, erişmek; elde etmek, kavuşmak (1612) 3. (zaman, müddet) Gelip çatmak, dolmak (3309) 4. (buğday için) Olgunlaşmak, olmak (5906); *yit* (2) göndermek, doğru yola çıkarmak (1612), **ŞŞÇ**’de (I) 1. Ulaşmak, vasıl olmak, yetişmek, erişmek (35033) 2. Kafi gelmek, yetişmek (2020) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, “*halk ağzında* olgunlaşmak” anlamı yanında, “1) Bir gereksinimi karşılayacak, giderecek nitelikte olmak, 2) Yeterli sebep olmak, 3) Kötü bir davranış, durum, tutum yeterli olmak, kâfi gelmek, 4) *mecazlaşmış* Başkasına gereksinim duymamak, kendine yetmek, 5) *halk ağzında* Bir yaşa erişmek, ulaşmak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Olgunlaşmak, (II) Varmak, erişmek, (III) Bir kimseyi elinden tutup götürmek, bir hayvanı yedeğe alıp çekmek, (IV) Başa çıkmak, gücü yetmek (XI–4259) anlamlarında kayıtlıdır.

yetişmek (*yet + -(I⁴)ř (dönüşlülük)*) Radloff (1905:III-362), kelimenin anlamlarını (Kırım, Osmanlı, Azeri, Karayim Troki) ‘1. Yere ulaşmak 2. Yeterli olmak 3. Olgun olmak’ olarak vermiştir. Sevortyan (1989:193-194), kelimenin anlamlarını ‘ulaş-, var-, olgunluğa er-, belli yaşa ulaş-, geliş-, kuvvetlen-’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘âriz olmak’ {Beni sakının, yoksa size peşımanlık **yetişür**. (Anter. XIV. 2, 414), **DAH**’da İhata ve idrak etmek. Akli yetişmek (81), **HHT**’de *yitiş-* 1. Ulaşmak, [005a/10] 2. Yetmek, yeter olmak [061a/6] 3. Üremek, büyüme [024a/9] 4. Eğitim görmüş olmak [093a/3], **TİKT (A)**’da *yetiş-* 1. Ermek, olmak 2. Ulaşmak (94b/3) 3. Bir zamanda yaşamış olmak (211a/21), **MŞV**’de *yetiş-* 1. Ulaşmak, erişmek (6b/14) 2. Büyümek, olgunlaşmak (10a/15) 3. Gelmek, salgın hastalık bulaşmak (19a/05), **GBTBİ**’de 1. Ulaşmak, kavuşmak (44-a/5) 2. Yetişmek, çare olmak (37-b/10) 3. Büyümüş (hayvan için) (12-b/11) 4. Yetişmek, bitmek, çıkmak (bitki için) (77-b/3), **ŞŞÇ**’de *yitiş-* 1. Ulaşmak, vasıl olmak, yetişmek, erişmek (37791) 2. Kafi gelmek, yetişmek (4929), **FFANG**’da *yetiş-* Yetişmek, yakalamak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘ulaşmak, ermek, varmak, vasıl olmak’ temel anlamının yanına ‘1. Vaktinde tamam olmak, bitmek, hazırlanmak, hazır olmak, 2. Vaktinde varmak, vaktinde bulunmak, 3. Bir işe başlamış olanlara veya gidenlere sonradan katılmak, 4. Değmek, uzanıp dokunabilmek, 5. Vakit bulmak, yapabilmek, 6. Yetmek, yeter olmak, kâfi gelmek, 7. Bir zamanda yaşamış olmak, bir zamanı veya bir kimseyi görmüş olmak, 8. Üremek, büyüme, olmak, 9. Eğitim görmüş olmak, öğrenmek, gelişmek, 10. İş görebilecek yaşa gelmek, büyüme, 11. Yardım etmek, yardımına koşmak’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘1. Bir zamanda yaşamış olmak 2. (Meyve) Olmak, kemâle ermek, “olgunlaşmak”’ anlamları da kayıtlıdır. TS’de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, *yetişmek/yetmek* biçimlerinde ‘olgunlaşmak’ (XI-4258) olarak kayıtlıdır.

yığmak Clauson’un (1972:897) kelime için verdiği açıklama şöyledir: Osm. XIV’deki anlamı için “*yığ-* (1) ‘dizginlemek, engellemek’ (2) ‘esirgemek, kıskanmak’ın sıra dışı (ve şimdi kullanım dışı) anlamlarında”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Topla-, derle-, toplan-, hasat et-, obayı topla-, yığ- 2. Sakla-, dikkatlice koy-, ölü kemikleri defnet-, defnet- 3. Engel ol-, yasakla-, tut-, uzaklaştır-, reddet’ olarak vermiştir.

Devamında da kelimeyle ilgili şunları söylemiştir: Bazı kaynaklardan hareketle bazı araştırmacılar, 3. maddede geçen kelimeyi eşgösterenli fiil olarak görmüştür. Clauson, 3. maddedeki anlamın 1. maddedeki anlamdan türediğini söylemiştir. Ramstedt, Moğolca karşılıkları vermiş; ancak Doerfer'den itiraz gelmiştir (1989:271-272).

Kelime **TAS**'ta 1) Men etmek, engel olmak. {Şayet ki Anter'in şerrini bizden **yığa**. (Anter. XIV. 288) 2) Esirgemek, mahrum etmek {Eğer ten gıdasın tenden **yığarlarsa** ten ölür. (İhlâs. XIV. 186) **HN**'de *yıg-* Esirgemek, mahrum etmek (5705), **SN**'de *yıg-* Engellemek, menetmek, yasaklamak (276), **KİG**'de *yıg-* 1. Toplamak, biriktirmek, yığmak (57b/4) 2. Bekletmek, vermemek; teslim etmemek (57b/15) 3. Gidermek, ortadan kaldırmak; temin etmek (81b/6), **ŞKM**'de *yıg-* I. Bağlamak, yığmak, geçirmek (95b/6) II. Uzaklaştırmak, defetmek, mani olmak (85a/6) III. Yığmak, yükletmek (35a/9), **KT**'de *yığ-* 1. Menetmek, alıkoymak (84b-3=8/30) 2. Uzaklaştırmak, önlemek, bertaraf etmek (33a-2=3/168) 3. Korumak, müdafaa etmek (46a-1=4/141) 4. Engel olmak (9a-6=27114); *yığmak* Vazgeçirme; saptırma (16a-6=2/217), **FN**'de *yıg-* 1. Yığmak, üst üste koymak (2794) 2. (para, mal) biriktirmek (2169), **ŞŞÇ** (I) Toplamak, biriktirmek, yığmak (40271); (II) 1. Önlemek, geri çevirmek, uzaklaştırmak (40271) 2. Mahrum etmek, esirgemek (30754), **F**'de *yı-* yığmak, yüklemek (43a-1); *yığ-* galebe etmek, alt etmek (22a-7) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime EOT döneminde '*uzaklaştırmak, men etmek, esirgemek*' anlamlarını kaybetmiş, **Kâmûs-ı Türki**'de 'toparlayıp bir araya getirmek', **TS**'de '1) Bir tepe oluşturacak biçimde üstü üste koymak, 2) Biriktirmek, 3) Toplamak, bir araya getirmek' anlamlarıyla kullanılmıştır. **DS**'de *yığmak*, 'dileğini geri çevirmek' (XI-4263) olarak geçer.

yığanak, (yığnak, yığınak) (*yığ-* + *-n* (edilgenlik) + *A²k* (f.i.y.)) Sevortyan (1989: 271-272), *yığın* kelimesinin anlamını '*küme, oba, hasat, toplama, toplantı, yaz bayramı, aksakallar*' olarak vermiştir. Radloff (1905:III-470), *yığın+ak* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*insan yığını, kalabalık*' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'toplantı, küme, yığın, yığılmış, insan kalabalığı' {Gördü kim bir **yığanak** yatur, yaldır yaldır yaldırar. (Dede. XIV. 109), **AGH**'de *yığınah*, **ESN**'de *yığınak/yığnak* (969) 'toplantı, insan topluluğu', **ŞŞÇ**'de *yığnak* Yığınak, hazırlık, teçhizat (3447) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *yığınak*, 1) Bir

şeyin biriktiği yer, 2) Bir şeyin bir yerde çokça birikmesi, tecemmu, tahaşşüt, 3) *bitki bilimi* Bir hücreli bitkilerin bir araya gelerek oluşturdukları küme’ anlamlarında kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin TS’de kayıtlı olan bitki bilimindeki terim anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**’de kelime, 1) Toplantı, 2) Toplantı yeri (XI-4262) anlamlarında kayıtlıdır.

yiği Sevortyan, kelimeyi *yağı (I)* ‘1. Yeni; taze; genç, yakın zamanki 2. Henüz, yeni; şimdi’; *yağa (II)* ‘1. Yeni; haber; genç; taze, eski olmayan 2. Şimdi, az önce, şu anda’; *yäni (III)* ‘1. Yeni; haber, taze, az önceki 2. Az önce, şimdi, gelecek sene’ olarak vermiştir. Poppe’ye göre *Şağı* ‘haber’ Türkçe *yağı/yeni/yağa/yäni* kelimesinden gelir. Ramstedt de *Şağı*’nin Türkçe *yağı* ‘yeni’ karşılığını verir (1989:124-125).

Kelime **TAS**’ta ‘yeni, taze’ {İbn-i Ömer kendü eski geyürdü, bunlara (kullarına) **yiği** geyürdü. (Tuh. Le. XV. 367), **KT**’de *yiği* Yeni (207a-11=35/16); *yiği eyle-* Meydana getirmek, ihdas etmek (266b-9=65/1); *yiği getir-* Yeni ortaya çıkarmak, ihdas etmek (258b-1=57/27), **GT**’de *yeği* Taze, yeşil (60a-10), **D**’de *yiği* Yeni, oluş veya çıkışından beri çok zaman geçmemiş olan, taze (29b/10), **GBTBİ**’de *yeği* 1. Yen, taze (20-b/12) 2. Yeni kullanılmamış (148-b71) 3. Başlangıç, hastalık başlagıcı, müzmin olmayan (81-a/13) 4. Yeni, ilk, ilk kez yapılan-görülen, icat edilen (238-a/5), anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *yeni*, “kullanılmamış olan, eski karşıtı” anlamı yanında, “1) Oluş veya çıkışından çok zaman geçmemiş olan, 2) En son edinilen, 3) İşe henüz başlamış, 4) O güne kadar söylenmemiş, görülmemiş, gösterilmemiş, düşülmemiş olan, 5) Tanınmayan, bilinmeyen, 6) Daha öncekilerden farklı olan, 7) Biraz önce, çok zaman geçmeden” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de kelime, (II) Yeni (XI-4278) olarak geçer.

yiv Sevortyan, *yiv (I)* ‘1. Dikiş, dikilmiş kenar, nakış, terzilik 2. Bere; yara izi 3. Yarma, deşme, kesme, kertme, oyuk, oluk, doğrama, çatlak; yik, 4. Saçların ayrıldığı çizgi (II) 1. Dikiş, bağ kaytan 2. Bere 3. Delik, çentik, kazı, hafriyat; oynar eklme, mafsal, iki tahta arasında görünür perçinleme, aralık, çatlak,sınır, iki dağ arası; yi (III) dikiş (giyim ve ayakkabının) (Drevnetyurskiy Slovar)’ biçiminde üç ayrı grupta anlamlarını vermiştir. Devamında da kelimeler için şu açıklamayı yapmıştır: Kâşgarî, iki ayrı leksemin şekil ve anlamlarını birbirine karıştırmıştır: *yığı* ‘yoğun, sıkı’ ve **yig*, *yi* ‘dikiş, dikim’. Clauson, *yi* ‘dikiş’ ve *yigi* ‘gür, yoğun, sık’ ile aynı olduğu

görüştüğüdür. Sevortyan, bu görüşe karşı çıkmıştır. Çünkü; ‘sıkı’ ve ‘dikiş’ anlamlarının semantik yönden özdeşleşmesi mümkün gözükmemektedir. Ligeti, kelimenin kökenini **yi-*, **yü-* ‘büyük dikişle dik-’ getirmiştir. Räsänen, şekil listesi arasında Türkçe *yigi* ‘yoğun, gür’ ve Moğolca *ᠵiäk* ‘sıçan dişi (dikiş)’ kelimelerini vermiştir (1989:197-198).

Kelime **TAS**’ta ‘birbirine bitişik olan iki şey arasındaki çizgi, derz’

Her âdem bir terazide çekilir

Bu iplik ile her bir **yiv** dikilir (G. Ra. XV. 225)

KİG’de (129b/6), **MC**’de **GRT**’de (2969) ‘kumaşta bükülen yerlerde olan çizgi, derz, yiv’, **BL**’de 1. İki şeye arasındaki çizgi, çizgi 2. Kırışıklık 3. Elbise kenarı, zih (28b-10), **KT**’de *yiv* Küçük yarık, ince oyuk, yol; *hurma çekirdeginün yivindeki çöp* Hurma çekirdeği filizi (41a-4=4/77) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime EOT metinlerindeki anlamlarına ‘1. Bir şeyin yerlemesine yarar oyuk çizgi 2. Bir borunun içinde yılan kıvrımı şeklinde dolaşarak uzanan oyuk 4. *halk dilinde* Kumaşın bükülen yerlerinde meydana gelen çizgi, kırışık 5. Elbise söküğü 6. Ek’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**’deki anlamlarından farklı olarak ‘1. Bir düzeyin üzerinde çizgi biçiminde olan, sarmal girinti veya çıkıntı, 2. Bir dişli çarkta veya bir vidada iki diş arasında kalan çukur bölüm, 3. Bir sütun gövdesinin veya bir vazo karnının çevresine eşit aralıklarla paralel veya sarmal olarak uzunlamasına açılan oyuk, 4. Saçta ayırma yeri’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) Kıyı, (II) Saçtaki aralık, (III) Kumaşta bükülen yerlerde oluşan çizgi, (IV) İki tarla arasındaki boş alan, (V) Sıra, (VI) 1) Yara izi, 2) İz, 3) Girinti, yarık, (VII) Set, çıkıntı, (VIII) Çamaşır söküğü, (IX) Özsü, (X) Küçük dikenlik, (XI) Koku, (VII) Ek (XI-4282,4283); 1. Çatlak, yarık (XII-4822) anlamlarında kayıtlıdır.

yoğun, (yovun) Clauson’a (1972:904) göre *yoğun* kelimesi, ‘yuvarlak veya silindirik nesnelerin ifadesinde’ kalın kelimesi, ‘düz ve yassı nesnelerin ifadesi’ için kullanılır. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Kalın, dolu, şişman, yağlı, iri yarı* 2. *Güçlü, gürbüz, sıkı, tıknaz, gür* 3. *Büyük, kocaman, ağır, biçimsiz (endamsız)* 4. *Kaba (yontulmamış)* 5. *Bas (ses) Kalın sesli*’ olarak kaydetmiştir. Ve bazı araştırmacıların kelimenin kökeni hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: B. Atalay, *yoğun* kelimesinin

kökünü *yoğ-* olarak vermiş; ancak bunu ispatlamamıştır. Brokelmann, yoğun kelimesini –un’lu isimler sırasına koymuş ama ispatlamamıştır. Sevortyan, kelimenin kökenini, **yoğ-* ‘yoğunlaş-, sıkışlaş-’ kelimesine –n ile türemiş isim olarak vermiştir. Veya kelime, **yoğ-* kelimesine –an ekinin eklenmesiyle veya **yoğa-* fiiline –n ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (1989:208-209).

Kelime **TAS**’ta 1) Çapça kalın. {Ve ki kolu ve bazuları **yoğun** idi ve sağ yanağında bir kara ben var idi. (Enb. XIV. 221) 2) Sesçe kalın. {Bem (Fa.): **Yoğun** avaz (Şamil. XVI. 185) 3. İri, büyük {Dahm (Ar.): **Yoğun**. (Müntehab. XVII. 59-1) 4. Kalınlık {Yetmiş, seksen kulaç sırça barmak **yoğunu** sicim ucuna... (Tuh. Ki. XVII. 142) 5) Kaba, sert, şedit. {Ve kelimetı yahdan bârit ve tabiatı **yoğundur**. (Şeref. XVI. 200) 6) İşe yaramaz {Hıyfa [Ar.]: Fâideye yaramaz **yoğun** taslak nesne. (Bab. XVI. 2, 270) 7) Derinlikçe kalın {**Yoğun** bezden gönlek giymek ve katı dōşekte yatmak. (Yadigâr. XIV. 123–2), **HHT**’de İri, büyük [010a/7], **KMT**’de Sesçe, çapça kalın; iri, büyük; kaba, sert, şiddetli; kalın (30^b10), **FN**’de 1. (zincir için) Kalın, sağlam (5062) 2. (insan ve hayvan için) İri, büyük yapılı (4908), **GRT**’de Kalın, iri büyük (2775), **TİKT (M)** ’de Kalın, kaba (dokuma) (25c. 1b/5), **HN**’de (4781), **ŞKM**’de (55b/3), **TM**’de (15a–1) ve **ŞŞÇ**’de (34000) ‘yoğun, kalın, kesif’; **Bİ**’de Yoğun, kalın, etli (96), **FFANG**’da Kalın, iri, kaba’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime EOT metinlerindeki anlamları yanında ‘1. Yontulmamış, terbiyesiz, kaba, olgun olmayan 2. İri cüsseli, büyük, kocaman 3. (Korku vb. için) Tesiri güçlü olan 4. *mecazlaşmış* Artmış, çoğalmış yerine oranla sıkışık, kalabalık olan 5. *mecazlaşmış* Dolu, sıkı, çok’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**’deki anlamlarına ‘1. Etkisi güçlü olan, ağır (koku vb.) 2. *mecazlaşmış* Dolu, sıkı, sıkışık, çok, 3. *mecazlaşmış* Şişman, iri tombul” anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Kaba, kalın, iri (elek, iğne vb.) 2) Ağır, (II) Koyu, (III) 1) Biçimsiz, kısa boylu, çirkin, 2) İnatçı ayrı baş çeken, 3) Mankafa, 4) Beceriksiz (XI–4286) anlamlarında kayıtlıdır.

yol (<**yōl* (Tekin, 1975:261) Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Yol; sokak; patika, çığır* 2. *Yöneliş, yön* 3. *Gezi, seyahat, yolda bulunma* 4. *Yürüyüş, hız, çıkış, geçit, kanal, akış yönü* 5. *Çizgi, şerit, satır* 6. *Yol (bir şeye ulaşmak için), çare, var olma durumu, doru yol, hayat yolu, ihtimal, imkan, kabul, yöntem, metod, anaç, gelenek, görenek,*

kural, sistem 7. *Kanaat, şeriat, hukuk, kanun, izin, müsaade* 8. *Kader, takdir, mutluluk, tarih* 9. *Kez* 10. *Hediye; damadın kız ailesine verdiği para* olarak vermiştir. Räsänen (Ramstedt'e dayanarak), Moğolca paralelli *ǰol* 'mutluluk, başarı, talihli seyahat' kelimesini verir. Yol kelimesinin geçtiği *yol oruk* (Drevnetyurskiy Slovar) koşması (hendiodyoyn) ilgi çekicidir. Oruk kelimesi farklı lehçelerde '*yol, çığır*' anlamındadır. Belki de or- 'kaz-, yırt-' dan gelmektedir. *Yol* kelimesinin eşanlamlısı olan *oruk* kelimesi *yol* kelimesinin iç şeklini yansıtmaktadır (1989:217-219).

Kelime **TAS**'ta 1. Âdap, erkân, âdet, meslek, usûl, kaide {**Yol** bilmezsen yola git (Ata. XV. 2)

2. Müsaade, izin.

Bağluyup götürelim işbu piri

Sana **yol** yoktur girme içeri (Battal. XVIII. 195)

SN'de Usul, adap, erkân (2025), **BL**'de 1. Yol, cadde 2. Seyahat (41a-1), **ŞKM**'de yol, tarik, gidiş, usul, fırsat, geçit, şans (2a/1), **HN**'de Yol (263); *yolından gitme*- Yolu üzerinden ayrılmak (363), **KT**'de 1. Yol (125b-4=15/79) 2. Adet, yaşayış tarzı (30b-11=3/137) 3. Şeriat (238a-2=45/18) 4. (muaheze) Sebebi, vesilesi (94a-5,7=9/91, 93) 5. Uğur, maksat (11b-6=2/154), **TİKT (A)**'da 1. Yol (90b/9) 2. Gidiş, sefer (8b/2) 3. Üslûp, biçim, tarz (78a/13) 4. Gidiş, tavır, hal (68a/10) 5. Uğur (153a/7) 6. Yol, meslek (208a/15), **YZ**'de 1.Yol, güzergâh (18a.499) 2. Yol, uğur, amaç, hedef (31b.897); *yolın ur*- Yolunu kesmek (34b.991), **FN**'de 1. Yol, tarik; mesafe; yolculuk (985) 2. Yöntem, çare; davranış, tutum, gidiş veya davranış biçimi, uyulan ilke, sistem, usul, erkân, tarz (6386) 3. *mecazlaşmış* Gaye, uğur, amaç (5563) 4. İzin, müsaade, yol; yer (819) 5. Bakımından, göre (4426), **VG**'de 1. Gececek yer, bir yerden bir başka yere giderken geçilen yer; yürümeye ve gitmeye uygun yer (1110) 2. İzin, müsaade (1439) 3. yolculuk, sefer (1519) 4. Mesafe, uzaklık (1110) 5. Çizgi, gaye, maksat, yol (438) 6. Uğruna, uğruna (1654), **ŞŞÇ**'de 1. Yol (40168) 2. Kural, erkân, adap, yol yordam (17205) 3. Uğur, maksat (198) 4. Güzergâh (1203) 5. Yolculuk (2778) 6. Mesafe, ara (9886) 7. Çare, medet, izin (7101) 8. Kez, defa, kere (9315) 9. Sebep (17849), **Bİ**'de 1. Çizgi, sıra (114) 2. Usul, tarz, yöntem (1650) 3. Yol, gidiş, meslek (795) hem somut hemde soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "uyulan ilke,

sistem, usul, tarz, tarik” anlamı yanında, “1) Karada, havada, denizde bir yerden bir yere gitmek için aşılacak uzaklık, tarik, 2) Karada insanların ve hayvanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşmuş yürümeye uygun yer, 3) Genellikle yerleşim alanlarını bağlamak için düzeltilerek açılmış ulaşım yeri, 4) İçinden veya üstünden bir sıvının geçtiği, aktığı yer, 5) Yolculuk, 6) Gidiş çabukluğu, hız, 7) Davranış, tutum, gidiş veya davranış biçimi, 8) Uzun çizgi, 9) *mecazlaşmış* Gaye, uğur, maksat, 10) *mecazlaşmış* Bir amaca ulaşmak için başvurulması gereken çare, yöntem, 11) Kez, defa” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘*çizgi, sopa*’ anlamı var, TS’deki ‘*kez, defa*’ anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, ‘kez, defa’ anlamını yeni kazanmıştır. **DS**’de kelime, (I) Kez, (II) 1) Düğünde oğlan evinin kız evine, kıza verdiği para, mal, armağan, 2) Düğünde kız evinin oğlan ve yakınlarına verdiği, armağan, 3) Düğün sahibinin çağırılıya gönderdiği armağan, 4) Düğüne çağırılının götürdüğü armağan, (III) Elverişli durum, olanak (XI-4288) olarak geçer.

yordam Sevortyan (1989:224), kelimenin kökenini *yor-* ‘*tabirle-*’ kelimesine –*dam* ekinin getirilmesiyle türemiş isim; anlamlarını da ‘*nizam, tertip, kural, prensip, disiplin, kılık, kıyafet, dış görüntü, örnek, adet, anane, gelenek*’ olarak vermiştir. Radloff (1905:III-428), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*çeviklik*’ olarak kaydetmiştir.

Günümüzde *yordam* kelimesi *yol* kelimesiyle birlikte bir tamlama oluşturarak *yol yordam* biçiminde ‘uygun olan davranış biçimi’ anlamında kullanılmaktadır.

Kelime **TAS**’ta ‘kılık, kıyafet’

Hay bâr, yürü **yordamıña** güleyim biraz

Turp sıkayım zarafetine fos çoğa bu naz (Vasıf. XIX. 50)

Kâmûs-ı Türkî’de kelime, ‘1. Çabukluk, çabuk hareket etme, çeviklik 2. Kurulma, kurum, avurt, övünme 3. Patırtılı, gürültülü, gösteriş 5. Kâide, yöntem’ olarak anlam dairesi genişlemiştir. Günümüzde **TS**’de kelime **Kâmûs-ı Türkî**’deki anlamların yanına ‘1. Yatkinlik, alışkanlık, yeti, meleke 2. *eskimiş* Çalım’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini çok genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Kılavuz, yardımcı, 2) Oranlama, gözle ölçme, 3) Kural, yöntem, 4) Deney, beceri, yatkinlik, 5) Düzen, sıra, 6) Gelenek ve görenek, 7) Gidiş, davranış biçimi, 8) Anlayış yerinde davranış, (II) 1) Gösteriş, 2)

Kılık, giyiniş (XI-4296, 4297); 1. Gözle ölçme, oranlama 2. Kurala, sıraya uyma 3. Beceri, el yatkınlığı (XII-4823) anlamlarında kayıtlıdır.

yufka Clauson (1972:874), Standart Türkçede kullanılan *yufka* ve onun ağızlarında kullanılan *yuka* kelimesinin aslını Orta Türkçedeki *yuvka* ‘ince, narin, zayıf’ kelimesi olduğunu ifade etmiştir. Sevortyan, *yuvka* kelimesinin anlamlarını ‘1. *İnce (yassı yüzeyle nesnelere için); ince, zayıf, yumşak; hafif, kolay; fakir, giyinmemiş* 2. *İnce açılmış hamurdan yumak; ince ekmek, çörek, pide, bazlama, katmerli börek, ince kurabiye*’ olarak vermiştir. *yuvğa* kelimesi ‘ince pide’ eksiltme (ellips) sonucunda *yuvğa böreği* tamlamasından oluşmuş olabilir. Ancak bunun yanında XI. yüzyıl malzemelerine göre çok erken dönemlerde eşgösterenli kelime olma durumu da olabilir: *yuvga (I)* ‘ince’ ve *yuvga (II)* ‘pide türü’. Kelimenin kökeni araştırmacılara göre *yub-* > *yuv-* olarak ve *-ka/-ga (f.i.y.)*’dır. Kelimenin eski şeklini Räsänen, **yubka* olarak vermiştir. Doerfer, **yubqa* olarak; **yub-* > *yuv-* ‘aç-’ fiilinden *yuvka* ‘ince’ verir ama bunu ispatlayamamıştır. Bazı kaynaklarda *yuka-* ‘ince ol-’ fiili kaydedilmiştir; ancak onun gerçekliği araştırmacılar tarafında ispat edilmemiştir (1989:241-242).

Kelime Eski Türkçeden itibaren ‘*yuyka*’ biçiminde ve ‘*yufka, ince*’ anlamlarında kayıtlıdır. EOT döneminde kelime, ‘*ince, zayıf, ucuz, aciz vb.*’ yan anlamlar kazanarak anlam alanını genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**’de kelimenin “1. Oklava ile açılan, ince yuvarlak hamur yaprağı 2. Sacda pişen bir ekmek türü” somut anlamları yanında “ince ve çabuk kırılır, dayanıksız” anlamında mecazîleştiği de görülmektedir.

Kelime **TM**’de ‘*yufka, ince, sığ*’ {...olur. Zirā, güneşden aña gergeince meded irişmez ve katı **yufka** yirlerde...(8b-11), **SN**’de Zayıf, ince, dayanıksız, hafif (367), **KT**’de İnce; *yufka barcin* İnce İpek (237a-2=44753); *yufka harir*: İnce İpek (277b-11=76/21), **IN**’da (2369), **TA**’de (26b/7) ‘*yufka*’, **Müc.**’de Zayıf, ince, dayanıksız, hafif (38b/13), **ŞŞÇ**’de *Yufka* Az, önemsiz (2467) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de EOT metinlerindeki anlamların yanında ‘az giyinmiş, az elbiseli, hafif giyinişli, arkası yok, arkası fakir’ anlamı da vardır. **DS**’de kelime, *yuka, yuha, yufha, yufka* biçimlerinde ve (I) 1. İnce açılmış, hamurdan yapılan sac ekmeği 2. Börek vb. için açılan ince hamur 3.

Pide 4. Erişte (II) 1. Zayıf, ince, dayanıksız, hafif 2. İnce, sığ 3. Yeterince olmayan, az (XI-4311-4313) anlamlarında kullanılmıştır.

yumru Clauson'a (1972:937) göre *yumur* 'yuvarlak bir şey' – **yum-* 'yuvarlamak, bulamak' fiilinden türemiş bir isimdir. Clauson ve diğer araştırmacılar *yumur* 'yuvarlak' ve *yumur* 'gevşek hayvanların midesinin bir bölümü' kelimelerini köken bakımından özdeş kabul ederler. Sevortyan, kelimenin anlamlarını 'I. *Yumru* biçiminde '1) *Çıkıntılı, tümsekli, kabartılı, şişirilmiş, şişkin, yuvarlak, balon şeklinde, balon, şişme, şişkinlik, tümör, kambur, guatra, domates* 2) *Bükük; hilekar*; II. *Yumur* biçiminde 1) *Yuvarlak* 2) *Şiş, kabarcık, tümör, ur* olarak vermiştir. Bang'a göre *yumur* kelimesi, *yumuru* kelimesinden ses düşmesi yolu ile meydana gelmiştir. *Yumru* - **yumur-* fiilinden isim yapma -ı/-u eki ile türemiştir. **yumur-* < **yum-* 'yuvarlamak'. **yumur-* fiilini gösteren kesin kaynak yoktur; ancak Türkiye Türkçesinde *yumar-* 'şişmek' vardır. Dolaylı olarak **yumur-* fiilinin varlığına *yumurtga* 'yumurta' (<*yumur-t-*) kelimesi işaret etmektedir. Bu fiilden türemiş olarak başka *yumg*, *yumuz* 'sıkı' ve *yumurtga* kelimelerini vermektedir. Bu durumda *yumru* kelimesi *yumur*'dan methatez yolu ile türemiş ikincil şekil olarak kabul edilebilir. *Yumru* kelimesini Räsänen'de *yumruk* ile yanı sıra verilmiştir. Sevortyan *yumru*, *yum-* 'kapat-, sık-', *yumurta*, *yumruk* kelimelerini aynı semantik alan içinde birleştirerek vermiştir (1989:249-250).

Kelime **TAS**'ta 'eğri, çarpık' {Terive [Fa.] **Yumru** ve yamrı yol. **YİŞ** *Yumru*, şiş, ur (215a/11), **HHT**'de *Yuvarlak*, şişkin [085b/13], **DK**'de (277-8), **TİKT**'te *yumru* (100b/3), **Bİ**'de *yumru* (1512) 'yumru, top', **GBTBİ**'de *yumru* *Yumru* şiş, kabartı (220-b/16), **MNHS**'de *Yuvarlak şey, ur, tümsek; yumru yumru ol-* Top top olmak (92a.5), **ŞŞÇ**'de *Yuvarlak; yogun yumru* Şişman, kısa boylu, tıknaz (600), **AK**'ta *yumru* *Yumru*, tümsek, eğri (25a.528) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT tıp metinlerinde geçen 'yuvarlak şey, küme, tümsek, top, ur' anlamıyla geçer. Günümüzde **TS**'de "yuvarlak şişkin şey" temel anlamı yanında, "1) Sap, kök veya dallarda bulunan, yedek besin taşıyan şişkin madde, 2) Şişkin, kabarık, yuvarlak biçimli, 3) s. Eğri, büğrü, çarpık, engebeli, yamru yumru" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Sert, tümsek, 2) Toparlık (II) Kuşlarda bir organ (III) Domates (XI-4316) anlamlarında kayıtlıdır.

yumrucak (*yum-* + *-U²r* (f.f.y.) + *-C²A²k* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-579), *yumurcak* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*şişkinlik veba*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘yuvarlak, yumru olan’ {Ol arada emcek başına benzer ki sinir ucu var **yumrucak...** (Hazain. XV. 54-1) **HHT**’de Yuvarlak yumru olan [106a/13], **KMühim**’de Yuvarlakça (2b.15), **MNHS**’de Küçük yumru (93a.2), **KBP**’de *yumurcak* Kuşun başında bitten dolayı oluşan kabarcık (55a/01) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *yumrucak* (*galatı: yumurcak*) ve **TS**’de *yumurcak* ‘1. Yaramaz küçük çocuk 2. *halk ağzında* Veba hastalığında koltuk altında veya kasıkta çıkan çıban’ anlamlarda anlam dairesini genişletmiştir. **DS**’de ‘veba’ (XI-4316) olarak geçer.

yumuk Sevortyan (1989:246), kelimenin kökenini *yum-* ‘göz kapat-’ kelimesine *-k* (f.i.y) ekinin getirilmesiyle türemiş olarak, anlamını da ‘*kapalı (göz, ağız), sıkılmış (avuç, yumruk)*’ olarak vermiştir. Ayrıca *yum-* kelimesini *yom-* ‘topla-, derle-’ fiiliyle karşılaştırmış demmiştir.

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘kapalı, örtük, yumuk’

Gözüm **yumuk** diyüben Tanrı tanuk

Ne uyır kimse korlar ne uyanuk (7178)

Kâmûs-ı Türkî’de ve **TS**’de kelime, ‘1 Yumulmuş olan, yumulmuş gibi duran, yumulu 2. Tombul’ anlamlarıyla kayıtlıdır. **DS**’de kelimenin anlamı daha da genişlemiş ‘1. Saklambaç oyununda ebe gözlerini kapamak 2. Gizlenmek 3. Başını bacakları arasına eğerek oturmak 4. Bir şeyin üstüne kapanmak 5. Büzülmek 6. Saldırmak 7. Koşmak (XI-4317)’ anlamlarında kullanılmıştır.

yumulmak *yum*’ın pasif şeklidir. Radloff (1905:III-579), kelimesinin anlamlarını (Altay, Teleüt, Uygur, Karayim Troki, Luck) ‘1. *Kapanmak, kitlenmek, kapatılmış olmak* 2. *Toplanmak*’ olarak verir. Clauson (1972:936) kelimeyi XIV-XVI’da “*yumul-* ‘(gözler için) kapanmak; çömelmek, sinmek’ vb. olarak kaydeder.

Kelime **TAS**’ta 1) Üstüne kapanmak, üstüne düşmek. {Kaçan bu sözü bulara dedi pes bir kezden anın üzere **yumuldular** ve anı depelediler. (Enb. XIV. 857) 2) Toplanmak, bir araya gelmek, yığılmak. {Museleha [Ar.]: Bir yere **yumulmak** ve izdiham. (Bab. XVI. 1, 313), **SN**’de *yumul-* (709), **MŞ**’de *yumul-* (176a/6), **MNHS**’de *yumul-* (183a.8)

ve **ŞŞÇ**'de *yumul-* (23972), 'kapanmak, örtünmek, büzülme, yumulmak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de 'kendi kendine ve elinde olmaksızın kapatmak' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, 'kapanmak, örtülme' anlamı yanında, '1) Kendini bir işe istekle vermek, girişmek, saldırmak, atılmak, 2) Kısılmak, örtülür gibi olmak' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, 1) Saklambaç oyununda ebe gözlerini kapamak, 2) Gizlenmek, 3) Başını bacakları arasına eğerek oturmak, 4) Bir şeyin üstüne kapanmak, 5) Büzülme, 6) Saldırmak, 7) Koşmak (XI-4317); 2. Utanarak saklanmak, çekingen davranmak (XII-4825) anlamlarında kayıtlıdır.

yumurda Sevortyan (1989:250-25), kelimenin kökenini **yumurt-* fiiline +*ğa* (*f.i.y*) ekiyle oluşmuş isimdir. *Yumurt-* kelimesinin kökünü de **yum* – 'yuvarla-' olarak vermiştir. Ramstedt, Moğolca ve Tunguzca; Räsänen, Tunguzca; Poppe, Moğolca karşılaştırmalar yapmıştır.

Kelime **TAS**'ta 'yumurta' {... Bunları hep döğerler ve yumurda ağıyla karıştırılar. (Yadigâr. XIV. 23-1), **SN**'de Yumurta (1726), **HHT**'de *yumurda bas-* Kuluçkaya yatmak [008a/19], **TM**'de 1. Yumurta (14b-8) 2. Er bezi (109b-9), **MK**'de Yumurta, kuş yumurtası, **TA**'da *yumurda ~ yumurta* (227a/15, 193b/7), **ŞŞÇ**'de *yumurda* (1243), **Bİ**'de *yumurta* (1566) 'yumurta' anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin anlam dairesi genişlemiştir: **Kâmûs-ı Türki**'de *yumurta*, 1. Uçucu bazı hayvanların sonradan içinden piliç ve yavaru çıkmak üzere doğurdukları yuvarlak madde; içinde tohum ile onu besleyecek madde bulunur 3. Çorap tamirinde kullanılan yumurta şeklinde tahta kalıp, günümüzde **TS**'de *yumurta, biyolojide* 'tavuk yumurtası' anlamı yanında, '1) Bir dişinin vücudunda oluşan, yumurtlama ve döllemeden sonra aynı türden bir canlı oluşturan hücre, 2) Kantalı hayvanların çoğalmasını sağlayan kabuklu bir besin maddesi, 3) *anatomi* Er bezi, 4) *halk ağzında* Çorap onarmakta kullanılan, yumurta biçiminde genellikle tahta veya mermerden kalıp' anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

yurt (< **yürt* 'yaylak, obanın göçüp konduğu yer' (Tekin, 1975:263)) Kelime, eski Türklerde sadece ev ve çadır manasına gelirdi. Clauson (1972:958), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: "Eski dönemde çok seyrek; *Kâş.*'nin çevirisi 'terkedilmiş kamp yeri' eski ortaya çıkışlara uygun düşüyor; fakat orta dönemde 'mesken yeri, ikametgâh' anlamına gelmeye başlamış. Herhangi bir terk etme iması olmadan ve alışılmış fonetik

değişiklikler ve ‘bir çeşit keçe çadır topluluk, ülke, memleket’ vs. geniş anlam alanıyla bütün modern şivelerde yaşıyor. Osm. XIV *yurt* ‘mesken yeri’; bütün dönemlerde yaygın; iğne yurdusu ‘iğnenin gözü’ terkininde bunun bozulmuşu gibi görünüyor. Severtyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Otlak, durulan yer, kamp, yerleşim yeri, mülkiyet yeri, mülkiyet, kasaba, bırakılmış mera; göçebelerin terk ettiği yer, mesken izleri, evlerden kalma yıkıntılar, yangın yeri... 2. Vatan; devlet; hükümet, toprak, il, bölge 3. Köy/kasaba 4. Ahali ile beraber toprak (yer), halk, ahali, toplum, toplantı, akrabalar 5. Çadır, kulübe, ev, yazlık, ocak, inşa edilmiş kulübe ve avlu, ev işleri*’ olarak vermiştir. Tarihi kaynaklara göre yurt’un en eski anlamı ‘göçebelerin yerleşip yaşaması için yeterli toprak (yer alanı)’ bu anlam biraz daha genişlemiş şekliyle bazı lehçelerde korunmaya devam etmiştir. 2. ve 5. maddedeki anlamlar ikincil ve mecazi anlamlardır. Kelimenin kökeni için Kononov’un görüşünü yur-u- ‘yürü-’ –t’den: **yuru-t* > *yurt* ‘yürüme, göçebelik’ vermiştir. Doerfer’e göre kelime, *yoru-* kelimesine süreç ve hareket anlamındaki –t ekinin eklenmesiyle türemiştir (1989:254-255).

Aşağıda taradığımız kaynaklardan da görüldüğü üzere yurt kelimesi, başlangıçta “*ev, çadır*” anlamlarında kullanılırken sonraki dönemlerde anlamında bir genişleme olmuş, *memleket, ülke sınırlarını ifade eden toprak parçası, vatan* anlamlarında da kullanılmıştır.

Kelime **TAS**’ta ‘oturulan yer, mesken, memleket’ {Uçmakı ana dibelik **yurt** bağışladım. (Tuh. Le. XV. 265), **DK**’de Yurt, yer (44–4), **SN**’de Mesken, vatan (1805); *yurt dut-/tut-* Yerleşmek (4091), **BH**’de *yurd* Yurt (17B/12), **GRT**’de Yurt, ülke, memleket, vatan (938), **ŞŞÇ**’de 1. Kalacak yer, barınak, mesken (33000) 2. Vatan, diyar (3714), **Bİ**’de Yurt (299) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “memleket” anlamı yanında, “1) Bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası, vatan, 2) Bakıma ve barınmaya muhtaç bir grup insanın oturduğu, yetiştirildiği veya bakıldığı kurum, 3) Göçebe Türklerin oturduğu çadır, 4) Öğrencilerin kaldığı, barındığı yer, 5) Toplu olarak bir iş öğretilen yer, 6) Hastaların tedavi edildiği yer, 7) Diyar, 8) *mecazlaşmış* Bir şeyin ilk veya çok yetiştirildiği yer, vatan, 9) Yörüklerin yazın veya kışın oturdukları yer, 10) Sahip olunan arazi, emlak” anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak kelimenin ‘1. *Bazı niteliklere veya değerlere sahip olanların çokça*

bulunduğu yer 2. halk dilinde Ev, bark’ anlamlarıyla da kayıtlıdır. TS’de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, (I) 1) Yörüklerin yazın ya da kışın oturdukları yer, 2) Ev, bark (XI-4321) anlamlarında kayıtlıdır.

yüğrük Severtyan (1989:258), kelimenin anlamlarını ‘1. Koşucu, hızlı ayarlı, hızlı yüreyen; çevik, tırıs giden at, hızlı (süratli), at, at koşularında galip çıkan at 2. Aranan, sürümlü (mal, ürün) 3. Yörükler’ olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de *yüğü-* ve *yürü-* getirmiştir. Yani; *yüğüruk* > *yü:* *rük* ve *yürük* semantik olarak aynıdır. Räsänen’e göre *yürük* ‘göçebe’ < *yür-* *yürü-* ‘hareketli ol-’ dan gelir.

Kelime **TAS**’ta 1. Yürük, hızla giden, çok koşan, işlek {Yemeni’nin **yüğrük** hecinlerinden bir yel devesi vardı (Fütuḥ. XIV. 27) 2. Yürürlük, hızlı gitme {Başterde **yüğrük** gerekmez (Tuh. Ki. XII. 143), **BHMİH**’de *yügrü/yüğüru* Koşarak (Kâş. *yüğü-* -at- koşmak, segirtmek, Caf. TT. Abu H. Dede Kom. *yüğü-* koşmak, Ettuhfe *yüğü-* Yüğüruk olmak) (119:3), **DAH**’da *yöğrük* Yüğüruk; çalâk, süratli (425), **DK**’de (25-2), **IN**’da (4871) **Bİ**’de (119) ve **HHT**’de [010b/17] ‘çabuk yürüyen, hızlı giden’, **HN**’de Yörük, koşarist (7187), **PN**’de Yürüyüşü güzel (17a/05), **PEN**’de Koşan, dolaşan, hareket eden yüğüğü (yüğüğü) kaçacağı, yüğüreceği yer, **FN**’de *yügrük* (~*yüğüg*) (6990) ve **ŞŞÇ**’de *yügrük/yüğüruk* biçimlerinde Hızlı giden, yürük (at) (49201) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, *halk ağzında* “iyi yürüyen, iyi koşan” anlamı yanında, “1) Çalışkan, 2) Çevik, güçlü” anlamlarında kullanılmasıyla da anlam dairesini genişletmiştir. Söz konusu kelime **DS**’de kelime, (I) 1) Güçlü, çevik, çalışkan, eline ayağına çabuk, 2) Yürekli, 3) Cinsel isteği fazla, (II) 1) İyi yürüyen, koşan (at vb. için), 2) At yarışı, koşu, 3) Koşu atı, (III) 1) Çiftleştirip gebe kalmayınca, koşum hizmetinde kullanılan dişi manda, 2) Gebe, (IV) Gür, verimli, (V) İplik çilesinin geçirildiği ve döndükçe ipliğin sarıldığı çıkırık, (VI) 1) Yılcık hastalığı, 2) Çocukta bağırsak sancısıyla beliren bir hastalık, (VII) 1) Bağlarda yanlamasına sıralanan ve anbal denilen bölmelerin arasında uzanan karık, 2) Dağın doruğu (XI-4325,4326); (I) Koşar gibi yürüyen (II) Su tutmayan tarla ya da bir bölümü (XII-4826) anlamlarında kayıtlıdır.

yüksek Radloff (1911:IV-592), *yükse+k* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Çağatay) kelimesinin anlamını ‘*yükseğe kaldırılmış*’ olarak geçer. Clauson (1972:915-916),

kelimenin kökenini *yükse-* fiiline *-k* isim yapan ekin getirilmesi sonucunda oluştuğunu ifade etmiştir. Sevortyan'a göre *yükse-* kelimesi, *+k (f.i.y.) 'yüce, uzun boylu'* ekinin eklenmesiyle türemiş isimdir. Kelime hakkında Brockelmann'ın da (OGM:108) açıklamaları vardır (1989:264).

Kelime FN'de 'yüksek; yükseklik'

İçinde Ka'benüj berkinmişidi

Üç arşun dehlü **yüksek** konmuşıdı (892)

EOT döneminde yazılmış bir tıp metni olan T'de *yüksek* 1. Dikine uzun, yüksek (6b-5) 2. Derecesi yüksek, kabarık (70a-4), V'de Yüksek yer (41a.1) olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin anlam dairesi genişlemiştir: **Kâmûs-ı Türkî**'de ve TS'de "belirli bir yere göre daha yukarıda bulunan" anlamı yanında "1. Altı ve üstü arasındaki uzaklığı çok olan 2. Güçlü, etkili, şiddetli 3. Derece veya makam bakımından üstün 4. Nomal değerlerin üstünde olan, çok 5. *mecazlaşmış* Erdemli, faziletli 6. *mecazlaşmış* Toplum içinde para, ün vb. bakımından üstünlüğü olan 7. Yukarıda, üst tarafta olan yer 8. Büyük para ile" anlamlarını da kazanarak anlam dairesini hem somut hem de soyut yönden genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*bağırarak söylenen, uzaktan, işitilen*' anlamı da vardır. TS'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

yürüme (<*yōri- 'yürüme' (Tekin, 1975:261)) Sevortyan, *yori-* (I) kelimesinin anlamlarını '1. Yürü-, hareket et-, araçla git- 2. Davran-, hareket et- 3. Güç sahibi ol-, yürürlükte ol- 4. Yaşa- 5. Yardımcı fiil fonksiyonunda; *yori-* (II) kelimesinin anlamlarını '1. Yürü-, araçla git-, seyahat et- 2. Bulun- 3. Yardımcı fiil fonksiyonunda' olarak vermiştir. Tenişev, *yori-* hareket fiilerinden biridir, temel anlamı da '(düzensiz) harekette bulun- (göçebeler hakkında)' vermiştir. Tenişev'e göre *yori-* var-'dan farklı olarak çok sayıda hareketin farklı yönlerde olduğunu ifade eder. Sevortyan'a göre 'farklı yönlerde hareket et- (göçebelerde hakkında) → 'bulun-, yaşa-'. Ramstedt, *yori-* kelimesini Moğolca *ʒ'ori-* 'yönel-' Türkçe *yürü-* Moğolca *düre-* 'yaya git-' karşılaştırmıştır. Doerfer'e göre Moğolcaya Türkçeden geçmiştir. Ramstedt ve Räsänen *yori-* ve *yür-* kelimelerini ayrı başlıkta vermiştir. Sevortyan ise tek bir başlıkta, ancak (I) *yori-*; (II)

yor-; (III), *yuru-*; (IV) *yur-*; (V) *yöre*; (VI) *yör-*; (VII) *yüre-*; (VIII) *yür-* biçiminde gruplandırarak ve benzeri anlamlarda vermiştir (1989:229-231).

Kelime EOT döneminde anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. XX. yüzyıldan sonra bu anlam yelpazesine *argolaşmış* ‘kaybolmak, çalınmak ve ‘ölmek’ *mecazlaşmış* ‘gereği gibi yapılmak veya ilerlemek’ anlamlarını da ekleyerek anlam alanını daha da genişletmiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Hareket etmek, iş yapmak. {Dend [Fa.] Ebleh ve ahmak ve bîbâk ve kendü muradınca **yürüyücü**, hod-kâm mânasına...(Deş. XVI. 72-1) 2) Tedavül etmek, geçer olmak. {Tutegî [Fa.] Bir nevi akçadır, evvel zamanda **yürür** imiş. (Nimeti. XVI. 216) 3) Hareket etmek, dönmek, devretmek. {Nice kim ay ve gün **yürür**. (Tebareke. XIV. 2-1) 4) Ayrılmak, uzaklaşmak. {Hazreti Hünkâr ol kimseye etti: Gel böyle tecavüzlük etme bizden yürü, sonra sen bilirsin. (Bektaş. XIV. 767) 5) Geçmek, nafiz olmak. {Hikâyet ederler ki Aksaray şehrinde fetvası **yürür** bir müderris var idi. (Bektaş. XV. 262) **YED-YED/RN**’de *yürimek* Hareket etmek, gezmek, dolaşmak, **GN**’de *yüri-* 1. Yürümek, gitmek (274) 2. Yaşamak (414) 3. Sözü geçmek, geçerli olmak (1673), **TİKT (M)**’de *yüri-* 1. Gezmek, dolaşmak (231a/15) 2. Hareket etmek, ilerlemek, gitmek (292b/10) 3. Saldırmak, hücum etmek (233a/10) 4. Yönelmek (287b/15) 5. Ayrılmak, uzaklaşmak (299a/18) 6. Yaşamak, ömür sürmek (222a/6) 7. Hükümran olmak, hükmü geçer olmak (329b/2) 8. Boşukta veya su üzerinde gitmek, uçmak, yüzmek (231b/16) 9. Güneş doğmak ve hareket etmek (253b/21) 10. Zarf-fiil eki almış fiilerden sonra devamlılık bildirir (263b/14), **KT**’de *yüri-* 1. Yürümek, gitmek (129b-5=16/69) 2. Gezmek, dolaşmak (87b-5=9/2) 3. Boşlukta veya su üzerinde gitmek, yüzmek (207a-8=35/13) 4. Akıp gitmek; esmek (216b-5=38/36) 5. Yerinden oynamak, yerinden kopup yürümek (249b-10=18/60); **FN**’de *yüri-* 1. Yürümek, gitmek (293) 2. akın etmek, üzerine doğru gitmek, saldırmak (6735) 3. *mecazlaşmış* yönelmek, teveccüh etmek (297); *yürü-* 1. Yürümek, gitmek; yol almak, hareket etmek (6519) 2. akın etmek, üzerine doğru gitmek, saldırmak (2485) 3. sözü, hükmü geçmek (7296) 4. (kötürüm insan için) iyileşip yürümeye başlamak (4693) 5. hareket etmek, uymak, davranmak, yaşamak (1866) 6. ayrılmak, uzaklaşmak, defolmak (5926), **ŞŞÇ**’de *yüri-/yürü-* 1. Yürümek, gitmek (151) 2. Gezmek, dolaşmak (40623) 3. Koşmak (5724) 4. Hücum etmek, saldırmak (3239) 5. Yola çıkmak, ayrılmak (8910) 6. hareket etmek, dönmek,

devretmek (2783) 7. (su vb.) Akmak (7049) 8. (gemi vb.) Su üstünde hareket etmek, yüzmek (3860) 9. Hareket etmek, iş yapmak, davranmak (2359) 10. Geçerli ve nafiz olmak, geçmek (51990) olarak somut ve soyut anlamlarda anlam iaresini çok genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerindeki anlamların yanına 1. Çıkışmak, sövüp saymak, azarlayıp bağırarak 2. *argo* Kaybolmak, çalınmak' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, yukarıda kazandığı anlamların yanına '1. Çocuk ayakları üzerinde gezecek duruma gelmek, 2. Yol almak, 5) Bir yere gelmek, bir yere ulaşmak, kaplamak, 3. Faiz hesap edilmek, işlemek, 7) Geçmek, ilerlemek, değişmek, 4. Bir işte ileri gitmek, 5. *mecazlaşmış* Gereği gibi yapılmak veya ilerlemek, 6. *argo* Ölmek' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

yüz (< *yüz (Tekin, 1975:271) Kelimenin temel anlamı 'çehre ve yüz'dür. Clauson (1972:983), kelimenin tarihî ve modern lehçe ve şivelerdeki ses değişiklikleri yer vermiştir. Bazı lehçe ve şivelerde anlamının genişlediği ve Osmanlı Türkçesinde 'yüzsüzlük, sebep, yüzey' gibi anlamlarının olduğunu kaydetmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1) Yüz – tüm kaynaklarda, surat, yüz ifadesi 2) Görünüş, dış görünüş, tavır 3) Yanak 4) Yüz tarafı, sağ taraf, cephe 5) Yüzey 6) Taraf, yön 7) Namlu, yalman 8) Kaymak' olarak vermiştir. 2- 6. maddedeki anlamların 1. anlamlar ile bağlantısı âşikardır; 7. anlam, özelleşmiş anlamdır, tamlamalarda türemiştir: araç gereç adları (bıçak, balta vs.) + sivri ←ön taraf. 8. anlam 'kaymak' ← 'sütün yüzeyindeki'. Araştırmacılar, genellikle *yü:z* kelimesini Moğolca *düri* 'şekil şemal, görünüş' ile karşılaştırmışlardır. Şerbak, kelimenin en eski şeklini *vüs olarak vermiştir (1989: 259-260).

Kelime **TAS**'ta 'karşı, nezd, yan' {Pes kaçan İbrahim'i âdemîler **yüzüne** getirdiler eyittiler... (Enb. XIV. 147), **D**'de (I) Yüz, yön, çehre (4b/3) (II) Yüzey, satıh, cihet, yön (6a/13) (III) Yüz, utanma (89a/1), **KT**'de (I) 1. Yüz, çehre (9a-3=2/112) 2. Teveccüh, iyi davranış, dostluk (111a-4=12/9), **FN**'de (1) 1. Yüz (100) (4940) 2. Bir evliya grubu (2037) (2) 1. Yüz, surat, çehre; yüzüne karşı (3760) 2. Yüzey, satıh, yüz (2637) 3. (Kesici araçlarda) Keskin kenar (5642) 4. (Güneş için) Parlaklık, ışık (6325) 5. Birinin hoşgörüsünden doğan cüret (5052) 6. Sebep, neden, dolayı (1091) 7. İçyüz, asıl, öz, derin anlam, küh (3665) 8. Yan, taraf, yön (6667), **MM**'de Başta alın, gözler, burun,

ağız, çene ve yanakların yer aldığı ön bölüm, surat, yüz (132); satıh, yüzey (89); (Tas.) manaların nur ve suret olarak tecelli etmesi, iman nurlarının, irfan kapılarının açılması (566), **MT**'de *yüz dönder-/yüz döndür-* Yüz çevirmek, sırt çevirmek, vazgeçmek (16b-5, 11a-1); *yüz dut-* Niyet etmek, karar vermek (31b-6); *yüz göster-* İyi sonuç vermek, olumlu sonuç vermek (31b-7); *yüz yire ur-* İhtiramla eğilmek, saygıyla selamlamak (36a-4), **ŞŞÇ**'de (II) 1. Çehre, surat, yüz (8991) 2. Yanak, yüz (52257) 3. Görünüş, kılık (49058) 4. Ön taraf, ön (3164) 5. Yüzey, satıh (38654) 6. Yön, taraf, cihet, yaka (2065) 7. Sebep, vesile, cihet (33369), **F**'de 1. Surat (17a-1) 2. Alın (12b-9) 3. Yüzey (24a-9) 4. Karşı (27a-4), **FFANG**'da İnsan yüzü, çehre, huzur, cesaret, taraf, bir şeyin sağ tarafı' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, yukarıdaki EOT metinlerinde geçen anlamları yanında 'hayâsızlık' anlamını da eklemiştir. Günümüzde **TS**'de kelime yukarıda geçen anlamlarına '1. Yorgana veya yastığa geçirilen kılıf, 2. Bir şeyin görünen bölümünde kullanılan kumaş, 3. Birinin görülegelen veya umulan hoşgörülülüğüne güvenilerek gösterilen cüret, 4. Nedeniyle, sebebiyle, 5. Bir yapının dışa bakan düşey yüzeylerinin tümü, 6. *mecazlaşmış Utanma*" anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve soyut yönden genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) *yüzlek* Yüzücü (II) Sayfa (XI-4335) anlamlarında kayıtlıdır.

yüzerlik Clauson (1972:988), kelimeyi '*yabanî sedef otu*' biçiminde anlamlandırır; açıkça semantik olarak bir değişiklik olmadığını ekler. Kelime, SW Az. *üzerlik*; Osm. *yüzerlik/üzerlik*; Kıp. XIV *yüzerlik* 'sedefotu'; Osm. XIV ve XVI yüzyılda birkaç metinde *yüzerlik* biçiminde kayıtlıdır. Ş. H. Akalın, "*Üzerlik*"⁴⁷ makalesinde, *üzerlik/yüzerlik* kelimesinin yapısının birleşik olduğuna işaret etmiştir: Uç ve Barsgan dilinde sedef otu karşılığındaki *ilrük/eldrük* kelimesini Oğuzlar, peganum harmala için yabanî sedef anlamına gelmek üzere *yoz ilrük (veya yozeldrük)* olarak kullanmışlardır. Enkliz olayı ve gerileyici benzeşme sonucunda ilk kelimenin ünlüsü ü'ye dönüşmüştür. Metatez sonucunda 'l' ve 'r' yer değiştirmiş daha sonra da 'i' genişlemeyle 'e'ye dönmüştür (256).

Kelime **TAS**'ta 'ateşe atıldığı zaman çıtır çıtır ses çıkararak yanıp güzel bir koku neşreden tohum, **üzerlik**'. (Harmel (Ar.) Yüzerliktir, galiz hıltı keser, sidikle çıkarır. (M. Bay. XIV. 51), **T**'de Yüzerlik otu; sedefotugillerden, susama benzer tohumları acı,

⁴⁷ Makale, http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_2/akalin.pdf sitesinden alınmıştır.

beyaz çiçekli ve ıtrılı bir ot (96a-3), **ETT**'de Güzel bir koku çıkaran tohum, üzerlik sepend (DV 307-6), **KBP**'de Ateşte yanıp güzel koku yayan tohum, üzerlik (57b/09), **MNHS**'de *üzerlik* Evlerde daha çok tütsü için kullanılan sedef otu tohumu (59b.2), **IN**'da Üzerlik otu (2543), **Müc.**'de Üzerilik otu, bilezik, nazar otu, üzerlik, üzerik, üzerik, üzeriyh, yabani sedef otu (21a/8), **ŞŞÇ**'de Yüz tanesi bir arada olan (31385), **LME**'de 'üzerlik otu, çiçekleri beyaz renkte, susama benzeyen tohumları acı olan, halk hekimliğinde tedavi amaçlı, tütsü olarak kullanılan bir bitki' (2a/6) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, *üzerlik* biçiminde 'evlerde daha çok tütsü için kullanılan yabani sedef tohumu' temel anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de benzer anlamlarda kullanılarak anlam alanını '1. Sedef otugillerden, yaprakları almaşık, çiçekleri beyaz renkte, susama benzeyen tohumları acı olan, halk hekimliğinde tedavi amaçlı tütsü olarak kullanılan bir bitki 2. Bu bitkinin tohumlarından yapılan nazarlık veya süs olarak kullanılan eşya' olarak genişletmiştir. **DS**'de kelime, *yüzerlik/yüzellik* biçimlerinde 'halk inancına göre nazara karşı kullanılan bir ot' (XI-4336) olarak geçer.

yüzlemek (*yüz* (< *yüz (Tekin, 1975:271)+ + +*IA*² (i.f.y)) Radloff (1905:III-622), *yüz+le* kelimesinin anlamlarını '1. (Osmanlı) Yüzüne serzenişler, sitemler yağdırmak 2. (Çağatay) Şaka yapmak' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Yüzünü döndürmek, teveccüh etmek. {Şimden sonra Hakk'a **yüzleyiniz**, daha nâfi işler vardır. (Ev. XVII. 2, 306) 2. Yüze vurmak. {... ve kimsenin aybını görüp **yüzlemedi**. (Bektaş. XV. 22) **BH**'de *yüzle-* Karşılama (11B/7) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1. Kusurunu veya suçunu yüzüne karşı söyleyip birini utandırmak. 2. Şımartmak. 3. Yastık, yorgan vb.nin yüzlerini değiştirmek' anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*karşı karşıya getirmek*' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) İyilerini seçip ayıklamak, (II) Mindere yastığa yüz geçirmek, (III) Harmanda sapı döğenle sürmek, (IV) 1) Yüzleştirmek, iki kişiyi yan yana getirerek bir sözün doğruluğunu, söylenip söylenmediğini araştırmak, 2) Yüzüne vurmak, yüzüne karşı söylemek, (V) İşi baştan savmak (XI-4337); *yüzlemek* Yapılan iyilik, kusur vb. davranışları yüze vurmak, başa kakmak (XII-4827) anlamlarında kullanılmıştır.

4.1.2.1. Genelleşme (Alm. Generalisierung, Fr. Généralisation, İng. Generalisation, Rus. Обобщение)

Özel bir adın çeşitli toplumsal sebepler dolayısıyla genel bir ad hâline gelmesi olarak bilinen genelleşme anlam olayı kaynaklarda benzeri şekillerde tanımlanmıştır: Aksan (1998:91), “*Anlam Değişmeleri*” başlığı altında ‘*Genelleşme*’ adıyla “birçok dilde bir özel adın genelleşmesi sonunda bir tür adına ya da sıfata dönüşmesi”, Vardar (2002:161,1998:134), ‘*Genelleşme*’ başlığı altında “anamlı bir birimin içeriğinin daha kapsamlı duruma gelmesi ve ‘*Kapsamlayış*’ başlığı altında “bir sözcüğü, kapsamını genişleterek ya da daraltarak, bütün parça, tekil-çoğul ilişkisi içinde bulunduğu bir başka sözcük yerine kullanma” olarak tanımlamışlardır. Günümüzde kapsamlayış özellikle parçanın bütünün yerine kullanılması açısından ele alınmakta, bu da söz konusu değişmecenin bir düzdeğişmece türü olarak görülmesi sonucunu vermektedir. Özünlü (1990: 92), genelleşmeyi söz sanatları içinde kabul eder ve ‘*Kapsamlama (Synecdoche)*’ başlığı altında inceler. Kocaman (1990:187)’da ‘*Synecdoche: Kapsamlayış*’ başlığı altında ele almıştır. Bu terim, Vardar’a göre, “özel bir çevredeki sözlüksel birimler ortak dile anlamlarını genişleterek geçerse genelleşme olgusu gerçekleşir” (1982:89). Guiraud’a göre “sözcüğün toplumsal alanının yayılması”na denir. (1984:70) Üçok, “*anlam genişlemesi*” başlığı altında verdiği “genelleşme veya umumîleşmeyi ‘nevi yerine cinsi gösteren kelimenin geçmesi’ (1947:74–75) olarak tanımlamıştır.

Genelleşmeye en güzel örnek, *gül* (< *Farsça gul*) kelimesidir. Günümüzde TS’de kelime, ‘*gülgillerden katmerli, genellikle kokulu olan çiçeğin adı*’ olarak geçer. Bizde *bir çiçek* adı olarak geçen *gül* kelimesi, Kazak ve Kırım-Tatar Türkçelerinde genel olarak bütün çiçekleri karşılamaktadır. Yani bizdeki *çiçek* kelimesine onlar *gül* demektedirler.

N. Bayraktar “*Türkiye Türkçesinde Anlam Genelleşmeleri*” yazısında toplum yaşamında yeni katılan ürünlerin zamanla benzerleri ortaya çıktığında sonraki adlandırmalar ilkinden hareketle yola çıkılarak yapıldığını, böylece ilk ürünün adı *genelleşerek* benzerlerinin adını ve anlamını kapsar hâle geldiğini ifade etmiştir. Devamında da temizlik, gıda, yapı malzemelerinde, kişi ve şehir adının genelleşmesi başlıkları altında genelleşme örnekleri vermiştir: kâğıt mendil → *selpak* (bugün, bu

kelime, bütün kâğıt mendilleri karşılar olmuştur.), margarin → *sana* (bugün, bu kelime, bütün margarinleri karşılar olmuştur.), plastik katkılı pencere veya cam çerçevesi → pimapen (bugün, bu kelime, bütün markların ortak adı olmuştur.) (2000:49-54)

Taradığımız kaynaklarda anlam alanı genelleşmiş kelimeler şunlardır:

alay Sevortyan, *I alay* kelimesinin anlamlarını '1. Ordu, ordu kolu, askerî bölük, cephe, ordunun ön sırası 2. Gösteri (askeri kolun); yürüyüş; şölen yürüyüşü 3. Kalabalık, kuş sürüsü, hayvan sürüsü, çete 4. Bir bütünün parçası' olarak kaydetmiştir. Kelimenin kökeni için farklı görüşlere yer vermiştir: Vambery, cephe, ordunun ön sırası ve Türkiye Türkçesindeki alay-bağla-, alay düz- tamlamaları göz önünde bulundurursak, alay kelimesinin *alı* 'ön, öne' ile karşılaştırmıştır. Mikloşiç kelimeyi Yeni Yunancaya dayandırmıştır. Doerfer de bu görüşten yanadır; ancak tam tersi verintilerin olduğunu da ifade eder. *Alay II < alay I* anlam genişlemesi 'kalabalık, yürüyüş' vs. insan çokluğu anlamında (1974:132-133).

Kelime XII. yüzyılda yazılmış olduğu tahmin edilen **BHMİH**'de 'alay, ordu birliği, topluluk (Dede) (110: 17)' şeklinde dar bir anlama sahipken XVI. yüzyıl metinlerinden **FN**'de 'bölük, alay, grup' (2281)

Didi kimdür beni ol da'vet ide

Bir **alay** cimri beni ümmet ide

biçiminde daha genel olarak kullanılmıştır. Bu genelleşme, XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Kalabalık 2. Çeşitli ve çok sayıda kişi veya kişiler 3. Gösterişle yapılan merâsim 4. Dört tabur piyade veya beş bölük süvâri askerinden oluşan kuvvet' anlamlarını kazanmasıyla devam etmiştir. Günümüzde **TS**'de kelimedeki bu genelleşme, (I) 1. Genellikle üç tabur ve bunlara bağlı birliklerden oluşan asker topluluğu 2. Herhangi bir törende veya gösteride yer alan topluluk 3. Bayram, cenaze vb. törenlerde sıralı olarak giden insan topluluğu, kortej" anlamlarında devam etmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1. Arka 2. Kına gecesinde ve duvak gününde kadınların oturdukları yüksekçe yer 3. Düğünden sonra gelinle beraber giden kız tarafına ait kadın ve kızlar 4. Gelini almaya giden topluluk 5. Hep, bütün 6. Halay (I-203) anlamlarıyla geçer.

balıkçıl (*balık*+ (< **bālīk* 'balık' (Tekin, 1975:251)) + +*C²l* (i.i.y.)) Radloff (1911:IV-1497), *balıkçıl* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*balık ile beslenen büyük kuş*' olarak verir.

Kaynaklarda *balıkçın*, *balıkşın*, *balıkçır* adlarıyla da anılan balıkçıl kuşlarının gagaları, boyunları, bacakları uzun, kanatları geniş ve kuyrukları da kısadır. Boyunları ve bacaklarının uzunluğu sayesinde sığ sularda kolayca beslenebilirler. Arapların *mâlikü'l-hazîn* Farsların *gam-horek* adını verdikleri bu kuş Divan edebiyatımızda diğer kuşlara nazaran ayrı bir önemi vardır. Söylentiye göre bu kuş, dâimâ su kenarlarında yaşamasına rağmen suyun biteceği korkusuyla yaşadığı için suyu ya az içermiş ya da hiç içmezmiş ve bu korkuyla da helâk olur gidermiş. (Ceylan, 2003:48)

Kelime **MT**'de 'balıkla beslenen büyük bir kuş cinsi ' {illâ and içmedin nice el dutışalım? **Balıkçıl** eyitti: oşbu otı birbirine (63b-2), **BL**'de *balıkçır* (35b-2) ve **KMühim**'de (41a.19) 'balıkçıl kuşu' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'turna çeşitlerinden balıkla beslenen bir kuş' olarak EOT metnindeki temel anlam kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *balıkçıl hayvan biliminde* 'uzun bacaklılardan, boynu ve gagası uzun, su kıyılarında yaşayan, balık yiyerek beslenen büyük bir kuş' temel anlamı yanında 'balıkla beslenen, balık yiyen (insan, hayvan)' olarak anlamında bir geneleşme olmuştur. **DS**'de kelime, 'balıkçıl (kuş)' (II-504) olarak temel anlamda kayıtlıdır.

bögür Clauson'da (1972:328) kelime *böbrekler; dolayısıyla daha genel olarak böbreklerin yakınındaki vücut parçası 'bel'* olarak geçer ve kökeni de Moğolcadan eski bir alıntı olarak verir. Sevortyan (1978:207-208), kelimenin anlamlarını '1) Yan - tüm kaynaklarda geçer; (mecazî) bir şeyin yanı, köşesi; dağ yamacı 2) Böbrek 3) Karaciğer 4) Göğüs 5) Kaburga altı 5) Kuyruk kemiği 6) (mecazî) dolaşık/dolaylı (indirekt)' olarak vermiştir. Buna göre anlamlar göğüs-karın bölgesindeki organ adlarını karşılıyor. Sevortyan, kelimenin kökeni konusunda da şu açıklamayı yapar: *böksig ~ böksik ~ böksäk* kelimelerin ilk hecesi *bög*'dür, ondan sonra gelen -s- 'nin etkisi altında kalıp ötümsüzleşmiştir. Böylece, *bögür* tek heceli **bög* veya **bög-*'den -sı-k/-sı-g/-sa-k veya -a(*bögrä*<*bög-ür-ä*) biçiminde türemiştir.

Clauson 'böbrek' anlamını asıl anlam olarak gösterir, ama ispat etmemiştir. Gerçekten de, Türkçe ve Moğolca şekiller ve anlamlar biri birine yakındır: Moğolca *bögere*

‘böbrek’, Moğolların Gizli Tarihi’nde *bokor* – aynı anlamda, *böger-e/böör* ‘böbrek’, ‘erbezi’ (Sevortyan, 1978:208)

Kelimenin temel anlamını Kâşgarî, Clauson ve Sevortyan’dan hareketle *böbrek* olduğunu düşünürsek kelimedeki *genelleşme* anlam olayının yaşandığını söyleyebiliriz.

Kelime, EOT metinlerinden XIV. yüzyılın sonlarıyla XV. yüzyılın başlarında yazılmış **TM**’de ‘böğür, vücudun yan tarafı’ {kasuk ağrısını ve **bögür** ağrısını giderür. (84a–8), **DK**’de (7–13), **TA**’da *bögür* (33a/1), **ŞŞÇ**’de *bögür* (8321) ‘böğür’, **V**’de Vücudun yan kısmı (48b.2) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘yan’ anlamındadır. Günümüzde **TS**’de ise ‘insan ve hayvan vücudunun kaburga ile kalça arasındaki bölümü, boş böğür ve yan taraf’ anlamları yanında ‘yaş, meslek toplumsal durum vb. bakımından birbirine eşitliğin’ ifadesi için kullanılan ‘akran’ anlamında da kullanılmış ve içeriği daha kapsamlı hâle gelmiştir. **DS**’de kelime, (I) Dağ yamacı (II) Göğüs (II–766) anlamlarıyla kayıtlıdır.

ekin (*ek-* + *-(I⁴)n* (f.i.y.)) Bugün bu *-(I⁴)n* eki, dönüşlülük ekiyle karıştırılmaktadır. Sevortyan’a (1974:252) göre kelime, *ek-* kelimesine ‘*-(i)n*’ ekinin eklenmesiyle türemiştir. Anlamını da ‘*ekme, ekim, tohum atma*’ ve daha belirgin olan ‘*ekilecek toprak*’; ‘*tohumlar*’; ‘*darı, arpa*’ biçiminde vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘buğday’ {... Buzağı veya koyun girse **ekine** bir akça vere ve bir çomak uralar. (Fatih. Ka. XV. 31), **SN**’de Buğday (1827), **TM**’de Ekin, tarlada bitmiş tahıl (113b-1), **GT**’de (60a-9) **TİKT**’te (99a/7), **TİKT (A)**’da (83a/20) ve **İM**’de (434), ‘ekin, mahsul’, **TİKT (M)**’de 1. Ekilmiş tahılın yerden bitmişi (362b/3) 2. Dünyada yapılan ibadetler (231a/8), **KT**’de 1. Mahsul, ekin (230b-7=42/20) 2. Mahsul yeri, tarla (16b-10=2/223) **CTD**’de Ekin, ekilmiş tahılların sürmüşü, tarlada bitmişi, **MT**’de Ekme; *ekin vakti* Ekme zamanı (3b-5/6), **KY**’de Ekilecek şey, nesne (1099) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘ekilmiş tahılın terden bitmişi, tarlada çıkmış tahıl’, günümüzde **TS**’de ‘1) Tahılın tarlaya atıldığı andan harman oluncaya kadar aldığı durum, 2) Kültür, hars’ anlamlarında daha genel olarak kullanılmıştır.

kanat (~**kanad**) (<**kānat* ‘kanat’ (Tekin, 1975:252)) Clauson (1972: 635), kelime hakkında şu açıklamayı yapmıştır: ‘*kuşkanadı, fakat aynı zamanda ‘balık süzgeci, çadırın bez kapısı*’ vs. ve hatta soyut olarak ‘*koruma*’ vs. Doerfer (Eren, 1999:206) ve

Tekin (Gülensoy, 2007:457), kanat kelimesinin sonundaki t# sesinin eski bir çokluk eki olduğunu düşünür. Sevortyan, sözlüğünde kelimenin anlamlarını ve yapısını şöyle verir: Räsänen, kelimenin eski şeklini *kān'at olarak verir. İlk hecedeki ünlü uzundur (Türkmen Türkçesinde hala korunmaktadır) ve n~n'~y de burada yansımaktadır. Kelimenin anlamları şöyledir: '1) Kanat (kuşkanadı) – kaynakların çoğunda geçer 2) Yüzgeç, balık kanadı 3) Çadırın kanadı 4) Kapı, pencere kanadı 4) Araba, kızak kasasının kenarı; kağrı arabası kanadı, değirmen kanadı 5) Yan yapı 6) Askerî flank, kanat, ordu cenahı; gelini damat evine uğurlayan evli çiftler'. Doerfer, kanat biçimindeki -t'yi çokluk eki gibi görür. Kamlıkça *χαν* 'kanadın büyük tüyleri, kanadın düzlüğü' kelimesi ile karşılaştırır. Ayrıca Doerfer, Türkçedeki kanat'ı İran, Orta Moğol ve Balkan dillerinde de görüldüğünden bahseder. Kelime kana~hana biçimleri ile Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinde de vardır. (Lessing çalışmaları) Ancak Ramstedt, Kalmukça *χαν* 'kanadın büyük tüyleri' kelimesini *χαν* 'çadır kenarının parmaklığı' anlamından ayırır (1997:252-253).

Kelime XVI. yüzyılın ilk yarısında yazılan FN'de 'kanat, kuşkanadı'

Kanadum oynadup hayretde turdum

Havâda bir mu'allak kubbe gördüm (1972)

BL'de *kanad* 1. Kanat 2. Kapı kanadı (36a–3), **T**'de Kuş türünden hayvanların etlerinin kanat kısmı, kanat eti (14b–8), **KİG**'te (6b/7), **HHT**'te [004b/14], **TM**'de (46a–9), **V**'de *kanad* (t?) (4a.3), **İM**'de *kanad* (1588) 'kuşlarda ve böceklerde uçmayı sağlayan organ, kanat' anlamlarında kayıtlıdır.

Yukarıda taradığımız kaynaklarda da görüleceği üzere kelimenin '*kuşlarda ve böceklerde uçmayı sağlayan organ*' ve '*balıklarda yüzgeç*' temel anlamlarının yanında anlam dairesini **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de mecazlaşmalar etkisiyle genişlettiğini söyleyebiliriz. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'kuşlarda ve böceklerde uçmayı sağlayan organ ve 'balıklarda yüzgeç' gibi temel anlamların yanında '3. Bir uçağın havada durmasını sağlayan taşıyıcı aerodinamik güçlerin etkilediği yatay yüzey 4. Kapı, pencere, dolap gibi dikine açılıp kapanan şeylerin kapağı 5. Yan, taraf 6. Meclis, parti vb. topluluklarda düşünce yönünden gösteren taraflardan her biri 7. Fırıldak biçimde olan şeylerde kol 8. Angiç 9. Savaş düzenindeki ordunun iki yanından her biri, cenah

10. Futbol, hentbol vb. takım oyunlarında hücum hattının sağ ve sol uçlarında yer alan oyuncular' anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '4. Karşı karşıya konularak bir çift oluşturan kumaştan yapılmış bazı şeyler 5. Umumiyetle kumaş ve dokumanın ve bilhassa uzunlamasına ikiye katlanmış olanlarının yarım eni 6. Kürklük hayvan postunun yarısı 7. Binaların iki yanından her biri 8. Kuş tüyü ve yeleğinden süpürge ve yelpaze 9. Yel değirmeni, yelkenlerinin her biri 10. mecazlaşmış Himâye 11. Burun deliklerinin dış duvarı, perdesi 13. Savaş düzenindeki bir ordunun iki yanından her biri' anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam boyutunda ciddi bir daralmanın olduğunu da gösterir. **DS**'de kelime, (I) Taşınabilen merdiven (II) 1. Salon sofa 2. Yüznumara (III) Defter, kitap yaprağı (IV) Sap ve samanın dökülmemesi için kağının yanlarına konan tahtalar (V) Bir çift pastırma (VI) Kösele (VII) Atın arka böğrüne vurulan damga, işaret (VIII-2618) (XII-4532) anlamlarıyla kayıtlıdır.

körpe Clauson (1972:737), kelimenin anlam gelişimi hakkında şu açıklamayı yapar: "temelde (hayvan veya ekin için) 'mevsimden geç yetmişmiş' Osm.'da *körpe* 'çok genç, taze nazik' bu anlamı daha da genelleşmiş bir şekilde devam ettiriyor. Bundan '(çok genç) kuzunun derisi' anlamında da kullanımı vardır. Sevortyan, kelimenin anlamlarını şöyle vermiştir: 1) *Yeni doğmuş; yaş; taze (bitki, sebze); yeni filizlenen; bebek, yavru, küçük çocuk, çocuk; geç mahsul (meyve, sebze); süresinden sonra çıkmış nesne; süresinden sonra doğmuş hayvan; geç doğmuş keçi, geç doğmuş dana, buzağı veya kuzu, bir yaşına kadar kuzu, yaşlı koyunun son yavrusu; sonbaharda doğmuş tay; yonca otu, yoncanın üçüncü biçimi, yoncanın dördüncü biçimi, yarıya bitmiş yonca, hasattan sonra biçilmiş ot, yeni bitmiş kaba yonca* 2) *Kuzu derisi; üç aylık koyunun derisi; kuzu postu, yeni doğmuş dananın postu, kuzu kürkü, astragan (karakül)* 3) *Yorgan, yorgancık, minder, örtü, yumuşak döşeme, yastık, kuş tüyü şiltesi, şilte, uzun tüylü şilte, kürk, kürk (manto), tilki kürkü, yakasız koyun dersinden kürk manto*. Bu üç gruptaki anlamın birbiriyle bağlantısı çok aşikârdır. Sevortyan, devamında bazı Türkologların köken açıklamasına da yer vermiştir: Doerfer, *körpe* kelimesinin İran dillerine geçtiğini ifade eder. Ayrıca kelimenin gelişim aşamasını şöyle vermiştir: *yeni doğmuş hayvan > yeni doğmuş kuzu > deri, deri örtü > örtü, kapitone yorgan*. Räsänen, kelimeyi Türkçe kabul eder ve çalışmasında *körpe* kelimesinin şekillerini ve anlamlarının

ayrıntılı bir listesini vermiştir. Vasmer'in sözlüğünde kelime *kurpey*, *kurpeyka*, *kurpyak* olarak kayıtlıdır (1997:116-118).

Clauson ve Sevortyan'ın kelimenin anlamı için yaptıkları açıklamaları taradığımız kaynaklarda da tespit ettik.

EOT metinlerinden Dervîş Muhammed Yemînî'nin **FN**'sinde 'körpe (kuzu gibi olan)'

Pelengsin almaga virmekte **körpe**

Bu dirliklü irişmez ehl-i kurba (5570)

EOT'nin son dönemlerinde yazılmış olan **ŞŞÇ**'de Körpe, *mecazlaşmış* olarak Genç (1700) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de 1. Taze kartlaşmamış, turfanda 2. Çok genç, taze "yeni yetişmekte olan" temel anlamlarının yanında *mecazlaşmış* 'genç, yıpranmamış' olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de ise 1. Dalından yeni koparılmış, tazeliği üstünde, daha büyümemiş (bitki) 2. Yeni yetişmekte olan (kimse) 3. Büyümemiş (hayvan) anlamlarıyla kayıtlıdır. Aynı zamanda **TS**'de kelimenin 'çok genç kız ve erkek'in ifadesinde ve gençliğin devamını anlatmak için '*genç, hoş, güzel* ve '*henüz bozulmamış, yıpranmamış*' anlamlarını kazanarak mecazlaştığı anlam alanını genişlettiği görülür. **DS**'de kelime, (I) 1. Yeni doğmuş koyun ya da keçi yavrusu 2. Yeni doğmuş buzağı' (VIII-2967) anlamlarında kayıtlıdır.

şiş Radloff (1905:III-1082), kelimenin anlamlarını (Şor, Osmanlı) '*1. Ur, şişkinlik 2. Şişmiş*' olarak kaydeder. Clauson (*D sışlığ*) (1972:857), *st:ş* kelimesini Osm. SW *şişli* biçiminde '*çubuğun ucunda başak*'; ancak erken dönemde çok hasarlı metinde tahmini anlam olarak vermiştir.

Aşağıda taradığımız tıp kaynaklarında da görüleceği üzere kelime, '*şiş, ur, çıban, iltihaplı yara*' biçiminde bir terimin veya hastalığın ifadesi için kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de (**I**) kelime, daha evvel tıp metinlerinde kullanılan *şiş, ur* biçimindeki, özel anlamının yerine herhangi bir şeyin '*şişmiş olan yer, şişlik ve şişmiş, şişkin, kabarık*' biçiminde daha genel biçimde kullanılır olmuştur. Kelime, EOT metinlerinden biri olan Sabuncuoğlu'nun yazdığı en son tıp metni olan **Müc.**'de '*şiş, ur*' (24b/6) (6) fâyide eder (48-b) kim **şişlere** fâyide eyler alasin kızıl behmen bir cüz've (7), EOT döneminin diğer tıp metinleri olan **YİŞ**'te (166a/10), **T**'de (24a-7), **EM**'de

(2b/1), MNHS’de (70b.9), ‘şiş, ur, çıban, vücudun bir yerinde teşekkül eden iltihaplı kabartı’ 1427 yılında Türkçeye ilk tercümesi yapılan bir zooloji kitabı olan ННТ’de ise ‘şişmiş, şişkin’ [006b/11] olarak geçer.

4.1.3. Mecazlaşma (Alm. Allegorie, Fr. Figure, İng. Metaphor, Figurative expression, Rus. Метафоризация ~ Перенос)

Mecazî anlam, karşılaştırma, özdeşleştirmelerin meydana gelmesiyle bir nesneyi başka bir nesneyle birleştirme olayıdır. Bloomfield (1933:426), mecazlaşmayı “çeşitli dil birliklerinin farklı yer ve zamanlarda, farklı ortamlarda kullanımları dillerin anlam (language) yapısında dal anlamları, mecaz anlamları (marginal/metaphorical meaning) ortaya çıkarır” olarak açıklamıştır.

Kelimedeki mecaz anlamların gelişimi esnasında bir daralma ve genişlemesi sonucunda kelimenin anlamında yeni anlamlarla zenginleşmeler olur. Kelimenin temel anlamından hareketle mecazî anlamlar ortaya çıkar. Çoğu zaman da temel anlam unutulur, kelimenin herhangi bir mecazî anlamı temel anlam hüviyeti kazanır. Sözlüklerde verilen ilk anlam, temel anlam⁴⁸, diğer anlamlar ise mecazî anlamlardır. Mecazî anlam, temel anlamın başka bir nesneye geçirilmesi sonucunda meydana gelir, mecazî anlamlar belirli durumlarda kullanıldığı için çoğu zaman ikincil anlamlar da denir. Mesela; Sevortyan (1989:191-192), *yer* kelimesinin anlamlarını ‘1. Yer, toprak, ülke; diyar, arazi alanı 2. Yer (yerleşme yeri, mekân), alan, mesafe 3. Toprak, zemin, sert zemin, yüzey 4. Aralık yeri; ekinlik toprak; arazi, tarla, çiftlik 5. Zemin /taban (topraklı) 6. Yatak 7. Makam, mevki, rütbe’ olarak vermiştir. Bu anlamlar içerisinde 4. ve 7. maddedeki anlamlar, ikincil~ mecazî anlamlar olarak kaydeder. Semantik kanıtlama derecesine göre gerçekte iki tür kelime anlamı vardır: Bunlardan *ilki türememiş (birincil)* anlam; yani temel anlamdır, diğeri ise *türemiş (ikincil) anlam*; yani *yan anlamdır/anlamlar*’dır.

Mecazlaşma, benzetmenin yoğunlaştırılmış şeklidir. Hatta herhangi bir benzetme (sabit şekilleri dışındakiler) alegori ve muamma misali kendiliğinden (spontane) mecazlaşabilir. Mesela; Aristo’nun şu sözü buna güzel bir örnek olabilir: “İhtiyarlığın

⁴⁸ Bazı kaynaklarda kelimenin temel *anlamı türememiş*, mecazî anlamı ise *türemiş* olarak kaydedilmiştir. Kelimenin anlam yükleri, ek gibi değerlendirilmiş ve bu şekilde anlamlandırılmıştır.

ömre dair münasebeti, aynı akşamın gündüze dair münasebeti gibidir.” Bu yüzden akşama ‘gündüzün ihtiyarlığı’; ihtiyarlığa ise ‘ömrün akşamı’ diyebiliriz⁴⁹.

Mecazlaşmalar kendi içerisinde iki gruba ayrılır: *a) Somut mecazlar*; geminin burnu, uçağın kanadı *b) Soyut mecazlar* Altın kalp, cesur/taş yürek gibi.

Çok anlamlılıkta, nesnenin, olayın adı başka bir nesne ve olaya geçmektedir ve bunun sonucunda kelime, aynı anda birkaç kelime ve nesnenin adı olabilmektedir. Bu noktada kelime anlam olaylarını karşılamada üç çeşit anlam mecazlaşmasıyla karşı karşıya kalır: *a) Deyim Aktarması (Metafor) b) Ad Aktarması (Metonomi) c) Komşuluk (Sinecdоче).*

Taradığımız kaynaklarda anlam alanı mecazlaşmış kelimeler şunlardır:

acımak bkz. Somuta eklenen yeni soyut kavramlar

aç bkz. Somuta eklenen yeni soyut kavramlar

acık, (acığ, acuk) Clauson (1972:21-22), sözlüğünde kelimenin temel anlamının ‘acı, ağrı, tam olarak ekşi’ olmasına rağmen sonraki dönemlerde ‘kederli, acılı’ mecazî anlamlar kazanarak anlam dairesini genişlettiğini söyler. Ayrıca KB ve GB lehçelerinde *acı* kelimesi ‘acı, ağrı’; *acık* kelimesi ise ‘sinir, öfke’ anlamlarında kayıtlıdır. Severtyan sözlüğünde kelimenin anlamlarını ‘1. *Acı (tat), acılt-, acımtırak, kostik su, maden suyu, acı su; acı tadı olan* 2. *Ekşi; asit; ekşimtirak; ekşilik; ekşimiş* 3. *Acı, yakıcı, dokunaklı, bitkisel zehir* 4. *Keskin acı tadı olan* 5. *Tuzlu; tuzluluk, tuz’ mecazî anlamlarını* da ‘6. *Sert, keskin, bunaltıcı, şiddetli, yakıcı (rüzgâr, ayaz hakkında), öfkeli, sert, heyecanlı* 7. *Can acıtıcı, ağrıtıcı, ağrı* 8. *Nahoş; ağır, zor; çekilmez* 9. *Pek, güçlü kale* 10. *Acınacak, zavallı* 11. *Birlik olmayan* 12. *Hararetli; eleştirici; sancılı; alaylı’* olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de *a:ç-* ‘acı ol-, ekşi ol-’ fiilinden getirmiştir. Räsänen *acı* ve *acı-* kelimelerinin kökenini **ācu* kelimesinden getirmiştir; ancak bunun isim mi fiil mi olduğunu tam olarak belirtmemiştir (1974:89).

H. Arslan Erol (2008: 642), “*Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*” çalışmasında kelimenin ‘ekşi’ anlamının yalnızca Eski Uygur Türkçesinde ve Kâşgarî’de geçtiğini kaydetmiştir. Bizde aşağıda taradığımız metinler

⁴⁹http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/61/%D0%90%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%AF sitesinden alınmıştır.

içerisinde ‘*ekşi, acımtırak, acımsı*’ anlamlarına rastlayamadık. Muhtemeldir ki kelimenin bu anlamları, XIII. yüzyıldan sonra kaybolmuştur.

Kelime **TAS**’ta ‘acı, dert, ıstırap’ {Gel imdi elcügezimi bağla, olmasun can **acığında** talabıyam. (Tuh. Le. XV. 314, **DK**’de Kızgınlık, hiddet (58–13), **HHT**’de 1. Tatlı karşıtı [049a/10] 2. Kırıcı, üzücü [049a/11] 3. Dışarıdan gelen bir etki ile dış organlarda duyulan ağrı [029a/8], **KT**’de *acı* Tatlı olmayan, acı (256a–5=56/70), **GT**’de *acı* 1. Tatlı olmayan, acı (35a–12) 2. İncitici, dokunaklı, kırıcı; insana hoş gelmeyen (62a–10) 3. Tedirgin, huzursuz (26b–11); *acı* Ağrı (57a–5), **TİKT**’te Öfke; *acığ gel-* Kızmak, öfkelenmek (90a/11), **TİKT (M)**’de 1. Tatlının zıddı; yenilmesi, içilmesi güç olan (241a/21) 2. Üzüntü veren durum, ıstırap, dert (312b/11), **ESN**’de *acığ/acığ* Acı, dert, ıstırap (153), **ŞŞÇ**’de *acı* 1. Tatlının zıddı, acı (1612) 2. Ağrı, acı (35130) 3. Üzüntü, keder (47790), **AK**’ta Acı, hoş gitmeyen, koyu (18a.395) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime somut anlamıyla hiç geçmez ‘1. Keder, elem 2. Yas, matem’ gibi soyut anlamlarıyla yer alır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1. Bazı maddelerin dilde bıraktığı yakıcı duyu, tatlı karşıtı 2. Tadı bu nitelikte olan 3. Herhangi bir dış etken dolayısıyla duyulan rahatsızlık, ıstırap 4. Çarpıcı, göz alıcı (renk)’ gibi somut anlamların yanında *mecazlaşmış* ‘1. Ölüm, yangın, deprem vb. olayların yarattığı üzüntü, keder, elem 2. Keskin, hoş gitmeyen, şiddetli 3. Kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, kötü’ gibi soyut anlamlarda da kullanılarak anlam dairesini daha çok bu yönde genişletmiştir. **DS**’de kelime, (II) 1) Keder, ıstırap, elem, 2) Merhamet, şefkat, 3) Hiddet, gazap, öfke, 4) Sıkıntı, eziyet, 5) Öc, intikam, kin, garaz, 6) İnat, zıddiyet, nispet (I–48) olarak geçer.

açınmak *aç-* kelimesinin dönüşlü şeklidir. Kelime **TAS**’ta ‘açılmak, görünmek’

Zülfünde neçün düştü gönül çine mi dersin

Ol çine erişmeyene **açına** mı dersin (Kadı XIV. 515)

Günümüzde **TS**’de *biyoloji* teriminde kelime, ‘gelişmek’ temel anlamı yanında, ‘içindeki yetenekler uyanarak amacına varmak, gelişmek, inkişaf etmek’ anlamıyla da *mecazlaşmış*’tır. **DS**’de kelime, ‘açılmak, görünmek’ (I–60) olarak temel anlamıyla kayıtlıdır.

adamak (II) (< *āt ‘ad, ünvan’(Tekin, 1975:250) + +A² (i.f.y.)) Radloff (1893:I-474-475) kelimenin anlamlarını (Altay, Şor, Lebedin, Koybal, Çağatay, Sagay Uygur) ‘1. Adlandırmak, ad vermek 2. (Çağatay, Sagay) Söz vermek, kendini bir şeye adamak, bahşetmek 3. (Osmanlı, Kırım) Vadetmek’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘vadetmek’ {Tevki-i hümayun geldi kim rişvet vermekle mal **adamağ** ile kimseye mansıp vermeyeler. (Kesir. XV. 4, 153) EOT döneminin sonlarında yazılan **ŞŞÇ**’de *ada-* Vaat etmek (27177), **Kâmûs-ı Türki**’de ‘mukaddes bir kimse veya yere bir dileğin gerçekleşmesi hâlinde yerine getirmek (kurban kesmek vb.) üzeri niyette bulunmak, söz vermek’ olarak **TAS**’ta ve **ŞŞÇ**’deki anlamı devamı ettirir. Günümüzde **TS**’de 1. Bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla kutsal bir güce yönelik bir niyette bulunma, nezretmek’ anlamı yanında ‘1. Kutsal saydığımız bir şey uğruna kendini feda etmek, ant niteliğine söz vermek, 2. Zaman ayırmak, tahsis etmek’ *mecazî* anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini daha çok bu yönde genişletmiştir.

ağ (<āğ (Tekin, 1975:249)) Sevortyan (1974:117-118), *a:k* kelimesinin anlamlarını ‘1. Ağ; avcı ağı; örümcek ağı 2. Balıkçı ağı 3. Küçük kare şeklinde örme; örme; parmaklık 4. Avcılık’ olarak vermiştir. Köken olarak da *a:k~a:g~av-uv-u:* vs. genetik olarak *a:v~a:g~uv-u:* ‘av, yakalama’ ile bağlantılı olduğunu düşünmüştür. Vambery, ağ’ı, *av* ‘avcılık’ ile karşılatırken Räsänen de kelimeyi türemişleri ile vermiştir.

Kelime **BL**’de (I) Ağ, balık veya kuş avlamakta kullanılan araç (18a-6) (kıl duzak, **ag** ipi, FASL, akca kesici, **HHT**’de 1. Örümcek gibi hayvanların salgılarıyla oluşturdukları örgü [072b/9] 2. İplik, sızim, tel gibi ince şeylerden kafes biçiminde yapılmış örgü: Balık ağı [052b/2], **CTD**’de *ag* İplik, tel gibi şeylerden yapılmış kafes biçimindeki örgü, **MK**’de *ag* Tuzak, **TA**’da *ağ* Örümcek vb hayvanların salgılarıyla oluşturdukları örgü, ağ (275a/2) anlamlarında kayıtlıdır. Kelime, **Kâmûs-ı Türki**’de ‘kafes şeklinde seyrek örgü’ olarak EOT metinlerindeki anlamı devam ettirir. Günümüzde **TS**’de ‘(I) 1. İplik, sicim, tel vb. ince şeylerden kafes biçiminde yapılmış örgü 2. Örümcek vb. hayvanların salgılarıyla oluşturdukları örgü 3. Oyun alanını ortadan ikiye bölen veya kel direkleri arkasına gerilen, iple yapılmış örgü 4. Çaprazlama örgü ile yapılan ve kale direkleri arasına gerilen örgü, file’ anlamları yanında benzetme ve aktarmalardan hareketle ‘1. Ülke yüzeyine yaygınlaştırılmış örgü, şebeke 2. Tuzak’ *mecazî* anlamlarını kazanarak anlam dairesini bu yönde genişletmiştir. **DS**’de kelime, (III) 1. Tarla sınırı 2. Tarlaları

sırlayan dikenli ağaç çit, 3. Tel, örgü 4. Eklem, mafsalsal 5. Büyük kapılara, içeriden kapatmak için takılan mandal (I-78) anlamlarında kayıtlıdır.

ağır (I) (< **āğır* (Tekin, 1975:249)) Clauson (1972:88-89), kelimenin “temelde ‘*ağır*’ fizikî anlamda olduğunu; bundan mecazî iki zıt anlam: (1) övücü mahiyette (a) ‘*önemli, seçilmiş*’ ve (b) (bundan, bol itibar için) ‘*değerli, samimi*’; (2) kötü anlamda ‘*sıkıcı, ağır (masraf); acıklı*’” anlamlarda kayıtlı olduğunu söyler. Sevortyan (1974:85), kelimenin temel anlamını ‘*ağır, yüklü; yük ağırlık*’; ikincil, mecazî anlamlarını da ‘1. a) *Zor, zor yapılır, mürekkep b. Kaldırılmayan zor; yavaş, çevik değil, uyusuk; hamile c. (insanın hâli) sağlığı, durumu d. (insanın karakteri, özellikleri) Sert, hırçın, kaba, hakaretli nahoş e. (kapalı alandaki hava hakkında) f. Zor sindirilir 3. Değerli, kıymetli 4. Tehlikeli 5. Dert, gam, keder 6. Ciddi, ağırbaşlı, saygılı, yüce 7. Aziz, kutsal 8. Saygı 9. Pek, çok (edat)*’ olarak kaydetmiştir. Kökenini de *ağ-* fiilinden *ağ-ır* olarak vermiştir. Vambery ise *ağ/og/au* ‘değerlik, ağırlık, zorluk, yük’ vs. olarak vermiştir. Sevortyan, Vambery’nin görüşünün kanıtsız olduğunu ifade etmiştir.

Kelime TAS’ta 1) Sert, keskin. {Yiğit ol avrat ile işrete meşgul oldu, avrat bulara **ağır** suciler ölçtü kim ikisi dakı esriyip yattılar. (Kel. XIV. 18-1) 2) Çok, külliyetli, kalabalık {Derhâl **ağır** leşkerle durdular sahraya çıktılar. (Ferec. XV. 17) **BL**’de 1. Ağır 2. Değerli 3. Yavaş 4. Kulağın zayıf duyması, hafif sağır olması (4a-3, 20a-10), **HHT**’de 1. Tartıda çok çeken, hafif karşıtı [004a/9] 2. Ağır başlı [071a/11] 3. Ağır, tutuk [011b/10], **TİKT**’te Hafif olmayan, ağır, yüklü (11a/17); *ağır gör-* Sıkıntılı ve güç görmek (102b/6), **TİKT (M)** ’de 1. Dokunaklı, güce giden, üzen (266b/20) 2. Manevî bakımdan değerli (davranış) (367a/9) 3. Paraca kıymet (401a/8) 4. Makbul davranışlı, beğenilir (kadın) (262a/7), **KY**’de Ağır, ağırlık, değer (509), **KT**’de 1. Hafif olmayan, ağır, yüklü (73b-5=7/57) 2. Ağırlık (38b-4=4/40) 3. Şiddetli, zahmetli, çetin, zor (275a/-2=73/5); *ağır olunmuş* Ağır yük altına girmiş (250b-5=52/40), **T**’de *ağır* Katı derecede, ileri derecede (105a-2), **YZ** 1. Ağır, ağırlık, değer, kıymet (14a.381) 2. Pahası yüksek, kıymetli (26a.735), **MT**’de Ağır; tahammülü güç (46b-9); *ağır gel-* Ağır gelmek, hoia gitmemek (12a-3), **EM**’de Sindirimi güç (3a/9), **GBTBİ**’de Ağır, yoğun, kötü koku (91-a/9); *ag(i)r* Ağır, ağırlık, hafif olmayan, tartıda çok çeken (128-a/10), **VG**’de 1. Şiddetli, yıkıcı, kahredici (466) 2. Kıymetli, değerli, büyük (743), **ŞŞÇ**’de 1. Hafif olmayan, ağır (802) 2. Sert zor, çetin (11021) 3. Kalabalık (666) 4. Dokunaklı,

kırıcı (söz) (35954) 5. Saygın, önemli (kişi) (38760) 6. Kıymetli, değerli (43833) 7. Rahatsız edici (36068) 8. Değer, paha (8646), **AK**'ta Çok, büyük, bol (6a.121) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyıldan sonra kelimenin TS'deki '1. Çapı, boyutları büyük 2. Tartıda çok çeken, hafif karşıtı 3. Kısıt, alçak, 4. Güç işitilen, sağır, 5. Yavaş' anlamlarını bir kenara bırakırsak **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 1. Değeri çok olan, gösterişli, 4. mecazlaşmış Tehlikeli, korkulu, vahim, 5. mecazlaşmış Çetin, güç 6. mecazlaşmış Sıkıntı veren, bunaltıcı, 7. mecazlaşmış Dokunaklı insanın gücüne giden kırıcı, 8. mecazlaşmış Ağırbaşlı, ciddi, 9. mecazlaşmış Keskin, boğucu (koku), 10. mecazlaşmış Sindirimi güç (yiyecek), 11. mecazlaşmış Yoğun, 12. mecazlaşmış Uyanılması güç, derin (uyku), 16. mecazlaşmış Davranışları yavaş olan' olarak daha çok soyut anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'de geçen bir *spor* terimi olan 'ağır sıklet' anlamı yoktur. TS'de ise kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olan mecazlaşmış 'şişman etli' anlamı yoktur. Kelime **DS**'de kelime, (ağır akıllı) (I) 1) Olgun terbiyeli, oturaklı, akli başında, 2) İtibarlı hatırı sayılır, 3) Kıymetli eşya, para, 4) Beyaz mor veya başka renk çizgili kumaştan yapılan kadın elbisesi, 5) Kâbus, (I-90); Olgun, babacan (XII-4407) anlamlarında kayıtlıdır.

ağırlık bkz. (Somuta eklenen somut kavramlar) (Soyuta eklenen soyut kavramlar)

ak (ağ) (<*āḡ (Tekin, 1975:249)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Beyaz, beyazlık, göz lekesi/yumurta akı, saç aklığı, sarışın (saçlı), beyaz suratlı, süt, süt ürünleri, ince beyaz kumaş, çamaşır (nevresim) kumaşı, beyaz et 2. Temiz (temel ve mecazî anlamlar), masum, suçsuz, lekesiz, hünahsızlık, masumluk, doğru, dürüst, samimi 3. Güzel, şık, harik, muhteşem' olarak vermiştir. O. N. Tuna'ya a:k alıntısıdır, ünlünün uzunluğu iki ünlünün birleşmesindedir. Doerfer, çalışmasında kelime üzerinde köken açıklamasında bulunmuş, beyaz ve diğer renklerin Türklerin kültüründeki yeri, hakkında bilgiler vermiştir (1974:116-117).

Türk toplum yaşantısında saflığın, temizliğin iffetin timsali olan ak renginin önemi, en güzel biçimde Ögel tarafından anlatılmıştır: Türklerde *aklık* temizliktir, arılıktır, yüceliktir, büyüklüktür. Yaşlılık, tecrübe ile dolu oluşu ve bir kocalıktır, büyüklüktür. Devletin ululuk, adalet ve güçlülüğün bir sembolüdür. Devlet büyüklerinin, özellikle savaşlarda giydikleri elbise rengidir. Askeri birliklerin içinde üst subay komutanları,

kendilerini askerden ayırabilmek için beyaz renkteki kıyafetleri giymişlerdir (2000:377).

Kelime **TAS**'ta 1. Ak, berrak {**Ağ** sakallu baban yiri uçmak olsun (Dede. E. XIV. 122) 2. Temiz, halis değerli {Mezburda doksan beş **ak** altuna bir çift camu verdim (Sic. A. XVI. 7, 279), **BL**'de 1. Ak, beyaz 2. Beyazlık, beyaz nokta veya benek 3. Yumurthanın beyaz kısmı (20b-11, 30b-6), **TA**'de *ak(g)* Ak, beyaz, göz akı (22a/11), **ŞKM**'de Ak, lekesiz, şâibesiz (78a/4), **MN**'de *ag* Ak, aklık (75-3); **TİKT (M)**'de 1. Beyaz (376b/21) 2. Temiz, pak, lekesiz (233b/17), **KBP**'de *ag* (1) 1. Beyaz, ak 2. Yumurta akı, **F**'de *ak* Sarık olarak kullanılan beyaz bez (69a/2), **Kâmûs-ı Türki**'de EOT dönemine ait metinlerdeki '1. Beyaz 2. *mecazlaşmış* Temiz, pak, lekesiz' anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Kar, süt vb.nin rengi beyaz, siyah ve kara karşıtı 2. Bu renkte olan 3. Beyaz leke 4. Bazı şeylerde beyaz bölüm' somut anlamların yanında ak renginin 'temiz; dürüst, sıkıntısız, rahat' anlamında *mecazlaştığı* da görülür. **DS**'de kelime, (I) *ak* 1. Tülbent, başörtüsü, beyaz yaşmak 2. İç çamaşırı 3. Ayran 4. Göz bebeğine inen beyaz leke, boz (I-135) olarak somut anlamlarda kayıtlıdır.

ağsamak, (ahsamak) Sevortyan, *ağsa-* kelimesinin temel anlamını '*aksa-, topalla, topal ol-; mecazî anlamlarını da 'geri kal- aksa- (herhangi bir işte) yetiştirme-, yetişme-* olarak vermiştir. Kökenini de *ağsa-~aksa-... <a:ğ~ag~*a:η 'bir yana, bir tarafa düşmek' + (f.i.y.) -sa-* olarak kaydetmiştir. Türkologlar, Türkçe *ağsa-* Moğolca *asag* 'topallık' ile karşılaştırmıştır. *asag* Moğolcaya Türkçeden geçmiştir (1974:75).

Kelime, EOT metinlerinde "topallamak" temel anlamıyla yer alır. Kelime, **TS** ve **Kâmûs-ı Türki**'de "*herhangi bir işin çeşitli sebepler dolayısıyla tamamlanamaması*" anlamını da kazanarak *mecazlaşmıştır*.

Kelime **TAS**'ta 'aksamak, topallamak' {Yavu kulunanın bulmazdın ve ayacuğu **ahsayanına** timar etmezdin ve otlu yerlere iletmezdin. (Kesir. XV. 4, 352), **HHT**'de *aksa-* [012b/1], **TİKT**'te *aksa-* (78b/9) ve **FFANG**'da 'sekerek yürümek, topallamak, hafifçe topallamak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *aksamak*, "hafifçe topallamak" anlamı yanında, *mecazlaşmış* "bir işi gereği gibi yürümemek, geri kalmak" anlamı da vardır. **DS**'de kelime, 1) Topallamak, aksamak, 2) İş gereği gibi yürümemek, geri kalmak 3. Yavaşlamak, azalmak 4. Basmak, dayanmak, yerleşmek 5. Eğilmek,

meyil göstermek 6. Ahlakı bozulmak 7. Aşağı inmek yük veya terazide denge bozularak bir yanı ağır gelmek (I-112) olarak geçer.

akmak Clauson (1972:77), kelimeyi şöyle açıklamıştır: *'temel olarak gözyaşlarından nehirlere kadar herhangi bir sıvı için 'akmak'.* Kelimenin Uyg. Bud.'da ve bunun türevleri *'akıgılığ, akıgsız', Sanskritçe srū-* ve türevlerini çevirmek için oldukça teknik bir anlamda kullandığını ve *akın yapan/baskın yapan grupların hareketleri* için bazı modern şivelerde *'yüzmek'* için, özellikle *'akıntı aşağı'* kullanılmış. Tarihi şivelerde Uyg. VIII, Hak. XI, Çağ. XV., Harz. XIII, Osm. XIV *ak-/ak-* *'bir tarafa eğilmek'* anlamı (2) a:ğ'a ait". Sevortyan kelimenin anlamlarını *'1. Akmak; içinden akmak, akıp geç-, dökül-, dök-, damla- 2. Su, akıntı ile götürül- 3. Dökül-, ak- (kuru olup dökülenler için) 4. Bir nesneden diğer nesneye gözler ile atlamak 5. Gizlice kaybol-, kaç-'* olarak vermiştir. Kökeni içinde ihtimal dâhilinde *ak-* fiilinin en eski şeklinin **alk-* olabileceği üzerinde durmuştur. Vambéry ise *ik, ak, ap, yok* 'git- alıp git- su ile götürül-' vs. ile karşılaştırmıştır (1974:118-120).

EOT döneminde anlam dairesini somut ve soyut yolla en fazla genişleten kelimelerden biridir. Bu soyut anlamlılık durumu **TS**'de 'zaman çabuk geçmek; karışmak, katılmak' biçimlerinde *mecazlaşmış* ve 'çabucak savuşmak, ortadan kaybolmak' biçiminde de *argolaşarak* devam etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Meyletmek.

Çü bağ içine ansızın baktı ol

Süheyl'i görüp aşkına **akdı** ol (Süh. XIX. 82)

2) Akın etmek, istilâ etmek, hücum etmek.

Müddailer mülkine **akıseriz**

Kanda kim büthane var yıkıseriz (Man. Tayr. XIV. 7)

3) Sıyrılıp çıkmak.

Berk-i bidi bağda âb-ı revan üzre görüp

Dedişer **akmış** gılafından bu tığ-ı zer- nişan (Baki. XVI. 44)

4) Koşmak. {Deviden [Fa.]: Yelmek ve seğırtmek ve **akmak**. (Nimeti. XVI. 21)

YED/RN'de Saldırmak, hücum etmek, yürümek, meyl etmek, **KT**'de *ak-* 1. Akmak (3b-1=2/25) 2. Dolup taşmak (56a-1=5/83) 3. Kaynamak, fişkırmak, akmak (5b-1=2/60), **VG**'de *ak-* 1. Akmak, yüksekte aşağıya inmek, damlamak (1242) 2. (*mecazlaşmış*) Meyletmek, canı istemek (1161), **TİKT (M)**'de *ak-* Sıvı bir maddenin aşağıya doğru yer değıştirmesi (327a/21), **CTD**'de *ak-* Cereyan etmek, akmak, **PN**'de *ak-* Akmak, damlamak (burun için) (33b/13), **GRT**'de *ak-* 1. Akmak (453) 2. Kulak vermek, dinlemek; alet olmak (439) 3. Süzölmek, akmak (2572); *aka gör-* Akmak, akıp gitmek (1621), **ŞŞÇ**'de *ak-* 1. Akmak (10786) 2. Kaynamak, fişkırmak (41402) 3. (birisine, bir yere) Meyl etmek (18837), **BI**'de *ak-* 1. Uçarak aşağı inmek (477) 2. Sıvı aşağı inmek (751) 3. Su mecrasında gitmek (1825) 4. Meyletmek (1000) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 1. Sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler bir yerden başka bir yere doru gitmek, 2. Bu gibi maddeler aşağıya, yere düşmek, 3. Sıvı bir madde bir yerden çıkmak, 4. Bir kap veya bir yer, içindeki veya üstündeki sıvıyı sızdırmak, 5. Kumaş yıpranıp iplikleri erimeye başlamak, 6. Boya birbirine karışmak, 7. Sürüp gitmek' anlamlarında kayıtlıdır. **DS**'de (I) Ağaçlara su yürümek, (II) Ekmek (yiyecek) (I-159) olarak geçer.

alabacak (*ala* (< **āla* 'ala, alaca' (Tekin, 1975:250) + *bacak*) Tamlama, **Kâmûs-ı Türkî** Ayağı sekili (at); **TS**'de *halk ağzında* 'ayağı sekili at' anlamı yanında *ala renk* isminden hareketle *mecazlaşmış* 'arabozucu döneğ, uğursuz (kimse)' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1. Bacakları benekli; beyaz renkli hayvan 2. Dört ayağının bilekten yukarı kısmı beyaz at (III) Ahlâksız, arabozucu, döneğ, uğursuz adam (I-171, 172) anlamlarıyla kayıtlıdır.

ağıt, (ankıt, ankut) Radloff (1983:I-236), *angıt* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'bir kuş adı' olarak verir. Kelime, Çağdaş lehçe ve şivelerimizde *angır* olarak geçer. Eren (1999:13), bu su kuşunun buna benzer bir ses çıkardığını biliyoruz dedikten sonra, ses yansımasından geldiğinin anlaşıldığını söyler ve *Bazin*'in bir değıerlendirmesini verir. Buna göre, kelime (*h*)*ağ* biçimindeki bir yansımadan yola çıkarak *(*h*)*ağ*+*kır-* fiilinden -*t* ekiyle türetilmiştir. Ş. A. Bozkaplan (1992:73), "Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematiğı" bu kuşu tasnifinde fiilden isim ana başlığında ve -*t* ekine örnek bir kuş adı olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'bir çeşit su kuşu' {Gûmen (Fa.) Üği kuşu ve **angıt** dedikleri kuş. (Ni'meti. XVI. 557), **SN**'de ve **HHT**'de [096b/14] 'bir çeşit su kuşu', **IN**'da *angıt* Angut (bir çeşit kuş) (4224) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de *angıt*, Kazdan büyükçe, kiremit renginde bir cins kuş olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *angut*, "ördekgillerden, tüyleri kiremit renginde, evcilleştirilebilen bir yaban kuşu" temel anlamı yanında *mecazlaşmış* "ahmak, kaba saba" anlamında da kullanılır olmuştur. **DS**'de kelime, (II) Ahmak, sersem, akılsız, dangalak, angıt, 3) Ördekten daha iri, kiremit renkli, bir çeşit kuş, angıt (I-271) anlamlarında kayıtlıdır.

Bir kuş adı, nasıl oluyor da insanın bir özelliğini anlatır duruma gelir? Kaynaklarda, angut kuşunun eşini kaybettiği zaman gerçekte çok ürkek bir hayvan olmasına rağmen yanına herhangi bir hayvan veya insan dahi gelse yerinden kıpırdamadığı ve yalnızca eşiyile ilgilendiği ve onun ölüsüne baktığından söz edilir. Angut kuşunun eşi için yaptığı bu fedakârlığa karşılık insan nazarında kazandığı *mecazî* anlam ise olumsuz yöndedir. Belki de bu fedakâr ve vefakâr kuşun çevresindeki bütün tehlikelere görmezlikten gelerek yalnızca eşiyile ilgilenmesi, onun ölümüyle çok üzülen başında taş kesilir gibi durması, bu olumsuz anlamın nedeni olarak açıklayabilir.

ardılmak (< *ârt-* 'yüklemek' (Tekin, 1975:250)) Radloff (1983:I-313-314), *artıl-* kelimesinin anlamlarını (Kırgız, Tobol, Tümen Tatarları diyalekti, Azeri, Osmanlı, Kırım, Çağatay) '1. Büyük olmak, artmak, büyümek 2. (Tümen Tatar) Dağ aşmak, yan geçmek' olarak kaydetmiştir. Clauson'un (1972:209) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "1 art- (ard-)'ın pasif şekli; 'yüklemek' (bir şeyin üzerine) vb. artıl- olarak NE Khak; SE Türki; NC Kır'da ve ardıl- olarak SW XX Anat'da yaşıyor. Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XVI Ar. al-mutlaq 'yuları boynuna asıldıktan sonra serbest bırakılan hayvan'.

Kelime **TAS**'ta 'üstüne atılmış olmak, dolanmış olmak' {El- mutlak [Ar.] Şol davar ki yuları boynuna **ardılup** salıverilmiş ola. (Ah. XVI. 997) temel anlamıyla geçer. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* kelime, 'birisinin sırtına asılmak' temel anlamı yanında '1. Sataşmak, çatmak, 2. Musallat olmak, asılmak, takılmak' *mecazlazî* anlamlarını da kazanarak anlam dairesini daha çok soyut yönde genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1. Abanmak, yaslanmak, dayanmak, yüklenmek 2. Asılmak, tutunmak, tırmanmak, takılmak, çıkmak 3. Atılmak, saldırmak 4. Binmek 5. Uzanmak 6. Sarkmak

7. Eğilmek 8. Yüz üstü kapanmak 9. Yıkılmak (II) 1. Sataşmak, çatmak, karşı gelmek 2. Üstünde kalmak, asılmak 3. Kaçarken dönüp karşı koymak 4. Peşine düşmek 5. Aleyhinde bulunmak, takip etmek 6. Alay etmek, kızdırmak 7. Şakalaşmak 8. Eziyet etmek 9. Konuşan aya da ağız kavgası yapan iki kişi arasına girmek (III) Birisine yük olmak (I-304, 305) anlamlarında kayıtlıdır.

arı, (aru (I), arık (I)) Clauson (1972:213), kelimenin yapısını “*arı: ‘dan* türemiş isim >*arığ; ‘temiz, saf’*, anlamını *asil ve mecazlaşmış* anlamda; bazen de ‘tamamen, baştan başa’ için *arıtı*: gibi zarf olarak kullanılmış” olarak verir. Sevortyan (1974:184-185), kelimenin anlamlarını ‘1. Temiz, derli toplu, mazbut 2. (mecazî olarak) lekelenmemiş, masum, dürüst, ahlaklı, asil, suçlu değil 3. Temiz, doğru, hakiki, yalansız, aziz, kutsal 4. Açık renkli, duru 5. İyi, sağlıklı, fena değil 6. Güzel, güzel bayan semapatik’ olarak vermiştir. Kökeni içinde **ar* ‘temiz, en iyi’ olarak vermiştir. Brockellmann, kelimeyi *arığ~aruv~aru:.... ğ* ekiyle oluşmuş bir özelliğin ismi olarak açıklar.

Kelime Eski Türkçeden itibaren ‘temiz, saf’ anlamının yanında ‘kusursuz, mukaddes’ gibi mecazî anlamlara sahip bir kelimedir (Arslan Erol, 2008:651). EOT günümüze kadar taradığımız metinlerde kelimenin bu mecazî anlamlılığını devam ettirdiği tespit edilmiştir.

Kelime TAS’ta 1. Temiz, pak, saf {Allahı seven kişi gerektir ki işi Tanrıya lâyük ola ve gönlü **arı** ola. (İhlâs. XIV. 57) 2. Müberra, berî {Gümandan ve şüphetten sözüm yavlak **arıdır**. (Kel. XIV.) 3. Güzel, parlak

Yedi oğaln getürdüm, aydan **arı**

Yüzü güldür, şekerdür ağzı yarı (Dah. XIV. 41)

BL’de *aru* (I) (6a-8), **KİG**’de (6a.4) **DK**’de *aru* (63-2) ve **IN**’da *aru* (46) ‘temiz, pâk, sâf’, **SN**’de (99), ‘arı, saf, temiz; katkısız, karıştırılmamış Temiz, saf, samimi, halis, gerçek’ **KT**’de 1. Temiz, pis ve kirlili olmayan (38b-10=4/43) 2. Temiz, halâl (5a-7=2/57) 3. Temiz, güzel, değerli (207a-1=35/10) 4. temiz, saf, günahsız (145a-9=19/19), **ŞKM**’de Temiz, uşak (48a/5), **YED**’de Temiz, pâk, saf, Müberra, berî, güzel, parlak, **FN**’de (*düz ve mecazlaşmış anl.*) Arı, duru, temiz; samimi; soylu, necip (4447), **KMühim**’de Katkısız, süzölmüş (4.a12), **MK**’de *arık* ‘arık, zayıf, cılız’ anlamlarında kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, (I) “1. Temiz, münezzehe 2. Yabancı

şeylerden arınmış, katıksız, saf, halis” anlamları yanında *mecazlaşmış* “günahsız” anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de *aru*, (II) 1. İyi, güzel 2. Arı, temiz anlamlarında kayıtlıdır.

arka bkz. Somuta eklenen yeni soyut kavramlar

arsız (*ar+ + +sI²z (i.i.y.)*) Kelime **BH**'de ‘utanmaz’

Bu dünyâ **arsızuñ** dahı kovarlar

Velâkin âhreti dahı severler (13B/10)

Kelime, **BH**'de geçen mecazî anlamını **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de ‘1. Utanması, sıkılması olmayan, yılışık, yüz­süz (kimse) 2. Açgözlü davranan (kimse)’ anlamlarıyla devam ettirdiği görülür. Ayrıca **TS**'de kelime, ‘kolayca üreyebilen (bitki)’ olarak ikinci bir *mecazî* anlam daha kazanmıştır. **DS**'de kelime *arsuz* biçiminde ‘1. Arsız, huysuz 2. Gözü açık’ (I-332) olarak **TS**'deki anlamlarıyla kayıtlıdır.

asıl- Radloff (1983:I-540), *as+l* kelimelerinin anlamlarını (Kazan, Kırım, Kırgız, Kuman, Osmanlı, Azeri, Karayim Troki ve Luck) ‘1. Asılmış olmak, kendini asmak 2. Sarkıntılık etmek, birisinin durumundan faydalanmak’ olarak vermiştir. Clauson (1972:247), kelimenin anlamını ‘as-ın edilgen şekli; ‘asılmak, sarkmak; asılmak, çarmıha gerilmek’... olarak vermiştir. Devamında da kelimenin Osm. XIV. *asılan* ‘dik, sarp,’ (kayalık) TTS I 46; XVI *asılmalu* ‘asılmayı hak eden’ III 42; XVII-XVIII *asılacak* I 46; XVIII *asıl-...* ve Rumi’de ‘idam edilmek’ (Seng. 39V.4) kullanışlarına yer vermiştir.

Kelime, EOT döneminden itibaren anlam daresini hem mecazî anlamlarla ‘*bir şey isterken karşısındakini tedirgin edecek derecede üstelemek, ısrar etmek, ileri gitmek; sonuna kadar mücadele etmek* hem de argolaşarak ‘*karşı cinsin ilgisini çekmek için rahatsız edici davranışlarda bulunmak*’ biçiminde genişletmiştir.

Kelime **TA**'ta ‘asılmak, asma işine konu olmak’ {kim üç ay mıtbahda **asılmış** ve tütün siğmiş ola (213b/3), **VG**'de *asıl-* Yüksekçe bir yerden sarkıtılmak, asılmak (583), **HHT**'de *asıl-* Bir yere tutunup sarkmak [091b/16] anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *asılmak*, ”asma işi yapılmak veya asma işine konu olmak” anlamı yanında “1. Bir yere tutunup sarkmak 2. Tutup çekmek 3. Hızla eline almak 4. Boynuna

ip geçirip sallandırılarak öldürülmek, idam edilmek 5. *mecazlaşmış* Bir şey isterken karşısındakini tedirgin edecek derecede üstelemek, ısrar etmek, ileri gitmek 6. *mecazlaşmış* Sonuna kadar mücadele etmek 7. *argo* Karşı cinsin ilgisini çekmek için rahatsız edici davranışlarda bulunmak. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'nin 7. maddesinde *argolaşmış* anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime bu argo anlamı yeni kazanmıştır.

aslan Sevortyan, kelimenin temel anlamlarını '1. *Aslan, dişi aslan* 2. *Kedi yavrusu*'; *ikincil mecazî anlamlarını da* 3. *Cesur, kudretli* 4. *Kocaman* 5. *Aslan burcu* 6. *Köle* olarak vermiştir. Kökenini de *arslan* süreç taşıyanın bir ismidir, *-lan* ekiyle oluşmuştur. Ars- '*yabanî yahvanların çıkardığı ses*'tir. İç şekil ve kelime oluşum modeli itibariyle *kaplan* ve *sırtlan* kelimeleriyle paralellik gösterir. Devamında da bazı Türkologların kelime hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: Vambéry, *aris* 'güçlü' +*lan* 'hayvan'; Bang, *arsıl+ılan* (yılan) 'yani, yavaş yavaş yaklaşan hayvan anlamında'; Nemeth, *arsıl* 'kestane rengi' +*an* 'hayvan' (Nemeth'in bu görüşüne Şerbak da katılmıştır.) Pritsak'a göre Farsça *pars*'a +*lan* ekinin getirilmesiyle oluşmuş, Gombacz, Macarca *oroszlan*→ **arisan*→ Türkçeye geçmiştir demiştir. Doerfer, yapılan köken açıklamalarının hiçbirini kabul etmemiştir (1974:177-179). Tietze (2002:478), Eski Türkçedeki *çap* > Türkiye Türkçesindeki *çarp-* şeklinden hareketle belki de aslan kelimesi > arslan olmuştur demiştir.

Arslan kelimesi XIV. yüzyıl dönemine ait Dede Korkut Hikâyeleri'nde (Ergin, 1997:20) aslan biçiminde '*kağan arslan*' ve '*hayvanlar kralı*' olarak sembolleştirilmiştir. Ayrıca Dede Korkut kitabında 'bir çocuğun sütünesi olan arslan' motifi, Buğut abidesindeki kurdun yerini almıştır (Çoruhlu, 1995:121-123).

Kelime **TAS**'ta 'arslan' {Eğer rûbah-ı zaif çerâgâh-ı himâyetine yol bula, **aslan** ile muhkem pençe duta. (Tazarru. XV. 23), **KT**'de (276b-2=74/51), **GT**'de *arslan* (14b-11) 'arslan' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *hayvan biliminde* bir terim olarak "kedigillerden Afrika'da ve Asya'da yaşayan, erkekleri yeledi, yırtıcı, uzunluğu 160 sm kuyruğu 70 cm' anlamı yanında *mecazlaşmış* "gürbüz, cesur ve yiğit adam" anlamında da kullanılmıştır.

atıcı Radloff (1893:I-460), kelimenin anlamını (Kırım, Osmanlı, Azeri) '*atan ve okçu*' olarak vermiştir. Kök ek ayrımını da *at +ı +cı* olarak vermiştir. Biz bu ayrıma

katılmamaktayız. Bizce kelimenin kök ek ayrımı şöyle olmalıdır: $(at- + -(y)I^A cI^A (<-gU^2 \zeta I^2 <-gU^2 + \zeta I^2) (f.i.y.)$.

Kelime **TİKT (A)**'da 'ok atan' (98b/11) (olup leşkeri cenge anlar kındururlardı. Andan 'ulemâ ol hamleye mukavamat idüp, sonra **atucılar** (12) cem' olup ...), **HHT**'de [090b/12] ve **TİKT**'te (128b/18) 'iyi nişan alan, attığını vuran kimse' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'iyi nişan alan, attığını vuran kimse' anlamı yanında *mecazlaşmış* 'yalancı, asılsız şeyler uydurup söyleyen kimse' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 'hallaç' (I-368) olarak geçer.

avlamak Clauson (1972:10), kelimenin yapısını 'a:v- 'ın zarf fiil şekli *ava*: neredeyse bir zarf olarak kullanıldığını ve kelimenin sadece Kâşgarî'de kayıtlı olan *ava:la:-*'ın kısaltmış şekli gibi görüldüğünü, anlamını da '(birine Yön.) toplanmak, etrafını çevirmek' olarak kaydetmiştir. Sevortyan (1974:63), *av+la-* şeklinde oluşmuş kelimenin anlamlarını 'avla-, avcılık yap-, yakala-, tut-, balık tut-' olarak vermiştir.

Kelime **TAS (I)**'ta 'yakalamak' {... Hacet kaderince her gün balık dutar idi, rûzgârın ni'met ve ginlik geçirir idi. Çün zayıflık ve kocalık ana yol buldu pes **avlamaktan** kaldı. Kendözün eyitti: Diriga...

Kelime **(II)** 'etrafını çevirmek'

Her lâhza sim ü zerle kemer **avlayup**

Koçar miyanın ol sanemin nazigâne tığ (Lâmii. XVI. 41)

ŞKM'de *avla-* (109b/4), **GT**'de (39b-7), **KT**'de *avla-* (48a-5=5/2) ve **TİKT (M)**'de *avla-* (362b/7) 'av işini yapmak, bir avı vurmak veya ele geçirmek', **TİKT (A)**'da *avla-* 1. Avlamak (55b/9) 2. Elde etmek, kandırmak (105a/2), **MM**'de *avla-* avı canlı veya ölmüş olarak ele geçirmek; (*mecazlaşmış*) tuzağa düşürmek, **MT**'de *agla-* Avlamak, tuzağa düşürmek (15b-8); *avla-* Avlamak, av avlamak (2b-4), EOT döneminin sonlarında yazılan **ŞŞÇ**'de 1. Avlamak (12132) 2. Yakalamak, tutmak, ele geçirmek (24384) olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime EOT dönemi metinlerinde kayıtlı olan anlamları "1. Bir avı diri veya ölü olarak ele geçirmek 2. *mecazlaşmış* Tuzağa düşürmek, kurnazlıkla kandırmak" olarak devam ettirmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de

EOT döneminde ve TS’de kayıtlı olan mecazî anlamın yerine ‘gözetmek, kovalamak,’ *mecazî* anlam kullanılmıştır.

ayaklanmak (*ayak+* (<<*açak*) +*lA²n* (i.f.y.)) Radloff (1893:I-206), kelimeyi iki maddede verir: ‘I (Osmanlı, Kazan) ‘1. (Kazan) *Yürümeye başlamak (çocuk hakkında)* 2. (Osmanlı) *İsyan etmek*’; II (Çağatay, Sart (Özbek)) ‘*ayağa kalkmak, iyileşmek*’.

Kelime günümüzde somut anlamların yanına ‘*toplu biçimde zor ve şiddet kullanarak devlet güçlerine karşı gelmek, başkaldırmak, isyan etmek ve uyanmak, uyanıp kalkmak*’ mecazî anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir.

Kelime **TAS** 1) Ayak ile çiğnenmek.

Hâlet-i pamâl-i gamdır ummanuz anda hüner

Nesne hasıl eylemez zira **ayaklanmış** türap (Hâleti. XVII. 178)

2) Ayağa kalkmak.

Ayaklamak murad ettikçe biz **ayakladı** devran

Leked-küb-ı cefa olduk umarken sâğar-ı işret (Hâleti. XVII. 183)

BL’de *ayaklan-* 1. Ayağa kalkmak 2. Hastalıktan iyileşip ayağa kalkmak (32b–1) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘1) Çocuk yürümeye başlamak, 2) Hasta iyileşip yürüyebilir duruma gelmek, 3) Ayağa kalkıp gitmek’ somut anlamların yanında *mecazlaşmış* 1. Toplu biçimde zor ve şiddet kullanarak devlet güçlerine karşı gelmek, başkaldırmak, isyan etmek, 2. Uyanmak, uyanıp kalkmak’ anlamların da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘(ekin) toprağın üstünde görünmek’ anlamı da kayıtlıdır. **TS**’de kelimenin bu anlamının kayıtlı olmaması kelimenin anlamında daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**’de kelime, 1. Çocuk yürümeye başlamak, büyümek, canlanmak 2. Hayvan yavruları yürümeye başlamak (I–403) olarak geçer.

aydın, (aydınlı) Clauson (1972:268), kelimenin kökenini *aydıñ* < *a:y+d* + *ünlü+ η* olarak vermiş; fakat η ekinin fonksiyonunun belirsiz olduğunu söylemiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Ay ışığı 2. Ay 3. Aydınlık, ışık, parlak, açık aydın, parlak 4. Ay ışığı ile aydınlatılmış yer 5. Suyun parlak yüzeyi; pürüzsüz yüzey; geniş su havuzu 6.

Açık, anlaşılır, belirli, aşikâr, vazih 7. *Yücelik*’ olarak vermiştir. Kökeni de a:ydın~aydıñ~aydın olarak vermiştir. *a:ydi- fiilinden *η* eki ile türemiş ve süreç taşıyan anlamına gelen kelimedir. Devamında da bazı Türkologların köken açıklamasına yer vermiştir. Ananiasz Zajaczkowski ve Şerbak’a göre kelime, *ay+dın*’dır. *-dın* ekinin ne eki olduğu belirsizdir. Räsänen, *ay-dın*<**āy-taη*, *taη* ekinin ne olduğu belirsizdir (1974:108-109).

Kelime **TAS**’ta 1. Münevver, ziyadar, ışıklı { Ruşenâ (Fa.): **Aydınlı** ve ruşen ola nesne, nurlu kimesneye dahi ıtlak olunur. (Deş. XVI.) 2. Nur, ışık, aydınlık {Evvelki bereketten ay **aydıñı** kaluptur... (Ata. XV. 22) 3. Ruşen, açık, âşikâr {Hûveyda (Fa.): Aydın ve görünür. (Şimil. XVI. 535), **DK**’de (270–13) ve **MN**’de (149–5) ‘aydınlık, ışıklı’, **HN** Aydın, münevver; şeriat aydını: Şeriat bilgisi, münevveri (280), **TİKT (M)**’de 1. Ay ışığında (gece) (423a/17) 2. Parlaklık, aydınlık (372a/12) 3. Baht açıklığı, ferahlık müjdesi (345a/12), **TİKT (A)**’da Parlak, ışıklı, aydınlık (53b/11); *aydın it-* Aydınlatmak (159a/6), **KT**’de 1. Parlak, ışıklı (281a–3=80/38) 2. Işık, aydınlık, parlaklık (3a–1=2/17), **MM**’de Işık; aydınlık; sevinç, iç açıklığı (920), **F**’de Dolunay, ayın tam bir daire olarak parlak görüldüğü evre (66b–7) olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, 1. Aylı (gece) 2. Aydınlık, ışıklı, parlak 3. Açık, belli, ortada 4. Kutlu, uğurlu olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime daha önceki dönemde kazandığı anlamlara “1. Işık olan, aydınlık 2. Kolayca anlaşılacak kadar açık, vazih (söz veya yazı)” olarak yenilerini eklemiştir. Ayrıca bu anlamların yanına “*kültürlü, okumuş, görgülü, ileri düşünceli (kimse), münevver*” anlamını da katarak mecazleşmiştir. **DS**’de kelime, (I) Alın beyaz sığır (II) Ayçiçeği (I-412) olarak geçer.

aydınlıg/k (*aydın+ + + l⁴k (i.i.y.)*) Radloff (1893:I-54), *aydın+lık* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Azeri) ‘*ışık*’ olarak vermiştir.

Kelime **GBTBİ**’de ‘aydınlık, ışık’ {deyü cümlesini yazmadık ammâ eyüsi oldur ki marîzi bir **aydınlık** (145-b/7), **TİKT (A)**’da 1. Işık, nur, parıltı (45a/13) 2. Aydınlık, güneş veya ay doğduktan sonraki aydınlık (176b/7), **ŞŞÇ**’de Aydınlık, karanlığın tersi (42018), XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin somut ve soyut yollarla anlam dairesi ‘1. Ay ışığı, ay aydınlığı 2. Işık 3. Işıklı yer 4. Dam bacası, çatıdaki pencere 6. Işıklandırılmış 7. Bir binanın ortasına gelen oda ve öbür bölümlerin

ışık alması için damın ortasından zemine kadar açılan boşluk 8. *mecazlaşmış* Gelecekte kavuşulması ümit edilen mutluluk ve kurtuluş 10. Mutluluktan dolayı yüzde beliren pırıltı’ olarak genişlemiştir. Bu anlamların bazıları günümüzde TS’de kaybolmuştur. Kelime günümüzde TS’de ‘*bir yeri aydınlatan güç, ışık*, bir yapının ortasına gelen oda ve öbür bölümlerin ışık lambası için, damın ortasından zemine kadar açılan boşluk ve ışık alan’ somut anlamları yanında “*kolay anlaşılacak derecede açık olan, vazih ve kötülükten uzak, temiz, saf*” anlamlarını da katarak mecazlaşmıştır. Bu mecazlaşmayı DS’de kelime, (II) Mutluluk, saadet (I-412) anlamında da görürüz.

aymak (< *āy- ‘aymak, ayılmak’ (Tekin, 1975:251)) Radloff (1893:III-10), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Kalkmak, dönmek, yavaşlamak, havada dönmek (kuş gibi) 2. Uyanmaki ayılmak 3. Dişi atla çiftleşen at’ olarak vermiştir. Sevortyan’da (1974:113-114) ay- fiili yoktur; fakat aynı kökten türemiş *a:y- > I ayık isim ve II ayık- ‘1. Açıl- (hava durumu) 2. İyileş-, düzel- (yara, hastalık 3. Ayıl-’ fiil şekli vardır.

Taradığımız kaynaklarda kelime, ‘ayılmak, uyanmak, kendine gelmek’ temel anlamına sahiptir. XVII. yüzyılın ortalarında yazılan Bİ’de ay- ‘uyanmak, fark etmek’ (947) olarak mecazlaşmaya başlamıştır. Bu mecazî anlam durumu Kâmûs-ı Türkî’de (I) ve TS’de “gerçeği anlamak” olarak devam etmektedir.

Kelime TAS’ta ‘ayılmak’

Yüzün gör bade nüş et ay humarı

Nolursa nola andan sonra bâri (G. Ra. XV. 156)

HN’de ay- Ayılmak (3671), DS’de (I) 1. Ayılmak, kendine gelmek 2. Caymak, vazgeçmek, pişman olmak (426); 1. Anımsamak 2. Gözde canlandırmak 3. Dalgınlıktan ayılmak (XII-4435) anlamlarında kayıtlıdır.

bağdamak bağ+da- (< [*bağda-ğ] (T. Tekin, Makaleler II, 387)) Clauson’un (1972:313) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: ‘(birini Acc.) çelmelemek’tir. Ayrıca SW Osm’daki anlamı için “bağda-“ ‘bacakları çaprazlayarak oturmak, bağdaş kurmak’tır. Tietze, bağda- ‘güreşte sarmaya almak, çelme takmak’ < ET. bağda- ‘to trip’ (2002:260) olarak vermiştir.

Kâşgarî’de (1999:IV-59) *bagda-* ‘güreşte sarmaya almak, sarmalanmak, ayak yakalamak, çelme vurmak’ olarak kayıtlı olan kelime **TAS**’ta ‘güreşte sarmaya almak, çelme takmak’ {Serend (Fa.): **Bağdamak** (Şamil. XVI. 617), **DK**’de Güreşte sarma takmak (80-1) olarak devam etmiştir. EOT döneminin önemli tıp metinlerinden biri olan **T**’de *bagdamak* Sardırmak, kavramak, kavuşturmak (30b–11), **Kâmûs-ı Türkî**’de Birbirine geçirerek bağlamak anlamlarında kayıtlıdır. **DS**’de kelime, ‘çelme takmak’ (II–477) anlamında geçer.

Kelime, muhtemelen Kâşgarî’deki anlamını XIV. yüzyılda kaybetmiştir. Bu anlamın yerine günümüzde **TS**’de ‘birbirine geçirmek’ temel anlamının yanına ‘içinden çıkılmayacak bir duruma getirmek, kördüğüm etmek’ anlamını da ekleyerek mecazlaşmıştır.

bağır- Sevortyan (1978:20-21), *bagır- (I)* kelimesinin anlamlarını 1. *Bağır-, çağır-, boğazdan sesler çıkart-* 2. *Çağır-, yüksek sesle seslen-* 3. *Böğür-, hayvan sesleri çıkar-* 4. *Ağla-* 5. *Yüksek sesle söv-* olarak vermiştir. Kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: Semantik içeriğe göre kelime, insan ve hayvan seslerinin ifadesi için kullanılmaktadır. *ba:gır-* En eski Türkçe fiillerden biridir. Ses taklidi menşeli kelime olduğu Eski Uygurcadan beri bilinir. *Bağır->bagır, ba:gır < *bağ+ır (Gabain)*

Kelime **D**’de ‘bağırarak, yüksek ve gür ses çıkarmak’ {düşdi, ayu gibi bağırıldı, eşek gibi ağırıldı toğuz ...(145a/15) **FN**’de Bağırarak, haykırmak (3436) ve **Kâmûs-ı Türkî**’de *bağır-mak* ‘bağırarak, içeriden ses çıkarmak, haykırmak, çığlık atmak, (hayvan) öğürmek, böğürmek, nâra atmak’ temel anlamlarında kayıtlıyken günümüzde **TS**’de *bağırarak* ‘insan yüksek ve gür ses çıkarmak’ temel anlamın yanında ‘1. Kendini belli etmek 2. Yüksek sesle azarlamak’ biçiminde *mecazî* anlamlar da kazanarak anlam dairesini bu yönde genişletmiştir. **DS**’de *bağırarak*, ‘ağlamak’; *bağırarak*, ‘bağırarak’ (II–479) anlamlarındadır.

balçuk Clauson (1972:333), kelimeyi ‘çamur’ anlamında kaydetmiştir. Yapısı için de çeşitli ses değişimleri ve göçüşmeler geçirdiğini söylemiştir. “Oğuz XI *balçık*; Tef. balçık ‘kil’; Çağ. XV *palçığ* (böyle yazılmış) *gil* ‘çamur’; Kom. XIV ‘çamur’ *balçuk*; Kıp. XIII *ba:lçık* (-ç-); XV *balşık* Kav.” Sevortyan (1978:109-112), türeme temeli yansıma bir kelime olan *palçık* kelimesinin anlamlarını 1. *Çamur; sıvı çamur, yağlı, killi çamur* 2. *(nehir, göl) Dip çamuru, yosunlu çamur* 3. *Kil; toprak* 4. *İnşaat için*

çimento karışımı 5. Bataklık, bataklık 6. Mürekkep lekesi; karalama, boya bulaşığı 7. (mecazî) Zor şartlar 8. Yemeğin içindeki çöp, gözdeki irin 9. Kirli, çamurlu, topraklı (sıfat olarak kullanılır) olarak vermiştir. Kelimenin yapısını da *bal (çamur, sıvı toprak yürürken ses çıkartır) + -ç(a)k (küçültme eki) olarak vermiştir. Eren (1999:35), diyalektlerdeki göçüşme şekliyle hareketle kelimenin kökenini, balk 'çamur' kelimesine + -(a)ç ekinin eklenmesiyle türemiş olarak vermiştir: *balkaç > *balçak (göçüşme sonucunda); balkaç > balkıç (diyalektlerde göçüşme sonucunda); *balçak > balçık (göçüşme) olmuştur.

Kelime taradığımız kaynaklarda 'balçık, çamur, sıvı çamur, bataklık toprak' temel anlamlarında kayıtlıyken günümüzde TS'de bu temel anlamın yanına 'güçlük, zorluk çıkartan' biçiminde mecazîleşerek ve 'içindeki kil oranı yüksek, yağlı, su geçirmez, koyu toprak' biçiminde terimleşerek anlam dairesini farklı yönlerden genişletmiştir.

Kelime TAS'ta 'balçık, bataklık'

Kaçarken nâgehan orada ol şîr

Çöker **balçuğa** atı elde şimşir (Salâtin XV. 110)

BL'de Balçık, bina yapımında kullanılan çamur (41b-1), MT'de (51a-1), NH'de (89b/13), DK'de (238-7), KT'de (25b-11=3/49), ŞKM'de (51a/5), HAR'da (113) ve V'de (8a.8) 'balçık, yapışkan ve özlü çamur', GRT'de *balçık* Bataklık, çamur; toprak (426); *balçık ur-* Çamurla sıvamak, örtmek (525), **Kâmûs-ı Türkî**'de *balçık*, 1. Yapışkan ve ayağı tutan çamur, özlü toprak, çömlekçi ve lüleci çamuru 2. Genel olarak çamur. DS'de kelime, 'balçık' (II-501) olarak kayıtlıdır.

baş Sevortyan (1978:85-88), kelimenin anlamlarını '1. Baş, başucu, kıl, zeka; adet (ev hayvanları ölçüm birimi), ayrı değerli eşya; baş (sarımsak, soğan vs.), yaranın irinli ucu, serlevha 'başlık' 2. Patron, başkan, idareci, yönetici, aile reisi, büyüklük, idare, şef, müdür 3. Tepe, zirve, doruk, çatı, üst kısım 4. Başlangıç 5. Uç 6. Alt 7. Esas, büyük, üstteki, merkezi, öncül 8. (mecazî) insanın canı 9. Bitki filizi, tomurcuğu 10. Bir şeyin uç ön kısmı, gemini önü, karyığın burnu, öndeki kenar 11. Başak (zahirenin) 12. Edat fonksiyonunda' olarak vermiştir. Kelimenin en eski biçiminin 'ba:ş olduğunu düşünür. Şerbak'a göre *paş, Räsänen'e göre *bal'-ç, Doerfer'e göre *bāš ve *bāš (a) kelimenin en eski biçimleridir (1978:85-88).

Clauson (1972:375-376) sözlüğünde insanın organı olan baş ile, “yara” anlamındaki baş’ı ayı maddelerde vermiştir. Çünkü; bazı metinlerde *baş* ve *ba:ş* ‘baş’ anlamında kullanımını yazım hatası olduğunu düşünür ve *ba:ş* şeklini ‘yara’; *baş* şeklini ise ‘organ adı’ olarak anlamlandırır. İnsanın organı için; “*tam olarak ‘baş’* anatomik anlamda, fakat aynı zamanda en eski dönemden beri *mecazlaşmış* (ordunun) ‘baş’ı, (bir şeyin) ‘baş’ı ve coğrafi özellikler için de kullanılmıştır. T. Tekin (1975:251) de Clauson gibi düşünür **bāş* ‘yara’”yı baş ‘organ’ adından ayırır. Taradığımız kaynakların bazılarının da kelime ayrı maddelerde bazen de aynı maddede verilmiştir. Günümüzde TS’de de kelime ‘insan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser’ anlamındaki baş ile çıban anlamındaki kelime ayrı madde başlarında verilmiştir. Biz kelimenin ayrı madde başlarında eşgösterenli olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü her iki anlama da baktığımızda ‘*organ adı, herhangi bir şeyin başlangıcı, bir topluluğu yöneten kimse, başkan, başak, buğday başağı* vs. ile ‘*çıbanın kabuk bağlamış üstü, yara*’ anlamları arasında bir farklılık yok aksine bütün anlamların ‘*herhangi bir şeyin, üstü, üst*’ kavramı etrafında leksik yönden toplanması durumu vardır. Ayrıca Tenişev (1997:194), çalışmasında kelimenin temel anlamını organ adı olarak vermiştir. Ayrıca Yakut ve Gagavuz Türkçelerinde kelimenin bir şeyin ‘yukarısı’ ve ‘ilerisi’ anlamlarında mecazlaşmış olarak kullanıldığını da ifade etmiştir.

Kelimenin EOT’den günümüze anlam yolculuğuna baktığımızda **TAS**’ta 1) (İnsan ve hayvan ayımında) Tane. {Mezkûr iskeleden yirmi **baş** esir geçiren Pîri Çelebi bin Musa elinden esir başına yüz altmış akça hesabı üzere... (Sic. B. XV. 7, 66) 2) Başak. {8uşe [Fa.]: Salkım ve buğday **başı** ve sünbüle ve ılgım salkım. (Nimeti. XVI. 286)

3. Yara.

Zeliha eder zî ki bildin sen işi

İçimdedir onulmaz bağrım **başı** (Yuz. Şeyd. XIII. 31)

YED (+) Yasa, **GN**’de Baş, kafa (22) 2. İlk, önce (14) 3. Lider, başkan, öncü (2483) 4. Tek başına, yalnız (1903), **KY**’de (I) 1. Baş (654) 2. Başak (937) 3. Uç (155) (II) Yara (1579), **HHT**’de 1. İnsan ve hayvanlarda vücudun üst veya önünde bulunan bölüm [005b/10] 2. Arazide en yüksek nokta [077a/13] 3. Yara [070a/13] 4. Bir nesnenin üst

noktası [061a/16] 5. Bir topluluğu yöneten kimse [071a/16] 6. Havanlarda tane [17b/16] 7. Başlangıç [083b/18], **ŞKM**'de I. Baş, ser, kafa, reis, idareci (4b/92) II. Ön, evvel, sebep (73a/1) III Baş, reis, komutan (84a/4) IV. üst, üzer (39b/8), **MT**'de Baş, kafa, kafatası; yara, çıban (12a-13); *baş aşağı bırak-* Başını eğmek (33b-5), **BH**'de *baş (I)* Başlangıç (12B/4); *baş (II)* 1. Kafa (47A/12) 2. Lider (47A/13) 3. Ön (53B/9) 4. Son (12B/4), **T**'de 1. baş eti (9a-2) 2. baş, kafa (39a-3) 3. safe, başta çıkan sivilce çeşidi (115a-8) 4. Yara kabuğu, yaranın bağladığı kabuk (119b-10) 5. Ur, çıban (93b-8), **TİKT**'te 1. Kafa, baş (37a/711) 2. Bir şeyin en yukarısı, tepe (41b/21) 3. Canlı hayvan adedi, tane (151a/2) 4. Top ve kelle şeklindeki bitki, başak (81b/9); *baş katında* Huzurunda, yanında (26a/8), **YZ**'de 1. baş, kafa (17a.470) 2. baş, reis, bir topluluğu yöneten kimse, başkan (10b.275) 3. başak, buğday başağı (29a.827) 4. baş, başlangıç (12b.335) 5. yara (16b.451), **GBTBİ**'de 1. Tane, başak (110a-/14) 2. Suyun kaynağı, memba (18-a/11) 3. Kasaplık hayvanların ayaklarından yapılan yemek (17a-/12) 4. Baş, kafa insan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız gibi organları kapsayan vücudun üst veya önünde bulunan kısmı (72-a/4), **VG**'de 1. Baş, kafa, kelle (1666) 2. akıl, fikir, düşünce (183) 3. Bir şeyin en yukarısı, tepesi (151) 4. Alın (1564), **MSV**'de 1. Baş, hafa (40b/15) 2. Başlangıç (6b/14), *başdan başa aş-* Pek çok olmak, pek çoğalmak (50b/15); *baş getir-* Ayaklanma, baş kaldırmak (31b/8), **ŞŞÇ**'de *baş (I)* 1. Baş, kafa (199) 2. Başkan, reis (2503) 3. Taraf (850) 4. Temel, esas (37591); *başı açık yalın ayak* Çok perişan (33056); *başdan aşa* Sınırsız, çok fazla (40304); *başdan ayaga* Tamamıyla, baştanbашa (28536); **Bİ**'de 1. Baş, kafa (610) 2. Öz, varlık kendisi (12) 3. Bir şeyin yakını, çevresi (925) 4. Bir topluluğun önderi (728) 5. Sonuç (809) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, daha önce kazandığı anlamların yanına "1. Bir topluluğu yöneten kimse, Kasaplık hayvanlarda ve bazı yiyeceklerde adet" anlamı yanında, 2. İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser, 3. Başlangıç, 4. Temel, esas, 5. Arazide en yüksek nokta, 6. Bir şeyim genellikle toparlakça ucu, 7. Bir şeyin uçlarından her biri, 8. Para değiştirirken verilen veya alınan üstelik sarrafiye, 9 Bir şeyin yakını veya çevresi, 10. "Önem veya yönetim bakımından ileride olan, en önemli, en üstün" anlamlarında birleşik kelimeler yapan bir söz, 11. Güreşte pehlivanların ayrıldıkları beş derecenin en yükseği, 12. Deniz teknelerinde ön taraf' yeni somut ve soyut anlamları da ekleyerek anlam yelpazeni oldukça

genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Reis, (II) 1) Tane, 2) Dilim, (III) İyi, güzel, (IV) Pazartesi, (V) 1) Bulgur, buğday ve benzerleri kalburlandığı zaman kalburun üstünde kalan iri kısım, 2) Ölçüde, tartıda tahminin üstüne çıkan kısım, (VI) Çıban, yara, (VII) 1) Derilere tatbik edilen bir işlem, (tabaklıkta), 2) Kösecilikte bir derinin baş tarafı anlamlarında kayıtlıdır.

batak, (bataklu) Radloff (1911:IV-1510), *bat+ak* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Bataklık, gölet 2. Çıkmaz sokak 3. Kaybolmuş, çıkılmaz' olarak verir. Sevortyan (1978:78-81), sözlüğünde kelimeyi *bat-* kelimesine *-(a)k* 'batak, bataklık' ekinin getirilmesiyle oluşmuş, yerin adı anlamına gelen isim olarak kaydeder.

Kelime **TAS**'ta 'bataklık' {Nil'in kenarında **bataklu** yerler vardır, içi tolu arslandır, üzerine çıkacak kolanı ablarıb önüne birağırısın, sen gidesin (Ferec. XV. 440), **TİKT (M)**'de Batılan yer, çamurluk bölge (278a/16), **MT**'de Çamur haline gelmiş toprak (35b-3), **Bİ**'de Batmış (225) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de s. '1. Batacak, yok olup belirsizleşecek, kurtarılması mümkün olmayacak, ümitsiz 2. Batıcı, suya batan; i. 1. Batılan yer, çamurluk 2. Harman havuzu 3. Hayvanların sokulduğu, suya batıp çıkan bir cins su kuşu' anlamlarıyla anlam dairesini genişlettiği görülür. Günümüzde **TS**'de kelime, 'üzerine basıldığında çöken çamurlaşmış toprak' anlamı yanında '1) Kötü durum, içinden çıkılmaz iş, 2) Hayır, gelmez, yarar sağlamaz, batmış' olarak *mecazîleşerek* anlam yelpazesini soyut yollarla genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Batakçı, (II) 1) Bir iki kiloluk çömlek, 2) Maşrapa, (III) Sirke zeytinyağı gibi maddelerin konuldukları kapların dibinde bıraktıkları tortu, (IV) 1) Zatülcenap, 2) Yeşillik, yenilebilen otlar, (V) Reçinesi çok olan kereste, (VI) Burdur gölünde yaşayan siyah yüzücü kuş (II-568); Geri gelmeyecek, ödenmeyecek, yitik para (XII-4448) anlamlarında kayıtlıdır.

bılaşkan (*bula-* + *-ř-(f.f.y.) -K²A²n (f.i.y.)*) Kelime **TAS**'ta 'sıvışkan, çok bulaşan' {Düc (Fa.): Ol nesneye denir ki bal ve bekmez gibi **bılaşkan** ve yelimşik şeylere mütelattih olmağla yapıřtıķca el ve eteğē bılaşıp yapışa (Bürh. XVIII-XIX. 265) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'bulaşma özelliğē olan bulaştığı yerden kolayca temizlenmeyen' anlamında kayıtlıyken günümüzde **TS**'de *bulaşkan*, "bulaştığı yerden kolay temizlenmeyen, yapışkan" anlamı yanında, *mecazlaşmış* "taşma, kavga etme alışkanlığı

olan” anlamda da kullanılır olmuştur. Bu mecazî anlam **DS**’de *bulaşkan/bulaşuh* biçimlerinde ‘huysuz, kavgacı, sataşan’ (II-786) olarak devam etmektedir.

biçmek (<*bıç-* (Tekin, 1997:306)) Clauson, kelimenin yapısını ‘*orijinal şekil kesinlikle bıç-*, fakat vokalizasyon konusunda büyük bir tutarsızlık olduğunu bazı modern şiveler fiilde arka ünlüyü ve ‘*bıçak*’ gibi türemiş şekillerde ön ünlüyü veya tam tersini kullandığını, arka ünlüyle KD ve K kır. dar ve ön ünlüyle Kuz. B, GB’de yaşadığını, *-ı*’nın ortaya çıkmadığı GD ve G’de doğru şeklin belirsizliğinden, anlamını da “*kesmek*”; bu anlamdaki pek çok kelimedenden biri. Bazı modern şivelerde ‘(*elbise*) *biçmek*’ gibi sınırlı anlamlarla kullanıldığından söz eder (1972:292-293). Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Bıç-*, *biçim kes-*, *giyim üret-* 2. (mecazî) *tam belirle-*, *sonuca var-*, *karara var-* 3. *Kes-*, *ikiye kes-*, *kesip at-*, *oratadan kes-*, *kesip düzelt-* 4. *Hast et-*, *hasat topla-* 5. *Hadım edil-* 6. *Bıç-* (mecazî) *bahanelerle mızızlan-* 7. *Yar-*, *kökünü kes-*’ olarak kaydetmiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: fiil türemiştir; *bı:* ~ *bı* ‘bıçak, yalman’; *-ça-* /*-çı-* > *-ç* eki ile. Sevortyan da Clauson gibi aslî şeklin *bıç-*: olduğu görüşündedir. Şerbak’a göre **pıç-* ‘kes-, biç-’ (1978:158-160) en eski şekildir.

A. B. Ercilasun (1996:199-200), *bıç-* ve *biç-* şekillerinden kalın sıradan şeklin aslî olduğu konusunda Clauson’la aynı görüştedir. Ayrıca *biç-* şeklinin aslîliğini en az çaba kanununa bağlar. O. N. Tuna (1984:151) ise ince şekil yani *biç-* şeklinin aslî olduğu görüşündedir. Bizde *bıç-* şeklinin aslî olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü patlayıcı ve bir diş sesi olan ‘ç’ yanındaki kalın sıradan vokalleri inceltir.

Kelime **TAS**’ta ‘kesmek, kökünü kazımak’ {Şahzade dahi serir-i saltanata geçip oturdu adl ile taht-ı hükûmette yamanları **biçdi**, eyülere riayet idüp...(Ferec. XV. 68), **KİG**’de *biç-* 1. Ölçüp kesmek (elbise vb.) *biçmek* (126a/14) 2. *Biçmek*, hasat etmek (98a/10), **DK**’de *biç-* *Biçmek*, kesmek, şekil vermek, *biçim* vermek, düzenlemek (6-7), **TİKT (M)**’de *biç-* 1. Oraklamak, kesmek, hasat etmek (362b/13) 2. Değerini tayin etmek (400b/16), **KT**’de *biç-* *Biçmek* (113b-1=12/47); *biçmek* Devşirme, toplama (68a-4=6/141), **ŞŞÇ**’de 1. (Ekin) *biçmek* (720) 2. Kesmek, bölmek, *biçmek* (8576), **FFANG**’da *biç-* ‘*biçmek*, kesmek, değer *biçmek*, doğrultmak’ anlamlarında kayıtlıdır.**Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin EOT dönemine ait metinlerdeki anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1. Belli bir *biçim* vererek kesmek 2. Dikilecek kumaşı belli bir ölçüye ve modele uygun olarak makasla kesmek 3. Ekin, ot vb’ni

orakla, tırpanla, makine ile kesmek’ somut anlamların yanına “1. Yayılım ateşiyle öldürmek 2. Değer, paha, fiyat belirlemek” mecazî anlamlarını da ekleyerek genişletmiştir.

bilek Sevortyan (1978:145-146), kelimenin anlamlarını ‘1. *Bilek, kol eklemi, hayvan ayağının alt kısmı* 2. *El, elin alt kısmı* 3. *Kolun el ile dirsek arasındaki kısmı; dirsek* 4. *Ön kol, arış (kolun dirsektek parmak uçlarına kadar olan kısmı)* 5. *Kol, omuzdan aşağı kol* 6. *Yerin alt kısmı* 7. *Mafsal, eklem* 8. (mecazî) *kapı* 9. *Araba tekerleğinin yurakı (parmağı)* 10. *Bıçağın sapı*’ olarak vermiştir. Devamında K. Menges’in *bilä-* ‘kundakla-’ ‘sar-‘ dan *biläk* ‘bilekteki yuvarlak mafsal’; Ramstedt’in Moğolca ve Tunguzca karşılaştırmalarını vermiştir.

Kelime **VG**’de ‘elle kolun birleştiği yer, bilek’

Varkanuñ çün tutdı gördi **bilegin**

Bildi nedür hastalığın dilegin (1553)

İM’de *bilek/g* Bilek (2385), **ŞŞÇ**’de Bilek, el (14435) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de Kol ile el arasında, yani dirsektek olan oynak yer anlamlarında kayıtlıyken **TS**’de “elle kolun, ayakla bacağın birleştiği yer” anlamı yanında *mecazlaşmış* “güç, kuvvet” anlamında da kullanılır olmuştur. **DS**’de kelime, (I) 1. Araba tekerleğinin parmaklıkları 2. Tırpan sapına tutturmak için kullanılan demir bilezik 3. Kayık küreğinin kayış geçen ince kısmı (II) Kadınların giydiği bir çeşit gömlek (II-691) anlamlarında geçer.

bilgiç (*bil-* + *-gIç* (*f.i.y.*)) Radloff (1911:IV-1769), *bil+gic* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*iyi bilim adamı, iyi bilgin, bilge*’ olarak verir. Ayrıca *bilgili* ‘sivri zekâlî’ kelimesine de yer verir.

#*gIç* eki için A. B. Ercilasun “*Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi*” makalesinde *pekiştirme, belirtme, süreklilik, mübalağa çokluk fonksiyonu* taşıyan eklerde bulunan seslerden birinin de patlayıcı-ötümlü #*g* sesi olduğuna değinir. *Bil-* fiiline *-gIç* (*f.i.y.*) ekinin eklenmesiyle kelimeye bir mübalağa, birçokluk fonksiyonu katmıştır (2007:42).

Kelime **TAS**’ta ‘her şeyi bilen, anlıyan’ {Dânişver (Fa.): İlim sahibi, **bilgiç** (Kam. Os. XIX. 4, 622) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘bilgisi varmış gibi davranan,

bilginlik satan, bilgisiz olduğu halde bilgili geçinen anlamında kullanılırken günümüzde **TS**'de ise "bilgili kimse" anlamı yanında, *mecazlaşmış* "bilgisiz olmasına rağmen bilgili görünmek isteyen, bilgili geçinen kimse" anlamında da kullanılır olmuştur. **DS**'de kelime *bilgüç* biçiminde 'çok bilen, bilgiç' (II-692); *biliş* biçiminde '3. Bilgiçlik taslayan' (XII-4459) anlamlarında kayıtlıdır.

bişmek (<*bış* (*p-*)) Clauson (1972:376-377), kelimenin anlamını '*olgun hale gelmek, olgunlaşmak*' şeklinde hem geçişsiz hem de geçişli bazı genişlemiş anlamlarla kullanıldığından söz eder. Sevortyan, kelimenin anlamlarını 3 ana maddede vermiştir: 'A) 1. *Piş-, hazırlan-, kıvama gel- (yemek), yumşama-* 2. *Pişir-* 3. *Pişiril-* 4. (*mecazî*) *kendini aş-* 5. *Pişmek (fırında), ısın-, kızar-, yan-, kavrul-* 6. *Kavrulmuş ol-* 7. *Hazırla-* 8. *Hazır hâle gel-* 9. (*mecazî*) *Tasalan-, canı sıkıl-* B) 1. *Olgunlaş-, tecrübe edin-, akıl irade sahibi ol-* C) 1. *Karar al-, kararlı ol-* 2. *Hatırla-, aklına gel-* 3. *Düşmek* 4. (*mecazî*) *uykusu gel-*' Kelimenin eski biçiminin **bış-~*bış-* belki de **bül-* 'olgunlaş-, piş-' ve de **piş-~*pış-*'tir. Şerbak da kelimenin kökenini **piş* olarak vermiştir. Ramstedt Moğolca, Räsänen de Fin-Ugor dilleriyle karşılaştırma yapmıştır. *Pişirilmek* kelimenin kökeni de < *piş* + *-kir* + *-(i)l*'dir (1978:162-163).

Kelimenin *pişmek, ateşte pişmek, kaynamak, kızarmak, yanmak* vb. temel anlamlarının yanında mecazîleşerek 'olgunlaşması' anlamını kazanması Kâşgarî döneminde olmuştur. Kelime bu mecazî anlamını EOT döneminde de devam ettirmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, bu mecazî anlamın yanına '*bir konuyu iyice öğrenmek; herhangi bir iş için konuşup hazırlanmak; bunalacak kadar sıcak duymak* mecazî anlamlarını da katarak anlam dairesini daha da genişletmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'pişmek' {Ol **bişen** kalyanın buğu ağzına ve burnuna ve gözüne gide. (Yadigâr. XIV. 75-2), **GT**'de *bış-* (37a-1) ve **KT**'de *bış-* Yanmak, kızarmak (39b-5=4/56), **T**'de 1. *Pişmek (yemek)* (51a-5) 2. *Olgunlaşmak* (6a-2), **TA**'da *bış-/piş-* *Pişmek, kaynamak* (174a/4, 27a/11), **TİKT (M)**'de *bış-* *Pişmiş, yenecek hâle gelmiş, hazır yiyecek* (391a/4), **MM**'de *bış-* (Besin) ısı, kızgın yağ veya kaynar su aracılığı ile yenilebilir duruma gelmek, *pişmek* (3029), **ŞŞÇ**'de *bış-* 1. *Pişmek* (55379) 2. *Olgunlaşmak* (5972) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî pişmek**, 1. Ateşte, fırında veya kaynayan suyun içinde tutulup hamlığı gitmek, yenecek hale gelmek 2. Hususî fırında kızdırılıp lüzumlu kıvam ve sağlamlılığı kazanmak 3. (Meyve) olmak,

olgunlaşmak 4. Ter, idrar veya hararet gibi yakıcı bir su vb.den kızarıp sivilceler çıkarmak 5. *mecazlaşmış* Tecrübe kazanmak, işlerde alışıp acemilikten kurtulmak 6. Hatırlanıp kararlaşmak, karar bulmak **DS**'de kelime, (I) Olgunlaşmak (meyve), (II) Yanmak, (III) Çözölmek, yoluna konmak (II-708) anlamlarında kayıtlıdır.

bişürmek, (bişirmek) (<biş (p-)- + -(T')r (ettirgen)) Radloff (1911:IV-1354), *piş+r* kelimesinin anlamlarını (Uygur, Osmanlı, Çağatay, Kırım) '1. Olgunlaştırmak, kaynatmak, hazırlatmak 2. Bir şeyi düzenlemek, hazırlamak, ayarlamak' olarak kaydeder. Clauson (1972:383), kelimenin yapısını *biş*'in ettirgen şekli, temel anlamını da 'olgunlaştırmak', genellikle 'pişirmek' olduğunu; fakat pek çok farklı anlamda kullanıldığını ifade eder.

Bişmek kelimesinde olduğu gibi pişirmek kelimesi de günümüzde **TS**'de daha önceki 'olgunlaşmak' mecazî anlamına '1. Çalışarak öğrenmek 2. Bunaltacak kadar ısıtmak, yakmak' yeni mecazî anlamlarını ekleyerek anlam dairesini daha da genişletmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Pişirmek {Süçiden olmuş sirke içinde veya süci içinde **bişüreler** bişdükten sonra çıkaralar (Yadigâr. XIV. 94-1), 2) Olgunlaştırmak. {Katı ıssı su mideyi balgamdan yur ve öksürük maddesini **bişürür**. (Yadigâr. XIV. 1-1)

3) Beslemek, geliştirmek.

Nesne bildim deyü **bişürme** heves

Aferiniş sanma budur cümle bes (İs. XIV- XV.)

YED/RN'de *bişürmek* Pişirmek, olgunlaştırmak, **SN**'de *bişir-* Pişirmek (850); *bişür-* 1. Pişirmek (850) 2. Sözüünü ölçüp biçmek (5042), **GN**'de *bişür-* Beslemek (1775), **KT**'de *bişür-* Yakmak, kızartmak (140b-8=18/29), **T**'de *bişir-/bişür-* 1. Pişirmek (yemek) (8b-12) 2. olgunlaştırmak (114b-2), **TA**'da *bişür-/ pişür-* Pişirmek, kaynatmak; olgunlaştırmak (80a/2), **TİKT (M)**'de *bişir-/bişür-* Pişirmek, kızartmak (246a/8), **MM**'de *bişür-* Bir besini, ısıda, gereğince tutarak yenilebilecek duruma getirmek, pişirmek (771); Olgunlaştırmak (3379), **ŞŞÇ**'de *bişür-* 1. Pişirmek (36080) 2. Olgunlaşmak (55295) anlamlarında geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türki**'de *pişirmek*, 1. Ateşte, fırında veya kaynayan su içinde tutup yetecek kıvama getirmek 2. Ateşte ve husûsî fırında kızdırıp yakmak 3. (Meyveyi) kemâle erdirmek

“olgunlaştırmak” 4. Yakmak, yara etmek, sicilceler çıkarmak 5. *mecazlaşmış* Karşılaştırmak, becermek’ olarak geçer. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’nin 5. maddesindeki mecazî anlam, TS’de kayıtlı değildir. TS’de bu anlamın kayıtlı olmaması, kelimenin anlam alanında bir daralmanın olduğunu da gösterir.

bogazla- Sevortyan (1978:169), kelimeyi *boğaz-/boğuz* isminden *-la-* ekiyle oluşmuş *boğuzla-* ‘kesme’, ‘boğazı kesme’; *boğazlanma* ‘öldürülme’ olarak vermiştir.

Aşağıda taradığımız EOT metinlerinde de görüleceği üzere kelimenin temel anlamı ‘*boğazlamak, hayvanı boğazlamak, boğazını keserek öldürmek*’ vb. anlamlarda kayıtlıdır. Kelime günümüzde TS’de *boğazlamak*, ”hayvan veya insanı boğazından keserek öldürmek” anlamı yanında *mecazlaşmış* “gaddarca, kan dökerek öldürmek” anlamında da kullanılır olmuştur.

Kelime FN’de ‘boğazlamak, boğazlayarak öldürmek’

Bulur maksudına ol gice râhı

Bogazlar Şîrûye Pervîz Şâhı (2318)

NH’de *bogazla-* (91a/15), MİVU’da *bogazla-* (22a/10), EATSAKT’ta *bogazla-* (234b/6=122/34), CCK’de *bogazla-* (2981), MT’de *bogazla-* (16a-7), MC’de *boğazlamaK* (92a.9), TM’de *bogazla-* (116b/13), TİKT’te (67b/10) ve KBP’de *bogazla-* (36b/06) ‘bir hayvan veya insanı boğazından keserek öldürmek’ F’de *bogazla-* 1. Öldürmek (9a-3) 2. Kesmek (hayvan) (42b-3) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de *boğazlamak*, yalnızca ‘(hayvan) kesmek’ olarak geçer. DS’de kelime, *boğazlamak / boğaz açmak* biçimlerinde ‘bitki diplerindeki toprağı gevşetmek’ (II-728) anlamıyla geçer.

boş Clauson (1972:376), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “temelde ‘harici kontrole göre olmayan, boş’ (*erlik*’den çok farklı değil) genişlemiş anlamlarıyla ‘dolu’ya zıt olarak ‘boş’ ve ‘sert’e zıt olarak ‘yumuşak’ gibi. Ünlünün orijinal uzunluğu belirsiz; Kâş. her iki şekilde kaydediyor, fakat GB Tkm.de kısa...Orh. T. VIII, Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XIV boş, pek çok terkipte not edilmiş.” Sevortyan (1978: 203), kelimenin anlamlarını ‘1. Boş, dolu değil, meşgul değil, içi boş, yüklü değil, açıklı 2. Boş zaman 3. Doldurulmamış, şarz edilmemiş 4. Egemen, bağımsız 5. Boşanmış (eşler) 6. Dul kadın

7. Boşanma, ayrılma 8. Zayıf, sabit olmayan, gevşek 9. Karakterersiz, iradesiz 10. Beleş, bedava, geri ödemesiz 11. Rezil, iğrenç, korkak 12. Korkak, alçak adam 13. Çirkin yapılmış 14. Cıvıl 15. Tamamen büsbütün' olarak vermiştir. 1. 4. 5. 8. ve 9. anlamların eserlerde en eski anlam olduğunu söylemiştir. Şerbak'a göre en eski şekli, *poş'tur.

Kelime, EOT metinlerinde '(herhangi bir nesnenin içinin) boş olması, dolu olmayan, boş bağlanmamış, boşanmış, eşlerin birbirinden ayrılması, bağlarının kopması' anlamlarında kullanılmıştır. Kâmus-ı Türkî'de kullanım sıklığına bağlı olarak kelime somut ve soyut yollarla anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde TS'de ise kelime, anlam dairesine "1. Verimsiz 2. Anlamsız 3. Habersiz, hazırlıksız 4. Bilgisiz 5. Bir işe yaramayan, yararsız" mecazî anlamları da katarak anlam dairesini bu yönde daha da genişletmiştir.

Kelime **D**'de 'boş, dolu olmayan'

Kapuğa eksüklüg-ile geldük uş

Yüzümüz yokdur elimüz dahı **boş** (89a/1)

KİG'de (101b/4) ve **NH**'de (10b/16) 'boşanmış, nikâh akdi feshedilmiş olan', **HN**'de Boş; *elim boş* Fakir, yoksul (121), **MN**'de Boş, bağlanmamış (316-3), **İM**'de Boş, تنها (285) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 1. İçinde kimse veya bir şey olmayan 2. İçi boş, kof 3. Anlamsız 4. İşsiz, uğrayacağı bir şey olmayan 5. Müşterisiz, kiracısız, tutulmamış 6. Boşanmış 7. Dikkatsiz, gafil, **DS**'de kelime, 'koyunun yahut keçinin böğür etleri dikilip içine üzüm pirinç vs. doldurularak fırında pişirilmek suretiyle yapılan yemek' (II-742,743) anlamında kayıtlıdır.

boya- Clauson (1072:300), *boya-* (<<*bođu-* (?*bođo-*) kelimesinin kökenini **bo:đ*> *boy* kelimesinden getirir. **boy-*, **boz-*, **bod-*. **boz-* ~**bod*. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Boya-*, *boya sür-* ayakkabı temizle-, *cilala-* boya ile çiz- resim yap-, *boya ile kapat-* 2. *Süsle-* 3. *Kirlet-*, *pislet-*' olarak vermiştir. Räsänen, kelimeyle ilgili Moğolca karşılaştırmalar yapmıştır (1978:178-179).

Kelime **CTD**'de ve **Kâmûs-ı Türkî**'de 'boya sürerek veya boya batırarak renk vermek' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *boyamak*, "boya sürerek veya boyaya batırarak renk vermek" anlamı yanında *mecazlaşmış* 'ağır söz söylemek, aşağılamak' 'azarlamak'

anlamlarında da kullanılır olmuştur. **DS**'de *boyamak*, (I) Ağır söz söylemek, aşağılamak (II) Koku ortalığı kaplamak (II-745) olarak geçer.

böl- Clauson (1972:332), kelimenin anlamını '*ayırarak, bölmek, ayırt etmek*' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını *böl-* ve *böle-* başlıkları altında vermiştir. Böl-'ün anlamları; '1. *Ayır-, böl-, parçala-, ayır-, sınırlar koy-* 2. *Sınır koy-, duvar koy-, duvarla çevrele-* 3. *Kır-, parçala- yırt-* 4. *Ayırarak* 5. *Obayı topla-*, *böle-*'nin anlamları; '*ayır- dağıt-, çıkart-*' tır.. Sevortyan, kelimenin en eski biçiminin **bo:l-* olarak vermiştir. Şerbak'a göre **pöl-* (uzun ö sesi)'dür (1978: 214-215).

Taradığımız kaynaklarda kelimenin temel anlamı '*böl-, parçala-*' olarak geçmektedir. Günümüzde **TS**'de kelime, bu temel anlamının yanına '*nifak tokumu sokmak, birliğin bozulmasına yol açmak*' olarak mecazîleşmiş, '*bir niceliği iki veya daha çok eşit parçaya ayırmak*' olarak da terimleşerek anlam dairesini farklı yönlerde genişletmiştir.

Kelime **VG**'de 'bir bütünü parçalara ayırmak, taksim etmek, bölmek'

Tîg-i bürrân idi kesdi kalknı

Geçdi kalkandan iki **böldi** anı (540)

KY'de *böl-* (261), **D**'de *böl-* (80a/1) 'bölmek, iki veya daha fazla parçaya ayırmak', **ŞŞÇ**'de (10169) ve **Bİ**'de *böl-* (1254) 'bölmek, parçalamak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *bölmek*, 'parçalara hisselerine ayırmak; bölük bölük etmek' anlamı yanında '1. Kesmek, ayırmak, araya bir şey koymak 2. Ayırmak, ayrı kısımlar haline getirmek 3. Kesmek, biçmek, iki parça etmek' anlamlarında da kayıtlıdır.

bur(u)n Clauson'un (1072:366-367) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Asıl anlamı '*burun*' (insan ve hayvan için), '*gaga*' (kuş için) vb.; dolayısıyla 'çıkıntı yapan doğal özellik, coğrafi olarak 'burun, zirve' (dağ için); dolayısıyla mecazî '*öndeki -den önceki*' ve önce olan önceki'. Bütün modern şivelerde yaşıyor, fakat bütün anlam dereceleriyle, her yerde değil". M. Erdal (1991:500), kelimenin yapısı için *bur-* fiilinin bu 'buğ, buhar, buğu' isminden +(A)r- ekiyle fiil yapıldığı görüşündedir. Sevortyan, kelimeyi iki ayrı maddede vermiştir: (I) 1. *Burun; kabın burnu, burun deliği, gaga, uç; mum kalıntısı, filiz* 2. *Yüzün burun ve ağız kalıntıları* 3. (mecazî) (coğrafyada) *kıta burnu, köşe* 4. *Hayvan yüzü (surat), domuz burnu surat* 5. *Ön kısım, dağ eteği, öndeki*

boş alan, ön 6. Alanda, önde çıkan 7. (kenenin) dudağı, ayağı 8. (edat fonksiyonunda), Nemeth, bura- 'kokla-' kökünden getirmiş >burun, Bang da Nemeth'in görüşüne katılmış ama ? koymuştur. Ramstedt, bur- 'kokla-' kökünden getirir. Räsänen de iki fiilden bahsetmiştir: Eski Uygur ve Orta Türkçe'de bur- 'kokla-' ve Doğu Türkçesi'nde bura- 'kokla-'tır. (II) 1. Zaman açısından daha önceki zaman, eskiden; çok eski zamanda, önce 2. Önceki, eski 3. Önceden, baştan 4. İleri 5. Çoktandır 6. Bir keresinde 7. 'önceden' anlamında edt fonksiyonunda. Bu anlamda kelime, burun 'organ' temeline dayanır. Mekân (alan) anlamlarına zaman anlamı da katılmıştır. Ünlü Alman Türkolog, Brockellmann *burun* (organ) ve *burun* (önce) anlamlarının homejenliğinden söz eder (1978:260-270-270-271). Tenişev (1997:215), *burun* 'burun, organ ' ve *burun* 'önce' kavramları arasındaki bağlantısının yanlış olduğunu düşünür ve Sevortyan gibi eşgösterenli kelimelerden biri kabul eder. Doerfer (1971:295)'e göre kelimenin kökeni, *bur- 'kokmak''dan gelir.

Kelime **İM**'de 'burun'

biri **burun** biri kulak bil anı

dördüni-de başda kılmış ol ğani (2104)

HN'de *burın* Ön, ileri (5864), **MK**'de 1. Taş, dışarı, burun 2. Burun, uç, **V**'de ve (57a.4), **MM**'de (95) 'burun, üst dudakla alın arasında bulunan, iki delikli ve çıkıntılı yapısı olan solunum ve koklama organı', **HTT**'de 1. Alınla üst dudak arasında bulunan, koklama ve solunum organı [014b/7] 2. Gaga [008a/6] anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, "alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı 2. Bazı şeylerin ön ve sivri bölümü 3. Karanın özellikle yüksek ve dağlık kıyılarda, türlü biçimlerde denize uzanmış bölümü" anlamları yanında mecazlaşmış 'kibir, büyükleme' olarak da kullanılmıştır.

burmak Sevortyan (1978:264-267), kelimenin anlamlarını '1. Bur-, çevir-, döndür- 2. Burgu ile del-3. Dön- (dairesel) 4. Vida sokar gibi sok-, tak- 5. Döndür-, sar-, çevir-, yön değiştir- 6. Dön- (bir yana) 7. (mecazî) atı çevir- 8. (mecazî) bir işi birinin lehine çöz- 9. Yönlendir- 10. Eğ-, bük- 11. Buruş-, buruştur- 12. Ör- 13. Çekip çıkart- 14. Kapat-' olarak vermiştir.

Kelimenin temel anlamı “*burmak, bükmek*”tir. Kelime, TAS’ da hem temel, hem de ‘*sancılanmak, karnı ağrımak*’ yan anlamıyla geçer. Günümüzde TS’de “1. Hadım etmek, iğdiş etmek, 2) Ağza kekre tat vermek, 3) Mide, bağırsak, sancımak” anlamları yanında kelimenin ‘*üzülmek, sıkıntı vermek, strese sokmak*’ biçimlerinde mecazlaştığı da görülür.

Kelime TAS’ta 1. Bükmek, sarmak {Tefin yüzüne tabanca urup tanburun Tefin yüzüne tabanca urup tanburun gûşun **burdılar**

2. Çevirmek, yöneltmek

Kalıp hayran ferid-i dehr ü asra

Revan **burdu** inan şeh râh-ı kasra (Mih. XV. 321)

3. Sancılanmak {Eğer ki pek **burursa** hatmi kaynatıp süzüp içeler. (Mü. Şi. XIV-XV. 115-2), SN’de *bur-* (71) ve IN’da *bur-* (5199), ‘bük- kıvrırmak’, GN’de *bur-* Eğmek, bükmek; *boyun bur-* Boyun eğdirmek (1670), YED’de Bükmek, sarmak, boynu omuza düşmek, T’de *bur-* Buruşturmak, acışmak (113b-6); *ağız bur-* Ağız acımak, ağız ağrımak (86a-11), *göbek bur-* Göbek mahallinde sancı düğümlemek, sancımak (88b-10), TA’da *bur-* Buruk tad vermek (153b/8), MN’de *bur-* Burmak, bükmek; koku vermek (95-21), GT’de *bur-* Bükmek, çekmek; ayarlamak, CTD’de *bur-* Burmak, sarmak, FN’de *bur-* Burmak, burarak öldürmek (4667), GBTBİ’de *bur-* Burmak, sancımak, sancılanmak (208-a/14), KMühim’de *bur-* Sancı yapmak (28b.8), LME’de *bur-* Burmak; mide, bağırsak sancımak (55b/8) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de EOT metinlerinden farklı olarak ‘1. Parmak arasında kıvrırıp koparmak, sıkmak, çimdiklemek 2. Kıvrırıp incitmek 3. Enemek, iğdiş edilmek 4. Delmek 5. Sancıma’ anlamlarıyla da kayıtlıdır. DS’de *burmah*, ‘hayvanların üreme organlarını burarak erkekliğini gidermek’; *burmak*, (I) 1) Darılmak, 2) Kıskanmak, (II) Çevirmek, (III) Hayvanların üreme organlarını burarak erkekliğini gidermek (IV) Sancımak (karın hakkında) (II-801) anlamlarıyla kayıtlıdır.

burış-/buruş- *bur-* fiilinin dönüşlü şeklidir. Radloff (1911:IV-1825), kelimenin anlamını (Osmanlı, Karayim Troki) ‘*burulmak, büzülmek, kasılmak*’ olarak vermiştir. Sevoryan (1978:264-267), kelimenin anlamını ‘*buruşuklar ile kaplanmak, buruş buruş ol-, karış-*’ olarak kaydetmiştir.

Kelime ŞŞÇ’de ‘buruşmak’

Yüzi katran tulugıdur **buruşmuş**

Tudakları inüp gögsine düşmiş (39247)

Kâmûs-ı Türkî’de *buruşmak*, daha çok somut anlamlarda ‘1. Çekilip toplanmak 2. Ütüsü ve düzlüğü bozulup kat kat ve kırma kırma olarak, sölpümek 3. Kuruyup toplanmak, solmak 4. (Dil) ekşi bir şeyden kamaşıp toplanarak çekilmek’ kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *buruşmak*, “düzgünlüğü bozulmak, üzerinde kırışık ve katlamalar olmak; ağızda kekrelilik duymak” somut anlamların yanında *mecazlaşmış* ‘tiksinmek, hoşlanmamak” anlamında da kullanılır olmuştur.

bügüle- Radloff (1911:IV-1885), *büyü+le* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*büyülemek, kehanet etmek*’ olarak kaydeder. Sevortyan’da kelimenin *+le* ekiyle genişletilmiş şekli yoktur; fakat ‘*bükü*’ 1. *Büyü, tulsım, üfleme* 2. *Kâhin, büyücü*’ (1978:293) şekli vardır. ‘*bükü*’ kelimesinin kökenini de **bük-/*büg/*bök-* fiilinden getirmiştir. Budogav’a göre kelime, *bük-* ‘ör-’ fiilinden mecazî anlam yoluyla oluşmuştur.

XV. yüzyıl başlarında yapılmış satır arası **KT**’de ‘büyülemek, gözünü boyamak’ (sehr) Dakı eyittiler: Her ne kim getüresin bize anı, nışan, tâ **bügüleyeseñ** bizi anun-ıla; degülüz, sana inanıcılar. (77b–4=7/132) olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, temel anlamının yanına mecazî bir anlam da katarak anlam dairesini genişletmiştir: **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *büyülemek*, ‘1. büyü ile etki altına almak, efsunlamak, afsunlamak” anlamı yanında *mecazlaşmış* ‘çekiciliği ile etkisi altına almak, birini kendine bağlamak, teshir etmek” anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de *bügülemek* biçiminde ‘büyülemek için suya üflemek’ (II–814) anlamıyla kayıtlıdır.

bürümek, (bürimek) Radloff (1911:IV-1887), *bür+i* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay, Kırım) ‘1. (Kırım) *Kabarcıklar çıkmak, yapraklanmak* 2. *Sarmak, sarmalamak, kaplamak*’ olarak vermiştir. Sevortyan (1978:204-206), *bürü-* (II) kelimesinin anlamını ‘*buruş buruş ol-, kırış-*’ olarak kaydetmiştir.

Kelime, EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘*sarmak, dolamak, kaplamak, bürümek, örtmek*’ olarak temel anlamlarda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de “sarmak,

kaplamak, örtmek, basmak, istila etmek” anlamları yanında, *mecazlaşmış* “çok, güçlü etkilemek” anlamında da kullanılır olmuştur.

Kelime **TAS**’ta ‘örtmek, setretmek, sarmak’ {Bir kanadın kendi üzerine örter ve birisiyle balını ve yüzünü **bürür**. (Delil. XV. 142), **TİKT (M)**’de *bürü-* 1. Örtmek, sarmak (340a/8) 2. Bir hâlin tesiri altına girmek (310a), **TİKT**’te *bürü-* 1. Çevresini almak, kaplamak (103a/10) 2. Sormak, bürümek (57b/9), **KMT**’de *bürü-* Örtmek, sarmak (40^a5), **FN**’de *bürü-* 1. Bürümek, kaplamak, sarmak (6716) 2. (askeri, orduyu) Kuşatmak, sarmak (2621), **Müc.**’de *büre-* Bürümek, kaplamak, sıvamak (18b/1), **ŞŞÇ** *bürü-* 1. Kaplamak, örtmek (5892) 2. Çevrilmek (32390), **RB**’de *bürü-/bürü-* (25b/7) ve **FR/K**’de *bürü-* (30b-8) ‘bürümek, örtmek, kaplamak’, **Kâmûs-ı Türkî**’de *bürümek*, 1. Sarmak 2. Çevresini almak, kaplamak vardır. **DS**’de kelime, 1) Örtmek, kaplamak, 2) Toplamak (II-829) anlamlarında geçer.

büyüklik (<<*bedük*) *büyü-* + *-k* + + + *Il⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1911:IV-1884), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*büyüklik, kocamanlık, yükseklik*’ olarak verir.

Kelime **BH**’de ‘büyüklük’

Büyüklik görünür senden başa uş

Ululuk üzre hiç kılmazam uş (53A/6)

TİKT (M)’de Haşmet, heybet, genişlik (334a/14), **İM**’de *büyükklüg* (1353), **HHT**’de *büyüklik/büyükklük* [011b/14], **ŞŞÇ**’de (33795) ‘büyükklük, büyük olma durumu’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin anlam dairesi, ‘1. Hacimce büyük olan şeyin hâli, irilik 2. Değer ve üstünlükçe çokluk, yükseklik 3. Yaşlılık 4. Genişlik 5. Çokluk 6. Şiddet, fazlalık, güçlülük 7. Kalabalık, gösterişlilik 8. Büyüklük taslama, büyülenme’ olarak somut ve soyut anlamlarla zenginleşerek genişlemiştir. Günümüzde **TS**’de “büyük olma durumu, ululuk” anlamı yanında *mecazlaşmış* büyüklüğe bağlı olarak “büyüklere yaraşır bağışlayıcı davranış” anlamında da kullanılır olmuştur.

büyüt- (<<*bedük*) *büyü-* + *-t* (f.f.y.)) Radloff (1911:IV-1885), *büyü+t* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Kırgız) ‘*büyük yapmak, büyütme, uzatmak*’ olarak verir.

Kelime EOT metinlerinde ‘büyütme, geliştirmek, büyük duruma getirmek’ anlamlarında kayıtlıken **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *büyütme*, “yetiştirmek, bakmak,

terbiye etmek, beslemek, büyük duruma getirmek, genişletmek” anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘abartmak, mübalağa etmek” anlamında da kullanılmıştır.

Kelime **CCK**’de ‘geliştirmek, yetiştirmek, büyüme ve gelişmesini sağlamak’

İdüp terbiyet sen anı dâyimâ

Büyütsen nasîb olsa neşv ü nemâ (1573)

HHT’de *büyüt-* [036a/15], **TİKT (M)**’de *büyüt-* (360b/21) ve **FFANG**’da *büyüt-* ‘büyütmek, çoğaltmak, genişletmek, eskisinden daha büyük hâle getirmek’ olarak geçer.

büzmek Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Buruştur-*, *kırıştır-* 2. *Çek-*, *sık-*, *daralt-* 3. *Katla-*, *topla-*, *aynı yerde topla-*’ olarak vermiştir. Büz- biçimi Anadolu, Türkmen, Azerbaycan, Gagavuz Türkçelerinde varken, bür- biçimi farklı lehçelerde yaygındır. Aslında iki fiil de aynıdır. Bür- kelimesinde *bur-* ve *büz-* şeklinde iki fiil vardır. *bur-~*büz- fiillerinin kendi aralarında köken bağlantısı vardır. Şerbak’a göre kelimenin en eski şekli, **pür-* ‘bağla-, çek-, dik-’tir (1978:294-296).

W. Schott, ilk defa 1843 yılında Genel Türkçe kelime içi ve sonunda z ve ş seslerinin Çuvaş Türkçesindeki r ve l seslerine denk geldiğini tespit etmiştir. Ramstedt, Moğolcanın da Çuvaş Türkçesiyle aynı özelliği taşıdığı anlaşılınca r/z ve l/ş seslerinin aslılığı konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Büzmek kelimesi, r~z ses denkliliğine ait örneklerden biridir. Şöyle ki,bugün Standart Türkiye Türkçesinin yazı dilinde farklı türevleriyle sık olarak kullanılan büz- kelimesi, Kâşgarî’de büz- şekliyle değil *bür-* (1999:IV-125) ‘*büzmek*’ şekliyle geçer. Bugün kelimenin *bür-* şekli DS’de (II) Katlamak, devşirmek (II-828) anlamıyla yer alır.

Kelime **TAS**’ta ‘burmak’ (... Gayet eyüsü oldur. Şimdiki asırda değme tabip bilmez, katı kabızdır mazu gibi, dili **büzer** (Yadigâr. XIV. 60-1), **T**’de *büz-* Büzülüp buruşturmak, kurumak (84b-6) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘toplayıp sıkıkmak, daraltmak’ olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *büzmek*, ‘1. Buruşturarak, sıkıştırarak veya kıvrım yaparak bir şeyin alanını veya hacmini küçültmek, 2. Kısmak’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘kapatmak, dedikodu yapılmasına engel olmak’ anlamında da kullanılır olmuştur.

çalkanmak, (çalkalanmak, çalkalanarak yürümek, çalkanı çalkanı yürümek) Radloff (1905:III-1884), kelimenin anlamını (Osmanlı) *'harekete geçirmek, sarsmak, çırpmak'* olarak vermiştir. Tietze (2002:470), *çalkala-* fiilini farazî bir **çalk-*'a dayandırır, kökü ünsüzle biten fiillerden sonra *-ala-/-ele*, kökü ünlü ile biten fiillerden sonra *-la-/-le-* diminütif-iteratif eki gelir. Çalkanmak, *çalka-* fiilinin reflexivum şekli olarak verir. Räsänen'e (1969:97) göre *çalka-* kelimesi, *çal-* 'vurmak' ile *çayka-* 'çalkala-' fiillerinin birbirine karışması sonucunda oluşmuştur (Tietze, 2002:470).

Kelime EOT metinlerinde 'sarsılmak, çalkanmak, deniz suyunun dalgalanması, karışması' temel anlamlarda kayıtlıken günümüzde **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de '1. Çalkama işine konu olmak, 2. Deniz, göl dalgalanmak' anlamları yanında *'coşmak, haber, söylenti herkesin ağzında dolaşmak, coşkunculuk, hareketlilik içinde bulunmak'* bulunmak anlamlarında mecazlaşmıştır.

Kelime **TAS**'ta 'yerinde duramamak, sarsılmak, (sarsıla sarsıla yürümek)' {Bir zevn – soyu karışık at- getürdiler bindi, gördüler ki **çalkanur** gene indi, dedi ki, sana bu çalıklığı öğredene Tanrı öğretmesin dedi. (Hay. XV. 24), **GN**'de *çalhan-* Deniz, su vb. dalgalanmak (39), **HHT**'de *çalkan-* Ağızda bulunan suyu karıştırmak [011a/4], **D**'de Dalgalanmak (110b/9), **FM**'de *çalkan-* Çalkanmak, yerinde duramamak; sarsılmak, **TİKT**'te *çalkan-* Sallanmak, sarsıla sarsıla yürümek (90b/4), **ŞŞÇ**'de *çalkan-* 1. Sallanmak, sarsılmak (33104) 2. Çalkanmak, yerinden oynamak (35689), **DS**'de Üzülmek, darılmak (III–1057) olarak kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak kelimenin '1. *Yürürken iki yana sallanmak* 2. *(Yumurta) bozulmak, cılk olmak'* anlamları da vardır.

çamır Doerfer-Tezcan, kelimenin kökenini < *çam-mur*: < **çam-* fiilinden getirmiştir (Eren, 1999:78). Radloff (1905:III-1939), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) *'toprak, çamur, dip çamuru'* olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'çamur'

Denn (Ar.): ü hunbe (Fa.): küp, çanak adı: zükend (Fa) ükus'a (Ar.)dır

Serb (Ar.) ü pih (Fa.): iç yağının mânası, **çamır**: tıyn (Ar.) ü lûş (Fa.) (Naz. Cev. XVIII-XIX. 65)

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de *çamur*, “su ile karışıp bulaşık içine batılır duruma gelmiş toprak, balçık 2) *halk ağzında* Yapı işlerinde kullanılan çeşitli malzemeden oluşmuş harç” anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘sataşkan, çevresini tedirgin eden, sulu, arsız (kimse)’ anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki mecazî anlam kayıtlı değildir. Bu sebepten kelimenin anlamındaki *mecazlaşmanın* çok yeni olduğunu söyleyebiliriz. **DS**'de kelime, (I) Çamur (III-1065) temel anlamıyla kayıtlıdır.

çaylak Radloff (1905:III-1828), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Atmaca kuşu* 2. *Galivaç*→ *Farsça, çaylak (şuhā* → *Arapça* 1. *Şahin* 2. *Çaylak, hadāe*→ *Arapça çaylak, ğal*→ *Arapça çaylak* 3. *Yüzsüz, arsız fakir* 4. *Eskide dönemdeki memur* 5. *Cimri kişi*’ olarak vermiştir. Eren kelimenin biçimini, *çay+ -lak* olarak vermiştir (1999: 82). Ancak çay kelimesinin anlamını vermemiştir. Muhtemelen *çaylak* kelimesindeki *çay*; ‘dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu’ anlamındaki kelimedir. Kelime, Tatar Türkçesinde (Üseyinov, 2005:296) çaylak, ‘*çaylak, kara çaylak*’ anlamı yanında ‘*bir nehrin kurumuş yatağı*’ anlamında da kullanıldığı kaydedilmiştir. +*LA²k*, M. Erdal (1991:89-90)’ın ifade ettiği gibi Eski Türkçede isimden isim yapma eki olarak, hayvan adları özellikle de kuş adları yapan bir ektir. Ayrıca Erdal, *kırgıy atmaca* ve *kızıl çaylak* ile karşılaştırınız diyerek türlerine de yönlendirir.

Kartal, atmaca, şahin gibi yırtıcı kuş ailesinin üyesi olan *çaylak*, ağır gövdeli bir kuş olduğundan, yavrularına, uçmayı öğretmesi çok uzun sürer ve dikkatsiz olduğu için de sık sık yavruları yere düşer. Çaylak yavrularının uçmayı öğrenmekteki bu acemilikleri ve deneyimsizlikleri bugün halk arasında metaforik olarak *acemi çaylak* toy, tecrübesiz, deneyimsiz, olgunlaşmamış’ deyimimize kaynak olmuştur. Devellioğlu da *Türk Argo Sözlüğü*’nde (1959:76), ‘tecrübesiz, deneyimsiz’ anlamındaki *çaylak* kelimesini, *acemi çaylak* kelimesinin kısaltılmışı olarak verir.

Kelime **MT**'de ‘çaylak kuşu, yırtıcılardan çengel gagalı bir kuş türü’ {bir **çaylak** çalup hevâya düğdi heme bukez ev harâb olub ...(11a-2), **HHT**'de Yırtıcılardan, uzun kanatlı, çengel gagalı, tavuk büyüklüğünde bir kuş [049a/15] olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, ‘1. Bir tür avcı kuş 2. *mecazlaşmış Fırsatçı aç gözlü*’ olarak geçer. Günümüzde **TS**'de “*zoololoji* yırtıcılardan, uzun kanatlı, çengel gagalı, küçük kuşları ve fare gibi zararlı hayvanları avlayan, tavuk büyüklüğünde

bir kuş” anlamı yanında somuttan soyuta geçerek *mecazlaşmış* “toy, deneyimsiz, acemi (kimse)” anlamında da kullanılır olmuştur. **DS**’de *çaylah*, Çaylak; (II) 1. Boynuzlarının arası çok açık olan hayvan 2. Bacaklarının arası açık olan at (III) Sözünde durmayan (kimse) (III-1097) anlamlarında geçer.

çeyan (<<*çağan*) Radloff (1905:III-1852), *çayan* kelimesinin anlamlarını ‘1. (Çağatay) *Akrep* 2. (Osmanlı) *Kertenkele, kırkayak*’ olarak vermiştir. Clauson’un (1972:403) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: ‘akrep’, bazı fonetik değişikliklerle *çayan/çıyan* olarak kaynaklarda geçer. SW XX Anat. *çayan* hala ‘akrep’ anlamındadır; fakat Osm. *çıyan*’nın şimdiki anlamı ‘kırkayak’ ve Arapça ‘*aqrab* (akrep) için kullanılmaktadır. Orta Türkçede *çağan* olarak geçen kelime, Eski Kıpçak Türkçesinde de *çayan* ve *çıyan* olarak ikili bir kullanımla karşımıza çıkar. Kelimenin ilk hecesindeki –a-’nın –ı-’ya çevrildiği görülmektedir. Eren (1999:91) yaptığı araştırmaların sonucunda Türkçede birinci hecedeki /a/’nın /ı/’ya çevrildiğinin başka örnekleri olduğunu da saptamıştır.

Kelime **TAS**’ta ‘çıyan’ {Kabrine üç yüz kapular açalar, her birinden dürlü dürlü yılanlar ve akrepler ve **çeyanlar** gireler. (Cinan. XV. 124) olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**’de *çıyan*, ‘1. Büyük ve derisi sert, kısa ayaklı ve koyu renkli bir çeşit kırkayak 3. Hain, sözüne ve işine güvenilmez’ olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *çıyan*, “çok ayaklılardan, sarımtırak renkte, zehirli böcek” anlamı yanında *mecazlaşmış* “hain” anlamında da kullanılır olmuştur. **DS**’de *çıyan*, ‘meyvelerde olan kurt’ (III-1249) olarak geçer.

Ayrıca kelime günümüzde **TS**’de sarı saçlı veya sarışın kimselerin ifadesinde *sarı çıyan* ‘sinsi, hain sarışın kimse’ şeklinde de kullanılmaktadır. Çoğu zaman da **TS**’de *sarı çıyan* tamlamasında *sarı* kelimesinin birinci unsurunun atılmasıyla ikinci unsurun onun anlam yükünü üstlenmesiyle *eksiltme (ellipsis)* dediğimiz anlam olayı gerçekleşmektedir.

çiğ (<*çig*) Radloff (1905:III-2113), kelimenin anlamını (Osmanlı, Çağatay) ‘*pişmemiş, olgunlaşmamış, işlenmemiş mesela; çiğ adam ‘tecrübesiz, ağır adam; çiğ çiğ yemek ‘büyük düşmanlık göstermek’*’ olarak verir.

Kelime **EOT** metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**’de hem ‘(herhangi bir nesnenin) *çiy, pişmemiş, ham, az pişmiş*’ biçiminde somut; hem de ‘*olgunlaşmamış, ham, idmasız*’

anlamlarında soyut olarak kullanılmıştır. Günümüzde TS’de kelime daha önce kazandığı soyut anlama ‘*yersiz ve yakışsız; yaşının gerektirdiği görgüye ve olgunluğa erişmiş olmayan (kimse)*’ anlamlarını ekleyerek anlam dairesini mecazî yönden daha da genişletmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘talimsiz, idmansız’ {El-iktizabü [Ar.]: Yaranmadık ham ve **çiğ** davara binmek. (Terceman. XV. 108–2), **T**’de Çiğ, pişmemiş (39a–11); *çiğ ebrişim* ‘çiğ ipek, ham koza’ (57a–1), **TA**’da *çig* Çiy, ham (231b/3), **ŞŞÇ**’de ‘pişmemiş’, ‘*mecazlaşmış olgunlaşmamış, ham, tecrübesiz*’ (9569), **RB**’de Ham yer, ekilmemiş alan (22a/11), **İM**’de Çiğ (440), **Bİ**’de 1. Çiğ (1082) 2. Taze (1303) anlamlarında kayıtlıdır. **DS**’de kelime, (I) 1) Yağ çıkarmak için biriktirilmiş çiğ süt, 2) Çiğ sütün büyük kaplarda pıhtılaşması, 3) Çiğ sütün üzerinde meydana gelen yağ tabakası, kaymak, 4) Çökelek yapılmak için ayrılarak kendi kendine ekşimeye bırakılan çiğ süt, (II) Oğlak ağılı, (III) Ekmek sepeti, (IV) Kamıştan örülmüş sergi, (V) Köylerde süt süzmeye yarayan, bir iki metre uzunluğunda yaprakları dikenli ve üst tarafında haşhaş başı gibi yuvarlak bir başı olan ot türü, (VI) Çift sürerken pulluk veya saban değemedi kalan yer (III–1205,1206) anlamlarında kayıtlıdır.

çiğne- Radloff (1905:III-1827), kelimenin anlamlarını (*Altay, Teleüt, Çağatay, Tarabin, Kırgız, Karaim Trocki*) ‘1. *Çiğnemek* 2. *Çiğnemek, mazg u mesk etmek (ağızda çiğnemek, ezmek, ısırarak, kırmak, yençmek, ayaklar altına almak, çeynemek, depmek)*’ olarak vermiştir. Sevortyan’da (1980:5-7), *çiğne-* kelimesi yoktur, onun yerine eş anlamlısı *gev-* fiili vardır ve anlamları da şöyledir: *(II) gev-* ‘1. *Çiğne- sakız çiğne- sert bir şeyi çiğne- dişsiz çiğne-, zorla yemek; kesmemek (makasa hakkında)* 2. *Kemir-* 3. *(ikincil) Anlaşılır konuş-, düşünerek* 4. *Söylememek (söz) (Brockelmann); (III) gevir-* *Çiğne-, geniş getiren hayvan gibi ses çıkar-; (IV) geviş- Sakız çiğne-’.* *gev-* fiilinin *gev* ‘sakız’ ismi de vardır. Kelimenin kökeni **keb- ~ *keb-* köküdür. Buradan *kev/gev ~ kev-/gev-* türemiştir. Nemeth’e göre **keb- ~ *kev- ~ *kem-*; *Bang’a göre *kâb ~ *kâp.* Tietze (2002:502), *çiğne- / çiyne-* kelimelerindeki *patlayıcı /g/* sesinin *yarı ünlü /y/* sesine yaklaşmasıyla en geç 18. yüzyılda *yarı ünlü /y/* sesiyle *sızıcı /ğ/* sesi arasındaki farkın unutulmaya başlandığını, yazıdaki bu çift imkânın birbiriyle aynı yazılan fakat manaca farklı olan kelimelerin karıştırılmaması için kullanıldığını ifade etmiştir.

E. Kaya Gözlü, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinlerinde Geçen İki Terim Üzerinde Bazı Tespitler: Çiğnemek ve Çeynemek” başlıklı makalesinde *çiğnemek* kelimesinin bugüne kadar gerek tıp tarihçileri, gerekse dilciler tarafından yayımlanan çalışmalarda *çeynemek* kelimesi zannedilerek hem metin çevirilerinde ve hem dizinlerde yanlış anlamlandırıldığına dikkat çeker. Taradığı tıp metinlerinde *çeynemek* terimi; ‘*çiğnemek, ağza alınan bir şeyi dişler arasında ezme, öğütmek anlamı yanında çeşitli hastalıkların yanı sıra, özellikle mide bulantısı ve kusmaya karşı önerilen bir tedavi şekli*’; *çiğnemek* terimini ise bir terim olarak ‘*vücut kırıklığı, kırgınlık*’ anlamında kullanıldığını ifade eder. Ayrıca Bugün Türkiye Türkçesinde *çiğnemek* kelimesinin Eski Oğuz Türkçesindeki karşılığı *çiğnemek* değil, *çeynemek* olduğunu ifade ettikten sonra yapılan çalışmaların sözlük ve dizin kısmını hazırlarken bağlama bakılarak anlamlandırma yapmanın gerekliliğine bir kez daha değinir.

Kelime FN’de ‘çiğne-, ayağıyla bas-‘

Gelicek halkı **çignerdi** giderdi

Kimin basardı gayet zecr iderdi (6365)

T’de *çeyne-/ çeynemek* Çiğnemek, ezme (23a–4/48a–9), **ŞKM**’de *çeyne-*, **KMT**’de *çeyne-* (81^b11) ve **PN**’de *çeyne-* (31a/07) ‘çiğnemek, diş ile ezme, öğütmek’, **Kâmûs-ı Türki**’de EOT döneminde ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *çiğnemek*, “1. Ağza alınan bir şeyi dişler arasında ezme, öğütmek 2. Ayağı veya tekerleği altına alarak ezme” temel anlamların yanında “1. Sayılması gereken bir şeyi saymamak, itibar etmemek, ayaklar altına almak 2. Egemenliği altına almak, hükmetmek” mecazî anlamlarda da kullanılarak anlam dairesini bu yönde genişletmiştir. **DS**’de kelime, *çiğnemik* biçiminde ‘ağızda çiğnenip çocuğa verilen yiyecek’ (III- 1211) ve ‘çiğnemek’ olarak somut anlamlarda kayıtlıdır.

çizi, (cizi) (*çiz-* (Tietze, 2002:441) + +I^A (*f.i.y.*)) Radloff (1905:III-2148), sözlüğünde kelimeyi, (Osmanlı) *çiz+i* > = *çizik* ‘*çizgi, şerit*’; *çizik* = *çizi* ‘sınır’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘çizgi’ {Mendel (Fa.): Cin dericilerin daire **cizisi** (Caf. XVI. 157-2), **Mes. Mur**’da Çizgi, doğru yol, **RB**’de Tarh, karık (39b/2) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘1. Gerk kalemlerle çizilmiş, gerekse oyularak veya kabartılarak sıra, iz 2. Bir noktadan hareket edilerek çizilen şekil 2. İki şeyi birbirinden ayıran sınır’ anlamlarında

somut olarak anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de bu somut anlamları yanına 'tutum davranış' *mecazî* anlamını da ekleyerek anlam dairesini soyut yönde genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Tohum ekmek için pullukla açılan yer, karık, 2) Sınır belirtmek için iki tarla arasına çekilen çizgi, 3) Tarlada suyolu (III-1252, 1253); bahçede sebze dikilen küçük ölümler (XII-4480) anlamlarında geçer.

çürük (*çürü-* + *-k* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-2124), *çirik* kelimesinin anlamlarını '1. (Teleüt) Çürük, çürümüş 2. (Osmanlı) İrin, kir, pislik olarak verir.

Kelime **HN**'de 'çürük çürük fikrüm Çürük düşüncem; çürük fikrüm Çürük düşüncem'

Yüzüm kara saçum ag u suçum bol

Çürük fikrüm yolum sag u yönüm sol (123)

TM'de Çürük, çürümüş (34b-2), **MNHS**'de Bozulma, sağlıksız olma, çürük bozulmuş (74a.4), **MŞV**'de Sağlam ve dayanıklı olmayan (9b/07) **AK**'ta Uygunsuz, batıl, reddedilmiş (59a.1318), **FFANG**'da Çürük, çürümüş, bozuk olarak geçer. Kelime, taradığımız kaynaklardaki anlamlarından da anlaşılacağı üzere EOT döneminde *mecazî* anlamlar kazanmaya başlamıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve günümüz **TS**'de yukarıdaki somut anlamlara '*alınmasından ümit kesilmiş, bataklık; vurma veya sıkıştırma yüzünden vücutta oluşan mor leke*' somut anlamlarını ve '*sağlam bir temele veya kanıtlara dayanmayan; sakat*' *mecazî* anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini kullanım sıklığına paralel biçimde genişletmiştir.

dad Radloff (1905:III-1638), kelimenin anlamını (Çağatay, Kırım) '*tat*' olarak verir. Sevortyan (1980:162-164), kelimenin anlamlarını '1. *Tat, tat duyusu* 2. *Tatlı, şeker* 3. *Giyecek* 4. *İçecek (ayran, kırmızı, ekşi süt)*' olarak kaydetmiştir. Kelimenin ilk tarihî metinlerden Kâşgarî'de ve Kutadgu Bilig'de kaydı vardır. Räsänen, kelimenin kaynağını eski Uygur Türkçesine dayandırır (1980:162-164).

Kelime **TAS**'ta 'tat, lezzet' {Uyanıcak ağzın **dadı** eyü ola. (Hazain. XV. 21-1), **HN**'de Tat, zehir (49), **SN**'de Tat, lezzet (1216), **TA**'da (11a/1), **ŞKM**'de *tad* (14b/3) ve **Bİ**'de (386) 'tat, lezzet' olarak temel anlam da kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *tat*, '1. Tatlılık 2 Bazı çizimlerin tat alma organı üstünde bıraktığı duyum' anlamları yanında

mecazlaşmış ‘hoşa giden durum, lezzet, zevk, tatlılık, şirinlik’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) Tat, lezzet (VI–1316) olarak temel anlamıyla kayıtlıdır.

dadan- Radloff (1905:III-11640), *dada+n* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*tatmak, lezzet duymak, celbedilmek, alışmak*’ olarak kaydetmiştir. Sevortyan (1980:164), kelimenin yapısını, *da:t* isiminden türediğini *-(a)n-* ekiyle oluşmuş bir fiil olarak vermiştir. Ayrıca kelimeye *dada-* fiilinin *-n* ekiyle oluşmuş dönüşlülük biçimiyle de bakılabileceğini eklemiştir. Anlamlarını da ‘1. *Tat-, tadına bak-* 2. *Alış-, öğrenip alış-* 3. *Alışkanlık oluşmak*’ biçiminde kaydetmiştir.

Sevortyan, sözlüğünde *dadan-* kelimesinin ‘musallat olmak’ anlamını tespit edememiştir. Aşağıda taradığımız kaynaklarda kelimenin bu anlamını tespit ettik.

Kelime **FN**’de ‘bir şeyi alışkanlık haline getirmek’

Meger döl almağa tutmuşıdı yurd

Kuzusına **dadanmış** bir yaman kurd (5999)

GRT’de *tadan-* (2497), **ŞŞÇ**’de *tadan-* (44117) ve **Kâmûs-ı Türkî**’de *dadanmak*, ‘bir şeyin tadını tadıp alışmak, lezzetini alışkanlık kazanmak, tutkunu olmak musallat olmak’ olarak temel anlamda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *dadanmak*, ”tadını aldığı, hoşlandığı bir şeyi sık sık istemek” temel anlamı yanında *mecazlaşmış* “yarar, çıkar amacıyla veya alışkanlıkla bir yere sık sık uğramak, abone olmak” anlamında da kullanılır olmuştur. **DS**’de kelime, *dadanmah/dadınmak* biçimlerinde ‘alışmak’; *dadanmak* biçiminde ‘hazırlamak’ (IV–1319) olarak geçer.

dadmak, (datmak) (< **tāt-* ‘*tatmak*’ (Tekin, 1975:254) Radloff (1905:III-1638), kelimenin anlamlarını ‘1. *Tatmak, tadını almak* 2. *İhtiyaç hissetmek, çekmek* 3. *Uğramak, duçar olmak*’ anlamlarında kaydetmiştir. Sevortyan (1980:162-164), kelimenin anlamlarını ‘1. *Tadına bakmak, tatmak, yemek* 2. *Tadına uy-, tadı beğen-, farklı tadı ol-, lezzetli ol-* 3. *Tatlılaşmış* 4. *Yemek yemek, biraz yemek ye-* 5. *Matruz kal-, uğra-, geçir-, ye-*’ olarak vermiştir.

Kelime, EOT metinlerinde hem ‘(herhangi bir şeyin) *tadına varmak, tadının nasıl olduğunu anlamak, tatmak*’ somut temel anlamda hem de ‘*çekmek, düçar*’ olmak şeklinde mecazî anlamda kullanılmıştır. Kelimenin gerçekte mecazîleşmesi EOT

döneminde başlamıştır. Günümüzde **TS**'de *tatmak*, “dil yardımıyla bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak” temel anlamı ve ondan genişleyen “bir şeyden az miktarda yemek veya içmek” anlamı yanında *mecazlaşmış* ‘bir duruma uğramış olmak; duymak, hissetmek” anlamlarında da kullanılır olmuştur.

Kelime **TAS**'ta ‘tاتمک’ {...Dadı şöyle ola kim **dada** beğene, ekşi olmaya. (Hazain. XV. 34-1), **SN**'de *dad-/tad-* (3), **TA**'da *dad-* (172a/12) ‘tاتمک, tadına bakmak’ olarak temel anlamlarda kayıtlıdır. **TİKT (A)**'da *tat-* 1. Tاتمک, yemek (62a/21) 2. Çekmek, düşar olmak (55a/6), Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki anlamlarından farklı olarak *mecazlaşmış* ‘denemek, tecrübe etmek’ anlamı da kayıtlıdır. Bu mecazî anlamın **TS**'de kayıtlı olmaması, kelimenin anlamının daraldığını da gösterir. **DS**'de kelime, ‘tاتمک’ (IV–1320) temel anlamıyla geçer.

dalaşmak (talaşmak) *tala:*’ın işteş şeklidir, modern şivelerin hepsinde yaşıyor. Clauson (1972:502), Osm. XV-XVI’daki kullanımı için “*dalaş-* (bir kere *talaş-*) ‘tartışmak’ anlamını vermiştir. Sevortyan (1980:135), kelimenin anlamlarını 1. a) *Dalaş-* (hayvanlar, köpekler hakkında) b) *Kapış-, dövüş-, savaş-, mücadele etmek, dalaş-* c) *Şımararak dalaş-, şakasına dövüşmek* d) *Bir şey için rekabet et-* e) *Davalaş-, iddalaş-* 2. *Tartış-, münakaşaya gir-, becelleş-, çatış-, bozuş-, didiş-, kavga et-, söğüş-, çekiş-, cedelleş, hırlaş-, itiraz et-* 3. *Çabala-, çalışıp çabala-, uğraş-, zahmet göster, heveslen-, muvaffak ol-* olarak vermiştir. Kelimenin yapısını da *dala-* fiilinin işteşlik biçimi olduğunu, **dal* isminden –a eki ile oluşmuş fiil olarak vermiştir. Ancak bu *dal* ismin semantiğini belirlemek için yeterli malzemenin olmadığını söylemiştir.

Kâşgarîde kayıtlı olmayan kelime **TAS**'ta ‘dögüşmek, çarpışmak’

Dolaşuben gördüğünü söğmeye

Dalaşuben irdüğünü döğmeye (Ruşeni. XV. 106)

SN'de *talaş-* 1. Dalaşmak (4539) 2. Isırmak, kapmak (4757), **MT**'de *talaş-* (43b–7) ve **MN**'de *talaş-* (255–6) ‘dalaşma, dalaşmak’ olarak geçer. **DS**'de Oynaşmak (IV–1339); Sataşmak, söz atmak (XII–4482) olarak kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, daha önce genelleşmiş olan ‘*dövüşmek, çarpışmak*’ anlamını özelleştirerek ‘köpekler (için) boğuşup birbirini ısırmak’ anlamına geçmiştir. Bu anlam yüküne sonradan ‘ağız kavgası etmek’ *mecazî* anlamını da eklemiştir.

dalda Sevortyan (1980:138-139), kelimenin anlamlarını ‘1. Rüzgardan korunmuş yer, tenha yer, yağmur, soğuk, kardan korunmuş kuytu yer 2. Sığınak, pusu, gölge, balkon, teras, korunak, destek, yardım, himaye 3. Gizlice 4. Arka kısım (başın, herhangi bir nesnenin), arka taraf’ olarak vermiştir. Kökenini de dal ‘sırt, arka’ ismine bulunma hâl ekininin getirilmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir. Ayrıca Sevortyan’a göre kelime, Türkçeye Moğolcadan erken girmiş kelimelerden biridir.

Kelime **TAS**’ta ‘gölge, saye’

Dağlar sindi tepeler **daldasın**

Büyüdü tepeler ne dağlar oldu (P.S. Ab. XVI-XVII. 67)

Bİ’de Dulda, gölge (1025) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *dulda*, ‘yağmur, güneş ve rüzgârın etkileyemediği gizli, kuytu yer, siper’ temel anlamı yanında *mecazlaşmış* ‘esirgeme, koruma, himaye’ anlamında da kullanılır olmuştur. **DS**’de kelime, (I) 1) Yağmur, güneş ve rüzgârın etki yapamadığı gizli, kuytu yer, kenar, saklanılacak yer, ağaç, bina gölgesi, gölge, 2) Yörüklerde, çalı çırpı ile çadırlarının önünde daire şeklinde çevirdikleri yer, (II) Koruma, esirgeme, himaye (IV–1341) anlamlarında geçer.

darlık (*dar+* (< **tār* ‘dar’ (Tekin, 1975:254))+ + *l⁴k* (i.i.y.)) Sevortyan, *dar* kelimesinin anlamlarını ‘1. Dar 2. Dar yer 3. Sıkışık; daralmış, ince 4. a) Darlık; sıklık b) Zor durum, sıkışık durum; güçlük, ihtiyaç 5. Yetersiz; sınırlı; ihtiyaç 6. Zor, zorlukla, ihtiyaç 7. Cimri, pinti, dar kafalı 8. İmrenen (gözler hakkında), gıpta eden 9. Karanlık, tarik, hoş, hüznü, yaşlı 10. Tasa, yas, adaletsizlik’ olarak vermiştir. 4.b. ve 10. maddedeki anlamlar mecazîdir. Doerfer, kelimenin en eski şeklini **tār* olarak verir. *tār*, *dār* ve *tar* kelimeleri hakkındaki en geniş bilgi Räsänen’de vardır (1980:146-147).

Kelime EOT döneminde kelime hem ‘bir yerin dar olması, dar yer, (vücut) kanalının dar olması’ gibi temel anlamıyla hem de ‘iç sıkıntısı, cefâ’ gibi mecazî anlam da kullanılmıştır. Kelime **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de daha önceki mecazî anlamına ‘geçim zorluğu’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini mecazî yönden genişletmeye devam etmiştir. Kelime **EATSAKT**’ta ‘darlık’ {Kaygurma anlar üstüne **darlık** içinde (270b/2=027/70), **ETSAKT**’ta *darlık eyle-* Sıkıntı vermek, sıkmak (238b/1=022/178), **TA**’da *darlık(ğ)* Bir kanal veya yolun normal dışı bir biçimde daralması (52a/9), **MŞ**’de

tarlık(g) Darlık, dar yer (72b/13), **KT**'de *tarlık* 1. Sıkıntı (70a-5=7/2) 2. Güçlük (244b-3,4=48/17), **TİKT**'te *tarlık* Sıkıntı, güçlük (65a/1), **MŞV**'de *mecazlaşmış* Geçim zorluğu (2a/15), **MŞV**'de *tarlık* Sıkıntı, cefâ (16b/04) olarak kullanılmıştır.

deli, (delü) (< **tēlü* ‘*deli* (Tekin, 1975:265)) Clauson (1972:491) kelimenin yapısını **tālig*> *tāli* vs. olarak kaydetmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Çıldırılmış, akılsız, divane, deli, akıldan olmuş* 2. *Çılgın, bön* 3. *Saf, anormal, tuhaf, enayi, divane* 4. *Aptal, saf* 5. *Zekâsız, düşüncesiz, fikirsiz*, 6. *Ateşli (insan)* 7. *Zıpır (delişişek)* 8. *Cesaret, yaramazlık* 9. *Zorla, güçlükle* 10. *Atlarda kuduz hastalığının adı* 11. *Bozulmuş, kötü, kem* 12. *Dürüs, açık, samimi*’ olarak vermiştir. Yapısını da *del-i/del-ü*; **tel-/del-* eski fiil biçimlerinden türemiş olarak vermiştir. Doerfer kelime için alıntı demiş; ama bunu ispatlayamamıştır (1980:214-215).

Kelime EOT döneminde temel anlamının yanında mecazî anlam/lar kazanmaya başlamıştır. Günümüzde TS’de bu mecazî anlamın yanına ‘*bir şeye, bir kimseye aşırı derecede düşkün; davranışları aşırı ve taşkın olan (kimse) çılgın*’ anlamlarını da katarak anlam dairesini genişletmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘zorlu, azgın, korkunç surette’ {Kara pusarik **deli** kopsa. (Dede. XIV. 141), **MM**’de *Deli*, aklını yitirmiş mecnun; (*mecazlaşmış*) davranışlarında aşırılık ve taşkınlık bulunan *çılgın*, **BH**’de *delü* (54A/12), **MK**’de *deli* ve **FFANG**’da ‘*deli, aptal, çılgın, aklını kaybetmiş*’ olarak geçer. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin TS’den farklı olarak kelimenin ‘1. *Her şeyin yabanisi, terbiye edilmemişi, sert ve zararlısı* 2. *Delil*’ anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların TS’de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, *deli/delce* biçimlerinde ‘bir bitkinin kılçıklı olan tohumu, delice’ (1410) olarak geçer.

del- Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Del-,deş-, matkap ile del-, burgulamak* 2. *Deş-, aç- (çıbanı)*’ olarak vermiştir. *del-* kelimesi, eskiden beri kullanılırken, *deş-* DLT ve KB’den beri kullanılır. Kelimenin kökenini *tel-in-* ‘dönüştürücü biçimi’dir. Eski Uygur Türkçesinden ‘*açıl-, çatlayarak açıl-, aralıklan-*’ anlamlarında kullanılıyor. Eskiden *telin-* kelimesinin kullanım alanı genişti. Şimdi ise bu kelime, Oğuz, bazı Kıpçak şivelerinde ve Tofalar’da vardır (1980:195-186).

Kelime **GT**'de 'yarmak, delik açmak' {Gönül serâçesini gözyaşı elmâsı-la **delerdüm** (3b-4), **FN**'de *del-* (685), **TİKT (M)**'de *del-* (433a/13), **HHT**'de *del-* [020a/2] 'delik açmak, bir engelde gedik açarak ötesine geçilir hâle getirmek, açmak', **TİKT**'te *del-* 1. Yarmak, gedik açmak (153b/16) 2. Bir şeyin içine delik açmak, bir yandan bir yana geçer duruma getirmek (64a/4) olarak temel anlamlarda kayıtlıdır. Bu temel anlam **Kâmûs-ı Türki**'de 'bir şeyin içine delik açmak, bir yandan bir yana veya yalnız bir yanda gedik ve çukur açmak' biçiminde devam eder. Günümüzde **TS**'de yukarıdaki temel anlamın yanında *mecazlaşmış* "incitmek" anlamında da kullanılmıştır.

deñiz Clauson (1972:527), *teñiz* kelimesini şöyle açıklamıştır: Kelime, gerçekte "XI yüzyılda *talı:y*'un yerine kullanılır olmuştur. Bu tarihten itibaren gözden kaybolmuş, Kelime, orjinalinde muhtemelen herhangi bir 'büyük deniz', statik, bir göl veya hareketli, büyük nehir gibi. Daha sonra özel olarak ve sonunda yaygın şekliyle 'deniz'. Ar. al-bahr'daki anlam belirsiz olduğu için kelimenin anlamının tam gelişimini takip etmek zordur. *teñiz* ve *kö:l* kelimelerinin arasındaki farkı da tespit etmek zor, yalnızca ikincisi birincisinden ebat olarak daha küçüktür. Kelime, GB. Az.de *deniz*; Osm. Tkm.de *deniz* biçiminde yaşıyor". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Deniz 2. Okyanus 3. Denizde dalgalanma, dalgalar 4. Göl 5. Nehir'; anlamını da 'sular alanı' olarak vermiştir. Devamında da bazı Türkologların da köken açıklamasına yer vermiştir: Budagov, Tsenker'e göre kelimenin eski şekli 'tengi'dir. Doerfer" göre sondaki -z- çoğul ekidir: *täj (göl, çay, nehir) +-(i)z* (1980:194-195).

Clausonun da ifade ettiği gibi kelime, başlangıçta "büyük su" gibi genel bir anlama sahipken sonraki dönemlerde yalnızca "deniz" anlamını kazanarak anlamında bir daralma hatta bir özelleşme durumunu yaşamıştır (Arslan-Erol, 2008:125). EOT döneminden günümüze kadar ki, anlam gelişimine baktığımızda kelime mecazî anlamlarla anlam boyutunda genişlemelerin yaşandığı görülür.

Kelime, EOT döneminin sonlarında yazılan metinlerde mecazî anlam/lar kazanmaya başlamıştır. Bu mecazîleşme durumu **Kâmûs-ı Türki**'de 'geniş'; **TS**'de '1. Geniş alan; 2. Sınırsız genişlik, çokluk, yoğunluk' anlamlarıyla devam devam etmiştir. Ayrıca günümüzde **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'den farklı olarak 'aydaki düzlükler' anlamı da vardır. Kelime **BL**'de 'deniz' {selindi FASL **deñiz** (42a-7), **BHMİH**'de Deñiz (Kâş., Caf. Müh. Houtsma, Ettuhfe, Kom, teniz; Dede deniz) (23: 22; 80: 18, 22),

FN'de (*düz ve mecazlaşmış anlam*) Deniz (7376), **TİKT (M)**'de 1. Deniz (231b/16) 2. Geniş, engin (300b/9), **GRT**'te Deniz; geniş alan, sınırsız genişlik (112), **MK**'de ve **İM**'de (482) 'deniz', **KT**'te Deniz (12a-6=2/164); *deñiz kırañı* Deniz kenarı, sahil (149a-2=20/38), **F**'de Mana ve değer bakımından alabildiğine genişlik (61a-4) olarak geçer.

depelemek (**tēp-* 'depemek, kımıldamak, harekete gelmek' (Tekin, 1975:265)) Sevortyan'da (1980:197), *depele-* kelimesi kayıtlı değildir. Ancak aynı kökten türemiş *dep-se-* 'ayak ile diret-, ayaklar altında ez-, ayaklar altında iğne-, rahat bırakma-, ayaklar ile vur-, dep-, danset-' ve *depik* 'depme, tekme' kelimeleri vardır.

EOT dönemi metinlerinde kelimenin '*tepesine vurarak öldürmek, iyice vurarak öldürmek*' temel anlamı yanında '*helâk etmek, alaşağı etmek, yok etmek*' vs. mecazî anlamlarını kazanarak anlam dairesini bu yönde genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de 'tepeleme işi yapılmak', "ayakları altında ezmek" temel anlamların yanında *mecazlaşmış* "bozguna uğratmak, hırpalamak; kıyasıya dövmek" anlamlarında da kullanılır olmuştur. Kelime **TAS**'ta 'çiğnemek, ezmek, öldürmek' {yavuz kişileri diri komak, eyüleri **depelemek** gibidir. (Kel. XIV. 69-2), **DK**'de (216-9) ve **ŞKM**'de *depele-* (39a/9) 'tepelemek, çiğnemek, tekmelemek' **BH**'de *depele-* (5A/9) ve **TİKT (M)**'de *depele-* (281b/16) 'öldürmek, yok etmek, yenmek, yok etmek, **KT**'de *depele-* 1. Öldürmek, katletmek (236a-10=44/20) 2. Boğazlamak, kesmek (253a-1=54/29); *depelemek* Öldürme, katil (14a-10=2/191), **HFN**'de *depele-* Tepelemek, üstün gelmek, yenmek, **MT**'de *depele-* Tepelemek, *mecazlaşmış* Helâk etmek, öldürmek (6a-13), **FN**'de *depele-* Alt etmek, alaşağı etmek, tepelemek (2317), **F** *depele-* Çok ağır muamelede bulunmak (39b-3) olarak hem temel hem de mecazî anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. **DS**'de kelime, (I) Ezmek, hakkından gelmek, (II) Yığmak, bir şeyi bir yere doldurmak, tikiştirmek (IV-1427) anlamlarında kayıtlıdır.

derin Sevortyan, kelimeyi *derin* ve *teren* biçiminde iki ana başlıkta ele almış, *derin* kelimesinin anlamlarını '1. Derin, temelli 2. Derinlik, çok yoğun ve derin 3. Dip, zemin, toprak 4. Açık, geniş (su)'; *teren* kelimesinin anlamları 1. Derin, kapsamlı, derince 2. Derinlik 3. Gizli olarak vermiştir. *derin* ~ *terin* ~ *derin* ~*derin* ve *teren* ~*teren* biçimlerinin anlamları aynıdır. Räsänen, *täriñ* şekillerini vermiştir (1980:208).

Kelime, EOT döneminde ‘sığ olmayan, derin’ temel anlamının yanında ‘çok dalınan düşünce ve duygu’ olarak mecazî anlam/ lar kazanmaya başlamıştır. Günümüzde TS’de bu mecazî anlamın yanına ‘ayrıntıya önem verilerek hazırlanan; içten gelen; uyanılması güç, ağır (uyku); dip’ mecazî anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir.

Kelime **KT**’de ‘derin (lucciyy)’ {Dakı anlar kim kâfir oldılar, amelleri anların, ilgum salgumdur yazıda... Yâ karanlıklar gibidür, denizde **derin** ağar üzerine mevc. (168b–5=24/40), **TİKT (M)**’de Çok dalınan düşünce ve duygu (424b/21), **GBTBİ**’de *derin* Derin, yoğun, ilerlemiş durumda olan (104-a/10), **MNHS**’de *derin* Satıhtan aşağıya doğru mesafesi, fazla olan çukur (68a.6), **ŞŞÇ**’de Sığ olmayan, derin (19847) anlamlarında kayıtlıdır. **Ayrıca Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘1. Esasına varacak şekilde geniş ve ayrıntılı, ince 2. İlgi sahasında en ileri olan, kavrayışı ve zekâsı yüksek 3. Yüzü delen, içeriye giren’ anlamları da kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelimenin yukarıda kazandığı anlamlardan farklı olarak ‘1. Kendi türünde çok gelişmiş, en ileri durumda olan 2. Yoğun 3. Uzun süre’ anlamları da vardır.

derinlik (*derin*+ (< *terin* (Tietze, 2002:594)) + *l^Ak* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-1672), *derin+lik* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*derinlik*’ temel anlamıyla verir.

Kelime **BL**’de ‘derinlik’ {**Derinlik** FASL, dere (42a–3), **TM**’de *derinlik* (8b-13), **V**’de *derinlik* (39b.6) ‘derinlik’ olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘1. Bir şeyin yüzünden dibine doğru olan uzaklık 2. Bir birliğin en ilerde ve en geride olan kısımları arasındaki uzaklık’ somut anlamları yanına *mecazlaşmış* 1. Öz, iç yüz, derin ve yön ve nitelik 2. Esâsına kolay varılmayan, anlaşılması güç olan, şey’ anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde **TS**’de ise daha önceki mecazî anlamlara ‘1. Bir konunun veya durumun özü 2. En duyarlı nokta 3. Karanlık, bilinmeyen dönem “bir şeyin dip tarafının yüzeye, ağza olan uzaklığı” olarak yenilerinin eklemiştir. Ayrıca **TS**’de kelimenin somut yönden de anlam dairesinin ”1. *fizik* Bir cismin en ve boy dışındaki üçüncü boyutu 2. Bulunulan yere göre uzakta olan yer 3. Yanaşık veya dağınık düzende bulunan bir birliğin en ileride olan kısmının başından, en geride bulunan kısmının sonuna kadar olan uzaklık 4. *ekonomi ve ticarete* Borsada az sayıda hisse senedinin el değiştirmesi” olarak genişletmiştir.

deşmek Sevortyan, sözlüğünde kelimeyi şöyle açıklamıştır: ‘1. *Deş-*, *del-*, *delik yap-*, *matkap ile del-*, *ikiye böl-*, *ayır-*, *baltala-* 2. *Çıbanı aç-* 3. *Delik açıp su çıkar-* 4. *Sok-*,

sıkıştır- 5. *Pamuğu kozalağından ayır-* 6. *Kırıl-, yırtıl-‘. deş-* ve *del-* fiilileri birbiriyle bağlantılıdır. Anlamları da 1. ve 2. maddedekilerle aynıdır. Ancak *deş-* *del-*’e göre sık kullanılır. Çağdaş Türk leheçelerinde *deş-* daha sık kullanılır (1980:20-211).

Kelime **TAS**’ta ‘yarmak, yarıp açmak’

Ya kurda tüş olur ü karnın **deşer**

Ya uğrar doğan kursağın düşer (Süh. XIV. 220)

EOT tıp metinlerinden **T**’de *deş-* (109a-3), **GBTBİ**’de *deş-* (166-b/5), **KMühim**’de *deş-* (19b.17), **MNHS**’de *deş-* (7b.3) ‘deşmek, delip boşaltmak; yarayı açmak, içini boşaltmak, akıtmak’ olarak geçer. EOT döneminin sonlarında **ŞŞÇ**’de *deş-* (3780) ‘yarmak,deşmek, çıkarmak’ olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ”oymak, delmek, yara açmak, içini açmak, karıştırmak, kazmak” anlamı yanında, *mecazlaşmış* “bir sorunun üzerinde yeniden durmak, hatırlatmak, kurcalamak” anlamında da kullanılır olmuştur. **DS**’de *deşmeg* içinden gelmek; *deşmek* (I) Delmek, yarmak, (II) Yeri eşmek, kazmak, (III) 1) Açıklamak, açmak, (Gizli bir meseleyi), 2) Karıştırmak, kurcalamak, (IV) Karnı şiş koca göbekli (kimse) (IV-1438, 1439) anlamlarında kayıtlıdır.

devür- Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Devir-, alt üst et-* 2. (*mecazî*) *işleri, sınavı başarama-* 3. *Döndür-, çevir-, sar-* 4. *Dön-* 5. *Bir yaşı daha geç-* 6. *Dikmek (iki şeyi birbirine)’* olarak vermiştir. *Devir~tevir-* fiilinin eski biçimi Eski Uygurca *tägir-‘döndür- çevir-’dir ve *teger-: teg-ir- ~ *teg-er-; -g->-v- (tegir->täwir-)* (1980:172-173)

EOT döneminin sonlarında yazılmış **ŞŞÇ**’de kelime {Aña Rüstem hemân bir yumrug urdı x Bir urmag-ıla ol merdi **devürdi** (**ŞŞÇ**-13553) ‘*devirmek, yıkmak*’ olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, “1. Hepsini içmek 4. Baştan sona kadar kitabı çabucak okuyup bitirmek” anlamlarına geçer. Günümüzde **TS**’de ‘1. Bir yönetim organının veya başkanının yönetim gücünü zorla elinden almak 2. Hepsini kısa sürede içip bitirmek 3. Bir yana eğmek 4. Belli bir yaş dönemini geride bırakmak 5. Bir kitabı başından sonuna kadar okuyup bitirmek’ olarak daha çok *mecazlaşma* yönünde genişletmiştir. **DS**’de kelime, ‘tornacılıkta yontmak’ (IV-1443) olarak somut anlamında geçer.

diklen- (*dik+* (< *tik* (Tietze, 2002:614)) + $+lA^2n$ (i.f.y.)) Radloff (1905:III-1350), sözlüğünde *tik+len* kelimesine yer vermemiş *tik+le-* kelimesini (Çağatay) ‘*dik koymak, doğrultmak*’ ele almıştır.

Kelime **T**’de ‘doğrulmak, kalkmak’ {kızıl olmak “ve çekilmek ve sançmak ve ıssı olmak ” ve kaçan tolmak istese ki **diklene** ve ağrısı ve...(107b–11), **KT**’de *diklin-* Dikilmek, dik durmak (284b–3=88/19); *diklinmiş but* Dikilmiş put, heykel. (272b–10=70/43) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *diklenmek*, 1. Kalkıp dik durmak “dik hale gelmek” ürpermek anlamında kayıtlıyken günümüzde **TS**’de *diklenmek*, ‘birine karşı ters bir davranışta bulunmak, karşı gelmek, kafa tutmak’ olarak mecazî bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Karşı gelmek, kafa tutmak, dayatmak, dikleşmek (II) Büyüme (IV–1488) anlamlarında kayıtlıdır.

dilen- (<<**dilk* (Tufar, 2009:112) *dile-*’nin dönüşlü şekli. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1) Kendi için iste-, kendisine temenni et- 2) Dilencilik et-, sadaka iste-, *dilen-* 3) İstemen, aranan, gereken olmak’ olarak vermiştir. ‘dilenircesine iste-’ anlamı daha Eski Uygurca döneminde oluşmuştur. Ancak ‘sadaka istemek, dilencilik yap-’ anlamı bu dönemde daha yoktur. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde DLT, KB’de bu anlam yoktur, ‘sormak, kendin için bir şey iste-’ anlamları vardır. ‘sadaka iste-’ anlamı ise XIV’de meydana çıkmıştır. Bunu *dilen-çi-tilen-çi* türemişinden anlayabiliriz’ (Abû H. ve Ettuh.) (1980:231-233).

Kelime **EATSAKT**’ta ‘istenmek, arzu edilmek’ (424b/3=072/10) (Tahkik biz bilmez-biz şer mi **dilendi** yir ehli-y-içün (4) Yâ Tañrı ta’âlâ diledü mi anlara hayır toğrı yolu) (424b/3=072/10), **BHMİH**’de *dilen-* (Kâş., *tilen-* aranmak, dilenmek; Caf. *tilen-* dilenmek, arzu edilmek Ettuhfe *tilen-* dilencilik etmek (117:1), **KY**’de *dilen-* (626), **TİKT (M)**’de *dilen-* (401b/8), **MN**’de *dilen-* (33–23), **GT**’de *dilen-* **İM**’de *dilen-* (801) ‘dilencilik etmek, istenmek’ **KT**’de *dilen-* İstenmek, arzu edilmek (215b–1=38/6) olarak temel anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. Dilencilik etmek 2. Dilenircesine istemek, böyle isteyerek ele geçirmek’ olarak EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *dilenmek*, ‘sadaka istemek’ anlamı yanında *mecazlaşmış* ‘kendisini acındırarak bir kimseden bir şey istemek’ anlamında da kullanılır olmuştur.

dilkü, (diligü, dikli) Radloff (1905:III-1385) kelimeyi, Osmanlı = *tilkü, dilki* ‘tilki’ olarak verir. Clauson (1972:498-499), sözlüğünde kelimeyi şöyle açıklamıştır:

tülkü: len-; *tilkü:* ‘tilki gibi davranmak’; Osm. *tilkileş-* hemen hemen aynı anlama sahiptir. Xak. XI *tilkü:lendi* ‘adam sinsice yaltaklandı’; Osm. XVI-XVIII *dilkülen-* ‘yaltaklık etmek, etek öpmek dalkavukça’ birkaç metinde”. H. Eren’e göre (1999:408) kelime Eski Türkçe *tük* (~*tüg, tüy*) ‘tüy, kıl, yün’ kelimesinden *-lı, -lü* ekiyle türemiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘tilki’ {**Dilkü** eti havasta eyüdür, dilü eti tahlil edicidir. (Edviye. XIV. 3), **DK**’de (5-4), **SN**’de (3269), **ETT**’de (HŞ 1741), **T**’de (118b-6), **MK**’de, **IN**’da (1985) ‘tilki’ olarak temel anlamıyla kayıtlıdır. XX yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *tilki*, “köpekgillerden, uzunluğu 90 cm, kuyruğu 30 cm kadar, ırklarına göre çeşitli renklerde olan, ağız ve burnu uzun, sivri, kümes hayvanlarına zarar veren, kürkü beğenilen bir memeli türü” temel anlamların yanında *mecazlaşmış* ‘çok kurnaz olan’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de de (I) Tilki (IV-1495) olarak geçer.

TS’deki bu mecazî anlamı, Kâşgarî’de *tülkülen-* fiil biçimiyle ve ‘*tilkilik etmek, yaltaklanmak*’ anlamıyla kayıtlıdır.

dilsüz (*dil*+ (<<**dilk* (Tufar, 2009:112) + +sI^z (i.i.y.)) Radloff (1905:III-1769), kelimenin anlamlarını (Kırım, Osmanlı) ‘1. *Dilsiz, dili olmayan* 2. *Konuşma yetisi olmayan, lal*’ olarak vermiştir.

Kelime **EATSAK**’ta ‘dilsiz’ {Ben hür eylemezin **dilsüz**, gözsüz gişileri, ebras gişileri (39a/8=003/049), **ETSAKT**’ta *dilsüz ol-* Konuşamamak, dilsiz olmak (3a/8=002/018), **MK**’de, **FN**’de (4689) ‘söz söylemeye muktedir olmayan, dilsiz’ olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *dilsiz*, “konuşma engelli, konuşamayan, ahraz” anlamı yanında *mecazlaşmış* “ses çıkarmayan sessiz olan (kimse)” anlamında da kullanılmıştır.

dişilmek *dik* (>ğ, n, η, r) + (e)l- ‘dik duruma gelmek’ (Gülensoy, 2007:283). Kelime **TAS**’ta ‘ayakta durmak, ayağ kalkmak’ {Bu bir son dirnekdür ki dirildük dineldük (Fütuḥ. XIV. 79), **AGH**’da *dişel-* Ayakta durmak, **FFANG**’da *dikel-* ‘kazmak, toprağı bellemek, kürekle başka şeikle sokmak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *dinilmek/dinilmek* biçimlerinde Durdurmak, hareket etmemek anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, *halk ağzında* ‘1. Ayakta durmak 2. Ayağa kalkmak, dik durmak’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘karşı koymak, kafa tutmak’ anlamında da

kullanılır olmuştur. **DS**'de kelime, (I) Karşı gelmek, kafa tutmak, dayatmak, dikleşmek (II) *dikelmek/dinelmek/diñelmek* biçimlerinde ‘ayakta durmak, ayağa kalkmak, dik durmak’ (IV–1485, 1486) anlamlarında kayıtlıdır.

dinsiz (*din+ + + sI^z (i.i.y.)*) Radloff (1905:III-1760), *din+siz* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*Allahsız*’ olarak verir.

FFANG'da ‘inançsız’ anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, ‘dinî inancı olmayan’ anlamı yanında ‘acımasız’ anlamıyla da *mecazlaşmış*‘tır. **DS**'de ‘yağsız, kupkuru’ (IV–1509) anlamında geçer.

direk (*dir- (*tēr- ‘dermek, toplamak’ (Tekin, 1975:265))+ A²- + - (f.f.y.) + -k (f.i.y.)*) Clauson, (1972:544), kelimenin yapısını *tire-* fiilinden türemiş olarak vermiştir. Ayrıca kelimeyi a) *tire-*‘den türemiş isim (somut isim) ‘tirik’, b) *tire-*‘den türemiş somut isim tiregü c) *tire:-*’ten kısaltılmış somut isim tirkük biçimlerinde üç başlıkta ve ‘dayanak, destek, direk’ anlamında vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Destek, direk* 2. (*mecazî*) *Destek, yardım* 3. *Sütun, kolon* 4. *Direk (gemilerde yelkenler için), bayrak gönderi (direği)*’ olarak vermiştir. Kökeni için de şu açıklamayı yapar: *di:re~dire-tire-* veya Eski Uygurca **tirägü* fiilinden *di:re-k* oluşmuştur. Mehmet Fuat Köprülü’ye göre tiräk kelimesine XIII. yüzyılda rastlanmaktadır (1980:239).

Kelime **FN**'de ‘direk, sütun’

Hemân ardınca tolandı vü irdi

O kaçup bir **direk** ardına vardı (7098)

SN'de *direk eyle-* ‘destek yapmak, dayamak’ (?) (3175), **TİKT (M)**'de 1. Çadırı dik tutan düz ve uzun ağaç (282b/3) 2. Göğe doğru yükselen geçici ışık sütunu (429a/16), **MK**'de **MT**'de (41a-6), **ŞŞÇ**'de (20544) ve **FFANG**'da ‘direk, lata, ağaç, sütun’ olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin anlam dairesi ‘1. Düz ve uzun ağaç 2. Gemide yelken serenlerini tutmak üzere dikilen ağaç 3. Binaların bir tarafını tutumak üzere ağaç veya taştan sütun’ olarak somut anlamda ‘pek uzun boylu adam’ olarak da soyut anlamda genişlemeye başlamıştır. Kelime **TS**'de ‘1. Sütun 2. Ağaçtan veya demirden yapılan uzun ve kalın destek’ olarak daha önce kazandığı somut anlamların yanına *mecazlaşmış* ‘en önemli kimse veya şey’ anlamında da kullanılır

olmuştur. **DS**'de kelime, (I) Çok yaşayan (kimse) (II) 25 ile 40 şinik arasında değişen ve tohum ölçmeye yarayan ölçü (IV-1512) anlamlarında da geçer.

doğur- (*doğ-* + *-(I)r (ettirgen)*) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Doğur-, doğ-; dünyaya getir- 2. Doğumuna yardım et- 3. Yükselmeyi zorla- (Güneş, ay doğması)' olarak vermiştir. Şerbak, kelimenin en eski şeklini **tog-* 'doğ-' olarak vermiştir (1980:247).

Kelime **TM**'de 'doğurmak' {avratlar budlarına baglasalar, gevezlig-ile **dogururlar**. (93a-4), **FN**'de (3309), **V**'de *togur-* (56b.9) ve **HHT**'de *dogur-* 'dünyaya getirmek, doğurmak' [020a/2], **T**'de *togur-* Çocuk doğurmak (16b-6); *togurmak* Doğurmak, doğum (16a-9) anlamlarında kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *doğurmak*, "yavru dünyaya getirmek, doğum yapmak" anlamı yanında *mecazlaşmış* "ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak" anlamında da kullanılmıştır.

dolandırmak (*dol-* (< **töl-* 'dolmak' (Tekin, 1975:260)) + *-A² (f.f.y.)* + *-n-* (*dönüşlülük*) + *-D²I²r (ettirgenlik)*) Radloff (1905:III-1716), *dolan+dır* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Duvarı sarmak 2. Yan geçmek, aldatmak' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'dolaştırmak' {Kaçan ol vilayette at sancılanır olsa getirirler ol mezarı üç kez **dolandırırlar**. (T. Oruç. XV. 13), **MNHS**'de *dolandur-* Etrafını çevirmek, sarmak (124a.9), **FFANG**'da *dolandır-* Karıştırmak, dolaştırmak, aldatmak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1. Dolaştırmak 2. Dolanma işini yaptırmak' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'birisini aldatarak parasını veya malını elinden almak" anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 'devleti yönetmek' (IV-1544) olarak kayıtlıdır.

doğuz, (toğuz) Clauson'un (1972:527) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "'domuz', her iki cinsteki yabani ve evcil domuz için genel bir terim; *lağzın*'ın XI' de 12 yıllık takvimdeki hayvanlardan biri olarak yerini almış. İlk ses t- ile GD Türkçesinde; G Özb.te ve ilk ses d- ile K Kır'da, Kaz'ta; Kuz.B, KTat, Kk., Kum., Nogay ve GB Az., Osm., Tkm'de yaşıyor. F.'da (sadece 12 yıllık takvimde ?)". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Domuz, yabanî domuz 2. 12 hayvanlı takvimin son senesinin adı 3. Böcek, kurt, haşerat 4. (meczâî) İnatçı, kazıkçı, (meczâî) terbiyesiz' olarak verdikten sonra en eski şeklinin *tonkuz* olduğunu ifade etmiştir. Şerbak'a göre

kelime, *ton* (*çoŋ*) ‘büyük, küçük’; Räsänen’e göre **toŋ* ‘ur’ dur. Doerfer’a göre kelime, *toŋuz* değil ‘*toŋaz*’ şeklindedir (1980:267-268).

Kelime **TAS**’ta {Dişleri **toŋuz** azısı gibi, endamını kıl bürümüş... (Ferec. XV. 399), **MK**’de *toŋuz* Azgın, erkek domuz, **IN**’da *tonuz* (7948), **ŞŞÇ**’de (21825) ve **F**’de (47b–6), ‘domuz’ anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de temel anlamı yanında hayvandan insana aktarım yoluyla *mecazlaşmış* ‘pislik, inat ve merhametsizlik veya aşırı kuvvet ilgisi ile dolaylı olarak hakaret için’ de kullanılmıştır. Günümüzde **TS**’de *domuz zoolojide* ‘çift parmaklılardan eti ve yağı için beslenen evcil hayvan’ temel anlamı yanında hayvandan insana aktarım yoluyla *mecazlaşmış* ‘hain aksi, ters, inatçı kimse’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de *doŋuz/doğuz* biçimlerinde ‘domuz’ (IV–1562) anlamında kayıtlıdır.

doruk, (doru, toru, tora, toruk) Sevortyan (1980:301), *doruk* kelimesini *dur-* maddesinin altında vermiştir. ‘*tepe, zirve, uç*’ anlamlarına gelen kelimenin anlam açısından *dur-* fiili ile ilgisi ise açıklığa kavuşturulmadığını söylemiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘ağaç tepesindeki körpe filiz’ {El-alaka [Ar.]: Davarın ağaç **doruğundan** yedikleri toruğa denir. (Kam. XVIII-XIX. 3, 26), **FN**’de *toru* Doruk, ağaç tepesi (3982), **RB**’de Doruk, ağacın dallarının ucu (25a/6) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘1. *Tepeleme dolgunluk, çok doldurulan şeyin oluşturduğu tepe, küme; s. 1. Bir tepe oluşturacak şekilde çok dolmuş, kümeli* 2. *Saf, “durgun, suskun”* anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelimenin “dağ, ağaç vb. yüksek şeylerin tepesi, en yüksek yeri, zirve, şahika” anlamı yanında, *mecazlaşmış* “1. Heyecan, sevinç, coşku vb. duygularda ulaşılan en üst nokta 2. En üstün başarı düzeyi” anlamlarında da kullanılır olmuştur. **DS**’de kelime, *doruh, doruh* biçimlerinde (I) Çam, ardıç, katran, köknar fidanı, (II) Tepe, en yüksek yer, uç, (III) Çok sert; *doruk* (I) Tepe, en yüksek yer, uç, (II) 1) Tomruk, 2) Büyüyememiş ağaç, 3) Çam, ardıç, katran, köknar fidanı, 4) Ağaçların en kalın dalları, 5) Tütün bitkisinin en üst yaprakları, (IV–1564,1565) anlamlarında kayıtlıdır.

doy- (<<*to-d*) Clauson (1972:252), kelimenin yapısını *to:t –d-* olarak vermiştir. *d* ekinin tek heceli köklere eklenerek eklendiği kökün anlamını pekiştirme, kuvvetlendime fonksiyonu olduğunu söylemiştir. Sevortyan (1980:251-252), kelimenin anlamlarını ‘1.

Doy yemeye doy-, tokluk hisset-, doycak kadar ye- 2. Doyur- 3. Tatmin ol-, memnun ol-, yeterli ol- 4. Bıkmak, bez- 5. Dolu ol- 6. İçmek, zevk al- 7. Zenginleş-, servet yap- olarak vermiştir. Kökeni için de şu açıklamayı yapmıştır: *doy- ~ toy- ~ tod- ~tot- -(a)y- ~ -(a)d-/(a)t- *to: *to+- y- /-d-/-t-; Şerbak'a göre *toṛ; Brocelmann'a göre toṛ 'yedir-, doyur-' < to 'çok'.*

Kelime taradığımız EOT dönemine ait metinlerde, anlam dairesini hem somut hem de soyut anlamlar kazanarak genişletmiştir.

Kelime **HHT**'de 'açlığı kalmamak' {Bal karnı **doydudan** ziyâde yimez, dükene diyü korhar [097a/14] temel anlamda kayıtlıdır. **BHMİH**'de *doy-* 'tahammül etmek, dayanmak (Dede *doy-(döy-)* Tahammül etmek, dayanmak, (belki) doymak; "taman derler ayrılığın derdine- Ayrılık derdine doymadığım" –Karacaoğlan; tts I, II, IV döymemek (*doymamak*) Dayanamamak, katlanamamak, tahammül edememek)' (308: 11), **DK**'de *doy-* (*döy-*) (100–2), **HFN**'de *doy-* **ESN**'de *döy-* (964) 'tahammül etmek, dayanmak, (belki) doymak' ve **ŞŞÇ**'de *toyur-* 1. Bir kimsenin karnını doyurmak (1119) (karnı) doymak 2. (Bir kimsenin gözünü, gönlünü) Doyurmak, tatmin etmek (5849) olarak **BHMİH**'deki anlamlar kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *doymak*, "1. Bir gereksinimini yeteri kadar karşılamak, 2. İsteği kalmayınca kadar yemek, açlığı kalmamak somut anlamların yanında *mecazlaşmış* 'yeter bulmak, kanmak, tatmin olmak' anlamında da kullanılmıştır. EOT döneminde kayıtlı olan '*tahammül etmek, dayanmak*' mecazî anlam, XX. yüzyılın başlarından itibaren kaybolmuştur.

döğün- Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Vur-, darbele-, it-, darbeler yapdır-, kötü döv-* 2. *Kır-, ikiye ayır-, paramparöa et-, ez- harman döv-* 3. *Kullanılmaz hâle getir-, böl-* 4. *Saldır-, savaşta galip gel-* 5. *İştahla yemek yemek* 6. *Çek-, dayan-, tahammül et-* ' olarak vermiştir. Son iki anlamın diğerleriyle ilişkisi net değildir. Räsänen, '**tob-*', '*tög-*', '*vur-*', '*täg-*', '*dev-*', '*döy-*', '*tep-*' kelimelerini aynı sıraya koymuştur. *dov-* ve *tep-* kelimeleri arasında kısmen kayma olabilir (1980:270-271).

Kelime **HHT**'de 'üzüntü duyarak kendi kendini dövmek' {Gördi ki ördek geldi, karşısına **döğünür**. [008b/4], **SN**'de *döğün-* Dövmek (5499); *döğün ur-* Dağ basmak, yara açmak, yaralamak (1498) anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *dövünmek*, "aşırı üzüntü, çaresizlik, pişmanlık duyarak çırpınmak, kendi kendini dövmek" anlamı yanında *mecazlaşmış* "çok üzölmek" anlamında da kullanılmıştır.

DS'de *dövünmek*, 1. Uğraşmak, didinmek 2. Pişman olmak (IV-1593) anlamlarında kayıtlıdır.

dörpile-/dürpile- Gülensoy (2007:II-928), kelimenin kökünü **tö:r- 'bozmak, kurcalamak, alt-süt etmek'* e dayandırır. *pü (f.i.y.) +le- (i.f.y.)*. Radloff (1905:III-1738), *dörpü +le-* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*törpülemek*' olarak verir.

Kelime **MŞ**'de 'törpülemek' {ve sandalı dürpiyle **dürpileyeler** andan havâna dökeler cevârîş-i yâkûtî cemî-'i (178a/13), **GBTBİ**'de Törpülemek, eğe ile aşındırıp toz haline getirmek (77-a/11) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *törpülemek*, 'törpü ile düzeltmek' temel anlamı yanında *mecazlaşarak* '1. Sivri noktalarını gidermek. 2. İnceltmek, terbiye etmek' anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin TS'deki mecazî anlam kayıtlı değildir, dolayısıyla kelimenin mecazîleşmesinin çok yeni olduğunu söyleyebiliriz.

dudak (< **tōtaḡ 'dudak; vulva' (Tekin, 1975:260)*) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '*1. Dudak, dudaklar 2. Vulva (kadınların cinsel organı)*' olarak vermiştir. Anlamını da tut~ dut- 'tut-' fiilinden oluşma ihtimali yoktur (çünkü kökteki ünlü uzundur.) Kaynağı diğer fiildir. **to:t (a)-/*tu:t (a)-* ancak bu fiil eserlerde kanıtlanmamıştır (1980:251).

Kelime **MŞ**'de 'dudak' {burûdetden olursa 'alâmeti **dudak** ve ıssı nesnelere ziyân eylemekdür ve eger (82b/7), **GRT**'de *tutak* Dudak (2846) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'ağzın, dişleri örten ve dışarıya doğru az veya çok kıvrılan üst ve alt kenarlarından her biri' anlamı yanında *mecazlaşmış* 'ağız' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 'sapanın kullanılmasına yarayan kol' (IV-1595) olarak geçer.

duru, (turu) Sevortyan, *durı, duruk, durak, durgun, durur* kelimelerini beş ayrı başlıkta ele almış, *durı* kelimesinin anlamlarını '*1. Şeffaf, bulanık değil (sıvı hakkında), açık, temiz, açılmış, sakın (hava) 2. Çökel, içinde çökelek oluşmuş sıvı 3. Sıvı (yoğun kıvamlı olmayan) 4. Döllenmemiş, ayık, saf, aptal*' olarak vermiştir. Kelimenin yapısını da en eski biçim *tur-uḡ~tur-uḡ* (Eski Uygur Türkçesinde)'tur. Kelime, *dur-* fiilinden oluşmuştur. *dur-i/dur-u-* fiilinden isimdir. Bang'a göre *duru<turur*'dur (1980:302-303).

Kelime **TAS**'ta 1. Saf, temiz, berrak {Nâb (Fa.): **Duru**. (Şamil. XVI. 518) 2. Durgun, râkit {Er-râkid (Ar.): **Duru** su, yâni cereyanı olmaya. (Kdeb. XVIII. 374-2), **SN**'de *туру* (4600), **HHT**'de [067b/10], **EM**'de *туру/туру* (43b/8), **MM**'de *туру* (2614), **KMühim**'de *дuru* (21a.8) ve **Kâmûs-ı Türki**'de 'temiz, açık, berrak, duru, saf' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, 1. Bulanıklığı olmayan, temiz, berrak 2. Pürüzsüz (ten)' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'arınmış, akışık olmayan (dil, üslup) anlamında da kullanılır olmuştur. **DS**'de kelime, (I) Hediye, bahşiş, (II) 1) Suyu çok, sulu, koyu olmayan (ayran, şurup, çorba vb. yiyecekler hakkında), 2) Yiyeceklerin katı halde olmayıp sıvı halde olması, 3) Bamyâ, patlıcan, domates, fasulye, gibi sebzelerden yapılan sulu yemekler (IV-1606, 1607) anlamlarında kayıtlıdır.

durulmak Radloff (1905:III-1789), *dur +l* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Kırım) '*durmak, duraksamak, konmak*' olarak verir. Ancak aşağıda taradığımız kelimelerde kelimenin durulaşmak, duru ve temiz hâle gelmek anlamları kayıtlı değildir. Radloff, bu anlamları, *durula-* 'mutfaktaki yıkanmış bulaşıkları temiz suyla yıkamak'; *durulan-* '1. Tortusu inip temiz olmak 2. Doğru sözlü olmak'; *durult-* 'temizlemek, şeffaf hale getirmek' kelimelerinde vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'durulaşmak, duru hâle gelmek' {Su bulamayınca **turulmaz** (Ata. XVI. 22), **MM**'de *турul-* Durulmak, kalınmak, durmak işi yapılmak (2665), **KBP**'de *турul-* Durulmak, yabancı maddelerden arınmak (38b/06), **Bİ**'de *турul-* Durulmak, bekleyerek bulanıklığı gitmek (1315) olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de (I) kelime, 1. Duru hale gelmek 2. Gürültü, kımıldanış, karışıklık, yağış, yel dinmek, sükûn bulunmak' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'uslanmak, sakinleşmek' anlamında da kullanılmaktadır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Süzülmek, çökmek, *durup tortusu dibe çöküp saf ve berrak olmak* 2. Bir yerde *eğlenilmek, mola verilmek*' anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların **TS**'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

duruluk, (turuluk) Radloff (1905:III-1790), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*aydınlık, temizlik*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'safiyet, berraklık' {... Arslanı alıp bir kuyu üzerine ilettiler kim anın suyunun **duruluğu** göz bigi sâfi idi. **D**'de Yıkanırken, çamaşır yıkarken en son kullanılan temiz su, durulama suyu, **HN**'de *турулг* Temizlik, duruluk (2205)

anlamlarına kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de 'duru olma hâli' temel anlamı yanında *mecazlaşmış* 'berraklık, saflık, karışık olmama hâli'nde de kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'duru olam durumu' temel anlamın yanında *mecazlaşmış* '1) Dil veya üslubun karışık olmama durumu, 2) *edebiyatta* Açıklık' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 'yıkılırken, çamaşır yıkarken en son kullanılan temiz su, durulama suyu' (IV-1608) olarak geçer.

dutsak, (tutsak) (*tut-* + $-sA^2$ (*f.f.y.*) + $-k$ (*f.i.y.*)) Radloff (1905:III-1793), *dut+sak* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*esir*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'esir' {Yirmi Müslüman **dutsakı** getürelər. (Fütuh. XIV. 354), **HN**'de Esir (749), **KAB**'da *tutsak*, **IN**'da (3173) 'esir, mahpus' olarak somut anlamda geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *tutsak*, *askeriyede* '1. Savaşta ele geçen düşman, esir 2. Gitmesine, serbestçe hareketine engel olunan' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'bir şeye veya bir kimseye çok bağlı, kendisini bir şeyin etkisinden kurtaramayan kimse' anlamında da kullanılmıştır.

duzak~duzag Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Tuzak, kapan, hayvan ağı; yem; zincir, kelepçe, balıkçı kepçesi* 2. *Kement, taso* 3. *Hile, yalan dolan, sinsilik* 4. *Pusu, engel* 5. *Atın tüyünden yapılan tel* 6. *Çene (hayvanın)* 7. (*mecazî*) '*sevgilim*'hitabı 8. *Tüy*' olarak vermiştir. Räsänen, kelimeye Gabain'e dayanarak Eski Uygur Türkçesinde tuz 'ağ'dan getirmiştir. Gabain'in çalışmasının 3. baskısında bu tuz kelimesi yoktur. Clauson'da da yoktur. Malov'da da yoktur. Teorik olarak **tuz* tahmini olarak uyar, çünkü tor 'hayvan ağı' kelimesinin fonetik bağlantısı olabilir. Räsänen'e göre 'tor' Moğolca bir kelimedir. Sevortyan'a göre yapılan bu tahminler de *-ak~ag* ekinin anlamı belirsizdir. Çünkü ek, fiilden isim yapma ekidir (1980:289-290).

Kelime **FN**'de 'tuzak'

Çü dilkü gördi **duzak** tutdı kurdı

Hemân peynîrûj üstine yügürdi (6019)

ŞKM'de *tuzak* Tuzak, dâm (109a/6), **HHT**'de [105a/3], **TM**'de *tuzak* (116b-8), **MK**'de, **MT**'de (49a-4) 'tuzak, kuş veya yaban hayvanı tutmaya yarayan düzen' olarak somut anlamda geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *tuzak*, 1. Kuş veya yaban

hayvanlarını yakalamaya yarayan araç veya düzen 2. Bubi tuzağı anlamları yanında *mecazlaşmış* 'birini güç ve tehlikeli bir duruma düşürmek için kurulan düzen, komplo' anlamlarında da kullanılmıştır.

dürtmek Clauson (1972:535), kelimeyi “*sürt-* ve *yak-* gibi kelimelerin bu kelime yerine kullanıldığını ve bugün ‘dürtmek, yukarı sürmek (çadır direği), (dirsekle) dürtmek, (birinin dirsek veya hafızasını) dürtmek, kışkırtmak” olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. a) *İt-, uzaklaştır-* b) *mecazî) bir işe it-, kışkırt-* c) *Yerinden çıkart-, uyar-* d) *Dayak ile tep* 2. *Sok- parmak, sok- sokuştur-, gagası ile al- (kuş)* 3. *Kovala-, kov-, hadilemek, heyecanladır-* 4. *İğnele-, deş-* 5. *Sür-, üstüne sür-, rende-* 6. *Vur-,* 7. *Rüşvet ver-* 8. *Bir şey ima et-*’ olarak vermiştir. Devamında da tespit ettiği anlamlar hakkında bilgiler vermiştir: 5. maddedeki anlam, Eski Uygur Türkçesine vardır. XIV.’dan sonra rastlanmaz. Bunda iki ihtimal vardır: ya *türt-* fiilinde iki fiil birleşmiştir ya da bu ikinci fiilimiz son son fiildir, eskisi korunmamıştır. Kelimenin kökeni için de şunları söylemiştir: *dürt-* fiili *dür-* fiilinin ettirgenlik biçimidir. *dür-* kökü Anadolu ağızlarında *dür-ü* ‘çapa’, *dürmelemek* ‘parmak ile it-’ kelimelerinde de vardır. Şerbak, kelimeyi **türt-* ‘it-, sok-, sür-’ olarak vermiş; ancak Sevortyan buna itiraz etmiştir, çünkü kelime, *tür-t* < **tür-* (1980:328-330).

Kelime **TAS**’ta ‘sürmek, sürtmek’ {Gül yağıyla veya gayri bir yağla dahi ezüp karıştıralar, burnu delüklerine **dürteler** ve binkıldayığına dürteler gayet faide ede. (Yadigâr. XIV. 137-1), **BHMİH**’de *dürt-* Sürmek, çalmak (Kâş. *türt-* sürtmek, sıvamak, çalmak, Abu H. *dürt-* yağlamak, Dede *dürt-* dürtmek, sokmak; sürmek, sürtmek (163: 20), **KİG**’de 1. Sürmek, sürtmek (36a.8) 2. Sıkıştırmak, dürtmek (58a.10), **DK**’de Dürtmek, sokmak, sürmek, sürtmek (118-10), **ŞKM**’de (43b/7), **T**’de *dürt-* (118a-13) ‘sürmek, bulaştırmak’, **KT**’de *dürt-* Fitlemek, tahrik etmek; *dürt/depert-* Fitlemek, dürmek, harekete getirmek (82b-1=7/200); *dürmek* Dürtüş, fitleme (82b-1=7/200), **TİKT (A)** *dürt-* I. Dürtmek, kakmak (42a/15) II. Dürtmek, sıvamak (79b/18), **KMT**’de *dürt-* (101 b 10) ve **IN**’da *dürt-* (3203) ‘ağrıyan, acıyan yere ilâç sürtmek’, **MT**’de *dürt-* Dürtmek, sürmek hafifçe itmek (22b-10), **FFANG**’da *dürt-* Dürtmek, sokmak, batırmak, çarpmak olarak daha çok somut anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘1. Ucu sivri bir şeyle veya elle hafifçe itmek, 2) Değmek, dokunmak’ anlamları yanında *mecazlaşmış* 1. İstenilen şeyi yaptırmak için birine kışkırtıcı söz

söylemek, tahrik etmek, 2. Uyarılmak, ikaz etmek' anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca EOT tıp metinlerinde geçen 'ağrıyan, acıyan ve sızlayan yere ilâç sürmek' anlamının XX. yüzyılın başlarından itibaren kaybolmuştur. **DS**'de kelime, 'gagalamak' (IV-1635) olarak geçer.

düş (I) (<*tüş 'düş, rüya' (Tekin, 1975:271) Sevortyan (1980:322-324) düş kelimesinin anlamlarını '1. Uyku, rüya 2. Düş, rüya, hayal 3. Polüsyon' olarak vermiştir. Kelimenin eski biçimleri de *tü:ş~*tü:l olarak kaydetmiştir. Kelimenin eski şekli Şerbak'a göre *tüş 'rüya, hayal', Räsänen'e göre tü (uzun ü)ş biçiminde verir. Bang da tül biçiminin kökenini *tü-l buradan *tü-ş (l ve ş yapım ekidir.)'ten getirir.

Kelime **TAS**'ta 'rüya' {Ol Sâlih kişi çün bu **düşü** gördü. (Yüz. Ha. XIV. 42), **YED**'de Rüya, vakıa. Yunusta düş yerine bazen seyir veya seyrân kelimeleri de kullanılır. **BL**'de Rüya, rüya olarak görülen olay, nesne (39b-9), **SN**'de (578), **ŞKM**'de (99a/8), **TA**'da (6b/3), **IN**'da (1049) 'düş, rüya', **TİKT (M)**'de 1. Rüya (227a/6) 2. Gerçek olmayan, hayal (310a/17) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, "uyurken zihinde beliren olayların, düşüncelerin bütünü, rüya" temel anlamı yanında *mecazlaşmış* "1) Gerçek olmayan şey, imge, hayal, 2) Gerçekleşmesi istenen şey, umut" anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Rastlantı, 2) Belli olmayan, bilinmeyen, (II) Öğle vakti (IV-1638) anlamlarıyla kayıtlıdır.

ekici (ek- + -(y)I⁴cI⁴ (<-gU²çI²<-gU²+çI²) (f.i.y.)) Radloff'ta (1893:I-680) *ekici* kelimesi yoktur; *ekinci* (Osmanlı, Azeri) 'tarım işleri ile uğraşan kişi' kelimesi vardır.

***Kâmûs-ı Türki**'de 'çiftçi, ekim işiyle uğraşan (kimse) olarak geçen kelime, günümüzde **TS**'de "herhangi bir tarım ürününü üreten tarımla uğraşan çiftçi" anlamı yanında "birini uydurma bir sebeple bırakıp giden, aldatan kimse" olarak *mecazî* yönden anlam dairesini genişletmiştir.

ekşi (<< ekşig) temel anlamı 'ekşi, mayhoş' demektir. Clauson, (1972:118) bu kelimenin sadece GB Osm.'da yaşadığını, diğer yerlerde 1 açığ veya alıntı kelimelerle yer değiştirdiği üzerinde durmuştur. Sevortyan (1974:259-260), kelimenin anlamlarını 1. Ekşi, ekşimiş, mayalanmış ekşi üzüm pekmezi, kefir, limon 2. Dokunaklı, acı, keskin, yakıcı 3. (ikincil ve mecazî anlamlar) Nahış, selamsız, suratsız, asık, suratlı 4. (mecazî)

Korkunç (yüz, görüntü) olarak vermiştir. Ona göre kelimenin kökeni *egşi- (-kş-<-gş-)’dir.

Kelime **GBTBİ**’de ‘ekşi, tatlı olmayan, sirke veya limon tadında olan’ {**ekşi** yimek sişirlere zarar virür ve tiz kocaldur ve cimâ’ya (14-b/1), **T**’de 1. Mayhoş, ekşi tad (7a-10) 2. Ekşilik (8a-13), **ŞŞÇ**’de (55378) **Bİ**’de *ekşi~ eşki* (1427) ve **FFANG**’da ‘ekşi’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘s. Tat alma duyusunun hususu bir duygusu ile dil ve ağzı buruşturarak yakan ve azı hoş a giden 2. Mayalanıp bozularak ekşimiş 3. *mecazlaşmış* Hoşa gitmeyen; gülmeyen; i. 1. Ekşi olan şey, ekşilik 2. Hamur mayası’ olarak somut ve soyut yollarla genişlemiş anlamlarla kayıtlıdır. **TS**’de ‘1. Sirke veya limon tadında olan 2. Bu tadı veren şey’ somut temel anlamların yanında ‘uygunsuz, yakışsız’ *mecazî* anlamda da kullanılmaktadır.

ele- Severtyan, kelimenin anlamlarını 1’. *Ele-* (*elek, kalbur ile*), *elekten geçirip ez-, karış-, sürt-* (*elek içinde*), *süz-* 2. *Serp-* 3. *Çalkala-* 4. (*ikincil*) *Seç-, ayıkla-, temizle-* 5. (*mecazî*) *Kötü konuş-, dedikodu yap-* 6. *Döv-* (*harmanı*)’ olarak vermiştir. Severtyan, 1. maddedeki anlamı temel kabul eder; ancak Brockelmann’a göre 3. maddedeki kelime temel anlamdır. *Temizle-* aslında 1. Anlamda gizlenen anlamı yansıtır; ancak bu eylemin sonucu aynıdır, adlandırmada fark vardır. *ele-* ~ *elge-* ~ *älkä-* biçimlerinden *el-* temel anlam çıkar. Yani kolun kısmı ‘el’, eylemin aracı durumundaki *el>ele-* (1974:252-263).

EOT metinlerinde kelime ‘elemek, irisini ufağından ayırmak için eleğinden geçirmek’ temel anlamında kullanılmıştır. Bu temel anlamın yanına **Kâmûs-ı Türki**’de ‘*inceden inceye arayıp tarayarak araştırmak ve kontrol etmek ve seçmek*’, günümüzde **TS**’de ‘*gözden geçirmek, ayıklamak, iyisini kötüsünden ayırmak*’ *mecazî* anlamlarını da katarak anlam dairesini soyut yollarla genişletmiştir.

Kelime **GBTBİ**’de ‘elemek, irisini ufağından ayırmak için elekten geçirmek’ {mu’teberdür dögerler **elerler** balile yâ şekerile pâlûde gibi bişürüb (66-a/9), **T**’de *ele-* (52b-2), **TM**’de *ele-* (137b-12), **TA**’da *ele-* (16a/8), **KMT**’de *ele-* (122^a11) ‘elekten geçirmek, elemek’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de (I) ve **TS**’de *elemek*, ‘1. Elek yardımıyla ayıklamak veya incisini kabasından ayırmak, elekten geçirmek 2. Sınav veya yarışma yoluyla en iyileri seçmek. 3. İpliği elemekten geçirip yumak yapmak’ anlamları yanında ‘gözden geçirmek, ayıklamak, iyisini kötüsünden ayırmak’ biçiminde

mecazîleşmiş ve ‘bir yarışmacıyı yarışma dışı bırakmak, elimine etmek’ biçiminde spor teriminde kullanılmasıyla da anlam dairesini terim yoluyla genişletmiştir. **DS**’de *elemek*, (I) Sorulan şeye kaçamaklı cevap vermek, yanıltmak (II) Eylemek, etmek (V–1710) anlamlarında kayıtlıdır.

elen- < *élge*: edilgen şeklidir (Clouston, 1972:143). Kelime **T**’de ‘elenmek, elekten geçirilmek’ {**elen** hârdur derece-i evvelde yâbisdür ikinci derecede... (51a–9), **TM**’de *elen-* (131b–11) ve **TA**’da *elen-* (64b/2) ‘elenmek, ekleten geçmek’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de *elen-mek*, ‘1. Elekten geçirilmek 2. mecazlaşmış Araştırılmak, incelenmek 3. Seçilmek’ anlamlarıyla somut ve soyut yollarla anlam dairesini genişletmiştir. Bu genişleme günümüzde **TS**’de ‘eleme işine konu olmak veya eleme işi yapılmak’ temel anlamına ‘1. Sınavda başarısız sayılmak 2. mecazlaşmış Süzülme 3. spor Yarışma dışı kalmak, yarışmadan çıkarılmak’ anlamlarını da ekleyerek devam etmiştir.

erid- Gabain, kelimeyi Eski Türkçede *ergür-* < **er+kür-* ‘erit-’ getirmiştir. Kelimenin de **er* isminden geldiğini ifade etmiştir. Radloff (1893:I-770), kelimenin anlamını (Altay, Teleüt, Lebedin, Küerik, Osmanlı, Azeri, Çağatay, Uygur) ‘*bir nesnenin erimesini sağlamak*’ olarak verir.

Kelime **İM**’de ‘eritmek’

işbu pervânece olmayan kişi

‘ışkı yokdur **eridür** içi taşı (81)

FN’de *erit-* mecazlaşmış Eritmek, mahvetmek (6380), **MNHS**’de *eriT-* (116a.7) ve **T**’de *eriT-* (23a–6) ‘eritmek, sıvı hale getirmek mai haline getirmek’ olarak kullanılmıştır. Taradığımız kaynaklarda da görüleceği üzere EOT metinlerinde kelime, hem somut temel anlamda hem de soyut anlamda kullanılmıştır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime somut temel anlamın yanında mecazî anlamlarla da kullanılmaya başlanmıştır: **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘çok zayıflamak, vücutta et ve yağ bırakmamak’ ve **TS**’de “1. Harca yı tüketmek 2. Çok üzme 3. Zayıflatmak 4. Yok etmek”. **DS**’de *eritmek*, ‘sindirmek’ (V–1773) daha çok somut anlamıyla kayıtlıdır.

eri- Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Eri-, erit- 2. (mecazî) Eri- (duygusal anlamda) duygulan-, zevkten eri- 3. Bir şeyin içinde eriyip kaybol-, dağılıp git- (şişik) eri- 4. (mecazî) Kaybol-, bit-, sön, zayıfla- 5. Eski-, sürtül-, yırtıl- 6. Utan- 7. Gözyaşlarına boğul- (çocuk için) 8. (Özbek Türkçesinde konuşma dilinde) bahşış bırak-‘ olarak kaydetmiştir. Bunlar içerisinde 1., 3. ve 5. maddelikleri asıl anlam olarak değerlendirmiştir (1974:289-290).

Kelime EOT metinlerinde ‘katı hâlden sıvı hâle dönüşmek’ olarak temel anlamı yanında mecazlaşmış ‘çok üzülme, (korkudan) katı hâlden sıvıya dönüşmek’ anlamında da kullanılmıştır. Bu mecazî anlama Kâmûs-ı Türkî’de ‘yağı süzülüp zayıflamak’; TS’de ‘utancından çok sıkılmak; yok olmak, bitmek, tükenmek’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha çok soyut yollarla genişletmiştir.

Kelime **VG**’de ‘çok zayıflamak, yıpranmak’

Görklü yüzün gâib olmadın henüz

Eridi küllî etüm cânım benüm (407)

FN’de eri- (düz ve mecazlaşmış anlam) erimek; mahvolmak (1083), **HHT**’de eri- 1. Sıvı duruma geçmek [044a/2] 2. Hazmolmak [026a/7] 3. Yok olmak, bitmek [020a/9] 4. Küçülmek [044a/12], **GRT**’de eri- Katı halden sıvı hale gelmek, erimek; bütün günahlardan arınmak, günahları dökülmek (3041), **T**’de eri- (13b–2) ve **İM** eri- (3190) ‘erimek’, **TİKT (M)**’de eri- (dehşetten) Katı hâlden sıvıya dönüşmek (352a/7), **ŞŞÇ**’de eri- 1. Erimek (21760) 2. mecazlaşmış Çok üzülme (21269) olarak kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin EOT metinlerindeki anlamlarından farklı olarak ‘1. (Şiş, ur vb.) dağılmak 2. (Bez vb.) inceliyor akarak havı gitmek’ ve **TS**’de kelime, ‘dokumalar aşınıp incelerek dağılmak’ anlamları da kayıtlıdır.

es- (< *ēs- ‘esmek, savurmak’ (Tekin, 1975:263)) Clauson’un (1972:240–241), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “(I) Geçişsiz (rüzgar için) ‘esmek’, genellikle ‘hafifçe’ kastıyla; (2) geçişli ‘uçuşmak, (mesela çöp); savrulmak (tahıl)’ vb. Bütün modern şivelerde yaşıyor... Osm. XIV’ te es- ‘esmek’ (geçişsiz) pek çok metinde”. Sevortyan (1974: 553-554), kelimenin anlamlarını ‘1. Es-, üfle- 2. Es-, esip dağıt- 3. Titre-, sallan- 4. Parlamak (boya hakkında) 5. Şiirde- at tüzerinde koş- 6. Aniden ayrıl- 7. Bıçakla çiz-‘ olarak vermiştir. Ona göre 1. ve 2. maddedeki anlamlar temel anlamlardır.

Kelime **HHT**'de 'bir yönden bir yöne akmak, rüzgâr olmak' {Bir gice sovu k yıl [049a/2] **esdi**. Cemî'i kırıldı), **TİKT (M)**'de *es-* (Hava) oynamak, (yel) hareket etmek (330a/9), **FN**'de *es-* (4806), **MŞ**'de *es-* (37b/13), **TM**'de *es-* (8a-4) ve **İM**'de *es-* (2010) '(rüzgâr, yel) esmek' olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT metinlerinde kayıtlı olan anlamın yanında '1. Ansızın hatıra gelmek 2. Birden ortaya çıkmak, çıkıvermek 3. Nasip olmak, kısmetine çıkmak, isabet etmek' mecazî anlamlar da kayıtlıdır. TS'de ise bu mecazî anlamlardan yalnızca "yapılması önce düşünölmüş olmayan veya beklenmeyen bir şeyi yapmaya birdenbire karar vermek" kayıtlıdır. Günümüzde kelimenin anlam dairesini, **Kâmûs-ı Türkî**'yle karşılaştıracak olursak kelimenin anlam yelpazesinde hem somut hem de soyut anlamlarda kayıpların yaşandığı görülür. **DS**'de *esmek*, (II) 1. Sıvışmak, kaçmak, aradan kayboluvermek 2. Herhangi bir şeye kızıp bulunduğı yerden hızla çıkmak (III) Esnek olmak, yaylanmak (IV) Tahılı savurarak temizlemek (V-1785) anlamlarında geçer.

eski- Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Eski-* 2. *Köhneleşmiş, yıpranmış*' olarak vermiştir. Kelimenin yapısını da (eski) **en ~*eg+si (-msi)* 'benzetme eki' 'belki de göçüşme' ile oluşmuş şeklinde açıklamıştır. *egsi-* biçimi Anadolu ağızlarında vardır. Vambery, Altayca, Uygur Türkçesi arasında karşılaştırmalar yapmıştır (1974:307-308).

Kelime **GBTBİ**'de 'müzminleşmek, kronikleşmek' {olur ve bu maraz **eskidigi** vaktin çok marazlara mü'eddî olur (228-a/2), **MT**'de *eski-* (18b-6), **MŞ**'de *eski-* (47b/1), **V**'de *eski-* (14a.1), **TA**'da *eski-* (100b/2), **İM**'de *eski-* ~ *eskimeg* (2001) (1904) 'eskimek, eski olma' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin '1. Oluşundan, ortaya çıkışından beri çok zaman geçmek 2. Yerleşip kalmak 3. Kıdem kazanmak, kıdemli olmak 4. Hükmü geçmek, kullanılmaz olmak 5. İhtiyarlamak, kocamak 6. Bozulmak 7. Harap ve viran olmak' olarak hem somut hem de soyut anlamlarda geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülür. Bu mecazleşmenin günümüzde **TS**'de '1. Eski duruma gelmek 2. Yıpranmak 3. *mecazlaşmış* Gözden düşmek, değeri kalmamak 4. *mecazlaşmış* Yaşlanmak' olarak devam ettiği görülür.

esnek (*esne-* + *-k* (f.i.y.)) Radloff (1893:I-882), *esne+k* kelimesinin anlamını (Taraçın) 'esnemek' olarak vermiştir. Clauson (1972:249), sözlüğünde *esnek* kelimesine yer vermemiş; ancak aynı kökten türemiş *esne-* fiiline değinmiştir: "Fiil, 'esmek' temel

anlamından hareketle mecazî ‘esnemek’ anlamını kazanmıştır. *esin*’den türemiş fiil ‘hafifçe esmek’, fakat genellikle mecazî ‘esnemek’”.

Kelime **TAS**’ta ‘anasını emmesin diye oğlağın ağzına bağlanan ağaç’ {El-haşâk [Ar.]}: Anasını emmesin deyü oğlağın ağzına bağladıkları ağaca denir ki **esnek** tabir olunur. (Kam. XVIII-XIX. 3, 81) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TAS**’ta geçen ‘hayvanın burun ve ağzı bağı, meşin harizma’ anlamı devam eder. Ayrıca *sıfat* fonksiyonunda isim olarak ‘esneyen, eğrilip doğrulan veya uzanıp yine kısalan elastiki ve isim olarak 1. Esneme’ anlamları da kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelimenin **TAS**’taki kazandığı anlamların tamamen kaybolduğu, ‘bir dış gücün etkisi altında uzama, kısalma, eğrilme vb. biçim değişikliklerine uğradıktan sonra, etkinin kalkmasıyla seksi biçimini alabilme özelliğinde olan, elastikî’ temel anlamın yanında ‘1. Değişik yorumlara elverişli, 2. Görüş ve tutumlarında katı olmayan’ olarak anlamlarının mecazılaştığı tespit edilmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Hayvanların ısırılmaması için burunlarına takılan demir halka, 2) Hayvanların yayılmamaları için ağızlarına geçirilen torba, sepet, 3) Hayvanların annelerini emmemeleri için ağızlarına takılan ağaç parçası, 4) Develer güreşirken ağızlarına geçirilen ipten yapılmış torba, 5) Azgın develerin ağızlarına takılan kayış ya da demir araç, 6) Dizgin, 7) Nallanırken azgınlık yapan atların burunlarına kısıtılan ağaç, 8) Hayvanın boğazına bakmak için ikisi dikey, ikisi yatay dört ağaç parçasından merdiven şeklinde yapılan nalbant aracı, (V-1786,1787); 2. Çoban köpeğinin boynuna takılan mahmuzlu, demir halka (XII-4498) olarak geçer.

eşmek (I) Sevortyan (1974:315-326), kelimenin anlamlarını ‘(I) 1. Kazmak, kazıp çıkmak, çukur kazmak, bellemek, kazarak açmak, tırmıklamak 2. Sürmek, (şıpıtık, şıpıtık) sürüklemek, ovmak, bilemek, keskinleştirmek 3. Yırtmak, sökmek, ayırmak, tahrip etmek, dağıtmak (oraya buraya atmak) 4. Oymak, burgu ile delmek, toprağı sivri bir şey ile kazımak (içindeki çıkartmak için) 5. Kürek ile toplamak 6. (kayık) Küreği çekmek 7. Kayığı yürütmek 8. (kepçe ile) Çekip almak 9. Özenle görevi yapmak, elinden gelen her şeyi yapmak’ olarak vermiştir. En eski ve en temel anlamlar 1. maddededirler. Bu maddedekilerin 5. ve 6. maddedeki anlamlar ile bağlantısı net görülmekte; ancak 3. ve 4. maddelerdeki anlamlara geçişi çok net değildir. Eş- kelimesinin anlamları arasında

kuzey batı ve kuzey doğu lehçelerinde tarihi olarak verimliliği ‘çekmek, tırmıklamak’ anlamı korumuştur.

Kelime **TAS**’ta ‘kazmak’ {Revet: gider, ken: eş, nişan; dik, verz; özen, bires: yetiş, di: dün, bidem: üfür, mek; em) (Genc. XVII. 46), **TİKT**’te *eş-* (II) (53b/6), **FN**’de *eş-* (3140) ve ‘(toprak vs.) kazmak, eşmek’, **ŞŞÇ**’de *eş-* Kazmak; gelip gitmek (41008) anlamlarında kayıtlıdır. Kelime yularıda taradığımız kaynaklarda somut temel anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘1. Kazmak, kazımak, tırmıklamak 2. Bir hizmetin yerine getirilmesine, özellikle sefer ve savaşa sokmak’ olarak somut anlamlarına yenilerini eklemiştir. Günümüzde **TS**’de ‘toprağı veya toprak gibi yumuşak bir şeyi biraz kazmak’ anlamı yanında ‘araştırmak, incelemek’ anlamıyla mecazî olarak da kullanılmaya başlanmıştır. **DS**’de kelime, (I) Hareket etmek, yola çıkmak (II) İp bükme (III) Coşmak (IV) Suyolu çukur (V) Toplanmış bir şeyi dağıtmak (V-1795) anlamlarında kayıtlıdır.

eteklemek (*etek + +IA² (i.f.y.)*) Radloff (1893:I-841), kelimenin anlamlarını (Çağatay, Osmanlı) ‘1. (herhangi bir şeyi) Eteğe koymak, toplamak 2. Cepleri doldurmak 3. Serinlemek için eteği yelpaze yapmak, sallamak 4. Saygıyla eğilmek 5. (Osmanlı) Eteği öpmek’ olarak vermiştir.

Kelime **Kâmûs-ı Türki**’de ‘1. Birinin eteğine sarılmak, eteğini öperek hoş geldin demek veya tebrik etmek, etek öpme merasimini yerine getirmek 2. Etekle yellemek, eteği yelpaze gibi kullanarak havalandırmak 3. Bol bol eteğe doldurmak’ anlamlarında kullanılarak anlam dairesini genişletmiş kelimelerimizden biri olmuştur. Günümüzde **TS**’de ise ‘birinin eteğini saygı göstermek amacıyla öpmek veya öper gibi yapmak’ temel anlamının yanında ‘yaranmaya çalışmak, dalkavukluk etmek’ biçiminde mecazîleşerek anlam dairesini bu yönde genişletmiştir.

ez- Sevortyan (1974:235-237), kelimenin temel anlamlarını ‘1. Ez-, yoğur- 2. Ez-, basınç yap-, sık- 3. Döv, toz haline getir- 4. Islat-, nemlendir- 5. Sürt-, yıprat-, sırta masaj yaptır-, vücudu yıka- 6. Kazı-, çiz-, kaşı- 7. Vur-, darbele-, döv-‘dir; ikincil ve mecazî anlamlar ise 8. Eziyet etmek, sıkıştır-, boğ-, mahvet- 9. Sık tekrarlarla bıktır-, şakalarla bezdir- 10. Yalan, iftira atmak’ olarak kaydetmiştir.

EOT dönemi metinlerinde ‘sıvı içinde bastırıp eritmek, ezmek, suda eritmek, yoğurmak’ vb temel anlamlarda kayıtlı olan kelime **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘sıkıntıya sokmak, aşırı derecede çalıştırıp yormak’ ve TS’de ‘1. Üzmek, sıkıntıya sokmak 2. Dayanıklılığını aşacak derecede çalıştırarak yormak 3. Yenmek, sindirmek’ anlamlarında mecazlaşmıştır.

Kelime **Bİ**’de 1. Eritmek

Gerçi toğan eyidür anı, **ezer**

İllâ ol dahıtoganı pek bozar (978)

2. Ezerek, tuz hâline getirmek

Togan için dai zırnîhi düze

Anı su-y-ıla mermer üzre **eze** (1337)

HHT’de *ez-* Sıvı içinde bastırıp karıştırarak eritmek [009a/18], **MN**’de *ez-* Ezme, suda eritmek (214–4), **T**’de *ez-* 1. Ezmek, ufaltarak yumuşatmak (19a–3) 2. Eritmek, bir maddeyi sıvı ile kıvama getirmek (43a–13), **Kmühim**’de *ez-* Yoğurmak (3b.10), **TA**’da *ez-* (56b/17), **TM**’de *ez-* (80a–1) ‘ezmek, bir nesneyi döverek toz haline getirmek’, **MNHS**’de *ez-* 1. Ezmek, ufaltmak (90a.6) 2. Eritmek, katı ir maddeyi sıvı bir madde ile kıvama getirmek (38a.7), *ezmek* Eritmek, ufaltmak (140b.3) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *ezmek*, ‘1. Üstüne basarak veya bir şey arasına sıkıştırarak yassılaştırmak, biçimini değiştirmek 2. Ağır bir şey, başka bir şeyin üzerinden geçmek, çiğnemek 3. Sıvı içinde bastırıp karıştırarak eritmek’ somut anlamların yanında ‘1. Üzmek, sıkıntıya sokmak 2. Dayanıklılığını aşacak derecede çalıştırarak yormak 6. Yenmek, sindirmek’ anlamlarıyla *mecazlaşmış* ve ‘harcamak’ anlamında *argolaşmıştır*.

ezilmek bkz. Somuta eklenen yeni soyut kavramlar

geber- *keber-* < (< **kēbe+r-* ‘şişmek, kabarmak’) (Tekin, 1995:181) *gebe* isimine *er-* ‘olmak’ kelimesinin eklenmesiyle oluşmuştur. Sevortyan (1980:36-37), kelimenin anlamlarını ‘1. Şiş-, *kabar-* 2. *Geber-*, *mortu çek-* 3. *Hamile kal-* (*Abay*) (*XIV. yy*)’ olarak vermiştir. Sevortyan, *gebe* kelimesindeki ‘şiş’ anlamının *geber-* fiilinde temel

anlam dairesini oluşturduğunu; ölmek anlamının bu fiilde ikincil olduğunu; çünkü ölmüş insanın veya hayvanın öldükten sonra karnının şiştiğini söylemiştir.

Kelime **VG**'de 'ölmek, yok olmak'

Süci burdı boynını yüzinkoyu

Düşdi yirinden **geberdi** uyuyu (186)

Kâmûs-ı Türki'de *gebermek*, '(Hayvan) ölmek, telef olmak' olarak somut anlamın yanında 'yok olmak, telef olmak (sövme ve hakaret yerine kullanılır)', *mecazî* anlamda da kullanılır. Günümüzde **TS**'de kelime, **Kâmûs-ı Türki**'den farklı olarak 'kötü bir biçimde ölmek' somut anlamıyla ve 'bir kimseye aşırı ilgi, istek ve yakınlık duymak' *mecazî* anlamıyla kullanılmaktadır. Söz konusu kelime **DS**'de 'pislemek' (VI-1956) olarak kayıtlıdır.

geşek Radloff (1899:II-1581) *gevşe+k* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. *Yumuşak, zayıf, pörsümüştü* 2. *Sağlam olmayan*' olarak vermiştir. Clauson (1972: 691), kelimeyi sözlüğünde şöyle açıklamıştır: "*kevşe:*'ten türemiş isim. '*gevşek*' vb., hem orjinal '*gevşek, yumuşak*' vs. hem de mecazî '*yumuşak kalpli, zarif, kibar*' anlamlarında kullanılmıştır. XVIII'de *gevşek* Rumi'de '*yumuşak, kibar*' vs. (Seng.301 v.16)".

Kelime **TAS**'ta 'gevşek' {Süst (Fa.): **Geşek** (Sih. Ac. XV. 181-2), **TA**'da *geşek~geşek* (g) (278b/10, 279b/6), **YİŞ**'te, **GBTBİ**'de (8-b/16) ve **IN**'da (4690) 'gevşek', **Kmühim**'de *geşecük* Geşekçe (33a.7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *gevşek*, 'sıkı ve gergin olmayan, gevşemiş olan' anlamı yanında *mecazlaşmış* '1. Cansız, hareketsiz, iradesiz 2. İlgisiz, kayıtsız bir biçimde' anlamlarında da kullanılmıştır.

geşeklik (*kevşe-* + *-(k)* (f.i.y.)+ + *+l^Ak* (i.i.y.)) Radloff (1899:II-1581), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. *Yumuşaklık, zayıflık, karakersizlik, pörsüklük* 2. *Sağlıklı olmama*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'gevşeklik, acz, dermansızlık' {El-vena [Ar.]: Dermansız olmak, zaf ve fütur ve acz ki **geşeklik** denür (Kdeb. XVIII. 34-1), **GBTBİ** *gevşeklik* Güçsüzlük (153-b/14) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *gevşeklik*, 'gevşek olma durumu' anlamı yanında *mecazlaşmış* 1. İlgisiz, kayıtsız, davranış 2. Uyuşukluk

kesiklik, rehavet' anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'deki anlamlarından farklı olarak '*ilgisiz, kayıtsız, davranış*' anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır.

geşsemek Radloff (1899:II-1581), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '*1. Geviş getirmek (hayvan) 2. Zayıflamak, solmak, yumşamak*' olarak kaydetmiştir. Clauson (1972: 692), kelimenin yapısını *keviş*'ten türemiş fiil olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'gevşemek' {... Bîçare kişi kim cebbarlar sohbetine müptelâ ola kim buların ahdi ve kavli tiz **geşser**, ne doğruluğun ve öğütçülüğün buların katında kıymeti var...(Kel. XIV. 147), **MNHS**'de *geşse-* (95b.8), **Müc.**'de *geşse-* (36b/12), **ŞŞÇ**'de *geşse-* (29107) 'genişlemek, gevşemek' anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Gerginliği bozulmak, koyuverilmek, salıverilmek, tembelleşmek 2. Sıkılık ve katılığını kaybetmek, yumuşamak, sölpülemek 3. Kuvvetten düşmek, zayıflamak 4. Gayret ve azmini kaybedip yavaşlamak 5. *argo* Hoşlanmak, sevmek' somut ve soyut anlamlarda anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de *gevşemek* kelimesi, '1. Sertlik ve gerginliği bozulmak 2. Çözülme' somut temel anlamların yanında *mecazlaşmış* 'yumuşamak, yatışmak, sakinleşmek'; *argolaşmış* 'sevmek, hoşlanmak' *ekonomi* 'para piyasasında değer yitirmek' anlamlarında da kullanılmıştır.

geril- *ker*'in edilgen şeklidir. Sevortyan'da (1980:23-24), kelimenin anlamları, '*gerginleş-, açıl-, gerin-, uyuşmuş organları ger-*' olarak kayıtlıdır. Şerbak, kelimenin en eski şeklini **kär* biçiminde vermiştir.

Kelime **MNHS**'de 'gergin halde açılmak, uzamak' {hıltuñ çoklığı sebebile tabaka zahmet çeküp **gerilür** gücinür birbirinden (176a.12), **MŞ**'de *geril-* (3a/14), **KMT**'de *geril-* (90^b11), **İM**'de *geril* (1866) 'gergin duruma gelmek, belirli bir uzama ile çekilmek, gerilmek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT dönemine ait metinlerdeki temel anlam kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de yukarıdaki temel anlamların yanında kelimenin '1. Kasılmak. 2. Kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek. 3. İlişki ve davranış bozulacak duruma gelmek" mecazî anlamları da vardır. **DS**'de kelime, *gerilmek /gerneşmek* biçimlerinde 'gerinmek' (VI-2002) olarak somut, temel anlamda kayıtlıdır.

gerinmek *ger*'in dönüşlü şekli. Radloff (1899:II-1557), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*gerinmek*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'özlemek, hasret duymak' {El-isbıtrar [Ar.]: **Gerinmek** ki bir file çekinüp arzu eylemek. (Kdeb. XVIII. 500–2), **T**'de Esnemek (3b–8), **MŞ**'de *gerin-* (2b/7), **V**'de *gerin-* (48b.7), **HHT**'de *gerin-* [053b/11], **KMT**'de *gerin-* (53^a7), **MNHS**'de *gerinmek* (40a.3) **ŞŞÇ**'de *gerin-* (839) ve **LME**'de *gerin-* (57a/16) 'kolları açarak, gövdeyi gergin bir duruma sokmak, gerinmek' olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de de bu temel anlam, devam eder. Günümüzde **TS**'de 'kolları açarak gövdeyi gergin bir duruma sokmak', temel anlamın yanında *mecazlaşmış* 'rahatlık, mutluluk, övünç duymak' anlamlarını da kazanarak mecazlaşmıştır. **DS**'de Üzgün olmak (VI–2003); *gerinmek* Yüğü sırta almak, yüklenmek (XII–4509) olarak geçer.

geymek (<< *kēḡ*-) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Giy-*, *giyim giy-* 2. *Üzerine giy-*, *süslen-*, *bürün-* 3. *Taşımak, tak-* (*giyim hakkında*) 4. *Ayakkabı giy-*' olarak vermiştir. Şerbak, kelimenin kökenini *kēḡ* 'giy-' olarak vermiştir (1980:12-14).

Kelime **TAS**'ta 1) Takınmak, takmak. {Pes yüzüğü alıp donuna sardı, iki balığı alıp menziline geldi, avratı yavlak şâd oldu ve yüzüğü dahi çıkarıp barmağına **geydi**. (Enb. XIV. 606) 2) Kuşanmak {Yoldaşımın silâhını **geyüp** atına bineyim. (Rahat. XVI. 34), **TİKT (M)**'de *gey-* 1. Elbise vb.yi bedene geçirmek, giymek (298b/5) 2. Üzerine silah kuşanmak, takınmak (267a/16) 3. Tavır almak (368a/5), **TM**'de *gey-* (yüzük) Takmak (99a–1), **T**'de *gey-* (13b–10) ve **CTD**'de *giy-* 'giyinmek, giymek', **FN**'de *gey-* (elbise, ayakkabı vs.) Giymek; *mecazlaşmış* Giymek, bürünmek (5579) olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılır. **Kâmûs-ı Türki**'de *giymek/geymek* temel anlamın yanında 'üzerine almak, alınmak' biçiminde mecazlaşarak anlam dairesini soyut açıdan zenginleştirmiştir. Günümüzde **TS**'de bu mecazlaşma "ağır söz veya hakareti, küçültücü davranışı ses çıkarmadan dinlemek" anlamında devam etmiştir. **DS**'de kelime, *geymek* biçiminde (I) Giymek (VI–2016) olarak kayıtlıdır.

gidici (*git-* (< **kēt-* 'gitmek' (Tekin, 1975:265) + $-(y)I^4cI^4$ (< $-gU^2çI^2 < -gU^2 + çI^2$) (f.i.y.)) Kelime **ŞKM**'de 'giden, gidici' {geliciye ve **gidiciye** yolları açık duta... (15a/10), **MK**'de 'giden, gidici' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de 'giden, gitmekte veya gidecek olan, yolcu' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Kısa süre için var olan, kalıcı

karşıtı 2. Gitme durumunda bulunan, gitmek üzere bulunan’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘ölmek üzere olan’ anlamında da kullanılmıştır.

gidiş (*git-* (< **kēt-* ‘gitmek’ (Tekin 1975:265) + *-(I⁴)ş* (f.i.y.)) Radloff (1899:II-1624), *git+ş* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*gidişat, usul, yöntem, davranış tarzı*’ olarak verir.

Kelime **VG**’de ‘gitme, gitme işi, gidiş’

Ol **gidişün** sürse ardınca ‘ikâb

Yatmaya kendüzine kıla ‘itâb (213)

TİKT (M)’de Gitme, yürüyüş tarzı (253b/3), **ŞKM**’de Gidiş, yol tutma, tavır takınma (105b/8) anlamlarında kayıtlıdır. Taradığımız metinlerden de anlaşılacağı üzere kelimenin mecazî anlama sahip olması EOT döneminde başlamıştır. Kelime **Kâmûs-ı Türkî**’de hem ‘1. Gitme 2. Yürüyüş, yürümek tarzı 3. Bir büyük kimsenin at binerek bir tarafa gitmesi’ olarak somut biçimde hem de ‘tutum, davranış durumu’ olarak soyut biçimde anlam gelişimi takip etmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime “1. Gitme işi 2. Bir yere gitme 3. Gitme biçimi” olarak somut ve EOT dönemindeki ‘tutum, durum, davranış’ olarak soyut anlamıyla kayıtlıdır.

göğüz Kelimenin temel anlamı, hem erkek hem de kadın için ‘*göğüs, meme*’dir. Clauson (1972:714), sözlüğünde kelimenin çok eski bir dönemden itibaren ‘akıl, düşünce’ olarak *mecazlaştığını* söylemiştir. Sevortyan (1980:5455), kelimenin anlamlarını ‘1. *Göğüs, göğsün üst kısmı, atın göğsü; baş ile karın arasındaki kısım; göğüs kafesi; göğüs boşluğu; göğüs kafesi kemiği (hayvanlarda)* 2. *Göğüs ve sırt, vücut, beden, gövde* 3. *Sırtın orta kısmı; sırtın ortası, sırtın belden yukarı kısmı* 4. *Göğse ait* 5. *Yürek; kalp; can* 6. *Akıl, idrak, zeka*’ olarak vermiştir. Yapısını da *gövüs ~ köküz* vs. **kök-* *filinden* *-(d)z* ekiyle türemiş isim olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘göğüs, sine’ {Pes **göğüzlerine** değın duttu. (Enb. XIV. 451), **T**’de *gög(ü)s* 1. Etin göğüs kısmı, göğüs eti (14b–9) 2. Akciğerin bulunduğu göğüs bölgesi, akciğer mahalli (79b–4); *gögüz* Akciğer mahalli, akciğer (18a–2), **TA**’da *gög(ü)s ~gög(ü)z* (21a/12, 72b/6), **ŞKM**’de (51a/7), **V**’de *gögüs* (50b.9) ve **ŞŞÇ**’de (3982) ‘göğüs’, **KT**’de 1. Göğüs, sine (66b–11=6/125) 2. Kalp, gönül (88b–3=9/14), **TİKT**

(M)'de 1. Göğüs, sine (272b/10) 2. Ordunun ortası, merkezi (282b/3), **Bİ**'de (kuşun) Göğüs (56) olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de yukarıdaki anlamların yanında ad aktarması yoluyla ' geminin önü, cephesi' anlamında da kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de *göğüs*, "1. Vücudun boyunla karın arasında bulunan ve kalp, akciğer vb. organları içine alan bölümü, sine 2. Bu vücut bölümünün ön tarafı 3. Bu bölümün içindeki organlar' temel anlamları yanında "meme" anlamıyla da *mecazlaşmıştır*.

gömül- *göm-*'ün edilgenlik şeklidir. Radloff (1899:II-1614), *göm+l* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*gömülmüş olmak, defnedilmiş olmak*' olarak vermiştir.

Kelime **ŞŞÇ**'de 'gömülmek, batmak'

Gömülürdi nire bassa ayagı

Nite kim barmag ucu basa yagı (14345)

BHMİH'de *kömil-* (141:3) ve **FFANG**'da *gömül-* 'gömülmek, gömmek' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *gömül-mek*, '1. Toprağın veya başka bir şeyin altında kalmak, örtülmek 2. Batmak, çukura gitmek; derinleşmek 3. Toprağa konulup örtülmek' temel anlamları yanında *mecazlaşmış* 'bir şeyi etraflıca düşünmek, derinliğe inmek' olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bu mecazlaşmaya günümüzde **TS**'de "1. Yerleşmek, oturtulmak, kendini gömmek 2. Yok olmak, kaybolmak, görünmez olmak' biçimlerinde yenileri eklenmiştir.

göñlek (*gön+(<*kōn 'gön, at derisi, ham deri' (Tekin, 1975:268)+ LA²k (i.i.y.)*) Clauson (1972:732), *gömlək, göyneq, köyneq* kelimelerinin aslını '*köñlek*' olarak vermiş ve devamında da kelime hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "*köñle:- 'ama anlamsal bağlantı fiziksel anlamda köñül kelimesiyle doğrudan 'gömlək' kalp üzerinde giysi ile ilişkilidir. Xak. XI. yüzyılda köñlek 'gömlək'; Çağ. XV köñlek; Kıp. XIII kö:ñle:k; Osm. XIV. göñlek 'gömlək' XVI. yüzyılda standart biçim olmuştur ve bir kez XVII yüzyılda kaydedilmiş; çıkış tarihi belli değildir". Karaağaç (2009:83), kelimenin kökenini, *kōn* 'deri; ham deri; işlenmiş deri' kelimesinden getirir.*

Kelime **TAS**'ta 'gömlək' {...Etek kandan götüreyüm ki **göñleğim** yokdur. (Güls. XV. 14), **SN**'de (4103), **KY**'de (190), **MM**'de *göñlek* (722) 'gömlək', **KBP**'de Deri (kuş

için) (57a/14) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *gömlek*, 1. Vücutun üst kısmına giyilen kollu veya yarım kollu, yakalı giysi 2. Kadınların giydikleri ince kumaştan yapılmış kolsuz, yakasız iç çamaşırı, kombinezyon, 3. Vücutun üst kısmına giyilen iç çamaşırı, 4. Kitap kapağına geçirilen kap, 5. Beyaz ışık sağlamak için lambanın üzerine geçirilen amyanttan kılıf, 6. Dosya kartonu, 7. Memeli hayvanlarda bağırsakları dıştan saran yağlı zar' somut anlamların yanında 1. Göbek, batın 2. Basamak, kat, derece anlamlarında da *mecazîleşmiştir*. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'de kayıtlı olan '*memeli hayvanlarda bağırsakları dıştan saran yağlı zar*' anlamı yoktur. **DS**'de kelime, *gönlek/göne* biçimlerinde (I) Gömlek (VI-2155) olarak kayıtlıdır.

göñül Clauson (1972:731-732), sözlüğünde kelimenin anlamı hakkında şu açıklamayı yapmıştır. "Orijinalinde oldukça çeşitli anlamlarla kullanılan soyut bir kelimedir. Bir düşünme düzeni olarak '*akıl*'; aklın ürünü olarak '*düşünce*' vb. daha sonra, '*kalp*' düşünme düzeni olarak alındığında aynı zamanda '*kalp*' için fizikî anlamda '*yürek*' kelimesine ek olarak onun yerine kullanılmıştır. Sevortyan (1980:76-77), kelimenin anlamlarını '*1. Yürek, göğüs, duyguların kaynağı yer 2. Kalpli, yürekli, 3. İstek, tutku, irade 4. Duygu 5. İyi (lisan) 6. Bilinç, düşünce 7. Sevinç, memnuniyet, zevklenme 8. Karakter çizgisi 9. Cesurluk, yüreklilik 10. Gurur 11. Güzellik 12. Özgürlük, egemenlik, bağımsız, öz irade*' olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de **gön- ~*kön- fiili + -(a)l* eki olarak kaydetmiştir.

M. Aydın (1999:104-108), "*Gönül Kelimesi Üzerine*" makalesinde *köñül* kelimesiyle *köñlemek* 'hatırlamak, düşünmek, dalmak' ve *köni* 'dürüst, doğru, sadık, içten, gerçek' kelimeleri arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Ona göre her göstergenin başlangıçta somut bir gösterilene olduğu varsayılırsa '*kön*' *gön*, *deri* ile '*köñül*' arasındaki ilişki de göz ardı etmemeliyiz demıştır.

Kelime **TAS**'ta Yürek {... Bu renç ki rahimde olur, anı otalamak avratlar işdir ve anın maymunlar yüreğinden artık dermanı olmaz. Bağa eyitti: Maymun **göñlü** kanda buluna?... (Kel. XIV. 128), **BL**'de 1. Gönül, kalp 2. Akıl 3. Arzu, istek (7a-11), **T**'de '*gönül, hatır, iç, yürek (11b-9)*', **KY**'de Gönül, kalp (49)2, **TİKT (A)**'da 1. Kalp, gönül (213a/4) 2. Arzu, istek (131a/4), **GT**'de 1. Kalp, gönül; iç (12b-15) 2. Benlik (64a-15), **GBTBİ**'de Gönül, yürek, mide (86-b/10), **MM**'de *göñül* Gönül, kalp, kişinin manevî

varlığını oluşturan duygu, düşünce, inanç, sevgi, hatır gibi şeylerin kalpte var sayılan kaynağı, yürek (150), **EM**'de 'gönül; sevinç, heyecan, istek vb. duyuların merkezi (61b/13), **MT**'de *göñül* Gönül, kalp, hatır (48b-12); *göñül sakla-* İçine atmak, açığa vurmamak (38b-2) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime '1. İnsanın duyguların merkezi, yüreğin manevi yönü 2. *mecazlaşmış* Duygu, his, tesir 3. Muhabbet, şefkat, sevgi 4. Aşk, alaka, 5. İstek, arzu, heves, meyil 6. Hoşnutluk, uygunluk 7. Cesaret, atılganlık 8. Kibir, gurur 9. Ahlak, tabiat 10. Hatır 11. Mide' somut ve soyut anlamlar kazanarak anlam dairesini kullanım sıklığına paralel olarak genişletmiştir. Günümüzde TS'de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'deki anlamların bazılarını kaybederek anlam dairesini daraltmıştır, buna karşılık 'istek, arzu' anlamındaki kullanımıyla da mecazlaşmayı sürdürmektedir.

görin- *kör:*'in dönüşlü şeklidir. Radloff (1899:II-1594), *gör+n* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*görünür olmak, gözkmek, aşikâr olmak*' olarak vermiştir.

Kelimenin temel anlamı, 'görülür olmak, gözkmek'tir. Kelime 11. yy.dan itibaren '*kavuşmak, huzura çıkmak, hissedilmek*' yan anlamını kazanmıştır.

Kelime **İM**'de 'görünmek'

âyine bigi durur hâyıtları

bakıcağız **görinür** her ne varı (1900)

VG'de *görin-* (1546), **ŞKM**'de *görin-* (73b/3), 'kendisini gösterecek bir iş yapmak veya söz söylemek, görünmek, ortaya çıkmak', **FN**'de *görin-/görün-* 1. Görünmek, görülür olmak (4407, 219) 2. İzlenim uyandırmak (3747, 5800) 3. Gibi görünmek (1795), **PN**'de *görin-* 1. Görünmek, görülür duruma gelmek (18b/02) 2. İzlenim bırakmak (33a/13), **TİKT (M)**'de *görin-* 1. Görünmek, zahir olmak (420a/5) 2. Sanılmak, gibi gelmek (236b/16) 3. Kendini göstermek (349a/15) 4. Fark edilmek (375a/20), **CCK**'de *görün-* 1. Görünmek (1627) 2. Meydana çıkmak, belirlemek (230), **ŞŞÇ**'de *görün-* 1. Görünmek, farkolunmak (19137) 2. Hissedilmek (17947) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *görün-mek*, '1. Görme duyusu ile varlığı seçilmek 2. Gözle görülebilir halde bulunmak 3. Sanılmak, benzemek gibi gelmek 4. Belirmek, ortaya çıkmak 5. Mevcut ve hazır olmak, meydanda olmak 6. Çıkmak, saklanmamak, gözkmek 7. Kendisini gösterecek bir şey söylemek veya yapmak' olarak EOT

dönemindeki anlamlarına yenilerini ekleyerek özellikle somut anlamda bir genişleme yaşamıştır. Günümüzde **TS**'de yukarıdaki somut anlamların yanında “1. Azarlamak 2. Gözdağı vermek” anlamlarıyla da mecazlaşmış ve anlam eksenini soyuta kaydırmıştır.

göt Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Kıç, makat, oturak yeri, yanlar, kuşun kuyruk tarafı (gerisi), kabın dibi, arkası; anüs, uç, kuyruk 2. Üreme organları (kadının erkeğin) 3. Sirt, arka 4. (mecazî) temel, ağacın gövdesi, kök 5. (mecazî) gücü kuvvet, cesaret, cesurluk 6. Ek (edat) fonksiyonu’ olarak vermiştir. Ayrıca Türk Dili’nde göden kelimesi vardır, kelime *köt- ~ göt- fiilinden türemiş isimdir (1980:84-86).

Kelime **KBP**'de ‘art, arka (kuş için)’ (Yüz on ikinci bâb, şikerenün **göti** tar olduğındadır.) (05a/01), **FFANG**'da ‘arka, kıç’ anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ‘1. Dip, alt 2. Geri’ somut anlamları yanında *halk dilinde* ‘Cesaret, cüret’ olarak mecazlaşmıştır. Günümüzde **TS**'de kelime daha çok *kaba konuşmada* ‘1. Anüs. 2. Alt taraf, dip. 3. Kaba et, kıç, popo’ anlamlarıyla yer almaktadır. Bu anlamlarla birlikte **Kâmûs-ı Türkî**'deki ‘güç veya yüreklilik’ biçiminde mecazlaşmayı da devam ettirir. **DS**'de kelime, (I) Arka, sırt (II) Testi, bardak, küp gibi şeylerin dip kısmı (VI–2164) anlamlarında kayıtlıdır.

güdük Sevortyan, sözlüğünde kelimeyi ‘gödek’ biçiminde, anlamlarını da ‘1. Hantal, beceriksiz, hantalca, ağır kanlılıkla, çevik olmayan 2. Aptal, anlamayan 3. Sert, iyi işlenmemiş 4. Kısa uçlu nesne 5. Alçak, kısa boylu, kısa 6. Bebek, emzikli bebek; 14-18 yaş arası çocuk 7. En genç dişi manda’ olarak kaydetmiştir. Kelimenin kökenini -(a)k eki ile *göt-/köt- fiilinden türemiş olarak vermiştir. *göde* (<göd-e) ‘kısa boylu, şişko’ vs. *Göt-/köt-* fiilinin anlamlarında ‘*şişkoluk, kısa boy*’ olarak geçer (1980:59-60).

Kelime **TAS**'ta ‘kuyruğu kesik hayvan’ {Begneg (Fa.): Kuyruğu kesik hayvana denir ki **güdük** ta’bir olunur. (Bürh. XVIII-XIX. 122) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, ‘kuyruksuz, tüysüz, eksik, sakat, tamam olmayan’ temel somut anlamıyla kayıtlıken günümüzde **TS**'de “1. Kuyruğu kesik veya kopmuş 2. Eksik yanı olan, tamamlanmamış, kısa” somut anlamların yanında “yetersiz, sonuç vermemiş” biçiminde mecazî anlam da kazanmıştır. **DS**'de (I) 1) Keçi yavrusu, oğlak, 2) Kuyruksuz, kuyruğu kesik hayvan, (IV) Küçülmüş sigara, izmarit, (V) 1) Kısa ceket, 2) Frenk gömleği, mintan, 3) Kolsuz

yelek, (IX) 1) Kısa (boy için) 2) Düzenli bir şekilde kızarmayan, yarı yanmış ekme (VI-2213); 2. Küçük (XII-4512) anlamlarında kayıtlıdır.

güreş- Clauson (1972:747-748), kelimenin yapısını *kürî:*'in işteş şekli, anlamını da 'beraber kürülemek' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin isim olarak ilk XIV. yüzyıl Eski Kıpçak eserlerinde ve Ebu Hayyam'da geçtiğini; fiil *güreş-* biçiminin ise KB ve DLT'de kayıtlı olduğunu ifade etmiştir. K. Menges, *güreş* kelimesinin kökenini *kür~gür* ismine -ş ekinin getirilmesiyle sürecin adının oluşturan kelime olarak vermiştir. Sevortyan'a göre kelime, *gür-/kür'den* -ş ekiyle türemiş *mücadele* anlamı çıkmaz, muhtemeldir ki *güre-* fiilinden türemiştir (1980:79-81).

Kelime **MT**'de 'güreşmek' {ammā dindār kişiyile kim *güreşüb* basılmadı (22b-12), **CM**'de *güreş-* (iki kişi) türlü oyunlarla birbirinin sırtına yere getirmeye çalışmak, **ŞŞÇ**'de *güreş-* 'güreşmek' (14381) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, *güreşmek/güleşmek* biçimlerinde 'güreş etmek, dövüşmek, birbirini yere vurmağa çalışmak', **TS**'de *güreşmek*, "iki kişi türlü oyunlarla birbirinin sırtını yere getirmeye çalışmak" anlamı yanında *mecazlaşmış* "mücadele etmek" anlamında da kullanılmıştır.

ilan Sevortyan (1974:277), kelimenin anlamlarını '1. Yılan (tüm kaynaklarda geçer.) (12 hayvanlı takvimin 6. Yılı adı anlamı da vardır.) 2. Karayılan (zehirsiz yılan)' vermiştir. Kelimenin fonetik varyantları **yī:la:n* kelimesinin transformasyonlarıdır. Türk dilinin bazı lehçelerinde kelime başındaki y sesi yutulmuştur. Bazılarında ise ünlü ses öne geçmiştir. *yī>yī->i-*. Kelimenin kökenini Budagov'a göre yılan 'sürünen' yıl- 'hareket et-, yuvarlan-'dan gelir. Budagov'un görüşüne Ramstedt, Räsänen, Poppe de aynı görüştedir. Sevortyan kelimenin kökenini *jil-* (<**yī:l-* 'sürün-') fiiline an- ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söyler.

İnsanoğlu, çoğu zaman birçok hayvana değişik sembolik görevler yüklemiştir. Sembol yüklenen hayvanlardan biri olan yılan, Mezopotamya'da derisini değiştirmesi sebebiyle sürekli yenilen *sonsuz hayatı*, gelişmiş işgücü dolayısıyla da *bilgeliliğin* ve *dişiliğin* temsilcisi (Demirci, 1998:82) olarak addedilir.

Kelime **TAS**'ta 'yılan' {İki direm andan **ilan** ısırana yidürürlerse ziyanın giderür. (Edviye. XIV. 11), **ETT**'de (HŞ 2378), **IN**'da (2898) ve **İM**'de (1664) 'yılan' **ŞŞÇ**'de yılan; canavar; ejderha' anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de *yılan*, “sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun solanların genel adı, yerdegezen” anlamı yanında, *mecazlaşmış* “sinsi ve hain” anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, ‘yılan’ (VII- 2464) temel anlamıyla kayıtlıdır.

ısın- *ısı:-*’ın dönüşlü şeklidir. Clauson (1972:248), kelimenin temel anlamını ‘*ısınmak, sıcaklaşmak*’; mecazî anlamını ‘*sıcak duygulara sahip olmak, (birine Yön.) yakın olmak, veya düşkün olmak*’ olduğunu ve bütün modern şivelerde ‘*isi:-*’ olarak ön ve arka ünlüler arasında benzer değişikliklerle kullanıldığını kaydetmiştir. Sevortyan (1974:669-671) *ısın-* kelimesinin anlamlarını ‘1. a) *Isın-* b) *Ilık ol-* c) *Sıcak ol-* 2. *Yan-, alevlen-* (yangın) 3. *İyi moral/ hal al-, dinç ol-, zevk al-* 4. a) *Sev-* b) *Sempatik gör-, arkadaş ol-* c) *Alış-* 5. *Katıl-* 6. *Eri-*’ olarak vermiştir. Kelimedeki *-n-* dönüşlülük ekinin aynı zamanda yapım eki fonksiyonu olduğunu da söylemiştir.

Kelime **GT**'de ‘alışmak’ {Bunca sözler ki bu tarîk üzerine söyledüm dahı iderdüm ki göñli **ısınmadı** ola diyü. (58b–9), **BHMİH**'de *ısın-* Isınmak, sevmek (Kâş., Müh.) (240: 2); **ıssın-** (krş. *ısın-*) Isınmak, sevmek, kanı kaynamak (158: 14), **TM**'de *ısın-* (59a–4) ve **TA**'da *ısın-* (18b/12), ‘ışınmak, sıcak hâle gelmek’, **ŞŞÇ**'de 1. Isınmak (2731) 2. Alışmak (31266) olarak somut ve soyut anlamlarda kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türkî**'de bu somut ve soyut anlamlar devam eder. Günümüzde **TS**'de kelimenin yukarıdaki somut anlamlarının devam ettirdiği görülür. Bununla birlikte kelimeye ‘yadırgamaz olmak, hoşlanır olmak, alışmak, benimsemek’ mecazî anlamı yanına “var olan gerginlik sona ermek” mecazî anlamın da eklendiği görülür.

ısıt- Clauson’a (1972:243) göre kelime, *isi:-*’den türemiştir. Anlamı (bir şeyi Bel.) ‘*ısıtmak*’ aynı zamanda geçişsiz ‘*ateşten yanmak*’. Sevortyan, kelimenin anlamını ‘1) *Isıtmak, sıcak hale getirmek, kızıştırmak, daha sıcak duruma getirmek, sıcak olmak, ılık yapmak, ılmak, ılıştırmak* 2) *Sıtma (humma) nöbetine tutulmak* 3) (mecazî) *kaşçulamak, dövme, vurmak*’ olarak vermiştir. Yapısını da *issit-/ısıt-... – issi-/ısı-...* fiilinin ettirgenlik şeklidir. Bu ettirgenlik şeklinin anlamları asıl fiilin semantiğine önemli yenilik katmıyor. Isı, *ıssı-/ısı-* şekilleri **ıs* ve **ıs-* eşgösterenlilerinin (omoşekillerinin) türeme ihtimalleri büyüktür. *is>isi-* tahminini Bang yapmıştır. Aynı zamanda o, *issi-<*ıs + -si-* analizini de teklif etmiştir (1974:668).

Kelime **TM**'de *ısıt-* ‘ısıtmak’ {**ısidalar** ev üzerine kar suyu veya soğuk su sepeler, göreler, eger geregince (62b–3), **EATSAKT**'ta (222b/3=020/097), **CCK**'de *ısıt-* (227),

TA'da *ısıt-(d)* (8b/4) ve **Kâmûs-ı Türkî**'de 'ısıtmak, sıcak hâle getirmek' olarak temel anlamda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *ısıtmak*, "sıcak duruma getirmek" temel anlamın yanında "çekici, olumlu, hoş bir duruma getirmek" anlamıyla da *mecazîleşmiş* ve anlam dairesini bu yönde genişletmiştir. **DS**'de kelime, 'sıtma tutmak' (VII-2491) anlamında geçer.

ısuz T. Tekin (1997:322), "*Zeynep Korkmaz'ın Gramer Terimleri Sözlüğü Üzerine Bir Eleştiri*" yazısında ıssız kelimesinin aslının *ıdsız* değil, *idisiz* olduğuna işaret eder: ET *idisiz* >> * *iyisiz* > **îsiz* (y > Ø) > EOT *isüz* [*îsüz*] >> *ıssuz* (vokal uzunluğunu kısaltmak için ünsüzde meydana ikizleşme) > ıssız. M. Kara (2004:55), çalışmasında ıssız/ıssız kelimesinin *ıdı* ile ilişkisinin olabileceğini ve iki kelime arasında ilişkiyi '*ses değişmesi yoluyla fonolojik başkalaşma*' olarak açıklamış ve kelimenin gelişimini *ıdı>izi>isi>issi*, ıs/ıs veya ı/i şeklinde vermiştir.

Kelime **IN**'da 'sahipsiz, boş' {Salâdur tahtuğa iy bahtiyârum / Koma şehriyâr **ısuz** iy şehriyârum (3593), **Kâmûs-ı Türkî**'de 'sahipsiz, içinde kimse bulunmayan, boş' temel anlamı yanında 'bayındır olmayan, şenliksiz' anlamıyla *mecazîleşmiştir*. Günümüzde **TS**'de *ıssız*, "kimse bulunmayan veya az kimse bulunan, تنها, yaban" temel anlamın yanında *mecazlaşmış* "yalnız kimsesi olmayan" anlamında da kullanılmıştır.

içlü (*iç* + +*lî*⁴ (*i.i.y*)) Radloff (1983:I-1520), *iç+li* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*kalbi olan, nefretle dolu, kindar*' olarak verir.

Kelime **RB**'de 'özlü, meyvelerin yenen kısımlarının gelişkin olması' {sürile. Her ne mertebede çok kavî biter ve meyvesi **içlü** (38b/12) ve çekirdeği az olur. **Kâmûs-ı Türkî**'de *içli* temel anlamı yanında 'kin tutan, kindar' *mecazî* anlamı da vardır. Günümüzde **TS**'de *içli* 'içi dolu (taneli sebze veya kuru yemiş' temel anlamın yanında *mecazlaşmış* 'kolay duygulanıp incinen, duygulu, hassas, hisli ve duygulandıran, etkili' anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'deki bu *mecazî* anlam, **TS**'de devam etmemiştir.

ignele- Sevortyan, *iğne* kelimesini şöyle açıklamıştır: Radloff, *ingä* olarak vermiş, belki de metatezdir demiştir. Ancak Türk dilinde -*gn-* metatez durumu yoktur. Codex Cumanicus'ta *igine* kelimesi **iğine*'den türemiştir. *iğne~iğnä* biçimleri daha eskidir.

Ligeti kelimeyi *yignä* ‘yük, yük’ (*yig>jiv; yüg>yüv>yü* ‘uzun ü vokali’) ‘dikiş’ten getirir (1974:367-369).

Kelime **TA**’da ‘iğnelemek’ **{iğneyeler}** sonra tılâyı üzerine uralar sıfat-ı tıla kim (237b/9), **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. İğne delmek 2. Modelini almak üzere kenarlarını iğne ile delerek işaretlemek 3. Toplu iğne ile iliştiirmek’ olarak daha çok somut anlamlar kazanarak anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de *iğnelemek*, “iğne ile tutturmak” temel anlamın yanında *mecazlaşmış* “üstü kapalı olarak onur kırıcı, üzüntü verici söz söylemek” anlamında da kullanılmıştır.

imeklemek Sevortyan (1974:275-276), ‘1. Emekle- (çocuk hakkında), sürün-, sessizce yaklaş- 2. Dört ayak vaziyetinde hareket et-, emekleyerek ilerle- 3. Ağır ağır ilerle-, hareket et-’ olarak vermiştir. Kökeni içinde şunları söylemiştir: emekle- ~eñbekle- ‘+la/+le-’ eki ile emek isminden oluşmuştur. Abuşka lûgatinde kelime, ‘emek’ biçiminde ‘emekleyen çocuk ve ‘emekleme’ olarak kayıtlıdır. Bu bilgilere göre *eme- ~emge- ‘emekleyerek yürüme (çocuk)’ emekle- ~ emgekle- fiilinde kök: *em~*im ~ *eñ- iñ hem fiil hem isim olabilir. Ancak emele- ~ ömele- süreklilik biçimi olduğuna göre *em- ~ *eñ fiil demektir. Thomsen, *ämälä-* (<*ämälä*) ‘emeklemek’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘emeklemek, insan dört ayaklılar gibi yürümek’ {Gâh yürürdü, gâh **imeklerdi**. (Anter. XIV. 22), **V**’de *imekle-* İnsan ellerini de yere koyarak yürümek, emeklemek (13b.2) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘çalışmak, çabalamak’ anlamıyla mecazlaşmaya başladığı görülür. Günümüzde **TS**’de *emeklemek* ‘dizler ve eller üzerinde yürümek’ temel anlamın yanında, *mecazlaşmış* ‘bir işe yeni başlarken deneyimsizlikten ötürü acemilik geçirmek’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de *emeklemek*, ‘korku ve heyecanla titremek, kalbi çarpmak’ (VII-2535) anlamında geçer.

ince (<<*yinçge* (Tekin, 1975:267) Clauson (1972: 945), kelimenin yapısını **yinç*’ten türemiş isim olduğunu fizikî olarak ‘*ince zayıf, narin*’ anlamına geldiği gibi, soyut olarak da ‘*ince, zarif*’ anlamını ifade ettiğini ve Orh. T.de *yoğu:n*’a zıt olarak, *yuvka:* ile neredeyse eş anlamlı şekilde kullanıldığını söylemiştir. Sevortyan, kelimenin lehçelerdeki anlam görünümleri ve eski biçimi ‘inçke’ üzerinde durmuş, anlamlarını da ‘1. İnce, dar 2. (meczâî) Zayıf (şişko değil) 3. Ufak, iri olmayan 4. İnce, zor fark edilen

5. Uzun (ses); ince ses (dil biliminde) 6. Çamaşır ipi 7. (mecazî) sakin (gürültü hakkında) 8. Zarif, nefis 9. (mecazî) nazik, narin, kırılğan 10. Nefis, şık 11. Ais, iyi soylu 12. Nezaketli (anlayışlı) 13. İnce, hikmetli, hassas, duygulu 14. Detaylı, açık, tastamam 15. İyi, âlâ' olarak vermiştir. Brockelmann, kelimenin türeme şeklini belirtmeden kelimeyi –ka/-ke ekiyle oluşmuş demiştir (1974:364-366).

Kelime **TAS**'ta 'dikkatle' {İm'an (Ar.): Gayet **ince** nazar etmek. (Ni'meti. XVI. 100), **DK**'de (23-8), **TA**'da (9b/11), **FN**'de (4413), **İM**'de (2287) 'ince, en küçük ayrıntısına kadar ince ince', **GT**'de 1. Dikkatle, dikkatlice (2193) 2. İnce (830), **PN**'de 1. İnce kalın olmayan (28b/09) 2. Kendi içindeki bölümleri küçük ve sık olan (alet) (32b/13), **ŞŞÇ**'de 1. İnce (36020) 2. Zayıf (50077) 3. mecazlaşmış Zarif (5338), **BI**'de 1. İnce, kalın olmayan, dar (114) 2. (Ağrı için) hafif, az (1379) 3. Zayıf, ince (78) 4. Dikkatli, ince (1472) anlamlarıyla hem somut hem soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Kendi cinsinden olanlara göre, dar ve kalınlığı az olan, 2) Zayıf, 3) Taneleri ufak olan, iri karşıtı 4. Aşırı özen gerektiren, kaba karşıtı 5. Ayrıntılı 6. Akışkanlığı çok olan, yoğun ve koyu olmayan (sıvılar), 7. Tiz (ses), pes karşıtı 8. Hafif, gücü az' anlamları yanında mecazlaşmış '1. İyiden iyiye, enikonu, ayrıntılı, 2. Düşünce, duygu veya davranış bakımından insanın sevgi saygısını kazanan, zarif' anlamlarında da kullanılmıştır.

incel- (ince + < (*yinç + e (Clouston, 1972:945; (<<yinçge (Tekin, 1975:267)) + +l (f.i.y)

Kelime **KY** *incel-* 'incelmek'

söylemedi kimseye hem oldu lâl

gün-beg-gün **incelüben** oldu hilâl (319)

ATDM'de *inçel-*, **T**'de *incelmek* (11b–11), **ŞŞÇ**'de (35479), **EM**'de *incel-* (48b/7), **LME**'de (57b/12) 'incelme, kilo kaybetme, zayıflama' olarak daha çok somut anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *incelmek*, '1. Zayıflamak 2. İnce duruma gelmek 3. Sıvı, koyu durumdan akışkan duruma gelmek, akışkanlığı artmak' somut anlamların yanında mecazlaşmış 'davranışları incelik kazanmak, kibarlaşmak' anlamında da kullanılmıştır.

incidici (*incit-* + $-(y)I^A cI^A$ ($<-gU^2 \check{c}I^2 <-gU^2 + \check{c}I^2$) (f.i.y.)) Sevortyan (1974:367), **in* ya da **in-* kökünden *-jik /jak* ekiyle *incik* ‘ağrı, sızlanma’ kelimesi türemiştir.

Kelime **EM**’de ‘mideyi rahatsız edici ve midede tepkiye yol açan madde’ (fuvak ki mekırurkdu ol ma’denüñ içerüki tabakası hareket eylemekdür, ma’deyi **incidici** sürmek için...), **İM**’de *incidici* İncitici (2000) olarak geçen kelime **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. İnciten, ağrıtan 2. Eziyet ve sıkıntı veren’ olarak anlamını devam ettirmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, temel anlamıyla değil, *mecazlaşmış* ‘inciten, dokunaklı gönül kırıcı (söz veya davranış)’ olarak kayıtlıdır.

itiş- Sevortyan, *it-* kelimesinin anlamlarını ‘1. *İt-*, *el ile it-*, *öne it-* 2. *Dokun-*, *değın-*, *salla* 3. *Elle salla*- 4. *Hareket et-* 5. *Sık-*, *basınç et-*, *bas-*, *diret-* 6. *Kov-* 7. *At-*, *düşür-*’ olarak vermiştir. Vambery, *at*, *it*, *it*, *yit* ‘at-’, ‘düşür-’, ‘kaybet-’, ‘harca-’, ‘dibe git-’ köklerini aynı sıraya koymuştur, bu ihtimalin doğruluğu ispatlanmamıştır (1974:386-387).

Kelime **F**’de ‘kavga etmek, dövüşmek’ {edeb vardur evvel omuzunu kimseye urmaya yani **itişmeye** ırakdağı (63b-1) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de *itiş-mek*, ‘1. Birbirini itmek, kakmak, birbirini iterek şakalaşmak ve güreşmek 2. Boğuşmak, kavga etmek’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de *itişmek*, ‘1. Birbirini itmek. 2. Birbirini iterek şakalaşmak’ temel anlamların yanında *mecazlaşmış* ‘çekişmek’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de *itişmek*, 1. Tartışmak, inatlaşmak, kavga etmek 2. Yarışmak, rekabet etmek (VII-2569) anlamlarında kayıtlıdır.

kabarmak ($< *k̄abar-$ ‘*kabarmak*’ (Tekin, 1975:252) Clauson (1972:585), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “*ka:b*’dan türemiş geçişsiz fiil; asıl anl. ‘bir şeyi toplamış olmak’, bundan ‘*kabarıklık*, *kabarcık vb. oluşturmak*’, bundan da daha genel olarak ‘*kabarmak/şişmek*’, NE, SE dışında bütün modern şivelerde yaşıyor. Uyg. VIII. Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XVI, XVI *kabarmak mecazlaşmış* (savaş için) ‘harreti artmak/şiddetlen-‘ iki metinde TTS I 399; II 559.” Sevortyan (1997:165-166), *kabar-* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Kabar-*, *şiş-*, *şişkinleş-*, *kabarcıkla kaplan-*, *şişip irinle-* 2. *Köpür-*, *kabarcık kabarcık ol-*, *coş (deniz)*; *Yukarıya doğru büyümek (ot, bina)* 3. *Böbürlen-*, *kibirilen-* *kabar-*, *kurum sat-*, *azamet tasla-* 4. *Gıcık ol-*, *kız-*, *kızışmak (öfke)*; *öfkelen-*, *kendinden geç-* (öfke); *heyecanlan-*’ olarak vermiştir. Radloff, *kabar-*

kelimesini *kaba ismine* + *-r* ekinin eklenmesiyle türemiş olarak vermiştir. Sevortyan'a göre *kabar-* kelimesinin morfolojik içeriği net değildir. (belki *kab?*'dan gelebilir.)

Kelime, EOT metinlerinde temel anlamın yanında '*(kavganının) büyümesi, kabarması, kızışması, böbürlenmek, öfkelenmek*' mecazî anlamlarda da karşımıza çıkar. Bu mecazî anlamlara, XX. yüzyılın başlarından itibaren Kâmûs-ı Türkî'de ve TS'de '*1. Bulanmak, 2. Kafa tutmak, öfkelenip üstüne yürüyecek gibi davranmak 3. Böbürlenmek, gururlanmak*' yeni soyut anlamlar eklenmiştir.

Kelime TAS'ta 'büyüme, şiddetlenme' {Dahi vardıkca gavga **kabardı** (Bektaş. XV. 47), SN'de *kabar-* Şiddetlenmek (2588), BL'de *kabar-* Kabarmak, kabarcıklı veya kabartılı hale gelmek (34b-7), HN'de *kabar-* Böbürlenmek (4638), ŞKM'de *kabar-* Kabarmak, blöf etmek, tehditte bulunmak (70a/5), EOT döneminin sonlarında yazılan ŞŞÇ'de *kabar-* 1. Artmak, çoğalmak (19210) 2. mecazlaşmış Gururlanmak, böbürlenmek (31015) 3. mecazlaşmış Öfkelenmek, hiddetlenmek (11368) 4. mecazlaşmış Kızışmak, şiddetlenmek (2304), Bİ'de *kabar-* Kabarmak, şişmek, genişlemek (1821) anlamlarında kayıtlıdır. Kâmûs-ı Türkî'de kelimenin TS'den farklı olarak '*1. Ekşiyip köpürerek yukarı kaldırmak, mayalanmak 2. Tavlanmak, ıslanıp yumuşamak*' anlamları da vardır. Günümüzde TS'de kelime, 'ağırlığı artmadan hacmi büyüme' temel anlamından hareketle somut anlamlarda '*1 Yağışlardan veya kaynamaktan taşmaya yüz tutmak, 2. Niceliği artmak, büyüme, 3. Şişme, genişleme, 4. Hayvanların tüyleri dikilmek, 5. Kumaş üzerinde tüyler oluşme, havlanma, 6. Islanıp veya ısınıp yerinden kurtulma, 7. Deniz dalgalanma, büyük dalgalar oluşturma*' biçimlerinde anlam dairesini genişletmiştir. DS'de kelime, 1) Birisine kafa tutma, horozlanma, 2) Gururlanma (VIII-2581, 2582); Kabadayılık yapma (XII-4527) anlamlarında kayıtlıdır.

kaçık Radloff (1899:II-337), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '*1. Eğri büğrü, bükülmüş, şaşılma 2. Salak, saf, bön*' olarak vermiştir. Clauson (1972:590383), kelimenin yapısını, *kaç-* 'tan türemiş somut isim, asıl anlamını da '*kaçma, kaçış*' olarak vermiştir. *kaç-* kelimesinden *-k* ekiyle hareketin subjesi oluşturulmuştur.

Kelime, TAS'ta somut temel anlamıyla kayıtlıdır. Kâmûs-ı Türkî'den itibaren bu temel anlama '*aklı başında olmayan, delişme, savruk*' mecazî anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde TS'de kelime, '*bazı davranışları dengesiz olan*

zıvanasız’ olarak Kâmûs-ı Türkî’deki mecazî anlamını devam ettirmekle birlikte ‘1. İlmeği kaçmış (çorap), 2. Çorabın ilmeği kaçmış yeri’ anlamlarında kullanılarak anlam dairesini somut yolla da genişletmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘eğri, çarpık’ {Virib [Fa.] Eğri ve münharif mânasındadır. Bu eğrilik ekseriya kapı tahtalarında olur. İran Türkisinde kaykaç ve bizim Türkimizde **kaçık** ve bazılar virib muharrefi verip derler. (Bürh. XVIII-XIX. 612) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘bir yana, çarpılmış, çarpık’ anlamı yanında *mecazlaşmış* ‘aklı başında olmayan, delişmen, savruk’ anlamında da kullanılmıştır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1) Bir yana kaçmış, kaymış, 2) İlmeği kaçmış (çorap), 3) Çorabın ilmeği kaçmış yeri’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘bazı davranışları dengesiz olan, zıvanasız’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) Deniz sularının alçalmış durumu, cezir olayı, (II) Eğri (VIII–2587) anlamlarında kayıtlıdır.

kahalamak Clauson’a göre (1972:609) *kak-* kelimesi yansımadır. Korkmaz (2009:68) ve Gülensoy (2007:356), *gaga* kelimesinin kökenini < **kak-* ‘vurmak, başa kakmak’ kökünden getirir. Korkmaz, + *-a* ekini de (kalıplaşmış) zarf- fiil eki olarak verir. Sevortyan (1997:221), kelimesinin *kak-* ‘vur-, tıkla-’ anlamlarını vermiş ve bu fiilden türemiş Tatar Türkçesinde *gagala-* fiiline yer vermiştir. Radloff (1899:II-1545), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Kuşun (*gagalaması*) 2. Kıynamak, birisine *zulmetmek*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘gagalamak’

Alıp ortaya çaldılar surnayı

Kahaladılar nitekim turnayı (Süh. XIV. 291)

Kâmûs-ı Türkî’de *gagala-mak*, ‘(kuş) gagası ile vurmak; *gegelemek* (böcek veya hayvan) vurmak, sokmak, ısırarak’ olarak somut temel anlamda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *gagalamak*, ‘1. Kuş, gaga ile vurup ısırarak 2. Kuş, gagasıyla yemi toplamak’ somut anlamların yanında *mecazlaşmış* ‘azarlamak, hırpalamak’ anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) 1. Tavuk ses çıkarmak 2. Tavuk, kuş *gagalamak* 3. Ötmek (VI-1969) *gağalamak* Karşısındakini terslemek, susturmak (VIII-2593) anlamlarında kayıtlıdır.

kak (I) (< **kāk* (Tekin, 1975:251) Clauson (1972:608), kelime hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “genel anlamı, ‘*kuru şey*’dir, sık sık şiddetli derecede kuru şey imasıyla. Bütün modern şivelerde yaşamaktadır. F’de vs. alıntı kelimedir”. Sevortyan, sözlüğünde kelimenin hem isim hem de fiil şeklinin anlamlarını vermiştir: ‘**kak (I)** 1. *Kuru, kurumuş, kurutulmuş; meyve kurusu, elma, armut ve kayısı; kumuş elma dilimleri meyve pestili* 2. *A katı; B kara, katı toprak (yer)* 3. *Bitkiden mahrum kalmış* 4. *Cıbil, çıplak, kaplanmamış* 5. *Düz, yalız* 6. *Başboş, aptal, saf* 7. *Çok zayıf (insan); kak- (II) kurut-* İsim olan kak kelimesi köken itibariyle **kağ* ‘biçilmemiş, kökleri kurumuş ot’ ile bağlıdır. Sevortyan, sözlüğünün 169-170. sayfalarında ayrıca (**kağ >>*) kav’ı a) *Geçen seneki ot, kökten biçilmemiş ot; kuru ot; anız* b) *Cıbil, kurumuş ağaç; kurumuş c) Gevşemiş, cansız, felçli, zayıf, yağsız ç) Atık* anlamlarında da kaydetmiştir (1997:218-219).

Ayrıca Sevortyan sözlüğünde **kak (II)** biçiminde bir kelime daha kaydetmiş, anlamını da ‘*kurumuş göl, kurumuş bataкта kalmış, çukurlaşmış yer; düz yerde küçük gölet; durgun su; gölet; çölde hayvanlar için kazılmış gölet; dağ yamacı; dağ yamacından akan sular, dağ yamacındaki otlak (çayır); dağlardaki çukurlar (içindeki su tplanır, balık olur.)*’ olarak vermiştir. Devamında kelimeyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Gördüğümüz gibi kelimenin tüm anlamlarında ‘kurumuş’ özelliği yansıtılmamıştır. Räsänen sözlüğünde kelimeyi ayrı bir maddede vermiş, kak ‘kurumuş meyve’nin eşgösterenlisi olarak değerlendirmiştir. Araştırmacılardan Clauson ve Doerfer, *kak*’ı bir kabul ederler. Kelimedeki çok anlamlılığın ise kelimenin farklı tamlamalarda kullanılması sonucunda ortaya çıktığını söylerler. Sevortyan da Räsänen gibi semantik olarak iki *kak* kelimesinin varlığını kabul etmiştir ve sözlüğünde de ayrı madde başlarında vermiştir (bu iki kelime Çağdaş Türk lehçelerinde ayrı gösterilmiştir) (1997:218-219).

Kelime **TAS**’ta ‘kadi, yani kurutulmuş et’

Gürbe: kedi, kedu: kabak, güft: dedi, satil: susak

Hurd: yidi, çepin: solak, **kak**: kadid [Ar.] ü ay: meh (Genc. XVII. 61)

Kelime **SN**’de (4637) ve **Kâmûs-ı Türki**’de **TAS**’taki anlamından biraz farklı olarak ‘kuru olup kakırdayan şey, bilhassa meyve kurusu’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de

'elma, armut vb. meyvelerin kurutulmuşu' temel anlamı yanında, *mecazlaşmış* "zayıf ve kuru (kimse) anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) Meyve kurusu, (II) Dağ ve kayalardaki oyuklarda bulunan su birikintisi, (VIII-2598) anlamlarında kayıtlıdır.

kamçıla- (*kamçı+* + *+lA²* (i.i.y.)) Radloff (1899:II-499), kelimenin anlamını (Altay, Teleüt, Osmanlı) '*kamçıyla vurmak*' olarak vermiştir. Clauson (1972:626) *kamçı*: kelimesinin kökenini *kam-* 'bir kırbaç'dan getirir. Kâşgarî'de (1999:IV-258-259) *kamçı* biçimi iki ayrı madde başı olarak '*kamçı*' ve '*at, deve ve sığırın erkeklik organı*' olarak kaydedilmiştir. Eren (1999:204), Kâşgarî'nin verdiği '*at, deve ve sığırın erkeklik organı*' anlamının düşündürücü olduğunu ifade ettikten sonra kelimenin kökenin, genel kabule göre Orta Türkçe *kam-* 'vur-, döv-' kökünden getirilmesinin tartışmalı olduğuna değinmiştir.

Kelime **VG**'de 'kamçı ile vurmak, kamçılama'

Künbed urdı ata oturdı gerü

Kamçıladi sürdi atın ilerü (732)

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de *kamçılama*, '1. Kamçı ile vurmak 2. Yağmur, kar, rüzgâr hızla çarpmak *mecazlaşmış* 1. Etkinliğini arttırmak, hızlandırmak 2. İsteklendirmek, özendirmek, reşvik etmek' anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki '*isteklendirmek, özendirmek, reşvik etmek*' mecazî anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu mecazî anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, *kımçı* biçiminde 'küçük, ince değnek, kamçı' olarak somut anlamıyla kayıtlıdır.

kana- (< **kân* (Tekin, 1975:252)) Radloff (1905:III-109), kelimenin anlamlarını (Teleüt, Lebedin, Kırgız, Kara Kırgz) '*1. Kan çıkartmak 2. Kanı dökülmek 3. Kanatmak 4. Düşman olmak*' olarak vermiştir. Sevortyan, *kana-* 'kan çıkar-, ak-' fiilinin kaynaklarda erken rastlandığını bu sebepten muhtemeldir ki Moğolcaya da Türkçeden geçmiş olduğunu söylemiştir. Doerfer'e göre **ka:n* kökü, sadece Türkçeye aittir (1997:251).

Kelime **KİG**'de 'kanamak' {orucu sınımaz. Eger kişi **kanasa** anı agzı yarı birle yutsa ve (52b/12), **T**'de (3b-9), **TM**'de (114b-4), **TA**'da (255b/12), **EM**'de (20a/1) *kanamak* 'kanmak, kan akmak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT dönemine ait metinlerde

geçen anlam kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *kanamak*, 'vücudun herhangi bir yerinden kan akmak, kan gelmek, kan kaybetmek' temel anlamı yanında *mecazlaşmış* 'manevi acılar yeniden etkisini duyurmak, depresmek' anlamında da kullanılmıştır.

kanatlan- (< **kānat* 'kanat' (Tekin, 1975:252) *kanat*'dan türemiş dönüşlü fiil. Radloff (1899: II- 113) kelimenin anlamlarını (Kazan, Kırım) '1. *Büyümeye başlamak (kanatlar hakkında)* 2. *Kanatlı olmak, kanatları elde etmek, hızlı ve aniden uçmak, kaybolmak*' olarak vermiştir. Clauson (1972:636), sözlüğünde kelimenin asıl anlamını '*kuş için kanatları büyümek, mecazî anlamının da 'acele etmek, kanatlanmak*' olduğunu ifade etmiştir.

Kelime EOT metinlerinden **GT**'de 'kanat verilmek, uçmak' (Karınca **kanatlanmak**dan faydesi yok heman kanat virildi kazası geldi (36a-13), bir zooloji kitabı olan **HHT**'de *kanatlan-* 'uçmaya başlamak' [004b/14], anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *kanatlanmak*, 'kanatlı hale gelmek (küçük kuşların) kanadı çıkmak, uçacak hale gelmek' olarak temel anlamda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Uçmaya başlamak 2. Uçmak, kanat açmak' temel anlamları yanında *mecazlaşarak* 'çok sevinmek' anlamında da kullanılmıştır.

kanık Radloff (1899:II-116), kelimenin anlamını (Kırgız) '*tanıdık, bilen*' olarak verir. Sevortyon, kelimenin *kan-*, *kanı-* kelimelerinden türemiş olarak vermiştir. Anadolu Ağzlarında *kanık-* 'susuzluğu gider-, doy-'; Osm. *kanık-* 'sakinleş-, hevesi kaybet-' vs. Ayrıca bazen bazı kaynaklarda kanık ismiyle kanık- fiili karışmış bir şekilde yer alır. (kelimenin kökeni için bkz. *kan-*) (1997:251-252).

Kelime **TAS**'ta 'içeceğe kanmış'

İhtiyacımız yok âb-ı engûre

Muhabbet meyinden **kanıklarız** biz (Saz. Meydanî. XIX. 554)

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de kelime, *halk ağzında* '1) Kanaatkâr, elindeki ile yetinen, kanaat eden 2) Tokgözlü' anlamlarında mecazlaşmıştır. **DS**'de kelime (III) 1. İnanç, kanı 2. Bıkmış, kanmış kimse 3. Tok gözlü 4. İlandırılmış kandırılmış (kimse) (VIII-2623); Kanmış, doymuş, alışkın (XII-4532) anlamlarında kayıtlıdır.

kancık Clauson (1972:634-635), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “‘orospu’ bazı fonetik değişikliklerle. Xak. XI *kançık* ‘orospu’; bir kadın istismar olduğunda kançık kelimesiyle karşılanır. Çağ. XV. *kançık* (yazılmış) ‘orospu’; Kom. XIV ‘orospu’ *kançık*; Kıp. XIII *kançı:k* (-ç-), XIV *kançuk* (-c-); XV *kançık* birkaç metnin çevirisinde ‘köpek’ biçiminde kayıtlıdır”. Sevortyan (1997:255), kelimenin anlamlarını ‘1. Dişi; *kancık* 2. Kadın, kız 3. Kadına dair küfür, sürtük vs. *hilekâr, yalancı*’ olarak vermiştir. Kökenini de **kan//kañ* temelinden *-jik* ekiyle oluştuğunu da ifade etmiştir.

Kelime **HHT**’de ‘(hayvanlarda) dişi’ {pâdişahuñ bir **kancık** eşek yâ biş eşege iy [085a/16], **FFANG**’da ‘kancık’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘1. Hayvanlarda dişi 2 *halk ağzında* Kadın’ somut anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘dönek, güvenilirmez’ olarak da kullanılmıştır. **DS**’de *gancık*, (I) Dişi (insan veya hayvan için) (II) Hileci (kimse) (III) Altmışaltı oyununda onlulara verilen ad (VI-1909) anlamlarında kayıtlıdır.

kapanca Radloff (1899:II-409), *kapan+ça* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*kuş avlamak için hazırlanan tuzak*’ olarak vermiştir. Sevortyon (1997:264), kelimeyi *kap-* ‘*kap, el ile tut-, gaspet-, ağızla kapla-, saldır- ağızla- tut- vs*’ *-an//ğan//gın* ‘kapan, tuzak, ilmikli tuzak’ *+ca* (i.i.y.) şeklinde kaydetmiştir.

TS’de (2005: 1067) *kapan* (I) ve ondan türemiş *kapanca* (I) kelimelerinin kökeni için parantez içerisinde Arapça *qabbān* kelimesi verilmiştir. Ancak kelime, Sevortyan’ın da belirttiği üzere *kap-* filinden geliyor. Tahminimizce *kapan* (I) ve *kapan* (II) kelimeleri **TS**’yi hazırlayan sözlük kurulu tarafından birbirine karıştırılmıştır. *kapan* (I), Türk dili vokobülerinin öz malıdır ve kelimenin çok sayıda türemişi vardır. Ancak ‘*pazara satılmak üzere gelen yiyecek maddelerinin tartıldığı resmî büyük kantar ve bu kantarın bulunduğu yer*’ anlamındaki *kapan* (II) köken olarak Arapça *qabbān* ‘el kantarı, terazi skalası, kantar’ (Mutçalı, 1995:686) kelimesinden gelmektedir.

Kelime **Bİ**’de ‘kuşu tuzağa düşürmeye yarayan alet, kapan’

Kapanca ile dutalar toğanı

Eline ala bir gayrı âdem anı (1256)

XX. yy. başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**'de de **Bî**'deki 'küçük kuş kapan' anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'küçük kapan' anlamı yanında 'düzen, hile' olarak *mecazlaşmıştır*. **DS**'de kelime, (V) *kapanca/kapança* biçimlerinde 'tuzak, kapan' (VIII-2630) olarak geçer.

kaplamak Radloff (1899:II-422), *kap+la* kelimesinin anlamlarını (Kazan, Osmanlı, Karayim Troki) '1. *Kaplamak, siper olmak* 2. *Sarmak, çevrelemek* 3. *Sarmak, çevrelemek, bloke etmek* 4. *İçermek, içinde kapsamak, koymak (kaba) salmak* 5. *Kumaşla kaplamak, kaplama yapmak (metal)* 6. *Odayı mobilyayla döşemek, evi kilimle kaplamak* 7. *Karanlık hâle getirmek, koyulaştırmak*' olarak vermiştir. Sevortyan (1997:263-264), *kap+la-* kelimesinin anlamlarını 'ört-, üstten kapat-, paketle-' olarak vermiştir.

Kelime EOT metinlerinde '*muhasara etmek, kaplamak, kuşatmak, döşemek, sarmak*' vb. anlamlarda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de bu anlamların yanına 1. *Bir kimsenin veya bir şeyin nitelikleri herkesçe bilinir olmak*, 2. *Duygular için doldurmak* 3. *Doldurmak, bastırmak*" mecazî anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha çok soyut yönde genişletmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'muhasara etmek, sarmak' {Şehir halkı meclisine derilmiştir. Biregü girip geldi eydür: Şehri kâfir alısar, üç **kapladı** (Tez. Ba. XV. 213), **GN**'de *kapla-* 1. Kuşatmak, ihate etmek (2589) 2. İçine almak (2607), **KT**'de *kapla-* 1. Kuşatmak, kaplamak, ihata etmek 2. Sarmak, etrafını kuşatmak 3. İçine almak, ihtiva etmek, **TİKT**'te *kapla-* 1. Kuşatmak, kaplamak, ihata etmek (8a/2) 2. Döşemek, sermek (117a/18), **ŞŞÇ**'de *kapla-* 1. Örtmek, istila etmek (11605) 2. Çepçevre sarmak (9195) 3. Örtmek, sarmak (14677) 4. Bürümek (1100) **V**'de *kabla-* (44b.8) **Bî**'de *kabla-* (1626), 'kaplamak, örtmek' olarak somut anlamlar da kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'de geçen mecazî anlamların dışındaki diğer anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, yukarıda kazandığı mecazî anlamlarının yanısıra '1. Her yanını örtmek, istila etmek, 3) Bir kabın, kılıfın, bir örtünün içine almak, 4) Yayılıp doldurmak, etkisinde bırakmak, 5) Bir yüzeyi döşemek, başka bir nesne ile örtmek, 6) Kaplama adı verilen ince ağaç levhaları, değişik yöntemlerle hazırlanan tablalara yapıştırmak, 7) Bir madeni bir başka madenle kimyasal bir yöntemle örtmek' somut anlamlarını da kazanarak anlam dairesini aynı zamanda somut yönden de genişletmiştir.

kapusuz (*ka- 'örtmek, kapatmak' +- p- (f.f.y.) +ı- (i.f.) ve -g (f.i.y.) + +sI^Az (i.i.y.)) Radloff (1899:II-418), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Görevsiz, işi olmayan 2. Kapısız 3. Evsiz 4. Herhangi bir oyunda hiçbir puanı olmayan' olarak vermiştir.

Kelime **GT**'de 'kapısı olmayan, kapısız' {İlmsüz zâhid **kapusuz** ev gibidir. (74b-7) olarak geçer. XX. yy. başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *kapısız* kelimesi, "kapısı olmayan" temel anlamı yanında 'bir işi olmayan' anlamında da *mecazlaşmıştır*.

kara Kelimenin temel anlamı '*siyah*'tır. Kelime, çeşitli şekillerde anlam alanını genişletmiştir. Kelimenin kazandığı yeni yan anlamlardan bazıları kötü, bazıları da iyi yöndedir. Bu husus, kelimedeki, hem anlam iyileşmesinin hem de anlam kötüleşmesinin yaşadığına işarettir (Clouston, 1972:643-644). Sevortyan, kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: *siyah* anlamında tüm kaynaklarda geçer. Bazı kaynaklarda özelleşmiş, mecazlaşmış ve bağlantılı anlamlar kaydedilmiştir. *Mecazlaşmış* anlamlar, bitki ve hayvan adlarında *kara* kelimesinin kullanımı ile ilgili kaynaklarda verilmiştir. *Kara* kelimesinin semantik tarihçesi için Moğolca ve Farsça karşılaştırmalar verilmiştir. *Para* adlarında *kara* kelimesi tanımlayıcı olarak kullanılmıştır. Doerfer, *kara* kelimesinin Moğolca'ya geçtiğini söylemiştir. Räsänen'e göre hem Türkçe hem Moğolca kelimeler eski akrabalıdır. Bazı kaynaklarda (Örn. Direvnyurskiy Slovar'da) *kara* 'siyah'; *kara* 'yığın, kalabalık' ile eşgösterenlidir (1997:286-287).

Kara'nın renginden kaynaklanan olumsuz anlamlarının en güzel örnekleri Dede Korkut Hikâyelerinde yer almaktadır. Oğuz ve Dede Korkut geleneğinde, yası ve ölüsü olanlar "*kara giyip, gök sarınırlar. "Beyreğün yar ve yoldaşları ağı çıkarup karalar geydiler. (Dede Korkut Kitabı: 92: 11) ifadesinde görülür. Dede Korkut'ta "... bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ diktürmiş, oğluyu ağ otağa, kızluyu kızıl otağa oğlı ve kızı olmayanı kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşey, kara koyun yahnısından öñine getirün, yir ise yisün, yimez-ise tursun gitsün, anuñ kim oğlı kızı olmaya Tañrı Taâlâ anı kargayupdur biz dahı kargaruz dimiş."* (DK. 12-13) cümlesi de *kara*'nın olumsuz manada kullanıldığının bir göstergesidir.

Türklerde *kara rengi*, ölümü hatırlatmada ve ölümden duyulan üzüntünün ifadesinde de kullanılır. *karalar giymek, (karalara girmek)* biçimlerinde

XVI. yüzyıla ait *Revani Divanı*'nda

Kankı âşık kim senin zülfüne gönlün bağlar

Karalar giymiş bulutlar anın için ağlar (TAS- Revani. XVI. 39) ve XV. yüzyılda çevrilmiş *Ferec Ba'd-eş-Şidde*'dedeki 'Rıdvan Şah'tan' ümidin kestiler, bu kez memleket bozulmasın deyü Fağfur soyundan birisini beğ edindiler. Dâye *karalara girüp* vardı zâviyesinde mücavir oldu' cümlesinde 'siyahlara bürünmek, matem elbisesi giymek' olarak geçer. XIV. yüzyıl dönemine ait *Dede Korkut*'ta "...Banı Çiçek *karalar geydi* ağ kaftanına çıkardı" (92-2) " Beyreğün yar ve yoldaşları ağ çıkarup *karalar geydiler*. (92-11) olarak kayıtlıdır.

Kelime **TAS**'ta 1. Ayıp

Dağ-ı siyah-ı sinemiz örtüle mevc-i eşk ile

Bir gün ola ki Bakıyâ görmeye kimse **karamız** (Baki. XVI. 133)

2. Zenci {ol yerde hezar Zengiler hazır imiş, bizi tutup meliklerine ilettiler. Gördüm taht üzerinde bir **kara** oturur, eğer dev görse bihuş olaydı.}'(Ferec. XV. 934)

Kelime **SN**'de 1. Karanlık (1036) 2. Kararmış, sıkıntılı, kederli (1940) 3. Zenci (2393); *karan-* Lanet etmek, küfretmek (2460), **BL**'de 1. Kara, siyah rengi 2. Kara leke 3. Toprak parçası, kara 4. mürekkep (20a-5), **KT**'de *kara* Siyah (284a-3=87/5); *kara bal* Siyah bal (129b-5); *kara balçık* Siyah çamur (124a-9=15/26); *kara dütüin* Siyah duman (255b-5=56/43); *kara ev* Büyük çadır (130a-11); karası gey kara akı gey ak gözlü (237a-3=44/54), **YZ**'de 1. Kara, siyah (9b.243) 2. Zenci (9b.240), **CTD**'de Kara siyah; (*mecazlaşmış*) ayıp, arlı, **GBTBİ**'de 1. Kara yolu (63-b/4) 2. Kara, siyah (274-b/8), **ŞŞÇ**'de 1. Siyah, kara (4540) 2. Zenci (39495) 3. *mecazlaşmış* Ayıp, kusur (5986); *karan-* kötü söylemek, lanet etmek (9934), **FR/K**'de Kara, siyah, ayıp, **AK**'ta 1. Kara, siyah, zulmet (3b.59) 2. Kara, ayıp (61a.1369), **F**'de Siyah tülbent (69a-2), **FFANG**'da (I) Kara parçası, kıta; (II) Kara, esmer, yağız doru (at), üzgün, kötü anlamlarında hem somut hem de soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin yukarıda EOT döneminde ait metinlerdeki anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, (II) 1) En koyu renk, siyah, 2) Bu renkte olan, 3) Esmer' somut anlamların yanında kara renginin koyuluğundan olsa gerek '1. Kötü, uğursuz, sıkıntılı, 2. Yüz kızartıcı durum, leke 3.

İftira' anlamlarında mecazîleşmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Suç, 2) İftira, leke, (VIII–2637) olarak kayıtlıdır.

karadüzen Tamlama **TAS**'ta 'üç telli tambura' {İstiâre [Fa.]: Altı mânası vardır... Râbi üç telli tambura denir, bulgarî ve **karadüzen** gibi. (Bürh. XVIII-XIX. 63) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de göremediğimiz tamlama, günümüzde **TS**'de '1. Halk müziğinde bağlama çalış türlerinden biri 2. *mecazlaşmış* Düzensiz, karışık' olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkmaktadır. **DS**'de kelime, (I) 1) Düzensiz, gelişigüzel (iş için), 2) Eski biçim, eski düzen, (II) 1) Küçük tambur, 2) Bir çeşit bağlama akordu (VIII–2642) anlamlarıyla geçer.

karaņu (**karağu, karanuğ, karaņuluh, karaņılık, karaņuluk**) Clauson (1972:662), *karaņu* kelimesinin *kara* kelimesinden geldiğini ifade etmiş ve morfolojik yönden *karanlık* olduğunu belirtmiş ama net değildir demiştir. Ayrıca Moğolcayla karşılaştırmıştır. Räsänen (1969:236-237), kelimenin Türkçe kökenli olduğunu; ancak yapısı hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Moğolcaya da Türkçeden geçtiğini de söylemiştir. Eren (1999:211), Türkçe *karanlık* kelimesinin *kara* kelimesinden -lık (-lik)~luk (-lük) ekiyle yapılmış olduğunu ve *karanu* kelimesinin de *kara*'nın bir türevi olduğunu ifade etmiştir. Sevortyan, kelimenin (I) *karankı* (II) *garannuk* (III) *karakçı* üç ayrı türevini ele almış, anlamlarını şöyle vermiştir: (I) 1. *Karanlık (karanlık isim), loş* 2. *Karanlık*→ *cahil*; *karanlık* → *gerici*; *karanlık* → *cahil, şüpheli, bulanık*, (II) a) *Karanlık, loş (sıfat) b) İsim* (III) *Karanlık (isim) b) Karanlık (sıfat)* 2. *Cahil*. Sevortyan, kelimenin kökeni için şu açıklamayı yapmıştır: Radloff, *karaņu* 'karanlık (isim ve sıfat) ve *kara* 'siyah' arasında köken bağlantısını fark etmemiştir. Brockelmann'a göre kelime, -nçu eki ile türemiştir. Ancak kelimenin kökenini vermemiştir. Ananiasz Zajaczkowski, *karaņ* 'karanlık' +*çu* olarak vermiştir. Doerfer, kelimenin temel anlamını 'kara' olarak vermiştir. Räsänen, Clauson'un yaptığı gibi Moğolca karşılaştırmalar yapmıştır (1997:299-301).

A. Karadoğan "Karanlık Kelimesinin Yapısına Dair" (2007:121), makalesinde teferruatlı olarak ele aldığı kelimenin yapısını *karanlık*< *karaņuluk*< *karanguluk*<*karanguluk*<*kara-n-gu-lik*: isim kökü-türeme ses-isimden isim yapan ek-isimden isim yapan ek olarak vermiştir.

Kelime EOT metinlerinde ‘siyahlık; kara duman, karanlık’ temel anlamlarında kayıtlı olan kelime, günümüzde TS’de kara renginden olsa gerek “1. Yasalara, törelere uygun olmayan, 2) Gereğince anlaşılıp bilinemeyen, ne olacağı, belli olmayan (durum), 3) Karışık, 4) Üzüntü, sıkıntı, perişanlık” mecazî anlamlarını da katarak anlam dairesini bu yönde genişletmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘karanlık’ {Zülkaneyn **karañuluğa** girdi. (Tebareke. XIV. 8-1), **BHMİH**’de *karagu* Kör (Kâş.) (137: 21), **HHT**’de *karanuluk* 1. Bütünü veya bir parçası ışıktan yoksun olan [097b/3] 2. Uygun olmayan durum [027a/1], **DK**’de *karangu, karanku, karañu* (48-4, 40-2, 24-6), **KAB**’da, **IN**’da (2100), **MT**’de (16b-5) ‘karanlık, kara’, **KT**’de Siyahlık; kara duman (99a-3=10/27), **ŞŞÇ**’de 1. Karanlık (1493) 2. Karanlık olarak (1361) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin yukarıda EOT döneminde ait metinlerdeki anlamları kayıtlıdır. **DS**’de kelime *karağı, karağı, karağılık* (VIII-2644) *karanu, karankuluğ* (VIII-2651), *garanlık, garanluh, garannuk, garannuh* (6-1920) gibi biçimlerde ‘karanlık’; *karañı* biçiminde *çok karanlık* (VIII-2651) anlamında kullanılmıştır.

kas- Sevortyan (1997:329-330), *kas-* kelimesinin anlamlarını ‘1. Çek-, kısalt-, ger-, daralt- 2. Dikişte kıvrımlar yap-; kısalt- için iz bırak-, kes- kenarlar kıvr- 3. Bağla-, hayvanların ayaklarını bağlamak (çapraz; ön ve arka) 4. Eziyet et-, zulmet-’ olarak vermiştir. Ramstedt ve Räsänen Moğolca karşılaştırmalar yapmıştır.

Kelime **CTD**’de ‘kasmak, çekip daraltmak; dikmek, bir araya getirmek’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de *kasmak* ‘1. Çekip daraltmak 2. Eksiltmek, kısaltmak’ olarak somut anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *kasmak* kelimesi, anlam dairesini ‘1. Kasları gergin duruma getirmek. 2. Kısaltmak. 3. Daraltmak. 4. Bölmek, ayırmak’ somut yönden genişletmiştir. Ayrıca (bir kişiyi) baskısı altında tutmak’ anlamıyla da *mecazîleşmiştir*. **DS**’de *kasmak*, (I) Ev çatisi (III) Kısaltmak (VIII-2675); Geniş, bol giysi, torba vb. nesneyi daraltmak, büzmek (XII-4537) olarak daha çok somut anlamlarıyla kayıtlıdır.

kaşı- Sevortyan, *kaşa-* biçimindeki kelimenin anlamlarını ‘*kaşı-, kazı-, kaşağı ile temizle-, atı temizle-, çiz-, gıdıkla-*’ olarak vermiştir. Räsänen şekil ve anlam listesini vermiş. Gombocz ve Poppe Moğolca paralellikler getirmiştir (1997:347-348).

Kelime **PN**'de 'kaşımak' {kulakları dibi ve bogazı altını **kaşıya** ve yanın (26b/05), **T** *kaşı-* Kaşımak, sığamak (64b-13), **V**'de *kaşı-* (48b.3), **MŞ**'de *kaşı-* (35b/3) 'kaşımak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Tırnak ile veya başka sert bir şey ile bedenın kaşınan yerini ovmak 2. Kazımak, aşındırmak, oymak' somut temel anlamlarda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *kaşımak*, 'vücudun herhangi bir yerindeki kaşıntıyı gidermek için tırnakla veya başka bir şeyle deriyi hafifçe ovmak' temel anlamı yanında daha çok *mecazlaşmış* '1. Araştırmak, incelemek 2. Sinirlendirecek söz söylemek 3. Herhangi bir konuyu yeniden gündeme getirmek' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 'tımar etmek' (VIII-2680) olarak geçer.

katır (<**kāṭır* 'katır' (Tekin, 1975:253) Clauson'un (1972:604), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Osm. fakat diğer tüm dil gruplarında, NE dışında, bütün dünyada bilinmeyen formlar *kaçır/kaşır* ve tekrar ödünç alınmaya benzer. *1 kat-* 'karıştır-' ve *katır* arasında köken bağlantısı olmasının hayali"dir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Katır* 2. *İnatçı; inat; anlayışsız*' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de farklı görüşlere yer vermiştir: Doerfer'e göre kelime, Farsçadan alıntıdır. (Türkçe *katır*<*hartar*<**hara-tara-*; ancak fonetik zorluklar vardır) Vambery, *kat-* 'karıştır'dan getirir. Şerbak da Vambery'i destekler (1997:339-340).

Kelime **VG**'de 'atgillerden, kısırak ile erkeğin eşiğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan, katır'

Kul karavaş at **katır** altun gümüş

Her kime ugrarsa virür yad biliş (899)

BHMİH'de (Kâş. Müh. Abu H. Houtsma. Etthfe. Kom. Dede) (136:5), **V**'de (14a.8), **HHT**'de [015a/15], **İM**'de *katır* (1600), **HN**'de (61a/16) 'atgillerden, kısırak ile erkeğin eşiğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan, katır' olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin temel anlamı yanında katır, **Kâmûs-ı Türki**'de doğadan insana aktarım yoluyla 'katır gibi çifteli, kalleş, hileci, terbiyesiz, inatçı' anlamlarıyla *mecazlaşmıştır*. Günümüzde **TS**'de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'deki mecazî anlamlarından yalnızca "kaba, bayağı, görgüsüz (kimse)" anlamı kayıtlıdır.

Ayrıca bugün Standart Türkçe’de ve onun ağızlarında çok inatçı kimseler için ‘*katır inadı*’ tamlaması kullanılır. Bu kimseler, çevresine hoşgörüsüz davranarak toplum nazarında her zaman kendini haklı göstermeye çalışırlar. Onların hayata bakışı da ‘*dediğim dedik çaldığım düdük*’ misalidir.

kaypak Radloff (1899:II-47), *kaypa+k* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Kaygan* 2. *Çalınmış, gaspedilmiş eşya, ganimet* 3. *Kaypak kişi (serseri)*’ olarak vermiştir. Eren (1999:223), kelimenin kökenini Anadolu ağızlarında *kayıp-* ‘kaymak’ (VIII-2700) kökünden getirir: *kaypak < kayıp- + -(a)k (f.i.y.)*.

Kelime **TAS**’ta ‘kaygan’ {Zelak (Ar.): Ayak tayınacak yer, **kaypak** yer (Bab. XVI. 2, 338) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. Kayan, bir yerde durmayan, sivişik, sıvışık 2. Çalınmış, aşırılmış’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘kayagan, kaygan’ temel anlamı yanında *mecazlaşmış* ‘dönek’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) 1) Kaygan, 2) Cilâlı parlak şeyler, (II) Sözünde durmayan dönek (VIII-2705) anlamlarında kayıtlıdır.

kaynaş- (*kayın-* > *kayna-* + *-ş (f.f.y.)*) Radloff (1899:II-18), kelimenin anlamını (Osmanlı Kırım) ‘*dolaşmak, gürültü yapmak, kaynamak, kalabalıklaşmak*’ olarak verir.

Eski Oğuzca bir sözlük olan **BL**’de tespit ettiğimiz anlam, XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî** ve **TS**’de kayıtlı değildir. Kelimenin anlam dairesi, **Kâmûs-ı Türkî**’de genişlemiş ve ‘*sıkı fıkı görüşmek, uyuşmak, anlaşmak*’ olarak mecazîleşmiştir. Günümüzde **TS**’de bu mecazî anlamın yanına ‘huzursuzluk çıkmak’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini daha çok soyut yönde genişlemiştir. Ayrıca **TS**’de kelimenin ‘*sıkı fıkı görüşmek, uyuşmak, anlaşmak*’ ile ‘*huzursuzluk çıkmak*’ anlamları arasında zıt anlama geçiş durumu da olmuştur.

Kelime **BL**’de ‘cüzam hastalığı sonucu organların şişerek urla dolması’

çıban, kabarcuk, kurd eşini

kızamuk, endâmlar **kaynaşmak**, ala kara ve ak deride (20b-11)

Kâmûs-ı Türkî’de ve **TS**’de *kaynaşmak*, ‘1. Ayrılmayacak bir biçimde birleşmek 2. Çok kalabalık ve hareketli olmak, hareket etmek 3. Birbirine iyice uymak 4. *kimya* Birleşmek’ olarak somut anlamlarda da anlam dairesini genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı**

Türkî'de kelimenin **TS**'deki '*çok kalabalık ve hareketli olmak, hareket etmek*' anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, 'konuşmak' (VIII-2705) olarak geçer.

kazın- *kaz-*'ın edilgen şekli. Radloff (1899:II-377-378), kelimenin anlamlarını (Kırım, Osmanlı, Karayim Troki) '*1. Oyulmuş, törpülenmiş olmak 2. Tırnaklarla kaşınmak, fakirlikten kaşınmak, çok fakirlik çekmek 3. Altını kazmak, baskın yapmak (Karayim)*' olarak verir.

EOT dönemine ait tıp metinlerinde kelime '*kazınmak, rendelenmek, traş edilmek*' vb. olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. EOT dönemindeki bu anlamların yanında **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime '*1. Ne var ne yok ise arayıp bulup vermek 2. Nesi var nesi yoksa olarak*'; ve **TS**'de '*1. Her tarafı iyice temizlemek. 2. Varı yoğu, elindeki bütün parası alınmak veya çalınmak*' anlamlarında kullanılarak mecazlaşmıştır. Kelime **Kmühim**'de 'kazınmak' {olur sebep oldur ki sevdâ ma'deye dökilür 'alâmet oldur kim ta'âm çok dileye ve ma'desi **kazına** (24b.17), **MNHS**'de Tıraş edilmiş, soyulmuş olmak (38b.4) **TM**'de *kazın-* Kazınmak, işlenmek, yontulmak (65b-10), **EM**'de *kazın-* Rendelemek (44a/4) olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. **DS**'de kelime, 'hayvan eşinmek' (VIII-2713) olarak geçer.

keskün Radloff (1899:II-1166), kelimenin anlamlarını (Kırım, Osmanlı) '*1. Keskin, sivri 2. Bıçak, yalman*' olarak verir. Sevortyan (1997:57), *kes-* + *-kin* ekiyle oluşan kelimenin anlamını '*sivri ve şiddetli*' (*keskin*) biçiminde kaydeder.

Kelime **TAS**'ta 'keskin' {Tîznay (Fa.): **Keskünlük**. (Miftah. XV. 69), **PN**'de *keskin* 1. Kesici, yırtıcı (29a/05) 2. Sivri (45a/02) 3. Tiz ve yüksek bir ses (36b/01) 4. Yırtıcı ve sert (14b/05), **GBTBİ**'de 1. Etkisi, tesiri, fazla olan (48-b/17) 2. Göz keskinliği, gözün çok iyi görmemesi (68a-/11) 3. Kokuda keskinlik, kokusu çok fazla olan (78-b/16), **CCK**'de *keskin* Sert, kuvvetli (2318), **V**'de *keskin* (13a.10) ve **ŞŞÇ**'de (3425) 'iyi kesen, keskin', **Bİ**'de *keskin* 1. Kesici, keskin (461) 2. Etkili, kuvvetli (1706), **FFANG**'da Keskin, bıçak ağzı anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *kesgin*, '1. Çok kesici, bilenmiş 2. Delici, sivri 3. Sert, kuvvetli, pek' somut anlamlarda ve '1. Tesirli, dokunaklı 2. Pürüzsüz 3. Faal, hareketli, serî olarak soyut anlamlarda anlam dairesini genişletmiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**'de *keskin* biçiminde "çok kesici, iyi kesen" temel anlamı yanında '1) Tiz (ses), 2) Kırıcı, incitici, 3) Etkili, sert, 4)

Görevini iyi yapan, 5) Acı, üzüntü veren” anlamlarında *mecazlaşmış* ve ‘zampara’ anlamıyla da *argolaşmıştır*. Dolayısıyla kelime günümüzde daha çok soyut anlamlarda kullanılarak anlam dairesini de bu yönde genişletmiştir. **DS**’de *keskin* biçiminde ‘azgın’ (VIII–2766) olarak kayıtlıdır.

kızdırmak *kız-*’ın ettirgen şekli. Kelime, kız ‘ısı, ateş, sıcak’ dan türemiştir. kızar-fiilinde de bu ismin kökü vardır: *kızır-* ‘kırmızı ol-’ < **kız ar-* (Sevortyan, 1997:190). Radloff (1899:II-833), *kız+dır* kelimesinin anlamlarını (Kazan, Kırgız, Osmanlı, Karayim Troki) ‘1. Kırmızı yapmak, kızartmak, ısıtmak heyecanlandırmak 2. Kızartmak, kavurtmak 3. Eritmek’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘ısıtmak, hararetlendirmek’ {Ve ey tamu mâliki tamuya **kızdır** diye, ve yâ Rıdvan uçmağı bezegil diye (Delil. XV. 155), **KİG**’de *kızdur-* (57b/10), **TM**’de *kızdur-* (45a–1) ve **KMühim**’de *kızdur-* ‘ısıtmak, ısınısını arttırmak, kızdırmak, ateşte kızartmak’, **TA**’da *kızdur-* (42b/3) ve **Müc.**’de *kızdur-* (35a/11) ‘kızdırmak, aşırı ısıtmak’, **T**’de *kızdur-* 1. Hararet vermek, ateş basmak (8a–11) 2. Ateşte ısıtmak (89a–4) 3. Kızıla mayil sarartmak (39a–13), **ŞŞÇ**’de *kızdur-* *mecazlaşmış* Hararetlendirmek, kızıştırmak (3866), **Bİ**’de *kızdur-* Ava hazır hâle getirmek, tahrik etmek (449) somut ve soyut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘1. Isıtmak 2. Kızmasına sebep olmak, kızmasını sağlamak’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘öfkelenmesine sebep olmak, öfkelenmek, sinirlendirmek’ anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘*azdırmak, azmasına yol açmak*’ anlamı da vardır. Bu anlamın **TS**’de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

kızgın (*kız-* + *-gİⁿ* (f.i.y.)) Radloff (1899:II-832), *kız+kın* kelimesinin anlamını (Kırım, Osmanlı) ‘*kırmızı, kızarmış, heyecanlanmış, tutkulu*’ olarak vermiştir. Sevortyan (1997:190)’a göre kelime Nogay Türkçesi hariç ‘*sıcak*’ anlamında kullanılır. Nogay Türkçesinde ‘*sarhoş*’ anlamında geçer. Ayrıca Sevortyan, kelimenin bir sıra eşgösterenli anlamları olduğunu söylemiş ama bunları vermemiştir.

Kelime **MŞ**’de ‘kızgın, hararetli’ {ya safra gâlib olmakdur ‘alâmeti dükeli gevde dâyıma kızgın olmak...(36a/5), **FN**’de (2893) ve **T**’de (62a–4), ‘çok ısınmış, çok alevli, ateşli, kızgın’, **Bİ**’de *kızgın* (Av için) Kızgın, hararetli (kuş) (82) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *kızgın*, ”1. Çok ısınmış, ısıtılmış veya kızdırılmış hayvan

2. Eş arayan (hayvan)” anlamları yanında “1. Kızmış olan, öfkeli, mütehevvir 2. Kızışik, zorlu, sert, şiddetli“ anlamlarında da *mecazlaşmıştır*. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘*sertleşmiş, alevlenmiş “kızmış”*’ anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS’de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, *kızgın/kızansak* biçimlerinde ‘kızana gelmiş hayvan’ (VIII–2862) olarak kayıtlıdır.

kiçilik (*kiçi-* + *-k* (> *küçük*))+ + *Il⁴k* (*i.i.y.*)) Radloff (1899:II-1494), *küçüklük* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*azlık, alçaklık, çocukluk*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘küçüklük’ {Pes hüccet dili birle **kiçiliğinden** tâ ululuğuna değin halkı Hakka kığırdı. (Enb. XIV. 194) olarak temel anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *küçüklük*, “küçük olma durumu” anlamı yanında, *mecazlaşmış* “insana yakışmayacak, insanın değerini azaltacak davranış” anlamında da kullanılmaktadır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘çocukluk’ anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS’de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

kiçilmek (*kiçi-* (>*küçü-*) + *-l* (*edilgenlik*)) Radloff (1899:II-1495), *küçülmek* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*küçük olmak, küçülmek, çocuk olmak*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘küçülmek’ {Yılan kaçan çok yaşasa cismi **kiçilir**, yel ile kanâat eder, taâm istemez. (Hay. XV. 63) olarak temel anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *küçülmek*, ‘1. Büzülmek, hacimce ufalmak 2. Büyüken herhangi bir sebeple küçük duruma gelmek’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘değer ve onurunu azaltacak davranışta bulunmak’ anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak yaşını gizleyip kendini küçük göstermek’ anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS’de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

koçak Sevortyan, kelimenin yapısını koç kelimesine –ak küçültme ekinin eklenmesiyle türediğini söylemiştir. Anlamlarını da ‘1. Cesur, cesaretli, mert, fedakar, yiğit 2. Emeksever, becerikli, tecrübe 3. Alicenap, cömert 4. Büyük, kocaman 5. Çalım, satmasını seven, övünge 6. Sevinçli, neşeli 7. Koyun boynuzları şeklindeki desen türü’ olarak vermiştir. Sevortyan’a göre 1-6 grubun anlamları koç ’erkek koyun’ kelimesinin

mecazî anlamlarından (yiğit, güçlü, cesur,) türemiştir. 7. anlam da koç ve koçak kelimelerinin bağlantısını gösterir. *Koç* ve *koçak* kelimelerinin köken bağlantısını Vambery ve Budagov da tespit etmiştir (1997:88-89). Eren (1999:247), kelimenin kökeni koç isminden getirir: *koçak* > *koç* + *-(a)k* küçültme ekidir.

Kelime **TAS**'ta 'koç'

Kişi budur kaşının ki bizi oha diker

Ger bulur ise safa kurban içündür **koçak** (Kadı. XIV. 91)

Kâmûs-ı Türkî'de kelime, 'cesur, yiğit, yürekli, güçlü, sağlam yapılı' olarak mecazî anlamda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de '1. Yürekli (erkek), 2. Eli açık, cömert' olarak mecazî anlamlarda kullanılarak anlam dairesini daha çok soyut yönlerde genişletmiştir. **DS**'de de *koçah* biçiminde 'kabadayı, yiğit, yürekli'; *koçak* biçiminde "(I) 1) Kabadayı, yiğit, yürekli, 2) Eli açık, cömert, 3) İş bilen, becerikli, 4) Yüce gönüllü, 5) Konuksever, 6) Gösterişçi, cakalı, 7) Esirgemez, (VIII-2893); 1. Eksiksiz 2. İyi (XII-4562) soyut anlamlarda kayıtlıdır.

kokmak Clauson (1972: 609), köken sözlüğünde, "tam olarak 'yanma kokusu vermek', bundan anlam genişlemesiyle 'bozuk veya nahoş kokmak, pis kokmak'" şeklinde vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamını 'kok, kötü kok-, pis kok-, bozul- (kok-), kokla-, yanık kok- (et için)' olarak vermiştir. Ayrıca Sevortyan, *kok* ve *kok-* isim-fiil eşgösteren (omonimik) çifti oluşturduğuna işaret etmiştir. Clauson, ve Räsänen *kok* ve *kok-* kelimelerini ve türemişlerini vermişlerdir (1997:32-33).

Kelime **TAS**'ta 1. Kokmak

Cife gibi **koha** lâ'net edeler

Ejderhalar soha lâ'net ederler (Muham. XV. 314)

2. Koklamak {... Ey Bennâ, şimei sen şarap içmedin mi? Buyurdu ağzını **koktular** nesne yok, dediler. (Ferec. XV. 49)

EOT dönemine ait diğer metinlerden **T**'de *kok-* (30b-1), **TİKT (A)**'da *kok-* 1. Kokmak (57b/2) 2. Koklamak (194a/12), **FFANG**'da *kok-* Pis kokmak anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Koku çıkarmak, 2) *halk ağzında* Koklamak 3.

Çürüyüp bozularak kötü bir koku çıkarmak, kokuşmak’ somut anlamların yanında, *mecazlaşmış* ‘olacağıyla ilgili belirtiler göstermek’ anlamında da kullanılmıştır.

kohutmak (*kok-* + *-t* (*f.f.y.*)) Radloff (1899:II-511), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Koku çıkartmak, koku yaymak 2. Koklattırmak’ olarak verir.

Kelime TAS’ta 1) Kokutmak.

Pohlu zarafetler idüp daima

Kohudur idi nitekim hunfesa (Ata. Ha. XVII. 108)

2) Koklatmak {Burnuma bir nesne **kohudup** beni benden aldı. (Şeref. XVI. 121), EOT diğer metinlerinden TA’da *kokut(d)*- (41a/4) ve MŞ’de *kokıt-(d)* (22a/9) ‘kokutmak’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve TS’de kelime, ‘1) Hoş olmayan, bir koku bırakmak, 2) Bozulup kokmasına sebep olmak, kokuşturmak’ somut anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘bir işi uzatarak çıkmaza sokmak, can sıkmak, sıkıntı vermek’ anlamında da kullanılmıştır. DS’de *kohutmah*, (I) Fena koku yaymak, (II) Oyunda ortalığı karıştırmak, mızıkçılık yapmak; *kokutmak* (I) Bir işi çıkmaza sokmak, becerememek (II) Az, idareli kullanmak (VIII–2904, 2906) anlamlarından kayıtlıdır.

kokulatmak (*kok-* + *I⁴* (*f.i.y.*) + + *LA²* (*i.f.y.*) + + *-t* (*f.f.y.*)) Radloff (1899:II-511), *kokula+t* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) 1. Koklattırmak 2. Koku çıkartmak olarak vermiştir.

Kelime TAS’ta ‘koklatmak’ {Mübarek burnuna **kokulattı**. (Rahat. XVI. 348), **GBTBİ** *kokulad-* 1. Koklatmak (252-a/10) 2. Koklatmak, sürerek kokmasını sağlamak (295-a/11) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve TS’de *koklatmak*, ‘koklama işini yaptırmak’ anlamı yanında *mecazlaşmış* ‘yararlandırmak, biraz vermek’ anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin TS’de kayıtlı olmayan *mecazlaşmış* ‘(olumsuz şekliyle) kokusunu bile duyurmamak, hiç vermemek’ anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS’de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

koltuk *kol+* (<(Tekin, 1975:259)+ *tuk* (*i.i.y.*) Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Koltuk altı 2. Koyun, sine 3. (iç) Köşe, körfez, köşe bucak 4. Koltuk (mobilya) kolu 5. Tutam (kucak), yarı tutam (kucak)’ olarak vermiştir. Bang’a göre kelimenin kökeni

kol+luk biçiminde türememiştir. Ona göre *+tuk* ekiyle oluşmuştur. *+dık/+tık* eki *+dırık* ekinin büzülmesi sonucunda oluşmuştur. Şöyle ki, *burunduruk*→*burunduk* gibi. Sevortyan'a göre *kol* kelimesine küçültme ekinin getirildiği düşüncesi mantıksızdır: *koldau*< **kol+lağ* 'koltuk altı'. Ancak *+dık* ekinin böyle bir görevi yoktur. Sevortyan'a göre *koltuk* kelimesinin *kol*'dan *+dık* küçültme ekiyle türediği ihtimali ancak *kol* kelimesinin Moğolca **golungsu* ile akraba olduğu zaman ispatlanabilir (1997:51-52).

EOT metinlerinde mecazî anlamda kullanılmaya başlanan kelime, **Kâmûs-ı Türkî** ve **TS**'de bu mecazî anlamın yanına '1. Koltuklama veya koltuklanma 2. mecazlaşmış Kayırma, destek 3. mecazlaşmış Yüksek mevki, makam' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini mecazî yönden genişletmiştir. Ayrıca kelime, 'genelev' anlamında kullanılmasıyla da *argolaşmıştır*.

Kelime **FN**'de 'koltuk, insan koltuğu'

Varup **koltuğu** altında nihâni

Urur hançerle ol şâh-ı cihâni (7052)

V'de Koltuk (38a.1) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime mecazî anlamların yanında '1. Omuz başının altında, kolun gövde ile birleştiği yer anlamı yanında 2. Kol dayayacak yerleri olan geniş ve rahat sandalye 3. Eski düğünlerde damatla gelinin eve girerken konuklar arasından kol kola geçmeleri töreni 4. Yapıcılıkta yan destek 5. *deniz* Demirlendikten sonra gemiyi, iskeleye rıhtıma veya başka bir gemiye bağlayan ip 6. *halk ağzında* Mısır ve buğday fidesinin yanlarından çıkan filizler 7. *eskimiş* Kenar, تنها yer' temel anlama eklenen yeni somut anlamlarla da anlam dairesini çok genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'de kayıtlı olmayan '1. *Kenar, köşe, تنها ve kuytu yrr* 3. *Sokak köşelerinde bulunan dükkab vb. şubesi* 2. *Tellal ve eskici dükkâni* 3. *Kol dayayacak yerleri, yani iki yandan kenarları olan büyük sandalye, koltuklu sandalye*' anlamları da vardır. Bu anlamların **TS**'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) 1. Küçük oda 2. Fırının köşesi (II) Gemiyi demirlendikten sonra iskeleye, rıhtıma ya da başka bir gemiye bağlayan ip (III) Mısır ve buğday fidesinin yanlarında çıkan filizler (VIII–2911, 2912); Yapılarda duvarların birleştiği yer, köşe (XII–4564) anlamlarında kayıtlıdır.

kotarmak Sevortyan (1978:83-84), kelimenin anlamlarını ‘1. Bir kaptan diğesine dökme, dökmek; sıvı yemeği kaplara dökme; keçe ile al- 2. Bir kaptan diğesine koymak; kaşık ile tabağa koymak, boşaltmak 3. Yemek ver-, masaya yemek koy, sofrayı düzenle- 4. Bir yudumda / diğeste içmek’ olarak vermiştir. Räsänen, kelimenin şekil ve anlam listesini vermiştir. Clauson *kutar-* kelimesini, **kuḡtar-* (*kuḡ-* ‘dök-’) fiili ile karşılaştırmıştır. Ayrıca *kotar** kelimesinin kökenini **kotor-*’a dayandırmıştır.

EOT döneminde ‘*kotarmak, boşaltmak, başka bir kaba boşaltmak, tahliye etmek*’ vb. anlamlarda kayıtlı olan kelime günümüzde TS’de “1. Bir işi tamamlamak, bitirmek, 2. Üstesinden gelmek” mecazî anlamlarını kazanarak anlam dairesini daha çok bu yönde genişletmiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Boşaltmak, tahliye etmek {... Pes bir zamandan sonra keklik geldi çün tavşanı kendi evine götürdü, rencur oldu ve eyitti: Yer benimdir, evim **kotar**. Tavşan cevap verdi kim: Ben kabz issiven ve ev benim elimdedir. (Kel. XIV. 105)

2. Yemeği bir kaptan başka kaba boşaltmak

Kotarır ol ni’meti çanaklara

Düzer ol çanakları tabaklara

EOT döneminin diğeri metinlerinden **BHMİH**’de *kotar-* (Kâş. *kotur-*; Ettuhfe *kotar-*; Houtsma *kutır-*) (201: 13), **SN**’de *kotar-* (5336), **YED/RN**’de, **GN**’de *kotar-* (2686), **IN**’da *kotar-* (4792), **MM**’de *kotar-* (1198) ve **KY**’de *kotar-* (1288) ‘boşaltmak, tahliye etmek, bir kaptan başka bir kaba boşaltmak’ **MT**’de *kotar-* Pişirip ateşten indirmek (53b-12), **KMühim**’de *kotar-* Ekleme, katmak (29b.17) olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de de kelime ‘pişmiş yemeği tencereden başka kaba veya kaplara aktarmak’ olarak EOT dönemine ait metinlerdeki temel anlam kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de “pişen yemeği başka kaba boşaltmak” temel somut anlamın yanında, “hazırlık yapmak” somut anlamını da ekleyerek anlam dairesini somut yönde de genişletmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Bir kaptan başka bir kaba yemek boşaltmak, yemeği kaplara dağıtmak, 2) Yemeği hazırlayıp yenecek duruma getirmek, (II) 1) Bir işi bitirmek, başarmak, 2) Tutumlu kullanmak, (III) Koşarak gelmek, (IV) Konuşmak, söylemek (VIII-2936) anlamlarında kayıtlıdır.

koyuld- Clauson (1972:676), koyu kelimesinin kökeni *ko:ɢ-* bir sıvı ‘kalın, yapış yapış’ olarak verir. *koyu* kelimesi Uygur Türkçesinden itabaren Türk Dilinin söz varlığında *koyuğ* biçiminde yer almaya başlamıştır. Orta Türkçe metinlerinde de *koyuğ* şeklindedir (Eren, 1999:254). Sevortyan (1997:31), *koyuğ* (<< *koyı* (yoğunlaş-)- *ğ*) kelimesinin anlamlarını ‘1. a) *Koyu, yoğun; koyu (renk), güür, sıkı orman* b) *Yoğunluk, telve; kırmızı mayası; maya; karanlık* 2. *Yoğun, derin, cömert* 3. *Gerçek, hakiki, katmerli* 4. *Yumuşak, kabarık (yün hakkında), yumuşak, narin (ses), nazik bakış*’ olarak vermiştir.

Kelime **LME**’de ‘koyultmak, koyu duruma getirmek, kıvama getirmek’ {lābata dahı demişler **rivāc** meselā **rihbin** ayranı kaynadub koyulduralar (24a/11), **GBTBİ**’de *koyuld-* Kalınlaştırmak, yoğunlaştırmak (154-a/10) olarak geçer. ***Kāmūs-ı Türkî**’de *koyultmak*, ‘koyulaşmasını sağlamak gümüştan yapılmış, takılar veya çay, kahve takımı vb. takımları’ olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *koyultmak*, “koyu duruma getirmek” anlamı yanında “bir konuşmayı tat alınır biçimde uzatmak” olarak *mecazlaşmıştır*. **DS**’de *koyult-* kelimesi yoktur; ancak aynı kökten türetilmiş *koyultmaç* “1. Yeni yavrulmuş hayvanın ilk sütü, ağız 2. Sonbaharda doğal olarak koyulaşan ya da kaynatılarak koyulaştırılan süt 3. Sütlerin koyulaştığı zaman yapılan bir çeşit tatlı 4. Lor 5. Sonbaharda koyun sütleri koyulaştığı zaman içine yoğurt katılarak yapılan bir çeşit yemek 6. Kar ile pekmez ya da bal karıştırılarak yapılan şerbet (VIII-2943)” kelimesi vardır.

koyun (I) Clauson (1972:678) **ko:n’>koni(n)*; kelimesinin batıdan doğuya doğru Türkçeden→Moğolcaya→Tunguzcaya geçtiğini söyler. Sevortyan, kelimeyi ‘hayvan adı (koyun, koç)’ ve 12 yıllık hayvan takviminde 8. Yılın adı olarak vermiştir. Ramstedt, Vladimirtsov, Poppe, Räsänen eserlerinde kelimeyi, Moğolca ‘*gonin*’ ile karşılaştırmışlardır. Bazı araştırmacılara göre Moğolcadaki *gonin* kelimesi, Türkçeden geçmiştir. Doerfer kelimeyi *gon’ān > gonin* (Eski Türkçe) biçiminde vermiştir (1997:25-26).

L. Karunovskaya “*Altay Ve Teleütlerde 12 Hayvanlı Takvim*” makalesinde ‘**koyun yılı**’nı kolay yıllar başlığı altında vermiş, fakat bu yılın belirtileri hakkında derleme yaptığı Teleüt Serapion Şadeyev pek bir bilgi verememiştir. Serapion’a göre her insan doğduğu yılın hayvanını iyi bilmeli ve unutmamalıdır. Ayrıca bu hayvanı diğerlerine

göre daha fazla sevmeli ve ona çok iyi davranmalıdır. Bu hayvanı öldürmek, daha doğrusu canını (maldın tını) almak yasaktır (2010:802).

Kelime **TM**'de 'koyun' {eyü kokulu **koyun** derisiyle kaplayup kasuklarında ve segirdanlarında (98a-2), **VG**'de (880), **FN**'de (5998) **ŞKM**'de *koyın* (39b/1), **MM**'de (I) n (1192) **KBP**'de *koyun* (10a/01), **KY**'de (121), **HFN**'de (945) 'geviş getirenlerden, eti, sütü yünü için yetiştirilen ehli hayvan, koyun', **FFANG**'da *koyın* 'koyun, koç' olarak temel anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, "geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan" temel anlamı yanında "verilen buyruklara uyan, kendi kişiliğini gösteremeyen kimse" olarak doğadan insana aktarım yoluyla *mecazleşmiştir*. **DS**'de kelime, (I) Göğüste bulunan iç cep (II) Karın (VIII-2943) (III) Açık renkli (IV) Koyun sürüsü (VIII-2943) anlamlarında kayıtlıdır.

köklü (*kök+ + +II⁴ (i.i.y.)*) Kelime **FN**'de 'köklü, kökü olan'

Sarardı beñzi vü ditredi cismi

Sehel kaldı ki bozıla tılısmı (1715)

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de kelime, "kökü olan" anlamı yanında "kökleşmiş, iyi yerleşmiş, kalıcı olan, esaslı ve soylu, soyu sopu belli, iyi tanınan" olarak doğadan insana aktarım yoluyla *mecazlaşmıştır*. **DS**'de kelime, (I) Büsbütün, çok, tüm (II) 1. Soylu, görgülü 2. Varlıklı, kuvvetli (VIII-2953); Temelli, eskiden beri, yerli (XII-4568) anlamlarında geçer.

köpür- Radloff (1899:II-1312), kelimenin anlamını (Kırım ve Osmanlı) '*köpüklenmek, toz çıkartmak*' olarak kaydeder. Doerfer'e göre *köp-* kelimesinin eski biçimi *köpě-* 'dir. Ayrıca Moğolcadaki **köpe-* fiili Türkizmdir. Poppe, Vladimirtsov ve Ramstedt'e göre Moğolcada ve Türkçedeki bu kelime eski akraba kelimelerden biridir. *Köp-* filinin türemişlerinden biri *köpük* ismi ve *köpür-* fiili vardır. Clauson (1972:691), kelimenin yapısını *köp-* fiiline + *-(ü)r* ettirgen ekinin eklenmesiyle türemiş olarak vermiştir; ancak Sevortyan'a göre bu ihtimal biraz düşüktür. Çünkü *köpük* kelimesi VIII. yüzyılda; *köpür-* fiili XI. yüzyılda, *köp-* fiili ise XIV. yüzyılda ortaya çıkmıştır (1997:109-111).

Kelime EOT döneminin sonlarında yazılan **ŞŞÇ**'de 'köpürmek'

Köpürdü agzı vü benzi sarardı

Bunu öldürmege hüccet arardı (49459)

Kâmûs-ı Türkî'de de kelime, 'köpüklenmek, köpük çıkarmak, köpük yapmak' olarak ŞŞÇ'deki temel anlam kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *köpürmek*, '1. Köpük yapmak, köpük oluşmak, köpük çıkararak kabarmak 2. Ekşiyip köpüklenmek' somut anlamların yanında '1. Çok kızmak, birdenbire öfkelenmek, feveran etmek 2. Gerekli gereksiz, aralıksız ve bıktırıcı konuşup durmak' olarak *mecazlaşmıştır*. **DS**'de kelime, *köpürmek / köpürmeg* biçimlerinde 'ateş çok alevli yanmak' (VIII-2962) anlamında kayıtlıdır.

körükci Sevortyan (1997:118-199), *körük* kelimesinin anlamlarını '1. Körük, ocak küllüğü 2. Demirci ocağı, tenekeci ve kuyumcu ocağı, kalaycı 3. Demirci tezgahı 4. Soba, fırın; tandır altındaki dört delik olarak vermiştir. Kelimenin yapısını da *kö:rü-/*kö:ri- fiilinden -k ekiyle türediğini söylemiştir. Räsänen' göre kelime, Sevortyan'ın tersine *ko:rü-<kö:rü+k* şeklindedir.

Kelime EOT döneminin sonlarında yazılan ŞŞÇ'de 'körükçü'

Dahı üstine dökdiler kömür çok

Körükcinüñ hisâbı haddi hiç yok (41059)

***Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *körükçü*, '1. Körük yapan veya satan kimse 2. Körük kullanan kimse' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'körükleyici' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de 'kavga kızıştıran, kavga körükleyen (kimse)' (VIII-2969) olarak geçer.

kösdek Sevortyan'a göre kelimenin yapısı, *köste-* fiilinde -k ekinin eklenmesiyle türemiştir. *köste-* hayvanın ön ayaklarını kalın ip ile bağla- *köste-* < **kös* (köstek anlamında) *kös* kelimesi Anadolu ağızlarında 'dış kapının dış ahşap desteği', 'kapı madalı', 'kalın ahşap tahta, ahşap kiri' anlamlarında yaşamaktadır. 'kapıyı içeriden direyen ahşap ya da demir değnek', 'destek', 'köstek', 'bukağı', 'zincir', 'köpekleri bağlama değneği', 'araba tekerleği altına konulan demir firen' anlamları da vardır (1997:121-122).

EOT metinlerinde ‘*hayvanın kaçmasını önlemek için ayağına bağlanan ip veya zincir*’ temel anlamıyla kayıtlı olan kelime, günümüzde **TS**’de ‘*herhangi bir kişinin işine engel olma, pürüz çıkarma*’ vb anlamında doğadan insana aktarım yapılarak mecazîleştirilmiştir. Ayrıca temel anlamına ‘1. Saat, kılıç, anahtar vb.nin ucuna takılan zincir 2. Balık iğnesini oltaya bağlayan, bir iki karış uzunluğunda kıl veya misina parçası’ olarak somut anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut yönden de genişletmiştir.

Kelime **BL**’de ‘köstek’ {doynagun kıyısı, donagun ardı, **kösdek** yeri (30a–2), **KİG**’de (135a/5), **DK**’de (84–2) ve **PN**’de (21a/09) ‘Kaçmasını engellemek için hayvanın iki veya üçayağına vurulan bağ, köstek’ anlamıyla temel anlam da kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de⁵⁰ ((I)) kelime ‘kaçmasını engellemek için havanın iki veya üç ayağına vurunla bağ’ temel anlamının yanına “1. Saat ve süs eşyalarına bağlanan ve ucuna takılan, altın, gümüş gibi madenlerden yapılmış zincir, kordon ‘2. Cıvadra bastonları altından bordolara alınan sabit halat” somut anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut olarak genişletmeye başlamıştır. **DS**’de kelime, (I) Arabanın hızlı gitmemesi için tekeleğin aralığına sokulan demir (II) Kağrı tahtalarını maziya tutturun zincir (III) 1. Mertek 2. Destek, dayak 3. Köpekleri bağlamak için kullanılan ağaç sopa 4. Kapı mandalı, kapı sürgüsü 5. Duvardaki hatılları birleştiren ağaçlar (IV) 1. Ufak dereleri doldurmak için önlerine çalı ya da ot gibi şeyler koyarak yapılan set 2. Ağaç diplerinde suyu tutabilmek için diplerine yapılan set (V) Hallaçlıkta sağrıyı germeye yarayan giriş (VI) Balık iğnesini oltaya bağlayan ince, bir iki karış uzunluğunda kıl ya da misina parçası (VII) Yolsuz birleşmelere aracılık eden kadın (VIII–2976) anlamlarında kayıtlıdır.

kötürüm Sevortyan, *kotur* (I) kelimesinin anlamlarını ‘1. Uyuz, kel hastalığı, yara izi, tuzlu balgam hastalığı, cüzam hastalığı 2. Pislik, kir 3. Düz olmayan, pürtüklü; (II) *koturğan uyuz, kaşıntı*’ olarak vermiştir. Radloff’ta *kotur-* kelimesi kaydedilmiştir. Belki de *kotur*, *kotur-* < **koturu-*, *kotura-* ‘kaşıntı ile hastalan-’. *kotur* belki köken olarak Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *kotnak* ‘yara kabuğu’ vs. ile bağlantılıdır (1997:84-86).

⁵⁰ *Estek* kelimesi ile birlikte kullanılır.

Kelime FN'de (Bacak için) Kötürüm, sakat

Nice **kötürüm** âdemler yürüye

Mezârum üzre hikmetler türüye (4693)

YİŞ'te (49b/11), **TDGAEAT** *kötrüm* (KE 301–6), **T**'de *kötrümlük* (12b–2) ve **LME**'de (55a/6) 'faal halde olmamak, bacak işlememek' olarak somut, temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de de "ihtiyarlıktan veya felç vb. bir hastalıktan dolayı ayağa kalkamayan, yürüyemeyen, oturak, sakat" olarak EOT dönemine ait metinlerdeki geçen temel anlam kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Yürüyemeyecek derece sakat (bacak) 2. Yaşlılık veya sakatlık sebebiyle yürüyemeyen, ayağa kalkamayan (kimse)' temel anlamların yanında 'işleyemeyen, iş yapamayan' anlamında *mecazîleşmiştir*. **DS**'de kelime, (IV) 1. Zayıf 2. Gözü görmeyen, kör (VIII–2983) olarak geçer.

kucak Radloff (1899:II-1011) kelimenin anlamlarını (Lebedin Şor, Osmanlı) '1. (Oturun kişide) göğsü ve açık kolları arasındaki boşluk veya (oturan kişide dizleri ile beli arasındaki boşluk) 2. Turan, bağ, kollar arasına sığan bir şey' olarak vermiştir. Clauson (1972:591), bu kelimenin temel anlamının 'göğüs, kucak' olduğunu ve bundan genişlemeyle 'kucak dolusu' vb. şeklinde yeni bir anlam kazandığını söylemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'kucak' {Ihtidan: koçmak: hicâlinden; **kuçak**: hicr (Ar.) kenar (Fa.) (Naz. Cev. XVIII-XIX. 80), **BL**'de Kucak, kucak dolusu (44b–10), **ŞŞÇ**'de Kucak (20663) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de "i. Açık kollarla göğüs arası; s. Açık kollarla göğüs arasına sığabilen, bir defada sarılıp kaldırılan miktar olan" biçiminde temel anlamda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de '1. Açık kollarla göğüs arasındaki bölüm, aguş 2. Açık kollarla göğüs arasına sığabilen miktarda olan' temel somut anlamların yanında '1. Herhangi bir durumun veya şeyin sınırlarının arası, iç 2. Ortam, ocak' olarak mecazîleşmiş ve daha çok anlam alanı bu yönde genişlemeye başlamıştır.

kurdlu (*kurt*+ (< **kürt* 'kurt, böcek' (Tekin, 1975:262) + +*ll*⁴ (i.i.y.)) Radloff (1899:II-949), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Kurt, kurtçuklarla dolu 2. Kurtluca; yabancı sarmaşık bitki adı' olarak verir.

Kelime EOT dönemine ait bir zooloji kitabı olan **HHT**'de 'içinde kurt bulunan, kurtlanmış' {Başa yidürdi 'avratı yillamış eski hurmâ ki **kurdlu** tasa beşzetir, lezzeti

yok [043a/10], XVI. yüzyıla ait bir kuş kitabı olan **Bİ**'de *kurtlu* Kurtlu, kurtlanmış (1226) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *kurtlu*, “içinde kurt bulunan, kurtlanmış” anlamı yanında ‘yerinde rahat duramayan, sürekli kıpırdanan (kimse), şüpheli, endişeli anlamında *mecazîleşmiştir*. **DS**'de kelime, 1. Kıskaç 2. Kurnaz 3. Bir şeye düşkün, tutkulu 4. Güldüren, neşeli (VIII-3010) anlamlarında geçer.

kurdlan- (*kurt+* (< **ķurt* ‘kurt, böcek’ (Tekin, 1975:262))+ +*LA*²*n* (i.f.y.)) Radloff (1899:II-949) kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*kurtçuklar oluşmak, çürümek*’ olarak verir.

Kelime **HHT**'de ‘(Kurtçuk için) Üremek’ {Bir bahşı azgın açar, gine karşı [099a/9] kor. Tâ ki **kurdhana**, yavrusu çıkıcak yiye. **FFANG**'da Kurtlanmak, kurtla dolu olmak’ olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *kurtlanmak*, ‘içinde veya üzerinde kurt üremek’ anlamı yanında ‘1. Rahat oturmayıp telaş ve sabırsızlık göstermek 2. Sürekli kımıldanmak 3. Bir yerde çok oturmaktan bıkarak gezme gereği duymak’ anlamlarında doğadan insana aktarım yapılarak *mecazîleşmiştir*. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki ‘*bir yerde çok oturmaktan bıkarak gezme gereği duymak*’ mecazî anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu mecazî anlamı yeni kazanmıştır. **TS**'de bu anlamın oluşması diğer mecazî anlamlara göre çok yenidir. **DS**'de de kelime, ‘kıskaçmak, çekememek’ (VIII-3010) ve ‘çabalamak, debelenmek’ (XII-4573) mecazî anlamlarıyla kayıtlıdır.

kurt (*kurt+* (< **ķurt* ‘kurt, böcek’ (Tekin, 1975:262)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Küçük sürüngenler, solucan, ipekböceği, tırtıl, arı, kurtçuk, haşerat, böcek, güve* 2. *Kurt, hayvan, yabanî hayvan*’ olarak verir. Bang, ve Sevortyan kelimedeki ikincil anlamın tabuyla alakalı olduğunu düşünür. Clauson’a göre bu iki kelimedeki anlamın bağlantısı anlaşılmaz, ikisi de birbirinden bağımsızdır. Kelime, bugün lehçelerde *kurtkuş* (böcek adlarında) biçiminde koşma (hendiodyoyn) olarak kayıtlıdır (1997:168-169).

İslamiyetten önceki Türk toplumunda *kurt* ‘yol gösterici, klavuz, önder’ vs. vasıflarına sahip önemli sembollerden biridir. Uygur Türkçesiyle yazılan Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un fizikî özelliklerinden bahsedilirken belinin kurt gibi olduğunun ifade edilmesinde muhtemeldir ki kurdun yiğitlik sembolü olduğunun işaretidir. Ayrıca kurt gibi ulama motifinin de olması kurdun askerî şecaat timsali olduğunun da göstergesidir

(Koca, 2004:45). Ayrıca gök yeleli kurdun yüce Tanrı'nın insanlara gönderdiği bir haberci olma (Ögel, 1971:20) görevi de vardır.

Ahmetov (1995:45), “*Türkî Dilderindeki Tabu men Evfemizmden*” çalışmasında Fransa’da *kurt*’a “*boz hayvan*”, Prusya da “*yırtıcı hayvan*” denildiğini, Almanya’nın bazı yerlerinde de *rojstvo* bayramı ile ocak ayının altısına kadar olan zaman diliminde *kurt* adının söylenmesi yasaklandığını ve bu yasak bozulursa kurdun hayvanlara ya da insanlara zarar vereceği inancının hâkim olduğunu kaydetmiştir.

Kelime EOT metinlerinde temel anlamda ‘*köpeğe benzeyen vahşi hayvan, kurçuk, böcek*’ temel anlamlarında kayıtlıdır. Bu temel anlamların yanında Kâmûs-ı Türkî’de *herhangi bir şeyi veya bir yeri iyi bilen*’ ve TS’de “1. *Bir yeri bir şeyi iyi bilen* 2. *İşini iyi bilen, aldanmaz, kurnaz*” anlamlarında insandan doğaya aktarım yapılarak mecazlaşmıştır. Ayrıca kelime TS’de ‘Güney gök kürede, Akrep ile boğa arasında bulunan takımyıldız’ anlamında da *terimleşmiştir*.

Kelime **KT**’de ‘yırtıcı, bir hayvan, kurt’ {Eyitti: Bayık ben kaygulu eyler beni kim ildesiz anı; dakı korkarın kim, yiye anı **kurt**, açz andan gâfillar iken. (111a-8=12/13), **KİG**’de Köpeğe benzeyen vahşi hayvan, kurt (131a/10), **SN**’de *kurd* Kurt (3632), **DK**’de *kurt* Kurt (yırtıcı hayvan) (45-10), **T**’de *kurT* 1. Kurt; meşhur kurnaz ve vahşi hayvan (118b-6), **MŞ**’de 1. Kurt (147b/7) 2. Kutuçük, böcek (20b/15), **GT**’de *kurd, kurt* Köpeğe benzeyen vahşi hayvan (71b-5), **V** *kurd* (t?) Yırtıcı hayvan, kurt (23b.1), **FN**’de Kurt, canavar (6007) **MŞ**’de *kurt(d)* I. Kurt (147b/6) anlamlarında kayıtlıdır. **DS**’de kelime, ‘sağlam, esnek bir çeşit ağaç’ (XII-4573) olarak temel anlamda geçer.

kurut- (<**kūr* ‘*kuru*’; *kūrı-* ‘*kurumak*’ (Tekin, 1975:262) *kūrı-*’ın ettirgen şekli. Radloff (1899:II-934) *kuru+t* kelimesinin anlamını (Kırgız, Tarançin, Altay, Teleüt, Lebedin, Şor, Osmanlı, Çağatay, Uygur) ‘*kuru yapmak, kurutmak, kurulamak, boşaltmak*’ olarak vermiştir.

Kelime aşağıda taradığımız EOT metinlerinde hem ‘*kurutmak, kuru hâle getirmek*’ olarak temel; hem de ‘*gücünü eksiltmek, tüketmek*’ vb. mecazî anlamlarda karşımıza çıkar. Günümüzde TS’de kelime daha önceki kazandığı somut anlamların yanına ‘1. *Cıvız duruma getirmek, zayıflatmak* 2. *Yiyecek ve içecekleri yiyip bitirmek* 3. *Uğursuzluk getirmek, yok etmek*’ mecazî anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir.

Kelime **D**'de 'kurutmak, yok etmek' {eytdi: "Hey delü misin? Şimdi seni **kurudur.**" (54a/11), **T**'de *kurıT* 1. Zayıflatmak, inceltmek, kilo kaybettirmek (8a–10) 2. Azaltmak (39a–6) 3. Gücünü eksiltmek (10b–8); *kuruT*- Nem oranını düşürmek kurutmak (40b–5), **HHT**'de *kurıt*- 1. Kuru bir durum almasını sağlamak [077a/19] 2. Canlılığını yitirmek [022b/4], **FN**'de *mecazlaşmış* Yok etmek, kurutmak (695), **CCK**'de 1. Kuru hale getirmek (1670) 2. Canlılığını kaybetmesine sebep olmak (1664), **ŞŞÇ**'de *kurut-/kurıt*- 1. *mecazlaşmış* Perişan etmek (22833) 2. *mecazlaşmış* Tüketmek (18350), **EM**'de *kurıt(d)*- Yok etmek, kaynağını kesmek, **Bİ**'de *kurut*- Kuru hale getirmek (1094), **FFANG**'da *kurut*- Kurutmak, kurulamak anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. **DS**'de *kurutmak*, 'kendini beğenmek, büyüklenmek' (XII–4573) olarak soyut anlamda geçer.

kus- Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Kus-*, *tükür-* 2. *Rengi çık-* (*ak-*) (*boya ile ilgili*)' olarak vermiştir. Direvnyurskiy Slovar'da *kus-* kelimesinin ikinci anlamı, birinci anlamın eşgösterenlisi olarak verilmiştir. T. Tekin, *kus-* kelimesini Yakut Türkçesinde *kotuo* 'kusku' Moğolca *ıulgi-* 'kus-' ile karşılaştırmıştır (1997:175-176).

Kelime EOT tıp metinlerinde '*yediğini çıkartmak, kusmak, istifra etmek*' vb. temel anlamıyla kayıtlıdır. Kelime sonradan bu temel anlamın yanında *Kâmûs-ı Türkî* ve **TS**'de '*çinde birikmiş kinini, öfkesini söyleyerek açığa vurmak*' mecazî anlamını da ekleyerek anlam dairesini soyut yönden genişletmiştir. Ayrıca **TS**'de kelime, EOT metinlerinden ve *Kâmûs-ı Türkî*'den farklı olarak '1. *Reddetmek* 2. *Boyanan ve temizlenen şeyler yeniden ortaya çıkmak*' anlamları da vardır.

Kelime **TM**'de 'kusmak' {yir, birezden sonra anı **kusar** ve kusundusu su üzerine gelür ve deşiz (119a–3), **FN**'de (7187), **TİKT (M)**'de (337b/4), **MNHS**'de *kus-* (117a.5); **T**'de *kusmaK* (14a–2), **V**'de *kus-* (45a.5) ve **FFANG**'da 'kusma, rahatsızlık neticesi ya da sıhate iyi geleceği fikri ile ağız yoluyla madde çıkarmak, istifra etmek' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen 'yediğini çıkarmak, istifrâğ etmek' temel anlamı yanında 'öfkesini birden ortaya dökmek' olarak mecazlaşmış olarak da kullanılır. Günümüzde **TS**'de *kusmak* kelimesi, **Kâmûs-ı Türkî**'deki temel ve mecazî anlamların yanına 'reddetmek' soyut ve 'boyanan ve temizlenen şeyler yeniden ortaya çıkmak' somut anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde biraz daha genişletmiştir.

kudur- (**kūtru-* ‘kudurmak, azmak’ (Tekin, 1975:262)) Sevortyan (1997:102-104), kelimenin anlamlarını ‘1. Kudur- 2. Çılgınlaş-, çılgın ol-, hiddetlen-, aklını kaybet- 3. Heyecanlan-, coşkuya gel-, saldırgan ol-, vahşileş- 4. Sınırları aş-, normalden çık- 5. Şiddetle bit- (bitkiler hakkında) 6. Acı ol- (içecek hakkında)’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **D**’de ‘kudurmak’ {**kuturmuş** köpek gibi anıradılar, nâmeyi pâre pâre itdiler. (171b/3) olarak temel anlamda kayıtlıdır. 1533 yılına ait **FFANG**’da *kudur-* temel anlamdan farklı ‘gururlu olmak veya gururlanmak’ anlamıyla geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *kudurmak*, “kuduz hastalığına yakalanmak, kuduz olmak” temel anlamın yanında “1. Aşırı davranışlarda bulunmak, taşkınlık göstermek 2. Çok yaramazlaşmak, ele avuca sığmamak 3. Gücünü artırmak, tehlikeli bir durum almak, tehlikeli bir duruma gelmek 4. Çok kızmak, öfkelenme” anlamlarını da ekleyerek *mecazîleşmiştir*. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’deki ‘gücünü artırmak, tehlikeli bir durum almak, tehlikeli bir duruma gelmek’ mecazî anlamı kayıtlı değildir. **TS**’deki bu mecazî anlam, yeni oluşmuştur. **DS**’de *kudurmak*, Oynamak (VIII-2991); Oynamak, elle şakalaşmak (XII-4571) anlamlarında kayıtlıdır.

küs- Sevortyan’ın, kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: ‘1. *Küs-*, kız-, *kavga et-*, *memnun olma-* 2. *Darıl-* 3. *Tiksinti duy-*; *çevril-*, *uzaklaş-*, *küçümse-*, *doy-*, *alışverişte aldığı üründen vazgeçmek*, *iade et-* 4. *Gelişme-*, *eriyip bit-*’ olarak vermiştir. İlk üç grubun anlamları anlaşılabilir, 4. anlam eşgösterenli *küs//kös* ‘ayak uzat-’ fiiline aittir. Türkiye Türkçesindeki *küs* ‘karanlık, kızgın’ kelimesi çocuk diline aittir. Räsänen, (Sevortyan’a göre çok doğru değil) *kös-* kelimesi Azerbaycan Türkçesinde *kösül-* ‘kız-’ (?) altında Kazak Türkçesinde **kösöl-* ‘uzan-’ ile karşılaştırmıştır (1997:152-153).

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘gücenmek, darılmak’

Küsüp andan çıkup oldı revâne

Kesüp yolu irer Zabilsitâne (35046)

Kâmûs-ı Türkî’de kelime, ‘talihsizliğe uğramak’ anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *küsmek* kelimesi, “darılmak” temel anlamı yanında “1. Gelişmemek, büyüyememek 2. Bir madde, herhangi bir sebeple istenilen niteliğini yitirmek 3. Görevini yerine getirememek” anlamlarında da *mecazîleşmiştir*. **DS**’de kelime, 1.

Yoğurt tutmamak 2. Muhallebi, un çorbası vb. yemekler iyi karıştırılmayarak top top olmak (VIII-3051) anlamlarında kayıtlıdır.

oğul balı Tamlama **TAS**'da 'beyaz, dolgun petek balı' {Şehd (Fa.) **Oğul balı**. (Şamil. XVI. 469), Günümüzde **TS**'de "oğul arılarının yaptığı bal" temel anlamının yanında 'bir büyük anneye veya büyük babaya göre oğuldan olan erkek torun" anlamıyla da *mecazîleşmiştir*. **DS**'de kelime, 1) Baharda çıkan arı yavrularının yaptığı beyaz ve iyi bal, 2) Çok tatlı (yemişler için); oğulbalı (I) Erkek çocuktan olan torun (II) Çok güzel, eksiksiz (IX-3270); Arı yavrularının verdiği ilk bal (XII-4609) olarak anlamı genişlemiş olarak karşımıza çıkar.

okunmak (*oku-* + *n-* (f.f.y.)) Radloff (1893:I-996), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay) '1. (Osmanlı) Okunmuş olmak 2. (Çağatay) Adlandırılmak, sayılmak' olarak vermiştir.

EOT metinlerinde '*okunmak, davet edilmek, çağrılmak, dua edilmek*' anlamlarında kayıtlı olan kelime, günümüzde **TS**'de bu anlamların yanına '*belli olmak, açıkça görünmek*' mecazî anlamını da ekleyerek anlam dairesini bu yönde genişletmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Denilmek, söylenmek, tesmiye olunmak, ad verilmek

Çünkü deyyus [Ar.]: **okundu** gayretsiz

Oku gayretliye sen imdi: gayûr (Uc. Gar. XV. 10)

2. Davet olunmak, çağrılmak {Sifle (Ar): **Okunmadık** yere varan. (Şamil. XVI. 233)

3. Okunmak

Salâdır haşr için neşre bu demde

Ohundu çün kıymetçün ikamet (Gülşeni. XVI. 9)

GN'de *okın-* 1. Okunmak, kıraat edilmek (1579) 2. Çağrılmak (2647); *okınmaK* Okunma, kıraat edilme' (2650), **KAB**'da'da ve **DAH**'da *okun-* (156) 'davet edilmek, düğüne okunmak; davet edilmek, *okumak* Davet. Okuyucu davetci', **ETT**'de *okın-* Denmek, söylenmek, çağrılmak (ŞR 38-3), **KT**'de *okın-* 1. Okunmak, kıraat edilmek (270a-3=68/15) 2. Çağrılmak, dâvet edilmek (24b-1=3/23) 3. Dua edilmek (222b/6=40/12), **FN**'de *okun-* Okunmak, okuma işine konu olmak (2268), **MM**'de

okun- Okuma işine konu olmak (1876), **ŞŞÇ**'de *okun-/okın-* 1. Okunmak, kıraat edilmek (2697) 2. Söylenmek, denmek (49255) 3. Çağrılmak (20770), **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. **DS**'de kelime, 'kendini üfürükçüye okutmak' (IX-3276) olarak geçer.

oğarmak, (uğarmak) Clauson (1972:189), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “**oğar*: (?) ın ettirgen şeklidir. ‘(birini veya bir şeyi Acc.) daha iyi yapmak; düzeltmek’. Pek çok modern şivede yaşıyor. Uyğ. VIII. XI (?), Çağ. XV, Hwar. XIV, Osm. XIV *oğar-*; ‘düzeltmek, iyileştirmek’; bütün dönemlerde yaygın”. Sevortyan (1974:460), kelimenin anlamını ‘*tamir et-, düzelt-, şifa ver-, başarı ile gerçekleştir-, iyileştir-, ayarla- (yoluna girdirt-)*’ olarak vermiştir. Kelimenin yapısını da *oğ* kelimesine *-(a)r-* (<*ğar*) ekinin eklenmesiyle türemiş olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Islah etmek, yoluna koymak, rast getirmek, tamir etmek, düzeltmek {... Ey püser, gönlünü hoş tut kim Tanrı işini Tağrı işini **oğardı**. (Ferec. XV. 43)

2. Ondurmak, tedavi etmek, iyileştirmek

Merhem koyup **oğarma** sinemde kanlı dağı

Söndürme öz elinle yandırdığın çerağı (Fuzuli. XVI. 199)

BHMİH'de *oğar-* Tedavi etmek, iyileştirmek (Abu H.) (346: 18), **DK**'de *oğar-* (210–10), **KY**'de *oğar-* (856), **D**'de *oğar-* (115a/11) ve **İM**'de *onar-* Tamir etmek (3194), ‘onarmak, düzeltmek, tamir etmek, imar etmek, yoluna koymak’ **SN**'de *oğar-* (694), **VG**'de *oğar-* (201), **IN**'da *onar-* (5810) ve **GRT**'de *oğar-* (627) ‘yoluna koymak, rast getirmek, düzeltmek, ıslah etmek, tamir etmek’, **ŞŞÇ**'de 1. Islah etmek, düzene sokmak (5169) 2. Uygun duruma getirmek, rast getirmek (5839) 3. Deva bulmak, sağaltmak (52623), **EM**'de *oğar-* İyileştirmek, sağaltmak (5b/7) olarak somut ve soyut anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ‘iyiye döndürmek, iyiletmek “bir kusur veya yanlışlığı iyiye, doğruya yöneltecek davranışta bulunmak’ olarak soyut anlamda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, “bozulmuş, eskimiş olan bir şeyi düzeltip işler veya kullanılabilir duruma sokmak, işe yarar duruma getirmek, restore etmek” temel somut anlamların yanında “işlenen bir kusuru, yapılan bir yanlışlığı giderecek veya önleyecek davranışlarda bulunmak” mecazî anlamda kullanılarak anlam dairesini bu yönde genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) Hastalığı, yarayı iyileştirmek, (II) Bozulmuş bir

şeyi düzeltmek, işe yarar duruma getirmek, (III) 1) Bir işi özenle yapmak, başarmak, 2) Düzeltmek, düzgün bir biçime sokmak, 3) Hazırlamak, (IV) Dövmek (IX-3281) anlamlarında kayıtlıdır.

oņurga, (oņurha, oņurga kemiği, oņurga sünüğü, oņurka) Sevortyan (1974:463-464) kelimenin anlamlarını '1. Omurga kemiği, bel kemiği 2. Gemi omurgası kiriş, çatı kirişi 3. Sırt, sırt derisi, elbise sırtı 4. Hayvan beli 5. Düz yerde uzunluğuna duran tepe; dağ silsilesi 6. Ağaç gövdesi ve dallarındaki kabuk 7. Yığın, demet, oba, küme, buğday yığını 8. Duvar 9. Eşik 10. Dam (ev)' olarak verir. Yapısını da *onur-* kelimesine +*ka* (i.i.y.) ekinin eklenmesiyle türemiş olarak vermiştir.

Kelime, **TAS**'da 'bel kemiği, amudu fikari, omurga' {... Ve arka ve **oņurgalarına** daim dürtsele. (M. Bay. XIV. 77), **T**'de *oņurga sünüğin* Omurga kemiği (96a-10), **TA**'da (42a/8) ve **MŞ**'de (115a/8) ve **Kâmûs-ı Türkî**'de *omurga (doğrusu onurga)* 'belkemiği, omurga' olarak temel anlamda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, bu temel anlamın yanında insandan doğaya aktarım yapılarak "gemi kaburgasının aşığı taraftan bağlı bulunduğu boy eksenini doğrultusunda boydan boya geöen ana yapı öğesi' olarak kullanılmış ve 'bir şeyin varlığı ile ilgili en önemli bölümü, temel, bel kemiği, esas' anlamında da *mecazileşmiştir*. **DS**'de kelime, (I) Düz arazide uzunlamasına olan tepecik, (II) Çatının en yüksek yerini köşelere bağlayan direkler (IX-3284) anlamlarında kayıtlıdır.

otun (<**ōtung* 'odun' (Tekin, 1975:258)) Clauson (1972:60), *otuņ* (o:*dduņ*) kelimesinin yapısını *ot* 'ateş' + *t* + *ünlü* +*ņ* (-*dVņ/-tVņ*) biçiminde vermiştir. Sevortyan (1974:421-422) kelimenin anlamlarını '1. Odun, yakıt, kurumu ağaç, çalı çırptı 2. Kiriş, kütük, tomruk, kolon, ahşap (inşaat malzemesi) 3. Çubukla yapılan darbeler (vuruşlar) 4. (mecazî) Alık, budala, mankafa' olarak vermiştir. Kelimenin yapısını da *o:t/ o:d ~ ot* ve **ot-* 'ateş' -(*u*)*n*/(*i*)*n* olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'da 'odun' {... Şol yıldız kurdu kim dünin od bigi ışılar, anı bir arada gördüler, sandılar kim **oddur**; pes otun derşürdüler anın üzerine kodular ve ürürlerdi kim od yandırılar. (Kel. XIV. 54), **D**'de *odun/odın* (57a.9) ve **FN**'de (5126) 'yakılmak için kesilmiş parçalanmış ağaç, odun' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *odun daha çok* '1. Ateş yakmak üzere kesilmiş ağaç. 2. Direk, dayak, destek 3. Dayak, sopa' olarak somut anlamlarda verilmiştir. **TS**'de *ise* "yakılmak için kesilmiş, parçalanmış ağaç"

somut anlamı yanında, *mecazlaşmış* “anlayışsız ve kaba (kimse) anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de de (II) Odun (IX–3295) anlamıyla geçer.

oturaklı (*oltur-* >*otur-* + +*A²k* (f.i.y.)+ + +*l⁴* (i.i.y.) Radloff (1893:I-1108), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*kavi, temeli olan, sağlam duran*’ olarak vermiştir.

EOT dönemine ait kelimelerden biri olan *oturaklı*, **TAS**’da ‘etrafına göre basık, oturmuş’ {El-felak [Ar.]: İki tepe beyninde vâki alçak **oturaklı** düz yere denir. (Kam. XVIII-XIX. 3, 44) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, somut olarak ‘1. Yere gelen tarafı geniş olduğu için yerinde sağlam duran 2. Genişliği ve uzunluğu yüksekliğinden fazla olduğu için çok sağlam görünen bina vb. şeyler’ anlamları yanında ‘(söz için) yerinde ve sırasında söylenen’ biçimiyle de mecazî olarak kullanılmıştır. Günümüzde **TS**’de kelime, yukarıdaki somut anlamların yanında ‘1. Yerinde ve sırasında söylenen çarpıcı (söz) ve 2. Saygı uyandıran, ağırbaşlı (kimse)’ mecazî anlamını da eklemiştir **DS**’de kelime, (I) 1) İriyarı adam, 2) Yaygaracı, geçimsiz, (II) Tek katlı yapı (IX–3297); (I) İşlenmiş, işe yarar durumda (II) 1. Ağırbaşlı, davranışları ölçülü kimse 2. Büyük (XII–4616) anlamlarında kayıtlıdır.

oynat- oy (u)n (<**ōyun* ‘*oyun*’ (Tekin, 1975:259)) + + +*A²* (i.f.y.)- + -*t* (f.f.y.) Oyun kelimesinin kökü Eren (1999:311) ve Gülensoy’a (2007:II-644) göre Eski Türkçe *oy-* ‘oylamak’ tan gelir. Clauson’a (1972:274) göre *oyun* > *ō:y* ‘delik’ (?) + ünlü + *n* (i.i.y.) gelmektedir. Bizce kelimenin kökü Eren’nin dediği gibi *oy-* ‘oylamak’ fiilinden gelmektedir. Çünkü Kâşgarî’de (1999:IV-447) de *oyuk* ‘hayal, belge, bostan höyüğü’ kelimesi vardır.

Kelime EOT metinlerinde ‘*oynatmak, hareket ettirmek, oynamasını ağlamak, kımıldamak*’ vb. anlamlarında geçmektedir. Günümüzde **TS**’de kelime daha önce kazandığı anlamların yanına ‘1. Korkutmak, heyecanlandırmak 2. Herhangi bir ödevi yerine getirmeyerek karşı tarafı düzenle oyalamak’ mecazî anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini bu yönde genişletmiştir.

Kelime **D**’de *oynat-* ‘oynatmak, oynamasını sağlamak’ {Elinde sünüsün **oynadup** birez çevürdi, irdi, Artuhı’ya (111b/15), **GN**’de *oynat-* (51), **TİKT (A)**’da *oynat-* (152b/17) ve **MT**’de *oynat-* (27b–8), ‘oynatmak, kımıldatmak’ **FN**’de 1. Oynamasını sağlamak, oynatmak (1972) 2. Kımıldamasına, yayılmasına yol açmak (5132), **ŞŞÇ**’de *oynat-* 1.

(Oyun) oynatmak (30755) 2. Hareket ettirmek, kımıldatmak (5548), **FFANG**'da *oynat-* 'birisiyle alay etmek' olarak kullanılmıştır. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Yerini değiştirmek, kımıldatmak 2. Oyun ettirmek, oyun oynamağa sevk etmek, zorlamak veya müsaade etmek 3. Sıçratmak, oyunlar yaptırmak 4. Hora teptirmek, raks ettirmek. 5. Tiyatroda bir oyunu sahneye koymak 6. Aldatmak, kandırmak, aldatarak yormak 8. Alet kullanmak. 9. Korkutmak, heyecan vermek. 10. Oyuna daldırmak, oyunla eğlendirmek' olarak anlam dairesi özellikle somut yönden çok genişlemiştir. Günümüzde **TS**'de *oynatmak*, yukarıdaki anlamların yanında '1. Herhangi bir canlıya istenilen hareketleri yaptırmak 2. Bir araç, gereç kullanmak 3. Aklını yitirmek' biçiminde somut anlamlarla da yer alır. **DS**'de kelime, 'sara hastalığına tutulmak' (IX-3303) olarak geçer.

oyncag (< **ōyun* 'oyun' (Tekin, 1975:259)) Sevortyan (1974:435), kelimeyi 'oyun+ -çak/-jak' 'oyuncak, oyun oynanan nesne' olarak vermiştir.

Kelime **SN**'de 'oyuncak'

Ümîzüm bu maksûdum ancagdu

Kalan âlem işi **oyncagdur** (5612)

CTD'de Çocukların oynayıp eğlenmesine yarayan şey; (*mecazlaşmış*) eğlenilen veya istenildiği gibi hükmedilen kimse olarak geçer. **CTD**'de gördüğümüz üzere kelimenin temel anlamı yanında mecazîleşmesi EOT döneminde başlamıştır. Bu mecazî anlam, **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de '1. Ehemmiyetsiz ve lüzumsuz şey 2. Pek kolay ve asla düşünmeksizin, yorulmaksızın yapılan iş 3. Herkesin eğlencesi olan kimse, gülünç, maskara' anlamlarıyla devam etmiştir. **DS**'de kelime *oyuncak* biçiminde '1. Oyuncak 2. Eğlence' (IX-3305) olarak geçer.

öküz Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Öküz; boğa, şamanın teavi ettiği kişinin iyileşmesi için kurban edilen boğanın ahşap resmi 2. Erkek büyük baş hayvan; büyük baş hayvan 3. Kaba, yontulmamış, bön insan (mecazî), dar düşünen 4. İnek çölde 5. Yaşayan 6. Temiz kalpli iyi ve dürüst kişi' olarak vermiştir. Sevortyan, 5. ve 6. maddedeki anlamların 1. maddedeki anlam ile bağlantısının net olmadığını söylemiştir. Araştırmacılardan Nemeth ve Clauson kelimenin Hint Avrupa dillerindeki **ugso* kelimesinden geçtiğini söylemişlerdir. Doerfer'e göre kelime, Türk dili vokobülerinin

öz kelimesidir. Vambery'e göre kelime *buğa* kelimesinin önsesindeki ünsüzün düşmesi sonucunda öküz kelimesi oluşmuştur. Altayist Poppe, kelimeyi, Moğol ve Ural Altay dilleriyle karşılaştırmış. Ramstedt ise hem Hint- Avrupa hem de Moğolca hipotezleri birleştirmeye çalışmıştır (1974:522-523).

Kelime **FN**'de 'öküz, iğdiş edilmiş erkek sığır'

O yaña bu yaña bir dem yügürdi

Ele girmez **öküz** çün hâli gördi (6554)

FFANG'da da 'boğa' olarak geçer.

Kâmûs-ı Türkî'de kelime, 'çift sürmekte ve araba, çekmekte kullanılan enenmiş erkek sığır' temel anlamı yanında 'akılsız, kabiliyetsiz, kalın kafalı kimse' olarak *mecazî* anlamda da kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de kelimenin yukarıdaki temel anlamının yanında 'bön, görgüsüz, kaba, anlayışsız, yeteneksiz kimse' olarak *mecazlaştığı* ve 'cıvalı zar' anlamıyla da *argolaştığı* görülmektedir.

ölç- Sevortyan (1974:529-531) kelimenin anlamlarını '1. Ölç-, ölçüm yap- 2. Tart- (ağırlığı), akılda tart-, düşün- 3. Hesapla-, değerlendir- 4. Böl-, ayır- 5. Tempo tutarak hecele- 6. Birisini uzun bir nesne ile dövmek, darbele-' olarak vermiştir. Kökenini de şöyle açıklamıştır: ölç- ~ ölüç- ~ ölç- ~ ölüç vs. *öl- veya *ül- ekiyle bağlı, bu kökü de semantik olarak çıkartmak mümkündür: *ölbe* 'buğday ölçüsünün birimi', *ülgü* 'ölçüm birimi' olarak kaydetmiştir.

Kelime **ŞŞÇ**'de 'ölçmek, hesaplamak'

Getürüp ana ibrışim resenle

Hoş ölçeler anı vech-i hasenle (53502)

ŞKM'de *ölç-* 'ölçmek' (9a/4) temel anlamda kayıtlıdır.

Kâmûs-ı Türkî'de *ölçmek*, '1. Bir şeyin uzunluğunu, genişliğini, derinliğini veya hacmini tayin etmek 2. Biçilecek şeyin ölçüsünü almak' temel anlamların yanında 'iyice düşünmek, tasarlamak, değerini takdir ve tahmin etmek' olarak *mecazileşmiştir*. Günümüzde **TS**'de *ölçmek*, "en, boy, hacim, süre gibi nicelikleri kendi cinslerinden seçilmiş bir birimle karşılaştırıp kaç birim geldiklerini belirtmek" somut temel anlamın

yanında “aşırı olmamasına dikkat etmek, kontrol etmek” olarak **Kâmûs-ı Türkî**’de kayıtlı olan mecazî anlamdan farklı bir anlamda *mecazleşmiştir*. **DS**’de *ölçmek*, ‘benzetmek, karşılaştırmak’ (IX–3330); ‘yakmak, alevlendirmek’ (XII–4623) anlamlarında kayıtlıdır.

öldür- (*öl-* + *-D²I²r* (*ettirgenlik*)) Sevortyan (1974:527), kelimenin anlamının Türkistan lehçe ve şivelerinde bütün biçimleriyle ‘öldürmek, hayatına son vermek’ olarak geçtiğini kaydetmiştir.

Kelime EOT metinlerinde ‘bir canlının hayatına son vermek, öldürmek’ temel anlamı yanında ‘tesirini ve gücünü yok etmek, hükmünü kaldırmak, çok eziyet çekmek, aşırı ölçüde can sıkmak, kuvvet ve kudretini kesmek’ mecazî anlamlarda da kullanılmıştır. Günümüzde **TS**’de kelime bu mecazî anlamın yanına ‘1. Yok olmasına, ortadan kalkmasına, azalmasına yol açmak 2. Etkisini ve gücünü azaltmak 3. Bazı şeylerin diriliğın, tazeliğini veya sertliğini gidermek’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini daha çok mecazî yönde genişletmiştir.

Kelime **VG**’de ‘bir canlının hayatına son vermek, öldürmek’

Kan içici kapkara renglüyidi

Didi ilet tız bunı **öldür** didi (752)

KİG’de *öldür-/öldüz-* (2b/14) ve **MT**’de *öldür-* (13a–7) ‘öldürmek’, **FN**’de *öldür-* 1. öldürmek, bir canlının hayatına son vermek (2513) 2. *mecazlaşmış* Yok etmek, gidermek (6040), **TİKT (M)**’de *öldür-* 1. Öldürmek, hayatına son vermek (274a/8) 2. Kesmek, keserek kılıçla öldürmek (302a/78) 3. Tesirini ve gücünü yok etmek, hükmünü kaldırmak (253b/19), **KT**’de *öldür-* 1. Öldürmek (78a–6=7/141) 2. Ruhunu kabzetmek (127a–11=16/28) 3. Kesmek, boğazlamak (177b–4=26/157), **MNHS**’de *öldür-* 1. Öldürmek, hayatına son vermek (81b.9) 2. Zararsız hale getirmek, tesirini tüketmek, bitirmek (168a.9), **CTD**’de *öldür-* ‘katletmek; (*mecazlaşmış*), çok eziyet çekmek, aşırı ölçüde can sıkmak, kuvvet ve kudretini kesmek’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de *öldür-mek*, ‘1. Ölümüne sebep olmak 2. Bir canlının hayatına son vermek. 3. Birini öldüren kimseyi aynı şekilde cezalandırmak, idam etmek 4. Sertlik ye katılığını giderip yumuşatrnak, kırmak 5. *mecazlaşmış* Çok eziyet etmek, fazlasıyla can sıkmak, güç ye

kuvveti kesmek 6. (Bitkiler için) Solup kuru asma, yok olmasın, sebep olmak. 7. (Zamanı) boşun geçirmek, 8. Sağlığını sarsmak, rahatsız etmek' anlamlarıyla kayıtlıdır.

ölü (öl- + +-I⁴ (f.i.y.)) Sevortyan (1974:527) kelimenin yapısının -ı, -(i)ğ/-(i)k ekleriyle oluştuğunu, anlamını da *ölü*, *mevta*, *zayıf*, *cansız*, *pişmemiş (meyve)*, *boş (ceviz)* olarak vermiştir.

Kelime aşağıda taradığımız kaynaklarda da görüleceği üzere EOT metinlerinde temel anlamda kayıtlıdır. XX. yüzyıldan itibaren **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "1. Sönük, güçsüz 2. Çok durgun, hareketsiz 3. Yaşanılmayan veya çok durgun, hareketsiz 4. Sıcaklığı, canlılığı olmayan" anlamlarıyla mecazleşmiştir.

Kelime **BH**'de 'ölü'

Ya cân ölü midür nedür bu güftâr

Ya **ölüdür** nice dirilür iy yâr (33A/12)

DK'de (42-8), **GT**'de (17-7), **KT**'de (190b-2=29/37) ve **GN**'de (307) 'ölü, ölmüş olan' **FN**'de *öli* 1. Hayatı sona ermiş olan (5194) 2. (manevî olarak) Ölü, ölü gibi (4429), **TİKT (M)**'de Ölü (289b/14); *öli dirilt-* Ölene hayat vermek (iddiası) (243b/5), **MM**'de *öli* Ölü, canlılığı kalmamış, cansız; (*mecazlaşmış*) tembel, uyuşuk, ruhsuz (161), **MT**'de *ölüye vur-* Kendisini ölü gibi göstermek, ölmüş gibi göstermek (2a-5) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de (*aslî ölük*) kelimenin mecazî anlamları dışında '1. Ölmüş adam, cenaze 3. İskambil kâğıdının işaretli olanı 4. Hilesi olan kumar aleti' anlamlarıyla da kayıtlıdır. **DS**'de kelime, *ölük* biçiminde 'ölmüş, cansız' (IX-3333) olarak geçer.

ölüm (öl- + -I⁴m (f.i.y.)) Sevortyan (1974:527), sözlüğünde *öl-* (ü)m kelimesinin bütün biçimleriyle *ölüm*, *telef*, *vefat* anlamlarıyla geçtiğini kaydetmiştir.

EOT metinlerinde kelime temel anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'çok büyük sıkıntı, keder, üzüntü' ve **TS**'de '1. Sona erme, yok olma, ortadan kalkma 2. Çok büyük sıkıntı, üzüntü' mecazî anlamlarını da kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

Kelime **BH**'de 'ölüm'

Ölüm dahı iki dürlüdür iy yâr

Gelübdür buña Hakdan bellü ahbâr (34A/7)

SN'de *ölüm eri* Ölümü göze alan, fedayi (939), FN'de 1. Ölüm, ölme, vefa (2601) 2. Ölme biçimi, ecel (3301), KT'de (41a-4=4/78) ve V'de (14a.11) 'ölüm' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve TS'de kelimenin temel anlamı ve mecazî anlamları dışında 'idam cezası' anlamı da vardır. DS'de kelime, 'çit' (IX-3333) anlamında geçer.

ölmek Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Öl-, ölü ol-, telef ol- (hayvanlar), geber- 2. Mahvol-, helak ol- 3. Sol-, tüken-, yok ol-, kuru-, eriyip sol- 4. (mecazî) Don-, kesatlık (durgunluk) çek- 5. (mecazî) ölesiye çok iste-, arzula- 6. (mecazî) öl- (sıkıntıdan, susuzluktan) 7. Kendi özelliklerini kaybet- 8. Eri- 9. (-ı-) (sadece olumsuz şekilde) kendi değerini kaybet- 10. Darbe al-, kırıl-, çarparak yaralan- 11. Kaybol-, telef ol- (hayvanlar hakkında) 12. Hastalan- olarak vermiştir. *ölüş-* 'savaş-', *öldürüş-* 'savaş-', *ölüt* 'suikast' (Drevnetyurskiy Slovar) , *ölet* 'telef, epidemi', *ölük* 'öldürülmüş'. Sevortyan'a göre eski anlam bu örneklemeden hareketle 'öldür-' bu sebepten Vambery'nin 'ölmek' anlamı yanında 'öldürmek' anlamını da vermesi doğrudur (1974:525-527). Köktürk yazıtların öl- fiilinin ifadesinde hem *öl- hem de uç-* ve *uç bar-* fiilleri kullanılmıştır (Tekin, 2006). *öl-* fiili, Türk kağanlarından başka bodunların kağanları, begleri, buyrukları, halkı, askerleri ve hayvanlar için kullanılmıştır. Türk kağanları ve kağanlık ailesi bireyler için 'ölmek, vefat etmek' karşılığında *uç-*, *kergek bol*, *bar-*, *adıl-*, *yol bol-* kelimeleri (User, 2009:61) tercih edilmiştir. Ercilasun (2007:374), öl- kelimesinin asıl anlamının 'yükselmek' olduğunu ifade ettikten sonra aynı anlamdaki *ör-* ve *ön-* fiilleriyle birlikte, anlamını '*havalanmak, yükselmek*' olarak tahmin ettiği farazî bir *ö-* köküne dayandırmıştır. Ögel (1991:195), *ör-mek* kelimesinin anlamını 'yücelme, yükselme' olarak vermiştir. O. N. Tuna, *kergek bol-* ifadesine farklı yaklaşmış onu 'kuş olmak' biçiminde tanımlamış, Türklerde ruhun ölümden sonra kuş veya böcek şekline geçtiğine Barthold'dun değindiğini de ifade ederek şu açıklamayı yapmıştır: "Orhun Yazıtlarından ancak şu kadarı malum oluyor ki Türk halk itikadınca, insanın ruhu öldükten sonra, kuş yahut böcek suretinde tenasüh edermiş. Vefat eden hakkında "uçdı" deniliyor. Malumdur ki Batı Türklerinde de hatta İslamiyet'i kabul ettikten sonra da öldü yerine "*şunkar boldı*" yani; "*şahin oldu*" ibaresi kullanılıyordu" (1960:131-148).

Kelime EOT metinlerinde temel anlamı yanında anlam yelpazesini mecazî yönden genişletmeye başlamıştır. Bu mecazî genişleme **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de '1. Kıvamı kaybedip düşmek 2. Pek ziyade sıkılmak, aşırı korku, dehşet, ıstırap ve zahmet çekmek 3. Hükmü kalmamak' anlamlarıyla devam etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'erimek, çalkalanarak, karıştırılmak' {Gül suyun yumurda ağı zeyt ile **ölmüş** gül yağı karıştırı, bir pâre ketan bezin ıslata yaticak üzerine koya (Hazain. XV. 53-1), EOT döneminin diğer metinlerinde **DK**'de (98-5) ve **ŞKM**'de *öl-* (92b/5) 'ölmek, vefat etmek', **FN**'de *öl-* 1. Ölmek, can vermek, hayatı sona ermek (880) 2. (nefis, gönül, vs. için) Ölmek, yok olmak (6292) 3. *mecazlaşmış* Ölmek, mahvolmak, hayatı kaymak (6497), **MM**'de *öl-* hayatı sona ermek, yaşayamaz olmak, can vermek, (*mecazlaşmış*) gücünü yitirmek, yok olmak (3949), **F**'de *öl-* Menzile varmak (7a-7) anlamlarında kayıtlıdır.

örtülü (*ört-* + I^4 + II^4 (*f.i.y.*)) Radloff (1893:I-1236), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*kapalı, saklı, gizli*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'mestur, kapalı, gizli'

Arap eydür sözleri tatlu idi

Sormadım adın yüzü **örtülü** idi (Yuz. Şeyd. XIII. 47)

BHMİH'de (266:5(2), **GN**'de (664), **D**'de (2b/15), **TİKT**'te Kaplı (13b/17), **GT**'de (79b-7), **MM**'de *örtülü* (1797), **HN**'de (76b/3), **MC**'de *örtülü* (65b.4), **GRT**'de (733) 'örtüsü olan, kapalı, gizli', **ŞŞÇ**'de 1. Bir nesne ile örtülmüş olan (28666) 2. Gizli, saklı, mahrem (40388) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, temel anlamların yanında '*mecazlaşmış* 'açıklama yapmadan, kaplı olarak, müphem' anlamında da kullanılmıştır.

parala- (*Farsça pâre + LA^2 (i.f.y.)*) Radloff (1911:IV-1149) *para+la* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Kırım) '*kesmek, küçük parçalara ayırmak, baltalamak, yırtmak*' olarak verir.

Kelime **D**'de 'parçalamak, yırtmak' {Açup okudılar, ahvâli bilüp andan nâmeyi (6) **pâraladılar**. (203a/6), **SN**'de *parala-* (2225), **YİŞ**'te *pârele-* (30b/10) 'paralamak parçalamak', **Bİ**'de *parala-* Aniden hareketlenmek (544) anlamlarında kayıtlıdır.

Kâmûs-ı Türkî'de *parala-mak*, '1. Parça parça etmek, yarmak, yırtmak 2. Yırtmak' olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *paralamak*, "1. Parçalamak 2. Yıpratıp eskitmek" anlamları yanında *mecazlaşmış* 'dövmek, hırpalamak' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, *paralamak (parpilamak)* biçiminde 'paylamak' (IX-3395); *paralamah* biçiminde 'parçalamak' (XII-4636) olarak geçer.

paralanmak (*Farsça pâre + +LA² (i.f.y.) + -n (dönüşlülük)*) Radloff (1911:IV-1149) *parala+n* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*yırtilmiş, kesilmiş, kırılmış olmak ve kırılmak*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'parçalanmak' {Bir gönleği giyse ol gönlek **paralanmazdı** (Cev. Ah. XV-XVI. 210), **DK**'de (90-10), **EATSAKT**'ta *baralan-* (306a/4=034/07), **MİVU**'da *paralan-* (52b/13), **ŞŞÇ**'de *pârelen-* (34312) 'parçalanmak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "parça parça olmak" anlamı yanında, *mecazlaşmış* 1. Sıkıntı ve üzüntü içinde, olmayacak bir işle uğraşmak, didinmek, 2) *mecazlaşmış* Bir işle çok çaba ve özen göstermek" anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*akçe ve para sahibi olmak, servet kazanmak*' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamının kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

pekin- (*bek + -(I⁴)n (edilgenlik)*) Radloff (1911:IV-1576) kelimeyi iki ayrı maddede vermiştir: (I) (**Çağatay**) '*sıkılaşmak, kavileşmek*'; (II) (**Kırgız**) '*birisiyle kavaga etmeye hazırlıklı olmak*'.

Kelime **V**'de 'kapatılmak' (25b.4) (Bunu mirâd idenler yedi 'uzuv sakınalar mu'âsiden tâ ki cehennemî yedi kapusu anların hakkında **pekine**) olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *beğinmek* biçiminde *halk ağzında* '1. İnat etmek, direnmek 2. Kapanmak, tıkanmak' anlamlarında mecazlaşmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1. Yerinden kımıldamamak, çivilenmek 2. Abanmak, tutunmak, dayanmak (II) Güvenmek (IX-3421) anlamlarıyla kayıtlıdır.

sağlıksız (*sağ+ + +I⁴k (i.i.y)+ + +sI⁴z (i.i.y)*) Kelime **TAS**'ta 'hasta' {Engiştâl (Fa.): **Sağlıksız**. (Şamil. XVI. 179) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "sağlık olma durumu, iyi olmayan, sağlığı bozuk, sıhhsiz" temel anlamı yanında, *mecazlaşmış* '*sağlam, doğru, güvenilir olmayan*' anlamında da kullanılmaktadır.

sagmal (sağ- + $-mA^2l$ (f.i.y.)). Räsänen, ekin yapısını (1957:135), $-mA^2+l > -mA^2l$ biçiminde vermiştir.

Kelime **KİG**'de 'sağılabilir, sütlü' {otuza bir tana bacıb olur bir yaşar. **Sagmal** sığırlar dahı ayruk (62a/15) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de (aslı "sağmal" olsa gerektir.) 'sağılır, sütü alınır, sütlü olarak temel anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *sagmal* kelimesi, "1. Süt veren, sağılan, sağımlı 2. Bol süt veren inek" anlamları yanında *mecazlaşmış* 'sömürülen, kendisinden çıkar sağılan (kimse, ülke, vb.)' anlamında da kullanılmaktadır.

sanculu (sanç- (< *sānç- 'saplamak, yarmak, ikiye bölmek' (Tekin, 1975:253))+ $-I^4$ (f.i.y.)+ + $+II^4$ (i.i.y.)) Sevortyan, kelimeyi iki grupta ele almıştır: *sanç-* (I): '1. Deş-, sanç-, sok- 2. Yar-, kopart- (ağrı için) 3. Sanç-, iğnele-, üz-, hakaret et- 4. Güvenme, itimat'; *sanca-* (II): '1. Deş-, sanç-, sok- 2. Sanç-, acıt-, kes-, ağrı- 3. İğnele-, ukala ukala konuş-'. *Sanç-* kelimesi köken itibariyle *say-* 'yar-, sok-' ile bağlıdır. *Sanç-* kelimesinin *sanç-* (i)ğ / *sanç-*(i)k (ağrının adı) isim türemişi vardır (2004:206-208).

Kelime **MNHS**'de 'ağrılı, ağrı, sızı veren durum da olan' {mâserâ ile remed arasında fark oldur ki remed **sanculu** olup yaşı (135b.13) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de *sancılı* 'sancısı olan, karnı ağrıyan veya iç organlarında keskin bir ağrısı olan' temel anlamda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de *sancılı* "1. Sancı veren 2. Sancıya tutulan, sancısı olan" anlamları yanında *mecazlaşmış* sıkıntılı" anlamında da kullanılmıştır.

saplan- (sap- + $-IA^2$ (i.f.y.)- $-n$ (dönüştülük)) Radloff (1911:IV-408), *sapla+n* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) '1. Sap ve kolla donatılmış olan 2. Sançamak' olarak vermiştir.

Kelime **ŞŞÇ**'de 'batmak, saplanmak'

Tenine yir-yirin **saplandı** hançer

Bıçaklar uçları bagrını tograr (32669)

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de *saplanmak*, '1. Hızla batmak 2. Batma sonucu hareket edemez olmak, batıp kalma 3. Çoklukla sokulmak, batmak, girmek anlamları yanında *mecazlaşmış* 'bir şeyle ilgisini kesmemek, takılıp kalmak, bir fikirde ısrar edip durmak, zihin bir şeye dalıp ayrılmamak' anlamında da kullanılmıştır.

sarkıt- (*sark-* + *-t* (*ettirgenlik*)) Radloff (1911:IV-330-331), *sark+t* kelimesini iki ayrı maddede *I (Osmanlı, Kırım) 'İndirmek, aşağıya atılmak' II (Kazan) 'Damla damla dökmek, damlatmak'* vermiştir. Sevortyan (2004: 218), *sarkıt-* fiiline yer vermemiş, onun yerine *sark-* fiilinden türemiş *sarkıt* ismine '*yemekten kalan artıklar, tortu, çöküntü, ayrılmış pay, şaraptan sonraki sarhoşluk, yudum*' yer vermiştir.

Kelime **TİKT (M)**'de *sarkıt-* 'aşağıya sallamak, sarkıtmak' {Gördüm bir ip **sarkıtdılar.** (392b/3), **HHT**'de *sarkıt-* [009a/14], **TİKT(A)**'da (55b/1), **İM**'de *sarkıd-* (2329), **ŞŞÇ**'de (2320) 'sarkıtmak, sallandırmak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *sarkıtmak*, '1. Yukarıdan aşağıya indirmek 2. Aşağıya doğru uzatmak 3. Koyuvermek, salıvermek, uzatmak, bırakmak 4. Asmak, asılı tutmak, asılacak biçimde tutmak' olarak somut anlamlarda genişlemiştir. Günümüzde **TS**'de *sarkıtmak*, "bir şeyin sarkmasını sağlamak" temel anlamı yanında "asmak, darağacına çekmek" olarak *mecazî* anlam da kullanılmıştır.

sarsıl- (*sar-* + *s-* (*f.f.y.*) + (*I^d*)*l* (*f.f.y.*)) Radloff (1911:IV-338), *sars+l* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '*1. Sallanmak, deprenmek 2. Zayıflamak, zayıf düşmek*' olarak vermiştir.

Kelime **ŞŞÇ**'de 'titremek, sarsılmak'

Didi kim ola yâ Rab bu cihân-gîr

Yüregi dübdübünden **sarsılur** yir (21359)

CM'de *sarsıl-* 'sarsılmak, kımıldatılmak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *sarsıl-mak* kelimesi, '1. Oynatılmak, hareketlenmek, sallanmak, titremek 2. Bozulmak, değişmek, tabii halinden çıkıp zarara uğramak, dengeyi kaybetmek' olarak genişlemiş anlamlarda karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**'de *sarsılmak*, "sarsma işine konu olmak" temel anlamı yanında *mecazlaşmış* 1. Güçsüz durumda kalmak 2. Beklenmedik bir olaydan çok etkilenmek" anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, *sarsılmah* biçiminde 'yerinden oynamak' (XII-4672) olarak geçer.

satmak Clauson (1972:798-799), kelimenin yapısı için "muhtemelen *sa:*'ın ettirgen şekli" açıklamasını yapmıştır. Sevortyan, *sat-* kelimesinin anlamlarını '*1. Sat-, ticaret et-, pazarlık et-, kızı evlendir-* 2. *Methet-, öv-, gösterişe çıkart-* 3. *Gevezelik yap-, alat-*,

dinlet- 4. İhanet et-, aldat- 5. Oyun oynarken bulmacaları bulamayarak cezalandırmak' olarak vermiştir. Bang, *sat-* kelimesini, *sa-* 'konuş-, san-' fiillerinin ettirgen şekli olduğunu düşünür ve *sa-t-* kelimesinin anlamını 'konuşma yap-, hesaplamak' olarak kaydeder (2004: 228-229).

Kelime **TAS**'ta 1) Söylemek, nakletmek, dinletmek.

Yine bu meclise de canın atar

Anda da her ne iş işittiyse **satar** (Nabi. XVII-XVIII. 59)

2) Baştan savmak.

Neşemiz yok diye ağyarı bezimden **sattık**

Neyse ki mahfi kalıp ol mehle biz aldık **sattık** (Vasıf. XIX. 325)

KİG'de Bir mal veya mülkü para karşılığında vermek, satmak, değiştirmek (139b.13), **HN**'de *sat-* Satmak, taslamak (4993), **KT**'de *sat-* 1. Para karşılığında vermek, satmak (111b-4=12/20) 2. Fedâ etmek, değişmek (8b-2=2/102), **FN**'de *sat-* 1. Satmak (4867) 2. (*mecazlaşmış*) bir çıkar karşılığında bir şeyi gözden çıkarmak, fedâ etmek, satmak (7288), **ŞŞÇ**'de 1. (Bir malı) para karşılığında vermek, satmak (5869) 2. Karşılık olarak vermek, fedâ etmek (50324) 3. Göstermek, arz etmek (40186) 4. Taslamak (41613), **Bİ**'de *sat-* 1. Bir tavrı sergilemek (434) 2. Bilgi vermek (1313) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek' temel anlamı yanında '1. Kendinde olmayan bir şeyi var gibi göstermek, taslamak, 2. Bir kimse, kendini veya başkasını olduğundan daha önemli veya yetkili göstermek, 3. Bir çıkar karşılığında bir şeyi gözden çıkarmak, fedâ etmek' *mecazlaşmış*; 'bir yolunu bularak birinden ayrılmak' olarak *argolaşmıştır*. Ayrıca **TAS**'ta '*söylemek, nakletmek, dinletmek*' olarak kayıtlı olan anlam da XX. yüzyılın başlarından itibaren kaybolmuştur. **DS**'de kelime, 'kız evlendirmek' (X-3551) anlamında geçer.

sayıkla- (*sā*⁵¹- (< **sā*- ‘saymak’ (Tekin, 1975:253)) + -y- + +(I⁴) (f.i.y.)- + +IA² (i.f.y.)) Radloff (1911:IV-290-291), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*düşüncelere dalmak, saçma konuşmak, sanrı görmek, hezeyan etmek*’ olarak verir.

Kelime **GBTBİ**’de ‘sayıklamak’ {vâkı’alar görmege ve **sayıklamaga** başlar ve bu maraz muhkem (298a/17), **FFANG** *sayıkla-* ‘sayıklamak’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *sayıklamak*, ‘uykuda veya bir hastalığın verdiği dalgınlık sırasında anlamsız, tutarsız sözler söylemek’ anlamı yanında *mecazlaşmış* ‘istediği, özlediği bir şeyden sürekli söz etmek’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime *sayıklamak* biçiminde ‘uykuya dalmaya, gözleri kapanmaya başlamak’ (X-3559) anlamında geçer.

sayrılık (*sayrı*+ + +II⁴k (i.i.y)) Radloff (1911:IV-226), *sayrı+lık* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*hastalık, sayrılık*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘hastalık’ {...Sağlığı sağlamakta ve **sayruluğu** def’etmekte gerekli ola. (Yadigâr. XIV. 2-1), **MK**’de *sayrılık*, **TA**’da (215b/15), **ŞKM**’de *sayrılık* (50b/6) ve **ŞŞÇ**’de *sayrılık/sayruluk* (4930), **T**’de (14b-6), ‘hastalık, hasta olma hali’ **KT**’de 1. Hastalık; sıkıntı, dert (16a-1=2/124) 2. İlet, maraz (2b-5=2/10) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘hastalık, keyifsizlik, üzünlük’ olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ‘hastalık’ anlamı yanında, *mecazlaşmış* ‘aşırı düşkünlük, tutku’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de *sayruluk* biçiminde ‘hastalık’ (X-3561) temel anlamda geçer.

sıç- Sevortyan kelimenin anlamlarını ‘1. *Sıç-*, *dışkısını çıkar-*, *defi hacet et-*, *pisle-* 2. *Havyar ver-* (balıklar) 3. *Doku-* (ipek böceği, örümcek) 4. (meczâî) *birisine küfret-* 5. (meczâî) *Boz-*, *boşuna (tasarruhsuz)*, *parayı erzağa harca-*, *zarar ver-* 6. (meczâî) *bir şeye tükür-*, *boşla-*, *umursa-*’ olarak kaydetmiştir. Eski ve Çağdaş Türk lehçelerinde *sıç-* kelimesinin temel anlamı hacet gider- (insan ve hayvanlar için) olarak geçer. Her lehçede *sıç-*’ın çok sayıda sinonimleri ve evfemizmleri vardır. Şerbak kelimenin eski şeklini **sîç-* olarak kaydetmiştir (2004:453-456).

Kelime **HHT**’de ‘dışkıyı doğal yolla dışarı atmak’ {Foryaz esse kırılır, az kalur. ‘Acib budur ki ak nesne üstüne **sıçsa** karadur [044a/16], **FFANG**’da ‘acil ihtiyacını gidermek’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *sıçmak*, *kaba konuşmada* ‘dışkıyı vücuttan

⁵¹ Kâşgarî, bu ekin *sā* fiilinden çıktığını söyler: “*Bu iki harfin aslı, sādı nengni (nesneyi saydı)* demektir (Ercilasun, 2007:340).

dışarı atmak' anlamı yanında *mecazlaşmış* 'bozmak, berbat etmek' anlamında da kullanılmıştır.

sırtmak Radloff (1911:IV-642), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. *Dişleri göstererek gülmek* 2. *(Acıdan) Dişleri sıkmak, gıcırdatmak* 3. *Homurdanmak, dişleri arasından konuşmak*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'dikmek' {Âzden (Fa.): Bıçağı bir nesneye sançmak ve iğne ile bir nesneyi **sırtmak** ve berkitmek. (Ni'meti. XVI. 5), **KT**'de *sırt*- Gülümsemek, tebessüm etmek (180a-2=27/19), **ŞŞÇ**'de *sırt*- Gülmek, sırtmak; *dişini sırt*- Dişlerini göstererek gülmek (39361) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '1. *Ölmek veya soğuktan donmak* 2. *Bir kumaşa uymayacak renkte bir iplikle yapılan dikiş çirkin görünmek* 3. *Ayıbı ve eksikliği ortaya çıkmak*' anlamları da vardır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Yorgan, şilte vb.ni ve aralıklı diktirmek 2. Dişlerini göstererek aptallık, şaşkınlık, kurnazlık veya alay belirtir bir biçimde gülmek' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'bütün çirkinliği ve kusuru ortaya çıkmak' anlamında da kullanılır olmuştur. **DS**'de kelime, (I) *sorutmak* Ayakta durmak, dikilmek, (II) 1) Sıkıca diktirmek, 2) Aralıklı, iri dikişle diktirmek, (III) Bir şeyin çirkinliği ortaya çıkmak, (IV) Karşı gelmek (X-3617); Ayakta durmak, dikilmek (XII-4691) anlamlarında kayıtlıdır.

silin- (*sil-* + *-(I)n-* (f.f.y.)) Radloff (1911:IV-714), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. *Silinmiş, kurutulmuş olmak (mesela; bu çocuğun burnu silinmedi)* 2. *Katlanmış, dürülmüş, yassılmış olmak* 3. *Düzgün ölçülmüş olmak (ölçüler hakkında)* 4. *Kalemle silinmiş olmak (mesela; bir kitabın çok yerleri silinmiş)*' olarak verir.

Kelime **FN**'de 'silinmek, temizlemek'

Kaçan cam-ı dilün jengi **silinür**

Tecella-yı huda ol dem bulınur (3652)

V'de *silin-* Silinmek, temizlenmek (44a.5), **Bi**'de *silin-* Silinmek, (kuş) gagasıyla tüylerine silmek (152) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *silinmek*, '1. Silme işine konu olmak. 2. Kendi kendini silmek' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'birden yok olmak, gözden kaybolmak' anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*aşınmak*' anlamı da vardır. Bu anlamının

TS’de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam alanında bir daralmanın yaşandığını da gösterir.

silkin- Sevortyan, *silk-* kelimesinin anlamını ‘*silk-*, *silkele-*, *sars-*, *çırpı-*, *titret*’; olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şunları söylemiştir: *sil+k-*. **sil* temeli *sitle-* ‘*sars-*’ vs. lehçelerden örnek kelimeler vardır. Ramstedt, Moğolca *silge-* ile *silk-* kelimelerini karşılaştırmıştır. Ramstedt’ göre *silkin-* ‘*sarsıl-*’; *silkit-* ise ‘*sirkele-*, *sars-*’ anlamlarındadır (2004:277-278).

Kelime **VG**’de ‘şiddetle sarsılıp üstündeki toz, toprak vb. düşürmek, üstünü silmek’

Turdılar **silkindiler** toprakların

Gördü bunlar ol nebîler serverin (1716)

YED/RN’de *silkinmek* Vücudu sarsılmak, üstünü temizlemek vs., **HHT**’de *silkin-* 1. Ani bir hareketle sarsılmak [042b/11] 2. Üstünü silmek [054a/10], **CM**’de *silkin-* Kendi üzerini silmek, **MC**’de *silkin-*, **TİKT (A)**’da (195b/19), **KBP**’de *silkin-* (48b/13), **ŞŞÇ**’de (32593) ve **Bİ**’de *silkin-* (311) ‘silkinmek, ürpermek’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *silkinmek*, “1. Üstünü silmek 2. Ani bir hareketle, korkuyla vücudu sarsılmak, silkelenmek’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘bir şeyi üstünden atmak, ondan kurtulmak’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de *silkinmek*, ‘silkelenmek, üstündekileri dökmek’ (X-3635) temel anlamıyla geçer.

sindirmek *sin-‘in ettirgen şekli*. Radloff (1911:IV-699), kelimeyi iki başlıkta ele almıştır: **I (Barabin)** ‘*küçültmek*’; **(II Osmanlı)** ‘*hazmetmek*’.

Kelime **TAS**’ta ‘hazmetmek, yediğini eritmek’ {El-hazm (Ar): Sinirmek, **sindirmek**, yediğini eritmek. (Ah. XVI. 1177), **PN**’de *siñdür-* Sinmesini sağlamak (46b/01), **MNHS**’de *siñdür-* Sakinleştirmek, azaltmak (199a.8), **ŞŞÇ**’de *siñdür-* Korkutmak, yıldırmaq (51876) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, *sindir-mek/sinir-mek* biçimlerinde ‘çukura koymak, gizlemek, gömmek, batırmak’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de “1. Yenilen besin maddesini sindirim sisteminde gereken değişikliklere uğratarak kana karışabilir duruma getirmek, hazmetmek 1) Sinmesini sağlamak veya sinmesine sebep olmak” anlamları yanında, *mecazlaşmış* ‘kendisine mal etmek, anlayışla karşılayıp benimsemek’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I)

1) Dokumacılıkta renkleri uygun düşürmek, 2) Yakıştırmak, (II) Suçu cezasız kalmak, (III) Usandırmak, bıktırmak, (IV) Sindirmek (X-3638); Geçirmek, yedirmek (XII-4697) anlamlarında geçer.

sirvi Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Sivri, sivri uçlu, sivrileştirilmiş 2. Kovuk 3. Uzunca 4. Zirve, uç; sarp 5. Ton balığı çeşidi, çığa balığı' olarak vermiştir. 'uzunca' anlamı süyre- 'sürükle-' fiilinin semantik etkisinden oluşmuştur. Kökeni, *sivür* > *sivri*. Bu kelimeyi, araştırmacılar Moğolca *sibürge* 'biz' ile karşılaştırmışlardır. Fonetik ve semantik olarak bu olabilir. Doerfer ise, bu kelimeye şüpheyle bakmıştır. Ramstedt'e göre *sivri* kelimesinin eski biçimi '*sibürüg' tür (2004:269-270).

Kelime **TAS**'ta 'sivri' {Pere-ser (Fa.): Ucu **sivri** kemük, feraşe mânasına. (Deş. XVI. 93-2) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *sivri*, '1. Ucu keskin ve ince uçlu 2. İnce ve uzun, boy atmış, boylu' somut anlamlarıyla anlam dairesi genişlemiştir. Günümüzde **TS**'de *sivri* kelimesi hem somut "1. Ucu keskin ve batıcı olan 2. Ucuna doğru gittikçe incelen, 3. *hayvan biliminde* Palamut' anlamlarında hem de soyut "genel tutumun veya geleneklerin dışında kalan, göze batıcı özelliği olan aşırı" anlamında kullanılarak anlam dairesini her iki yolla da genişletmiştir. **DS**'de *sivri* (I) Sivrisinek (II) Bir çeşit palamut, (III) Kazma (X-3649) anlamlarında kayıtlıdır.

solu- Sevortyan (2004:325), kelimenin anlamlarını '1. Zorla (sıkça) nefes alıp ver-, nefes nefese kal-; hırla, sesli seli burnundan solu- 2. Derinden iç çek- 3. Mola ver-, dinlen- 4. *Islık çal-* (rüzgar için)' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de so:l- ~ solı-belki de daha eski olan *soğul- (yani *soğul- > so:l > solı //so:lı)'dan gelir açıklamasını yapmıştır.

Kelime **GBTBİ**'de *solu-* 'solumak, sık sık nefes alıp vermek' {marazdur ki âlât-ı nefesde olur tiz tiz **solur** ve nefesini gülce (175-b/12), **MŞ**'de *solı-* (157b/4), **FN**'de (4239), **TA**'da *solu-* (142a/4) ve **Kâmûs-ı Türkî**'de 'sık ve kesik soluklar alıp vermek, solumak' olarak **GBTBİ**'deki temel anlam devam eder. Günümüzde **TS**'de *solumak*, '1. Sık ve kesik soluk alıp vermek 2. Nefes alıp vermek' temel anlamları ynaında *mecazlaşmış* 'zorlanmak, gücünün hepsini harcamak' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de *solumak*, (I) Dinlenmek (II) Kendine dert edinmek (X-3661) anlamlarında kayıtlıdır.

sovuk Severtyan, *sova-* kelimesinin anlamlarını ‘1. Soğuk ol-, soğu-, soğukla-, soğuğu hisset-, serinle-, soğuk ol- 2. Lağarlaştırmak (koşuya hazırlanan at için) 3. Soğut, serinlet- 4. Soğumak, ilgiyi/ hevesi kaybet-, kayıtsız kal-’ olarak vermiştir. Kökeni için de şunları söylemiştir. *soya-* ~ *soğı-* köken olarak Moğolca *soyi-* ile bağlantılıdır. Bu Moğolca kelimedden Yakut Türkçesindeki *soy-* ‘soğu-’ türemiştir. *-k* ekiyle *soğuk* ismi türemiştir (2004:291-292).

Kelime **TAS**’ta ‘soğuk’ {Sana **sovuk** suyu acı göstereyin. (Anter. XIV. 217), **T**’de 1. Soğuk, sıcak olmayan (3b-6) 2. Soğuk yapılı, soğuk tabiatlı, beden karakteri soğuk (3a-1), **KT**’de 1. Soğuk (217a-4=69/6) 2. Serin (155b-3=21/69) 3. Soğukluk, serinlik (279b-1=78/24), **EM**’de 1. Sovuk (48a/4) 2. Nesnelere dört ana özelliğinden soğuk özelliğe sahip olma (28a/15) olarak temel anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de yukarıdaki temel anlamların yanında ‘tabiatın hoşlanmadığı, huyu hoş gelmeyen, sevimsiz, ilgisiz, heyecansız’ olarak *mecazîleşmiştir*. Günümüzde **TS**’de kelime, **Kâmûs-ı Türkî**’deki mecazî anlama ‘cinsel istek duymayan’ mecazî anlamını da ekleyerek anlam dairesini daha çok soyut yönde genişletmiştir.

sovukluk (I) (*soğu-* + *-k* (f.i.y)+ + *l⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1911:IV-517), *souk+luk* kelimesinin anlamlarını ‘1. Hava soğukluğu 2. Kindarlık, düşmanlık 3. Soğuk halde verilen yemek, soğuk meze’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘soğukluk, serinlik’ {Sermâ (Fa.): Sovuk hava ve **sovukluk** (Ni’meti. XVI. 348), **BL**’de (I) İçine su soğutulan derin çukur veya kuyu (48a-4), **T**’de *sovukluk/sovukluk* Soğukluk, üşüme (62a-13), **CM**’de Soğukluk, soğuk olma hâli, **TM**’de Soğukluk, ferahlık (37a-8), **MNHS**’de Soğukluk (11b.3); *soğukluk eyle-* Sovuk tesir yapmak, bırakmak (11b.5), **EM**’de Dört ana özellikten soğuk özelliğe sahip olma, **FFANG**’da Tazelik, serinlik’ olarak temel anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *soğukluk*, ‘1. Soğuk olma durumu, soğuk bir etki yapan şeyin özelliği, bürudet 2. Yemeğin sonunda yenen meyve, hoşaf, komposto vb. şeyler, 3. Hamamlarda yıkanılan yerde giyilen yer arasındaki az ısıtılan yer, 4. Soğuk, sevimsiz ve ilgisiz davranış, ilgisizlik’ anlamları yanında, *mecazlaşmış* “1. Soğuk, sevimsiz ilgisiz davranış, ilgisizlik 2. Kırgınlığa, dargınlığa yol açabilen sevgi azalması, 3. Cinsel istek duymama durumu” anlamlarında da kullanılarak anlam dairesini bu yönde genişletmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin **TS**’deki mecazî anlamlardan 2. ve

3. maddedeki anlamları kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu mecazî anlamları yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (I) Soğukluk, (II) Yemek ardından yenen ya da içilen (meyve, hoşaf, ayran vb.) (X-3667) anlamlarında kayıtlıdır.

sovutmak Radloff (1905:III-517), *sovut=sogut= sout* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'soğutmak' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'soğutmak' {Ac iken su içmek mi'deyi **sovudur** iştihayı keser. (Hazain. XV. 33-1), **T**'de *soviT- /sovuT-* (8b-5), **KT**'de *sovut-* (88b-3) ve **CM**'de *sovut-* 'soğutmak, hararetini gidermek, ferahlık vermek, sıcaklığını azaltmak veya gidermek', **KBP**'de *sovut-* ılıtmak, ılı hâle getirmek, **ŞŞÇ**'de *sovut-/sovut-* (yüreğini) Soğutmak (7314) olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *soğutmak*, "soğumasını sağlamak, soğumasına sebep olmak" temel anlamı yanında, *mecazlaşmış* "herhangi bir durum, kişi, olay; birine veya bir yere bir şeye karşı duyulan sevgi ilginin yok olmasına yol açmak" anlamında da kullanılmıştır.

sömürmek, (sümürmek) Sevortyan, *sümür-* (III) kelimesinin anlamlarını '1. *Emip çıkart-, em-* 2. *Yavaşça iç-, yudum yudum iç-, tellendir-* 3. *Birden her şeyi ye-, yiyip tüket-, hırsla yemek* 4. *Sömürmek, istismar et-*' olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de *söm-* kelimesinin *-r*'li ettirgenlik biçimi olarak kaydetmiştir. Ramstedt ve Räsänen kelimeyle ilgili Moğolca ve Mançuca karşılaştırmalar yapmıştır (2004:378-379).

Kelime **TAS**'ta 'bir şey bırakmamak üzere yemek veya içmek, iştihâ ile içmek' {Husve (Ar.): İçmek ve **sömürmek** (Müntehab. XVII. 30-1), **DK**'de *sömür-* Sömürmek (213-13), **KMühim**'de *sömürt-* Emdirmek, içirmek, **HAR**'da (51), **ETT**'de *sömür-* (HR 51, ŞD 64-6) ve **TDGAEAT**'de *sömür-* (HR 61b-11) 'iştahla yemek, bir şey bırakmamak üzere yemek' olarak somut temel anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "1. Yiyecek ve içeceğin hepsini birden yiyip bitirmek, silip süpürmek 2. Dudaklarını yapıştırarak soluğu ile çekip içmek,' somut anlamların yanında *mecazlaşmış* '1. Üretim araçları sahipleri, başkalarının emeğine ve onların yarattıkları değerlere el koymak, 2. Bir kimseden veya bir şeyden haksız ve sürekli çıkarlar sağlamak 3. Bir ulus veya devlet, diğer bir ulusun veya devletin doğal kaynaklarından, ekonomik değerlerinden çıkar sağlamak" anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, *sömürmek / sümürmek* biçimlerinde 'hepsini birden bitirmek, silip süpürmek (yiyecek içecek için)' (X-3679) anlamında geçer.

sön- Clauson (1972:834), kelimenin öç-'le eşanlamlı bir fiil olduğunu ve 'sönmeye yüz tutmak' gözden kaybolmak', özellikle alev için, fakat aynı zamanda mecazî olarak diğer şeyler için de kullanıldığını, Osm. XIV'te söyün- 'sönmek' (ateş için) vb. XVI'ya kadar yaygın ve daha sonra nadiren ortaya çıktığını ifade etmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Sön-, kapan- 2. Düş- (yıldızın düşmesi) 3. Bit-, geç-, ara ver-, kaybol-, sakinleş- (ağrı), güçsüzleş-, yatış- (öfke için) 4. Düş- 5. Yatış-/yat- (toz için) 6. Karar-, sönkleş- 7. Sol-, eri- (insan), öl-, mahvol- 8. Yıkıl-, bat-, iflas et-' olarak vermiştir. Bang'a göre *sön-* kelimesinin ilk anlamı 'küçül-, zayıfla-'maktır. Sevortyan kelimenin kökenini *sö-, Bang da *sö-n-* olarak verir. Ramstedt ise kelimenin Altay dillerindeki paralelliklerini vermiştir (2004: 346-377).

Kelime **DK**'de 'sönmek, şişkinliği inmek, kabarıklığı sönmek' {koç yirinden kalkdı, gerinüp **söndi** (227–10) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *sönmek*, '1. Yanmaz, aydınlatmaz, parlamaz olmak 2. Parlaklığını, ışığını yitirmek. 3. Hava veya başka bir gaz ile şişirilmiş bir şeyin havası kaçıp şişkinliği inmek 4. Yanardağ etkinliğini yitirmek' olarak dha çok somut anlamların yanında *mecazlaşmış* '1. Duygular dinmek, yatışmak, etkisini yitirmek 2. Gerilemek, parlaklık ve önemini yitirmek 3. Ses duyulmaz olmak. 4. Tükenmek, yok olmak, yitmek' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, *sönmek/sövünmek* biçimlerinde 'sönmek' (X–3680) olarak kayıtlıdır.

susak (*su+* (<<*sub*) + *sa-* (*i.f.y.*) + +(ğ) *A²k* (*f.i.y.*)) Sevortyan, sözlüğünde kelimeyi şöyle vermiştir: Kelimenin kökeni, *sus-* '1. Çömçe ile al- (*sıvıları*) 2. Çal-' fiiline + –ğak 'kepçek, çemçe, çömçe, faraş (kürek)' ekinin eklenmesiyle türemiştir. Kelimenin Oğuz Türkçesi biçimi *susak* 'su kabı, maşraba, ahşap kova, ahşap kepçe'dir (2004:363).

Kelime **TAS**'ta 'tahta kova, su kabı, maşraba, çomça' {Server ziyade susuz idi, Aşkar'dan inip kement ile **susak** sarkıttı. (Hamza. XIV-XV. 13, 152), **YED-YED/RN**'de, **SN**'de *susak* (3755) **MN**'de (148–5), **HN**'de *susag* (72); (1010), **ŞHŞ**'de (6532) ve **FFANG**'da 'su kabı, maşraba, tahta kova, bardak' olarak somut ve temel anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 1. Susamış olan, susak, 2. Su kabağından yapılmış veya ağaçtan oyulmuş maşraba" somut temel anlamları yanında, *mecazlaşmış* 'salak, aptal' anlamını da eklemiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Ağaçtan oyulmuş su kabı, 2) Sukabağından oyulmuş maşraba, 3) Kuyudan su çekmeye

yarayan her çeşit kova ya da testi, 4) Topraktan yapılmış su kabı, 5) Süzgeçli bahçe kovası, bahçıvan kovası, (II) Sulu yiyecekleri yemek için yufka ekmekten koparılarak kaşık biçimi verilen lokma, (III) Değirmencilerin öğüttükleri tahıldan ekmekleri karşılığında pay almak için kullandıkları ölçek, (IV) Kıldan yapılmış süt süzgeci, (V) 1) Durgun, küskün, 2) Sersem, serseri (X-3699, 3700) anlamlarında kayıtlıdır.

susatmak (*sūb>>) *su* kelimesine +*sa-t-* eklerinin eklenmesiyle türemiştir (Erdal (1991:525-529). Sevortyan (2004:248-350), +*sA*² ekinin seyrek de olsa *su*ʔ*sa-* ‘su istemek’ biçiminde tüm kaynaklarda geçtiğini kaydeder.

Kelime **TAS**’ta ‘bunaltmak’ {Sana güçleri yettükçe uyanları korkutmayam, **susatmayam**. (Tuh. Le. XV. 182), **YİŞ**’te Susatmak ve **T**’de *susaT-* (3b-5), **EM**’de *susat-* (24b/1) ‘susuzluğa sebep olmak, hararet vermek’ olarak temel anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de ‘susamasına yol açmak, susuz bırakmak’ anlamı yanında *mecazlaşmış* ‘zorluk, güçlük çıkarmak’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, ‘bıktırmak, bezdirmek’ (X-3700) anlamında geçer.

süpür- Sevortyan, *süpür-* (I) kelimesinin anlamlarını ‘1. Süğür-, çöplüğü süpür-, süpürge ile çöplüğü, tozu topla- 2. (el ile) topla-, el veya bez ile toplayarak topla- (mesela; masadan kırıntıları el ile süpür-) 3. Sil-, sürt-, silerek temizle- (burun) sil- 4. Toparla- 5. Temizle-, çalı süpürgesi ile temizle-, fırçayı ile temizle- (elbiseyi), elbiseyi silkele-, parmaklarla sil- 6. Çıkart-, at- (giyimi, ayakkabıyı) 7. Soy, kazı-, çiz-, tırmala- 8. Sivazla- 9. (mecazî) süpür- (hiçbir şey bırakma-, her şeyi yemek) ve birçok tamlama içerisinde (mecazî) anlamda kullanılır. 10. (mecazî) Kaybol-, kaç-, git-, uzaklaş- 11. Kov-, dışla- 12. Aldat-, abart-’ olarak kaydetmiştir. Sevortyan kelimenin kökenini, morfolojik yapısı belirsiz kelimeler arasında göstermiş, sonradan -r-‘li ettirgenlik biçimi ihtimali üzerinde durmuştur. Sevortyan’a göre kelimenin oluşumunda iki süreç vardır: a) Fiil temelinden (sonu ünlü ile biten) -(ü/i)r (ettirgenlik) b) Süp/sip isim temelinden + (i/u/a)r- (f.i.y.). Clauson, kökeni **sipir-* olarak vermiş ve *süpür-* kelimesinin kuşkusuz çok anlamlı kabul etmiştir. Mecazî anlamlarını ‘*silkele-*, *sopala-*, *çabukla-*, *araçla geç-*, *gönder-*, *kov-*’ olarak vermiştir. Ayrıca Moğolcaya Türkçeden geçtiğini de eklemiştir. Räsänen, *süpür-* kelimesinin kökenini *süp* (Çağatayca) ‘çalı süpürgesi’ olarak vermiştir. Kelime Vambéry’nin ve Budagov’un sözlüklerinde yoktur. Zenker ve Pare de Kurteyl de vardır (2004: 385-391).

Kelime **GRT**'de 'süpürmek; ortadan kaldırmak'

Gidergil gayrı gönül halvetinden

Süpür bu laveti Hak gayretinden (1048)

GN'de *süpür-* (1755), **MM**'de *süpür-* (3955), **ŞŞÇ**'de (44649), **FFANG**'da *süpür-* 'bir yerdeki toz, gibi şeyleri süpürge veya başka bir nesne ile toplamak, temizlemek' olarak somut temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *süpürmek*, 'bir şeyin, bir yerin üstündeki çer çöp, toz toprak vb. şeyleri süpürge, fırça veya başka bir araçla toplamak, temizlemek' anlamı yanında *mecazlaşmış* '1. Çıkarıp atmak, kovmak 2. Tüketmek, bitirmek' anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki '*çıkarıp atmak, kovmak*' mecazî anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, bu mecazî anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de *süpürmek*, (I) Kaçmak (II) Silmek (III) Köpek koyun sürüsünü toparlayıp sürmek (X-3771) anlamlarında kayıtlıdır.

süpüründi (*süp-* + $-(T^4)r-$ (*ettirgen*) + $-(T^4)-n$ (*dönüşlülük*)- + $-T^2I^4$ (*f.i.y.*)) Radloff (1911:IV-849-850), *süpür+n+ti* kelimesinin anlamını (Osmanlı = *süpürüntü*) 'çöp' olarak vermiştir.

Kelime **TİKT**'te 'süpürüntü' {at ayağı altında helâk itdiler ve **süpüründi** cem' idüp üzerlerine at depdiler. (134b/13), **BHMİH**'de (Kâş. *süpüründi*) (313:5), **ŞŞÇ**'de *süpüründü* (44632), **FFANG**'da *süpüründi* 'çörçöp, süpürüntü' olarak temel anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *süpürüntü*, "süpürge ile temizlik yapıldığında toplanan toz ve çöp, çer çöp" somut anlamı yanında *mecazlaşmış* "bayağı, aşağılık şey veya kimse" anlamında da kullanılmıştır.

süzil- *süz:*'in edilgen şeklidir. (Clauson, 1972:863) *süzül-* fiilini şöyle açıklamıştır: "gergin olmak, açıklık"; metafor olarak 'arındırılmalı' ve benzeri biçiminde. Uyg. VIII *ertihü süzütiler* (büyük ölçüde saflaştırılmış); Xak. XI. *su:v süzüldi* 'su temizlendi, arındı'; Çağ. XV *süzül-* 'saf ve temiz olmak' vb. *süz- kuş süzüledür* 'kuşun kanatlarının aşağıya doğru kıvrılması' ve *köz süzüledür* 'gözün baygın, boş boş bakması'; Xwar. XIV *süzül-* (gözlerin) işveli bakması".

Kelime **TM**'de 'süzülmek' {karışdırurlar, çalkarlar, kıl elek üzerine akdarurlar, **süzilür**, südi (127b-3), **YED-YED/RN**'de *süzülmek* Kaymak, "gözleri süzülmek",

SN'de Baygınlaşmak (1609), MNHS'de *süzül-* Süzülmek, tortudan arınmak (112b.6), T'de *süzül-* Süzül-, arındırılmak (43b-12), ŞŞÇ'de *süzül-* (göz) Mahmurlaşmak, baygınlaşmak (18294) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *süzülmek*, '1. Göz baygınlaşmak, mahmurlaşmak 2. Süzme işine konu olmak 3. Akmak 4. Kuşkanatları gerili olarak görünür bir hareket yapmadan havada ilerlemek' anlamları yanında *mecazlaşmış* '1. Sessizce ve görünür bir hareket yapmadan ilerlemek 2. İnsan sessiz, gizlice ve kayıyormuş gibi gitmek 3. Uyumlu bir biçimde ve salınarak yürümek 4. Yüzüne nazlı bir anlam vermek. 5. Çok zayıflamak' anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki '*kuşkanatları gerili olarak görünür bir hareket yapmadan havada ilerlemek*' anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de *süzülmek*, (I) *süğmek* Kaymak (II) Gelin ayakta durmak (X-3731); *süzülmeğ* 'kumaş eskiyerek, erimek, yıpranmak' (XII-4716) anlamlarında kayıtlıdır.

şakımak Gülensoy kelimenin kökenini < *şā 'yansıma +k +ı-' olarak verir. Kelime Orta Türkçe *şağıla-*, *çağıla-*, *jağıla-* 'çağlamak' (< şā/çā/*jā 'yansıma') şeklindedir (2007:II-834). Radloff (1911:IV-932), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) '1. *Nur ile aydınlatmak* 2. *Ötmek (bülbüller hakkında)*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Şimşek ve yıldırım gibi çakmak, parlamak {... Ve gök gürlemek vardır ve şimşek **şakımak** vardır. (Cev. Es. XV. 8) 2. Şakrak şakrak ezgiler ırlamak, terennüm etmek {İstiğrad (Ar.): **Şakımağa** ve ötmeye ve ırlamağa kığırmak (Ba. XVI. 2, 442), **DK**'de *şakı-* Şakımak, ötmek, avı yakalarken çığlık atmak, şimşek çakmak (43-1), **YED**'de Neğmeli bir şekilde ötmek, güzel ve nağmeli konuşmak, **TİKT (A)**'da *şakı-* Şakımak, çakmak (49a/18), **MŞV**'de *şakı-* (11b/19) ve **FN**'de *şakı-* (430) 'gök gibi gürlemek, gök gürültüsü gibi parlamak' olarak somut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'güzel şarkı söylemek veya şiir okumak' anlamı yanında *mecazlaşmış* '1. Ötücü kuşlar ezgili ses çıkarmak, şakramak, terennüm etmek 2) Çok konuşmak, çenesi düşmek' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) Aydınlanmak, parlamak, (II) Paylamak (III) Çok konuşmak (IV) Ağrımak, acımak (V) Ağrımak, acımak (VI) Ağaç bol çiçek açmak (VII) Çok okumak, bilgili olmak (X-3736) anlamlarında kayıtlıdır.

taldur- *tal-'nın ettirgen şekli.* Clauson (1972:494), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: “tal’in ettirgen şeklidir, bazı modern şivelerde yaşıyor, genellikle ‘*taldur-*’ biçiminde ve ‘*yorulmak, bitkinleşmek*’ fakat GB Osm’da ‘*daldır-*’ biçiminde ‘(bir şeyi Bel.) suya daldırmak/sokmak”’.

Kelime **KİG**’de ‘atmak, daldırmak; batırmak’ {aşuñuza düşse, anı ol aşı iki gez **talduruñ** andan (6b/5), **KT**’de *daldur-* Sokmak, batırmak; *suya daldur-* Suyu batırmak, suda boğmak (210b-1=36/43) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de *daldır-mak*, ‘1. Toprak, su vb. şeyler içine sokmak, batırmak 2. Ağaç veya bağ kütüğü dalını yeniden kök tutup ayrı bir ağaç veya bağ kütüğü olmak üzere toprağın içine yatırmak’ olarak somut anlamlarda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**’de *daldırmak*, ‘dalma işini yaptırmak, dalmasına sebep olmak’ temel anlamı yanında ‘dalmak’ anlamında *mecazlaşmıştır*.

taral- (<tar+ (<*tār ‘dar’ (Tekin, 1975:254)) + +A²l (i.f.y.)) Sevortyan, *darıl-* kelimesinin anlamlarını ‘1. Dar ol-, daraltıl-, sıkış- 2. a) Kendini sıkışmış hisset- b) Üzgün sıkışmış ol-, sinirlen-, canı sıkıl- c) Cimrileş-’ olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de *da:r ~ dar ~ tar* ‘dar, sıkışık’tan getirmiştir. Kelime, lehçelerdeki biçimlerinden ve DLT’teki örneklerden hareketle belki *darı-* fiilinden türemiştir. Budagov, Zenker kelimenin anlamlarını ‘kız-, hiddetlen-’ olarak vermiştir; ancak Sevortyan’a göre bu anlam, *darıl-* (II) ‘kızmak’ fiiline aittir (1980:160-161).

Kelime **MŞ**’de ‘daralmak’ {genliği **taralmayınca** bu agrı gitmez ne kadar çok müşhil içerse ki gevdesi arına gene (115a/15) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *daralmak*, ”1. Dar duruma gelmek, küçülmek 2. Azalmak 3. Zayıflamak’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘1. Güçleşmek, zorlaşmak 2. Sıkışmak 3. Başı dara gelmek, bunalmak’ anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**’de *daralmak*, 1. Canı sıkılmak, bunalmak, rahatsız olmak, sıkınyılı vakit geçirmek, hiddetlenmek 2. Parasızlıktan sıkıntıya düşmek 3. Sıkışmak (IV–1367) anlamlarıyla kayıtlıdır.

taşla- (*taş+* (< *tāş ‘taş’ (Tekin, 1975:254)) + +LA² (i.f.y.)) Sevortyan (1980:171-172) kelimenin anlamlarını ‘1. Taşlarla vur-, taş at-, yere taş at-, taş yağdır- 2. Taşla döşe-, yere taş döşemek 3. Zahireyi (pirinç vs.) taştan (küçük çöpten) ayıkla- 4. Düşmüş taşların yerine değirmen tahtaların içine yenisini yerleştirmek 5. Suyun akış yönünü değiştirmek için taş koy-’ olarak vermiştir.

Kelime **BI**'de 'yere vurmak'

Dahı andan şâhini boşlayalar

Beftereyi hem yire **taşlayalar** (233)

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de *taşlamak*, '1. Taş atmak, taşa tutmak 2. Bir şeyin içindeki taşları ayıklamak. 3. Taş vb. nesnelere kumaşı beyazlatmak veya parlatmak. 4. Metal bir parçayı zımpara ile törpüleyerek yuvasına alıştırmak. 5. Taş döşemek' olarak somut anlamların yanında *mecazlaşmış* 'üstü kapalı, iğneleyici söz söylemek' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1. Birini kötülemek 2. Göz koymak, nişan koymak 3. Laf atmak (II) At yürüken tırnağı taşa çarpmak (X-3840) anlamlarında kayıtlıdır.

tutamak (< *tuta-mak* (Gülensoy, 2007:II-936) Radloff (1905:III-1481), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. El ile tutulabilen herhangi bir nesne, kol 2. Direme, altlık 3. Birini azarlamak için bahane arama 4. Alışkanlık 5. Israr, sebatlılık 6. Yöntem, yol' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'kabza' {Bâka (Ar.): deste-i ter (Fa.): Tere **tutamı** (Aks. XVII-XVIII. 146), **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Tutulan yol, meslek, hal ve tavırda düzenlik 2. Tutulacak kulp, sap' olarak geçer. **TS**'de ise "tutamaç, kulp" temel anlamı yanında, *mecazlaşmış* "tutunacak, dayanacak, güvencelik şey" anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, *tutamak* ~ *tutamah* ~ *tutaç* biçimlerinde görülür. *tutamah* "neden, sebep" *tutamak* (I) 1) Neden, sebep, 2) İpucu, 3) Uygun zaman, durum, (II) Kilit, (III) İş güç, meslek, (IV) Kolayca tutuşan, ince, kuru çalı çırpı, (V) Ateş üstündeki kabı tutup indirmek için bez vb. şeylerde yapılan tutacak, (VI) *tutaç* Bir kimseye ait toprak parçası (X-3998, 3999) anlamlarında kayıtlıdır.

tutkun (*tut-* + $-K^2I^4$ (f.i.y) + *n* (i.i.y)) Radloff (1905:III-1489-1490), *tut+gun* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay, Kuman, Uygur) '1. Tutulmuş, tutuklanmış (polis tarafından), tabi tutulmuş 2. Esir 3. Güneş ve Ay tutulması 4. Su yolunun tıkanıklığı (Bu anlam sadece Osmanlı'da)' olarak vermiştir.

EOT metinlerinde 'tutuk, esir, tutugun, tutsak' somut anlamlarda kayıtlı olan kelime günümüzde **TS**'de *mecazlaşmış* '1) Gönül vermiş, meftun, meclup, 2) Bir şeye alışma, bağlanma, düşkün olma' anlamlarında kullanılmıştır. Kelime **TAS**'ta 'tutuk' {El-akid

[Ar.]: Dili **tutkun** olan kimesnedir ki Türkçe pepeği dinür, peltek dahi derler. (Kdeb. XVIII. 373–1), **SN**'de *tutgun/ tuthun* (2821), **VG**'de *tutgun* (457) 'esir, mahpus, tutsak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 1. Beden organı tutulmuş gibi, serbest olmayan; "hareketi, davranışı ağır olan" 2. Serbest işlemeyen, hızla ve kolayca söylemeyen 3. Felç ve inmeye uğramış 4. Tutulmuş 5. Tıkamış; *i.* 1. Düşkünlük, iptilâ 2. Tutulma 3. Durgunluk, tıkanma' olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **DS**'de kelime, (II) Bir şeye ya da birine düşkün, bağlı (kimse) (X–3999) anlamlarında kayıtlıdır.

tuzlu (*tuz*+ (< *tüz 'tuz' (Tekin, 1975:262) + +*l*⁴ (i.i.y)) Radloff (1905:III-1507) kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kuman) '1. Tuzlu 2. Pahalı' olarak vermiştir.

Kelime **TM**'de *tuzlu* Tuzlu, tuzlanmış {kim yaş ve tâze ola, hâr ve ratb durur ikinci derecede ve kurısınuş ve **tuzhsınuş** (111a–1), **TA**'da (26a/11), **İM**'de *tuzlu* (2109), 'tuzlu fazla olan, tuzlu', **ŞŞÇ**'de 'güzel, şirin, hoş' (2469) anlamlarında kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Tuzu olan, içine tuz konmuş 2. Tuzu çok olan, çok tuz konmuş 3. Tuz vb.den dolayı acı olup içmeğe elverişli olmayan (su), deniz suyu ve ona benzer sular gibi acı' olarak temel anlamlarda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Tuzu olan 2. Yapılışında tuz bulunan, tuzu çok olan' temel anlamları yanında 'çok pahalı' anlamında kullanılmasıyla da *mecazlaşmıştır*.

tütmek Radloff (1905:III-1571), kelimenin anlamını (Osmanlı) 'tütmek' olarak verir. Drevnetyurskiy Slovar'da (1969:601), *tüt-* kelimesi 'tüt-, *tütün çıkart-*' anlamlarında verilmiştir: *Jigitlik küci bardı mendin ketä/açır men jigitlikkä köjüp tütä* 'benim yiğitlik, gençlik gücüm vardı, (giden) yiğitliğime, gençliğime acıyorum yanıp tütüyorum'

Kelime **TAS**'ta 'duman olup gitmek'

Hâne-i dilde olan dūd eleminden canım

Korkarın kim **tüte** mülk-i ademe Hâletiyâ (Hâleti. XVII. 161)

Kelime **TAS**'ta 'tütmek' {Da're (Ar.): Yanmayup **düten** odun ve söyünmüş eğsi (Bab. XVI. 1, 197), **MN**'de *tüt-* Tütmek, güzel koku vermek (47–5), **SN**'de *düt-* (4734) ve **ŞŞÇ**'de *tüt-* (41387) 'tütmek, duman çıkarmak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de EOT dönemine ait metinlerdeki temel anlamlar diyebileceğimiz '1. Duman çıkarmak, duman

veya buhar saçmak 2. (Ocak vb.) dumanı çekemeyip odanın içinde yaymak' anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1) Duman veya buhur çıkarmak, 2) Dumanı geri vermek' anlamları yanında *mecazlaşmış* 1. Yaşamak, varlığını sürdürmek, 2. *halk ağzında* İyi veya kötü kokmak' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) Kaçmak, koşmak, (II) Özlemek, göreceği gelmek, (III) İyi ya da kötü kokmak (X-4015) anlamlarında kayıtlıdır.

uçkur (**kūr* 'kuşak' < (Tekin, 1975:262)) Clauson (1972:642), '*kur* 1 kelimesinin anlamını 'kemer, kuşak' gerçekte sadece daha genel olarak bir erkek tarafından giyilen 'enli ve kalın kuşak'; *kur-şa:ğ*. Uyg. VIII. *kur* 'kemer'; Xak. XI. *kur* 'bir kemer'; iç *kur* 'bir kanat'; Çağ. XV. *kur'a* 'kemer, kuşak'; Kıp. XIII *ku:şak*, *kur* (bé:l ba:ğı) Osm. *kur kuşak* biçimiyle birkaç metinde geçer' olarak vermiştir. Eren (1999:421), kelimenin iç *kur* 'iç kuşak' > *uçkur* şeklinde oluştuğunu ifade etmiştir.

Kelime **KİG**'de 'eski tarzda şalvar veya dona geçirilip belde bağlanan ince kuşak, uçkur' (kılıc ya uyan yahûz **uçkur** gümüştse satun alsa ve bahâsın virmedin (128A/12) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, **KİG**'deki temel anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de ise "şalvarı bele bağlamak veya torba, kese vb. şeylerin ağzını büzmek için bunlara geçirilen bağ" temel anlamı yanında *mecazlaşmış* 'cinsel duygu veya ilişki' anlamında da kullanılmıştır.

uçrum (*uç-* + $-(I^d)r$ (f.f.y.) + $-(I^d)m$ (f.i.y.)) Radloff (1893:I-1728) *uçur+m* kelimesinin anlamlarını (Kırım, Karayim, Osmanlı) '*uçurum*, *sarp kaya*, *yar*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'uçurum'

Ulu kayayıdı gayette bitrüm

Ziyade yüce vü etrafı **uçrum** (Güvahi. XVI. 95)

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS** *uçurum* şeklinde olan kelime, "dik ve derin yamaç" anlamı yanında, *mecazlaşmış* '1) Felaketli sonuç, 2) Büyük fark, ayrılık" anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'deki '*felaketli sonuç*' anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (II) Su değirmenlerinde, çarka çarpan suyun, içine indiği eğimli kanal (XI-4023) anlamlarında kayıtlıdır.

ucuz (< **ūçuz* ‘kolay’ (Tekin, 1975:261)) Clauson (1972:32), köken bilgisi sözlüğünde kelimenin anlam genişlemesini şöyle açıklamıştır: ‘Temelde ‘(herhangi bir) çaba gerektirmeyen’ bundan en eski dönemde (hareketler için) ‘kolay’, insanlar için ‘saygıya değmez’ ve somut nesnelere için ‘ele geçirmesi kolay’ ve böylece ‘ucuz, değersiz’’. Severtyan, *uji.z* kelimesinin anlamlarını ‘1. Değeri olmayan, hiçbir şey ifade et-, az değerli; ucuz 2. Küçük, alçak 3. Değersiz, önemsiz; gariben, alçak, kötü 4. İhmal 5. Hafif, zor olmayan’ olarak vermiştir. 2. ve 3. maddeki anlamlar birincildir. 1. maddedeki anlam onlardan türemiştir. Kelimenin kökenini Bang, *uç* ‘tepe, uç, kenar’ → *uç-* *cız* ~ *uç-suz* biçimini de vermiştir. Budagov, Räsänen, Brockelmann da bu köken açıklamasını devam ettirirler. Severtyan’a göre kelimenin kökenini *uç* kelimesine dayandırmaları semantik açıdan anlamsızdır. Çünkü buna *ucuz-* ‘ucuzlamak’ fiili kanıttır. Bang, sonradan kelimenin kökeni için yeni bir teklifte bulunmuştur: *uç-* *z*, (*uç-* ‘uçmak’tan). Ancak bu teklif de araştırmacılar tarafından pek kabul görmemiştir (1974:567-568).

Kelime FN’de ‘ucuz, düşük fiyatlı’

İnen **ucuz** nefâyisdür kumaşı

Cevâhirdür kamu kıymetlü taşı (2912)

SN’de Hor, alçak, değersiz (4951), **KİG**’de Pahalı olmayan, ucuz (132a.3), **TİKT (M)**’de Bedeli ve kıymeti az olan, ucuz (328b/14); *ucuz eyle-* Ucuzlatmak (363a/1), **MŞV**’de 1. Ucuz, düşük fiyatlı (23b/01) 2. Bol (47a/21), **ŞŞÇ**’de Ucuz (2468) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “fiyatı yüksek olmayan, pahası az, düşük fiyatlı” anlamı yanında *mecazlaşmış* “az emekle elde edilen, pek kolay” anlamında da kullanılmıştır.

ucuzlamak (*ucuz+* (< **ūçuz* ‘kolay’ (Tekin, 1975:261)) + *+LA²* (i.f.y.)) Radloff (1893:I-1239) kelimenin anlamını (Osmanlı, Azeri) ‘ucuz olmak’ olarak vermiştir.

Eski Türkçeden itibaren ‘saygısızca davranmak, alçak ve hor görmek vs anlamlarında mecazî olarak kullanılan kelime sonraki dönemlerde de bu mecazî kullanımını devam ettirir. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘fiyatı inmek, ucuz satılmağa başlamak somut anlamı yanında *mecazlaşmış* ‘kolayca elde edilir ve duyulur olmak’ anlamında da kullanılmıştır.

uvak (<ubak) Sevortyan, *ubak* kelimesinin anlamlarını ‘1. Küçük (büyük olmayan), ufatılmış, küçük parçalara ayrılmış; ufakça 2. Parçalanmış, dövülmüş, öğütülmüş 3. Öteberi; ufak tefek şeyler; kırıntılar (ekmek), bozuk para, çalı çırpı 4. Küçük büyük olmayan 5. Küçük, genç 6. (mecazî) pinti, kılı kırk yaran 7. Odun’ olarak vermiştir. Kökenini de *ubak ~ ugağ ~ uvak* vs. $-(\tau)k$ ekiyle **uba-* \sim *uğa* (veya **un-* \sim **uğ-*)’dan getirmiştir. Ananiasz Zajaczkowski, kelimeyi, Karayim Türkçesinde ‘*uva-x*’ biçiminde vermiştir (1974: 560-561).

Kelime **TAS**’ta ‘Ufak, küçük, kırıntı’ {Onar dirhem **uvak** inci, yedi dirhem kavrulmuş... (Mü.Şi. XIV-XV. 91, **MN**’de Kırpıntı, küçük parça, toz (144–1), **KT**’de Ufak; ufalanmış, çörçöp haline gelmiş (219a–8=39/21), **T**’de *uvaK* 1. Ufak, küçük ebat (26a–6) 2. Körpe (37a–1), **SN**’de (5512), **ŞKM**’de (71a/9), **İM**’de *uvak* (2872), **MT**’de (51a–2,6), **ŞŞÇ**’de (2894) ‘ufak, küçük kırık kırıntı’ olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *ufak*, ”1. Boyutları normalden küçük 2 Yaşça küçük olan’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘1. Makam, derece bakımından geri olan 2. Önemsiz, çok az” anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘*ince*’ anlamı da vardır. Bu anlamın **TS**’de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**’de kelime, ‘ufak’ (XI–4046) olarak kayıtlıdır.

uyanuk, (uyanık) (**oğ+a-n- > oğan- > oyan-* (Özyetgin, 2001:589)) + *-ġk* (f.i.y.)) Sevortyan (1974:429-430), *oya* kelimesinin anlamlarını ‘1. Uyumayan, uyanık olan, duyarlı, dikkatli, uyanık 2. Gerçek, reel 3. Canlı, tezcanlı, sivri akıllı’ olarak vermiştir. Ayrıca *oya* kelimesinin anlamlarıyla *oyan-* /*uyan-* \sim *oyat-* /*uyat-* kelimelerinin kökenlerinin aynı olduğunu da eklemiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘âgâh, haberdar’ {Âgâh [Fa.] Haberdâr ve **uyanuk**. (Caf. XVI. 7–2), **MT**’de Uyanık, anlayışlı, talihli (8a–13), **MM**’de Ne yapacağını bilen, haberli; (*mecazlaşmış*) aydınlanmış bilgili (1660), **T**’de *uyanuk* (10b–8), **MNHS**’de (25a.11), **TİKT (M)**’de (227b/2), **V**’de *uyanık* (45b.3), **GT**’de (58b–12) ‘uyanık, şuurlu durumda olan, uyumayan’, **ŞŞÇ**’de 1. Uyanık (11248) 2. Haberli, âgâh (20180) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *uyanık*, ‘1) Uyanmış, uyumamış, bidar, 2. Uykudan uyanmış’ anlamları yanında *mecazlaşmış* 1. Açık göz, kurnaz, cingöz, 2. Yapacağı işi bilen, dikkatli ve tetikte olan, müteyakkız, 3. Bilgisizlikten kurtulmuş,

bilgili' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 'gözü açık, işini bilir' (XI-4047) olarak mecazî anlamda kayıtlıdır.

uyhu, (uyuku) (< **ū* 'uyku' (Tekin, 1975:261)) Sevortyan (1974:579-581), *uyu-* + - *ki* kelimesinin anlamlarını 'uyku, yakaza hâli, rüya, uykulu hâl' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'ruya'

Uyhusunda şöyle görür sevinir

Uyanır bilmez anı kim kandadır (Yuz. Şeyd. XIII. 23)

SN'de (955), **KT**'de (220a-8=39/42), **ETT**'de *yuhu* (ŞD 134-8, HŞ 1665) 'uyku', **ŞŞÇ**'de 1. Uyku (138) 2. Rüya (1532) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "dış uyaranlara karşı bilincin, tümüyle veya bir bölümünün yittiği, tepki gücünün zayıfladığı ve her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı dinlenme durumu" anlamı yanında, *mecazlaşmış* "1) Çevrede olup bitenin farkında olmama, gaflet, aymazlık, 2) Doğada görülen sükûnet durumu" anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de 'uyku' (XI-4049) olarak geçer.

uyuşuk (*uy* (<**ū* 'uyku' (Tekin 1975:261)) + -(*I⁴*)*ş* (*f.f.y.*) + - *I⁴**k* (*f.i.y.*)) Radloff (1893:I-1638) *uyuş+k* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Uyuşmuş, duyarsızlaşmış (*organ*) 2. Yavaş, tembel' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'pıhtılaşmış' {El-harat [Ar.]: Koyun yahut nâka pek sütlü olmağla memesine nazar isabet eylediğinden yahut nemnâk yerde yattığından südü pâre pâre **uyuşuk** olarak çıkmak. (Kam. XVIII-XIX. 2, 467) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'duymaz ve hareket edemez duruma gelmiş, uyuşmuş' anlamı yanında *mecazlaşmış* 'gevşek, tembel, sünepe, uyuntu' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de 'bir peynir çeşidi' (XI-4051) olarak kayıtlıdır.

uyuşmak (II) (*uy-* (< **ū* 'uyku' (Tekin, 1975:261)) + -(*I⁴*)*ş* (*işteşlik*)) Sevortyan (1974:573-574), kelimenin anlamlarını '1. Anlaş-, uzlaş-, organizeleş-, arka arkaya ver- 2. Buruş, yatış- (*otların yatışması, yatması*)' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'birbirine uymak, birbirine uygun düşmek' {Hemânâ (Fa.):... Hem, muvafık mânasınadır. İki kişinin yürümekte ayakları birbirine muvafık olsa anlara hem-

pâ derler. Başları uyuşsa hem-ser, yolları **uyuşsa** hem-rah... nefesleri uyuşsa hem-nefes ve hem-dem derler. **GRT**'de *uyuş-* Birbirine uymak, birbirine uygun düşmek (2719) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, (II) 'her konuda birbirine uymak, imtizaç etmek' anlamı yanında, *mecazlaşmış* 'bir iş, düşünce, görüş vb. üzerinde anlaşmaya varmak, uzlaşmak, mutabık olmak' anlamında da kullanılmıştır.

uyutmak (<*ū 'uyku' (Tekin, 1975:261)) Radloff (1893:I-1636-1637) *uyu+t* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay) '1. Uyutmak, uyumaya yatırmak, uyumasına izin vermek 2. Ekşitmek, mayalandırmak (süt için)' olarak vermiştir. Sevortyan (1974:574-576), *uyut-* (IV) kelimesinin anlamını 'mayalat-, peynir yap-' olarak kaydetmiştir

Kelime **TAS**'ta 'südü mayalayıp yoğurt haline getirmek, pıhtılaştırıp dondurmak' {Keyfer [Fa.] Bir nevi tağardır ki kenarı yüksek içinde yoğurt **uyudurlar**. (Deş. XVI. 120-1), **TA**'da *uyut-* Uyutmak (153a/3), **ŞŞÇ**'de *uyıt-* 1. Huzura kavuşturmak (245) 2. Yatıştırmak, ortadan kaldırmak (53288) olarak somut ve soyut anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Uykuya yatırmak, uyumasını sağlamak 2. Usandırmak, can sıkıkmak 3. *mecazlaşmış* Aldatmak 4. Bir işi uzun zaman geciktirip geri bırakmak, sürüncemede bırakmak 5. Manyetizma veya kloroform ile bir hastanın hislerini duymaz hale getirerek bayılmak' olarak hem somut hem de soyut anlamlarda kullanılarak anlam dairesini genişletmiştir. Bu genişleme günümüzde **TS**'de özellikle *mecazî* anlamda gerçekleşmiştir: '1. Acı, keder vb.ni hafifletmek, 2. İlgi konusu olmaktan çıkarmak, unutturmak 3. Aldatmak, kandırmak' **DS**'de (I) Yoğurt yapmak için südü mayalamak, (II) Kandırmak (XI-4051, 4052); (I) 1. Unutturmak 3. Çalmak (II) 1. Sütle dut pişirilerek yapılan bir çeşit tatlı (XII-4790) anlamlarında kayıtlıdır.

üre- Sevortyan sözlüğünde kelimeyi şöyle vermiştir: a) *urkaçı* 'dişi'; *urkaçı* kelimesinin kökenini *ur- + -ka (*intensiflik eki*) +çı (*meslek adı*). b) *urluk* 'tohum, ekin, cenin, nesil, köken ve kabile'; *urluk kelimesi* *ur (*isim*) kökünden türemiştir. Bu kökün tarihî gerçekliğini aşağıdaki şekiller kanıtlamaktadır: *iir* 'tane, çekirdek'; Ettuhfetü'z-Zekiyye'de *urlaş* (< ur +la +-ş) 'doğum, dünyaya gelme'; Etori Rossi, *urlaş* 'büyüme'; *ur +a+ma-* (Tatar ağızları) 'kısır olmak, meyve vermemek, çoğalmamak'; Malzememize göre *ur-* fiilini (omoşekil) de çıkartmamız mümkündür: karşılaştırınız.

Urim putağ ‘gelecek nesil’ koşmasında (hendiodyoın) *Uru* (Tatar Türkçesi) kelimenin kökenini **ur* +*i*; *urı* (Direvnetyurskiy Slovar’da) ‘erkek nesil’; c) *uruk* ‘soy, aile’ kelimelerinin köken açıklamasını yapmıştır. Ettuhfetü’z-Zekiyye’de *urguk*, *uruk* ‘köpek yavrusu’ kelimeleri geçmektedir. Bu kelimelerden **ur* isim kökünü çıkartabiliyoruz (1974:604-607). Gombocz, Vambery’den hareketle *uruk* kelimesinin semantik gelişimini şöyle verir: *tohum* > *cenin* > *evlat* > *soy* > *aile* > *yakınlar* > *akrabalar*. *Pokrovskaya* ise şöyle verir: *tane*, *tohum* > *soy*, *kabile* > *akrabalar*, *nesil*, *yakınlar*, *gelecek nesil* > *çocuk*, *kız evlat*. Lessing’de *urug* ‘meyve, cenin’ ve *üre /ür* ‘tohum, tane, meyve, gelecek, nesil ve evlatlar’ anlamlarını vermiştir (1974:604-607). Gülensoy (2007: II- 993), kelimenin kökenini Orta Türkçe *üdre-* ‘üremek, çoğalmak’ Kâşgarî’de *üdreğ* ‘az iken artan şey’; *üdreş-* ‘artmak’; *üdreğ-* ‘üretmek, çoğaltmak’ fiilinden getirir: *üdre-* > *üyre-* > *üre-*.

Kelime **TİKT**’te ‘çoğalmak, fazlalaşmak’ (kim, beşerün aslı olalar ve bundan oğlanlar ve kızlar **üreyeler**. Pes bunların toğan... (41a/18), **BHMİH**’de *üre-* (66: 13), **KİG**’de *üremek* (61a.10), **HHT**’de *üre-* [067a/13], **MT**’de *üre-* (3b-7) ‘üremek, çoğalma, artma çoğalmak’ olarak temel anlamıyla kayıtlıdır. Bu temel anlam, **Kâmûs-ı Türkî**’de devam etmiştir. Günümüzde **TS**’de *üremek*, ‘1. Canlı, doğup çoğalmak 2. Yetişmek’ somut anlamları yanında *mecezlaşmış* ‘çoğalmak, artmak’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) İş ilerlemek (XI-4068) olarak geçer.

ürk- Severtyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Ürk-*, *kork-*, *korkutul-*, *tedirgin ol-*, *kuşkulan-temkinli ol-* 2. *Tire-*, *titreyip kaç-*, *devril-*’ olarak kaydetmiştir. Bang’a göre *ürk-* fiilin intensif (süreklilik) biçimidir. Ancak temel fiili belirtmemiştir. Severtyan, temel fiili, *ir-*, *ürt-*, *ürsü-* gibi örneklerden hareketle *ir-* ~ *ür-* kabul edebiliriz demiştir: *ürk-* < **ür-* + *-(i)k-* ~ *ir-* + *(i)k-*. Ramstedt ve Räsänen Korece karşılaştırmalar yapmıştır. Brockelmann, *ürk-* ‘kork-’ *ürüç-* ‘şişirilmiş ol-’ ile ilişkilendirmiştir (1974:635-637).

Kelime **D**’de *ürk-* Ürmek, şaşkınlık ve korku duymak, korkmak (33a2), **BHMİH**’de *ür-/ürk-* (Kâş. Caf. TT. Müh. Dede ürk: Abu H. Ettuhfe üruk-) (308: 23), **MT**’de (39b-11), **TDGAEAT**’ta *ürk-* (SN 62-6), **FN** *ürk-* (4000), **CM**’de *ürk-* ‘paniğe kapılmak, ürmek, korkmak, korkup sıçramak; korku duymak’, **GRT**’de *ürk-* Ürmek, korkmak,

çekinmek, nefret etmek (2944) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *ürkmek*, "bir şeyden korkup sıçramak, tevahhuş etmek" anlamı yanında *mecazlaşmış* "1. Şaşkınlık ve korku duymak 2. Ağaç meyve vermemek 3. Çekinmek' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 'saç taranırken zorlama sonucu kopan tellerin dibinde kellik olmak' (XII-4794) anlamıyla kayıtlıdır.

ürküt- *ürk-* < *ür- + -(i)k- ~ ir- + (i)k- (Sevortyan, 1974:635-637), *fiiline -U²t (f.f.y.)* ekinin eklenmesiyle türemiştir. Radloff (1893:I-1838) kelimenin anlamını (Teleüt, Tarançin, Kırgız, Çağatay, Osmanlı) '*korkutmak, rahatsızlatmak, endişelendirmek*' olarak verir.

Kelime **FN**'de 'korkutup kaçırmak, ürkütmek'

Kalanumuzu **ürkütdi** kaçırdı

Yüzümüz suyunu yire geçürdi (2758)

KİG'de *ürkit-* (151b/1), **Kmühim**'de *ürkit-* (7a.7), **GRT**'de *ürküt-* (2871), **CM**'de *ürküT-*, **TİKT (M)**'de *ürkit-* (312b/13) 'ürkütmek, korkutup kaçırmak, ansızın korkutup sıçratmak' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *ürküt-mek*, "ürküntü vermek" anlamı yanında *mecazlaşmış* "1. Korkutup kaçırmak 2. Herhangi bir etkiyle bitkinin gelişmesini engellemek. 3. Korkutmak 4. Kuşkulandırmak" anlamlarında da kullanılmıştır.

ürün (<*ürüng 'beyaz' (Tekin, 1975:250)) Ögel (1991:V-379), *ürün* kelimesini şöyle açıklamaktadır: *Ak* sözünü ve anlayışını Oğuzlar getirmişlerdir. Zaten Kâşgalı Mahmud da *ürüng* sözünün Oğuzların dışında geliştiğini söylüyordu (MK I, 134)... *ürüng* sözü daha çok bir madde beyazlığını içine alıyor gibiydi. Gülsevin (2004: 41), Köktürk yazıtlarının söz varlığındaki Oğuzca unsurlar içerisinde *ürün* kelimesine değinmiştir: "Yaşayan hemen hemen bütün lehçelerimizde Arapça *beyaz* kelimesinin kullanılmasına karşılık, yazıtlarda beyaz, *ürün* kelimesiyle karşılanmaktadır. Yazıtlardaki *ürün* şekli, Oğuz grubunun lehçesi Halaç Türkçesinde *hirin* şeklindedir".

Kelime **TAS**'ta 1) Mahsul, kır otu.

Yol üstünde biter mi toprak **ürün**

Yar sen yüreğime vurdun bir döğün (Kara. XVII. 103)

2) Süt ve süttten çıkan maddeler {El-muîmü [Ar.]: Südsüz ve **ürüñsüz** koyucu kimesne. (Terceman. XV. 73), **BHMÎH**'de Ak, beyaz (Kâş.) (273: 10), **SN**'de *ürüñ* Süt ve süttten elde edilen maddeler (5381) somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'doğadan elde edilen, üretilen yararlı şey, mahsul' anlamı yanında *mecazlaşmış* '1. Eser, 2. Bir tutum ve davranışın ortaya çıkardığı şey' *kimya* 'türlü endüstri alanlarında ham maddelerin işlenmesiyle elde edilen şey' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1) Otlakta, dağda, yerinden koparılmadan kuruyup kalmış ot, 2) Yazın biçilerek damlara doldurulup kışın hayvanlara yedirilen meşe yaprağı, 3) Çürümüş ot, yaprak vb. (II) 1) Süt ve süt ürünlerine verilen genel ad, 2) Sağmal hayvan, (III) Sık orman, (V) Çokluk (XI-4071); (II) Az (III) Yöntem (XII-4795) anlamlarında kayıtlıdır.

varış *var-* (< *bar-*) + *-(I⁴)ş* (*f.i.y.*) Kelime **HN**'de 'varış, ölüş'

Gelişde hâsılı Hak nusretidür

Varişda menzili Hak hazretidür (175)

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de kelime, '1. Varma durumu veya biçimi 2. Bir yarışın son bulunduğu yer, finiş, temel anlamları yanında *mecazlaşmış* 'çabuk kavrayış, anlayış, güçlü seziş, irfan' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) Alçak duvar (II) Davranış (XI-4091) anlamıyla kayıtlıdır.

varlık (*var+* (< **bār* 'var' (Tekin, 1975:251))+ *+I⁴k* (*i.i.y.*)) Sevortyan (1980:61-62-63), kelimeyi *bar* ismine *+lık/+lığ* 'mal, mülk, zenginlik, mevcudiyet, var olma' olarak açıklamıştır.

Kelime **VG**'de 'var olma hâli, mevcudiyet'

Varlıgum şâhını yine kıldı mât

Mâziyân u terk ü âsûd u ziyân (1472)

BHMÎH'de *barlık* (krş. *bar*), **KİG**'de (11a/13), **TM**'de (13a-4) ve **V**'de (2a.11) 'varlık, var oluş, mevcudiyet, var olma, olma, varlık', **HN**'de Canlı (19) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1. Var olma durumu, mevcudiyet 2. Var olan her şey 3.

Para, mal, mülk, zenginlik 4. İyi yaşayacak kadar geliri yolunda olma durumu, varyiyet 5. *felsefe* Kalıcı olan, gelip geçici olmayan şey” anlamları yanında mecazlaşmış ‘1. Önemli, yararlı, 2. Değerli şey ömür, hayat’ anlamlarında da kullanılmıştır.

viresiye Sevortyan’a (1980:114-116) göre kelime, $-A^2sI^2$ f.i.y. ekinin eklenmesiyle (veresi~ veresiye ‘borç, ödünç, istikraz, ikraz’) türemiştir.

Kelime **KİG**’de ‘borca, veresiye’ (7) olsa birbirine artuk eksük virmek revâ olmaz, gerek eled (8) gerek **viresiye** (122a/8) **GT**’de Borca (34b–9) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *veresiye/veresi*, ”karşılığı sonra ödenmek üzere, peşin karşıtı” anlamı yanında *mecazlaşmış* “özensiz, gönülsüz önem vermeden” anlamında da kullanılmıştır.

virgü, (vergi) (*ver-* (<*bēr-* ‘vermek’ (Tekin 1975: 264)) + $-K^2I^4$ (f.i.y.)) Radloff (1911: IV- 1970), *ver+gi* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘hediye, armağan’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘atıyye, ihsan, bahşiş’ {Ve Abdülmuttalib’e on bu zikrolunan miktar **virgü** verdiler. (Kesir. XV. 252), **YED/RN**’de İhsân, bağış, vergi, **ŞŞÇ**’de *virgü* Armağan, hediye (10918) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin EOT metinlerinde geçen ‘*ihsan, bağış, ve armağan, hediye*’ anlamları **Kâmûs-ı Türkî**’de kaybolmuş ‘devlet hazinesine verilen para, cizye, teklif’ anlamında kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin ‘*veriş*’ anlamı da kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *vergi*, **Kâmûs-ı Türkî**’de kazandığı ‘kamu hizmetlerinde harcanmak için hükûmetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı malların fiyatların üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı para’ anlamını devam ettirmiş. Bu anlamın yanında ‘bir kimsenin doğuştan sahip olduğu iyi nitelik’ anlamını da kazanarak anlam dairesini soyut bir yöne kaydırmıştır.

yağ- Clauson (1972:896), kelimenin kökenini **da:ğ-* olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Yağ-, düş-* (*yağışlar için*) 2. (*mecazî*) *Dökül-* 3. (*mecazî*) (*payına*) *Çık-, başar-*’ olarak kaydetmiştir. Fiiilin mecazî anlamları tüm kaynaklarda belirlenmediği için semantik yönü net değildir. Räsänen de Clauson’un görüşüne katılır (1989:57).

Kelime **BH**’de ‘yağmak’

Çü yağmur yağmasa inmezdi rahmet

Kurırdı yir yüzi bitmezdi ni'met (37B/9)

GN'de *yag-* 1. Yağmur yağmak (914) 2. İnmek, gelmek (696), **TM**'de *yag-* (122a-3) ve **MM**'de *yag-* (2534) '(Yağmur, kar), gökten düşmek, yağmak' olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yağmak*, "yağmur, kar, dolu gökten düşmek 2. Toz, mermi vb. yüksekten çokça düşmek' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'üst üste ve çok gelmek' anlamında da kullanılmaktadır. Ancak **Kâmûs-ı Türkî**'de **TS**'deki ikinci maddedeki anlam kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır.

yahmak Sevortyan, *yak I-* kelimesinin anlamlarını '1. *Yak-*, *ateşi yak-*, *ateş tutuştur-* 2. *Soba yak-* 3. *Yan-* 4. (*mecazî*) *yak-* (*batır-*, *iflas ettir-*), *canı sıkıl-*, *tasalan-*' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni konusu için de şunları söyler: Tüm araştırmacılar, **ya-* kökünden getirmiştir. Aynı *yal-* (yalın 'alev')'daki gibi. -k eki, ettirgenliğin donmuş formatı olarak yer alır, -n ekine karşı koyulmuştur. Bu da *yak-* fiilinin anlamları tarafından ispatlanır (1989:81-82).

Kelime, EOT dönemi metinlerinde hem '*yakmak*, *tutuşturmak*, *yakınlaşmak*' vb. somut anlamlarda hem de '*yıkıma*, *zarar yol açmak*, *mahvetmek*, *özlem uyandırmak*, *yakmak*' *mecazî* anlamlarda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de kelime daha önce kazandığı *mecazî* anlamlara "1. *Silahla vurmak*, 2. *Yıkıma zarara yol açmak*, 3. *Güçlü sevgi uyandırmak*" anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini bu yönde genişletmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'yakmak'

Zülfü tek oynayayım başı hıvasında anın

Can **yahıben** oduna ten yoluna hâk edeyim (Kadı. XIV. 335)

SN'de *yah-* Yakmak (516); *yah-* Yaklaşmak, yakınlaşmak (3112), **CTD**'de *yak-* yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, ateşe vermek; tutuşturmak, alevlendirmek; acıtmak; *yak-* Sürmek, koymak, *yah-* Yakmak, karartmak (232b/14), **TİKT (A)**'da *yak-* 1. Yakmak, tutuşturmak (214a/18) 2. Çok üzmek, hüsrana uğratmak (142b/9), **PN**'de *yak-* (yakı tedevisi) uygulamak, yakmak (30a/04), **FN**'de *yak-* 1. Yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, yakmak, tutuşturmak (4632) 2. (Bir kimseyi veya bir şeyi) Ateş yakmak veya ateşe vermek, ateşte yakmak, yok etmek

(6863) 3. Işık vermesini sağlamak (1871) 4. (cehennem ateşi) Yakmak (7093) 5. (lâle için) Kırmızı renge bürünmek (4527) 6. Güçlü sevgi uyandırmak (3935) 7. Acıtmak, yakmak (6779) 8. *mecazlaşmış* Yıkıma, zarar yol açmak, mahvetmek (274), **GBTBİ**'de *yak-* 1. Yakmak, yanmasını sağlamak (10-b/14) 2. Kına yakmak (88a-/14) 3. Ateş yakması, yara oluşmak, yanık meydana gelmek (88a-/11) 4. Tat olarak acı etkisi göstermek (55-a/16) 5. Vücuttaki kan, seveda, safra, balgam gibi öğlerin yanması (55-a/16) 6. Yanıyormuş gibi etki yapmak (62-a/2), **VG**'de *yak-* 1. Isı, ışık ve ateş vermesini sağlamak (827) 2. Isı, ışık ve ateş vermesini sağlamak (1611) 3. (*mecazlaşmış*) özlem uyandırmak, yakmak (1463) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT dönemine ait metinlerdeki somut ve soyut anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de (II) *yakmak* kelimesi, "1. çok sıcak olmak" temel anlamı yanında '2. Yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, tutuşturmak, 3. Ateşle yok etmek, 4. Işık vermesini sağlamak, 5. Isı etkisiyle bozmak, 6. Keskin, sert ve ısırcı bir duyum vermek, 7. Yanıyormuş gibi bir etki yapmak, 8. Kurutmak, zarar vermek, 9. Karartmak, 10 Çok üşütmek, 11. Acıtmak' somut anlamlarıyla da kayıtlıdır. **DS**'de *yakmak*, (I) Alıştırmak, ısındırıp sevdirmek (II) Önemli olaylar, acılar, ayrılıklar seviler üstüne türkü ağıt yapmak, düzmek (III) Sürmek, koymak (kona için) (XI-4130) anlamlarında kayıtlıdır.

yala- Kelimenin temel anlamı '*yalamak*' tır. Clauson (1972:926-927), Uyg. dönemi metinlerinden hareketle mecazî anlamlarla '*okşamak*' anlamında kullanıldığına değinmiştir. Kâşgarî, sözlüğünde *yalga-* '*yalamak*' temel anlamı yanında *yala-* '*töhmetlenmek*' (1999:IV-733,734) mecazî anlamını da vermiştir. Bu ikinci anlam, Clauson'un sözlüğünde yoktur. Kelime, bugün STT anlam alanını başka mecazî anlamlar kazanarak genişletmiştir. Sevortyan, kelimeyi *yala-* (I) *yalğa-* (II) *yalva-* (III) *yal-* (IV) olarak dört başlıkta ele almıştır: (I)'in anlamları: 1. *Yala-* 2. *Lap lap iç-* (*hayvanın*) 3. *Yavaşça dokun-, iliş-* 4. *Okşa-, yaltaklık et-* 5 *Yiyip bitir-, yiyip az bir şey bırak-* (II)'nin anlamları 1. *Yala-* 2. *Lap lap iç-* 3. *İpi iğneye sokarken yala-*'dır. Araştırmacılar kelimenin kökenini *yala-/yalğa*'dan getirirler. 1. *isim* (*yal: sıvı, yiyecek, köpek yiyeceği*) *+-a/-ga eki* 2. Bang'a göre *yal-a ve yal+g>yalağ+a->yalğa-* 3. Süreklilik fiili ve isimden oluşmuş fiil: *yala<yal-+a süreklilik* (intensiv eki) (1989:87)

Kelime EOT döneminin sonlarında yazılan **ŞŞÇ**'de '*yalamak*'

Özinden kaçmaz-ıdı canavarlar

Gelüben elin ayağın **yalarlar** (569)

TDGAEAT'ta Yalamak (FS 15A-9) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de *yala-mak*, '1. Düzler gibi sürtmek 2. Dil ile silmek 3. Dokunarak geçmek' somut anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *yalamak*, "1. Bir şeyin üzerinden dilini sürüp geçirmek 2. Dilini gezdirerek bir şeyin üzerindeki almak 3. *deniz* Dalgalar geminin içine girmeyip yalnız bordasını sıyırarak geçmek" anlamları yanında *mecazlaşmış* 'sıyırarak, dokunarak geçmek' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) *yalamak/yalama* Çamin soyulup çıkarılan tabakası (II) Sıyırarak berelemek (XI-4137) anlamlarında kayıtlıdır.

yalabık Gülensoy (2007:II-1039-1040), kelimenin kökenini < *yā 'yanmak, parlamak, alevlenmek' köküne dayandırır: + -l 'alev' + a - bı-k. Radloff (1905:III-163), *yalabı+k* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*parlak, ışıldayan, yanar döner*' olarak vermiştir.

EOT dönemine ait kelimelerden biri olan yalabık, **TAS**'ta 'parlak' {Dumlas (Ar.): Berrak olan **yalabık** nesne. (Ba. XVI. 1, 183), **TİKT (M)**'de Parlak (287b/4), **LME**'de *yalabuk* Parlak, ışıltılı; güzel, sevimli (15b/14) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* '1. Parlak, parıltılı, ışıltılı 2. Alevin oynayarak parıldaması, parlama, parıltılı, ışıltılı 3. Şimşek' anlamları yanında *mecazlaşmış* '1. Güzel, yakışıklı, sevimli, 2. İkiyüzlü, kaypak' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) Cilalı, parlak, ışıldak, düzgün, (II) Şimşek, (III) 1) İkiyüzlü, yüze gülücü, kaypak, 2) Girişken, (IV) 1) Güzel, yakışıklı, sevimli, 2) Tüysüz (delikanlı), (V) 1) Çevik, atik, 2) Kavgada üstün gelen, (VI) 1) İvedi, (XI-4131, 4132) anlamlarında kayıtlıdır.

yalın kat Radloff (1905:III-167), tamlamanın anlamını (Osmanlı) '*sadece bir*' olarak vermiştir.

Tamlama **TAS**'ta 1. Tek kat {Kat kat olana: çem çem, **yakınkata** di: yektâ (Fa.) (Genc. XVII. 44) 2. Zayıf, cılız, zarif {Rayt (Ar.): **Yalıpkat** ola avratlar üzerine giydiği derlikler (Bab. XVI. 1, 217) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de tamlama, "1) Tek katı olan, 2) Sağlam olmayan, dayanıksız" anlamları yanında, *mecazlaşmış* "basit, derinliği olmayan, üstünkörü" anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 1. Tek kat,

hafif ince 2. İnce, narin (kimse) 3. Bir kez sürülmüş tarla (XI-4146) anlamlarında kayıtlıdır.

yamamak Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Yama koy- (dik-), yamama-, yama ile düzelt-* 2. *Dik-, onar-* 3. *Dikiş at-, dikişlemek* 4. *Lehimle-, kalayla-* 5. (*mecazî*) *yama- (musallat ol-)*' olarak vermiştir. 2. ve 4. gruptaki anlamlar 'yama koy-' anlamlarından çıkmıştır. Araştırmacılar, Tunguz, Mançu karşılaştırmaları yapmıştır. Ancak Doerfer'den itiraz gelmiştir. Çünkü Türkçedeki kelime fiildir, Tunguz ve Mançudaki '*namu*' biçimi ise isimdir (1989:108).

Kelime **TAS**'ta 'ilhak etme' {...Sonra Sultan Alâeddin-i Selçukî fethederek mülküne **yamamıştır**. (Ebv XVII. 2, 77), **GT**'de *yama-* (8b-15), **HFN**'de *yama-*, **ŞŞÇ**'de *yama-* (44149) ve **F**'de *yama-* 'Yama yapmak, birleştirmek, eklemek' olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'yama koyarak onarmak, yamalamak' temel anlamı yanında *mecazlaşmış* 'istenmeyen kimse veya şeyi birbirine mal etmek' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de 1) Beğenilmeyen bir şeyi almaya birini razı etmek ya da zorla vermek, 2) Üstüne suç atmak (birinin) (XI-4153) anlamlarında kayıtlıdır.

yanaşmak Sevortyan, kelimenin kökenin *yana-ş (dönüşlülük) şeklinde verir. Fiil, güneybatı, kuzeybatı ve güneydoğuda yaygındır. Kelimenin anlamlarını da '*yaklaş-, yakın gel-, yan yürü, değinerek yürü-, anlaş-, meyil ol- (iskeleye, karaya), yanaş- hizmetçiliğe başvur-, hizmetçi ol-* olarak vermiştir. Bu fiile *yanaşa* 'yanında' edatı karşılık gelir (1989:113-114).

Kelime **TAS**'ta 1) Hizmete durmak. {El-ecîr [Ar.]: Ücretle gündelik veya aylık ve yıllık ile **yanaşan** kimesne. (Kdeb. XVIII. 515-1)

2) Erişmek... değerine ulaşmak.

Cümle eczası yarar hem tarabe hem cenge

Yok bahara **yanaşur** ceş-i müretteplerde (Nabi. XVII-XVIII. 192)

PN'de *yanaş-* (24b/07), **ŞŞÇ**'de *yanaş-* (38340) ve **BI**'de *yanaş-* (445), **FFANG**'da *yanaş-* 'yanaşmak, yaklaşmak' olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1. Bir şeyin, bir kimsenin yanına gelmek, 2) Vapur, kayık vb. kıyıya varmak' anlamları

yanında *mecazlaşmış* 1. Karışmak, ilgilenmek, istek göstermek, 2. İlişki kurmak' anlamlarında da kayıtlıdır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki '*ilişki kurmak*' mecazî anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu mecazî anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, 'işe koyulmak' (4160) anlamında geçer.

yankı, (yangı, yangu, yanku, yaņu) Sevortyan, *yanġu* kelimesinin anlamlarını '1. *Yankı, ses yansıması, aksiseda* 2. *İşitim, telaffuz, yanıt, haber, ses, çıġlık, baġırış, konuşma*' biçiminde vermiştir. Kelimenin kökenini de *yan-* (yansımaya kelime) > (belki) *yanku, yanġu* olarak kaydetmiştir. Ayrıca *yan-* kökü *yanra-* 'ses çıkart-' fiilinde de mevcuttur (1989:122-123).

Kelime **TAS**'ta 'aksiseda' {**Yankudan** kaya yıkılır. (Ata. XV. 13), **YED-YED/RN**'de, **IN**'da *yanku* (4618) 'akis, yankı, aksiseda, kaya yankısı', **ŞŞÇ**'de *Yankı* (21494); *yankuya getir-* Yankılandırmak, inletmek (39027) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "sesin bir yere çarpıp geri dönmesiyle ikinci ses, aksiseda, inikâs, akis, eko" anlamı yanında, *mecazlaşmış* "bir olgunun çevrede uyandırdığı duygu, düşünce, dedikodu gibi tepki, akis" anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, *yangı / yangu / yanku* biçimlerinde 'yankı' (XI-4165); *yankı/yakacak* biçimlerinde 'yakacak'; *yangı* (II) 1. Bağlılık, tutkunluk 2. Acı, üzüntü (XII-4813) anlamlarında kayıtlıdır.

yankun, (yangun) Sevortyan'a (1989:113) göre yangın, *yan-* kelimesine *-gın// -gun* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Anlamı da '*yangın, ateş, sıcak hava, sıcaklık derece (termometre), (mecazî) büyük üzüntü tessür*'dür.

Kelime **TAS**'ta 'yanmış, yanık' {Her birinin gönlü doluydu ve ciğeri **yangundu**. (Anter. XIV. 251), **MŞ**'de *yangun* Yangın, hararet (155b/8), **ŞŞÇ**'de *yangun* Yakıcı, üzüntü verici (13358) olarak somut ve soyut anlamıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yangın*, '1) Zarara yol açan büyük ateş, 2) Hastalıkta ateş' anlamları yanında *mecazlaşmış* 1. Çoşkunluk 2. Tutkun, düşkün, âşık' anlamlarında da kullanılmaktadır. **DS**'de kelime, *yangun* biçiminde 'hınç, öfke' (XI-4166) anlamında geçer.

yanlamak (*yan+* (<*yān 'yan' (Tekin, 1975:255))+ +*la*² (i.f.y.)) Radloff (1905:III-91), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*yan taraftan yürümek, bir tarafa eğilmek*' olarak verir.

EOT dönemine ait kelimelerden biri olan *yanlamak*, **TAS**'ta 'zarardan korunmak için bir tarafa sıvışmak' {Er-revegan [Ar.]: Bir nesneden **yanlayup** tilki gibi beri tarafa ve öte tarafa uğurlayın yamanıp sapmak manasınadır ki tilkilik etmek tabir olunur. (Kam. XVIII-XIX. 2,708), **HFN**'de *yanla-* Yanılmak, şaşırmaq anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1) Yana yatmak, yana dönmek, 2) Yanından geçmek' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'çalışıp yorulmadan başka birisinden geçinmek' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1) Kaçınmak, işi gevşek tutmak, caymak, 2) Sözüden dönmek, 3) Boş vermek, ilgilenmemek, (II) 1) Dayanıp kalmak, yaslanmak, 2) Yan yatmak, (III) Yan tutmak, (IV) Bir yana eğilmek, (V) Çekince karşısında yol değiştirmek, (VI) Yaltaklanmak, (XI-4171) anlamlarında kayıtlıdır.

yanmak Sevortyan, *yan-* kelimesinin anlamlarını '1. Yan-; alevlen-; yanıp kül ol- 2. (meczâî) yan-; susa-; humma geçir-; aşktan yan-; üzgün ol-; canı sıkıl-; heyecanlan-; canlan-; çok iste- 3. Yak-; tutuştur-' olarak vermiştir. 2. maddedeki anlamlar, farklı tamlamalarda kullanılışları sonucunda ortaya çıkmıştır. Kelimenin yapısını da *yan<*ya-* (aynı yal-, yak-'ta olduğu gibi) olarak vermiştir (1989: 112).

EOT döneminde hem somut hem de soyut anlamlarla anlam dairesi en fazla genişletmiş kelimelerimizden biridir.

Kelime **TAS**'ta 'dert dökmek, şikâyetle bulunmak' {Dervişler bunun halinden bîhuzur olup her biri şeyhe **yanardı** (Letaif. XVI. 34), **D**'de *yan-* Yanmak, çok sevmek (16b/14), **CTD**'de *yan-* Tutuşmak, parlamak, alevlenmek; dert dökmek, şikâyetle bulunmak; (*mecazlaşmış*) çok acı çekmek, pek çok üzüntü, aşk aşk ve hicran içinde bulunmak, **FN** 'de 1. Yanmak; alevlenmek, tutuşmak, alev almak (2892) 2. (bir kimse veya bir şey) ateşte veya ateşten yanmak, ateşle yakılmak (2894) 3. *mecazlaşmış* (Günahkârlar için) cehennemde yanmak, cezaya çarptırılmak (2549) 4. *mecazlaşmış* Yanıp tutuşmak (4119) 5. *mecazlaşmış* Çok üzülme, dövünmek (4295), **GBTBİ**'de *yan-* 1. Hararet basmak, hararetlenmek, harareten yanmak (163-b/9) 2. Çıra yanmak (55-a/14) 3. Ateş yakmak, yara oluşmak, yanık olmak (293-b/15), **MNHS**'de *yan-* 1. acılamak, sızlamak (127a.10) 2. yanmak, tutuşmak; *yanmak* Ateşlemek, ağrılamak, sızı olmak (35b.13), **AK**'ta *yan-* 1. Yanmak (53a.1168) 2. Dönmek (45a.980) 3. Yanmak, zarara uğramak (56b.1256) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve

TS'de kelime, "1. Bir bir sıralamak, dile getirmek, dert dökmek, anlatmak 2. Birleşiminde karbon bulunan maddeler, ısı ve ışık yayarak kül durumuna geçip yok olmak, 3. Ateş durumuna geçmek, tutuşmak, 4. Isı, ışık veren bir konuma geçmek, 5. Bütünü veya bir bölümü ateş veya sıcaklığın etkisi ile bozulmak, kömür durumuna geçmek, 6. Isı etkisiyle vücudun bir yanı yara olmak, kızarmak veya rengi koyulaşmak, 7. Vücut veya nesnelerin ısısı artmak, 8. Parlamak, parıldamak, 9. Birtakım etmenlerin etkisiyle işe yaramaz duruma gelmek, 10. Yanık acısına benzer bir acı duymak" anlamları yanında *mecazlaşmış* 1. Kendini göstermek, çabalamak, 2. Çok üzülme, 3. Çok sevmek, büyük bir aşk ile sevmek, 4. Hükümsüz kalmak, değerini yitirmek, 5. Zarara, kötülüğe uğramak, 6. Çocuk oyunlarında oyun dışı kalmak" anlamlarında da kullanılmaktadır. DS'de kelime, (I) 1) Sevdalanmak, 2) Candan içten gülmek, 3) Derdine ortak olmak, (II) Oyunda yanlış yapmak, oyun dışı olmak (XI-4172) anlamlarında kayıtlıdır.

yapışgan Sevortyan, sözlüğünde kelimeyi şöyle verir: Kelimenin yapısı *yapış-* fiilinden oluşmuş *-kan//kak* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. '*-ak*' ekleriyle başka türemişleri de yapılmıştır. Özellik, alâmet, meyillilik semantiği taşıyor. *yapışgan* 'yapışkan' (Direvnyetskiy Slovar). Yapışkanlık özelliğini taşıyan hayvan ve bitki adlarına ad olmuştur. Eski Türkçe'de *yapışgan* 'dikenli ot' (DT.) Anadolu Ağızlarında 1. *Yapışak* 'yapışkan ot türü 2. *Yapışak* 'bit' anlamlarında kullanılır. Sevortyna ayrıca lehçelerden örnekler de vermiştir (1989:133-134).

EOT dönemine ait kelimelerden biri olan *yapışgan*, **TİKT**'te 'dokunduğu yere yapışan, yapışkan' (Pes toprağı yaş eyledi, tın-ı lâzab oldu; ya'nî **yapışgan** balçık oldu, pes ol vakt feriştelere (36b/2), **MŞ**'de (121a/8) ve **T**'de (100a-1) 'yapışkan, yapışıcı' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yapışkan*, 1. Yapışma özelliği olan Yapıştırıcı' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'gitmek bilmeyen' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de *yapışkan*, (I) 1. Zamk 2. Ökse otu 3. Bir çeşit ısırgan otu, 4. 1,5 -2 metre boyunda, kırmızı renkli küçük yuvarlak meyvesi olan, dalları nazar için kullanılan bir ağaç 5. Duvar aralarında biten, yabancı bir bitki 6. Sulu tarlalarda yetişen, başağı insana, hayvana yapışan bir ot 7. *yapışak* Arsız, sırnaşık kişi (II) Uyuşuk, tembel (XI-4178) anlamlarında kayıtlıdır.

yara yar- (<*yār- ‘yarmak’ (Tekin, 1975:255))+ - A²(f.i.y.) Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Yara, kesik, ülser, yaracık (kabarçık) 2. Cüzzm, miskin hastalığı, çiçek hastalığı’ olarak vermiştir. Kelime üzerinde araştırmacılar başta Vambery olmak üzere ya:r ‘ke-s, ikiye ayır-’ fiiline dayandırırılar. Sevortyan’a göre de kelime XIV. yüzyıldan sonra kaynaklarda görülmeye başlanmıştır, dolayısıyla Moğolcadan Türkçeye geçmiştir. Kelimeyi Ramstedt ve Doerfer Türkçeden Moğolcaya geçmiştir der. Buna karşılık Clauson kelimenin kökenini Moğolcaya dayandırmıştır (1989:139-140).

Kelime **VG**’de ‘keskin bir şeyle, bir vuruşta oluşan derin kesik veya zedelenme’

Geçdi bagrından u gögsinden yara

Düşdi öldi çün katı oldu **yara** (334)

MM’de Keskin bir nesnenin vurulmasıyla vücutta oluşan derin kesik, zedelenme, yara; bir şeyin dış veya iç tarafında oluşan ve tehlikeli duruma gelebilen oyuk, yarık (2501), **GRT**’de Yara, illet, hastalık bir şeyle açılan gedik, yara; (mecazlaşmış) acı, büyük, üzüntü (1441), **ŞŞÇ**’de 1. Yara, kesik (6823) 2. mecazlaşmış Üzüntü, keder (31614); *yara taşı* Yaraları sağaltma özelliği olan bir tür taş (?) (6839), **CTD**’de Vücutta herhangi bir şeyle açılan gedik, yara; (mecazlaşmış) acı, büyük üzüntü’ anlamlarında hem somut hem de soyut anlamlar kullanılmıştır. Kelime **Kâmûs-ı Türki**’de ‘1. Silahla açılmış, yarık 2. Her ne şekilde olursa bedende açılmış yarık 3. Bazı canlılar ve eşyalarda kesik yer’ olarak yalnızca somut anlamlar da kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ise ”1. Keskin bir şeyle veya bir vuruşla vücutta oluşan derin kesik 2. Bir şeyin iç veya dış yüzeyinde herhangi bir etki ile oluşan ve tehlikeli olabilen oyuk, gedik, yarık’ anlamları yanında mecazlaşmış ‘dert, üzüntü, acı’ anlamlarında da kullanılmıştır. Dolayısıyla kelime EOT döneminde kazandığı mecazî anlamı günümüzde de sürdürmüştür. **DS**’de ‘ilik’ (XI-4180) anlamında geçer.

yarala- (yar- (<*yār- ‘yarmak’ (Tekin, 1975:255))+ -A² (f.i.y.)) + + LA² (i.f.y.) Radloff (1905:III-110), *yara+la* kelimesinin anlamını (Teleüt, Kazan, Osmanlı) ‘yaralamak’ olarak verir.

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘yaralamak’

Odur efgân iden kırnakları-ıla

Yüzün **yaralamış** dırnakları-la (18401)

HHT'de *yarala-* [032b/12] ve **Kâmûs-ı Türkî**'de *yaralamak*, 'silah vb. ile yara açmak' olarak temel anlamda geçer. Günümüzde **TS**'de *yaralamak*, 'silah, bıçak vb. bir araçla yara açmak' temel anlamı yanında *mecazlaşmış* 'gücendirmek, incitmek, kırmak' olarak da kullanılmıştır.

yarat-/yarad- "*yaratmak*"<*yarat-* (<**yara-t-*"*yaratmak; uygun olmak*") Clauson (1972:959–960), kelimeyi şöyle açıklamıştır: "*uygunlaştırmak, müsaitleştirmek veya uygun bulmak*' vb. Fakat eski dönemden beri belirsiz bir biçimde 'yaratmak' özellikle dünyayı yaratan Tanrı için de kullanılıyor". Kelime Eski Oğuz Türkçesi dönemi metinlerinde aşağıda görüleceği üzere sadece '*yaratmak*' anlamı vardır. Günümüzde kelime anlam dairesini genişleterek mecazlaşmıştır. Sevortyan'a göre kelime, *yara-* kelimesine *t-* ettirgenlik ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Kelimenin anlamlarını da şöyle vermiştir: 1. *Uygun, yararlı, san-/gör- onayla-, tatmin ola-, sevdiğini seç-, sev-say-* 2. *Uygun yayırlı yap-, gerekli ölçülerde yap-, göze gir-, anlaş-, tatmin et-, beğen-* 3. *Hazırla-, üret-, kullan-, sarfet-* 4. *Yarat-, oluşturun-, doğur-* (1989:139).

Kelime **VG**'de '(Allah) olmayan bir şeyi var etmek, yaratmak' Halketmek, yaratmak

Yürüden ay ü güneş ılduzları

Yaradan iniş yokuş u düzleri (2)

KİG'de (2b/13), **KT**'de (258a–4=57/22), **FN**'de *yarat-(~yarad-)* (625), **TM**'de (30a–8), **V**'de (5b.5), **ŞŞÇ**'de (9), **ŞKM**'de (2a/10), **CTD**'de *yarat-* Yoktan var etmek, meydana getirmek, **HN**'de *yarad-* Parlatmak (4307) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yaratmak, din bilgisinde* "Allah, olmayan bir şeyi var etmek" anlamı yanında *mecazlaşmış* "1. Zekâ, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapmak 2. Olmasına, ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak" anlamlarında da kullanılmıştır.

yaşa- (*yaş+ + -A²- (f.f.y.)*) Sevortyan (1989:103), kelimenin anlamını '*yaşa-, var ol-, mevcut ol-, yaşam sür-*' olarak kaydetmiştir.

Kelime **VG**'de 'hayatta olmak, sağ olmak, ömür sürmek, yaşamak'

Kim ben elüm tartmışam senden paşa

Düşmenün ölsün velî sen çok **yaşa** (1093)

FN'de *yaşa*- Yaşamak, canlılığını, hayatını sürdürmek (2711), **GN**'de *yaşa*- (1979), **TİKT**'te *yaşa*- (40b/9), **MM**'de *yaşa*- (1212) ve **V**'de *yaşa*- (23b.4) 'yaşamak, hayat sürmek' **FFANG**'da *yaşa*- 'Yaşamak, yaşlanmak' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *yaşamak*, "1. Canlılığını, hayatını sürdürmek 2. Sağ olmak 3. Varlığını sürdürmek 4. Oturmak, eğleşmek 5. Geçinmek 6. Herhangi bir durumda bulunmak veya olmak 7. Görüp geçirmek, başından geçmek' anlamları yanında *mecazlaşmış* '1. Sürmek, devam etmek 2. Varlıklı, endişesiz, hoş vakit geçirmek, keyif sürmek 3. Keyfi yerine gelmek, mutlu olmak, işleri yolunda olmak 4. Bir durumu yaşar gibi olmak, bir durumla özdeşleşmek, duymak, hissetmek' anlamlarında da kullanılmaktadır.

yavşak Sevortyan'ın kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: B. Atalay kelimeyi 'yav' köküne dayandırır. Ona göre Anadolu'daki *yavsa* 'bit yumurtası, *yavısı* 'sirke'; 'duvardaki kene', *yavşak* 'yeni patlamış sirke' de bu köke dayanır. Sevortyan, bu kelimelere *yavısı* 'kene', Anadolu ağızlarındaki *yavşı*, *yavşu*, *yavuşlak* 'sirke', 'tırtıl', Azerbaycan Türkçesinde *yavşah* 'bit', *yavşak* 'sirke'yi de ekleyebiliriz diyerek ilavelerde bulunmuştur. Ayrıca son şekiller, *yapışak* 'sirke' ile homojendir; yani *yapış*-kökünden gelir (1989:53).

Kelime **TAS**'ta 'bit yavrusu' {Şibşele (Fa.): **Yavşak** (Şamil. XVI. 234), **BL**'de (34b-6) ve **Kâmûs-ı Türki**'de de 'TAS'taki 'yavşak, bit yavrusu veya yumurtası, sirke' anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de "bit yavrusu, sirke anlamı yanında, hayvandan insana aktarım yoluyla *mecazlaşmış* "geveze, yılışık (kimse)" anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, (I) Bit yavrusu, (II) Küçük çocuk, (III) Yılışık, yapışkan, geveze (XI-4206, 4207)

yayan (*yaya* + *+n* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-74) kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay, Karayim Troki, Luck) '1. Yürüyerek 2. Yaya 3. Asker 4. Büyük öneme sahip olmayan, küçük değeri olan, acemi (halk ağzında)' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'yaya' {**Yayan** haccedenlerle teânuk idüp görüşürler (Delil. XV. 90), **YZ**'de (48a.1407), **HFN**'de, **TİKT (M)**'de (299b/20) **ŞŞÇ**'de (12476) ve **FFANG**'da

‘piyade, yürüyerek giden, binitisiz’ olarak temel anlamda geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, *yayak/yaya (aslı yayak)* biçimlerinde yukarıda EOT metinlerinde geçen temel anlamın yanında *mecazîleşmiş* ‘mahrum’ anlamını da kazanarak anlam dairesini soyut yönden genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de bu temel anlamın yanına *mecazlaşmış* ‘bilgisiz’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini daha çok soyut yönde genişletmiştir. Ayrıca, **Kâmûs-ı Türkî**’de geçen soyut anlamının **TS**’de kayıtlı olmaması, kelimenin anlamında bir daralmanın yaşandığını da gösterir. **DS**’de kelime, 1) Atsız asker, piyade, 2) Sürü güden (XI-4209); Binitsiz, yaya (XII-4816) anlamlarında kayıtlıdır.

yekinmek Gülensoy, kelimenin kökenini < **yél-* ‘koşmak’ + +(k)in- (*f.f.y.*) biçiminde verir. Radloff (1905:III-318) kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*kalkmak, doğrulmak*’ biçiminde kaydeder.

Kelime **TAS**’ta ‘yerinden kalkmak, kalkmaya davranmak’ {Et-tinvâ (Ar.) Yerinden zahmet ve meşakkatle **yekinüp** kalkmak. (Kam. XVIII-XIX. 1, 60) anlamında geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, *halk dilinde* ‘olduğu yerden fırlamak, ayağa kalkmak, davranmak, sıçramak’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, “davranmak, olduğu yerden fırlamak, ayağa kalkmak, kalkmak için hareket etmek, kımıldamak” anlamı yanında, “gereğinden fazla gayret sarf etmek” anlamında da *mecazlaşmıştır*. **DS**’de kelime, (I) 1) Bir eylem yapmaya davranmak, 2) İkinmek, bir şeye güç harcıyarak yapmaya davranmak, zorlanmak, 3) Çiftleşen hayvan tutkuyla davranmak, 4) Salıncağa binen kişi hız kazanmak, (II) İtimek, (III) Vurmaya çabalamak, (IV) Çekinmek (XI-4229) anlamlarında kayıtlıdır.

yellü (*yel+ + II⁴ (i.i.y)*) Radloff (1905:III-354), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Rüzgârlı* 2. *Romatizmalı*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘gaz yapan’ {Ağır nesne götürmeye ve **yellü** yemişlerden perhiz ede. (Yadigâr. XIV. 204-2), **MNHS**’de Gazlı, gaz hava ihtiva eden (71a.2), **Kmühim**’de *yillü* Gaz yapıcı (27b.16), **LME**’de Yelli, gazlı (57b/9) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *yelli*, ‘rüzgârlı, rüzgârı çok olan’ anlamı yanında ‘sızılı olan, romatizma ve ona yakın hastalığa yakalanmış’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de ise ‘1) Yeli çok olan, rüzgârlı, 2) Çok yellenen’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘işveli, fıkrıdak’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) Hızlı, (II)

Kararsız bir yerde, bir işte durmayan (III) Romatizmalı, (IV) Sık sık yellenen, (V) Oturaklı (XI-4237) anlamlarında kayıtlıdır.

yemlemek (*ye-* (<*yē-* ‘yemek’ (Tekin, 1975:266)) + *-m+* + *+lA²* (i.f.y.)) Radloff (1905:III-395) kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Beslemek 2. Yem vasıtasıyla yakalamak 3. Silaha barut koymak’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘yem yedirmek’ {Gaziler üç firkadır: Biri, tavarlarına timar idüp otarır ve yemler ve suvarır. (Cev. Ah. XV-XVI. 367), **HHT**’de *yimle-* ‘karnını doyurmak, yemlemek’ (Hayvanlar için) [037a/2] olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, 1. Hayvana yem vermek, beslemek 2. Yem takmak, 3. Balıkçılıkta olta iğnesine yem takmak veya denizde balığa yem ısırtmak 4. *eskimiş* Toplara ağızotu koymak’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘bir kimseyi elde edecek kandıracak biçimde davranmak’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, 1) Hayvana yem vermek, 2) Yedirip içirerek dileğini yaptırmak (XI-4243) anlamlarında kayıtlıdır.

yılduz (<<*yultuz*) Kâşgarî’de “*ağacın kökü, damarı*” anlamları verilir ve insanın soyu da buna benzetilerek tüblüg yıldızlığı denir ki “*asaletli, kökli*” demektir.” (Atalay, 1999:IV-783) Drevnetyurskiy Slovar ve Clauson’da “*kök, temel*” anlamları verilmiştir. Tenişev’in (2001:53) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: Kelimenin ilk anlamı ‘*karanlıkta parlayan herhangi parlak kısım*’, sonradan genişlemiş anlamla gezegen, gökyüzünde Güneş ve Ay’a nazaran daha küçük ‘*gökyüzü nesnelere (kuyruklu yıldız, saçlı yıldız, meteor)*. *Yultuz/yulduz* içerisindeki ‘yult’ parlamasının derecesinin azlığını gösterir. Ay ve Güneş kelimeleri için *yilt/yult* kelimeleri kullanılmaz. –ız eki yansıma kelimelerden isim yapar ve onun –ır varyantı da vardır. *Yıldız*’da (zetasizm), Çuvaş Türkçesindeki *yıltır*’da (rotasizm) vardır. Sevortyan (1974: 350), kelimenin köken açıklamasını, *yıl-* ‘sür-, sürüklen-’ + *-tuz/-duz/-tız/-dız* biçiminde verir.

Kelime, Divân-ü Lugati’t Türk’te deyim aktarması yoluyla doğadan insana aktarılarak “*insan soyu*” anlamıyla özel bir anlama karşılık kullanılmıştır (Karabeyoğlu, 2008-2009:161). Drevnetyurskiy Slovar’da (1969:266) ‘*kök, temel*’ (MK III 40 *usqunnuq qasiqin jıldizi birlā jogurtqa toqup içürsün* ‘sarımsağın kabuğunu kökü ile beraber ezip içirsin’; *jürün üzüm jıldizi* ‘beyaz üzümün kökü’) Sevortyan’da (1989: 350), kelime, ‘1. *Kök (bitkilerin); matemetik, karekökü* 2. *Kök, temel, negiz* 3. *Menşei, köken*’ ve Clauson’da (1972:922) *yıltız*, “*temel, söz, esas, kök*” anlamlarında kayıtlıdır.

Kelime EOT metinlerinde hem ‘*yıldız, parlak*’ temel anlamda hem de ‘*baht, talih, kader, kısmet*’ mecazî anlamlarda kullanılmıştır. XX. yüzyılın başlarından itibaren daha önceki mecazî anlamına ‘1. *Meşhur sinema ve müzikhol sanatçısı, star* 2. *Bir toplulukta, bir meslekte, üstün başarı gösteren kimse*’ anlamlarını da ekleyerek mecaz dairesini genişletmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘baht, talih’ {Hem **yıldıza** di:tali’ (Ar.), aydınlı nesne: lâyh (Cev. Ke. XVII. 61), **SN**’de (423), **IN**’da (2042), **İM**’de (130) ‘yıldız’, **GRT**’de *yılduz* Yıldız, baht, talih (65); *yılduzlu* Yıldızlı, parlak (958), **ŞŞÇ**’de *yılduz/yıldız/ılduz* 1. Gezegen, yıldız (2099) 2. *mecazlaşmış* Talih, baht, kader (51005) 3. Güzel kimse, güzel (15258) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *yıldız*, “1. Güneş ve ay dışında gökyüzünde görülen ışıklı gök cisimlerinden her biri 2. Bir noktadan çevreye beş veya daha fazla çıkıntısı olan çok köşeli, şekil, 3) Bu biçimde olan, 4). Yıldız biçiminde olan 7. *denizcilik* Kuzey yönü” anlamları yanında, *mecazlaşmış* ‘1. Meşhur sinema ve müzikhol sanatçısı, star, 2. Bir toplulukta, bir meslekte, üstün başarı gösteren kimse 3. Baht, şans, talih” anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**’de *yıldız*, (I) Alinyazısı, (II) Atın alında yıldız biçimindeki beyazlık, akıtma, (III) İğne deliği, (IV) Kılık, yakışık (XI–4267, 4268); Alını ak lekeli sığır (XII–4821); *ıldız* (I) Yıldız (III) Gündönümünden on gün önceki zaman (VII-2465, 2466) anlamlarında kayıtlıdır.

yıpran- (< *ōpur-* ‘oymak, aşındırmak’ (Tekin, 1975:258)) Severtyan, *opur-* kelimesine geniş bir yer ayırmış, anlamlarını ‘1. *Yar-, ikiye ayırıp yar-* 2. *Kır-, yerinden sök-, yıkım haline getir-, yık-, tahrip et-* 3. *Kazıyıp aç-* 4. (*mecazlaşmış*) *kap-*’ olarak vermiştir. Türkmen Türkçesinde *op-* ‘dağıl-, çatla-, patla’ fiili vardır. Bugün modern lehçelerin birçoğunda *op-* fiili kullanımdan düşmüş, anlam alanında bir fakirleşme olmuştur. Severtyan, *op-* fiilinin türemişlerini de şöyle vermiştir: *oprı* (< **opır-ı*) ‘çukur’; *obrula-* (< *obur-u-la*) ‘kazılmış, çatla-’; *opuruluş* (< *opur-ul-uş*) ‘delme, deşme’ (1974:466).

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘perişan olmak’

Bu ağır yolda uş **yıprandı** leşker

Bu susuz vadi içre yandı leşker (37722)

KİG’de Yırtılmak, eskimek, yıpranmak (76b/9) olarak somut ve soyut anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *yıpranmak*, ‘1. Zamanla veya çok

kullanılma sonucu aşınmak, eskimek 2. Makine veya makine parçaları aşınıp bozulmak 3. (İnsan için) Aşırı yorulmak, kuvvetten düşmek’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘1. Saygınlığı azalmak 2. Çeşitli etkenlerle eski gücü kalmamak’ anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, ‘yırtınmak, bağırmak’ (XI-4273) anlamında geçer.

yırtıcı Radloff (1905:III-478), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*yırtan, yabanî*’ olarak verir. Kelimenin kök ve ek ayrımını da *yirt+ ı+ cı* olarak ayırmıştır; ancak biz onunla aynı görüşte değiliz. Kelimenin kök ek ayrımı, ($\langle yirt- + -(y)I^A cI^A \langle -gU^2 \zeta I^2 \langle -gU^2 + \zeta I^2 \rangle \rangle \rangle$ (*f.i.y.*)) şeklinde olmalıdır.

Kelime **BL**’de ‘saldırıp parçalayan hayvanlar’ {koyun **agılı**, kığ FASL, yırtıcı (33a-6), **HN**’de (67b/2), **HHT**’de [003a/8], **MT**’de (54b-2), **GT**’de (18b-15) ve **TİKT**’te (80b/19), **MŞ**’de (18a/4), **MŞV**’de (38b/21), ‘parçalayıcı, yırtıcı, yırtıcı hayvanlar, başak hayvanları parçalayarak yiyen hayvan, yabani, vahşi’ olarak temel anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, yukarıdaki temel anlamın yanında ‘sert, tabiatlı, kavgacı, geçimsiz’ mecazî anlam da kullanılmıştır. Günümüzde **TS**’de bu mecazî anlamın yanına ‘1. Tiz, yüksek (ses) 2. İş bitiren, mahir’ anlamlarının da eklenmesiyle anlam dairesi soyut yönden genişlemiştir. Ayrıca günümüzde daha evvelki olumsuz anlamın yanına ‘iş bitiren, mahir’ olumlu anlamını da dâhil ederek kelimenin anlam kategorisinde iyileşme yaşanmıştır.

yırtmak ($\langle yirt- + -t \rangle$ (*f.f.y.*) (*ettirgen*)) Radloff (1905:III-477), kelimenin anlamlarını (Altay, Lebedin, Küerik, Kuman, Uygur, Osmanlı, Karayim Luck) ‘1. *Yırtmak* 2. *Giyimi, elbiseyi yırtmak* (Altay) 3. *At eğitmek* (Osmanlı)’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘parçalamak’ {... İmdi arslanı anın üzerine tutmak gerek, anı **yırta** ve gözü taandan kalmaya ve bize dahi andan nesne değe. (Kel. XIV. 48), **SN**’de *yirt-* (4091), **ŞKM**’de *yirt-* (76b/7) ve **İM**’de *yirt-* (1300) Yırtmak, yarmak, **GT**’de *yirt-* Parçalamak, yırtmak, parçalayıp yara açmak (44b-4), **FN**’de *yirt-* 1. (Kâğıt vs.) yırtmak, parça parça etmek, parçalara ayırmak (2295) 2. Parçalamak, parça parça etmek (503), **MM**’de *yirt-* Kâğıt, kumaş gibi şeyleri araç kullanmadan parçalara ayırmak (1266); yok etmek (3340), **HFN**’de *yirt-* Yırtmak, tırmalamak, **PN**’de *yirt-* Keserek parçalamak (17b/01), anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “1. Vücudu kanatacak kadar derin çizmek 2. Kâğıt, kumaş gibi bükülüp katlanan şeyleri parçalamak, 3. Yok etmek, bastırmak, 4. Sağrısını mahmuzla yaralayarak binek

hayvanını alıştırmak' anlamları yanında *mecazlaşmış* 1. Zorlamak, 2. Bir işi yapmaktan kurtulmak 3. Köşeyi dönmek" anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'den farklı olarak '*utangaçlığı bırakıp açılmak*' anlamı da vardır. Bu anlamın TS'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **Kâmûs-ı Türkî**'de de TS'deki '*köşeyi dönmek*' anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime bu anlamını yeni kazanmıştır.

yırtuk (<yır- + -t- (f.f.y.) + -(l²)k (f.i.y.)) Radloff (1905:III-478), *yirt+k* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '*1. Yırtılmış 2. Eğitilmiş at 3. Arsız, utanmaz*' olarak verir.

Kelime **TM**'de 'yırtık' {çürük ve **yırtuk** ola ve dūd oldur kim. Yâkûtün yırtılmış yirlerinde kurt (34b-3), **BHMİH**'de *yırtuk* (Abu H. *yırtuk* Ettuhfe *yırtık* Dede *yırtuh*) (196: 18), **KY**'de *yırtuk* (678) 'yırtık' olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yırtık*, "1. Eskimiş, parçalanmış 2. Yırtılmış olan 3. Cırtlak, tiz, keskin (ses) 4. Yırtılma sonucu oluşmuş yarık' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'utanması ve çekinmesi olmayan' anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'deki üçüncü maddedeki anlam kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, *yırtık* biçiminde 'utanmaz' (XI-4274) anlamında mecazlaşmıştır.

yiğit, (iğit) (*yigit* 'mert, kabadayı' > *igit* (Tekin, 1997:346)) Clauson (1972:911), bu kelime hakkında şu açıklamayı yapar: "Genellikle 'genç adam, güçlü ve dinç' aynı zamanda bazen 'genç kadın' için kullanıldığını; Osm. XIV' de kullanım için de "yiğit (bazen XIV igir de) (1) 'genç adam'; (2) 'genç' bir sırf. Olarak ve de 'kadın, ay, ağaç' vs.yi nitelenmek için kullanılıyor." Ögel (1989:351), kökeninin '*İgdir/Yigdir*' boy adı ile ilgili olma ihtimali üzerinde durmuştur. Sevortyan, kelimenin anlamlarını 1. *Genç, erkek; gençlik; gençler* 2. *Yiğit, babayiğit* 3. *Cesur, mert, kahraman* 4. *Asker; savaşçı; savaşabilir* olarak vermiştir. Sevortyan'a göre 4 maddenin de anlam bağlantısı aşikârdır. 3. maddedeki anlamlar ikincil anlamlardır. En eski anlam, 'genç'tir. Kökenini de *yigit: igit- (eğit-)* 'yetiştir-, besleme' olarak vermiştir. Aynı zamanda Bang'in tereddütlü köken açıklaması *yi-, yâ-* 'yemek'+-git (eki) 'alpagut, bayagut'taki gibi' de vermiştir (1989:198-199).

Kelime **TAS**'ta 'genç, delikanlı' {gördüm kim bir gökçek **yiğit** yüzünden nûr tamar. (Yüz. Ha. XIV. 66), **GN**'de *yigiT* (1972), **DK**'de (4-4), **KT**'de *yigit* Genç (6a-4=2/68),

V (26a.8), **ŞKM**'de (45a/7) ve **ŞŞÇ**'de (14015) 'yiğit, genç, delikanlı, babayiğit, genç adam civân, tâze delikanlı' olarak temel anlamda kayıtlıdır. **F**'de *yigit* Fetâ, fütüvvette "terbiye"den sonra gelen mertebe (7b-2) olarak mecazî anlamda geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, "delikanlı, genç erkek" temel anlamı yanında *mecazlaşmış* '1. Gücü ve yürekli kahraman, alp 2. Gözü pek, düşüncelerini açıkça söylemekten çekişmeyen (kimse)' anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'nin ikinci maddesindeki mecazî anlam kayıtlı değildir. Kelime, bu anlamını yeni kazanmıştır.

yiyci (< *ye-* (< *yē-* 'yemek' (Tekin, 1975: 266)) + $-(y)l^4cl^4$ (< $-gU^2çl^2 < -gU^2 + çl^2$) (*f.i.y.*)) Radloff (1905:III-327), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*yeyici, boğaz*' olarak vermiştir.

Kelime **GT**'de 'çok yiyen, yiyci' {Çok **yiyci** sığırlara merhamet itme ki çok yiyci dayim uyuyucudur.) (27b-9), **HHT**'de [048a/4], **TİKT (A)**'da *yeyici* (177b/9), **TDGAEAT**'de (FS 14a-10), **ŞKM**'de (76b/6) 'çok yemek yiyen' **MNHS**'de Kemirici, aşındırıcı (79a.11) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime hem *yeyici hem de yiyci* biçimlerinde '1. Çok yer, obur 2. Gittikçe etrafa yayılıp etleri çeviren (yara)' olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de '1. Yiyen: Et yiyci hayvanla 2. *halk ağzında* Çok yiyen, obur' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'rüşvet alan (kimse), mürtekip' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de *yiyci, yiyimci* (II) Rüşvet alan; *yiyci, yeyici* Çok yiyen, obur (XI-4284) olarak geçer.

yobaz Eren (1999:455), kökeni bilimeyen kelimelerden biri olduğunu söyler. Gülensoy'a göre kelimenin kökeni, Eski Türkçedeki *yabız* >> *yavuz* kelimesinden gelir: < * *yab* (/ * *yaf* / * *yaw* / * *yav*) + (u/ı)z. Radloff (1905:III-444-445) kelimenin anlamını (Osmanlı) '*sağlam, güçlü, kaba, hantal*' olarak vermiştir.

Kelime **Kâmûs-ı Türki**'de İri ve kaba, kuvvetli, uzun boylu, zıpır temel anlamlarındayken günümüzde **TS**'de '1. Dinde bağnazlığı, aşırılığa vardıran, başkalarına baskı yapmaya yönelen (kimse) 2. *halk ağzında* Kaba saba, inceliksiz (kimse) 3. *mecazlaşmış* Bir düşüncüyü, inanca aşırı ölçüde bağlı olan (kimse) anlamlarındadır. **DS**'de kelime, 1. Kaba saba, inceliksiz 2. Aksi, inatçı (XI-4285) anlamlarında kullanılmıştır.

yohsul (yogsul) (*yok+* (< *yōk* ‘yok’ (Tekin, 1975:261)) + *s* *I*¹ (i.i.y)) Clauson (1972:907-908), Eski Türkçe’de yohsul kelimesi yerine ‘yoksuz’ kullanıldığını sonradan yoksuz’un yerini yohsul’un aldığını kaydeder. Sevortyan kelimenin anlamlarını ‘1. a) *Fakir, ihtiyacı olan, fukara* b) *Fakirlik, yoksulluk* 2. *Hiçbir şeyi olmayan, malsız, mülksüz*’ olarak vermiştir. Araştırmacılar kelimenin yapısını yok ‘yokluk, fakirlik’ köküne dayandırırılar. +sal//+sıl ekinin yapısı hakkında farklı görüşler vardır: Sevortyan, +sal/+sıl ekini –sal ekiyle özdeşletirmiştir. Brockelmann, +sul < +suz yohsulluk < yohsuzluk (Sevortyan’a göre zl//ll asimilasyonu yaygın değildir.), Brockelmann, başka bir çalışmasında yohsul<yoksuz kelimesini, dissimilasyon olarak vermiştir. Bang, *yog+su-l*’daki –l ekini *kızıl* ve *yaşıl*’daki –l ekiyle aynı ek olarak görür. Yohsul belki de –l ile fiilden oluşmuş isimdir. Nogay Türkçesinde kelimenin *yohsun-* ‘fakir gözükme’ (1989:214-215) biçimi de vardır.

Kelime **TAS**’ta ‘fakir, yohsul’ {Baylar bezeğinden kaç, **yohsullar** yengine gire. (Fütuḥ. XIV. 247), **MC**’de, **ŞKM**’de (32a/6) ve **F**’de ‘yohsul, fakir kimsesiz, korunmaya muhtaç’ (47a/9) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “geçinmekte çok sıkıntı çeken (kimse, toplum, ülke) yohsul, fakir, fukara” anlamı yanında, *mecazlaşmış* “istenilen nitelikte ve özellikte olmayan, yetersiz” anlamında da kayıtlıdır. **DS**’de *yohsun/yoklu* biçimlerinde ‘yohsul’ (XI-4288); *yohsun* biçiminde ‘yohsul’ (XI-4287, 4288) olarak geçer.

yoldaş (*yol+* (< *yōl* ‘yol’ (Tekin, 1975:261)) + *T*²*A*²*ş* (< *T*²*A*² + *A*²*ş*) (i.i.y)) +*daş* eki, Nemeth ve Bang tarafından –*da-* –*eş* (1980:62) olarak açıklanmıştır. Radloff (1905:III-437), kelimenin anlamını (Barabin, Osmanlı, Karayim Troki) ‘*yol arkadaşı, yolda eşlik eden, arkadaş*’ olarak vermiştir.

Kelime **BH**’de ‘yoldaş’

Katunḍa çî karındaşlar çî **yoldaş**

Atarsın bir kuş için Ka’beye taş (12B/2)

MM’de *yoldaş* Yol arkadaşı; dost (688); *yoldaş it-* Yoldaş etmek (688), *yoldaş ol-* Yol arkadaşlığı yapmak, yolları bir olmak (964), **TM**’de Birlikte olunan kişi (83b–6), **MN**’de (246–7), **GN**’de (178), **GRT**’de (441) ve **KY**’de (1414) ‘arkadaş, dost, yoldaş’, **ŞŞÇ**’de

Arkadaş, dost (2001), **FFANG**'da Yol arkadaşı anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1. Arkadaş, dost 2. Yol arkadaşı' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'ortak bir görüşü benimseyenlerden her biri' anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*eskiden Yeniçeri ortasının üyesi*' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamın kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, 'eş, evlilikte eşlerden her biri' (XI-4290) anlamında geçer.

yol- Clauson (1972:918), kelimeyi şöyle açıklamıştır: "temel olarak 'çekilmek, koparmak'; fakat çeşitli genişlemiş anlamlarla, özellikle *Xak. yul-/çul-/jul-* şekillerinde; fakat *SW, Az., Osm., Tkm. yol-* şeklinde. Cf. *yulk-*; karıştırılmamalıdır w. *yulu:-*". Sevortyan kelimeyi dört grupta ele almıştır: '*yol- (I)* '1. *Yol-, kopar-, çekip çıkar-, temizle- (tüyden), çimdikle- 2. Çiz- 3. Soy- (yüz-), sık-, çal-, çekip al-, yakala-, an- 4. Serbest bırak-, azat et-, kurtar-, bırak-; yolu- (II)* '1. *Kopart-, kes-, çimdikle- 2. Tıraş et-, saç kes- 3. Gasp et-, almak 4. Kurtar-, serbest bırak; ul- (III)* '1. *Soy (yüz-), deriyi soy- 2. Tıraş et-; yulu IV* 1. *Kopart-, yol-, tüy al-, ottan temizle- 2. Tıraş et-*'. I. ve II. gruptaki anlamlar, hemcinstir. *Bıyığı ve sakalı kes-* → tıraş et- özel anlamı III. ve IV. grupta vardır. Räsänen, *Fin* ve *Evenk* (*Evenk*: Altay dil ailesine mensup Türkler ve Moğollarla yakından ilgili orta geçmişe sahip bir dil) dillerinden paralellikler (Türkçe *yol-* ile Moğolca *žulga-* 'yolmak, çıkartmak') getirmiştir (1980:215-216).

Kelime **BH**'de 'yolmak'

Aña dil degmesün diyü kıvanur

Otın **yolar** becidd suyin suvarur (36B/9)

YED/RN'de *yolmak* Dağıtmak, **KİG**'de *yol-* (150a/3), **MŞ**'de *yol-* (149b/1), **HHT**'de *yol-* [088b/9], **VG**'de (1620), **T**'de *yol-* (117b-11), **V**'de *yol-* (38a.1), **TİKT (M)** 'de (246a/3), **Bİ**'de *yol-* (259) 'yolmak, koparmak, çekerek yerinden çıkarmak, çekip koparmak, sökmek, yolmak, yolarak temizlemek, kıl koparmak, yolmak, tüylerini ayırmak, parçalamak' olarak somut anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yolmak*, "bitki, tüy vb.ni çekerek yerinden çıkarmak, çekip koparmak" anlamı yanında *mecazlaşmış* "dolandırmak, hile ile birinin parasını almak" anlamında da

kullanılmaktadır. **DS**'de (I) Tırmalamak, yırtmak (II) Parasını çekmek, ütmek (XI-4291) anlamlarında kayıtlıdır.

yonmak (<yō-n- 'yontmak' (Tekin, 1975:261)) Clauson (1972:942), yo:n- kelimesinin orijinal anlamının çok genel olmak üzere 'kesmek' olabileceği görüşündedir. Sevortyan kelimenin anlamlarını '1) yontmak, rendelemek, sıyırmak 2) yontulmasını sağlamak, kabalıktan kurtarmak, yontarak heykel yapmak, oymak, biçmek 3) sivriltmek, keskinleştirmek 4) sıyırmak, soymak, çekip almak, ot biçmek, ağacı yarmak, dilimlemek, kabuğu soymak' olarak vermiştir. Kelimenin eski şeklini Şerbak, vo:n- olarak tahmin etmiştir. Yakutçadaki suor- şekli kökteki ünlünün uzun olduğunun ispatıdır. yo:n- < *yo- + -n eki. Ancak yo:n<yoni- ihtimali de vardır. Buna ispat olarak Altay Türkçesinde: so:r-<sori- 'emmek' (1989:221) kelimesi vardır.

Kelime **TAS**'ta 'silmek, yok etmek' {Mahv [Ar.]: **Yonmak**, lehv: oyundur, lağv bâtil söze di. (Cev. Ke. XVII. 92), **BHMİH**'de yon- Yontmak, kazımak (Abu H. Ettuhfe, Dede, Kom. yon-: Kâş. yonu-) (72: 14), **BL**'de yon- 1. Yonmak, yontmak, tıraşlamak 2. Sivriltmek (50b-9), **T**'de yon- Yontmak, yontarak öğütmek, ufalamak (50b-7), **TM**'de yon- İşlemek, bir cevheri kullanıma hazır hale getirmek için işlem yapmak (99b-7), **IN** yon- (2689), **TİKT (M)**'de yon- (300b/10) ve **Bİ**'de yon- (1255), Yontmak, inceltmek, yont-, tıraş et- olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de yont-mak (doğrusu: yonmak); (galatı: yontmak) 'keser ve rende veya kalemle tahta veya taşı kesip düzeltmek, işlemek, oymak, silmek' olarak temel anlamda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'bir şeye istenilen biçimi vermek için dış bölümünü keskin bir araçla biçmek, kesmek' anlamı yanında *mecazlaşmış* '1. Bir kimsenin azar azar parasını çekmek 2. Bir şeyi kendi görüşüne göre değerlendirmek' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de yonmah biçiminde 'yontmak' (XI-4294); (II) 'birinden çıkar sağlamak' (XII-4823) olarak kayıtlıdır.

yortmak Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. At koştur- (Direvnetyurskiy Slovar), atı koşmaya zorla-, kov-; hareket ettir- 2. Yürü-, koş-, tırıs git- 3. Hopla-, sıçra-, koş-, hızlı yürü- 4. Öteye beriye-, koş- aramak, (düşmanı, yiyeceği) 5. İşsiz dolaş-, serseri gez-' olarak vermiştir. Kelimenin temel anlamı 1. maddedeki anlamlardır. 2. ve 3. maddedeki anlamlar, 1. maddedeki anlamların açıklayıcısıdır. 4. ve 5. maddedeki anlamlar da

ikincil anlamlardır. Budagov'un belirttiğine göre *yort-*, *yor-* 'gez-, seyahat et-' fiilinin ettirgen şeklidir. Räsänen de Budagov'un görüşüne katılır (1989:227).

Kelime **TAS**'ta 'koşmak, devamlı yol yürümek, sefer etmek' {**Yortasız** bu sinkun ardınca. (Anter. XIV. 27), **BHMİH**'de *yort-* (242: 14), **SN**'de *yort-* (2701), **IN**'da *yort-* (5187), **DK**'de *yort-* (141-3) 'at koşturmak, at sürmek, at koşturup gitmek, tırıs gitmek, eşik ve yorga gitmek, koşturmak, atla süratli yürüyüş yapmak' anlamlarında kayıtlıdır. EOT dönemine ait bir tıp metni olan **MNHS**'de *yort-* Yürütmek, nüfuz etmek (65a.1) ve EOT döneminin sonlarında yazılmış **ŞŞÇ**'de Koşmak, çalışıp çabalamak (22347), **FR/K**'de ise Koşmak, devamlı yol yürümek (98a-1) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olmayan kelime günümüzde **TS**'de *halk ağzında* '1) Koşmak, 2) Sürekli yol yürümek' anlamları yanında, *mecazlaşmış* 'işsiz, güçsüz gezmek' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 1) Çalımla yürümek, 2) Şımarıkça davranmak, gezip dolaşmak, 3) Koşmak (XI-4298) anlamlarında kayıtlıdır.

yoz Gülensoy (2007:II-1165), kelimenin kökenini, Kâşgarî'de geçen *yoza-* '(kısraftan başka hayvan) kısır kalmak' kelimesinden getirir. < **yoz* +*a-*. Radloff (1905:III-442), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*yalnız, sade (çifte zıt)*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Vahşi {Bir **yoz** kısır at ve üç re's arvana deve ve iki re's camus öküzü ve...(Sic. K. XVI. 6, 77) 2) Yavan, bayağı {Yağına kıymayan çöreğin **yoz** yer. 3. Zararlı {Midede ve bağırsaklarda bulunan **yoz** hıtları süre, gidere. (Edviye. XIV. 6) 4. Sürülmemiş ve ekilmemiş (yer) {El-kafr (Ar.): **Yoz** yer ki nebâtat olmaya. (Kdeb. XVIII. 636-1), **MT**'de Pars (51a-14), **TİKT (M)**'de Zararlı (310b/19) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'doğada olduğu gibi kalarak işlenmemiş olan' anlamı yanında *mecazlaşmış* 1. Kaba, adi, bayağı 2. Soysuz, yozlaşmış, dejenere' ve *halk ağzında* Kısır anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de (I) 1) Kısır, 2) Kısır ve erkek davardan oluşan sürü, 3) Yazın karda kalıp otlatılan davar, 4) Cıvcivlerini büyütüp bırakan tavuk, 5) Kart keklik, 6) Zayıf (bayan için), 7) Başiboş (hayvan için), 8) Besili, 9) Bir, iki yaşında tay, 9) Bir, iki yaşlarında manda, inek, öküz, eşek, at sürüsü, 10) Değeri düşük, niteliksiz, cinsi bozuk, (II) Meyvesiz ağaç, (III) İşlenmemiş verimsiz toprak, (IV) 1) Yabanıl, 2) Kaba (kimse), 3) Raha, başiboş, özgür, 4) Tenbel (kimse), (V) Yoz (XI-4301, 4302); (I) 1. Keçi, koyun sürüsü (II) Yalın, tek (III) Bakımsız, iyi beslenmemiş (XII-4824) olarak geçer.

yön Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Yön, taraf, yüzey, yüzey, ön taraf 2. Alaka, ilişki, bakış, ilgi, saygı 3. Yöntem, usul, araç, yetenek, durumun tesadüf, nizam, dürüstlük 4. Sebep 5. Kaynak, (geniş kaynağı, köekn) 6. Uygun, başarılı, kolay 7. Doru, düzgün, yararlı 8. Sade, önemsiz, idare eder 9. Kalitesiz 10. Ucuz, pahalı değil’ olarak kaydetmiştir. Räsänen, kelimenin şekil ve türemişlerini vermiştir (1989:232-233).

Kelime **TAS**’ta 1. Cihet, taraf, vecih, suret. {Melik gördü kim kendünün çerisi bir **yöne** durmadılar, karşıtılar. (Fütuḥ. XIV. 423), **SN**’de Cihet, suret, usul, şekil, tarz (1954), **GN**’de (293), **DK**’de (9–9), **MT**’de (65a–11), **V**’de (38a.4) ve **ŞŞÇ**’de (6420) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘taraf, cihet, yüz’ anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ‘1) Belli bir noktaya göre olan yer, taraf, 2) Bir yere gitmek için izlenen yol, cihet, istikamet 3. Bir şeyin belli bir noktaya baktığı yan, veçhe’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘tutulacak, izlenecek yol’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) Yüz, alnaç, (II) Neden, (III) İyi (XI–4305) anlamlarında kayıtlıdır.

yönelmek, (yönenmek, yönmek, yönülmek) Sevortyan (1989:232-233), kelimenin yapısını *yön+ -e +l* fiili olarak verir. Anlamını da ‘*yönel-, git-, götür-, yürü-, dön-, meyil et-, yollan-, doğrul-, bir yere doğru git-, yol tut-*’ olarak kaydeder.

Kelime **TAS**’ta ‘teveccüh etmek, yüz tutmak, yüzünü belli bir yere çevirmek. {Ola ki sizin öğüdünüzle öğütlene yahut içine korku düşüp bizden yana **yönele** (Leys. Mu. XIV-XV. 13-1), **BHMİH**’de *yönen-* (Dede *yönel-*) (152: 12), **GN**’de *yönel-* (2108), **SN**’de *yönen-* (214), **DK**’de *yönel-* (30–3), **V**’de *yönel-* 46a.9), **IN**’da *yönel-* (4721), **GRT**’de *yönel-* (2547) ve **ŞŞÇ**’de *yönel-/yönül-* (1222) ‘meyletmek, yüz çevirmek, teveccüh etmek yönelmek’, **ŞKM**’de *yönel-* Yönelmek, müracaat etmek, başvurmak (53a/4) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “belli bir yön tutmak, yüzünü belli bir yöne doğru çevirmek, teveccüh etmek” anlamı yanında, *mecazlaşmış* ‘1) Amaç olarak benimsemek, 2) Hedef almak’ anlamlarında da kullanılmaktadır. **DS**’de kelime, (I) 1) yüzünü çevirmek, dönmek, 2) bir yöne doğru gitmeye ya da akmaya koyulmak, (II) eğilmek (XI–4306) anlamlarında kayıtlıdır.

yuğrulamak Sevortyan, kelimeyi iki ayrı maddede vermiştir: *I yuğur-* ‘1. Yoğur-, bas- (hamuru) 2. Çalkalayıp karıştır-; pişir- 3. Kara basıp dur-, su üzerinde git-’; *II yura-yoğur-* (karıştır-). Kelimenin kökenini de *yoğur-* < *yor-* (Türkiye Türkçesinde)

‘yoğunlaş-’ getirmiştir. B. Atalay’a göre *yoğun* ve *yoğurt* kelimelerinin kökü de *yoğ- ‘dan gelir (1989:243-244).

Kelime **TAS**’ta 1) Karıştırılmak {Pes Yemliha eyitti: Kankımızdır kim bu işbu akçaları alıp şehre vara ve bize şehirden taam getirivere ve sakına kim aldığı taam hınzir yağıyle **yuğrulmuş** olmaya. (Enb. XIV. 885) 2) Ezilmek {Tahkelyûn [Fa.] Ol bez ki yemiş silkiciler anı iki ağaç arasına gererler ki yemiş yere düşüp **yuğrulmaya**. (Şamil. XVI. 408), **CTD**’de *yogrul-*, **MNHS**’de *yogrul-* (184b.6) ve **TM**’de *yoğrul-* (132b-7) ‘yoğrulmak, koyulaştırılmak, hamur edilmek’, **ŞŞÇ**’de *yogrul-* Yoğrulmak, ezilmek (25387) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de *yuğrulmak*, ‘koyulaştırılmak, hamur haline getirilmek’ olarak EOT dönemindeki anlam devam eder. Günümüzde **TS**’de ise *yoğrulmak*, ‘1. Yoğurma işi yapılmak veya yoğurma işine konu olmak 2. Metal kap bir yere çarparak bir yanı eğrilmek, yamulmak anlamları yanında *mecazlaşmış* 1. Özellikleri, nitelikleri birbirine karıştırılmak 2. Bazı konularla sürekli uğraşma sonucu deneyim sahibi olmak’ anlamlarında da kullanılmıştır.

yumşaq Clauson’da (1972:938), kelime, *yumşa:*’tan türemiş isim yapısında, ‘yumuşak’ geniş bir somut ve soyut başvuru alanıyla kullanılmış’ olarak kayıtlıdır. Sevortyan (1989:253), kelimeyi, *yumşa-* fiilinden getirir, anlamlarını da ‘*yumuşak, beyaz buğday ekmeği, beyaz ekmek, krep*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta 1) Kireci az, lâtif (su). {Pes kaçan İsa doğdu Tanrı Taâlâ için bir ırmak akıttı tatlı sudan kim içecek sovuğ idi ve yunmağa **yumşaq** idi. (Enb. XIV. 804)

2) Hafif, şiddeti az.

Ger ahad gün sana kış **yumşaq** ola

Bal u yağ çok ola sayru sağ ola (Melhame. XIV-XV. 19-1)

ŞKM’de *yumşak* Sert olmayan, yumuşak, hoş, iyi (32a/1), **KT**’de Yumuşak, tatlı, hoş (216b-5=38/36), **T**’de *yumşak* 1. iyice, ezilip ufalmış (20b-11) 2. Mülayim (5a-2), **V** *yumuşak* Sert olmayan, yumuşak (47a.8), **GBTBİ**’de *yumşak* 1. Yumuşak şey, nesne (20-b/3) 2. Azacık ufaltmak, hafifçe ezmek (21-b/1) 3. Nabız yumşaklığı, nabzın seri olması (182-a/3) 4. Yumuşak meyve (51-b/10) 5. Yumuşak doğramak (79-a/17), **MNHS**’de 1. Yumuşak, sertliği az olan (19b.1) 2. İyice, tam olarak güzelce (38b.7), **ŞŞÇ**’de 1. Sert

olmayan, yumuşak (40554) 2. *mecazlaşmış* Hoşa giden, tatlı (söz) (8247) 3. Güç olmayan, kolay (32366), **EM**'de *yumşak* Hafif (11b/15)' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de EOT dönemine ait metinlerdeki somut ve soyut anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *yumuşak*, '1. Dokunulduğunda veya üzerine basıldığında çukurlaşan, eski biçimini kaybeden, katı karşıtı 2. Kolaylıkla bükülen, buruşmayan, sert karşıtı 3. Dokunulduğunda hoş bir duygu uyandıran 4. Kolaylıkla işlenebilen 5. Kolay çignenen, kolay kesilen 6. Ilıman (iklim), sert karşıtı 7. *dilbilgisi* Ötümlü, anlamları yanında *mecazlaşmış* '1. Kaba, hırçın, sert olmayan, kolay yola gelen, uysal. 2. Okşayıcı, tatlı, hoş 3. Sessiz, hafif' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, *yumşag/yümüşak* biçimlerinde 'yumşak' (XI-4316) olarak geçer.

yumşa- Clauson (1972:939) *yumşa-* kelimesinin kökenini > **yumuš* (*hafif*) olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Yumuşa-*, *yumuşak ol-* 2. *Yumuşat-*, *yumuşak olmasına sağla-*' olarak vermiştir. 1. maddedeki anlam, 'kibarlaş-, yumuşa- (karakter-), güçsüzleştir-' 2. maddedeki anlam 'eşmek' mecazî anlamları doğurmuştur. Sevortyan ve Bang'ın kelimenin kökenini şöyle vermiştir: *yumşa-* <*yum*, *yıp* 'tüy'; ancak *yün* 'yün, tüy' ile köken bağlantısı olan *yum* sınırlı lehçelerde vardır. *yumşa-* < *yumşa-* kelimesinin kökeni **yum* (Yakut Türkçesinde korunmuştur.) Räsänen, kelimeyi **jäm* olarak verir (1989:252-253).

Kelime **Bİ**'de 'yumuşak hâle gelmek'

Kara kanları **yumşar** öyle kalmaz

Göresin öün bununla hâsıl olmaz (1775)

D'de *yumşa-* (66a/11), **MŞ**'de *yumşa-* (85a/7), **TA**'da *yumşa-* (152a/15), **HHT** *yumşa-* [052a/11] 'yumuşamak, yumuşak hale gelmek' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Yumuşak hale gelmek, sertliği kaybolup yumuşaklık kazanmak 2. Katılığı yumuşak olmak, daha kolay işlenir veya eğilip bükülür hale gelmek 3. Gevşemek, sölpük olmak 4. Yavaşlık, sessizlik ve yumuşaklık kazanmak' olarak anlam dairesinin genişlediği görülür. Günümüzde **TS**'de *yumuşamak*, '1. sertliği kalmamak, yumuşak duruma gelmek 2. Kelimelerin son sesinde bulunan sert ünsüzler, ünlü ile başlayan bir ek aldığıında yumuşak duruma gelmek, ötümlüleşmek' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'öfkesi, kızgınlığı, inadı geçmek' anlamlarında da kullanılmıştır.

yumurdla- (*yumurt*+ + LA^2 (i.f.y.)) Radloff (1905:III-578), *yumurtla-* = *yumurtala-* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Yumurta koymak* 2. *Korkmak, korkak olmak*’ olarak kaydetmiştir. Sevortyan (1989:250-25), kelimenin kökenini **yumurt-* fiiline +*ga* (f.i.y) ekiyle oluşmuş isim olarak vermiştir.

Kelime **MT**’de ‘yumurtlamak’ {vâridi. ol tavuk **yumurdla****dukça**, bir sıçan âni ogurlardı (49a–2), **T**’de *yumurtla-* (33a–8), **TM**’de *yumurtla-* (98a–13) ‘yumurtalamak’ olarak temel anlamda geçer. Bu temel anlam, **Kâmûs-ı Türki**’de de devam eder. Günümüzde **TS**’de *yumurtlamak*, “1. Tavuk, kuş, balık vb. yumurta yapmak 2. Bazı hayvanlar, üremek’ *mecazlaşmış* ‘uydurup söylemek veya söylenmemesi gereken şeyi açığa vurmak’ anlamında da kullanılmıştır.

yumuşaklık (**yumuş* (*hafif*) (Clouston, 1972:939) + A^2 (f.f.y.)- + *-k* (f.i.y.) + IA^4k (i.i.y.)) Radloff (1905:III-385), *yumuşaklık* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*yumuşaklık*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘yumuşaklık’

Liyet (Ar.) ü nermî (Fa.) demek: **yumuşaklık**, en: derman, deva

Kabz: tutmaktır: giriften hem üzüm: uncüd, meviz (Naz. Cev. XVIII-XIX. 59)

Kâmûs-ı Türki’de ve **TS**’de kelime, “yumuşak olma durumu” anlamı yanında *mecazlaşmış* “ılımlı, iyi davranma, mülâyemet” anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de *yumuşaklık*, Yastık üstüne konulan pamuktan yapılmış, ince ikinci yastık (XII–4825) olarak geçer.

yutkun- (*yut-* (< **yüt-* ‘yutmak’ (Tekin, 1975: 263)) + $-K^2I^n$ (f.f.y.)) Radloff (1905:III563), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*türükürük yutma (avalere la salive)*’ olarak verir.

Kelime Cinânî’nin **CCK**’sinde ‘ağzında bir şey yokken bir şey yutuyormuş gibi yapıp tükürüğünü yutmak’

Bogazını nehrüj kurutmuşdı tâb

Ki **yutkunsâ** geçmezdi bir katre âb (1670)

Kâmûs-ı Türkî'de *yutkunmak*, 'tükrüğünü yutmak' temel anlamı yanında *mecazlaşmış* 'bir şeye imrenmek' anlamıyla da kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelimedeki bu *mecazlaşma* '1. Bir şeyi söylemekle söylememek arasında duraksamak 2. Bir şeyin yokluğunu kendine yedirememek, kabullenmemek' biçiminde yeni anlamların eklenmesiyle devam etmiştir.

yutmak (II) (*yut-* (< *yūt- 'yutmak' (Tekin, 1975:263)) Sevortyan *yuvut-* kelimesinin anlamlarını '1. Yut- 2. Yemek (hırsla) 3. Emmek, içine çekmek 4. Isırmak, zokayı kapmak (balık) 5. Çekmek, tabi olmak' olarak vermiştir. Bazı kaynaklarda yut temeli vardır *yu:t* ile karşılaştırılabilir. Yut kelimesinin kökeni, *yudlak* (boğaz)'dan çıkartabiliriz: *udlak* 'boğaz' <*ud+la+k* (1989:242).

Kelime **TAS**'ta 'hazmetmek, dışarı vurmamak, içinde bırakmak' {...Beşinci, kakımağı **yutmak** gerekir. (Güzide. XV. 4), **GN**'de *yut-* 1. Yutmak (2692) 2. Katlanmak (238); *yuTmak* Yutma (2712), **FN**'de *yut-(~yud-)* (4992), **MM**'de *yut-* (93), **MNHS**'de *yuT-* (189a.5) ve **HHT**'de *yut-* [020a/16], 'ağızda bulunan bir şeyi yutağa geçirmek', **ŞKM**'de *yut-* Yutmak, bastırmak, hâkim olmak (43b/7), **TİKT (M)**'de *yut-* 1. Yutmak, içine almak (351a/14) 2. Zorbalıkla kazanmak (230a/5), **ŞŞÇ**'de *yut-/yud-* 1. Yutmak (282) 2. (bir şeyi) İçine atmak, sezdirmemek, dışa vurmamak (2057) olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, (I) '1. Ağızda bulunan bir şeyi yutağa geçirmek, 2. Tam ve doğru söylememek, 3. Söylemek istediği bir sözü kendini tutarak söylememek' anlamları yanında *mecazlaşmış* '1. İnanmak, aldanmak, kanmak, 2. İyice, eksiksiz, tutarak söylememek, 3. Işık, ses gücünü parlaklığını azaltmak, 7) *teklifsiz konuşmada* Dayanıp sesini çıkarmamak, katlanmak' anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Kabul etmek, inanmak 2. Zorbalıkta alıp kazanmak, *gasp etmek*' anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların **TS**'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

yuva Clauson (1972:872), kelimenin yazılı eserlerdeki şekillerini vermiş ve ilk anlamını da '*kuş yuvası*' olarak kaydetmiştir. Sevortyan kelimenin anlamlarını '1. Kuş yuvası 2. İn, vahşi, hayvan ini 3. Ev, mesken, ocak, at ahır 4. Beşik, salıncak 5. Dekil, küçük çukur 6. Sobanın kenarındaki delik 7. Pamuk Kutusunun içindeki tohumun yuvası 8. Yumurta' olarak vermiştir. Poppe, Altay dillerinde, Ramstedt ise Moğolca ile

karşılaştırmalar yapmıştır. Räsänen, Karay Türkçesindeki ‘*(h)uya’ şeklinin en eski biçim olduğunu iddia etmiştir (1989:239).

Kelime FN’de ‘kuş yuvası, barınak’

Kenârında bir ağaç görmüştüm

Yuvamı yapuban oturmuşdum (3939)

MK’de Yuva, mesken, ev, **ŞŞÇ**’de (I) Yabancı, yad (29520) (II) Yuva (11854) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin **TS**’den farklı olarak ‘1. Bir makine, alet, kapı, pencere, kilit, vb. şeylerin bir kısmının girip işlemesine veya birleşmesine yarayan delik ve çukur 2. Delik, çukur, göz’ anlamları da kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ”kuşların ve başka hayvanların barınmak, yumurtlamak, kuluçkaya yatmak, yavrularını büyütme veya yavrulamak için türlü şeylerden yaptıkları ve türlü biçimlerde hazırladıkları barınak 2. Genellikle ailenin oturduğu ev 3. İki buçukla dört yaş arası çocukların bakıldığı, okul öncesi eğitim kurumu 4. Kimsesizlere ve yoksullara yardım etmek onları barındırmak amacıyla açılan yer 4. Bir şeyin içine yerleşmiş olduğu veya yerleştirildiği oyuk’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘1. Bazı kötü niyetli kimselerin çok bulunduğu, toplandığı yer 2. Bir şeyin öğretildiği yer 3. Bir şeyin çok bulunduğu yer’ anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) 1. Nüfusta kaydı olmayan kimse 2. *yova* İyesiz, sahipsiz (hayvan için) (XI-4322) anlamlarında kayıtlıdır.

yuvalanmak (II) (*yuva+ + +la²n (i.f.y.)*) Radloff (1905:III-571), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Yuva olmak, yuva hâline gelmek 2. Yuva ile temin olunmak, yuva ile donatılmak’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘yuva edinmek’

Âram-geh-i mürğ idi derler serv-i Mecnun

Meydan-ı muhabette ne başlar **yuvalandı** (Baki. XVI. 235)

TM’de *yuvalan-* Yuva yapmak, yuva tutmak (110a-8), **HHT** *yuvalan-* Bir yerde toplanmak [035a/1] anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, ‘1. Ev, bark, yuva sahibi olmak, yuva kurmak 2. *askeri* Silah, görünmeyecek bir biçimde

gizlemek' anlamları yanında *mecazlaşmış* 'bir yerde birikmek, toplanmak' anlamında da kullanılmıştır.

yükle- (*yü- + -k+ (f.i.y.) + + LA² (i.f.y.) Clauson (1972:912), kelimeyi şöyle açıklamıştır: “normalde ‘yüklemek için (bir şeyi Acc., bir şeyin üzerine Dat.)’, fakat bazı modern lehçelerde ‘bir yük taşımak için’, (bir kadın) ‘hamile olmak’ Xak XI. *yü:k*; Çağ. XV *yükle-* ‘yüklemek için’; Xwar XIII (?) *yükle-* ‘yüklemek için’; Kıp. XIV *yükle-* ‘garanti etmek, garanti’”. Sevortyan (1980:263), sözlüğünde kelimeyi, *yük+* ismi *-le-* ekiyle *yükle-* ‘*yükü kaldır- taşı-*’ olarak vermiştir.

Kelime **ŞŞÇ**'de ‘yüklemek’

Anı bir nâkayı **yükledi** ol dem

Sarup çâder-şebe bağlatdı muhkem (26197)

TİKT (M)'de Bir hayvanın üzerine yük, mal bindirmek (312a/7), **KY**'de *yükle-* Yüklemek (1305) temel anlamda geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *yükle-mek*, ‘1. Kendi sırtına eşya ve ağırlık koymak, kaldırmak 2. Bir cisme elektrik enerjisi vermek, doldurmak 3. *mecazlaşmış* bir suçu birinin üzerine atmak’ olarak hem somut hem de soyut anlamda kullanılarak anlam yelpazesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de *yüklemek*, ‘1. Bir yere, taşınması için belli ağırlıkta eşya veya araç gereç koymak. 2. Bir bilgisayar, disket vb.ne gerekli bilgileri aktarmak. 3. Belli bir hizmeti kullanabilmek için özel bir karta gerekli verileri aktarmak’ anlamları yanında *mecazlaşmış* ‘1. Bir yükümlülük altına sokmak, sorumlu tutmak 2. Bir suçu birinin üstüne atmak’ anlamlarında da kullanılır.

yüksel- *yükse-*‘nin dönüşlülük şeklidir. Sevortyan (1989:263-264), kelimeyi üç ana grupta ele almıştır: ‘I) *Yükse-* - *kalkınmak*, *yukarı çıkmak*, *yüksel-*, *yücelmek*, *yüksek ol-*; II) *Yüksel-* *yücel-*, *kalk-*, *boyda büyümek*; III) *yükset-* *yükseklere çık-*’ Kelimenin yapısı, *yükse-* isimden *-se* eki yardımı ile türemiştir. **yuk*<**yü:k* isim kökü *yügarü*<**yükgerü* kelimelerinde de vardır ve **yük* köken olarak ‘*yüg*, *yücek*, *yügcek*, *yüce*’ gibi şekillere de yakındır olarak açıklamıştır (1989:263-264).

Kelime **ŞKM**'de ‘yükselmek, üstün olmak’ {Eydür; “biz zamnumuz dir her kimi yükseltdüg-ise **yükseldi** ve her kimi (7b/3) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yükselmek*, *mecazlaşmış* “*yüce* duruma gelmek, *yücelmek*” anlamı yanında *mecazlaşmış*

“1. Yükselme 2. Fiyat, çoğalmak. 3. Artmak 4. Aşaması artmak. 5. Unvan, rütbe vb. ilerlemek. 6. Güçlenmek, şiddetlenmek” anlamlarında da kullanılmaktadır. **DS**'de kelime, *yükselmek / yüğlenmek* biçimlerinde ‘yükselmek’ (XI-4325) olarak kayıtlıdır.

yürek Sevortyan kelimenin anlamları ‘1. Kalp (tüm kaynaklarda) 2. İç, karın, mide, ciğer, safra kesei 3. Can 4. Cesaret, mertlik, enerji, çabalama’ olarak vermiştir. Ona göre 3. ve 4. maddedeki anlamlar kaynaklarda yer yer görülür (gayr-i muntazamdır.), kalp anlamının *mecazlaşım* 4. gruptaki anlamların oluşması Altay grubuna giren diğer dillerde de görülür. Kelimenin kökenini *yür-* ‘yürü- hareket et-’ fiilinden oluşmuş bir isimdir. Ancak *yür-* kökü *yoru-/yöre-* temeline göre ikincil sayılır (eski olmasına rağmen). Belki de *yür-*den *yürek-* halk etimolojisi olarak geçer (1989:270-271). Eren, Türkçe *yür-* ‘hareket etmek’ kökünden geldiğinin açık olduğunu: *yür-+-(e)k* eki ‘*kalp*’ şeklinde açıklamaktadır. Eski, Orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada ‘*yürek*’ olarak kullanılır (1999:462).

Kelime **TAS**'ta 1. Mide {Fejej (Fa.): Katı acı ottur ki **yürek** ağrsına fâide eder, ana giyah-ı Türkî derler, ya'ni eğir. (Ni'meti XVI. 477) 2. Cesaret {Ol arada kimse ile da'va idesi **yüreğim** yoktur. (Ta Şahi. XVI. 36-1), **HN**'de (294) ve **GBTBİ**'de (8-b/9) ‘yürek, iç, mide, kalp’, **HHT**'de 1. Göğüs boşluğunda, iki akciğerin arasında bulunan organ, kalp [081b/13] 2. Cesaret [100a/9], **FN**'de 1. Yürek, kalp; gönül, iç (7080) 2. *mecazlaşım* Yüreklilik, cesaret, korkusuzluk (4355), **ŞŞÇ**'de 1. Kalp, yürek (3550) 2. *mecazlaşım* Cesaret (10112), **FR/K**'de Kalp, mide, cesaret (106b-9) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, ‘1) *halk ağzında* Mide, karın, iç 2. Kalp, 3. Kupa’ anlamları yanında anlamları yanında *mecazlaşım* ‘1. Herhangi bir şeyden çekinmeme, korkmama, yüreklilik, korkusuzluk, cesaret, 2. Bir kimsenin ruhsal yönü, gönül, 3. Acıma duygusu’ anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'deki ‘*kupa*’ anlamı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1) Karın, mide, bağırsak, 2) Parmak uçlarında, tırnağın altındaki yumşak et, (II) Lop yumurta sarısı, (III) Yüreklilik, cesaret (XI-4332) anlamlarında kayıtlıdır.

yüzlü (*yüz + (< *yüz (Tekin, 1975:271) + +ll⁴ (i.i.y.)*) Radloff (1905:III-622-623), *yüz+lü* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Karayim Troki) ‘1. *Yüzü olan* 2. *Kaplı, örtülü*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'şerefli, itibarlı, hatırı, sayılır'

Ol anınçün halk içinde **yüzlüdür**

Kim yüzünde Allah adı yazılıdır (Ga. XIV. 100)

KBP'de (kuş) Yüzü belli özellikte olan, **HHT**'de Yüzü herhangi bir nitelikte olan [022b/2], **MT**'de (52a-10) ve **GBTBİ**'de (45-b/16) 'yüzlü, çehrelî', **FN**'de *güler yüzlü / ikiyüzlü* Yüzlü, yüzü olan (4881,5363), **GT**'de Yüz, sahibi, yüzlü (58b-7), **GRT**'de Şerefli, itibarlı, hatırı sayılır (647), **TİKT (M)**'de Yüzü olan, çehresi bir özellikte olan (259a/10) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen 'yüzü olan' anlamı yanında 'bir yolda yahut bir sayıda yüzü ve yüzeyi olan' anlamını da ekleyerek anlam dairesini aynı doğrultuda genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, 'yüzü herhangi bir nitelikte olan' anlamı yanında 'şımartılmış, yüz bulmuş (kimse)' anlamını da ekleyerek anlam dairesini *mecazîleşmiştir*. **DS**'de kelime, 'şımarık' (XI-4337) olarak geçer.

yüz- Sevortyan, *yüz- (I)* kelimenin anlamını 'suda yüz-' (tüm kaynaklarda) olarak vermiştir. Vambery, kelimeyi yüz- 'suda yüz-' = 'yüzeyde üstte ol-' ve yüz 'ön, üst' kelimelerini karşılaştırmıştır. Araştırmacılara göre *yüz-* ile *süz-* arasındaki ilişki net değildir. Bu iki kelime arasında bir ilişki var mıdır, müstakil kelimeler mi, değil mi?

belli değildir: *süz-* > *üz-* > *yüz-* ? *yüz-* /*üz-* akıp git- (Azerbaycan Türkçesi), dağıl-, yayıl- (Direvnetyurskiy Slovar). Bu anlamlar, *süzül-* < *süz-* fiilinin anlamlarına çok yakındır. *yüz-* (II) kelimesini derisini *yüz-/ soy-* (hayvan kesiminde) (tüm kaynaklarda) Güneybatı lehçelerinde ve onların özelliklerini yansıtan eserlerde vardır. *yüz-* kelimesini *soy-* (hayvan kes-) ve *üz-* fiilinin semantiğiyle karşılaştırılabilir. *üz-* 'kopar-' zaten onun tarihî değişkenidir (1989:261).

Kelime **VG**'de 'derisini çıkarmak, derisini soymak'

Urdı elin ol dem ol nâzik **yüze**

Dırnağıyla gül yüzün tâ kim **yüze** (1617)

FN'de *yüz-* (1) (kanla birlikte) Çok kan dökülmüş olmak, yüzmek (866) (2) Derisini çıkarmak, derisini soymak, yüzmek (6868), **KY**'de *yüz-* (388), **TA**'da *yüz-* (26a/6), **T**'de *yüz-* (110a-5) 'derisini soymak, yüzmek, soymak', **FR/K**'de *yüz-/üz-* Deri

yüzmek. Koparmak. Kesmek. Ayırmak. Suda yüzmek (101b–1) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *yüzmek* (II), “derisini çıkarmak, derisini soyamak” anlamı yanında *halk ağzında mecazlaşmış* “çok para istemek” anlamında da kullanılmaktadır.

yüzül- (*yüz-* + *-(I⁴)l* (*dönüşlülük*)) Radloff (1905:III-621), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*yüzülmüş olmak*’ olarak verir.

Kelime **TM**'de yüzülmek, derisi soyulmak {kabz ve az merâret var durur, kablu durur, kabı **yüzülmüş** ve kurumış бага (122b-4) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *yüzülmek*, ‘derisi çıkarılmak, soyulmak’ olarak EOT metnindeki anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *yüzülmek*, “derisi çıkarılmak, yüzme işi yapılmak” temel anlamları yanında *mecazlaşmış* “sömürülmek” anlamında da kullanılmaktadır.

4.1.4. Komşuluk (Alm. Synekdoche, Fr. Synecdoque, İng. Synecdoche, Rus. Смежность)

Kelimenin anlam alanının komşu kelimelerin alanlarına bulaşması olarak tanımlanan synecdoche kavramı, Grekçe *synecdoche* ‘birlikte düşünmek’ kelimesinden gelir. Ahanov (2002:145), bu kavramı, “*Kelime Anlamının Değişme Sebepleri ve Değişmeceli Anlamda Kullanılma Yöntemleri*” başlığı altında ele almış ve bütünün yerine parçayı, genelin yerine özeli, büyüğün yerine küçüğün kullanımında kelimenin anlamının değişmesi olarak tanımlamıştır. Palmer’e (1982:9) göre kelimenin anlam boyutunun ele alınmasında komşuluk yani parça-bütün ilişkisi, ad aktarmalarında ise zaman ve mekân yakınlığı dikkate alınmalıdır. Karaağaç’a göre bu türde aralarında bütün-parça (synecdoche), tür, şekil, kaynak, fonksiyon (syncretic), eşlik-zıtlık (synonymy-antonymy) vs. gibi komşuluk ilişkileri bulunan kelimelerin birbirlerinin anlam alanlarını ihmal ediş söz konusudur (1996:40).

Ad aktarmasının bir türü, olan komşuluk (sinekdoka) aktarmaları kapsar ve iki yolla gerçekleşir: *a) Bütün yerine parçanın anılması* (Lat. pars pro toto biçiminde formülleşir) Bir nesnenin bir parçası, onun bütünü anlatmak üzere kullanılır. *b) Parça yerine bütünün anılması* (Lat. totum pro parte) Nesnenin bütünü, onun biri parçası yerine kullanılmasıdır (Aksan, 2006:69–70).

Komşuluk, ad aktarmasının (metonomi) bir türüdür. Bir bütünün parçaya göre ya da tam tersi parçayı bütüne göre adlandırmadır. Mesela; Hey şapkalı! Dediğimizde *şapka takmış bir insan* kastedilir, yani *şapka* dolaylı yoldan insan'ı karşılar (Krongauz, 2005:129). Rusçada *boroda* kelimesi 'sakal' anlamında kullanılmakla birlikte bazen 'sakallı adam' anlamında da kullanılabilir. Mesela; *Ey boroda! A kak proehat otsyuda k Plyuşkinu* "Hey sakalı! Pluşkin'e buradan nasıl gidilir? (N.V. Gogol, "Mertvie Duşi") (Ahanov, 2002:145).

Taradığımız kaynaklarda komşuluk ilişkisiyle anlam alanı değişen kelimeler şunlardır:

götürmek (<< költür-) Clauson (1972:706), kelimenin yapısını '*ilk bakışta ettirgen şekil gibi*' görüldüğünü; fakat bunu destekler köken açıklaması yapılmadığını söyler. Kelimenin anlamını da '*kaldırmak, yükseltmek, çeşitli genişlemiş anlamlarla*'; Osm. XVI'teki kullanımı için '*götür-*' '*kımıldatmak, uzaklaştırmak, taşımak, kaldırmak*'; bütün dönemlerde yaygın" olarak vermiştir. Sevortyan, sözlüğünde kelimeye geniş bir yer ayırmıştır: Kelimedeki intervokal -t- > -d- ses değişimleri Kuzeydoğu lehçelerinde mevcuttur, bu durumun kökteki ünlünün uzun olmasıyla ilgisi olduğu düşünülemez. Çünkü ötümsüz ünsüzün ötümlüleşmesi Eski Türkçede belirgindir. Kelimenin anlamlarını iki ayrı maddede vermiştir: **I. 1) Kaldırmak – tüm kaynaklarda geçer 2) Almak (kaldırmak), koparmak 3) Taşımak; içinde taşımak, yük taşımak, taşıt aracıyla taşımak 4) Bir yerden başka yere taşımak, kaldırabilmek, tahammül etmek, sabretmek 5) Tedirgin etmek, atak etmek, saldırmak, yukarı kaldırmak 6) Olmak (Hâsıl olmak) – Uygur ağzında 7) Mecazî – almak (yemek yemek, içmek anlamında) (Türkiye Türkçesinde) 8) Gütmek, kurban vermek (Altay Türkçesinde) 9) Zarf fiil olarak birleşik fiilleri oluşturur (-ıp eki ile) II. 1) Kaldırmak – tüm kaynaklarda geçer; yukarı kaldırmak, yükseltmek, yüceltmek 2) Götürüp gitmek; kaldırıp atmak; alıp götürmek; kaldırıp götürmek; ortadan kaldırmak; kopartmak; gasp etmek; çekip almak; benimseyip almak; çıkarmak; almak 3) Taşımak; yüklenmek; yükletmek; tartmak; nakletmek 4) İçine almak (kap hakkında) içine emmek (Türkiye Türkçesinde) 5) Tahammül etmek, sabretmek, dişini sıkmak 6) Mahvetmek; ortadan kaldırmak, ayırmak, silmek (Türkiye Türkçesinde) 7) Kurban vermek – Altay Türkçesinde 8) Sporda – pas vermek – Tuva Türkçesinde 9) Toplamak (Türkiye Türkçesinde) (1974:86-88)**

Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: *göter-/köter-/ ~götür-/kötür-* kelimelerinin kaynağı iki fiil olabilir: *köti-* ‘kaldırılmak’ (Direvnyurskiy Slovar, 1969:319); ‘kaldırılmak, çıkmak, tırmanmak (bineğe)’ Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde veya *köt-*: türemiş kelimelerden gözüken kök: *kötki* < *köt-ki* ‘*tepelik*’, ‘*yükseklik*’, ‘*dağlık*, *dağlık otlak*’. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde ‘*dağlık ülke*, *plato*, *yayla*’. Çağatay Türkçesinde, *köteli* (*köt-eli*) ‘uzun boylu, kaldırılmış’; Yakut Türkçesinde *köt-* ‘uçmak, pırlamak, belirli yönde süratle gitmek’ vs. *göter-~götür-* ettirgenlik biçimi: *göte-r-~götü-r-*. Bunların dışında *kötelmek* < *köt-el-mek* ‘yukarı kalkmak, bir şeyden zevk almak’ fiilinden isim kökü çıkartılabilir. Bilindiği gibi, -l- ve -r- eklerini içeren ve gelişme/değişme anlamını ifade eden fiiller isimlerden meydana gelir. Bu bağlamda *köti-* fiili **köt* isminden fiil yapma -ı- eki ile oluşmuştur şeklinde açıklamıştır (1974:86-88).

F. Kirişçiöğlü (2007:1351-1367), “*Saha (Yakut) Türkçesinden Hareketle Türk Etimolojik Sözlüğüne Bir Katkı*” yazısında kelimenin kökeni için şu açıklamayı yapmıştır: Ana Altaycada bir **köö-* veya **höö-* fiilinin mevcuttur, *köt-* ve *köç-* fiillerinin ve *köp-* (< **kö-p*) ‘çıkarmak, kabarmak, yükselmek, artmak, dışarı çıkmak, taşmak’ fiilleri de aynı kökten gelmiştir. Kirişçiöğlü, yukarıda adı geçen bildirisini sunduktan sonra V. Türk, kelimenin yapısını *ol-* kelimesinin ettirgen şekli *oltur->otur-* kelimesinde olduğu gibi *götür-* kelimesinin de *költür-* ‘den getirilmesi gerektiğini söylemiş ve devamında da kelimenin *költür-* ‘götür-’ şekliyle Nehcü’l Ferâdis’te (Yâ Resûlallâhi, boynumğa kötrüp hecke elettim taqı Ka’beke **költürüp** tavâf qıldurdum....) kayıtlı olduğunu ifade etmiştir.

Eski Türkçede kelimenin temel anlamı ‘*götürmek*, *kaldırmak*, *taşımak*, *yüklemek* vs.’ iken EOT metinlerinde ‘*kaldırmak*’ anlamı kaybolmaya başlamış ve ‘*götürmek*’ temel anlamından hareketle ‘*yok etmek*, *ortadan kaldırmak*, *açmak*, *çekmek*, *ayırarak*’ vs. yan anlam/lar kazanmıştır. Ayrıca kelimedeki, Karaağaç (2009:78)’ın da ifade ettiği gibi Batı Türkçesinin ilk döneminden itibaren ‘kaldırmak’ anlamından ‘götürmek’ anlamına değişmesi olayı olarak tanımlanan *komşuluk* (*synecdoche*) ilişkisiyle de anlam alanı değişmiştir. XVII. yüzyılın ortalarında yazılan **Bi**’de kelimenin kaldırmak anlamı kaybolmuş ‘götürmek, bir yere taşımak’ (189) anlamı netlik kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu yüzyıldan sonra kelimedeki *kaldırmak* anlamı kaybolmaya başlamıştır.

XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, ‘götürmek’ temel anlamı yanında anlam alanının farklı yönlerine kayarak ‘öldürmek’ biçimiyle *mecazlaşmış* ve ‘tümüyle sahip olmak ve çalmak’ biçimiyle de *argolaşmıştır*.

Kelime XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla TAS’ta 1) ‘ortadan kaldırmak, bertaraf etmek’

Duvağın **götür** gör kim bu karı

Şu yüz ile komaz hergiz ve karı (Işk. XIV. 11–2)

2) ‘ayırarak, uzaklaştırmak, kaldırmak’

Ger gönül senden **götürem** dahi kime bağlayam

Gönlümü ayruk kişi mihriyle nite dağlayam (Kel. XIV. 62)

3) ‘yukarı kaldırmak’ {...Âdemîler anı görüp danlaştırlar, yer yerin ün ettiler ve eyittiler: Görün görün, iki kaz bir bağayı **götürmüş** uçar dediler. (Kel. XIV. 51)

4) ‘toplamak’ {Nice kim ekersen eyle **götüresin**. (Cennet. XV. 420)

5) ‘yukarı kaldırmak’ ‘kara başım **götürdüm** sana geldim’ (Dede XIV. 37)

EOT metinlerinden SN’de *götür*- 1. Kaldırmak, açmak, ayırmak (491) 2. Bertaraf etmek, yok etmek, uzaklaştırmak (556) 3. Katlanmak, çekmek (5011), **KİG**’de *götür*- 1. Kaldırmak, ayırmak (14b. 10) 2. Tutmak, bir yerden bir yere koymak, kaldırmak (27a.4) 3. Çevirmek, döndermek (36a.12) 4. Almak, kaldırmak, muhafaza etmek (134a.15) 5. Defnetmek, gömmek (36a.10) 6. Taşımak, götürmek (62a. 4) **GN**’de *götür*- 1. Taşımak, yüklenmek (2410) 2. Yükseltmek, yukarı kaldırmak (128) 3. Toplamak (274), **T**’de *götür*- 1. Sokmak, içine yerleştirmek (59a–12) 2. Ortadan kaldırmak, yok etmek (1b–5); *götürmek* ‘sokmak, içine koymak’ (67b–7), **YZ**’de *götür*- 1. Ayırmak, uzaklaştırmak, götürmek (3b.69) 2. Kaldırmak, taşımak, refetmek, götürmek (26a.757), **KT**’de *götür*- 1. Taşımak, yüklenmek (264b–1=62/5) 2. Yükseltmek, kaldırmak (19b–5=2/253) 3. Alıp götürmek, sürüklemek (118a–11=13/17) 4. Almak, alıp götürmek (183b–9=28/8) 5. Dikmek, ayağa kaldırmak (20b–1=2/259), **TİKT (M)**’de *götür*- 1. Yakından uzağa taşımak, nakletmek (242b/4) 2. Ortadan kaldırmak, öldürme (278b/20) 3. Yok etmek, izale etmek, gidermek (359b/4) 4. Yukarı kaldırmak, yüklenmek (228b/16) 5. Birlikte

veya yalnız bir yere yürümek (394a/17) 6. İçinde/karnında belli bir süre taşımak (333a/4) 7. ‘Bir konudan başka bir yerde bahsetmek (221a/15), **FN**’de *götür-* 1. Kaldırmak, havaya, yukarı kaldırmak; çekmek (1556) 2. Götürmek, taşımak, ulaştırmak, yanında götürmek, iletmek (4848) 3. (hamile kadın için) Karnında çocuk taşımak’ (896) 4. Ortadan kaldırmak, yok etmek; öldürmek (1734) 5. Vazgeçmek (2518), **GBTBİ**’de *götür-* 1. Taşımak, üzerinde bulundurmamak (232-a/2) 2. İçeri sokmak, yerleştirmek, fitil yaptırmak (239-b/6), **VG**’de *götür-* 1. Uzaklaştırmak, yakından uzağa götürmek (1308) 2. Çözmek (211) 3. Kovmak, yok etmek (658), **ŞŞÇ**’de *götür-* 1. Taşımak, götürmek (812) 2. Ortadan kaldırmak (347) 3. Yukarı kaldırmak (4829) 4. Tahammül etmek, dayanmak (5712) 5. Toplanmak (5271) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘1. Yakından uzağa taşımak, nakletmek 2. Koparıp almak, yok etmek, alıp gitmek 3. Kaldırmak, tahammül etmek, katlanmak, kabul etmek 4. Almak “içine sığdırmak” 6. Bir neticeye vardırarak 7. Bir yere kadar birlikte yürümek suretiyle arkadaşlık etmek’ anlamlarına kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1. Dayanmak, tahammül etmek, katlanmak 2. Taşımak, ulaştırmak veya koymak, 3. Bir kimseyi bir yere kadar yanında yürütmek, 4. Bir şeyi yakından uzağa götürmek, 5. Yerinden ayırıp uzağa atmak veya yok etmek, 6. Öldürmek, 7. Birinin yanında yürüyüp ona bir yere kadar arkadaşlık etmek, 8. Bir sonuca vardırarak, 9. Kaybolmasına, yok olmasına yol açmak 10. *argo* Tümüyle sahip olmak ve çalmak’ anlamlarında anlam dairesi somur, soyut ve argo yollarıyla genişletmiştir. **DS**’de kelime, ‘dayanmak, tahammül etmek’ (VI-2166) anlamlarıyla kayıtlıdır.

öyke Clauson’un (1972:9) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “Orijinalinde somut anlamda ‘akciğer’, genişlemeyle ‘öfke’ ciğerlerden kaynaklandığı farz edilen bir duygu; orijinalinde muhtemelen öpke, fakat övke: (? öfke:) oldukça erken ortaya çıkmış ve XIII. yüzyıla kadar eski ikincil bir şekil öyke: de mevcut. Osm. XIV. kullanımı ‘öfke’; öyken ‘akciğer’ bütün dönemlerde yaygın. Sevortyan’a (1974:540-541) göre en eski şekli *öbke*’dir, *övke*, *öyke*, *öfke*, *öfhe*, *öpke* şekilleri ise ondan sonra meydana gelmiştir. Kelimenin *-pg-* biçiminin ise Türkmen Türkçesinde olduğunu söyledikten sonra kelimenin anlamlarını da ‘1) *Akciğer, karaciğer* 2) *Yanlar (binek hayvanın)* 3) *Nefes darlığı, soluma darlığı* 4) *Kızgınlık, hiddet, gazap, hiddetlilik, kızgın, taşkınlık, azgınlık, huysuzluk, kudurganlık, kudurmuşluk, çabuk kızma, alevlenme, tutku, hararet, ateş* 5) *Dargınlık, gücenme, güceniklik, küskünlük, sitem, serzeniş, başa kakma, kınama, takaza*

6) *Mırıldı, memnuniyetsizlik* 7) *Cesaret, cüret* olarak vermiştir. Sevortyan, semantik bağlamda en önemli anlam gruplarının 1. ve 4. maddedeki anlamlar olduğunu ifade eder. Ona göre 'ciğer' 'kızgınlık' semantik bağlantısı 3. maddedeki anlam, 'nefes darlığı'ni açıklamaktadır ki bu da kızgınlık haline has bir durumdur. Malov ve diğerleri 'ciğer' anlamını temel anlam, 'kızgınlık' anlamını ise ikincil anlam sayar.

Ahanov (2002:148), 'avani işke tartıp, sırtka şıgarıp turatın dene müşesi' (solup alıp verme görevini gerçekleştiren vücut organı) anlamındaki ökpe ile 'naz, reniş' (darılma, gücenme) anlamında kullanılan *ökpe* kelimesini eşgösterenli kabul eder. Ancak bizce kelimedeki eşgösterenlilik durumu söz konusu değildir. Gerçekte Karaağaç (1994: 50)'ın ifade ettiği gibi *öbke > öyke > övke > öfke* biçimlerinde tarihî seyir geçiren kelime uzun zaman 'ciğer, karaciğer, akciğer' anlamlarında kullanılmış daha sonraları iş-alet veya parça-bütün *komşuluk (synecdoche)* ilişkisiyle anlam boyutunda bir değişiklik yaşanmıştır. Ögel, Eski Türklerde ciğere *övke* veya *öpke* dendiğini ve bizim *öfke* sözumüz de buradan geldiğini, sonradan bu sözün Batı Türklerinde 'akciğer' anlamında söylendiğini Mısır ve Memluk devletlerinde bu sözün, *öyken* veya *öygen* şeklinde olduğunu (1978:IV-333) ifade ederek kelimeyi eşgösterenli kabul etmemiştir. Taradığımız kaynaklarda kelimenin yalnızca Şerîfi'nin *Şehnâme Çevirisi*'nde (ŞŞÇ'de) *öfke, hışım* anlamı yanında *akciğer* anlamında da kullanıldığını, sonraki dönemlerde ise yalnızca *öfke, hışım, kızgınlığın belirtisi* anlamında kullanılmıştır. Kelimenin bugün *akciğer* anlamını kaybetmesinde, Farsça *ciger* kelimesinin *öyken* kelimesinin yerini almış olması kuvvetle muhtemeldir.

Kelime EOT döneminin sonlarında yazılmış ŞŞÇ'de

1. Öfke, hışım

Ne böyle çağırursın katı katı

Sürersin **öyke-y-ile** böyle atı (12312)

2. Akciğer (?)

Çalar bir dahı anı **öykey-ile**

Keser çigninle bagrın **öykey-ile** (37845)

DK'de Öfke, hiddet, hışım (84–9) olarak geçer. Günümüzde TS'de 'engellenme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap' DS'de kelime, *öyke, öğke, öke, örke* biçimlerinde 'öfke' (IX-3365) olarak geçer.

4.1.5. Eksiltme (Alm. Ellipse, Auslassung, Fr. Ellipse, İng. Elipse, Rus. Убавление)

Kaynaklarda bu anlam olayı birbirine benzer şekillerde tanımlanmıştır: Guiraud (1984:47)'a göre "bir tamlamada meydana getirilen kısaltmayı ifade eden bu anlam olayı, "bileşik bir deyimden öğelerinden birinin atılması"dır; Korkmaz (1992: 53), 'eksiltim' adı verdiği bu anlam olayını "anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin bir kelime grubunun veya bir cümlenin bazı öğelerinin atılıp eksiltilerek kullanılması olayı" olarak açıklar. Vardar, 'eksilti' olarak karşıladığı bu anlam biriminin "olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan, ama anlamayı aksatmayan dizim" (2002:92) olarak tanımlamıştır.

Eksiltme, metinde kastedilen dilbiriminin adlandırılmasıdır. Bu belirli fonksiyonda eksiltme bir önceki metinden hareketle anlamlandırılır. Diyalogdaki tam olmayan cevaplar, bir nevi eksiltme ile aynı fonksiyonu ifade ederler. Mesela; - *Çocuklar, ödevinizi yaptınız mı? – Yapmadık* (Krongauz, 2005:221) eksiltilen → *ödevimiz* kelimesidir.

Taradığımız kaynaklarda anlam alanı eksiltme yoluyla değişen kelimeler şunlardır:

ala (<*āla* (Tekin, 1975:250) Clauson (1072:126), kelimenin anlamını "asil anlam 'çok renkli benekli, alacalı, lekeli'; dolayısıyla mecazî 'iki yüzlü, güvenilmez vb.' olarak verir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1) Rengârenk; ala, ala kumaş, karışık, lekeli, renkli çizgili, beyaz çizgili, beyaz yanlı, benekli, çilli 2) Alaca, Alacalı, alacalı bulacalı 3) Gri ve lila renkli; açık mavi 4) Aynı olmayan, göze ilişen, enfes, belirgin 5) Boşluklu, aralıklı (ekin hakkında) 6) Beyaz lekeli deri hastalığı; leke, cüzam, miskin hastalığı 7) (mecazî) Ayrıcalık, uyumsuzluk, ayrılık, anlaşmazlık, düşmanlık 8) (mecazî) Dürüstsüzlük, dürüst olmayan; adaletsizlik, gizli düşünceler, doğru olmayan' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: Kelimenin yapısı için de *a:la* ile birlikte **ala-* fiil eşgösterenliliğin tarihî gerçekliği hakkında konuşabiliriz, *alan ~ alar* (<**ala-* + *-n*, **ala-* + *-r*) 'rengârenk', 'alaca', 'ışık', 'şafak'; alar sabah – şafak; alaz alaz (<**ala-* + *-z*) (çoğul şekilde) 'alaca' 'rengârenk' biçiminde olabilir. Sevortyan

ayrıca bazı Türkologların kelimenin köken hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: Vambery, ala'yi al 'kızıl' vs ile karşılaştırmıştır, ala'nın asıl anlamını 'boyanmış' olarak tahmin etmiştir. Räsänen, köken bilgisi sözlüğünde *a:la* kelimesinin farklı biçimlerini ve onun türemişlerine vermiştir. Ramstedt, Türkçe *ala*'yı Moğolcadaki *alag* 'rengarenk' ve Korece *allak*, *allok*, *aran*, *elek*, *elluk*, *ellun* ile bir değerlendirmiştir. Doerfer ise çalışmalarında kelimenin Tunguz ve Mançu dillerindeki *ala~alag* şekillerine yer vermiştir (1974:129-130).

Kelime **(I) TAS**'ta 'elâ'

Gözlerindir ey nigârın hüsn içinde **alalar**

Nice bir sihr ile can ü akl ü gönül alalar (Kadı XIV. 9), **(II) TAS**'ta 'alaca, karışık renk' 'sütüce (Fa.): **ala** doğan' (Şamil. XVI. 461), **DK**'de Elâ, ala, karışık renk, alaca (7-1), **BL**'de I. Cüzam (20b-11) (II) Ala renk, ala renkli (34a-5), **KT**'de Renk renk, benek benek, alaca; *ala tenlü* Alaca hastalığına tutulmuş olan kimse, abraş (26a-1=3/49)', **MK**'de Alaca karışık renk, baraş hastalığına tutulan, vücudunda beyaz lekeler bulunan adam, sam lekesi, erbaş, **KBP**'de Bir doğan cinsi olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen 'karışık renkli, benekli alaca' anlamında geçer. Günümüzde **TS**'de 1. Karışık renkli, alaca 2. *i. Alabalık* 3. *halk ağzında* Açık kestane renginde olan, ela (göz) 4. *halk ağzında* Kekliğin boynundaki siyah halka, **DS**'de kelimenin anlam boyutunda bir genişleme olmuştur: '(I) 1) Siyahla beyaz karışık renk, siyahlı beyazlı, 2) Kahverengi ile kırmızı arası bir renk, 3) Açık kahverengi elâ (göz hakkında) 4) Kekliğin boynundaki siyah halka, 5) Çok renkli, karışık renkli, 6) Beyaz rengi çok olan şey, kirli bez, 7) Açık al, doru ile al arası bir at donu, (II) 1. Olgunlaşmamış, ham kavun karpuz, meyve, 2. Kareli bezden yapılmış ekmek bohçası, 3. Yarı, yarım 4. Sulanan tarla da kuru kalan yer, 5. Tarlada sabanın atıldığı yer, sürülmemiş toprak 6. Siyah ve beyaz iplikten dokunan ve çobanlar tarafından kullanılan üstlük (III) 1) Sergi eşyası olarak kullanılan bir çeşit pamuklu dokuma, 2) Yerlilerin el tezgâhlarında dokudukları renkli pamuklu bez (I-169,170); (I) Karla örtülü yerde açıkta kalan toprak parçası (II) Al, karışık, allı (XII-4412)

çiçek Clauson'un (1972:400-401), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: 'Çiçek' dolayısıyla mecazî olarak 'deri patlaması' için kullanılmıştır. Özel olarak 'çiçek hastalığı' anlamına da gelir. Eren (1999:91), kelimenin anlamlarını '1) bir bitkinin

üreme organlarını taşıyan, çoğu güzel kokulu, renkli bölümü 2) Çiçek açan kır veya bahçe bitkisi 3) İrinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalık' olarak vermiştir.

Aşağıda taradığımız kaynaklardan da anlaşılacağı üzere kelime, *çiçek* temel anlamıyla ve çiçeğe benzemesinden olsa gerek *kabarcıklı, ateşli hastalık, yani çiçek hastalığı*' anlamında da kullanılmıştır. Daha evvel *çiçek hastalığı* şeklinde tamlama biçiminde olan yapının zamanla ikinci unsuru / tamlananı atılmış, birincisinin / tamlayanın onun anlam yükünü üstlenmesi sonucunda kelimedeki eksiltme (ellipsis) dediğimiz anlam olayı gerçekleşmiştir.

Kelime EOT metinlerinden **BH**'de 'çiçek' temel anlamıyla kayıtlıdır.

Varuban ol **çiçekden** getirürler

Gelip mü'min katına otururlar (38b/2)

FN'de Çiçek, çiçek demeti (3772), **TİKT (A)**'da Kabarcıklı, ateşli hastalık (164b/10), **MNHS**'de 1. Çiçek, bitkinin üreme organlarını taşıyan kokulu, renkli bölümü (114a.13) 2. Çiçek hastalığı irinli kabarcıklar dökerek yüzde iz bırakan, ateşli ve bulaşıcı hastalık (125a.10)', **MM**'de Kır veya bahçe bitkisi, çiçek (2147); bitkinin genellikle hoş kokulu ve renkli bölümü (3534), **TA**'da (I) Çiçek (35a/4) (II) Çiçek hastalığı (133a/1), **EM**'de (I) Çiçek (14a/6) (II) Çiçek hastalığı (55a/2), **Bİ**'de Çiçek hastalığı (1535), **FFANG**'da Çiçek, çiçek hastalığı olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime *bitki biliminde* '1. Bir bitkinin, üreme organlarını taşıyan çoğu güzel kokulu, renkli bölümü 2. Çiçek açan kır veya bahçe bitkisi 4. Süblimleşme veya çiçeksime yoluyla elde edilen toz' anlamları yanında *mecazlaşarak* 'davranışları hafif, toplum kurallarına uymayan kimse' ve *eksiltmeli olarak* 'irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, hastalık ağır ve bulaşıcı hastalık'anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Bazı şeylerin özü 2. Kumaş vb. üzerine renk ve boya ile veya nakışla yani iplik ve sırma ile veya oymak biçiminde yapılan süs' ve *mecazlaşmış* 'Yalancı' anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların **TS**'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de söz konusu kelime, (I) Frengi (II) Resim veya yazı kopyası (III) Papatya (IV-) Ufukta görülen küçük köpüklü dalgacıklar (III-1203) anlamlarıyla kayıtlıdır.

kızıl Clauson (1972:683), bu kelimenin kız'dan türemiş bir isim olduğunu, anlamını da (1) kırmızı; (2) Açık, derin; (3) bir çeşit kırmızı kuş; (4) Bir çeşit şahin San.” Olarak vermiştir. Clauson (1989:28), aynı zamanda -ğil/-ğil ekiyle ilgili bir açıklamasında, bu ekin fiile bağlanışına örnek olarak *kızğıl* ‘kızılca’ kelimesini vermektedir. Sevortyan (2000:196-197), kelimenin anlamlarını ‘1) Kırmızı – kaynakların çoğunda geçer; al; 2) Kırmızımsı sarı, bal rengi, al donlu (at cinsi) 3) Güzel 4) Harmanlanmış (tahıl ürünü), zahire, buğday 5) Altın; altın para 6) Kızıl hastalığı; çiçek hastalığı 7) pas’ olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin yapısını *kız* + *-kıl* olarak kaydeder. Sonrada bazı Türkologların kelime hakkındaki köken açıklamasına yer vermiştir: Kızıl kelimesinin çağdaş Türk lehçelerindeki anlamları ve kullanımı İ. Laude- Tsirtautas çalışmalarında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Vambery, *kız* ‘kırmızılık’, *kız-* ‘ısınmak’, *kızıl* ‘kırmızı’ kelimelerin köken bağlantısına dikkat çekmiştir. Radloff ve Bang da bunu tespit etmiştir. Bang’a göre *qizil* < *qiz+sil* ‘kırmızımsı’, > ***qizzil* > *qizil*, burada *qiz* – isimdir, *-sil* – özellikli bir küçültme ekidir. Kızıl kelimesinin semantiği ve yaşıl (<yaşıl) kelimesi ile yapısal benzerliği kelimenin fiil kökünden türediğinin ispatıdır: *kızı* + *-l* (İ. Laude-Tsirtautas ve Doerfer çalışmalarında böyle geçer.) Ramstedt ve Poppe, Türkçedeki *qizil* kelimesini Moğolcadaki *kiraga* ‘şafak sökmesi; gökyüzündeki kırmızılık; akşam kızılılığı; kelimesiyle karşılaştırmıştır. Doerfer, Moğolcadaki biçimin Moğol Lehçelerindeki köken bağlantısı görünmediği için bu karşılaştırmayı şüpheli bulmuştur. Kızıl biçimi *kızkıl* biçimi ile karşılaştırılır (Eski Türkçe *kızkıl* ‘kırmızı’, Tuva Türkçesinde *kıskıl* ‘*al donlu (at cinsi)*’.

Daha evvel ‘*kırmızı, kızıl, kırmızı altın para, bakır para*’yı karşılamak için ‘kızıl altın’ tamlama biçiminde olan yapı, EOT metinlerinde sadece *kızıl* kelimesiyle karşılanmış, dolayısıyla kelimenin anlamında bir eksiltme olmuştur. Günümüzde ise kelimenin bu anlamının yanında *tıpta* *kızıl* (<*kızıl hastalık*) ‘*genellikle küçük yaşlarda görülen, bulaşıcı, yüksek ateşli, kırmızı renkte geniş lekeler döktüren, kuluçka dönemi, üç dört gün süren tehlikeli hastalık*’ın ifadesi için de kullanılmasıyla ikinci kez, fakat farklı bir anlamda eksiltme olmuştur. Aynı zamanda söz konusu kelimenin, ‘*aşırılığın ifade*’ etmede ve ‘*kominist partisi*’nin rengini karşılamasıyla da *mecazlaştığı* anlam boyutunun farklı bir yönünde de genişleme yaşadığını söyleyebiliriz.

Kelime TAS’ta 1. Altın (para)

Kıymeti yüz bin **kızıl** artıkturur

Hiçe dileyenin ussu yokturur (TAS-Man. Tayr. XIV)

2. Bakır “mezburdan bir guruş almış idim, **kızıl** imiş, tebdil olunmasın murat ederin” (Sic. A. XVI. 2, 1512)

YED'de Bakır veya altın para, **DK**'de Kızıl, kırmızı, altın (10–7), **SN**'de *kızıl altın* Altın para (853); *kızıl dil* Yalan söyleyen, arabozucu (3668), **HN**'de Altın (2104), **KT**'de 1. Kırmızı (207b–9=35/27) 2. Altın (para) (27a–9=3/75), **TİKT**'te Kula, kızilla boz arası (167a/11), **FN**'de Parlak kırmızı renk, kızıl (6802), **KY**'de Kırmızı, altın (699), **RB**'de *kızılca yel* Kuzeydoğudan esen yel (17b/7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de 1. Kırmızı, al 2. Kırmızı olacak derecede ısınmış, kızgın 3. Kula, kızilla boz arası 4. Cins ve türleri arasında çok abartılmış, aşırı derecede olan 5. Altın, altından, **TS**'de “*halk ağzında altın*” anlamı yanında, “1) Parlak kırmızı renk, 2) Bu renkte olan, 3) *mecazlaşmış* Aşırı derecede olan, 4) *mecazlaşmış* Komünist, 5) *tıp* Genellikle küçük yaşlarda görülen, bulaşıcı, yüksek ateşli, kırmızı renkte geniş lekeler döktüren, kuluçka dönemi, üç dört gün süren tehlikeli hastalık” anlamları da vardır. **DS**'de (I) Altın, (II) Kızıl renkli küçük küp, (III) Akciğer, (IV) 1) Geçimsiz, idaresiz, 2) Öfkeli, sert, kırıcı, 3) Genç, toy, bilgisiz, 4) Tembel, iş görmez, (V) Kasıkta çıkan bir çeşit çıban (VIII–2863) olarak kayıtlıdır.

kuduz Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1) *Kuduz (köpek ile ilgili hastalık) - tüm kaynaklarda geçer; kuduzluk* 2) *Coşkun, kızgın, kudurmuş* 3) *Şımarık, afacan, haylaz, yaramaz, söz dinlemeyen (çocuk hakkında), sevimli küçük çocuk*’ olarak vermiştir. Kelimenin yapısını için de şunları söylemiştir: **ku:tuz* (> kuduz), **ku:tuz-* ve **ku:tur-* karşılaştırmaları **ku:t-* (< **ku:tu-* **kutu-*) fiil kökünü çıkartmaya yarar; ancak kelimenin kesin bu kökten türediği söylenemez. Fonetik ve semantik zorluklar nedeniyle **ku:tu-* kelimesinin **ku:t* ‘mutluluk, can’ kelimesinden türediği söylenemez. Ama K. Menges bu ihtimali vermiştir. Doerfer ise Menges’in bu hipotezini eleştirmiştir. **ku:t-* ve **ku:tur-* kelimelerin Teleüt Türkçesindeki **ku:t* ‘güç kaybetmek, tükenmek’ ve **ku:t-* ‘koşmak’ kelimelerle olan semantik alaka belirgin değildir. Ancak Rasanen, bu karşılaştırmayı yapmıştır. Türkçedeki kutur ve kutuz isimleri **ku:t-* fiiline –r ve –z ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (2000:102-104).

Aşağıda taradığımız EOT metinlerinde kelime, *kutuz it* tamlama biçiminde ‘bir hastalık adı’ olarak geçmektedir. Günümüzde kelime, tamlanan durumundaki *it* biçimi atılmış, *it*’in anlam ve fonksiyonları *kutuz* kelimesine yüklenmiş, dolayısıyla *kutuz* kelimesi *kutuz/kuduz iti*’i karşılar olmuştur. Ayrıca günümüzde kelimenin anlamında bu hastalığa yakalanan kişinin gösterdiği hal ve hareketler mecazî olarak insana atfedilmiş, ‘*azmış, kudurmuş*’ anlamında kelime mecazîleşmiştir.

XV. yüzyıldan sonra yazılmış **TA**’da Kuduz hastalığı ve bu hastalığı taşıyan (urdugına ve **kuduz it**⁵² dalagina ve mecmu’ (20b/17), **MŞ**’de (148a/4), **T**’de (118b–5) ‘kuduz, bu hastalığa yakalanmış kuduz hastalığı’, **FFANG**’da Kuduz anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *s.* Kudurmuş, kuduz hastalığına yakalanmış; *i.* Kudurma, kuduz hastalığı, **TS**’de 1. Köpek, kedi, tilki vb. memeli hayvanlardan ısırma, tırmalama veya salya yolu ile insana geçen, genellikle çırpınma, sudan korkma şeklinde beliren, zamanında aşı yapılmazsa ölümlü sonuçlanan hastalık 2. Bu hastalığa yakalanmış 3. *mecazlaşmış* Azmış, **DS**’de kelime, (I) 1. Şişman 2. Kısa boylu, bodur (II) 1. Ele avuca sığmayan yaramaz (çocuk) 2. Sevimi küçük çocuk’ (VIII–2991) olarak kayıtlıdır.

sarılık *sarı*’dan türemiş isim. Radloff (1911:IV-325), *sarı+lık* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırım, Karayim, Kırgız) ‘1. Sarı renk 2. Ekmekteki küf 3. Sarılık hastalığı’ olarak vermiştir.

Aşağıda taradığımız kaynaklardan da anlaşılacağı üzere kelime, *sarı* renk temel anlamı yanında *tıpta* ‘*derinin, dokuların ve organizmadaki sıvıların renk almasıyla beliren hastalık*’ anlamında da kullanılmıştır. Sarılık, hem sarı rengini ve sarı olmayı hem de bir hastalık adı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla kelime eksiltme yoluyla genişlemiştir. Kelime, EOT metinlerinden **PN**’de ‘sarı renkte olma’ (7) Muhassal pârsıñ yaşı dişlerinin kalınlığına (8) ve **sarılığına** göre hüküm oluna ...(29a/08), **MŞ**’de *saruluk* 1. Sarılık (54a/4) 2. Sarılık hastalığı (32a/5) **TAB**’da *saruluk* Sarılık, benzin sararmasın yol açan bir hastalık (214), **MNHS**’de *saruluk* Sarılmış toplanmış, iç içe dolanmış (31a.6) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelimenin ‘sarı olma durumu, sarı renk’ anlamları yanında *tıpta* ‘*derinin, dokuların ve organizmadaki sıvıların renk almasıyla*

⁵² *Kuduz* kelimesi, **TA**’da *urdugına ve kuduz it dalagina ve mecmu*’ (20b/17) metninde ‘kuduz hastalığı’ olarak anlamlandırılmış, ancak kuduz kelimesi, metinde isim fonksiyonunda değil, sıfat fonksiyonlu isim tamlaması kategorisindedir. Bu sebepten anlamlandırmayı kuduz hastalığı değil de kudurmuş/kuduran şeklinde yapmak daha doğru olurdu. Mustafa Argunşah, bir tıp metni olan *Edviye-i Müfrefe’nin Neşri Üzerine Düşünceler* (2009:195) yazısında bu konuya değinmiştir.

beliren hastalık' anlamı da vardır. **DS**'de kelime, 'sığırcık büyüklüğünde bir çeşit av kuşu' (X-3546) olarak kuş türlerinden birinin adı olarak geçer.

4.1.6. Tabu (İng. Taboo) ve Örtmece (Alm. Verhüllung/Euphemismus, Fr. Euphémisme, İng. Euphemism, Rus. Табу И Ефвемизим)

Dil ile doğrudan ilişkili ve etnografik bir kavram olarak değerlendirilen tabuların örtmeceleri (evfemizmleri) doğurduğunu düşündüğümüz için bu iki kavramı bir başlık altında vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Söylenmesi yasak olan kelimeler, yenmemesi gereken nesnelere, yapılmaması gereken hareketler olarak bilinen tabu, dünya dillerine Polinezya'nın "tonga" dilinden yayılmıştır. Tabularla ilgili ilk çalışma 18. yy'da Herder ve Humboldt'a aittir. Daha sonraları Amerika'da ünlü dilbilimci Boas, Sapir, Worf (Arslan-Erol, 2008:75) B. Steiner, A. Meye, Frezer, S. Freud, Levi-Bryuldin, T. V. Gamkrelidze ve V. İvanov ve D. K. Zelenin gibi bilim adamları tarafından daha da geniş ele alınmıştır (Ahmetov, 1995:15-16).

Guiraud (1984:62-64), tabuların kökenini örtmecelerden ayırır. Burada söz konusu olan yalın bir çağrışım değildir, adın nesneye özdeş kılınmasıdır; şeytanın adı şeytanın kendisi sayılır. Mantık öncesi düşünce biçimlerine dayalı olan ilkelerin dillerine dilsel tabular bütün kutsal ve tehlikeli şeylerin adlarının anılmasını yasaklar. Bunlar kullanmakta olduğumuz dillerde pek çok iz bırakmıştır. Bir başka yöntem de tehlikeli ruhu ya da hayvanı bir sevgi adıyla anarak yatıştırma"dır." Mesela; toplum gelişiminin ilk aşamasında olan *Polinezyalılar*, *Zulular*, *Eskimoların* vs. mitolojik inançları üzerine tabular oluşur. Şöyle ki; kabile reisinin vefatı durumunda vücuduna, eşyalarına dokunulmaz, evine gidilmez, hanımıyla konuşulmaz, adı telaffuz edilmez; çünkü ölüm ruhların yaptığı bir eylemdir, onlara karşı gelinmemelidir ki öfkelenmesinler. Medenî toplumlarda tabunun kaynağı, önyargı ve hurefelerdir. Mesela; ölen bir kişi için; *ecdatlarının yanına gitti veya can verdi veya ayağını uzattı veya hakkın rahmetine kavuştu gibi.*⁵³

Leech, "yansıyan anlamın, duygu anlamının saf gücüne doğru itildiği durumlarda, dikkat çekici bir şekilde tabu olan kelimelerin ortaya çıktığını söyler. (1981:20).

⁵³ Bu örnekler, <http://lingvist-filolog.ru/filologiya/tabu> i evfemizmy. html sitesinden alınmıştır.

Guiraud (1984:62–64), “utanma duygusu her türlü açık saçık ya da iğrenç imgeyi kullanmamızı önler. Bu sebepten örtmece diye adlandırılan bu gibi sözcükler her zaman ruhsal-çağrışımsal bir oluşa dayanırlar; ama özel nitelikli bir oluştur bu, çünkü bu durumda söz konusu olan, bir çağrışımı nedenli kılmak değil, tam tersine onu ortadan kaldırmaktır.

Osmanlı Türkçesinde *edeb-i kelam* ve *hüsn-i tabir* (güzel adlandırma), Türk lehçelerinden Yakut Türkçesi’nde “*harıstan atar tıl*” ya da “*harıstır tıl*”, Altay Türkçesi’nde “*pay sös*” ya da “*paylagan söster*”, Kazak Türkçesi’nde “*tıyım, at tergev*” (Ahmedov, 1995:171) gibi terimlerle karşılanan örtmece kaynaklarda şöyle tanımlanır: ‘güzel adlandırma’, ‘iyi adlandırma’, ‘örtmece’ terimleriyle tanımladığı ‘euphemism’i: «kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayı» (Aksan, 1990:100)dır. “Euphemizm, nesnelere doğasında tedavi edici değil, hafifleticidir. Bir kelimenin hoş gitmeyen anlamları kelimenin kendi hatası değildir, gönderdiği şeydir. Böylece orijinal terimin yerini alan euphemistik ifade kısa zamanda onunla aynılaşır” (Leech, 1981:46).

Türk dili içerisinde bu konuda en kapsamlı çalışmalardan birini yapan Ahmetov (1995:11), “*Türkî Dillerindeki Tabu men Evfemizmder*” adlı çalışmasında evfemizmelerin yapılma yollarını; *evfemistik metaforlar*, *evfemistik mecaz-ı mürseller*, *ironi*, *evfemistik eğretileme*, *sözcük gruplarından oluşan evfemizmler*, *zamirlerden oluşan evfemizmler*, *evfemizm oluşturan başka tesirler*, *deformasyon*, *üç nokta*, *alıntı kelimeler*, *ellipsler* (kelimenin hecelerinin yerine noktalar), *saygı ifadesinden doğan evfemizmler* başlıkları altında ele almıştır.

Ahmetov, birçok millette sözün sihir inancına dayalı sözü doğrudan söylememe, dolayısıyla evfemizm oluşturmanın çokça çeşidi vardır. Örneğin Brezilyalı dil bilimci M. Gueriostın bir çalışmasında her millette doğrudan söylenilmesi yasak olan yirmi dört böcek ve hayvan ismi listesi bulunur. Bunların içerisinde *kelebek* ile *karınca* da vardır. Sözün gücü(sihri) inancıyla alakalı olarak insanın gerçek ismini saklamak ya da kullanmamak, yasaklamamak bu sebeple takma isimler kullanmak birçok halkta olduğu gibi Avrupa kültüründe de varlığını gösterir. Mesela V. N. Peretruhin araştırmalarında insanın gerçek ismini gizleyip onun açıktan kullanımını yasaklamak Ruslarda da

yaygındır. Bununla ilgili olarak V. N. Peretruhin şöyle der: “Rusya da eskiden beri devam eden bir gelenek vardı. Rusların Hristiyan isimlerinden başka ikinci bir ismi daha vardı. Bu isim onlara vaftiz sırasında verilirdi. Bazen bir insanın üç farklı ismi de olabilirdi; lakap ve vaftiz sırasında verilen iki isimden biri herkes tarafından bilinir diğeri ise gizlenirdi. Gizli isim ise sadece en yakın akrabalar ve papaz tarafından bilinirdi. Bu durumun sebebini ise V. N. Peretruhin şöyle açıklar: Ona kötülük düşünen insanların bu isimden habersiz olması ve nazardan saklamak için birden fazla isim verilirdi. İsim verilen kişi öldüğünde tanıdıkları onu Dimit diye bilir; fakat papaz onu Fedot olarak adlandırır. İşte bu ikinci gizli isim kişi öldükten sonra ortaya çıkar” (1995:45).

Eskiden Kazak Türkleri arasında *kızamık* gibi *çiçek* hastalığı da doğrudan söylenilmezdi. Bu tehlikeli hastalıktan birçok insan öldüğünden ya da ölmese bile sakat kaldığından dolayı onu iyelerin gönderdiğini yani bir nevi korkuyla beraber kutsiyet yükleyerek bu hastalığın da adını doğrudan söylemek yerine “*misafir, konuk, korsan ya da evliye*” gibi evfemistik adlar vermişlerdir. Yine bugünkü Kazakistan’ın Çimkent şehrinin Sozak köyünden derlemelerde evde çiçek hastalığı sebebiyle bir kişi yatsa bununla ilgili “*evde misafir var*” ya da “*konuğumuz bu gece bizde kalacak*” diyerek bu tehlikeli hastalığın adını doğrudan anmayarak evfemistik adlar vermişlerdir. Bununla beraber o evden başka bir eve ya da ocağa ateş verilmemiş, yabancılarda eve sokulmamıştır (Ahmetov, 1995:86-87). Böri ile ilgili tabu olan sözler Kazaklar arasında bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Bununla ilgili olarak 20. yy. başında Kazakistan’da bulunan Alman âlim Rihard Karust’un incelemelerinde “Kazak çocuklarına *kurt ismini* söylemek yasaktır. Eğer bu yasak bozulursa *kurt* malları yer inancı hâkimdir.” Demek oluyor ki halk arasında sık kullanılan *kurt*’u “*karakulak, ulıma, serek kulak, teris azu, it-kus* ya da *jien* gibi benzer (1995:46) ve *anguis* ‘yılan’ (Latince) yerine *serpens* ‘sürüklenen’; Eski Almancada *slango* ‘sürüklenen’ kelimelerin hepsi de evfemizm sonucu oluşmuştur.⁵⁴

İ. Lavde-Tsirtautas’ın fikrine göre bazı Türk dillerinde örtmecenin etkisinden dolayı “*auru*” “*nauvkas*” kelimeleri hiç kullanılmamıştır. Bu adların yerine başka dillerden giren evfemizimler kullanılmıştır. Bu duruma örnek verecek olursak Türkiye

⁵⁴ Bu örnek, <http://lingvist-filolog.ru/filologiya/tabu> i evfemizmy. html sitesinden alınmıştır.

Türkçesinde “*auvru*”, “*nauvkas*” adları yerine Arap dilinden alınan *hastalık* sözü kullanılmıştır. Özbek Türkçesinde de Arapçadan alınan “*kassalık*” ya da Farsçadan alınan “*bemorlik*” gibi alıntı kelimelerle değiştirilerek örtmece yapılmıştır. Bu gibi alıntı evfemizmlere Kazak Türkçesinde Moğolcadan alınan “*sırkat*”, Farslardan alınan “*akav*”, “*navkas*” gibi yine Farsçadan alınan Kırgız Türkçesindeki “*nookas*”, “*dart*”, “*kesel*” ve Moğolcadan alınan Kırgız Türkçesindeki “*sırkoo*” gibi sözlerden oluşur (Ahmetov 1995: 88-89). Aynı şekilde Kazak Türklerinde bir kişi hayatını kaybettiği zaman ‘öldi’ sözü yerine *jan täsilim kıldı* ‘(Allah’a) canını teslim etti’ veya *jürip ketti* ‘yürüyüp gitti’ denir. Kazak Türkçesinde ölmek sözü yerine *kaytis boluv* ‘dönmek’ ve *düniye salmak* ‘dünyaya bırakmak’ gibi tamlama şeklinde söz yapıları kullanılır. Rusçada da benzer bir durum vardır: *umer* ‘ölmek’ yerine *skonçal’sya* ‘vefat etmek’ sözünün kullanılması gibi (Ahanov, 2002:180).

Taradığımız kaynaklarda anlam alanı tabu ve örtmece ilişkisiyle değişen kelimeler şunlardır:

al (< **äl* ‘*al*, *kırmızı*’ (Tekin, 1975:250)) Clauson (1972:120-121), kelimenin anlamını ‘kırmızı’; Moğ. da hükümdarların belgelerini mühürlemek için kullandıkları (Çince) kırmızı mürekkebin rengi, alıntı bir kelime, Rusçaya da ‘*alyi*’ biçiminde ve aynı anlamda geçmiş’ olarak kaydetmiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Al*, *kırmızı*, *açık kırmızı*, *pembe*, *turuncu*, *kına rengi* (*at cinsi*) 2. *Turuncu ipek kumaş* (*at eğerine örtülür*), *turuncu renkteki kumaş*, *gelin başını örten uzun kırmızı uzun örtü*, *kadınların kendi alınlarını örttikleri yeşil ve kırmızılı ipek parçası*; *damadın düğünde boynuna bağladığı kırmızı mendil* (*havlu*) 3. *Karanfil*’ olarak vermiştir. Sonra da bazı Türkologların bazılarının kelime hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: Vullers, iki *al* kelimesine işaret eder: a) (Hind- Avrupa dillerinde yer alan) mürekkep ve ecza için kırmızı renkli boyanın kaynağı olan ağacın adı b) (Türkçe) ‘hükümdar mührü’ olan *al tamga*. Vullers’in tahminine göre iki kelimenin kökeni de birdir. Vambery, kelimenin kökenini ‘parlayan’ (?) anlamına gelen *yal-* ‘parla-’ fiilinden gelir. Şerbak’a göre kelime Moğolcaya da geçmiştir (1974:125-126).

Rassadin (2010:214) “*Moğolların Kutsal Destanı*”nda geçen *al* ‘kırmızı, kızıl’ kelimesinin Türkçe *al* ‘açık kırmızı’ kelimesinden geçtiğini söyler: Çağdaş Moğol lehçelerinde *buryat al şara* ‘kırmızı’, *kalmık al ulan* ‘açık kırmızı’ demektir.

Aşağıda taradığımız kaynaklarda da görüleceği üzere temel anlamı 'kırmızı' olan kelimenin Osmanlı Türkçesinin son dönemleri itibariyle anlamında 'kırmızı renk tonlarında at, (bayanların) yüze sürdükleri pembe düzgün, ekseriyetle loğusalarda görülen bir nevi' vb. olarak genişlemiştir. Ayrıca kelimenin **DS**'de (II) 1) *Düğünde güveyin boynuna atılan mendil büyüklüğünde kırmızı bez*, 2) *Kadınların alınlarına bağladıkları, yeşilli, kırmızılı ipek örtü*, 3) *Gelinlerin başına örtülen uzun, kırmızı, örtü, duvak* (I-165,166) anlamlarında kullanılmasıyla da kırmızı renginin *tabulaştığı* görülür.

İslamî'nin **İM**'de 'kırmızı'

Didi kâdı kanda bulduñ **al** barı

Virmez-iseñ çıkısar senden deri (3033)

SN'de Düğünde güveyin boynuna atılan mendil büyüklüğünde kırmızı bez (**DS**) (4396), **DK**'de **Al**, kırmızı, pembe (12-11), **HHT**'de (At donu olarak) dorunun açığı, kızıla çalan [102b/11], **TİKT (A)**'da Koyu ve parlak pembe, kızıla yakın doru (109b/13), **CTD**'de Koyu ve parlak pembe, kızıl alev rengi, **MM**'de **Al**, kızıl, kırmızı (479), **RB**'de Pembe (41b/12), **FFANG**'da Açık kahverengi anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de (I) kelime, 1. Kanının rengi, kızıl, kırmızı, 2. Bu renkte olan, 3. Dorunun açığı, kızıla çalan donu, 4. Bu renkte olan (at), 5. Yüze sürülen pembe düzgün, allık olarak geçer. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak 'ekseriyetle loğusalarda görülen bir nevi yilancık' anlamı da var, **TS**'de kayıtlı olan 'doru rengindeki at donu' anlamı yoktur.

bil Clauson (1972:330), sözlüğünde kelimeyi şöyle verir: 'bel' kelimesini bazı anlam uzantılarıyla **İrk B.** (37) (*bic-*), **Uyg.** VIII ff. 'tomurcuk' *belçe boğuzça suvda* (onlar) belleri ve boyunlarına kadar suyun içinde, **Civ.** *say yazıda bël yok (dağ üzerinde hiçbir taş, toprak yoktur), anı: bëlinde tut (onu belinden yakala); ol añar ança: aş bërdi: bël kıldı (onun bekleyebilmesi için ona çok yemek verdi)* **Osm.** XV. *bël* (böyle yazılmış) *birkaç metinde bel*' olarak geçer. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1) *Bel – tüm kaynaklarda geçer* 2) *Belin kuşak takıldığı bölgesi; kıstak; belen (hayvan ve dağ için);* 3) *Bele ait* 4) *Vasat, orta, gövde (hayvanların); sırt; omurga kemiği; dağ sırtı; (mecazî) destek, umut;* 5) *Sırtta ait* 6) *Kalça* 7) *İki dağ arasındaki geçit, defile; derbent; boğaz*' olarak verir. **Bel**, **kalça**, **dağ sırtı** anlamları kayıtlarda en eski anlamlardır. 2. ve 7.

maddedeki anlamlar köken itibariyle mecazîdirler; ancak bu anlamların tümü net değildir. En eski eserlerde *bäl* ‘tepe, höyük’, ‘dağ sırtı’ anlamındadır. *Bil* ise ‘kalça’, ‘but’ anlamındadır. Eski biçimin kök ünlüsü uzundur. *be:l* kelimesinden sonra **bel*, **bil* ve **bi:l* biçimleri meydana gelmiştir. *Bel* biçimi Ortak Türkçe döneminde olmuştur. *Bi:l* biçimi Yakut ve Türkmen Türkçelerinde korunmuştur. Sonra da bazı Türkologların kelimenin kökeniyle ilgili görüşlerine yer vermiştir: Şerbak, eski biçimi *päl* olduğunu düşünmüş ve bunu ispatlamaya çalışmıştır. Räsänen ise **bä:l*; **bi:l* olarak vermiştir. Ayrıca Fin-Ugor ve Tunguz şekilleri ile karşılaştırmalar yapmıştır. Doerfer, **bël*’i eski biçim olarak kabul eder. Ramstedt, Türkçe *bel*, *bäl* kelimelerini Moğolca *bel* ‘kalça’, ‘orta (vücut veya dağın ortası)’, ‘kemer’ olarak verir. Doerfer, buna itiraz eder. Räsänen ise Türkçe biçimlere bir de *bä:l-ä* ‘kundakla-’ kelimesini katmıştır. Doerfer buna da itiraz etmiştir. Poppe, Moğolca ile karşılaştırmalar yapar ve Moğolca *belkegüsün* (bekle+ -gü-sün) ‘arka’ kelimesini de ekler. Doerfer, Poppe’nin *belkegüsün* eklemesine de itiraz etmiştir. Lessing, *bel*’i, ‘bel’ biçiminde ‘*kafatasının üst kısmı*’ ve ‘*dağın eteği, dağın ortası veya alt kısmındaki yamaç*’ anlamlarında vermiştir (1978:135-137).

Temel anlamı ‘*insan bedeninde göğüsle karın arasında daralmış bölüm, bel*’ olan kelime, EOT döneminde ve sonraki dönemlerde yazılmış eserlerde ‘*döl, soy, sulp, meni*’ vs. anlamlarını kazanmasıyla *tabulaşmıştır*.

Kelime TAS’ta 1. *Bel* {Ata **bilinden** inen meni... (Hazain. XV. 7-2), 2. *Yamaç, dağ beli* { *Kelât* (Fa.): **Biliñ** üzerinde olan kal’a, şin olsun, harap olsun. (Nuh. Tuh. XVII. 32-1) 3. *Ayakla basılarak toprağı işlemeye yarayan tarım aleti* {**Bil** ve balta ve kazma.. (Sic. B. XV. 6,37), **SN**’de *bil* (I) *Bel* (dağ sırtı) (3024), **TİKT**’te *bil* *Döl, sulp* (37b/14), **ETT**’de *Bel, miyan* (ŞD 27–8, ŞD 86–12), **DK**’de *Bel, sırt* (186–7), **T**’de *bil* *Bel, vücudun sırtla kalça kemiği arasındaki kalan ve vücudu çevreleyen kısmı* (90b–2), **ŞKM**’de 1. *Bel* (41b/10) 2. *Döl, sulp* (9b.7), **KT**’de *bil* *Döl, sulp* (37a–6=4/23); *bil suyu* *Döl suyu, sperma* (277a–11=76/2), **VG**’de *bel* (1211), **V**’de (30b.4) **MM**’de (226) ve **YZ**’de *bel* (17b.491) ‘*insan bedeninde göğüsle karın arasında daralmış bölüm, bel*’, **MT**’de *bil* *Bel; arazi sırtı, yokuş* (64b–3), **FN**’de 1. (İnsan ve hayvan için) *bel* (4201) 2. *Döl, soy* (1111), **KBP**’de (I) *Bil, erlik suyu* (60a/04), *bil* *Bel, dağ sırtında geçit* (21b/04), **F**’de *Bel, insan bedeninde göğüsle karın arasında daralan bölüm* (14b-6)

anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de EOT dönemine ait metinlerdeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde kelimenin **TS**'de (II) İlk anlamları insan, hayvan ve bitkilerin yapısını ve organlarının birbiriyle olan ilgilerini incelendiği bir bilim dalı olan *anatomi* teriminde kullanılmıştır. *i.* “insan bedeninde göğüsle karın, sırtla kalçalar arasında daralmış bölüm arasında anlamı yanında, “1) Bu bölümün sırtın altına rastlayan bölgesi, 2) Hayvanlarda omuz başı ile sağrı arası, 3) Dağ sırtlarında geçit veren çukur yer 4. Geminin orta bölümü” anlamları da vardır. **DS**'de kelime, (II) 1. Meni, sperma 2. Omurga (III) 1. Tepe, yüksek yer, üzeri yassı ufak tepe 2. Sırt, bayır, yamaç 3. Dağ silsilesi, sıradağ (IV) Tarlanın ortası (V) Suların ayırım yeri (II-605); (I) 1. İki tepe arasındaki geçit veren başlık (XII-4452) anlamlarıyla kayıtlıdır.

göçmek Eski Türkçeden itibaren *ölmek* kelimesi için kullanılan kelimelerden biridir. Clauson (1972:694), kelimenin anlam yapısını şöyle vermiştir: “*ikâmetgâh değiştirmek, göç etmek*”; *göçebe olmak ve mecazlaşmış ‘ölmek’ (yani yaşadığımız bu dünyadan diğerine göç etmek) gibi bazı genişlemiş anlamlarla birlikte yaşıyor.* Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1) *Göçmek, bir yerden başka yere geçmek, göç yapıp dönmek* 2) *Taşınmak; ülke değiştirmek, yeni yere göçmek; yeni yere geçiş yapmak, bir yeri terk edip gitmek, yerleşkeyi, duraklanan yeri terk etmek, kampı sökmek, oturulduğu yerden ayrılmak, emigrasyon yapmak, migrasyon yapmak, ülke ülke gezmek, dolaşmak. (mecazî) ölmek* 3) *Bir yerden başka yere araba üzerinde götürmek; satrançta – adım yapmak* 4) *Kocaya gitmek, evlenmek (kız için)* 5) *Bir yeri araçla terk etmek, araca binip gitmek, hareket temek* 6) *Çökmek, yıkılmak, eskimek, tahrip olmak; açılmak (yapışmış bir şey için), düşmek (turnak için)* 7) *Otlatmak* 8) *Su ile dolmak* 9) *Patlamak, kendiliğinden atış yapmak, coşkuya kapılmak*’ olarak vermiştir. Kelimenin yapısı için de bazı Türkologların görüşlerine yer vermiştir: Şerbak, kelimenin eski şeklini **köç* şeklinde ‘göç, bir yerden başka yere geçiş’ olarak vermiştir. Pritsak, *köç*<**kö:ç* olarak vermiş; ancak kanıtlamamıştır. Räsänen’in çalışmasında *köç~köç-* şekillerinin anlamları, türemişleri ve Fin-Ugor karşılaştırmaları ayrıntılı olarak yer alır. Doerfer’e göre ilk anlam, ‘otlak değişimi’ (yazlık ve kışlık değişimi)’dir (1980:89-90).

‘*göç etmek, bir yerden başka bir yere gitmek*’ biçiminde temel anlamlarda kullanılan kelime, EOT döneminde ‘*ölmek, vefat etmek*’ anlamlarında da kullanılmaya başlanmış, dolayısıyla anlamı tabulaşan kelimelerden biri olmuştur. Bu anlam, bugün **TS**'de de

devam eder. Ancak Türkiye’de Halk Ağzından toplanan **DS**’de bu anlam yerine (I) ‘*kocaya gitmek, gelin olmak*’ (VI–2121) biçiminde ‘*bir evden başka bir eve gitmek*’ temel anlamı korunmakla birlikte ‘*yeni bir yuva kurmak, kurulan yeni evin sahibi, evin annesi olmak*’ biçiminde mecazlaşmıştır. DS’deki bu anlam, sadece Sevortyan’ın sözlüğünde yer almıştır.

Kelime **TAS**’da 1. Yurt değiştirmek, hicret etmek (Çünkü dün buçuğu oldu Resûl Hazreti emreyledi **göçtüler** (Si. Da. XIV. 711-1) 2. İrtihal etmek, ölmek (Çün atam dünyadan **göçtü** yasın tuttum. (Ferec. XV. 112) anlamlara sahiptir. Kelime, **BL**’de *göç-* (metinde) Bağırsak gevşemesi, ishal olma (20b–5), **HHT**’de *göç-* 1. Yurt değiştirmek [082a/8] 2. (Bazı hayvanlar için) Sıcak iklimli, ülkelere gitmek [071b/19], **ŞKM**’de *göç-* (22a/5), **İM**’de *göç-* (2126) ve **CCK**’de *göç-* (351) ‘ölmek, vefat etmek’, Eski Oğuz Türkçesinin son dönemlerinde yazılmış olan **TİKT (M)**’de 1. Bulunduğu yeri terk ederek başka bir yere gitmek, konmak, göç etmek (254b/13) 2. Geçmek, katılmak (292a/14) 3. Ayrılmak, uzaklaşmak (274a/20) 4. Ölmek (355a/1), **ŞŞÇ**’de *göç-* 1. Göç etmek (806) 2. Ölmek (272), **FFANG**’da *göç-* Taşınmak, harekete geçmek, yer değiştirmek olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelimenin “1) Yerleşmek amacıyla mahalle, köy, şehir veya ülke değiştirmek, 2) Ölmek” anlamları yanında, “1) Bazı hayvanlar, sıcak iklimli ülkelere gitmek, 2) Çökmek, 3) Oturmak” anlamları da vardır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘*çadırı söküp başka bir yere konmak*’ anlamı da kayıtlıdır. Bu anlamın TS’de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

oğulduruk *oğul* kelimesinden türemiştir. Kelime, Clauson’da (1972:86) ‘dölyatağı’ anlamıyla kayıtlıdır. İlk defa Kâşgarî’de *ogulçuk* (1999:IV-426) biçiminde ‘ana rahmi, oğulduruk’ anlamında kayıtlı olan kelimenin anlamında Eski Oğuz Türkçesi döneminin sonlarına doğru bir genişleme olmuştur. Kelime, *oğlancık* şekliyle *Şirvanlı Şemseddin-i İtakî’nin Teşrih-i Ebdân Kibâle-i Feylosofân* adlı eserinde ‘*fetüs*’ ve bu kelimenin yerine ‘*uşak*’ kelimesi kullanılmıştır (Arslan Erol, 2008:734).

Kelime **TAS**’da 1. Bitkilerin dibinden süren filiz {Nûye [Fa.]... Ve yenile ve taze çıkmış fidan, **oğulduruk** derler Türkide... (Deş. XVI. 336–1), 2. Yumurtalık {Mabîz (Ar.): Beyza mahalli, **yumurtalık**, oğulduruk (Kam. Os. XIX. 316), **KT**’de *oğulduk* Filiz, sürgün (245b–3=48/29) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *oğulduruk*

biçiminde kayıtlı olmayan kelime *oğulçuk biçiminde ‘1. ‘küçük oğul’ anlamında kullanılan sevgi veya küçültme bildiren bir kelime 2. *biyolojide* Dölllenmiş yumurtaya, gelişmeye başladığı andan cenin olana kadar geçen sürede verilen ad’ anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *oğulduruk* biçiminde *halk ağzında* ‘döl yatağı’ anlamında; *oğulcuk* biçiminde 1. Oğul sözünün sevgi bildiren küçültme veya okşama biçimi 2. Dölllenmiş yumurtacığın gelişmeye başladığı andan dölüt olmasına kadar geçen süredeki adı, rüşeym, embriyo 3. *bitki biliminde* Bitki tohumları bir kökçük ile bir filizcikten oluşan ana bölüm anlamlarında geçer. Söz konusu kelime **DS**’de (I) 1) Döl yatağı, 2) Soy sop anlamları yanında (II) Güç yanan, yaş budaklı, sert (çam vb. için ağaçların odunun için) (3270) anlamı da vardır.

uç- Clauson (1972:19), kelimenin anlamlarını “*En eskisi, (üst seviyedeki biri için) bir şeref payesi olarak ‘ölmek’; diğerleri ‘büyük bir hızla gitmek; gözden kaybolmak; seğirtmek; (renkler için) solmak’ ve bir şekilde son zamanlarda Osm’ da ‘bozulmak’*” olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1) *Uçmak, yukarılara uçmak, çıkmak, uçuşup durmak, uçuşmak; (mecazî) çalınmış olmak* 2) *(mecazî) Ölmek* 3) *(mecazî) Buharlaşmak, tebahhur etmek, buhar olup uçmak* 4) *Koşmak, fırlamak (kanatlar yardımı ile); hızla koşmak, acele etmek* 5) *Titremek, kıpırdamak, ihtilaç etmek, çirpınmak; titremek (göz, kalp hakkında), vurmak (kalp); kısmak, kırıştırmak (göz), sallanmak, sarsılmak, çalkalanmak, koşuşmak, şuraya buraya koşup durmak, dört dönmek, yüpürmek; salıncakta sallanmak* 6) *Kaybolmak, gitmek* 7) *Düşmek, uçup düşmek; tahrip olmak, harabe hale gelmek, kopmak, sıçrayıp gitmek, mahvedilmek, yüksek yerden boşluğa atlamak; inmek (uçuş sonrası)’* olarak vermiştir. Vambery, Eski Uygur Türkçesindeki *uç* ‘üst uç’, ‘doruk’, ‘yalman’ ve *uçmak* ‘yükseklikte bir yerden başka yere geçmek’, ‘uçmak’ kelimelerini bir kabul etmiş, ama bunu ispat etmemiştir (1974:612-613).

Aşağıda taradığımız kaynaklarda da görüleceği üzere kelime ‘*uçmak, (kuş) kanatlanıp havaya yönelmek*’ temel anlamından hareketle EOT döneminden sonra anlam yelpazesini genişletmiş, günümüzde ‘*yok olmak, ortadan kaybolmak, çok sevinmek*’ anlamlarında *mecazlaştığı*, hatta ‘*keyif verici ve uyuşturucu madde aldıktan sonra hayal âlemine dalıp gitme*’ biçiminde *argolaşmış*’tır. Bu anlamların yanında kelime, *insanın öldükten sonra göğe yükseldiğini* ifade etmede de kullanılır. Kelimenin bu anlam

yükünü almasıyla farklı bir anlam boyutuna kaydığını anlamının *tabulaştığını* söyleyebiliriz.

Kelime **BI**'de 'uçmak, (kuş) kanatlanıp havaya yönelmek'

Uça kâz ayagı yirden kesile

Gide seyfi, halâscısı da bile (469)

KİG'de 1. Uçmak (124a.1) 2. Kaçmak, çıkmak, uçmak (135a.7), **DK**'de (191–2), **BH**'de *uç-* (49B/12)', **V**'de *uc-* (5b.10), **ŞKM**'de *uç-* (22a/5) ve **CCK**'de *uç-* (1273) 'havaya kalkıp gitmek, uçmak', **TİKT (M)**'de I. 1. Uçmak, havaya kalkıp gitmek (260b/18) 2. (*mecazlaşmış*) Sevinçten uçar hâle gelmek, çok sevinmek (380b13), **ŞŞÇ**'de 1. Uçmak (100) 2. *mecazlaşmış* Uçarcasına hızla gitmek, hızla uzaklaşmak (8342) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *uç-mak*, TS'den farklı olarak '3. Sıyrılıp gitmek, yok olmak, mahvolmak 7. Çapkınlıktan fazla ileri gitmek, uçarı çapkın olmak 12. *mecazlaşmış* (Din büyükleri ve keramet sahipleri) göğe yükselmek, huruç etmek anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *uçmak*, 1. Kuş, kanatlı böcek vb. hareketli kanatları yardımıyla havada düşmeden durmak, havada yol almak 2) Uçak vb. araçlar özel mekanizma ile yerden yükselmek, havada yol almak, 3) Sıvı, gaz veya buhar durumuna geçmek, 4) Rengi solmak, 5) Rüzgâr veya başka bir itici güçle yerinden ayrılıp uzağa gitmek, 6) Yüksek yerden düşmek veya yuvarlanmak, 7) Belirmek, 8) Patlayıcı madde ile parçalanmak, 9) Uçar gibi dalgalanmak, 10) Çok hızlı gitmek, 11) Hava yolu ile gitmek, 12) *mecazlaşmış* Yok olmak, ortadan kaybolmak, 13) *mecazlaşmış* Çok sevinmek, 14) *argolaşmış* Keyif verici ve uyuşturucu madde aldıktan sonra hayal âlemine dalıp gitmek, 15) *şaka yollu* Aşırılamak, 16) *din bilgisi* Dinî inanışa göre ruh ölümden sonra göğe yükselmek, **DS**'de kelime, (I) Bir şeyi çok isteyerek, sevinerek yapmak, yapmaya ivmek, (II) Yar, uçurum, (III) Çok üşümek (XI–4022); Yapı, duvar vb. göçmek, çökmek, yıkılmak (XII–4781) olarak geçer.

yük 'yük, ağırlık' anlamındaki kelimenin yapısını Clauson (1972:910-911), “**yü:-* 'den türemiş isim” şeklinde vermiştir. Sevortyan, Şerbak'ın kelime hakkındaki görüşlerini vermiştir: Şerbak'a göre kelimenin eski şekli **vük*'tür, anlamları da şöyledir: '1) *Yük – kaynakların çoğunda bu anlamdadır; bohça (yük); bagaj; odun bağlamı, yığıcı* 2) *Ağırlık; sorumluluk, mesuliyet, görev* 3) *Hamile, hamilelik, cenin* 4) *Kefalet* 5) *100 000*

piyastr 6) *Çadırda destelenmiş yastık, yorganlar; çadırda katlanmış eşyalar; minder, yastık yorganlar saklanan raf, dolap; yatak yorgan odası* 7) *Atlı yük arabası*. Kelimenin yapısı için de şunları söylemiştir: Araştırmacıların çoğu yük kelimesinin *yü- fiil kökünden türediği fikrindedirler. Bu fiil kökü Yakutçada *sük-* < *yü-k- ‘bir şeyi veya kimseyi sırt veya omuzda taşımak’. *yüd-* ettirgenlik şekli de vardır. Türkçedeki *yü- ile ilgili Altayistler, Moğol, Tunguz, Mançu ve Kore dillerinden karşılaştırmalar yapmışlardır. Yük kelimesinin 3. anlamı köken itibariyle örtmece (evfemistiktir) ve – li/-lü ekleri ile de bu anlam korunur: yüklü ‘hamile’ Kelime, Rusçanın köken bilgisi uzmanı Vasmer’in sözlüğünde *vyuk* ve *yuk* şekillerinde (eski Rusçada kullanılırdı) geçer (1989:262-263).

Aşağıda taradığımız kaynaklarda, yük kelimesinin somut ‘*hayvanın taşıdığı nesne, miktar*’ ve mecazî ‘*tahammül, sabır, meşakkat, dert*’ anlamlarda kullanıldığını tespit ettik. Ayrıca kelimenin ‘*rahimdeki çocuk, cenin, anne karnındaki çocuğun ağırlığı*’ anlamında somut ve ‘*anne ile çocuk arasındaki duygusal bağ, onu taşımanın verdiği sıkıntılar ve bu sıkıntılar karşısında gösterilen sabır ve anlayış*’ biçiminde mecazî anlamda kullanıldığı da görülür. ‘*yük*’ ve ‘*yüklü*’ gibi kelimelerin temel ve mecaz anlamlarını bir kenara bırakırsak EOT metinlerinde ve günümüzde örtmece anlam boyutuyla da yer alır. Şöyle ki, “*rahimdeki çocuk*” anlamıyla Eski Oğuz Türkçesinden itibaren kullanılan “*yük*” kelimesi, Anadolu ağızlarında ‘*gebe kadın*’ yerine ‘*yüklü*’ kelimesi kavramlarının tabulaşması sebebiyle örtmece olarak kullanılmıştır.

Kelime **TAS**’da taranan metinlerde verilen tanık cümlelerde ‘*rahimdeki çocuk, cenin*’ (Sitervan (Fa.): Kısır ola dişi ki karnında **yükü** olmaya (Caf. XVI. 85-1) olarak geçer. **BL**’de 1. Yük 2. Meyve, yemiş, ürün (13b-5), **ŞKM**’de Yük, tahammül, sabır, zahmet, meşakkat, dert (19b/9), **KT**’de 1. Hayvanın taşıdığı şey veya taşıyabildiği miktar (148b-11=12/72) 2. Ağırlık, yük (157b-2=22/2) 3. Yüklenen şey; günah (151b-3=20/10), **YZ**’de Yük, taşınan şey, ağırlık, denk (23b.670), **TİKT**’te Hayvanın taşıdığı nesne veya taşıdığı miktar (82b/16), **NH**’de Yük, rahimdeki çocuk (54b/5), **MM**’de Bir hayvanın taşıdığı şeylerin bütünü, eşya; bir kimsenin üzerine almak zorunda kaldığı ağır görev, **CCK**’de 1. Yaşanan şey, yük (2484) 2. Beş yüz bin kuruşluk para âdeti (2188), **ŞŞÇ**’de 1. Ağırlık, yük (802) 2. Hayvanların taşıdığı mal, meta, yük (7127) 3. Anne karnındaki çocuk, cenin (35486) 4. mecazlaşmış Ağırlık, sıklet, zahmet, minnet (4812);

yük yük Yüklerle, çok fazla (413), **AK**'ta Bebek, cenin (22a.465) anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, “*halk ağzında doğacak bebek*” anlamı yanında, 1) Araba, hayvan vb.nin taşıdığı şeylerin hepsi, 2) Bir şeyin aralığı 3) Araba, hayvan vb.nin taşıyabildiği miktar, 4) Eşya, 5) *mecazlaşmış* Birinin üzerine almak zorunda kaldığı ağır görev, 6) *mecazlaşmış* Tedirginlik veren şey, engel, 7) *fizik* Bir cismin yüzeyinde biriken elektrik miktarı, 8) *tarih* Yüz bin kuruşluk mal veya tutar, 9) *eskimiş* Yüklük anlamları da vardır. **DS**'de kelime, (I) 1) Beş kilelik ya da aşağı yukarı yüz kiloluk ürün, 2) Hayvan üstündeki iki kiloluk ağırlık, (II) Para ölçüsü olarak bin lira, (III) yatak (XI-4328) anlamlarıyla kayıtlıdır.

yüklü (*yük+ + +II^f (i.i.y.)*) Günümüz Standart Türkiye Türkçesinde *yüklü, gebe, iki canlı, ağır ayak* gibi kelimelerden ziyade Arapça *hâmile (c. havâmil)* kelimesi kullanılmaktadır. Kuvvetle muhtemeldir ki, dilimizde kelimenin Türkçeleri yerine yabancı karşılığının kullanılması Türkçelerinin toplum nazarında ayıp kabul edilmesi tabudan kaynaklanmış, neticede kelimedeki örtmeceyle~evfemizmle bu tabunun yumuşatılması amaçlanmıştır.

E. Çetin, *gebe* konusunu merkez edinerek Türk milletinin idrak semantiğini gözler önüne sermeyi amaçladığı “*Türkçede Gebelere Ad Verme Yolları*” makalesinde Türk dilinin bütün lehçelerini taramış, Türklerin gebeye verdikleri adlar hakkında teferruatlı bir bilgi vermiştir: Azerbaycan Türkçesinde *gefesi dolu, boynunda ol-, hamli ol-, ağır, ayagiağır, ağır ayak, boğaz, boylu, hamile, ikicanlı, yüklü*; Gagavuz Türkçesinde *gebe*; Türkmen Türkçesi *yükli, gevreli, hamla, bogaz*; Yeni Uygur Türkçesinde *hamildar, hamile, egir ayak, bogaz*; Nogay Türkçesinde *avır ayaklı, yükli*; Tatar Türkçesinde *yökle, kömenle, avırlı*; Başkurt Türkçesinde *yöklö, ayırlı, ayır ayaklı*; Kırım Tatar Türkçesi'nde *xamile, yüklü, ağır ayaklı*; Karaçay-Malkar Türkçesinde *buvaz, içli bol- (hamile olmak)*; Kumuk Türkçesinde *aylı*; Altay Türkçesi'nde *barlu, boos, köçölü, kursaktu*; Hakas Türkçesinde *xarinning, pozında bar, toylıg*; Tuva Türkçesinde *sattıg, dakpırlıg, işitig*; Yakut Türkçesinde *ıaraxan (caxtar), xat*; Türkiye Türkçesi ve onun ağızlarında *ağır ayak, gebe, aylı günlü, göde, gödelek, gömanlı, gumanaz, gümanlı gövdeli, iki canlı, üzerli, üzeri yüklü, yüğrük, yüklü* gibi kelimeler kullanılır (2008:189-211).

Ayrıca XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin anlam genişlemesine paralel olarak ‘çok sarhoş ve paralı, varlıklı’ anlamlarında kullanılmasıyla da *argolaştığını* da söyleyebiliriz. Kelime **TAS**’da ‘gebe, hamile’ (Bahar yeli ağaçları **yüklü** kılıp andan yaprak çıkarur. (İrşad. XV. 72) **BL**’de 1. Üzerine yüklenilmiş olan, yüklü 2. Hamile (6a–7), **DK**’de (211–8), **TA**’da (131a/14), **YZ**’de Yüklü, yükü olan; *yüklü yükünü açmak* Herkes kendi yükünü çözmek (35a.1014), **TİKT**’te (*yüklü ol-* Gebe olmak (133a/14)), **GT**’de (65a–2), **HFN**’de, **TM**’de *yükli/yüklü* (109a–6/7, 97b–12), **AK**’ta (22a.465), ‘yüklü, gebe, ağırlıklı, hamile’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ’1. Sırtında eşya ve ağırlık bulunan, yük kaldırmış, yüklemiş 2. Eşya ve yük ile doldurulmuş 3. Gebe, yüklü olan 4. Yemişli, meyveli 5. Ağır sarhoş 6. Borçlu, vereceği olan 8. Pek çok fazla 9. *argolaşmış* Paralı, zengin’ anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, “*halk ağzında* gebe” anlamı yanında, 1) Yükü olan, 2) Yapılacak işi çok olan, 3) Çok çalışmayı gerektiren, çetin, güç, uygun, 4) Çok fazla, pek çok, 5) Bir duyguyu, bir olguyu içinde veya üzerinde fazlaca bulunduran anlamları yanında *argolaşarak* ‘çok sarhoş ve paralı, varlıklı anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) Gebe (II) Meyvesi bol (ağaç için) (XI–4328) anlamlarıyla kayıtlıdır.

4.1.7. Argo (Alm. Argot, Gaunersprache, Fr. Argot, İng. Argot, Slang, Rus. Apro)

Osmanlı Türkçesinde *lisân-ı erâzil* (rezillerin dili), *lisân-ı hezele* (saçma dil) terimleriyle karşılık bulan argo çeşitli kaynaklarda “bir toplumdaki genelgeçer dilden ayrı, ama ondan türeme olan, belli çevrelerce kullanılan ve herkesçe anlaşılmayan, eğretilmelerin büyük bir yer tuttuğu, kendine özgü sözcük ve deyimlerden oluşan özel dil. Genel olarak teklifsiz, kaba, vb. çeşitli konuşma biçimlerini de belirten *argo* terimi, dil biliminde daha sınırlı bir anlam taşır; ya kapalı bir yaşamı olan ya da kendini gizlemek isteyen dar bir topluluğun özel anlaşma aracını belirtir.” (Vardar, 2002:24) “Farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklik yapmak, dilin lehçelerinden, eskimiş unsurlarından ve yabancı kökenli şekillerinden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları herkesçe anlaşılmayan kelime ve deyimlerden oluşan, gereğinde mecazlı anlamlara da yer veren özel dil veya söz dağarcığıdır

(Korkmaz, 1992:13). “Bilindiği gibi argo, deyim aktarmalarına çok yer veren, bunun dışında, kelimelere yan anlamlar yükleyerek kullanılan bir dildir. Argoda kullanılan, yerleşmiş deyim aktarmaları, birçok kelimeyi çok anlamlı duruma getirmiştir” (Aksan,1978:113). Devellioğlu (1959:15), “*Türk Argosu*” çalışmasında “umumî dilin kelimelerine bazı hususiyetler vermek ve hususî kelimeler katmakla meydana gelmiş içtimaî bir zümrenin dili”, farklı biçimde iletişim sağlamak amacıyla bir grubun bir ülkede konuşulan dilin yapısına dayanarak oluşturduğu ve resmî olmayan ortamlarda kullandığı, kendine özgü dağarı ve deyimleri olduğu için herkesçe anlaşılmayan özel bir dil (İmer, 2002: 341) olarak tanımlamıştır.

Tarihi konusunda kaynaklarda fazla bir bilgiye sahip olamadığımız argo, Fransızcanın *argot* kelimesinden dilimize geçmiştir. Fransa’da 1960 yılında kadar insanlar için kullanılan kelime, sonraki zamanlarda toplumlarda belirli bir alt kültürü ve grubu temsil eden dilenci ve hırsızların dili için kullanılmıştır. Kelimenin kökeni hakkında Eski Yunan efsanesinde yer alan ‘argo’ adlı gemiden geldiği veya İtalyanca hırsız dili anlamına ‘gergo’den geldiği biçiminde iki farklı görüş vardır (Köknel, 1999:135). Başka bir görüşe göre argo, Fransızcada *hargoter* ‘azarlamak, paylamak’ veya *harigoter* ‘yarmak, parçalamak’ anlamında kullanılan fillerinden türetilmiştir ya da Eski İspanyolcada *arigote* ‘kaba saba adam’ kelimesinden gelmektedir (Şen, 1999:14).

Dîvânü Lügâti’t Türk, XI. yüzyıldaki Türk milletinin genel kültür yapısına ait kelimeleri içermesi açısından büyük bir önem taşır. Divanda, argo veya özel dile ait kelimeler de vardır. Mesela; *amel ve iş* anlamındaki ‘kılınç’ kelimesi ‘kadının nazlanması ve kırışması’ (1999:III-374), *çorak yer* anlamındaki ‘tebiz’ kelimesi haset kişiye tebiz kişi (1999: I-365) (Özkan, 2003: 5) denilmesi gibi.

Aktunç argo’yu *alan argosu* ve *genel argo* (sadece *argo*) olarak iki kısımda ele alır. Alan argosu “kendi sosyal çevreleriyle sınırlı yaşayan ve genel olarak toplumun, özel olarak da içinde buldukları topluluğun geri kalan kesimlerinden ayrılmak ve /ya da korunmak isteyen, yaşama ortam ve biçimleri birbirine yakın kişilerce yaratılıp benimsenmiş sözcükler, deyimler bütünü; bu sözcükler bütününe dayalı konuşma biçimi”, genel argo ise “alan argolarındaki sözcük dağarcığının, zaman içinde oluşturduğu toplam sözcük ve deyim dağarcığı ile bu dağarcığa dayalı konuşma biçimi” (1998:16,387) olarak tanımlamıştır.

Argonun temelinde gizlilik vardır. Bu gizli kelimeler, toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından anlaşılmaya başlayınca ‘argo kelime/ler’ olmaktan çıkar. Mesela; ‘tüymek’ kelimesi ‘kaçmak’ önceleri bir şifre olarak kullanılıyordu ve argoydu. Bugün Standart Türkçenin söz dağarcığının (vokabülerinin) ortak malıdır ve halkın çok geniş bir kesimi tarafından anlaşıldığı için de artık bir *şifre konumuna* sahip değildir. Dolayısıyla artık argo değildir (Aktunç, 1998:397).

Devellioğlu, Türkçenin argo zenginliğinin temelinde üç temel hususun olduğuna işaret eder: a) Bağlı bulunduğu dilin anlamını değiştirmek, yani kelimeyi mecazlaştırmak yoluyla b) Yabancı dillerden aynen veya bozuntu olarak ve bazen de Türkçe ile birleşme yoluyla c) Yabancı veya bağlı bulunduğu dilden uydurma, yakıştırma veya benzetme yoluyla (1990:48).

Argo, Standart Türkçede kullanılan kelimelere yeni anlamlar yükleyerek kavram alanını değiştirmektedir. Mesela; *inek* kelimesinin temel anlamı ‘dişi sığır’ demektir. Kelime, ‘akılsız, aptal’ olarak mecaz anlamda ve kaba konuşmada ‘ibne’ anlamında da kullanılır ve bu anlamlar, bugün toplumun çoğu tarafından bilinir. Aynı zamanda kelime öğrenci dilinde/argosunda ‘çalışkan öğrenciler’ için de kullanılır. Dolayısıyla bu anlam, herkesin değil, yalnızca bu özel grubun diline mahsustur.

Ayrıca argo’da ad aktarması, *bira* yerine ‘arpa suyu’ ve soyuta yeni somut ve soyut kavramlar şeklinde yeni anlamların yüklenmesi, *yamuk* ‘beğenilmeyen, olumsuz kural veya ahlak dışı (davranış, iş, kimse)’ (Altun, 1999:70) denilmesi gibi anlamsal yapılar da görülür.

Taradığımız kaynaklarda argo ilişkisiyle anlam alanı değişen kelimeler şunlardır:

aparmak Sevortyan (1974:127-129), *apar*, *appar*, *appa (r)*- kelimesinin anlamlarını ‘1. *Götür-*, yanında *götür-*, *götürüver-* 2. *Birini götür-* 3. *Çal-* 4. (*araç ile*) *çıkart-*; *bırak-*; *kazan-*; *sil-*; *sürt-*; *tahsil et-*’ olarak vermiştir.

al- ve *bar-* şeklinde kaynaşma, birleşme yoluyla iki fiilin birleşiminden meydana gelmiş kelimenin temel anlamı “*alıp götürmek*” iken, XV. yy. itibaren ‘*çalmak*, *hırsızlık yapmak*’ anlamında argolaşmıştır.

Kelime **TAS**'ta 'götürmek, alıp götürmek (**Apardı** gönlümü bir çeşm-i mahmur (Nesimi XIV. 29-1), **DK**'de (94-1), **SN**'de *apar-* (1183), **ETT**'te *apar-* (HŞ 1454, ŞD 144-12, HŞ 2071), **KY**'de *apar-* (1862), **IN**'da *apar-* (7089) 'götürmek, alıp götürmek', **MN**'de Çalmak, elde etmek (82-4) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî** ve **TS**'de kelime, *halk ağzında* 'almak, alıp götürmek' temel anlamı yanında 'gizlice almak, alıp kaçmak, çalmak' olarak *argolaşmış*'tır. **DS**'de (I) 1) Çalmak, aşırmaq, alıp kaçmaq, habersiz götürmek, gizlice almak, 2) Götürmek, alıp götürmek, 3) Getirmek, 4) Almak, 5) Tutmak, 6) Kaldırmak, (II) Yıkamak, temizlemek (I-284-285) anlamlarında kayıtlıdır.

arpa Clauson (1972:198), *barley* 'arpa' kelimesinin kökenini Farsça verir, '*possibly an Indo-European (? Tocharian)*' ama şüphyle yaklaşır. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1) *Arpa (kaynakların çoğunda, kavrulmuş arpa)* 2) *Arpacık, itdirseği (göz kapağının kenarında çıkan küçük kan çıbanı)* 3) *Arpa taneleri şeklindeki altından kadın süsü; altın boncuk tanesi*' olarak kaydetmiştir. Arpa kelimesinin Moğol ve Mançu dillerinde paralelleri vardır. Doerfer, kelimenin Türkçe menşeli olduğuna itiraz etmez; ancak yabancı dilden (Yunancadan) geçtiğini de araştırır. Yoki, Altay ve Fin-Ugor dillerindeki şekilleri ile birlikte kelimenin tarihi geçmişini vermiştir. Yoki'ye göre kelime, Farsçadan alıntıdır (1974:176).

Uygurlar XI yy'dan önce tarım mahsullerini bilirler (zahire, bağ-bahçecilik, üzümlük) ve arpa (Caferoğlu, 1968:20), üretimi çok önemliydi. Bu önemi Kâşgarî'de (1999: I123) kelimeyle ilgili bir deyimle kaydetmesiyle desteklemiştir: *arpasız at aşumaz, arkasız alp çerig sıyumas* 'arpasız at koşamaz, arkasız yiğit asker bozamaz. (At, arpa yemedikçe yokuşu aşamaz, bunun gibi, bir yiğit de kendisine yardım eden bir arkacısı bulunmadıkça savaş saflarını yaramaz.)'

Kelime Mahmûd b. Muhammed el-med'uv Bedr-i Dilşâd'ın Türk diline kazandırdığı **TİKT (M)**'de 'hayvan yemi olarak kullanılan ziraî mahsul' (evüm üzerinde bir bisât serilmiş, üzerinde **arpa** dâneleri var... (227b/12), Bu temel anlam **BHMİH**'de (Kâş., Câf., Müh., Abu H., Houtsma, Ettuhfe, Kom., Dede), **TİKT (A)**'da (162b/8), **KT**'de (65a-6), **FN**'de (2776), **V**'de (3a.5), **KY**'de (986), **KBP**'de (31b/12), **MK**'de, **MT**'de (30a/05) 'arpa'; **T**'de Arpa, arpa tanesi (40b-2), olarak kayıtlıdır. Ayrıca Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî'nin **TM**'sinde Arpa, hayvan yemi (129a/10) temel anlamına karşılık *arpanın* (21a/4) metinde ağırlık ölçüsü olarak kullanıldığı da kaydedilmiştir. **Kâmûs-ı**

Türkî'de kelime, EOT metinlerinde geçen 'ziraat mahsullerinden başlıca *yem hayvan yemi* olarak kullanılan tane' anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, *bitki biliminde* 'buğdaygillerden bir bitki ve bu bitkinin ekmek ve bira yapımında kullanılan, hayvanlara yem olarak verilen taneleri' anlamlarının yanında *argolaşmış* 'rüşvet' anlamında kullanılarak anlam boyutunu bu yöne de kaydırmıştır. **DS**'de kelime, Arapça '*arefe*'den geçmiş 'belirli bir günün, olayın bir önceki günü veya ona yakın günler' anlamındaki (II) Arife (I-330) anlamıyla kayıtlıdır.

bicer- Radloff (1911:IV-1625), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırım, Türkmen) '1. *Başarmak, başarıyla tamamlamak* 2. *(Türkmen) Düzeltmek* 3. *Mahvetmek, öldürmek ve düzeltmek*' olarak verir.

Taradığımız kaynaklarda kelime ilk kez **BHMİH**'de *bicer-* şekliyle 'beslemek, büyütme', EOT döneminin sonlarında yazılmış **ŞŞÇ**'de 'üstesinden gelmek, yapmak, becermek' anlamıyla kayıtlıdır.

Bicerdiler niçe dürlü fesadı

Ziyade itdiler cevr ü inadı (9376)

XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, **ŞŞÇ**'deki anlamının yanında başka anlamlar da katarak anlam dairesini genişletmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de *becer-mek*, 'iyi bir şekilde yapıp bitirmek, sonuca bağlamak, iyi bir şekilde bitirmeyi başarmak' temel anlamı yanında *mecezaşmış* 'öldürmek, işini bitirmek ve bozmak, kullanılmaz hale getirmek', anlamında da kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de *becermek*, 'güç görünen bir iş veya duruma çözüm bulmak, üstesinden gelmek' temel anlamı yanında 2. *alay yollu* 'bir şeyi kullanılmaz duruma getirmek, bozmak, kirletmek' ve *argolaşmış* 'ırzına geçmek, kirletmek ve birini öldürmek' anlamlarını kazanarak anlam yelpazesini genişletmiştir.

babalanmak (*baba+* (< **kākā* 'baba' (Tekin, 1975:252)) + *+lA²n* (i.f.y.)) Kelime **TAS**'ta 'babalık taslamak, baba tavrı takınmak'

Baba dostu geçinen bed-i mezhep

Derdi sana **babalanmaktır** hep (Atai. Ha. XVII. 89)

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de kelime, 1. Sinirlenmek, öfkelenmek 2. *argolaşmış* Diklenmek, karşı gelmek, kafa tutmak, kabadayılık etmek, kabadayınca davranmak anlamlarında kayıtlıdır.

bitrüm (*bit-* + - (*I⁴*)*r-* (*f.f.*) + (*I⁴*)*m* (*f.i.y.*) Radloff (1911:IV-1776), *bitir* + *m* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*bitirme, son*' olarak verir. Ayrıca *bitir+me*, '1. Sona erme 2. Tastamam' kelimesine de yer vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'üstün vasıfları bulunan'

Ulu kayayıdı gayette **bitrüm**

Ziyade yüce vü etrafı uçrum (Güvahi. XVI. 95)

HHT'de *bitrim* Tamamen [082b/19] olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *bitirim*, 1. Bitirmek 2. Son; Yaman tuttuğunu koparan, akıllı, iş bilir, **TS**'de *bitirim* biçiminde *argolaşmış* olarak 1. Çok hoş giden (kimse, yer) 2. Yaman, zeki 3. Barbut oynatılan yer, kahve, kumarhane anlamlarında kullanılmıştır.

dakmak Clauson (1972:464)'a göre *tak-*, çok eskidir ve DLT'den önce kayıt olunmuş fiillerden biridir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1) *İliştirmek, üstüne ilıştirmek, altına ilıştirmek, gem vurmak*; 2) (*mecazî*) *Atmak (suçu birine atmak), isnat etmek, yazmak) asmak (süs asmak), üste asmak* 3) *Bağlamak, biri birine bağlamak, alttan bağlamak, düğümle bağlamak, birleştirmek, düğmelenmek, ipi iğneye geçirmek, ulamak, oturtmak* 4) *Bağlamak, sabitleştirmek, tutturmak* 5) *Giydirmek, giymek (takılan, ilıştırilen, bağlanılan şeyi)* 6) *Adlandırmak, ad vermek* 7) *Yerleştirip dikmek* 8) *Kemer takmak* 9) *Herhangi bir eylemi, hareketi tekrar yapmak, tekrarlamak* 10) *Kışkırtmak* 11) *Dini evlendirmek (dul kadını kocasının ağabeylerinden biri ile)*' olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin kökeni için de bazı Türkologların görüşlerine yer vermiştir: Clauson gibi *Şerbak* da en eski şekli **tak-* 'iliştirmek, birleştirmek' olarak kabul etmiştir. *Räsänen* de *dak-~tak-* fiilinin bütün şekillerini anlam listesini ve bazı türemişlerini vermiştir (1974:129-130).

Kelime **TAS**'ta 'takmak, kuşanmak'

Her biri **dakar** beline hançer

Sâz ü selebin dakındı asker (Leys XV. 124)

ETT'de *dak-* Talik etmek, rabtetmek, bendetmek, takmak (ŞD 187–1), **YZ**'de *tak-* Takmak, tutturmak, geçirmek, iliştiirmek (15b.421), **TİKT (A)**'da *dak-/ tak-* Takmak, kuşanmak asmak (160a/12), **TİKT (M)**'de *dak-* Takmak, asmak, geçirmek (321b/3), **CTD**'de *tak-* Giyinmek, takmak, kuşanmak, üstüne almak, **CCK**'de *tak-* Bir şeyi başka bir şeye tutturmak, iliştiirmek (2443), **ŞŞÇ**'de *tak-/dak-* biçimlerinde 1. Geçirmek, takmak (1523) 2. Asmak, takmak (32948), **Bi**'de *dak-* Geçirmek, takmak (187) anlamlarında kayıtlıdır. EOT dönemi metinlerinde '(herhangi bir şeyi) takmak, asmak, iliştiirmek, geçirmek' vb temel anlamlarlar da kullanılan kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *takmak*, '1) Bir şeyi başka bir yere uygun bir biçimde tutturmak, iliştiirmek, geçirmek, 2) Düğün vb. törenlerde takı armağan etmek, 3) Ad, lakap koymak, 4. Kuşanmak 5) Kendisiyle birlikte götürmek, yanına almak veya arkasından izlemek, 6) *mecazlaşmış* Biriyle olumsuz olarak uğraşmak'anamları yanında *argolaşarak* '1. Borç bırakmak, 2. Önemsemek, önem vermek, tınmak, 3. Sınavını başaramamak' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de *takmak* biçiminde (I) 1) Asmak, 2) Bağlamak, (II) 1) İki kişinin arasını bozmak, kavga ettirmek, 2) Alay etmek (VI–1332) anlamlarıyla kayıtlıdır.

dalguç (*dal-* + $-g^lç$ (*f.i.y.*) Radloff (1905:III-1636), *dal* + *gıç* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*suya dalan*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'dalgıç' {Pes **dalguçlarıñ** reisin kığırdı, eyitti: Var yarenlerinden yüz dalguç ihtiyar eyleye. (Enb. XIV. 631) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'Sünger, mercan, inci vb. gibi şeyleri avlamak veya denize düşmüş şeyleri çıkarmak için denizin dibine dalmağa alışık adam' olarak **TAS**'taki anlamını devam ettirir. Günümüzde **TS**'de kelime, 1. Deniz dibine inilebilecek özel donanımla su altında çalışmayı meslek edinen kimse, balık adam, kurbağa adam" temel anlamı yanında, *argolaşmış* 'başkasına ait olan bir şeyi habersiz alma huyunda olan kimse' anlamıyla kayıtlıdır. **DS**'de Ocak şubat aylarında meydana çıkıp yazın kesilen sular (VI–1344); Maşrapa (XII–4482) olarak kayıtlıdır.

dalka (*dal-* + $-gA^2$ (*f.i.y.*) Radloff (1905:III-1635), *dalga* kelimesini üç maddede ele alıp incelemiştir. İlk iki maddedeki anlamlar, Çağatay Türkçesi'ne aittir: '1. *Savaşta*

başı korumak için giyilen miğfer, başlık 2. Balık ağı. Üçüncü maddedeki *dalga*, ise ‘dalga’ anlamında Osmanlı Türkçesine aittir.

Kelime **TAS**’ta ‘dalga’ {Bir **dalka** götürüp bir kenara atar. (Müslim. XV. 17, 911) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de kelimenin anlam dairesi ‘1. Deniz suyunun veya “göl suyu gibi” başka bir suyun rüzgârın tesiriyle oynayıp sallanması, köpürmesi 3. Titreşimin yayılma hareketi 4. Bir şeyanın yüzündeki buruşuk’ olarak genişlemiştir. Günümüzde **TS**’de *dalga*, 1) Deniz veya göl gibi geniş su yüzeylerinde genellikle rüzgâr, deprem vb.’nin etkisiyle oluşan kıvrımlı hareket 2) Sıcak, soğuk, moda için belli bir süre etkili olan dönem, 2) Bir yüzeydeki kıvrım, 3) Saçların kıvrım genişliği, 4) Geçici aşk ilişkisi, 5) Titreşimin bir ortam içinde yayılma hareketi anlamları yanında *argolaşarak* ‘1) Gizli iş, dalavere 2) Esrar, eroin vb. uyuşturucu maddelerin verdiği keyif durumu, 3) Dalgınlık, 4) Geçici sevgili anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**’de kelime, (I) Kitap ve defter yaprağı, sayfa, (II) Keder (VI–1343) anlamlarında kayıtlıdır.

delük Clauson (1972:498) kelimeyi *tel-* ‘bir delik’ biçiminde, Osmanlı Türkçesi’nde XIV. *delük*; XVI. *delik* olarak kullanıldığını kaydetmiştir. Sevortyan (1980:186), kelimenin kökenini, *del-* fiilinden *-k* eki ile türetildiğini, anlamlarını da ‘1) *Deşik, delik*; 2) *Delinmiş, deliği olan*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘delik’ {İğne **delüğünden** Hindistan’ı seyran gayette âsandır. (Mevahib. XVI. 338), **DK**’de (238–3), **SN**’de (1484), **TA**’da *delük(g)* (173b/8), **MNHS**’de *delik* (161a.9), **TİKT**’te (29b/21), **GRT**’de (2988), **FFANG**’da *delik* ‘derin çukur veya bir yandan bir yana açılmış gedik, delik, çukur ve boşluk’ olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de *delik*, ‘derin çukur veya bir yandan bir yana açılmış gedik ve boşluk’ olarak EOT dönemine ait metinlerdeki temel anlamını devam ettirir. Günümüzde **TS**’de *delik*, ‘1. Dar, küçük açıklık 2) Dar, küçük, çukur, 3) Küçük hayvan yuvası, 4) Delinmiş olan’ anlamları yanında ‘cezaevi’ anlamında *argolaşmıştır*. **DS**’de *delik*, (I) Cezaevi, (II) Dişi köpek, (III) Kızlığı giderilmiş, bikri bozulmuş, (IV) Pencere (IV–1412) anlamlarında kayıtlıdır.

dık- Radloff (1905:III-13000), kelimenin anlamını (Teleüt, Altay, Lebedin, Kırgız, Küerik, Kazan, Osmanlı) ‘*tıkıştırmak, bastırmak, sıkıştırmak, silkeleyerek sıkıştırmak, sokmak*’ olarak verir. Clauson (1972:465), *tık-* kelimesinin anlamını ‘*itme, sıkıkmak ya da tika basa*’ (bir şeyi, içine bir şey tık-) olarak temel anlamıyla kaydeder.

‘(bir şeyi Bel., bir şeye Yön.) tıkmak, sıkıştırmak, sokmak, kapatmak’ temel anlamlarda kullanılan kelime EOT’dan itibaren anlam dairesini daha çok *argolaşma* yoluyla genişletmiştir.

Kelime **TİKT (M)**’de ‘zorla ve iterek kapamak (kulak için)’ (Hattâ bir gün geçerdüm, bir cüllâha ugradum ki ırladı, kulagımı **dıkdum** (361a/16) **D**’de (232b/5), **MŞ**’de *dık-* (35811), ve **ŞŞÇ**’de Bir şeyi bir yere tıkmak, sokmak, itmek, zorla sokmak (90b/11), **GRT**’de *dık-* Koymak, bir şeyin içine sokmak, tıkmak (937), **T**’de *dık-/ dıka-* Tıkamak, deliği kapatmak (23a-3); Tıkamak, kapatmak (73b-3) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de *tıkmak*, ‘1. Zorla ve iterek, basarak sokmak 2. Dar veya sıkıntılı bir yere sokmak’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *tıkmak*, ‘iterek, zorla, aceleyle sokmak’ anlamı yanında *teklifsiz konuşmada* ‘sokmak’ anlamıyla kayıtlıdır. **DS**’de *dıkmak*, 1. Çok doldurmak 2. Sokmak, koymak, kapamak (IV-1457) anlamlarında kayıtlıdır.

dıklamak (*dık-* + *-l* (edilgenlik) Radloff (1905:III-1303), *tık+l* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*tıkıştırılmış olmak*’ biçiminde verir. Clauson (1972:469), *tık-* kelimesinin ‘bazı fonetik değişikliklerle ‘tığıl-’ biçiminde geçtiğini ifade etmiştir: ‘büyük bir kavanoza sıkıştırılarak un döküldü’, ‘evin içinde kalabalık insanlar’ Çağ. *tıkıl-/tıkılış-* ‘birlikte kalabalık bir yer’.

Kelime **TAS**’ta ‘bir şeyin içine girmek, dolmak’ {Gayet korkucak can taşradan kaçır bir kezden yüreğe **dıklur** olur kim boğulur yürekte ölür. (Hazain. XV. 39–1), **TİKT**’te *dıkl-* Bir şeyin içine girmek, dolmak (101a/7), **KMT**’de *tıkıl-* Tıkılmak, tıkamak (51^a1), **FN**’de *dıkl-* Tıkılmak, boğazına dolmak (1658), **ŞŞÇ**’de *tıkıl-* Sıkışmak (13660) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’te *tıklamak*, 1. Tıkma işi yapılmak, 2. Dar, sıkıntılı bir yerde bulunmak, sıkışmak’ anlamları yanında ‘hapsedilmek’ anlamıyla da *argolaşmış*’tır. **DS**’de kelime, (I) 1) Girmek, 2) Hücum etmek, saldırmak, (II) Düşüncesini söylemek isteyip de söyleyememek (IV–1455); İçeri girmek, sokulmak (XII–4485) anlamlarında kayıtlıdır.

ekşi- Radloff (1983:I-690), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) ‘1. *Ekşimek* 2. *Morali bozulmak* 3. *Başta ekşimek*’ olarak vermiştir. Clauson (1972: 119), kelimeyi sözlüğünde şöyle açıklamıştır: ‘*tart, ekşi, asit olmak*’; kuşkusuz eski bir kelimedir.

Xak.'da kelime *ekşig* biçimindedir. Ancak daha da önce belirtildiği gibi XV. Çağ. *ekşi*- 'asit ekşi olmak' Rûmi San'da da kullanılır.

Kelime 1664-1665 yıllarında yazılmış değerli bir tıp metni olan **GBTBİ**'de *ekşi*- 'ekşimek, kokmak, bozulmak' {sulu şeylere harâret müstevlî olsa **ekşir** kokar kan (16-b/16), **T**'de *ekşi*- Ekşimek, sirkeleşmek (42b-2); *ekşimek* Ekşime, fasid olma, bozulmak (82a-1) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *ekşi-mek*, hem '1. Ekşi olmak, ekşileşmek 2. Mayalanmak 3. Bayatlamak, bozulmak. 4. Ekşi bir tat alıp bozulmaya uğramak 5. Asık suratlı, abus olmak' biçimlerinde somut hem de 'çok sürünmek, bitirilmemek' biçiminde soyut anlam kazanarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. Günümüzde **TS**'de *ekşimek*, 1. Ekşi duruma gelmek 2. Bozulmak 3. Mayalanmak 4. *halk ağzında* Kaşlarını çatıp yüzüne küskün veya dargın bir anlam vermek, somurtmak' anlamları yanında *argolaşmış* 'utanmak, mahcup olmak ve sırnaşmak, ısrar etmek' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de 1. Limon 2. Üzümünden yapılan biraz ekşi pekmez 3. Domates salçası (V-1698) anlamlarında kayıtlıdır.

enik (enük) Clauson (1972:183) kelimenin anlamlarını '*etobur genç hayvan, yavru, köpek yavrusu*' vb. hayatta sadece (?) NE, Tuv. And SW Osm. ve XX. Anadolu'da *enik/önök/önük*' olarak vermiştir. Sevortyan, *enik* kelimesinin anlamlarını ve kökenini şöyle vermiştir: '1) *Hayvanların yavrusu, vahşi hayvan ve köpeklerin yavrusu, yavru (kaplan yavrusu), 2) Genç hayvan, genç aslan, genç yırtıcı hayvan 3) Enik, encik, köpek yavrusu 4) Hayvan, canavar 5) Çocuk, bebek 6) düşük 7) Köpekleri çağırmak için 8) Aşağılama*'. Bu semantik içerikteki esas anlamların 'hayvan yavrusu' ve 'köpek yavrusu' olduğu ve 1-3 maddelerde açıklanmaktadır. *Yen, en* kelimenin köküdür. *(y)en- ve *en- iki ayrı köktür. Birincisi 'yumurtalık', ikincisi 'üremek', 'doğurmak' anlamındadır. Öyleyse *enik* kelimesi, -(i)k/-(ü)k/-e(k) eki yardımı ile *en- fiilinden türemiştir. Kelimenin köken bilgisindeki gelişim aşaması *Şerbak* tarafından verilmiştir. Eren (1999:136), kelimenin yapısını yaygın bir kabule göre Orta Türkçede kullanılan *yeni*- 'doğurmak' kökünden getirmiştir: *yeni*-+*-k*. Sonra da Kâşgarî'nin *yeni*- kökünün '*yalnız kadın için*' '*doğurmak*' olarak kullanıldığının dile getirilmesinin de düşündürücü olduğunu eklemiştir (1974:281-283).

Enik kelimesi, EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**'de *kedi, köpek, sıçan ve yırtıcı hayvanların yavrusu* temel anlamıyla kayıtlıken günümüzde 'çocuk' anlamında da

argolaşmıştır. Yani kelime, Standart Türkçede bilinen anlamına yeni bir anlam yüklemiş ve kavram alanını argo boyutunda değiştirmiştir.

Kelime **TAS**'da 'et yiyen dört ayaklı hayvanların yavrusu, yavru' {Arslanın dişisi bir yalunuz **enük** toğurur. (Hay. XV.), **DK**'de Et yiyen yırtıcı hayvanların yavrusu (242-4), **BL**'de *enük* Enik, (metinde) kedi, köpek ve sıçan gibi hayvanların yavrusu (33a-7), **GT**'de Hayvan yavrusu, enik (33b-5), **IN**'da *enük* Köpek yavrusu (4484), **DS**'de kelime, temel anlamda 'kedi ve köpek yavrusu' (V-1757) olarak kayıtlıdır.

ırgalamak, (ırgamak, ırkalamak, ıgramak, ıgralamak) Sevortyan (1974: 660-662), *ırga-* kelimesinin anlamlarını '1. Salla-, hafifçe salla-, silke-, kıpırdat-, sallan- 2. Hareket ettir-, hareket- kımılta-, kımıldat-' olarak vermiştir. *ır ve *ır- isim ve fiil kökünden türemiştir. ırga+la- 'yandan yana yavaşça sallan-' Sevortyan'a göre *ır-a* ve *ır-ga*, *-a* ve *-ge* ile ır- 'salla-' fiilinin süreklilik biçimidir.

Kelime **TAS**'ta 1. İki yana hafif hafif sallamak {... Hilmde bir köh ola ki avâsıf anı **ırgamaya** (Maârif. XV. 177) 2. Yerinden oynatmak, tedirgin etmek {Yakın oldu ki Mekke ehli Mekke'den seni **ırgalayalar** çıkarmağ için seni andan. (Cev. Es. XV. 386), **IN**'da *ırga-* İki yana hafif hafif salla- (5042) olarak somut ve soyut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *ırgalamak* kelimesinin "yerinden oynatıp sallamak, sarsmak" anlamı yanında *teklifsiz konuşmada* "ilgilendirmek" anlamı da vardır. **DS**'de 'sarsmak, sallama' (VII-2483) olarak geçer.

ıslat- S. Uygur (740-741), "*İsla- Fiilinin Kökeni Üzerine*" makalesinde kelimenin kökenini, Moğolcada su kelimesinin karşılığı olarak *usu(n)* kelimesine dayandırmış ve *usu(n)* kelimesinin üzerine Türkçenin en işlek isimden fiil yapım eki olan +*la-* ekinin getirildiğinde *usu+la-* yapısının ortaya çıktığını söylemiştir: *usu+la- >us Ø+la->ısla*. M. Şen, 'Su' makalesinde *ısla-*, *ıslan-* fiillerinin ve ıslak isminin türevinin *sıvık* kelimesi olduğunu söyler. Söz konusu kelimelerin tahlilini de şöyle verir: *ısla < sıvıkla- < suw+ı-k+la-*; *ıslan- < sıvıklan- < suw+ı-k+la-n-*; *ıslak < sıvıklak < suw+ı-k+la-k*. Kelimelerin orta hecesindeki k sesinin yutulması sonucunda önce *sıvla-*, *sıvlan*, *sıvlak* daha sonra *v* sesinin yutulması ve erimesi göçüşme (metatez) sonucunda da *ısla-*, *ıslan-ıslak* şekilleri ortaya çıkmıştır⁵⁵. Ayrıca *ısla-*, *ıslan-* fiillerinin ve *ıslak* isminin 'Osmanlı

⁵⁵ Makale, http://www.actaturcica.com/sayi4/II_2_5.pdf adresinden alınmıştır.

Türkçesinde XVII. yüzyıldan bu yana varlığını takip ettiğimizi’ söylemiştir. Ancak taradığımız kaynaklarda Osmanlı Türkçesi döneminden önce Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde -özellikle tıp konulu metinlerde- yukarıdaki kelimeler kayıtlıdır.

Kelime EOT döneminin sonlarında yazılan **ŞŞÇ**’de ‘ıslatmak’

Gözi yaşın akıtdı itdi seyl-âb

Yiri **ıslatdı** ol gözden gelen âb (29879)

MNHS’de *ıslad-* Islatmak, kuru bir şeyi su ile nemlendirmek (34b.4), **MM**’de *ıslat-* Islak duruma getirmek (458), **Kmühim**’de *ıslat-* Suya basmak, suda bekletmek (35a.18), **T**’de *ıslat-* Islatmak, kuru bir şeyi sıvı ile yaş hale sokmak (56a–11), **TM**’de *ıslat-* (139a–11), **TA**’da *ıslat-(d)* (32a/5 ve **EM**’de *ıslat(d)-* (57a/1) ‘ıslatmak’ temel anlamda olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *ıslatmak*, ‘ıslak duruma getirmek’ anlamı yanında ‘dayak atmak veya ağır hakarete bulunmak ve mutlu bir olayı yeme içme ile kutlamak’ anlamlarında da *argolaşmış*’tır. **DS**’de *ıslatmak*, *mecazlaşmış* olarak ‘bir kimseyi ağır sözlerle aşağılamak, onurunu kırmak’ (VII–2492) olarak kayıtlıdır.

kara –batak Ö. Ceylan (2003:111), *Kuş Cenneti Şiirimiz –Klâsik Türk Şiirinde Kuşlar-*’ çalışmasında *kışkıldak*, *karabulak* adlarıyla da bilinen kara-batak kuşunun özelliklerini uzun boylu, *uzunca gagalı*, *koyu renkli*, *kuyrukları gamalı*, *gaga kuşları sivri ve çengel gibi kıvrık oldukça büyük dalıcı su kuşu* olarak vermiştir.

Tamlama XVII. yüzyılın ortalarında yazılan **Bİ**’de ‘kaz büyüklüğünde uzun gövdeli, geniş kuyruklu bir su kuşu, karabatak’

Balıkçıl, cürde olsa yâ belasan

Dahı vak u **kara-batak** olur âsân (345)

Kâmûs-ı Türkî’de de ‘ördeğe benzeyen, kara tüylü bir cins deniz kuşu; çok süratli şekilde suya dalıp çıkar’ olarak **Bİ**’deki temel anlam kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ‘karabatak-gillerden, balıkla beslenen, gagası uzun ve sivri, kara tüylü bir deniz kuşu’ temel anlamındayken ‘borcunu ödemeyen kimse’ anlamında da *argolaşmıştır*.

Dalıcı bir su kuşu olan karabatak, denizde gözüne kestirdiği avı yakalayabilmek için hızlı yüzer ve yakaladığı balığı yutmak için de su yüzeyine çıkar. Onun bu özelliğinden

olsa gerek bugün Standart Türkiye Türkçesinde 'bir görünüp bir ortadan kaybolan kimse' anlamında *karabatak gibi (bir batıp bir çıkıyor)* deyimini kullanılmaktadır.

kaynat- (**kayın-a-t-* 'kaynatmak' > *kayın* kelimesine $-A^2 + -t-$ (ettirgenlik)) Radloff (1899:II-17-18), *kayna+t* kelimesinin anlamlarını (Altay, Teleüt, Lebedin, Şor, Sagayday, Koybal, Küerik, Tarançin, Kırgız, Kara Kırgız, Kırım, Kazan, Komidin, Çağatay, Osmanlı, Azeri, Karayim Troki ve Luck) '1. Isıtmak 2. Mayalandırmak ve kızdırmak 3. Demire kaynak yapmak' olarak verir. Clauson (1972:678) *kayna-* (*kayın-*) kelimesini, 'kaynamak' olarak vermiştir.

Kelime **PN**'de Yüksek ateşte ısıtmak, kaynatmak (tuhmını döğüp **kaynadalar** tâ ki kefi çıkup kefin (49b/03), **KİG**'de Kaynatmak, pişirmek (102a/4), **MNHS**'de *kaynaT-* Pişirmek, su veya başka bir sıvı içerisinde kaynatarak pişirtmek (37b.1), **EM**'de *kaynat(d)-* (28b/6), **CCK**'de *kaynat-* (1227), **TM**'de *kaynat-* (29a-2), **TA**'de *kaynat-(d)-* (152a/5) 'kaynatmak', **MM**'de *kaynat-* Fokurdatmak, pişirmek (3423) olarak temel anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 1. Kaynamasını sağlamak 2. Kaynak yaptırmak anlamları yanında '1. Unutturmak 2. Belli etmeden almak' ve *teklifsiz konuşmada* 'konuşmak, sohbet etmek' olarak *argolaşmış* 'tır.

kıl Clauson (1972:614), sözlüğünde kelimeyi şöyle verir: 'bir kıl' bir at kılı veya kıl; bazen de kısaltma olarak kullanılır *kıl kuçruğ* 'saç gibi bir kuyruk ile olduğu' Cf. *tü:* saç, Uygur VIII. *kılça egsümez tegşilmez* 'saç kadar azalma ya da değiştirme yok', Xak. XI. *kıl* ' bir insanın saçı'. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Kıl (hayvan, at kılı); kuyruk kılı, yele kılı, vücut kılı, müstehcen yerlerdeki kıllar* 2. *Yün, kaba yün* 3. *Sakal kılları* 4. *Atkuyruğu, kuyruk* 5. *Tel (enstrümental)* 6. *Kapkan çeşidi, ilmikli kaytan* 7. *At kıllarından sicim, kaytan* 8. *Kılçık, başak kılçığı*' olarak vermiştir. Araştırmacılar, kıl kelimesini *kılvasun* 'kalın at kılı' ile karşılaştırmışlardır. *Kıl* ve *kılvasun* kelimelerinin Türkçe ve Moğolcada akraba kelimeler olduğu bilinir. Doerfer'e göre Moğolca şekli eski Bulgarca **gīlgā* kelimesinden gelir (2000:205-206).

Kelime **TAS**'ta 'saz teli' {Rebab [Fa.]: İklik ve kopuz ve dört **kıllu** saza itlak olunur. (Deş. XVI. 30-2), **SN**'de Saz teli (511), **T**'de Vücuttaki kalın tüyler (4a-12), **MM**'de Vücutun belirli yerlerindeki ipliksi uzantı, kıl, saz teli, **V**'de (13a.10) ve **TA**'de *kıl* (233a/11) 'kıl tüy', **Bİ**'de 1. Çul ipliği (1627) 2. Çok ince nesne (1379) anlamlarında

geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de i. '1. İnsanın ve bazı hayvanların vücudunda çıkan sertçe ve kalınca tüy 2. Keçi tüyü (Koyununkine **yün** ve **yapağı**, deve, at ve diğer hayvanlarınkine **tüy** denir.) 3. *mecazlaşmış* Çok az miktar *4. Bitkilerde daha çok sindirimsi, içi boş, çok ince uzantılara verilen ad; s. 1. Keçi kılından veya buna benzer kıldan yapılmış ve dokunmuş 2. Çok az cüzi' somut ve soyut anlamlarda anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de '1) Bazı hayvanların derisinde, insan vücudunun belli yerlerinde çıkan, üst deri ürünü olan ipliksi uzantı, 2) Keçi tüyü, 3) Keçi tüyünden yapılmış veya dokunmuş olan' anlamları yanında *argolaşmış* 'huysuz, geçimsiz, (kimse)' olarak da geçer.

okutmak (*oku-* + *-t* (f.f.y.)) Radloff (1893:I-997), *oku+t* kelimesinin anlamlarını (Kırgız, Osmanlı, Kırım, Çağatay) '1. Okumaya zorlamak 2. Öğretmek, ders vermek 3. *Kötüyü öğretmek*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'çağırtmak' {Horasan zahidi geldi, anı oku dediler. Çünkü Hatem'i **okuttular** halife katına girdi. (Tez. Ün. XV. 143-1), **ETT**'de *okıt-* Çağırtmak (DV 301-2, HŞ 829), **TİKT (A)**'da *okut-* 1. Okutmak (175b/7) 2. Çağırtmak (187b/20), **KT**'de *okıt-* Okutmak, öğretmek (284a-3=87/6), **ŞŞÇ**'de *okıt-/okut-* 1. Okutmak, kıraat ettirmek (10659) 2. Söyletmek, dedirtmek (31675) 3. Davet ettirmek, çağırtmak (4373) olarak somut anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Okumasını, öğrenim görmesini sağlamak, 2) Okuma işi yaptırmak, 3) Ders vermek, bir konu üzerinde yetiştirmek' anlamları yanında 'satarak elinden çıkarmak' biçiminde de *argolaşmış*'tır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. *Okuyup üfleme için bir okuyucuya göstermek* 2. *Birine bir şeyi anlatıp zihnine koymak, hileler ve desiseler öğretmek*' anlamları da kayıtlıdır. Bu anlamların **TS**'de kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de kelime, (I) Surat asmak, (II) Birinin başkasına kötü niyet beslediğini haber vermek (IX-3276) anlamlarında kayıtlıdır.

otlan- (**ot* + *+lA²* (i.f.) + *-n* (dönüşlülük)) Radloff (1983:I-1114), *ot +lan II* kelimesinin anlamını (Osmanlı) kelimesinin anlamını '*hayvanların ot yemesi*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'ot yemek, yayılmak'

Buyurdu ol arada kondu leşker

Ki **otlana** sulana anda atlar (Şeh. Ş. XVI. 45)

KT'de *otla-* Bol bol yemek (111a-7=12/12), **DK**'de *otlan-* (99-3), **GN**'de *otla-* (473), **TM**'de *otla-* (113b-13), **MT**'de *otla-* (38a-2), **ŞŞÇ**'de (2063), **AK**'ta *otla-* (51a.1120) 'otlamak, yayılmak (hayvan)' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'hayvan otlamak temel anlamı yanında 'para ve emek harcamadan başkalarının sırtından geçinmek~asalak, dadanmak, kişinin gönül rızası olmadan onun eşyalarını kullanmak' anlamlarında *argolaşmış*'tır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'deki anlamların yanında '(meranın) hayvanlar tarafından yenip tükenmesi, otu yenmek'' anlamı da kayıtlıdır. TS'de bu anlamın kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

oy- Clauson'da (1972:266) kelime şöyle geçer: 'oymak için' (bir şeyi, içeriğini kaldırarak) bazı genişlemiş anlamlarla. *o:y* Uygur Türkçesinde, Xak. XI. *ol ka:ğu:n o:y:di* 'o kavun oyulmuştur.' Tef. *oy-* 'göz oymak için', Sevortyan (1974:426), kelimenin anlamlarını '1. *Oymak, delmek; çukur aç-, kazımak* 2. *Vurarak delik aç-, oyuk aç-, sokmak, ez-, sık-* 3. *Delik kesmek, bas-, kak-, darbet-* 4. *Nakışlamak* 5. *Eğmeç şeklinde yapmak* 6. *Çimdikleme* 7. *Sıgdırmak, koyuvermek, yerleştir-, iskan et-* 8. *Tahrip et-*' olarak vermiştir. Bunlar içerisinde 1. ve 3. maddeki anlamları temel anlam kabul eder. Kökeni için de *o:y* ve **ov-* fiillerinin genetik olarak aynı kökten geldiğini → **o:g-* ya da **o:η-* söyler. Ancak bunun da tartışılabilceğini ekler.

Kelime **PN**'de *oy-* oyuk açmak, kazıyıp içini çıkarmak' (içini mukaddemâ bıçak-ıla **oymuşsındır**; anıñ içine (40b/04), **T**'de *oy-* Oyuk açmak, kazıyıp içini çıkarmak (49a-6), **TİKT (M)**'de *oy-* Çukurlatmak, içten içe zarar vermek, zayıflatmak (229a/21), **GBTBİ**'de *oy-* Oymak, içini çıkarmak, boşaltmak (99-a/2), **ŞŞÇ**'de Oymak (8007) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *oy-mak*, '1. Kazımak, çukurlatmak 2. Kazımak 3. Bir şeyi girintili kesip parça çıkarmak' olarak daha çok somut anlamlarda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de *oymak* (III), 'Keskin, sivri uçlu bir cisimle bir şeyi yontarak veya delerek çukur oluşturmak 2. Kumaş vb.ni girintili bir biçimde kesmek' somut anlamların yanında *argolaşmış* 'bıçaklayarak yaralamak ve kazıklamak' anlamlarında da kullanılmıştır.

oyulmak (oy- (< *ōy ‘oyuk, çukur, alçak arazi, vadi’, ōy- ‘oymak’ (Tekin, 1975:259)) + -(I⁴)l (edilgenlik)) Radloff (1893:I-1041), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Oyulmuş olmak, törpülenmiş olmak 2. (oymak) Gözlerini oymak 3. Oyuk açmak (nehirin, ırmağın açtığı oyuk)’ vermiştir. Clauson (1972:273) kelimenin anlamını ‘oyulmuş ol-, del-’ olarak vermiştir.

Kelime Mevlânâ’nın **Mes. Murâdiyyesi**’nde 1. Kendinden geçmek 2. Dönmek biçiminde mecazî anlamlarda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘çukur ve oyuk olmak’ temel anlamında kayıtlıyken günümüzde **TS**’de kelime, ‘oyma işi yapılmak, bir şeyin içinin boşaltılması, içinden fazlalıklarının alınması, herhangi bir nesnenin oyulması vs. temel anlamlarını yanında *argolaşarak* ‘kazıklanmak’ anlamında da kullanılmıştır.

ötmek (II) (< *ōt-, *ēt- ‘ötmek; (gök gürlemek)’ (Tekin, 1975:268)) Clauson (1972:39,40), sözlüğünde kelime için “*temelde (kuş için) “ötmek”*; bundan diğer hayvanlar ve cansız nesnelere için mecazî anlamda “*çeşitli sesler çıkarmak*”; asla (insanlar için) “*şarkı söylemek değil; fakat SW ‘de çok konuşmak, anlamsızca konuşmak*” anlamında var, Osmanlı Türkçesinde XVI. *öt-* (keçi için) “*melemek*”: XVIII Rumi’de “*ötmek*” ve mecazî anlamda “*anlamsızca konuşmak, gevezelik etmek*”. San. anlamına geliyor” açıklamasını yapar. Gülensoy, kelimenin kökenini *öt-<*ö:* ‘yansıma’ +*-t-* ‘kuş ve böcekler için’ değişik tonda ses çıkarmak’ olarak verir. (2007:II-624) Sevortyan (1974:554-556), kelimenin anlamlarını ‘1) *Şarkı söylemek (kuşlar hakkında)* 2) *Ses (sesler, hoş sesler) çıkartmak, cıvıldamak, vakvaklamak, kukulamak, circırlamak vs...(hayvan sesleri)* 3) *Hikâye etmek, anlatmak, konuşmak, telaffuz etmek, ifade etmek, ad vermek, söylemek, ilan etmek, mesaj vermek, ihbar etmek, emretmek, cevap vermek vs* 4) *Çıtırdamak (boş konuşmak), saçma konuşmak*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Teke melemek. {Tehamhüm [Ar.]: At okramak, teke **ötmek**. (Bab. XVI. 2, 443)

2) Yüksekten atmak.

Niceler let yidiler umarak lût

Katı **ötme** dıkarlar çanına ot (Güvahi. XVI. 59)

MŞ'de *öt-* Ses çıkarmak (95a/12), **HHT**'de 1. (Kuş için ve böcekler için) Değişik tonda ses çıkarmak [084b/4] 2. (Çalgıların) Sesi çıkmak [047a/5], **T**'de *öt-* Ötmek, ötecek çağa erişmek (33a-8), **KMT**'de *öt-* (77^a13), **MT**'de *öt-* (39b-7), **TİKT**'te (166b/15), **TİKT (A)**'da (188a/14), **TİKT (M)**'de *öt-* Ötmek, sözsüz olarak ahenkli ses çıkarmak (237a/7), **GBTBİ**'de *öt-* 1. Ötmek (226-a/13) 2. Çınlamak, kulak çınlamak (61-a/2), **ŞŞÇ**'de *öt-* 1. (kuş) Ötmek (17344) 2. (çalgılardan) Ahenkli sesler çıkmak (8903) 3. Yankılanmak, çınlamak (24583) olarak daha çok temel anlamlarda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 1) Kuş veya böcekler, değişik tonda ses çıkarmak, 2) Herhangi bir nesne sürekli ses çıkarmak, 3) Üflemeli çalgıların sesi çıkmak 4. Yankılanma ile çınlamak anlamları yanında *argolaşmış* 'anlamsız, boş konuşmak, gevezelik etmek' sarhoş kusmak' anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime (I) Ekmek, (II) 1) Erinleşmek, evlenme isteği göstermek, 2) Hayvan cinsel istek duymak, (III) 1) Konuşmak, sözünü etmek, 2) Alaycı bir dille konuşmak, 3) Kavga aramak, horozlanmak, (IV) Öğütmek, (V) Ölmek, (VI) Oyunda kazanarak karşısındakinin elinde olanı almak, (VII) Yemek, turşu, pekmez vb. yiyecekler ekşimek (IX-2258); 1. Buluğa ermek 2. Evlenmek istemek (XII-4629) anlamlarında kayıtlıdır.

püliç/bilüç Radloff (1911:IV-1340), *piliç* = *biliç* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Çağatay) '*genç kuş, civciv*' olarak verir.

EOT metinlerinin tarandığı **TAS**'da 'piliç' (**Pülicin** boynun ve kanatların ve budların vereler. (Mü. Şi. XIV-XV. 10), **T**'de *biliç eti* Genç horoz eti (7a-9) olarak temel anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türki**'de *piliç*, temel anlamda 'tavuk vb. hayvanların yavrusu' biçiminde *mecazî* anlamda 'pek taze ve hoş şey' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *piliç*, tavuğun küçüğü, erginleşmemiş tavuk veya horoz' temel anlamı yanında *argolaşmış* 'genç, güzel ve alımlı kız veya kadın' anlamında da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, 'piliç' (II-693) temel anlamda geçer.

'*Masum, toy, güzel ve genç kız veya kadın*' ifadesinde hayvan isminin benzetme yoluyla insana aktarımı yapılmıştır.

sıgır Clauson (1972:814), sözlüğünde kelimeyi, 'büyük bir sıgır' belki genel bir terim; tam anlamı tartışmalıdır, hiçbir oldukça tam ve doğru. *inge:k* olduğundan beri orijinalde anlamı inek olabilir' şeklinde verir. Sevortyan (2004:411), kelimenin anlamlarını '1) *Büyük baş hayvan* 2) *İnek (tüm kaynaklarda geçer)* 3) *Boğa* 4) *Öküz* 5) *Sürü*' olarak

vermiştir. Vambery, *sağır/sığır* kelimesini sağ-‘dan getirmiştir. Nemeth, Sinor, Şerbak da bu köken açıklamasını kabul etmişlerdir. Ancak Şerbak, kelimedeki semasiyolojik uyumsuzlukları bulmuştur: *sag-* fiil, *sıgır* – fiilin objesi (üzerinde eylem yapılan nesne). Sığır kelimesinin tam şekil ve anlam listesini Räsänen tarafından verilmiştir, sığır – soy anlatan terimdir (asıl kelime de *inge:K*) demiştir. Eren’e (1999:364) göre kelimenin kökeni, Türkçe *sağ-* kökünden *-(i)r* ekiyle yapılmış bir türevidir. Eren, ayrıca sığır kelimesinin diyalektlerin büyük bir bölümünde ‘inek’ olarak kullanılmasının düşündürücü olduğunu da eklemiştir.

Kelime **VG**’de ‘geviş getirenlerden, eti, sütü yünü için yetiştirilen ehli hayvan, koyun’

Biñ kul aldı biñ karavaş biñ katır

Biñ at aldı biñ deve koyun **sıgır** (880)

KİG’de (5b/11), **BL**’de (50a–3), **TM**’de Sığır (26a–1), **HHT**’de [005B/3], **KY**’de (969) ‘çift sürmede ve araba çekmede kullanılan eti ve sütü yenen iri evcil hayvan, sığır, geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı’ olarak temel anlamda kullanılmıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de de ‘çift sürmede, araba çekmede kullanılan eti ve sütü yene iri bir ehli hayvan’ olarak EOT metinlerinde kayıtlı olan anlam vardır. Günümüzde **TS**’de *sığır*, *hayvan biliminde* ‘geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı’ temel anlamı yanında *hakaret yollu* ‘anlayışsız, kaba saba kimse’ olarak argolaşmıştır. **DS**’de kelime, (I) 1. Obur 2. Ahmak (II) Hayvan sürüsü (X–3603) anlamlarıyla kayıtlıdır.

sökül-/sökil- (*sök-* + *-l* (*edilgenlik*)) Radloff (1911:IV-573), kelimeyi iki ayrı madde başında I. ‘*tekdir etmek*’ II. (Osmanlı, Çağatay) ‘1. *Ayrılmış olmak* 2. *Sökülmüş olmak* 3. *Çözülmüş olmak, deşifre edilmiş olmak*’ olarak vermiştir. Clauson (1972:821) kelimeyi, I. *sök-* ‘paramparça ol-, böl-’ Xak. XI. ‘giysinin dikişleri paramparça ol-; ‘binanın paramparça edilmesi, yıkılması’, XI. yüzyılda *to:n söküldi*; Osm. XVI. *sökül-* metinlerde ‘paramparça ol-’ biçiminde açıklamıştır.

Kelime **ŞŞÇ**’de ‘parçalanmak, sökülme’

Gırîv-ile kaya kopdı yirinden

Söküldi sanki gökler birbirinden (2047)

DAH'da *sökülmek* Ayrılmak, “bağır başı *sökülmek* Göğüsteki kapanmış yara tekrar açılmak” (740), **GBTBİ**'de Dışarıya çıkmak, açılmak, peklği giderilmek (210-b/12), **ŞKM**'de *sökil-* Sökülmek, çevrilmek, yerinden çıkarılmak (30b/10), **ŞŞÇ**'de *sögül-/sögil-* Hakaret edilmek (11986), **FFANG**'da *sökül-* Koparılmak olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türkî**'de *sökülmek*, ‘1. Kökünden veya sökülmüş olduğu yerden çıkarılmak, koparılmak 2. Dikiş, örgü veya yapışma (yeri) bozulup ayrılmak 3. Yarılmak, içinden geçilmek 4. (Ham toprak) işlenmek 5. Okunmak, hall olunmak’ olarak somut yollarla anlam yelpazesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de *sökülmek*, ‘sökme işine konu olmak’ temel anlamı yanında ‘parayı istemeyerek vermek, harcamak’ biçiminde *argolaşmıştır*. **DS**'de *sökülmek*, ‘istemeyerek para vermek’ (X-3676) olarak geçer.

sulanmak (*su* (<<*sub*) + +*LA*²- + -*n* (*dönüşlülük*)) Radloff (1911:IV-773), (Osmanlı, Teleüt) *sula+n* kelimesinin anlamlarını ‘1. (Osmanlı) Sulu, sıvı olmak 2. Sulanmak, nemli olmak, ıslanmak 3. Sulanmış olmak (toprak)’ olarak verir.

Kelime **TAS**'ta ‘su tedarik etmek, su almak, su ihtiyacını gidermek’ {Pes kuyular kazıp **sulandılar** ve atların suvardılar. (Enb. XIV. 653), **T**'de *sulan-* Yarada akıntı olmak, taze cerahat haline gelmek, yara yaş olmak (11a-5), **MŞ**'de *sulan-* Sulanmak (115b/11), **TİKT**'te *sulan-* Su tedarik etmek, su ihtiyacını gidermek (179a/15), **GBTBİ**'de *sulan-* Sulanmak, yaranın sulanması, irinlenmeye yüz tutması (290-a/13), **MNHS**'de *sulan-* Sulu hale gelmek, sulu olmak, yarada akıntı olmak (199a.5), **ŞŞÇ**'de *sulan-* 1. Sulanmak (36031) 2. (hayvan) Su içmek (2063), **EM**'de *sulan-* Su verilmek, sulamak (60b/7), **Bİ**'de *sulan-* Sulanmak, su püskürtülmek (1016) olarak somut anlamlarda anlam dairesi genişlemiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 1) Sulama işi yapılmak, 2) Sulu duruma gelmek, 3) Suyu çoğalıp yoğunluğu azalma, 4) Göz yaşarmak, 5) *mecazlaşmış* Ciddiyetini, ağırlığını kaybetmek anlamlarının yanında *argolaşıp* ‘imrendiğini açığa vurmak’ ve ‘birine karşı duyulan cinsel isteği kendisine sezdirmek, yeşillenmek’ olarak da kullanılmıştır. **DS**'de kelime, ‘semirmek, güzelleşmek, gelişmek’ (X-3691) olarak geçer.

tülenmek (*tüy+* + +*LA*²- + -*n* (*dönüşlülük*)) Tenişev (1997:198), çalışmasında, *tüy* (<**tü:k*) kelimesindeki *y/k* seslerinin çağdaş lehçe ve şivelerdeki kullanımını vermiştir.

Radloff (1905:III-1529), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘tüyle kaplanmak’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘tüylenmek’ {Birnice rivayet budurur kim kaçan Sâmeri altundan buzağı eyedi ve ol toprağı üstüne saçtı. Pes **tülendi** et kan oldu ve seğirdip möler idi. (Enb. XIV. 435), **Kmühim**’de *tülen-* Tüylenmek (41a.12) olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *tüylenmek*, ‘tüy çıkmak, üzerinde tüyler oluşmak’ temel anlamı yanında *teklifsiz konuşmada* ‘para sahibi olmak’ anlamıyla da kayıtlıdır. **DS**’de kelime, (I) Tüylenmek, (II) *tülenmek* ‘zenginleşmek’ (X-4007) anlamlarında kayıtlıdır.

uçurmak (*uç-* + *-(I⁴)r* (f.f.y.)) Radloff (1893: I-1727), *uç+r* kelimesinin anlamlarını (Altay, Teleüt, Tarabin, Osmanlı) ‘1. (Altay, Teleüt, Tarabin) Uçmaya zorlamak 2. Uçmak, yeni uçmaya başlamak 3. Yıklmak, 4. (Osmanlı) Çalmak’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta 1) Kaçırmaq.

Çemen etfalinin uyhuların **uçurdu** yine

Subh-dem gulgule-i fâhte gülbang-i hezar (Baki. XVI. 41)

2) Yüksek göstermek, çok medhetmek {Ol havayîlerin **uçurmasına** firîfte ve esip savurmasına şiftedir. (Hüs. Dil. XVI. 69) 3) Koşturmak, süratle göndermek {Uğrun kapıdan âdem **uçurup** nâme gönderdi. (Hamza. XIV-XV. 53-3)

DK’de *uçur-* Uçurmak, uçurup düşürmek (136-9), **MN**’de *uçur-* Uçurmak, göklere çıkarmak (17-4), **HN**’de *uçur-* Kaçırmaq, uçurmak, uçuklatmak (65), **FN**’de *uçur-* Uçurmak, uçma işini yaptırmak (4078), **ŞŞÇ**’de 1. Uçurmak (12069) 2. Hızla göndermek, yollamak (8191) 3. (bir kimsenin başını) uçurmak (50751), **BI**’de *uçur-* Uçmasına yardım etmek; uçurmak: uçurmak işi (270) olarak somut ve soyut anlamlarda anlam dairesi geniş olarak karşımıza çıkar. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘uçmağa yöneltmek ve zorlamak veya serbest bırakmak somut anlamın yanına ‘övmek, ayyuka çıkarmak’ soyut anlamını da eklemiştir. **TS**’de ‘1) Uçma işini yaptırmak, 2) Kesip ayırmak, koparmak, 3) Hızlı götürmek, hızlı sürmek’ anlamları yanında *argolaşarak* ‘gizlice alıp gitmek’ anlamında da kullanılmıştır. **DS**’de (I) 1) Koyuvermek, bırakmak, salıvermek, 2) Kuş yavrusunu kanatlandıktan sonra bırakmak, (II) 1) Uydurmak, söz çıkarmak, 2) Över gibi

görünüp alay etmek, (III) Yıkmak, (IV) 1) Çalmak, aşırmaq, 2) Yitirmek, (V) Kesici ya da koparıcı bir şeyle vurup düşürmek (XI-4023) anlamlarında kayıtlıdır.

uçlu (*uç* + (< *ūç* ‘uç’ (Tekin, 1975:261) + *l⁴* (i.i.y.)) Clauson (1972:26), *uçluğ* (*u:cluğ*) kelimesinin anlamını 1. *u:ç* ‘sivri, keskin’ olarak vermiştir. Uygur Türkçesinde *sivri uçluğ trısul* (keskin, sivri üç çatallı zıpkın) olarak geçer.

Kelime FN’de ‘uçlu, ucu olan’

Benüm hod iki **uçlu** bir tıgum var

Dilersem komaya dünyâda deyyâr (4671) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “ucu olan, ucu çıkan” temel anlamı yanında ‘filtreli sigara’ anlamında da *argolaşmış*’tır.

uydur- (*uy-* + *-D²T⁴r-* (f.f.y.)) Radloff (1893:I-1603-1604), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Sözüni dinletmek, uymaya zorlamak, taklit ettirmek 2. Uygunluk, kolaylık sağlamak 3. (Kırım) Kafadan atmak 4. Hayal etmek, kafadan uydurmak, keşfetmek’ olarak vermiştir.

Kelime FN’de ‘uydurmak’

Revâdur diyüp **uydurdı** vü gitdi

Kulavuz oldı ol dâma iletdi (6013)

BHMİH’de *uydur-* Kendine uydurmak, aldatmak, baştan çıkarmak (271: 22), **GN**’de *uydır-/uydur-* Tâbi kılmak (684), **HFN**’de *uydur-* Uydurmak, kafadan söylemek, **HN**’de *uydur-* Uydurmak, tabi kılmak (135a/9), **TİKT (M)**’de 1. Uygun hâle getirmek, dengelemek (368a/18) 2. Peşi sıra götürmek, bir şeye bağlanmasını sağlamak (299b/8), **ŞŞÇ**’de Tâbi kılmak, uydurmak (46388), **FFANG**’da *uydur-* Benzetmek’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *uydur-mak*, ‘1. Uygun hale getirmek ve uygulamak 2. Düzletmek, tesviye etmek, yoluna koymak 3. İcat etmek, yakıştırmak, asılsız olarak söylemek 4. Fayda sağlayacak şekilde sahip olmak’ anlamlarında EOT dönemine ait metinlerdeki benzeri anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *uydurmak* ”uymasını sağlamak” anlamı yanında “1. Hayal gücünden yararlanarak gerçek dışı bir şey söylemek, yakıştırmak 2. *teklifsiz konuşmada* Elde etmek, sağlamak, bulmak. 3. *kaba*

konuşmada Cinsel birleşmede bulunmak, becermek” anlamlarında da kullanılmıştır. **DS**'de *uydurmak*, (I) Benzetmek (II) Arabulmak, ortam düzenlemek (XII-4789) anlamlarında kayıtlıdır.

yagla- *yāğ* ismine +*lA*² (Erdal, 1991:454) ekinin eklenmesiyle türemiştir. Radloff (1905:III-51), *yağ+la* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) '1. *Yağ sürmek* 2. *Yemeğe yağ katmak* 3. *Şımartmak, yağ çekmek*' olarak vermiştir. Clauson'un (1972:902) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: *ya:ğ* 'gres veya yağ' (bir şeyi) farklı fonetik değişikliklerle, Xak. XI. *er koğuş yağla:dı* 'adam deriyi yağladı'

Yağ, herhangi bir yere döküldüğünde kaygan olması ve her yeri yapış yapış yapmasıyla da temizlenmesi zordur. Yağın bu özelliği, aktarma yoluyla '*dalkavukluk etmek, yağ çekmek*' gibi yan anlam kazanmasını ve argo yoluyla anlamını genişletmesine sebep olmuştur.

EOT metinlerinden sadece XVI. yüzyıl söz varlığını geniş ölçüde yansıtan, dönemin en hacimli eserlerinden biri olan Şerifi'nin *Şehnâme Çevirisi*'nde 'yağ sürmek, yağlamak' temel anlamı yanında 'yağ, çekmek, dalkavukluk etmek (8247)' argo anlamıyla kayıtlıdır. Bu durum bize gösterir ki, kelimenin argolaşması yeni değildir. Günümüzde kelime, temel anlamı yanında daha evvel kazandığı argo anlamını devam ettirmektedir. Kelime **BHMİH**'de *yagla-* Yağlamak (Kâş. Abu H. Müh. Ettuhfe. Dede) (30: 4), **GN**'de *yagla-* Yağ sürmek (1933), **PN**'de (50a/09), **MŞ**'de *yagla-* (138b/7), **TM**'de *yağla-* (108b-6) 'yağlamak', **Bİ**'de *yagla-* Yağlamak, deva için yağ sürmek (1083) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *yağla-mak*, '1. Sadeyağ sürdürmek 2. Kirlenmek 3. Yaralanmak' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *yağlamak*, '1. yağ sürmek 2. tek. Sürtünen iki yüzey arasına, kaymayı kolaylaştırmak için yağlı bir madde sürmek' anlamları yanında *argolaşmış* 'dalkavukça övmek, yağ çekmek' olarak da kullanılmıştır.

yağlu (*yağ+ + lI*⁴ (i.i.y.)) Clauson (1972:901), *ya:ğlığ* kelimesini şöyle açıklar: *ya:ğ* olağan fonetik değişikliklerle *yağlığ* 'yağ dolu'. Sevortyan (1989:58-59), *yağ* kelimesinin anlamlarını '1. *Herhangi yağlı madde; herhangi bir merhem* 2. *Yağ* 3. *Zamk*' olarak vermiştir. Şerbak'a göre kelimenin eski şekli **va:ɣ*; Doerfer'e göre **da:ɣ*'dır. Sevortyan kelimenin kökenini *ya:g > *ya:- (fiil) +g* (isim yapma eki) olarak kaydetmiştir.

Kelime **TM**'de 'yağlı' {veznde yeyni durur, sıyıcak ortası ak turur, katı **yaglu** olmamakdan toprak (119a/12) olarak somut anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *yağlı*, 1. Yağı çok olan 2. Üzerinde veya içinde yağı olan 3. Yağla yağlanmış 4. Besili, semiz 5. Yağdan kirlenmiş veya lekelenmiş olan 6. *mecazlaşmış* Parası bol, zengin' anlamları yanında *mecazlaşmış teklifsiz konuşmada* 'bol ve kolay kazanç sağlayan' anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak 'kirli, paslı' anlamı da kayıtlıdır. **TS**'de bu anlamının kayıtlı olmaması, kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir. **DS**'de *yağlı*, (I) 1. Börek 2. Pide 3. Yağlanmış ekmek 4. Yağlı yufkanın içine peynir sarılıp tavada pişirildikten sonra, üstüne şeker ekilerek yenilen bir tatlı (II) 1. Güçlü, canlı (toprak, harç vb. için) 2. Bol, çok 3. Sırtlan (XI-4121) anlamlarında kayıtlıdır.

yavru Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1) *Bebek, körpe hayvan, cenin* 2) *Kuş yavrusu* 3) *Yavru balık* 4) *Arı yavruları, oğul arısı*' olarak vermiştir. Hayvan yavrusu bazı lehçelerde özelleşmiştir: *civciv, kuzu* vs. Räsänen ve Doerfer yavru kelimesini *yavru-* 'zayıflamak, güçsüzleşmek'den getirir. Doerfer, kelimenin eski şeklini ***yaβriy**, olarak verir ve söz konusu kelime *yavru/yavru* biçimlerinde (1989:53).

Kelime **TAS**'ta 'yavru' {Ana karnında olan **yavru**: cenin [Ar.], delilik: cünun (Naz. Le. XVII. 12) **T**'de *gögercin yavrusın* Güvercin yavrusu, yavru güvercin (82a-7), **TA**'da (59a/6), **KBP**'de (20a/09), **ŞŞÇ**'de (4533), **Bİ**'de (385) '(hayvan için) Yavru', **FFANG**'da 'güvercin' anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de EOT metinlerinde ve sonraki dönemde *hayvanın yavrusu* veya *hayvan adı* olarak kazandığı anlamlardan farklı olarak 'her cins hayvanın küçüğü (insan hakkında da kullanılır.)' anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *yavru*, '1) Yeni doğmuş hayvan veya insan, 2) Çocuk, evlât, 3) *mecazlaşmış* Bir şeyin küçüğü' anlamları yanında *argolaşarak* 'güzel, alımlı genç kız' anlamıyla da kullanılmıştır. **DS**'de *yavru*, Yavru; *yavru* (I) Küçük bakır leğen, (II) Hayvanlara takılan çanın içinde bulunan dil gibi parça, (III) Civev, piliç' (XI-4205) anlamlarında kayıtlıdır.

yollu (*yol*+ (< *yöl 'yol' (Tekin, 1975:261)) + +II^d (i.i.y.)) Clauson (1972:925) *yo:l* kelimesini 'erken dönemde oldukça geniş bir doğru yol olan' anlamları geniş bir yelpazede ' bir yola sahip, sahip şekilde 'benzeri ve çizgili' olarak açıklamıştır.

Kelime, Devellioğlu'nun (1959:153), "*Türk Argosu*"unda 'iffetine güvenilmeyen kadın' Aktunç'un (1990: 292) "*Büyük Argo Sözlüğü*"nde 'fuhuş yapan kadın, fahişe' ve 'parası olan, paralı' anlamlarında argo kabul edilmiştir. Taradığımız kaynaklarda kelimenin XX. yüzyıldan sonra argolaştığını tespit ettik.

Kelime EOT döneminin sonlarında yazılmış ŞŞÇ'de 'mevkili, dereceli'

Bahâdur âdem-idi ilde bellü

Eyü dirliklü âdem âdem arı **yollu** (21677) beytinde *arı yollu* 'dürüst, temiz'

XX XX

Ulu **yolluları** eyledi alçak

İrişdi halk andan cana mutlak (7374) beytinde *ulu yollu* 'soylu, asil' anlamıyla kayıtlıdır.

AGH'da Haklı, doğru, GRT'de Yollu; usullü, şekilli (2670) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve TS'de kelime, 1. Yolu herhangi bir nitelikte olan 2. Çizgili 3. Hızlı giden (taşıt) 4. *mecazlaşmış* Kuralına uygun 5. *mecazlaşmış* Herhangi bir nitelikte, biçimde anlamları yanında *argolaşmış* 'kolayca elde edilen kadın' anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin TS'deki *argolaşmış* anlam kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu argo anlamını yeni kazanmıştır. DS'de kelime (I) Yolcu geçirme (II) Çizgili (kumaş için) (III) Yol alan (binek hayvanı) (XI-4290) anlamlarında kayıtlıdır.

yolsuz (*vol*+ (< *yöl 'yol' (Tekin, 1975:261)) + +sI^Az (i.i.y.)) Clauson (1972:932-933), sözlüğünde kelimenin anlamını şöyle verir: "(1) (ülke için) 'yolsuz', (2) (insanlar için) 'doğru yoldan çıkmış, yolunu şaşırılmış'; (3) aynı anlamda soyut olarak (aynı zamanda siyaset vs. için) 'idareden yoksun/yönetimsiz, belirsiz' Türkü VIII, Hak. XI, Çağ. XV, Hawr. XIV.

Kelime, Aktunç'un *Büyük Türk Argosu*'nda (1990:292) '*yolsuzum biletsizim sensizim o gece*' örneğinden hareketle 'parasız, züğürt' ve 'fahişe' anlamlarında argo olarak verilmiştir. TS'de kelimenin '*parasız, züğürt*' ve '*fahişe*' anlamları kayıtlı değildir. Fakat kelime, günümüzde '1) Yolu olmayan, 2) Yavaş giden (taşıt) 3) Törelere,

toplumun görüşüne aykırı davranan’ somut anlamların yanına ‘kurallara aykırı, uygunsuz, yöntemsiz, düzensiz, yersiz, usulsüz, nizamsız’ anlamını da ekleyerek *mecazîleşmiş ve argolaşmıştır*.

Kelime **TAS**’ta ‘gümrah, yolunu şaşırılmış olan’ {Bî-rah [Fa.] Azgun ve **yolsuz**. (Şamil. XVI. 400), **ŞŞÇ**’de Serseri, avare, boş (18185) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘1. Yolunda olmayan, uygun ve yerinde olmayan, uygunsuz, münasebetsiz 2. Düzenliğe ve usule aykırı 3. Esnaf arasında veya kâhyaları tarafından işten kovulmak cezasına uğratılmış’ olarak anlam dairesini genişletmeye başlamıştır. **DS**’de kelime, (I) Kötü yola düşmüş kadın, (II) Parasız, (III) Biçimsiz, uygunsuz, yarasaya töreye aykırı (XI-4291) anlamlarında kayıtlıdır.

zevzek Radloff (1911:IV-896), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*hafif düşünceli, saf, aptal, bön, boşboğaz, palavracı*’ olarak verir.

EOT metnlerinin tarandığı **TAS**’ta ‘esrar’ {Beng [Fa.]... Amma ıstılah-ı avamda esrara derler ki maslık ve **zevzek** dahi derler. (Deş. XVI. 191-1) anlamındayken bugün **TS**’de ‘geveze’, **DS**’de ise *zevzeyh* biçiminde ‘özensiz, anlamsız konuşan, zevzek’ (XII-4833) olarak *argolaşmış*’tır.

4.1.8. Başka Anlama Geçiş (Alm. Bedeutungsverschiebung, Fr. Déplacement Semantique, İng. Semantic Transfer, Rus. Переход В Другое значение)

Genellikle dilden dile aktarımlar sayesinde gerçekleşen başka anlama geçiş olayın da görevini tamamlayan bir anlamın yerine başka bir anlamın görevi devralması alması durumu vardır. Üçok, “bu anlam olayında doğrudan doğruya bir *anlam daralması* veya *genişlemesi* bahis mevzuu olamaz” (1947:75) diyerek anlam biliminde bu anlam olayının yerini hem tayin etmeye hem de kısmen tanımlamaya çalışmıştır. Aksan ise söz konusu anlam olayını, “göstergenin eskisinden bambaşka, yeni bir kavramı yansıtması durumu” (III-1999:214) olarak tanımlamıştır.

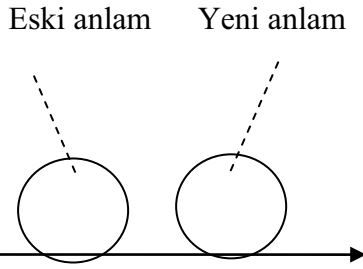
Mesela; EOT metnlerinde *tütün*⁵⁶ kelimesi ‘duman’ anlamındayken günümüz Standart Türkiye Türkçesinde ‘patlıcangillerden, birleşiminde nikotin bulunan, otsu bir bitki

⁵⁶ Sevortyan, sözlüğünde *tütün* kelimesine yer vermemiş, *duman* kelimesine ise geniş bir yer ayırmıştır: duman kelimesinin anlamlarını ‘1. Sis; taze/körpe, meyvelerin üzerindeki ince katman 2. Buhar, buharlaşma 3. Bulut 4. Katarakt, gözde oluşan ak 5. Tütün; çekme (tütünü); serap, hafif sis, buğu 6. Karanlık, mecazî belirsizlik 7. Sis rengi; gri; asık suratlı; somurtkan 8. Yıkma, harap etme, berbat olma durumu, dağınıklık ve bazı kaynaklarda izoleli

(nicotiana tabacum) ve bu bitkinin kurutulup kıyılarak sigara biçiminde veya pipoyla içilen yaprağı' anlamlarında kullanılmaktadır. Kelime, DS'de *tütün (tütü)* 'duman' (-Çr.; Sivrikise *Hamza- Sm.; -Tr.; Ezc.; *Kilis- Gaz.; -Mr.; Sarıhamzalı *Sorgun- Yz.; Kıbrıs, Hasanoğlan- Ank.); *tütü 2: (İst.)* anlamıyla eski anlamını devam ettirir.

Üçok, "*Genel Dilbilim (Lengüistik)*" (1947:76) kitabında başka anlama geçişin şeklini şöyle çizmiştir:

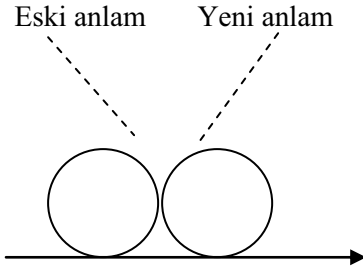
Şekil 7. Başka anlama geçiş

Bizce 'başka anlama geçiş', Üçok'un yukarıda şekillendirdiği biçimde olmamalıdır. Anlam bilimde genel olarak *anlamların birbirileri yerine geçişi* olarak tanımlanan 'başka anlama geçiş'i şeklini çizmek istiyorsak Üçok'un şeklinden hareketle ve ona küçük bir değişiklik yaparak aşağıdaki gibi vermek daha mümkündür. Üçok, yukarıda eski ve yeni anlamları karşılayan daireleri birbirinden uzak ve ilişkisiz biçimde çizmiştir. Gerçekte böyle olmamalıdır. Çünkü biz, kelimenin eski anlamı ile yeni anlamı arasında mutlaka bir ilişkinin ve yakınlığın var olduğunu düşünmekteyiz. Çoğu zaman bu ilişki o kadar belirgindir ki kelimedede '*yakın anlama geçiş*'; bazen de çok uzak olur o zaman da kelimedede '*uzak anlama geçiş*' durumu yaşanır. Bazen de kelimenin iki anlamı birbirine *zıtlık* ilişkisiyle bağlanabilir, o zaman da kelimedede '*zıt anlama geçiş*' durumu gerçekleşir. Sonuçta her ne olursa olsun eski anlamdan yeni anlama geçişte '*yakınlığı, uzaklığı, zıtlığı*' belirleyen 'kelimenin anlamları arasındaki dolaylı veya doğrudan ilişkinin var olduğudur. Bu sebeple, bu ilişkiyi de şekilde daireleri birleştirirerek verebiliriz.

anlamlar 'heyecan, tasa'; 'olgun meyve kurusu'; 'önce çıkan, herhangi bir nesne, tepe, küme' olarak vermiştir. Bu izoleli anlamların ve 8. maddedeki anlamların diğer anlamlarla bağlantısı anlaşılır değildir. Araştırmacıların çoğu bu kelimenin kökünü *tum* 'soğuk'tan getirir. Ancak Sevortyan'a göre semasiyolojik olarak duman'ın 'soğuk' *tum* kelimesinden gelmesi zordur. Çünkü; Eski Uygurcadaki *tum-lıx* 'karanlık', 'somurtkan' kelimesi vardır. Muhtemeldir ki bu kelimenin kökü isim değil fiildir. Doerfer de aynı görüştedir. *tum-* 'göz kapat-', 'dal-', düşünceye dal-'. DS'de bununla ilgili tek bir örnek vardır: *dü* 'sis'. Sevortyan'a göre bu örneğin tek olması köken ihtimalini de zayıflatır (1980:295-296).

Şekil 8. (Başka anlama geçiş)

Başka anlama geçiş, kendi içerisinde a) *Yakın anlama geçiş* b) *Uzak anlama geçiş* c) *Zıt anlama geçiş* (Arslan Erol, 2008:82) olmak üzere üç gruba ayrılır.

4.1.8.1. Yakın Anlama Geçiş (Alm. Das Verständnis der Übergang in der Nähe, Fr. Comprendre la fin de la transition, İng. Understanding the transition close to, Rus. Переход в близкое значение)

Taradığımız kaynaklarda yakın anlama geçmiş kelimeler şunlardır:

adaklu, (adaklu) (*ad* (< *āt* ‘ad, ünvan’ (Tekin, 1975:250)) +*a* (i.f.y.)- + *-k* (f.i.y.) +*II*⁴ (i.i.y.)) Bugün Standart Türkiye Türkçesinde bu kelimenin yerine Farsçadan geçen *nişān* kelimesinin ‘yavukluluk işareti’ (Devellioğlu, 2001:841) biçiminde kullanılmasıyla adak kelimesinin ‘nişanlı, yavuklu’ anlamı kaybolmaya başlamış, ‘adağı olan, adak adanmış olan’ anlamı daha çok kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinin ağızlarında adaklı kelimesiyle birlikte ‘*nişanlı, sözlü*’ ve ‘*sevgili*’ anlamlarıyla kullanılan *yavuklu* kelimesi de vardır. Yavuklu kelimenin kökeni, Köktürk ve Uygur dönemlerde ‘yaklaşmak’ demek olan *yag-* (*yak-*) fiilinden gelir (Aksan, 2008: 52).

Kelime **TAS**’ta ‘nişanlı, yavuklu’ {Şimdi seni benim **adaklum** idüpdürürler. **DK**’de ‘sözlü’ (76–11) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *adaklı*, “nişanlı” anlamı yanında “adağı olan, adak adanmış olan” anlamında kullanılmasıyla yakın anlama geçmiştir. **DS**’de 1. Nezredilmiş, varlığı kutsal bir şey uğruna feda edilmiş, adanmış 2. Nişanlı kız 3. Adak adanmış olan (I-62) anlamlarında geçer.

adamak (I) (adımak) (*ad* (< *āt* ‘ad, ünvan’ (Tekin, 1975:250)) +*a* (i.f.y.) Sevortyan (1974:199), kelimeyi, *a:t* ~*at* +*-a-* eki →*atamak*; Kuzeybatı ve Orta Asya lehçelerinde *adamak*; Altay, Hakas, Tuva Türkçelerinde ‘*adlandırmak, ad vermek*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'ad vermek, tesmiye etmek' {Pes Tanrı Taâlâ eyitti: Yâ Musa senin sözün ile ben buları yarlıgâdım ve lâkin bulara fâsık deyü adıduğundan sonra, pes kendözüm and içtim kim Şam yerine girmegi bulara haram kıldık. (Enb. XIV. 504), **BHMİH**'de *ada-* Ad vermek, adını vermek (Kâş., Müh. ata-; Caf., TT *ata-*; çağırmaq, ait ve raci olmak, **KİG**'de *ada-* Mukaddes bir şahıs veyâ makama bir şey ahd ve nezretmek (kurban kesmek, oruç tutmak gibi) (53b/6), **NH**'de *I ada-* Ad koymak, isim vermek (121b/18); *II ada-* Adamak, nezretmek (35a/15), **FFANG**'da *ada-* Söz vermek anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *atamak*, 'birini bir göreve getirmek, tayin etmek' olarak yakın anlama geçmiştir.

adsızlık *ad+* (<*ād* Clauson, 1972:61; < *āt* 'ad, ünvan' (Tekin, 1975:250) + + +*sI⁴z* (i.i.y.) ve + *II⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1893:I-473), kelimenin anlamını (Kazan) 'ünü olmayan, meşhursuzluk' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'şöhretsizlik' {humûl [Ar.]: **Adsızlık**. (Müntehab. XVII. 35–1) anlamında kayıtlıyken günümüzde **TS**'de 'adsız olma durumu' biçiminde yakın anlama geçmiştir.

agar- (<**āk* (Tekin, 1975:249) +*ar-* "ağarmak, beyazlaşmak") *āk* ismine isimlerden geçişsiz fiiller yapan ve işlek olarak kullanılan +*A²r-* (Erdal, 1991:503-507) ekinin eklenmesiyle türemiştir. Sevortyan (1974:117), kelimenin anlamlarını '1. *Beyazlaş-, beyaz ol-, ak düş-* (saçlara); *yüzü beyaz ol-, rengi solu-; karanlıkta ışılda-; parılda-; beyaz yap-; beyazlan-* 2. *Kar ile kaplan-* 3. *Temiz ol-* 4. *İyi yap-*' olarak vermiştir.

Kelime **FN**'de '(Saç, sakal) Ağarmak'

Çü gördi aş pir î şah-ı vilâyet

Agarmış sakalı saçı be-gâyet (4450)

BL'de *ağar-* Ağarmak (39a–9), **TİKT**'te *agar-* 1. Yükselmek, yücelmek (48b/7) 2. Sabah açılmaya başlamak, aydınlanmak (45b/13); *agar-* Sararmak, benzi atmak, beyazlaşmak (48b/8), **ŞKM**'de *ağar-* Ağarmak, temizlenmek, pâk olmak (68b/9), **MC**'de *ağar-* Ağarmak, beyazlaşmak, **V**'de *ağar-* Şafak sökmek (55b.10) **ŞŞÇ**'de *ağar-* 1. Beyazlaşmak (19183) 2. Aydınlanmak (3839) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *ağar-mak*, 1. Ak olmak, beyazlaşmak 2. Yıkayıp temizlenmek 3. Solmak,

rengi atmak 4. Saç ve sakala kır düşmek, ihtiyarlamak 5. Şafak sökmek, tan atmak, sabah açılmaya başlamak 6. Uzaktan belli olmaya başlamak, ufukta akımsı gözüküvermek, **TS**'de *ağarmak*, "beyazlaşmak" anlamı yanında "1. Aydınlanmak 2. Rengi solmak" anlamlarında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de *ağarmak*, 'ekinler olgunlaşmak' (I-82) olarak geçer.

alkış Clauson (1972:137-138), bu kelime için şu açıklamayı yapar: "*alka-*.'dan türemiş isim, 'ödül'; orijinalinde Tanrı'yı övme anlamında, sonra da sıradan insan ilişkilerindeki buralarda 'hayır dua'dır. Türkü VIII, Uyğ., Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XIV alkış 'ödül' XVII'ye kadarki pek çok metinde; (şimdi daha dar olarak, 'alkış, alkışlama' anlamına geliyor.)" Eren'e (1999:9) göre *alkış* 'bir şeyin beğenildiğini belirtmek için el çırpma' Kelime Uygurcada ve Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada 'alkış' olarak geçer. 'övmek' anlamına gelen *alka-*(~ **alkı-*) kökünden geldiği açıktır: *alka-* (~ **alkı-*) +-*ş eki*. Severtyan (1974:1137-138), *alka-* kelimesini, farazî bir fiile **al-* *ka*'ya dayandırır. Anlamlarını da '1. İyi temenni, iyi dilekleri içeren konuşma, hayırlılık, lütufkârlık, hayır dua, takdis 2. Minnet 3. El çırpma, meth, övme, tebrik, selamlama, onama 4. Şan' olarak vermiştir. Röhrborn kelimenin kökenini **al+ka-* 'övmek, alkışlamak' anlamlarında vermiştir; ancak Türkçede **al* isim kökünün hiçbir türevi bulunmadığını da eklemiştir (Demirci, 2010:65).

Kelime **TAS**'ta 'medih, sitayiş, dua' {Dua ehlinin nâlişi, raiyyet dervişi'nin **alkışı** bu padişah hakkında müstecap ve makbûl olsun. (Ta. Şahi. XVI. 102-1) **SN**'de *alhış* Alkış, takdir (3555); *alkış it-* Övmek, dua etmek (998), **YED/RN**'de Övme, dua etme, **KT**'de 1. Dua, medh, iltifat (97b-5=10/10) 2. Anılma, yâdedilme (176a-6=26/84), **HN**'de ve **IN**'da (6971) 'metih, sitayiş, dua'; **IN**'da *alkış kıl-* Aferin de-, medh et- (7785), **VG**'de Beğeni, takdirin belli edilmesi (992), **FFANG**'da 'hayır, dua' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, daha önceki dönemlerde kazandığı anlamı bırakmış 'bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpma, alkışlama' olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 'hayır, dua, iyi dilek' (I-223) olarak EOT dönemindeki anlamını devam ettirmektedir.

arkalanmak Radloff (1893:I-289) *arka+lan* kelimesinin anlamını (Kazan) '*arkana güvenmek, desteleyen kişiye itimat etmek*' olarak vermiştir. Clauson (1972:220), bu kelimenin yapısı için "*arka*'dan türemiş dönüşlü fiil; anlamını (birini veya bir şeyi)

Acc.) destek olarak kullanmak’ olarak kaydetmiştir. Kelimenin ayrıca *arkala:-* biçiminde pek çok modern şivede yaşadığını, Hak. XI, Osm. XIV- *arkalan-* ‘desteklemek, güvenmek (biri)’ pek çok metinde” geçtiğini de söylemiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Kuvvetlenmek, kuvvet bulmak. {Elhasıl islâm **arkalandı** her nereye varsalar kâfir durmaz oldu. (Âş. XVI. 50) 2. İstinat etmek, dayanmak {İstinad (Ar.): Kimseye dayanmak ve söykenmek ve **arkalanmak** (Leys. Ar. XV. 12), **ŞKM**’de *arkalan-* Arkalanmak, destek ve kuvvet bulmak (80b/5), **IN**’da *arkalan-* Kuvvetlenmek, güvenmek, **ŞŞÇ**’de *arkalan-* Gücünü toplamak (22830) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, EOT metinlerinde geçen anlamlara yakın ‘kendisine yardım edilmek, destek olunmak’ anlamında kayıtlıdır. **DS**’de kelime, ‘güvenmek’ (I-325) olarak geçer.

atlanmak, (ata atlanmak) (*at+ + -lA²n (i.f.y)*) Clauson (1972:58) kelimenin anlamlarını ‘yola çıkmak’ ve daha genel olarak ‘adımlamak’ olarak kaydetmiştir. Severtyan (1974:198), kelimenin anlamını ‘*atın üzerine bin-, üste bin-*’ anlamlarında vermiştir.

Kelime **TAS** ‘ata binmek’ {Çün Ebrehe’ye haber vâsıl oldu, **atlandı** geldi. **D**’de *atlan-* Atlanmak, ata binmek, hazırlanmak (7a/5), **SN**’de (1012), **DK**’de (39-9), **ETT**’de (HŞ 873), **VG**’de (577), **IN**’da (5888), **GN**’de (1473), **GT**’de (51a-4), **ŞŞÇ**’de (6137) *atlan-* ‘ata binmek, atla yola çıkmak’, **TİKT (M)**’de Ata binerek gitmeye hazırlanmak (327a-/6) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, (I) EOT metinlerinde geçen ‘ata binmek’ anlamı yanına ‘1. At gibi kalkmak, şahlanmak 2. At edinmek, at sâhibi olmak 3. Geçirilmek, unutulmak’ anlamlarını ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de (I) kelimenin ‘1. Ata binmek 2. At edinmek; (nsz)’ anlamları kayıtlıdır. Kelimenin **TS**’de **Kâmûs-ı Türkî**’nin 1. ve 3. maddelerindeki anlamlarının kayıtlı olmaması anlam daralması yaşandığını da gösterir. **DS**’de kelime, *atlanmağ* biçiminde ‘atlamak, sıçramak’ (I-371) olarak geçer.

atmaca Kelimenin yapısını Atalay (1946:86), hasılı mastarın sonuna *-ca, -ce* getirmekle yeni isim yapılır şeklinde verir: *atmaca* < *at-ma+ca*. Gülensoy (2007:I-88) da kelimeyi < *at-ma+ca* olarak verir. Radloff (1893:I-473), *at+ma+ca* kelimesinin anlamını (Çağatay, Osmanlı) ‘*atmaca kuşu*’ olarak vermiştir.

Kelime, XVII. yüzyılın ortalarında yazılmış **PN**'de 'atmaca' (mihnet karîn-i derd âşinâ **atmaca** ile şîr küş (04a/09), olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de 'alıştırılarak kuşlara saldırılan bir cins yırtıcı kuş' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de 'kartalgillerden, ava alıştırılabilen küçük bir yırtıcı kuş' temel anlamı yanında iki ucuna lastik ve lastiklerin arasına da geniş bir meşin parçası bağlı bulunan çataldan oluşan araç olan '*sapan*' anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

at tonu Sevortyon (1974:262-264), *don* kelimesinin anlamları hakkında bilgi verirken ton kelimesinin bir anlamının da '*at türü*' olduğunu ifade eder.

Tamlama **TAS**'ta 'savaşta ata giydirilen zırh, çukal' {dânistemed [Fa.]: bildim seni; ferheng [Fa.]: edep, kuşak kemer [Fa.] (Genç. XVII. 54) **SN**'de *at tonu* Savaşta ata giydirilen zırh, çukal (2586), **BL**'de *at donu* At zırhı ve koşum takımı (26a-11), anlamlarda geçerken günümüzde **TS**'de 'atın tüyünün rengi' için kullanılmasıyla tamlama yakın bir anlam geçmiştir.

avurt (<< *ağurt*) Clauson'un (1972:65) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: 'yanağın ağız boşluğu kısmına gelen bölümü, avurt, yanak kesesi', kuşkusuz *avurt*'un ilk şekli *ağurt*'tur, fakat hasarlı metinlerden birinde bu yapı oluşur. *avurt*, *a'urt*, *ort*, *urt* ve benzeri. Uyg. VIII *ağurt*; Çağ *awurt* 'ağız dolusu'; Kıp. XIII 'suyun ağız dolusu (olması)', *oğurt* (belki *ovurt*'un yanlış kopye edilmiş şekli); Osm. XV *avurt* çeşitli metinlerde. Sevortyan, *ovurt* kelimesinin anlamlarını '1. Yanağın iç yanı, iç kısmı; dudağın kenarındaki kısım, ağız yanındaki kısım, dişler ve yanak arasındaki boşluk, yanak arkası torbacık, ağız boşluğu; ağız içi 2. Yanak 3. Çene; elmacık kemiği 4. Yüz 5. Diş eti 6. Boğaz 7. Yudum (Türkiye Türkçesinde) 8. Sohpet etme, konuşma' olarak vermiştir. Anadolu ağızlarında *abilabut*, *abilabut*, *abulabut* 'iri, tombul' 'kocaman ve kaba' 'obur' kelimelerinin *abil* ~ *abul* temeli *abır* ~ *abur*'un fonetik varyantıdır; kelimelerin ikinci kısmı ise *avurt*la aynı anlamdadır: *avit*, *avut*, *avud* 'yanağın iç yüzeyi', 'obur'. *abut*, *ābut*. Kelimenin kökeni için de şunları söyler: Tarihî olarak iki paralel kökü vardır: **ap-* (< **ab-*) ve *op-* (< **ob-*) (*ap-* birincil şekil; *op-* ikincil şekildir), anlamları da 'içine çek-'; 'iştahla ye-' vs. Anadolu ağızlarında *ağurt* biçimi bir ihtimalin olduğunu daha gösterir: **ap-/ab-* fiilinin -ğ'li biçimi olasılığı vardır. (*sub* ~ *suğ* gibi). *avurt/ovurt*: *ab-* + *-ur* (*f.f.y.*) + *-t* (*f.i.y.*) / *ob-ur-t*. Tenişev, (1997:226) sözlüğünde

Rasmtedt'in Proto-Altaycada **aburti* < **aburt* kelimesinin Altay dillerindeki karşılıklarını vermiştir: Moğolcada **oğuçin, ouçi* 'yudum, yanağın iç tarafı'; Kalmukçada *ötşi* (1974:407-409).

Kelime **TAS**'ta 'söz, lâf, sohbet' {... Orurup yine **avurdlarında** ve sohbetlerinde ve yimelerinde ve içmelerinde oldular. (Anter. XIV. 2, 588) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de 1. Yanağın iç tarafı, boş yeri 2. *mecezlaşmış* Övünme, büyüklük taslama, olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de 'yanağın ağız boşluğu hizasına gelen bölümü' olarak temel anlamıyla kullanılarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Lokma, (II) Başağın saptan ilk çıktığı yer, (III) 1) Dedikodu, kötüleme, 2) Bilgiçlik taslayan (I-396); 1. Çene, ağız 2. Ağızın bitim yerleri (XII-4431) anlamlarında kayıtlıdır.

aylak (*ayla-* (< *āyla-* 'dönmek, dolanmak' (Tekin, 1975:251)) + *+k* (f.i.y.)) Clauson (1972:84), kelimenin anlamını 'neredeyse daima 'yerleşilmemiş boş arazi' olduğunu, Fonetik değişikliklerle bütün modern şivelerde yaşadığını, kelimenin ikincil şekli olan GB Osm.'daki *aylak*'la aynı gibi görüldüğünü, zaten bu durumun başka türlü açıklanamayacağını ifade eder. Devamında kelimenin Uyg. VIII, Hak., Harz. XIV tarihi şivelerde kullanıldığını Osm. XVIII (GB XX. Anad. da *ağlak* biçiminin olduğunu anlamının da 'ıssız, yerleşilmemiş; aylak 'yalnız, sadece; bedava; işsiz; geçimi için ücretsiz çalışan') açıklamasını yapmıştır.

Kelime **TAS**'ta 1) Boş, işsiz, işe yaramaz, kalp. {Bir gün Hasan Basri, Acemi evine geldi, önüne iki arpa kursası getirdi, nâgâh bir sâil geldi anı dahi ana verdi, Hasan şöyle **aylak** kaldı. Pes öyle didi kim: Yâ Habib ... kim gördüğü var kim konuk önüne gelen etmeği dükelerini sâile vereler. (Tez. Ba. XV. 77)

2) Bedava, parasız, ücretsiz.

Su satılmaz hemişe **aylak** gelür

Getiriveren hamallığın alur (Anasır. XV. 407)

KİG'de Boş, boş yere (113a/4), **ETT**'de Ucuz, bol, fazla, raygân (HŞ 1013), **HN**'de Boş, işsiz işe yaramaz, kalp (3338), **CTD**'de Bedava, parasız, ücretsiz, **ŞHŞ**'de Bol, fazla (1013), **IN**'da Bedava (3094), **TİKT (M)**'de Uygun, makbul yerinde (406b/2), **ŞŞÇ**'de *aylak* Karşılıksız, bedava (49922) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de

ve **TS**'de kelime, 'işsiz, boş gezen, avare (kimse)' olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 'karşılıksız, bedava, beleş' (I-424) olarak geçer.

aylakçı (*ayla-* (< *āyla-* 'dönmek, dolanmak' (Tekin, 1975:251)) + *+k* (f.i.y.) + $\text{Ç}^2\text{I}^4$ (i.i.y.)) Gülensoy (2007:II-95), kelimenin yapısını <**âyla-* 'dönmek, etrafını çevirmek' +*-k* olarak kaydetmiştir. Radloff (1893:I-35), kelimenin anlamlarını (Kırım, Osmanlı) '1. Yabancı, 2. (Osmanlı) Yevmiyeci (Kırım) Az istekleri olan, sade vatandaş 4. (Osmanlı) Devlet gemilerinin tayfası' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'hizmetçi, işçi' {Serâdâr [Fa.]: Ol kimesnedir ki darü's- şifada bimarın hizmetini göre ve haliyâ han ve kârvansaray **aylakçılarına** derler. (Bürh. XVIII-XIX.347) anlamında kayıtlıyken **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'temelli işi olmayan işçi, gündelikte çalışan işçi' anlamında yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de 1. Beleşçi 2. Boş, işsiz aylak 3. İş sahibinin, aile başkanının ücretsiz yardımı 4. Avcıların ağırlığını taşıyan tüfeksiz yardımcı olarak geçer.

bağda Gülensoy (2007:I-102), kelimenin yapısını <*bağ+da* olarak vermiştir. Radloff (1911:IV-1460)'da *bağda* ismi yoktur; *bağda-* '1. Dizleri bükmek 2. Kaplamak, bürümek' fiili vardır.

Kelime **TAS**'ta 'güreşçi çelmesi, sarma' {Sabûd [Fa.]: Ve güreşçi rünûndan bir fen ve sanata denir ki ayağını hasmın ayağına sarıp yıkar; beyinlerinde sarma ve **bağda** dahi derler. (Bürh. XVIII-XIX. 332) olarak kayıtlıyken günümüzde **TS**'de *halk ağzında* 'ayağa vurulan, ipten, ağaçtan veya demirden yapılan köstek' olarak yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1. Çelme, güreşte bacak atma 2. Engel, güçlük 3. Kement, bağ, düğüm (II-476) anlamlarıyla geçer.

barış- Clauson'un (1972:369) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "*bar*'ın *işteş* şekli; "*birlikte gitmek*' vb... *GB Osm*'da *hem varış-* 'birbirini ziyaret etmek' *hem de barış-* 'barışmak, uzlaşmak'. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Barış-, barış imzala- 2. Anlaş-, uzlaş-, sözleş-, fiyatta anlaş- 3. Beraber yaşamaya başla-, beraber yaşa-, iyi geçin-, iyi anlaş- 4. Konuşkan (sosyal) ol-' biçiminde vermiştir. Kelimenin kökeni için de bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir: Budagov, Zenker ve Vambery'ye göre kelime, *bar-* 'yürü-' + *ış-* (işteşlik). Kelime ilk kez Kutadgu Bilig'de *barış-* 'birbirine git-, sıkı ilişkilerde bulun-' olarak geçer. Direvnyetskiy Slovar'da *barışxu*

keräk qabqaçdaşlar bilä ‘akrabalar ile iyi ilişkiler olmalı.’ Biçiminde kayıtlıdır. Clauson (1972:369) sözlüğünde *barış keliş koşma* (hendiodyoin) ‘ziyaret’ olarak vermiş ve *barış-* fiiline göre *barış keliş’in* daha eski olduğunu söylemiştir. Ancak koşmanın geçtiği herhangi bir kaynak vermemiştir Sevortyan, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde bu anlamlarda kullanılmadığını söyler. Türkiye Türkçesinde *barış-* kelimesinin anlamı XIV yy’dan beri bellidir ve ‘*anlaş-*’, ‘*iyi geçin-*’, ‘*memnun ol-*’ anlamlarındadır. ‘*git-*’ anlamında ise ‘*varmak*’ fiili mevcuttur. Azerbaycan Türkçesinde de durum aynıdır. Bu yüzden *barış/barış-* Soğdça’dan *βr’z-* ‘*anlaşma, sözleşme, yap-*’ alıntı bir kelime olabilir (1978:73-74).

Kelime **TİKT (M)**’de ‘düşmanlığı bırakmak, uzlaşıp anlaşmak’ {Mansür’a harâc virüp **barışmak** istedi (348a/2), **BHMİH**’de *barış-* Görüşmek, konuşmak (Kâş. *barış-* birbirine girmek gitmekte yardım ve yarış etmek; Dede *barış-* barışmak), **KİG**’de (169b.11), **KT**’de *barış-* (45a-2=4/128); *barışmak* Anlaşma, barışma, sulh (86b-4=8/61), **TİKT**’te *barış-* (34b/18), **GT**’de *barış-* (68b-1), **ŞŞÇ**’de *barış-* 1. Uzlaşmak, anlaşmak, uyuşmak (9362) 2. Bir arada bulunmak, alışık olmak (53405); *barışmak* Barış (20955), **MK**’de *barış-*, **FFANG**’da *barış-* ‘uzlaşıp anlaşmak, barışmak, geçinmek, uzlaşmak’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de de EOT mtinlerinde sık geçen anlan ‘düşmanlığı bırakmak, uzlaşıp anlaşmak’ anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *barışmak*, ‘‘iki taraf, aralarındaki dargınlığı kaldırmak, uzlaşmak, anlaşmak’’ anlamı yanında ‘‘sevmek, zevk almak’’ anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de *barışmak*, 1. Götürü olarak iç vermek veya almak 2. Uyuşmak, anlaşmak (II-533) anlamlarında kayıtlıdır.

barmak hesabı Radloff (1911: VI-1160), sözlüğünde *parmak hesabı* tamlamasını ‘*parmaklarla yapılan hesap*’ olarak kaydetmiştir.

Tamlama **TAS**’ta ‘alacaklının alacağı kalmadığı sonucuna varan, hileli hesap’

Harama sunma el çün var azâbı

Ne assı idiser **barmak hesabı** (Güvahi. XVI. 51)

Kâmûs-ı Türki'de *parmak hesabı* biçiminde hesabı parmak' olarak ve **TS**'de ise *parmak hesabı* '1) Parmakları kullanarak yapılan hesap, 2) Hece ölçüsü' olarak yakın anlamlara geçmiştir.

baş bağı, (baş bezi) Tamlama **TAS**'ta hem *baş bağı* hem de *baş bezi* biçimlerinde 'başörtüsü' {Serbend [Fa.]: Gücimen ve **baş bağı** (Şamil. XVI. 455), olarak geçer. Günümüzde **TS**'de ise *baş bezi* biçiminde 'mendil' anlamında kullanılmasıyla yakın anlama geçmiştir. **DS**'de *baş bağı* biçiminde (I) 1) Sığırların boynuzuna bağlanan ip, 2) Büyük baş hayvanların başlarına bağlanan ardıçtan eğilmiş ağaç, 3) Çalıdan yapılan çitlerin üstünü sağlamlaştırmaya yarayan uzunca değnekler, (II) 1) Düğünlerde gelinlere elbise giydirilirken ve başları bağlanırken yenge hanımın çalgıcılara verdiği bahşiş, 2) Düğünlerde gelinin yakınlarının "başına örtü bağlanmıyor" diyerek oğlan tarafından aldıkları bahşiş, 3) Düğünlerde oğlan tarafının verdiği ziyafet (III) 1) Havlu, peşkir, 2) İhtiyar kadınların başlarına sardıkları kalın çember, (II-554) anlamlarında kayıtlıdır.

başmakçı (*başmak+ + +C²T⁴ (i.i.y.)*) Clauson (1972: 369) kelimenin kökenini, *baş-fiilinden getirir. Radloff (1911: IV-1689), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Kazan) '1. *Başmak satıcısı* 2. *Başmakçı, başmak üreten* 3. (Kazan) *Başmak uzatan (giymek için)*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'ayakkabıcı' {Ve **başmakçıları** anların için edük ve başmak dikmekten menetti. (Kesir. XV. 311-1), **KT**'de *başmakçı* (176b-6), **MT**'de *başmakçı* (35b-3), **Bİ**'de *başmakçı* (1885) 'kunduracı, ayakkabıcı', **FFANG**'da *başmakçı* 'terlikçi' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de 'ayakkabı yapan kimse' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "ayakkabıcı" anlamı yanında, "camilerde, giriş bölümünde, çıkarılan ayakkabılara bekçilik eden kimse" anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) Kunduracı 2) Takunyacı, nalıncı anlamlarında kayıtlıdır.

bavlı (*bav+ + +I⁴ (f.i.y.)*) Doerfer, (1963-1975:83) "*Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca Unsurlar*" çalışmasında, bavlı kelimesinin Türkçe olmadığını, Moğolca **bauli* (< *buuli*) kelimesinden Türkçeye geçtiğini kaydetmiştir. Eren (1999:81), sözlüğünde yakın anlamda *çavlı* 'ava alıştırılmamış doğan' kelimesine yer vermiştir. Söz konusu kelime **DS**'de *çavlı* (> *cavlı*) biçiminde şahin kuşu (III-1094); *cavlu* 'doğan yavrusu' (III-867); *çavlu* meyve toplamak için bezden yapılmış sepet (III-1094) olarak geçer. Clauson

(1972:397), *1. çavlı* kelimesinin SW Osm. *çavlı* biçiminde ‘genç, eğitilmemiş şahin, doğan’; Türkü IX *çavlı* bilinmeyen bir bağlamda ortaya çıkmıştır. Xak XI. *çavlı* ‘akdoğan, sungur, ala doğan’; KB’de *kayusı inanç beg kayu çavlı beg kayusı tégin beg* (? yozlaşmış bakınız *tégin*) *kayu çağrı beg*; *çavlı beg* ve *çağrı beg* (muhtemelen her ikisi de kralın şahinlerinin koruyucularıydı.)

Kelime **TAS**’ta ‘av tutmağa alışmış, alıştırılmış’

Can ile akl ü gönülüm gözlerine **bavlıdır**

Zire ki her hufté gözü bâz-ı nazükdür anun (Kadı. XIV. 580)

Kâmûs-ı Türkî’de kelime, *bavlı/bavlu* biçimlerinde ‘1. Avcıların köpeklerini alıştırmak için kullandıkları tüyden sahte kuş 2. Avcı doğan yavrusu’ anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, “ava alıştırılmış hayvan” anlamı yanında “avcıların köpeklerini ava alıştırmak için kullandıkları yapay kuş vb” anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**’nin 2. maddesinde geçen anlamının **TS**’de kayıtlı olmaması kelimedeki anlam daralmasının yaşandığını da gösterir.

bazarlanmak (*Farsça bāzār + + +LA² (i.f.y) - + - n- (dönüşlülük)*) Kelime **TAS**’ta ‘alış veriş etmek’ {Teserruk [Ar.]: Bir yerde halk alı satı etmek, **bazarlanmak**. (Bab. XVI. 2, 329) anlamındayken günümüzde **TS**’de *pazarlanmak*, ‘satışa sunulmak’ biçiminde yakın bir anlama geçmiştir.

bıçılğan (*bıç- + -(I⁴)l (f.f.y) ‘kesilmek’ (Gülensoy, 2007:I-139)+ gA²n (f.i.y.)*) Radloff (1911:IV-1735), *bıçırğan* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*demiri partlatmak için kullanılan aletin adı*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘hayvanların ayaklarında hâsıl olan yara, çatlak’ {‘Arne (Ar.): Ayağı **bıçılğan** olmuş at ve ayağına karasu inmiş at (Bab. XVI. 2, 248), **YİŞ**’te *bıçılgın* ‘kadınların meme uçlarında, çocukların ayak parmaklarıyla bileklerinde oluşan yara’ (202b/3), **FFANG**’da *bıçılğan* ‘bıçılğan, atların tırnaklarında oluşan yara’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, *bıçılğan* biçiminde ‘i. 1. Atın ayağında çıkan iyileşmez çatlak ve yara; s. 1. Böyle bir yarası olan (at) 2. İyileşmez, öldürücü (yara)’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, *halk ağzında* “hayvanların tırnak kökünde oluşan yara” anlamı yanında, “azmış yayılmış yara” anlamında kullanılmasıyla da yakın

bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmaklarıyla bileklerinde ter, pislik, çamur vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara, (II) Göl kıyılarında, suyun içinde midye kabuğuna benzeyen, kaygan bir madde (II-656, 657) anlamlarında kayıtlıdır.

bilmezlik (*bil-* + *-me-* (olumsuzluk eki) *z* (sıfat-fiil eki) + \emptyset (tamlanan kelime) + *lik* (sıfatlama eki)⁵⁷ Radloff (1911:IV-1772) *bilmez+lik* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'bilgisizlik mesela; bilmezlik ile günah eden bilmezlik ile cehenneme girer (atasözü)' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'bilirim iddiasında bulunmamak' {Yüzün kendi mukarreplerine duttu, eyitti: Hünerli ve mürüvvetli kişi niceme kim alçaklık ve **bilmezlik** menziline ola ve düşmanı çok ola, kendi akıl ve hüneri birle kendözün belirtir. (Kel. XIV. 29–1) **KT**'de Bilgisizlik, cahillik (36b–4=4/18), **MT**'de Cahillik, düşüncesizlik (10b–13), **IN**'da Cehalet (3330), **ŞŞÇ**'de Bilmeme, cehalet (4633) anlamlarında kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'bilmez olma hâli, bilememe durumu, cehalet' olarak yakın anlamlara geçmiştir.

bilış (*bil-* + *-(I⁴)ş* (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-1766), *bil+ş* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Kırım) '1. Bilgi 2. Tanıdık' olarak verir. Clauson (1972:344-345), kelimenin yapısını *bil-*'ten türemiş isim, 'tanıdık, arkadaş' bu anlamda ve bazen genel olarak 'bilgi' vb. anlamında pek çok modern şivede yaşadığını, Uyg. VIII, Hak. XI, Harz. XIV, Osm. XIV *bilış* 'tanıdık' olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 1. Bildik, tanıdık, dost, âşına {Konuk eyitti: Fülân şehirde bir **bilış** evine konuk oldum. (Kel. XIV. 85) 2. Maarifet {Aydarım ki marifet **bilış** demek olur, ve bilü ilim demek olur. (Kab. XV. 473), **YED**'de **IN**'da (1523), **SN** (180), **KAB**'da, **İM**'de (1614), **TİKT (M)**'de (367b/6), **ŞŞÇ**'de (29812) 'ma'rifet, bilgi, irfan, âşına, bilme, vakıf olma tanıdık, dost' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de de EOT metinlerinde geçen 'bilme, vâkıf olma' anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime,

⁵⁷ Z. Turan, "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?" makalesinde eklerin üst kategoride *yapım ve çekim ekleri* olarak ayrılmasına karşı çıkmış, eklerin yerdaş ve yandaş ilişkilerini göz önünde bulundurarak 9 ayrı üst kategoride sınıflandırılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Sıfatlandırma eki de diğer eklerden ayrı, 9 ayrı üst kategoride yer alan eklerden biridir. Mesela; *telli duvak+lı gelin*; *ekmek+lik buğday* örneklerinde görüldüğü üzere ek, yapım eki fonksiyonuna sahip değildir. I. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 24/29 Eylül 2000 TDK 856/2 Ankara 2007. Aynı şekilde *bilmezlik menziline* örneğindeki *+lik* ekinde de yapım eki olabilmenin şartı olan *anlam değişikliği yapma fonksiyonunun bulunmadığı* için sıfatlandırma ekidir. I. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 24/29 Eylül 2000 TDK 856/2 Ankara 2007.

ruh biliminde “*halk ağzında bildik, tanıdık, dost*” anlamı yanında, “*canlının bir nesne veya olayın varlığına ilişkin bilgili ve bilinçli duruma gelmesi, vukuf*” anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Tanıdık (II-693) olarak kayıtlıdır.

borgu, (burgu) Clauson’un (1972:361) kelime hakkında açıklaması şöyledir: ‘*boru*’; ses bakımından düzensizdir. Alıntı bir kelime olması mümkündür. Yalnızca Kâşgarî’de sonda –y sesini göstermiştir. Bzı KD ve Kuz. B şivelerinde *birği/pırğı* olarak ve GB Az., Osm. *boru* biçiminde yaşamaktadır. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Boru; borazan, çoban borazanı* 2. *Düdük, kaval* 3. *Oluk* 4. *Düdük, melek otu*’ olarak vermiştir. Kelimenin köken açıklamasını da şöyle yapmıştır: *boru, borı, borku, burra, bora (borazan)* biçimlerine göre **bor-* ~ **bar-* temeldir ve –ı, –kı, –ka, –a, –k yam ekleridir. Bang’a göre kelime, kelime *bur-*’dan (bar-, çevir-) gelir. Ancak fonetik ve semoseolojik olarak bu doğru değildir (1978:194-196).

Kelime **TAS**’ta ‘*boru*’ {Ruyîn **borgular** avazı kûh u sahraya yanku verdi. (Ta. Sel. XV. 118-1), **BHMİH**’de *borgu/boru* (krş. *boru*) Üflenerek öttürülen *boru*) Kâş. *borguy*; Müh., Abu H. *borgu*; Ettuhfe *borı, burga*; Dede *borı*); *boru* Üflenerek öttürülen *boru*, kıyamet borusu, **DK**’de *borı* (283-9), **KY**’de *borı* (1782) **ŞŞÇ**’de *boru* (18901) ‘*boru, çalınan boru, nefesle çalınan bir müzik âleti*’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, “*bir yerden başka bir yere sıvı, gaz vb. aktarmaya yarayan, içi boş, uçları açık, uzun ve dar silindir*” anlamı yanında, “*borazan*” anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir.

bucak, (bucağ) (<<*buçgak*) Clauson (1972:294), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “‘*buç-*’tan türemiş isim, asıl anlamı ‘*kesilen şey*’, ‘*parça*’; çeşitli özel müracatlarla. Bazı şivelerde Uyg.’da bile oldukça eski bir tarihte dudak benzeşmesiyle ‘*buçgak*’ olmuştur. Kelimenin tarihî şivelerden Hak. XI, Çağ. XV, Osm. XIV ‘*köşe*’ anlamında kullanılır. Sevortyan (1978:282-283), kelimenin anlamlarını ‘1. *Açı, köşe; mutfak olarak kullanılan evin bir köşesi* 2. *Dönemeç, derinlik* 3. *Kenar, uç* 4. *Taraf, il* 6. *Karadenizin kuzeybatı kıyıları (Peserabya)*’ olarak vermiştir. *Ananiasz Zajaczkowski* kelimenin kökenini, *buçgag; gag* ekinin türemişi olarak kaydeder. Brockelmann da aynı görüştedir. Gerçekten bu köken açıklamasını ilkin Vambery, *buçkak, buçmak* ‘*bir bütünden kesilmiş parça*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'köşe' {İmdi ben bir avratım, yurdum **bucaktır**. (Ferec. XV. 125), **SN**'de *bucah /bucak* (2701), **YED**'de Köşe, تنها yer, **KY**'de (413), **GT**'de *bucak* (60a-12) ve **MK**'de 'köşe, bucaq, kenar, تنها yer, kuytu yer' anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelimenin "kenar, köşe, yer" anlamı yanında, "eskimiş ilçelerin, bir müdürle yönetilen bölümlerinden her biri, nahiye" anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Köşe, bucaq, uç, aç, 2) Kenar, yakın yer, (II) Yörüklerin sıcaktan korunmak için yoğurt, yağ tuluklarını koydukları yer, (III) Köy evlerinde, ocağın her iki tarafındaki oturulacak yerler, ocak yanı, (IV) 1) Memleket, 2) Semt, 3) Taraf, öte, uzak, 4) Dağ eteği, 5) Dağ tepesi, doruğu, 6) Çay, ırmak kıyılarındaki tarla ile su arasındaki çayır, sazlık, çalılık yer, 7) Irmak kenarı, sahil, (V) 1) Dolap, 2) Odun dolabı, 3) Raf (II-775,776) anlamlarında kayıtlıdır.

bukağı, (bukağı) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1) *Pranga (demir pranga), köstek, kelepçe* 2) *Zincir, eskiden suçluların ayaklarına geçirilen halkası olan demir zincir, demir zincir;* 3) *(mecazî) Boyunduruk* 4) *Tasma; suçluların boynuna geçirilen demir tasma* 5) *Kadınların boynuna takılan gümüş süs, gerdanlık* 6) *Dizgin, yular* 7) *İlmikli kapalı* olarak vermiştir. Anlamların birbiriyle bağlantısı 7. maddeki anlam dışında nettir. 5. ve 6. maddedeki anlamlar, diğerlerine göre daha geç oluşmuşlardır. Sevortyan, Kelimenin yapısı içinde farklı görüşlere yer vermiştir: *Bang*, türeme kökü olarak **bok(a)*- fiilini tahmin etmiştir; ancak kaynaklarda buna rastlanmamıştır, *Ananiasz Zajaczkowski* ise *buka-γu*' yu **baga-* 'bağla-' fiiline aittir etmiştir; ama bu fiil de Türk lehçelerinde görülmemiştir ve fonetik olarak *bukağı*'dan farklıdır. *Bukağı* kelimesi, Güney Slav, Leh, Arnavut, Romen, Macar dillerine de geçmiştir (1978:248-250).

Bukağı kelimesi EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türki**'de hayvanın ayağına vurulan '*köstek, zincir, pranga*' anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde kelime, bu temel anlamının yanında aktarım yoluyla yakın anlama geçmiş ve '*ağır cezalıların ayaklarına takılan ucuna pranga bağlanan demir halka*' biçiminde kullanılmıştır.

Kelime **TAS**'da Hayvanın ayağına vurulan köstek (Kelepçe elde, ayakta **bukağı** (Bektaş. XV. 59), **BL**'de 1. *Bukağı, köstek* 2. *Boyunduruk* (47b-5), **DK**'de *Köstek, ayağa vurulan demir bağ, pranga* (144-5), **KT**'de *Zincir, köstek* (79b-5=7/157), **MC**'de *Hayvanın ayağına vurulan köstek* (9b.10), **AK**'ta (hırsızların ellerine vurulan) *Kelepçe, (hayvanların ayağına vurulan) Köstek* (51b.1133) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı**

Türkî'de EOT metinlerinde geçen anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'kaçmaması için hayvanların ayağına takılan zincir, demir köstek' anlamı yanında 'ağır cezalıların ayaklarına takılan ucuna pranga bağlanan demir halka' anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de *bukā, buka* biçimlerinde (I) Kaçmaması için hayvanların ayağına takılan zincir, demir köstek (II) Kilit (II-783); *bukağa/puha* Hayvanların ayağına vurulan köstek (IX-3484) anlamlarında kayıtlıdır.

bulamak Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Karıştır-, birini diğerine katıp karıştır-kat-, çalkala-, tedirgin et-, şaşırt-* 2. *Bulandır-* 3. *Kirlet-, pislet-* 4. *El salla-* 5. *Çal-, gaspet-* 6. *Öldür-, (hayvan) kes-*' olarak vermiştir. *Bulandır-* ve *el salla-* ikincil şekillerdir. Brockelmann, kelimenin kökenini *bulut* kelimesiyle aynı kabul etmiş, ancak semantik yönden açıklamamıştır (1978:253).

Kelime **TAS**'ta 1. Karıştırmak {... Gâhi sütü bir ağaç ile bulayıp **karıştırırlar**, ol ağaca mimhaza derler.

2. Bulandırmak

Savulmuş dert ile gönlün **bulama**

Utan ilden tükürdüğü yalama (Güvahi. XVI. 115)

3. Sallamak {Âdeti, kelp âdeti olan avrat, erinin önünde yatur yuvalanır, kuyruğun **bular**. (Tibr. XVI. 220)

SN *bula-* Bulaştırmak, karıştırmak (5062), **HN**'de *bula-* Karıştırmak, bulandırmak (6241), **GBTBİ**'de *bula-* Bir nesneyi bir başka nesneye batırmak (26-b/2), **MŞ**'de *bula-* Bulamak, sürmek (147b/12), **IN** *bula-* Karmakarışık et- (4011), **HHT**'de *bula-* 1. Bir nesneyi başka bir maddeye batırmak [054b/5] 2. Sallamak [050a/17], **Bİ**'de *bula-* Bulamak, karıştırmak (1188) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 1. Sürmek, yapıştırmak, sıvamak 2. Lekelemek, kirletmek 3. Batırmak anlamlarında kayıtlıyken günümüzde **TS**'de kelime, "bir nesnenin her yanını bir şeye değdirerek üstünü onunla kaplamak, bir nesneyi başka bir maddeye batırmak" anlamı yanında, "kirletmek" yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) Dolanmak, sarmak, 2) Kendi çevresinde dönerek inmek (uçurtma hakk.) (II-786) anlamıyla geçer.

buymak Caluson (1972:298), kelimeyi Eski ve Orta Türkçede *bud-* ‘soğuktan donarak ölmek’ olarak vermiştir. Sevortyan (1978:242-243), *II buyu-*, *III buyuh* ve *IV buyuk* kelimelerinin yapısını (*I*) *buy-* fiiline dayandırır. Buy- kelimesinin de buz’la bağlantılı olduğunu düşünür. Kelime, Drevnetyurskiy Slovar’da *bud-* ‘don-, üşü-’; Eski Türkçede *buy-* ‘soğuktan üşü-’ olarak geçer.

Kelime **TAS**’ta ‘insan ve hayvan soğuktan donmak’ (Nice kadılar olur ki, bir öksüz üşüyüp sovuktan **buyar**, bu, anın gönleğini alup sandığa koyar. (Maarif. XV. 185), **MN**’de *buy-* ‘bayıltmak’ (397-2), **MT**’de *buy-* ‘çok üşümek, soğuktan uyuşup donmak’ anlamlarında geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, *halk ağzında* “çok üşümek” anlamı yanında, “soğuktan donarak ölmek” anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de *buymak*, *buyumak*, *buzmak* biçimlerinde ‘üşümek, donmak’ (II-808, 809, 811) olarak kayıtlıdır.

buyruk *buyur-* ‘dan türemiş isim. Clauson (1972: 387) sözlüğünde kelimeyi şöyle verir: “Eski dönemde memur unvanı, açıkça sivil veya askeri spesifik görevleri yapmak için hağan tarafından görevlendirilen herkes için genel bir terim. Orta dönemde belki Arapça ve Farsça memur unvanları için kullanılmaya başlanmış, ama genellikle ‘emir, komut’ anlamında. Bu anlamda, KD dışında bütün modern şivelerde yaşıyor. Osm. XIV’ te buyruk (buyruk şekli XV’ ten bu yana ortaya çıkıyor) dönemlerde yaygın; bir veya iki XIV metninde hala ‘memur’ anlamına geliyor, fakat *buyruk* ‘emir’ XIV’ ten bu yana yaygın. Sevortyan (1978:247), *buyur-* + *-(vokal)k* (f.i.y.) ekinin eklenmesiyle türemiş isim şekline verdiği kelimenin anlamlarını da ‘1. Emir; ferman, karar 2. Emredici 3. Emredici, rütbe, makam, hükümdar, idareci, komutan, memur, görevli 4. Uygurların rütbesi’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **FN**’de ‘buyruk, emir, söz, ferman’

Sımaga emri yokdur anda tâkat

Dutar **buyruk** olur aña kerâmet (3624)

HHT’de Zorlayıcı söz, emir [066a/9], **HN**’de (214), **BL**’de (9b-5), **IN**’da (871), **HAR**’da irade, emir (88), **V**’de (18b.2), **İM**’de *buyruk(ğ)* (1596), **ŞŞÇ**’de (16338)

‘hüküm, emir, buyruk’ anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, ”belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz, emir, ferman” anlamı yanında “egemenlik” anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de *buyuruk* biçiminde ‘buyruk, emir’ (II-809) olarak geçer.

Clauson (1972:387), *buyurmak* kelimesi için ‘kelimenin tarihi buyruk’a göre daha eskidir’ demiştir. Araştırmacılar tarafından kelimenin kökeni ne olduğu bilinmemektedir. Kelimenin kökeni için Eski Türkçeye gidip *d’li* şekilleri olup olmadığına bakmamız gerekmektedir. Ancak bu düşüncemizi Eski Türkçedeki *buyruk kumadan, âmir (vezir)* kelimesi çürütmektedir.

büklüm (*bük-* + $-(I^4)l-$ (dönüşlülük) + $-(I^4)m$ (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-1879), *bükül +m* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay) ‘1. Kıvrık, kıvrım 2. (Osmanlı) Katlanmış, buruşturulmuş, sarmalanmış’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘kıvrıntı’ {Tedavvuc (Ar.): Dere anlıç anlıç olup **büklümü** çoğalmak (Bab. XVI. 1, 381), **NH**’de (75a/15), **HHT**’de *büklüm/büklüm* [086a/15] ‘büklüm, kıvrıntı’ anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de EOT dönemine ait metinlerdeki anlam kayıtlıdır. **TS**’de “bükülmüş, kıvrılmış şeylerin oluşturduğu kat, kıvrım” anlamı yanında, *halk ağzında* “dönemeç, viraj” anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de ‘dönemeç’ (II-817) olarak kayıtlıdır.

bürüncek (*bür-* + $(I^4)n-$ + $-cA^2/I^2k$ (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-1888), *bürüncek* kelimesinin anlamını (Çağatay) ‘yüze örtülen şeffaf kumaş, peçe’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘bürümcek’ {**Bürünceklerin** indürsünler, yüzleri ve elleri görüldüğü günah olmaz. (Saat. XV. 24), **NH**’de *Bürümcek, örtü* (5b/1), **KİG**’de *bürüncük* *Bürümcek, örtü, peçe* (73a. 2), **HN**’de *bürüncük* *İpek* (1650), **MNHS**’de *Ham ipekten yapılmış ince bez, örtü* (189b.13), **AGH**’de *bürüncek* *Bürüncek, başa bürünen kumaş, FFANG’da *bürüncük* ‘örtü, peçe’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘1. İpekböceği kozasının teli, ham ipek 2. Böyle ipekten yapılmış ince bez’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘koza gibi yumaklanmış şey’ olarak daha önceki anlamlarına yakın bir anlama geçmiştir. Söz konusu kelime **DS**’de kelime, 1) Başörtüsü, 2) Çarşaf, çar, 3) Duvar, 4) Kaput, palto, pelerin cinsinden elbise (II-829); *bürüncük* *Duvak* (XII-4468) anlamlarında kayıtlıdır.*

çakul Gülensoy (2007:I-212), kelimenin kökenini < *çak ‘yansıma + (i)l’ olarak verir. Radloff (1905:III-1835), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘taşçıklar, kum, suyun hareketiyle yuvarlaklaşmış nesnelere’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘dirhem, ağırlık’

Kimse almaz berg-i kâha hâk-i payin var iken

Goncayı **çakul** edüp zer çekse bin kantar gül (Lâmii. XVI. 16–1)

Kâmûs-ı Türkî’de *çakıl*, Irmak ve deniz kenarlarında suyun sürükleyip yuvarlandığı küçük taşlar (çeşitli renklerde olur, ev önleri ile bahçe yollarının döşemesinde kullanılır), Günümüzde **TS**’de *çakıl* biçiminde *mineraloji*’de ‘çakıl taşı anlamında - temel anlamda- yakın bir anlama gelmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1. Olmamış meyve 2. Taze fasulye (II) Pide (III) Çamursuz ve harçsız örülmüş taş duvar (III–1043) anlamlarında kayıtlıdır.

çaşut~çaşıt *çaşıt* < *çaw ‘ses; ün’ (DLT) + şu-t ‘casus’ (Gülensoy, 2007:I222) Radloff (1905:III-1913), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘ispiyoncu’ olarak vermiştir. Clauson’un (1972:431), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “Tam teleffuzu (-ş- veya -s-) belli değil; çünkü Uygurca yazı belirsiz ve Kıp. Ve Osm. şekiller Ar. *cāsūs*’la köken bağlantısı kurmak için düzeltilirken değişmiş olabilir; anlam da aynı sebeple değişmiş olabilir. *çaş- ‘dan türemiş aktif isim, Uyg.’daki anlam sadece tahmin edilebilir, fakat her iki kelime de *yoṅa:ğ/yoṅa:-* ‘la koşma (hendiodyoın) halinde kullanıldığı için ‘iftira’ veya ‘yanlış itham’ en mantıklısı gibi görünüyor. Uyg. VIII. Osm. XIV. *çaşut* (seyrek) *çaşıt* ‘casus’; pek çok metinde TTS I; II (kelime hala Osm. ‘da ve XX. Anat. ‘da yaşıyor.) *çaşıt* ‘kavgacı, hilekâr’ SDD; *çavşut* ‘casus’.

Kelime **TAS**’ta ‘casus’ {Moskof kıralının **çaşıtlarını** tutup kaydı ü bend ile huzur-ı hana getirdiler. (Ev. XVII. 126), **BL**’de (10a–11), **FFANG**’da ve **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘çaşıt, casus’ anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ise kelimenin daha önceki dönemlerde kazandığı “ajan” anlamı yanında “ara bozmak amacıyla söz taşıyan kimse” anlamında da yer alması onun yakın anlama geçtiğini gösterir. **DS**’de kelime (I) 1) Casus, 2) Dedikoducu (III–1085) anlamlarında kayıtlıdır.

çedik Kelime, *iç* ve *edik* (< **ētük* ‘edik’ (Tekin, 1975:264) kelimelerinin birleşmesi (kontaminasyon) sonucunda oluşmuştur: *çedik* < *Øçedik* < *iç edik*. Tekin’e (1997:307), göre *etik*, Türkiye Türkçesine değil, Kıpçak grubuna ait bir kelimedir. Radloff (1905:III-1985), kelimenin anlamını (Osmanlı, Çağatay) ‘*bayanların çıplak ayaklarına giydikleri yumşak sarı deriden yapılmış bot*’ olarak verir.

Kelime **Kâmûs-ı Türki**’de ‘eskiden kadınların ve ilmiye sınıfından olanların aynı renkte papuç içinde giydikleri, altı aynı renkte meşinden olan sarı mest’ olarak geçer. **TS**’de *çetik*, “mesh üzerine giyilen sarı papuç” anlamı yanında, “terlik” anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Terlik, 2) Çorabın yarısına kadar üstten dikilen meşin, 3) Çocuk ayakkabısı, (II) Çekirge, (III) Bir cismin kenarında meydana getirilen oyuntular (III-1106) anlamlarında kayıtlıdır.

çekiş (*çek-* + *-(I⁴)ş* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-1953), kelimenin anlamlarını ‘1. Çekim, sürükleme 2. Tartışma, mücadele’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘münazara, mücadele’ {Keşâ-keş (Fa.): **Çekiş** mânasına (Deş. XVI. 171-1), **DK**’de Çekişmek, dövüşmek, kavga etmek, savaşma (256-10), **HHT**’de *çekiş-* Kavga etmek, çekişmek [017a/1] **MŞV**’de Ağız dalaşı, tartışma, münakaşa etme söz düellosu (20a/16); *çekiş it* Ağız kavgası etmek (23b/16); *çekiş kıl-* Ağız kavgası etmek (29a/17) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, ‘çekmek fiili ve tarzı’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, “*halk ağzında* “ağız kavgası” anlamı yanında “1) Çekme işi veya biçimi, 2) Bir motorun çekme gücü” anlamlarında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Ağız kavgası, (II) Ekin biçerken tırpanların ağzına vurdukları demir parçası, (III) Tuzla terbiye edilmiş yeşil zeytin (III-1114) anlamlarında kayıtlıdır.

çentmek Tietze (2002:496), *çent-/çint-* kelimesinin kökenini < *çet-/çit-* olarak verir. Radloff (1905:III-1964), kelimenin anlamını ‘*kesik yapmak, iz koymak*’ olarak verir. Sevortyan’da (1997:54) *çent-* kelimesi yoktur, fakat hem *kert* ismine hem de *kert-* fiiline yer vermiştir: *kert I* ‘1. Çentik 2. Uçurum’; *kert- II* ‘1. Nişan/çentik yap-; kesik yap- 2. Baltala-, kes-, yont- 3. Kemir- (kemirgenler için), kırıntı haline getir-’ anlamlarında geçer. Kelimelerin kökenlerini de şöyle verir: *kert* ismi **ker-* < **kâr-* ‘e dayandırılabilir, -*t- eki* (f.i.y.); *kert-*, -*t-* ettirgen ekidir.

Kelime **TAS**'ta 'kertmek, doğramak' {Kevdenliğinizden kûdekler gibi bu ağacı **çente** kuruttunuz. (Şeref. XVI. 387) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de *çentmek*, '1. Bir şeyi çentiklemek, diş açmak 2. Küçük ve ince parçalar halinde doğramak' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, "bir şeyin kenarında kertik açmak" anlamı yanında, "soğan, salatalık vb'ni küçük ve ince parçalar biçiminde doğramak" anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de *çentme* biçiminde "yontmak", *çentmek* biçiminde "üfürükçüler bir hasta üzerine okuyarak bıçakla dokunmak (III-1140) anlamlarında kayıtlıdır.

çetin < Eski Türkçe *çat-* 'birbirine kenetlenmek' + *(i)k* 'birbirine kenetlenmiş (Eski Uygur Türkçesi) (Gülensoy, 2007:I-233)' Radloff (1905:III-1983), kelimenin anlamını (Osmanlı, Çağatay, Kırım) '*zor, ağır mesela; çetin mizaç*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'hayırsız' {En-neked [Ar.]: Hayrı ve atâsı kalil olmak ki **çetin** ve meş'um olmaktır demişler. (Kdeb. XVIII. 361-2), **ŞŞÇ**'de Güç, zor (28607) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, *çetin/çitin* biçimlerinde '1. Sert, katı 2. İnatçı, sert 3. Zor, güç' anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, 'amaçlanan duruma getirilmesi, elde edilmesi, çözümlenmesi, işlenmesi güç veya engeli çok olan, zor, müşkül' anlamlarında kullanılmasıyla yakın bir anlama geçiş yaşamıştır. **DS**'de kelime, 'Ökse otu' (III-1151) anlamında kayıtlıdır.

çığırmaq Radloff (1905:III-2065)'da kelime, '1. *Bağırmaq, çağırmaq, davet etmek, çağırmaq, haber vermek (Osmanlı)* 2. *Sitem etmek (Azeri)* olarak kayıtlıdır. Tietze (2002:504), *çığır-* 'çığlık koparmak, bağırmaq' kelimesini *çağır-* fiilinin *çığı*'ya dayanan bir varyantı olarak açıklamıştır.

Kelime **TAS**'ta 1. Bağırmaq, haykırmak {**Çığırış** avazına çıka deyü... (Anter. XIV. 2, 233), 2. Davet etmek, çağırmaq {Haccam usturayı eline aldı bir kıl kesti, eyitti... Halit feyat eyledi, hey zalim seni baş kazıtmağa okuttuk, müneccimliğe çağırmadım. (Ferec. XV. 464), **TİKT (A)**'da *çığır-* 1. Yüksek sesle seslenmek (5b/8) 2. Haykırmak, çığırışmak (75b/10) 3. Yüksek sesle okumak (177a/4) 4. Ötmek (163a/9), **AK**'ta *çığır-* Davet etmek, çağırmaq (26b.570), **SN**'de *çığır-* (882), **VG**'de *çığır-* (1235), **ŞŞÇ**'de *çığır-* (52809), **F**'de *çığır-* (76b-4) 'bağırmaq, haykırmak' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *çığırmaq*, 1. Davet etmek 2. Seslenmek, çığırmaq (Bu ikinci anlamıyla kullanılmasını merhum Vefik paşa galat kabul ediyorsa da '*çın*' '*ses, seda*'

demek olduğundan, ayrıca ondan türetilmiş diğer kelimelerin anlamlarına da bakılırsa, asıl anlamı bu demek gerekir.), günümüzde **TS**'de kelime, *halk ağzında* “çığırmaq, seslenmek” anlamı yanında, “türkü söylemek” anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de *çığırmaq* biçiminde “çığlık koparmak”; *çığırmaq* (I) Çağırmaq, seslenmek, 2) Davet etmek, 3) Türkü söylemek, (II) Bir kimse hakkında iyi konuşmamak, (III) Çığırmaq, seslenmek (III-1161) anlamlarında kayıtlıdır.

çoklu (*çok*+ + + *l^A(i.i.y)*) Kelime XIV. yüzyılın önemli eserlerinden biri olan **Man. Tayr**'da

Azı kaçan beğeneler **çoklular**

Müzde kanda ireler yazuklular (Man. Tayr. XIV. 208) mısralarında ‘çok şeyi olan, zengin’ anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de ise ‘içinde birden çok işlevi olan’ anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir.

çöğür (I) Tietze (2002:532), kelimeyi *çöğür/çonur* ‘dikenli ağaç; ağaç dalları üzerinde bulunan uzunca diken’ başlığı altında vermiştir. Sonra da kelimenin Çağatay Türkçesinde *çükür/çügür* ‘diken’ biçimlerinde geçtiğini eklemiştir.

Kelime **TAS**'ta ‘ağaç dikenini, çalı’

Batar idi mişede yürür iken

Ayağına gâh **çöğür** ü gâh diken (Süh. XIV. 264)

Kâmûs-ı Türki'de kelime, ‘1. Ekin içinde biten büyük bir cins diken 2. İri gövdeli, telli bir tür halk sazı’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de ise *bitki biliminde* “maydanozgillerden bir çeşit dikenli yaban bitkisi” anlamı yanında, “tohumdan yetişmiş küçük fidan” anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de (I) 1) Dikenli ağaç, 2) Fidan, 3) Ahlât ağacı, 4) Buğday ve mısır anızı (III-1280) anlamlarında kayıtlıdır.

damızlık (*tam-* ‘damla damla düş-’ *filine* -(*I^A*)z- (*f.f.y.*) -(*I^A*)l- (*f.f.y.*) (*I^A*)k (*f.i.y.*)) Radloff (1905:III-1651), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Dölü alınmak için ayrılmış hayvan 2. Ferment, maya 3. Sütü mayalamak için peynir’ olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'maya, yoğurt, peynir, pekmez gibi şeylerin mayası' {**Tamuzlıksuz** yoğurt uyumaz. (Ata. XV. 6), **BL**'de Yoğurt mayası (12b-1) anlamında iken XX. yüzyılın başlarında yazılmış **Kâmûs-ı Türkî**'de 'döl almak için beslenen erkek veya dişi hayvan' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "halk ağzında yoğurt" anlamı yanında, "yalnız dölü alınmak için yetiştirilen yüksek nitelikli (hayvan)" biçiminde yakın bir anlam geçmiştir. **DS**'de kelime, anlam anlanını genişletmiş şekilde karşımıza çıkar: (I) 1) Pekmez, yoğurt, peynir vb. şeyleri yapmaya yarayan maya, 2) Süt veren hayvan (koyun, keçi vb.), 3) Harcanacak şeylerin tekrar çoğalmasa dileğiyle saklanmış olan küçük bir kısmı, 4) Gerektiğinde ateşi yakmak için küle gömülen yanmış kömür, (II) Herhangi bir şeyin içinden seçilen en iyisi, (III) Su değirmenlerinde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer, (IV) Zayıf kadın, kız (IV-1352,1353).

daz, (taz) Radloff (1905:III-925), *daz* kelimesinin anlamlarını (Çağatay, Tarabin, Kırgız, Kazak, Kırım, Kuman) '*dazlak, çıplak, kel, saçsız*' olarak verir. Ancak *daz* kelimesinin Osmanlı Türkçesi'nde de kayıtlı olduğuna dair herhangi bir şey söylemez. Severtyan, kelimenin anlamlarını '*1. Kellik, dazlak; kellik hastalığı, kel hastalığı olan insan 2. Dazlak; saçsız; kel olmuş; boynuzsuz 3. Yağız, uyuz, kısır, bereketsiz toprak 4. Bitkiden mahrum kalan; az bitkili; kızır (zemin); fakir 5. Yaramaz (adam)*' olarak vermiştir. Şerbak, kelimenin eski şeklini **tās* 'kel, kellik, uyuz'; Räsänen ise **tāz* olarak kaydetmiştir. Ancak kelimenin aslî uzun şekli hakkında herhangi bir bilgi vermemişlerdir (1980:124). Clauson (1972:570), kelimenin eski şeklini uzun ünlülü verir.

Kelime Uygur Türkçesinde sadece '*kel*' anlamında iken Kâşgarî'de (1999:IV-591) '*kel, daz; boynuzsuz; bitkisiz, çorak*' gibi yeni yan anlamlar kazanarak anlam dairesini genişletmiş ve çok anlamlı olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak EOT metinlerinde ve **Kâmûs-ı Türkî**'de yan anlamların kaybolmasıyla kelimenin anlamında bir daralma meydana gelmiştir. Günümüzde kelimenin anlamında tekrar bir genişleme yaşanmıştır.

Kelime **TAS**'ta 'kel, saçsız' {Dağ-ser (Fa.): Baş **taz**. (Miftah. XV. 84), **DK**'de Çıplak (108-10), **Kmühim**'de (38a.9), **F**'de (74b-3) 'kel, tüysüz, saçsız' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, *taz* biçiminde 'başın tepesinin saçsız olması hali, saçın dökülmesi (*Da'üs-sa'leb* diye tercümesi büyük hatadır. Çünkü '*dai's-sa'leb*' saçkıran denilen hastalıktır, *taz* ise tabî bir haldir)', **TS**'de ise "saçı dökülmüş (baş),

dazlak”, anlamı yanında, “çıplak toprak” anlamında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Kellerin başında kellikten geriye kalmış izlere denir, 2) Saçsız baş, kel, 3) Otsuz, çıplak arazi, tepe, (II) Kadının cinsiyet organı (IV-1390) anlamlarında kayıtlıdır.

dazlak, (tazlak) *tās (Şerbak); ***tāz** (Räsänen) ‘kel, kellik, uyuz’ (Sevortyan, 1980:124) + + *lA²k* (i.i.y.) Kelime **TAS**’ta ‘üzerinde ot bitmemiş (yer)’ {Dağ [Fa.]: Daz demektir. Meselâ başında kıl olmayan kişiye dağ-ser derler ve ot bitmeyen yere **tazlak** yer derler. (Deş. XVI. 177-2) **KAB**’da ‘başının tepesinde ve önünde saç olmayan, başının tepesinde ve önünde saçı dökülüştü olan olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, *dazlak/dızlak* biçimlerinde ‘1. Başının tepesinde saçı olmayan, başının tepesi çıplak (kimse) 2. Çıplak (242); *dızlak* Taslak, çıplak, “kılız” anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, **TAS**’taki anlamına benzer ‘başında saçı olmayan kimse, baş’ olarak geçer. **DS**’de kelime, (II) Otsuz, çıplak arazi, tepe, (III) Ham meyve, (IV) Bir kısmı hafifçe yanmış şey, (V) Kaba adam, terbiyesiz (IV-1390) anlamlarında kayıtlıdır.

değirmek, (tiğirmek) Sevortyan, kelimenin yapısını dönüşlülük fiili *teg-in-*, *değ-* fiilinden türemiş olarak vermiştir. *Değ-* fiilinin en eski şekli *teğ-* olduğunu düşünür. Sonra da *Drevnetyurkskiy*’deki anlamları aktarmıştır: ‘1) *Ulaşmak, erişmek, yetişmek* 2) *Maruz kalmak, uğramak, çekmek (duymak anlamındaki)* 3) *Tevcih olmak; tenezzül etmek, şerefine nail olmak*’ olarak verir. Şerbak, kelimeyi, ***tāy** ‘ulaşmak, dokunmak’ olarak kaydetmiştir (1980:173-175).

Kelime **TAS**’ta ‘kavuşmak, nail olmak, vasıl olmak’ {Görk saadete ermek ve izzeti bulmak ve nimeti **değirmek** içinde ulu şarttır. (Kel. XIV. 206) **BHMİH**’de *degin-* Ulaşmak, değirmek, erişmek (Kâş., Caf., TT *tegin-*), **GN**’de *degin-* kavuşmak, ulaşmak (460), **YZ**’de *degin-* Kavuşmak, ulaşmak, nail olmak (42a.1216), **MM**’de *degin-* Elde etmek, kavuşmak, kazanmak (3171) anlamlarında kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, ‘bir konuyu ele alarak ondan kısaca söz etmek, dokunmak, temas etmek’ olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, ‘sıhhati bozulmak, hastalıklı, dertli olmak’ (IV-1401) anlamında kayıtlıdır.

depreşmek *tepre:*’in işteş şeklidir. Radloff (1905:III-1124-1125), *tepre+ş* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*bereber hareket etmek*’ olarak verir.

Kelimenin ‘depreşmek, kımıldışamak (EUTS), Kâşgarî’de *oynamak, tepreşmek, kaynaşmak* (1999:IV-602)’ anlamlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Bugün, kelimenin Eski Türkçe ve EOT’deki anlamlarından pek de uzak diyemeyeceğimiz ‘*yeniden ortaya çıkmak, nüks etmek, depreşmek*’ gibi anlamlarını kazanması yakın bir anlama geçişin yaşandığını söyleyebiliriz.

Kelime **TAS**’ta ‘hareket etmek, teprenmek’. {İştihâ dedikleri kuvvet kim ol **depreşecek** karnım acdı derler. (Hazain. XV. 58–2) **MNHS**’de *depreş* Yeniden harekete geçmek, başlamak, **ŞŞÇ**’de Hareket etmek, kımıldamak (53902) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘kımıldanmak, oynamak, harekete gelmek, çabalamak’, günümüzde **TS**’de ise ‘yeniden ortaya çıkmak, nüks etmek’ olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, ‘nüksetmek, depreşmek, tekrarlamak’ (IV–1431) anlamında kayıtlıdır.

dınmak, (tınmak) (< *tīn- ‘dinlenmek, nefes almak; dinmek, durmak’ (Tekin, 1975:258) Clauson (1972:514-515), kelimenin anlamı hakkında; ‘*GB Az.de din-konuşmak, söylemek*’ ve Osm. da ‘*tın-*’ şeklinde yaşadığını; ancak genellikle olumsuz ‘*tınma-*’ın ‘*dikkat etmemek, görmek veya duymak eğiliminde olmamak*’ anlamlarıyla kullanıldığını, tarihi gelişimi için de “*Oğuz, XI, Osm. XIV dın-/dınma-, XV’ten bu yana genellikle tın-/tınma- deniyor ‘konuşmak; sessiz kalmak’; XIV-XVI’dan beri yaygın*” açıklamasında bulunmuştur.

Aşağıda **TAS**’ta ‘*ses çıkarmak, söz söylemek*’ olarak kayıtlı olan **dınmak ~ tınmak** kelimesi, EOT döneminin diğer metinlerinde ‘*önem vermek, takmak*’ anlamında da kullanılmaya başlanmıştır. Taradığımız kaynaklardan anlaşılıyor ki, kelimedeki yakın bir anlama geçiş durumu, EOT döneminde başlamıştır. Kelime XX. yüzyıldan sonra da *ses çıkarmak* temel anlamı yanında *önem vermek, takmak, dikkate almak* anlamında da kullanılmaya devam etmektedir.

Kelime **TAS**’ta ‘ses çıkarmak, söz söylemek’ {Böyle niçün işledin deyü tâ ben sana dimeyince hiç **dınma** (İrşad. XV. 265), **YED-YED/RN**’de *tanmak/tınmak* biçimlerinde **Takmak, tanımak, ses vermek, KAB**’da Söz söylemek, cesaret etmek, ses çıkarmak, **HN**’de *dın-* Konuşmak (2715), **MT**’de *dın-* (48a-10) ve **KY**’de *dın-* (540) ‘önem vermek, aldırılmak’, **TİKT (A)**’da *dın-/ tın-* biçimlerinde *Ses çıkarmak, aldırış etmek* (188a/1), **TEZ**’de *tınmak* Esirgemek, belli etmek, aldırılmak?, **HFN**’de *dın-* Duymak, **ESN**’de *tın-* (313) ve **ŞŞÇ**’de *tın-* (46059) ‘ses çıkarmak, söz söylemek’, **İM**’de *tın-*

Tınmak, etkilemek (1310), F'de *dıñ-* Dikkate almak (56a-7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *tınmak*, 'ses çıkarmak, bir şey söylemek, "aldırış etmek" olarak geçer. TS'de *teklifsiz konuşmada tınmak*, 'ses çıkarmak' anlamı yanında 'önemsemek, önem vermek, takmak' anlamında kullanılmasıyla yakın bir anlama geçmiştir.

diğren/dirgen Tietze (2002:614), kelimenin kökeni için R. Dankoff ve Meninski'nin görüşünü < Yunanca '*đikrání* (*di-* 'iki' ve *kran* 'baş')' vermiştir. Kelime Türk dilinin söz varlığına ait kelimelerden biridir. Tarım ve hayvancılığı kendine meslek edinen bir milletin tarım aletleri için kendi dağarcığındaki kök fiil veya isimlerden muhakkak bir kelime türetmesi olasıdır. Muhtemelen kelimenin kökü *tVr-* (Turan, 2004:2953-2969) '(hububatı, samanı vs.) dermek, toplamak, bir araya getirmek' kök fiilinden gelmiş olmalı. Eren (1999:112), *diğren* kelimesinin *dirgen* şeklinde göçüşme ses hadisesi geçirdiğini ifade eder.

Kelime TAS'ta 'harmanda, biçilmiş hububat saplarını toplamağa mahsus âlet, dirgen, diren'. {**Diğrenden** korkan porsuk harman yanında neyler. (Ata. XV. 28) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, *diren/diğren* biçimlerinde 'harman savurmağa yarayan kalın yaba' olarak geçer. Günümüzde TS'de *dirgen* biçiminde *halk ağzında* 'genellikle harmanda sapları yaymaya yarayan çatallı bir tarım aracı' olarak yakın bir anlama geçmiştir. Bugün bu kelime, DS'de kullanım sıklığı dolayısıyla *dirgen, deyren, dirgen, diğnen, dikren, dilgen, dilgön, di:ran, di:ren, dirgan, dirgende, dirget, dirgon, dirğen, dirkan, divran, divren, diyran, diyren* gibi farklı biçimlerde ve '1. Harmanda sapları yaymaya yarayan demir ya da tahtadan yapılmış ucu çatallı tarım aygıtı 2. Çatal' (IV-1515, 1516) anlamlarda kayıtlıdır.

dilek *tile:*'ten türemiş isim. Sevortyan, sözlüğünde kelimeyi şöyle verir: *dile~tile-* fiilinin önemli türemişlerindendir. -k/-g eki ile oluşmuştur: *dile-g, dile-k*. Anlamları, '1) *İstek, temenni*; 2) *Rica; yakarış*, 3) *Niyet*'tir. Budagov'un kaydettiği gibi, *dile-* fiili *til* 'dil' kelimesinden -a/-ı- eki yardımı ile türemiştir: *dil-e~til-e, til-i*. Rasanen ve Clauson'da da aynıdır. Clauson'a göre asıl anlam 'aramak'tır; ama bunu ispat etmemiştir (1980:232).

Kelime TAS'da 'şefâat' {Anın **dileğinsiz** bir çöp deprenmez. (Leys. Mu. XV. 397-1) Kelime TAS'ta kayıtlı olan bu anlamını diğer EOT metinlerinde devam ettirmemiştir.

Dolayısıyla yakın anlama geçiş EOT döneminde başlamıştır: **BHMİH**'de Dilek, istek, arzu (Kâş., Caf., TT. Müh., Kom, Ettuhfe tilek; Abu H., dilek) (47: 4), **SN**'de İstek, arzu, amaç (73), **KT**'de 1. Arzu, istek (149a-1=20/36) 2. Müsaade, izin (26a-1=3/49) 3. Muhayyerlik, seçme, seçebilme (187a-8=28/68) 4. Rıza, hoşnutluk (15b-1=2/207), **YZ**'de, **ATDM**'de ve **BH**'de *dilek* (g) (40B/5), **ŞKM**'de (24b/10), **ŞŞÇ**'de (17147) 'dilek, niyaz, rica, istek' anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'bir kimsenin dilediği şey, istek, talep, temenni, rica, murat' olarak geçer. **DS**'de kelime, *dileh* biçiminde 'dilek' (IV-1492) olarak kayıtlıdır.

dilekce (*tile-* + *-k* (f.i.) + *C²A²* (i.i.y.)) Kelime **TAS**'ta 'isteğe uygun, arzuya muvafık, istenildiği şekilde'

Ger beraber gele panbuk ağmaya

Şöyle bil yağmur **dilekce** yağmaya (Melhame. XIV-XV. 109-2)

SN'de (2038) ve **HN**'de (796) 'dileğe uygun, istenildiği gibi' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *dilekçe*, 'bir dileği bildirmek için resmî makamlara sunulan, imzalı ve adresli, pullu veya pulsuz yazı, istida, arzuhâl' olarak yakın bir anlama geçmiştir.

dilmek Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1) Bir nesneyi uzun dar şerit şekilde kesmek; dar uzun parçalara bölmek; şerit şeklinde kesmek, şerit şeklinde parçalamak, biçmek (kemer hakkında), deriden biçmek, (bıçak ile) çizmek, bıçkılamak (tomruğu) , uzunluğuna biçmek, uzunluğuna kesmek, çizgi çizgi çizmek, çizmek 2) Parçalara kesmek, dilimlere kesmek, 3) Küçük dilimlere kesmek, lime lime etmek, ayırmak, çimdiklemek, kopartmak 4) Katmanlara kesmek 5) Kesmek 6) Tıraş olmak 7) Çarpmak, araç ile çarpmak, girmek (örneğin, buğday tarlasına) 8) Kazımak (yolu) 9) (mecazî) vurmak olarak şeklinde vermiştir. Şerbak, *dil-til-* fiilinin eski şeklini **til-* 'katman katman, dilim dilim kesmek' olarak sunmuştur (1980:230-231).

Kelime **TAS**'ta 'yarmak'

Yüzemez iken suyu **diler** idi

Yâr ağzına dişin biler idi mısrasında (Man. Tayr. XIV. 21) olarak kayıtlıdır.

HHT'de *dil-* Yarmak [089a/17], **TA**'da (116b/7) ve **CTD**'de *dil-* 'dilmek, uzun uzun kesmek, dilim dilim kesmek', **ŞŞÇ**'de *dil-* 1. Kesmek, parçalamak (33226) 2. Yarmak, ayırmak (30218), **FR/K**'de Bölmek, biçmek (19a-4) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de de EOT metinlerindeki 'uzun uzun yarmak, dilim dilim kesmek' anlamı vardır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Yarmak 2. Bir bütünü ince ve yassı parçalara ayırarak kesmek' olarak yakın anlamlara geçmiştir. **DS**'de kelime, 'dokunmak' (IV-1497) olarak geçer.

dinç, (dınç) (< **tîn* 'nefes', *tîn-* 'dinlenmek, nefes almak; dinmek, durmak' (Tekin, 1975:258)) Clauson (1972:516), *tinç* (*d-*) kelimesini *tin-* 'dinlenmek, yaslanmak, hareketsiz, istirahat' kökünden getirir. SE Türki Çağ XV. *tinç* 'hareketsiz'; Kom. XIV. (ç'li) 'hareketsiz'; Osm. XIV *dinç* (A.N. *dinçlik*) iki metinde 'hareketsiz'. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. a) Huzur, sakinlik, sükûnet b) Sakin, hareketsiz, barış içinde olan, sağ salim, yavaşça, barışça 2. Dinlenme, taze, dinlenmiş 3. Sağlam, kuvvetli, güçlü hayat dolu 4. Suskunluk' olarak kayıtlıdır. *Tinç* kelimesinin anlamlarında 'dinlenme' anlamı dar, 'huzur' anlamı ve sinonimleri ise daha geniş bir yeri kapsar. *Dinç* kelimesi *din* kelimesine -ç ekinin eklenmesiyle türemiştir (1980:344).

Kelime **TAS**'ta 'emin, mutmain, selâmet; fariğ, sâkin, âsude, müsterih'

Nice nakş görmüş idi Nevbahar

Adam sureti ol ikisinde var

Kalanı kamu katı korkunç idi

Veli korkularından ol **dinç** idi (Süh. XIV. 225)

ŞKM'de *Dinç*, emniyet, huzur (62b/6), **FN**'de 1. *Dinç*, yorgun olmama (2497) 2. Emin (2500), **ŞŞÇ**'de 1. *Dinç*, sağlam (22685) 2. Rahat, asude (8179), **FFANG**'da Ahırda büyümüş hayvan anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'gücü ve sağlık durumu yerinde, canlı, zinde, tendürüst, tüvana' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

dinçlik, (dınçlık) (*tin+* (< **tîn* 'nefes', *tîn-* 'dinlenmek, nefes almak; dinmek, durmak' (Tekin, 1975:258)) + +ç (i.i.y.)+ + +*l⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-1760), *dinc+lik* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'sakinlik, huzur, güç, sağlık' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'rahat, huzur, âsayiş'

Dostlaruma **dinçlik** isem ne acep

Düşmenümün canına teşvişem üş (Kadı. XIV. 597)

KİG'de *dinçlik* Eminlik, mutmainlik, müsterihlik (19b.14), **MT**'de *dinçlik* Dinçlik, dinç olma durumu, **EM**'de Sükûnet, esenlik, esenlikte olma (58b/9) anlamlarındadır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'sağlamlık, dinç olma durumu, zindelik mecal' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

dipsiz *dip*+ (< **tūp* (Tekin, 1997:59)) + +*sI*⁴*z* (i.i.y (olumsuz isim)) Clauson (1972:446) sözlüğünde, kelimenin mecazi olarak 'temelsiz, yanlış' anlamında kullanıldığını ve GB Osm'da 'dibsiz/dipsiz' biçimlerinde, 'dipsiz' anlamında yaşadığını ifade eder.

Kelime **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Asılsız, esassız, yalan 2. Sebatsız, devamsız' olarak mecazî anlamlarda gördüğümüz kelime, **TS**'de 'dibi olmayan' olarak somut, temel anlamda kayıtlıdır.

dişemek (< Proto-Türkçe **di:ş* (Tufar, 1997:118)) Clauson (1072: 557), *1 tu:ş (d-)* kelimesini, tooth 'diş'; vokalinin de -i:-), Radloff (1905:III-1775) *diş+e-* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'değirmen taşına diş açmak, evlek yapmak' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'değirmen taşına diş açmak' {Âsiyâ-zen [Fa.]: Değirmen **dişeyici** ve çakıltağı. (Nimeti. XVI. 69) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, *dişemek/deşmek* biçiminde '1. Yarmak, delmek 2. mecazlaşmış Bir konuyu her yönüyle ortaya koymak veya bir meseleyi kurcalamak' olarak hem somut hem de soyut anlamlarda kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de ise (herhangi bir insan ya da hayvan) *halk ağzında* 'diş çıkarmak' olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Bebek ve hayvan yavrusu diş çıkarmak, diş çıkarmaya başlamak, 2) Yedi yaşındaki çocukların süt dişleri dökülüp esas dişleri çıkmak, (II) 1) Dişegi denilen ucu tırtıllı çekiçle değirmen taşı ya da herhangi bir şey üzerinde diş yapmak, 2) Döven taşlarını değiştirmek, dövene diş takmak, 3) Bıçkı, testere, orak gibi aygıtların dişlerini eye ile bilemek, 4) Yivlemek, (III) Karı boşamak, (IV) Atlara köstek vurmak (IV-1521,1522) anlamlarında kayıtlıdır.

dişlemek (*tiş*+ (< **tīş* 'diş' (Tekin, 1975:267) + +*lA*² (f.i.y.)) Clauson (1972:564-565), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: 'ısırmak' temel anlamında bütün modern

şivelerde yaşamaktadır; fakat bazı modern şivelerde KD, KB şiveleri bunun yerine *ısrır-* kelimesini kullanmaktadır.

Kelime **TAS**'ta 'yemek, ısırma' {Fülân Yahudinin kapusunda bir kelp var, beni **dişler** giyesümü yırtarih (Cev. Ah. XV-XVI. 315), **FN**'de *dişle-*, **ŞŞÇ**'de (16627) ve **FFANG**'da ve **Kâmûs-ı Türkî**'de *dişle-* 'diş geçirmek, dişlemek, ısırma' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "bir şeyin bir parçasını ısırma veya koparmak" anlamı yanında, "çiğnemek" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Dişegi denilen ucu tırtıllı çekiçle değirmen taşı ya da herhangi bir şey üzerinde diş yapmak, (II) Yedi yaşındaki çocukların süt dişleri dökülüp esas dişleri çıkmak (IV-1525) anlamlarında kayıtlıdır.

dürmek (< **tür-* 'dürmek, katlamak, toplamak, tomar yapmak' (Tekin, 1975:271)) Clauson (1972:530-531) *tür-* (*d-*) kelimesi hakkındaki açıklaması şöyledir: 'dürmek' (bir kıvrıma (birinin) kollarını (giysinin) kıvrıma). NE Tuv. ve SW Osm *dür-*; Cf. *bür-*. Uyg. VIII (*bög-*); Xak XI *ol bitig türdi*; Osm. XV. ve XVI *dür-* 'dürmek' birkaç metinde. Sevotyan, kelimenin anlamlarını a) '1. *Dür-*, *yuvarlan-*, *rula halinde getir-*, *katla-*, *sar-*, *kümele-*, *paça siva-* b) *Yay-* (*hamur mesela*), *aç-* (*ip, makarayı*), *geri tola-* (*makarayı*) c) *Altına tık-*; *kendine tabi tut-* 2. *Katla-*, *bük-*, *kırıştır-*, *buruştur-*, *kaldır-*, *kümele-* *topla-*, *düğüm ya-*, *derle-*, *sal-* 3. *Dönüp dur-*' olarak vermiştir. Evir-, devir-, dola-, dön-, gel-, bur- fiillerinde bu anlamlar vardır. Dola- fiili içlerinde en yakın anlamı içerir. Dola- nesnenin bir kısmı için kullanılıyor, dür- ise tüm nesne içindir. Şerbak ve Räsänen' göre kelimenin eski şekli, **tür-* 'sar-, dola-' 'dür (1980:319-320).

TAS'ta 'buruşturmak' anlamıyla kayıtlı olan kelime, Dervîş Muhammed Yemînî'nin **FN**'sinde anlam dairesini genişletmiş hatta 'işini bitirmek, etkisiz hâle getirmek; öldürmek' olarak mecazlaşmıştır. Sonraki dönemlerde kelimedeki bu mecazî anlamı tespit edemedik. Ancak kelime somut anlamda 'herhangi bir şeyi *dürmek, katlamak, üst üste koymak*' olarak yakın anlamlara geçmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'buruşturmak' {Eğer ağlayamasanız bâri ağlamasının, yüzünüz gözünüz **dürüş** kendözünüzü bir melâlete birağın. (Müneb. XIV-XV. 8-1), **SN**'de *dür-* Dürmek, toplamak, katlamak, tomar haline getirmek (1651), **KY**'de *dür-* Dürmek, bükme, katlamak (1573), **IN**'da *dür-* Topla-, bük- (1929), **MT**'de *dür-* Dürmek, kapamak (7a-9), **FN**'de *dür-* 1. (kağıt) Tomar hâline getirmek, katlamak (6586) 2. mecazlaşmış İşini

bitirmek, etkisiz hâle getirmek; öldürmek (2619) 3. (kaş için) Çatmak (6362), **GRT**'de *dür-* Kapatmak, yok etmek; *zulmün defterin dür-* Zulmü ortadan kaldırmak, yok etmek (1867), **CCK**'de *dür-* Katlamak, sarmak, kapamak (1805), **VG**'de *dür-* 1. Dürmek, katlamak, tomar haline getirmek (1443) 2. Toplamak, biriktirmek (148), **ŞŞÇ**'de 1. Bükmek, katlamak (24894) 2. Toplamak (14209), **FR/K**'de Buruşturmak, toplamak (19a-4), **Bİ**'de *dür-* Dürmek, toplamak (45), **FFANG**'da *dür-* 'sokma' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, EOT metinlerinde geçen 'katlamak' anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Bir şeyi kıvrıp silindir biçiminde kendi üzerine sarmak 2. Bir şeyi üst üste katlamak' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) Katlanmak, katlayarak kaldırmak, sarmak, kıvrırmak, 2) Derleyip toplamak, 3) Düğümlmek (IV-1634,1635); 2. Ortadan kaldırmak, saklamak (XII-4488) anlamlarında kayıtlıdır.

eniklemek Sevortyan (1974:281-283), *enik* kelimesinin anlamlarını '1) *Hayvanların yavrusu, vahşi hayvan ve köpeklerin yavrusu, yavru (kaplan yavrusu), 2) Genç hayvan, genç aslan, genç yırtıcı hayvan 3) Enik, encik, köpek yavrusu 4) Hayvan, canavar 5) Çocuk, bebek 6) Düşük 7) Köpekleri çağırma kelimesi olarak kullanılır 8) Aşağılama*' kelimesi olarak vermiştir. Bu semantik içerikteki esas anlamların 'hayvan yavrusu' ve 'köpek yavrusu' olduğu ve 1-3 maddelerde açıklanmaktadır. *yen, en* kelimesinin köküdür. *(y)en- ve *en- iki ayrı köktür. Birincisi 'yumurtalık', ikincisi 'üremek', 'doğurmak' anlamındadır. Sevortyan'a göre *enik* kelimesi, -(i)k/ -(ü)k/ -e(k) eki yardımı ile *en-fiilinden türemiştir. Caferoğlu (1947:6-12), "*Küçük, çocuk, enik*" *Kelimelerinin Morfolojik ve Semantik Değişmelerine Dair*" makalesinde *enik* kelimesini morfebantik açıdan incelemiştir.

Kelime **Kâmûs-ı Türki**'de (Yırtıcı dişi hayvan) doğurmak, yavrulamak, anlamında kayıtlıyken günümüzde **TS**'de 'kedi, köpek vb. doğurmak' olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de de 'kedi ya da köpek doğurmak' (V-1758) anlamındadır.

engin Radloff (1893:I-736), kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*geniş, engin*' olarak verir. Sevortan (1974:271-272), kelimeyi *en-* kelimesine -*kın/-kin* ekiyle oluşmuş isim; anlamını da '*geniş, ferah, bol biçiminde Anadolu ağzlarında*' olarak vermiştir. Ayrıca sözlüğünde *engin* kelimesinin Harezmi Türkçesinde '*egni*' biçiminde olduğunu da eklemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'çukur, alçak yer'

Ücesine çıktım yayla yayladım

İndim **engine** seyran eyledim (Saz. Kara XVII. 297)

GBTBİ'de *ingin* Engin, açık deniz (18-b/2) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TAS**'ta ve **GBTBİ**'de geçen anlamları kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de (II) kelime, *halk ağzında* "yüksek olmayan, alçak (yer), ingin, münhat" anlamı yanında, "değer ve fiyatı düşük olan" olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Değer ve fiyatı düşük olan şey için, (II) 1) Alçak yer, 2) Geniş olan, (III) 1) Nezle, 2) Diş nezlesi, 3) Genellikle çene altının ve yüzün şişmesiyle beliren hastalık, 4) Ağır hasta, durumu ölüme yakın olan (kimse), (IV) Bulutlu hava, (V) İyi, güzel, temiz sağlam, (VI) Yatık kumaş (V-1754-1755) anlamlarında kayıtlıdır.

ergen (*er-* + *-gA²n* (f.i.y.)) Radloff (1893:I-785), kelimenin anlamını (Osmanlı, Çağatay) '*bekar, evli olmayan*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'bekâr, evli olmayan' {Evli midir yohsa **ergen** midir? (Anter. XIV. 256), **GBTBİ**'de Ergenlik çağında olan, henüz evlenmemiş, bekâr (138-b/3), **KİG**'de (52a.11), **DAH**'da (675), **FFANG**'da 'bekâr, evli olmayan' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 'ergenlik yaşına gelmiş, ancak henüz evlenmemiş olan' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, daha önceki dönemlerde kazandığı "henüz evlenmemiş, bekâr" temel anlamı yanında, "döl verebilecek duruma gelmiş olan, erin, yeni yetme, akil baliğ, baliğ" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Kızılılık, (II) Olgunlaşmış, olmuş (V-1767) anlamlarında kayıtlıdır.

erte *er+* (< **ēr* 'erken' (Tekin, 1975:263)+ *+te* (i.i.y.)) Severtyan (1974:302-304), kelimenin anlamlarını '1. Erken, erken saatler, sabahın seher vakti 2. Sabah 3. Gündüz 4. Ertesi gün, yarın, yarınki gün, gelecek gün, yarın sabah 5. Gelecek sene, gelecekte 6. Önceden, evvelki, önceki zaman, eski zaman, eskiden, günlerden bir gün' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir: Bang, Şerbak (är< ä:r), Malov ve Tenişev'in kabul ettikleri ärtä < är 'sabah' + -tä (bulunma hâl eki) vermiştir. İhtimal dâhilinde de olsa Severtyan, *erte* kelimesinin *ert-* 'geçmek (yan)' fiilinden -a/-e isim yapma ekinden türemiş olabileceği üzerinde de

durmuştur. Bu durumda ertenin anlamları, ‘önceden olup bitmiş’, ‘geçmiş’ olmalı ve sonradan ‘önceden’, ‘önce’ vs.

Kelime **EM**’de ‘gündüz’ (ve hıyârşenberile ve rahat gününde **érte** ve géce cevâv içeler. Amma ısıtma ki balgamdandır, dâhil-i urûk) (56b/2), **MN**’de Sabah, seher, yarın, gündüz (113–21), **KT**’de *irte* 1. Sabah, sabah vakti (284b–7=89/1) 2. Yarın, gelecek, istikbal (261b–5=59/18) 3. Sabah, sabahleyin (278a–3=76/25) 4. Sabah, sabahleyin; yarın; ertesi gün (111a–7=12/12) 5. Yarın, gelecekte, ilerde (252b–10=54/26), **ETT**’de *irte* Erte (HŞ 1469), **ŞKM**’de Yarın, sonra, sabah, **T**’de *irte* 1. Sonra, müteakip (23b–8) 2. Sabah, ertesi gün (114a–1), **FR/K**’de *erte/irte* Ertesi. Gelecek. Şafak zamanı. Yarın (67a-8), **TA**’da *erte* Sabah, bir şeyin sonrası (144b/12) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, ‘bir günün veya olayın arkasından gelen zaman’ olarak yakın anlama geçmiştir.

esenlemek *es+* (< **ēs-* ‘*esmek, savurmak*’ (Tekin, 1975:263)+ *A²n* (f.i.y.) + + *IA²* (f.f.y.)) Clauson’un (2972:249–250), kelime hakkında açıklaması şöyledir: “*esen*’den türemiş fiil; ‘(birine Yön.) hal ve hatır sormak; selamlamak (birini)’ Sadece (?) bazı KD şivelerde (oldukça bozulmuş) ve GB Osm’ da genellikle ‘*veda etmek*’ için yaşıyor. Hak. XI, Osm. XIV *esenle-* ‘veda etmek’; bütün dönemlerde yaygın TTS I, II, III, IV; XVIII *esenle/esenleş-* ‘veda etmek’ için Rum Türklerinin ifadesi, Turan Türkleri *hoşlaş-* diyor. (Seng.) Sevortyan (1974:308-309) *esen* kelimesinin anlamlarını ‘1. *Sağlıklı, sağlığı iyi, sağlık* 2. *Sakin; sükûnetli ve sağlıklı; bütün; sağ ve salim ve bütün, huzur* 3. *Saaadetli, iyi durumulmuşu mutlu, mutluluk, dinlenme* 4. *Selam, merhaba (selaşma), vedalaşma* 5. *Akıllı, zeki* 6. *Serbest* 7. *Dokunulmamış, dürüst* 8. *Gerçek, asıl; orjinal*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için Bang, Orta Farsçadan alıntı olduğunu söyler. Kelimenin son dönem Farsçadaki anlamlar ile Türkçedeki anlamların ortaklığından hareketle böyle bir görüş öne sürmüştür. Ayrıca Sevortyan, kelimenin bazı lehçelerdeki örneklerine ve Eski Türkçedeki *äsänü* ‘sağlık’ kelimesine dikkat çekmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘veda etmek, vedalaşmak, esenlik dilemek’ {Dürûd kerdan (Fa.): Esenlemek (Sih. Ac. XV. 88), **BHMİH**’de *esenle-* Vedâ etmek, uğurlamak (Kâş. *esenle-* selamlamak) (152: 23), **YED**’de Veda etmek, esenlik dilemek, **SN**’de *esenle-* Esenlik, sağlık dilemek (2077), **KT**’de *esenle-* Sağlık dileğinde bulunmak; *esenlemek* Sağlık dileğinde bulunma, selâmlama (201b-1=33/44), **IN**’da *esenle-* Vedâ et-, vedâlaş-

(3784) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Veda etmek, "sağ ve esen kalın" 2. Selamlamak, selam vermek' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "birine esenlik dileyerek ayrılmak, veda etmek" anlamı yanında, "biriyle karşılaşıldığında, birinin yanına gidildiğinde veya yanından uzaklaşıldığında kendisine sözle veya işaretle bir nezaket gösterisi yapmak, selâm vermek, selamlamak" olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) Hayır, dua ile yolcu etmek, selâmetlemek, 2) Hatırını hoş, gönlünü şen etmek, 3) Ferahlamak, rahatlamak (V-1779) anlamlarında kayıtlıdır.

eslemek (*es+* (< **ēs* 'hafıza, hatır' (Tekin, 1975:263)) + *+lA²* (i.f.y.)) Radloff (1893:I-884) *es+le* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Çağatay) '*dikkat etmek, aklında bulundurmak*' olarak kaydeder. Ayrıca söz *esle-* tamlamasını da 'söz dinlemek' olarak verir. Severtyan'da (1974:306) *esle-* kelimesi yoktur. Ancak *es* ismi ve *es-* fiili vardır. *es* kelimesinin anlamlarını da '1. Hafıza, hatıra 2. Akıl, düşünme kabiliyeti 3. Zekâ, bilinç 4. Dikkat 5. Hayal gücü 6. Fikir 7. Duygu' olarak verir.

Taradığımız kaynaklarda en erken EOT döneminde karşımıza çıkan kelimelerden biridir. Kelimenin temel anlamı '*dinlemek*'tir. Bu anlamdan hareketle kelime, '*önemsemek, itaat etmek, aldırış etmek, söz dinlemek*' vs. soyut anlamlar kazanarak anlam alanını genişletmiştir. Ayrıca kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **DS**'de 'gözetlemek' anlamının da kaydedilmiş olması kelimedeki anlam genişlemesinin yanında başka bir anlama geçiş olayının yaşandığını da gösterir.

Kelime **TAS**'ta 'dinlemek, ısga etmek, kabul etmek, itaat etmek {Şeyh bunların sözün **esleyüp** iltifat etmedi, çıktı camiye gitti. (Kesir. XV. 151), **YED/RN-YED**'de Dinlemek, kulak asmak; kabûl etmek. Baş eğmek, **KİG**'de (99b.11), **DK**'de (217-10), **FN**'de (649), **İM**'de (3011), **HFN**'de ve **ŞŞÇ**'de *esle-* (45778) 'dinlemek, itaat etmek; aldırış etmek' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *esle-mek*, '1. Kulak vermek, dikkate almak, mühimsemek, aldırış etmek 2. Gizlice birini gözetlemek' anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**'de *eslemek, halk ağzında* 'önem vermek, aldırış etmek' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1. Aldırış etmek, önem vermek 2. Herhangi bir kimseyi, kendisine belli etmeden gözetlemek (V-1785) anlamlarıyla geçer.

eşsiz (*eş*+ (< *ēş ‘eş, arkadaş, çiftin teki’ (Tekin, 1975:264)) + +sI^Az (i.i.y.)) Radloff (1893:I-913), *eş+siz* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘arkadaşsız, kendine uygun birisini bulamamış, yalnız’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘bekâr’ {El-ânis (Ar.): Cüftsüz, **eşsiz** ki aslâ evlenmemiş kişi. (Kdeb. XVI. 586-1) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “eş bulamamış, eşinden ayrılmış veya yanında eşi olmayan” anlamı yanında, “eşi benzeri olmayan veya eşi benzeri görülmemiş olan” olarak yakın bir anlama geçmiştir.

evdeş (*ev* (<<*eb*) + + +dA²ş (< dA²+eş) (i.i.y.)). +dA²ş ekinin kökeni için J. Deny, +da ‘bulunma hâl eki’ ve +eş kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş (Hatipoğlu, 1974:1) biçimde verir. A. Caferoğlu (1929:10) “*Türkçede «Daş» Lâhikası*” makalesinde de *karındaş* kelimesini, *karın* + *da*+ *eş* biçiminde ayırır.

Kelime **TAS**’ta ‘ferika, zevce’ {Evine girdi, silâhın çözdü oturdu; andan **evdeşine** eyitti: Taam getirün yiyelim dedi. (Si. Da. XIV. 334–2) anlamında kayıtlı iken günümüzde **TS**’de ‘aynı evde oturanlardan her biri’ olarak **TAS**’taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, ‘karı koca’ (V–1802) olarak kayıtlıdır.

gecelemek *gece* (< *kēç ‘geç’ (Tekin, 1975:264)) Radloff (1899:II-1573) *gece* +*le* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘geceyi geçirmek’ olarak verir. *Gece* kelimesinin kökeni hakkında kaynaklarda farklı görüşler vardır: Räsänen, kelime, *käch ve *kēč; Bang’a göre *käch*, *kič* biçiminde verir. Ayrıca Bang, *käch* kelimesinin *käch*- ‘geç-’ fiiliyle bağlantısına da değinmiştir. T. Tekin (1997:4) kelimenin kökenini *geç*- fiilinden getirenlere karşı çıkmıştır. *geç*- fiilindeki /e/ kısa; gece isminin ilk hecesindeki /e/ ise uzundur. Ö. Ceylan’a (1974:147) göre kelime, *keç*- fiilinden değil *keç* ‘geç’ ismine eski yönelme eki +*e*’nin eklenmesiyle türemiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘geceyi geçirmek’ {Nice gani **geceleyenler** ertesi fakir olurlar. (Maârif. XV. 29) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘1. Bir yerde gece kalmak, geceyi geçirmek 2. Vakit gece olmak, karanlık basmak’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘1) Geceyi bir yerde geçirmek, 2) Gecenin geç saatlerine kadar bir şeyle uğraşmak’ olarak **TAS**’taki anlamına yakın anlamlara geçmiştir.

geç (<*kēç ‘geç’ (Tekin, 1975:264)) Sevortyan (1980:50-51) *giç* kelimesinin anlamlarını ‘1. Geç (sıfat), gecikmiş, geç (zarf), geç saat 2. Akşam, akşam vakti 3. Gece, geçmiş gece, bir gün önce 4. Uzun zaman, zaman, uzun süre’ olarak vermiştir.

Kelime **FN**’de ‘geç, gecikme’

Ki her dem cum’aya sen **geç** gelürsün

Basarsın halkı gey zahmet kılursın (6410)

MNHS’de Geç normal zamandan sonra (7a.8), **TİKT**’te Zaman bakımından geri olan, vakitsiz (14b/5), **T**’de *geç geç/giç giç* Gecikerek, uzun fasılalarla (54a-8/4b-7), **HHT**’de Beklenen zamandan sonra, erken karşıtı [083b/12], **EM**’de Yavaş, ağır anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘s. Zaman bakımından geri olan, vakitsiz, z. Zaman bakımından geride, vakitsiz’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de ”belli bir zaman sonra olan” anlamı yanında “*zarf* kararlaştırılan, beklenen veya alışılan zamandan sonra “erken” karşıtı” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

geçüt (*geç-* + *-(I^d)t* (f.i.y.)) Kelimedeki ek, eskiden beri geçilen yer anlamında kullanılmıştır. *-(I^d)t* (f.i.y.) ekinden türetilmiş birkaç kelime kalmıştır. Geçit kelimesi dışında geçmiş zamanda da vardır: *bildim* < *biltim* < *bilitim* < *bil-* *i-* (y.ün.) *-t-* (f.i.y.) – *i-* (y.ün.) *m* (1. şahıs eki) *Ø* (teklik eki/çokluk eki) Sevortyan (1980:32-34), kelimenin anlamını ‘*geçit, nehir/dağ geçidi*’; *-t* ekini de ‘yer gösteren ek’ olarak vermiştir.

Kelime **CCK**’de ‘geçecek yer, geçecek yol’

İderse eger bu **geçidden** ‘ubür

İder haşre dek ‘âfiyetle huzür (1850)

FN’de *geçid* Geçit, geçecek yer (3419) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de *geçit* kelimesi, ‘geçecek yer, geçecek yol’ anlamı yanında ‘1. Dağ vb. yerlerin geçilecek yeri, boğaz. 2. Nehrin, yatağının genişleyerek suyunun sığlaşmasıyla geçilebilen yeri 3. Geçiş 4. Denizde gemilerin geçmelerine ayrılan ve demir atılması yasak olan yer’ anlamlarını ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de *geçit*, “geçmeye yarayan yer, geçecek yer” anlamı yanında *coğrafya* “iki dağ arasında dar ve uzun yol” anlamında **CCK**’deki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

DS'de kelime, 1. Az ürün veren tarla 2. Av yapılan alan (VI-1963) anlamlarında kayıtlıdır.

gelik, (kelik) (< *kel-* (*i*)*k* Kelime **TAS**'ta 'çocuk ayakkabısı, patik'

Sırtlarımız görmez oldu alığı

Ayaklarımız unuttu gön **geliği** (Hal. Şa. Deli İbrahim. XIX.-XX. 48)

Günümüzde **TS**'de *halk ağzında kelik*, 'eski ayakkabı' olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Çocuk ayakkabısı, 2) Bir çeşit kadın ayakkabısı (VI-1978) anlamlarında kayıtlıdır.

game Sevortyan, sözlüğünde *I küsi* (Tatar Türkçesi) '1. Büyük fare 2. Köstebek'; *II köskü* (Anadolu Ağzılarında, Uygur Türkçesinde) '1. Büyük fare, fare, fare yılı 2. Köstebek' *III küske* (Hakas, Tuva, Sagaday, Koybal, Kumandin vb. (Sibirya grubunda)) 'büyük fare, fare, fare yılı' olarak üç ayrı grupta ve anlamlarda vermiştir. **kös//küs* kökeni belli değildir, Şerbak, yansıma kelime olarak tahmin etmiştir. Räsänen, aynı madde içinde küskü, küzül kelimerini vermiştir. Ayrıca *küşül* kelimesi 'büyük fare, köstebek, cırlak sıçan, hamster' de vardır (1980:153-154).

Kelime **TAS**'ta 'büyük fare' {Cürzan (Ar.): Cemi'dir, müfredi olan cürz (Ar.): **game** ta'bir olunan büyük fareye denir. (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 387) olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türki**'de *keme* biçiminde *halk dilinde* 'büyük sıçan' olarak geçse. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında keme* "büyük sıçan" anlamı yanında "domalan" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, *game* biçiminde (I) 1) Fare, 2) Bir çeşit köstebek, (VI-1986) anlamlarıyla kayıtlıdır.

gergi, (gergü) (*ger-* + *-G²I⁴* (f.i.y.)) Radloff (1899:II-1558), kelimenin anlamını (Osmanlı) 'bir nesneyi germeye yarayan her şey, gergef, kasnak' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'çarmık, işkence âleti' {Çârmiş [Fa.]: İşkence âletidir, tahrifle çarmık derler ve asıl Türki'de **gergi** derler, eziyet olunacak biçarenin dört tarafında olan dıvarlara dört mih kakıp ve her birine birer ip bağladıktan sonra getirip birer uçlarını ol kimesnenin ellerine ve ayaklarına sgeçirip dört canibe gererler. (Bürh. XVIII-XIX. 213) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime, günümüzde **TS**'de *halk ağzında gergi*, "perde" anlamı yanında, "ip, kayış, tel vb'ni gerginleştirme işinde

kullanılan araç” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**’de (I) 1) Kağnı arabalarında kolların arasındaki açıklığı korumak için takılan ağaç, 2) Üzümlerin ezilmemesi için sepet ağız kısmına yakın yere konulan aralığı koruyucu tahta, 3) Yol geçitlerini kapamak için kullanılan ağaç, 4) Bahçe etraflarına çekilen çalı yığınları, 5) Ahırda iki hayvanın yerini birbirinden ayırmak için aradaki direktten duvara uzatılan ağaçlar, 6) Çit yerine kullanılan çok budaklı çam ağacı, 7) Kayıkçının ayak gerdiği tahta, 8) Engel, perde, 9) İş önlüğü, 10) Göğüs ile karnı ayıran ince ve geniş zar, 11) Dokumacılıkta tegâha gerilen çözümlü iplikleri anlamlarında kayıtlıdır.

gevre- Clauson’un (1972:691) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: kev’den türemiş isim olan *kever’den türemiş fiil. ‘Zayıf olmak veya zayıflamak’ anlamındaki fiil sadece (?) GB Az’de küvre- ‘zayıflamak, gevrekleşmek’; Osm. *gevre-* ‘kuru ve gevrek olmak’ta yaşıyor. Kelime ilk olarak Kâşgarî’de geçer ve *kewre:* zayıflamak, gevşemek’ anlamıyla kayıtlıdır. (1999:III,282–11) Severtyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Sıcakta kuru-, sıcaktan kuru-, güneşte kuru-, yanmaya başla-, sıcaktan yan-, güneşten piş-(ekinler), fazla sıcaklan-, ateşte kızar-, kuruyup kop- narin ol-, ktır ktır ol-* 2. *Zayıfla-* 3. *Eski-, pörsü-* 4. *Bozul-* 5. *Yanıp kül ol-*’ olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de *gev-* fiiline *-ra-/-re-* (*i.f.y.*) ekinin eklenmesiyle türemiştir. Ramstedt, Moğolca *kebereg* kelimesinin Türkçe menşeli olduğunu söyler. Kökenini de *käp-* ‘kuru-’ olarak verir. Bang’a göre *gävrä-* kelimesi, *gävsä-* ‘zayıfla-’ kelimesiyle köken açısından birdir. Nemeth’e göre *gevre-* *~kevre-* vs. ‘zayıf ol-, kırılğan ol-, gevrek *~kevrek* ‘kırılğan, zayıf, narin’ kelimeleri, *gemir-* *~kemir-* vs. fiiliyle doğrudan bağlantılıdır. Anadolu Ağızlarında görülen *gev-el-* (< *keb- el- < *kep-el-) ‘kuru-’; *güver-* < *güv-er-* ‘kuru-, kırılğan ol-’ fiilleri köken açısından da birdir (1980:8-9).

Kelime **TA**’da ‘gevremek, kolay kırılır duruma gelmek’ {suya birağalar tã kim **gevreye** ve döğmege *āsān ola* (53b/4) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, *gevremek / givremek* biçimlerinde ‘1. Kavrulup kolay kırılır hale gelmek, gevrek olmak, çok kurumak 2. Ayazda üşümek 3. Ateşte veya güneşte yanmak’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de *gevremek*, “kolay kırılır duruma gelmek” anlamı yanında *halk ağzında* “ekin olgunlaşmak” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (II) 1. Ekin olgunlaşmak 2. Ekinin biçilme zamanı geçmek 3. Ekin susuzluktan kurumak (VI–2014) anlamlarında kayıtlıdır.

gez (II) Sevortyan'da *gez* kelimesi yoktur; ancak kelimenin eklerle genişletilmiş şekilleri vardır: (I) *geze-* kelimesinin anlamlarını '1. Nişan al-, odaklan-, tehdit et- 2. Silahı daya-, gözetle-, bakışı dik-, bir şey yapmaya niyetlen-; (II) *kezen-* '1. Nişan al-, el kaldır-, çubuk salla- (parmakla), tehdit et-, korkut- 2. Kız-, gözünü korkut-, gözdağı ver-, kin besle- 3. Bir şey için karar al-/niyetlen-; (III) *kezet-* '1. Korkut-, gözdağı ver- 2. Cezalandır- 3. Sakın-' olarak vermiştir. *geze-* ~ *keze-* kelimeleri, *gez* ~*kez* isimine *-a-* ekinin eklenmesiyle türemiştir. Bu fiiller, ateşli silahların yayılmasından önce türemiş kelimelerdir (1980:11).

Kelime TAS'ta 1. Okun kiriş geçecek gediği {Fevak (Ar.): Okun **gezi** kırılmak (Aks. XVII-XVIII) 2. Çatal. {Gaj [Fa.]... Ve çatal manasına dahi gelür ki Türkice **gez** derler. (Caf. XVI. 122-2) SN'de (2887), BL'de (25b-10), DK'de (241-1), ŞŞÇ'de (17005) 'çatal, kertik, gedik, okun girişe takılan kertigi, okun gediği, kez' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve TS'de (I) kelime, "okun kirişe geçen ucundaki kertik" anlamı yanında "tüfek, tabanca, vb. ateşli silahlarda namlunun gerisinde bulunan ve nişan alınırken arpacıkla birlikte göz ile hedef arasında aynı doğru üzerine getirilen kertik" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. DS'de (II) Ateşli silahlarda namlunun gerisinde bulunan ve doğru nişan almaya yarayan kertik, (III) Tahta evlerde kapı pervazlarını birbirine geçirmek için uçlarına açılan oluk, (IV) 1) Bel, geçit, 2) Sıra dağların uzayıp giden sırtları, (V) 1) Boyunduruğun aralık yerlerinde olan kertikler, 2) Kerpiç yapılarında iki kerpiç arasındaki aralık (VI-2018) anlamlarında kayıtlıdır.

gidermek Clauson (1972:705–706), kelime için şu açıklamaları yapar: "*er-* oldukça sıra dışı bir ettirgenlik eki ve belki *keltür-* 'in sekonder şekli *ketür-* 'le karışmadan sakınmak için ki tam olarak zıt anlama sahip, bilinçli bir çaba yüzünden oluştu. Fakat bu kelime bu sekonder şekilden daha eski bir kelime gibi görünüyor... Bazı modern şivelerde *kötür* 'le karışmış bir anlam birleşmesi var. Uyğ. VIII, Hak. XI, Çağ. XV, Hwar. XIV, Osm. XIV *gider-* 'uzaklaştırmak, yıkmak, reddetmek' yaygın." Sevortyan (1980:39-40) (I) *gider-* kelimesinin anlamlarını '1. a) *Gitmeye zorla-, uzaklaşmaya mecbur et-, gitmesini emret-* b) *Uzaklaştır-, kov-, ortadan kaldır-, iptal et-* c) *Kullanmadan kaçır-, gitmesine/kaçırmasına izin ver-* d) *Önle-, tedbir al-* e) *Sil-, yıka-* f) *Tıraş ol-/ et-* 2. *Götürüp git-* 3. *Kopart-, ayır-, kes-, çek-* 4. *Al-, alıkoy-, mahrum et-, mahvet-, ertele-*;

(I) ketir- '1. Gitmeye zorla-, mecbur et-, birini gönder- 2. At-, bırak- 3. Harca-' biçiminde kaydetmiştir. (I) gider-; (II) ketir-; (III) kâtküz- kelimelerinin kökenini de – ar- /-kır- ve –kız- ettirgenlik eki ile ket- ~kit-, get- ~ git- kökünden türemiş olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'uzaklaştırmak, çıkarmak, yok etmek, kaldırmak, izâle etmek, defetmek' {Böğrekte ve kavukta biten taşı **giderir**. (Akr. XV. 37), **SN**'de *gider-* Yok etmek, silmek (544), **GT**'de 1. Yok etmek, ortadan kaldırmak (49b-10) 2. Uzaklaştırmak, def etmek, atmak, çıkarmak (40b-9) 3. Kaçırarak (39b-13) 4. Azaltmak, eksiltmek (69a-14), **HN**'de *gider-* Gidermek, götürmek (1926), **T**'de *gider-* 1. İzale etmek, tesirini kaldırmak (52a-1) 2. Temizlemek (54b-7) 3. Ayıklamak, ayırmak (58b-9) 4. Sakıt eylemek, kapasiteden düşürmek, mahrum etmek (32b-11), *gidermek* 1. Temizlik yapmak (82b-7) 2. Ortadan kaldırmak, izale etmek (78a-3), **KT**'de *gider-* 1. Yok etmek, izale etmek (3a-5=2/20) 2. Uzaklaştırmak (232b-7=43/5) 3. Bitirmek, tüketmek (240a-9=45/20), **TİKT (A)**'da *gider-* 1. Yok etmek, bertaraf etmek (176b/18) 2. Uzaklaştırmak (176b/7), **CTD**'de *gider-* Uzaklaştırmak, kaldırmak, çıkarmak, yok etmek, **GBTBİ**'de *gider-* Gidermek, yok etmek, iyileşmek (244-b/11), **KMühim**'de *gider-* 1. (yarayı) Ortadan kaldırmak, geçirmek 2. (zararlı hayvanları) Uzaklaştırmak, defetmek (3b.13), **MNHS**'de *gider-* 1. Tesirini azaltmak; iyileştirmek, azaltmak (37b.7) 2. Temizlemek, ayıklamak (115b.3) 3. Ayıklamak, ayırmak (49b.8), **ŞŞÇ**'de *gider-* 1. Ortadan kaldırmak, yok etmek (1159) 2. Eksik etmek (17481), **Bİ**'de *gider-* 1. Yok etmek, gidermek (194) 2. İyileştirmek (1270) 3. Çıkarmak, ayırmak (1627) 4. Uzaklaştırmak (1229) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *gidermek*, 'gitmesini, geçmesini sağlamak, savuşturmak, yok etmek', **TS**'de ise 'ortadan kaldırmak, yok etmek' anlamı yanında, 'dindirmek' olarak da geçer.

gömlüdürük (göm - +- üil (edilgenlik)- + +dI^rI^k (<dUr-Uk)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. At göğsüne bağlanan kemer, eğerin göğüslüğü, göğüslük 2. Göğüslük mendil 3. Teğelti kolanı 4. Yular hamut 5. Deve, atın boynuna bağlanan mercanlar, atın göğsündeki çapraz şeklindeki kemerindeki süsler, deve boynundaki süsler' olarak vermiştir. Kelime, -*turuğ* ekiyle göm isminden (at göğsü) türemiştir. Bu, genel Türkçede 'göñül' kelimesidir (1980:71-72).

Kelime **TAS**'ta 'palan ve eyer yeri gitmesin diye hayvanların göğüslerine geçirilen göğüslük' {Berbend (Fa.): İyer **gömüldürüğü** (Miftah. XV. 55), **BL**'de *gömidürük/gömildürük* 'eyeri hayvanın boyun ve göğüs kısmına bağlayan kayışlar' (26a-9) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Sığırların boyunları altından geçip boyunduruklarına sokulmuş olan yarım halka şeklinde kavisli ağaç. 2. Boncuk ve çırığıarak tasma. 3. Hayvanın boynunda bulunan tasma gibi halka, yaradılıştan olan 'halkaya benzer gerdanlık' olarak anlam dairesi genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde **TS**'de kelime, "eyerin geriye kaymaması için atların boyunlarından açırılıp kolanlarına bağlanan kayış" anlamı yanında, "boyunduruğa geçirilen en kısa değnek" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 'madenden yapılmış kemer tokası' (VI-2151) olarak geçer.

görk Sevortyan, kelimenin yapısını, *görg, körg, körüg* kelimelerindeki son –g fonetik köke değil de, morfolojik köke aittir ve tam şekli körük, körüg 'dür, ses yutumu (hece çekimi) olarak vermiştir. Anlamalarını da '1) *Kılık, sıfat, dış görüntü, görüntü* 2) *Güzellik; yüz güzelliği, letafet, zarafet, incelik, zarıflık, mevzunluk, düzgünlük, elegantlik, orantılılık, güzel vücut, cazibe, dış parlaması, hoşluk, sevimlilik* 3) *Güzel, çok güzel, şahane* 4) *Görünüş, dış görüntü, kılık* 5) *Şahanelik, ihtişam, parlaklık, debdebe* ' olarak verir (1980:81-82).

Sevortyan, sonrada bazı Türkologların da kelimenin yapısı hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: Ananiasz Zajaczkowski, bu şekli k'or- 'gör-' fiilinden –uk isim yapma eki yardımıyla oluştuğunu söyler: **k'or'uk*>*k'or-k*. Brockelmann, Räsänen, Menges çalışmalarında bu görüşe katılır. Verilmiş malzemeden görüldüğü gibi kelime, –g/-k eki ile oluşmuştur. *görüük ~ görüg ~ körük* > *görk*, körk sırasındaki 'güzellik', 'güzel' anlamların oluşumu oñ kelimesinin anlamlarının oluşumuna benzer (orada 'ön taraf', 'yüz tarafından 'yüz' →'yüz rengi' →'güzellik' anlamları gelişmiştir). Bu kelimenin 'dış görünüş, görünüş' anlamları esasında 'yüz güzelliği' ve sonradan 'güzel', 'güzellik' anlamları oluşmuştur (1980:81-82).

Kelime **TAS**'da 1) Meziyet, iyi huy. {Ulular **görkünüñ** arâyişi ve bezeği, kışilerin suçun ve günahın bağışlamaktır. (Kel. XIV. 45) 2) Süs, zinet. {Ton **görktür** hem üstüne örtüdür. (Ata. XV. 19), **YED**'de, **IN**'da (1827) 'yüz güzelliği, meziyet, iyi huy', **YİŞ**'te Gösteriş, **CM**'de *görgülü* Güzel, temiz, çekici, gösterişli, **HN**'de (2633),

ŞKM'de (25b/4), **ŞŞÇ**'de (3753) 'güzellik, güzel' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olmayan kelime günümüzde **TS**'de daha önceki dönemlerde kazandığı 'meziyet, iyi huy' anlamını kaybetmiş yalnızca *halk ağzında* 'güzellik, gösteriş' anlamında yakın bir anlama geçmiştir.

gözemek (I) *kö:z*'den türemiş fiildir. Clauson (1972:757), kelimeyi şöyle açıklar: "GB Tkm'de göze- 'çuval veya benzeri bir şeyin ağzını bağlamak, içindekileri boşalmaktan korumak' yaşıyor; bu ve Osm. anlamı 'delik, boşluk' vb. anlamında *kö:z*'den türemiş gibi görünüyor; Hak.da daha çok 'gözlerini oymak' anlamına geliyor. Hak. XI, Osm. XV *göze-* pek çok F. sözlükte 'bir giysideki delikleri onarmak' için ve bir kere '(tahıl) ele' için kullanılıyor. TTS II; III; IV: XVIII *göze-* (g- ile) Rumi'de 'giysi (deki delikleri) onarmak.

Kelime **TAS**'ta 'yırtığı ve deliği örerek kapatmak' {Refû (Fa.): Delinmiş nesneyi **gözemek** (Miftah. XV. 88), **BL**'de Elbise kenarı dikmek, elbise tamir etmek, yama yapmak (13b-8) anlamında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Örgü örerek gibi hususi bir şekilde dikmek 2. Nakışı ipekle örmek, iki kat etmek' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de "*halk ağzında* kumaştaki deliği örerek kapatmak" anlamı yanında, "dikilen bitkilerin seyrek yerlerini sıklaştırmak" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Örme ya da dokuma eşyanın delik yerlerini örerek onarmak (II) 1. Dikilen bitkilerin seyrek yerlerini sıklaştırmak 2. Çubukların etrafını kazmak (VI-2178, 2179) anlamlarıyla kayıtlıdır.

***güzlek** (*güz+ + +LA²k (< +LA² +k)*) (Korkmaz, 2009:50) Sevortyan (1980:95) *güyz* kelimesinin anlamlarını '1. Sonbahar 2. Hasat zamanı 3. Güzlük' olarak vermiştir. Şerbak, kelimenin eski şeklini **kūs* olarak verir.

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de *halk ağzında* kelime, 1. Güz yağmuru 2. Güz mevsiminin geçirildiği yer" anlamları yanında "havalanın soğuması üzerine yaylalardan dönen hayvanların otlatılması ve bir süre barındırılması için ayrılmış, dağ eteklerinde bulunan mera" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de (I) 1. Sonbahar yağmuru 2. Sonbahar soğuğu (II) 1. Zamanında olgunlaşmamış sonbahara kalmış ürün 2. Sonbaharda ekilen tahıl 3. Sonbahar yağmuruyla yeniden yeşeren otlar (III) Yörüklerin en son oturdukları daha az serin ve köye oturdukları daha az serin ve köye yakın olan yayla (VI-2244) anlamlarında kayıtlıdır.

ilgar Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1) *Baskın, atak, hücum, fors marş; gasp, soygun* 2) *Atlar üzerinde devriye (gözetim)* 3) *Kurye* 4) *Dörtnal, at koşusu, at yarışı*’ olarak vermiştir. Devamında da kelimenin kökeni hakkında açıklamalarda bulunmuştur: *Ilga-r, ilga-z, ilga-j* kelimeleri, *ilga-* fiilinden –r/-z/-j eki ile oluşmuş isimlerdir. Anadolu ağızlarında ‘hızlı’ anlamında da kullanılmaktadır. *Ilga-* fiili de, belki, *il, il* (ön) kelimesinden –ka/-ga eki ile oluşmuş bir fiil olabilir. Doerfer’e göre *ilgar* Moğolcadaki *ilga-* kelimesinden türemiştir (1974:652).

Kelime, 1510 yılına ait manzum bir çeviri olan **ŞŞÇ**’de ‘at sürüsü’

İrişdi na-gehan avazı kusun

Yürürdü ileri **ilgarı** Tunus’un (21031), **DK**’de Baskın, hücum, akın, atlı hücum, dörtnala hücum (39–10), **D**’de Çok çabuk, hızlı; *ilgar it-* Dörtnala, çok hızlı koşmak (89a/15), **FN**’de *ilgaru* Dörtnala (?), Süratli (?) (5540) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *halk ağzında* kelime ‘1. Dizginleri koyuluvermiş, atın dörtnala koşması 2. *tarihte* Atla ansızın yapılan doludizgin saldırı olarak’ anlamlarıyla yakın anlamlara geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1. Çok çabuk, hızlı 2. Hayvanın yürümeyle koşma arası yürüyüşünü anlatır 3. Hücum akın (IV) Öfke (VII–2466) kayıtlıdır.

ır, (iru, yır) Clauson (1972:192), sözlüğünde kelimeyi şöyle verir: *I ı:r (or ır?)* kelimesinin anlamını ‘şarkı’. Protez *y-* Uyğ. ve *Xak.* açıkça ikincildir, diğer bir deyişle *ırak* gibi kelimenin fonetik varyantları vardır: Neredeyse bugün bütün modern lehçelerde kelime başında *y-* ve *j-* ‘lidir: NC Kzx. *ır*; NW Kumyk, Nog. *yır*; SW Osm. *ır*; sadece NC Kır., NW Kk. *jır*’ biçimlerinde kullanılır. Bazı modern lehçelerde ayrıca ‘melodi, epik, halk masalı’ anlamlarında geçer. Uyğ. VIII. *ır*; *Xak.* XI *yır* ‘bir şarkı’; Çağ. XV *yır* ‘şarkı söyleme, ahenkli ses’; Kom. XIV ‘şarkı’; Kıp. XIV *ır* (‘ön ünlülü ile’); Osm. XIV *ır* (bir kere, XIV *yır*) ‘şarkı’. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Şarkı, ağıt, müzik eşliğinde söyleme* 2. *Epik destan, efsane şiirler* 3. *Şiirler, çift kafiyeli şiir şekli*’ olarak vermiştir. Räsänen, *yır* ve *ır*’ı onların türemişlerini herhangi bir açıklama yapmadan iki ayrı maddede vermiştir. Ramstedt, kelimenin Moğolca karşılıklarını vermiş ve kelimenin yansıma kökenli olduğunu söylemiştir (1974:285-286).

Kelime **TAS**'ta 'nağme, hava' {Terâne (Fa.): **Ir.** (Caf. XVI. 31-2,) **HN**'de Şarkı, nazım, şiir (7256), **MN**'de Nağme, ezgi (380-1), **KT**'de Nağme, terennüm; mûsiki (195a-9) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de *halk dilinde* nağme, "türkü" anlamında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* kelime, "ezgi, türkü, nağme" anlamı yanında, "şiir" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Türkü, şarkı (VII-2480) anlamlarıyla kayıtlıdır.

içkici (içküci) (*iç-* + $-K^2T^4$ (*f.i.y.*) + C^2T^4 (*i.i.y.*)) Radloff (1893:I-1519) *içkici* (Osmanlı); *içkiçi* (Karayim Troki) kelimesinin anlamını 'ayyaş' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'sarhoş, ayyaş' {Şarab-hâr (Fa.): **İçkici** (Şamil. XVI. 466), **TİKT (A)**'da *içküci* Devamlı içki içen (166a/13) olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türki** 'de ve **TS**'de kelime, "ayyaş" anlamı yanında "içki yapan veya satan kimse" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

içlik (*iç+* + $+II^4k$ (*i.i.y.*)) Kelime **TAS**'ta 'gömlek üstüne giyilen bir çeşit yelek'

İçliğin her cebine

Dökmeli altun kömeli (Saz. Emrah. XIX. 639) olarak geçer.

Kâmûs-ı Türki'de 'içe ve içeriye ait olan' anlamında kayıtlı olan kelime günümüzde **TS**'de *halk ağzında* 'içe giyilen çamaşır, iç gömleği' olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) İç gömleği, 2) Frenk gömleği, mintan, 3) İçe giyilen hırka, zıbın, 4) Pamuklu mintan, 5) Yelek, 6) Yatak doldurmaya yarayan yün, pamuk, kıtık vb. şeyler; *içlük* Bir çeşit hanım ceketi (VII-2506, 2507) anlamlarında geçer.

iğ (II) Sevortyan (1974:336), kelimenin anlamlarını '1) *İğ, eğirmen (tüm kaynaklarda geçer)* 2) *Mil, çivi* 3) *Eksen, mihver* 4) *Poyra* 5) *Tapa, tkaç* 6) *Dingil, mil* 7) *Masura*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'mihver, kutup' {Kutb (Ar.): Değirmen **iği** (Şamil. XVI. 68), **YED**'de *iğ* Eksen, ip vb. şeyleri dolamaya yarayan ucu sivri iğne. "Olokdur Hak varlığı evliyâdur çarh iği" (313 /3), **BL**'de *İğ*, yün veya pamuk eğirmeye yarayan el aleti, kirmen (13a) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, *iği/iğ* biçimlerinde **BL**'deki anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, "değirmen taşının ortasında bulunan ve yukarıdaki üst taşa geçen demir eksen anlamı yanında, "pamuk, yün vb.

nden iplik eğirmekte kullanılan, ortası şişkin, iki ucu sivri ve çengelli olan, ağaçtan yapılmış araç, eğirmen, kirmen” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (III) 1) Değirmen taşının ortasında bulunan ve yukarıdaki üst taşın geçen demir eksen, 2) Bezirhanede kuvvet kolundaki indirmeye yarayan helezon biçimindeki ağaç, 4) Dokuma tezgâhlarında kalemleri sarmak için kullanılan demir kesen, 5) İplik gerilen çarkın uzun ucu, 6) Dingilin tekerleklere geçen kısmı, 7) Su dolaplarının ortasında bulunan kalın ağaç, dingil, (IV) Çatılarda eşit aralıklarla ve birbirine paralel olarak konulan ağaçlar (VII-2508, 2509) anlamlarıyla kayıtlıdır.

iglik (*iğ*+ + *l⁴k* (i.i.y.)) Kelime Eski Oğuzca bir sözlük olan **BL**’de ‘iğin saklandığı kutu veya torba’ {erenler igi, çarh, **iglik**, pamık (13a-6) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kayıtlı olmayan kelime günümüzde **TS**’de iglik içinde herhangi bir sayıda iğ bulunan olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (II) Küçük sepet (III) Oklava konulan uzun torba (VII-2511) anlamlarıyla kayıtlıdır.

ilenç (yilenç) Clauson (1972:147-148), kelimeyi *ilen*’ten türemiş isim, anlamını da ‘azar, serzeniş’, GB Osm. da ‘beddua, küfür’ gibi anlamlarla kullanıldığını Osm. XIV. XVI’da ilenç’in ‘serzeniş’ anlamıyla; ilenç et- (XVI) ‘küfretmek’ şekliyle pek çok metinde kayıtlı olduğunu ifade etmiştir. Sevortyan da *ilenç* kelimesine yer vermemiş, onun eşanlamlısı *kargış* kelimesini ele almıştır: Kelime, *karga-* fiilinden -ş ‘lanet, beddua’ ekiyle oluşmuş isimdir. *alka-* fiilinden -ş > *alkış* nasıl oluşmuşsa *kargış* da öyle oluşmuştur (1997:305).

Kelime **TAS**’ta ‘azarlama’

Erenler bigi ye elin rencini

Muhannet yer ayruklar **ilencini** (Ferh. XIV. 29)

HN’de Lânet (6076), **ETT**’de Beddua, sızlama, şikâyet (DV 305-3), **IN**’da Beddua (1205), **KAB**’da Beddua, inkisar, lanet, lanetleme, **ŞŞÇ**’de (35452) ve **BI**’de (854) ‘beddua, kargış anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, ‘beddua, kargış’ olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, ‘beddua’ (VII-2519) olarak kayıtlıdır.

iletmek (iltmek) (*élet- (élt-)*) Clauson (1972:132), kelimenin orijinalinde yapısının tek mi, çok heceli mi olduğunun açık olmadığını, eğer ikinciyse, ikinci ünlünün *-e-* mi *-i-* olduğunun da açık olmadığını; ancak tahmini olarak kelimenin orijinalinde *'élt-*' olabileceğini ifade etmiştir. Kelimenin anlamını da *'taşımak, getirmek (bir şeyi), götürmek (bir şeyi)'* gibi olarak vermiştir. Sevortyan (1974:267-269), *elt-* kelimesinin anlamlarını *'1. a) Götür-, bir yerden başka bir yere taşı-, (mecazî) çıkart-, ulaştır-, getir-, ihbar et- b) Götür-, yanına al-, çekip al- 2. Götür-, geçir-, ulaştırmaya yarım et-, ulaştır- 3. Peşinden sürükle-, cezp et-, yırtıp çıkart- 4. Gönder- 5. Sun- 6. Yay-'* olarak vermiştir. Ona göre kelimenin semantik çekirdeği de *'getir - götür-*'dür.

Kelime **TAS**'ta iltmek~ iletmek 'götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek' {Bir bağ don Fâtıma'ya **ilet** ve vergil (Tebareke. XIV. 54-2), **DK**'de İletmek, götürmek (94-3), **GN**'de *ilt-* 1. Götürmek, eriştirmek (90) 2. Sözüünü geçirmek (1696), (9b/3), **MM**'de *iled-* Götürmek, eriştirmek, yerine ulaştırmak, iletmek (341), **KT**'de *ilet-* 1. Alıp gitmek götürmek (111a-7=12/13) 2. Döndürmek, saptırmak (149b-11=20/63), **ŞKM**'de *ilet-* Götürmek, göndermek, iletmek (17a/2), **KY**'de *ilet-* İletmek, ulaştırmak (1702), **TİKT (A)**'da 1. Alıp götürmek (78b/7) 2. Ulaştırmak (172a/3) 3. Getirmek (216a/11), **GT**'de 1. Götürmek, iletmek (25a-8) 2. Getirmek (63b-13), **GBTBİ**'de *ileT-* yaklaştırmak, götürmek (92-a/14), **FN**'de *ilt-* Götürmek, iletmek; duyurmak, ulaştırmak (6011), **İM**'de *iled-/ilet-* İletmek, ulaştırmak (1059, 3013), *ilet-* yerine ulaştırmak, iletmek (457), **ŞŞÇ**'de *ilet-* götürmek, yerine ulaştırmak (30631) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Bir ile yani bir yere götürmek, ulaştırmak 2. Kapıp çalmak, alıp götürmek' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "götürmek, ulaştırmak, nakletmek, geçirmek" anlamı yanında, *fizik* "elektirik akımı, ısı, gaz vb. nin bir yerden başka bir yere götürmek" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

incik, (incük) Eren (1999:191), sözlüğünde kelimenin kökünü vermemiş anlamını *'bacağın diz kapağından topuğa kadar olan bölümü', 'diz', 'ayak bileği', 'baldır' veya 'kaval kemiği'* olarak kaydetmiştir. Radloff (1893:I-1453-1455) *incik II* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Azeri), *'1. Ayak mafsalı 2. İnce kemik'; incük (Çağatay) 'diz kapağı ile ayak arasındaki kısım'* olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'diz kapağı ile topuk arası, bunun topuğa yakın olan kısmı' {Sadika Melik sayru idi, **incüğünde** baş çıkmış idi. (Enb. XIV. 684), **KAB**'da Bacağın içindeki

ince kemik, bacadaki ince sinir, **TDGAEAT**'ta (KE 296-7; BP 16b-1), **TM**'de *incük* (97b-9), **V**'de (48b.8) 'diz kapağı ile topuk arasındaki kısım, incik', **MŞ**'de *incük* (164a/10), **TA**'da *incik(g)* (226a/3), **EM**'de (63b/5) 'İncik kemiği, dizkapağı ile ayak bileği arasında kalan kemik' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de '(I) Baldırın ince kemiği, dizin altındaki kemik; (II) s. Hafif şekilde vurulmuş baya kırılmış (uzuv), i. İncinmiş, vurulmuş yer' anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**'de kelime *anatomide* 1. Baldır 2. *halk ağzında* Bazı bölgelerde diz, ayak bileği, baldır veya kaval kemikleri' olarak yakın anlamlara geçmiştir.

iñile- Sevortyan, *inle-* kelimesinin anlamlarını '1. *İnle-, sızlan-, ofla-, ufla-, figan et-, keskin çığlık at-* 2. *Eziyet çek-, ıstırap çek-, azap çek-, musratip ol-, bunal-*' olarak vermiştir. Anlamlarına bakıldığı zaman temelinde yansıma morfemin olduğu anlaşılmaktadır. Kelimenin kökeni içinde iki farklı görüşe yer vermiştir: 1) *İnle-*: *ini-le-* → *ini*: **iñ-* fiilinden gelmektedir. *İni et-* < *iñile-* 'inle' (TS III). Zenker de 'oflama', 'sitem' anlamlarında vermiştir. Kökenini de *iñi-*'den türemiş fiil olarak kaydetmiştir. Ayrıca *iñile-* fiilinin Anadolu Ağzılarında kullanıldığını da eklemiştir. 2) *iñle-* ~*inne-*; *iñ* >*in* isim kökünden türemiştir. Buna şu türemişler kanıttır: *iñilde-* *inilti*. Demek ki kelime ya *in* (yansıma isim) ya da *in-* (yansıma fiil)'den türemiştir (1974:366-367).

Kelime **HN**'de 'inle-' Nice kim kopa ıklıkdan **iñiler** Bular ıklık ile bile **iñiler** (3968), **FN** *iñle-* 1. İnlemek, inleyerek ağlamak (4060) 2. Gür, yankılı ses çıkarmak (4129), **TDGAEAT**'ta *iñle-* Ace ve kerde ifadesi olarak ses çıkarmak (YZ 17-4; SN 60-10), **GRT**'de *iñile-* İnlemek, tevbe istiğfar etmek, günahların bağışlanması için Allah'a yalvarmak, dua etmek (2986); *inle-* İnlemek, üzülcücesine ses çıkarmak (1188), **IN**'da *inile-* (1277), **İM**'de *iñile-* (105), **F**'de *iñle-* (58b-1), **LME**'de (61a/4), *iñle-*, **FFANG**'da *iñle-* İnlemek, yakınmak, sızlamak, acı, üzüntü belirten kesik sesler çıkarmak' anlamlarında kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *inlemek*, "acı ve üzüntü belirten kesik kesik sesler çıkarmak" anlamı yanında "gür, uğultu, yankılı ses çıkarmak" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

irileşmek (*iri* (<**irig* 'iri, büyük' (Tekin, 1975:266) + +*LA*²*ş* (i.f.y.)) Sevortyan, *i:ri* kelimesinin anlamlarını şöyle verir: '1. *İri, ebatça büyük; mecazî; yüce, görkemli, önemli* 2. *Kalın, kapsamlı* 3. *Kaba nesne; kaba; eğitimsiz* 4. *Katı, kaba, katı nesne, eşya* 5. *(ikincil ve mecazî) Gururlu, ukala* 6. *Yaşlı*'. Kelimenin 'kaba, katı eşya' anlamları

nesnelliği ifade ettiğinden daha eski olabilir. Kelimenin kökünü ihtimal dâhilinde *ir ~ er* olarak vermiştir. Vambery, köken olarak *er* ‘erkek’, ‘ızdırıp’, *erik* ‘güç, destek’ kelimelerini birleştirmiştir (1974:371).

Kelime **TAS**’ta ‘sert davranmak, sert konuşmak’

Beyinle **irileşme** tıtgıl öğüt

Eğer ol katı tutsa sen sehl tut (Ferh. XIV. 42)

Kâmûs-ı Türkî’de ve **TS**’de kelime, ‘iri duruma gelmek, büyüme, iri yapılı ve kocaman olmak’ olarak yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, ‘ağız kavgası yapmak, dalaşmak’ (VII–2550) anlamıyla kayıtlıdır.

irilik (*iri* (< **irig* ‘iri, büyük’ (Tekin, 1975:266)+ + *Ir⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1893:I - 1462), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*kalınlık, büyük ebatlar, kabalık*’ olarak vermiştir.

Kelime EOT metinlerinin tarandığı **TAS**’da ‘sertlik, kabalık, katılık, huşunet’. {Şimdi halk üzerinde sefahat ve **irilik** ve tizlik ve hiffet ve yavuz hulk ve insafsızlık âdettir. (Müneb. XIV-XV. 216–1) ‘*şişlik*’ {Ve kağırp tükürmeği asan eder ve ağız ve boğaz **iriliğin** yumşadır. (M. Bay. XIV. 30) olmak üzere iki anlamda kayıtlıdır. **TA**’da *irilik(g)* İrilik, sertlik (140a/1), **KT**’de Sertlik, hiddet (96b–5=9/123), **GT**’de Sertlik, katılık, kabalık (45b–1), **MNHS**’de Kabartı, kabartı kümesi, büyüklük (74a.6), **MK**’de Kalınlık, kabalık, sertlik, **GBTBİ**’de Büyüklük, irilik, hacimli olma (111-a/12) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘büyüklük, gövde büyüklüğü’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘iri olma durumu olarak’ **TAS**’taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

kaçgun, (kaçguncu, kaçkın, kaçkun, kaçkuncu) (*kaç-* + *-K²I⁴n* (f.i.y.)) Sevortyan (1997:341-342), kelimeyi, *kaç-* fiiline hareket ve onu yapan şahsın adı anlamını taşıyan *-gın/-kın* eki yardımı ile oluşmuş isim olarak kaydeder. Kaçgın kelimesinin anlamlarını da ‘1) Kaçak, kaçan 2) Serseri, haydut 3) Asker kaçağı 4) Göçmen, mülteci 5) Firar 6) Deli, akılsız 7) Alçak (su seviyesi) 8) Hızlı, süratli (at hakkında)’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘kaçak, firarî’ (Âyâ bunlar ne ola, bizim **kaçkınıcı** mı yoksa bizi koğuncu mu ola. (Ev. XVII. 5, 36) **YZ**’de *kaçguncı* (8b.214), **KAB**’da *kaçkınıcı*, **ŞŞÇ**’de (19760) ‘kaçak, firari, kaçan’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de *kaçkın*, EOT

metinlerinde ‘kaçmış, kaçak’ anlamı yanına ‘düşmana sığınan’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de *kaçkın*, ‘bir yerden veya bir işten kaçmış kimse’ anlamı yanında ‘insanlardan uzak durmak, insan içine çıkmak istemeyen kimse’ olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**’da kelime, *kaçğın/kaçkun* biçimlerinde ‘kaçmış, kaçık, kaçak’ (VIII–2586-2587) olarak kayıtlıdır.

kamaş- *kama:*’ın işteş şekli. Sevortyan (1997:242), kelimenin anlamlarını, ‘1. *Kamaşmak, burulmak* 2. *Gözleri kamaşmak, göz süz-* 3. *Yorul-, gücü zayıfla-* 4. *Kızgın ol-, içine at-, utan-, mahçup ol-* 5. *Bozulmak, kapatmak (hava durumu)*’ olarak vermiştir.

Kelime EOT döneminin sonlarında yazılan **ŞŞÇ**’de ‘göz kamaşmak’

Yüzüne bakmaga gözler **kamaşur**

Saşa cüft olmaga hûrî yaraşur (16863)

TİKT’te *kamaş-* (49a/21), **KT**’de *kamaş-* *Kamaşmak* (276b–9=75/7), **EM**’de *kamaş-* (17a/15), **CM**’de *kamaş-* **İM**’de *kamaş-* (1940) ‘(göz) parlak bir şeye bakmaktan kararıp görmez olmak, fazla aydınlıktan bakamaz olamak’ anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘güçlü bir ışık sebebiyle göz bakamaz olmak’ anlamı yanında ‘ekşi bir şey sebebiyle diş uyuşup tedirginlik vermek’ anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, *kamaşmak / kamanmak* biçimlerinde ‘şaşırmak’ (VIII–2613) anlamıyla kayıtlıdır.

kan (<**kān* ‘kan’ (*Tekin*, 1975:252) Clauson (1972:629-630), *ka:n* kelimesinin anlamını ‘kan’ olarak verir. Uyg. VIII. *kan iriñ* ‘kan ve irin’; Xak. XI. *ka:n* ‘kan’; Çağ. XV. *kan* ‘kan’; Kıp. XIII *ka:n, ka:n a:lıçı* ‘kan alıcı’. Sevortyan (1997:251), kelimenin anlamlarını ‘1. *Kan* 2. *Öç* 3. *Kanlı sucuk*’ olarak vermiştir. Doerfer, **ka:n* kökünün sadece Türkçeye has olduğunu ifade etmiştir. Kelime, Eski Türkçeden itibaren vardır, Orta Türkçe döneminde vokal uzundur: *kān* (Eren, 1999:205)

Kelime **TAS**’ta 1) Suç, cinayet {... Gemi halkı eyittiler: Gemi içinde öldürme, önümüzde bir cezire vardır, İrem derler, şehriyarına Firdevs derler, ana iletin, öldürsün, bu, size **kandır** dediler. (Ferec. XV. 244)

2) Ceza, cerime, diyet.

Ol zamanda uğruluk kılan **kanı**

Kulluk kılır iki yıl dünü günü (Yuz. Şeyd. XIII. 77)

KİG'de Kan, dem (7b/5), **T**'de insan vücudunda damarlar vasıtasıyla dolaşan ve hayat iksiri durumunda bulunan, insan vücudunda varlığı kabul edilen dört hilt olan balgâm, safra, sevdanın dışında kalan dördüncüsü. (2b-4), **V**'de Kan (45a.3), **ŞKM**'de I. Kan, dem (4b/8) II. Fitne, kan (77a/4), **YZ**'de 1. Kan (26a.747) 2. Suç, cürüm (40b.1172) 3. Ceza, cereme, diyet (39b.1145) **MŞV**'de *kan ol-* Ölüm olmak (21a/20), **Bİ**'de Kan (1505) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 'insan ve hayvanların vücudunda damarların içinde dolaşıp canlı kalmalarını sağlayan kırmızı bir sıvı madde' temel anlamının yanına '1. *mecazlaşmış* Bir kimseyi öldürmek suçu 2. Düşmanlık 3. Vurulan kimsenin intikamı 4. Kavga, savaş' anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini somut ve soyut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de ise kelime, 'atardamar ve toplardamarların içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvalardan oluşmuş kırmızı renkli sıvı' temel anlamı yanında 'soy' anlamında da kullanılarak yakın anlam geçmiştir. **Kâmûs-ı Türki**'deki 1. 2. ve 3. maddelerdeki anlamlarının **TS**'de kayıtlı olmaması kelimenin anlam daralması yaşadığını da gösterir.

katık (*kat-* + (*I⁴*)*k* (*f.i.y.*)) Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Ek, ilave* 2. *Baharat, acı baharat, garnitür, gıda, aperiatif* 3. *Süt, taze ve ekşi süt, çorba veya çaya katılan süt; ekşimiş süt; yoğurt, peynir*' olarak vermiştir. Kelimenin temel anlamı 1. maddedeki anlamdır. Kelimenin kökenini de *kat-* fiiline 'ekle-, ilave et-' fiilinden -k ekiyle oluşmuş isim olarak vermiştir. Radloff, Caluson ve Doerfer de aynı fikirdedir. Dorfer aynı zamanda kelimenin Farsçadan alıntı olma ihtimali üzerinde de durmuştur (1997:338).

Kelime Eski Oğuzca bir sözlük olan **BL**'de 'ekmek katığı' {datsuz, erteye kalmış FASL etmek **katığı** yumurda akı, sarusu, kabı FASL (23a-10) **BHMİH**'de Katık, ekmele yenilen şey (Kâş. Abu H. Ettuhfe) (174:14), **SN**'de *katih* Katık (5671), **TİKT (M)**'de (364b/8) ve **GBTBİ**'de (72-b/6) 'ekmekle beraber yenen, ekmeğin yanına katılan', **F**'de *katıK* Katkı maddesi (57b-1); *katıK* Zenginleştirici unsur (57b-1) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, EOT metinlerinde geçen 'ekmekle bereber yenen şey, ekmeğe katılan peynir, yemek vb.' anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime,

‘ekmekle karın doyurmak gerektiğinde, ekmeğe katılan peynir, zeytin, helva vb. yiyecek’ anlamı yanında ‘yağı alınmış yoğurt, ayran’ anlamında kullanılmasıyla yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, *katık/katığ* biçimlerinde ‘yağı alınmış yoğurt’ (VIII-2682); 1. Yağsız, süzme yoğurt 2. Ayran (XII-4537) anlamlarında kayıtlıdır.

katlanmak (*katı* (<<*katığ*) + + +*LA*² (*i.f.y.*) –*n* (*edigenlik*)) Radloff (1899:II-299), *katla+n* kelimesini iki grupta incelemiştir: *I (Kırım, Osmanlı)* ‘1. Katmanlardan oluşmak, destelenmek 2. Katlanmak, eğilmek 3. Eklenmiş, ilave edilmiş olmak 4. (Osmanlı) Sabırla beklemek, sabretmek’; *II (Çağatay)* ‘1. Kalmak 2. Sabretmek, tahammül etmek 3. Çabalamak’ olarak vermiştir.

Eski Türkçe döneminin Uygur sahası metinlerinde *katlan-* fiili, ‘*cehdetmek, gayret etmek, sabretmek*’ anlamına sahiptir. Kelime, ‘*katlaşmak, sertleşmek*’ temel anlamından hareketle anlam dairesini mecazlaşma ve yakın anlama geçiş yoluyla genişletmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘dayanmak, tahammül etmek’ {Sordular ki taâmsız ve susuz nice **katlandı** (İhlâs XIV. 224), **GN**’de *katlan-* 1. Sabretmek, dayanmak (1473) 2. Katılmak, eklenmek (442), **KT**’de Sabretmek, sebat etmek (35a–2=3/200), **TİKT**’te *katlan-* 1. Sabretmek, sebat etmek (64a/19) 2. Dayanmak, tahammül etmek (104a/5), **DK**’de *katlan-* (250–6), **MM**’de *katlan-* (*mecazlaşmış*) (3750), **MC**’de *katlan-* (79a.3), **MT**’de *katlan-* (18a–1), **EM**’de *katlan-* (50b/13), **V**’de *katlan-* (24. 7) ‘tahammül etmek, katlanımsak, sabretmek, güç şartlara dayanmak, tahammül etmek, dayanmak’, **FFANG**’da *katlan-* ‘beklenmek’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘çaresiz kabul etmek, ister istemez benimsemek, “dayanmak” anlamı yanında ‘1. Kat kat olmak, bükülmek, eğilmek 2. Bükülmek, eğilmek’ anlamlarını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelime, *mecazlaşmış* “hoş olmayan bir duruma, güç şartlara dayanmak, tahammül etmek” anlamı yanında, “katlama işi yapılmak” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

kavuk, (kavık) Muhtemelen kelime, *kowı* ‘oyuk, saadetsiz, kof’ (Gabain, 2003:282) kelimesine +*k* (*f.i.y.*) ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. Clauson (1972:583) kelimeyi, **kav-* fiilinden oluşmuş isim olarak vermiştir. Ancak **kav-* fiilinin anlamını vermemiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Sidik torbası 2. Hayvanların doğum

öncesi çıkarttığı su kesesi 3. İçi boş (kof) nesne’ olarak vermiştir. Kelimenin köken yapısı için de şunları söylemiştir: kavuk ~ kağuk, -k ekiyle *kog ‘plasent’ten oluşmuştur. Räsänen, kavuk’u *kar* ‘çıkılmış bir şey’, *kap* ‘ağaç kavuğu’ vs. ile aynı sıraya koyar, onları *kap ‘kap’ kelimesinin semantik türemişleri sayar (1997:173).

Kelime **TAS**’ta 1. Mesane, sidik torbası {Kaynamış şarap böğrek ve **kavukda** kum ve taş bitüre (Yadigâr. XIV. 11-6) 2. İçi boş şey {El-müsahhar (Ar.): Cevfi izale olunmuş **kavuk** nesneye denir. (Kam. XVIII-XIX. 1, 888), **MŞ**’de (18a/11), **TA**’da *kavuk* (ğ) (9a/16), **EM**’de (16b/4) ve **LME**’de (63a/5) ‘idrar kesesi, mesane’, **MNHS**’de *kavuK* Erlik bezi (13b.6) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘1. İçi boş şey, kof mahfaza, kap 2. Eskiden başa giyilen şey, baş giyeceği; çoklukla pamuklu ve yüksekçe olup üzerine sarık sarılır’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, “1) İdrar torbası, 2) İçi boş şey” anlamları yanında, “pamuktan yapılmış, üzerine sarık sarılan erkek başlığı “ yakın anlamına geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Sidik torbası (insan ya da hayvanlarda) (IV) Oyuk, çukur (VIII-2693); Çıkıkçı (XII-4539) anlamlarında kayıtlıdır.

kavzamak Clauson, kelimenin anlamını ‘*kavza-*: ‘*etrafını çevirmek*’ olarak vermiştir, türemiş şekilleri ‘*kavzat-* ve *kavzatıl-*’ın çok az incelenmiş kelimeler olduğunu ifade eder. Bunların imlaları kesindir, dolayısıyla **kav-*’ın türemiş şekli **kavız*’dan türemiş fiil. Kelime, XI. de ‘*kapsa-*:’a değişmeye başlamıştır (1972:589). Sevortyan, *kabsa-* kelimesinin ‘1. Tut- 2. Kapla-, kapsa-, çevrele-, etrafını sar- 3. Saldır-, sıkıştır-, zorla- 4. Etrafını sar- (tütün), büründür- 5. İçine al-, kapsa-, içer- 6. Hastalan-’ olarak vermiştir. Sonrada Clauson’un görüşüne yer vermiştir: Clauson’a göre *kap-* ‘yakala-’dan *kapsa-* (istek içeren) fiil biçimindedir. Ancak *kap-*’taki ‘a’ uzun değildir, bu yüzden XI. yüzyıldan itibaren *kapsa-* ve *kavza-* kelimelerinin karışımı başlamıştır. *Kavza-* kelimesi, Direvnyurskiy Slovar’da ‘etrafını sar-, etrafına al-’; Ebu Hayyam Lûgati’nde ‘içer-’ olarak kayıtlıdır (1997:167).

Kelime **TAS**’ta ‘kavramak, yakalamak’ {... ve şol yakınlarını fida itmekle, ki anı **kavzarlarıdı...** (Cev. Es. XV. 304), **BHMİH**’de *kavza-* ‘kavramak, tutmak’ (Caf. *kavza-* sıkıştırmak sıklaştırmak; Abu H. *kavza-* Bir şeyi ihtiva etmek, toplamak, ihata etmek; TTS IV *kavza-* Kavramak, eliyle tutmak) (301:16), **SN**’de *kavza-* Kavramak (4140), **KT**’de *kavza-* Kavramak, derleyip toplamak, saklamak (283a-1=84/17) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘kabarmak, şişmek, kabarık hale gelmek *eskimiş*’

anlamında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* kelime, “sıkı tutmak, kavramak” anlamı yanında, “korumak, muhafaza etmek” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, Korumak, beklemek (VIII-2695); (II) 1. Karşısındakine im vermek için bir yerini hafifçe çimdiklemek 2. Acıyan yeri tutmak (III) Bir şeyin yerini değiştirmek, başka yere götürmek (XII-4539) anlamlarıyla kayıtlıdır.

kaydırmak (*kay-* + $-T^2U^2r$ (*f.f.i.*)) Radloff (1899:II-41), *kay+dır-* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*kaymasını sağlamak, kaydırmak, geri döndürmek, geri itmek*’ olarak vermiştir. Clauson (1972:675), sözlüğünde kelimenin yapısını ‘*kay-*’ın ettirgen şekli, modern şivelerden GB Osm’da ‘*kaydır-*’; Tkm. ‘*ğa:ydır-*’ biçiminde genişlemiş anlamlarda yaşadığını kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta ‘göndermek, saptırmak’

Tenine er tonun giydirmiş idi

Ol uğruca yola **kaydırmış** idi (Hurş. XIV. 33)

Kâmûs-ı Türkî'de kelime, ‘1. Kayması için itmek, kayarak indirmek, “kaymasını sağlamak” 2. Ayağın kaymasına sebep olmak’ anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, ‘kaymasını sağlamak, kaymasına yol açmak’ **DS**'de kelime, (I) 1) Çalmak, kaçırmak, 2) Koşturmak, kovalamak (VIII–2699) anlamlarında kayıtlıdır.

kaytarmak, (kayaturmak) *kayt-* fiilinin ettirgen şeklidir. Severtyan, *kayt-* kelimesinin anlamlarını ‘1. Dön; hareket yönünü değiştir-, geri dön- 2. Git-, araçla git- 3. Bir yana eğil-, bükül- 4. Geri çekil-, vazgeç-, inat et-, ısrar et- 5. İn-, düş-/geç-, (sıcak; su vs), Şişşiği in- 6. Öl- 7. İn-, düş-’ olarak vermiştir. *kayt-* kelimesinin kökenini için de şu açıklamayı yapar: *kay-* (~ **kaḡ-*) ‘dön-’ fiilinin donmuş şekli ettirgen şekli olarak verir. *Ayt-* fiilinin yapısına göre oluşmuştur. Devamında da Clauson’un köken açıklamasını vermiştir: *kaḡt-*: **kaḡ-* ‘eğil-, dön-’ fiilinden oluşmuş ettirgen biçimidir, *kay-* ‘geri dön-’ ile yaklaştırır (1997:208-209).

Kelime **TAS**'ta ‘çevirmek, döndürmek, iade etmek’ {... Andan sonra ana **kaytarılısarsız** pes ana tapın (Cev. Es. XV. 182), **IN**'da (1617), **ŞHŞ**'de (2358), ve

ŞŞÇ'de (31698) *kaytar-* çevirmek, döndürmek olarak kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türkî**'de ve TS'de *kaytarmak*, 'iâde etmek, geri çevirmek' anlamının yanında 'iş yapmaktan kaçmak' anlamında kullanılmasıyla da TAS'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. DS'de kelime (IV) 1. Kayırmak 2. Kurtarmak (VIII-2708) olarak geçer.

kepek Clauson (1972:688), kelimenin mecazî anlamını, '*kepek (başta), konak (başta)*'. Küçük fonetik değişikliklerle bütün modern şivelerde yaşadığını söyler. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Kepek, kesmik; elenmiş un, soyuntu, zahire kabuğu, soymanı* 2. *Saç kepeği, aşınılan dökülen deri*' olarak verir. Kelimenin kökünü de **kep-* veya **kepe-* fiiline *-k (hareketin sonucu) (f.i.y.)* ekinin eklenmesiyle türemiş isim olarak kaydeder. Doerfer de çalışmasında *kepek* ve *kep-* kelimelerini 'kurut-, kuru-' ile özdeşleştirir (1997:47-48).

Kelime TA'da 'tane yemlerin öğütüldükten sonra elenerek ununun ayrılması sonrası geriye kalan selülozca zengin kabuk kısmı' {vereler yâ cüllâbıla yâhûd **kepek** suyuyla vereler (137b/11), EM'de (I) (4a/12) (Kepek) (II) Saç kepeği (14a/12) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de yukarıda EOT metinlerinde geçen '1. Buğday vb. öğütülmüş, kabukları, un eleğinde eleğin üstünde kalan ve hayvan için yem olarak kullanılan kaba şey 2. Derinin kabuklaşıp düşmesinden ileri gelen pulcuklar, baş konağı' anlamları kayıtlıdır. Günümüzde TS'de kelime, "1. Un elendikten sonra, elek sütünde kalan kabuk kırıntıları 2. Başın derisinde oluşan küçük, beyaz pulcuklar" anlamları yanında "bazı deri hastalıklarında deriden dökülen parçacıklar" olarak yakın bir anlama geçmiştir. DS'de kelime, (I) 1. Yiyecek, rızık 2. Pirinç unu (II) Toz gibi yağın kar (XII-4545) anlamlarında kayıtlıdır.

kın (< **kīn* 'ceza' < (*Tekin*, 1975:257)) Clauson'un 1972:630-631) kelime hakkında şunları söylemiştir: "İmlâdaki çeşitlilik açıkça orijinal şekil *kı:η*'ı işaret ediyor. NW Kaz'da *kıyın* 'ceza' ve muhtemelen NC Kır., Kzx'da; NW Kk., Kmuyk, Nog. *kıyın* 'zor, sıkıntılı, karmaşık' yaşıyor. F'da ve diğer dillerde alıntı kelime. Türkü VIII, Uyğ., Hak. XI, Çağ., XV, Hwar. XIV, Osm. XIV *kın* 'eziyet, ağrı'; iki metinde TTS I." (Eren bu kelime hakkında şu açıklamayı yapar: 'bıçak, kılıç gibi kesici araçların kabı' Eski, Orta ve Eski Kıpçakçada kelime 'kın' olarak geçer (1999:236-237). Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Kın, kılıf* 2. *Mahfaza, kutu; kap* 3. *Bitki kabı (fasülye, küçük cevizin yeşil kabuğu, ay çiçeğinin çekirdeklerinin durduğu hürecikler)* 4. *Yaprağın yatağı, tüfek*

yatağı 5. Kısa kılıç, pala, yatağan’ olarak vermiştir. Kelimenin aslî şeklini **kîn (î uzundur)* ‘kın, kılıf’ olarak verir. Räsänen, sözlüğünde kelimenin anlam listesini vermiştir (1997:218219),.

Kelime **TAS**’ta ‘işkence, ceza, eziyet, felâket’ olarak soyut anlamda kayıtlıdır.

Karşı tuttun beni âsi okuna

Kim sataştı dünyada işbu **kına** (Ga. XIV. 413)

EOT diğer metinlerinde **KİG**’de (112a/15), **DK**’de (55–11), **MM**’de (2181), **MK**’de, **HFN**’de, **ŞŞÇ**’de (19988), ‘bıçak, kılıç gibi kesici aletlerin konulduğu koruyucu kap, kın’ olarak temel anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de de kelime, EOT metinlerindeki ‘kesici âletlerin kılıfı’ anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘bıçak, kılıç vb. kesici araçların kabı’ temel anlamın yanında ‘buğdaygillerde olduğu gibi, yapraklarda sapın bir bölümünü uzunlamasına saran, geniş, dış bölüm’ olarak doğadan doğaya aktarım yoluyla yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, *kın/kıntaş* biçimlerinde ‘yan, eğri, yamuk’ (VIII–2804) anlamında verilmiştir.

kırık (*kır-* + *-(I⁴)k (f.i.y.)*) Clauson (1972:652), kelimenin yapısını *kır*’ dan türemiş pasif isim, anlamını “asıl anlamı ‘*kırık*’ veya benzeri ve orta dönemde ‘*kırık, yıkık*’ olarak verir. “Çağ. kelimenin buraya uyup uymadığının şüpheli olduğunu ifade ettikten sonra kelimenin bu dönemdeki anlamlarını da “Çağ. XV (1) ‘kenar, sahil’ (2) ‘kır’ (3) ‘Türkmen boyu’ (4) Moğ.’da bağlı olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘çapkın’

Tonanup nice **kırık** zenpâre

Allar giyse dönüp gülzare (Atai. Ha. XVII. 97)

XVII. yüzyılın ortalarında yazılan **Bİ**’de (tüyü) Esnek, yumuşak (66) olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**’de *halk dilinde* (I) kelime, ‘bir kadının sevgilisi, dostu’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de ise (II) kelime, ‘kadının veya erkeğin yasalara ve törelere aykırı olarak ilişki kurduğu erkek veya kadın’ olarak **TAS**’taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de (I) 1) Kadının yasalara ve törelere aykırı olarak ilgi kurduğu erkek sevgili, 2)Yolsuz birleşmelerde arabulucu erkek, 3) Cinsi sapık, 4) Hafif, hoppa, (VI)

Kanı karışık, melez, (XIV) Yanılgı, kusur, suç (VIII-2823, 2824) anlamlarıyla kayıtlıdır.

kocalık (*koca*+ + + *II⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1899:II-620), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. İhtiyarlık 2. Eşin durumu, hakları, sorumlulukları’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘ihtiyarlık’ {Pîrî (Fa.): **Kocalık** (Deş. XVI. 368-1), **DK**’de İhtiyarlık (141-11); Sidik (XII-4562), **GN**’de (1168), **IN**’da (8492), **BH**’de (50B/4), **ŞKM**’de (58a/10), **ŞŞÇ**’de (40689) ve **MC**’de ‘ihtiyarlık, yaşlılık’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, ‘ihtiyarlık, yaşı ilerlemiş olma durumu’ anlamı yanında, “bir kadına eş olma hali, koca olma’ anlamında **TAS**’taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

koçmak, (kocmak, koşmak (II)) Sevortyan (2000:104), *kuj-* kelimesinin anlamlarını, ‘1. Kucakla-, kucaklayıp sıkmak, kollarla sar-, avuca al- 2. Sevmek, aşık ol-, öp-’ olarak vermiştir. Şerbak **kūç-* ‘kucakla-’ olarak vermiştir. Güneybatı ağızlarındaki aradaki uzun ünlüden sonra ‘ç>c’ olmasından hareketle bunu düşünmüştür. *kuc-/kuç* fiilinin *kuc/kuç* ismi de vardır. Kelime, Sevortyan’a göre *kuc+a-* fiili türemiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘kucaklamak, sarılmak, bağrına basmak’ {...Bağrına bastı ve gözlerinden öprü ve **koçtu**. (Si. Da. XIV. 233-1), **SN**’de *koç-* (1604), **YZ**’de *koc-* bağrına basmak (3a.53), **TİKT**’te *koç-* (77a/4), **IN**’da *koç-* (6892), **BI**’de *koç-* (243) ‘kucaklamak, sarılmak, koçmak’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de *koç-mak*, ‘sarmak, sarılmak, bağrına basmak’ olarak EOT metinlerindeki anlamı devam ettirir. Günümüzde **TS**’de kelime, *halk ağzında* “kucaklamak” anlamı yanında, “cinsel ilişkide bulunmak” anlamında kullanılmasıyla da daha önce kazandığı anlama yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime 1. Kucaklamak, kucaklaşmak, sarılmak, 2. Cinsel ilişkide bulunmak (VIII-2895) olarak **TS**’deki anlamlar kayıtlıdır.

koldaş (*kol*+ (<**kōl* ‘kol’ (Tekin, 1975:259)) + +*T²A²ş* (i.i.y.)) Sevortyan (2000:40)’nın kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: Kelime, *kol* kelimesinden *-daş* eki ile türemiştir. Anlamları ise ‘arkadaş, yardımcı, destekçi; eşlik eden’dir. Harfiyen bu kelime ‘kolunun değdiği birisi’ anlamındadır; ancak ‘askeri sıradaki arkadaş’ da olabilir. Kelime Çağatay Türkçesinden Farsçaya da geçmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'yardımcı, muavin, arkadaş'

Yoldaşın eğer gitdise **koldaş** esen olsun

Kaygu yimegil börk için ol baş esen olsun (Dâi. XV. 62)

BHMİH'de (Kâş.) (37: 2), **SN**'de (59), **IN**'da (657), **MN**'de (262–5), **HN**'de (5177), **HFN**'de **KY**'de (1645) 'arkadaş, yardımcı, muavin, dost' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'arkadaş, yordak' olarak EOT metinlerinde geçen anlamı devam ettirir. Günümüzde **TS**'de kelime *eskimiş* 'iş arkadaşı' olarak daha önce kazandığı anlama yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 'bir işi beraber yapan kimseler, ortak' (VIII–2910) olarak geçer.

koldaşlık (*kol*+ (< **kōl* 'kol' (Tekin, 1975:259)) + +*T²A²ş* (i.i.y.)+ +*l⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1911:IV-600-601), kelimenin anlamlarını iki grupta incelemiştir: *I (Osmanlı)* 'yardımcı'; *II (Çağatay)* 'yardımcı, arkadaş'.

Kelime **HN**'de 'arkadaşlık'

Şeriat kaviminün **koldaşlığı** için

Tarîkat ehlinün yoldaşlığı için (6736)

GN'de Arkadaşlık, dostluk (134) olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**'de *koldaşlık*, Koldaş olma hâli, arkadaşlık, yardımcılık, günümüzde **TS**'de 'iş arkadaşlığı' olarak daha önce kazandığı anlama yakın bir anlama geçmiştir.

konaklamak (*kon-* + *-ak* (f.i.y.) +*lA²* (i.f.y.)) Radloff (1899:II-537), kelimenin anlamlarını (Kuman diyalekti) 'misafir olmak'; *konaklatmak* (Osmanlı) 'kısa süre için odaları kiralamak' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'misafir etmek, ağırlamak'

Çünkü alır Yusuf'u Kuds'e varır

İşit imdi ne keramet gösterir

Konakladı şöyle kim gerek anı

Her kim gördü acebe kaldı canı (Yuz. Şeyd. XIII. 19)

***Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'yolculuk sırasında bir yerde durup geçici bir süre kalmak' olarak daha önce **TAS**'ta kazandığı anlama yakın bir anlama geçmiştir.

konşu, (konşı, konuşu) (<ko-n-uş-i) Clauson, kelime hakkında şu açıklamayı yapar: fiilden türemiş, konuşmaktan türetilmiştir. Fonetik tarihi karmaşıktır. Kâşgarî'nin ifadesine göre Hakaniye dilinde "*koşni*: Basit bir metatez olmadıkça açıklanması zordur (1972:640). Räsänen'e göre komşu kelimesi, <ko-n- Çağatayca konuş "oturmak, birlikte bir yere koymak, inmek" (1969:279). Sevortyan, kelimenin anlamları '1) *Komşu – tüm kaynaklarda geçmektedir* 2) *Fakir komşu, maddi olarak zengin kişiye muhtaç komşu, zenginlerin himayesi altında yaşayan kişi*' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: Tüm araştırmacılara göre konşı < konşu, konşı: konuş-'beraberlikte yolculuk esnasında geceleme, tamamen veya kısa bir süre için konmak' + -ı/-u eki. Sonrada da kelimenin çağdaş lehçelerdeki görünümüne işaret etmiştir: Hakas Türkçesindeki *honjih* 'komşu': *hon-* (<*kon-*) + *-jih* eki. *Konşı* ve *koşni* kelimeleri arasındaki köken bağlantısının netleştirilmesi için bu *koşmalar* (hendiodyoın) ilgi çekicidir: *qošni qonum* 'soy akraba', Özbek Türkçesindeki *koni-koşni* 'komşular', Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *gonum gomşu, gonu gonşu* 'komşular'. Bu *koşmalar*, aynı kökten gelen eş anlamlılardır ve konşı ~ koşni kelimelerinin **konuş-* fiilinden geldiğine işaret etmektedirler. Ancak Türkmen Türkçesindeki *gonşı golan* 'komşular' (*goş golan* 'mal mülk), Karakalpak Türkçesindeki *konsı-kolan* 'farklı komşular', Kırgız Türkçesindeki *konşu-kolon* veya *kolu-konşu* 'zenginlere tabi olan fakirler' gibi *koşmalar* *konuş-* ve *koşun-* fiillerinin kontaminasyon (ayrı ayrı sözleri birleştirerek yeni bir anlam veren başka bir söz elde etme) ihtimalini göstermektedirler (karşılaştırınız: Kırgız Türkçesindeki *koşuna*, Uygur Türkçesindeki '*koşna*') Yakut Türkçesinde *komşu*, aile ve ev anlamlarını *ial* kelimesi karşılamaktadır. Kelime Eski Türkçe **agıl* kelimesinden gelmektedir. Semantiği Moğolcadaki *ajil* 'aile; avlu, komşular' ile yakındır. Türkçe ve Moğolca bu kelimeler aynı kökten gelmektedir (2000:65-66).

Kelime **TAS**'ta 'komşu' {**Konşılardan** uğurladığın evine götürür. (Tibr. XVI. 221), **BHMİH**'de *konşı* Komşu (Kâş. Caf. TT. Abu H. Houtsma. Kom. *konşı*; Kâş. *koşni*; Müh. Kom. Dede *konşu*; Dede *konşı*; Ettuhfe *konş*) (230: 14), **VG**'de *konşı* Bitişik veya pek yakında olan (971); *konşu* birbirlerine yakın veya bitişik evlerde oturanların birbirlerine göre aldıkları ad, **DK**'de (9-1), **SN**'de (1330), **IN**'da *konşı* (5805) ve **İM**'de

koşu (3074) ‘komşu’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, *koşu* “(birine göre) yakın yerde oturan kimse, “oturma yerleri yakın olanların birbirlerine göre aldıkları ad” olarak EOT metinlerindeki anlamı kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, “konutları yakın olan kimselerin birbirine göre aldıkları ad” anlamı yanında, “sınır ortaklığı bulunan, mücavir” anlamında kullanılmasıyla da **TAS**’taki yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, *koşu/konuşu* biçimlerinde ‘komşu’ (VIII-2918) olarak kayıtlıdır.

konşuluk (*koşu* + (< *ko-n-uş-ı*) + +*l⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1899:II-673), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*komşuluk*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘komşu, civar’ {**Konşuluğumuzda** bir ulu cezire vardır, halkı gelip bizimle ceng ederler. (Ferec. XV. 152), **SN**’de **Konşuluk** (1328) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘komşu olma hali’ anlamı yanında ‘komşu olmanın gerekli kıldığı davranış, komşular arasındaki ilişki’ anlamında kullanılmasıyla da **TAS**’taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

konuk Clauson’un kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “*eski bir dönemden beri kullanıldığını*” anlamlarını da 1. ‘*Misafir, kalmaya gelen kişi hem de 2. ‘birinin (genellikle kısa bir süre için) yerleştiği yer, geçici konut’ vb.*” *Bütün modern şivelerde yaşamaktadır, KD Türkçesinde ‘konok/konuk, K. Kır’da konok; başka yerlerde normalde konak; GB Osm.’da hem konuk ‘misafir’ hem de ‘konak misafir; otel; büyük ev; resmi mesken’ ve hatta ‘tatil yaparken bir günde katedilen mesafe’, Osm. XIV’teki anlamı ‘konak ‘ev, geçici konuk’ ‘misafir’; bütün dönemlerde yaygın; konak ‘misafir’ (1972:637).*

Kelime **TAS**’ta ‘misafir’ {Bir kez Veyselkaranî rahmetullahi-aleyh evine **konuk** geldi, evinde nesne bulunmadı. **BHMİH**’de (Kâş. Müh. Abu H. Ettuhfe. Dede konuk; Ettuhfe konak) (49: 15), **DK** *konuk* (7-8), **SN**’de (851), **KT** *konuk* (248b-9=51/24) (*konuk eyle-* Misafir etme (125a-11)), **GT**’de (*konuk ol-* Misafir olmak (25a-9)), **TİKT (A)**’da (63b/13), **TİKT (M)**’de *konuk* (375a/15); *konuk idin-* Misafir kabul etmek, **D**’de (30a/9), **ETT**’de (ŞD 174-3, HŞ 1979), **MK**’de, **IN**’da (2439), **ŞŞÇ**’de *konuk* (32966) ‘misafir, konuk’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de de EOT metinlerinde geçen ‘misâfir’ anlamı vardır. Günümüzde **TS**’de kelime, “bir yere veya birinin evine kısa bir süre kalmak için gelen kimse, misafir, mihman” anlamı yanında, *hayvan bilimi* “konakçının üzerindeki asalak” anlamında kullanılmasıyla da daha önceki metinlerde

kazandığı anlama yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Konuk 2) Durak, konaklayacak yer (VIII-2918) anlamlarıyla kayıtlıdır.

konukluk (*konuk*+ + *l^Ak* (i.i.y.)) Radloff (1899:II-541), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*misafirperverlik, ikram*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'ziyafet' {Yedi gün halkı davet edüp dürlü taamlarla **konukluk** kıldı. (Leys. Mu. XIV-XV. 117-1), **BHMİH**'de Misafirlik (Dede konukluk) (75: 13), **SN**'de *konuhlık/konuhluk* Ağırılama, misafir etme, misafirlik (1031), **D**'de *konukluk* Konukluk, misafirlik (69b/13), **DK**'de *konukluk* (81-13), **GT**'de Misafirlik (35b-13) **TİKT (A)**'da (105a/2), **TİKT (M)**'de (389b/3), 'misafirlik', **TEZ**'de *konukluk* Misafire veya bir evden diğerine ikram edilen yiyecek, **ŞŞÇ**'de *konukluk/konukluk* biçimlerinde 1. Misafirlik (38523) 2. Ağırılama (16898), **FFANG**'da Ziyafet anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, yukarıdaki EOT metinlerinde geçen '1. Misafirlik 2. Ziyafet' anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'konuk olma durumu, misafirlik' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 'dügünden sonra kız evinin oğlan evine verdiği ziyafet' (VIII-2918) anlamıyla geçer.

kovuk Clauson'a göre kelime, **kav-* fiilinden türemiş isimdir. Ancak **kav-*'in anlamını vermemiştir. Sevortyan kelimenin anlamlarını '1. *İdrar kesesi* 2. *Doğum öncesi hayvanların çıkardığı su torbası* 3. (İçi) *Boş olan bir nesne*' olarak vermiştir. Kelimenin yapısını da **kap* kelimesinden *-(k)* küçültme ekiyle oluşmuş olarak kaydetmiştir. Räsänen, kavuk 'idrar kesesi'ni kav 'çıkıntı', kap 'ağaç kabuğu' vs. kelimeleri aynı aileden kabul etmiştir. Semantik olarak da kelimelerin kökenini **kâp* (kap) olarak vermiştir (2000:174).

Kelime **TAS**'ta 'çürük'

Eyüye eyle bazarında rağbet

Çoğ olsa koz **kovuksuz** olmaz elbet (**TAS**- Güvahi. XVI. 35),

YİŞ'te Oyulmuş, boş, çürük (109a/9), **BHMİH**'de (Kâş.) (276: 12), **KT**'de (142b-4), **T**'de (50b-4), **TA**'da *kovuk(g)* Oyuk, kovuk (104a/3), **Müc.**'de (32a/13), **FFANG**'da 'bir şeyin oyuk durumunda bulunan iç bölümü, oyuk, iç boş, kovuk' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, *kovuk/koğuk* biçimlerinde ve **TS**'de 'bir şeyin

oyuk durumunda bulunan iç bölümü’, delik, in’ olarak TAS’taki anlamına yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Sidik torbası, (II) Huni (VIII–2940) olarak geçer.

kölemen (*köle*+ + *mA²n* (i.i.y.)) Ek, eklendiği kelimedede yeni sıfat fonksiyonlu isim ve isimler türetir ve kelimenin anlamına güçlendirme, pekiştirme işlevi, aşırılık ve abartma anlamı katar. N. Hacıeminoğlu (1991:184-185), “*Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri*” adlı makalesinde köle kelimesinin basamak kökenini *köle* < *köl-* *e* < *kö-l* ’bağlamak’ ‘tan getirir.

Taradığımız Eski Türkçe metinlerde ve Kâşgarî’de *köle* kelimesi kayıtlı değildir. N. Hacıeminoğlu, söz konusu yazısında bunun nedenini, Türklerde kölelik müessesesi olmamasına bağlar. Akkutay, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Enderûn mektebinin temel taşlarından biri olan *devşirmecilik* yüzünden hiçbir Türk’ün çok istisnai durumlar dışında herhangi bir şekilde köle unvanı almadığını kişiler arasındaki ilişkilerin kan bağıyla değil, kültür birliğiyle ön planda tutulduğunu (1984:166) ifade eder.

Kelimeyi ilk kez Kilisli Rifat Bilge, XVII. yüzyıla ait Nev’izade Atai’nin Divanı’nda ‘köle’ anlamıyla tespit etmiştir.

Zevci olan nikbetî köhne puluç

Ya çelebi ya **kölemen** ya uluç (TAS- Atai. Ha. XVII. 110)

Kâmûs-ı Türki’de kelime, ‘eskiden kölelerden kurulan bir asker sınıfı’, günümüzde **TS**’de kelime, “birinin sahip olduğu köle veya karavaş” anlamı yanında, “kölelerden kurulan bir asker sınıfı” anlamında kullanılmasıyla da TAS’taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Büyük sepet, küfe, (II) Deniz kıyısında yaşayan kıl keçisi, (III) Aksi, inatçı, somurtkan; Tiftik ile kıl keçisinin çiftleşmesinden doğan yavru (XII-4568) olarak kayıtlıdır.

kulaçla- (<kol+ (<**köl* ‘kol’ (Tekin, 1975:259))+ + *aç* (i.i.y.)) Kulaç, Divan-ı Lûgati’t -Türk’te bu uzunluk terimi olarak hem *kol aç* (I,358–20) hem de *kulaç* (I,358–20, I,358–21) biçimlerinde geçer. Kâşgarî, bu kelimenin aslının ‘*kol+aç*’ biçiminde olduğunu kaydetmiş ve bu ölçü terimi için bir örnek vermiştir: *Bir kulaç barçın* ‘bir kulaç ipekli kumaş’.

EOT metinlerinden **FN**’de ‘kulaçlamak, iki koluyla kavramak’

Ki her bir mermeri bir âdem ancak

Tolanmazdı kolu **kulaçlayıcak** (1700)

Kâmûs-ı Türki'de *kulaçla-mak*, '1. Kulaçla ölçmek (Daha çok derin için kullanılır) 2. Hızla yürümek (Bu anlam ile kullanılışı eskidir)' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Kaç kulaç olduğunu ölçmek 2. Kulaç atarak yüzmek' olarak FN'deki anlamına yakın anlamlara geçmiştir. **DS**'de kelime, *kulaçlamak / kulaçlanmak* 'vuracak gibi yapmak' (VIII-2993) anlamıyla geçer.

kutsuz (*kut+ + +sI^z (i.i.y.)*) Clauson (1972:606-607), kelimenin anlamını 'cennet sevgisinden mahrum, şanssız, talihsiz' vs. olarak vermiştir. Radloff (1899:II-997), *kutsız= kutsuz* kelimesinin anlamını (*Kırgız, Osmanlı*) 'bahtsız' olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'uğursuz, meş'um' {Yoksulu hiç kimse sevmez şol **kutsuz** umuu ucundan. (Kab. XV. 183), **DK**'de (262-2), **FN**'de (6857) ve **KAB**'da 'kutsuz, uğursuz, talihsiz, şom', **FFANG**'da 'felaketzade, hilekâr' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de de kelime, EOT metinlerinde kazandığı 'uğursuz, bereketsiz' anlamını devam ettirir. Günümüzde **TS**'de kelime, "uğursuz, kötü, menhus" anlamı yanında "mutsuz, zavallı" anlamında kullanılmasıyla da **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de daha önceden kazandığı anlamları '1) Uğursuz, 2) Şansız' (VIII-3018) olarak devam ettirir.

kuyum Sevortyan (2000:108-109), *kuy-* kelimesinin anlamlarını '1. Dök-, doldur- 2. Serp- 3. Demir dök- 4. Dökül- (nehrin dökülmesi), ak- 5. Yaprak dök- 6. Tüy dök- (hayvanlar için)' olarak vermiştir. Sevortyan, ayrıca Şerbak'ın **kud-* 'dökmek' (kökte y~z~d~d/t) köken açıklamasına da yer vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'çeyiz, ev eşyası' {El- karbeşûş [Ar.]: Alçak cihaz ki tezviç olunan hatuna verdikleri levazım-ı beyttir, ana Türkçe **kuyum** denür. (Kdeb. XVIII. 626-2) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, *kuyum/koyum* biçimlerinde 'altın ve gümüşten yapılmış takılar veya çay, kahve vb. takımları' olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'değerli metal ve taşlardan yapılan süs eşyası' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

kümültü Radloff (1899:II-1527), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *Pusu (avlarken)* 2. *Şalaş, çadır* 3. *Korkuluk*’ olarak verir.

Kelime **Kâmûs-ı Türkî**’de 1. Bostan, orman vb. yerlerde dallardan yapılmış bekçi 2. Bostan korkuluğu anlamındayken **TS**’de ‘kırlarda, ormanlarda eğreti olarak yapılmış bekçi veya avcı kulübesi’ olarak yakın anlama geçmiştir.

küre Radloff (1899:II-1448), kelimenin anlamını (Kuman, Farsça, Çağatay, Osmanlı) ‘*maden fırını*’ olarak verir.

Kelime 1436 yılında yazılmış **Mes. Mur**’da ‘ateş yakılan yer’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de (II) kelime, *madencilik* teriminde ‘maden ocağı, maden fırını’ olarak **Mes. Mur**’daki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1. Çamurdan yapılmış, taşınabilen yemek ocağı 2. Ateş körüğü (II) Demirci dükkanı (VIII-3043); Pekmez kaynatmak için yapılan yuvarlak ocak (XII-4577) olarak kayıtlıdır.

odalık (*oda+ + +l²k (i.i.y.)*) Radloff (1893:I-1122), *oda+lık* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*cariye (sultana veya onun emrindekilere hizmet eden kadın)*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘oda hizmetine alınan, gözde cariye’ {El-hatayâ [Ar.]: **Odalık** tabir olunan cariyeler, sâir emsali olan cevârîden mümtaz ola. (Kdeb. XVIII. 19-1) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime *eskimiş* ‘1) Bir erkeğin nikâhsız olarak aldığı kadın, 2) *tarih* Padişah, şehzade ve paşaların saraya alınan karavaşlar arasından seçtikleri kadın, ikbal’ olarak **TAS**’taki anlamına yakın anlamlara geçmiştir. **DS**’de kelime, *odalık* biçimlerinde ‘evlenmeden birlikte yaşanılan kadın, odalık’ (XII-4608) anlamıyla geçer.

oğuz Kelimenin yapısı ve anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Türkoloji’de en kabul gören düşünce, Nemeth’in kelimeyi Türkçe *ok* ‘teşkilat, boy, kabile’ ve sondaki *z#* sesini de *eski çokluk eki* yani; *ok+uz* demek ‘boylar, kabileler’ biçimindeki açıklamasıdır. Bayat, (2004:71-77) “*Uz ~ Ğuz ~ Oğuz Kavim Adının Etimolojisi*” makalesinde *Ligeti, Kononov ve Gumilyov* gibi araştırmacıların bu kelimenin *ok* kelimesiyle *-uz* çokluk ekinden oluştuğunu ‘kabileler’ anlamın kullanıldığını kaydetmiştir. Bu görüşe tereddütlü (Gülsevin-Boz, 2004:30) bakanlar vardır. Onlara göre Nemeth’in yaptığı *Oğuz* kelimesinin köken açıklamasında iki açıdan sorun vardır.

Birincisi, kelimenin *okuz* > *oguz* ise, VII yüzyıldan önce bu dilde iki ünlü arasındaki ‘k’lerin ‘g’ sesine dönüşmüş olabileceği, ikincisinin ise Oğuz adının ilk önce bir kavim adı mı yoksa bir kişi adı mı? olduğudur. Sinor (1949:1-14), “*Oğuz Kağan Destanı Üzerinde Bazı Mülahazalar*” çalışmasında bu iki “oğuz”un aynı kelimeler olduğu görüşündedir. Dilaçar, “*Türk Diline Genel Bir Bakış*” çalışmasında, boy adı olan *oguz* kelimesinin kökeniyle ilgili olarak kelimenin “*boy, boy teşkilatı*” anlamındaki Türkçe “*ok*” kelimesinden türemiş olduğunu söyler.

Oğuz kelimesi, ilk kez Yenisey Yazıtlarında Ulu Kem’e dökülen Barlık çayı kıyısındaki yazıtta geçer. (Orkun, 1987:61) Yazıtta kelime, *öz yigen alp turan altı oguz bodunda üç yigirmi (yaşımka) ardıldım* ‘Öz yeğen Alp Turan Altı Oğuz kavminden on üç (yaşımda) ayrıldım’ şeklinde kavim adı olarak yer alır. Köktürk yazıtlarında da kelime *boy adı* anlamında ve genellikle ‘Türk’ adıyla birlikte geçer (Tekin: 2006 (KT. D. 22, KT. K. 4)).

Kelime **TAS**’da ‘1) Mübarek, pâk, iyi yaradılışlı’ {Uleması pek çok, halkı Muhammediyye kitabın tilâvet ederler. **Oğuz** adamları vardır. (Ev. XVII. 173) ‘2) Gabi, anlaması kıt, bön, ahmak, sade-dil saf’ {Sade-dil [Fa.]: Ebleh ve ahmak ki **oğuz** ve bön tabir olunur. (Bürh. XVIII-XIX. 333), **DK**’de Oğuz, Oğuz kavmi, Oğuz ülkesi (2-7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de (‘öküz’ bunun incelmışidir.) ‘1. Tosun 2. İyi saf ve bön kimse 3. Köylü, kırdan yaşayan, kaba kimse *eskimiş* 4. İyi ve güzel hâl sâhibi (şimdi bazen bu anlamda kullanılır.) 5. Oğuz Han; Türklerin en eski hükümdarı veya eski hükümdarlarının en büyüğü ve çok bilineni olarak tanınmıştır. 6. XI. yüzyılda Hârezm bölgesine toplu olarak yaşayıp daha sonra batıya göç eden, bugünkü Türkmen, Azerî, Gagavuz Türkiye Türklerinin aslını teşkil eden büyük Türk boyu’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime ‘iyi huylu (kimse)’ olarak **TAS**’ın birinci maddesindeki anlama yakın bir anlama geçmiştir. Ayrıca kelime, daha önce kazandığı anlamları kaybetmesiyle de anlam alanında bir daralma da yaşamıştır. **DS**’de kelime, 1) Cana yakın olmayan, sevgi ve ilgi çekmeyen (kimse), 2) Anlayışı kıt olan, 3) Uslu (kimse) (IX-3272) anlamlarıyla kayıtlıdır.

oğmadık, (oğmadığ, oğmaduk) Radloff (1893:I-1046), *on+ma+dık* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Tedavisi olmayan 2. Bedbaht, talihsiz’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'bedbaht, menhus, talihsiz, iflah olmayan, salâh bulmayan, uğursuz' {Ümeyye eyitti: Bire hey **oñmaduk**, var bâri develeri güt dedi. (Hamza. XIV-XV. 1, 141) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 'yola gelmez, hayırsız' anlamı yanına 'iyi olmaz, geçmesi imkânsız, şifa veya iyileşme kabul etmez' anlamını da ekleyerek anlam dairesini aynı kavram alanı içerisinde genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, 'talihi yaver gitmeyen, başı beladan kurtulmayan' anlamı yanında 'bereketsiz' anlamını kazanarak **TAS**'taki anlama yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) Beceriksiz, 2) Gelişmemiş (IX-3283); İşi iyi gitmeyen (XII-4614) anlamlarında kayıtlıdır.

ornatmak (*or(u)n* 'yer' + *a-* (*i.f.y.*) + *t* (*f.f.y.*)) Clauson (1972:235-236) kelimeyi sözlüğünde şöyle vermiştir: *orna*:- 'koymak (bazı şeyleri) (yerine)' bazı genişlemiş anlamlarla Xak. XI *ornat*-; Çağ. XV. *ornat*-; Xwar XIV *ornat*- 'yere koymak için'; ayrıca metaforik; Kıp. XV *ornat*-; Osm. XIV-XV. *ornat*- 'bırakmaya (yasalar)'; (2) tutturmak, yerine koymak; çeşitli metinlerde.

Kelime **TAS**'ta 'te'sis etmek, yerine koymak, yerleştirmek, orun vermek' {İslâm dininin kanunlarını, kavâidlerini **ornattı**. (Fütuḥ. XIV. 119), **BHMİH**'de *ornat*- Yerleştirmek, yerine koymak (Kâş. *orna*- yerleşmek, yer tutmak, yer edinmek; Kâş. *ornat*- yerine koymak) (215:4), **HN**'de *ornad*- (*t*) Tesis etmek, yerine koymak, yerleştirmek, orun vermek (5859) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'bir şeyin yerine başka bir şeyi koymak, ikame etmek' olarak yakın bir anlama geçmiştir.

ortalamak (*orta* (<< *ortū*) + *+la*² (*i.f.y.*)) Radloff (1893:I-1069), *orta+la* kelimesinin anlamlarını (Barabin, Osmanlı) '1. (Barabin, Osmanlı) İki aynı parçaya bölmek 2. (Osmanlı) Orta derecede tutabilmek, denk tutabilmek (Osmanlı) Ortaya koymak, açık koymak, açık ilan etmek' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'ikisinin ortasında bulunmak' {Bu mezhep, Cebrî mezhebiyle Kaderîler mezhebin **ortalamıştır**. Ehl-i sünnet ve cemaât bunun üzerinedir. (Müneb. XIV-XV. 97-1), XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, yakın anlamlara geçerek anlam dairesini genişletmiştir: **Kâmûs-ı Türki**'de 1. Ortaya, meydana koymak 2. Bir şeyin ortasına, yarısına varmak 3. Yarısından bölmek, yarı yarıya bölmek, ortasından ayırmak 4. (oyuncu) topu alanın ortasına doğru atmak, günümüzde **TS**'de '1) Ortasını bulmak,

ortasına varmak, 2) *spor* Futbolda topu kale ağzındaki arkadaşlarına havadan göndermek' olarak geçer.

orun, (urun) Clauson (1972:233), kelime hakkında şu açıklamayı yapar: "ilki *yé:r* orun 'yer' gibi terkipte oldukça açık ve ikincisi *linxwa orun* 'lotus tahtı'nda; orun'ta 'herhangi bir şeyin yeri' gibi bir terkipte soyut olarak kullanılmış. Moğ.'da eski bir alıntı kelime '*oron*' 'taht' olarak, daha sonra 'yer, ülke, il' ve diğer anlamlarda. Bütün modern şivelerde yaşıyor, fakat yaklaşık XVI'dan sonra son zamanlarda yeniden canlanıncaya kadar Osm'da yok" Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Yer; yerli, meydan arazi, iz 2. Bulunma yeri, mesken yeri 3. Yatak, yatak döşek 4. Taht, oturma, sandalye, çadırın duvarları boyunca uzanan sedirler (sandalye, yatak olarak kullanıyorlar) 5. Hayvanlar için dyvar 6. Hizmet, görev, makam, düzey, rütbe 7. Ülke, devlet 8. Ev ve ev işleri; mülkiyet 9. Temel, başlangıç, sebep, mana 10. Değişken 11. Yardımcı fiil fonksiyonunda' olarak vermiştir. Kökeni için de farklı görüşlere yer vermiştir: Pelliot ve Caferoğlu'na göre kelimenin kökenini, or- 'koy-, sığdır-' dayandırmışlardır: or- +-un. Köken olarak kelime, ordu ~ orda kelimelerine bağlıdır. Doerfer, kelimeyi ilkin Eski Türkçedeki **oron*'a dayandırır. Sonra bu kelime Moğolcaya da geçmiştir. Kelime ya or- ya da oru- fiiline dayanır. Doerfer, bu görüşünü destekleyecek çağdaş lehçelerden bir örnek vermemiştir (1974:477-478).

Kelime **TAS**'ta 'makam, mevki, menzil' {Zatü'l- Âsad'ı orun ettiler. (Anter. XIV. 242), **IN**'da Ev, mesken (5821), **Kâmûs-ı Türkî**'de *örün*, "yer, mevki, makam" eskimiş, günümüzde **TS**'de "makam, mansıp, mesnet, mevki" anlamı yanında, "özel yer" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Yer, oturulacak yer, (II) *orum* 'yatak' (III) 'gizli, habersiz' (IX-3290) anlamlarıyla kayıtlıdır.

ölümcül (*öl-* + *-(I⁴)m* (f.i.y.)+ + *+C²I¹* (i.i.y)) Radloff'ta (1983:I-1253) *ölüm+çil*, (Osmanlı) '*ölümcül*' olarak geçer. Sevortyan (1974:527), *ölümcül* kelimesindeki *-cül* eki için, *-jül* (*benzetme eki*) olarak vermiş, anlamı hakkında herhangi bir vermemiş sadece '*Güney-batı lehçelerinde*' yaygın olarak kullanıldığını kaydetmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'ölüm halinde bulunan' {Ez-zimmü (Ar.): Kefalet mânasınadır ve fart-ı hüzálden **ölümcül** kertesine varmış insan ve hayvana denir. (Kam. XVIII-XIX. 3, 457) olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Ölümü gerektiren, ölüme sebep olan, öldürücü, "sonu ölümlle biten." 3. *halk ağzında* Geçici,

solucu' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "can çekişen" anlamı yanında, "ölümle sona erme ihtimali olan veya ölümle sona eren" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de Can çekişen, ağır hasta (IX 3333); Ağır hasta (XII-4624) anlamlarında kayıtlıdır.

ön kol Tamlama **TAS**'ta 'kolun dirsekten parmaklara kadar olan kısmı' {Revahiş [Ar.]: El ayasının damarları ve **ön kol** damarları. (Bab. XVI. 2, 167) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de tamlama, bir *anatomi* terimi olarak 'kolun dirsek ile bilek arasındaki bölümü' anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

örtü (*ört-* + *-I^f* (f.i.y.)) Clauson (1972:205–206), köken bilgisi sözlüğünde günümüz şivelerinde bu kelimenin daha özel olarak '*baş örtüsü, yaşmak*' anlamında kullanıldığını kaydetmiştir. Sevortyan (1974:552) da *örtük* (nesne anlamındaki isim) kelimesinin '*örtü, kaplama vs.*' anlamında lehçelerde tekli kullanımları olduğunu söylemiştir.

Kelime **FN**'de 'örtü'

Elile Ka'be **örtüsini** tutmuş

Bükülmüş bili olan güci gitmiş (4787)

KY'de Örtü, perde (793), **KT**'de 1. Perde (2b–3=2/7) 2. Tavan, kubbe (225b–1=40/64) 3. Çatı, dam (160a–5=22/45) 4. Saran, bürüyen şey, örtü (62b–2=7/41) 5. Perde, siper; insanı örten şey; giyim (143b–8=18/90), **ŞŞÇ**'de 1. Örtü (4869) 2. Kapak (46913), **FFANG**'da *örti* 'hayvan çulu' anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de **TS**'de kelime, "örtmek için kullanılan şey anlamı yanında "yapılarda çatı, dam" anlamında kullanılmasıyla da **FN**'deki anlamına yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1. Yatak 2. Yorgan (II) Çatı (IX–3350, 3351); 1. Yorgan, yastık (tümü için) (XII–4627) anlamlarında kayıtlıdır.

peltek Radloff (1911:IV-1246), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*güçlülük konuşan, kekeme, pepeme*' olarak verir.

1664-1665 yılında oldukça sade bir dille yazılan **GBTBİ**'de 'yürek, kalp titremesi' {ishâle müsta'id ola ve **peltek** ola kavî şerbet virme-yeler (40-a/2), **FFANG**'da 'peltek' anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime yakın anlamlar kazanarak anlam dairesini genişletmiştir: **Kâmûs-ı Türkî**'de s. 'dili ısırarak

konuşan, “r” sesini,” l” gibi, “s” sesini bozuk çıkararak, bu şekilde dil tutukluğu olan; z. Bu çeşit telaffuz ve tutuklulukla, **TS**’de’ 1. Dilini dişlerinin arasına alır gibi konuşan ve bu yüzden s, z gibi sesleri kusurlu söyleyen (kimse) 2. Tutuk, titrek (konuşma) 3. Tutuk, titrek bir biçimde’ olarak geçer.

potuk Sevortyan sözlüğünde *a) Bot* ‘1. Deve yavrusu 2. Domuz yavrusu’; *b. Bota* 1. Deve yavrusu 2 Ayı yavrusu 3. Manda yavrusu 4. Filiz 5. Yavru, hayvanların, bebek, oğul, okşayıcı 6. Küçük 7. Nazik; *c. potak* 1. Deve yavrusu 2. Ayı yavrusu 3. Domuz yavrusu 4. Manda yavrusu 5. Tavşan yavrusu 6. Kedi yavrusu 7. Taze cevizin içi; *d. butam* ‘deve yavrusu’; *e. botalak* ‘deve yavrusu’ *f. butakan/bodagan* ‘deve yavrusu’; *g. bodur* ‘1. Deve yavrusu 2. Kısa ve tıknaz’; *h. bocuk, boduç, borum* ‘deve yavrusu’ olarak kelimenin tarihî ve modern lehçelerden hareketle 8. farklı şeklini vermiştir. Sekiz gruptaki anlamların genel anlamını da ‘deve yavrusu’ olarak kaydetmiştir. Verilen anlamlar, Türkçe söz varlığının eski katmanlarına ait bir kelime olduğuna kanıttır. a. b. e ve h maddelerindeki anlamlar, en eski anlamlardır. Kelimenin kökeni için de şu bilgiyi vermiştir: **bot-* (<**bor-* (*h maddesindeki borum* şeklinden çıkartabiliriz.)) fiili yukarıdaki kelimelerin kökenini oluşturur (1978:198-200).

Kelime **TAS**’ta ‘tavşan yavrusu’ {Hargûşek [Fa.]: Hargûş musaggarıdır ki tavşan yavrusudur. Türkiide **potuk** derler. (Bürh. XVIII-XIX. 240) olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime *halk ağzında* (II) ‘deve yavrusu’ olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Kısa boylu, bodur, tıknaz (kimse), 2) Tombul, 3) Küçük, cüce (hayvan), (II) 1) Deve yavrusu, 2) Manda yavrusu, 3) Köpek yavrusu, 4) Ayı yavrusu, 5) Domuz yavrusu’ (IX–3474, 3475) anlamlarıyla kayıtlıdır.

pusmak Sevortyan, kelimeyi iki başlıkta ele almıştır: *bus-I* fiilinin anlamlarını ‘1. Tütmek 2. Kapalı olmak (hava olayı) 3. Karanlık, tasalı, üzüntülü olmak 4. Tedirgin olmak, heyecanlı olmak 5. Susmak, susturulmak’ vermiştir. Kökeni için de şu açıklamayı yapar: Kelime tarihî olarak muhtemelen *buğu* ‘buhar’ ile bağlantılıdır, ancak *bus* ve *buğu* kelimelerinin köken açıklaması araştırmacılar tarafından yapılmamıştır. *bus-II* ‘1. Pusu kurmak, pusuda oturmak, pusuda bulunmak, pusuda olmak, pusuda yatmak, kapan kurmak, pusuya düşmek, gözetlemek, takip etmek 2. Gizlenmek, saklanmak, sığınakta saklanmak, herhangi bir şeyin arkasında saklanmak 3. Gizlice

kouşmayı dinlemek 4. Yerinde kalmadan oturmak’ olarak verir. *bus-II*’nin çıkışı semantik olarak *bus-I*’e dayanır. *Pusu* kelimesi de buna kanıttır (1978:278-279).

Kelime **TAS**’ta ‘sinmek, saklanmak, siper içine girip gizlenmek’ {Deveye binip yara pusma. (Ata. XV. 26) **DK**’de *pus-* Pusuya yatmak, *pusu* kurmak (247-13) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, “1) Sinmek, 2) Bir şeyi kendine siper edip saklanmak” anlamları yanında, “Ortalığı hafif sis kaplamak, pusarmak” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Korkudan sinmek, saklanmak, büzülmek, ses çıkarmamak, (II) Tütmek, (III) Bulutlu, puslu, yağışlı (hava için) (IX-3490,3491); 1. Gizlice iz sürmek 2. Susmak (XII-4655) anlamlarında kayıtlıdır.

pürçek, (bürçek, bürcek, bürçük, pürçük) Sevortyan (2004:295), kelimeye bürü-maddesinde yer vermiştir: bürü- kelimesinin türemişleri *pürçek, bürçek, bürçük* ‘kahkül, lüle, perçem, zülûf, kıvrıcık saç’; *bürçek*, semantik olarak *bur-* fiiliyle bağlantılıdır. Sevortyan kelimenin köken açıklaması için de Brockelmann’ın görüşüne yer vermiştir: *bür* + *-çag*. Ancak Brockelmann, *bür* kelimesinin anlamını vermemiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Alından ve şakaktan sarkan saç, kâkül {Udlu yüzü yay, kaşları yay, eneği ak, **bürçeği** gül gibi (Kel. XIV.) 2. Yaprak {Gündüzün hurma **bürçeğin** direrdi. (Tez. Ün. XVI. 15-2) **BL**’de *bürçek* Kâkül (4b-2), **DK**’de Bürçek, saç, alına ve şakağa sarkan saç, başörtüsünün altından şakaklardan çıkan ve görünen saç (28-4), **HHT**’de Şakaklardan sarkan saç, zülûf [081b/2], **KT**’de Perçem (254a-10=55/41), **AK**’ta *bürçek/bürçeği* Alından ve şakaklardan sarkab saç, kâkül (26a.555) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, *pürçek, pürçük* biçimlerinde ve **TS**’de *halk ağzında* kelime, “şakaklardan sarkan saç, zülûf” anlamı yanında, “bitkilerin saçaklı kökü veya püskülü” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Kadınların şakaklarından sarkan saç, saç buklesi zülûf, 2) At vb. hayvınların üstünde çıkan kıllar, (II) 1) Ağaç ve bitkilerin saçak gibi ince kökleri 2) Suyollarındaki künklerin tıkanmasına neden olan ot ya da kökler, (III) 1) Fındık ve cevizlerde olan püskül biçimindeki erkeklik organı, 2) Mısırın tepesinde püskül biçiminde olan erkeklik organı, (IV) Havuç, (V) Armut, elma vb. yiyeceklerin yenmeyen çekirdekli yeri, (VI) Oya, püskül, saçak, (VII) Alındı, makbuz, (VIII) Dözküntü, kırık dökük, yırtık, pırtık şeyler (IX-3496) anlamlarında kayıtlıdır.

saçu, (saçı) Clauson'un (1972:796) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "saç-'dan türemiş isimdir. Kelimenin temel anlamı 'saçma hareketi' sıvılara zıt olarak kuru nesnelere için kullanılmıştır. Mesela Tanrılara kurbanlar; böyle saçılmış kurbanlar'. Eski Türkçeden itibaren karşımıza çıkan kelimenin Çağ. XV'deki anlamını "(1) düğünde misafirlerin arasına saçılan para', (2) 'düğün sebebiyle gelinin evine güveyin evinden gönderilen para veya mallar' San." ve Osm. XIV-XVII'deki anlamını da "*saçı/saçu*' mücevher, para ve yiyecek ki bayram sebebiyle dağıtılır". Sevortyan'ın kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: *saç-* fiiline *ğ > ı* ile hareketin objesi anlamında isimdir. Kelimenin anlamını da '*farklı tür hediyeler (törenler için), küçük paralar (düğünde başlara saçılır)*' biçiminde vermiştir. Özbek Türkçesinde *saçık, çaçık* biçiminde geçen kelimelerin anlamları '*kurabiye, şeker, kuru yemişler, küçük paralar vs.*' (*yeni doğmuş bebeğin beşiğine dökülür, çok beklenen birinin başına*)' olarak kullanılır. Anadolu ağızlarında *saçı ~ saçu* ise çiçekleri, küçük paraları, gelin damadın başına döker. Anadolu ağızlarındaki *saçık* kelimesi, 'öteye beriye atılmış serpilmiş' demektir. Saçı ve saçık kelimelerinin iç yapısı ve semantiği hakkında geniş bilgi Doerfer (III. 1203) tarafından verilmiştir (2004:233).

Kelime **TAS**'ta 'bazı düğün ve şenliklerde ortaya saçılması âdet olan inci, maden para, şeker, hububat gibi şeyler' {... Mevlûd-ı şerifine hazır olsunlar ve dürlü dürlü **saçular** iletsünler... (Si. Da. XIV. 123-2), **YED/RN**'de *saçu(t)* **ŞHŞ**'de (6494) ve **ETT**'te (ŞD 17-7, ŞD 61-2, MV 7-49), **HN**'de bazı düğün ve şenliklerde ortaya saçılması âdet olan inci, maden para, şeker, hububat gibi şeyler (7322), **DAH**'de *saçı* Geline verilen hediye, saç. *Saçı saçmak* gelinin başına bozuk para ile şeker, arpa ve buğdayı karıştırıp serpmek; **SN**'de *saçu saç-* Bağışta ihsan da bulunmak (437), **TİKT**'te (38b/14), **IN**'da (8130); **YZ**'de Bağış, ihsan, ortaya saçılan şey; saçu *saç-* hububatı yere dökmek, bağışta, ihsanda bulunmak (26b.759) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *saçı*, 'gelinin başından aşağı saçılan çiçek, şeker, arpa, para vb. şeyler' anlamı yanında 'düğün armağanı, taşrada geline verilen hediye' olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de *saçı*, 1) Düğün armağanı, 2) Gelinin başına saçılan şeker, arpa ve para gibi şeyler, 3) Düğün çağırısı olarak gönderilen kiprit, 4) Armağanlar gelinin başı üstünde tutulan tepsiye konularak yüksek sesle konuklara gösterme geleneği (X-3508); *saçı/saçuluk* 2. Oğlan evinin gelinin yakınlarına göndediği armağanlar'; *saçu* Düğün çağırısı (XII-4660) olarak geçer.

sak (I) *sa-* (< *sā* 'düşünmek' (Tekin, 1975:253)) + *-k* (f.i.y.) Derevnetyurskiy Slovar'da (1969:485-486) kelimenin anlamı, 'uyanık, duyarlı, dikkatli, tetikte duran': *ikinci usal bolma saq tur oğur* 'ikinciden olma, dikkatli ol, uyanık' (QBN 115₉); *qajusi saq ersä ol üstäñ bolur* 'kim dikkatli olursa o üstün olur' (QBN 177₁₀); *saq saq* Ünlem (dikkat dikkat) (MK I 133) olarak geçer.

Kelime **TAS**'ta 1. Müteyakkız, uyanık, çabuk duyan, tetikte, ihtiyatlı {... **Sak** ol deyü ısmarladı. (Anter. XIV. 392) 2. Rahat, sağlam, metin, emin {Süheyl eyitti: Kimin kalasına varasın kim benim kalamdan sarp ve **sak** ola dedi. (Kesir. XV. 11), **SN** *sak sak* Uyanık, dikkatli, tedbirli (2131), **YED-YED/RN**'de, **KAB**'da, **DK**'de (264-4) ve **ŞKM**'de (43b/2) 'uyanık, çabuk duyan, tetikte, tetik, ihtiyatlı, rahat, emin', **HHT**'de *sak* Bir çeşit kuş (?) [049b/13] anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, "uyanık, gözü açık, müteyakkız" anlamı yanında, "uykusu hafif" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS** ise (I) 1) Uyanık, tetikte, 2) Uykusu hafif kimse, (II) Çok iyi duyan kulak, (III) Sessiz, sakın (insan için kullanılmaz) (X-3516,3517); 3. Duygulu, sezek (XII-4662) anlamlarıyla kayıtlıdır.

sarmaşuk Radloff (1911:IV-343), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Çevreleyen, kapsayan 2. *Sarmaşık otu*' olarak vermiştir. Clauson (1972:853), *habax legomenon* (occurring only once = tek örneği bulunan) olarak kaydettiği *sarmaçuk* kelimesinin kökenini **sarma:-* 'iç içe geç-'; olarak verir. Sonra da SW Az.'de *sarmaşığ* 'çit sarmaşığı'; Osm. *sarmaşık* 'iç içe'; Xak. XI. *sarmaçuk* 'bir çeşit şehriye'; Çağ. XV. *sarmaşık* 'ağaçlara dolanan bir bitkinin adı' biçiminde geçtiğini de eklemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'karışık, karmakarışık, perişan {Saçı **sarmaşuk**, benzi saru, karnı aç ve susuz. (Yüz. Ha. XIV. 178)', **TA**'da *sarmaşuk* (232a/13) 'sarmaşık' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, *bitki biliminde* 'Sarmaşık-gillerden, koyu yeşil renkli, değişik biçimli yaprakları olan, sap ve dallardan çıkan küçük ek köklerle dik, düz yerlere yapışarak tırmanan bitki' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlam kazanmıştır. **DS**'de *Sarmaşık* (X-3547) olarak geçer.

sarp Radloff (1911:IV-230), kelimenin anlamını (Uygur, Kuman, Osmanlı) '*zor ulaşılmaz, dik, yalçın*' olarak verir. Clauson (1972:845), sözlüğünde kelime için "sarp 'zor'; (sirke için) 'keskin'; (büyü ve zehir için) 'güçlü'; bütün dönemlerde yaygın:

XVIII Sarp Rumi'de 'sert, zor' San." açıklamasını yapmıştır. Eren sözlüğünde kelimenin anlamını şöyle verir: 'dik, çıkılması ve geçilmesi güç, yalçın'. Ağızlarda 'zarp' 1. 'sarp, yalçın'; 2. 'güç' (1999:357) olarak geçmektedir.

Kelime **TAS**'ta 'çetin, güç, şiddetli, kuvvetli, sert, keskin, güç yetmez' {Yâ Yahya, senin katı **sarp** işlerin var idi. (Tez. Ün. XV. 3-2), **BHMİH**'de Sarp, güç (Caf. TT. Abu H. Houtsma, Kom, Ettuhfe, Dede) (13: 3), **SN**'de Çetin, güç, zor (598), **DK**'de Sarp, dik, sert, çetin, şiddetli (30–8), **HHT**'de Dik, çıkılması güç [064b/1], **MŞ**'de Şiddetli, güç, keskin (38a/15), **KBP**'de Güç, zor, keskin (48a/14), **KT** 1. çetin, güç (274b–1=72/17) 2. sert, kuvvetli (268a–5=66/6), **MT**'de *sarb* Sarp, zor, güç (9a–11), **TM**'de Sert, keskin (28a–1), **IN**'da Güç, keskin, şiddetli (1446), **ŞŞÇ**'de 1. Güç, çetin (19686) 2. Gidilmesi güç olan (yer) (32385) 3. Güçlü, kuvvetli, zorlu (kişi) (32699) 4. Güçlük, sıkıntı (23029), **BI**'de 1. Sarp, engebeli (908) 2. Sert, keskin (1581), **FFANG**'da güç geçilir, sağlam veya dik (yer), kötü (insan) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, '1. Yürünmesi ve üstüne çıkılması zor, pek dik 2. Zor, güç, müşkül. 3. Yanaşılması veya anlaşılması zor' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "güç, güçlük" anlamı yanında, "dik, çıkması ve geçilmesi güç (yer) yalman" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

satu, (**satı**) *sat:*' dan türemiş isimdir. Clauson'un (1972:799) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "genellikle daha spesifik olarak 'ticaret, alıp satma' ve bazen 'satış fiyatı' anlamlarıyla geçer. Kelimenin Osm. XIV-XVII'deki kullanımı ise "*satu* (1) 'ticaret' (2) 'satılan şey'; (3) 'market /Pazar' (aynı zamanda *satu* bazar '*alma ve satma*'); yaygın"dır. Sevortyan kelimeyi, *sat-* + *-(i)ğ* > *-u* // *-ı* ekiyle *satı* 'ticaret' olarak vermiştir. Bang ve Clauson ise *sat-* kelimesinin *sa-* fiilinin faktitivi (2004:229) olduğunu düşünür.

Kelime **TAS**'ta 1. Satış {Füruş (Fa.): **Satı** (Şamil. XVI. 481)

2) Satın alınacak şey.

Satusu pulun sogandır ta tere

Pul kaçan lâyıık olusar gevhere (Ga. XIV. 151)

3) Pazar yeri. {Bazar [Fa.]: Maruf **satunu** ismidir, satılacak yere eydürler. (Nimet. XVI. 117)

BHMİH'de (Kâş. Caf. TT. *satı*; Müh. satıççı; Ettuhfe *satı*) (219:4), **KİG**'de (114b/6), **KT**'de (264b-7=62/9), **NH**'de (17b/17), **IN**'da (205), **KAB**'de, **MŞV**'de (19b/15), **ŞŞÇ**'de *satı* (5872) (*satı bazar* Alış veriş, ticaret (54222)) 'satma işi, satış, satın alınacak şey, alış-veriş, pazarlık' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, *satı* biçiminde 'satış' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında satı*, "satma işi, satış" anlamı yanında, "adanmış satıya çıkarmak satışı çıkarmak" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de *satı* (II) 1) Düğün armağanı, 2) Satılık mal (X-3550) anlamlarında kayıtlıdır.

seğirmek (*seg-* (**sēk-* 'sekmek, sıçramak, (at) dört nala gitmek' < (Tekin, 1975:265)) + *-(I⁴)r-* (f.f.y)) Radloff (1911:IV-450), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Sıçramak (az) 2. Vurmak, atmak (kalp, nabız) 3. Göz kırpmak, yanıp sönmek 4. Titremek' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'koşmak, seğırtmek' {Çün arslan anın yarağın gördü, pes **seğırtti** hamle kıldı, ikisi savaşa başladılar. (Kel. XIV.) **T**'de Sıçrama, yerinde durmayıp sıçramak (66b-1), **TM**'de *segir-* Kımıldamak, hareket etmek (120a-4), **KBP**'de *segir-* Kıpırdamak, hareket etmek (30a/07), **MM**'de *segir-* Koşmak (2875), **GBTBİ**'de *segir-* (~*segür-*) Seğırmek, hafif kımıldamak, kıpırdamak; vücudun bir yerinde deri ile birlikte derinin hemen altındaki kasların hafifçe oynaması (152-b/15), **EM**'de *segir-* Koşmak (50b/13), **IN**'da *seğırt-* Koş- (1667), **LME**'de *segir-* Seğırtmek, seyirtmek, koşmak, yetişmek, olgunlaşmak, artmak, çoğalmak (3a/1) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'hafif kımıldamak, genellikle vücudun bir yerinde deri ile birlikte derinin hemen altındaki kaslar hafifçe oynamak' **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 'koşmak' (XII-4677) olarak geçer.

selindi, (**selinti**, **selindü**) (*sel* + *+(I²)n-* (i.f.y.) -*T²I²*(f.iy.)) Radloff (1911:IV-481), *selindi* kelimelesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Küçük akıntı yatağının yolu 2. Yağmur akıntısı' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'sel suyunun bıraktığı çörçöp, çamur' {Pes anları **selindü** gibi kılduk ki geldi geçti. (Cev. Es. XV. 47), **BL**'de *selindü* Selin veya suyun kıyıya attığı çöpler veya

eşyalar, selinti (42a-7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *selinti*, '1. Bol akan yağmur suyu, sokaklarda dere gibi akan yağmur seli. 2. Ufak sel yolu, yağmur selinin akarken çizdiği dere' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *selinti*, *coğrafya* teriminde "halk ağzında sel sularının bıraktığı çer çöp" anlamı yanında, "yağış sebebiyle oluşan ufak sel" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) Sel sularının sürüklediği çer çöp, 2) Bağ, bahçe ve evleri sel sularından korumak için toprak ya da ağaçtan yapılan engeller, setler (X-3576,3577); (I) 1. Aralıksız yağın güçlü yağmur (XII-4681) anlamlarında kayıtlıdır.

seviş- Sevortyan (2004:255), sözlüğünde *seviş-* fiiline yer vermemiş; ama *sev-* fiilinin –ş ekiyle türemiş ismini '*aşk, öpüşme, öpüş, öpüp okşamak*' olarak ele almıştır.

Kelime **BH**'de 'birbirini sevmek'

'Akıl uş fehm işitmek bilişmek

Didârı görmegi bilmek **sevişmek** (47B/1)

BHMİH'de *seviş-* (Kâş. Dede *seviş-*) (14: 16), **MT**'de *seviş-* (49a-2), **GRT**'de *seviş-* (2742), **KY**'de *seviş-* (1935) **TİKT (M)**'de *seviş-* (241a/16) ve **Kâmûs-ı Türkî**'de 'sevişmek, birbirini sevmek' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, 'birbirini sevmek' anlamı yanında 'cinsel ilişkide bulunmak, aşk yapmak' anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

sıçan yolu Tamlama **TAS**'ta 'düşman kurşun ve toplarından emin olmak için kazılan yol' {Leb-i deryadan sıçan yolları içre, yani ve kurşun sadematından halâs için kazılan yollara bu gazalarda **sıçan yolu** tabir ol sıçan yolları içre...(Ev. XVII. 398), **Kâmûs-ı Türkî**'de tamlama, 'yeraltı lağımı' olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de tamlama, 'lağım yolu veya buna benzer yeraltı yolu' olarak yakın anlama geçmiştir.

sıgındu (*sıg-* + $-(I^2)n-$ (*dönüşlülük*) $-T^2I^2$ (*f.i.y*)) Şeyhoğlu'nun devlet idaresini konu olarak işlediği **ŞKM**'sinde Sığınak, melce {anuñ devleti sâyesinde ve himmeti **sıgındusunda** âmân bula ve ol...(91b/3) **BHMİH**'de *sıgındu* Sığınılacak yer, melce (222: 5) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olmayan kelime, günümüzde **TS**'de *sıgıntı* biçiminde 'bulunduğu yerde kalması istenmeyen, varlığı gereksiz görülen kimse' olarak yakın anlama geçmiştir.

sırımak Clauson (1972:845), kelimenin “*sadece (elbise) ‘dikmek’* anlamında olduğunu ve Osm. XV’te de ‘*iğne ile sırmak’* TTS III” anlamını vermiştir. Radloff (1911: IV-637), kelimenin anlamını (Barabin) ‘*ağzında tutmak’* olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘sağlamca dikmek’ Âjenden (Fa.): İğneyle **sırımak** (Miftah. XV. 15) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘kalbur, çopra vb şeyleri iri ve geniş gözemek” anlamı da vardır. Günümüzde **TS**’de *halk ağzında* kelime, “sağlamca dikmek” anlamı yanında “yorgan, şilte vb. ni iri aralıklı dikmek” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) 1) Yorgan, şilte, vb. iri iri aralıklı dikmek, 2) Sağlam ve sıkıca dikmek, çitirmek, 3) Özensiz dikmek, iliştmek, 4) Yamamak, (II) Sopa il dövmek, (III) Çok yüklemek, (IV) Birisinin sözünü başkasına ayrıntılarıyla söylemek (X-3616); 1. Çarıkları sırim ile dikmek (XII-4691) olarak geçer.

sinsilik (*sin-* + *-sI²* (f.i.y.)+ + *+lI⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1911:IV-699), *sinsi+lik* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*iki yüzlülük, yalan dolan’* olarak vermiştir.

Kelime Avrupalı İtalyan Pilippo Argenti’nin *Regola del parlare turcho (Türkçe konuşma kuralları)* adlı çalışmasında (**FFANG**’da) ‘açgözlülük, cimrilik’ anlamındayken **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘sinsi olma durumu veya sinsice davranış’ olarak yakın anlama geçmiştir.

sivri akıllu Tamlama **TAS**’ta ‘dâhi’ {Dâhi [Ar.]: Cin fikirli, **sivri akıllu** kimsedir. (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 185) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘hoppa, zırzop’ olarak olumsuz bir anlamda geçen tamlama, **TS**’de ‘acayip düşünceleri olan ve kimsenin aklını beğenmeyen (kimse)’ olarak yakın bir anlama geçmiştir.

sokum Radloff (1911:IV-552), *sok+m’un* anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Giriş be sokum 2. Şekillenme, herhangi bir işin yerine edilmesi 3. Sokum yeri’ olarak vermiştir. Clauson (1972: 811), kelimeyi ‘*suk-*’ tan türemiş ‘*tek bir hareketi tanımlayan isim*’; asıl anlamını da ‘*tek bir sokma hareketi*’ olduğunu, Kâşgarî’de geçen ifadenin ‘okun sapına sokulan ıslık’ ve GB Osm.da da ‘*sokma hareketi; sokma noktası*’ (mesela ‘atın kuyruğunun vücuduna girdiği yer’) olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘lokma, ağza bir defada sokulan yiyecek’ (Et-tân (Ar.): Sıcak ağızdan bir **sokuma** denir. (Kam. XVIII-XIX. 2, 554) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de “*kuyruk*

sokumu” sözünde bir kemik adı olarak geçen kelime, günümüzde **TS**’de *halk ağzında* ‘lokma’ anlamı yanında ‘yufka ekmeğinden yapılan dürüm’ olarak yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, *sokum/sohum* biçimlerinde ‘lokma’ (X-3659); 2. Azcık (XII-4701) anlamlarıyla kayıtlıdır.

sorutmak Radloff (1911:IV-545), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*kaşları çatmak, surta yapmak, memnuniyetsizlik göstermek, suratından kızgın olduğu belli olmak*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Somurtmak {Irakî söyledikçe Fetih, hayvan sıfat yüzüne bakıp **soruttu**. (Is. H. XIV-XV. 285) 2. Kurularak başını yukarı kaldırmak. {Sayad [Ar.]: ser bâlâ giriften ez tekebbür [Fa.]: Tekebbürden nâşi başın yukarı kaldırmak ki **sorutmak** tabir olunur. (Aks. XVII-XVIII. 314), **ŞŞÇ**’de *sorit-* Yüzünü ekşitmek, somurtmak (51630), **Bİ**’de *sorut-* Yukarıdan bakmak (505) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘dudaklarını uzatarak ve çehresini buruşturarak abûs durmak, yüz ekşitmek’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, “somurtmak, surat asmak” anlamı yanında, *halk ağzında* “ayakta durmak, dikilmek, beklemek” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Ayakta durmak, dikilmek, (II) Somurtmak, suskun durmak (X-3667); (II) 2. Gururlanmak (III) Ölmek (XII-4703) anlamlarında kayıtlıdır.

söğе, (söve, söye) Radloff (1911:IV-578-579), *söye* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay) ‘1. Kapı, pencere çerçevesi 2. Kapı sürgüsü, sürme’ olarak verir. Sevortyan (2004:339), *destekle-* maddesinde I *söye-* ve II *söyke-* ‘temel anlamı; *destekle-*’ fiillerine yer vermiştir. Onların *sögen, süğen, söven; süven* türemişlerini açıklarken bu kelimelerin kökenini Anadolu Ağızları’nda da geçen ve ‘destek’, ‘kapı, pencere çerçeve tahtası’ anlamına gelen ‘*söke, süve, süğе, söve*’ kelimelerinde de olduğunu kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta 1. Kürsi ayağının kol yerinden yukarıda olan parçası. {Kürsünün iki **söyesi** yanında altından iki arslan eylediler. (Enb. XIV. 634) 2. Kapının üzerinde döndüğü, üst ve alt çerçevelere geçirilen mihver. {Bâzu (Fa.): Karaca ve kuvvet ve kulaç ve kapu **sövesi** (Ni’meti. XVI. 118) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, *söğе/söve/söye* biçimlerinde ‘kapı ve pencerenin kanadını tutmak üzere duvara çakılan çerçevenin dört tarafının her biri’ olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *söve*, (I) “kapı ve pencerelerin yerleştiği kasa, çerçeve” anlamı yanında, “avlu kapısının iki yanına konan uzun taşlar” anlamını da kazanarak yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Büyük

kazık, (II) Ocağın iç yanı, odunların dayandığı duvar, (III) Alt çene, (IV) Palavra, (V) Kapı ve penceresinin yerleştiği kasa, çerçeve (X-3673); *söve* (I) 1. Eşik 2. Kapının iki yanına dik konulan ağaçlar (yapıda) (II) Sepet örmekte kullanılan ince, yassı değnek, çıta (III) Köşe başı (IV) Sapanın dengeli, uygun durumda olması (XII-4706) anlamlarında kayıtlıdır.

sügülemek (*sügü+* + *+lA²* (i.f.y.)) Clauson (1972:842), *süngü* kelimesinin kökenini **süñ* ‘savaşmak (birbiriyle)’ olarak vermiştir. Radloff (1911:IV-806), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*süngüye oturtmak, süngüyle yürümek*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘kargılamak, süngülemek’ {İki atlı dârâ çerisinden çıkıp Dârâ’yı **sügülediler** attan yıktılar. (Enb. XIV.760) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de *süngülemek*, ‘süngü ile vurulmak, süngü kullanarak üstüne hücum etmek’ olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *süngülemek*, “süngü batırmak” anlamı yanında “süngü ile ateşi karıştırıp külün ızgaradan aşağı dökülmesini sağlamak” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

sürtük (*sürt-* + *-(I⁴)k* (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-826), *sürt+k* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*serseri, sokakların çocuğu, kötü kadın*’ olarak vermiştir. Clauson (1972:846–847), kelimenin yapısını “*sürt*’ten türemiş edilgen isim’ asıl anlamını da ‘*sürtülmüş, aşınmış*’ vb. olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘sokulgan, girgin’ {Vellâc [Ar.]: İrdüğü yere sokulgan **sürtük** recül. (Bab. XVI. 1, 397) olarak geçer. Kelime daha önce **TAS**’ta olumlu bir anlam sahipken **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘bütün gün gezen serseri ve namussuz karı, sokak süpürgesi’ olarak olumsuz anlamda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**’de kelime, bu olumsuzluğu ‘1) Vaktini çok gezerek geçiren, evinde oturmayan kadın, 2) *kaba konuşmada Orospu*’ anlamlarında devam ettirmiştir. Ayrıca kelime, **TAS**’taki anlamına yakın anlamlar da kazanmıştır. **DS**’de kelime, (I) *sürtük/sürtük* 1) Hoppa, oynak, ahlâksız kadın, 2) Arsız, yüz­süz açgözlü, (II) Dokuma kuşakları keçelendirmeye ve yumuşatmaya yarayan bir çeşit tokmak, (III) Sabahları çeşitli yönlerden esen yel, (IV) Pudra, (V) Selin taşıdığı ağaçlar (X–3723) anlamlarında geçer.

şeytan örümceği Tamlama **TAS**’ta ‘öğle sıcağında havada örümcek ağı gibi tel tel görünen güneş ışığı’ {Muhatu’ş-şeytan (Ar.): Öğle vaktinin ıssılığında havada şua-ı

şemsten târ-ı ankebut gibi uzun uzun ve tel tel kaynayarak görünen hutut-ı mevhumeye ıtlak olunur... **şeytan örümceği** ta'bir ederler. (Kam. XVIII-XIX. 2, 513) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de tamlama, "öğle sıcaklığında havada örümcek ağı gibi tel tel görünen güneş ışığı" anlamı yanında, "ördüğü ağı rüzgâra salarak onunla birlikte uzaklara giden bir cins örümcek" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

tanık Eski Türkçeden itibaren yaygın kullanılan kelimelerden biridir. Clauson (1972:518-519) kelime hakkında şu açıklamayı yapar: '*tanık*' (ifade doküman vs. için)... İlk ses Osm.'da düzenli olarak *t-* olduğu için '*tanıdık olmak*' anlamında *tabu:*'la ilişkili gibi görünmektedir bu sebepten *uk*'la (edilgen) değil *-k* ile etken türemiş bir isimdir.

Kelime **TAS**'ta 1. Şahit {Ey benim göklerimde sâkin olanlar siz tanuk olun ki.. (Delil. XV. 25) 2. 'delil, bürhan, hüccet' {Bu haber dürüstlüğüne üşbu hadis **tanıktır**. (Kel. XIV. 1) **YED**'de Şahid, Münkir- Nekir, **DK**'de *taniğ/tanık* (168-3, 69-3), **ŞKM**'de *tanuk*, **MT**'de *tanuk* (69b-11), **IN**'da *tanuk* (4751), **KY**'de *tanuk* (1023) 'tanık, şahit', **KAB**'da Şahit, gören. İspat, delik, **KT**'de *tanuk/danuk* 1. Şahit (243b-11=48/8) 2. Her şeyi hakkiyle gören, her yerde hâzır ve nazır; "esmâ-i Hüsnâ"dan (28b-7=3/98), **ŞŞÇ**'de *tanuk* 1. Şahit, tanık (1466) 2. Delil (16596) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de de 'şâhit' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "gördüğünü ve bildiğini anlatan, bilgi veren kimse, şahit" anlamı yanında, *hukuk* "duruşmada bilgisine, görgüsüne başvurululan kimse, şahit" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Erek (II) Heykel (X-3820) anlamlarında kayıtlıdır.

tavuk Clauson (1972:468), *takı:ğu* kelimesini şöyle açıklamıştır: 'evcil kümes hayvanı'; çok eski bir kelime, hem doğal olarak yemek anlamında hem de oniki hayvanlı takvimdeki hayvanlardan biri. Kelimenin kökeni içinde Doerfer'in görüşüne yer vermiştir. Doerfer, kelimeyi ses yansımali bir kökene sahip olduğunu düşünmektedir; fakat daha büyük olasılıkla *-ğu* ile biten eski hayvanlardan birinin ismi de olabilir. Kelime, Uyğ. VIII *takığu: yılka*; Xak. XI *taka:- ğu; erkek taka:ğu* 'horoz', *tişi: taka:ğu* 'tavuk'; *taka:ğu yılı*: 'XII. Hayvanlı Türk takvim adlarından biri'; Çağ. XV *tağuk murğ* 'bir kuş', ayrıca *tawuğ/tawuk* Arapçada *dacâda* San; *takuk* aynı *taxuk* murğ; *tawuğ/tawuk murğ-i xanagî* 'evcil kümes hayvanı' Tkm XI *takuk*; Xwar XIV *tavuk* 'kümes hayvanı'; Kom. XIV *tawuk* 'kümes hayvanı'; Tkm *dakuk* olarak geçer.

Brockelmann (Eren, 1999:398) da Doerfer gibi kelimenin kökenini anamatope yani; tavuğun çıkardığı sestene geldiğini düşünür.

Kelime **TAS**'ta 'horoz' {Ol gece **tavuk** öttüğü zamanda...(Rahat. XVI. 43), **SN**'de Horoz (1837), **T**'de Tavuk (et olarak), **TA**'da (226b/1) ve **Bİ**'de (237) 'tavuk', **F**'de Kümes hayvanı (54a-4) olarak kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1) Sülüngillerden, et ve yumurtası için üretilen kümes hayvanı, 2) Tavuktan yapılan yemek' anlamlarında kullanılarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de 'kırılmış nohut ve bulgur karışımında yapılan bir çeşit yemek' (X-3849) olarak geçer.

uçuk Sevortyan, kelimenin anlamlarını '*su kabarcığı, kabarcık, şiş, ur, hastalık lekeleri (deride), sivilce, yaracık, gös hastalığı, küçük ülser, kadın hastalığı, idrar kesesi hastalığı*' kökenini de *uç- fiilinden getirmiştir. Ayrıca, Menges'in uç 'bir şeyin ucu' kelimesini -(a)k ekiyle oluşmuş küçültme biçimi görüşünü de vermiştir (1974:616).

Kelime **TAS**'ta 'sara' {Üm-müs-sıbyan ki ana oğlancıklar sayrılığı derler, **uçuktur** ki safradan olur. (Teshil. XIV-XV. 86) **YED**'de uçmaya layık amel, iş (?), **YED/RN**'de Uçmağa layık amel, iş (?) Uçmak'tan "bu vücudum şehrinde buçuk pulluk uçuk yok" (106/2), **T**'de uç(u)K Ümmüs-sıbyan yani çocukların hastalığı olarak bilinen, bunalıcı, yüksek hararet verici, beyni tahrip edebilen bir hastalık havale (53b-2), **TM**'de (48a-11), **MŞ**'de (41a/10), **EM**'de uçuk (27b/10) ve **Müc.**'de uçuk(g) (9a/9) 'havale, epilepsi', **LME**'de uçuk Ateşli hastalıklar, ruhsal bunalımlar veya korku sonucu genellikle dudakta beliren kabarcık (56a/14) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS (II)**'de kelime, 'ateşli hastalıklar, ruhsal bunalımlar veya korku sonucu genellikle dudakta beliren kabarcık' olarak yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (III) 1. Cin, peri 2. Korku (XII-4781) anlamıyla geçer.

umma (um- + -mA² (f.i.y.)) Radloff (1893:I-1798), kelimenin anlamını iki maddede ele almıştır: (Osmanlı) '(I) Umma = umacı 'Çocukları korkutmak için kullanılan mitolojik yaratık' (II) um+ma → 'Ümit'.

Kelime **TAS**'ta geçen 'umduğu eline geçmeyen kimsenin uğradığı hastalık'

Düşüm hayal-i mansıp ile gam şikence

Uğrattı bu ümit beni **umma** rencine (Sabit. XVII-XVIII. 179) olarak geçer.

Kâmûs-ı Türki'de kelime, '1. Umu, ümit, emel 2. Bekleme, yolunu gözetleme 3. İnanma, sanma' olarak anlam dairesi genişlemiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, 'ummak işi' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) Özenme, bundan duyulan üzüntü, 2) Özenilen şeyin ele geçmemesinden dolayı loğusada meme, erkekte üreme organında olan şişlik, acı, 3) Erkekte cinsel güçlük yokluğu (XI-4036, 4037); 1. İmrenme, özenme (XII-4785) anlamlarıyla kayıtlıdır.

ummak Clauson (1972:155-156), sözlüğünde kelimeyi şöyle açıklar: '*istemek veya arzu etmek (bir şeyi)*'; istenilen şey normalde Acc.'tir ve istenilen kişi, eğer belirtiliyorsa, Abl.'tir. fakat bazen istenilen şey Abl.'tir. Sadece (?) SW Osm'da yaşıyor. F. *umīd* 'ümit'e fonetik benzerliği köken bağlantısını çağrıştırıyor ve daha sonraki birtakım anlam değişmelerine sebep oluyor". Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Ümit et-, bekle-, um- 2. Bir şeye inan- 3. Arzet-, pek arzula-' olarak vermiştir. Sevortyan kelimenin kökeni hakkında herhangi bir bilgi vermemiş bazı Türkologların görüşlerine yer vermiştir: Ramstedt, *umu-* > *um-* kökünden getiriyor. Radloff ve Malov, "*Uigirische Sprachdenkmäler*" adlı çalışmalarında **om-* kökünden *omuk* 'unut' türemişini vermişlerdir (1974:595-596).

Kelime **TAS**'ta 'beklemek, temenni etmek' {Bular **umdukları** umucuğa irişecek değıller. (Leys. Mu. XIV-XV. 235), **DK**'de *um-* Ummak (8-4), **V**'de *um-* (11a.8), **ŞHŞ**'de *um-* (611), **HFN**'de *um-*, **TİKT**'te (54a/16), **ŞŞÇ**'de (73) ve **Bİ**'de *um-* (13) 'umut etmek, ummak beklemek, istemek', **F**'de *um-* Dilemek, niyaz etmek (67a-3) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Ümit etmek, bir şeyin olmasını istemek 2. Beklemek, yolunu gözetmek 3. İnanmak, zannetmek 'sanmak'' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "bir şeyin olmasını, istemek, beklemek" anlamı yanında, "sanmak, tahmin etmek" anlamında kullanılmasıyla **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) Özenmek, 2) Özenilen şeyin elde edilememesinden dolayı, lohusada meme, erkek ve erkek çocukta üreme organı şişmek, 3) İstemek, dilemek, 4) Düş kırıklığına uğramak, 5) Sanmak (XI-4037) anlamlarında kayıtlıdır.

urguncu (*ur-* (< **ūr-* 'vurmak' (Tekin, 1975:261) -*gI⁴n* (f.i.y.) + -*C²I⁴* (f.i.y.))

Kelime **TAS**'ta 'yağmacı, vurguncu'

Urguncu birisi bir nigâra urgun

Şemşir gibi dehanı pür-hûn (Hüsn. Aşk. XVIII. 12)

Kâmûs-ı Türkî'de *vurguncu*, 'yolsuzluk yaparak yüksek kazanç sağlayan (kimse)' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *vurguncu*, *ticarette* 'para dalgalanmalarından yararlanarak kolay yoldan kazanç elde eden kimse, muhtekir, spekülâtör' anlamında kullanılmasıyla **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

uyuş- Sevortyan (1974:574-576) *uyuş-* (II) kelimesinin anlamlarını '1. *Ekşi-*, *kesil-*, *peynirleş-* 2. *Pıhtılaş-*, *yoğunlaş-*, *büzüş-*, *yumak ol-*' olarak vermiştir. Kökeni için de **uğ*, **uy*, *belki de ğ>y* açıklamasını yapmıştır.

Kelime Arapça-Farsça tematik bir sözlük olan **BL**'de 'pıhtılaşmak, katılaşmak', {ol sudur kim oğlan andan olur, **uyışmış** kan ol kan kim et olur, kan, et (5b-6), *üyüş-* Uyuşmak, karıncalanmak (20a-3), **KT**'de *uyuş-* 'uyuşmak; *uyuşmuş kan* Pıhtılaşmış kan, kan pıhtısı' (225b-6=40/67), **BL**'de **HHT**'de [048b/7], **İM**'de *uyuş-* (500), **KMühim**'de *uyuş-* (?) (33b.7) 'uyuşmak, pıhtılaşmak' olarak geçer. **EM**'de *uyuş-* Uyuşmak, hareketsiz kalmak (29b/3) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *uyuş-mak*, 'duyma his ortadan kalkmak, duymaz olmak karıncalanmak' anlamı yanına *mecazlaşmış* 'tembellik ve gevşekliğe düşmek' anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de *uyuşmak*, '(I) Soğuk, basınç vb. yüzünden vücudun bir yerinde, duygu ve hareket geçici olarak azalmak' olarak **BL**'deki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

uyur (*u* (< **ū* 'uyku' (Tekin, 1075:261)) *yu-* + *-r* (*f.i.y*)) Kelime **TAS** 'uyuyan, uyumakta olan' {... Ve Münebbihü'r-Râkîdın ad verdik ya'ni **uyurları** (Müneb. XIV-XV 2-1), **BL** *üyür* 1. Uykuda olan 2. Bilinçsiz, çevresinden haberdar olmayan (9b-1), **KT** *uyır* Uyuyan (270a-6=68/19), **ŞKM** *uyır* Uyuyan, pusuda bekleyen, fırsat kollayan (54a/2), **MM** Uyuyan, habersiz; (*mecazlaşmış*) cahil, bilgisiz (1660) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Uyuyan 2. Sakin, durgun' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de "uyuyan" anlamı yanında, insandan doğaya aktarım yoluyla "durgun (su)" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

ülger Radloff (1983:I-1858), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*yeni kumaşın, yünlü kumaşın ve meyvelerin tüyü*' olarak vermiştir. Eren (1999:427), kelimenin yapısını, *ü-* fiilinden türedikten sonra Türkçede **ürker* biçiminin oluştuğunu bu biçimin

benzeşmezlik (dissimilation) sonucunda *ülker*'e dönüştüğünü ifade ettikten sonra kelimenin anlamlarını da '1) *Kadife, şeftali vb.nin üzerinde bulunan ince tüy, hav* 2) *Yer kumaşın yüzü*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'kumaşın yüzü, havı' {Pîşan [Fa.] **Ülger** ki kumaşın eyü tarafıdır. (Nimeti. XVI. 170), **FFANG**'da *ülker* 'kumaş, giysi vb. örneği' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de *ölker* ve **TS**'de *ülger*, 'kadife, şeftali vb.nin üzerinde bulunan ince tüy' olarak yakın anlama geçmiştir.

ülü, (ülüş) (**üle-ş-* 'üleşmek, paylaşmak' (Tekin, 1975:270)) Clauson (1972:153), sözlüğünde hem *ülüş* 'kesilen hayvanın etinden alınan pay' hem de *üleş* 'pay' her iki ismin kökünün *üle-* fiili olduğunu ifade etmiştir. *üle-* fiilinden türetilmiş *ülüş* kelimesi Eski Türkçe metinlerde 'yazgı, kader' anlamında kullanıldığı da bilinir (Erdal, 1991:268, User, 2010:104). Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Pay; kısım; komşunun gönderdiği yemek; sadaka* 2. *Hediye, çocuklara hediye; damadın gelin evine gönderdiği hediye* 3. *Bölüm* 4. *Bölme, bölünme, kura*' olarak vermiştir. Kelimenin kökenini de **ül* olarak kaydeder. *üleş* < *ül* (i.k.) + *e* (i.f.y.)-*ş* (f.i.y.) olarak vermiştir. Devamında Vambery'nin *ölemek* 'bölmek'i Eski Uygurca *ölüş /ülüş* 'öldü' 'kısım', 'pay' ile karşılaştırdığı açıklamasına yer vermiştir. (1974:627-628).

Kelime **TAS**'ta 'hisse, pay, kısmet, kısım, bölük' {Şol kadar kaynatar kim üç **ülüden** bir **ülüsü** kala. (Edviye. XIV. 13), **BHMİH**'de 'pay, nasip, hisse, parça' (Kâş. *ülüg, ülük, ülüş*; Caf. TT. Abu H. Müh. *ülüş* Abu H. *ülü*) (45: 5), **KİG**'de *ülüş* Hisse, kısım, bölük (*ülü*) (135b/9), **MŞ**'de (P102a/9), **MM**'de *ülü* (3979), **DAH**'da (423) ve **TM**'de 'hisse, kısım, pay, bölüm,', **KT**'de 1. *Pay, hisse* (35b–10=4/11) 2. *Nasip, kısmet; mükâfat* (33a–11=3/176) 3. *Miktar, parça, cüz* (224b–6=40/47) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *ülüş*, 'bölme, pay, kısmet, hisse' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *ülü, toplum biliminde eskimiş* 'kesilen hayvanın etinden alınan pay' olarak **TAS**'taki anlamına yakın anlama bir geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) *Düğünde gönderilen çerez, armağan*, 2) *Çocuklara verilen küçük armağan*, 3) *Sadaka*, 4) *Armağan*, 5) *Pay, kısmet*, 6) *Komşuların birbirine gönderdiği yemek*, 7) *Yoksul komşuya gönderilen ekmeğ*, 8) *Ölü evine gönderilen akşam yemeği*, 9) *Yiyecek*, 10) *Kurban etinden verilen sadaka*' (XI–4064) anlamlarıyla kayıtlıdır.

tola- (<< *tolga*) Sevortyan kelimenin anlamlarını ‘1. *Sar-*, *dala-*, *çevir-*, *kuşakla-*, *kapsama-* 2. *Döndür-*, *eğrile-*, *fır fır döndür-* 3. *Sarmala-*, *iade et-*, *doğru yola dön-*, *hayvanları gerisin geriye kov-* 4. *Dolaş-*, *ileri geri yürümek* 5. *Çok üzülme, doğum sancısı çek-*, *sancılan-* (*doğum*); *kusma hissi duy-* 6. *Destan oku-*, *şiirle öv-*, *methiye oku-*, *konuş-*, *sav-* (*işi sav-*), *küpe tak-*, *öngör-*, *önceden tahmin et-*’ olarak vermiştir. *dola-* ~*tola-* fiili ile beraber Anadolu Ağızları’nda *dol-* ‘bir şeyi kuşatarak geç-, *tavaf et-*’ paralel bir fiili vardır. Bu da eski **tol* (isim) biçimini tahmin etmememizi sağlıyor: *tol+a-*; *dol-a-* ~ *tol-a-* ~*tol-ga* ~*tol-ı-* (1980:259-260).

Kelime **KY**’de ‘dolamak, bürümek’

Geh saçını **tolayasın** boynuğa

Gâh zülfin câna zincir idesin (1877)

DK’de *tola-* Dolamak, sarmak (184-13), **VG**’de *tola-* Sarmak, kavuşturmak, kuşatmak, (1415), **ŞŞÇ**’de *tola-* *1. Sarmak, dolamak (3258) 2. Musallat etmek, sataşmak (5541) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘etrafına döndürüp çevirmek, sarmak’ anlamı yanına *mecazlaşmış* ‘ağır ve zor bir işi birine yüklemek, musallat etmek’ anlamını da ekleyerek anlam dairesini genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de *dolamak*, ”sarmak, kavuşturmak” anlamı yanında “iplik, şerit, tel vb. nesnelere bir şeyin üzerine döndürerek sarmak” anlamında kullanılmasıyla da **KY**’deki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de *tolamak/talemek* biçimlerinde ‘yağma etmek’ (X-3952) olarak kayıtlıdır.

tütün (*tüt-* + *-(I)n* (*f.i.y.*)) *Drevnetyurskiy Slovar*’da (1969:601) kelime, *(I) Tütün, ıS (II) Vergi adı, tütün vergisi* şeklinde iki ayrı madde başında ele alınmıştır. Radloff (1905:III-1572), *tüt +n* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı, Çağatay, Kırım, Kırgız, Tarabin, Karayim Troki) ‘1. *Bacadan çıkan tütün* 2. *Sigaranın içine konan tütün* (Osmanlı, Karayim Troki, Kırım)’ olarak verir.

Kelime **GBTBİ**’de ‘duman’ {gegirdiği zamân mi’deden **tütün** gibi şeyler çıkmak ve susamak (188-a/13), **SN**’de (4735), **Kmühim**’de (2b.5) ve **MŞ**’de (4a/2) **FFANG**’da ‘duman, buhar’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘yanan bir şeyden çıkıp havaya karışarak yukarıya kalkan siyahımsı gaz, duman’ anlamı yanında ‘yakılıp dumanı teneffüs edilen Amerika’dan gelme yaprak’ anlamını da ekleyerek anlam

dairesini biraz genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime *bitki biliminde* “*halk ağzında duman*” anlamı yanında “1. Patlıcangillerden, birleşiminde nikotin bulunan, otsu bir bitki (*Nicotiana tabacum*). 2. *bitki biliminde* Bu bitkinin kurutulup kıyılarak sigara biçiminde veya pipoyla içilen yaprağı” anlamlarında kullanılmasıyla da yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de *tütün/tütü* biçimlerinde ‘duman’ (X-4015) anlamıyla kayıtlıdır.

***tünaydın** tün kelimesi, Eski Türkçede ‘*gece*’; *kiçe* kelimesi ise ‘akşam’ demektir. *tün* kelimesi *gece* anlamını XX. yüzyılın başlarında yazılmış **Kâmûs-ı Türki**'de ‘hayırlı akşamlar, gecenez hayrolsun’ şeklinde devam ettirirken günümüzde, **TS**'de ‘genellikle öğleden akşama kadar söylenen selamlama sözü’ olarak kullanılmış, dolayısıyla kelimenin anlamında yakın anlama geçiş yaşanmıştır. **TS**'de kelimenin Eski Türkçedeki *tün* şekli ve anlamı yoktur; ama türevleri vardır. Mesela; *tüne-* ‘(kuşlar, evcil kanatlılar) uyumak için bir dala veya sırığa konmak’; **DS**'de *düine-* 1. Barınmak 2. Uyumak (IV-1631) anlamlarında kayıtlıdır.

uz (< **üz* ‘iyi, güzel, biçimli; mahir, usta, sanatkâr’ (Tekin, 1975:262)) (**ü-* yeterlik göstermek’ + -z) Clauson (1972:277), sözlüğünde kelimeyi şöyle vermiştir: “‘*yetenekli zanaatçı/usta*’; dolayısıyla bir adamın ve işinin, ‘*yetenekli*’ (olması) ve genişlemesiyle cansız nesnelere için ‘*kusursuz, sağlam durumda*’ özellikle SW şivelerinde oldukça genişlemiş anlamlarla yaşamış ve SW Osm'da aslında ‘*yetenekli*’ XV’ de ‘*zeki, hassas*’ ve XVII’de ‘*uygun, elverişli*’ anlamına gelmeye başlamış”. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. Usta, kendi işin ustası, becerikli 2. Sanat bilen, mahir, beceriklik, beceri, tecrübe, tecrübeli 3. Esnaf (demirci, marangoz, terzi vs. terzi, demirci, el işleri ustası) 4. Yetenklilik 5. Çevik, çeviklik 6. Sanat, ressam, ressamcılık 7. Akıllı, hizmetli 8. Hilekâr, kurnaz, kurnazlık 9. İyi huylu, yumuşak huylu, dürsüt, doğrucu, temzi, saf, sakın, huzurlu 10. İyi, başarılı, alâ, pekalâ, terbiyeli 11. Doğru, düzgün 12. Güzel, daha güzel 13. Uygun, yakışır 14. Düz, uzun ve düz 15. Belagatli, ifadesi düzgün 16. Bilgin’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: *uz* ile *uz-* ‘methet-, övün-’ homojen kelimelerden biri midir? Bu tam olarak belli değildir. Kelimenin yaygın kabul gören köken açıklaması Bang tarafından verilmiştir: *uz* > *u-* ‘güç sahibi ol-, yapabil-, başar-’ + -z (f.i.y.). Gombocz, Poppe ve Ramstedt Türkçe *uz* kelimesiyle Ural- Altay dillerindeki karşılıkları vermiştir (1974:569-570).

Kelime **TAS**'ta 1. Ustaca, münasip, uygun, muvafık, doğru {Şu dağların içinde bir **uz** yerde yatın (Ev. XVII. 269), 2. Usta, mahir, tecrübeli, dikkatli, uyanık {İş eri, maslahat başarıcı, kifayetli, **uz** kişiydi (Kesir. XV. 166), **SN**'de 1. Tecrübeli, dikkatli, uyanık (3294) 2. Usta, hünerli, maharetli (3333) 3. Ustaca, uygun bir şekilde (1558); uz uz: Ustaca (1960), **DK**'de Uygun, mutabık, muvafık, münasip, ustaca, isabetli, doğru (22–13), **BL**'de 1. Ustaca, çevikçe, doğru 2. Usta uyanık, çevik (9a–4), **ETT**'de Marifetli şekilde, mahirane, dikkatli; uygun, muvafık (HŞ 2360, HŞ 2413), **KY**'de Ustaca, dikkatli, uygun (16), **MM**'de Uygun, doğru (1164); *uz ol-* Uygun düşmek, uyuşmak, anlaşmak (1164), **ŞHŞ**'de 1. Uygun, muvafık (2413) 2. Maharetli, dikkatli, marifetli bir şekilde (2360), **GRT**'de Ustaca, münasip, uygun; yavaş (784), **ŞŞÇ**'de 1. Usta, mahir, tecrübeli (38944) 2. Hoş, uygun, rahat (7568) 3. Ustaca, mahirane (17000), **FR/K**'de Uygun, doğru, ustaca (82a-1), **Bİ**'de Usta, uz, dikkatli (1546) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî** 'de kelime, '1. İyi, yarar, yakışan, hoş 2. Uygun, yerinde olan 3. Yumuşak huylu, mülayim; *i.* 1. İyilik 2. Uygunluk, uygun gelme 3. Sulh ve barışıklık' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de (I) kelime, "işe yatkın, becerikli, mahir" anlamı yanında, "iyi, güzel" anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**'de (I) 1) Doğru, temiz, ulsu, dikkatli (kişi için), 2) Uysal, yumuşak yapılı (kişi için), 3) Bön, saf, (II) Becerikli, akıllı, anlayışlı, (III) Sinsi, kurnaz, (IV) Yakın, içten, (V) Hırsız, (VI) Uygun, yerinde, eşit, doğru iyi, ustaca, düzgün (nesne, iş, durum için), (VIII) Epeyce, çokca, (IX) Öğretmen, (XI–4052); (I) 2. Akıllı, anlayışlı 3. Uslu, ağır, yavaş 4. Saygılı (II) Eşit, denk (III) Çok (IV) İyi, yolunda, uygun (XII–4790) anlamlarında kayıtlıdır.

ütici (*üt-* + *-(y)I⁴cI⁴* (<-gU²çI²<-gU²+çI²) (f.i.y.)) Kelime **FFANG**'da 'dikimin yapılacağı yerlerin işaretlerini koyan' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *ütücü*, '1. Çamaşır, kumaş vb. şeyleri sıcak demirle düzelden karışıklarını açan kimse 2. Parçaların tüylerini kızgın demirle hazırlayan kimse 3. Çıkık kemikleri yerine koyan çıkıkçı' olarak anlam dairesi genişletmiştir. Günümüzde **TS**'de *ütücü*, 'iş, kumaş, giysi, çamaşır vb. ütülemekte olan kimse' olarak **FFANG**'daki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

yalabımak, (yalabumak) Gülensoy, kelimenin kökenini < *yä-l-a-bı-* < *yā- 'yanmak, parlamak, alevlenmek' + -l 'alev' şeklinde kaydetmiştir. Bu kökten türetilmiş, *yalabık, yaldız, yıldız, yalın, yaşuk, yaruk, yaş* 'şimşek', *yaltır, yaltırak* 'parlak', *yağdu/yahdu*

‘aydınlık, nur’ DS’de *yalabır, yalamık, yalamuk, yalyabaluk* (XI-4131); *yalannık, yaldırayık, yalım* ‘şimşek’ (XI-4132) (2007:II-1039- 1040) kelimeleri de vardır.

Sevortyan’ın sözlüğünde *Iyalın* ‘1. Ateş, alev, ateşin sıcağı 2. Işıltı, parıltı, kıvılcım, yıldırım’; *Iyalım* ‘1. Alev 2. Yıldırım’; *III yalkın* ‘1. a) Alev b) Işığın yansıması; açık renkli 2. Parıltı; yıldırım’; *VI yalkım* ‘1. a) Alev b) Işık, güneş ışığı 2. Işıltı’ kelimeleri geçer. Kelimelerin kökenini de *yal-* (Derevnyurskiy Slovar, Gabain) ‘alevlen-, tutuş-’ fiilinden *-n* ekiyle oluşmuş isimdir. Clauson (1972:918) ise *yal-* fiilini, **ya-*‘nın *-l* ile yapılmış pasif şekli olarak verir. Sevortyan, kelimenin yansıma olma ihtimali üzerinde de durur (1989:106-107).

Kelime **TAS**’ta ‘parlamak, parıldamak, lemean etmek’ {Gördü kubbeden nur **yalabır**. (Fütuḥ. XIV. 256), **YED**’de *yalabımak/yalaplanmak* Parıldamak, alev alev, parıl parıl, **DK**’de *yalabı-* (199-7), **TİKT** *yalabı-* (53a/18) ‘parlamak, parıldamak ışıdamak, ışıl ışıl yanmak’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘parlamak, parıldamak’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de ”parıldamak, parlamak, ışıdamak” anlamı yanında, “şimşek çakmak” anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, 1) Işık yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek, şimşek çakmak, 2) Düzgün parlak duruma gelmek, güzelleşmek (XI-4132, 4133) anlamlarında kayıtlıdır.

yalçın Radloff (1905:III-185), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*düz, cilalı*’ olarak vermiştir. Sevortyan (1989: 103-104), kelimenin kökenini **yal-* ‘*düz, cıbil ol- sarp, dik ol-*’ olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘cilalı, parlak’ {El-assa [Ar.]: Bir nesneyi mühre tahtası gibi düpdüz, **yalçın** eylemek mânasınadır. (Kam. XVIII-XIX. 2, 363) XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime yakın anlamlara geçmiştir: **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘düz, kaygan, pek dik’ anlamıyla ve **TS**’de ‘1) Dik, sarp, 2) Düz, kaygan’ olarak yakın anlamlara geçmiştir. **DS**’de ‘ekime elverişli olmayan, taşlı toprak’ (XI-4143) olarak geçer.

yamalı (*yama+ + + II^f (i.i.y.)*) Kelime Hatipoğlu’nun **Ferah-Nâme**’sinde ‘yama vurulmuş, yama ile onarılmış olan’ anlamında temel anlamında kayıtlıyken **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de bu temel anlamın yanında ‘yüzünde lekeler bulunan kimse’ anlamını da ekleyerek yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, ‘deride, genellikle yüzde

görülen çok açık ya da çok koyu, renkte, yama gibi büyücek leke bulunan kişi; üstünde böyle bir leke bulunan yer' (XI-4152) anlamlarında kayıtlıdır.

yapıldak, (yapuldak) Sevortyan, sözlüğünde (I) *yapıtak* ve (II) *yapbillak* biçiminde iki şekilde ele almış, anlamlarını da şöyle vermiştir: (I) 1. *Eyerlenmemiş (at), eğersiz at* 2. *Cıbil, çıplak*; (II) 1. *Eğersiz, eyerlenmemiş* 2. *Yaya; yaya ve tek, yalnız* 3. *Çıplak giyinmemiş yalınayak ve giyimsiz; yalınayak*. Kelimenin kökeni için bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir: Clauson, kelimenin kökenin net olmadığını, ihtimal dâhilinde alıntı bir kelime olabileceğini düşünür. Bang, *yapıtak* >*yabı* (<*yap-* 'kapat-') + *-dak* olarak vermiştir. Räsänen de bu fikre katılmıştır: *yabı*+ *-dak* yani; *yap-* fiilinden getirmiştir. Doerfer de Clauson gibi kelimenin alıntı olduğunu düşünür, Moğolcadan getirir: *yabi-* 'yaya git-' + *-dağ* (1989:49-50).

Kelime, XIV. yüzyıla ait bir aşk hikâyesinin anlatıldığı **TAS**'ta 'çıplak, teçhizatsız'

Yapuldaklar ne at var ne giyesi

Acıkıp ne içesi ne yiyesi (Hurş. XIV. 73) olarak geçer.

Kâmûs-ı Türkî'de kelime, *yapıldak/yayan yapıldak* biçimlerinde' 1. Ayakla yürüyen, hayvansız giden, piyade 2. Mahrum; z. Yürüyerek, hayvansız' anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'yayan ve yalın ayak, yapıldak' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Dökülmüş yaprak, (II) Boylanıp gelişmekte olan ekin, (III) 1) Sıcak, bataklık yerde yetişen, enli ve çok yapraklı bir çeşit kumaş, (IV) Yalnız, (V) Yalın ayak, yaya (ya da yayan sözcüğüyle kullanılır) (XI-4177) anlamlarıyla kayıtlıdır.

yapturmak *yap*'ın ettirgen şeklidir. Radloff (1983:III-270) kelimeyi, (I) (Kırım, Osmanlı) '*yapmayı emretmek*' (II) (Kazan) '*kapattırmak*' olarak iki ayrı maddede vermiştir. Clauson (1972:872-873), kelimenin Osm. XVI' daki anlamı için "*yapdur-* 'kapattırmak' (şehir kapısını) biçiminde vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'kapattırmak

Cemi-i illerini tapdururlar

Üşüp şehrin kapusun **yapdururlar** (Hadidi. XVI. 54), **DK**'de *yapdur-* Yaptırmak (178–11), **TİKT (A)**'da *yapdur-* 1. Yaptırmak, inşa ettirmek (173b/12) 2. İmal ettirmek (143a/9), **ŞŞÇ**'de *yapdur-* İnşa ettirmek, yaptırmak, kurdurmak (53619) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *yaptır-mak*, '1. Yapmasını sağlamak, ehil ve erbabını çalıştırarak ortaya koymak, üretirmek 2. Birinin bir iş yapmasına engel olmamak, yapması için serbest bırakmak' anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**'de *yaptırmak*, 'yapmasını sağlamak, yapmasına imkân vermek' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

yaraşık (*yara-* + *-ş-* (*f.f.y-*) + *-(I⁴)k* (*f.i.y.*)) Radloff (1905:III-1881,1884) kelimenin anlamlarını (Kazan, Osmanlı) '1. Yararlı, faydalı her şey 2. Yararlanılan, faydalanılan' olarak kaydetmiştir. Clauson'un (1972: 973) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: Bilinen fonetik değişikliklerle. Xak. XI KB *yaraşık ne erse anı bérðiler* 'onlar, ne olursa olsun ona faydalı olanı verdi'; Çağ. XV *yaraş/yaraşık* '1. Barış, anlaşma 2. *metafor* Alımlılık (Senglah Lugati)'; Osm. XIV *yaraşık* 'uygun, münasip, çekici' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 1) Yakışıklı {Bir **yaraşık** ak kaftan yeğrekdir bin kemhadan yaraşksız ola. (Güls. XV. 40) 2) Süs, ziyet, güzellik {Efreng [Fa.]: **Yaraşık** ve zıbayî mânasına. (Nimeti. XVI. 88), **YED/RN**'de, **ETT**'de *yaraşuk* (ŞD 104–13), **HN**'de (199), **GT**'de (40a–12), **IN**'da (945), **GRT**'de *yaraşuk* (171) 'yakışan uygun olan yakışır, münasip, uygun, muvafık', **ŞKM**'de Yakışır, süs, ziyet, güzellik (60a/10), **ŞŞÇ**'de *yaraşuk* 1. Uygun, münasip (24116) 2. Süs, tezyinat (56203) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'yaraşma, uyma, uygunluk' olarak **TAS**'taki anlamlarına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de Çokbilmiş, yılışık (çocuk için) (XI–4181) olarak kayıtlıdır.

yaraşıklı, (yaraşıklı) (*yara-* + *-ş-* (*f.f.y-*) + *-(I⁴)k* (*f.i.y.*) + *+II⁴* (*f.i.y.*)) Radloff (1905:III-117), *yaraşık+lı* kelimesinin anlamını (Kazan, Tobal, Osmanlı) 'yararlı, uygun' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'yakışıklı, süslü' {Zıba [Fa.]: Bezekli ve **yaraşıklı**. (Lû. Şeh. XVIII. 38–1) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'yakışır, iyi gider, uygun, münasip olarak' olarak **TAS**'taki anlamlarına yakın bir anlama geçmiştir.

yasama (*yasa-* + *-mA²* (f.i.y.)) Kelime **TAS**'ta 'salma vergisi'

Gâh **yasama** gâh kapçur, geh tağar

Kaşuna kaşmuş ili her dem sağar (Ga. XIV. 298)

XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime yakın anlamlara geçmiştir: **Kâmûs-ı Türki**'de 'kanun koyma işi ve kuvveti', **TS**'de 'yasa koyma, yasa yapma, teşri, 2) *hukuk* Genel, soyut, objektif ve sürekli nitelikte kurallar koyma'.

yasa- Clauson (1972:974), kelimenin anlamını 'yapmak, tayin etmek' anlamında kaydetmiştir. Türkçede XIII. veya XIV. yy. sonlarına kadar tarihî eserlerde görünmeyen kelimenin Moğolca ihtimali üzerinde durmuştur. Kelime, ilk defa XIII (?) Tef'de ve aynı zamanda Çağ. XV Seng'da ve Kıp. XV Tuh'de kayıtlı olduğunu da eklemiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. *Düzene sok-, sisteme koy-, sırala-, yerleştir-, düzenle-, toplantı yap-* 2. *Belirt-, kararlaştır-, teşkil et-, kanun yayımla-* 3. *Kur-, inşa et-, dik-, yarat-, çalış-, yap-, eda et-, gerçekleştir-, hazırla-, donat-, teçhiz et-, üret-, yont-, bile-*4. *Düzenle-, onar-* 5. *Süsle-* 6. *Hadım et-*' biçimine kaydetmiştir. 1. Grupta kaydedilen anlamlar, XIII-XIV. yüzyıldaki eserlerde geçen anlamlardır. Menges, Clauson ve Doerfer'e göre kelime Moğolca *jasa-* 'dan alıntıdır. Bunun kanıtları; a) Eserlerde geç kaydolmuş olması b) Çuvaş, Yakut gibi uzak lehçelerde bu kelimenin olmayışı c) Türemişlerinin yapıları Moğolcadakine benzer olmasıdır. *yasagül: yasak* (1989:150-152).

Kelime **TİKT (M)**'de 'hazırlamak, tertip etmek' {İbn-i Cerîr eydür: « Bir gün Emîn bir sohbet **yasadı**. (424b/3), **ETT**'de *yasa-* (HŞ 2301), **MUH**'da, **HHT**'de [038a/17], 'tertip ve tanzim etmek, nizamlamak, düzenlemek', **CTD**'de *yasa-* Kurmak, düzenlemek, hazırlamak, yıgmak, **ŞHŞ**'de *yasa-* Tertip ve tanzim etmek, nizamlamak, düzenlemek (2301), **ŞŞÇ**'de *yasa-* 1. Takdir etmek, mukadder kılmak (87) 2. (aklını başına) Toplamak (10732) 3. Kaplamak, bürümek, içine almak (32611) anlamlarındadır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de *yasamak, halk ağzında* "düzen vermek" anlamı yanında, "yasa koymak" anlamında kullanılmasıyla da **TİKT (M)**'deki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. kelime, **DS**'de kelime, (I) Eğmek, çökertmek, yatırmak, bozup dağıtmak, (II) Yenmek, (III) Düzen kurmak, düzene koymak, (IV) Vergilendirmek, salma salmak (XI-4191) anlamlarında kayıtlıdır.

yatur (*yat-* + *-(T⁴)r* (f.i.y.)) Radloff (1905:III-200), *yatur* kelimesinin anlamını (Kırım) ‘*yetenek, kabileyet*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘yatan, yatmakta olan, yatıyor, yatmaktadır’ {**Yatur** kurttan yeler köpek yeğdir. (Ata. XV. 17) **CTD**’de ‘yatan, yatmakta olan’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de *yatur*, ‘1. Evliya 2. Evliya kabri’ anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**’de *yatur*, ‘belli bir yerde mezarı olan, doğaüstü gücü bulunduğu ve insanlara yardım ettiğine inanılan, ölü, evliya’ olarak **TAS**’taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, *yatur/yatur* biçimlerinde (I) Ermiş, ermiş sini, (II) Yıkık yapı, yer (XI-4202); Dede (XII-4816) anlamlarında kayıtlıdır.

yaya (<<*yağ*) Sevortyan, *yadağ* (I) kelimesinin anlamlarını ‘1. *Yaya, yaya yolcu, yaya* 2. *Piyade, piyade alayı, piyade asker* 3. *Atsız; atı olmayan; fakir; yadağın* (II) 1. *Yaya olarak; yayan; yaya yolcu* 2. *Asker, savaşçı, piyade asker*’ olarak kaydetmiştir. Kelimenin kökeniyle ilgili olarak da iki farklı görüşe yer vermiştir: 1. Korş, kelimeyi Farsça *piyâdag*’dan getirir: $\neq pi > \neq bi$ sonradan yutulmuştur, *yaban < piyaban* gibi. Bu görüş, Brockelmann, Räsänen ve Doerfer tarafından desteklenmiştir. 1. Poppe, **yada-* ‘yürü-’ fiiline dayandırır. Ve ayrıca Türkçe *yadağ* ‘yaya’ ve Moğolca *yadağu* ‘fakir’ ile karşılaştırmıştır. Sevortyan, fakir ve yaya kelimeleri arasındaki semantik bağın net olduğunu ve atın Türklerin hayatındaki yeri ve önemi dolayısıyla Poppe’nin görüşünün daha doğru olduğunu söyler (1989:68-69).

Kelime **TAS**’ta ‘piyade’ {Tor Hasan bin Yusuf nâm **yayayı** teftiş ve tafahhus ettim, sene selâse ve sene erbaanın hizmetini tamam etmiş. (Sic. B. XV. 5, 16), **DK**’de (176-2), **SN**’de (2809), **TİKT**’te (78a/16), **IN**’da (3514) ve **KT**’de (136b-1=17/64) ‘piyade, askeri’, **ŞKM**’de (50a/1), **TİKT (A)**’da (5b/17), **GRT**’de (974) ‘yaya, atlı olmayan yaya olarak’ anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de *yayak/yaya* (aslı *yayak*), ‘1. Ayakla yürüyen, hayvansız giden, piyâde 2. Mahrum; z. Yürüyerek hayvansız’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de ise ‘1) Yürüyerek giden kimse, 2) Yayan’ olarak **TAS**’ta kazandığı anlama yakın anlamlar kazanmıştır. **DS**’de kelime *yayak* biçiminde 1. Yaya, binitisiz 2. Atsız asker, piyade (XI-4208, 4209) anlamlarıyla kayıtlıdır.

yaylak *yay-* (< **yāy-* ‘(hamur) açmak’ (Tekin, 1975:256))+ *-la²-* (i.f.y.) + *k* (f.i.y.) Sevortyan, (I) *yayla* kelimesinin anlamlarını 1. *Göçebelerin yazın durma yeri, yazlık*

kamp, yazlama, yazın hayvanları otlatma yerinde bulunma 2. *Yazlık göçebe otlak; mera; yazın dağlardaki otlak; yazlık otlak* 3. *Yazın yaşanılan dağ platosu* 4. *Yazın göçülen dağlar, step, plato; şehir dışındaki ev, yazlık ev* 5. *Kulübe, keçe çadırı, yazlık çadır, yazlık mutfak; (II) yaylık* ‘1. *Yazlık, yazlık otlak* 2. *Yazın bulunan yer, saray*’ olarak vermiştir. Ona göre yazın bulunula/durulan yer ‘arkaik anlamlar’, ‘yazlık ev; şehir dışındaki ev’ neologizm (yeni anlamlar)’dır. Kökenini de *ya:y +la-* (yazı geçirmek) +*g >yaylag* şeklinde vermiştir (1989:78-79). Eren (1999:446), kelimenin kökenini *yayla-* < ‘yazı geçirmek’ +*ğ, -k* olarak kaydetmiştir.

Kelime Eski Türkçede hem *yaylağ* biçimi hem de *yaylık* biçimiyle yer alır. Orta Türkçede *yaylağ*; Eski Kıpçak Türkçesinde *yaylak* olarak geçer (Eren, 1999:446). Bugün Standart Türkiye Türkçesinde hem *yayla* hem de *yaylak* şekli vardır. *Yaylak*, Eski Türkçenin bir devamı olarak (yaylık) veya Doğu ve Kuzey grubu lehçelerinde bu şekliyle alınmış ve bir alıntı olduğu için patlayıcı *k#* sesi varlığını sürdürmüştür.

Yaylak, Türklerin eskiden hayvanlarıyla birlikte yazı geçirdikleri ve yayladıkları mekânın adıdır. Sonraki dönemlerde kelime *yalnızca insanların yayladıkları yer ve otlak* için kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla kelimedede hem bir daralma ve hem de yakın anlama geçiş söz konusu olmuştur.

Kelime **TAS**’ta ‘yazı geçirmeğe mahsus yüksek yer, yayla’ {Ol kuzudan yiyip üzerine soğuk **yaylak** suyundan nûş edip...(Hamza. XIV-XV. 13, 27) **ŞŞÇ**’de *Yayla* (44411), **Bİ**’de *Yayla*, yaz geçirilen yüksek yer (1878) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de kelime, [Eski Türkçede yaz demek olan 'yay'dan] ‘1. Yazın çıkılıp oturulan yüksek ve serin yer, dağların üstündeki yazlık barınak: Anadolu’ da ekseriya kasabalar yazın yaylalara, yaylaklara çıkarlar. 2. Yazlık otlak, yazın sürülerin yayıldıkları otluk dağ üstleri’, günümüzde **TS**’de *coğrafyada* bir ‘otlak’ olarak **TAS**’taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, *yaylah / yaylak* biçimlerinde ‘otlak’ (XI-4212) olarak kayıtlıdır.

yaylım Sevortyan’a (1989:77) göre kelime, *yay-* fiilinin edilgen biçiminden *-m* ekiyle türemiştir: *ya:y-* < **ya:d-*. Kelimenin anlamını da ‘*otlak, mera, hayvanların gece otlama yeri, düzlük, liman, yayma*’dır.

Kelime **TAS**'ta 'hayvan otlatılan yer, mera' {**Yaylımında** Oğuz ilin kondurmadı. (Dede. XIV. 112), **DK**'de Otlak, hayvan sürüsünün otlamak için yayıldığı yer (221-8) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de 'Bir saf tarafından birdenbire yapılan silah atışı; *halk dilinde* Hayvanların otlatıldığı yer, otlak, yaylak' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, '1) Yayılma, dağılma işi, 2) *halk ağzında* Yaylak, otlak' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Otlak 2) Otlama, yayılma, 3) Açıklık, düzlük (II) Dağınık (XI-4212) anlamlarında kayıtlıdır.

yazuk, (yazık) bkz. Soyuta eklenen yeni soyut kavramlar

yellemek *yel* + (< **yēl* 'yel, rüzgâr' (Tekin, 1975:266))+ + *LA*² (i.f.y.) Sevortyan (1989:175-176), *yel-* + *-le* kelimesinin anlamlarını 'üfle-, *havayı dalgalandır-, havalandır-, birden rüzgar çıkması, yelli ol-, rüzgârın hareketine tabi ol-, rüzgârda kuru-, yellen-, soğuk ol-, salla-, heyecanladır-, kızdır-, rüzgâra karşı yürü-* (*hayvan sürüsü için*), *genişçe yayıl-, dağıl-*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'tergip, teşvik etmek' {Tahkik biz, şol nesneye ki siz **yellersiz** muvahhid olavuz, ana bizim gönlümüz mutmain olmaz. (Leys. Ar. XV. 681) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'körükle, yelpaze ile veya başka bir araçla rüzgâr yapmak' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Yele tutmak, havalandırmak, 2) Savurmak, 3) Yelpazelemek, 4) Körüklemek, (II) Gaz çıkarmak (bağırsak için), (III) 1) İsteklendirmek, özendirmek, 2) Kışkırtmak, (IV) Hız vermek (XI-4236,4237); Kandırmak (XII-4819) anlamlarında kayıtlıdır.

yellenmek (*yel*+ (<**yēl* 'yel, rüzgâr' (Tekin, 1975:266))+ + *-le* (i.f.y.) + *-n* (f.f.y.)) Kelime **TAS**'ta 'havalanmak, havaîleşmek' {Havaya uyuben divane dil gittikçe **yillendi**. (Kuddusi. XIX. 196), **T**'de *ma'ide yillen-* '(midede) gaz teşekkül edip rahatsız etmek' (82b-10) olarak geçer. Günümüzde **TS**'de '1) Körükle, yelpaze vb. araçların yaptığı yelin etkisinde kalmak, 2) Kalın bağırsaktaki gazı çıkarmak, osurmak' olarak yakın anlamlara geçerek anlam dairesini geniletmiştir. **DS**'de (I) 1) Gaz çıkarmak (bağırsak için), 2) Havalanmak, (II) Hızlanmak, (III) Telaşa düşmek, (IV) Cinsel istek duymak (XI-4237) anlamlarında kayıtlıdır.

yeñ, (yiñ) (<**yēng* 'yen, elbise kolu' (Tekin, 1975:266)) Clauson (1972:940), *yén* kelimesinin anlamını 'kol' (giysinin); bilinen fonetik değişikliklerle Xak. XI. *yeñ* 'bir

kol, yen'; Tef. *yéŋ* 'kol, yen'; Çağ. XV *yéŋ* 'kol, yen'; Kom. XIV 'kol, yen' *yeŋ*; Kıp. XIII *yeŋ*; XIV *yéŋ*; Osm. XIV *yeŋ* bazen de *yéŋ* biçiminde yazılır biçiminde verir. Sevortyan (1989:186-187), *yeŋ* kelimesinin anlamlarını '1. *Giyim yeni, yenin alt kısmı* 2. *Gömleğin alt kolluğu* 3. *Giyim kenarı*' olarak vermiştir. Bazı lehçelerde *yeŋ* kelimesinin eşanlamlısı olarak kol (organ) kelimesi kullanılır. Birçok dilde *kol* > *yeŋ* semantik gelişimi vardır. Sevortyan kelimenin kökeni konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Kelime **TAS**'ta 'elbise kolunun el üzerine gelen kısım' {Kol sınısa **yiŋ** içinde, baş yarılrsa börk içinde (Ata. XV. 3), **YED/RN**'de Elbisenin ucu, yeni, **KT**'de *yiŋ* Yen, giyecek kolu (184b-10), **TİKT**'te *yen* Elbise kolunun el üzerine gelen kısmı (95a/2), **YZ**'de *yiŋ* Elbise kolunun el üzerine gelen kısmı; etek dâmen, **MN**'de Yen, elbise kolunun el üzerine gelen bölümü (13-6), **ŞHŞ**'de *yeng* Şekil, suret, tarz; renk (1175), **TM**'de *yiŋ* Elbise kolunun el üzerine gelen kısmı (43a-3), **IN**'da *yeng* Usûl, şekil, tarz (2108), **GRT** *yiŋ* Elbise kolunun el üzerine gelen kısmı (2021), **F**'de Elbise kolunun el üzerine gelen kısmı (63b-6), **Bİ**'de *yiŋ* Yan taraf, (kuş için) kanat, yen (1556) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de (**I**) kelime, "giysi kolu" anlamı yanında, "*bitki bilimi* yılanıyastığıgiller, muzgiller vb. bitki familyalarında, çiçeklerin üzerinde örtü gibi duran ve çoğu renkli olan bir çiçek yaprağı" anlamında kullanılmasıyla da **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 'giysi kolu, kol ağzı' (XI-4244) anlamında kayıtlıdır.

yemişlenmek, (yemişlenmek) (*ye-* (<**yē-* 'yemek' (Tekin, 1975:266))+ *-miş* (f.i.y.) +*IA²n* (i.f.y.)) Clauson (1972:938), *yemiş* kelimesinin anlamını 'meyve'; kökenini de *ye-* fiilinden getirir, *-miş* eki için de 'az rastlanır' bir ek olduğunu söylemiştir.

Kelime **TAS**'ta 'yemiş yemek, meyve yimek' {Uçmak ehli ol kıyamet gününde şüŋ içinde yemişlenüp tenaüm ederler. (Leys. Ar. XV. 306), **TM**'de *yemişlen-* 'yemişlenmek, yemiş vermek' (102a-4) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime, günümüzde **TS**'de 'ağaçlar meyve vermek' olarak yakın bir anlama geçmiştir.

yenice (*yeni* + + *+C²A²* (i.i.y.)) Kelime **TAS**'ta 'yeni dikilmiş bağ' {Nav-âceste [Fa.]: Taze dikilmiş bağa denir ki **yenice** tabir olunur. (Bürh. XVIII-XIX. 598) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1. Oldukça yeni, 2) Yakın günlerde' olarak yakın

anamlara geçmiştir. **DS**'de *yenice*, *yeñice* (I) Yeni yetişen bağ (II) Şimdi, pek az önce (III) Perşembe (XI-4245) anlamlarında kayıtlıdır.

yermek Clauson (1972:955), kelimenin anlamını şöyle verir: '(bir şey, özellikle yiyecek Acc.) beğenmemek, eleştirmek veya (birini Acc.) suçlamak'. Sevortyan (1989:193), kelimeyi (I) *yer-* ve (II) *yeri-* şeklinde iki ayrı başında ele almıştır: *yer-* (I) anlamlarını 1. *İğrenti hisset-/iğren-; tiksini-; küçümse-; ihmâl et-; vazgeç-; reddetmek, onaylamamak* 2. *Ayırt-, farklı gör-* 3. *Suçla-, yargıla-, söv-, kına-, kötüle, kötü konuş-; yeri-* (II) anlamlarını *iğren-, tiksini-, nefret et- (hayvan yavrularına), uzak dur- (hayvan ve kuşlar ile ilgili)*. Kelimenin kökeni için de herhangi bir açıklama yapmamış sadece Räsänen'in Radloff'un sözlüğünü temel alarak yaptığı karşılaştırmaya yer vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'zemmetmek, kötölemek, kötümsemek, beğenmemek, hor görmek, çekiştirmek, kötü görmek' {Ez-zemm (Ar.): **Yermek** ve aybın söylemek (Ah. XVI. 413), **YED-YED/RN**'de *yermek/yirmek* Kederlenmek, üzülmek tasalanmak, mahzun olmak, **GN**'de *yir-* 1. Kötölemek, yermek (204) 2. Araştırmak (1638), **ETT**'de *yir-* Tiksini (MV 12–23) **ŞKM**'de *yir-* Kınamak, yermek (45a/1), **KAB**'de Arkasından konuşmak, ayıplamak, kınamak, tenkit etmek, zemmetmek, beğenmemek, tiksini, **F**'de *yir-* Beğenmemek, kötölemek, hor görmek (12a–7) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Beğenmemek, hoşlanmamak, tiksini, nefret etmek 2. Ayıplamak ve çekiştirmek' anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, "1) Kötülüklerini söylemek, zemmetmek, 2) Beğenmemek, hoşlanmamak, tiksini" anlamları yanında, "birinin veya bir şeyin kusurlarını ortaya koymak, hicvetmek" anlamında kullanılmasıyla da **TAS**'taki anlamına yakın anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Birinin ardından kötülüğünü söylemek, bir şeyi beğenmemek, 2) Kalabalık içinde birine kötü davranmak, (II) Seçmek, ayırt etmek (XI–4259) anlamlarıyla kayıtlıdır.

yılık (*yıl-* + *-(I)k (f.i.y.)*) Radloff (1905:III-484), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*korkutulmuş, ürkütülmüş*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'mail, eğik' {Ahvel (Ar.): Gözü şaşı ve **yılık** adama denir. (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 228) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, *halk dilinde* '1. Her şeye karışan, geveze, zevzek 2. Bıkmış, usanmış, gözü korkmuş, yılmış; s. 1. Çarpık, eğri (ağız) 2. özrü olmadığı halde göz kapağını daima kapalı veya yarı açık tutan (göz)

anlamlarında geçer. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* “şaşı (göz) anlamı yanında, “çarpık, eğri (ağız)” anlamında kullanılmasıyla da **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Eğri çarpık, 2) Şaşı, 3) (II) Az aralık, (III) 1) Söze karışan, zevzek, geveze, 2) Hoppa, 3) Şımarık, 4) Sözüde durmayan, 5) Başiboş serseri, (IV) 1) Usanmış, 2) Beceriksiz (XI-4269,4270); (I) Ürkek (II) Mimiklerini alışkanlık durumuna getiren, tikli (XII-4821) anlamlarında kayıtlıdır.

yılkı (ılkı) Clauson (1972:925-926), kelimenin yapısını, *yıl* kelimesinden *+kı* ekiyle türemiş Türkçe bir türev olarak açıklamıştır. Anlamını da Eski Türkçede ‘at sürüsü’nü değil, ‘sığır, deve, domuz ve koyun vb sürüsü’nü de içeren çiftlik hayvanlarının tamamını karşıladığını söyler. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Hayvan sürüsü; farklı hayvanların sürüsü; keçi; eşek veya at sürüsü; at sürüsü* 2. *Büyükbaş hayvan* 3. *Dört ayaklı hayvanların genel adı* 4. *Atlar (toplama)* 5. *At* 6. *Keçi*’ olarak vermiştir. Kelimenin yapısı içinde Vambery’nin *yılkı<yıl- (jil, il)* ‘toplamak’tan ve Räsänen, *yılkı yıl (sene)+-kı* görüşlerine yer verdikten sonra da kendi görüşünü söylemiştir: *yıl-* (yığıl-ses derilmesi)’nden – *kı* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Şerbak ve Dorfer, ‘at sürüsü’ anlamını en eski kabul eder (1989:281).

N. Demir, “‘*Yılkı*’ Kelimesi Üzerine’ makalesinde kelimeyi, büyük bir ihtimalle *yıl-* (*cıl- < il-*) fiili ve onda türeyen kelimeler, toprağa paralel olarak hareketlilik, hareket etmek, hareket ettirmek anlamlarına gelen kelimelere kaynaklık eder. Kelimeyi isimleştiren ek ise Eski Türkçeden beri çok sık kullanılan *-kı* ekidir. Kelimenin aslı şeklinin *yılkı* mı *ılkı* mı olduğu konusunda başta bulunan normalden daha kısa 1-ünlüsünden sonra yer alan akıcı ‘1’ ünsüzüyle beraber kelime başında bulunması sıkıntılı gibi gözüktüğü için büyük ihtimalle *y-* sesinin ön türeme olduğu, *yılkı* şeklinin ikincil şekil olduğu sonucuna varmıştır (2001: 538-541).

Kelime **TAS**'ta 1) Hayvan {Her kimin himmeti yindek taam ve kuvvet ardınca olur, anı **ılkılar** bölüğünden sayarlar. (Kel. XIV. 25), 2. At sürüsü {Giderek kâfirin **ılkısına** geldi, bir at bulur isem tutayım bineyim dedi. 3. Hayvan sürüsü {Bare (Fa.) ... ve sürü ve **ılkı** ve hargeleye dahi derler. (Bürh. XVIII- XIX. 96), **KİG**'de 1. Hayvan, hayvan sürüsü (34a.12) 2. Yersiz, lüzumsuz (43a/11) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de *halk dilinde* ve **TS**'de kelime, 1. At, eşek gibi tek tırnaklı hayvan sürüsü 2. Başiboş bırakılmış at veya eşek’ olarak yakın anlamlara geçmiştir. **DS**'de (I) 1. At

sürüsü 2. Başıboş dolaşan at, öküz, inek vb. sürüsü 3. İyi koşan at (II) Çekingen, ürkek, yabancı (XI-4271) olarak geçer.

yılmak Sevortyan, *yıl-* kelimesinin anlamlarını ‘1. Sürün-, kıvrıl-, kayak ile yürü- 2. Kay- 3. Hareket et- yerinden kay- /kıpırda-, ortadan sıvış-, yere eğilerek yürü- 4. Suyu dal-’ olarak vermiştir. Fiil, Türkçenin en eski kelimelerinden biridir. Räsänen, önce Fin-Ugor sonra da Moğolca ve Korece ile karşılaştırmıştır. Ramstedt, Moğol ve Kalmukça ile Poppe, Moğolca **nilayi-*, **nilçayi-* vs. ‘yapışkan, sulu ol- kay-’ ile karşılaştırmıştır (1989:40-41).

Kelime **TAS**’ta ‘çekilmek, uzaklaşmak’

Gözlerinden çü **yıldı** mihr-i cihan

Her biri zerre veş güm oldu heman (Mîri. XVI. 149)

HFN’de ‘yılmak, uzaklaşmak’ olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, “bir işten gözü korkup vazgeçmek” anlamı yanında “bıkmak, usanmak” anlamında kullanılmasıyla da **TAS**’taki anlamına yakın anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Dış etkilerle bozulmak, eğrilmek, (II) 1) Usanmak, 2) Zorlanınca iten kaçmak, 3) Yorulmak (XI-4271, 4272) anlamlarında kayıtlıdır.

yiğitlenmek (y)*iğit* + +*LA²n* (i.f.y.) Radloff (1905:III-510), *yiğit+le* = *üğütle-* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*akıl vermek*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘gençlik taslamak’

Oranını bilsen sana yeğ idi

Koca koca ister, yiğit yiğidi

Yiğitlense kişi olucak karı

Yarar ise derlerse andan karı (Süh. XIV. 266) anlamında geçer.

Kâmûs-ı Türkî’de ve **TS**’de kelime, daha önce kazandığı anlamını kaybetmiş, ‘yiğit olmak, yiğitlik etmek, cesaret göstermek, yüreklenmek’ olarak yakın bir anlama geçmiştir.

yimiş (*ye-* (< **yē-* ‘yemek’ (Tekin, 1975:266))+ *-miş* (f.i.y.) Clauson (1972:938), *yemiş* kelimesinin anlamını ‘meyve’; kökenini *ye-* fiilinden getirir, *-miş* eki için de ‘az rastlanır’ bir ek olduğunu kaydetmiştir. Sevortyan, *iy-* maddesi altında vermiş ve *yemiş* ~ *yimiş* kelimesini şöyle açıklamıştır: *yemiş* kelimesinin *ye-* fiilinden *-miş* ekiyle oluştuğunu, anlamlarını da ‘1. Meyve 2. Ürün, ürünler, mahsuller’ olarak vermiştir. Sevortyan, lehçelerdeki *iy-* şeklini ise şöyle açıklar: *iy-* şekli, sınırlı olarak Uygur, Türkmen Türkçeleri, Uygur Türkçesi ağızları, Tatar Türkçesi ve eski Özbek Türkçesi ağızlarında kullanılır. Kalan lehçelerde Uygur Türkçesi de dâhil *ye-* şekli kullanılır. *ce-* (Kırgız), *je-* (Kazak), *d̄i-* (Altay), *çi-* (Tuva), *siye-* (Yakut) Türkçelerinde. Buna göre *iy-* şekli, ikincildir, yemekten sonra oluşturulmuştur. Bilimsel literatürde Türkmen, Uygur şekli olan *iy-* (bazı yazarda *i:-* (i)) *ye-*’den getirilir. (Räsänen). Ancak bu açıklama, şu soruyu da cevapsız bırakmıştır. *iy* şeklinde *-y-* nedir? Bu arada *ye-* şeklinde son seste *-y-* sesi yoktur. *-y-* ünsüzü, ‘gıda’, ‘yem’ anlamlarına gelen *ye-y-im* türemişinde vardır. Eski eserlerde yaygınlaşmış *jem*, *yem* vs. şekilleri ile yanı sıra kullanılmıştır. Bu görüşlerini sıraladıktan sonra Sevortyan, Uygur Türkçesinde kullanılan *ye* (y)- kökünün birincil şekil olamaz mı? diyerek bir soru sormuş; ama cevaplamamıştır (1989:333-334). Eren, Türkmencede *iymiş* ‘meyve, yemiş’ kelimesinin ses bakımından düşündürücü olduğunu söyler (1999:451) ve kelimenin kökeni hakkında bir açıklama yapmaz. Muhtemelen kelimenin aslı şekli Sevortyan’ının da belirttiği gibi *ye(y)-* ise Türkmen Türkçesindeki *iymiş* şeklinde bazı ses değişiklikleri olmuştur: ilkin *y* > \emptyset kelime başında yutulmuş, *y*’nin daraltıcı tesiriyle *e* > *i* olmuştur: *iymiş* << *ye(y)-miş*.

Kelime **TAS**’ta ‘yemiş’ {**Yimişleri** fi’l-hâl kestikleri vakit ağaçtan yimemek yeğdir. (Hazain. XV. 31-1), **YİŞ**’te *yemiş* Söğüt ağacı meyvesi (138b/11), **SN**’de (61), **KT**’de *yimiş* (117b-1=13/4); (*yimiş eyle-* Meyve evermek (68a-4=6/141)) **MŞ**’de Meyve; çeşitli bitkilerin tohum ve meyveleri (4a/10), **ŞKM**’de (50b/4), **TİKT**’te (36b/12), **HN**’de (53a/9), **TM**’de (9a-6), **T**’de *yemiş/ yimiş* (41b-11, 61a-8) ‘yemiş, meyve’, **GRT**’de Meyve, yemiş, ürün (765), **TİKT (M)**’de 1. Yemiş, meyve (287a/7) 2. Elde edilen (300b/9), **FN**’de Yemiş, hurma (5436), **MM**’de *yimiş* Yemiş, meyve (118); *yimiş bit-* Bitkinin ürünü olmak, meyvesi meydana gelmek (118), **İM**’de *yimiş* Yemiş, yiyecek (3410), **ŞŞÇ**’de *yimiş* (18200) ve **F**’de (2b-8) ‘yemiş, meyve’, **FR/K**’de *yimiş ağacı* Yemiş, incir ağacı (80a-7), **AK**’ta Yemiş, meyve, tane (57a.1268) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘ağaçlarda vb. bitkilerde tohumu taşıyacak

şekilde meydana gelen lezzetli tâne, meyve' olarak genel anlamda kullanılmıştır. Günümüzde **TS**'de *yemiş* biçiminde "incir" anlamı yanında, "bitkilerde, dölllenme sonunda çiçeği meyve yapraklarında oluşan ve tohumu taşıyan organ, meyve" anlamında kullanılmasıyla da **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de *yemiş*, 1) İncir, 2) Kuruyemiş, 3) Söğüt ağacı meyvesi, 4) Kavun (XI-4242); Leblebi (XII-4819) *yemiş* İncir (XI-4278) anlamlarında kayıtlıdır.

yolsuzluk (*yol*+ (< **yöl* 'yol' (Tekin, 1975:261))+ +*sI⁴z* (i.i.y.)) + +*II⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-439), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*yolsuzluk, kabalık*' olarak vermiştir.

Kelime **ŞŞÇ**'de 'serserilik, avarelik, başıboşluk'

Ki ebleh kişi İrâniler'den

'Aceb **yolsuzhg** itmiş adı Bijen (26330)

XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime yakın anlamlara geçerek anlam dairesini genişletmiştir: **Kâmûs-ı Türki**'de 1. Münasebetsizlik, uygun olan durum ve hal 2. Düzensizlik, usule uygun düşmeyen davranış 3. Esnaf arasında işten yasaklanmışlık cezası, **TS**'de 1. Yolsuz olma durumu 2. *mecazlaşmış* Bir görevi, bir yetkiyi kötüye kullanma olarak geçer.

yudum (*yut-* (< **yüt-* 'yutmak' (Tekin, 1975:263))+ + *-(I)m* (f.i.y.)) Sevortyan (1989:242), kelimeyi *yuvut-* kelimesinden getirir. Kelime en yaygın türemişlerden *-m* eki ile oluşmuş isimdir: *yuvdum, yudum, yutum* vs. tüm kaynaklarda aynı anlam 'tek seferlik yutulan parça' olarak geçer.

Kelime, *yut-* fiiline *-(X)m* fiilden isim yapım ekininin getirilmesiyle oluşmuştur. Erdal (1991: 291), bu ekin üç temel fonksiyonundan birinin ölçü yapma işlevi olduğunu Ergin (1998: 196) ise, bu ekin işlek olmayan bir isimden isim yapım eki olduğunu ifade eder.

Kelime **TAS**'da 'lokma, bir defada yutulacak kadar (yemek)' {El-lukmatü [Ar.]: Bir **yudum** taam' (Terceman. XV. 214–1) **SN**'de *yudım* Yudum (2) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, *yudum/yutum* biçimlerinde 'bir defada yutulan şey ve bilhassa sıvı, içim, az miktar' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, 'bir içište yutulacak miktar' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir.

yummak Sevortyan (1989:245), kelimenin anlamlarını ‘1. Kapat-, göz kapat-, göz kapaklarını kapat-, göz kırp- 2. Ağzı kapat-, dudakları kapat- 3. Parmakları sıkmak (yumak yapmak) 4. Üstünü kapat-, kapla-; (mecazî) öl-‘ olarak verir. Kelimenin yapısı için de Şerbak’ın *yum- ‘kapatmak, göz kapatmak’ görüşüne yer vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘üstüne koymak, örtmek, üstünü kapamak’ {İsfahan’da bir kişi bir kişiyi öldürdü, kuyuya bıraktı üstüne toprak **yumdu**. (Hay. XV. 182), **SN**’de yum- Uğur saymak (3666), **MT**’de yum- Kapamak, doldurmak (13a–12), **YED-YED/RN**’de yummak, **GT**’de yum- (56a.8), **KİG**’de (83a.6), **ŞKM**’de yum- (48a/8) **ŞŞÇ**’de (11888), ‘yummak, örtmek, üstüne koymak, kapamak’, **Bİ**’de yum- (1503), **V**’de yum- (5b.10) ‘yummak, göz kapamak’, **FFANG**’da yum- ‘ufalamak, ezmek, çiğnemek’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘kapamak’ olarak EOT metinlerindeki sık geçen anlam kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘kısarak kapamak, sıkarak kapalı duruma getirmek’ olarak TAS’taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS** ise 1) Çukuru toprakla doldurmak, 2) Ortadan kaldırmak, yok etmek (XI–4316); Göz, el vb. kapamak yummak (XII–4825) anlamlarıyla kayıtlıdır.

yülük (yüli- + -(I⁴)k (f.i.y.)) Radloff (1905:III-609), yüli- (tırış olunmak) +k kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘saçsız, sakalsız’ olarak verir.

G. Gülsevin, “Kutadgu Bilig Türkçesinden Anadolu Ağzlarına” makalesinde Kutadgu Bilig’de Arat’ın (III-562) ‘yülüg’ biçiminde okuduğu kelimeyi, ağızlardaki *yülük* biçiminin olmasına ve Türk dilinin morfolojik özelliklerine (XI. yüzyıldaki ortak edebî yazı dilinde g#>>Ø) göre ‘yülük’ okunması gerektiği sonucuna varmıştır (2006:115).

Kelime **TAS**’ta ‘matruş, tüysüz’ {...Ve sakalı **yülük** orta boylu, ala gözlü İlyas nâm Müslüman yiğit...(Sic. B. XV. 5, 277) olarak geçer. EOT metinlerinden biri olan **MT**’de ‘tırışlı, saçsız, saçı kazınmış’ (29a–12) anlamıyla yakın anlama geçiş yaşamıştır. **Kâmûs-ı Türkî**’de yülük, ‘tırış edilmiş, tüyleri kesilmiş’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de ‘ustura ile kesilmiş (kıl)’ olarak TAS’taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, ‘sakalsız’ (XI–4330); ‘yarık, yırtık, delik’ (XII–4826) olarak geçer.

yülünmek (yül- + -(I⁴)n (dönüşlülük)) Radloff (1905:III- 609)’da *yülün-* kelimesi yoktur, *yüli-* (Osmanlı) ‘tırış olmak, saç kesmek’ kelimesi vardır.

Kelime **TAS**'ta 'tırış edilmek'

Yevm-i isneyn düşenbih: pazartesi günü

Fark u ser: baş, tıraşide [Fa.] **yülünmüş**, mesbut [Ar.]: (Naz. Cev. XVIII-XIX. 36), **SN**'de *yülin-* Tıraş edilmek (4620), **NH**'de *yülin-* Tıraş olmak (92b/11) anlamlarındadır. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime günümüzde **TS**'de 'yolunmak' olarak **TAS**'taki anlamına yakın bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) Tıraş olmak, 2) Tüyü dökülmüş olmak (XI-4330) anlamlarında kullanılıyor.

yüñ (<yüñg 'yün' (< Tekin, 1975:263) Clauson, kelimenin anlamlarını 'tam olarak 'yün', fakat eski dönemde dar bir sahada 'pamuk' için ve bazı modern şivelerde 'kuş tüyü' olarak vermiştir. Modern şivelerdeki kullanımı için de tük (tü:)ün kullanıldığını KD dışındaki bütün modern şivelerde yaşadığını söylemiştir. GD'de *yuñ*, K.Kır, Kaz.'ta *yün*; G. Özb. *yuñ*; Kuz. B. Kk. *jün*; K.Tat. *yon*; Kum., Nog. *yun*; gb Az. Yun; Osm. Tkm.'de *yün*. -ü'lü şekiller muhtemelen *yü:g*'le bazı karışmalardan doğuyor. Kelimenin anlamı tam olarak 'kuş tüyleri'dir ancak bazı şivelerde 'yün' anlamında da kullanılıyor (1972: 941). Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1. Yün; yünlü ip, lif, yün tozu 2. Saç; saçlar 3. Tüy 4. Kuş tüyü 5. Yayıdaki tüy 6. Yastık 7. Pamuk, ham pamuk' olarak vermiştir. Şerbak kelimenin eski şeklini **ouñ* ~ *vüñ* 'kuş tüyü, yün' olarak verir. Araştırmacılar Türkçe *yüñ* ve Moğolca *nurasun*, *uñrasun* ile karşılaştırmışlardır. Ramstedt ve Poppe'ye göre bu biçimler, en eski biçimlerdir (1989:267-268).

Kelime **TAS**'ta 'tüy, kuş tüyü' {Ol saat bir horusu hazır idip bir butun yoldum, **yüñünü** giderdim. (M. Na. XV. 8), **SN**'de 1. Yün (5) 2. Tüy, kuş tüyü (2593), **KT**'de *yüñ* Yün (211a-10), **HHT**'de Tüy (Hayvanlar için) [029a/14], **MNHS**'de Hayvanların vücudunu kaplayan tüyler (36b.6), **CM**'de *yüñ* Tüy, kuş tüyü, **ŞŞÇ**'de 1. Koyun, keçi vb. hayvanların kılı (730) 2. Kuş tüyü (32671), **Bİ**'de *yüñ* Yün, tüy (1349), **FFANG**'da (deve) yün(ü) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1) Koyun tüyü, 2) Bu tüyden yapılmış' olarak **TAS**'taki anlamlarına yakın anlamlara geçmiştir. **DS**'de kelime, 'yün' (XI-4331) olarak geçer.

yüreksüz, (**yüreksiz**) (*yürek*+ + +s^lz (i.i.y.)) Radloff (1905:III-602), kelimenin anlamını (Osmanlı, Çağatay) 'cesaretsiz, korkak' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'kötü kalpli' {Bed- dil [Fa.] **Yüreksiz** ve korkusuz ve yavuz gönüllü. (Nimeti. XVI. 131), **GRT**'de Kalpsiz, korkak, acımasız, merhametsiz (911) olarak geçer. Kelime, EOT döneminin sonlarında yazılan **ŞŞÇ**'den itibaren yakın anlama geçerek anlam alanını genişletmeye başlamıştır. **ŞŞÇ**'de *yüreksüz*, 1. Korkak, cesaretsiz (9916) 2. İstemeyerek, gönülsüzce (12339) kullanılarak yakın anlama geçmiştir. Ayrıca kelime, EOT döneminin sonlarından itibaren anlamında bir iyileşme de olmuştur. **Kâmûs-ı Türkî**'de *yüreksiz*, 'korkak, ödle; z. istemeyerek, zoraki, hoşlanmayarak, zorla', **TS**'de *yüreksiz*, 'yürekli olmayan, cesaretsiz, cüretsiz, tabansız' olarak kayıtlıdır.

yüzük Sevortyan, *yüzük* kelimesinin tarihî ve modern şivelerdeki bütün kaynaklarda yüzük anlamında kullanıldığını ifade eder. Kelimenin yapısını da Yoki Gombots'a dayandırarak şöyle vermiştir: Güney batı ve güney doğu lehçelerde kelime başı **y**-erimesi vardır. Yüzük kelimesinin *yüstük* < *yüzlük*: *yüzlük* > *yüzük* > *yüzük* böyle gelişimi şüphelidir. Bu biçimler, tek bir isimden türemiştir. Çuvaş Türkçesi *sere* < **jürüg~jüzük*. Yüzük kelimesinin eski **yuz* 'oynar eklem, mafsal' biçiminden türeme ihtimali vardır. Bu kelime Tuva, Hakas Türkçelerinde *çus*, Yakut Türkçesinde **sus* olarak korunmuştur. *-ük* eki küçültme fonksiyonu taşır. *Yüstük*: yüz + luk. Räsänen, kelimenin tüm şekillerinin vermiştir. Macarca *gyürü* < **jürüy* (Ligyetti). Doerfer yüzük kelimesini talış, Moğol ve Samoyed dillerine geçtiğini söylemiştir (1989:262).

Kelime XIV. yüzyılda yazılmış **VG**'de 'parmağa takılan genellikle metal halka, yüzük' olarak temel anlamıyla kayıtlıdır.

Varkânundur bu **yüzük** gizle haber

Virme bunda gelicek gör ki n'ider (1047) **SN**'de Okçuların parmaklarına geçirdikleri yüksük, şast (2888), **KAB**'da Mühür, yüzük kaşındaki mühür, **GT**'de (78a–12), **TM**'de (38b–1), **İM**'de (1966), **MM**'de (3419) (*yüzük ol-* Yüzük şeklini almak (3419)), **MT**'de (41b–8), **GRT**'de (174), **F**'de (69a–9) 'parmağa takılan süslü halka, yüzük', **MK**'de 'mühür, üstü mühürlü yüzük' anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, EOT metinlerinde geçen 'parmağa takılan üstü elmas altın veya gümüş halka' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, 'parmağa geçirilen genellikle metal halka' temel anlamı yanında 'yüzük oyunu' anlamında kullanılmasıyla da yakın anlama geçmiştir.

4.1.8.2. Uzak Anlama Geçiş (Alm. Das Verständnis der Übergang vom, Fr. Comprendre la transition entre les, İng. Understanding the transition away from, Rus. Переход в отдалённое значение)

Taradığımız kaynaklarda uzak anlama geçmiş kelimer şunlardır:

ağaçlamak ($a + (i + (< *i$ 'bitki, ağaç, orman' (Tekin, 1975:256)) + + $ğaç$ (küçültme eki) $+lA^2$ (i.f.y.)) eklerinin eklenmesiyle türemiştir. Radloff (1893:I-151), $ağaç+la$ kelimesinin anlamını (Kazan) 'yalan söylemek, dolandırmak (belki de ilk anlamı birisini balbala dönüştürmek)' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'sopa ile dövmek' {Pes kaçan ol ikiyi yalan duttular ve **ağaçlayıp** zindana bıraktılar. (Enb. XIV. 934) **TİKT (M)**'de $ağaçla-$ Dövmek, değnek veya sopa ile vurmak (267b/15) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Sopa ile dövmek 2. Ağaç dikmek' anlamlarındadır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'sopa ile dövmek anlamı yerine (herhangi bir yeri) 'ağaçlandırmak' biçiminde uzak anlama geçmiştir.

ağaçlanmak ($a + (i + (< *i$ 'bitki, ağaç, orman' (Tekin, 1975:256)) + + $ğaç$ (küçültme eki) $+lA^2$ (i.f.y.) $-n$ (dönüşlülük)) eklerinin eklenmesiyle türemiştir. Radloff (1893:II1519), $ağaç+la+n$ kelimesinin anlamlarını '1. (Azeri) Orman olma, ağaçların bitmesi 2. (Kazan) Aptallaşmak, saflaşmak, cahilleşmek' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'sopa ile dövülmek, dayak yemek' {Süfûf, kim attan düşen yahut **ağaçlanmış** kişiye faide eyler... (M. Na. XV. 20) **HHT**'de $agaçlan-$ Dayak yemek, dövülmek [055b/1] anlamlarındayken günümüzde **TS**'de kelimenin çevrenin 'ağaçlı duruma gelmesi' şeklinde olumlu uzak bir anlama geçiş yaşadığı tespit edilmiştir.

ağartı ($< \bar{a}kar-$ ($< *a\check{q} + ar-$ 'ağarmak, beyazlaşmak') (Tekin, 1995:171) + $-T^2I^4$ (f.i.y.)) Radloff (1893-I:147)'ta $ağartı$ kelimesi yoktur; ancak aynı kökten türemiş $ağartma$ (Osmanlı, Kırım) 'siyahlanmış gümüşün temizlenmesi' kelimesi vardır.

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de kelime, "karanlıkta uzaktan güçlkle seçilebilen aklık, aydınlık" anlamı yanında *halk ağzında* "süt, yoğurt, peynir, ayran vb. yiyecek ve içecekler" biçiminde kullanılmasıyla da uzak anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1. Süt, yoğurt vb. ürünler 2. Sarımsaklı yoğurt 3. Uzaktan ancak seçilebilen hafif beyazlık, ışık

4. Dutta ilk olgunlaşma belirtisi 5. İltihaplanan yara ve çıbanın üzerindeki beyazlık (I-83,84); Sütten elde edilen yiyecekler (XII-4407) anlamlarında kayıtlıdır.

akıtmak (*ak-* + *-(T⁴)t* (*f.f.y.*)) Clauson (1972:81), kelimenin yapısını *ak-*'in ettirgen şekli, olduğunu, anlamını da '*sıvı vs.) akıtmak; baskına (birlik vs.) göndermek*'... *G dışında akıt-/agıt* biçimlerinde her iki anlamda' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'celbetmek, akın akın çekmek' {Merhum Sultan Çelebi, Rumili'nin ekser beylerini ve dilâverlerini yanına **akıttı** (Letaif. XV. 4) **BHMÎH**'de *akıt-* Akıtmak, **GN**'de *akıt-* (203), **T**'de *akıT-* (25a-3), **CTD**'de, ve **ŞŞÇ**'de (23374), **MM**'de (3434), Akmasını sağlamak, dökmek, **KT**'de *akıt-* Fıskırmak, akıtmak (137b-8=17/90), **Bİ**'de *akıt-* Sıvıyı bir uzva dökmek (1260) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'akmasını sağlamak, akmasına yol açmak, dökmek' olarak **TAS**'ta kayıtlı olan anlamdan uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) İşemek, 2) Hayvan sulamak, (II) 1) Meylettirmek, çekmek, çevirmek, 2) Düşürmek (I-154); (I) Sulamak (II) İşemek (III) Düşürmek, yitirmek (IV) Gönül vermek, ilgisi yönelmek (XII-4412) anlamlarında kayıtlıdır.

ak kuyruk Kaynaklarda *ak kuyruk sallayan kuşu, kuyruk sallayan kuşu* olarak da geçen ak kuyruk kuşu, siyah beyaz başı, gri sırtı, siyah göğsü ve uzun kuyruğuyla diğer kuşlardan kolayca ayırt edilebilen özelliklere sahiptir.

Tamlama **TAS**'ta 'kanatları siyah ve kuyruğu ak olan güvercin' {Meh-düm [Fa.]: Bir yırtıcı kuştur, kuyruğu beyaz olmağla bu isimle müsemma oldu. Kanatlarından ok yeleği ederler. Bu kuşu gücügen ile tefsir ettiler ve bir nevi güvercine de derler, kanatları bütün siyah ve kuyruğu ak olur, kuşçular beyninde **ak kuyruk** ve gümüş kuyruk tâbir ederler. (Bürh. XVIII-XIX. 578) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *akkuyruk* tamlaması, *bitki biliminde* 'tadını artırmak için çay harmanına katılan beyaz bir çay türü' olarak kullanılmıştır. **DS**'de 'tavuk yiyen bir çeşit kuş' (I-157) anlamıyla **TAS**'taki anlam korunmuştur.

alımlı, (alımlu) (*al-* *-(T⁴)m* (*i.f.y.*) + *lI⁴* (*i.i.y.*)) Clauson (1972:146), *alımlı* kelimesini şöyle açıklamıştır: Gerçekte 'alacaklı, para almak amacıyla' zıttı *alumçı*:. Çeşitli kaynaklarda aynı anlamda geçer. SW Osm. *alımlı* 'yetenekli, çekici' ve XX Anat. Xak. XI. *alımlı*ğ er 'alacaklı'. Ayrıca Clauson, Kâşgarî'de *üzlüş-* 'üzüşmek, kopmak; -karı

koca- ayrılmak; alacaklı borçludan ilişiği kesmek' (1999:IV-720) fiilinin de alımlı kelimesiyle aynı anlamda olduğunu söyler.

Kelime **TAS**'ta 'alacaklı' {Ol borçlu kişi **alımlı** katında eminlerden olsa... (Leys. Ar. XV. 153) **NH**'de (61b/18), **TİKT (M)**'te *alımlı* (400a/19) 'alacaklı' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'çekici, albenili' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime 1) Alımlı olan, çekici, cazibeli, albenili, cazip, 2) Kurumlu çalımlı' olarak daha önce kazandığı anlamlardan uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Anlayışlı, hassas, alingan, onurlu, 2) Gururlu, çalımlı, kurumlu (I-218, 219) anlamlarıyla geçer.

altun baş Tamlama **TAS**'ta Eskiden kadınların başlarına giydikleri altın dizili veya altın işlemeli taç. {... Bunda benim bir limonî firencî kaftanım ve bir **altun başım** vardır, talep iderim diyicek, mezbur Ahmet, zikrolunan altun başı ve kaftanı kızım Hundi'ye hibe ve temlik etmişti, diyicek... (Sic. A. XVI. 2, 1439) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *altınbaş*, *bitki biliminde* 'genellikle Ege ve Trakya bölgesinde yetişen, yuvarlak, kalıca kabuklu güzel bir kavun türü' olarak uzak anlama geçmiştir. **DS**'de *altınbaş*, (I) İnce, beyaz ve üzeri yıldız çizgili başörtülü, (II) 1) Kabuğu sarı benekli, çok tatlı, bir çeşit kavun, 2) Sarı, kalın kabuklu bir çeşit lezzetli üzüm, 3) Süpürge yapılan mavi çiçekli bir ot, (III) Baykuş, (IV) 1) Bir çeşit rakı, 2) Sipahi sigarası (I-231) anlamlarında kayıtlıdır.

apalak (*ap+ + +A²lA²k (i.i.y.)*) Radloff (1983:I-613), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*büyük, tombul emen bebek*' olarak vermiştir.

Ö. Ceylan (2003:20), '*Kuş Cenneti şiirimiz –Klasik Türk şiirinde Kuşlar-* kitabında apalak kuşunu, '*tüyleri tam çıkmamış palaz*' biçiminde tarif etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'tüyleri tam çıkmamış palaz' {Sıhper [Fa.] Ol kuş yavrusuna denir ki henüz kanatları bir hoşça zuhur eylemeyüp tiken ola. Sarı tüy ve kızılkanat ve **apalak** tâbir olunur. (Bürh. XVIII- XIX. 374) olarak kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'tombul, gürbüz, iri (bebek ve küçük çocuk)' olarak uzak bir anlama geçmiştir **DS**'de kelime, (I) 1) Tombul, gürbüz sevimli, 2) İri, tombul yüzlü, ablak, 3) Yeni emeklemeye başlamış çocuk (I-282) anlamlarında kayıtlıdır.

artuklamak (*art-* (< *ārt-* 'yüklemek' (Tekin, 1975:250)) + *-(I⁴)k (f.i.y.)+ + +lA²- (i.f.y.)*) Radloff (1893:I-334), *artuklamak* kelimesinin anlamlarını (Barabin, Tobol) '1.

İyileştirmek, ehliileştirmek 2. Faiz ödemek olarak geçer. *artıklama* kelimesi de (Osmanlı) *'ekleme, zam'* anlamında kayıtlıdır.

Kelime **TAS**'ta 'üstün kılmak, üstün tutmak, tafdil etmek' {... Ve gazileri **artukladı** oturanlar üzerine ulu sevap yönünden. (Cev. Es. XV. 138) **ŞKM**'de *artukla-* Üstün, efdal kılmak (27a/10) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime, **TS**'de *artuklamak* biçiminde *halk ağzında* 'yemekte artık bırakmak' olarak **TAS**'ta kullanılan anlamından uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de de 'yemekte artık bırakmak' (I-335) biçiminde eski anlamını devam ettirmektedir.

asmalık (*asma+ + + I^Ak (i.i.y.)*) Kelime **TAS**'ta 'çardak, kameriye' {El- merzece [Ar.]: **Asmalık** ki kameriyye dahi denür. (Kdeb. XVIII. 295-1) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime günümüzde **TS**'de 'asma için ayrılmış (yer veya toprak)' olarak **TAS**'ta kullanılan anlamdan uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Sebze ve meyvelerin asılıp saklanmaya değer olanları, (II) Ocaklığın üst kısmında üzerine lamba ya da başka bir şey koymak için yapılan çıkıntı (346) anlamlarında kayıtlıdır.

atalık (*ata+ + + I^Ak (i.i.y.)*) Radloff (1983:I-455), kelimenin anlamlarını (Kazan, Osmanlı, Kırım) '1. Babaya dair her şey: Baba hükmü, sevgisi, saygısı 2. (Kırım) Vasi 3. (Kırım) Memur, yüksek makamlı memur' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'atabey, vasiy, devlet nâibi' {... Oğlu Celâl Han'a **atalık** oldu. (Cihan. XVII. 219), **MT**'de Babalık, baba olma (17b-9), **ŞŞÇ**'de Baba gibi davranma, babalık; *atalık eyle-* Babalık etmek (17134) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '(I) Ata olma hâli sıfatı (II) 1. Baba yerini tutan, babalık eden 2. Lala 3. Türkistan'da vezirlere verilen unvan' anlamındadır. Günümüzde **TS**'de 'ataya yakışır davranış, babalık' olarak **TAS**'ta kullanılan anlamdan uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Kayınbaba, babalık yapan herhangi bir kişi, 3) Üvey baba (I-365); Baba gibi gözeten, koruyan kimse (XII-4428) olarak geçer.

ayaklamak (*ayak+ (<< a^çak) + + I^A (i.f.y.)*) Kelime **TAS**'ta Çiğnemek, ayakaltına almak. {Hazreti Hünkâr ol balçığ içine girip anınla bile **ayaklamağa** başladı. (Bektaş. XIV. 153) **FN**'de (6400), **HAR**'da (94), **ŞŞÇ**'de (10107), **Bi**'de (1068), 'ayakaltına almak, çiğnemek' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, '1. Adım atmak, yürümek 2.

Ayakla basmak, çiğnemek’ anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de ise ‘ayakla ölçmek’ olarak **TAS**’ta kullanılan anlamdan uzak bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, 1) Gezinti yapmak, 2) Ayakla adımla ölçmek, 3) Çabuk yürümek, 4) Kötülemek, ayakaltına almak, kovmak (I-403) anlamlarında kayıtlıdır.

azışmak (*az-*(*<*āz-* (Tekin, 1975:251)) + *-(I⁴)ş* (f.f.y.)) *az-* fiilinin *-t-* ekiyle genişletilmiş şekli Kâşgarî (1999: I- 209)’de *azıt-* ‘azıtmak, yoldan çıkarmak’ vardır. kayıtlıdır. Kelime **TAS**’ta Birbirini kaybetmek. {Hızır eyitti: Ey melik, üş bir karanuluğa gireriz anda niçeye değin yürüyesiyüz bilmezüz ve biri birbirimizi görmezüz, eğer birbirimizden **azışursavuz** ne kılalım. (Enb. XIV. 773) **SN**’de *azış-* (4272) ve **IN**’da *azış-* Birbirini kaybetmek (8360) **EATSAKT**’ta *azış-* Doğru yoldan çıkmak (253a/9=025/17) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘1. Yavaş yavaş azmak, şiddetlenmek 2. Tutuşmak, kavga etmek’ olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘gittikçe kızışmak, şiddetlenmek’ olarak olarak **TAS**’ta kullanılan anlamdan uzak bir anlama geçmiştir.

azıtmak (*āz-* ‘yoldan çıkmak, sapmak’ (Tekin, 1975:251)- + *-(I²)t* (f.f.y.)) Clauson’un (1972:281), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “*a:z-*’ın ettirgen şekli; (*birini Bel. veya Yön.*) yoldan çıkarmak, kötü yola saptırmak’ ve *mecazî (birini) hataya sürüklemek, şaşırtmak*’. GD Türkçesinde *ézit-* ve GB Osm.’da *azıt-* Uyg. VIII, Hak. XI, Osm. XIV’te *azıt-* ‘kötü yola saptırmak’ vs. anlamında pek çok metinde (TTS I 65; II 87; III 57; IV 64) (bazı şüpheli çevirilerde)

Kelime **TAS**’ta 1) Azmak {Es-zerf [Ar.]: Yara onulduktan sonra **azıtmak** manasınadır. (Kam. XVIII-XIX. 2, 770) 2) Kaybetmek, yolunu şaşırmak {Yâr izinden Ruşeni çıhma **azıtma** izini. (Ruşeni. XV. 267) **SN**’de *azıt-* 1. Yolunu şaşırtmak (3269) 2. Kaybetmek (4190) 3. Yolunu şaşırmak (3885), **ETT**’de *azıt* Yoldan çıkarmak, saptırmak, azdırmak (ŞD 15-4, ŞD 21-2)’, **FN**’de *azıt-*(*~azıt-*) Azdırmak, yoldan çıkarmak; izini kaybettirmek (1675), **EATSAKT**’ta *azıt-* Doğru yoldan çıkmak (77b/10=005/028), **TİKT**’te *azıt-* 1. Doğru yoldan çıkarmak, saptırmak (29b/9) 2. Cezalandırmak (4a/6), **IN**’da *azıt-* Saptırmak, delâlete düşmek (1763), **ŞŞÇ**’de *azıt-* 1. Azmak, yoldan çıkarmak (46053) 2. Yitirmek (18687) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, daha evvel ‘*insanların yoldan şaşması, kötü yola düşmesi*’ vs. olarak kullanılan anlamlarının yanına ‘*bitkilerde boy uzaması*’ anlamını da katarak uzak bir anlama

geçmiştir: **Kâmûs-ı Türki**'de 1. Çok uzamak, haddinden fazla boy atmak 2. Yoldan sapmak, **TS**'de 1. Azgın duruma getirmek 2. Bitki çok uzama, 3) *mecazlaşmış* Çığırından çıkmak veya çıkarmak, ölçüyü kaçırmak, **DS**'de 1) Başiboş bırakmak, baştan savmak, şaşırtıp ortada bırakmak, 2) Yolu şaşırmak, şaşırtmak olarak kayıtlıdır.

bakın- (*bak-* + *-(I)n (dönüşlülük)*) Radloff (1911:IV-1439), *bak+n* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*etrafına bakınmak*' olarak verir.

Kelime **ŞŞÇ**'de 'bakmak, çevreye göz gezdirmek'

Nire giderse ardına **bakınur**

Güneş yüzlüyü gölgeden sakınur (1667)

KT'de *bakın-* Tarafına bakılmak, yardım görmek (12a-4=2/162), **Kâmûs-ı Türki**'de *bakınmak*, '1. Kendi üstüne veya çevresine bakmak 2. Şaşırmak, şaşma kalmak' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *bakınmak*, "çevreye göz gezdirmek, araştırmak" anlamı yanında *halk ağzında* "muayene olmak" anlamını da kazanmasıyla uzak bir anlama geçiş yapmıştır. **DS**'de de *bakınmak*, yalnızca 'doktora muayene olmak, tedavi olmak' (II-492) olarak geçer.

bardacuk (*barda (k) + + +c²I⁴k (i.i.y.)*) Clauson (1972:358), kelimeyi, Eski Türkçe *bart* 'testi, kap, kap' + *-ak* 'küçültme eki' olarak verir. Sevortyan (1978:65-66), sözlüğünde *bardakçık* kelimesine yer vermemiş; fakat bardak kelimesini detaylı bir şekilde işlemiştir. Tarihî ve modern lehçeler üzerinde yaptığı karşılaştırmalı bilgilerden hareketle bardak kelimesinin aslî şeklinin **bart* olduğu fikrine ulaşmıştır.

Kelime **MM**'de 'topraktan yapılmış küçük testi'

Ol zemāndan bular ki oturmuş-ıdı

Bir yeşil **bardacuk** getürmüş-ıdı (4000)

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de *bardacık*, 'bir tür küçük ve tatlı yaş incir' olarak **MM**'de kullanılan anlamdan uzak bir anlama geçmiştir.

bibi Sevortyan, kelimenin anlamlarını '1) *Hanım, hanım ağa, hanımefendi; bayan, muhterem kadın, asil kadın/kız, bayanlara hitap edilen kelime* 2) *Küçük hanım, ağa kızı, kız (falan... kız)* 3) *Amcanın hanımı, dayının kadını, ağabeyinin hanımı, dini unvanı*

olan kimsenin hanımı 4) Teyze, hala 5) Abla 6) Anne, nine 7) Ebe' olarak vermiştir. Kelimenin köken bilgisi ile ilgili farklı görüşlere değinmiştir. Räsänen'e göre kelime geveleme telaffuzu sonucu oluşmuştur ve çalışmasında tüm şekil ve anlamlarını vermiştir. Doerfer, Menges'le aynı fikirdedir. S. Çağatay da Budagov ve Tsenker gibi Farsçadan alıntı olduğunu söyler, Malov, kelimenin Farsça olma ihtimali üzerinde durur. Lokoç'a göre kelime Hintçeden alınmıştır. Hint-İngiliz 'beebie' (hizmetçilere hitap edilir) *Bibi* Farsça sözlüklerde vardır (Vullers'in *Lexicon Persico-Latinum Etymologicum* sözlüğünde): 'iyi kadın', 'evin hanımı', 'bayan', 'karı', 'hanım ağa'(1978:127-128).

Kelime **TAS**'ta 'hanım, hanımefendi' {... Vezir bu sözü işiticek serasîme oldu eyitti: Bu ne vakıt gelecektir, bâri kapıyı açiver çıkayım gideyim... Kenizek eyitti: Ey hudavend benim elimde ne var, bir cariyeyim, **bibim** kapıyı bağlayıp miftahı bile alıp gitti. (Ferec. XV. 55) 16. yy ikinci yarısına ait **AGH**'da 'hala' anlamlarında kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'babanın kız kardeşi, hala' olarak **TAS**'taki anlamından uzaklaşmıştır. **DS**'de kelime, (I) 1) Hala, 2) Amca karısı, yenge, 3) Anne, 4) Abla, 5) Nine, büyükanne, 6) Teyze, (II) 1) Hindi, 2) Cıvcıv, 3) Ördek, 4) Buzağı, 5) Kaz ve ördek yavrusu, 6) Küçük yavru, (III) Çocuk dilinde cinsiyet organı, (IV) Çocuk, bebek (II-677, 678) anlamlarında kayıtlıdır.

boşlamak (*boş*+ (< **bōş* (Tekin, 1975:259)) + *lA*²- (i.f.y.)) Kelime **TAS**'ta Boşaltmak {İhtilâl [Ar.]: Hâli kılmak ve **boşlamak**. (Bab. XVI. 1, 5), Kelime sonraki dönemlerde **TAS**'ta geçen anlamından uzaklaşmıştır: XVII. yüzyılın ortalarında yazılan **Bİ**'de *boşla*- Bırakmak, serbest kılmak (550) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'bırakmak, el çekmek, vazgeçmek' olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, '1. Bırakmak 2. İlgi göstermemek, ihmal etmek' anlamlarında **TAS**'taki anlamına uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de de 'bırakmak, vazgeçmek' (II-743) olarak geçer.

çağrıştırmak (*çak*- + *-(I^f)f* (f.f.y.))- + *(I^f)ş*- (f.f.y.)+ *-I²I^fr* (< **çākır*- 'çağırmaq' (Tekin, 1975:252)) Radloff (1905:1846), *çağırış*- kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'beraber bağırmaq' *fülinin ettirgen biçimi*' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'bağırmaq' {Mezbur Hacı Ahmet yatsu zamanında ehli ve ayâli ile bağçesinden gelirken mezbur subaşı ve yanında asesleri sarhoş, mezburun önüne gelip

avratın ve oğlanın **çağrıştırup** müslümalardan nice kimesne gelip elinden güç ile halâs eylediler. (Sic. A. XVI. 3, 359), XX. yüzyılın başlarından itibaren uzak anlama geçmiştir: **Kâmûs-ı Türki**'de Çağrışmaya yol açmak, akla getirmek, hatırlatmak, **TS**'de 1. Bir çağrışma yol açmak 2. Akla getirmek, hatırlatmak, andırmak 3. Benzemek, andırmak.

çakmaklı (*çak-* + *-mA²k* (f.i.y.) + *+II⁴* (i.i.y.)) Radloff (1905:1841), *çakmak+lı tüfânk* tamlamasının anlamını (Osmanlı) '*çakmak taşlı tüfek*' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'bir türlü tülbent'

Çakmaklıdır başındaki destar-ı çarha bak

Îmâ ider ki geldi dem-i gamzedâ-yi iyd (Molla. XIX. 228)

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de kelime, *eskimiş* 'çakmak taşı ve zemberekle ateş alan bir tür tüfek' anlamıyla **TAS**'taki anlamına uzak bir anlama geçmiştir.

çavlı, (cavlu, cavlı) (*çav+* + *+II⁴* (sıfatlama eki))⁵⁸ eklenmesiyle türemiş isimdir. Clauson (1972:393), *ça:v* kelimesini şöyle vermiştir: 'şöhret, iyi bir üne sahip olma' olumlu bir çağrışım ile 'itibar' (iyi ya da kötü), sonuçta sadece 'söylenti, gürültü' belki onomatopelerin karışıklığı nedeniyle. *Xak.* XI. *çav*; *KB* *çav* 'ünlü, itibarlı' ve *kü* ile birlikte. *Çağ* XV. *çaw*; *Kıp.* XIV. *çaw*; *Osm.* XIV. XVII'a kadar *çav* başlangıçta 'itibar'. Kelime, *Drevnetyurskiy Slovar*'da (1969:142), *çav* kelimesinin anlamı 'ün, şöhret; nam' anlamında kayıtlıdır: *ačunta čavī barti* 'dünyada ünü vardı' *tutril gonug avırliv/jadsun čavij bodunga* 'konuğunu iyi ağırla, ününü halka yaysın'; *ešit(t)im yiragdin elig čavini* 'hükümdarın ününü uzaktan duydum'.

Kelime **TAS**'ta 'şöhretli, meşhur' {Ale-l husus Numur Pavli dedikleri **cavlı** melunun başı kesilüp cezasın buldu. (Solak. XVII. 246–2) olarak geçer **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, 'ava alıştırılmamış şahin ve doğan yavrusu' olarak uzak anlama geçmiştir. **DS**'de de 'şahin kuşu' (III–1094) olarak aynı anlam devam etmiştir.

⁵⁸ Bkz. Yakın anlama geçiş → *bilmezlik* kelimesi, (Z. TURAN, "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır? I. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 24/29 Eylül 2000 TDK 856/2 Ankara 2007)

çığ (II) (< *çī ‘nem, yaşlık, rutubet’ (Tekin, 1975:256)) Clauson, sözlüğünde kelimeyi şöyle verir: genellikle tercüme ‘kamış’, en uygun kelime, fakat muhtemelen birkaç farklı şekilde kullanılan Xak. XI. çt:ğ ‘bir kıvrımlı perde’; Çağ. XV ff. çığ (ç’li) ‘sazlık dışında dokuma’; çığ (ç’li) (1972:404). Orta Türkçede göçebelerin çığ otundan yaptıkları çadır örtüsüne ‘çığ’ denir (Eren, 1999:88).

Kelime **TAS**’ta ‘çadırlarda çubuklarından örülmüş paravana gibi bölme’

Reva mı gün sıvanmak balçığ ile

Otağ-ı Adn tutulmak **çığ** ile (Veyse. XVI. 181-2)

Kâmûs-ı Türki’de kelime, ‘1. Dağdan yuvarlanan kar kümesi 2. Kamış vb. şeylerden yapılan yüksek çit 3. Çadır bölmesi 4. Yüksek ses gürültü, yaygara’ anlamlarıyla anlam dairesi genişlemiş, günümüzde **TS**’de ise “bölme veya paravana” anlamı yanında, “dağın bir noktasından kopup ve yuvarlandıkça büyüyen kar kümesi” anlamıyla da uzak anlama geçmiştir. **DS**’de (I) 1) Süt kazanlarının üzerini kapatmak için kamıştan yapılan örtü, 2) Çadırlarda kamıştan yapılmış bölme, 3) Keçi ve koyun yavrularını koymak için kamıştan veya tahta parçalarından yapılmış ağıl, çit, 4) Ucu dikenli bir çeşit kamış, 5) Tınas savrulurken samanla tane arasına dikilen uzun değnek, 6) Kurumuş afyon sapı, (II) Tavan arası, (III) Kağnıdan saman dökülmesi için tahtalardan yapılmış çit, (IV) Pencere kafesi, (V) Çığlık, haykırış, (VI) Çığ, pişmemmiş, (VII) Kırağı, şebnem, (VIII) Bir çeşit oyunda kullanılan ağaç çubuk, (IX) Oklu kirpinin dikenlerinden bir tanesi, (X) Çamaşır sepeti, (XI) Sık, çok, (XII) Süt üzerinde toplanan kaymak (III-1158) anlamlarında kayıtlıdır.

çomar (<*ço-m+ar [< *çamar- ‘kısalmak, büzülme’] (Gülensoy, 2007: I- 250) Radloff (1905:III-2032), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. Büyük başlı çoban köpeği 2. Küçük kulaklı, kısa kuyruklu ve kısa boylu koyun türü, 3. Küçük yapışmış kulaklı’ olarak verir. Tietze (2002:529), kelimeyi üç başlıkta ele almıştır: çomar I ‘bodur, bacaksız, kısa boylu; kuyruğu kısa veya sonradan kesilmiş at, eşek veya katır; iri köpek, burunsuz koyun; çoban köpeği’ çomar II argo ‘ihtiyar çapkın’; çomar III argo bodigard < çomar.

Kelime **TAS**’ta ‘buynuzsuz koyun’ {El-kaḥd [Ar.]... Buynuzsuz olan koyuna denir ki **çomar** tabir olunur.(Kam. XVIII-XIX. 1, 678) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve

TS'de kelime, 'iri köpek, çoban köpeği' olarak uzak anlama geçmiştir: DS'de kelime, (I) Boynuzsuz koyun, (II) Kuyruğu kısa veya sonradan kesilmiş at, eşek veya katır, (III) Burun, (IV) Yara üstündeki kabuk, (V) Bir ağacın büyüyemeyip de mantar bağlamış dalı, (VI) Büyük lokma, (VII) Yufka ekmeğinin içine peynir veya kıyma konularak yapılan dürüm (III-1265) anlamlarında kayıtlıdır.

dağ adamı, (tağ adamı) Tamlama, EOT metinlerinden **Bürhan-ı Katı Tercümesi**'nde {div merdüm [Fa.]:... ve bir nevi hayvana denir ki, Arabide nesnas denir. Türkide **tağ adamı** dedikleridir." cümlesinde (Bürh. XVIII-XIX. 292) 'bir nevi maymun, nesnas' anlamıyla kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime uzak anlama geçmiştir: **Kâmûs-ı Türkî**'de aynı tamlama, *dağ adamı~ayısı* biçiminde 'yabanî, kaba adam', TS'de ise 'kaba saba, görgüsüz kimse, dağdan inme' olarak uzak bir anlama geçmiştir.

demreği, (demreği) Clauson (1972:509), **temre-* kök olarak kabul eder. Bu hastalıktan sonra deri sanki paslanmış gibidir. Çeşitli yapılarda NE Khak. *temire*: NC Kır., Kzx. *temiretki*; SC Uzb. *temiratki*; NW Kaz. *timreü*; Kk. *temiretki/temirew*; Kumyk, Nog. *temirev*; SW Az. *demrov*; Osm. *temregi*, Tkm. *demrev*; *Xak.* XI. *temregü*; Kıp. XIV. *demregü* Sevortyan kelimeyi lehçelerdeki biçimlerine göre üç ayrı grupta ele almıştır: (I) *demre* '1. Tuzlu balgam 2. Bedendeki lekler 3. Ciğer otu'; (II) *demregü* '1. Deri hastalığı; ekzama 2. Çocuk deri hastalığı 3. Ciğer otu 4. Deri hastalıklarını tedavi eden' III *demretgi* '1. Deri hastalığı 2. Bedendeki yaracıklar' olarak verir. Kelimenin yapısını ise -ğ/-g, -gü/-ge (f.i.y.) ekinin eklenmesiyle türemiş isimdir. Sevortyan, Clauson'un **temre-* kökü görüşünü mantıklı bulur. Räsänen de Clauson gibi deri bu hastalığa yakalandıktan sonra pul pul dökülür ve paslanmış demiri andırdığı için kelimenin kökenini *temür* 'demir''e dayandırır (1980:190)

Kelime TAS'ta 'temriye hastalığı' {İstiska uyuz, **demreği** gibi... (Yadigâr. XIV. 19-2), SN *demren* Okun ucuna geçirilen demir ya da kemik parça, temren (1643), BL'de uyuza benzer bir çeşit kaşıntılı hastalık, temriye hastalığı (21a-2), T'de *demregi~demregü* Deride, yer yer küme halinde kabarcıklar çıkararak bir hastalık, temriye hastalığı (114b-19), HHT'de *demreñü* Deride yer yer küme durumundaki kabartılarla kendini gösteren hastalık, temriye [007b/14], TA'da *demregü* Temriye hastalığı (84a/2), TM'de *demregü* Deride yer yer kabartılarla kendini gösteren hastalık, temriye hastalığı; *demren* Deride yer yer kabartılarla kendini gösteren hastalık, temriye

hastalığı (78b/3), **KAB** *demregü* Bir soy deri hastalığı olup derinin üzerinde pürtük pürtük kırmızı lekler halinde kendisini gösterir, **FFANG** *temregi* ‘uyuz böceği’ anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *temriye*, ‘deride yer yer küme durumundaki birtakım kabartılarla kendini gösteren hastalık’ anlamı yanında *bitki biliminde* “kara yosunu” anlamında kullanılmasıyla da uzak anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, 1. Temriye, egzama 2. Temriye, egzama hastalığını tedavi eden (kimse) (IV-1419) anlamlarında kayıtlıdır.

depecük (*tepe*+ (< *töpü* ses-hece dengelemesi (~nitelik-nicelik dengelemesi) + +*C²I⁴k* (i.i.y.)) *Radloff* (1905:III-1111), *tepe+cik* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘küçük tepe’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘küçük tepe, tepelik’ {Dağ eteğinde **depecük** gibi görünür. (Ta. Sel. XV. 152) **TİKT (M)**’de Küçük tepe (269a/14) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de *tepecik*, bir *coğrafya* terimi olarak “yerden yükseklikleri çok az olan tepeler” anlamı yanında, *bitki biliminde* ‘çiçek tozunun konmasına yarayan, çiçeklerde dişi organların ucu’ anlamında kullanılmasıyla da uzak anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, ‘ufak tepe, toprak ve taş yığını’ (IV-1427) olarak geçer.

dışlamak, (tıslamak) (*taş* (>*tış*) + *-IA²* (i.f.y.)) ekinin eklenmesiyle türemiştir. Clauson’un (1972:556-557), *1 taş* kelimesi hakkındaki açıklaması şöyledir: Kelime, normalde *sıfat* veya *zarf* fonksiyonunda kullanılmaktadır; ancak isim olarak kullanıldığında ‘*dış veya (bir şeyin) dışı; dıştaki avlu, yabancı ülke, vb. biçiminde iç kelimesinin zıttı*’ olarak kullanılmaktadır.’ Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. a) *Dış kısım/taaraf, dış görünüş, dışarıdaki, yüzey* b) *Üst, üst taraf, elbisenin üst tarafı, kürk mantonun üstü* c) *Dış kaplama, ağacın kabuğu, açık, aşikâr, bariz; kabuk, kaplama, kılıf* d) *Hayvanların deri altı yağı* e) *Gemi kemeri, kap kenarı, deniz, nehir kıyısı* 2. a) *Dışarıdaki, dıştaki, dış; açık, aşikâr, üst (giyim)* b) *Dışarıya, dışarıdaki* 3. *Edat fonksiyonunda (dış haricinde anlamında)* 4. *Binanın dışındaki alan, avlu, sokak, tarla, açık yer, step (çöl), tanınmadık yer, gurbet* 5. *Uzaktaki, uzak* 6. (meczâ) *bayağı çok, bir hayli çok daha* 7. *Komşuluk* 8. *Hava durumu* 9. *Uzunluk ölçü birimi (Özbek Türkçesinde; 8 km civarında)*’ olarak vermiştir. 1. ve 4. maddedeki anlamlar en eski anlamlardır. Taş ismi dışında taş- ‘kaç-’ fiili de vardır. *taşgar-*, *taşıl-* (TT) vs. örnekler

buna kanıttır. Şerbak, kelimenin eski şeklini **tāş* anlamını da ‘dışarıda, dışarıdaki’, **tāş*- ‘kenarlarından çık-, taş-’ (1980:164-166) olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘kuşanılmış şeyi çıkarmak’ {Hakir, Paşaya yakın vardığımda tirkeş ve kılıcı **dışlayup** seke seke huzuruna varıp zemin bus eyledim. (Ev. XVII. 444), XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime uzak anlama geçmiştir: **Kâmûs-ı Türki**’de Dışta bırakmak, göz önünde tutmamak, dikkate almamak, ilgisiz kalmak, yok saymak, **TS**’de Bir kimse veya bir toplum, bir kimse, bir durum, bir düşünce vb’ni yok saymak, ilgilenmemek anlamıyla geçer.

dışemek (<Proto-Türkçe **di:ş* (Tufar, 1997:118)) Clauson (1072:557), *1 ti:ş (d-)* kelimesini, tooth ‘*diş*’; vokalinin de *-i:-*) Radloff (1905:III-1775) *diş+e-* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*değirmen taşına diş açmak, evlek yapmak*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘değirmen taşına diş açmak’ {Âsiyâ-zen [Fa.]: Değirmen **dışeyici** ve çakıldığı. (Nimeti. XVI. 69), XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime **Kâmûs-ı Türki**’de *dışemek/deşmek*, ‘1. Yarmak, delmek 3. *meczlaşmış* Bir konuyu her yönüyle ortaya koymak veya bir meseleyi kurcalamak’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, ‘diş çıkarmak’ olarak uzak anlamlara geçmiştir. **DS**’de (I) 1) Bebek ve hayvan yavrusu diş çıkarmak, diş çıkarmaya başlamak, 2) Yedi yaşındaki çocukların süt dişleri dökülüp esas dişleri çıkmak, (II) 1) Dişegi denilen ucu tırtıllı çekiçle değirmen taşı ya da herhangi bir şey üzerinde diş yapmak, 2) Döven taşlarını değiştirmek, dövene diş takmak, 3) Bıçkı, testere, orak gibi aygıtların dişlerini eye ile bilemek, 4) Yivlemek, (III) Karı boşamak, (IV) Atlara köstek vurmak (IV-1521,1522) anlamlarında kayıtlıdır.

düğmelenmek (*tüg-* + *-mA²* (f.i.y.)+ + *+lA²* (i.f.y.) + *n* (dönüşlülük)) Kelime **TAS**’de ‘domurcuklanmak, domurmak’ {Güneş doğduğu vakit çiçek verirdi, **düğmelenürdü**. (Tebareke. XIV. 8–1) **TİKT**’te *düğmelen-* Düğme ile bağlanmak (50a11) anlamlarında kayıtlıdır. ***Kâmûs-ı Türki**’de ve **TS**’de kelime, **TAS**’taki anlamını kaybetmiş ‘düğmele işine konu olmak veya düğmeleme işi yapılmak, iliklenmek’ olarak uzak anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, **TAS**’taki ‘ağaçlar tomurcuklanmak, tomurcuklanmaya başlamak’ (IV–1622) anlamıyla kayıtlıdır.

dürtüşmek (*dür-* + *t-* (f.f.y.) + *-(I⁴)ş* (işteşlik)) Radloff (1905:III-1808), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) ‘1. *İtmek* 2. *Tatlı dille harekete geçirmek* 3. *Biri diğerini itmek*,

itelemek’ olarak vermiştir. Clauson (1972:537), *türtüş-* kelimesini, *türt-* Xak. *Ol meniñ birle: koğuşka: ya:ğ türtüşdi* olarak kaydetmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘birbirine karşı silâh kullanmak’ {Gâh çalıştılar, gâh **dürtüştüler**, gâh ayrıldılar, gâh tokuştular. (Anter. XIV. 2, 27) **D**’de *dürtüş-* Birbirine karşı batıcı silah kullanmak (133b/4), **DK**’de *dürtiş-* Dürtüşmek, birbirine dürtmek, karşılıklı batırıp sokmak (35–6), **MŞV**’de Savaş, saldırı (23b/23) anlamlarında geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime uzak anlama geçmiştir: **Kâmûs-ı Türkî**’de 1. Birbirini dürmek 2. Bir şeye dikkat çekmek için birbirini dürmek **TS**’de *dürtüşmek* Birbirini dürtmek olarak kayıtlıdır.

eğirtmek Clauson (1972:113), kelimenin anlamını ‘*etrafını sarmak, kuşatmak*’ (Bel., *bir şeyi*); *bükmek* (Bel., *bir şeyi*)’ olarak açıklar. Sevortyan’ın kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: *egir-~igir-* şekilleri en eskidir. *Eñir-* şekli belki daha eskidir; çünkü –g->-ng/-ŋ- gelişmesi belirli şartlarda gerçekleşir. Tatar Türkçesindeki *üver-* şekli bu fiilin –g/-v- değişimi esasında oluşmuş tek şeklidir. Bu şekil ve *egir-* fiili ile şekil ve semantik açısından *evir-*, *öbür-* (eb~*eg~ög kökünden türemiştir) fiili yakındır. *Yigir- ~ yir(i)-* şeklindeki kelime başı y- köken bilgisine dayanır; çünkü o biraz ilerde bahsedeceğimiz isim kökünde de mevcuttur. Kelimenin anlamlarını da ‘1) *İplik bükmek, burmak, kıvırmak; yün iplik eğirmek, ipliği çevirmek, bükmek, örmek, dokumak* 2) *Çevrelemek, bir şeyin etrafına yerleşmek, sarmak, kuşatmak, ablukaya almak, kilitlemek, takip etmek* 3) *Dönmek, döndürmek, çevirmek, dönmeyi sağlamak, dönmeye zorlamak, ağır hale getirmek, dönüş yapmak, geri dönmek* 4) *Kovmak, takip etmek, izinden gitmek*’ olarak verir. Mecazî – acele ettirmek (iş konusunda) Yukarıda geçtiği gibi *egir- ~ igir-* fiili kendi esas anlamları ile *evir-* fiiline yakındır. *Egir-* fiilinin ‘iplik bükmek’ ve ‘döndürmek’ anlamları arasındaki bağlantı nettir: Birincisi nesnel, ikincisi genelleşmiş anlamdır. Birinci anlam tarihî açıdan ikincisinden önce gelmiştir. ‘çevrelemek’, ‘kuşatmak’, ‘ablukaya almak’ ikincisi, genelleşmiş anlam ile bağlantılıdır (1974:227-231).

Kelime **TAS**’da ‘muhasara etmek, etrafını kuşatmak, sarmak’ {Kadamfer Şah dahi gazaba gelip yedi gez yüzbin er ile yedi gez bu kala-i Daymeran üzre geldi yedişer yıl **eğirtti** yetmiş yerden bu kalaya nağımlar (lağım) urdu. (İs. H. XIV-XV. 831) **HN**’de *egird-* Alt etmek, yıkmak (4704), **SN**’de *egirt-* Kuşatmak, muhasara etmek (909),

ETT'de *egirt-* Etrafını çevirmek, kuşatmak (HŞ 2293), **KT**'de *egirt-* Muhasara etmek, kuşatmak (88a-1=9/5), **MŞ**'de *egirt-* Filiz, tomurcuk (?) (98a/8), **IN**'da *egirt-* Muhasara et-, etrâfını kuşat-, sar- (3450), **ŞŞÇ**'de *egirt-* Kuşatmak, muhasara etmek (4087) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de 'iğ ile iplik büktürmek, iğden yün, pamuk vb. çektirmek' ve **TS**'de 'eğirtme işini yaptırmak' olarak uzak anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, *eğirtmek/ertmek* biçimlerinde 'köpek havlamak' (V-1679) olarak geçer.

ertelemek, (irtelemek) *er+* (< **ēr* 'erken' (Tekin, 1975:263))+ *IA*² (i.f.y.)) Clauson'un (1972:213), kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: *érte:*'den türemiş bu fiilin orijinalinde '(bir şeyi) erken yapmak' anlamında, daha sonraları bazı genişlemiş anlamlarla kullanılır. Osm. XIV-XVI' daki *ertele-*'in 'erken kalkmak' anlamındadır.

Kelime **TAS**'de 'sabahlamak, geceyi arkada bırakmak' {Kocacuklar gece meyhanede **irtelemiş** sarhoş gibi düşe dura giderler. (Sır. XVI. 32) **KT**'de *irtele-* Sabahlamak (270a-8=68/25); *irtelemek* Sabaha ulaşma, sabahlama (25b-3=3/41) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'ertelemek kalmak, bir gün geri kalmak' günümüzde **TS**'de 'sonraya bırakmak, tehir etmek, tecil etmek, talik etmek' olarak daha önce kazandığı anlamdan uzak bir anlama geçmiştir.

geçişmek (*keç-* + *-(I⁴)ş* (f.f.y.)) Clauson (1972:700)'da *keçiş-* kelimesi, *1 keç-*; Çağ. *kéçiş-* (cf. keçrüş-). Xak. XI *ol meniñ birle: su:v keçişdi* 'o beni geçmek için yarıştı' olarak geçer.

Kelime **TAS**'de 'yarışmak' {El-mübâyeza [Ar.]: Bir kimse ile aklık **geçişmek**, beyazlıkta tefevvuk iddiâ eylemektir. (Kdeb. XVIII. 654-2) **MNHS**'de *geçiş-* Birbirine girmek, karışmak (40a.7) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de *geçişmek*, 'birbirinin içine geçip karışmak, tedahül etmek' olarak **TAS**'taki anlamından uzak bir anlama geçmiştir.

geçıştirmek (*keç-* + *-(I⁴)ş* (f.f.y.) + *-T²I⁴r* (f.f.y.) (ettirgenlik) Radloff (1899:II-1573), *geciş+tir-* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Kaşıntı yapmak 2. İtmek, uzaklaştırmak' olarak verir.

Kelime **TAS**'de '(birbirine) geçirmek' {Barmaklarını bir birine **geçıştirdi** hilalladı. (Rahat. XVI. 65) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Gereken önemi

vermemek, üstünde durmadan başından savmak, 2) Az bir zararla atlatmak, kurtulmak’ anlamlarında daha önce TAS’ta kazandığı anlamdan uzak bir anlama geçmiştir.

geçürici (*keç-* + $-(I^4)r$ (f.f.y.) + $-(y)I^4cI^4$ ($<-gU^2çI^2<-gU^2+çI^2$) (f.i.y.)) Kelime **KT**’de Suç bağışlayıcı, affedici; “esmâ-i hüsnâ’dan (el-halim) Güvüre anları, güvürinilesi yire kim begeneler anı. Dakı bayık Taşrı bilicidür, **geçürici**. (160b–10=22/59) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kayıtlı olmayan kelime, günümüzde **TS**’de kelime, *geçirici* biçiminde ‘uğurlamaya gelen’ anlamıyla uzak bir anlama geçmiştir.

gem Sevortyan, kelimenin anlamını ‘*at başlığı, yular, dizgin, köstek, ağızlık*’ olarak verir. Yapısı hakkında da düşünceleri şöyledir: Kelimenin **gem-* ‘kemirmek’ fiili ile bağlantılı olduğunu söylemiş ve *gimir-* maddesine yönlendirilmiştir. Bu maddede de Türkçede **gem-/kēm-* fiili ile beraber tek heceli gem isminin varlığı tahmin edilebilir. Tarihi Türk lehçelerinde **gem-*, **kēm* fiili ile beraber *gem* ismi de mevcuttur. O da türemiş *kemdi-<kem-di-* ‘sıyr-, kemir-‘ fiilinden çıkartılabilir. *Gem* ‘dizgin, yular’ anlamındadır (1980:18-19).

Kelime **TAS**’ta ‘tarım aygıtlarından döğen {Rede [Fa.]...Ve bir nevi dahi olur ki kapu şeklinde bir tahtanın altına câ-becâ çakmak taşları üstüvar edüp yine öküz ve bargir boyunlarına tasma ile bent edip döndükçe sap ve sünbüle toğranur. Türkiide **gem** ve bazı diyarda döğen tabir ederler. (Bürh. XVIII-XIX. 298) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de kelime, ‘atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç’ olarak uzak anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Döven, (II) Ekin demetlerini birbirine bağlamaya yarayan uzun buğday sapı, (III) Harman yeri, (V) Yokuş aşağı inen kağrı arabalarının hızını azaltmak için tekerin önüne konan ağaç (VI–1985) anlamlarıyla kayıtlıdır.

gider (*git-* ($< *kēt-$ ‘gitmek’ (Tekin, 1975:265) + $-A^2r$ (f.i.y.))

Kelime **TAS**’ta ‘gidiş, sefer’

Şah eydür digil ne gerek bileyim

Çü **gider** yarakınızı kılayım (Süh. XIV. 37)

Kâmûs-ı Türkî’de kelime, ‘1. Harcanmış olan para, masraf. 2. Bütçe içinde hizmet ve değerler karşılığında yapılan harcamalar’ günümüzde **TS**’de ‘1) Bir iş için harcanan paranın bütünü, masraf, 2) Binalarda ortak kullanımla ilgili atık suların merkezi

kanalizasyona iletilmesini sağlayan boru hattı, 3) Gelecekte sağlanacak değerler karşılığı yapılan harcamalar’ olarak daha önce kazandığı anlamdan uzak anlamlara geçmiştir.

gömeç Clauson (1972:722), kelimenin yapısını ‘köm-‘ten –meç’le (bir çeşit yemek için) türemiş ve kısaltmış isim olduğunu, kelimenin asıl anlamını ‘(yiyecek) gömülmüş (pişirmek için küle)’, ‘külde pişmiş ekmek’ vb. modern şivelerdeki görünümü için GD Türkçesinde *kömeç/kö:meç*, K.Kır. *kömöç*, G.Özb. *kumaç*; Kuz. B Kk. *Kömeş*; KTat. *kümeç* biçiminde kullanılır. Fakat bugün GB Osm.da ‘gümeç’ biçimi sadece ‘bal peteği’ (mecazlaşmış şekli yüzünden) anlamında geçer. Osm. XIV’teki kullanımı ‘gömeç’ genellikle ‘bal peteği’; daha seyrek ‘külde pişmiş somun’ olarak vermiştir. Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘ekmek/lavaş/külde pişirilmiş börek ya da iki sac arası ya da külde pişirilen tuzsuz ekmek, büyük yuvarlak lavaş; poğaç, pişirildikten sonra kurutulan ekmek cinsi, tavada pişirilen ekmek, mısır unundan pişirilen içine ceviz konan ekmek, yüksek kaliteli undan pişirilmiş beyaz ekmek’ biçiminde kaydetmiştir. Araştırmacıların çoğuna göre kelime, *köm-* (gömmek) > *kömeç*’ten gelir. Ganiyev, kelimenin kökenini *kümmə +aş* > *kümeç* biçiminde vermiş, ama Sevortyan, Ganiyev’in görüşünü kabul etmemiştir. Sevortyan’a göre kelimenin kökeni bu şekilde olsaydı, kelime *kömeç* değil de *kömeş* biçiminde olması gerekirdi (1980:100-101).

Kelime **TAS**’ta 1. Bal peteği, petek {Birkaç aru bal **gömeçleri** yapmış. (Tebareke. XIV. 34-2), 2. Kül poğaçası, kül ekmeği {Kara sakaç altında **gömeçten** ne var, kendürükte etmekten ne var, üç gündür yoldan geldim doyurun meni. (Dede. E. XIV. 105), **MŞ**’de *gömeç/gümeç* Gümeç, **CM**’de Bal peteği, petek, **LME**’de “*ebe gömeci*” Ebegümeçi, mor renkli çiçekleri ilaç, yaprakları sebze olarak kullanılan, kendiliğinden yetişen çok yıllık bir bitki (8a/7) anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *kömeç*, *bitki biliminde* ‘papatya ve ayçiçeğinde olduğu gibi sapın yassılaştırmış ve genişlemiş ucu üzerinde çiçeklerin yan yana toplanması biçimindeki çiçek durumu’ anlamında uzak bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, (I) Bal peteği, (II) 1) Ebegümeçi, 2) Bir çeşit papatya, 3) Bir çeşit erik (VI-2148) anlamlarında kayıtlıdır.

günü, (güni) Clauson (1972:727), sözlüğünde kelimeyi şöyle verir: ‘kıskançlık, kıskanç’; NE Tel. *kü:nü* ‘kıskançlık’; SW Osm. *göni/gönü*; Uyg. VIII. *küni* ‘kıskançlık’ (gurur ve şüphencilik); Xak. XI *küni*; Osm. XV *günü* birkaç metinde ‘kıskançlık’;

Rumi'de *güni* 'kıskançlık'. Sevortyan, *(I) günü* kelimesinin anlamlarını '1. *Gıpta, kıskançlık* 2. *Kıskanç olma durumu* 3. *Kıskançlık* 4. *Kıskanç* 5. *Nefret, kötü ruh hali, nahoş hissetme (organlarda); inatlık (hayvanların); (II) künü* kelimesinin anlamlarını '1. *Gıpta, kıskançlık* 2. *İntikam, antipati*' olarak vermiştir. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: *günü* ve *küne* kelimeleri, *kün-* fiiline *-i-* ekinin eklenmesiyle türemiş isimdir: *kün-* < *küyn* < *küyün* < **küy* + *-n-* (i.f.y.). Tarihî kaynaklarda **küy* ismi yanında **küy-* fiili de vardır (1980:104-105).

Kelime **TAS**'ta 'kıskançlık, haset' {Temam gayretleri ve **günileri** vardır. (Ta. Sel. XV. 11) **ETT**'de (HŞ 1685, HŞ 814), **MN**'de (10-4) ve **IN**'da *güni* (5769) 'haset, kıskançlık', **ŞŞÇ**'de *Kıskanma, haset* (4466) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, *gönü* biçiminde EOT metinlerinde geçen 'kıskanma, kıskançlık' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de *halk ağzında* kelime, "kıskançlık, çekememezlik, haset" anlamı yanında, "zamanından önce doğan yavru" anlamında kullanılmasıyla da uzak anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, *günü/günücük* biçimlerinde (I) 'kıskançlık, haset' (VI-2231) olarak geçer.

gündüzlü (*gün+* (<*kün* + + +*dU*⁴*z* (i.i.y.) (Eski Türkçede işlek olmayan bir ek) + *II*⁴ (i.i.y.) Clauson (1972:729), *gündüz* kelimesinin yapısının "*kün+tüz* olduğunu, '*tüz*' için ise bir ek değil, *düz, düzgün* anlamlarında kullanılan bir kelime olduğunu" ifade eder. Radloff, kelimeyi <*kün+tüs* şeklinde vermiş; ancak *+tüs*'ün ek mi kelime mi olduğunu belirtmemiştir. Sonraki araştırmacılar da Radloff'un görüşüne katılmış, *-tüs*'e yapım eki demişlerdir. Bang, *-d+* soyutluk göstergeci *-z* olarak vermiştir. Deny, eki *-dız* biçiminde vermiştir. Gabain, *-düz* ekini, soyutluk ifadesinde kullanılan çok nadir eklerden biri olduğunu kaydetmiştir. (Sevortyan,⁵⁹ 1980:102-103)

Kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de 'gündüzün vuku bulan' anlamındayken **TS**'de 'okula gündüz giden, yatılı olmayan öğrenci, yatsız, nehari' olarak uzak anlama geçmiştir.

güvenç (*güven-* (< *küwen-* 'öğünmek' (DTL, 1999: IV-402)) + *-ç* (f.i.y.)) Clauson (1972:689-690) kelimenin kökenini *küven-*'den getirir. Gelişmiş anlamlarla Uyg. VIII *küvenç* 'gurur', Xak. XI KB *küvenç* 'haklı gurur', 'özsaygı' ve benzeri anlamlarla. Çağ.

⁵⁹ Sevortyan, *gündüz* kelimesinin anlamlarını '1. *Gündüz, gündüzleyin, gün içerisinde, bir günde, gündüz vaktinde* 2. *Gün, gündüz vakti, günün aydınlık zamanı, bütün gün, günün bir zamanı, aydınlık gün* 3. *Öğlen vakti* 4. *Gün ışığı* 5. *Güney (ET. gündüri); yamacın güneşli tarafı* 6. *Konuşma dilinde- öğle yemeği vakti, öğle vakti*' olarak vermiştir.

XV *güvenç* ‘övünme, kibir’; Xwar XIV *küvenç* ‘haklı gurur, sevinç’; Kıp. XIV *küwenç*; Osm. XIV‘dan XVI‘ya *güvenç* ‘sevinç, zevk’ (TTS) olarak geçer.

Kelime **TAS**’ta 1) Arzu, emel.

Seni bulmayup olmasun incine

İver kim tiz erişe **güvencine** (Süh. XIV. 104)

2) Sevinç, sürur {Uluların bazıısı ismini Sevinç koyalım ve bazıısı **Güvenç** koyalım dediler. (Bektaş. XV. 9) **HN**’de *güvenc* (6684), **YZ**’de *güvünÇ* (1b.10) ‘güvenç, kendisine güvenilen, itimâd’ anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin **TAS**’taki anlamlarının yerine **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de ‘güvenme duygusu, itimat’ anlamları kayıtlıdır. Kelime de bu anlamlarıyla uzak anlam geçmiştir. **DS**’de kelimenin **TAS**’taki (I) ‘sevinçli’ anlamının devam ettiği görülür. Ayrıca **DS**’de kelimenin bu anlamından başka (II) Dayanak, arka yardım (VI-2240) anlamı da vardır.

ıvizganmak, (mızganmak) Radloff (1893:I-1406), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘uyuklamak’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘uyuklamak, azıcık uyumak’ {Bir kez **ıvizganmak** bin yıl içinde rüsvaylıktır. (Müneb. XIV- XV. 40-1), **D**’de *ıvizgan-* (34b/15), **HN**’de *ıvizgan-* (6447), **KT**’de *ıvizgan-* (*ıvizganmak* Uyuklama, hafif uyku ve gevşeklik (83b-1=8/11)) ‘uyuklamak, azıcık uyumak’ **CM**’de *ıvizgan-* Uyuklamak, ayrılmak, uzaklaşmak, anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de *ıvizgan-mak/ıvizgen-mek* biçimlerinde ve **TS**’de *halk ağzında* “uyku ile uyanıklık arası bir durumda bulunmak, uyuklamak” anlamı yanında “kararıp söner gibi olmak” anlamında kullanılmasıyla da uzak anlama geçmiştir. **DS**’de (I) 1) Uyuklamak, 2) Uyuşmak, 3) Duraksamak, ağırdan almak (III) Çocuk mızızlanmak (VII-2475, 2476) anlamlarında kayıtlıdır.

ısmarlan- (*Farsça avīspār kelimesine + +LA² (i.f.y.) + -n- (dönüşlülük)*)

Kelime **HN**’de ‘bırakılmak, teslim edilmek’

Kara topraga **ısmarlandı** bayık

Karaya göge gark oldı halayık (6968)

ŞŞÇ'de (48070), CM'de ve KT'de *ismarlan-* Tevdi edilmek, verilmek; *ismarlanmış* Tevdi ve teslim edilmiş (42a-8=4/92) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olmayan kelime, günümüzde TS'de *ismarlanmak*, 'bir şeyin yapılması veya getirilmesi birine söylenmek' biçiminde uzak anlama geçmiştir.

ilgi, (ilgü) (*il-* + < **il-* 'ilmek, iliştmek' (Tekin, 1975:266)) -*K²I²* (i.i.y.))

Kelime TAS'ta 'engel, mânia'

Er yiğit kayda ürker ürkülerden

Yahşi at belinlemez **ilgülerden** (Kadı. XIV. 596)

BH'de Engel (37A/11), XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime uzak anlamlara geçmiştir: **Kâmûs-ı Türkî**'de 1. İki şey arasındaki bağ 2. Bir şeye karşı duyulan merak 3. Belli bir hadise, nesne veya düşünceye karşı olan eğilim 4. Maddelerin birbiriyle birleşme eğilimi, TS'de 1. İki şey arasında bulunan herhangi bir bağıllık, ilişki, alaka, taalluk, 2) *kimya* Kimyasal şartlar eş veya birbirine çok yakın olduğunda öğelerin birbiriyle birleşmede gösterdiği seçicilik, 3) *ruh bilimi* Dikkati öncelikle belirli bir şey üzerinde toplama eğilimi, 4) *ruh bilimi* Belirli bir olay veya etkinliğe yakınlık duyma, ondan olay ve ona öncelik tanıma, DS'de (I) 1) Çengelliğine, 2) Büyük iğne, 3) Düğme, 4) Kaba dikiş, 5) Paçaya dikilen bağ, 6) Yorgan ipliği, (II) Tuzakla kuş tutulan yer (VII-2521) anlamlarında kayıtlıdır.

irkinti, (irkindü) (*irk-* + *-(I⁴)n* (f.f.y.) + *-T²I⁴* (f.i.y.)) Radloff (1983:I-1465-1467), *irkindi* (Osmanlı) = *irkendi* kelimesinin anlamını 'su birikintisi' olarak verir.

Kelime TAS'ta 'toplanmış, irkilmiş, birikmiş şey' {İmdi ey oğul cehdeyle dünyalıktan **irkindücüğü** ola... (Kab. XV. 179), **KAB** *irkindi* Tasarruf, birikmiş para, biriktirme, XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de 'su, pislik vb. birikintisi yığını, durgun su, pislik vb.' olarak geçer. Günümüzde TS'de *halk ağzında* "su birikintisi" anlamı yanında, "1) Ürperme, tiksinti, 2) Korku, çekinti" anlamlarında kullanılmasıyla da uzak anlama geçmiştir. DS'de kelime, (I) 1) Birikinti, toplantı (su vb. şeyler için) (VII-2552) olarak geçer.

isnemek Radloff (1893:I-882), kelimenin anlamlarını (Taraçin, Kuman, Kırım, Osmanlı, Azeri) '1. Ağzı genişçe açarak esnemek 2. Elastik olmak, gerilmek' olarak

vermiştir. Clauson (1972: 249), kelimenin kökenini *ésin* ‘nazikçe üflemek’ Fakat bazı metaforik olarak ‘*esnemek için*’ çok bozuk biçimde NE’de (este-/eze-) olarak verir.

TAS’ta ‘esnemek’ (... İçmemek vakti oldur kim **isnemek**, gerinmek gele, ya dimağ ağır ola. (Hazain. XV. 34-2) **T**’de *isnemek* ‘esneme’ anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, EOT metinlerinde geçen ‘can sıkıntısından uyuklayıp durmak, gevşemek’ olarak kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de *esnemek*, ‘uykulu, sıkıntılı veya yorgunluk duyulan bir anda ağzı genişçe açarak soluk alıp vermek’ temel anlamı yanında ‘1. Bir cisim bir etki ile biçim değiştirmek, 2. Bollaşıp genişlemek’ anlamların kullanılmasıyla da uzak anlama geçmiştir.

iti, (**yiti**) Clauson (1972:889), sözlüğünde *yitig* kelimesi hakkında şu bilgiyi vermiştir: *yiti-* fiilinin anlamı ‘keskin’, metaforik olarak ‘uyarmak, hızlı, zeki’ ve benzeri anlamlarda kayıtlıdır. Uyğ. farklı biçimlerde *yiti/yitti* ve KB’de *yiti* bu kadar erken bir dönemde sıra dışı örneklerdir. Uyğ. VIII. *yiti kılıç* ‘keskin’; Xak. XI. *yitik bıçak* ‘keskin bıçak’; *yitig er* ‘zeki ve çevik adam’; KB’de *yiti kıl bu köz* ‘keskin bir bakışla bakmak’; Çağ. XV. *itik*; Kıp. (*yiti?*); Osm. XIV. ve XVI. yüzyıllar için sadece *yiti* (nadir)/*iti* ‘keskin, hızlı’ vb. genellikle metafor; oldukça ortaklıklar vardır. (TTS I 395; II 553; III 3888; IV 443). Sevortyan, *yiti* kelimesinin anlamlarını ‘1. a) *Sivri, sivriltilmiş, kesken b) Namlu, bıçak* 2. *Keskin (tamlama ve deyimlerde), göz, ses, katı, acı; akıllı, zeki vs.* 3. *Hızlı, aceleci, çevik, her yere yetişen*’ biçiminde kaydetmiştir. Kelime, *yiti-* fiilinden –g>Ø ‘sivrileş-’ türemiş isimdir. Kelimenin türemişleri DLT ve TS’de vardır (1989:205-206).

Ögel (1978:108), Anadolu’da *keskin* kelimesi yerine *iti*, *citi*, *yiti* kelimelerinin kullanıldığını ifade ettikten sonra Anadolu Ağzlarında *bilemek* karşılığı olarak *itimek* deyişine çok rastlandığını ve bu deyişin Anadolu kültür çevresine yakın olan eski Mısır Türkleri ile Kıpçak Türk kesimlerinde de görüldüğünü söyler.

Kelime **TAS**’ta 1) Sert, keskin, şiddetli. {Kelile eyitti: Öküzün kuvveti ve zoru yavlak çoktur ve akıl ve hüneri **yitidir**, işi mekr ü hilyedir ve benden imindir. (Kel. XIV), 2) Şiddetlik, sertlik, keskinlik {Şarabın **itisi** başına çıktı. (Dede. XIV. 103), **BHMİH** *yiti* Keskin (Caf. *yiti*, Kom *yiti*; Kâş. *yitit-* Biletmek Abu H. *yitin-* bilenmek; *yitit-* biletmek) (54: 18), **YZ**’de Çabuk, tez (34b.997), **TM**’de 1. Yiti, keskin (koku) (114b-3) 2. Keskin, sivri (116b-10), **KAB**’da *itice* Kuvvetlice, güçlü, kuvvetli, **HN**’de (4730), **ŞHŞ**’de

(2430), **İN**'da (3021), **İM**'de (2287) ve **ŞŞÇ**'de (10660) 'keskin, sert, keskinlik, sertlik' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, 'itici güç, ilham edici' anlamını kazanarak uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de (I) Keskin (bıçak için), (II) 1) Çok tuzlu, 2) Acı, 3) Çok yağlı ağır (yemek), 4) Ekşi, 5) Tatlı, 6) Keskin (sirke için), 7) Tadı tiksinti verici olan, (III) Keskin (görüş için) (VI) 1) Zeki, 2) Kızgın, asabi (VIII) Koyu (renk için), (IX) Kötü, fena, iğrenç (VII-2568) anlamlarında kayıtlıdır.

kağan<kağan Clauson (1972:611), bu kelimeyi sadece '*hükümdar, kağan*' anlamlarıyla vermiştir. EOT döneminde ortaya çıkan "kızgın, öfkeli, kükremiş, anlamındaki 'kağan' kelimesine hiç değinmemiştir: "“bir kabile veya insanların bağımsız hükümdarı” şeklinde spesifik bir anlamda Türkü'de yer alan eski zaman adamlarının unvanı. İlk defa M.S. 400'lerde Juan-Juan ve T'u-yü-hun bir krallık unvanı olarak hemen fark edilebilir bir şekilde kayıtlı, fakat Pulleyblank M.Ö. 1. yy'ın sonlarındaki olaylarla ilgili değinilen Hsiung-nu krallık unvanı hu-yü'nün, benzer kelimenin daha eski Çince transkripsiyonu olduğuna inanıyor. Türkü ve Uyg. metinlerinde doğal olarak *kağan* transkribe ediliyor. Fakat hem x- hem de k- olarak bu metinlerde benzer harflerle gösterilebileceği için neredeyse kesinlikle xakan idi. Bununla pratikte sinonim olduğu *xa:n* arasındaki ilişki belirsiz; ikisi morfolojik olarak Türkçede birleştirilemez. Fakat Türkçeye geçtikleri dillerdeki alternatif şekiller olabilirlerdi. Moğolcada *kağan/ka'an* (Haenisch 54–6) olarak eski bir alıntı kelime olmuştu ve ikinci şekilde Çağ.'ya tekrar girdi. Eski bir tarihte *xāqān* olarak Arapçalaştırıldı ve bu şekilde Osm. İmp.'nun çöküşüne kadar bir imparatorluk unvanı olarak var oldu. Türkü VIII, Uyg., Hak. XI., Çağ. XV.” Kırbaç (2002:163-170), *Dede Korkut Kitabı'nda "KAĞAN ASLAN"* makalesinde kağan kelimesinin kökenini bilinmeyen bir kelime olarak düşünüldüğünü ve *aslan* ile ilgili bilgi veren bazı kaynaklarda '*hükümdar*' anlamındaki '*kağan*' kelimesiyle birlikte değerlendirildiğini, gerçekte bu anlamlandırmanın bir yakıştırmadan ibaret olduğunu ifade etmiş ve devamında da *kağan* kelimesinin kökünün, *kakıgan* (*kakı-* filinine partisip –gan eki getirilerek yapılmış) kelimesi olduğunu ifade etmiştir. Kelimenin tarihî gelişimini de şöyle vermiştir: *kakıgan> kakığan> kakıan> kakan> kağan*.

Clauson kelimenin kaynağını Farsçaya dayandırmaktadır. Oysaki kelime, Türk dilinin sözcük dağarcığının (vokabülerinin) öz malıdır. Kelime, "*kağan*" biçimiyle Farsçaya

geçtikten sonra “*hakan*” şeklinde geri alıntı bir kelime olarak ses ve anlam değişiklikleriyle tekrar alınmıştır (Karaağaç, 2001:189–192).

Eski Türkçe metinlerde hem *kan* kelime hem de *kagan* kelimesi yan yanadır. Kan, *kagan* kelimesinin büzülmesi sonucunda oluşmuştur. Kan kelimesi Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarında belgelenmemiştir. Ancak Tonyukuk yazıtında ve Yenisey yazıtlarında sıkça geçer. Kaynaklarda *kagan* kelimesinden ayrı bir unvan olarak anlamlandırılır (User 2009:127). Drevnetyurskiy Slovar’da (1969:405) *kağan* iki başlıkta ele alınmıştır: (I) Kağan, hükümdar, baş han; *qaqan qan* ‘baş hükümdar’ (II) Şahıs adlarından sonra unvan fonksiyonunda kullanılır. Mesela; *baz qaqan, bilgä qaqan, bökli qaqan* vs.

Kağan kelimesi, Kâşgarî’de yoktur. EOT metinlerinde vardır ve “*kızmış, kükremiş, öfkeli (arслан) vb.*” anlamlarıyla geçer. TAS’da taranmış eserlerden olan XV. yüzyılda yazılmış *Anternâme*’de ve *Tarih-i Âl-i Seçuk*’ta ve *Gülistan Tercümesi*’nde ve *Şehnâme*’de, XVI. yüzyılda yazılmış *Aşkî Divanı*’nda ve XVII. yüzyılda yazılmış *Solakzâde Tarihi*’nde *kagan aslan* sözü ‘kızmış, kükremiş, çok öfkeli (arслан, kaplan)’ {Ol karınca ittifak edicek kağan arslanın derisin yırtarlar. (Güls. XV. 44) SN’de Kızmış, kükremiş (2163), DAH’da *kağan* Hiddetli, gazaplı, “kağan arslan”: hiddetli, kükremiş arslan (24, 228), HN’de Kızmış, kükremiş, çok öfkeli (arслан, kaplan) (4969), HHT’de *kagan arslan* Kızmış, öfkeli, kükremiş arslan [086b/6], DK’de Kağan, kükremiş, kükreyen, kızmış, öfkeli (arслан, kağlan, canavar) (173–6), IN’da *kağan arslan* Kızmış, kükremiş arslan (2011), ŞŞÇ’de *kagan* Kükreyen (34119) anlamlarındadır. ***Kâmûs-ı Türki**’de ve TS’de kelime, *tarihte* ‘hanların bağlı olduğu devlet başkanı devlet başkanı, hakan, imparator, hakan’ olarak uzak bir anlama geçmiştir. DS’de (I) Tarlayı otlardan temizleme, çapa işi, (II) Boyunduruğu arabaya bağlayan kayış olarak kayıtlıdır.

kalkışmak, (kalgışmak) (*kal-* + *k-* (f.f.y) + $-(I^4)\text{ş}$ (f.f.y)) Kelime TAS’ta ‘sıçramak’ {Bir bölük serçecükler gelüp etrafında **kalgışdılar**. (Şevahid. XVI. 231 D’de *kalkış-* ‘sıçramak’ (121a/14), XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime uzak anlama geçmiştir: **Kâmûs-ı Türki**’de İddia ile bir işe girişmek, gücü aşan, başarılması güç bir işe girişmek, TS’de 1) Yetenek, imkân ve gücü aşan bir işe girişmek, 2) Girişmek, başlamak, yeltenmek olarak kayıtlıdır.

kara cümle Tamlama TAS’ta ‘manasız yazılmış şeyler’

Yekûnu defterimin **kara cümledir** bilirim

Hatasını kalem-i kudretinle kıl terkîn (Molla. XIX. 20)

Günümüzde **TS**'de ise *şaka yollu* 'aritmetikte dört işlem' olarak uzak bir anlama geçmiştir.

karaçı, (karacı) Clauson (1972:647), kelimenin kökenini kara kelimesinden getirir. Erken dönemde Moğolcada *karaçu* biçiminde olduğu Doerfer tarafından tartışılır (I 247); (Türkçede nerede ortaya çıktığı tam belli değil) Kelime, Xak. XI. *kara:çı* 'kapı kapı gezen dilenci'; Çağ. XV. *karaçu* 'göçebeler', Tkm. XIV *karabçı*: 'fakir bir adam'; Severtyan, kelimenin anlamlarını '1) yoksul, dilenci 2) cimri 3) bağırان 4) eşkıya, hırsız 5) Çingene 6) Dolandırıcı, hilebaz 7) İftiracı 8) Gözetici (gardıyan) 7. anlam karacı ismine aittir, kara isminden türemiştir (aynı 'çingene' anlamındaki karaçı gibi)' olarak vermiştir. 'yoksul' ve 'gözetici' anlamları kelimelerin eş sesli olduğunu gösterir (bu iki anlam da kara- fiilinden türemiştir). Budagov, *karaçı* 'sadık hizmetçi, gözetici, bakan' ve 'Çingene' kara- fiilinden geldiğini tahmin etmiştir. 'Çingene' anlamını 'bakan kişi, fal bakan' anlamından çıkartmıştır. Karaçı kelimesinin Türkçe olup kara- fiilinden geldiğini düşünmek tereddütlüdür, çünkü lehçelerde -çı isimden isim yapma ekidir (karşılaştırınız Tatar Türkçesi karavçı < karav + çı). Belki de Türkçedeki *karaçı* Moğolcadan geçmiştir: **kara:ça*. Tsenker, karaçı 'Çingene' kelimesini kara 'siyah'dan türediğini tahmin eder ve bu kelimeyi 'sadık hizmetçi'den ayırırdı. Bu kelimenin kara-fiilinden geldiğini söylemiştir. Clauson, karaçı 'yoksul' kara 'sade halk' kelimesinden gelen ve bireyi anlatan kelimedir. Bu şekil değişiktir diye düşünürdü. Aynı bu köken açıklamasını daha önce Doerfer vermiştir. Ayrıca 'çingene' anlamının 'dilenci, yoksul'dan türediğini söylemiştir (1997:301-302).

Clauson'a göre *karaçu* 'tebaa' kelimesi Türkçeden Moğolcaya eskiden geçmiş kelimelerdendir ve *karaçı* 'yoksul' kelimesi ile özdeştir. Doerfer ise Ligetti gibi *karaçı* kelimesinin Moğolcadan Türkçeye geçmiş kelimelerden biri olarak değerlendirir.

Kelime **TAS**'ta 1) Yağmacı, gönül teshir eden. {Çiğil [Fa.]: Türkistan vilâyetinde bir yerin ismidir, mahbubu gayette çoğ olur... ve karaçı tâifesine dahi derler amma gaaliben ol sebeptendir ki ekserya yağmacı olurlar. (Nimeti. XVI. 239) 2) Çingene. {Lûlû [Fa.]: İnci ve karaçı yani çingene. (Şamil. XVI. 509) 3) Gözcü,

gözetleyici {Anda yağının karacıları zâhir oldu. (Ta. Sel. XV. 861) 4) Falcı, Bakıcı. {El- makıtu [Ar.]: Ve dahi arpa salıcı ve bakla salıcı ve otçuluk, karacılık edici kimesneye derler. (Terceman. XV. 111) ŞŞÇ’de Bir kavim adı (45602) olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin anlamında hem bir daralma hem de uzak anlama geçiş durumu görülmektedir: **Kâmûs-ı Türkî**’de *karacı*, ‘haydut’ *eskimiş TS*’de *karacı* Birine işlemediği bir suçu veya kendisinde bulunmayan bir ayıbı yükleyen, kara çalan, iftiracı, müfteri, **DS**’de kelime, 1. Haydut 2. Çingene 3. İftiracı, kara süren (VIII–2639) anlamlarında kayıtlıdır.

kayurma (*kay-* + $-(I^4)r$ (*f.f.y.*) ve $-mA^2$ (*f.i.y.*)) Radloff (1899:II-100), kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Azeri) 1. *Kayırmak, bakmak* 2. (*eldeki işi*) *Bitirmek, tamamlamak*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘endişe, üzüntü’ {Füsus [Fa.]: **Kayurma**. (Şamil. XVI. 482) ***Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *kayıрма*, ‘kayırmak işi, koruma himmet, iltimas’ olarak daha önce **TAS**’ta kazandığı anlamdan uzak bir anlama geçmiştir. **DS**’de kelime, *kayırmak* biçiminde Korumak, merak etmek (VIII–2701) olarak kayıtlıdır.

kızılkanat Tamlama **TAS**’ta ‘kanatları henüz bitmek üzere olan kuş yavrusu’ {Sih-per [Fa.]: Ol kuş yavrusuna denir ki henüz kanatları bir hoşça zuhur eylemeyip tiken ola; sarı tüy ve **kızılkanat** ve apalak tabir olunur. (Bürh. XVIII-XIX. 374) olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de tamlama, ‘Sazangillerden, yüzgeçleri kırmızı, 25-30 cm boyunda eti kılçıklı bir tatlı su balığı’ olarak daha önce **TAS**’ta kazandığı anlamdan uzak bir anlama geçmiştir. **DS**’de tamlama, Sazan cinsinden bir çeşit tatlı su balığı (VIII-2865); Kimsesiz (XII-4559) anlamlarında kayıtlıdır.

kolaylanmak *kol* ($*k\bar{o}l < (Tekin, 1975:259)) + A^2y + + lA^2$ (*f.f.y.*) $-n-$ (*dönüşlülük*) Radloff (1899:II-586), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*kolay olmak, kolay yapılmak, bitmeye yakın olmak*’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘kolay görmek, ehemmiyetsiz görmek, ehemmiyet vermemek’

Kolaylandı vü Zâl’e biledi

Atın meydana tepti er diledi (Şeh. Ş. XVI. 173)

SN'de *kolaylan-* Fırsatını bulmak (2879), D'de *kolaylan-* Birini dövmek için üzerine yürümek (215b/4), ŞŞÇ'de *kolaylan-* Önemsiz görmek, kolay görmek (25105), **Kâmûs-ı Türki**'de '1. Kolaylık kazanmak 2. Sona yaklaşmak, bitmek üzere olmak' olarak geçer. Günümüzde TS'de kelime, 'bir işin sonuna yaklaşmak bitmek üzere olmak' anlamlarıyla uzak bir anlama geçmiştir. DS'de Birini dövmek için davranmak, üzerine yürür gibi olmak (VIII-2908) olarak geçer.

koşuntu (< *kōş-* 'koşmak, katmak, çiftlemek' (Tekin, 1975:260)) (*koş-* + $-(T^4)n$ (f.i.y.) + T^2T^4 (i.i.y.)) Radloff (1899:II-641), *koşun+du* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. Katkı 2. Birisine eşlik eden diğer şahıs' olarak verir.

Kelime TAS'ta 'maiyet memuru {Mehmet Paşayı Venedik üzre Serdar edip Seydi Mehmet Paşayı dahi anlara Bosna eyaleti ile **koşuntu** verdi. (Ev. XVII. 5, 591), XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin uzak anlama geçtiğini söyleyebiliriz: **Kâmûs-ı Türki**'de 1. Bir kimsenin arkası sıra gidenler, taraftarlar, tayfa 2. Kötü bir işin yapılmasına yardım edenler, yardakçılar, derinti, günümüzde TS'de Bir adamın yerinde bulunanlar, yardakçılar, tayfa, DS'de Bilinçsiz, uyuşuk (VIII–2935) olarak geçer.

omca, (omça) Radloff (1893:I-1172), *omça* kelimesinin anlamını (Osmanlı, Çağatay) '*kütük, kesik, parça*' olarak verir. Ayrıca *omça kişi* 'hantal, beceriksiz' tamlamasını da kaydeder. Clauson (1972: 155), *o:m* kelimesini *hapax legemenon* (occurring only once = tek örneği bulunan) olarak verir. Xak. XI. *o:m* 'hazımsızlık'; dolayısıyla biri söyler *er o:m bo:ldı*: 'adamda hazımsızlık ve mide ağrısı vardır'.

Kelime TAS'ta 'kütük, ağaç kütüğü, tomruk' {Oduncu gözü **omcada** (Ata. XV.12), PEN'de Kütük, ağaç kütüğü, tomruk, ŞŞÇ'de Ağaç dalı (48873), RB'de Bağ kütüğü (13b/15) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, *omça/omaca* biçimlerinde 1. Kalça kemiğinin bir kısmı 2. İri ve kalın kemik. 3. Bağ kütüğü. 4 Kalın ve enli diken, TS *halk ağzında* "kesilmiş ağaç kökü, bağ kütüğü" anlamı yanında, "kalça kemiğinin bir bölümü" anlamında kullanılmasıyla da uzak bir anlama geçmiştir. DS'de 1) Bağ kütüğü, asma, 2) Kalın ve enlice diken (IX-3279) anlamlarında kayıtlıdır.

öç (< *ōç* 'öc, intikam' (Tekin, 1975: 267)), Clauson, *l ö:ç (ö:c)* kelimesinin gerçekte anlamını 'garez, nispet' fakat oldukça erken bir tarihte 'intikam, öç' anlamlarında kayıtlı olduğunu söyler. Söz konusu kelimenin -c'li şekilde SW (Oğuz) Türkçelerinde

kullanıldığını da ekler. Pratikte eşanlamlısı *kek*'le. Uyg. VIII Man. *öç kek alışı* 'birbirlerinden intikam alma'; Xak. XI. *ö:ç* 'garez'; Çağ. XV. *öc* (c'li) 'intikam'; Kom. XIV *öç* 'intikam'; Kıp. XIV. *ö:c* (ön ünlü ile); Osm. XV *öc* 'intikam' biçiminde zaman zaman ortaya çıktığını ifade etmiştir (1972:18).

Kelime **TAS**'ta 'bahis, kumar için bahis; kumar ve bahis parası' {Ebubekir ile **öceşen** Ümeyye bin Halef idi ve *öç* dahi beş genç develerdi ve *öç*leri bir müdde edeğin idi. (Kesir. XV. 366) **SN**'de Kumar ve bahis parası (4360), **YZ**'de *Öç*, hınç (47a.1367), **KT**'de *öc* İntikam (179a-4=26/227); *öc* alma issi: İntikam sahibi, *öc* alan, cezalandıran (220a-2=39/37), **BL**'de Kumar (18a-1), **ŞŞÇ**'de *Öç*, intikam (9343) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. İntikam 2. Bahis, öndül' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, 'kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve işi, intikam' anlamında kullanılmasıyla uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de (I) Üvey baba, (II) Sınır, (III) 1) Neden, 2) Etki (IX-3309) anlamlarında kayıtlıdır.

önermek Kelime **TAS**'ta 'geçmek, ileri geçmek' {Musa döndü gitti, ol Mecusi yolda Musa'ya **önerdi**. (Müz. XV. 249) olarak kayıtlıdır. Bu anlam, EOT döneminin diğer metinlerinde **SN**'de *öner-* (4646), **YZ**'de *öner-* (35b.1031), **FN**'de *öner-* (7051), **MUH**'de *önür-* 'geçmek, ileri geçmek' olarak devam eder. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'bir sorunu çözmek üzere bir şey öne sürmek, teklif etmek' olarak uzak bir anlama geçmiştir.

örtülmek *ört*'ün edilgen şeklidir. Clauson (1972:209), kelimenin asıl anlamını '*örtülmek, gizlenmek*' eski dönemde de '*(üze: bir şeyi) örtü olarak sermek*' olarak vermiş ve Osm. XVI' da da *örtül-* (bir liman için) '*fırtınada mahsur kalmak*' şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir.

Kelime **TAS**'ta 'kesilmek' {Gün batısı tarafından dolaşıp poyraz **örtüldüğü** yerde bir mil kenara karip demir korlarsa...(K. B. XVI. 168) Kelime **TAS**'ta kayıtlı olan bu anlamını diğer EOT metinlerinde devam ettirmemiştir. Dolayısıyla uzak anlama geçiş EOT döneminde başlamıştır: **SN**'de *örtül-* Örtülmek, saklanmak (190), **HN**'de *örtül-(I)* Örtülmek, gizlenmek (2086); *örtül-(II)* Kesilmek (4894), **KT**'de *örtül-/örtül-* Örtülmek, kaplanmak; baygınlık çökmek (199b/7=33/19), **KMühim**'de *örtül-* Kapanmak (19a.5), **MC**'de *örtül-* Örtülmek, kapatılmak, **MNHS**'de *örtül-* Kapatılmak, kaplamak (28b.13), **ŞŞÇ**'de *örtül-* 1. Kapatılmak (29553) 2. Örtbas edilmek (16137) 3. Görmez olmak

(34632) 4. Saklanmak, gizlenmek (19327), XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, **Kâmûs-ı Türkî**'de 1. Üstüne bir şey çekilip kapanmak 2. Gizlenmek, meydana çıkarılmamak, günümüzde **TS**'de 'örtme işine konu olmak' olarak geçer.

paylanmak (*pay+ +LA² (i.f.y.) + -n- (dönüşlülük)*) Radloff (1911:IV-1121), *payla+n* kelimesinin anlamlarını (Teleüt) '1. Dikkat etmek, sakınmak 2. İğrenmek' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'kendine hisse çıkarmak' {El-ihraz [Ar.]: Bir kimesne bir nesneyi kendisi alıp **paylanmak** mânâsındadır. (Kam. XVIII-XIX. 2, 170) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'paylama işi yapılmak, azarlanmak' olarak uzak anlama geçmiştir.

sağmılık (*sağ- + -I⁴m (f.i.y.) + +II⁴k (i.i.y.)*) Radloff (1911:IV-273), *sağım+lı* kelimesinin anlamını (Osmanlı) 'süt veren' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'salyâne şeklinde vergi' {El-haleb [Ar.]: Cibayet-i mirî ve salyana makulesi vesilesiyle bir kimseye havale ve ita olunan vergiye itlak olunur ki ıstılahımızda **sağmılık** tabir olunur. (Kam. XVIII-XIX. 1, 112) olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'sütü için beslenen (hayvan)' olarak uzak bir anlama geçmiştir.

salacak (*sal- + -A²C²A²k (f.i.y.)*) Radloff (1911:IV-352), *salacak* (Osmanlı) = *salaça* (Çağatay) kelimesinin anlamını 'ölü yıkanan tahta' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta Savacak, kovacak. {Megesran [Fa.]: Sinek **salacak**, mizebbe mânâsına. (Miftah. XV. 98) anlamındadır. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'üstünde ölü yıkanılan 'ölü yıkadıkları kerevet, teneşir' olarak uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1) Değirmen suyunu boşa akıtmak için oluğun önüne açılan hendek, 2) Havuz ya da kanallarda su boşaltmak için bulunan delik, (II) Tabut (X-3521) anlamlarında kayıtlıdır.

savlamak (*sav + (<*sāb 'söz, haber' (Tekin, 1075:253)) + +LA² (i.f.y.)*) Clauson (1972:789), *savlan:-* kelimesini 'söz edilecek' olarak verir.

Kelime **TAS**'ta 'hikâye etmek, mesel iradetmek'

Bular dahi balıklar avladılar

Balığın, çünkü savın **savladılar** (Hurş. XIV. 74)

Bİ'de *savlat*- İyileştirmek, rahatlamak (968) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime günümüzde **TS**'de *halk dilinde* 'iddia etmek' olarak uzak bir anlama geçiş yapmıştır. **DS**'de kelime, 'başından savuşturmak atlatmak' (X-3554) olarak geçer.

sekitmek (*sek-* (< **sēk-* 'sekmek, sıçramak, (at) dörtmala gitmek' (Tekin, 1975: 265)) + *-(I)t-* (f.f.y.)) Radloff (1893:I-443) *sek+it* kelimesinin anlamını (Azeri) 'susturmak, çocuğu sakinleştirmek' olarak verir. Clauson (1972:819) *2 sōkit-* kelimesini şöyle açıklar: Kâşgarî'de açıkça ettirgen anlamda (*sekit-*; *sektirmek*) ; fakat başka yerde basitçe *to kneel* 'diz, diz çökmek' anlamındadır. Moğolcada da *sögöt-* biçiminde bu anlamdadır. Xak. XI. ol anı sökitti 'ona diz çöktürdü'; Kıp. XV (?) *to kneel* 'diz, diz çökmek'; *söküt-* ve *çök-* şeklindedir.

Kelime **TAS**'de 1) Dindirmek, sakinleştirmek.

Vücudun yoğ ise gönüllere git

Boyun vermez damarlarını **sekit** (Yunus. XIII-XIV. 36)

2) Reddetmek, azarlamak, takdir etmek {Muallim anı urur idi, niçün geç gelirsin deyü **sekitir** idi. (Enb. XIV. 946)

BHMİH'de *sekit-* Sektirmek (Kâş.) (26:8), **KT**'de *sekit-* Azarlamak, takdir etmek; *segidü çağır-* Azarlamak, bağırarak, çağırarak (286a-11=93/10) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de kayıtlı olmayan kelime günümüzde **TS**'de 'sektirmek' olarak **TAS**'taki anlamlarından uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 1) Bir şeyi üzerinden atlatmak, geçirmek, 2) Yerinden oynatmak, kımıldatmak, 3) Ara vermek (X-3571) olarak kayıtlıdır.

solak Radloff (1911:IV-550), *sol+ak* kelimesinin anlamlarını (Osmanlı) '1. *Sol el ile hareket eden* 2. *Mutsuz* 3. *Yeniçeri bölüğü* (Yeniçerilerin başkanına "*solak başı*" denir)' olarak vermiştir. Sevortyan, *solag* ~ *solak* kelimesinin aşağıda **TAS**'ta kayıtlı olan anlamını vermiştir. Kelimenin kökenini de *sol* +*-ak* 'sol eliyle hareket eden' olarak

vermiştir. Lehçelerden Tatar Türkçesinde kelimenin *solağay* biçimi vardır (2004:322-323).

Kelime **TAS**'ta Eski Osmanlı devrinde padişahın özlük muhafızı olan yeniçeri {Bir hünkâr **solağı** sol eliyle bir düşmanı katledip... (Ev. XVII. 109), **HN**'de Uğursuz (6058) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'eskiden bazı hususi günlerde padişahın yanında bulunan bir sınıf asker' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de "*tarihte Yeniçeri Ocağının, padişahın gözeticiliğini yapan asker sınıfı*" anlamı yanında, "genellikle sol elini kullanan (kimse)" anlamını da kazanmasıyla uzak bir anlama geçiş yapmıştır. **DS**'de (I) Aşık kemiği, (II) Meyve düşürmek için ağaca atılan sopa, (III) Araba teknesini tekerlek bölümüne tutturulan kalın, demir çivi, (IV) Hep bir yana koşulan hayvan, (V) Ağıl, (VI) İnatçı, ters (Kişi ya da hayvan), (VII) 1) Beceriksiz, 2) Dengesiz (X-3660); Kullanışlı olmayan, ters gelen (XII-4701) anlamlarında kayıtlıdır.

sülük Sevortyan, *I sülük* kelimesinin anlamlarını '1. Sülük 2. Salyangoz, salyangozun kabuğu 3. Sarılıp dolanan bitkilerin bıyığı, asma bıyık'; II zülük, III şüllük ve IV çülük şekilleri de 'sülük' anlamındadır. Kelimenin kökeni için de şu açıklamayı yapar: sülük < süllük belki *sül, *sil 'ağız suyu, sümük'. Sümük ve ağız suyu arasında semantik bir bağ vardır. Kelimenin kökeniyle ilgili bir başka ihtimal daha vardır: *sülük* < *süllük* < *sümlük*, *sum* 'emmek' (örneğin *sümürücü* 'sülük'). Bu *süm-*, **süm* (sümük) ile karışmış olabilir, *salyangoz* ve *sülük* sümüklülere dendir (2004:378).

Kelime **T**'de 'sülük' {didüğümüz ılayı isti'mâl itmek gerek ve **sülük** urmak gerek (115a-6) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, **T**'deki gibi 'gerektiğinde "pis" kanı emmek için vücûdun bir tarafına tutulan, sürünerek yürüyen ve tatlı suda yaşayan bir hayvan' anlamıyla yer alır. Günümüzde **TS**'de *hayvan biliminde* kelime, "sülüklerden, tatlı sularda yaşayan, vücudunda yirmi iki sindirim kesesi olduğu için bir kezde ağırlığının sekiz katı kan emebilen, halk arasında bazı kan hastalıklarının tedavisinde yararlanılan hayvan" temel anlamı yanında benzetmeye dayalı olarak *bitki biliminde* "asma bıyığı" anlamını da kazanmasıyla uzak bir anlama geçiş yapmıştır.

şakrak (< *şā+k+ı-ra-k (Gülensoy, 2007:II-835)) Radloff (1911:IV-934), kelimenin anlamlarını (Osmanlı) '1. Öten, şarkı söyleyen, konuşkan, geveze 2. Şen, neşeli' olarak vermiştir.

Kelime **TAS**'ta 'arıküşu' {**Şakrak** arı kuşudur. (M. By. XIV. 107) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olmayan kelime günümüzde **TS**'de kelime, '1. Şen, neşeli (ses), 2) Şen, neşeli hayat dolu bir biçimde' uzak anlamlara geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Arıküşu, (II) Parlak, (III) Açık, okunaklı (yazı) (X-3737) anlamlarıyla kayıtlıdır.

Ayrıca kelime **TS**'de *şen şakrak* olarak isim + isim tamlaması biçiminde 'çok neşeli, şakrak, şen şatır' anlamıyla da kullanılır.

şerbetlik (Arapça *şerbet*+ + *l⁴k* (i.i.y.)) Kelime **TAS**'ta 'çırağa verilen bahşiş' {Derestan [Fa.]: Şakirdanî mânâsınadır ki üstadın ücretinden sonra şakirde verilen atıyyedir ki ıstılahımızda **şerbetlik** tabir olunur. (Bürh. XVIII-XIX. 267) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'şerbet yapmaya yarayan veya şerbet yapmak için ayrılmış olan' olarak uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) Bahşiş (II) Oda duvarında oyularak yapılmış küçük raf (III) Şerbet törenine gönderilen şeker (IV) Aptalca eli açık (X-3762); 2. Ocağın üst iki yanına şerbet şişeleri koymaya yarayan raf (XII-4723) anlamlarında kayıtlıdır.

tavşan uyhusu, (tavşan yuhusu) Bu uyku çeşidine kaynaklarda '*kuş uykusu*' da denir. Hafif bir uykudur. Uykuya bu ad verilmesinin nedeni, muhtemelen tavşanların göz kapaklarının olmamasından ileri geliyor. Tavşan uykusu, uykunun hafiflemeye başladığı zamanlarda ortaya çıkar. Uyku ile uyanıklık arasında; yani *yakaza* (< Ar.) hâlidir.

Tamlama **TAS**'ta 'yalancı vaat' {Sahipkiran'a **tavşan uyhusu** verdiler. (Hamza. XIV-XV. 6-3) şeklinde mecazî anlamda kayıtlı iken günümüzde tamlama **TS**'de 'hafif uyku' olarak uzak anlama geçmiştir. **DS**'de *tavşan uykusu*, Hafif ve kuşkulu uyku (X-3849) olarak temel anlamıyla geçer.

turlamak (*Fransızca tour*+ + *l²* (i.f.y.)) Kelime **Kâmûs-ı Türkî**'de 'toplamak, devşirmek, bohçalamak, paket yapmak' kayıtlıyken günümüzde **TS**'de 'tur atmak, dolaşmak, dönüp durmak, turlamak' olara uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 'çamaşırım sabununu gidermek, durulamak' (X-3995) olarak kayıtlıdır.

vurgunluk (*ur-* (< *ūr-* 'vurmak' (Tekin, 1975:261)) + *-K²I⁴n* (f.i.y.) + *l⁴k* (i.i.y.)) Kelime **TAS**'ta 'baskın, düşman hücumu {... Melike vardı. Benim bir müfsit kardaşım vardır bed hareket eder, hırsızdır... Hırsızlıktan **vurgunluğ** ile geldiği vakit haber

ideyim, tut, ne getirdi ise al. (Ferec. XV. 238) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'vurgun olma, gönül kaptırma durumu' olarak TAS'taki anlamından uzak bir anlama geçmiştir.

yanut Clauson (1972:946-947), *yan-* 'dönmek'ten türemiş aktif isim; asıl anlamı '*geri gelen şey*' olarak kaydetmiştir. Ayrıca Osm. XIV-XV'te kelimenin 'cevap' anlamında kullanıldığını da eklemiştir. Sevortyan, *yanut* kelimesini, *yan-* 'dön-' maddesinin türemişi olarak vermiştir. Anlamlarını da 'cevap, cevabî hareket' (Drevnetyurskiy Slovar, 1969:233) olarak kaydetmiştir. Temel kelimedeki mecazî anlam olan 'cevap ver-' anlamın arkaikliğini ifade etmektedir. Ancak burada böyle semantik dönüş olabilir: 'cevap' < 'iade edilen şey' → 'cevap ver-' (1989:112).

Kelime **TAS**'ta 'mükâfat, karşılık, ivaz, ecr'

Tanrı anın **yanutun** uçmak vere

Kim günahsız ol kişi Hakka ere (Ga. XIV. 93)

KT'de *yanud/yanut*, 1. Karşılık (mükâfat veya ceza) (45a-10=4/134) 2. Hesap, hesap görme (248b-2=51/6) 3. Karşılık, ücret (37a-9=4/24); *yanud günü, yanut günü* Hesap günü, kıyanet günü (217b-7=38/78); *yanud vir-* Karşılık vermek, mükâfatlandırmak (56a-3=5/85); *yanud virici* Karşılık veren; "esmâ-i hüsnâ'dan (41b-7=4/86); *yanud viril-* Karşılık görmek (210b-9=36/54) günümüzde kelime **TS**'de *yanıt* 'cevap' olarak uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 'yanıt' (XI-4175) olarak geçer.

yapuk, (yapık) (*yap'tan -I^k (f.i.y.) ekinin eklenmesiyle türemiş somut isim*) Clauson (1972:873), *yap:-* kökünden genişlemiş anlamlarla. SW *yapı* Osm. 'bina, yapı'; Tkm. 'kapak'; aynı kökten türemiş *yapuk, -uk (Pass)* son ekin eklenmesiyle türemiştir. Kelime, erken dönemdeki metinlerde kaydedilmemiş; ancak SW Tkm'de *yapık* biçiminde 'kapalı' anlamında yaşamaktadır. Osm. XVI *yapuk* (XVIII *yapık*) 'eyer örtüsü' anlamında geçmektedir. Sevortyan kelimenin yapısını *-ı < -ig > -k* ekiyle oluşmuş isim; 'hareket aracı' anlamında 'çatı, örtü, tente, çul, yağmurluk'. *-k* eki, 'kapalı, örtülü, kefen, asık kaşlar' hareketin sıfatı fonksiyonunda isim olarak kaydetmiştir (1989:128). Eren, kelimenin kökenini, '*yap-* 'örtmek' kökünden geldiğini, anlamını '*atın sırtına vurulan keçe, meşin veya kalın kumaştan yapılmış örtü*' olduğunu

ve kelimenin Orta Türkçede *yabı* biçiminde ‘eyerin üstüne ve altına konan keçe, eyer örtüsü’ olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

Kelime **TAS**’ta 1) Eyerde üzerine oturulacak, beşikte içine yatılacak yer. {Kara boğa derisinden beşiğinin **yapuğu** olan. (Dede. E. XIV. 149) 2) Başörtüsü {Nezkep: 30, iki yaşmak: 35, **yapuk**: 40, tolama: 40...(Sic. K. XV. 2, 206) 3) Baş örtüsü {Nezkep: 30, ki yaşmak: 35, yapuk: 40, tolama: 40...(Sic. K. XV. 2, 206) **DK**’de *yapuk* At bellemesi., eyer yastığı, atın sırtına vurulan çul, at zırhı, at giyimi, at örtüsü; örtü, kılıf (59-10) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime uzak anlama geçmiştir: **Kâmûs-ı Türkî**’de *yapık*, 1. Atı yağmurdan korumak için örttükleri büyücek belleme 2. Eskiden yeniçerilerin giydikleri kaput; *yapuk* ‘1. Gelinin yüzüne yapıştırdıkları yufka elmas 2. Eskiden sipahi süsü’ olarak verir. Günümüzde **TS**’de *halk ağzında yapık*, “belleme (II)” anlamı yanında, *tarih* “yeniçerilerin giydikleri üstlük” anlamı da vardır. **DS**’de kelime, (I) Yemeni, başörtüsü, (II) 1) Dolaşık saç, 2) Dolaşık, karışık, birbirine girmiş iplik, saç vb. 3) Tarakta toplanan saç döküntüsü, (III) 1) Asma yaprağıyla yapılan sarma, 2) Yaprak, (V) 1) Boynuzu arkaya yatık öküz, manda, 2) Biçimsiz, kusurlu (öküz vb. için) (XI-4176,4177); Efelerin baş bağlama biçimi (XII-4814) anlamlarında kayıtlıdır.

arak, (**yarağ**) *yara*:’dan türemiş isimdir. Clauson (1972:962), ‘fırsat, uygunluk, elverişlilik’ anlamına geliyor, daha seyrek olarak ‘elverişli, uygun’ anlamında sıfat fonksiyonunda isim olarak kullanılıyor. Bu kelimenin yaşayıp yaşamadığı şüphelidir. ‘ordu, askeri donatım’ vb. anlamındaki kelimenin –k’li türemiş *cognate* isimlerin yaşayan şekilleri olabilir, fakat daha çok yarık’la ilgili gibi görünüyor. Çağ. XV’de (1) ‘alet, araç, gereç’ (2) ‘uygun, değer’ San. anlamına ve Osm. XIV’de *yarağ/yarak* ‘hazırlık, donanım, tedarik; ordu, silah’ anlamına geliyor. Sevortyan (1989:139), kelimeyi *yara-* ‘işe yara-’ (> *yara+* -g) maddesinin türemişi olarak verir. Anlamlarını da ‘*uygun zaman, uygunluk, yararlık, faydalı, hazırlık, araç, yöntem, silah, silahlanma, donanma*’ olarak kaydeder.

Sevortyan sözlüğünde ayrıca *yarık* kelimesine de değinmiştir: ‘*zırh ve kalkan*’ın genel adı, *yat, cebe, zırh takımı*’ biçiminde anlamlarını vermiştir. Sonrada Clauson’un kelime hakkındaki görüşüne yer vermiştir: Clauson’a göre kelime doğru bir köken bilgisine sahip değildir. Araştırmacıların çoğu *yarak* ‘silah’ ile karşılaştırırlar. Ve *arak*’ı da

yara- ‘fayda sağla-’dan getirirler. Ancak *yarık* kelimesinin morfolojik yapısını açıklamazlar. Sevortyan’a göre *yarık* ve *yarak* kelimeleri arasında semantik olarak yakınlık söz konusu olsa bile köken olarak yakınlık biraz sorunludur (1989:147).

Kelime **TAS**’ta 1) Hazırlık, levazım, teçhizat. {Düşman mühlet bulıcak kuvvet tutar ve zaman ve müddet birle **yarak** âlet bulur. (Kel. XIV. 42) 2) (At hakkında) yaranmış, idmanlı. {Yerağ [Fa.]: Türkiide **yarak** ve yaranmış at tabir olunur, bait yerlere ılgar ederek ve sıkıştırarak puhte olmuş attır ki her ne kadar yürüse ve seğırtse haceti olmaz. Öylesi ata karaciğer dahi derler. (Bürh. XVIII-XIX. 636), **DK**’de Hazırlık, teçhizat, levazım, silâh (94-13), **YED/RN-YED**’de Azık, yol hazırlığı, levazımat, metinde “tevhid ve ibadet” anlamında, **BL**’de Hızlı ve binicisini yormadan koşan at, eşkin, rahvan (30a-3), **SN**’de *jarah* 1. Hazırlık (1288) 2. Teçhizat, levazım (2989); *jarah düz-/düzül-* Hazırlık yapmak/yapılmak (788, 793), **KİG**’de 1. Hazırlık, gerekli olan şey, levazım (12a/6) 2. Güç, takat, kudret (12a/8), **KT**’de 1. Silah, teçhizat (102b-3=10/92) 2. Gerekli olan şey, levâzım (114a-4=12/59); *yarak eyle-* Hazırlık yapmak, hazırlamak, teçhiz etmek (114a-4=12/59), **HHT**’de 1. Levazım, teçhizat [014a/3] 2. (At için) İdmanlı [010b/19], **IN**’da Hazırlık, savaş hazırlığı (3856); *yarak idin-* Savaş hazırlığı yap- (3531); *yarak it-* Savaş hazırlığı yap- (4939); *yarak eyle-* Savaş hazırlığı yap- (3858) **GRT**’de Hazırlanmak, hazırlık yapmak (1826); **Mes.Mur**’da *yarak düzmek* Silahlanmak, silahla donanmak, **Müc.**’de *yarak(g)* Menfaat, fayda (3b/11), **ŞŞÇ**’de 1. Hazırlık, tedbir (7289) 2. Teçhizat, mühimmat, silah (7120), **Bİ**’de 1. Fayda, yarar (13) 2. Hazırlık, teçhizat (485) 3. Yararlı nesne, gıda (351) 4. Düzen, yaşama tarzı (729), **FFANG**’da (I) Donanım (II) Cılız at’ olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘1. Silah, har aleti 2. Azık, cephanе, giyecek vb.’ olarak geçer. Günümüzde **TS**’de kelime, “silah” anlamı yanında, *kaba konuşmada* “erkeklik organı” anlamında kullanılmasıyla da uzak anlama geçmiştir. **DS**’de kelime *yarak/yaraklı* biçimlerinde ‘gerekli araçlar’ (XII-4814) anlamıyla eski anlamını devam ettirmektedir.

yarandırmak (*yar-* + $-A^2-$ (*i.f.y.*) + $-n-$ (*f.f.y.*) + $-D^2I^2r$ (*f.f.y.*)) Radloff (1905:III-110), kelimenin anlamını (*Osmanlı*) ‘mükemmel oluncaya kadar atı idman ettirmek’ olarak verir.

Kelime **TAS**’ta ‘egzersiz yaptırarak atı harbe hazırlamak’

Acllıkla **yarandırmamış** olsaydı semendin

İyd olmaz idi böyle sebükpa-yi zenane (S. Vehbi. XVIII. 121)

KBP'de *yarandır-* Atı gezdirerek zayıflatmak (22a/03) olarak geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de kayıtlı olmayan kelime, günümüzde **TS**'de daha önce kazandığı anlamdan uzak 'yaranma işini yaptırmak' anlamına geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) *yarandırmak / yarendirmek* biçimlerinde (I) Atı, gezdirerek, yemini suyunu azaltarak zayıflatıp, koşuya hazırlamak, (II) Saydırmak, sevdirmek (XI-4180) anlamlarında kayıtlıdır.

yarış (*yar-* (< **yāriş-* 'yarışmak' (Tekin, 1975:255)) + *-(I⁴)ş* (f.i.y.)) Radloff (1905:III127) kelimenin anlamlarını (Altay, Teleüt, Küerik, Osmanlı) '1. Yarma çeşidi 2. Yarışma, at koşusu' olarak verir. Clauson (1972:972), kelimenin kökenini *yar:-*'dan getirir. Fonetik değişikliklerle 'yarış, rekabet' ve benzeri anlamlarda, Xak. XI. yarış; *ol at yarıştı*; Çağ. XV. *yarış* olarak geçer.

Kelime **TAS**'ta 'taksim' {Yarım güne **yarış** yoktur. (Ata. XV. 6), **KT**'de Müsabaka, yarış; *yarışlar ivmegi gibi iv-* Yarışlarda koşulduğu koşmak, birbiri geçmek için yarışmak (258a-1=57/21) anlamlarında kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime **TAS**'taki anlamından uzaklaşmış, uzak anlama geçmiştir: **Kâmûs-ı Türkî**'de 1. Yarmak fiili, yarma 2. Ödülü kazanmak için bir işte birbirini geçmeye çalışma, müsabaka, **TS**'de *spor* 1) Yarışma, 2) Yarışma, rekabet anlamlarıyla kayıtlıdır.

yetinmek (*yet-* + *-(I⁴)n* (dönüşlülük)) Kelime **TAS**'ta 'erişmek, yetişmek' {Eka'a [Ar.]: Kuyuya kazıp suya **yetindi**. (Aks. XVII-XVIII. 280) olarak geçer. ***Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, 'bir şeyi kendisi için yeterli bularak daha fazlasını istememek, kanaat etmek, iktifa etmek' uzak bir anlama geçmiştir. **DS**'de kelime, 'yeter görünmek' (XI-4258) olarak geçer.

yordamlı (*yor+* + *+dA²m+* (i.i.y.) + *+I⁴* (i.i.y.)) Radloff (1905:III-478), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*çevik, hızlı*' olarak verir.

Standart Türkiye Türkçesinde *yordam* kelimesi, *yol yordam* şeklinde tamlama olarak 'uygun olan davranış biçimi' anlamında da kullanılmaktadır.

XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 'avurt, çelimli, kurumlu' anlamlarındayken günümüzde **TS**'de '1. Yakışıklı 2. Elinden iş gelen, becerikli' biçimlerinde uzak anlamlara geçmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1. Eli yatkın, becerikli, hünerli

2. Düzenli (II) 1. Yakışıklı, gösterişli 2. Giyimli, kuşamlı (XI-4297) anlamlarında kayıtlıdır.

yöndem (*yön*+ + *dA²m* (i.i.y)) Sevortyan (1989:234), kelimenin yapısını *yön* isminden +*dem*/+*tem* eki ile türemiş, anlamlarını da ‘*araç, vasıta, usul, çare, yol*’, *yetenek, ihtimal, olanak, yüzey, yüz, görünüm, dış görünüş, figür, fason, itidal, usullülük, sağduyuluk, yeteneklilik, alaka (ilişki)*’ olarak vermiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘itaatli, uysal’ {Ataf [Ar.]: **Yöndemce**, mülâyimce, yani dört yanından tutması kolayca uysal recül. (Bab. XVI. 1, 288) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *yöntem*, ‘1. Bir amaca erişmek için izlenen, tutulan yol, usul, sistem 2. Bilimde belli bir sonuca erişmek için bir plana göre izlenen yol, metot’ olarak uzak anlamlara geçmiştir. **DS**’de *yöndem* (I) Yol, uygun, biçim, yöntem, 2) (II) Albeni, güzellik, (III) Uğur (XI-4305); Yüz, surat (XII-4824) anlamlarında kayıtlıdır.

yüzlen- (*yüz* ‘yüz, çehre’ (< **yüz* (Tekin, 1975:271)+ +*LA²* (i.f.) + *n* (dönüşlülük)) Radloff (1905:III-622), *yüz+le+n* kelimesinin anlamlarını (Çağatay) ‘1. Herhangi birine hitap etmek 2. (Çağatay, Osmanlı) Cesaret etmek’ olarak vermiştir. Clauson (1972: 987), sözlüğünde, bu fiilin pek çok modern şivede yaşadığı ve GD Türkçesi’nde ‘bir toplantı yapmak’; GB Osm. ‘(birini) yüzüne karşı suçlamak’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir.

Kelime Hatipoğlu’nun **HFN**’de ‘yüzlenmek, yüzüne vurulmak’

bunda zâhir olan gizlenür

bunda gizli olan anda **yüzlenür**

***Kâmûs-ı Türkî**’de ve **TS**’de *yüzlenmek*, ‘şımarmak, birinden yüz bulmak’ olarak uzak bir anlama geçmiştir.

4.1.8. 3. Zıt Anlama Geçiş (Alm. Das Verständnis der Übergang in die entgegengesetzte, Fr. Comprendre la transition à l'opposé, İng. Understanding the transition to the opposite, Rus. Переход в противоположное значение)

Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar taradığımız kaynaklarda doğrudan zıt anlama geçmiş herhangi bir kelime bulunamamıştır; fakat taradığımız kaynaklarda *doğrudan* zıt anlama geçmiş kelimelerin yerine *dolaylı* yönden zıtlığı karşılayan kelimeler tespit edilmiştir. Bu kelimeler şunlardır:

ag- Sevortyan, *a:g-* kelimesinin anlamlarını '1. (yukarı) *çık-*, *kalk-*, *yücelen-*, *tırman-*, *yukarı çık-* 2. *Dolup taş-*, *nehirin kenarlarından aş-*, *geç-*, *aş-* 3. *Yürümeye devam et-* 4. *Art-*, *çoğal-* 5. *Ortaya çık-*, *meydana gel-*, *gözüük-* 6. *Dön-*, *çevril-*, *yavaşla-*, *havada uçuş-*, *dönüp gel-*, *bir yana dön'* olarak verir. Ettuhfetü'z- Zekiyye'de *angiç* kelimesi 'merdiven' anlamında kayıtlıdır. Ayrıca sözlüğünde *a:g-* ve *anjar* 'kenarından aş-' kelimelerini karşılaştırmış demmiştir (1974:67-68).

Kelime **MT**'de 'çıkmaq, yükselmek' {eyü adı aleme yayılan ve zaifler duâsı şâh hakkında arşa **aga**. lâcirem pâzişâh devleti ve ömri artmaga (28b-1), **SN**'de *ağ-* 1. Çıkmaq, yukarı çıkmak, yükselmek, tırmanmak (613) 2. Aşmak, üzerinden geçmek (3700), **KT** *ağ-* 1. Yükselmek, yukarı çıkmak (137b-10=17/93) 2. Tırmanmak, çıkmak (215b-11=38/21) 3. Kaplamak, bürümek (281a-4=80=41); *ağmak* Yükselme, yukarı çıkma (137b-11=17/93), **HHT**'de Hayvanların yatıp yuvarlandıkları yer [016a/3], **MC**'de *agmaK* Yukarı çıkmak, yükselmek, **Bİ**'de Uçarak aşağı inmek (977) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *ağmak*, '1. Yukarı kalkmak, yükselmek, yukarıya meyletmek 2. Buharlaşmak, yükselmek' olarak EOT metinlerindeki anlamlar kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de *ağmak* kelimesi daha önceki dönemlerde kazandığı 'yükselmek, yukarı çıkmak' temel anlamını kaybetmiş 'sarkmak, aşağıya inmek' olarak zıt bir anlama geçmiştir. Ayrıca kelime bu anlamın yanına 'yük vb. şeyler bir yana eğilmek' anlamını da ekleyerek anlam dairesini biraz genişletmiştir. **DS**'de kelime, (I) 1. Aşağı inmek yük veya terazide denge bozularak bir yanı ağır gelmek 2. Aşmak 3. "Yağmur" inmek, düşmek 4. Yıldız, yılan vb. kaymak 5. Toplanmak, üşüşmek 6. Güneş batmak 7. Çömelmek, oturmak 8. Yatıp yuvarlanmak, debelenmek 9. Bir kimsenin üzerine yüklenmek, çullanmak, asılmak 10. Yükselmek, yukarı çıkmak 11. Hayvanlar çiftleşmek (I-103-104); (I) Toplanmak (II) 1. Yükselmek, çıkmak, tırmanmak 2. Geçivermek (XII-4409) anlamlarında kayıtlıdır.

bitmek Türk dilinde, anlamı alanı en fazla genişleyen fiillerden biridir. Clauson (1972:298–299) kelimenin anlamlarını şöyle verir: "asıl anlamı '*tamamlanmak*'tır. Çağ.

XV'teki *büt-* biçiminde anlamları '(1) (bitki veya ot için) *Bitmek/büyümek*; (2) (yara için) *İyileştirmek*; (3) *Yapılmak, bitmek/sona ermek*; (4) *Üretilmek, yapılmak*; (5) *Güvenmek, dayanmak*'; ve Osm. XIV'te *bit-* biçiminde '*var olmak, üremek*' vb.; '*çıkılmak, büyüme*'tir. Sevortyan, kelimeyi iki grupta ele almıştır: 1) a) *Bitmek* ve b) *Putemek*. Bu grubun anlamını esasen '*sona er-*' ve '*tüken-*' olarak vermiştir. 2) a) *Bitmek* ve b) *Büteymek*. Bu gruptaki anlamlar ise bitkinin bitmesi olarak kaydedilmiştir. Şerbak, kelimenin eski şeklini **pit-/(~ püt-)* '*sona er-*' olarak vermiştir (1978:151).

Kelime, Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 1968:57), *büt-* biçiminde '*bitmek, sona ermek, tamamlamak, inanmak*' anlamlarında iken Orta Türkçe döneminden itibaren Kâşgarî'de (1999:IV-126), *büt-* '*bitmek, neşvü nema yaratılmak, doğmak (Kıpçakça)*' olarak zıt anlama geçmiştir. Kâşgarî'deki anlam TAS'ta da devam etmiştir. Ancak miladi 1425 yılına ait Gülşen-i Râz Tercümesi'nde kelimenin '*meydana gelmek, çıkmak, yetişip büyüme (801)*' anlamı yanında '*sona ermek, bitmek*' (257) biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Demek ki kelime, bu yüzyılda yan yana iki zıt anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu zıt anlamlılık, XV. yüzyılın ortalarında yazılmış Şirvanlı Mahmûd Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi'nde 1. Sona ermek, tamamlanmak (281b/4) 2. Doğmak (319a/8) 3. Tüy çıkmak (392a/17) ve XVII. yüzyılın ortalarında yazılmış Pârs-nâme'de 1. Bitki, tüy gibi şeyler için) çıkıp yetişmek (49a/01)' 2. Tamamlamak, sona ermek (48a/05) biçiminde devam etmiştir. **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de kelime, '1) Tükenmek, 2) Sona ermek 3. Bitki, tüy, saç vb. şeyler çıkıp yetişmek, 4. Beklenmedik zamanda ortaya çıkmak anlamları yanında *mecazlaşmış* '1. Çok yorulmak, 2. Gücsüz kalmak, çok zayıflamak ve *argolaşmış* 'çok beğenmek, bayılmak, beğenmek' anlamlarında da kullanılarak anlam alanını genişletmiştir.

Kelime, XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla **TAS**'da 1) Meydana gelmek, hâsıl olmak, çıkmak.

Yunus şikâyet eyleme yardan cefa gördüm deyü

Cümle âşiklar hâceti maşuka yanında **biter** (Yunus. XIII-XIV. 310)

2. Bitişmek, kaynaşmak {Bir kişi, altun iğneyle kulak delse ayruk **bitmeye**. (Ac. XV. 29) 3. Mahvolmak, iflâs etmek {Ekinci kırk yılda **biter** bezirgân kırk günde. (Ata. XV. 33)

4. (İnsanlar için) yetişip büyümek.

Hûblardan vazgelmek yok Nihani ölmedin

Hâsıl olmaz gitti bu **bitmeyes**i orımayası (Nihani. XVI. 100)

BHMİH'de *bit-* (I) Ot bitmek, tüy çıkmak (Kâş. *büt-*; Abu H. Houtsma, Ettuhfe, Dede, Kom. *bit-*) (II) Bitişmek, **MŞ**'de *bit-* (I) Oluşmak, gövermek, meydana gelmek (27a/13) (II) yapışmak, yoğunlaşmak (181a/2), **GN**'de *bit-* 1. Bitki vs. çıkıp yetişmek (1760) 2. Ortaya çıkmak, zuhur etmek (1438) 3. Erişmek, ulaşmak; inanmak, iman etmek (260) 4. Bitişmek (383) 5. Sona ermek, bitmek (1089) 6. Netice vermek, olmak (512); *bitmek* 1. Bitki vs. çıkma yetişme (1830) 2. Ulaşma, erişme; inanma, iman etme (251), **KT**'de *bit-* (I) Yetişmek; *bitmek* 1. Yerden çıkma, yetişme (65a-6=6/99) 2. Büyüme, sona erme (25a-7=3/37); **BH**'de *bit* (I) olmak, sona ermek (29A/5); (II) yetişmek (23B/7), **T**'de *bit-* (I) Tükenmek, kaynağı kurumak (119b-8 *bit-*(II) şekerlemek (42b-1), **TA**'da *bit-* Oluşmak, gövermek, meydana gelmek (21a/16), **KY**'de *bit-* Bitmek, yetişmek (48), **YZ**'de *bit-* 1. Bitmek, hallolmak (34b.990) 2. (bitki için) Çıkıp yetişmek (25b.730), **İM**'de *bit-* Tamamlamak; üremek; yetişmek (372), **CTD**'de *bit-* Tohum durumunda iken, filizlenip topraktan dışarıya çıkmak, **PN**'de *bit-* 1. Tamamlamak, sona ermek (48a/05) 2. (bitki, tüy gibi şeyler için) Çıkıp yetişmek (49a/01), **NH**'de *bit-* Meydana gelmek, çıkmak; bitişmek, yapışmak (99a/9), **IN**'da *bit-* Meydana gel-, husule gel- (713), **MK**'de *bit-* Yetişmek, bitmek, oluşmak, olmak, yetişmek, olgunlaşmak, meyve vermek, **RB**'de *bit-* Yetişmek, olmak (18a/8), **DS**'de kelime, 'bal, reçel, pekmez vb. şekerlenmek' (XII-4461) olarak kayıtlıdır.

çekinmek '*çek*' fiilinin dönüşlü şeklidir. Clauson (1972:416), Osm. anlamı için '(bir şeye Dat.) can atmak' olarak kaydetmiştir. Radloff (1905:III-1950), *çekin-* kelimesinin anlamını (Osmanlı) '*kendine çekmek, kendini tutmak, durmak, yapmak*' olarak verir. Ayrıca *çekinme* ismini de '(Osmanlı) *durak*' anlamında verir.

Kelime TAS'ta '*arzulamak, iç geçirmek*' ve Abdülvehhâbbin Yûsuf İbn-i Ahmed el-Mârdânî'nin bir tıp metni olan **KMT**'de *çekin-* '*arzulamak, iç çekmek, çekinmek*' (65^b8) olarak kayıtlıdır. EOT dönemine ait diğer metinlerde '*çekinmek, korkmak, imtina etmek, kaçınmak*' vb. anlamlarında da kayıtlıdır. Kelime aynı dönem içerisinde anlamın bir değişiklik yaşayarak zıt anlama geçmiştir. Bu zıt anlam, **Kâmûs-ı Türkî**'de ve **TS**'de

‘1) Saygı, korku, utanma vb. duygularla bir şeyi yapmak istememek, kaçınmak, 2) Bir şey sürünmek’ anlamlarıyla devam etmiştir.

Kelime **TAS**’ta ‘arzulamak, içi çekmek’ {Es-sahâbe [Ar.]: İstemek ve **çekinmek** hâhiş ve aşk ve şevk. (Kdeb. XVIII. 217–2), **HHT**’de *çekin-* 1. Kaçınmak, korkmak [078b/8] 2. Geriye doğru hareket etmek [055b/15] 3. Tutmak, çekmek [080b/9], **TİKT**’te Bir şeyi yapmaktan kaçınmak, sakınmak (122b/15), **T**’de İrkilme, hastalık nevbeti tutup titremeye başlamadan evvelki hal (101b–7), **KBP**’de *çekin-* Geri durmak, ürkmek (08a/07), **FM**’de *çekin-* Zorlamak, kırılması, sökülmesi gerek şeyler için güç kullanmak, **MT**’de *çekin-* Çekinmek, kendini çekmek, sakınmak (29b–5), **ŞŞÇ**’de 1. İmtina etmek, kaçınmak, çekinmek (40626) 2. Gerilmek, kendini kasmak (7027), **DS**’de ‘canı istemek’ (III–1113) anlamıyla **TAS**’taki anlam kayıtlıdır.

dip (I-III) (<< **tūp* (Tekin, 1975:271)) Clauson (1972:434-435), kelimenin anlamlarını ‘bir ağaç veya bitki kökü’dür dolayısıyla mecazî anlamda ‘(bir yapı için) temel; (mes. deniz için) dip; (mes. insan için) ‘ata veya kaynak’ olarak vermiştir. Ayrıca *dib*’in Osm. XIV-XV’da ‘kök’ anlamında ve *tūp* biçiminde bütün modern lehçe ve şivelerde kullanıldığını ifade etmiştir. Sevortyan, kelimenin dudak ünlülü şekillerin eski metinlerde olduğunu ‘tip’in ise Dede Korkut’tan sonra ortaya çıktığını söylemiştir. Kelimenin anlamlarını da ‘1. *Dip, kazandibi; en alt, sintine (gemi ambarı)* 2. *Alt, alt kısmı, ağaç kütüğü, temel, esas, dağ eteği* 3. *Kök, köken, ecdat, öz kaymak* 4. *Derinlik* 5. *Son, sonuç* 6. *Çöküntü, tortu* 7. *Çalı, funda* 8. *Merkez, orta* 9. *Küme, yığın* 10. ‘*altında’ edatı fonksiyonunda*’ olarak vermiştir. Sevortyan’a göre *düyp~düp~tūp* lekseminin temel anlamları 1. ve 6. maddedeki anlamlardır, 9. ve 7. maddedeki anlamlar toplam anlama daha yakındır. Dolayısıyla kelimedeki anlam kayması veya anlam birleşmesi olayı gözükmemektedir. Şerbak, kelimenin en eski şeklini **tü:p* (~*tip*) ‘*dip, alt*’ ve **tip* (~*tü:p*) ‘*dip*’; Räsänen ise **tūp* olarak vermiştir. Doerfer ise **tūp* → *tūp* olarak verir. Ancak dudak ünlülü biçim eski metinlerde vardır, dudaksız olan ise Dede Korkut’ta ortaya çıkmaktadır (1980:317-318).

XV. yüzyılın ilk yarısında yazılan Şerîfî’nin Şehnâme Çevirisi’nde ‘kök, esas’ (1312) temel anlamın yanında ‘son nihayet’ (42746) biçiminde zıt anlamda da kullanılmaya başlanmıştır. Bu ikili zıt anlam durumu XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türki**’de ‘1. Bir şeyin en derin ve aşağı yeri, altı 2. Bir kap vb. dıştan aşağıya

genişleyen yüzü 3. *Ağaç ve duvar gibi şeylerin aşağısı, kütük, kök, temel* 4. *Bir şeyin en gerisi, en arka tarafı* 5. Oturak yeri' olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, 1. Dikili duran bir şeyin yerle birleştiği nokta ve çevresi veya bir şeyin yanı başı 2) *Oyuk veya çukur bir şeyin en alt bölümü*, 3) Taban, 4) *Kapalı bir yerin kapıya göre en uzak bölümü*, 4) *halk ağzında Arka, kış devam etmiştir*. Dolayısıyla kelime, '*kök, temel, herhangi bir şeyin dibi, alt kısım* temel anlamları yanında bu anlamların zıttı sayılabilecek '*son, nihayet, taban, kış* gibi anlamlarında da kullanılarak zıt anlama geçmiştir.

Kelime **TAS**'da (I) Kök {Ak kök kim benefşe **dibi** derler, sûsen dibidir. (Yadigâr. XIV. 99-1); (III) (Kadeh ve sinide) ayak. {iki **diblü** kadeh, dört eyer gümüş, bir gümüş divit. (Sic. B. XV-XVI- 3, 347), **BL**'de *dib* 1. Dip, alt, alt kısım 2. Kalça (2a-1), **DK**'de *dip* Dip, kök (188-10); *düp* merkez, orta, asıl, dip, kök (64-2), **MŞ** Dip, kök (104a/7), **KT**'de 1. Dip (111a-5=12/10) 2. Alt (244b-6=48/18) 3. Kök, kütük (252b-7=54/20) 4. Uc (6a-9) 5. Alt taraf, aşağı taraf (31b-7), **TİKT**'te 1. Bir şeyin en derin ve aşağı yeri, altı (47a/14) 2. Ağaç ve duvar gibi şeylerin aşağısı ve çevresi (64a/10), **TİKT (M)**'de 1. Alt (281/b1) 2. Aşağı taraf, bir şeyin altı (273b/12) 3. Dağın eteği, aşağısı (242b/7) 4. Diş kökü (395a/8) 5. Bitki kökü (352a/20) 6. Kuyunun derin ve aşağı yeri (223b/2), **T**'de *dib(I)* Dip, yan, nezd (5b-13) *dib(II)* Kök, bitkilerin toprak altında kalan kısımları, yumruları (46a-11), **ŞKM**'de Dip, asıl kök (54b/8), **ŞŞÇ**'de *dip* 1. Kök, esas (1312) 2. Son, nihayet (42746), **Bİ**'de Dip, kök, nesnenin yere yakın kısmı (218) anlamlarında kayıtlıdır. Günümüzde **DS**'de kelime, (I) 1) Havuç, 2) Lahana, 3) Yer alması, 4) Şalgam, 5) Pancar ve kökü, şeker pancarı, (II) Tütün bitkisinin en dipteki yaprakları, (III) Çam ağacının kökü ve çırası, (IV) Pek çok (V) Bekâret (IV-1509) anlamlarındadır.

4.1.9. Anlam İyileşmesi (Alm. Bedeutungsverbesserung, Fr. Ennolissement De Signification; İng. Melioration, Rus. Улучшение значения)

Melioration terimini Aksan, *anlam iyileşmesi* (1995:540) olarak “göstergenin eskiden taşıdığı anlamda bir iyileşmenin meydana geldiğini anlatır” (2006:91) Korkmaz, *anlam iyileşmesi* olarak “kötü anlamlı bir kelimenin zamanla iyi bir anlam kazanması olayı” (1992:11) “*Azerbaycan Dilinin Semasiyologiyası*” (Verdiyeva, Agayeva, Adilov, 1979:173), adlı çalışmada anlam iyileşmesi, '*mananın yahşılaşması*' anlam kötüleşmesi ise '*mananın pisleşmesi*' olarak verilmiştir. Vardar (1998:227), bu anlam olayını,

yükseltici terimiyle ‘bir kavramı iyi, yüksek, yüce vb. bir değer katarak belirten öğeleri içine alan’ olarak tanımlamıştır.

Anlam olayları içerisinde anlam iyileşmesi tartışmalı konulardan biridir. Çünkü terimde *anlam bulanıklığı (ambiguity)* durumuyla karşılaşmamıza sebep olan ‘iyileşme’ kelimesi vardır. Aynı durum, *anlam kötüleşmesi’ndeki ‘kötüleşme’* için de geçerlidir. İyi ve kötü olma, zaman ve mekân farklılıklarını da içine alan kişiden kişiye değişebilen göreceli kavramlardır.

H. A. Erol, bu konuyla ilgili olarak anlam iyileşmesiyle kastedilen anlamı kötü olan bir kelimenin zamanla iyi bir anlam kazanması mı, yoksa anlamında bir derece daha iyiye gidiş mi vardır? sorusunu sorar ve şöyle cevaplandırır: Gerek terimin anlam alanını daraltmaktan kaçınmak için gerekse ‘iyileşme’ kelimesinin kök- ek yapısını ve bunların yüklerini düşünerek ikincisinin daha doğru olduğunu (2008:82-83) söyler. Yukarıda ifade edildiği gibi göreceli bir kavram üzerinde durmaktayız. Bu sebepten kastedilen iki durumdan birini seçme durumumuz da olmamalıdır. Muhtemelen iyileşme kelimesiyle kastedilen, anlamı kötü olan bir kelimenin zamanla iyileşmesiyle, anlamında bir dereceye kadar daha iyiye gidiş durumu iç içe olmalı. Mesela; Eski Türkçede *emgek (emek ~ emgek < *em+ - (ek) ~ *em+ge+k; -(e)k→ f.i.y.e* (Sevortyan 1974:275-2756)) *eginde kalmas* “acı, eziyet, zahmet” demek olan ‘emgek’ sözcüğü bugün emek biçimiyle, bir işin gerçekleşmesini sağlayan beden ve kafa gücünü anlatır duruma gelmiştir. Sözcük böylece, insanlarca değer verilen bir kavramı yansıtmaya başlamış ve anlamında iyileşmeyle bir dereceye kadar iyiye gidiş iç içedir.

Taradığımız kaynaklarda anlam alanı iyileşmiş kelimeler şunlardır:

adamcıl (*Arapça ādem (Devellioğlu, 2001:9) kelimesine +C¹l (i.i.y.)*) Kaynaklarda ekin fonksiyonu ‘*herhangi bir şeye karşı düşkünlük duyma, alışkanlık, bağlılık, benzerlik, mübalağa*’ (Ergin, 1993:166, Korkmaz, 2009:44) vb. olarak verilmiştir. Aşağıda taradığımız kaynaklardan TAS’ta, NH’de ve Kâmûs-ı Türki’de ekin farklı bir fonksiyonunu tespit ettik. Bu metinlerde adam kelimesine eklenen *+cıl* eki, ‘*yakınlık, sevecenlik*’ biçiminde olumlu fonksiyondaki meyillilik değil ‘*adama saldıran, adamdan ürken, adam yiyen*’ biçimlerinde olumsuz fonksiyondaki meyilliliği ifade etmek için kullanılmıştır.

Kelime **TAS**'ta 'adama saldıran (hayvan)' {(Bir kuzu hakkında) ol kadar büyüdü... Gide gide **adamcıl** olup bu kadar çoban öldürdü... Bundan böyle bu, adamcıl oldu, biz dağda gezemezüz. (Müslim. XV. 1, 52), **NH**'de 'adamdan ürken, adama saldıran' olarak geçer. **Kâmûs-ı Türki**'de 1. Adam yiyen 2. Adama salan veya adamdan ürken (hayvan) 3. Aşırı derecede alışı ve yakın olmaktan insanın üzerine gelen (hayvan), günümüzde **TS**'de 'insandan ürkmeyen, insana alışmış olan, insana sokulan, sıcakkanlı, munis' biçiminde olumlu bir anlam kazanmıştır. Bu olumlu biçim, **DS**'de de 'insandan kaçmayan, evcil (hayvan için)' (XII-4405) olarak devam eder.

çocuk Dankoff ve Kelly (1985:26) kelimeyi, *çocuk* biçiminde okumuş anlamını da *suckling pig* 'memede olan domuz yavrusu' olarak anlamlandırmıştır. Gülensoy'a (2007:I-247) göre kelimenin kökeni *çoç* yansıma köküne (*u*)*k* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Kelimenin yapısı *çoç*> *şoş*> *şuş*> *sus* > *sos* +*uk* şeklindedir. Eren, kelimeyi "küçük yaştaki oğlan veya kız; genç erkek" şeklinde anlamlandırmış, kelimenin eski çağlardan beri kullanılageldiğini belirterek Orta Türkçe döneminde "domuz yavrusu" anlamında; Eski Kıpçak Türkçesinde "çoçka" biçiminde kullanıldığını ifade etmiştir. Devamında "çoçka" biçiminin düşündürücü olduğunu belirttikten sonra kelimenin sonundaki -a ünlüsünün Türk dilinin eski ve yeni şive ve lehçelerinde yaygın kullanılan bir ek olduğunu hatırlatıp, kelimenin *buğra*<*buğur* örneğinde olduğu gibi her iki şeklinin de kullanıldığını söylemiştir. Sonrada Eren, herhangi bir hayvan adının insana verilmesinin dilimizde başka örnekleri olduğunu ifade ettikten sonra Orta Türkçede ve bugün çağdaş Türk lehçe ve şivelerinde "kuş ve hayvan yavrusu" anlamına gelen *bala* kelimesinin bugün dilimizde "çocuk" anlamında kullanıldığını söyleyerek konuya açıklık getirmiştir (1999:96).

Kelime EOT metinlerinden **BL**'de Domuz yavrusu (33b-2), **KBP**'de Yavru, hayvanın küçüğü, cücük (42a/03), **ŞŞÇ**'de Çocuk, yavru (41011) olarak geçer. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türki**'de '1. İnsan yavrusu, büyüyüp gelişmemiş oğlan veya kız çocuğu 2. Genç, delikanlı 3. *mecazlaşmış* Büyüklere yakışmayacak şekilde davranan, hoppa mizaçlı 4. *mecazlaşmış* Akli bir şeye ermeyen 5. "Bebeklik ile delikanlılık arasındaki gelişme çağında bulunan kimse 6. Belli bir toplumun mensubu 7. Ana rahmindeki varlık 8. Bir şeyin sonucu 9. Yaşıt olanların birbirlerine samimi itirafı', olarak geçer. Günümüzde **TS**'de kelime, 1. Küçük yaştaki oğlan veya kız 2. Soy

bakımından oğul veya kız, evlat 3. Bebeklik ve ergenlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak 4. Genç erkek 5. *mecazlaşmış* Büyükler arasında daha az yaşlı olan kişi 6. *mecazlaşmış* Büyüklere yakışmayacak biçimde düşüncesizce davranan kimse 7. *mecazlaşmış* Belli bir işe yeteri kadar deneyimi ve yeteneği olmayan kimse olarak geçer.

Taradığımız kaynaklarda da görüldüğü üzere kelime, Orta Türkçe döneminde ‘domuz yavrusu’ anlamıyla kayıtlıdır. Onun *insan yavrusu* anlamında kullanılmaya başlanması, XX. yüzyılın başlarında olmuştur ve bu anlam Türkiye Türkçesinde de devam etmiştir. Daha evvel yenmesi mahrem olan bir hayvanın yavrusu anlamındaki kelimenin günümüzdeki yeni anlamına geçmesi durumu kelimenin anlamında bir iyileşmenin yaşandığının gösterir. Ancak TS’deki bu olumlu anlamın tersine DS’de kelime, eski anlamını korumuştur, *çoçka* (*çöçka < (Tekin, 1975:259)) biçiminde ‘domuz yavrusu’ (III1256), *çoşka~çoşga* biçimlerinde ‘domuz yavrusu’ (III–1274), *çoçka/çağa* biçiminde ‘bebek, cenin’ (III–1033), *çocuk, çucul, çüçük, çüçük, çüçül* biçimlerinde ‘kuş yavrusu, körpe’ (III–1021–1022).

gürbüzlik (*Farsça gürbüz+ (Devellioğlu, 2001:300)+ +l²k (i.i.y.)*) Radloff (1899:II-1640) *gürbüz* kelimesinin anlamını (Osmanlı) ‘*kuvvetli, sağlıklı, güçlü*’ olarak verir.

Şeyhoğlu’nun **Kenzü’l- Küberâ ve Mehekkü’l- Ulemâ** adlı eserinde “...müsülmanlığa izâ vürürler ve zahmet degürürler ve **gürbüzlik** gösterürler...” (40b/5) cümlesinde ‘kabalık’ anlamıyla kayıtlıdır. XX. yüzyılın başlarından itibaren sağlam, iyi gelişmiş, büyümüşlüğü ifadesinde kelime, **Kâmûs-ı Türkî**’de ve TS’de ‘gürbüz olma hâli’ biçiminde geçer.

kınamak (< *kın ‘ceza’ (Tekin, 1975:257)) *kı:n*’dan türemiş fiil. Clauson (1972:634), kelimenin Osm. XVI’ teki anlamlarını ‘*kına- bütün dönemlerde yaygın; orijinalinde ‘cezalandırmak’; daha sonra daha ziyade ‘kınamak, suçlamak’* şeklinde vermiştir.

Kelime TAS’ta 1. Cezalandırmak {yaramaz niyet eylemişsindir... anınçün senin cismini hastalıkla **kınadı** didim” (Si. Da. XIV. 506–1) 2. Ta’zib etmek, hırpalamak XV. yüzyılın önemli bir ahlak ve öğüt kitabı Tuhfet-ül-Letaif’in “hak Taâlâ ana buyurdu kim kendözünü oğlun firakıyla **kına**. Diledi kim birkaç gün kendözün kınaya” (Tuh. Le.

XV. 311), **SN**'de *kına-* (4157), **ETT**'de (ŞD 56–11, ŞD 168–2), **IN**'da *kına-* Ayıpla-, suçlandır- (3709), **ŞKM**'de *kına-* (53b/4), **ŞHŞ**'de *kına-* (5716) ve **YZ**'de *kına-* (21b.606) 'ayıplamak, tâyib etmek, ta'zib etmek, serzenişte bulunmak, cezalandırmak', **KİG**'de *kına-* Ayıplamak, ta'zib etmek; bağışlamak (3b/5), **HFN**'de *kına-* Kınamak, önüne geçmek, engellemek, **ŞŞÇ**'de 1. Ayıplamak (30247) 2. Cezalandırmak (46164) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de '1. Yermek, kötölemek 2. Alay etmek' olarak geçer. **Günümüzde TS**'de kelime, 'yapılan bir işin kötü olduğunu belirtir bir biçimde söz söylemek, ayıplamak', **DS**'de Ayıplamak (VIII–2805) olarak geçer.

Yukarıda taradığımız kaynaklarda da gördük ki, Clauson'un da belirttiği gibi *kına-* fiilinin daha evvel kullanılan anlamlarında fiilen bir cezalandırmanın olduğu sonradan bu anlamın ortadan kalktığı, fiilde kısmen de olsa yalnız sözle bir cezalandırma anlamının kazanılmasıyla yumuşamanın yaşandığı ve sonuçta bir iyileşmenin olduğu görülür.

kıyık (I) (kıyak) (*kıy-* $-(I^4)k$ (f.i.y.)) Radloff (1899:II-716) kelimenin anlamlarını (Osmanlı, Teletüt) '1. Gaddarlık, kin 2. Bayılma, baygın düşme' olarak vermiştir. Clauson (1972:676), kelimeyi şöyle verir: 'çarpık, bir şey üzerinde kesme' vb. Kolayca *kıyığ* (*kıdığ*) bazı modern diller ile karıştırılmamalıdır. Ne Tel. *kıyık* 'öfke' Khak. *xıyık* 'yaralanma, hakaret buraya ait olabilir; kıyılmış, doğranmış kadar' (çevirisi 'bayılma uygun') TKM. *ğıyık* 'çarpık'

M. Erdal, "Old Turkic Word Formation" (1991:224-262) çalışmasında 'There are more than thirty verbs in this intr. formation diyerek Eski Türkçede ekin eklendiği otuzdan fazla kelime örneği olduğunu işaret etmiştir. Kelimedeki ekin fonksiyonu, M. Ergin'in (1998:178) de ifade ettiği gibi genellikle fiilin gösterdiği harekete uğramış olanı, bazen de o hareketten doğmuş bulunanı veya o hareketi yapanı karşılamaktadır. Aşağıda taradığımız kaynaklardaki anlamlar da bu yöndedir.

Kelime **TAS**'ta 'kıyıcı, yırtıcı, zalim, gaddar, hunhar' {haşin (Fa.) avcı doğan ya'ni **kıyık** ola" (Şamil. XVI. 424), XVI. yüzyılın başlarında yazılan **FR/K**'de Kıyıcı, yırtıcı, kan dökücü, XVII. yüzyılın ortalarında yazılan **Bİ**'de Kıyıcı, yırtıcı (kuş) (76) anlamlarıyla kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de *kıyak*, 1. Esirgemeyen, kıyan, merhametsiz 2. Şiddetli, cesur 3. Aşırı, çok fevkalade; z. 1. Peki çok, çok iyi anlamlarında olumlu biçimde yer alır. Günümüzde **TS**'de '1) Benzerlerinden üstün, çok güzel, mükemmel, 2)

Hoşgörü, ayrıcalık tanıma, 3) *halk ağzında* Güzel, biçimli, yakışıklı, düzgün giyimli' olarak geçer. **DS**'de kelime, *kıyak/kıyık* biçimlerinde (IX) Güzel, biçimli, yakışıklı, düzgün giyimli (VIII–2856); Güzel (XII–4558) anlamlarıyla yer alır.

Ancak kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'de zamir fonksiyonunda isim olarak *merhametsiz, esirgemeyen* ve günümüzde **TS**'deki sıfat fonksiyonunda isim olarak *kıyıcı, zalim gaddar* kullanımları geçmişteki olumsuz anlamları devam ettirdiğini gösterir.

yaman Clauson'un (1972:937) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: “Uyg.VIII., Hak. XI, Çağ., XV ‘*kötü, güçsüz*’ San. Hwar XIII (?) (1) (hayvanlar için) ‘*saldırgan*’ Oğ. 24; (2) (savaş için) ‘*şiddetli, kanlı*’ do. 165; XIV *yaman* ‘*kötü*’ pek çok anlam alanında yaygın. Qutb. MN; Nahc., Osm. XIV *yaman* ‘*kötü*’, sık sık eyü /*yaxşı* ile zıt; bütün dönemlerde yaygın.” Sevortyan, kelimenin anlamlarını ‘1. *Kötülük, şer, bela* 2. *Kötü, iğrenç* 3. *Kaba, korkunç, küstah, cesur, güçlü, yetenekli, kurnaz, büyük* 4. *Müstesna, fevkalade, iyi* 5. *Bayağı, pek fazlasıyla, ziyadesiyle* 6. *Kötü ruh, hayalet; kâhin, sihirbaz* 7. *Kötü huylu tümör, at hastalığı, devenin deri hastalığı* 8. *Budala, fakir çocuk*’ olarak vermiştir. 6. ve 7. maddedeki anlamlar, örtmece~evfemizm, 8. maddedeki *fakir* anlamı ihtilal öncesi Kırgızistan’da kullanılmıştır. Kelimenin yapısını da ‘*yaman*< **yagman*/**yagmal* **yag* ‘yabancı, düşman’ kökünden; -man eki ise aynı kalmıştır, ya da -mal>-man; başka bir ihtimal de *yaman*- eski bir ağız kelimesidir, *yabal* ile paralel kullanılmış’ şeklinde vermiştir (1989:109-110).

Kelime **TAS**'ta 1. *Kötülük, musibet, fenalık*

Şekker ağzından acı dil vereli

Yahşilerden başladı gelir **yaman** (Kadı. XIV. 350)

2. Fena, kötü, hoş olmayan {ulu kimdir bilinmedi, yahşiden **yaman** seçilmedi (Si. Da. XIV. 582–1) 3. Şiddetli “korkarlar Tanrı’dan ve üşenürler **yaman** hisaptan” cümlesinde (Cev. Es. XV. 335)

XV. yüzyılın sonunda yazılmış **ŞŞÇ**'de 1. *Kötü, fena* (434) 2. *Çetin, zor* (19266) 3. *Kötülük, fenalık* (2985), manzum bir kuş kitabı olan XVII. yüzyılın ortalarında yazıldığı düşünülen **Bİ**'de 1. *Zor, güç, çetin* (1145) 2. *Kötü, fena* (1692) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de kelime, 1. *Kötü, fenâ* 2. *Yanlış, yavuz, kızgın* 3. (Beceriklilik,

güzellik vb. için) Normalin üstünde olan, şaşırtıcı, **TS**'de 1) Güç, etki veya beceri bakımından alışılmışın üzerinde olan, 2) Kötü, korkulan (kimse) 3. Alışılmadık, olağanın dışında, **DS**'de (I) Kötü, (II) İş bilir, kurnaz (XI-4153); 'becerikli, iş bilir' (XII-4812) anlamlarında kayıtlıdır.

Yukarıda taradığımız kaynaklarda da gördük ki, kelime ET. ve EOT'deki olumsuz anlamlarından günümüzde sıyrılmış, herhangi bir işte *güç ve beceri bakımından üstün seviyede olan, becerikli* anlamlarını kazanmasıyla anlam boyutunda iyileşme yaşamıştır.

yavuz, (yavız) Clauson (1972:881-882), kelimenin anlamı hakkında yaptığı açıklama şöyledir: "*Temelde 'kötü'* bu kelimenin bütün anlamlarında, genellikle '*ahlakî olarak kötü'* veya '*elverişsiz, uğursuz'* vb. Fakat Türkü'de daha ziyade 'kötü şekilde, uygunsuz yerleşmiş' vb.; az çok *añğ, yavla:k*'la sinonimdir. Fakat bunlardan farklı olarak asla '*aşırı derecede'* anlamına gelmiyor. Fonetik değişikliklerle genellikle '*kötü'* anlamında bütün modern şivelerde yaşıyor. Fakat bazı şivelerde anlamında tuhaf gelişmeler var, mes. SW Osm'da '*katı/korkunç'* bundan '*sert (kimse)'*, bundan '*randıman/hızlı ve verimli çalışan'*, bundan da '*iyi'*."

Kelime **TAS**'ta 1. Fena, kötü

Eyittiler and içeriz biz kamumuz

Saklayavuz gelmeye sana **yavuz** (Yuz. Şeyd. XIII. 68)

2. Sert, azgın, keskin, güçlü, çetin, yaman, şiddetli. {bir **yavuz** yılan sokturalar, eğer yılan soktuğundan halâs bulacak olursa tiryak tazedir"} cümlesinde 'sert, azgın, keskin, güçlü, çetin, yaman, şiddetli'(Yadigâr 63-1)

3. Fenalık

Eyittiler and içeriz biz kamumuz

Saklayavuz gelmeye ana **yavuz** (Yuz. Şeyd. XIII.68)

SN'de Kötü, fena (2365); *yavuz göz* Kem nazar, degen göz (3603); *yavuz gün* Kötü, sıkıntılı, felaketli gün (4041), **KİG**'de Kötü, fena; adı, işlenmemiş, **BL**'de 1. Kötü 2. sert, haşin, gaddar 3. Kalitesiz (9a-4), **DK**'de Fena, kötü, yaman, müthiş (87-13), **YED**'de Kötü, fena, yaman, karayağız (41. 4), **KT**'de 1. Kötü (217a-5=38/55) 2.

Kötülük (243b-9=48/6); *yavuz bölük* Kötü topluluk; kötü nesil (146b-9=19/59); *yavuz dua eyle-* Beddua etmek (133b-6); *yavuz gör-* Kötü karşılamak, hoş görmemek (93a-2=9/74); *yavuz hal* Kötü durum, sıkıntı, meşakkat (76a-1=7/94), **YZ**'de *gönli yavuz* Kalbi kırık, gönlü perişan, üzgün (31a.885), **MNHS**'de Şiddetli (8a.7), **IN**'da Kötü, fena (163), **ŞŞÇ**'de 1. Kötü, fena (33107) 2. Azgın, asi (768) 3. Güçlü, çetin, amansız (3877) 4. Sert, kırıcı, ağır (söz) (2986) 5. Amansızca, ısrarlı olarak (1715), **FR/K**'de Kötü, fena, sert, keskin, güçlü, fenalık (110b-12), **FFANG**'da 'pek, güçlü, büyük, kötü, zapt olunmayan, kavgacı' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de kelime, 1. Şiddetli pek, sert ve katı, yaman 2. [Zıt mana ile] Pekiyi, fevkalade yaman, kıyak, kuvvet ve şiddetinden dolayı Birinci Sultan Selim' Han için lakap olmuştur **TS**'de kelime, 1. *eskimiş* Kötü, fena 2) Güçlü, çetin anlamları yanında, "iyi, gürbüz, güzel" anlamı da vardır. **DS**'de kelime, 1) İyi, güzel iyi huylu, 2) Yiğit, mert, 3) Eli açık, 4) Becerikli, çalışkan, 5) Sert, keskin, yabanıl, 6) Isırgan (köpek için) (XI-4208) anlamlarıyla kayıtlıdır.

Taradığımız kaynaklarda da gördük ki, kelime XV- XVI. yüzyıla kadar olumsuz anlamını korumuştur. Günümüz Standart Türkiye Türkçesinde sınırlı olarak 'kötü, fena' ve **DS**'de 'sert, keskin, yabanıl ve ısırgan (köpek için)' anlamlarının görülmesi kelimenin eski anlamının kısmen de olsa yaşadığının işaretidir.

yum, (yom) Radloff (1905:III-574), kelimenin anlamını (Osmanlı) '*kötüye işaret*' olarak verir. Sevortyan'da *yom* madde başı olarak verilmemiştir; fakat *yom*'dan türemiş *yomak* '1. Masal; hikâye, destan; konuşma; türkü 2. Bulmaca 3. İğneli şaka' kelimesi vardır. Yani Sevortyan, *yomak* madde başında *yom* kelimesini yer vermiştir. Anadolu Ağızlarında *yom* 'iyiye alamet; taklit; masal, mit, efsane, iğneli şaka, deyim, türkü'; ayrıca *et yom* 'ecza' koşma (hendiodyoin) olarak da geçer. Abu Hayyam'da *yom* 'önceden, tahmin etme, tahmin' biçiminde kayıtlıdır. *Yom* kelimesi, Moğolcada *dom* 'büyü' ile bağlantılıdır (1989:220).

Kelime **TAS**'ta 'uğursuz, meşum' {eşna [Ar.]: Yavuz, yatlı, **yum** olan recül. (Bab. XVI. 2, 235), XIV. yüzyılda yazılmış **DAH**'da Fâl, fâli hayr, meymenet, saadet (yam, yöm, yüm) hep (yum) manaca birdir. (RDİ.) yummak; tefe'ül etmek (516) anlamlarında geçer. **Kâmûs-ı Türkî**'de *yom* Uğur, uğur sayma, hayra yorma ve **TS**'de *yom* Uğur, iyi talih, baht olumlu anlamda kullanılmıştır. **DS**'de kelime, hem 'uğur' biçiminde olumlu

hem de ‘boş inanç’ anlamında olumsuz anlamda kayıtlıdır. Ayrıca DS’de kelimenin ‘3. Fal 4. Gelenek, örf 5. Kuşku, sanı 6. Nükte’ (XI-4292) anlamları da vardır.

4.1.10. Anlam Kötüleşmesi (Alm. Bedeutungverschlechterung, Pijiorativer, Bedeutungswandel; Fr. Degradation Du Sens; İng. Pejoration, Rus. Ухудшение значения)

Pejoration terimini Aksan, ‘anlam kötüleşmesi’, Korkmaz ‘anlam kötüleşmesi’ olarak ‘iyi anlamlı bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması; bu yönde bir zayıflamaya uğraması olayı” (1992:11) olarak açıklamıştır. Vardar, ‘aşağılayıcı’ terimiyle karşılaşmış ‘bir kavramı kötülük, bayağılık değeri katarak belirten öğeler için kullanılan’ olarak tanımlamıştır.

Anlam kötüleşmesinin zihinlerde yer etmesi için kaynaklarda sıkça örnek olarak Farsçadan Türkçeye geçen *canavar* (< *cānāver*) kelimesi verilir. Farçanın köken bilgisi sözlüğünü hazırlayan Ionnes Augustus Vullers, “*Lexicon Persico-Latinum Etymologicum*” çalışmasında *cānver* ~ *cānāver* ~ *cān-āver* kelimesini, *cāndar* ve *hayvan*: ‘daha çok uçan hayvanlar’ için kullanıldığını, ayrıca metaforik olarak ‘akılsız insanlara’ da bu ismin verildiğini (1855:I-506) söyler. Sonradan bu kelime, Farsçada bir anlam genişlemesi yaşamış *can* + *ver* = *can* + *lı* biçiminde bütün canlıları karşılar olmuştur.

Eski Farsçada *daha çok uçan hayvanlar* için kullanılması durumundan hareketle kelimenin TS’deki görünümünü *art zamanlı* yöntemle verecek olursak TS’de bir anlam iyileşmesi (canı var, canlı ?) ve anlam daralması (bütün canlılar ?) olayları yerine *başka bir anlama geçiş* durumundan söz edebiliriz. Bu sebepten bu kelime, TS’de anlam olayları bölümünde ‘başka anlama geçiş’ üst başlığı altında ‘yakın anlama geçiş’ bölümünde verilmelidir. Ancak *canavar* (< *cānāver*) kelimesini, Farsçada sonradan anlamının genişlediğini düşünerek eş zamanlı verecek olursak TS’de ‘*kurt, domuz vb. cana kıyan, yaban hayvanı*’ ve DS’de *canavar* ~ *cenavar* ~ *çanavar* ~ *canıvar* ~ *canaravar* biçimlerinde ‘*kurt, canavar, domuz*’ (XII-4468,III-854) anlamlarını kazanmasıyla hem bir anlam kötüleşmesi hem de bir anlam daralması yaşamıştır.

Taradığımız kaynaklarda anlam alanı kötüleşmiş kelimeler şunlardır:

adlanmak (< $\bar{a}d+$ (< $*\bar{a}t$ ‘ad, ünvan’ (Tekin, 1975:250)) + $+la$ (i.f.) $-n-$ (dönüşlülük))
Kelime TAS’ta ‘şöhret kazanmak, nam almak’

Yardan **adlandı** zatımız

Gurbet elde kıymatımız (Emrah. XIX. 19)

XX. yüzyılın başlarından itibaren kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**’de nam ve şöhret kazanmak ve kendisine ad verilmek’ anlamları yanında olumsuz biçimde ‘fenalıkta şöhret bulmak, kötü ad sahibi olmak’ anlamı da vardır. Bu anlam kötüleşmesi, günümüzde TS’de de devam eder. Yalnız TS’de anlam kötüleşmesi yanında, kelimenin **Kâmûs-ı Türkî**’de olduğu gibi *kendisine ad verilme* anlamı da kayıtlıdır.

alçak ($alt+$ + $+çak+$ + $+l^4k$ (i.i.y.)) Kelimenin kökeniyle ilgili farklı görüşler vardır. Clauson (1972:129), asıl şeklinin *alt*’an türemiş ‘*altçak*’ Tietze (2002:146), alçak ‘burnu havada olmayan, üstünlük taslamayan < ET. *alça*; sıfat yapan $-(t)k$. Sevortyan (1974:143-144), kelimenin anlamlarını ‘1. Alçak, alçak yer ikincil ve mecazî anlamlar 2. Alçak, namussuz, rezil, kötü, iğrenç, menfur, malın gözü, adi 3. Adi cins, sade 4. Alçakgönüllü, sakin, yumuşak huylu, halimselim 5. Güler yüzlü, nazik, tatlı sözlü, kibar, duyarlı, konuşkan’ olarak verir. Yapısını da *al* ‘dip, aşağı’ ismi $+çak$ eki ile oluşmuş (Brockelmann, Vambery) olarak açıklar. Ayrıca Banguoğlu’nun kelimeyi < *aluçak*’tan getirdiğini de ekler. Türkologlar ekin yapısı üzerinde durmamışlardır. Bizce muhtemeldir ki ek, iki ayrı ekin $+C^2A^2$ eşitlik hâl eki ve O^2k kuvvetlendirme edatının birleşmesi sonucunda oluşmuştur. Ayrıca Korkmaz (1995:98), O^2k biçiminde arki fonemini verdiğimiz ekin “*tarihî metinlerde -ak, -k, kaynaşmış ve ekleşmiş şekilleriyle değişik pekiştirme vazifeleriyle*” kullanıldığını da ifade eder.

Kâşgarî’de (1999:I–100,IV–18) ‘yumuşak huylu, ince kişi, uslu’ olan kelimenin temel anlamı, “*yerden uzaklığı az olan, yüksek karşıtı*”dır. Temel anlam, aşağıda görüldüğü üzere TS’de geçer, ancak taradığımız Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde bu anlam somut olarak V’de alçak yer (49b.11), MC’de Alçak, yüksek olmayan (30a.11) anlamıyla kayıtlıdır. EOT’ de kelime soyut olarak ‘*yumuşak gönüllü, alçak gönüllü, uslu*’ gibi olumlu anlamlarının yanı sıra ‘*değeri düşük; zavallı, âciz; bayağı*’ gibi olumsuz anlamlarda da yer alır. Kelimeyi bu temel anlamından hareketle düşünecek olursak onun eski anlamı yanında XX. yüzyılın başlarından itibaren (Kâmûs-ı Türkî’de) farklı

anlamlar kazanarak anlam dairesini genişlettiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte kelime, XVI. yüzyıla gelinceye kadar *beğenilen, değer gören bir kişinin* özelliklerinin ifadesinde kullanılırken bu yüzyılın sonlarında *nefret edilen, aşağı, ahlaksız* kişiyi anlatır olmuştur.

Kelime **TAS**'ta 'mütevazı, yavaş, sakin'

Çünkü topraktır kişinin aslı pes **alçak** gerek

Sırrı varsa ihfâ çınramağa hem-çü tas (Muham. XV. 53)

TİKT (M)'de Aşağılık, seviyesi düşük insan (285a/9), **TA**'da Alçak, düşük düzeyde (17b/12), **GRT**'de *alcag* Aşağı, yüksek olmayan; mütevazı, alçak gönüllü (1854), **RB**'de Düşük, niteliksiz (4a/9), **FFANG**'da Alçak, basit, kaba' anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**'de 1. Aşağı 2. Boyu kısa 3. *mecazlaşmış* Yaradılışı ve soyu aşağı, soysuz 4. *mecazlaşmış* Pinti, cimri 5. *mecazlaşmış* Korkak, namert, **TS**'de 1. Yerden uzaklığı az olan, yüksek karşıtı 2. Aşağı olan, yüksek olmayan (yer) 3. Kısa (boy) 4. *mecazlaşmış* Bile bile en kötü, en ahlaksızca davranışlarda bulunan, aşağılık, soysuz, namert, rezil, hain, **DS**'de 'dere boyu, düz otlak yer, ova' (I-209) anlamıyla kayıtlıdır.

alçaklık (*alt+ + çak+ + l⁴k (i.i.y.)*) Radloff (1893:I-424), kelimenin anlamlarını (Kazan ve Osmanlı) '1 Azlık, önemsiz miktar 2. Güler yüzlülük, kibarlık, sadelik, naziklik 3. (Osmanlı) Alçak yer' olarak verir.

Kelime 'alçak, alçak yer, yüksel olmayan yer' temel anlamından hareketle **TAS**'ta 'tevazu, alçak gönüllülük' biçiminde olumlu bir karakterin ifadesinde kullanılmış, dolayısıyla mecazlaşmıştır.

Aşaklık üzre durur yer ile göğ

Öğersen cümleden **alçaklığı** öğ (Yunus XIII-XIV,14)

GRT'de *alçakluk* Aşağı, yüksek olmayan (2073), **MN**'de (33-16), **KAB**'da **MC**'de *alçaklık* (14b.13) 'alçak gönüllülük, mütevazılık' anlamlarında olumlu biçimde kullanılmıştır. Ancak EOT döneminin sonlarında yazılan **ŞŞÇ**'de 1. Alçaklık, tevazu (10584) 2. İtaat etmek (31165) soyut anlamları ve XX. yüzyılın başlarında yazılan **Kâmûs-ı Türkî**'deki 'alçak olma hâli ve boy kısalığı' anlamlarındaki somut biçimi bir

kenara bırakırsak *mecazlaştığı* ‘soysuzluk, sapıklık, aşağılık, aşırı derecede eli sıkılık, cimrilik ve korkaklık’ biçimlerinde anlamının kötüleşmeye başladığını görürüz. Bu kötüleşme, bugün **TS**’de ‘alçakça davranış, şenaat’ anlamında devam eder.

bilecen (*bil-* + $-A^2cA^2n$ (f.i.y.)) Radloff (1911:IV-1769)’da *bilecen* kelimesi yoktur, *bil+giç* kelimesi (Osmanlı) ‘*iyi bilim adamı, eğitici*’ vardır.

Kelime **TAS**’ta ‘her şeyi bilen, anlayan’ (Dihkan (Fa.): Köylerin söz sahibi manasına ki ana bazıları bilgiç ve **bilecen** derler. (Tuhfe. Ş. XVIII-XIX. 220) anlamında kayıtlıdır. Günümüzde **TS**’de kelime, *halk ağzında* ‘her şeyi bilen, her şeyden anlayan’ olumlu anlamı yanında ‘bilgiçlik taslayan, ukala’ olumsuz anlamıyla da kullanılmaktadır. **DS**’de de bu olumlu ve olumsuz anlam durumu, (I) 1) Bilgiçlik taslayan, 2) Bilgin, 3) Yaşına göre çok şey bilen (II-691) olarak yan yana yer alır.

eşekbaşı Elvân-ı Şirâzî’nin XV. yüzyılın ortalarında kaleme aldığı **GRT**’de (**Gülşen-i Râz Tercümesi**’nde) ‘herhangi bir yerde yetkili olan kimse’ anlamıyla kayıtlıdır. Bizce tamlamanın anlamında, *her yerde yetkin, yetkili kişi* biçiminde olumlu bir anlamdan çok tam tersi ‘*alaylı bir*’ durumdan söz edilmektedir.

Meseldür uşbu her bir dâsitânda

Eşekbaşı gerekdür bu sitânda (2943)

Kâmûs-ı Türkî’de kayıtlı olmayan tamlama, **TS**’de ‘hakaret yollu ifadelerde yetkisi önemsenmeyen, gücünü gerektiği gibi göstermeyen kimse’ anlamında geçer.

igren- Sevortyan, *yiğren-* kelimesinin anlamını ‘*tiksinti duy-, hisset-, geçir-, nefret- et-, beğenme-*’ olarak verir. Brockelmann, *yig* ‘kaba, katı, kötü’ + *râ-* (i.f.y.) n (dönüşlülük); Clauson, *yi:g* ‘ham’, semantik paralel olarak *şiyken-* ‘tiksinti hisset-’ < şıy < çiy ‘ham’ biçiminde verir. Sevortyan *iyren-* ~ *yigren-* fiilinin morfolojik yapısını net olarak görememiş, sonrada *(y)igiren-* < *(y)igir-e-n* olarak vermiştir. Ayrıca Sevortyan, Clauson’un kelime hakkındaki semantik düşüncesi için de ‘*kaba*’ veya ‘*ham*’ → ‘*tiksinti duy-*’ semantik türemesi için detaylı bir açıklamanın gerekliliğine işaret etmiştir (1974:200).

Oğuz-Kıpçak dil özelliklerini göstermesi açısından XIV. yüzyılın önemli eserlerinden biri olan **Kitab-ı Gunya**’da (KİG’de) “dahı **igrenüp** suyu gelse abdesti sınır...”

(9b.15) geçen cümlesinde ‘şehvete gelmek, doyuma ulaşmak’ biçiminde olumlu bir anlamda kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘tiksinmek, nefret etmek’ biçiminde olumsuz anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu olumsuzluk, **TS**’de de 1. Bir şeyi tiksindirici bulmak, istikrah etmek 2. Aşağılık, bayağı bulmak, hoşlanmamak, nefret etmek olarak devam etmiştir.

kadıncık (*kadın*+ (< *kātun* (Tekin, 1997: 298)) + +*C²I⁴k* (i.i.y.)) Radloff (1899:II-325), *kadın+cık* kelimesinin anlamını ‘hanımefendi, terbiyeli ve iyi eğitilmiş kız’ olarak verir.

Kelime **TAS**’da ‘hanımefendi’. {Ağaç [Fa.] **Kadıncık** demektir, ağa kadın, bânü mânasına. Bibi dahi derler. (Deş. XVI. 299–2) cümlesinde saygı ve hürmet ifade etmektedir. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, ‘küçük kadın “zavallı kadın” olarak olumsuz anlamda kullanılmıştır. Bu olumsuzluk, **TS**’de 1) Küçük kadın, 2) Zavallı kadın biçiminde devam etmiştir. Ancak bu olumsuzluk, **TS**’nin ağızlarının yer aldığı **DS**’de akrabalık unvanı olarak ‘görümce’ (VIII–2590) anlamıyla devam etmez.

kaltak Sevortyan, kelimenin iki temel anlamına işaret etmiştir. ‘(I) *Tatar ahşap eyeri; eyer; ahşap eyer; eyerin ahşap kısmı, eyer için tahta, eyerin temel kısmı, eyerin deriden üst kısmının adıdır. (Güney batı lehçelerinde yaygın kullanılan kelime tahminen Anadolu’dan gelmiştir) Kaltak II 1) Sefih/ahlaksız kadın, orospu, pasaklı, kirloz, tembel; 2) Kadın pezevenk, ayıpsız; 3) Yaşlı kadın; 4) Yaşlanmış zayıf hayvan; 5) Bekâr kız, genç erkek.*’ Räsänen, bu iki leksemi iki ayrı sözlük maddesinde vermiştir, bu şekilde yapılan ayırım Sevortyan’a göre de en uygundur. Kaltak kelimesi *Farsça, Sırpça, Avarca* vs’ye verilmiştir. Doerfer’e göre de kelime, kaltak I (eyer) ve kaltak II (kötü kadın) kökeni bir kelimelerdendir ve kaltak II ‘ahlaksız kadın’, kaltak I ‘eyer’ kelimesinin semantik türemişidir. Doerfer, kaltak kelimesini kaltaban ‘ahlaksız, pezevenk’ (Farsça) ile karşılaştırır. Räsänen’de de bu karşılaştırmayı bulabiliriz (1997:236-237).

Eski Oğuz Türkçesinin son dönemlerinde yazılmış olan **ŞŞÇ**’de

Görür at üzre Karın taga benzer

Didi hey hey yaman **kaltaga** benzer (8091) mısraında *delikanlı, yiğit* anlamındadır. XX. yüzyılın başlarından itibaren **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, hem somut ‘eyer ve eyerin

tahtadan olan kısmı, kaplanmamışı’ hem de soyut olarak ‘*namussuz, ahlaksız kadın*’ biçiminde anlamı kötüleşmiş olarak geçer. Bu somut anlamlar ve soyut anlam, **TS**’de de kayıtlıdır. **DS**’de kelimenin EOT’deki ‘delikanlı’ anlamıyla ‘ihtiyar (kadınlar için)’ (VIII–2610) anlamları vardır.

sevici (*sev-* (<< *seb-*) + *-(y)I^AcI^A* (<-*gU²çI²*<-*gU²+çI²*) (*f.i.y.*) Radloff (1911:IV-506), kelimenin anlamını (Osmanlı) ‘*cinsel organının oynanmasından hoşlanan kadın*’ olarak vermiştir. Kaynaklarda *-(y)I^AcI^A* ekinin *çokluk, aşırılık, devamlılık* (Ergin, 1998:191); *meslek, uğraşı* veya *sürekli olarak* adlar türettiği ve *o işi yapan, yapma etkisi gösteren* (2009: 83) fonksiyonunda sıfatlar türettiği kayıtlıdır.

Aşağıda taradığımız kaynaklarda ekin işi yapan kişide ‘*bir özellik olarak onu taşıyan sıfat fonksiyonunda*’ değil de ‘*bu alışkanlığı sürekli olarak yapan kişi*’yi ifade eden kelimeler türettiğini tespit ettik.

Kelime **TAS**’ta ‘âşık, seven’ {**sevicünün** sevinilmiştten yana gitmesi ivmeklerdir” (Rahat. XVI. 24) anlamında geçer. **Kâmûs-ı Türki**’de ‘seven, âşık, anlamları yanında ‘kadınları, kızları sevmek sapıklığına tutulmuş (kadın)’ anlamını kazanmasıyla daha önceki olumlu anlam, kötüleşmeye başlamıştır. Bu kötüleşme, günümüzde **TS**’de ‘kendi cinsinden kimselerle cinsel ilişkide bulunan kadın, lezbiyen’ anlamıyla da devam etmektedir.

4.2. Anlam Değişmelerinin Sebepleri ve Gelişimi

Dil, *bireyler arasında iletişim sağlayan bir kurallar ve göstergeler bütünüdür* (Saussure, 1965:33). Doğadaki her şey gibi o da zamanla değişir. Bu değişiklik, dilin fonetik, morfolojik, sentaks ve semantik boyutunda gerçekleşir.

Leksikal birimdeki anlam değişimi, doğrudan insanın düşünce yetisiyle alakalıdır. Çünkü nesne ve ad arasındaki ilişki, insanın düşünce yetisindeki güç tarafından oluşturulur.

Dil bilimi uzmanları, bir dilin sözlük içeriğinin kaliteli bir hale gelebilmesi için kelimenin anlam yapısının değişikliğe uğramasının gerekliliği üzerinde durur. Yeni kelimelerin oluşumunda, kelimedeki anlam değişimini ve oluşan yeni anlamı dikkate

almak gerekir. Çünkü çok eski bir geçmişe sahip olan dilimizdeki⁶⁰ göstergelerin zaman içerisinde geçirdikleri değişimler, anlam biliminde önemli sonuçların saptanmasını sağlayabilir.

Anlam değişimleri, ilk anlambilimcilerden *Darmesteter* ve *Bréal* ve devamında *Wundt*, *Heerdegen*, *Oertel* ve *Ullmann* gibi bilginler tarafından çeşitli nedenlere bağlı olarak sınıflandırılmıştır.

Bréal ve izleyicileri anlam bilimi, olguların dilsel nedenlerinden çok, *mantıksal, ruhsal, tarihsel nedenlerine* dönük görmüşlerdir (Guiraud, 1984:80). Bloomfield, uzun bir zaman dilimi içinde gerçekleşen anlam değişimleri genel olarak “bir kelimenin veya semantik olarak ilgili olduğu başka bir kelimenin kullanımındaki değişiklik” (1933:435) Baylon- Fabre, “bir kelimenin anlattığı kavramdan az ya da çok uzaklaşması, onunla uzak-yakın ilgisi bulunan, ya da bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesi” (1978:205) Guiraud’a göre kuşkusuz anlam değişimlerinin çoğunun kaynağı dildedir (*eşgösterenlilik çatışmaları, bulaşma, yanlış kökenleme*); ama geleneksel anlam bilimine göre bunlar birer rastlantı ve sınırsal durumdur, onun için de başlıca değişimler (*eğretileme, düz değişmece*) (1984:80) diyerek Bréal ve takipçilerinden farklı düşündüğünü ifade etmiştir.

Ullmann, *Principles of Semantics* adlı eserinde *fundamentum divisionis*’e göre yani çeşitli yazarlardan alınmış tasnifleri düzenleyen kaideye göre anlam değişimlerini şöyle vermiştir:

(I) Logico-rhetorical Tasnifler: Bu gruba ilk defa eski gramerciler ve semantik incelemelerdeki bazı öncüler girer. Darmester, Bréal, Paul tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu sistem, semantik değişimleri icap eden değişimin tipine veya mahiyetine göre ayırır (anlamın daralması, genişlemesi); bunlar bugün özellikle dilin tarihî yönü üzerinde hazırlanmış elkitablarında yer almaktadır (Cremona, 1968:130).

⁶⁰ Dilin kavramları üzerinde yapılacak bir çalışma o dilin yaşını tespit etmede bir ölçü olabilir. Bkz. **D. AKSAN**, “*Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları*, I: *Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine*”, TDAY Belleten Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1971, **O. N. TUNA**, Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ile Türk Dili’nin Yaşı Meselesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990. (Osman Nedim Tuna, bu konudaki çalışmasıyla İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından “*Türk Diline Üstün Hizmet Ödülü*’ne layık görülmüştür.)

(II) Genetic Tasnifler: Bu gruba girenler, semantik değişmeleri değişmenin menşesine veya sebebine göre ayırırlar. Burada Ullmann bir alt bölüm sürüyor ve şu ayrımı yapıyor: (a) semantik değişmenin ‘nihaî’ sebeplerini istinad eden asıl *causal tasnifler* (Meillet, Sperber, Wellander), (b) temelin saha ziyade ‘yakın’ sebeplere dayandığı yani *amelî ve bünyevî umumî zemin, içinde semantik yeniliğin elverişli sebeplerin çarpışması altında geliştiği bir nev’i kalıp* (Prof. Of Sem., s. 206), *functional tasnifler* (Wundt, Schuchardt, Roudet, Gombocz ve Ullmann’ın bizzat teklif ettiği sistem) (Cremona, 1968:130).

III. Eclectic Tasnifler: Bu guruba A. Carnoy’nın *La Science du Mot* adlı eserinde gösterildiği gibi. IV. Empirical Tasnifler: G. Stern’in *Meaning and Change of Meaning* adlı eserindeki gibi (Cremona, 1968:130).

Bazı dilbilimciler, kelimedeki değişlikleri *iç nedenler* ve *dış nedenler* olmak üzere iki ana grupta ele alıp inceler. Mesela; P. Guiraud, “*La Sémantique*” çalışmasında anlam değişmelerinin sebeplerini genel olarak I) Adlandırma ve II) Anlamın Evrimi üst başlıkları altında teferruatlı bir biçimde incelemiştir.

I) Adlandırma Kendi içerisinde altı gruba ayrılır.

1) Mantıksal Adlandırma: Bu adlandırma çeşidi, halk adlandırması denilen adlandırmanın değişmez biçimlerinden biri olan *eğretilemeleri* oluşturur. Mantıksal adlandırmada, nesneyi varlığı bakımından tanımlayan nesnel özellikleri (biçim, işlev, bağıntılar vb.) gerçekleştirerek ifade etme durumu vardır.

2) Anlatımsal Adlandırma: Bu adlandırma çeşidinin mantıksal adlandırmadan farkı konuşucunun nesneye yüklediği duygusal, isteksel, sanatsal ve törel değerleri ifade eder.

3) Bilinç altındaki coşkusal güç: H. Sperber, bilinçaltı coşkusal gücü anlam değişmelerinin temeline oturtmuştur.

4) Tabular ve Örtmeceler

5) Konuşmada Tutumluluk (~ En az çaba kanunu): Konuşurken gerekli olmayan kelimeleri veya tamlamaları atarız. Anlam olaylarında konuşmada tutumluluğun en yaygını eksiltme’dir. Tutumluluk çoğu zaman doğrudan doğruya kelimelerde de

olabilir. Buna 'güdükleme' denir. Mesela; Fransızca *cinématographe* kelimesi ilkin *cinéma* şeklinde kısaltılmış, sonra günümüzde *ciné* biçiminde daha kısaltılmıştır.

6) Bildirişimde Açık Seçiklik; Eşgösterenlilik Çatışmaları: Dilde aynı kavramın birçok adı olabileceği (eşanlamlılar) ve aynı adın birçok kavramı anlatabileceği (eşgösterenliler) vardır. Bu iki anlam olayı insanlar arasındaki anlaşmayı (bildirişimi) aksatmaz. Ancak bazen ses ve anlam evriminin rastlantıya dayalı olarak aynı bağlamda kullanılmasıyla karışıklıklar ortaya çıkabilir. O zaman da anlam biliminde 'eşgösterenliler çatışması veya çarpışması' durumu yaşanır. Bu duruma dil, tepki gösterir ve kelimerden birinin göstergesini değiştirir.

II) Anlamın Evrimi Anlam Aktarma yoluyla adlandırma, bile bile ve belli amaçlarla bir kavrama bir anlam yükleyen konuşucu bireylerin bilinçli eylemini ifade eder.

1. Göndergenin Evrimi: a) Göndergenin niteliğindeki değişim b) Göndergeye ilişkin bilginizdeki değişim c) Göndergeye karşı öznel tutumumuzdaki değişim

2. Kökensel nedenliliğin Bulanıklaşması: Deyişsel değerlerin anlama dönüşmesi anlamsal evrimin en önemli kaynağıdır. Bu oluş, anlamlarını zayıflatarak kelimelerin çoğunu etkilemektedir. Mesela; Fransızca *géhénne* (cehennem, işkence)den türetilmiş *génére* eylemi benzer bir oluşla yavaş yavaş bugünkü 'sıkıntı vermek, rahatsız etmek' anlamını edinmiştir. Dolayısıyla kelimenin anlamında bir iyileşme olmuştur.

3. Toplumsal Katmanlaşma: Meillet, anlam değişimleri içerisinde '*toplumsal katmanlaşmaları*' ilk sıraya koyar.

Dilin toplumsal özelliğini eserlerinde sık sık vurgulayan W von Humboldt '*dil ile o dili konuşan ulus arasında diyalektik bir bağ olduğunu*'; L. Wittgenstein ise '*dil oyunları*' ve '*hayat formları*' kavramlarıyla doğal dil ile o dili konuşan toplumun kültürel kurum ve kuruluşları arasındaki ilişkiye (Altınörs, 2003:19) dikkat çekerek anlam değişimlerinde toplumsal katmanlaşmayı ön sıraya koyar.

4. Bulaşma (contamination): İki kelimenin cümle kuruluşunda rastlaşması sonucunda sözdizimsel kökenli; morfofonemik farklılıklardan ses kökenli; morfosemantik farklılık dolayısıyla anlam kökenli olabilir.

5. Yanlış Kökenleme: Gerçekte yanlış kökenleme de bir bulaşma çeşididir. Fazla bilgili olmayan kimselerin kelimeye gerçekte ilgisiz bir köken ve oluşum yakıştırması sonucunu veren bir karışıklıdır bu. (Guiraud, 1975:64-80)

Guiraud, anlam değişmelerine yol açan etmenlerin çokluğu ve karmaşıklığının bir sınıflandırmayı zorunlu kıldığını söyleyerek A. Meillet'in Nyrop⁶¹ tarafından düzeltilmiş ve eklenmiş sınıflandırmasını temel alarak anlam değişmesinin sebeplerini *a) Tarihsel sebepler veya bilim, teknik, çeşitli kurum ve törelerde görülen değişmeler, b) Dil içi sebepler veya seslere, biçimlere, sözdizimine bağlı olarak oluşan değişmeler, c) Toplumsal sebepler, d) Ruhsal sebepler* (1975:81-82) olmak üzere dört ana grupta verir.

Karaağaç, “insan-varlık ilişkilerinin yaş, sosyal grup, meslek kısacası her kişiye göre farklılığı, dilde eş zamanlı bir çeşitliliğin; bu eş zamanlı çeşitliliğin ayrı yer ve zamanlara göre farklılığı ise, dil değişmelerinin başlangıç noktalarıdır” (1996:43) diyerek anlam değişmeleri içerisinde ‘*dil içi sebepleri*’ ilk sıraya koymuştur.

Ahanov da Guiraud gibi temelde anlam değişmelerini ‘*1. Dil içi sebepler 2. Dil dışı*’ sebepler olmak üzere iki grupta ele alır ve dil içi sebepleri şöyle açıklar: Bunların hepsinin temelinde kelimenin tek başına değil, genellikle başka kelimelerle sürekli bir ilişki içinde yaşamını sürdürürerek geliştiği Dilin sözlüğü, dağınık kelimelerin düzensiz olarak bir araya gelmiş topluluğu değildir. Bütün kelimeler, gerçekte toplanıp, birbiriyle ilişkiye girerek dilin leksiko-semantik sistemine katılır. Bu ilişki iki yönlü gerçekleşir: a) Dilin leksiko-semantik sistemine katılan yeni kelimeyi veya anlamı, söz varlığında bulunan kelimeler etkileyebilir b) Hâlihazırda söz varlığında bulunan kelimeleri, yeni kelime veya anlam da etkileyebilir (2002:106–107–108).

Ahanov, dil dışı sebepleri de beş grupta incelemiştir:

1) Kavramın maddi şekli olan kelime, düşüncenin gelişmesiyle ilişkili olan kavramın gelişmesini de gösterir. Düşüncenin gelişmesine bağlı olan değişme süreçleri, mesela somuttan soyuta, özelden genele dönüşme ve kavramın ayrımlaşması (differentiation) kelime anlamının gelişmesini mutlaka ki etkilemiştir.

⁶¹ K. Nyrop, *Grammaire Historique de la Langue Française IV. Sémantique (Fransız Dilinin Tarihsel Dilbilgisi; IV Anlambilim)*, Copenhagen, 1913. Dördüncü bölümü oluşturan *dildeki ruhsal değişim nedenleri* Nyrop tarafından eklenmiştir (Guiraud, 1975:81)

2) Kelimenin kullanılma sahasının gelişmesi, mesela sahadan başka bir sahaya geçmesi anlamının değişmesine etki eder. Eğer kelime geniş bir sahadan, dar veya özel bir sahaya, mesela halkın söz varlığından özel dil bilimine geçince, o sözün anlamı da özelleşir ve belirli bir kavramı bildiren terimlik anlama sahip olur.

3) Kelime anlamının, toplumun gelişmesi, iletişim ve üretim yönteminin gelişmesiyle bağlı olarak değişip çeşitlenmesi söz konusudur.

4) Kelime anlamının, işlevlik anlam yasasına bağlı olarak da değişmesi mümkündür. İşlevlik anlam yasası nesnelere (araçların) görev birliğine dayanır. Bir nesne veya araç, başka bir nesne veya aracın görevini gördüğünde, ikincisi işlev birliğine göre, başlangıçtaki nesnenin veya aracın adıyla adlandırılırlar.

5) Toplumun gelişmesi sonucunda, yeni öğrenilen nesne ve durumları adlandırma, değişik yöntemlerle mesela kelime anlamının değişmesi, yani kelimenin yeni anlama sahip olması biçiminde de gerçekleşebilir (Arslan Erol, 2008:86).

Winfred P. Lehmann “*Historical Linguistic*” kitabının “*Semantic Change and Changes in the Lexicon*” bölümünde söz varlığındaki semantik değişimin nedenlerinden birinin de ödünçleme olduğunu ifade eder. Dilin semantik bölümünde en önemli etki diğer dillerin ve diyalektlerin yoğun baskısı ile gerçekleşir. Bu işlem, dilbilimcilerce ödünçleme olarak nitelendirilir. Ödünçleme, *kültürel bir yayılma* olarak görülebilir. Bazı ödünçlemeler -alıntı olarak bilinir- yabancı dilin fonemlerini gösterir. İngilizce *poet* “şair” örneğinde Fransızca fonemler İngilizcede neredeyse tamamen kopyalanmıştır. İngilizcedeki son ödünçlemeler bu türdendir: *oxygen, hydrogen, telephone* gibi kelimeler orijinal olarak telaffuz edilmesi düşünülen İngilizce seslerle Yunancadan ödünçlenen parçalardan yapılmıştır. Diğer ödünçlemeler doğal malzeme kullanılırken yabancı bir dilin morfemleri kopyalar. Örnekler akademik terimler; *manual* “elkitabı” olarak kısaltmasında yaşayan Latince *manuālis liber!*in çevirisi *handbook* “elkitabı, kılavuz” gibi (1992:254-278).

Lyons, dildeki değişikliklerde en önemli rolü oynayanın ‘*anoloji ve alıntı*’nın olduğunu, alıntıların da kültürel yayılmanın sonucunda oluştuğuna dikkat çekmiştir. (1981: 317). Çoğu zaman bu kültürel yayılma kelime alan dilin aleyhine gelişir, onun kavram alanlarını olumsuz yönde etkileyerek kendinde var olan kelimelerin yitimine sebep olur

ki, yeni alınan kelime, yanlışlıkla eski kelimenin anlam dairesine sokulur. Mesela; Bugün Standart Türkiye Türkçesinde Arapça *misāfir* ~*müsāfir* ‘misafir eden, yoldan gelen, yolcu’ kelimesi Eski Türkçede çok sık kullanılan Türk dilinin öz malı olan *konuk* kelimesinin yerini zamanla almıştır. Şemsettin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**’de *konuk* kelimesinin bugün kullanılmıyorsa da canlandırılması çok gerekli olan kelimelerden biri olduğuna; çünkü kullandığımız ‘misafir’ kelimesinin Arapça’da ‘yolcu’ ve ‘seyyah’ demek olduğundan *konuk* anlamında kullanılmasının galat olduğunun altını çizerek söyler (1985:741).

Anlam değişimleri genellikle uzun bir sürede, çoğu kez birkaç yüzyıl içinde gerçekleşir. Ancak, bazı toplumlarda kısa bir dönemde hızla gelişmeler meydana gelebilir. Türkiye’de Türk Dili Devrimi süreci içerisinde *dili özleştirme* sırasında yapılan dil planlanması sebebiyle çok kısa bir zamanda kelimelerde ve anlamlarında değişimler yaşanmıştır (Aksan, 1999:92). Özcan Başkan “*Linguistik Metodu*” adlı çalışmasında anlam değişiminin süresini, “1000 yıl içinde dildeki temel sözcüklerin %19 oranında yitime, anlam ve ses değişimi” yaşandığını ifade etmiştir (1967:160-164).

Dil bilimi üzerinde araştırma yapan kimi bilginler, anlam değişmesi/değişimleri olarak nitelendirilen olayların varlığını kabul etmemektedirler. Bunlardan biri *L. Weisgerber*’dir. Ünlü dilbilimci, bu konudaki yanlış değerlendirmelerin, dildeki ses bileşimlerinin ölçü olarak alınmasından doğduğunu ileri sürer; anlam değişmesi diye belirlenen şeyin gerçekte bir kavram, “*bir ad ya da içerik değişmesi*” (1968: 23) olduğunu ifade eder.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dil, insanların göstergelerle anlaşma yetisini ifade eden çift eklemli bir bildirişim aracıdır. Bu bildirişim aracını var eden asıl güç *kavram* ve *kavramın* zihinde uyandırdığı tasarımlardır. Bu tasarımlar, milletin diliyle zihni arasındaki ilişki köprüsünün ana halatlarını oluşturur.

Dil bilimi, genel olarak dil olayını/olaylarını ele alıp inceleyen, dille ilgili saptamalarda bulunan bir bilim dalıdır. Bugün dilbilimi o kadar genişlemiştir ki Lyons'un deyimiyle edebiyatçılar, tarihçiler, ruhbilimciler, insanbilimciler, toplumbilimciler ve politologlar, hukukçular ve doğal bilim uzmanlarının hemen hemen hepsi, bugün dil bilimin sorunlarıyla öyle ya da böyle uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Dil biliminin diğer bilim dalları gibi gerçek bir hüviyete sahip olması, 1910–1913 yıllarında Saussure ve onun ortaya attığı “*yapısalcılık (structuralisme)*” akımı ile başlamıştır. Saussure, dili eskilerin incelediği gibi tek tek sözcükler olarak değil, sözcüklerin birbiriyle ilişkili öğelerden kurulu bir “dizge” olarak ele almıştır. Yapısalcılığın bu görüşü ve yöntemleri, yalnızca dil bilimine uygulanmamış, farklı bilim dallarının değişik kollarından özellikle “*edebiyat ve budunbilim*”e de uygulanmış ve çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ve sonraki yüzyıllarda büyük bir gelişme kat eden anlam bilimi, doğrudan doğruya “*dilin düşünce yanıyla, sesle düşünce arasındaki ilişkiyle*” ilgilenmektedir. Anlam bilimi, bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı geç olmasına karşın günümüzde bu gelişim sürecini çok hızlı bir şekilde gerçekleştirdiğini Saussure'nin ortaya attığı “*yapısalcılık (structuralisme)*” akımının bir devamı niteliği taşıyan *yapısal sözdizimi* ve *yapısal anlam bilimi* üzerindeki çalışmalar göstermektedir. Günümüzde hem *yapısal sözdizimi* hem de *yapısal anlam bilimi*, dil bilimindeki bütün karmaşık yapıları kendi düzenekleri içerisinde ele alıp parçalarlar ve daha sonra alt ve üst parça birimlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi tespiti ve tayine çalışırlar.

Dil biliminin bir alt kolu olan anlam biliminin en temel konusu ‘*göstergeler*’ ve bu göstergelerin yüklendikleri ‘*anlam ve içerik*’tir. Anlam bilimi, anlam döngüsünü, kendi içerisinde temel olarak kelimenin *sözlük anlamı*, *gramerde kazandığı fonksiyon anlamı* ve *cümle anlamı* olmak üzere üç grupta ele alıp inceler. Biz bu çalışmamızda cümle

anlamı üzerinde durmayıp kelimenin gramerde kazandığı fonksiyon anlamı ile sözlükbiliminde kazandığı anlam/anlamlar üzerinde durduk.

Dil incelemelerinin çok yönlü olarak hem eş zamanlı (*~synchronique, synchronic, synchronisch*) hem de art zamanlı (*~diachronique, diachronic, diachronisch*) olarak ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu sebeple F. de. Saussure'in "*art zamanlı görünüş ve kılınıştan (aspect) eş zamanlı görünüş ve kılınış daha önemli*" görüşüne dilin tarihî yönünü ve kelimelerin köken bilgisini ihmal ettiğini düşünerek katılmamaktayız.

Bu çalışmamızda kelimelerin anlam yüklerini net olarak görebilmek için toplam 84 (ciltli eserlerle birlikte 105) eser taradık. Ancak hemen şunu belirtmeliyiz ki, taradığımız kaynakların döneminde de kelimelerin tek anlamı olmayıp birden çok anlamı olabilir. Çalışmamızda yalnızca yazılmış metinlerden hareketle kelimelerin anlamlarını saptayabildik. Yani yazma eserler, o dönemin Standart Türkçesinin diliyle yazılmıştır. Bu sebepten o dönemde dilde olsa bile yazılı metinlere yansımamış anlamın veya anlamların eskiden yok olduğunu kesinlikle düşünmemeliyiz. Çünkü günümüzde Standart Türkiye Türkçesinin ağızlarının toplandığı DS'de kayıtlı olan kelimelerdeki anlam zenginliği bize bu durumun böyle olduğunu söylemektedir.

Belirli bir dönemin sosyo-kültürel yapısını anlamak, sözcük yapımındaki yeni ya da farklı şekilleri tespit etmek ve anlam olaylarını net görebilmek için, sözcükler, bu konuda çalışan araştırmacılar için birer ipucu vazifesi üstlenirler. Türk dilinin yazılı ürünlerle takip edebildiğimiz tarihsel dönemleri, edebî ürünleriyle birlikte zengin bir söz varlığına sahiptir. Bugün, bu söz varlığının semantik yapılanmasında ve semantik hiyerarşinin oluşmasında '*çok anlamlılık*' başta olmak üzere '*eş anlamlılık, aktarmalar, eşgösterenlilik, zıt anlamlılık, alt anlamlılık ve parçalık~ parça bütün ilişkisi*' bu süreci oluşturan temel yapı taşlarıdır.

Taradığımız kaynaklarda tespit ettiğimiz eşgösterenli kelimelere göre Türkçede eşgösterenliliğin oluşmasında a) *Çok anlamlılığın yol açtığı eşgösterenlilik* b) *Ses değişmelerinin yol açtığı eşgösterenlilik* c) *Alıntı şekillerin yol açtığı eşgösterenlilik* olmak üzere üç temel kaynağının olduğu görülmüştür. Bunlar içerisinde ses değişmelerinin yol açtığı eşgösterenlilik *birinci* sırada, çok anlamlılığın yol açtığı

eşgösterenlilik *ikinci* sırada, alıntılarının yol açtığı eşgösterenlilik ise *üçüncü* sırada yer almaktadır.

Herhangi bir kelimenin eşgösterenli mi yoksa çok anlamlı mı olduğunu anlayabilmek için köken bilgisi sözlüklerine bakabilir, kelimelerin kökenleri hakkındaki bilgileri net olarak görebiliriz. Bu sözlükler sayesinde yazılışları aynı olup anlamları farklı olan kelimelerin ortak bir kökten türeyip türemedikleri de kolayca anlaşılabilir; ancak çoğu zaman da köken bilgisi sözlüklerinin yeterli olmadığı durumlarla da karşılaşmak mümkündür. Çünkü çok anlamlı kelimelerin zamanla aralarındaki anlam ilişkileri o kadar zayıflar ki, kelime çok anlamlılıktan çıkarak ve eşgösterenli iki kelimeye dönüşebilir.

Her dilde yan anlamlar genellikle dört doğrultuda göstergelere bağlanarak anlam boyutunu genişletir: *a) Somuta yeni somut anlamlar eklenmesi.* Mesela; *kesek* kelimesi, TAS'ta 'saban veya belin çıkardığı iri toprak parçası' → TS'de 'tezek'; *b) Somuta yeni soyut anlamlar eklenmesi.* Mesela; *arka* kelimesi, EOT metinlerinde 'herhangi bir şeyin arka yüzü, art' → TS'de 'geçmiş, geride kalmış zaman'; *c) Soyuta yeni soyut yan anlamlar eklenmesi.* Mesela; *eksik* kelimesi, EOT metinlerinde 'herhangi bir şeyin azlığı' → TS'de 'ihtiyaç, noksan'; *d) Soyuta yeni somut yan anlamlar eklenmesi.* Mesela; *yazuk* kelimesi TAS'ta 'günah, suç, cürüm' → TS'de 'boşuna harcanan, boşa giden, yok ve israf edilen' ve 'acınacak ve ayıplanacak şey yakışmayacak hal'.

Ad aktarması (metonimi) ile kelimenin anlam alanının komşu kelimelerin anlam alanlarına bulaşması olarak tanımlanan *komşuluk (sinekdoka)* arasında, bütünün yerine parça, parçanın yerine bütün kullanımını ifade etmesi açısından bir yakınlık söz konusudur.

Parça-bütün ilişkisi (meronimi), *alt anlamlılık (hiponimi)*, *üst anlamlılık (hiperonimi)*, *parçalık~ parça-bütün ilişkisi (meronimi)* ve *bütünlük (holonimi)* kavramları benzetme, aktarımlar, anlam daralması, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi, genişlemesi vs. gibi bir kelimenin anlam dairesindeki değişikliğin ifadesi için kullanılmazlar. Gerçekte bu kavramlar, genel olarak kelimenin/kelimelerin genel- özel, üst sınıf- alt sınıf içerisinde birbirlerine karşı aldıkları konumu ifade ederler.

Türk dilinin kelimelerine genel yapı itibariyle baktığımızda araştırmacılar tarafından *eşadlılık*, *eşseslilik* ve *eşyazımlılık* başlığı altında verilen örneklerin birbirlerine karıştırıldığını gördük. Özellikle bu terimler içerisinde eşseslilik ile eşadlılık, birbiri yerine kaynaklarda sıkça yanlış biçimde kullanılmıştır. Her şeyden önce söz konusu terimlerin her üçü de birbirlerinden farklıdır ve birbirlerini kapsamamaktadırlar. Yani eşadlılık deyip parantez içerisinde eşseslilik, eşyazımlılık terimlerinin verilmesi bizce yanlıştır. Bu sebepten bu terimler arasındaki karmaşaya son verecek ve her üç terimi de içine alacak '*eşgösterenlilik*' terimini teklif etmekteyiz.

Yaptığımız taramaların ve teorik bilgilerin ışığında anlam biliminde birbirine çok yakın olan '*anlam genişlemesi*' ve '*çok anlamlılık*' terimlerinin karıştırıldığı ve yanlışlıkla birbirleri yerlerine kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekte bu iki terimin aralarında anlamın genişlemesi ve anlamın çoğalması ~ çok anlamlı hale gelmesi gibi terime dayalı bir yakınlık vardır; ama karşıladıkları kavram ve kavram alanları bakımından nicelik farklılık söz konusudur. Anlam genişlemesinde kavram alanı tektir; çok anlamlılıkta ise kavram alanı değil; kavram alanları vardır. Çok anlamlılıkta kavram alanlarının birbirleriyle yakın ve uzak ayırım ilişkisi vardır. Sonuçta "*anlam genişlemesi, daralması, mecazlaşma, ad aktarması, özelleşme, genelleşme, komşuluk, eksiltme, tabu, argo, yakın, uzak, zıt anlama geçiş*" vs. bütün anlam olayları anlam biliminde bir yöntemi, tek anlamdan çok anlama geçişte sürecin adlarını karşılarlar. Kelime tarihî süreç içerisinde ilkin tek anlamlıdır, sonraki dönemlerde çeşitli anlam olaylarını geçirerek çok anlamlı hale gelir. Kısacası, çok anlamlılık süreç değil, süreçlerin sonucudur, bütün anlam olaylarının da zirvesinde yer alır.

Kelimenin başlangıçtaki anlamından farklı, genellikle dilden dile aktarımlar sayesinde gerçekleşen yeni bir kavramı yansıtması olarak tanımlanan başka anlama geçiş olayını, "*yakın anlama geçiş*", "*uzak anlama geçiş*" ve "*zıt anlama geçiş*" olmak üzere üç grupta ele alıp inceleyebiliriz.

Yaptığımız taramaların sonucunda fiil kategorisindeki kelimelerin isim kategorisindekilere göre aynı hareketin birden çok varlık tarafından yapılmasının etkisiyle olsa gerek anlam zenginliğinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mesela; *ağaç* kelimesinin anlam dairesine bakıldığında EOT döneminde kazandığı anlamlarını Standart Türkiye Türkçesi'nde hemen hemen devam ettirdiği görülür, buna

karşılık *anlamak* kelimesi daha EOT metinlerinde anlam dairesini genişletmiş olarak karşımıza çıkar. Günümüzde *anlamak* kelimesinin anlam dairesi, kullanım sıklığına paralel olarak somut ve soyut yollarla daha da genişlemiştir.

Kelime semantiğinin esas alındığı ‘anlam olayları’ bölümünde kelimelerin anlam boyutlarının birden fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Mesela; *çiçek* kelimesi, EOT metinlerinde hem ‘çiçek’ temel anlamıyla hem de ‘çiçek hastalığı irinli kabarcıklar dökerek yüzde iz bırakan, ateşli ve bulaşıcı hastalık’ olarak terim anlamıyla da kullanılır. Kelime ayrıca günümüzde TS’de bu anlamların yanına ‘davranışları hafif, toplum kurallarına uymayan kimse’ anlamında da *mecazîleşmiştir*. *uç-* kelimesi, EOT metinlerinde hem ‘uçmak, (kuş) kanatlanıp havaya yönelmek’ temel anlamıyla hem de benzetme yoluyla ‘(insanın) sevinçten uçar hâle gelmek, çok sevinmek’ anlamında *mecazî* olarak kullanılmıştır. Kelime ayrıca günümüzde TS’de bu anlamların yanına ‘keyif verici ve uyuşturucu madde aldıktan sonra hayal âlemine dalıp gitmek’ anlamını da ekleyerek *argolaşmıştır*.

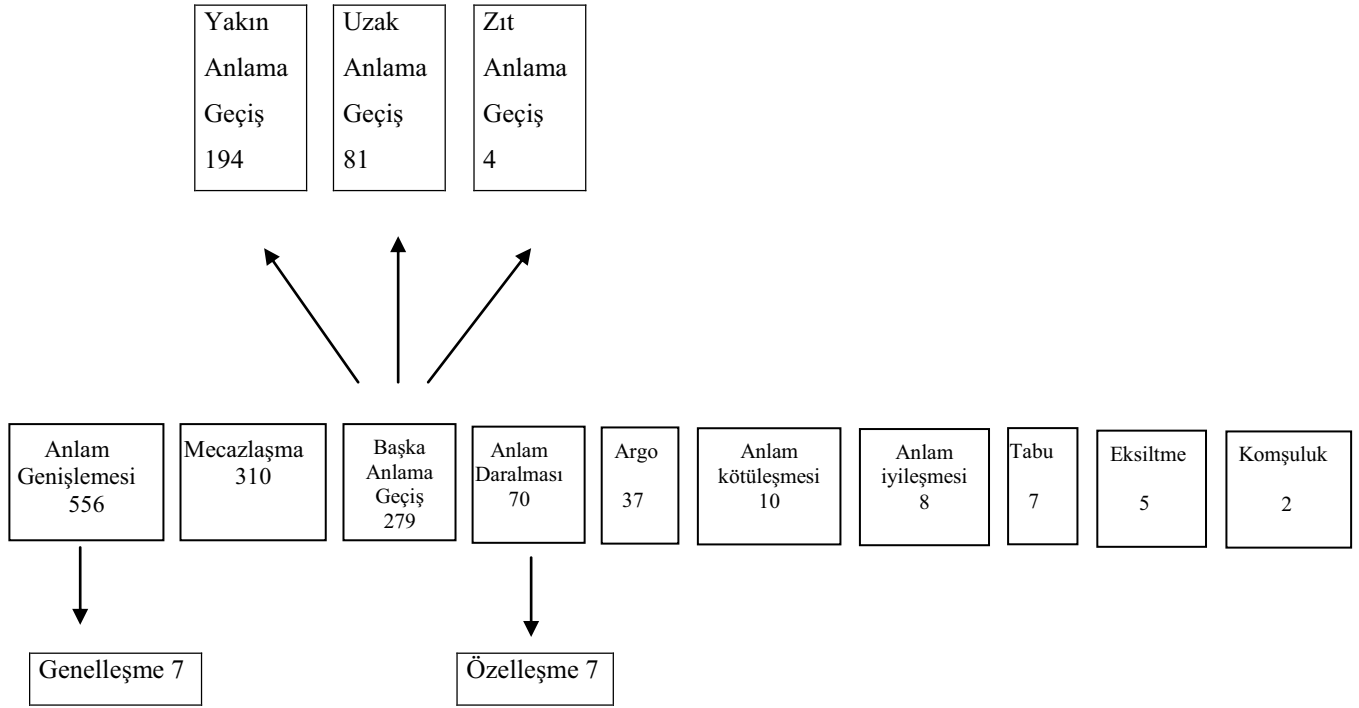
Anlam değişmelerine sebep olan pek çok faktörden söz edebiliriz. Temelde bu faktörler, *dil içi* ve *dil dışı* olmak üzere iki grupta ele alınabilir. Dil içi faktörler, dilin içyapısındaki gelişim sürecinden; dil dışı faktörler ise siyasî, sosyal sebeplerle temasta buldukları yabancı kültürlerle bu konudaki etkileşimler ve ödünçlemeler, tarihî, toplumsal, ruhsal vb. değişikliklerdir. Çoğu zaman dilde meydana gelen anlam değişiklikleri dil içi ve dil dışı faktörlerin etkisinden söz edilemez, basit bir rastlantı sonucunda da dilde değişiklik meydana gelebilir. Anlam değişmeleri kimi zamanda toplumdaki değişmeler, özellikle Türkiye’de dili özleştirme sırasında olduğu gibi, “*dil planlaması*” çabaları nedeniyle çok kısa bir zaman dilimi içinde de meydana gelebilir.

Anlam değişmelerinin önemli bir nedeni, toplumun yaşayışıyla, geçirdiği sosyal ve kültürel değişmelerle dildeki göstergelerin arasındaki sıkı ilişkiyle ilgilidir. Türk dilinde de diğer dillerde olduğu gibi anlam değişikliklerin temelinde ‘*aktarmalar (metaforlar)*’ yatar.

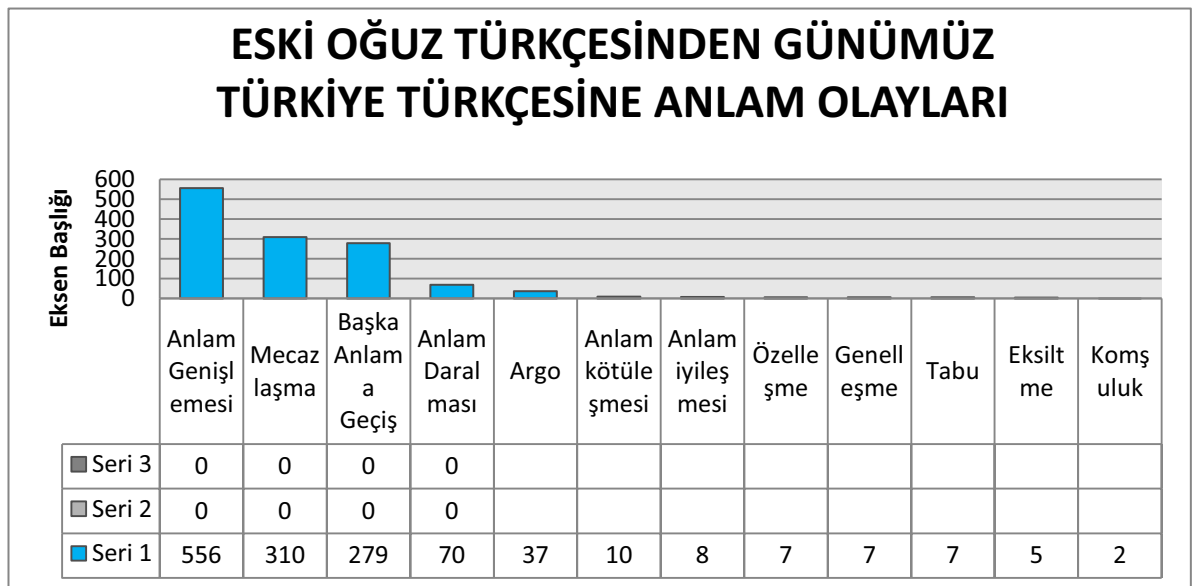
Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine yaptığımız mukayeseli taramaların ve incelemelerin sonucunda toplam **1309** kelimedede değişiklik yaşandığı tespit edilmiştir. Bu **1309** kelimenin tasnifini yapacak olursak **70**’nin ‘anlamının daraldığı’; **7**’sinin ‘özelleştiği’, **556**’sının ‘anlamının genişlediği’; **7**’sinin ‘genelleştiği’;

310'unun 'mecazlaştığı'; 2'sinin 'komşuluk ilişkisiyle'; 5'inin 'eksiltmeyle'; 7'sinin 'tabu ilişkisiyle'; 37'sinin 'argolaştığı'; 194'ünün 'yakın anlama geçtiği'; 81'nin 'uzak anlama geçtiği'; 4'ünün de 'zıt anlama geçtiği'; 8'inin anlamının 'iyileştiği'; 10'unun anlamının 'kötüleştigi' tespit edilmiştir.

Şekil 9. Kelimelerin rakama dayalı tasnifi

Şekil 10. Kelimelerin grafik çizelgesi

KAYNAKLAR

- ACAR, Ömer (2010), “Çokanlamlılık- Eşadlılık İkileminde İştirâk-i Lâfzî”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51: 2., s. 1191-1206.
- AHANOV, Kaken (2002), *Til Biliminiñ Negizderi*, Joqarı oquv ornındarınıñ qavımdastıqı, “Kitap” baspa üyi, Almatı.
- AHMETOV, Édil (1995), *Türki Tilderindegi Tabuv men Evfemizmder* “Gılım” Baspası, Almatı.
- AKALIN, Mehmet (1983), *Modern Lengüistiğe Giriş*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- AKALIN, Mehmet (1998), *Tarihi Türk Şiveleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKALIN, Şükrü Halûk, “Üzerlik” <http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/Sempozyum/sem2/akalin.pdf>, s. 247-260
- AKKUTAY, Ülker (1984), *Enderûn Mektebi*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1975), “Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma”, I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972’den ayrı basım, *Ankara Üniversitesi Basımevi*, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1978), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1982), *Dilbilim Seçkisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1988), “Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1961, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 207- 273.
- AKSAN, Doğan (1983), “Köktürkçenin Söz Varlığı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1980- 1981, *Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 17-21
- AKSAN, Doğan (1989), “Türkçe Araştırmalarında Yeni Yollar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1969, *Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 45-55.
- AKSAN, Doğan (1989), “Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 253-262.
- AKSAN, Doğan (1983), “Türk Anlam Bilimine Giriş- Anlam Değişmeleri” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1965. *Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları*, s.167-184
- AKSAN, Doğan (1990), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- AKSAN, Doğan (1996), *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Engin Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1999), *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan (2000), *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Simurg Yayınları, İstanbul.
- AKSAN, Doğan N. Atabay, İ. Kutluk ve S.Özel, (1983), *Sözcük Türleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKYALÇIN, Necmi (2007), *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- ALLAN, Keith (1986), *Linguistic Meaning*, New York, Routledge and Kegan Paul plc.
- ALTINÖRS, Atakan (2003), *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul
- ALTUNEL, İbrahim (1994), “Edebiyatımızda Kıssa, Kıssahanlık Geleneği ve Meddalıkla Münasebeti Üzerine”, ([http:// www. turkiyat. selcuk. edu.tr/ pdfdergi/ s1/11.pdf](http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s1/11.pdf))
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1986), *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1987), *Makaleler I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig I Metin, II Çeviri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1992), *Edib Ahmed Bin Mahmud Yüknekî Atabetü'l- Hakâyık*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARGUNŞAH, Mustafa (1999), *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî (İnceleme- Metin- Dizin)* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim (1946), *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l- Ulûm (Tıpkıbasım, Çeviriyazılı metin ve dizin)* Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- ATALAY, Besim (1985), *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi I, II, III.*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim (1986), *Divanü Lügat-it Türk Dizini “Endeksi” IV.* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim (1946), *Türkçede Kelime Yapma Yolları*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.

- ATMACA, Emine (2005), *Korkuteli ve Yöresi Ağzları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ATMACA, Emine, Ayşe Yılmaz, (2008), “Köktürk Yazıtlarında “teg’in” Kullanılış Şekilleri ve Cümle İçinde Kazandığı Anlamlar”, 1. Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu 23-26 Ekim 2007, *Fakülte Kitabevi*, s. 53-66
- ATMACA, Emine (2009), “Kazak Türkçesinde Antropometrik Sistemle Meydana Getirilen Ölçü Adları”, 6. Uluslar arası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Calalabat-Kırgızistan 25–28 Mayıs 2008, *Sakarya Yayıncılık*, s. 752-762
- Av ve Avcılık Kitabı (2008), (Edit. Emine Gürsoy Naskali, Hilâl Oytun Altun) İstanbul.
- AYDIN, Mehmet (1999), “‘Gönül’ Kelimesi Üzerine” *Türk Dili Dergisi* s.: 566, Şubat, 104-108
- AZAR, Birol (2007), “Sözlü Kültür Geleneği Açısından Türk Saz Şiiri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, sayı: 2 sayfa, s. 119-133.
- BANG KAUP, W. (1923), “Das Negative Verbum der Türksprachen”, *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin.
- BANG KAUP, W. (1980), *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları* (1925- 1934), Çev. Şinasi Tekin, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum.
- BANG KAUP, W. (1996), *Köktürkçeden Osmanlıcaya*, Çev. Tahsin Aktaş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1988), “Oğuz Lehçesi Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (1988), *Üç İtigsizler (Giriş-Metin-Tercüme- Notlar- İndeks)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAŞKAN, Özcan (1967), *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- BAYÇURA, Üzbek (2001), “Bazı Etimoloji Prensipleri Üzerine” Çev. Hatice Şahin, *E. Ü. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edeb. Araştırmaları Dergisi*, X, s. 71–114.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2000), “Artzamanlı Anlambilim Açısından Orhon Yazıtlarında Geçen Toplumsal Yaşamla İlgili Sözcüklerin Anlambilimsel Değerleri” *Türkbilig*, 1, s. 209-218.

- BAYRAV, Süheyla (1998), *Filolojinin Oluşumu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- BENTHEM, Johan van (1986), *Essays in Logical Semanticcs*, D. Reidel Publishing Company, Netherlands.
- BENVILLIAN, N., P. Hall Ve E. Cliffs (1993), *Language, Culture and Communication, The Meaning of Messages*, New Jersey.
- BLOOMFIELD, Leonard (1933), *Language*, Usa.
- BODROGLİGETİ, Andreas (2001), “XIV. Yüzyıla Ait Türkçe Edebi Eserlerde –ısar/-iser Şekiller” (Çev. Hatice Şirin), *E.Ü.edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, X, s. 165–173.
- BULUÇ, Saadettin (1956), “Şeyyad Hamza’nın Beş Manzumesi”, *İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VII, s. 1–2, 1–16.
- BULUÇ, Saadettin (1956), “Behcetü’l- Hada’ik’ten Örnekler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VII, s. 1–2, 17–37.
- BULUÇ, Saadettin (1963), “Şeyyad Hamza’nın Lirik Bir Şiiri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XII, s. 139–142.
- BYNON, Theodora (1995), *Historical Linguistic Reconstruction*, New York.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1965), “Türk Onomastiğinde Ay ve Güneş Unsurları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XIII, s. 19–28.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1972) , “Kaşgarlı Mahmut’a Göre Akralalık Adları”, *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXVII, 253, Ekim 1972, (Divan ü Lügati’t Türk Özel Sayısı) s. 23- 26.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1984), *Türk Dili Tarihi I,II*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1989), “Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1968, *Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 1-15.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CAHEN, Claude (1992), *Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Çev. Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- CANPOLAT, Mustafa (1973), “XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri, Edeviye-i Müfrede” *DTCF Türkoloji Dergisi*, V,1, s. 21-47.

- CANPOLAT, Mustafa (1989), “Behcetü’l-Hadâ’ik’in Dili Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1967, *Türk Dil Kurumu Yayınları*
- CEYLAN, Ömür (2003), *KUŞ CENNETİ ŞİİRİMİZ –Klâsik Türk Şiirinde Kuşlar-* Filiz Kitabevi, İstanbul.
- CHOMSKY, Noam (1975), *The Logical Structure Of Linguistic Theory*, Plenum Press., New York.
- CHOMSKY, Noam (1992), *Aspects of the Theory of Syntax*, The Mit Press., Cambridge.
- CLARK, J. ve C. Yallop (1995), **An Introduction to Phonetics and Phonology**, Cambridge, Blackwell.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1958), “Türkçe Sözcük Üzerinde Araştırmalar”, *Jean Deny Armağanı*, s. 67-70.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1962), “The Concept of “Strength” In Turkish”, Nemeth Armağanı, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 93-101.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1989),“Eski Türkçe Üzerine Üç Not”, çev. Ahmet Leventoğlu, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1966, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 18-37.
- COOPER, R.L. ve Spolsky (Ed.) (1991), *The Influence of Language on Culture and Thought*, Essays in Honor of Jashua A. Fisman’s Sixty-Fifth Birthday, New York.
- COULTHARD, Malcom (1985), *An Introduction to Discourse Analysis*, Longman, England.
- CRAUSE, D. A. (1986), *Lexical Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- CRAUSE, D. A.(1990), “Prototypes Theory and Lexical Semantics”, S.L. Tsohatzidis (Ed.), *Meaning and Prototypes*, Usa, s. 382-402.
- CRYSTAL, David (1971), *Linguistics*, Penguin Books, Usa.
- CRYSTAL, David (1986), *What is Linguistics*, Usa.
- CRYSTAL, David (1992), *An Encyclopedic Dictionary of Language ve Languages*, Blackwell Publishers, Usa.
- ÇAĞATAY, Saadet (1978), “Türkçede Çocuk Kavramı”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1977, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 1–16.

- ÇAĞATAY, Saadet (1988), “Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1962, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 13–49.
- ÇETİN, Engin (2008), “Türkçede Gebelere Ad Verme Yolları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/3 Spring 2008, s. 189-211.
- ÇETİN, Abdülbaki (2003), “Ahmed-İ Dâî’ye Atfedilen Bir Eser: Cevâhirü’l-Maânî”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 21, s. 309-321.
- ÇORUHLU, Yaşar (1995), *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, I, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- DAL, Vladimir (1863), *Tolkoviý Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıkı* Cilt 1–4.
- DEMİR, Necati (2000), “Yılık Kelimesi Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 593, s. 538-541.
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1990), *Türk Argosu, (İnceleme- Sözlük)*, Aydın Kitabevi Yayını, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1959, 1970), *Türk Argo Sözlüğü*, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2001), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat* Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DİLÇİN, Cem (1983), “Türkiye Türkçesinin Sözcük Varlığı ve Tarihsel Sözlüğü”, *Türk Dili Araştırmalar Yıllığı Belleten 1980-1981, Türk Dil Kurumu Yayınları*, s.23-38.
- DREVNETYURKSKIY SLOVAR (1969), SSCB Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü, *Izdatelstvo ‘Nauka’*, Leningrad.
- DOERFER, Gerhard (1963), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, I Mongolische Elemente*, Wiesbaden.
- DOERFER, Gerhard (1965), *II Türkische Elemente, alif bis tâ*, Wiesbaden.
- DOERFER, Gerhard (1967), *III ditto jim bis kâf*, Wiesbaden.
- DONUK, Abdülkadir (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdarî- Askerî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DURAN, Suzan (1988), “Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Ek ve Sözcükler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı –Belleten 1956, Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 1-110.

- DURANTI, Alessandro (1997), *Linguistics Anthropology*, Cambridge, Cambridge University Press.
- EASTMAN, Carol M. (1990), *Aspects of Language and Culture*, Chandler ve Sharp Publishers, Usa.
- EBERHARD, V. (1996), *Çinin Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ELIADE, Mircea (1999), *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara.
- EREN, Hasan (1958), “Türkçe Gök Kelimesinin Türevleri”, *Jean Deny Armağanı’ndan ayrı basım Türk Tarih Kurumu Basımevi*
- ERASLAN, Kemal (1998), “Boz-ok ve Üç-ok Oğuz Kolu Adları Hakkında”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı –Belleten 1986, Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 5-8.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984), *Kutadgu Bilig Grameri FİİL*, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara.
- ERCİLASUN, A. B., A. M. Aşiyev, A. Şeyhulov Ve Diğerleri (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), *Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexican*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bulak Neşriyat, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1991), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- FASMER, Maks (I. Cilt 1964, II. Cilt 1986, III. Cilt 1987, IV. Cilt 1987), *Etimologiçeskiy Slovar Ruskogo Yazıka* Moskova, Progress.
- FİLİZOK, Rıza (2001), *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- FİLİZOK, Rıza (2007), “Çok Anlamlılık (La Polysémie)”, Tunca Kortantamer İçin, *Ege Üniversitesi Basımevi*, s. 439-445.
- FRAWLEY, William (1992), *Linguistics Semantics*, New Jersey Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale.
- GABAİN, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- GREMONA, Joseph A. (1968), “Semantik’in Gelişme Tarihi ve Semantik Değişmelerin Tasnifi” çev. Beynun Akyavaş.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2000), *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- GÖMEÇ, Saadettin (1999), *Kök Türk Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Divan-ü Lugati’t Türk’de Akrabalık Bildiren Terimler”, [http://turuz.info/Kesli%20toplusu-meqale%20mecmuesi/0002-\(16\)Divanda%20qohumluq%20atamalari.pdf](http://turuz.info/Kesli%20toplusu-meqale%20mecmuesi/0002-(16)Divanda%20qohumluq%20atamalari.pdf)
- GÖZLÜ, KAYA Emel, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinlerinde Geçen İki Terim Üzerine Bazı Tespitler: Çignemek ve Çeynemek” (makale, Bilig dergisine kabul edilmiş olup, yayımlanmak üzere sıraya konulmuştur.)
- GROUSSET, René (1996), *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GRÖNBECH, K. (1995), *Türkçenin Yapısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GUIRAUD, Pierre (1975), *Anlambilim*, Gelişim Yayınları, Ankara.
- GUMİLÖV, L. Nikolayeviçen (1999), *Eski Türkler*, çev. Ahsen Batur, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- GURBANOV, Afat (1989), *Umumi Dilcilik I*, “Maarif” Neşriyatı, Bakı.
- GÜLENSOY, Tuncer (1973), “Moğolların Gizli Tarihi’ndeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme”, *DTCF Türkoloji Dergisi*, V,1, s. 93-135.
- GÜLENSOY, Tuncer (1974), “Altay Dillerindeki Akrabalık Adları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 1973-1974, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 283-318.
- GÜLSEVİN Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN Gürer (2010), “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/1 Winter
- GÜLTEK Vedat (2004), *Bilim ve Sanat Rusça-Türkçe Sözlük*, Ertem Matbaası, Ankara
- GÜVEN, Meriç (2008), “Kitâbu’l Müntahab Fi’t- Tıbb’daki Türkçe Organ Adları”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* Sayı. 23, s. 111-135.

- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1990), “Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri”, Prof. Dr. Muharrem Ergin’e Armağan, *Türk Kültürü Araştırmaları Yayınları*, s. 179-196.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1994), “Eski Türkçenin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden İsim Yapan –I Eki, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1990, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 65-80.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HAMILTON, James Russel (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, çev. Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HARDCASTKE, W. J ve J. Laver, (1997), **The Handbook of Phonetic Sciences**, Cambridge, Blacwell.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1982), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayınları, Ankara.
- HAZAI, György (2000), “Anadolu Türkçesinin İlk Yüzyıllarına Ait Kimi Sorunlar”, Hasan Eren Armağanı, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HORNSTEİN, Norbert (1986), *Logic as Grammer*, The Mit Press, Usa.
- HUDSON, R.A. (1980), *Sociolinguistics*, Cambridge University, Cambridge.
- İNAN, Abdulkadir (1987), *Makaleler ve İncelemeler*, I. cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNAN, Abdulkadir (1988), “Türk Etimolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı –Belleten 1956, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, s. 179-195.
- İNAN, Abdulkadir (1991), *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İNAN, Abdulkadir (1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- İZGİ, Özkan (1987), *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- KAHYA, Esin (1978), “İki Osmanlıca Metinden Derlenmiş Anatomi ve Fizyoloji Terimleri”, Bilim Kültür ve Öğretim dili olarak Türkçe, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
- KANAR, Mehmet (2000), *Farsça-Türkçe Sözlük*, Deniz Kitabevi, İstanbul.
- KARA, Mehmet (2004), *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Çağlar yayınevi, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay (1989), “Birkaç Kelime Hakkında”, *E.Ü. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi V*, s. 91–96.
- KARAAĞAÇ, Günay (1991), “Eski Metatez Örnekleri”, *E.Ü.Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VI*, s. 85–102.
- KARAAĞAÇ, Günay (1993), “Dil, Ağız ve Kulak ile İlgili Kelimelerimiz”, *E.Ü.Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VII*, s. 85–113.
- KARAAĞAÇ, Günay (1994), “Dil ve Düşüncenin Aldatıcılığı”, *Türkçülük Armağanı*, s. 145-151.
- KARAAĞAÇ, Günay (1996), “Eş Yazınlık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık”, *E.Ü. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VIII*, s. 31–55.
- KARAAĞAÇ, Günay (1997), “Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 552, s. 499-511.
- KARAAĞAÇ, Günay (1998), “Dilcilikte İlk Şekil ve Doğru-Yanlış Kavramı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 560, s. 99-106.
- KARAAĞAÇ, Günay (1998), “Türkçede Düzensiz Ses Değişmesi Örnekleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 562, s. 267-272.
- KARAAĞAÇ, Günay (1999), “Eski Türkçede “-ş/-ş-, -l/-l->y” Nöbetleşmeli Kök Alomorflar”, Üçüncü Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 593-599.
- KARAAĞAÇ, Günay (2001), “Özel Ad Bilgisi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 593, s. 520-525.
- KARAAĞAÇ, Günay (2001), “Sözlük Yapısı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 596, s. 120-127.
- KARAAĞAÇ, Günay (2001), “Han ve Hakan Kelimeleri Üzerine”, *E.Ü.Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi X*, s. 189–192.

- KARABEYOĞLU Adnan R. (2008-2009), “Divânü Lügati’t Türk’ün Söz Varlığının Semantik Mukayesesi Üzerine”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 39.
- KARADOĞAN Ahmet (2007) “*Karanlık Kelimesinin Yapısına Dair*”, Karadeniz Araştırmaları, sayı: 15, Güz, s. 117-123.
- KARUNOVSKAYA Lidiya (2010), “Altay Ve Teleütlerde 12 Hayvanlı Takvim”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/4 Fall
- KÂŞGÂRLI MAHMÛD KİTABI (2008), editör F. Sema Özönder, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- KAYDAROV, A.T., ORAZOV, M. (1999), *Türklük Bilgisine Giriş*, çev. Vahit Türk, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi № (1986) Almatı, 1. cilt 1974, 2. cilt 1976, 3. cilt 1978, 4. cilt 1979, 5. cilt 1982, 7. cilt 1983, 8.cilt 1985, 9–10. Cilt. 1986.
- KEMPSON, Ruth M. (1977), *Semantic Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- KESİR İbn-i (2000), *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, çevirenler Bedriddin Çetiner, Bekir Karlığa, Çağrı Yayınları, 16. Cilt, İstanbul.
- KILIÇ, Hatice Çiğdem (2003), *Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- KRAL, Faruk (2009), *Türk Dilinde Tabu ve Evfemizm Üzerine Bir Deneme*, Basılmamış Lisans Tezi, Kızılorda Korkut Ata Üniversitesi, Kazakistan
- KIRBAÇ, Selçuk (2002), “Dede Korkut Kitabı’nda “KAGAN ASLAN”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 139, İstanbul.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (1994), “Orhon Anıtlarında Türklerin Krallık Soyunun Adı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 1990, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 137-139.
- KOCA, Salim, “İlk Müslüman Türk devletinde teşkilat” *Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*, Türkler 5. Cilt- s.154.
- KOCA, Selçuk Kürşad (2004), *Türk Kültüründe Ongunlar Ve Semboller*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

- KOCAKAPLAN İsa (2002), *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KOÇ, Kenan, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KONONOV, A. N. (1989), “İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 1968, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 81-88.
- KORKMAZ, Zeynep (1988), “Türk Dilinde +ça Eki İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1958, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 41-68.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), “Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1990, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 141-149.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 620- 624.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi: 9.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1989), *Edebiyat Araştırmaları I*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- LEECH, Geoffrey (1981), *Semantics, The Study of Meaning*, Penguin Books, Usa.
- LESSING, Ferdinand D. (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- LYONS, John (1971), *Introducyion to Theoretical Linguistics*, Cambridge University, Press, Cambridge.
- LYONS, John (1977), *Semantics II*, Cambridge University, Press, Cambridge.
- LYONS, John (1981), *Language and Linguistics*, Cambridge University, Press, Cambridge.
- LYONS, John (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş*, çev. Ahmet Kocaman, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- MANSUROĞLU, Mecdut (1988), “Karahanlıca”, çev. Mehmet Akalın, Tarihi Türk Şiveleri, *T.K.A.E Yayınları*, s.141-182.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1988), “Eski Osmanlıca”, çev. Mehmet Akalın, Tarihi Türk Şiveleri, Ankara, *T.K.A.E Yayınları*, s. 133-171.
- MARTINET, André (1983), *İşlevsel Genel Dilbilim* (çev. Berke Vardar), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- MATTHEWS, P. H. (1991), *Morphology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- MUTÇALI, Serdar (1995), *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık yayınları, Sirkeci/İstanbul
- NEMETH, Gy. (1946), “Hunların Dili”, çev. J. Eckmann, Türk Dili Araştırmaları-Belleten, III, 12–13, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 106–114.
- OJEGOV, S. İ- N. YU. Şivedova (2009), *Tolkaviy Slovar Ruskogo Yazıka*, Moskova.
- ONAT, Naim Hazım (1988), “Yavuz” ve Bununla İlgili Kelimelerimizin Arap Diline Geçmiş Şekilleri”, Türk Dili Araştırmaları-Belleten 1953, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 123-148.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1981), *Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1988), *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (1989), *Türk Mitolojisi, I (1989) II (1995)* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş 1-9 cilt*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖNER, Mustafa. (1993), “Or~Tor~Çor~Sözleri Hakkında”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, VII, s. 179-186.
- ÖNER, Mustafa (1994), “Barış-/Barış Sözü Hakkında”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*”, VIII, s. 57-65.
- ÖKSÜZ, Yusuf Ziya (2004), *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- ÖNLER, Zafer (1985), “Eski Anadolu Türkçesinde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 1968, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 89-130.
- ÖZKAN, Mustafa (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZKIRIMLI, Atilla (1972), “Kâşgarlıya Göre Türklerde Askerlik”, *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi*, (Divan ü Lügati't Türk), XXVII, 253 Ekim s. 87-95.
- ÖZYETGİN, A. M. (1995), *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZYETGİN, A. M. (2001), *Ebû Hayyân Kitâbu'l- İdrâk li Lisâni'l Etrâk*, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3, Köksav, Ankara.
- PAÇACIOĞLU, Burhan (1995), *Orta Türkçe*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas.
- PALMER, F.R. (1987), *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PİLTEN, Şahru (2008), *Türkçede Eş Anlamlılık*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara.
- POLLARD, C., I.A. Sag, (1987), **Information-Based Syntax and Semantics, Cener of The Study of Language and Information**, Usa.
- PORZIG, Walter (1995), *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- PUSTEJOVSKY, James (Ed.) (1993), *Semantics and the Lexicon*, Kluwer Academic Publishers, Netherlands.
- RADLOFF, W. (1983), *Versuch eines Wörterbuches der Türk- Dialekte I* (1893), II (1899), III (195), IV. (1911), S.Petersburg.
- RASONYI, Laszlo (1988), *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ROUX, Jean-Paul (1998), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul.
- SAĞOL, Gülden (2004), *Köken Bilgisi Araştırmalarına Katkılar*, V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Ankara.
- SALZMANN, Zdenek (1993), *Language, Culture and Society, An Introduction yo Linguistic Anthropology*, Westview Press, Oxford.

- SAUSSURE, Ferdinand de (1985), *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- SCHMİDT, P. Wilhelm (1965), “Eski Türklerin Dinin”, çev. Saaadettin Buluç, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XIII, s. 75–90.
- SEVORTYAN, E. V. (1974), *Etimolojiçeskiy slovar tyurkskih yazıkov I (1974), II (1978) III (1980) IV (1989) V (1997) VI (2000)*, Moskova.
- SERTKAYA, Osman (1995), *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- SINOR, Denis (1950), “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV,1–2, s. 1–13.
- SÖZ DERLEME DERGİSİ, I-XII (1982), *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- STEINGASS, F. (2005), *Persian- English Dictionary*, İstanbul.
- STUBBS, Michael (1983), *Discourse Analysis, The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*, Oxford, Blackwell.
- SWART, Henriëtte de (1988), *Introduction to Natural Language Semantics*, CSLI Publisher, California.
- SWEETSER, Eve E. (1990), *From Etymology to Pragmatics, Metaphorical and Aspects of Semantic Structure*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ŞEN, Mesut (1999), “Almak Fiili Üzerine”, Üçüncü Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 1071-1092.
- ŞEN, Serkan (2001), “Anlam İyileşmesi ve Kötüleşmesi Divan u Lügat’t- Türk Merkezli Örnekler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 591, s. 268-275.
- TEKİN, Şinasi (1963), “Uygurlarda Sevab Tevcihi Adeti ve İslamlıktaki Mevlid Duası”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XII, s. 233–246.
- TEKİN, Şinasi (1976), *Uygurca Metinler II, Maytrisimit*, Atatürk Üniversitesi Yayını, Ankara.
- TEKİN, Şinasi (2000), “Timur Öncesinde Anadolu ile Orta Asya Türk Dünyası Arasındaki Kültür İlişkileri ve Güzide Kitabı’nın “Türçüme” Hikayesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1997, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 151-194.
- TEKİN, Şinasi (2001), *İştikakçının Köşesi*, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler, Simurg Yayınları, İstanbul.

- TEKİN, Talat (1983), “Eşanlamlılık ve Kullanış” Somut, 16 Aralık [http:// turkdili ve kulturu.com/](http://turkdili.ve.kulturu.com/).
- TEKİN, Talat (1997), *Türkoloji Eleştirileri*, Ankara, Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talat (1988), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (1975), *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları /B 15, Ankara.
- TEMİR, Ahmet (1949), “Uygurca Yme Sözü Hakkında”, Türk Dili Belleten III, 12-13, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 33-43.
- TENİŞEV, E. R. (1997), *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov – Leksika*, “Nauka”, Moskova.
- TEPELİ, Yusuf (2009), “Ölçünlü Türkiye Türkçesinde Eş Biçimli Biçim Birimlerinden/ Yapılardan “Ar” (Ar/Er) (‘Ar’ (ar/er) Morphems From Isomorphims (Homonymys) in Standard Turkish) [http:// www.aku.edu.tr/ AKU / DosyaYonetimi / SOSYALBILENS / dergi/c8s1.htm](http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/c8s1.htm)
- TEZCAN, Semih (1978), “Eski Türkçe buyla ve бага Sanları Üzerine, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1977, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 53-69.
- TEZCAN, Semih (1978), “En Eski Türk Dili ve Yazını”, Ankara, Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 271-323.
- TEZCAN, Semih (1994), *Süheyl ü Nev-bahar Üzerine Notlar*, Simurg Yayınları, Ankara.
- THOMSEN, V. (1993), *Çözülmüş Orhon Yazıtları*, çev. Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi (Gramer-Metin-Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TOGAN, Zeki Velidi (1982), *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- TRIER, Jost (1969), “Kelime Alanları ve Kavram Alanları Üzerine”, çev. Hüseyin Sesli, *Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları*.
- TSOHATZIDIS, Savas L. (Ed.), (1990), *Meaning and Prototypes*, Usa.

- TUFAR, Nicolai (2010), *Türk Dilinde Meronimi: Organ Adları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara
- TULUM, Mertol (2010), “Osmanlı Nesrinin Dili”, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türkler, Haz. Hatice Aynur ve öte., *Turkuaz Yayıncılık*, İstanbul.
- TURAN, Osman (1994), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Zikri (2004), “*Türk*” Kelimesinin Aslı”, V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TURAN, Zikri (2007), “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, I. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 24/29 Eylül 2000, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, 856/2 Ankara.
- TÜRK TARİH KURUMU (1978), *Bilim ve Kültür Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TÜRK, Vahit (2004), “Sağ, Oñ, Sol Sözlere ve Kavram Alanları”, *Türkbilig* 7, Bahar, Ankara.
- TÜRK, Vahit (2006), “Türkçede Ö-, Ög-, Ögür-, Ögren-, Ögret- Kelimeleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4
- TÜRK, Vahit (2006), “Türkçede Beyin Faaliyetleri İle İlgili Sözlere (Ög, Sakın-)”, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir.
- TÜRK, Vahit (2009), “Türklerde Eski (Arkaik) Sözlere”, *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall, s. 84-88
- TÜRK, Vahit (2009), “Ocak Sözü Ve Ailesi”, *Gazi Üniversitesi Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* S: 5 Güz (Necmettin Hacıeminoğlu Özel Sayısı)
- ULLMANN, Stephen (1972), *Semantics, An Introduction to The Science of Meaning*, Oxford Basil Blackwell, London.
- UYGUR, Sinan, “İsla- Fiilinin Kökü Üzerine”, <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi8/uy%C4%9Fursinan.pdf> s.737- 742
- ÜÇÖK, Necip (1947), *Genel Dilbilim, (Lengüistik)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

- ÜLKÜTAŞIR, Şakir (1949), “XI. Yüzyıldan Günümüze Kadar Yazılmış Başlıca Sözlüklerimiz”, Türk Dili-Belleten III, 12-13, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 45-55.
- ÜSEYİNOV, S. M. (2005), *Kırım-Tatarca-Rusça Lügat*, Simferopol.
- VOPROSI ALTAYSKOY FİLOLOGİİ (2008), *Tezaurus*, Moskova.
- VARDAR, Berke (1982), *Dilimiz Temel Kavram ve İlkeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- VARDAR, Berke (1983), “Sözlüksel Yapılar ve Yöntem Sorunları”, Macit Gökberk Armağanı, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 201-208
- VARDAR, Berke (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul.
- VARDAR, Berke (1983), *(Yöntemiyle), XX. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- VLADIMIRTSOV, B. Y. (1995), *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı-Moğol Göçebe Feodalizmi*, çev. Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- VULLERS, Ionnes Augustus (1855), *Lexicon Persico-Latinum Etymologicum*, Bonnae ad Rhenum Impensis Adophi Marci Cilt I.
- WIERZBICKA, Anna (1992), *Semantics, Culture and Cognition*, Oxford University Press, New York.
- YAYLAGÜL, Özen (2004), *Türk Dilinde Çok Anlamlılık ve Nedenleri*, V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YELTEN, Muhammed (1993), *Şirvanlı Mahmud Kemâliyye (Giriş- İnceleme-Cümle Bilgisi- Metin-Sözlük)*, Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.
- YILDIRIM Dursun (1998), “Köktürklerde Kağanlık Süreci: Kaldırma, Kötürme ve Oturma”, Ankara, Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları, *Akçağ Yayınları*, s. 102-111.
- YILDIRIM Dursun (1998), “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları, *Akçağ Yayınları*, s. 112-123.

ZIEME, Peter (1992), "Some Remarks on Old Turkish Words for "Wife", *Türk Dili Araştırmaları- Yıllığı- Belleten 1978*, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 305–309.

ÖZGEÇMİŞ

30.01.1980 Antalya'nın Korkuteli ilçesi Çomaklı kasabasında doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Korkuteli'nde tamamladı. 1998 Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. Aynı bölümden 2002 yılında iyi bir dereceyle mezun oldu. 2004 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Alan Öğretmenliği Anabilim dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim dalından “*Ayfer İlbi'nin Şiirlerinde Çocuk Temleri*” adlı seminer çalışmasıyla mezun oldu. 2004 yılında Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde araştırma görevlisi oldu. 2002 yılında girdiği Gazi Üniversitesinin Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı'ndan 2005 yılında, Prof. Dr. Çetin PEKACAR yönetiminde hazırladığı *Korkuteli ve Yöresi Ağzları* teziyle yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında doktora eğitimine başladı. 2007-2009 öğretim yıllarında Kazakistan'ın Kızılorda eyaletinin Korkuta Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Halen Sakarya Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.